THE

MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED BY

VISHNU S SUKTHANKAR†
(Aug. 1925—Jan. 1943)

S. K. BELVALKAR†
(April 1943—March 1961)

P. L. VAIDYA
(since April 1961)

WITH THE CO-OPERATION OF

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI†; R. N. DANDEKAR; S. K. DE†; F. EDGERTON†; A. B GAJENDRAGADKAR†; P. V. KANE; R D. KARMARKAR†; V. G PARANJPE; V. K. RAJAVADE†; N. B. UTGIKAR†, V. P. VAIDYA†; H. D. VELANKAR†; RAGHU VIRA†; M. WINTERNITZ†; R. ZIMMERMANN† AND OTHER SCHOLARS

AND ILLUSTRATED FROM ANCIENT MODELS BY

SHRIMANT BALASAHEB PANT PRATINIDHI
RAJA OF AUNDH

UNDER THE PATRONAGE OF THE RAJA OF AUNDH; THE BRITISH ACADEMY, LONDON; THE CENTRAL GOVERNMENT OF INDIA; THE PROVINCIAL GOVERNMENTS OF BOMBAY, MADRAS, BURMA, AND U. P.; THE STATES OF BARODA, HYDERABAD (DECCAN), GWALIOR, PHALTAN, MYSORE, BHAVNAGAR, SANGLI, KOLHAPUR, PATIALA, DHAR AND RATLAM; THE UNIVERSITIES OF BOMBAY, CALCUTTA, POONA AND TRIVANDRUM; AND OTHER DISTINGUISHED DONORS

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

POONA

1971

THE

HARIVAṀŚA

BEING THE KHILA OR SUPPLEMENT TO THE MAHĀBHĀRATA

FOR THE FIRST TIME CRITICALLY EDITED

BY

PARASHURAM LAKSHMAN VAIDYA

General Editor, Mahābhārata

HONORARY MEMBER

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

VOLUME II

(Appendices)

Under the patronage of the Government of India
and the State of Maharashtra

BHANDARKAR ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE

POONA

1971

The entire cost of preparation and production of this Volume of the Critical Edition of the Harivaṁśa has been borne by the Government of India (Ministry of Education) and the State of Maharashtra (Education Department)

Printed by Dr. R. N. Dandekar, M. A., Ph. D., at the Bhandarkar Institute Press, Poona 4, and

Published by Dr. R. N. Dandekar, Hon. Secretary, Bhandarkar Oriental Research Institute Poona 4 (INDIA)

TABLE OF CONTENTS

VOLUME II

APPENDIX I

APPENDIX II

(शेषधर्मप्रकरणम्) pp. 785-920

॥ हरिवंशः ॥

। द्वितीयः खण्डः ।

(परिशिष्टानि)

॥ हरिवंशः ॥

। द्वितीयः खण्डः ।

(परिशिष्टानि)

APPENDIX I

This Appendix comprises a series of additional passages found in different manuscripts which have been cited in the foot-notes to constituted text printed in Vol I, but, which, for various reasons, were not quoted there in extenso They are mainly passages which were too long to be included in the foot-notes but along with them there will be found a certain number of short unimportant passages also, which in single manuscripts or in a very small group of cognate Mss have been relegated to this Appendix as being of no special value for critical purposes

The variants cited here are of the same order as those of additional lines (i e, star passages) noted in the foot-notes to the constituted text But the variants of monosyllabic verse-filling particles (such as च, वै, तु, हि *) and adverbs (such as* तथा, तदा, ततः, एव, एवं *), discrepant readings of single Mss, corrupt readings and common doublets (*वेदि-वेदी, रोम लोम *) have been generally ignored, and scribe's errors have been silently corrected*

No 1

After 7.15, Ś1 K1 3 Dn D3 D4 ins :

प्रथमे मेरुसावर्णे प्रवक्ष्यामि मुनीञ्शृणु ॥
मेधातिथिस्तु पौलस्त्यो वसुः काश्यप एव च ।
ज्योतिष्मान्भार्गवश्चैव द्युतिमानङ्गिरास्तथा ॥
सवनश्चैव वासिष्ठ आत्रेयो हव्यवाहनः ।
पौलहः सप्त इत्येते ऋषयो रोहितेऽन्तरे ॥
देवतानां गणास्तत्र त्रय एव नराधिप ।
दक्षपुत्रस्य पुत्रास्ते रोहितस्य प्रजापतेः ॥
धृष्टकेतुर्दीप्तकेतुः पञ्चहोत्रो निराकृतिः ।
पृथुश्रवा भूरिद्युम्न ऋचीको बृहतो गयः ।
प्रथमस्य तु सावर्णेर्नव पुत्रा महौजसः ॥
दशमे त्वथ पर्याये द्वितीयस्यान्तरे मनोः ।
हविष्मान्पौलहश्चैव सुकृतिश्चैव भार्गवः ।
आपोमूर्तिस्तथात्रेयो वासिष्ठश्चाष्टमः स्मृतः ॥
पौलस्त्यः प्रमतिश्चैव नाभोगश्चैव काश्यपः ।
अङ्गिरा नभसः सत्यः सप्तैते परमर्षयः ।
देवताना गणौ द्वौ तौ ऋषिमश्चाश्च ये स्मृताः ॥
मनोः सुनोत्तमौजाश्च निकुञ्जश्च वीर्यवान् ।
शतानीको निरामित्रो वृषसेनो जयद्रथः ।
भूरिद्युम्नः सुवर्चाश्च दश त्वेते मनोः सुताः ॥
एकादशेऽथ पर्याये तृतीयस्यान्तरे मनोः ।
तस्य सप्तऋषींश्चापि कीर्त्यमानान्निबोध मे ॥
हविष्मान्काश्यपश्चापि हविष्मान्यश्च भार्गवः ।

No 1

(L 1) Dn1 प्रथमं (for °मे) —(L 2) Ś1 D3 कश्यप (for का°) —(L 4) Bom and Poona eds सावनश् (for स°) Ś1 K1 D4 एव च (for -वाहन) —(L 5) K1 3 D4 पुलह (for पौ°) K1 3 सत्य (for सप्त) K3 D3 मुनयो (for ऋषयो) Dn मुनयो रौहितेऽन्तरे (for b) —(L 6) Ś1 तात (for तत्र) —(L 7) K3 Ds1 रौहितस्य (for रो°) —(L 8) K3 Dn D3 मनो पुत्रो धृष्टकेतु (for a) Ś1 पञ्चहस्तो (for °होत्रो) —(L 9) Bom and Poona eds भूरिधामा (for °द्युम्न) K3 Ds1 उद्धतो, D4 स्थ भूतो (for बृहतो) —(L 12) K3 D4 पुलहश् (for पौ°) —(L 13) K3 वसिष्ठश् Ś1 वासिष्ठश्चाप्यथा स्मृता (for b) —(L 14) Ś1 [illegible], K3 Dn [illegible] —(L [illegible] [illegible] तु (for [illegible]) Ś1 K1 D4 सुश्रवाश्चोत्तमौजाश्च (for a) Ś1 भूरिषेणश्, K1 3 D3 D4 कुरुषेणश् (for निकुञ्जश्) —(L 19) Dn1 सत्यवाश् (for सुवर्चाश्) —(L 20) K1 3 Dn D4 तु (for स्थ) —(L 21) Ś1 सप्तर्षयश् (for सप्तऋषींश्) —(L 22) Ś1 वपुष्मान्यश्च (for हवि°) —(L 23) Ś1 यहृगश् (for स°), Dn1 [अ]त्रेयस् (for °यस्) —(L 24) Ś1 चारुरूपश्, K3 Dn D3 चारुधिगश्, Bom and Poona eds पोदधि ष्णयश् (for चारु°) —(L 25) Dn D3 D4 पुलहश् (for

तरुणश्च तथात्रेयो वासिष्ठस्त्वनघस्तथा ॥
अङ्गिराश्चारधिष्ण्यश्च पौलस्त्यो निश्चरस्तथा ।
पौलहश्चामितेजाश्च भाव्याः सप्त महर्षयः ॥
ब्रह्मणस्तु सुता देवा गणास्तेषां त्रयः स्मृताः ।
सर्वत्रगः सुशर्मा च देवानीकः पुरुद्वहः ॥
क्षेमधन्वा दृढायुश्च आदर्शः पण्डको मनुः ।
सावर्णस्य तु पुत्रा वै तृतीयस्य नव स्मृताः ॥
चतुर्थस्य तु सावर्णेर्ऋषीन्सप्त निबोध मे ।
द्युतिर्वसिष्ठपुत्रश्च आत्रेयः सुतपास्तथा ॥
अङ्गिरास्तपसोमूर्तिस्तपस्वी काश्यपस्तथा ।
तपोशनश्च पौलस्त्यः पौलहश्च तपो रविः ॥
भार्गवः सप्तमस्तेषां विज्ञेयस्तु तपोधृतिः ।
पञ्च देवगणाः प्रोक्ता मानसा ब्रह्मणश्च ते ॥
देववायुरदूरश्च देवश्रेष्ठो विदूरथः ।
मित्रवान्मित्रविन्दश्च मित्रसेनश्च मित्रहन् ।
मित्रबाहुः सुवर्चाश्च द्वादशस्य मनोः सुताः ॥
त्रयोदशेऽथ पर्याये भाव्ये मन्वन्तरे मनोः ।
अङ्गिराश्चैव धृतिमान्पौलस्त्यो हव्यपस्तु यः ॥
पौलहस्तत्त्वदर्शी च भार्गवश्च निरुत्सुकः ।
निष्प्रकम्पस्तथात्रेयो निर्मोहः कश्यपस्तथा ॥
सुतपाश्चैव वासिष्ठः सप्तैते तु महर्षयः ।
त्रय एव गणाः प्रोक्ता देवतानां स्वयंभुवा ॥
त्रयोदशस्य पुत्रास्ते विज्ञेयास्तु रवेः सुताः ।
चित्रसेनो विचित्रश्च नयो धर्मभृतो ध्रुवः ॥
सुनेत्रः क्षत्रवृद्धश्च सुतपा निर्भयो दृढः ।
रौच्यस्यैते मनोः पुत्रा अन्तरे तु त्रयोदशे ॥
चतुर्दशेऽथ पर्याये भौत्यस्यैवान्तरे मनोः ।
अग्नीध्रः काश्यपश्चैव पौलस्त्यो मागधस्तथा ।
भार्गवो ह्यतिबाहुश्च शुचिराङ्गिरसस्तथा ॥
युक्तश्चैव तथात्रेयः शुक्रो वासिष्ठ एव च ।
अजितः पौलहश्चैव अन्त्याः सप्तर्षयश्च ते ॥

No 2

After the addl colophon after 7 47, N (except Ś1 Ñ1) T2-4 G ins :

जनमेजय उवाच ।
मन्वन्तरस्य सङ्ख्यानं युगानां च महामते ।
ब्रह्मणोऽह्नः प्रमाणं च वक्तुमर्हसि मे द्विज ॥
वैशंपायन उवाच ।
अहोरात्रं विभजते सूर्यो मानेन लौकिकम् ।

तामुपादाय गणना शृणु सख्यामरिंदम ॥
निमेषाः पञ्चदशभिः काष्ठा त्रिंशत्तु ताः कला ।
त्रिंशत्कलो मुहूर्तस्तु त्रिंशता तैर्मनीषिणः ॥
अहोरात्रमिति प्राहुश्चन्द्रसूर्यगति नृप ।
विशेषेण तु सर्वेषु अहोरात्र च नित्यशः ॥
अहोरात्राः पञ्चदश पक्ष इत्यभिशब्दितः ।
पक्षौ द्वौ च स्मृतो मासो द्वौ मासावृतुरुच्यते ॥
अब्दं द्वयनमुक्तं तु अयन त्वृतुभिस्त्रिभिः ।
दक्षिणं चोत्तर चैव सख्यानार्थविशारदैः ॥
मानेनानेन यो मासः पक्षद्वयसमाहितः ।
पितॄणा तदहोरात्रमिति कालविदो विदुः ॥
कृष्णपक्षस्त्वहस्तेषा शुक्लपक्षस्तु शर्वरी ।
कृष्णपक्षे त्वहःश्राद्ध पितॄणा वर्तते नृप ॥
मानुषेण तु मानेन यो वै सवत्सरः स्मृतः ।
देवाना तदहोरात्र दिवा चैवोत्तरायणम् ॥
दक्षिणायन स्मृता रात्रिः प्राज्ञैस्तत्त्वार्थकोविदैः ॥
दिव्यमब्द दशगुणमहोरात्र मनोः स्मृतम् ।
अहोरात्र दशगुणं मानवः पक्ष उच्यते ॥
पक्षो दशगुणो मासो मासैर्द्वादशभिर्गुणैः ।
ऋतुर्मनूना सप्रोक्तः प्राज्ञैस्तत्त्वार्थदर्शिभिः ॥
ऋतुत्रयेण त्वयन तद्द्वयेनैव वत्सरः ।
चत्वार्येव सहस्राणि वर्षाणा तु कृतं युगम् ॥
तावच्छती भवेत्सध्या सध्याशश्च तथा नृप ।
त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेता स्यात्परिमाणतः ।

B2 (marg as above) 3 D1 4 Cn भचेत्सूर्यौ K2 Ñ2 भवेसूर्यौ K3 (first time) विभजन, K4 भजन्सूर्यौ T3 4 G4 तु विभजेत Cnp विभजते (as above) T2 G1 सौर्यान् (for सूर्यौ) V2 B1 D3 मान च, T4 मानव (for मानेन) K1 (second time) 2 3 (second time) 4 Ñ2 2 V1 2 B2 3 Dn D1 4 मानव लौकिक परम् B2 (marg) सूर्यमान तु लौकिकम्, D2 सूर्यौ मानवदैविकम्, D3 5 सूर्यौ मानुषदैवतम् (D5 °विकम्) (for ⁴) — (L 5) D श्रुता (for तु ता) — (L 6) K3 (both times) T2 4 G1 3 5 त्रिंशत्कला (for कलो) D6 T2 मुहूर्त तु, G1 °र्तं वा G3 5 °र्तं च (for °र्तस्तु) K1 (second time) 3 (both times) त्रिशद्भिस् (for °ता) — (L 7) D3 G5 गतिर् (for गति) — After line 7 D3 ins

1** रवेर्गतिविशेषेण सर्वेष्वेतेषु नित्यश ।

— (L 8) K1 (first time) 4 B2 D2 रात्र तु Dn T4 रात्रे च, D4 रात्रेण, G5 रात्रि च (for रात्र च) K3 (both times) सर्वेश (for नित्यश) — (L 9) K1 (first time) 2 3 (second time) 4 Ñ2 V3 D1 3–5 अहोरात्राणि (hypermetric), Ñ3 °रात्रे, D3 G2 °रात्र (for °रात्रा) K1 (second time) अहोरात्राणि पञ्चैव, D2 पञ्चदशाहोरात्राणि (for ᵃ) K1 (first time) -शब्दित K1 (second time) 3 (both times) Ñ3 V1 Dn T2 G1 धीयते D2 6 T1 G5 विश्रुत (for शब्दित) — (L 10) B2 3 D5 T3 द्वौ पक्षौ (by transp), K1–3 Ñ2 V3 B1 Dn D3 5 G1 स्मृतौ (for स्मृतो) T2 पक्षौ द्वौ च स्मृता मासा (for ᵃ) V2 B1 3 D3 D6 T1 3 G मासौ द्वाव् (by transp) — (L 11) K1 3 Dn D1 (marg as above) T3 उक्तं च, V1 G5 युक्त तु, V3 युक्तस्तु, D5 युक्त च (for उक्त तु) B1 अब्द द्व्ययनसयुक्तम्; D6 अयन तु तथा प्रोक्त (for ᵃ) D6 ख्यात तद् (for अयन) Ñ2 3 V2 3 B1 Dn2 D4 5 T2 G2 ऋतुभिस् (for त्वृतुभिस्) D3 अयनस्तुवत्सयम् (for ᵇ) — (L 12) K2 3 D2 6 T2 G2 3 5 सख्यानार्थे, Ñ3 V1 B1 (marg) 2 3 D5 °तत्त्व (for °नार्थ) — (L 13) Ñ3 V1 2 B D3 G3 -समन्वित D1 damaged (for समाहित) — (L 16) K3 D4 पक्षम् (for पक्षे) G3 त्विह (for त्वह) B2 (marg as above) कार्यं (for श्राद्ध) — After line 17, K2 ins

2** दिव्यमेकमहस्तेन तथा मासाब्दसस्थिति ।

While K4 reads line 21 after line 17, repeating it in its proper place K2 4 D1 T2 G1 3 5 om lines 18–19 — (L 18) B1 दिन (for दिवा) Ñ3 V B3 T3 4 G4 मुनिभि समुदाहृतम्, D2 प्राहु सख्याविदो नृप, D3 अयनद्वयसमतम् D4 (marg) चोत्तर दक्षिणायनम् (for ᵇ) — After line 18, V3 ins

3** दिव्यमब्दमहोरात्रमहस्त्वोत्तरायणम् ।

— V1 B3 D3 G2 4 om line 19 — (L 19) Hypermetric D3 दक्षिणे च (for °णायन) V3 B1 D5 चिन्तकै, D3 दर्शिभि (for -कोविदै) Ñ3 V3 प्राज्ञैस्तत्वानु (V2 °त्वचि) चिन्तकै (for ᵇ) — (L 20) K2 Dn3 शत (for दश) D5 दैवमब्द शतगुणम् (for ᵃ) — (L 22) G1 पक्षा दशगुणा मासो (for ᵃ) Ñ3 मासाद् V3 B1 D3 D2 4 T2 G1 मासो (for मासैर्) K1 3 Ñ3 D4 गुण (for गुणै) — K B1 3 D3 D1–4 T2 om line 24 For line 24, Ñ2 3 V B2 D3 subst

4** षड्भिस्तैर्वत्सरं प्रोक्त तेन सख्या निपद्यते ।

तस्याश्च त्रिशती सध्या सध्याशश्च तथापरः ॥
तथा वर्षसहस्रे द्वे द्वापर परिकीर्तितम् ॥
तस्यापि द्विशती सध्या सध्याशश्च तथाविधः ॥
कलिर्वर्षसहस्रं तु सख्यातोऽत्र मनीषिभिः ।
तस्यापि शतिका सध्या सध्याशश्चैव तद्विधः ॥
एषा द्वादशसाहस्री युगसख्या प्रकीर्तिता ।
दिव्येनानेन मानेन युगसख्या निबोध मे ॥
कृतं त्रेता द्वापर च कलिश्चैव चतुर्युगम् ।
युगं तदेकसप्तत्या गुणितं नृपसत्तम ।
मन्वन्तरमिति प्रोक्तं सख्यानार्थविशारदैः ॥
अयन चापि तत्प्रोक्त द्वेऽयने दक्षिणोत्तरे ॥
मनुः प्रलीयते ह्यत्र समाप्तेऽथायने प्रभो ।
ततोऽपरो मनुः कालमेतानन्तं भवत्युत ।
[illegible] प्रोक्तः सवत्सरः स वै ॥
तदेव चायुत प्रोक्तं मुनिना तत्त्वदर्शिना ।
ब्रह्मणस्तदहः प्रोक्तं कल्पश्चेति स शब्द्यते ॥
सहस्रयुगपर्यन्ता या निशा प्रोच्यते बुधैः ।
निमज्जत्यप्सु यत्रोर्वी सशैलवनकानना ॥
तस्मिन्युगसहस्रे तु पूर्णे भरतसत्तम ।
ब्राह्मे दिवसपर्यन्ते कल्पो निःशेष उच्यते ॥

No 3

D6 T G M1 2 4 ins after 13 73 M5 *after* 13 69

इत्येते पितरो देवा देवाश्च पितरः पुनः ।
अन्योन्यं पितरो ह्येते देवाश्च पितरश्च ह ॥
त्रयो मूर्तिमृते तात चत्वारस्तु समूर्तयः ।
तेषा श्राद्धानि सत्कृत्य देवाः कुर्वन्ति यत्नतः ॥

भक्ताः प्राञ्जलयश्चैव देवास्तद्गतमानसाः ।
विश्वे च सिकताश्चैव पृश्नयः शृङ्गिणस्तथा ॥
कृष्णा विश्वा अजाश्चैव विधिवत्पूजयन्त्युत ।
प्रजास्तु वातरशना दिवाकीर्त्यास्तथैव च ॥
मेघाश्च मरुतश्चैव ब्रह्माद्याश्च दिवौकसः ।
भृग्वङ्गिरोऽत्रिप्रमुखा ऋषयः सर्व एव च ॥
यक्षा नागाः सुपर्णाश्च किंनराश्चारणैः सह ।
पूजयन्ति पितॄनेते सर्व एव फलार्थिनः ॥
एवमेते महात्मानः श्राद्धैः सत्कृत्य पूजिताः ।
सर्वान्कामान्प्रयच्छन्ति शतशोऽथ सहस्रशः ॥
हित्वा त्रैलोक्यसंसारं जरामृत्युभयं तथा ।
मोक्षयोगं प्रयच्छन्ति ऐश्वर्यं च पितामहाः ॥
मोक्षोपायमथैश्वर्यं सूक्ष्मदेहमदेहताम् ।
कृत्स्नं वैराग्यमानन्त्यं प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥
ऐश्वर्यविहितं योगमैश्वर्यं योग उच्यते ।
योगैश्वर्यमृते मोक्षः कथंचिन्नोपपद्यते ।
अपक्षस्येव गमनमन्तरिक्षे पतत्रिणः ॥
वरिष्ठः सर्वधर्माणां मोक्षधर्मः सनातनः ।
पितॄणां संप्रदानेन प्राप्यते सुमहात्मनाम् ॥
मुक्तावैडूर्यवासांसि वाजिनागा युगानि च ।
कोटिशश्चैव रत्नानि प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥
हंससारसयुक्तानि मुक्तावैडूर्यवन्ति च ।
किंकिणीजालयुक्तानि सदापुष्पफलानि च ॥
विमानानां सहस्राणि जुष्टान्यप्सरसां गणैः ।
सर्वकामप्रवृद्धानि प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥
प्रजा पुष्टिं धृतिं मेधां राज्यमारोग्यमेव च ।
प्रीता नित्यं प्रयच्छन्ति मानुषाणां पितामहाः ॥

Colophon

No 4

After adhy. 13, D6 S G(ed) ins :

सनत्कुमार उवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि क्रियाकल्पं यथाविधि ।
काम्यनैमित्तिकाजस्रश्राद्धकर्माणि नित्यशः ॥
आग्रहायणमूलाः स्युरष्टकास्तिस्र एव च ।
कृष्णपक्षे वरिष्ठा च पूर्वा चैन्द्री च भाविता ।
प्राजापत्या द्वितीया स्यात्तृतीया वैश्वदेविकी ॥
आद्यापूपैः स्मृता नित्यं मांसैरन्या भवेत्सदा ।
शाकैः कार्या तृतीया स्यादेष द्रव्यगतो विधिः ॥

M1-3 तत्र (for तात) —(L 5) M1 2 तदा (for देवास्) — (L. 6) T1 G1 प्रयत्ना (for पृश्नय) —(L. 8) T3 4 ऋषयो, M3 प्रजाश्च (for °स्तु) T3 4 देवा दिव्यास् (for दिवाकीर्त्यास्) — (L 10) M3 सप्त (for सर्वे) — (L. 11) D6 T2 3 M1-3 च नरैः (for चारणैः) — M3 om line 12. — (L. 13) T3 4 G4 M3 श्राद्धे (for श्राद्धैः) — T1 om line 14 — (L. 15) T3 4 भित्त्वा, M2 जित्वा (for हित्वा) G2 -स्संस्कार, M3 संहार (for संसारं) — (L 16) T3 4 ह्यैश्वर्यं च, M5 पितॄनेते (for ऐश्वर्यं च) — (L 17) T3 मुक्त्यापायम् (for मोक्षो°) T4 त्यक्तकोपा यथैश्वर्यं (for °) — (L 19) M2 ऐश्वर्यविहितो योग (for °) — (L. 23) T1 G4 सुप्रदानेन, T2-4 G1 सम्प्रसादेन, M1 हि प्रसादेन; M2 हि प्रदानेन (for सप्र°) G3 पितृणाञ्च प्रदानेन (for °) — (L. 24) M2 शतानि (for युगानि) — (L 26) D6 G1 3 सयुक्ता (for -युक्तानि) — (L. 27) T1 2 4 G4 मदा (for सदा) — M3 om lines 28-29 — (L. 29) T1 -समृद्धानि, M2 -प्रयुक्तानि (for प्रवृद्धानि) — (L. 30) M1-3 प्रजा (for प्रजां) G1 स्मृतिं, M1-3 प्रज्ञा (for धृतिं) M1 2 आत्मानम् (for आरोग्यम्) — (L. 31) T2 G1 प्रीत्या (for प्रीता) — Colophon om in D6 — *Version of Khila S* — *Adhy name* T2 G1 3 4 मार्कण्डेयसनत्कुमारसंवादे पितृगणसंकीर्तनम् M2 पितृकल्प — *Adhy no* T1 2 G M 13 T3 4 10

4

G1 om the ref — (L 1) T1 G1 ऋथात सं . T3 ततः परं (for अतः परं) T2 G1 यथाकल्पं (for क्रिया°) — (L. 2) T2 काम्य (for काम्य) T3 नैमित्तिकाना काम्यानां (for °) T G M1 4 -कर्माणि (for -कर्माणि) — (L. 4) G1 कृष्णपक्ष (for °क्षे) T3 भारत, G3 भाविताम् (for °ता) T2 G1 पूर्वा चन्द्राय भारत (for °) — (L. 5) T3 4 प्राजापत्यं तृतीयं स्यात (for °) — T3 4 om (hapl.) line 5b-9a M1 2 देविका (for °की) — (L. 6) D6 आज्या पूर्वं T1 2 G M3 आज्यापूपै (for आद्या°) G3 M1 स्तुता (for स्मृता) T1 G2 3 विधीयते (for भवेत्सदा) — (L. 7) G2 4 कुर्यात (for कार्या) G1 3 दिव्यगतो (for द्र°) — (L. 8) T1 अन्वष्टकं, T2 G2 3 5 अन्वष्टक्य , G1 M3 अन्वेष्टक्य; M1 अन्वेष्टया (for

अन्वष्टक्यं पितॄणां वै नित्यमेव विधीयते ॥
या चाप्यन्या चतुर्थी स्यात्तां च कुर्यात्प्रयत्नतः ।
आयुःश्राद्धं बुधः कुर्यात्सर्वस्वेनापि नित्यशः ।
श्रेयांसि क्षिप्रमायान्ति परत्रेह च मोदते ॥
पितरः सर्वकालेषु तिथिकालेषु देवताः ।
सर्वे पुरुषमायान्ति निपानेष्विव धेनवः ॥
मा स्म श्रेयः प्रयच्छेयुरष्टकायामपूजिताः ।
मोघास्तस्य भवन्त्याशाः परत्रेह च नित्यशः ॥
पूजकानां सदोत्कर्षो नास्तिकानामधोगतिः ।
देवांश्च दायिनो यान्ति तिर्यग्गच्छन्त्यदायिनः ॥
पुष्टिं प्रजां स्मृतिं मेधां पुत्रानैश्वर्यमेव च ।
कुर्वाणः पौर्णमास्यां तु सर्वं सपूर्णमश्नुते ॥
प्रतिपद्धनलाभाय लब्धं चास्य न नश्यति ।
द्वितीयायां तु यः कुर्याद्द्विपदाधिपतिर्भवेत् ॥
फलार्थिनां तृतीया तु शत्रुघ्नी पापनाशनी ।
चतुर्थ्यां वै प्रकुर्वाणः शत्रुच्छिद्राणि पश्यति ॥
पञ्चम्यामपि कुर्वाणः प्राप्नोति महतीं श्रियम् ।
षष्ठ्या श्राद्धानि कुर्वाणः प्राप्नोति द्विजपूजनम् ॥
कुरुते यस्तु सप्तम्यां श्राद्धानि सततं नरः ।
महासत्रमवाप्नोति गणानां चाधिपो भवेत् ॥
पूर्णां वृत्तिमवाप्नोति योऽष्टम्यां कुरुते नरः ।
श्राद्धं नवम्यां कर्तव्यमैश्वर्यं नृप काङ्क्षता ॥
कुर्वन्दशम्यां तु नरो ब्राह्मीं श्रियमवाप्नुयात् ।
वेदांश्चैवाप्नुयात्सर्वान्विप्राणां सम्मतो भवेत् ॥
एकादश्यां परं दानमैश्वर्यं सततिं तथा ।
द्वादश्यां जयलाभाय राज्यमायुर्वसूनि च ॥
प्रजावृद्धिं पशून्मेध्यान्स्वातन्त्र्यं पुष्टिमुत्तमाम् ।
दीर्घमायुरथैश्वर्यं कुर्वाणस्य त्रयोदशीम् ॥
युवानस्तु गृहे यस्य मृतास्तेषां प्रदापयेत् ।
शस्त्रेण वा हता ये तु तेषां दद्याच्चतुर्दशीम् ॥
अमावास्या प्रयत्नेन श्राद्धं कुर्याच्छुचिः सदा ।
सर्वान्कामानवाप्नोति स्वर्गं चानन्त्यमश्नुते ॥
अन्न दद्यादमावास्या सोमस्याप्यायनं भवेत् ।
एवमाप्यायितः सोमस्त्रींल्लोकान्धारयिष्यति ॥
सिद्धचारणगन्धर्वैः स्तूयते नित्यमूर्जितः ।
स्तवैः पुण्यैर्मनोज्ञैश्च सर्वकामपरिच्छदैः ॥

अन्वष्टक्यं) M3 विशिष्यते (for विधीयते) —(L 9) T1 G5 M4 [अ]न्य (for [अ]न्या) T2 G1 चतुर्दिश्या (for °र्थी स्यात्) T3 तच्च कुर्वीत यत्नत (for ^{b}) —(L 10) T1 3 4 G1–3 आम (for आयु°) T1 2 4 G3–5 पृथक् (for बुध) — D6 om (hapl) lines 11 15 —(L 11) T1 G1 3–5 M1 3 4 आप्नोति (for आयान्ति) G3 नित्यश (for मोदते) —(L 12) M1 3 पर्वं (for सर्वे) T3 विधि (for तिथि) —(L 13) M1 निपानम् (for °नेषु) T3 4 येन च (for धेनव) —(L 14) T1 3 4 G3 आत्म (for मा स्म) T2 G1 3 5 M1 3 4 या (M1 3 मा) स्म व (M1 ते) प्रतिगच्छेयुर्, G4 आत्मश्रेय मपश्येयुर् (for ^{a}) —(L 15) T1 3 4 G3 4 शुभास् (for मोघास्) —(L 18) M1–3 प्रज्ञा (for प्रजां) D6 T G M3 4 सर्वं —(L 19) T2 G5 पूर्णमास्या (for पौं°) पूर्णं स(G4 °र्वान्पूर्णान्स , M4 °र्वं पुण्यं स)मश्नुते (for ^{b}) D6 T1 2 G M4 —(L 20) T3 लाभं च (for -लाभाय) प्रतिपद्यश्च(D6 G1 M4 °र्थं)लाभाय (for ^{a}) —(L 21) T2 G1 तत (for तु य) —(L 22) T1 G3 5 M1 3 वरार्थिना (for फला°) पदार्थिनां; T3 धर्मासिस्तु; G2 4 M1 3 वरार्थिना (for फला°) D6 M4 पदार्थिनां (M4 °र्थिनां) T2 G1 तृतीयां (for °या) —(L 23) T1 धर्मावाप्तिस्तृतीयासु (for ^{a}) °ना) तृतीया तु; T4 प्रति (for वै प्र) T2 G1 सर्वेश (for पश्यति) —(L 25) T2 G1 भोजनम् (for -पू°) —(L 27) M4 गणनाथाधिपो भवेत् (for ^{b}) —(L 28) T2 पूर्णं (for पूर्णां) M3 सपूर्णां वृत्तिमाप्नोति (for ^{a}) —(L 29) G3 नृप (for नृपु) T3 ऐश्वर्यं महदश्नुते (for ^{b}) —(L 30) G5 वृत्तिम् (for श्रियम्) —(L 31) D5 T3 G4 5 M3 देवाश् (for वेदांश्) M3 साम्नान् (for सर्वान्) —(L 32) T1 G2 4 च तद्दानम्, G5 तु तद्दानम्, M1 3 वरं दानम्, M4 ददानस्य (for परं दानम्) G4 M1 3 संततिस् (for °तिं) T2 ऐश्वर्य सततं नृप (for ^{b}) —(L 33) T4 बल (for जय) T3 द्वादश्यां राज्यमायुश्च पशूश्चापि धनानि च —(L 34) D6 प्रज्ञां (for प्रजा) T3 एव च (for उत्तमाम्) —(L 35) M3 कुर्वाणस्तु (for °स्य) —(L 36) T3 यत्र (for यस्य) M4 युवानश्च च ये गर्भे (for ^{a}) M4 -जातास् (for -मृ°) —(L 37) T3 4 नि (for वा) —(L 39) M3 सर्वं (for सर्वान्) T3 स्वर्गं चा नित्यमश्नुते (for ^{b}) — After line 40 T3 ins

1** लोकं मानवमाप्नोति तत्र सर्वं समश्नुते ।

—(L 41) T4 G4 स्वार्लं (for त्रींल्लँ) —(L 43) M3 अन्यैर् (for पुण्यैर्) —G4 om lines 43^{b}–47^{b} —(L 44) D5 T1 3 4 G3. G3 5 -दर्शितैर् (for गीतैर्) —(L 45) D5 T1 3 4 G3.

नृत्तवादित्रगीतैश्च अप्सरोभिः सहस्रशः ।
उपनृत्तो विमानस्थः पितृभक्तो दृढव्रतः ॥
स्तुवन्ति देवगन्धर्वाः सिद्धसंघाश्च तं सदा ।
पितृभक्तस्तमासाद्य सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥
मघासु कुर्वञ्श्राद्धानि सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।
प्रत्यक्षमर्चितास्तेन भवन्ति पितरः सदा ।
पितृदेवा मघा यस्मात्तस्मात्तास्त्वक्षय विदुः ॥

Colophon

यमस्तु यानि श्राद्धानि प्रोवाच शशबिन्दवे ।
तानि मे शृणु काम्यानि नक्षत्रेषु पृथक्पृथक् ॥
श्राद्धं यः कृत्तिकायोगे कुर्वीत सततं नरः ।
अग्नीनाधाय सापत्यो यजेत विगतज्वरः ॥
अपत्यकामो रोहिण्यां सौम्येनौजस्विता भवेत् ।
क्रूरकर्मणि भागी स्यादार्द्रायां श्राद्धमाचरन् ॥
क्षेत्रे पुत्रेषु भागी स्याच्छ्राद्धं कुर्वन्पुनर्वसौ ।
पुष्टिकामः पुनः पुष्ये श्राद्धं कुर्वीत मानवः ॥
आश्लेषासु पुनर्दत्त्वा वीरान्पुत्रानवाप्नुयात् ।
श्रेष्ठो भवति बन्धूनां मघासु श्राद्धमाचरन् ॥
फल्गुनीषु पुनः कृत्वा सौभाग्यं लभते नरः ।
प्रदानशीलः सापत्य उत्तरासु करोति यः ॥
सत्सु मुख्यो भवति हस्ते यस्तर्पयेत्पितॄन् ।
चित्रायां कुरुते यस्तु पुत्रान्रूपवतो लभेत् ॥
स्वातिना तु द्विजः कुर्याद्वाणिज्येन जिजीविषुः ।
पुत्रार्थं तु विशाखासु श्राद्धमीहेत मानवः ॥
अनुराधासु कुर्वाणो नरश्चक्रं प्रवर्तयेत् ।
आधिपत्यं लभेच्छ्राद्धं ज्येष्ठायां कुरुते हि यः ॥
मूलेनारोग्यलाभः स्यादाषाढासु महद्यशः ।
तथोत्तरास्वषाढासु वीतशोको भवेन्नरः ॥
श्रवणेन तु लोकेषु प्राप्नुयात्परमां गतिम् ।
राज्यभोगाञ्श्रविष्ठासु प्राप्नुयाद्विपुलं धनम् ॥

2.3 उपनृत्यो (for °त्तो) T2 G1 पितृभक्ता दृढव्रता (for b) — (L 46) M1 सिद्धा यक्षाश्च (for सिद्धसंघाश्च) — (L 47) M3 सर्वे (for सर्वान्) — M1.2 transp lines 48–49 — (L 49) G3 M1 तदा (for सदा) — (L 50) T1 G3 M1 पितॄन् (for पितृ) T3 G1 पितृन्देवमघा यस्मात् (for a) T G1.3–5 ते स्वक्षय (G4 °या), M1 चाक्षय्यं (for तास्त्व°) G2 तस्मात्तास्तु क्षय विदुः (for b) — Colophon — Mention of Adhy. D6 — Sub-parvan M1 श्राद्धपर्व — Adhy no ie D6 पितृकल्प , T2 G1.2.3 सनत्कुमारवचने श्राद्धक्रियाकल्प , G4 श्राद्धक्रियासंकल्प — Adhy no D4 T2.4 17 , T1.2 G M 14

For lines 51–80 Cf MBh 13 89 1–15 — (L 51) M1 शशि (for दत्त) — (L 52) T2.3 नक्षत्राणि (for °त्रेषु) — (L 53) D3 यत् (for यः) T2 कार्त्तिका (for कृत्तिका) T2.4 M1 करोति (for कुर्वीत) — (L 54) Some MSS आदाय (for आधाय) — For line 54 T2.4 subst

2** कुर्वाणि सतत नित्यं एतिमान्पुष्टिमान्भवेत् ।

— (L 55) T2 G3–4 M1 सौम्ये (T1 °म्य) हि M1 चो हि स्थिरो भवेत् (for b) — (L 56) T1 G1.2.3 M2.4 कर्माणि (for कर्मणि) D5 भोगी (for भागी) D3 माचरेत् (for °रन्) — G3 om (hapl) lines 57–60 — (L 57) T1 क्षिप्रं, T1 G1.2 M1.2 क्षेत्र (for क्षेत्रे) T2 G1 पुत्रेषु , M1 पुत्रेन (for पुत्रेषु) D5 भोगी (for भागी) G1.4 पुनर्वसु (for °वसौ) — For lines 53b–57a, T2 subst T1 ins after line 55

3** मघशीर्षे तु कीर्तिमान् ।
आर्द्रायां नीतिमान्सौम्य पुष्टिमांश्च पुनर्वसौ ।
[(L 2) T4 श्राद्धं कुर्वन् (for पुष्टिमांश्च)]

— (L 58) T1 G1 तिष्ये (for पुष्ये) T3 पुष्टिकामश्च पुष्ये च (for a) — (L 60) T2 G1 आश्लेषायां तु (for °षासु) T4 G4 कृत्वा , M1 दद्यात् (for दत्त्वा) T3 आश्लेषां श्राद्धकर्ता तु (for a) T2 वीरान्पुत्रान्समाप्नुयात् (for b) — (L 60) D3 G1 माचरेत् (for °रन्) — (L 61) D4 M2 फाल्गुनीषु M2 दत्त्वा , M3 कुर्वन् (for कृत्वा) — (L 62) M1 चापत्यम् (for सापत्य) T1.2 प्रधानशीलः सापत्यम् (T2 °त्याम्); G4 प्रदानशीलस्सापत्यम् (for a) M1 लभेत च (for करोति यः) T2 मुख्यो भवति संघेषु उत्तरायां करोति यः — (L 63) D3 T1 सत्सु (for संसत्सु) T2 हस्तायां च चित्रायां (for a) — T3 om lines 63b–64a — (L 64) M1 रूपं यतो (for रूप°) T2 भवेत् , G1 भवेत् (for लभेत्) — (L 65) T2 स्वातौ श्राद्धं च यः कुर्याद्वाणिज्येन स जीवति — (L 66) T2.4 पुत्रार्थी यो विशाखासु (for a) G3 कुर्वीत (for ईहेत) — T2 om line 67a — (L 67) T2 G1 अनुराधां प्रकुर्याणो (for a) T1 प्रवर्तन (for °येत्) — (L 69) T2 G1 मूले च ; M2.3 मूलासु (for मूलेन) T2 G1 लाभी स्यात् , T2 °लाभाय , M1 °लाभं स्यात् (for °लाभः स्यात्) T1 आषाढायां (for °ढासु) T1 आषाढायां भविष्यति (for b) — (L 70) D1 T2 उत्तराषाढासु तथा (T2 तत्रो) G2 उत्तरासु त्वषाढासु (for a) M2 गत (for वीत) — (L 71) T1 श्रवणे कुर्वन्

श्राद्धं त्वभिजिता कुर्वन्वेदान्साङ्गानवाप्नुयात् ।
नक्षत्रे वारुणे कुर्वन्भिषक्सिद्धिमवाप्नुयात् ॥
पूर्वप्रोष्ठपदे कुर्वन्विन्दते जीवितं बहु ।
उत्तरासु पुनः कुर्वँल्लभते गाः सहस्रशः ॥
रेवत्यां कुरुते यस्तु रूप्यं बहु लभेन्नरः ।
अश्विनीषु हयाञ्श्रेष्ठान्भरण्यामायुरुत्तमम् ॥
इमं श्राद्धविधिं कुर्वञ्शशबिन्दुर्महीमिमाम् ।
अक्लेशेनालभत्कृत्स्नां लब्ध्वा च प्रशशास ह ॥

Colophon

सनत्कुमार उवाच ।
राजतं रजताक्तं वा पितॄणां पात्रमुच्यते ।
रजतस्य कथा वापि दर्शनं दानमेव च ।
आनन्त्यमक्षयं स्वर्ग्यं राजतं दानमुच्यते ॥
पितॄणां तेन दानेन सत्पुत्रास्तारयन्त्युत ।
पठ्यमानः सदा श्राद्धे नियतो ब्रह्मवादिभिः ॥
राजते हि स्वधा दुग्धा पात्रेऽस्मिन्पितृभिः पुरा ।
अक्षयार्थं मही यस्मात्तस्मिन्दत्तमतोऽक्षयम् ॥
कृष्णाजिनस्य सांनिध्यं दर्शनं दानमेव च ।
रक्षोघ्नं ब्रह्मवर्चस्यं पशून्पुत्रांश्च तारयेत् ॥
काञ्चनं राजतं पात्रं दौहित्रः कुतपस्तिलाः ।
वस्त्रं च पावनीयानि त्रिदण्डी योगिनस्तथा ॥
श्राद्धकर्मण्ययं श्रेष्ठो विधिर्ब्रह्मन्सनातनः ।
आयुः पुष्टिर्यशः कीर्तिः प्रज्ञा संततिरर्धनः ॥
दिशि दक्षिणपूर्वस्यां वेदिस्थानं निवेशयेत् ।
सर्वतोऽरत्निमात्रं तु चतुरस्रं सुसङ्कृतम् ॥
वक्ष्यामि विधिवत्स्थानं पितॄणामिति शासनं ।
धन्यमायुष्यमारोग्यं पुष्टिकीर्तिविवर्धनम् ॥
तत्र गर्तास्त्रयः कार्यास्त्रयो दण्डाश्च खादिराः ।
अरत्निमात्रास्ते कार्या रजतेन विभूषिताः ॥
ते वितस्त्यायता गर्ताः सर्वतश्चतुरङ्गुलाः ।

यस्तु (for °). — (L. 72) D6 राज्य (for राज्य) T1 om from श्रविष्ठासु up to उत्तरासु (in line 76) T3 4 M1 2 धनिष्ठासु (for श्रवि°). — D6 om. line 73 — (L. 73) T3 श्राद्धं त्वभिजितौ कुर्याद् (for °) M4 देवसघान् (for वेदान्सा ङ्गान्) — (L. 75) D6 om (hapl) lines 75b–76a T2 reads lines 75b–79a twice T2 (first time) G1 M1–3 विन्देद्दै (for विन्दते) M4 जीवन (for जीवित) T3 विन्देता पुष्यमुत्तमम् (for b) — (L. 77) D6 रौप्य ; T3 G3 M3 रूपं (for रूप्यं). — (L. 78) T2 (both times) हय (for हयान्) T4 अश्विन्यां तु हयश्रेष्ठान् (for °) — (L. 79) D6 शात (for शश-). — (L. 80) T3 स त्विमाम् (for अक्ले शेन). M3 [अ भवत् (for [अ]लभत्) T3 4 G1 3 5 M3 प्रशशंस (for °शास) — COLOPHON. — *Mention of Khila* D6. — *Adhy name* D6 पितृकल्प , T2 G2 3 5 यमप्रोक्तश्राद्धविधि ; G1 सनत्कुमारवचने यमप्रोक्तश्राद्धविधि — *Adhy no* • D6 T2 4 18, T1 G M 15

T1 om the ref — (L. 81) T3 G3 M3 4 रजतं (for रा°) D6 T1 3 4 G1 2 4 5 राजतात्तं (for र°) — T2 G1 om (hapl) line 82 — (L. 82) T1 G2, 5 M1 4 कथं (for कथा) M1 3 उच्यते (for एव च) — (L. 83) T2 G1 अनन्त्यम् ; T3 सानन्त्यम् (for आ°) D6 M3 3 राजते , T4 G3 5 M4 रजतं (for रा°) — (L. 84) T3 पितॄणा दान मानेन (for °) T1 G3–5 M4 च (for [उ]त) T3 पुत्रास्ता रिमरन्त्युत , T4 पुत्रा निस्तारयन्ति च (for b) — T2 G1 M1, 2 om line 85 — (L. 85) D6 पठ्यमानं (for पठ्यमानः) M3 सदा (for सदा) D6 नियतं , M4 °तैर् (for °तो) — (L. 86) D6 T3 M3 ऽपि (for हि) D6 M4 सुधा (for स्वधा) G3–5 M1 4 स्म (for ऽस्मिन्) — (L. 87) T2 G1 3 अक्ष यार्था (for °र्थं) T1 3 4 G2–5 M4 तस्माद् (for तस्मिन्) T1 3 4 G2 4 5 M2 4 तथा , G3 अथो , M1 ततो (for अतो). — (L. 88) T1 सानिध्य (for °ध्यं) — (L. 90) D6 दौहित्र कुतुपस्तिला (for b) — (L. 91) D6 T4 वस्तं च , M4 एतानि (for वस्त्रं च) G2 3 5 M त्रिदण्डी योगिरेव च (for b) T3 सर्वे एते पवित्राणि योगिनश्च त्रिदण्डिन — (L. 92) M3 3 ब्राह्म (for ब्रह्मन्) — (L. 93) M1–4 कीर्तिर् (for पुष्टिर्) M2 3 पुष्टि (for कीर्ति) M4 प्रजा (for प्रज्ञा) T3 G1 -वर्धने ; M3 °ना (for °न) — (L. 94) T3 देव (for वेदि°) — (L. 95) D6 T2 ऽरत्निमात्रे (for °त्रं) Some Mss चतुरश्रं (for °स्रं) T3 4 सुवृत्तकम् (for सुसङ्कृतम्) — (L. 96) T1 3 4 G1 5 शासनम् ; T2 G1 2 M4 शासनात् , G3 शाश्वतम् (for शासनं) — (L. 97) D6 पुष्टि कीर्तिश्च वर्धनम् T3 G1 पुष्टिदं कीर्तिवर्धनम् (for b) — (L. 99) D6 T G M3 4 राजतेन (for र°) — (L. 100) T1 3 4 G2–5 M तेऽपि तस्या(G3 स स्या)यता गर्ता (for °) — (L. 101) T3 प्रदक्षिणास्तता (for प्राग्द°) M4 स्थिरासन समन्विता (for b) — (L. 102) T2 4 सर्वत- (for सततं) — (L. 104) T3 4 पार्श्वे (for तर्पणे) M3 [प्र]वे (for [प्र]-

प्राग्दक्षिणायताः कार्याः स्थिरा नद्युपरिस्तथा ॥
अद्भिः पवित्रपूताभिः प्लावयेत्सततं शुचिः ।
पयोभ्यामाजगव्याभ्यां शोधनं वाग्भिरेव च ॥
तर्पणं सततं ह्येतत्तृप्तिर्भवति शाश्वती ।
इह चामुत्र च श्रीमान्सर्वकामसमन्वितः ॥
एवं त्रिषवणस्नातो योऽर्चयेत्प्रयतः सदा ।
मन्त्रेण विधिवत्सम्यक्सोऽश्वमेधफलं लभेत् ।
त्रिःसप्तसंज्ञास्ते यस्मात्त्रैलोक्यं धार्यते हि तैः ॥
तस्य पुष्टिरथैश्वर्यमायुः संततिरेव च ।
दिवि च भ्राजते लक्ष्म्या मोक्षं च लभते क्रमात् ॥
पाप्मापहं पावनीयमश्वमेधफलं लभेत् ।
मन्त्रं तस्मादहं वक्ष्ये अमृतं ब्रह्मसंमितम् ॥
देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च ।
नमः स्वधायै स्वाहायै नित्यमेव नमो नमः ॥
आद्यावसाने श्राद्धस्य त्रिरावृत्तं जपेत्सदा ।
अश्वमेधफलं ह्येतद्द्विजैः सत्कृत्य पूजितम् ॥
पिण्डनिर्वापणे चापि जपेदेवं समाहित. ।
पितरः क्षिप्रमायान्ति राक्षसाः प्रद्रवन्ति च ॥
पितृष्वोऽयं त्रिषु लोकेषु मन्त्रोऽयं तारयत्युत ।
पठ्यमानः सदा श्राद्धे नियतैर्ब्रह्मवादिभिः ॥
राज्यकामो जपेदेवं सदा मन्त्रमतन्द्रितः ।
वीर्यशौर्यार्थबुद्धिश्रीचिरायुःकीर्तिवर्धनः ॥
प्रीयन्ते पितरो येन जपेन नियमेन च ।
मन्त्रं संप्रवक्ष्यामि सर्वकामप्रदं शुभम् ॥
अमूर्तानां मूर्तिमतां पितॄणां दीप्ततेजसाम् ।
नमस्यामि सदा तेषां ध्यायिनां योगचक्षुषाम् ॥
इन्द्रादीनां च पितरो दक्षमारीचयोस्तथा ।
पितरः सप्तर्षीणां च तान्नमस्यामि कामदान् ॥
मन्वादीनां जनितॄंश्च सर्वलोकनमस्कृतान् ।
तान्नमस्कृत्य सर्वान्वै पितॄञ्जलसमुद्रयोः ॥
नक्षत्राणां ग्रहाणां च वाय्वग्निपितरश्च ये ।
द्यावापृथिव्योश्च सदा नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ॥
देवर्षीणां संजनितॄन्सर्वलोकनमस्कृतान् ।
संघातॄन्सर्वलोकानां नमस्येऽहं पितामहान् ॥

तन्). T2 G1, 3, 5 त्रिभिर् (for तृप्तिर्). — (L. 105) G1 इति (for इह). — (L. 106) T2 M2 त्रिषवणं (for °ण-). T1 G2, 4 एवं त्रिषवणे चै(G2 °णस्त्वे- ; G4 °णे त्वे)तान् (for °). — (L. 107) D5 विधिना (for विधिवत्). T2–4 G1, 2, 4, 5 M4 भवेत् (for लभेत्). — T1 om. (hapl) lines 108–111 — (L. 108) M1–3 यज्ञास (for यस्मात्). M2 ये (for तै). — (L. 110) T3, 4 G2, 4 त्रि- (for च) T3 मोदं (for मोक्षं). G2 प्राप्स्यते (for लभते). T3 फलात् ; T4 परम् (for क्रमात्). — (L. 111) D, T2 पापापहं (for पाप्मापहं). T2–4 G M1 भवेत् (for लभेत्). — (L. 112) M2 ह्यमितं, some Mss ह्यमृतं (for अमृतं) M2, 3 -निर्मितम् (for -संमितम्). — (L. 113) G2 M1–3 देव-तेभ्य (for देवताभ्यः) G1 पितृभिश्च (for °भ्यश्च). — (L. 114) स्वाहायै स्वधायै (by transp) D5 G2 च हूयते, M1, 2 भयच्युत, M2 मन्त्रमिद (for नमो नम.). — (L. 115) T3, 4 D5 आद्यावन्ते च (T4 °थान्ते) श्राद्धस्य (for °). D5 त्रिरावर्तं, G1 त्रिरावृत्ति (for °त्तं). — (L. 116) T3 [ए]नं (for [ए]तद्). M2, 3 पूजितः (for °तम्) — (L. 118) T1 G3–5 M4 प्रद्रवन्ति ; T1, 4 विद्रवन्ति (for प्र°). — (L. 119) T4 M1 पित्र्यस्तु ; G2, 4 पित्र्यं तत्, M4 पित्र्यं तं (for पित्र्योऽयं). T1, 2, 4 G1, 2, 3 M2 यस् (for ऽयं). — (L. 120) D1 पठमान (for पठ्य°). T2 पठ्यमाने सदा श्राद्धेर (for °). G4 ब्रह्मचारिभि. (for °वादिभि). — (L. 121) T2 लभेद्राज्यं ; T4 भवेदेवं (for जपे°) T2, 4 G1 सदा मन्त्रसमन्वितः (for °). — (L. 122) T4 -शौर्याग्नि- (for °र्थ-). T2 G1, 5 -वर्धनम् (for °नः). — (L. 124) T3, 4 इमं मन्त्रं प्रवक्ष्या(T4 °दास्या)मि (for °). T3, 4 फलप्रदम् (for -प्रद शुभम्) — (L. 125) D5 G2, 4 M2 अमूर्तिनां, T1, 2 G1, 3, 5 M1 °र्तीनां ; M2 °र्तिमान् (for °र्तानां). T3, 4 M4 च मूर्तानां (for मूर्तिमतां). — (L. 126) M2, 3 तदा (for सदा) T1 M1–3 ध्यानिनां ; T2 G1, 2, 5 M4 ज्ञानिनां (for ध्यायिनां). — (L. 127) T3, 4 दिवि ये चैव (T4 ये च)

M1, 2, 3 (sup. lin.) संजनितॄन् (for जनितॄंश्च) T1 इत्यादिना जपेत्त्रिर्यं (for °). — (L. 130) T3, 4 पितॄणां च समुद्रयोः (for °) — (L. 132) T3 अन्तरे तु T1 अन्तरा तु ; M2 मानमस्ये (for नमस्येऽहं) — M4 om. (hapl) lines 133–136. — (L. 133) T3 पितॄंश्चैव, T4 G3 जनितॄंश्च (for संजनितॄन्) — T3 ins after line 133, T4 after line 140 :
4** एतच्च विधिना युक्त श्रीमान्सर्वाञ्छ्राधिप ।
— (L. 134) M2 भूतानां (for लोकानां). T2 नमस्यामि (for °स्येऽहं). — (L. 135) T4 गुह्यं च (for समाप). — (L.

प्रजापतेर्गणां यहैः सोमाय च यमाय च ।
योगेश्वरेभ्यश्च सदा नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ॥
नमः पितृगणेभ्यस्तु मन्त्रभ्यो ये च कीर्तिताः ।
स्वयंभुवे नमस्येऽहं ब्रह्मणे योगचक्षुषे ॥
एतदुक्तं च सप्तर्चं देवर्षिगणपूजितम् ।
पवित्रं परमं ह्येतच्छ्रीमद्रक्षोघ्नमेव च ॥
एतेन विधिना युक्तस्त्रीन्वराँल्लभते नरः ।
भक्त्या परमया युक्तः श्रद्दधानो जितेन्द्रियः ॥
सप्तर्चं तु जपेद्यस्तु नित्यमेव समाहितः ।
सप्तद्वीपसमुद्रायाः पृथिव्या एकराड् भवेत् ॥
येन प्रोक्तस्त्वयं कल्पो नमस्तस्मै स्वयंभुवे ।
महायोगेश्वरेभ्यश्च सदा सप्रणतोऽस्म्यहम् ॥
वर्तन्ते पितरस्तात देवानां दिवि देवताः ।
सप्तस्वेते स्थिता नित्यं स्थानेषु पितरोऽव्ययाः ॥
प्रजापतिसुता एते सर्वेषां तु महात्मनाम् ।
आद्यो गणस्तु योगीनां स नित्यो योगवर्धनः ॥
द्वितीयो देवतानां तु तृतीयो दानवादिनाम् ।
शेषास्तु वर्णिनां ज्ञेया इति सर्वे प्रकीर्तिताः ॥
पितॄन्प्रीणाति यो भक्त्या पितरः प्रीणयन्ति तम् ।
यच्छन्ति पितरः प्रीताः प्रजा पुष्टिं तथैव च ।
स्वर्गमायुष्यमारोग्यं यदन्यदपि वाञ्छितम् ॥
देवकार्यादपि मुने पितृकार्यं प्रशस्यते ।
देवतानां हि पितरः पूर्वमाप्यायनं स्मृतम् ॥
ते सुप्रसादाः सुप्रीता लोकस्याप्यायनं परम् ।
स्थिरप्रसादाश्च सदा तान्नमस्यस्व भारत ॥

No 5

K2 4 Ñ2, 3 V B Dn D3 D1 5 6 T G ins after 15 65 · K1 3 D4 after adhy 15

युधिष्ठिर उवाच ।

किमर्थं ब्रह्मदत्तस्य पूजनीया शकुन्तिका ।
अन्ध चकार गाङ्गेय ज्येष्ठ पुत्र पुरा विभो ॥
चिरोषिता गृहे चापि किमर्थं चैव तस्य सा ।
चकार विप्रियमिदं तस्य राज्ञो महात्मनः ॥
पूजनीया चकारासौ किं तस्य तेन चैव ह ।
एत मे संशयं सर्वं प्रब्रवीहि यथातथम् ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु सर्वं महाराज यथा वृत्तमभूत्पुरा ।
ब्रह्मदत्तस्य भवने तन्निबोध युधिष्ठिर ॥
काचिच्छकुन्तिका राजन्ब्रह्मदत्तस्य वै सखी ।

136) T2 योगीश्वरेभ्यश्च. T3 योगिभ्यश्चैव भूतेभ्यो (for ᵃ) — (L 137) M1 हि, M2 °भि, M3 ऽतु (for च) — (L 138) G2 नमस्तुभ्य (for °स्येऽहं) — (L 139) T3 परमं (for सप्तर्चं) T3 M4 -सेवितम् (for पूजि°) — T3 om line 140 — (L 140) T4 पित्र्यं च (for पवित्रं) — (L 141) T3 एतच्च (for एतेन) T2 G1 श्रीमान्भूयो नराधिप . T3 श्रीमान्कुर्याद्द्विजोत्तम (for ᵇ) — (L 143) T3 4 ससाद (for सप्तर्चं) — (L 144) G4 पृथिव्याम् (for °व्या) — (L 145) D6 स्वय, G4 M3 स्वयं (for स्वयं) — (L 146) T2 G1 नियतं (for सदा स) — (L 147) M3 अपि (for दिवि) — (L 148) T3 4 सप्तद्वीपे (for °स्वेते) G3 च ये (for ऽव्ययाः) — (L 149) G4 सुता ये तु, M1 3 4 सुता ह्येते, M2 सुतानां वै (for -सुता एते) — (L 150) T3 योगिनां परमो योगी (for ᵃ) T2 स्वनिलो, M2 स निल (for °त्यो) — (L 151) T3 तृतीयो यक्षरक्षसाम् (for ᵇ) — After line 151, T4 ins
5** युगधर्ममनुप्राप्ता योगधर्मानुसारिणः ।

— (L 152) T3 चतुर्धा (for शेषास्तु) — T3 4 om. lines 153-159 — (L 154) M4 पितर (for °रः) D6 G1. 2 सख्यै, T2 G3-5 प्रीतिं, M3 तस्य (for प्रीताः) — (L 155) D3 स्वर्ग्यम् (for स्वर्गम्) M1 आयुस्तथा (for आयुष्यम्) M2 3 स्वर्ग्यमारोग्यमायुष्य (for ᵃ) M2 अपि (for अपि) M3 चेप्सितम् (for वाञ्छि°) — (L 156) M1-3 विशिष्यते (for प्रशस्यते) — (L 157) M1. 2 आप्यायन (for आयतनं) M3 सर्वमाप्यायने स्मृतम् (for ᵇ) — (L 158) M2 3 विहिता (for सुप्रीता) M2 3 स्मृतम् (for परम्) — (L 159) M4 परं स्थिरप्रसादाश्च (for ᵃ) M2 नमस्येद, M4 °स्व च (for °स्यस्व)

5

[Cf MBh. 12 137, Jātaka No. 343 — (L 2) K2-4 D3 4 T2 G3 ज्येष्ठ (for ज्येष्ठं) G2 त्वया (for पुरा) — (L 3) V2 3 D3 T1 3 4 तस्य चैव (by transp), P3 चापि तस्य, Dn D3 G4 चैव यस्य T1 4 ह (for

सितपक्षा शोणशिराः सितपृष्ठा सितोदरी ॥
सखी सा ब्रह्मदत्तस्य सुदृढं बद्धसौहृदा ।
तस्याः कुलायमभवद्गेहे तस्य नरोत्तम ॥
सा सदाहनि निर्गत्य तस्य राज्ञो गृहोत्तमात् ।
चचाराम्भोधितीरेषु पल्वलेषु सरःसु च ॥
नदीपर्वतकुञ्जेषु वनेषु विविधेषु च ।
प्रफुल्लेषु तडागेषु कह्लारसुसुगन्धिषु ॥
कुमुदोत्पलकिञ्जल्कसुरभीकृतवायुषु ।
हंससारसघुष्टेषु कारण्डवरुतेषु च ॥
चरित्वा तेषु सा राजन्निशि काम्पिल्यमागमत् ।
नृपतेर्भवनं पार्थ ब्रह्मदत्तस्य धीमतः ।
राज्ञा तेन सदा राजन्कथायोगं चकार सा ॥
आश्चर्याणि च सर्वाणि यानि वृत्तानि कानिचित् ।
चरन्ती विविधान्देशान्कथयामास सा निशि ॥
कदाचित्तस्य नृपतेर्ब्रह्मदत्तस्य कौरव ।
पुत्रोऽभूद्राजशार्दूल सर्वसेन इति श्रुतः ॥
पूजनीया च सा तस्मिन्प्रसूताण्डमथापि च ।
तस्मिन्नीडे पुरा श्लोके शकलात्प्रास्फुटत्तदा ॥
स्फुटितो मांसपिण्डस्तु बाहुपादास्यसंयुतः ।
वभ्रुवक्त्रश्चलद्दीनो बभूव पृथिवीपते ।
चक्षुष्मानप्यभूत्पश्चादीषत्पक्षोत्थितश्च ह ॥
अथ सा पूजनीया वै राजपुत्रस्वपुत्रयोः ।
तुल्यस्नेहात्प्रीतिमती दिवसे दिवसे तदा ॥
आजहार सदा सायं चञ्च्वा नृप फलद्वयम् ।

सा) —(L. 5) V2 3 G4 तस्य (for तेन) —(L. 6) K2 विप्र, Ñ3 V2 3 B D5 G2 त्रिन्धि, T1 2 4 G1 4 ब्रह्मन् T3 राजन् (for सर्वं) D3 एतान्मे सर्वाश्चित्कितिन्धि (for °) K1 3 4 Dn D2 4 T1 4 G4 प्रब्रूहीति, K3 प्रवीहि तु, Ñ3 V1 2 B D5 D3 सर्वमुक्त्वा, D1 प्रब्रूहि तु D5 भीष्म ब्रूहि T2 G1 5 प्रब्रवीषि, T3 तद्ब्रवीहि (for प्रब्र°) —(L. 7) K4 D1 2 T1 3 4 G4 T3 श्रुणु वृत्तं, D4 श्रुणुष्व त्वं (for श्रुणु सर्वं) V2 B D5 इदं राजन् (for महाराज) D1 तदा (for पुरा) —(L. 8) D4 भुवने (for भ°) —(L. 9) D6 शकुनिका (for °न्तिका) —(L. 10) K3 शतपक्षा, Ñ3 V B Dn D5 D1 5 6 T G1 4 शितिपक्षा (for सित°) D3 शोणितशिरा (hypermetric), T2 G1 शोणिशिरा (for शोण°) K2 4 G3 5 शितिपक्षा शोणितशिरा (hypermetric) (for °) T2 K4 V1 B2 Dn Ds1 D6 G3 5 शितिपृष्ठा (for सित°) T2 G1 शितोदरी (for सि°) K2 4 Ñ3 V2 3 B1 3 Ds2 D1 2 5 T1 3 G2 1 शितिपृष्ठा शितोदरी (for °) —(L. 11) D2 सा सखी (by transp) D1 सुदृढा (for °ढं) G3 बाल- (for बद्ध) —(L. 12) Ñ2 D1 तु नीडम् D3 च नीडम् (for कुलायम्) B D5 D4 गृहे (for गेहे) —(L. 13) K2 तदा (for सदा) D3 निर्गम्य G4 निर्गत्वा (for °त्य) —(L. 14) D1 -तीरे सा (for -तीरेषु) T3 शाद्वलेषु (for पल्व°) K3 V4 B1 3 D4 3 T2 G1 3 5 सरित्सु (for सरःसु) —(L. 15) K3 पर्वतेषु Ñ2 Dn D3 5 G2 विपिनेषु (for विविधेषु) —(L. 16) D5 तडाकेषु, T2 G1 3 5 तटाकेषु (for तडागेषु) K4 4 Ñ 3 V B Ds1 D1 4 5 T3 G कह्लारेषु Dn °रस D3 सकह्लार (for कह्लारसु) T1 G4 कह्लारसुभगन्धिषु (for °) —G1 om lines 17–18 —(L. 17) V1 (marg as above) -सौरभी (for सु°) Ñ3 V1 वारिषु, D1 -वायुना (for °षु) Dn om line 18 —(L. 18) K1 2 Ñ3 V1 D1 -जुष्टेषु B2 T2 -संघुष्ट, D2 युक्तेषु (for -घुष्टेषु) K1 -रवेषु (for रुतेषु) —(L. 19) T2 सर्वतो (for तेषु सा) V2 राजेन्द्र (for सा राजन्) Ñ3 V1 प्रातर्गत्वा च सा राजन् (for °) G3 5 काम्पिल्यम् (for काम्पि°) —(L. 20) K3 G1 प्राप्ता Dn D5 D4 T2 4 G2 4 प्राप्य (for पार्थ) —B1 om lines 21–25 —(L. 21) K3 तदा (for सदा) D3 वार्ता (for -याग) —(L. 22) K3 D5 D4 दृष्टानि (for सर्वाणि) Ñ3 V1 3 B (marg as above) दृष्टानि (for वृत्तानि) —(L. 23) Ñ2 B 5 D5 T1 2 G1 3 4 चरित्वा (for चरन्ती) B 3 G4 तानि सा T3 पञ्जरे (for सा निशि) —(L. 25) K Ñ3 V1 3 Dn D1 2 4–6 T3 G2 4 5 [इ]ति विश्रुतः, Ds2 इति स्मृतः (for इति श्रुतः) Ñ2 शर्वसेनेति विश्रुतः D3 विष्वक्सेनेति विश्रुतः (for °) —(L. 26) K1 2 Ñ V1 2 Dn D1 5 T1 3 G [अ]थ, K2 4 D2 4 [अ]पि (for च) T4 तस्मिन्नैव (for सा तस्मिन्) V2 Dn D 6 T1 2 4 G प्रासूत T मासूत (for प्रसूता) T4 प्रासूताण्डद्वयं तथा (for °) —(L. 27) V3 अण्डे T3 G1 5 नके, T4 G2 4 काले (for नीडे) K4 पुरो, V3 तथा (for पुरा) K2 V2 [अ]ण्डे Ds2 [ए]व, Ds1 [ए]वं (for [श्लो]के) T2 तेषां मध्यं तथा श्लोके, T3 तदण्डमभवचैतत् (for °) K2 D2 T5 तस्मात् Dn D5 तस्मिन् G4 मस्तक (for शकलात्) —(L. 28) D5 स्फोटितो (for स्फु°) G2 बिन्दुः (for पिण्डम्) K1 Dn D3 5 6 T1 2 G1 5 बहु, D4 हस्त (for बाहु-) T1 4 -पादोरु (for -पादास्य) —(L. 29) K3 D4 चारु, T1 4 G3 4 वक्र (for वभ्रु) K4 D4 -चक्षुर (for वक्त्रश्च) D बभूव पक्षाभिश्चीनो (for °) T1 3 G4 बभूव भरतर्षभ (for °) —(L. 30) D1 दृश्य, T2 पश्य (for पश्चाद्) V2 स°, T1

अमृतस्यादु सदृशं सर्वसेनतनूजयोः ॥
स बालो ब्रह्मदत्तस्य पूजनीयासुतश्च ह ।
ते फले भक्षयित्वा च पृथुकौ तौ मुदा युतौ ।
अभूतां नित्यमेवेह स्वदतां चेव ते फले ॥
तस्यां गतायामथ च पूजनीया सदाहनि ।
शिशुना चटकेनाथ धात्री तं तु शिशुं नृप ।
तेन प्रक्रीडयामास ब्रह्मदत्तात्मजं सदा ॥
नीडात्तदा समाकृष्य पूजनीया गता यदा ।
क्रीडता राजपुत्रेण कदाचिच्चटकः स तु ॥
निगृहीतः कंधरायां शिशुना दृढमुष्टिना ।
दुर्भङ्गमुष्टिना राजन्नसून्सद्यस्त्वजीजहत् ॥
स तु पञ्चत्वमापन्नं व्यात्तास्यं बालघातितम् ।
कथंचिन्मोचितं दृष्ट्वा नृपतिर्दुःखितोऽभवत् ॥
धात्रीं तस्य जगर्हे तां तदाश्रुपरमो नृपः ।
तस्थौ शोकान्वितो राजा शोचंस्तं चटकं नृप ॥
पूजनीयापि तत्काल गृहीत्वा तु फलद्वयम् ।
ब्रह्मदत्तस्य भवनमाजगाम वनेचरी ॥
अथापश्यत चागम्य गृहे तस्मिन्नराधिप ।
पञ्चभूतपरित्यक्तं शावं तं स्वतनूद्भवम् ॥
मुमोह दृष्ट्वा स्वं पुत्रं पुनः सञ्ज्ञामथालभत् ।
लब्धसञ्ज्ञा च सा राजन्विललाप तपस्विनी ॥
ननु त्वमागतां पुत्र वाशन्तीं परिसर्पसि ।

च (for ह) G4 स्फुरत्पक्षोत्थितश्च ह (for ^{b}) — V2 repeats line 31 after line 35 — (L. 31) D5 -तनूजयो (for -स्वपुत्रयो) — (L. 32) K2 V1 Dn2 Ds1 D1 6 T4 G2 तुल्यस्नेहा (for °हान्) T3 अधिकप्रीतिियुक्ताभूद् (for ^{a}) Ñ2 V2 3 B D5 D6 G4 ऽभवत् D3 नृप, T1 तथा (for सदा) D4 दिवसैर्दिवसैस्तथा (*sup lin* °दा) (for ^{b}) — (L. 33) K4 B2 (marg) सदा चेय T1 3 4 G4 सदा ग्रासं, G1 सदा सायं (for सदा साय) V2 3 B Dn1 D5 D1 3 T1 [अ]मृत, D6 T2 G1-3 5 -चूत, T3 -कृष्ट (for नृप) — (L 34) Ds1 अमृत (for °त) N3 V B3 D6 G5 स्वाद (for -स्वादु) Ñ2 D5 G3 अमृतास्वादसदृश (for ^{a}) D1 3 रिन्वकसेन, T1 3 4 G4 5 नृपसूनु (for सर्वसेन) — (L 35) V2 B D5 पूजनीयार्भकश्च ह (for ^{b}) — (L. 36) K2 G2 मुदान्वितौ, D6 मुदा हृतौ (for मुदा युतौ) K1 3 Dn पृथुकौ प्रीतमानसौ (for ^{b}) — (L 37) K1 4 D1 स्वदता, K2 स्वदित्वा N2 V2 स्वादेता, V3 अदतां (for स्व°) V3 V1 स्वादुत्वात्फलयोस्तयो, B2 3 Ds1 भुक्त्वा चैवामृते फले, D5 अत्वा चैव तु ते फले, Dn D5 G4 खा(D5 स्व)देतां तौ घ ते फले, T3 प्रहृष्टा च नराधिप T4 प्रहृष्टा चेह ते फले (hypermetric), (for ^{b}) — (L. 38) V2 पूजनीयां वै (for पूजनीया) K2 निशि, D3 क्षितौ (for V2 पूजिन्या वै (for पूजनीया) — (L. 39) K2 [अ]स्य, B D5 [इ]ह, D4 [ए]व [अ]हनि) — (L. 39) (for [अ थ) V2 तं, Ds1 तु (for तु) D6 शिशुर (for शिशुं) Dn2 नृपे (for नृप) — (L. 40) Dn2 तदा, D तथा (for सदा) Dn1 T2 G1 ब्रह्मदत्तात्मनम्(Dn1 °ज स)दा, G3 °त्तस्य चात्मजम् (for ^{b}) — (L. 41) K V1 2 Dn D1-6 T G नीडात्समा(K4 नीड तमा, V3 नीडात्तु सा)कृष्य त (K3 4 G4 य, G1 स)दा (for ^{a}) K2 (marg as above) गता सदा K3 T1 गता तदा, V2 Dn2 कृता तत, D3 (marg as above) सुतं यदा, D6 यदा गता T2 यदा तथा, T3 4 गता तत, G1 3 5 यदा तदा, G4 कृता-स्तदा (for गता यदा) — (L. 42) T1 4 G4 क्रीडित्वा (for क्रीडता) D6 चार्भकस्य (for चटक स) K4 कदाचिच्चट कासुत (for ^{b}) — (L. 43) V2 B D5 गृहीतं कंधरां पीड्य (for ^{a}). D6 शिशुना शिशुरप्यसौ, T2 G1 2 5 °ना दुर्भगेण ह, G2 ना विनिपातित (for ^{b}) — (L 44) D4 निर्भंस, T3 मपिष्टे (for दुर्भङ्ग) T2 G1 मुष्टिना राजपुत्रेण, G3 मुष्टिना निहतो राजन्, G5 स मुष्टिना हतो राजन् (for ^{a}) D2 [अ]जीहरत् (for °जहत्) K1 तस्याप्यसमनीहरत्, K2 तनयस्तमजीजहत्, K3 असून्सद्य समाहरत् (for ^{b}) — (L. 45) D1 T3 -यातितम् T2 G1 -पातितम् (for -घा°) D2 व्यात्तास्यं बालकं तदा, D6 G2 3 5 व्यात्ता(G2 पक्षा, G3 व्यात्ता)स्यं ब्रह्मवादिनम् (for ^{b}) — (L. 46) B2 मोहित, G3 मोक्षितं (for मोचितं) — (L 47) K2 B2 D1 4 नृप, B3 Ds2 ऽभवत् (for नृप) — (L. 48) B1 2 (marg) D3 D4 T2 G2-4 राजन् (for राजा) K2 स (for त) K1 2 Dn Ds1 T1 G4 तदा, V2 D5 G3 नृप (for नृप) K4 D3 शोचन्स च(D3 स शोचंश्च)टक सदा (for ^{b}) — (L. 49) T3 G2 4 तत्काले (for °लं) G2 गृहीत्वा साम्बरेचरा (for ^{b}) — (L. 50) Ñ2 3 V1 2 D5 वनेचरा (for °चरी) V2 P1 D6 G3 5 आजगामाम्बरेचरा, B1 3 Ds2 सा जगामाम्बरेचरी (B2 °रा); D3 आजगाम च खेचरी T2 G1 आजहाराम्बरेचरा (for ^{b}) — T3 G1 read lines 51 52 after line 54 — (L. 51) K1 D3 4 (*sup lin*) [आ]गत्य (for °म्य) K2 Dn D5 T G1 2 4 अथापश्यत्तमा(T3 G1 °था)गम्य (T1 °म्य), V2 B D5 D2 6 G3 5 °त्तदागत्य (Ds2 D1 G2 4 °म्य), D1 corrupt (for ^{a}) K2 V2 B1 3 D5 गृहे (B2 स च) चास्मिन् (for गृहे त°) K2 नराधिप D3 °पे (for °प) — (L. 52) K1 V B1 Dn D2 3 T1 3 4 G3 4 शावं त K2-4 Ñ2 3 शोचन्तं; D1 4 शोचन्ती,

कुर्वन्शब्दसहस्राणि अव्यक्तकलया गिरा ॥
व्यादितास्यः क्षुधार्तश्च पीतेनास्येन पुत्रक ।
शोणेन तालुना पुत्र कस्मादद्य न सर्पसि ॥
पक्षाभ्यां मां परिष्वज्य ननु चञ्च्वापि चाप्यहम् ।
चीचीकूचीति वाशन्तं त्वामद्य न शृणोमि किम् ॥
मनोरथो यस्तु मम पश्येयं पुत्रकं कदा ।
व्यात्तास्यं वारि याचन्तं स्फुरत्पक्षं ममामतः ।
स मे मनोरथो भग्नस्त्वयि पञ्चत्वमागते ॥
विलप्यैवं बहुविधं राजानमथ साब्रवीत् ।
ननु मूर्धाभिषिक्तस्त्वं धर्मान्वेत्सि सनातनान् ॥
कथं ममानेन सुतं धात्र्या घातितवानसि ।
स्वपुत्रेण समाकृष्य क्षत्रियाधम शंस मे ॥

ननु नूनं श्रुता तेऽभूदियमाङ्गिरसी श्रुतिः ।
शरणागतः क्षुधार्तश्च शत्रुभिश्चाप्युपद्रुतः ।
चिरोषितश्च स्वगृहे पातव्यः सर्वतो भवेत् ॥
अपालयन्नरो याति कुम्भीपाकमसंशयम् ।
कथमस्य हविर्दैवा गृह्णन्ति पितरः स्वधाम् ॥
एवमुक्त्वा महाराज दशधर्मगता सती ।
शोकार्ता तस्य बालस्य चक्षुषी निर्बिभेद सा ॥
कराभ्यां राजपुत्रस्य तत्क्षणाच्चक्षुरस्फुटत् ।
कृत्वा चान्धं नृपसुतमुत्पपात ततोऽम्बरम् ॥
अथ राजा सुतं दृष्ट्वा पूजनीयामुवाच ह ।
निःशोका भव कल्याणि कृतं ते भीरु शोभनम् ॥
गतशोका निवर्तस्व अजर्यं सख्यमस्तु ते ।

D2 व्यात्तास्य, D6 G3 शव त ; G3 विमंज (for शाव त) D3 तनूरहम्, D5 T4 °भवम् (for °द्भवम्) T3 G1 शव तस्यास्तनूद्भवम् (for ^{b}) — (L. 53) K Ñ2 3 V B D T1 3 G2 4 तं (for त्वं) V2 B D5 चापि मूढा (for पुत्र पुन) K4 [अ]रूपत् (for °भत्) — (L. 54) T2 G1 तदा (for च सा) D3 तरस्विनी (for तप°) — Before line 55, Mss ins पूजनीयोवाच — (L. 55) K1 सदा, K2 V1 3 B3 Dn1 D4 D3–5 T G2 3 4 न तु, K5 तदा (for ननु) G1 स्ववन्तीं (for वाशन्तीं) T2 4 स्ववन्तीं (T4 वाचन्तीं) परिसर्पसे (for ^{b}). — (L. 57) K2 व्याधितश्च, B1 D5 व्यावृत्तास्य, D1 व्यादितास्यं (for °स्य) G2 6 सन् (for च) D3 श्राजता, T2 बलेन (for पीतेन) — (L. 58) D1 शोणिता (for शोणेन) Ñ2 T1 शिरसा (for तालुना) Dn D5 T1 कथम् (for कस्माद्) D2 अथ (for अद्य) T1 [अ]श (for न) — (L. 59) V3 D4 पक्षया वा (for पक्षाभ्यां) V3 परित्यज्य (for °ष्वज्य) K2 4 सनु-; K3 न तु, D2 तनु (for ननु) K5 B1 2 (marg) 3 Dn D3 D5 6 T1 G2 3 5 वाशामि, T2 G1 पश्यामि (for चञ्च्वापि) D3 न नु वास्मांसि चाद्य ह, D4 यन्नु चञ्च्वापि वाप्यहम् T3 ननु चापि समाहृयम् — (L. 60) V1 Ds2 चिची, Ds1 चिची, T1 3 G2 4 5 चीची, T3 विचि (for चीची) K2 D5 D2 4 कुचीं, D6 कृती (for कूची) Ñ2 V1 रासन्त (for वाशन्त) T4 चीची कूजितमास्य ते, G1 दिरि चीकूचीकूजति वाइयन्त्या (sic) (for ^{a}) V2 3 B D5 [अ]हम् (for किम्) — (L. 61) K3 V3 B3 G1 तदा (for कदा) — (L. 62) V3 T2 परि, D2 द्वारि (for वारि) D2 मुञ्चन्त (for याचन्तं) K3 व्यात्तास्य चाभिधावन्त (for ^{a}) V3 समन्ततः (for ममामतः) — (L. 63) D1 T1 स्वयं (for त्वयि) — (L. 65) T3 वेत्सि धर्मान् (by transp) Ñ3 B3 Ds2 T4 G2 3 सनातनम् (for °नान्) K Ñ2 V1 3 B1 Dn D1–5 T1 2 G4 धर्मं वेत्सि सनातनम् (for ^{b}) — (L. 66) D2 4 अस्या मम, D3 5 अद्य मम, D6 T2 G1 5 कस्मान्मम (for ममानेन) K2 कथमद्य मम सुतो, Ñ2 कथं मम सुतश्चापि, Ñ3 V B D5 T1 3 4 G3 4 अथ कस्मान्मम सुते (for ^{a}) D2 प्रासाद् (for धात्र्या) D3 पुत्रेण हतवानसि (for ^{b}) — (L. 67) D3 मम नीडात् (for स्वपुत्रेण) K Ñ2 3 V1 3 Dn D1 2 4–6 T G तव पुत्रेण चाकृष्य (K1 [sup. lin.] चाक्षिप्य, D4 वा भूप) (for ^{a}) — (L. 68) K2–4 Ñ3 V1 3 Dn D1 2 4 6 न तु, V2 B D3 D5 6 T3 4 G2 3 न च (for ननु) K3 4 एवम् (for इयम्) Ñ2 आङ्गिरसा (for °सी) — (L. 69) Line 69^a hypermetric. Ñ2 व्यादितास्य, D6 शरणार्थे, T3 रक्षणार्थे (for शरणागत) G5 क्षयार्तश्च (for क्षुधा°) V2 B1 3 D5 [अ]भिद्रुत (for [उ]प°) — (L. 70) Ñ2 त्रातव्य (for पा°) K3 Dn D5 सर्वदा, K4 तत्त्वतो (for सर्वतो) Ñ3 V2 D1 (sup. lin.) भजन् (for भवेत्) T2 पालनीय सदा भवेत् (for ^{b}) — (L. 71) D6 अपालयन् (for °यन्) K4 न संशय (for असंशयम्) B4 कुम्भीपाके न संशयम् (for ^{b}) — (L. 72) K4 अप्यस्य (hypermetric) (for अस्य) V2 B D5 न चास्य देवा गृह्णन्ति (for ^{a}) Ñ2 B D3 हविर्नं (for गृह्णन्ति) G2 सदा (for स्वधाम्) — (L. 73) T3 सदा राजन् (for महाराज) K3 T2 दशधर्म, K4 D2 देशधर्म, D2 श्रोता°, T3 पक्षि°, G3 दाशधर्म (for दशधर्म) — (L. 74) Ñ2 om from बालस्य up to राज (in line 75) T1 2 4 G4 ह (for सा) D2 चक्षुर्निर्बिभेद तदा (for ^{b}) — (L. 75) D5 चक्षुषी भास्फुरत्तत, D6 तत स्तच्चापि सत्वरम्, G3 °चक्षुषी स्फुरत् (for ^{b}) — D6 om

पुरेव मखि भद्रं ते निवर्तस्व रमस्व च ॥
पुत्रपीडाभवश्चापि न कोपः परमस्त्वयि ।
ममास्ति सखि भद्रं ते कर्तव्यं च कृतं त्वया ॥
पूजनीयोवाच ।
आत्मौपम्येन जानामि पुत्रस्नेहं तथाप्यहम् ।
न चाहं वस्तुमिच्छामि तत्र पुत्रमचक्षुषम् ।
कृत्वा वै राजशार्दूल त्वद्गृहे कृतकिल्बिषा ॥
गाथाश्चाप्युशनोगीता इमाः शृणु मयेरिताः ॥
कुमित्रं च कुदेशं च कुराजानं कुसौहृदम् ।
कुपुत्रं च कुभार्यां च दूरतः परिवर्जयेत् ॥
कुमित्रे सौहृदं नास्ति कुभार्यायां कुतो रतिः ।
कुतः पिण्डः कुपुत्रे तु नास्ति सत्यं कुराजनि ॥
कुसौहृदे क विश्वासः कुदेशे न प्रजीव्यते ।
कुराजनि भयं नित्यं कुपुत्रे सर्वतोऽसुखम् ॥
अपकारिणि विश्रम्भं यः करोति नराधमः ।
अनाथो दुर्बलो यद्वन्न चिरं स तु जीवति ॥
न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नापि विश्वसेत् ।
विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलान्यपि निकृन्तति ॥
राजसेविषु विश्वास गर्भसंकरितेषु च ।
यः करोति नरो मूढो न चिरं स तु जीवति ॥
अभ्युन्नतिं प्राप्य नृपः प्राकार कीटको यथा ।
स विनश्येदसंदेहमाहैवमुशना नृप ॥
अपि मार्दवभावेन गात्रं सलीय बुद्धिमान् ।
अरिं नाशयते नित्यं यथा वल्ली महाद्रुमम् ॥
मृदू रौद्रः कृशो भूत्वा शनैः सलीयते रिपुः ।
वल्मीक इव वृक्षस्य पश्चान्मूलं निकृन्तति ॥
अत्रोहं समयं कृत्वा मुनीनामग्रतो हरिः ।
जघान नमुचिं पश्चादपां फेनेन पार्थिव ॥

line 76 — (L 76) K2 अन्ध कृत्वा (for कृत्वा चान्ध) — Before line 78, D3 ins रानोवाच —(L 79) G1 वीतशोका, G2 सुगतशोकान् (for गतशोका) K3 सगत, Ñ2 V2 3 D6 अभय, B1 Ds2 G1 अनघय, D2 चानर्घ्ये, D3 स्वजर्ये, T1 3 4 G3 अक्षय्यं (for अनर्घं) G2 4 अक्षय्यं सुखमस्तु ते (G4 मे) (for ^{b}) —(L. 80) D3 5 T3 G2 वस सुखमस्तु ते (G4 मे) (for सखि) —(L. 81) K2 Ñ2 3 V1 · B· 3 D4 T3 (for सखि) —(L. 81) K2 Ñ2 3 V1 · B· 3 D4 T3 G2-4 पीडोद्भवश्, B1 -शोकोत्थ (for -पीडाभ) T2 G1 पुत्रपी(G1 °त्र पी)डाभवत्कापि (for °) T1 क्रोध (for कोप) K4 च हि (for त्वयि) V2 न च कोप परं त्वयि, T2 G1 2 5 न च कोपस्त्वयस्त्वयि, G3 न च शोकबल त्वयि (for ^{b}) — T3 G5 om the — (L. 82) D6 नमामि (for ममास्ति) — (L 85) D1 [अ]इ ref T2 G1 शकुन्ता (for पूजनीया) — (L 85) ... (for वै) K B2 3 Dn2 D1. 3 4 T2 G1 त्वद्गेहे, B (marg) D5 त्वद्गेह (for त्वद्गृहे) Dn1 किल्बिषाम्, स्वत्कृते, —(L 86) K3 G5 इमा (for G4 °षम् (for °षा) —(L. 88) T1 अपुत्र च अभार्यां च (for °) — D2 इमा) —(L. 89) T1 आमित्रे, G1 om (hapl) lines 89-90 T1 अभार्यायां (for कु°) T2 तु नो (for कुपुत्रे (for कुमित्रे) — (L 90) B1 3 T4 कुत पिण्ड, D1 कुपिण्ड च (for कुतो) K1 2 पिण्ड कुपुत्रे कुत पिण्ड) D3 कुपुत्रेषु (for °त्रे तु) T1 अराजनि नैवास्ति (for °) D1 6 T2 G5 सौख्यं (for सत्य) — (L. 91) T1 (for कु°) D3 कुदेशे च कुत सुखम् (for ^{b}) D4 ह्यविश्वास, D5 T2 G1 3 न वि° (for असौहृदे (for कु°) V1 D5 च (for क वि°) K Ñ2 V2 3 Dn D1 T1 3 G3 तु, —(L. 92) T1 अराजनि प्र-) D5 कुदेशे नैव जीवितम् (for ^{b}) (for कु°) G1 अपुत्रे (for कु°) B1 2 (marg as above) D3 T3 4 G4 भयम् (for ऽसुखम्) —(L 93) V1 विस्रंभं, D2 विश्वास (for विश्रम्भं) G3 अपकारिषु विस्तम्भ (for °) V2 नराधिप, D1 नरोऽधम (for नराधम) —(L. 94) T2 G1 5 तु स (by transp) K3 Dn न स जीवति वै चिरम् (for ^{b}) — V2 om (hapl) lines 95 98 —(L. 95) D6 T3 4 G4 अविश्वस्ते (for °स्ते) D6 T1 3 G4 विश्वस्त (for °स्ते) K1 2 ऽपि न (by transp), K3 नापि न (hypermetric), Ñ3 V1 2 B Dn D3 D4-6 T1-3 G नापि T4 विश्वस्ते नाप्यविश्वसेत् (for ^{b}) —(L. 96) T2 4 G3 विश्वस्ताद् (for विश्वासाद्) K2 4 Ñ3 V3 D1 2 T1 4 मूलादपि (for °न्यपि) K1 T2 G1 2 5 उन्मू(K1 समू)लान्य(T2 G1 °न)पि कृन्तति —(L. 97) K3 सर्वे, Dn1 गर्भे (for गर्भ) K2 -संकलितेषु, Ds1 D1 4 °रजेषु, T2 G1 -सक्रमितेषु (for -संकरि°) —(L. 98) D5 D4 मूर्खो (for मूढो) —(L 99) K2 Ñ3 V2 3 B Dn D3 D1. 2 3 6 T G1 2 3 5 अभ्युन्नतिं (for अभ्यु°) K1 2 4 V2 Dn D2-5 T1 नृपात् B1 T3 G2 4 नर (for नृप) K1 T3 प्रकारं, K4 प्राकारं: N3 VP1 2 Dn D5 T1 G4 प्राकार, D2 प्रचार, D3 प्राकारे, D5 T2 G1 3 5 प्रकर, G4 प्राकरं (for प्राकारं) —(L. 100) K2 विनश्यति, K2 (marg) 4 Ñ2 3 V1 2 Dn D1-6 G विनश्यति, B1 2 D5 °श्यन् (for °श्येद्) —(L 101) G5 भावेन (for भावेन) D5 सधीयः G1 5 संश्रित्य, G2 संश्लिष्य (for सलीय) —(L 102) V1 2 अरिर्, D2 अपि, G4 अरीन् (for अरिं) K3 वल्ली, Ñ3 B1 D5 T1 वल्लिरः D2 वल्लिर (for वल्ली) —(L. 103) K Ñ2 3 V B D T1 2 4 G2 4

सुप्तं मत्तं प्रमत्तं वा घातयन्ति रिपुं नराः ।
विषेण वह्निना वापि शस्त्रेणाप्यथ मायया ॥
नैव शेषं प्रकुर्वन्ति पुनर्वैरभयान्नराः ।
घातयन्ति समूलं हि श्रुत्वेमामुपमां नृप ॥
शत्रोः शेषमृणाच्छेषं शेषमग्नेश्च भूमिप ।
पुनर्वर्धेत संभूय तस्माच्छेषं न शेषयेत् ॥
हसते जल्पते वैरी एकपात्रे च भुञ्जते ।
एकासनं चारोहति स्मरते तच्च किल्बिषम् ॥
कृत्वा सबन्धकं चापि विश्वसेच्छत्रुणा न हि ।
पुलोमानं जघानाजौ जामाता सञ्छतक्रतुः ॥
निधाय मनसा वैरं प्रियं वक्तीह यो नरः ।
उपसर्पेन्न तं प्राज्ञः कुरङ्ग इव लुब्धकम् ॥
न चासन्ने निरस्तव्य सवैरे वर्धिते रिपौ ।
पातयेत्त समूलं हि नदीतीर इव द्रुमम् ॥
अमित्रादुन्नतिं प्राप्य नोन्नतोऽस्मीति विश्वसेत् ।
तस्मात्प्राप्योन्नतिं नश्येद्यथा प्राकारकीटकः ॥
इत्येता उशनोगीता गाथा धार्या विपश्चिता ।
कर्तव्या चात्मरक्षार्थं नरेण पृथिवीपते ॥
मया च किल्बिषं तुभ्यं प्रयुक्तमतिदारुणम् ।
पुत्रमन्धं प्रकुर्वन्त्या तस्मान्नो विश्वसे त्वयि ।
एवमुक्त्वा प्रदुद्राव तदाकाशे पतंगिनी ॥
इत्येतत्ते मयाख्यातं पुराभूतमिदं नृप ।
ब्रह्मदत्तस्य राजेन्द्र यद्वृत्तं पूजनीयया ।
श्राद्धं च पृच्छसे यन्मां युधिष्ठिर महामते ॥

आर्द्रं (for रौद्र) G3 मृदुरार्द्राकृतिर्भूत्वा (for °) G1 सरियते (for सर्पि°) K3 T3 G3 रिपुम् (for रिपुं) D6 क्षणे सधीयते रिपुम् (for ᵇ) —(L 104) G3 वरमीकम् (for °क) K4 V T1 मूलात् (for मूलं) K1 3 Ñ2 s B1 2 Dn D1 4–6 T2 G1 2 3 पश्चान्मूलानि कृन्तति (for ᵇ) —(L 105) K V2 B1 D2–3 T s G अद्रोह (for °हं) —(L 106) D2 त्रियामाति शुचि पश्चाद् (for °) K1 3 4 Ñ2 D1–4 उपायेन स पा(K3 मुपा)र्थिव, K2 दुष्ट यत्नेन पार्थिवा (for ᵇ) —(L 107) D1 3 निशि, D6 पुत्र (for मत्तं) K3 T1 सुप्त प्रमत्त मत्त वा (for °) K4 नरं नृपा (for रिपुं नराः) —(L 109) K1 2, 4 Ñ2 3 V1 3 Dn D1–2 5 6 T G च, K2 D1 [अ]व (for [ए]व) G1 2 3 प्रवक्ष्यन्ति (for प्रकुर्वन्ति) —(L 110) Dn1 पातयन्ति (for घा°) V2 समूलानि (for °लं हि) —(L 111) K1 3 3 (marg) Ñ2 3 V B Dn Ds D5 T1 3 4 G शत्रु, K3 शस्त्र (for शत्रोः) D5 शत्रुशेषमृणशेष, T3 शत्रुशेषमृणानां च (for °) T2 3 4 G4 तथैव च (for च भूमिप) —(L 112) V2 B1 2 D3 D2 वर्धति (for वर्धेत) D3 सपाय D4 सभूयम् (for °य) D2 कारयेत् (for शेष°) —(L 113) Ds2 D6 T2 G1 3 3 -पात्रेषु (for पात्रे च) K3 Dn D2 5 भुनक्ति च (for च भुञ्जते) D3 पात्रे चैकत्र भुञ्जते (for ᵇ) —(L 114) K2 D6 रोहन्ति, D2 रोहेत, T2 G1 4 [आ]रुहति (for [आ]रोहति) D1 आरोहेतासनं चैक, T4 एकासनमारुह्य (for °) B1 स्मरति, D6 °ति (for °ते) K1 तत्र, D1 (sup lin as above) तस्य, D3 च स (for तच्च) —(L 115) V3 सच न्धकादं, B1 °न्धिक (for °न्धक) —(L 117) Ñ2 V2 निधाय वैरं मनसा (for °) N2 साधव, V3 मानस (for यो नरः) G3 प्रियवर्तीह यो नरः (for ᵇ) —(L 119) K4 Dn D4 T1 न, D3 ऽपि (for नि) T2 G1 3 न चासन्ने निरस्तव्य (for °) K1 चाहृते (for वर्धिते) D3 वैरे सवर्धिते रिपौ (for ᵇ) —(L 120) K1 Ñ2 V3 घातयेत्त, D4 पातयेत् (for °त्त) K1 Ñ2 V3 B3 (marg as above) 3 Dn Ds1 (sup lin as above) s2 D5 T1 3 G3 4 नदीरय, K2 नदीरयम्, V2 B1 D3 °तीरम् (for °तीर) —(L 121) K4 D3 T3 G1 3 5 चाश्वसेत (for वि°) K1 जीवत्वसीति नाश्वसेत् (for ᵇ) —(L 122) Ñ2 T4 पश्येद्, B3 प्राप्य (for नश्येद्) K1 4 D1 3–5 T4 G4 प्राका(K4 °का)रमिव कीटक, K1 Ñ 3 V Dn D6 6 T1 3 G5 2 3 प्रा(K3 T2 G3 प्र)तार इव की°, T4 G1 प्रतरा इव कीटका (for ᵇ) — K1 reads line 123 on marg —(L 123) T2 G1 5 ता गाथान्या, G3 गाथाश्चापि (for गाथा धार्या) —(L 124) Ñ2 V B 3 Dn Ds D5 6 T G -रक्षा वै (for -रक्षार्थं) D5 तले (for -पते) —(L 125) T2 मा शुची, G1 3 5 मा शाच, G2 मया यत् (for मया च) D2 कल्मष (for किल्बिष) —(L 126) K3 ततो नो रुच्यते मयि, D1 3 4 तस्मान्नो तुष्यसे (D3 °त) मयि T3 तस्मात्मयि न विश्वसे (for ᵇ) —(L 127) K1 3 D5 G3 [आ]काश (for °शे) —(L 128) K1 इत्येतन्मे, K3 एतत्ते तु V3 D1 इत्येतत्तु, Dn1 एतत्तव (for इत्येतत्ते) B1 भूतपूर्वम्, T1 पुरागतम् (for °भूतम्) —(L 129) D3 6 T2 G1–3 5 यद्वृत्तं, T1 राजर्षे (for राजेन्द्र) D5 T2 G उक्त (for वृत्त) —(L 130) T2 G5 5 पृच्छसे (for °से) T3 G1 धर्मं (for यन्मां) D4 यत्नं मां पृच्छसे सर्वं (for °) K4 तद्वक्ष्यामि (for युधिष्ठिर) T4 महाद्युते (for °मते)

No 6

K2. 4 Ñ2 3 V B (B2 after 320*) D T G M4 G(ed) ins after 21.10 K1 after 22.1** K2 after adhy. 21

जनमेजय उवाच ।

गन्धर्वी उर्वशी देवी राजान मानुषं कथम् ।
देवानुत्सृज्य संप्राप्ता तन्मे ब्रूहि बहुश्रुत ॥

वैशंपायन उवाच ।

ब्रह्मशापाभिभूता सा मानुषं समुपस्थिता ।
ऐलं तु सा वरारोहा समयात्समुपस्थिता ॥
आत्मनः शापमोक्षार्थं समयं सा चकार ह ।
अनग्नदर्शनं चैव सकामायाश्च मैथुनम् ॥
द्वौ मेषौ शयनाभ्याशे सदा बद्धौ च तिष्ठतः ।
घृतमात्रं तथाहारः कालमेकं तु पार्थिव ॥
यद्येष समयो राजन्यावत्कालं च ते दृढम् ।
तावत्कालं तु वत्स्यामि कृतः समय एष नः ॥
तस्यास्तं समयं सर्वं स राजा समपालयत् ।
एवं सा वसते तत्र पुरूरवसि भामिनी ।
वर्षाण्यथैकषष्टिं तु तद्भक्त्या शापमोहिता ॥
उर्वश्या मानुषस्थाया गन्धर्वाश्चिन्तयान्विता ।

6

K1 reads lines 1–2 for the first time after 21 10 —(L 1) Dn D1 3 T4 गान्धर्वी , D6 गन्धर्वाद् (for °र्वी) V2 D3 5 चोर्वशी , T1 धु° (for उ°) B1 गान्धर्वी मानुषी देवी , D2 4 गन्धर्वा चोर्वशी देवी (for °) D6 जानन्ती (for राजानं) —(L. 2) K4 त (for स) K2 D1–3 5 6 T G2–3 नो (for मे) — After line 2, K4 ins

1** श्रुत्वोर्वशीन्द्रभवने गीयमानं सुरर्षिणा ।
तदन्तिकमुपेयाय देवी स्मरशरार्दिता ॥
स तां विलोक्य नृपतिर्हर्षेणोत्फुल्ललोचनः ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा देवीं हृष्टतनूरुहः ॥
स्वागतं ते वरारोहे आस्यतां करवाम किम् ।
संरमस्व मया सार्धं रतिर्नौ शाश्वती समाः ॥

[= (var) Bhagavata P , 9 14 16, 18, 19]

—(L 3) K3 Dn T3 मानुषं समपद्यत (for °) — K3 4 B3 T2 3 om (hapl) line 4 —(L 4) V3 मानुषं , G1 विषयात् (for सम°) — After line 4 D2 4 ins

2** एवं सा कुपिता तत्र शापस्यान्तमभीप्सती ।

—(L 5) K3 आत्मानं (for आत्मनः) V3 मोक्षाय (for °र्थं) —(L 6) B1 3 D3 G5 सकामाया (for °याश्च) — After line 6, K4 ins

3** एतावुरणकौ राजन्न्यासौ रक्षस्व मानद ।
संरंस्ये भवता साकं श्लाघ्यः स्त्रीणां वरः स्मृतः ॥

[= Bhāgavata P., 9 14 21]

—(L 7) K4 T4 बद्धाभि , G1 बद्धौ प्र (for बद्धौ च) —(L 8) K3 B3 Ds1 D2 6 G5 घृतमात्रस्तु , Ñ3 B3 (marg) Ds2 °मात्रा (for °मात्रं) K2 T2–4 G1 3 6 सदा हार , K4 समा° (for तथा°) —(L 9) V3 यस्य (for यदि) D2 T1 G4 मे ; D6 तु , G1 तद् (for ते) K Ñ2 V1 2 B2 3 Dn Ds1 D3 4 6 T3 4 G2 M4 दृढ , Ñ3 गृहम् (for दृढम्) D1 2 त्वया सपाल्यते महान् (for °) — After line 9, D1 2 ins

4** तदा तत्र संयोगो मया सह भविष्यति ॥
तावत्कालं करिष्यामि यावदेवं करिष्यसि ।
एष ते समयो राजन्वस्तु तव गृहे कृतः ॥

[(L. 1) D2 तथा (for तत्र) —(L 2) D2 तु वत्स्यामि (for करिष्यामि) D2 भविष्यति (for करिष्यसि) —(L. 3) D2 नः (for ते)]

—(L 10) V3 B3 D5 D1 G2 च वत्स्यामि , T1 G4 तु तिष्ठेयम् , T4 वसिष्यामि (for तु वत्स्यामि) K3 4 Ñ2 3 V1 B3 (marg) Ds1 D2 3 4–6 T2 G1 3 5 M4 त्वत्त D3 तथा , T1 G4 खल T3 4 स्वन्त (for कृत) T1 म , M4 च (for न) —(L 11) K2 D3 G4 स (K4 तु) राजा पर्यपालयत ; B2 3 स राजा प्रत्यपा° (for °) — After line 11 K4 ins

5** राजाराद्य ।
अहो रूपमहो भावो नरलोकविमोहनम् ।
को न सेवेत मनुजो देवीं त्वां स्वयमागताम् ॥

[= Bhāgavata P , 9 14 23]

—(L. 12) D2 रमते , M4 याचते (for वसते) K V1 2 D1 3–6 T G भामिनी (for भाविनी) —(L. 13) K4 Ñ2 [अ]थाव , Dn Ds3 D6 T1 [ए]कोन° , T3. 4 [अ]थैव (for [अ]थैक°) K3 °षष्टि सा , V3 B1 D2 T1 G3 4 °षष्टिस्तु ; B2 G2 °षष्टिं च , (for षष्टिं तु) K2 B1 3 D5 D3 T1 तत्सक्ता , Dn1 D1 मद्भक्त्या T3 4 तदुक्त्या (for तद्भक्त्या) G3 काम° (for शाप) —(L. 14) G1 उर्वश्या मानुषस्थाया (for °) — After line 14 K4 ins

6** अपश्यन्नुर्वशीमिन्द्रो गन्धर्वानभ्यचोदयत् ।
उर्वशीरहितं मह्यमास्थानं नातिशोभते ॥

[= Bhagavata P , 9 14 26]

— T1 G4 om. the ref —(L 15) D2 चिन्तय स्वं ; D2

गन्धर्वा ऊचु ।

चिन्तयध्व महाभागा यथा सा तु वराङ्गना ।
समागच्छेत्पुनर्देवानुर्वशी स्वर्गभूषणा ॥
ततो विश्वावसुर्नाम तत्राह वदता वर. ।
मया तु समयस्ताभ्या क्रियमाण. श्रुत पुरा ॥
व्युत्क्रान्तसमय सा वै राजान त्यक्ष्यते यथा ।
तदह वेद्म्यशेषेण यथा भेत्स्यत्यसौ नृप॰ ॥
ससहायो गमिष्यामि युष्माक कार्यसिद्धये ।
एवमुक्त्वा गतस्तत्र प्रतिष्ठान महायशा ॥
निशायामथ चागम्य मेषमेक जहार स ।
मातृवद्वर्तते सा तु मेषयोश्चारुहासिनी ॥
गन्धर्वागमन ज्ञात्वा शापान्त च यशस्विनी ।
राजानमब्रवीत्तत्र पुत्रो मेऽह्रियतेति सा ।
एवमुक्तो विनिश्चित्य नग्नो नैनोदतिष्ठत ।
नग्न मा द्रक्ष्यते देवी समयो वितथो भवेत् ॥
ततो भूयस्तु गन्धर्वा द्वितीय मेषमाददु॰ ।
द्वितीये तु हृते मेषे ऐल देव्यब्रवीदिदम् ॥
पुत्रो मे ह्रियते राजन्ननाथाया इव प्रभो ।
एवमुक्तस्तदोत्थाय नग्नो राजा प्रधावित॰ ॥
मेषयो. पदमन्विच्छन्गन्धर्वैर्विद्युदप्यथ ।
उत्पादिता सुमहती यया तद्भवन महत ।
प्रकाशित वै सहसा ततो नग्नमवैक्षत ॥
नग्न दृष्ट्वा तिरोभूता गन्धर्वी ह्यगमद्दिवम् ॥
उत्सृष्टौ चोरणौ दृष्ट्वा राजा गृह्यागतो गृहम् ।

॰यस्व (for ॰यध्व) —(L 16) Ñ2 V3 आगच्छति (for समागच्छेत्) K5 सर्वं (for स्वर्ग) K1 4 Dn D1 3–5 T2 G1–3 5 भूषणम् (for ॰णा) — Before line 17, G2 ins वैशपायन —(L 18) T2 G1 ह्रियमाण (for ॰माण) M4 —(L 19) V1 व्युत्क्रान्त T1 व्युत्थित , G5 व्याक्रान्त M4 यत्क्रान्त (for व्यु॰) K3 ॰समया (for ॰य) G4 तस्मात्तु समय सर्वं (for ॰) K1 (marg) 3 D2 3 (by corr) त्यजते , K4 N3 त्यज्यते (for त्यक्ष्यते) K3 यदा V3 शुभा , D2 तदा , D5 तथा (for यथा) —(L 20) K2 D3 G1 3 5 M4 वेत्स्यति , V3 T1 2 हास्यति , T4 हन्यति (for भेत्स्यति) K1 Ñ2 3 V1 3 यथा त्यक्ष्यत्यसौ नृपम् (for ॰) —(L 23) Ds2 प्रति ष्ठाने (for ॰न) —(L 24) V3 भाविनी (for ॰हासिनी) — B1 om lines 25 29 —(L 25) K1 3 4 Ñ2 3 V1 3 Dn D1 2 4–6 T2 G श्रुत्वा (for ज्ञात्वा) T1 गन्धर्ववचन श्रुत्वा , M4 गन्धर्वगमन तत्र (for ॰) D5 T1 3 G मनस्विनी (for यश॰) M4 शाप त च मनस्विनी (for ॰) —(L 27) D1 सु॰ , D6 G5 ऽपि (for वि) D3 वै न , G1 एव (for नैव) —(L 28) T3 4 G1 3 द्रक्ष्यसे (for ॰ते) —(L 29) D2 द्वितीय च ततो भूयो (for ॰) D2 गन्धर्वा (for द्वितीयं) K3 Dn1 Ds1 तु गत , G3 च हृते —(L 30) K1 ऽपहृते , K1 मेषो हृता , K2 Ñ3 V2 3 B (for तु हृते) —(L 31) D1–3 5 6 T1 3 G1 3–5 M4 मेऽपहृतो(D2 ॰ते) (मे ह्रियते) K3 पुत्रौ मेषौ हृतौ राजन् K4 N3 V1 G3 पुत्रौ मेऽपहृतौ राजन् (for ॰) — After line 31 K4 ins

7** निशम्याक्रन्दित देवी पुत्रयोर्नीयमानयो ।
हतास्म्यहं कुनाथेन नपुसा वीरमानिना ॥
यद्विश्रम्भादह नष्टा हृतापत्या च दस्युभि ।
य शेते निशि सत्रस्तो यथा नारी दिवा पुमान् ॥
[= Bhagavata P., 14 28 29]

—(L 32) K1 2 4 Ñ2 V2 3 D1–3 T1 4 G2 3 5 तथा (for तदा) Ñ3 V1 2 राजा नग्न (by transp) K3 प्रधावति , D6 प्रयापित (for प्रधावित) —(L 34) K3 B1 3 तु , L2 [अ]थ (for मु) K1 D2 3 5 G2 M4 यथा B3 Ds1 D1 T1 3 4 G5 यथौ (for यया) —(L 35) D2 प्रकाशितस्तु सहसा (for ॰) D1 अवेक्ष्य सा (for अवैक्षत) D2 राजान नग्नमैक्षत (for ॰) —(L 36) K1 3 4 D1 2 6 T1 3 G M4 तिरोभूत्वा (for ॰ता) K3 4 D2 दिवि (for दिवम्) K2 (also marg) Ñ2 3 V B Dn Ds D1 6 T3 4 अप्सरा कामचारि(Ñ2 V B 3 T3 4 ॰रूपि)णी , K3 D1 गन्धर्वा ह्यगमन्दिवि (D1 ॰वम्) (for ॰) — After line 36, K1 3 Ñ2 3 V1 3 Dn Ds D6 T4 ins

8** तिरोभूता तु ता दृष्ट्वा गन्धर्वा ह्यगमन्दिवम् ।
[N2 D5 चागमन् , N3 ता॰ , D5 [ग]न्धगमन् (for ह्यगमन्) K1 गन्धर्वैस्तत्र तावुभौ (for ॰)]

— On the other hand, D3 ins after line 36

9** तिरोभूता तु सा दृष्ट्वा गन्धर्वास्तत्र तावुभौ ।
उत्सृज्य मेषौ शीघ्रं तु यथाकामं ययुस्तत ॥

—(L 37) K1 2 4 Ñ2 B1 Dn D1 T2–4 G3 6 M4 उरणौ (for चो॰) D1 राजा (for दृष्ट्वा) K4 मेषौ (for गृह्य) Ñ2 T3 गृहे , G3 दिव , G1 स्वगृहम् (for गृहम्) D1 तौ प्रगृह्य गतो गृहम् (for ॰) —(L 38) K4 D3 T1 2 G नापश्यद् (for अपश्यन्) K3 Ñ2 V D2 नोर्वशीं (for उ॰) —(L 39) K1 3 B2 (marg) चापि , B1 D2 सर्वा , D2 सोऽपि (for धैर) K2 (marg as above) D तत्रस्थ (for इ॰) —(L 40) D3 रामां (for राजा) G1 तथापश्यंश्च तां राजा (for ॰) — After line 40 K4 ins

10** स तां वीक्ष्य कुरुक्षेत्रे सरस्वत्यां च तत्सखी ।

अपश्यन्नुर्वशीं तत्र विललाप सुदुःखितः ।
चचार पृथिवीं चैव मार्गमाण इतस्ततः ॥
अथापश्यत्स तां राजा कुरुक्षेत्रे महाबलः ।
प्लक्षतीर्थे पुष्करिण्यां हैमवत्यां समाप्लुताम् ।
क्रीडन्तीमप्सरोभिश्च पञ्चभिः सह शोभनाम् ।
तां क्रीडन्तीं ततो दृष्ट्वा विललाप सुदुःखितः ॥
सा चापि तत्र तं दृष्ट्वा राजानमविदूरतः ।
उर्वशी ताः सखीः प्राह स एष पुरुषोत्तमः ।
यस्मिन्नहमवात्सं वै दर्शयामास तं नृपम् ॥
समाविग्नास्तु ताः सर्वाः पुनरेव नराधिपः ।
जाये ह तिष्ठ मनसि घोरे वचसि तिष्ठ हे ।
एवमादीनि सूक्तानि परस्परमभाषताम् ॥
उर्वशी चाब्रवीदैलं सगर्भाहं त्वया विभो ।
संवत्सरात्कुमारस्ते भविष्यति न संशयः ।
निशामेकां च नृपते निवत्स्यसि मया सह ॥
हृष्टो जगाम राजा स स्वपुरं सुमहायशाः ।
गते संवत्सरे भूय उर्वशी पुनरागमत् ।
उषितश्च तया सार्धमेकरात्रं महायशाः ॥
उर्वश्यथाब्रवीदैलं गन्धर्वा वरदास्तव ।
तान्वृणीष्व महाराज ब्रूहि चैतांस्त्वमेव ह ॥
वृणीष्व समतां राजन्गन्धर्वाणां महात्मनाम् ।
तथेत्युक्त्वा वरं वव्रे गन्धर्वाश्च तथास्त्विति ॥
पूरयित्वाग्निना स्थालीं गन्धर्वाश्च तमब्रुवन् ।
अनेनेष्ट्वा सलोकान्नः प्राप्स्यसि त्वं नराधिप ॥
तानादाय कुमारांस्तु गमनायोपचक्रमे ।
निक्षिप्याग्निमरण्ये तु सपुत्रस्तु गृहं ययौ ॥

अभ्येत्याग्निं तु नापश्यदश्वत्थं तत्र दृष्टवान् ।
शमीजातं तु तं दृष्ट्वा अश्वत्थं विस्मितस्ततः ॥
गन्धर्वेभ्यस्तदाशंसदग्निनाशं ततस्तु सः ।
श्रुत्वा तमर्थमखिलमरणीं तु समादिशन् ॥
अश्वत्थादरणिं कृत्वा मथित्वाग्निं यथाविधि ।
मथिताग्निं त्रिधा कृत्वा अयजत्स नराधिपः ।
इष्ट्वा यज्ञैर्बहुविधैर्गतस्तेषां सलोकताम् ॥
गन्धर्वेभ्यो वरं लब्ध्वा त्रेताग्निं समकल्पयत् ।
एकोऽग्निः पूर्वमेवासीदैलस्त्रेतामकारयत् ।
एवंप्रभावो राजासीदैलस्तु पुरुषोत्तमः ॥

Colophon.

6A

G(ed) cont.:

जनमेजय उवाच ।

श्रुतो मया महाप्राज्ञो बुधपौत्रो महामतिः ।
तत्रोर्वशीसमुत्पन्नः कथं क्षात्रमवाप्तवान् ॥
आत्रेयस्य कथं लोके परदाराभिमर्शनात् ।
निष्कृतिः कीदृशी दृष्टा तन्मे ब्रूहि महामते ।
कीदृशो ब्राह्मणो लोके स्वरूपं तद्वदस्व मे ॥

वैशंपायन उवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि शृणु पार्थिवसत्तम ।
मुखबाहूरुपादेभ्यो विप्रादीनसृजत्प्रभुः ॥
उत्तमाङ्गोद्भवाज्ज्यैष्ठ्याद्वेदस्याध्यापनात्तथा ।
सर्वस्यैवास्य सर्गस्य धर्मतो ब्राह्मणः प्रभुः ॥
यस्यास्येन सदाश्नन्ति हव्यानि त्रिदिवौकसः ।
कव्यानि चैव पितरः किं भूता अधिकं ततः ॥
ब्राह्मण्यां ब्राह्मणाज्जातः संस्कृतो ब्राह्मणो भवेत् ।
ज्ञेयं(?) क्षत्रियविट्शूद्रा ज्ञेयाः स्वेभ्यः स्वयोनिजाः ॥
अध्यापनं चाध्ययनं यजनं याजनं तथा ।
दानं प्रतिग्रहश्चेति षट् कर्माण्यग्रजन्मनाम् ॥
वेदमेव सदाभ्यासेत्तपस्तप्स्यं [प्स्येद्?] द्विजोत्तमः ।
वेदाभ्यासो हि विप्रस्य तपः परमिहोच्यते ॥
इतिहासपुराणज्ञः पदवाक्यप्रमाणवित् ।
अङ्गोपकारवेदी च वेदार्थं ज्ञातुमर्हति ॥
पाणिन्यादीनि तन्त्राणि ह्यधीत्याङ्गानि सर्वशः ।
इतिहासपुराणानां श्रुतीनामपि सर्वदा ॥
पदवाक्यप्रमाणज्ञः प्रवक्ता फलमश्नुते ।
श्रोता चैवान्यथा चेत्स्यात्प्रत्यवायैश्च कल्पते ॥
न वेदपाठमात्रेण संतुष्येद्वै द्विजोत्तमः ।
पाठमात्रावसानस्तु पङ्के गौरिव सीदति ॥
जन्मनोऽनन्तरं कार्यं जातकर्म यथाविधि ।
नामधेयं दशम्यां तु द्वादश्यामथ कारयेत् ॥
षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि चूडा कार्या यथाकुलम् ।
प्राप्ते तु पञ्चमे वर्षे त्वक्षराभ्यासमुच्यते ॥
गर्भाष्टमाब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
यज्ञोपवीतं कुर्वीत सूत्रेण नवतन्तुकम् ॥

65) K1 शम्याजातं, D1 6 T2 G1 3 M1 शमीगर्भं, G5 °गतं (for °जातं) D3 ह्यश्वत्थं (for अ°) — (L. 67) T3 4 सकलम् (for अखिलम्) D52 अरणीं, T3 4 °ण्या (for °णीं) Ñ2 3 B1 Dn D52 D1 3 6 T1 G3-5 M4 समादिशत्, D5 T2 °दिशत् (for °दिशन्) — V2 om line 69 — (L. 69) K1 3 Ñ3 V1 2 B2 Dn D1 3-5 T1 3 4 G3-5 M4 मथित्वाग्निं (for °ताग्निं) K1 D2 4 5 (marg as above) तथा, K3 तत (for त्रिधा) G2 मथित्वाग्निं तथा नीत्वा (for °) D1 ह्यभ्यात्, G2 ह्ययजत् (for अ°) — (L. 70) K4 इष्ट्वा स यज्ञैर्विविधैर् (for °) — For lines 69-70, K2 B1 2 D5 subst

12** तेनेष्ट्वा तु स यज्ञैर्लोकान्प्राप्तवान्स नराधिपः ।

—(L. 71) Ñ1 om line 71[b] K1 2 4 V Dn D1-6 T1 2 G M4 त्रेताग्निं समकारयत् (for [b]) — T1 G1 om (hapl) line 72. — (L. 72) K2 B1 2 आसीद्धि (for एवासीद्) K2 B T2 समकल्पयत्, D51 [स]म्यकारयत् (for °कारयत्) T4 त्रेतामेवाकल्पयत् (for [b]) — (L. 73) K1 Ñ2 V2 D1 2 4-6 T2 4 G1 2 3 M4 नरसत्तम ; K3 4 Ñ2 V1 B1 2 D5 T1 3 G4 नरसत्तमः ; B2 नृपसत्तम, D3 स नराधिप (for पुरुषोत्तम) V2 त्रेतामेव समकारयत् (for [b]) — Colophon — Mention of the Epic K3 Ñ3 V1 2 B Dn1 D51 K3 D52 — Mention of Ādi K3 Ñ3 V1 2 B Dn1 D51 D1-4 6 — Subparvan D1 पारिजात — Adhy. name K1 2 4 Ñ2 3 V B D T2 G1 2 त्रेतोत्पत्तिः — Adhy. no. (figures, words or both) K2 Ñ2 V2 2 B1 2 Dn1 Dn2 26, V1 D2 4 25, D1 T1 2 G M 24; D3 T2 4 27.

अपश्यन्नुर्वशीं तत्र विललाप सुदुःखितः ।
चचार पृथिवीं चैव मार्गमाण इतस्ततः ॥
अथापश्यत्स तां राजा कुरुक्षेत्रे महाबलः ।
प्लक्षतीर्थे पुष्करिण्यां हिमवत्या समाप्लुताम् ।
क्रीडन्तीमप्सरोभिश्च पञ्चभिः सह शोभनाम् ।
तां क्रीडन्तीं ततो दृष्ट्वा विललाप सुदुःखितः ॥
सा चापि तत्र तं दृष्ट्वा राजानमविदूरतः ।
उर्वशी ताः सखीः प्राह स एष पुरुषोत्तमः ।
यस्मिन्नहमवात्सं वै दर्शयामास तं नृपम् ॥
समाविग्नास्तु ताः सर्वाः पुनरेव नराधिपः ।
जाये ह तिष्ठ मनसि घोरे वचसि तिष्ठ हे ।
एवमादीनि सूक्तानि परस्परमभाषताम् ॥
उर्वशी चाब्रवीदैलं सगर्भाहं त्वया विभो ।
संवत्सरात्कुमारस्ते भविष्यति न संशयः ।
निशामेकां च नृपते निवत्स्यसि मया सह ॥
हृष्टो जगाम राजा स स्वपुरं सुमहायशाः ।
गते संवत्सरे भूय उर्वशी पुनरागमत् ।
उषितश्च तया सार्धमेकरात्रं महायशाः ॥
उर्वश्यथाब्रवीदैलं गन्धर्वा वरदास्तव ।
तान्वृणीष्व महाराज ब्रूहि चैतांस्त्वमेव ह ॥
वृणीष्व समतां राजन्गन्धर्वाणां महात्मनाम् ।
तथेत्युक्त्वा वरं वव्रे गन्धर्वांश्च तथास्त्विति ॥
पूरयित्वाग्निना स्थालीं गन्धर्वाश्च तमब्रुवन् ।
अनेनेष्ट्वा सलोकत्वं प्राप्स्यसि त्वं नराधिप ॥
तानादाय कुमारांस्तु गमनायोपचक्रमे ।
निक्षिप्याग्निमरण्ये तु सपुत्रस्तु गृहं ययौ ॥

पञ्च प्रहृष्टवदनः प्राह सूक्तं पुरूरवाः ॥
अहो जाये जाये तिष्ठ घोरे न त्यक्तुमर्हसि ।
मां त्वमप्राप्य निर्वृतिं वचांसि कृणवामहे ॥
सुदेहोऽयं पतत्यत्र देवि दूरं गतस्त्वया ।
खादन्त्येनं वृका गृध्रास्त्वत्प्रसादस्य नास्पदम् ॥
[= (var) Bhagavata P., 9 14 33-35]
— K4 om lines 41–43 — (L 41) D6 G5 वृक्ष (for प्लक्ष). B1 D4 T2 हेमवत्या (T2 °त्या), B3 Dn D3 D5 6 T1 3 4 G M4 हैम° (for हिम°) K3 T3 समाप्लुताम्, D6 2 °प्लुत, D6 G1 समर्चिताम्, T4 समाहिताम्, M4 °श्रिताम् (for °प्लुताम्) — (L. 42) D4 रमन्तीम् (for क्रीड°) K3 साप्सरोभिश्च (for अप्स°) — (L 43) D2 क्रीडन्तीं तां (by transp) — D3 om line 44 — (L. 44) K4 [अ]पि वै (for चापि) — (L. 47) D4 तां च प्रोचुस्तदा सर्वा (for ᵃ) D3 दुःखिताः (for पुनरेव) K3 3 Ñ2 V5 B1 3 Dn D3 D2 5 G1 3 नराधिप (for °धिपः) — (L. 48) K4 जाये हे तिष्ठमानासि (for ᵃ) D3 चरासि, T3 मनसि (for वचसि) K2 N V B Dn D3 D1 T3 तिष्ठ ह, D2 तिष्ठ हो, D5 6 T4 तिष्ठसे, T1 G3 (marg) 4 तिष्ठ वै, T2 तिष्ठ से (for तिष्ठ हे) K4 मयैव सह तिष्ठ हे (for ᵇ) — (L 49) K2 V3 B1 3 D3 D5 G5 अभाषत (for °षताम्) — (L. 50) M4 om lines 50ᵇ–52ᵇ D6 समेत्याह, T3 संगतास्मि (for सगर्भाहं) K1 3 4 Ñ2 3 V1 2 B1 3 D2 3 5 6 T G प्रभो (for विभो) — K3 om. line 51 — (L. 51) Ñ2 3 V B Dn T3 4 कुमारास् (for °रस्) — Ñ2 3 V B Dn D3 T1 2 G संवत्सरान्ते नृपते (for ᵃ) Ñ2 3 V B Dn D3 T3 भविष्यन्ति, D3 T1 2 G गमिष्यामि (for भविष्यति) — T3 om lines 52–55 — (L 52) D3 [अ]नघ (for सह) — (L. 53) K1–3 Ñ2 3 V B1 3 Dn D2 4 5 T1 3 G4 M4 राजाथ, D3 चाश्वस्त, T4 राजा तु (for राजा स) D6 2 हृष्टो राजा जगाम स (for ᵃ) D2 तत्पुरं, D3 पुरं सु (for स्वपुरं) K Ñ2 3 V B D3 D2 4–6 T1 4 G1 3 5 M4 तु, D3 T3 स, G2 च (for सु) — B1 om (hapl) lines 54–55 — (L. 54) D3 देवी (for भूय) V3 उर्वशी च तया सह, D5 °शी पुनरागता (for ᵇ) — M4 om lines 55ᵃ–56ᵃ — (L. 58) K4 समतां, D1 संगतं, D4 समतो, T1 महतां, T4 सहतां (for समतां) K2 B D3 वृणीष्व राजन्सालोक्यं (for ᵃ) D6 T2 G2 4 इहात्मनः (for महात्मनाम्) — B3 om lines 59–64 — After line 59 K4 ins
11** स्थालीं न्यस्य वने गत्वा गृहमभ्यायियौ निशि ।
त्रेतायां संप्रवृत्तायां मनसि त्रय्यवर्तत ॥
[= (var) Bhāgavata P., 9 14 43]
— (L. 60) D6 पूरयित्वा निनायाग्निं (for ᵃ) K2 Ñ2 V1 3 B1 2 D6 1 हि तम्, D3 चैनम् (for च तम्) V3 गन्धर्वाश्च तथाब्रुवन्, D2 °र्वाश्च समथाब्रवीत् (sic) (for ᵇ) — (L. 61) K4 राजन् D4 यज्ञान् (for अनेन) K2 Dn D5 च लोकांश्च, D1 3 T4 सलोकत्व, D2 स लोकांस्त्वं (for सलोकांश्च) D3 संप्राप्स्यसि, T2 प्राप्स्यसे त्वं (for °सि त्वं) — (L. 62) D1 3 तम् (for तान्) K4 D1 कुमारं (for °रांस्) K B1 2 Dn D3 D1 4 5 T1 नगराय (for गमनाय) — (L. 63) D1 3 अरण्येषु, T3 °ण्यं तु; G2 °ण्ये च (for °ण्ये तु) D6 T3–4 G2 3 5 स्व (for तु) — (L. 64) K1 V3 D2 5 T3 G1 3–5 M4 स तत्राग्निं; K1 (sup lin.) 3 4 Dn D1 3 T1 G3 स त्रेताग्निं; N2 स गत्वाग्निं (for अभ्येत्याग्निं) — Ñ1 om (hapl) lines 64ᵇ–65ᵃ — (L.

अश्वत्थाग्नि तु नापश्यदश्वत्थं तत्र दृष्टवान् ।
शमीजातं तु त दृष्ट्वा अश्वत्थं विस्मितस्तत ॥
गन्धर्वेभ्यस्तदाशंसदग्निनाशं ततस्तु सः ।
श्रुत्वा तमर्थमखिलमरणीं तु समादिशन् ॥
अश्वत्थादरणिं कृत्वा मथित्वाग्निं यथाविधि ।
मथिताग्नि त्रिधा कृत्वा अयजत्स नराधिपः ।
इष्ट्वा यज्ञैर्बहुविधैर्गतस्तेषां सलोकताम् ॥
गन्धर्वेभ्यो वरं लब्ध्वा त्रेताग्निं समकल्पयत् ।
एकोऽग्निः पूर्वमेवासीदैलस्त्रेतामकारयत् ।
एवंप्रभावो राजासीदैलस्तु पुरुषोत्तमः ॥

Colophon

6A

G(ed) cont.

जनमेजय उवाच ।

श्रुतो मया महाप्राज्ञो बुधपौत्रो महामतिः ।
तत्रोर्वशीसमुत्पन्नः कथ क्षात्रमवाप्तवान् ॥
आत्रेयस्य कथ लोके परदाराभिमर्शनात् ।
निष्कृतिः कीदृशी दृष्टा तन्मे ब्रूहि महामते ।
कीदृशो ब्राह्मणो लोके स्वरूप तद्वदस्व मे ॥

वैशंपायन उवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि शृणु पार्थिवसत्तम ।
मुखबाहूरुपादेभ्यो विप्रादीनसृजत्प्रभुः ॥
उत्तमाङ्गोद्भवाज्ज्यैष्ठ्याद्वेदस्याध्यापनात्तथा ।
सर्वस्यैवास्य सर्गस्य धर्मतो ब्राह्मणः प्रभुः ॥
यस्यास्येन सदाश्नन्ति हव्यानि त्रिदिवौकसः ।
कव्यानि चैव पितरः किं भूता अधिकं ततः ॥
ब्राह्मण्यां ब्राह्मणाज्जातः संस्कृतो ब्राह्मणो भवेत् ।
ज्ञेय(?) क्षत्रियविट्शूद्रा ज्ञेयाः स्वेभ्यः स्वयोनिजाः ॥
अध्यापन चाध्ययन यजन याजन तथा ।
दान प्रतिग्रहश्चेति षट् कर्माण्यग्रजन्मनाम् ॥
वेदमेव सदाभ्यासेत्तपस्तप्तं [प्येद्?] द्विजोत्तमः ।
वेदाभ्यासो हि विप्रस्य तपः परमिहोच्यते ॥
इतिहासपुराणज्ञः पदवाक्यप्रमाणवित् ।
अङ्गोपकारवेदी च वेदार्थं ज्ञातुमर्हति ॥
पाणिन्यादीनि तन्त्राणि ह्यधीत्याङ्गानि सर्वशः ।
इतिहासपुराणानां श्रुतीनामपि सर्वदा ॥
पदवाक्यप्रमाणज्ञः प्रवक्ता फलमश्नुते ।
श्रोता चेवान्यथा चेत्स्यान्नरकायैव कल्पते ॥
न वेदपाठमात्रेण संतुष्येद्वै द्विजोत्तमः ।
पाठमात्रावसानस्तु पङ्के गौरिव सीदति ॥
जन्मनोऽनन्तर कार्यं जातकर्म यथाविधि ।
नामधेय दशम्या तु द्वादश्यामथ कारयेत् ॥
षष्ठेऽन्नप्राशन मासि चूडा कार्या यथाकुलम् ।
प्राप्ते तु पञ्चमे वर्षे त्वक्षराभ्यासमुच्यते ॥
गर्भाष्टमाब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
यज्ञोपवीतं कुर्वीत सूत्रेण नवतन्तुकम् ॥

65) K1 शम्याजात, D4 6 T2 G1 3 M1 शमीगर्भे, G5 °गर्तो (for °जात) D3 ह्यश्वत्थ (for अ°) —(L. 67) T3 4 सकलम् (for अखिलम्) D32 अरणिं, T3 4 °बया (for °णीं) Ñ2 3 B2 Dn Ds2 D1 3 6 T1 G3 5 M4 समादिशत्, D5 T2 °विशत् (for °दिशन्) — V2 om line 69 —(L. 69) K1 3 Ñ2 V1 3 B2 Dn D1 3–5 T1 3 4 G3 5 M4 मथित्वाग्निं (for °ताग्नि) K1 D1 4 5 (marg as above) तथा, K3 तत (for त्रिधा) G2 मथित्वाग्निं तथा नीत्वा (for °) D4 अथ यावत्, G2 ह्ययजत् (for अ°) —(L. 70) K4 इष्ट्वा स यज्ञैर्विविधैर् (for °) — For lines 69–70, K2 L1 3 D5 subst.

12** तेनेष्ट्वा तु स गन्धर्वलोकान्प्राप्तवान्स नराधिप ।

—(L. 71) Ñ2 om line 71b K1 3 4 V Dn D2–6 T1 2 G M4 [illegible]

[illegible] रूपयत् (for °) —(L. 73) K3 Ñ2 V2 D1 3 4–5 T1, 4 G1 3 5 M4 नरसत्तम, K2 4 Ñ2 V1 B1 2 D3 T1 2 G2 [illegible], B नृपसत्तम D3 स नराधिप (for पुरुषोत्तम) V2 [illegible] तामकारयत् (for °) —COLOPHON —Mention of the Epic K3 Ds2 — Mention of Khila K1 Ñ2 V1, 2 B Dn2 Ds1 D1–4 6 — Sub-parvan D5 [illegible] — Adhy name K1 3 4 Ñ2 3 V B D T2 G1 2 [illegible] — Adhy no (figures words or both) K3 Ñ3 V2 3 B1, 2 Dn1 Ds2 26, V1 D2 4 2[illegible], D1 T1, 2 G M [illegible], D5 T1, 4 27.

ब्राह्मणो बिल्वपालाशौ दण्डौ वा धारयेत सः ।
गुरुं रविं समभ्यर्च्य भैक्षेत नियतः शुचिः ॥
निषेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि ।
संभारयति चान्नेन स विप्रो गुरुरुच्यते ॥
उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेत तम् ।
तदर्थबोधकश्चैव तमाचार्यं प्रचक्षते ॥
एकदेशं तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपि वा पुनः ।
योऽध्यापयति वृत्त्यर्थमुपाध्यायः स उच्यते ॥
उपाध्यायाद्दशाचार्या आचार्याणां शतं पिता ।
सहस्रं च पितॄणां तु चैभ्यो माता गरीयसी ॥
गुरुशुश्रूषया विद्यां संप्राप्य विधिवद्द्विजः ।
स्नायीत तदनुज्ञातो दत्त्वास्मै दक्षिणां हि गाम् ॥
गुरुणानुमतः स्नात्वा समावृत्तो यथाविधि ।
उद्वहेत द्विजो भार्यां लक्षणां[ण्यां] बन्धुशालिनीम् ।
बन्धुहीनां च यां कन्यां रोगिणीं च परित्यजेत् ॥
मन्त्रोपदेशे चार्त्विज्ये विवाहे श्राद्धभोजने ।
स्वबन्धुष्वेव कर्तव्यमिति मन्वादिशासनम् ।
आदधीत ततः पश्चाद्विधानेनैव सर्वशः ॥
ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय हरिं नारायणं प्रभुम् ।
ध्यात्वा समाहितः पश्चाद्विण्मूत्रं विसर्जयेत् ॥
नैर्ऋते दक्षिणे भागे तृणमाच्छाद्य वै पुनः ।
लोष्टैश्च लेपनं कृत्वा शौचं कृत्वा यथाविधि ॥
मृद्भिः शोध्य गुदे पादौ पाणी गण्डूषमाचरेत् ।
आचम्य प्रयतो भूत्वा ततः स्नानं समाचरेत् ॥
जले निमज्य हृदये नारायणमनामयम् ।
ध्यात्वोत्थाय ततः कुर्यादर्घ्यं सूर्याय भूमिप ॥
सहस्रकृत्वः परमां देवीं जप्त्वा समाहितः ।
उपस्थायैव तिग्मांशुं होमं कुर्याद्द्वितीयके ॥
वेदमध्याप्य विधिवद्वेदाङ्गानि तृतीयके ।
मुहूर्ते कुसुमादीनि हृत्वा गच्छेत्तमीश्वरम् ॥
योगक्षेमार्थलाभाय स्नात्वा माध्याह्निकीं क्रियाम् ।
कृत्वा पुरुषसूक्तैश्च हरिमष्टाक्षरेण च ॥
संपूज्य तोषयित्वाथ वैश्वदेवं यथाविधि ।
कृत्वैवातिथ्यपूजां च भोजनं च यथाक्रमम् ॥
इतिहासपुराणाभ्यां षष्ठसप्तमयोर्बुधः ।
कालक्षेपं प्रकुर्वाणस्ताम्बूलं चर्वयेद्बुधः[स्तुनः] ।
उपास्य पश्चिमां संध्यां होमं कुर्यादतन्द्रितः ॥
ब्राह्मणेषु च विद्वांसो विद्वत्सु कृतबुद्धयः ।
कृतबुद्धिषु कर्तारः कर्तृषु ब्रह्मवादिनः ।
श्रेष्ठास्ते ब्राह्मणा लोके दानपात्रं सदा मतम् ॥
प्रथमं तु गुरोर्दानं दद्याच्छ्रैष्ठ्यं च सर्वदा ।
मातापित्रोश्च यद्दत्तं भ्रातृस्वसृसुतासु च ॥
भगिन्यै भागिनेयाय मातुलानां पितृष्वसुः ।
दरिद्राणां च बन्धूनां दानं वेदविदेऽक्षयम् ।
पितुः शतगुणं दानं सहस्रं मातुरुच्यते ॥
संनिकृष्टमधीयानमतिक्रामति यो द्विजः ।
दाने तु कव्यभोज्ये च दहत्यासप्तमं कुलम् ॥
द्विगुणं ब्राह्मणे दद्यात्समं तु ब्राह्मणब्रुवे ।
प्राधीते शतसाहस्रमनन्तं वेदपारगे ॥
प्रायश्चित्तानि शास्त्राणि पातकेषूपपातके ।
तेषामेवाधिकाराणि कर्मभूमिषु जन्मिनाम् ।
देवानां नाधिकारोऽस्ति तेषु राजन्दिवौकसाम् ॥
वैराजकन्याजातस्तु बुधादिल इति स्मृतः ।
मातामहप्रभावेन क्षत्रियत्वमुपेयिवान् ॥
तथाप्यत्रिप्रभावेन प्रायश्चित्तेन शोधितः ।
शशाङ्कस्तु क्षयान्मुक्तः सर्वलोकसुपूजितः ॥

Colophon.

6 B

G (ed) cont. : K Ñ₁.₂ V B D T G M₄ cont after App. I (No. 6):

वैशंपायन उवाच ।
ऐलपुत्रा बभूवुस्ते सर्वे देवसुतोपमाः ।

[Colophon — *Adhy. No. 30*]

दिवि जाता महात्मान आयुर्धीमानमावसुः ।
दृढायुश्च वनायुश्च शतायुश्चोर्वशीसुताः ॥
अमावसोस्तु दायादो भीमो राजाथ राजराट् ।
श्रीमान्भीमस्य दायादो राजासीत्काञ्चनप्रभः ।
विद्वांस्तु काञ्चनस्यापि सुहोत्रोऽभून्महाबलः ॥
सौहोत्रिरभवज्जह्नुः केशिन्या गर्भसंभवः ।
आजह्रे यो महासत्रं सर्वमेध महामखम् ॥
पतिलोभेन यं गङ्गा पतित्वेऽभिससार ह ।
नेच्छतः प्लावयामास तस्य गङ्गा च तत्सदः ॥
स तया प्लावितं दृष्ट्वा यज्ञवाट समन्ततः ।
सौहोत्रिरन्वीद्गङ्गा क्रुद्धो भरतसत्तम ॥
एष ते त्रिषु लोकेषु संक्षिप्यापः पिबाम्यहम् ।
अस्य गङ्गेऽवलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि ॥
राजर्षिणा ततः पीता गङ्गा दृष्ट्वा महर्षयः ।
उपनिन्युर्महाभागा दुहितृत्वेन जाह्नवीम् ।
युवनाश्वस्य पुत्रीं तु कावेरीं जह्नुरावहत् ॥
युवनाश्वस्य शापेन गङ्गार्धेन विनिर्ममे ।
कावेरीं सरितां श्रेष्ठां जह्नोर्भार्यामनिन्दिताम् ॥
जह्नुस्तु दयितं पुत्रं सुमहं नाम धार्मिकम् ।
कावेर्यां जनयामास अजकस्तस्य चात्मजः ॥
अजकस्य तु दायादो बलाकाश्वो महीपतिः ।
बभूव मृगयाशीलः कुशस्तस्यात्मजोऽभवत् ॥
कुशपुत्रा बभूवुर्हि चत्वारो देववर्चसः ।
कुशिकः कुशनाभश्च कुशाम्बो मूर्तिमांस्तथा ।

6 B

D1 om the ref Lines 2-3 = 31 10^{def} — (L 1) T4 इळा (for ऐल) K1 2 B Dn1 D5 सप्त (for सर्वे) — (L 3) K2 B Ds T4 गन्धर्वलोके दिविजा (for ^{a}) K1 उदावसु (for अमा°) — After line 2, K1 2 Ñ2 3 V B Dn Ds D1–6 T G M4 ins

1** विश्वायुश्चैव धर्मात्मा श्रुतायुश्च तथापर ।

[= 322* Ñ2 V3 [अ]पि (for [ए]व) T3 विश्वायुश्च (for श्रुता°)]

— (L 3) K1 Ñ2 B2 (marg as above) धनायुश्च, K2 बला° (for वना°) Dn1 om, M1 गतायुश्च (for श°) — (L 4) M4 om (hapl) lines 4^{b}–5^{a} K2 नामाथ, K4 राजापि, T3 4 राजा च (for राजाथ) K1 (sup lin) 3 1 Ñ2 3 (marg as above) V2 3 (marg as above) Dn Ds2 D1 2 4 6 T1-3 G नग्नजित् (for राजराट्) — (L 6) K2 3 Dn [अ]थ (for [अ]पि) K3 Dn sथ (for sभून्) T3 4 महामति (for °बल) — (L 7) D2 6 सौहोत्राद्, G2 सुहोत्रिर् (for सौ°) Ñ3 V1 2 केशिनी, D2 6 कौशिक्या (for केशिन्या) — Lines 8-18 = (var) 23 75^{c}–80^{d} — (L 8) D5 महत्सत्र (for महासत्र) Ñ2 B3 D5 सर्वेष (B3 °च), D2 5 6 T1 2 G1 3 4 M4 °मेध (for °मेध) — (L 9) Ñ2 सा (for य) K4 प्रतिलोमेन, T1 पतित ये न या य गङ्गा, D6 प्रतिलोमेन यो गङ्गा, T3 पतित ये न या य गङ्गा, D8 प्रतिलोमेन यो गङ्गा, K4 [अ]पत्यत्वे, D6 पितृत्वे (for गङ्गा (sic) (for ^{a}) K3 Dn [अ]थ पतित्वे) — (L 10) K3 यस्य (for तस्य) K2 स तदा Dn1 स तथा, D2 एतया (for च) — (L 11) K2 स तदा Dn1 स तथा, D2 एतया (for स तया) D1 समग्रत (for समन्तत) — (L 12) Ñ2 Ds2 D2 3 5 G4 M4 सौहित्रिर् (for सौहोत्रिर्) Dn2 T4 अभवद् (for अब्रवीद्) D6 तत्रासौ चानवीद्गङ्गा, G2 सौत्रिरप्यब्रवीद्गङ्गा (sic) (for ^{a}) K4 क्रुद्धोऽस्मि तत्र सत्तमे (for ^{b}) — (L 13) T2 3 स एष (for एष ते) K2 B Ds एष ते विफल यत्न (for ^{a}) K3 B Ds पिबन्न (K2 °बाम्य)म्भ करोम्यहम् (for ^{b}) — (L 14) Ñ2 अवाप्स्यसि (for °प्नुहि) — (L 15) G3 दृष्ट्वा गङ्गा (by transp) — (L 16) D3 M4 महाभागा, D6 °त्मानो (for °भागा) Ñ2 3 (marg as above) V2 D2 दुहितृत्वे च (for °त्वेन). — After line 17, D8 ins

2** गङ्गाशापेन देहार्धं यस्या पश्चान्नदीकृतम् ।

— G2 om (hapl) line 18 — (L 18) G1 3 गङ्गोदेन (for गङ्गार्धेन) K2 विनिर्गताम् D2 4 °मिताम् (for °ममे) — (L 20) T1 G4 जह्नोस् (for जह्नुस्) T4 तनय (for दयित) K2 सुरहं, K3 Ñ2 3 V B3 3 Dn Ds D1 2 5 6 T4 सुनह, K4 सुहव्य, T1 G2 5 M4 सुचह, T3 सुसह, G1 4 सुहयं (for सुमह) — (L 21) T1 ह्यजगस् T2 G3 5 ह्यनकस् T4 जन°, G1 अजगस् (for °कस्) — (L 22) T3 G4 अनगस्य, T4 जनकस्य (for अज°) K1 3 D1 (marg as above) बलाकाश्वो, K2 धनकाश्वो, M4 कावलाश्वो (for बलाकाश्वो) — (L 23) K3 कुशकस्तस्य चात्मज, Dn कुशोऽभूत्तस्य चात्मज (for ^{b}) — D5 reads 24^{b} 25^{a} on marg — (L 25) K3 D4 कुशिनाभश्च (for कुश°) K2 कुशाम्भौ, K3 4 कुशाम्बो, D2 4 कुशाश्वो (for °म्बो) T1 मुनिमास् (for मूर्ति°) K1 3 D3 G2 3 4 तदा, D2 सदा (for तथा) — D1 om line 26 — (L 26) K2 corrupt, K3 V1 (marg as above) D4 T4 M4 पह्लवै, B1 पह्णै, D5 पह्नै, D2 (marg) 6 बहुवै, T1 2 G1 3 पह्लवै (for पह्नवै) V2 D5 T1 संहृर्दि,

पह्लवैः सह सवृद्धो राजा वनचरैः सह ॥
कुशिकस्तु तपस्तेपे पुत्रमिन्द्रसम विभु ।
लभेयमिति तं शक्रस्त्रासादभ्येत्य जज्ञिवान् ॥
पूर्णे वर्षसहस्रे वै तं तु शक्रो ह्यपश्यत ।
अत्युग्रतपस दृष्ट्वा सहस्राक्षः पुरदरः ॥
समर्थः पुत्रजनने स्वयमेवान्वपद्यत ।
पुत्रत्वे कल्पयामास देवेन्द्रः स सुरोत्तम. ॥
स गाधिरभवद्राजा मघवान्कौशिक स्वयम् ।
पौरुकुत्स्यभवद्भार्या गाधिस्तस्यामजायत ॥
विश्वामित्रश्च गाधेयो राजा विश्वरथश्च ह ।
विश्वकृद्विश्वजिच्चैव तथा सत्यवती नृप ।

पूर्वं कन्या महाभागा नाम्ना सत्यवती शुभा ।
ता गाधिः काव्यपुत्राय ऋचीकाय ददौ प्रभु ॥
तस्या प्रीतोऽभवद्भर्ता भार्गवो भृगुनन्दन ।
पुत्रार्थं कल्पयामास चरु गाधेस्तथैव च ॥
उवाचाहूय ता भर्ता ऋचीको भार्गवस्तदा ।
उपयोज्यश्चरुरय त्वया मात्रा त्वय तव ॥
तस्या जनिष्यते पुत्रो दीप्तिमान्क्षत्रियर्षभ ।
अजेयः क्षत्रियैर्लोके क्षत्रियर्षभसूदन. ॥
तवापि पुत्र कल्याणि धृतिमन्त तपोधनम् ।
शमात्मक द्विजश्रेष्ठ चरुरेष विधास्यति ॥
एवमुक्त्वा तु ता भार्यामृचीको भृगुनन्दन ।

T2 G1 सरब्धो, T4 सक्रुद्धो, G4 सपृक्तो (for सवृद्धो) K2 B1 D3 T1 वनचर (for °चरै) K1 V3 D2 T2 तथा, K2 G1 2 (marg) 3 सदा, K4 Ñ2 3 B2 D1 4 6 T1 G2 5 M4 तदा (for सह) — (L. 27) K2 4 Ñ2 3 V1 B1 2 D5 D3–5 T2 G3 5 प्रभु K3 विभुम्, D प्रभुम् (for विभु) V3 B2 T1 G1 2 4 M4 पुत्रमिन्द्रसमप्रभम् (G1 °भु), D6 पुत्र मित्रसम प्रभु (for *b*) — (L 28) D3 प्रसत्तो (for त्रासाद्) — (L 29) K2 V1 B1 T2 तत, D2 त वै, T4 तत्र (for त तु) D6 G 5 ऽभ्यपश्यत, T3 G1 3 ऽभ्यपद्यत, M4 ऽभ्यवर्तत (for ह्यपश्यत) N3 (marg) B3 3 D3 तत्र शक्रमपश्यत (for *b*) — (L 31) Ñ3 V1 Dn D6 T2 समर्थ, G2 सामर्थ्यं (for समर्थः) K1 4 V3 D2 3 5 [अ]न्वशासत, K2 Ñ2 B Ds2 D1 4 6 G 3 5 M4 [अ]स्य शाश्वत (M4 °तम्) (for [अ]न्वपद्यत) K3 Dn स्वमे वाशमवासयत्, Ds1 स्वयमेकस्य शाश्वत (for *b*) — (L. 32) K2 B D5 पुत्रार्थं, K3 4 N2 3 V D1 2 5 T4 पुत्रत्वं (for °त्वे) T1 पुत्रत्वे जनयामास (for *a*) K3 4 Ñ2 V Dn D1–6 T G M4 स देवेन्द्र (by transp) K1 स देवेन्द्र सुरोत्तमम्, K2 Ñ3 B D2 देवेन्द्र सुरसत्तम (for *b*) — (L 33) K4 Ñ2 D3 मघवा, Ñ3 (marg) V1 B3 भगवान् (for मघ°) — After line 33 D1 reads lines 35–36 — (L 34) K1 3 4 Ñ2 V3 D1 4 पौरवस्य, V1 B °कुत्सी V3 D3 6 G2 5 पौरुकुत्स्या, D2 पौरवस्या, T2 G1 पुरुकुत्सी, G3 पुरुकुत्सा (for पौरुकुत्सी) T3 कन्या T4 तस्या (for भार्या) K2 पौरव्यस्या भवद्भार्या (for *a*) K3 T1 G1 3 5 गाधेस् (for गाधिस्) — K V1 2 Dn D3 4 T3 4 om lines 35 36 D5 reads the same on marg — (L 35) D2 गाधेया (for गाधेयो) D1 विश्वरथस्, T1 °नभस् (for °रथस्) — (L 36) T2 विश्वकृच्, G1 °जश् (for °जिच्) D1 विश्वकृद्धश्च यशैव (for *a*) — (L. 37) K1 Ñ2 V B2 3 D3 D1 4 5 T3 4 गाधे, B1 T1 G1 2 पूर्वं, D2 3 गाधि (for पूर्वं) G3 महाभाग (for °भागा) K3 Ñ3 Dn गाधे कन्या महाभाग (for *a*) T2 शुभे, T3 4 स्मृता, M4 नृप (for शुभा) — After line 37, K4 ins

3** तस्य सत्यवती कन्या ऋचीकोऽयाचत द्विज ।
वरं विसदृश मत्वा गाधिर्भार्गवमब्रवीत् ॥
गाधिरुवाच ।
एकत श्यामकर्णाना हयाना चन्द्रवर्चसाम् ।
सहस्र दीयता शुल्कं कन्यायाः कुशिका वयम् ।
इत्युक्तस्तन्मतं मत्वा गत स वरुणान्तिकम् ।
आनीय दत्त्वा तानश्वानुपयेमे वराननाम् ॥
[= Bhāgavata P 9 15 7 9]

— (L. 38) D5 T3 भृगु (for काव्य) — (L. 39) K2 Γ D स वै (for ऽभवद्) Ñ3 (marg) भक्त्या (for भर्ता) — After line 39 K4 ins

4** स ऋषि प्रार्थित पत्न्या मात्रे चापत्यकाम्यया ।
श्रपयित्वोभयैर्मन्त्रैश्चरुं स्नातुं गतो मुनि ॥
[= Bhāgavata P., 9 15 8]

— (L. 40) K4 T3 G1 2 5 पुत्राथ, D4 (marg as above) भार्गव (for पुत्रार्थं) K2 N3 (marg) V3 B साधयामास, Ds2 T1 G3 कार (for कल्प°) K1 2 B2 D4 गाधिस् (for गाधेस्) — (L. 41) K1 2 समाहूयाथ तां भर्ता, K4 आहूय ता ततो भर्ता (for *a*) — (L. 42) D1 2 T4 उपभोग्यश्, D3 T2 3 G1 2 5 M4 °योग्यश् (for °योज्यश्) D3 तथा (for तव) V2 तया मात्रा द्वयं चरुम् (for *b*) — (L. 43) T2 G1 3 5 कीर्तिमान् (for दीप्ति°) — (L. 44) G3 4 अजय्य (for अजेय) V1 नन्दन (for °सूदन) — K4 om (hapl.) lines 45–47 — (L. 45) D5 T1 2 G3–5 M4 तपोनिधिम् (for °धनम्) — (L. 46) V2 कामात्मकं (for शमा°) G3 स्वमात्मन द्विजश्रेष्ठ (for *a*) B3 प्र (for वि) — (L. 47) D2 नृपनन्दन (for भृगुनन्दन) Bom Poona

तपस्यभिरतो नित्यमरण्यं प्रविवेश ह ॥
गाधिः सदारस्तु तदा ऋचीकाश्रममभ्यगात् ।
तीर्थयात्राप्रसङ्गेन सुतां द्रष्टुं नरेश्वरः ॥
चरुद्वयं गृहीत्वा तदृषेः सत्यवती तदा ।
चरुमादाय यत्नेन सा तु मात्रे न्यवेदयत् ॥
माता व्यत्यस्य दैवेन दुहित्रे स्वचरुं ददौ ।
तस्याश्चरुमथाज्ञानादात्मसंस्थं चकार ह ॥
अथ सत्यवती गर्भं क्षत्रियान्तकरं तदा ।
धारयामास दीप्तेन वपुषा घोरदर्शनम् ॥
तामृचीकस्ततो दृष्ट्वा योगेनाभ्यनुसृत्य च ।
तामब्रवीद्द्विजश्रेष्ठः स्वां भार्यां वरवर्णिनीम् ॥
मात्रासि वञ्चिता भद्रे चरुव्यत्यासहेतुना ।
जनिष्यति हि पुत्रस्ते क्रूरकर्मातिदारुणः ॥
भ्राता जनिष्यते चापि ब्रह्मभूतस्तपोधनः ।
विश्वं हि ब्रह्म तपसा मया तस्मिन्समर्पितम् ॥
एवमुक्ता महाभागा भर्त्रा सत्यवती तदा ।
प्रसादयामास पतिं पुत्रो मे नेदृशो भवेत् ।
ब्राह्मणापसदस्त्वत्त इत्युक्तो मुनिरब्रवीत् ॥
नैष संकल्पितः कामो मया भद्रे तथास्त्विति ।
उग्रकर्मा भवेत्पुत्रः पितुर्मातुश्च कारणात् ॥
पुनः सत्यवती वाक्यमेवमुक्तान्नवीदिदम् ।
इच्छँल्लोकानपि मुने सृजेथाः किं पुनः सुतम् ।
शमात्मकमृजुं त्वं मे पुत्रं दातुमिहार्हसि ॥
काममेवंविधः पौत्रो मम स्यात्तव च प्रभो ।
यद्यन्यथा न शक्यं वै कर्तुमेतद्द्विजोत्तम ॥
ततः प्रसादमकरोत्स तस्यास्तपसो बलात् ।
पुत्रे नास्ति विशेषो मे पौत्रे च वरवर्णिनि ।
त्वया यथोक्तं वचनं तथा भद्रे भविष्यति ॥
ततः सत्यवती पुत्रं जनयामास भार्गवम् ।
तपस्यभिरतं दान्तं जमदग्निं शमात्मकम् ॥
भृगोश्चरुविपर्यासे रौद्रवैष्णवयोः पुरा ।
जगत्या वैष्णवोऽथांशो जमदग्निरजायत ॥
सा हि सत्यवती पुण्या सत्यधर्मपरायणा ।
कौशिकीति समाख्याता प्रवृत्तेयं महानदी ॥
इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रेणुर्नाम नराधिपः ।
तस्य कन्या महाभागा कामली नाम रेणुका ॥

eds ऋचीकाश्रमम् (for °श्रमम्) D3 6 T1 2 G1 2 3 अभ्यगात् (for °गात्) — (L. 50) K4 प्रष्टु (for द्रष्टुं) D4 जनेश्वर (for नरे°) — (L. 51) K4 स V1 2 B D5 T3 4 सा, D2-4 6 T1 G3 तु, T2 G1 तम् (for तद्) — After line 51, M4 reads line 56, repeating it in its proper place — (L. 53) K3 V1 B2 3 D4 6 G1 2 M4 तु तस्या, D3 [अ]थ तस्या, T2 [अ]पि तस्या (for व्यत्यस्य) K1 4 दैवात्तु, D52 व्यत्यस्य, T दैवेन (for दैवेन) D1 ततो व्यत्ययमकरोद् (for °) K1 3 त, K2 तु, V2 3 V B Dn D5 D1 2 4 5 T1 G2-4 M4 स्व, D3 च, T2 3 G1 5 मा (for स्व) — (L. 54) M4 आत्मनास्त (for °सस्थ) — After line 55, K5 reads line 58 — (L. 57) T4 ऋचीकस्ता (by transp) K1 3 D6 M4 [अ]भ्यनुसृत्य, T2 G1 3 5 अनुसृत्य (for [अ]भ्यनु°) — (L. 58) D3 उवाच च (for तामब्रवीद्) — (L. 59) D1 T4 मात्रा त्व T1 G4 त्वमात्रा G5 भ्रात्रासि (for मात्रासि) D1 विन्यास, G3 व्यत्यय (for व्यत्यास) D5 चरुव्यत्यासहेतुना (for °) — (L. 60) K3 Dn भविष्यति, D5 T4 G3 जनिष्यते (for °ष्यति) — (L. 62) K2 4 D1 विश्वामित्र, T1 2 G1 4 वीर्यं हि (for विश्वं हि) D विश्व ब्रह्मतया सर्व (for °) — (L. 63) N3 (marg as above) V2 प्रसन्ना (for भर्त्रा)

— (L. 64) T4 कीदृशो (for ने°) — (L. 65) D3 ब्राह्मणाधम इत्युक्तम् (for °) D3 तथाथ (for इत्युक्तो) — (L. 69) D1 ब्रह्म (for इच्छल्ल्) — (L. 70) D1 सत्त्वात्मकम् (for शमा°) K3 दातु, N2 V3 मे त्व (by transp), B2 पुत्र, K3 Dn T3 4 Dn दान्त, T3 4 प्राप्त B त्व मे (for पुत्र) — (L. 71) G4 काममेव हि मे दातुम् (for दातुमिह) — (L. 72) T1 यद्यथा न च शक्य भवन्तो (for °) — (L. 73) D1 स तस्या, M4 तस्याश्च (for स तस्यास) — (L. 74) K2-4 N2 3 V B Dn D5 D1-5 T2 4 भद्रे (for पुत्रे) — (L. 75) D3 [अ]थोक्त तु (for यथोक्त) K3 मया यदुक्त तद्भद्रे (for °) T4 वरिष्ठनि (for भवि°) — (L. 76) D5 G3 गर्भं (for पुत्र) K1 (sup lin) G M4 पार्थिवम्, D5 G2 पार्थिव (for भार्गवम्) — (L. 77) K3 V2 G4 शान्त, G5 तात (for दान्तं) D2 तपोभिनिरत दान्त (for °) — (L. 79) K3 4 D1 Dn D51 (marg) D1 4 T1 यन्ततद्, G3 सत्याया (for जगत्या) K2 वैष्णवोऽपि (for ऽथ) K2 3 N3 V B D51 T1 G3 4 M4 वैष्णवों यः (N3 V3 B2 चैष्यांशो, N2 वैष्णवोऽस्मिन्, N3 (marg) D51 D1 चैवांशो T1 4 °च देव G5 °वीर्यादो (for °वोऽथांशो) K1 D2 3 5 वसवतानां च यस्तोऽस्मिन् (for °) — (L. 82)

रेणुकायां तु कामल्यां तपोविद्यासमन्वितः ।
आर्चीको जनयामास जामदग्न्यं सुदारुणम् ॥
सर्वविद्यान्तगं श्रेष्ठं धनुर्वेदस्य पारगम् ।
रामं क्षत्रियहन्तारं प्रदीप्तमिव पावकम् ॥
औौर्वस्यैवमृचीकस्य सत्यवत्यां महायशाः ।
जमदग्निस्तपोवीर्याज्जज्ञे ब्रह्मविदां वरः ॥
मध्यमश्च शुनःशेपः शुनःपुच्छः कनिष्ठकः ॥
विश्वामित्रं तु दायादं गाधिः कुशिकनन्दनः ।
जनयामास पुत्रं तु तपोविद्याशमात्मकम् ।
प्राप्य ब्रह्मर्षिसमतां योऽयं सप्तर्षितां गतः ॥
विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा नाम्ना विश्वरथः स्मृतः ।
जज्ञे भृगुप्रसादेन कौशिकाद्वंशवर्धनः ॥
विश्वामित्रस्य तु सुता देवरातादयः स्मृताः ।
प्रख्यातास्त्रिषु लोकेषु तेषां नामानि मे शृणु ॥
देवश्रवाः कतिश्चैव यस्मात्कात्यायनाः स्मृताः ।
शालावत्या हिरण्याक्षो रेणोर्जज्ञेऽथ रेणुमान् ॥
साङ्कृतिर्गालवश्चैव मुद्गलश्चेति विश्रुताः ।
मधुच्छन्दादयश्चैव देवलश्च तथाष्टकः ॥
कच्छपो हरितश्चैव विश्वामित्रस्य वै सुताः ।
तेषां ख्यातानि गोत्राणि कौशिकानां महात्मनाम् ॥
पाणिनो बभ्रवश्चैव करजप्यास्तथैव च ।
पार्थिवा देवराताश्च शालङ्कायनबाष्कलाः ॥

K3 B2.3 इक्ष्वाकुवंशादभवद्, Ñ3 (marg) V1 B1 D3 °वंशे त्वभवद् (for °a) — (L 83) Ñ3 V1.2 B1 D3 कामिनी, Dn1 कामला, D5 कोशली, T1 G4 कालिन्दी, T4 कपाली (for कामली) T3 रेणुकीति च विश्रुता, M4 काळी नाम च रेणुका (for °b) — (L 84) Ñ2.3 V1.2 B1 D3 कामिन्या, D5 कौशल्या, T1 G4 कालिन्द्या, T4 कापाल्या (for कामल्या) T3 रेणुकाया यशस्विन्या (for °a) K1.3.4 Ñ2 V3 D4-6 T3 रेणुकाया यशस्विन्या (for °a) — (L 85) D4 T3 ऋचीको, T3.4 G2 समन्वितम् (for °त) — (L 85) D4 T3 ऋचीको, G1.5 अर्चीको (for आर्चीको) D1.5 T3 G1 जामदग्निं (for °दग्न्यं) — (L. 86) K2 D3.5 -विद्यागत, Ñ2 (marg as above) V2.3 B3.3 Dn D1.2.4 T3.4 G4 °नुग, D6 °धिग (for °न्तग) K3 D4 चतुर्वेदस्य (for धनु°) T3.4 धनुर्वेद (T4 °विद्या)परायणम् (for °b) — (L. 89) K1.3 Dn G3 वेद- (for सुतो, K1 (sup lin) 4 D4 ततो (for तपो) — K4 M4 om line 90 — (L. 90) Some Mss शुन शेफ K2 G4 कनिष्ठिन (for °ष्ठक) — (L 92) G2 दमात्मकम् (for -शमा°) — (L 93) T4 ब्रह्मपिता (for सम°) — After line 95 K4 ins

5** गाधेरभून्महातेजा समिद्ध इव पावक ।
तपसा क्षात्रमुत्सृज्य यो लेभे ब्रह्मवर्चसम् ॥
विश्वामित्रस्य चैवासन्पुत्रा एकशतं नृप ।
मध्यमस्तु मधुच्छन्दा मधुच्छन्दास एव ते ।
अन्ये चाष्टकहारीतजयक्रतुमदादय ।
एवं कौशिकगोत्रं तु विश्वामित्र पृथग्विधम् ।
प्रवरान्तरमापन्नं ताद्धैव प्रकल्पितम् ॥
[= (var) Bhāgavata P., 9 16 28 29, 36cd, 37]

— (L 96) K4 हि सुता B Ds D5 T1 च सुता, Dn पुत्रास्तु, T2 G1.4 तु तदा (for तु सुता) D श्रुता (for स्मृता) T3 देवराता इति स्मृता, M4 °रातादय स्मृता (for °b) — (L 97) K2 Dn वि (for प्र) — (L. 98) K4 कविश्च, D5 T1.4 M4 कृतिश्च (for कतिश्च) — K3 om (hapl) lines 98b–101a B1 om (hapl.) lines 98b–102a D2 om (hapl) lines 98b–100a D3 T2 G1.5 om line 99 — (L. 99) K3 सलक्षण्या, Ñ2 V2.3 शीलवत्या, D3 शालकर्णा, T1 G3 M4 शैल (M4 °ला)वत्या, T3.4 साल° (for शाला°) K1 D4 सलक्षण्या हरिण्याक्षा (D4 °क्ष्यो) (for °a) D1 रेण्या (for रेणोर्) Ñ2.3 V B2.3 D5 T1.4 G2-4 M4 रेणुका (for °मान्) K1.3 Dn जज्ञे रेणोऽथ रेणुवान् (Dn °मान्) (for °b) — (L. 100) M4 सस्तुतिर् (for साङ्कृ°) Dn1 पुद्गलश् D31 मौद्गल्यश् (for मुद्गलश्) D32 मौद्गल्यश्चेति मे शृणु, T3 मुद्गलश्चैव गालव (for °b) — T4 om lines 101–107 — (L. 101) B1 [इ]ति (for [ए]व) K1.3 Ñ2.3 V B2.3 D3 D1.2.4.5 T2 G4 मधुच्छ (K1.3 °स्य)न्दो जयश्चैव (for °a) — D5 om (hapl.) lines 101b–102a D6 तथास्मक, T G4 यथाष्टक, G1 तथार्टिक (for °ष्टक) — (L. 102) D3 कच्छयो (for °पो) K1 V2 B2.3 D3 T1.2 G2–5 हारितश् K4 Dn D1 पूरि°; T2 G1 वारितश् (for हरि°) B3 [इ]ति (for [ए]व) — (L. 103) D2 एषां (for तेषां) G5 तेषां ख्यातानि गोत्राणि (for °a) — (L 104) K1 Ñ2.3 V2.3 B Dn D5 D2 T1.2 G M4 पाणनो, K1 (sup lin) 3 पलितो, V1 पालनो (for पालितो) K3 बभ्रुवश्, D2 बभ्रमश्, D4 बभ्रु कश् D6 G3 भद्रवश् (for बभ्र°) K4 पलितो बभ्रुवश्चैव, D2 पाणनो बभ्र° (for °a) — V2 om (hapl) lines 104b–108a T2 om from जप्य up to रेणवश् (in line 108a) K1.3 Ñ2.3 (marg) V1.2 B D5 D2 T1.2 M4 ध्यान- जाप्यास् Ñ2.3 (marg) V1 (°प्य)स्, D1 जयनस्, D6 धनंजयास्, G5 ध्यानजप्यास् (for करजप्यस्) — (L. 105) K3 पार्थिवो देवरातश्च (for °a) M4 -बाष्कलौ (for °ला) — (L. 106) K1 D2 T2 G1 लोहिता D3 D6 G4 हौ (G4 री)हिता (for °ला) K1 Dn

लोहित्या यमदूताश्च तथा कारीषयः स्मृताः ।
सौश्रुताः कौशिका राजंस्तथान्ये सैन्धवायनाः ॥
देवला रेणवश्चैव याज्ञवल्क्याघमर्षणाः ।
औदुम्बरा ह्यभिष्णातास्तारकायनचञ्चलाः ॥
शालावत्या हिरण्याक्षाः सांकृत्या गालवास्तथा ।
नारायणिर्नरश्चान्ये विश्वामित्रस्य धीमतः ॥
ऋष्यन्तरविवाह्याश्च कौशिका बहवः स्मृताः ॥
पौरवस्य महाराज ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य च ।
संबन्धोऽप्यस्य वंशेऽस्मिन्ब्रह्मक्षत्रस्य विश्रुतः ॥
विश्वामित्रात्मजानां तु शुनःशेपोऽग्रजः स्मृतः ।
भार्गवः कौशिकत्वं हि प्राप्तः स मुनिसत्तमः ॥
विश्वामित्रस्य पुत्रस्तु शुनःशेपोऽभवत्किल ।
हरिश्चन्द्रस्य यज्ञे तु पशुत्वे नियोजितः ॥
देवैर्दत्तः शुनःशेपो विश्वामित्राय वै पुनः ।
देवैर्दत्तः स वै यस्माद्देवरातस्ततोऽभवत् ॥
देवरातादयः सप्त विश्वामित्रस्य वै सुताः ।
दृषद्वतीसुतश्चापि विश्वामित्रात्तथाष्टकः ॥
अष्टकस्य सुतो लौहिः प्रोक्तो जह्नुगणो मया ।
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वंशमायोर्महात्मनः ॥

Colophon.

D5 D3.6 T3 G4 याम- (for यम) D1 पुताद्, G4 -भूताश् (for दूताश्). K3.4 Ñ3 B D5 T1.2 G1.2.5 लोहिता याम दूताश्च ; K3 नौहिता यमदूताश्च (hypermetric) (sic), Ñ2 V1 लोहित्या(Ñ2 °ता)यमदूता(V1 °यक्षा)श्च ; M1 लोहिताम लिकाश्चैव (for °). K1.3.4 [अ]न्ये यदथ , Ñ2 B1 D1.6 T1 G4 कारीषय.; T3 कारिक्षय , G3 कारिष्टय (for कारीषयः) — T1 om. (hapl.) lines 107–112. — (L. 107) D6 विश्रुता ; G2 M1 सौश्रिता (for सौश्रुता) — (L. 108) K4 याज्ञवल्कायमर्षणा , D6 °ल्क्यायमर्षणौ (for b) — K° om. line 109–124. — (L. 109) K1.3.4 Dn D1 G ह्यभि(D1 G1 °ति)ष्लातास् , Ñ2 °ज्ञातास् , V1 °ज्ञातास्, V3 °ज्ञाताम ; B2 ह्यनिष्टातास्, B3 ह्यभिश्रोतास् ; D1 °ज्ञातास्, D3 अभिस्नातास् (for ह्यभिष्णातास्). M1 औदुम्बरा चाप्यनिष्णातास् (hypermetric) (for a). K4 चुम्बुला , Ñ2 Dn1 -चन्चुला , Ñ3 V1.3 B D1.2.4.6 T3 G1.3.4 -चुन्चुला , Dn1 G1 -चन्चुल्या (G1 °ला); D3.5 चन्चुला , T4 -चन्चुरा (for -चञ्चुला) — (L. 110) K1 D2.4.5 शालङ्क(K1 sup lin. °च)ला ; Ñ3 V2.3 शलिवत्या ; D1.6 T3 G1 शालवत्या ; M1 गालवत्या (for शाला°). K4 शालवत्या हिरण्याख्या (for a). V2 T2.4 G5 स्मृता (for तथा) — (L. 111) K3.4 Ñ1 V D1.4–5 T3.4 G3–5 बादरायणिनश्चैव , K3 Dn D2 बादरायणयश्चैव ; B1 D3 T2 नारायणनरश्चैव (for a) — (L. 112) D1 गोत्रान्तर (for ऋष्य°). Ñ2.3 V3 B Dn D3 D2.5.6 -विवाहास्(for °ह्याश्). K1 तथा (for स्मृता). — (L. 113) K1.3 तस्य तस्य (for पौरवस्य). D5 T2 G M1 महाभाग (for °राज). — (L. 114) D5 स्यैवं , T1 ह्यस्य (for ऽप्यस्य). — (L. 115) K1.2 Dn M1 विश्वामित्र सुतानां तु (for a). Some Mss शुनःशेपो (for °शेपो). T2 G2.4 ऽग्रतः (for ऽग्रजः). — (L. 116) K1 कौशिकश्चैव (for °कत्वं हि). D1 प्राप्तोऽस्मि मुनि सत्तम (for b). —(L. 118) K1 Ñ2 V B Dn D5 D1.2.4 T G M1 हरिश्चन्द्रस्य (for °श्चन्द्रस्य). T1 यः (for तु). K3 पशुत्वे च , D1 °न्वे हि , D2 T1.4 G1 °त्वेन (for °त्वे नि). — After line 118, K4 ins.

6** यो वै हरिश्चन्द्रमखे विक्रीतः पुरुषः पशुः ।
स्तुत्वा देवान्प्रजेशादीन्मुमुचे पाशबन्धनात् ॥
यो रातो देवयजने देवैर्गाधिषु तापसः ।
देवरात इति ख्यातः शुनःशेपस्तु भार्गवः ॥

[= (var.) Bhāgavata P., 9. 16. 31–32.]

— (L. 119) T3 शुन (for शुन·). T3 G1 विश्वामित्रस्य धीमत (for b) — After line 119, K4 ins.

7** पुत्रं कृत्वा शुनःशेपं देवरातं च भार्गवम् ।
आजीगर्तं सुताना[ह] ज्येष्ठ एव प्रकल्प्यताम् ॥
ये मधुच्छन्दसो ज्येष्ठाः कुशलं मेनिरे न तत् ।
अशपत्तान्मुनिः क्रुद्धो म्लेच्छा भवत दुर्जनाः ॥
अथोवाच मधुच्छन्दाः सार्धं पञ्चाशता ततः ।
यन्नो भवान्संजानीते तस्मिंस्तिष्ठामहे वयम् ॥
ज्येष्ठं मन्त्रदृशं चक्रुस्त्वामन्वञ्चो वयं स्म हि ।
विश्वामित्रः सुतानाह वीरवन्तो भविष्यथ ॥

[= (var.) Bhāgavata P., 9. 16. 30. 33–35]

— T2 om. line 120 — (L. 120) D1 देवदत्त.; D5 दैवैर्दत्त (for दैवैर्दत्त) Ñ2 देवरातस्(for °तस्). Dn1 यथा (for ततो) D5 T4 स्मृत (for ऽभवत्). — (L. 121) D1 पुत्र (for सुता) — (L. 122) K1.3 B3 Dn1 D1.4 T4 G1 विश्वामित्रस्, Dn1 D1 T2 G1.4 M1 वैश्वामित्रम् , D5 वैश्वामित्र (for वि°). K1 तथा (for तथा) Ñ2 V2 विश्वामित्रस्य चाष्टक (for b) — (L. 123) B1 तथा (for सुतो). D1 T4 G1.3 लौहि , T2.4 (marg.) शङ्कुः (for लौहिः) D1 जह्नु (for जह्नु) G1.3 प्रोक्ता जह्नुगणा मया , M1 प्रोक्तो वंशस्य मारमो (for b). — (L. 124) K Dn अत ऊर्ध्वं (for अत ऊर्ध्वं) K3 वक्ष्याम्यहं तस्य (for b)

No 7

K1 4 Ñ2 3 V B D T G M4 ins after adhy. 21 K1 3 after the first occurrence of 21. 11

वैशंपायन उवाच ।
रम्भोऽनपत्यस्तत्रासीद्वंशं वक्ष्याम्यनेनस ।
अनेनसः सुनो राजा प्रतिक्षत्रो महायशाः ॥
प्रतिक्षत्रसुतश्चापि सृञ्जयो नाम विश्रुतः ।
सृञ्जयस्य जयः पुत्रो विजयस्तस्य चात्मजः ॥
विजयस्य कृतिः पुत्रस्तस्य हर्यश्वतः सुतः ।
हर्यश्वतसुतो राजा सहदेवः प्रतापवान् ।
सहदेवस्य धर्मात्मा नदीन इति विश्रुत ।
नदीनस्य जयत्सेनो जयत्सेनस्य सङ्कृतिः ॥
सङ्कृतेरपि धर्मात्मा क्षत्रधर्मो महायशाः ।
अनेनसः समारयाता· क्षत्रवृद्धस्य मे शृणु ॥
क्षत्रवृद्धात्मजस्तत्र सुनहोत्रो महायशाः ।
सुनहोत्रस्य दायादास्त्रय. परमधार्मिकाः ॥
काश शलश्च द्वावेतौ तथा गृत्समद प्रभु· ।
पुत्रो गृत्समदस्यापि शुनको यस्य शौनकाः ॥
ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव वैश्याः शूद्रास्तथैव च ।
शलात्मजश्चार्ष्टिषेणस्तनयस्तस्य काश्यकः ॥
काश्यस्य काश्यपा राजन्पुत्रो दीर्घतमास्तथा ।
धन्वस्तु दीर्घतमसो विद्वान्धन्वतरि· सुत. ॥

— Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ds2 — *Mention of Khila* K3 Ñ2 3 V B Ds1 D1 2 4 6 — *Sub-parvan* D5 पारिजात — *Adhy name* K1 3 4 Ñ2 3 V D4 अमावसुकार्तिनम्, B Ds अमावसुवंशानुकीर्तनम्, Dn D2 3 5 अमावसुवंशकीर्तनम् (D2 °वर्णनम्), D5 G2 3 विश्वामित्रवंशकथनम्, G4 विश्वामित्रकथनम् — *Adhy no* (figures words or both) K3 V3 B Dn Ds1 27, Ñ3 V1 2 D3 4 26, D1 T1 3 G M4 25, D5 T2 4 28

7

K3 T4 om the ref — (L 1) D6 दम्भो (for रम्भो) B1 2 D5 आसीच्च (for तत्रासीद्) T1 om line 1[b] D3 वक्ष्ये तु (for वक्ष्यामि) N2 वशवर्धिरनेनस (for [b]) —(L 3) Ds2 सजयो (for सृञ्जयो) — V3 G2 om (hapl) lines 4–7 —(L 5) K2 D3 T2 4 G1 हर्यद्वत, V1 3 B1 D5 °स्वत, Dn2 D3–5 °श्वन, G2 °वद, G5 हव्यद्वत (for हर्य°स्वत, Dn2 D3–5 °श्वन, G2 °वद, G5 हव्यद्वत (for हर्यश्वत) —(L 6) K1 3 D2 हर्यश्वत, K3 D6 T2 4 G1 3 °श्वत) — (L 6) ... °द्वत (T3 °त), V3 B1 D5 °स्वत , Dn2 D3 4 °श्वन , D4 °द्वत (T3 °त), V3 B1 D5 °स्वत, Dn2 D3 4 °श्वन ; G5 हव्यद्रत (for हयश्वत) —(L 7) T3 पुत्रात्मा (for धर्मात्मा) K2 Ñ3 V1 D5 न श्रुतम् (for विश्रुत) —(L 8) V1 जयसेनो (for °त्सेनो) V2 सङ्कृति, D3 T3 सकृत (for °ति) V1 जयसेनस्य सङ्कृति (for [b]) —(L 9) K1 3 Ñ3 V1 2 B D5 D2 3 T1 3 4 G5 —(L 10) Ñ2 तु ते रयाता ; V3 क्षत्रधर्मा (for °धर्मा) —(L 10) Ñ2 तु ते रयाता ; V3 समरयाता, D3 4 सुता रयाता (for समारयाता) V3 समरयाता , D3 4 सुता रयाता (for समारयाता) —(L. 11) T4 क्षत्रवर्मस्य, D4 क्षत्रवृद्धस्य (for क्षत्र°) —(L. 11) T4 क्षत्रधर्मस्य, D4 क्षत्रवृद्धस्य (for क्षत्र°) K1 3 K1 वृद्धात्मनस्, T1 3 4 धर्मा मनस् (for वृद्धा°) —(L 12) Some Mss सुतहोत्रस्य (for सुन°) D3 धर्मिग (for धार्मिकाः) —(L 13) V2 शाक, D1 T3 कदा, D2 4–6 काश्य (for काश) K1 B3 D3 शाल्दश्, D4 शल्यश्च (for शल्श्) T3 ततो (for तथा) K1 T4 गृध्रमद, K3 (marg) V1 गृच्छ° (for गृत्स) —(L 14) K V1 (marg as above) Ds1 D3 T2 शौनक, G1 शानक (for शौनकाः) —(L. 15) T3 वैश्या (for चैव) T3 शूद्राश्चापि तथैव च (for [b]) — D3 om line 16 K2 reads it on marg —(L. 16) K3 4 B3 D3 शालात्मजश्, V1 कुल°, D2 शाल्यायनिश् D1 (sup lin as above) ऐलामन, G2 शिलात्मनश् (for शला°) K2 4 V1 3 B3 D4 आर्ष्टिषेणस् (B3 °सेनस्), D2 ऋष्टिषेणस्, G5 चाष्टु° (for चार्ष्टि°) V1 तनूनस् (for तनयस्) V2 G1 चामन , B3 T2 G2 3 काश्यप, Ds2 D5 काशक, D3 चामन (for काश्यकः) K1 D2 सूनप (D2 काश्यप)स्तस्य चाम्नन, K3–4 श्च(K3 4 त)नूपस्तस्य चानन , D1 नूपस्तस्य च चामन (for [b]) —(L. 17) K1 3 4 V1 2 Dn D1 3–6 T1 3 4 G4 काशस्य (for काश्यस्य) K1 (sup lin) Dn2 काशरा , K2 D1 काशिपो , K3 V2 3 B1 3 D5 T1 3 4 काशया K4 B2 D3 D2 2 4 6 T3 G1 3 5 काश्यपा, Ñ3 V1 कश्यपो (for काश्यपो) K3 राजा, B2 3 D3 पुत्रो D3 राज (for राजन्) G2 कश्यपात्काश्यपो राजन् (for [a]) T 3 Ds1 राजा (for पुत्रो) N2 V B Dn D5 D3 6 T G दार्घतपास् (for °तमास्) —(L 18) Dn2 बभूव (for धन्वस्तु) K2 3 V B D5 D3 6 T G1–4 तपसो (for तमसो) Dn1 बभूवुर्दीर्घतपसो, G5 धन्वस्तु दीर्घतपसा (for [a]) K1 भगवान् (hypermetric) (for विद्वान्) K1 2 4 N2 V B D1 2 4 6 G1 3 ततः ; K3 D6 T G2–4 सुतः , D3 तथा (for सुत) — After line 18, K4 ins

1[*] यज्ञभुग्वासुदेवाख्यः स्मृतमात्रार्तिनाशनः ।
[= Bhāgavata P., 9 17 5[ab]]

—(L. 19) D1 महातेजा (for सुमहतो) — Before line

तपसोऽन्ते सुमहतो जातो वृद्धस्य धीमतः ।
पुनर्धन्वंतरिर्देवो मानुषेष्विह जज्ञिवान् ॥
जनमेजय उवाच ।
कथं धन्वंतरिर्देवो मानुषेष्वेव जज्ञिवान् ।
एतद्वेदितुमिच्छामि तन्मे ब्रूहि यथातथम् ॥
वैशंपायन उवाच ।
धन्वंतरेः संभवोऽयं श्रूयतां भरतर्षभ ।
स संभूतः समुद्रात्तु मथ्यमानेऽमृते पुरा ॥
उत्पन्नः कलशात्पूर्वं सर्वतश्च श्रिया वृतः ।
सद्यः संसिद्धकार्यं हि विष्णुर्दृष्ट्वा हि तस्थिवान् ॥
अब्जस्त्वमिति होवाच तस्मादब्जस्तु स स्मृतः ।
अब्जः प्रोवाच विष्णुं वै तव पुत्रोऽस्मि वै प्रभो ।
विधत्स्व भागं स्थानं च मम लोके सुरेश्वर ॥
एवमुक्तः स दृष्ट्वा वै तथ्य प्रोवाच त प्रभुः ।
कृतो यज्ञविभागो हि यज्ञियैर्हि सुरैः सह ॥
देवेषु विनियुक्तं हि विद्धि होत्रं महर्षिभिः ।
न शक्यमुपहोमो वै तुभ्यं कर्तुं कथंचन ।
अर्वाग्भूतोऽसि देवानां पुत्र त्वं तु न हीश्वरः ॥
द्वितीयायां तु संभूत्या लोके ख्यातिं गमिष्यसि ।
अणिमादिश्च ते सिद्धिर्गर्भस्थस्य भविष्यति ॥
तेनैव त्वं शरीरेण देवत्वं प्राप्स्यसे प्रभो ।
चरुमन्त्रैर्व्रतैर्जाप्यैर्यक्ष्यन्ति त्वां द्विजातयः ॥
अष्टधा त्वं पुनश्चैव आयुर्वेदं विधास्यसि ।
अवश्यंभावी ह्यर्थोऽयं प्रागदृष्टस्त्वब्जयोनिना ॥
द्वितीयं द्वापरं प्राप्य भविता त्वं न संशयः ।
इम तस्मै वर दत्त्वा विष्णुरन्तर्दधे पुनः ॥

20, K3 ins जनमेजय उवाच — (L. 20) K3 4 (marg as above) Ñ2 3 (marg) V1 B3 D1 जन्मनि (for जज्ञिवान्) D5 मानुषे चैव जन्मनि (for ^b) — K3 om the ref K2 G2 om (hapl) line 21 — (L. 22) K2 V2 B D3 D5 6 T1 2 G1–3 तन्मे (for त्वत्तो) — K2 reads lines 23 24 on marg — (L. 23) K2 मन्वन्तरे (for धन्वंतरे) — (L. 24) K1 4 Dn D1 4 भूत स हि, K3 (marg) भूतश्च हि, D1 5 जात स हि, T2 संभव (for स संभूत) K3 भूत स हि समुद्राच्च (for ^a) K3 Dn पुराऽमृते (by transp) — (L. 25) D1 वृत (for वृत) — For line 25, D3 subst

2** समुत्पन्न सकल्दा पूर्वं सर्वश्रिया वृत ।

— (L. 26) K1 जस्य D1 अथ, T3 तत (for सद्य) K1 3 V3 Dn D3–5 ह्यभ्यसन्निसिद्धि (K1 °स्मर्थ, Dn °सिद्ध)कार्यं हि, D2 वेवेशो सिद्धिकार्यं हि (for ^a) K1 Ñ1 3 V B Dn D3–6 T G विष्णु (for विष्णुर्) — (L. 27) V3 तम् (for स्तम्) B1 समत (for स स्मृत) — (L. 28) B तनयोऽस्मि तव प्रभो (for ^b) — (L. 29) T3 G1 2 भागान् (for भाग) Ñ2 3 V D2 मम लोकेश्वरेश्वर (for ^d) — (L. 30) B3 T1 उक्त्वा (for उक्त) K4 कृष्णो (for दृष्ट्वा) G2 तथा (for तथ्य) T2 प्रभुम् (for प्रभु) — Before line 31, D2 5 ins विष्णुरुवाच — (L. 31) K4 Ñ2 3 D1 G3 यज्ञियैर्हि, V3 यज्ञिकैर्हि, T2 यज्ञैश्च हि, G1 यज्ञैश्च हि, G3 तव चैव (for यज्ञियैर्हि) K3 Ñ3 (marg) V1 B Dn D3 पुरा (for सह) — K3 reads line 32 on marg — (L. 32) K1 4 Dn विधिहोत्रं (K1 °युक्त), D1 हि नियुक्त (for विनि°). K1 4 Ñ3 V B1 2 Ds1 D1 3 6 T2 G1 3 विधिहोत्र, K3 Dn विनियुक्त, D1 विद्धि हौत्र (for विद्धि होत्रं) G3 मनीषिभि (for महर्षिभि) — (L. 33) K1 उपभुक्त, Ñ3 V1 B1 3 °होम, Dn D5 T3 °होमा, D3 (marg) °भोक्तु, D4 °हौत्रे, D2 °भागो, T2 G2 °भोग, G3 5 °भोगो (for °होमो) T2 G3 स्थिरे, G1 5 स्थिरी (for तुभ्य) — For line 33 T4 subst

3** न शक्यमिह वै कर्तुं मया तुभ्य कथंचन ।

— (L. 34) T3 G1 हि भूतानां (for ऽसि देवानां) K1 तव, V1 3 T3 पुत्रम् (for पुत्र) D3 ईश्वर (for ही°) — T2 om line 36 — (L. 36) D3 G1 गृहस्थस्य (for गर्भ°) — (L. 37) D3 T3 प्राप्स्यसि (for °से) V3 विभो — (L. 38) K2 चतुर्मखैर्, K4 मनुमखैर्, D2 तत्र मखैर्, D3 सह मखैर्, D1 तत्र मखैर् (for चरुमखैर्) B3 जाप्यैर्; Ñ3 V1 2 B3 D1 2 4 6 T2 G1 3 जप्यैर्, D1 यज्ञैर् (for जाप्यैर्) D5 G1 यजन्ति (for यक्ष्यन्ति) — (L. 39) T3 G3 करिष्यसि (for विधा°) — (L. 40) G3 सुदृशम् (for दृष्टम्) — (L. 42) Ñ2 D5 इत्येतस्मै, B1 इति तस्मै (for इमं तस्मै) K1 तत (for पुन) — (L. 43) B1 D5 T1 द्वापरे (for °रं) Ñ2 द्वितीये द्वापरे प्राप्य (for ^a) D1 सौनिहोत्रि (for सौनि°) — (L. 44) D1 चिन्तयन् (for धन्वो) Ñ2 तप (for तस्य) K Ñ2 D1 2 4 T1 G1 4 धन्वी दीर्घतपा K4 D1 °मा)त्मया, Ñ2 2 (marg as above) D2 6 धन्वो दी(Ñ2 °र्घी)र्घतपास्तथा, Dn D3 (marg) s1 T1 4 धन्वन्दीर्घतपा महा, T2 G1, 2 4 धन्वो (G1 धूर्तो) दीर्घतपास्तदा (for ^b) — K2 reads line 45 on marg — (L. 45) D3 तस्यां, G2, 4

द्वितीये द्वापरे प्राप्ते सौनहोत्रिः स काशिराट् ।
पुत्रकामस्तपस्तेपे धन्वो दीर्घं महत्तदा ॥
प्रपद्ये देवतां तां तु या मे पुत्रं प्रदास्यति ।
अब्जं देवं स पुत्रार्थे तदाराधितवान्नृप ॥
ततस्तुष्टः स भगवानब्जः प्रोवाच तं नृपम् ।
यदिच्छसि वरं सर्वं तत्ते दास्यामि सुव्रत ॥
भगवन्यदि तुष्टस्त्वं पुत्रो मे ख्यातिमान्भवेत् ।
तथेति समनुज्ञाय तत्रैवान्तरधीयत ॥
तस्य गेहे समुत्पन्नो देवो धन्वंतरिस्तदा ।
काशिराजो महाराजः सर्वरोगप्रणाशनः ॥
आयुर्वेदं भरद्वाजात्प्राप्येह समिपक्क्रियम् ।
तमष्टधा पुनर्व्यस्य शिष्येभ्यः प्रत्यपादयत् ॥
धन्वंतरेस्तु तनयः केतुमानिति विश्रुतः ।
अथ केतुमतः पुत्रो वीरो भीमरथः स्मृतः ॥
भीमरथस्यापि सुतो दिवोदासः प्रजेश्वरः ।
दिवोदासस्तु धर्मात्मा वाराणस्यधिपोऽभवत् ॥
एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणसीं नृप ।
शून्या निवेशयामास क्षेमको नाम राक्षसः ॥
शप्ता हि सा मतिमता निकुम्भेन महात्मना ।
शून्या वर्षसहस्रं वै भवित्रीति न संशयः ॥
तस्यां तु शप्तमात्रायां दिवोदासः प्रजेश्वरः ।
विषयान्ते पुरीं रम्यां गोमत्यां सन्यवेशयत् ॥
भद्रश्रेण्यस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनाम् ।
हत्वा निवेशयामास दिवोदासो नराधिपः ।
भद्रश्रेण्यस्य तद्राज्यं हृतं तेन बलीयसा ॥

जनमेजय उवाच ।

वाराणसीं निकुम्भस्तु किमर्थं शप्तवान्प्रभुः ।
निकुम्भः कश्च धर्मात्मा सिद्धिक्षेत्रं शशाप यः ॥

वैशंपायन उवाच ।

दिवोदासस्तु राजर्षिर्नगरं प्राप्य पार्थिव ।

ताम (for तां तु) T1 यो वै (for या मे) —(L 46) K1 4 (K3 °ज) देव सुतार्थाय (for °) —(L 47) D2 प्रहृष्ट (hypermetric) (for तुष्ट) K3 अब्ज, K3 Dn इन्द, K4 अज (for अब्ज) K3 नृप, D5 नृप (for नृपम्) —(L 48) K1 Ñ2 V1 Dn1 D3 G4 यदीच्छसि, Dn2 यसि° (for यदि°). Ñ3 (marg) V1 B D5 D ब्रूहि (for सर्वं) K4 Ñ V Dn D1–6 T G सुतार्थाय (for स पुत्रार्थे) K2 3 अक्ष D2 4 त ते (for तत्ते) — Before line 49, K Ñ2 3 V B Dn D5 D1 5 T1 3 4 G4 ins नृप उवाच, D6 T2 G1–3 दीर्घं तपा —(L 49) B3 तुष्टोऽसि, T1 4 स तुष्ट (for तुष्टस्त्व) K1 4 (sup lin as above) तत्र K2 3 N2 3 (marg) V B Dn4 Ds1 D1–5 T1 भव (for भवेत्) — Before line 50, G2 ins वैशंपायन —(L 50) N3 V1 D2 तमनुज्ञाय T3 G1 समनुज्ञाप्य (for °ज्ञाय) —(L 52) K N2 3 V B3 Dn D1 3 6 T2–4 G2–5 महाराज (for °ज) K3 पाप (for रोग) —(L 53) K1 Ñ V2 3 B1 D5 6 T2 G1 4 प्राप्येह समिपक्क्रियाम् K3 Dn D1 2 T1 °ह भिषजा क्रियम् K4 Ñ3 (marg) V1 °ह भिषजां क्रियम् D3 4 G5 °ह भिषज क्रियम्, T3 4 प्राप्य सर्वं (T4 चैव) भिषक्क्रियम् (for °) T3 —(L 54) V2 तदष्टधा T1 4 G4 तेना° (for तम°) चक्रे (for व्यस्य) D6 T2 G1 3 5 प्रत्यवेदयत् (for प्रत्यपा°) T3 लोकानां हितकाम्यया (for °) —(L 56) K1 3 4 D1 4 धीरो (for वीरो) D3 सुत (for स्मृत) —(L 57) V2 B1 2 D5 D3 5 T1 3 4 G1 3 4 पुत्रो (V2 D3 4 G2 सुतो) भीमरथस्यापि (for °) K3 प्रकीर्तित (for प्रजेश्वर) —(L 59) D4 एतस्मिन्नन्तरे काले (for °) —(L 60) K2 V3 Dn शून्यां निवासयामास (for °) —(L 61) T2 G1 शप्ता हि सा पुरी तात (for °) —(L 62) D5 भविता (for °त्री) K3 V3 Dn T1 तात्र (for [इ]ति न) —(L 64) V B1 3 Dn D1 3 T2–4 G4 5 स (for स) — After line 64 K1 (marg) Ñ1 2 V B Dn D5 D5 6 T2 G1–3 5 ins

4** भद्रश्रेण्यस्य पूर्वं तु पुरी वाराणसीत्यभूत् ।

—(L 66) K1 3 4 Dn D1 4 G1 5 नरर्षभ, V2 D5 D2 नरेश्वर (for नराधिप) —(L 67) D3 यद् (for तद्) B2 3 येन (for) तेन) D2 बलौजसा (for बलीयसा) —(L 68) D3 विभु, T2 4 G2 प्रभो (for प्रभु) —(L 69) K1 3 D2 स हि, K4 Ñ2 D4 च हि D3 चैव (for कश्च) K2 Ñ3 V3 Dn1 D5 6 T1 3 G2 3 4 5 निकुम्भकश्च धर्मात्मा D1 T3 निकुम्भस्य हि ध° (for °) K1 B2 3 D2 T3 4 G4 सिद्ध, K3 D4 6 T2 G1 3 4 धर्म°, D2 सिद्धं (for सिद्धि) — After line 69 D2 ins

5** कारणं तद्देशेन वद त्वं वदतां वर ॥

—(L 70) K1 3 4 Ñ2 3 V B1 2 D (except Dn2) नगरीं (for °रं) —(L 71) K2 इरीणायां स, T3 4 वाराणस्यां, G1 स्थितायां तु (for इरीणायां तु) K1 (sup lin) महातपा K4 Ñ2 V1 D3 नराधिप (for °धिप) —(L 72) D4 एतस्मिन्न न्तरे काले (for °) — K3 om lines 73 74 —(L 73)

वसति स्म महातेजाः स्फीतायां तु नराधिपः ॥
एतस्मिन्नेव काले तु कृतदारो महेश्वरः ।
देव्यास्तु प्रियकामार्थं न्यवसच्छ्वशुरान्तिके ॥
देवाज्ञया पार्षदा ये त्वभिरूपास्तपोधनाः ।
पूर्वोक्तै रूपवेषैश्च तोषयन्ति स्म पार्वतीम् ॥
हृष्यते वै महादेवी मेना नैव प्रहृष्यति ।
जुगुप्सत्यसकृत्तां वै देवदेवं तथैव च ॥
सपार्षदस्त्वनाचारस्तव भर्ता महेश्वरः ।
दरिद्रः सर्वदेवासौ शीलं तस्य न वर्तते ॥
मात्रा तथोक्ता वरदा स्त्रीस्वभावान्न चुकुपे ।
स्मितं कृत्वा तु वरदा भवपार्श्वमथागमत् ॥
विवर्णवदना देवी महादेवमभाषत ।
नेह वत्स्याम्यहं देव नय मां स्वं निवेशनम् ॥
तथा कर्तुं महादेवः सर्वाँल्लोकानवेक्षत ।
वासार्थं रोचयामास पृथिव्यां कुरुनन्दन ॥
वाराणसीं महातेजाः सिद्धक्षेत्रं महेश्वरः ।
दिवोदासेन तां ज्ञात्वा निविष्टां नगरीं भवः ॥
पार्श्वे तिष्ठन्तमाहूय निकुम्भमिदमब्रवीत् ।
गणेश्वर पुरीं गत्वा शून्यां वाराणसीं कुरु ।
मृदुनैवाभ्युपायेन अतिवीर्यः स पार्थिवः ॥
ततो गत्वा निकुम्भस्तु पुरीं वाराणसीं तदा ।
स्वप्ने निदर्शयामास कण्टकं नाम नापितम् ।
श्रेयस्तेऽहं करिष्यामि स्थानं मे रोचयानघ ॥
मद्रूपां प्रतिमां कृत्वा नगर्यन्ते तथैव च ।
ततः स्वप्ने यथोद्दिष्टं सर्वं कारितवान्नृप ॥
पुरीद्वारे तु विज्ञाप्य राजानं तु यथाविधि ।
पूजां च महतीं तस्य नित्यमेव प्रयोजयत् ॥
गन्धैश्च धूपमाल्यैश्च प्रोक्षणीयैस्तथैव च ।

B D5 T1 स (for तु) B कामस्तु (for ॰कामार्थं) D5 सोऽन्वसद् (for न्यवसच्) D5 (marg as above) तत्पुरान्तिक (for श्वशु॰) — (L. 74) T3 G3 पारिषद्या (for पार्षदा ये) T2 G1 2 5 देव्यास्तथा पारिषदास् (G1 परिजनास्) (for °) B1 प्रति, T3 अभि (for त्वभि) — (L. 75) Dn पूर्वोक्त, Da पूर्वोक्ता (for °क्तै) K4 N3 V1 2 B1 2 D3 D1 5 T2 G3 उपदेशैश्च, D1 व्यपदेशैश्च (for रूपवेषैश्च) — (L. 76) D5 हृष्यते हिमवान्देवो (for °) K4 प्रतुष्यति K5 प्रहृष्यते (for °ति) — (L. 77) K4 N2 3 V1 2 B Dn D5 D1 T1 3 4 G1 3 तां (for तं) D5 जुगुप्सत्यसकृत्कुर्वे वै (for °) — (L. 78) B4 [अ]नाकारस् (for °चारस) — (L. 79) D1 [आ]स्ते (for [अ]सौ) — (L. 80) D5 च तदा (for वरदा) K4 चक्षमे (for चुकुपे) — (L. 81) T3 वर (for भव) N2 V1 मथागता, T3 4 G1 4 उपागमत् (for अथा°) D3 भगवत्पार्श्वमागमत् (for °) — (L. 82) G (ed) विवर्णा वरदा देवी (for °) — Before line 83 G1 ins देवी — (L. 83) Bom and Poona eds निवेशनम् (for निवेश°) — Before line 84, G3 ins वैशंपायन — (L. 84) D1 पुरमुक्तो, D तथोक्तस्तु (for तथा कर्तुं) V1 मन कृत्वा (for महादेव) T1 G1 तथा कर्तुमना देव (for °) — (L. 86) K2 N2 3 V B D5 D1 6 T1 4 G1-4 वाराणस्यां G3 वाराणस्यां महादेव (for °) K2 N2 3 V1 2 B1 D5 D1 3 T1 2 सिद्धिक्षेत्रे (N2 D1 5 °त्र), V2 B2 3 D3 T2 4 G2 3 4 5 सिद्धक्षेत्रे (for °त्रं) — (L. 87) G1 निरुद्धां (for निविष्टां) D1 निविष्टां प्रययौ शुभ (for °) — (L. 88) N1 निविष्टम्, V2 निकुम्भम् (for तिष्ठन्तम्) — (L. 89) V1 B1 2 (marg as above) राक्षसेश (for गणेश्वर) B3 रम्यां, B1 (marg) गत्वा (for गत्वा) K5 पुर (for कुरु) — D1 om lines 90-91 — (L. 90) K1 2 4 Dn Da (by corr) D1 2 4 T1 4 G1 हृत, K2 D3 ह्रति, T3 महा (for अति) G3 ह्यतिवीर्यपराक्रम (for °) — (L. 92) K3 निदर्शयामास, N2 V2 संदर्श°, V3 4 5 निवेद°, D3 निर्दिश° (for निदर्श°) K1 2 मणुद्द, V2 2 B D3 T2 G2 2 वण्डुक, Dn कन्दुक, D1 अणुद्द; D2 मघुक; D3 मण्डुक, D1 मण्टक, T1 2 4 G1 अष्टकं (for कण्टकं) K2 (before corr as above) N2 (by corr) गत्वा राजानमादिशत् (for °). — (L. 93) B1 मम (for तेऽहं) B1 विधास्यामि (for करिष्यामि) D5 रोचय (for रो°) K1 स्थानं च रचयाशु मे (for °) — (L. 94) N3 V1 D5 नगर्यां तु, T1 °रे तत् (for °र्यन्ते) — G3 repeats line 97 after line 131 — (L. 95) B1 तथा (for ततः) K2 सर्वं, D1 स्वप्ने (for स्वप्ने) D1 यथादिष्ट, T1 4 यथाष्टं (for यथोद्दिष्टं) D1 यथोद्दिष्टं तत्र स्वप्ने (for °) G1 स्वप्ने (for सर्वं) — (L. 95) T1 द्वारि द्वारे (for पुरीद्वारे) K1 D1 विज्ञाप्य K1 (by corr) निमाय K3 विन्यस्य, D1 (marg as above) विधाय (for विज्ञाप्य) K1 2 4 D2 4 राजानं च, N2 3 V1 2 B 2 Dn D1 D1 3 T1 2 4 G1-4 राजानं च N2 राजा नर्तं, D1 (marg as above) वाचनार्थे च (for राजानं तु) — K3 repeats line 97 after line 99 — (L. 97) N3 (marg as above) B1 2 D1 T1 4 तत्र, G1 कृत्वा (for तस्य) D1 प्रयुङ्क्ते (for

अन्नपानप्रयोगैश्च अत्यद्भुतमिवाभवत् ॥
एवं संपूज्यते तत्र नियमेन गणेश्वरः ।
ततो वरसहस्रं तु नागराणां प्रयच्छति ।
पुत्रान्हिरण्यमायुश्च सर्वान्कामांस्तथैव च ॥
राज्ञस्तु महिषी श्रेष्ठा सुयशा नाम विश्रुता ।
पुत्रार्थमागता देवी साध्वी राज्ञा प्रचोदिता ॥
पूजां तु विपुलां कृत्वा देवी पुत्रमयाचत ।
पुनः पुनरथागम्य बहुशः पुत्रकारणात् ॥
न प्रयच्छति पुत्रं हि निकुम्भः कारणेन हि ।
राजा तु यदि सक्रुद्धः कार्यसिद्धिस्ततो भवेत् ॥
अथ दीर्घेण कालेन क्रोधो राजानमाविशत् ।
भूतमेतन्महद्द्वारि नागराणां प्रयच्छति ॥
प्रीतो वराग्र्यैः शतशो मम किं न प्रयच्छति ।
मामकैः पूज्यते नित्यं नगर्यां मम चैव हि ॥
विज्ञापितो ममार्थं वै देव्या मे पुत्रकारणात् ।
न ददाति च पुत्रं मे कृतघ्नः केन हेतुना ॥
ततो नार्हति सत्कारं मत्सकाशाद्विशेषतः ।
तस्मात्तु नाशयिष्यामि स्थानमस्य दुरात्मनः ॥
एवं स तु विनिश्चित्य दुरात्मा राजकिल्बिषी ।
स्थानं गणपतेस्तस्य नाशयामास दुर्मतिः ।
भग्नमायतनं दृष्ट्वा राजानमशपत्प्रभुः ॥
यस्मादनपराधस्य त्वया स्थानं विनाशितम् ।
पुर्यकस्मादियं शून्या तव नूनं भविष्यति ॥
ततस्तेन तु शापेन शून्या वाराणसी तदा ॥
शप्त्वा पुरीं निकुम्भस्तां महादेवमथागमत् ॥
अकस्माच्च पुरी सा तु विद्रुता सर्वतोदिशम् ॥
तस्यां पुर्यां ततो देवो निर्ममे पदमात्मनः ।
रमते तत्र वै देवो रममाणो गिरेः सुताम् ॥
न रतिं तत्र वै देवी लभते गृहविस्मयात् ।
वसाम्यत्र न पुर्यां तु देवी देवमथाब्रवीत् ॥

प्रयोनयत्) —(L 98) K1 नैवद्यै (for मार्दयैश्च) K1 s Ñ3 (marg as above) Dn D1–4 T4 प्रेक्षणीयैस् (for प्रो°) —(L. 99) Ñ3 (marg) V1 B1 3 प्रदान (for पानप्र) —(L 100) T3 संपूजितम् (for °ज्यते) V3 तेन (for तत्र) —(L. 101) K3 (marg as above) D6 वर्षं (for वर) Ñ3 (marg) B1 D31 (marg) नगर्यां स (for नागराणां) —(L. 102) D2 पुत्र (for पुत्रान्) D3 वाससु (for आयुश्च) K1 T4 सर्वं (for सर्वान्) — T3 reads line 103 twice —(L 103) B3 सुवशा, D3 यशोदा (for सुयशा) —(L. 104) K4 D4 प्रणोदिता, Ñ3 V2 प्रदर्शिता (for प्रचोदिता) D1 राज्ञी राज्ञा प्रणोदिता (for °) —(L. 106) B1 3 (marg as above) 3 D3 सा वने वर (B3 पुत्र) मागत्य (for °) Ñ3 V1 मा वने (for बहुश) K3 देवी पुत्रस्य कारणात् (for °) — K3 om (hapl) lines 107–113 —(L. 108) V1 B D5 T1 2 4 G1 न क्रुद्ध, Dn1 सक्रुध्येत्, D न कुप्येत् (for सक्रुद्ध) —(L. 109) T2 दार्दर्घेणैव कालेन (for °) — T3 om lines 109[b]–113[a] —(L. 110) K2 Ñ2 V2 B2 (marg as above) D6 मम, Ñ3 V3 D1–4 महा (for महद्) B1 2 (marg) 3 D4 D5 T1 2 4 भूत एव महान्द्वारि (for °) Ñ2 V3 नराणां य (for नागराणां) —B3 om (hapl) line 111 —(L. 111) V2 बहुशो D6 G1 3 6 गणपो (for शतशो) T3 प्रयच्छामि (for °ति) —(L 112) D3 ममाग्र्यैः (for मामकैः) N3 (marg) Dn2 नग V1 B Dn1 D3 मे सदा (for मम च) —

र्यन्ते सदैव हि (for °) —(L. 113) K1 V1 मया पूर्वं, K2 मया त्वं वै, Ñ2 यथापूर्वं, Ñ3 (marg) V1 D5 6 G3 5 ममार्थं वै, Dn D3 मयाप्यर्थं, T1 3 4 G4 मयार्थं वै, G1 महार्थो वै, G2 मयार्थो वै (for ममार्थं वै) Dn D3 T1 3 4 G2 4 पुत्रस्य (for मे पुत्र) —(L. 114) T4 कारणात् (for हेतुना) —(L 115) K2 4 नार्हसि (for °ति) — V1 om lines 116–121 —(L 116) Ñ2 3 D3 6 T1 3 4 G4 5 न (for तु) —(L. 117) G2 4 किल्बिष (for °षी) —(L 118) K1 गच्छा पातिस् (for गणपतेस्) —(L 119) D31 आयतने (for °तनं) D3 T3 अवदत् (for अशपत्) —(L. 120) B1 यस्मादनपराधान्मे, D5 °राधेन, D6 T3 G1 3 °राद्धस्य (for °) —(L. 121) T3 G1 3 तस्माद् (for [अ]क°) B1 3 D5 पुरी शून्या तथाकस्मात् (for °) —(L 122) D3 च तेनैव T2 G1 च शापेन (for तु शा°) T1 3 4 पुरी (for तदा) K1 3 4 Dn शून्या वाराणसी तदा (K3 पुरीम्) (for °) — D3 om line 123 —(L. 123) D2 पुरा, T2 रिपु (for पुरीं) T1, 3 G4 उपागमत् (for अथा°) — Before line 124 K3 ins वैशम्पायन उवाच —(L. 124) T3 4 G4 दिश (for दिशम्) —(L. 125) T2 G1 महा (for ततो) V2 पुरम् T3 परम (for पदम्) —(L. 126) G1 om 126[a] K1 रममाणा गिरे सुता (for °) —(L. 127) D4 गिरि (for गृह) D3 विस्मृतात् (for विस्मयात्) —(L. 128) K3 [ए]व, D6 स्व (for [अ]त्र) K3 न वसाम्यत्र पुर्यां तु (for °) Ñ3 D4 देवदेवम् T1 देवो देवीम् G3 देवमत्रम् (for देवी देवम्) Ñ3

महादेव उवाच ।

नाहं वेश्म विमोक्ष्यामि अविमुक्तं हि मे गृहम् ।
नाहं तत्र गमिष्यामि गच्छ देवि गृहं प्रति ॥
हसन्नुवाच भगवांस्त्र्यम्बकस्त्रिपुरान्तकः ।
तस्मात्तदविमुक्तं हि प्रोक्तं देवेन वै स्वयम् ।
एवं वाराणसी शप्ता अविमुक्तं च कीर्तितम् ॥
यस्मिन्वसति वै देवः सर्वदेवनमस्कृतः ।
युगेषु त्रिषु धर्मात्मा सह देव्या महेश्वरः ॥
अन्तर्धानं कलौ याति तत्पुरं हि महात्मनः ।
अन्तर्हिते पुरे तस्मिन्पुरी तु वसते पुनः ।
एवं वाराणसी शप्ता निवेशं पुनरागता ॥
भद्रश्रेण्यस्य पुत्रो वै दुर्दमो नाम विश्रुतः ।
दिवोदासेन बालेति घृणया स विसर्जितः ॥
हैहयस्य तु दायाद्यं कृतवान्वै महीपतिः ।
आजह्रे पितृदायाद्यं दिवोदासहृतं बलात् ॥
भद्रश्रेण्यस्य पुत्रेण दुर्दमेन महात्मना ।
वैरस्यान्तं महाराज क्षत्रियेण विधित्सता ॥
दिवोदासाद्दृषद्वत्यां वीरो जज्ञे प्रतर्दनः ।
तेन पुत्रेण बालेन प्रहृतं तस्य वै पुनः ॥
प्रतर्दनस्य पुत्रौ द्वौ वत्सभार्गौ सुविश्रुतौ ।
वत्सपुत्रो ह्यलर्कस्तु सनतिस्तस्य चात्मजः ॥
अलर्कः काशिराजस्तु ब्रह्मण्यः सत्यसंगरः ।
अलर्कं प्रति राजर्षिं श्लोको गीतः पुरातनैः ॥
षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च ।

अयाचत, V_2 तदाब्रवीत्, V_3 अभाषत (for अथाब्रवीत्) $B_{1.2}$ D_5 देव देवीं तथाब्रवीत्, G_2 देवीं देवस्तथाब्रवीत् (for ^{b}) — $T_{1.3.4}$ G_{2-4} ईश्वर, T_2 om (for महादेव). — (L 129) $\tilde{N}_2$ D_{S1} विमोक्षामि (for °क्ष्यामि) $K_{1.3.4}$ D_{n2} D_{S2} (marg) $D_{2.4.5}$ नाहं वेश्मनि वत्स्यामि (for ^{a}) K_2 अवियुक्त, V_1 अवियुक्तं (for अविमुक्त) T_2 शृणु (for गृहम्) — Before line 130, D_6 T_2 $G_{1.5}$ ins ईश्वर — (L 130) $\tilde{N}_3$ V_2 देवि (for तत्र) K_1 D_3 G(ed) [आ]गमिष्यामि, D_3 निवत्स्यामि (for गमिष्यामि) B_1 (marg as above) यथागतम् (for गृहं प्रति) — Before line 131, G_3 ins वैशंपायन — (L 131) V_2 B D_5 प्रहस्य (for हसन्) — (L 132) $\tilde{N}_{2.3}$ B_3 $D_{2.5.6}$ T_3 G_2 यस्मात्तद्, D_1 तत्तस्माद् (by transp) G_3 [अ]प्यवि (for अवि) V_2 यस्मात्तु देवि मुक्तं हि, G_4 यस्मात्तया विमुक्तं हि (for ^{a}) D_4 प्रोक्तं देवि स्वयंभुवा (for ^{b}) — (L 133) $D_{4.5}$ प्रकीर्तितम्, T_3 च केतनम्, G_5 च कीर्तितं (for च कीर्तितम्) — (L 137) Poona ed सा (for तु) — (L 138) $\tilde{N}_{2.3}$ (marg) V_1 आगमत् (for °ता) — (L 139) $K_{1.3}$ भद्रश्रेणस्य (for °ण्यस्य) K_2 B दुर्गमो, D_3 (marg) G_2 दुर्मदो (for दुर्दमो) — D_1 repeats line 140 after the repetition of lines 141–143 — (L 140) K_3 D_4 बालिना, B_1 बाल्ये हि, D_1 (second time) $_6$ बालो हि (for बालेति) $\tilde{N}_3$ (marg) [अ]सौ (for स) K_1 (sup lin as above) $_3$ V $B_{1.3}$ D_n D_3 D_1 (first time) $_{3.4.6}$ $T_{1.3.4}$ G_{2-4} स (V_1 D_5 [अ]सौ) विवर्जित, D_1 (second time) परिव°, G(ed.) स च वर्जित (for स विस°) — D_1 repeats lines 141–143 after line 1 of 8** — (L 141) V_1 $D_{3.5}$ T_4 $G_{4.5}$ हृतवान्, D_1 (both times) हतवान् (for कृ°) — (L 142) $\tilde{N}_{2.3}$ $V_{1.2}$ D_2 दिवोदासैर्, T_2 °दास (for °दास) B_3 कृतो (for हृतं) K_1 दिवोदासे हते बलात्, K_3 °दासो हतो बलात् (for ^{b}) — (L 143) K_3 भद्रश्रेणस्य (for °ण्यस्य) K_3 B दुर्गमेन; D_2 (before corr as above) $_4$ दुर्मदेन (for दुर्दमेन). — D_1 repeats line 144 after line 3 of 8** — (L 144) V_2 विधित्सया, T_3 विरोचना (for विधित्सता) G_2 क्षत्रिये विधित्सदा (for ^{b}) — G_3 repeats lines 145 146 after line 148 — (L 145) T_3 स्वदर्शन (for प्रतर्दन). — For line 146, $\tilde{N}_3$ V_1 $B_{1.3}$ D_5 subst

6** तेन बालेन दायाद्यं प्रगृहीतं पुनस्तदा ।
[$\tilde{N}_3$ V_1 पुत्रेण (for बालेन)]

While after line 146, K_1 ins

7** एष प्रतर्दनो राजा महात्मा संबभूव ह ।
स एव शत्रुजिद्वीर ऋतध्वज इतीरितः ।
उपभुज्यास्य देहस्य पाने ब्रह्ममयोऽभवत् ॥

— (L 147) K_2 द्वौ पुत्रौ (by transp.) K_1 भर्गौ; V_2 T_3 G_1 भार्गौ $D_{2.3}$ भर्गौ T_1 G_4 भर्गौ, $T_{3.4}$ G_2 -गर्गौ (for भार्गौ) K_4 सुविस्मितौ, D_n बभूवतु (for सुविश्रुतौ). — After line 148, D_1 ins

8** अलर्को नाम पुत्रस्तु राजा सनतिमान्भुवि ।
अष्टारथो नाम नृप सुतो भीमरथस्य वै ।
नतिपुत्रेषु बाल्येषु प्रहृतं तस्य भारत ॥

— G_3 om lines 149 150 — (L 150) B_1 राजानं D_1 राजर्षे (for °र्षिं) G(ed) श्लोकैर् (for श्लोको) V_1 T_3 पुरातन- (for °तनैः) $K_{1.3}$ श्लोकौ गीतौ पुरातनौ (K_2 °नैः) (for ^{b}) — (L 151) K_4 V_2 B_1 D_n D_2 $_5$ $T_{1.2.3.4}$ षष्टि, $D_{1.4.6}$ $G_{2.3}$ षष्टिर् (for षष्टिं) K_3 षष्टिं सहस्रवर्षाणि (for ^{a}) $K_{3.4}$ B_3 D_n $D_{1.3.5}$ T_2 G_3 षष्टि, $D_{2.4.6}$ $T_{2.4}$ $G_{1.3.4}$ षष्टिर् (for

युगा रूपेण संपन्न आसीत्तादिकुलोद्वहः ॥
लोपामुद्राप्रसादेन परमायुरवाप सः ।
तस्यासीत्सुमहद्राज्यं रूपयौवनशालिनः ॥
शापस्यान्ते महाबाहुर्हत्वा क्षेमकराक्षसम् ।
रम्यां निवेशयामास पुरीं वाराणसीं पुनः ॥
सनतेरपि दायादः सुनीथो नाम धार्मिकः ।
सुनीथस्य तु दायादः क्षेमो नाम महायशाः ॥
क्षेमस्य केतुमान्पुत्रः सुकेतुस्तस्य चात्मजः ।
सुकेतुतनयश्चापि धर्मकेतुरिति श्रुतः ॥
धर्मकेतोस्तु दायादः सत्यकेतुर्महारथः ।
सत्यकेतुसुतश्चापि विभुर्नाम प्रजेश्वरः ॥
आनर्तस्तु विभोः पुत्रः सुकुमारश्च तत्सुतः ।
सुकुमारस्य पुत्रस्तु धृष्टकेतुः सुधार्मिकः ॥
धृष्टकेतोस्तु दायादो वेणुहोत्रः प्रजेश्वरः ।
वेणुहोत्रसुतश्चापि भर्गो नाम प्रजेश्वरः ।
वत्सस्य वत्सभूमिश्च भृगुभूमिस्तु भार्गवात् ॥
एते ह्यङ्गिरसः पुत्राः जाता वंशेऽथ भार्गवे ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या, त्रियः पुत्राः सहस्रशः ॥
इत्येते काशयः प्रोक्ता नहुषस्य निबोधत ॥

Colophon

No 8

After 47 52, all Mss (except M_{1-3}) G(ed) ins ·

वैशंपायन उवाच ।

आर्या कात्यायनी देवी कौशिकी ब्रह्मचारिणी ।
जननी सिद्धसेनस्य दुर्गा वीरा महातपाः ॥

पर्हि) — After line 151, D_1 $T_{1\,3\,4}$ $G_{3\,5}$ ins

9** अलर्कादपरो नान्यो बुभुजे मेदिनीमिमाम् ।
[D_1 युवा (for इमाम्)]

— (L 152) B_1 D_3 $T_{3\,4}$ G_4 कुलोद्भव (for °द्वह) — (L. 153) V_2 D_3 अवाप्तवान् (for °प स) B D_5 वर व(B_1 प)र-मवाप्तवान् (for ^{b}) — K_2 G_2 om line 154 — (L. 155) K_2 D_1 महाराज (for °बाहुर्) — (L. 156) G_1 रम्या निवासयामास (for ^{a}) T_1 G_1 पुरा (for पुन) — (L. 157) T_2 om (hapl) lines 157^b–158^a K_2 V_2 D_2 पार्थिव (for धार्मिक) — (L. 158) K_{1-3} $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ $B_{1\,2}$ Dn $D_{1\,3\,4}$ $T_{1,4}$ क्षेम्यो (for क्षेमो) K_4 महातपा (for °यशा) V_2 क्षेम्यो नाम प्रजेश्वर (for ^{b}) — (L 159) Some Mss क्षेम्यस्य (for क्षेमस्य) — (L 160) $K_{1\,2\,4}$ $\tilde{N}_3$ $V_{1\,3}$ B_2 Dn $D_{2\,5}$ T G सुकेतोस् (for °तु) K_3 $D_{1\,6}$ सुकेतोश्तनयस्यापि (for ^{a}) K_3 (marg as above) अपि (for इति) $K_{1\,3\,4}$ V_2 Dn $D_{2\,4}$ $T_{2\,3}$ $G_{1\,3}$ स्मृत , $\tilde{N}_2$ B_2 श्रुति (for श्रुत) — (L. 161) K_3 V_2 D_2 G_3 महायशा , D_4 इति स्मृत (for महारथ) — (L. 162) D_5 T_2 $G_{1-3\,5}$ सत्यकेतो (for °केतु-) T_1 श्रीमान् (for चापि) T_1 महेश्वर , T_3 G_1 जने° (for प्रजे°). — G_4 om (hapl) lines 163 166 — (L. 163) $B_{1\,3}$ D_5 सुविभुस् (for आनर्तस्) — (L 164) $K_{1\,4}$ धृतकेतु° (for धृष्ट°) K_2 च धार्मिक , $D_{2\,4}$ स (D_4 तु) धार्मिक , D_3 स पार्थिव (for सुधार्मिक) K_3 धृतकेतुस्तथैव च (for ^{b}) — (L 165) K_1 धृतकेतोस् (for धृष्ट°) $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 वै सहोत्र , V_3 रेणु° (for वेणु°) V_2 प्रजापति (for प्रजेश्वर) — T_1 om (hapl) line 166 — (L. 166) V_3 रेणुहोत्र (for वेणु°) K_1 D_5 भार्गो , K_4 भग्नो , D_1 (sup lin as above) गर्गो , D_3 (orig) भृगुर् , D_3 (marg) $_5$ T_2 $G_{2\,3\,5}$ वत्सो (for भर्गो) V_2 वत्सो नाम प्रजापति , G_1 वत्सो नाम जनेश्वर (for ^{b}) — (L. 167) K_2 गर्भ , V_1 B_3 भर्ग , B_1 D_5 भार्ग (for भृगु) $K_{1\,3}$ D_5 भार्गव° (for °वात्) D_2 भृगो पुत्रास्तु भार्गवा (for ^{b}) — (L. 169) K Dn $D_{1\,4\,5}$ तयो , $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{1\,3}$ D_3 $D_{2\,6}$ G_2 त्रय , D_4 तेषां ; $T_{2\,4}$ जाता (for स्त्रिय) $\tilde{N}_2$ $V_{1\,2}$ B_2 तपोयुक्ता सहस्रदा (for ^{b}). — (L 170) $K_{1\,3\,4}$ V_2 D_5 काश्यपा (for काशय) $K_{2\,3\,4}$ $V_{1\,3}$ Dn $D_{1-4\,6}$ $T_{2\,3}$ $G_{1\,3\,5}$ निबोध मे ; K_2 °ध तत् , T_1 °ध न , T_3 प्रबोध मे (for निबोधत)

Colophon om in $K_{2\,3\,4}$ $D_{2\,3\,5}$ T_2 G_1 — *Mention of the Epic* $D_{5\,3}$ — *Mention of Khila* K_3 $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ B Dn1 D_3 $D_{1\,4\,6}$ — *Adhy name* K_3 $\tilde{N}_2$ $V_{1\,3}$ B D_3 क्षत्रवृद्धप्रसव , D_1 आयुवंशानुकीर्तनम् , D_5 $G_{2\,3}$ काशी(D_5 °शि)-वंशकथनम् — *Adhy no* (figures words or both) $\tilde{N}_2$ V_1 D_4 28 , $V_{2\,3}$ B_2 Dn $D_{5\,3}$ 29 , D_1 T_1 G_{2-5} 27 ; D_6 $T_{2\,4}$ 30

8

(L. 1) D_3 काली ; T_1 उमा (for आर्या) K_1 V_2 D_{n1} कात्यायिनी (for °यनी) $\tilde{N}_3$ गौरी ; V_3 (marg as above) चैत्र (for देवी) T_4 शार्ङ्गिकी (for कौशिकी) — (L. 2) $D_{2\,3}$ सिद्धिसेनस्य , T_3 सिद्धसंघस्य (for °सेनस्य) K_{3-4} $\tilde{N}_{2\,3}$ [illegible] $B_{1\,3}$ Dn D_5 $D_{1\,3-6}$ T_{1-3} G M_4 उग्रधारी (for दुर्गा वीरा) $\tilde{S}_1$ महाबला (for °तपा) — T_3 om. line 3 , K_3 reads it on

जया च विजया चैव पुष्टिश्च त्वं क्षमा दया ।
ज्येष्ठा यमस्य भगिनी नीलकौशेयवासिनी ॥
बहुरूपा विरूपा च अनेकविधरूपिणी ।
विरूपाक्षी विशालाक्षी भक्तानां परिरक्षणी ॥
पर्वताग्रेषु घोरेषु नदीषु च गुहासु च ।
वासस्तव महादेवि वनेषूपवनेषु च ॥
शबरैर्बर्बरैश्चैव पुलिन्दैश्च सुपूजिता ।
मयूरपक्षध्वजिनी लोकान्क्रमसि सर्वशः ॥
कुक्कुटैश्छागलैर्मेषैः सिंहैर्व्याघ्रैः समाकुला ।
घण्टानिनादबहुला विश्रुता विन्ध्यवासिनी ॥
त्रिशूलपट्टिसधरा सूर्यचन्द्रपताकिनी ।
नवमी कृष्णपक्षस्य शुक्लस्यैकादशी प्रिया ॥
भगिनी वासुदेवस्य रजनी कलहप्रिया ।
आवासः सर्वभूतानां निष्ठा च परमा गतिः ॥
नन्दगोपसुता चैव देवानां विजयावहा ।
चीरवासाः सुवासाश्च रौद्री सध्या त्वमेव च ॥
प्रकीर्णकेशी मृत्युश्च तथा मांसौदनप्रिया ।
लक्ष्मीरलक्ष्मीरूपेण दानवानां वधाय च ॥
सावित्री चापि देवानां माता भूतगणस्य च ।
अन्तर्वेदी च यज्ञानामृत्विजां चैव दक्षिणा ॥

---

marg — (L. 3) Ś1 हि त्वं, B2 (marg) च त्वं (for चैव) K1 B1 2 (marg as above) 3 D5 D4 6 तुष्टिः पुष्टिः, K2 V2 3 D2 3 T1 G4 पुष्टिस्तुष्टिः, Ñ2 3 पुष्टिस्त्वं च (for पुष्टिश्च त्वं) — (L. 4) B1 आद्या (for ज्येष्ठा) K1 सोमस्य K3 रा° (for य°) G1 पीत (for नील) Ś1 D3 G2 M4 वाससी (for वासिनी) — (L. 5) K3 सुरूपा (for वि°) D4 T4 विधि (for विध) K3 Ñ2 3 (marg as above) V2 3 Dn D8 T2 G1 5 M4 चारिणी (for रूपिणी) Ś1 सुरूपा गिरिचारिणी, K2 Ñ1 D2 3 T1 3 G3–4 वनकविधि(K1 D2 3 °व्रत)चारिणी, K4 °वचकारिणी (for °) — G4 om (hapl) line 6 — (L. 6) K2 4 N2 3 V2 B3 Dn1 D5 D7 3 5 6 T2 4 G1 2 4 M4 रक्षिणी, V2 पालिनी (for रक्षणी) — After line 6 G5 reads lines 13–14 — (L. 7) Ś1 भूतेषु, V2 [स्व]घोरेषु, T2 G1 दैवेषु (for घोरेषु) K1 हृदेषु, T2 G1 सुनासु (for गुहासु) Ś1 गुहासु च नदीषु च (for °) — (L. 8) K3 (marg) V2 B D1 वससि त्वं, Dn1 वासस्ते च (for °स्तव) G1 नदीषु (for वनेषु) — After line 8 D5 T2 G1 3 4 read lines 13–14 — (L. 9) K2 शबरी, D5 T2 G1 शबरैर् (for श°) Ś1 N3 (marg) V1 Dn अभि, Ñ3 चैव (for च सु-) — (L. 10) Ś1 D4 (marg) सिंह, T1 M4 पिच्छ (for पक्ष) K1 3 4 Ñ1 Dn D1 5 T1 2. 4 G2 5 क्रमसि (for क्रा°) Ś1 नित्यश, D3 सर्वत, D1 °था (for °श) B3 D5 लोकान्क्रमसि नित्यश (D5 सर्वत) (for °) — (L. 11) T1 अजगैर् (for छागलैर्) Ś1 चैव (for मेषै) K2 Ñ3 V3 सिंहव्याघ्रैः, V1 सिंहव्याघ्र, T2 व्याघ्रैः सिंहैः (by transp) Ś1 निषेविता (for समाकुला) D3 सिंहव्याघ्रैश्च सङ्कुला (for °) — (L. 12) G3 वीणा (for घण्टा) K1 om विश्रुता D1 [अ]विन्ध्य (for विन्ध्य) K1 4 D2 3 5 6 T1 2 G M4 विन्ध्यवासिनी वि(K1 D2 3 °न्ध्यभि)श्रुता, K2 Ñ3 (marg) V1 2 B3 (marg) विन्ध्यपर्वतवासिनी, N3 V1 (both marg) D3 T3 4 विन्ध्ये वससि सर्वदा (T3 4 पर्वते), D4 विन्ध्ये वससि सर्वदा (for °) — (L. 13) B Dn2 T3 G4 त्रिशूल (for °ल) T2 3 G2 5 पट्टस (for पट्टिस) K2 Ñ2 3 V1 2 धरी (for धरा) Ś1 मुद्गरै पट्टिसै प्रासै, K1 3 4 Ñ1 Dn D1 3 5 त्रिशूली (Dn1 °ल) पट्टिशी चैव, T1 G4 M4 त्रिशूली प(M4 °रप)ट्टसधरी (G4 °रा) (for °) K2 V2 Dn1 D1 सूर्यचन्द्र, B Dn2 चन्द्रसूर्य (for सूर्यचन्द्र) K4 प्रभाविनी, D3 प्रतापिनी (for पताकिनी) Ś1 सूर्यचन्द्रोपशोभिता (for °) — (L. 14) K4 T2 G1 M4 शुक्ल (for कृष्ण) K1 3 4 Ñ2 3 V B D T2 G2–4 तथा, T3 शुभा, G5 सिता (for प्रिया) K2 शुक्ला चैकादशी तथा, T2 4 G1 कृष्णस्यैकादशी तथा (for °) — After line 14, D2 reads lines 22–25 — (L. 15) N (except Ś1 Ñ1 V2) T G M4 भगिनी बलदेवस्य (for °) K1 (sup lin as above) B1 2 (marg as above) D2 G2 जननी (for रजनी) Ś1 रजनी कालनाशनी, T1 M4 रजनी च हरिप्रिया (for °) — (L. 16) K4 निवास, Ñ1 आसार (for आवास) T5 आधारभूता भूतानां (for °) G(ed) त्वं (for च) — (L. 17) G सा (for च) Ś1 Ñ1 D1 देवानां प्रिया तथा (Ś1 ह्यसि); Ñ2 (marg) V1 °नां विजयाय च, B1 2 (marg) 3 देवी त्वमपराजिता, T1 M4 देवानां हितकारिणी (for °) — M4 reads lines 18–20 after line 36 — (L. 18) Ś1 सुवासाश्चीरवासाश्च (for °) K1 3 4 Ñ3 (marg as above) V2 3 Dn D1 3 5 6 T2 G1 2 5 M4 रात्रि, Ñ1 G3 रात्री (for रौद्री) Ś1 B3 G2 रौद्री (G2 रात्रि) सध्याचरी निशा (for °) — T4 om (hapl) lines 19–20 — (L. 19) Ś1 K2 भूतानां (for मृत्युश्च) V3 D5 T2 G1 2 4 5 M4 सुरा (for तथा) D4 T1 मांसादन (for मांसौ°) B D5 D7 4 G2 सुरामांसबलिप्रिया (for °) — (L. 20) D2 भयावहा (for वधाय च) — (L. 21) Ś1 चैव, K3 B1 चासि, K4 त्वं च (for चापि) K3 सावित्रीणां च देवानां; V2 B3 D सावित्री चासि (V2 चैव) देवानां, T1 M4 गायत्री सर्वभूतानां (for °) Dn मन्त्र (for भूत) K2 गर्भेष्वपि;

सिद्धिः सांयात्रिकाणां च वेला सागरयायिनाम् ।
यक्षाणां प्रथमा यक्षी नागाना सुरसेति च ॥
ब्रह्मवादिन्यथो दीक्षा शोभा च परमा तथा ।
ज्योतिषां त्वं प्रभा देवि नक्षत्राणा च रोहिणी ॥
राजद्वारेषु तीर्थेषु नदीना सगमेषु च ।
पूर्णे च पूर्णिमाचन्द्रे कृत्तिवासा इति स्मृता ॥
सरस्वती च वाल्मीकेः स्मृतिर्द्वैपायने तथा ।
सुरादेवी च भूतेषु स्तूयसे त्वं स्वकर्मभिः ॥
इन्द्रस्य चारुदृष्टिस्त्वं सहस्रनयनेति च ।
ऋषीणां धर्मबुद्धिस्तु देवानामदितिस्तथा ॥

कर्षकाणा च सीतेति भूतानां धरणीति च ।
तापसाना च देवी त्वमरणी चाग्निहोत्रिणाम् ॥
क्षुधा च सर्वभूताना तृप्तिस्त्वं च दिवौकसाम् ।
स्वाहा तुष्टिर्धृतिर्मेधा वसूनां त्वं वसूमती ॥
आशा त्व मानुषाणा तु तुष्टिश्च कृतकर्मणाम् ।
दिशश्च विदिशश्चैव तथा ह्यग्निशिखा प्रभा ॥
शकुनी पूतना च त्वं रेवती च सुदारुणा ।
निद्रा च सर्वभूताना मोहनी क्षत्रिया तथा ॥
विद्यानां ब्रह्मविद्या त्वमोंकारोऽथ वषट् तथा ।
नारीणा पार्वती च त्वं पौराणीमृषयो विदु॰ ॥

Ñ2 V3 -गणेषु च (for गणस्य च) Ś1 D5 माया मन्त्रगणस्य च (D5 °गगेष्वपि), K1 3 4 Ñ1 D1 6 T2 G भूत(K1 माया)- मन्त्रगणेषु च, T1 M4 भूमि(M4 °मि)र्मन्त्रगणेषु च (for °) — After line 21, D2 T4 ins 1** — After line 22, Ñ1 reads and Ds2 repeats line 32, V2 3 B Ds1 T3 4 read lines 32 33 and D reads line 33 Ñ1 om lines 23 29 — (L 23) K Ñ2 3 V1 3 B3 (marg) D1 5 6 T3 G2 5 M4 सि(V1 ऋ)द्धिस्त्व यात्रि(K3 पैतृ)काणां तु (V1 च), V2 B D2-4 सिद्धिश्च (D2 °स्त्व) देवि पात्राणा (B2 कामाना), T2 G1 3 4 सिद्धिस्त्वं याज्ञिका(G1 3 °या)ना तु (for °) Ś1 वेला सागरना मता, K1 2 Ñ3 (marg) V1 3 B Dn D2-4 6 T1-3 G M4 वेला (D3 °णी) त्वं सागरस्य च, G(ed) माता भूतभवस्य च (for °) —(L 24) V2 3 B2 परमा (for प्रथमा) D3 [अ]पि (for [इ]ति) — Ñ2 3 V B2 Dn Ds1 K2 नागाना सुरसेविता (for °) D1 5 ins after line 24 D2 T4 after line 21

1** कन्याना ब्रह्मचर्या च सौभाग्य प्रमदासु च ।
[V2 Dn2 Ds1 D2 4 त्वं (for च) Poona ed कन्यानां ब्रह्मचर्यंत्वं (for °)]

—(L 25) Ś1 ब्रह्मचारिणी (for °वादिनी) T3 ब्रह्मवादी यथो दिष्टा (for °) Ś1 व्रतिनी च दृढव्रता (for °) —(L 26) G1 वेति (for देवि) —(L 27) Ñ1 B1 2 (marg as above) 3 D3 T4 दुर्गेषु (for तीर्थेषु) D3 सागरेषु (for संगमेषु) D4 नदीषु सागरेषु च (for °) —(L 28) K1 3 4 Ñ3 B3 Dn D3 D1 3 5 T2-4 पूर्णा च, K3 पूर्णाथ, D2 पूर्णा तु (for पूर्णे च) D पुरा, T3 [इ]ति च (for इति) V2 स्थिता D1 स्मृति (for स्मृता) Ś1 बुद्धिर्नीलाम्बिका श्रुति, G(ed) त्व बुद्धिरम्बिका शुचि (for °) —(L 29) D6 G2 3 5 वाल्मीकौ (for के) K1 स्मृतिर्द्वैपायनस्य च (for °) — After line 29, K1 3 4 Ñ3 3 V1 Dn D1 3 5 6 T1 3 4 G M4 read lines 32 and 33 (transposed), while K2 reads and Ds2 repeats line 32 after line 29 —(L 30) D4 उमा, T3 4 सुधा (for सुरा) K3 T2 G1 3 5 देवेषु (for देवी च) G4 स्वरे वेदषु भूतषु (for °) D2 3 श्रूयसे, G2 त्रा° (for स्तू°) — After line 30 K2 reads lines 36ᵃ-37ᵃ repeating them in their proper place —(L 31) K1 (sup lin as above) चन्द्रस्य चारुपुष्टिस्त्वं (for °) Ś1 D5 [आ]श्रया (for [इ]ति च) —(L 32) K3 वृत्तिस् (for -बुद्धिस्) K1 3 4 Ñ2 3 Dn Ds1 s2 (second time) D1-3 5 6 T1 3 4 G M4 मानसी (for अदितिस्) K2 Ñ3 (marg) V Ds2 (first time) [इ]ति च (for तथा) Ś1 देवानां च परायणम् (for °) — K3 Ñ1 om line 33 —(L 33) K4 कर्पुकाणा च सीमेति (for °) — Ś1 om lines 34-59 —(L 34) T3 तपस्त्वं हि (for च देवी त्वम्) —(L 35) K1 (sup lin as above) गतिस् (for तृप्तिस्) —(L 36) K2 (first time) स्पृहा (for स्वाहा) K1 धृत्तिर्, K3 4 Ñ3 V2 Dn T3 4 तृप्तिर्; V3 D1 3 पुष्टिर्, D2 5 वृष्टिर् (for तु°) B1 3 Ds2 चैव, M4 देवी (for मेधा) K2 (both times) D1 वसुभैता, Ñ2 3 V1 3 D2 वसुंधरा; D3 सरस्वती, D6 T1 2 G1-3 5 M4 च समता (for वसुमती) D4 वसूना च वसू स्मृता (for °) —(L 37) K2 Ñ3 (marg) V1 2 B D5 T3 4 आशा चासि (K3 Ñ3 [marg] V1 चैव, T4 चापि) मनुष्याणा, T1 M4 आशा च मनुजानां च (for °) K4 M4 पुष्टिश् (for तु°) —(L 38) T3 G1 [अ]ग्निमुखा (for °शिखा) G5 प्रिया (for प्रभा) —(L 39) K3 शाकुन्ती (for °नी) D3 सुगुप्ता च नभोरूपा (for °) —(L 40) G4 वसु (for सर्व) K2 चाक्षया; Ñ3 (marg as above) त्वं क्षमा (for क्षत्रिया) — K3 Ñ1 D1 om (hapl) line 41 —(L 41) K4 Ñ3 V1 3 B1 3 D3 4 5 T4 G4 M त्वमोंकारो, Ñ2 V3 ओंकारो हि T3 ओंकारश्च (for °रोऽथ) D3 T2 G1 त्वमोंकारो वषट् स्वधा (D6 क्रिया) (for °) —(L 42) V3 पुराणा (for पौराणीम्) B2 (marg

अरुन्धत्येकभर्तृणां प्रजापतिवचो यथा ।
पर्यायनामभिर्दिव्यैरिन्द्राणी चेति विश्रुता ।
त्वया व्याप्तमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥
समामेषु च सर्वेषु अग्निप्रज्वलितेषु च ।
नदीतीरेषु घोरेषु कान्तारेषु भयेषु च ॥
प्रवासे राजवन्धे च शत्रूणां च प्रमर्दने ।
प्राणात्ययेषु सर्वेषु त्वं हि रक्षा न संशयः ॥
त्वयि मे हृदयं देवि त्वयि बुद्धिर्मनस्त्वयि ।
रक्ष मां सर्वपापेभ्यः प्रसादं च करिष्यसि ॥
इमं देव्याः स्तवं दिव्यमितिहाससमन्वितम् ।
यः पठेत्प्रातरुत्थाय शुचिः प्रयतमानसः ॥
त्रिभिश्च काङ्क्षितं मासैः फलं वै सम्प्रयच्छति ।
षड्भिर्मासैर्वरिष्ठं तु वरमेकं प्रयच्छति ॥
अर्चिता नवभिर्मासैर्दिव्यं चक्षुः प्रयच्छति ।
संवत्सरेण सिद्धिं तु यथाकामं प्रयच्छति ।
सत्यं च ब्रह्मचर्यं च द्वैपायनवचो यथा ॥

No 9

After 51 12, D6 T G M4 G(ed) ins.

अतिप्रसक्तो क्रीडाया कृष्णसंकर्षणौ मुहुः ।
कस्मिंचिद्वेश्मनि निर्गत्य नवनीतं च गृह्णतः ॥
सक्षोभ्य तक्रं बहुशो दारकौ दारकैः सह ।
अन्यभूता ततो राजन्घटाश्च परिजघ्नतुः ॥
दधि पीत्वा तु देवेशौ तान्घटांश्च पिपेषतुः ।
शिक्यं च परिजग्राह कृष्णो दारकवेषवान् ॥
भित्त्वा छित्त्वा च गोविन्दः पयो क्षीराणि सर्वशः ।

---

as above) 8 5 श्रुवन् (for विदु) T3 4 पौराणीं सुतपोऽश्रुवन् (for ᵇ) — (L 43) K4 च माऽत्रीना , T1 M4 [ए]व मारुणा, T2 G1 4 5 [ए]कमारुणा , G3 तु मारुणा (for [ए]कभर्तृणा) — K2 V2 B D3 D4 subst for line 43 Ñ3 ins after 44

2** भेदो विवादशीलाना त्वमिन्द्राणीति विश्रुता ।

— (L 44) T3 4 पर्यायैर् , Bom and Poona eds G(cd) पर्यायै (for पर्याय) — (L. 45) Ñ3 V1 सर्वमिद (by transp) — (L 46) V3 D3 D4 वह्नि (for अग्नि) G1 -प्रज्वलनेषु (for °लितेषु) B1 3 D4 वह्निप्रज्वलिते (D4 °लने) तथा (for ᵇ) — (L 47) K Ñ V2 3 B2 3 Dn D1 5 चौरेषु , V1 चोरे वा , B2 (marg) D5 सर्वेषु , T3 4 शैलेषु , G3 पूर्वेषु (for घोरेषु) Ñ2 वनेषूपवनेषु च , B1 2 (marg as above) 3 D3 D4 वनेषु च गुहासु च , D5 भयेषु च रिपुष्वपि T3 4 गुहासु च वनेषु च (for ᵇ) — (L 48) T1 M4 प्रवेशे (for प्रवासे) D2 -बन्धे वा , D3 -बन्धेषु (for बन्धे च) — (L 49) K3 प्राणत्यागेषु सर्वेषु (for ᵃ) K3 रक्षा नान्य , G2 M4 रक्षा न च (for हि रक्षा न) — (L 50) K1 3 4 Ñ1 2 3 (marg as above) V2 3 Dn D1 6 T1 2 4 G M4 चित्त (for बुद्धिर्) — (L 51) K4 कुरुष्व हि (for करिष्यसि) K1 2 B D3 D2-5 T3 4 प्रसाद कर्तुमर्हसि (for ᵇ) — T1 om lines 52-57 G2 om line 52 Before line 52, T3 ins वैशम्पायन — (L 52) K1 Ñ1 D2 6 चैव स्तव , B2 तु सस्तव , D3 स्तव स्तव , D4 च वैष्णव (for देव्या स्तव) B1 3 D5 पुण्यम् (for दिव्यम्) K2 D1 6 T1 G4 5 प्रकल्पितम् , V3 -प्रकीर्तितम् (for -समन्वितम्) K1 3 4 Ñ1 2 V2 Dn D2 3 T3 G1 इति व्यास(V2 वेदव्या)सप्रकल्पि(K3 Ñ2 °कीर्ति)तम् , D32 इतिहास पुरा(marg सना)तनम् , D4 5 पुण्य व्यासप्रकीर्ति° , G3 M4 इतिहास प्रकल्पितम् (for ᵇ) — (L 53) D2 स्वय (for शुचि) K3 सयत (for प्र°) D4 प्रयत शुचिमानस (for ᵇ) — V3 D6 T3 G1 3 4 5 M4 om line 54 — (L 54) K1 Ñ3 V1 2 Dn D2 3 5 त्रिभिर्मासै काङ्क्षित तु , K3 D1 काङ्क्षित स त्रिभिर्मासै , K4 Ñ1 त्रिभिर्मासैश्च काङ्क्षित , T3 4 G5 त्रिभिर्मासैर्वरिष्ठ तु (for ᵃ) T3 4 G3 वरमेकं (for फल वै स) — K4 D3 G3 om (hapl.) lines 55 57 , Ñ3 om (hapl) line 55 D5 reads line 55 on marg — For line 55, B3 D5 T3 4 subst

3** षण्मासात्पठते यस्तु काङ्क्षित च लभेत स ।

[T3 4 षण्मास (for °सात्) T3 4 काङ्क्षित लभते नर (T4 च स) (for ᵇ)]

— K3 om (hapl) line 56 — (L 56) D2 4 G4 तु त्रिभिर् , T4 दशभिर् (for नव°) T3 य पठेद्दशभिर्मासैर् , G2 अर्चिता स्व च षण्मासैर् (for ᵃ) — D6 T2 G1 2 4 5 M4 om (hapl) line 57 , D4 reads it on marg — (L 58) K1 3 4 Ñ1 3 V Dn D1-3 5 T1 सत्य (K3 4 °त्यं) ब्रह्म च दैवं (T1 दिव्य) च (for ᵃ)

9

G2 om line 1 M4 om line 2 — (L 2) D2 om 2ᵇ T3 4 प्रज(T4 च ज)ह्नतु (for च गृह्णत) — (L 3) T4 तत्र

तच्छिष्टं चैव देवेशः क्षितौ च समवाक्षिपत् ॥
पायसं च समानीय गृहादन्यत्र निक्षिपन् ।
दारकेभ्यस्तदा कृष्णो ददौ स्व च समाचरन् ॥
शिक्यास्थ घटमादाय दध्नां दारकसत्तमः ।
निर्भिद्याच्छिद्य भूमौ तु निष्पिपेष स केशवः ॥
दारकौ तौ तु सहसा वत्सानां च परंतप ।
दाम्नां विमोचनं कृत्वा वत्सान्वेनूरपायताम् ।
प्रतिवेश्म तदा तौ तु व्यसनं पर्यवर्तताम् ॥
अतिप्रसक्तौ तौ दृष्ट्वा सर्वव्रजविचारिणौ ।
न च शक्तो वारयितुं नन्दगोपः सुदुर्मदौ ॥
ततस्तु दारकैः सार्धं कृष्णश्चक्रुश्च तद्गतम् ।
एकस्य तु तदा कृष्णो दारकस्य महीपते ।
प्रच्छाद्य तरसान्य तु दारकं प्रत्युवाच ह ॥
गच्छ वत्स यथान्यत्र तथा दृष्टैश्च दारकैः ।
यदि दृष्टस्त्वमन्यैस्तु जितो दण्डधरो मम ।
इत्युक्त्वा बलभद्रं तु तं द्रष्टुं प्रैषयद्बली ॥
स गत्वा बलभद्रस्तु गृहीत्वा दारकं बलात् ।
केशवाय ददौ तं तु स्व जितः केशवोऽब्रवीत् ॥
पीलकं च समानीय विक्षिप्य भुवि गूहितम् ।
आहूय दारकान्सर्वानिदमाह जगत्पतिः ॥
शक्तश्चेद्भवता कश्चित्कीलं गृह्णातु पश्यतः ।
मम पार्श्वगतो भूत्वा दण्डो देयश्च तस्य ह ॥
तच्छ्रुत्वा दारकाः सर्वे तं द्रष्टुं यत्नमास्थिताः ।
नाशक्नुवंश्च ते सर्वे जितास्तानब्रवीदिति ॥
एवमादीनि गोविन्दो बालक्रीडनकानि वै ।
चकार मतिमान्कृष्णो दारकैः सह गोकुले ॥

No 9A

D_6 T G M_4 G(ed) cont M_{1-3} ins after 51.12

क्वचिद्वेश्मनि सगम्य शिक्यस्थान्पयसो घटान् ।
आदाय युगपत्सर्वान्पय पीत्वा मुदा भृशम् ।
अभिहत्य ततः सर्वान्निष्पिपेष हसन्नहि ॥
आच्छिद्य शिक्यमन्यत्र ततो दध्नो घटान्क्षिपन् ।
यथाकामं ततः पीत्वा दारकेभ्यस्ततो ददौ ॥
अथ वेगान्मुदा कृष्णः क्वचिदन्यत्र वेश्मनि ।

M_4 हत्वा (for भित्त्वा) T_2 भित्त्वा (for छित्त्वा) —(L 8) G_4 तदुच्छिष्ट T_4 देन (for चैव) T_1 गोविन्द (for देवेश) — घ देवेश (for °) —(L 9) T_2 समाधाय (for °नीय) —(L 10) T_3 प्रददौ तं $T_{1\ 3\ 4}$ M_4 दारक (for विक्षिपन्) —(L 11) T_4 शिक्यस्थ (for शिक्यास्थ) घटं क्षिपन् (for °) —(L 12) T_4 निर्भिद्याभिद्य भूम्या तु (for °) —(L 13) —(L 14) D_6 $T_{1\ 2}$ G D_6 T_2 $G_{1\ 4}$ M_4 परतपौ (for °प) — $T_{3\ 4}$ M_4 विलोलनं °नुमनीयत, पर्यवर्तताम् (…) —(L 17) $T_{3\ 4}$ [अ]शक्नुवद् T_4 सर्वे व्रजविचारिण (for °) D_6 $T_{1\ 2}$ सुदुर्दमौ, T_4 च दुर्मदौ (for सुदु°) (for च शक्तो) —(L 18) M_4 मतस् (for ततस्) T_1 स बालकै (for तु दारकै) $T_{3\ 4}$ तर्जितम्, M_4 तद्गतौ (for °तम्) —(L 20) D_6 G_2 गन्तु, G_1 त तु (for [अ]न्य तु) $T_{3\ 4}$ प्रत्यभाषत (for प्रत्युवाच ह) —(L 21) T_2 तत्र; G_1 तस्य (for [अ]न्यत्र) G_1 तु (for च) —(L 22) D_6 G_2 करो (for -धरो) $T_{3\ 4}$ क्षितौ दण्डकरो मम (for °) —(L 23) T_1 तं (for तु) $T_{3\ 4}$ गुप्त्वा तत्र बलाद्धरि (for °) —(L 24) T_4 कृत्वा (for गत्वा) T_2 G_1 दार गजगृहे बलात् (for °) —(L 25) T_3 G_1 त्वरित (for स्व जित) —(L 26) T_3 तत कृष्णो, T_4 तदा कृष्णा (for समानीय) T_4 गोपितम् (for गूहितम्) T_3 निक्षिप्य भुवगोपितम् (for °) —(L 27) G_2 जगद्गुरु (for °त्पति) —(L 28) T_2 शक्तिश्चेद् (for शक्त°) T_3 पश्यतु (for °त) T_4 कील कृष्णा तु पश्यतु (for °) —(L 29) T_2 G_1 पार्श्वे (for पार्श्व) T_2 दण्डा देयाश्च (for दण्डो देयश्च) — T_4 om (hapl) lines 30^b–31^a —(L 32) T_3 G_3 एवमादीनि गोविन्दो (for °)

9 A

(L 1) D_6 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3\ 4\ 5}$ M_4 निर्गत्य, T_1 M_3 संगत्य, T_4 संवेश्य (for सगम्य) —(L 2) T_4 सर्वं (for सर्वान्) —(L 3) D_6 $T_{2\ 4}$ G अभिगम्य, T_3 हृतम् (for भृशम्) $T_{1\ 3\ 4}$ G_{3-5} सर्वे (for सर्वान्) T_3 °प्राश्य, M_4 °पत्य (for °हत्य) —(L 4) T_4 आक्षिप्य; G_1 अभिद्य (for आच्छिद्य) M_4 हरि (for ह्यहि) M_4 दधि (for दध्नो) G_2 ततो —(L 5) T_3 दधि कृत्स्न, T_4 यथा दुग्धान्घटान्क्षिपेत् (for °) —(L 6) M_3 मुहु (for मुदा) कृत्स्नं (for यथाकामं)

गुप्तान्घटानुपादाय त्वरितोऽथ बभञ्ज ह ॥
कश्चिद्घृतघटान्पूर्णान्बहूनादाय वेश्मनि ।
व्यभजद्दारकेभ्यस्तु भक्षयंश्च स्वयं ददौ ॥
अन्यतो वेश्मनः शिक्यान्घटांस्तक्रस्य पूरयन् ।
आदायाधूय बहुधा तस्मिन्नेव मुहुः क्षिपन् ।
व्यहसद्विविधं हासं ननर्त च स दारकः ॥
तक्रेषु च पयः क्षिप्य तक्रं च पयसि क्षिपन् ।
पयो जलेषु संयोज्य घृतमग्नौ जुहाव च ॥
एवं तौ सततं तत्र चक्रतुर्वेश्मसंगरम् ॥
अथ वत्सान्मुहुर्नद्धान्दामभिः कीलकेषु वै ।
भित्त्वा छित्त्वा च दामानि वत्सान्धेनुष्वनीयताम् ॥
दामान्याच्छिद्य सर्वत्र वत्सान्दिक्षु प्रकालयन् ।
आकृष्य दारकान्केशैरन्योन्यं समबन्धत ॥
निरुध्यमानो गोपीभिः स चक्रे वै मुहुर्मुहुः ।
सर्पिषा पयसा चैव दध्ना तक्रेण शून्यकम् ॥
प्रायेण गोव्रजं चक्रे पूर्वजेन सहायवान् ।
पश्यन्तीनां च गोपीनां कृष्णो नित्यं स संभ्रमम् ॥
पिबन्पयश्च विविध चक्रे चैव स वैशसम् ॥
क्रन्दन्त्योऽथ मुहुर्गोप्यो यशोदानिकटं ययुः ।
कृष्णस्य चेष्टितं सर्वं यशोदायै न्यवेदयन् ॥
मम कुम्भ्यो दश हताः पुत्रेणानेन दुर्मते ।
न च शिष्टं पयस्तक्रं घृतं वा दधि लेशकम् ।
किमद्य क्रियते मूढे जीविका मम नश्यति ॥

अन्याः ।

पञ्चाशन्मम कुम्भीना शिक्यादादाय ते सुतः ।
घृतस्य पूर्णान्सुश्लिष्टान्पश्यन्त्या मम हन्ति ह ॥

अपराः ।

अन्तर्वेश्मन्यशून्यांश्च कुम्भान्सर्वान्घृतेन वै ।
ताञ्शून्यान्कारयामास न च शिष्टं घृतं मम ॥
अतिक्रुद्धा तथान्याह केशानाकृष्य सर्वशः ।
पञ्चत्रिंशद्घटान्कृष्णो घृतेन पयसा समम् ।
आघूर्योत्क्षिप्य चाविध्य निचिक्षेप च भूतले ॥

— (L 9) M_{1-3} बभञ्ज (for व्यभजद्) T_3 ₄ व्यभक्षयन्दार केभ्यो (for °) D_6 T G M_4 भक्षयन्स्वयमाबभौ (for °) — (L 10) T_3 अन्यत्र (for अन्यतो) D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3-5}$ M पूरकान् (for °यन्) — (L 11) T_2 आधूय (for आदाय) $T_{1\ 3\ 4}$ आदाय (for आधूय) G_2 बहु (for मुहु) — $T_{1\ 3}$ om. (hapl) lines 12-13 — (L 12) M_3 जहास (for व्यहसद्) G_4 M_1 त्रिविधावादान् (for °ध हास) G_3 ननाद (for ननर्त) — (L 14) G_1 जहार (for जुहाव) T_4 स (for च) — After line 14, T_1 G(ed) read 52 1-3 and M_1 52 1^a–3^b (all with the ref) repeating the same in its proper place — (L 15) T_2 ₄ G वसन्तौ (for एव तौ) M_1 G(ed) सकरम् (for -संगरम्) — After line 15, M_3 ins

1** गाव दुष्टा नीरुजाश्च वत्सला कामदोहना ।
आगम्य हर्षितास्तौ तु पुच्छादिष्वत्रलम्बताम् ॥
पुच्छगोमूत्रसुस्नातौ शृङ्गकर्णावलम्बिनौ ।
वत्सानारोहमाणौ च तत्पाले फेनवौ शिशू (sic) ॥

— (L 16) M_3 बध्वा (for बद्धान्) G(ed) दाम्ना वै (for दामभि) — (L 17) T_1 G_2 $M_{1\ 4}$ छित्वा, G_3 M_2 छित्वा (for भित्त्वा) $M_{1\ 2}$ भित्वा (for छित्त्वा) D_6 $T_{1\ 3\ 4}$ $G_{3\ 5}$ [अ]नीयत (for °ताम्) — (L 18) G_1 [आ]भिद्य (for [आ]च्छिद्य). G_4 सर्वान् (for वत्सान्) T_3 ₄ M_4 प्रचार(T_4 °ल)यन् (for प्रकालयन्) — (L 19) T_3 ₄ प्रकृष्य (for आ°) T_1 ₄ G(ed) अन्योन्य समबध्नत, T_2 G_1 °न्य समबन्धह, T_3 M_4 °न्य समभिद्य(M_4 °बध्न)ताम् (for °) — (L 20) T_3 ₄ नियद्धो (T_4 °रुध्य) गोपिभिश्चैव (for °) T_2 ₄ M_{1-3} चक्रे चैव (M_1 °व) (for स चक्रे वै) — (L 23) T_2 G_1 $M_{1\ 4}$ सभ्रम (for °मम्) — M_1 om line 24 — (L 24) M_4 बहुधा (for विविध) $M_{2\ 3}$ पश्यन्त्योऽ° $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 शैशवम् (for व्यपिबत्तासां (for °) वैशसम्) — (L 27) D_6 M_3 कुम्भा (for कुम्भ्यो) — (L 28) T_4 क्रियार्थं वै, T_4 पयस्तत्र (for °स्तक्र) — (L 29) T_1 अन्यत्, T_3 ₄ अत्र (for अद्य) D_6 T G M_4 जीवित (for जीविका) — T_2 ₄ G_1 om the ref — (L 30) D_6 G_3 ₄ M_3 कुम्भाना (for कुम्भीना) T_3 ₄ पञ्च वै मम कुम्भाना (for °) — D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G $M_{1\ 3\ 4}$ om the ref — (L 32) D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G M_4 पूर्णाश्च, T_3 शिक्याच्च (for [अ]शून्यांश्च) D_6 तांधि, $T_{1\ 2\ 4}$ $M_{1\ 3}$ कुर्वन्, M_4 कुम्भान् (for सर्वान्) T_3 कुम्भानादाय सर्वेत (for °) — (L 33) D_6 T $T_{1\ 2\ 4}$ G शून्यास्तु, M_4 तान्पूर्णान् (for ताञ्शून्यान्) D_6 T G $M_{3\ 4}$ दृष्ट (for शिष्टं) — (L 34) T_2 M_{1-3} अभि (for अति) D_6 [अ]प्यन्या, T_1 साह, $T_{2\ 3}$ G M_4 चान्या, T_4 [अ]न्या सा (for [अ]न्याह) D_6 T_2 ₃ G $M_{3\ 4}$

न किंचिद्व्यञ्जनं मूढे मम वेश्मनि विद्यते ।
गावश्च वत्सकैः पीताः कृष्णेनानेन मोक्षितैः ॥

अन्या ।

पायसं बहु पक्कं मे भद्रे जग्धमनेन वै ।
दध्योदनं भृशं दत्तं दारकेभ्यो रसान्वितम् ॥
अपूपा बहवो जग्धा भर्त्रर्थे रक्षिता मया ।
सक्तवो बहवः पीताः संस्कृताः शर्करादिभिः ॥
किं गृहेण च मे कार्यं किं घोषैः किं गवादिभिः ।
एषा यास्यामि दुर्मेधे मूढे दुष्पुत्रसूयिनि ॥

अन्या ।

धेनवो मम नष्टाः स्युर्वत्सैः सार्धं दशाद्य वै ।
अनेन कालिता मूढे तव पुत्रेण दुर्हृदा ॥
भक्षितं नवनीतं मे वल्मीकप्रतिमं नवम् ।
जीविका मम नष्टाभूदेषा यास्यामि देशकम् ॥
एवमत्यन्ततो गोप्यो विनेदुर्विस्वरं भृशम् ।
का गतिर्वद भद्रेति गोप्यः सर्वास्तदाब्रुवन् ॥
अथ ताभ्यो यथानष्टं यशोदा दत्तवत्सलम् ।
समाश्वास्य ततः सर्वाः स्वं स्वं वेश्म व्यकालयत् ॥

No. 10

After 53. 7, D_6 S G(ed.) ins :

प्रागेव वसुदेवस्तु नन्दगोपेन वारितः ।
वृन्दावननिवासस्ते परिहर्तव्य इत्यपि ॥
स पुत्रगुरुतां पश्यन्वनं चासुरसेवितम् ।
विममर्शाथ बुद्ध्यैव नन्दगोपो महामतिः ॥
बहुसंपदमालोक्य गर्गो वृन्दावने वने ।
गोपाः प्रवेष्टुमिच्छन्ति प्रलम्बस्तत्र चासुरः ॥
नान्यद्वनं च पश्यामि समीपे संपदा युतम् ।
किं नु कर्तव्यमिति मे पुत्रयोश्च हितं भवेत् ॥
एवं विचारयन्तं तं नारदोऽभ्यागमन्मिथः ।
ब्रह्मणा चोदितो विप्र इन्द्रेण च महात्मना ॥
यदृच्छया महायोगी नित्यं लोकहिते रतः ।
ववन्दे नन्दगोपस्तु तस्य वै चरणौ मुनेः ॥
तमाह सस्मितं विप्रः संभ्रमाकुलमानसम् ।
ज्ञात्वा त्वयि मनोदुःखं प्रणयात्तेऽहमागतः ॥
इदं रहस्यं देवानां नाख्यातव्यं कदाचन ।
अस्मिन्काले महाप्राज्ञ काले ज्ञास्यति वै भवान् ॥
यत्त्वां वक्ष्यामि घोषेश तत्त्वं ज्ञास्यसि वै विभो ।

आधूय ; T_3 आदाय (for आरुज्य) T_4 शिशूनादाय सर्वत· (for ⁸). —(L. 35) D_6 विंशद् (for त्रिं°). G_2 मम (for समम्) —(L. 36) T_3 $G_{1, 4, 5}$ तान्विध्य , M_4 चाहत्य (for चाविध्य). T_3 आदायोत्क्षिप्य तान्विध्य (for ⁰). D_6 $T_{1, 3, 4}$ $G_{1, 4, 5}$ M भुवस्तले (for च भूतले). —(L. 37) T_4 भाजनं (for व्यञ्जनं). T_1 $_2$ $G_{1, 3-5}$ M_4 —(L. 38) $T_{3, 4}$ वत्सेन (for कृष्णेन). — $T_{3, 4}$ G_3 om the मोक्षिता ; G_3 मोचिता (for मोक्षितैः). — M_4 om (hapl) ref —(L. 41) $T_{3, 4}$ पुन (for मया). —(L. line 43. —(L. 43) D_6 $T_{3, 4}$ G गृहेषु (for गृहेण) — T_4 44) $T_{3, 4}$ दुर्बुद्धे (for दुर्मेधे). D_6 पश्य (for मूढे). G(ed.) om. the ref. —(L. 45) D_6 दशाद्य वै , $T_{2, 4}$ दशा परा (for दशाद्य वै) —(L. 46) T_4 [आ]कुलिता ; G_1 कलिता, G(ed) कारिता (for कालिता) — G_3 om line 49 —(L. 49) D_6 T_3 $G_{1, 3-5}$ M_4 अन्यास्तदा (for अत्यन्ततो). T_1 एव मत्यन्तघोषेण (for ⁰) $T_{1, 2}$ विपेदुर् (for विनेदुर्) T_1 G(ed) विस्तरं ; T_4 वत्सरं ; M_4 विस्वरा (for °रं). — M_{1-3} om. line 50. —(L. 50) T_4 तौ (for का). T_1 M_4 कुत्र ; $T_{2, 4}$ वत्स (for भद्र). —(L. 52) T_3 तदाश्वास्य (for समाश्वास्य) T_3 अनुनीय गृहं ययौ (for ⁸).

10

(L. 2) $T_{2, 4}$ G_{3-5} वृन्दावने (for °वन). —(L. 3) D_6 T_{1-3} G M_4 स्व- (for स) T_4 -महिमां (for -गुरुतां). —(L. 5) D_6 T G M_4 -सपानम् (for -संपदम्). D_6 G_2 गोपाः वृन्दावनं वनम् (for ⁸). — After line 5, M_4 repeats 53 7ᵃᵇ. —(L. 6) D_6 S (except M_{1-3}) प्रवेष्टुं भूशमि च्छन्ति (for ⁰). —(L. 7) T_3 पश्यन्तौ च (for च पश्यामि). D_6 T_3 $G_{1, 3, 4}$ चाश्रमे ; T_1 M_4 पत्तने ; T_4 G_1 प्रसवे ; G(ed.) ग्रामके (for समीपे). T_3 समभयवसमान्वितम् ; G_3 चाश्रमे चाप दायुतम् (for ⁸). —(L. 8) T_1 च सुखे ; T_4 स्वस्ति वै (for च हिते). —(L. 9) D_6 T_3 G M_4 पथि ; T_2 भुवि (for मिथ) — M_{1-3} om line 10 —(L. 10) $T_{2, 4}$ राजन् (for विप्र). —(L. 11) $T_{2, 4}$ हितंकर (for -हिते रत·). — T_4 om lines 13-14 —(L. 13) T_3 G_1 विस्मिते (for

न केवलौ नव सुतौ देवौ मानुषतां गतौ ।
रामकृष्णाविमौ जातौ दैत्यमूलहराविति ॥
आसुरं पक्षमुद्धर्तुं जायमानं जनार्दनम् ।
दैत्यः शकटवेषेण ज्ञात्वा त्वामाश्रितोऽसुरः ।
शकटस्य त्वधः सुप्तं निहन्तुं निश्चितं शिशुम् ॥
रक्षाहीनं युवाभ्यां च वियुक्तं वीक्ष्य दानवः ।
लब्धरन्ध्रश्च निष्पेष्टुं तत्क्षणाच्छिशुना हतः ॥
ताडितो वामपादेन विपर्यस्तो ममार ह ।
प्रबुद्धस्य तु बालस्य तन्मुहूर्तं विजृम्भतः ॥
तस्यामेव निशायां च पूतना नाम राक्षसीम् ।
पाययन्तीं विषपयः सस्तन्यं प्राणमाहरत् ॥
पुनरर्जुनसूतौ तौ दैत्यौ तच्छिद्रदर्शिनौ ।
हन्तुकामौ तदा बालः स्वयमेव जघान ह ॥
नानारूपधरान्दैत्यानेवं हन्ता तवात्मजः ।
भयशान्तं न ते गोप विश वृन्दावनं वनम् ॥
तत्रापि सुमहत्कार्यं कर्ता कृष्णोऽयमीदृशम् ।
प्रत्यक्षं तव चैतानि कर्माणीह कृतानि च ॥
हनिष्यति प्रलम्बं च रामः परबलार्दनः ।
कृष्णश्चासुरसंघातं न भीस्त्वामुपसर्पतु ॥
इत्युक्त्वा नन्दगोपं तु कृष्णं तुष्टाव नारदः ।
नमस्तुभ्यं जगद्धात्रे विश्वकर्त्रे नमो नमः ॥
कृष्णाय बलरूपाय बहुरूपाय ते नमः ।
नीलजीमूतवर्णाय गोपवेणुप्रवादिने ॥
नमस्ते देवकीमातर्नमस्ते यादवेश्वर ।
नमस्ते देवदेवेश नमो मायाविधायिने ।
त्रैलोक्यस्थितिसंहारसृष्टिकर्त्रे नमो नमः ॥
विश वृन्दावनं देव विहर त्वं यथासुखम् ।
तत्र दैत्यान्महावीर्याञ्जहि यत्नपरो भव ॥
इत्युक्त्वा नारदे याते नन्दगोपो महामतिः ।
व्यपेतभयसंत्रासः पुत्रयोर्मुदमावहत् ॥

11

After adhy. 53, D_6 S ins :

वैशंपायन उवाच ।

तौ तु वृन्दावनं प्राप्तौ वसुदेवसुतावुभौ ।
चेरतुर्वत्सयूथानि चारयन्तौ स्वरूपिणौ ॥

स॰) $M_{1, 2}$ -चेतसम् (for मान॰) — $T_{3, 4}$ M_{1-3} om line 16 — (L 16) T_1 तदा (for काले) — T_1 G_4 om line 17 — (L 18) $T_{3, 4}$ $M_{1, 2}$ दिव्यौ, M_3 दिव्य (for देवौ) G_4 मानुष्यता (for ॰षता) — (L 19) D_6 एतौ (for जातौ) T_3 इव (for इति) — (L. 20) M_4 बलम् (for पक्षम्) G(ed) उत्क्रन्तु (for उद्धर्तुं) — (L 21) D_6 $T_{3, 4}$ रूपेण (for वेषेण) $M_{1, 2}$ सुर (for ऽसुर) — (L 22) G(ed) निश्चित (for ॰त) D_6 सुतम् (for शिशुम्) T_3 निहन्तु निश्चित शिशु (for ^{b}) — For line 23, M_{1-3} subst

1** युवाभ्यामथ निर्मुक्तं वीक्ष्य दामोदरं तदा ।

— (L 24) D_6 S (except T_4 M_{1-3}) तत्क्षण (for ॰णाच्) — M_{1-3} om line 26 — (L 26) G(ed) प्रवृद्धस्य (for प्रबु॰) T_1 प्रबुद्ध स तु बालस्तु M_4 प्रलम्ब स तु बालश्च (for ॰) T_1 M_4 त मुहूर्तं व्यजृम्भत (for ^{b}) — (L 27) D_6 पूतना नाम राक्षसी (for ^{b}) — (L. 28) D_6 पाययन्ती (for ॰यन्तीं) T_3 पाययन्ती विष स्तन्य (for ^{a}) D_6 स्तन्य प्राणमथा हरत्, T_1 M_4 सम प्राणैरपा॰, T_3 तस्या प्राणमपा॰ (for ^{b}) — (L 29) T_2 $_3$ G M_4 द्वौ (for तौ) — (L. 30) D_6 $T_{1, 2, 4}$ G M_4 तदा बाल, T_3 तथा बाल (for तदा बाल) — (L 31) T_4 अय (for एवं) G(ed) हन्तु (for हन्ता) G_2 जनार्दन (for तवात्मज॰) — (L 32) M_4 ततो (for न ते) T_3 नन्दगोप भय त्यज (for ^{a}) — (L 33) T_3 ईश्वर (for ईदृशम्) — $T_{3, 4}$ M_{1-3} om line 34 — (L 36) D_6 -संघातान् (for ॰तं) T_4 निर्भीस्त्वम्, G_2 मा भीस्त्वाम् (for न भी॰) $T_{3, 4}$ सर्पं च (for सर्पतु) — Before line 37, T_1 G_2 ins वैशंपायन Before line 38, $M_{1, 2}$ ins नारद — T_{3-4} om (hapl) lines 39 43 D_6 om (hapl.) line 39 — (L 39) T_1 G_2 $M_{3, 4}$ बाल (for बल॰) M_2 भग कृष्णाय कृष्णाय (for ^{a}) M_4 बाल (for बहु) — (L. 40) M_4 -बर्हाय (for वर्णाय) — (L 41) D_6 G_2 पुत्र (for मातर्) — (L 43) D_6 T_1 $G_{2, 5}$ हरे (for नम॰) — (L. 44) D_6 $T_{1, 2, 4}$ G M_4 विहरस्व (for ॰र त्वं) — (L. 45) T_3 हरे (for भव) — Before line 46, $T_{1, 4}$ G_3 ins वैशंपायन — (L. 46) T_1 महाद्युति, $T_{3, 4}$ विशां पते (for महामति) — (L. 47) G_2 उद्वहन् (for आवहत्)

11

Some Mss om the ref D_3 T_2 M_{1-3} om lines 1-2 — (L 1) $G_{2, 5}$ प्राप्त (for प्राप्तौ) G_3 नन्दगोप (for

प्रविश्य च महारण्यं तदा वृन्दावनं वनम् ।
रेमिरे सुचिरं कालं यथेष्टं सहकेशवाः ॥
गावश्च क्षीरसपन्ना महिष्यश्च सुनिर्वृताः ।
तस्मिन्काले तदा चेरुः सवत्साश्च यथासुखम् ॥
अथ त्रयोदशे वर्षे वर्धमाने च केशवे ।
सप्राप्तो घर्मसमयः कृष्णे वृन्दावने स्थिते ॥
गते च भास्करे काष्ठामुत्तरा तीक्ष्णदीधितौ ।
मरीच्यो दिक्षु सर्वासु प्रसृतास्तीक्ष्णवर्चसः ।
लोभयन्त्यो मृगाञ्शश्वत्तीक्ष्णरश्मौ दिवाकरे ॥
दावदग्धविभिन्नेभ्यः कीचकेभ्यो विनिर्गताः ।
सप्तार्चिषो गिरिं दग्धमुदभूवन्निततस्ततः ॥
रुरवस्तरक्षवश्चैव दग्धदेहा दवानलैः ।
कुञ्जरा घर्घररवा घर्मकालविलोलिताः ।
घर्मवातसमाक्रान्ता विनेदुर्विस्वरं रवम् ॥
कृष्णलाः पाकनिर्भिन्ना वनवायुविदारिताः ।
पेतुश्च सर्वतः पृथ्वीं रक्तपाता इवाद्रिषु ॥
रेणवो बहुला भूमेर्नेत्रमार्गविरोधिनः ।
तमासीनं हि गोपानां दृष्टिं पिदधिरे मुहुः ॥
गोपाश्च घर्मसतप्ता मध्यं याते दिवाकरे ।
घनेषु द्रुममूलेषु गाश्च सकाल्य तस्थिरे ॥
गोप्यः कुम्भीः समादाय नीरैः पूर्णाः समन्ततः ।
उष्णरश्मिकरैस्तप्तादच्छायामाश्रित्य तस्थिरे ।
वस्त्रैर्जलार्द्रैः सतत वाहयन्त्य कुचान्पृथून् ॥
जलबिन्दून्द्युतिगताञ्शीतलानमलान्मुहुः ।
आदाय पथि गोपाला आस्यशोषं निरासिरे ॥
मृणालैर्देहजं रूक्षं नीडस्थाश्च विहंगमाः ।
अत्युष्णघर्घररवाः शुष्कपर्णनिवासिनः ।
विनेदुर्भृशसतप्ता दावरूक्षैः समाहताः ॥
पुष्पैर्वैमीतकैर्भिन्ना जनप्राणहरैः समम् ।
किंपाकफलगन्धाढ्याः कालयन्तो मृगद्विजान् ॥

वसुदेव) —(L 2) D6 G2 रूपाणि (for यूथानि) T1 धारयन्तौ (for धा°) D6 T3 4 G1 3 4 सु (for स्व) —(L. 4) T1 रेमाते (for रेमिरे) D3 गोपा (for कालं) T2 रेमिरे तत्र गोपाला, T4 °रे सदृशा गोपा (for °) —(L. 5) D6 -संपूर्णा (for -सपन्ना) —(L 6) D3 T4 सदा, T2 यथा (for तदा) D6 च तथा, T1 बहुदा (for च यथा-) D3 सत्र (for °) —M1 s subst. for line 6 M3 ins after line 5

1** चचार च यदा कृष्णस्तदा वृन्दावने वने ।

—(L 8) M3 वृन्दावन (for °ने) —(L 9) T4 लेखागतं (sic) (for च भास्करे) M3 तिग्म , M4 उष्ण (for तीक्ष्ण) —(L. 10) M4 विस्रब्धा (for सर्वासु) G6 प्रहृतास्, M3 प्रसु° (for प्रसृ°) D3 ज्वाल , T3 4 झुष्ण (for तीक्ष्ण) —(L. 11) T2 G1 लोभयन्तो , T3 शोभयन्त्यो (for लोभ°) T1 M4 शीघ्र , G3 शीघ्रास् (for शश्वत्) D3 बाधयन्त्यो मृगा न्सर्वान्, T4 लोडयन्ति मृगा शश्वत् (for °) —(L 12) T3 4 देवगन्धर्वभिन्नेभ्य (for °) D6 T2 G M1 3 4 विनि-सृता (for विनिर्गता) —(L 13) G6 M3 सुनार्चिषोर् (for सप्तार्चिषो) T3 4 गिरेर्दैवाम्, M1 गिरीन्दग्धुम्, M3 गिरिं देहम् (for गिरिं दग्धम्) D3 सप्तार्चिश्च गिरिद्रोण्याम्, D6 T2 G1 3 °चिषोर्गिरिं दग्धुम् (for °) —(L. 14) 14a hypermetric G1 तरक्षुद्, M1 3 तरवश् (for तरक्षवश्) D3 अभवंस्तरवश्चैव, D6 G2–5 M4 तरवश्च तरक्षु(D6 G2 °क्षा)श्च ; T3 4 र(T4 त)-रवस्त्र सचेरद् (for °) T1 4 G3–5 M4 दवानिलै (for °नलै) —(L. 15) D3 कुरङ्गा, T G M3 करञ्जा, M1 करम्ज्यो, M2 कळम्यो (for कुञ्जरा) D6 करञ्जा दीर्घरभवो (sic) (for °) T2 घर्मजालैर् G1 °जाल , G3 M4 °काले (for °काल) —(L 16) T1 स्वनम्, T3 G1 4 मुहु , G3 M4 रवान्, G6 भृशम् (for रवम्) —T3 G1 om (hapl) lines 17 20 —(L. 17) D6 उपला पाकविभिन्ना, T3 4 उपलाश्च विनि भिन्ना (for °) T2 वने (for वन) G6 विचारिता (for विदा°) —(L. 18) D6 G2–5 M4 पर्वता (for सर्वत) D3 वृक्षा (for पृथ्वीं) D3 प्रस्थपाता , D6 रक्ततारा , T4 रत्नपाता, G2 रत्नतारा, G3 5 M4 रत्नधारा (for रक्तपाता) —(L. 19) G3 बहुधा (for °ला) G2 5 भूतेर् (for भूमेर्) —(L. 20) D3 समासाद्य , G2 तमास्यपि (for °सीनं) D3 सदधिरे ; G3 M1 3 नि° (for पि°) —(L. 21) D3 अस्त (for मध्यं) —G3 om line 22 D2 6 T G M3 4 प्राप्ते (for याते) —(L 22) D6 T2–4 G1 3 5 दिनस्य , T1 M4 दीनाश्च (for घनेषु) M1 3 -नीळेषु , M3 नीलेषु (for मूलेषु) D3 दत्तेष्वा-स्पदकीलेषु (for °) D6 M1 3 गाव (for गाश्च) —(L. 23) D3 नरा सर्वे, D6 T3 नीरै D3 T3 4 कुम्भान् (for कुम्भी) D3 नरा सर्वे, D6 T3 नीरै पूर्णान् (for नीरैः पूर्णा) —(L. 25) M1 पत्रैर् (for वस्त्रैर्) T1 M4 वासयन्त्य (for वाह°) D6 बहून्, T4 स्तनान् (for पृथून्) —D3 om lines 26 37 —(L. 26) D6 T1 हृदि गतान्, T2 उदग° ; T3 4 G M4 द्रव° (for द्युति°) —(L 27) D6 गोपानाम्, G1 °ल ; G3 °लम् (for °ला) D6 आस्यशोभां (for °शोष) —(L. 28) D6 कुक्षि (for रूक्षं) T3 मृणाळे देहजं कुक्षिं (for °) D6 नळस्थाश्च , T3 G1 3 4 नाळ°, T3 4 नीडाश्चैव (for नीडस्थाश्च) —(L. 29) T1 G3–5 M अत्युष्णा

इतः कश्चित्ततः सद्यस्ततोऽन्यत्र ततः पुनः ।
वाता ववुर्महावेगाः कालयन्तो रजो दिशः ॥
आग्नेयं तेज एवैतत्प्रसृतं माधवस्य ह ।
वर्धमाने महाघर्मे जगतः शोषहेतुके ॥
केशवे जगता पाले स्थिते वृन्दावने वने ।
व्याधिर्गोपकुले तत्र बभूव तुमुलो महान् ॥
व्याधयो विविधाकारा गोषु गोपालकेषु च ।
प्रादुर्बभूवुर्बहवो घर्मकाल उपस्थिते ॥
महिषाश्च भृशं तस्मा ज्वरातीसारमूर्छिताः ।
सहसा प्रपतन्ति स्म वज्रभिन्ना नगा इव ॥
स्तब्धलोमाक्षिपक्ष्माणो लम्बकर्णशिरोधराः ।
स्रवदक्षिमुखघ्राणा दन्तैः कटकटायितैः ॥
अपूर्वबर्णाः पशवो नेच्छन्तो यवसं तृणम् ।
अभीक्ष्णं चपलाङ्गाश्च परिनिम्नाक्षिमण्डलाः ॥
क्रन्दमानाश्च तिष्ठन्ति शयिताश्च सहस्रशः ।
भूमौ परिपतन्ति स्म स्रंसयन्तः शकृन्त्यपि ॥
एवंविधैरहोभिश्च पञ्चषैश्च दिनैरभूत् ।
महिषाणां गवां चापि दारुणं मृत्युसंशयम् ॥
अपूर्वमेव सहसा गोपालानामभूद्भयम् ।
पालयाने तु गोविन्दे गोपालैः सह गोगणम् ॥
सत्त्वसानां गवामेवं व्याधयश्च पृथग्विधाः ।
अप्रज्ञाताः प्रदृश्यन्ते वृद्धगोपालपण्डितैः ॥
मन्त्रैश्च भेषजैर्मुख्यैर्भिषजः शास्त्रयुक्तिभिः ।
यतमानाश्च गोपाला न शेकुस्तान्निवारितुम् ॥
कृत्वा चाङ्गेषु दहनं सिरावेधांश्च तद्विदः ।
कुर्वाणा बहुधा यत्नं न व्याधीन्प्रतिचक्रिरे ॥
ततो विषण्णमभवद्गोपालानां तदा कुलम् ।
सवृद्धबालं सस्त्रीकं व्याक्रोशद्व्याधिना स्वयम् ॥

(for °ला) T2 G1 अत्युष्णा धर्वरत्ना , T3 4 °ष्णा घसे मतसा (for °) —(L 30) G1 समाहिना ; G2 समन्तत , M4 समाहते (for °हता) —(L 31) D6 च भीतकैर्, G3 विभी° (for चैभीं°) T1 G4 M1 3 प्राणहरा , M5 प्राणहरा (for प्राणहरै) —(L 32) G1 किंपाका (for किंपाक) T1 corrupt for ° D6 G1 मृगान्द्विजान्, T4 रजो दिश (for मृगद्विजान्) — T3 om line 33 —(L 33) G2 तम (for तत) D3 हठात्कुनालथा सद्यस् (for °) D6 T1 M4 पुन , G3 तस (for तत) —(L 34) G1 महावेगात् (for °वेगा) M4 तोलयन्तो (for का°) D3 G1 दिशो दश , T1 रजो दिशि (for रजो दिश) —(L 35) D3 आग्नेयतेजसा चैतत् (for °), D3 प्रतत , T2 4 G2 5 प्रसूत , G1 प्रसृष्ट , M4 प्रसुत (for प्रसृत) —(L 36) G2 जगता (for °त) -कारके (for -हेतुके) —(L 37) D3 6 T1 2 G M4 मूले , T3 4 नाथे (for पाले) —(L 38) D1 आधिर् (for व्याधिर्) —(L 39) D3 6 T G M1 गोषु गोपालकादिषु (for °) —(L 40) D3 भाव (for -काल) —(L 41) M1 3 भृजस (for च भृश) D3 ज्वरवातैश्च मूछिता (for °) —(L 42) M3 सह ता (for सहसा) —(L 43) D3 आस्वासा यस्तया गावो (for °) D3 T4 बद्ध (for लम्ब) —(L 44) T3 G3–4 M4 स्रवदक्षिश (for स्रवदक्षि) T1 -मुखा घूर्णा (for मुखघ्राणा) M5 प्रक्षीणमुखवक्त्रर्माणो (for °) — T3 4 om 44°–45° G3 M1–3 दन्तै कटकटायित (G3 °न्विता) (for °) — For line 44, D3 subst

2** प्रास्रवन्प्रश्रितमुखा घ्राणदन्तैः प्रसारितै ।

—(L 45) D3 नञ्चरन्ति (for नेच्छन्तो) T3 4 नेच्छन्ति पश वस्तृणम् (for °) —(L 46) D6 M1 3 अभीक्ष्ण (for °क्ष्ण). D3 T3 चञ्चलाङ्गाश्च (for चप°) D6 म्लानाक्षि (for निम्नाक्षि) D3 पतन्ति स्म महीतले (for °) —(L 48) T4 M1–3 पतन्त्यश्च (for °न्ति स्म) M1 2 सस्रजन्त्य , M5 स्रस्र न्त्यश्च , M4 ह्रासयन्त्य (for स्रस°) D6 सस्रवन्त्य शकृन्त्वि ; G3 सस्रवन्त पतन्त्यपि (for °) — M1 3 om line 49 —(L 49) T3 अनेकैश (for अहोभिश) T1 पञ्चकैश्च , T2 G1 पञ्चाष्टैश्च , G4 M4 पञ्चपष्ठैर् (for °षैश्च) D3 पञ्चभि सप्तभिस्त्वभूत् (for °) —(L 50) D3 T4 गवा चैव , T3 मृगाणा च (for गवा चापि) D6 -सश्रयम् (for -मश°) T1 M4 दारुणो मृत्युमशय (for °) —(L 51) M1 अपूर्वेवेष महसा (for °) —(L 52) D3 पालयत्येव गोविन्दे ; G4 °यामास गोविन्दो (for °) —(L 53) D1 सवनाला गवा मेने (for °). T3 व्याधिरूपा , T4 व्याधिमाप (for व्याधयश्च) T2 G1 पृथ कपृथक् (for °ग्विधा) D2 व्याधिरूप पृथग्विधम् (for °) —(L 54) T1 4 मण्डलै (for पण्डितै) —(L 55) G4 भिषग्भिर् (for भेषजैर्) D3 T1 G3 5 M1–3 -युक्तिभ (for °क्ति) —(L 56) T3 [illegible] निवारितुम , T4 शेकुस्त त्रिनि°.

G1 °भेदाश्च तद्विधा (for °) — After line 58, T1 reads lines 67°–69°, repeating the same in its proper place M1–3 om lines 59 66 T3 reads lines

भृशमार्तमभूत्त्रस्तं सनिपातज्वरार्दितम् ।
सर्वमर्मातिगतया महावेदनया युतम् ॥
पीडिताः पिटकाभिश्च प्रथिताः सर्वतस्तनुम् ।
सिरास्थिमांसं निर्भिद्य प्रादुर्भूते सवेदनैः ॥
निष्क्रियाभिस्तथान्याभिर्व्याधिभिर्भृशपीडिताः ।
विपन्ना वृद्धगोपालाः सगोयूथास्त्वथापतन् ॥
गोपालाश्च तथान्ये च ये च तद्वनवासिनः ।
सर्वे परिपतन्ति स्म पिबन्तो यमुनाजलम् ॥
यमुनातीरजेनाशु स्पृष्टाः सर्वे च वायुना ।
व्याधिरूपैर्बहुविधैर्भृशमार्तास्तदाभवन् ॥
सरीसृपाश्च व्याला ये मृगाः सर्वे च पक्षिणः ।
प्राणिनो विविधाकारा यामुनं वनमाश्रिताः ॥
ते सर्वे मृतसङ्कल्पा मृताश्चैव सहस्रशः ।
गोपालाः सह गोभिश्च परिपेतुर्दिशो दश ॥
सर्वे सवूर्णनयना निश्चेष्टा मूर्छिता भृशम् ।
पेतुर्वनचरा राजञ्जीवन्तोऽपि मृता यथा ॥
अपानमूत्रद्वारेभ्यो मुखनासाक्षिकर्णतः ।
शोणित लोमकूपेभ्यो जन्तवः ससृजुर्बहु ॥
सर्वेषा प्राणिनामन्तः समन्तात्सव्रणैर्मुखैः ।
अशक्यमम्बु चाहर्तुं किं पुनर्भोजनादिकम् ॥
दन्ताश्च विप्रशीर्यन्ते केषांचिन्न च भाषणम् ।
रसनोद्गीर्यते कण्ठैः समन्तात्सव्रणैरपि ॥
दुर्गन्ध तु सह तत्र प्रादुरासीद्विशेषतः ।
सर्वेषु समवायेषु दुष्प्रेक्ष्य च समन्ततः ॥
आक्रोशबहुलं चासीत्सर्वतो यमुनातटे ।
नरगोमृगयूथानामार्तानां सर्वतोदिशम् ॥

59–66 followed by the repetition of lines 67–68 after 3**, T4 repeats lines 59 60 after the same —(L. 59) D3 ततो विषण्णमनसा, T3 4 (second time) तत्राविष्ट समभवद् (for ^{a}) —(L 60) D6 T1 3 4 (second time) G2 व्याकुल (for व्याक्रोशद्) D3 व्याकुलं व्याधिना छृतम् (for ^{b}) —(L 61) T1 श्रमार्तमभवत्त्रस्त (for ^{a}) D6 -ज्वरार्पितम् (for °र्दितम्) D3 सनिपात इवार्पितम् (for ^{b}) —(L. 62) D3 ममाभि, D6 T4 -धर्माति, T3 मर्माधि, M4 मर्मास्थि (for °ति) D6 T1 2 4 G M4 युता (for युतम्) —(L 63) D6 फलकाभैश्च, T1 पिडिकाभिश्च, G2 T4 पिटकाद्यैश्च; G1 3-5 M4 पिट(G1 °डि)काभिश्च, G2 पिङ्कलाभैश्च (for पिटकाभिश्च) D3 पीडिकापीडरैश्चैव (for ^{a}) D6 G2 प्रथितै (for °ता) D3 प्रथितै सर्वतस्तत, T3 प्राणैश्च प्रथितैस्तनुम्, T4 व्रणैश्च प्रथिते तनुम् (for ^{b}) —(L 64) G2 शिरोस्थि (for सिरास्थि) T1 4 G3 5 M4 मासान् (for मासं) D6 T3 शिरोस्थिमासान्निर्भिद्य (for ^{a}) G5 सु (for स) —(L. 65) D3 [आ]ताभिर् (for [अ]न्या°) T3 -दु खिता (for -पीडिता) —(L. 66) D3 वृत्तेन (for विपन्ना) D6 T2 G2 अवापतन्, G3 स्वधा° (for स्त्वथा°) D3 स्वर्गे देवा इवाभवन्, T3 4 स्वर्गाद्भ्रष्टा इवाभवन् (for ^{b}) —(L 67) T1 (both times) 3 (first time) 4 चान्ये (by transp) T1 (both times) 3 (first time) 4 ते सर्वे वनवासिन (for ^{b}) —T4 M3 ins after line 69 T3 after line 70 M1 2 after line 86

3** तदा गोपगणान्सर्वान्स व्याधि समपद्यत ॥
ज्वरिता केचिदापेतुरपरे यक्ष्मिणोऽभवन् ।
अन्येऽतिसारसयुक्ता यमुनावायुवीजिता ॥
एवं बहुविधाकारा व्याधयो गोषु विष्ठिता ।
केचिन्मृता समापेतुर्मरिष्यन्तस्तथापरे ॥

[(L. 1) T3 ततो (for तदा), M1 2 ततो गोपगण सर्वे (for ^{a}) —(L 2) T3 अपरे यक्ष्मणा वृता (for ^{b}) —(L. 3) T4 M3 जीविता (for वीजिता) —(L. 4) T3 विधाधारैर् (for °कारा) T3 -व्याधिभिर्भृशपीडिता (for ^{b})]

— M1 2 om line 70 M3 om lines 70–86 —(L. 71) D6 T2 3 G M4 च (for ये) —(L 72) T1 G3 यमुना (for यामुनं) —(L 73) D3 मृत्यु (for मृत) T3 भूताश्च (for मृताश्च) T2 G1 सर्वे (for चैव) —(L. 74) D3 गोपाला पादशोफाश्च, T4 M1 2 °लै सह गोप्य(T4 °पै)श्च (for ^{a}) D3 T3 4 सहस्रश (for दिशो दश) —(L 75) D3 T1 2 G M4 G2 4 स्स (for स°) —(L. 76) D3 T3 4 सेतुर्वनेचरा राजन् (for ^{a}) T1 वने (for वन) G2 (also as above) मृता इव यथा मृता (by transp), —(L 77) G3 नासिक (for नासाक्षि) —(L. 78) M4 सुस्रुवुर् (for ससृजुर्) —(L 79) D6 T2 2 G M4 अन्नाद (for अन्त°) — D3 T3 4 om line 80 —(L. 80) M1 2 किं पुनर्भोजन परम् (for ^{b}) —(L. 81) T3 प्रति, G1 [अ]पि प्र (for विप्र) G2 M4 -शीर्यन्त (for °न्ते) D3 वमतो रुधिरं दन्तैर्, T1 2 दन्ताश्च पर्य(T3 प्रत्य)शीर्यन्त, T4 °श्च प्रति शीर्यन्ति (for ^{a}) T G3 भक्षणम् (for भाष°) D3 नाभूत्किंचन भाषणम्, T1 कथंचन न भा° (for ^{b}) — M1 2 om line 82 —(L. 82) T4 रसनोमायते कण्ठे (for ^{a}) D3 सदन्तै (for समन्तात्) —(L 83) D3 दुर्गन्धा दुष्प्रभास्तत्र, M1 2 °न्धो दु सहस्तत्र (for ^{a}) D3 T3 प्रादुरासन् (for °सीद्)

नाहारं भुञ्जते गावो नौषधं न च खादनम् ।
श्वासमात्र व्रजं सर्वं शयितं गोगणैः सह ॥
एवं गते व्रजे तस्मिञ्श्वासमात्रे स्थिते नृप ।
अथ कृष्णश्च रामश्च कैश्चिद्गोपैः सहापरैः ।
पृथगन्यत्र सधासमादावेवाभ्यरोचताम् ॥
बालोऽपि बुद्ध्या सचिन्त्य कृष्णः कमललोचनः ।
इदमत्रेतिकर्तव्यमिति निश्चितवान्प्रभुः ॥
क्रोशमात्रमतिक्रम्य पर्वतेनान्तरीकृतः ।
परःशतैः स्वसखिभिर्नीरोगः समपद्यत ॥
मृच्छिलाशर्करावृक्षतृणकाष्ठलतागुणैः ।
भुवः सस्थानमालोक्य खानयामास मेदिनीम् ॥
उत्पाद्य सलिलं कृष्णः स्वयूथ्यैः सह गोगणैः ।
तज्जलं स पिबन्कृष्णो नीरोगः समपद्यत ॥

तद्दृष्ट्वान्ये च गोपालाः शक्त्याल्पतरया युताः ।
प्रयाणसन्ततिष्ठन्ति तेषां कृष्णोऽभवद्गतिः ॥
नन्दगोपो यशोदा च पुत्रौ दृष्ट्वा निराकुलौ ।
भृशमार्तियुतौ चास्तामन्तःप्रीतियुतावपि ॥
बन्धुवर्गोऽपि सुमहान्नन्दगोपस्य चाभवत् ।
तमवेक्ष्य भृशं त्रस्तो नाभवत्कृष्णसंनिधौ ॥
अनेन बन्धुवर्गेण सह मे गोधनेन च ।
म्रियेय चाहमप्यत्रेत्येवं मतिरजायत ॥
अथ कृष्णश्च रामश्च ज्वरितौ पितरौ तदा ।
श्रुत्वैव परमोद्विग्नौ व्यथितौ किल तौ स्थितौ ॥
बन्धुवर्गं च सकलं गोधनं च तथागतम् ।
दृष्ट्वा परमसंत्राससमागतौ बलकेशवौ ॥

Colophon

— M1 2 om line 84 — (L 85) T1 आक्रोशशब्दबहुल, M1 2 °शो बहुलश्चासीत् (for a) — (L 86) T1 नादेन (for नरलो) M2 नृप (for मृग) D3 -भारीणाम् (for -यूथानाम्) D3 T1 3 4 M1 2 आर्तानां पक्षिणामपि (for b) — (L 87) D3 6 T1 2 G M3 4 नापो (for गावो) T2 4 नाहारमपि भोक्तुं वै (T4 वा भोक्तुं), M3 नाहारं भजते नापो (for a) T2 G3 5 औषधं (for नौ°) D6 च न (by transp) D3 भाषणम्, G1 पोषणम्, G4 खेदनम् (for खादनम्) T3 4 नौषधं न रसायनम् (for b) — (L 88) D3 व्रजे सर्वे, T2 G1 व्रजा सर्वे (for व्रजं सर्वं) D3 T2 G1 शा(D3 श)यिता, T3 M3 शयितु (for °तं) — M2 om line 89 — (L 89) T2–4 G5 व्रजे गते (by transp) D6 मात्र (for श्वास) D3 मात्रा स्वयं, M4 मात्र गते (for मात्रे स्थिते) — (L 90) D6 तैश्च (for कैश्चिद्) M2 तथा (for सह) D3 स्वकीयैर्गोपकैः सह, T3 4 बहुभि(T4 स्वकीयैं)र्गोधनैः सह, M1 पर्वतेनान्तरीकृतम् (for b) — (L 91) D6 T2 4 G5 M4 प्ररोचताम्, G2 व्यरो°, G3 प्रचोदिता (for [अ]भ्यरोचताम्) — (L 92) T1 सचक्रे (for संचिन्त्य) — (L 93) D3 [ए]व (for [इ]ति) G1 विभु (for प्रभु) — (L 94) D4 [अ]न्तर कृतम् M2 °रीकृतम् (for °रीकृत) — T2 G1 om line 95 — (L 95) D3 परं श्रेय, M3 पर शतैः (for परःशतैः) T1 3 4 G2 3 5 च (for स्व) D6 विरोग (for नी°) — G2–4 om (hapl) lines 96–99 — (L 96) D3 M1 2 मृत्तिका (for मृच्छिला) T3 G2 लतागणैः, T4 G1 -लताङ्कुरैः (for लतागुणैः) — (L 97) D3 6 T4 G1 2 भुवः सस्थानसन्धिषु (for a) D3 चिन्तयामास मेदिनीम् (for b) — (L 98) D3 उत्पाद्यसलिलं कृष्ण, D6 °द्य सलिलं कृष्ण (for a) G2 स (for स्व) — (L 99) D3 पिबन्रूपो बहिस्थानात् D6 T3 G1 2 5 पिबन्हृदनिश्चलान्स्यन्, T1 3 4 M4 पिबन्नन्यबहि पान (T1 °हिश्चाच) (for a) T4 विरोग (for नी°) — (L 100) T3 ते (for [अ]न्ये) T4 भक्त्या (for शक्त्या) G1 [अ]न्यतरया (for [अ]ल्प°) G1 शक्त्याल्पतरया युतम् (for b) — (L 101) D3 6 S (except M1 2) प्रयत्नम् (for प्रयाणम्) T1 गति प्रभु (for ऽभव द्गति) — (L 102) D3 दृष्ट्वा पुत्रौ (by transp), T3 4 दृष्ट्वा दृष्ट्वा T2 G1 पुत्रं दृष्ट्वा निराकुलम् (for b) — (L 103) D3 परात्, T4 युतौ वा, G1 M1 युतात् (for -युतौ च) D6 भृशमार्तियुतो वास्ति (for a) T2 तत प्रीति (for अन्त प्रीति) — (L 105) T1 समवेक्ष्य (for त°) D6 तासां, M2 (inf lin as above) त्रस्तो (for तस्तो) D3 तेनैव सह संत्रस्तो; M4 समवेक्ष्य भृशं ग्रस्तो (for a) D3 हि (for न) M3 संनिधे (for °धौ) — (L 106) D3 सह गोपैर् D6 सहसा गो, G1 समसौ गो (for सह मे गो) — (L 107) D6 T3 4 G2–4 M1 म्रियेयम्, T2 G1 त्रायेयम् (for म्रियेय च) D3 म्रियेऽप्यहमपि वने (for a) D3 6 एव (for [इ]त्येव) — (L 108) D6 T1 2 G तत (for अथ) D3 व्यथितौ D6 T G M4 ज्वरार्तौ (for ज्वरितौ) — (L 109) T3 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) T1 G2 किल स, M4 तु च्यव- (for किल तौ) D3 T3 4 व्यथितौ तौ बभूवतु (for b) — M1 2 om lines 110–111 — (L 110) T3 नन्द च (for सकल) D3 यथा यथा, T4 तथाविधम् (for °गतम्) T3 यशोदा च तथाविधम् (for b) — (L 111) T1 -संतापम्, T2 G1 3–5 संत्रासौ (G1 2 °सा) (for °सम्) T3 G1 2 5 व्याकुलौ (for आगतौ) D3 T1 3 4 राम (for बल) G4 व्याकुलौ कृष्णकेशवौ (for b) — Colophon om in T4 — Mention of Kṛṣṇa D3.

वैशंपायन उवाच ।

अथ तस्यामवस्थायां गोपालानां वयोतिगः ।
विदेहादागतः कश्चित्तस्मिन्कोलाहले किल ॥
स बन्धुवर्गं संप्रेक्ष्य गोधनं च तथागतम् ।
प्रोवाचामृतसकल्पं वाक्यं विद्वान्सभागतः ॥
वयं पशून्समाश्रित्य जीवामो विगतज्वराः ।
पशूनां च पतिर्देवः सर्वथा वृषभध्वजः ॥
तस्यार्चनविधिं शीघ्रं कुरुध्वं गोवृषस्य च ।
येन शान्तिमवाप्स्यामो न मन्त्रौषधपौष्टिकैः ॥
ब्राह्मणाञ्श्रुतसपन्नान्समाहूय यथाविधि ।
अस्मिन्संनिहिते स्थाने सम्यगर्चाम शंकरम् ॥
इत्युक्ताः कुलवृद्धेन ते गोपाः कृष्णमाश्रिताः ।
तथा चक्रुर्द्विजेन्द्रांश्च समाहूयार्चनाविदः ॥
उपहारैर्नमस्कारैरर्चनाभिरनेकधा ।
सुप्रीतमनसो विप्रास्तथा चक्रुर्यथाक्रमम् ॥
हविर्भिः पायसैश्चापि घृतेन पयसाम्बुना ।
सतर्पयन्तो विश्वेशं हुत्वा चाग्नौ वृषध्वजम् ।
देवीं स्कन्दगणांश्चैव गोवृष नन्दिकेश्वरम् ।
विनायक च सपूज्य स्तुतिभिश्चास्तुवन्हरम् ॥
मन्त्रैर्माहेश्वरैरेव शान्तिमङ्गलयुक्तिभिः ।
पूजयन्ति स्म विप्रेन्द्रास्तद्भक्ता भक्तवत्सलम् ॥
पुष्पैर्गन्धैश्च धूपैश्च दीपैश्चैव समन्ततः ।
पृथक्पृथक्समर्चन्ति ब्राह्मणा वेदपारगा ॥
अर्चा मूर्ध्नि कृतास्तिस्रः सप्तरात्र च सततम् ।
पृथग्गोघृतधारास्तु यथाविध्युपपादिताः ॥
तेष्वेवाह.सु विप्रेन्द्रा. संहिताध्ययने रताः ।
त्रिभिर्वेदैस्तथा चक्रुर्महादेवप्रसत्तये ॥
गानैश्च केचिद्गायन्ति शकर वृषभध्वजम् ।
नृत्यन्ति च विशेषेण रुद्रप्रीत्यर्थमुद्यताः ॥
भ्रूक्षेपैरक्षविक्षेपैर्मुखरागनयनसूचकै. ।
हस्तविन्यासयोगैश्च पादघातैश्च भागतः ॥
नृत्तं कुर्वत्सु विप्रेषु शिवस्य प्रमुखे तदा ।

— *Adhy name* D3 व्याधिकथनम्, D6 G2 3 व्याध्युपद्रव, T3 G1 व्याध्युपद्रवकथनम् — *Adhy no* D3 65, T1 G3 5 M4 60, T2 G1 59, T3 66, G2 4 57, M1 3 56 T1 om. the ref — (L 112) T G1 3–5 M4 वयोधिक (for °तिग) — (L. 113) D3 विदेशाद् (for °हाद्) T3 4 सति (for किल) — (L 114) T3 4 तथाविधम् (for तथा गतम्) — (L. 115) T3 प्राह चामृतकल्प तद् (for °) T1 सभां गत, T3 4 G1 M4 समागत• (for सभा°) — (L 118) M1 2 [अ]र्चना (for °न) D3 Γ3 3 G M4 वृषभस्य (for गोवृषस्य) — (L 119) D3 6 T2–4 G M4 तेन (for येन). M4 -सूक्तिकै (for -पौष्टिकै) D2 न च मन्त्रौषधादिभि, D6 T1 3 4 G2–5 M1 2 न मन्त्रौषधिपुष्टिकै (T3 °भि), M4 सम न्त्रौषधपुष्टिकै (for [^b]) — (L. 120) T1 वृद्ध, T4 घृत (for श्रुत) D3 ब्राह्मण श्रुतसपन्न (for °) — (L. 121) D3 G1 M3 यस्मिन्, T3 4 त° (for अ°) G1 संनिहित (for °ते) D3 सम्यगायाति शकर (for [^b]) — (L 122) G1 इत्युक्त्वा (for °क्ता) D3 [ए]ते गोपा, T1 गोपाला (for ते गोपा) T3 G1 M4 ते गोपा कृष्णमंश्रि(M4 °पालि)ता (for [^b]) D3 — (L 123) T3 4 [अ]र्थकोविदान् (for [अ]र्चनाविद) D3 समाहूताश्च तद्विद (for [^b]) — (L 124) D6 T G1 3 4 5 M4 उपचारैर्, G3 °स्कारैर् (for °हारैर्) D3 सपर्याभिर् (for अर्चनाभिर्) — (I 125) G3 स्व- (for सु) T3 4 यथा सुखम् (for °क्रमम्) — (L 126) D3 [ए]व (for [अ]पि) T2 G1 मधुना (for पयसा) G5 घृतेन पयसां पुन (for [^b]) — (L 127) D3 T3 M3 सतत घो(T3 तो)षयन्तौ वै, T1 तर्पयन्तोऽपि विश्वेशं, T4 सतोषयन्तो वि° (for °) T3 4 [अ]ग्निं (for [अ]ग्नौ) D6 T1 3 G M4 हुत्वा चाग्निं (M4 °त्वाग्निं च) विभावसुम् (for [^b]) — G4 om lines 128 131 — (L. 128) T4 दिवि (for देवी) D3 T1 3 G1 3 5 M स्कन्द (for स्कन्द) T1 [अ]पि (for [ए]व) — (L 129) T3 विधिभिश् (for स्तुति°) D3 सस्तुवन् (for चास्तु°) D2 विधिभिश्चाशु वै हरम्, T4 स्तुतिभिश्चावने हरिम् (for [^b]) — (L. 130) D3 देव (for एव) G2 मन्त्रैर्महेश्वरेणैव (for °) D6 पुष्टिभि, M4 सूक्तिभि (for -युक्तिभि) — (L. 131) T3 4 विप्रेन्द्रास् (for °न्द्राम्) — T3 4 M4 om (hapl) lines 131[^b] 136[^b] T2 G1 3 5 तं भक्ता (for तद्भक्ता) M3 वत्सला (for °लम्) — (L 132) D3 स (for the first च) — (L. 133) D3 स्मार्चयन्ति (for समर्चन्ति) — (L 134) D6 6 T1 2 G स्थितास् (for कृतास्) — D3 M3 om line 135 — (L. 135) M1 2 घृतगो घृतधाराश्च (for °) G3 तथा (for यथा) — (L. 136) T3 4 रतान् (for रता) — (L. 137) D6 -प्रशान्तये; D6 -प्रमत्तये, T1 M4 प्रसादनम् (for प्रसत्तये) — (L. 138) M4 गानेन (for गानैश्च) T3 गानैश्च गायन्ति स्म (for °) D3 ब्राह्मणा वेदपारगा (for [^b]) — (L. 139) M1–3 प्रनृ

सप्तमेऽहनि मध्याह्ने प्रोद्भूतं महदद्भुतम् ॥
तेषामेको द्विजेन्द्रस्तु वेदवेदाङ्गपारगः ।
उन्मत्त इव सजह्रे साट्टहासं पुनः पुनः ॥
दिव्यं नृत्तं समालेभे दिव्यं गेयं तथैव च ।
माहेश्वरेण भूतेन समाविष्टो विमोहितः ॥
विस्मिताः सर्व एवासंस्तस्मिन्सदसि ये स्थिताः ।
स च वै दिव्यनृत्तान्ते देवावेशी वचोऽब्रवीत् ॥
अस्मिन्मुहूर्ते कैलासादागतः परमेष्ठिनः ।
शासनं समुपादाय मूर्ध्ना सर्वजगद्गुरोः ॥
वर्तमानं पशूनां च गोपालानां च संकटम् ।
वने निवसतां ज्ञात्वा प्राणिनां च महद्भयम् ॥
युष्मदर्चाविशेषाच्च सौष्ठवाच्चेह कर्मणः ।
वचो गोवृषभक्त्या च पशूनां पतिरब्रवीत् ॥
शङ्कुकर्णाशु गत्वा त्वं यमुनातीरवासिनाम् ।
आर्तानां ब्रूहि मद्वाक्यं समाविश्य द्विजोत्तमम् ॥
सर्वप्राणिषु सर्वत्र द्वापरान्ते महासुरः ।
मनुष्यलोके भोगार्थं दृष्ट्वा वन्धूननेकशः ॥
जातः कालः कलिर्नाम विरोचनसुतो बली ।
अनुजातो बलेः पूर्वमसुरेन्द्रो महाबलः ॥
विषवृक्षः कपित्थोऽभूत्कालिन्द्या दक्षिणे तटे ।
प्रभूतस्कन्धविटपः खगैरनुपासितः ॥
परिवारास्तमाश्रित्य बहुभृत्यास्तदाश्रयाः ।
विषकण्टकिनो वृक्षा लता वल्ल्यश्च जज्ञिरे ॥
तस्य भार्याः सपत्नाश्च सहस्रतनयास्तथा ।
गोभूता वत्सभूताश्च चरन्ति यमुनातटे ॥
निर्गोपा वनगावस्ता दर्पयुक्ताः सवत्सकाः ।
विषवृक्षस्य च फलमुपयुञ्जन्ति निर्वृताः ॥
स च द्वादशवर्षान्ते वृक्षः पुष्पफलाकुलः ।
तदा भवन्ति रोगाश्च तद्गन्धरसमूर्छिताः ॥
स तु पुष्पितमात्रेण भवेत्फलयुतो द्रुमः ।
विसृजन्कटुकं गन्धं व्याधीनामाकर मुहुः ॥
पुरा तद्वनमुत्सृज्य जीवन्ति प्राणिनो भयात् ।

ष्यन्ति (for नृत्यन्ति च) D3 उद्गता , D6 T3 4 G2 4 M1-3 उद्धृता (for उद्यता) G1 तत्र प्रीत्यर्धमुद्गता (for [b]) — D5 T3 4 M1-3 om (hapl) lines 140-141 — (L. 140) D6 अत्र , T2 G3 4 आक्षि (for अक्ष) — (L. 141) T1 2 G1 3 4 M4 भागश (for °त) D6 पादपादैश्च भागश (for [b]) — (L. 142) T3 नृत्य (for नृत्त) — (L. 143) D3 T3 4 प्रभूत (for प्रोद्भूत) D6 प्रादुर्भूतमहद्भुतम् (sic) (for [b]) — (L. 144) G1 द्विजश्रेष्ठो (for द्विजेन्द्रस्तु) — (L. 145) T1 सान्द्रहास (for साट्ट°) — (L. 146) T1-3 G1 3-5 दिव्य (for दिव्य) D6 वृत्तं (for नृत्त) D3 दिव्यनृत्तं समारब्धं (for [a]) D3 दिनदोषे , T2-4 G1 3-5 M4 दिव्यगेयं , M3 दिव्य गान (for दिव्यं गेय) — (L. 147) D3 5 G2 ऽभि , T3 5 G1 3-4 M4 हि , T3 ऽपि (for वि) — (L. 148) D3 एतस्मिन् , G1 एवासुस् (for °सन्) D3 आसन्माहेश्वरे तथा (for [b]) — (L. 149) D3 वृत्तान्ते (for -नृ°) D3 देवदेव , T3 देवादेशी , G2 देवश्रेष्ठ , M1-3 दैवावेशी (for दे°) — (L. 150) T3 तस्मिन् (for अ°) — (L. 151) T3 4 शासनं समुपस्थाय (for [a]) D3 नत्वा , G3 शर्व (for सर्व) T3 मूर्ध्ना स्पक्षं स शूलिनः (for [b]) — (L. 152) D6 सु (for the first च) — (L. 154) T3 कर्मणाम् (for °ण) — (L. 155) D3 वाचो , T3 G2 वाचा (for वचो) G3 -ध्वज (for -वृष-) — (L. 156) D3 -वासिनः (for °नाम्) — (L. 157) D3 सर्वे च (for आर्तानां) T3 समादिश्य (for °विश्य) — (L. 158) D6 संभूत्वा , T1 2 G1 3-5 संभूता (for सर्वत्र). D6 T1 2 4 G1 3-5 M4 महासुरा , M1-3 °सुरान् (for °सुर) — (L. 159) T1 G3-5 भोगार्थं (for भो°) G2 मनुष्यलोक रक्षार्थं (for [a]) — (L. 160) T4 क्षान्त , M4 जातान् (for जात) D6 काले (for काल) D3 G1 बलि (for बली) — (L. 161) T4 अनुज्ञातो , G4 दनो पुत्रो (for अनुजातो) — (L. 162) D6 G1 वृष (for विष) G3 वृक्षे (for -वृक्ष) — (L. 163) D3 6 T1 2 4 G1 2 4 5 M कालिन्द्यां (for °न्द्या) — (L. 163) T3 4 G M4 प्रसून (for प्रभूत) D3 खगैरप्यनुपासित ; T3 खगैरनुनादित (for [b]) — (L. 164) D3 T4 परिवारे समाश्रित्य (for [a]) G4 तदाश्रिता (for °श्रया) — (L. 166) D6 T3 G1 3 5 तु सहागन , G4 तु ता आसन् (for सप त्नाश्च) T3 सस भार्यास्तु तस्यासन् (for [a]) T2 4 तथो (for तथा) — D6 om line 167 , T4 reads it twice M4 om (hapl) line 167[b]-171[a] — (L. 168) D3 T G1 3-5 निर्गोपा वनगा गावो (D3 चरमा) (for [a]) T3 4 दर्पयुक्त (for दर्पयुक्ता) — For line 168, D3 subst

4** निर्गोपाश्च तथा गाव सवत्सा सर्पिणो वने ।

— (L. 169) G2 फलानि (for फलम्) T3 वै सदा (for निर्वृता) — (L. 170) D3 ते (for स) D3 वृक्षा (for वृक्ष) T2 -समाकुल , T3 4 G1 3-5 -फला° (for -फल°) T3 तेषां (for तदा). — (L. 171) T1 2 4 G3-5 M1-3 तथा , — (L. 172) T3 मात्रे सो — T3 G2 om. lines 172-175

द्रुमाणां च मवेद्व्याधिर्वृक्षावेशसमुत्थितः ।
अस्मिन्काले हि गोपालाः प्रायशस्तद्वनं गताः ।
गोभिः सह चरन्ति स्म ते वृक्षस्याविदूरतः ॥
पर्यायाद्द्वादशाब्दानामस्मिन्काले समागते ।
वृक्षश्च पुष्पफलवान्कपित्थः समजायत ।
अत्यासन्नतया कष्टमभूद्वनिवासिनाम् ॥
अन्यथाह महादेवो नन्दगोपसुतावुभौ ।
विषं च विषवृक्षं च शक्तौ शीघ्रमपोहितुम् ॥
इतः परं व्याधयश्च न भवन्तीह पूर्ववत् ।
गावो गोपाश्च जीवन्तु प्रसादात्परमेष्ठिनः ॥
अहं तत्र गमिष्यामि यत्रास्ते परमेश्वरः ।
अम्बिकाकुचकस्तूरीपङ्काङ्कितभुजान्तरः ।
इत्युक्त्वावेशितो विप्रः संज्ञां स्वामाप्तवांस्तदा ॥
अथ सर्वे तु गोपालाः सप्रेक्षन्त परस्परम् ।
रामकृष्णौ विशेषेण प्रेक्षन्ते स्म मुदायुताः ॥
तेषामिङ्गितमाकारं ज्ञात्वा कृष्णः स्वबान्धवान् ।
इदमाह वचो धीमान्मधुरं मधुराकृतिः ॥
शासनाद्देवदेवस्य वयं सर्वे विषद्रुमम् ।
यास्यामो गोपवृद्धाश्च तिष्ठन्त्वत्र सबालकाः ॥
इत्युक्त्वा सहसा कृष्णः कृत्वा विप्रान्प्रदक्षिणम् ।
देवालयं च तद्धीमान्प्रययौ यमुनानिलम् ॥
सङ्कर्षणेन सहितो युवानो गोपपुंगवाः ।
सिंहनादं प्रकुर्वन्तः कृष्णस्य पुरतो ययुः ॥
मुक्तरोगा गणपतेः पश्चादागमनाद्धरेः ।
पृष्ठतः सर्वगोपाला ब्राह्मणाश्च तमन्वयुः ॥
विचिन्वाना यथोद्दिष्टं सर्वत्र यमुनातटे ।
आघ्राय तिक्तं रूक्षं च दुर्गन्धं घ्राणदुःसहम् ॥
तमपश्यन्नदीतीरे प्रभूतं वृक्षमुच्छ्रितम् ।

(for ॰मात्रेण) T3 रागो यतो (for फलयुतो) — (L. 173) D6 कण्टक (for कटुक) D6 T1 G2–6 M4 विषम् (for मुहु) — G4 om lines 174–175 — (L. 174) D3 द्रवन्ति (for (for जी॰) — (L. 175) D3 नराणा (for द्रुमाणा) T1 विषावेश , M4 विषवेग (for वृक्षावेश) T3, 4 वृक्षवेषमुपस्थित , G3 वृक्षवेषसमुत्थित , G5 व्याधिरूपाणि जज्ञिरे , M3 वृक्षविशसमुद्भव (for ॰) — G5 om lines 176–179 — (L. 176) G1, 3, 4 तस्मिन् (for अ॰) T2 तस्मिन्काले हि गोपालान् (for ॰) — (L. 177) D3 T1, 2, 4 G3, 5 M तद्वृक्षस्य (for ते वृ॰) — (L. 178) D3 T3 M4 पर्याये (for ॰याद्) T3, 4 G1, 2, 4 तस्मिन् (for अ॰) G3 समागते (for क॰) — After line 179, D6 T1, 2 G1, 2, 4 M4 ins

5** व्याधयश्च ज्वरादीनि बहुरूपाणि जज्ञिरे ।

— (L. 180) T3 अत्यासन्न् (for अत्या॰) D6 T3, 4 G1, 2, 4 इदम् (for क॰) D3 T3, 4 G5 तत्र (for अत्र) M1–3 अभूत्तत्र महान्वादः (for ॰) — (L. 181) M4 अन्यम् (for अन्यथा) — (L. 182) D3 T1, 4 G1, 3, 5 M2 शक्तो (for शक्तौ) M3 प्रमोहितुम् (for अपो॰) — (L. 183) D1 T4 बाधन्ते स्म , D6 T2 G1, 3–5 प्रबाधन्ति , T1 प्रबाधन्ति ; G2 प्रधावन्ति , M4 प्रजायन्ते (for भवन्तीह) — For lines 182–183 T3 subst

6** समृत्यो विषवृक्षश्च उभाभ्यां चैव एव हि ।
छेदिते व्याधयस्तस्मिन्न जायन्ते स्म पूर्ववत् ॥

— (L. 184) D6 G2 गोपी॰ , T1, 2 G1, 3–5 M4 गोप्यो (for गावो) T2–4 जीवन्ति (for ॰न्तु) — D3 om lines 184b–189a — (L. 185) G2 अत्र (for तत्र) — T3, 4 M1–3 om line 186 Before line 187, G3 ins वैशंपायन — (L. 187) D6 T4 G3, 4, 5 M [उ]क्त्वा (for [उ]क्त्वा) G2 चावाप्तवान् (for स्वामा॰) T3 G1 संज्ञां स्वामप्यवाप्तवान् (for ॰) — For line 187, T3 subst

7** इत्युक्त्वान्तर्हित स्याश्च शङ्कुकर्णो महाबलः ।

— (L. 188) D6 T G M1, 4 सप्रेक्षन्ते (T1, 4 M4 ॰न्त ; M2 ॰न्त), M3 स्वप्रेक्षन्त (for ॰क्षन्त) — (L. 189) T3, 4 G1, 3, 4 रामकृष्ण॰ (for ॰कृष्णौ) D6 G3, 5 M4 मुदान्विता , T3 G1 मुहुर्मुहुः (for मुदायुता) — (L. 190) D3 आचार (for आकार) D3, 6 T G M4 सबान्धवान् (T2 G3 ॰व) (for स्वबा॰) — (L. 191) T1 उवाच च (for इदमाह) T1 G2, 4 मधुरान् (for ॰रं) — After line 191, D6 T1, 2 G M4 ins

8** अबालो बालरूपेण मोहयन्सर्वमानुषान् ।
[D6 मोक्षयन् (for मोह॰)]

— (L. 192) D6 T1, 2 G M4 इन्तुं (for सर्वे) — (L. 193) D3 यास्यामो वृक्षगोपार्श्वे , T G1–5 M4 ॰मो वृद्धगोपाश्च (T3, 4 G3, 5 ॰लास्तु), G1 ॰मो वृद्धा गोपाश्च (for ॰) D3 ते वृक्षा यत्र निर्गता (for ॰) — (L. 194) D3 T2, 4 विप्रान्कृत्वा (by transp) — (L. 195) D3, 6 T G यामुनं (for यमुना) — (L. 199) T1, 2 G1, 3–5 सह , T3 चापि (for सर्वे) G4 M3, 4 समन्वयुः (for तम॰) — (L. 200) D3 विचिन्वन्ते (for ॰न्वाना) T3, 4 यमुनापर्वतेषु (T1 ॰र्थे)के (for ॰) — (L. 201) D6 T3 G3–5 तिक्त (for तिक्तं)

दूरादेवाम्बरतले घनस्योपरि केतुवत् ॥
टङ्कैः कुन्तैः कुठारैश्च खनित्रैरपरैर्दृढैः ।
छित्त्वा ते तद्वनं घोरमविदुर्वेधमायमैः ।
द्रुमवल्लीलतागुल्मैर्दानवैरभिरक्षितम् ॥
विषवृक्षांश्च तांश्छित्त्वा तावुभौ रामकेशवौ ।
जग्मतुस्तस्य वृक्षस्य समीपं प्राणिविद्विषः ॥
तौ त ददृशतुर्दैत्यं वृक्षभूतमवस्थितम् ।
त्रिंशद्व्यामायतस्कन्धं तदर्धपरिणाहिनम् ।
अत्युच्छ्रितं महाशाखं सर्वप्राणिनिराश्रयम् ॥
तौ समीक्ष्याद्य गहने सवत्सा मदगर्विता ।
अदृष्टमानुषाः पूर्वं गावस्तस्थुः कुतूहलात् ॥
तावुभावपि संप्रेक्ष्य रामकृष्णौ विषद्रुमम् ।
पर्वैरपर्वैर्नालैश्च सर्वतः संवृतं फलैः ॥
सरवधो काष्ठपाषाणैः शातयामासतुः फलम् ।
उच्छ्रित्य बाहू विपुलौ निर्भुज्य दशनच्छदम् ॥
विक्षेप चक्रतुः खण्डैः काष्ठानामश्मनामपि ।
फलान्यशातयत्कृष्णो हस्ताभ्यां काष्ठशङ्कुभिः ॥
हस्तग्राह्याननेकांश्च काष्ठान्पाषाणसंचयान् ।
प्रददुः सत्वरा गोपास्तयोर्हस्तेषु सर्वतः ॥
उद्यम्याहत्य तैरेवमूर्ध्वरक्तावुभावपि ।
फलानि कुम्भमात्राणि पातयांचक्रतुः क्षितौ ॥
तौ बृहद्भिः समाघ्नन्तौ बहुशाखास्त्वनेकधा ।
पात्यमानैः फलैश्चैव चक्रतुस्तुमुलं स्वनम् ॥
गोपाश्च नेदुः संहृष्टा नेदतुस्तौ च सिंहवत् ।
फलशाननजश्चासीदेकीभूतो महारवः ॥
ताश्च गावो भृशोद्विग्ना आसुर भावमाश्रिताः ।

D3 T4 प्राणि G4 प्राण (for घ्राण) — (L. 202) M4 तत पश्यन् (for तमप°) D6 T1 2 4 G M4 ऊर्जितम्, T3 उत्थितम् (for उच्छ्रि°) — (L. 203) G4 [अ]म्बरे ल्म (for °रतले) D3 दैवाद्दराममालक्ष्य (for °) M4 केतुमान् (for °वत्) — (L. 204) M4 विषवृक्षान्कुठारेण (for °) — (L. 205) D3 भित्त्वा (for छित्त्वा) D3 6 T1 3 G M3 दुर्वेशम् (for °धम्) — (L. 206) D3 महा (for द्रुम) — (L. 207) D6 हित्वा (for छित्त्वा) — (L. 208) G4 विष (for तस्य) G4 5 समीपं प्राणिना द्विप (for °) — (L. 209) T2 3 G1 M3 ददर्शतुर् (for ददृश°) G3–5 तौ ददर्शतुर्दैत्य त (for °) T3 G1 2 वृक्षरूपम्, M4 विषभूतम् (for वृक्ष°) T3 उपस्थितम् (for अव°) D4 विषभूतमुपस्थितम् (for °) — (L. 210) D3 T1 2 G1 3 5 M4 षड्त्रिंशम्यायत(D3 °व्यामक G2 °दायत)स्कन्ध D3 त्रिंशदायामत स्कन्धं, T3 4 त्रिंशद्व्यायत मुस्कन्ध G3 त्रिंशद्व्यायामित° (for °) T3 4 तदूर्ध्व (for °र्ध) D3 G2 तदूर्ध्व परिणाहत D3 T1 2 M3 °र्धपरिणाहितम्, G1 3–5 तदूर्ध्व परिणाहितम् (for °) — (L. 211) T3 G3 M1–3 अत्युच्छ्रित (for °त) — After 211, D3 6 T G M4 ins

9** कृते तत्पुनदाराश्च ये जीवन्ति समाश्रिताः ।
[D1 ते, G2 न (for ये) T3 समाश्रिता, T2 G4 तदा यथा, G1 3 तथा(G3 °दा)श्रिता (for समाश्रिता) T4 ते पतन्ति समाश्रिता (for °)]

— (L. 212) G3 M4 न (for तौ) T2 तु (for [आ]शु) G4 गमना (for गहने) T2 सवत्सामिर गर्विता (for °) — (L. 213) D3 तदाश्चर्यफलात्तास्तु (for °) — (L. 215) T1 2 G4 फलम् (for फलैः) — After line 215, D6 T1 2 G M4 ins

10** अथो विषफलं छेत्तुमुद्यतौ नरपुंगवौ ।
[T3 G1 हर्तुम्, G4 जग्धुम् (for छेत्तुम्)]

— (L. 216) D3 T3 G1 3 5 फलान्, T1 M4 फलान (for फलम्) D6 शातयामास तत्फलान्, T4 पातयामासतु फलान् (for °) — (L. 217) T1 उद्धृत्य (for उच्छ्रित्य) D6 T2 3 G निभिद्य (for निर्भुज्य) T3 4 M4 निर्भिद्य दशनच्छदं (M4 °दान्) (for °) — (L. 218) T2 खड्गै (for खण्डैः) M3 काष्ठानामवनाभिभि (for °) — After line 218, D6 T1 2 G M4 ins

11** धन्विनामप्यवध्यानि दूरस्थाङ्गनेचरैः ।
[G4 धन्विनामसकृद्वानि (for °)]

— (L. 219) M4 [अ]पाहरत (for [अ]शातयत) D6 फलानि पातयन्तौ च T3 तरूनपातयत्कृष्णो (for °) — (L. 220) T2 G1 हस्ताग्राभ्याम् (for हस्तग्राह्यान्) G3–5 हस्ताग्रयामप्यनेकांश्च (for °) D3 काष्ठ (for काष्ठान्) — (L. 221) D6 सुतरां (for सत्वरा) G2 मत्वरा G3 सर्वदा (for °रा) — (L. 222) D3 द्रुममाहत्य सर्वं तान् (for °) — (L. 224) D3 T2 4 G तौ बृहद्भि (D5 °न्ती), T3 ते बृहद्भि M4 तौ धावन्त (for तौ बृहद्भि) — (L. 225) D3 G3 M3 तुमुल (for °लं) — (L. 226) D3 तु (for च) T4 गोपाश्च नदतुस्तौ च (for °), D5 नदन्तश्चैव सिंहवत्, T3 नेदुर्हृष्टाश्च सिं° (for °) — G3 om line 227 — (L. 227) D3 पातनजश्च (for शान°) D3 महास्वन (for °रव) — (L. 228) D3 T1–3 G M4 पासुरं (for आ°) — (L. 229) T2 भुशा (for °सुरं)

१ हरिवंश — ७

दृष्टनन्त्यश्च शृण्वन्त्यः प्रागदृष्टश्रुतं वने ॥
घोरा भयानका गावः सवत्सास्तानभिद्रुताः ।
निहन्तुं निश्चिता भूत्वा गोपालानभिसंगताः ॥
दन्तैर्निपाणैः पादैश्च लाङ्गूलैर्मस्तकैः खुरैः ।
समाहत्य निजघ्नुस्तान्सकृष्णमुसलायुधान् ॥
हन्यमाना वने गोपाः पशुभिर्भीमविक्रमैः ।
अशक्नुवन्तस्ते तत्र विप्रजग्मुर्दिशो दश ॥
हुंभारवाश्च नादाश्च चेष्टाश्च विविधा गुणाः ।
यथा स्युः सौरभेयाणां न सन्त्यासां तथा क्वचित् ॥
गवां भावोचितः कृष्णस्तत्सर्वमुपलक्ष्य च ।
स्वयं च गोपो मेधावी बालोऽपि निपुणः सदा ॥
विज्ञाय दानवगणं ततो गोरूपधारिणम् ।
आकारैरिङ्गितैर्युक्त्या निश्चितः स तु बुद्धिमान् ॥
तस्मिन्मुहूर्ते चत्वारो वत्सभूताः कलेः सुताः ।
समाघ्नन्सहसा कृष्णं ललाटैश्चरणैः खुरैः ॥
स तीक्ष्णमाहतः कृष्णो वत्सैस्तैर्भीतसंभ्रमः ।
हस्ताभ्यामभिजग्राह संहतान्वातरंहसः ॥
तेषां बलेन विज्ञाय तेषु हस्तगतेषु च ।
दैत्या नि संशयमिति हरिर्निश्चितवानयम् ॥
तत्क्षणादविचार्यैव प्रारब्धं कार्यमात्मनः ।
एकैकमेषां चिक्षेप पादान्संगृह्य लीलया ।
दक्षिणेन करेणैव गृहीत्वा चेतरानपि ॥
एवं वत्सैरभिघ्नन्त सर्वे वत्सा विपद्रुमम् ।
कृष्णं दृष्ट्वाभ्यधावन्त विसृज्यान्यान्विमर्दितुम् ॥
तान्सर्वान्निरहस्तेन संधार्य स महाद्युतिः ।
अपरेणाहनद्वत्सैरच्छित्य बलवान्द्रुमम् ॥
ततः संभूय ते वत्साः सर्वतश्च समाद्रवन् ।
समाहनन्त संरब्धाः पादैर्दन्तैश्च मस्तकैः ॥
तान्हत्वा बलवान्कृष्णः पादजान्वसकूर्परैः ।
विधूयापातयद्भूमौ स्वकार्यमनुतस्थिवान् ॥
नृत्यन्निव बभौ कृष्णः कुर्वन्नभिनयक्रियाम् ।
शरीरेण समग्रेण कृष्णः कमललोचनः ॥
तेनोत्सृष्टैश्च तैर्वत्सैः सारवद्भिरनेकधा ।
बभञ्जुर्वृक्षशाखास्तं हन्यमाना बलीयसा ॥

—(L. 231) M3 त्रि (for नि॰) D3 संहता, D6 T1 2 4 G M4 संहिता (for संगता) T3 गोपालानथ सद्भता (for ॰) —(L. 233) D6 T G M4 [अ]भि (for नि) T2 सङ्ग्रान्पशुपालकान्, T4 ॰नामुपलायुधान् (for ॰) —(L. 234) D3 T1 4 M1-3 घोर (for भीम) —(L. 235) D3 T3 4 सत्रस्ता, D6 T1 G2-3 M3 ते त्रस्ता, M4 तत्रस्था (for ते तत्र) T2 G1 स्थातुं जग्मुर्, T3 जग्मुर्भीता, T4 जग्मुर्वनी (for विप्रजग्मुर्) —M1-3 om. lines 236 237 —(L. 236) D3 हुवा (for हुंभा). T4 हंभारवैश्च नादैश्च (for ॰) —(L. 237) T3 4 न सन्त्यागस्, G4 अमन्त्यासा (for न सन्त्यासां) —(L. 238) D6 गव्य (for गवां) D3 गोपानवोच कृष्णस्तु (for ॰) T3 4 G1 लभ्य (for लक्ष्य) D3 तान्सर्वानुपलभ्य च (for ॰) —(L. 239) T4 नीतो (for गोपो) D2 स्वयं च गोपमध्यस्थो (for ॰) D3 T3 G2 तदा (for सदा) —(L. 241) G2 युक्तान् (for युक्त्या) T3 4 निश्चित्य सुमहामति (for ॰).
— After line 241, T3 ins
12** सालं गृहीत्वा तत्रैव स्थितो हतिवलस्तदा ।
—(L. 242) D3 6 T1 3 4 G M4 तन्मुहूर्ते तु चत्वारो (for ॰) —(L. 243) D3 सम्प्रासा (for समाघ्नन्) T3 [अ]सुरी (for कलेः) —(L. 243) D3 T2 4 G M4 ललाटे (for ॰टैश्) —(L. 244) D3 सुतीक्ष्णम्, T3 4 भमी॰ (for स ती॰) D6 T1 3 G1-3 M3 वलिभिर् (for वत्सैस्तैर्) D3 बलिभिर्वीतसम्भ्रमैः, T3 तैर्वत्सैर्भीमविक्रमैः, T4 बलिभिर्भीमविक्रमैः, G4 बलिं जिघ्रीत सम्भ्रम (sic), M4 बली विगत॰ (for ॰) —(L. 245) D6 T1 3 G2 3 अपि, T1 G5 परि॰, G2 अप (for अभि) D6 T1 3 G2 3 [illegible] —(for [illegible]) D3 संघात वातरंहसः; T3 वत्सा [illegible]

[illegible] 247) T3 4 नि संशय (for ॰यम्) G2 3 M1 3 निश्चयवान् (for निश्चित॰) — M1 3 om line 248 — After line 248 D3 T3 4 ins
13** न चिच्छेदान्तरे कृष्णो हस्तग्रासानविस्मित ।
[T3 न चिच्छिदे तदा कृष्णो (for ॰) T4 हस्तग्रासेन विस्मिते (for ॰)]
—(L. 249) D3 T3 चिच्छेद (for चिक्षेप) G2 विक्षेप (for ॰) —(L. 250) D3 गृहीतानि (for ॰त्वा च) T3 [अ]परान् (for [इ]त॰) —(L. 251) G4 वत्सान् (for वत्सैर्) T3 वत्सानेव (for वत्सा विप) — G1 om (hapl) lines 252 254 —(L. 252) D6 T3 G4 M4 [अ]भ्यधावन्त (for [अ]भ्यधावन्त) M3 विमर्दितान् (for ॰र्दितुम्) —(L. 253) M4 सधार्य स महाद्युति (for ॰)

उग्रमुच्चैस्तर भूयो वत्सद्रुमसमागमे ।
प्रादुरासातिकटुकं तन्महाभैरव स्वनम् ॥
वृक्षशाखाविनिर्भिन्नाङ्गाः कालेयास्ते महासुराः ।
पेतुः पृथिव्यां स्वैर्देहैः शवभूता महासुराः ।
फलैश्च सहिताः शाखाः शाखाभिः सहिताः शवाः ॥
तत्रासीद्रुधिरक्लिन्ना भूमिः किंचित्क्षणान्तरे ॥
तस्मिन्कोलाहले वृत्ते गावस्तद्वत्ससमातरः ।
अभिपेतुः समुद्विग्नाः सर्वास्ता यत्र ते स्थिताः ॥
ता आपतन्तीरेवादौ बलवान्रोहिणीसुतः ।
भर्त्सयन्काष्ठघातैश्च भ्रामयन्सर्वतोदिशम् ॥
हन्यमानान्सुतान्दृष्ट्वा प्रागदृष्टश्रुतेन च ।
महारवेण सोद्विग्नाः स्वयं चापि भृशाहताः ॥
ताः समुच्छ्रितलाङ्गूलाः स्तब्धकर्णशिरोधराः ।
भयादञ्चितलोमानो विविशुः सर्वतो वनम् ॥
असुराः पशवस्तासामन्वयो निष्फलो भुवि ।
अद्यापि संचरन्त्येव महारण्ये जनावृते ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

अथ दामोदरः शीघ्रं हस्तप्राप्ताङ्घ्रसंहतिम् ।
दिक्षु सर्वासु वत्साना क्षिपन्वृक्षे चभञ्ज ह ॥
उभाभ्यामपि हस्ताभ्यां युगपच्च पृथक्च सः ।
एकग्राहैश्च बहुभिस्तैर्वत्सैर्वृक्षमाहनत् ॥

T4 सत्त्वान् (for सर्वान्) T1 M4 सवार्य (for सधार्य). D3 6 T1 2 3 G3-5 सु (for स) —(L 254) T4 [अ]स हद् (for [अ]ड्वद्) D6 T1 2 G2 3 5 M4 बलवद् (for °वान्) D6 द्रुमम् T3 हढ, T1 हढम् (for द्रुमम्) G3 उच्छ्रित्य बलवत्तरम् (for ^{b}) —(L 255) D3 6 T G M2 सर्वत समभिद्रवन् (for ^{b}) — M1 3 om line 256 —(L 256) D3 T4 समाहतस्तु सरब्धा (for ^{a}) T3 4 वत्सकै (for मस्तकै) —(L 257) D3 T4 4 नि(D3 नि)हत्य सर्वत कृष्ण (for ^{a}) — M1 om (hapl) lines 257^b-259^a D3 पादक्षेपैस्तथापरे, T1 2 G1 3-5 पादपान्व-सकूर्प(T2 G4 °व)रै (for ^{b}) —(L 258) D6 T1 3 G पातयन् (for [अ]पातयद्) G1 अभि (for अनु) —(L 259) D3 अपि (for इव) D3 T G2 3-5 M1 अभिनव (for °नय) — M1-3 om lines 260-271 —(L 260) D3 समस्तेन (for °ग्रेण) —(L 261) D3 मारयद्भिर्, D6 स्वनय° (for सारत°) — M4 om lines 262^a-263^a —(L 262) T3 G1 ता (for त) D3 बभञ्जुर्विपुलक्षाले, D6 T4 G2 °ञ्ज वीक्ष्य [illegible](T4 विद्यावा)खास्ता (for ^{a}) —(L 263) T4 चित्रम् (for उग्रम्) T2 G1 2 उच्चै स्वर (for उच्चैस्तर) M4 मम यावत् (for वत्सद्रुम) T3 समागतै (for °गमे) —(L 264) G1 4 [आ]दि (for [अ]सि) D3 प्रादुरासीद्धि कटुकस्, T3 °सस्ततो भूयो, T4 °साधिकतम (for ^{a}) T2 G1 वनम् (for स्वनम्) D3 तन्महाभैरवो रव, T3 क्रूरा हभारव स्वनम् (for ^{b}) —(L 265) T3 -शाखाभि (for °नि) D3 T3 भिन्नाग्रा (for °ङ्गा) — T1 G1 om (hapl) line 266 —(L 266) D3 स्वे देहे (for स्वैर्देहै) D3 प्रादुर्भूता (for शवभूता) —(L 267) T4 संयुता (for सहिता) T1 शिरा, M4 शिफा (for शाखा) — T4 om line 268 —(L 268) D6 M1 तत्रासीद्रुधिराक्लि(M1 °रै क्लि)न्ना (for ^{a}) —(L 269) D3 गावो वत्सा समातृका (for ^{b}) —(L 270) D6 T G M4 सर्वशा(T3 4 °वोहता)स्तत्र तस्थुष (for ^{b}) —(L 271) T1 आपतन्त्य, G1 आवसन्ति (for आपतन्तीर्) T2 वेगवान् M4 बलीयान् (for बलवान्) —(L 272) T3 4 वर्जयन् (for भर्त्स°) D3 T1 -पातैश् (for घातैश्) T3 दिश (for दिशम्) D3 भ्रामयन्सर्वतो दिश (for ^{b}) — After line 273, G1 ins

14** तान्सर्वानेकहस्तेन संधार्य सुमहाबलम् ।
अपरेणाहनन्वत्सान्यो * * * स्वबल° ॥

—(L 274) D3 महारण्ये च ता व्यग्रा, T2 °रावेण सोद्विग्ना (for ^{a}) G1 भृश (for स्वय) D3 T1 भृश हता, T3 नृपा हता, M4 भृशान्विता (for °हता) —(L 276) T1 दिशम् (for वनम्) —(L 277) D3 6 G2 आसुरा (for अ°) G1 निष्फला (for °ल) T1 4 G2 अन्वय नि(T1 °ह नि, G3 °युर्नि)ष्फल भुवि, M4 °हनिष्फला भुवि (for ^{d}) —(L 278) D3 T3 सुनिर्वृते (for जनावृते) — Colophon — *Mention of Khila* D3 — *Sub parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* D3 कपित्थवनभङ्ग, D6 वत्सक्षपणकपित्थशातनम्, T2 G1 2 कपित्थफलशातनम्, G2 (also) गोपवत्सक्षेपणम् G3 गोवत्सक्षपणकपित्थफलशातनम् — *Adhy no* D3 66, T1 G3 5 M3 61, T2 3 G1 60, T3 68, G2 4 58, M1-3 70

T3 om the ref —(L 279) M1-3 श्रीमान् (for शीघ्र) M3 प्रासास (for प्राप्ताङ्घ्र) D6 T G M4 समह (for संहतिम्) D3 हस्तप्राप्त महाद्रुमम् (for ^{b}) —(L 280) D6 T G M1 4 न वृक्ष (for वत्साना) D3 कर्ष मदसुन हन्त (for ^{a}) D3 6 T2 G M1 4 निघ्नन्वत्सैर् T1 निघ्नन्त पै, M3 स विघ्नन्वै (for क्षिपन्वृक्षे) T3 निघ्नन्वत्सैर्विभञ्जयत, T4 विघ्नन्वत्सैर्वृक्षं भञ्जत (for ^{b}) —(L 281) D3 6 T G1 3-4 M4 पृथक् (for च स) —(L 282) M1 वृक्षैर् (for वत्सैर्) D3

क्षिप्यमाणैस्ततो वृक्षो वत्सैर्भग्नोऽथ विष्णुना ।
सारवन्तो हता वृक्षा वत्साश्च निहतास्तथा ॥
अशेषमेव वत्सानां क्षयं नीत्वा जनार्दनः ।
ननाद सिंहवत्कृष्णः संकर्षणसहायवान् ॥
समासन्नशरीरास्ते शरभूताश्च दानवाः ।
सर्वतो विषवृक्षस्य शेरते धरणीतले ॥
दारुणैश्च वपुर्भिस्तैर्भग्नैरङ्गैरनेकधा ।
आप्लुता रुधिरौघेण विरेजुर्विस्मयावहाः ॥
दृष्ट्वा तत्कर्म कृष्णस्य विस्मितास्तत्र ये स्थिताः ।
असाध्यं सुमहत्कार्यं कृत्वा कृष्णो व्यवस्थितः ॥
अथ पूर्वजमामन्त्र्य कृष्णः कमललोचनः ।
शेषं वृक्षं समुन्मथ्य गोपालैरदहत्सह ।
विषकण्टकिनो वृक्षास्तत्र ये तान्व्यनीनशत् ॥
ततो वल्ल्यश्च भूयिष्ठा ये च गुल्मास्तदाश्रिताः ।
छित्त्वा सगृह्य तान्सर्वान्भग्नो यत्र विषद्रुमः ।
तत्र पर्वतवद्राशिं कृत्वाग्निं समुपानयत् ॥
समूलस्कन्धविटपं विषवृक्षमशेषतः ।
अदहल्लतितैः सार्धं फलैः पुष्पैः शवैस्तथा ॥
अदहत्तद्वनं सर्वं सपर्वतमहाद्रुमम् ।
भूयिष्ठं ग्रीष्मकाले तु शुष्कपर्णतृणोलपम् ॥
भस्मावशेषं सदह्य शान्ते तस्मिन्विभावसौ ।
आकाशात्पुष्पवृष्टिश्च पपात धरणीतले ॥
ववौ वायुः सुखस्पर्शः प्रशान्तमभवद्रजः ।
देवदुन्दुभयो नेदुर्नीरुज चाभवद्वनम् ॥
ततो रामश्च कृष्णश्च पूज्यमानौ मुदा युतौ ।
गोपालैर्नाह्मणैः सार्धं प्रतियातौ महावनात् ॥
समूलघातं सदह्य सिद्धार्थाख्यं महाद्रुमम् ।
गोपालाः कृतकर्माणश्चक्रुः सिंहध्वनिं मुहुः ॥
प्रविश्य यमुनां गोपा जलक्रीडास्त्वनेकशः ।
सकृष्णा गोपमुख्याश्च चक्रुर्नित्यविहारिणः ॥

च तम् (for वृक्षम्) T2 3 आहरत् (for °नत्) — (L 283) D6 T1 2 G M4 सारवद्भि(G2 °मन्त)स् (for क्षिप्यमाणैस्) D3 सारवद्भिस्ततो हस्तैर्, T3 सवत्साभि सवत्माश्च, T4 सवत्साभिस्ततो वृक्षो (for ᵃ) D6 निर्विभग्नो (for वत्सैर्भग्नो) D3 वृक्षो भग्नो बलीयसा, T3 4 गात्रो (T4 वत्सा) भग्ना बलीयसा (for ᵇ). — M1-3 om line 284 — (L 284) D3 सारवृत्या (for °वन्तो) ... T2 ... ते वत्सा (for ° ... (for ᵇ) — ... T4 क्षयं गता (for जनार्दन) T3 क्षयं नीत महामना (for ᵇ) — T4 om line 287 — (L 287) D3 6 T1 3 G1 3 5 M4 समास्थित, G2 समर्दित (for समासन्न) — (L. 288) D3 वृक्षाश्च (for -वृक्षस्य) D3 प्रसृता, D6 न्यविशन्, T1 3 4 G2 M4 शरीरं (for शेरते) — M1-3 om lines 289 294 — (L 289) T1 स्व (for च) M4 दारुणैस्ते वपुर्भि स्वैर् (for ᵃ) D3 वृक्षैर् (for अङ्गैर्) T3 4 अनेकशः (for °धा) — (L 290) T4 आवृत (for आप्लुता) — (L 291) M3 दृष्ट्वा कृष्णस्य तत्कर्म (for ᵃ) D3 ते (for ये) T3 विस्मयाविष्टचेतस, T4 विस्मयस्मितवीक्षिता (for ᵇ) — (L 292) D6 T1 2 G M4 अभवत्सत्त्वविस्मित मसाध्य (for असाध्य) D6 T1 2 G M4 ... D3 अपूर्वं कृतवान्कर्म (for ᵃ) D3 (for ᵇ) — (L 293) ... T4 विष्णु (for कृष्ण) — (L 294) D3 शेषान्वृक्षान्समस्तास्ते (for ᵃ) M4 सदा (for सह) D3 गोपाला अदहंस्तदा (for ᵇ) — (L 295) D3 तु (for तान्) T1 G2 M4 अनीनशत्, G4 व्यनाशयत् (for व्यनीनशत्) — (L. 296) D3 6 T2 4 G M4 लता (for ततो) D6 G2 भूयिष्ठ (for °ष्ठा) D6 तदा स्थिता, T4 तदाश्रया, G3-5 लताश्रिता (for तदा°) T2 G1 ये च गुल्मलताश्रिता (for ᵇ) — (L. 297) T1 हत्वा, T2 G2 4 5 M4 भित्त्वा, M3 हित्वा (for छित्त्वा) D3 T3 4 स्थितो (for भग्नो) — (L 298) D3 तत्रवज्राहत कृत्वा (for ᵃ) D3 तत्राग्निं समुपादधन्, T3 4 कृत्वाग्निं समुपादधु (for ᵇ) — (L 299) T4 विशेषत (for अ°) — (L 300) T1 M4 द्रुमैस् (for शवैस्) D3 T3 4 शवै पुष्पै फलै(T4 पत्रै)स्तथा (for ᵇ) — (L. 301) D3 सोऽदहत्तद्, D6 T1 2 G अदहत (for °हत्तद्) T3 4 वनद्रुमम् (for महा°) D3 सर्वं तद्वनद्रुमम् (submetric) (for ᵇ) — (L. 302) T2 भूयिष्ठे (for ष्ठ) T4 -कालेन M3 काले च (for काल तु) T1 दग्ध (for शुष्क) D6 T1 3 G1 3 5 M1 4 तृणोपमम्, G2 °पलम् (for °लपम्) — For line 302, D3 subst.

15** शुष्कपर्णतृणोपेत भस्मीभूत जनार्दन ।

— M4 om lines (hapl) 303-306 — (L. 303) M3 संगृह्य (for सदह्य) — T3 4 om lines 303ᵇ 309ᵃ D6 T1 2 G तथा शान्त (for शान्ते तस्मिन्) — T3 om lines 305-309 — (L. 306) G4 निरभ्रित M3 नीरजस् (for नीरज) D3 नीरजश्चाभवद्वनम् (for ᵇ) — (L. 307) D3 बलश् (for रामश्) D3 युतं (for युतौ) — (L. 309) D3 शाखं, D6 G2 M1 3 कूलं (for घात) T2 (1 संगृह्य (for

जलवाद्यान्यनेकानि वादयन्तः परस्परम् ।
चक्रुः शिक्षाविशेषांश्च व्यायामांश्च जलाश्रयान् ॥
नृत्यन्तः प्रहरन्तश्च गायन्तो गोपदारकाः ।
आलिङ्गन्तः प्रमुदिता लङ्घयन्त परस्परम् ॥
युद्धमार्गं च सन्यूह्य चक्रुर्युद्धक्रमं मुहुः ।
जलगूढशरीरास्ते चेरुर्नद्यामधोगताः ॥
अन्तश्चोपरि तोयस्य रामकृष्णौ मुदा युतौ ।
प्रशस्यमानौ गोपालैः सामिस्त्वमुपजग्मतुः ॥
अथापराह्णसमये विशेषितजलक्रियौ ।
समुत्तेरतुरीशौ तौ सयूथाविव यूथपौ ॥
नन्दगोपनियोगेन तत्रासीत्पूर्वमेव हि ।
परिकल्पितमन्नाद्यं पुत्रयोरुत्सवे सति ॥
ततस्तस्य नियोगाच्च सिद्धमाहारमाहृतम् ।
न्यवेदयंश्च तत्रैषा गोपनार्यः सदारकाः ॥
तत्र तौ विमले वस्त्रे परिधाय स्वलङ्कृतौ ।
आजह्रतुश्च मृष्टमन्नं विबुधा इव ॥
भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च विविधद्व्यञ्जनान्वितम् ।
आहृत्याचम्य तत्रैव कंचित्कालं विशश्रमुः ॥
तत्र मङ्गलसंयुक्ताः शकुना यमुनातटे ।
शिवाश्च लोकसिद्ध्यर्थं शिवा वाचो ववाशिरे ॥
तत उत्थाय गोपालाः स्वदेशान्प्रति निर्ययुः ।
गोनिवेशं मुदा युक्ताः सायाह्ने वीतकल्मषाः ॥
नृत्यन्तः प्रहसन्तश्च धावन्तश्च परस्परम् ।
आलिङ्गन्तः प्रमुदिता लङ्घयन्तस्तथापरे ॥

मद्रह्य) D3 मवृक्ष (for सिद्धार्थास) T3 महासुरा (for °द्रुमम्) —(L 310) D6 T1 2 G M4 कृत्यान्ते (for °कर्माणद्) —(L 311) D6 T1 2 G M4 विगाह्य (for प्रविश्य) D2 गोप्यो, M4 हृष्टा (for गोपा) T1 लीलास, T2–4 G1 3 5 M4 °क्रीडा (for क्रीडास्) —(L 312) D3 6 T1 2 G M4 सकृष्णा सहगो(D3 6 G2 °वंगो)पालाश्, T3 4 सहसा सर्वगोपालाद् (for °). —(L 313) D2 तल (for जल) D1 T4 दर्शयन्त (for वाद°) — M1–3 om (hapl) lines 314 316 —(L 314) T4 व्यापारात् (for व्यायामाश्) D6 G2 व्यायामाश्च जलाश्रयात (G2 °या)(for °) —(L 315) D3 M4 प्रहसन्तश्, D6 प्रत°, G2 धावन्तश् (for प्रहरन्तश्) G1 गायन्त्यो (for °न्तो) —(L 316) D3 श्लाघयन्त (for लङ्घ°) —(L 317) D2 T2 G M4 क्रीडास् (for मार्गं) T1 2 युद्धक्रीडाश्च सगृह्य T1 स्वर्गमार्गं च समोह्य (for °) D3 6 T G M4 युद्ध मुहुर् (for युद्धक्रम) —(L 318) M4 चक्रुर् (for चेरुर्) —(L 319) D3 अम्भसि (for अन्तश्च) D6 T2 G [अ]न्वितौ (for युतौ) D3 T4 चैव क्रीडापरायणौ (T4 °ण); T3 नित्य क्रीडापरायणा (for °) — T3 repeats line 320 after 17** —(L 320) D6 T1 2 4 G प्रविश्य (D6 °दास्य)मानौ गोपालै (for °) —(L 321) D3 निशोषित, M1 विचेष्टित (for विशेषित) —(L 322) D3 समुत्तीर्य नदीं रम्या, T3 4 °त्तीर्णा (T4 °त्तस्थौ) नदीं स्नात्वा (for °) T1 समूढ इव पादपौ (for °) — D6 T1 2 4 M4 transp lines 323 and 324, and 325 and 326 —(L 323) T1 3 G M1 2 4 गोपस्य (for °नि) D2 नन्दगोपस्य ये गोपास, D6 °स्य गोपैस (for °) T1 4 G2 5 M2 तस्य (for तत्र) T3 [अ]भूत् (for [आ]सीत्) D2 पूर्वमानन्दतोऽप्यपि (for °) —(L 324) D3 प्रकल्पितम नाद्यं (for °) —(L 325) D3 6 T G M4 ततो गोपनिवेशात्तु (for °) T2 4 G1 3 4 आहृतम् (for आहृ°) —(L 326) D3 6 T4 G2 न्यवेदयन्त त(D6 °न्तस्त)त्रैषा, T1–3 G1 3 5 M4 निवेदयन्त त(T3 °न्तस्त)त्रैषा (for °) D3 6 T2 3 G M2 4 गोपा (for गोप) D6 T2 3 G M3 4 च (for स) T1 गोपेन्द्रायस्य दारका (for °) —(L 327) D6 ततस्तौ, T1 ते तत्र (for तत्र तौ) — D3 M1 2 om line 328 T3 4 om lines 328 329 —(L 328) D6 T1 G2 हृद्यम्, T2 G3 4 5 M4 हृष्टम् (for मृष्टम्) —(L 329) M3 विविध (for विविधद्) — For line 329, D2 subst

16** भक्ष्यभोज्यं चोष्यलेह्यं विविधैर्व्यञ्जनैर्युतं ।

—(L 330) D3 [आ]गम्य (for [आ]चम्य) T3 भुक्त्वा तदन्न तत्रैव (for °) G2 किंचित् (for कं°) —(L 331) T2 माङ्गल्य (for मङ्गल°) —(L 332) T2 M2 शिवाय (for °श्च) D3 T4 शिवाय लोकस्थि(T4 °वृ)त्यर्थं (T4 °र्थे) (for °) M2 चापि (for वाचो) — After line 332, T3 ins

17** ततश्च रामकृष्णौ तौ गोपैः क्रीडापरायणौ ।

—(L 333) D3 T1 2 G M4 तस्माद् (for तत) D6 T1 G2 प्रदेशान्, T4 व्रजेश, M1 4 प्रदेशात् (for स्वदेशान्) —(L 334) G2 गोनिवेशान् (for °श) D3 गोनिवेशविदो युक्ता (for °) D3 6 T1 2 G1 2 4 5 M2–4 सम्भ्रमा (for °कल्मषा) G3 M1 विनिर्धुवीतसंभ्रमा (for °) —(L 335) D3 प्रहसन्त्यश् (for °सन्तश्) —(L 336) M2 आलम्बन्त (for आलिङ्गन्त) — D6 T3 4 M1 2 om (hapl) line 337 G3 transp lines 337 and 338 — For line 337, D2 subst

18** सवेणुशृङ्गवेत्रा च वीणा च वादयन्तथा ।

सभ्रूविलसितां वीणां वादयन्तस्तथापरे ।
प्रतियाताः सुखं गोपाः सुकण्ठा मधुरस्वराः ॥
पटहानां निनादश्च वेणुवीणाविमिश्रितः ।
समन्ततः प्रादुरासीत्कृतो गोपैर्मुदान्वितैः ॥
एवं सम्भूतमतुलं शब्दं कुर्वन्कुमारकाः ।
प्रहर्षमतुलं लब्ध्वा भेजिरे वासमेव ते ॥

Colophon

No. 12

After adhy. 54, D6 S ins

वैशंपायन उवाच ।

स्यालोऽथ नन्दगोपस्य मिथिलेषु गवां पतिः ।
प्रवृद्धगोधनो दक्षः कुम्भको नाम नामतः ॥
दाता दुग्धस्य सर्वेषां तक्रस्य च घृतस्य च ।
जनस्य प्रियवाक् नित्यं यशोदाया जघन्यजः ॥
धर्मदा तस्य भार्यासीद्धर्मदैव च नामतः ।
सा सूतापत्ययुगलं शोभनं गोपभूषणम् ॥
तयोस्तत्र पुमाञ्जातः श्रीदामा नाम विश्रुतः ।
सर्वैश्च सद्गुणैर्युक्तः सर्वप्राणिमनोरमः ॥
नीला नाम च कन्यासीद्रूपौदार्यगुणान्विता ।
हसन्ती गमनैर्हंसान्भूस्पृष्टचरणान्मुहुः ॥
पद्मपत्रनिभौ पादौ वर्तुलायतजङ्घिनी ।
लीनास्थिजानुसंधाना मांसलोरुद्वया मृदुः ॥
रथविस्तीर्णजघना मृदूत्तीर्णगळत्रिका ।
विशालोरःसमाविष्टा चक्रनाभिर्मनोरमा ॥
क्रमादूर्ध्ववली निम्नतनुमध्यतनूरुहा ।
सुवर्णकुम्भसदृशौ दृढौ पीनौ स्तनौ मृदू ॥
धारयन्ती मृदुस्पर्शौ कामस्य जननौ नृणाम् ।
कम्बुग्रीवा सुनासा सा सुकपोलमनोहरा ॥

— (L. 338) G1 ₃ सखीं (for सुखं) D3 ₆ T1 सुकण्ठ- G2 ₄ ₅ सुकर्णा (for °ण्ठा) T2 G1 M4 सुकर्णा मधुरस्वना (for ᵇ) — (L. 339) D3 निनादैश्च, T1 ₂ G M4 °दाश्च (for °दश्च) D3 ₆ T1 ₂ ₄ G M1. ₄ T2 ₄ पणवानां निनादाश्च (for ᵃ) D6 T2 ₄ G M4 -विमिश्रिता (for °श्रित) — (L. 340) D6 T2 ₄ G प्रतियास्यति त ज(D3 G2 ₃ प्रादुरासन् (for °सीत्) D3 ₆ T2 G प्रतियास्यति त ज(D3 G2 ₃ प्रादुरासन् (for °सीत्) D3 ₆ T2 G प्रतियास्यति त जनने, T3 ₄ प्रतियातज्ञ)ने, T1 M4 प्रतियाते तु (M4 च) तज्जने, T3 ₄ प्रतियास्यति जनार्दने (hypermetric) (for ᵇ) — M1. ₃ om lines 341–342 M3 om line 341 — (L. 341) D3 एवं त तुमुल शब्दं, T4 एव सभूततुमुल (for ᵃ) D3 प्रकुर्वन्त, M4 शब्दं कृत्वा (for शब्दं कुर्वन्) — (L. 342) M4 कृत्वा (for लब्ध्वा) D3 T3 ₄ उत्तमम् (for D6 ते सर्वे तुमुल लब्ध्वा (for ᵃ) D3 T3 ₄ उत्तमम् (for एव ते) — After line 342, D3 T1 ₃ ins

19** गतस्य तस्य देवस्य धर्मकालो महानभूत् ।
अल्पोदको महारौद्रः सर्वप्राणिनिराश्रय ॥

[(L. 1) T3 स तस्य देवेश्वरस्य (for ᵃ)]

Colophon — *Mention of Khila* D3 — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* D6 G1-3 वृन्दावनप्रतियानम् — *Adhy no* D3 76, T1 ₂ G3 ₅ M4 62, T3 70; T4 G4 61, G2 ₄ 59, M1 ₃ 58

12

(L. 2) D3 रक्त, T4 यक्ष (for दक्ष) — (L. 3) D3 भर्ता (for दाता) — (L. 5) D3 सा भार्या, T3 ₄ भार्याभूद् (for °सीद्) D3 ₆ G3 धर्मदेवा च नामत (for ᵇ) — (L. 6) D3 काय (for गोप) — (L. 7) D3 त्वाद्य, M3 तस्य (for तत्र) — (L. 8) T3 मनोहर (for °रम) — (L. 9) Some Mss नीळा (for नीला) D3 T1 M1 ₄ सा, D5 T3 ₄ G2 ₃ ₅ [अ]स्य (for [आ]सीद्) T3 रूपौदार्यैः समन्विता (for ᵇ) — (L. 10) D3 गमने च महाहंसैर् (for ᵃ) D3 ₆ G2 ₄ M3 ₃ भूस्पृ(D3 अस्पृ, M3 ₃ भूरिल)ष्टचरणा मुहुः, T3 ₄ भूस्पृष्टचरणा (T4 °ण) मृदु (for ᵇ) — (L. 11) D3 निभाक्षी च, M2 -निभा पादे (for निभौ पादौ) D3 रम्भावर्तुलजङ्घिनी (for ᵇ) — (L. 12) D3 नलीसु, D6 T G M1 ₄ पीनास्थि (for ली°) T4 M4 द्वय (for -द्वया) D6 मुहु (for मृदु) D3 मांसला सुस्रा तथा (for ᵇ) — (L. 13) T1 M1. ₃ ₄ पृथु (for रथ) D3 विस्तीर्णनघना मृद्वी (for ᵃ) T1 ₃ G1 ₄ ₅ मृदुकण्ठ, T2 G2 ₃ M3 ₄ मृदुकीर्ण, M2 (*inf lin.* as above) मृदूत्तीर्ण (for मृदूत्तीर्ण) D3 मृदुवाक्या घनस्तनी, D5 मृदुकीर्णवलित्रिका T4 मृदुस्तलकपत्रिणी (for ᵇ) — (L. 14) D3 विशालरूपमाश्लिष्टा (for ᵃ) D6 चक्रनाभि-, T4 वर्तमाना, M4 वक्रनाभिर् (for चक्र°) T3 मृदुस्थूलगळत्रिणी (for ᵇ) — (L. 15) M1 lacuna. T1 -वलीमाना, T3 -वली निम्ना (for -वली निम्न-) D3 क्रमादूरविनिर्भग्ना, M4 °दूर्ध्वं वलतनु (for ᵃ) T2 G1 ₄ ₅ मध्या (for मध्य) D3 तनुमध्यस्तनद्वया, D6 T1 ₄ G2 M °ध्या स्तनोद्वहा, T3 °ध्यास्थिलाद्वहा (*sic*) (for ᵇ) — (L. 16) M1 lacuna D6 T1 ₂ G M1 ₄ दृढपीनौ (M4 °न); M2 ₃ सुपीनौ च (for दृढौ पीनौ) D3 पीनस्तनौ मिथ, T3 दृढपीनौ मृदू स्तनौ (for ᵇ) — (L. 17) D3 स्पर्शौ (for स्पर्शा) — (L. 18) D3 च सुमुखी, T1 ₂ ₆

शुभविद्रुमबिम्बोष्ठी सुदती शुभनासिका ।
विनिद्राम्बुजवक्त्रा सा नीलोत्पलनिभेक्षणा ॥
विलासिनी सुकर्णान्ता स्मरचापनिभे उभे ।
भ्रुवौ दधाना सुस्निग्धा अर्धचन्द्रललाटिका ॥
दीर्घकुञ्चितकेशाढ्या लक्षणैः सकलैर्युता ।
त्रिलोकरत्नभूता सा विश्वचित्तविलोलिनी ।
यौवनस्था सुकान्ताङ्गी देवमर्त्यविलोभिनी ॥
तां वव्रुः सर्वभूपाला भूयो भूयो विशां पते ।
न तेषां कस्यचिद्दत्ता पित्रा निमिकुलाध्यपात् ॥
एतस्मिन्नेव काले तु वृषरूपा महासुराः ।
कालनेमिसुताः सप्त विक्रान्ता बाहुशालिनः ॥
तदा देवासुरे युद्धे विष्णुना प्रभविष्णुना ।
समामान्बहुशः कृत्वा तेन युद्धे जितास्तदा ।
दिशो मूढाः प्रजग्मुस्ते विष्णुं हन्तुं समुद्यताः ॥

यावत्कृष्णो यदुकुले जातो दैतेयसत्तमाः ।
ज्ञात्वा विष्णुं यदुकुले यत्नवन्तः समुत्थिताः ॥
वृषरूपधराः सप्त कुम्भकस्य व्रजे वसन् ।
बलवन्तो महाशृङ्गा महाकुक्षिशिरोधराः ॥
लम्बमास्ना महाग्रीवा महाकुम्भककुद्मिनः ।
पृथुदीर्घमहावालाः पृथुतीक्ष्णखुराः खराः ॥
दीर्घवक्त्रा दीर्घदन्ताः कुण्डनेत्रा सुकर्णकाः ।
नित्यदृप्ता महाह्रादास्त्रासिताः शेषगोगणाः ॥
ते वृषाः सर्वतो जघ्नुर्गाश्च वत्सांश्च दुर्मदाः ।
गर्भानास्त्रावयन्सर्वान्गवां सस्यान्यभक्षयन् ॥
विदेहसस्यजातानि भक्षयित्वा मुहुर्मुहुः ।
सस्यानां पालकान्सर्वानाधावन्ति स्म सर्वतः ।
कुम्भकस्य व्रजे रात्रौ वसन्ति स्म मुदान्विताः ॥
कृषीवलास्ततः सर्वे राज्ञो मिथिलवर्मणः ।

$G_{2.4.5}$ $M_{2.4}$ सुमासासा, T_3 सुमासास्थि, G_1 सुकेशा सा (*for* सुनासा सा) D_3 T_2 $G_{1.2.4.6}$ M सुकपोला मनोहरा, $T_{1.2.4}$ G_3 °ला मनोरमा (for ^{b}) —(L 19) T_1 शुभा (for शुभ) M_3 दन्तौष्ठी (for बिम्बोष्ठी) $M_{1.2.4}$ चारु (for शुभ) —(L 20) T_1 वक्त्राभा, $G_{2.1}$ -पद्माभा, M_1 पक्त्रान्ता, M_4 पद्मान्त (for -वक्त्रा सा) T_2 $G_{1.3.5}$ विनम्राम्बुजपत्रा (G_5 °म्रा)भा (for ^{a}) —(L 21) G_4 फलासिनी (for वि°) M_3 सुकेशान्ता (for सुकर्णान्ता) D_2 विलासिते सुरोमा ते (sic), D_8 विलासनी सुकण्ठान्ते (for ^{a}) D_3 $M_{2.3}$ भ्रुवौ, D_5 $T_{1.3}$ G $M_{1.4}$ शुभे (for उभे) —(L 22) D_3 भ्रुवौ व्यधाच्च सुस्निग्धे, T_3 भ्रुवौ दधौ तनुस्निग्धा, $M_{2.3}$ दधाना चैव सुस्निग्धा (for ^{a}) D_3 T_1 ह्रार्ध (for अर्ध) —(L 23) D_3 केशा सा (for -केशाढ्या) T_3 सुकरैर् (for सकलैर्) —(L 24) D_3 त्रैलोक्य (for त्रिलोक) $T_{3.4}$ विलासिनी, M_4 विलोभिनी (for °लिनी) —(L 25) $G_{3.5}$ सुतन्वङ्गी (for सुकान्ताङ्गी) $T_{3.4}$ यौवनेन तु कान्ताङ्गी (for ^{a}). M_4 विमोहिनी (for विलोभिनी) $T_{3.4}$ देवगर्भविलासिनी (for ^{b}). —(L 26) D_3 इयु (for वव्रु) T_1 G_2 गोपाला (for -भू°) —(L 27) G_2 केषां (for तेषां) D_8 सापि (for दत्ता) M_2 lacuna (for ^{b}) D_8 दुहा (for पित्रा) — D_3 $T_{3.4}$ om line 28 —(L 29) D_6 $T_{1.2}$ G_{3-5} M कालनेमे (for °नेमि) D_3 कालनेमे समानास्ते (for ^{b}) —(L 30) D_3 यदा, $T_{3.4}$ पुरा (for तदा) —(L 31) G_1 काले (for कृत्वा) —(L 32) G_2 शिशु (for दिशो) —(L 33) T_1 विष्णुर् (for कृष्णो) D_6 (hapl) om lines 33^b–34^a D_3 $T_{3.4}$ transp lines 33^b and 34^b T_1 repeats line 33^b and line 34^a (*transposed*) *after* line 34 D_3 T_1 (second time) $_{3.4}$ M_2 जातं (for जातो) D_3 G_2 सत्तम (for °मा) —(L 34) M_3 यत्न वावन् (for यत्नवन्त) $M_{1.2.4}$ समास्थिता (for समुत्थिता) —(L 35) D_3 $T_{3.4}$ गृहे (for व्रजे) —(L 37) D_3 ते समस्ता; $T_{3.4}$ लम्बमान, M_1 °हस्ता, M_3 °नासा (for °सास्ना) T_3 दृढजङ्घा (for महाकुम्भ) —(L 38) T_1 रूपा; G_3 -दीर्घा (for दीर्घ) D_3 M_1 दीर्घ (for तीक्ष्ण) $T_{3.4}$ पृथुदीर्घखुरास्तथा (T_4 °रा श्रुता) (for ^{b}) —(L 39) G_2 दीर्घदन्ता दीर्घवक्त्रा (for ^{a}) D_3 सुवर्णका, $T_{3.4}$ G_1 कु(T_4 स)कर्णका (for सु°) —(L 40) D_5 $T_{3.4}$ $G_{4.5}$ M_4 नित्यतृप्ता, T_2 G_1 नित्य तृप्ता (for नित्यदृप्ता) D_3 महानादास्, M_1 °आभास् (for °ह्रादास्) M_1 ताडिता (for त्रासिता) —(L 41) D_3 ततस्ते, $M_{2.3}$ ते वृषान् (for ते वृषा) G_2 जग्मुर् (for जघ्नुर्) M_3 दुर्दमा (for दुर्मदा) —(L 42) T_3 G_5 गर्भम् (for गर्भान्) T_3 आद्रावयन् (for आस्रा°). D_3 सर्वं, G_2 यवान् (for गवां) T_4 वै शिशूंस्ते ह्यभक्षयन्, M_1 गवां सस्यादि भक्षयन् (for ^{b}) —(L 43) D_6 T_{1-3} $G_{1.4.5}$ M_4 विदेहे, M_1 lacuna (for विदेह) D_3 राज्ञो (for सस्य) T_4 विदेहराज्ये जाता ये (for ^{a}) T_4 क्षयित्वा च (for भक्षयित्वा) —(L 44) T_3 ये च गो, T_4 ये चासन् (for सस्यानां) D_3 सस्यानां पालका सर्वे, M_2 °नां पालिका सर्वा (for ^{a}) D_6 चालयन्ति, G_3 M_3 धावयन्ति (for आधावन्ति) D_3 धावन्ते स्म च सर्वत, T_1 M_4 द्रावयन्ति स्म दूरत, T_4 भूतयन्ति स्म सर्वदा, $M_{1.2}$ धावयन्ति सुदूरत (for ^{b}) — G_3 om lines (hapl) 45–48 —(L 45) T_1 गृहे, $T_{3.4}$

न्यवेदयंस्तदा सर्वं वृषैः सस्यविनाशनम् ॥
यान्येन तव सस्यानि राष्ट्रे जातानि सर्वशः ।
भक्षितानि समस्तानि कुम्भकस्य वृषैर्नृप ।
सप्तभिस्तैः समुद्रिक्तैर्दमनेन विवर्जितैः ॥
ते निवार्या महीपाल यदि ते स्याज्जगत्त्रयम् ।
खादयन्ति मुहुः सर्वान्त्रष्टा राजन्भवत्प्रजाः ॥
इति तेषां वचः श्रुत्वा राजा जनकसंभवः ।
दूतैः कुम्भकमाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥
तव सप्त वृषा गोप निर्दमाः सस्यघातकाः ।
दम्यन्तामद्य सर्वे ते वृषाः सर्वप्रयत्नतः ॥
अन्यथा दण्ड्य एव स्यात्सबन्धुः सप्रजो भवान् ।
गच्छ गोपैर्मतियुतैर्दमने कुशलैः समम् ।
दम्यन्तां ते वृषाः सप्त न भयं विद्यते तव ॥
अथ रात्रौ कचिद्दृप्तान्दानवान्वृषरूपिणः ।
गोपालैरपरैः सार्धं नियन्तुमुपचक्रमे ।
रज्जुहस्तास्तदा सर्वे मन्दं मन्दमुपाययुः ॥
अथ ते बलवान्दृष्ट्वा रज्जुहस्तान्समन्ततः ।
हुंभारवं प्रकुर्वाणा गोपानेवाभिदुद्रुवुः ।
तान्खुरैः शृङ्गकोणैश्च समाजघ्नुः समन्ततः ॥
ते हता गोपमुख्यास्तैर्गतप्राणाः समं भुवि ।
पतिताः शेरते भूमौ वज्रभग्ना इवाचलाः ॥
दारका दारिका वत्सास्तैर्हताः पतिता भुवि ।
शेरते मृतभूयिष्ठाः कुम्भकस्य व्रजे स्म ह ॥
निश्चेष्टमभवत्सर्वं व्रजं निहतदारकम् ।
न शेकुस्ते वृषान्रोद्धुं दृढैर्दामभिरायताः ।
निर्वीर्याः सर्व एवामी भग्नास्तैर्वृषरूपिभिः ॥
व्रजे तस्मिन्महीपाल निहते च तथा हते ।
विसंज्ञः कुम्भको भूत्वा निश्चेष्टः समपद्यत ॥

पुरे (for व्रजे) M1 पूर्वव्रजेन, M2 (inf lin) व्रजन्ति (for वसन्ति) D3 T3 4 M3 3 मुदा युता (for मुदान्विता) — T1 om lines 46–55 — (L 46) T2 मैथिलि (for मिथिल) — (L 47) D3 -धर्मेण, T3 G2 4 5 वर्मिण (for -वर्मेण) — M3 T2 G1 4 सर्वे (for सर्वं) D3 सस्यस्य (for सस्यवि) M3 गोवृषैः सस्यनाशनम् (for [b]) — (L 50) T1 M4 समुद्रिक्तैर्, G4 M3 °दितैर् (for °द्रिक्तैर्) D6 दमने च, G3 °नैश्च, M3 °ने वै (for °नेन) D3 कान्नेमिविमानेन (for [b]) — (L 51) D6 G2 M2 तत्ते वार्या, T3 G3 ते न वार्या, G4 न ते वार्या, M1 तत्ते वध्या (for ते निवार्या) — (L 53) D5 मुहुः सर्वा, T2 G1 मुहु सर्वे, T3 मुहु सस, G2 M4 मुहु सर्वं, M1 3 जगत्सर्वं (for [a]) G4 भव (for मुहुः सर्वान्) D3 स्वादन्नाय मुहु सर्वं (for [a]) G4 भव (for मुहुः सर्वान्) — Before line 53, G2 ins वैदा- त्रिया (for °त्प्रजा) — (L 55) D3 भीमा — (L 54) G2 भृत्यै (for दूतै) — (L 55) D3 भीमा (for गोप) D3 M3 दुर्दमा, G3 दुर्मदा, G4 3 निर्मदा (for निर्दमा) — (L 56) T1 2 G3–5 M1 3 4 दुर्धर्षा (for निर्दमा) D3 तान्नियम्याद्य सर्वान्वै, T3 4 M1 3 4 ह्यस्य (for अद्य) D3 वृषान् (for वृषा) पार्यन्तामद्य सर्वे वै (T4 ते) (for [a]) — (L 57) M1 om line T3 M3 सह, T4 तत्र (for सर्वं) — (L 57) M1 om line 57[b] D3 -प्रजस्त्वया; G3 M1–4 प्रजो भवान् (for प्रजा भवान्) — (L 58) D3 M1 दमनै (for °ने) — (L 59) G4 मे (for ते) — G4 reads line 60 twice — (L 60) D3 T1 3 4 G1 3 4 (second time) 5 M3 4 दृप्ता G1 सुप्तान् (for दृप्तान्) T1 G2 4 (first time) 5 M1 दानवा (for -वान्) — (L 61) D3 repeats lines 61[b]–68[a] after line 91[a] T1 उपचक्रमु (for °मे) — (L 62) T1 3 G2 3 M1 2 4 तत (for तदा) D3 (first time) रज्जूश्चादाय ते सर्वे (for [a]) D3 (first time) मन्द (for मन्दं) — (L 63) D3 (second time) ते बलवा, T3 तान्बद्धवान् (for ते बल°) D3 (second time) -हस्ता (for -हस्तान्) — M3 om. (hapl) lines 64–65 — (L 64) D3 (both times) 3 हु(D6 हु)वारवं, T4 हुंका° (for हुंभा°) T3 3 G1 3 5 प्रकु° वन्तो, T3 °र्वाग (for °र्वाणा) D3 (first time) गोपान्सर्वा (for [a]) D3 (second time) G4 गोपानेवं वि(G4 प्र)द्रु° विदुद्रुवु, D3 (second time) G4 गोपानेवं वि(G4 प्र)द्रु° (for [b]) — (L 65) T2 G1 3 5 स्वरै (for खुरै) M1, 3 -घोणैश्च (for -कोणैश्च) D3 (both times) तान्विषाणैः खुरै कोपात् (D3 [second time] °रेश्चैव), T1 तांस्तदा शृङ्गघोणैश्च (for [a]) — (L 66) D3 (first time) G2 तैर्हता, D3 (second time) हतास्ते (by transp) D3 (first time) G2 ते, D3 (second time) वै (for तैर्) — (L 67) M3 भूप (for भूमौ) — (L 68) M1 2 दारिता (for °का) D3 (second time) लग्ना (for भग्ना) — (L 68) D3 (first time) दारिका दारका वत्सास् (for [a]) D3 (first time) ते (for तैर्) — (L 69) D3 भूयिष्ठ (for °ष्ठा) T3 व्रजे सह; T4 व्रजस्य ह, M1 2 4 वृषैर्हता (for व्रजे स्म ह) — (L 70) M1 3 4 विनष्टम् (for निश्चे°) D3 वज्रेण हत- वज्रेण (for [a]). — (L 71) D3 बोढुं; T3 4 योद्धुं (for रोद्धुं) — (L 72) D3 T3 … G2 3 M1 3 … 73) T1 M1 … ; T3 °परे; T4 …

ततो विमृश्य तैर्गोपैर्मतिमेवं समादधे ।
तासां वृषमहानां दमिता यो भवेद्भुवि ।
तस्मै कन्यां प्रदास्यामि नीलां नीरदलोचनाम् ॥
गोपाः सर्वे समायान्तु ये गोपा गोषु जीविनः ।
शूद्रा वा ये समर्थाः स्युस्ते च गच्छन्तु सर्वशः ।
एवमाघोषयामास कुम्भकः स व्रजे किल ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततो गोपगणः सर्वो मिथिलामन्ववर्तत ।
वृषान्सप्त समाहृत्य नीलां गृह्णाम यत्नतः ।
इति गोपाः समाजग्मुः प्रत्येकं तां जिघृक्षवः ॥
मिथिला राजधानी सा न कश्चिद्बल्लवैर्विना ।
गोपालमयमेवैतद्राष्ट्रं मिथिलवर्मणः ॥
ते गोपास्त्वायतभुजा विस्तीर्णबलसंयुताः ।
आस्फोटितभुजा मत्ताः प्रत्येकं वृषमन्वयुः ॥
कुम्भकस्य तदा दूतैराहूतो गोपनन्दनः
गोपालैरपरैः सार्धं नन्दगोपः समाययौ ॥
रामकृष्णौ च सयातौ कुम्भकस्य व्रजं किल ।
धारकैरपरैः सार्धं सवयोभिर्मुदान्वितैः ॥
मयूराङ्गदचित्राङ्गौ नीलकुञ्चितमूर्धजौ ।
पीते वसानौ वसने हरिचन्दनचर्चितौ ॥
वनमालाकृतोरस्कौ दामयज्ञोपवीतिनौ ।
शिक्यालम्बघटकरौ पर्णवाद्यविनोदिनौ ॥
किंकिणीजालसह्रादौ शिखिपिच्छैरलंकृतौ ।
वेणुवीणाकृतरवौ शृङ्गध्वनिसमाकुलौ ।
दितिथैर्देवगन्धर्वैरनुयातौ महामती ॥
गोपास्ते नौभिरुत्तीर्य यमुनामूर्मिमालिनीम् ।
गङ्गां चैवाभिसंयाता मिथिलां कृष्णसंयुताः ॥
कुम्भकश्च महाबुद्धिर्मैथिलेयो मुदान्वितः ।
नन्दगोपं तदा दृष्ट्वा सपुत्रं च समागतम् ॥
उत्थायाग्रे समागम्य समालिङ्ग्य मुदान्वितः ।
वृसीं सचोदयामास यशोदां चैव धर्मदा ॥

महाबले (for तथा इते) D3 कुम्भके च तथा गते, D6 कुम्भकस्य तदागते (for ᵇ) — M3 repeats line 75 after line 78 —(L 75) M4 (second time) विविश्य (for विमृश्य) D6 समाददे (for ˚दधे) —(L 76) D3 मसाना वृषभाणा वै (for ᵃ) D3 T2 4 शमिता (for द˚) —(L 77) D6 T1 G2–5 M2–4 पृथुल , T3 4 कमल (for नीरद) D3 नीला चन्द्रावली मिमाम् (for ᵇ) —(L 78) T3 गोप (for गोषु) —(L 79) D6 T3 4 G2–6 M सर्वत (for ˚श) D3 तेषा गच्छन्तु सर्वश (for ᵇ) —(L 80) D6 एवमाज्ञापयामास (for ᵃ) T1–3 G1–3 5 M1 4 तु, M2 स्व (for स) — COLOPHON om in T2 4 — *Mention of Khila* D3 6 T1 3 G M — *Adhy name* D3 G3 3 नीलाप्रभाव˚, M2 वासुदेवप्रभाव — *Adhy no* D3 69, T1 G2 3 M1 64, T2 G1 63, G3 4 61, M1 partial lacuna, M2 3 60

(L 81) D3 6 G2 M2 ततो गोपगणा सर्वे (for ᵃ) D3 न्ववर्तन्त च मैथिलान् (for ᵇ) —(L 82) T1 समाहत्वा (for ˚हृत्य) D3 समागम्य तदा नीला (for ᵃ) D3 वय (for नीलां) D6 T1–3 G1 2 4 M गृह्णीम (for गृह्णाम) —(L 83) T1 समाहत्य (for ˚जग्मु˚) — M1 4 om from line 83ᵇ up to line 86ᵃ G3 जिघांसव (for जिघृक्षव) —(L 85) M3 [मा]तीव् (for [ए]तद्) T1 -कर्मिणा (for -वर्मण) D3 गोपालानथ तान्द्रष्टुं मिथिलवर्मणः . —(L 86) D6 M2 3 स्वायत , T1 सायुध , T3 4 चायत- (for त्वा˚) D3 ते गोपा स्वायता मजा (for ᵃ) — D6 T1 3 G M1 4 transp lines 86ᵇ and 87ᵇ G3 भुज (for बल) —(L 87) D6 T1 2 G M1 4 प्रत्येक वृषभ ययु , T3 ते गोकुम्भानुदी क्षितुम् (for ᵇ) —(L 88) D6 T3 4 G3 6 M3 3 आहू (M3 ˚हू)तो नन्दपाल(G3 4 M2 ˚गोप)क (for ᵇ) —(L 90) T3 4 गृह , M3 व्रजे (for व्रज) —(L 91) D6 T1 G3 5 M1 4 मदान्वितै , T1 G3 मु(G1 म)दायुतै (for मुदान्वितै) —(L 93) T3 उभे , T4 आर्द्रे (for पीते) D3 पीते नीले वसानौ च (for ᵃ) —(L 94) M1 3 4 वनमालाञ्चि (M4 ˚चि)तोरस्कौ (for ᵃ) —(L 95) D3 शिक्यालाबूफल धराव् , T3 4 ˚लम्बार्धघटकौ (for ᵃ) T4 वेणु (for पर्ण). D6 G2 3 M1 3 विनादिनौ (G3 ˚नौ), M4 विनर्दितौ (for विनोदिनौ) D3 ऊर्णायु च विनोदिना (sic) (for ᵇ) —(L 96) D3 -सनादौ , T1 निर्ह्रादौ , M1 4 मरावौ (for सह्रादौ) —(L 97) T2 स्वरूनौ , G3 कृतकरौ (for ˚रवौ) D3 मृग- (for शृङ्ग) —(L 98) D2 द्विविधैर् (for ˚थैर्) T3 G3 M3 4 महाद्युती (for ˚मती) —(L 99) D6 corrupt, T3 G M3 गोपाला (for गोपास्ते) T3 गोभिर् (for नौभिर्) D3 M2 3 मीन (for ऊर्मि) T3 यमुना नीरशोभिनीम् (for ᵇ) —(L 100) D3 समायाता , T1 [अ]भिनिर्याता (for [अ]भिसंयाता). —(L 101) T3 4 M1 2 महाद्युति , G1

बलभद्रस्य कृष्णस्य श्रीदामा चासनं ददौ ।
कृसरं पायसं चैव तथा दध्योदनं बहु ।
निवेद्य नन्दगोपाय सपुत्राय मुदान्वितः ॥
अपूपाः सक्तवो धानाः शर्कराक्षीरमिश्रिताः ।
दत्ताः कृष्णाय रामाय नन्दायाथ सजातये ॥
एवं प्रीताः सुमनसो नन्दगोपपुरःसराः ।
ऊषुः सुखं तदा रात्रौ गोपालाः सर्व एव ते ॥
अथ तस्यां वृषा रात्रौ गोषु वैशसनं मुहुः ।
प्रत्येकं सप्त ते मह्रा दानवा वृषरूपिणः ।
वत्सांश्चभुरथो गाश्च कुटीर्भूयो बभञ्जिरे ॥
आगन्तुकांस्तदा गोपान्रात्रौ युद्धाय निःसृतान् ।
जघ्नुः शृङ्गैः खुरैश्चैव शिष्टा गोपा दिशो ययुः ।
हुम्भारवं प्रकुर्वन्तो दिग्गजा इव तस्थिरे ॥
रज्जूश्छित्वा घटान्भित्त्वा कीलकानथ शिक्यकान् ।
वत्सान्विद्रावयामासुर्गाश्च राजन्दिशो दश ॥
ततः प्रभाते विमले व्युष्टा सा रजनी किल ।
वृषान्नन्थुर्महानादास्तस्मिन्कुम्भकवेश्मनि ॥
दिग्गजा इव महादं हुम्भारवपुरःसरम् ।
चक्रिरे पर्वताकाराः कालान्तकयमोपमाः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
अथ तस्यामवस्थायां निश्चेष्टः कुम्भकः किल ।
वृषांस्तथाविधान्दृष्ट्वा प्रमानि दोषकारिण ।
गोपान्सर्वान्समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥
श्रूयन्तां मम वाक्यानि गोपा नन्दपुरःसराः ।
वृषाः सप्त समुद्भूता व्रजेऽस्मिन्मददुर्मदाः ॥
सिंहा इव महाक्रान्ता दिग्गजा इव दर्शिताः ।
अप्रतर्क्या अनासाद्या गोपगोपीत्यविक्रमाः ॥
यत्नाश्च बहवोऽस्माभिः कृता रोद्धुमिमान्मुहुः ।
एषामेकं वशायोद्धुं न शक्ता स्मेति संगताः ।

---

damaged (for मुदान्वित) — G_1 om (hapl.) lines 102-103 — (L 102) T_8 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) T_8 सपुत्र समुपागत (for [b]) — (L. 103) T_3 [अ]भि (for [अ]प्रे) — (L 104) D_6 प्रिय स , T_3 G_1 3 M_1 4 ब्राह्मण (for बृसीं सं) D_3 स नन्द नोदयामास , T_3 तत सभावया°, T_4 प्रतिने मारया° (for °) D_6 T_2 G M_1 4 यशोदायाश्च धर्मदा (for [b]) — (L 105) T_3 सर्वेषां (for श्रीदामा) D_2 [आ]छिद्रने (for चासनं ...) — (L. 106) D_3 सर्पि स ... सपुत्राय) T ... घापि (for घा... — (L. 109) T_8 सजातये (for °तये) — (L 110) T_1 -पुरोगमा (for पुरःसराः) — (L. 111) D_6 T_1 2 G M_4 तदा रात्रिं, T_3 च रात्रिं च, M_1 तदा रात्रे (for तदा रात्रौ) — (L. 112) T_4 बहु (for मुहु) — (L 113) D_3 वै मत्ता (for ते मह्रा) — (L. 114) D_3 वृषान्भूयो , D_6 कुम्भान्भूयो, T_8 कुट्टिमाश्च (for कुटीर्भूयो) — (L. 115) D_6 आगन्तुका- T_3 स्तथा गोपा (for °) T_3 तत्र (for रात्रौ) D_6 T_3 G_2 M_2 3 कृपाय; D_3 रात्रौ तानागतान्कृ- G_3 गोपाय (for युद्धाय) — (L 116) T_4 शृङ्गैः खुरैश्चैव शिष्टा (for ... तान् (for [b]) — (L. 117) D_3 6 हु(D_6 हु)- °). D_3 गावो (for गोपा) — (L. 118) T_4 हुंकारवं (for हुम्भारव) — ... म्भारव , T_3 हुम्भारवान्, T_4 शिलाश्छित्त्वा (for घटान्भित्त्वा) D_3 करकान् (for कीलकान्) — (L. 120) D_6 नगरी (for रजनी) T_1 सूर्यस्योद- येन किल (for [b]) T_3 व्युष्टायां च रजन्यां तु प्रभाते विमले रवौ — (L. 121) D_2 6 T_1 2 G_1 3 4 M मत्त , G_4 तस्मिन् (for तस्थुर्) T_3 G_1 महानादै (for °नादास) G_2 निष्ठन् (for तस्मिन्) — (L 122) T_1 G_1 द्विरदा, G_4 निर्घृणा (for दिग्गजा) M_1 4 ति (for स-) D_6 हुम्बारव (for हुम्भा°) D_3 हुंकारैश्च पुरःसरा (for [b]) — D_3 om (hapl) line, 123 127 — (L. 123) T_3 4 चक्रिरे विविधाकारा (for °) — COLOPHON om in D_3 — *Mention of Khila* D_6 S — *Sub parvan* T_4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* D_6 G_2 3 मिथिलायां नन्दगोपगमनम् — *Adhy no* T_1 G_2 5 M_4 65, T_2 G_1 64, T_3 71, T_4 63, G_3 4 62, M_{1-3} 61

गोपधा(I ...
— (L ...
योद्धुम् (...
(for योद्धुं) D_1 शक्ता स हि; D_3 शक्तास्मीति; T_2 G_1 शक्या

मीतास्तेभ्यो मुहुर्गोपा विसञ्ज्ञाः पर्यटामहे ॥
किं च राज्ञा मुहुर्दण्ड्या वयं मिथिलवर्मणा ।
गतिमेषा न जानीमो नागतिं न च चिन्तितम् ॥
न च ते केवलवृषा राक्षसा वा वृषात्मना ।
दैत्या वा दानवा वापि यक्षगन्धर्व एव वा ।
अस्मदुत्सादनार्थाय व्रजेऽस्मिन्समुपस्थिताः ॥
युष्माकमागतानां तु यो वृषान्दमयिष्यति ।
तस्यैव सर्वकल्याणी नीला देया मनस्विनी ।
नीला सुमध्यमा तस्मै दत्ता कमललोचना ॥
इत्युक्त्वाहूय तां कन्यां गोपमध्ये करोत्स्थिताम् ।
यूनां मनांसि चाक्षीणि तस्यामेव प्रपेदिरे ॥
स्तनयोः स्थितिमाजग्मु केषाचिन्नेत्रपङ्कजे ।
अन्येषामधरे चैव परेषां च सुमध्यमे ।
एवं व्यालोलमनसो गोपाश्चित्रस्थिता इव ॥
तत्र नन्दसुतः कश्चिज्ज्येष्ठ' कृष्णस्य संमतः ।
स तदाघोषयद्वाचा दमयिष्ये वृषानमून् ।
इति प्रतस्थे तान्हन्तु दैतेयान्वृषरूपिणः ॥

भुजावास्फोट्य रुद्धोऽपि पित्रा यत्नवता तदा ।
इयेष योद्धुं मन्दात्मा यान्न शक्नोति माधवः ॥
रावणस्य रणे हन्ता यश्च हन्ता सुमालिनः ।
तेषां मध्ये समास्थाय हुम्भारवमथाकरोत् ॥
तेन शब्देन ते सप्त वृषा घोषवतः पुरः ।
खुराञ्शृङ्गान्समुद्धृत्य समुत्तस्थु समुद्यताः ॥
तेषां स्थितानामेकस्य घोषवान्मस्तकेऽहनत् ।
ततो गोपाः समागम्य सिंहनादं व्यनीनदन् ॥
आहतो मस्तके सोऽथ वृषो घोषवता तदा ।
अग्रे खुराभ्यामाहत्य घोषवन्तं ददंश ह ॥
पुनः शृङ्गेण तं हत्वा खुराभ्यां दूरतोऽक्षिपत् ।
व्यनीनदश्च सहसा गोपान्विद्रावयंस्तदा ॥
युवानस्त्वथ ये गोपा नीलाग्रहणलालसाः ।
मुष्टिं संवर्त्य संवर्त्य भुजास्फोटनतत्पराः ।
गोपलीला प्रकुर्वन्तस्तेषामग्रे पदं दधुः ॥
स्थितेषु गोपवीरेषु ते वृषा गोपघातकाः ।
सर्वांस्तान्शृङ्गकोणैश्च निजघ्नुः सर्वतस्तत ।

स्मेति, T3 4 G3 M2 5 शक्तास्ते ह (for शक्ता स्मेति) G2 महत्ता (for समता) —(L 133) G2 हतास् (for भीतास्) D3 ते मुमुहुर्, T3 ते च मुहुर् (for तेभ्यो मुहुर्) D3 पर्यैशेरत (for °टामहे) —(L 134) T1 वय (for मुहुर्) T1 मुहुर् (for वय) T2 G1 वय मैथिलवर्मेण (for ᵇ) —(L 135) T2 G1 5–5 भीत, G2 हित (for [अ]गतिं) D3 चैव, G3 न हि (for न च) T3 न भीत न चिचिन्तनम् T4 न भीत न च चिन्तनम् (for ᵇ) —(L 136) D3 T1 2 G M वृषात्मना (for °त्मना) —(L 137) T1 2 G1 3 5 M यक्षा (for यक्ष) D3 यक्षा वा किन्नराश्च वा, T2 गन्धर्वा वा न विद्महे (for ᵇ) —(L 138) D5 T1 M2 5 व्रजेऽस्मिन्समुपागता (for ᵇ) —(L 139) G2 यो वृषान्तानमयिष्यति (for ᵇ) —(L 140) D3 देया नीला (by transp), D6 T2 G M2 4 देया कन्या, T1 M1 2 मया कन्या —(L 141) D3 M3 तस्मिन् (for तस्मै) D3 6 T G2–5 M विपुल (for कमल) —(L 142) D3 करोच्छ्रिताम्, D6 T2 G1 करे स्थिताम् (for करोत्स्थिताम्) —(L 143) D3 6 G4 M3 मात्क्षीणि (for चा°) —(L 144) D3 M1 (1st hm) 3 पङ्कये, T1 वृत्तय (for पङ्कजे) T3 अन्ये दरणवृत्तय (for ᵇ) —(L 145) T3 नाभि (for च सु) D6 T2 G M1 2 4 परेषां नाभिमण्डले (for ᵇ) —(L 146) T2 इत्थ (for एव) M1 गता (for स्थिता) —(L 148) D6 M1 3 घोषवान् T3 4 घोषयन् (for स तदा) T1 वाच (for वाचा) D3 घोषयन्घोषवान्वाचो (for ᵃ) D6 दमयिष्यन् (for °ष्ये) —(L 151) D3 रोद्धुं, G2 हन्तुं (for योद्धुं) T3 यत्नेन, T4 महात्मा (for मन्दात्मा) —(L 152) T4 यस्य हन्ता सुमालिनम् (sic) (for ᵇ) —(L 153) D6 T2 3 4 G M4 समुत्थाय (for समास्थाय) D6 हुम्भारवम्, T4 हहा° (for हुम्भा) D3 हुंकारमथ चाकरोत् (for ᵇ) —(L 154) D6 T2 3 G1 3 4 M4 घोरतरा G2 शब्दवत (for घोष°) D3 असुरा (for पुर) —(L 155) D3 पुरःसरान्, T3 आसन्स्वरान्, T4 पुनः खुरान् (for खुराञ्शृङ्गान्) M3 खुरान्समुद्धृत्य सर्वे (for ᵃ) M3 तस्थुः सर्वे (for समुत्तस्थु) —(L 156) D6 स्वस्थानाम् (for स्थितानाम्) —(L 157) G5 तस्य (for ततो) —(L 158) T3 G5 आहते (for °तो) G2 तेन (for सोऽथ) —(L 159) D6 T1 2 G1 3 4 अग्रे, M4 वक्त्रे (for अग्रे) M4 सोऽमयन्न (for घोष°) —(L 161) D3 आहत्य सहसा गोपान् (for ᵃ) D3 अथ (for गोपान्) —(L 162) T1 गोपाला, T3 4 गोपा ये (by transp) D3 T3 लीला (for नीला) —(L 163) D5 सहसा (for the second संवर्त्य) T3 विषमुष्टिं च संवर्त्य (for ᵃ) —(L 164) D3 G2 M2 3 गोपालीला, T4 गोपा वीक्षा (for गोपलीला) G3 5 M4 मध्ये (for अग्रे),

मस्तकैश्च खुरैश्चैव न्यहनन्मुदिता भृशम् ॥
ते गोपा वृषदैत्यैश्च निहता भुवि पातिताः ।
गतानभिमुखं हत्वा संस्थिता. सुमहावृषाः ॥
हुम्भारवनिनादेन भीषयन्त· सगोगणान् ।
गोपालान्गोपमुख्यांश्च बलाद्विद्राव्य दर्शितान् ।
वल्मीकान्खादयन्तो वै तटघात प्रचक्रिरे ॥
कुम्भको नन्दगोपश्च ये वृद्धा गोपु जीविन. ।
वृत्यमूढाः सुसवृत्तास्तदा गोपपुर सरा· ।
राज्ञो भीता बभूवुश्च दण्ड्या वयमिति स्थिताः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
अथ कृष्णस्तदा राम बभाषे वैशसे सति ।
नैते वृषा महाबाहो दैत्या. सप्त समुत्थिता. ॥
कालनेमिसुता आर्य मा हन्तुमिह सगता. ।
पुरा मया हता युद्धे तदा तारामये विभो ॥
एतेऽतिबलिनो नित्य मयि विद्वेषकारिणः ।
निहन्तव्या मया राम गोगोपान्रक्षता समम् ॥
एतैर्गोपा हता भूयो भूयो हन्तु समुद्यता· ।
वयमेतैर्यथायोग क्रीडा कुर्म सगोपका. ॥
नन्दश्च कुम्भकश्चोभौ विपण्णौ समपद्यताम् ।
रक्षितव्यौ बलादेतौ गोपौ बन्धू मया विभो ॥
नीलमेना ग्रहीष्यामि हत्वा सप्त वृषानिमान् ।
श्रीदामान सखित्वेन ग्रहीष्यामि न सशय. ॥
इति निश्चित्य रामेण कृष्णः कमललोचन ।
पुरस्तेषा पद चक्रे वृषाणा बलशालिनाम् ॥
ते वृषा दितिजा क्रुद्धा विष्णु दृष्ट्वा पुर स्थितम् ।
पूर्ववैर समाश्रित्य पराहन्तु प्रचक्रमु ॥
ते सम सहसा पेतु कृष्णस्योपरि दानवा ।

T3 घन स्थिता (for पदं दधु) —(L 165) T1 सेपु (for गोप) —(L 166) D3 T4 तस्मात् T2 खुरैम् (for सर्वांग्) D6 -घोरैश्च , T2 G2 3 -घोणैश्च , G1 घोणैस्तान् (for कोणैश्च) T3 4 च (T4 तु) ततस् (for सर्वतस्) D6 स्थिता M1-3 समम् (for तत) —(L 167) M1 त्वरिता (for मुदिता) M3 निहन्युर्नादिता भृशम् (for b) —(L 168) D3 पातिता· (for पातिता) —(L 169) G2 गत्वा (for गतान्) D3 तान्गतासूनभिमुख , T3 4 M2 3 गतान्गतानभिमुखं (M3 °तान्) (for a) D3 T3 4 M2 3 हत्वा सप्त. T1 M1 स्थिता सप्त ; G2 संस्थिता स (for °ता सु) —(L 170) D3 हुंकारं च, D6 हुम्भारव , T4 हुहा° (for हुम्भा°) T3 4 च गोगणान् G1 सुगो° (for सगो°) T1 भीषयन्ति स्म गोगणान् (for b) —(L 171) T3 4 तथैव (for गोपालान्) T1 3 M3 दर्शि ता (for तान्) —(L 172) D6 पातयन्तो, M3 खान° (for खाद°) D6 त च खात , T2 G1 तदा खात , M1 4 तटा· घातं (for तट°) T4 महत्त्वं तत्र चक्रिरे (for b) —(L 173) D3 नन्दगापाद्य (for °गोपश्च) —(L 174) M1 3 स (for सु) T2 संहृत्य , G2 संरब्धास् (for सवृत्तास्) —(L 175) M2 स्म ह (for स्थिता) — COLOPHON om. in T3 4 — *Mention of Khila* D3 6 T1 2 G M — *Adhy name* D6 G2 गोपालवृषयुद्धम् G3 गोपवृष युद्धम् — *Adhy no* D3 70 , T1 2 G3 5 M1 66 G1 65 , G2 4 63 , M1 lacuna , M2 4 69

T4 G2 om. the ref —(L 176) T3 बभाषे वैशसेन च (for b) —(L 177) T2 G1 महादैत्या (for °बाहो) T2 G1 मत्ता सप्त , M1 3 दैत्यमल्ला (for दैत्या· सप्त) —(L 178) D3 T1 4 G3 5 M कालनेमे (for °नेमि-) T3 4 G3 4 5 M1 आर्य (T3 वीर)माहन्तुम् (for आर्य मां हन्तुम्) T3 उप (for इह) T1 G5 संस्थिता (for सगता·) —(L 179) T3 4 M हता मया (by transp) D6 ताराह्वये , G2 रामभवे (for तारामये) T2 तदा वै तारकामये (for b) — After line 179 T3 reads line 186 repeating it in its proper place T3 om line 180 T4 om. (hapl) lines 180 185 G4 om lines 180 181 —(L 180) T2 G1 मम (for मयि) —(L 181) D3 स्वार्य ; M1 नाम (for राम) T3 G2 भूगोपान् M1 गोपालान् (for गोगोपान्) D3 स्वयम् , T1 तदा (for समम्) T3 गोगोपान्तकरा इमे (for b) —(L 182) T3 एत (for एतैर्) D6 M2 3 गावा (for गो पा) —(L 183) T3 एवम् (for वयम्) D3 क्रीडा (for क्रीडा) —(L 184) G2 नन्दक (for श्च) T3 [ए]व (for [उ]भौ) D3 विपण्णौ समभिप्लुता (for b) — T3 om line 185 —(L 185) D3 M1 गोपौ (for गावौ) T1 G2 4 5 बन्धुं , G1 बन्धून् (for बन्धू) M4 विभौ (for विभो) —(L 186) D3 T1 3 5 (first time) G2 4 5 M4 एतां (for एनां) D6 T3 G1 2 4 5 M4 सर्वे वृषान् G3 वृषसुरान् (for सप्त वृषान्) T3 (first time) त्रिभो (for इमान्) —(L 187) T3 त्रिधामानं (for श्रीदा°) T3 समग्रहीष्याम्यसंशय· (for b) —(L 190) D3 ते वै वृषा दिवा क्रुद्धा (for a) T4 कृष्णं (for विष्णु) D6 पुरा स्थितम् (for पुर स्थितम्) —(L 191) T4 अनुस्मृत्य (for समा

ततो युद्धं समभवत्तेषां कृष्णस्य च प्रभो ।।
ततो गोपगणाः सर्वे कृष्णमेवाश्रिताभवन् ।
शृङ्गैस्ते सहसा जघ्नुः कृष्णं हन्तुमभीप्सवः ।।
पादप्रहारैरपरैः पुच्छघातैश्च केशवम् ।
पृथक्पृथक्समाहन्युः प्रत्येकं वृषदानवाः ।
दन्तैर्ददंशुरपरे खुरैरन्ये जनार्दनम् ।।
ततः कृष्णो रुषा मुष्टिं सन्निहत्य जघान ह ।
तेषामेकं क्षणाद्धत्वा पुनरन्यं जघान ह ।।
क्रमेण मुष्टया तान्सर्वान्हत्वा दैतेयगोपतीन् ।
नीलां हस्ते गृहीत्वाथ कृष्णस्तस्मिन्व्यरोचत ।।
कुम्भको नन्दगोपं तं प्रोवाच व्रजसंसदि ।
प्रसादात्तव पुत्रस्य जीवामो विगतज्वराः ।
सपुत्राः सह गोपालैः सवत्सा गोधनैः समम् ।।
वृषैश्च सप्तभिर्नन्द हता गावः सहस्रशः ।
गर्भाश्च निःसृतास्तावद्वत्सास्तावन्त एव हि ।
यतस्ते निहता नन्द सुखं तस्मादवाप्नुमः ।।
गोसहस्रं तव विभो महिषा महिषीशतम् ।
यावदिच्छसि वा नन्द तावत्ते वै ददाम्यहम् ।।
नीलायै लक्षमयुतं दास्यामि बहुगोधनम् ।।

नन्दगोप उवाच ।

अलं मम विभो तात गोभिर्वत्सैर्धनैरपि ।
तिष्ठन्त्वामद्य गावस्ते गावो मे बहवो मताः ।।
घृतवत्यः क्षीरवत्यो बभूवुः पुत्रजन्मतः ।
यदा च कृष्ण उद्भूतस्तदाप्रभृति मे व्रजे ।।
यावद्दुग्धं समुद्भूतं तावदेव घृतं भवेत् ।
गुल्मे गुल्मे मधु भवेत्स्वादु स्वादु भवत्फलम् ।।
गावो वत्साश्च नीरोगा जाते कृष्णे व्रजे मम ।
अल्पकं न च मे स्यात्तद्गेहे त्वं कृष्णसंनिधौ ।।
यास्याम्यहमथो गोप गृहायाभ्यनुजानताम् ।
इत्युक्त्वा प्रययौ नन्दः सव्रजः सहगोगणः ।।
कृष्णश्च नीलया सार्धं श्रीदाम्ना सह संगतः ।
सार्कं च बलभद्रेण ययौ वृन्दावनं वनम् ।।
प्राप्य वृन्दावनं गोपा रेमिरे सहपेशलाः ।।

Colophon

श्रित्य) G2 सत्वान्हन्तु, M3 तद्वा हन्तु (for पराहन्तु) —(L 192) T3 दर्शिता, T4 दारिता (for दानवा) —(L 193) G1 M2 3 प्रभौ, M4 [उ]भयो (for प्रभो) —(L 194) T2 G1 [अ]वहन् (for [अ]भवन्) D3 बभूवु कृष्णमाश्रिता (for b) —(L 195) D6 M2 हन्तुं कृष्णम् (by transp) M4 हन्तु कृष्णमभीप्सव (for b) —(L 196) D6 पदापहारैर् (for पादप्र°) T2 4 G1 5 M4 श्चपरे (for °रै) D3 खुराघातैश्च, M2 4 पुच्छाघातैश्च (for पुच्छ°) —(L 197) D3 समाजघ्नु (for °हन्यु) T4 बहुशो (for प्रत्येक) —(L 198) T3 G5 M4 दन्तिर् (for दन्तैर्) D3 मुखैर् (for खुरैर्) —(L 199) D3 सन्निपात्य, D6 न निपात्य, M2 3 संनिवर्त्य (for °हत्य) — D3 om lines 200–207 T4 om. (hapl) line 200 —(L 200) T3 कृष्ण (for हत्वा) G2 ह्यन्याश् (for अन्य) —(L 202) M1 2 स, M2 ता, M4 तु (for [अ]थ) —(L 203) M3 तु (for त) G1 3 जन (for व्रज) T3 प्रोवाच जनसंनिधौ (for b) —(L 204) D6 T2 G जीवाम, T3 भवामो (for जी°) —(L 205) M3 गोपकै (for गोधनै) D6 T1 सह (for समम्) T3 सवत्सान्गोधनै सह, G3 सवत्सा सहगोधनम् (for b) —(L 206) M1 2 भ्राता (for नन्द) D6 पुत्रा (for हता) — Before line 208, D3 ins कुम्भक उवाच —(L 208) D6 एतैश्च, T3 4 यत ते (for यतस्ते) —(L 209) D3 T3 4 M3 महिषान् (for °षा) —(L 211) M1 नीलाया (for °यै) D6 नीलायै लक्षणैर्युक्ता (for a) T1 G1 [इ]ति च (for बहु) —(L 212) D3 मयि (for मम) D3 G4 वत्स (for वत्सैर्) —(L 213) G2 तिष्ठताम् (for °न्ताम्) T1 M1 2 (inf lin) अत्र (for अद्य) D3 तिष्ठन्तु तव गावस्ता (for a) G2 पुगावो (for गावो मे) D3 गृहे, T3 4 स्थिता (for मता) —(L 214) D6 घृतवन्त्य क्षीरवन्त्यो (for a) D3 6 M3 -जन्मन, G3 जातय (for -जन्मतः) —(L 215) T3 4 यदा स कृष्ण म आ(T4 °ष्णस्तदा)ता तदा मे वर्धते व्रजे —(L 216) T3 तावदेव घृतोपमम् (for b) —(L 217) D3 6 T1 2 G M4 महत् (for भवेत्) D3 भवेत्फलम् (for भवत्फलम्) —(L 218) D3 न रोगाश्च, M3 निरोगाश्च (for च नीरोगा) —(L 219) D3 तात, T4 नाभूद्, M1–4 ऽस्मिन्निद् (for स्यात्तद्) D6 किमप्यल्प न मे स्यात्तु (for a) M1–3 व्रजे (for गेहे) D3 T3 स्थे, M3 (inf lin as above) 4 ऽस्मिन् (for त्व) —(L 220) D3 गृहानेव तवाज्ञया, T3 अभ्यनुज्ञायता गृहान् (for b) — Before line 221, G2 ins वैशंपायन —(L 221) D3 स, T4 स (for प्र) T3 -गोधन, T4 -गोधनम् (for गोगण) —(L 222) D3 लीलया (for श्रीदाम्ना) —(L 223) T3 G1 प्रति (for

जनमेजय उवाच ।

अहो चित्रमहो चित्रं माधवस्य जगत्पतेः ।
क्रीडेयं वासुदेवस्य गोपलीलां प्रकुर्वतः ॥
धन्यास्त एव देवेशं गोपवेषविभूषितम् ।
अपश्यन्देवमीशं ये मयूराङ्गदभूषणम् ॥
कीलदामास्थितकरं किंकिणीक्वणिताङ्गदम् ।
तालगेयरतं देवं पर्णवाद्यान्तरेविणम् ॥
बाणपुष्पस्फुटन्मौलिं नीलमेघनिभं हरिम् ।
पश्यन्ति देवमीशेशं नमस्तेभ्यः पुनः पुनः ॥
हत्वा वृषान्हरिः सप्त पुनरागम्य माधवः ।
वृन्दावनं सरामस्तु गोपैः सह महामुने ।
अक्रोत्किं जगन्नाथस्तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥

वैशंपायन उवाच ।

तस्मिं शरदि गोविन्दः सुखं वृन्दावने वने ।
चचार गोधनैः साकं जगता प्रीतिवर्धनः ॥

No 13

After 55 23, D3 6 S ins

भाण्डीरे सुखमासीनं विहरन्तं जनार्दनम् ।
वामदेवभरद्वाजौ तत्र प्राप्तौ यदृच्छया ॥
कृष्णाजिनधरौ दान्तौ नियमव्रतकर्शितौ ।
गङ्गातीर्थाय सक्रान्तौ भास्करौ द्वाविवागतौ ॥
बृहत्पिङ्गजटाभारप्रतिबद्धशिरोधरौ ।
प्रमाण सर्वलोकाना वेदवेदाङ्गपारगौ ॥
वल्कलाजिनसवीतौ मुनी यमपरौ सदा ।
नमस्कर्तुं तदा वीर भाण्डीर यक्षसेवितम् ॥
प्रदक्षिण समुद्युक्तौ वत्सपालान्महामुनी ।
ददर्शतु॰ सम वत्सान्कालयानाश्च गोगणान् ॥
पप्रच्छतुस्तदा तत्र भाण्डीरद्रुमवासिन॰ ।
हे वत्साः क च नो मार्गो यमुनातीर्थदर्शने ।
क च तीर्थं सुसोपान झषग्राहविवर्जितम् ॥
श्रुत्वैतद्दारका वाक्य जहसुर्मुनिपुगवौ ।

वनम्) —(L 224) D6 T2 3 G M सर्वे (for गोपा) — Colophon — *Mention of Khila* D3 6 S — *Sub parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* D6 ससदैत्यवध॰, G2 M4 दैत्यवृषवध, G3 ससवृषदैत्यवध — *Adhy no* D3 70, T1 G3 5 M4 67, T2 G1 66, T3 72, T4 G2 4 64, M1–3 63

T2 वैशंपायन (for जनमेजय) —(L 2?8) D6 T2 4 M1 ईशेश, G2 ईशानं (for ईश ये) D3 T1 G1 3 M4 अपश्यन्देव॰ (D3 °न्सर्व)देवेशं, T3 G4 पश्यन्ति ये जगन्नाथ (for °) D3 om (hapl) lines 2?8–232 M4 केयूराङ्गद (for म°) —(L 229) D6 T G3–5 M3 भूषितम् (for भूषणम्) —(L 230) M1 4 कीलदामाश्रि(T1 °मापि)तकर (for °) —(L T2–4 G1 3–5 M4 का(G2 च)लगेय (for ताल°) —(L 232) M3 येऽपश्यन् (for पश्यन्ति) T3 4 पश्यन्ति देवदेवेशं, G2 °तो देवमीशान (for °) T2 4 G2 M3 तस्मै (for तेभ्य) —(L 236) —(L 235) M1 3 द्विजोत्तम (for तपोधन) —(L 236) D3 ऽवसत् T3 वसन् (for वने) T4 सुखं वृन्दावन वनम् (for °) —(L 237) T2–4 G1 3 5 M4 सार्धं (for साक) T2 4 सिंहविक्रान्तगामिभि (for °)

13

(L 2) D6 S (except T4 M1 2) तौ च (for तत्र) —(L 3) D6 -परौ (for -धरौ) T3 4 शान्तौ (for दान्तौ) D3 T3 4 नियत(T3 °लय)व्रतशालिनौ (for °) — G4 reads line 4 twice —(L 4) D3 सप्राप्तौ, T2 G1 4 (both times) निष्क्रान्तौ (for सक्रान्तौ) T1 G3 M1 2 4 भास्करा॰ विव गा गतौ (for °) —(L 5) T1 G3 -जटाधार- (for °भार) T3 4 प्रतिविद्ध (for °बद्ध) M1 2 (*inf lin.* as above) शिरोरुहौ (for °धरौ) M3 प्रतिबन्धजटाधरौ (for °) —(L 7) M4 मुनिधर्मपरायणौ (for °) —(L 8) T3 4 नमस्कृत्य (for °स्कर्तुं) T2 G1 महा- (for तदा) D3 वीरौ, M1 4 वीरं (for वीर) M3 वृक्ष (for यक्ष) —(L 9) D6 T1 3 4 G2 4 M4 प्रचक्र(G4 °जग्म तु (for प्रदक्षिणं) T3 G1 3 5 प्रचक्रतु समुद्यन्तौ (for °) T4 तदा मुनी (for महा॰ मुनी) —(L 10) D3 T3 4 M3 सर्वान् (for वत्सान्) D6 G2 स- (for च) D3 काले गोपालगोगणान् (for °) — T4 om. line 11 —(L 11) D3 प्रचक्रतुस् (for पप्रच्छतुस्) —(L 12) G4 मार्गं (for मार्गो) T3 तीर- (for -तीर्थ) T1 -सेवने (for दर्शने) —(L 13) M4 तीर्थं च (by transp) D6 T1 2 4 G1 3 5 M1 4 सगोपान, T3 पपौ पानं (for सुसोपानं) G3 क च ती॰स्य सोपानं (for °) T2 जलं; T4 जल- (for झष) —(L 14) T3 श्रुत्वैतत्तापसवच (for °) T3 —(L 15) T1 4 ऊचुस्ते, G4 समाहुर् (for जहसुर्) T2 3 G1 3 5 M4 मार्गज्ञाने वयं मार्गज्ञाने (for °ज्ञा न) T1 -दास्य M3 ज्ञातिभ्य (for ज्ञानिभ्य) धालं (for °)

मार्गज्ञा न वयं बाला ज्ञानिभ्यः सम्प्रपृच्छताम् ।
कुतोऽत्र यमुना शुभ्रा कुतो मार्गः कुतो व्रजम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे कृष्णस्तेषां वाक्यं तयोरपि ।
श्रुत्वा तौ समुपागम्य वक्तुमेवं प्रचक्रमे ॥
एष वां पथ आदेष्टा गवामिव सुयन्त्रितः ।
अहं नन्दस्य तनयः कृष्ण इत्यभिविश्रुतः ॥
ममायमग्रजो रामश्चन्द्रमा इव भासते ।
आवयोर्गोगणः सर्वो वचनं च निशम्यताम् ॥
एतद्दध्योदनं सम्यग्गृह्यतां यदि रोचते ।
पायसं सुरसं दुग्धं धानाश्च गुडमिश्रिताः ॥
एवमुक्ते ततस्तस्मिन्कृष्णे कमललोचने ।
तौ काविमाविति तदा समाधिं जग्मतुर्मुनी ॥
तौ नेत्राणि समुन्मील्य प्रीतौ दृष्ट्वा जगत्पतिम् ।
इदमूचतुरध्यात्मं मुनी कृष्णस्य सम्मतम् ॥
त्वमादिः सर्वभूतानां मध्यमन्तस्तथा भवान् ।
स्रष्टा सर्वस्य लोकस्य पाता भोक्ता जनार्दन ॥
स्रष्टा वेदस्य यज्ञस्य हविषामृत्विजां हरे ।
कर्मणा फलभोक्ता च फलदः कर्म कुर्वताम् ॥
निषेद्धा दुष्टसत्त्वस्य हन्ता त्वं तमसा परः ।
नेत्रे ते भानुशशिनौ नासिका च समीरणः ॥
वाचः सरस्वती देवी जिह्वा मेघः प्रकीर्तितः ।
दन्ताश्च पर्वता ज्ञेया कर्णः पातालगोचरः ॥
लक्ष्मीर्वक्षस्तु विज्ञेया वामो बाहुस्तु शंकरः ।
स्कन्दश्च दक्षिणो बाहुरङ्गुल्यः सागराः स्मृताः ॥
अम्बरं कुक्षिरित्युक्तं विवराणि दिशः स्मृताः ।
रोदसी तव पादौ च केशा देवाः स्मृता हरेः ।
लोमानि यक्षगन्धर्वाः पिशाचा राक्षसा विभो ॥
यान्येव वस्तुजातानि लोके दृष्टानि माधव ।
तानि गात्रेषु पश्यामः पुरुषोत्तम ते हरे ॥
अधो भवन्तं भगवन्द्रक्ष्यामः सकलात्मना ।
भवन्तमूर्ध्वं पश्यामो भवन्तमथ पृष्ठतः ।
पार्श्वतः पुरतश्चैव भवन्तं वीक्ष्य निर्वृताः ॥

ताम् (for पृच्छ°) M2 ज्ञानिभ्यस्त्ववगम्यताम् (for ᵇ) — (L 16) D3 गङ्गा, D6 सुभ्रु (for शुभ्रा) — Before line 17, T1 ins वैशंपायन — (L 17) T4 om from एतस्मि up to स्तेषां वा (in line 17ᵇ) M1 + द्वयोर् (for तयोर्) — (L 18) T1 तु (for तौ) M4 पुत्रोप (for एवं प्र) — (L 19) T1 पथम्, G3 पद (for पथ) D3 गोपानां पथिगो ज्येष्ठो (for ᵃ) D3 गवामिह, T2-4 G M4 भवामि च (for गवामिव) — (L 20) T3 4 नन्दस्य तनय कृष्ण (for ᵃ) — (L 21) D3 ममात्र योऽग्रजो रामक(for ᵃ) — (L 22) T1 om from आवयो up to एतद्दध्योद in line 23ᵃ) D2 6 गणा सर्वे (for -गण सर्वो) T3 आवयो र्गोगणा सर्वे (for ᵃ) M1 2 (inf lin) न (for च) G3 निशाम्यताम् — (L 23) T2 G1 3 मद्य, M3 सर्व (for सम्यग्) — (L 24) D6 धाना, G3 धान (for दुग्ध) T2 G1 पयसा (G1 °सा) सुरसा दिग्धा (for ᵃ) D6 सदुग्ध, G2 दुग्धाश्च (for धानाश्च) D3 घट्ट (for गुड-) T1 धानाश्च बहु विश्रुता (for ᵇ) — T1 om lines 27ᵃ-28ᵇ — (L 27) D1 देवौ (for प्रीतौ) — (L 28) G2 सात्मेश (for अध्यात्म) G2 सम्मतौ (for °तम्) — (L 29) G1 M3 सान्त (for अन्तस्) M4 [ए]व च (for भवान्) M3 मध्यमन्त तथैव च (for ᵇ) — (L 30) M3 स्रष्टारं सर्वलोकस्य (for ᵃ) T1 त्राता, T3 धाता, T4 M4 दाता (for पाता) D2 6 T1-3 G2 जनार्दनं — (L 31) D6 स्रष्टा सर्वस्य वेदस्य, T3 4 स्रष्टा वेदाश्च यज्ञाश्च (sic) (for ᵃ) T3 G1 वर (for हरे) — (L 32) T4 om from फल up to हन्ता (in line 33ᵇ) D3 -दाता (for -भोक्ता) — (L 33) D6 तमस (for °सा) T1 G3 4 परम् (for पर), D3 ज्ञाता त्व तामसा नृणाम्, T3 G1 हन्ता त्वमसता वर, M4 हन्ता त्वं तमस परम् (for ᵇ) — (L 34) T3 G1 नासिके (for °का) — (L 35) D3 वाक्ते, T1 2 4 G1 3 M1 4 वच (for वाच) D3 जिह्वा (for देवी) D3 मेघा वेदा (for जिह्वा मेघ) D6 T G M4 जिह्वा मेधा प्रकीर्तिता (for ᵇ) — (L 36) D3 पताकौ (for पर्वता) M3 कण्ठ (for कर्ण) D3 T1 3 4 G M1 2 4 कर्णौ पातालगोचरा, T3 कास्ता आत्माग्रगोचरा (for ᵇ) — (L 37) D3 T3 4 विज्ञेये (for °या) D3 वाम (for वामो) T4 om from बाहु up to साग (in line 38ᵇ) — G3 om (hapl) line 39 — (L 40) T1-3 G M1 2 4 हरे (for हरे) — (L 41) D3 दिशा (for विभो) — (L 42) D3 T3 G1 2 3 [इ]ह च, T3 4 जन्तु ; G3 4 [इ]ह म, M4 तत्र (for वस्तु) T3 -जातानि (for -जातानि) T3 G1 2 3 तानि सर्वाणि माधव, M3 लोके यद्यानि माधव (for ᵇ) — (L 43) T3 G1 2 3 M4 गात्राणि (for गात्रेषु) T4 om. (hapl.) from पश्याम up to द्रक्ष्याम (in line 44ᵇ) — (L 44) D3 G3 तथो ; D3 T3 3 G1 3 अथो ; T3 G1 2 M4 अहो (for अधो) D3 T1 3 G M3 4 सकलात्मन

त्वमादौ क्रोडदृष्ट्राग्रे अदधा गां सपर्वताम् ।
यथास्थानं प्रतिष्ठाप्य हिरण्याक्षं प्रजघ्निवान् ॥
नारसिंहवपुर्भूत्वा देवमानुषकण्टकम् ।
दैत्येन्द्रं हतवान्विष्णो राज्यं दत्त्वा मरुत्वते ॥
जमदग्निसुतो भूत्वा हतवान्पितृघातकम् ।
कार्तवीर्यं महात्मानं सकलक्षत्रकण्टकम् ॥
रघोरन्वयमापन्नस्त्वमेव जगतां पते ।
गत्वाब्धौ सेतुना विष्णो लङ्कां रावणपालिताम् ॥
रावणं ससुतं हत्वा सानुजं सबलं प्रभो ।
निष्कण्टकमिमं लोकमकरो पुरुषोत्तम ॥
बलेर्वामनतां गत्वा महीमादाय मायया ।
दत्त्वात्रिदशेन्द्राय पाताले त न्यदीदधा ॥
तत्तद्रूपमुपागम्य लोकान्रक्षसि माधव ।
इदानीमपि देवेश देवदेव यदोः कुले ॥
अवतीर्य हरे विष्णो देवपक्षविरोधिन ।
गोपालवेषमास्थाय कृष्णोऽसि शुभवेषवान् ॥
प्रलम्बं केशिनं हत्वा हन्ता कंसस्य माधव ॥
अहो रम्यमिदं विष्णो वपुर्नीलोत्पलच्छवि ।
नीलकुञ्चितकेशाढ्यमुन्निद्रकमलेक्षणम् ।
वनमालाकृतोरस्कं रज्जुयज्ञोपवीतिनम् ॥
शिक्यालम्बिघटीकक्षं करीषप्रोक्षितोदरम् ।
किंकिणीजालसछन्नकटिशोभि प्रभामयम् ॥
दामकीलसमासक्तभुजद्वयविभूषितम् ।
वेणुवीणारवं कुर्वन्पर्णवाद्यमनोहरम् ।
अहो मनोरमं रूपं पश्यामस्तव माधव ॥
गोपालास्ते चिरं धन्या ये रूपमिदमीदृशम् ।
पश्यन्ति नित्यशो विष्णो नमस्ते पुरुषोत्तम ॥
नमः कृष्णवपुर्धात्रे गोपवेषविलासिने ।
अचिन्त्यविभवे तुभ्यं सर्वगाय नमो नमः ॥
नमः सकलकल्याणकल्याणाय नमो नमः ।

कम् — (L 45) D6 T2 G M1 4 भवन्तं पृष्ठतः पुनः (for ᵇ) — (L 46) D2 पार्श्वे च, T3 पार्श्वयाः (for °त) M1 3 च पुरस्तात् (for पुरतश्च) T4 पार्श्वे च पृष्ठतश्चैव (for ᵃ) T1 प्रेक्ष्य (for वीक्ष्य) — (L 47) G2 4 5 M4 क्रोध (for क्रोड-) D3 रूपेण, T3 वपुषा (for दंष्ट्राग्रे) T4 त्वमाग्नौ क्रोधवपुषा (for ᵃ) D3 ससमुद्रां सपर्वताम् T2 G1 दधा गां सहपर्वताम् T3 4 अदधाः सर्वपर्वतान् (for ᵇ) — (L 48) D2 धरां यथा- स्थितां कृत्वा, T1 3 4 M3 यथास्थानमवस्थाप्य (for ᵃ) G3 नि- (for प्र) — (L 49) D6 नारसिंहं M3 3 नरसिंह T4 om lines 49ᵇ–50ᵇ D3 धृत्वा, T1 कृत्वा (for भूत्वा) — (L 50) T2 G1 दैत्येशं (for °न्द्रं) D6 कृष्ण (for विष्णो) G2 om (hapl) lines 50ᵇ–51ᵃ D6 T1 2 G1 3 5 M1 3 4 मरुत्पते (for °त्वते) T3 राज्यं चैव यथा मम (for ᵇ) — (L 51) T4 सकटम् M2 -कण्टकम् (for -घातकम्) T3 सर्वक्षत्रस्य कण्टकम् (for ᵇ) — (L 54) D2 बध्वाब्धिं (for गत्वाब्धौ) D3 T4 M2 (inf lin as above) राक्षस- (for रावण-) — (L 55) T2 G1 3 5 M4 सकुलं, T3 4 सगणं (for ससुतं) — T4 om lines 55ᵇ 56ᵃ G3 सगणं (for सबलं) T2 G1 विभो (for प्रभो) G2 सचण्डं सानुजं प्रभो (for ᵇ) — (L 56) D3 M3 व्यकरोः T G1 3 4 M2 4 ह्यकरो (for अ) D5 G2 अकरोः पुरुषोत्तम (for ᵇ) — (L 57) M3 राज्यम् (for महीम्) — (L 58) D6 दत्त्वा तां (for दत्त्वास्) D6 न्यनीहनत् T1 न्यनीनयः, T3 G1 निवशायत; G2 विनिक्षिपन्, G3 न्यवशाय; G4 न्यनीनहत्; M1 न्यनीनयत् (for न्यदीदधा) D2 कूर्मस्त्वं च न्यधावगम्; M4 पाताळे त न्यनीनशत् (for ᵇ) — (L 59) G4 तत्र (for तत्तद्) M2 उपादाय (for गम्य) T3 तत्तद्रूतमथागम्य (for ᵃ) — (L 60) D3 द्वयोर्गये; T3 4 °योस्त्वं, M2 देव योऽद्य (for देवदेव) — T4 om lines 61–63 — (L 62) M2 4 गोपाल (for °ल-) D3 गोपरूपं समास्थाय, T3 गोपालं मत- मास्थाय (for ᵃ) M4 वै (for ऽसि) D2 T3 M4 शुचि (for शुभ) — (L 63) M3 हन्ता (for हत्वा) — (L 64) G3 M3 रूपम् (for रम्यम्) D3 T4 G2 कृष्ण (for विष्णो) D6 T3 G1 नत्र- (for वपुर्) T4 om line 67 — (L 67) D3 शिक्या- लाबु; M4 °लम्ब- (for °लम्बि-) D6 शिक्यलम्बिकटीकर्ष, G2 3 M3 शिक्यालम्ब(G3 °म्बि)कटी; M1, 2 शिक्यालम्बद- टीकक्ष (for ᵃ) T3 G1 4 प्रमितोदरम् (for -प्रोक्षि°) D6 करीषप्रोक्षिताम्बरम् G3 कम्बळप्रोक्षितोदरम् (for ᵇ) — (L 68) D6 -संभिन्न-, T1 3 G M4 -संरुद्ध; T4 -संभिन्न M3 -सछन्न (for छ) — (L 69) D6 -समायुक्त-, G2 °सक्त (for °सक्त) — (L 70) D3 शङ्ख-; D6 भुवि T3, 4 M2 3 तुम्ब-; G2 तुभ (for वेणु) G3 रवान् (for रवं) T2 G1 वीणावेणुरवान्कुर्वन् (for ᵃ) T1 M3 पर्णवाद्यं (for °द्य-) T3 4 मनोरमम् (for °हरम्) D3 पर्णवाद्ये मनोरमम् (for ᵇ) — (L 71) D6 G2–4 मनोहरं (for °रमं) D3 पश्यावस (for °मस्) — (L 72) T4 om from गोपाला up to पश्यन्ति (in line 73ᵃ) G2 परं (for चिरं) D3 रूपं ये रूप- मीदृशम् (for ᵇ) — (L 74) D3 -विनोदिने (for -विलासिने)

नमः परमतत्त्वाय नमः परमयोगिने ॥
देवदेव जगद्वास सर्वकारणकारण ।
भूयः पुनर्नमस्यामस्त्वं योगपदं हरे ।
माधयानो नमस्तेऽस्तु तीर्थाय जगतां पते ॥
इत्युक्त्वा हरिमीशेशं तीर्थाय मुनिपुंगवौ ।
जग्मतुस्तत्र भाण्डीरे स्थितौ तौ रामकेशवौ ।
चिक्रीडतुर्यथायोगं सगोपौ रामकेशवौ ॥

No. 14

After 73. 9, N (except $Ś_1$ $Ñ_1$) T G M_4 G(ed.) ins

महामात्र उवाच ।
कथमुक्तं नारदेन राजन्देवर्षिणा पुरा ।
आश्चर्यमेतत्कथितं त्वत्तः श्रुतमरिंदम ॥
कथमन्येन जातस्त्वमुग्रसेनात्पितुर्विना ।
तव माता कथं राजन्कृतं कर्मेदमीदृशम् ॥
अन्यापि प्राकृता नारी न कुर्याच्च जुगुप्सितम् ।
विस्तरं श्रोतुमिच्छामि ह्यत्र कौतूहलं हि मे ॥

कंस उवाच ।
यथा कथितवान्विप्रो महर्षिर्नारदः प्रभुः ।
तथाहं सप्रवक्ष्यामि यदि ते श्रवणे मतिः ॥
आगतः शक्रसदनात्स वै शक्रसखो मुनिः ।
चन्द्रांशुशुक्लवसनो जटामण्डलमुद्वहन् ॥
कृष्णाजिनोत्तरीयेण रुक्मयज्ञोपवीतवान् ।
दण्डी कमण्डलुधरः प्रजापतिरिवापरः ॥
गाता चतुर्णां वेदानां विद्वान्गान्धर्ववेदवित् ।
स नारदोऽथ देवर्षिर्ब्रह्मलोकचरोऽव्ययः ॥
तमागतमृषिं दृष्ट्वा पूजयित्वा यथाविधि ।
पाद्यार्घ्यमासनं दत्त्वा सम्प्रवेश्योपवेश्य ह ॥
सुखोपविष्टोऽथ मुनिः पृष्ट्वा च कुशलं मम ।
उवाच च प्रीतमना देवर्षिर्भावितात्मवान् ॥
पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा ।
इदमेकं मम वचः श्रूयतां प्रतिगृह्यताम् ॥
गतोऽहं देवसदनं सौवर्णं मेरुपर्वतम् ।
सोऽहं कदाचिद्देवानां समाजे मेरुमूर्धनि ॥

—(L. 75) D_5 T_1 3 4; M_4 नित्य (for तुभ्य) — G_2 om (hapl) line 76 —(L. 76) D_2 नमः कमलपत्राक्ष (for ᵃ) — T_4 om lines 77–79 —(L. 79) G_2 पर, M_4 तत्र (*for* पुनर्) M_1 5 नमस्यावस (*for* ˚मस) T_3 4 भूय पूर्वे मपश्याम (for ᵃ) —(L. 80) D_3 8 T G_1 3 5 साधयानो (T_3 ˚व) (for ˚मो) — Before line 81, T_1 3 4 ins वैशंपायन —(L. 81) G_2 ईशान (for ईशेश) T_3 4 इत्युक्त्वाखिलदेवेश (for ᵃ) — G_1 om (hapl) line 83 —(L. 82) T_3 उषित्वा सहकेशवा (for ᵇ) — T_4 om (hapl) line 83 —(L. 83) M_3 ततस्तौ (for सगोपौ)

14

(L. 1) D_5 यथा (for राजन्) V_1 गजेन्द्र ऋषिणा पुरा (for ᵈ) —(L. 2) V_2 अखिलं (for कथित) T_2 G_1 2 4 5 M_4 श्रोतुम् (for श्रुतम्) —(L. 3) K_2 3 4 $Ñ_3$ 3 V_1 3 B_1 3 D (except D_5) T_3 4 G_{2-4} उग्रसेनात् (for ˚न) —(L. 4) D_4 4 कृत (for कथ) T_4 राज (for राजन्) D_3 कथ (for कृत) —(L. 5) D_5 T_3 G_{3-5} M_4 अथ (for अन्या) —(L. 6) T_3 4 विस्तरात् (for ˚रं) $Ñ_3$ 3 V_1 3 D_3 T_3 4 पर, T_1 चात्र M_4 तत्र (for ह्यत्र) D_3 मम (for हि मे) D_1 कथयस्व यथातथम् (for ᵇ) — M_4 om the ref D_3 T_3 4 om line 7 T_2 G_1 om lines 7–10 —(L. 7) K_5 कथा (*for* यथा) D_3 विद्वान् (for विप्रो) D_6 यथार्थं कथितो विप्रो (*sic*) (for ᵃ) D_5 सदा (for प्रभु) —(L. 8) M_4 तद् (for तथा) D_3 T_1 G_5 M_4 ते (for स) D_1 महामात्र शृणु यत्नो (for ᵃ) —(L. 9) T_2 4 स्वर्ग (for शक्र) D_5 यत्नात् D_3 T_1 G_2 4 5 M_4 भव˚ (for सद˚). —(L. 13) K_4 D_5 ज्ञाता (for गाता) —(L. 14) D_2 T_1 M_4 ऽथ (for ऽथ) K_3 $Ñ_3$ V_2 महर्षिर् (for देव˚) K_3 मुनि (for ऽव्यय) —(L. 16) K_4 D_2 5 पाद्यार्घम्, D_{3} पादार्घ्यम् (for पाद्या˚) D_1 पाद्यार्घ्याचमन दत्त्वा (for ᵃ). $Ñ_3$ V_2 B_2 D_a D_{3} D_2 4 6 T_1 3 G_2 4 M_3 [उ]पविश्य ह; D_3 स्वमन्दिरम् (for [उ]पवेश्य ह) K_1 3 कुशलं चापि पृष्टवान् (for ᵇ) —(L. 17) K_3 $Ñ_3$ T_2 दृष्ट्वा, V_1 दृष्ट्वा (for पृष्ट्वा) —(L. 18) K_1 V_2 B_2 3 D_4 M_1 उवाच मा (K_1 मु), D_3 वच प्राह (for उवाच च) $Ñ_2$ (*marg*) V_1 G_3 उवाच प्रीतमनसा (for ᵃ) — *Before line 19*, K_2 3 D_2 3 T_3 ins नारद उवाच —(L. 19) T_2 G_1 नित्य (*for* ऽहं) —(L. 20) K_2 [ए]क यं (for एकं) — M_4 om line 21 V_3 om lines 23–26 T_4 *om lines* 23ᵃ–25ᵃ —(L. 23) $Ñ_3$ देवानां स (for देवानां). B_3 [अ]त्युग्र˚;

तत्र मन्त्रयतामेव देवतानां मया श्रुतम् ।
भवतः सानुगस्येह यथोपायः सुदारुणः ॥
तत्रैष देवकीगर्भो विष्णुर्लोकनमस्कृतः ।
योऽस्या गर्भोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति ॥
देवानां स तु सर्वस्व त्रिदिवस्य गतिश्च सः ।
परं रहस्यं देवाना स ते मृत्युर्भविष्यति ॥
यत्नश्च क्रियता कंस गर्भाणां पातन प्रति ।
नावज्ञा रिपवे कार्या सुबलेष्वबलेषु वा ॥
न चायमुग्रसेनस्तु पिता तव महाबल ।
द्रुमिलो नाम तेजस्वी सौभस्य पतिरूर्जितः ॥
श्रुत्वाहं तद्वचस्तस्य किंचिद्रोषसमन्वितः ।
भूयोऽपृच्छं कथं ब्रह्मन्द्रुमिलो नाम दानवः ॥
मम मात्रा कथ तस्य ब्रूहि विप्र समागमः ।
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन ॥

नारद उवाच ।

हन्त ते वर्तयिष्यामि शृणु राजन्यथार्थतः ।
द्रुमिलस्य च मात्रा ते सवादं च समागमम् ॥

No 15

After 73 18**, all Mss (except Ś1 Ñ1 M1-3) G(ed) ins

भविष्यदैवयोगेन विधात्रा तत्र नीयते ॥
कामगेन रथेनाशु तरुणादित्यवर्चसा ।
यदृच्छयागतस्तत्र सुयामुनदिदृक्षया ।
विहायसा कामगमो मनसोऽप्याशुगामिना ॥
स त प्राप्य पर्वतेन्द्रमवतीर्य रथोत्तमात् ।

G3 श्रुत (for श्रुतम्) — After line 24, Ñ3 V1 2 B3 ins

1** तत्रैषा देवकी या ते मथुरायां पितृष्वसा ।
[V3 [ए]का (for [ए]षा)]

— Ñ2 V3 om line 25 — (L. 25) K1 2 D3 2 T1 2 यो (for [ए]ष) B1 D1 3 गर्भे, G3 -पुत्रो (for -गर्भो) — (L 26) K1 B3 D3 तस्या, Ñ3 T3 G1 योऽस्या (for योऽस्या) — K2 4 om (hapl) lines 27 28, K3 तेन (for स ते) — (L. 27) T3 ब्रह्म K1 reads the same on marg — (L दिस (for सर्वस्य) D6 त्रिलोकस्य (for त्रिदिवस्य) — (L 29) K3 T3 28) Dn M4 वेदाना (for देवानां) — (L. 30) G1 4 पतन, Ñ3 (marg) D4 धा° (for पा°) — (L. 30) K3 च रिपौ, Ñ3 V1 [अ]पि रिपौ, D3 (marg) हि रिपौ (for रिपवे) T3 G1 स (for सु) N (except Ś1 Ñ1) T3 4 दुर्बले (K4 दुर्जने, D1 बलेऽपि) स्वजनेऽपि वा (for °) — (L 31) Bom Poona eds G(ed) स (for सु) T3 G1 महाबली (for °ल) — (L 32) Some Mss द्रमिलो (for द्रु°) — After line 32, Ñ3 3 V1 3 ins

2** जातस्तेनासि कस त्वं नोग्रसेनेन वीर्यवान् ।

— (L 33) B1 Before line 33, D3 ins कंस उवाच — (L 34) D3 (marg as above) पूर्वं श्रुत्वा (for तस्य) — (L 34) G3 कथं ब्रूहि (for कथं ब्रह्मन्) (for ऽपृच्छं) D3 च स कथ, G3 कथं ब्रूहि (for कथं ब्रह्मन्) K3 प्रमादत, Ñ3 V3 — (L 35) T3 4 तात (for तस्य) — Dn1 om B1 Dn1 D2 3 5 G1 समागमम् (for °गम) — Dn1 om the ref — (L. 37) B3 om (hapl) lines 36–38

K3 4 V3 B3 Dn2 D1 3 5 T3 4 G4 कथयिष्यामि, Ñ2 3 V1 3 T1 M4 वर्ण° (for वर्त°) K1 2 D2 3 6 T3 G1-3 5 यथातथम्; M4 यथा तथा (for यथार्थत·) — (L. 38) K3 T3 4 ते मात्रा (by transp), D3 T3 G1 3 5 मातुस्ते D3 यथा चैव समागमे (for °)

15

B3 om line 1 — (L 1) K3 Ñ2 3 V B3 D1 4 6 T1 3 4 G1 3 5 M4 यत्र (for तत्र) — V1 ins before line 1 Ñ3 after line 1 V3 after line 3

1** त देशमगमद्वीर सुयामुनदिदृक्षया ।
रथमारुह्य दिव्येन कामगेनाशुगामिना ॥

[(L. 1) V3 तदाश्रम- (for सुयामुन) — (L. 2) V1 3 रथेन (for रथम्)]

— (L. 2) M4 कामभोग (for °गेन) V1 [अ]भ्यौ (for [आ]शु) — (L. 3) Dn1 om lines 3b–6a V3 मध्यंदन (for सुयामुन) — Ñ3 reads line 4 twice — (L. 4) D3 कामगेन T3 तु भगवान्; G3 [अ]भ्यौ खगमो (for काम°) T3 हि (for (for ऽपि) — Ñ3 ins after the second occurrence of line 4 V1 3 after line 4 Ñ3 V3 after line 19

2** संप्राप्त पर्वतवरमृषिसिद्धनिषेवितम् ।
दृष्ट्वा प्रह्लादयच्चेतो नन्दनोपमकाननम् ॥
अवतीर्य रथाद्दृष्टश्चचार द्रुमिलो नृप ।
वनान्तरं विचरता दिव्यसानुं मनोरमम् ।

[Ñ3 V3 om om line 1 — (L. 1) V1 -वनम् (for -वरम्).

पर्वतोपवने न्यस्य रथ पररथारुजम् ।
उभौ तौ सूतसहितौ चेरतुर्नगमूर्धनि ॥
ततो बहून्यपश्येता काननानि वनानि च ।
सर्वर्तुगुणसपन्ने नन्दनस्येव कानने ॥
चेरतुर्नगशृङ्गेषु कन्दरेषु नदीषु च ।
नानाधातुपिनद्धैश्च शृङ्गैर्बहुभिरुच्छ्रितै. ॥
नानावर्णविचित्रेषु काञ्चनाञ्जनराजतान् ।
नानाकुसुमग-धाढ्यान्नानासत्त्वगणैर्युतान् ॥
नानाद्विजगणोद्घुष्टान्नानापुष्पफलद्रुमान् ।
नानौषधिसमायुक्तानृषिसिद्धानुसेवितान् ॥
विद्याधरान्किंपुरुषानृक्षवानरराक्षसान् ।
सिंहान्व्याघ्रान्वराहांश्च महिषाञ्शरभाञ्शशान् ।
सृमरांश्चमरान्न्यङ्कून्मातङ्गान्यक्षराक्षसान् ॥
एव बहुविधान्पश्यश्चरमाणो नगोत्तमे ।
दूराद्ददर्श नृपतिर्देवीं सुरसुतोपमाम् ।
क्रीडमाना सखीभिश्च पुष्पाणि प्रविचिन्वतीम् ॥
तनश्चरन्तीं सुश्रोणीं सखीभि सह संवृताम् ।
दृष्ट्वा भौमपतिर्दूराद्विस्मयन्सूतमब्रवीत् ॥
कस्येय मृगशावाक्षी वनान्तरविचारिणी ।
रूपौदार्यगुणोपेता मन्मथस्य रतिर्यथा ॥
शचीव पुरुहूतस्य उताहो वा तिलोत्तमा ।
नारायणोरु निर्भिद्य सभूता वरवर्णिनी ।
ऐलस्य दयिता देवी योषिद्रत्न किमुर्वशी ॥
क्षीरार्णवे मथ्यमाने सुरासुरगणै. सह ।

— N̄2 V1 repeat lines 2 4 after line 19 —(L 2) V3 चञ्रो (for चेतो) N̄2 (second time) 3 V1 (second time) 3 कानन नन्दनोपमम् (for ᵇ) —(L 3) N̄2 (second time) 3 V1 (second time) स तु तस्मिन्(N̄2 तत्र च)न्ने ददृशु (for ᵃ) —(L 4) N2 (second time) संविचरन्, N̄3 V3 स विचरन्, V1 (second time) स परिचरन् (hypermetric) (for विचरता) N2 (second time) 3 V1 (second time) 3 दिव्यसानु (for °सानु) V3 मनोहरम् (for मनोरमम्)]

—(L 5) D6 T1 2 G M4 स तु शैलवर (G4 M1 °व) प्राप्य, T3 4 स तु प्राप्य नगेन्द्र तम् (for ᵃ) K3 N2 3 V1 3 B2 3 Dn2 D5 D1 3 4 6 T1 2 G M4 ह्यस्तीर्थे (for ह्य°) —(L 6) N̄3 V1 रथ्ये, G2 तस्य, M4 ह्यत्र (for न्यस्य) —V2 reads line 7 twice —(L 7) V2 (second time) Dn अगातौ (for उभौ तौ) G2 राजानौ (for सहितौ) T1 M4 निक्षिप्य सूत नृपतिश्च T2 द्रमिलस्तस्य सूतश्च (for ᵃ) Dn चचार (for चेरतुर्) —(L 8) D1 [अ]दृश्येता (for [अ]पश्येता) G3 बहूनि (for वनानि) —(L 9) K N̄3 V1 2 B2 3 D1 3 5 T1 3 4 G1 3 4 सपन्न (for °न्ने) K4 N̄3 V1 2 B2 3 D2 3 5 T3 काननम् (for °ने) K1 2 नन्दनस्य च काननम् T1 2 G1 3 5 M4 °नोपमकानने (for ᵇ) —(L 10) K2 रेजतुर् (for चेर°) T1 M4 रन्ध्रेषु, T3 4 °मार्गेषु (for शृङ्गेषु) D3 गुहासु, D5 वनेषु T4 क्षटीषु (for नदीषु) — D1 om line 11 —(L 12) K3 4 V2 Dn D1 6 T3 नानारत्न T1 °पर्ण (for °वर्ण) N̄2 V1 B1 Dn M4 °विचित्रै(M4 °त्रा)श्च (for °त्रेषु) M4 om lines 12ᵇ–15ᵇ N̄3 V1 B3 राजतै (for °तान्) D2 काञ्चनान्राजतान्द्रुमान् (for ᵇ) — K2 om (hapl) lines 14 15 —(L 14) K1 D5 गणैर्जुष्टान् N̄2 गणोद्भूतान्, Dn D2 T1 4 गणैस्तुष्टान्, T2 गुणैर्नु° (for गणोद्घु°) —(L 15) Ds2 समासक्तान् T4 °कान्तान् (for °युक्तान्) V3 वृद्धार्थं, D2 सिद्धन् D1 5 सिद्धैश्च (for सिद्धानु) D1 सिद्धचारणसेवितान् (for ᵇ) —(L 16) K4 यक्ष (for ऋक्ष) N2 सेवितान्, N3 V1 पन्नगान् (for राक्षसान्) K1 2 D4 ऋक्षान्शाखामृगान्नागा(K2 नागा)न्, Ds1 G1 ऋक्षराक्षसपन्नगा(G1 °वानरा)न् (for ᵇ) — K4 G2 om (hapl) lines 17 18 —(L 17) D2 4 T3 G3 5 सिंह (for सिंहान्) N̄2 V3 तुरगान् (for शरभान्) T1 G3 5 M4 शशान् (for शशान्) D5 द्वीपिनो महिषान्शशान् (for ᵇ) —(L 18) D1 सृमरान्, D3 चर, D6 यक्षान्, T1 2 G1 3 M4 ऋक्षान् (for न्यङ्कून्) Dn सृमरांश्च महासत्त्वान् (for ᵃ) T3 4 मातङ्गान्मदसंयुतान् (for ᵇ) —(L 19) D2 बहुविध (for °धान्) N2 V3 अन्यांश्च (for पश्यश्च) K2 N2 3 V B D1 4–6 T2–4 G M4 नगोत्तमम् (for °मे) —(L 20) K3 4 B1 Ds2 D1 T1 G3 4 देव (for सुर) —(L 21) K1 2 N̄2 V3 D4 5 पुष्पाणि च K1 N3 B1 Ds1 T3 G2 3 पुष्प चैव, M4 पुष्पैश्चैव (for पुष्पाणि प्र) K4 V1 B Dn Ds1 D1 2 6 T1 4 G1 5 पुष्प चव प्रचिन्वतीम् (for ᵇ) —(L 22) D5 चरति, M4 चचार (for चरन्तीं) D3 सुतनीं चैव सुश्रोणीं (for ᵃ) V2 D1 सहसा (for सह स) D3 सखीभि परिवारिताम् (for ᵇ) —(L 23) T2 पतिमाराद् (for °पतिर्दूराद्) N3 V1 D3 5 G5 विस्मयात् (for °यन्) —(L 24) N2 V2 पर्वतान्तरचारिणी (for ᵇ) — G1 om line 25 —(L 26) Ds2 D5 G2 अथ वाहो, D5 G2 गुणोपेता (for °ता) —(L 27) K1 T1 सखिया, T1 उत वाहो (for उताहो वा) —(L 28) T2 विवस्य B1 निर्भेद्य, G2 निर्भिद्या (for °द्य) —

मन्थानं मन्दर कृत्वा अमृतार्थेति नः श्रुतम् ॥
ततोऽमृतात्समुत्तस्थौ देवी श्रीर्लोकभावनी ।
नारायणाङ्कललिता किं श्रीरेषा वराङ्गना ॥
नीलमेघान्तरगता द्योतयन्त्यचिरप्रभा ।
तथा योषिद्गणान्मध्ये रूप प्रद्योतयद्वनम् ।
अतीव सुकुमाराङ्गी प्रभेवेन्दुनिभानना ॥
दृष्ट्वा रूपमनिन्द्याङ्गया विभ्रान्तो व्याकुलेन्द्रियः ।
कामस्य वशमापन्नो मनो विह्वलतीव मे ॥
भृशं कृन्तन्ति मेऽङ्गानि कुसुमायुधसायकाः ॥
भित्त्वा हृदि शरा पञ्च निर्दहन्तीव मे मनः ।
हृदयाग्निर्वर्धयति आज्यसिक्त इवानल. ॥

कथमद्य भवेत्कार्यं शान्त्यर्थं मन्मथार्चिष. ।
केनोपायेन किं कुर्मि भजेन्मा मत्तकाशिनी ॥
एवं बहु चिन्तयानो नोपलभ्य च दानवः ।
सूतमाह मुहूर्तं तु तिष्ठस्व त्वमिहानघ ॥
अह यास्यामि ता द्रष्टुं कस्येयमिति योषितम् ।
प्रतीक्षमाणस्तिष्ठस्व यावदागमन मम ॥
श्रुत्वा तु वचन सूतस्तथास्त्विति च सोऽब्रवीत् ॥
एवमुक्त्वा दानवेन्द्रो गमनाय मनो दधे ।
वायुपथमुद्रय वलनाध्यानमेवान्वपद्यत ॥
मुहूर्तं ध्यानमात्रेण दृष्ट ज्ञानबलात्ततः ।
उग्रसेनस्य पत्नीति ज्ञात्वा हर्षमवाप स ॥

(for ऐलस्य) D5 देवता (for दयिता) K3 कुमुद्वती (for किमुर्वशी) — G1 om lines 29–37 — (L 29) T1 M1 वदा (for सह) D3 देवै सह सुरासुरै (for ⁵) — (L 30) N2 K1 वच, G1 [इ]ति न (for [इ]ति न) — (L. 31) T4 भामिनी, M1 विश्रुता om, Ds2 M4 देव (for देवी) — (L. 32) Some Mss some Mss -भाविनी (for भावनी) — (L. 32) V3 T2 3 G3 -लुलिता (for ल°) K4 नारायणाङ्के लुलिता, °णाङ्कलग्निता (for °) D1 श्रीरेषा च (for किं श्रीरेषा) — (L 33) K2 4 N2 3 V1 3 D4 T4 रवि, T3 रति (for [अ]चिर) — (L. 34) K1 D3 द्योतन्तीव रवि(D3 शशि)प्रभा (for ⁵) — (L 35) K3 T1 3 G1 3–5 M4 रूपे प्रद्योतयन्त्यसौ (for ⁵) — (L. 35) D2 3 प्रभयेन्दु-, N2 V2 3 B1 3 T3 सुप्रभेन्दु-, N3 पङ्करुह, G4 प्रालेयांशु-, D5 पूर्णिमेन्दु, T1 केयमिन्दु, T4 शारदेन्दु, K4 प्रभेवेन्दो शुभानना, Ds2 M4 श्रेष्ठा चन्द्र (for प्रभेवेन्दु-) — (L. 36) K4 N3 V1 अनिन्द्याया, प्रभवेन्दुप्र° (for ⁵) K1 2 रूप दृष्ट्वा त्वनिन्द्याया (for °) T3 °ङ्गया (for °ङ्गया) — (L 37) V3 D6 T2 G विभ्रान्तो (for विभ्रान्तो) — D5 reads lines G(ed) विभ्रमति (for विह्वलति) — D5 T2 38–39 on marg — (L 38) K4 D1 4 सायकै, K3 Dn G(ed) सायकै कुसुमायुध G3 5 °क (for °का) D4 (for ⁵) — (L. 39) T2 हृदि भित्त्वा (by transp) N2 B1 3 तनुम्, D3 पञ्चशरैर्, D5 पञ्चशरो (for शरा पञ्च) K3 4 N2 V1 3 वपु (for मन) K1 2 दहन्ति हृदय मम, V3 निर्दय Dn D1 4 5 T3 4 निर्द(D5 हृद)य दहतीव मे, D6 घ्नन्ति मा बलात्; D3 3 निर्दय हि (D3 च) दहन्ति मे, T1 2 G M4 मानस (T1 M4 ममाद्य) निर्दहन्ति मे (for ⁵)
— After line 39 T3 4 ins

3** काम शरै पञ्चभिर्मे हृदय निर्दहन्निव ।

— T1 om line 40 — (L. 40) K D1 हृच्छयाग्नि, V1 3 Dn2 Ds1 D1 2 6 T2 G1 5 हृच्छयाग्निर् (for हृन्या°) D2 वर्धयते, D5 निर्दहति (for वर्धयति) D2 3 घृतसिक्त, D6 घृतासक्त G1 आज्ये सिक्त G3 आज्यसक्त (for °सिक्त) — (L. 41) K1 2 4 N1 V3 D5 D1 3 6 T1 2 G1 3 4 5 कथमस्य, T4 यदि मह्य (for कथमद्य) K3 V2 B3 Dn D1 2 4 6 T G M4 शमार्थे (D1 समर्थे; T3 4 शमन) मन्मथाग्निना, N3 दहेयं मन्मथाग्निना (marg °र्चिष), V1 दहेयं मन्मथार्चिषा (for ⁵) — (L. 42) N3 V B2 Dn1 D1 6 T1 3 4 G1 3 4 कुर्मो, N3 Dn2 D5 कुर्यां (for कुर्मं) V2 D3 -कामिनी, D5 G1 3 गामिनी (for -काशिनी) — (L. 43) N2 V1 3 त्रिधा चिन्ताम् (for चिन्तयानो) K3 3 नोपलभ्यत दानव, N2 V1 3 उपा(V1 °प)लभ्य च दा°, D3 उपालभत दा° (for ⁵) — . . . (for न) K1 4 V1 D1 4 D1 G2 तिष्ठ . . . 3 3 [ए]व च . . . M4 तिष्ठस्वे(G3 3 °ष्ठ चे)ह सुरसऽनघ, T3 4 इह तिष्ठ मना स्पहम् (for ⁵) — (L 45) T3 4 इच्छाम्येना ततो द्रष्टुं (for °) Cal ed सुन्दरीम् (for योषितम्) T3 4 कस्येयम सितेक्षणा (for ⁵). — (L. 46) T1 (also as above) तदा (for मम) — (L 47) K4 सूतम्, N2 Dn2 D5 G3 सूत, Bom Poona eds G(ed) तस्य (for सूतस्) K1 2 सूत श्रुत्वास्य वचन (for °) N3 (marg) V1 B2 D2 6 T2 3 G1–4 वचो D5 तम् (for च सो) K4 एवमस्त्विति सोऽब्रवीत् (for ⁵) — After line 48, V B2 D4 6 T3 4 Cal. ed ins

4** हृच्छयाविष्टहृदयो दृष्ट्वा तामसितेक्षणाम् ।

— (L 49) K3 N2 3 V B Dn Ds2 D1–6 T1 3 G M4 ध्यानमेवान्वचिन्तयत्, Ds1 ध्यानयोगमचिन्तयत् (for ⁵) T3 4 वधूरन्या च केनेति ज्ञातुं ध्यानमथा वशत् — (L. 50) K4

उग्रसेनस्य वै रूपं कृत्वा स्वं परिवर्त्य सः ।
उपासर्पन्महाबाहुः प्रहसन्दानवेश्वरः ।
स्मयमानश्च शनकैर्जगामामितवीर्यवान् ॥

No 16

D_6 T_2 $G_{1.4.5}$ M_4 ins after the ref of adhy 81 T_1 M_{1-3} after 81 3 G_2 after line 14 of App 1 (No 18) G_3 after adhy 80 :

आगत्य यमुनातीरं जरापुत्रः प्रतापवान् ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ दौत्येन समचोदयत् ॥
तौ गत्वा मथुरां धीरौ द्वाःस्थेन प्रतिवेदितौ ॥
आसनस्थं तदा राजन्नुग्रसेनं पतिं नृप ।
तस्यार्धे च स्थितं कृष्णं बलभद्रेण संगतम् ॥
वसुदेवं महावीर्यं सात्यकिं च महामतिम् ।
अन्यांश्च यादवान्दृष्ट्वा समीपस्थान्महीपते ॥
तौ तु सर्वान्समाभाष्य कंसस्य पितरं तदा ।
ऊचतुः सुखमासीनौ वासुदेवं च साग्रजम् ॥
आह युष्मान्महावीर्यो जरासंधः प्रतापवान् ।
श्रूयतां मम यद्वाक्यं दुःखितस्याल्पस्य मे ॥
सुताद्वयं महाराज द्रष्टुमिच्छामि दुःखितम् ।
विवशं शोकसंतप्तं दुःखसागरसंश्रितम् ॥
यत्तु कंसो हतः संख्ये कृष्णेन हि बलीयसा ।
अशक्तोऽहं तथा राजन्कृतस्य प्रतिकर्मणः ॥
यत्तु युद्धं बलवता कृष्णेन कृतमित्यपि ।
नात्र मे विस्मयः कार्यो बलवान्स हि सामजः ॥
किं तु दुःखं महद्भूतं दुःसहं मम जायते ।
तद्गतं दुःसहं मन्ये यत्तु च मम दुःसहम् ॥
मगधेन्द्रे महावीर्ये सबले मयि मानद ।
चित्रमेतन्महाराज यत्कृतं मयि जीवति ॥
कृष्णेन सुकृतं कर्म मां गत्वा पशुमित्यपि ।
किं नूनं दुष्करं कर्म कृत्वा कृष्णस्तु जीवति ॥
जीवत्येवं जरापुत्रे मातमस्था यदूत्तम ।
जीवितं तु समाप्तं मे कृष्णे जीवति संप्रति ॥

$\tilde{K}_3$ V_1 B_1 D_{n1} D_{s1} $D_{4.5}$ T_1 G_5 -मात्रे तु, G_3 मात्र तु (for मात्रेण) D_3 T_2 $G_{1.3-5}$ दृष्ट्वा (for दृष्ट) K_3 ध्यान , T_2 वाचा (for ज्ञान) V_1 दृष्ट ज्ञानवता — (L 51) $\tilde{K}_2$ वै पत्नीं सत (for °) — T_2 om line 51 — (L 51) G_2 (for पत्नीति) V_2 दृष्ट्वा (for ज्ञात्वा) B_1 अवाप ह , G_2 उपागत (for अवाप स) — M_4 om (hapl) lines 52-54 — (L 52) V_2 D_5 G_3 रूपं वै (by transp) D_5 $G_{2.3}$ स्वं (for स्व) V_3 च निर्वर्त्य , G_1 परिवृत्य (for °वर्त्य) D_3 कृत्वा स प(D_3 तु प रिचिन्त्य स (D_3 च), T_2 कृत्वा सामुपसर्पत (for °) — (L 53) V_2 B_2 D_1 T_2 उपसर्प्य (for उपासर्पन्) $\tilde{K}_3$ (marg) V_1 प्रमत्तो, B_1 G_2 Cal ed प्रसभं (for प्रहसन्) B_2 प्रहसन्दानवोत्तम (for °) — (L 54) D_3 सर्पमाणस्तु (for स्मयमानश्च) D_1 T_1 G स्य (for च)

16

(L 1) G_3 आगम्य (for °त्य) T_2 G_1 M_1 (v / lin) जरासंध (for °पुत्र) — (L 2) T_2 G_1 दूत्येन (for आवन्त्यौ) T_2 G_1 आवन्त्यौ (for दौत्येन) D_5 दौत्येन समचोदितौ , T_1 G_2 M दौ° T_1 दू° , G_3 दू°)त्येन समचोदयत् (for °) — (L 3) D_3 M_3 पुरि (for प्रति) — (L 4) G_2 वासस्थं , G_1 [स्था]
साथ (for राजन्) T_1 G_2 M_4 पतिं नृपम् , G_3 नृपं प्रति (for पतिं नृप) — (L 5) M_4 स्व (for च) T_2 $G_{1.4.5}$ M_4 सुस्थितम् (for संगतम्) — (L 7) G_1 नृपसान् (for यादवान्) T_1 G_2 महीपतीन् (for °ते) M_4 समीपस्थं महीपते (for °) — M_4 om lines 8 9 — (L 9) G_1 पतीन (for °) — Before line 10, G_1 ins कृतौ° आसीन (for °नौ) — (L 10) G_3 धीयाग (for वीर्यो) T_1 $G_{2.3}$ $M_{1.3.4}$ जरापुत्र (for °संध) — (L 11) M_3 तद् (for यद्) T_1 G_3 संगतम् M_{1-3} — (L 13) M_4 कम (for शोक) संश्रितम् (for संश्रि°) G_3 दुःखसागरसंश्रितम् (for °) — (L 15) D_3 सदा (for तथा) M_3 कृत्यस्य (for कृतस्य) — (L 16) T_1 G_2 M_4 तत्तु युद्धं G_2 [अ]नि (for प्रति) (for यत्तु युद्ध) T_1 G_2 M_4 हतम् (for कृतम्) — (L 17) M_4 T_1 विस्मय (for विस्मय) T_1 G_3 हि स (by transp) ; M_4 स च T_2 बलवानमहोजस्त (for °) — (L 18) M_4 सोऽहं महद्भूतं (for महद्भूतं) — (L 19) T_1 G_2 M_4 सोऽहं (for यत्तु) — (L 21) T_2 मति (for मयि) — (L 23) M_4 हि हितं (for सुकृतं) — For line 23, D_5 subst.

कृष्णेन सुकृतं कर्म मम गत्वा पदम् इत्यपि ।

— (L 23) M_3 दुष्करं (for दुष्करं) T_1 $G_{2.3}$ M_4 [अ] हि (for [तु]) D_5 G_3 M_3 (for तु) — (L 24) M_4

इत्युक्त्वा पुनराहेदं क्रोधविस्फारितानन: ।
यदि कृष्णं स्थिरं मन्ये हनिष्ये यदि मन्युतः ॥
नाहं कंसो न वा केशी नारिष्टो न च पूतना ।
जरासंधं महाबाहुं मागधेन्द्रं महीपते ॥
इत्यागच्छ वरं राजन्द्रष्टुं माधव केशव ।
यदि त्वं मधुरो भूयास्तदा हन्मि सबान्धवम् ॥
संनद्धो भव युद्धाय स्थितोऽहं युद्धलालस: ।
यत्र यत्र भवान्याति तत्र तत्राहमाश्रित: ॥
जीवति त्वयि गोविन्द जरासंधो न जीवति ।
आगच्छ सह युद्धाय बलभद्रेण धीमता ॥
स्निग्धैर्बन्धुभिर्वृष्णिप्रसेनपुरोगमै: ।
आगच्छतु भवान्मित्रं बलभद्रसहायवान् ॥
सात्यके युयुधानेनाहनं कृष्णेन किं प्रभो ।
वसुदेव यदुश्रेष्ठ युक्तं पुत्रेण किं तव ।
अक्रूर यत्सत्येन युक्तं यात्राव्यपाति वा ॥
मृधे कृष्ण यदुश्रेष्ठ स्थिरो भव न चञ्चल: ।
यदुनाथ विमुक्तेन न स्थिरं मम जीवितम् ॥
श्व: पुरीं तव रोत्स्यामि नात्र कार्या विचारणा ।
को न्विदं साहसं कुर्यात्त्वां विना कृष्ण साम्प्रतम् ॥
इत्युक्त्वा तौ महावीर्यौ विरामं जग्मतुस्तदा ॥
इत्युक्तो रोषताम्राक्ष: कृष्ण उवाच वचस्तदा ।
हत: कंसो महाराज विस्मित: साहसं कृतम् ।
किं चित्रं यद राजेन्द्र हत: कंस इतीह न: ॥
इदं च तस्मै वक्तव्यं भवद्भ्यां राजसत्तमौ ।
स्थितोऽस्मि युद्धसक्तो जेष्यामि च रणे रिपून् ॥
त्वां हत्वा सबलं सख्ये राज्यमादाय सांप्रतम् ।
उग्रसेनाय दास्यामि सत्येन च शपाम्यहम् ॥
इत्युक्त्वा विरराभैव केशव: केशिसूदन: ।
तौ तु गत्वा तदा सर्वं तस्मै च प्रोचतु: प्रभो ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

गते दूतद्वये राजन्मागधेन्द्रं जनाधिपम् ।
तं श्रुत्वा राजराजेन्द्रमाह्वेप्सुममर्षणम् ॥
हन्तुरामं जगन्नाथं बलभद्रं च मागधम् ।
प्रतापन्ना हि यदवो मागधस्य महात्मन: ।
शङ्कमाना भयं तस्माज्जरासंधान्महीपते: ॥
स्थिते हि लोकनाथेऽस्मिन्सर्वेषां बलहारिणि ।
स प्रतापो हि बलवान्मगधेन्द्रस्य सर्वत: ॥

जीवन्मयं (G2 °लिम) उताशुभो; T1 G2 M1.2 °लयं रात्रुभो (for °) M1 यदूत्तम (for °सम) — (L. 25) T1 G1 M1 2 (for °) M2 कृष्णे सांप्रतम् (for संप्रति) D3 कृष्णेन प्रतिज्ञाय च; M1 कृष्णे संप्रति जीवति (for °) — (L. 2?) M1 [ए]व (for [आ]ह). D3 G1 2 M1 क्रोधविस्फुरितानन; G2 M4 °स्फारितेक्षण (for °). — D3 T1 G1 om line 27. — (L. 27) M1-3 अहं (for यदि) G2 कृष्ण (for कृष्णं) T1 G2 3 M1-3 स्थित (for स्थिरं) — (L. 29) T1 G2 3 M1-3 जरासंधो मही (also as above) 2 जगत्पते पाले (for °) T1 G3 M1 2 (also as above) 2 जगत्पते (for महीपते) — (L. 33) G1 भवादेति (for भवान्याति). — (L. 34) G1 1 M1 गोविन्देह (for °न्द) — (L. 36) M1 वृष्णिबन्धुभिर् (for वृष्णिबन्धु°). T1 G2 M1 विमैर्वै M1 °भि° M1 °सर्वबन्धुभिर्वीरैर् (for °) — (L. 37) D3 बुद्धदुर्दर्श, M1 2 °सर्वबन्धुभिर्वीरैर् (for °) — (L. 41) T1 T1 2 G1 3-3 M1 2 यदन्वेव (for °भद्र) — (L. 42) T2 G1 4 M1 चिर G2 M कृष्ण (for मृधे) — (L. 43) M1-3 यदि (for तव) D3 अ पुरीं (for तव) — (L. 43) M1-3 यदि (for तव) — Before line 45, G2 ins. वैरं प्रतियोत्स्यामि (for °) — (L. 45) T1 G2 M1-3 [अ]सौ (for तौ) — (L. 47) वायन — (L. 45) T1 G2 2 M1 2 वचस्तदा (for इत्युक्तो) — (L. 47)
46) T1 G2 2 M1 2 वचस्तदा (for इत्युक्तो)

D3 किमु तत (for विस्मत) — (L. 48) T2 स (for न). — (L. 49) M1 तदस्मै (for च तस्मै) — (L. 50) G2 M1 2 संरब्धो (for संरक्तो) T1 G2 2 M1 2 रिपून्रणे (by transp) — (L. 51) G2 सत्रति (for साम्प्रतम्) — (L. 53) M1 [ए]व (for च) — (L. 54) G1 4 5 विभो (for प्रभो) D3 T2 G1 तस्मै प्रोचाव न त्रिमो (for °) — Colophon om. in D3 T2 G1 4 5 — *Adhy name* G2 M1 जरासंध दूतवाक्यम्, G2 M2 दूतवाक्यम्, M1 2 गोमन्तयात्रा — *Adhy no.* T1 M1 94, G2 93, M1 2 91 — Some Mss om the
हन्तरामं) G2 बलभद्रेण (for °भद्रं च) — (for प्राप्ता°) — (L.
°धान्)
60) T1
°पाले (for नाथे) — (L. 61) M1 (also as above)
धीमत (for सर्वत)

No 17

$T_{1\ 3}$ $G_{3\ 5}$ M ins after 82 5 D_6 T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ cont after 932*

रुक्मिण पञ्चविंशत्या वासुदेवः समर्पयत् ।
आजघ्ने केशवं ताभ्यां शराभ्यां भोजवर्धनः ॥
रुक्मी तु वासुदेवस्य ज्यां छेत्तुं परिचक्रमे ।
ज्ञात्वैव वासुदेवोऽपि धनुश्चिच्छेद तस्य ह ॥
सज्जितधन्वा भोजोऽपि शक्तिं जग्राह सयतः ।
तया जघ्ने हरिं वीरः सोऽच्छिनत्तां शरैरपि ॥
पुनरन्यां महाराज गदां प्रेषितवान्नृप ।
चिच्छेद तां जगन्नाथः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
परिघेण समाजघ्ने वासुदेवं स राजकः ।
तद्द्विधा शस्त्रसपातैरकरोद्यदुपुंगवः ॥
रथचक्रं समादाय विष्णुं विव्याध राजकः ।
तिलशश्च तथा देव तच्चक्रं कृतवाञ्शरैः ॥
यद्यदस्त्रं समादत्ते रुक्मी भीष्मकनन्दनः ।
तत्तत्तत्र द्विधा कृत्वा जहास यदुनन्दनः ॥
तत्तीरथं विचक्रं च कृतवान्यदुनन्दनः ।
विशस्त्रं विधनुष्कं च चकार मधुसूदनः ॥
सप्राणं कृतवान्कृष्णः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
अवेक्ष्य रुक्मिणीं कृष्णो रुक्मिणं न व्यशातयत् ॥
आहुकः पञ्चविंशत्या भीष्मकं प्रजघान ह ॥
भीष्मकोऽथ च राजेन्द्र शराणा च पराःशतैः ।
उग्रसेन समाजघ्ने मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ॥
आहुकस्तु धनुश्छित्त्वा भीष्मकस्य महात्मनः ।
रथ चास्य प्रचिच्छेद ध्वज च यदुपुगवः ॥
सारथिं च हयांस्तस्य जघान यदुनन्दनः ।
अपायात्समरात्तस्माद्भीष्मकस्तु श्रमान्वितः ॥
वसुदेवस्तु राजेन्द्र क्राथं विव्याध पत्रिभिः ।
क्राथस्तु राजन्विव्याध शरैः सप्तभिराशुगैः ।
सारथिं च जघानाशु तथोभौ पार्ष्णिसारथी ॥
वसुदेवस्ततः क्रुद्धो धनुश्चिच्छेद पत्रिभिः ।
विरथं च जघानाशु जरासधस्य पश्यतः ॥
विरथो विधनुष्कश्च प्रययौ मागधं प्रति ॥
बभ्रुः कौशिकराज त विव्याध विविधैः शरैः ।
अथ बभ्रुर्महात्मानं विव्याध निशितैः शरैः ॥
कौशिकश्च तथा बभ्रु मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ।
भृशं विव्याध समरे तदद्भुतमिवाभवत ॥
तस्य बभ्रुः क्षुरप्रेण शिरो ज्वलितकुण्डलम् ।
निचकर्त महाबाहुर्जरासधस्य पश्यतः ॥
अथ हत्वा महात्मानं बभ्रुश्च सुमहाबल॰ ।

17

$T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ om line 1 —(L 2) D_6 T_3 M_4 द्वाभ्या (for ताभ्या) T_1 G_3 M_{1-3} नन्दन (for ॰वर्धन) —(L 3) T_3 G_3 $M_{2\ 4}$ उप (for परि) —(L 4) T_1 G_3 च (for ऽपि) —(L 5) D_6 $G_{1\ 4}$ स (for म) T_3 पतित (for भोजोऽपि) T_1 G_3 सयु(॰G_3 ॰र)ताम्, T_2 $G_{1\ 4}$ सगत, T_3 सयति (for ॰त) —(L 6) $T_{1\ 3}$ G_3 M शरेण ह (for शरैरपि) —(L 7) $T_{1\ 3}$ G_3 M सुनिहि(॰T_3 G_3 $M_{2\ 4}$ ॰शि)ता (for प्रेषितवान्) —(L 10) M_4 स (for तद्) D_6 T_3 G_1 सघातैर् (for ॰सपातैर्) D_6 करोति (for अकरोद्) T_1 G_3 नन्दन (for पुगव) —(L 12) D_6 T_1 M_2 देवस (for देव) G_3 रणे (for शरै) M_4 तच्चक्र सनुचा गतै (for ॰) —(L 13) T_1 $M_{1\ 3}$ यद्यच्छस्त्र समादत्त, G_3 ॰त्विर्ध्वि समादत्ते (for ॰) — M_3 om (hapl) line 14 —(L 14) T_1 $M_{1\ 2}$ तत्र तत्र (for तत्तत्तत्र) T_2 तत्तत्र द्विविध कृत्वा (for ॰) — D_6 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ om (hapl) line 15 M_1 om line 16 —(L 20) T_3 ऽप्यथ (for ऽथ च) —(L 21) D_6 T_2 $G_{1\ 4}$ उग्रसेनसुत जघ्ने (for ॰) —(L 24) $T_{1\ 3}$ चैव (for तस्य) —(L 25) T_1 भीष्मको भीति सयुत, T_3 G_3 $M_{1\ 3}$ ॰क श्रमसयु(॰T_3 ॰मि)त (for ॰) —(L 26) T_2 G_1 M_1 पञ्चभि, G_4 पर्वभि (for पत्रिभि) —(L 27) D_6 $T_{1\ 2}$ $M_{1\ 3}$ राजा (for राजन्) $T_{1\ 3}$ M_3 आहवे (for आशुगै) — After line 27, M_3 ins

1** वासुदेवोऽपि विव्याध चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।

$M_{1\ 3}$ [ए]व (for —(L 28) G_4 om (hapl) 28^b-30^a T_1 [उ]भौ) — D_6 T_2 G_1 $M_{2\ 3}$ om line 29 —(L 29) T_3 G_4 विरथम्, $M_{1\ 4}$ तस्य वै (for पत्रिभि) —(L 30) $T_{2\ 3}$ G_1 om (for ॰थ) T_1 G_3 M चकार (for जघान) — $T_{2\ 3}$ G_1 om lines 31-39 G_4 om (hapl) lines 31^a-41^a —(L 32) D_6 सगान (for रान तं) T_2 G_3 $M_{1\ 2}$ निशितै (for

सिंहनादं चकाराशु सैन्यमध्ये महाकृतिः ॥
चेदिराजो महाराज सहसा यदुनन्दनम् ।
विरथं विधनुष्कं च कृतवांश्चेदिप' क्षिल ।
वसुदेवसमीपं तु ययौ यादवसत्तम ॥
दन्तवक्त्रं महाराज शंभुस्तु वहुशस्तदा ।
शरैः शलायसोदग्रैर्निर्विव्याध यदुनन्दन' ॥
सात्यकिश्च महाराज विन्ध्याधावन्तिनन्दनौ ॥
तौ च राजन्महात्मानौ सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
पीडयाचक्रतू राजन्सर्वमर्मसु पत्रिभिः ॥
सात्यकिर्निमुखीकृत्य तौ च राजन्महाबलौ ।
विव्याध निशितैर्बाणैः सर्वराजन्यमध्यगौ ॥
तौ च त सात्यकिं वीर जघ्नतुश्च शिति. शरैः ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ राजानौ यदुनन्दनः ॥
सात्यकिः पञ्चविंशत्या तौ च राजन्महामतिम् ।
समाजघ्ने च राजेन्द्र सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥

सात्यकेश्च धनुर्बाणं रथं सारथिमेव च ।
उभौ विव्यधतू राजन्वासुदेवस्य पश्यतः ॥
क्रुद्धोऽथ सात्यकिस्तौ तु गदयाभिजघान ह ।
स्तनयोश्च तदा राजन्बाहोरुरसि चार्पयत् ।
रथं च चूर्णयामास तथोभौ पार्ष्णिसारथी ।
आयुधानि च सर्वाणि पोथयामास यादवः ॥
पुनश्च गदया चाशु जघान यदुनन्दनः ।
हन्तुकामो महाराज सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
गदा च प्राहिणोत्ताभ्या वासुदेवस्य पश्यतः ॥
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य पलायनपरौ तदा ।
जरासधस्य पुरतस्तत्समीप च जग्मतु ॥
एकलव्योऽस्य वार्ष्णेय शरैर्निर्विव्याध सप्तभिः ॥
तौ तु राजन्महावीरौ परस्परवधैषिणौ ।
लोकेषु प्रवरौ वीरौ धन्विना प्रवरौ रणे ॥
परस्पर धनुश्छित्त्वा ध्वज चैव परस्परम् ।

विविधै) — D8 M1 2 om lines 33 37 M3 om lines
34-37 —(L 34) T1 G3 कैशिकस्य (for कौ°) —(L. 39)
D8 T1 G3 M1 महामति , M2 महीपति , M4 महाद्युति (for
°कृति) M3 स्वसैन्येन महामति (for b) — After line 39,
T1 G3 M ins

2** गदश्च निशितैर्बाणैश्चेदिराजमपाहनत् ।
चेदिराजोऽपि राजेन्द्र विव्याध गदमाशुगै ॥

— For line
—(L. 40) D8 विव्याध यदुसत्तमम् (for b)
40, T1. 3 G3 M subst

3** चेदिराजस्तु सहसा गद यदुवरं रणे ।

— D8 ins after line 40

4** चेदिराजस्तु सहसा नन्दन यदुनन्दनम् ।

—(L 41) T2 G1 विरथो विधनुष्कश्च (for a) T1 G3 M
कृतवांश्चेदिपुंगव (for b) — G1 om lines 42 45 —(L.
42) T1 3 G3 M समीपं वसुदेवस्य (for a) T1 नन्दन ;
M4 समत (for सत्तम) —(L 43) D8 T2 बभ्रु सु ,
G1 विभु सु , G3 बभ्रु स (for शभुस्तु) —(L. 44) T1 2
G3 M शरैर्वैद्यायतोग्रैः(M1 2 °रसृष्टै)र् (for a) — After
line 44, T1 G3 M ins

5** परशतै सहस्रागा ववाधे समरे भृशम् ।

—(L. 45) D8 T2 G1 पुंगवौ , G3 पण्डितौ , M2 नन्दनम्
(for °नौ) —(L 46) D8 T2 G1 3 महाराज , M4 °स्मानै
(for °त्मानौ) —(L 47) T2 पूनयाचक्रतू राजन् (for a)
T1 2 G3 M मर्मभेदिभिराशुगै (for b) — T2 om lines
48-51 —(L. 48) D8 सात्यकिं (for °किर्) M4 कर्तुं (for
कृत्य) T1 G3 M1 2 सात्यकिस्तु विमुक्ताभिस् (for a) T1
G3 M तौ राजन्बलगर्वितौ (for b) —(L 50) M4 निशितै
(for च शिनै) —(I 51) T1 G2 पुंगवौ , M1 2 नन्दनम् ;
M3 °नौ (for °न) —(L. 52) T1 G3 4 M1 2 महामति ,
M3 °द्युति (for °मतिम्) —(L. 55) T1 3 G3 M4 तौ
जघ्नतु , M1 3 वीर्यसहौ (for विव्यधतू) —(L. 56) T2 G1. 4
क्रुद्धश्च (G4 °द्धौ च) गदया तौ तु (for a) T1 G3 M1 2 गद-
याशु , T2 G1 वासुदेवो (G1 °व) (for गदयाभि) —(L.
57) T2 स तयोद्, M1 2 हस्तयोर् (for स्तन°) T2 M4 भुजौ ;
M3 तयो (for तदा) — T2 om line 58 —(L. 58) G1
M4 घूर्णयामास (for चू°) —(L. 59) T2 M4 सर्वेत (for
यादव) — T3 om line 60 —(L. 60) T1 G3 M1 2 [पु]-
च (for the second च) —(I 61) T1 G3 महाबाहु (for
°राज) T1 G3 M1 2 सात्यके (for °कि) —(L. 62) T1. 3
G3 M4 जरासधस्य पश्यत (for b) —(L. 63) T1 2 G3 M
तौ पलायनतत्परौ (for b) — After line 65 T1 G3 M ins

6** प्रगुह्य पञ्चभिर्बाणैरेकलव्योऽथ सप्तभि ।
सप्तत्रिंशत्तु वार्ष्णेय एकलव्यस्तु विंशतिम् ॥

—(L 66) T2 महावीर्यौ (for °रौ) —(L. 67) T1 G3

तावुभावुभयो राजन्यौ जघ्नतुराशुगैः ॥
ध्वजौ च चिच्छिदुर्वीरौ सारथी च महाबलौ ॥
तौ तु भूमिगतौ भूत्वा गदामादाय सत्वरौ ।
परस्पर समाहत्य गदया तौ महारणे ।
सिंहनादं महायुद्धे चक्रतुर्युद्धलालसौ ॥
प्रद्युम्नोऽथ गदापाणिरेकलव्यं जघान ह ।
एकलव्यो महाबाहुर्गदयापोथयद्युम् ।
गदा चिच्छेद भूयस्तु तस्य राज्ञः स यादवः ॥
उत्सृज्य ता महाराज मुष्टिना यादवेश्वरम् ।
जानुभ्या तलपादैश्च जानुपादैश्च यत्नतः ।
स च तादृग्विध चक्रे युद्धं युद्धविशारदः ॥
पुनश्च मुष्टिना राजन्राजा यदुकुलोद्वहम् ।
आहत्य दन्तपातैश्च ददश नृपससदि ॥
ततश्च सैनिकाः सर्वे विस्मय परम गता ॥
बाहुयुद्धं समभवत्तयोर्वीर्यवतोस्तदा ।
समन्ताज्जग्मतुस्तौ तु युद्धाय च महारणे ॥
ततः क्रुद्धो महाबाहु प्रद्युम्नो यादवेश्वरः ।
आजघ्ने मुष्टिना न तु जरासंधस्य पश्यतः ॥
उद्वमञ्छोणितं वक्त्राद्वातायुरिव नि.श्वसन् ।
गन्तुमैच्छत्तदा युद्धात्प्रद्युम्नेन प्रपीडितः ॥
पलायनकृतोत्साहं जरासधो महामतिः ।
न गन्तव्यं रणे वीर क्षत्रियोऽसीति चाब्रवीत् ॥

No. 18

After adhy. 82, N (except Ś1) S G(ed.) ins

स कृष्णस्तत्र सहितो रौहिणेयेन सगतः ।
मथुरा यादवाधीना पुरी ता सुरमावसत् ॥
प्राप्तयौवनदेहस्तु युक्तो राजश्रिया विभुः ।
चचार मथुरा प्रीतः सरत्नाकरभूषणाम् ॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य राजा राजगृहेश्वरः ।

लोके च (for लोकेषु) T_3 M लोके च प्रथितौ वीरौ (for [a]) $M_{1\,2}$ धन्विना (for °ना) T_1 G_3 धन्विनौ प्रथितौ रणे (for [b]) —(L 68) $T_{1\,2}$ G_3 M परस्परमुप T_3 M_4 °मभि)द्रुतौ (for [b]) —(L 69) T_2 G_1 रथ (for रथौ) T_1 G_2 M_3 जग्मतुर् (for जघ्न°) T_4 आहवे (for आशुगै) — D_6 T_2 G_1 om line 70 —(L 70) T_1 G_5 M चिच्छेदतुर्, T_2 निचिच्छतुर् (for च चिच्छिदुर्) T_3 M_2 महाजवौ, $G_{4\,5}$ °बल (for °बलौ) —(L 71) T_3 गदे च (for गदाम्) T_2 $G_{1\,4\,5}$ संगतौ (for सत्वरौ) —(L 72) T_3 गदाभ्या चैव तौ रणे (for [b]) — After line 75, T_1 G_3 M ins

7** एकलव्य समाजघ्ने प्रद्युम्नो गदया प्रभु ।

—(L 76) T_3 तामाशु, M_4 ता भूयस् (for भूयस्तु) — T_2 M_3 om lines 78 79 —(L 78) D_6 T_1 G_2 $M_{1\,2}$ तलपातैश्, M_4 °घातैश् (for °पादैश्) D_6 जानुपातैश्, T_1 G_3 M_1 पादपातैश् M_3 नखपातैश् (for जानुपादैश्) — T_3 repeats line 79 after line 81 —(L 79) M_1 विद्या वर (for °विशारद) T_3 (second time) युद्धे युद्धविशा बर (for [b]) —(L 80) T_3 जघान (for पुनश्च) —(L 81) G_1 आद नद् (for °त्य) T_3 दन्तपादैश् (for °तैश्) —(L 82) T_3 om line 83 —(L 84) G_2 कैशिका (for सैनिका) T_3 M_3 महा T_1 G_2 M श्रम च, T_3 श्रमं न (for समन्ताम्) T_3 M_3 महारथौ (for °रणे) —(L 85) T_1 G_3 महाराज (for °बाहु) T_1 G_3 M_1 प्रद्युम्नो यदुनन्दन (for [b]) — For lines 85 86, T_3 subst

8** प्रद्युम्नस्तु तत क्रुद्धो मुष्टिना तं जघान ह ।

G_1 —(L 87) M_4 (also as above) तत्र (for वक्त्राद्) $T_{1\,3}$ G_3 M नागराज इव श्वसन् (for नि श्वसन् (for नि श्वसन्) T_1 G_3 M_4 च, M_2 स (for प्र) —(L [b]) —(L 89) T_1 G_3 M_4 महाद्युति, T_3 अब्रवीदिदम् (for महामति) —(L 90) $T_{1\,3}$ G_3 M_{1-3} रणाद् (for रणे) T_2 $G_{1\,4\,5}$ रणोत्सवात, T_3 गन्तव्यमिति होवाच (for [a]) T_2 $G_{1\,4\,5}$ महामते (for [इ]ति चाब्रवीत) — After line 90, T_3 ins

9** अन्येषा च महानासीद्योधाना दारुणो रण ।

18

K_2 om lines 1–4 T_1 G_3 M om lines 1–15 Lines 1 4 = (var) 79 1 2 —(L 1) $\tilde{N}_{2\,3}$ $V_{1\,3}$ B D_3 बलवान् V_2 सुमुखी (for सहितो) D_2 स कृष्ण सहितो राजन् (for [a]) $T_{3\,4}$ भारत (for सगत) D_3 बलदेवन सगत (for [b]) —(L 2) $\tilde{N}_3$ $V_{1\,2}$ B D_n D_4 $D_{5\,6}$ $T_{2\,3}$ $G_{2\,4\,5}$ मथुरा यादवाकीर्णा (for [a]) K_3 D_{n3} T_3 G_2 आविशत (for आवसत्) —(L 3) $B_{1\,3}$ प्रभु (for विभु) —(L 4) V_2 K_3 वीर, K_4 धीर (for प्रीत) V सरत्नाकरभूषणा(°मेखला)म् (for [b]) —(L 5) $\tilde{N}_1$ यदा तु कसनिधनं (for [a]) $\tilde{N}_1$ श्रुत्वा (for राजा) T_2 G_1 गणेश्वर (for °गृहे°) — After line 5, $\tilde{N}_{2\,3}$ $V_{1\,2}$ B D_{n1} D_3 $D_{4\,6}$ G(ed.) ins

युद्धायोगोजितो भूयो दुहितृभ्या महीपतिः ॥
दश सप्त च सग्रामाञ्जरासधस्य यादवा. ।
ददुर्न चैन समरे हन्तु शेकुर्महारथाः ॥
ततो मगधराट् श्रीमाश्वतुरङ्गबलान्वितः ।
भूयोऽष्टादशम कर्तुं सग्राम स समारभत् ॥
चैलक्ष्यात्पुनरेवासौ राजा राजगृहेश्वर· ।
जरासधो बली श्रीमान्पाकशासनविक्रमः ॥
स साधनेन महता प्रतापामितविक्रम ।
कृष्णस्य वधमन्विच्छन्भूयो वै सन्यवर्तत ॥
त श्रुत्वा सहिताः सर्वे निवृत्तं मगधेश्वरम् ।
यादवा मन्त्रयामासुर्जरासधभयार्दिता ॥
तत प्राह महातेजा विकद्रुर्नयकोविदः ।
कृष्णं कमलपत्राक्षमुग्रसेनस्य शृण्वत. ॥
श्रूयता तात गोविन्द कुलस्यास्य समुद्भव· ॥
श्रूयतामभिधास्यामि प्राप्तकालमह नृप ।
युक्त चेन्मन्यसे साधो करिष्यसि वचो मम ॥
यादवस्यास्य वशस्य समुद्भवमशेषत ।
यथा मे कथित पूर्वं व्यासेन विदितात्मना ॥

1** सस्मार निहत कस जरासध प्रतापवान् । — Ñ1 om (hapl) lines 6–11 —(L 6) Ñ2 V2 B1 D5 T3 4 G4 योनितो (for [उ]द्योनितो) V1 युद्धायायोजितो भूत्वा (for *) — After line 6, B1 ins

2** प्राप्यापमानं सग्रामाद्राजा स मगधेश्वर ।
व्रीडयावनतो भूत्वा स्वपुरं प्रविवेश ह ॥
प्रविवेश पुरीं सोऽथ पादस्पृष्ट इवोरग ।
न शर्म लभते रात्रौ न दिवा शोककर्शित ॥
सर्वैं स पार्थिवै सार्धं मन्त्रय गुप्तमब्रवित ।
अहो विपरीतं मन्ये सर्वेषा सर्वपार्थिवा ।
ये गोपवनदृष्टाभ्यां निर्जिता सबलानुगा ॥
तं गच्छाम पुनस्तत्र मथुरा चतुरङ्गिण ।
बलेन महता युक्ता यत्र तौ गोपकिल्बिषौ ।
अन्यथा ह्ययशोऽस्माक यावल्लोका प्रतिष्ठिता ॥

वैशपायन उवाच ।

तस्य तद्वचन श्रुत्वा नानादेश्यमहीक्षित ।
ऊचुश्च वचनं तस्य साधु साध्विति चाब्रुवन् ॥
गच्छाम सहिता सर्वे मथुरामुपमर्दितुम् ।
भूमे समन्तत कृत्वा यदून्सर्वान्विहत्य च ।
सहिता पुनरेष्यामो जयशब्देन घुष्यता ॥
ततस्ते सुस्थिरा कृत्वा मतिं युद्धाय पार्थिवा ।
प्रयाता सध्वजा संख्ये कम्पयन्तो वसुधराम् ॥

—(L. 8) G2 नेदुर (for ददुर) T4 ददुर्नं चैव सग्रामे (for *) V2 शेकुर्हन्तु (by transp) —(L 9) K2 V2 D4 5 T4 G2 मागधराट्, T3 स मगध (for मगधराट्) D1 धीमाश्च (for श्री°) —(L. 10) K3 B1 T3 G1 ऽप्यष्टादश (for ऽष्टादशमं) K2 T3 G1 समाहरत्, D3 4 °गमत्, D5 °गत (for °रभत) —(L. 11) G(ed) राजराजो (for राजा राज) T3 G1 गणेश्वर (for गृहे°) — K3 om (hapl) line 12 —(L 12) Ñ1 तेजस, Ñ3 (marg) V1 2 D5 सनिभ (for विक्रम) B2 3 D4 नेता सर्वमहीक्षिताम् (for *) — V2 T3 G4 om (hapl) line 13 —(L 13) K1 3 Ñ2 3 V1 2 B D1 2 4 5 G2 पाकशासनविक्रम (B3 °सनिभ), K4 सदा सग्रामलालस, D3 मथुरां राजभि समम्; D6 T2 G1 3 बलेन महता विभु, Bom Poona eds G(ed) वृद्धद्रयसुतो बली (for *) —(L 14) D6 पदम् (for वधम्) K1 वैरं, K4 V1 Dn1 D3 4 6 वै स (for वै सं) K3 T2 न्यवर्तयत् (for °र्तत) Ñ1 स्वपुरीमभ्यवर्तत, D1 भूयो वै स न्यवर्तयत् (for *) — After line 14 G2 ins a passage given in App I (No 16) — G2 om line 15 —(L. 15) G1 4 तत् (for त) T4 यादवा (for सहिता) Ñ1 2 V3 तं श्रुत्वा राजराजेन्द्र (for *) Ñ1 2 V2 जरासधं समुद्यतम् Ñ3 मार्गे ते समुपद्यत (for *) —(L 16) T3 4 सहिता (for यादवा) M1 2 मन्त्रमीयुर्यदुवरा M3 मन्त्रयुर्यादवा सर्वे (for *) D3 जरासधेन अर्दिता (for *) —(L 17) N1 G2 महाभागो M4 °बाहुर् (for °तेजा) M1 3 तत्र प्राह महाभागो (M3 °वीर्यो) (for *) D3 यदु (for नय) —(L. 18) K2 B1 D4 पश्यत (for शृण्वत) — Ñ1 om lines 19 22 —(L 19) Ñ3 V3 वीर (for तात) T1 G2 3 M श्रूयता यदु (G2 राज) शार्दूल (for *) K3 कुलोद्भव V2 3 D2 3 T1 2 G2 3 समुद्भवम्; T2 G1 4 5 च सभव (for समुद्भव) — T1 G3 M1–3 om lines 20–22 G2 om l nes 20 21 D3 repeats line 20 after 3** —(L 20) K1 (sup lin as above) 4 भवताम्, T3 4 इदानीम् (for श्रूयताम्) D3 (first time) हन्त ते कथयिष्यामि (for *) K1 तत D3 (first time) तत्र (for नृप) — After the first occurrence of l ne 20 D3 ins

3** जनमेजय उवाच ।

यदुवशं श्रोतुमिच्छ प्राप्तकालमहं तव ।
प्राधान्यन द्विजश्रेष्ठ ब्रूहि त वै विशेषत ॥

वैशपायन उवाच ।

—(L 22) D1 समद्भुतिम् (for °द्भवम्) —(L 23) K3 3 Ñ2 B Dn D1 3 T1 3 G4 कथित, D3 6 T2 G1

आसीद्राजा मनोर्वंशे श्रीमानिक्ष्वाकुसंभवः ।
हर्यश्व इति विख्यातो हर्यश्वसमविक्रमः ॥
तस्यासीद्दयिता भार्या मधोर्दैत्यस्य सा सुता ।
देवी मधुमती नाम यथा देवी शची तथा ॥
सा यौवनगुणोपेता मन्मथस्येव रूपिणी ।
मनोरथकरी राज्ञः प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥
वनान्तररतिः प्राज्ञा सुश्रोणी कामरूपिणी ।
एकपत्नीव्रतधरा खेचरा इव रोहिणी ।
सा वमिक्ष्वाकुशार्दूलं कामयामास कामिनी ॥
स कदाचिन्नरश्रेष्ठो भ्रात्रा ज्येष्ठेन माधव ।
राज्यान्निरस्तो विश्वस्तः सोऽयोध्यां सपरित्यजन् ॥
स तदाल्पपरीवारः प्रियया सहितो वने ।
रेमे समेत्य कालज्ञः प्रियया कमलेक्षणः ॥
भ्रात्रा विनिकृत राज्यात्प्रोवाच कमलेक्षणा ।
एह्यागच्छ नृपश्रेष्ठ त्यज राज्यकृतां स्पृहाम् ॥
गच्छाव सहितो वीर मधोर्मम पितुर्गृहम् ।
रम्यं मधुवनं नाम कामपुष्पफलद्रुमम् ।
सहितौ तत्र रस्यावो यथा दिविगतौ तथा ॥
पितुर्मे दयितस्त्वं हि मातुश्च मम पार्थिव ।
मत्प्रियार्थं प्रियतरो भ्रातुश्च लवणस्य मे ॥
रस्यावस्तत्र सहितौ राज्यस्थाविव कामगौ ।
विहरिष्याम भद्रं ते यथा देवसुतौ तथा ॥

त्रिदिव (for कथित) Ñ1 D1 व्यासेन सुमहात्मना (for ^{b}) — After line 23, D2 ins

4** इम प्रश्न पुरस्कृत्य विकद्रुर्यदुपुंगव ।
कृष्णेन पृष्ट प्रत्याह स्वत्रशस्य समुद्भवम् ॥

— Before line 24, D3 ins विकद्रुरुवाच — (L 24) K3 तु वंशेऽस्मिन् (for मनोर्वंशे) K3 (before corr) T1 G2 3 M4 नन्दन , K4 D3 T2 G1 वशज , M1 2 पुगव (for संभव) — (L 25) T1 सूर्याश्व (for हर्य°) K1 3 4 Ñ2 V1 2 B D (except D3) T2 4 G1 4 5 M4 महेन्द्र (for हर्यश्व) Ñ1 2 V2 हरे सदृशविक्रम , T1 हर्यश्व इति विक्रमै (for ^{b}) — (L 26) K Ñ2 3 V1 2 B D T2-4 G1 4 वै , T1 G3 M1 3 या (for सा) — (L 27) K3 Ñ3 V1 2 B2 Dn D1 2 4-6 T2-4 G1 4 5 [इ]न्द्रस्य (for देवी) D3 महेन्द्रस्य शची यथा (for ^{b}) — G1 om (hapl) lines 28–31 — (L 28) K Ñ2 V1 2 B D T2 4 G2 4 रूपेणाप्रतिमा भुवि , Ñ3 V3 सर्वकामगुणैर्युता (for ^{b}) — K2 om line 30 — (L 30) Ñ1 प्राप्ता (for प्राज्ञा) K1 3 4 Ñ2 V B1 Dn Ds1 (marg) D1 5 T3 4 दानवेन्द्रस्य जाता , Ñ2 B2 3 D3 D6 T2 G4 चन्द्रजाग्नी रतिप्रख्या (for ^{a}) — (L 31) K2 M1 2 परा , K3 V D1 T2 M3 चरा (for धरा) M1 2 (suf lin as above) रूपिणी (for रोहिणी) K Ñ2 3 V B D T2-4 G4 5 खेचरा (V2 B D3 °री) रोहिणी यथा (for ^{b}) — (L 32) T2 G2 3 5 भामिनी (for का°) Ñ1 कामयन्त्य भिरामितम् (for ^{b}) — After line 32, M1-3 ins

5** भर्तार कृतकर्माणं वचन चेदमब्रवीत् ।

— Ñ1 om lines 33–36 M1 3 om lines 33 37 — (L 33) Ñ3 (marg as above) राज्ञा (for भ्रात्रा) D3 श्रेष्ठेन (for ज्ये°) D2 भारत , T3 भारद (for माधव) — (L 34) K1 विश्रस्त , G2 सोऽयोध्यां (for विश्वस्त) K2 3 D2 T1 G3 M4 सोऽयोध्यां सप(T2 स च प)रित्यजन् G2 सह पत्न्या परित्यजन् (for ^{b}) — (L 35) K1 [भ्रा]न्त , G2 वि (for [भ]ल्प) — K1 om (hapl) line 36 — (L 36) K4 T1 रामा (T1 काम्ये) समेत्य कालज्ञा (for ^{a}) T3 4 पत्न्या स , G4 M4 प्रिया च (for प्रियया) K4 4 D1 2 प्रोवाच कमलेक्षणा (D1 °णाम्), D4 प्रियया प्रीयमाणया , D6 T1 2 G1-3 5 प्रिया च कमलेक्षणा (for ^{b}) — M4 om (hapl) line 37 — (L 37) K4 विनाकृत , D4 विनिर्गत , T3 विनिष्कृत , G2 4 निराकृत (for विनि°) D1 पति भार्या शुचिस्मिता (for ^{b}) — (L 38) D6 T2 G2 4 नृप (for एहि) Bom Poona eds C(ed) नर (for नृप) V3 T1 G3 4 5 M4 एहि पार्थिवशार्दूल , M1 2 तत्रागच्छ नरश्रेष्ठ (for ^{a}) D6 त्यज्य (for त्यज) K2 V1 G1 2 M1 3 गता (for कृता) — (L 40) T1 M4 नाना , T4 काम्य (for काम) N1 प्रदम् (for द्रुमम्) — (L 41) N1 रम्यामो (for °वो) T3 देवसुतौ (for दिविगतौ) — (L 42) Bom Poona eds G(ed) मम च (by transp) — (L 43) K1 3 4 Ñ V B1 3 Dn D1 4 T1 2 4 G M1 2 4 मत्प्रियार्थे (T1 G3 M1 3 °र्थं) (for °यतरो) M3 मत्प्रियार्थं प्रीतिकरो (for ^{a}). — (L 44) K3 रमावस्तु , T1 G2 M मा मैथीम् (for रंस्यावस्तु) Dn तेन (for तत्र) K1 (suf lin as above) G1 कामुकौ (for कामगौ) — After line 44, K Ñ2 3 V B D T2 4 G1 5 ins

6** तत्र गत्वा नरश्रेष्ठ ह्यमराविव नन्दने ।
[K1 3 4 B1 3 D2 4 अमराद् (for ह्य°)]

— G2 om line 45 — (L 45) K Ñ2 3 V B D T2 4 G1 4 भद्र ते (Ñ3 V1 वो) विहरिष्यावो (K2 B2 °मो) (for ^{a}) K2 B1 3 D3 D5 देवपुरे (for देवसुतौ) — For line 45 T3 G4 5 M subst.

त्यज चैन महाराज भ्रातर तेऽतिमानिनम् ।
आवयोर्द्वेषिण नित्य मत्त राज्यमदेन वै ॥
विगिम गर्हित वास भृत्यवत्र पराश्रयम् ।
गच्छाव सहितौ वीर पितुर्मे भवनान्तिकम् ॥
तस्य पूर्वनिरुद्धस्य पूर्वज भ्रातर प्रति ।
कामार्तस्य नरेन्द्रस्य पन्यामन्दुरुचे वच ॥
ततो मधुपुर राजा हर्यश्व स जगाम ह ।
भार्यया सह कामिन्या कामी पुरपसत्तम ॥
मधुना दानवेन्द्रेण स साम्रा समुदान्त ।
स्वागत वत्स हर्यश्व प्रीतोऽस्मि तव दर्शनात् ॥
यदिद मम राज्य वै सर्व मधुवन विभो ।
ददामि तव राजेन्द्र क्षणेऽस्मिन्प्रतिगृह्यताम् ॥
वनेऽस्मिँल्लवणश्चाय मैथुन ते भविष्यति ।
अमित्रनिग्रहे चैव कर्णधारत्वमेष्यति ॥
पालयेद शुभ राष्ट्र समुद्रानूपभूषितम् ।
गोसमृद्ध श्रिया जुष्टमाभीरप्रायमानुषम् ॥
अत्र ते वसतस्तात दुर्ग गिरिपुर महत् ।
भविता पार्थिवावास सुराष्ट्रविषयो महान् ॥
अनूपविषयश्चैव समुद्रान्ते निरामय ।
आनर्त नाम तद्राष्ट्र भविष्यत्यायत महत् ॥
तद्भविष्यमह मन्ये काल्योगेन पार्थिव ।
अध्यास्व च यथाकाम पार्थिव वृत्तमुत्तमम् ॥

7** अश्विनाविव देवाना विहरिष्याव नित्यश ।
[M1 कुमाराव् (for अश्वि)]

—(L. 46) K2-4 Ñ2 3 V B D T2-4 G3 5 त त्यजाव, Ñ1 त्यज धर्म T1 त्यज चैन, M1-3 त्यजेम वै, M4 त्यजा चैव (for त्यज चैन) K1 त त्यजाव महाभाग (for a) K2 Ñ2 3 V1 2 B1 3 Dn D5 D3 6 G1 2 4 M4 ऽभि Ñ1 T2 त्रि (for ऽति) —(L. 47) T1 G2 3 M4 त्वयि वि (for आवयोर्) —(L. 48) D1 पराश्रितम् (for °श्रयम्) N1 भृत्यवत्त महा श्रयम् T1 G2 M °वत्तव्यनाश्रयम् G4 वनस्य चाश्रयम् (for °श्रयम्) —(L. 49) V1 भ्रात (for वीर b) — M4 om line 49 —(L. 50) K1 3 4 Ñ V Dn D1 4 6 — B1 om line 50 —(L. 50) K1 3 4 Ñ V Dn D1 4 6 T1 G2 3 M पूर्वज दैविक S तस्य सव्यसप्रवृत्तस्य (for a) —(L. 51) N3 (marg (M1-3 दयिते) यथा (for b) —(L. 52) N3 (marg as above) तत्र (for पन्यास) V1 3 D3 6 T2 G1 M2 मधुवनं, V2 °पुरीं (for °पुर) N1 स हर्यश्व (by transp) — K2 om lines 53 107 —(L. 53) K1 3 4 Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 5 -पुगव (for -सत्तम) —(L. 54) D5 स साम्रा सुमहाप (for b) —(L. 55) K1 3 4 Ñ2 3 V1 2 B D D3 तव (for वत्स) —(L. 56) K1 3 Ñ T3-4 G1 4 एतन् (for इद) M2 दत्त (for सर्व) K4 T2 सर्व मधुपुर V B D T2 4 G1 4 5 विना (for विभो) K1 3 4 N2 3 V2 3 B Dn D5 विना (for b) —(L. 57) K1 3 4 N2 3 V2 3 B Dn D5 Ñ1 हर्यश्व (for क्षणेऽस्मिन्) D1 3 5 6 T2-4 G1 4 वासश्च V1 D5 वासश्च परिगृह्यताम् G3 परि°, M2 मम (for प्रति) T2 [आर्य (for (for b) —(L. 58) B1 3 D5 [पुत्र K1 वनेऽस्मिन्राजशार्दूल (for a) K1 [अ]र्य) T1 G2 3 5 M1 3 वनेऽस्मिन्राजशार्दूल (for a) K1 [अ]र्य) T1 G2 3 5 M1 3 सहायस् (for मैथुन) 3 4 N V B D T2 4 G1 4 M ins
— After line 58 T1 G2 3 4 M ins

8** लवणश्चाप्यय राजन्वीर्यवान्बलवत्तर ।
[G2 M4 राजा (for राजन्)]

—(L. 59) D2 -सग्रहे (for नि) M1 3 ते वै (for चैव) T1 G2 3 5 शत्रुनिग्रहणे चैव (for a) —(L. 60) D3 पाल यस्व D6 T2 G नीय, T3 यैनश्च (for °येद) V2 T1 G2 राज्य (for राष्ट्र) N1 पालयित्वा तु तद्राज्य (for a) V3 T1 G2 3 M भूषणम् (for भूषितम्) D3 समुद्रान्तविभूषितम् T2 G1 द्रवनमूषितम् (for b) —(L. 61) K3 त्वया (for श्रिया) T1 G2 3 M4 आभीरप्रायमुत्तमम् M1 3 भीरु प्रियममानुषम् (for b) —(L. 62) K4 गिरिसमं V3 वने; Dn भव D3 T1 3 G2 3 M1 °वर (for पुर) K3 D3 (marg as above) दुर्ग गिरिसमुद्भव (D2 मीश्वत) (for b) —(L. 63) T1 G3 M सुराष्ट्रविषयोत्तम (G3 M4 म) G2 सर्वराष्ट्रविवर्धन (for b) —(L. 64) T1 G5 [अ]पि (for [तु]त्र) K4 समुद्रान्तो T2 G1 4 सु समुद्रो (for समुद्रान्ते) D5 भविष्यान (for निरामय) —(L. 65) T1 G2 3 M [आ]लय (for [आ]यत) —(L. 66) T1 G2 3 M1 3 भविष्यद् (for °वम्) —(L. 67) N1 T1 अध्यास्व च V3 G5 स्वता (for स्व च) M1 4 यथाकाल (for म) K1 3 4 N2 3 V1 3 B D T2 4 G4 अध्यास्वता यथाकाल (for a) K4 व्रतम् (for वृत्तम्) T1 2 G3 M आश्रित (for उत्तमम्) N1 G1 पार्थिवीं वृत्तिमाश्रित (for b) — After line 67 K1 3 4 N2 3 V B D T G M4 G(ed) ins

9** यायातमपि वशस्त समभ्येति च यादवम् ।
अत्र वंशे च वशस्त सोमस्य भविता किल ॥

[(L. 1) D5 ययातिम् (for यायातम्) K1 D2 5 वंश; V2 B2 वयस (for वशस) K4 ययाते रव वश स D1 ययातिमपि वशे ते, T1 ययातिमति वंशे (for a) B3 भविष्यति (for समे°) T3 G2 यान्त (for °वम्) Ñ2 V2 B2 D5 भावष्यति च यान्त (for b) —(L. 2) K1 4 मनुवंशे K4 N2 (marg)

एष मे विषयस्तात नवेन विषयोपमः ।
दत्त्वा यास्यामि तपसे सागर दानमालयम् ॥
लवणेन समायुक्तस्त्वमिम विषयोत्तमम् ।
पालयस्वाखिलं तात स्वस्य यशस्य वृद्धये ॥
बाढमित्येव हर्यश्वः प्रतिजग्राह तत्पुरम् ।
स च दैत्यस्तपोवास जगाम वरुणालयम् ॥
हर्यश्वश्च महातेजा दुर्गं गिरिपुरोत्तमम् ।
निवेशयामास पुर वासार्थममरोपमः ॥
सत्यनाम च तद्राष्ट्र सुराष्ट्र गोधनायुतम् ।
अचिरेणैव कालेन समृद्धया प्रतिपूर्यते ॥

अनूपविषयं चैव वेलावनविभूषितम् ।
निविष्ट क्षेत्रमस्याढ्य प्राकारग्रामसकुलम् ॥
शशास स नृप स्फीत तद्राष्ट्र राष्ट्रवर्धनः ।
राजधर्मेण यशसा प्रजाना नन्दिवर्धनः ॥
तस्य सम्यक्प्रचारेण हर्यश्वस्य महात्मनः ।
समवर्धत तद्राज्य राष्ट्र सर्वगुणान्वितम् ॥
स हि राज्यस्थितो राज्ये राजवृत्तेन शोभित ।
प्राप्त कुलोचिता लक्ष्मी वृत्तेन च नयेन च ॥
तस्यैव सुप्रवृत्तस्य पुत्रकामस्य भार्यया ।
मधुमत्या सुतो जज्ञे यदुर्नाम महायशाः ॥

Dn D1 4 अनुवश, N2 अनुवशस्, V D2 M4 अनुपशे, D5 अत्र वश, T2 4 G1 4 5 तत्र वंशे (for अत्र वंशे) G4 वेश (for वशस्)]
—(L 68) T3 विषये, G3 एव मे (for एष मे) K1 3 4 N2 3 V1 2 B1 2 D T2 G1 विभवस् B3 भवित (for विषयस्) N1 एव ते विभवस्तात, V3 एव ने विदितस्तात (for ᵃ) K1 D1 3 तमेव विषयोत्तमम्, K3 1 N3 V2 B Dn2 D5 D2 4 6 T2–4 G4 5 M4 नरेम विषयोत्तमम्, G1 स्तेद विषयो महान् (for ᵇ) —N1 om (hapl) lines 69 70 —(L 69) V3 T1 M2 [अ]इ क्षेत्र, M1 3 [अ]ह क्षिप्र (for तपसे) K1 4 V3 मकरालयम्, K2 N4 Dn D1 3 4 6 T1 2 G1 4 लवणा॰, N2 V1 2 B D3 D2 5 T3 4 वरुणा॰ (for दानया॰) —T4 om (hapl) lines 70 73 —(L 70) K4 त्वमेव, D4 तदेव D5 तमिम (for त्वमिम) —(L 71) D1 पालयित्वा, D2 ॰यतु (for ॰यस्व) M1 3 कुरु (for [अ]खिल) N1 वृत्तये (for वृद्धये) K2 4 V3 D2 4 स्वयशः(D2 ॰राष्ट्र)स्य विवृद्धये, D3 तस्य स्वस्य विवृ॰ (for ᵇ) —(L 72) T1 G3 M4 पुन, G2 वच (for पुरम्) —(L 73) K1 4 T1 G2 3 M4 स्वमावाम, M1 3 ततो वास (for तपोवास) —(L 74) G2 3 M4 महाराजो, G5 ॰राज (for ॰तेजा) N1 M2 वरोत्तमम् (for पुरो॰) K1 3 4 N2 3 V B D T G1 4 5 M4 दिव्ये (N2 V3 दुग, T1 दिव्य) गिरिवरोत्तमे (T1 M4 ॰मम्) (for ᵇ) —(L 75) G3 वि (for नि) K4 पुरीं (for पुर) G2 स्वनासम् (for वासार्थम्) V1 वासार्थममरो यथा (for ᵇ) — After line 75, T1 G2 3 5 M4 G(ed) read line 104 repeating it in its proper place, while M1 3 read the same after line 75 —(L 76) G2 5 M4 [अ]थ (for च) K1 3 4 N4 3 V B D T2–4 G1 4 5 ॰आनर्तं नाम तद्राष्ट्र (D2 4 ॰ज्य) T1 तस्य नाम्ना च तद्राष्ट्र (for ᵃ) N3 (marg as above) धन च, V3 सुराणां (for ॰ष्ट्र) D3 T1 G2 3 M सुराष्ट्र गोधनायुत(T1 G2 3 M4 ॰कुल)म् (for ᵇ) —(L 77) K1 3 4 N2 3 V B Dn D5 D1 3 6 G4 5 समृद्ध (K4 ॰द्धि) प्रत्यपद्यत, N1 द्ध प्रतिपूर्णं च, D2 T3 G1 सुराष्ट्र प्रत्यपद्यत, T1 G2 3 M4 समृद्ध परिपूर्यते, T2 ॰द्ध पुरमावभौ T4 समृद्ध सत्यभूद्विभो (for ᵇ) —(L 78) N3 (marg as above) आनर्त (for अनूप) K1 3 4 B1 D5 D1 2 5 T2 3 G1 विषये, D6 T1 G2–5 M4 ॰गत(for ॰य) M1 3 आनूपविषयक्षेत्र (for ᵃ) D6 T2 G2 4 5 M1 3 विभूषित (for ॰तम्) —(L 79) K1 3 4 D3 विचित्र, T3 निवृत्त, G1 निविष्ट (for निविष्ट) D6 T1 G2 3 M1 3 निविष्ट क्षेत्रमस्याढ्य (for ᵃ) G3 M1 ॰सकुल (for ॰लम्) D6 T1 G2 3 M1 3 प्रकाशग्रामसकुल (for ᵇ) —(L 80) K4 प्रशशास, N3 V1 T3 4 स शशास (by transp) D4 T1 2 G1 3 5 M शशास नृपति स्फीत (for ᵃ) N2 V3 राष्ट्र च, V2 तद्राज्य (for तद्राष्ट्र) —N1 D3 T2 G1 4 om (hapl) line 81 —(L 81) K1 3 राजा (for राज) T1 G2 3 5 M4 राजा यशस्वी लक्ष्मीवान् (for ᵃ) —(L 82) V2 D5 T प्रकारेण (for प्रचा॰) —(L 83) T1 राष्ट्र (for राज्य) K1 3 4 N2 4 V1 2 B D T2–4 G1 4 5 व्यवर्ध(D5 6 ॰र्तं)त तत(K1 V1 2 D2 3 ॰दा, V3 ॰था)क्षोभ्य N1 सवर्धन तमक्षोभ्य, V3 व्यवर्धित तदक्षोभ्य (for ᵃ) T1 G5 राज्य (for राष्ट्र) G2 3 M4 गुणोत्तर(M4 ॰म)म् (for गुणान्वितम्) K1 3 4 N V B D T2–4 G1 4 राष्ट्र राष्ट्र(N1 V3 सर्व)गुणैर्युतम् (for ᵇ) —(L 85) V1 कालोचिता (for कु॰) K1 4 राजवृत्तेन (for वृत्तेन) V3 हि (for च) T4 नयेन च स धर्मवित् (for ᵇ) —(L 86) N4 T1 G2 4 M4 सप्रवृत्तस्य, Dn1 सम॰, T3 सम्प्रवृ॰, T4 सुप्रम (for सुप्रवृ॰) M1 3 तस्य चैव सुवृत्तस्य, Bom Poona eds G(ed) तस्यैव च सु॰ (for ᵃ) K1 3 4 N2 3 V B Dn D5 D1 4–6 T2 G1 4 5 M4 धीमत, M1 3 वीर्यवान् (for भार्यया) D2 3 T3 4 प्रजा(T3 4 प्राप्त)कामस्य धीमत (for ᵇ) —(L 88) G2 M4 महाराजो (for ॰तेजा) — After line 89, K4 T3 Bom Poona eds G(ed) ins

सोऽवर्धत महातेजा यदुर्दुंदुभिनिस्वनः ।
राजलक्षणसंपन्नः सपत्नैर्दुरतिक्रमः ॥
स एक एव तस्यासीत्पुत्रः परमशोभनः ।
ऊर्जितः पृथिवीभर्ता हर्यश्वस्य महात्मनः ॥
दशवर्षसहस्राणि स कृत्वा राज्यमव्ययम् ।
जगाम त्रिदिवं राजा धर्मेणास्तमितो भुवि ॥
ततो यदुरदीनात्मा प्रजाभिश्चाभ्यषिच्यत ।
पितर्युपरते श्रीमान्क्रमेणार्क इवोदितः ॥
शशास चेमां वसुधां शान्तसामन्ततस्कराम् ।
यदुरिन्द्रप्रतीकाशो नृपो येन स्म यादवाः ॥
स कदाचिन्नृपश्रेष्ठो जलक्रीडां महोदधौ ।
दारैः सह महोदारैः सतार इव चन्द्रमाः ॥
स तत्र सहसा क्षिप्तस्तिमिनीषुः सागराम्भसि ।
धूम्रवर्णेन नृपतिः सर्पराजेन वीर्यवान् ॥
सोऽपकृष्यत वेगेन जले सर्पपुरं महत् ।
मणिस्तम्भगृहद्वारं मुक्तादामविभूषितम् ॥
कीर्णं शङ्खकुलैः शुभ्रै रत्नराशिविभूषितम् ।
प्रवालाङ्कुरपत्राढ्यैः पादपैरुपशोभितम् ॥
पूर्णं पन्नगनारीभिः समुद्रोदरचारिभिः ।
ध्वजेन मध्ये भास्वन्तं स्वस्तिकेनेन्दुवर्चसा ॥
स तद्दृष्ट्वा राजेन्द्रो मज्जितः सागराम्भसि ।
पन्नगेन्द्रपुरं तोये जगत्सामिव निर्मितम् ॥
स्वस्थश्चैव पुरे तत्र प्रविवेश नृपो यदुः ।
अगारं तोयदाकारं पूर्णं सर्पवधूगणैः ॥

10** यदुर्नामाभवत्पुत्रो राजलक्षणसंयुत ।
[Bom. Poona eds G(ed) पूजित (for संयुत)]
T3 Bom Poona eds G(ed) cont K1 Ñ2 3 V B D5 D2-4 6 ins after line 89

11** यथास्य पूर्वको राजा पूरु स सुमहायशा ।
[B1 D2 3 पूर्वजो (for °को) Ñ2 V3 महात्मा स (V3 सु),
V3 पूरुस्तत्र (for पूरु स सु)]

— (L 90) T3 स एव राज्ये तस्यासीत् G3 3 M1 एक एव तु (for °) N1 तेजवान्, D5 धार्मिक (for -शोभन) तस्यासीत् (for °) — V3 om line 91 — (L 91) D1 जनित (for ऊर्जित) M3 (as for line as above) हर्यश्व स महातपा (for ᵇ) D6 T2 G1 2 — (L 93) D5 [अ]प्रतिमो (for [अ]स्तमितो) K4 धर्मेणापालय ता भुवम् T3 4 5 M दिवि (for भुवि) — (L 94) V2 प्रजाभिरत्र धर्मेण स महाद्युति (for ᵇ) — (L 95) T1 भिषेचित , G4 °स्तु व्यवर्धत (for ᵇ) T3 [उ]थित (for [उ]दित) G2 3 तस्मिन् (for श्रीमान्) — (L 96) N2 V3 Ñ3 V3 आदित्य इव सज्वलन् (for ᵇ) D3 [ए]नां (for [इ]मा) K1 3 4 प्रशासि (for शशास) K1 3 4 प्रशान्तभयतस्कराम् (for ᵇ) Ñ2 3 V B D T2 4 G1 4 6 — (L 97) K4 D52 इन्दु (for इन्द्र) N1 प्रकाशो वै (for प्रतीकाशो) — (L 98) D4 नृपश्रेष्ठ (for °श्रके) N3 V1 — (L 99) K1 4 Ñ2 3 V B कदाचिन्नृपतिश्श्रके (for °) G3 3 M4 महोदार , M2 D3 D1 3 4 6 T2 3 G1 4 5 गुणोदारै , G3 3 M4 महोदार , M2 महाराज (for महोदारै) D3 दारै परिवृतो रेजे T4 दारै सदा गुणोदारै (for °) G1 1 सदार (for सतार) — (L 100) M3 महता (for सहसा) D6 G4 क्षिप्रं (for क्षिप्तस्) — (L 101) K4 B2 D5 D2 T2-4 G धूम्र (D2 °प)र्णेन (for धूम्रवर्णेन) T1 स नृप (for नृपति) G2 3 नाग (for सर्पं) — (L 102) N1 M1 3 ऽनिकृष्यत Ñ3 V1 B2 D3 D T2 4 G1 4 ऽपा° , B1 ऽप्य° T1 G3 -निकृष्यति, T3 ऽपम पंत , G2 ऽनिकृ य च , M4 ऽनिकृष्यति (for °पकृष्यत) D3 सोपानकृतमार्गेण (for ᵃ) G3 3 M4 जले स्वपुरमानयत् (for ᵇ) — D3 6 T2 G1 4 om (hapl) line 104 B2 reads line 104 after line 106 — (L 104) K3 जले (for -कुलै) G3 M1 (both first time) समाकीर्णं शङ्खजले (M4 ले) (for ᵃ) Ñ1 हेमराशि- , V3 नानारत्न T1 (both times) G2 (second time) M1 3 रत्नराज (for °राशि) — V3 om (hapl) line 105 — (L 105) V1 रत्नाढ्यै , M1 3 -पत्राढ्यै (for -पत्राढ्यै) Ñ2 M4 इव (for उप) — (L 106) V1 G5 कीर्णं (for पूर्णं) K1 3 4 N2 3 V B D1-6 T2 4 G1 4 कीर्णं पन्नगनार्यो (V3 D5 6 T3 G1 4 र्यो)वै Dn D5 T3 कीर्णं पन्नगनार्यो(D5 °जायां)वै (for ᵃ) K3 4 N1 V Dn वारिभि (for -चारिभि) D4 T2 G1 3 M1 समुद्रान्तर(T2 C3 द्वारग)चारिभि (for ᵇ) — (L 107) K1 2 4 N2 V1 3 स्वगन (for ध्वजेन) K4 D1 T1 G2 3 [इ]न्द्र , D2 3 6 T2 भास्वच्च (for °न्त) — (L 108) K Ñ V B D T2-4 T3 4 सु (for [इ]न्दु) — (L 109) V3 भूयो (for तोये) M1 3 मज्जन्तं (for मज्जित) G1 4 विमले , G5 मज्जित — (L 110) T1 स्पष्ट T3 स्वस्थ (for स्वस्थश्) K1 3 N3 Dn1 D1 2 पुरं तत्र , V3 D1 6 T2 G1 3 पुर तत्तु M1 2 पुरे त तु (for पुरे तत्र) Ñ2 T4 स्वस्थश्चैव पुर तत्र , V1 स्वस्थस्तत्तु पुरं चच (for ᵃ) K3 N1 B3 D5 G3 M प्राविशयत (for प्रविवेश) K4 प्राविशत्स पुर यदु T1 प्राविशयत यदुर्नृप (for ᵇ) — (L 111) K1 2 4 V3 3 Dn D1 4 T1 4 G3 4 M4 अगारं Ñ2 V3 M3 कीर्णं (for पूर्णं) M2 -जने (for -गणै)

तस्य दत्त मणिमयं जलजं परमासनम् ।
स्वास्तीर्णं पद्मपत्रैश्च पद्मसूत्रोत्तरच्छदम् ॥
समासीनं नृप तत्र परमे पन्नगासने ।
द्विजिह्वपतिरव्यग्रो धूमवर्णोऽभ्यभाषत ॥
पिता ते स्वर्गति प्राप्तः कृत्वा वशमिमं महत् ।
भवन्तं तेजसा युक्तमुत्पाद्य वसुधाधिपम् ।
यादवो नाम वंशोऽय यथा ते पुत्रसंज्ञितः ।
पित्रा ते तात लोकेऽस्मिन्स्थापितः पार्थिवाकरः ॥
वशे चास्मिस्तव विभो देवानां तनयाव्ययाः ।
ऋषीणामुरगाणां च उत्पत्स्यन्ते नृयोनिजाः ॥
तन्ममेह सुताः पञ्च कुमार्यो वृत्तसंमताः ।
उत्पन्ना यौवनाश्वस्य भगिन्यो नृपसत्तम ॥
प्रतीच्छेमाः स्वधर्मेण प्राजापत्येन कर्मणा ।
वरं च ते प्रदास्यामि वरार्हस्त्व मतो मम ॥
स तस्मै धूमवर्णो वै कन्याः कन्याव्रते स्थिताः ।
जलपूर्णेन योगेन ददाविन्द्रसमाय वै ॥
वरं चास्मै ददौ प्रीतः स वै पन्नगपुंगव ।
श्रावयत्कन्यका सर्वा यथाक्रममदीनवत् ॥
एतासु ते सुताः पञ्च सुतासु मम मानद ।
उत्पत्स्यन्ते पितुस्तेजो मातुश्चैव समाश्रिताः ॥
अस्मत्समयवद्धाश्च सलिलाभ्यन्तरेचराः ।
तव वशे भविष्यन्ति पार्थिवाः कामरूपिणः ॥

गणै) —(L 112) D6 काञ्चनं (for जलजं) K2 जल
पञ्जरमासनम्, V2 परम जलजासनम् (for b) —(L 113)
Ñ1 आकीर्णं, Ñ2 D6 आस्तीर्णं (for स्वा°) V1 पत्रेषु (for
पत्रैश्च) K1 D2 1 पत्रोत्तर , Ñ2 V3 मूलो° (for सूत्रो°)
K2 D3 D5 मुक्ताहारोत्कैस्तथा, Ñ1 T1 G3 3 M4 पद्मसूत्रो
त्कैस्तथा, V1 पद्म तत्रोत्तरच्छदम् (for b) —(L 114)
K Ñ2 3 V1 5 Dn D3 D1 2 (sup lin) 3-0 T1 3 4 G2-5
M4 तमासीन (K2 °सत्र) (for समासीन) —(L 115) Ñ1
ह्यभाषत , T3 ऽभ्यवर्तत (for ऽभ्यभाषत) —(L 116) T2
G1 वासम् (for वशम्) T1 G2 5 कृत्वा वशं (G5 वास)मिद
जगत् (for b) —(L 117) T1 G2 3 M1-3 भूतम् (for
युक्तम्) G2 3 M4 राज्ये कृत्वाधिप नृपम् (for b) —(L
118) D6 यो , M1 3 वै (for ऽय) K3 B1 D1 T1 2 G3
यादवानामय वंशस् (for a) K2 यस्य (for यथा) K1 3 4
Ñ2 3 V B1 2 Dn D2-1 T G1 4 5 त्वन्नाम्ना (T1 °मा) यदु
पुगव , B3 D5 य(D6 त्व)न्नाम्ना वसुधाधिप , D3 यस्य ते पुत्र
ईदृश , D2 ख्यास्यते पुत्रसत्तम , G2 3 M तव नाम्ना भविष्यति
(for b) —(L 119) K Ñ2 3 V B D T3 4 पित्रा ते मद्र
स्थापित पार्थिवोत्तम (for b) —(L 120) K3 देवता
K4 स्थापित पार्थिवोत्तम (for b) —(L 120) K3 देवता
(for देवाना) K2 V2 B2 (marg) 3 D2 देवदानवसभवा ,
T1 M1 (inf lin) 3 देवाना तनयोऽव्यया , G2 3 M4 °ना
तनयाश्च ते , M2 °ना तनयश्च या (for b) —(L 121)
D3 असुराणा (for उरगाणा) Ñ1 T1 M4 उत्पत्स्यन्ति (for
°न्ते) K1 D2 नृपात्मजा (for नृयोनिजा) —(L 122)
K1 4 Ñ2 3 V Dn D1-4 6 G4 5 तन्ममेमा , K3 B D3 D5
एता मम (for तन्ममेह) K1 तन्ममेमा सुता मम (for a)
M3 रूप (for वृत्त) K3 समता , K4 T3 4 संयुता D3 T1
G3 संमिता (for संमता) — T3 reads lines 133 129 (in
cluding 12**) twice —(L 123) G1 युवनाश्वस्य (for यौ°)

K2 Ñ2 3 V1 B D (except D4) T3 (first time) 4 G4 5 M2
(inf lin) भगिन्या (for °न्यो) —(L 124) K4 प्रयत्नेन ,
V3 च धर्मेण (for स्वध°) —(L 125) G5 ते च (by
transp), M3 चैव Ñ1 वर ब्रूहि , M1 वरार्हस्त्व (for °स्त्व)
D3 T2 G1 यतो मम , T3 G5 Poona ed अतो मम , M1 3 च
मे मत (for मतो मम) — After line 125 K Ñ2 3 V
B D T3 3 (both times) 4 G1 4 5 M4 ins
12** सौमाश्च कौकुराश्चैव भोजान्धककयादवा ।
दाशार्हा वृष्णयश्चेति ख्यातिं यास्यन्ति सत्त ते ॥
[(L 1) K1 4 सैनश्च , Ñ3 V3 भौमश्च , V3 D3 भैमश्च ,
Ñ3 V2 D1 ततश्च (for भौमाश्च) T3 3 कुकुरास् (for कौ°)
B1 3 D3 T3 3 (both times) G1 M4 भोजाश्चान्धकयादवा ,
B2 T4 G5 D3 सभोजान्धक° (for b) —(L 2) V3 [अ]पि ,
[ए]व , D32 [ए]ने (for [इ]ति) Ñ3 सप्तभि (for सत्त ते)]
—(L 126) M1 3 तस्य (for तस्मै) M2 स तस्य धूम्र
वर्णस्य (for a) M1-3 कन्यावृतेषु सुस्थिता (for b)
—(L 127) D6 T1 G1 4 M1 3 शुभ , T2 M4 शुभे , T3 4
V1 D4 इन्दु
तोयस्य (for जल) V1 3 पात्रेण (for योगेन)
(for इन्द्र) M1-3 दुदाविन्दुसमस्य हि (for b) —(L
128) K4 ददौ धीर , Ñ1 पद तत्र , T1 वर तत्र , T3 (second
time) ददौ स्फीत , G2 3 M4 ददौ तत्र , M2 शुभ तत्र
(for ददौ प्रीत°) Dn ददौ चास्मै वर प्रीत , M1 3 वर तस्य
शुभ तत्र (for a) Ñ1 M1 3 ददौ , T3 (second time) 4
सर्वे , G2 पर (for स वै) — Ñ3 om line 130 —(L 130)
T3 तन्ममेमा (for एतासु ते) M4 पञ्च सुता (by transp)
T1 G3 3 5 M1-3 आसु पञ्चसु ते पञ्च (for a) T1 G3 3 5 M
सुता सुदयिता मम , T3 कुमार्यो वृत्तसंयुता (for b) —(L
131) K4 उत्पत्स्यन्ति (for °न्ते) K3 Ñ1 T1 G2 3 M4 मातु
स्तस्य (for °श्चैव) K1 समन्विता , D3 समा नृप (for समा
श्रिता) M1-3 मातुस्तुल्य च संस्थिता (for b) — T2 G1 4

स यरं फन्यकार्थेन लब्ध्वा यदुनृपसत्तदा ।
उन्ममज्जाथ वेगेन सलिलाच्चन्द्रमा यथा ॥
स पञ्चकन्यामध्यस्थो रराजे तत्र पार्थिवः ।
पञ्चतारेण संयुक्तो नक्षत्रेणेव चन्द्रमाः ॥
स तदन्तःपुरं सर्वं ददर्श नृपसत्तमः ।
वैवाहिकेन वेषेण दिव्यस्रगनुलेपनः ॥
समाश्वस्य च ताः सर्वाः पत्नीर्वै पावकोपमाः ।
जगाम स्वपुरं राजा गत्वा वै रमते भृशम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
स तासु नागकन्यासु कालेन महता नृपः ।
जनयामास विक्रान्तान्पञ्च पुत्रान्कुलोद्वहान् ॥
मुचुकुन्दं महाबाहुं पद्मवर्णं तथैव च ।
माधवं सारसं चैव हरितं चैव पार्थिवम् ॥
एतान्पञ्च सुतान्सौम्यान्पञ्चभूतोपमान्भुवि ।
ईक्षमाणो नृपः प्रीतिं जगामातुलविक्रमः ॥
ते प्राप्तवयसः सर्वे स्थिताः पञ्च यथाद्रयः ।
ते जिता बलदर्पेण ऊचुः पितरमन्ततः ॥
तात युक्ताः स्म वयसा बले महति तस्थुषः ।

om line 132 —(L 132) T1 तस्मिन्समानकन्याश्च, G2 2 M एते स्या सतोऽस्पृष्टा (for °) V3 T1 G4 स्थिता (for चरा) — D31 reads line 133 twice —(L 134) K1 3 4 Ñ2 2 V B D (except D2 8) T3 4 G1 2 4 M4 -चरस (for वृरस) —(L 135) K2 4 Ñ2 2 V B D T3-4 G1 (for °) K Ñ2 2 V B 4 8 उदतिष्ठ(K4 D5 °मज्ज)न् वेगेन (for °) K Ñ2 2 V B D T3-4 G1 4 6 इव (for यथा) —(L 136) K1-3 Ñ2 2 V B D T G1 8 4 M4 ददृशे, K4 ददर्श (for रराजे) —(L 137) T4 नक्षत्र इव चन्द्रमा, M1 8 °श्रेष्ठो यथाम्बरे (for °) — B2 reads lines 138-139 on marg —(L 138) T1 तदान्तु तत्पुरं सर्वं, G2 3 M1 स सदा तत्पुरं सर्वं (for °) G1 2 4 5 M1 ददृशे (for ददर्श) K1 -नन्दन (for सत्तम) — G3 —(L 139) Ñ1 V1 दिव्यस्रगन्धलेपन (for °) — G3 om lines 140 141 —(L 140) G4 कृता (for च ता) K2 Ñ3 V1 2 B Ñ1 T1 G5 स समाश्वास्य ता सर्वा (for °) Ñ1 M2 पत्न्यो वै (for Dn D5 D1 5 T2 4 G1 4 स्वपत्नी, M3 पत्न्यो वैवाहि पत्नीर्वै) T1 G2 5 M1 पत्नीर्वै वामनोपमा, K1 Ñ3 V B1 Dn कोपमम् (for °) — After line 141°, K1 Ñ3 V B1 Dn D3 3 5 6 T2 G2 5 M ins

13**

प्रीत्या परमया युत ।
स्वपुरं तु ततो राजा

[(L 1) V3 प्रिया (for प्रीत्या) — D5 reads line 2 on marg —(L 2) K1 V3 D3 T2 G2 5 M गत्वा (for राजा)]

K1 D3 राजा (for गत्वा) D2 राजा वै नृपते भृशम् T2 G2 5 M रमते स्म (T2 G2 M1 स) भृशं तदा (G5 परम्) (for °)

COLOPHON om in G2 3 — *Mention of the Epic* K2 4 Ñ2 V B Dn K3 D32 T3 — *Mention of Khila* K2 4 Ñ2 V B Dn D3 D1 8 — *Sub-parvan* T2 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* Ñ1 K Ñ3 V1 2 B1 2 D त्रिकद्रुवाक्यम्, Ñ1 कन्याप्रदानिकम्; Ñ3 V3 यदो कन्याप्रदानम्, B3 कद्रुवाक्यम् M1 3 गोमन्तयात्रा — *Adhy no* K3 D4 91, N3 V2 T1 G1 M1 95, V1 B2 T2 94, V2 G1 93, Dn D32 M1-2 97, D3 98, T2 97, T4 85 G5 96 — *Śloka no* Dn 72, D32 D4 74, T2 71, G1 70

G2 3 om line 142 (with the ref) K2 om, V2 D6 T2 4 G3 M2 (*inf lin*) त्रिकद्रुः (for वैशंपायन) — T4 reads lines 142 143 twice —(L 142) V3 सुतासु, T4 (first time) यदु स (for स तासु) K1 तत, K3 4 Ñ1 D1 नृप, D3 वृन (for नृप) —(L 143) T3 G1 विक्रान्त (for °न्तान्) K3 कुलोद्वह, Ñ1 °द्ववान्, T1 मनोरमान् (for कुलोद्वहान्) G2 3 5 M सुतान्पञ्च मनोरमा(G3 M4 °हरा)न् (for °) —(L 144) T1 G2 2 M1-3 महामान (for °बाहुं) T1 G2 2 M1 2 पद्मवन्तं (for °वर्णं) D4 च सारसम्, D6 महाभुजम् (for तथैव च) —(L 145) K1 मागध (for माधवं) K1 सागर, V3 सारणं (for °स) Ñ1 मधुरं सारणं चापि, D1 मधु च करवीर च (for °) G3 भरण (for हरितं) —(L 146) K Ñ2 3 V1 2 B Dn D5 D1 2 4 G4 राजा, V2 D5 6 T2 G1 राजन्, D3 जातान्, G2 भौमान् (for सौम्यान्) V3 इन्द्र (for पञ्च) B1 -देवोपमान्; M1 3 भूतसमान् (for भूतोपमान्) —(L 147) Ñ2 V2 3 वीक्षमाणो, G3 रक्ष° (for ईक्ष°) D1 [उ]त्तम (for [अ]तुल). — B3 om line 148 —(L 148) Ñ1 V3 इवाद्रय, T1 G2 3 M4 जितेन्द्रिया, M3 इवामरा (for यथाद्रय) M1 3 (*inf lin*) 3 पञ्च पञ्चेन्द्रिया इव (for °) —(L 149) T1 G1 3 M4 युक्ता (for जिता) K1 4 Ñ3 V1 2 B Dn D5 D1 4-6 T3-4 G1 4 5 दर्पाभ्यां (for -दर्पेण) K2 Ñ2 V3 ऊर्जिता बलदर्पाभ्याम्, K3 D7 3 ते युक्ता (D2 तेजसा) बलदर्पाभ्याम् (for °) —(L 150) K Ñ2 2 V B D G4 तु (for स्म) Ñ1 तपसा (for वयसा) —(L 151) T3 G1 T2 4 G1 4 सस्थिता (for तस्थुष) Ñ1 M4 आ(M4 वि)नातुम्, B1 D3 शीघ्रम् (for क्षिप्रम्)

क्षिप्रमाज्ञप्तुमिच्छामः किं कुर्मस्तव शासनात् ॥
स तान्नृपतिशार्दूल. शार्दूलानिव तेजिवान् ।
प्राह प्रीत्या परमया सुतवीर्ये कुतूहल' ॥
विन्ध्यर्क्षवन्तावभितो द्वे पुर्यौ पर्वताश्रये ।
निवेशयस्य तावन्मुचुकुन्दः सुतो मम ॥
सह्यस्य चोपरि पुरीं दक्षिणां दिशमाश्रितः ।
पद्मवर्णोऽपि मे पुत्रो निवेशयतु माचिरम् ॥
तस्यैव परत. कान्ते देशे चम्पकभूषिते ।
सारसो मे पुर तत्र निवेशयतु पुत्रकः ॥
हरितोऽयं महाबाहु' सागरे हरितोदके ।
द्वीपं पन्नगराजस्य सुतो मे पालयिष्यति ॥
माधवोऽयं मम सुतो ज्येष्ठ. श्रेष्ठश्च धर्मवित् ।
यौवराज्येन संयुक्तः स्वपुरं पालयिष्यति ॥
ते नृपप्रक्रिया प्राप्ता अभिषिक्ता' सचामराः ।
पित्रानुशिष्टाश्चत्वारो लोकपालोपमा नृपाः ॥
स्व स्वं निवेशनं सर्वे भेजिरे नृपसत्तमाः ।
पुरस्थानानि पुण्यानि मृगयन्तो यथाक्रमम् ॥
मुचुकुन्दस्तु राजर्षिर्विन्ध्यमध्ये व्यरोचत ।
स्वस्थानं नर्मदातीरे दारुणोपलसंकटे ॥
स तु तं शोधयामास विविक्ते विचचार ह ।
सेतुं चैव समं चक्रे परिखाश्चामितोदकाः ॥
स्थापयामास भागेषु देवतायतनानि च ।
रथ्या वीथ्यो नृणा मार्गाश्चत्वराणि गृहाणि च ॥
स ता पुरीं धनवतीं पुरुहूतपुरीप्रभाम् ।

G2 s आज्ञसम् (for °सुम्) — Ñ1 om line 152 — (L 153) D3 T1 M2 -शार्दूलान्, D6 om (for -शार्दूल) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 4–6 T2–4 G1 5 M2 वेगितान् (for तेजि°) D2 3 शार्दूलसमवेगितान् (for °) — (L 153) K Ñ3 V1 2 B D T G1 4 5 M1 3 च परया (for परमया) K Ñ3 V1 2 B D T G1 4 5 M1 3 प्रीत्या परमया प्राह (for °) Ñ1 T1 सुतान्वार्ये, G5 M1 3 सुतवीर्ये (for °र्ये) K Ñ2 3 V B D T2 4 G1 4 सुतान्वीर्ये कु(K1 °य कु, T3 °र कु)तूहलात्, G2 M4 सुतवीर्यकुतूहली (for °) — (L 154) M1 3 विन्ध्यर्क्षवन्त्यामभितो (for °) D2 पुर्यौ द्वे (by transp) — (L 155) K Ñ2 3 V B D T2 4 G1 4 यत्नेन, Ñ1 G3 M1 2 [अ]य ताव, M3 [अ]य दान्तो (for [अ]य तावन्) D3 सुरोपम, M1 3 ममात्मज (for सुतो मम) — (L 156) K3 4 Dn D1 6 सह्यस्य चोपरिष्टात्तु, Ñ2 V1 सह्यपृष्ठे पुरं रम्य, T1 G2 3 5 M तस्यो(M1 3 सह्यो)परि पुरं रम्य, T2 4 G1 स सह्यस्योपरि पुरीं (for °) Ñ3 V1 2 D1 2 6 T2 4 G1 4 आश्रिताम्, D6 आस्थिताम् (for आश्रित) T1 G2 3 M1 3 पश्चिमां दिशमाश्रितम् (for °) — (L 157) T1 G3 M पद्मवान् (for °वर्णो) G2 पद्मवानपि पुत्रो मे (for °) — (L 158) K2–4 Ñ V B Dn Ds D1–6 T2 4 G1 4 तत्र (for तस्य) M1 3 पुरत M4 [अ]परत (for परत) T1 G2 प्रान्ते (for कान्ते) D1 T2 तत्रैव पुरत (T2 च तत)कान्ते, G2 तत्रैव परत प्रान्ते (for °) — (L 159) K2 3 Ñ2 3 V B1 2 Dn Ds D1 2 4 6 T2–4 G1 5 रम्य (for तत्र) K1 4 सागरे (K4 माधवो) मे पुर रम्य B1 स च सोमे पुर रम्य, T1 सौरसोमपुरे तत्र (for °) M2 सुप्रभ (for पुत्रक) — (L 160) K2 B1 3 D3 D5 सागरे सलिलोदरे V2 T4 °रे हरितोदरे (for °) — (L 162) K1 चै, K2 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D2 3 4 6 T2–4 G1 3

ऽपि, K3 Dn1 D4 G4 मे (for ऽयं) K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 5 महाबाहुर् (for मम सुतो) T1 G3 M4 वीर्यवान् (for धर्मवित्) K1 ज्येष्ठ श्रेष्ठश्च कर्मवित्, D3 श्रेष्ठ स्वधर्मवित्, G3 5 ज्येष्ठ श्रेष्ठ(G5 पुत्र)श्च वीर्यवान्, M1 3 ज्येष्ठ श्रेष्ठ प्रताप वान् (for °) — (L 164) M1 3 क्रियाश्चात्र (for क्रिया प्राप्ता) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3 T2–4 G1 4 5 सर्वे नृप श्रिय प्राप्ता, D6 ते च सर्वे श्रिय प्राप्ता (for °) T1 G3 M4 महौजस (for सचामरा) G2 3 M1 3 ह्यभिषिक्ता महौजस' (for °) — (L 165) Ñ1 निर्दिष्टास्, T1 [अ]नुयुक्तास् (for °शिष्टास्) — Ñ1 om line 166 — (L 166) K Ñ2 3 V T1 G2 3 M ते वै (for सर्वे) — (L 167) K Ñ2 3 V B D T2 4 G1 4 5 रम्याणि, Ñ1 मर्त्याणि (for पुण्यानि) V2 पालयन्तो (for मृग°) — After line 168 Ñ1 reads line 154 — (L 169) D1 संकुले (for संकटे) T1 G2 3 M1 3 दारुणाचलसंकटे (for °) — (L 170) K1 सतत, V1 स तु त, T3 स च त (for स तु त) B3 शोभयामास (for शोध°) Ñ1 V2 यत्नं (V2 सतत)शोभयामास, T1 G2 3 4 M4 स वृक्षाश्छा(G2 3 °छे)दयां°, M1 3 स वृक्षान्शोधयन् K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 विविध(Ñ3 स्थान् (for °) K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 ... (for °) — (L 171) T1 G2 °शु°, V2 °यु)क्त च चकार ह (for °) K3 सरथाश्चामितोदकम् 3 5 M प्राकारं चैव सचक्रे (for °) K1 2 Ñ2 3 (for °) — (L 173) G3 मार्गं (for मार्गास्) K1 2 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3 4 6 T2–4 G2 4 वनानि M1 3 त्रिकाणि (for गृहाणि) D3 सुन्दराणि वनानि च (for °) — (L 174) G2 3 M4 नृपति (for धनवतीं) M1 3 स तां चकार महतीं (for °) Ñ1 (marg) पुरीमिव, G2 3 M4 पुरप्रभाम्, M1 3 -पुरोपमाम् (for पुरीप्रभाम्) — After line 175, K1 2 Ñ2 V B1 Dn Ds D1–6 Cal ed ins

क्षिप्रमाज्ञमुमिच्छामः किं कुर्मस्तव शासनात् ॥
स ताक्ष्र्यपतिशार्दूलः शार्दूलानिव तेजितान् ।
प्राह प्रीत्या परमया सुतवीर्ये कुतूहलः ॥
विन्ध्यर्क्षवन्तावभितो द्वे पुर्यौ पर्वताश्रये ।
निवेशयत्वयं तावन्मुचुकुन्दः सुतो मम ॥
सह्यस्य चोपरि पुरीं दक्षिणां दिशमाश्रितः ।
पद्मवर्णोऽपि मे पुत्रो निवेशयतु माचिरम् ॥
तस्यैव परतः कान्ते देशे चम्पकभूषिते ।
सारसो मे पुरं तत्र निवेशयतु पुत्रकः ॥
हरितोऽयं महाबाहुः सागरे हरितोदके ।
द्वीपं पन्नगराजस्य सुतो मे पालयिष्यति ॥
माधवोऽयं मम सुतो ज्येष्ठः श्रेष्ठश्च धर्मवित् ।
यौवराज्येन संयुक्तः स्वपुरं पालयिष्यति ॥
ते नृपप्रक्रियां प्राप्ता अभिषिक्ताः सचामराः ।
पित्रानुशिष्टाश्चत्वारो लोकपालोपमा नृपाः ॥
स्वं स्वं निवेशनं सर्वे भेजिरे नृपसत्तमाः ।
पुरस्थानानि पुण्यानि मृगयन्तो यथाक्रमम् ॥
मुचुकुन्दस्तु राजर्षिर्विन्ध्यमध्ये व्यरोचत ।
स्वस्थानं नर्मदातीरे दारुणोपलसंकटे ॥
स तु तं शोधयामास विविक्तं विचचार ह ।
सेतुं चैव समं चक्रे परिखाश्चामितोदकाः ॥
स्थापयामास भागेषु देवतायतनानि च ।
रथ्या वीथ्यो नृणां मार्गाश्चत्वराणि गृहाणि च ॥
स तां पुरीं धनवतीं पुरुहूतपुरीप्रभाम् ।

G2 3 आज्ञसम् (for °सुम्) — Ñ1 om line 152 —(L 153) D3 P4 M3 शार्दूलान्, D6 om (for °शार्दूल) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 4-6 T2-4 G1 5 M2 वेगितान् (for तेजि°) D1 3 शार्दूलसमवेगितान् (for ᵇ) —(L 153) K Ñ3 V1 2 B D T G1 4 5 M1-3 च परया (for परमया) K Ñ3 V1 2 B D T G1 4 5 M1-3 च परया (for परमया) Ñ1 T1 सुतान्वीर्ये , G5 M1-3 प्रीत्या परमया प्राह (for ᵃ) Ñ1 T1 सुतान्वीर्ये , G5 M1-3 सुतवीर्ये (for °र्ये) K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 सुतान्वीर्ये कु(K1 °र्ये कु , T3 °र कुतूहलान्, G2 M4 सुतवीर्यकुतूहली (for ᵇ) —(L 154) M1-3 विन्ध्यर्क्षवन्त्यामभितो (for ᵃ) K Ñ2 3 V B D D2 पुर्यौ द्वे (by transp) —(L 155) K Ñ2 3 V B D T2 4 G1 4 यत्नेन , Ñ1 G5 M1 2 [अ]य तात, M3 [अ]यं तान्तो (for [अ]य तावन्) D3 सुरोपम , M1 3 ममात्मज (for सुतो मम) —(L 156) K3 4 Dn D1 5 सह्यस्य चोपरिष्टात्तु , Ñ2 V3 सह्यपृष्ठे पुरं रम्यं , T1 G2 3 5 M तस्यो(M1 3 सह्यो) परि पुरं रम्यं , T2 4 G1 स सह्यस्योपरि पुरीं (for ᵃ) Ñ3 V1 2 D1-3 5 T2 4 G1 4 आश्रिताम्, D6 आस्थिताम् (for आश्रित) T1 G2 3 M1 3 पश्चिमां दिशमाश्रितम् (for ᵇ) —(L 157) T1 G3 M पद्मवान् (for °वर्णो) G2 पद्मवानपि पुत्रो मे (for ᵃ) —(L 158) K2-4 Ñ V B Dn Ds D1-6 T2 4 G1 4 तत्र (for तस्य) M1-3 पुरतः , M4 [अ]परत (for परत) T1 G3 प्रान्ते (for कान्ते) D1 T3 तत्रैव पुरत (T3 च तत) कान्ते , G2 तत्रैव परत प्रान्ते (for ᵃ) —(L 159) K2 3 Ñ2 3 V B1 2 Dn Ds D1 2 4 6 T2-4 G4 3 रम्यं (for तत्र) K1 4 सागरो (K4 माधवो) मे पुरं रम्यं , B1 स वै सोमे पुरं रम्यं , T1 सौरसोमपुरं तत्र (for ᵃ) M4 सुप्रभ (for पुत्रक) —(L 160) K2 B1 3 D3 D5 सागरे सलिलोदरे , V1 T4 °रे हरितोदरे (for ᵇ) —(L 162) K1 दै , K2 4 Ñ2 3 V B Dn2 D5 D2 2 5 6 T2-4 G1-3 ऽपि , K3 Dn1 D4 G4 मे (for ऽयं) K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 5 महाबाहुर् (for मम सुतो) T1 G2 M4 वीर्यवान् (for धर्मवित्) K1 ज्येष्ठ श्रेष्ठश्च कर्मवित् , D3 श्रेष्ठ स्वर्णधर्मविद् ; G3 5 ज्येष्ठ श्रेष्ठ(G5 पुत्र)श्च वीर्यवान्, M1-3 ज्येष्ठ श्रेष्ठ प्रताप- वान् (for ᵇ) —(L 164) M1 2 क्रियास्वत्र (for क्रिया प्राप्ता) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1-5 T2-4 G1 4 5 सर्वे नृप- श्रिय प्राप्ता , D6 ते च सर्वे श्रिय प्राप्ता (for ᵃ) T1 G3 M4 महौजस (for सचामरा) G2 3 M1-3 स्वभिषिक्ता महौजस- (for ᵇ) —(L 165) Ñ1 निदिष्टास्, T1 [स]नुयुक्ताम् (for °शिष्टास्) — Ñ1 om line 166 —(L 166) K Ñ2 3 V B D T2 4 G1 4 5 रम्याणि , Ñ1 सर्वाणि (for पुण्यानि). T1 G2 3 M ते वै (for सर्वे) —(L 167) K Ñ2 3 V V3 पालयन्तो (for मृग°) — After line 168, Ñ1 reads line 184 —(L 169) D1 सङ्कटे (for सकटे) T1 G2 3 M1 3 दारुणाचलसंकटे (for ᵇ) —(L 170) K1 सतत ; V2 स तुतं , T3 स च त (for स तु त) B3 शोभयामास (for शोध°) Ñ1 V2 पत्तन (V2 सतत) शोभयामास ; T1 G2 3 5 M4 स वृक्षाढ्या/ G2 3 °ष्ठे)दया° ; M1-3 स वृक्षान्योपयन्- स्थान (for ᵃ) K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 विवि(Ñ2 °सु ; V3 °दु)क्तं च चकार ह (for ᵇ). —(L 171) T1 G2 3 5 M प्राकारं चैव सचक्रे (for ᵃ) K2 सरश्चाप्यामितोदकम् (for ᵇ) —(L 173) G3 मार्गं (for मार्गाश्) K1-3 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4 5 T2-4 G1 4 वनानि , M1-3 त्रिकाणि (for गृहाणि) D3 सुन्दराणि वनानि च (for ᵇ) —(L 174) G2 3 M4 नरपति° (for धनवती) M1-3 स तां चकार महतीं (for ᵃ) Ñ3 (marg) पुरीमिव ; G3-4 M4 पुरप्रभाम् ; M1-3 °पुरोपमाम् (for पुरीप्रभाम्) — After line 175, K1 2 Ñ3 V B1 Dn Ds D4-6 Cal ed ins

नातिदीर्घेण कालेन चकार नृपसत्तमः ॥
नाम चास्याः शुभं चक्रे निर्मितं स्वेन तेजसा ।
तस्याः पुर्यां नृपश्रेष्ठो देवश्रेष्ठपराक्रमः ॥
महाश्रमसवानवती ऋक्षवन्तमुपाश्रिता ।
माहिष्मती नाम पुरी प्रकाशमुपयास्यति ॥
उभाभ्यामृक्षपादाभ्यां पर्वताभ्यां महापुरीम् ।
मध्ये निवेशयामास श्रिया परमया वृताम् ॥
पुरिकां नाम धर्मात्मा पुरीं देवपुरीप्रभाम् ।
उद्यानाम्रवणोपेतां समृद्धापणचत्वराम् ॥
स ते द्वे विपुले पुर्यौ राजपुर्युपमे शुभे ।

पालयामास धर्मात्मा राजा धर्मेण वीर्यवान् ॥
पद्मवर्णोऽपि राजर्षिः सह्यपृष्ठे पुरोत्तमम् ।
चकार नद्या वेण्णायास्तीरे तरुलताकुले ॥
विषयस्याल्पतां ज्ञात्वा सपूर्णं राष्ट्रमेव च ।
निवेशयामास नृपः स वप्रप्रायमुत्तमम् ॥
पद्मवन्तं जनपदं करवीरं च तत्पुरम् ।
निर्मितं पद्मवर्णेन प्राजापत्येन कर्मणा ॥
सारसेनापि विहितं रम्यं क्रौञ्चपुरं महत् ।
चम्पकाशोकबहुलं विपुलं ताम्रमृत्तिकम् ।
वनवासीति विख्यातः स्फीतो जनपदो महान् ॥

14** गोभिर्धनेन धान्येन संपूर्णां ध्वजमालिनीम् ।
— K3 om lines 176-177 —(L. 176) K1 4 वप्रं (for नाम) G5 M1 3 निर्वृत्तं (for निर्मितं) G2 3 M4 वृत्त स्वेनैव तेजसा (for b). —(L 177) K1 4 Ñ3 V1 3 B1 3 Ds3 D1–4 6 T3 G1 5 M3 4 तस्यां पुर्यां (for तस्याः पुर्यां) G3 D3 -तुल्य नर (for नृप-) G3 तस्यां पुर्यां नरश्रेष्ठो (for a) (for श्रेष्ठ) —(L 178) G3 3 4 M3 सर्क्षवन्तम् (for ऋक्ष°) K3 B D3 D6 (marg as above) यथेय विन्ध्यमा जुगा, M1 3 साक्षाद्धर्मसमाश्रया (for b) — G1 om lines 179-181 Ñ1 om line 179 —(L. 180) M1–3 विन्ध्य- (for ऋक्ष) K1 D3 उभयोर्विन्ध्यपदयोर्, K3 4 V3 B1 3 Dn1 G1 4 उभयोर्विन्ध्ययोः पादे, Ñ2 3 B3 Dn3 D5 उभयो र्विन्ध्यर्क्षयोः पादे (hypermetric), V1 2 D3 4 6 T1–4 त (D3 T3 4 द्व)योर्विन्ध्यर्क्षयोः पादे, G3 5 M4 उभाभ्यां विन्ध्य ऋक्षाभ्या (for a) K1 4 Ñ2 3 V B Dn Ds3 D2–4 T3 G1 4 नगयोस्ता, K3 Ds1 D6 नगार्यास्ता (sic), T3 4 नगरीं तां (for पर्वताभ्यां) — Ñ3 om line 181 —(L 181) B1 युताम् (for वृ°) Ñ1 सतां प्रीतिमपाश्रिताम्, V3 नर्मदातीर माश्रिताम्, T1 G3 M4 नदीतीरमुपा(T1 °समा)श्रिताम्, M1 3 पृथ्वीतीरसमाश्रिता(M3 °श्रया)म् (for b) —(L 182) Ñ1 पुरीं परमधर्मात्मा, T1 G3 3 मुचुकुन्दस्तु ध° (for a) K3 om (hapl) lines 182b–185a Ñ1 पुरदर (for पुरीं देव) G3 पुर (for पुरी) Ñ2 V3 पुरंदरपुरीमिव, G3 रम्यां देवपुरप्रभाम् (for b) — After line 182 T1 ins 15** —(L 183) K1 3 4 Ñ3 3 V B D T2–4 G1 4 3 °नाम्रमयोपेतां (for M4 उद्यानशत(M4 °वन)सबाधां, Ñ1 °नाम्रमयोपेतां (for a) — K1 3 4 Ñ3 3 V B D T2–4 G M4 ins after line 183 T1 after line 182

15** ऋक्षवन्तोऽभितश्चैव तीरे तत्र निरामये ।
निर्मिता सा पुरी राज्ञा पुरीका नाम नामतः ॥

[(L 1) K3 अभितश्चर्क्षवन्तं हि, Dn T3 ऋक्षवन्तं सम °भितस्, T1 4 G3 3 अभितो ऋक्षवन्तं च, T3 ऋक्षवान ताहितश्चैव (sic) (for a) D3 वने तत्र, T1 G3 3 नदीतीरे, M4 प्रासे तत्र (for तीरे तत्र) —(L 2) V3 रम्या (for राज्ञा) G3 3 5 निर्मम स पुरं (G5 °रीं) राजा (for a) T1 G3 3 5 पुरिका (for °का)]

—(L 184) K1 स तु ते विमले पुर्यौ (for a) K3 Ñ3 3 (marg) V B1 3 D3 D5 6 T2 G1 4 देव- (for राज) M1 3 भार्योपमे (for पुर्युपमे) K1 4 Ñ3 B3 Dn D1–4 T1 3 4 देवभोग्योपमे शुभे, M4 देवप्रीत्योपमे शुभे (for b) —(L 185) K V1 3 B3 D3 T3 G1 राज (for राजा) D1 राजधर्मे व्यवस्थित, T1 G3 3 M1–3 राजा सूर्यसमद्युतिः (for b) [illegible] K3 स (for [illegible] —(L [illegible] वृते ऽपि) [illegible] b) M1–3 [illegible]

—(L 188) D6 विषयस्वल्पनां ज्ञात्वा, [illegible] ल्पतां [illegible] Ñ1 मनो वास (corrupt) (for a) V1 सपत्त्र (for सपूर्णं) Ñ1 मनो वास (corrupt) (for a) —(L 189) Ñ1 निवेशयत राष्ट्रं स हरतयापि च (for b) —(L 189) Ñ1 निवेशयत राष्ट्रं स (for a) M1 3 एव तु (for उत्तमम्) Ñ1 वप्रप्राकारमुत्तमम्, (for a) —T3 G1 4 om line 190 —(L 190) K Ñ2 3 V B D (except D6) T3 4 पद्मावतं (V1 °तीं), T1 G3 धर्मवन्तं (for पद्म°) Ñ1 पद्मावती नाम पुरी (for a) D5 पर्वताश्रय° (for b) —(L 191) T1 G3 3 M कृत पद्मवता चापि (for a) V3 प्रजापालनकर्मणा (for b) — K3 om lines 193 196 —(L 193) K3 4 V1 3 D5 D1 3 M3 G(ed) बकुलं (for बहुल) T3 चन्दनाशोकबहुलं (for a) V3 -पर्णकम् (for -मृत्ति°) —(L 194) T1 G3 3 M3 3 पद्मवासीति विख्यात (for a) —(L 195) D3 G3 M4 श्रीमान् (for श्रीमद्) K3 Ñ V B Dn D3 D1 4 6 T2–4 G1 4 पुरस्य तस्य च श्रीमान् (for a) G3 3 सर्वफलैर् (for सर्वर्तुकैर्) B1 3 D4 T1 3 4 द्रुमैः सार्वर्तुकैर्वृत (for b) — After line 195, G3 3 M4 ins

पुर तु तस्य तच्छ्रीमद्द्रुमैः सर्वर्तुकैर्वृतम् ॥
हरितोऽपि समुद्रस्य द्वीप समभिपालयन् ।
रत्नसचयसपूर्ण नारीजनमनोहरम् ॥
तस्य दाशा जले मग्ना मद्गुरा नाम विश्रुताः ।
ये हरन्ति सदा शङ्खान्समुद्रोदरचारिणः ॥
तस्यापरे दाशगणाः प्रवालाञ्जलसभवान् ।
सचिन्वन्ति सदा युक्ता जातरूप च मौक्तिकम् ॥
जलजानि च रत्नानि निषादास्तस्य मानवाः ।
प्रचिन्वन्तोऽर्णवे युक्ता नौभिः सयानगामिनः ॥
मत्स्यमासेन ते सर्वे वर्तयन्ति सदा नराः ।
गृह्णन्तः सर्वरत्नानि निरता द्वीपवासिनः ॥

तेः सयानगता रत्नैर्वणिजो दूरदेशजाः ।
हरित तर्पयन्त्येक यथैव धनद तथा ॥
एवमिक्ष्वाकुवशात्तु यदुवशो विनि.सृत॰ ।
चतुर्धा यदुपुत्रैस्तु चतुर्भिर्भिद्यते पुनः ॥
स यदुर्माधवे राज्य विसृज्य यदुपुगवे ।
त्रिविष्टप गतो राजा त्यक्त्वा देह महीतले ॥
बभूव माधवसुत. सत्वतो नाम वीर्यवान् ।
सत्त्ववृत्तगुणोपेतो राजा राजगुणे स्थितः ॥
सत्वतस्य सुतो राजा भीमो नाम महानभूत् ।
येन भैमा. स सवृत्ताः सत्वतात्सात्वता. स्मृताः॥
राज्यस्थे तु नृपे तस्मिन्रामे राज्य प्रशासति ।

16** हरितश्च महाबाहु पितुराज्ञापुरस्कृत ।

— (L. 196) M1 3 ऽस्य (for ऽपि) — (L 197) Ñ2 V3 (marg) सकीर्ण, Dn2 पूर्ण च (for सपूर्ण) Ñ2 नदीनल (for नारीजन) D6 M1 3 मनोरमम् (for °हरम्) — (L 198) T1 मधुका, G2 मद्गुका, G5 M4 मद्गुका, M1 3 मज्जका (for मद्गुरा) Ñ1 नामत (for विश्रुता) — (L 199) D3 सदशाम्तु, D6 सदा शङ्खान् (for सदा श°) T1 G2 M समुद्रा न्तश्चारिण (for °ᵇ) — (L 200) G. पारे (for [अ]परे) Ñ1 B1 D5 दासजना, M1 2 पारशवा (for दाशगणा) M3 पारे दाशगणास्तस्य, T1 G2 3 M3 4 तस्य पारे तु सगुण (M3 पारशवा) (for °) K1 प्रवाल (for °लान्) D2 प्रवल्ल जलमनिभा, T1 G2 3 M प्रवाल जलसभवम् (for °ᵇ) — (L 201) V3 सहरन्ति, D3 ते चिन्वन्ति, T1 G1 3 M1 3 विचि° (for सचि°) V3 मुदा (for सदा) Ñ1 सचयन्ति तदा युक्ता (for °) — (L. 202) M1-3 नैषादास् (for नि°) — (L 203) Ñ3 T1 वि (for प्र) M1-3 चिन्वन्ति (for °न्तो) K2 Ñ3 B1 मुक्ता (for युक्ता) D2 (marg) प्रविशन्तोऽर्णव मुक्ता (for °) M1 3 सदा (for नौभि) T3 सचार (for सयान) K2 B1 D2 4 5 T2 G M1 गामिभि (for °न) — (L 204) K1 3 4 Ñ2 3 V1 2 B Dn D5 D1 4 6 T2 3 G1 4 5 वर्तन्ते स्म, T4 वर्तयन्ते (for °न्ति) G2 3 M4 नरा सदा (by transp) K4 D4 वर्तयन्ते स्म वै नरा, V3 वर्तन्ते मानवा सदा, T1 °दन्ते नरा सदा (for °ᵇ) — (L 205) D3 T1 M1 3 गृह्णन्ति (for °न्त) N1 रतास्ते (for निरता) K Ñ3 3 V B D T2 4 G1 4 5 रत्नद्वीपनिवासिन (for °ᵇ) — (L 206) K1 3 Ñ1 स्व (for तै) T1 G3 3 M1 3 4 तैं (for गता) K1 3 Ñ3 V B Dn Ñ2 Ds1 D1 T3 G3 द्रव्यैर् (for रत्नैर्) K4 Ñ3 V B Dn D2 6 T3 4 ते सयानगतैर्द्रव्यैर्, K4 नौसयानगता द्रव्यैर् (for °) K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 5 गामिन (for देशना) ° — (L 207) K1 4 D4 [ए]के, V1 [ए]व (for [ए]क) B3 हरित तर्पयल्लोक (sic), T1 G2 3 M हर्षितास्ते भवन्ति स्म (for °) K2 V3 T1 G2 3 5 M1-3 धनदस् (for °द) — (L 208) Ñ1 अथ (for एवम्) — G4 om line 209 — (L 209) G3 भवते, M1-3 धार्यते (for भिद्यते) — After line 209, M1-3 ins an addl colophon, mentioning adhy name गोमन्तयात्रा, and adhy no 93 — Before line 210, M1 3 ins विकद्रु । — (L 210) K4 D1 मागधे (for माधवे) K1 4 D1 निसृज्य ; G2 3 निवेश्य (for विसृज्य) D. -पुगव (for °वे) Ñ1 निधाय यदुनन्दन (for °ᵇ) — (L 211) Ñ1 2 B1 2 त्रिपिष्टप (for त्रिवि°) K4 om (hapl) lines 211ᵇ–214ᵃ K1 3 4 Ñ2 Ñ3 V1 2 B D T2-4 G1 4 5 देह त्यक्त्वा (by transp), Ñ2 D1 6 T2 त्यक्तदेहा — (L 212) N1 नृपस्तु (for बभूव) K1 Ñ3 B1 G1 3 4 M1-3 सात्वतो (for स) — (L 213) D1 Dn Ds D2 3 T2 3 4 G M2 (inf lin as above) वृत्तिर्, D1 -गुणान्वित (for -वृत्त) Ñ1 -गुह स्थित, D6 T3 G1 5 M1 3 -गुणा न्वित, T1 गुणे स्थित, I1 कुले स्थित (for गुणे स्थित) — (L. 214) K1 D6 T1 2 G1 2 5 M2 सात्वतस्य (for स°) D6 गुणो (for सुतो) M1 3 सात्वतस्य सुतो राजन् (for °). T2 4 (marg as above) भीमो राज महायशा (for °नभूत्) T2 गुणान्वित (for °ᵇ) — (L 215) K1 3 Ñ3 V B1 2 Dn Ds2 D1 5 T1 G1 भैमा सु, K4 भीमा स्म, T3 भीमेन (for भैमा स्म) D3 सवृत्ता (for °त्ता) D3 G5 सात्वताद् (for स°) Ñ1 तथा (for स्मृता°) I1 सत्वता सत्वतास्तथा ; G2 3 M4 यादवा सात्वतास्तथा, M1 3 भूत्वा पूर्वं तु सात्वता (for °ᵇ) — (L 216) K3 राज्य स्थिते, K4 D1 राजस्थिते ; Dn D1 T3 राज्ये स्थिते (for राज्यस्थे तु) M1 राज्यस्थे नृपते तस्मिन् (for °) — (L 217) Ñ3 D3 T1 M1 3 चिरकाल च ;

शत्रुघ्नो लवणं हत्वा चिच्छेद स मधोर्वनम् ॥
तस्मिन्मधुवनस्थाने पुरीं च मथुरामिमाम् ।
निवेशयामास विभुः सुमित्रानन्दिवर्धनः ॥
पर्याये चैव रामस्य भरतस्य तथैव च ।
सुमित्रायाः सुताभ्यां च स्थानं प्राप्तं च वैष्णवम् ॥
भीमेनेयं पुरी तेन राज्यसंबन्धकारणात् ।
स्ववंशे स्थापिता पूर्वं स्वयमध्यासिता तथा ॥
ततः कुशे स्थिते राज्ये लवे च युवराजनि ।
अन्धको नाम भीमस्य सुतो राज्यमकारयत् ॥
अन्धकस्य सुतो जज्ञे रैवतो नाम पार्थिवः ।
ऋक्षस्तु रैवताज्जज्ञे रम्ये पर्वतमूर्धनि ॥
ततस्तु रैवतसुतः पर्वतः सागरान्तिके ।
नाम्ना रैवतको नाम भूमौ भूमिधरः स्मृतः ॥
रैवतस्यात्मजो राजा विश्वगर्भो महायशाः ।
बभूव पृथिवीपालः पृथिव्यां प्रथितः प्रभुः ॥
तस्य भार्यासु तिसृषु दिव्यरूपासु केशव ।
चत्वारो जज्ञिरे पुत्रा लोकपालोपमाः शुभाः ॥
वसुर्बभ्रुः सुषेणश्च शुभाक्षश्चैव वीर्यवान् ।
यदुप्रवीराः प्रख्याता लोकपाला इवापरे ॥
तैरयं यादवो वंशः पार्थिवैर्बहुलीकृतः ।
ये स्म ते कृष्ण लोकेऽस्मिन्प्रजावन्तः प्रजेश्वराः ॥
वसोस्तु कुन्तिविषये वसुदेवः सुतोऽभवत् ।

G2 3 विचिच्छेद (for चिच्छेद स) M4 महा (for मधोर्) V1 बलम् (for वनम्) N1 चिच्छेद मधुनो वनम् (for ^{b}) —(L 218) K1 3 4 Ñ V2 B Dn D5 T1 3 M1 मधुवने (for °वन) Ñ1 तु, T3 स, G2 ता (for च) —(L 219) K2 4 V2 D3-4 T G1 2 4 M4 सुमित्रानन्दवर्धन (for ^{b}) —(L 220) Ñ3 B1 2 Dn2 T3 पर्यये D1 वचनाच् (for पर्याय) Ñ1 समेत्य चैव रामेण, M1 2 पर्यायेणैव रामे च (for ^{a}) D2 reads lines 220^b-220^b on marg N1 भरतेन, D3 M1 2 भरते च (for °तस्य) M3 लक्ष्मणे भरते लवणस्य, —(L 221) तथा (for ^{b}) — D6 T2 G1 4 om line 221 —(L 221) K3 Ñ2 3 V1 3 Dn D2 4 T3 4 सुमित्रासुत(T3 °पुत्र)योश्चैव, D1 सुमित्रातनये याते (for ^{a}) N1 प्राप्तेषु (for प्राप्त च) T1 G2 3 5 M4 वैष्णवे (for °वम्) D1 स्वं स्थान चैव वैष्णवम्, K1 2 4 V2 स्थाने प्राप्ते च वैष्णवे (for ^{b}) — For line 221, B D5 D3 5 M1 3 subst

17** सुमित्रासुतयोश्चैव प्राप्तयोर्वैष्णवं पदम् ।

—(L 222) Ñ2 यादवेन (for भीमेनेयं) M3 तत्र (for तेन) Ñ1 पुरी या तेन भीमेन (for ^{a}) K1 4 Ñ3 V1 राज्ञा (for राज्य) T1 G2 3 -कर्मणा, M1 3 -धर्मिणा, M2 धर्मि णम् (for -कारणात्) Ñ1 राज्यं संप्राप्य कर्मणा (for ^{b}). — For line 223, V3 subst

18** यादवेन पुरी ख्याता भीमेन तु महात्मना ।

—(L 223) Ñ3 D5 T1 G3 स्ववशे, M1 स्वे वशे (for स्ववशे) Ñ2 V3 तेन, T1 G2 3 M सर्वे (for पूर्वं) N2 V3 T3 T1 G2 3 चाप्युषिता, V3 चाप्युषिता (for अध्यासिता) M1 3 स्व स्वं चाप्युषिता (for तथा) N1 स्वयं चाप्युषितास्तथा, M1 3 स्व स्वं चाप्युषिता (for ^{b}) —(L 224) T3 4 स्थिते कुशे (by transp) —(L 226) N1 M3 नामत, M1 नामक (for पार्थिव) —(L 227) M2 जातो (for जज्ञे) T1 G2 3 M4 ऋक्षजात(M4 °राज)स्तु रैवत्यो (for ^{a}) V1 रैवत (for पर्वत) —(L 228) K1 3 4 Ñ2 3 V2 3 B Dn D5 D1 3 6 T2 G1 4 5 ततो रैवत उत्पन्न, K2 Ñ1 V1 D2 T1 3 4 G3 3 ततस्तु रैवतोत्पत्तौ (T1 3 4 G2 3 °पार्श्वे)(for ^{a}) Ñ1 पर्वत सागरान्तरे (for ^{b}) —(L 229) Ñ1 एष रैवतकः स्मृत, M1-3 गिरिर्दैश्यगुण स्मृत (M3 °गणान्वित) (for ^{b}) —(L 230) T1 G2 3 5 M2 (*inf lin.* as above) ततस्तस्य (for रैवतस्य) K3 महाराजो, T2 G1 सुतो राजा, M1 2 [आ]त्मनो राजन् (for °जो राजा) D2 विश्वकर्मा, M1 विश्वगर्भो (for विश्वगर्भो) —(L 231) Ñ1 तदा (for प्रभु) T1 G2 3 M पृथिव्यामेकराट् तदा (for ^{b}) —(L 232) K Ñ2 V1 3 B D (except D6) G(ed) तस्य तिसृषु भार्यासु (for ^{a}) —(L 233) K Ñ2 3 V B D T2 4 G1 4 5 लोकपालोपमा शुभा (for ^{b}) —(L 234) K2 3 Ñ2 3 (marg) V2 B2 3 Dn D3 D1 5 T1 4 G4 सभाक्षश्च, Ñ3 V1 श्वेत°, V3 B1 T3 शत°; D4 सेनाख्यश्च (for शुभाक्षश्च) G2 3 M महा कक्षश्च (M3 °क्षभान्दि) वीर्यवान् (for ^{b}) —(L 235) V2 D1 T1 G2 3 5 M वि, D6 स (for प्र) K2 धर्मवोष्टौ यथा परे (for ^{b}) — Ñ1 om lines 236 237 —(L 236) T1 M4 एवं (for अय) M2 पार्थिवैर्बहुलीकृत (for ^{b}) —(L 237) K1 3 4 Ñ2 3 V Dn D1 6 T3 G4 येऽस्माक; T4 यस्मिन्ने G1 3 ये सार्क (for ये स्म ते) M1-3 लोकेशा (for लोकेऽस्मिन्) K2 B D3 T3 यस्मिन्ने कृष्ण लोकेशा (for ^{a}) K3 T2 3 D32 सुप्रजाता (for प्रजावन्त) D32 सुप्रजाता जनेश्वरा (for ^{b}) —(L 238) N1 वसोस्तु पुत्रो जातो यदु, M1 °स्तु विषये जातो (for ^{a}) K4 N3 (marg) Dn D32 D4 6 T1 4 विभु (for ऽभवत्) K1 2 V2 B3 D31 D2 3 वसुदेव सुतं विभु; K3 Ñ3 V1 B1 3 D1 °देवसुतो विभु (for ^{b}) — After line 238, G1 3 5 M4 G(ed) ins

19** साम्बर्नं सत्त्वसपन्नं जनयामास वीर्यवान् ।

जनयामास चैवात्र सुप्रभे द्वे च दारिके ॥
कुन्तीं च पाण्डोर्महिषीं देवतामिव भूचरीम् ।
भार्यां च चेदिराजस्य दमघोषस्य सुप्रभाम् ॥
एष ते स्वस्य वंशस्य प्रभवः परिकीर्तितः ।
श्रुतो मया पुरा कृष्ण कृष्णद्वैपायनान्तिकात् ॥
त्वमिदानीं प्रनष्टेऽस्मिन्वंशे वंशभृतां वर ।
स्वयंभूरिव संप्राप्तो भवायास्मज्जयाय च ॥
न त्वा पौराणमात्रेण शक्ता गूहयितुं वयम् ।
देवगुह्येष्वपि भवान्सर्वज्ञः सर्वभावनः ॥
शक्तश्चासि जरासंधं नृपं योधयितुं प्रभो ।
त्वद्बुद्धिवशगाः सर्वे वयं योधयते स्थिताः ॥
जरासंधस्तु बलवान्नृपाणां मूर्धनि स्थितः ।
अप्रमेयबलश्चैव वयं च कृशसाधनाः ॥
न चेयमेकाहमपि पुरी रोधं सहिष्यति ।
कृशभक्तेन्धनक्षामा दुर्गैरपरिनिष्ठिता ॥
असंस्कृताम्बुपरिखा द्वाराट्टैर्यन्त्रवर्जिता ।
वप्रप्राकारमार्गेषु कर्तव्या बहुविस्तरा ॥
संस्कर्तव्यायुधागारा योक्तव्या चेष्टिकाचयैः ।
कंसस्य बलवत्त्वात्तु नातिगुप्ता पुरी जनैः ॥
सद्यो निपतिते कंसे राज्येऽस्माकं नवोदये ।
पुरी प्रत्यग्ररोधेयं न रोधं विसहिष्यति ॥
बलं समर्दभग्नं च क्रियमाणं परेण ह ।

—(L 239) Ś1 [श]ध (for [श्र]त्र) K1 3 4 Ñ2 V B2 Dn D1-6 T G1 4 सव स ज(V2 D1 °त सत , D5 T2 G1 4 °स्तु त)नयामास, K3 Ś3 B1 3 D5 सात्वतो जनयामास, G2 3 4 M1 सात्वतोऽपि महाबाहु (for ᵃ) M1 3 सुप्रते (for सुप्रभे) T3 4 सुवते (T1 °प्रभे) देवदारिके (for ᵇ) — (L 240) D3 पाण्डु (for पाण्डोर्) K3 Ds1 T1 2 G3 4 5 M1 3 कुन्ती च पाण्डोर्महिषी, T3 4 कुन्ती पाण्डोस्तु महिषी (for ᵃ) T1 G2 4 5 देवता इव भूचरा, M1-3 देवतेव च सुन्दरी (for ᵇ) —(L 241) T1 G2 3 M भार्या (for भार्यां) T1 G2 3 सुप्रभा, M1-3 केशव (for सुप्रभाम्) — For line 241, K Ñ3 V1 2 B D T2 4 G1 4 5 subst.

20** भार्यां च दमघोषस्य चेदिराजस्य सुप्रभाम् ।

—(L 242) D4 एतत् (for एष) K1 3 Ñ2 V1 2 B1 3 D T1 3 4 G1 मम (for परि) K4 Ñ3 T2 G1 प्रभाव (K4 स मय) सप्रकीर्तित V3 कथितो विस्तरो मया (for ᵇ) —(L 243) V3 पुरा मया (by transp), T1 G2 3 M1 3 मया पुरा K1 द्वेष (for कृष्ण) K4 °स्वेर् (for कृष्ण) T1 G2 3 M कृष्णद्वैपायनात्तथा (M2 °त्पुरा) (for ᵇ) —(L 244) D3 प्रविष्टे, T1 M3 प्रविष्टे (for प्रनष्टे) Ñ3 (marg) V1 M4 वंशविदां, T1 G2 3 M1 3 °वतां (for °भृतां) Ñ1 2 V3 वंशे वंशकरो महान् (for ᵇ) —(L 245) B3 संप्राप्तो, T1 G3 संजातो (for संप्राप्तो) V3 T1 G3 M भवान् (for भवाय) Ñ1 स्वजनस्य (for [श]स्मज्जयाय) —(L 246) Dn D3 न तु त्वा (D5 त्वां तु) पौरमात्रेण, G2 M1-3 त्वां तु (G3 M2 न त्वा) पाराणमन्त्रेण (for ᵃ) T3 G M2 4 गाहयितु (for गू°) K2 3 Ds1 शक्तो गूहयितुं स्वयम्, M1 3 न शक्ता गूहितुं वयम् (for ᵇ) —(L 247) D3 देवा सुरेषु (for देवगुह्येषु) M1 3 सर्ववित् (for °ज्ञः) —(L 248) M3 सततं (for शक्तश्च) T1 G2 3 5 M4 नाशयितु (for योध°) K2 V2 B T2 G1 4 M2 नृप नाश(T4 G1 4 रोध)यितु विभो (M2 रणे), M1 3 शक्तो नाशयितु प्रभो (M3 विभो) (for ᵇ) — After line 248, M1 3 ins

21** शक्य चेम जरासंध नृप नाशयितु हरे ।

—(L 249) T1 G2 3 M वयं योद्धुं व्यवस्थिताः (for ᵇ) —(L 250) Ñ1 V3 मूर्धसु (for °नि) K Ñ2 V1 2 B D T G M4 नृपाणां मूर्ध्नि तिष्ठति (D3 मस्थितः)(for ᵇ) —(L 252) T1 G 3 M4 [ए]वम् (for [इ]यम्) —(L 253) M1 3 बला (for क्षामा) K1 3 4 D1 4 T1 G3 -निष्ठितैः, Ñ1 निर्मितैः, B3 D5 M3 वेष्टिता (for निष्ठिता) —(L 254) K1 4 Ñ2 3 V1 2 Dn D5 T1-4 G1 4 द्वारयन्त्रविवर्जिता, K4 D2 (marg) 3 द्वारयन्त्रादिवर्जिता, Ñ3 B D3 D6 द्वाराट्टयन्त्र(Ñ2 °चय)वर्जिता, D1 2 4 द्वारैर्यन्त्रविवर्जिता (for ᵇ) —(L 255) T1 G2 3 M4 प्रपा, M1 3 (inf lin) 3 चय, M2 सम (for वप्र) K1 Ñ2 3 V Dn D1-6 T2 4 G1 4 5 निचया (for मार्गेषु) K2 T2 वप्रप्रा(T3 तत्र प्रा)कारनिचया (for ᵃ) —(L 256) K1 सव तव्या, D3 समर्थिता, D5 4 संस्कृतव्या (for संस्कर्तव्या) T1 G2 3 M1-3 लोहम, M4 बलस (for चेष्टिका) Ñ1 योक्तव्या गृहसंचयैः (for ᵇ) —(L 257) T2 G1 बलसत्वात् (for °वत्त्वात्) K2 3 Ñ2 V1 2 B Dn Ds D1 4-6 T2 4 G1 कंसस्य बलभोग्यत्वात्, Ñ1 °स्य च बलसत्वा, Ñ2 V3 °स्य चातिदीप्तत्वात्, D3 °स्य बलमाश्रित्य (for ᵃ) D1 6 [श]भि (for [श]ति) K1 3 Ñ2 3 V B Dn Ds3 D2 4 5 T1 3 G1 3 पुरा जनैः, K4 पुरातनैः, M1-3 पुरी बलैः (for पुरी जनैः) Ñ1 Ds1 नाभिगुप्ता पुरा जनैः, D2 सुगुप्ता सुतरा जनैः (for ᵇ) — G2 3 om lines 258 262 —(L 258) D1 ऽभिपतिते, D5 6 निपा° (for निप°) T4 राज्ये पुरे (for कंसे राज्ये) K2 महोदये (for नवो°) —(L

असंशयमिदं राष्ट्रं जनैः सह विनङ्क्ष्यति ॥
वञ्चनीया भविष्यामो नराणां नृपकारणात् ।
जरासंधभयार्तानां द्रवतां राष्ट्रसंभ्रमे ॥
आर्तो वक्ष्यति नः सर्वो रुध्यमानः पुरे जनः ।
यादवैः स्म विरोधेन योजितो राज्यकामुकैः ॥ [265]
एतन्मम मतं कृष्ण विश्रम्भात्समुदाहृतम् ।
त्वयि सर्वसमित्येव परस्त्र चैव बुद्धिमान् ॥
यदत्र नः क्षमं कृष्ण तत्स्वैरमभिधीयताम् ।
त्वमस्य नेता सैन्यस्य वयं त्वच्छासने स्थिताः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
विकद्रोस्तु वचस्तथ्यं निशम्य यदुपुंगवः । [270]

259) K1 D3 T4 -योधेयं, Dn1 रोधे च, Dn2 रोधेव, D5 M1-3 रोधेन (for °य) Ñ2 राज्य (for रोधं) V2 प्र, D3 दै (for वि) M1 2 विनाशमुपयास्यति (for °) —(L 260) M1 2 बलहीनममत्रं च (for °) K3-4 Ñ2 3 V1 B Dn D5 D1 2 6 T3-4 G1 2 कृष्यमाण (for क्लिश्यमान) - (L 261) Ñ1 असंदेहम्, T1 M3 (inf lin) 4 असंधेयम्, M1-3 सश्रद्धे (for असंशयम्) T3 M भविष्यति (for विनङ्क्ष्यति) Ñ1 परै सह भविष्यति (for °) —After line 261, K N2 3 V B D T2 3 G1 2 6 M1 read line 265 repeating it in its proper place —(L 262) K1 om lines 262°-264° T3 om lines 262°-265° K1 3 Ñ3 V B2 3 D5 D2 4 G3 M1 2 वञ्चनीया (for वञ्च°) K2 3 Ñ2 3 V B Dn D5 D1 4 6 T1 2 4 G1 4 5 M1 नृपाणां (for नराणां) Ñ1 -कारणे (for °णात्) —(L 263) K2 वजता, T2 G1 द्विषतां (for द्रवतां) K3 Dn D1 4 M1 2 (inf lin as above) राज्य (for राष्ट्र) Ñ1 D5 T2 G5 समवे, Ñ3 (marg as above) -सक्षये, D2 संप्लवे, T4 सक्रमे (for संभ्रमे) K1 स्यती (sup lin. द्रव)ता राष्ट्रसंप्लवे (for °) —(L 264) G2 2 M1 क्रुद्धो (for आर्तो) K1 3 Ñ V2 3 B2 3 Dn D5 D1 2 4 6 आर्ता आर्तो) V1 B1 D3 आर्ता रक्ष(D3 °तांस्यध्य)न्ति वक्ष्यन्ति न सर्वे, T2 G1 आवर्तयन्ति न सर्वे, T1 न (V1 व) सर्वे, G4 आनर्तवतिन सर्वे (for °) K मथुराया जना सर्वे, Ñ2 V B D T2 4 (1 2 4 M1 रुध्य(D2 कथ्य)माना पुरे जना (K2 D5 T4 परेण वै, V3 परैर्नना) (for °) —(L 265) K N2 3 V B D T2 3 (all both times). 4 G1, 4 5 (last three both times) M1 (first time) याद-वानां (for °वै स्म) K V2 3 B Dn D5 D1-3 5 6 T2 G1 3 M1 (all first time) ये निता, V3 (second time) विजिता (for योजितो) K Ñ2 3 V1 2 B Dn D5 D1 2 4 6 T2 (all second time) 4 विनष्टा स्मे(V1 निविष्टा स्मे, B3 विनष्टाश्चे)ति केशव, Ñ1 योजिते राज्यकारकैः ; D3 (second time) न स्वाधीना स्म केशव, T2 G1 4 5 (all second time) विस्मरन्ति च केशव (for °) — After the first occurrence of line 265, K Ñ2 3 V B D T2 G1 4 5 M1 ins

23** ते सर्वे द्वैधमिच्छन्ति यत्क्षमं तद्विधीयताम् ।

[K2 3 V2 B2 Dn2 D3 6 क्षेम (for क्षमं)]

—M1 om lines 267 269 —(L 267) Ñ1 स्वस्त, Ñ3 V1 2 B मत्र (for त्वयि) Ñ3 V1 2 B1 प्रतिगृह्णीष्व बुद्धिमान् (for °) — For line 267, K Ñ2 B1 2 D T2-4 G1 4 subst

23** त्वं तु विज्ञापितः सर्वं न पुनः संप्रबोधितः ।

[Ñ3 त्वं हि, T2 G1 अतु (for त्वं तु) K2 B1 D5 पूर्वं, B3 कृष्ण, Ds1 सर्वैः (for सर्वं) K1 T2 प्रति (for सम्प्र) T2 G1 चोदित (for बाधित)]

—(L 268) G(ed) तद् (for यद्) K1 2 D1 च, K3 4 Ñ2 3 V1 2 D1 2 4 व, D3 सु, T3 तत् (for न) K1 2 Ñ2 2 V1 2 B Dn D2 3 5 6 T2 G1 2 4 सचि- (for अभि) K3 4 V3 Dn D1 T3 4 तच वै (V3 तत्सुख, T2 4 सत्वरं) सविधीयताम्, D4 तत स्वैरं वि°, G3 तत्स्वैरं मविधीयते (for °) — G2 om line 269, T1 reads it twice —(L 269) T1 सैन्याना (for सैन्यस्य) M1 2 रता (for स्थिता) — K Ñ2 3 V B D T1 2 G1 3-5 M1 ins after line 269 T1 after the second occurrence of line 269 G2 after line 268

24* त्वन्मूलश्च विरोधोऽयं रक्षासानामना सह ।

COLOPHON — Mention of the Epic K2 Ds2 T3 — Mention of Khila K2 Ñ3 V B D5 D1 — Adhy name K Ñ V B Dn2 D5 D1 6 विकद्रुवाक्यम्, T1 विकद्रुवचनम्, M1-3 सोमन्तवाक्य — Adhy no K3 D5 92, Ñ3 V3 2 B1 T2 95, V3 G1 M1 2 94, Dn Ds2 93; D1 90, D3 99, T1 G1 2 96, T3 98, T4 85, G3 97

G2 om (hapl) lines 270 273 Ñ1 V2 2 Dn D1 repeat line 270 after 26**, T1 repeats it after 25** —(L 270) K2 Ñ2 (second time) 2 V1, 2 3 (last two second time) B Dn (both second time) D3 D2 (second time) 2 6 T1 (second time) श्रुत्वा, T2 M1 तस्य (for तथ्य) — After line 270°, T1 ins.

25** पार्थिवेन यथाक्रमम् ।

Ñ1 निशाम्य, T1 (first time) नि शम्य (for निशम्य) K2 Ñ2 (second time) 2 V1, 2 3 (last two second time) B Dn (both second time) D3 D1 (second time). 2-6

यान्यमुत्तरमेकाग्रो वभाषे चारुभाषणः ॥
श्रुवता वः श्रुतं वाक्यं हेतुतः क्रमतस्तथा ।
न्यायतः शास्त्रतश्चैव दैवं चैवानुपश्यताम् ॥
श्रूयतामुत्तरं वाक्यं मम बुद्ध्या च गृह्यताम् ।
नयेन व्यवहर्तव्यं पार्थिवेन यथा मया ॥
अहं तावत्सहार्येण मुहूर्तेऽस्मिन्प्रकाशितः ।
जीवनाश गमिष्यामि शक्तिमानप्यशक्तवत् ॥
ततः सह्याचलयुत सहार्येणाद्यमक्षयम् ।
आत्मद्वितीयः श्रीमन्त प्रवेक्ष्ये दक्षिणापथम् ॥
करवीरपुर चैव रम्य क्रौञ्चपुरं तथा ।
द्रक्ष्यावस्तत्र सहितो गोमन्त च नगोत्तमम् ॥
आवयोर्गमन श्रुत्वा जितकाशी स पार्थिवः ।
अस्पृष्ट्वैव पुरीं दर्पादनुसारं करिष्यति ॥
ततः सह्यवनेष्वेव राजा यास्यति सानुगः ।
आवयोर्दर्शनादेव युद्धप्रीतिमवाप्स्यति ॥
एषा नः श्रेयसी यात्रा भविष्यति कुलस्य वै ।

वसुदेवो महागता (Ñ2 3 V1 °मता) (for ᵇ) — After line 270, K3 Ñ3 3 V B Dn D2-6 Bom Poona eds ins

26** परितुष्टेन मनसा वचन चेदमब्रवीत् ॥
राज्ञा षाड्गुण्यवक्ता वै राजा मन्त्रार्थतत्त्ववित् ।
सत्यं च हितं चैव कृष्णोक्त किल धीमता ।
भाषिता राजधर्माश्च सत्याश्च जगतो हिता ॥
एतच्छ्रुत्वा पितुर्वाक्य विकद्रोश्च महात्मना ।

[(L 1) D2 हृष्टेन (for तुष्टेन) — (L 2) K3 Dn सीमा, V B2 Dn Ñ3 (marg) V1 3 माता, B1 विज्ञो (for वक्ता) D5 तत्त्वार्थ (for मन्त्रार्थ) D2 D3 D3 4 राज (for राजा) राजतत्त्वार्थतत्त्ववित् (for ᵇ) — (L 3) D3 स्थित (for हित) Ñ3 3 (marg) V1 3 सत्य चैव हित चैव (for ᵃ) V3 कुले कृष्णस्य धीमता (for ᵇ) — (L 4) V3 सतत गदित हितम् (for ᵇ) — After line 4, Bom Poona eds ins

26A** विदुषा यदुश्रेष्ठ यद्धित तद्विधीयताम् ।

— (L 271) K1 3 Ñ3 (marg as above) V1 B2 3 Dn1 Ds1 D2 4-6 T2 4 G1 3 M1 3 4 उत्तरम् (for °मम्) Ñ1 2 V3 B यान्यमुत्तरमव्यग्रो (for ᵃ) K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 3 5 M4 वभाषे पुरुषोत्तम (for ᵇ) — (L 272) B2 G1 श्रूयता, M1 3 वदता (for श्रुवता) V3 शुभ (for श्रुत) K1 तत्त्वतस, K2 काम°, D6 T1 क्रमशस् (for °तस्) Ñ3 V3 G3 M हेतुश (Ñ3 V3 °भि) क्रमशस्तथा (for ᵇ) — (L 273) G (ed) चार्थतश (for शास्त्र°) K4 B3 D4 दैवत च (for दैव चैव) K2 V2 G4 [अ]प्यनु, Ñ1 M2 [अ]नु प्र, Ñ2 [ए]व प्र- (for [ए]वानु) M1 3 देवाना चैव शृण्वताम्, M4 दैव चानुप्रविश्यताम् (for ᵇ) — (L 274) D2 उत्तम (for °र) G2 बुद्धौ (for बुद्ध्या) K Ñ2 3 V B D T2 4 G1 4 5 श्रुत्वा च प्रति (K3 4 D1 °त्वाथ प्रति, D3 T4 G4 °त्वा च परि) गृह्यताम् (for ᵇ) — (L 275) T1 न्यायेन (for न°) K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 D5 नयेन प्रतिक र्तव्य (for ᵃ) — After line 275, K 4 5 यथाक्रमम् (for यथा मया) Ñ2 3 V B D T G M4 ins

27** सधिं च विग्रह चैव यानमासनमेव च ।
द्वैधीभाव सश्रय च षाड्गुण्य चिन्तयेत्सदा ॥
बलिन सनिकर्षे तु न स्थेय पण्डितेन च ।
अपक्रमेद्धि कालज्ञ समर्थो युद्धमावहेत् ॥

[(L 3) K1 (marg as above) D2 बलेभ्यो बलिन सन्ति, K3 V3 Dn D4 T3 4 बलिन संनिकृष्टे तु (for ᵃ) — (L 4) K2 Ñ3 B2 3 D5 D6 आचरेत्, V3 आरभेत्, G1 उद्वहेत् (for आव°) D2 सामर्थ्ये युद्धमालभेत् (for ᵇ)]

— (L 276) Ñ1 G3 4 सहायेन (for °र्येण) G2 3 M1 मुहूर्तेन (for °र्तेऽस्मिन्) K1 प्रकाशवान्, K2 4 Ñ3 3 V B1 2 Dn D5 D1 5-6 T3 4 G1 °शिते (for °शित) D2 सद्वृत्तो ऽस्मिन्प्रकाशवान् (for ᵇ) — After line 276, V2 3 B2 ins

28** जरासधेन सग्राम करिष्यन्त्यद्य यादवा ।
सरोध न सहिष्येऽह तदास्य चक्रमिष्यन ॥

— (L 277) K Ñ3 V1 3 B Dn1 D5 D2-4 6 जीवितार्थी, Ñ2 V3 Dn2 D1 6 T2-4 G1 3 5 जीवितार्थे, T1 जीवश्च च, G2 °श्राद्ध (for °नाश) Ñ1 D5 अशक्तिमान् (for °क्तवत्) — (L 278) V3 सोऽह (for ततः) T2 G5 अव्ययम् (for °क्ष°) — (L 279) K1 3 V2 B3 G2 4 M3 द्वितीय, D2 हिताय (for द्वितीय) D4 दक्षिण (for °पथ) Ñ1 प्रविश्ये दक्षिणामुखम् (for ᵇ) — K1 om (hapl) lines 280 297 — (L 280) T2 4 महत् (for तथा) — After line 280, K1 ins

29** विकद्रोस्तद्वच श्रुत्वा बलदेवानुजस्य च ।
प्रशशस तथा मेने तथ्य तद्वचनं हितम् ।
कृष्ण प्राह रतो रुक्म गम्यता तत्र सगतौ ।

— (L 281) T1 G2 3 M [ए]व पर्वतम् (for नगोत्तमम्) — (L 283) — (L 282) Ñ2 महाराज (for स पार्थिव) — (L 283) अप्रविश्य K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 5 M3 (inf lin) अस्पृष्ट्वैव) Ñ2 गमिष्यति (for करि°) — (L 284) B1 3 M3 जरा (for राजा) T3 G1 4 सादनम् (for सानुग) M1 2 जरा यास्यति मागध (for जरासंधो नु यास्यति (B3 °ते), M1 2 जरा यास्यति मागध (for

पौराणामथ पुर्याश्च देशस्य च सुखावहा ॥
न च शत्रौ परिभ्रष्टे राजानो विजिगीषवः ।
परराष्ट्रेषु मूर्छन्ति मृधे शत्रुक्षयं विना ॥
एवमुक्त्वा तु तौ वीरौ कृष्णसंकर्षणावुभौ ।
प्रपेदतुरसम्भ्रान्तौ दक्षिणौ दक्षिणापथम् ॥
तौ तु राष्ट्राणि शतशश्चरन्तौ कामरूपिणौ ।
दक्षिणां दिशमास्थाय चेरतुर्मार्गगौ सुखम् ॥
सह्यपृष्ठेषु रम्येषु मोदमानावुभौ तदा ।
दक्षिणापथगौ वीरावध्यानं सम्प्रपेदतुः ॥
तौ तु स्वल्पेन कालेन सह्याचलविभूषितम् ।
करवीरपुरं प्राप्तौ स्ववंशजनभूषितम् ॥
तौ तत्र गत्वा वेण्णाया नद्यास्तीरं समाश्रितौ ।
आसेदतुः प्ररोहाढ्यं न्यग्रोधं तरुपुंगवम् ॥
अधस्तात्तस्य वृक्षस्य मुनिं दीप्ततपोधनम् ।
असावसक्तपरशुं जटावल्कलधारिणम् ॥
गौरमग्निशिखाकारं तेजसा भास्करोपमम् ।
क्षत्रान्तकरमक्षोभ्यं वपुष्मन्तमिवार्णवम् ॥
न्यस्तसंकुचिताधानं काले हुतहुताशनम् ।
क्लिन्नं त्रिषवणाम्भोभिराद्यं देवगुरुं यथा ॥
सवत्सा धेनुका श्वेता होमधुक्कामदोहनाम् ।
क्षीराणि वर्षमाणं महेन्द्रगिरिगोचरम् ॥
ददर्शतुस्तौ सहितावपरिश्रान्तमव्ययम् ।

°) —(L. 285) K2 Ñ3 V2 B D3 D5 6 G4 प्रहणे च, K3 4 Ñ1 2 3 (marg) V1 3 Dn D1-4 T2 4 G1 5 दर्शने च, M1 3 दर्शनेन (for दर्शनाद्) K Ñ2 3 V1 2 B D T2-4 G1 4 5 नृपति प्रयन्ति (T2 G1 4 5 प्रेपयि)ष्यति, V3 नृपो वै प्रयनिष्यति (for b) —(L 286) Ñ1 D1 ने श्रेयसी, D3 5 नि श्रेयसी (for न श्रे°) —(L 287) G2 3 M4 चैव, M1 3 अपि (for अथ) T1 पौराणां चैव दुर्गस्य (for a) Ñ1 2 V3 T1 राष्ट्रस्य च, T4 जनस्य च, G2 5 राज्यस्यैव, M1 3 कुलस्य च, M2 जनस्यान्य (for देशस्य च) —(L. 288) K2 Ñ3 V1 B1 3 D5 D6 न च शत्रुपरिभ्रंशे, K3 न च मन्त्रात्परिभ्रष्टा V3 Dn D3 न च शत्रो परिभ्रष्टा (V2 °भ्रंशे) (for a) —(L 289) K3 V3 D1 मृग्यन्ते, K4 Ñ2 3 V1 2 B Dn D5 D1 K2 पर 5 6 T2 4 मृष्यन्ति, D3 युध्यन्ति (for मूर्छन्ति) K3 पर D2 °राष्ट्र ग्रहीष्यन्ति (for a) D3 वृथा राष्ट्राणि मृष्यन्ति, D2 °राष्ट्र ग्रहीष्यन्ति (for a) D3 वृथा (for मृधे) Bom Poona eds G(ed) शत्रो (for शत्रु) G2 3 M4 वध (for क्षय) K3 विभो (for विना) —Before line 290, T1 G5 ins वैशंपायन —(L 290) V1 D2 ततो (for तु तौ) — After line 290, D6 S (except T3 4) G(ed) ins

30** मागधस्य पुर स्थित्वा वाक्यमेतदवोचताम् ॥
आवां पश्य महाराज यत्कार्यं तद्वदस्व नौ ।
यच्च कर्तुं प्रवृत्तोऽसि तत्कुरुष्व यथेच्छसि ॥
तच्छ्रुत्वा रोषताम्राक्षो बभाषे मागधस्तदा ।
एष वा प्रतियोत्स्यामि हनिष्यामि च वा युधि ॥
इत्युक्त्वा धनुरादत्त जरासुत प्रतापवान् ।
तच्छ्रुत्वा तौ तु देवेशौ गन्तुं व्यवसितौ किल ॥
[(L 1) T3 (1 भूत्वा (for स्थित्वा) —(L. 3) M1 3 यथेच्छाम् (for °सि) —(L. 5) G2 3 M4 अहं (for एष) —(L 6) D6 जरासंध, G2 राजपुत्र, G3 राष्ट्° (for जरा°)]

—(L 291) T3 प्रस्कन्दतुर् (for प्रपेदतुर्) —(L. 292) Ñ2 चारिणौ (for रूपिणौ) —(L. 293) Ñ3 V3 मार्गगौ चेरतु सुखम्, B1 G4 चेरतुर्मार्गकोविदौ, (G4 °गामिनौ) (for b) —(L 294) G2 शैल (for सह्य) T2 G1 5 सर्वेषु (for रम्येषु) M4 सह्याचलेषु रम्येषु (for a) —(L 295) D5 च प्र, G3 प्रति (for सम्प्र) —(L. 296) D1 विभूषणम्, M4 °षितौ (for °तम्) — K4 D5 G4 om (hapl) line 297 —(L. 297) D1 M4 वंशेन वि, D3 चशावन (for °जन-) —(L. 298) G2 3 M गत्वा तत्र (by transp) K1 4 Ñ V B Dn2 D2 4-6 T2 4 G2-4 M4 नद्यास्तीरान्समाश्रितौ (for b) —(L. 299) G2 3 न्यग्रोध नरपुंगवौ (for b) —(L. 300) B3 D2 दीप्तं (for दीप्त) D3 T4 M1 3 G(ed) तपोनिधिम् (for °धनम्) —(L 301) G3 -कुण्डल (for वल्कल) Ñ1 -वाससम् (for धारिणम्) M1 3 जटामण्डलभूषणम् (for b) —(L. 302) Ñ1 T1 G3 3 M4 तेजसा भास्करप्रभम् (for b) —(L. 303) K1 4 G2 3 क्षत्रान्तकमसंक्षोभ्यं (for a) —(L. 304) K1 4 D2 3 न्यस्तकृ(D3 अमे कृ)ष्णाजिनधर, K2 3 V2 3 D1 T1 3 4 न्यस्तसंकुचिताधार, Ñ1 न्यस्तज्वालविधानश्च; T1 3 G2 3 M4 न्यस्त (G3 त्यक्त)संकुचिताकारं (for a) —(L 305) D3 ईड्यं (for आद्य) —(L. 306) K3 D1 3 4 G5 दोहिनीम्, V2 T1 D6 -दोहनीम् (for °नाम्) Ñ1 होमधेनु सदोहनाम् Ñ3 V1 होमार्थे कामधारिणीम् (V1 °दोहिनीम्) (for b) —For line 306 T1 G2 3 M subst.

31** धेनुं सवत्सां सश्वेतां सुदुघां होमकर्मणि)
[M1 3 -दोहां (for सुदुघां)]

—(L 307) G(ed) क्षरमाणां (for वर्षमाणं) T1 G3 5 M4 क्षीराणि क्षरमाणां ता, M1 3 अक्षय्यदुग्धक्षरणां (for a) D3 T2 G1 °न्द्रमिव सहस्य (for महेन्द्र) T3 महेन्द्रसमविक्रमम्, T2 G1 °न्द्रमिव

भार्गव राममासीन मन्दरस्थं यथा रविम् ॥
न्यायतस्तौ तु त दृष्ट्वा पादमूले कृतासनौ ।
वसुदेवसुतौ वीरौ सधिष्ण्याविव पावकौ ॥
कृष्णस्तमृषिशार्दूलमुवाच वदता वर ।
श्लक्ष्ण मधुरया वाचा लोकदृष्टान्तकोविद ॥
भगवञ्जामदग्न्य त्वामवगच्छामि भार्गवम् ।
राम मुनीनामृषभ क्षत्रियाणा कुलान्तकम् ॥
त्वया सायकवेगेन क्षिप्तो भार्गव सागर ।
इषुपातेन नगर कृत सूर्पारक त्वया ॥
सह्यस्य च निकुञ्जेषु स्फीतो जनपदो महान् ।
अतिक्रम्योदधेर्वेलामपरान्ते निवेशित ॥
त्वया तत्कार्तवीर्यस्य सहस्र बाहुमण्डलम् ।
छिन्न द्रुमवनप्रख्य स्मरता निधन पितु ॥
इयमद्यापि रुधिरै क्षत्रियाणा हतत्विषाम् ।
स्निग्धैस्त्वत्परशूत्सृष्टै रक्तपङ्का वसुंधरा ॥
रेणुकेय विजाने त्वा क्षितौ क्षत्रियरोपणम् ।
परशूपमर्दे युक्त यथैवेह रणे तथा ॥
तदिच्छावस्त्वया विप्र कंचिदर्थमुपश्रुतम् ।
उत्तर च श्रुतार्थेन प्रत्युक्तमविशङ्कया ॥
आवयोर्मथुरा राम यमुनातीरशोभिनी ।

गोचरम् (for ⁴) — After line 307, T1 G1 2 3 M G(ed) ins

3?** भोजयन्त द्विजान्मुख्यानर्चयन्त महेश्वरम् ।
आदिदेव जगन्नाथ चन्द्रार्धकृतशेखरम् ॥
महोत्सवासक्तधिय जामदग्न्य महामतिम् ।
यस्य नामानि राजान श्रोतु शक्ता सदा न हि ॥

[(L 2) G(ed) स्वयमामानमामना (for ⁴) — (L 3) M1 3 चित्त (for धिय) G(ed) रणोत्सवासक्तधिय (for °) M1 3 महाप्रभुम् (for °मतिम्) — (L 4) M1 3 नामापि (for °नि) T1 G3 M4 श्रोतु मक्ता सदा नरा G(ed) श्रुत्वा भीता भवा त हि (for ⁵)]

— (L 308) K4 परिश्रान्त तमव्ययम् (for ⁴) — (L 310) K4 विज्ञाय (for न्यायतम्) K1 D3 M1 3 पादमूल , V3 वृक्षस्तम्भे (for पादमूले) K3 Ñ3 3 (marg as above) B D3 D1 6 G(ed) कृताञ्जली (for सनौ) K4 वृक्षमूले कृतासन (for ⁴) — (L 311) D3 समृद्धाव् T3 मवि भाव् (for सधिष्ण्याव्) — (L 312) G1 3 मुनि (for ऋषि) M1 3 कृष्णस्तु तमृषिं वाक्य (for °) M1 3 प्रोवाच (for उ) — (L 313) K Ñ1 3 V2 3 B1 3 D T1-4 G1 4 5 वृत्तान्त (for °दृष्टान्त) G1 4 गोचर (for कोविद) — (L 315) T3 G1 मुनीनामृषभ रामं (for °) — (L 316) M1 3 तत्र (for त्वया) K3 D1 (before corr) मारुत (for सायक) — (L 317) K4 Ñ3 (marg) D1 T3 कृत्वा (for कृत) — After line 317 K Ñ V B D T1-4 G1 M4 ins

33** धनु प्रमाणतायामविपुलप्रसरायतम् ।

[D 3 धनुषा च नानाकारे (D3 °यामम्) T3 G1 धनु प्रम °ग्रा (for धनु) V2 °मान (for °मा तस्य (for °) G1 °माण (for वृ) V2 °मान (for प्रम) K4 Dn Ds1 (marg) D1 3 °नोत्थितम् K4 T4 °तायतम् , V4 मशोत्थम् (for °यतम्)]

— (L 318) G1 वन (for च नि) T3 G1 M4 स्थितो (for स्फीतो) — (L 319) M1 3 वेगम् (for वराम्) D3 तीरे अन्ते (for अपरान्ते) — After line 319, Ñ3 V B1 ins

34** त्वया च सागरो विप्र बलाद्युत्सारितो महान् ।
[Ñ3 उत्सारितो (for °रितो)]

— (L 320) M1 3 भुज (for बाहु) K1 2.4 Ñ1 2 3 (marg as above) V1 3 B D T1-4 G1 4 6 सहस्रभुज कानन (V2 B1 °मण्डलम्) (for ⁵) — (L 321) M1 (inf lin as above) भिन्न (for छिन्न) K1 2 4 Ñ3 (marg as above) V2 B D T1-4 G1 3 4 5 छिन्न परशुनैकन (for °) — (L 322) K1 3 Ñ V B Dn Ds D1 4 6 T1 2 4 G1-4 M2 द्विषाम् (for त्विषाम्) — (L 323) K1 V1 B1 D6 T3 स्निग्धा D3 दिग्धा (for स्निग्धैस्) D1 स्निग्धैस्तु पर शुच्छिन्नै M1 3 स्निग्धै स्वपरशूत्सृष्टैर् (for °) K1 Ñ3 (marg as above) B1 D3 D6 T3 G1 6 पातपङ्का Ñ1 मांसपङ्का , D1 रक्तपूर्णा G3 M1 3 वृत्तपङ्का (for रक्त°) — (L 324) Ñ1 क्षिप्र (for क्षितौ) Bom Poona eds G(ed) क्षितिप (for क्षत्रिय) Ñ3 3 (marg) V1 3 नाशनम् T1 G1 3 M विद्विषम् (for रोपणम्) — G1 3 om lines 325-326 — (L 325) V3 D1 दक्ष (for युक्त) M1 3 [आ]हवन (for [इ]ह रणे) T1 यथैवेष घने तदा (for ⁴) — (L 326) T1 M1 3 इच्छामि (for °वस्) B3 वीर (for विप्र) Ñ3 परि° D3 मया (for उप) — (L 327) Ñ3 (marg) V1 श्रुतार्थे च (for थेन) Ñ3 (marg) V1 प्रत्युत्तम् (for प्रत्युक्तम्) — Ñ3 B1 read line 328 twice — (L 328) K1 D3 तार्क्ष्य Ñ1 राजन् B1 (second time) मार्ग D3 मद्धन् T1 G1 3 M1 3 जन्म (for राम) K3 Ñ2 (first time) 3 V B1 3 (first time) D3 D1 6 आर्यो सौ माथुरी महान् (V1 राजन् D1 वीर) (for °) K1 D3 °शोभिता K3 Ñ3 (first time) 3 V B1 2 (first time) 4 D3 D1 6 °यामिनी

यादवौ स्वो मुनिश्रेष्ठ यदि ते श्रुतिमागतौ ॥
वसुदेवो यदुश्रेष्ठः पिता नौ हि धृतव्रतः ।
जन्मप्रभृति चैवावां व्रजेष्वेव नियोजितौ ।
तौ स्म कंसभयत्रस्तौ शङ्कितौ परिवर्धितौ ।
आवां च प्रथमं प्राप्तौ मथुरां च प्रवेशितौ ॥
तावावां व्युत्थितं हत्वा समाजे कंसमोजसा ।
पितरं तत्र तस्यैव स्थापयित्वा जनेश्वरम् ।
स्वमेव कर्म चारब्धौ गवां व्यापारकारकौ ॥
अथावयोः पुरं रोद्धुं जरासंधो व्यवस्थितः ॥
ततः स्वपुररक्षार्थं प्रजानां च महाव्रत ।
अकृतास्त्रावनुद्योगौ कर्तव्यबलसाधनौ ॥
अरथौ पत्तिनौ युद्धे निस्तनुत्रौ निरायुधौ ।
जरासंधार्पितपुरौ पुराद्द्वावेव निःसृतौ ॥
उभावावामनुप्राप्तौ मुनिश्रेष्ठ तवान्तिकम् ।
आवयोर्मन्त्रमात्रेण कर्तुमर्हसि सत्क्रियाम् ॥
श्रुत्वैतद्भाषितं रामस्तयोर्वाक्यमनिन्दितम् ।
रैणुकेयः प्रतिवचो धर्मसहितमब्रवीत् ॥
अपरान्तादहं कृष्ण सप्रतीहागतः प्रभो ।
एक एव विना शिष्यैर्युवयोर्मन्त्रकारणात् ॥
विदितो मे व्रजे वासस्तव पद्मनिभेक्षण ।
दानवानां वधश्चापि कंसस्य च दुरात्मनः ॥
विग्रहं च जरासंधे विदित्वा पुरुषोत्तम ।
तव सभ्रातृकस्येह संप्राप्तोऽस्मि वरानन ॥
पूर्वजैस्तव गोविन्द पूर्वं पुरमिदं कृतम् ।

(second time) शोभिनौ, D3 वासिनी (for -शोभिनी)
T2 यमुनातीरगा पुरी (for ᵇ) — V2 3 B1 D5 D6 repeat
line 329 after line 330 — (L 329) T1 G2 M द्वौ (for
स्वो) G4 M1 3 श्रोत्रम् (for श्रुतिम्) V2 3 D3 D6 (all
second time) बाल्ये गोकुलसंवृद्धौ (for ᵃ) — (L 330)
Ñ1 ह्यावां, T1 G2 3 नौ सु, M4 न सु (for नौ हि) K3
T2 हि दृढ, M1 3 संश्रित (for हि धृत) — (L 331) K1
D2 तेनावां, Ñ2 V3 गोपानां, D3 येनावां, G2 चैवापि (for
°वां) — T4 om line 332 — (L 332) K Ñ2 3 V B D
T1-3 G1 2 5 M4 तौ स्व (Ñ2 तौ च, D3 पित्रा, T1 येन)
कसभयात्तत्र (G3 °त्तेन), G2 M1 3 तेन कंसभयार्तेन (for ᵃ)
— (L 333) K3 4 Ñ2 D5 T2 3 वयं (for आवां) G2 M
मथुरा (for प्रथमं) Ñ1 मथुरां स, B1 D2 3 G(ed) मधु-
रायां, T1 G2 3 M प्रथमं च (for मथुरां च) D4 नि (for
प्र) K1 मथुरायां निवेशितौ, D1 °रायां प्रवासितौ (for ᵇ)
— (L 334) Ñ2 आवां तौ (by transp), D1 तमावां G4
उद्धतं (for व्युत्थितं) V3 T3 G1 तं पापं (V3 आवां तौ)
व्युत्थितं हत्वा, D3 तावावां वाक्यपरं, D5 तमावां प्रथमं हत्वा
(for ᵃ) — (L 335) K1 2 V2 3 D2 4-6 T2 G1 4 5
तस्य तत्र (by transp), Ñ1 M1 2 (inf lin) 3 चास्य
तत्र, B3 T4 तत्र तत्र, T1 G2 3 चात्र तस्य, M2 चात्र तत्र
D3 हत्वा च पितरं तस्य (for ᵃ) D3 प्रनेश्वरम्, T1 G2 M
नरे°, G3 नरोत्तमम् (for जनेश्वरम्) — (L 336) T1 G2 3
M कर्मैव स्वकं (T1 °यं) मारब्धौ (for ᵃ) — (L 337) K1
अथावयो:, Ñ2 V3 आवयो स्व, T2 G1 5 अधुना हि (for
अथावयोः) T1 अथ सो हि पुरीं रोद्धुं, G2 3 M अथ नौ हि
पुरे रोद्धुं (for ᵃ) — After line 337, K Ñ2 3 V B D
T2-4 G1 4 5 M4 ins

35** सम्रामान्सुबहून्कृत्वा लब्धलक्षावपि स्वयम् ।
[T2 G1 5 M4 नौ संग्रामान्बहूञ्जित्वा (for ᵃ)]
— (L 338) K Ñ3 V1 2 B Dn D3 D1 5 6 T2-4 G1 4 5
धृतव्रत (for महा°) D3 स्वप्रजानां धृतव्रत (for ᵇ) — (L
339) K3 अक्षतौ तात्, Ñ3 Dn T2-4 G1 4 अकृतार्थाव् (for
°स्त्राव्) T1 अश्रुतार्थधनुर्योगौ (for ᵃ) K3 केवलं (for
कर्तव्य) — (L 340) V2 D3 पत्तिकौ, D6 प्रथितौ (for
पत्तिनौ) K1 D2 वीरौ (for युद्धे) D3 अरथौ पत्तिकौ धीरौ
(for ᵃ) D5 निस्तन्त्रौ च (for °नुत्रौ) — M4 om lines
341–343 — (L 341) K Ñ2 3 V B D T2 3 G1 4 5
जरासंधोद्यमभयात्; T4 °धस्य तु भयात् (for ᵃ) M1-4
चैव वि (for द्वावेव) G2 द्वावेव हि विनि सृतौ (for ᵇ)
— (L 342) K3 Dn एवमावाम्; Ñ1 इमं देशम् (for उभा-
वावाम्) Ñ2 V3 उभावेव तु संप्राप्तौ, D3 °वाप्यनुसंप्राप्तौ; T1
G3 3 M1 3 तावावां समनु(G2 °र)प्राप्तौ (for ᵃ) — (L
343) V3 मार्गेण (for मात्रेण) — After line 343,
M1 3 ins an addl colophon [Adhy name गोमन्त
यात्रा — Adhy no 65] — Before line 344 M1-3
ins वैशंपायन — (L 344) K Ñ2 3 V B D T G
M4 भार्गवो (for भाषित) Ñ1 वाक्यं (for रामस्) Ñ1 राम
स्ताभ्याम् D3 3 तस्य वाक्यम् (for तयोर्वा°) Ñ2 V2 अनु
त्तमम्, B3 अनिन्दित; T1 G3 3 M4 अरिंदम (for अनि-
न्दितम्) K1 तस्य वाक्यमिदं हितम् (for ᵇ) — (L 345)
M1-3 वाग्मी स (for धर्मसं) — (L 346) M1 3 संप्राप्त
संप्रति प्रभो (for ᵇ) — (L 348) D3 वने (for व्रजे)
V3 -दलेक्षण (for निभे°) — (L 350) Ñ2 V3 त्रिदिव-
(for °स्वा) — (L 351) T1 G1 3 5 M1-3 भवदर्शन-
मभिकाङ्क्षन् (for ᵃ) D4 ऽहं; D5 हि (for ऽस्मि) — After

करवीरपुर नाम राष्ट्रं चैव निवेशितम् ॥
पुरेऽस्मिन्नृपतिः कृष्ण वासुदेवो महायशाः ।
सृगाल इति विख्यातो नित्य परमकोपनः ॥
नृपेण तेन गोविन्द स्ववंशप्रभवा नृपाः ।
दायादा निहताः सर्वे वीर द्वेषानुयायिना ॥
अहंकारकृतो नित्यमजितात्मातिमत्सरी ।
राज्यैश्वर्यमदाविष्टः पुत्रस्त्रीष्वपि दारुणः ॥
तत्रेह भवतः स्थान रोचते मे नरर्षभौ ।
करवीरपुरे घोरे नित्यं पार्थिवदूषिते ॥
श्रूयता कथयिष्यामि यत्रोभौ शत्रुतापनौ ।
जरासधं बलोदग्रं भवन्तौ योधयिष्यतः ॥
तीर्त्वा वेण्णामिमा पुण्यां नदीमद्यैव सगताः ।
रिपयान्ते निवासाय गिरि गच्छाम दुर्गमम् ॥
रम्य यज्ञगिरि नाम सह्यस्य प्रवरं गिरिम् ।
निवास मासभक्षाणा चोराणा घोरकर्मणाम् ॥
उष्य तत्र निशामेका खट्वाङ्गा नाम निम्नगाम् ।
तरिष्याम भद्र ते निकषोपलभूषणाम् ॥
गङ्गाप्रपातप्रतिमा भ्रष्टा महिपपर्वतात् ।
तस्याः प्रपात द्रक्ष्यामस्तापसारण्यभूषितम् ॥
अमानकामान्मानार्हान्गत्वा तान्धरणीधरान् ।
द्रक्ष्यामस्तत्र तान्विप्रान्भ्राम्यतो वै तपोधनान् ॥
ता तीर्त्वा निम्नगा तत्र तांश्च दृष्ट्वा तपोधनान् ।

line 351, K Ñ2 8 V B D T G M8 (marg) 4 ins
36** जाने त्वा कृष्ण गोसार जगत प्रभुमव्ययम् ।
देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थमवाक्‌ बालता गतम् ॥
न त्वयाविदित किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
तथापि भक्तिमात्रेण शृणु वक्ष्यामि ते वच ॥
[(L 1) T2 G1 5 गोपालं (for गोसार) D3 जाने त्वं कृष्ण संसारि (for ᵃ) D6 जगत प्रभवोऽव्ययम् (for ᵇ) — (L 2) Ñ3 V2 देवाना कार्यसिद्ध्यर्थम् (for ᵃ)]
— M4 om line 352 — (L 352) G3 M1 (sup lin as above) 8 पूर्वकैस् (for जैस्) G2 पूर्विकैस्तव राजेन्द्र (for ᵃ) — (L 353) V3 करवीरं नाम पुरं (for ᵃ) K8 4 D2 सराष्ट्रं वै (for राष्ट्रं चैव) — (L 354) B3 भूपति (for नृ°) — (L 355) K1 नाम्ना (for नित्य) — (L 356) T1 G2 3 M1–3 तस्मा (for नृपेण) K4 D5 [अ]नेन (for तेन) M4 तरसा देव गोविन्द (for ᵃ) K3 4 N2 V2 Dn D1 4 5 T3 4 तव वश , G5 त्वद्वशप्र (for स्ववंशप्र) — (L 357) V2 D1 4 T1 3 G2 3 5 M3 4 यादवा (for दायादा) T3 G5 पूर्वं (for वीर) Ñ1 °वर्तिना , Ñ2 V3 G4 8 M °भाविना , V2 Dn D4 D5 शायिना (for या°) T1 वीर द्वेषान्महात्मना (for ᵇ) — (L 358) K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 5 परो , G2 स्तो (for कृतो) Ñ1 अभिजात्मा (for अजितात्मा) M1 3 जितमानी (M2 °कामी) च मत्सरी (for ᵇ) — (L 359) G2 3 M4 परस्त्रीषु (for पुत्र°) K Ñ2 3 V B D T2–4 G1 4 5 पुत्रेष्वपि च दारुण (for ᵇ) — (L 360) M1 3 भवतो (for °तः) T1 G2 3 तेनेह भवतो स्थानम् , T3 तत्र ते भगवत्स्थाने (for ᵃ) K Ñ2 3 V B D T2 4 G1 3 5 नरोत्तम (for नरर्षभौ) — (L 361) K3 B3 D3 भूषिते , K4 पूजिते (for दूषिते) — (L 362) K Ñ3 V1 2 B D T3 G M4 घातकौ (T3 M1 °कौ), T4 साधकौ (for तापनौ) — (L 363) B3 यत्रोभौ (for भवन्तौ) Cal ed यत्रोभौ बाधयिष्यतः (for ᵇ) — (L 364) M1 2 तीर्त्वा चेमा तु वेण्णा वै (for ᵃ) K1 3 4 Ñ2 3 (marg) V1 3 B1 Dn D3 D1 (marg as above) 2–6 T2 4 G1 4 5 M4 शाहुभि , T1 G2 3 सगतौ (for °ता). — After line 364, M4 ins 37** — (L 365) K1 Cal ed निवेशाय (for निवासाय) — (L 366) D3 यज्ञगिरि , D8 T2 G1 3 5 M चन्द्र° (for यज्ञ°) K1 Ñ4 3 (marg) V1 3 B1 3 D3 T1 G1 4 5 प्रभव , T2 G1 M4 प्रथम , T4 पुरतो (for प्रवरं) D1 2 5 सह्यस्य पुरत स्थितम् (for ᵇ) — (L 367) T1 G2 3 M रौद्र (for घोर°) — K N2 3 V B D T2 4 G1 4 5 ins after line 367 M4 after line 364 :
37** वसनाकुसुमदन्तायुक्त चित्रपुष्पितपादपम् ।
[K1 V3 °नी° (for °युक्‍°)]
— (L 368) K Ñ3 V B3 3 Dn D3 D1–4 6 T3 G1 प्रोष्य तत्र , T1 G2 3 उषित्वात्र (for उष्य तत्र) K4 सुखट्टां , B3 D6 खट्वाङ्गीं , D3 पट्टिका (for खट्वाङ्गा) M1–3 श्वो गमिष्याम निम्नगाम् (for ᵇ) — (L 369) K Ñ3 V1 2 B Dn D3 D1–4 6 T3–4 G1 4 भद्र ते सतरिष्यामो , D5 तरिष्यामो हि भद्रं ते (for ᵃ) Ñ3 (marg) V1 लक्षणाम् , V3 भूषिताम् (for भूषणाम्) — (L 370) K N3 V1 2 B D T3 भ्रष्टा (D6 सम्ना) च महतो गिरे , Ñ2 V3 T1 G2 3 5 भ्रष्टा महति पर्वते , G1 महा महर्षिसेविते , G4 महिषाम्भसि पर्वते (for ᵇ) — (L 371) K1–4 Ñ3 3 V B D T2–4 G1 4 5 भूषणाम् (for भूषितम्) — (L 372) D2 अपेत , D4 अकाम (for अमान). K3 उपभुज्य निमान्कामान् , B1 अकामा कानमालाढान् (for ᵃ) T1 G2 3 M1 2 (inf lin) 8 अक्रमान् , M3 गच्छाम (for गत्वा तान्) V3 तत्र (for धरान्) K3 Dn गत्वा च धरणीधरम् (for ᵇ) — (L 373) V3 विप्रान्याम् (for तान्विप्रान्) Ñ1 ताम्यमानान् , T1 G2 3 M4 भ्राम्यमानांश्च , M1 3 भ्राम्यमा

रम्यं क्रौञ्चपुर नाम गमिष्यामः पुरोत्तमम् ॥
वंशजस्तत्र ते राजा कृष्ण धर्मरतः सदा ।
महाकपिरिति ख्यातो वनस्यास्य जनाधिप. ॥
तमदृष्ट्वैव राजानं निवासाय गतेऽहनि ।
तीर्थमानडुहं नाम प्रयास्यामः सनातनम् ॥
ततश्च्युता गमिष्याम सह्यस्य विवरे गिरिम् ।
गोमन्त इति विख्यात नैकशृङ्गविभूषितम् ।
संगतैकमहाशृङ्ग दुरारोह खगैरपि ।
विश्रामभूत देवाना ज्योतिर्भिरभिसवृतम् ॥
सोपानभूत स्वर्गस्य गगनाद्रिमिवोच्छ्रितम् ।
विमानमार्गावरण गिरि मेरुमिवापरम् ॥
तस्योत्तमे महाशृङ्गे भास्वन्तौ देवरूपिणौ ।
उदयास्तमने सूर्यं सोम च ज्योतिषा पतिम् ॥
समुद्रमूर्मिमन्त च अपारद्वीपभूषणम् ।
प्रेक्षमाणौ सुख तत्र नगाग्रे विचरिष्यथ ॥
शृङ्गस्थौ तत्र शैलस्य गोमन्तस्य वनेचरौ ।
दुर्गयुद्धेन बाधन्तौ जरासध विजेष्यथ ॥
तत्र शैलगतौ दृष्ट्वा भवन्तौ युद्धदुर्मदौ ।
अशक्त शैलयुद्धस्य जरासधो भविष्यति ॥
भवद्भ्यामपि युद्धे तु प्रवृत्ते तत्र दारुणे ।
आयुधै सह सयोग पश्यामि नचिरादिव ॥
समागमश्च महान्कृष्ण निर्दिष्टस्तत्र दैवते ।
यदूना पार्थिवाना च मासशोणितकर्दमः ॥
तत्र चक्र हल चैव गदा कौमोदकीं तथा ।

णास् (for ध्राम्यतो वै) — K3 4 Dn Ds2 D1 3 4 T4 G2 om (hapl) line 374 — (L 374) Ñ2 V3 B1 श्रेष्ठा (for तत्र) T2 G1 3 5 ता च दृष्ट्वा पयस्विनीम् (for b) — (L 376) T3 स्ववंशजस्तत्र राजा (for a) T3. 4 क्षत्र (for कृष्ण) — (L. 377) T3 G1 4 M4 G3 3 M1 3 धर्मरर (for °रत) B3 2 महाधर्म (for °कपिर्) Ñ2 3 (marg) D3 जनस्यास्य, D1 2 °वासी, D6 °वास्यो, T1 °वासं, Dn T2 3 वनवास्य, G1 पुरस्यास्य, M4 वनवासो (for °स्यास्य) V1 जनस्याम्य नराधिप, V3 जनस्यास्य परंतप, G2 3 M1 3 वनवासो नराधिप (for b) — (L 378) Ds2 अपृष्ट्वा, T1 2 4 G1–3 5 M3 4 च दृष्ट्वा (for अदृष्ट्वा) K3 V2 निवशाय (for निवासाय) K4 निवास्य ह्यपरेऽहनि (for b) — (L. 379) T3 G1 4 5 K3 N3 B D6 गमिष्याम (for प्रयास्याम) K1 Ñ2 V1 3 D3–5 T3 4 तत्र या पुरातनम् (for सना°) K3 N2 (marg) V2 (N2 V1 3 D3 स्था)स्याम संगता, (for b) — (L. 380) Dn Ds D1 2 तत्रस्थाः स्याम संगता, T2 3 G1 4 5 तत्र स्नात्वा K4 D3 तत्र च्यु(D2 श्रु)ता, (for a) M1 3 M4 ततश्चान्तर्गमिष्यामि (for ततश्च्युता) — (L 381) K1 D6 T1 2 G1 5 M1–3 प्रह्वं (for विवरे) — (L. 382) K1 एक G2 3 M4 मेरु (for नैक) — (L. 383) K3 4 N3 2 V1 3 B Dn D3 D1–3 5 T1 4 G1 3 M4 स्व, T3 स्वगतैराहत शृङ्गं (for a) T1 G2 3 M1 3 स्वे (for स्वे) T1 G2 3 M भूमिं (for घनैर् (for खगैर्) — (L. 384) N2 3 V2 B3 D1 G2 इव (for अभि-) — (L. 384) भूत) N2 3 V2 B3 D1 G2 इव (for अभि-) K3 4 Ñ2 2 V1 3 B3 D3 °नाद(V3 °क्र)म्, K2 गगनार्धम्; N1 [आ]श्रितम् (for [उ]- T1 2 G °नान्तम् (for °नाद्रिम्) K1 B3 गगनार्ध(B3 द्द)मिवोत्थितम्, M1 3 स्वनाच्छ्रितम्) — After line 384 Ñ2 V2 3 क्वचित्र चोच्छ्रितम् (for b)

B2 read line 497 repeating it in its proper place — (L 385) K Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds D1 2 4 6 T3 4 G4 त विमानावतरण, D3 त वै विमानावरण (sic) (for a) K4 D1 2 एकम् (for मेरुम्) — (L. 386) D3 एव सु (for उत्तमे) — (L 387) N2 V3 वरम् (for पतिम्) N1 सोमं च सह ज्योतिषौ, T1 G2 3 M सोम च सहतारकम् (for b) — (L 388) K Ñ2 3 V B D T3–4 G1 4 5 उर्मिमन्त समुद्रं च, T1 समुद्रमूर्तिमपरम् (for a) K4 D3 G3 अपरं, Ñ2 V3 D3 4 अपारं, D1 6 T2 G1 4 अपर (for अपार) D2 परद्वीपविभूषणम्, G2 3 M वलाचनविभूषितम् (for b) — (L. 389) N3 V1 स्वय (for सुख) — M2 om. (hapl) lines 390 391 — (L. 391) T1 -युद्धानि (for -युद्धेन) K3 4 Ñ2 V1 Dn1 D1 2 4 T3 4 G4 5 धावन्तौ (for बाधन्तौ) V3 स्वर्गमार्गेण बाधन्तौ, D3 दुर्गयुद्धानुधावन्त, G2 3 M4 °युद्धे निगृह्णन्तौ (for a) K2 वधिष्यत, Ñ1 T1 G3 3 M4 हरिष्यथ (for विजे°) — (L 393) G3 3 आसक्त (for अशक्त) K1 3 Ñ2 3 V B Dn D3 D1–4 6 T2–4 युद्धे वै, K3 युद्धेन; K4 युद्धे च (for युद्धस्य) D3 G1 4 5 आसक्त शैलयुद्धे वै (for a) N3 (marg as above) द्रविष्यति (for भ°) — (L. 394) K1 3 4 Ñ2 B2 Dn D3 D1 3 T3 4 G4 युद्धेन भवतोर् (for °भ्याम्) T1 G2 3 4 सह (for अपि) Ñ1 युद्धेषु (V3 द्वंद्वे तु, (for युद्धे तु) V3 3 B1 D4 भवतोरपि युद्धेषु (V3 द्वंद्वे तु, (for युद्धे तु) D3 भवतावपि युद्धेऽथ, T3 G1 °तोरपरंयुद्धे, D4 युद्धे च); — (L 396) T1 G2 3 M M4 क्वा सहसा युद्ध (for a) — (L. 397) M1–3 महाय (for माम-) मुवि (for तत्र) — (L. 398) T3 G1 4 om — K2 om lines 398–401 — (L. 398) K1 om (hapl) lines 398b–399a M1 3 गदा कौमोदकी तथा (for b) — M3 om line 399 — (L. 399) G3 M4 नन्दकं

सौनन्द मुसल चैव वैष्णवान्यायुधानि च ॥
दर्शयिष्यन्ति सग्रामे पास्यन्ति च महीक्षिताम् ।
रुधिर कालयुक्ताना वपुर्भि कालसनिभैः ॥
स चक्रमुसलो नाम सग्रामः कृष्ण विश्रुत ।
दैवतैरिह निर्दिष्ट· काल्स्यादेशसज्ञित· ॥
तत्र ते कृष्ण सग्रामे सुव्यक्त वैष्णव वपु ।
द्रक्ष्यन्ति रिपव. सर्वे सुराश्च सुरभावन ॥
ता भजस्व गदा कृष्ण चक्र च चिरविस्मृतम् ।
भजस्व स्वेन रूपेण सुराणा विजयाय वै ॥
बलश्चायं हल घोर मुसल चारिमर्दनम् ।
वधाय सुरशत्रूणा भजता लोकभावनः ॥

एष ते प्रथम कृष्ण सग्रामो भुवि पार्थिवे ।
पृथिव्यर्थे समाख्यातो भारावतरणे सुरै· ॥
आयुधावाप्तिरेवेह वपुषो वैष्णवस्य च ।
लक्ष्म्याश्च तेजसश्चैव व्यूहाना च विदारणम् ॥
अत प्रभृति सग्रामो धरण्या शस्त्रमूर्छित ।
भविष्यति महान्कृष्ण भारत चैव वैशसम् ॥
तद्गच्छ कृष्ण शैलेन्द्र गोमन्त च नगोत्तमम् ।
जरासध निमित्तानि शसन्ति समुपस्थितम् ॥

Colophon

वैशपायन उवाच ।

ततस्तौ रामसहितो प्रस्थितौ यदुपुगवौ ॥

(for सौनन्द) After line 399^a, T1 G2 3 5 M4 ins

38** शङ्ख शार्ङ्गं तथैव च ।
अक्षयौ चैव तूणीरौ

— T1 om line 399^b — (L 400) T2 G1 4 om lines 400^b 403^a M1 2 (*inf lin* as above) महीभृताम् (for °क्षिताम्) — (L 401) D1 मुक्ताना, M1 3 सुताना (for °युक्ताना) K1 वर्ष्मभि (for वपुर्भि) T1 G5 समितै , G3 संमद्दे (for °सनिभै) — (L 402) T1 G2 3 M4 स चक्र मुसलोपेत (for ^{a}) Ñ1 द्विवि थै (for कृष्ण वि) — M1-3 om (hapl) line 403 — (L 403) K2 कृष्ण , Ñ1 अभि , T1 G2 3, 5 अपि (for इह) T1 G2 3 M4 °सस्थित· (for सज्ञित) — (L 404) T2 G1 4 पुन (for वपु) N1 प्रवृत्ते वैष्णव प्रभो (for ^{b}) — (L 405) T2 G1 ऋषय (for रिपव) Ñ2 V3 सुराश्चासुरसूदन (for ^{a}) — (L 406) M1-3 भजस्व स्वा (for ता भजस्व) G2 चक्र च रविसप्रभम् (for ^{b}) — (L 407) K2 जयस्व (for भजस्व) — (L 408) D5 भेदनम् (for मर्दनम्) — (L 409) T2 [अ]मर (for सुर) Bom Poona eds G(ed) भजताद्(for °ता) — (L 410) T2 G1 अन्तर (for प्रथम) K2 सुराय जायते कृष्ण, K4 अनेकोऽसि सदा कृष्ण (for ^{a}) Ñ1 om (hapl) lines 410^b 415^a — (L 411) Ñ2 V3 भारावतरणेषु वै , T2 G1, 2 °तरणे स्थि(G2 °गैर्दृ)त (for ^{b}) — (L 415) K1 2 B3 D5 6 T1 G2 3 M तत (for महान्) K2 4 Ñ3 V1 2 B D T1 2 4 नाम (for चैव) G2 3 M4 भा(G3 भ)रताना च वैशसम् (for ^{b}) — (L 416) M2 3 विष्णो (for कृष्ण) M1 3 गोमन्त विनयाय वै (for ^{b}) — After line 416 D1 2 5 read line 417 repeating it in its proper place — (L 417) Ñ1 शसन्तु समुपस्थितान् (for ^{b}) — For line 417, K1 3 4 Ñ2 B D2 4 5 T3 4 subst

39** जरासधो मृधे चापि विजये त्वामुपस्थित ।

[D1 रणे (for मृधे) B3 जरासधोऽपि राजेन्द्र (for ^{a}) Ñ2 B1 3 T4 विजय , D5 °गी (for ये)]

— K2 Ñ3 V Dn Ds D1 2, 5 T2 G1 4 5 M4 G(ed) ins after line 417 K1 3, 4 Ñ2 B D2 4, 5 T3 4 cont. after 39**

40** इद चैवामृतप्रख्य होमधेन्वा पयोऽमृतम् ।
पीत्वा गच्छत भद्र वो मनोद्विष्टेन वर्त्मना ॥

[G1 4 5 M4 om line 1 — (L 1) K1 Ñ2 3 D2 5 T2-4 धेनो (for धेन्वा) — (L 2) G1 पीत्वा गच्छ से दुग्धे नो (for ^{a}) K1 (*sup lin*) यथा (for मया) K2 T3 G1 5 M4 दृष्टेन , Ñ2 3 Dn1 D5 T3 G1 [आ]दिष्टेन (for [उ]द्दिष्टेन) K1 V3 G(ed) कर्मणा (for वर्त्मना)]

COLOPHON — *Mention of the Epic* K2 Ds2 T2 — *Mention of Khila* K2 4 Ñ3 V B Dn Ds D1 2 — *Sub parvan* T2 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K1 2 4 Ñ1 3 V1 2 B Dn Ds D2 6 रामवाक्यम् (Ñ1 °दर्शनम्), K2 Ñ2 V3 D1 3 5 T2 परशुरामवाक्यम् (K2 °दर्शनम्), G2 3 M4 गोमन्तयात्राया कृष्णपरशुरामदर्शनम् M1-3 गोमन्तयात्रा — *Adhy no* K2 Dn Ds2 94 Ñ2 V1 2 B1 T2 M1 2 96 , V3 G1 95 ; D2 91 , T1 G2 3 M4 97 ; T3 99 , T4 86 , G5 98 — *Śloka no* Dn T2 79 , Ds2 83 , D2 84 , D1 82 , G1 80

— K1 om the ref K1 2 4 Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 5 M4 ins after the ref K2 after line 419

41** तत्तु धेन्वा पय पीत्वा यन्दर्पबलमर्पितौ ।

जामदग्न्यतृतीयास्ते त्रयस्त्रय इवाग्नयः ।
शोभयन्ति स्म पन्थानं त्रिदिवं त्रिदशा इव ॥
अध्वानं विधिना सर्वे त्रिभिस्ते दिवसैः क्रमात् ।
गोमन्तमगमं प्राप्ता मन्दरं त्रिदशा इव ॥
लताचारुविचित्रं च नानाद्रुमविभूषितम् ।
गन्धागरुपिनद्धाङ्गं चित्रं चित्रैर्मनोरमैः ॥
द्विरेफकुसुमापीडं शिलासक्टशालिनम् ।
मत्तबर्हिणनिर्घोषैर्नादितं मेघनादिभिः ॥
गगनालग्नशिखरं जलदासक्तपादपम् ।
मत्तद्विपविषाणाग्रैः कंदरान्तरताडितम् ॥
नाशङ्किभिश्चाण्डजगणैः सततं प्रतिनादितम् ।
दरीप्रपाताम्बुरवैश्छन्नं शार्दूलमण्डलैः ॥
नीलाश्मचयसंघातैर्बहुवर्णं यथा नभः ।
धातुविस्तवदिग्धाङ्गं सानुप्रस्तरभूषणम् ॥
कीर्णं मृगगणैः कान्तैर्मैनाकमिव कामगम् ।
सूच्छ्रितं सुविशालाग्रं मूलोदकपरिग्रहम् ॥
सकाननदरीप्रस्थं श्वेताभ्रघनभूषितम् ।
पनसाम्रातकाम्रौघैर्वेत्रस्यन्दनचन्दनैः ॥

[B2 Dn1 D5 तत्र, D3 तस्या, D6 ते तु, T3 G1 5 M4 तौ तु, G4 तौ च (for तत्तु) V3 स्वस्थितौ बलदर्पितौ (for °)] — G5 repeats line 418 after line 1 of 42** — (L 418) V3 तत्रस्थौ (for ततस्तौ) T1 G3 5 (second time) M4 ततस्तौ नृपशार्दूलौ (T1 G5 °ल) (for °) G2 नृप (for यदु-). — After line 418, K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 5 M4 ins

42** गोमन्तं पर्वतं द्रष्टुं मत्तनागेन्द्रगामिनौ ।
जामदग्न्यप्रदिष्टेन मार्गेण वदतां वरौ ॥

[(L. 1) D3 G4 मातङ्ग (for नागेन्द्र) — (L 2) K1 D3 6 जामदग्न्योपदिष्टेन (for °)]
— (L 419) M4 श्रेता (for त्रय) — (L 420) Ñ1 M1 3 [इ]व (for स्म) T2 G1 M2 3 त्रिदिवे (for °व) — K4 om (hapl) lines 421 422 — (L 421) K1-3 Ñ2 3 V2 3 B Dn Ds D2 4 6 M4 ते चाप्य, V1 D1 3 5 T4 ते चाथ, T3 ते चापि, G1 5 M2 अध्वान (for °नं) D6 त्रयश्चि, G5 त्रयस्ते (for त्रिभिस्ते) K1 3 Ñ2 3 V B D1-5 G4 M4 ततो वै दिवसक्रमात्, T3 G1 त्रयस्तु त्रिदिवैः क्रमात्; T2 ततो वै दिवसैः क्र°, T4 ततो वै दिवसाक्रमात्, M1-3 त्रयस्ते दिवसक्रमात् (for °) — T2 G1 om line 422 G4 om lines 422 423 — (L 422) K2 3 Ñ2 3 V B Dn Ds1 D1 6 T3 4 M4 अचल, Ds2 पर्वत, T1 G2 3 5 च नग (for अगम) — T1 G3 3 M om line 433 G5 reads lines 423 424 after line 430 — (L 423) K2 वन, T2 तरु (for -चारु) — (L 424) Ñ2 T4 नानागुरु, T1 G2 3 M धातु राग, some Mss गन्धागुरु (for °गरु) G4 विचित्राङ्ग (for पिनद्धाङ्ग) Ñ1 अनेकश, Ñ3 V3 G1 मनोहरैः; T2 G4 महोरगैः, G3 M4 अनेकधैः, G5 M 1-3 अनेकधा (for मनोरमैः) T1 G3 चित्रं चित्रमनोहरैः (for °) — T2 G4 om lines 425-429 G1 om lines 425 428 — (L 425) K Ñ2 3 V B D T3 4 द्विरेफाग्रसमाकीर्णं (for °) K Ñ2 3 V B D T3 4 -पादपम् (for -शालिनम्) Ñ1 शिलासंघातशालिनम् (for °) — (L 426) T1 G2 3 प्रति-, G5 यदु (for मेघ) M1-3 नादितं प्रतिनादितं (for °) — (L 427) V2 3 (both first time) -शिरस (for -शिखर) K2 D1 (second time) गगने लग्नशिखरं, D2 (first time) T1 G2 3 5 M °नालम्बि-शिखरं (for °) Ñ2 V3 (second time) D1 2 5 (all first time) स्पृशन्तं चन्द्रभास्करौ, V2 (second time) जलदालम्बपादपम् (for °) — B1 om line 428 — (L. 428) K1 3 4 Ñ2 3 (marg) V B1 Dn D1 3 T3 4 परिघ्(T4 °मृ)ष्टोपलाङ्कितम् (for °) — (L 429) K Ñ2 3 V B D T3 4 G1 कूज-द्भिश्च (for नाश°) K Ñ2 3 V B D T3 4 G1 M4 समन्तात् (for सततं) — Ñ1 om line 430 — (L. 430) G2 4 कान्त, G3 शान्त, M1 2 मत्त, M3 युक्त (for दरी) K1 4 Ñ3 V1 2 D2 D3 घर्षैश्च, D4 चयैश्च (for रवैश्च) T2 G1 5 विक्षेपमदराभोग (for °) V2 Dn1 T3 पल्लवैः (for मण्डलैः) (Ds1 K Ñ2 3 V1 2 Dn2 D3 D8 G1 5 -छन्नं शाड्वलपल्लवैः (Ds1 °पाण्डुरैः), T2 G1 छन्नं शाड्वलपादपैः, T4 स्वच्छशाड्वलपल्लवैः (for °) — (L. 431) T3 नीलाम्बु (for °श्म) Ñ1 -वन्य- (for चय) D4 5 सपातैः (for -संघातैः) T1 G3-4 M4 नील मरकतोद्(G2 °द्रा, M4 °स्त्रा)तैः, T2 G1 नीलं वायसं संघातैः, M1 2 नीलमश्मचयोद्घातैः (for °) K1 3 4 Ñ2 V2 3 B1 2 D (except D4 D8) T3-4 G1 4 M1 3 घनम् T1 G3 3 5 M4 घनैः (for नभः) — (L. 432) V1 B3 D6 निस्राव, T1 G2 3 विस्तर (for विस्तव) D3 धातुभिश्च पिनद्धाङ्गं (for °) T1 भूषितम् (for भूषणम्) K1 D3 सानुप्रस्थविभूषितम्; K2-4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 4-6 T3 4 G1 4 5 सानुप्रस्तर(V1 °सर)भूषितम्; T4 सानुप्रवरभूषितम् (for °) — K1 reads lines 433 435 on marg — (L. 433) K2 Ñ2 3 V B D (except D5) T3 4 G3 5 सुर (for मृग) K1 शान्तैः (for कान्तैः) K3 T2 G2 4 कीर्णं सुरगणैः कान्त (for °) V1 कैलासम् (for मैनाकम्) T2 G3 M पर्वतम् (for कामगम्) — (L 434) D3 उद्धृतं (for सूच्छ्रितं) K2 उच्छ्रितं सुविशालाक्ष (for °) K Ñ V B Dn Ds D1-3 5 T3 4 G4 समूलाम्बु-

तमालेलावनयुतं मरिचक्षुपसकुलम् ।
पिप्पलीवल्लिकलिल चित्रमिक्षुदपादपै ॥
द्रुमैः सर्जरसानां च सर्वत प्रतिशोभितम् ।
सर्जनिम्बार्जुनवन कदलीकुलसकुलम् ।
हिन्तालैश्च तमालैश्च पुन्नागैश्चोपशोभितम् ॥
जलेषु जलजैश्चैव स्थलेषु स्थलजैरपि ।
पङ्कजैर्द्रुसखण्डैश्च सर्वतः प्रतिभूषितम् ।
जम्बूजम्बूलवृक्षाढ्य कदुकन्दलभूषितम् ॥
धन्वनाशोकबहुलं विल्वतिन्दुकशोभितम् ।
कुटजैर्नागपुष्पैश्च समन्तादुपशोभितम् ॥
नागयूथगणाकीर्णं मृगसघनिषेवितम् ।
सिद्धचारणरक्षोभिः सेवितप्रस्तरान्तरम् ॥
विद्याधरगणैर्नित्यमनुकीर्णशिलातलम् ।
सिहशार्दूलसनादै. सतत प्रतिनादितम् ॥
सेवित वारिधाराभिश्चन्द्रपादैश्च सेवितम् ।
स्तुत त्रिदशगन्धर्वैरप्सरोभिरलङ्कृतम् ॥
वनस्पतीना दिव्याना पुष्पैरुच्चावचैश्चितम् ।
शक्रवज्रप्रहाराणामनभिज्ञ कदाचन ॥

D1 5 सर्वभूत (for मूलोदक) —(L 435) K3 परिच्छन्न (for दरीप्रस्थ) K Ñ2 V2 3 B1 3 Dn D2 3 4 6 T2 4 (for दरीप्रस्थ) V1 B3 D2 श्वेताभ्रगणभूषितम्, T1 G1 4 5 गण (for घन) V1 B3 D2 श्वेताभ्रगणभूषितम्, T1 G3 3 M शुभ्र घनविभूषितम् (for b) — (L 436) T2 G1 पनसाम्रार्जुनौघैश्च G5 °मृतकाष्ठैश्च (for a) Ñ1 सण्डैलै , D4 वन्द्रनै (for °च°) — M4 om line 437 — (L 437) T2 G1 नमालैस्तालपर्णैश्च , G4 तमालतालहिन्ताल (for a) K1 4 मरिचेक्षुरसकुलम्, Ñ1 बर्हिपक्षिसुसकुलम्, Ñ2 3 (marg) V1 3 बदरीकुल° — After line 437, T4 reads line 441 — (L 438) K4 Ds2 D2 4 G2 कलित (for °लै) M1-3 पिप्पलीचम्पककुल (for a) T1 G3 M चित्रक (T1 G3 °कै) कुटपादपै , G2 चित्रित वनपा° (for b) — After line 438, Ñ2 V3 ins 44** —(L 439) K2 द्रुमै सर्जरसालैश्च (for a) B1 2 Dn2 D3 T2 4 G1 4 5 परि (for प्रति°) Ñ1 2 V3 भूषितम् (for शोभि°) T1 G2 3 M4 सर्वत परिभूषितम्, M1-3 °त परिवासितम् (for b) — After line 439 T2 G M1-3 read lines 445–446 While D3 D5 ins after line 439

43** जम्बुसर्जार्जुनयुत कुटजद्रुमभूषितम् ।

— D3 D5 cont K Ñ3 V1 2 B Dn D1-4 6 T2-4 ins after line 439 Ñ2 V3 after line 438 G1 4 5 after line 446

44** प्रांशुसालवनैर्गुप्त बहुचित्रवनैर्युतम् ।
[K3 V2 G2 युत (for गुप्त)]

— V2 3 B1 2 repeat line 440 after line 446 — (L 440) T1 2 G1 3 5 M नीपार्जुन (for निम्बा°) K1 सर्जनिम्बार्जुनारिष्ट , Ñ1 निम्बसर्जार्जुनवन, V2 3 B1 2 (all second time) D1 2 सकदम्बार्जुन° (for a) K3 Dn पाटली , K4 चन्दली , T1 एवली , G2 3 M4 एवकी (for कदली) V1 करवीरैश्च सकुलम्, T2 G1 4 5 एव (T2 पाट)लीपवर्तं , M1 3 विविधद्रुमस° (for b) —(L 441) D1 तालैश्च सकमालैश्च, D2 सालैस्तालैस्त मालैश्च (for a) T1 2 G1-3, 5 तमालैश्च (for पुन्नागैश्च) — After line 441, V3 reads lines 445 446 M3 om (hapl) lines 442 445 Ñ2 reads line 442 after line 447 — (L 442) V3 जले च (for जलेषु) K4 Ñ3 Dn D1 2 T3 छन्न (for चैव) T2 जलजैर् (for स्थ°) — (L 443) Ñ1 द्रुमपर्णैश्, D3 बहुखण्डैश्, D6 M1 2 द्रुमसघैश्, G1 °दण्डैश् (for °खण्डैश्) — G1 om (hapl) line 444 — (L. 444) D3 वकुल , T2 G1 °जम्भल°, T4 जम्बीर , M1 2 तिलक (for °जम्बूल) K3 Dn1 T4 कन्द , K1 बहु , B2 स्निग्ध , D6 नम्र (for कटु) K1 मण्डल (for कन्दल) D4 कन्दकन्दरभूषितम् (for a) — K1 om (hapl) line 445a K2 Ñ3 V1 2 B2 3 D5 D6 T3 M4 चम्पकाशोकबहुलं Ñ2 V3 B1 D3-5 T4 चन्दनाशोकबकुल (for a) —(L. 446) T2 G1 M4 कुटजैश्च (for कुटजैर्) D6 G2-3 वृक्षैश् (for पुष्पैश्) K3 द्रुम , — (L. 447) D3 अभि , M1 2 परि (for उप) — (L. 447) Ñ1 K2-4 Ñ2 3 V B D T2-4 G1 4 5 समाकीर्णं, Ñ1 °जनाकीर्णं (for गणा°) K1 नागपूगसमापूर्णं, T1 G2 3 M1 नागयूथकसकीर्णं (for a) V3 T1 4 G2 3 5 M1 2 4 सिंह (for °सघ) K Ñ V1 2 B D T2 G1 4 मृगसघात° — After line 448, D3 शोभि(Ñ1 °सेवि)तम् (for b) — After line 448, D3 Bom Poona eds G(ed) ins

45** गन्धर्वैश्च समायुक्त सिद्धचारणपक्षिभि ।
[Bom Poona eds G(ed) गुह्यकै पक्षिभिस्तथा (for b)]

Ñ2 V3 भाकीर्णं च — (L. 449) T4 युतम् (for नित्यम्) (for अनुकीर्णं) — (L. 450) D3 °नादैश्च (for °संनादै) G2 सर्वत्र (for सततं) — T2 3 G1 om (hapl) line 451 — (L. 451) Ñ1 om. (hapl) lines 451b–458a K Ñ2 3 V B D T2 G1 शोभितम् (for सेवि°) — V2 om (hapl) lines 452 455 — (L. lines 452–458 D2 om (hapl) lines 452 455 — (L. 452) D1 युतं ; D2 श्रित (for स्तुत) T1 G2 3 M समावृतम् (for अलंकृतम्) — (L. 453) K3 T2 M4 स्थितम्; Ñ2 V3

दानामिभयनिर्मुक्तं महागातभयोज्झितम् ।
प्रपातप्रभनामिश्च सरिद्भिरपशोभितम् ।
काननैरानानाकारैर्न्मिपन्तमिव श्रिया ।
स्थलीभिर्मृगवीथीभिः कान्ताभिरिव शोभितम् ॥
पार्श्वैर्न्पलकल्मापैर्मेपैरिव विभूपितम् ।
पादपोच्छ्रिनसौम्याभि सपुष्पाभिः समन्तत. ॥
मण्डित वनराजीभिः प्रमदाभि· पतिं यथा ।
दरीभिः सुन्दरीभिश्च कन्दराभिस्तथैव च ॥
तेषु तेष्ववकाशेषु सदारमिव शोभितम् ।
ओपधीदीप्तशिखर वानप्रस्थनिपेवितम् ॥
जातरूपैर्वनोद्देशैः कृत्रिमैरिव मण्डितम् ।
मूलेन सुविशालेन शिरसा चोच्छ्रितेन च ।
पृथिवीं चान्तरिक्ष च गाहयन्तमिव स्थितम् ॥
ते तमासाद्य गोमन्त रम्य भूमिधरोत्तमम् ।
रुचिर रुरुहु सर्वे वासायामरसनिभा. ॥
रुरुहुस्ते गिरिवर समूर्ध्वमिव पक्षिण ।
असज्जमाना वेगेन वैनतेयपराक्रमा ॥
ते तु तस्योत्तम शृङ्गमारुह्य त्रिदशा इव ।
अगार रुचिर चक्रुर्मनसा निर्मितोपमम् ॥
निविष्टौ यादवौ दृष्ट्वा जामदग्न्यो महामुनिः ॥
रामोऽभिमतमक्लिष्टमाप्रष्टुमुपचक्रमे ॥
कृष्ण यास्याम्यह तात पुर सूर्पारकं विभो ।

B1 2 Dn Ds2 D1 2 G1 श्रितम्, T1 G1 युतम् (for चितम्) — K1 om lines 455 460 B3 om (hapl) line 455 — (L. 456) K2 Ñ3 V1 B1 Ds D6 देवतासुखमश्रयम् (B2 °य), T1 तस्थुर देवनालयम्, G2 3 M सानुभि क्षत °य), T1 तस्थुर देवनालयम्, G2 3 M सानुभि क्षत कन्दरम् (for b) — (L 457) K3 4 V2 Dn D2-5 G1 5 om line 457a, T3 G1 read it after line 466 K2 काननै र्नन्दनाकारैर् ; D32 °नगराकारैर् (for a) — After line 457a, K3 Ñ2 3 V1 B Ds D6 T2 4 G1 2 ins

46** विशेषद्भिरिव श्रियम् ।

— After the above T3 G1 cont 49**

Ñ2 3 V1 B T2 4 cont after 46** K3 4 V2 Dn D2 5 ins after line 456

47** जलशैवलशृङ्गाभिर्

[K3 Ñ2 3 B1 Dn T3 शृङ्गाग्रैर् (for शृङ्गाभिर्)]

K2 D1 6 T2 G1 om line 457b Ñ2 D5 उल्लिखन्तम्, D1 उपिबन्तम् (for उन्मिषन्तम्) — After line 457, D3 ins

48** काञ्चनै सानुभिर्युक्तं विसर्पद्भिरिव श्रियम् ।

— T2 om line 458 — (L 458) K3 Ñ2 V2 D4 5 युष्माभि K3 Dn D1 2 T1 G3 4 जुष्टाभि, D3 युष्माभि (for -वीथीभि) — G2 3 om (hapl) lines 459 463 — (L 459) D3 T2 G1 उपरि- (for उपल) K4 पार्श्वस्थैलाकल्मापैर् T1 M1 पादपैरपलक्ष्याग्रैर्, T3 om line 459 — (L 459) D3 T2 G1 उपरि- (for उपल) K4 पार्श्वस्थैलाकल्मापैर् T1 M1 पादपैरपलक्ष्याग्रैर्, M1 3 वशै(M2 पादै)स्परिकल्मापैर् (for a) — T3 reads lines 461 463 after line 466 — (L 460) K4 Ñ1 D1 5 T2 G1 3 भूमिभि (for -सौमाभि, V3 T4 शोभाभि, D1 5 T2 G1 3 भूमिभि (for -सौम्याभि) K2 Ñ3 3 B D3 D6 T1 3 G1 पादप(Ñ2 3 B1 °प्र)च्छन्नभूमि(Ñ3 °शोभा)भि, K3 पादपाश्रित T3 G1 °प्र)च्छन्नभूमि(Ñ3 °शोभा)भि, K3 पादपाश्रित सौम्याभि, V1 °पावृतशोभाभि, M पादप(M1 °प्र)च्छन्न-सौम्याभि (for a) K4 समन्वितम् (for °न्तत) M1 3 समन्तापरिसर्पिभि (for b) — (L. 461) K2 Ñ3 V2 Dn T2 3 G5 M4 पतिर् (for पतिं) — (L 462) T1 M1-3 औपधीभिश् (for सुन्दरीभिश्) D2 सेवित च (for कन्दराभिस्) T4 च शोभितम् (for तथैव च) — (L. 463) T3 पदानिम् (for सदारम्) D2 अभि (for इव) — (464) V3 -दिग्ध (for दीप्त) — K1 D3 om line 465 — (L 465) K2 3 Ñ3 V1 2 B1 2 Dn Ds D1 2 5 6 T3 भूषितम् K4 B3 G1 3 4 शोभि° (for मण्डि°) Ñ2 V2 T1 कृत्रिमैर(Ñ2 °म रु)पशोभितम् D3 क्रमैरिव विभूषितम् (for b) — B2 G1 om (hapl) lines 466 467 — (L. 466) K V1 3 B1 Ds D1 6 T2 G1 3 शिरसा यु(B1 Ds D2 5 6 T2 G1 5 °साभ्यु)च्छ्रितेन च (for b) — (L. 467) Ñ2 T1 3 4 धार-यन्तम् D3 कल° (for गाह°) — T1 3 G3 5 M ins after line 467 T3 G1 cont after 46**

49** मुनिभिर्नित्ययुक्तैश्च सव्यमान सुखप्सुभि· ।

— (L. 469) D1 चरन्तो (for रुचिर) D3 प्रभया (for वासाय) T3 सुर (for [अ]मर) Ñ1 विग्रहा (for -सनिभा) — (L. 470) T1 G3 5 M आरुह्य (for रुरुहुस) D3 पत्रिण (for पक्षिण) — (L. 471) T3 आगर्जमाना वेगेन (for a) — (L. 472) Ñ1 3 V1 3 B1 D4 5 T1 G3-5 [उ]त्तरं (for °मं) T3 त तु शैलोत्तर शृङ्गम् (for a) T1 G3 3 M आरूढा त्रिदशोपमा (for b) — (L. 473) K1 3 4 Dn D1-4 G1 5 सहसा Ñ1 मनसा (for रुचिरं) T1 G3 5 M नाना धातुविचित्राङ्गं ; T3 G1 आरूढे सहसा चक्रुर् T1 4 अपारं सहसा चक्रुर् (for a) — (L. 474) K1 3, 4 Ñ3 (marg) V1 3 B1 2 Dn D1 2 T2-4 G1 4 5 महामति ; D4 5 °द्युति (for °मुनि°) — (L. 475) K2 Ñ1 ऽविदितम् (for ऽभिम-

युवयोर्नास्ति वैमुख्यं संग्रामे दानवैरपि ॥
प्राप्तवानस्मि यां प्रीतिं मार्गानुगमनादपि ।
सा मे कृष्णानुगृह्णाति शरीरमिदमव्ययम् ॥
इदं तत्स्थानमुद्दिष्टं यत्रायुधसमागमः ।
युवयोर्विहितो देवैः समयः सांपरायिकः ॥
देवानां मुख्य वैकुण्ठ विष्णो देवैरभिष्टुतः ।
कृष्ण सर्वस्य लोकस्य शृणु मे नैष्ठिकं वचः ॥
यदिदं प्रस्तुतं कर्म त्वया गोविन्द लौकिकम् ।
मानवानां हितार्थाय साधु मानुषदेहिना ॥
तस्यायं प्रथमः कल्पः कालेन भुवि योजितः ।
जरासंधेन वै सार्धं संग्रामे समुपस्थिते ॥
सत्रायुधतलं चैव रूपं च रणकर्कशम् ।
स्वयमेवात्मना कृष्ण त्वमात्मानं विधत्स्व ह ॥
चक्रोद्यतकरं दृष्ट्वा त्वां गदापाणिनं रणे ।
चतुर्द्विगुणपीनांस बिभ्येदपि शतक्रतुः ॥
अद्यप्रभृति ते यात्रा स्वर्गोक्ता समुपस्थिता ।
पृथिव्याममरार्थं च कीर्त्यर्थं च सतां वर ॥
वैनतेयस्य चाह्वानं वाहनं ध्वजकर्मणि ।
कुरु शीघ्रं महाबाहो गोविन्द वदतां वर ॥
युद्धकामा नृपतयश्चेदिराजाभिमुखोद्यताः ।
धार्तराष्ट्रस्य वशगास्तिष्ठन्ति रणवृत्तयः ॥
राज्ञां निधनदृष्टार्था वैधव्येनाधिवासिता ।
एकवेणीधरा चेयं वसुधा त्वां प्रतीक्षते ॥
सग्रहं कृष्ण नक्षत्रं त्वत्प्रतीक्षमुपस्थितम् ।

तम्) T_1 $G_{2.3}$ M रामोऽपि विधिवत्कृष्णम् (for °) —(L. 476) K_1 $\tilde{N}_1$ प्रभो (for विभो) —For line 476, T_1 $G_{2.3}$ M subst

50** कृष्ण संकर्षण चैव यास्ये शूर्पारकं प्रति ।

—G(ed) om lines 477 478 —(L. 477) T_2 $G_{2.3}$ $M_{1.3}$ उभयोर् (for युव°) V_1 T_2 $G_{3.4}$ वैपरस्य (for वैमुख्य) $K_{2.3.4}$ $\tilde{N}_3$ V B Dn D_{2-6} T_{3-4} $G_{2.4}$ देवतैर् (for दानवैर्) —(L. 478) T_2 G_1 विस्मय, M_{1-3} प्रसस्यह (for अस्मि यां) D_3 मार्गानुगमनादिभि (for ᵇ) —(L. 479) T_1 G_5 देवत्वमनुगृह्यताम्, $G_{2.3}$ M सर्वमनुगृह्यताम् (for ᵇ) —(L. 481) B_3 D_1 विदितो, $G_{2.3}$ कथितो (for विहितो) M_{1-3} युव(M_1 उभ)योर्नात्र वैमुख्य (for ᵃ) D_3 समये सांपरायिके, G_2 M भणिता सांपरायिकम् (for ᵇ) —(L. 482) $\tilde{N}_2$ V_3 मुख्य वैकुण्ठ देवाना (for ᵃ) D_6 देव (for विष्णो) —After line 482, D_6 T_{1-3} G M G(ed) ins

51** देवदेव जगन्नाथ भूतभावन भावन ।
पुरुहूतानुजाशेषलोकवन्द्य जगत्पते ॥
विष्णो कृष्ण हृषीकेश वासुदेव जनार्दन ।
जगदादे जगत्पूज्य सकलेश निरञ्जन ॥

[(L. 2) T_2 G_1 पुरुहूतनुताशेष (for ᵃ) —(L. 3) M_{1-3} लोकनाथ महेश्वर (for ᵇ) —(L. 4) $T_{1.2}$ G_3 ins after line 4ᵃ G_2 after line 4

51A** जगदीश महेश्वर ।
विष्णो पूर्वज देवेश

T_3 सल्लिलेश (for सक°)]

—(L. 483) T_3 शृणु (for कृष्ण) G_1 लोकस्य (for सर्वस्य) V_3 देवस्य (for लोकस्य) —(L. 484) G_1 अभिप्रेतमु तत्कर्म (for ᵃ) —(L. 485) $K_{1.2.4}$ $\tilde{N}_{2.3}$ V_2 B Dn D_3 $D_{5.6}$ $T_{2.4}$ $G_{1.4}$ मानुषाणां, K_3 $D_{1.4.5}$ मनुष्याणां, $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 देवानां च, V_2 देवतानां (for मानवानां) $K_{2.4}$ $\tilde{N}_{2.3}$ V $B_{1.2}$ Dn $D_{1.6}$ T_{2-4} $G_{1.3}$ M_4 लोके (for साधु) —(L. 486) T_2 G_2 M काल (for कल्प) K_{2-4} V_1 B_1 Dn $D_{4.6}$ $T_{3.4}$ $G_{3.4}$ तु ति, $D_{3.5}$ विनि (for भुवि) G(ed) कालेन तु विनिर्जित (for ᵇ) —(L. 489) $\tilde{N}_{1.2}$ V_3 T_1 $G_{2.3}$ M विष्णो (for कृष्ण) K_2 B D_4 आत्मानं स (K_2 सं), T_1 त्वमेवैव (for त्वमात्मान) D_6 आत्मानं सन्निधत्स्व च, $G_{2.3}$ M_4 त्वमेवैव विधत्स्व च (for ᵇ) —(L. 490) K $\tilde{N}_{2.3}$ V $B_{2.3}$ D T_2 $G_{1.4.5}$ त्वां गदापाणिमाहवे, B_1 $T_{3.4}$ गदापाणिनमाहवे, G_2 M_4 गदापाणिं रणे रणे (for ᵇ) —(L. 491) $K_{1.4}$ V_3 बिभेति (for बिभ्येद्) —(L. 492) K_3 Dn ते युद्धे, $\tilde{N}_{1.2}$ V_3 यात्रा ते (by transp), D_4 या यात्रा; T_2 $G_{1.4}$ M_4 ते माया K_3 Dn स्वर्गद्वारमुपस्थितम् (for ᵇ) —(L. 493) T_1 कृतिनां (for च सतां) M_{1-3} सदा (for वर) D_1 कीर्त्यर्थं वदतां वर, G_5 °र्थं कृतिनां वर (for ᵇ). —For line 493, $K_{1.3.4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ Dn D_{2-4} T_{2-4} $G_{1.4}$ subst

52** पृथिव्यां पार्थिवेन्द्राणां कृतार्थे स्वर्गि मानद ।

—(L. 494) G_2 M_4 वाहने (for °नं) $M_{1.2}$ वाहनध्वजकर्मणो (for ᵇ) —(L. 495) M_{1-3} विष्णो (for बाहो) —(L. 496) $K_{1.2.4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ D_{1-6} T_{3-4} G_4 युद्धकाले, M_{1-3} योद्धुकामा (for युद्धकामा) —(L. 498) $K_{1.4}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ D_2 T_1 राज्ञां च निधनं दृष्ट्वा (for ᵃ) D_3 वैधव्येना विशङ्किता, T_3 °न निवेदिता (for ᵇ) —G_4 om line 500. —(L. 500) $K_{1.4}$ अव (for उप) $K_{2.3}$ Ñ V B

त्वयि मानुष्यमापन्ने युद्धे च समुपस्थिते ॥
त्वरस्व कृष्ण युद्धाय दानवानां वधाय च ।
स्वर्गाय च नरेन्द्राणां देवतानां सुखाय च ॥
सत्कृतोऽहं त्वया कृष्ण लोकैश्चैव सहामरैः ।
त्वया सत्कृतरूपेण येन सत्कृतवानहम् ॥
साधयामि महाबाहो भवतः कार्यसिद्धये ।
स्मर्तव्यश्चास्मि युद्धेषु कंसारे पृथिवीक्षिताम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
जामदग्न्ये गते रामे तौ यादवकुलोद्वहौ ।
गोमन्तशिखरे रम्ये चेरतुः कामरूपिणौ ॥
वनमालाकुलोरस्कौ नीलपीताम्बरावुभौ ।
नीलश्वेतवपुष्मन्तौ गगनस्थाविवाम्बुदौ ॥
तौ शैलधातुदिग्धाङ्गौ युवानौ शिखरे स्थितौ ।
चेरतुस्तत्र कान्तेषु वनेषु रतिलालसौ ॥
उदयन्तं निरीक्षन्तौ शशिनं ज्योतिषा वरम् ।
उदयास्तमने चैव ग्रहाणां भास्करस्य च ॥
अथ संकर्षणः श्रीमान्विना कृष्णेन वीर्यवान् ।
चचार तस्य शिखरे नगस्य नगसंनिभः ॥
स पुष्पस्य कदम्बस्य प्रच्छाये निषसाद ह ।
वायुना मदगन्धेन वीज्यमानः सुखेन वै ॥

Dn D3 D1 2 3 T3 4 संक्षिप्यारिविमर्दन; D3 सप्रतीपमिव स्थितम्, D4 5 प्रसंक्षिप्यारिमर्दन (for °) — For line 500, T1 2 G1-3 5 M4 subst.

53** क्षेमस्य समह कृष्ण महनक्षत्रमर्दनम् ।

[T1 reads 53** twice T1 (second time) G4 संहारे कृष्ण राज्ञां च, G3 क्षत्रस्य निग्रहं कृष्ण (for °) T1 (second time) G3 कुरुष्वामितविक्रम, T2 G1 नक्षत्रमरिमर्दन (for °)]
— (L. 501) M3 युक्तमेवं स्वतेजसा (for °) — (L. 502) G2 3 M3 4 जयाय (for वधाय) M1 2 यादवानां जयाय च N̈1 (for °) — (L. 503) T4 देवानां च (for देवताना) — (L. 504) K1 3 4 N̈2 V2 3 देवानामभयाय च (for °) — (L Dn Ds1 D1-3 T2-4 G1 4 लोकैश्च सचराचरै (for °) — (L 505) M1 3 यदा (for त्वया) M1 3 स्वया, M2 यश्च (for येन) K3 N̈3 V1 B D3 D6 न चाहं सत्कृत स्वयम् (for °) Dn कर्मं — (L 506) K2 V3 साधु यामि (for साधयामि) — (L 507) N̈2 V3 G2 3 M4 स्मर्तव्योऽस्मि (for कार्यं) T1 M1-3 °व्योऽस्मि सुयुद्धेषु (for °) K N̈2 3 त्वया युद्धे, T3 M1-3 °व्योऽस्मि सुयुद्धेषु (for °) K N̈2 3 V B1 2 Dn D3 D1 6 T3 4 कान्तारेषु महीक्षिताम् (for °) — For line 507, B3 D6 subst N̈3 V ins after line 507 .

54** स्मर्तव्यस्तत्र तत्राह यत्र युद्धं भवेत्सदा ।

While B1 Ds2 D5 ins after line 507

55** न च कृत्य मया युष्मं स्वं च कर्ता जगद्गुरु ।
मा स्मृत्वा यो रणं याति ध्रुवं तस्य जयो भवेत् ॥

B1 Ds2 D5 cont K N̈3 Dn Ds1 D1-4 T G M4 ins after line 507 N̈3 V B3 D6 cont after 54**

56** इत्युक्त्वा जामदग्न्यस्तु कृष्णमाक्लिष्टकारिणम् ।
जयाशिषा वर्धयित्वा जगामाभीप्सितां दिशम् ।

[(L 2) G2 3 M4 गतिम् (for दिशम्)]

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ds1 T3 — *Mention of Khila* K3 N̈2 V B D3 D1 — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K N̈2 3 V B D T3 G1-3 M4 गोमन्तारोहणम्; N̈1 जामदग्न्यगमनम्; M1-3 गोमन्तयात्रा — *Adhy no* K3 94; N̈2 V1 B3 T2 G2 3 M1-3 97; V2 T1 G1 M4 98, Dn Ds1 95, D1 92; D3 102; D4 90; T3 100, T4 87, G4 96, G5 101 — *Śloka no* Dn1 D3 48, Ds1 50, T2 46; G1 47

K4 D3 T4 om the ref — (L. 508) G4 -कुलोद्भवौ (for °द्वहौ) — (L. 509) G2 3 M4 चोभौ (for रम्ये) V2 रेजतु (for चेरतु) T1 चेरतु कान्तदर्शनौ (for °) — (L. 510) V2 T1 2 G2 4 M कृतोरस्कौ (for कुलो°) — (L. 512) D3 T3 शिलाधातु, T4 दाम° (for शैल°) T2 G1 शैल धातुविदिग्धाङ्गौ (for °) G2 3 M1 2 4 ग्रुले, M3 ग्रुलौ (for स्थितौ) N̈1 गगनस्थौ स्थितावुभौ (for °) — K2 om. line 513 — (L 513) V2 रेजतुस (for चेर°) N̈1 पार्श्वे च, T1 G2 3 M1 2 पार्श्वेषु; M3 कान्ताङ्गौ (for वनेषु) V2 वनेषु रुचिराम्बरौ (for °) — V3 om line 514 M1 reads lines 514-515 twice — (L. 514) T1 G3 M1 (both times) 2 3 उद्यन्तं तं (M1-3 तौ); G2 3 M4 सम्यन्तौ तु (for उदयन्तं) — (L. 515) K3 D3 उदयास्तमनं; K3 D4 5 T3 °स्तमयं (K3 °या); T1 2 G2 3 4 M1 (both times) 2 3 °स्तमये (for °स्तमने) K N̈2 3 (marg) V1 2 B2 Dn D1 2 T3 4 ग्रहाणां धरणी-धरे; N̈1 °णां भास्करं वरम्; N̈2 B1 2 Ds1 D2 °णां भास्वतां च (Ds1 क)रम्, D2-4 °णां नग (D5 °म)ने तथा (for °) — (L. 517) N̈1 समित (for संनिभ) K2 नगो पवग — Ś1 reads संनिभः; M3 3 नगस्य नरसत्तम (for °)

तस्य तेनानिलौघेन सेव्यमानस्य तत्र वै ।
मद्यसंस्पर्शजो भावः सस्पृशन्घ्राणमागतः ॥
तृषा चैन विवेशाशु वारुणीप्रभवा तदा ।
शुशोच च भृशं तस्य मनस्येवापरेऽहनि ॥
स्मारितः स पुरावृत्तममृतप्राशनं विभुः ।
तृषितो मदिरान्वेषी ततस्तं तरुमाक्षिपत् ॥
तस्य प्रावृषि फुल्लस्य यदम्भो जलदोज्झितम् ।
तत्कोटरस्था मदिरा समजायत निर्मला ॥
तां तु तृष्णाभिभूतात्मा पिबन्नार्तं इवासकृत् ।
मदाच्च चलिताकारः समजायत स प्रभुः ॥

तस्य मत्तस्य वदनं किंचिच्चलितलोचनम् ।
घूर्णिताकारमभवच्छरत्कालेन्दुसप्रभम् ॥
कदम्बकोटरे जाता नाम्ना कादम्बरीति सा ।
रूपिणी वारुणी तत्र देवानाममृतारणिः ॥
कादम्बरीमदकलं विदित्वा कृष्णपूर्वजम् ।
तिस्रस्त्रिदशनार्यस्तमुपतस्थुः प्रियंवदाः ॥
मदिरा रूपिणी भूत्वा कान्तिश्च शशिनः प्रिया ।
श्रीश्च देवी वरिष्ठा स्त्री स्वयमेवाम्बुजध्वजा ॥
साञ्जलिप्रग्रहा देवी रौहिणेयमुपस्थिता ।
वारुण्यारमहितं वाक्यमुवाच मदविक्लवम् ॥

---

lines 518-575 after 83 18, D2 reads them here repeating them in their proper place —(L 518) Ś1 D2 (second time) प्रोत्फुल्लस्य, K3 V3 D2 (first time) 4 5 T1 3 4 G3 प्रफु°, T2 G1 सफलस्य (for स फुल्लस्य) Ś1 प्राक्छाये, Dn सुच्छाये, D3 T3 छायाया (for प्रच्छाये) —(L 519) Ś1 K3 पुण्य, K2 4 Dn2 D3 D2 (first time) 3 4 T3 4 G4 मन्द, D2 (second time) पुण्य, T1 G3 M1-3 [अ]मृत, T2 मधु, G2 3 M4 दिव्य (for मद) Ñ1 रज्यमान (for वी°) T1 G2 3 M सुगन्धिना (for सुखेन वै) —(L 520) D2 (second time) ततस् (for तस्य) G2 M3 [अ]निलेनाथ (for °लौघेन) Ñ1 सेव्यमान स तत्र वै (for b) —(L 521) G2 M1 3 ससर्गजो (for °सस्पर्शजो) K Ñ2 3 V2 B Dn D3 D1 2 (first time) 3 6 T2-4 G1 4 5 गन्ध, Ñ1 दोष (for भाव) Ś1 मद्यसंस्पर्शजान्भोगान्, V1 3 °सपर्कजो गन्ध (for a) K3 श्वसन (for सस्पृशन्) Ś1 घ्राणयोर्गत, M1-3 °मावजत् (for °गत) K3 Dn स्पृशन्घ्राण समागत (for b) —(L 522) Ś1 K Ñ2 3 V1 2 B3 Dn D1 2 (both times) 3 4 5 (marg) 6 T1 3 G2 4 M4 तृष्णा, V3 B1 2 D3 दृष्ट्वा (for तृषा) V1 [अ]थ (for [आ]शु) —(L 524) T2 सुरावृत्तम् (for पुरा°) D4 प्राशने, G3 प्राशिना (for प्राशन) —(L 525) V2 तृषितो मदिराकाङ्क्षी, G1 °तो मधुरान्वेषी (for a) K1 2 4 Ñ3 V1 B Dn D3 D1 3 (first time) 3 6 T2-4 G1 4 ऐक्षत (for आक्षिपत्) Ñ2 V2 3 ततस्तरुमुदैक्षत (for b) — After line 525, D3 D1 ins

57** गोमन्तस्य निदेशात्तु वारुणीप्रभवं तदा ।

—(L 526) Ś1 K3 D2 (second time) सिक्तस्य, Ñ1 पूर्णस्य (for फुल्लस्य) V3 कदम्ब (for यदम्भो) N3 कदम्बस्य जलोज्झितम्, D3 यदम्भो जलनेरितम् (for b) —(L 527) Ś1 D2 तत्कोटरस्थ मदिरा (for a) D3 शोभनम् (for निर्मला) Ś1 K Ñ1 2 V1 2 B1 3 Dn D1 2 (first time) 3-6 T G1 3 (second time) सम्प्रजज्ञे मनोरमा, K2 4 Ñ V B Dn D3 D1 2 (first time, marg as above) 4-6 T2-4 G1 4 5 स(Ñ3 V3 Dn इय, D2 सा)जायत मनोहरा (for b) —(L 528) N3 D3 दृष्ट्वाभि (for तृष्णाभि) Ś1 D2 (second time) तां तु तृष्णापरीत स (for a) Ñ1 पिबत्यार्त (for °न्नार्त) Ś1 D2 (second time) पपौ संकर्षणोऽसकृत, T1 पिबन्मद्य तदासकृत् (for b) —(L 529) B1 3 मोहाच्च, T3 4 मधाश्च (for मदाच्च) T2 G1 5 मदान्चलकलिताकार (for a) K4 सुप्रभ, Ñ3 V3 लाङ्गली (for स प्रभु) Ś1 D2 (second time) स विभु समजायत, Ñ1 प्रपलास्य च स प्रभु (for b) —(L 530) K3 कुण्डलम् (for लोचनम्) Ś1 D2 (second time) मदाच्चलितकुण्डलम् (for b) —(L 531) G3 भ्रमिताकारम् (for घूर्णि°) S1 (sup lin) सदशम्, K2 Ñ2 V3 G4 सन्निभम् T1 G2 3 M -दर्शनम्, T3 वर्चसम् (for सप्रभम्) —(L 532) Ś1 हि (for [इ]ति) Ś1 om lines 532b 533b —(L 533) N2 V3 देवी (for तत्र) Ñ3 V1 B3 D2 (second time) 6 वारुणी रूपिणी तत्र (D2 देवी) (for a) —(L 534) M1 3 परिमल (for मदकलं) —(L 535) D3 (second time) योषास्, M1 भार्यास् (for नार्यस्) T1 स्म त तदा (for प्रियंवदा) —(L 536) K3 इन्दिरा (for मदिरा) K2 कान्त्या च शशिन प्रभा (for b) —(L 537) K2 श्री, D3 सा (for स्त्री) Ś1 D2 (second time) [अ]म्बुजानना K2 °जालया, Ñ1 °जेक्षणा; D2 (first time) °जप्रभा (for °जध्वजा) —(L 538) D3 T3 4 प्राञ्जलि, M3 साम्बुज (for साञ्जलि) Ś1 D2 (second time) भूत्वा (for देवी) Ś1 D2 (second time) तु वारुणी (for उपस्थिता) — T2 G1 4 om (hapl) lines 539 542 —(L 539) Ś1 K3 D2 (second time) उवाच (for वारुणी) K4 सा (for [आ]रम) V2 B3 D31 G1 वारुण्या सहितं वाक्यम् (for a) Ñ1 D3 M4 विह्वला, D3 (first time) विह्वलम् (for विक्लवम्) Ś1 K3 D2 (second time) मदविह्व

जयस्व धलदेवानां बलदेव दिवीश्वर ।
अहं ते दयिता कान्ता वारुणी समुपस्थिता ॥
त्वामेवान्तर्हितं श्रुत्वा शाश्वतं वडवामुखे ।
क्षीणपुण्येव वसुधा पर्येमि विमलानन ॥
पुष्पचक्रानुलिप्तेषु केसरैपूर्पितं मया ।
अतिमुक्तेषु चाक्षोभ्य पुष्पचन्द्रार्कवर्ष्मसु ॥
साहं कदम्बमालीना मेघकाले सुखप्रिया ।
तृषितं मन्यमाना त्वा स्वेन रूपेण छादिता ॥
सास्मि पूर्णेन योगेन यथैवामृतमन्थने ।
समीपं प्रेषिता पित्रा वरुणेन तवानघ ॥
सा यथैवार्णवगता यथैव वडवामुखे ।
त्वयोपयोक्तुमिच्छामि समतस्त्वं हि मे गुरुः ॥
न त्वानन्त परित्यक्ष्ये भर्त्सितापि त्वयाव्यय ।
नाहं त्वया विना लोकानुत्सहे देव सेवितुम् ॥
मदिरानन्तरं कान्तिः सकर्षणमुपस्थिता ।
मदेनागलितश्रोणी किंचिदाघूर्णितेक्षणा ॥
प्रोवाच प्रणयात्कान्तिः सकर्षणमुपस्थिता ।
जयपूर्णेण योगेन सस्मितं योगमिच्छती ॥

घभाषिणी (for ᵇ) —(L. 540) M1-3 जय स्व (for जयस्व) Ś1 D2 (second time) बलं जयस्व देवाना, K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 (first time) 3-6 T1 3 4 बलं जयस्व दैत्याना (for ᵃ) T3 देवदेव ; M1 3 बलभद्र (for ˚देव) —(L. 541) Ś1 D2 (second time) कन्या (for कान्ता) — (L 542) Ś1 D2 (second time) अन्तर्हितं त्वां विज्ञाय (for ᵃ) — (L 543) M4 पुण्यां च (for पुण्येव) Ś1 पुण्यगन्धेव युवति , K4 G2 क्षीणे पुण्ये च वसुधा , D2 (second time) पुण्यगन्धासु सतत (for ᵃ) D2 (second time) वसामि , D5 परैमि , T1 G3 M1-3 प्रविष्टा (for पर्येमि) Ś1 परैमि विपुलानने , D2 (first time) T2 पर्येति विमलानना , G2 M4 प्रविष्टा विपुलानना (for ᵇ) —(L. 544) D3 पद्मपत्रानुलिप्तेषु (for ᵃ) D3 कासारेषु (for केस˚) —(L 545) Ñ1 T1 M4 वरर्मसु (for -वर्ष्मसु) Ś1 K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 3 (both times) 4 6 T2-4 G1 4 5 पुष्पस्तब(Ś1 D2 [second time] ˚चन्द्र)कवत्सु च , D3 पुष्पेषु स्तबकेषु च , G2 पद्मचन्द्रार्कवर्ष्मसु (for ᵇ) — (L. 546) B2 अहं (for साहं) Ś1 K3 Ñ1 D2 (second time) 4 T3 4 G2 3 5 M1 3 सा (Ś1 अ)हं कदम्बस(M2 3 ˚म्बे स)लीना (for ᵃ) Ś1 D2 (both times) T4 मेघनाद , V1 D3 ˚काल (for ˚काले) K1 4 Ñ3 Dn1 D1 4 6 मुखप्रिया (for सु˚) K3 मेघनादसुखप्रिया , Ñ1 ˚नादमुखप्रिया , T1 G2 M4 ˚कालमुखे प्रिया (for ᵇ) —(L 547) K3 4 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 (first time, marg as above) 4 6 T G2 मार्गमाणा (for मन्यमाना) D3 प्रोषितं मार्गमाणा सा , M3 तृषिता योगमिच्छामि (for ᵃ) M4 om lines 547ᵇ–548ᵃ K3 योगेन (for रूपेण) D4 T4 छन्दिता , D5 T2 G1 4 चोदिता , G5 गूहितम् (for छादिता) Ś1 D2 (second time) योगेन स्वेन छादिता , Ñ1 स्वयं रूपेण छादिताम् , T1 G2 3 M1-3 स्वेन (M1 2 स्वयं) योगेन गूहितम् (for ᵇ) —(L 548) Ś1 K3 D2 (second time) 3 M1 पूर्वेण (for पूर्णेन) G3 3 सास्मि योगेन दुर्गे(G3 पूर्वे)ण (for ᵃ) —(L 549) Ś1 D2 (second time) कन्या (for पित्रा) Ś1 D2 (second time) महात्मना , T3 सदानघ (for तवा˚) —(L 550) Ś1 D2 (second time) सा यथैवार्णवे लोके (for ᵃ) —(L. 551) K3-4 Ñ3 V1 2 B Dn1 Ds D1 3-5 6 (marg) T3 4 [उ]पभोक्तुम् , T1 G2 3 5 M1 2 [अ]हं योगम् , M3 मंयोगम् (for [उ]पयोक्तुम्) K2 त्नघ , T1 प्रभो , G3 M1 2 प्रभु (for गुरुः) S1 D2 (second time) त्वं हि मे परमो गुरुः , G2 M4 सर्वतस्त्वं हि न प्रभुः (for ᵇ) —(L 552) K2 त्वा तत्र , Ñ1 3 V2 B2 Dn2 D3 G4 M4 त्वानन्तं , Ñ2 त्वां हन्त , V3 T1 3 G1 3 5 त्वाहं तु , D3 त्वानं ते (for त्वानन्त) M1 3 भवन्त न परित्यक्ष्ये (for ᵃ) T3 [अ]ह (for [अ]पि) K Ñ2 3 V B Dn Ds D1 2 (first time) 3-6 T G1 4 5 [अ]नघ , D2 (second time) ह्यहम् (for [अ]व्यय) — After line 553, K1 3 4 Ñ3 V2 D1. 2 (first time) 3-6 T3-4 G1 4 5 M4 ins

58** आदिपद्म च पद्माक्षं दिव्यश्रवणभूषणम् ।
कौशेयानि च नीलानि समुद्रार्हाणि बिभ्रती ॥

[(L. 1) K3 V3 D1 3 T3 पद्माक्ष (for ˚क्षं) K3 3 4 D1 2 4 T3 4 भूषितम् (for भूषणम्) —(L 2) K3 D4 D1 2 4 T3 4 ... भारत , Ñ3 D1 3 T3-4 G4 भावन (for बिभ्रती) D6 समुद्राभाणि भावन , G1 ˚भ्युदितानि च (for ᵇ)]

— G1 om lines 554 570 —(L. 554) M1 3 बलभद्रम् (for सकर्षणम्) Ś1 D2 (second time) अथाब्रवीत् (for उपस्थिता) — D3 T4 om (hapl) lines 555 556 —(L. 555) Ñ1 [उ]त्पीडित , T1 G2 3 [आ]कुलित (for [आ]ग˚) —(L. 556) K2 Ñ1 D3 T1 — V3 G2 om line 556 —(L. 556) K2 Ñ1 D5 T1 प्रणता , V1 प्रत्ययात् (for प्रण˚) D3 साथ (for कान्तिः) Ñ3 3 V2 D6 Ś1 D2 (second time) मधुरं प्रणयात्कान्त , G3 प्रणयात्प्रगता कान्ति (marg) M1-3 प्रोवाच प्रणता साथ , G3 प्रणयात्प्रगता कान्तिः (for ᵃ) K3 Dn D1 3 (first time) M4 अवस्थितम् ; D5 T3 3 उपस्थितम् (for ˚स्थिता) K3 Ñ2 3 V1 B D3 D6 T3 3 ... —M1-3 (marg) M1 3 G(ed) बद्धाञ्जलिपुटा सती (for ᵇ) —M1-3 om line 557 —(L. 557) K2 B1 D3 G5 -पूर्णेन (for -पूर्वेण) Ñ1 वाक्यम् , T1 G3 वपुम् (for योगम्) Ś1 K3 4 ... 2 4 6 (marg Ñ3 3 (marg) V1 3 D2 (second time)

अहं चन्द्रादपि गुरुं सहस्रशिरसं प्रभुम् ।
स्वैर्गुणैरनुरक्ता त्वां यथैव मदिरा तथा ॥
श्रीश्च पद्मालया देवी विधेया वैष्णवोरसि ।
रौहिणेयोरसि शुभा मालेनामलतां गता ॥
सा मालाममलां गृह्य बलस्योरसि दर्शिता ।
पद्मास्यं पद्महस्ता वै सकर्षणमथाब्रवीत् ॥
राम रामाभिरामस्त्वं वारुण्या समलंकृतः ।
कान्त्या मया च देवेश सगतश्चन्द्रमा यथा ॥
इयं च सा मया मौलिरुद्धृता वरुणालयात् ।
मूर्ध्नि शीर्षसहस्रस्य या ते भानुरिवाबभौ ॥

जातरूपमयं चैकं कुण्डलं वज्रभूषितम् ।
आदिपद्मं च पद्माक्ष दिव्यं श्रवणभूषणम् ॥
कौशेयानि च नीलानि समुद्राभाणि भारत ।
हारं च पीनतरलं समुद्राभ्यन्तरोषितम् ।
देवेमां प्रतिगृह्णीष्व पौराणीं भूषणक्रियाम् ।
समयस्ते महाबाहो भूतभव्यप्रभावन ॥
संगृह्य तमलंकारं ताश्च तिस्रः सुरस्त्रियः ।
शुशुभे बलदेवो हि शारदेन्दुसमप्रभः ॥
स समागम्य कृष्णेन सजलाम्भोदवर्चसा ।
मुदं परमिकां लेभे महमुक्तः शशी यथा ॥

---

as above) T2 G2-4 M4 सस्मितं वाक्यमब्रवीत्, K1 Dn D1 2 (first time) 3 T3 4 °त वाक्यमथेवत् (for ^{b}) —(L 558) Ñ2 3 V1 3 [अ]स्मि, V3 विभुम् (for प्रभुम्) — (L 559) Ñ2 3 V1 3 [अ]हं (for त्वा) — (L 560) T1 M1-3 पद्मध्वजा (for पद्मालया) K3 D2 (second time) विश्रुता, Dn निधेया (for वि°) K1 4 रौहिणेयमुपस्थिता (for ^{b}) —(L 561) Ś1 D2 (second time) वाच्य, K3 [आ]लयता (for [अ]मलता) G2 3 M माला दातु विचिन्वती (for ^{b}) —(L 562) K4 V3 D2 (second time) विमला (for अ°) D2 (first time) मा मालाकमल गृह्य, M1-3 गृहीत्वा विमला माला (for ^{a}) T1 G2 3 M [अ]दर्शयत्, T3 [अ]सज्जयत्, T4 सश्रिताम् (for दर्शिता) —(L 563) Ś1 K1 D1 (second time) पद्मा स, Ñ3 V2 B D1 2 (first time) 6 T G M4 पद्मास्या, D3 °स्या, D4 °क्ष, M1 3 देवी सा (for पद्मास्य) — After line 563, Ñ3 V2 B2 D6 T1 2 G3 5 M G(ed) ins

59** यद्यस्ति मयि कारुण्यं विज्ञाप्य श्रूयतामिदम् ।

[Ñ3 V2 B2 तदेतच्छ्रूयता वच (for ^{b})]

— (L 564) Ś1 D2 (second time) T1 M1 3 रामाणामभि रामस्त्व (for ^{a}) — (L 565) Ñ1 तत्त्व (for कान्त्या) Ñ1 3 सहितश्च, G5 सुगतश्च (for स°) —(L 566) K3 V1 B1 3 D2 (second time) 6 G3 ते (for सा) D1 2 (both times) 3 माला (for मौलिर्) Ś1 इयं च मे मया माला, G5 इयं ते च तथा मौलिर्, M1 3 इयं च मौलिर्देवेश (for ^{a}) Ś1 D2 (second time) 5 समुद्धृता, B1 D1 3 (first time) 6 G5 M1-3 प्रोद्धृता (for उ°) — (L 567) K3 V1 B मध्ये (for मूर्ध्नि) K4 सा ते, Ñ1 या च, T1 यदा, G3 5 M4 यथा (for या ते) Ś1 [अ]भवत्, K3 श्रिया (for [आ]बभौ) M1-3 यथा भास्करवद्बभौ (for ^{b}) — (L 568) D6 T2 G5 श्वेत (for चैकं) B1 रत्न (for वज्र) Ś1 V1 D2 (second time) om भूषणम् (for भूषितम्) — D2 (second time) om (hapl) line 569 — (L 569) K3 Ñ2 3 (marg) T1 3 G2 4 5 भूषितम् (for भूषणम्) — M4 om lines 570-571 — (L 570) Ś1 Ñ1 D2 (second time) वस्त्राणि (for नीलानि) Ñ2 V3 कौशेयनीलवस्त्राणि (for ^{a}) Ś1 समुद्राभिनि भानि च, K1-3 V1 2 B D1 2 (first time) T3 समुद्रा(K1 सुमहा)र्हाणि भारत, Ñ2 V3 D6 T1 G3 M1 3 °दाहृतानि च (M1-3 ते), Ds1 °र्हाणि भास्वत , T2 °भ्युदितानि च, T3 G1 °दागतानि च (for ^{b}) — (L 571) T1 G5 श्वेत (for पीन) K3 V1 2 B3 D2 (first time) 3 6 हारश्च पीनतरलं , T4 हारश्च श्वेततरलं , M1-3 हारं च पीतधवलं (for ^{a}) — For line 571, S1 Ñ1 D2 (second time) subst

60** प्रतीच्छ त्वमलंकारमाशीर्भिरभिपूजित ।

— (L 572) B1 देवाना, T1 G2 3 5 M त्वामिमां (for देवेमा) G1 पुराणां (for पौराणीं) — (L 573) K Ñ2 3 V B Dn D2 D1 2 (first time) 3 6 S भूषणानामलंकृतौ (K3 Ñ3 B1 °कृत , K4 °कृते , D2 °क्रियाम्, G4 °कृतिम्), Ñ1 भूभृतश्च प्रभावनम् (for ^{b}) — Before line 574, G3 ins वैशंपायन — (L 574) Ś1 Ñ1 D2 (second time) प्र (for स) Ñ2 V3 T1 G2 3 5 M सोऽलंकारमनुप्राप्य, T2 स वै गृह्य ह्यलंकार (for ^{a}) — (L 575) Ñ2 V3 रराज, D3 समुदे (for शुशुभे) Ś1 Ñ1 D2 (second time) मुदं रराज रामस्य, M1 3 शुशुभे बलभद्रोऽसौ (for ^{a}) — After line 575 T1 G2 3 M ins an addl colophon [*Adhy name* M1 3 गोमन्तयात्रा — *Adhy no* T1 G2 3 M1 99, M1 3 98] — Ñ1 om lines 576 579 Before line 576 T1 G3 3 M ins वैशंपायन — (L 576) V3 B3 Dn2 M3 जलजा(V3 °दा)म्भोदवर्चसा, G3 3 जलगाम्बुद° (for ^{b}) — (L 577) M1 2 कान्तिं, M3 शान्तिं (for मुदं) K3 Ñ3 V1 B3 D6 मुदं लेभे ह्यतिशुभा, T1 शोभामतिशुभां भेजे (for ^{a}) K2 Ñ2 3 V3 3 B2 D6 T4 M1 2 युक्त (for मुक्त) — G1 om lines 578-580 — (L 578) M1-3

ताभ्यामुभाभ्यां संलापे वर्तमाने गृहे यथा ।
वैनतेयस्ततोऽध्वानमतिचक्राम वेगितः ॥
संग्राममुक्तस्तेजस्वी दैत्यप्रहरणाङ्कितः ।
देवतानां जयश्लाघी दिव्यस्रगनुलेपनः ॥
सुप्तस्य शयने दिव्ये क्षीरोदे वरुणालये ।
विष्णोः किरीटं दैत्येन हृतं वैरोचनेन वै ॥
तदर्थं तेन संग्रामः कृतो गुर्वर्थमोजसा ।
किरीटार्थे समुद्रस्य मध्ये दैत्यगणैः सह ॥
मोक्षयित्वा किरीटं तु वैष्णवं पततां वरः ।
व्यत्यक्रामत वेगेन गगनं देवतालयम् ॥

स ददर्श गुरुं शैले विष्णुं कार्यान्तरागतम् ।
तेन क्रोडावलम्बेन किरीटेन विराजितः ॥
स दृष्ट्वा मानुषं विष्णुं शैलराजशिरोगतम् ।
प्रकाशवेषनिर्मुक्तं विमौलिमिव मानुषम् ॥
अभिज्ञस्तस्य भावानां गरुत्मान्पततां वरः ।
चिक्षेप खगतो मौलिं विष्णोः शिरसि हृष्टवत् ॥
वैनतेयप्रयोगेन विदित्वा मौलिमागतम् ।
कृष्णः प्रहृष्टवदनो रामं वचनमब्रवीत् ॥
त्वरते खलु कार्यार्थी देवतानां न संशयः ।
यथेयमावयोः शैले संग्रामरचना कृता ॥

उभयोरपि संलापे (for °) —(L. 579) M1-3 महाध्वानम् (for ततोऽध्वानम्) K1 परि, B2 3 D6 T2 अभि (for अति) K3 Ñ2 V3 वेगवान्, Ñ3 D1 5 G5 वेगत° (for वेगित) D3 T1 G2 पति(T4 अभि)चक्राम वेगत (for °) —(L. 580) K1 2 4 Ñ2 3 V2 3 B T3 4 युक्तस्, T1 G3 M4 मत्तस् (for -मुक्तस्) —(L. 581) V3 यश° (for जय) Ñ1 नीलवासा° प्रिय श्लाघ्यो (for °) V1 D6 -गन्ध (for -अनु) —(L. 584) K3 4 Dn Ds1 D1 2 T3 4 G1 M4 कृत° पूर्वं स्वतेजसा (for °) T3 तदर्थंस्, M3 यदर्थं (for त°) M1-3 किरीटार्थे समु —(L. 585) Ñ1 किरीटं तु (for °टार्थे) M1 3 -बलस्य ह (for द्रस्य (for °) T2 G1 देव- (for दैत्य-) T1 M3 -गणै सह) —(L. 587) Ñ1 V3 व्यतिक्रम्य च, D3 अपाक्रमत, M1 3 अपा(M3 °प)क्रा° (for व्यत्यक्रा°) K3 गगने (for गगनं) —(L. 588) M1 3 गच्छन्स ददर्श शैले (for °) K Dn D2 4 T2 4 न्यवर्तत च गरुत्मान् (for °) G2 M1 2 4 विष्णु कार्यान्तर गतम्, D3 विष्णु कार्यार्थमागतम् (for °) —D3 om (hapl) lines 589-590 —(L. 589) M1 3 तेन हस्ताग्रमुक्तेन (for °) K Ñ V B D5 D1 2 4-6 T2-4 G1 3 4 5 M1-3 विराजता, M4 °जितम् (for °जित) —(L. 590) G2 तारक (for मानुषं) T1 G5 M1-3 कृष्ण (for विष्णुं) Ñ2 तं दृष्ट्वा मानुष रूप (for °) —(L. 591) K3 D1 T3 G4 -चेष्टा, T2 G1 वर्ष्म- (for वेष) T1 G2 3 M वि(M1 3 अ)मौलिं प्राकृत यथा (for °) —(L. 592) G3 सोऽभिज्ञस् (for अभि°) T1 सोऽभिज्ञस्तस्य कार्याणां, M1-3 सोऽभि(M1 साभि)ज्ञस्य वपुषा (M3 °षो) (for °) Ñ1 गरुड (for गरुत्मान्) M1-3 गरुत्मान्पक्षगाशन (for °) —Ñ1 om lines 593 594 —(L. 593) K3 B1 ख गतो, D1 खगमो, M1 3 उ खगो (for खगतो) T1 क्षिप्त्वा मौलिं स गतवान्, G2 3 M4 निक्षिप्य मौलिं गतवान् (for °) —After line 593 K1 3 4 Ñ2 3 V B D T G M4 ins.

61** उपेन्द्रमूर्ध्नि सा मौलिरपिनद्धा इवापतत् ।
शिरस स्थाननिर्मुक्ता कृष्णं चैवान्वशोभयत् ।
यथैव मेरुशिखरं भानुर्मध्यदिने तथा ॥

[D1 om line 1 —(L. 1) Ñ2 3 उपेन्द्रमौलि° सा मूर्ध्नि (for °) V3 अपिनद्धेव चाभवत्; D6 T1 2 G1-3 5 M4 पिनद्धा इव चाभव(D6 T3 °पत)त् (for °) —After line 1, G2 3 M4 ins 62** T1 G2 3 M4 om line 2 —(L. 2) V3 सा शिर° (for शिरस°) T3 G5 शिर संस्था(T3 °धा)ननिर्मुक्त° (for °) D1 3 6 T3 G4 [अ]म्यशोभयत् (for [अ]न्व°) —G5 om. line 3 —(L. 3) K1 D2 3 स्थित (for तथा)]

While M1-3 ins after line 593 G2 3 M4 after line 1 of 61**

62** संयुक्त कृष्णशिरसा स मौलिरधिकं बभौ ।
शिरोविन्यस्तमुकुट कृष्णश्चैवाधिकं बभौ ॥
[G2 3 M4 om (hapl) line 2]

—K3 om lines 594 595 —(L. 594) Ñ3 V3 प्रयुक्तां तु Dn1 प्रयोगे सा (for -प्रयोगेन) K3 4 Ñ3 V3 B1 Dn T3 G1 2 4 M4 मागताम् (for °तम्) —(L. 595) M1-3 विष्णु (for कृष्ण) —(L. 596) D1 2 देवानां नात्र संशय (for °) — After line 597, V3 ins

63** मूर्ध्नि दृष्टाग्र दैत्येन हृता क्षिप्ता गरुत्मता ।

V3 cont K3 Ñ2 3 V1 2 B Dn1 Ds1 D5 5 6 T1 2 G4 M4 ins after line 597 Dn1 after line 598

64** वैरोचनेन सुप्तस्य मम मौलिर्महोदधौ ।
[Dn °वेनैव (for मम मौलिर्)]

—T3 G M4 om line 598 —(L. 598) Ñ1 शाङ्केण स्थापितं दिव्यं; T1 M1-3 दैत्येनापहृतं दिव्यं (for °) Ñ1 सागरे (for °रात्) T1 M1-3 रूपम् (for दिव्यम्) —(L. 599) D5 T1 M1-3 हृत क्षिप्तो; T3 4 हृत्वा(T3 हृत्वा)क्षिप्तं (for हृत्वा क्षिप्तो) — K3 Ñ2 3 V1 2 B1 D5 D6 G M4 subst. for line 599 V3 B1 2 D4 5 T1 2 ins after line 598

शक्रस्य सदृशं रूपं दिव्यमास्थाय सागरात् ।
ममाहिशयनान्मौलिर्हृत्वा क्षिप्तो गरुत्मता ॥
सुव्यक्तं सन्निकृष्टः स जरासंधो नराधिपः ।
लक्ष्यन्ते च ध्वजाग्राणि रथानां वातरंहसाम् ॥
एतानि शशिकल्पानि नृपाणां विजिगीषुणाम् ।
छत्राण्यार्य विराजन्ते दर्शितानि सितानि च ॥
अहो नृपरथोदग्रा विमलश्छत्रपङ्क्तयः ।
अभिवर्तन्ति नः शुभ्रा यथा खे हंसपङ्क्तयः ॥
काले खलु नृपः प्राप्तो जरासंधो महीपतिः ।
आवयोर्युद्धनिकषः प्रथमः समरातिथिः ॥
आर्य तिष्ठाव सहितौ न खल्वन्यागते नृपे ।
युद्धारम्भः प्रयोक्तव्यो बलं तावद्विमृश्यताम् ॥
एवमुक्त्वा ततः कृष्णः स्वस्थः संग्रामलालसः ।
जरासंधवधप्रेप्सुश्चकार बलदर्शनम् ॥
वीक्षमाणश्च तान्सर्वान्नृपान्यदुवरोऽव्ययः ।
आत्मानमात्मनोवाच यत्पूर्वं दिवि मन्त्रितम् ॥
इमे ते पृथिवीपालाः पार्थिवे वर्त्मनि स्थिताः ।
ये विनाशं गमिष्यन्ति शाकदृष्टेन कर्मणा ॥
प्रोक्षितान्सत्त्विमान्मन्ये मृत्युना नृपसत्तमान् ।
स्वर्गगामीनि सर्वेषां वपूंषि प्रचकाशिरे ॥
स्थाने भारपरिश्रान्ता वसुधेयं दिवं गता ।
एषा नृपतिसिंहानां बलौघैरभिपीडिता ॥

65** ग्राहरूपेण यो नीत आनीतोऽसौ गरुत्मता ।
— Lines 600–699 = (var) 81 3 50 — (L 600) Ñ2 V3 महीपतिः, M1–3 प्रतापवान् (for नराधिपः) — (L 601) T3 4 दृश्यन्ते (for लक्ष्यन्ते) V1 रथाग्राणि (for ध्वजा°) V2 ध्वजानां, G2 3 गजानां (for रथानां) K3 T4 रंहसां (for °साम्) — (L 602) T1 कल्पानां (for °नि) Ñ2 V3 नृपाणां विजिगीषताम्, T1 G2 3 5 M1 3 °णां विजयैषिणाम् (for b) — For line 602, K Ñ2 V1 2 B D T2–4 G1 4 M2 subst
66** एतानि विजिगीषूणां शशिकल्पानि भूभृताम् ।
— (L 603) T2 G3 चित्राणि (for छ°) D5 उच्छ्रितानि, M1–3 धार्मि° (for दर्शि°) Dn2 चलानि (for सितानि) — (L 604) D2 अथोत्तम (for अहो नृप) K1 वरोदग्रा M1–3 रथाग्र्योग्रा (for रथोदग्रा) K3 अहो रथनृपोदग्रा (for a) — K4 om K4 D4 M1–3 विमल, D5 निर्मलाश् (for विम°) — K4 om line 605 — (L 605) V3 D4 वर्धन्ति G3 -सर्पन्ति (for वर्तन्ति) M1 3 नौ (for नः) B1 2 D3 D6 अभ्यवर्तन्त न शुभ्रा, G2 M4 अभिसर्पन्ति नौ शुभ्रा (for a) M1 3 हंसानामिव पङ्क्तय (for b) — After line 605, K Ñ2 3 V B D T G M4 ins

67** अहो द्यौर्विमलाभानां शस्त्राणां विमलानना ।
प्रभा भास्करभामिश्रा चरन्तीव दिशो दश ॥
एतानि नून समरे पार्थिवैरायुधानि च ।
क्षिप्तानि विनशिष्यन्ति मयि सर्वाणि संयुगे ॥
[K4 om line 1 — (L 1) Ñ2 Dn D4 5च, D1 (by corr) 8 5 या (for द्यौर्) — (L 2) D3 -भामिश्रा, D1 T2 G1 संमिश्रा (for भा°) K2 D3 D1 3 4 T2 4 G1 4 5 भ्रसन्तीव, K3 Dn स्फुर°, K4 भ्रस°, Ñ3 (marg) D5 भासयन्ती, V1 2 भ्रमन्तीव, D1 शसन्ती च, G2 M4 विशन्तीव (for चर°) — (L 4) K1 D3 T1 समरे (for संयुगे)]
— (L 606) K1 D3 महाबलः (for महीपतिः) — (L 607) G3 3 निष्कर्ष, M1 3 निकषे (for निकषः) G1 द्वितीय (for प्रथमः) T2 द्वितीय समराधिप (for b) — (L 608) K1 D3 (marg) 8 तस्मिन्नना (D3 °सेवा)गते नृपे, K4 अनुप्राप्ते महीपतौ, T1 G2 3 M4 खल्विदानीं (M4 °वा)गते नृपे, T3 G1 न खल्वन्या गतिर्नृप, M1 3 मन्वसावागतो नृपः (for b) — (L 609) K3 विमृश्यताम् (for °श्यताम्) — (L 611) K1 V2 Dn D4 T1 3 G1 3 6 वध, Ñ1 D3 गतिं, D2 (sup lin) बल, D3 बल (for वध) K2 Ñ3 V1 B2 3 D6 — (L 612) T1 नृपो M1 3 जरासंधमभिप्रेप्सुश्च (for a) — (L 613) (for वरो) M1 3 नृपतीन्यदुपुंगव (for b) — (L 613) T1 G2 3 M4 उवाच T1 G2 3 M वाक्यम् (for [उ]वाच) T1 G2 3 M4 उवाच हृदि मन्त्रि T1 चिन्ति)तम् M1 3 उवाच शुभमर्थवत् (for b) — (L 614) K3 D5 T2 G1 5 एते (for इमे) — (L 615) Ñ1 इहेच्छन्ति (for गमिष्यन्ति) — (L 616) D3 5 6 T3 G1–3 M4 प्रथितान्, T3 प्रेक्षिता (for प्रोक्षितान्) D1 पुंगवान्, T4 -सत्तमा (for °मान्) — Ñ2 transp lines 617 and 618 — (L 617) Ñ2 3 V1 B1 3 Dn D3 D4 6 चाप्येषां (for सर्वेषां) T1 G2 3 M वपूंषि प्रतिभान्ति मे (for b) — V3 om line 618 — (L 619) K2 G2 एषा (for a) Ñ1 D6 सर्वेषां, D3 मुख्यानां (for सिंहानां) Ñ2 एषां) Ñ3 D6 सधाना, D3 मुख्याना (for सिंहाना) D3 उप D4 अति (for अभि) रथानां नृपसिंहानां (for a) Ñ2 बलौघपरिपीडिता (for b) V3 संवृता (for पीडिता) — After line 619, K1 Ñ3 3 V B2 Dn D3 D2–4 6 ins

68** क्षितिर्निरन्तरा चेयं बलराष्ट्राभिसंवृता ।
[Ñ3 Dn D3 D6 मही, B2 भूमिर् (for क्षितिर्) V2 वसुधा निखिला चेयं (for a) V3 Dn बलं (for बल) K1 D2 -पूरिता, Ñ1 संहता, D3 संवृता, D3 -पूजिता (for

अल्पेन खलु कालेन विविक्तं पृथिवीतलम् ।
भविष्यति नरेन्द्रौघैराकीर्णं च नभस्तलम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

जरासंधस्ततः प्राप्तो नृपः सर्वमहीक्षिताम् ।
नराधिपैर्बलयुतैरनुयातो महाद्युतिः ॥
व्यायतोदग्रतुरगैर्निर्दिष्टार्थसमाहितैः ।
रथैः साग्रामिकैर्युक्तैरसङ्गगतिभिः क्वचित् ॥
हैमकक्षैर्महाघण्टैर्वारणैर्गिरिसंनिभैः ।
महामात्रोत्तमारूढैः कल्पितै रणगर्वितैः ॥
स्वारूढैः सादिभिर्युक्तैः प्रेङ्खमाणैः प्रवल्गितैः ।
वाजिभिर्वायुसंकाशैः प्लवद्भिरिव पक्षिभिः ॥
खड्गचर्मधनुर्बलोदग्रैः पत्तिभिर्वल्गिताम्बरैः ।
सहस्रसंख्यैर्निर्मुक्तैरुत्पतद्भिरिवोरगैः ।
एवं चतुर्विधैः सैन्यैः कम्पमानैरिवाम्बुदैः ।
नृपोऽनुयातो बलवाञ्जरासंधो धृतव्रतः ॥
स रथैर्नेमिनिर्घोषैर्गजैश्च मदसिञ्जितैः ।

मतता)]

—(L. 620) B2 Dn स्वल्पेन, M4 अनेन (for अल्पेन) Ñ2 V3 वसुधा (for पृथिवी) —(L. 621) Ñ1 आस्तीर्णं, Dn संकीर्णं (for आ°) K2 V1 . 3 T1 . 2 G3-5 M4 नभ स्थलम् (for °स्तलम्); T2 G1 अवकीर्णं नभ स्थलम् (for °)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K1 . 2 Ds2 T2 — *Mention of Khila* K2 Ñ2 V B Ds D1 . 3 . 4 — *Sub-parvan* T1 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K1 जरासंधबलाभिगमनम् ; K2 . 4 Ñ3 V1 B1 D जरासंधाभिगमनम्, K3 V2 जरासंधाभियानम्, Ñ1 V3 जरासंधदर्शनम् — *Adhy no* K3 Ñ3 D4 95, V1 B2 T2 98, V3 G1 M1-3 99, V3 G4 97, Dn Ds2 96, D1 93, D2 103, T1 G2 . 3 . 5 M4 100, T3 101, T4 88 — *Śloka no* B Dn Ds1 T2 G1 61, Ds2 62, D4 65

— After the ref , Ds1 (marg) ins

69** निर्गतं स हरिं ज्ञात्वा मथुरातो महीपतिः ।
नारदान्नृपशार्दूल गोमन्ते संस्थितं हरिं ॥
आज्ञापयामास नृपाश्चैव शास्त्रमुखांस्ततः ।
निरोद्धुं तु नृपाः सर्वे ससैन्याः पर्वतोत्तमम् ॥
ततस्ते चलिताः सर्वे गोमन्तं सबला नृपाः ।
मुक्त्वा तु मथुरां राजन्क्रोधसंदष्ट[रो]दच्छदाः ॥

—(L. 622) M1 . 3 तत प्राप्तो जरासंध (for °) Ñ2 V3 M1-3 प्रभु (for नृप) —(L. 623) Ñ1 सहस्रौघैर् (for बलयुतैर्) V3 महीपति (for महाद्युति) —(L. 624) T1 G1 विशिष्टार्थसमागतै (for G3 M4 समागतै (for °हितै) Ñ1 सारङ्ग°) —(L. 625) Ñ1 साग्रमिकै रथैर्युक्तै (for °) Ñ1 D4 -कोविदै, T1 G2 . 3 M4 (for असङ्ग) —(L. 627) Ñ1 D4 -कोविदै, T1 G2 . 3 M4 -कर्कशै, T3 -कल्पितै, Bom Poona Cal eds G(ed) V1 कल्पितै रणकोविदै, V2 कल्पितै -वल्गितै (for गर्वितै) —(628) V3 आरूढै (for स्वा°) बलकोविदै (for °) K1 D3 प्रवल्गितैर्भि, D2 (marg) G2 तुरगैश्च (for प्रेङ्खमाणै) T2 G1 प्रवर्तितै सुकल्पितै ; D4 च वल्गितै, D3 प्रगल्भितै,

(for °ल्गितै) —(L. 629) Ñ1 मेघ (for वायु-) Ñ2 V3 T1 G2 M4 सदृशै (for संकाशै) K1 D3 (marg) . 2 वाजिभिश्चित्रसंनाहै, M1 . 3 वाजिभिर्देशसदृशै (for °) V2 Ds2 T3 पत्तिभि, D4 T3 G1 . 4 पक्षिभि (for पत्रिभि) T1 G2 . 3 M4 प्रचलद्भिश्च दन्ति(M4 पत्रि)भि ; M1 . 3 प्रवल्गद्भिश्च पत्तिभि (for °) — After line 629, Ñ1 reads line 636 and om line 630 —(L. 630) K1 Ñ2 V3 D3 G2 . 3 M4 धरोदग्रै (for बलो°) M1-3 चर्मखड्ग धरोदग्रै (for °) — After line 630, G1 reads line 636, and om line 631 —(L. 631) M1 . 3 सहस्रसंख्यासंयुक्तैर् (for °) Ñ1 [आ]शुगै, Ñ2 पन्नगै (hypermetric), M1 . 3 [अ]म्बरम् (for [उ]रगै) —(L. 632) Ñ1 एभिरू (for एवं) Ds1 (also as above) बहुविधै (for चतुर्वि°) K Ñ3 V1 . 2 B Dn Ds D1 . 3 . 6 T3-4 G4 . 5 M1 . 4 प्रचलद्भिर् ; D4 प्रवल्गद्भिर्, D3 प्रगल्भाभैर्, G1 प्रफुल्लैर् (for कम्पमानैर्) —(L. 633) Ñ1 G5 प्रतापवान् (for धृतव्रत) — For line 633 T1 G2 . 3 M4 subst

70** नृपोऽभियात स क्षिप्रं जरासंध प्रतापवान् ।

While M1 . 3 subst for line 633

71** नृपतिर्यानसंनद्धो महासत्त्वो महाद्युति ।

[M4 चापि (for यान) M1 (*inf lin* as above) जरासंधो (for महासत्त्वो)]

—(L. 634) K1 D3 रथै स (by transp.) Ñ1 V2 . 3 मेघ- (for नेमि) K3 . 4 Ñ3 . 3 B1 D1 . 3 T1 G1 . 3 M1 . 3 . 4 घोषैश्च (for -निर्घोषैर्) K1 D3 T1 G2 . 3 बृंहितै (for -मिश्रितै) —(L. 635) Ñ2 V3 हयमातङ्गैश्च तुरगै (for °) K3 हयोन्मिलाद्भिश्च, Ñ1 हयैलमानैश्च (for हयेङ्गितो- मेश्च) V3 G2 हरेङ्गि(G1 °ङ्गि)तैश्चैव पत्तिभि (for °) —(L. 636) K2 D4 G3 . 5 M3 स नादयन् ; Ñ1 नादयन्तो (for संनादयन्) T1 गुहा (for दिश) V1 T1 G2 . 3 M1 . 3 [अ]द्रि ; Cal ed [द्]व (for [अ]पि) D6 गुहाश्रयान् (for

हेषद्भिश्चैव तुरगैः क्ष्वेडितोमैश्च पत्तिभिः ॥
सनादयन्दिशः सर्वाः सर्वांश्चापि गुहाशयान् ।
स राजा सागराकारः ससैन्यः प्रत्यदृश्यत ॥
तद्बलं पृथिवीशानां हृष्टयोधजनाकुलम् ।
क्ष्वेडितास्फोटितरवं मेघसैन्यमिवाबभौ ॥
रथैः पवनसंपातैर्गजैश्च जलदोपमैः ।
तुरगैश्च सिताभ्राभैः पत्तिभिश्चापि दर्शितैः ॥
व्यामिश्रं तद्बलं भाति मत्तद्विपरथाकुलम् ।
घर्मान्ते सागरगतं यथाभ्रपटलं तथा ॥
सबलास्ते महीपाला जरासंधपुरोगमाः ।
परिवार्य गिरिं सर्वे निवासायोपचक्रमुः ॥
बभौ तस्य निविष्टस्य बभौ श्रीः शिबिरस्य वै ।
शुक्लपर्वणि पूर्णस्य यथा रूपं महोदधेः ॥
वीतरात्रे ततः काले नृपास्ते कृतकौतुकाः ।
आरोहणार्थं शैलस्य समेता युद्धलालसाः ॥
समवायीकृताः सर्वे गिरिप्रस्थेषु ते नृपाः ।
निविष्टा मन्त्रयामासुर्युद्धकालकुतूहलाः ॥
तेषां सुतुमुलः शब्दः शुश्रुवे पृथिवीक्षिताम् ।
युगान्ते भिद्यमानानां सागराणां यथा स्वनः ॥
तेषां सकक्षकोष्णीषाः स्थविरा वेत्रपाणयः ।
चेरुर्मा शब्द इत्येवं ब्रुवन्तो राजशासनात् ॥
तस्य रूपं बलस्यासीन्निःशब्दस्तिमितस्य वै ।
लीनमीनग्रहस्येव निःशब्दस्य महोदधेः ॥
तस्मिन्स्तिमितनिःशब्दे योगादिव महार्णवे ।

°शयान्) —(L. 637) Ñ1 सैन्यै (for सैन्य) Ñ3 D3 T4 ससैन्य प्रत्यपद्यत, G1 स सैन्यैर्बलदर्पितै (for ⁵) —After line 637, D6 S (except T4) G(ed) ins

72* बलाध्यक्षो महावीर्य एकलव्यो महीपतिः ।
चापपाणिः शरावापी खड्गी तूणीरवान्बली ॥
रथी खड्गी शरी चापी निषङ्गी हेमकुण्डली ।
सिंहनादान्समाकुर्वन्मागधस्य महीपतेः ॥
सोऽभवत्सर्वसैन्यानां दृष्टोऽन्तक इवापरः ।
तयोर्गोपालसुतयोरहमेव समुत्थितः ।
किमेतैर्नृपसिंहैश्च इत्यवोचन्महाबलः ॥

[(L. 1) T3 G1.4 M4 महीपाल (for महावीर्य) D6 बला-ध्यक्षो महीपाल (for ᵃ) T1.2 G2.3 M1.3 महाद्युति (for मही-पतिः) —(L. 2) D6 T3 G2.3 शरी चापि, T1 शरपाणि, T2.3 G1 M4 करावापी, G(ed) शरादश्च (for शरावापी) G3 G(ed) खड्ग, G3 चर्म, M1.3 ध्वजी (for खड्गी). —(L. 3) G3 चर्मी (for खड्गी) D6 T2 G1.4 M4 चर्म-धारी (D6 चर्मी शरी) रथी चापि, G(ed) स धन्वी कवची चापी (for ᵃ) T1 G2 M1-3 -भूषण (for -कुण्डली) —(L. 4) T1 G2 M1-3 नाद (for नादान्) G3 जरासंध- (for माग-धस्य) —(L. 5) D6 T2 G1.4 M4 सद्य (M4 स द्र)ष्टोऽन्तकरू-पवान् (for ⁵) —(L. 6) T2 G1 M4 तु गोप (for गोपाल-) and एक (for एव) —(L. 7) T1.3 G3 शार्दूलैर् (for सिंहैश्च) G1 [उ]वाच (for [अ]वोचन्)]

—(L. 638) G2.3 तद्बलं पृथिवीन्द्राणां (for ᵃ) K1.3.4 Dn D1-3 T1.3.4 G3 G(ed) हृष्ट (for हृष्ट) G2.3 M1-3 समाकुलम् (for -जना°) —T2 G1 om (hapl) lines 639 642 —(L. 639) T1 G2.3 रथैर् (for रव) G5 [अ]भवन् (for [आ]बभौ) —(L. 640) D6 T1 पर्वत (for पवन) K3 सपक्षैर्, T1.3 सकाशैर् (for -संपातैर्) —G3 om lines 641 645 —(L. 641) T1 G3 M1-3 महावेगै (for सिताभ्राभैः) Ñ2 वेगिभि, V3 वेगितै (for दर्शितैः) —(L. 642) M1-3 विमिश्रितबले भाति (for ᵃ). K1-3 Ñ2.3 V B D T G2.4.5 पत्ति (for मत्त) K4 पत्ति-द्विपहयाकुलम् (for ᵇ) —(L. 643) Ñ1 घर्मान्ते सागराकारं (for ᵃ) Ñ1 यथैवाभ्रं तथा बलम्, G3 यथैवाभ्र घनाकुलम् (for ᵇ) —(L. 645) D3 महीं (for गिरिं) K3.4 Ñ1.3 V2 B2.3 Dn Ds2 D1.2.5 T3.4 G4.5 M4 निवेशाय (for निवासाय). K2 B1 निवेशायोपचक्रिरे, Ds1 D6 T1 G3 M1.3 निवेशाय प्रचक्रिरे (for ᵇ) —(L. 646) K3 D2 (marg as above) शुशुभे तस्य, K4 व्यभ्रितस्य, Ñ3 V1.2 D4 T4 व्यूहितस्य, V3 D3 T3 M1-3 ततस्तस्य, Dn D6 ग्रहितस्य, D1 व्यभ्रितस्य, D5 बलितस्य (for बभौ तस्य) G2.3 ततस्तस्य प्रविष्टस्य (for ᵃ) K2 Ñ3 (marg as above) V3 B D3 D6 T3 G5 बलश्री; T1 बभौ भू (for बभौ श्री) T2 G1.4 M4 बलश्रीभिर्बलस्य वै, M1-3 बभौ शिबिरमुत्तमम् (for ᵇ) —After line 646, T3.4 read line 657, repeating it in its proper place. —(L. 647) K2 Ñ1.2 V1.3 B Dn D3 D4.6 T4 G4.5 M4 शुक्ले (for शुक्ल) —(L. 648) K2 Ñ3 V1 B1.2 D5 सध-काले तु (for ततः काले) Ñ1 बीतरात्रेण त काले, M1-3 प्रय-तन्ते तदा काले (for ᵃ) —(L. 649) M1.3 -दुर्मदा (for लालसा) M3 समन्ताद्युद्धदुर्मदा (for ᵇ) —(L. 651) Ñ1 T1 G2.3 M1-3 निविष्टा (T1 G2.3 °ष्टय) मन्त्रयन्त्स (Ñ1 °यु स)र्वे (for ᵃ) Ñ1 V3 -कुतूहलात् (for °ला) M4 युद्धकौतु-हला नृपा (for ᵇ) —(L. 653) Ñ1 स्वनो यथा (by transp), D3 D2 M1-3 इव स्वन —(L. 654) T1 G2.3

जरासंधो वृद्धवाक्यं वृहस्पतिरिवाददे ॥
दीप्तं समभिरत्तनां यलानि पृथिवीक्षिताम् ॥
सर्वतः पर्वतश्चैव यलौघैः परिवार्यताम् ॥
अश्मयन्त्राणि युज्यन्ता क्षेपणीयाश्च मुद्गराः ।
ऊर्ध्वं चापि प्रचाल्यन्तां प्रासा वै तोमराणि च ॥
दार्यतामेव टङ्कौघैः खनित्रैश्च नगोत्तमः ।
नृपाश्च दुर्गयुद्धज्ञा विन्यस्यन्तामदूरतः ॥
अद्यप्रभृति सैन्यैर्मे गिरिरोधः प्रवर्त्यताम् ।
यावदेतौ पातयामो वसुदेवसुतावुभौ ॥
अचलोऽयं शिलायोनिः क्रियतां निश्चलाण्डजः ।
धाराभिरपि बाणौघैर्नि.सपात विधीयताम् ॥

मयानुशिष्टास्तिष्ठन्तु गिरिभूमिषु भूमिपाः ।
तेषु तेष्ववकाशेषु शीघ्रमारुह्यतां गिरिः ॥
मद्रः कलिङ्गाधिपतिश्चेकितान· सवाह्लिकः ।
काश्मीरराजो गोनर्दः करूषाधिपतिस्तथा ॥
द्रुमः किंपुरुषश्चैव पार्वतीयाश्च मानवाः ।
पर्वतस्यापर पार्श्वं क्षिप्रमारोहयन्त्वमी ॥
पौरवो वेणुदारिश्च वैदर्भः सोमकस्तथा ।
रुक्मी च भोजाधिपतिः सूर्याक्षश्चैव यावनः ॥
पञ्चालानामधिपतिर्द्रुपदश्च नराधिपः ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ दन्तवक्त्रश्च वीर्यवान् ॥
छागलिः पुरमित्रश्च विराटश्च महीपति· ।

तेषां सवञ्जुषा सर्वे ; M2 3 तेषां सकाशे सर्वेषां (for °) —(L. 655) T3 ऊचुर् (for चेरुर्) —(L. 656) Ñ1 नि दाब्दमिति तस्य वै (for °). —(L 657) Ñ1 शील- (for हीन) Ñ2 Bom Poona eds G(ed) शुश्रूगम्य G3 ह्रदम्येव (for -ग्रह°) Bom Poona eds G(ed) पयोदघे (for महो°) —(L 658) Ñ2 नि शब्दनिभिते तस्मिन्, T3 न्निभिते तु यले तस्मिन् (for °) T1-3 G3 3 3 M1 3 महार्णघ (for योगादिव) Ñ1 महोदधे (for महार्णवे) —(L. 659) Ñ2 महावाक्यं ; Ñ2 V1 G4 महद्वाक्य, T2 G1 4 महात्मना, G2 वृद्धवसुर्, G3 अवीद्वाक्यं (for वृद्धवाक्यं) D2 [अ]वदत् (for [आ]ददे) T2 G1 4 M4 धार्य चेदनु(T3 चैतदु)वाच ह (for °) — Before line 660, V1 3 ins जरासंध उवाच —(L. 660) K Ñ2 V B D T1-4 G1 4 3 M4 बलानीह (T3 G1 4 M4 °देव) महीक्षिताम् (for °) —(L. 661) K Ñ2 V1 3 B Dn D3 D1 3-6 T2-4 G1 4 4 M4 [अ]र्थं ; V2 [अ]पि (for [ए]व) Ñ2 D1 पर्वत सर्वतश्चार्थ (for °). V1 बाणौघै , G4 M1-3 जनौघै (for बलौघै) K1 —(L. 662) T1 M1-3 कल्प्यन्तां (for युज्यन्तां) —(L 663) T4 प्रयुञ्जन्ता, अश्मयन्त्रा प्रयुज्यन्तां (for °) T1 G2 3 M1 3 पूर्वं चापि प्रसा(T1 G4 निवार्यन्ता (for प्र°) T1 प्रायशम् (for प्रासा वै) °हा ; M1 5 °चा)र्यन्ता (for °) —After line 663 K Ñ2 3 V B D T G M4 G(ed) ins

73** ऊर्ध्वं प्रक्षेपणार्थाय दृढानि च लघूनि च ।
शस्त्रपातविधानानि क्रियन्तामाशु शिल्पिभि· ॥
शूराणां युध्यमानानां प्रमत्ताना परस्परम् ।
यथा नरपति प्राह तथा शीघ्र विधीयताम् ॥

[(L. 2) V3 शस्त्र[त]निपातानि D5 °पाताभिधानानि (for °) T3 नीयताम् (for क्रि°) —(L. 4) D3 (marg) 3-5 यथा पतन्ति नो वाह्लास, T1 यथा नापतने बाणस् (for °) V2 B3 नीतिर् (for शीघ्र)]

—(L. 664) K3 Ñ2 D2 दीयंताम् (for दा°) —(L. 665) K3-4 Ñ3 3 V B Dn D5 D1 3 4-6 T2-4 G1 3 3 M4 नृपाश्च युद्धदु(K3 3 Ñ2 V B1 D2 4 °मा)र्गज्ञा (for °) D3-4 निवे(D2 °त्रि)श्यन्ताम् (for विन्यस्य°) —(L. 666) D2 सैन्येन, T1 M1 3 सैन्य मे (for सैन्यैर्मे) —(L 667) K3 यादवौ तौ (for यावदेतौ) Ñ1 यावत्तौ पातयाम्येष (for °) —(L. 668) T2 G1 सबलो (for अचलो) M1-3 क्रियन्ता नि शिलाचय· (for °) —(L 669) K3 4 Dn D1 3 (sup lin as above) 4 (marg) यथा भवेत् (for विधीयताम्) D5 (also marg) नि संततमकर्त्वताम् (for °) — Ñ1 V1 om lines 670–675 —(L 670) N3 V3 [उ]प-दिष्टास्, Ñ2 T3 4 G1 4 G(ed) [अ]नुसृष्टास् (for °शिष्टास्) M1 -दुर्गेषु (for भूमिषु) Ñ3 V3 पार्थिवा (for भूमिपा) —(L. 671) T2 अध्यास्यता (for आरुह्यता) G1 M4 om lines 672°–677° — T3 G4 om lines 673 677 —(L 674) Ñ1 वामना, V1 3 D3 M4 मालवा, T1 G2 3 3 M1 3 पार्थिवा (for मानवा) —(L 675) K1 D3 आरोह- न्त्वाशुकारिण, Ñ1 क्षिप्रमायोधनं विह; G3 °रोपयन्त्विति (for °) — K3 om (hapl) lines 676–682 —(L. 676) T1 G4 वैदेह, M3 वैदर्भि (for °र्भ) —(L. 677) K1 (inf lin, as above) मालय ; K3 4 Ñ2 V1 3 B D T3 मालव· (for यावन·) Ñ1 सूर्याक्षोपरि यादव·, Ñ3 V3 °क्षश्च महाबल (for °) —(L. 678) K3 4 Ñ1 Dn D1 3 T3 G3 M3 पाञ्चालाधिपतिश्चैव, G4 पाञ्चालदेशाधिपतिर् (for °) K3 om (hapl) lines 678° 681° Ñ1 V3 G3 M3 जनाधिप·, D4 महारथ, T1 G3 महीपति· (for नराधिप) — V3 om lines 679 684 —(L. 679) D2 पार्थिव (for वीर्यवान्) —(L. 680) G4 M4 जाङ्गलि पुरमित्रश्च (for °) K4 Ñ3 3 (marg) V1 3 B2 3 D1 3 T2-4 G1 4 M4 दरदश्च (for विराटश्च) —(L 681) M1 3 वृहद्रथ· (for विदूरथ·)

कौशाम्ब्यो मालवश्चैव शतधन्वा विदूरथः ॥
भूरिश्रवास्त्रिगर्तश्च बाणः पञ्चनदस्तथा ।
उत्तरं पर्वतारोहमेते दुर्गसहा नृपाः ।
आरोहन्तु विमर्दन्तो वज्रप्रतिमगौरवाः ॥
उलूकः कैतवेयश्च वीरश्चांशुमतः सुतः ।
एकलव्यो दृढाक्षश्च रथवर्मा जयद्रथः ॥
उत्तमौजास्तथा साल्वः केरलेयश्च कैशिकः ।
वैदिशो वामदेवश्च सुकेतुश्चापि वीर्यवान् ॥
पूर्वं पर्वतनिर्व्यूहमेतेष्वायत्तमस्तु नः ।
दारयन्तोऽभिधावन्तु वाता इव बलाहकान् ॥
अहं च दरदश्चैव चेदिराजश्च संगताः ।
दक्षिणं शैलनिचयं दारयिष्याम दंशिताः ॥
एवमेष गिरिः क्षिप्रं समन्ताद्वेष्टितो बलैः ।
वज्रप्रपातप्रतिमं प्राप्नोतु तुमुलं भयम् ॥
गदिनो ये गदाभिस्ते परिघैः परिघायुधाः ।
अपरे विविधैः शस्त्रैर्दारयन्तु नगोत्तमम् ॥
एष भूमिधरोऽद्यैव विषमोच्चशिलान्वितः ।
कार्यो भूमिसमः सर्वैर्भवद्भिर्वसुधाधिपैः ॥
जरासंधवचः श्रुत्वा पार्थिवेषु च शासनम् ।
उवाच राजा चेदीनां देवानां मघवा इव ॥
किं नो युद्धेन दुर्गेऽस्मिन्गोमन्ते च नगोत्तमे ।
दुरारोहोच्चशिखरे प्रांशुपादपसंकटे ॥
काष्ठैस्तृणैश्च बहुभिः परिवार्य समन्ततः ।
अद्यैव दीप्यतां क्षिप्रमनलमन्येन कर्मणा ॥
क्षत्रियाः सुकुमारा हि रणे सायकयोधिनः ।
न युक्ताः पर्वते दुर्गे नियोक्तुं पादयोधिनः ॥

—(L. 683) M1 2 काश्य (for बाण) —(L 683) K1 3 4 Ñ3 V1 2 B Dn D1-6 T2-4 G1 उत्तरं पर्वतोद्देशम् (K3 °शे), G3 °रं पार्श्वमारोहन्तु, M1 °रे पर्वतोद्देशे (for ᵃ) —(L 684) Ñ2 आरुह्य च विमर्दन्ता, G2 4 5 M1 3 आरोहन्ता विमर्दन्ता (for ᵃ) Ñ1 दुर्गमाद्रिशिलोच्चयम् (for ᵇ) —(L 685) Ñ1 (for ᵃ) —(L. 686) Ñ1 बलक्षश्च, G2 उलूक कैतवश्चैव (for ᵃ) —(L. 686) Ñ1 बलक्षश्च, D2 वृक्षाक्षश्च, T1 G3 5 6 B2 T3 4 G4 G(ed) दृढाश्वश्च, K Ñ2 3 V3 B D T2-4 G1 4 M1-3 बृहत्क्षत्रो (for दृढाक्षश्च) M4 क्षत्रधर्मा, V1 2 कृतध(V2 °व)र्मा, T1 धर्मवर्मा (for रथवर्मा) —M4 om lines 687–691 —(L 687) Ñ2 V3 केरल कौशिकस्तथा (for ᵇ) —(L. 688) Ñ1 भीमसेनश्च (for वामदेवश्च) K2 सुमेरुश्च (for सुकेतुश्च) Ñ1 साकेतश्च महीपति, Ñ2 V3 केतुमांश्चैव वीर्यवान् (for ᵇ) —K4 om (hapl) lines 689-691 —(L 689) Ñ3 V1 B Ds1 G2 5 M1 निर्यूहम् (for निर्व्यूहम्) D3 एते व्यायतबाहव, T1 G3 एतेष्वायत्तयोधिन, G1 एते स्वायत्तयोधिन, M1 3 एते दुर्गाधिरोहिण (for ᵇ) —(L 690) M1 2 चालयन्तो (for दार°) D1 2 4 विदारयन्तो धावन्तो (for ᵃ) K1 2 4 M1-3 सन्नाता इव तोयदा (for ᵇ) —(L 691) Ñ2 3 V B D (except D6) T3 8 G1 4 वीर्यवान (for संगता) —(L 692) M1 निर्व्यूह (for निचय) T1 G3 छादयिष्याम, M1-3 चाल°, M3 पाल° (for दार°) G1 M4 —(L. 693) G2 5 M1-3 वेष्टयन्ता (for वेष्टितो) Cal ed. उचल (for बलैः) —(L 694) Ñ2 T3 प्रतिम, K2 Ñ2 V1 D5 G2 M1-3 वज्रावपात विषमं (for प्रतिमं) T2 G1 5 6 M4 विपुल (for (G3 °घा)तप्रतिम (for ᵃ) K2 Ñ3 (marg as above) B D3 प्राप्नोतु कदनं तुमुलं) महत् (for ᵇ) —(L. 696) T1 G2 3 M1-3 अद्रैर् (for शस्त्रैर्) G2 अर्दयन्तु (for दार°) —(L 697) K2 V1 D82 Cal ed शिलाचित, D1 °युध, G5 °न्वय, M1-3 °मोच्चं°सल (for °न्वित) N1 विषमाद्रिशिलोच्चय, G2 3 शिलातल (for ᵇ) —(L 698) K1 2 4 V3 D5 G5 M1-3 सर्वैर् (for सर्वैः) —(L 699) M1-3 जरासंधस्य तच्छ्रुत्वा (for ᵃ) K1 4 D2 (marg) पार्थिवा राजशासनात् (for ᵇ) —After line 699, K1 2 4 Ñ2 3 V B Dn D3 D2 6 ins

74** गोमन्तं वेष्टयामासु सागरा पृथिवीमिव ।

[D2 समन्ताद् (for गोमन्तं) V3 मागधा (for सागरा)]
—(L 701) Ñ1 युद्धन किं नु गोमन्त, M1 3 युद्धेन न किं (for ᵃ) N1 दुर्गेऽस्मिन्पर्वतोत्तमे (for ᵇ) —(L 702) K2 Ñ2 V1 D5 शिखर (for °रे) K1 4 B3 T2 G1 दुरारोहाग्र शिखरे, Ñ1 M1 °सदे चोच्चशिले, Ñ3 B1 2 T4 G5 °रोहश्च शिखरे, D3 °रोहोच्च शिखरे, T1 G2 3 °सदप्रोच्चशिले, T3 °रोहे च शिखरे, M2 3 °सदे प्रोच्चशिले (for ᵃ). K1 बहु (for प्रांशु) K2 Ñ3 V1 B1 3 D3 सकट, Ñ2 V3 D3 संकुले, Bom Poona eds G(ed) कण्टके (for संकटे) —(L. 703) D4 बहुश (for °भि) —(L 704) V1 D6 T1 G3 M1-3 [आ]दीप्यता (for दीप्यतां) M1 दीप्तम् (for क्षिप्रम्) —(L 706) N2 V3 न —N1 T3 om (hapl) line 706 —(L 706) D3 5 T2 G1-4 M1-3 न युक्त (for न शक्ता, V1 नियोक्तुं, V3 न शक्ता युक्ता) Ñ3 B1 3 D8 D6 न युक्ता पर्वतारोहे, D2 नियुक्ता, D1 पार्थिवे दुर्गे (for ᵃ) D1 न युक्ता, T4 बाहु (for पाद) D1 न युक्त (for नियोक्तुं) G3 नाचल, G2 नानग; —(L 707) Ñ1 • V3 न पाणि,

न नाम प्रतिनन्धेन नाप्यवस्कन्दकर्मणा ।
शक्य एष गिरिस्तात देवैरप्यभिमर्दितुम् ॥
दुर्गयुद्धक्रमः श्रेयान्रोधयुद्धेन पार्थिव ।
भक्तोदकेन्धनक्षीणाः पात्यन्ते गिरिसंश्रिताः ॥
वयं बहव इत्येवं नाप्येष निपुणो नयः ।
यादवौ नावमन्तव्यौ द्वावप्येतौ रणे स्थितौ ॥
अविज्ञातबलावेतौ श्रूयेते देवसंनिभौ ।
कर्मभिस्त्वमरौ विद्यो बालाग्विबलान्वितौ ॥
वाक्यमेतत्तु रुरुचे सर्वलानां महीक्षिताम् ।
यदुक्तं चेदिराजेन नृपाणां हितकाम्यया ॥

ततः काष्ठैस्तृणैर्वंशैः शुष्कशाखैश्च पादपैः ।
उपादीप्यत शैलेन्द्रः सूर्यपादैरिवाम्बुदः ॥
ददृशुस्ते सर्वतस्तूर्णं पावकं तत्र पार्थिवाः ।
यथादेशं यथाजातं शैलस्य रघुविक्रमाः ॥
स वायुदीपितो वह्निरुत्पपात समन्ततः ।
सधूमज्वालमालाभिर्भाभिः खमिव शोभयन् ॥
सोऽनलः पवनायस्तः काष्ठसंचयमूर्छितः ।
ददाह शैलं श्रीमन्तं गोमन्तं कान्तपादपम् ॥
स दह्यमानः शैलेन्द्रो मुमोच विपुलाः शिलाः ।
शतशः शतधा भूत्वा महोल्काकारदर्शनाः ॥

G_4 न च मां, M_{1-3} मानय (for न नाम) V_1 -रोधेन (for बन्धेन) —(L. 708) M_1 अशक्यो हि गिरिस्तावद् (for °) T_1 ₄ G(ed) [अ]व, G_2 ₃ M_3 त्रि, M_3 [अ]पि (for [अ]भि) —(L. 709) K_2 ₃ $\tilde{N}_3$ V_2 ₃ B_2 Dn D_3 D_5 ₆ T G M_4 दुर्गयुद्धे, B_3 द्वन्द्वयुद्धे (for दुर्गयुद्ध) $\tilde{N}_1$ D_5 श्रेयो (for श्रेयान्) K_4 $\tilde{N}_2$ B_1 D_1 ₄ दुर्गयुद्धे क्रम श्रेयो (for °) —(L. 710) $\tilde{N}_1$ -क्षीणे (for -क्षीणा) K_1 ₄ Dn T_1 ₃ ₄ भक्तोदकेन्धनैः क्षीणा, M_1 ₃ भक्तेन्धनोदकक्षीणा (for °) D_5 पत्यन्ते (for पा°) D_3 T_1 G_2 M_2 संश्रयाः, D_6 ₆ -सस्थिता (for संश्रिता) —(L. 711) K_2 बलिष्ठा (for बहव) M_1 ₃ बहूनां नो विशेषेण (M_2 °षे तु) (for °) — G(ed) om line 712 —(L. 712) T_3 यादवौ बाल- (for °) —(L. 713) T_1 G_2 ₃ अविज्ञेय- (for कृष्णौ द्वौ (for °) °ज्ञात) D_1 बलैर्नूनं, D_2 बलौ नूनं, T_4 बलौ चोभौ; K_1 ₃ ₄ V_2 B_3 D_{32} D_1 M_{1-3} बलोपेतौ (for बलावेतौ) $\tilde{N}_3$ V_1 T_1 -समतौ; D_{n2} ₂ ₄₋₆ T_2 G_1 ₄ ₅ M_4 -संमितौ; G_2 ₃ M_{1-3} गिरिदुर्गमुपाश्रितौ (for -सप्रभौ (for -संनिभौ) —(L. 714) N_1 -समन्वितौ (for -बलान्वितौ) — B_3 D_3 om line 714 — For line 714, M_1 ₃ subst.

75** कर्मभिस्त्वतुलैर्वीरावुभावपि बलोत्कटौ ।

— After line 714, K $\tilde{N}$ V B D T G M_4 G(ed) ins

76** दुष्कराणीह कर्माणि कृतवन्तौ यदूत्तमौ ॥
शुष्ककाष्ठैस्तृणैर्वेष्ट्य सर्वतः पर्वतोत्तमम् ।
अग्निना दीपयिष्यामो दह्येतां गतचेतनौ ॥
यदि चेन्निष्क्रमिष्येते दह्यमानाविताेऽन्तिके ।
समेत्य पातयिष्यामस्त्यक्ष्यतो जीवितं ततः ॥

— $\tilde{N}_1$ om lines 2-5 —(L. 2) K_2 ₃ V_1 B_1 D_1 G(ed) सर्वतः पर्वतो वयम् (K_3 °तोत्तम) (for °) —(L. 3) D_6 अग्निनोद्दीपयिष्यामो (for °) K [(L 1) M_4 सत्त्वाणि (for कर्माणि) D_1 T_2 G_1 दह्यता, D_5 ततस्तौ (for दह्येतां) —(L. 4) K_1 $\tilde{N}_3$ V_1 B D_5 D_7 ₃ ₆ तौ, D_2 [ए]तौ, T_1 G_2 ₃ [इ]मौ (for चेत्) D_2 यदि तौ निर्गमिष्येते, T_2 G_1 ₄ यदि चेन्निष्क्रमयेते (G_1 °मिष्यन्ते) (for °) V_1 B_3 D_6 ऽन्तिकम् (for °के) —(L. 5) T_1 G_2 ₃ योधयिष्यामस्तु T_2 G_1 घात° (for पात°) V_3 त्यज्येते, D_{n1} D_{s2} त्यक्ष्येते (for त्यक्ष्यतो)]

— Before line 715 G_2 ins वैशंपायन —(L. 715) D_{s2} महीक्षित (for °ताम्) —(L. 716) K $\tilde{N}_1$ ₂ V_1 ₃ B_3 ₃ D (except D_5) T_3 ₄ G -शंसिना, T_1 -शासिन, T_2 -शंसिनाम् (for -काम्यया) M_4 नृपाणां नयशासिनाम् (for °). — After line 716 M_1 ₃ ins an addl colophon, mentioning Khila, गोमन्तकयात्रा as adhy name and 100 as adhy no. Before line 717, M_1 ₃ ins वैशंपायन —(L. 717) D_4 वन्धैः (for वंशैः) $\tilde{N}_1$ तृणैः काष्ठैश्च विपुलैः (for °) —(L. 718) M_1 ₃ उपाचीयत शैलेन्द्र (for °) —(719) K_4 तीव्रं (for तूर्णं) $\tilde{N}_1$ सर्वं (for तत्र) $\tilde{N}_2$ पार्थिव तत्र पावकम् (for °) —(L. 721) M_{1-3} वासु (for वायु) T_1 विजितो (for दीपितो) T_2 G_1 ₄ स च संदीपितो वह्निर् T_3 ₄ स वाय्वुद्दीपितो वह्निर् (for °) —(L. 722) G_5 भासयन् (for शोभ) K_2 N_3 V_1 B D_5 D_6 भाभि° खं दीपयन्निव; D_3 ₄ तदा खमभिशोभयन्; T_1 G_2 ₃ भाभि° खमवभासयन् (for °) —(L. 723) B_3 गगनायस्त; D_3 पवनाधारः; G_2 ₃ M_4 °नोद्धूत (for °नायस्त) $M_{1,2}$ सोऽनलोऽनिलसंयुक्तः; M_3 °लो वायु- N_1 काष्ठसंचयनाश्रितम् (for °) —(L. संचय (for °) ... G_2 ... D_2 ... कृत्वा (for भूत्वा) T_3 महोल्कापातदर्शना (for °) —(L.

सचित्रभानुः शैलेन्द्रो भाभिर्भानुरिवाम्बुदम् ।
आलिम्पतीव विधिवत्समन्तादर्चिषां चयैः ॥
धातुभिः पच्यमानैश्च ज्वलद्भिश्चैव पादपैः ।
ररास श्वापदोद्भ्रान्तस्तुद्यमान इवाद्रिराट् ॥
प्रतत दह्यमानस्तु स शैलः कृष्णवर्त्मना ।
रीतीर्निर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतीः ॥
वह्निना चापि दीप्ताङ्गो गिरिर्नातिविराजते ।
धूमान्धकारिततनुर्मज्जमान इवाम्बुदः ॥
शिलानिष्पिष्टसघात कर्कशाङ्गारवर्षणः ।
गिरिर्भात्यनलोद्गारैरुल्कावृष्टिरिवाम्बुदः ॥
प्रपातप्रस्रवोत्क्षिप्तो धूपसवर्तितोदरः ।
स गिरिर्भस्मना यातो युगान्ताग्निहतोपमः ॥
विह्वलास्तस्य पार्श्वेभ्यः सर्पा दग्धार्धदेहिनः ।
श्वसन्त पृथुमूर्धानो निश्चेरुरसिवेक्षणाः ॥
रेसुश्चोद्वेजिताः सिंहाः शार्दूलाश्चानलाविलाः ।
मुमुचुः पादपाश्चैव दाहनिर्यासज जलम् ॥
वहत्यूर्ध्वगतिर्वातो भस्माङ्गाराभिपिङ्गलः ।
धूमच्छाया च गगने दर्शिताम्भोददर्शना ॥
त्यज्यमानो महासानुर्निहगैः श्वापदैरपि ।
गिरिर्वैकल्यमायाति प्रागल्भ्यात्कृष्णवर्त्मनः ॥
स मुमोच शिलाः शैठश्चलोदग्रशिलोच्चयः ।
वज्रेण पुरुहूतस्य यथा स्याद्दारितस्तथा ॥

727) D1 T4 सचित्रभानु शैलेन्द्रं, D6 (marg) T3 G1 4 M1 3 प्रज्वलन्स तु (M1 3 च) शैलेन्द्रो (for ᵃ) G1 बभौ (for भाभिर्) Ñ1 [अ]म्बुद, G4 [अ]म्बरे (for [अ]म्बुदम्) D1 भावृणोद्भानुमिवाम्बुद (hypermetric), D3 (marg) T1 3 G2, 3 5 M बभौ भानुरिवाम्बरे (for ᵇ) —(L. 728) K1 आलिम्पतेव विधिवत्, K2 विलिखस्तीवविभिना, T1 आलिङ्गत्रिव शैलेन्द्रं, G2 3 M1 3 लिहन्निव च शैलेन्द्र, G3 आलिलिप्यत शैलेन्द्र (for ᵃ) K Ñ2 3 B Dn Ds D1 2 4 6 अर्चिरुद्धत (K4 °ता), Ñ1 °मण्डलै°, D3 अविरोधत, T3 4 अर्चिरुत्थित (for °षां चयैः) —(L. 729) V2 पच्यमानस्, Ñ1 T3 M4 V3 सेव्यमानैश्च, D1 पाक्य° (for पच्य°) T1 G2 4 M1 3 ज्वलमानैश्च पादपै पावकै (for पादपैः) T1 G2 4 M1 3 (for ᵇ) —(L. 730) V3 रराज (for °स) K Ñ2 V1 2 B Dn Ds D1–4 6 T2 4 G1 4 M4 उद्भ्रान्तश्वापदो रौति (for ᵃ) B3 भुज्यमान, D4 नुद्य°, T1 G2 3 6 ताड्य° (for तुद्य°) Ñ2 द्विपम् (for [अ]द्रिराट्) M1 3 दह्यमानो धराधर (for ᵇ) —(L. 731) K1 4 D1 2 4 T1 G1 5 प्रपतन्, K2 Ñ3 V1 2 B1 3 Dn Ds D5 6 T4 प्रतप्तो, K3 प्रकट, Ñ2 V3 G4 प्रापतद्, D3 प्रपाताद्, T1 तत्र स (for प्रतत) G2 3 M1 3 सर्वत (for स शैल) —(L. 733) M4 परि- (for चापि) K2 V1 B Ds D6 वह्निना दीपिताङ्गो॰पि, Ñ1 °ना चातितसाङ्गो, T1 G3 M1–3 स वह्निनारुल्लिसाङ्गो, G1 वह्निनातितिलिप्साङ्गो (for ᵃ) K3 D5 गिरिराजो (for °र्भाति) —(L. 734) T2 3 G2 3 5 –वपुर् (for तनुर्) M1 3 मथ्यमान (for मज्ज°) — G4 om (hapl.) lines 735 736 —(L. 735) M3 शिष्टब्ध (for निष्पिष्ट) K1 4 V1 2 विम्र् (V1 3 °शि) ष्टोपलसघात, K3 विमिश्रोपल°, K2 Ñ2 3 V2 B D T2–4 G1 5 M4 विश्लिष्टोपल° (for ᵃ) D2 4 वर्षयन् (for वर्षण) V2 3 शर्कराङ्गारवर्षण (for ᵇ) —(L. 736) Ñ1 G2 3 भात्यग्निरनिलोद्गारैर्, M1 3 सोऽद्रि भाति चलाङ्गारैर् (for ᵃ) G2 M1–3 धृष्टयुल्काभिर् (for उल्कावृष्टिर्) —(L. 737) T1 G2 3 प्रपातप्रसवाक्षिप्तो, K2 4 Ñ3 V B D3 D6 M1–3 °तप्रस्रवाक्षिप्त (for ᵃ) T3 G1 धूमसवर्धितोदर, M1–3 धूमसंवेष्टितोदर (for ᵇ) —(L. 738) Ñ2 V3 भस्मसाद् (for °ता) K1 D7 2 M1–3 निभो महान् (for °हतो यथा, V3 समोपम, T1 G2 3 5 हतोपम) —(L. 739) M4 भोगिन (for देहिन) —(L. 740) T1 M1 3 समन्तात् (for श्वसन्त) Ñ3 V3 D5 T1 4 निश्चेरुरसितेक्षणा (for ᵇ) — After line 740, K Ñ2 3 V B D T G M1 G(ed) ins

77** उत्पत्योत्पत्य गगनात्पुन पेतुरवाङ्मुखा ।

[T1 4 G1 पुन पुनर्, G2 3 पुनश्चेरुर्, G5 विनिपेतुर (for पुन पेतुर्) T3 अधोमुखा (for अवाङ्मुखा)]

—(L. 741) K2 D2 (sup lin) G3 त्रेसुश्, D3 चेरुश् (for रेसुश्) D5 असुखोद्वेजिता सिंहा, T1 G1 त्रेसुश्च वेगिता सिंहा, T3 त्रेसु मोद्वेजिता सिंहा (for ᵃ) V3 G1 M1–3 [अ]नलार्दि (M3 °र्धि) ता (for °विला) —(L. 742) V3 M4 निर्याशैला (for चैव) G2 M1 3 देह (for दाह-) —(L. 743) K3 Ñ3 3 V2 B D3 सवज् (for °सज) (sup lin as above) 3 4 ववाव् (for वहति) V3 G2 3 D2 (sup lin) 3 वर्षण (for M1–3 वायुद् (for वातो) —(L. 744) M4 धूमच्छायाङ्कितवपुर् (for ᵃ) पिङ्गल) Ds स्तम्भिताम्भोददर्शना, T3 3 G3 दिवता°, M1–3 वदिगता° (for ᵇ) — T3 om lines 745-746 —(L. 745) M1 3 वह्यमानो (for त्यज्य°) D3 महासत्त्वैर् (for °सानुर्) G3 3 पादपैर् (for श्वापदैर्) —(L. 746) M1 3 गिरिर्विकलतां याति (for ᵃ) G2 प्राबल्यात् (for प्रागल्भ्यात्) —(L. 747) K4 शिलोदग्र, V3 फलोदग्र, T3 G2 3 M1–3 चलदग्ध (for चलोदग्र) D3 चलोदग्रा शिलोच्चया (for ᵇ) —(L. 748)

न नाम प्रतिबन्धेन नाप्यवस्कन्दकर्मणा ।
शक्य एष गिरिस्तात देवैरप्यभिमर्दितुम् ॥
दुर्गयुद्धक्रमः श्रेयान्रोधयुद्धेन पार्थिव ।
भक्तोदकेन्धनक्षीणा. पात्यन्ते गिरिसंश्रिताः ॥
वय बहव इत्येव नाप्येष निपुणो नयः ।
यादवौ नावमन्तव्यौ द्वावप्येतौ रणे स्थितौ ॥
अविज्ञातबलावेतौ श्रूयेते देवसंनिभौ ।
कर्मभिस्त्वमरौ विद्धो बालावतिबलान्वितौ ॥
वाक्यमेतत्तु रुरुचे सर्वलाना महीक्षिताम् ।
यदुक्तं चेदिराजेन नृपाणा हितकाम्यया ॥

ततः काष्ठैस्तृणैर्वंशैः शुष्कशाखैश्च पादपैः ।
उपादीप्यत शैलेन्द्रः सूर्यपादैरिवाम्बुदः ॥
ददुस्ते सर्वतस्तूर्णं पावक तत्र पार्थिवाः ।
यथादेश यथावात शैलस्य लघुविक्रमा ॥
स वायुदीपितो वह्निरुत्पपात समन्ततः ।
सधूमज्वालमालाभिर्भाभिः खमिव शोभयन् ॥
सोऽनल पवनायस्तः काष्ठसचयमूर्च्छितः ।
ददाह शैल श्रीमन्त गोमन्त कान्तपादपम् ॥
स दह्यमानः शैलेन्द्रो मुमोच विपुला· शिला ।
शतशः शतधा भूत्वा महोल्काकारदर्शना ॥

G4 न च मां, M1 s नानय (for न नाम) V1 -रोधेन (for बन्धेन) —(L. 708) M1 अशक्यो हि गिरिस्तावद् (for °) T1 4 G(ed) [अ]व, G2 3 M2 त्रि, M3 [अ]पि (for [अ]भि) —(L. 709) K2 3 Ñ3 V2 3 B2 Dn D3 D5 3 6 T G M4 दुर्गयुद्धे, B3 द्वद्वयुद्धे (for दुर्गयुद्ध) Ñ1 D2 श्रेयो (for श्रेयान्) K4 Ñ2 B1 D1 4 दुर्गयुद्धे क्रम श्रेयो (for °) —(L. 710) Ñ1 -क्षीणे (for -क्षीणा) K1 4 Dn T1 3 4 भक्तोदकेन्धनै क्षीणा, M1 3 भक्तेन्धनोदकक्षीणा (for °) D5 पत्यन्ते (for पा°) D3 T1 G3 M2 सश्रया, D4 6 -सस्थित्ता (for संश्रिता) —(L 711) K3 बलिष्ठा (for बहव) M1 3 बहुना नो विशेषेण (M2 °पे तु) (for °) — G(ed.) om line 712 —(L. 712) T3 यादवौ बाल° —(L 713) T1 G2 3 अविज्ञेय (for कृष्णौ द्वौ (for °) °ज्ञात) D1 बलैर्नून, D2 -बलौ नूनं; T4 बलौ घोभौ, K1 2 4 V2 B3 Ds2 D1 M1–3 बलोपेतौ (for बलावेतौ) Ñ3 V1 T1 समतौ, Dn3 3 4–6 T2 G1 4 5 M4 -संमितौ, G2 3 M1–3 गिरिदुर्गमुपाश्रितौ (for -सप्रभौ (for संनिभौ) —(L 714) N1 -समन्वितौ °) — B3 D3 om line 714 (for बलान्वितौ) — For line 714, M1 3 subst.

75** कर्मभिस्त्वतुलैर्वीरावुभावपि बलोत्कटौ ।

— After line 714 K Ñ V B D T G M4 G(ed) ins

76** दुष्कराणीह कर्माणि कृतवन्तौ यदूत्तमौ ॥
शुष्ककाष्ठैस्तृणैर्वेष्ट्य सर्वत पर्वतोत्तमम् ।
अग्निना दीपयिष्यामो दह्यतां गतचेतनौ ॥
यदि चेन्निष्क्रमिष्येते दह्यमानावितोऽन्तिके ।
समेत्य पातयिष्यामस्त्यक्ष्यतो जीवित तत ॥

— Ñ1 om lines 2 5 [(L 1) M4 सव णि (for कर्माणि) M1 3 V1 B1 D1 G(ed) सर्वत पर्वतो ध्रुवम् —(L. 2) K2 3 V1 B1 D1 G(ed) सर्वत पर्वतो ध्रुवम् (K3 °तोत्तमे) (for °) —(L 3) D3 अग्निनोदीपयिष्यामो (for °) K3 दह्यता, D1 T2 G1 दह्यतां, D5 ततस्तौ (for दह्येतां) —(L 4) K1 Ñ3 V1 B D3 D1 3 6 तौ, D5 [ए]तौ, T1 G2 3 [इ]मौ (for चेन्) D2 यदि तौ निर्गमिष्येते, T3 G1 4 यदि चेन्निष्क्रमत्येते (G1 °मिष्य°ते) (for °) V1 B3 D6 ऽन्तिकम् (for °के) —(L 5) T1 G2 3 योधयिष्यामह, T3 G1 घात° (for पात°) V3 त्यक्ष्येते, Dn1 Ds3 -यक्ष्येते (for त्यक्ष्यतो)]

— Before line 715 G3 ins वैशपायन —(L. 715) Ds3 महीक्षित (for °ताम्) —(L 716) K Ñ3 3 V1 3 B2 3 D (except D5) T3 4 G -शासिना, T1 -शंसिन, T2 -शंसिनाम् (for -काम्यया) M4 नृपाणा नयशंसिनाम् (for °). — After line 716 M1 3 ins an addl colophon, mentioning Khila, गोमन्तकयात्रा as adhy name and 100 as adhy no Before line 717, M1 3 ins वैशपायन —(L. 717) D4 बन्धै (for वंशै) Ñ1 तृणै काष्ठैश्च विपुलै (for °) —(L. 718) M1 3 उपाचीयत शैलेन्द्र (for °) —(719) K4 तीव्र (for तूर्णं) Ñ1 सर्व (for तत्र) Ñ2 पार्थिव तत्र पावकम् (for °) —(L. 721) M1–3 वायु (for वायु°) T1 विजिनो (for दीपितो) T2 G1 3 स च संदीपितो वह्निर्, T3 4 स वाय्वुद्दीपितो वह्निर (for °) —(L 722) G3 भासयन् (for शोभ°) K3 N3 V1 B D3 D6 भाभि खं दीपयन्निव, D3 4 तदा खमभिशोभयन्; T1 G2 3 भाभि खमवभासयन् (for °) —(L. 723) B3 गगनायस्त, D3 पवनाधार, G2 3 M4 °नोद्धत (for °नायस्त) M1, 3 सोऽनलोऽनिलसंयुक्त; M3 °लो वायु° संयुक्त (for °) Ñ1 काष्ठसचयनान्वितम् (for °) —(L. 724) M1–3 उत्तुङ्गं (for श्रीमन्तं) and श्रीमन्तं (for गोमन्तं) —(L. 725) M3 ददाह (for मुमोच) K4 बहुला, T1 G3 विविधा (for विपुला) —(L. 726) T2 G2 3 4 ता शिला (for शतश) M1, 3 च ततो; M3 च तथा (for शतधा) D2 कृत्वा (for भूत्वा) T3 महोल्कापातदर्शना (for °) —(L.

सचित्रभानुः शैलेन्द्रो भाभिर्भानुरिवाम्बुदम् ।
आलिम्पतीव विधिवत्समन्तादर्चिषां चयैः ॥
धातुभिः पच्यमानैश्च ज्वलद्भिश्चैव पादपैः ।
ररास श्वापदोद्भ्रान्तस्तुद्यमान इवाद्रिराट् ॥
प्रततं दह्यमानस्तु स शैलः कृष्णवर्त्मना ।
रीतीर्निर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतीः ॥
वह्निना चापि दीप्ताङ्गो गिरिर्नातिविराजते ।
धूमान्धकारिततनुर्मज्जमान इवाम्बुदः ॥
शिलानिष्पिष्टसघात कर्कशाङ्गारवर्षणः ।
गिरिर्भात्यनलोद्गारैरुल्कावृष्टिरिवाम्बुदः ॥
प्रपातप्रस्रवोत्क्षिप्तो धूमसंवर्तितोदरः ।
स गिरिर्भस्मता यातो युगान्ताग्निहतोपमः ॥
विह्वलास्तस्य पार्श्वेभ्यः सर्पा दग्धार्धदेहिनः ।
श्वसन्त पृथुमूर्धानो निश्चेरुरसितेक्षणाः ॥
रेसुश्चोद्वेजिताः सिंहाः शार्दूलाश्चानलाविलाः ।
मुमुचुः पादपाश्चैव दाहनिर्यासज जलम् ॥
वहत्यूर्ध्वगतिर्वातो भस्माङ्गाराभिपिङ्गलः ।
धूमच्छाया च गगने दर्शिताम्भोददर्शना ॥
त्यज्यमानो महासानुर्विहगैः श्वापदैरपि ।
गिरिर्वैकल्यमायाति प्रागल्भ्यात्कृष्णवर्त्मनः ॥
स मुमोच शिला. शैलश्चलोद्यप्रशिलोच्चयः ।
वज्रेण पुरुहूतस्य यथा स्याद्दारितस्तथा ॥

727) D_4 T_4 सचित्रभानु शैलेन्द्रे, D_5 (marg) T_2 $G_{1\ 4}$ $M_{1\ 3}$ प्रज्वलन्स तु ($M_{1\ 3}$ च) शैलेन्द्रो (for ª) G_1 बभौ (for भाभिर्) $\tilde{N}_1$ [अ]म्बुद , G_4 [अ]म्बरे (for [अ]म्बुदम्) D_1 आवृणोद्धातुमिवाम्बुद (hypermetric), D_5 (marg) $T_{1\ 2}$ $G_{2,3\ 5}$ M बभौ भानुरिवाम्बरे (for ᵇ) —(L 728) K_1 आलिम्पत्येव विधिवत्, K_2 विलिखस्तीमविधिना, T_1 आलिङ्गन्निव शैलेन्द्र, $G_{2\ 3}$ $M_{1\ 3}$ लिहन्निव च शैलेन्द्र, G_4 आश्लिष्यत शैलेन्द्र (for ª) K $\tilde{N}_{2\ 3}$ B Dn Ds $D_{1\ 3\ 4\ 6}$ अर्चिरुद्वत (K_4 °ता), $\tilde{N}_1$ °मण्डलै, D_3 अविरोधत, $T_{3\ 4}$ अर्चिरुचित (for °षां चयैः) —(L 729) V_1 पच्यमानश्च, V_3 सेव्यमानैश्च, D_1 पाच्य° (for पच्य°) $\tilde{N}_1$ T_2 M_4 पावकै (for पादपै) T_1 G_{2-4} $M_{1\ 3}$ ज्वलमानैश्च पादपै (for ᵇ) —(L 730) V_3 रराज (for °स) K $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 3}$ B Dn Ds $D_{1-4\ 6}$ $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3}$ M_4 उद्भ्रान्तश्वापदो रौति (for ª) B_3 भुज्यमान, D_4 तुद्य°, T_1 $G_{2\ 3\ 5}$ ताड्य° (for तुद्य°) $\tilde{N}_1$ द्विपम् (for [अ]द्रिराट्) $M_{1\ 3}$ दह्यमानो धराधर (for ᵇ) —(L 731) $K_{1\ 4}$ $D_{1\ 2\ 4}$ T_1 $G_{1\ 3}$ प्रततो, K_3 प्रपतन्, K_2 $\tilde{N}_3$ $V_{1\ 2}$ $B_{1\ 2}$ Dn Ds $D_{5\ 6}$ T_4 प्रततो, K_3 प्रकट, $\tilde{N}_2$ V_3 G_4 प्रापतद्, D_3 प्रपातात्, T_1 तत्र त (for प्रतत) $G_{2\ 3}$ $M_{1\ 3}$ सर्वत (for स शैल°) —(L 733) M_4 परि- (for चापि) K_3 V_1 B D_3 D_6 वह्निना दीपिताङ्गो-पि, $\tilde{N}_1$ °ना चातितप्ताङ्गो, T_1 G_3 $M_{1\ 3}$ स वह्निनावलिप्ताङ्गो, G_2 वह्निनातिनिलिप्ताङ्गो (for ª) K_2 D_5 गिरिराजो (for °र्भाति) —(L 734) $T_{1\ 2}$ $G_{2\ 3\ 5}$ वपुर् (for तनुर्) M_{1-3} मध्यमान (for मज्ज°) — G_4 om (hapl) lines 735-736 —(L 735) M_3 विदग्ध (for निष्पिष्ट) $K_{1\ 4}$ $V_{1\ 3}$ विस($V_{1\ 2}$ °शि)ष्टोपलसघात, K_3 विनिश्चेोपल°, K_2 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_2 B D T_{2-4} $G_{1\ 5}$ M_4 विश्लिष्टोपल° (for ª) $D_{3\ 4}$ वर्षवान् (for वर्षण) $V_{1\ 2}$ शर्कराङ्गारवर्षण (for ᵇ) —(L 736) $\tilde{N}_1$ $G_{2\ 3}$ भात्यग्निरनिलोद्गारैर्; $M_{1\ 3}$ सोऽद्रिर्भाति चलाङ्गारैर् (for ª) G_2 M_{1-3} वृष्ट्युल्काभिर् (for उल्कावृष्टिर्) —(L 737) T_1 $G_{2\ 3}$ प्रपातप्रस्रवाक्षिप्तो, $K_{2\ 4}$ $\tilde{N}_3$ V B D_3 D_6 $M_{1\ 3}$ °तप्रस्रवाक्षिप्त (for ª) M_{1-3} धूमसंवेष्टितोदर (for ᵇ) T_2 G_1 धूमसंवर्धितोदर —(L 738) $\tilde{N}_2$ V_3 भस्मसाद् (for °ता) K_1 $D_{2\ 3}$ $M_{1\ 3}$ —हतो यथा, V_3 समोपम, T_1 $G_{2\ 3\ 5}$ निभो महान् (for -हतोपम) —(L 739) M_4 भोगिन (for देहिन) —(L 740) T_1 M_{1-3} समन्तात् (for श्वसन्त) $\tilde{N}_2$ V_3 D_5 $T_{3\ 4}$ निश्चेरुरसितेक्षणा (for ᵇ) — After line 740, K $\tilde{N}_{2\ 3}$ V B D T G M_4 G(ed) ins

77** उत्पत्योत्पत्य गगनात्पुन पेतुरवाङ्मुखाः ।

[$T_{1\ 4}$ G_4 पुन पुनर्, $G_{2\ 3}$ पुनश्चेरुर्, G_5 विनिपेतुर (for पुन पेतुर्) T_3 अधोमुखा (for अवाङ्मुखा)]

—(L 741) K_2 D_2 (sup lin) G_2 त्रेसुर्, D_3 चेरुश (for रेसुश्) D_5 असुश्चोद्वेजिता सिंहा T_1 G_3 त्रेसुश्च वेगिता सिंहा, T_3 नेसु प्रोद्वेजिता सिंहा (for ª) V_2 G_4 M_{1-3} [अ]नलार्दि(M_3 °श्रि)ता (for °विला) —(L 742) V_3 शैला (for चैव) G_2 $M_{1\ 3}$ देह (for दाह) M_4 निर्यासज् (for °सज) —(L 743) K_2 $\tilde{N}_{2\ 3}$ V_1 B D_3 (sup lin as above) $_{3\ 4}$ ववाय् (for वहति) V_2 $G_{2\ 3}$ M_{1-3} वायुर (for वातो) D_2 (sup lin) $_3$ गर्पेण (for पिङ्गल) —(L 744) M_4 धूमच्छायाङ्कितनुर (for ª), D_3 स्तम्भिताम्भोददर्शना, $T_{1\ 3}$ G_2 वितता°, $M_{1\ 3}$ दर्शिता° (for ᵇ) — T_4 om lines 745-746 —(L 745) $M_{1\ 3}$ दह्यमानो (for त्यज्य°) D_2 महामस्यैर् (for °सानुर्) $G_{2\ 3}$ पादपैर् (for श्वापदैर्) —(L 746) $M_{1\ 3}$ गिरिर्विकलतां याति (for ª) G_2 प्राबल्यात् (for प्रागल्भ्यात्) —(L 747) K_4 शिलोदम, V_3 फलोद्गम, T_3 $G_{2\ 3}$ M_{1-3} चलद्दाप- (for चलोदम) D_2 चलोदमा शिलोघया (for ᵇ) —(L 748)

न नाम प्रतिनन्धेन नाप्ययस्कन्दकर्मणा ।
शक्य एष गिरिस्तात देवैरप्यभिमर्दितुम् ॥
दुर्गयुद्धक्रमः श्रेयान्रोधयुद्धेन पार्थिव ।
भक्तोदकेन्धनक्षीणाः पात्यन्ते गिरिसंश्रिताः ॥
वयं बहव इत्येवं नाप्येष निपुणो नयः ।
यादवौ नानमन्तव्यौ द्वावप्येतौ रणे स्थितौ ॥
अविज्ञातबलावेतौ श्रूयेते देवसंनिभौ ।
कर्मभिस्त्वमरौ विद्धो बालावतिबलान्वितौ ॥
वाक्यमेतत्तु रुरुचे सबलानां महीक्षिताम् ।
यदुक्तं चेदिराजेन नृपाणां हितकाम्यया ॥

ततः काष्ठैस्तृणैर्बद्धैः शुष्कशाखैश्च पादपैः ।
उपादीप्यत शैलेन्द्रः सूर्यपादैरिवाम्बुदः ॥
ददुस्ते सर्वतस्तूर्णं पावकं तत्र पार्थिवाः ।
यथादेशं यथावातं शैलस्य रघुविक्रमाः ॥
स वायुदीपितो वह्निरुत्पपात समन्ततः ।
सधूमज्वालमालाभिर्भाभिः खमिव शोभयन् ॥
सोऽनलः पवनायस्तः काष्ठसंचयमूलवान् ।
ददाह शैलं श्रीमन्तं गोमन्तं कान्तपादपम् ॥
स दह्यमानः शैलेन्द्रो मुमोच विपुलाः शिलाः ।
शतशः शतधा भूत्वा महोल्काकारदर्शनाः ॥

G3 न च मां, M1-3 नानय (for न नाम) V1 -रोधेन (for -बन्धेन) —(L. 708) M4 अशक्यो हि गिरिस्तावद् (for °) T1-4 G(ed) [अ]व, G3 M2 वि ; M3 [अ]पि (for [अ]भि) —(L. 709) K2 Ñ3 V2 B2 Dn Ds D5 6 T G M4 दुर्गयुद्धे, B3 द्वन्द्वयुद्धे (for दुर्गयुद्ध) Ñ1 D6 श्रेयो (for श्रेयान्) K4 N3 B1 D1 4 दुर्गयुद्धे क्रम श्रेयो (for °) —(L. 710) Ñ1 -क्षीणे (for -क्षीणा) K1 4 Dn T1 3 4 भक्तोदकेन्धनै क्षीणा, M1 3 भक्तेन्धनोदकक्षीणा (for °) D3 पत्यन्ते (for पा°) D3 T1 G2 M2 संश्रया, D5 6 -सास्थिता (for -सश्रिता) —(L. 711) K2 बलिष्ठा (for बहव) M1 3 बहूना नो विशेषेण (M3 °पे तु) (for °) — G(ed) om line 712 —(L. 712) T3 यादवौ बाल° —(L. 713) T1 G2 3 अविज्ञाय (for °ज्ञात) D1 बलैर्नूनं, D2 बलौ नूनं ; T4 बली चोभौ, K1 2 4 V2 B3 Ds2 D2 M1-3 बलोपेतौ (for बलान्वितौ) Dn2 3 4-6 T2 G1 4 5 M4 संमितौ, Ñ3 V1 T1 समतौ, G3 5 M1-3 गिरिदुर्गमुपाश्रितौ (for -सप्रभौ (for संनिभौ) °) — B3 D3 om line 714 —(L. 714) N1 -समन्वितौ (for -बलान्वितौ) — For line 714 M1 3 subst.

75** कर्मभिस्तनुलैर्वीरावुभावपि बलोत्कटौ ।

— After line 714 K Ñ V B D T G M4 G(ed) ins

76** दुष्कराणीह कर्माणि कृतवन्तौ यदूत्तमौ ॥
शुष्ककाष्ठैस्तृणैर्वेष्ट्य सर्वत पर्वतोत्तमम् ।
अग्निना दीपयिष्यामो दह्येता गतचेतनौ ॥
यदि चेन्निष्क्रमिष्येते दह्यमानावितोऽन्तिके ।
समेत्य पातयिष्यामस्त्वक्ष्यतो जीवितं तत ॥ [5]

[(L 1) M4 सवाणि (for कर्माणि) — Ñ1 om lines 2-5 —(L. 2) K2 3 V1 B1 D1 G(ed) सर्वत पर्वतो ह्ययम् (K3 °तोत्तम°) (for °) —(L. 3) D5 अग्निनोद्दीपयिष्यामो (for °) K2 दह्यता, D1 T2 G1 दह्यता, D2 ततस्तौ (for दह्येतां) —(L 4) K1 Ñ3 V1 B Ds D1 5 6 तौ, D2 [इ]तौ, T1 G2 3 [इ]मौ (for चेन्) D5 यदि तौ निर्गमिष्येते, T3 G1 4 यदि चेन्निष्क्रमयेते (G1 °मिष्यन्ते) (for °) V1 B3 D6 ऽन्तिकम् (for °के) —(L 5) T1 G3 5 योधयिष्यामस्, T2 G1 घात° (for पात°) V3 त्यज्येते, Dn1 Ds2 त्यक्ष्येते (for त्यक्ष्यतो)]

— Before line 715 G3 ins वैशंपायन —(L. 715) Ds2 महीक्षित (for °ताम्) —(L. 716) K Ñ2 3 V1 2 B3 3 D (except D5) T3 4 G -शालिना ; T1 -शालिन, T2 -शंसिनाम् (for -काम्यया) M4 नृपाणां नयशालिनाम् (for °). — After line 716 M1 3 ins an addl colophon, mentioning Khila, गोमन्तकयात्रा as adhy name and 100 as adhy no Before line 717 M1 3 ins वैशंपायन —(L 717) D4 बन्धैः (for बद्धैः) Ñ1 तृणैः काष्ठैश्च विपुलैः (for °) —(L. 718) M1 3 उपाचीयत शैलेन्द्र (for °) —(719) K4 तीव्रं (for तूर्णं) N1 सर्वे (for तत्र) Ñ3 पार्थिव तत्र पावकम् (for °) —(L 721) M1 3 वायु (for वायु) T1 विजितो (for -दीपितो) T2 G1 3 स च संदीपितो वह्निर्, T3 4 स वाय्वुद्दीपितो वह्निर् (for °) —(L 722) G5 भासयन् (for शोभ°) K2 N2 V1 B Ds D6 भाभि खं दीपयन्निव, D5 4 तदा खमभिशोभयन् ; T1 G3 5 भाभि खमवभासयन् (for °) —(L. 723) G3 5 M4 °नोद्धत (for B3 गगनायस्त ; D2 पवनाधार °नायस्त) M1 3 सोऽनलोऽनिलसंयुक्त ; M3 °लो वायुसंयुक्त (for °) Ñ1 काष्ठसंचयनादितम् (for °) —(L. 724) M1 3 उत्तुङ्ग (for श्रीमन्तं) and श्रीमन्तं (for गोमन्तं). —(L. 725) M3 ददाह (for मुमोच) K2 बहुला, T1 G3 5 विविधा (for विपुला) —(L. 726) T1 G2 3 5 ता शिला (for शतश) M1 3 च ततो ; M2 च तथा (for शतधा) D2 कृत्वा (for भूत्वा) T3 महोल्कासमदर्शना (for °) —(L.

सचित्रभानुः शैलेन्द्रो भाभिर्भानुरिवाम्बुदम् ।
आलिम्पतीव विधिवत्समन्तादर्चिषां चयैः ॥
धातुभिः पच्यमानैश्च ज्वलद्भिश्चैव पादपैः ।
ररास श्वापदोद्भ्रान्तस्तुद्यमान इवाद्रिराट् ॥
प्रततं दह्यमानस्तु स शैलः कृष्णवर्त्मना ।
रीतीर्निर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतीः ॥
वह्निना चापि दीप्ताङ्गो गिरिर्नातिविराजते ।
धूमान्धकारिततनुर्मज्जमान इवाम्बुदः ॥
शिलानिष्पिष्टसघात कर्कशाङ्गारवर्षणः ।
गिरिर्भात्यनलोद्गारैरुल्कावृष्टिरिवाम्बुदः ॥
प्रपातप्रस्रवोत्क्षिप्तो धूपसवर्तितोदरः ।
स गिरिर्भस्मता यातो युगान्ताग्निहतोपमः ॥
विह्वलास्तस्य पार्श्वेभ्यः सर्पा दग्धार्धदेहिनः ।
श्वसन्त पृथुमूर्धानो निश्चेरुराशिवेक्षणाः ॥
रेसुश्चोद्वेजिताः सिंहाः शार्दूलाश्चानलाविलाः ।
मुमुचुः पादपाश्चैव दाहनिर्यासजं जलम् ॥
वहत्यूर्ध्वगतिर्वातो भस्माङ्गाराग्निपिङ्गलः ।
धूमच्छाया च गगने दर्शिताम्भोददर्शना ॥
त्यज्यमानो महासानुर्विहगैः श्वापदैरपि ।
गिरिर्वैकल्यमायाति प्रागल्भ्यात्कृष्णवर्त्मनः ॥
स मुमोच शिलाः शैलश्चलोदग्रशिलोच्चयः ।
वज्रेण पुरुहूतस्य यथा स्याद्दारितस्तथा ॥

727) D1 T4 सचित्रभानु शैलेन्द्रं, D5 (marg) T3 G1 4 M1 3 प्रज्वलन्स तु (M1 3 च) शैलेन्द्रो (for a) G1 बभौ (for भाभिर्) Ñ1 [अ]म्बुद', G4 [अ]म्बरे (for [अ]म्बुदम्) D1 भानुणोद्भानुमिवाम्बुद (hypermetric), D5 (marg) T1 2 G2, 3 5 M बभौ भानुरिवाम्बरे (for b) —(L. 728) K1 आलिम्पतीव विधिवत्, K2 विलिप्तस्तीनविधिना, T1 आलिङ्क्षिव शैलेन्द्रं, G2 5 M1 3 लिहन्निव च शैलेन्द्र, G4 आलिप्ति प्यत शैलेन्द्र (for a) K Ñ2 3 B Dn D5 D1 2 4-6 अर्चिरुद्धत (K4 °ता), Ñ1 °मण्डलै, D3 भविरोधत, T3 4 अर्चिरस्थित (for °षां चयैः) —(L. 729) V1 पच्यमानश्च, V2 सेव्यमानैश्च, D1 पाच्य° (for पच्य°) Ñ1 T3 M4 पावकै (for पादपै) T1 G2-4 M1-3 ज्वलमानैश्च पादपै (for b) —(L. 730) V3 रराज (for °स) K Ñ3 V1 2 B Dn D5 D1-4 6 T2-4 G1 4 M1 उद्भ्रान्तश्वापदो गैरि (for a) B3 सुज्यमान, D1 तुद्य°, T1 G2 3 5 ताड्य° (for तुद्य°) Ñ1 द्विपम् (for [अ]द्रिराट्) M1-3 दह्यमानो धराधर (for b). —(L. 731) K1 4 D2 3 4 T1 G1 4 प्रपतन्, K3 Ñ3 V1 2 D1 2 Dn D5 D5 6 T4 प्रतसो, K3 प्रकट, Ñ2 V2 G1 प्रापतद्, D3 प्रपाताद्, T1 तत्र तं (for प्रतत) G1 3 M1 3 सर्वत (for स शैल°) —(L. 733) M1 परि° (for चापि) K2 V1 B D3 D8 वह्निना दीपिताङ्गोऽपि, Ñ1 °ना घातितसाङ्गो, T1 G3 M1-3 स वह्निनावलिप्ताङ्गो, G1 वह्निनानिनिलिप्ताङ्गो (for a) K2 D5 गिरिराजो (for °र्नाति) —(L. 734) T1 3 G2 3 5 °वपुर् (for तनुर्) M1-3 सह्यमान (for मज्ज°) — G4 om (hapl.) lines 735-736 —(L. 735) M3 विदग्ध (for निष्पिष्ट) K1, 4 V1 3 विस्र (V1 2 °शि)ष्टोपलसघात, K3 विमिश्रोपल°, K2 Ñ2 3 V2 B D T1-4 G1 5 M1 विश्लिष्टोपल° (for a) D3 4 °वर्षवान् (for वर्षण) V2 3 दारुणाङ्गारवर्षण (for b) —(L. 736) Ñ1 G2 3 भात्यभिरनिलोद्गारैर्, M1 3 सोऽद्रि भाति चलाङ्गारैर् (for a) G2 M1-3 वृष्टयुल्काभिर् (for उल्कावृष्टिर्) —(L. 737) T1 G2 3 प्रपातप्रसवाक्षिप्तो, M1-3 °तप्रस्रवाक्षिप्त (for a). K2 4 Ñ3 V B D3 D5 T3 G1 धूमसंवर्धितोदर, M1-3 धूमसंवेष्टितोदर (for b). —(L. 738) Ñ2 V3 भस्मसाद् (for °ता) K1 D2 3 M1-3 °हतो यथा, V3 समोपम, T1 G2 3 5 निभो महान् (for °हतोपम) —(L. 739) M3 भोगिन (for देहिन) —(L. 740) T1 M1-3 समन्तात् (for श्वसन्त) Ñ2 V2 D5 T1 4 निश्चेरुराशिसेक्षणा (for b) — After line 740, K Ñ2 3 V B D T G M4 G(ed) ins

77** उत्पत्योत्पत्य गगनात्पुन पेतुरवाङ्मुखा ।

[T1 4 G4 पुन पुनर्, G2 3 पुनश्चेलर्, G5 विनिपेतुर (for पुन पेतुर्) T3 अधोमुखा (for अवाङ्मुखा)]

—(L. 741) K2 D2 (sup lin) G3 नेमुर्, D5 चेरुर् (for रेसुर्) D3 असुश्चोद्वेजिता सिंहा, T1 G3 नेमुश्च वेगिता सिंहा, T3 नेमु प्रोद्वेजिता सिंहा (for a) V3 G1 M1-3 [अ]नलार्दि (M3 °र्धि)ता (for °विला) —(L. 742) V3 शैला (for चैव) G2 M1-3 देह° (for दाह°) M4 निर्यासज् (for °सज) —(L. 743) K2 Ñ2 3 V1 B D2 (sup lin as above) 3 4 ववाव् (for वहति) V2 G2 3 वर्षण (for वातो) D2 (sup lin) 3 वायुर् (for वातो) —(L. 744) M3 धूमच्छायाङ्कितततनुर् (for a). D5 स्वभिताम्भोददर्शना, T1 3 G2 विनता°, M1-3 दलिता (for b) — T3 om lines 745-746 —(L. 745) M1 3 दह्यमानो (for त्यज्य°) D2 महास्वरैर् (for °सानुर्) G2 3 पादपैर् (for श्वापदैर्) —(L. 746) M1 3 गिरिर्विकलतां याति (for a) G2 प्राबल्यात् (for प्रागल्भ्यात्). —(L. 747) K4 शिलोदग्र, V3 फलोदग्र, T3 G2 3 M1-3 चलदग्र° (for चलोदग्र) D3 बलोदग्रा शिलोच्चया (for b) —(L. 748)

न नाम प्रतिबन्धेन नाप्ययस्कन्दकर्मणा ।
शक्य एष गिरिस्तात देवैरप्यभिमर्दितुम् ॥
दुर्गयुद्धक्रमः श्रेयान्रोधयुद्धेन पार्थिव ।
भक्तोदकेन्धनक्षीणाः पात्यन्ते गिरिसंश्रिताः ॥
वयं बह्व इत्येवं नाप्येष निपुणो नयः ।
यादवौ नावमन्तव्यौ द्वावप्येतौ रणे स्थितौ ॥
अविज्ञातबलावेतौ श्रूयेते देवसंनिभौ ।
कर्मभिस्त्वमरौ विद्धो बालावतिबलान्वितौ ॥
वाक्यमेतत्तु रुरुचे सर्वलाना महीक्षिताम् ।
यदुक्तं चेदिराजेन नृपाणा हितकाम्यया ॥

ततः काष्ठैस्तृणैर्वंशैः शुष्कशाखैश्च पादपैः ।
उपादीप्यत शैलेन्द्रः सूर्यपादैरिवाम्बुदः ॥
ददुस्ते सर्वतस्तूर्णं पावकं तत्र पार्थिवाः ।
यथादेशं यथावातं शैलस्य लघुविक्रमाः ॥
स वायुदीपितो वह्निरुत्पपात समन्ततः ।
सधूमज्वालमालाभिर्भाभिः खमिव शोभयन् ॥
सोऽनलः पवनायस्तः काष्ठसचयमूलजान् ।
ददाह शैलं श्रीमन्तं गोमन्तं कान्तपादपम् ॥
स दह्यमानः शैलेन्द्रो मुमोच विपुलाः शिलाः ।
शतशः शतधा भूत्वा महोल्काकारदर्शनाः ॥

G3 न च मां, M1-3 मानय (for न नाम) V1 -रोधेन (for बन्धेन) —(L 708) M2 अशक्यो हि गिरिस्तावद् (for °) T1 4 G(ed) [अ]व, G3 3 M2 वि, M3 [अ]पि (for [अ]भि) —(L. 709) K2 3 Ñ3 V1 3 B2 Dn D3 D2 3 6 T G M4 दुर्गयुद्धे, B3 द्वद्वयुद्धे (for दुर्गयुद्ध) Ñ1 D3 श्रेयो (for श्रेयान्) K4 Ñ2 B1 D1 4 दुर्गयुद्धे क्रम श्रेयो (for °) —(L. 710) Ñ1 -क्षीणे (for -क्षीणा) K1 4 Dn T1 3 4 भक्तोदकेन्धनै क्षीणा°, M1 3 भक्तेन्धनोदकक्षीणा (for °) D5 पत्यन्ते (for पा°) D3 T1 G3 M3 सश्रया, D5 6 -सस्थिता (for -सश्रिता) —(L 711) K3 बलिष्ठा (for बह्व) M1 3 बहूना नो विशेषेण (M2 °षे तु) (for °). — G(ed) om line 712 —(L. 712) T3 यादवौ बाल —(L 713) T1 G2 3 अविज्ञेय (for कृष्णौ द्वौ (for °) —(L 713) ... °ज्ञात) D1 बलैर्नून, D2 -बलौ नूनं, T4 -बलौ चोभौ, K1 3 4 V2 B3 Ds3 D3 M1-3 बलोपेतौ (for बलावेतौ) Ñ3 V1 T1 -संमतौ, Dn3 3 4-6 T2 G1 4 5 M4 -संमितौ, G2 3 M1-3 गिरिदुर्गमुपाश्रितौ (for -सप्रभौ (for -संनिभौ) —B3 D3 om line 714 —(L 714) N1 -समन्वितौ (for बलान्वितौ) — For line 714, M1 3 subst.

75** कर्मभिस्त्वतुलैर्वीरावुभावपि बलोत्कटौ ।

— After line 714, K Ñ V B D T G M4 G(ed) ins

76** दुष्कराणीह कर्माणि कृतवन्तौ यदूत्तमौ ॥
शुष्ककाष्ठैस्तृणैर्वेष्ट्य सर्वत पर्वतोत्तमम् ।
अग्निना दीपयिष्यामो दह्येता गतचेतनौ ॥
यदि चेन्निष्क्रमिष्येते दह्यमानावितोऽन्तिके ।
समेत्य पातयिष्यामस्त्यक्ष्यतो जीवित तत ॥ [5]

— Ñ1 om lines [(L 1) M4 सर्वाणि (for कर्माणि) — Ñ1 om lines 2–5 —(L. 2) K3 3 V1 B1 D1 G(ed) सर्वत पर्वतो ह्ययम् —(L 3) D3 अग्निनोद्दीपयिष्यामो (K3 °तोत्तम°) (for °) K2 दह्यता, D1 T3 G1 दह्यता, D5 ततस्तौ (for दह्येतां) —(L. 4) K1 Ñ3 V1 B D3 D1 5 6 तौ, D3 [प]तौ; T1 G3 3 [इ]मौ (for चेन्) D3 यदि तौ निर्गमिष्येते; T2 G1 4 यदि चेन्निष्क्रमस्येते (G1 °मिष्यन्ते) (for °) V1 B3 D6 ऽन्तिकम् (for °के) —(L 5) T1 G3 3 योधयिष्यामस्, T2 G1 घात° (for पात°) V3 त्यज्येते, Dn1 Ds3 त्यक्ष्येते (for त्यक्ष्यतो)]

— Before line 715 G2 ins वैशंपायन —(L 715) Ds3 महीक्षित (for °ताम्) —(L. 716) K Ñ2 3 V1 3 B3 3 D (except D5) T2 4 G -शासिना, T1 -शासिन; T3 -शंसिनाम् (for -काम्यया) M4 नृपाणा नयशंसिनाम् (for °). — After line 716 M1 3 ins an addl colophon, mentioning Khila, गोमन्तकयात्रा as adhy name and 100 as adhy no Before line 717, M2 3 ins वैशंपायन —(L. 717) D4 बन्धै (for वंशै) Ñ1 तृणै काष्ठैश्च विपुलै (for °) —(L. 718) M1 3 उपाचीयत शैलेन्द्र (for °) —(719) K4 तीव्रं (for तूर्णं) Ñ1 सर्वे (for तत्र) Ñ2 पार्थिव तत्र पावकम् (for °) —(L. 721) M1-3 धातु (for वायु) T1 विजितो (for दीपितो) T3 G3 3 स च संदीपितो वह्निर्; T2 4 स धात्युद्दीपितो वह्निर् (for °) —(L 722) G5 भासयन् (for शोभ°) K3 Ñ3 V1 B D3 D6 भाभि खं दीपयन्निव, D3-4 तदा खमभिशोभयन्; T1 G2 3 भाभि खमवभासयन् (for °) —(L. 723) B3 गगनायस्त, D3 पवनाधार; G2 3 M4 °नोद्धत (for °नायस्त) M1 3 सोऽनलोऽनिलसंयुक्त; M3 °लो वायु संयुक्त (for °) Ñ1 काष्ठमचयनाश्रितम् (for °) —(L. 724) M1-3 उत्तुङ्ग (for श्रीमन्तं) and श्रीमन्ते (for गोमन्तं). —(L. 725) M3 ददाह (for मुमोच) K4 बहुला, T1 G3 —(L. 726) T1 G2 3 3 ता शिला विविधा (for विपुला) D3 (for शतश) M1 3 च ततो, M1 च तथा (for शतधा) D3 कृत्वा (for भूत्वा) T3 महोल्कापातदर्शना (for °)

सचित्रभानुः शैलेन्द्रो भाभिर्भानुरिवाम्बुदम् ।
आलिम्पतीव विधिवत्समन्तादर्चिषां चये. ॥
धातुभिः पच्यमानैश्च ज्वलद्भिश्चैव पादपैः ।
ररास श्वापदोद्भ्रान्तस्तुद्यमान इवाद्रिराट् ॥
प्रततं दह्यमानस्तु स शैलः कृष्णवर्त्मना ।
रीतीर्निर्वर्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतीः ॥
वह्निना चापि दीप्ताङ्गो गिरिर्नातिविराजते ।
धूमान्धकारिततनुर्मज्जमान इवाम्बुदः ॥
शिलानिष्पिष्टसंघात कर्कशाङ्गाखर्पणः ।
गिरिर्भातानलोद्गारैरुल्कावृष्टिरिवाम्बुदः ॥
प्रपातप्रस्रवोत्क्षिप्तो धूमसंवर्तितोदरः ।
स गिरिर्भस्मता यातो युगान्तामिहतोपमः ॥
विलशास्तस्य पार्श्वेभ्यः सर्पा दग्धार्धदेहिनः ।
श्वसन्त पृथुमूर्धानो निश्चेरुराशिवेक्षणाः ॥
रेसुश्चोद्वेजिताः सिंहाः शार्दूलाश्चानलाविलाः ।
मुमुचुः पादपाश्चैव दाहनिर्यासजं जलम् ॥
वहत्यूर्ध्वगतिर्वातो भस्माङ्गारामिपिङ्गलः ।
धूमच्छाया च गगने दर्शिताम्भोददर्शना ॥
त्यज्यमानो महासानुर्विहगैः श्वापदैरपि ।
गिरिर्वैक्लव्यमायाति प्रागल्भ्यात्कृष्णवर्त्मनः ॥
स मुमोच शिलाः शैलश्चलोदग्रशिलोच्चयः ।
वज्रेण पुरुहूतस्य यथा स्याद्दारितस्तथा ॥

727) D_4 T_4 सचित्रभानु शैलेन्द्रं, D_6 (marg) T_3 G_1 4 M_1 3 प्रज्वलन्स तु (M_3 3 च) शैलेन्द्रो (for ᵃ) G_1 यमौ (for भाभिर्) $Ñ_1$ [अ]म्बुद, G_4 [अ]म्बरे (for [अ]म्बुदम्) D_1 आपूर्णोद्भानुमिवाम्बुद (hypermetric), D_3 (marg) T_1 2 G_2 3 5 M बभौ भानुरिवाम्बरे (for ᵇ) —(L. 728) K_1 आलिम्पतेव विधिवत्, K_2 विलिप्तस्तीव्रमिविधिना, T_2 आलिङ्गिव शैलेन्द्रं, G_2 3 M_1–3 लिहलिव च शैलेन्द्र, G_1 आलिलिप्यत शैलेन्द्र (for ᵃ) K $Ñ_2$ 3 B Dn D_3 D_1 2 4–6 अर्चिरुद्धत (K_4 °ता), $Ñ_1$ °मण्डले, D_3 अचिरोधत, T_3 4 अर्चिरथित (for °षां चये) —(L. 729) V_1 पच्यमानश्च, V_3 सेव्यमानैश्च, D_2 पाच्य° (for पच्य°) $Ñ_1$ T_3 M_4 पावकैः (for पादपैः) T_2 G_2–4 M_1 3 ज्वलमानैश्च पादपैः (for ᵇ) —(L. 730) V_3 रराज (for °स) K $Ñ_3$ V_1 2 B Dn D_3 D_1–4 6 T_2–4 G_1 4 M_4 उद्भ्रान्तश्वापदो रौति (for ᵃ) B_3 क्षुभ्यमान, D_4 क्षुभ्य°, T_1 G_2 3 6 साक्ष्य° (for क्षुभ्य°) $Ñ_1$ द्विपम् (for [अ]द्रिराट्) M_1 3 दह्यमानो धराधर (for ᵇ) —(L. 731) K_1 4 D_1 2 4 T_1 G_1 5 प्रपतन्, K_3 $Ñ_3$ V_1 2 B_1 2 Dn D_3 D_5 6 T_4 प्रतप्तो, K_5 प्रकट, $Ñ_2$ V_3 G_4 प्रापतद्, D_3 प्रपाताद्, T_1 तत्र तु (for प्रततं) G_2 3 M_1 3 पर्वत (for स शैल) —(L. 733) M_4 परि- (for चापि) K_2 V_1 B D_5 D_6 वह्निना दीपिताङ्गोऽपि, $Ñ_1$ °ना चालितसाङ्गो, T_1 G_3 M_1 3 स वह्निनावलिप्ताङ्गो, G_4 वह्निनातिविलिप्ताङ्गो (for ᵃ) K_2 D_5 गिरिराजो (for °र्नाति) —(L. 734) T_1 4 G_2 3 5 वपुर् (for तनुर्) M_1 3 मध्यमान (for मज्ज°) — G_4 om (hapl) lines 735 736 —(L. 735) M_3 विदग्ध (for निष्पिष्ट) K_1 4 V_1 3 विसृ(V_1 3 °शि)ष्टोपलसंघात, K_2 विमिश्रोपल°, K_3 $Ñ_2$ 3 V_2 B D T_2 4 G_1 3 M_4 विश्लिष्टोपल° (for ᵃ) D_3 4 वर्षणात् (for वर्पण) V_2 3 शर्कराङ्गारवर्षण (for ᵇ) —(L. 736) $Ñ_1$ G_2 3 भात्यमिरनिलोद्गारैर्, M_1 3 सोऽद्रिर्भाति वल्गाङ्गारैर् (for ᵃ) G_3 M_1–3 वृष्टगुल्काभिर् (for उल्कावृष्टिर्) —(L. 737) T_1 G_3 3 प्रपातप्रस्रवाक्षिप्तो, M_1–3 °तप्रस्रवाक्षिप्त (for ᵃ) K_3 4 $Ñ_3$ V B D_3 D_5 T_3 G_1 धूमसंवर्धितोदर, M_1–3 धूमसंवेष्टितोदर (for ᵇ). —(L. 738) $Ñ_2$ V_3 भस्मसात् (for °ता) K_1 D_2 3 M_1–3 °हतो यथा, V_3 समोपम, T_2 G_3 3 4 निश्चो महान् (for हतोपम) —(L. 739) M_4 भोगिन (for देहिन) —(L. 740) T_1 M_1–3 समन्तात (for श्वसन्त) $Ñ_2$ V_3 D_5 T_1 4 निश्चेरुरामितेक्षणा (for ᵇ) — After line 740, K $Ñ_2$ 3 V B D T G M_4 G(ed) ins

77** उत्पत्योत्पत्य गगनात्पुन पेतुरवाङ्मुखा ।

[T_1 4 G_4 पुन पुनर्, G_3 3 पुनश्चेम्र्, G_5 विनिपेतुर (for पुन पेतुर्) T_3 अधोमुखा (for अवाङ्मुखा)]

—(L. 741) K_2 D_2 (sup lin) G_4 चैसुर्, D_3 चेरुर् (for रेसुश्) D_2 असुश्चोद्वेजिता सिंहा, T_1 G_3 त्रेसुश्च येगिता सिंहा, T_3 त्रेसु प्रोद्वेजिता सिंहा (for ᵃ) V_2 G_1 M_1–3 [अ]नलार्दि(M_3 °श्रि)ता (for °विला) —(L. 742) V_3 दोला (for चैव) G_2 M_1–3 देह- (for दाह) M_4 निर्यासरज् (for °सज) —(L. 743) K_2 $Ñ_2$ 3 V_1 B D_2 (sup lin as above) 3 4 ववाव् (for वहति) V_3 G_2 3 M_1–3 वायुर् (for वातो) D_2 (sup lin) 2 वर्णेण (for -पिङ्गल) —(L. 744) M_3 धूमच्छायाङ्किततनुर् (for ᵃ). D_5 स्वभिभवाम्भोददर्शना, T_1 3 G_3 वितता°, M_1 3 वदिगता° (for ᵇ) — T_4 om lines 745–746 —(L. 745) M_3 3 दह्यमानो (for त्यज्य°) D_2 महामखैर् (for °सानुर्) G_3 3 पादपैर् (for श्वापदैर्) —(L. 746) M_1 3 गिरिर्विकलता याति (for ᵃ) G_2 प्रावल्यात् (for प्रागल्भ्यात) —(L. 747) K_4 शिलोदग्र, V_3 फलोदग्र, T_3 G_2 3 M_1 3 चलद्दग्ध (for चलोदग्र) D_5 चलोदग्रा शिलोच्चया (for ᵇ) —(L. 748)

आदीप्य तं तु शैलेन्द्रं क्षत्रिया व्यूहदंशिताः ।
अर्धक्रोशमपक्रान्ताः पावकेनाभितापिताः ॥
दह्यमाने नगश्रेष्ठे सीदमानमहाद्रुमे ।
धूमभारैरनालक्ष्ये मूले शिथिलतां गते ॥
सरोषं हि तदा रामो वचनं केशिसूदनम् ।
बभाषे पद्मपत्राक्षं स साक्षान्मधुसूदनम् ॥
दह्यतेऽयं गिरिस्तात ससानुशिखरद्रुमः ।
आवयोः कृष्ण वैरेण वैरिभिर्वसुधाधिपैः ॥
पश्य कृष्णानलोष्णानि सधूमानि समन्ततः ।
वनानि विरसन्तीव नगस्यास्य नगोपम ॥
अयं यथावयोरर्थे गोमन्तस्तात दह्यते ।
अयशस्यमिदं लोके कौलीनं च भविष्यति ॥
तदस्यानृण्यहेतोर्हि नगस्य नगसंनिभ ।
क्षत्रियान्निहनिष्यामि दोर्भ्यामेव युधां वर ॥
एते ते क्षत्रियाः सर्वे गिरिमादीप्य दंशिताः ।
रथिनस्तात दृश्यन्ते यथादेशं युयुत्सवः ॥
एवमुक्त्वा गिरेः शृङ्गान्मेरुशृङ्गादिवोडुराट् ।
निपपात बलः श्रीमान्वनमालाधरो युवा ।

K_4 प्राग् (for स्याद्). $M_{1\,2}$ यथैवाभिहतस्तथा (for ^{b}). — After line 748, D_{3} ins :

78** बभूवुश्च महाशब्दा शिलोच्चै स्फाटितैर्नृप ।
कृष्णवर्त्मा पुमान्भूत्वा तयोरग्रे समागत ॥
नमश्चकार हरये उवाच वदतां वर ।
वह्निरुवाच ।
देवदेव जगन्नाथ क्षन्तव्यं मम विप्रियम् ।
परवशेन तु मया दह्यतेऽद्य नगोत्तम ॥
त्वं त्वेनं प्रतिगृह्णीष्व कवचं रामसंयुतम् ।
परिधाय जगन्नाथ विचरस्व यथासुखम् ॥
त्वामयं न महाभाग पराभूताग्निमुल्बण ।
गृह्णीष्वान्यतरं राम कवचं वह्निवारणम् ॥
वैशंपायन उवाच ।
इत्युक्त्वा प्रददौ वह्नि कवचद्वयमुत्तमम् ॥
ततस्त्वन्तर्दधे राजन्नेकैकं रामकृष्णयो ।
एकैक कवचं धृत्वा हरिसंकर्षणावुभौ ॥
गोमन्ते शिखरे रम्ये चेरतुर्वह्निपूजितौ ।
न तु चक्रे तयो स्पर्शं वह्नितापो महीपते ॥

$D_{2\,4}$ व्यूह (for — (L 749) $D_{1\,2}$ (*sup lin*) व्यूढ , K_3 4 क्षत्रिया व्यूह) V_3 T_1 $G_{2\,3}$ -संस्थिता (for दंशिता) K_2 अथाक्रान्ता ; व्यू(K_3 मू)ढदंशिता (for ^{b}). — (L 750) D_3 अति° (for अप°) T_1 -पीडिता ; $G_{2\,3}$ ताडिता (for -तापिता). — (L 751) K_2 V_1 B_3 D_6 दीर्यमाण (V_1 °णे); $V_{2,3}$ B_2 D_5 G_5 सीदमाने (for °न). $K_{1\,3\,4}$ Ñ B_1 D_n D_s $D_{1\,2}$ T_{2-4} $G_{1\,4}$ $M_{3\,4}$ सीद(T_4 दह्य)मानैर्महाद्रुमैः ; [illegible] मानैर्महाद्रुमैः (for ^{b}). — (L 753) $T_{1\,2}$ G_{1-3} [illegible] ैर (for धूमभारैर) [illegible] शैथिल्यमागते [illegible] (for °च) T_1 [illegible] (for ^{b}). — [illegible] कंस (for केशि°) G_3 M_{1-3} सरोषं प्रथमं रामो (for ^{a}). $G_{2\,3}$ M_{1-3} बभाषे पुण्डरीकाक्ष (for ^{a}). — (L 754) [illegible]

K_3 समीक्ष्य (for स साक्षात्). D_4 साक्षान्मधुनिषूदनम् ; T_1 $G_{2,3}$ M_{1-3} पद्मनाभ न वीक्षसे (for ^{b}) — (L. 756) $K_{3\,4}$ $\tilde{N}_3$ D_{n2} $D_{1\,2\,4}$ G_2 बलिभिर् (for वैरिभिर्). — (L 757) $K_{1\,2\,4}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ V B D_n D_s D_{1-3} T_{2-4} $G_{1\,4\,5}$ M_4 [अ]न- (D_1 °नि)लोष्णाना , M_{1-3} [अ]नलौघानि (for °लोष्णानि). $K_{1,4}$ $\tilde{N}_{2\,3}$ V $B_{1\,2}$ D T_{2-4} $G_{1\,4\,5}$ M_4 सधूमानां (for °नि). [illegible] (for °नि) [illegible]
D_4 T_2 $G_{1\,4\,5}$ नगाभ्याशे द्विपोत्तमा ; N_3 V_1 $B_{2\,3}$ (marg) D_6 नगाभ्याशे खगोत्तमा (for ^{b}) — (L 759) D_6 अहो (for अयं). M_{1-3} आवयोरयमर्थेन (for ^{a}). — (L. 760) M_{1-3} अयशोऽप्रतिमं लोके (for ^{a}) $M_{1\,2}$ विनङ्क्ष्यति ; M_3 विनश्यति (for भविष्यति). T_1 $G_{2\,3}$ कौलीनं प्रचरिष्यति (for ^{b}) — (L. 761) G_5 यदस्य , $M_{1\,2}$ अस्य च (for तदस्य). — (L. 762) K_1 D_{2-5} G_4 निहनिष्यावो , K_{3-4} B_1 D_1 T_{2-4} G_1 °मो ; V_3 निपातिष्यामि ; T_1 $G_{2\,3\,5}$ M_{1-3} नाशयिष्यामि (for निहनि°). K_2 $\tilde{N}_2$ (marg as above) B_3 D_6 नृणां ; (for युधां) D_1 G_4 वरे (for वर) — K_4 om. G_4 सतां (for युधा) — (L. 763) D_n D_s ये (for ते) — After lines 763 764 — line 764, D_6 S (except T_4) ins. ·

79** जरासंधं हनिष्यामि सबलं सहवाहनम् ।
निर्भूमिपं भूमितल करिष्यामि यदूत्तमम् ॥

[(L. 3) T_1 इमं लोकं (for भूमितलं).]

— (L. 765) G_3 गिरि (for गिरे) $G_{2\,3}$ गिरि (for मेरु). D_3 [इ]न्दुराट् , M_{1-3} [अ]भराट् ; M_4 [अ]सुर (for [उ]डुराट्). — (L. 767) K_3 B_3 D_6 मितप्रभु ; $K_{3\,4}$ V_1 D_{n1} D_3 $D_{3\,4}$ स्मितानन ; T_1 $G_{2\,3\,5}$ M_3 (*inf lin*) सनातन (for शारसितानन) — (L. 768) $G_{2\,3\,5}$ M_{1-3} मेघार्धेन्दु- (for शारदेन्दु-). D_5 -सदृशो (for संकाशो). N_2 V_3 अमेघचन्द्रसंकाशो (for ^{a}). $\tilde{N}_2$ V_2 T_3 वनमालाङ्कितोरस ; $D_{2,4}$ °धि गोदर ; D_3

कादम्बरीमदक्षीबो नीलवासाः सितानन: ॥
स शारदेन्दुसकाशो वनमालाङ्कितोदरः ।
कान्तैकुण्डलधरश्चारुमौलिरवाङ्मुखः ।
निपपात नरेन्द्राणां मध्ये केशवपूर्वजः ॥
अवप्लुते ततो रामे कृष्णः कृष्णाम्बुदोपमः ।
गोमन्तशिखराच्छ्रीमानाप्लुतोऽमितविक्रमः ॥
सिंहारसितनिर्घोषः पीतवासा घनाकृतिः
किरीटमूर्धा सोम्यास्यः पुण्डरीकनिभेक्षणः ॥
श्रीवत्सवक्षाः सुमुखः सहस्राक्षसमद्युतिः ।
रामादनन्तरं कृष्णः प्लुतो रामादनन्तरः ॥
ताभ्यामवप्लुताभ्या च चरणैः पीडितो गिरिः ।
मुमोच सलिलोत्पीडान्भृशमूर्ध्वं विनिःसृतान् ॥

Colophon

वैशपायन उवाच ।

तौ नगादाप्लुतौ दृष्ट्वा वसुदेवसुतावुभौ ।
क्षुब्धं नरवरानीकं सर्वं समुद्भयाद्दनम् ॥
बाहुप्रहरणौ तौ तु चेरतुस्तत्र यादवौ ।
मकराविव सक्रुद्धौ समुद्रेऽन्तर्हितावुभौ ॥

°ङ्कितोदर , M1-3 वृतया व(M3 वृत्तयौत्र)नमालया (for °) —(L 769) M1 2 3 (*suf lin* as above) मुखद्(for धरद्) T1 G2 3 करैकमकमुमलद्(for °) —(L 771) M1 2 (*suf lin* as above) 3 विष्णु (for कृष्ण) K1 कृष्ण कृष्णाम्बुजोपम , Ñ2 कृष्ण कृष्णघनो°, V1 कृष्ण° पद्मदलेक्षण (for °) —(L 772) D1 भीम (for ऽमित) T1 G2 3 प्लुतो वै सिंहविक्रम , M1-3 पुप्लुवे श्रुत(M2 सिंह)विक्रम (for °) — After line 772, K N1 2 V B D T G M4 ins

80** ततस्त पीडयामास पद्भ्या गिरिवर हरि ॥
स पीडितो गिरिस्तेन निर्ममज्ज समन्तत ।
जलाकुलोपलस्तत्र प्लुतो द्विरदो यथा ॥
स तेन वारिणा वह्निस्तक्षणात्प्रशम ययौ ।
कल्पान्ते वारिधाराभिर्मेघजालैरिवांशुमान् ॥

[(L. 1) K1 B1 3 D4 6 स , Ñ3 V1 स (for तं) —(L. 2) K1 D1 3 4 T1 3 निममज्ज , T2 स म°, G1 4 ममज्ज च (for निर्ममज्ज) —(L 3) V1 जनाकुलोपलस्तत्र , G1 जलाकुलोऽभवत्तत्र , G4 °लोऽचलस्तत्र , G5 °लोद्भवस्तत्र , M1 °लोपमस्तत्र (for °) —(L 4) K3 Ñ2 V1 B1 3 D5 6 गत (for ययौ) — T1 om line 5 —(L 5) D5 (*sup lin.*) M4 मेघ (for वारि) K Ñ2 V1 B3 D1-4 T2 3 G1 4 °जाल , D5 नील (for जालैर्)]

—(L. 773) K2 संहारशतनिर्घोष , D1 समेघरव°, T1 2 सिंहशार्दूल° (for °) T2 G1 4, 5 M4 जनार्दन (for घनाकृति) —(L 774) Ñ1 M1 2 भासा , T1 3 G1 2 4 5 M4 °माली (for मूर्धा). M1 2 दलेक्षण (for निभे°) —(L. 775) After line 775a, D6 T1 2 G M4 6 G(ed) ins

81** श्रीमान्हलधरानुज ।
अतसीपुष्पसकाश

[G(ed) transp lines 1 and 2 —(L. 2) T1 सदृश (for °संकाश)]

K1 2 D3 5 सहस्रांशु (for °स्राक्ष) —(L. 776) M1 2 (*suf lin*) 3 विष्णु (for कृष्ण) K1-3 Ñ2 3 V B D T3 4 प्लुतो वै धैर्यवांस्तत , K4 ततो धैर्यादवाप्लुत (for °) —(L 777) K4 °प्लुताभ्या (for प्लुताभ्या) —(L. 778) V1 सलिलोत्पातान् , D1 G2 °लोत्पीड (for °लोत्पीडान्) G3 3 om line 778b K Ñ2 3 V1 2 B D T G1 3 4 M4 तीव्रपा(B1 तत्र पा)वकशान्तये (for °) — After line 778, K3 Ñ1 2 V B D (except D4) T1-3 G M4 G(ed) ins

82** सलिलोत्पीडनं दृष्ट्वा पार्थिवान्भयमाविशत् ।

[Dn1 D5 T1-3 G1 4 5 M4 सलिलोत्पीडितं दृष्ट्वा , D4 शैलस्योत्पीडनं दृष्ट्वा , G2 3 om (for °)]

— Colophon — *Mention of the Epic* K4 T4 — *Sub-* — *Mention of Khila* K2-4 Ñ2 3 V B D S — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K Ñ2 V1 B Dn D5 D1 2 4-6 G3 5 गोमन्तदाह , Ñ1 गोमन्तदीपन ; Ñ3 गोमन्तकदाह , D4 गोमन्तदाहक , T4 गोमन्तदाहे K4 D4 कृष्णोपप्लुत , M1 गोमन्तयात्रा — *Adhy no* K2 T1 3 G1-3 5 M 101 , V2 G1 96 , V1 B3 T2 99 , V2 T1 3 G1-3 5 M 101 , — *Śloka no* V1 94 , 98 Ds1 97 , D1 94 , D2 104 Dn1 65 , Ds1 87 , D1 85

— After the ref , D6 S (except T4) ins

83** ततो देवाः सगन्धर्वा यक्षाश्च परमर्षय ।
पुष्पवृष्टिं ववर्षुस्ते मधुना गन्धवैस्तदा ॥

[(L. 1) T1 3 G1 2 4 5 M2 4 सिद्धाद् (for यक्षाद्)] —(L 779) B1 समस्तौ (for प्लुतौ) D6 ततो बलाच्युतौ दृष्ट्वा (for °) T1-3 G1 2 3 M बलभद्रजनार्दनौ (for °) —(L. 780) G2 3 M4 क्षासीद् (for भट) K4 क्षुब्धं तत —(L. 781) V1 वरानीकं (for °) Dn त्रस्तं (for सर्वं) —(L. 781) V1 सत्र (for तौ तु) K4 तौ तु (for तत्र) — Lines 782-823 — (var) 81 54a-78b —(L. 782) K3-4 V2 3 B2 Dn Ds1 D1 3 T2 3 G4 संरब्धौ , Ñ2 B3 Ds1 D6 T1 G1 2

ताभ्या मृधे प्रविष्टाभ्या यादवाभ्या मतिस्त्वभूत् ।
आयुधाना पुराणानामादानकृतलक्षणा ॥
ततोऽम्बरात्सतन्ति स्म दिव्यान्याहवसप्लवे ।
लेलिहानानि दिव्यानि दीप्ताग्निसदृशानि वै ।
क्रव्यादैरनुयातानि मूर्तिमन्ति बृहन्ति च ॥
तृषितान्याहवे भोक्तु नृपमासानि सर्वश ।
दिव्यस्रग्दामधारीणि त्रासयानानि खेचरान् ।
प्रभया भासमानानि दर्शितानि दिशो दश ॥
हलं सवर्तक नाम सौनन्द मुसल तथा ।
चक्र सुदर्शन नाम गदा कौमोदकी तथा ॥
चत्वार्येतानि तेजासि विष्णुप्रहरणानि वै ।
ताभ्या समवतीर्णानि यादवाभ्या महामृधे ॥
जग्राह प्रथम रामो हलमप्रतिम रणे ।
सर्पन्तमिव सर्पेन्द्र दिव्यमालाकुल हलम् ॥
सव्येन सात्वता श्रेष्ठो जग्राह मुसलोत्तमम् ।
सौनन्द नाम मुसल निरानन्दकर मृणाम् ॥
दर्शनीय च लोकेषु चक्रमादित्यवर्चसम् ।
नाम्ना सुदर्शन नाम प्रीतो जग्राह केशव ॥
दैवैर्निगदितार्थस्य गदा तस्यापरे करे ।
निपत्ता कुमुदाक्षस्य नाम्ना कौमोदकीति सा ॥

सक्षुब्धौ (for सक्रुद्धौ) K Ñ2 3 V B D T2 4 G1 4 5 समुद्रक्षोभणावुभौ (for °) —(L. 783) Dn मध्ये (for मृधे) T1 G3 3 M मही बभौ (for मतिस्त्वभूत्) —(L. 784) T1 G2 3 4 M4 आदाने कृतवी(G3 °ल)क्षणौ, T3 G4 आदानु कृतलक्षणौ (for °) — K Ñ2 3 V B D T3-4 G1 4 5 ins after line 784 T1 G2 3 M4 after line 785

84** तताऽम्बरतलाद्भूय पतति स्म महामना ।
मध्ये राजसहस्रस्य समरप्रतिकाङ्क्षिणो ।
यानि वै माथुरे युद्धे प्राप्तान्यादवशोभिनो ॥

[T1 G2 3 M4 om line 1 —(L 1) T3 G1 4 5 [ह]व (for स्म) —(L. 2) K3 4 Ñ3 V1 Dn D1 3 T1 3 4 G1 समरं, V3 3 B1 रे (for °र) —(L 3) T1 G3 3 M4 शूरे (for माथुरे) K3 कन्ये (for युद्धे) K1 3 4 D1 –शोभिनाम्, D6 संयुगे (for शोभिनो)]

T1 G3 3 5 M4 cont M3 ins after line 784

85** रुधिरासवसक्ताना सयुगस्मरविद्विषाम् ।

[T1 G3 रुधिरासवसक्तानि G3 M4 °रक्तवर्णानि; M3 °सवमत्तानि (for °)]

— D3 om line 785 —(L 785) Ñ2 B3 Dn G4 तानि (for ततो) M1 दीप्तानि (for दिव्यानि) T1 G2 3 M3 4 वैष्णवान्यायुधानि च (for °) —(L. 786) Ñ1 V1 B1 3 D3 दीप्तानि (for दिव्यानि) Ñ1 दीप्तभानुनिभानि वै (for °) — After line 786 K Ñ2 3 V B D ins

86** निक्षिप्य यानि तत्रैव तानि प्राप्तौ स्म यादवौ ।
[D3 क्षिप्तानि (for निक्षिप्य)]

—(L 787) G2 –नीतानि (for यातानि) G3 3 कीर्तिमन्ति (for मूर्ति°) —(L 788) K1 3 4 भूषितानि; G5 लसि°, M1 मनुसानि (for तृषितानि) T3 नृमासानि च सर्वश (for °) —(L 789) K Ñ2 3 V B D T2 4 G1 4 5 त्रासयन्ति च खेचरान् (for °) —(L. 790) D3 G2 3 M प्रभया भास-यन्ति स्म (for °) —(L. 792) Ñ1 चैव (for नाम) T1 G3 3 5 M धनुषा प्रवरं शार्ङ्गं (for °) K3 4 Ñ1 D3 3 D4 6 T1 G2 3 M4 गदा कौमोदकीं तथा (for °) —(L. 793) K3 4 विष्णुप्रग्रहणानि वै (for °) — After line 793, T1 G3 3 5 M1 3 4 ins

87** शार्ङ्गं चक्रं च शत्रुघ्नं सहस्रांशुसमप्रभम् ।
खड्गं च खेटकं चैव तूणी चाक्षयसायकौ ॥

[(L. 1) T1 G5 चक्रं च शत्रुचक्रघ्न (G5 °क्र च) M1 3 चक्र च शक्रशत्रुघ्न (for °) —(L. 2) T1 G5 M1 3 खड्गं च नन्दकं चैव (for °)]

—(L 794) B1 3 D4 5 T4 –कीर्णानि; G3 3 तीर्णाभ्यां (for नि) Ñ2 T1 3 G1 2 4 5 M महाहवे (for °मृधे) —(L. 795) Ñ1 प्रवरं (for प्रथमं) B1 नूतम् (for हलम्) G3 3 M4 मृधे (for रणे) Ñ1 Dn T1 G4 5 ललामप्रतिम रणे (Ñ1 हलम्, T1 G4 मृधे) M1 3 हल सवर्तकं महत् (M3 मृधे) (for °) — N1 om (hapl) line 796 —(L. 796) Ñ3 V3 सर्पेन्द्रमिव सर्पन्तं, G3 M1 3 तत्सर्व(G3 °र्प)मिव सर्पेन्द्रा (for °) N3 6 V B3 3 D3 D4-6 T2 G1 5 महत्, D2 (after corr) 3 रणे (for हलम्) —(L 798) K1 3 4 Ñ2 3 V B D T G1 3 5 बलवान् (for मुसल) K Ñ2 3 V B D T G M4 द्विषाम् (for नृणाम्) — G(ed) om lines 799–800 B1 reads the same twice —(L. 799) T3 G1 4 5 M1. 3 संनिभम् (for –वर्चसम्) —(L. 800) D3 तस्य; T1 राजन् (for नाम) — After line 800 V3 B1 Dn D3 G(ed) ins

88** दर्शनीयं च लोकेषु धनुर्जलदनिस्वनम् ।
नाम्ना शार्ङ्गमिति ख्यातं प्रीतो जग्राह वीर्यवान् ॥

[D3 om line 1 Dn om. line 2 B3 reads it twice —(L. 2) V3 B3 (both times) केशव (for वीर्यवान्) D3 (*sec m.*) विष्णुजग्राह कार्मुकम् (for °)]

—(L. 801) K3 4 दवैर्निग्राहिताधस्य; T2 °गदितस्य (for °) Ñ1 परे; G2 3 5 M4 [अ]पि सा (for [अ]परे) M1. 3

तौ सम्प्रहरणौ वीरौ साक्षाद्विष्णुतनूपमौ ।
समरे रामगोविन्दौ रिपूंस्तान्प्रत्ययुध्यताम् ॥
सायुधप्रग्रहौ वीरौ तावन्योन्यमयावुभौ ।
पूर्वजानुजसञ्ज्ञौ तौ रामगोविन्दलक्षणौ ॥
समरे प्रतिरूपौ तौ विष्णुरेको द्विधाकृतः ।
द्विषत्सु प्रतिकुर्वाणौ पराक्रान्तो यथेश्वरो ॥
हलमुद्यम्य रामस्तु सर्पेन्द्रमिव कोपितम् ।
चचार समरे वीरो द्विपनामन्तकोपमः ॥
विकर्षन्रथवृन्दानि क्षत्रियाणां महात्मनाम् ॥
चकार रोषं सफलं नागेषु च हयेषु च ॥
कुञ्जरांल्लाङ्गलोत्क्षिप्तान्मुसलाक्षेपताडितान् ।
रामोऽभिरामः समरे निर्ममन्थ यथाचलान् ॥
ते वध्यमाना रामेण समरे क्षत्रियर्षभाः ।
जरासंधान्तिकं भीता विरथाः प्रतिजग्मिरे ॥
तानुवाच जरासंधः क्षत्रधर्मे व्यवस्थितः ।
धिगेता क्षत्रवृत्तिं वः समरे कातरात्मनाम् ॥
पराक्रान्तस्य समरे विरथस्य पलायतः ।
भ्रूणहत्यामिवासह्यां प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
पत्तिनो भुवि चैकस्य गोपस्याल्पबलीयसः ।
भीताः किं विनिवर्तध्वं धिगेतां क्षत्रवृत्तिताम् ॥
क्षिप्रं समभिवर्तध्वं मम वाक्येन चोदिताः ।
यावदेतौ रणे गोपौ प्रेषयामि यमक्षयम् ॥

(sup lin) गदा तस्यापि संगरे, M2 3 गदा तस्यापि सा हरे (for b) — (L 803) Ñ2 Dn1 D2 (before corr) 5 T3 4 M4 निपिता, V2 नियुक्ता, D2 (after corr) 3 निक्षिप्ता, T1 G3 5 M1-3 निविष्टा (for निपत्ता) T1 2 G1-3 M4 तथा, T4 M2 (inf lin) हि सा, M3 गदा (for [इ]ति सा) — After line 802, T1 G2 3 5 M ins

80** प्रादुर्भूताथ देवस्य विष्णोस्तस्यापरे करे ।
[T1 G3 M1 3 प्रादुर्भूतादिदेवस्य (for a) M3 [अ]परो करौ (for [अ]परे करे)]

— (L 803) Ñ2 V3 दृष्ट्वा, G2 3 M4 देवौ, M1-3 साक्षाद् (for वीरौ) V3 T1 G3 विष्णोस् (for विष्णु) B3 तनूरुद्वौ (for °पमौ) D5 तावन्योन्यमयावुभौ, G2 5 M3 साक्षाद्विष्णो स्तनूमयौ, M1-3 विष्णोस्तस्य (M3 °स्र) तनूमयौ (for b) — D5 om — (L 804) K2 अभ्ययुध्यताम् (for प्रत्य°) — (L 805) K2 Dn D2 3 आयुध, T2 सायुधौ line 805 (for °ध) K1 D5 T1 G2 M2 4 प्रवरौ (for प्रग्रहौ) V2 T3 4 M4 तावन्योन्यसमा (M4 °तरा)वुभौ, T3 G1 4 5 °न्य स (G1 °न्यस)माहितौ (for b) — (L 806) G1 4 M1 3 संज्ञातौ (for सञ्ज्ञौ तौ) — (L 807) K4 Ñ1 रूपाक्षौ, D1 T2 रूपज्ञौ, D2 रूपाढ्यौ T1 M4 रूपाचौ, G1 3 M1-3 रूपाङ्गौ (for रूपौ तौ) Ñ3 T1 2 G2 4 M3 द्विधाकृतौ (for °त) — (L 809) V2 उद्दिश्य (for उद्यम्य) K1 Ñ2 B1 कोपनम्, D1 कोपितौ, D3 T3 G2 4 °त (for °तम्) — (L 811) D1 2 चकर्ष (for विकर्षन्) T2 G1 दुरात्मनाम् (for महा°) — (L 812) Ñ3 V1 2 D3 4 कोप (for रोष) T1 2 G2 3 4 M सयत्नो, G4 चपलो (for सफल) T1 G2 3 M2 (inf lin as above) 4 रथेषु (for हयेषु) — (L 813) Ñ2 V1 D3 4 T2 M2 (inf lin) राज्ञोऽथ (for कुञ्जरांल्ल) M1 3 राज्ञोऽथ लाङ्गला (D4 T2 °ल)क्षिप्तान् (for °लोत्क्षिप्तान्) M1 3 राज्ञोऽथ लाङ्गलाक्षिप्तान् (for a) D2 पीडितान् (for ताडितान्). — (L 814) K1 3 4 Ñ1 2 V3 यथाचल, D1 5 T2 G3 M4 यथाबलम्, D3 महाचलान्, T3 यथा वनम्, T4 G(ed) [अ]चलोपमम् (G(ed) °म), G2 यथाबलम् (for °चलान्) — (L 815) Ds2 T1 G5 M1 2 transp रामेण and समरे — (L 816) D2 3 वीरा, D5 सर्वे (for भीता) — G5 reads line 818 twice — (L 818) T2 G1 4 5 (first time) संग्राम (for धिगेता) T1 G2 3 5 (second time) M1-3 युद्धबुद्धि (for क्षत्रवृत्ति) D1 क्षत्रवृत्तिं च वर्तध्व, M1 धिगेता युद्धदुर्बुद्धिं (for a) Ñ2 om (hapl) lines 818b 822a T1 G2 3 5 (second time) M2 4 समरे कातरां वत, M1 2 °रे कातरास्थिकम् (for b) — (L 819) Ñ1 D5 G2 3 5 M परावृत्तस्य समरे, D3 अपक्रान्तस्य स° (for a) K4 D1 T1 पलायिन (for °यत) — (L 820) Ñ3 (marg as above) T1 G2 3 5 M भ्रूणहत्यासमं पापं (Ñ3 सर्वे) (for a) — (L 821) D3 पदातेर् (for पत्तिनो) D2 (before corr as above) °बलस्य च (for बलीयस) D5 गोपस्यास्य बलस्य च, T2 G1 °स्याल्पीयसद्भुता, G4 °स्याल्पीयसा हता (for b) — (L 822) T1 G3 3 M यद्वत् किं (for भीता किं वि) V3 भीता कस्मात्पलायध्व (for a) T3 M4 om (hapl) lines 822b–823a T1 G2 3 M1 3 इधिन क्षत्रियास्य किम्, T3 4 महावाक्येन चोदि(T4 बोधि)ता (for b). — (L 823) G2 3 च सनि (for समभि) K2 Ñ2 Dn T3 °वर्तन्ता (for °ध्व) Ñ1 किं श्रुते न निवर्तध्व (for a) K2 B2 D4 T4 नोदिता (for चो°) — After line 823, Ñ2 3 V B1 2 Dn D3 D5 6 ins

90** अथ या तिष्ठन् रथे प्रेक्षका समवस्थिता ।
[Dn रथे (for रथे)]

— T4 om line 824 — (L 824) Ñ1 नयामि यमसादनम्

ततस्ते क्षत्रिया. सर्वे जरासंधेन चोदिताः ।
क्षिपन्तः शरजालानि दृष्ट्वा योद्धुमवस्थिताः ॥
ते हयैः काञ्चनापीडै रथैश्चेन्दुसप्रभैः ।
नागैश्चाम्भोदसंकाशैर्महामात्रप्रचोदितैः ॥
मत्तनुत्राः सनिस्त्रिंशाः सायुधाभरणाम्बराः ।
स्वारोपितधनुष्मन्तः सतूणीराः ससायकाः ॥
सच्छत्रोत्सेधिनः सर्वे चारुचामरवीजिताः ।
रणावनिगता रेजुः स्यन्दनस्था महीक्षितः ॥
तौ युद्धरङ्गाधिगतौ निधावन्तौ युधां वरौ ॥
वसुदेवसुतौ वीरौ युयुत्सू प्रत्यदृश्यताम् ॥
ततो युद्धमभूत्तत्र तयोस्तेषां च संयुगे ।
सायकोत्सर्गबहुलं गदानिर्घातदारुणम् ॥
तत शरसहस्राणि प्रतीच्छन्तौ रणैषिणौ ।
तस्थतुर्यदुमुख्यौ तावभिवृष्टौ यथाचलौ ॥
गदाभिश्चैव गुर्वीभिः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः ।
अर्द्यमानौ महेष्वासौ यादवौ न चकम्पतु ॥
ततः कृष्णोऽम्बुदाकारः शङ्खचक्रगदाधरः ।
व्यवर्धत महातेजा युक्तवातो यथानलः ॥
स चक्रेणार्कतुल्येन दीप्यमानेन तेजसा ।
चिच्छेद समरे वीरो नृगजाश्वमहारथान् ॥
गदानिपातनिहता लाङ्गलेन च कर्षिताः ।
न शेकुस्ते रणे स्थातु पार्थिवा नष्टचेतसः ॥
चक्रक्षुरनिकृत्तानि विचित्राणि महीक्षिताम् ।
रथयूथानि भग्नानि न शेकुश्चलितु रणे ॥
मुसलाक्षेपभग्नाश्च कुञ्जरा. पष्टिहायनाः ।
घना इव घनापाये भमदन्ता विचुकुशुः ॥

(for ᵇ) —(L. 825) D3 शूरा (for सर्वे) K3 B3 D4 T3 मोदिता ; K4 बोधिता (for चोदिता) —(L. 826) G(ed.) दृष्ट्वा (for दृष्टा) K Ñ2 3 V B D T2 4 उपस्थिता , T3 G1 3 4 M स्पष्ट (for अव) —(L 827) B3 G2 [इ]-न्दुसम , D3 (marg as above) [अ]म्बुदस (for [ए]वेन्दुस) B1 T4 सनिभै (for -सप्रभै) V2 रथैश्चैवाद्रिसनिभैः, D5 रथैश्चाम्बुदसनिभै , T1 3 G2 4 5 M रम्बुदनादिभि (for ᵇ). —(L. 828) D3 तोयद ; T4 G3 M2 4 चाम्बुद (for चाम्भोद). K3 D4 6 G3 प्रणोदितै (for प्रचो) —(L 829) K1 4 T2 4 G1 5 M4 सतनुत्राणनिस्त्रिंशा (for ᵃ) Ñ3 V3 स K1 3 4 V1 B3 3 D5 D1 3 सायुधावरणाम्बरा ; T1 G2 3 5 M3 4 प्रशस्ताभरणाम्बरा ; पताकायुधध्वजा ; M1 3 सातत्पात्र (for ᵇ) —(L 830) K1 4 शत्रूणा राम सायका (for ᵇ) —(L. 831) D3 सच्छत्रा रथिन सर्वे (for ᵃ). —(L. 832) K4 रणाद्विनिर्गता रेजु , V2 रणारणिगता रेजु , D6 G3 रणे च नि(G3 विनि)र्गता रेजु , T2 रणेऽस्वनि गता रेजु (for ᵃ) —(L 833) K Ñ2 3 V B D G1 तौ युद्धरङ्गपतितौ (for ᵃ) K2 V1 B1 3 D3 विगाहन्तौ , M3 प्रधावन्तौ (for निधा) Dn महाभुजौ (for युधां वरौ) Ñ3 V3 धावन्तौ युध्यतां वरौ (for ᵇ) —(L 834) B3 युद्धस्थौ (for युयुत्सू) G3 युयुत्सू प्रत्ययुध्यताम् (for ᵇ) —(L 835) T1 G2 3 M1 4 घोर (for तत्र) Ñ3 V3 T1 G2 5 M1-3 ताभ्या (for तयोस्). Ñ3 (marg as above) B D3 D6 संप्लुवे (for संयुगे) —(L 836) M1 3 सायकोत्सर्पे बहुले (for ᵃ) T3 G2 3 M3 4 परिघ (for निर्घात) M1 3 (inf lin) गदापरिघसंकुलम् (for ᵇ) —(L 837) V1 प्रतीक्षन्तौ (for च्छन्तौ) T1 G3 M4 रणक्षितौ (for रणैषिणौ) T4 प्रविशन्तौ जयैषिणौ ; G3 व्यतीच्छन्तौ रणक्षितौ (for ᵇ) —(L. 838) K1 3 4 Ñ3 V1 3 B3 D5 D1 3 5 6 युद्धमुख्यौ ; K2 Ñ2 B1 Dn D4 T3 4 G1 योध (for यदु) M4 तस्थुर्युद्धमुखे तावद् (for ᵃ) D6 T3 4 अनिवृष्टौ , G1 अभिवर्षी , G(ed) कृष्टौ (for वृष्टौ) T1 G3 यथाबलम् , M3 3 इवाचलौ (for यथा) G3 M4 अतिदृष्टौ यथाबलम् (for ᵇ) — After line 838, T1 G2 3 5 M ins

91** तैर्युद्धरागरक्ताक्षैर्व्याहरद्भिर्युधां वरै ।
[T1 G3 M3 प्रहरद्भिर् (for व्या)]

—(L 840) K3 D5 ताड्यमानौ (for अर्द्य) T3 अदम्यमानौ वर्षन्तौ (for ᵃ) — M1 3 transp. lines 841 and 842 —(L. 841) M1 3 कृष्णकृष्णाम्बुदाकार (for ᵃ) —(L. 842) D3 अवर्धत , T1 G2 3 M न्यवर्तत (for व्यवर्धत) K1 3 Ñ2 3 V B3 D T2 4 G1 4 5 वातयुक्तो ; K3 B3 वायुयुक्तो , M1 3 घृतोक्षितो ; M3 युक्तलोको (for वातो) Bom Poona eds G(ed) इव (for यथा) K4 वातयुक्तो यथाम्बुद , B1 वातयुक्तो महानल (for ᵇ) — V3 om line 843 —(L. 843) G3 [अ]ग्नि (for [अ]र्क) —(L. 844) K1 4 वीरान् (for वीरो) T1 नृनागांश्च , G3 M3 5 नृनागाश्व- (for नृगजाश्व-) — M4 om line 845 —(L. 845) V3 B3 T4 G1 विहता (for नि) D4 गदानिहतसर्वाङ्गा , T1 G3 3 5 M1-3 गदानिपा(M3 | घा)ताभिहता (for ᵃ) K1 कर्षता (for कर्षिता) K3 Ñ3 (orig) B लाङ्गलाकृष्टमूर्तय ; Ñ3 (marg) V1 3 लाङ्गलकर्षितास्तथा (for ᵇ) —(L. 846) V3 गत- (for नष्ट-) —(L. 847) K2 Ñ3 V1 B D5 D4 6 T2 G1 5 -धारा (for क्षुर) Ñ1 चक्राश्वरथकृत्तानि (for ᵃ) —(L. 848) D4

चक्रानलज्वालहताः सादिनः सपदातयः ।
पेतुर्गतासवस्तत्र यथा वज्रहतास्तथा ॥
चक्रलाङ्गलनिर्दग्धं तत्सैन्यं विदलीकृतम् ।
युगान्तोपहतप्रख्यं सर्वं पतितमावभौ ॥
आक्रीडभूमिं दिव्यानामायुधाना वपुष्मताम् ।
वैष्णवाना नृपास्ते तु द्रष्टुमप्यवलीयसः ॥
केचिद्रथाः समृदिताः केचिन्निहतपार्थिवाः ।
भग्नैकचक्रास्त्वपरे विकीर्णा धरणीतले ॥
तस्मिन्विशसने घोरे चक्रलाङ्गलसप्लवे ।
दारुणानि प्रवृत्तानि रक्षांस्यौत्पातिकानि च ॥

आर्ताना कूजमानाना पातिताना च काष्ठवत् ।
अन्तो न शक्यतेऽन्वेष्टु नृनागरथवाजिनाम् ॥
सा पातितनरेन्द्राणा रुधिरार्द्रा रणक्षितिः ।
योषेव चन्दनार्द्राङ्गी भस्वा प्रतिभाति वै ॥
नरकेशास्थिमज्जाक्ते शातिताना च दन्तिनाम् ।
रुधिरोदा नदी तत्र च्छादयामास मेदिनीम् ॥
तस्मिन्महाभीपणके नरवाहनसक्षये ।
शिवानामशिवैः शब्दैर्नादिते घोरदर्शने ॥
आर्तस्तनितसनादे रुधिराम्बुदसकुले ।
अन्तकाक्रीडसदृशे नागदेहैः समाकुले ॥

-पूर्णानि (for यूथानि) T1 G3 M4 भिन्नानि (for भग्नानि) M1 3 पदे (for रणे) —(L 849) D2 निहता , G2 3 M4 निर्भग्ना (for भग्नाश्च) —(L 850) Ñ1 विनदन्तो (for भग्नदन्ता) —(L 851) T2 G1 M3 चक्रायुध (for °नल) D3 -हता भूमौ (for -ज्वालहता) G1 चक्राहता हलहता (for °) Ñ1 T1 G2 3 पताकिन , M1 3 पदातिन , M4 पदाकिन (for °तय) —(L 852) K Ñ2 3 V1 B2 3 D (except D5) T1 2 4 G1 3-5 M4 परासवस् (for गता°) G2 पेतु परासव सर्वे (for °) K1 3 4 N2 V2 D1 T2 चक्रहतास् (for वज्र°) K2 इव , T1 G3 5 M सदा , T2 G1 हिता (for तथा) —(L 853) D3 निर्धूत , G2 निपिष्ट (for निर्दग्ध) D5 (marg as above) T2 G1 2 4 विरथी , M4 धरली (for विदली) —(L 854) T1 G3 M रवि (for -हत) —(L 855) K3 Ñ3 Dn1 D5 6 T G1 3 5 M2 4 भूमिर् (for भूमिं) K1 वियुध्यताम् , K4 च युध्यताम् (for वपुष्मताम्) —(L 856) T1 G2 3 5 M4 तत्र (for ते तु) K4 द्रष्टुमप्यबला ययु , T2 G1 दृष्ट्वा चानिवलीयस , G1 दृष्ट्वा मध्ये बलीयस (for °) — After line 856, T1 G2 3 5 M4 read line 862, repeating it in its proper place —(L 857) K1 3 B3 समुदिता , T1 G3 M1 3 प्रमथिता , G3 M4 प्रमर्दिता (for समृ°) D5 वाजिन , D6 T2 G1 4 -वाहना (for पार्थिवा) —(L 858) K1 3 4 D1 2 G(ed) चक्रैकभग्नास्त्वपरे . D3 भग्नचक्राश्च ये रेतुर् (for °) K2 Ñ2 B Ds2 विशीर्णा , T1 विकाम्ता (for विकीर्णा) —(L 859) K3 विध्वंसने (for विश°) Ñ1 एवमित्यन्तरे घोरे (for °) T2 4 सयुगे, G3 M2 4 सभवे (for सप्लवे) — After line 859, N1 reads 82 7c–9b Ñ1 reads lines 860–891 after line 920 —(L 860) T1 G2 3 5 M [अ]त्र दृश्यन्ते (for प्रवृत्तानि) After line 860a, T1 G2 3 5 M1, 2 4 ins

92** कबन्धान्युत्थितानि च ।
मुण्डानि च प्रवृत्तानि

M1 cont

93** रक्षांसि च पिशाचाश्च दृश्यन्तेऽत्र सहस्रश ।

M3 रक्षांसि पिशिताशिन (for °) —(L 861) V2 आर्ताना क्रीडमानाना , M1 3 °ना पा(M3 प)तिताना च (for °) K3 V2 B3 D1 6 T2 M2 पतिताना (for पाति°) K3 Dn वेणुवत् (for काष्ठ°) —(L 862) K1 4 ज्ञातु, V1 द्रष्टु (for ऽन्वेष्टु) V2 अन्तो न शक्यमन्वेष्टु T1 G2 3 5 M4 (all first time) नान्त शक्य समन्वेष्टु, M1 3 (sn/ lin) 3 नान्तर ददृशे कश्चिद् (for °) —(L 863) K3 N2 B3 D3 D1 2 4 आपा तित , B4 पातिताना , D2 साप्यनीर , D4 G1 5 सा पातित (for सा पातित) M1 नरेन्द्रार्ता (for °णा) V1 D6 आपा तितनरेन्द्रा सा (for °) K1 N1 D1 5 रणे (for रण) T1 G3 M4 रुधिरेणारुणा क्षिति (for °) —(L 865) K1 मुण्डानि , K2 सक्त , K4 मुण्डाना , B1 मज्जाल , D1 मांसाना , D2 T1 G2 3 5 M मांसौघैर् , D5 मज्जौघै , T2 G1 मज्जाना (for °क्ते) Ñ1 काष्ठवत् (for दन्तिनाम्) T1 G2 3 M2 वाजिनामपि दन्तिनाम् (for °) —(L 866) M4 रुधि रौघ (for °रोदा) K N2 3 V B D T2 4 G1 4 रुधिरौघतु (K4 V1 D2 6 °घाद्र)वस्तत्र (for °) —(L 867) M1-3 भीषणिके (for °णके) T1 G3 M4 रानवर , T2 G1 2 M1-3 रानपरि (for वाहनम) Ñ2 मगधद्विरदक्षये , V2 नराश्व द्विरदक्षये (for °) —(L 868) M1 3 निहतैर् (for -दर्शने) —(L 869) V2 2 T2 G1 3 M4 नादितैर्घोरदर्शनै (for °) T2 G1 2 3 M2 4 गृध्रगोमायुसकीर्णे T2 G1 सनादै (for °दे) T1 G2 3 M2 4 (for °) —(L 870) K Ñ2 2 V B D6 D1 2 6 T2 4 अन्तकाकानसदृशे , M1 3 °वस्य समे घोरे (for °) M1 3 नागदेह (for °है) K N2 3 V1 2 B D T 2 G1 4 5 समा वृते (for °कुले) —(L 871) Ñ1 आपतैर् , D1 आयातैर् (for आपातैर्) Ñ2 V2 V1 3 पातितैर् , B1 T G1 2 3 बाहुभिर् (for स°) K1 T1 2 G1 3 दि , Ñ3 V1 [ए]व M1 3 [अ]पि (for [अ]त्र) Ñ1 मुरगैश्चापवाहितै 3

अपास्तैर्बहुभिर्योधैस्तुरगैश्चापदारितैः ।
कङ्कैश्च बलगृध्रैश्च नादितप्रतिनादिते ॥
निपाते पृथिवीशानां मृत्युसाधारणे रणे ।
कृष्णः शत्रुवधं कर्तुं चचारान्तकदर्शनः ॥
सोऽन्तकाग्निनिभं चक्रं कालीं चैत्रायसीं गदाम् ।
गृह्य सैन्यावनिगतो बभाषे केशवो नृपान् ॥
किमिदं गम्यते शूराः कृतास्त्रा नृपपुंगवाः ।
अहं सपूर्वजः सख्ये पदातिः प्रमुखे स्थित ॥
अदृष्टदोषेण रणे भवन्तो येन पालिताः ।
स इदानीं जरासंधः किमर्थं नाभिवर्तते ॥
एवमुक्ते तु नृपतिर्दरदो नाम वीर्यवान् ।
रामं हलाग्रोमभुनं प्रत्ययात्सैन्यमध्यगम् ॥
तयुद्धमभवत्ताभ्यां रामस्य दरदस्य च ।
मृधे लोकवरिष्ठाभ्यां कुञ्जराभ्यामिवौजसा ॥
योजयित्वा ततः स्कन्धे रामो दरदमाहवे ।
हलेन बलिना श्रेष्ठो मुसलेनाभ्यपोथयत् ॥

T4 °श्च प्रवारितै (for °) — (L 872) K1 चण्ड , K3 M4 बहु-, V3 T4 बक , D3 घट , D4 5 बड , G2-5 M1-3 बळ (for बल) Dn T2 M4 नादितै (for °त) — After line 872 D6 T1-3 G M1 2 4 ins

94** राक्षसेषु प्रवृत्तेषु पिशाचेषु चरत्सु च ।
जाम्बुके च तथा यूथे राक्षसेषु समन्वत ॥

[(L 1) T3 नदत्सु (for चरत्सु) — T3 om line 2 — (L 2) T1 M1 योधे (for यूथे)]

— (L 874) D1 तेषां (for शत्रु) T1 G3 M कृत्वा (for कर्तुं) — (L 875) K Ñ1 2 V1 2 B D T2 4 G1 युगान्ता कंप्र(D3 °ग्निनि ; T3 G1 °ग्निप्र)भ चक्रं, G2 युगान्तप्रतिम चक्रं, G4 युगान्तसप्रभाचक्र (for °) G5 शार्ङ्गं (for कालीं) K3 वैहायसीं , D3 चैत्र सदा (for चैत्रायसीं) — T1 2 G M ins after line 875 D6 after line 876

95** शार्ङ्गं चैव महाचापं बाणानि विविधानि च ।

[D6 T3 G1 तथा (for महा) T1 M1 2 निशितानि (for विविधानि) D6 T3 G1 बाणं निशितमेव च, M3 बाणानि निशितास्तथा (for °)]

— (L 876) D2 (also as above) 2 सैन्यार्णव (for °वनि) T1 G1-3 M गृहीत्वा सैन्यपुरतो (for °) — K3 Ñ2 3 V1 2 B D6 D2-5 T1 3 G1 2 3 M ins after line 876 D6 cont. after 95*

96** किं न युध्यत वै शूरा हस्त्यश्वरथसंयुता ।

[Ñ3 V1 समता M1-3 सकुले (for °संयुता)]

— (L 877) D6 om line 877° M1-3 मोहात् (for शूरा) T1 G3 M नर- (for नृप) K Ñ2 3 V B D T3-4 G1 4 5 कृतास्त्रा दृढ(T3 युद्ध)निश्चया°, G2 दृढास्त्रा कृतनिश्चया (for °) — (L 878) D6 सोऽहं (for अहं) — (L 879) Ñ1 V1 2 D6 T1 2 G1 3 4 पालिता (for पालिता) G2 4 M1 3 भवन्तो निनि(G3 6 ये नि)पालिता (for °) — (L 880) भवन्तो निनि(G3 6 ये नि)पालिता (for °) — After line 880 B3 ins M1 2 धावते (for °वर्तते) — After line 880 B3 ins

97** एवमुक्तास्तु कृष्णेन नृपास्ते व्रीडिताननाः ।
ससत्त्वा युद्धमार्गे वै नोत्तरं किंचिदब्रुवन् ॥

While D6 S (except T3) ins a passage given in App I (No 18A) after line 880 T1 2 om line 881 G2 M4 om lines 881 884 M1 3 om lines 881 925 — (L 881) D6 T2 G1 5 उक्त्वा (for उक्ते) D3 राजा तु (for नृपतिर्) — T2 G1 4 5 repeat line 882 after 98** — (L 882) K1 V3 हलोद्यम ; T2 G1 4 5 (all first time) तदाभ्रम (for हलाग्रोम) D3 रामं हलायुधोदग्रं, T1 2 G1 (last two second time) 2 4 5 (last two second time) रामं हलधर राजा (for °) T1 G2 प्रतियायुद्धदुर्मदम्, T2 G1 4 5 (all first time) प्रैषयत्सैन्यमुत्तमम्, T2 G1 4 5 (all second time) प्रत्ययाद्युद्धदुर्मद (for °) — After the first occurrence of line 882, T2 G1 4 5 ins

98** तं दृष्ट्वा रोषताम्राक्षो हली मुसलमाददे ।

[G2 उत्तमम् (for आददे)]

— K Ñ2 3 V B D T2 4 ins after line 882 T2 G1 4 5 after the second occurrence of line 882

99** बभाषे स तु ताम्राक्षमुक्षाणमिव सेवनी ।
एह्येहि राम युध्यस्व मया सार्धमरिंदम ॥

[(L 1) Ñ3 V1 तूणाक्षम् (for ता°) K3 रोषणम्, Ñ2 3 (marg) Ds1 D3 वमरी, Ñ2 V2 B3 D6 T2 G1 4 5 गोवनी, V1 गोवृक्षं°, V3 रोषनी, D1 2 4 (marg) 4 भैरवम्, T3 4 गोवली (for सेवनी)]

— G2 om lines 883-884 — (L 883) K3 Ñ2 V1 B D6 तत्र युद्ध तयोरासीद् (for °) V3 om lines 883°-884° — (L 885) K3 योधयित्वा ; T1 G1 3 M4 क्षप° (for योज°) M4 दरदं राम आहवे (for °) — (L 886) K1 D1 G2 बलेन (for ह°) D3 [अ]भ्यताडयत् ; D4 T1 M4 भ्यताडयत् ; T2 [अ]वरोधयत (for °पोथयत्) — After line 886, G2, 4 M4 ins

100** आपतज्जानुना भूमौ व्यवर्तत महीतले ।

[G4 आद्रवज्जानुना भूमौ (for °)]

— D3 om (hapl) line 887 — (L 887) T1 G2-4

स कायगतमूर्धा वै मुसलेनावपोथितः ।
पपात दरदो भूमौ दारितार्ध इवाचलः ॥
रामेण निहते तस्मिन्दरदे राजसत्तमे ।
जरासंधस्य राज्ञस्तु रामेणासीत्समागमः ॥
महेन्द्रस्येव वृत्रेण दारुणो लोमहर्षणः ॥
गदे गृहीत्वा विक्रान्तावन्योन्यमभिधावताम् ।
कम्पयन्तौ भुवं वीरौ तावुद्यतमहागदौ ।
ददृशाते महात्मानौ गिरी सशिखराविव ॥
व्युपारमन्त युद्धानि प्रेक्ष्य तौ पुरुषर्षभौ ।
सरब्धाविव धावन्तौ गदायुद्धेषु विश्रुतौ ॥
तावुभौ परमाचार्यौ लोके ख्यातौ महाबलौ ।
मत्ताविव महानागावन्योन्यं समधावताम् ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
यक्षाश्चाप्सरसश्चैव समाजग्मुः सहस्रशः ॥
तद्देवयक्षगन्धर्वमहर्षिभिरलंकृतम् ।
शुशुभेऽभ्यधिकं राजन्सभो ज्योतिर्गणैरिव ॥
अभिदुद्राव रामं तु जरासंधो नराधिपः ।
सव्यं मण्डलमाश्रित्य बलदेवस्तु दक्षिणम् ॥
तावन्योन्यं प्रजह्राते गदायुद्धविशारदौ ।
दन्ताभ्यामिव मातङ्गौ नादयन्तौ दिशो दश ॥
गदानिपातो रामस्य शुश्रुवेऽशनिनिस्वनः ।
जरासंधस्य चरणे पर्वतस्येव दीर्यतः ॥
न स्म कम्पयते रामं जरासंधकरच्युता ।
गदा गदाभृतां श्रेष्ठं विन्ध्यं गिरिमिवानिलः ॥
रामस्य तु गदावेगं राजा स मगधेश्वरः ।
सेहे धैर्येण महता शिक्षया च व्यपोहयत् ॥
ततोऽन्तरिक्षे वागासीत्सुस्वरा लोकसाक्षिणी ।
न त्वया राम वध्योऽयमलं खेदेन मानद ॥
विहितोऽस्य मया मृत्युस्तस्मात्साधु व्युपारम ।
अचिरेणैव कालेन प्राणांस्त्यक्ष्यति मागधः ॥
जरासंधस्तु तच्छ्रुत्वा विमनाः समपद्यत ।
न प्राहरत्ततस्तस्मै पुनरेव हलायुधः ॥
दीर्घकालं महाराज निजघ्नुरितरेतरम् ॥
पराजिते त्वपक्रान्ते जरासंधे महीपतौ ।

-मस्तिष्को (for मूर्धा वै) T_1 $G_{2,3}$ M_4 रुधिरेण प(T_1 °रौघप)-रिप्लुत (for ^{b}) —(L 888) $G_{2,3}$ वेगाद् (for भूमौ) $Ñ_2$ V_3 T_2 $G_{2,3}$ M_4 वज्राहत (for दारितार्ध) — $Ñ_1$ om lines 890 891 T_1 G_3 om lines 890-921 G_2 M_4 om lines 890–920 —(L 892) $Ñ_3$ V_1 इव (for अभि) K_2 D_6 $D_{1,2}$ T_4 धावत (for °ताम्) B_3 D_7 अन्योन्यमन्यधावताम्, T_2 $G_{1,6}$ °न्य चाभ्य(G_1 °भि) धावताम् (for ^{b}) —(L 893) $Ñ_2$ तु च, T_3 मही, G_1 मह्रा (for भुवं) T_3 G_4 सुवेश, G_5 युध्येता (for उद्यत) T_3 महारथौ (for °गदौ) —(L 894) D_2 महावीरौ (for °त्मानौ) K $V_{1,2}$ B_3 D_5 D_{1-3} T_2 गिरीश (for गिरी स) —(L 895) $Ñ_3$ $V_{1,2}$ $B_{2,3}$ D_{3-6} प्रेक्षता, D_{s2} D_1 प्रेक्षन्तौ (for प्रेक्ष्य तौ) V_3 प्रेक्षन्तौ भरतर्षभौ, T_2 $G_{1,4,6}$ प्रेक्ष्य तौ पुरुषोत्तमौ (for ^{b}) —(L 896) K_3 D_3 T_2 G_3 अभि (for इव) K_4 युद्धेन, V_3 युद्धे स्म (for -युद्धेषु) —(L 897) $Ñ_1$ D_5 उभा तौ (by transp) G_4 तावुभौ परमोद्योगौ (for ^{a}) —(L 898) $Ñ_1$ D_5 गजौ युद्धे (for महानागाव्) D_3 $T_{3,4}$ अभि (for सम) D_5 व्याघ्राविव बलोत्कटौ (for ^{b}) —(L 900) $Ñ_1$ समागताश्चाप्सरस, T_3 $G_{4,5}$ यक्षरक्षो-प्सराश्चैव, G_1 यक्षराजाप्सरश्चैव (for ^{a}) —(L 901) V_3 अभिष्टुतम् (for अलंकृतम्) —(L 902) $Ñ_1$ दिव्यं (for नभो) —(L 903) $Ñ_2$ महीपति (for नराधिप) —(L 904) $Ñ_1$ आप्लुत्य (for आश्रित्य) —(L 905) K_2 प्रज-घ्नाते, G_1 विजह्राते (for प्र°) $Ñ_1$ तौ प्रजह्रतुरन्योन्यं (for ^{a}) —(L 907) D_4 शुशुभे (for शुश्रुवे) —(L 910) $K_{1,3,4}$ D_n $D_{1,2,5}$ T_2 $G_{1,5}$ [अ]चलम्, K_2 D_3 T_4 [अ]नल, $Ñ_1$ V_2 [अ]चल (for [अ]निल) —(L 911) K_1 $Ñ_{1,2}$ D_3 वैयग्र्य V_3 स राजा (by transp) —(L 912) D_3 स ह, T_3 स हि (for सेहे) K_1 $Ñ_{2,3}$ $V_{2,3}$ B_1 $D_{1,5,6}$ $T_{3,4}$ व्यपोथयत् (for °हयत्) T_3 G_1 गदा तस्य तु व्यष्टम्भयत्, G_5 स रामो विस्मितोऽभवत् (for ^{b}) — After line 912, V_2 reads lines 7–10 of 936*, while D_4 reads 936* —(L 914) K_3 $K_{2,3}$ (marg as above) $V_{2,3}$ $B_{1,2}$ D_5 D_6 मागधे (for मानद) —(L 915) $V_{1,3}$ साधो, D_3 युद्धाद् (for साधु) —(L 917) T_2 G_1 तच्छ्रुत्वा तु जरा संधो; G_4 एवं श्रुत्वा ततो रामो (for ^{a}) T_4 विमना प्रत्य पद्यत (for ^{b}) —(L 918) G_5 स्वयं (for तस्मै). — After line 918, Dn Bom Poona eds ins

101** तौ व्युपारमतां युद्धादुभ्यस्ते च पार्थिवा ।

— $Ñ_1$ D_3 om line 919 —(L 919) D_2 D_{n1} G_1 काले (for काल) $Ñ_3$ $V_{1,3}$ B $D_{1,6}$ निघ्नताम्; T_3 निघ्नतुर (for

विविक्तमभवत्सैन्य परावृत्तमहारथम् ॥
ते नृपाश्चोदितैर्नागै· स्यन्दनैस्तुरगैस्तथा ।
दुद्रुवुर्भीतमनसो व्याघ्राघ्राता मृगा इव ॥
तस्मिन्रन्ध्रे· परित्यक्त भग्नदर्पैर्महारथैः ।
घोरं क्रव्यादबहुल रौद्रमायोधनं बभौ ॥
द्रवत्सु रथमुख्येपु चेदिराजो महाद्युतिः ।
स्मृत्वा यादवसम्बन्ध कृष्णमेवान्ववर्तत ॥
वृत· करूपसैन्येन चेदिसैन्येन चानघ ।
सबन्धकामो गोविन्दमिदमेवाह चेदिराट् ॥
अह पितृष्वसुर्भर्ता तव यादवनन्दन ।
सबलस्त्वामुपावृत्तस्त्व हि मे दयित प्रभो ॥
उक्तश्चैप मया राजा जरासधोऽल्पचेतन ।

निजघ्नुर्) Ñ2 V3 निजघ्नाते परस्परम् T2 4 जघ्नतुस्तौ परस्परम् (for ᵇ) — After line 919 D6 ins 102** — (L 921) K3 D2 विभ्रान्तम्, D1 निष्क्रान्तम्, G3 M4 विषण्णम् (for विवित्तम्) T3 G1 3 -रथद्विपम् (for महारथम्) — T2 G4 5 M4 G(ed) ins after line 921 D6 after line 919

102** जरासध जघानाशु गदया विष्णुरव्यय ।
पुनराहत्य राजानं मुष्टिना च समाहनत् ।
तलेनाहत्य तरसा गदया स पुन· पुन ॥
विसज्ञोऽपि जरासधो गदामुत्सृज्य वीर्यवान् ।
उपारमत्तदा युद्धाच्चाप सशरमेव च ॥
पदातिश्चाभवद्राजा भीतस्त्वरितविक्रम ।
अन्तर्धानं जगामाशु शत्रौ पश्यति युध्यत· ॥

[T3 om lines 1-6 — (L. 2) G(ed) आगत्य (for [illegible]) G(ed) [illegible] for [illegible] 5) [illegible] ᵇ) [illegible] ed.) — (L. 6) M4 आहवाद् (for चाभवद्) [illegible] — (L. 7) [illegible] ययौ (for शत्रौ) D5 T2 G3 M4 वासुदेवस्य पश्यत (for ᵇ)]

— G2 om lines 922 925 — (L 922) G6 M4 अश्वै· (for नागै) Ñ1 2 V3 वाजिभिस्, T2 G1 तु गजैस् (for तुरगैस्) M4 रथै प्रजवितैस्तथा (for ᵇ) — (L 923) K2 D3 D4 भ्रान्त (for भीत) K4 व्याघ्रात्रस्ता, N1 व्याघ्रभीता; D2 T3 व्याघ्राद्भीता (for ˚घ्राता) T2 G1 4 गजा (for मृगा) D5 व्याघ्रभीतमिव त्वरन् (for ᵇ) — T3 om lines 924 925 — (L 924) G1 छिन्न (for भग्न) — (L 925) Ñ1 क्रव्यादघोरबहुलं, M4 निर्वृत्तरङ्गप्रतिम (for ᵃ) Ñ1 रामायायोधनं गतां (for ᵇ) — After line 925 D6 T2 3 G1 2 4 5 M4 G(ed) ins

103** पाञ्चजन्य तदा विष्णुर्दध्मौ शत्रुभयकरम् ॥
देवदेवेन वीरेण चक्रिणा शार्ङ्गधन्विना ।
आध्मातोऽथ महाशङ्ख पूरयामास रोदसी ॥
ततो देवा सगन्धर्वा विद्याधरमहोरगा ।
तेन शब्देन संतुष्टा सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥
तेन सर्वे नृपतयो भीता राजन्दशो गता ।
पुनश्च भगवान्विष्णु शङ्खराज समाधमत् ॥
ततो युद्धं महाविष्णुर्जित्वा यदुकुलोद्वह· ।
गोमन्तऽथ महाशैले किंचित्काल विशश्रमे ।
पूर्वजन तदा कृष्ण श्रान्तेन युधि भारत ॥

Colophon

[(L 1) T3 दध्मौ शङ्खमनुत्तमम् (for ᵃ) — (L 3) T2 G1 आदध्मुर् (for आध्मातो) — (L 4) G4 सिद्धाश्च परमर्षय· (for ᵇ) — (L 6) G(ed) भीता कृष्णं च दुद्रुवु (for ᵇ) — T3 om line 7 — (L 7) D5 -राव, T2 G1 नाग· (for -राज) G2 5 M4 समास्वनत् (for ˚धमत्) — (L. 8) G(ed) एव जित्वा (for ततो युद्ध) T3 G2 M4 ततो विष्णुर्महायुद्धे (for ᵃ) — (L 9) G(ed) किंचिद्विश्रम्य तावुभौ (for ᵇ) — (L. 10) T2 G1 4 सहजातेन भारत (for ᵇ) — Colophon om. in D6 T2 G1 2 4 5 — *Adhy name* M4 जरासंधपलायनम् — *Adhy no* T2 100, M2 102]

— Before line 926 T1 3 G2 3 M1-3 ins वैशंपायन· — (L 926) G2 3 M रात्र (for रथ) T2 G2 M4 महीपति (for महाद्युति) — (L 927) G2 श्रुत्वा (for स्मृत्वा) K3 [आ]ह चेदिराट्, G2 2 3 M [अ]भ्यवर्तत (for [अ]न्व˚) — T1 G3 M1-3 ins after line 927 T2 G1 4 cont. after 103**

104** जरासधे गते रात्रि कृष्णाद्भीते रणोत्सवात् ।
[T2 G1 4 राजन् (for रात्रि)]

— K3 om lines 928 929 G4 om line 928 — (L. 928) K3 कारूपसैन्येन महता (hypermetric) (for ᵃ) — (L 929) N1 सबन्धकामुक कृष्णम् T1 G2 3 4 M2 4 ˚मुकुदं कृष्णम् M1 3 मुकुट श्रीमान् (for ᵃ) K1 V1 B D2 6 इदमाह स (K1 च), N1 इदमाहाथ, T1 G2 3 4 M4 इदं एवमाह स (K1 च), N1 इदमाहाथ, T1 G2 3 4 M4 इदं प्रोवाच, T2 4 G1 4 इदमाह स (for इदमेवाह) M1 3 कृष्णं वचनमब्रवीत् (for ᵇ) — (L. 931) N1 V3 उपायातस् (for ˚वृत्तस्) G3 हृदयं (for दयित) — After line 931 T1 3 G M ins

105** दमघोषोऽस्मि भद्र ते सदायोऽहमनुव्रत ।
[T2 G1 असौ क्षममनुव्रत (for ᵇ)]

— (L. 933) Ñ2 V1 T1 3 G2 4 5 M मूर्धनि; V3 D3

कृष्णाद्विरम दुर्बुद्धे विग्रहाद्रणकर्मणि ॥
तदेष स परित्यक्तो मम वाक्यस्य दूषकः ।
भग्नो युद्धे जरासंधस्त्वया द्रवति सानुगः ॥
निर्वैरो नैष सयाति स्वपुरं पृथिवीपतिः ।
त्वय्येव भूयोऽप्यपरं दर्शयिष्यति किल्बिषम् ॥
तदिमां सत्यजाशु त्वं मही हतनराकुलाम् ।
क्रव्यादगणसंकीर्णा सेवितव्याममानुषैः ॥
करवीरपुरं कृष्ण गच्छामः सबलानुगाः ।
शृगालं वासुदेवं तं द्रक्ष्यामस्तत्र पार्थिवम् ॥
इमौ रथवरोद्‍ग्रौ युवयोः कारितौ मया ।
योजितौ शीघ्रतुरगैः रत्नचक्राक्षकूबरौ ॥
शीघ्रमारुह्य भद्रं ते बलदेवसहायवान् ।
त्वरामः करवीरस्थं द्रष्टुं तं वसुधाधिपम् ॥
पितृष्वसुः पतेर्वाक्यं श्रुत्वा चेदिपतेस्तदा ।
वाक्यं हृष्टमनाः कृष्णो जगाद जगतो गुरुः ॥
अहो स्वयुद्धाभिरतौ देशकालजितौ त्वया ।
बान्धवप्रतिरूपेण ससिक्तौ वचनाम्बुना ॥
देशकालविशिष्टस्य हितस्य मधुरस्य च ।
वाक्यस्य दुर्लभा लोके वक्तारोऽद्य विशेषतः ॥
चेदिनाथ सनाथौ स्वः संवृत्तौ तव दर्शनात् ।

-कर्मण (for °णि) —(L. 934) D5 T1 तदैव (for तदेष) K3-4 Ñ3 · V B Dn D5 D1-4 · T2-4 G1 · · ऽद्य (for स) —(L. 935) K1 V2 B3 D1 युधि, G3 · M मृधे (for युद्धे) G2 M संप्रति (for द्रवति) — After line 936, V2 B2 ins:

106** विभोर्वैरविनिर्बन्धे विग्रहे रणमूर्धनि ।

— After line 937, D5 T2 G2 · · M ins:

107** अतीव दृष्टो वार्ष्णेय गत सबलवाहन ।
[D5 दुष्टो (for दृष्टो) G3 सह (for -वाह°)]

—(L. 938) D2 -नरद्विपाम् (for -नराकुलाम्) —(L. 939) D1 G1 संपूर्णा, M1 · संपन्ना (for -संकीर्णा) T1 G1 क्रव्यादाननसंकीर्णा (for °) D5 T2 G2-4 · M सेवितां स्थातु मानुषैः (for °) — After line 939, T1 · G M ins:

108** पिशाचाश्चात्र दृश्यन्ते राक्षसाः पिशिताशनाः ।
डाकिन्योऽत्र मनुष्याणि पीत्वा शोणितमद्भुतम् ॥
[(L. 2) G3 पीत्वा (for डाकिन्यो)]

—(L. 940) K3 Ñ2 (marg as above) B3 वीर (for कृष्ण) —(L. 941) Ñ2 · V2 T2 G3 · M4 तत्र द्रक्ष्याम पार्थिवम् (for °) —(L. 942) V2 D5 -वराग्र्यौ, T1 G2 · · M -वरौ कृष्ण (for -वरोद्‍ग्रौ) Ñ1 D1 · · कारणे, V2 कल्पितौ (for कारितौ) —(L. 943) K2 Ñ V1 · B2 · D1-4 T2 · G1 · · तुरगौ (for °गैः) K3 · D5 सद्य ; Ñ2 · V1 युक्त-, V2 स्यन्द, V3 D1 स्वर्ण ; D5 T2 G1 · सम (for रत्न) D5 सत्वरचक्रकूबरौ T1 G2 · · M सुचक्रौ स्वलङ्कृतौ (for °) —(L. 944) T2 G1 आरुह्य, G2 · M आरोह (for आरुह्य) T2 G2 · M रौहिणेय (for बलदेव-) Ñ2 · V2 रामेण सह देवेन (for °) —(L. 945) K3-4 D2 · प्रयाम ; Ñ2 T1 G1 त्वरया ; D3 व्रजाम (for त्वराम-) T1 G2 · · M तं द्रष्टुं (tr transp) — After line 945, V2 ins:

109** यादवा स्ववशोद्‍ग्रौ महाकाया महाबलाः ।
तिष्ठन्तु नृपशार्दूला सुमनस्का महाबलाः ॥
समग्रहययुक्तेन स्यन्दनेन विराजता ।
चक्रोद्यतकरः शौरिर्गदापाणिररिन्दम ॥
आत्मानमर्जिताः सर्वे जरासंधवशानुगाः ।
एकस्य सर्वराजानः कृष्णेन जनाधिपाः ॥
तेऽस्माकं दुष्टमनसः शत्रुत्वानि मनांसि च ॥
मथुरां च स्थलीभावां प्रहरेयुर्नराधिपाः ॥
तत्कृष्ण राममहितं सहायैः सह सैनिकैः ।
रक्षेमां मथुरां वीर यादवानां कुशस्थलीम् ॥

— Before line 946 some MSS ins वैशंपायन —(L. 946) K Ñ2 · V B Dn D1 D2 4-6 T2 · G1 M4 पितृष्वसुः (for °सुः) Ñ1 तदा वाक्यं ; T1 G1 पत्युरेतत्, M1 · पत्युरेतत् (for पतेर्वाक्यं) G1 · पितृष्वसृपतेस्तत् (for °) —(L. 947) Ñ1 T2 G2 · M2 हृष्टात्मा, M1 प्रियमनाः (for हृष्टमनाः) G1 वाग्मी हृष्टः कृष्णो, M1 वाक्यं प्रियकरं विष्णो (for °) K2 Ñ1 जगाद ; D1 उवाच (for जगाद) M2 · जगतो (for °तो) D3 उवाच जगतो गुरुः (for °) —(L. 948) K2 V2 Dn D2 T2 · अहो युद्धाभिलाषितौ, T1 G2 M1 अहोऽभियुद्धाभिरतौ, M1 आत्मानमुत्सृज्य नो ; M2 अहो युद्धार्थिनौ (for °) K Ñ2 · V B D T2-4 G1 · देशकालोचितौ (D1 T2 G1 · °तं) त्वया, T1 G2 · M2 °तौ [illegible] त्वया, M1 · हिते, M1 हितौ त्वया (for °) —(L. 949) K2 T2 G1 -प्रीति (for प्रति) Ñ1 पूर्वेण (for रूपेण) G1 संसिक्तौ वचनाम्बुना (for °) —(L. 950) T1 G1 · · M2 · शिष्टि- इष्ट (for हित°) D1 देशस्य (for हितस्य) —(L. 951) M1 सुदुर्लभा (for दुर्लभा) T1 G1 · · M सुजन (for -विशेषतः) Ñ1 वक्तारो नैव दृश्यन्ते (for °) —(L. 952) K2 · Ñ2 · V B1 · D1 · · T2 · G1 चेदिराज, M2-4 दमघोष (for चेदिनाथ) [illegible] सनाथार (for सनाथौ) —(L. 953) K1 Ñ2 · V1 B1

विविक्तमभवत्सैन्य परावृत्तमहारथम् ॥
ते नृपाश्चोदितैर्नागैः स्यन्दनैस्तुरगैस्तथा ।
दुद्रुवुर्भीतमनसो व्याघ्रघ्राता मृगा इव ॥
तन्नरेन्द्रैः परित्यक्तं भग्नदर्पैर्महारथैः ।
घोरं क्रव्यादबहुलं रौद्रमायोधनं बभौ ॥
द्रवत्सु रथमुख्येषु चेदिराजो महाद्युतिः ।
स्मृत्वा यादवसनन्धं कृष्णमेवान्ववर्तत ॥
वृतः करूषसैन्येन चेदिसैन्येन चानघ ।
सबन्धकामो गोविन्दमिदमेवाह चेदिराट् ॥
अहं पितृष्वसुर्भर्ता तव यादवनन्दन ।
सबलस्त्वामुपावृत्तस्त्व हि मे दयितः प्रभो ॥
उक्तश्चैप मया राजा जरासधोऽल्पचेतनः ।

निजघ्नुर्) Ñ2 V3 निजघ्नाते परस्परम्, T3 4 जघ्नतुस्तौ परस्परम् (for °) — After line 919, D6 ins 102** —(L 921) K2 D3 विभ्रान्तम्, D1 निष्क्रान्तम्, G5 M4 विषण्णम् (for विविक्तम्) T2 G1 3 -रथद्विपम् (for महारथम्) — T2 G3 5 M4 G(ed) ins after line 921 D6 after line 919

102** जरासध जघानाशु गदया विष्णुरव्यय ।
पुनराहत्य राजानं मुष्टिना च समाहनत् ।
तलेनाहत्य तरसा गदया स पुन पुन ॥
विसज्ञोऽपि जरासधो गदामुत्सृज्य वीर्यवान् ।
उपारमत्तदा युद्धाच्चाप सशरमेव च ॥
पदातिश्चाभवद्राजा भीतस्त्वरितविक्रम ।
अन्तर्धानं जगामाशु शत्रौ पश्यति युध्यत ॥

[T3 om lines 1-6 —(L. 2) G(ed) आगत्य (for आहत्य) —(L 3) D6 G2 M4 सहसा (for तरसा) G(ed) मुष्टिनापि समाहत्य तरसा गदया पुन —(L. 4) M4 ऽभूज् (for ऽपि) G3 विसंज्ञ पतितो भूमौ जरापुत्र प्रतापवान् —(L 5) M4 युद्धं (for युद्धाच्) D6 विधनु स महारथ (for °) —(L. 6) M4 आहवाद् (for चाभवद्) —(L. 7) G(ed.) ययौ (for शत्रौ) D6 T3 G3 M4 वासुदेवस्य पश्यत (for °)]
— G3 om lines 922 925 —(L. 922) G5 M4 अश्वै (for नागै) Ñ1 3 V3 वाजिभिस्, T2 G1 तु गजैस् (for तुरगैस्) M4 रथै प्रजविनैस्तथा (for °) —(L 923) K4 व्याघ्रात्रस्ता, Ñ1 व्याघ्र D51 D4 भ्रान्त (for भीत) K4 व्याघ्राघ्राता, T2 G1 4 गजा (for भीता ; D3 T4 व्याघ्राद्भीता (for °घ्राता) — T3 om lines मृगा) D3 व्याघ्रभीतमिव स्वरन् (for °) —(L 924) G1 छिन्न (for भग्न) —(L 924 925 —(L 925) Ñ1 क्रव्यादघोरबहुल, M4 निवृत्तरङ्गप्रतिम (for °) — After line 925, D6 Ñ1 रामायायोधन गतौ (for °) — After line 925, D6 T2 3 G1 2 4 5 M4 G(ed) ins

103** पाञ्चजन्यं तदा विष्णुर्दध्मौ शत्रुभयकरम् ॥
देवदेवेन वीरेण चक्रिणा शार्ङ्गधन्विना ।
आध्मातोऽथ महाशङ्ख पूरयामास रोदसी ॥
ततो देवा सगन्धर्वा विद्याधरमहोरगा ।
तेन शब्देन सतुष्टा सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥
तेन सर्वे नृपतयो भीता राजन्दिशो गता ।
पुनश्च भगवान्विष्णु शङ्खराज समाधमत् ॥
ततो युद्ध महाविष्णुर्जित्वा यदुकुलोद्वह ।
गोमन्तेऽथ महाशैले किंचित्काल विशश्रमे ।
पूर्वजेन सदा कृष्ण श्रान्तेन युधि भारत ॥

Colophon.

[(L 1) T3 दध्मौ शङ्खमनुत्तमम् (for °) —(L. 3) T3 G1 आदध्मुर् (for आध्मातो) —(L 4) G4 सिद्धाश्च परमर्षय (for °) —(L 6) G(ed) भीता कृष्णं च दुद्रुवु (for °) — T3 om line 7 —(L 7) D3 राव, T2 G1 नादं (for -राज) G2 5 M4 समास्वनत् (for °धमत्) —(L. 8) G(ed) एव जित्वा (for ततो युद्ध) T2 G2 M4 ततो विष्णुर्महायुद्धे (for °) —(L 9) G(ed.) किंचिद्विश्रम्य तावुभौ (for °) —(L. 10) T2 G1 4 सहजातेन भारत (for °) — Colophon om. in D6 T3 G1 2 4 5 — *Adhy name* M4 जरासंधपलायनम् — *Adhy no* T3 100, M4 102]

— Before line 926 T1 3 G2 3 M1-3 ins वैशंपायन — (L 926) G2 3 M राज्ञ (for रथ) T3 G3 M4 महीपति (for महाद्युति) —(L 927) G2 श्रुत्वा (for स्मृत्वा) K2 [आ]ह चेदिराट्, G2 3 5 M [अ]भ्यवर्तत (for [अ]न्व°) — T1 G3 M1-3 ins after line 927 T2 G1 4 cont. after 103**

104** जरासंधे गते राज्ञि कृष्णाद्भीते रणोत्सवात् ।
[T2 G1 5 राजन् (for राज्ञि)]

— K2 om lines 928 929 G1 om line 928 —(L. 928) K2 कारूषसैन्येन महता (hypermetric) (for °). —(L. 929) Ñ1 संबन्धकामुक कृष्णम्, T1 G2 3 5 M3 4 °मुकुटं कृष्णम्, M1 2 °मुकुट धीमान् (for °) K1 V1 B D1.6 एवमाह स (K1 च), N1 इदमाहाथ, T1 G2 3 5 M4 इदं प्रोवाच, T2 3 G1 4 इदमाह स (for इदमेवाह) M1 2 कृष्णं वचनमब्रवीत् (for °) —(L. 931) N1 V2 उपायातस् (for °वृत्तस्) G3 हृदयं (for दयित) — After line 931 T1 2 G M ins

105** दमघोषोऽस्मि भद्र ते सहायोऽहमनुव्रत ।
[T2 G1 असौ क्षेममनुव्रत (for °).]

—(L. 933) Ñ2 V1 T1 2 G3 4 5 M मूर्धनि, V2 D3

कृष्णाद्विरम दुर्बुद्धे विग्रहाद्रणकर्मणि ॥
तदेष स परित्यक्तो मम वाक्यस्य दूषकः ।
भग्नो युद्धे जरासंधस्त्वया द्रवति सानुगः ॥
निर्वैरो नैष सयाति स्वपुरं पृथिवीपतिः ।
त्वय्येव भूयोऽप्यपरं दर्शयिष्यति किल्बिषम् ॥
तदिमां सत्यजाशु त्वं महीं हतनराकुलाम् ।
क्रव्यादगणसंकीर्णां सेवितव्याममानुषैः ॥
करवीरपुरं कृष्ण गच्छामः सबलानुगाः ।
सृगालं वासुदेव त्वं द्रक्ष्यामस्तत्र पार्थिवम् ॥
इमौ रथवरोदग्रौ युवयोः कारितौ मया ।
योजितौ शीघ्रतुरगैः खड्गचक्राक्षकूबरौ ॥
शीघ्रमारुह भद्रं ते बलदेवसहायवान् ।
त्वराम' करवीरस्थं द्रष्टुं तं वसुधाधिपम् ॥
पितृष्वसुः पतेर्वाक्यं श्रुत्वा चेदिपतेस्तदा ।
वाक्यं हृष्टमनाः कृष्णो जगाद जगतो गुरुः ॥
अहो स्वयुद्धाभिरतौ देशकालजितौ त्वया ।
बान्धवप्रतिरूपेण संसिक्तौ वचनाम्बुना ॥
देशकालविशिष्टस्य हितस्य मधुरस्य च ।
वाक्यस्य दुर्लभा लोके वक्तारश्चेदिसत्तम ॥
चेदिनाथ सनाथौ स्वः संवृत्तौ तव दर्शनात् ।

-कर्मण (for °णि) —(L 934) D_5 T_1 तदैव (for तदेष) $K_{2,4}$ $\tilde{N}_{2,3}$ V B Dn Ds $D_{1-4,5}$ T_{3-4} $G_{1,4,5}$ ऽद्य (for स) —(L 935) K_1 V_1 B_2 D_2 युधि, $G_{2,3}$ M मृधे (for युद्धे) G_2 M सम्प्रति (for द्रवति) — After line 936, V_2 B_3 ins

106** विभोर्वैरविनिर्बन्धे विग्रहे रणमूर्धनि ।

— After line 937, D_5 T_3 $G_{1,3,5}$ M ins

107** अतीव रुष्टो वार्ष्णेय गत सबलवाहन' ।
[D_6 दुष्टो (for रुष्टो) G_5 सह (for गत)]

—(L 938) D_3 -नरद्विपाम् (for नराकुलाम्) —(L 939) D_5 G_6 संपूर्णा, $M_{1,3}$ संपन्ना (for संकीर्णां) T_3 G_1 क्रव्यादाननसंकीर्णा (for ᵃ) D_3 T_1 $G_{1-3,5}$ M सेविता व्याल मानुषैः (for ᵇ) — After line 939, T_1 $_3$ G M ins

108** पिशाचाश्चात्र दृश्यन्ते राक्षसाः पिशिताशनाः ।
डाकिन्योऽत्र प्रनृत्यन्ति पीत्वा शोणितमल्पकम् ॥
[(L 2) G_3 क्रीडन्ति (for डाकिन्यो)]

—(L 940) K_3 $\tilde{N}_3$ (marg as above) B_3 वीर (for कृष्ण) —(L 941) $\tilde{N}_{1,3}$ V_3 T_1 $G_{2,3}$ M_4 तत्र द्रक्ष्याम पार्थिवम् (for ᵇ) —(L 942) V_3 D_6 वरावस्थौ T_1 $G_{2,3,5}$ M -वरौ कृष्ण (for -वरोदग्रौ) $\tilde{N}_1$ $D_{1,3,4}$ कारणे, V_3 कल्पितौ (for कारितौ) —(L 943) K_3 $\tilde{N}$ $V_{1,3}$ $B_{2,3}$ D_{1-5} $T_{1,2}$ $G_{1,4,5}$ तुरगौ (for °गैः) $K_{1,4}$ D_3 खड्ग, $\tilde{N}_{2,3}$ V_1 युक्त, V_3 स्वक्ष V_2 D_5 स्वर्ण, D_6 T_2 $G_{1,4}$ सम (for खड्ग) D_5 खड्गचक्राक्षकूबरौ T_1 $G_{2,3,5}$ M सुचक्रौ स्वक्षकूबरौ (for ᵇ) —(L 944) T_3 G_1 आरुह्य, $G_{2,4}$ M आरोह (for आरुह) T_1 G_2 $_3$ M रौहिणेय (for बलदेव) $\tilde{N}_{2,3}$ V_3 रामेण सह केशव (for ᵇ) —(L 945) $K_{1,4}$ $D_{2,3}$ प्रयाम, $\tilde{N}_3$ T_2 G_1 त्वरया, D_3 व्रजाम (for त्वराम) T_1 $G_{2,3,5}$ M तं द्रष्टुं (by transp) — After line 945, V_3 ins

109** यादव स्वबलोदग्र महाकाया महाबला ।
तिष्ठन्तु नृपशार्दूला सुप्रमत्ता महाबला ॥
समप्रहययुक्तेन स्यन्दनेन विराजता ।
चक्रोद्यतकर शौरिर्गदापाणिरदृश्यत ॥
आस्तामतर्जिता सर्वे जरासंधवशानुगा ।
एकस्य सर्वराजान कृतवैरा जनाधिपा' ॥
तेऽस्माकं दुष्टमनस शङ्कितानि मनांसि मे ॥
मथुरा च स्थलीप्राया महरेषुर्नराधिपा ॥
तद्गच्छ रामसहित सहार्यैः सह संगत ।
रक्षेमां मथुरां वीर यादवानां कुलारणीम् ॥

— Before line 946 some Mss ins वैशंपायन —(L 946) K $\tilde{N}_{2,3}$ V B Dn Ds $D_{3,4,6}$ $T_{3,4}$ G_4 M_4 पितृष्वसृ (for °सु) $\tilde{N}_1$ तदा वाक्य, T_1 G_5 पत्युरेतत्, M_{1-3} पतेरेतत् (for पतेर्वाक्य) $G_{2,3}$ पितृष्वसपतेरेतत् (for ᵃ) —(L 947) $\tilde{N}_3$ T_1 $G_{2,4}$ M_2 हृष्टतर M_1 प्रियतर (for हृष्टमना) G_3 वाग्मी हृष्टतर कृष्णो, M_3 वाक्यं प्रियकरं विष्णो (for ᵃ) K_2 $\tilde{N}_1$ जग्राह, D_1 जगदे (for जगाद) M_{1-3} जगता (for °तो) D_2 जगाम जगता गुरु (for ᵇ) —(L 948) K_3 V_2 Dn Ds $T_{3,4}$ अहो युद्धाभिसंतप्तौ, T_1 G_2 M_4 अहोऽसियुद्धाभिरतौ, M_1 आवामयुध्यन रणे, M_3 अहो सुयुद्धावसरे (for ᵃ) K $\tilde{N}_{2,3}$ V B D T_{3-4} $G_{1,4}$ देशकालोचितौ (D_1 T_3 $G_{1,4}$ °तं) त्वया, T_2 $G_{3,5}$ M_4 °लौ जितौ त्वया, $M_{1,2}$ °ले जि(M_3 हित)तौ त्वया (for ᵇ) —(L 949) K_2 T_3 G_4 प्रीति (for प्रति) $\tilde{N}_1$ -पूर्णेन (for रूपेण) G_1 संसिक्तौ चन्दनाम्बुना (for ᵇ) —(L 950) T_1 $G_{2,3,5}$ M_3 -निर्दिष्टस्य (for विशि°) $D_{3,1}$ देशस्य (for हितस्य) —(L 951) M_3 [ना]सुलभा (for दुर्लभा) T_1 $G_{2,3,5}$ M पुंगव (for सत्तम) $\tilde{N}_1$ वक्तारश्चैव दर्शिता (for ᵇ) —(L 952) $K_{1,2}$ $\tilde{N}_{2,3}$ V $B_{1,3}$ $D_{3,5,6}$ $T_{2,3}$ G_5 चेदिराज, M_{1-2} दमघोष (for चेदिनाथ) G_4 om (hapl) lines 952ᵇ–955ᵃ $\tilde{N}_3$ शासनात् (for दर्शनात्) —(L 953) K_3 $\tilde{N}_{1,3}$ V_3 B_2

नाययो किंचिदप्राप्यं ययोस्त्वं बन्धुरीदृशः ॥
जरासंधस्य निधनं ये चान्ये तत्समा नृपाः ।
पर्याप्तौ त्वत्सनाथौ स्वः कर्तुं चेदिकुलोद्वह ॥
यदूनां प्रथमो बन्धुस्त्वं हि सर्वमहीक्षिताम् ।
अतःप्रभृति संग्रामान्द्रक्ष्यसे चेदिसत्तम ॥
चक्रमौसलमित्येवं संग्रामं रणवृत्तयः ।
कथयिष्यन्ति लोकेऽस्मिन्ये धरिष्यन्ति पार्थिवाः ॥
तद्गच्छाम महावीर करवीरं पुरोत्तमम् ।
त्वयोद्दिष्टेन मार्गेण चेदिराज शिवाय वै ॥
ते स्यन्दनगताः सर्वे पवनोत्पातिभिर्हयैः ।
भेजिरे दीर्घमध्वानं मूर्तिमन्त इवाग्नयः ॥
ते त्रिरात्रोषिताः प्राप्ताः करवीरं पुरोत्तमम् ।
शिवाय च शिवे देशे निविष्टास्त्रिदशोपमाः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

तानागतान्विदित्वाथ सृगालो युद्धदुर्मदः ।
पुरस्य धर्षणं मत्वा निर्जगामेन्द्रविक्रमः ॥
रथेनादित्यवर्णेन भास्वता रणगामिना ।
आयुधप्रतिपूर्णेन नेमिनिर्घोषहासिना ॥
मन्दराचलकल्पेन चित्राभरणभूषिणा ।

D6 न नौ (Ñ1 वां) किंचिदसप्राप्य, T1 G3 ॰ ६ आवयो किं न संप्राप्यं, T2 आवयो किंस्विदप्राप्य (for ॰) K2 Ñ3 V1 D6 यत्र, M1-3 यत्नौ (for ययोस्) —(L 954) M1-3 अन्येषां च महीभृताम् (for ॰) —(L 955) T1 G3 ॰ M पर्याप्तौ (M1-3 ॰स) निधनं तेषां (for ॰) — After line 955, T1 ॰ G3 ॰ ६ M ins

110** युद्धमप्रतिमं विद्धि प्रवृत्तं नौ रणे नृपे ।
मया तेन महाराज जरासंधेन वै तदा ।
संग्रामं सुमहान्वृत्तः प्रत्यक्षं तव चेदिप ॥

[T3 om line 1 —(L. 1) G3 ॰ परे (for नृपे) —(L 2) G3 ॰ M धीमता (for वै तदा)]
—(L 956) Ñ1 T1 G3 ॰ M4 — M1-3 om line 956 —(L 956) Ñ1 T1 G3 ॰ M4 युद्धानां प्रथमो विन्दुर् (Ñ1 विप्र), D3 यदूनां प्रथम चक्षुस् (for ॰) D5 त्वं हि लोके, T1 G3 3 M4 अथ लोके (for त्वं हि सर्वं) —(L. 957) K1 ॰ D3 G3 ४ M1 ३ संग्राम (for ॰मान्) B3 T1 G2 ॰ ॰ M पुंगव (for सत्तम) —(L. 958) K2 ॰ B1 T2 ४ G1 ॰ M3 चक्र, Ñ2 ॰ V1 ॰ B2 चाक्र, V2 T1 G3 चाक्र (for चक्र) G4 चक्रमौसलसंग्रामं (for ॰) —(L 959) K3 कथयन्ति स G4 दृश्यन्ते (for संग्राम) D5 भविष्यन्ति, M चरि॰ (for धरि॰) केऽप्यस्मिन् (for ॰) V3 योधयिष्यन्ति पार्थिवा॰ (for Ñ1 भूमिपा॰ (for पार्थिवा)) — After line 959, K Ñ3 ॰ V B D T2-4 G3 ४ ॰ ins

111** राज्ञां पराजयं युद्धे गोमन्तेऽचलसत्तमे ।
श्रवणाद्धारणाच्चास्य स्वर्गलोकं व्रजन्ति वै ॥

T1 —(L 960) K Ñ3 ॰ V B D T2-4 G2 ४ ॰ महाराज ; D3 करवीरं सुरोत्तम M3 ॰भाग, M1 ३ ॰बाहो (for ॰वीर) K1 —(L. 961) M1 ॰ दिष्टेन (for [उ]द्दिष्टेन) (for ॰) — Before line 962 G3 ins D3 जयाय (for शिवाय) —(L 963) G2 ॰ M4 [अ]नला (for [अ]ग्नय) वैशंपायन Ñ1 सर्वे (for —(L. 964) T1 G3 ३ M द्वि॰ (for त्रि) प्राप्ता) — After line 965, G3 ins 112**

Colophon — *Mention of the Epic* K2. — *Mention of Khila* K3 ४ Ñ3 V B D3 D1 ॰ — *Sub-parvan* : T3 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K Ñ1 ॰ V1 ॰ B Dn D3 D2-6 करवीरपुराभिगमनम्, Ñ2 करवीरपुरम्, V3 D1 जरासंधपराजये करवीरपुराभिगमनम्, G2 M3 ४ करवीरप्रवेश — *Adhy no* K3 97, Ñ2 V1 B3 100, V2 G1 101, V3 T2 G4 99, Dn Ds1 98, D3 T3 105, D4 97, T1 G3 ॰ M 103, T4 90, G5 102 — *Śloka no* Dn D4 98, Ds1 104, D3 94, T3 154, G1 129

T3 om the ref D3 T1 ॰ G3 ॰ ॰ M ins after the ref G1 after line 965

112** प्रात॰ प्रविश्य तद्द्वारि द्वाःस्थं वचनमब्रवीत् ।
केशवोऽयं महाबाहुर्वेदयास्मान्नराधिपे ॥
वसुदेवसुतौ वीरौ चेदिराजेन संगतौ ।
द्वाःस्थोऽप्यथ तथेत्युक्त्वा तस्मै सर्वं न्यवेदयत् ॥

[(L. 1) M3 तत (for प्रात) —(L. 2) T1 G3 M निवेदय नराधिपम् (for ॰) —(L. 3) D6 T2 M1 ॰ चेदिना सह संगतौ (for ॰) —(L 4) T1 G1 ॰ ४ ॰ M4 [उ]क्तौ (for [उ]क्त्वा)]
—(L. 966) T1 तदा श्रुत्वा ; G2 विजिज्ञाय (for विदित्वाथ) —(L. 967) K2 T2 प्रसंगे (for ध॰) D1 कृत्वा ; D3 श्रुत्वा (for मत्वा) —(L. 968) Ñ1 -शोभिना (for -गामिना) T2 ॰ G1 ॰ ॰ M भास्वरेणाशुगामिना (for ॰) — K3 om. (hapl) lines 969 973 T3 G1 ४ om (? hapl) line 969 —(L. 969) T2 ॰ G3 ॰ M आयुधोत्तमपूर्णेन (for ॰) D6 -कारिणा T6 -शोभिना, G3 भासिना (for हासिना) T1 G3 ४ M नेमिघोषेण भासिना (G3 M4 शोभिना, M3 भास्वता) (for ॰) —(L. 970) K4 -शोभिना (for भूषिणा) — K1 om (hapl.) lines 971-975 D1 om (hapl) line 971 —(L. 971) Ñ1 अनन्त ; Dn Ds1 G3 अक्षदै॰ (for ॰दप॰)

अक्षय्यसायकैस्तूणैः पूर्णेनार्णवघोषिणा ॥
हर्यश्वेनाशुगतिनासक्तेन शिखरेष्वपि ।
हेमकूबरगर्भेण दृढाक्षेणाभिशोभिना ॥
वन्धुरेण सुदीप्तेन पतत्रिवरगामिना ।
खे गतेनेव शक्रस्य हर्यश्वेन रथाद्रिणा ॥
सावित्रे नियमे पूर्णे यं ददौ सविता स्वयम् ।
आदित्यरश्मिभिरिव रश्मिभिर्यो निगृह्यते ॥
तेन स्यन्दनमुख्येन द्विषत्स्यन्दनघातिना ।
स सगालोऽभ्ययात्कृष्णं शलभः पावकं यथा ॥
चापपाणिः सुतीक्ष्णेषुः कवची हेममालिकः ।
सितप्रावरणोष्णीषः पावकाकारलोचनः ॥
मुहुर्मुहुर्ज्याचपलं विक्षिपन्दुःसहं धनुः ।
निर्वमन्रोषजं वायुं सानलज्वालमण्डलम् ॥
आभिर्भूषणपङ्क्तीनां दीप्तो मेरुरिवाचलः ।
रथस्थ इव शैलेन्द्रः सगालः प्रत्यदृश्यत ॥
तस्यारसितशब्देन रथनेमिस्वनेन च ।
गुरुत्वेन च नाम्यन्ती चचालोर्वी यथा पुरा ॥
समापतन्तं श्रीमन्तं मूर्तिमन्तमिवानलम् ।
सगालं लोकपालाभं दृष्ट्वा कृष्णो न विव्यथे ॥
सगालश्चापि संरब्धः तं रथं साधु चोदितम् ।
समीपे वासुदेवस्य युयुत्सुः प्रत्यदृश्यत ॥
वासुदेवं स्थितं दृष्ट्वा सगालो युद्धलालसः ।
अभिदुद्राव वेगेन मेघराशिरिवाचलम् ।
वासुदेवः स्मितं कृत्वा प्रतियुद्धाय तस्थिवान् ॥
तद्युद्धमभवत्ताभ्यां समरे घोरदर्शनम् ।
इभाभ्यामिव मत्ताभ्यां कुञ्जराभ्यां यथा वने ॥

Ñ1 2 3 (marg) V1 D5 तीक्ष्णै, T1 3 G1 3-5 M3 4 पूर्णै (for तूणै) —T3 G1 4 M1 3 om line 972 —(L 973) T1 -युक्तेन (for गर्भेण) K1 -शालिना, T3 G1 भोगिना, T4 T1 -शोभिना (for शो°) —(L 974) K3 V2 Dn1 D3 6 T2 स, V3 नि (for सु) V3 D1 सुवर्णरेणुदीप्तेन (for °) D3 पथ (for वर) V1 B D6 G2 रंहसा T3 G1 4 -वाजिना (for गामिना) —(L 975) M1 3 स्पर्धमानेन तं रथम् (for °) —(L 976) Ñ1 यो दत्त, Ñ2 V3 B1 प्रददौ, Ñ3 (marg) सद्ददौ, V1 स ददौ (for य ददौ) K3 रथम् (for स्वयम्) T3 G1 M1-3 यो दत्तो रविणा स्वयम् (for °) —(L 977) Ñ1 आदित्योऽस्मीति रश्मीभी (for °) D5 विराजते (for निगृह्यते) —(L 978) D3 रूपिणा, T1 भूतिना (for घातिना) —(L 979) Ñ1 पावकं शलभ यथा (for °) —(L 980) G3 M4 सुयुक्तेषु (for सुतीक्ष्णेषु) Ñ1 मालिवान्, D5 T4 °न, D1 °ना, D3 °कम्, T1 G3 5 M भूषण (for मालिक) — After line 980, D6 T1 3 G1 3-5 M ins

113** रथी खड्गी शरी चापि निषङ्गी कुण्डली बली ।
गदी हारी तनुत्राणी करत्राणी किरीटवान् ॥
[(L 2) T1 तलत्राणी (for कर°)]

—(981) M1-3 सातपावरणोऽकाभ (for °) K1 (sup lin) B3 पावकारक्त(B3 °नम)लोचन (for °) —(L 982) V1 K3 4 D3 5 वलयं, T1 3 G M प्रवर (for -चपलं) T3 G1 M1 3 दुःसह विक्षेप, T4 विक्षन (for विक्षिपन्) K3 नादयन् (for विक्षिपन्धनु (for °) —(L 983) K1 वारि (for वायु) Ñ3 V1 -कुण्डलम् (for °) रोषनो) —(L 984) Ñ1 अत्र (for आभिर्) G3 भक्तीना (for पङ्क्तीना) —(L 986) T1 रोचित (for [आ]रसित) Ñ1 3 [illegible] D1 5 (marg) T1 3 G1 3-5 M [illegible] (for °) —(L [illegible] T1 G2 3 M गौरवेण च ताम्यन्ती (for °) K3 Dn D5 T2 G1 भयातुरा, T3 4 G5 M यथातुरा, G4 ससागरा (for यथा पुरा) T1 G3 M1-3 ननादोर्वी यथातुरा —(L 988) K1 2 Ñ2 3 V B D2 (sup lin) 3-8 T4 G2 इवाचलम्, Ñ1 यथाचलम्, D6 (marg) T1-3 G1 3-5 M इवान्तकम् (for °नलम्) —(L 989) G2 पाल च (for -पालाभ) Ñ2 न विव्यथत केशव, T1 G3 M विव्यथे न तु केशव, G2 स दृष्ट्वा च न विव्यथे (for °) — After line 989, T1-3 G1 3-5 M ins

114** चेदिराजबली चापि किंचिद्विस्मयतत्परः ।

—(L 990) V1 शृगालश्चाशु मकुद (for °). K Ñ2 3 V B D T2-4 G1 3 4 5 स्यन्दनेनाशुगामिना (for °) —(L 991) G3 M युयुत्सु मम(M2 प्रत्य)चोदयत् (for °) —Ñ1 om line 993 —(L 992) T1 2 G1 M1-3 दुर्मद (for लालस) —(L 993) Ñ3 V2 [अ]निल (for [अ]चलम्) —(L 994) M3 om lines 994b–996a Ñ1 प्रिय (for प्रति) M4 वीर्यवान् (for तस्थि°) Ñ2 V2 प्रतियोद्धुमुपस्थित (for °) — After line 994, V2 B1 ins

115** स तस्य विस्मय दृष्ट्वा प्रतियोद्धुमुपस्थितः ।

—(L 995) T1 3 G3 M3 उभाभ्या वासुदेवाभ्यां, M1 तयोस्तद्युद्धमभवत् (for °) D3 om (hapl) lines 995b–996a. G4 reads 995b–996a (transposed) twice T1 3

२ हरिवंश — १६

सृगालस्त्वब्रवीत्कृष्णं समरे समुपस्थितम् ।
युद्धरागेण तेजस्वी मोहाद्यलितगौरवः ॥
गोमन्ते युद्धमार्गेण यत्त्वया कृष्ण चेष्टितम् ।
अनायकानां मूढानां नृपाणां दुर्बले बले ॥
स मे सुविदितः कृष्ण क्षत्रियाणां पराजयः ।
कृपणानामसत्त्वानामबुधानां रणोत्सवे ॥

G3 M2 ₄ तद्युद्धमभवत्तदा (for b) — (L. 996) M2 महा (for यथा) M1 उभयो साधुदृष्टस्ताऽऽजयोरिव कानने — After line 996, D3 T1 ₂ G1 ₂ ₄ M ins

116** तत शरसहस्रेण वासुदेवो जघान ह ॥
वासुदेवं महात्मानं विव्याध पुनरष्टभि ।
वासुदेवस्त्रिसप्तत्या सृगालं युद्धदुर्मदम् ॥
वृष्णिवीरोऽथ राजेन्द्र वासुदेवं महाद्युतिम् ।
सृगालश्च सृगालं च जघान नवभि शरै ॥
तत पञ्चशता विष्णु सृगालोऽथ जघान ह ।
सृगालं पञ्चविंशत्या वासुदेव समाहनत् ॥
सृगालो वासुदेवोऽथ वासुदेवं समाहनत् ।
बाणै पञ्चशता राजन्पश्य देवस्य पश्यत ॥
वासुदेवौ महाराज विश्रुतौ च धनुर्धरौ ।
युयुधाते महावीरौ परस्परवधैषिणौ ॥
वायव्य वारुण चैव सृगालोऽथ समाददे ।
आग्नेयमथ पार्जन्यं वासुदेव समाददे ॥
तैरस्त्रैस्तौ तु राजेन्द्र वासुदेवौ रणामुखे ।
युयुधाते रणा युक्तौ सदृष्टाष्टौ तदा रण ॥
अस्त्राणि तानि राजेन्द्र समाहत्य परस्परम् ।
भूमिमापेदिरे तानि निष्फलानि ततोऽभवन् ॥
माहेश्वर सृगालस्तु रौद्रं चैव जनार्दन ।
गोमायुरथ याम्य तु कालमस्त्रं जनार्दन ॥
ते शस्त्रे निष्फले राजन्भूमिं जग्मतुरातुरे ।
क्षुरप्रेण सृगालस्तु छेत्तुमैच्छत्तु शार्ङ्गिण ।
ज्या जातरोषा धनुषा तस्य देवस्य पश्यत ॥
तज्ज्ञात्वा भगवान्विष्णुर्धनुश्चिच्छेद सायकैः ।
विसृज्य सशर चापं पुनरन्यत्समाददे ॥
तथापि भगवान्विष्णुश्चिच्छेद च ननाद च ।
पुनरन्यत्समादत्ते चाप भारसहं नृप ॥
तेन चापेन गोविन्दं जघान निशितै शरै ।
नवत्या च पुनर्विष्णुर्नवभिश्च पुनर्नृप ॥
अशीत्या च पुनर्देव समाजघ्ने पर शरै ।
शराणामथ लक्षाणां समाजघ्ने हरिं रुषा ॥
तत क्रुद्धोऽथ भगवांश्चिच्छेद धनुरुत्तमम् ।
सारथिं चास्य हत्वा तु जघान प्राष्टिमारथिम् ॥
सिंहनाद ततश्चक्रे विष्णुरूर्जितविक्रम ॥
तत सृगालो निक्रान्तश्चापं भारसहं महत् ।
आदाय निशितं बाण सज्ज कृत्वा धनुस्तदा । [35]
तत्र वासुदेवं (for °वो)

[(L. 1) M2 तयो (for तत) G2 वासुदेवं (for °वो) T1 G3 — (L. 3) T2 वासुदेव, M1 पुनश्चैनं (for वासुदेवस्) M सृगालो युद्धदुर्मद (for b) — G4 om lines 4–5 — (L. 4) T3 om. lines 4b–5a D6 महामति°, G6 °द्युति° (for °द्युतिम्). T3 G1 वासुदेवो महामति (for b) — (L. 5) D6 सृगाल वीर प्रवरं, T2 G1 °ल कान्यवीरो (for a) — (L 6) T2 G1 पञ्चशरैर् (for पञ्चशता) T3 नि (for ऽथ) — (L 7) G3 जघान ह (for समाहनत्) — T2 G1 ₄ om (hapl) line 8 — (L. 8) T2 M4 जघान ह (for समाहनत्) — (L. 11) T1 G3 M महाराज (for °वीरौ) — (L. 12) T1 ₂ G3 M4 ऽस्त्रं (for ऽथ) — (L. 14) T3 M4 तदा देवौ (for तु राजेन्द्र) T2 G1 रणोत्सवौ (for °मुखौ) — (L. 15) D6 T2 G1 ₄ युध्येते रोषसंयुक्तौ (for a) T3 ₂ संदष्टौष्ठपुटौ च तौ (T3 तदा), G1 °ष्टौष्ठपुटच्छदौ (for b) — (L 20) T1 G3 M1 ₂ अस्त्रे (for शस्त्रे) T1 ₂ M1 ₂ उर्वी जग्मतुरातुरौ (T3 °हवे) (for b) — (L. 21) D6 T3 इच्छति (for ऐच्छत्तु) T1 छेत्तुमैच्छज्जनार्दनम् M1 ₂ °च शार्ङ्गिणम् (for b) — (L. 22) D6 T2 G1 ₄ ज्यामेव तु स चापस्य (for a) — (L. 25) T1 M1 ₂ °ैवश् (for विष्णुश्) — (L. 26) T1 G3 M1 ₂ समाधत्त (for °दत्ते) T2 G1. ₄ ₅ महत्, T3 M4 नृप (for नृप) D6 चापं भरतसत्तम (for b) — (L. 30) M2 ₄ लक्षेण (for लक्षाणा) D6 हरिं तदा, T2 G1 ₄ समन्तत (for हरिं रुषा) — (L. 31) T1 G3 M1–₄ बिभेद (for चिच्छेद) — (L. 32) D6 T2 G1 ₄ सारथिं चापि तं हत्वा (for a) D6 जघानाश्वांस तस्य च, T1 ₂ G3 M4 °न तुरगांस्तथा (for b) — (L. 34) T1 G3 M खड्गं च निशितं तथा (for b).]

— (L. 997) D1 समभि, G3 समव- (for समुप) T3 G1 स्थिते (for स्थितम्) M1 ₂ समरे समरैषिणा (for b) — (L. 998) Ñ1 D2 (sup lin) मदात् (for मोहात्) T1 G1 विक्रम (for गौरव) — After line 998, T1 ₂ G1 ₂ ₄ M1 ₂ ins

117** रुधिराक्षो महारौद्रः सदष्टौष्ठपुटस्तथा ।

[G3 रुधिराक्तो (for °क्षा) T2 G1 ₄ महावीर्य (for °रौद्र)]

— Before line 999, Ñ2 V1 ₂ ins शृगाल उवाच — (L. 999) T1 G3–₅ रुरु (for युद्ध-) K2 V1 B1. ₃ D1 ₆ G3 मार्गे वै (for मार्गेण) K1 न चाहमुक्तमार्गेण; M1 ₂ गोमन्ते रुग्मार्गे च (for a) T3 युद्ध- (for कृष्ण) G3 त्वया कृष्ण विचेष्टि- T2 G1 ₄ चोदितम् (for चेष्टि°) — (L. 1000) K Ñ2 V1 ₂ B D T तम् (for b) — (L. 1000) ... G3 दुर्लभे (for दुर्बले) G1 ₂ ₄ M4 मूर्खाणां (for मूढानां) — (L 1001) Ñ2 V3 मयैष, V2 स च मे (for स मे सु) — (L. 1002) D2 अबुद्धीनां (for असत्त्वानाम्) V1 B3 D6 अबुद्धीनां, V1 अयुद्धानां, D2 निर्विनानां T2 G1 अबद्धानां

तिष्ठेदानीं यथाकाम स्थितोऽहं पार्थिवे पदे ।
क यास्यसि मया रुद्धो रणेऽप्यपरिनिष्ठितः ॥
न चाहमेक सबलो युक्तस्त्वा योद्धुमाहवे ।
अहमेकस्त्वमप्येको द्वौ युध्याव रणे स्थितौ ॥
किं जनेन निरस्तेन त्वं चाहं च रणे स्थितः ।
धर्मयुद्धेन निधनं व्रजत्वेकतरो रणे ॥
लोकेऽस्मिन्वासुदेवोऽहं भविष्यामि हते त्वयि ।
हते मयि त्वमेको वा वासुदेवो भविष्यसि ॥
सृगालस्य वचः श्रुत्वा वासुदेवः क्षमापरः ।
इष्टतः प्रहरस्वेति तमुक्त्वा चक्रमाददे ॥
ततः सायकजालानि सृगालः क्रोधमूर्छितः ।
चिक्षेप कृष्णे घोराणि युद्धाय लघुविक्रमः ॥
शस्त्राणि यानि चान्यानि मुसलाद्यानि सयुगे ।
पातयामास गोविन्दे स सृगालः प्रतापवान् ॥
सृगालप्रहितैरस्त्रै॰ पावकज्वालमालिभि ।
निर्दयाभिहतः कृष्णः स्थितो गिरिरिवाचलः ॥
सोऽस्त्रप्रहाराभिहत॰ किंचिद्रोषसमीरित॰ ।
चक्रमुद्यम्य गोविन्द॰ सृगालोरसि पातयत् ॥
तं रथस्थ प्रमाणस्थ सृगाल युद्धदुर्मदम् ।
जघान समरे चक्र जातदर्पं महाबलम् ।
तत सुदर्शन चक्र पुनरागाद्धरे॰ करम् ॥
चक्रेणोरसि निर्भिन्नः स गतासुर्गतोत्सव ।

(for सबुधाना) —(L 1003) T_1 मया , M_1 2 (*inf lin*) 3 रणे (for यथा) V_3 कुले (for पदे) — After line 1003, T_1 G_3 M ins

118** मृगव्यालो महाव्याल न मर्षयति सागरे ।
[M_2 नगरे (for सा॰)

—(L 1004) M_1 3 त्वं , M_2 न (for क) T_4 रणे (for मया) T_1 G_3 M_1 2 (*inf lin*) 3 + रणे रणाभिदा वर (M_{1-2} वध्रम्) (for ^{b}) — (L 1005) T_2 M_2 एक (for एक) T_3 4 समरे (for सबलो) D_6 न चाहमेकेन बलैर् , T_1 G_3 M न चाह स्व बलैर्युक्तस् (for ॰) K_2 नेच्छे त्वा , M_1 3 त्वां तथा , M_2 युक्त त्वा (for युक्तस्त्वा) T_3 4 उत्सहे (for आहवे) $\tilde{N}_1$ योद्धु कृष्ण समुत्सहे , T_1 G_3 M_4 त्वा तथा योद्धुमुत्सहे (for ^{b}) — (L 1006) D_2 युध्यावो द्वौ , D_3 युद्धाय च (for द्वौ युध्याव) T_1 M स्थितौ , G_3 युतौ (for स्थितौ) —(L 1007) B_3 निविष्टेन (for निरस्तेन) V_3 जनेन किं निरस्तेन (for ॰) B_3 न त्व चाहं (for त्वं चाह च) $\tilde{N}_2$ V_2 D_{s2} $D_{1\ 3-6}$ T_3 $G_{1\ 5}$ M स्थितौ (for स्थित) — N_1 om line 1008 —(L 1008) M_1 3 युद्धेऽस्मिन् (for निधन) K_2 $\tilde{N}_2$ 2 V_1 3 B_3 D_6 G_2 प्रयातु , T_1 M_4 भजतु , M_1 3 पततु (for व्रजतु) — (L 1009) D_1 रणे (for लोके) D_6 मृते (for हते) —(L 1010) T_1 त्वमेको वासुदेवोऽसौ भविष्यसि हते मयि — (L 1011) D_6 क्षमायुत (for ॰पर) —(L 1012) K_2 हृष्ट ते $\tilde{N}_2$ B_1 D_n T_2 G_3 ईर्ष्यन्तं D_1 2 ईर्ष्यात , D_2 दुष्ट त्व , D_5 हृष्ट न , M_1 3 इच्छत (for इष्टत) T_3 4 इत्त प्रहर तिष्ठेति (for ॰) $\tilde{N}_1$ शस्त्रम् (for चक्रम्) —(L 1013) $\tilde{N}_2$ V_2 T_2 G_3 M सृगाल कालसंनिभ (for ^{a}) — For line 1014, T_1 G_3 M subst

119** चिक्षेपोरसि कृष्णस्य युद्धसधानकोविद॰ ।
— (L 1015) $\tilde{N}_2$ V_2 T_1 G_3 M_{1-3} अस्त्राणि (for श॰) $\tilde{N}_1$ दीप्तिमन्ति महान्ति च $\tilde{N}_2$ V_3 G_3 M मुसलान्यायुधानि च , T_1 ॰न्यायसानि च (for ^{b}) — (L 1016) N_1 कृष्णाय , M_1 3 समरे (for गोविन्दे) K_2 ह्यस्त्राणि च , K_4 $\tilde{N}_2$ V_2 D_2 3 सृगाल स (by transp) T_1 G_3 M_4 सृगाल समरे जि(G_3 M_4 ह्य)त , G_5 M_1 3 सृगाल॰ समरोर्जित (for ^{b}) — (L 1017) N_1 प्रेरितैर् (for प्रहितैर्) — (L 1018) M_3 तस्थौ (for स्थितो) G_3 [अ]पर (for [अ]चल) —(L 1019) $\tilde{N}_2$ शस्त्रैरस्त्रैरभिहत (for ॰) K_1 2 $\tilde{N}_2$ 2 (marg as above) V_2 2 B D_3 5 T_1 3 4 G_2 3 M समन्वित (for ॰समीरित) —(L 1020) *After line 1020*^{a}, D_6 T_1 2 $G_{1\ 3-5}$ M ins

120** सृगाल वाक्यमब्रवीत ॥
यदि शक्तोऽपि राजेन्द्र वहेतच्चक्रमुद्यतम् ।
किमनेन प्रलापेन द्रक्ष्यसे मत्पराक्रमम् ॥
छेत्स्यामि ते शिर कायाच्चक्रेणानेन राजक ।
इत्युक्त्वा रोषताम्राक्ष

[(*L 2*) *D_6 T_2 $G_{4\ 5}$ M_4* त्वमग्(*for* उद्यतम्) —(*L 3*) M_1 3 द्रक्ष्यसे समरे वै (for ^{b}) — (L. 4) *D_6 T_2* $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 छेत्स्यामि शिरसा कार्य , M_{1-3} ॰मि सशिर॰काय (for ^{a})]

K_2 $\tilde{N}_2$ V_1 2 B D_5 D_{4-6} T_2 $G_{1\ 2\ 4}$ चाक्षिपत् (for पातयत्) K_1 3 4 D_1 2 सृगालस्योपरि क्षिपत् , D_3 ॰स्तमभिचिक्षिपे , T_3 ॰ल वाक्यमब्रवीत् (for ^{b}) — G_3 M om line 1022 — (L. 1022) D_1 2 कृष्णो , D_2 विष्णुर् , T_3 $G_{2\ 3\ 4}$ चैक (for चक्र) K_4 जघान सोऽथ चक्रेण (for ^{a}) T_3 4 शृगाल तं (for जातदर्पं) — After line 1022, $\tilde{N}_2$ V_2 3 D_{s2} D_3 (marg) ins

121** निहत्य समरे शूरं सृगालं युद्धकामुकम् ।
[D_2 दुर्मदम् (for ॰कामुकम्)]

पपात क्षतजस्रावी सृगालोऽद्रिरिवाहतः ॥
निशम्य तं निपतितं वज्रपातादिवाचलम् ।
तस्य सैन्यान्यपययुर्विमनांसि हते नृपे ॥
ते स्म पश्यन्ति पतितं धरण्यां धरणीपतिम् ।
चक्रनिर्दारितोरस्कं भिन्नशृङ्गमिवाचलम् ॥
विलपन्ति स्म ते सर्वे सचिवाः सप्रजा भृशम् ।
साश्रुपातेक्षणा दीनाः शोकस्य वशमागताः ॥
तेषां रुदितशब्देन पौराणां विस्वरैः स्वरैः ।
महिष्यस्तस्य निष्पेतुः सपुत्रा रुदितानना ॥
तास्तं निपतितं दृष्ट्वा श्लाघ्यं भूमिपतिं पतिम् ।
स्तनानारुज्य करजैर्भृशार्ताः पर्यदेवयन् ॥
उरांस्युरसिजांश्चैव शिरोजानाङ्कुलान्यपि ।
निर्दयं ताडयन्त्यस्ता विस्वरं रुरुदुः स्त्रियः ॥
तस्योरसि सुदुःखार्ता मृदिताः क्लिन्नलोचनाः ।
पेतुरूर्ध्वभुजाः सर्वाः कृत्तमूला लता इव ॥
तासां बाष्पाम्बुपूर्णानि नेत्राणि नृपयोषिताम् ।

— (L 1023) M हत्वा (for क्षत) K4 D1 T1.3.4 हरे (for गुरो) D3 करे (for करम्) — (L. 1024) T3 भिन्नस्य (for निर्भिन्न) D1 निर्गतासुर (for स ग°) K3 रणोत्सवे (for गतोत्सव) T1 G3 M गतासुर्गतसत्त्ववान् (for ^{b}) — (L. 1025) D1 [अ]पर ; T1 [अ]प्रत (for [आ]हत) D3 सृगालः सहवाहन (for ^{b}) — After line 1025, Ñ3 3 V1 3 T3 ins an addl colophon [*Mention of the Epic* T3 — *Mention of Khila* Ñ3 V1 3 — *Adhy name* · Ñ3 3 V1 3 शृगालवध — *Adhy no* Ñ3 V1 101, V3 100, T3 106]

— Before line 1026, Ñ3 3 V1 3 ins वैशम्पायन उवाच — (L 1026) T3 श्रीमन्तं (for निशम्य) Ñ3 om (hapl) lines 1026^{b}–1027^{a} — T3 G1 om (hapl) lines 1027–1029 — (L 1027) T4 विपुलानि (for विमनांसि) — K Ñ3 V3 B Dn Ds D1 3 5 T1 3 4 G3 4 5 ins after line 1027 Ñ3 V1 3 D3 after line 1029

122** केचित्प्रविश्य नगरं कश्मलाभिहता भृशम् ।
रुरुदुर्दुःखमनसा भर्तृशोकाभिपीडिता ॥
केचित्तत्रैव शोचन्त स्मरन्त सुकृतानि च ।
पतितं भूमिपं भूमौ न त्यजन्ति स्म दुःखिता ॥
ततो मेघनिनादेन स्वरेणारिविमर्दन ।
कृष्ण कमलपत्राक्षो जनानामभयं ददौ ॥
चक्रोच्चितेन हस्तेन राजताङ्गुलिपर्वणा ।
न भेतव्यं न भेतव्यमिति तानभ्यभाषत ॥
नास्य पापस्य दोषेण निराबाधकरं जनम् ।
घातयिष्यामि समरे नेदं शुश्रवतं मतम् ॥
अश्रुपूर्णमुखा दीना क्रन्दमाना भृशं तदा ।
पतितो वै शृगालाख्यो भ्रष्ट सन्दीनमानस ॥

[G3 om lines 1–4 — (L 2) K3 भृशं (for भर्तृ) — (L. 3) Ñ3 3 (marg) V1 3 Ñ3 -ताडिता (for पी°) — (L. 4) Ñ3 V3 Ds2 T1 4 D3-3 शोचति (for °न्त) — D3 reads lines 5 8 after line 1031 — (L. 5) V1 सुरेन्द्रो, D3 स्वनेन (for स्वरेण) भूपातं (for भूमिपं) B3 -निदारण (for °विमर्दन) T4 स्वरेणामित्रमर्दन (for ^{b}). — K Dn Ds D3 T1 3 4 G3 5 om. lines 9-12 — (L 9) D1 3 कुर्यर्थं (for दोषेण) D1 -कराणि च, D3 3 -कराणि व (for -करं जनम्) — (L 10) D1 3 पातयिष्यामि समरे (for ^{a}) V1 स्मृतम्, V3 3 मम, B3 3 D3 6 भृशम्, G3 शुभम् (for मतम्) — V3 D1 3 om lines 11–12 G3 transp. lines 11 and 12 B1 3 D6 om line 12 — (L 12) Ñ3 V1 D3 G3 पातितोऽयं शृगालश्च (for ^{a})]

— T3 G1 om lines 1028 1029 — (L. 1029) Ñ3 V3 D3 छिन्नपक्षम् (for भिन्नशृङ्गम्) — (L. 1030) Ñ1 M1 3 D3 तत्र सर्वे, V3 स्म समरे (for स्म ते सर्वे) M1 3 नृप (for भृशम्) D3 सप्रजा सचिवा भृशम् (for ^{b}) — (L. 1031) V3 -पूर्णेक्षणा ; T1 G3 M1-3 -धारे°, G3 -पूर्णमुखा (for -पातेक्षणा) — (L 1032) K4 विह्वलै, V3 B3 D6 त्रिविधै (for विस्वरै) G3 3 स्वनै (for स्वरै), T3 पौराणां निस्वनेन च (for ^{b}) — (L. 1033) D3 निश्चेरु (for निष्पेतु) T1 G3 M पुराग्र (for सपुत्रा) — (L. 1034) D3 नाथ (for ताम्) T1 G3 M श्लाघ्य (for दृष्ट्वा) Ñ1 तास्तु दृष्ट्वा पतिं श्लाघ्यं (for ^{a}) D6 भूमिगत, T3 4 तं भूपतिं (for भूमिपतिं) T1 पतिं भूपतिमीश्वरम्, G3 M4 भूपतिं पतिमीश्वरम्, M3 पतित भूपतिं पतिम् (for ^{b}) — (L. 1035) G3 M1 3 (*inf lin*) 3 4 केशान् (for स्तनान्) D1 4 T3 G1 4 5 आरुध्य (for °ज्य) K3 Ñ3 (marg as above) B3 D6 करुण (for करजैर्) Ñ3 V3 ताश्च नार्यं सकरुणं (for ^{a}) G3 M3 4 शोकार्ता, M1 तृष्णार्ता, M3 तृषार्ता (for भृशार्ता) G3 भृशार्ता पर्यवारयन् (for ^{b}) — (L 1036) T1 G3 M3 4 शिरास्याङ्कुलितानि च, M1 3 निघ्नन्त्यो निर्दयं करै (for ^{b}) — (L 1037) M1 3 हृदय (for निर्दय) G6 रुरुदुर्विस्वरस्त्रिय (for ^{b}) — M3 om (hapl) lines 1038 1045 — (L 1038) Ñ1 विलपन्त्य ; Ñ3 (marg as above) V3 G3 3 तस्योपरि (for °रसि) Ñ3 D3 T3 G1 4 रुदिता, G3 रुदित रुदित, D6 मृदित ; M4 रुरुदु (for मृदिता) — (L क्लिन्नचेतना, M1 3 रुधिरक्लिन्नमूर्धजा (for ^{b})

वारिविप्रहृतानीव पङ्कजानि चकाशिरे ॥
ताः पतिं पतितं भूमौ रुदन्त्यो हृदि ताडिताः ।
लालप्यमाना करुणं योषितः पर्यदेवयन् ॥
पुत्रं चास्य पुरस्कृत्य बालं प्रस्रुतलोचनम् ।
शक्रदेवं पितुः पार्श्वे द्विगुणं रुरुदुः स्त्रियः ॥
इमं ते पश्य विक्रान्तं बालं पुत्रमपण्डितम् ।
अतप्तास्तव सौख्यानां किं कुर्मो विधवा वयम् ॥
तस्य पद्मावती नाम महिषी प्रमदोत्तमा ।
गृहीत्वा तं सुतं तत्र वासुदेवमुपस्थिता ॥
यस्त्वया पातितो वीर रणप्रोक्तेन कर्मणा ।
तस्य प्रेतगतस्यायं पुत्रस्त्वां शरणं गतः ॥
यदि त्वां प्रणमेतासौ कुर्याद्वा शासनं पुनः ।
नायमेकप्रहारेण जनस्तप्येत दारुणम् ॥
यदि कुर्यादयं मूढस्त्वयि बान्धवकं विधिम् ।
नैवं पतीतः कृपणः सेवेत वसुधातलम् ॥
अयमस्य विपन्नस्य बान्धवस्य त्वयानघ ।
सततं रक्ष्यतां वीरपुत्रः पुत्र इवात्मजः ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा महिष्या यदुनन्दनः ।
मृदुपूर्वमिदं वाक्यमुवाच वदतां वरः ॥
राजपत्नि गतो रोषः सदानेन दुरात्मना ।
प्रकृतिस्था वयं जाता देवि सैषोऽस्मि बान्धवः ॥
रोषो मे विगतः साध्वि तव वाक्यैरकिल्बिषैः ।

1039) $\tilde{N}_1$ नत्र (for सर्वा) $\tilde{N}_{2.3}$ V_3 $T_{1.4}$ $M_{1.3.4}$ छिन्न, V_2 क्षत (for कृत्त) — M_1 om lines 1040–1042 —(L 1040) M_2 बाष्पाभि (for °स्रु) V_1 पूर्णाना (for °ति) —(L. 1041) T_1 वारिविप्लाविताभीव (for °) — D_1 om lines 1042 1043 —(L 1042) G_1 ततस्ता (for ता पतिं) $\tilde{N}_1$ T_4 भूपतिं (for पतित) M_3 पतित पतिता भूमौ (for °) D_{s2} पीडिता, G_1 तापिता (for ताडिता) — K_1 om line 1043 —(L 1043) D_{s1} (marg as above) समरे (for करुण) T_3 $G_{1.5}$ M_1 विलप्यमाना करुण (for °) — For line 1044, $\tilde{N}_1$ subst

123** सृगालपुत्रं चारभ्य पुरस्कृत्य तु बालकम् ।

—(L 1045) M_3 दृष्ट्वा बाल, Bom ed शुकदेवं (for शक्र°) T_3 $G_{1.4.5}$ करुणे (for द्विगुण) T_1 G_3 M_4 रुरुदुर्निपुण (M_4 °णा) स्त्रिय, M_2 रुरुदु करुण स्त्रिय (for °) —(L 1046) M_4 वीर (for पश्य) K $\tilde{N}_{2.3}$ V B D $T_{2.4}$ $G_{1.2.4.5}$ अयं ते वीर विक्रान्तो बाल पुत्रो न पण्डित — After line 1046, K $\tilde{N}_{2.3}$ V B D T_{2-4} $G_{1.2.5}$ ins

124** त्वद्विहीन कथमग्र पदे स्थास्यति पैतृके ।
कथमेकपदे त्यक्त्वा गतोऽस्मन्त पुर परम् ॥

[(L 1) G_2 पुत्र (for पदे) —(L 2) D_3 यातो (for गतो) $K_{2.4}$ $D_{1.2.4}$ $G_{4.5}$ पुरम्, $D_{3.5}$ वरम् (for परम्)]

—(L. 1047) T_2 $G_{1.4.5}$ नाम (for तव) D_2 अतृप्तास्ते च सौख्याना, T_1 G_3 $M_{1.3}$ अतृप्त पितृसौख्याना, M_4 पितृस पितृसौख्येन (for °) —(L 1048) $\tilde{N}_1$ प्रथमा पत्निरुत्तमा (for °) —(L 1049) $\tilde{N}_3$ V_3 माता (for तत्र) $K_{1.3.4}$ V_2 B_2 Dn D_{s1} (marg, after corr) D_{1-5} T_{2-4} $G_{1.4.5}$ M_4 रुदती (T_3 °न्त) पुत्रमादाय, K_2 $\tilde{N}_{1.3}$ V_1 $B_{1.3}$ D_{s2} D_6 T_1 $G_{2.3}$ पुत्रमाता सुत गृह्य (for °) —(L 1050) D_1 $\tilde{N}_2$ V_3 घातितो (for पा°) $M_{1.3}$ देव (for वीर) G_1 M_2 रणे (for रण) $\tilde{N}_3$ V_3 $M_{1.3}$ हठेन (for प्रोक्तेन) $\tilde{N}_1$ शास्त्रोक्तेनैव कर्मणा, G_3 M_4 रणे प्रासेन कर्मणा (for °) —(L 1051) D_5 प्रेत्य (for प्रेत) —(L 1052) D_1 प्रणयता (for प्रणमेत) K_1 प्रमो, K_3 द्रुष°, Dn तव, D_3 (in/ lin) विभो (for पुन) — $\tilde{N}_{1.3}$ T_1 G_3 M subst for line 1052 V_3 T_3 ins after line 1053

125** यदि त्वं बान्धव श्लाघ्य पुत्रस्य प्रणतस्य मे ।
दीयता जीवित देव बान्धवस्य यथामन ॥

[(L 1) $\tilde{N}_1$ अथ मे प्रणमेत्पुत्र (for °) $\tilde{N}_3$ V_3 M_3 यदि त्वा बान्धव (M_3 °व) श्लाघ्यमेष न प्रणमेत्पति — $\tilde{N}_{1.3}$ V_3 M_3 om line 2]

— K_1 om lines 1053 1057 T_3 reads line 1053 twice —(L 1053) D_3 एव (for एक) $\tilde{N}_3$ V_1 दारुण° (for °णम्) D_3 तदा तप्येत चागुण, $T_{1.3}$ (second time) G_3 $M_{1.3.4}$ हतश्चक्रेण से प्र(M_3 वि)भो (for °) —(L 1054) D_4 G_3 अस्मसूढस् (for अय मू°) G_2 यदि, M_3 तव (for त्वयि) —(L 1055) $M_{1.3}$ पतितो नैव कृपण (for °) K $\tilde{N}_{2.3}$ V B D T_{2-4} $G_{1.2.4}$ धरणी (for वसुधा) —(L 1056) $\tilde{N}_1$ पितुर्बालो (for विपन्नस्य) —(L 1057) $\tilde{N}_1$ वीर° (for वीर°) K_1 सतत वीक्ष्यता वीर, K_3 तस्यैव जगता वीर, $M_{1.3}$ एतस्य रक्ष्यता पुत्रो (for °) $M_{1.3}$ देव (for पुत्र) T_1 G_3 M [आ]त्मन (for °ज) V_2 पुत्र पुत्रमिवात्मजम् (for °), —(L 1058) D_3 ततस् (for तस्यास्) —(L 1059) $M_{1.3}$ उवाच पुरुषोत्तम (for °) —(L 1061) V_1 स चास्मि देव बान्धव, $M_{1.3}$ स एवाद च बा° (for °) — $\tilde{N}_1$ om line 1062 —(L 1062) $\tilde{N}_3$ V_3 स्य (for मे) $T_{1.3}$ $G_{1.3.5}$ M निर्गत (for विगत) Bom Poona eds अकल्मषै (for अकिल्बिषै) T_1 $G_{3.5}$ M जातुद्योऽस्मि साम्प्रतम् (M_3

योऽयं पुत्रः सृगालस्य ममाप्येष न संशयः ॥
अभयं चाभिषेकं च ददाम्यस्मै सुताय वै ।
आहूयन्तां प्रकृतयः पुरोधा मन्त्रिणस्तथा ।
पितृपैतामहे राज्ये तव पुत्रोऽभिषिच्यताम् ॥
ततः प्रकृतयः सर्वाः पुरोधा मन्त्रिणस्तथा ।
अभिषेकार्थमाजग्मुर्यत्र तौ रामकेशवौ ॥
अभिषिच्य सृगालस्य करवीरपुरे सुतम् ।
कृष्णस्तदहरेवाशु प्रस्थानमभिरोचयत् ॥
रथेन हरियुक्तेन तेन युद्धार्जितेन वै ।
केशवः प्रस्थितोऽध्वानं यथेन्द्रस्त्रिदिवं यथा ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
तौ तु स्वल्पेन कालेन पञ्चरात्रोषितौ पथि ।

---

inf lin सप्रति) (for ⁶) — (L 1064) K2 V1 3 दास्यामि (for ददामि) M1 3 सुताय ते (for सुताय वै) — D4 G3 4 om. (hapl) lines 1066 1067, D2 reads the same twice — (L 1066) M1 3 देवि (for राज्ये) Ñ2 पितृ पैतामहं राज्य (for ᵃ) K2 D3 तस्य (for तव) — (L 1068) M4 आजग्मुर् (for °ग्मुर्) Ñ2 D51 T1 यतो वै, Dn1 यत्रेमौ (for यत्र तौ) Ñ1 यत्र तौ केशवो भृशम् (for ⁶) — After line 1068, K Ñ2 3 V B D T3-4 G1 3 4 5 ins

126** ततः सिंहासनस्थं तं राजपुत्रं जनार्दनः ।
अभिषेकेण दिव्येन योजयामास वीर्यवान् ॥

— (L 1070) K3 V3 Dn G3 प्रस्थानं समरोचयत्; K3 Ñ2 V2 B D3 D4 T4 °नमभ्यरोचयत्, M1 3 °नं समरोचत (for ⁶) — (L 1071) Ñ1 D4 हय (for हरि-) M1 3 तेन युद्ध जितेन वै (for ⁶) — (L 1072) K N2 3 V B D T1-4 G1 3 4 5 वृत्रहा (for यथेन्द्रस्) Ñ1 यथेन्द्रस्त्रिदिवेऽभवत् (for ⁶) — After line 1072, Ñ2 3 V ins

127** सहितौ तावनुगतौ मथुरां प्रति जग्मतुः ।

While D6 T1 2 G1 3 5 M ins after line 1072

128** दमघोषोऽपि धर्मात्मा ससैन्यः ससुहृज्जनः ।
आपृच्छ्य केशवं राजा स्वां पुरीं प्रतिजग्मिवान् ॥

[(L 1) D6 T2 G1 4 5 सुहृद्गण (for °ज्जन)]

K B Dn Ds D1 5 T3 4 G2 ins after line 1072 Ñ2 3 V cont after 127**
D6 T2 G1 4 5 cont.

129** शक्रदेवोऽपि धर्मात्मा सह मात्रा परंतप ।
सबालवृद्धयुवतीमुख्याः प्रकृतयस्तथा ॥
शिबिकायामथारोप्य सृगालं युद्धदुर्मदम् ।
सहसा दूरमार्गेण पश्चिमाभिमुखा ययुः ॥
नैधनेन विधानेन चक्रुस्ते तस्य सत्क्रियाम् ।
संस्कारं कारयामासुः पितृणां पारलौकिकम् ।
उद्दिश्योद्दिश्य राजानं श्राद्धं कृत्वा सहस्रशः ॥
ततस्ते सलिलं दत्त्वा नामगोत्रादिकीर्तने ।
पितर्युपरते घोरे शोकसंविग्नमानसः ।
कृत्वोदकं तदा राजा प्रविवेश पुरोत्तमम् ॥

[(L 1) Bom ed शुक्र (for शक्र) — (L 2) D3 -युवति, T3 -युवतीर् (for युवती) D5 -मुखा (for -मुख्या) — (L 3) K2 इवारोप्य, N2 G5 समा° (for अथा°) — K4 om lines 4 5 — (L 4) K1 2 D1 3 4 T2 G1 3 सगता; Ñ2 V1 B D3 D6 G4 सहिता, D3 सहतो, T3 महता (for स°) K3 सहिता पुरमार्गेण (for ᵃ) Ñ3 V2 D3 T2 4 G1 4 5 -मुखे (for -मुखा) T3 पश्चिमा दिशमाययुः (for ⁶) — G4 om. line 5 — (L 5) K3 Ñ2 D1 2 G1 नैधनस्य, T3 4 वैदिकेन (for नैधनेन) — (L 6) T3 G2 संस्कारं (for सत्कारं) K1 सत्क्रिया कारयामास, K2 D3 सत्का(D3 संस्का)र लम्भयामासु (for ᵃ) K3 Dn स पितुः (for पितृणां) K1 -लौकिकीम् (for °कम्) — (L 7) D3 विधानेन (for सहस्रशः) — (L 8) B3 -गोत्रान् (for °नि) — (L 9) K4 प्रजा इवोरक्तं तथा (for ⁶) — (L 10) K4 राज्ञः पुत्रे समं दीना (for ᵃ)]

M3 cont after 128**

130** श्रीवत्सच्छन्नवक्षोऽञ्चलितमणिवरोदीसदिव्याङ्गरागं
भास्वच्चक्रं सशङ्खं स्फुरदुरुमकुटं हारकेयूरहारि ।
मेघाभं पीतवासोमणिमकरलसत्कुण्डलं चन्द्रवक्त्रं
प्रोद्यत्तेजोम्बुजाक्षं हृदय भज सदा त्वं वपुः प्राञ्जु विष्णोः ॥

Colophon om in K2 — *Mention of the Epic* K3 D53 T3 — *Mention of Khila* K3 Ñ2 V B D3 D1 — *Sub parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K1, 2, 4 Ñ V1 2 B D3 D1 4 T2 4 G3 M सृगालवधः; V3 सृगालवधे तत्पुत्राभिषेकः; D6 G1 सृगालवासुदेववधः — *Adhy no* K3 (marg) D1 98; Ñ3 V1 B2 101; V2 G1 102; Dn1 90; Dn2 Ds1 99; D1 96; T1 G2 3 M 104; T3 G4 100; T4 107, T4 91, G5 103 — *Śloka no* Dn1 63; D51 65; D4 66; T2 84, G1 85

— T2 G1, 4 om. line 1073 After line 1073*, K Ñ1 2 V3 Dn D2 3 4 6 T3 G5 ins

131** दमघोषेण संगतौ ।
अथात्वविधिना तौ तु

[(L 1) K2 संयुतौ, D3 समतौ (for संगतौ) — K1, 3 4

नगरीं मथुरां प्राप्तौ वसुदेवसुतावुभौ ॥
ततः प्रत्युद्गताः सर्वे यादवा यदुनन्दनौ ।
सबला हृष्टमनस उग्रसेनपुरोगमाः ॥
श्रेण्यः प्रकृतयश्चैव मन्त्रिणः सपुरोहिताः ।
सबालवृद्धा सा चैव पुरी समभिवर्तत ॥
नन्दितूर्याण्यवाद्यन्त स्तूयेतां पुरुषोत्तमौ ।
रथ्याः पताकामालिन्यो भासन्ति स्म समन्ततः ॥
हृष्टा प्रमुदिता सर्वा पुरी परमशोभिता ।
भ्रात्रोस्तयोरागमने यथैवेन्द्रमहे तथा ॥

मुदितास्तत्र गायन्ति राजमार्गेषु गायनाः ।
स्तवाशी प्रभवा गाथा यादवाना प्रियकराः ॥
गोविन्दरामौ सप्राप्तौ भ्रातरौ लोकविश्रुतौ ।
स्वे पुरे निर्भया सर्वे क्रीडध्व यादवाः सुखम् ॥
न तत्र कश्चिद्दीनो वा मलिनो वा विचेतनः ।
मथुरायामभूत्कश्चिद्रामकृष्णसमागमे ॥
वयासि साधुवाक्यानि प्रहृष्टा गोहृद्विपाः ।
नरनारीगणाश्चैव मेजिरे मानस सुखम् ॥
शिवाश्च प्रववुर्वाता विरजस्का दिशो दश ।

Ñ1 D2 3 5 6 om line 2 —(L. 2) Ñ2 V3 अध्वान विविना चोभौ]
K3 4 Ñ1 D3 5 om. line 1073ᵇ — After line 1073, K1 (marg) 2 Ñ2 3 V B Dn Ds D1 4 6 T1 3 G2 3 5 M ins

132* दमघोषेण सगम्य एकरात्रोषितावित्र ।
जग्मतु सहितौ वीरौ मुदा परमया युतौ ॥

[(L. 1) T1 2 G3 5 M1-3 नेमिघोषेण (for दम°) V3 सहिताव्, G4 संहत्य, M1-3 सनाद (for सगम्य) V2 पुन°, D1 तत (for इव) Ñ3 V1 B Ds D5 त्वेकरात्रोषितौ तत, T1, 3 G3 5 M सहितौ बल्केशवौ (for ᵈ)]

— T2 4 om line 1074 —(L. 1074) Ñ2 मथुरा नगरीं प्रीतौ (for ᵃ) — After line 1074, D6 T1 2 G1 3-5 M G(ed.) ins

133** तत कृष्णो महाशङ्ख पाञ्चजन्य स यादव ।
प्रदध्मौ लोकविख्यात सुस्वर पुरुषोत्तम ॥

[(L. 1) T2 G1 महानादं (for °शङ्ख) —(L. 2) D6 G4 5 M1 विख्यातं (for °त) T2 G1 तौ ख्यातौ लोक विख्यातौ (for ᵃ)]

—(L. 1075) K1 प्रत्युद्ययु, Ñ2 V3 प्रत्यागता (for प्रत्युद्गता) T1 G3 5 M तेन शब्देन विज्ञाय (G2 M °ता) (for ᵃ) —(L. 1076) K1 4 D1 2 सबाला, Ñ1 D2 5 (for ᵃ) V1 B1 कृत्स्ना (for हृष्ट) T1 G1 5 सकला (for सबला) M संप्रहृष्टा बालवृद्धा (for ᵃ) G2 वसुदेव (for उग्रसेन) K Ñ V B Dn —(L. 1077) M1 3 सर्वा (for चैव) D6 D2 D1 4 5 (marg) 5 T4 G4 मन्त्रिणश्च यथोचि(B3 D6 °दि)ता, T1 °णश्च पुरोधस (for ᵇ) — T1 G3 M om line 1078 —(L. 1078) T2 G1 सबला (for सा चैव) K3 पुरी सर्वाभ्यवर्तत, D5 सा चैव समवर्तत (for ᵇ) —(L. 1079) T2 G1 अथ, G4 तदा (for नन्दि) K4 अवाद K2 [अ]ताडयन्त, V1 3 [अ]वादन्त (for °द्यन्त) K4 अवाद यन्त तूर्याणि (for ᵃ) K3 स्तूयेता पुरुषोत्तमम्, Ñ1 स्तूयते स जनार्दन, V2 D3 G1 4 स्तूयेता पुरुषर्षभौ (for ᵇ) —(L. 1080) Ñ2 V2 D5 भ्राजन्ते स्म (N2 सा) (for भासन्ति स्म) —(L. 1081) K2 N3 V1 B3 D1 6 G4 हृष्टम, Ñ1 प्रहृष्टा (for हृष्टा प्र) K1 D3 5 T1 4 G3 5 M हृष्टा प्र(K1 स) मुदिता सर्वे, Ñ2 V3 प्रहृष्टवदना सर्वे (for ᵃ) K1 4 V3 D1 °शोभना (for °शोभिता) D5 पुरी श्रेष्ठाभ्यशोभत, T1 G3-5 M पुरे परमशोभने (for ᵇ) — After line 1081, D5 D6 T2 G1 ins

134** अक्रूर सात्यकिश्चैव मन्त्रिणश्च यथोचिता ।

—(L. 1082) G5 M1 3 आगतयोर् (for °मने) D3 [इ]न्द्र पुरी (for °महे) —(L. 1083) Dn2 ते तु (for तत्र) Ñ1 मुदिताश्चाप्यगायन्त (for ᵃ) S Bom Poona eds G(ed) गायका (for °ना) —(L. 1084) K2 4 Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds D2 3 5 6 T2-4 G1 2 4 5 बहुला D4 विपुला (for प्रभवा) K3 2 तदा(K3 °था)शीर्बहुला गाथा, Ñ1 गायन्ति प्रथम गाथा, M3 स्तवप्रभावा गाथा या (for ᵃ) —(L. 1085) Ñ3 (marg) V1 T3 यादवौ (for भ्रातरौ) T4 तत्र (for लोक) —(L. 1086) K1 D3 T3 स्वपुरे, Ñ1 V3 पुरे स्वे (by transp), T1 G3 M पुरेऽस्मिन् D4 5 यादवा (for निर्भया) K2 स्वपुरे यादवा सर्वे (for ᵃ) V1 क्रीडन्ते, T2 G1 °ध्या (for °ध्व) K4 D1 5 निर्भया (for यादवा) Ñ3 क्रीडध्वं सह बान्धवै (for ᵇ) — Ñ1 om lines 1087–1092 —(L. 1087) D4 5 कश्चित्तत्र (by transp) D5 दुःखितो (for मलिनो) —(L. 1088) Ñ2 V3 M1 3 अभूद्राजन्, G4 M4 समभवद् (for अभूत्कश्चिद्) M1 2 गोविन्दे समुपस्थिते (for ᵇ) —(L. 1089) T1 शुभ, M1 3 सुख (for साधु°) —(L. 1090) V1 सर्वे (for चैव) K3 परमं, G1 मानुषं, G3 M1-3 मनस° (for मानस) K1 मेनिरे सुखमुत्तमम् (for ᵇ) —(L. 1091) Ñ2 V3 शिवाश्च वाता° प्रववुर् (for ᵃ) —(L. 1092) K4 कृष्टानि K4 विरानन्ति (for विरजस्का) K3 D1 3 T1 2 4 G5 हृष्यन्त्यायतनेष्वथ (for सर्वाणि)

देवतानि च सर्वाणि हृष्टान्यायतनेष्वपि ॥
यानि लिङ्गानि लोकस्य वृत्तानीह कृते युगे ।
तानि सर्वाण्यदृश्यन्त भ्रात्रोरागमनं प्रति ॥
ततः काले शिवे पुण्ये स्यन्दनेनारिमर्दनौ ।
हरियुक्तेन तौ वीरौ प्रविष्टौ मथुरां पुरीम् ॥
विशान्तं नगरीं रम्या गोविन्दं राममेव च ।
अनुजग्मुर्यदुगणाः शक्रं देवगणा इव ॥
वसुदेवस्य भवनं पितुस्तौ यदुनन्दनौ ।
प्रविष्टौ हृष्टवदनौ चन्द्रादित्याविवाचलम् ॥
तावायुधानि विन्यस्य गृहे स्वे स्वैरचारिणौ ।
मुमुदाते यदुवरौ वसुदेवसुतावुभौ ॥
एवं तावकनिर्माणौ मथुरायां शुभाननौ ।
उग्रसेनानुगौ भूत्वा कंचित्कालं मुमोदतुः ॥

Colophon

No 18A

After line 880 of App I (No 18), D6 S ins

ससैन्यः सबलश्चापि पृष्ठतोऽन्वचरत्किल ॥
इत्युक्त्वा पार्थिवान्सर्वान्कृष्णः कृष्णाम्बुदोपमः ।
पूर्वजेन सहायेन स्थितः समरमूर्धनि ॥
श्रुत्वैव तु जरासंधः क्रोधविस्फारितेक्षणः ।
प्रलम्बश्च तथा राजा विष्णुना प्रभविष्णुना ॥

*) —(L 1093) D5 T2 G1-4 प्रवृत्तानि (for वृत्तानीह) —(L 1094) B1 T1 G3 M4 दृश्यन्ते (for [अ]दृश्यन्त) Ñ3 M4 तयोर् (for भ्रात्रोर्) K Ñ3 V1 2 B D T2-4 G1 2 4 5 तयो (T2 भ्रात्रो)रागमने तदा (for *) — G1 om lines 1095-1100 —(L 1095) K3 शुभे (for शिवे) — T2 G4 om (hapl) lines 1096 1100 —(L 1097) T1 G5 M3 पुण्या, G3 M4 वीरं (for रम्यां) K Ñ3 V1 2 B D T3 4 G2 प्रविशन्तं पुरीं रम्या (for *) Ñ3 V3 संकर्षण जनार्दनौ, D4 रामं गोविन्दमेव च (for *) —(L 1098) K1 (marg) इन्द्रोपेन्द्रौ सुरा इव (for *) —(L 1099) K1 Ñ2 3 (marg) V1 3 ततस्तौ, D4 6 पेततुर्, T1 G3 5 M3 4 विशन्तौ (for पितुस्तौ) —(L 1100) D4-6 T2 G5 M4 प्रहृष्टौ (for प्रविष्टौ) T1 [अ]म्बरं; G3 M4 [अ]म्बरम् (for [अ]चलम्) — After line 1100, Ñ3 V B3 ins 135** —(L. 1101) Ñ3 V1 2 — Ñ1 om lines 1101 1102. —(L. 1101) Ñ1 T1 B1 3 D5 D2 6 T3 4 G2 तत्र, V3 तदा (for ताव्) Ñ1 T1 B1 3 D5 D2 6 T3 4 G2 ... K B3 Dn D1 2 4 6 T2 G1 4 तत्रायुधानि स (for वि) K B3 Dn D1 2 4 6 T2 G1 4 ... V2 G3 स्वगृहे, V3 D2 G5 M1-3 स्वे गृहे संन्यस्य (for *) V2 G3 स्वगृहे, V3 D2 G5 M1-3 स्वे गृहे संन्यस्य (by transp) — K1 (marg) 2 Ñ3 Dn G2 ins. after line 1102 Ñ3 V B3 after line 1100

135** ततस्तौ वसुदेवस्य पादौ समभिपीडय च ।
तत्रोग्रसेन राजानमन्यांश्च यदुपुंगवान् ॥
यथान्याय पूजयित्वा तौ सर्वैश्चाभिनन्दितौ ।
जग्मतुर्हृष्टमनसौ मातुरेव निवेशनम् ॥

[(L. 1) Ñ2 3 V -चाद्य (for पीडय) —(L. 4) K1 Ñ2. 3 V -वदनौ Ñ2 V1 3 भोजयित्वा (for पू°) —(L. 4) ... (for मनसौ)]

— Lines 1103 1104 = (var) 79 40 —(L. 1103) K3 G2 -कर्माणौ (for नि°) K1 सुखेन वै (for शुभाननौ) —(L. 1104) K3 Ñ3 V1 D2 (before corr as above). 2 G3 विचेरतु, D6 G4 अयोधनाम्, T2 G1 अयोषितौ, M3 अमोदताम् (for मुमोदतु) — After line 1104 Ñ2 V3 ins

136** रामोग्रसेनौ विश्रान्तौ विष्णुना समलङ्कृतौ ॥
कृत्वा प्रयाणं गोमन्ताद्राजा स मगधेश्वर ।
व्रीडयावनतो भूत्वा स्वपुरं प्रविवेश ह ॥

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ñ3 Ds2 T3 — *Mention of Khila* K3 Ñ3 V B D1 — *Sub-parvan* D5 पारिजात — *Adhy name* K Ñ3 V1 2 B D G3 M4 मथुरा (K2 3 °राया) प्रत्यागमनम्; Ñ1 कृष्णप्रत्यागमनम्, Ñ2 गोमन्तदाहे मथुराप्रवेश, V3 गोमन्तान्मथुराप्रवेश, T4 रामकृष्णयोर्मथुरायां प्रत्यागमनम् — *Adhy no* K3 D4 99, V1. 2 B3 139, V3 G1 103, Dn Ds2 T1 100, D1 97, D3 107, T2 G4 101, T3 108, T4 92, G2 3 M 105, G4 104 — *Śloka no* Dn 18; Ds2 D4 17, D3 19, T3 14, G1 15 — After the above, T1 M read adhys 80 82 and T3 G3 repeat the same

18 A

T3 G2 om line 1 —(L. 1) G3 M4 च बली (for सब-लश्) G4 व्यचरत्, M3 ऽन्वगमत् (for °चरत्) — D6 T1 G1 M1 om line 2 G3 om lines 2 4 G4 om lines 2 6 M3 om lines 2 5 After line 3, T3 ins an addl. colophon mentioning the Epic and adhy no. 103 — Before line 4 T3 G2 3 ins वैशंपायन G2 om. line 5 —(L. 5) D3 G1 प्रलम्बघ्न (for °सत्र) T1 2 G3 4 M1. 2 4 स्वबले च तथा भग्ने (for *) —(L. 6) D6 T1

धन्वी बाणी रथी खड्गी कुण्डली कवची बली ।
शूराणामग्रणीः साक्षादेक एवातुलो नृपः ।
केशवस्य पुरः स्थित्वा बभाषे केशिसूदनम् ॥
किमेतैस्तुच्छवाक्यैर्हि तिष्ठेदानीं ममाग्रतः ।
यद्बलं यच्च ते वीर्यं दर्शयस्व यदीच्छसि ॥
एष त्वां प्रहरिष्यामि तिष्ठ तावद्रणे क्षणम् ॥
एते ये निहता गोप राजानो बलमोहिताः ।
एतैर्वराकैर्गोपाल कृतं राजविदूषकैः ॥
एष त्वां दर्शयिष्यामि यमराजानमेव हि ।
इत्युक्त्वा स जरासंधः कृष्णमभ्यद्रवद्रणे ॥
तं दृष्ट्वा रोषताम्राक्षं कृष्णो वाक्यमुवाच ह ।
इच्छातः प्रहरस्वेति यदि शक्तोपि राजक ॥
एष ते प्रमुखे राजन्स्थितोऽहं किं विकत्थसे ॥
नैतावता रणे राजञ्शूराः सन्ति नृपोत्तमाः ।
शरैर्वा यदि वा शस्त्रैर्दर्शयस्व पराक्रमम् ॥
इत्युक्त्वा स जगन्नाथः सर्वेषामग्रणीर्हरिः ।
सुपर्णध्वजमास्थाय कृष्णस्तु रथमुत्तमम् ।
तमभ्ययाज्जरासंधं शरैर्विव्याध चाष्टभिः ॥
सारथिं चास्य विव्याध पञ्चभिर्निशितैः शरैः ।
जघान तुरगांश्चाजौ यतमानस्य वीर्यवान् ॥
बलदेवो धनुश्चास्य चिच्छेद नतपर्वणा ॥
तं कृच्छ्रगतमाज्ञाय चित्रसेनो महाबलः ।
सेनानीः कौशिकश्चैव कृष्णं विव्याध पञ्चभिः ॥
त्रिभिर्विव्याध संक्रुद्धः कामपालं तु कौशिकः ।
बलदेवो धनुश्चास्य भल्लेनाजौ द्विधाकरोत् ॥
जवेनाभ्यर्दितश्चापि तानरीञ्शरवृष्टिभिः ।
जनार्दनोऽपि भगवानाजघान स मागधम् ॥
जरासंधोऽपि वेगेन धनुरन्यन्महारथः ।
सज्यं कृत्वा महावीरः केशवं निशितैः शरैः ।
आजघान शरीरं वै नीलोत्पलदलप्रभम् ॥
भगवानपि गोविन्दः शरेण नतपर्वणा ।
ललाटे चास्य चिक्षेप जरासंधस्य चाभिभूः ॥
पुनर्विव्याध निशितैर्बाणैः शैलोपमैस्तथा ।
क्षुरप्रेणाहनच्चास्य ध्वजं कनकभूषणम् ॥
तं चित्रसेनः संरब्धो विव्याध निशितैः शरैः ।
कौशिकः पञ्चविंशत्या जरासंधस्तु सप्तभिः ॥
त्रिभिस्त्रिभिश्च नाराचैस्तान्विभेद जनार्दनः ।
पञ्चभिः पञ्चभिश्चैव बलदेवस्तु तानरीन् ॥

कङ्कणी (for कवची). G2 शरी (for बली). —(L 7) T1 s G3 s अग्रत (for °णी°). T3 G2. 3 s M तदा (for [अ]तुलो). —(L 8) T3 G1 मधु (for केशि). —(L 9) T1 त्विह (for तुच्छ) G5 M1-3 किमेतै राजापसदैस् (for °) G3 वृथा जल्पसि गोपक (for °). — G2 om line 10 —(L 10) T3 M1 वैरं (for वीर्यं). —(L 11) T1 एकस् (for एष). T3 G2 G1 एष त्वां प्रापयिष्यामि (for °) —(L 13) D6 त्रिदूषणै ; M1-3 -शोभिता (for मोहिताः) —(L 13) D6 त्रिदूषणै ; M1-3 -विगृहकै (for विदूषकैः). T1. 3 G3 M4 कृतं राजक (T3 °न्य) विग्रहे , G2 न कृतो राजविग्रह (for °). — G1 om. line 14. —(L 16) D6 T1 G2 s M1 -ताम्राक्ष (for °क्षं). M1 विष्णुर् (for कृष्णो). D6 T1 s G3 s M2 s वाक्यम् (for वाक्यम्). —(L 17) T3 शक्तोऽसि (for शक्नोपि) — G2 om line 18 —(L 18) M4 एतेषु (for एष ते) D6 T2 G1 विलम्बसे (for विकत्थसे). —(L 19) M1 s transp राजन् and शूरा . D6 T1. 3 G2 M4 नृपोत्तम ; M1-3 नृपा नृप (for नृपोत्तमाः) —(L 20) G1 M4 [अ]प्यस्त्रैर् (for शस्त्रैर्). T1 शरैर्वा युधि चाप्यस्त्रैर् (for °). — G2 om line 22.

—(L 23) D6 T2 G1 अन्वयाद् (for अभ्य°) G3 तार्क्ष्य-ध्वजो मागधं तु (for °) —(L 25) D6 T2 G1 [ए]व ; T1 [अ]सौ (for [आ]जौ) T1 G2 युध्यमानस्य वीर्यवान् (for °). —(L 26) D6 T1-3 G2 4 M2 4 बलभद्रो (for °देवो). M1, 3 तस्य (for चास्य) —(L 27) G3 महाबलम् (for °ल). —(L 28) M2 जरासंधोऽपि सक्रुद्ध° (for °).—(L. 30) D6 T2 G1 4 [आ]जौ (for [अ]स्य). D6 T2 G1 [अ]स्य (for [आ]जौ). G2 चिच्छेद नतपर्वणा (for °). —T3 om. line 31 G4 om (hapl) lines 31–45. —(L. 31) D6 T1 [अ]भ्यर्दै-यंश् (for °र्दितश्). —(L. 32) M1 3 आजगाम (for °घान). T1 G3 स जघान सबाणधीः T2 G2 M1 बाणधी (for मागधम्) T1 G3 स जघान सबाणधीः (for °). —(L 33) D6 T2 G1 M1. 3 बलवान् (for वेगेन). T1 3 G2. 3 4 M महाबल (for °रथ) —(L 34) T3 जघा-नाशु ; M3 महाबाहु ; M3 °वीर्यं (for °वीर°) — T3 om line 35 —(L 35) T1 G2 शरीरे हि (for °रं वै). T1 प्रभे ; G2 M1 प्रभै (for प्रभम्). —(L 37) T1 G3 चिच्छेद ; G2 M1-3 शैल-विव्याध (for चिक्षेप). —(L 38) D6 T2 G1 M1-3 शैल- मयैस्, G5 मेघोपमैस् (for शैलोपमैस्). —(L 39) M4

कृष्णो रथाश्वांश्चिच्छेद चित्रसेनस्य वीर्यवान् ।
बलदेवो धनुश्चास्य भल्लेनाजौ द्विधाकरोत् ॥
संछिन्नधन्वा विरथो गदामादाय वीर्यवान् ।
अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धो जिघांसुर्मुसलायुधम् ॥
सिसृक्षतस्तु नाराचांश्चित्रसेनस्य धर्षिणः ।
धनुश्चिच्छेद रामस्य जरासंधो महाबलः ॥
गदया च जघानाशु चित्रसेनो हलायुधम् ।
जरासंधस्तु बलवान्केशवं पञ्चभिः शरैः ॥
पुनर्नवत्या विव्याध पुनश्चैव हि सप्तभिः ।
अशीत्या च जरासंधः कृष्णं नीलोत्पलच्छविम् ।
धनुश्चिच्छेद भगवाञ्जरापुत्रस्य धीमतः ॥
उत्सृज्य सशरं चापं गदामादाय वीर्यवान् ।
जघान च तदा विष्णुं बाहुदेशे बली तदा ॥
गदया चैव गोविन्दो जघानास्य च वक्षसि ।
जानुभ्यां निपपातोर्व्यां पुनरुत्थाय मागधः ।
गदयाथ हरिं वेगाज्जघानाहत्य वक्षसि ॥
हरिश्च गदया राजञ्जरासंधममर्षणम् ॥
न ममर्ष जरासंधो गदापातं जनार्दनम् ।
जघान स्तनयोर्मध्ये बलदेवस्य पश्यत ॥
ततः पीडितसर्वाङ्गो ययौ कृष्णो महीतलम् ।
सिंहनादं ततश्चक्रे मागधो राजसत्तमः ।
हतः कृष्णो हत कृष्ण इति वाच समाददे ॥
तं दृष्ट्वा पतितं कृष्णं क्रोधाद्द्विगुणविक्रमः ।
आदाय मुसलं रामो जरासंधमभिद्रवत् ॥
जघान स्तनयोर्मध्ये बाहुभ्यां यदुनन्दनः ।
पुनश्च गदया रामो ललाटे त जघान ह ।
जानुभ्यामपतद्भूमौ गतसंज्ञो जरासुतः ॥
उत्थाय सहसा भूमेर्जरासंधः प्रतापवान् ।
बलभद्रं जघानाशु सस्वनं मागधस्तदा ॥
ततो हलधरो वीरो गदया सर्वपुष्टया ।
चिच्छेद तां गदां वीरः कृष्णस्य पुरतस्तदा ॥
जरासंधस्तु बलवानुत्सृज्य महतीं गदाम् ।
पुनरन्यां महाचण्डां सर्वायुधसमन्विताम् ॥
आदाय निशितां घोरां ता जघान हलायुधम् ।
पुनश्च गदया त तु ललाटेऽभ्यहनद्बली ॥
मुष्टिना च समाहत्य गदया च तदा भृशम् ।
तलेन च जघानाशु वासुदेवस्य पश्यत. ॥
ततो मूर्छां समापेदे बलभद्रः प्रतापवान् ।

-भूषितम् (for -भूषणम्) —(L. 40) G3 सर्वैश्च (for संरब्धो) —(L. 44) D6 D6 T1 G2 3 M1-2 नवभि (for निशितै) G3 योधानश्वांश्च चिच्छेद T1 G2 M1 रथेषां (for रथाश्वान्) G3 [आ]जौ, G1 [अ]सौ (for °). —(L. 45) D6 T2 3 G3 [आ]जौ, G2 3 M1 [अ]स्य (for [आ]जौ) (for [अ]स्य) D6 T1 2 G2 3 M1 [अ]स्य — M2 om. lines 48 52 —(L. 48) T2 सिसृक्षुस्तस्य नाराचं (for °) M3 चित्रसेनममर्षणम् (for °) —(L. 50) T3 (for °) M3 चित्रसेनं हि सप्तभि G4 5 M1 4 चित्रसेनं (for °नो) M3 चित्रसेनं हि सप्तभि (for °), — M3 om (hapl) lines 51 52 —(L. 53) M1 (for °) —(L. 53) D6 T1-3 G1-4 M4 पुनर्विव्याध त्रिंशत्या (for °) —(L. 54) T2 G1 बलवान् (for भग°) जरापुत्र (for °संध) —(L. 56) M1 जरासंधस्य धीमत , M4 °पुत्रस्तु धीमत (for °) —(L. 56) T1 G3 M1-3 तया , T2 महा- (for तदा) M1 3 सक्रिय- G4 देशे (for बाहु°) T3 G2 3 M3 तदा बली (by transp), G4 — (L. 57) D6 G1 4 M1-3 स्तन , T1 M3 [अ]- बलीयसा — (L. 57) D6 G1 4 M1-3 स्तन , T1 M3 [अ]स्य च) — G3 स्याथ , G1 [अ]थास्य ; G3 [आ]हत्य (for [अ]स्य च) — G3 om (hapl) lines 58 59 — (L 59) D6 T1 G4 वीरो (for वेगाज्) T1 स तु ; T3 G1 [अ]तीव , T3 M1 2 [आ]गत्य, G4 [अ]भ्येत्य (for [आ]हत्य) — (L. 60) T2 G1 4 वीरो (for राजन्) T3 अमर्षण , G2 4 °र्पिणम् (for °र्षणम्) — (L 61) T1 G2 3 M4 तमसृज्य M1 2 तदसृज्य (for न ममर्ष) — (L 62) D6 T1 G1 4 जघान स्तनमध्ये तु (for °) — (L 65) T2 G1 [अ]वोचन् ; G4 वाच (for वाचं) — D6 G1 4 M1 2 om line 66 — (L 68) T1 बाहुभ्यां (for जघान) T1 2 M4 जघान मगधेश्वरम् (for °) — (L. 69) G3 मागध (for गदया) — (L 70) T1 ससंज्ञोऽथ ; G3 M4 विसंज्ञोऽभूत् , M1 2 विसंज्ञोऽथ (M3 °ज्ञो हि) (for गतसंज्ञो) — (L. 71) D6 स तदा (for सहसा) T2 G1 उत्थाय स तदा वेगाज् (for °) — (L. 72) T1 G2 3 M1 सस्वरं ; M2 सस्वरं (for सस्वनं) G4 M3 सस्वनं मागधेश्वर (for °) — (L. 76) D6 T1 महाघण्टां (for °चण्डां) D6 M1-3 सर्वायस (for °युध) T1 3 M4 विभूषिताम् (for समन्विताम्) T1 3 G2 3 M — (L 77) D6 M1 2 च गदां (for निशितां) — (L 78) D6 T1 G2 3 M2 न्यहनद् आजघान (for तां ज°) — (L. 79) T2 G1 [अ]भ्यहनद् (for च तदा) (for ऽभ्य°) — (L. 79) T2 G1 [अ]भ्यहनद् (for °) — T3 D6 गदया च समन्वित , T3 तलेनाशु जघान ह (for °) — T3

सिंहनादं ततश्चक्रे राजा स मगधेश्वरः ॥
एतस्मिन्नन्तरे विष्णुः सज्ञां प्राप्य जरासुतम् ।
गदया पोथयामास दानवारस्त्तसिक्तया ।
जरापुत्रस्तदा तस्मै प्राहिणोच्छक्तिमुत्तमाम् ॥
तामापतन्तीं सप्रेक्ष्य गृहीत्वा विष्णुरव्ययः ।
तस्मिन्नेव ददौ वीरः साक्षाद्विष्णुर्नलेरिव ॥
स तया ताडितो राजा पपात च मुमोह च ॥
प्राप्तसंज्ञस्तदा राजा परिघेण समाहनत् ॥
तयोस्तु युद्धमभवत्परस्परवधैषिणोः ।
देवासुरसमं युद्धमासीत्प्रथमसंगमे ।
नमुचेश्चैव शक्रस्य रामरावणयोरिव ॥
उभौ तौ लोकविख्यातौ बले चास्त्रे च विश्रुतौ ।
उभावेव रणे वीरौ युद्धे च परिविश्रुतौ ॥
एतस्मिन्नन्तरे विष्णुः शार्ङ्गमादाय वीर्यवान् ।
शरेणाशनिकल्पेन विव्याध मगधेश्वरम् ॥
अर्दितः स तु राजेन्द्रो गदयापोथयद्धरिम् ।
स हित्वा तु तदा शार्ङ्गं गदया तं जघान ह ॥
बलभद्रोऽपि धर्मात्मा प्रहर्तुं तं विनिश्चितः ।
तदन्तरे प्राह वीरो दरदो नाम पार्थिवः ।
न युक्तं राम रामेति परासक्तं प्रति प्रभो ॥
तं दृष्ट्वा रोषताम्राक्षो हली मुसलमाददे ।
राम हलधर राजा प्रतीयाद्युद्धदुर्मदम् ॥
तयोस्तद्युद्धमभवद्गजयूथपयोरिव ॥

No 19.

$T_{1,3}$ G_5 M cont after App I (No 18):

जनमेजय उवाच ।

पराजितो जरासंधः कृष्णेन द्विजसत्तम ।
सबलः सानुगश्चैव किं मत्वा स्वगृहं गतः ॥
कष्टमेतज्जरासंधः कृतवान्बलसमन्वितः ।
पलायनं द्विजश्रेष्ठ तयोर्यादवसिंहयोः ॥
पुनः कृतवान्ब्रह्मन् युक्तं प्रतिभाति मे ।
जरासंधोऽपि राजेन्द्र सर्वेषामग्रणीः स्थितः ॥
लज्जाकरमिदं मन्ये तस्य राज्ञो द्विजोत्तम ।
प्रवृत्तश्च समागम्य पुरस्तात्यदुवंशयोः ॥
किमुत्तरं ततो राजा जरासंधः प्रतापवान् ।
अकरोद्यदुसिंहस्य माधवस्य द्विजोत्तम ।
एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मन्विस्तरेण तपोधन ॥

वैशंपायन उवाच ।

दग्ध्वा प्रयातो गोमन्ताद्राजा स मगधेश्वरः ।
व्रीळयावनतो भूत्वा स्वपुरं प्रविवेश ह ॥
प्रविश्य स्वपुरं सोऽथ पादस्पृष्ट इवोरगः ।
न शर्म लभते रात्रौ न दिवा शोककर्शितः ॥
ततः कदाचिद्राजा तु दुःखशोकसमन्वितः ।

---

om line 80 — (L 80) D_6 हलिन (for सतेन) — (L 81) D_6 T_2 $G_{1,4}$ समालेभे (for समापेदे) — (L 84) D_6 T_2 दानवक्षतिदक्षया (for [b]) — (L 85) T_3 $G_{3,5}$ M_{1-3} जरासंधस (for °पुत्रम्) — (L 87) T_1 G_2 देव (for वीर) T_3 तस्मै ता प्राहिणोदेव (for [a]) D_6 किरीटवन्, T_2 बला दिव, G_2 $M_{1,4}$ किरीटभृत् (for बलेरिव) $T_{1,3}$ $G_{3,5}$ $M_{2,3}$ साक्षात्कृष्ण किरीटभृत्, G_4 °द्विष्णुकरादिव (for [b]) — T_2 $G_{1,4}$ om (hapl) lins 88–93 — (L 90) T_3 G_5 तत सु, G_2 तयोस्तत्र (for तयोस्तु) — (L 91) D_6 देवासुर पुरा युद्धम् (for [a]) D_6 परम (for प्रथम) T_1 -सगरे (for °म) — (L 93) T_2 G_1 शस्त्रे (for चास्त्रे) — D_6 $T_{2,3}$ $G_{1,3}$ om (hapl) line 94 — (L 94) M_1 उभौ (for युद्धे) M_4 युद्धाय च परिश्रुतौ (for [b]) — (L 97) M_4 अर्दित स जरासंधो (for [a]) — (L 98) T_2 $G_{2,3}$ महावीर्यो नियम्य (for स हित्वा) — (L 100) T_3 G_2 (for प्राह वीरो) T_3 G_2 M_1 वीर्यवान् (for पार्थिव). — T_3 om line 101 — (L 101) G_1 स उक्त्वा सालमाददे (for [b]) — D_6 $G_{1,4,5}$ om lines 102–104 — (L 103) M_3 प्रतीतो युद्धमुत्तमम् (for [a])

19

(L 2) T_3 G_5 M_1 कृत्वा (for मत्वा) — (L 3) $M_{1,2}$ एतत्कथ, M_3 कथमेतत् (for कष्ट°) — T_3 om line 8, and lines 12 13 M_1 om (hapl) lines 8–10 — (L 13) $M_{1,2}$ $M_{1,3}$ तदाप्रयातो गोमन्ताद् (for [a]) — (L 14) $M_{1,2}$ पदा स्पृष्ट (for पाद°) T_3 G_5 M_1 स्वगृह (for स्वपुर)

नृपान्सर्वान्समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥
मन्त्रयामो नृपश्रेष्ठा महत्कार्यमुपस्थितम् ।
पराजितोऽस्मि राजेन्द्रा गोपाभ्यां राजसंसदि ॥
स सर्वैः पार्थिवैः सार्धं मन्त्रयामास मन्त्रवित् ।
अहो धिक्पौरुषं मन्ये यदस्मान्प्रति पार्थिवाः ॥
ये नृपा बलकृष्णाभ्यां निर्जिताः सबलानुगाः ।
निरोत्स्यामः पुरीं रम्यां मथुरां यादवैर्वृताम् ॥
भगवन्तः पुरीं तत्र मथुरां चतुरङ्गिणः ।
बलेन महता युक्ता हन्तु तौ गोपकिल्बिषौ ॥
अन्यथा ह्ययशोऽस्माकं यावल्लोके वपुष्मताम् ।
प्रतिज्ञा च ममाप्येषा श्रूयतां पार्थिवोत्तमाः ॥
यौ तौ गोपकवीरौ हि तौ हत्वा तु स्वकं पुरम् ।
यास्यामि सत्यमेतद्धि बलैर्बहुभिरन्वितः ॥
बलानि बहुरूपाणि मम सन्ति नृपोत्तमाः ।
निःसाधनौ यादवकौ निष्कोशौ दुर्बलौ हि तौ ॥
अथ साध्या पुरी सर्वा नात्र कार्या विचारणा ।
ततो यूयं स्थिरा कृत्वा बुद्धिं युद्धाय पार्थिवाः ।
प्रयान्तु सर्वे राजानः कम्पयन्तो वसुंधराम् ॥
सर्वतः परिरोद्धव्या पुरी यादवपालिता ।
निर्मूला चैव सा कार्या भवद्भिः ख्यातकीर्तिभिः ॥

Colophon.

No 20

After adhy. 83, N (except Ś1 Ñ1) T2 G1 3 4 5 G(ed.) ins

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता लोकप्रावृत्तिका नराः ।
चक्रायुधगृहं सर्वे लोकपालगृहोपमम् ॥
तेष्वासीनेषु सर्वेषु लोकप्रावृत्तिकेष्विह ।
कुलसङ्घा यदुश्रेष्ठा समीयुः कृष्णसंसदि ॥
समागतेषु सर्वेषु यदुमुख्येषु संसदि ।
प्रावृत्तिका नराः प्राहुः पार्थिवात्ययिकं वचः ॥
जनार्दन नरेन्द्राणां पार्थिवानां समागमः ।
भविष्यति क्षितीशानां सुमहाननेकशः ॥
त्वरितास्तत्र गच्छन्ति नानाजनपदेश्वराः ।
कुण्डिने पुण्डरीकाक्ष भोजपुत्रस्य शासनात् ॥

स्पृष्ट) —(L. 15) M4 निशि वा (for न दिवा) — T1 om (hapl) line 16 —(L 18) M4 नृपश्रेष्ठ (for °ष्ठा) T3 मवस्थितम्, G3 M1 समुत्थितम्, M1 सुदुष्करम्, M3 सुदुस्तरम् (for उपस्थितम्) —(L 19) T3 पराजिता स्म राजेन्द्रा (for °) — T3 om line 20 —(L. 20) M4 धर्मवित् (for मन्त्र°) —(L. 22) T1 M1-3 गोप (for नृपा) M1 2 4 सपदानुगा (for सबला°) — T3 om line 24 —(L 24) M4 वेगवन्त (for भग°) M3 वेगवन्त पुरीं गत्वा (for °) —(L 25) T3 तौ हन्तुं रोषकिल्बिषा (for °) —(L 26) M1 3 यावल्लोकेषु पुष्यताम्; M3 °कोऽवघुष्यते (for °) —(L 28) T3 -रूपौ (for -वीरौ) T3 मधुरं (for तु स्वकं) —(L. 31) M1 3 निर्बला (for दु°) —(L 32) M4 कार्या (for सर्वा) —(L 35) M4 -योद्धव्या (for रो°) —(L 36) T3 निर्मूलं (for °ला) — COLOPHON — Adhy no M1-3 106 — After the above, T3 repeats 80 2-18 with the colophon

20

Ñ1 wrongly reads lines 51, 56 74 after 84 13 —(L 1) T3 G1 -वृत्तिकरा (for -प्रावृत्तिका) —Ñ2 V3 (both second time) om line 2 —(L. 3) K1 4 D1 2 तेष्वागत्योपविष्टेषु, D5 °गतेष्वसङ्गेषु (for °) — Ñ2 V3 (both second time) om (hapl) line 4 —(L 4) K1 2 3 V2 B1 2 Dn D1 3 T2-4 G1 4 5 समेता (for समीयुः) K2 Ñ2 V B2 3 D3 D6 -संसदम् (for -संसदि) —(L 5) D3 समवेतेषु सर्वेषु, T3 4 समासीनेषु स° (for °) K4 om lines 6b-7a — B3 om line 7 —(L 7) K1 3 4 Dn D1 2 समागमे (for °म) —(L. 8) K1 3 4 D1 2 दक्षुर्दाक्षिणात्यानां, Dn मद्राश्चदाक्षिणात्यानां, Cal ed. दशाश्चदाक्षिणात्यानां (for °) K1 V3 (second time) Dn D1 2 समुद्रान् (for सुम°) B1 2 D3 4 T3 G1 4 5 नैकशः (for [अ]ने°) K3 4 समूहानि ह्यनेकशः (for b) —(L. 9) V2 सर्वे (for नाना) G(ed.) पुरेश्वराः (for -पदे°) —(L. 10) Ñ2 V3 (both both times) D2 कुण्डिनं (for °ने) K4 कुण्डिनेशपुरे कृष्ण (for °) D1 भोजराजस्य (for °पुत्रस्य) —(L 11) Ñ2 V3 (both both times) प्रकाशास्तु, B3 सकाशं स (for प्रकाशं स) —(L 12) K1 3 4 Ñ2 (both times) 2 (marg) V1 2 (both times) Dn D3 D1 2 (sup lin as above) T3 4 प्रथमा

Ñ2 V3 repeat lines 1-37 after adhy 86

प्रकाशं स्म कथास्तत्र श्रूयन्ते मनुजेरिताः ।
रुक्मिणी किल नाम्ना स्त्री रुक्मिणः प्रथिता स्वसा ॥
भावी स्वयंवरस्तत्र तस्याः किल जनार्दन ।
इत्यर्थमेते नृवरा गच्छन्ति सबलानुगाः ॥
तस्यास्त्रिलोकसुन्दर्यास्तृतीयेऽहनि यादव ।
रुक्मभूषणभूषिण्या भविष्यति स्वयंवरः ॥
राज्ञां तत्र समेतानां हस्त्यश्वरथगामिनाम् ।
द्रक्ष्यामः शतशस्तत्र शिबिराणि महात्मनाम् ॥
सिंहशार्दूलदर्पाणां मत्तद्विरदगामिनाम् ।
सदा युद्धप्रियाणां हि परस्परसमर्पिणाम् ॥
जयाय शीघ्रं सहिता बलौघेन समन्विताः ।
निरुद्धाः पृथिवीपालाः किमेकान्तचरा वयम् ।
निरुत्साहा भविष्यामो गच्छामो यदुसत्तम ॥
श्रुत्वैतत्केशवो वाक्यं हृदि शल्यमिवार्पितम् ।
निर्जगाम यदुश्रेष्ठो यदूनां सहितो बलैः ॥
यादवास्ते बलोदग्राः सर्वे संग्रामलालसाः ।
निर्ययुः स्यन्दनैर्दिव्यैर्गर्विताख्रिदशा इव ॥
बलाग्रेण नियुक्तेन हरिरीशानसंमितः ।
चक्रोद्यतकरः कृष्णो गदापाणिर्व्यरोचत ॥
यादवाश्चापरे तत्र वासुदेवानुयायिनः ।
रथैरादित्यसंकाशैः किंकिणीप्रतिनादितैः ॥
उग्रसेनं तु गोविन्दः प्राह निश्चितदर्शनः ।
तिष्ठ त्वं नृपशार्दूल भ्रात्रा मे सहितोऽनघ ॥
क्षत्रिया निकृतिप्रज्ञाः शास्त्रज्ञाश्छिद्रदर्शिनः ।
पुरीं शून्यामिमां वीर जघन्याः पीडयन्ति नः ॥
अस्माकं शङ्किताः सर्वे जरासंधवशानुगाः ।
मोदन्ते सुखिनस्तत्र देवलोके यथामराः ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भोजराजो महायशाः ।

(for प्रथिता) —(L 14) T4 G(ed) सबला (for नृवरा) Ñ2 V3 (both second time) इत्यर्थं नृवरा सर्वे (for °) T4 G(ed) गच्छन्ति मनुजाधिपा ; G3 °न्ति सहसैनिका (for °) —(L 15) K1 3 4 N2 (second time) 3 (marg °) —(L 15) K1 3 4 Ñ2 (second time) 3 (marg) V1 2 B D (except D3) T3 4 G1 G(ed) त्रैलोक्य (for त्रिलोक) —Ñ3 (second time) T3 G4 om (hapl) line 18 lines 18–19 V3 (first time) om (hapl) line 18 —(L 18) G2 द्रक्ष्यामस्तत्र वृन्दानि (for °) K3 Ñ3 V1 B D3 वृन्दानि च, G2 शतशश्च (for शिबिराणि) —(L 19) K1 3 V2 B2 Dn D1 2 (sup lin as above) T2 4 G1 3 दसाना (for दर्पाणा) —(L 20) G2 तेषां (for सदा) D3 परस्परजयैषिणाम्, T3 स्वयंवरसुदर्पिणाम् (for °) —(L 21) Ñ3 (marg as above) D2 (sup lin) Ñ2 V3 प्रजाम (for जयाय) K4 त्वरिता (for सहिता) V1 जयाय सहिता (both both times) जग्मुश्च सहितास्तत्र, D3 बलोपेता (for शीघ्रं, G3 प्रजामस्तत्र सहिता (for °) D3 बलोपेता (for बलौघेन) —(L 22) K1 V3 (second time) निबद्धा, K3 Ñ3 V2 B2 3 K4 विरुद्धा, D5 निर्वैरा (for निरुद्धा) V2 B1 D32 किमेकान्त D3 D4 6 T3 4 -पालैः (for पाला) —(L 23) K2 गमिष्यामो, तरा (V2 °रिता) वयम् (for °) V1 निरुत्साहान्करिष्यामो D3 निरुद्योगा (for भविष्यामो) V1 B1 2 Dn D1–5 (for °) K1 3 4 Ñ2 (first time) V1 B1 2 Dn D1–5 (for °म) —(L T2–4 G1 4 5 नन्दन, K2 सत्तमा (for °म) —(L 25) V1 रणे (for बलैः) —(L 27) K1 3 4 Ñ2 (second time) V2 3 (second time) Dn D1–6 T2–4 G1 4 5 निर्ययु स्यन्दनवरैर् (for °) K1 वेगितास् (for गर्वि°) —(L 28) Ñ2 V3 (both second time) बलोदग्रेण युक्तेन (for °) Ñ2 V3 (both second time) स हि (for हरिर्) —(L 29) K2 व्यशोदयत्, K4 Ñ3 D1 G3 व्यरोचयत् (for °चत) — For the second occurrence of line 29, Ñ2 V3 subst

1** कृष्णोऽपि हि गदापाणि शार्ङ्गशङ्खगदासिभृत् ।

—(L 30) T3 4 मोदिता (for यायिन) —(L 31) G3 काञ्चन (for आदित्य) V2 -शत-, D2 -जाल- (for प्रति) — After line 31 K3 ins

2** अन्वयु पुण्डरीकाक्ष स उवाच यदुप्रभुम् ।
नानाशक्तिप्रहरणै स्वानुगै परिवारित ॥

— K3 om lines 32 33 K2 om line 32 —(L 32) D5 दर्शनम् (for °न) —(L 33) D3 4 G4 नर (for नृप) V3 (second time) D3 (marg) पित्रा मे, G2 रामेण (for भ्रात्रा मे) G4 नृप (for ऽनघ) —(L 34) G5 शत्रुशास्त्र (for शास्त्रज्ञा) K1 3 4 Dn D2–5 T2–4 G4 शा (K4 G1 दा) स्त्वनिश्चित (D3 T2 °श्रय) दर्शना (for °) —(L 35) Ñ2 V3 (both second time) ज्ञात्वा, G2 धीदृश (for वीर) K3 V2 B2 D2 4 6 T2–4 G1 4 5 जघन्यै (for °न्या) K1 3 D1 2 (before corr) 4 G(ed) जघन्ये ना (K3 °न्ये वा) भिपाल्यन्, K4 °न्यानभिपालय, Ñ3 V3 (both second time) जघ्नुस्ते बलवृद्धि (V3 °सद्द) ना, Ñ2 (marg) जघ्नुस्तामभिपीडयन्, Dn जघन्येऽभिपतन्ति ह (for °) —(L 37) D1 2 (marg as above) मानिनस् (for °)

कृष्णस्नेहेन विद्रुतं बभाषे वचनामृतम् ॥
कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नन्दिवर्धन ॥
श्रूयतां यदहं त्वद्य वक्ष्यामि रिपुसूदन ॥
त्वया विहीनाः सर्वे स्म न शक्ताः सुखमासितुम् ।
पुरेऽस्मिन्विषयान्ते वा पतिहीना इव स्त्रियः ॥
त्वत्सनाथा वयं तात त्वद्बाहुबलमाश्रिताः ।
निर्भीमो न नरेन्द्राणां सेन्द्राणामपि मानद ॥
विजयाय यदुश्रेष्ठ यत्र यत्र गमिष्यसि ।
तत्र त्वं सहितोऽस्माभिर्गच्छेथा यादवर्षभ ॥
तस्य राज्ञो वच. श्रुत्वा सस्मितं देवकीसुतः ।
यथेष्टं भवतामद्य तथा कर्तास्म्यसंशयम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा तु कृष्णो हि जगामाशु रथेन वै ।
भीष्मकस्य गृहं प्राप्तो लोहितायति भास्करे ॥
प्राप्ते राजसमाजे तु शिबिराकीर्णभूतले ।
रङ्गं सुविपुलं दृष्ट्वा राजसीं तनुमाविशत् ॥
वित्रासनार्थं भूपाना प्रकाशार्थं पुरातनम् ।
मनसा चिन्तयामास वैनतेयं महाबलम् ॥
ततश्चिन्तितमात्रस्तु विदित्वा विनतात्मजः ।
सुखलक्ष्यं वपु कृत्वा निलिल्ये केशवान्तिके ॥
तस्य पक्षनिपातेन पवनोद्भ्रान्तकारिणा ।
कम्पिता मनुजा· सर्वे न्युब्जाश्च पतिता भुवि ।
शिरोभिः पतिता. सर्वे प्रावेपन्त यथोरगाः ॥
तान्संनिपतितान्दृष्ट्वा कृष्णो गिरिरिवाचलः ।
स तदा पक्षवातेन मेने पतगसत्तमम् ॥
ददर्श गरुडं प्राप्त दिव्यस्रगनुलेपनम् ।
पक्षवातेन पृथिवीं चालयन्तं मुहुर्मुहुः ॥
पृष्ठासक्तैः प्रहरणैर्लेलिहद्भिरिवोरगैः ।

सुविनस) K1 तेऽत्र, K3 यात्र (for तत्र) V1 सुरा· (for [अ]मरा) — After line 37, Dn1 reads line 50 repeating it in its proper place — K3 4 D1 om lines 38–49, K1 reads the same on marg (sec m) Before line 38, B ins वैशंपायन उवाच —(L. 39) B1 कृत्स्नं, Ñ3 V3 कृष्ण स्ने(V3 B3 D4–6 G3 कृष्णं (for कृष्ण) — D3 om line 41 — (L 41) V3 तावद्, D3 तात (for त्वद्य) V3 मधु (for रिपु) —(L. 42) T2 समरे (for सर्वे स्म) —(L. 44) Dn T1 G1 3 4 गच्छ D3 नाथ (for तात) —(L. 47) ·त्वत्स्ने)हाद्विद्रुत (for °) —(L. 48) T1 सस्मितो यादवनन्द(T2 G1 °वर्ध)न (for ᵇ) — Ds2 reads line 49 twice —(L. 49) V1 D2 T1 G2 4 [अ]संशय, Ds1 भोजज (for [अ]संशयम्) — Colophon om in D3 T3 4 — *Mention of Khila* K1 3 Ñ3 3 V B Dn2 D3–6 T2 G1 3 4 3 — *Adhy name* K1 3 Ñ3 3 V B Dn2 D3–6 मद्योदाहरणम् — *Adhy no* Ñ3 104, B2 108, T2 G3 103, G1 105, G2 107, G3 106 — *Śloka no* T2 24, G1 25

D3 T3 4 om the ref —(L. 50) K1 3 4 Dn1 (first time) Dn3 D1 T1 वै कृष्णो; V2 3 D3 3 T3 G2 4 5 कृष्णो वै, T3 G1 कृष्णं वै (for कृष्णो हि) —(L 51) Ñ3 G1 पुरं (for गृहं) G1 लोहिते भास्करे सति (for ᵇ) —(L. 52) K3 Ñ3 3 V B1 D3 G3 शिबिकाकीर्णभूतले; T2 4 शिबिराकुलम् (for ᵇ) —(L. 53) D3 विमल (for विपुलं) —(L 54) K1 4 (before corr) Ñ3 3 (marg) V1 3 B2 D3. 4 भूतानां (for भूपानां) K3 Dn त्रासनार्थं च भूपाना (for °) D1 3 ससारार्थं (for प्रकाशार्थं) —(L. 56) D1 विदित्वा त्रिभवमात्मन· (hypermetric), G2 °त्वा विनतासुत (for ᵇ) —(L 57) K3 G2 सूक्ष्मलक्ष्य (for सुख°) G2 ह्यभ्ययात् (for निलिल्ये) —(L. 58) N3 तस्य पक्षाभिपातन (for °) N1 पवनोद्धुतकारिणा, Ñ3 पर्वताभ्रान्तु° V3 पूर्वतो भ्रान्ति° (for ᵇ) —(L. 59) T1 कुपिता (for कम्पिता) N1 यादवा (for मनुजा) G2 भ्रान्ताश्च (for न्युब्जाश्च) T2 G3 3 इव (for भुवि) —(L 60) K3 Dn तथाभि, K3 Ñ3 V2 V3 गदाभि, D3 कम्पिता (for शिरोभि) Ñ1 यादवाश्च D1 3 4 5 T3 4 G2 4 5 गरुडाभिहता सर्वे, K1 3 T1 हता सर्वे, T2 G1 गरुत्मता हता सर्वे (for °) V2 3 प्रवेष्टन्तो (K3 °न्ते); K4 Dn प्रचेष्टन्ते (K4 °न्तो); Ñ1. 3 प्रवेपन्तो D3 6 G1 4 5 प्रवेपन्तो (for प्रावेपन्त) D3 व्यचेष्टन्त इवोरगा (for ᵇ) महोर(Ñ3 यथा न)गा, G(ed.) इ नि- (for संनि) K3 —(L. 61) D4 सवान्, —(L. 62) D1 रज-; D2 तं संनिपतित दृष्ट्वा (for °) K3 Ñ3 3 V Ds1 D4 5 T2 G2 4 6 तार्क्ष्यं (for तदा) K1 3 4 Ñ1 D3 T3 4 G1 स राज्ञ पक्षपातेन (for -वा°) V3 D1–3 5 मेने पतगमागतम् (for ᵇ) —(L. 63) V3 दीप्त (for प्राप्तं) D1 3 स्रग्गन्ध· (for स्रगनु·) —(L. 64) K1 3 D3 (marg) 3 4 -पातेन, D3 -वा° (for -पा°) V3 D1–3 3 मेने पतगमागतम् (for ᵇ)

वैष्णवं हस्तसंश्लेषं नाम्यमानमधोमुखम् ॥
चरणाभ्यां प्रकर्षन्तं पाण्डुरं भोगिना वरम् ।
हेमपत्रैरुपचितं धातुमन्तमिवाचलम् ॥
अमृतारम्भहर्तारं द्विजिह्वेन्द्रविनाशनम् ।
त्रासनं दैत्यसंघानां वाहनं ध्वजलक्षणम् ॥
तं दृष्ट्वा स ध्वजं प्राप्तं मचिरं सांपरायिकम् ।
धृतिमन्तं गरुत्मन्तं जगाद मधुसूदनः ॥
दृष्ट्वा परमसंहृष्टः स्थित देहमिवापरम् ॥
तुल्यसामर्थ्यया वाचा गरुत्मन्तमुपस्थितम् ॥
स्वागतं खेचरश्रेष्ठ सुरसेनारिमर्दन ।
विनताहृदयानन्द स्वागतं केशवप्रिय ॥
व्रज पत्रिवरश्रेष्ठ कैशिकस्य निवेशनम् ।
वयं तत्रैव गत्वाद्य प्रतीक्षामः स्वयंवरम् ॥
राज्ञां तत्र समेताना हस्त्यश्वरथगामिनाम् ।
द्रक्ष्यामः शतशस्तत्र समेताना महात्मनाम् ॥
एवमुक्त्वा महाबाहुर्वैनतेयं महाबलम् ।
जगामाथ पुरीं कृष्णः कैशिकस्य महात्मनः ।
वैनतेयसखः श्रीमान्यादवैश्च महारथैः ॥
विदर्भनगरीं प्राप्ते कृष्णे देवकिनन्दने ।
दृष्ट्वा प्रमुदिताः सर्वे निवेशायोपचक्रमुः ।
सर्वे शस्त्रायुधधरा राजानो बलशालिनः ॥
एतस्मिन्नेव काले तु राजा नयविशारदः ।
कैशिकः प्रति चोत्थाय प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥
अर्घमाचमनं दत्त्वा स राजा कैशिकः स्वयम् ।
सत्कृत्य विधिवत्कृष्णं स्वपुरं सम्प्रवेशयत् ॥
पूर्वमेव तु कृष्णाय कारितं दिव्यमन्दिरम् ।
विवेश सबलः श्रीमान्कैलासं शंकरो यथा ।
खाद्यपानादिरत्नौघैरर्चितो वासवानुजः ॥
सुरत्नैर्वोपितः कृष्णस्तस्य राज्ञो निवेशने ।
पूजितो बहुमानेन स्नेहपूर्णेन चेतसा ॥

Colophon

-वा°) Ñ3 (marg as above) कम्पयन्त (for चाल°) —(L 65) K4 पृष्ठमन्त (for °स्कं) K1 3 4 Ñ1 2 V3 Dn D1 3 4 T3 लेलिह्यन्तम्, T4 देहवद्गिर (for लेलिहद्गिर) D4 (marg) सह्य गिरिमिगोरगै (for °) —(L 66) K3 सह (for हस्त) K3 मानयानम् (for नाम्यमानम्) V2 B D3 स्वबाह्रुगम् (for अधोमुखम्) K1 3 4 Dn D1 2 T4 G3 मन्यमानैरवाह्रुखै, V3 D4 4 नाम्यमानैरवाह्रुखै, D2 (marg) नाथमानैरवाह्रु खम्, D3 नीयमानैरधाह्रुगम् (for °) —(L 67) D3 4 विकर्षन्त (for प्रक°) —(L 68) G4 उपचितैर् (for °त) D3 भानुमन्तम् (for धातु°) —(L 69) D3 5 कर्तारं (for ह°) — K2 om lines 70-74 —(L 70) G2 सैन्य (for दैत्य) D3 द्विज (for ध्वज) —(L 71) T2 G1 3 स्व (for त) K3 Dn2 D1 T3 स्व, D2 स्व (for स) Ñ2 दृष्ट्वा स स्वध्वज प्राप्त (for °) —(L 72) D3 ध्वनिमन्त (for धृति°) V1 D1 G1 5 जगाम (for °द) —(L 73) Ñ3 V1 B1 D5 D6 G2 तुष्ट (for दृष्ट्वा) Ñ1 तमुवाच तत कृष्ण (for °) K1 3 4 B1 Dn D1 4 6 T2 4 G1 1 5 देवम्, Ñ1 दक्षम् (for देहम्) —(L 74) K3 तुल्यसामर्थ्यवपुषा, K4 °र्थ्यमवदद्, G(ed) तुल्य समर्थया वाचा (for °) K1 B1 2 Dn2 D1 5 इव स्थितम्, K3 ह्यवस्थितम्, K4 Ñ1 3 (marg) V2 Dn1 D2-4 T2-4 G1 4 5 अव° (for उप°) — After line 74, Ñ1 ins

5** जगाम त्रिदिवश्रेष्ठं भोजस्यान्त पुर महत् ।

— Before line 75, some Mss ins श्रीकृष्ण उवाच and some श्रीभगवानुवाच —(L 75) K2 D1 G2 ते खग (for खेचर) — T4 om lines 76 89 —(L 77) K3 Dn D2 T3 पत्ररथ, V3 पत्रिव्रज, D3 मन्त्रिवर (for पत्रि°) G3 व्रज पक्षिकूपस्याद्य (for °) —(L 80) V3 शिबिराणि (for समेताना) —(L 82) D3 पुर (for पुरीं) —(L 83) T2 G1 वैनतेय समाश्रित्य, T3 °येन च श्रीमान् (for °) D3 महाबल (for °रथै) —(L 86) D3 यादवा (for राजानो) — Before line 87, some Mss ins वैशंपायन उवाच —(L 87) V1 एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ते (for °) —(L 88) K2 Ñ3 V1 B D3 T3 G1 2 4 5 G(ed) कैशिकस्तत (V1 °त्र) उत्थाय, Ñ3 V3 भीष्मकस्तत उत्थाय (for °) D3-6 —(L 89) Ñ3 V1 D3 5 अर्घमाचमनीय च (for °) D3-6 दत्त्वास्मै (for स राजा) Ñ3 V1 दत्त्वा राजा स कैशिक (for °) —(L 90) K2 Dn सन्यवेशयत्, K3 सुप्रवेश्य च, Ñ2 V1 सम्प्रवेशित (for सम्प्रवेशयत्) D2 स्वक वेश्म प्रवेशयत् (for °) —(L 91) K2 D5 कृष्णस्य (for कृष्णाय) Ñ2 V2 3 D3 —(L 93) D3 G2 भक्ष (for खाद्य) —(L 94) K3 Ñ2 V1 D4 रत्नाद्यैर् (for रत्नौघैर्) —(L 94) K3 Ñ2 V1 D4 ... D2 (before corr as above) 3 सु°, D5 चोपितः, D2 (before corr as above) 3 सु°, Dn2 D5 सुरत्नैर्वोपित शायित, T3 विहित (for उपित)

वैशंपायन उवाच ।

ते कृष्णमागतं दृष्ट्वा वैनतेयं महाद्युतिम् ।
बभूवुश्चिन्तयाविष्टाः सर्वे नृपतिसत्तमाः ॥
ते समेत्य गता राजन्राजानो भीमविक्रमाः ।
मन्त्राय मन्त्रकुशला नीतिशास्त्रार्थवित्तमाः ॥
भीष्मकस्य सभां गत्वा रम्यां हेमपरिष्कृताम् ।
सिंहासनेषु चित्रेषु विचित्रास्तरणेषु च ।
निषेदुस्ते नृपवरा देवा देवसभामिव ॥
तेषां मध्ये महाबाहुर्जरासंधो महानलः ।
बभाषे सुमहातेजा देवान्देवेश्वरो यथा ॥
श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा भीष्मकश्च महामतिः ।
वक्ष्यमाणं यथाबुद्ध्या वचनं वदता वराः ॥
योऽसौ कृष्ण इति ख्यातो वसुदेवसुतो बली ।
वैनतेयसहायेन संप्राप्त इह कुण्डिनम् ॥
कन्याहेतोर्महातेजा यादवैरभिसंवृतः ।
अवश्यं कुरुते यत्नं कन्याप्राप्तिर्यथा भवेत् ॥
यदत्र कारणं कार्यं सुनयोपेतवद्धितम् ।
कुरुध्वं नृपशार्दूला विनिश्चित्य बलाबलम् ॥
पादातौ तौ महावीर्यौ वसुदेवसुतावुभौ ।
वैनतेयं विना तस्मिन्गोमन्ते पर्वतोत्तमे ।
यत्कृतं सुमहद्धोरं भवद्भिर्विदितं हि तत् ॥
कृष्णस्य यादवैश्चैव भोजान्धकमहारथैः ।
समेत्य युध्यमानस्य कीदृशो विग्रहो भवेत् ॥
कन्यार्थे यतमानेन गरुडस्थेन विष्णुना ।
कः स्थास्यति रणे तस्मिन्नपि शक्रः सुरैः सह ॥
यदा चास्मै नापि सुता यदाचित्संप्रदीयते ।
ततो ह्ययं बलादेनां नेतुं शक्तः सुरैः सह ॥
पुरा एकार्णवे घोरे श्रूयते मेदिनी त्वियम् ।

कृष्णस्(for °) —(L 95) D5 T4 -पूर्वेण (for -पूर्णेन)
COLOPHON —*Mention of the Epic* K3 D82 T3 G3 —*Mention of Khila* K Ñ2 3 V B D T3-4 G1 3 4 5 —*Adhy name* K Ñ2 3 V B D T3 4 G1 रुक्मिणीस्वयवरम् —*Adhy no* Ñ3 V2 B2 105, Dn D83 D4 102, D1 99, D3 G3 100, D5 110; T2 104, T3 103; T4 94, G1 106; G2 108, G5 (marg) 101 —*Śloka no* Dn1 40 D83 46, D5 23
[illegible] (K3 —(L [illegible] Dn °ता), [illegible] °) D82 D1 [illegible] —(L. 98) N3 V1 —(L 97) G5 ते नृप (for नृपति) —(L. 98) N3 V1 [illegible] —(L 97) G5 ते नृप (for नृपति) ... D2 (*sup lin*) ततो राजन्, G2 महाराज; V3 गतो राज्या; D2 (*sup lin*) ततो राजन्, G2 महाराज (for गता रा°) —(L 99) गता सर्वे, G4 5 सभां राजन् (for गता रा°) B1 नीति- Ñ3 V3 B2 मध्यगुरू, T2 G1 3 मन्त्रार्थं (for मन्त्राय) —After line शास्त्रविदुत्तमा, T2 G1 °शास्त्रविशारदा (for °) —After line 102, D81 ins

6** भयसंविग्नमनसो बभूवुश्चिन्तयान्विता ।

While D3 ins after line 102

7** अथाब्रवीज्जरासंधो वचनं वदतां वरः ।

—(L 103) D3 महातेजा (for °बाहुर्) D3 om (hapl) lines 103b–104a —(L. 104) Cal ed विश्वेश्वरो (for देवे°) —Before line 105 some Mss ins जरासंध उवाच —(L. 105) D5 G3 नर (for नृप) K3 महामते, Ñ3 V3 T3 G4 5 °द्युति, T3 महीपति (for महामति) —(L. 106) K3 4 D5 D1 3 4 T2-4 G1 3 4 5 मया (for यथा) —(L. 108) T4 वैनतेयेन सहित (for °) K1 3 D5 सप्राप्तः कुण्डिनमिह, K4 Ñ3 B Dn D2 3 6 T3 4 °स सप्राप्तः कुण्डिनं त्विह, Ñ3 V1 2 D81 T2 G1 4 5 °स इह कुण्डिने, D1 स प्राप्त कुण्डिनामिह, D5 °स कुण्डिने हि स (for °) —(L 109) D5 -सहित (for -संवृत) —Dn1 repeats line 110 after line 112 —(L. 110) K3 4 कन्याप्राप्तिर् (for °वाप्तिर्) —(L 111) T2 G1 3 [अ]-नन्तर (for कारणं) D1 यदि प्रतारणं कार्यं (for °) Dn सुनयोपेतमद्भुतम्, D1 T2 G3 5 सुनयो येन वर्धते, T3 4 सुनयोपेतमव्ययम्, G2 ह्यनयोपेतमद्भुतम्, G4 सुनयेन च वर्धितम् (for °) —K3 om lines 113 118 K4 om lines 113–119 —(L. 113) K1 यदागतौ; K3 पदाती तौ; Ñ2 V3 यदैतौ तौ, Ñ3 D2 D4 6 पादात्यौ तौ, Ñ3 (marg) V1 D2 3 G4 5 यदा च तौ, B2 पदातौ तौ, Dn G3 पदातिनौ, D1 यादवौ तौ, D3 पदातीमौ, T2-4 G1 यथा [illegible] —(L 115) Ñ2 समद्भुतम्, D2-4 T3 [illegible] °न्तौ महाघोरं [illegible] °त्, D4 तु तत् [illegible] 1 3 4 5 वृष्णि- (for [illegible]) K1 वृद्धैर्यादवैश्च, V1 2 D2 4 5 भिर् (for कृष्णस्य) —(L. 118) V2 D3 T3 G1 4 वृष्णयो यादवाश्चैव (for °) Bom Poona eds G(ed) कन्यार्थं (V3 D3 °र्थे) यतमानस्य, °र्थे यततानेन (for °) D3 गरुडस्थस्य शार्ङ्गिण (for °) —(L 119) D3 के स्थास्यन्ति (for क स्थास्यति) K3 D3

पातालस्य तले मग्ना विष्णुना प्रभविष्णुना ।
वाराहं रूपमास्थाय उद्धृता जगदादिना ।
हिरण्याक्षश्च दैत्येन्द्रो वराहेण निपातितः ॥
हिरण्यकशिपुश्चैव महाबलपराक्रमः ।
अवध्योऽमरदैत्यानामृषिगन्धर्वकिंनरैः ॥
यक्षराक्षसनागानां नाकाशे नावनिस्थले ।
न चाभ्यन्तररात्र्यह्नोर्न शुष्केणार्द्रकेण च ॥
अवध्यस्त्रिषु लोकेषु दैत्येन्द्रो ह्यपराजितः ।
नारसिंहेन रूपेण निहतो विष्णुना पुरा ॥
वामनेन तु रूपेण कश्यपस्यात्मजो बली ।
अदित्या गर्भसंभूतो बलिं बध्वासुरोत्तमम् ।
सत्यरज्जुमयैः पाशैः कृत पातालसंश्रयः ॥
कार्तवीर्यो महावीर्यः सहस्रभुजविग्रह ।
दत्तात्रेयप्रसादेन मत्तो राज्यमदेन च ॥
जामदग्न्यो महातेजा रेणुकागर्भसंभवः ।
त्रेताद्वापरयोः संधौ रामः शस्त्रभृतां वरः ॥
पर्शुना वज्रकल्पेन सप्तद्वीपेश्वरो नृपः ।
विष्णुना निहतो भूयश्छद्मरूपेण हैहयः ॥
इक्ष्वाकुकुलसंभूतो रामो दाशरथि पुरा ।
त्रिलोकजयिनं वीरं रावणं विन्यपातयत् ॥
पुरा कृतयुगे विष्णुः संग्रामे तारकामये ।
षोडशार्धभुजो भूत्वा गरुडस्थो हि वीर्यवान् ।
निजघानासुरान्युद्धे वरदानेन दर्पितान् ॥
कालनेमिश्च दैत्यो वै देवतानां भयप्रदः ।
सहस्रकिरणाभेन चक्रेण निहतो युधि ॥
महायोगबलेनाजौ विश्वरूपेण विष्णुना ।
अन्तं प्राप्य कालस्य निहता बहवोऽसुराः ॥
वने वनचरा दैत्या महाबलपराक्रमाः ॥
निहता बालभावेन प्रलम्बारिष्टधेनुकाः ।
शकुनीं केशिनं चैव यमलार्जुनकावपि ॥
नाग कुवलयापीडं चाणूरं मुष्टिकं तथा ।
कंस च बलिना श्रेष्ठं रंगणं देवकीसुतः ।

यदा च दुर्बलस्तसिन् (for a) — K2 3 Ñ2 3 V B D Dn D3 D1–4 6 T2–4 G1 3 4 5 om lines 120–121 D5 reads them on marg — (L 120) D6 कदाचित्प्रदास्यति (for b) — (L 122) T3 4 एकार्णवे पुरे घोरे (for a) K4 उद्धृता मेदिनी इयम् (for b) — (L 123) K1 3 V2 Dn D1–4 T2 4 G1 4 5 पातालतलसमग्ना, K4 पातालमिव सलग्ना, D3 येन पातालस्य तले (for a) — (L 124) K4 जवेन (for उद्धृता) G2 उद्धृता जगती सदा (for b) — (L 126) D3 दैत्यो (for चैव) K3 पराजित (for °क्रम) — After line 126, B3 ins

**8 महावीर्यो महानासीत्सर्वदैत्यपितामह ।

— (L 127) G3 दैत्यैश्च (for दैत्यानां) Ñ2 V3 अवध्यश्चामरेन्द्राणाम् (for a) B3 पन्नगै, T3 4 रक्षसाम् (for किंनरैः) — (L 128) K4 आकाशे नावनिस्थिते, D3 नाकाशे नावनीषु च, G2 आकाशे चावनीतले (for b) — (L 129) D3 बाह्यान्तर (for चाभ्य°) K3 4 D1 2 रात्र्यह्ने (for °रात्र्यह्नोः) D3 (marg) नाभ्यन्तरे च रात्र्यह्नोः (for a) — (L 131) G3 वपुषा (for रूपेण) G2 विष्णुना निहत पुरा (for b) — (L 132) V3 सुतो (for [आ]त्मजो) — (L 133) K1 3 D3 3 G1 सुरोत्तम (for [अ]सुरोत्तमम्) K4 V3 Dn D3 4 T2 4 G2 बलिर्बद्धोऽसुरोत्तम (for b) — (L 134) K4 सत्या चार, B3 सत्यदत्त, (3 सत्य रज्जु (for सत्यरज्जु) G1 चक्रे (for कृत) K2 D3 -संश्रित, Ñ3 B1 वासिनम्, B3 -संश्रयम् (for °य) T2 G1 5 चक्रे पातालमश्रयम् (for b) — (L 135) V1 3 कार्तवीर्यं महावीर्यं (for a) V2 विग्रहम्, V2 D3 5 T3 विक्रम (V2 °मम्) (for विग्रह) — (L 136) Ñ1 V1 3 B1 2 Dn1 D2 Cal ed वर (for राज्य) — (L 138) T2 मध्ये (for संधौ) — (L 140) T2 G1 कार्तवीर्यो नृपोत्तम, G4 रेणुकागर्भजन्मना (for b) — (L 141) V2 यश (for कुल) — (L 142) K3 4 D1 2 T3 4 विजय (for -जयिनं) K1 V2 Dn त्रैलोक्यविजय वीर (for a) — (L 145) V2 निजघानाशु दैतेयान् (for a) K1 3 4 V2 B2 Dn D1–3 T2–4 G4 5 गर्वितान् (for दर्पि°) G1 वरदानसुदर्पितान् (for b) — (L 146) K2 3 D1 5 दैत्येशो, V3 B1 D3 3 T2 G3 4 5 दैत्येन्द्रो, Dn D4 दैत्यो यो, T3 4 दैतेयो (for दैत्यो वै) K2 Ñ2 3 V1 3 B2 3 D5 कालनेमिं च दैत्येन्द्र (V2 °शं) (for a). K1 3 4 Dn1 D1 5 T2–4 G1 4 5 देवानां च (Dn1 स) (for देवतानां) K2 Ñ2 3 V3 B D3 D5 भयप्रदम् (for °दः). V2 देवानां च भयप्रदम् (for b) — G1 om lines 147–150 — (L 147) K3 Ñ2 V1 3 B1 2 D3 D5 न्यहनद् (for निहतो) — (L 148) K1 4 Dn D2 T3 G1 5 [अ]सौ; D3 (marg as above) [अ]मृद् (for [आ]जौ) — (L 149) K3 Ñ2 3 (marg as above) V2 3 B Dn D3 D6 T2 अनेन (Dn °न्तरं) प्राप्तकालास्ते (for a) — (L 152) D5 (marg) शकट (for शकुनीं) T2 4 यमलार्जुनमेव च (for b) — (L

निहत्य गोपवेषेण क्रीडयामास केशवः ॥
एवमादीनि दिव्यानि छद्मरूपाणि विष्णुना ।
कृतानि तत्र तत्रैव विष्णुना प्रभविष्णुना ।
तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि भवतां हितकाम्यया ॥
तं मन्ये केशवं विष्णुं सुराद्यमसुरान्तकम् ।
नारायणं जगद्योनिं पुराणं पुरुषं ध्रुवम् ॥
स्रष्टारं सर्वभूतानां व्यक्ताव्यक्तं सनातनम् ।
अधृष्यं सर्वलोकानां सर्वभूतनमस्कृतम् ॥
अनादिमध्यनिधनं क्षरमक्षरशाश्वतम् ।
स्वयंभुवमजं स्थाणुमजेयं सचराचरैः ।
त्रिविक्रमं त्रिलोकेशं त्रिदशेन्द्रारिनाशनम् ॥
इति मे निश्चिता बुद्धिर्जातोऽयं मथुराधिपः ।
कुले महति वै राज्ञा विपुले चक्रवर्तिनाम् ।
कथमन्यस्य मर्त्यस्य गरुडो वाहनं भवेत् ॥
विशेषेण तु कन्यार्थे विक्रमस्थे जनार्दने ।
कः स्थास्यति पुमानद्य गरुडस्याग्रतो बली ॥
स्वयंवरकृतेनासौ विष्णुः स्वयमिहागतः ।
विष्णोरागमने चैव महान्दोषः प्रकीर्तितः ।
भवद्भिरनुचिन्त्येद क्रियतां यदनन्तरम् ॥
एवं ब्रुवाणं तं भूपं मगधानां जनेश्वरम् ।
सुनीथोऽथ महाप्राज्ञो वचनं चेदमब्रवीत् ॥
सम्यगाह महाबाहुर्मगधाधिपतिर्नृपः ।
समक्षं नरदेवानां यथा वृत्तं महाहवे ।
गोमन्ते रामकृष्णाभ्यां कृतं कर्म सुदुष्करम् ॥
गजाश्वरथसंबाधा पत्तिध्वजसमाकुला ।
निर्दग्धा महती सेना चक्रलाङ्गलवह्निना ॥
तेनाथ मागधः श्रीमाननागतमचिन्तयत् ।
मूते च राजसेनायामनुस्मृत्य सुदारुणम् ॥
पदात्योर्युध्यतोस्तत्र बलकेशवयोर्युधि ।
दुर्निवार्यतरो घोरो ह्यभवद्वाहिनीक्षयः ॥
विदितं वः सुपर्णस्य आगतस्य नृपोत्तमाः ॥
पक्षवेगानिलोद्धूता बभ्रमुर्गगनेचराः ॥

155) K3 Ñ2 3 V1. 3 B1 3 D3 D6 G2 न्यहनद्, D3 निर्जित्य (for निहत्य) K3 Ñ2 3 V1 3 B1 3 D5 D6 T2 4 G3 क्रीड मानो हि केशव, D3 क्रीडते मानुषेण च (for °) —(L 156) T3 G1 रूपाणि (for दिव्यानि) V3 Dn G4 चक्रिणा (for विष्णुना) D3 छद्मरूपेण चक्रिणा (for °) — K3 3 4 D1 T2-4 G1 4 3 om. (hapl.) line 157 —(L. 157) B3 Dn कृतानि दिव्यरूपाणि (for °) Ñ2 3 V B1 2 D3 D2-6 G2 मायया (for विष्णुना) —(L. 159) G6 केवल (for केशवं) D4 सुरेन्द्रम् (for सुराद्यम्) K3 G3 असुरान्तकं हरिम् (for °) —(L. 160) B3 जगन्नाथ (for °योनिं) T3 अनाद्यं (for पुराणं) B3 पुराण पुरुषोत्तमम् (for °) — D3 om lines 162 —(L. 162) N3 B3 Dn1 अदृश्यं, B3 अध्यक्षं, D1 5 अवध्य (for अधृष्य) K3 4 Ñ2 3 V1 3 B D3 भूताना, D6 देवाना (for -लोकानां) K3 Ñ3 V3 B1 D3 D5 6 T3 4 G1 4 -लोक- (for भूत) —(L. 163) K3 क्षरमक्षरमच्युतम्; K4 Dn °मव्ययम्; T1-4 G1 शाश्वतं क्षर मक्षरम् (for °) —(L. 165) मर्दनम् (for नाशनम्) —(L 166) B3 D3 D6 निश्चला (for निश्चिता) K3 Ñ3 मथुरा मिह, K3 मनुजानपि, Ñ2 V3 B Dn D4-6 T3 4 मथुरामधि; D3 G2 °मनु (for °धिप) K1 4 जातोयम D3 मथुरापतिः; V1 जातोऽयमिह केशवः; D5 जातेय मथुरामधि चिरात्नृपाः, —(L. 168) K3 Ñ3 V1 D1 4 G2 पुंसश्च, B1 3 D5 D6 पुसस्तु, D3 मान्यश्च (for मर्त्यस्य) B3 D6 G2 गरुमान् (for °डो) K3 Ñ2 B1 3 D5 गरुत्मान्वाहनो भवेद् (for °) —(L. 169) D6 विक्रमार्थे (for °मस्थे) Ñ3 विक्रमस्थो जनार्दन (for °) —(L. 170) B1 D4 अस्य (for अद्य) T2 G1 क स्थातेह भवेदद्य (for °) —(L. 172) D1 प्रवर्जित (for प्रकी°) — Before line 174, Mss ins. वैशंपायन उवाच —(L 174) V1 मन्त्रेण, D5 तं तत्र (for तं भूपं) K1 3 4 D1 2 एवं च ब्रुवमाण तं; Ñ2 V2 3 Dn T3 G4 एव विब्रुवमाण त, Ñ3 B D3 D6 एव विब्रुवमाणे तु, D3 एवंविध ब्रुवाणं तं, T3 3 G1 3 एवं तत्र (T3 चापि) ब्रुवाणं तं, G2 एव च प्रब्रुवाणं त (for °) — Before line 176 some Mss ins सुनीथ उवाच —(L. 176) V3 D4 6 महाबुद्धिर् (for °बाहुर्) —(L. 177) V2 महामृधे (for °हवे) —(L 179) Ñ2 V3 T2 सबाधं (for °धा) V3 T3 समाकुलम् (for °ला) —(L. 180) T3 च महा- (for महती) —(L. 181) K4 नानागतम् D3 आगत हम् (for अनागतम्) —(L. 183) K3 मूते स राजसेनाया (for °) —(L. 183) D3 एनयोर् (for पदात्योर्) D4 T3 4 यदा त(D4 पादात्य)योर्युध्यतोश्च, G4 पदा यो युध्यते तत्र (for °) —(L. 184) K3 Ñ3 V1 B D3 -स्तैर्घोरैर् (for -तरो घोरो) —(L. 185) K3 V3 D4 T3 G3 मेदिनी (for वाहिनी) —(L. 185) K3 V3 D1 T3 G2 स्वा(D4 स्वा)गतस्य, T3 4 अमर्त्यस्य (for आगतस्य)

समुद्राः क्षुभिताः सर्वे चचालाद्रिर्मही मुहुः ।
वयं सर्वे सुसंत्रस्ताः किमुत्पातेति विक्लवाः ॥
यदा सनह्य युध्येत आरूढः केशवेन सः ।
कथमस्मद्विधः शक्तः प्रतिस्थातुं रणाजिरे ॥
राज्ञा स्वयंवरो नाम सुमहान्हर्षवर्धनः ।
कृतो नरवरैराचैर्यशोधर्मस्य वै निधिः ॥
इदं तु कुण्डिनगरमासाद्य मनुजेश्वराः ।
न पुरेवेक्ष्यते नूनं महापुरुषविग्रहः ॥
यदि सा वरयेदन्यं राज्ञां मध्ये नृपात्मजा ।
कृष्णस्य भुजयोर्वीर्यं कः पुमान्प्रसहिष्यति ॥
विख्यापितस्तु दोषोऽयं स्वयंवरमहोत्सवे ।
तदर्थमागतः कृष्णो वयं चैव नराधिपाः ॥
कृष्णस्यागमनं चैव नृपाणामतिगर्हितम् ।
कन्याहेतोर्नरेन्द्राणां यथा वदति मागधः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
इत्येवमुक्ते वचने सुनीथेन महात्मना ।
करूषाधिपतिर्वीरो दन्तवक्त्रोऽभ्यभाषत ॥
यदुक्तं मागधेन्द्रेण सुनीथेन नराधिपाः ।
युक्तपूर्वमिदं मन्ये यदस्माकं वचो हितम् ॥
न च विद्वेषणेनाहं न चाहंकारवादिना ।
न चात्मविजिगीषुत्वाद्रूपयामि वचोऽमृतम् ।
वाक्यार्णवं महागाधं नीतिशास्त्रार्थवृंहितम् ।
क एष निखिलं वक्तुं शक्तो वै राजसंसदि ॥
किं त्वनुस्मरणार्थेऽहं यद्ब्रवीमि शृणुध्व मे ।
आगतो वासुदेवेति किमाश्चर्यं नराधिपाः ॥

—(L 186) K9 उन्मार्गा (for बभ्रमुर्) Ñ2 V3 घना (for चरा) —(L 187) K2 D5 G2 चुक्षुभु, D4 क्षोभिता (for क्षु°) K4 चचालेय, T4 चलाचल (for चचालादिर्) K1 G2 5 मुहुर्मुहु, D1 महीधरा (for मही मुहु) D3 चला सीद्र्मुहुर्मुहु, D5 चचाराद्रिर्मुहु°, T2 G1 चचाला भूर्मुहु°, T8 चचार स गिरिर्मेदीम् (for b) —(L 188) D3 4 T2-4 G1 4 5 समुत्रस्ता (for सुसंत्रस्ता) D5 वय च सर्वे मत्रस्था (for a) Dn G3 उत्पातेन (for °तेति) —(L 189) K1 4 Ñ3 8 V B D3 D2 6 T3 4 G2 1 5 युयुधे (for युध्येत) D1 5 यदासन्नस्थो युयुधे, G1 यथा सनह्य युयुधे (for a) T4 गरुड° (for आरूढ°) K2 Dn D4 आरूढ केशव खगम् (for b) —(L 190) K2 Ñ2 3 V B D3 D6 G2 कथ मस्मद्विधे शक्य (for a) D5 परित्रातु, G4 प्रतिविष्टेद् (for °स्थातु) K2 रणाङ्गणे (for °जिरे) —(L 192) T2 G1 4 5 अन्यैर् (for आद्यैर्) D3 वारिधि (for वै निधि) —(L 193) K2 इद कुण्डिननगरम्, D5 T2 G4 इद तु कुण्डिनपुरम् (for a) —(L 194) D2 (marg) द्रक्ष्यते (for °क्ष्यते) T4 क्षिप्र (for नून) K1 8 Ñ2 3 V1 8 B1 3 D6 D1 2 5 6 T2 3 G1 2 4 6 पुनर्द्रक्ष्यति ध्रुवं (D5 G2 क्षिप्र) (for a) K1 Ñ1 Dn D1 G5 -विग्रहम् (for °ह) D2 (marg as above) महापुरुषसम्भवम् (for b) — K2 om lines 195–198 —(L 195) K3 Dn [नृ]पा (for सा) G3 नृपा त्मजम् (for °जा) —(L 196) D3 वेग (for वीर्यं) —(L 197) K1 Ñ3 3 V B D3 D1 6 T3 विख्यापितमिद दोष (D2 3 T3 घोरं), K3 निष्पादितमिद दोष, K4 विख्या पितमहादोषं, T2 G1 4 5 °तमिद लोके (for a) K1 3 4 Ñ2 3 V2 B1 D3 D2 T2 4 G1 4 5 महोत्सवम् (for °त्सवे) —(L 198) G2 तत समागत कृष्णो (for a) D3 सर्वे (for चैव) —(L 199) D1 नृणामतिनिगर्हितम् (for b). — COLOPHON om in K9 — *Mention of the Epic* K8 D52 T3 — *Mention of Khila* K3 4 Ñ3 V B Dn D52 D1 3 — *Sub parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy-name* K1 4 Ñ2 3 V B1 Dn D9 D2 4 6 रुक्मिणीस्वय वरम्, K3 D5 स्वयवरम्, B2 3 D1 रुक्मिणीस्वयवरे सुनीथ वाक्यम्, D2 राजमन्त्रे सुनीथवाक्यम्, T1 G2 जरासधसुनीथ वाक्यम् — *Adhy no* K3 103, Ñ3 V 106, Dn D52 D4 103, D1 99, D3 111, T2 G4 105, T3 114, T4 95, G1 107, G2 109, G5 108

—(L 202) V2 ऽन्वभाषत (for ऽभ्य°) — Before line 203, K Ñ2 3 V B D T2 G1 ins दन्तवक्त्र उवाच —(L 203) K1 3 4 Dn D1 3 T3 G4 यदुक्तं मागधेनात्र (D3 °नेह), D5 T2 G1 5 °क्त मगधेन्द्रेण (for a) K3 om सुनीथेन D5 च पार्थिवा, T4 महात्मना (for नराधिपा) —(L 204) D1 6 युक्ति (for युक्त) K1 3 4 B1 Dn G1 अह (for इदं) —(L 205) D3 G4 वादत, T2 T3 हि सत् (for हितम्) —(L 205) D3 G4 वादत, T2 G1 -वादिन (for °ना) —(L 206) T2 राग (for चात्म) D3 विजयैषिरगाद् (for विजिगीषु°) G2 ऽनृतम् (for ऽमृतम्). —(L 207) T2 G1 5 वाक्य तत (for वाक्यार्णवं). D3 महाघोर (for °गाध) —(L 209) G2 त्वद्नु ; G4 किं तु (for किं त्वनु) Ñ2 V3 स्मरणार्थार्थं, B1 °णेनाद, Dn Cal ed °णार्थे, T2 G1 °णार्थेद (for °णार्थेऽहं) V2 T1 तद् (for मे) K1 4 श्रूयता (K4 शृणुध्व) यद्ब्रवीम्यहम् (for b) V1 om lines 211b– —(L 211) D3 हर्षात् (for सर्वे)

यथागता वय सर्वे कृष्णोऽपीह तथागत ।
किमत्र दोषो गौण्यो वा कन्याहेतो समागता ॥
यदस्माभि॰ समेतैश्च कृत गोमन्तरोधनम् ।
तत्र युद्धकृत दोष कथ च॰ कर्तुमर्हथ ॥
वनवासे स्थितौ वीरौ कसव्यामोहहेतुना ।
देवर्षिवचनाद्राजन्वृन्दावनतटे स्थितौ ॥
तावाहूय वधार्थाय उभौ रामजनार्दनौ ।
नागेनोद्दीपितौ वीरौ हत्वा नाग निवेशतु ॥
तत॰ स्ववीर्यमाश्रित्य निहतो रङ्गसागरे ।
गतासुरिव चासीनो मथुरेश सहानुग ॥
किमत्र निहितो दोषो येनास्माभिर्वयोधिके ।
उपरोधपरा राजन्वय सर्वे समागता ॥

सेनातिबलमालोक्य वित्रस्तौ रामकेशवौ ।
पुर बल समुत्सृज्य गोमन्त पर्वत गतौ ।
तत्रापि गतमस्माभिर्हन्तु समरयोधिभि॰ ॥
अप्राप्तयौवनाभ्या च पदातिभ्या रणाजिरे ।
रथाश्वनरनागेन तत्र वै विग्रह कृत ।
कृत्वोपरोध शैल स क्षत्रधर्मेण दीपित ॥
दावाभिमुखमाविश्य मृतौ यदि तपस्विनौ ।
विनीतानिति मन्याम सर्वे क्षत्रियपुगवा ॥
प्रतियुद्धे कृते त्वेव दूषयामो जनार्दनम् ॥
यत्र यत्र प्रयास्यामो वय तत्र भवेत्कलि ।
प्रीत्यर्थं प्रयतिष्याम कृष्णेन सह भूमिपा ॥
इद कुण्डिपुर कृष्णो नागत कलिहेतुना ।

21.[b] K2 Ñ2 3 V2 B D5 D6 तथा कृष्ण इहागत॰ (for [b]) — (L. 212) K2 D5 G3 गौण्यं, D1 गुण्यो, D3 वैरं D6 T3 G1 गौगो (for गौण्यो) Dn3 D4 T3 G2 समागत (for °गता) K3 कन्याहेतौ समास्थिता (for [b]) — (L. 213) K1 3 समे यैकी K2 D2 4 T4 G2 °स्यैव G4 °तैश्च (for °स्यैव) K1 यदास्माभि समत्यैश्यात् (for [a]) V3 रोधने (for नम्) K2 B1 3 D5 G2 कृते गोमन्तरोधने (B3 नम्) — (L. 214) D3 तं च (for तत्र) Ñ2 T4 रोष (for [a]) Ñ2 Dn D5 G5 दोष (for दोप) K3 D3 T3 G3 4 5 वा Ñ3 T4 कथ वै वक्तु D4 वै (for च) K1 वक्तुम् (for कर्तुम्) T3 G3 जन महंथ (for [b]) — (L. 215) K3 D5 वनवास॰ T3 कसस्य हतिहेतुकौ (for वास, G3 वनवासौ (for वासो) T3 कसस्य हतिहेतुकौ (for [b]) — (L 216) K1 देवर्षर् (for °र्षि) K2 D3 4 राज्ञो (for राजन्) K2 D3 -वने, N2 तट (for तट) T2 G1 4 5 [b]) — (L 217) K2 चाहूय दृष्ट्वा हृष्ट(G1 °ष्टौ)वने स्थितौ (for [b]) K1 3 D1 2 T3 4 च; D3 तावाहूतौ T3 G1 °हवे (for हूय) — (L 218) Dn गजेन (for नागेन) वधार्थेन (for °र्थाय) K1 दीनौ (for वीरौ) Ñ3 D5 [उ]द्वेजितौ (for [उ]द्दीपितौ) T3 विचरतु (for विवेशतु) (marg as above) विवेशितौ K2 Ñ2 B1 D3 D6 G2 हतनागौ विवेशितौ (Ñ2 D6 °विशतु, Ds2 °चरतु) (for [b]) — (L 219) D3 कसश्च, T4 तत्र स्व (for तत स्व) Ñ3 V1 D1 मार्गम् (for -वीर्यम्) — (L. 220) आसाद्य (for आश्रित्य) K4 सगरे (for सा॰) — (L. 220) D8 गतायुर् (for सुर्) G2 गतासुरभवहीन (for [a]) K1 (sup lin as above) असुरेश (for मधु॰) K3 3 V1 G3 सहानुज (for °नुग) — (L. 221) K3 V1 विहितो (for विहितो) D3 स योत्स्यते (for वयोधिके) — (I 2?2) B1 (marg as above) 2 Cal ed राज्ञो B3 D5 D6 राजा (for राजन्) — (L ?24) Ñ2 V3 वन (for बलं) K1 3 4 Ñ3 V1 2 B2 Dn D1 5 T2-4 G1 4 5 गोमन्ते (V3 D5 °न्त) च ग(T3 G1 चाग)तावुभौ (for [b]) — (L. 225) D1 अत्र; K2 4 D5 T3 [अ]भि K3 [अ]नु G1 [अ]धि॰ (for [अ]पि) K1 3 4 Dn D1 3 वय समरयाधिन (for [b]) — (L. 226) K1 सप्राप्ताभ्यां K3 Ñ2 3 (marg) V1 2 B1 3 D3 D6 G3 प(V2 D5 पा)गताभ्यां K3 Dn D2 निरा सर्वे, K4 युयुधुस्ते; Ñ3 V3 यदा ताभ्यां D3 4 यादवाभ्यां (for पदातिभ्यां) — (L 227) D6 T4 रथ॰ (for -नर॰) Ñ3 V3 -नागानां, D3 -नागौघैर्; G2 -नागैर्हि (for नागेन) K1 3 4 V1 2 Dn D1-4 G1 4 5 ना(V3 अ; V2 D2 वा)स्माभिर् Ñ2 युष्माभिर् (for तत्र वै) — (L. 228) K3 G3 शैलेन्द्र (for शैल स) V1 2 B1 2 Dn1 D2 6 T3 कृतोपराध शैल स; B3 कृतोपरोध शैलश्च D1 T2 कृत्वोपरोध शैलस्य (for [a]) N3 (marg as above) V1 T4 पीडित॰ (for दीपित) — (L. 229) K4 दवाभि (for दा॰) G2 आश्रित्य (for आविश्य) T3 G1 दवाभिमुखमाश्रित्य (for [a]) K3 श्रितौ यदि, V3 Cal ed. मृतौ यद्य T3 भूतौ यदि; Bom Poona eds G(ed) दुर्विनीत (for मृतौ यदि) N3 (marg) T3 तरस्विनौ (for तप) — (L. 230) K1 D2 विनीत, K4 V3 D6 विनीतम् D1 तौ मृताव्; D4 विनष्टाव् G2 विज्ञिताव् (for विनी॰) K3 Dn विनीत इति मन्याम T4 Bomb. Poona Cal eds G(ed) विनीत इव मन्याम (for [a]) G3 -पुगवै (for °वा) — (L. 231) D2 चापि युद्धकृत्येवं, Cal ed प्रतियुद्धं करोत्येवं (for [a]) K1 3 4 Ñ2 V1 B D6 D1 2 T2 4 G1 4 5 दूषयाम; Ñ2 °येम V2 3 D5 °यामि (for °यामो) — (L. ?32) D2 प्रयामो वै (for °स्यामो) Ñ2 V3 °यासो) — (L. ?32) D3 प्रयामो वै (for °स्यामो) Ñ2 V3 T4 रिल (for कलि) D4 तत्र G1 तत्र D3 मार्गे (for वय)

कन्यानिमित्तागमने कस्य युद्ध प्रयच्छति ॥
मर्त्येऽस्मिन्पुरुपेन्द्रोऽसौ न कश्चित्प्राकृतो नरः ।
देवलोके च देवेशः प्रवर पुरुषोत्तम॰ ॥
देवानामपि कर्तासौ लोकाना च विशेषतः ।
न देवे बालिशा बुद्धिर्न चेर्ष्या न च मत्सरः ॥
न लब्धो न कृशो नार्तः प्रणतार्तिहरः सदा ।
एप विष्णु प्रभुर्देवो देवानामपि दैवतम् ॥
आगतो गरुडेनेह छद्मप्राकाश्यहेतुना ।
न सेनासहितो याति कृष्ण शत्रुविनाशने ॥
इय यात्रा विजानीध्व प्रीत्यर्थ ह्यागतो हरिः ।
सहितो यादवेन्द्रैश्च भोजवृष्ण्यन्धकैरिह ॥
अर्घमाचमनीय च दत्त्वातिथ्य नराधिपा ।
करिष्यामो वय सर्वे केशवाय महात्मने ॥
एव सधानत. कृत्वा कृष्णेन सहिता वयम् ।
वसाम विगतोद्वेगा निर्भया विगतज्वरा ॥
तस्य तद्वचन श्रुत्वा दन्तवक्त्रस्य धीमत ।
साल्वः प्रवदता श्रेष्ठस्तानुवाच नराधिपान् ॥
किं भयेनास्य नः सर्वे न्यस्तशस्त्रा भवामहे ।
सधानकरणे हेतो कृष्णस्य भयकम्पिता॰ ॥
परस्तवेन किं कार्यं विनिन्द्य बलमात्मन ।
नैप धर्मो नरेन्द्राणा क्षत्रधर्मे व्यवस्थित॰ ॥
महत्सु राजवशेषु सभूता कुलवर्धना ।
तेषा कापुरुषा बुद्धि. कथ भवितुमर्हति ॥
अह जानामि वै कृष्णमादिदेव सनातनम् ।
प्रभुं सर्वनरेन्द्राणा नारायणपरायणम् ॥
वैकुण्ठमजय लोके चराचरगुरु हरिम् ।
सभूत देवकीगर्भे विष्णु लोकनमस्कृतम् ॥
कसराजवधायार्थाय भारावतरणाय च ।

तत्र मर्त्येऽस्मिन् (for ॰) —(L 233) B_1 मद्द कृष्णेन भूमिपा (for ^{b}) —(L 234) K_4 कुण्डिनेश (for इह कुण्डि) V_3 T_1 G_1 इव कुण्डिन(V_3 ॰ल)पुर कृष्णो (hypermetric), D_4 ₆ कुण्डिन नगर कृष्णो (for ^{a}) D_1 किल (for कलि॰) D_3 आगत किल हेतुना (for ^{b}) —(L 236) K_4 मर्ते ऽस्मिन् B_1 ₃ G_4 मन्येऽस्मिन्, G_2 मन्येऽह (for मर्त्येऽस्मिन्) V_1 मानुपेन्द्रो (for पुरु॰) K_1 T_3 वै (for ऽसौ) $\tilde{N}_2$ G_1 ₄ जन (for नर) V_3 न कश्चित्पुरुषो जन (for ^{b}) —(L 237) K_1 D_n D_5 T_3 G_1 ₄ ₅ देवेषु (for ॰श) K_1 ₃ D_{1-4} T_1 ₄ देवलोकेषु देवे(D_{1-3} लोके)षु (for ॰) —(L 238) K_2 V_2 D_5 G_3 विशा पते (for विशेषत) —(L 239) T_4 Bomb Poona eds चैव (for देवे) K_4 सदैव विमला बुद्धिर (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ ₂ V_1 B D_6 T_3 G_2 नापि, V_3 चापि (for न च) D_4 ₅ मानिता (for मत्सर) —(L 241) $\tilde{N}_2$ वीरो (for देवो) D_3 देवताना च दैवतम् (for ^{b}) —(L 243) K_1 नानाशस्त्र (hypermetric), K_3 D_2 ₄ (marg) भ्रात्रा च, K_4 D_1 नानास्त्र (for न सेना) D_3 विष्णु (for कृष्ण) K_1 ॰निबर्हण , K_4 T_3 ₄ विनाशन (for ॰शने) —(L 244) K_2 इम पात्र, K_3 D_n इद चात्र $\tilde{N}_2$ ₃ V B D_3 D_{1-6} T_{2-4} G_1 ₃ ₄ ₅ इमा यात्रा (for इय यात्रा) D_3 कन्यार्थं (for प्रीत्यर्थं) —(L. 245) K_1 ₃ ₄ V_3 D_n D_3 सहितो यादवेन्द्राणा (D_3 ॰न्द्रेण) V_3 ॰तो यादवश्रेष्ठै (for ॰) K_3 $\tilde{N}_2$ ₃ V_1 ₃ B_2 D_3 D_3 V_3 D_3 ₄ T_3 ₄ सह (for इह) K_3 $\tilde{N}_3$ V_2 transp lines 246 and 247 —(L 246) K_3 ₄ $\tilde{N}_3$ V_2 B D_n D_3 D_3 ₆ T_{2-4} G_1 ₄ ₅ अर्घमाचमन दत्त्वा (for ॰) K_3 $\tilde{N}_2$ V_2 B D_n D_3 D_3 ₆ T_1 ₃ ₅ आतिथ्य च, D_3 कृत्वा तिथ्य (for दत्त्वा॰) K_4 आतिथ्य च नरा प्रिय (for ^{b}) — B_1 ₃ om line 247 —(L 248) G_1 सर्वां मतिं (for सधानत) —(L 249) K_1 ₄ D_3 विगतोद्विग्ना, K_2 ॰तद्वेषा (for ॰तोद्वेगा) K_3 V_1 D_n D_4 T_3 G_2 वसामो विगतोद्विग्ना (V_3 G_3 ॰तद्वेषा) (for ^{a}) —(L 251) K_4 G_4 प्रत्युवाच (for तानु॰) V_2 नराधिप D_3 महीधरान् (for नराधिपान्) — Before line 253 K_1 T_3 G_1 ₅ ins साल्व उवाच —(L 253) K_2 D_3 कारणे, $\tilde{N}_2$ V_3 T_1 G_1 ₄ ॰करणाद् (for ॰णे) D_3 हेतौ, D_1 हेतु (for हेतो) K_4 G(ed) ॰शङ्किता , D_3 ॰पीडिता (for ॰कम्पिता) —(L 254) K_2 विनिवेद्य D_4 न निन्द्य, D_3 अनिन्द्य (for विनिन्द्य) K_2 आत्मना, D_3 G_2 निन्दते चा(G_2 ॰माना)त्मनो बलम् (for ^{b}) —(L 255) K_4 T_3 G_1 ₄ ₅ om (hapl) lines 255^b–259^a, K_1 reads the same on marg K_3 $\tilde{N}_3$ V_3 B_1 ₃ D_3 D_3 क्षात्रे धर्मे, $\tilde{N}_3$ V_1 ₂ क्षात्रधर्मे T_3 यत्राधर्मो (for क्षत्रधर्मे) K_1 व्यवस्थितम् D_5 G_3 स्थिते (for ॰त) K_3 शत्रुभ्यो बिभ्यते भृशम्, D_n क्षत्रधर्मेऽव्यवस्थिताम्, D_2 ₆ क्षात्रे धर्मे व्यवस्थिता , D_4 क्षत्रवर्णेऽव्यवस्थिताम् T_4 यत्र धर्मे व्यव स्थिता (for ^{b}) —(L 256) T_1 महतो (for महत्सु) D_3 धर्मेषु (for वशेषु) —(L 258) K_1 वेद च त, N_3 V_1 D_n D_3 ₅ च वेद त V_2 T_3 च वेद्मि वै (T_3 त) (for जानामि वै) —(L 259) D_6 महेन्द्राणा (for नरे॰) $\tilde{N}_2$ ₃ V B_2 ₃ D_n D_3 D_4 T_3 ₄ प्रभु सर्वनरेन्द्राणा, K_3 निखिल वर्तते विश्व (for ^{a}) T_{2-4} G_1 ₄ नारायणमनामयम्, G_2 ॰मितापरम् (for ^{b}) —(L. 261) K_1 गर्भं (for गर्भे) $\tilde{N}_3$ (marg as above) —(L 262) सर्वभूत , G_1 विष्णु देव (for विष्णु लोक)

अस्माक च विनाशाय लोकसंरक्षणाय च ।
अंशावतरणे कृत्स्नं जाने विष्णोर्विचेष्टितम् ॥
समाममतुल कृत्वा विष्णुना सह भूमिपाः ।
चक्रानलविनिर्दग्धा यास्यामो यमसादनम् ।
तं च जानामि राजेन्द्राः कालेनायु क्षयो भवेत् ॥
नाकाले म्रियते कश्चित्प्राप्ते काले न जीवति ।
एवं विनिश्चय बुध्वा न कुर्यात्कस्यचिद्भयम् ॥
स एव भगवान्विष्णुरालोक्य तपसः क्षयम् ।
निहन्ता दितिजेन्द्राणा यथाकालेन योगवित् ॥
बलिं वैरोचनिं चैव बुध्वावध्यं महाबलम् ।
कृतवान्देवदेवेशः पातालतलवासिनम् ॥
एवमादीनि चान्यानि विष्णोश्चेष्टानि वै नृपा ।
तस्मादयुक्त भवता विग्रहार्थे विचारणम् ॥
न च संग्रामहेतोर्हि कृष्णस्यागमनं त्विह ।
यस्य वा तस्य वा कन्या वरयिष्यति तस्य सा ।

किमत्र विग्रहो राज्ञा प्रीतिर्भवति वै ध्रुवम् ॥
एवं कथयमानाना नृपाणा बुद्धिशालिनाम् ।
न किंचिदब्रवीद्राजा भीष्मक पुत्रकारणात् ॥
महावीर्यं मदोत्सिक्त भार्गवास्त्रामिरक्षितम् ।
रणे प्रचण्डातिरथ विचिन्त्य मनसा सुतम् ॥
कृष्ण न सहते नित्य पुत्रो मे बलदर्पित. ।
नित्याभिमानी च रणे न बिभेति च कस्यचित् ॥
कृष्णस्य भुजवीर्येण ह्रियते नात्र सशय ।
भविष्यति ततो युद्ध महापुरुषविग्रहम् ॥
द्वेषी चैवाभिमानी च कुतो जीवति मे सुत ।
जीवित नात्र पश्यामि मम पुत्रस्य केशवात् ॥
कन्याहेतो सुत ज्येष्ठ पितृणा नन्दिवर्धनम् ।
कारयिष्ये कथ युद्ध पुत्रेण सह केशवम् ॥
न च नारायण देव वरमिच्छति रुक्मिण ।
मूढभावमदोन्मत्त. संग्रामेष्वनिवर्तक ।

K1 भूभारहरणाय च (for ᵇ) — (L 263) D3 -संहरणाय (for -संरक्ष°) — (L 264) V1 3 T4 अंशावतरण कृत्स्नं (T4 विष्णु) (for ᵃ) — (L 265) Ñ3 V3 तुमुल (for अतुल) — (L 266) V2 चक्रलाङ्गलनिर्दग्धा, B3 चक्रानलेन निर्दग्धा (for ᵃ) D5 मन्दिरम् (for सादनम्) — G1 om (hapl) lines 267 273 — (L. 267) K2 V3 Dn1 T4 G2 तत्त्व, B2 Dn1 D1 तच्च (for त च) K3 4 Ñ3 3 V2 3 B3 D3 5 (before corr) 6 T3 G5 मम, D5 महान्, D1 मत° (for भवेत्) K1 V1 D2 कालेनायु क्षय मम, D3 कालमायु° क्षयकरम् (for ᵇ) — (L. 268) K2 3 B2 D4 T3 G2 प्राप्त काले (K3 T3 °ले) (for प्राप्ते काले) — (L. 269) K3 N2 V2 3 B1 D3 D2 (sup lin) 4 (marg as above) T2-4 G4 5 कृत्वा, D1 बुद्ध्वा (for बुध्वा) — (L. 270) K2 एवं स, Ñ2 D3 4 G2 4 स एव (for स एव) D6 फलम् (for क्षयम्) K2 सर्वलोकस्य पक्षकृत् (for ᵇ) — (L 271) T3 दानवेन्द्राणा, T4 दनुजें° (for दिति°) Ñ2 V2 D4 G4 यथा-कालं (D4 G4 °ले) स योगवित् (for ᵇ) — (L. 272) K2 विरोचनं (for वैरोचनिं) K2 3 4 Ñ2 V2 3 B Dn Ds1 D6 T2-4 G2 4 5 बध्वावध्य, Ñ3 बुद्ध्वा°, Ds2 लब्धा°, D1-3 6 बुद्ध्वा बध्वा (for बुध्वावध्यं) — (L. 273) K3 B D3 देवो वै, D4 दैत्येश, D5 देवोऽसौ, D6 देवोऽपि (for देवेश°) G3 कृत्वा च देवदेवो वै (for ᵃ) — (L. 274) Bom. Poona eds G(ed) वै विष्णोस्तु (for चान्यानि) K3 D2 (marg) 3 श्रेष्ठानि ; T3 4 G तेजांसि (for चेष्टानि) Bom Poona eds G(ed) चेष्टानि च नराधिपा (for ᵇ) — (L. 275) K1 3 यदुक्तं (for अयुक्त) Ñ2 V3 D1 विचारणा (for °णम्) — For line 275 G3 subst

9** तस्मादस्मासु युक्त तद्भवता विग्रहे मति ।

— (L 277) D1 तस्य, G3 य च (for यस्य) K2 4 Ñ2 3 D2 3 T2-4 G1 2 कस्य (for तस्य) T3 G3 ह, G2 वा (for सा) — G3 om line 278 — (L. 278) D2 4 किमर्थं (for °त्र) K1 3 V2 T2 4 G1 भवतु (for °ति) D3 प्राप्तो भवति नो ध्रुवम् (for ᵇ) — Before line 279 some Mss ins वैशंपायन उवाच — (L. 281) K2 4 Ñ3 3 V1 3 Dn Ds1 D1 T2-4 G1 2 4 5 महावीर्यं (for °वीर्यं) D3 मदो सेक (for °त्सिक्त) — (281) K1 2 Ñ3 V2 D4 5 T4 G4 रण (for रणे) T2 G1 4 रणे प्रहस्यातिरथं (for ᵃ) — Before line 283, K2 B3 ins भीष्मक K6 repeats lines 284ᵇ 285ᵃ after line 287ᵃ — (L. 285) K2 G2 हतो वै (for ह्रियते) D3 दृश्यतेऽयं न संशय (for ᵇ) — G2 om lines 287 290 — (L. 286) G3 सह पुत्रेण केशवे (for ᵇ) — (L 287) V1 Ds2 मत्सुत (for मे सुत) — (L. 288) T2 G 1 2 [म]नु (for [म]त्र) — (L. 289) Ñ2 (marg) V1 D2 4 T3 G1 4 श्रेष्ठ (for ज्येष्ठं) K4 नन्द , T3 G1 4 हर्ष (for नन्दि) — (L. 290) V3 D3 केशवे (for °वम्) — (L. 291) K1 4 रुक्मिण ; K3 D5 T3 G5 रुक्मण ; Dn Ds1 D3 (marg) T4 रुक्मवान् ; D6 T3 G3

नियतं भस्मसाद्याति तूलराशिर्यथानलात् ॥
करवीरेश्वरः शूरः शृगालश्चित्रयोधिना ।
क्षणेन भस्मसान्नीतः केशवेन बलीयसा ॥
वृन्दावने वसञ्श्रीमान्केशवो बलिना वरः ।
उद्धृत्यैकेन हस्तेन सप्ताहं धृतवान्गिरिम् ।
दुष्करं कर्म संस्मृत्य मन सीदति मे भृशम् ॥
नगेन्द्रं सहसागम्य दैवतैः सह वृत्रहा ।
अभिषिच्याब्रवीत्कृष्णमुपेन्द्रेति शचीपतिः ॥
यथा वै दमितो नागः कालियो यमुनाह्रदे ।
विषाग्निज्वलितो घोरः कालान्तकसमप्रभः ॥
केशी चैव महावीर्यो दानवो हयविग्रहः ।
निहतो वासुदेवेन देवैरपि दुरासदः ॥
सांदीपनिसुतश्चैव चिरनष्टो हि सागरे ।
दैत्य पञ्चजन हत्वा आनीतो यममन्दिरात् ॥
गोमन्ते सुमहद्युद्ध बहुभिश्चैव तावुभौ ।
कृत्वा वित्रासजननं गजाश्वरथसंकुलम् ॥
गजेन गजवृन्दानि रथेन रथयोधिनः ।
सादिनश्चाश्वयोधाना चरणेन पदातिनः ।
जघ्नतुस्तौ महावीर्यौ वसुदेवसुतावुभौ ॥
न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।
न नागा न च दैत्येन्द्रा न पिशाचा न गुह्यकाः ॥
कृतवन्तस्तथा घोर गजाश्वरथसंक्षयम् ।
तमनुस्मृत्य संग्राम भृशं सीदति मे मनः ॥
न मया श्रुतपूर्वो वा दृष्टपूर्वः कुतोऽपि वा ।

रुक्मिक , G1 4 रुक्मक (for रुक्मिण) — For line 291, D1 5 G(ed) subst

10** न च नारायणाद्देवो वरदृष्ट्स्तु रुक्मिण ।

[D5 नारायणो (for °णाद्) G(ed) स च नारायणो देवो (for °) D4 वर दृष्ट्स (for वरदृष्ट्स) G(ed) वर दृष्ट्स्तु रुक्मवान् (for ⁸)]

—(L 292) K1 4 V3 B2 Dn D1 6 T2-4 G1 4, 5 मू (K1 मृ)ष्टभावो (B3 °से), D1 3 °भावान् (for °भाव) D2 [अ]निवर्तन (for °क) —(L 293) K1 V2 3 T3 इव (for यथा) K2 B1 3 D3 D4 G1 5 [अ]नले (for °लात्) G4 तूलराशिरिवानले (for ⁸) —(L 294) V3 T1 करवीर पु(T4 °रपु)रि शूर (for °) K1 (by corr) D5 -योधिन , K4 B1 D2 4 G2 योधन (G2 °क) (for योधिन) — (L 295) K3 भस्मता (for °सात्) — (L 296) K4 च स , Ñ2 3 B2 Dn1 D1 3 6 T2 3 G1 3 5 स्वसच् (for वसञ्) — (L 297) D3 उद्धृतेनैकहस्तेन (for °) — (L 299) K3 Ñ3 D1 3 T3 नगेन्द्रे , D6 देवेन्द्र , T2 G1 इन्द्रो हि G4 5 इन्द्रस्तु (for नगेन्द्र) K3 Ñ3 (marg) V1 3 B D5 D6 G2 इन्द्रस्तु स्वयमागम्य , K1 नागेन्द्रेण सहागम्य , Ñ2 V2 नगेन्द्र सह संगम्य , Dn1 D5 नगेन्द्रे सहसागत्य (for °) — (L 302) D1 3 (*inf lin* as above) रोषाग्नि- (for विषाग्नि) K2 4 B1 D5 T2 ज्वालितो K6 ज्वलनो (for ज्वलितो), G2 कालानल (for °न्तक) —(L 304) D3 सुदु सह- (for दुरासद) —(L 305) K1 सादीपन , some Mss सांदीपिनि (for °पनि) Ñ2 3 V1 3 B2 सुत (for सुतश्च) K2 D3 D6 G2 सांदिपिनिसुत चैव (for °) K4 Ñ1 3 V1 3 B2 3 D3 D6 G2 नष्ट (for नष्टो) —(L 306) K2 Ñ2 3 V1 3 B D3 D6 G2 कृष्ण (for दैत्य) K2 Ñ2 3 V1 3 B D5 D6 G2 चा(Ñ2 V3 आ)नयद् (for आनीतो) T2 G1 4 -सादनात् (for मन्दिरात्) —(L 307) K4 D5 गोमन्ते च , V1 3 B1 3 D5 °न्तेषु (for °न्ते सु) D5 गोमन्ते च महद्युद्ध (for °) D1 3 5 (by corr) चेष्टितात् (for चैव तात्) — K1 om (hapl) lines 308-311 —(L 308) Ñ2 3 V1 3 D3 4 T2 3 G1 4 सक्षयम् (for -संकुलम्) K3 4 Dn D1 3 T4 G5 नागाश्वरथसक्षयम् (for ⁶) —(L 309) V3 नग (for गज) K2 योधिनम् V2 B2 3 D3 °नाम् , Dn1 °ना (for °न) —(L 310) Ñ3 V1 सादिमिश्र , B1 3 D5 D3 G1 °ना (for °नश्च) K3 4 V1 Dn D1 6 T2 G1 4 5 योधेन , D5 युद्धेन (for योधानाम्) K3 4 V2 D1 4 6 T2 4 G1 4 5 नरेण च , Ñ2 3 V1 पत्तिमिश्र , V3 संग्रामेषु (for चरणेन) V2 B1 पदातिनाम् , D6 °तिनम् (for °तिन) K2 V3 B2 3 D3 D3 नरेण च पदातिनाम् (K2 °नम् , D2 °ना), D3 पत्तिना च पदातिनम् (for ⁵) —(L 312) K1 स (for the second न) —(L 313) V3 दैत्याश्च (for दैत्येन्द्रा) K1 किंनरा , K3 4 D1 राक्षसा (for गुह्यका) T2 G1 पिशाचा न च गुह्यका (for ⁵) —(L 314) V2 D1 6 T3 G1 4 5 कृतम(V2 कुर्वु)र्वै विविधं घोरै (for °) V2 नराश्व (for गजाश्व) K2 D5 सकुलम् (for संक्षयम्) —(L 315) K3 G2 संग्रामे (for °म) T3 तस्य संस्मृत्य संग्राम (for °) T2 G1 4 5 मेदिनी (for मे मन) — After line 315 Ñ2 V2 ins

11** कृत्वा गोवर्धन वेश्म रक्षिता गा नृभि सह ।
वातवृष्टिसमाक्रान्तास्तेन सीदति मे मन ॥

[(L 2) V2 मयातास्तु (for -समाक्रान्ता)]

—(L 316) D3 मेऽभूत् (for मया) D3 दृष्टपूर्वोऽपि वा

तादृशो भुवि मर्त्येऽस्मिन्वासुदेवात्सुरोत्तमात् ॥
सम्यगाह महाबाहुर्दन्तवक्त्रो महीपतिः ।
सान्त्वयित्वा महावीर्यं सविधास्याम यत्क्षमम् ॥
इति संचिन्त्य मनसा बलाबलविनिश्चयम् ।
गमनाय मतिं चक्रे प्रसादयितुमच्युतम् ॥
चिन्त्यमानो नरेन्द्रैस्तु बहुभिर्बलशालिभिः ।
सूतमागधवन्दीभिर्बोधितः स्तुतिमङ्गलैः ॥
प्रभातायां रजन्यां तु कृतपूर्वाह्णिकक्रियाः ।
उपविष्टा नृपाः सर्वे स्वेषु विश्रामवेश्मसु ॥
ये विशिष्टाश्च राजानो विदर्भाया नराधिपैः ।
तैरागम्य स्वभूपेषु रहो गत्वा निवेदितम् ॥
श्रुत्वा कृष्णाभिषेकं तु केचिद्धृष्टा नराधिपाः ।
केचिद्दीनतरा भीता उदासीनास्तथापरे ॥
त्रिधा प्रभिन्ना सा सेना नरनागाश्ववाहिनी ।
महार्णव इव क्षुब्धा अभिषेकेण चालिता ॥
नृपाणां भेदमालोक्य भीष्मको राजसत्तमः ।
व्यतिक्रममचिन्त्यं च कृतं नृपतिना स्वयम् ॥
विचिन्त्य मनसा राजन्दह्यमानेन चेतसा ।
जगाम नरदेवानां समाजे प्रतिबोधितुम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे दूताः समाप्ताः कैशिकान्तिकात् ।
लेखमुद्धृत्य शिरसा निविष्टास्ते नृपार्णवम् ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।
हत्वा कंसं महावीर्यं देवैरपि दुरासदम् ।

क्षितौ (for ^b) — (L. 317) B3 D1 T3 G1 5 मर्त्योऽस्मिन्, Dn मर्त्योऽन्यो; D3 नान्योऽस्ति, D6 G2 मर्त्योऽस्माद् (for मर्त्येऽस्मिन्) K4 न दृष्टो भुवि मर्त्योऽस्मिन् (for ^a) G(ed) सुरान्तकात् (for सुरोत्तमात्) D3 वासुदेव सुरोत्तम (for ^b) — (L. 318) Ñ2 V2 B1 2 D5 G2 महामति॰, Cal ed. महाद्युति॰ (for महीपति) K3 दन्तवक्त्रो महामति (for ^b) — (L. 319) K1 2 B2 D5 T4 संधयित्वा (for सान्त्व॰) G2 संधयित्वा महाबाहु (for ^a) V2 Dn D1 T3 G1 संविधास्यामि (for ॰म) V1 फलम् (for क्षमम्) — Before line 320, all Mss ins वैशंपायन उवाच — (L. 320) D3 निश्चित्य (for संचिन्त्य) K1 4 V2 विनिश्चितम् (for ॰श्चयम्) — (L. 321) D5 चक्रु (for चक्रे) — (L. 322) Ñ2 D3 चिन्तयानो (D3 ॰मो), D6 ज्ञियमानो (for चिन्त्य॰) K1 Dn1 D1 4 T3 G1 नरेन्द्रस्तु, V1 3 B G2 ॰न्द्रैश्च (for ॰स्तु) K2-4 Dn2 D2 T4 चिन्तयानो नरेन्द्रस्तु (K2 ॰न्द्रैश्च) (for ^a) — (L. 323) K Ñ3 3 V B Dn1 D5 D1-6 T2 4 G1 2 4 5 बन्दिभ्यो (for ॰भिर्) K1 2 बोधित, D5 6 T3 ॰ता (for ॰त) — (L. 325) K4 सुख (for स्वेषु) G2 त्रिश्राम्य (for ॰म) Ñ3 3 V1 भूमिषु (for ॰वेश्मसु) — (L. 326) K1 स्वशिष्टाश्, V2 Ds1 D4 T2 4 G1 4 6 विसृष्टाश् (for विशिष्टाश्) K2 V2 Dn Ds2 D3 6 ये विसृष्टाश्चरा राजन् (D3 ॰ज्ञो), Ñ3 3 V1 B1 2 ये विशिष्टोत्सवा विसृष्टाश्च राज्ञा वै (B1 2 वा राजन्), B3 ये विशिष्टोत्सवा राजन् (for ^a) K1 3 4 नराधिपम्, D2 4 T3 ॰धिपा (for ॰धिपैः) — (L. 327) K4 स्वदूतेन, B2 6 Ds2 स्वराजेषु, Ds2 D6 T2 G1 4 5 स्वराज्येषु (for स्वभूपेषु) K1 तेनागम्य स्वदूतेन, K2 तैरागत्य स्वराष्ट्रेषु, K3 तेष्वागम्य स्वरूपेषु (for ^a). T3 G1. 4 निवेदितुम्, T3 G5 ॰दितुम् (for ॰दितम्)

— (L. 328) K1 दृष्ट्वा केचिन्, V2 केचिद्दृसा; D1 T4 केचिद्दृष्ट्वा (for ॰द्धृष्टा) — (L. 329) V1 दीनमना (for ॰तरा) Ñ2 B2 भूता, B3 भूत्वा (for भीता) K3 D3 ऽभवन्क्वचित् (for तथापरे) T3 वदासीनास्तदापरे (for ^b) — (L. 330) D3 द्विधा, T3 3 त्रिभि॰ (for त्रिधा) D5 D4 3 भिन्ना तु, G3 प्रवृत्ता (for प्रभिन्ना) K3 G2 मालिनी, Ñ3 V1 3 B D3 ॰शालिनी (for ॰वाहिनी) — (L. 332) G2 वैरम् (for भेदम्) T3 G1 मालक्ष्य (for मालोक्य) — (L. 333) D2 3 G5 अचिन्त्यैवं (for ॰न्त्यं च) K4 D3 नृपतिभि (for ॰ना) K3 कृतं नृपतिसान्त्वनम् (for ^b) — (L. 334) K3 Ñ1 V3 3 B Dn Ds1 D2 3 T3 4 G2 3 राजा, Ds2 राज्ञा (for राजन्) — (L. 335) T3 G3 बोधित॰ (for ॰तुम्) — (L. 336) G5 भ्राता (for दूता) V3 (marg as above) समासा कैशिकान्तिकम्, D1 ॰सा केशवान्तिकम्; T3 G1 ॰स कौशिकोऽन्तरात्, Bom Poon eds G(ed.) ॰सा क्रथकैशिकौ (for ^b) — (L. 337) G2 लेख्यम् (for लेखम्) D2 3 T3 सहसा (for शिरसा) K3 नृपार्णवे, D6 G1 4 6 ॰र्णयम् (for ॰र्णवम्) — COLOPHON — Mention of the Epic K3 Ds2 T3 — Mention of Khila K3 Ñ3 V B Dn1 D5 D1 — Sub parvan T4 आश्चर्यपर्व — Adhy name K Ñ2 V B Dn D3 D5-6 T4 G2 रुक्मिणीस्वयंवर॰, Ñ1 स्वयंवर, D1 रुक्मिणीस्वयंवरे भीष्मकवाक्यम् — Adhy no K3 103, Ñ3 V 107, B2 G4 109; Dn Ds1 D4 104; D 100, D5 113, T2 G4 106, T3 115 T4 96; G1 108; G 110

T3 4 transp line 338 and line 339 — (L. 338) D3 महाराजं; T3 ॰वीरं (for ॰वीर्यं) — (L. 339) G2 तिष्ठन् (for त्रिष्टो) — (L. 340) K2-4 Ñ V B1 2 Dn

नाभिषिक्तः स्वयं राज्ये नोपविष्टो नृपासने ॥
कन्यार्थेनागतः कृष्णस्तत्रापि न कृतोऽतिथिः ।
अमानमतुलं प्राप्य क्षान्तवान्केन हेतुना ॥
विनतायाः सुतश्चैव महाबलपराक्रमः ।
स चापि क्षमया युक्तः कारणं किमपेक्षितम् ।
एतदाख्याहि भगवन्पर कौतूहलं हि मे ॥

वैशंपायन उवाच ।

विदर्भनगरीं प्राप्ते वैनतेये सहाच्युते ।
मनसा चिन्तयामास वासुदेवस्य कैशिकः ॥
दृष्ट्वाश्चर्यं हि नः सर्वान्ध्रुवं पापक्षयो भवेत् ।
विशुद्धभावः कृष्णस्य आवयोर्दृष्ट तत्त्वतः ॥
अतः पात्रतरः कोऽन्यस्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
कृष्णात्कमलपत्राक्षाद्देवदेवाज्जनार्दनात् ॥

तस्यावां किं प्रदास्याव आतिथ्यकरणे नृप ।
पात्रमासाद्य वै राजन्यथा धर्मो न लुप्यते ॥
एवमन्योन्य संचिन्त्य भ्रातरौ क्रथकैशिकौ ।
स्वं राज्यं दातुकामौ तौ जग्मतुः केशवान्तिकम् ॥
देवमासाद्य तौ वीरौ विदर्भनगराधिपौ ।
ऊचतुस्तौ महात्मानौ प्रणम्य शिरसा हरिम् ॥
अद्यावां सफलं जन्म अद्यावां सफलं यशः ।
अद्यावां पितरस्तृप्ता देवे त्वयि गृहागते ॥
चामरं व्यजनं छत्रं ध्वजं सिंहासनं बलम् ।
स्फीतकोशां पुरीं चैव गजाश्वरथसंयुताम् ॥
उपेन्द्रस्त्वं महाबाहो देवेन्द्रेणाभिषिक्तवान् ।
आवामिह हि राज्ये त्वामभिषिञ्चाव वै प्रभो ॥
आवयोर्यत्कृतं कार्यं बहुभिः पार्थिवैरपि ।

D3 D2 5 T3 4 G3 कन्यार्थे च (for °र्थेन) B3 D1 कन्यार्थे च गत कृष्णम् (for °) T4 तथा (for तत्र) K1 T4 G3 त्रिधि (for ऽतिथि) — (L 341) G2 कृतवान् (for क्षान्त°) — (L 343) K1 Ñ2 Dn T3 4 G2 अपेक्षित, K3 3 Ñ3 V3 3 D1 2 6 T3 G1 4 5 ऽपेक्षित (for अपेक्षितम्) K4 कारण समुपेक्षित (for b) — (L 345) Dn T4 नगरं, K2 नगरे (for °रीं) Ñ2 B1 2 Dn1 D3 वैनतेय (for °ये) — (L 346) वासुदेव हि, K4 °देवेऽपि; D1 °देवोऽपि, G2 °देव च (for °देवस्य) Some Mss कौशिक (for कै°) — K3 B2 om lines 347–348, D3 reads the same on marg — (L 347) K4 व (for न°) V1 2 सर्वौ, V3 सद्यो, B2 सर्वे, D3 सर्वे (for सर्वान्) D3 दृष्ट्वाश्चर्यं हि तत्सर्वं, G3 दृष्टमाश्चर्यमस्माभि (for °) — After line 347a, K4 Bom Poona eds G(ed) ins

12** राजन्यान्प्रवदाम्यहम् ।
वसुदेवसुते दृष्टे

— (L 348) T3 4 मनो विशुद्धं कृष्णस्य (for °) D3 आतिथौ, D5 चावयोर् (for आ°) T3 4 वृत्त (for दृष्ट) K4 आवयोर्दर्शन गत (for b) — (L 349) D3 पात्रतम, D6 परतर (for पात्रतर) T3 ऽन्य कस (by transp) — (L 350) K3 वासुदेवाज् (for देव°) — (L 351) Ñ2 V1 3 K3 G3 कस्यावां, G6 कस्य वा (for तस्यावां) K2 V2 B D4 D2 (sup lin) 3 स्विह, D4 नृपा (for नृप) Cal ed चातिथ्यकारणेन ह G3 आ(B3 चा)तिथ्यकरणेन ह ; K3 न (for a) — (L 352) T3 G1 लिप्यते (for लु°) K3 न भो धर्मेण लुप्यते (corrupt), G1 यथा धर्मेण लिप्यते (for b) — (L 353) B2 D6 T3 G1 3 4 5 अन्योन्यमेवं मचिन्त्य, T3 4 एव संचिन्त्य चान्योन्य (for °) — (L 355) D3 एवम् (for देवम्) T3 G1 समासाद्य च तौ वीरौ ; G1 ते समासाद्य तौ वीरौ (for °) — (L 356) K4 याचेता (for ऊचतुस्) T3 G1 महात्मान, T1 °भागौ (for °त्मानौ). — B1 om line 357b D4 5 नौ (for [आ]वां) Ñ2 V3 B3 D3 D5 प्रथितं (for सफल) — (L 357) D4 5 नौ (for [आ]वां) — (L 358) D4 5 नौ (for [आ]वां) V1 तुष्टा (for तृप्ता) K1 4 Dn T4 देवे चावां, B3 G3 देव त्वयि ; T3 देवदेवे (for देवे त्वयि) — (L 359) D3 चामरे (for °र) D3 तथा (for बलम्) — (L 360) K4 B2 D1–4 5 T1–4 G1 4 5 कोशा पुरी (for कोशां पुरीं). V1 [ए]ना (for [ए]व) K2 Ñ1 2 V2 3 B1 Dn D3 G3 स्फीतकोशा पुरी चेयम् (Ñ2 V3 नाम) (for °) D3 4 -संयुता (for °ताम्). K1 (marg as above) Ñ2 V3 B1 D3 D5 T3 G3 5 आवयो सहिता (Ñ2 V3 B1 T2 G4 5 सहित, D6 सकल ; T4 सुहिता) तव, K3 B2 3 Dn D3 G1 3 आवाभ्या सहिता (B3 5 सहित, G1 मतत) तव, D3 V1 2 D1 T3 आवयो (K3 °वाभ्या) सहितस्तव (V1 °या), K4 आवां यथास्ति तत्तव, Ñ3 आवाभ्या सुहिता तथा (for b) — (L 361) V3 उपेन्द्रत्वे (for °स्त्व) K3 D3 6 T3 G1 5 [अ]भिषेचित, D1 भिषिक्तवान्, G4 [अ]भिचोदितम् (for °षिक्तवान्) V3 D3 — (L 362) D3 त्वे G3 देवेन्द्रस्त्वाभिषिक्तवान् (for b) K1 3 V1 Dn (for हि) T4 राजेन्द्र (for राज्ये त्वाम्) K4 अवधारय D1 3 T3 आवयोरिह राजेन्द्र (K3 Dn °ज्ये च), K4 अवधार्य राजेन्द्र, Ñ1 V3 अद्यावामिह राज्ये त्वाम्, Ñ3 आवयोर्गतराज्ये त्वाम्, D2 (marg) आवामिह स्वराज्ये त्वाम् (for °) Ñ2 V3 D3 4 अभिषिच्याव, N2 °षेक च, G4 °षिञ्चामि (for

शक्यते नान्यथा कर्तुं जरासंधेन वा स्वयम् ॥
शक्तस्ते मागधो राजा जरासंधो महाद्युतिः ।
कथा ते श्रुयते नित्य नृपाणामभयप्रदः ॥
सिंहासनमनर्घ्यास्य पुरं चास्य न विद्यते ।
कथं राजसमाजेऽस्मिन्नासते देवकीसुतः ॥
कृष्णोऽपि सुमहावीर्यो ह्यभिमानी महाद्युतिः ।
न चागमिष्यते चास्मिन्कन्यार्थे च स्वयंवरे ॥
पार्थिवेपूपविष्टेषु स्वेषु सिंहासनेषु वै ।
कथमास्यति नीचेषु आसनेषु महाद्युतिः ॥
इति संचोद्यमानस्तु श्रुत्वासौ भीष्मको नृपः ।
आवयोः सह संमन्त्र्य विग्रहोपशमार्थिना ॥
तत्र विश्रामहेतोर्हि कारित च गृहोत्तमम् ।

देवानामादिदेवोऽसि सर्वलोकनमस्कृतः ॥
मानुषे मर्त्यलोकेऽस्मिन्राजेन्द्रत्वं समाचर ।
समाजे मनुजेन्द्राणां मा भूदासनसंकटम् ॥
विदर्भनगरे चेद राजेन्द्रत्व समाचर ।
आस्यतामासने शुभ्रे श्वः प्रभाते महाद्युते ॥
अधिवास्यात्मनात्मानं विधिदृष्टेन कर्मणा ।
यथागमिष्यन्ति नृपा करिष्ये देवशासनात् ॥
एवमुक्त्वा सुरश्रेष्ठं प्रणिपत्य कृताञ्जली ।
प्रेषयामास तौ वीरौ रङ्गमध्ये नृपैर्वृते ॥
देवदूतस्य वचनं यथोक्तं वज्रपाणिना ।
लिखित्वा सुमहातेजा कैशिक शापजाद्भयात् ॥
विदित वो नृपा सर्वे वैनतेयसहाच्युत ।

°विम्रात्र) K1 अभिषेकं पुन पुन ; K1 (marg) 3 4 Ñ3 V1 Dn D1 3 (marg as above) T3 4 अभिषेक (T3 4 — (L 363) D1 च त (for °रिक्तं) ददामि ते (for °) V3 इति (for अपि) — (L 364) K1 शक्नोति न ; K3 शक्तस्तत्र, D3 G1 न शक्यते (by transp) K1 3 4 Ñ2 3 V1 2 B1 Dn D2-4 6 T3 4 G1 4 जरासंधोऽपि (Ñ3 V3 °ध) (for °संधेन) — (L 365) D3 महीपति (for महाद्युति) — (L 366) T3 4 कथ्यते (for कथा ते) K3 N2 V3 D3 वदते (for श्रुयते) Cal ed राजन् (for नित्य) — (L 367) K3 4 Dn D1 4 T3 4 अनर्घ्यास्यं, Ñ3 V1 अनामाद्य (for अनर्घ्यास्य) K4 पुरा चापि ; D3 पुरुपस्य (for पुरं चास्य) K3 विग्रहे (for विद्यते) — (L 368) K Ñ2 3 V B Dn D3 D2-4 6 T3-4 G1 2 4 5 आस्यते, D3 आसीनो (for आसते) — (L 369) K2 Ñ2 V3 [अ]ति (for [अ]भि) — K2 T3 G1 4 5 om (hapl) lines 370–372 — (L 370) V2 D2 तस्मिन् ; Dn स ; G3 न D2 3 राजन् T3 4 चात्र (for चास्मिन्) K1 (for च) Ñ2 B1 3 D2-4 6 T3 स्वयंवरम् (for °रे) — (L 373) K2 Ñ2 V3 B D3 D1 T3-4 G1 3 संचिन्त्यमानस, D3 (for °) Ñ2 इद संचिन्त्यमानस्तु (for °) V1 कन्याहेतो (V1 कार्यार्थे च) स्वयंवरम् (for °) — (L सनोद्य° (for संचोद्य°) — After K4 कौशिको, D1 3 भीमको (for भीष्मको)
line 373, K3 ins

13** सर्वं तद्वासुदेवाग्रे जरासंधचिकीर्षितम् ।
निवेदयामास तदा तस्याभिलषित त्विदम् ॥

— (L 374) D6 T3 3 G1 3 आवयो सदृश मन्त्र (for °) K3 विग्रहस्य (for °होप) K3 -शमार्थिनो, K3 Dn D4 °य च, D3 समाधिना, T3 -शमाय न (for °र्थिना) K1 विग्र

होऽत्र समर्पित (for °) — (L 375) K3 न च, V2 तत्र (for तत्र) K1 2 Ñ2 3 V2 3 B Dn Ds1 D4 6 T3 4 G3 4 कारितेद ; K3 D1 °त हि, K4 [अ]कारि चेद, V1 कारित ते, D3 °त वै (for °त च) — (L 376) K4 B1 3 D3 अपि (for आदि) K3 V1, 2 T4 देव (for लोक) — (L 377) K3 Ñ3 V1 B1 3 Dn1 D2 3 5 6 T3 4 G1, 4 मानुष्ये, B3 °षो ; D4 °षेद, T3 °ष, C3 °ष्य (for °षे) K3 सर्वं (for मर्त्यं) D1 मानुष्ये मृत्युलोकेऽस्मिन् (for °) — K3 G3 om lines 378–379 — (L 378) Cal ed मानुषेन्द्राणां (for मनुजे°). T3 -संकुलम् (for -संकटम्) — (L 379) Ñ3 2 V2 2 Dn D1 4 G1 4 चैषां, V3 तेषां, D2 3 चैव ; D6 T3 चैव G4 चेम (for चेद) K1 4 विदर्भनगरोद्यान, K3 °नगरीश्चैव (for °) K1 विरोचय, K3 4 Ñ2 3 V1 2 Dn D1-6 T3-4 G1 4 5 त्रिचट्टय (for समाचर) — (L 380) K4 आस्यतामासन शुभ्र (for °) K3 4 D1 सुप्रभाते, D6 स्वप्रभाते (for श्वः प्रभाते) — (L 381) K1 3 4 Ñ2 Dn D3 D4 (sup lin) T4 G1 [अ]थ च (for [आ] मना) — (L 382) D3 यदि (for यथा) — (L 383) K1 3 4 V1 2 B D1 3 4 5 T3-4 G1 3 कृताञ्जलि D2 (marg) जगत्पतिम् D3 जगद्गुरुम् (for कृताञ्जली) — (L 384) K3 घोषयामास (for प्रे°) V3 नरैर् (for नृपैर्) K1 4 D1 3 T3 G1 4 5 वृतौ ; K3 D4 वृत , K3 वृतै (for वृते) — (L 385) K1 3 4 V3 Dn D1 3 5 6 (marg as above) एत (for देव) V3 भूतस्य (for -दूतस्य) — (L 386) K4 लिखित सुमहातूर्य (sic) (for °) K1 3 4 Dn Ds1 (marg) D1 2 (marg as above) 4 (marg) कौशिक प्राह शासनम्, D3 कैशिक पत्र शासनम् (for °) — Before line 387, some Mss ins कौशिक., and some कैशिक — (L 387) Ñ2 3 (marg as

आगतोऽतिथिरूपेण विदर्भनगरीं हरिः ॥
प्राप्तमालोक्य पात्रोऽयमिति सचिन्त्य भूपतिः ।
प्रददौ वासुदेवाय स्वं राज्यं धर्महेतुना ॥
इदमासनमास्स्वेति भ्रात्रा मे सहितोऽनघाः ।
वागुवाचाशरीरेण केनापि व्योमचारिणा ॥
न युक्तमासनं दातुं त्वयासीन नराधिप ।
इदमस्यासनं दिव्यं सर्वरत्नविभूषितम् ॥
जाम्बूनदमयं दिव्यं रचितं विश्वकर्मणा ।
प्रेषितं देवराजेन सिंहलक्षणलक्षितम् ॥
अत्रोपविष्टं देवेशं चराचरनमस्कृतम् ।
अभिषिञ्चत राजेन्द्र बहुभिः पार्थिवैः सह ॥
आगताः कुण्डिनगरे कन्याहेतोर्नराधिपाः ।
नागमिष्यति यः कश्चित्सोऽस्य वध्यो भविष्यति ॥
इमे चैवाष्टकलशा निधीनामशसभवाः ।
अक्षया राजराजस्य धनेशस्य महात्मनः ॥
दिव्याः काञ्चनरत्नाढ्या दिव्याभरणयोनयः ।
राजेन्द्रस्याभिषेकार्थमागच्छन्ति नृपैर्वृताः ॥
एष शक्रस्य सदेशः कथितो वो नराधिपाः ।
लेखेनाहूय तान्सर्वानभिषिञ्चन्तु केशवम् ॥

कैशिक उवाच ।

इति सचोद्य खस्थोऽसौ देवदूतो गतो दिवम् ।
दत्त्वासनं च कृष्णाय बालार्कसदृशप्रभम् ॥
तेनाहं चोदयिष्यामि भवन्तो ये समागताः ।
दुर्निवार्यतरं घोरं शक्रेण स्वयमीरितम् ॥
युष्माभिर्दर्शने युक्तमद्भुतं भुवि दुर्लभम् ।
कलशैरभिषिच्यन्तं स्वयमेव नभस्तलात् ॥

---

above) V8 D4 T3 त्रिदितार्थो, D2 G1 5 °तो वो, D6 T2 G4 °तो वै, (for °स चो) D5 G5 सखोऽच्युत (for सहाच्युत) — (L 388) D5 G4 नगर (for °रीं) — (L 389) K3 पात्र च, D6 मान्योऽयम्, T2 G1 2 5 यातोऽयम्, G2 पात्र हि (for पात्रोऽयम्) K4 D5 6 T2 G1 4 5 भूमिप (for भूपति) G2 सुविनिश्चित्य भूपति (for b) — (L 391) D5 आतिष्ठ (for आस्स्वेति) K1 ऽनघ, K3 D2 ऽनघ, D6 नृप, T2 G1 4 5 नृप (for ऽनघा) K1 (marg) भ्राता मे नोदिते तत, K1 G2 भ्राता मे वोधितस्त(G2 °ते त)न, Ñ2 V3 D5 भ्राता (Ñ2 °ता) मे चोदितस्तत, N8 V1 2 B1 D3 D1 भ्राता मे चोदिते तत, B2 भ्राता सचोदितेन ह, B3 भ्राता मेति तु चोदित (sic) Dn भ्राता मेऽभिहितेऽनघ, D1 भ्राता मे सह तोऽनघ, D3 T3 4 भ्राता मे चोदिते(D3 °तो)ऽनघ — (L 392) K8 T1 G2 5 उक्ता च, D5 ऊच च (for उवाच) D5 -चारिणी (for °णा) — Before line 393 K Ñ2 3 V B Dn D5 D1 2 4 6 T3 4 G2 ins देवदूत, D2 देव — (L 393) K4 तत्र मानात् B3 त्वया हीन, D3 5 त्वया चास्मै, T3 G1 4 5 त्वया स्व (for त्वयासीन) G2 त्वयासितमहो नृप (for b) — (L 395) K N8 (marg) V1 (marg as above) 2 Dn D1 4 6 T2-4 G1 3 4 5 शुभ्र, Ñ2 (marg also as above) चित्र (for दिव्य) — (L 396) D5 प्रहित (for प्रेषित) — (L 397) K8 D1 तत्र (for अत्र) T2 G1 4 देवन (for °श) — (L 398) K1 T3 अभिषिञ्चतु, V2 °षिञ्च तु, Dn D3 5 °षिञ्चथ, D4 6 T3 G4 5 °षिच्याथ (for °षिञ्चत) K3 राजेन्द्र (for °द्र) K4 अभिषिञ्चन्तु राजेन्द्रा, D5 °षिञ्चतु राजेन्द्र, D2 °षिच्यस्व राजेन्द्र, T2 G1 °षिच्याथ राजेन्द्र, G2 °षिञ्चस्व राजान (for a) — (L 399) K1 कुण्डिनमिदं K1 D3 T2 G1 °नपुर (for °नगरे) — (L 400) In K3, the portion from स्य (in b) up to कथ (in line 447b) is lost on a missing fol D4 ऽपि, D3 मे, G1 4 स (for °स्य) — (L 401) K3 वै चाष्ट, T3 वै लोष्ट (for चैवाष्ट) Ñ3 V1 अक्ष (for मश) — (L 402) G1 अष्टधा (for अक्षया) G5 राजसिंहस्य (for °राजस्य) T3 4 धनदस्य (for धनेशस्य) — (L 403) K1 दिव्य (for दिव्या) V2 D3 दिव्यकाञ्चनरत्नौघा (D3 °रत्नाढ्य) (for a) — (L 404) V1 [अ]भिषकार्थे (for °र्थम्) K1 आगच्छन्तु (for °न्ति) D3 सुरैः (for नृपैः) — (L 405) K1 पर (for एष) K4 वो B3 मे, T2 G1 चै (for वो) — (L 406) D3 हेस्वाद् (for लेखेन) Ñ3 V1 3 B2 अभिषिञ्चत, D1 °षकार्थे, B3 D5 D2 4 6 °षिञ्चथ, Dn D3 G3 4 °षिञ्चस्व, — (L 407) D6 D5 °षचय, T3 G1 °षिच्याथ (for °षिञ्चन्तु) — (L 407) D6 सतोष (for इत्थ (for इति) K1 सचेद्य, V2 B3 सचिन्त्य D3 सन्तोष (for सचोद्य) K2 स्वकैर्वाक्यैः (hypermetric) V3 G1 स्वस्थो वै, D1 त स्वस्थो (for स्वस्थो सौ) D1 3 गतो दिवि, D2 (marg) (L 408) G1 5 इत्युः दिव ययौ, G4 दिव गत (by transp) (L 409) K1 4 V2 D1-3 G3 नोदयिष्यामि (for दत्त्वा) — (L 409) K1 4 (sup lin) भवतोऽर्थे, K4 Dn D1 भवद्भिर्व (for चो°) K1 (sup lin) D3 (sup lin) समागता T2 G1 °न्तो वै (for °न्तो ये) K2 B1 2 D5 G3 भवतो वै समागतान्; D5 °तो (for °गता) — (I 410) Bomb Poona ed G(r l) येन सगर (for a) — (L 411) K2 Ñ3 4 V1 B D3 6 शक्रस्य (for शक्रेण) G3 दर्शने, K4 दैवतैः (for दर्शने) K1 (marg as in line) युष्माभिर्जनार्दनो युक्त (hypermetric); D1 T2 G1 4 5 भस्मा भिर्दर्शनं युक्तम् (for a) — (L 412) K1 Ñ3 V1 B D2

दृष्ट्वाश्रयं हि नः सर्वान्ध्रुवं पापक्षयो भवेत् ।
स्नापनार्थं च कृष्णाय देवदेवाय विष्णवे ॥
आगच्छध्वं नृपश्रेष्ठा न भयं कर्तुमर्हथ ।
आवयोः कृतसंधानो युष्मदर्थे जनार्दन ॥
सर्वेषा मनुजेन्द्राणामभय कुरुते हरिः ।
विशुद्धभावः कृष्णस्य आवयोर्दृष्ट तत्त्वतः ॥
मागधस्य विशेषेण न वैरं हृदि दृश्यते ।
यदत्र कारण कार्यं तद्भवद्भिर्विचिन्त्यताम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

एव सचिन्त्यमानास्तु नृपाः शापभयार्दिताः ।
भूयः शुश्रुवू राजेन्द्र राजान सर्व एव ते ॥
मेघगम्भीरनादेन स्वरेणापूरयन्नभः ।
वायुनाचाशरीरेण देवराजस्य शासनात् ॥

चित्राङ्गद उवाच ।

त्रैलोक्याधिपतिः शक्र प्रजापालनहेतुना ।
आज्ञापयति युष्माकं नृपाणा हितकाम्यया ।
न युक्तं वदतान्योन्यं कृष्णेन सह वैरिणा ।
वसध्य प्रीतिमुत्पाद्य स्वराष्ट्रेषु नराधिपाः ॥
प्रणतार्तिहरः कृष्णः प्रतिसेनान्तकोऽनलः ।
अनेन सह सप्रीत्या मोदध्वं विगतज्वराः ॥
मानुषाणा नृपा देवा नृपाणा देवताः सुरा ।
सुर णादैवत शक्र. शक्रस्यापि जनार्दनः ॥
एष विष्णुः प्रभुर्देवो देवानामपि दैवतम् ।
जातोऽय मानुषे लोके नररूपेण केशवः ॥
अजेयः सर्वलोकेषु देवदानवमानवै. ।
कार्त्तिकेयसहायस्य अपि शूलभृतः स्वयम् ॥
तस्मै देवातिदेवाय केशवाय महात्मने ।
अभिषिच्य सुरैः सार्धं किमिच्छध्वमत. परम् ॥
न चाधिकारो देवानां राजेन्द्रस्याभिषेचने ।
तेनाह नाभिषिक्ष्यामि सर्वलोकनमस्कृतम् ॥

D1 6 T3 4 G3 अभिषिक्षन्त, K4 °षिच्यैर्व; D1 °षिच्यन्ता (for °षिच्यन्त), T2 G1 4 6 कलशाश्चागमिष्यन्ति (for °) V2 3 D3 T1, 3 G2 4 5 नभ स्थलात् (for °स्नलात्) — D2 reads line 413 after line 418 — (L 413) Ñ2 V B1 D3 D2 सर्वौ, D1 6 G2 सर्वे (for सर्वान्) D3 दृष्ट्वा स्वय हि तत्सर्व (for °) — K1 4 T2 4 G1 4 5 om. lines 414–417 (L 414) Ñ2 3 V B D1 2 5 6 स्नापनेन, Dn G2 स्नपनेन, D2 स्नपनार्थे, D4 स्नापनाय (for °र्थं) D1 स्नापनेन च शक्राय (for °) — (L 415) D3 4 आगच्छत (for °ध्व) — (L 416) K2 V1 D1 2 संधानं (V1 °ने), B1 समानो (for °सधानो) D3 आवाभ्या कृतसधाने (for °) — (L 417) K3 Ñ1 2 V B Dn D5 D1 6 G3 न वैर; D2 न चैव (for अभयं) — (L. 418) K2 G2 कृष्ण स, T2 3 G1 4 5 कृष्णस्तु (for कृष्णस्य) T3 विशुद्धभाव कृष्णस्तु (for °) — (L. 419) D4 विद्यते, T2 G3 वर्तते (for दृश्यते) — (L. 420) D3 सर्वं (for कार्यं) K3 यत्र कारणकार्यं हि (for °) — (L. 421) B2 विधीयताम्, T4 विचार्यं° (for विचिन्त्य°) K3 ते V2 संचोद्यमानास्, D3 चिन्तयमानास् (for सचिन्त्य°) K1 4 (for तु) — (L. 422) T2 G1 भयाच् (for भूय) K2 T3 4 राजेन्द्रा; D4 राजोक्तं D1 शुश्राव (for शुश्रुवू) Bomb. Poona eds G(ed) केशवाय महात्मने (for राजेन्द्र) — (L. 423) T2 G1 4 6 एव (for मेघ) D1 (for °) — (L. 423) T2 G1 4 5 एव (for [आ]पूरयन्) K4 दिशा (for [आ पूरण, Ds2 [आ]पूरित (for [आ]पूरयन्) K4 दिशा (for नभ°) — (L 424) Dn1 वायुवाचा, G4 वल्गुवाचा (for वायुवाच) — (L 426) D3 च शक्रो, T1 G1 4 5 राजेन्द्र (G1 5 °न्द्रा) (for युष्माक) T2 G1 4 5 युष्माकं (for नृपाणा) — (L 427) V2 रमत, V3 वचसा (for वदत) K2 वैरत° (for वैरिणा) — (L. 428) Ñ2 स्वराज्येषु (for °ष्ट्रेषु) K4 नरासुरा, Bomb Poona eds G(ed) नृपोत्तमा (for नराधिपा) G2 स्वराष्ट्रे वसुधाधिपा (for °) — K4 om lines 429–431 — (L. 429) D1 शृणु चार्ति (for प्रणतार्ति) K1 पर (for प्रति) G2 ऽनघ (for °नल°) — (L 430) V3 वसध्व (for मोदध्वं) — (L. 432) G4 शक्रस्य कमलासन° (for °) G4 शक्रस्य कमलामन (for °) — After line 432, G1 ins

14** तस्यापि देव स शिव शिवस्यापि जनार्दन ।

— (L. 433) T2 G1 5 एवं (for एष) K3 देवता; V2 दैवत (for °तम्) — (L. 435) K4 लोके वै (for लोकेषु) Ñ2 3 V1 -मानुषै, Ds1 दानवै (for -मा°) — (L. 436) K2 Dn2 सहागम्य (Dn3 °म्य), D2 4 5 °येन (for °यस्य) K4 कार्त्तिकेयं समागम्य, D1 5 °केन सहायेन (for °) Ñ2 om line 436b K1 4 Dn T3 4 शूलधर°; D1-3 °भृता; D4 3 °धृता, T2 G4 °धृत, G1 शूरधृति (for शूलभृत°) K3 Ñ1 V B1 2 D3 D6 G3 अपि शू(Ds2 दो)लधरस्य (for °) — (L 437) K4 D2 3 देवाधि-, T3 G1, 2, 4 च (for °) — (L. 438) Dn2 T4 अभिषेक्तुं (for °दि (for °ति) — (L. 438) Dn2 T4 अभिषेक्तुं (for °षिच्य) K1 इच्छेऽहम्, K4 Ñ2 3 V3 B Dn D5 T2 3 G4 6 इच्छेयम्; V1 इच्छ स्वम्, D2 (marg) आविक्ष्यम् (for इच्छ-

नृपाणामधिकारोऽयं राजेन्द्रस्याभिषेचने ॥
गत्वा यूयं विदर्भायां क्रथकैशिकयोः सह ।
सचिन्त्य विधिदृष्टेन कुरुध्वं नृपसत्तमाः ॥
प्रीतिसधानकालोऽयमिति सचिन्त्य वासवः ।
बोधनार्थं विसृष्टोऽहं युष्माकं मनुजेश्वराः ॥
विदर्भनगरे कृष्णः श्रावितोऽस्याधिवासनम् ।
राजेन्द्रत्वाभिषेकार्थं राजानौ क्रथकैशिकौ ॥
ताभ्यां सह नृपश्रेष्ठाः कृत्वा सुमहदुत्सवम् ।
अभिषेकेण सत्कृत्य प्रतिगृह्यास्य दक्षिणाम् ।
आगमिष्यथ सहृष्टाः पुनरेव स्वयवरम् ॥
जरासधः सुनीथश्च रुक्मिणश्च महारथः ।
साल्वः सौभपतिश्चैव चत्वारो राजसत्तमाः ।
रङ्गस्याशून्यहेतोर्हि तिष्ठन्तु इह पार्थिवाः ।
वैशंपायन उवाच ।
एवमाज्ञां सुरेशस्य श्रुत्वा चित्राङ्गदेरिताम् ।
गमनाय मतिं चक्रुः सर्व एव नृपोत्तमाः ॥
अनुज्ञाता नरेन्द्रेण जरासधेन धीमता ।
भीष्मकं पुरतः कृत्वा प्रयाता. स्वबलैर्वृताः ॥
भीष्मकश्च महाबाहुः स्वबलेन समन्वित. ।
जगाम पार्थिवैः सार्धं दह्यमानेन चेतसा ।
यत्र कृष्णो महाबाहुः कैशिकस्य निवेशने ॥
दूरादेव प्रकाशन्ती पताकाध्वजमालिनी ।
शुभ्रा देवसभा रम्या स्नानहेतोरिहागता ॥
दिव्यरत्नप्रभाकीर्णा दिव्यध्वजसमाकुला ।
दिव्याम्बरपताकाढ्या दिव्याभरणभूषिता ॥
दिव्यस्रग्दामकलिला दिव्यगन्धाधिवासिता ।
विमानयानैः श्रीमद्भिः समन्तात्परिवारिता ॥
दिव्याप्सरोगणाश्चैव विद्याधरगणास्तथा ।
गन्धर्वा मुनयश्चैव किनराश्च समन्ततः ।
उपगायन्ति देवेशमम्बरान्तरमाश्रिताः ॥

ष्यम्) D3 किमिच्छथ नत परम् (for ⁵) —(L 439) K1 B1 D1 3 4 T4 [अ]भिषेचनम्, D1 निषेवणम् (for [अ]भिषेचने) — D1 5 om (hapl) lines 440 441, D4 reads the same twice — (L 440) D5 तेनाभिषिञ्चत नृपा (for ᵃ) —(L 441) B1 D2 3 5 T4 G5 [अ]भिषेचनम्, Bom Poona eds G(ed) निवेशने (for [अ]भिषेचने) — K4 om lines 442-444 —(L 442) Ñ3(marg) स्वय (for यूय) Cal ed विदर्भाणा (for °या) V1 गत्वा स्वय विदर्भाभ्या (for ᵃ) D3 तत्रैव क्रथकौशिकौ (for ᵇ) —(L 443) K3 विचिन्त्य, Ñ2 स° (for स°) —(L 444) V2 B1 D1 G2 प्रति (for प्रीति) —(L 445) D51 मा (for ऽह) —(L 446) K1 Dn श्चाभि , K1 (marg) D3 5 ह्याधि (for स्याधि) T4 -शासनम् (for -वा°) T5 श्रावितोऽस्यापि शासनम्, G3 °तथापि तिष्ठति (for ᵇ) —(L 447) V1 2 B1 2 D3 [अ]भिषेकार्थे, D6 G4 5 °कार्हौ (D6 °र्हौ) (for °कार्थं) K1 4 D4 राजेन्द्रमभिषेकार्थं, Ñ2 3 V2 B2 D1 2 4 T2 G1 राजेन्द्रस्याभिषेकार्थे (Ñ2 D2 °र्थं T2 G1 °र्हौ) (for ᵃ) —(L 448) K2 B2 3 D5 D6 G2 तयो सार्धं, Ñ2 3 V1 2 B1 ताभ्या सार्धं (for ताभ्या सह) D3 ताभ्या नृपवरश्रेष्ठा (for ᵃ) — D1 om line 449 —(L 449) D3 सत्कृत्य (for सत्कृत्य) G1 परिगृह्य, G5 प्रतिग्राह्य (for °गृह्य) K2 B1 3 D51 D3 (by corr) G2 स्व , D52 प्र (for [अ]स्य) K3 चै दिशाम् (for दक्षिणाम) —(L 450) D1 T5 आगमिष्यन्ति (for °थ) — T2 G1 4 5 om lines 451-453 —(L 451) D3 सुवार्यश्च (for सुनीथश्) Dn D3 D2 रुक्मवाश्च, D1 4 रुक्मी चैव (for रुक्मिणश्च) K2 B1 महाबल (for °रथ) —(L 452) D1 स च (for साल्व) —(L 453) K2 Ñ2 3 V B D3 D5 6 T1-4 G2 तिष्ठन्त्विह च पार्थिवा (for ᵇ) — After line 453 B1 3 ins an addl colophon mentioning Khila and adhy name B1 रुक्मिणी स्वयवरे देवदूतवाक्यम्, B3 रुक्मिणीस्वयवर — T2 G1 4 5 om the ref —(L 455) D3 नरोत्तमा (for नृपो°) —(L 456) D4 अनुज्ञाते (for °ता) V2 नृपेन्द्रेण, T5 जने° (for नरे°) —(L 457) G4 कृत्य (for कृत्वा) —(L 460) D2 सास्थितस्तु (for यत्र कृष्णो) K1 4 D1 3 D5 D6 6 T2 4 G4 5 निवेशनम् (for °ने) —(L 461) K2 D6 (marg) T2 3 G1 4 5 प्रकाशार्थं, K3 °शोचै ; B3 °शत D3 °शन्ती, T4 °शेन (for °शन्ती) D3 मालिनीम् (for °नी) T2 G4 पताकाभिरलकृता (for ᵇ) —(L 462) K2 Ñ3 3 V1 B D5 G3 शुभा, V2 प्रभा (for शुभ्रा) D3 शुभ्रा देवसभां रम्या (for ᵃ) —(L 463) D3 -कीर्णां (for कीर्णा) D3 समाकुलाम् (for °ला) G1 दिव्य स्रगनुलेपना (for ᵇ) —(L 464) D3 पताकाढ्यां (for °ढ्या) K3 D3 भूषिताम् (for °ता) —(L 465) K2 V2 3 D2 -कलिता D4 °ला (for °ला) D3 वासिताम् (for °ता) —(L 466) D3 वारिताम्, D1 शोभिता (for वारिता) —(L 467) K4 D1 4 गणेश् (for गणास्) K3 Ñ2 V1 B D3 D6 तत्र (for चैव) K3 D3 4 गणैस्तथा ; G4 सर्वैर्वृता

स्तुवन्ति मुनयः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः ।
देवदुंदुभयश्चैव स्वयमेवानदन्दिवि ॥
पद्मयोनिसमुत्थानि गन्धचूर्णान्यनेकशः ।
समन्तात्पात्यमानानि आकाशस्थैर्दिवौकसैः ॥
स्वयमागम्य राजेन्द्रो देवैः सह शचीपतिः ।
विमानवरमारुह्य सप्रकाशः स्थितोऽम्बरे ॥
अष्टभिर्लोकपालैस्तु स्वदिग्भागेषु संस्थितैः ।
उपगायद्भिर्नृत्यद्भिः स्तुवद्भिश्च समन्ततः ॥
श्रुत्वा सुतुमुलं नादं सर्व एव नराधिपाः ।
विस्मयोत्फुल्लनयना विविशुस्ते सभां शुभाम् ॥
कैशिकश्च महातेजा उपगम्य नराधिपान् ।
प्रवेशयामास बली प्रतिपूज्य यथाविधि ॥
निवेदिते सुरश्रेष्ठ पार्थिवानां समागमे ।
निर्जगाम हरिः श्रीमान्सर्वमङ्गलपूजित ॥
ततोऽम्बरस्थास्ते दिव्याः कलशाश्चैलकण्ठिनः ।
सहकारसमायुक्ता ववर्षुर्जलदा इव ॥
दिव्यकाञ्चनरत्नौघैर्दिव्यपुष्पसमन्वितैः ।
गन्धचूर्णविमिश्रैश्च राजेन्द्रस्याभिषेचने ॥
यथोक्तविधिपूर्वेण अभिषिच्य जनार्दनम् ।
दीक्षयित्वा नरेन्द्राणां दिव्यैराभरणैः शुभैः ॥
दिव्याम्बरविचित्रैश्च दिव्यमाल्यानुलेपनैः ।
सत्कृत्य विधिवद्राज्ञामुपविष्टो जनार्दनः ॥
शुभे देवसभे रम्ये स्नानहेतोरिहागते ।
उपास्यमानो यदुभिर्विबभौ च नराधिपैः ॥
वैनतेयश्च बलवान्कामरूपी नराकृतिः ।
दक्षिणं पार्श्वमाश्रित्य आसनस्थो बभूव ह ॥

(for गणान्यथा) K2 Ñ3 V1 B D3 D6 ननृतुश्च समन्तत (for °) — (L 468) T2 सिद्धा (for चैव) G5 गन्धर्वाश् (for किंनराश्) K2 सहस्रश (for समन्तत) — (L 469) K2 अवतारान्तरं श्रितम्, T3 अम्बरान्तरसंश्रिता (for °) — (L 470) Bom Poona eds G(ed) चैव (for सर्वे) —After line 471, T3 ins

15** कर्पूरागरुकस्तूरीकङ्कोल चन्दनानि च ।

— (L. 472) B1 पद्म (for पद्म) G3 समृद्धानि (for -समुत्थानि) Ñ2 V1 T1 G2 -पूर्णानि, V3 वर्णानि (for -चू°) — (L. 473) K4 समन्तात्पातितान्युच्चैर् (for °) — G3 om lines 474 476 — (L 474) K1 3 आगत्य (for म्य°) Ñ3 V B1 2 Dn D2 5 देवेन्द्रो, B3 D3 D4 6 T2 3 G1 4 6 राजेन्द्र (for °न्द्रो) Ñ2 D3 T4 स्वयमागत्य देवेन्द्रो (for °) — (L. 475) B3 सप्रकाश, D1 6 स्वप्रकाश (for स°) — For lines 476–477, K1 3 4 Ñ3 V1 3 B1 (marg) 3 Dn D1 5 T2 4 G1 4 5 subst

16** अष्टौ ये लोकपालास्ते स्वासु दिक्षु समाश्रिता ।
उपगायन्ति नृत्यन्ति स्तुवन्ति च समन्ततः ॥
[(L. 1) D3 T4 G4 समाश्रिता (for °स्थिता)]

— (L 478) D2 शुश्रुवुस्, T3 4 श्रुत्वा तु (for श्रुत्वा सु-) D1 श्रुत्वा तु सुमहानाद, D5 श्रुत्वा सुष्टुतम नादं (for °) — (L. 479) K1 D6 G4 6 शुभां सभाम् (by transp.) Bom Poona eds G(ed) — (L 480) V2 स (for च) G(ed) उपागम्य (for उप°) K1 महाबाहुर् (for °तेजा) — (L. 481) V2 प्रतिगृह्य (for नराधिप (for °धिपान्) — (L. 482) K1 4 Ñ3 V B Dn D3 D1-4 6 G4 °पूज्य) — (L. 484) T3 G4 देवा (for दिव्या) D1 श्वेत (for चैल-) G2 कल्याश्चोदपूरिता (for °) — (L 485) K2 V1 ववृषुर् (for ववर्षुर्) — After line 485 Ñ3 ins an addl colophon, adhy name रुक्मिणीस्वयंवरे दूतवाक्यम् — Before line 486, Ñ3 ins वैशंपायन उवाच — (L 486) D6 दिव्यै काञ्चन रत्नाढ्यैर् (for °) T3 रत्न (for पुष्प) — (L. 488) K4 D1 -पूर्णेन (for -पूर्वेण) B1 सोऽभिषिच्य, D2 तेऽभि° (for अभि°) K4 V2 B1 G2 सोऽभिषिक्तो यथाविधि (V2 B2 नराधिपैः), B3 D3 D5 T4 अ(D3 D5 सोऽ)भिषिक्तो जनार्दन (for °) — (L. 489) K Dn D1-5 T2 G1, 3 4 5 दर्शयित्वा, Ñ3 (marg as above) दीप° (for दीक्ष°) T4 Bom Poona eds G(ed) आवरणै (for आभ°) K2 स्वजम्; Ñ3 सह (for शुभै) — (L. 490) V2 -धरैश्चैव, D2 विमिश्रैश्च (for -विचित्रैश्च) K1 3 D3 -माल्यानु (for माल्यानु) — (L. 491) B3 सहृत्य, D3 मह्यजिर् (for सत्कृत्य) K3 Dn D5 T3 G1 राज्ञ, B2 D6 राज्ञा, D4 G2 राज्ञा, G4 राज्ये (for राज्ञाम्) K2 G2 सत्कृतो विधिवद्राज्ञा (for °) K2 G3 सूपविष्टो (for उ°) — (L. 493) K2 सभादेशे, Ñ3 V2 B D2 6 G1 4 सभोद्देशे, T3 सभां श्रेष्ठ (for -सभे रम्ये) T1 G4 शिवे देवसभोद्देशे, G2 मेनिरे च सभादेशे (for °) — (L. 493) K2 Ñ3 V1 2 B1 2 G2 विदर्भैश्च; Ñ2 विदर्भैः सः D2 विदर्भी च, G1 विदर्भैः च (for विबभौ च) D2 3 D3 नराधिप (for °धिपैः) K1 2 4 Dn D5 1 (marg) D2 वैदर्भौ च नराधिपौ K2 विदर्भैः स नराधिपैः; B3 D4 विदर्भौ च नराधिपा (D4 °पौ); T1 G1 4 विदर्भैः च नराधिपैः; T2 4 विदर्भेन (T4 °र्भैर्) नराधिपैः (for °) — (L. 494) D2 T4 भगवान्

अथकैशिकौ च तौ वीरौ वामपार्श्वे स्व आसने ।
उपविष्टौ महात्मानौ देवस्यानुमते नृपौ ॥
तथैव वामपार्श्वे तु वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
सात्यकिप्रमुखा वीरा उपविष्टा महाबलाः ॥
भास्करप्रतिमे दिव्ये दिव्यास्तरणसंवृते ।
सुखोपविष्टं श्रीमन्तं देवा इव शचीपतिम् ॥
सचिवैः श्राविताः पूर्वं प्रविष्टास्ते नराधिपाः ।
यथार्हेण च संपूज्य राजानः सर्व एव ते ।
सुखोपविष्टास्ते स्वेषु आसनेषु नराधिपाः ॥
कैशिकस्तु महाप्राज्ञः सर्वशास्त्रार्थवित्तमः ।
पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदतां वरः ॥
अविज्ञाता नृपाः सर्वे मानुषोऽयमिति प्रभो ।
भवन्तमुपरुन्धाना देव त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥

कृष्ण उवाच ।

न मे वैरं निवसति एकाहमपि कैशिक ।
विशेषेण नरेन्द्राणां क्षत्रधर्मे व्यवस्थिते ॥
योद्धव्यमिति धर्मेण अधर्मेऽतिपराङ्मुखे ।
तेषां को हेतुना कोपः कर्तव्यस्त्ववनीश्वराः ॥
यद्वृत्तं तदतिक्रान्तं ये मृतास्ते दिवं गताः ।
एष धर्मो नृलोकेऽस्मिञ्जायन्ति च म्रियन्ति च ॥
तस्मादशोच्यं भवता मृतानां वै नराधिपाः ।
क्षन्तव्यं भवतास्माकं वीतवैरा भवन्तु वै ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा नरेन्द्रांस्तानाश्वास्य मधुसूदनः ।
कैशिकस्य मुखं वीक्ष्य विरराम महाद्युतिः ॥
एतस्मिन्नेव काले तु भीष्मको नयकोविदः ।

(for बल°) — (L 495) K2 D6 G2 पश्चम् (for पार्श्वम्) D3 आगत्य (for आश्रित्य) K2 Ñ2 (marg) V1 3 Dn D1 2 (sup lin as above) 4 5 T2–4 G1 3 5 महाबल (V3 °स्मन) (for बभूव ह) K1 4 आस्थितोऽसौ महाबल (for ᵇ) — (L 496) K1 अथ तौ कौशिकौ वीरौ, Dn कथश्च कैशिको वीरो, D1 2 क्रथश्च कैशिकश्चैव, D6 T2 4 G1 4 5 क्रथकैशिकवीरौ च (for ᵃ) Ñ2 om lines 496ᵇ–497ᵃ D1 2 T4 तथासने (for स्व आ°) K1 4 वामपार्श्वस्य (K2 °स्थ) आसने, V3 °पार्श्वेषु आसने, D3 °पार्श्वसमागतौ T3 °पार्श्वशुभासने (for ᵃ) — (L 497) V2 Ds1 D5 स्थितौ (for नृपौ) — (L 499) K1 3 4 Ñ2 V2 3 D1–5 5 T2 4 G1 4 5 नराधिपा, V1 B D5 महारथा (for °बला) — (L 500) K1 4 Ñ0 V1 2 D1 3 5 T3 G1 4 5 विस्तृते, K3 संस्तृते, T3 4 शोभिते (for संवृते) D3 दिव्याभरणविस्तृते (for ᵇ) — (L 501) K1 देवैरपि, K3 4 Ñ2 (marg) V1 3 D2 5 T4 देवैरिव (for देवा इव) — (L 502) Ñ3 सर्वे, T2 G5 पूर्वा, Bom Poona eds G(ed) सर्वे (for पूर्वं) — K4 B1 om (hapl) lines 503 504 — (L 504) Ds1 उपविष्टास्ते च स्वेषु (for ᵃ) — (L 505) D4 सर्वशास्त्रविदुत्तम (for ᵇ) — Before line 507, some Mss ins कैशिक — (L 507) K3 अवि ज्ञाय D5 G2 °त्वा (for °ता) D2 नृपैः सर्वैर् (for नृपाः सर्वे) — (L 508) K1 4 Ñ3 V1 B1 2 Dn Ds1 (marg) 2 D1 2 T3 4 G1 4 5 उपरुद्धाना, D3 अपराद्धं तु (for उपरु न्धाना) D4 5 भगवन्नपराद्धास्तान् (D5 °राद्धानां) (for ᵃ) K3 V2 B2 3 D5 T3 G1 2 4 तान्, Ñ2 B1 तत् (for त्वं) — T3–4 G1 4 5 भगवान् (for कृष्ण) — (L 509) K1 2 V2 D1 3 G2 निवसते (for °ति) K3 D2 4 (last two on marg) न मे वै रोचते वैरं, Ñ3 V1 3 B Dn D4 6 G5 न मे वैरो निवस(V1 °स्त)ते, T2 3 G1 न मे वैरोऽत्र वसति (G1 °ते), T4 G4 न मे वैरो प्रवसति (sic) (for ᵃ) — (L 510) K2 Ñ3 V1 3 D3 D6 T3 G3 क्षात्र, Ñ3 T3 G1 क्षात्रे (for क्षत्र) Dn स्वतिष्ठताम् (for व्यवस्थिते) Cal ed क्षात्रे धर्मे व्यवस्थिता (for ᵇ) — (L 511) K2 B3 T1 2 G4 अधर्मेण, K2 Dn °र्मे तु K3 °र्मस्तु, V2 Ds1 स्वधर्मेति, T4 G2 अधर्मे च (G2 वै) (for °र्मेऽति) D3 अधर्मे ये पराङ्मुखा (for ᵇ) — (L 512) K1 3 4 V2 B1 Dn D2 3 किं (for को) K2 D3 D6 हेतुत (for °ना) K4 तेषां तु हन्तुं नो कोपः ; T3 2 G1 4 5 तेषां किं हेतुना कोऽपि (for ᵃ) — (L 513) T1 B2 यद्दत्त (for यद्वृत्त) K4 येनैत ते अतिक्रान्ता (for ᵃ) T1 G1 5 हतास् (for मृतास्) G4 त्रिदिव (for ते दिव) — (L 514) V1 एको (for एष) K1 जीवन्ति, K2 Ñ2 B2 3 Dn D2 5 T4 G2 जायन्ते (for °न्ति) — (L 515) Ñ2 V1 2 B2 अशोच्या (for °च्यं) K1 3 4 D1 मृतार्थेन, Ñ2 V1 2 मृता ये च, Dn D3–5 T4 G2 मृतार्थे च, T2 3 G1 4 5 °नां यो (for °ना वै) — (L 516) K2 V2 D4 T2 G1 2 भवतो ; K2 Dn D4 (sup lin) T4 रोचते, K4 मरते (for °ता) D3 रोगा (for वैरा) Dn1 D5 G1 ते (for वै) — (L 517) K4 निरराम, D1 नरेन्द्राणां (for °न्द्रास्तान्) — (L 518) K4 निरराम, G2 लोकनाथो (for विरराम) — (L 519) D4 एतस्मिन्नन्तरे काले (for ᵃ) — COLOPHON om in K2 V2 B1 — Mention of Khila tion of the Epic K2 Ds1 T2 — Mention of Khila — Sub-parvan K1. 3 4 Ñ3 V1 2 B1 2 Dn D5 D1 2 3 — Sub-parvan K1 2 4 V3 B1 Dn D2 3 T4 आश्चर्यपर्व — Adhy name D3 रुक्मिण्याः स्वयंवरे रुक्मिणीस्वयंवरः, B1 D5 नृपाश्वासनम्.

पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदतां वरः ॥

Colophon

भीष्मक उवाच ।

पुत्रो मे बालभावेन भगिनीं दातुमिच्छति ।
स्वयंवरे नरेन्द्राणां न चाहं दातुमुत्सहे ॥
अतीव बालभावत्वाद्दातुमिच्छेन्मतिर्मम ।
एका त्वेकं समालोक्य वरयिष्यति मे मतिः ॥
अतः प्रसादयिष्ये त्वा पुत्रदुर्नयहेतुना ।
प्रसादं कुरु देवेश क्षन्तुमर्हसि मे प्रभो ॥

कृष्ण उवाच ।

बालभावेन पुत्रेण चालितं नृपमण्डलम् ।
यदा भवति वै प्रौढः कीदृशोऽविनयो भवेत् ॥
सूर्येन्दुसदृशाँल्लोकांस्तपसोपार्जितश्रियः ।
लोकेऽस्मिन्नरदेवाना महाकुलसमुद्भवान् ॥
एकस्यापि नृपस्याग्रे मोहाद्यो वितथं वदेत् ।
न स तिष्ठति लोकेऽस्मिन्निर्दहेद्दण्डवह्निना ॥
एष धर्मो नरेन्द्राणामिति ते विदितं प्रभो ।
लोकधर्मं पुरस्कृत्य पुरा गीतं स्वयंभुवा ॥
कथं तव सुतस्तेषामग्रतो मनुजेश्वर ।
वक्तुमर्हति राजेन्द्र वितथं राजसंसदि ॥
तादृशं रङ्गमतुलं कारयंस्तनयस्तव ।
कथं त्वया ह्यविज्ञात इति मे संशयो महान् ॥
आगतानां नरेन्द्राणामनलार्केन्दुवर्चसाम् ।
यथार्हेण तु संपूज्य आतिथ्यं कृतवानसि ॥
रथाश्वनरनागानां विमर्दमतुलं त्विह ।
कथं न ज्ञातवान्राजंस्तव पुत्रस्य चेष्टितम् ॥
विषादो न भवेदत्र चतुरङ्गबलागमे ।

नृपाश्वागमनम्, D3 स्वयंवर, T2 G1 रुक्मिणीस्वयंवरे कृष्णाभिषेकः —*Adhy no* K3 104, Ñ2 V1 2 B2 108, Dn Ds2 D4 105, D1 102, D3 114, T2 G1 109, T3 116, T1 97, G2 111, G4 107, G5 110
(L 521) D3 अर्हति (for इच्छति) —(L. 522) After line 523ª, T3 repeats lines 533ᵇ 535ᵇ G4 इति त विदित प्रभो (for ᵇ) —(L. 523) D3 भावात्ता, G5 भावेन (for भावत्वाद्) K2 B 3 D5 D6 अतीव तस्य बाल्यत्वं (D5 D6 °त्वाद्) (for °) K1 4 D4 इच्छन्, V1 2 B D5 नेच्छेन्, G4 सुतो (for मतिर्) K3 D2 3 दातु नेच्छे (for इच्छेन्) G2 सुतो (for मतिर्) K3 D2 3 दातु मिच्छति दुर्मति (D2 वै सुत), T3 दातु नेच्छे मतिं मम (for ᵇ) —(L 524) K1 3 4 Ñ2 V2 D1 3 5 G1 3 एकमेकं, Ñ3 B1 Ñ3 एका ह्येक, D4 T3 एक त्वेकं, D3 एका न्वेक, G4 एकैकशः (for एका त्वेक) —(L 525) D6 D5 ऽहं (for त्वां) K2 Ñ3 V2 3 B Dn D3 G3 अतस्त्वा (G2 स्त्व)हं प्रसादिष्ये, K3 D1 3 4 अतस्त्वां प्रसादयिष्ये, Ñ2 अतस्त्वां संप्रसादिष्ये V1 अतस्त्वां संप्रसादयिष्ये (hypermetric), T2 तस्यां प्रसादयिष्येऽहः T3 G1 3 4 अतस्त्वां प्रसादयिष्येऽह (hypermetric) (for °) G2 पुत्रं दुर्नयहेतुकम् (for ᵇ) —T2 3 G1 4 om. lines 526–529 —(L. 526) D4 मे देव (for देवेश) —T4 G5 श्रीभगवान् (for कृष्ण) —(L. 527) K1 4 Dn पुत्रस्ते (for पुत्रेण) T4 राज्ञ (for नृप) K1 4 चालितो G2 कीलित (for चा°) —(L. 529) K3 -सदृशा लोका; G5 °शो नृपमण्डले (for ᵇ) —(L. 529) K3 -सदृशा लोका; G5 °शो नृपमण्डले (for °शाल्लोकान्) D3 स्वयशोपार्जितश्रिय, B °पार्थिव-लोके (for °शाल्लोकान्) D4 लोकेऽस्मिँल्लभते मर्त्यो (for श्रिय (for ᵇ) —(L. 530) D4 लोकेऽस्मिँल्लभते मर्त्यो (for °) K1 3 4 D1 3 G4 -समुद्भव (for °वम्) T3 G1 महाकुल (G1 °ह्लोक)समुद्भव (for ᵇ) —(L. 531) K3 नरस्य (for नृपस्य) Ñ2 V3 D3 G5 यो मोहाद् (by transp) K1 (marg as above) चरेत् (for वदेत्) T2 3 G1 4 यो मोहादनृत वदेत् (for ᵇ) —(L. 532) N3 स न (by transp) D5 (marg) 3 4 निर्दग्धो (for °हेद्) —(L. 533) G2 नृपेन्द्राणाम् (for नरे°) K2 4 B1 3 D5 D1 3 G2 मे (for ते) V3 T2 3 G1 विदित, D6 वदत (for विदितं) K1 सर्वापि विदितं हि तत्, V1 2 B2 Ds2 T3 G4 इति मे विदित प्रभो (for ᵇ) —(L. 534) K4 Dn T3 लोके (for लोक-) T3 (second time) G4 धर्मं (for गीतं) —After line 534, K4 reads lines 538 450 Before line 535 T2 3 (both times) G ins कृष्ण —(L. 537) T1 तदा (for तव) —(L. 538) D1 न विज्ञात; D5 G1 3 ह्यविज्ञातम् B2 (for °ज्ञात) —(L. 539) Ñ2 -तेजसाम् (for -वर्च) B2 अनलार्केन्द्रवर्चसाम्, T3 G4 °र्कमुवर्चसाम् (for °) —(L. 541) D2 T2 G1 3 नरा(D3 तथा)श्वनागानां (for °) K2-4 Ñ2 V3 B1 2 D1 तथा, D3 तव, D5 यथा; G4 त्वयि (for त्विह) G2 विमलं चातुलं विह (for ᵇ) —D5 om. lines 542 544 —(L. 542) B2 राजा (for राजंस्) —T2 3 G1 4 5 om (hapl) lines 542ᵇ–544ª —(L. 543) B1 विवादो (for विषादो) V1 2 D5 नो (for न) K3 3 V3 D4 5 G2 तत्र (for अत्र) D3 विषादो नाभवत्तत्र (for °) B2 3 -बलागमात्, D3 -समागमे (for -बला°) —(L. 544) V1 2 B2 3 D3 ज्ञायसे (for °ते) D5 निश्च-

कथ न ज्ञायते राजन्निति मे बुद्धिसशयः ॥
ममागमनमेवेह प्रायेण न हित तव ।
अतो न कृतमातिथ्यमपात्राय नराधिप ॥
पात्रेभ्यो दीयता कन्या मामपास्य महाभुज ।
ममागमनदोषेण कथ कन्या न दास्यसि ॥
कन्याविघ्न प्रकुर्वाणो नरके परिपच्यते ।
इति मन्वादिभिर्गीत धर्मविद्भिर्नरोत्तमैः ॥
अतोऽर्थं न प्रविष्टोऽह रङ्गमध्ये विशा पते ।
विदित्वा नकृतातिथ्य नरदेव तवालयम् ॥
ह्रियाभिभूतो राजेन्द्र प्रार्थितोऽह नराधिप ।
विदर्भनगरे राजन्वलनिश्रामहेतुना ॥
आवाभ्या कृतमातिथ्य कैशिक सुप्रियातिथि ।
उषितौ च यथा स्वर्गे पुरा गरुडकेशवौ ॥

वैशपायन उवाच ।

एवमेव ब्रुवाण न कृष्ण वाग्वज्रचोदितम् ।
श्लक्ष्णवाचाम्बुना सिच्य शमिताग्निमिवाध्वरे ॥

भीष्मक उवाच ।

प्रसीद देवलोकेश मर्त्यलोकेश पाहि माम् ।
अज्ञानतमसाविष्ट ज्ञानचक्षुःप्रदो भव ॥
मानुष्ये मासचक्षुष्ट्वादसम्यग्विदिना वयम् ।
न प्रसिध्यन्ति कार्याणि कुर्वतामविचारणात् ॥
भवन्त शरण प्राप्य देवानामपि दैवतम् ।

(for सशय) —(L 545) K1 (*sup lin* as above) 2 3 V2 D1 समागमनम् (for म°) T2 एव हि (for एवेह) K4 विदित D1 विहित (for न हित) V3 न प्रायेण हित तव (for ^{b}) —(L 546) K1 (marg as above) 3-4 D1 2 (marg as above) अतो मया कृतातिथ्यम् (for ^{a}) D3 अपात्रस्य (for °त्राय) K V2 B2 Dn D1-4 T2-4 G1 3 4 5 नरेश्वर (for नराधिप) —(L 547) K3 पात्राय (for पात्रेभ्यो) D4 दीयते (for °ता) K2 नापात्राय (for मामपास्य) Ñ2 3 V1 B D5 D6 नराधिप, Bomb Poona eds G(ed) नरेश्वर (for महाभुज) —(L 548) D4 प्र (for न) K1-3 Dn D1 4 T4 दास्यसे, B3 D2 3 दास्यति (for °सि) —(L 549) G2 तस्य (for कन्या) —(L 550) K1 3 4 Ñ2 3 V B1 3 D5 D1-3 6 T2 3 G1 4 5 धर्मविद्भैर् (K3 °परैर् D1 °विद्रा) (for मन्वादिभिर्) K2 धर्मवद्भिरिद गीत, T4 धर्मविद्भिरिति प्रोक्त (for ^{a}) K1 3 4 Ñ3 3 V2 2 D5 D1 3 5 G5 मन्वादिभिर्, K2 य मन्वादि (for धर्मविद्भिर्) V1 मन्वादिभिरनुत्तमै, T2-4 G1 मन्वादिसुर(T4 °नृप)म°, G4 मन्वादिभि सुरो° (for ^{b}) —(L 551) D5 1 अतोऽह (for °र्थं) K3 T3 प्रतिष्ठो, B1 निविष्टो (for प्र°) K4 एतदर्थं न विष्टोऽह, T4 अत्राह न प्रतिष्ठोऽह (for ^{a}) Ñ3 रङ्गान्तर T4 रङ्गमध्य (for °ध्ये) —(L 552) D3 नकृतातिथ्यो (for °थ्य) K4 om (hapl) lines 552^{b}-555^{a} Ñ3 V2 न गतोऽह (for नरदेव) K2 त्वयाखिलम् V2 D1 2 (*sup lin* as above) कृतालयम् (for तवा°) T4 नागतोऽह तदालयम् (for ^{b}) —(L 553) K1 Ñ3 V1 Dn T2 4 G1 पार्थिवोऽह (T3 3 °वो मे), G4 5 प्रार्थितो मे (for °तोऽह) K3 2 D1 2 पार्थिवोऽह नरा धिप, Ñ1 V2 D5 D3 प्रार्थितो मे (D3 °तोऽद्य) नराधिप (for ^{b}) —(L 555) D1 पूनाभ्या (for आवाभ्या) —(L 556) K1 3 4 सर्वे (for स्वर्गे) —(L 557) B1 3 D5 D6 एनमाब्रुवमाण त D3 एवमेव ब्रुवाणस्तु (for ^{a}) K3 -नोदितम् Ñ2 3 (marg) V B2 D5 चोदकम्, D4 G3 नोदितम् (for -चो) K1 2 कृष्णवाग्वज्रयो K2 नो)दित, D2 2 कृष्णो वाग्वज्रचोदितम्(D2 [marg] °पावक, D3 °चोदित), T2 3 G1 4 वाग्वज्रेण प्रचोदितम् (for ^{b}) —(L 558) Ñ2 D6 श्लक्ष्ण, T4 कृष्ण (for श्लक्ष्ण) K3 -वाग्वारिणा, Ñ3 V1 2 B D5 T3 वागम्बुना (for वाचा°) V2 T2 G5 श्लक्ष्णां वागम्बुना सिच्य (for ^{a}) Ñ2 D5 D6 [श]मिर् (for [अ]ग्निम्) V T2 G5 [अ]ध्वरम् (for °रे) K Dn D1-3 शमितो(D2 3 समिद्धो)ऽग्निरिव ज्वलन् B T3 G4 शमितोऽग्निमिवाध्वरम् (B1 °रिवाध्वर)(for ^{b}) — After line 558, K4 ins

17** उवाच वदता श्रेष्ठ केशव कसमूदनम् ।

—(L 559) K1 2 Ñ2 V2 — K1 भीष्म (for भीष्मक) B1 G4 देवेश (for -लोकेश) B3 G5 मर्त्यलोके च, D1 देवदे वेश, D6 मर्त्यलोकेषु, T4 मर्त्ये लोकेन (for मर्त्यलोकेश) K1 2 3 D2 T2 3 G1 2 4 पा(K1 3 त्रा)हि मा गरुडध्वज, K4 पाहि मा पुरुषोत्तम, T3 3 G1 4 पाहि मा मधुसूदन, G2 पाहि मा लोकशासन (for Bomb Poona eds G(ed) पाहि मा लोकशासन (for ^{b}) —(L 560) K1 2 दस (for [आ]विष्ट) —(L 561) Ñ6 मानुषो, T2 मनुष्य G1 मनुष्यो (for मानुष्ये). D5 चक्षुष्मन् G2 °ष्मान् (for °ष्ट्वाद्) D2 मानुषणाक्षि चक्षुष्मान् (for ^{a}) Ñ2 3 V1 3 B D5 D1 2 6 न सम्यग् (for असम्°) D3 वेदिनो (for विदिना) G5 यथा (for वयम्) K2 अचक्षुर्गर्हिता वयम् D4 3 G2 न म(D4 अस)म्यग्विदितो मया, T3 3 G1 4 सम्यगभ्यवासिना वयम् (for ^{b}) —(L 562) B2 T4 कर्माणि (for कार्याणि) K1 3 4 Ñ2 3 V2 6 Dn D5 D2 (before corr) T2-4 G1 4 5 क्रियताम् (for कुर्व°) D1 क्रियता मद्विचारणाद् (for ^{b}) — B2 om lines 563^{b}-563 566 —(L 563) T2 G5 om (hapl) lines 563^{b}-

सम्यग्भवतु मे दृष्टिः सपत्स्यन्तु च मे क्रियाः ॥
अनिष्पन्नामपि क्रियां नयोपेतां विचक्षणाः ।
फलदां हि प्रकुर्वन्ति महासेनापतिर्यथा ॥
भवन्तं शरणं प्राप्य नातिबाधति मे भयम् ।
यन्मया चिन्तितं कार्यं तद्भवाञ्श्रोतुमर्हति ॥
न दातुमिच्छे कन्यां वै पार्थिवेभ्यः स्वयंवरे ।
प्रसादं कुरु देवेश न कोपं कर्तुमर्हसि ॥

कृष्ण उवाच ।

वचनेन विमुक्तेन त्वया राजन्महामते ।
एकन्या दास्यसे नेति कोऽत्र नेता तवानघ ।
मा देहीति न चाख्येयं ददस्वेति न मे वचः ।
रुक्मिण्या दिव्यमूर्तित्वात्सबन्धे कारणं क्षमम् ॥
मेरुकूटे पुरा देवैः कृतमंशावतारणम् ।
तदा निसृष्टा सा पूर्वं गच्छ त्वं पतिना सह ॥
मानुष्ये कुण्डिननगरे भीष्मकस्याङ्गनोदरे ।
जायेत्व विपुलश्रोणि प्रत्यवेक्षस्व केशवम् ॥
तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि राजन्न कृतकं वच. ।
श्रुत्वा स्वयं विनिश्चित्य यदुक्तं तत्करिष्यसि ॥
रुक्मिणी नाम ते कन्या न सा प्रकृतिमानुषी ।
श्रीरेषा ब्रह्मवाक्येन जाता केनापि हेतुना ॥

567* D1 देवता (for दैवतम्) —(L 564) D3 G3 दृष्टिर्मे (by transp) K2 3 D1 सम्यक्सन्तु, D4 T2 G1 4 सपत्स्यन्ते, D5 सपद्यन्तु, D6 प्रपत्स्यन्तु (for संप°) V1 सत्क्रिया (for मे क्रिया) K3 4 सम्यक्सिध्यन्तु मे क्रिया (for b) — T1 om line 565 —(L. 565) K1 (sup lin as above) 2 3 भयोपेतां (for नयो°) K4 भयोपेता विचारणा (for b) —(L. 566) K3 Dn सफलां हि; Ñ3 (marg as above) V2 फलदा वि , G1 °दां वै G3 °तां वै (for °दा हि) —(L. 567) V1 2 [अ]भि , D1 [अ]व (for [अ]ति) D1-6 G3 नाभिधावति मे भ(D6 °ल)यम् (for b) —(L 568) V2 चेष्टितं, T4 विहित (for चिन्तित) Ñ3 (marg) भगवन् (for तद्भवान्) K2 इच्छसि, D5 T1 अर्हसि (for °ति) Ñ2 V1 D5 भगवञ्छ्रोतुमर्हसि; V2 भगवाञ्श्रोतुमिच्छति (for b) — D2 om (hapl) lines 569 570 —(L. 569) K2 कन्यां मे, Ñ2 V B D1 6 T2 3 G1 4 कन्याया , G5 हीनाय (for कन्यां वै) K1 D5 D1 2 3 न दातुमिच्छेन्कन्या मे (K1 °स्कन्या मे, D5 D1 3 °स्कन्याया), K4 न कर्तुमिच्छे कन्या मे (for a) K1 4 Ñ2 V B D3 D1 3 4 T2-4 G1 4 5 स्वयवरम् (for °रे) — After line 570, D4 ins

18** पूर्वमेव हि गोविन्द कथित नारदेन यत् ।
एषा तवानुजा बाला श्रीरेषा ह्यवतारिणी ॥
कृष्णार्थं जन्मसासाद्य पुनर्नीता तु सा स्वयम् ॥
पुरा वै जानकीरेषा रामेणार्थेऽवतारिता ।
अधुना रुक्मिणी नाम पुनर्जाता महीतले ॥
पुत्रवात्सल्यहीनासौ कृपणो हतवानिति ।
क्षन्तुमर्हसि देवेश रणेऽहतपराक्रम ॥
भवितव्य भवत्येव वेदवाक्य जनार्दन ।
नारदेन यथोक्त वै वितथं न वदेद्द्विज ॥

—(L. 571) D3 5 — T2-4 G1 4 5 भगवान् (for कृष्ण) —(L. 573) K3 यद्य दास्यामि मे महीपते (for महामते) —(L. 573) कन्यां (for a) V2 भविष्यति (for तवानघ) V1 मां (for मा) K1 न चाख्यातं, K2 तथाख्याते, K3 वचोऽख्येय, T2 न चादेय (for न चाख्येयं) K1, 3 4 D2 (sup lin), 4 न मे तव, K3 च वा पुन , Ñ2 न मे भयम्, V2 न मे मति , Dn ममेति च, D1 च ते तव, D2 तवानघ, D3 तथैव न, D4 T2 3 G1 4 च नैव च (for न मे वच) —(L. 574) Ñ3 (marg) मान्यत्वात्; B2 मूर्तित्वं, D1 -रूपत्वात्, D5 -सबन्धे (for मूर्तित्वात्) V2 रुक्मिण्या देवमूर्तित्व, G1 °णी दिव्यमूर्तिर्त्व (for a) B1 नान्यथा (for सबन्धे) K3-4 Ñ2 Dn क्षमा, V2 B1 3 D5 D6 मम (for क्षमम्) Ñ2 V4 सबन्धकरणे क्षमा; Ñ3 (marg) मान्यत्वात्कारण क्षमम्, V1 D3 नान्यथाकारण क्षमम्, D2 भवत कारणं मम, T3 3 G1 2 3 सबन्धकरणक्षमात्, T4 नान्यथा कारण क्षम (for b) —(L. 575) G3 -कोष्ठ्या (for -कूटे) Ñ2 3 (marg as above) V2 B1 3 D5 D6 कृत्वा स्वांशावतारणम्, D1 त्वया चांशा° (for b) —(L 576) V2 3 B2 D1 (sec m) G2 विसृष्टा (for नि°) D51 पूर्वं धीर (for सा पूर्वं) K3 यदा तदा निसृष्टा सा, B1 3 D52 D6 तदा विसृष्टा पूर्वं धीर, D2 तदा दिष्टा रमा पूर्वं, D4 यदा विसृष्टा सा पूर्वं (for a) Ñ2 B1 3 D5 D6 [इ]ति (for त्वं) —(L. 577) V2 मानुषे (for °ष्ये) T2 3 G1, 4 कुण्डिनपुरे (for °गरे) K3 भीष्मकन्यागता भव (for b) —(L. 578) K1 4 D1 2 4 G3 जायस्व , K6 Dn जायेथा (for °स्व) K3 विपुलश्रोणिजघना (for a) Ñ2 3 (marg) V2 3 माधवम् (for केश°) K Ñ2 D5 T2 3 G1 4 5 प्रत्यवेक्ष्य च वामनम् (T2 3 G1 4 वा स्वयम्) V1 °क्ष्य सुमाधवम्, B2 °क्ष्य सुरासुरम् D51 °क्ष्यश्च वासव , D2 °क्ष्यस्तु माधवम् (for b) —(L. 579) T2 G1 प्रवेक्ष्याम (for प्रवक्ष्यामि) G2 न मे त्र (for राजन्न) —(L. 580) D4 T4 त्वया (for स्वय) B2 G4 उक्तं (for युक्तं) K1 करिष्यथ (for °ष्यसि) —(L. 581) Ñ2 3 V B D51 D1, 4 6 T2-4 G1 3 4 5 प्राकृत (for प्रकृति) K3 मानवी (for मानुषी) —(L 582) G2 श्रीदेवी (for श्रीरेषा) K2 3 4 कस्य; K3 कन्या (for केन) —(L.

न च सा मनुजेन्द्राणां स्वयंवरविधिक्षमा ।
एका त्वेकाय दातव्या इति धर्मो व्यवस्थितः ॥
न च तां शक्यसे राजंल्लक्ष्मीं दातुं स्वयंवरे ।
सदृशं वरमालोक्य दातुमर्हसि धर्मतः ॥
अतोऽर्थं वैनतेयोऽयं विघ्नकारणहेतुना ।
आगतः कुण्डिनगरे देवराजेन चोदितः ॥
अहं चैवागतो राज्ञां द्रष्टुकामो महोत्सवम् ।
तां च कन्यां वरारोहां पद्मेन रहितां श्रियम् ॥
क्षन्तव्यमिति यत्प्रोक्तं त्वया राजन्ममेप्सया ।
युक्तपूर्वमहं मन्ये कलुषाय न पार्थिव ॥
पूर्वमेव मया क्षान्तं येनास्मि विषये तव ॥
आगतः सौम्यरूपेण येनैव क्षान्तवान्प्रभो ॥
क्षान्तेषु गुणबाहुल्यं दोषापहरणं क्षमा ।
कथमस्मद्विधे राजन्कलुषो वसते हृदि ॥
कुब्जे सत्त्वसपन्ने धर्मज्ञे सत्यवादिनि ।
भवादृशे कथं राजन्कलुषो हृदि वर्तते ॥
क्षान्तोऽहमिति मन्तव्यं येन सेनासहागतः ।
न चाहं सेनया सार्धं यास्यामि रिपुवाहिनीम् ॥
अक्षान्तश्चारिसेनायां यास्यामि द्विजवाहनः ।
स्थितः सज्ञकर्मकाशान्यायुधानि करे वहन् ॥
मान्योऽस्माकं भवान्राजन्वयसा च पितुः समः ।
पालयस्व पुरीं सम्यक्पुत्रेषु पितृवद्वस ॥

584) V1 पति (for इति). K2 V2 B2 G1 इति धर्मव्यव स्थिति — (L 585) K3 V1 शक्ष्यसे, D1 सक्षसे, T2 3 G1 4 5 शक्ष्यसे (for शक्यसे) K4 न चेमा शक्ष्यसे राजर्द्धं (for °) [illegible] (L 586) T1 स [illegible] (L 587) [illegible] — (L 588) K3 D4 नोदित (for चो°) — (L 589) T1 स्वयंवरम् (for महोत्सवम्) — (L 590) Ñ3 V1 सहिता (for र°). K3 पद्मस्य हर्तीं श्रियम् (for °) — (L 591) D1 3 (marg as above) कर्तव्यम् (for क्षन्त°) K1 3 समागत, Ñ2 3 V B D5 D3 T3 3 G2 3 4 5 समेप्सव, D1-3 °प्सया, D3 यथे प्सा° (for ममेप्सया) — D4 om lines 592-593 — (L 592) V1 B1 Dn D4 5 युक्ति- (for युक्त-) K1 2 कलुषा यस्य पार्थिवा, K4 कलुषयन्तु पार्थिवा, V2 3 D2 (marg) 3 G1 3 °वापनपार्थिना, D3 °यहिष पार्थिवा, T3 °दाशिनपार्थिना, T3 G1 कल्मषापनयार्थिना (for °) — (L 593) K1 3 D2 (sup lin. as above) G3 [क्षा]न्त्यार्त (for क्षान्त) K3 4 Dn1 D1-3 [अ]स्मिन् (for [अ]स्मि) T3 मया (for तव) — (L 594) D1, 3 G2 तद्दृ (for तेनैव) K1-3 B2 G3 विभो (for प्रभो) T2 3 G1 4 तेन वै क्षान्तवानिभो, T4 क्षान्ते हि हरिपुंगव (for °). — (L 595) D3 क्षान्ते तु नृप बहुधा (for °) D1, 3 -हरणे (for °ण) K1, 4 दोषा प्रहरण क्षमा (for °). — (L 596) D1 कथय (for कथम्) K1 3 D2 अस्मद्विधो (for °धे) K3 कथमस्मद्विधाना हि (for °). G2 कालुष्यं (for कलुषो) D3 त्वयि (for हृदि) K1 3 कलुषो भुवि वर्तते; D1 °पा च न ते हृदि (for °) — K1, 3 om lines 597-598 — (L 598) Ñ2 मत्सादृशे; Ñ3 V1 2 B1 3 D3 D5 T3 G1 4 5 मादृशे च (for भवादृशे) D2 कलुषं, G1 कालुष्यं (for कलुषो) K2, 4 D1 3 T2 भुवि (for हृदि). Ñ1 V1, 3 B1 3 D3 D4 कलुषो यस्य (D4 °तं) मे हृदि, D2 (marg) वयसा च पिता यथा, D3 वसते कलुषो हृदि (for °). — After line 598, D2 (marg) ins

19** पालयस्व पुरीं सम्यक्कलुषो यदि वर्तते ।

— (L 599) K Ñ3 (marg) V1 3 Dn D5 D2 3 T2 G1 °स्यम् (for °ऽहम्) Ñ2 क्षान्तोऽस्मीति क्षन्तव्यं (for °). T1 मम (for येन) V3 -समागत, B1 -सहागतम्, T2 समागतम्, T3 सभागतम् (for -सहागत°) K G1 3 मम (K1 [sup lin.] येन) सेनासहागतम्, Cal ed यास्येनया सहागतम् (for °). — (L 600) K1 3 सह, Ñ3 V1 3 B1 3 D5 न तु (for न च). D3 यास्यामि युधि कर्हिचित् (for °) — (L 601) D1 [अ]स्मि (for [अ]रि) K3 4 Ñ3 V1 B Dn D5 D1 4 5 T2 3 G1, 4, 5 वाहने, V2 °नम् (for °न°) K3 3 यास्यामि रिपुवाहिनीम् (for °) — (L 602) K3 Ñ2 V3 Dn T1 G1 सोमार्क; K4 D2 शान्यर्क, D4 श्मार्क, G3 तान्यर्क (for सज्ञर्क). K2 सितानि चार्कमकाशानि, D3 स्थित सनद्ध आकाशे (for °). K1 करे सम, K3 करे मत, K4 करे धृत; Ñ3 3 V B1 3 D2 4 T4 करोर्पित, B1 D3 G1 3 करोद्य; Dn D4 करैर्वहन्, करोर्भृत, D5 करैर्दधन्, T3 3 G1 करोद्यम् (for करे वहन्). D1 स्वायुधानि करेर्वहन् (for °) — (L 603) Ñ2 V3 B1, 3 D3 D2-4 T2-4 G1 4 5 च हरे, Ñ3 V1 3 Dn स्व च, D1 3 त्वया (for भवान्) K1 3 मान्योऽस्माकं त्वया राजन् (K3 °मसि वै), G3 मान्योऽस्माकं च राजेन्द्र (for °) — After 603°, T4 wrongly reads कलुषा हृदि वर्तते T3 मनसा (for वयसा) K1-3 Ñ2 V2 Dn D1 4 G2 4 पिता मम, Ñ3 V1 B D3 पिता इव (for पितुः समः). D1 वदता चापि तात्वा (for °) — (L 604) K3 पालयस्व (for °यस्व) T1 G1 पुरं (for पुरीं) Dn T4 त्वनेषु (for पु°) D1 3 वसन्तु D3 हि स (for वस) K1, 3 V1 1 T1 G1, 4 सम्यक् पितृवद्धि K1 3 °हि स); T1 (also) पुत्रेषु पितृवच्च म; G1 सम्यक् पितृवत्स्थ (for °) — (L 605) D2 कुर्वे (for °षो) T1

कल्पो नाम राजेन्द्र वसेत्कापुरुपेपु वै ।
शूरेपु शुद्धभावेपु कलुपो वसते कथम् ॥
जानीध्वमेपा मे वृत्तिः पुत्रेपु पितृवद्धि सः ।
आवयोरपि राजानौ निर्भेनगराधिपौ ॥
आतिथ्यकरणेऽस्माकं स्वं राज्यं ददतुः शुभौ ।
तेन दानफलेनाभ्यां दश पूर्वे दिवं गता ॥
भविष्याश्चैव राजेन्द्र पुत्रपौत्रा दशावरा ।
तेऽपि तत्रैव यास्यन्ति देवलोकं नराधिपाः ॥
अनयोः सुचिरं कालं भुक्त्वा राज्यमकण्टकम् ।
यदाभिलापो मोक्षस्य सुखं यास्यन्ति निर्वृतिम् ॥
नरेन्द्राश्च महाभागा येऽभिषेचितुमागताः ।
कालेन तेऽपि यास्यन्ति देवलोकं त्रिविष्टपम् ॥
स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि वैनतेयसहायवान् ।
नगरीं मथुरां रम्यां भोजराजेन पालिताम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा तु राजानं भीष्मकं यदुपुंगवः ।
राज्ञा चैव उपामन्त्र्य वैदर्भाभ्या विशेषतः ।
सभा निष्क्रम्य देवेशो जगाम रथमन्तिकम् ॥
ततः स दृष्ट्वा राजर्षिर्भीष्मकः किल केशवम् ।
ते तु सर्वे महीपाला विपण्णवदनाभवन् ॥
आद्यं स्वायंभुवं रूपं सुरासुरनमस्कृतम् ।
सहस्रपात्सहस्राक्षं सहस्रभुजविग्रहम् ॥
सहस्रशिरसं देवं सहस्रमुकुटोज्ज्वलम् ।
दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ॥
दिव्याभरणसंयुक्तं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ।
कृष्णं रक्तारविन्दाक्षं चन्द्रसूर्याग्निलोचनम् ॥

G1 ३ ५ च पुरुपेपु (for कापु°) —(L 606) K2 कूटेपु; Ñ2 V1 वीरेपु, D5 ४ न° (for शू°) D3 कलुप (for °पो) Ñ2 —(L 607) D1 विपये; V2 वसतं कलुप कथम् (for ⁵) D5 एपां मे (for एपा मे) K4 वृत्तिः सा (for मे वृत्ति) (T3 ३ G1 ४ ५ जानीध्व मां सता वृत्तम् (T3 ३ V2 B D8 D5 6 T3 ३ G1 ४ ५ जानीध्वमेपा मे G1 ४ ५ °द्धम्), D3 मत्राज्ञानातु मे वृत्तिं, T4 जानीध्वमेषा मे वृत्तिम् (for °) K3 Ñ2 V1 D5 6 T2 ३ G3 वश ; Ñ2 D5 वृत्तिम् (for °) K3 Ñ2 V1 D5 6 T2 ३ G5 वश ; Ñ2 D3 वस, V2 वशी, B1 Dn वसन्, B2 ३ वशम्, D3 भव, T4 हि न, G3 स्वयम्, Dn Bom Poona eds वयम् (for हि स°) V3 क्षत्रेपु पितृवद्वस (for ⁵) — D5 reads line 608 twice —(L 608) K1 २ D1 ३ (marg as above) T4 अनयोर्, K4 इद मे, V3 युवयोर् (for आ°) K3 Dn G2 इमा(G2 श्रुता)वपि च राजानौ (for °) —(L 609) D3 राजन् (for ऽस्माकं) D3 G2 स्वराज्यं (for स्वं राज्यं) K1 ३ Ñ2 ३ V1 ३ B1 D8 D1 २ ४ 6 T2 ३ G1 ३ स्वराज्यं दत्त वानुभौ, K3 ४ B2 ३ T4 स्वराज्य ददतुर्नृपौ (K3 ४ °तु परम्), V1 सुराज्य दत्तवानुभौ, G4 स्वराज्यं ददतावुभौ (for ⁶) — T4 om lines 610-615 —(L 610) G4 ४ दास्य (for दान) K1 Ñ2 ३ V B Dn D5 D1-४ 6 T2-४ G1 ३-५ [अ]स्य, K3 [अ]पि (for [आ]भ्यां —(L 611) T2 ३ G1 राजान (for राजेन्द्र) K4 Ñ3 D2 G2 दशापरा (G1 °रे); G4 °वरे (for °वरा) V1 पुत्रपौत्रदशापरा (for ⁵) —(L 612) K4 D1 दिव, D3 दिव्यं (for देव) B D5 6 T3 G1 ४ ५ -लोके (for लोकं) G1 देवलोके नरा धिप (for ⁶) —(L 613) K3 असावपि; D2 अनयोस्तु, D4 आवयो सु (for अनयो सु) K4 भुक्त्वा, V2 राज्य (for काल) K4 राज्यं चैवम् (for भुक्त्वा राज्यम्) —(L 614) B3 D2 D6 G3 यथाभिलापं मोक्षस्य (for °) B1 स्वय (for सुख) K3 ४ Dn यास्येत (K3 °स्यन्ति) निर्वृतिं सुखम् (for ⁵) —(L 615) Ñ2 ३ D2-४ T3 G1 ४ ५ अभि- (for येऽभि) —(L 616) K3 कालेऽपि (for कालेन) Ñ2 कालेऽपि ते न यास्यन्ति (for °) V2 D2 सनातनम् (for त्रिविष्टपम्) V3 देवलोके त्रिपिष्टपम् (for ⁵) —(L 617) K4 तेऽस्तु, D1 [अ]स्तु वो (by transp) B2 G4 गरुडेन (for वैनतेय) — T3 G4 om the ref —(L 619) Bomb Poona eds G(ed) नन्दन (for पुंगव) —(L 620) K1 Ñ1 V2 ३ B2 ३ D8 T4 राज्ञो चैवम्, K3 ३ Ñ3 V1 B1 Dn2 D5 D1-३ ३ T3 ३ G1 २ ४ ५ राज्ञश्चैवम्, Dn1 D4 राज्ञा चैव (for राज्ञा चैव) K1 B3 वैदर्भ्यो च, K3 °भीं च, K3 ४ V3 D2 °भीं च; Ñ2 D1 °भौश्च, V2 B1 D3 विदर्भाभ्यां; D1 वैदर्भीश्च। D3 विदर्भौश्च; D4 विदर्भौ च (for विदर्भाभ्या) —(L 621) K1 ३ ततो; Ñ3 V1 B1 Dn D5 D1 T3 G1 २ ४ ५ Cn सभान् (for सभां) V2 सभात्रिर्गम्य देवेशो (for °) K1 G4 अन्तिकात् (for °कम्) G2 जगाम च रथान्तिकम् (for ⁵) —(L 622) Dn प्रहृष्टो, T2 ३ G1 स हृष्टो, T4 G3 सहृष्टो (for स दृष्ट्वा) —(L 623) V2 B2 D1 G4 तत स हृष्टो राजर्पे (for °) Ñ2 V2 -मनसो ३ ४ ५ T3 ३ G1 २ ४ ५ सर्वे तु (by transp) (for वदना) —(L 625) G4 सहस्रपादं (hypermetric) B1 सहस्र- (for °पात्) Ñ2 V1 विक्रमम् (for विग्रहम्) —(L 627) K1 Ñ2 माल्याम्बर- भुजमव्ययम् (for ⁵) (for माल्या°) D4 माल्यानु ; G4 स्रगनु (for -गन्धानु) — After line 628 Dn1 ins

20** कौस्तुभाभरणग्रीवं वनमालाविभूषितम् ।

दृष्ट्वा स राजराजेन्द्रः प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ।
वाङ्मनःकायसंयुक्तः स्तोतुमारब्धवांस्तदा ॥

भीष्मक उवाच ।

देवदेव नमस्तुभ्यमनादिनिधनाय ते ।
शाश्वतायादिदेवाय नारायण परायण ॥
स्वयंभुवाय विश्वाय स्थाणवे वेधसाय च ।
पद्मनाभाय जटिने दण्डिने पिङ्गलाय च ॥
हंसप्रभाय हंसाय चक्ररूपाय वै नमः ।
वैकुण्ठाय नमस्तस्मै अजाय परमात्मने ॥
सदसद्भावयुक्ताय पुराणपुरुषाय च ।
पुरुषोत्तमाय युक्ताय निर्गुणाय नमोऽस्तु ते ॥
वरदो भव मे नित्यं त्वद्भक्ताय सुरोत्तम ।
लोकनाथोऽसि नाथस्त्वं विष्णुस्त्वं विदितात्मनाम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं स्तुत्वा महादेवं नृपाणामग्रतो नृपः ।
महार्हमणिमुक्ताभिर्नवैर्वैदूर्यहासिनम् ॥
शातकुम्भस्य निचयं कृष्णाय प्रददौ नृपः ।
पुनश्चक्रे नमस्कारं वैनतेये महाबले ॥

भीष्मक उवाच ।

नमस्तस्मै खगेन्द्राय मनोमारुतरंहसे ।
कामरूपाय दिव्याय काश्यपाय च वै नमः ॥

वैशंपायन उवाच ।

इति संक्षेपतः स्तुत्वा सत्कृत्य वरभूषणैः ।
ततो विसर्जयामास कृष्णं कमललोचनम् ।
अनुजग्मुर्नृपाश्चैव प्रस्थितं वासवानुजम् ॥
प्रतिगृह्य च सत्कारं नृपानामन्त्र्य वीर्यवान् ।
जगाम मथुरां कृष्णो द्योतयानो दिशो दश ।
वैनतेयं पुरस्कृत्य सौम्यरूपं खगोत्तमम् ॥
महता रथवृन्देन परिवार्य समन्ततः ।
भेरीपटहनादेन शङ्खदुंदुभिनिस्वनैः ॥
बृंहितेन च नागानां हयानां हेषितेन च ।
सिंहनादेन शूराणां रथनेमिस्वनेन च ॥
तुमुलः सुमहानासीन्महामेघरवोपमः ।

— (L. 629) D1 कृष्ण कृष्णारविन्दाक्ष (for °). G2 चन्द्रसूर्यविलोचनम् (for ᵇ) — (L. 630) K3 Ñ2 3 V B Dn D5 D1 5.6 T4 G4 5 दृष्ट्वा स राजा रा(V1 °जरा)जेन्द्र; D2 तं दृष्ट्वा स च राजेन्द्र, T2 3 G1 दृष्ट्वा स राजा राजानं; G3 दृष्ट्वा सुराजराजेन्द्र (for °) — (L. 631) K2 Ñ3 D1 3 D5 D3 T1-4 G1 2.4 5 संयुक्तं (for °क्तः). — K1 D2 भीष्म; T1 om. (for भीष्मक) — (L. 632) D2 तस्मै; T4 तेऽस्तु (for तुभ्यम्). D5 ते (for वै) — (L. 633) G1 च (for [शा]दि-). — (L. 634) K1 D2 स्वयम्भवाय; K4 D3 4 °भुवेऽप; V3 स्वायंभुवाय; Dn स्वयंभुवे च (for °भुवाय). Ñ2 देवाय, T2 3 G3 4 5 विभाय (for विश्वाय). V1 स्वायंभुवाय देवाय (for °). D5 T2 3 G1 4 5 वेधसेऽपि (for °साय). K2 4 Ñ3 V1 D2 4 स्थाणवे वेधसे नम (for ᵇ). — V3 om. (hapl.) line 635. — (L. 635) K1.3 Ñ3 V3 B1 जटिले; D1 3 T3 G1 देवाय (for जटिने). D1.5 G1 जटिने (D5 °ले) (for दण्डिने). G(ed) जटिलाय (for पिङ्ग°). — (L. 636) D5 सहस्राभाय हंसाय (for °). Ñ1.2 V3 बहु (for चक्र). V1 बहुरूपाय ते नम (for ᵇ). — K3 repeats line 637 after line 640. — (L. 637) Ñ3 V1 D1 G3 पुरुषम् (for तस्मै). — (L. 638) D4 T2 3 G1.4 पुरुषाय (for -पु°). D2 om. (hapl.) lines 638ᵇ-639ᵃ. D2 T1 पुराणपुरुषोत्तम (for ᵇ). — T3.4 om. line 639. — (L. 639) V1 D2 4 पुरुषाय (for पु°). G1 नम (for ऽस्तु ते) G2 दारुरूपाय ते नम (for ᵈ). — (L. 640) Ñ2 V3 स्व(V3 त)त्प्रणोऽर्द्ध (for °नाथ). — (L. 641) D2 भगवान् (for नाथस्त्वं). B3 D2 D3 लोकनाथ सनातन (for °) D5 माधव (for विष्णुस्). K4 विदितात्मन; B3 D4 D1 6 °त्मक; B1 °त्मकै. (for °त्मनाम्) — T2 G1 om. the ref. D2 om. lines 643 644, K1 reads them on marg. — (L. 643) V1 5 B1 -मुक्ताभिर्, B3 मुक्तानि; D1 -मुक्तानि; G1 -सुवर्ण च (for -मुक्ताभिर्). K2 4 D4 5 भासितम्, G2 -भाजनम् (for हासि°) — (L. 644) K3 गूर (for शुर). — (L. 645) V2 D5 वैनतेयं महाबलम् (for ᵈ). — K2 D2 भीष्म, G4 om. (for भीष्मक) — (L. 646) K Ñ1 V2 3 B1.3 D5 D1 3 4 T2-4 G1 3 4 मनो (for मनो) — G2.4 om. the ref. — (L. 648) T4 कृष्णा (for स्तुत्वा) T2 G1 इति सत्कृत्य भूषणैः (for ᵇ) — (L. 649) B1 2 D4 D4 कृष्णं लोकनमस्कृतम् (for ᵇ) — (L. 650) G1 [प्र]ये (for [प्र]स्थितं). K2 कृष्णं ते; D4 कृष्णं वै; D1 प्रस्थितं (for प्रस्थितं). — (L. 651) K4 नमस्कारं (for च सत्कारं). — (L. 652) K4 V3 B3 D1 G2 द्योतमानो; Ñ2 V3 B1 2 D1 D4 °दर्शं (for °यानो). K3 दिश; D1 3 दिशम् (for दश). K3 द्योतयन्सर्वतो दिशः (for ᵈ). — (L. 653) K1 महदवृन्द (for [illegible]

गते कृष्णे महावीर्ये आदाय परमासनम् ॥
सभामादाय देवाश्च प्रययुस्त्रिदशालयम् ॥
महता चतुरङ्गेण बलेन परिवारिताः ।
क्रोशमात्रमनुव्रज्य अनुज्ञाते जनार्दने ।
प्रययुस्ते नृपाः सर्वे पुनरेव स्वयंवरम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रयाते वसुदेवपुत्रे
नराधिपा भूषणभूषिताङ्गाः ।
परस्पर जग्मु सुरेन्द्रकल्पाः
प्रबोधनार्थं गमनोत्सुकास्ते ॥
सभागतान्सोमरविप्रकाशा-
न्सुखोपविष्टान्रुचिरासनेषु ।
समीक्ष्य राजा सुनयार्थवादी
जगाद वाक्य नरराजसिंहः ॥

स्वयंवरकृतो दोषो विदितो वो नराधिपाः ।
क्षन्तव्यो मम वृद्धस्य दुर्णयस्य फलोदयः ॥
एवमाभाष्य तान्सर्वान्सत्कृत्य च यथाविधि ।
ततो विसर्जयामास नृपास्तान्मध्यदेशजान् ।
पूर्वपश्चिमजाश्चैव उत्तरापथिकानपि ॥
तेऽपि सर्वे महेष्वासाः प्रहृष्टमनसो नृपाः ।
यथार्हेण च सपूज्य जग्मुस्ते नरपुंगवाः ॥
जरासध सुनीथश्च दन्तवक्त्रश्च वीर्यवान् ।
साल्वः सौभपतिश्चैव महाकूर्मश्च पार्थिवः ॥
क्रथकैशिकमुख्याश्च नृपाः प्रवरवंशजाः ।
वेणुदारिश्च राजर्षि कश्मीराधिपतिस्तथा ॥
एते चान्ये च बहवो दक्षिणापथिका नृपा. ।
श्रोतुकामा रहो वाक्य स्थिता वै भीष्मकान्तिके ॥
तान्वै समीक्ष्य राजेन्द्रः स राजा भीष्मको बली ।
स्नेहपूर्णेन मनसा स्थितास्तानवनीश्वरान् ॥

पुर°). D3 G2 खगेश्वरम् (for खगोत्तमम्) — (L. 655) T2 भेर्यादिपटनादेन, G1 4 भेर्यादिपटहानादे (for °) Ñ2 3 V3 B1 D3 D6 शङ्खशब्द(Ñ3 V2 °तूर्य)रवेण च, V1 B3 Cal ed. शङ्खशब्दवरेण च (for °) — K4 om line 657 — (L 658) T4 सुमहच्च (for °हान्) — (L. 660) K4 प्रभाम् (for सभाम्) K4 ते ययुस्, G2 प्रत्ययुस् (for प्रययुस्) B1 3 D6 त्रिदिवालयम् (for त्रिदशा°) — (L 662) G4 अनुस्मृत्य, G5 उपव्रज्य (for अनु°) — (L 663) G2 प्रत्ययुस् (for प्रययुस्) K4 T1 स्वयवरे (for °वरम्)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K2 D33 T2 — *Mention of Khila* K3 4 Ñ2 V B D3 D1 — *Sub parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* K Ñ2 V2 Dn D2 4 C2 कृष्णाभिषेक°, Ñ3 V1 3 B D3 D6 रुक्मिणीस्वयंवरे कृष्णाभिषेक, D1 कृष्णाभिषेक कृष्णप्रयाणम् — *Adhy no* D1 103, D3 115, T2 117, T1 98, G1 110 G2 112; G3 111 Ñ3 V1 2 B2 109, V3 T2 G1 108, Dn D32 D1 106,

(L 666) Dn D3 सभा समा- (for परस्परं) D1 4 G2 यान्ति G4 जात (for जग्मु) K1 V3 3 अयेन्द्र, T4 अधीन (for सुरेन्द्र) K2 परस्पर प्रतिजग्मु सुरेन्द्रकन्या (sic), K3 पुनस्पराजग्मुरुपेन्द्रकन्या (sic) (for °) — (L. 667) K1 D3 गमनोत्सवास् (for °त्सुकास्) — (L. 668) Ñ2 (marg) D3 4 G4 5 समागतान् (for सभा°) — (L. 669) K1 रुचि-रासनेन (for °नेषु) — (L. 670) V2 D3 सुनयानु-, D1 3 सुनयोऽर्थं (for °यार्थ) K2 समीक्ष्य राजा सुनयोर्थवादिने (sic) — Before line 672 D31 D3 ins भीष्मक उवाच — (L 672) K D1 3 T2-3 G1 2 4 5 कृत दोष (for °कृतो दोषो) K D1-5 T2-4 G1 2 4 5 विदित्वा वो (D1 वै, D3 भो, T2 3 G1 4 5 ते, T4 ऽहो), V1 °तो वा, V2 B D31 D6 °तो मे (for °तो वो) — (L. 673) K Dn D1 (marg) D3 5 G2 क्षन्तव्य (for °व्यो) D1 क्षन्तव्यमवशुद्धस्य; D2 क्षन्तव्यमल्पबुद्धस्य (for °) Dn D1 2 4 T1 3 G1 फलोदयम् (for °य-) K2 3 D2 दुर्दश(K2 °ध °स्य फलोदयम्, G(ed.) दुर्गन्धस्य फलोदयम् (for °) — Before line 674 all Mss ins वैशंपायन उवाच — (L 674) Ñ2 समाप्य (for आ°) — (L. 675) D3 सर्वं (for मध्य) — (L 676) D3 पूर्वकान्पश्चिमाश्चैव (for °) K2 पथगान् (for पथिकान्) — (L 677) D2 सर्वेऽपि (by transp) D3 सु (for प्र) K Ñ2 V1 B1 3 D3 D1 5 6 T1 G1 3 नरा° (for नृपा) — (L 678) K1 2 यथार्हमभिसंपूज्य, K3 4 सपू (K1 °थो)नेता यथार्हेण (for °) D2 नृप (for नर-) — T4 om lines 679 683 — (L 680) D3 महासेनश्च (for °कूर्मश्च) — (L 681) K4 D1 कैशक (for कैशिक) T2 3 G1 वंशजाः (for मुख्याश्) V2 परम (for प्रवर-) — (L. 682) K Ñ2 V2 3 B Dn D32 D1-6 T2 G1 4 काश्मीराधि-, G5 काशिराज (for कश्मीराधि) — (L 683) K1 D3 पथगा, K4 V2 B1 पथका, D2 नामिका (for पथिका) — (L 684) D3 महावाक्यं, D1

त्रिवर्गसहितं श्लक्ष्णं पड्गुणालंकृतं शुभम् ।
उवाच नगसपत्नं स्निग्धगम्भीरया गिरा ॥
भवतामवनीशाना समालोक्य नयान्वितम् ।
वचनं व्याहृतं श्रुत्वा कृतं मे कार्यमीदृशम ।
सद्भिर्भवद्भिः क्षन्तव्यं वय नित्यापराधिनः ॥
एवमुक्त्वा तु राजा स भीष्मको नयकोविदः ।
उवाच सुतमुद्दिश्य वचनं राजसंसदि ।
पुत्रस्य चेष्टामालोक्य त्रासाकुलितलोचनः ॥
मन्ये बालानिमाल्लोकान्स एष पुरुष प्रभुः ।
कीर्तिः कीर्तिमतां श्रेष्ठो यशश्च यशभाग्बली ।
स्थापितं भुवि मर्त्येऽस्मिन्स्वबाहुबलमूर्जितम् ॥
धन्या खलु महाभागा देवकी योषितां वरा ।
पुत्रं त्रिभुवनश्रेष्ठं धृत्वा गर्भेण केशवम् ॥
कृष्ण पद्मपलाशाक्षं श्रीपुरुषमसमार्चितम् ।
नेत्राभ्यां स्नेहपूर्णाभ्यामीक्षते सुमपङ्कजम् ॥
एवं लालप्यमानं तं राजानं राजससदि ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा साल्वराजो महाद्युतिः ॥
अलं खेदेन राजेन्द्र सुताय रिपुमर्दिने ।
क्षत्रियस्य रणे राजन्ध्रुवं जयपराजयौ ॥
नियता गतिर्मर्त्यानामेष धर्मः सनातनः ।
बलकेशवयोरन्यस्तृतीयः कः पुमानिह ॥
रणे योधयितुं शक्तस्तव पुत्रं महाबलम् ।
रथातिरथवृन्दानामेक एव रणाजिरे ।
रिपुं वारयितुं शक्तो धनुर्गृह्य महाभुजः ॥

महद्वाक्य (for रहो वाक्य) K1 3 4 V2 D5 D1–4 G3 स्थिता वै भीष्मकान्तिकात् (D5 G3 °कम्) (for [b]) — K4 om lines 685–687 G4 om line 685 — (L 685) K1 3 D1 3 (marg as above) T1 तेषां, K3 तथा (for तान्वै) V2 राजान , D1 5 नृपतीन्, G2 राजपि (for राजेन्द्र) D3 तान्स मीक्ष्याह राजेन्द्र°, T2 3 G1 तेषामपि नरेन्द्राणा, G4 तेषा निष्क्रम्य राजेन्द्र (for [a]) T2 G1 3 समाजे (for स राजा) — (L. 686) D4 T2 G1 पूर्तेन (for पूर्णेन) Ds1 D3 स्थितस्, T2 G1 3 प्रीतास् (for स्थितास्) — (L 687) D3 शुभ्र (for श्लक्ष्णं) — (L. 658) T1 G2 संपन्न (for °कृ) K1 2 उवाच रत्नवन्तमम्रक्(K3 °वान्) (for [a]) — Before line 689, some Mss ins भीष्मक°, some भीष्म B1 3 om lines 689 693 — (L. 689) D3 समाजेऽस्य (for °लोक्य) — (L. 690) K2 4 भीतोऽहं, Dn कृतोऽहं, D5 श्रुत्वं मे, D7 नून मे, Bomb Poona eds G(ed) कृतवान् (for कृत मे) K1 3 कृत्वा(K3 °ता)ऽहंकारमीदृशम् (for [b]) — (L. 691) K1 2 Ñ2 3 V1 2 B2 D3 D1–4 6 T1–4 G1 2 4 5 क्षन्तव्य भवतां (Ñ2 3 V1 °ति, V2 °ता) सद्भिर्, D1 क्षन्तव्य सदयद्भिश (for [a]) — Before line 692, all some Mss ins वैश पायन D3 om lines 692–693 — (L 692) D3 राजस्तान्, T2 G1 राजानौ, T1 राजाय (for राजा स) — Before line 694, K3 ins. भीष्म, some Mss भीष्मक — (L. 694) K4 पुत्रं ज्येष्ठ च आलोक्य (for [a]). K1–2 V2 B2 3 D5 D1 2 3 T2–4 G2 4 5 चेतन (for लोचन) — Before line 695, D5 ins भीष्मक — (L. 695) K2 4 बलाद् (for बालान्) T2 3 G1 4 5 सर्वान्; G3 भूपान् (for लोकान्) V1 3 B D3 D1 3 G1 एक (for एव) Bomb Poona eds G(ed) पर (for प्रभु) K4 स एव पुरुषर्षभ , D1 स एक पुरुषोत्तम G1 सदसपुरुष प्रभु (for [b]) — (L. 696) K3 4 नित्या, G3 कृष्ण (for कीर्ति) K1 यशसा , K3 जयभाग्; D3 3 यशसां (for °भाग्) K4 यशश्च यशसा बलम्, Ñ2 3 V B D31 (marg) D3 T2–4 G1 2 5 यशश्च विपुलं तथा; G3 यशस्वी द्युतिमान्यसी (for [b]) — (L 697) K2 4 संस्थाप्य भुवि मर्त्येऽस्मिन् (for [a]) D1 साधित ; D1 (marg) ऊर्जित (for °तम्) — (L. 698) G3 देवता (for °की) — (L. 699) V1 D2 3 कृत्वा (for धृत्वा) K4 धर्मेण , G3 गर्भे तु (for गर्भेण). — (L 700) Ñ2 3 V1 3 B1 3 Dn D5 T2 G1 कृष्णं कमल पत्राक्षं (for [a]) K1 3 D3 श्रीपुरुषम्, T2–3 G1 4 5 श्रीमन्तम् (for श्रीपुरुषम्) G2 समतपसम् (for °सार्चितम्) B1 श्रीम ब्रुभ समार्चितम् (for [b]) — (L 701) D2 यावि (for स्नेह) Ñ2 V2 B D3 D5 स्नेहपूर्णाभ्युनेत्राभ्याम् (for [a]) K Ñ2 V2 Dn D1 2 4 5 T2 4 G1 3 4 5 वीक्षते; D1 वीक्ष्यन्ती (for ईक्षते) — Before line 702, some Mss ins वैशं पायन — (L. 703) B1 महामतिः; D1 4 महीपतिः (for महा द्युतिः) — Before line 704, some Mss. ins शाल्व; some साल्व — (L 704) T1 खेदेन (for खे°) D1 राजन (for राजेन्द्र) K1 2 V2 D1 2 3 T2–4 G1 5 मर्दने; Ñ2 3 V2 B1 मर्दन (for -मर्दिने) K2 G2 सुतार्थे (G2 °र्थं) रिपुमर्दन; K4 सुताय रिपुमर्दन; V1 B1, 3 D3 3 सुतार्थमरिमर्दन (D1 °सूदन) (for [b]) — (L. 705) V2 D4 G2 युद्धे (for रणे) V1 D4 G1 रणे, T2–4 G1 5 ध्रुवो (for ध्रुवं) — (L. 706) G2 नियता च गतिर्नृणां (for [a]) — (L. 707) T2 3 G1, 4 5 सर्वेश्वरस्य राजन्यस् (for [a]) G2 क्षत्रिय (for पुमान) D1 (sup lin) रणे (for इह) — (L. 708) D1 (sup. lin) इह (for रणे) D1 वारयितुं (for योधं°) D1 om (hapl.) lines 708[b]–710[a]; D1 repeats the same after line 710[a] K1 3 तव पुत्रो महाबल (for [b]) — (L. 709)

भार्गवास्त्रं महारौद्रं देवैरपि दुरासदम् ।
सृजतो बाहुवीर्येण कः पुमान्प्रसहिष्यति ॥
अयं तु पुरुषः कृष्णो ह्यनादिनिधनोऽव्ययः ।
तं विजेता न लोकेऽस्मिन्नपि शूलधरः स्वयम् ॥
तत्र पुत्रो महाप्राज्ञः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
विदित्वा देवमीशानं न योधयति केशवम् ॥
अस्ति तस्य रणे जेता यवनाधिपतिर्नृपः ।
स कालयवनो नाम अवध्यः केशवस्य ह ॥
तप्त्वा सुदारुणं घोरं तपः परमदुश्चरम् ।
रुद्रमाराधयामास द्वादशाब्दान्ययोशनः ॥
पुत्रकामेन मुनिना तोष्य रुद्रात्सुतो वृतः ।
माथुराणामवध्योऽयं भवेदिति च शंकरात् ।
एवमस्त्विति रुद्रोऽपि प्रददौ मुनये सुतम् ॥
एवं गर्गस्य तनयः श्रीमान्रुद्रवरोद्भवः ।
माथुराणामवध्योऽसौ मथुराया विशेषतः ॥
कृष्णोऽपि बलवानेष माथुरे जातवानयम् ।
स जेष्यति रणे कृष्णं मथुरायां समागतः ॥
मन्यध्वं यदि वो युक्तां नृपा वाच मयेरिताम् ।
तत्र दूत विसृजध्वं यवनेन्द्रपुर प्रति ॥
श्रुत्वा सौभपतेर्वाक्यं सर्वे ते नृपसत्तमाः ।
कुर्म इत्यब्रुवन्हृष्टाः साल्वराज महाबलम् ॥
स तेषा वचन श्रुत्वा जरासधो महीपतिः ।
बभूव विमना राजन्ब्रह्मणो वचनं स्मरन् ॥

जरासध उवाच ।

मां समाश्रित्य पूर्वेऽस्मिन्नृपा नृपभयार्दिताः ।
प्राप्नुवन्ति हृत राज्यं सभृत्यबलवाहनम् ॥

D3 शतानि (for स्थानि) D5 वृन्दानि (for °नाम्) —(L 710) V2 D3 D5 6 T2 3 रिपून् (for रिपुं) K1 3 बाधयितु (for धार°) K2 4 Ñ2 3 V1 3 B Dn D5 2 T4 G1 4 5 रिपू-न्बाध(V1 °न्धात ; T1 G1 °न्धार)यितुं शक्तो (for °) B3 महाबल (for °मुज°) —(L. 713) D1 अयं तु कृष्ण पुरुषो (for °) —(L. 714) Ñ2 3 V1 3 B1 3 Dn D3 D1 4.5 T1 G2 4 5 नृ , B2 D6 त्रि (for न) Ñ3 V1 B D3 D2 4 6 T2 4 G1 2 4 नापि ; D1 नास्ति (for अपि) —(L 715) K V2 B3 Dn D1 2 (sup lin - as above) 4 5 T2-4 G1 3 4 5 महाराज (for °प्राज्ञ) Ñ3 V1 D5 विचम° , B1 -कोविद (for तत्त्ववित्) —(L. 716) K4 यादवम् (for केश°) —(L 717) Bomb, Poona eds G (ed) अद्य (for अस्ति) D1 तस्मिन् (for तस्य) T2 जातो (for जेता) G3 आसीत्तस्य गुरोर्जेता (for °) V3 नृप (for नृपः) —(L. 718) V3 मध्यक्ष° ; D3 ह्यवध्य (for अ°) T2 स (for ह) —(L. 719) K1 3 कृत्वा (for तप्त्वा) G3 तप्त्वा च बहुशस्तीव्र (for °) D1 दुष्करम् (for दुश्च°) —(L. 720) K1 3 द्वादशाहान्ययोशनात् , V2 °ब्दान्ययोशिना ; D1 2 4 मुनिर्गर्गो (D3 °गार्ग्यो) महात्मा , D4 द्वादशाब्दान्ययोशिना , T2 °ब्दम योशिना ; G3 °ब्दान्महामति° , G4 °ब्दानयोशिना (for °)
— After line 720 D1 2 3 ins

21* * द्वादशाब्दानि मुनिना पूर्वं तेन प्रसादित ।
[D3 प्रसादितात् (for °त)]

—(L. 721) D1 2 संतोष्य (for मुनिना) B2 G3 पुत्र कामस्तु स मुनि (for °) D3 रुद्र (for रुद्रात्) K1 2 Ñ2 V B D3 D5 G2 सुत वृणोद् (for सुतो वृत) D1 2 प्राप्तो रुद्रात्स वै सुत (for °). — B Dn1 D3 om (hapl) lines 722-724 —(L 722) K3 4 D1 T2 G1 मथुराणाम् (for मा°) Ñ3 V1 3 B3 D5 G2 ऽसौ (for ऽय) Ñ3 मथुराणामवध्योऽसौ (for °) —(L. 723) D3 मुनये प्रददौ सुतम् (for °) — B3 om lines 724 728 —(L. 724) Ñ3 V2 B3 Dn D3 D4 T2 4 G6 गार्ग्यस्य (for गर्गस्य) K3 तपस (for तनय) Ñ3 -बलोद्भव , V1 वरोदर (for °द्भव) —(L. 725) K4 D4 T2 G6 ऽय (for ऽसौ) G1 मथुराणामवध्योऽय (for °) Ñ2 V3 म(V2 मा)थुरेश्च ; D3 G2 मथुरेशाद् (for °रायां) — T2 om. lines 726-727 —(L. 726) G2 तेषां (for एष) Dn1 G2 माथुरो (for °रे) D3 मथुराया तथानघ (for °) — V3 om lines 727-731 —(L. 727) Bomb Poona eds D3 समेष्यति रणे राजन् (for °) T2 विशेषत (for समागतः) —(L. 728) D3 युक्त वै , D5 G2 वो युक्त (for वो युक्ता) Ñ3 V1 D3 यदि वो युक्ता (V1 °क्त) मन्यध्व (for °) D5 G2 नृपवा(G2 °पा वा)क्य मयेरितम् (for °) —(L 729) K1 (marg) प्रेषयामि , K3 सविनय , B1 3 D5 D6 G2 विसृज्याम (G2 °मो), D1 3-6 T2 3 G1 4 °ज्यध्वं (for °जध्वं) K3 विसृज्य तत्र दूतं वै , K4 Dn विसृ-जध्व तत्र दूत (for °) — Before line 730, some Mss. ins वैशंपायन —(L. 730) G4 श्रुते (for श्रुत्वा) T2 3 G1 3 पुंगवा (for सत्तमा) —(L. 731) K Ñ3 D1 3 4 5 G1 6 जरासधं (for साल्वराजं) T2 3 G4 जरासधो महाबल (for °) —(L. 732) D3 महामति (for महीपति) — G4 om the ref —(L. 734) D1 समासाद्य (for °श्रित्य) D3 पूर्वे हि ; D3 पूर्वं हि (for पूर्वेऽस्मिन्) —(L. 735) B1 आप्नुवन्ति (for प्रा°) G1 -वाहना (for °नम्)

इह मा नोच्यते भूपैः परसश्रयहेतुना ।
कन्येव पतिविद्विपादन्यं रतिपरायणा ॥
अहो सुनल्पदैवमशक्य विनिवर्तितुम् ।
यदह कृष्णहेतोर्हि सश्रयामि बलाधिकम् ॥
नूनं योगविहीनोऽह कार्यविध्ये पराश्रयम् ।
श्रेयो हि मरणं मह्य न चान्यं सश्रये नृपाः ॥
कृष्णो वा बलदेवो वा यो वा सो वा नरोऽपरः ।
हन्त्वाह् प्रतियोत्स्यामि यथा ब्रह्मप्रचोदितः ॥
एषा मे निश्रिता बुद्धिरेतत्सुपुरुषव्रतम् ।
अतोऽन्यथा न शक्तोऽह कर्तुं परसमाश्रयम् ॥
भवता साधुवृत्तानामाबाध न करोति सः ।
तेन दूतं प्रदास्यामि नृपाणा रक्षणाय वै ॥

व्योममार्गेण यातव्य यथा कृष्णो न बाधते ।
गच्छन्तमनुचिन्त्यैनं प्रेषयध्व नृपोत्तमाः ।
अथ सौभपतिः श्रीमाननलार्केन्दुविक्रमः ।
रथेनादित्यवर्णेन प्रयातु तत्पुर बली ॥
यवनेन्द्रो यथाभ्येति नरेन्द्राणां समागमम् ।
वचन च यथास्माभिर्दौत्येन कृष्णविग्रहे ॥
वैशंपायन उवाच ।
पुनरेवाब्रवीद्राजा सौभस्य पतिमूर्जितम् ।
गच्छ सर्वनरेन्द्राणा साहाय्यं कुरु मानद ॥
यवनेन्द्रो यथाभ्येति यथा कृष्णं विजेष्यति ।
यथा वयं च तुष्यामस्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥
एवं सदिश्य सर्वांस्तान्भीष्मकं पूज्य धर्मतः ।

—(L 736) D3 चोद्यते (for नोच्यते) K1 (*sup lin*) इह मा नोद्यते भूपा , K2 इह मामुद्यत भूपा , K3 इह किं चोद्यते भूपा , K4 इह सचोद्यते भूपा , Ñ2 V2 Dn इह मा चो(Dn सचो)द्यते भूपा , Ñ3 V1 2 B D3 D6 T2-4 G1 2 4 5 इहाद्य चोद्यते (T2 G1 3 °द्यत , G2 °दितो) भूपै , D1 2 इहास्मै चोद्यते भूपा (D2 °पै), D3 इह हि नोद्यते भूपै , D5 इह मे नोच्यते भूपा (for °) D5 सभ्रम (for सश्रय) K2 परागश्रितहेतुकम् , D3 परमे श्रेयहेतुना (for °) —(L 737) K3 4 योषा (for कन्या) Bomb Poona eds G(ed) स्वपति (for पतिवि) Ñ2 D1 पति (for रति) K2 अन्या पतिपरायणा (for °) —(L 739) Ñ2 om line 739° K3 Ñ3 V1 B1 Dn T3 4 G5 भीतोऽन्यं ; K4 भीतोऽद्य , D4 (by corr) देवार्थं (for हेतोर्हि) —(L 740) T3 पराक्रमम् (for °श्रयम्) K1 करिष्ये परमाश्रयम् (for °) —(L 741) Ds1 G5 [अ]द्य (for [अ]न्य) K1 2 नृपम् (for नृपा) —(L 742) K4 कृष्णो वा बलदेवो (for °) B1 3 D5 [अ]न्यो (for सो) Dn D5 ऽमर (for ऽपर) Ñ2 3 V D6 यो वान्यो वा नरोऽमर (Ñ3 V1 मरो ऽपर , D3 परो नर), B2 D2 4 यो वान्यौ (D3 °न्यो) वामरो (D2 4 वा नरो) वर ; T2 G1 3 वासवो वा नरेश्वरा , T3 4 यो वान्यौ वा नरेश्वरा , G2 वासुदेवो न चापर , Bomb Poona eds G(ed) यो वान्यो वा नराधिप —(L 743) K1 3 Ñ2 3 V B Dn1 D2 D1-6 T2 4 G1 2 4 5 हन्तारं , Dn2 °रं (for °ह) Ñ2 G2 4 ब्राह्मम ; D1 2 ब्राह्मण (for ब्रह्मप्र) K3 यथा ब्राह्मणनोदित , D2 (marg) 3 T3 3 G1 यथा ब्रह्मवचो(D2 T3 °प्रचो)दितम् (for °) —(L 744) V2 B1 D1 2 (*sup lin* as above) T4 निश्चया (for निश्रिता) Ñ2 3 V1 2 B1 D3 G1 2 एष मे निश्चयो युद्ध (for °) K2 Ñ2 3 V2 3 B2 Dn D2 D3 T2-4 G1 3 4 सत्पुरुष , D3 च पु° (for सुपु°) V1 B1 2 एष मे पुण्यव्रत (*sic*) (for °) —(L 745) G2 ह्यशक्तो (for न शक्तो) V3 पक्ष (for पर) B3 D2 कर्तुं परमसाश्रयम् , G5 कर्तुं परमस° (for °) —(L 746) D2 भवति , D3 आश्रयं ; T3 अबाधो , G4 अपायान् (for आबाधं) Ñ2 V2 करोम्यहम् (for °ति स) —T3 om lines 747–750 —(L 747) D2 (marg as above) प्रयास्यामि (for प्रदा°) Ñ2 V1 D2 भवतां (for नृपाणा) Ñ2 V3 तु हिताय , G2 रक्षणे हि (for °णाय) —(L 748) T3 G5 सभ्रे , G5 तथा (for व्योम). V3 D1 2 G2 गन्तव्य (for यातव्यै) K3 4 D1 2 बाधति ; Ñ2 V3 Dn2 D5 बुध्यते (for बाधते) —(L 749) K3 गच्छन्तु ; T3 G5 °च्छम् (for °न्तम्) Ñ2 V3 [यु]न (for [चि]न) V3 G2 नरोत्तमा (for नृपो°) —(L 750) Ñ2 D6 सप्रभ , T1 सुप्रभ , G2 संनिभ (for विक्रम) —(L 751) D4 दिव्य (for [आ]दित्य) Ñ2 वर्चेन (for वर्णेन). D1 स्वपुरीं , D1 T4 स्वपुरं , D2 स्वं पुर (for तत्पुर) —(L 752) V1 2 प्रयोध्यस्तु (for यथाभ्येति) T3 om (hapl) lines 752°–756° K3 4 Dn D1 G2 समागमे , B1 D2 °गम (for °गमम्) —(L 753) G4 वचनं (for वचनं) K2 4 यथास्माकं , T4 G1 तथास्माभिर् (for य°) D4 वचनीयं तथास्माभिर् , D5 °नाना यथास्माक ; T3 G4 वचनं च तथास्माभिर् (for °) K1 Ñ2 T1 दूत्ये न , V2 B1 2 D1 दूत्येन ; Dn1 दौत्यार , Dn2 दौत्ये न , D4 दूतेन ; D1 दैत्यानां ; D2 दौत्ये न (for दौत्येन) T2 4 G2 4 5 दैत्य (T2 4 दूत्ये) कृष्णस्य विग्रहे (for °) —T3 G1 4 5 om the ref —(L 754) B1 om (hapl) lines 754°–759° —Before line 755, Dn (marg) ins जरासंध —(L 755) D1 2 (marg as above) मर्दन (for मानद) —(L 756) K1 2 4 Ñ2 V1 2 Dn D2 D1 2 4-5 G2 4 यानि (for [अ]भ्येति) K3 यथ

कस्मादित्येवमतसः सभायां ये समागताः ।
उत्फुल्लनयनाः सर्वे राजा चैवावलोक्य सः ॥
अपश्यत रथं दिव्यमायान्तं भास्करोपमम् ।
शातकुम्भमयैर्दिव्यै रथाङ्गैरुपशोभितम् ॥
वैदूर्यरत्नप्रभाकीर्णं दिव्यध्वजपताकिनम् ।
[illegible]न्तं दिव्यतुरगैर्मनोमारुतरंहसैः ॥
[illegible]भास्करबिम्बानि कृत्वा जाम्बूनदं शुभम् ।
[illegible] वै विश्वकृता चैवाग्रवरभूषितम् ॥
[illegible] त्रासजननं मित्राणां हर्षवर्धनम् ।
[illegible]दिक्पथायान्तं रथं पररथारुजम् ॥
[illegible] श्रीमन्तं सौभस्य पतिमूर्जितम् ।
[illegible]र्घ्यपाद्येति चासकृत् ॥

उवाच यवनेन्द्रो वै मित्रं प्रवदतां वरः ।
तत्रोत्थाय महाबाहुः स्वयमेव नृपासनात् ।
प्रत्युद्गम्यार्घमादाय रथावतरणे स्थितः ॥
साल्वोऽपि सुमहातेजा दृष्ट्वा राजानमागतम् ।
मुदा परमया युक्तः शक्रप्रतिमतेजसम् ॥
अवतीर्य सुविस्रब्ध एक एव रथोत्तमात् ।
विवेश परमप्रीतो मित्रदर्शनलालसः ॥
दृष्ट्वार्घमुद्यतं राज्ञा स साल्वो राजसत्तमः ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा नार्घार्होऽस्मि महाद्युते ॥
दूतोऽहं मनुजेन्द्राणां सकाशाद्भवतोऽन्तिकम् ।
प्रेषितो बहुभिः सार्धं जरासंधेन धीमता ।
तेन मन्ये महाराज नार्घार्होऽस्मीति राजसु ॥

(L. 736) [illegible] (for [illegible]) [illegible]. 780) K3. 4 Ñ2 D5 T1 कथ्यमाना ; [illegible] मानैः). V2 परस्परैः (for रम्). K2 [illegible] रस्परैः (for b). — (L. 781) K4 Dn [illegible] a). — (L. 783) K1. 3. 4 Dn D1-4 [illegible])धं ; K2 °वी पवनो घोषं ; Ñ2 D6 °वी [illegible] महनाघोषं (for a). K Dn D1. 3. 4 [illegible] (for तस्य वै) — (L. 783) Ñ3 V1 [illegible] स्विद् ; D1 तस्माद् (for क°) Ñ2 V3 [illegible] दृश्यते होष ; D2 (marg.) किं नु स्विद्दृश्यते [illegible] दृश्यसे होतत् (for a). K1 D2 ते (for ये). [illegible] Ñ2 V3 D5 विलोक्य (for [अ]व°). K3 [illegible], D5 राजा चैवमुवाच सः ; G2 सह राज्ञा [illegible] D1 (by corr.) [illegible]). — (L. 785) K1 Ñ3 V2 B1. 3 G2 अप- [illegible] V1 °घ (for °त). D3 अपश्यद्धपति(Ds1 [illegible]) — (L. 741) D1 दिव्यम् (for a). K1. 3 D2 आयातं (for °न्तं). [illegible] — K Ñ2 V2 B2 Dn D1-3 T4 शुभ्रं (for दिव्यै). [illegible] B1. 3 D5 [illegible] D2 दिव्यं (for the second दिव्य-). — (L. [illegible]) Ñ2. 3 V [illegible] B D3 D1. 2, 4-6 T4 G1 धद्दन्तं ; D3 [illegible], Bom. Poona eds. G(ed.) वाहितं (for उह्यन्तं). [illegible])वर् (for °मै) — (L. 789) K2. 3 कृतजाम्बूनदानि [illegible] ; कृत्वा जाम्बूनदेन तम् ; V2 G1 कृत्वा जाम्बूनदप्रभम् [illegible] G(ed.) [illegible] शुभे) (for b) — (L. 790) D3 विश्वकर्मा (for [illegible] B [illegible] D1. 2. 6 रचितं विश्वकर्मण ; K2 विश्वकर्मासुरचितं ; [illegible] Dn विश्वकर्माणा रचित ; Ds1 (sup. lin.) रचितं देव [illegible]सेन ; D4 °न विश्वकर्मणा (for a). B Ds1 G2 -भूषणै : [illegible] -भूषणम् (for -भूषितम्). V2 वैयाघ्रवरमुत्तमम् ; D1. 3 °ग्राम्बरभूषितम् (for b). — (L. 791) K1. 2. 4 B1 Dn Ds1 (sup. lin.) D1. 2. 4 उपायान्तं (for पथा°). Ñ2. 3 V B2. 3 D2 D3 दा(V2 B2. 3 द)क्षिणात्यादुपायन्तं, D3 T4 दक्षिणाशा- (T1 °स्या)मुपायान्तं ; D5 दक्षिणस्यामुपा° ; G2 दाक्षिण्यपथमा° (for a). B3 रथं रथवरारुजम् (for b). — (L. 793) K2 (sup. lin. as above) सौभाग्य- (for सौभस्य). — (L. 794) Ñ2. 3 V B2 D3 G2 चार्घपाद्ये(V3. 3 °द्ये)न चासकृत् ; D1 अर्घपाद्यादि वा° (for b). — V2 reads line 795 twice. — (L. 795) V2 G1 आ(G1 अ)गच्छद् (for उवाच) Bom. Poona eds. G(ed.) उवाच यवनेन्द्रस्य (for a). K1. 3 Ñ3 D1. 2 मन्त्रं. V1 स तं ; D5 मन्त्री (for मित्रं). Ñ3 V3 G1 मन्त्री (V3 °न्त्रं) मन्त्रविदां वर. ; V2 (first time) B1. 3 D6 T4 मन्त्रिणं वदतां वरम् (B1 T4 °र). V2 (second time) मन्त्री मन्त्रभृतां वरः ; B3 सतां मन्त्रवतां वरः (for b). — (L. 796) K2 उत्थाय च ; Ñ2 V3 B समुत्थाय ; D3 तद्रो° (for तत्रो°). — (L. 797) D3 प्रत्ययावर्घ्यमादाय (for a). K2 रथावतरणो- त्थित. (for b). — (L. 799) K Ñ2. 3 V3 B2 D1. 2. 4 T4 युक्त (for युक्तः) — (L. 800) K2 तु ; K3 [आ]शु- , D4 स (for सु-). Ñ2. 3 V1. 3 B Dn1 D6 T4 विश्रब्धम् ; D4 -विश्रम्य ; G2 -सरब्धम् (for -विस्रब्ध). K3 हयोत्तमाद् (for रथो°). — (L. 801) V3 -प्रीत्या (for -प्रीतो). Ñ3 D1 मन्त्र- (for मित्र). — (L. 802) B1. 3 D4 G2 राजानं (for स माल्वो). Ñ3 V1 नृप (for राज). V3 D1 -सत्तम (for °म:) Bom. Poona eds. G(ed.) साल्वो राजसिंहः [illegible] (for a). — (L. 803) K2 स्वार्थहेतोर् ; B V1 [illegible] नार्घ°). V3 विशां पते ; B1 D1 महामते (for [illegible] G2 नार्घार्होऽस्मि महामते (for b). — (L. [illegible]) [illegible] अन्तिके (for °कम्). — (L. 805) [illegible] — (L. 806) V1. 3 B3 तेन मन्या[illegible] [illegible] चार्हो (for [अ]र्घा°). K2 (marg. [illegible]

कालयवन उवाच ।
जानाम्यहं महाबाहो दौत्येन त्वामिहागतम् ।
संमिते नरदेवाना प्रेषितं मागधेन वै ॥
तेन त्वामर्चये राजन्विशेषेण महामते ।
अर्घपाद्यादिसत्कारैरासनेन यथाविधि ॥
भवत्यभ्यर्चिते राज्ञा सर्वेषामर्चितं भवेत् ।
आस्यतामासने दिव्ये मया सार्धं जनेश्वर ॥
हस्तालिङ्गनकं कृत्वा पृष्ट्वा च कुशलामयम् ।
सुखोपविष्टौ सहितौ शुभे सिंहासने नृपौ ॥
कालयवन उवाच ।
यद्बाहुबलमाश्रित्य वयं सर्वे नराधिपाः ।
वसामो विगतोद्वेगा देवा इव शचीपतिम् ॥
किमसाध्यं भवेदस्य येनासि प्रेषितो मयि ।
वद सत्यं वचस्तस्य किमाज्ञापयति प्रभुः ।
करिष्ये वचनं तस्य अपि कर्म सुदुष्करम् ॥
साल्व उवाच ।
यथा वदति राजेन्द्र मगधाधिपतिस्तव ।
तथाहं सप्रवक्ष्यामि श्रूयतां यवनाधिप ॥
जरासंध उवाच ।
जातोऽस्य जगता बाधी कृष्ण. परमदुर्जय· ।
विदित्वा तस्य दुर्वृत्तमहं हन्तु समुद्यत. ॥
पार्थिवैर्बहुभि. सार्धं समग्रबलवाहनैः ।
उपरुद्धा महासेना गोमन्तमचलोत्तमम् ॥
चेदिराजस्य वचनं महार्थं श्रुतवानहम् ।
पदाताभ्या विनाशाय हुताशनमयोचयम् ॥
ज्वालाशतसहस्राढ्य युगान्ताग्निसमप्रभम् ।
दृष्ट्वा रामो गिरे· कूटादाप्लुतो हेमतालधृक् ॥
विनिष्पत्य महासेना मध्ये सागरसंनिभाम् ।

राजसु, K2 अर्थवानस्मि रा°; B1 नार्घ्योर्होऽस्मीति मानद, T4 भार्घ्योऽह म नराधिप (for °) — D3 काल (for कालयवन) — (L. 807) K1 2 त्वा (for [अ]ह) D3 महाराज (for °बाहो) B3 G2 दूत्येन (for दौ°) — (L. 808) K1 D1 सहितो, K1 (sup lin) D5 D3 G2 सुहितं, K4 सगमे, Ñ2 V3 प्रहितं N3 V2 3 B1 2 T3 D4 महित, B3 D4 6 स्वहित, Dn D2 समते (D2 °त) (for समिते) K2 सहितो नरदेवैश्च (for °) K1 2 Dn D1 2 प्रेषितो (for °तं) — (L 809) G3 तेन त्वामर्चयिष्यामि (for °) Ñ2 3 V B1 D9 G2 महा- — (L. 811) V1 D4 ह्यर्चिते, T4 [इ]-ष्टुते (for °मते) K1 Ñ2 V2 B1 2 D1 2 5 भवन्न ह्यर्चितो (for [अ]भ्यर्चिते) [illegible] B3 D3 D6 मर्चित (Ñ [illegible]
भवतो ह्यर्चि [illegible]
°) Ñ2 [illegible]
V1 2 D5 D3–6 G2 ins

22** मानिते तव राजेन्द्र सर्वेषां मानितं भवेत् ।

[D6 मानिनं (for °ते) D4 5 त्वयि (for तव) D3 मानि D5 मान्यता (for मानित)]

तेन च राजेन्द्र (for °) T4 शुभ्रे (for दिव्ये) — (L 812) K Ñ3 V2 P7 Dn D1–6 नरेश्वर (for जने°) K3 4 Ñ3 V1 3 B1 2 Dn D3 D6 — Before line 813 all Mss ins वैशंपायन — (L. 813) Bomb Poona eds G(ed.) स हस्तालिङ्गनं कृत्वा (for °) K2 कुशलं तत, K2 4 °लादिकम्, Dn1 °लो त्तमम् (for °लामयम्) D3 स्पृष्ट्वा च कुशलान्यये (for °) Bomb. Poona eds — (L 814) D1 शुभ्रे (for शुभ) G(ed) स्थितौ (for नृपौ) — (L. 815) K1 3 4 V1 D4 5 T4 त्वद्बाहु, K2 N2 V3 B D1 2 G2 तद्बाहु (for यद्बाहु) K8 नृपाधिपा, K4 D5 नराधिप (for °पा) — (L 816) K1 V3 G2 वसाम (for °मो) K2 वसाम विगतद्वेषा, K3 4 B2 D1 2 °म विगतोद्विग्ना, Ñ3 B1 2 Dn D3 D5 T4 °मो विगतोद्विग्ना (for °) V2 शतक्रतुम्, D3 शचीपते (for °पतिम्) — (L. 817) V3 [अ]त्र (for [अ]सि) B2 3 D3 G2 भवान् (for मयि) Ñ2 येनात्र प्रेषितो भवान् (for °) — (L 818) D2 तथ्य (for सत्य) — (L 819) V2 कार्यं (for कर्म) — (L. 820) K2 V3 D5 राजेन्द्रो (for °न्द्र) Ñ3 V1 B G2 नृप (for तव) D3 मागधाधिपतिर्नृप (for °) — (L 821) D3 यथा (for तथा) G2 श्रूयतां च नराधिप (for °) — (L 822) K1 Ñ2 3 V B3 Dn D5 जगदाबाधी B2 °तो बाधी, D3 °दाराध, G2 °तो हतो (for °ता बाधी) V3 कृष्ण परपुर जय (for °) — (L. 823) V1 तद्वृत्त (for दुर्वृत्तं) D3 विदित्वा दुर्वृत्त तस्य (for °) — (L 824) K Ñ3 B3 D1 3 सग्रामे, V3 समग्र (for समम) V1 सग्रामे बहुवाहनै (for °) — (L 825) Dn उपरुध्य महासैन्यैर् (for °) D1 (sup lin as above) [अ]चलोपमम् (for °समम्) G2 गोमन्ते पर्वतोत्तमे (for °) — (L 827) K2 N3 Dn यदा तयोर् B1 3 D33 पादाताभ्या (for प) — (L. 829) B V1 2 B 3 D3 G2 शृङ्गाद्, D1 कूटाद् (for कूटाद्) B हेममाल, D3 वन° (for हेमताल) D5 आप्लुतो हेममालभृत् (for °) — (L 830) K2 विनिष्पिष्य (for °ष्पत्य),

आजघान दुराधर्षो नराश्वरथदन्तिनाम् ॥
सर्पन्तमिव सर्पेन्द्रं विकृष्याकृष्य लाङ्गलम् ।
नरनागाश्ववृन्दानि मुसलेन व्यपोथयत् ॥
गजेन गजमारफाल्य रथेन रथयोधिनम् ।
हयेन च हयारोहं पदातेन पदातिनम् ॥
समरे सुमहातेजा नृपार्कशतसङ्कुले ।
विचरन्विविधान्मार्गान्निदाघे भास्करो यथा ॥
रामादनन्तरं कृष्णः प्रगृह्यार्कसमप्रभम् ।
चक्रं चक्रभृतां श्रेष्ठः सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥
प्रविचाल्य महावीर्यः पादवेगेन तं गिरिम् ।
शत्रुसैन्ये पपातोच्चैर्वृष्णिवीरः प्रतापवान् ॥
प्रनृत्यन्निव शैलोऽसौ तोयधाराभिषेचितः ।
घूर्णमानो विवेशोर्वी विनिर्वाप्य हुताशनम् ॥
आदीप्यमानाच्छिखरादवप्लुत्य जनार्दनः ।
जघान वाहिनीं राजंश्चक्रव्यग्रेण पाणिना ॥
विक्षिप्य विपुलं चक्रं गदापातादनन्तरम् ।
नरनागाश्ववृन्दानि मुसलेन व्यचूर्णयत् ॥
क्रोधानलसमुद्भूतचक्रलाङ्गलवह्निना ।
निर्दग्धा महती सेना नरेन्द्रार्काभितापिता ॥
नरनागाश्वकलिलं पत्तिध्वजसमाकुलम् ।
रथानीकं पदाताभ्यां क्षणेन विरलीकृतम् ॥
सेनां प्रभग्नामालोक्य चक्रानलभयार्दिताम् ।
महता रथवृन्देन परिवार्य समन्ततः ।
तत्राहं युध्यमानस्तु भ्रातास्य बलवान्बली ।
स्थितो ममाग्रतः शूरो गदापाणिर्हलायुधः ॥
द्वादशाक्षौहिणीर्हत्वा प्रभिन्न इव केसरी ।
हलं सौनन्दमुद्धृत्य गदया मामताडयत् ॥
वज्रपातनिभं वेगं पातयित्वा ममोपरि ।

— (L 831) D1 2 (sup lin as above) आजगाम (for °घान) D3 5 G2 दन्तिन (for °नाम्) K2 नरनागाश्वदन्तिनाम् (for ᵇ) — (L 832) K1 (marg as above) 2 सञ्जन्तम् (for सर्पं°) V2 सर्पेन्द्रमिव सर्पेन्त (for ᵃ) Ñ2 V3 B1 3 D4 5 G2 विक्षिप्य (for विकृष्य) V1 3 विक्षिप्याक्षिप्य लाङ्गलम् (for ᵇ) — (L 833) Ñ2 -कलिलं (for वृन्दानि) K1 व्यपोहयत्, Ñ2 V2 3 B D6 [अ]वपोथ° (for व्यपोथ°) — (L 834) Ñ3 V1 D5 D4 5 G3 योधिन, B3 °नाम् (for °नम्) — (L 835) K5 हयारूढ, Ñ2 3 V1 3 B1 3 D3 D -6 G2 °रोहान् (for °रोह) V1 B2 3 पादातेन (for प°) V3 G2 पदातिन (for °नम्) Ñ3 V1 B1 D5 पादातेन पदातिन (B1 °नाम्) (for ᵇ) — (L 836) K2 3 Ñ3 4 V1 3 B D1 2 6 T1 समरे स, D4 °रेषु (for °रे सु) D5 5 नृपाग्र, T2 नराकें (for नृपार्के) K4 नृपाग्रे शतसङ्कुलम् (for ᵃ) — (L 837) K2-4 Dn D1 2 दिनान्ते (for निदाघे) — (L 838) K4 प्रसह्य, D3 प्रमथ्य (for प्रगृह्य) D5 प्रभ (for प्रभम्) — K D1-3 6 T1 om line 839 V3 reads line 839 after line 447 — (L 839) Ñ2 चक्रवता (for °भृता) V2 B1 मृगान् (for मृग) — For line 839, Dn D5 G2 subst

23** चक्रं स च महातेजा कालीं चैवायसीं गदाम् ।

While D4 subst for line 839

24** चक्रं सुदर्शनं चक्री गदां चैव गदाग्रज ।

— (L 840) T1 विचाल्य च (for प्रविचाल्य) V1 चारेण (for वेगेन) — K2-4 D1 om line 841, K1 D2 read it on marg — (L 841) D5 स तु (for शत्रु) K1 Dn प्रपातोऽसौ (for पपातोच्चैर्) — (L 842) K2 प्रवर्षंश्च, Ñ2 3 V B D3 6 G2 नृत्यन्निव च, D1 2 नृत्यन्तमिव (for प्रनृत्यन्निव) Bomb Poona eds G(ed) शैलेन्द्रस् (for शैलोऽसौ) D5 नृत्यन्निव च शैलेन्द्रम् (for ᵃ) — (L 843) D5 [स]र्विध, D4 G2 [उ]र्व्यां (for र्वी) K V1 D1 2 5 विनिवार्य, Ñ2 3 V2 3 B1 3 D5 D6 G2 निर्वाप्य च, D4 निर्वाप्यैव (for विनिर्वाप्य) — (L 844) V1 K Dn D1 2 4 T1 आदीप्यमान (for मानाच्) — (L 845) K3 जगाम (for जघान) D2 राजश्च (for राजंश्च) — (L 846) D3 विमल (for विपुल) K1 2 गदापातमनु द्रुतम्, K3 4 Dn D1 2 °पातनमद्भुतम् (for ᵇ) — (L 847) Ñ2 V3 व्यघूर्णयत्, D3 D2 व्यपोथ° (for व्यचूर्ण) — (L 848) K1 Ñ3 V1 2 B Dn D3 D2-4 T1 क्रोधानिलसमुद्भूता (Ñ3 B1 °द्वृत्ता, D5 °द्भूत्य) (for ᵃ) — (L 849) Ñ2 3 V B Dn D5 D2 3 6 T1 -पालिता (for -तापिता) G2 नरेन्द्रैश्चाभिपालिता (for ᵇ). — (L 850) D1 तेन (for नर) — (L 851) K1 2 उद्यताभ्यां तथानीकं (for ᵃ) Ñ2 3 V3 B D3 D2 (sup lin) 6 T1 G3 विदली (for विरली) — (L 853) B3 प्रभिन्नाम् (for प्रभग्नाम्) K1 चक्रानिल (for °नल-) — (L 853) Ñ2 (marg as above) गज, G3 रान (for रथ) — (L 854) Ñ2 ततो (for तत्र) K4 [अ]थ (for [अ]हं) V2 B1 D5 D1 3 बलहा (for °वान्) B1 आगा अस्य महाबली (for ᵇ) — (L 855) D5 गदया हि (for गदापाणिर्) — (L 857) Ñ2 3 V B D5 D2 3 6 T1 G2 उत्सृज्य (for उद्धृत्य) K3 गदायुधम् (for

भूयः प्रहर्तुकामो मा वैशाखेनास्थितो महीम् ॥
वैशाखं स्थानमास्थाय गुहः क्रौञ्चं यथा पुरा ।
तथा मां दीर्घनेत्राभ्यामीक्षते निर्दहन्निव ॥
तादृग्रूपं समालोक्य बलदेवं रणाजिरे ।
जीवितार्थी नृलोकेऽस्मिन्कः पुमान्स्थातुमर्हति ॥
दृष्ट्वा महागदा भीमां कालदण्डमिवोद्धृताम् ।
कालाङ्कुशेन निर्धूतां स्थित एवाग्रतो मम ॥
ततो जलदगम्भीरस्वरेणापूरयन्नभः ।
वागुवाचाशरीरेण स्वयं लोकपितामहः ।
प्रहर्तव्यो न राजायमवध्योऽयं तवानघ ।
कल्पितोऽस्य वधश्चान्याद्विरमस्व हलायुध ॥
श्रुत्वाहं तेन वाक्येन चिन्ताविष्टो निवर्तितः ।
सर्वप्राणहरं घोरं ब्रह्मणा स्वयमीरितम् ॥
तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि नृपाणां हितकाम्यया ।
श्रुत्वा त्वमेव राजेन्द्र कर्तुमर्हसि मद्वचः ॥
तपसोग्रेण महता पुत्रार्थी तोष्य शंकरम् ।
प्राप्तवान्देवदेवात्त्वामवध्यं माथुरैर्जनैः ॥

महामुनिश्चायसचूर्णभक्ष-
श्चुपस्थितो द्वादशवार्षिकं व्रतम् ।
सुरासुरैः संस्तुतपादपङ्कजं
स लब्धवानीप्सितकामसंपदम् ॥
तपोबलाद्गार्ग्यमुनेर्महात्मनो
वरप्रभावाच्छकलेन्दुमौलिनः ।
रणे समासाद्य जनार्दनो हिमं
विलीयते भास्कररश्मिना यथा ॥
यतस्व राज्ञां वचनप्रचोदितो
व्रजस्व यात्रां विजयाय केशवम् ।
प्रविश्य राष्ट्रं मथुरां वशे नय

गदया माम्) D1 स ताडयत् (for अता°) V1 B D2 गदया समताडयत् (for °) —(L. 858) K3 G2 घोरं (for वेग) Ñ2 3 (marg as above) V2 B1 3 D5 D6 G2 [उ]रसि (for [उ]परि) —(L 859) D3 भूयो मां हन्तुकामो वै (for °) K3 त्रिशोपेग, B3 वैखानेन, D2 (marg) आयुधेन (for वैशाखेन) D4 G2 स्थितौ (for [आ]स्थितो) —(L. 860) Ñ2 V2 B2 3 D3 T1 G2 आसाद्य, D3 आश्रित्य (for आस्थाय) Ñ2 पुरा यथा (by transp) —(L. 861) Dn D3 वीक्षते, D4 ईक्षितैर् (for ईक्षते) —(L 863) Ñ2 2 V B D5 D6 तादृश रूपमालोक्य (Ñ2 also °स्थाय) (for °) —(L. 863) K2 नृपो लोके D3 त्रिलोकेऽस्मिन् (for नृलो°) —(L 864) K2 4 Dn D2 गृहीत्वा स (D2 च) (for दृष्ट्वा महा) Ñ2 V1 3 K1 3 4 Ñ2 B3 D5 D3 T4 दृष्ट्वा गदा महाभीमां (for °) —(L. 865) B1 3 Dn T1 G2 [उ]द्यताम् (for [उ]द्धृ°) K2 4 K1 3 Ñ2 V2 B1 3 Dn D5 D7 4 6 G2 कुलाङ्कुशेन, B3 Dn कुशा° वु (K4 का)लान्तकेन, Ñ2 V1 3 हलाङ्कुशेन, D3 T1 कुलाङ्कुशेन (for काला°) D3 वलानुलेन निर्धूत, D3 हाहम् (for मम) धैर्येण (T4 निर्घात) (for °) —(L. 866) D4 इव (for नभ) —(L 868) Ñ2 वै राम, Ñ3 V1 D3 ते राजन् V2 वै रानन् B G1 ते राम, D7 5 ते राना, D3 मे राम (for राजायम्). T1 Ñ2 3 V1 3 B1 3 D3 D7 5 6 न वध्यो (for अवध्यो) D4 G1 न वध्योऽस्य स्वया (D4 [sup lin] तत्रा)नघ (for °) —(L. 869) D3 वधे (for वधश्च) K B1 ऽप्यसाद्; D3 4 G1 वान्यो; D4 चान्यो (for चान्याद्) — B1 om lines 870 874 —(L. 870) D1 चिन्ताविष्टे निवर्जिते (for °) —(L. 871) K4 श्रुत्वा (for सर्वं) K2, 4 Dn शब्दम् (for स्वयम्) —(L. 873) Ñ2 मे वच, V2 3 D2 3 तद्वच (for म°) —(L. 875) K1-4 Dn D1 2 6 देवदेव, Ñ2 V2 D5 G2 °देव, T4 नरदेवं (for देवदेवात्) K4 स, G2 त्वम् (for त्वाम्) —(L. 876) K3 D1 [आ]यसं (for °स) K4 D4 5 अश्नुवन् (corrupt), V2 D3 आशयन् (for अश्नन्) —(L 877) Dn1 व्रते (for व्रतम्) —(L 878) D3 सनत- (for संस्तुत) V2 B1 3 D5 -पादमर्चयन्, B1 °पङ्कज- (for °पङ्कज) —(L. 880) D3 मुनिर्महात्मा (for मुनेर्महात्मनो) —(L. 881) Ñ2 बल (for वर-) K1 V2 3 G2 -प्रदानात्, D3 प्रसादाच (for -प्रभावाच्) D1 2 च किलेन्दु-; D3 सक° (for शक°). K4 मौले (for मौलिन) —(L 882) K2 4 Dn T1 भवन्तमासाद्य, Ñ3 V1 B1 3 D1 रणे स्वमा°, V2 D2 3 रणे त्वया°, G2 रणे तमा° (for रणे समा°) K1 स्वमासमसाद्य च रणे जनार्दनो हिमम् (sic) —(L. 883) K2 व्यलीयत; V2 सलीयते (for विली°) D3 विलीयते सैन्धवमप्सु वै यथा —(L. 884) K2 V1 2 D3 D1 3 वचनं प्रचो(D3 मो)दितः; K3 °ने प्रनोदिन, K4 °ने प्रचोदितो, Ñ2 3 V2 D4 °नप्रचो- दित, D4 °नप्रनोदितो (for °नप्रचोदितो) K3 वचस्तदाज्ञा वचन प्रचोदित —(L. 885) D3-5 विजयस्व (for °याय) —(L. 886) Dn B D5 T1 G2 केशवे (for केशवम्) —(L. 886) Dn D3, 4 T1 च सेनया, D1 चमूचयं; D4 स्वसेनया (for वशे नय) Ñ2 2 V B D5 D2 6 G1 प्रमथ्य राष्ट्रं (G2 °ज्यं) मथुरां

निहत्य कृष्णं प्रथयस्व वै यशः ॥
माथुरो वासुदेवोऽयं बलदेवश्च बान्धवः ।
तौ विजेष्यसि संग्रामे गत्वा तां मथुरां पुरीम् ॥

सात्व उवाच ।

इत्येवं नरपतिभास्करप्रगीतं
वाक्यं ते कथितमिदं हितं नृपाणाम् ।
तत्सर्वं सह सचिवैर्विमृश्य बुद्ध्या
यद्युक्तं कुरु मनुजेन्द्र आत्मनेष्टम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एवं कथयमानं तं साल्वराजं नृपाज्ञया ।
उवाच परमप्रीतो यवनाधिपतिर्नृपः ॥
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि सफलं जीवितं च मे ।
कृष्णनिग्रहहेतोर्यन्नियुक्तो बहुभिर्नृपैः ॥
दुर्जयं त्रिषु लोकेषु सुरासुरगणैरपि ।
तस्य निग्रहहेतोर्मामवधार्य जयाशिषम् ॥
प्रहृष्टे राजसिंहैस्तैरवधार्य जयो मम ।
तेषां वागम्बुवर्षेण विजयो मे भविष्यति ॥
करिष्ये वचनं तेषां नृपसत्तम चोदितम् ।
पराजयोऽपि राजेन्द्र जयेन सदृशो मम ॥
अद्यैव तिथिनक्षत्रं मुहूर्तकरणं शुभम् ।
यास्यामि मथुरां राजन्विजेतुं केशवं रणे ॥
एवमाभाष्य राजानं सौभस्य पतिमूर्जितम् ।
सत्कृत्य च यथान्यायं महार्हवरभूषणैः ॥
ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं सिद्ध्यादेशाय वै नृपः ।
पुरोहिताय राजेन्द्र प्रददौ बहुशो धनम् ॥
हुत्वाग्निं विधिवद्राजा कृतकौतुकमङ्गलः ।
प्रस्थानं कृतवान्सम्यग्जेतुकामो जनार्दनम् ॥
साल्वोऽपि भरतश्रेष्ठ कृतार्थो हृष्टमानसः ।
यवनेन्द्रं परिष्वज्य जगाम स्वपुरं नृप ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

विदर्भनगरीं याते शक्रतुल्यपराक्रमे ।
किमर्थं गरुडो नीतः किं च कर्म चकार सः ॥
न चारूरोह भगवान्वैनतेयं महाबलम् ।
एतं मे संशयं ब्रह्मन्ब्रूहि तत्त्वं महामुने ॥

वैशंपायन उवाच ।

शृणु राजन्सुपर्णेन कृतं कर्म ह्यमानुषम् ।
विदर्भनगरीं याते वैनतेये महाद्युतौ ॥
असंप्राप्ते च नगरीं मथुरां मधुसूदने ।

च सेनया — (L. 887) V3 प्रमथ्य (for निहत्य) T4 Bom Poona eds G(ed) प्रथयन्स्वकं (for °यस्व वै) — (L. 888) K1 2 ऽस्य, K3 4 Ñ2 3 V B Ds D1 3 4–6 T4 G2 स (for च) D5 बलदेवसहायवान् (for °) — (L. 889) K Dn T4 त, D1 स्व (for तौ) Dn1 G2 मथुरा- (for °रां) — (L. 890) V1 D1 नृपति (for नरपति) V1 3 भास्करप्रणीत, T4 °रेण गीत (for °रप्रगीत) — (L. 891) V1 Ds1 G2 मया (for इद) V3 नराणाम् (for नृपा°) — (L. 893) K4 सर्वै (for सर्वं) V1 om सह — (L. 893) K1 2 चात्मनस्तत् K3 4 Ñ2 3 V Dn D1–4 T4 चात्मनेष्टम् D5 तन्मनेष्टम् (for आत्मने°)

Colophon om. in B1. — *Mention of the Epic*: K2 Ds2 — *Mention of Khila*: K3 4 Ñ3 V B2 3 Dn Ds2 D1–3 — *Sub parvan*: D3 5 पारिजात — *Adhy name*: K Dn Ds D1 2 G2 साल्ववाक्यम्, Ñ3 V1 3 B3 रुक्मिणीस्वयंवरम्, D3 शाल्ववृत्तान्तकथनम्, D6 दूतप्रेषणम् — *Adhy no*: K3 107, Ñ3 V1 3 B3 111, V4 110, Dn Ds2 D1 108, D1 105, D3 117, T4 100, G2 115

(L. 914) K4 Ñ3 V B Dn Ds D1 4 5 6 T4 G3 -नगराद् (for °रीं) — (L. 917) K1 4 Ñ2 3 V B1 2 D T4 G2 एतन्मे, K3 एन वै (for एतं मे) B3 एतन्मे संशयं राजन् (for °) D5 च सर्वं (for तत्त्वं) D3 G2 महामते (for °मुने) — (L. 918) Ñ2 3 V1 2 B Dn Ds D6 G1 [ब]ति- मानुषम्, D3 त्वमा° (for ह्यमा°) — (L. 919) Ñ3 V1 3 B Dn Ds D3 4 6 T4 नगराद् (for नगरीं) D1 (marg) गत्वा (for याते) G2 वैदर्भनगरीं गत्वा (for °) K4 T4 महाद्युते, B1 2 D5 महाच्युते, D3 महामतौ (for °द्युतौ) K3 Bom. Poona eds G(ed) वैनतेयो महाद्युतिः (K3 °ते), G1 °तयसस्तेऽच्युते (for °) — Ñ3 reads lines 920 921 twice — (L. 920) D1 असंप्राप्यैव (for °प्ते च) K1 D1 नगर (for °रीं) — K3 om line 921 — (L. 921) K4 Ñ2 (both times) V3 B1 Ds D1–6 T4 महाद्युतिं (for °मति) — (L. 922) D3 रात्रेन (for देवेन) K3 तदा (for प्रभो) — (L. 923) D3 दिव्यां (for रम्यां)·

मनसा चिन्तयामास वैनतेयो महामतिः ॥
यदुक्त देवदेवेन नृपाणामग्रत प्रभो ।
यास्यामि मथुरा रम्या भोजराजेन पालिताम् ॥
इति तद्वचनस्यान्ते गमिष्येति विचिन्तयन् ।
कृताञ्जलिपुटः श्रीमान्प्रणिपत्याब्रवीदिदम् ॥
देव यास्यामि नगरीं रैवतस्य कुशस्थलीम् ।
रैवतं च गिरिं रम्य नन्दनप्रतिमं वनम् ।
राक्षसोद्वासिता रम्या शैलोदधितटाश्रिताम् ।
वृक्षगुल्मलताकीर्णा पुष्परेणुविभूषिताम् ॥
गजेन्द्रभुजगाकीर्णामृक्षवानरसेविताम् ।
वराहमहिषाक्रान्ता मृगयूथैरनेकशः ॥
तां समन्तात्समालोक्य वासार्थं ते क्षमाक्षमम् ।
यदि स्याद्भवते रम्या प्रशस्ता नगरीति च ।
कण्टकोद्धरणं कृत्वा आगमिष्ये तवान्तिकम् ॥
एवं विज्ञाप्य देवेश प्रणिपत्य जनार्दनम् ।

जगाम पतगेन्द्रो वै पश्चिमाभिमुखो वली ।
कृष्णोऽपि यदुभि सार्धं विवेश मथुरा पुरीम् ॥
स्वैरेण चोग्रसेनश्च नागराश्चैव सर्वशः ।
प्रत्युद्गम्यागतं कृष्णमानर्चुर्जनसङ्कुलम् ॥

जनमेजय उवाच।

श्रुत्वाभिषिक्त राजेन्द्र बहुभिर्वसुधाधिपैः ।
किं चकार महाबाहुरुग्रसेनो महीपतिः ॥

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वाभिषिक्तं राजेन्द्र बहुभिर्वसुधाधिपैः ।
इन्द्रेण कृतसंधान दूत चित्राङ्गदं कृतम् ॥
एकैक नृपतेर्भाग शतसाहस्रसंमितम् ।
राजेन्द्रेष्वर्बुदं दत्त मानवेषु च वै दश ॥
ये तत्र समनुप्राप्ता नरेन्द्रास्ते गृहं गताः ।
शङ्खो यादवरूपेण प्रददौ हरिचिन्तितम् ॥
एव निधिपतिः श्रीमान्दैवतैरनुमोदितः ।

Ñ3 -राजेन्द्र (for °न) —(L. 924) K3 V1 D1 T4 G3 गमिष्यति, K4 °ष्यामि (for °ष्येति) D3 4 गमिष्यामीति चिन्तयन् (for [b]) — Before line 926, some Mss ins गरुड उवाच —(L 926) T4 नगरं (for °रीं) —(L 927) K3 तत्र वै, D6 च पुरं (for च गिरिं) V2 B1 3 D5 D6 महत् (for वनम्) T4 नन्दन प्रतिनन्दनम् (for [b]) —(L 928) K Ñ3 3 V1 2 B1 3 Dn D5 D1 3 6 रक्षसो (K Dn D1 3 रुक्मिणो)द्वासिता रम्या (for [a]) K3 -जला श्रिताम् (for तटा°) —(L 930) D3 वृक्ष-, G3 मृग (for ऋक्ष) —(L 931) V3 गज (for मृग) —(L. 932) K1 3 D6 तान्समन्तान् (D6 °त्), V3 ता स यत्नात्, D1 ता समन्तो (for ता समन्तात्) Poona ed क्षमा क्षमा (for क्षमाक्षमम्) —(L 933) K5 D3 4 T4 G3 भवतो, Ñ3 D2 °न (for °ते) K3 यदीप्सा भवतो रम्या (for [a]) B2 3 Cal ed नगरावलि, D5 D6 °रावनि (for °रीति च) —(L. 934) V3 ततो (for तव) D3 5 [अ]न्तिके (for [अ]न्तिकम्) — Before line 935, some Mss ins वैशंपायन —(L 936) D4 मुख (for -मुखो) —(L. 937) K1 3 Ñ2 3 V B1 3 Dn D3 D1 3 (*sup lin* as above) 4-6 G4 शुभाम्, K4 प्रति (for पुरीम्) —(L. 938) K3 स्वैरिणश्च, D1 3 मैत्र्येन (for स्वैरेण) K1 V2 B D6 उग्रसेनश्च (for चो°) K4 Ñ3 3 V1 3 Dn D3 D5 (marg) 3-4 T4 G3 स्वैरि(D3 सर्वे)च उग्रसेनश्च (for [a]). — K3-4 D1 om lines 939–941 including the ref K1 reads line 939 and D2 lines 939 940 on marg —(L. 939) K1 Ñ2 3 V2 3 B D5 D3 4 6 T1 G3 [अ]र्चयन्, V1 D6 [आ]र्चयत्, D4 च यन् (for [आ]गतं) Ñ2 3 V B D5 D2 6 T1 G2 प्रहृष्ट (for आनर्चुर्) —(L 940) D1 राजान (for राजेन्द्र) K1 वसुधाधिपम् (for °पैः) — Ñ1 om (hapl) lines 941 942 K1 reads line 941 on marg —(L. 941) K1 महाबली (for महीपतिः) — After line 941, T1 ins

25** चारैश्चैवोग्रसेनश्च नागराश्चैव सर्वशः ।

— K1 D6 om line 942 —(L 942) B3 बहुभि पार्थि वोत्तमै (for [b]) —(L 943) K3 नय (for कृत-) K4 इन्द्रेण नृपसंधाने (for [a]) —(L. 944) V1 -निर्मितम् (for संमि°) — For line 944 G3 subst

26** एकैक शतसाहस्रं संमितं राजमण्डलम् ।

—(L 945) K3 3 4 N3 V1 3 B3 Dn D5 D2 3 T3 राजेन्द्रे तु, D1 राजेन्द्रम् (for °न्द्रेषु) D4 3 दत्त्वा (for दत्तं) D4 मनुष्येषु (for मानवेषु) — For line 945 K3 subst

27** गजेन्द्र चार्थयुक्त च कृत्वा वै मानुषेषु च ।

—(L. 946) K1 2 नरेन्द्रा स्व ; K3 Ñ3 (marg) Dn D5 T1 न रिक्तास्ते, K4 सधनास्ते, Ñ1 3 V2 3 B D1 3-6 न रिक्ता स्व V1 न ते रिक्त-, D4 (also on marg) सगृहास्ते, G3 ते रिक्ता न (for नरेन्द्रास्ते) D2 नरेन्द्रा स्वगृहान्(*sup lin.* °हं ग)ता (for [b]) —(L. 947) D1 होपेरशो देव

इति श्रुत्वान्तिकजनाल्लोकप्रावृत्तिकास्तरात् ॥
नकार महतीं पूजा देवतायतनेषु वै ।
वसुदेवस्य भवने तोरणोभयपार्श्वतः ॥
नटाना नृत्यगेयानि वाद्यानि च समन्ततः ।
पताकाध्वजमालाढ्य कारयामास सर्वतः ॥
कसराजस्य तु सभा विचित्राम्बरसुप्रभाम् ॥
पताका विविधाकारा दापयामास भोजराट् ॥
तोरण गोपुर चैव सुधापङ्कविलेपनम् ।
कारयामास राजेन्द्र राजेन्द्रस्यागमनालयम् ॥
नटाना नृत्यगेयानि वाद्यानि च समन्ततः ।
पताकावनमालाढ्या. पूर्णकुम्भास्ततस्ततः ॥
राजमार्गेषु राजेन्द्र चन्दनोदकसेचिते ।
वस्त्रास्तरणक राजा दापयामास भूतले ॥
धूपपात्रोपगाः पार्श्वे चन्दनागरुगुग्गुलैः ।
गुडसर्जरसाश्चैव दह्यमानाः समन्ततः ॥
वृद्धस्त्रीजनसंघैश्च गायद्भिः स्तुतिमङ्गलम् ।
अलंकृत्वा प्रतीक्षन्ते स्वेषु स्थानेषु योषितः ॥
एव कृत्वा पुरानन्दमुग्रसेनो नराधिपः ।
वसुदेवगृहं गत्वा प्रियाख्यान निवेद्य च ।
रामेण सह समन्य निर्गतो रथमन्तिकम् ॥
तस्मिन्नेवान्तरे राजञ्शङ्खध्वनिरभून्महान् ॥
पाञ्चजन्यस्य निनद श्रुत्वा मधुरवारिनः ।

स्र्पेण (for °) D2 चिन्तनम् (for चिन्तितम्) D3 प्रददौ चिन्तित हरि (for °) — (L 948) Ñ2 स नृपति , D2 घन° (for निधि°) G2 अभिनन्दित (for अनुमोदित) — Before line 949, D2 (marg) ins वैशंपायन — (L 949) K3 च सकलान्, K3 4 D2 निगदतो , Ñ3 V1 2 B1 3 Dn Ds D1 3 5 T4 G2 [आ]स्मिकजनात्, B2 [अ]र्थिक° (for [अ]न्तिक°) — (L 951) K3 4 Dn D2 4 भवन (for °ने) — Dn om line 952 — (L 952) T4 तदा नदितमेर्यादि (for °) — (L 953) Ñ2 3 V2 3 B Ds D5 6 T4 मालाढ्या , D4 G2 °या (for °ढ्य) K1 D1 वै नृप , K2-4 V2 B2 Dn D2 3 T4 वै नृप D1 सर्वेश (for °त) — (L 954) Ñ3 V1 3 B3 D1 3 4 T4 सुप्रभै , B3 D4 स प्रभाम्, *G2 सप्रभै (for सुप्रभाम्) K1 3 V2 D2 3 पताको* विविधाकारा (for °) K4 D4 कारयामास (for दाप°) D3 शोभयन् (for भोजराट्) — (L 956) Dn गोपुरे (for °र) K3 तोरणं गोपुरे चैव (for °) K1 3 Ñ3 D2 वसुधापङ्कलेपनम्, D2 सुधापङ्कावले° (for °) — (L 957) K3 Ñ3 V2 D3 D4 T4 राजेन्द्रो V3 भोजो वै (for राजेन्द्र) — D6 om (hapl) lines 957b–960a V1 3 [अ]मलालयम्, D1 G2 सभा° (for [आ]गमना°) — K Ñ2 3 V B2 D5 T4 G2 om line 958 — (L 959) V B3 ध्वज (for वन) K1 3 D3 मालाढ्य (for °ढ्या) Ñ3 V1 3 B1 3 D9 G3 समन्तत° (for ततस्तत) D3 पूर्णकुम्भमितस्तत (for °) — (L 960) K4 D3 4 G2 मार्ग च , D2 मार्गेण (for °षु) K1 D2 2 (before corr) सेविते , K2 -सेचनम्, K3 D4 5 -सेविते ; Ñ2 3 V D6 T4 -सेविता (V3 T4 °तान्), B D5 1 D1 सेचिता , Dn सेवितम् (for सेचिते) — (L 961) Ñ2 (marg as above) V1 2 B वस्त्राभरणक राजा (for °) — After line 961, D5 ins

28** दाप पार्श्वोभये चैव दापयामास भूतले ।

— (L 962) D2 3 पात्रेऽभवत् (for पात्रोपगा) K2 4 D4 धूप चैवोभयो पार्श्वे, K2 तथैवोभयपार्श्वे च , Ñ2 3 V1 3 B [illegible]

(for °) — [illegible] D1 2 4 5 सर्जरस , K3 सार्जरसाद् (for स°) V2 D5 T4 G2 गुड सर्जरसा चै(V2 °साश्चै)व (for °) K1 2 V1 दह्यमानं (for °ना) K4 Ñ2 V3 Dn D2 ततस्तत (for समन्तत) K3 V2 D1 4 दह्यमानस्ततस्तत , Ñ3 B D3 D5 6 T4 G2 °मानं ततस्तत D2 °मानमितस्तत (for °) — (L 964) Ñ2 V1 3 B2 D3 D5 सघाद् (for -संघैश) Ñ3 V3 B1 D5 D6 गायन्ति , B3 °न्ते (for °द्भि) D4 श्रुति (for स्तुति) T4 *G2 -मङ्गलै (for °लम्) K2 गायन्तीभि सुमङ्गलै (for °).* — (L 965) Ñ2 3 V2 Dn D4 T4 अर्घ्यं कृत्वा , V1 अर्घ्यं दत्त्वा , B D5 6 G2 अर्घ्यं कृत्वा (for अलंकृत्वा) D4 प्रतीच्छन्ति (for °क्षन्ते) D5 अर्घ्यं कृत्वा प्रतीक्षन्ति (for °) K1 2 B1 तेषु , D2 (*sup lin* as above) सुरा (for स्वेषु) — (L 966) K3 4 महामति , Ñ2 3 V B D5 D6 G2 सुबुद्धिमान् (for नराधिप) K1 2 (before corr) 4 5 उग्रसेनेन धीमता (for °) — (L 967) K2 प्रियस्थानं (for प्रियाख्यानं) *D2 न्यवेदयत् (for निवेद्य च)* — (L 968) D1 निर्गम्य (for समन्य) K1 (*sup lin*) निर्गतो रथमान्तिकान्, K2 °तो नगरान्तिकम्, D1 2 °तो रथ सहित (for °) — After line 969, K4 ins an addl. colophon mentioning adhy name कृष्णागमनम् — (L 969) K4 [अ]न्तिके (for [अ]न्तरे) K2 3 एतस्मिन्नन्तरे राजन् (for °) Ñ2 V1 B1 3 D3 D5 महानभूत् (by transp.) — (L 970) Dn D1 माधुर , some Mss मधुर (for मधुर°) — (L 971) K2 4 Ñ2 V2 3 B2 Dn D1 3 4 5 T4 G2 द्विषो बालाश्च वृद्धाश्च (for °) B2 T4 भूता (for भूत).

स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च सूतमागधनन्दिनः ॥
ते निर्ययुर्महासेना रामं कृत्वाग्रतो नृप ।
अर्घपाद्यं पुरस्कृत्य उग्रसेनो महीपतिः ॥
अवतीर्य रथाच्छुभ्रात्पादमार्गेण चाग्रतः ।
दृष्ट्वासीनं रथे दिव्ये दिव्यरत्नविभूषिते ॥
अङ्गेष्वाभरणं चैव दिव्यरत्नप्रभायुतम् ।
वनमालोरसि दिव्यं तपन्तमिव भास्करम् ॥
चामरव्यजनं छत्रं खगेन्द्रध्वजमुच्छ्रितम् ।
राजलक्षणसंपन्नमासन्नार्कमिवोज्ज्वलम् ॥
श्रियाभिभूतं देवेशं दुर्निरीक्ष्यतरं हरिम् ।
दृष्ट्वा स राजा राजेन्द्र हर्षगद्गदया गिरा ।
बभाषे पुण्डरीकाक्षं राम बलनिषूदनम् ॥
रथेन न मया गन्तुं युक्तपूर्वं विचिन्त्य वै ।
अवतीर्णो महाभाग गच्छ त्वं स्यन्दनेन च ॥
विष्णुना छद्मरूपेण गत्वेमां मथुरां पुरीम् ।
अत्र प्रकाशितात्मानं देवेन्द्रत्वं नृपार्णवे ।
तमहं स्तोतुमिच्छामि सर्वभावेन केशवम् ॥
प्रत्युवाच महातेजा राजानं कृष्णपूर्वजः ।
न युक्तं नृपते स्तोतुं भवन्तं देवसत्तमम् ।
अस्तोत्रेणैव संतुष्टस्तव राजञ्जनार्दन ॥
तुष्टस्य स्तुतिभिः किं ते दर्शनेन तव स्तुतिः ॥
राजेन्द्रत्वमनुप्राप्य आगतस्तव वेश्मनि ।
तत्त्वं किं स्तुतवान्राजन्दिव्यैः स्तोत्रैरमानुषैः ।
एवमाभुनमाणौ तौ संप्राप्तौ केशवान्तिकम् ॥

—(L. 972) K3 4 Ñ3 3 V B1 3 Dn Ds D2 3 5 6 T3 विनिर्ययुर्, B3 विनिर्यासुर् (for ते निर्ययुर्) D2 निर्ययुर्महती सेना D4 G3 विनिर्ययौ महासेनां (G3 °नो) (for °) K2 B3 D1 3 G3 नृप (for नृप) —(L 973) Ñ2 V3 Ds D4 अर्घ पाद्य, Ñ3 V3 अर्घ्यपाद्य, V1 B1 3 Dn Ds G3 अर्घ्यं पाद्य, D3 अर्घ्यपाद्ये (for अर्घपाद्य) K2 च बुद्धि (V1 °ता) (for महीमान्, V1 2 B1 3 Ds D4 6 sथ धीमत पति) K1 3 4 V3 B3 Dn D1 2 T4 G2 उग्रसेनन धीमता (for °) —After line 973, all Mss. (Ñ2 D4 om) ins

29** दृष्टिपन्थानमासाद्य उग्रसेनो महीपति ।

[K3 इति (for दृष्टि) T4 damaged for °)]

—T4 damaged for lines 974–975 D4 om. line 974 —(L 974) D3 रथोदग्रात् (for रथाच्छुभ्रात्) Ñ3 3 V1 3 Ds Ds [अ]व्रजत्, V2 B2 D2 (sup lin) 2 3 [आ]गत°, B1 [अ]गमत्, B3 [अ]ब्रवीत् T4 [अ]ब्रुवन् (for [अ]ग्रत) —(L. 975) D3 स त (for [आ]सीन) K3 Ñ3 V B3 Dn D1 2 4 (marg) 3 रम्ये, K4 शुभ्रे, Ñ2 तस्य (for दिव्ये) K1 3 दृष्ट्वा श्रुते रथं रम्य (for °) Ds दिव्ये (for दिव्य) K Ñ3 Dn विभूषितम् (for °ते) —(L. 976) Ds रत्नं (for -रत्न) K3 -शुभायुतम्, Ñ2 V3 B1 3 Ds D3 प्रभान्वि°, Ñ3 V1 प्रभो उज्ज्वलम्, G3 प्रभाश्रितम् (for °युतम्) —(L 977) K3 माली रथ (for मालोरस) K2 3 Ñ3 (marg) V1 D1 G3 पतन्तम् (for तप°) —(L 978) K4 Ñ3 3 V1 3 B D3 3 6 T4 चामर (for °र) K3 खगेन्द्रध्वजमुद्रितम् V1 खगेन्द्रध्वजमूर्जितम् (D3 °मूर्ध न ध्वजमूर्जितम्, Ñ3 B3 D3 5 खगेन्द्रध्वजमूर्जितम्, D4 5 °मूर्छितम्) (for °) —(L 979) K Ñ3 V3 Dn D3 5 T4 -सपूर्णम् (for -मपन्नम्) D1 ध्वजलक्षणसंपूर्णम् (for °) K3 4 आसीनार्कम्; D2 वसन्ना° (for आसन्ना°) K1 V1 D3 3 ज्वलन् V2 [उ]ज्ज्वलन् (for °लम्) —(L 980) Ñ3 V3 D2 3 [अ]निन्दितं च, V1 Ds [अ]भियुक्तः Ds °युतं (for °भूत) —(L 981) K3 3 Ñ3 3 B1 3 Dn Ds D1 3 T4 G2 राजेन्द्र, K3 D1 °न्द्रो (for °न्द्र) —(L 983) V3 समागन्तु (for मया गन्तु) V3 B Ds1 D6 T4 -पूर्वेति, D1 पूर्वेण, D1 -पूर्वं सु (for पूर्वं वि) K1 Ñ3 युक्तपूर्वेन (Ñ3 °वेति) चिन्त्य वै, D3 युक्तरूप विचिन्त्य वै (for °) —(L. 984) Ñ3 B3 Ds1 D6 अवतीर्य, D1 °तीर्णोऽहं (by permetric) (for °तीर्णो) K1 छत्र स्यन्दनमेव च (for °) —(L 985) V3 ब्रह्म (for छद्म) K2 मत्वेमां, B3 गतेयं (for गत्वेमां) Ñ3 माथुरीं (for मथुरां) K4 गत्वेतो मथुरापुरात्, B1 3 D3 D6 गतेय मथुरापुरी (for °) —After line 985 D1 3 read line 992 repeating it in its proper place —(L 986) K3 V1 D3 तत्र, B1 Dn T4 G3 अनु 3 Ds अव (for अत्र) K4 अनुप्रकाश्य चात्मानं (for °) K3 नृपेन्द्रत्वं, Ñ3 (marg) V1 3 B1 3 Ds D6 G3 देवेशं (V3 °न्द्र) वै, V3 °न्द्रत्वे (for °न्द्रत्वं) —(L 987) D3 तेन (for तम्) B1 3 D1–3 श्रोतुम् (for स्तोतुम्) D4 transp स्तोतुमिच्छामि and सर्वभावेन —(L. 989) K1 श्रोतु (for स्तोतुं) K3 विना त्वः K4 भव त्व (for भवन्त) —(990) K1 स्तोत्रेणैव च संतुष्टः K3 अस्तुतश्चैव संतुष्टः K3 4 Dn Ds विना (K3 सदा) स्तोत्रेण संतुष्टम् (for °) —(L 991) D1 3 कृष्णस्य (for तुष्टस्य) B2 सार्धं (for किं ते) K3 4 तुष्टस्य किं भवेत्स्तुत्या (for °) —(L 992) V1 सद्मनि (for वेश्मनि) —(L. 993) K1 3 B D2 (sup lin.) T4 न त्वया, K4 तत्त्वं हि; Ñ3 3 V D3 D1 6 यत्त्वया; D3 यस्त्वया; D4 त्वमेव, Ds त्वामेव (for तत्त्वं किं) D3 तत्त्वया च स्तुत राजन्; G3

अर्घोद्यतभुजं दृष्ट्वा स्थापयित्वा रथोत्तमम् ।
उवाच वदतां श्रेष्ठ उग्रसेनं नराधिपम् ॥
यन्मया चाभिषिक्तस्त्वं मथुरेशो भवत्विति ।
न युक्तमन्यथा कर्तुं मधुराधिपते स्वयम् ॥
अर्घमाचमनीयं च पाद्यं चास्मन्निवेदनम् ।
न दातुमर्हसे राजन्नेतन्मे मनसः प्रियम् ॥
तवाभिप्रायं विज्ञाय ब्रवीमि नृपते वचः ।
त्वमेव माथुरो राजा नान्यथा कर्तुमर्हसि ॥
स्थानं भागं च नृपते दास्यामि तव दक्षिणम् ।
यथा नृपाणां सर्वेषां तथा ते स्थापितोऽमतः ॥
शतसाहस्रिको भागो वस्त्राभरणवर्जितः ॥
आरुहस्व रथं शुभ्रं चामीकरविभूषितम् ।
चामरव्यजनं छत्रं ध्वजं च मनुजेश्वर ।
दिव्याभरणसंयुक्तं मुकुटं भास्करप्रभम् ॥
धारयस्व महाभाग पालयस्व पुरीमिमाम् ।
पुत्रपौत्रैः परिवृतो मथुरां प्रतिपालय ॥
जितारिगणसंघानि भोजवंशं विवर्धय ॥
देवदेवायनन्ताय सौरिणे वज्रपाणिना ।
प्रेषितं देवराजेन दिव्याभरणमम्बरम् ॥
माथुराणां च सर्वेषां भागा दीनारिका दश ।
सूतमागधवन्दीनामेकैकस्य सहस्रिकम् ।
वृद्धस्त्रीजनसंघानां गणिकानां शतं शतम् ॥
नृपेण सह तिष्ठन्ति विकद्रुप्रमुखाश्च ये ।
दशसाहस्रिको भागस्तेषां धात्रा प्रकल्पितः ॥
एवं संपूज्य राजेन्द्रं माथुराणां चमूमुखे ।
कृत्वा सुमहदानन्दं मथुरां मधुसूदनः ॥

यस्त्वया स्तुत एवास्मौ (for ᵃ) — (L 994) D_5 संस्तूय मानौ, T_3 तु भाषमाणौ, G_2 संस्तुव° (for आस्तुव°) — (L 995) D_3 अर्घ्योद्दित (for अर्घोद्यत) — (L 996) D_5 श्रेष्ठम् (for श्रेष्ठ) — (L 997) N_2 यन्मयाद्य, $Ñ_3$ V_3 $B_{1\cdot3}$ D_5 $D_{3\cdot6}$ G_2 यन्मया हि, D_4 यत्तन्मया, D_5 यच्च मया (for यन्मया च) D_1 [अ]पि उक्तम् (for [अ]भिषिक्तस्) V_3 यन्मया भाषितं पूर्वं (for ᵃ) K_3 V_2 भविष्यसि, $Ñ_2$ भवेदिति, $D_{1\cdot3}$ भवानिति (for भवत्विति) — (L 998) G_2 भूसुराधिपते स्वयम् (for ᵇ) — (L 999) V_2 $B_{1\cdot3}$ D_6 T_3 अर्घमाचमनं चैव (for ᵃ) $K_{1\cdot2}$ $D_{1\cdot2\cdot4}$ [अ]स्मै नि, K_4 [अ]स्मिन्नि (for [अ]स्मन्नि) $Ñ_{2\cdot3}$ $V_{1\cdot3}$ B D_5 $D_{4\cdot6}$ T_4 G_2 पाद्यं चार्थ (N_2 तव, $V_{1\cdot3}$ दाय, B_2 T_3 चास्मै, D_4 अस्मै) निवेदितम्, V_2 पाद्यं चास्मिन्निवेदितम्, D_{1-2} पाद्यं चास्मै निवेशनम् (for ᵇ) — (L 1000) $D_{1\cdot3}$ अर्हसि (for °से) $K_{1\cdot2}$ $N_{2\cdot3}$ V B D_5 $D_{1\cdot2\cdot4\cdot6}$ T_4 G_2 एष मे मनस प्रिय (for ᵇ) — (L 1001) K_2 आज्ञाय, T_4 आलोक्य (for विज्ञाय) K_1 नत्वाभिप्रायमाज्ञाय (for ᵃ) G_2 तव (for वच) — (L 1003) D_3 यथा (for स्थान) — (L 1004) D_5 यत (for अमत) — (L 1005) $D_{3\cdot6}$ T_4 साहस्रको (for °स्रिको) $Ñ_3$ V_3 संवृत, V_1 D_2 (marg) भूषित (for वर्जित) — (L 1006) V_1 आहरस्व, V_2 G_2 आरोहस्व, V_3 आरूोह (for आरुहस्व) $B_{1\cdot2}$ D_6 शीघ्र, B_3 G_2 दिव्य (for शुभ्र) — (L 1007) V_1 B मथुरेश्वर (for मनुजे°) — (L 1009) D_5 पालयस्व (for °यस्व) — (L 1010) K_1 (*sup lin*) $_{2\cdot3}$ $Ñ_3$ (marg as above) V_2 B_2 Dn D_{1-4} T_3 प्रमुदितो, D_5 समुदितो (for परिवृतो) पुत्रपौत्रै प्रमुदितो (for ᵃ) K_4 $Ñ_{2\cdot3}$ $V_{1\cdot3}$ $B_{2\cdot3}$ D_5 D_6 T_4 G_2 परि (for प्रति) — (L 1011) D_4 जन (for गण) K_2 V_2 D_3 संघाश्च, K_4 राज्यानि; $Ñ_3$ सस्यास्त्व, $Ñ_3$ (marg) $V_{1\cdot3}$ D_5 $D_{4\cdot6}$ संघास्त्व; T_4 सर्वांश्च (for संघानि) $Ñ_2$ जितारिगणसंघस्त्व, D_6 जित्वा स्वरातिसंघाश्च G_2 जित्वारिगणमार्गौ त्व (for ᵃ). K_{1-3} N_3 $V_{1\cdot2}$ $B_{1\cdot3}$ Dn D_5 $D_{1-4\cdot6}$ T_3 प्र (for वि-). $Ñ_2$ भोजवंशाभिवर्धन (for ᵇ) — T_4 om lines 1012–1018 — (L 1012) K_2 देवदेवेन यत्पूर्व, K_3 देवाय देवानन्ताय, D_3 देवाय चा अन° (for ᵃ) K_1 D_1 शूरिणे वज्रपाणिने (for ᵇ) — (L 1013) $Ñ_3$ दिव्यास्तरणम् (for °भरणम्) — (L 1014) K_4 $Ñ_3$ (marg as above) V_2 B_2 D_2 दीनारका (for °रिका) — (L 1015) K_4 $Ñ_3$ $D_{5\cdot6}$ G_3 सहस्रकम्, D_3 °स्रिक (for °स्रिकम्) — (L 1016) D_{32} व्रज (for वृद्ध) — (L 1018) $K_{3\cdot4}$ $D_{1\cdot2}$ चात्र (for धात्रा) K_1 तेषां चात्र प्रकल्पितम् (for ᵇ). — *For line 1018, G_2 subst*

30[1]* दशसाहस्रिकं भागं तेषां धाता प्रकल्पयत् ॥

— Before line 1019, all Mss ins वैशंपायन — (L 1019) $B_{1\cdot2}$ $D_{4\cdot6}$ T_3 राजानं (for राजेन्द्रं) $K_{3\cdot4}$ माथुराणां (for °राणां) B D_5 D_6 G_2 चमूत्तमे (for चमूमुखे) $Ñ_{2\cdot3}$ $V_{1\cdot2}$ मथुरायां (V_3 °यां) वसूत्तमे, D_5 मथुरायां च सत्तमौ (for ᵇ) — (L 1020) T_4 आख्यान (for आनन्द) K_2 कृत्वा च सुमहानन्दं, D_1 कृत्वा तु सुमहानन्द (for ᵃ). D_3 माथुरो, D_5 माथुरान् (for मथुरां) — (L 1021) $Ñ_3$ (marg) V_1 विभूषणै (for विटंपर्नै) — (L 1022) $Ñ_3$ G_1 देवैरिव, D देवैरपि, D_1 देवेशेव (for देवा इव). $K_{3\cdot4}$ यथा शक्रस्त्रिविष्टपे, $V_{1\cdot2}$ $B_{2\cdot3}$ D_5 $D_{5\cdot6}$ देवैरिव त्रिविष्टपे (for ᵇ).

दिव्याभरणमाल्यैश्च दिव्याम्बरविलेपनैः ।
दीप्यमानः समन्ताच्च देवा इव त्रिविष्टपम् ॥
भेरीपटहनादेन शङ्खदुंदुभिनिस्वनैः ।
बृंहितेन च नागानां हयानां हेषितेन च ॥
सिंहनादेन शूराणां रथनेमिस्वनेन च ।
तुमुलः सुमहानासीन्नादो मेघरवोपमः ॥
बन्दिभिः स्तूयमानं च नमश्चक्रुरपि प्रजाः ।
दत्त्वा दानमनन्तोऽपि न ययौ विस्मयं हरिः ॥
स्वभावोन्नतभावत्वाद्दृष्टपूर्वात्ततोऽधिकम् ।
अनहंकारभावाच्च विस्मयं न जगाम ह ॥
दीप्यमानं स्ववपुषा आयान्तं भास्करप्रभम् ।
दृष्ट्वा मथुरवासिन्यो नमश्चक्रुः पदे पदे ॥
एष नारायणः श्रीमान्क्षीरार्णवनिकेतनः ।
नागपर्यङ्कमुत्सृज्य गतोऽयं मथुरां पुरीम् ॥
वध्वा बलिं महावीर्यं दुर्जयं त्रिदशैरपि ।
शक्राय प्रददौ राज्यं त्रैलोक्यं वज्रपाणये ॥
हत्वा दैत्यगणान्सर्वान्कंसं च बलिनां वरम् ।
भोजराजाय मथुरां दत्त्वा केशिनिषूदनः ॥
नाभिषिक्तः स्वयं राज्ये नोपविष्टो नृपासनम् ।
राजेन्द्रत्वमभीप्सन्वै मथुरामाविशत्ततः ॥
एवमन्योन्यसजल्पं श्रुत्वा पुरनिवासिनाम् ।
सूतमागधवन्दिभ्य इदमूचुर्गणा गिरः ॥
किं वा शक्ष्यामहे वक्तुं गुणानां ते गुणोदधे ।
मानुषेणैकजिह्वेन प्रभावोत्साहसंभवान् ॥
सहस्रभोगी नागेन्द्रः कदाचिद्दैवबुद्धिमान् ।
द्विसहस्रेण जिह्वानां वासुकिः प्रथयिष्यति ॥

— Ñ3 V1 transp line 1024 and line 1025 — (L 1024) G2 अश्वानां (for हयानां) — (L 1025) V2 B3 D6 नादैश्च (for नादेन) D5 G3 सिंहनादैश्च वीराणां (for °) G(ed) om lines 1026 1028 — (L 1026) D1 तु (for सु-) K1 2 4 Ñ1 3 V B D3 D T4 G3 महामेघ, K3 महावग (for नादो मेघ) Poona ed मेघनाद इवाम्बरे (for °) — (L 1027) K2 D5 स्तूयमानाय, Ñ3 V2 D3 °मानोऽपि, G2 °मानश्च (for °मानं च) — (L 1028) K3 4 Ñ1 2 V1 B1 3 Dn D3 4 6 T4 G2 अनन्त च (for °न्तोऽपि) V1 विस्मय न ययौ हरि, B1 3 D3 D6 न विस्मयगतो हरि (for °) — (L 1029) D8 भावाच्च (for भावत्वाद्) V2 B1 3 D5 D3 6 दृष्टपूर्वंस्, D4 °पूर्वं, D5 दृष्ट्वा पूर्वं (for दृष्टपूर्वात्) — (L 1030) T4 भावश्च (for भावाच्च) Ñ3 V1 B1 3 D5 D6 न विस्मयगतो हरि (for °) — (L 1031) K4 D52 च (for स्व-) D3 श्रिया त (for आयान्त) K1 D1 2 भास्करोपमम् (for °रप्रभम्) — (L 1032) V1 D1 4 माथुर (for म°) — (L 1033) Ñ3 (marg as above) B3 निवासिन (for निकेतन) D4 3 क्षीरोदार्णवकेतन (for °) — (L 1034) K3 4 Dn जगाम, V3 गत्वेमां, D1 गतो वै, T1 इह गतो, Bom Poona eds प्राप्तोऽय (for गतोऽय) D2 मथुरां कृष्ण आगत, D3 मथुरामागमत्पुरीम् (for °) — K4 om lines 1035–1038 — (L 1035) V2 महावीर्यौ (for °र्यं) — (L 1036) D1 य शक्राय (for शक्राय प्र) D5 त्रिदिवे (for त्रैलोक्य) — (L 1037) G2 संख्ये (for सर्वान्) — (L 1038) V1 वसुधां, G2 बलवान् (for मथुरां) — (L 1039) K1 2 राजा (for राज्ये) K1-3 B1 Dn D1 चासीनो, T4 [उ]पासीनो (for [उ]पविष्टो) Ñ1 3 V1 2 B3 D3 6 G2 नृपासने (for °नम्) K5 V2 D3 4 5 न चासीनो नृपासने; D2 नोपसृष्टो नृपासन (for °) — (L 1040) K1 2 अभीप्सन्त, D1 2 (marg as above) °प्सन्तो, D5 च समाप्य; G2 अवाप्स्यामो (for अभीप्सन्वै) D5 (marg as above) स्वयम्, G2 शुभाम् (for तत) K3 मथुरां नादिशासनात्, K3 4 Dn °रातो विशेषितम्; Ñ3 V3 3 माथुरानभिपालयत्; Ñ3 V2 B D3 D2 (marg) 3 6 मथुरामनिपा(V3 °म पा)ल्यत्, D2 (marg) 1 °रामपि पालयन्, D4 °रां न विशत्स्वयम् (for °) — (L 1041) D3 मथुर (for पुरनि) G2 -वासिन (for °नाम्) — (L 1042) K3 4 Dn बन्दीनां, V3 B3 T4 °नाम् (for °भ्य) Ñ1 3 V1 2 D5 D3 6 G1 बन्दिमागधसूतानाम् (D3 °ताश्च) (for °) K1 2 D1 2 गणा यत, K3 4 D2 गुणाधिका, Ñ3 गणाधिपा, D51 G1 गुणा गिर, D3 गुणाय तम् (for गणा गिर) D5 इत्यमूचुर्गणाधिपा (for °) — (L 1043) K1 शक्ष्यावहे, Ñ3 3 (marg) V3 3 B D5 D1 4 6 G2 शक्यामहे; K2 शिक्ष्यामहे (for शक्ष्या°) K4 गुणांस्तव D5 गुणांस्ते वै (for गुणानां ते) K1 2 V2 महोदधे, D3 D2 गुणोदधे, T4 महार्थे (for गुणोदधे) — (L 1044) K3 चक्षेण (for जिह्वेन) K2 मानुषो यो द्विजिह्वस्तु (for °) K4 Dn1 D52 G2 सभवात् (for °वान्) — (L 1045) Bom Poona eds ((ed.) स तथ (for सहस्र) Ñ3 V1 भोगो, G2 शीर्षो (for भोगी) K1 राजेन्द्र (for नागेन्द्र°) K1 2 Ñ3 V B D3 D6 G2 बुद्धिना (for °मान्) — (L 1046) K1 2 V3 B3 3 D6 G2 जिह्वेन (for जिह्वानां); K3 जिह्वासहस्रद्वयेनैव (hypermetric); K1 सहस्रद्वयजिह्वेन; Ñ3 V1 3 B1 Dn D5 D4 3 द्विसाहस्रेण जिह्वेन (for °) K V2 Dn D1-4 G2 कथयिष्यति (for प्र°) — (L 1047) K1 2 om तु D3 [अ]द्भुतकर्मं (for °मिदं) — (L 1049) K1 2 आगते (for °सं) D3 पुराणाऽऽगत स्वयम् (for

किं त्वद्भुतमिदं लोके मानवेन्द्रेषु भूतले ।
न भूतं न भविष्यं च शक्रादासनमागतम् ॥
सभावतरणं चैव कलशैरागतं स्वयम् ।
न श्रुतं न च दृष्टं वा तेन मन्यामहेऽद्भुतम् ॥
धन्या देवी महाभागा देवकी योषितां वरा ।
भवन्तं त्रिदशश्रेष्ठं धृत्वा गर्भेण केशवम् ॥
इति सजल्पमानाना शृण्वन्तौ पृथगीरितम् ।
उग्रसेनं पुरस्कृत्य भ्रातरौ रामकेशवौ ॥
प्राकारद्वारि सप्राप्तावर्चयामास वै तदा ।
अर्घमाचमनं दत्त्वा पाद्यं पाद्येति चाब्रवीत् ॥
उग्रसेनस्ततो धीमान्केशवस्य रथाग्रतः ।
प्रणम्य शिरसा कृष्ण रथमारुह्य वीर्यवान् ॥
धनेन तोयधारेण ववर्ष करकाम्बुभिः ।
धनौघैर्वर्षमाणस्तु सप्राप्तः पितृवेश्मनि ॥

मथुराधिपतिः श्रीमानुवाच मधुसूदनम् ।
राजेन्द्रत्वमनुप्राप्य न युक्तं पितृवेश्मनि ।
स्थापितं देवराजेन दत्तं सिंहासनं प्रभो ॥
नेष्यामि मथुरेशस्य सभे भुजबलार्जिते ।
प्रसादयिष्ये भगवन्न कोपं कर्तुमर्हसि ॥
देवकी वसुदेवश्च रोहिणी च विशां पते ।
न किंचित्करणे शक्ता हर्षक्रमविमोहिताः ॥
कंसमाता ततो राजन्नर्घमादाय केशवम् ।
नानादिग्देशजानीतं कंसेनोपार्जितं धनम् ।
देशकाल समालोक्य पादयुग्मे न्यवेदयत् ॥
उग्रसेनं समाहूय उवाच श्लक्ष्णया गिरा ।

कृष्ण उवाच ।

न चाहं मथुराकाङ्क्षी न मया विनकाङ्क्षया ।
घातितौ तव पुत्रौ तौ कालेन निधनं गतौ ॥

^{b}) — (L 1050) K1 ते (for वा) D1 नैव श्रुत न दृष्ट वा (for ^{a}) V3 वयम् (for ऽद्भुतम्) — (L 1052) T1 श्रेष्ठ (for श्रेष्ठं) G1 पुत्र त्रिभुवनश्रेष्ठ (for ^{a}) K1 धृतं (for धृत्वा) K2 गर्भेण धृतवत्यपि (for ^{b}) — After line 1052, D2 Bom Poona eds G(ed) ins

31** कृष्ण पद्मपलाशाक्ष श्रीपुञ्जममरार्चितम् ।
नेत्राभ्यां स्नेहपूर्णाभ्यां वीक्षते मुखपङ्कजम् ॥

[(L 1) D2 कृष्ण कमलपत्राक्ष (for ^{a}) D2 -पुष्कम् (for पुञ्जम्) Bom Poona eds G(ed) सह (for स्नेह)]
— (L 1053) D1 एव (for इति) G2 [इ]त्र (for स) K1 2 D1 शृणुत, K3 शृण्वान (for शृण्वन्तौ) K4 शृण्वान पृथिवीरितम्, D4 शृण्वन्तौ पृथिवीरितम्, G1 °न्तौ प्रियमीदृशम् (for ^{b}) — (L 1054) K4 Dn G(ed) उग्रसेन (for °नं) K1 रामकेशवभ्रातरौ (for ^{b}) — (L 1055) Ñ2 V3 B Ds2 D2-4 6 T1 G2 द्वार (for द्वारि) K2 सप्राप्य, D1 2 °मम् (for °प्तौ) — (L 1056) B Ds D1 आचमनीं (for °नं) Ñ2 3 (marg) V1 अर्घ्यं (Ñ2 °र्घं) माचमनीय च (for ^{a}) K1 2 पाद्येन (for °ति) D3 [अ]सकृत् (for [अ]ब्रवीत्) — (L 1057) K4 सदाग्रत, D3 [अ]ग्रतस्तथा (for रथाग्रत) — (L 1058) K4 विष्णु (for कृष्ण) K1 B1 Dn3 D1-6 T1 गजम्, K1-4 V3 जगाम (for रथम्) — (L 1059) K3 4 V2 Dn Ds G2 घनवत् (for धनेन) D3 घने धारातोयेन (for ^{a}) — (L 1060) D1 वर्षमाणैस् (for °णस्) D3 धारौघैर्वर्षमाणे तु (for ^{a}) — After line 1060, V3 reads line 1063 repeating it in its proper place K3 Ds om (hapl) lines 1061–1062 — (L 1061) Dn पति (for पतिः) K3 B2 Dn उवाच मधुसूदन (for ^{b}) — (L 1062) K1 त राजेन्द्रम् (for राजेन्द्रत्वम्) Ñ2 B1 युक्त न (by transp), G2 युक्त से D1 नृप (for पितृ) K3 4 Dn D1 2 (before corr) युक्त मे नृपवेश्मनि (for ^{b}) — (L 1063) B2 Dn Ds1 स्थापितु (for °तं) — (L 1064) K1 नेच्छामि (for नेष्यामि) V2 3 म ते, D3 शुभे, D1 T1 सभा (for सभे) K1 बलार्जित, D1 °ताम् (for °ते) K2 सभूभृतबलार्जिताम्, K3 4 Dn D2 G2 सभा भुजबलार्जिताम्, B3 स ते बलभुजार्चिताम् (for ^{b}) — (L 1065) K1 भक्त्या त्वा, K2 भक्त्या ना (for भगवन्) D1 2 कार्यं (for कोपं) — (L 1067) V B Ds D6 G3 विक्रम, D2 नृपवि, D5 कर्मवि (for क्रमवि) Ñ2 3 हर्षविक्लवलोचना (Ñ3 °मोहिता) (for ^{b}) — V3 om line 1068 — (L 1068) Ñ2 3 V1 2 B Ds D1 5 6 T1 G3 अर्चयामास केशवम् (for ^{b}) — (L 1070) K1 समासाद्य (for °लोक्य) V3 पादपृष्ठे (for °युग्मे) Ñ3 B Ds D1 2 (before corr) T1 निवेदितम्, D1 न्यवेशयत्, D5 निवेद्य च (for न्यवेदयत्) V1 2 पादमूले नि (V2 °पद्मे नि) वेदितम् (for ^{b}) — (L 1071) K3 4 स आहूय (for समा°) G1 कृष्णो वचनमब्रवीत् (for ^{b}) — G2 भगवान् (for कृष्ण) — (L 1072) Ñ2 चाह (for मया) V1 B1 3 D3 D6 G3 -काम्यया (for काङ्क्षया) V3 न चाहं वित्तकाम्यया (for ^{b}) — (L 1073) B1 हौ, D1 यौ (for तौ) K1 2 D1 घातितास्तव पुत्रा ये, K4 4 Dn T1 °तास्तव पुत्रोऽस्य (T1 °त्रस्तु) (for ^{a}) K1 2 D1 गता, K2 4 Dn गत (for गतौ) — G(ed) om line 1074 — (L

यनस्व विनिधान्यज्ञान्ददस्व विपुल धनम् ।
जयस्व रिपुसैन्यानि मम बाहुबलाश्रयात् ॥
त्यजस्व मनसस्ताप कसनाशोद्भव भयम् ।
नयस्व वित्तनिचय मया दत्त पुनस्तव ॥
इति प्राश्वास्य राजान कृष्णोऽथ हलिना सह ।
प्रविवेश तत श्रीमान्मातापित्रोरथान्तिकम् ॥
आनन्दपरिपूर्णाभ्या हृदयाभ्या महाबलौ ।
पितृमात्रोस्तु पादौ वै नमश्चक्रतुरानतौ ॥
तस्मिन्मुहूर्ते नगरी मथुरा तु बभूव सा ।
स्वर्गलोक परित्यज्यावतीर्णेवामरावती ॥
वसुदेवस्य भवन समीक्ष्य पुरवासिन ।
मनसा चिन्तयामासुर्देवलोक न भूतलम् ॥
विसृज्य मथुरेश तु महिषीसहित तदा ।
भवन वसुदेवस्य प्रविश्य बलकेशवौ ॥
न्यस्तशस्त्रावुभौ वीरौ तस्थतु स्वैरचारिणौ ।
तत कृताह्निकौ भूत्वा सुखासीनौ कथान्तरे ॥
एतस्मिन्नेव काले तु महोत्पातो बभूव ह ।
बभ्रमुश्च घनाकाशे चेलुश्चावनिपर्वता ॥
समुद्रा क्षोभिता सर्वे निभ्रान्ता भोगिना वरा ।
कम्पिता यादवा सर्वे न्युब्जाश्च पतिता भुवि ।
तौ तान्निपतितान्दृष्ट्वा रामकृष्णौ च निश्चलौ ।
महता पक्षवातेन विज्ञात पतगोत्तम ॥
ददृश समनुप्राप्तो दिव्यस्रगनुलेपन ।
प्रणम्य शिरसा ताभ्या सौम्यरूपी कृतासन ॥
त दृष्ट्वा समनुप्राप्त सचिव सापरायिकम् ।
धृतिमन्त गरुत्मन्त जगाद मधुसूदन ॥
स्वागत खचरश्रेष्ठ सुरसेनारिमर्दन ।
विनताहृदयानन्द स्वागत केशवप्रिय ॥
तमुवाच तत कृष्ण स्थित देहमिवापरम् ।
तुल्यसामर्थ्यया वाचा आसीन विनतात्मजम् ॥

1074) K1 2 विधिवद् V3 D6 T4 विपुलान् (for विविधान्) —(L 10 5) N3 V1 D3 D सनाया B D3 6 T4 -सना च D1 2 -सैन्याना G3 -सनाश्च (for -सैन्यानि) —(L 1076) T4 परित्यज मनस्ताप (for °) B 3 D3 नाशोद्भव (for द्भव) —(L 1078) N3 V1 3 B 2 D32 प्रश्वास्य D6 ह्या D1 प्रश्वास्य D2 T4 चाश्वास्य D3 5 [आ]श्वास्य स (for °) T4 श्वास्य (for प्रा) K2 समाश्वास्य च राजानं (for °) T4 हरिणा (for हलिना) —(L 1079) N3 V3 B D3 यन्(B 3 दा)न्तिकम् D3 अथान्तिके (for कम्) —(L 1081) K3 मातापित्रास् (for पितृमा) K1 पाद वै K2 V3 D 2 पाद वै N3 B1 D32 वै पादौ (by transp) N3 V1 3 B3 D3 D6 वै पान्नन् B3 D पान्नभ्या ; D पान्नजं T4 पान्नन्वै G3 तौ पान् K4 मातापित्राश्च पान्नन्वै (for °) D32 G3 आगतौ (for आनतौ) —(L 1083) N3 3 V1 3 B1 3 D3 G2 देव (for स्व ( ) K2 N3 V1 B D3 D6 सन्नतार्णा G3 ह्यवतीर्णा (for [अ]वतीर्णेव) V3 [अ]वतीर्णा वासवावती (for °) —(L 1086) —(L 1080) D महीतलम् (for न भू) N3 V1 नृप (for तदा) N3 B D3 D3 G3 नृपम् ; —(L 1087) T वसुदेवस्य भवन (for °) B3 प्रविष्टौ (for श्य) —(L 1088) K2 -शस्त्रायुधौ (for -शस्त्रावुभौ) G3 न्यस्तशस्त्रायुधावुभौ (for °) B 3 D3 D6 T4 G3 स्वगृहे (for तस्थतु) V1 स्वगृहेष्वव चारिणौ (for °) —(L 1089) D3 कृताञ्जली (for ह्निकौ) —(L 1091) T2 4 -यास्ति D3 खे वै (for [आ]काशे) K1 2 चचाल (for चेलुश्च) Bom Poona eds G(ed) भुवि (for [अ]वनि) D 3 (before corr) चलितावनिपर्वता (for °) —(L 1093) K3 4 N3 3 V3 B3 D3 D 6 T4 G3 क्षुभिता (for क्षो) —(L 1093) N3 3 Dn विभ्रान्तो भोगिना वर (for °) G3 वृक्षान् (for न्युब्जान्) V1 3 D पान्पा (for यान्वा) —(L 1094) K2 एतान् N3 V3 B D3 D G3 तान्स (for तौ तान्) N3 V1 तान्सनिपतितान्दृष्ट्वा (for °) D महाबलौ G3 च निश्चितौ (for च निश्चलौ) —(L 1095) K1 (marg as above) महापक्षविवातेन (for °) K N3 V3 3 B3 Dn D 2 4 T4 विमानौ (V3 स्ता D2 य) पन्नगोत्तमम् (for °) —(L 1095) K1 2 B3 D 2 T4 प्राप्त (for प्राप्तो) K4 ददृशाते स्वनुप्राप्त V2 ददृशाते च सम्प्राप्त (for °) N3 D6 -स्रगा ध (for स्रगनु) K V2 3 B1 Dn D1-3 T4 लेपनम् (for न) —(L 1097) N3 V2 (marg) 3 कृताञ्जलि (for सन) —(L 1099) K D बलसूदन (for मधु) Bom Poona eds G(ed) उवाच बलिसूदन (for °) —(L 1100) K1 3 N3 3 V1 3 B3 D3 खेचर ; K4 च खग ; D3 4 त खग (for खचर) K4 सुरसेनाविमर्दन (for °) — Before line 1102 G3 ins वैशंपायन —(L 1102) Dn पुन (for तत) D स्थितो (for स्थितं) K4 N3 V1 Dn D3 D3 6 T G3 देवम् (for देहम्) —(L 1103) V3 -सामान्यया (for -सामर्थ्यया) — Before line 1104 all Mss. (except G3) ins श्रीकृष्ण उवाच —(L 1104) K1 2 V3 B3 D1 3 यास्यामि K4 N3 V1 B 3 D4 T

यास्यामः पक्षगश्रेष्ठ भोजस्यान्तःपुरं महत् ।
तत्र गत्वा सुखासीना मन्त्रयामो मनोगतम् ॥
प्रविष्टौ तौ महावीर्यौ बलदेवजनार्दनौ ।
वैनतेयतृतीयौ च गुह्यं मन्त्रममन्त्रयन् ॥
अवध्योऽसौ कृतोऽस्माकं सुमहच्च रिपोर्बलम् ।
कृतः सैन्यक्षयश्चापि महानिति नराधिपैः ॥
बलानि च ससैन्यानि हन्तुं वर्षशतैरपि ।
न शक्ष्यामः क्षयं नेतुं जरासंधस्य वाहिनीम् ॥
अतोऽर्थं वैनतेय त्वां ब्रवीमि मथुरां पुरीम् ।
वसतोरावयोः श्रेयो न भवेदिति मे मतिः ॥
गरुड उवाच ।
देवदेव नमस्कृत्य गतोऽहं भवतोऽन्तिकात् ।
वासार्थमीक्षितुं भूमिं तव देव कुशस्थलीम् ॥
गत्वाहं खे समास्थाय समन्तादवलोक्य वाम् ।
दृष्ट्वा वै विबुधश्रेष्ठ पुरीं लक्षणपूजिताम् ॥
सागरानूपविपुलां प्रागुदक्प्लवशीतलाम् ।
पर्वतोदधिमध्यस्थामभेद्यां त्रिदशैरपि ॥
सर्वरत्नाकरवतीं सर्वकामफलद्रुमाम् ।
सर्वर्तुकुसुमाकीर्णां सर्वतः सुमनोहराम् ॥
सर्वाश्रमाधिवासां च सर्वकामगुणैर्युताम् ।
नरनारीगणाकीर्णां नित्यामोदविवर्धनीम् ॥
प्राकारपरिखोपेतां गोपुराट्टालमालिनीम् ।
विचित्रचत्वरपथां विपुलद्वारतोरणाम् ॥
यन्त्रार्गलविचित्राढ्यां हेमप्राकारशोभिताम् ।
नरनागाश्वकलिलां रथसैन्यसमाकुलाम् ॥
नानादिग्देशजाकीर्णां दिव्यपुष्पफलद्रुमाम् ।
पताकाध्वजमालाढ्यां महाभवनशालिनीम् ॥
भीषणीं रिपुसंघानां मित्राणां हर्षवर्धनीम् ।
मनुजेन्द्राधिवासेभ्यो विशिष्टां नगरोत्तमाम् ॥
रैवतं च गिरिश्रेष्ठं कुरु देव सुरालयम् ।

°म (for °त) — (L 1105) D1 s सुखासीनौ (for °ना) K3 V3 B3 D3, D6 मन्त्रयाम (for °मो) K4 B2 Dn D3 s T4 मनोनुगम् V2 मनोरथम् (for °गतम्) K3 मन्त्रयाम मनोगतौ, D1 °याव मनोनुगम् (for b) — Before line 1106 all Mss. ins वैशंपायन — (L 1106) V3 सु, D5 तु (for तौ) — (L 1107) Ñ2 V3 तृतीयास्ते, V1 s B3 s D1 °येन, D3 °यौ तु, G3 °यास्तु (for °यौ च) D3 वैनतेय स्तृतीयश्च (for a) K4 V1 s Dn D3 s T4 अथाब्रुवन् (for अमन्त्रयन्) K1 s गुह्यमन्त्रमथाब्रुवन् (for b) — (L 1108) V3 ऽय (for ऽसौ) — (L 1109) Ñ2 s (marg) V1 s B D3 D1 s s कृ(D1 हृ)तं सैन्येन महता, D3 कृत सैन्यभरश्चापि (for a) Ñ2 s (marg) V1 s B D3 D1 s s महद्भिश्च, V3 D1 महाभिह (for °ति) — (L 1110) K3 4 Dn T4 बहुलानि च सैन्यानि V1 बलवन्ति च सै° (for a) — (L 1111) D3 s शक्याम (for शक्ष्याम) K1 V2 D1-5 क्षयं कर्तुं, D3 क्षपयितुं (for क्षयं नेतुं) D3 वै द्विज (for वाहिनीम्) — (L 1113) K1 s s सतोऽर्थं, G3 ऽतो ऽर्थं (for °र्थं) Ñ3 V1 B1 s D3 D1 s G3 इह (for पुरीम्) — K4 वैनतेय, D5 गरुत्मान् (for °द) — (L 1114) K देव (for देव) V2 Dn D5 T4 नमस्कृत्वा (for °त्य) D41 D3 भवतान्तिकात्, G3 °तोऽन्तिकम् (for °कात्) — (L 1115) D3 वीक्षितुं (for °तुं) D3 वासार्थमीक्षिता भूमि (for a) B1 s D3 नरदेव (for तव देव) — (L 1116) K3 ह (for खे) K1 गत्वाहं खे समुत्थाय (for a) — (L 1117) K Ñ3 V1 Dn D1 s [अ]ह (for वै) K3 D31 पुरीं, B1 s D5 पुर (for पुरीं) V1 B3 भूषिताम् (for पूजि°) K3 पुरीं लक्षणभूषिताम् (sic) (for b) — (L 1118) K3 सागरान्तर (for °नूप) K1 s शालिनीम् (for -शीतलाम्) — (L 1119) K3 V1 B1 Dn D5 सर्वतोऽपि (for प°) — (L 1120) V3 रत्न (for काम) K3 D3 प्रदाम् (for द्रुमाम्) — (L 1123) B3 समाकीर्णां (for गणा°) D4 om (hapl) lines 1123b–1128a Ñ2 s V B D3 विवर्धिनीम् (for °र्धनीम्) — After line 1123 Ñ2 G3 read 1130 while D31 reads line 1130 repeating it in its proper place D3 om line 1124 After line 1124, V3 reads line 1130 V3 om line 1125 — (L 1126) V1 s B1 s यन्त्राङ्गुष्ट (for °र्गल-) K4 तोरणाम् (for शोभिताम्) D5 विविधगृहशालिनीम् (for b) — After line 1126, Ñ2 D5 read line 1130 — (L 1127) Ñ2 (marg as above) V3 I s s D3 D3 s G3 रथनेमिस्वनाकुलाम् (for b) — (L 1128) D3 निवर्धनीम्, T4 फलप्रदाम् (for °द्रुमाम्) — (L 1129) Ñ2 V3 मालिनीम् (for -शा°) — V3 om (hapl) line 1130 — (L 1130) D3 G3 भीषणां (for °णीं) V3 D31 D3 s वर्धिनीम् (for वर्ध°) — (L 1131) D3 मनुजेन्द्रा धिकजुष्टां (for a) Ñ2 V3 B1 D3 D3 विशिष्टं नगरं D1 च जगे)त्तमम् (for b) — (L 1132) K3 गिरिं, G3 नग (for गिरि) K4 स्वमालयम् (for सुरा°) — (L 1135)

नन्दनप्रतिमं दिव्यं पुरद्वारस्य भूषणम् ॥
कारयित्वाधिवासं तं तत्र गत्वा सुरोत्तम ।
कुमाराणां प्रचारश्च सुरमान्यो भविष्यति ॥
नाम्ना द्वारवती नाम त्रिषु लोकेषु विश्रुता ।
भविष्यति पुरी रम्या शक्रस्येवामरावती ॥
यदि स्यात्संवृतां भूमिं प्रदास्यति महोदधिः ।
यथेष्टं विविधं कर्म विश्वकर्मा करिष्यति ॥
मणिमुक्ताप्रवालैश्च वज्रवैदूर्यसप्रभैः ।
दिव्यैरभिप्राययुतैर्दिव्यरत्नैस्त्रिलोकजैः ॥
दिव्यस्तम्भसमाकीर्णान्स्वर्गे देवसभोपमान् ।
जाम्बूनदमयाञ्शुभ्रान्सर्वरत्नविभूषितान् ।
दिव्यध्वजपताकाढ्यान्देवकिंकरपालितान् ।
चन्द्रसूर्यप्रतीकाशान्प्रासादान्कारय प्रभो ॥

वैशंपायन उवाच ।
एवं कृत्वाथ सजल्पं वैनतेयोऽथ केशवम् ।
प्रणम्य शिरसा ताभ्यां निषसाद कृतासनः ॥
कृष्णोऽपि रामसहितो विचिन्त्य हितमीरितम् ।
प्रकाशं कर्तुकामौ तौ विसृज्य विनतात्मजम् ॥
सत्कृत्य विधिवद्राजन्महार्हवरभूषणैः ।
मोदेते सुखिनौ तत्र देवलोके यथामरौ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भोजराजो महायशाः ।
कृष्णं स्नेहेन विस्रब्ध बभाषे वचनामृतम् ॥
कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नन्दिवर्धन ।
श्रूयतां यदहं त्वाद्य वक्ष्यामि रिपुसूदन ॥
त्वया विहीनाः सर्वे स्म न शक्ताः सुखमासितुम् ।
पुरेऽस्मिन्विषयान्ते वा पतिहीना इव स्त्रियः ॥
त्वत्सनाथा वयं तात त्वद्बाहुबलमाश्रिता ।

Bom Poona eds G(ed) कुमारीणां (for °राणां) Ds1 प्रभावश्च, Ds2 D1 3 4 प्रचारं (for °रश्च) K1 4 Ñ2 3 V1 2 B1 3 Dn D6 T4 सुरमण्यो, Ds1 सुखमस्यो, D8 सुरस्य च, D2 °वर्धं, D1 °गम्य, G2 °श्चोऽपि (for °मान्यो) — K2 D5 om (hapl) lines 1136–1139 — (L. 1136) G2 नाना- (for नाम्ना) Bom Poona eds G(ed) ज्ञेया (for नाम) — (L. 1138) D3 यदि स्वां, G3 यतस्त्वा (for यदि स्यात्) K2 3 4 B1 3 Dn1 D1 2 6 यदि स्यात्संवृता भूमि (for °) — (L. 1139) K1 Ñ2 3 V B D3 D5 4 6 G2 कृत्वा, D2 राष्ट्र (for कर्म) K1 Ñ3 3 V2 B1 D6 T4 चरिष्यति, V1 2 B3 G2 रचि° (for करि°) — (L. 1140) K1 Ñ3 Dn D1 2 T4 प्रवालाभिर्, K2–4 D3 4 (sup lin) 6 °लादिर्, V1 G2 °लाभैर्, D5 D4 °लानि (for °लैश्च) Ñ2 V3 G2 संयुतै, Ñ3 V2 सुप्रभै, D2 6 सन्निभै (for सप्रभै) — (L. 1141) V2 B3 D3 D4 5 द्रव्यैर् (for दि°) D5 दिव्यै, D4 द्रव्य (for दिव्य) — (L 1142) B1 3 Ds1 D6 रत्न (for -स्तम्भ) K1 3 4 Ñ2 3 V B2 Dn D1 3 4 T4 -शता कीर्णान् (for समा°) G2 दिव्यरत्नशताकीर्णान् (for °) K1 सर्वदेवसभोपमाम् (for °) — For line 1143, K2 D5 subst

32** जाम्बूनदमया शुभ्रा सर्वरत्नविभूषिताम् ।

— D3 om line 1144 — (L. 1144) K2 D5 पताकाढ्या (for °ढ्यान्) K1 Ñ3 गन्धर्व, Ñ2 V2 3 B D3 D2 4 6 T4 (for °ढ्यान्) K2 D5 (marg as above) G2 किंखर (for किंकर) K2 D5 -पालिताम् (for °तान्) V2 दिव्यकिंकरपालितान् (for °)

— (L. 1145) B2 3 D6 G2 प्रभाकीर्णान् (for प्रतीकाशान्) Dn2 प्रासादान्विकृतामनान् (for °) — (L 1146) K1 3 4 V2 D1 3 T4 G2 सकल्पं, B1 तु जल्प, D2 सजल्प्य (for सजल्पं) Ñ2 V2 D1 3 T4 G2 महाबल° (for 5th केशवम्) — (L. 1147) D3 महाबल (for कृतासन) — (L 1148) K2 D5 ईप्सितम् (for ईरि°) — (L 1149) K1 प्रासादं (for प्रकाशं) Ñ2 V2 B1 D1–3 6 G2 प्रकाश कर्तुकामश्च (D2 मोऽसौ), B2 3 प्रासादं (B3 [marg] प्रसाद as above) कर्तुकामश्च (for °) — (L. 1150) D3 मणि (for -वर-) D2 4 महार्हाम्बरभूषणै (for °) — After line 1150, Ñ2 V2 ins

33** प्रविवेश बली श्रीमान्स्वपितुर्भवनं नृप ।

(L 1151) K1 3 4 Dn D1 3 4 T4 सुर- (for देव) — (L 1152) D3 महाद्युति (for °यशा) — (L 1153) D2 विविध, D3 (marg) विश्रब्धो (for विस्रब्ध) B3 प्रणम्य कृष्ण विश्रब्धं (for °) G3 उवाच (for बभाषे) — Before line 1154 some Mss ins उग्रसेन, some जनमेजय उवाच Before line 1154 B3 repeats line 1160 — (L. 1155) V2 Bom Poona eds G(ed) वचनं (for यदहं) K2 D4 6 G1 त्वद्य (for त्वाद्य) D3 श्रूयतां वचनं त्वद्य (for °) V2 मधुसूदन (for रिपु°) — (L. 1156) K2 D5 ऽस्मिन्, D1 स्युर् (for स्म) D2 युक्ता (for शक्ता) — (L. 1157) V1 यथा (for इव) — T4 om lines 1158 1162 — (L 1158) D3 नाथ; D6 तावत् (for तात) — (L. 1160) K1 विषये स्व (for विजयाय) — (L. 1163) G1

निर्भीमो न नरेन्द्राणां सेन्द्राणामपि मानद ॥
विजयाय यदुश्रेष्ठ यत्र यत्र गमिष्यसि ।
तत्र त्वं सहितोऽस्माभिर्गन्ताथा यादवर्षभ ॥
तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा सस्मितं देवकीसुतः ।
यथेष्टं भवनामद्य तथा कर्तास्म्यसंशयम् ॥

Colophon.

No 21

After adhy. 87 28, D_5 S (except G_2) ins :

यथार्हं च यथायोगं प्रश्रयं प्रवदो नृपः ॥
विवाहं घोषयामास शिशुपालस्य मागधः ।
सर्वमन्तःपुरं चैव विवाहे सोत्सुकं किल ॥
श्वोभूते तु विवाहः स्याच्चैद्यस्येति च भूमिपाः ।
सनद्धाः समपद्यन्त विभवैः स्वैर्यथातथम् ॥
शिशुपालोऽपि राजा तु वरवेषेण संयुत ।
कुमारैरात्मतुल्यैश्च नियमस्थोऽभवत्तदा ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु नारदो मुनिसत्तमः ।
पृथिव्यां पर्यटन्नेको वीणासक्तकरस्तदा ॥
द्वारवत्या ततो विष्णुं निवसन्त यदूत्तमम् ।
सभाजयञ्जगन्नाथं प्राप्तो द्वारवतीं किल ।
प्रविश्य च पुरीं रम्यां केशवेनाभिपूजितः ॥
तस्यामेव सभायां तु यदुभिर्वृष्णिभिः सह ।
विहरन्तं जगन्नाथं ददर्श यदुनन्दनम् ॥
तदभ्याशे स्थितं राममुग्रसेनं च सात्यकिम् ।
अन्यानपि यदून्सर्वान्ददर्श मुदितान्महान् ॥
तं दृष्ट्वा यादवाः सर्वे प्रत्युज्जग्मुः ससंभ्रमम् ॥
भगवानपि गोविन्दो रामेण सह केशवः ।
उपतस्थे यथायोगमर्घमादाय चासनम् ।
इदमर्घ्यमिदं पाद्यमित्यूचे तं मुनीश्वरम् ॥
तत्र सर्वं यथाप्राप्तमुपयुज्य मुनीश्वरः ।
आसने च समास्थाय न्यषीदन्मुदितस्तदा ॥
आसनस्थं मुनिश्रेष्ठं यादवाः सर्व एव ते ।
आसनानि यथायोगं प्राप्नुवन्स्थानि सर्वतः ॥
केशवोऽपि च धर्मात्मा रामेण सह सगतः ।
निषसादासने शुभ्रे वृष्णीनामग्रणीर्हरिः ॥
उवाच च मुनिश्रेष्ठं वीणासक्तमसङ्गमम् ॥
कुशलं सर्वकार्येषु वद किं मुनिसत्तम ।
अपि ते कुशलं विप्र तपसो मुनिसत्तम ॥

सस्मितो (for °त) — (L 1163) B_3 [अ]द्य स्वयम्, G_2 [अ]संदिग्ध (for [अ]संशयम्) V_1 तत्कर्ताऽस्मि न संशय (for ᵇ)

Colophon — *Mention of the Epic* K_3 V_3 $D_{5?}$ — *Mention of Khila* $K_{2\cdot4}$ $\tilde{N}_2$ V B D_n D_5 D_6 —*Sub parvan* D_5 पारिजात — *Adhy name* K $\tilde{N}_{2\cdot3}$ V B_1 D_n D_{1-5} मद्रोद्वाहरणम्, B_2 ₃ D_5 D_6 रुक्मिणीस्वयंवरे राजेन्द्राभिषेचनम् — *Adhy no* K_3 108, $\tilde{N}_3$ 112, $V_{1\cdot2}$ B_2 113, D_n $D_{5?}$ D_6 110, D_1 107, D_2 119, T_1 102, G_3 117

21

T_2 reads lines 1–7 (= 992*) for the first time after 87 1 — (L 2) D_5 कारयामास (for घोष°) — (L 3) D_5 $T_{1\cdot4}$ $G_{3\cdot5}$ चोत्सुकं, G_1 चोत्सव, M_4 चोत्सुका (sic) (for सोत्सुकं) $M_{1\cdot3}$ विवाहावोत्सुकं किल (for ᵇ) — (L 4) T_1 विवाहस्य (for °ह स्याच्) — (L 5) T $G_{1\cdot3-5}$ M_4 यथा क्रमम् (for °तथम्) — (L 6) $M_{1\cdot2}$ संवृत (for संयुत)

Colophon om in D_5 — *Mention of the Epic* T_2 — *Adhy name* T_3 $G_{1\cdot4}$ M_4 सर्वराजसंगमे शिशुपालविवाहोद्योग, M_2 रुक्मिणीहरणम् — *Adhy no* $T_{1\cdot2}$ $G_{3\cdot4}$ M_{2-4} 115, T_3 124, G_1 117, G_5 118, M_1 105

— D_6 om the ref — (L 10) M_{1-4} तदा (for ततो) — (L 11) T $G_{1\cdot3-5}$ M_4 समार्यां तु (for °जयम्) — (L 12) D_5 $T_{1\cdot2\cdot4}$ $G_{3\cdot5}$ M_4 °पूजिताम् (for °त) — (L 16) T_2 नृपान् (for महान्) D_5 ददर्श मुनिरात्मवान्, $T_{1\cdot4}$ G_{2-5} M °र्श मुदितात्मवान् (for ᵇ) — (L 17) T_4 प्रत्याजग्मु (for प्रत्युज्जग्मु) — (L 19) M_1 द्विवेदी: M_2 द्विपात्मा (for गोविन्दो) — (L 20) T_2 [उ]वाच (for [उ]पे ते) — (L 21) $T_{2\cdot3}$ G_1 उपनज्य (for °युज्य) — (L 22) D_5 $T_{1\cdot4}$ G_{3-5} M आसने (for °ने) — (L 23) D_5 $T_{1\cdot4}$ G_{3-5} M आसनस्थे मुनिश्रेष्ठे (for ᵃ). — T_2 om. line 24 — (L

कुशल तत्र वीणाया वद विप्र यथातथम् ॥
जगतामत्र विप्रेन्द्र का वार्ता वद मे प्रभो ॥
अथ वा कुशल नाम युष्माकं नियतात्मनाम् ।
दिष्ट्या दृष्टोऽसि सप्राप्त पावयाश्च नो विभो ॥
प्रीता वय मुनिश्रेष्ठ पूताश्चैव त्वदागमात् ।
अन्येय यादवकुल लोके ख्यातिं प्रयास्यति ।
त्वादृशा पुण्यकीर्तीना सयोगाद्वद साम्प्रतम् ॥
आगो हि मुनिमुख्याना भवाँल्लोके प्रथिष्यति ।
धन्या स्मरु त्वय विप्र यतो दृष्टास्त्वया विभो ।
एवमादि जगन्नाथ कुशल पृष्ट्वा मुनिम् ॥
तच्छ्रुत्वा कुशल पृष्ट विष्णुना प्रभविष्णुना ।
मुनि प्रीतमना भूत्वा प्रोवाच यदुससदि ॥
रामेण सगत कृष्णमूर्ध्वबाहुमवस्थितम् ।
सर्वांस्तथा यदून्विप्र समाभाष्य वचस्तदा ॥
किमय कुशलप्रश्न पृष्ट कृष्ण मयि प्रभो ।
न युक्त प्रतिभात्येतद्देवदेव जगत्पते ॥
यतस्त्व सर्वभूतानामादि कुशलदस्तदा ।
त्वदिच्छया जगत्सर्वं कुशले विनियुज्यते ॥
वय तु देवदेवेश नित्य कुशलिनो हरे ।
तथा हि भूतभृत्त्वा वै विष्णो तव युगे युगे ॥
इद तु चित्र देवेश यदुक्त भवतो हर ।
पावयास्य इति श्रीमल्लँलोकनाथ सुरेश्वर ॥
त्व हि शुद्ध सदा योगी पूत किल ममागमात् ।
किमन्यद्वद देवेश प्रसादात्तव मानद ॥
प्रसादातिशयादेतद्युक्त वक्तु जगत्पते ।
इद निश्चितवानत्र प्रसन्नो मयि मानद ॥
सवथा कृतकृत्योऽस्मि दृष्टो येन त्वया विभो ।
प्रीतिर्मे ह्यतुला विष्णो तव सदर्शनेन हि ॥
इत्युक्त्वा स जगन्नाथ भूय स्तोतु प्रचक्रमे ।
पुराणन सदा विप्रो मुनीनामादिरव्यय ॥
तत्त्वार्थवित्तदा विष्णो साक्षाद्वेदार्थतत्त्ववित् ।
आदाय निहिता वीणा सस्थाप्य लयमुत्तमम् ॥
तन्त्रीं च सुदृढा कृत्वा जगौ गयैर्जगत्पतिम् ।
अर्घ्याभिर्गीर्भिरग्र्याभि सत्रयादवससदि ॥

नारद उवाच ।

नम कृष्णाय हरये वेधसे भूतधारिणे ।
देवदेव जगन्नाथ नमस्ते चक्रधारिणे ॥
नमस्ते नरसिहाय दैत्यवक्ष प्रदारिण ।

24) D6 प्रासुयु (for वन्) T3 G1 प्रासुव सर्वं एव त (for [b]) —(L 25) T1 सह T2-4 G 3 5 M1 4 ऽपि स (for ऽपि च) —(L. 27) T G1 2-4 M2 4 समागतम् (for असङ्गम्) — Before l ne 28 D6 ins कृष्ण T G 3 5 M2-4 श्रीभगवानुवाच —M4 om l nes 29 30 D6 om (hapl) l ne 29 —(L. 31) D6 जगताम् (for ताम्) D6 T G1 4, 5 M2 अत्र (for अद्य) T1 हे (for म) D6 M2 विभो (for प्रभो) —(L 33) T1 3 G1 4 5 नाथ च म (G1 M4 पावनाय च नो विभो ; T3 G1 4 5 नाथ च म (G1 मम) प्र(G4 5 त्र)भो (for [b]) —(L. 34) G3 प्रिया (for प्रीता) G5 चैव (for वय) M2 द्विज (for मुनि) —(L 36) D6 एव (for [a]) —(L. 40) T2 3 G 4 पृष्टा (for पृष्ट) —(L 42) D6 T G M 3 ऊर्ध्वबाहुरवस्थित (for [b]) — G4 om l nes 44 47 —(L. 44) D6 किमिद कुशल प्रश्न (for [a]) D6 कृष्ण पृष्ट (for पृष्ट कृष्ण) T2 पृष्ट कृष्णाऽपि म प्रभो (for [b]) —(L. 45) T2 3 T G 3 5 M4 [ए]व (for [ए]तद्) —(L. 46) T2 3 D6 देवानाम् (for भूतानाम्) D6 यदि (for यतस्) D6 M 3 सत्र G3 5 तथा (for तत्र) T1 3 G आदिस्त्व (T1 नित्य) कुशलस्तत्र —(L. 48) D6 वय (for नित्य) — D6 om l ne 50 —(L 50) G3 om (hapl) l ne 50[b] 52[a] M2 3 भवता (for तो) T1 यदुक्त च वच प्रभो (for [b]) —(L 51) T G 4 5 M पावनायेति हि श्रीमाँल् (for [a]) M4 लोकाना तु (for लोकनाथ) —(L 52) T2 सिद्ध (for शुद्ध) M3 मत्समागमात् (for ममा) —(L. 55) T2 इति (for इद) —(L. 56) M1 3 येन दृष्टस्त (M3 दृ) (by transp) —(L. 57) T3 3 मयि (for मे हि) —(L 59) M1 3 विष्णोर् (for विप्रो) —(L. 60) D6 सत्र (for तत्र) D6 T1 3 4 G3 5 M -तत्पर (for तत्त्ववित्) — After l ne 61 T4 ins

34** तन्त्रीं च वाणा सस्फाल्य * * * लयमुत्तमम् ।

—(L. 62) T1 बध्वा (fo कृत्वा) D6 T G 3 4 M गयैं (for गयैर्) T3 जगत्पत (for तिम्) —(L 63) D6 M2 अर्घ्याभिर् ; M3 अग्र्या (for अर्घ्या) —(L. 64) D6 कृष्ण च (for कृष्णाय) G3 भूरि- (for भूत-) — After l ne 64 D6 reads l ne 70 followed by line

नमस्ते सकलेशाय निर्गुणाय गुणात्मने ॥
नमो वामनरूपाय मायालोकविहारिणे ।
नमस्ते क्रोडरूपाय दंष्ट्रया क्षितिधारणे ॥
नमोऽश्वशिरसे तुभ्य वेदाहरणरूपिणे ।
त्रिविक्रम नमस्तुभ्य त्रयीरूप जनार्दन ॥
नम ओंकारमात्राय त्रयीरूपाय विष्णवे ।
निर्मलज्ञानरूपाय विज्ञाननिलयाय च ॥
उद्गीथाय नमस्तुभ्य रथतर नमोऽस्तु ते ।
यं विदुर्वेदतत्त्वज्ञा ब्रह्माद्याः सनकादय ॥
विचिन्वन्त. प्रदीपेन विज्ञानाख्येन केशव ।
सोऽसि देव जगन्नाथ यो दृष्टो ब्रह्मादिभिः ॥
यं प्राप्य न निवर्तन्ते योगिनो यतचेतस ।
सोऽसि देव पुराणात्मंस्तुभ्य देव नमो नम. ॥
त्वामाहु सकला वेदा ब्रह्मेति ज्ञाननिश्चये ।
त्वमेवेद जगत्सर्वं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥
त्वन्मायापटलच्छन्नाः प्राणिन सर्व एव हि ।
अहमानकृता भ्रष्टा पतन्ति नरकेषु च ।
ये च त्वा निष्ठुरित्याहुस्ते च त्वा यान्ति यत्नतः ॥
ये तु ज्ञानसहा सर्वा वेदान्तज्ञानबृंहिता ।
ते तु त्वा देवदेवेश प्रविशन्ति पुरातनम् ॥
तवैषा भगवन्माया मामाश्रित्य जगन्मयीम् ।
प्राणिनो नि श्वसन्ति स्म तु सदा मा हि नित्यशः ।
विहारः सर्व एवैष प्राणिनामुदयाय हि ॥
पूर्णमासीञ्जगन्नाथ वाराह इति संज्ञितः ।
अदधा भूतधात्री त्व प्राणिना च हिताय हि ।
पुनरश्वशिरा भूत्वा वेदानाहृत्य तिष्ठसि ॥
आसीर्वामनरूपस्त्वमनघ्रा बलिमध्वरे ।
आहृत्य राज्य तस्मात्त्वमिन्द्राय प्राहिणोर्विभो ॥
अभूस्त्व नारसिंहश्च हतवान्दैत्यपुंगवम् ॥
रघोरथ जगन्नाथ वंशे वशवता वर ।
आसीश्च रामसंज्ञस्त्व रावण हतवान्विभो ।
निष्कण्टकमिमं लोकमकरोर्देवसत्तम ॥

66 — (L 65) Ds T3 M1 s तुभ्य (for देव) — After line 65, D3 reads line 70 G3 om lines 66-69 G1 reads line 66 after line 82 T3 transp line 66 and line 67 — (L 66) T3 M1 प्रहारिणे, G1 विहा° (for प्रहा°) — (L 67) T4 त्रयीरूपाय विष्णवे (for °) — T3 reads lines 68-69 on marg — (L 68) T3 repeats lines 68ᵇ-69ᵃ after lines 85 T4 प्रहारिणे (for विहा°) D3 नमो लोकसहारिणे, T3 (also as above) विज्ञाननिलयाय च, M1-3 मायया लोकहारिणे (for °) — T3 s om line 69 — (L 69) G4 क्रोधरूपाय (for क्रोड°) T1 s 4 G1 s दंष्ट्राया (T4 °र्या), G4 दंष्ट्राग्र (for दंष्ट्रया) — T3 reads lines 70ᵃ-73ᵃ after line 86 T3 reads line 70 on marg — (L 70) M4 नमो विश्वरूपतुभ्य (for °) T1 om (hapl) lines 70ᵇ-71ᵃ G1 वेदाभरणरूपिणे (for °) — T3 reads lines 71-72 after line 74 — (L 72) D3 T1 4 G1-3 M1 रूपाय (for मात्राय) T3 G1 नमः कारण रूपाय (for °) T4 रथन्तर नमोऽस्तु ते (for °) — (L 73) G3 प्रज्ञार (for वि°) T4 निधनाय (for निलयाय) — (L 74) D3 M1-3 नित्य (for तुभ्य) T4 निर्गुणाय गुणात्मने (also गुणोत्तम) (for °) — (L 75) G3 ये (for य) G1 s 4 M4 तत्त्वज्ञ (for °ज्ञा) T3 om lines 75ᵇ-76ᵃ G3 सनकादय (for स°) — (L 76) D3 विचिन्वन्ति (for °न्त) — (L 78) M3 गत (for यत) — (L 79) T3 पुराणस्त्व; G3 °णत्मन (for °णात्मन्) D3 सोऽसि, T1 देवेशो, T3 G1 s 4 तुभ्य (for तुभ्य) T1 s G1 s 4 M1 5 नमस्ते (for नम) — (L 80) M3 देवा (for वेदा) — (L 81) M1 [ए]तेद् (for [इ]द) — G3 om lines 82-93 — T4 lacuna for 83 — (L 83) M1-3 मानकृत (for °ता) M1 s (also as above) s पतन्ति निरयेऽशुचौ (for °) — (L 84) D3 T3 [ऊ]चुस्तु (for [आ]हुस्) — (L 85) T1 G3 M1 [अ]ज्ञानयुता M3 मेधामहा (for ज्ञान°) T3 s G1 s ये तु ज्ञानयु (T3 हि)ता भक्त्या (for °) After line 85ᵃ, T3 repeats 68ᵇ 69ᵃ — (L 86) T G1 s 4 M1 ये तु त्वामेव देवेश (for °) — (L 87) T1 G3 जगन्मय (for °न्मयीम्) T4 यमा श्रित्य जगन्मयम् (for °) — (L 88) D3 विश्वसन्ति, T1 s G1 3 न विदन्ति, T3 s निवदन्ति, G4 निवदन्ति; M1 श्वसि दन्ति (for नि श्वसन्ति) M1 s तु सर्व (for तु सदा) — (L 89) T G3 s M1 [ए]षां (for [ए]ष) — (L 90) D3 स त्वम् (for पूर्णम्) D3 G4 वराह (for वा°) — (L 92) T1 2 4 G1 s M4 सवान्तो (for °रा) — (L 93) G1 रूपी (for रूपस्) T G1 s s M1 बलरात् (for बलिम्) — (L 94) M1 प्रादद (for प्राहिणोर्) — (L 95) D3 M1 नर सिंहस् (for ना°) — (L 96) M3 प्रभो (for विभो) — (L 98) D3 M3 सर्वम् (for लोकम्) — G3 om line 99 — (L 99) T3 s अभवो (for अभूस्त्व) D3 T G3 s M परन्तुमहर प्रभो (for °) — (L 100) G1 4 हतवान् (for

अभूश्च जामदग्न्यस्त्वं गृहीत्वा परशुं प्रभो ।
हतवांस्त्वं महावीर्यं कृतवीर्यसुतं रणे ।
निःक्षत्रियमिमं लोकमददाः काश्यपाय वै ॥
इदानीमपि गोविन्द लोकानां हितकाम्यया ।
मानुषं वपुरास्थाय द्वारवत्यां प्रतिष्ठसि ॥
हतवान्पूतनां बाल्ये गोकुले विहरन्प्रभो ।
अर्जुनौ हतवान्भूयो बद्धोलूखलसपुटः ॥
पुनश्च क्रीडता विष्णो त्वयैव निहतो हयः ॥
अदधास्त्वं पुनः शैलं गवां संरक्षणाय हि ।
गोवर्धनं महाशैलं सर्वगोपस्य पश्यतः ॥
ननर्त भगवान्भूयो यमुनायां ह्रदे हरे ।
अकरो कालियं विष्णो विमर्दं यमुनातटे ॥
रङ्गमध्ये हतौ विष्णो त्वया चाणूरमुष्टिकौ ।
दुःसहं लोकविद्विष्टं हतवान्कंसमोजसा ॥
उग्रसेनोऽभिषिक्तश्च राज्ये निहतकण्टके ।
स इदानीं स्थितो राज्ये त्वामाश्रित्येन्द्रवद्दिवि ॥
किमनेन जगन्नाथ सर्वं त्वद्वशगं जगत् ।
सर्वास्मिन्सर्वभूतेश सर्वभावन भावन ।
नमस्ते देवदेवेश नमो भूयो नमो नमः ॥
इति स्तुत्वा जगन्नाथमुपारमीत्स नारदः ।
तच्छ्रुत्वा यादवाः सर्वे परं विस्मयमागताः ॥
मनसा तुष्टुवुर्विष्णुं नारदाच्छ्रुतविस्तराः ।
धन्या वयं जगन्नाथमाश्रित्य सुखिनस्तथा ।
निर्वृता वयमेवेति नारदं च शशंसिरे ॥
पुनः प्रीतियुताः सर्वे विलोक्य च परस्परम् ।
धन्या वय पुनर्धन्या धन्यानामग्रतः स्थिताः ॥

Colophon

श्रीभगवानुवाच ।

किमर्थमिह सम्प्राप्तो वद नारद सांप्रतम् ।
अलमेतैः स्तुतिपदैर्यथार्थैरपि नारद ॥
त्वदागमनजं विप्र तत्कार्यं वद सांप्रतम् ।
कुतूहलं मम विभो वृष्णीनां चैव सर्वशः ॥

नारद उवाच ।

श्रूयतां भगवन्विष्णो ममागमनकारणम् ॥
हास्तने देवदेवेशं शूलिनं वृषभध्वजम् ।
अर्चयित्वा हरं शर्वं दक्षिणे सागरे विभुम् ॥
निवृत्तोऽस्मि तमाराध्य दिशं धनदपालिताम् ।
त्वां द्रष्टुं देवदेवेश वसन्तं वृष्णिसंसदि ॥
विन्ध्यस्य दक्षिणे पार्श्वे गतवान्भीष्मपालिताम् ।
प्रविश्य च पुरीं तां तु विदर्भस्य महीपतेः ।
स्थितोऽहं भीष्मकेणात्र पूजितो यादवेश्वर ॥
तत्र दृष्टो हर्यवेश राज्ञां समुदयो महान् ॥
जरासंधं पुरस्कृत्य राजानः सर्व एव हि ।
यथासुखं यथायोगं दृष्टाः केशव माचिरम् ॥

शिशुपालो हि नृपतिश्चेदीनामीश्वरश्च सः ।
पौण्ड्रको वासुदेवश्च नित्यं त्वां द्वेष्टि यो विभो ॥
दृष्टश्चाथ मया राजा भीष्मको माब्रवीद्वचः ।
शिशुपालस्य विप्रर्षे रुक्मिण्या सह संगमः ।
भविता श्वः प्रभाते तु वदर्थे राजसंगमः ॥
तच्छ्रुत्वा त्वरितो देव प्राप्तस्त्वां वृष्णिपुंगव ।
तद्गच्छ वृष्णिभिः सार्धं नगरं तस्य धीमतः ॥
गृहाण रुक्मिणीं कृष्ण जित्वा नृपतिपुंगवान् ॥
शिशुपालोऽथ राजा तु वरवेषेण विष्ठितः ॥
उद्वहेत जगन्नाथ यदि राजा स रुक्मिणीम् ।
अकृत्यमयशस्यं च भवतो नात्र संशयः ॥
याचिता सा भवद्भिस्तु न दत्ता भीष्मकेण हि ॥
आरक्षको जरासंधः पौण्ड्रश्च नृपपुंगवः ।
एकलव्यो हृषीकेश रुक्मी तस्य तु दास्यति ॥
भवन्तं यः सदा द्वेष्टि न त्वामाह्वयति प्रभो ॥
जरासंधस्तु वृष्णीनां सदा द्वेष्टा न संशयः ।
तद्गच्छतु भवाञ्शीघ्रं यानैरश्वैर्गजैरपि ॥
उग्रसेनं पुरस्कृत्य सात्यकिं च महाबलम् ।
तामादाय जगन्नाथ गत्वा यास्यसि मा चिरम् ॥
सा च दृष्टा हृषीकेश शोकोपहतचेतना ।
त्वय्येव मन आधाय सदा त्वां स्मरति प्रभो ॥
यदि भर्ता भवेच्चैषः स्यान्मृता रुक्मिणी हरे ।
उज्जीवय हरे विष्णो रुक्मिणीं रुक्मभूषणाम् ॥
इत्यहं देव संप्राप्तः कृत्यशेषं विचिन्त्यताम् ।
न किंचिदपि दुःसाध्यं चक्रपाणे हरे तव ॥
साधयामो वयं देव गच्छेत्युक्त्वा जगाम सः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
इत्युक्त्वा नारदे याते ब्रह्मलोकं सनातनम् ।
वासुदेवस्तु धर्मात्मा यदूनामग्रणीर्हरिः ॥
गमनाय मतिं चक्रे रुक्मिण्याहरणे तदा ।
उवाच च यदून्सर्वान्सज्जीभवत मा चिरम् ॥
अस्मिन्नेव मुहूर्ते तु यास्यामः कुण्डिनं प्रति ।
रथमानय मे शीघ्रं सारथे दारुक प्रभो ॥
आरुह्यन्तां रथा अश्वा गजाश्च परिकल्पिताः ॥
अग्रतश्चास्तु नो वीरः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
मध्यतो बलभद्रस्तु राजा चैव तु पृष्ठतः ॥
अहं सङ्गी गदी चक्री शार्ङ्गी शङ्खी तलत्रवान् ।
रथमास्थाय गच्छामि दारुकेण सहायवान् ॥
हत्वा च राजशार्दूलाञ्जरासंधपुरोगमान् ।

चेदी°) — (L 141) D_6 $T_{1.4}$ $G_{1.3-5}$ M पौण्ड्रोऽश्च (for पौण्ड्रको) — (L 142) D_6 $M_{1.3}$ पृष्टश् (for दृष्टश्) D_6 [अ]पि, M_1 [स]त्र (for [अ]थ) D_3 भीष्मकश्चाब्रवीच्च स (for ^{b}) — (L 143) D_6 राजर्षे (for विप्रर्षे) — T_2 om (hapl) line 144 — (L 144) $M_{1.2}$ [अ]त्र (for श्व) — (L 145) M_1 प्राप्तवान् (for °स्त्वां) — (L 146) D_6 नगरीं (for °र) $M_{1.3}$ तद्विभो (for धीमत) — (L 147) $M_{1.3}$ विष्णो (for कृष्ण) G_1 दृष्ट्वा (for जित्वा) — (L 148) M_1 वरवेषविलम्बित (for ^{b}) — (L 149) D_6 T_4 उद्वेक्ष्यति, M_{1-3} उद्वक्ष्यति (for °हेत) — G_1 om (hapl) lines 151-155 — (L 151) T_1 त्वचित्ता माभवद्विष्णो (for ^{a}) — (L 152) T_1 आरक्षस्स (for आरक्षको) — (L 154) $M_{1.3}$ मानयति (for आह्वयति) — (L 156) $T_{2.3}$ $G_{2.3.5}$ $M_{1.3.4}$ रथै(T_3 $G_{2.3}$ यानै)रश्वैश्च पत्तिभि (for ^{b}) — (L 158) $G_{3.5}$ भवान (for गत्वा) — (L 159) $T_{2.4}$ $G_{1.5}$ M_4 दृष्टा (for दृष्टा) T_2 योगोपहतचेतना (for ^{b}) — (L 160) T_4 G_5 मनसि (for स्मरति) — (L 161) M_2 हर्ता (for भर्ता) — (L 163) D_6 T_4 M_{1-3} इत्यर्थं, G_5 M_4 इत्येव (for इत्यहं) — (L 164) $M_{1.3}$ दुःसाध्यं (for °ध्य) $M_{1.2}$ चक्रायुध, M_3 चक्रभार (for °पाणे) — (L 165) M_3 [उ]क्तो (for [उ]क्त्वा)

Colophon om in D_6 T_4 — *Mention of the Epic* T_3 — *Adhy name* T_1 M_4 कृष्णनारदसंवाद, M_3 रुक्मिणीहरणम् — *Adhy no* T_1 ? $G_{3.4}$ M 117, T_3 126, G_1 119, G_5 120

(L 170) M_3 पुरम् (for प्रति) — (L 172) $M_{1.2}$ गजा (for रथा) $M_{1.3}$ रथाश्च (for गजाश्च) T_1 कल्पिताः (for °ता) M_{1-3} गजाश्च बहुविस्तरा (for ^{b}) — (L 175) T $G_{1.3}$ रथी (for गदी) D_3 धनुष्मान् (for तल°) — (L 177) D_3 [अ]हं (for च) — (L 178) D_3 T_{1-3} $G_{1.3.5}$ M_4 त्रिभुवितान् (for विडम्बितम्) — M_1 om line 179 — (L 180) T $G_{1.3-5}$ M_4 रानान (for रा

शिशुपालं च राजानं घरवेपविडम्बिनम् ॥
यध्वा वा भीष्मकं सख्ये हत्वा चैव तु रुक्मिणम् ।
आनयिष्यामि तां राजन्रुक्मिणीं मत्प्रियां सदा ॥
सज्जीभवन्तु राजानो रथैरश्वैर्गजैस्तथा ।
किं विलम्बथ राजानो यास्यामः सर्वे एव हि ।
इत्युक्त्वा वृष्णयः सर्वे गमनायोपचक्रिरे ॥
कृष्णस्याज्ञां पुरस्कृत्य सर्वे ते यदुपुंगवाः ।
रथानारुह्य यातास्ते सनद्धाः शस्त्रपाणयः ॥
सात्यकिस्तु महाराज रथमारुह्य दंशितः ।
धन्वी खड्गी रथी बाणी सैन्याग्रे प्रत्यदृश्यत ।
बलदेवोऽपि धर्मात्मा गजमारुह्य दंशितः ॥
सैन्यमध्ये महाराज मृगमध्ये यथा हरिः ॥
भगवानपि गोविन्दो रथं दारुकसंस्कृतम् ।
आरुह्य सहसा विष्णुर्दारुकेण समन्वितः ।
गन्तुमैच्छज्जगन्नाथो हर्तुं भोजपतेः सुताम् ॥
सव्यमक्ष्णोर्युगं क्षुब्धं रुक्मिणीशिशुपालयोः ।
समाश्वस्ता तदा सा तु स च राजा सुदुःखितः ॥
वृष्णयोऽपि च राजेन्द्र वासुदेवपुरोगमाः ।
आहत्य दुंदुभीन्सर्वे शङ्खान्दध्मुः पृथक्पृथक् ।
क्रमेणैव गतास्ते तु भीष्मकस्य पुरीं प्रति ॥

No. 22

For 87. 29-48, S (except G3) subst. :

पितृष्वसुः प्रियार्थं च रामकृष्णावुभावपि ।
प्रययुर्वृष्णयश्चान्ये मान्यास्तेजोबलान्विताः ॥
दृष्ट्वा तानागतान्सर्वान्वासुदेवपुरोगमान् ।
क्रथकैशिकभर्ता तु प्रतिगृह्य यथाविधि ॥
पूजयामास पूजार्हान्निविष्टान्वहिरेव तान् ।
न्यवेशयच्च तान्सर्वान्भीष्मको नगराद्बहिः ॥
स्थिते तस्मिञ्जरासंधे रिपौ तेषां महात्मनि ।
संभारास्तत्र सर्वत्र विवाहाय समाहृताः ॥
शङ्खाश्च पटहाश्चैव सस्वनुः सर्वतस्तदा ।
ब्राह्मणाश्च समायाता नानादिग्भ्यस्तथैव च ।
उच्छ्रिताश्चैव सर्वत्र ध्वजा वै समलंकृताः ॥
श्वोभाविनि विवाहे तु रुक्मिणी निर्ययौ बहिः ।
चतुर्युजा रथेनेन्द्रदेवतायतनं शुभा ॥
इन्द्राणीमर्चयिष्यन्ती कृतकौतुकमङ्गला ।
केशवो मे भवेद्भर्ता नान्यः कश्चिद्भवेदिति ॥
एवं मनसि संकल्प कुर्वती रुक्मिणी शुभा ।
दीप्यमानेन वपुषा बलेन महता वृता ॥
तां ददर्श तदा कृष्णो लक्ष्मीं साक्षादिव स्थिताम् ।
एवं रूपेण सपन्ना देवतायतनान्तिके ॥

राजन्) T4 om (hapl ?) lines 180[b]–182[a]. — (L 181) M3 सदा (for तथा) D6 G5 गजैरश्वै रथैस्तथा (for °) — T1 G3 5 — (L 183) D6 M1–3 प्रचक्रिरे (for [उ]प°) — T3 G1 3 सैन्याग्रौ (for om lines 187–188 — (L 187) T3 G1 3 सैन्याग्रौ (for °ग्रे) — (L 188) M1 3 रथम् (for गजम्) — (L 189) M1 3 रराजाथ (for महाराज) D3 T4 M1–3 सिंह (for मृग) — (L 190) D6 सयुतम्, T G1 3–5 M4 सस्थितम् (for संस्कृतम्) — (L 191) M2 (sup lin as above) [अ]थ तदा (for सहसा) — (L 192) T4 भोक्ष्यन् (for हर्तुं) T1–3 G1 3–5 M4 भोक्ष्यन्भोजसुतां विभो (T3 3 G1 °भु), M1 3 हर्तुं भोजसुतां त्रि(M3 प्र)भो (for °) — T4 om (hapl) lines 196–197 — (L 196) D6 शङ्खं प्राध्माय दस्मिता, T1 G3 5 M शङ्ख प्र(M2 4 °ङ्खान्प्र)ध्माप्य दसिता (for °) — (L 197) T3 पुरं (for पुरीं) T1 G3 5 M4 प्रभो ; G4 M1–3 प्रभो (for प्रति).

22

[Some portion of the above passage is given in D6 as star-passages the numbers of which are noted in the apparatus as they occur]

(L 1) T2 3 G1 3, 5 M4 पितृष्वस्(for °सु) — (L 2) G5 सर्वे (for चान्ये) — Line 3 = D6 998* — (L 3) T3 G4 5 दृष्टवान् (for दृष्ट्वा तान्) — (L 4) M1 परि (for प्रति) — (L 5) T G1, 3 5 M4 राजा तु (for पूजार्हान्) T3 3 G1 4 बहिष्टान् (for निविष्टान्) — Lines 6–11 = D6 999* — (L 6) M1 3 राजा, M2 राजन् (for सर्वान्) — (L 8) G1 4 5 सभारास्त (for सं°) T1, 3 4 G3 5 M चैव (for तत्र) T3 4 G1 समाहृता (for °हृता) — (L 9) G5 सर्वेण सस्वनुस्तदा (for °). — (L 13) T T2 3 चतुर्युग (for °जा). M1 3 [ऐ]न्द्र (for [इ]न्द्र) — Lines 15–16 = D6 1001* — (L 16) T4 शुभम्

वह्नेरिव शिखां दीप्तां मायां भूमिगतामिव ।
पृथिवीमिव गम्भीरामुत्थितां धरणीतलात् ॥
मरीचिमिव सोमस्य सौम्यां स्त्रीविग्रहामिव ।
विना पद्मं श्रियमिव भुजिष्यास्त्रीसहायिनीम् ॥
कृष्णेन मनसा दृष्टा दुर्निरीक्ष्या सुरैरपि ॥
श्यामावदाता सा ह्यासीत्पृथुचार्वञ्चितेक्षणा ।
ताम्रोष्ठनयनापाङ्गी पीनोरुजघनस्तनी ॥
बृहती चारुसर्वाङ्गी तन्वी शशिनिभानना ।
ताम्रोत्तुङ्गनखी सुभ्रूर्नीलकुञ्चितमूर्धजा ॥
तीक्ष्णशुक्लनरैर्दन्तैः प्रभासद्भिरलंकृता ।
नास्त्यन्या प्रमदा लोके रूपेण यशसा श्रिया ।
रुक्मिणी रूपिणी देवी पाण्डरक्षौमवासिनी ॥
तां दृष्ट्वा ववृधे कामः कृष्णस्य प्रियदर्शनाम् ।
हविषेवानलस्यार्चिर्मनस्तस्यामथादधात् ॥
रुक्मिणी च तथा देवी ददर्श कृष्णमीश्वरम् ।
अचिन्तयच्च सा देवी दृष्ट्वा कृष्णमवस्थितम् ।
सोऽयं विष्णुर्जगन्नाथः साक्षाद्रामानुजः कृती ॥
अस्य चक्रं सदा शङ्खो भुजयोरुभयोरपि ।
शोभयेतां सदा तौ तु दैत्यदानवदारिणौ ॥
अस्य हस्ते स्थितं शार्ङ्गं दैत्यदानवभीषणम् ।
सदा भाति महाचापं लोके ख्याततरं हरेः ॥
यमाश्रित्य सदा देवं गदा कौमोदकीति सा ।
दैत्यदानवहन्त्री च तन्मज्जापविदारिणी ॥
यद्भुजा समाश्रित्य खड्गो नन्दकसंज्ञितः ।
रिपून्हन्ति महावीर्यानसह्यान्दैवतैरपि ॥
अस्याभूद्वाहनं विष्णोर्गरुत्मान्पक्षिपुंगवः ।
शक्रादीन्यः सुराञ्जित्वा जहारामृतमुत्तमम् ॥
सोऽयं विष्णुर्विभुः साक्षाद्गोपवेषविभूषितः ।
गोपस्त्रीस्तनभारेषु विजहार यथासुखम् ॥
यो ननर्त ह्रदे तस्या यमुनायास्तदा हरिः ।
अयमत्कालियं तस्माद्विषाग्निज्वालमालिनम् ॥
अयं गोवर्धनं शैलं दधारैकेन पाणिना ।
लीलया स जगन्नाथो गोलकं बालको यथा ॥
अयं स पुण्डरीकाक्षो यो गजं प्रजघान ह ॥
यश्चाणूरं मृधे हत्वा कंसं चैव महाबलम् ।
ननर्त रङ्गे गोविन्दो गोपैः सार्धं सयादवैः ॥
अयं स यादवश्रेष्ठः पद्मकिञ्जल्कलोचनः ।
श्यामावदातः सश्रीकः साक्षादिन्द्रानुजः कृती ।
युवा हरिः पुराणात्मा पद्माक्षः पद्मसप्रभः ॥
सोऽयमद्य जगन्नाथः प्राप्तो मामिह यादवः ।

सकल्प्य, M_{1-3} सस्थाप्य (for सकल्प) Some Mss कुर्वन्ती M_4 शुभम् T_4 कृताञ्जलिपुटी भवन्, $M_{1\ 3}$ पुष्पाञ्जलिपुटा भवत् (for °) — (L 17) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 अलङ्कृता स्ववपुषा (for °) — (L 18) T_1 अवस्थिताम्, T_2 $G_{1\ 4}$ इहाग° (for इव शिर°) — (L 23) T_3 तोयस्य (for सोमस्य) — (L 23) M_{1-3} श्रियं स्त्रि(M_3 °यामि)व विना पद्म (for °) M_{1-3} भविष्या (for भुजिष्या ; M_3 श्री (for स्त्री) — (L 24) T_1 G_3 दुर्निरीक्ष्या (for °क्ष्या) — (L 25) $M_{3\ 4}$ [अ]पि (for हि) T_4 पृथुचार्वायतेक्षणा (for °) — T_4 om lines 27–31 — (L 27) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 मनोज्ञा (for बृहती) — (L 28) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 ताम्रतुङ्ग (for ताम्रोत्तुङ्ग) — (L 29) M_2 तीक्ष्णैः शुक्लैः शुभैर्दन्तैः (for °) T_{1-3} $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 प्रभावद्भिर (for °भद्भिर) — (L 33) M_3 दर्शिनीम् (for दर्शनाम्) — (L 33) T_4 समादधत् (for अथादधात्) — Lines 34–62 ~ D_5 1003* — (L 35) G_3 इव, $M_{1\ 3}$ उप (for अव) — (L 37) G_3 तस्य (for अस्य) — (L 38) $T_{1\ 2}$ M_3 तदा (for सदा) M_1 दारुणौ, $M_{3\ 5}$ -दारणौ, M_4 रावणौ (for दारिणौ) — (L 40) T $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 महच्चाप (for महाचाप) — (L 41) $M_{1\ 3}$ तदा (for सदा) — (L 42) T_1 धारिणी, T_2 वारिणी, T_3 M_{1-3} दारुणा (T_4 °णी) — (L 44) T_1 असह्यान् (for असह्यान्) — (L 46) T_4 G_3 $M_{3\ 4}$ असुरान् (for य सुरान्) — (L 47) M_3 कृष्णो (for विष्णुर्) T $G_{1\ 3-5}$ M_4 गुरु (for विभु) — (L 50) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 मर्दयत्, M_3 अत्रासत् (for अयमत्) $T_{1\ 4}$ $G_{3\ 4}$ M तस्मिन् (for तस्माद्) $M_{1\ 3}$ संयुतम् (for -मालिनम्) — (L 51) T_1 चैव (for शैल) $M_{1\ 5}$ बाहुना (for पाणिना) — (L 53) M_{1-3} हय (for गज) T_2 वि (for प्र) — (L 54) M_3 च शूर (for चाणूर) — (L 55) $T_{3\ 4}$ $G_{1\ 4}$ गोपालैः सह यादवैः (for °) — (L 58) $M_{1\ 3}$ कृती (for हरि) T_3 $G_{1\ 4}$ सुप्रभः, M_3 (inf lin as above) सप्रभः (for सप्रभ) — T_4 om line 60 — (L 60) T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 पद्मम् (for सुरसम्) — (L

अमुष्य पादयोर्युग्मसुद्वहामि न संशयः ॥
शुश्रूषा प्रतियोक्ष्यामि पादयोः पद्मसंज्ञयोः ।
एवं विचिन्तयित्वा सा ववन्दे तं शचीं तदा ॥
रामेण सह निश्चित्य केशवस्तु महाबलः ।
तत्प्रमाथेऽकरोद्बुद्धिं वृष्णिभिः प्रणिधाय च ॥
कृत्वा तु देवकार्याणि निष्क्रामन्तीं सुरालयात् ।
उन्मथ्य सहसा कृष्णः स्वं निनाय रथोत्तमम् ॥
वृक्षमुत्पाट्य रामोऽपि जघानापततः परान् ।
समनह्यन्त दाशार्हास्तदाज्ञाय तु सर्वशः ॥
ते रथैर्विविधाकारैः समुच्छ्रितमहाध्वजैः ।
वाजिभिर्वारणैश्चैव परिवव्रुर्हलायुधम् ॥
आदाय रुक्मिणीं कृष्णो जगामाशु पुरं प्रति ।
रामे त्वासज्य तं भारं युयुधाने च वीर्यवान् ॥
अक्रूरे विपृथौ चैव गदे च कृतवर्मणि ।
वसुदेवे सुदेवे च सारणे च महाबले ॥
निकृत्तशत्रौ विक्रान्ते भङ्गकारे विदूरथे ।
उग्रसेनात्मजे कङ्के शतगुम्ने च केशवः ॥
राजाधिदेवे मृदरे प्रसेने चित्रके तथा ।
अग्निदत्ते बृहद्दुर्गे श्वफल्के सत्यके पृथौ ॥
वृष्ण्यन्धकेषु चान्येषु मुख्येषु मधुसूदन ।
गुरुमासज्य तं भारं ययौ द्वारवतीं प्रति ॥
ते चापि यादवाः सर्वे युद्धाय समुपस्थिताः ॥

Colophon

No 22A

For 87 49 77, D_6 S (except G_3) subst ·

वैशंपायन उवाच ।

बलभद्रहताः शिष्टाः पुरपालास्त्र रक्षिणः ।
न्यवेदयन्त तद्वृत्तं जरासंधाय मानद ॥
रुक्मिणे भीष्मकायापि पौण्ड्राय च महात्मने ।
दन्तवक्त्राय शूराय चैद्याय च सुमेधसे ॥
शिशुपालाय राज्ञे तु परवेपनिडम्बिने ।
अन्येभ्यश्चापि राजभ्यः प्रशशंसुर्यथातथम् ॥
श्रुत्वैव तन्नृपबलं विवाहार्थं समागतम् ।
क्षुब्धं नरावरानीकं शिरसि प्रहृत यथा ॥
चचाल राजकः सर्वस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।
अहो वीर्यमहो धैर्यं कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः ॥
हता वयं निरानन्दा अवज्ञाताश्च सर्वशः ।
इत्यूचुस्ते नृपतयो मागधप्रमुखास्तदा ॥
अतिक्रुद्धो महाराजो जरासंधो महाबलः ।
उवाच राज्ञस्तान्सर्वान्मागधः क्रोधमूर्छितः ।
निष्पीड्य चरणौ राजा दन्तान्कटकटापयन् ॥
श्रूयतां मम वाक्यानि राजानः सर्व एव हि ।
एष गोपस्दायादो यत्करोति ममाग्रतः ।
तस्याद्य फलभाक्सोऽस्तु यदि जीवामि भूमिपाः ॥

62) $T_{1, 3}$ यदा, T_4 $G_{1, 3, 5}$ M_4 सदा (for तदा) — (L. 64) $M_{1, 3}$ वृष्णिभ्य (for °भि) — (L 65) $M_{3, 9}$ कार्याता (for -कार्याणि) $T_{3, 4}$ $G_{3, 5}$ M_4 ता कृत्वा देवता कार्यं, $T_{2, 3}$ $G_{1, 4}$ ता दृष्ट्वा देवकार्यार्थे (for °) — (L. 66) M_4 उद्यम्य (for उन्मथ्य) — (L 68) T_{1-3} $G_{1, 4, 5}$ M_4 सर्वदा (for सर्वशः) T_4 तदाज्ञप्ताश्च सर्वशः — (L. 69) $T_{1, 4}$ $G_{3, 5}$ M_4 तं रथैर् $T_{2, 3}$ $G_{1, 4}$ रथैश्च (for ते रथैर्) — (L 71) T_2 स्व (for [आ]शु) M_{1-8} पुरीं (for पुरं) — (L. 72) T_1 प्रसज्य (for त्वा°) — (L 76) $T_{1, 3}$ $G_{3, 5}$ M_3 कण्वे, T_3 कन्के (for कङ्के) — (L 77) T_3 G_4 त्रिवरे T_4 प्रवरे (for मृदरे) — T_4 om line 76 — (L. 78) M_2 अनिर्दत्ते, M_3 अग्निदात्ते, M_8 om (for अग्निदत्त) — (L 79) $T_{2, 3}$ सैन्येषु (for चा°) T_3 $G_{1, 4}$ मुख्येषु यदुनन्दन (for °) — Line 81 = (var) D_6 1004* — (L. 81) $M_{1, 3}$ समव (for समुप)

COLOPHON — Mention of the Epic T_3 — Adhy name T $G_{1, 3, 4}$ M रुक्मिणीहरणम् — Adhy no $T_{1, 2}$ $G_{3, 4}$ M 118, T_3 127, T_4 106, G_1 120, G_5 121

22 A

(L. 2) T_1 $G_{1, 3, 4}$ व्यक्त (for वृत्त) D_6 T_4 भारत (for मानद) — (L 3) D_6 पौण्ड्रकाय (for भीष्म°) D_6 भीष्मकाय (for पौण्ड्राय च) — (L. 4) D_6 सुधन्विने (for सुमेधसे) — (L. 7) D_6 निर्वृत्त (for तन्नृप) T $G_{1, 3-5}$ M_4 श्रुत्वैव नृपतिर्बलं (for °) M_3 पार्थिवं च (for विवाहार्थं) — (L. 8) T_2 G_1 शिरसे (for °सि) D_6 $M_{1, 3}$

एपोऽहं सगणं हत्वा गोपालं नृपसञ्ज्ञितम् ।
द्वारकां यादवपुरीं भङ्क्त्वानीय च रुक्मिणीम् ॥
दास्यामि नृपतिश्रेष्ठाः किं तिष्ठथ विलम्बथ ।
संनह्यन्ता रथश्रेष्ठा रथ आयातु मे त्वरात् ॥
इत्युक्त्वा स जरासंधः सिंहनादमथाकरोत् ।
चचाल च बलं सर्वं जरासंधप्रिये स्थितम् ॥
पौण्ड्रोऽप्यथ महाबाहुर्वासुदेवः प्रतापवान् ।
आहृत्य तु सभास्तम्भं जरासंधमभाषत ॥
स्थातव्यं भवता राजन्स्थिते मयि नराधिप ।
भृत्योऽस्मि तव राजेन्द्र किमेतत्साहसं तव ॥
स्थिते भृत्ये कथं स्वामी कार्यं कुर्याद्विचक्षणः ।
अहमेकः स एवैकः कृष्णो गोपककिल्बिषः ॥
हत्वा तं गोपकं युद्धे बलभद्रस्य पश्यतः ।
अङ्गानि च महाराज चूर्णयित्वा गदाभृतम् ।
वृकेभ्यो हि प्रयच्छामि नात्र कार्या विचारणा ॥
अहमेव भविष्यामि वासुदेवो महीतले ।
हते तस्मिञ्जरासंध गोपके मम नामके ॥
इत्युक्त्वा धनुरादाय जगर्ज नृपसंसदि ॥
चैद्योऽप्यथ महाराज सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
वरवेषप्रतिच्छन्नो लज्जया च समन्वितः ।
आदाय परिघं घोरमिदमाह नृपोत्तमान् ॥
अनेनैव तु राजानो यादवान्सबलान्युधि ।
हत्वा तु यमराजाय दास्यामि नृपपुंगवाः ।
तिष्ठध्वमिह राजानो ममैवायं पराभवः ॥
नैतद्युक्तं नृपश्रेष्ठाः परदारावमर्शनम् ।
जातानां क्षत्रियकुले नृपाणां नृपपुंगवाः ॥
तत्तु युक्तं यदुकुले क्षत्रिया न हि ते विभो ।
विशेषतोऽथ गोपाले वल्लवेषु विवर्धिते ॥
गवां वृत्तिं तु गोपाला वर्तयन्ति सदा तथा ।
कृष्णोऽपि गोकुले वृद्धो गोपैः सहचरः किल ॥
परदाराभियुक्तो हि केशवः सततं विभो ।
सर्वथा तं दुरात्मानं हनिष्ये सगणं रणे ।
तां चानयामि राजानस्तिष्ठध्वमिह भूमिपाः ॥
क नु ते बान्धवास्तेषां यानाश्रित्य तु यादवा ।
अवज्ञां कृतवन्तो नो युष्माभिरिह चिन्त्यताम् ॥
इत्युक्त्वाथ स चैद्यस्तु युद्धाय समुपस्थितः ।
ते च सर्वे नृपतयः क्रुद्धा युद्धाय दंशिताः ।
स्वारोपितधनुष्मन्तः साङ्गुलित्राः सचामराः ॥
जरासंधोऽथ नृपती रथमारुह्य दंशितः ।
युद्धाय वै महाराज मनो दध्रे महीपतिः ॥

प्रहृतं (*for* प्रहृत्तं) — (L 11) T_3 $G_{1.4}$ हृत (*for* भव) — (L 13) T_4 G_6 transp महाराजो and जरासंधो — (L 15) T_{1-3} $G_{1.3-5}$ M_4 निपीड्य चरणे राजन् (for °) — (L 17) D_6 गोपस्य (for °क) M_3 om from यत्करोति up to सिंहना (in line 23) — (L 18) D_6 फलकारो (for °भास्सो) M_4 जीवति (for जीवामि) — (L 19) D_6 सगणो (for °ण) D_6 $M_{1.2}$ सज्ञकम्, T_4 सशिकम् (for °तम्) — (L 20) D_5 नीयत (for [आ]नीय च) — (L 22) D_6 M_4 नृपश्रेष्ठा (for रथ°) — (L 23) $T_{2.3}$ G_1 [ज]थ (for स) — (L 24) D_6 T $G_{1.3-5}$ M_4 प्रियोत्थितम् (for प्रिये स्थितम्) — (L 28) $T_{2.3}$ G_1 त्वया (for the second तव) — After line 29, M_3 ins

1** अहमेव भविष्यामि वासुदेवो महीतले ।

— (L 30) D_6 ऽसौ गोप (for गोपक) — (L 31) T_4 G_5 M_4 बलदेवस्य (for °भद्रस्य) — (L 32) D_5 om (hapl) lines 32[b]-37[a] $T_{2.3}$ G_1 सदा धृतम्, T_4 G_4 $M_{1.3}$ गदाभृत (for °भृतम्) — (L 33) G_3 विचक्षणा (for विचारणा) — (L 35) T_4 जरासंधे (for °ध) — G_5 om lines 39 40 — (L 40) M_3 बलवान् (for सबलान्) — (L 41) T $G_{1.3.5}$ M_4 धर्मराजाय (for यम°) D_6 T G_{3-5} M_4 नर (for नृप) — (L 43) D_6 G_4 M_3 परदाराभिमर्शनम्, T_3 G_1 °भिमर्शिनम्, $T_{3.4}$ G_5 °वमर्शिन- (for °) — T_4 reads lines 44–45 twice — (L 44) M_3 यदु- (for नृप) — T_2 om (hapl) lines 46–49 — (L 47) T_3 G_1 भाव, M_3 गोप- (for गवां) T_3 यथा (for सदा) $M_{1.3}$ सदा (for तथा) — (L 48) D_5 -चरत्, T_1 $G_{1.3-5}$ M_4 -चरन् (for -चरः) — (L 49) G_3 प्रभो (for विभो) — (L 51) T_1 वासयामि, G_1 धार° (for चान°) M_1 राजेन्द्रास्, M_3 राजान (for °नस्) G_1 दंशिता (for भूमिपा) $T_{3.4}$ G_4 तिष्ठध्वमि(T_2 °म)ति दंशिता (for °) — (L 53) $T_{2.3}$ $G_{1.4}$ मभि (for इह) — (L 54) T_{1-3} $G_{1.3-5}$ M_4 इत्युक्त्वा स तु वै चैद्यो (for °) T_1 $G_{3.5}$ $M_{1.3}$ समव (*for* समुप) — (L 55) T_4

पौण्ड्रोऽप्यथ महाराज वासुदेवो महाबलः ।
रथमारुह्य सहसा युद्धायैव मनो दधे ॥
दन्तवक्त्रो जरासंधः शिशुपालश्च वीर्यवान् ।
संनद्धा निर्ययुः क्रुद्धा जिघांसन्तो जनार्दनम् ॥
अङ्गवङ्गकलिङ्गेशैः सार्धं पौण्ड्रेण वीर्यवान् ।
निर्ययौ चेदिराजश्च भ्रातृभिः सह बन्धुभिः ॥
क्व वासुदेवः क्व च गोपकस्तथा
कुतो नु राजा यदुवंशजन्मनाम् ।
कुतो नु रामो मदमत्तगर्वितः
कुतो नु वीरो युधि सात्यकिः किल ॥
इति ब्रुवन्तो नृपसत्तमास्तदा
रणाय युक्ताः सबलाः समागधाः ।
शरैश्च खड्गैर्युधि पातयन्तो
महारथा निर्ययुरग्र्यवीर्याः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

अथ सैन्ये महाराज मागधस्य महात्मनः ।
शङ्खदुंदुभयश्चैव सस्वनुर्युद्धशंसिनः ।
माधवोऽपि महाराज शङ्खं दध्मौ पृथक्तदा ॥
भेरीणां च मृदङ्गानां झर्झरीणां च सर्वशः ।
नादाः समभवंस्तत्र यदूनां सैन्यसंचये ॥
ततो युद्धं समभवत्सेनयोरुभयोस्तदा ।
जरासंधप्रमुखतो वृष्णयः प्रस्थितास्तदा ॥
तान्प्रत्यगृह्णात्संरब्धान्वृष्णिवीरान्महारथान् ।
जरासंधो महाराजः ससैन्यः सबलानुगः ॥
तं प्रत्यगृह्णन्संरब्धा वृष्णिवीरा महाबलाः ।
संकर्षणं पुरस्कृत्य वासवं त्वमरा इव ॥
आपतन्तं हि वेगेन जरासंधं महाबलम् ।
षड्भिर्विव्याध नाराचैर्युयुधानो महामृधे ॥
अक्रूरो दन्तवक्त्रं तु विव्याध नवभिः शरैः ।
तं प्रत्यविध्यत्कारूषो बाणैर्दशभिराशुगैः ॥
विपृथुः शिशुपालं तु शरैर्विव्याध सप्तभिः ।
अष्टभिः प्रत्यविध्यत्तं शिशुपालः प्रतापवान् ॥
गवेषणोऽपि चैद्यं तु षड्भिर्विव्याध मार्गणैः ।
अनिरुद्धस्तथाष्टाभिर्बृहद्दुर्गस्तु पञ्चभिः ॥
प्रतिविव्याध तांश्चैव पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ।
जघान चाश्वांश्चतुरश्चतुर्भिर्विपृथोः शरैः ।
बृहद्दुर्गस्य भल्लेन शिरश्चिच्छेद चारिहा ।
विपृथोः सारथिं चैव प्राहिणोद्यमसादनम् ॥

G1 3 भूपतय (for नृ°) — M3 om (hapl) 56–57
— (L 60) T2 3 G4 तरसा (for सहसा) — From line 61, D6 follows the Crit Text (80 49 77), variants of which are given in proper stanzas and the star-passages wherever they occur are noted here — (L. 63) T3 -कलिङ्गैश्च (for °ङ्गेशै) — Lines 65–79 = D6 1005* — (L 66) T1 क्व वा नु ; T2 3 G1 3–5 M4 क्व चानु (for कुतो नु) T2 -जन्मा (for -जन्मनाम्) — (L. 67) T2 3 G1 3–5 M4 क्व चानु (for कुतो नु) T2 3 G1 3–6 M4 क्व मदनानु (for °मत्त) — (L. 68) T2 3 G1 3–6 M4 क्व चानु (for कुतो नु) — (L 70) M1–3 युक्ता (for युक्ताः) M1 3 समागता (for °धा) T1 3 G1 3–5 M4 रणाय सर्वे सबला सबान्धवा — (L. 71) T G1 3–5 M4 वारयन्तो (for पात°)

COLOPHON — *Mention of the Epic* T3 — *Sub-parvan* T4 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* T1 G2, 4 M4 रुक्मिणीहरणे जरासंधादियुद्धोद्योग ; T2 3 G3 जरासंधादि युद्धोद्योग , M1 3 रुक्मिणीहरणम् — *Adhy no* T1 3 G3 4 M 119, T2 123, T4 107, G1 121, G2 122

(L. 74) G2 -दर्शिता (for -शंसिन) — (75) T G1 3–5 M3 मागधोऽपि, M2 माधवश्च (for °वोऽपि) T3 om (hapl.) lines 75b–81a T4 प्रतापवान्, G4 M1 पृथक्पृथक् (for पृथक्तदा) M2 3 शङ्खान्दध्मु पृथक्पृथक् (for b) — M4 om (hapl) lines 76–79 — (L. 77) G1, 4 M1–3 समभवत् (for °वंस्) T1 3 G1 2 3 यदूनामपि भारत (for b) — (L. 78) G4 तयोर् (for ततो) — (L 80) T1 3 4 G1 3–5 M4 महाबलान् (for °रथान्) — (L 81) M1 3 -पदानुग (for -बलानुग) T4 M3 संरब्धो (for °ब्धान्) — (L. 82) M4 तान् (for तं) T4 M3 संरब्धो (for °ब्धा) M1 3 महारथा (for °बला) — (L 83) T G1 3 4 M4 वासवं मरुतो यथा (for b) — (L. 86) T4 निशितैः (for नवभि) — (L. 87) T2 3 प्रत्ययुध्यत् (for °विध्यत्) — (89) T2 3 G1 3–5 M4 अष्टभि प्रतिविव्याध (for a) — (L 91) T G1 3–5 M4 अनिरुद्धस्तु (for अनि°)

हताश्वं तु रथं त्यक्त्वा विपृथुः सुमहाबलः ।
आरुरोह रथं तूर्णं बृहद्दुर्गस्य वीर्यवान् ।
आरुह्य जवनानश्वान्नियन्तुमुपचक्रमे ॥
ते क्रुद्धाः शरवर्षेण सुनीथं समवाकिरन् ।
नृत्यन्तं रथमार्गेषु चापहस्तमभीतवत् ॥
शक्रदेवो दन्तवक्त्रं बिभेदोरसि कर्णिना ।
पटुशः पञ्चभिश्चापि विव्याध युधि मार्गणैः ॥
ताभ्यां स विद्धो दशभिर्बाणैर्मर्मातिगैः शितैः ।
ततो बली शक्रदेवं बिभेद दशभिः क्रुधा ॥
पञ्चभिश्चापि विव्याध सोऽनिदूराद्विदूरथम् ॥
विदूरथोऽपि तं षड्भिर्विव्याधाजौ शितैः शरैः ॥
त्रिंशता प्रत्यविध्यत्तं बली बाणैर्महारथम् ।
कृतवर्मा बिभेदाशु राजपुत्रं त्रिभिः शरैः ॥
स्यदनत्सारथिं चास्य ध्वजं चिच्छेद मूच्छ्रितम् ।
प्रतिविव्याध तं क्रुद्धः पौण्ड्रः षड्भिः शिलीमुखैः॥
धनुश्चास्य प्रचिच्छेद भल्लेन नतपर्वणा ।
निवृत्तशत्रुः कालिङ्गं बिभेदाङ्गं च मार्गणैः ॥
तोमरेणासदेशे तं बिभेद न कलिङ्गजः ।
गजेनासाद्य कङ्कस्तु गजमङ्गस्य वीर्यवान् ॥
तोमरेण जघानाशु बिभेदाङ्गं च वीर्यवान् ।
चित्रकश्च श्वफल्कश्च सात्यकिश्च महाबल ।
कलिङ्गस्य रथानीकं नाराचैर्बिभिदुः शितैः ॥
विसृष्टेन हलेनाजौ वङ्गराजस्य वारणम् ।
जघान रामः सङ्क्रुद्धो वङ्गराजं च संयुगे ॥
तं हत्वा गजमारुह्य धनुरादाय वीर्यवान् ।
सकर्षणो जघानोग्रैर्नाराचैः काशिकान्नृहन् ॥
षड्भिर्निहत्य कारूपान्महेष्वासाश्च वीर्यवान् ।
शतं जघान सरुधो मागधाना महारथः ॥
निहत्य तान्महाराज जरासधं ततोऽभ्ययात् ॥
तमापतन्तं विव्याध नाराचैर्मागधस्त्रिभिः ।
तं बिभेदाष्टभिः क्रुद्धो नाराचैर्मुसलायुधः ॥
चिच्छेद चास्य भल्लेन ध्वजं रुक्मविभूषितम् ।
चापं च महादायत्तं शरैरेव हलायुधः ।
रथं चास्य महाराज तिलशश्च समाहनत् ॥
स छिन्नधन्वा विरथो गदामादाय मागधः ।
विव्याध बलभद्रं तु चिच्छेद च पुनः पुनः ।
रथं च चूर्णयामास गदयास्य स मागधः ॥
पात्यमानो रथात्तस्मादवप्लुत्य हलायुधः ।
सात्यकेस्तु रथं प्रायात्सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
सात्यकिस्तु महाराज शरैर्विव्याध मागधम् ॥

दन्तिस) —(L 93) T_1 जयानाश्वाश्च विव्याध (for °) T_1 चतुरे (for विपृथो) —(L 96) T $G_{1,3,5}$ M_4 हताश्च स (for °श्व तु) —(L 97) T $G_{1,3,5}$ M_3 शीघ्रं (for तूर्णं) — T_2 a G_1 om (hapl) lines 98–114 —(L 98) G_4 निहन्तुम् (for निय°) —(L 100) T_1 यन (for रथ) —(L 101) $T_{1,4}$ G_{3-5} $M_{3,4}$ चक्रदेवो (for शक्र°) M_1 चक्रदेव दन्तवक्त्रो (for °) —(L 102) T_4 पट्टश (for °श) —(L 103) T_4 G_4 शरै (for शितै) —(L 104) T_4 बल (for बली) T_1 $G_{3,5}$ $M_{1,3,4}$ चक्रदेव (for शक्र°) G_4 शरै (for क्रुधा) —(L 105) T_4 अविदूराद् (for सोऽनि°) T_4 विदूरथ (for °थम्) —(L 106) $G_{3,5}$ M_4 क्षिप्र (for षड्भिर्) —(L 109) M_4 [अ]न्य (for [अ]स्य) $T_{1,4}$ G_{3-5} M_4 चोर्जितम् (for मूच्छ्रि°) —(L 110) T_1 G_{3-5} पौण्ड्र षड्भि , M_4 षड्भि पौण्ड्रं (by transp) —(L 111) $T_{1,4}$ G_{3-5} M_4 धनुरप्यस्य भल्लेन (T_1 चिच्छेद) (for °) T_4 G_{3-5} M_4 चिच्छेद (for भल्लेन) —(L 113) $T_{1,4}$ G_{3-5} M_4 निर्बिभेद कलिङ्गजम् (for °) —(L 114) T_1 G_{3-5} M_4 कण्वस् (for कङ्कस्). G_3 भुजम् (for गजम्) —(L 115) M_3 [आ]जघान (for ज°) $T_{1,4}$ $G_{1,3-5}$ $M_{3,4}$ च त शरैः ; T_2 चतु शरै , T_3 च तंकरै (for च वीर्यवान्) —(L 116) $T_{1,3,4}$ $G_{1,3-5}$ $M_{3,4}$ सत्यकश् (for सात्यकिश्) $M_{1,3}$ महारथ (for °बल) —(L 117) $T_{2,3}$ शरै (for शितै) —(L 120) T $G_{1,3,5}$ M_4 रथम् (for गजम्) —(L 121) M_3 सकर्षण (for °णो) T_3 [अ]क्षैद (for [उ]ग्रैर्). T $G_{1,3-5}$ M_4 कौशिकान् (for का°) —(L 123) G_4 षड्भि जघान कारूशान् (for °) —(L 123) G_4 स त (for शत) $M_{3,4}$ सङ्क्रुद्धो (for सरुधो) —(L 125) T $G_{1,3,5}$ उत्पतन्त (for आप°) T $G_{1,3,5}$ $M_{3,4}$ मागधं (for °धस्) —(L 126) M_4 मुसलायुधम् —(L 127) T $G_{1,3-5}$ M_4 रत्न (for रुक्म) — Lines 128–137 = D_5 1007* G_3 om line 128 —(L 128) M_4 चापं च

बलदेवो महाराज गदां संगृह्य सत्वरम् ।
जघान मागधं संख्ये वज्रेणेव गिरिं हरिः ॥
तद्युद्धमभवत्तेषां घोरं देवासुरोपमम् ।
सृजतां शरवर्षाणि निघ्नतामितरेतरम् ॥
गजैर्गजाश्च संक्रुद्धाः संनिपेतुः सहस्रशः ।
रथा रथेषु संरब्धाः सादिभिश्चापि सादिनः ॥
पदातयस्तथा पत्तीञ्शक्तिचर्मासिपाणयः ।
छिन्दन्तश्चोत्तमाङ्गानि विनेदुर्युधि ते पृथक् ॥
असीनां पात्यमानानां कवचेषु महास्वनः ।
शराणां पततामाजौ पक्षिणामिव शुश्रुवे ॥
भेरीशङ्खमृदङ्गानां वेणूनां च मृधे ध्वनिः ।
बभूव घोषः शस्त्राणां ज्याघोषश्च महात्मनाम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे वीरो बलभद्रो महायशाः ।
जघान गदया वीरं जरासंधं महामृधे ।
मूर्छां जगाम राजा तु निपपात च भूतले ॥
सात्यकिर्वङ्गराजं तु जघान निशितैः शरैः ।
तत्सैन्यं विमुखं चासीज्जरासंधे निपातिते ॥
सात्यकिर्बलभद्रश्च जित्वा योधान्सहस्रशः ।
शङ्खं दध्मतू राजानौ सर्वेषामग्रतः स्थितौ ।
ततश्च विद्रुते सैन्ये जरासंधे पराजिते ॥
तयोः शङ्खस्वनं श्रुत्वा गच्छन्नेव जनार्दनः ।
जितं मगधराजस्य सैन्यं बहुनृपाश्रितम् ॥
इत्येवं चिन्तयित्वा तु वासुदेवः प्रतापवान् ।
पाञ्चजन्यं महाशङ्खं दध्मौ यदुकुलोद्वहः ॥

Colophon.

No 23

After 88 34, D₆ S (except G₂) ins. :

विवाहं घोषयामासुर्यादवाः शार्ङ्गधन्वनः ।
अलंकुर्वन्तु रथ्याश्च पताकाश्चैव सर्वशः ॥
आहूयन्तां नृपतयो ब्राह्मणाश्च सहस्रशः ।
सूताश्च मागधाश्चैव वन्दिनश्च तथापरे ॥
कलशाश्च प्रपूर्यन्तां समुद्रैरपि वारिभिः ।
उच्छ्रीयन्तां ध्वजाः सर्वे आनेया वारयोषितः ॥
पुरोहिताश्च हूयन्तां कुमाराश्चैव सर्वतः ।
आहन्यन्तां महाभेर्यो मृदङ्गाः सर्वतः क्षितौ ॥
नृत्यन्तां नर्तकाः सर्वे गायन्तां गायकास्तथा ।
भोज्यन्तां ब्राह्मणाः सर्वे दीयन्तां च धनानि च ॥
अलंक्रियन्तां सर्वत्र प्रासादाः सर्व एव हि ।
एवमाज्ञापयामासुर्यादवा उत्सवोत्सुकाः ॥

महता युक्तं (for °). T $G_{1,4,5}$ M_4 महारथ (for हलायुध) — G_5 om. (hapl) lines 129–133 T_2 om line 129 — (L. 131) $T_{1,3,4}$ G_1 M बिभेद (for विव्याध). T_2 G_1 M जघान (for चिच्छेद). — (L 133) $T_{1,3,4}$ $G_{1,4}$ M पात्यमानाद् (for °मानौ) — (L 135) $G_{1,3,6}$ सात्यकिं (for °किस्) G_4 om. (hapl) lines 135ᵇ–136ᵃ. — (L. 138) M_3 घोरं तेषां (by transp). — (L 140) T_1 M_3 गजा ह ; M_4 गदाभि (for गजाश्च) T $G_{1,4,5}$ निपेतुश्च ; M_3 संक्रुद्धास्तु (for संनिपेतु). — (L 141) T $G_{1,3-6}$ M_4 रथै रथाश्च संरब्धा (G_1 °क्रुद्धा) (for °) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 सादिन(T_2 °भि)श्चाश्वसादिना (for °) — (L. 142) M_3 T_3 $G_{1,4}$ च पत्तिं च (for तथा पत्तीन्) — (L. 143) M_3 विनेशुर् (for °दुर्). — (L 144) T_1 असिना (for असीनां). — (L 145) $T_{3,4}$ $G_{1,4}$ आशु (for आजौ). — (L 146) T_{1-3} $G_{1,3,5}$ M_4 च महा ; T_4 अपि च (for च मृधे). — (L 147) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 घोर (for घोष) — Lines 148–159 = D_6 1010*. — (L. 148) $T_{1,3,4}$ $G_{1,4,5}$ धीरो (for वीरो). — (L. 149) T_4 विद्धं (for वीरं) — (L. 150) M_3 महीतले (for च भूतले). — (L. 153) $T_{2,4}$ $G_{3,5}$ M_4 पतत्यपि ; $T_{3,4}$ $G_{1,4}$ पराजिते (for निपातिते). — (L. 155) T_1 विद्दते (for विद्रुते). $T_{2,3}$ $G_{1,4}$ पतत्यपि (for पराजिते) — (L. 157) T_3 $G_{1,4}$ नृपा भूता , T_2 भूता नृपा (for नृपाश्रितम्).

Colophon — *Mention of the Epic* T_2 — *Adhy. name* T_1 G_3 M_4 रुक्मिणीहरणे जरासंधपराजय , G_4 M_{1-3} रुक्मिणीहरणम् — *Adhy no* $T_{1,2}$ $G_{3,4}$ M 120 ; T_3 129 , T_4 108 , G_1 122 , G_5 123

23

(L. 1) T_3 G_1 -धन्विन (for धन्वन) — (L. 3) T_3 सर्वत (for °श) — T_2 om (hapl) from नृपतयो (in line 3) up to आहन्यन्तां (in line 8) — (L. 5)

ते च सर्वे यथान्यायं चक्रुश्चैव सहस्रशः ॥
कश्चिच्च सुस्वरं गेयं गायकाश्चक्रिरे तदा ।
कश्चिद्भेर्यः समाघ्राता महाघोषं प्रपूरिरे ।
रोदसी पूरयामासुः पातालं च प्रपूरितम् ॥
कश्चिच्छङ्खा महाराज व्याध्माता यादवेश्वरैः ।
पृथिवीं कम्पयन्तो वै समुद्रानभ्यवर्धयन् ॥
कश्चिद्गजा हयाश्चैव हेषा चक्रुर्महोत्सवे ।
कुमारा यदुमुख्यानां सिंहनादमघोषयन् ॥
अध्यक्षः सात्यकिश्चासीत्केशवे ह्युत्सवोन्मुखे ।
इतश्चेतश्च संयाति नियुक्तं तत्र तत्र ह ॥
यस्य यस्य च यत्कार्यं तं तं तत्र नियुक्तवान् ॥
बलदेवोऽपि धर्मात्मा राजभिः सार्धमच्युतः ।
यथार्हं तु यथायोगं संमानं समयोजयत ॥
एवं कोलाहले तस्मिन्केशवः परवीरहा ।
ब्राह्मणाश्च महाराज नानादिग्भ्यः समागतान् ॥
यदुवृद्धाश्च राजेन्द्र उग्रसेनपुरोगमान् ।
नमस्कृत्य हृषीकेशो विवाहाय मनो दधे ॥
अनुज्ञातश्च तै राजन्धौतवासाः स्वलंकृतः ।
रुक्मिण्याः केशवः पाणिं जग्राह विधिवत्प्रभुः ॥
जयशब्दः समारब्धो ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
तुष्टुवुश्च जगन्नाथं सूतमागधबन्दिनः ॥
आकाशे समपद्यन्त शङ्खभेरीस्वनास्तदा ।
पपात पुष्पवर्षं च ववौ वायुः सुखं तथा ॥
ब्राह्मणेभ्यस्तदा दत्त्वा रत्नानि च जनार्दनः ।
अष्टौ हयसहस्राणि प्रत्येकं विप्रपुंगवान् ।
संयोज्य च हृषीकेशो वासांसि विविधानि च ॥
गजानां च शतं सार्धं सहस्रमयुतं गवाम् ।
भाराश्चैव सुवर्णानां कोटीशतसहस्रशः ॥
इदं चोवाच राजेन्द्र केशवः परवीरहा ।
यद्यच्च शोभनं वस्तु दीयतां रक्षसंज्ञितम् ।
अर्चिताश्चार्थिनो राजन्भूयासुश्च महोत्सवे ॥
एवमाज्ञाप्य गोविन्दो रुक्मिण्या सह यादवान् ।
अभिवाद्य स्वपितरं देवकीं तदनन्तरम् ॥
उग्रसेनं च राजेन्द्रं वृद्धानन्यान्सयादवान् ।
ते सर्वे चक्रुरश्रूणि हर्षजानि यदूत्तमाः ॥
निर्वृत्ते तु तदा राजन्विवाहे केशवस्य ह ।
ये ये समागतास्तत्र नृपा विप्राः समन्ततः ।
अनुभूय विवाहं तु जग्मुः सर्वे यथागतम् ॥

$T_{1.4}$ G_5 अपि, T_3 $G_{1.4}$ अभि, M_4 चापि (for च प्र) — (L. 6) T_3 $G_{1.5}$ M_4 उच्छ्रियन्त (for उच्छ्रायन्ता) — (L. 7) G_1 [आ]हूयन्ता (for हू°) T_1 M_4 यादवा (for सर्वेत) — (L. 12) T_1 G_3 यादवास्तु महोत्सुका (for ^{b}) — (L. 13) D_6 T_1 G_3 M_{1-3} यथान्यासार (for °न्नंस) D_6 $M_{1.3}$ तथा चक्रु (for चक्रुश्चैव) — (L. 14) M_4 तावच् (for कश्चिच्) T_3 G_5 सदा (for तदा) — (L. 15) $T_{2.3}$ $G_{1.4}$ समाध्मातो, G_5 °ध्मन्यो (for °घ्राता) T_1 G_3 महाघोषा (for °ष) — (L. 18) T_1 $G_{1.2.4}$ अभ्यवर्तयन्, T_3 G_5 अत्यवर्त° (for अभ्यवर्ध°) — (L. 19) T_1 $G_{1.3.4}$ M_4 घोषं (for हेषा) — (L. 20) D_6 G_3 $M_{1.3}$ समानदन् (for मघोषयन्) — (L. 21) T_1 G_3 M_4 [अ]पि (for [आ]सीत्) — (L. 22) D_6 M_{1-3} नियुक्तम् (for °क्तं) — (L. 23) $T_{2.3}$ $G_{1.4}$ वा येन (for यस्य च) T_4 तत् (for यत्) T_1 G_5 M_4 तस्य तस्य, $T_{3.4}$ $G_{1.4}$ तत्र तत्र (for तं तं तत्र) — (L. 28) G_1 प्रवृद्धान्, G_4 प्रवीरान् (for -वृद्धाश्च) — (L. 31) G_3 जगृहे (for जग्राह) — (L. 36) T_2 G_1 रत्नानि विविधानि च (for ^{b}) — (L. 37) D_6 G_3 M_{1-3} रथ (for हय) — T_{2-4} $G_{1.4.5}$ om line 38 — (L. 39) D_6 M तथा (for गवाम्) — (L. 40) G_1 हयाश्चैव सहस्राणि (for ^{a}) T_1 G_3 कोटिशस्तु (for कोटीशत) — (L. 43) D_6 $M_{1.3}$ अर्थिताश्चार्थिना राजन्, T_1 G_3 अर्थिना चार्थिता रा° (for ^{a}) D_6 $M_{1.3}$ भूयास्स महदुत्सवे (for ^{b}) — (L. 46) T_3 $G_{1.4}$ च (for स) T_1 वृद्धानन्यांश्च यादवा (for ^{b})

No. 24

K Ñ2 V2 B Dn D1-3 S (T3 missing) ins after adhy. 99 V1 Ds D5 after adhy 89:

वैशंपायन उवाच ।

अत्राश्चर्याद्भुतं मन्त्रमाह्निकं जपतां वर ।
यं जप्त्वा तु नृपश्रेष्ठ सायं प्रात शुभं लभेत् ॥
कीर्तितं बलभद्रेण कृष्णेनैवानुकीर्तितम् ।
धर्मकामैश्च मुनिभिर्ऋषिभिश्चापि कीर्तितम् ॥
सुरासुरगुरुर्ब्रह्मा पातु मां जगतीपतिः ।
अथोंकारवषट्कारौ सावित्री विविधाः क्रियाः ॥
ऋचो यजूंषि सामानि च्छन्दास्याथर्वणानि च ।
चत्वारः सकला वेदाः सहरस्याः सविस्तराः ॥
पुराणमितिहास च खिलान्युपखिलानि च ।
अङ्गान्युपाङ्गानि तथा सव्याख्यानानि पान्तु माम् ॥
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ।
इन्द्रियाणि मनो बुद्धिस्तथा सत्त्व रजस्तमः ॥
व्यानोदानः समानश्च प्राणोऽपानश्च पञ्चमः ।
वायवः सप्त चैवान्ये येष्वायत्तमिदं जगत् ॥
मरीचिरङ्गिराश्चात्रिः पुलस्त्यः पुलह क्रतुः ।
भृगुर्वसिष्ठो भगवान्पान्तु ते मा महर्षयः ॥
कश्यपाद्याश्च मुनयश्चतुर्दश दिशो दश ।
नरनारायणौ देवौ सगणौ पान्तु मां सदा ॥

No 24

[*Ñ2 and V2 are not collated, and hence their variants could not be incorporated in the Critical Apparatus*]

(L 1) K अत्रान्यर्याद्भुत स्तोत्र, Ñ अत्याश्चर्याद्भुत मन्त्रम्, T1 G1 M अन्यच्चाद्भुतमत्रैव (M1 °ग्रासीद्), G अत्राश्चर्यामक स्तोत्र (for °) K B Dn Ds D G जयतां, V1 यजता (for जपता) — After line 1, K Dn Ds D ins

1** प्रद्युम्ने द्वारका प्राप्ते हत्वा त कालशम्बरम् ।
बलदेवेन रक्षार्थं प्रोक्तमाह्निकमुच्यते ॥

—(L 2) K Ñ V B1 Dn Ds D T1 G यज् (for य) D नर (for नृप) K जपेत्तु नृपतिश्रेष्ठ, V1 य जप्त्वा नृपतिश्रेष्ठ, D T M यज्जप्त्वा नृपतिश्रेष्ठ (for °) K Ñ V1 B Dn Ds D1-3 M शुचिर् (for शुभं) K Ñ (marg as above) G M सायं प्र(K D स्नानप्, Ñ स्नाने प्र)ातमर्ता व्रजे(M [inf lin] भवे)त् (for °) — (L 3) K Ñ V1 B D G बलदेवेन (for °भद्रेण) K Ñ V Dn Ds D T G विष्णुना चैव (for कीर्तितम्; K T G M विप्रैश्चैवाभि(K °तु)की° (for °) — K G om (hapl) line 4 —(L 4) D अमरैस्(for ऋषिभिस्) T1 G M सिद्धैश्चैवाभिकी(T °वापि की , G M1-3 °वानुकी)र्तितम् (for °) — After line 4, G ins

2** महद्भिमुनिभिश्चैव ऋषिभिश्चापि कीर्तितम् ।

While Bom Poona eds G(ed) ins after 4

3** कदाचिद्रुक्मिणीपुत्रो हलिना सयुतो गृहे ॥
उपविष्ट प्रणम्याथ तमुवाच कृताञ्जलि ॥

प्रद्युम्न उवाच ।
कृष्णाग्रज महाभाग रौहिणीतनय प्रभो ।
किंचित्स्तोत्र मम ब्रूहि यज्जप्त्वा निर्भयोऽभवम् ॥

[(L 3) Bom Poona eds कृष्णानुज (for °ग्रज)] — Before line 5, Bom Poona eds G(ed) ins श्रीबलदेव उवाच — (L 5) V1 D1 जगतां, Dn Ds G1 °त , T M1-3 वै शची (for जगती) — (L 6) V1 B तथा (for अथ) K Ñ V1 B Dn Ds D2-6 T G M1-3 सावित्रीविधयस्त्रय (T M1-3 °य° क्रिया) (for °) — (L 8) K Ñ V1 B Dn सखिला, K Ds D G खखिला, K चाखिला (for सकला) D T1 G M चत्वारि शाखा वे(T1 G M °र सर्ववे)दाश्च (for °) — (L 9) V1 B1 Ds T1 G1 M इतिहासश् (for °स) — (L 10) K Ñ V1 B D T G M व्या(D आ)ख्यातानि च पान्तु माम्; K स ध्यानानि तु पाण्डव (for °) — (L 11) K D T आकाश (for °शम्) Ñ पञ्चम — Ñ om (hapl) line 13 — (L 13) K D T1 G व्यानोदानौ, K V B G M °दान (for °दान°) D T G व्यानो दानसमानाश्च (for °) K1 D सत्तम; D पश्चिम (for पञ्चम) — (L 14) K D पञ्च (for सप्त) K यदा यत्तम् (for येष्वा°) Ds1 क्वचित् (for जगत्) — After line 14, Ds1 ins

4** आवाह प्रवहश्चैव उद्वह संवहस्तथा ।
विवह परावहश्चैव तथा परिवहोऽनिल ॥

— (L 15) Ds [ए]व (for [अ]त्रि) K Ñ V1 B Dn Ds D1-3 T मरीचिरङ्गिरात्रिश्च, K °स्त्वङ्गिरसौ; D मारीचश्चाङ्गिरोऽत्रिश्च (for °) — (L 16) M1-3 द्युतिमान् (for भगवान्) D मां ते (by transp) — (L 17) D मनयश् G ऋषयश् (for मुन°) K सदिगी

रुद्राश्चैकादश प्रोक्ता आदित्या द्वादशैव तु ॥
अष्टौ च वसवो देवा अश्विनौ द्वौ प्रकीर्तितौ ॥
ह्रीः श्रीर्लक्ष्मीः स्वधा मेधा तुष्टिः पुष्टिः स्मृतिर्धृतिः ।
अदितिर्दितिर्दनुश्चैव सिंहिका दैत्यमातरः ॥
हिमवान्हेमकूटश्च निषधः श्वेतपर्वतः ।
ऋषभः पारियात्रश्च विन्ध्यो वैदूर्यपर्वतः ॥
सह्यादयश्च मलयो मेरुमन्दरदर्दुराः ।
क्रौञ्चकैलासमैनाकाः पान्तु मा धरणीधराः ॥
शेषश्च वासुकिश्चैव विशालाक्षश्च तक्षकः ।
एलापत्रः शुक्तिकर्णः कम्बलाश्वतरावुभौ ॥
हस्तिभद्र पिठरकः कर्कोटकधनंजयौ ।
तथा पूरणकश्चैव नागश्च करवीरकः ॥
सुमनास्यो दधिमुखस्तथा शृङ्गारपिण्डक ।
मणिनागश्च भगवाल्लिषु लोकेषु विश्रुत ॥
नागराड् दधिकर्णश्च तथा हारिद्रकोऽपरः ।
एते चान्ये च बहवो ये चान्ये नानुकीर्तिताः ॥
भूधरा सत्यधर्माण पान्तु मां भुजगेश्वराः ।
समुद्राः पान्तु चत्वारो गङ्गा च सरिता वरा ॥
सरस्वती चन्द्रभागा शतद्रुर्देविका शुभा ।
इरावती विपाशा च शरयूर्यमुना तथा ॥
कुल्माषी रथवामा च बाहुदा च हिरण्यदा ।
प्लक्षा चेक्षुमती चैव तापनी च बृहद्रथा ।

वादयो दश (for °) — (L. 18) K4 मे (for मा) T1 2 G1 3 5 M4 पाता मा सगणौ सदा (for °) — (L 19) Bom ed भोक्ता (for प्रोक्ता) — (L. 21) K3 T1 4 G3 M1 3 च मेधा च, Ñ2 सुरा मेधा, T2 G1 4 5 M4 तथा मेधा, Poona ed स्वधा तुष्टिर् (for स्वधा मेधा) Poona ed मेधा तुष्टि (for तुष्टि पुष्टि) K1 D4 T1 2 G M धृति स्मृति (by transp) — (L 22) Dn2 Ds2 अदितिर्दनुश्चैव, M3 °श्च दितिश्चैव (for °) K2 [अ]सुर (for दैत्य) — (L. 23) D1 चैत्र (for श्वेत) — (L 24) V2 B3 D5 पारिजातश् (for °यात्रश्) K2 पूर्व च (for पर्वत) — (L 25) K1 3 4 Ñ2 V1 2 B Dn D3 D5 6 T1 2 4 G1 3 M1 2 सह्योदयश्, D2 4 सह्योदयौ, D3 सह्यपादश्, G1 सह्याचलश् (for सह्यादयश्) T4 गिरयो (for मलयो) D2 दुर्धरा, D3 दुर्दुरौ, T4 G2 दर्दरा, G1 4 M1 वर्दुरौ, G5 M1 3 -दर्दरौ (for दर्दुरा) — (L 26) M4 मैनाकक्रौञ्चकैलासा (for °) T1 2 G1 3 5 M पृथिवी (for धरणी) — M4 om lines 27 30 — (L 27) D3 विशालश्चैव तक्षकः (for °) — (L 28) D4 पुलपुत्र (for एलापत्र) D6 शुक्तिवर्णे, Bom Poona eds G(ed) शुक्लवर्ण (for शुक्तिकर्ण) T4 एलापत्राशुकः कर्णि (for °) — (L 29) K4 हस्तिरुद्र (for °भद्र) B1 Dn2 D6 T2 G1 3 पीठकर (for °रक) — (L 30) D4 पूपणकश् (for पूर°) K3 T1 2 तथा पूरणकर्णश्च, G3 5 M1 3 तथा पुराणकर्णश्च (for °) T2 G1 1 5 नटश्, G2 नागाश्, G3 नटाश् (for नागश्) — (L. 31) K1 3 सुमनाख्यो, D3 D5 °नस्यो, D3 सुनामास्यो, T1 2 G3-6 सुमनास्यो, G1 °नाख्यो (for °नास्यो) K3 om line 31[b] K3 T1 G1 3 4 M2 शुद्गर (for शृङ्गार) G5 पीठक (for पिण्डक) T2 तथा मुद्गरपीठक, M1 3 तथा मुद्गरपिण्डकौ, M4 तथा शृङ्गपिण्डकर्मणि (for °) — (L 32) G4 मणिनाभश् (for °नागश्) M4 नाभागश्चैव भगवान् (for °)

— (L 33) Ñ2 V2 B G1 2 4 अधिकर्णश्, D3 बद्ध°, T1 M1 3 अधिक(T1 °की)र्णश्, M4 दधिकण्ठश् (for °कर्णश्) D5 नागो रौद्रोऽधिकर्णश्च, T4 नागरान्धक°, G3 नागरामवि° (for °) G4 5 हारिद्रकोपन, M4 °कोऽस्वर°, M3 °कोटक (for °कोऽपर) — (L 34) B D2 नात्र, Ds1 G6 चानु° (for नानु) — (L 35) G2 M1 2 मन्यु (for सत्य) K1 2 D4 -कर्माण- (for ध°) T1 प्रचरा मन्युधर्माण, T2 G1 4 M4 भूचरा मृन्यु°, T3 भूधरा मनुष्य° (hypermetric) G3 5 भूचरा मन्यु° (for °) — (L 37) K Ñ2 V1 2 B D (except D6) T1 G2 शिवा (for शुभा) — (L 38) K1 Ds1 D4 T2 G4 द्वारावती, D6 G3 M1 3 ऐरा° (for इरा°) K2 पापमोचा, T1 विपाशा च (for विपाशा च) K3 T1 3 4 G1 3-6 M यमुना सरयूस्तथा (K3 °यू कुहू) — After line 38 Ñ2 D3 ins

5** कौशिकी देविका चैव पुण्या दिव्या दृषद्वती ।

— (L 39) K1 3 4 Ñ2 B2 3 Dn Ds2 D2-4 6 T1 2 4 G M कल्माषी (for कु°) K1 3 4 Ñ2 V1 2 B Dn D3 D1 2 4-6 T1 3 4 G M4 च र(K3 4 D1 4 5 स)थोष्मा, K2 रथवाष्पा, D3 तथानन्दा (for रथव मा) M1 3 बाहुदा सहिरण्यदा (for °) — (L 40) K1 D4 वेत्रवती (for चेक्षुमती) K2 कङ्का चन्द्रवता चैव, T1 G3 M1 3 चक्षुषे(T1 °रि)मती चैव, M3 चक्षुकेक्षुमती चैव (for °) K1 D5 (before corr) पाण्डुका, K3 4 Dn D1 अवनी, Ñ2 V1 B1 D2 D5 (after corr) पावनी, D2 अवन्ती, D3 तारती, T1 G3 M1 3 पातुका, T4 स्रवन्ती G2 M4 तापिनी (for तापनी) — (L 41) K3 Ds1 M2 चर्मवती (for °द्वती) K3 रम्या; T1 G3 M1 3 पुण्या (for the first चैव) G1 वसु°, M3 वासु (for the second चैव) G3 पुण्या च वसुदा भरा (for °) — (L 42) T2 G1 3 5 M4 नद्यश् (for चान्याश्) D3 एताश्च सरितोऽन्याश्च (for °) K3 T1 3 4 G1 3-6 M

ख्याता चर्मण्वती चैव पुण्या चैव वधूसरा ॥
एताश्चान्याश्च सरितो याश्चान्या नानुकीर्तिता ।
उत्तरापथगामिन्यः सलिलैः स्नपयन्तु माम् ॥
वेण्णा गोदावरी सीता कावेरी काञ्चनावती ॥
कृष्णवेणी शुक्तिमती तमसा पुण्यवाहिनी ।
ताम्रपर्णी ज्योतिमती उत्पलोदुम्बरावती ॥
नदी वैतरणी पुण्या विदर्भा नर्मदा शुभा ।
वितस्ता वै भीमरथी एला चैव महानदी ।
कालिन्दी गोमती पुण्या नदः शोणश्च विश्रुतः ॥
एताश्चान्याश्च वै नद्यो याश्चान्या नानुकीर्तिता ।
दक्षिणापथवाहिन्यः सलिलैः स्नपयन्तु माम् ॥
सिप्रा चर्मण्वती पुण्या मही साभ्रमती तथा ।
सिन्धुर्वेत्रवती चैव भोना च वनमालिका ॥
पूर्वभद्रापरभद्रा ऊर्मिला च वरद्रुमा ।
ख्याता वेत्रवती चैव चापदासीति विश्रुता ॥
प्रस्थावती पुण्यनदी नदी पुण्या सरस्वती ।
मित्रघ्नी चेन्दुमाला च तथा मधुमती नदी ॥
उमा गुरुनदी चैव तापी च विमलोदका ।
विमला विमलोदा च मत्तगङ्गा पयस्विनी ॥
एताश्चान्याश्च वै नद्यो याश्चान्या नानुकीर्तिता ।

उत्तरा दिशमाश्रिता (for ^{b}) — G₃ om lines 43 61 — (L. 43) K₂ T₁ ₂ ₄ G₁ ₄ ₅ M पुण्या सलिलवाहिन्य (for ^{a}) K₂ T₁ ₂ G₄ तर्पयन्तु (T₁ °न्ति) च मा सदा, T₃ G₁ ₅ M पाल(M₁ ₂ स्नाप)यन्तु च मा सदा (for ^{b}) — After line 43 B₁, ₂ D₅ read line 52 and V₁ reads the same repeating it in its proper place — (L. 44) K₂ ₄ Ñ₂ Dn Ds D₁ ₂ ₅ ₆ वेणा, V₂ T₁ वेणी (for वेण्णा) K₂ G₁ ₄ ₅ M₄ चैव, T₂ ₄ M₁-₃ चापि, G₃ स्फीता (for सीता) K₁ ₂ ₄ N₂ V₁ ₂ B Dn D₂ D₆ G₃ कावेरी कौङ्कणावती, T₁ ₂ G₁ ₅ M °री कनकावती (for ^{b}) — After line 44 K₂ reads line 47 — (L. 45) K₁ ₂ Ñ₂ V₂ Dn₂ M₁ ₂ कृष्णा वेणा V₂ M₁ ₂ °ण्णा, K₃ B₁ Dn₁ Ds₁ D₆ कृष्णवेणा, V₁ B₂ ₃ Ds₂ °वेण्णा (for °वेणी) K₁ ₂ Ds₂ D₁ ₄ ₅ पुण्यवाहिनी (for पुण्य°) — (L 46) M₁-₃ ताम्रवेण्णा (for °पर्णी) M₄ चित्ररथा (for ज्योति°) K₂ रसहेला इरावती; T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M₄ उमा रेखा दुरावती; M₁ ₃ तथा (M₂ उमा) रेखा दुमावती (for ^{b}) — (L 47) K₂ शिवा (for शुभा) — (L 48) T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M₁ ₂ वितस्तिनी (for °स्ता वै) Ñ₂ V₁ ₂ भीमरथा (for °थी) K₂ नदी भीमरथी चैव, K₂ ₄ Dn D₁ ₅ वितस्ता भीमरथी च, T₄ G₃ वितस्त्यैरावती सैव (for ^{a}) K₂ D₁ ₄ ₅ वेला; B₁ Dn₁ T₄ G₃ ऐला (for एला) K₂ वेला चैवामरावती, T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ वेया चोदुम्बरावती M₁ ₃ वेला चोदुम्बरावती, M₄ वेया चोदुम्बरप्रभा (for ^{b}) — (L 49) K₂ गौतमी (for गोमती) — (L 50) K₂ T₁ ₂ G₁ ₄ M सरितो (for वै नद्यो) D₁ नात्र, T₄ न तु (for नानु) — (L 51) K₁ ₂ Ñ₂ B₁ Ds D₂-₄ गामिन्य (for वाहिन्य°) K₁ तर्पयन्तु, K₃ B₁ D₂ ₄ ₆ T₂ G₁ ₂ ₄ M स्नाप° (for स्नप°) — B₁ om line 52 — (L. 52) Ñ₂ V₂ B₂ Dn D₅ D₆ मही चन्द्रवती शुभा, B₁ D₃ D₂ ₄ T₄ मही शुभ्रवती शुभा; D₁ मही च सुमती शुभा; T₁ ₂ G₁, ₄, ₅ M ऊ(M₄ सा)-हेश्वरवती शुभा, G₃ मही च भ्रमरी शुभा (for ^{b}) — (L. 53) K Ñ₂ V₁ ₂ B Dn Ds D₁ ₂ ₄-₆ T₁ G₄ भोजान्ता D₃ आजिका (for भोना च) M₁ ₂ भोजना नवमालिका (for ^{b}) — (L 54) K₁ पूर्णभद्रा M₁ ₂ पुराभद्रा (for पूर्वभद्रा) K₂ ₃ B₂ Dn D₂ ₃ T₁ ₂ M पराभद्रा, B₁ पारभद्रा, D₁ [अ]परभद्रा च, G₃ च भद्रा च (for [अ]परभद्रा) K₂, ₄ Ñ₂ B₁ D₁ T₄ G₃ चर्मिला; B₂ ₃ D₆ निर्मला D₅ D₁ ₂ वमिला (for ऊर्मिला) K₂ T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M नर्मदा पीवरद्रुमा; D₂ चर्मिला च वेर समा, D₄ चर्मशार्मैवरद्रुमा (for ^{b}) — (L 55) K₂ रेवा (for ख्याता) D₃ ₄ रेणुमती; D₆ चैत्रवती (for वेत्रवती) K₂ कामदासी V₁, ₂ वापु°, D₂ ताप° (for चाप°) T₂ मलदासा च विश्रुता, T₃ G₁ ₄ ₅ M पयो(G₁ जल G₄ M₄ बल)दा चैव वि° (for ^{b}) — (L 56) K₂ हृष्टपुण्या, K₃ ₄ B₁ ₂ Dn Ds₁ D₁ ₂ ₆ लुण्ठ(Dn₁ °ण्ड)नदी, Ñ₂ Ds₂ D₅ कुण्ड°; V₁ वेणु°, V₂ वेणुत्री, D₃ पुण्यवती, T₁ ₂ G₁ ₄ M हृष्टनदी, G₃ पुण्या नदी G₅ हृष्टवती (for पुण्यनदी) K₁ पुण्या चर्म; K₂ रम्या पुण्या, N₂ V₁ ₂ B Ds₁ D₂ ₃ ₆ T₁ ₂ ₄ G₁ ₄ ₅ M पुण्या रम्या (for नदी पुण्या) — (L 57) K₂ ₄ Ñ₂ V₁ D₅ D₁ मित्रघ्ना Dn चित्रघ्नी (for मित्रघ्नी) V₂ चन्द्रमाला (for चेन्दु°) K₂ वृत्रघ्नी चात्रवाला च B₃ मित्रघ्ना चेन्दुनाला च, D₁ ₂ T₄ M₁ ₂ वृत्रघ्नी च(D₁ चे)न्द्रमा(M₁ ₂ [illegible] G₃ विन्नघ्ना [illegible] M₄ वृत्रघ्नी [illegible] °वती (for [illegible] ₂ G₁ M [illegible] नन्दा°, G₃ ₅ गुरुमती (for °नदी) Ñ₂ V₁ ₂ B₂ ₃ D₆ T₄ वापी (for तापी) K₂ नदी विमलपादिका; T₁ ₂ G₁ ₄ M वाग्मी (M₁ ₂ °ग्री, M₄ °वी) च विपयान्तिका (for ^{b})

ता मां समभिषिञ्चन्तु पश्चिमामाश्रिता दिशम् ॥
प्रभासं च प्रयागं च नैमिषं पुष्कराणि च ।
गङ्गातीर्थं कुरुक्षेत्रं श्रीक्षेत्रं गौतमाश्रमम् ॥
रामह्रदं विनशनं रामतीर्थं तथैव च ।
गङ्गाद्वारं कनखलं सोमो वै यत्र चोत्थित ॥
कपालमोचनं तीर्थं जम्बूमार्गं च विश्रुतम् ।
सुवर्णबिन्दु विख्यातं तथा कनकपिङ्गलम् ॥
दशाश्वमेधिकं चैव पुण्याश्रमविभूषितम् ।
बदरी चैव विख्याता नरनारायणाश्रमम् ॥
विख्यातं फाल्गुनीतीर्थं तीर्थं भद्रपटं तथा ।
कोकामुखं पुण्यनदं गङ्गासागरमेव च ।
मगधेषु तपोदश्च गङ्गोद्भेदश्च विश्रुत. ॥
तीर्थान्येतानि पुण्यानि सेवितानि महर्षिभिः ।
मां पावयन्तु सलिलैः कीर्तिताकीर्तितानि च ॥
धर्मार्थकामविषयो यशःप्राप्तिः शमो दमः ।
वरुणोऽशोऽथ धनदो यमो नियम एव च ॥
कालो नयः सनतिश्च क्रोधो मोहः क्षमा धृतिः ।
विश्रुतोऽभ्राण्योषधयः प्रमादोन्मादविग्रहाः ॥
यक्षाः पिशाचा गन्धर्वाः किंनराः सिद्धचारणाः ।
नक्तंचराः खेचरिणो दंष्ट्रिणः प्रियविग्रहाः ॥

— (L 59) T1 सर्लीसी, G6 विलापी, M1-3 विपली, M2 विलपी (for विमला) K2 D1 5 विमला विमलावर्ता (for °) D3 शतगङ्गा, G1 मत्तगन्धा (for °ङ्गा) D2 3 पद्म स्विनी (for पद्म°) T1 G4 5 M मत्तगन्धा (M1 3 °न्दा) यशस्विनी (for °) — (L. 60) K2 वै बह्वो, T1 M3 वाहिन्यो, T2 G3 4 5 बहवो, T4 M1 2 या बह्वो, M4 सरितो (for वै नद्यो) — (L 61) K2 T1 2 4 G1 4 5 M4 पश्चिमा दिश(G1 °शि)माश्रिता, (for °) — *After* line 61 Ñ2 V1 B1 2 D2 3 T1 ins

6** भागीरथी पुण्यजला प्राच्या दिशि समाश्रिता ।
सा तु दहतु मे पापं कीर्तिता शम्भुना धृता ॥

[Ñ2 reads line 1 twice T1 om line 2 — (L 2) Ñ2 विष्णुना (for शम्भुना) D3 कीर्तिता सस्तुता स्वयम् (for °)]

— (L 62) G4 M1-3 प्रयागश्च (for °ग) K2 T1 2 G1 3 5 M4 प्रभासश्च प्रयागश्च (for °) T1 नैमिष पुष्कर तथा (for °) — *After* line 62 D3 *reads* line 65 M1 3 om line 63 — (L 63) K2 गङ्गाक्षेत्र, V2 °तीर, T1 2 G1 3-5 M1 चक्रतीर्थं (for गङ्गा°) K Ñ2 Dn D1 3 4 5 G2 श्रीकण्ठ (for श्रीक्षेत्र) K2 गौतमावसम्, K3 °श्रयम्, V1 °चितम्, T2 °श्रितम् (for °श्रमम्) T4 कुरुक्षेत्र वटक्षेत्र गौतमाश्रममेव च — (L 64) D3 नन्दिह्रदं (for विनशन) — K2 om lines 65-66 — (L 65) G2 गङ्गातीर्थं (for °द्वार) — (L 66) D2 3 चैव, M1 2 धारा (for तीर्थं) T1 G3 M3 कपालमोच वाराह (for °) V1 3 परिश्रुतम्, T2 G3 M1 2 इति श्रु° (for च विश्रु°) — (L 67) Ñ2 सुपर्ण (for सुवर्ण) K2 तीर्थं (for बिन्दु) K1 D1 स्वर्ण बि (D6 °र्णवि)न्दु च विख्यात (for °) — (L 70) K2 D1 4 फाल्गुन, Ñ2 T2 G1 2 4 5 M4 फल्गुनी (for फा°) V1 2 B Dn D3 D5 6 T2 G3 M1 2 विख्यातं फल्गुतीर्थं च, T4 °त वल्कतीर्थं च (for °). D1 चन्द्रवाट तथैव च (for °)

— K2 T4 M1-3 om line 71 — (L 71) T1 G2 M4 कोकानदं, T2 G1 4 5 कोकन(G5 °ना)द (for कोकामुखं) K1 3 4 Ñ2 V1 2 B Dn D3 D1 3 4 5 G2 पुण्यतम (for °नद) D2 6 कोकामुख्य पुण्यतम (for °) B3 उत्तमम् (for एव च) — (L 72) G3 तथोदार्थं, G5 तपोदं च (for °दश्च) T1 2 G1 3 4 M4 गङ्गा शोणश्च; M1, 2 गङ्गा द्रोणश्च (for गङ्गोद्भेदश्च) — *After* line 73, D2 *ins*

7** रेवोऽरिसंगमश्चैव शूलभेदस्तथैव च ।

— (L 73) K4 [अ]न्यानि (for [पु]ण्यानि) D3 तै सर्वै (for पुण्यानि) T1 2 G1 3 5 M3 4 तपस्विभि , G2 मनीषिभि (for महर्षिभि) — Bom Poona eds G(ed) ins after line 73 Dn1 after line 74

8** सूकरं योगमार्गं च श्वेतद्वीप तथैव च ।
ब्रह्मतीर्थं रामतीर्थं वाजिमेधशतोपमम् ॥
धारासंपातसंयुक्ता गङ्गा किल्बिषनाशिनी ।
गङ्गावैकुण्ठकेदार सूकरोद्भेदन परम् ।
त शापमोचन तीर्थं पुनन्त्वेनानि किल्बिषात् ॥

[(L 2) Dn1 -दशोपमम् (for शतो°) — (L 5) Dn1 नरपाप (for त शाप)]

— Bom ed G(ed.) om line 74 — (L 74) M3 प्लावयन्तु (for पा°) D1 यथा सकीर्तितानि वै (for °). — (L 75) B1 2 Dn विधयो, G4 विषयैर् (for विषयो) — (L 76) B3 D2 6 पर्जन्यो (for धनदो) K2 वरुणश्चाथ पर्जन्यो, B2 वरुणेशोऽथ पर्जन्यो, D3 °णो धोपपर्जन्यो; T1 °णोर्धनशुभिनो, T2 G1 3 4 M °णो धनेश पर्जन्यो (G3 प्रद्युम्नो) (*hypermetric*) (*for* °) — (L 77) K2 4 लोको (*for* कालो) K2 D3 च नियति , D1 समतिश्च (for सन°) — (L 78) K2 Ñ2 V2 D5 D2 [अ]धोपथ्य (for [भ्रो]षधय) T1 2 G1 3-5 M1 2 4 विद्युदभ्रानिलौपथ्य , M3 °तोऽभ्रानिलौपथ्य (for °) — K2 B3 D1 M1-3 om lines

लम्बोदराश्च वलिनः पिङ्गाक्षा विश्वरूपिणः ।
मरुतः सहपर्जन्याः कलात्रुटिलवाः क्षणाः ॥
नक्षत्राणि ग्रहाश्चैव ऋतवः शिशिरादयः ।
मासाहोरात्रयश्चैव सूर्याचन्द्रमसौ तथा ॥
आमोदश्च प्रमोदश्च प्रहर्षः शोक एव च ।
मन्युस्तमस्तपः सत्य सिद्धिर्वृद्धिः श्रुतिर्धृतिः ॥
रुद्राणी भद्रकाली च भद्रषष्ठा च वारुणी ।
भासी च कालिका चैव शाण्डिली चेति विश्रुताः ॥
आर्या कुहूः सिनीवाली मीमा चित्ररती रतिः ।
एकानशा च कूष्माण्डी देवी कात्यायनी च या ॥
लोहित्यायनमाता च देवकन्याश्च याः स्मृताः ।
गोनन्दा देवपत्नी च मां रक्षन्तु सबान्धवम् ॥
नानाभरणचेष्टाश्च नानारूपाङ्किताननाः ।
नानादेशविचारिण्यो नानाशस्त्रोपशोभिताः ॥
मेदोमज्जाप्रियाश्चैव मद्यमांसरसाप्रियाः ।
मार्जारद्वीपिवक्त्राश्च गजसिंहनिभाननाः ॥
कङ्कवायसगृध्राणां क्रौञ्चतुल्याननास्तथा ।
व्यालयज्ञोपवीताश्च चर्मप्रावरणास्तथा ॥
क्षतजोक्षितवक्त्राश्च खरभेरीसमस्वनाः ।
मत्सराः क्रोधनाश्चैव प्रासादरुचिरप्रियाः ॥

80 81 G2 om lines 80-82 — (L. 80) Dn केसरिणो, G3 खेचराश्च (for °रिणो) — (L. 81) T1 2 G1 4 जघनिन, T4 जङ्घलिन, M4 जाघनीन (for च वलिन) K1, 3 4 B2 D1 2 4 3 लम्बोदराक्षव (K3 °ल्याव, D2 6 °क्षा व)लिन (for a) — (L. 82) B3 G5 मरुता (for °त) T1 2 G1 3 5 M1-3 सोमेन (for -पर्जन्या) D2 मरुत सर्वे पत्राणि (for a) K1 Ñ2 V1 2 B2 3 Dn D1 2 4-6 कला (D4 काल) त्रुटिलवक्षणा, K2 कालत्रुटिल्वास्तथा, K3 4 B1 कलात्रुटिललक्षणा, T1 शालांस्तु खलरक्षिण (sic), T2 3 G1 3 5 क (G5 का) लाखुटिलवक्षणा; G2 काल स्त्रुटिलवक्षणा, M3 कान्स्त्रुटिलवा क्षणा (for b) — (L. 83) K4 शरदादय (for शिशिरा°) — G2 om line 84 — (L. 84) K3 T1 2 4 G1 3 6 M उभौ (for तथा) Ds1 सूर्याचन्द्रवती तथा (for b). — D6 om lines 85-86 — (L. 85) M4 मोद (for शोक) — T2 G1 4 om lines 86 91 — (L. 86) T1 रनस् (for मन्युस्) K2 तप सिद्धिर् (for °मर्थैव) V1 T4 G1 2 3 M मन्युस्तपस्तम सत्य (V2 तप सत्य) D3 °प सत्यमृद्धिर् (for a) K3 B2 Dn1 D3 D4 श्रुति (for वृद्धि) T4 M1-3 स्मृति, Bom ed श्रुति (for धृति) K2 वृद्धि क्षान्ति श्रुति स्मृति Ñ3 V2 सिद्धिर्बुद्धि श्रुति स्मृति, V1 B1 3 श्रु (B1 धृ) ति सिद्धि स्मृतिस्तथा, D2 ऋद्धिर्वृद्धि श्रुतिर्धृति, D3 वृद्धिर्धृतिर्धृति श्रुति, T1 G2 सिद्धिर्बुद्धि स्मृति श्रुति (G2 धृति शुचि), G3 5 M4 सर्वे बुद्धि (G5 मिद्धिवृद्धि, M4 सिद्धवृद्धि) श्रुति स्मृति (for b) — (L. 87) T1 G3 M भद्रा च (for रुद्राणी) K1 2 D4 भद्रश्रेष्ठा, K2 °संध्या, D3 रुद्रकाली (for भद्र°) K1 D4 भद्रश्रेष्ठा, K2 °संध्या, Ñ2 B1 Ds2 भद्रा षष्ठा, V2 D3 5 K3 4 V1 D1 °ज्येष्ठा, Dn Ds1 T4 G3 5 M4 °षष्ठा, भद्रा ज्येष्ठा B2 3 D6 भद्रषष्ठी, Ñ2 K1 4 V2 Dn D3 D3 °पृष्ठा, M1 3 वृष्टी (for °षष्ठा) — (L. 88) K2 D1 2 5 G3 5 M1 3 [अ]थ (for च) T1 हासी च, M4 भीमा च, Ds2 दामी च, D3 भामीति, T1 हासी च, M4 हसिका (for भासा च), G5 भासीका कलिका चैव (for a) — T2 G1 4 om (hapl) lines 89 91 — (L. 89) K4 T1 4 G3 5 M गौरी (for कुहू) K1 Ñ2 V1 2 B2 3 D3 D2-4 6 M2 चैत्रवती, T4 G5 M1 2 4 चैत्र° G2 Bom. Poona eds G(ed) चित्ररथी (for °वती) K4 भ्रमा भैरवती रति, T1 G3 हिमा चैत्रवती रति (for b) — (L. 90) T1 4 G3 5 M4 एकानगा, G5 °नगी (for °नैशा) M1 3 एकादश्याश्च कूष्माण्डी (for a) T1 4 G3 M स्मृता (for च या) — (L. 91) K1 B1 Ds2 लोहितायनमाता च, K3 °स्यायनिमाता च, Dn °त्या धनमित्रा च, Ds1 सौहित्यायनमाता च, D3 लोहिता धनसिद्धा च, D4 °ता जनमाता च, D5 °ता जिनमाता च, T1 G3 5 M4 लोकाध्यक्षा च माता च, M1 3 लोके ह्यायविमाता च (for a) — (L. 92) Ñ2 गोविन्दा T1 2 G1 3 5 M4 देवता, M1 3 गौरछन्दो, M3 गान्धर्व्यो (for गोनन्दा) T1 2 G1 3-5 M4 देवपत्न्यस्तु (for °त्नी) T1 2 G1 3 4 M सहान्वयम् (for सबान्धवम्) — (L. 93) T4 M1-3 -करण (for भरण) K1 3 Ds1 D4 वेषाद्य (for -चेष्टाद्य) T1 2 G1 3-5 M4 नानाकारविचेष्टाश्च (for a) — G3 om (hapl) lines 94 96 — (L. 94) G5 विरविण्यो (for विचारिण्यो) K3 T1 2 4 G1 3 5 M नाना प्रहरणाङ्किता (K3 °णास्तथा, G3 °णोद्धता), Dn1 D1 °शस्त्रोपशोभिता (for b) — K2 om lines 95 98 — (L. 95) T2 M4 -प्रियावहा (for -वसाप्रिया) M1 3 मेदस्नायुवसास्थिप्रियाश्च माल्यमांससुराप्रिया — (L. 96) T1 4 G2 4 बिडाल (for मार्जार) G3 वर्णाद्य (for वक्त्राद्य) M3 घनमिश्रघनस्वरा (for b) — M3 om (hapl.) lines 97 99 M4 om lines 97 109 — (L. 97) Dn1 गृध्राणि, T1 -गृध्रांधा, T2 G1 4 5 गृध्रांघ (for गृध्राणां) D3 क्रौञ्चतुल्यनिभानना (for b) — (L. 98) T2 G1 3-5 M1 3 व्यालयज्ञोपवीतिन्यस्तु (for a) — (L. 99) Cal ed रक्ताद्य (for वक्त्राद्य) M1 3 घनमिश्र (for खरभेरी) K2 निभा

मत्तोन्मत्तप्रमत्ताश्च प्रहरन्त्यश्च धिष्ठिता ।
पिङ्गाक्ष्यः पिङ्गकेश्यश्च ततोऽन्या लूनमूर्धजाः ॥
ऊर्ध्वकेश्यः कृष्णकेश्यः श्वेतकेश्यस्तथैव च ।
नागायुतबलाश्चैव वायुवेगबलास्तथा ॥
एकहस्ता एकपादा एकाक्ष्यः कम्पितानना: ।
बहुपुत्राल्पपुत्राश्च द्विपुत्राः प्रियमण्डिताः ॥
मुखमण्डी बिडाली च पूतना गन्धपूतना ।
शीतवातोष्णवेतालीरेवतीमहसञ्ज्ञिताः ॥
प्रियहास्याः प्रियक्रोधाः प्रियनासाः प्रियवदाः ।
सुखप्रसादाः सुखदाः सदाद्विजजनप्रियाः ॥
नक्तचराः सुरोदर्काः सदा पर्वणि दारुणाः ।
मातरो मातृवत्पुत्रं रक्षन्तु मम नित्यशः ॥
पितामहमुखोद्भूता रौद्रा रुद्राङ्गसंभवाः ।
कुमारस्कन्दजाश्चैव ज्वरा वै वैष्णवादयः ॥
महाभीमा महावीर्या दर्पोद्धूता महाबलाः ।
क्रोधनाक्रोधनाः क्रूरासुरविग्रहकारिणः ॥
नक्तचराः केसरिणो दंष्ट्रिणः प्रियविग्रहाः ।
लम्बोदरा जघनिनः पिङ्गाक्षा विश्वरूपिणः ॥

नना, D1 समस्वरा (for °ना) —(L 100) K1-3 Ds2 D1 4 5 T1 2 G2 M1 2 प्रासादा (for प्रासाद) K Ñ2 V1 2 B D G3 रुचिरालया, G1 4 M3 °रा प्रिया, G5 °रास्तथा (for °रप्रिया) —(L 101) M1 2 मत्तोन्मत्ता (for °त्त) Dn2 प्रहसन्त्यश्च D5 °रन्तश्च (for °रन्त्यश्च) V1 2 D5 T2 G1 5 विष्ठिता, B D6 निस्वरा (for धिष्ठिता) K2 प्रहसन्त्य सुविस्तरा, Ñ2 °रन्तश्च विष्ठिता, T1 G3 M1-3 सरस्वत्याश्च विस्तरा (for ᵇ) —(L 102) K2 Ñ2 B1 D5 6 T2 G1 3 5 पिङ्गाक्षा (for °श्य) K2 Dn1 D5 T1 पिङ्गकेशाश् (for °श्यश्) D3 पिङ्गकेश्यो रक्तकेश्यस् (for ᵃ) K1 V2 B1 2 D3 D4 G2 5 तथा व्यालूनमूर्धजा, K2 T2 G1 4 तथान्यालू°, K4 Dn ततो बालू°, V1 तथा घूर्णितमूर्धजा, D1 ततोऽप्यालून°, D2 तथा व्यालम्ब°, D3 तथा चालून°, D5 ततो ज्वलन°, D6 तथा व्यालोल°, T1 ततोऽन्यालक°, T2 लोला व्यालून°, G3 M1-3 तथान्यालक° (for ᵇ) —(L 103) T1 2 4 G1 3-5 रक्तकेश्य (for ऊर्ध्व°) D2 ऊर्ध्वकेशा कृष्णकेशा, D3 ऊर्ध्वकेश्यो बद्धकेश्य (for ᵃ) D2 श्वेतकेशास् (for °श्यस्) K3 Dn1 D6 T1 वरा (for [स्त]थैव च) —(L 104) T1 2 G1 3 5 गजा युत- (for नागा°) Bom Poona eds G(ed) वायुवेगास्त थापरा (for ᵇ) —(L 105) K1 -पदा, T2 पाता (for -पादा) G2 एकपादा एकहस्ता (for ᵃ) K1 3 4 Ñ2 B D5 D1 3 4 6 T2 G3 4 M3 एकाक्षा (for °क्ष्य) D2 एकाक्षा पिङ्गलानना, G1 °क्षा कुपितानना, Bom Poona eds G(ed) °क्षा पिङ्गला मता (for ᵇ) — T2 G4 om lines 106-109 —(L 106) B2 सपुत्राश् (for [अ]ल्पपु°) M1 3 त्रिपुत्रा (for द्वि°) K2 बहु (for प्रिय) K1 3 4 Ñ2 V1 B1 3 Dn1 Ds1 D1 3 मण्डिका (for °ता) B2 Dn2 Ds2 D5 द्विपुत्रा पुत्रमण्डिका, T1 G1 3 5 विस्तृता (G3 °पुत्रा) प्रियमास्थिता (for ᵇ) —(L 107) K3 मुण्डतुण्डी, K3 मुखमण्डा (for °ण्डी) T1 मुखमण्डलिबिडा च, G1 3 5 °मण्डलीबलाली च (for ᵃ) —(L 108) K3 सन्निभा, D3 D2 3 सञ्ज्ञिका, D4 -शङ्किता (for सञ्ज्ञिता) T1 G1 3 5 रेवती कामु(T1 नाम)की तथा (for ᵇ) —(L 109) K3 M1-3 प्रियासवा (for प्रियहास्या) T1 गृहसञ्ज्ञा प्रियाख्या, G1 3 5 प्रहसञ्ज्ञा प्रियहास्या (G3 °या भार्या) (for ᵃ) K3 G3 प्रियहास्या, G1 5 प्रियक्रोधा, M1 2 °हार्या, M3 °गेया (for °नासा°) —(L 110) B1 M1-3 सुमुखा (for सुखदा) T2 सुखप्रसादसुखिता (for ᵃ) T1 2 G1 3 5 प्रसन्नाश्च द्विज प्रिया, M1 3 प्रसादविजन°, M4 प्रसन्ना प्रासन्नोमरा (for ᵇ) — M4 om lines 111-119 —(L 112) K1 पितृवत् (for मा°) K3 मा सु (for मम) D2 3 T1 2 4 G M ता मा (D2 2 मा च, M2 [inf lin] 3 मम) रक्षन्तु नित्यश (M1 3 सर्वत)(for ᵇ) —(L 113) D4 सम्भूता (for संभवा°) —(L 114) K2 D2 3 M1 2 कुबेर, T2 कौबेर-, G3 5 M2 कौबेरा (for कुमार) G2 स्वेदजाश् (for स्कन्द°) T1 स्कन्दजाश्च वैष्णवाश्च (for ᵃ) T1 2 G1 3-5 M1-3 वैष्णवाश्च ज्वरादय (for ᵇ) —(L 115) K2 M1 8 महाभागा (for °भीमा) D3 महानीरा (for °र्या) V1 B D2 6 महावीर्या महाभीमा (for ᵃ) K4 दर्पोत्कृष्टा, Ñ2 B1 D6 T1 2 G1 3-5 M1 3 °कृता (for °द्धूता) —(L 116) K1 Ñ1 V2 Dn1 Ds1 D2 4 5 क्रोधनाक्रोधजा क्रूरा (V2 °जा क्रूरा, D2 °जाश्चैव), K2 °जाक्रोधजा क्रूरा, K3 4 Ds2 D1 3 G2 M2 °ना °जाश्चैव), V1 B D6 T1 2 क्रोधजा क्रूरा (D3 °जाश्चैव, G3 °जा क्रुद्धा), G1 4 5 M1 2 °जा क्रोधना क्रूरा (for ᵃ) K1 D4 5 काङ्क्षिण (for -कारिण) K2 मुखविग्रहहारिण (for ᵇ) — T2 G1 4 6 om (hapl) lines 117-118 —(L 117) Ñ2 B1 D3 खेचरिणो, M1 3 त्रिग्रहिणो (for केसरिणो) —(L 118) K3 जटिलिन (for जघनिन°) M1 3 लम्बोदरास्यक (M3 °रा मङ्ग)लिन (for ᵃ) K2 पिङ्गलाक्षा त्रिरूपिण (for ᵇ) —(L 119) K1 D2 शक्त्यर्ष्टि, K4 मकृष्टि (for शक्त्यृष्टि) G5 -वर्म-, M1-3 प्रास (for शूल) K2 शक्त्यृष्टिपरिघप्रास T1 2 G1 3 शक्त्यष्टिचर्मपरिघ (for ᵃ) K3 खड्ग, K4 प्रास, Ñ2 Dn1 -पाश, M1-3

शक्त्यृष्टिशूलपरिघप्रासचर्मासिपाणयः ॥
पिनाकवज्रमुसलमहादण्डायुधप्रियाः ॥
दण्डिनः कुण्डिनः शूरा जटामुकुटधारिणः ।
वेदवेदाङ्गकुशला नित्ययज्ञोपवीतिन ॥
व्यालापीडाः कुण्डलिनो वीराः केयूरधारिणः ।
नानावसनसंवीताश्चित्रमाल्यानुलेपनाः ॥
गजाश्वोष्ट्रर्क्षमार्जारसिंहव्याघ्रनिभाननाः ।
वराहोलूकगोमायुमृगाखुमहिषाननाः ॥
वामना विकटाः कुब्जाः कराला लूनमूर्धजाः ।
सहस्रशतशश्चान्ये सहस्रजटधारिणः ॥
श्वेतकैलाससंकाशाः केचिद्दिनकरप्रभाः ।
केचिज्जलदवर्णाभा नीलाञ्जनचयोपमाः ॥

एकपादा द्विपादाश्च तथा द्विशिरसोऽपरे ।
निर्मांसास्तालजङ्घाश्च व्यादितास्या भयंकराः ॥
वापीकूपतडागेषु समुद्रेषु सरःसु च ।
श्मशानशैलवृक्षेषु शून्यागारनिवासिनः ।
एते महाश्च सततं रक्षन्तु मम सर्वतः ॥
महागणपतिर्नन्दी महाकालो महाबलः ।
माहेश्वरो वैष्णवश्च ज्वरो लोकभयावहो ॥
ग्रामणीश्चैव गोपालो भृङ्गरीटिर्गणेश्वरः ।
देवश्च वामदेवश्च घण्टाकर्णः करंधमः ॥
श्वेतमोदः कपाली च जम्भकः शत्रुतापनः ।
मज्जनोन्मज्जनौ चोभौ संतापनविलापनौ ॥
निजघासो घसश्चैव स्थूणाकर्णः प्रशोषण. ।

-यादा (for प्रास). T1.2 G1.3.5 -तोमर- (for -चर्मासि) Dn1 -पाशवर्मासिपाणय (for °) — K2 om line 120 — (L. 120) V1.2 ध्वजा (for प्रिया) — (L. 121) M1-3 मुण्डिन° (for द°) K1 D4 मुष्टिन (for कुण्डिन). K2 क्रूरा (for शूरा) — K2.3 D2 om. (hapl.) lines 122-123 T1.2 G1.3.5 M4 read line 122 after line 125 — (L. 122) D3 दिव्य (for नित्य) — (L. 123) G1 व्याधिपीडा°, M1-3 वद्धा° (for व्याला°) D3 कुशलिनो (for कुण्ड°) — B1 om (hapl) lines 124-128 — (L. 124) Ñ2 V1 D5 -वरगन्ध (for -स्रगनु) — D2 om (hapl) lines 125-126 — (L. 125) M1-3 गजाश्वोष्ट्राज-मार्जार (for °) — (L. 126) K2 M1-3 वानरोलूक ; D1 वाराहो° (for व°) K2 D4 -शशाखु ; K3 M1.2 वराह ; K4 T1 गोमायु , G2 शृगाल (for -मृगाखु) — (L. 127) Ñ2 कुब्जा (for विकटा) K2 विडालोलूकमूर्धजा , M1-3 करालोद्धृत° (for °) — (L. 128) M1.3 -शत (for -जट) — (L. 129) Dn1 D2 T1.2 G1.3.5 M4 श्वेता (for श्वेत) G2 श्वेता (for केचिद्) K2 हिमकर- (for दिन°) — (L. 130) K2 M1.3 कृष्णाभा (for वर्णाभा) K2 -चय प्रभा , D3 -समप्रभा (for चयोपमा) — (L. 131) M1-3 त्रि (for द्वि) Ñ2 त्रिशिरसो ; M1-3 त्रि° (for द्वि°) — (L. 132) D5 T1.2 G4 M4 स्थूल , G2 काल- , M1.2 काक (for ताल) D5 -जाल्पाद (for -जङ्घाद) K2 T1.2 G1.3-5 M4 भयानका (for भयकरा) K1.4 Ñ2 Dn D5 D1.4 T1.2 G2.3 वापीतडागकूपेषु , M1.3 °समुद्रोद्भवासु (for °) K1.2 Dn D1-4 T1.4 M सरित्सु (for सरःसु) M1.3 चतुष्पथसरित्सु च (for °) — (L. 134) M1-3 चैत्य- (for शैल) — K2 M1-3 om line 135 — (L. 135) T1 रक्षन्तु (for सततं) T1 ये चान्ये मां हि सर्वत (for °) — (L. 136) V2 महाव्रत (for °बल) M1-3 महाकापाल एव च (for °) — (L. 137) M4 om lines 137b-142a T1.2 G1.3.5 भयकरौ (for भयावहौ) — (L. 138) K4 गोपानो (for गोपालो) T1.2 G1.3-5 M1.3 महाकालो (for भृङ्गरीटिर्) D3 महेश्वर (for गणे°) — (L. 139) K1 छागश्च छागमेषश्च , M1.3 छागश्च नैगमेषश्च (for °) T1 G2 घटोत्कर्ण (for घण्टाकर्ण) — (L. 140) K2 शूल मोद , T1.2 G1.3.5 श्वेतगोप (for °मोद) K1.3 जृम्भक ; G2 जम्बुक (for जम्भक) M1.3 श्रुत (for शत्रु) — (L. 141) K2 T1.2 G1.3-5 M1-3 मज्जनोन्मज्जनश्चैव , K3 °नाम ज्जनौ चोभौ (for °) Ñ2 B2 विलेपनौ , V1 D6 विलापिनौ ; T2 विलापिनौ (for विला°) — (L. 142) K1 निजघमौ ; T1.2 G1.3.5 सप्तश्च त्रि , G2 घसश्च त्रि- ; M1.3 महाघोषो (for निजघासो) M2 घनश्च (for घसश्च) G2 स्थूलाकर्ण , M1.2 स्थूल° (for स्थूणा°) G2 प्रशोभन , (for °षण) G4 स्थूणाकर्णोपशोषण (for °) — M4 om lines 142-144 — (L. 143) T1.2 G1.3.5 उल्कापति (for °माली) D1 धमो धर्मो , D2 धर्मधर्मो ; D6 धर्मयमो ; M1.3 समधर्मो , M2 समधर्मो (for धम°) Dn1 ज्वालामाली ; M4 ज्वालाकर्ण (for °जिह्व) K2 Ñ2 Dn M1.3 प्रतर्दन ; Dn1 G1 प्रदर्शन (for प्रमर्दन) — (L. 144) T1.2 G3-5 संजवन ; T2 संजटन (for संकुचन) G1.3 सपाद (G1 °पाद) संजवन ; M1-3 सघातक संकुचक (for °) K1 काष्ठकूट , G2 °भूति ; M1.3 कम्बुकेशो (for काष्ठभूत) — (L. 145) Ñ2 B2 Dn D2.4 T1.2 G1.3.5 कुम्भाण्ड (for कूष्माण्ड) M1.3 कूर्म , M4 कूर्म (for कुम्भ) K2 सुमाण्डकुण्डमूर्धा च (for °) K2 त्रिकूट , T1.2 G1.3.5 M4 त्रिशत ; M1.3 त्रिकूटौ

उल्कामाली धमधमो ज्वालाजिह्वः प्रमर्दनः ॥
सपट्नः संकुचनः काष्ठभूतः शिवकरः ।
कूष्माण्डः कुम्भमूर्धा च रोचनो वैकृतो महः ॥
अनिकेतः सुरारिघ्नः शिवश्चाशिव एव च ।
क्षेमकः पिशिताशी च सुरारिर्हरिलोचनः ॥
भीमको ग्राहकश्चैव तथैवोग्रमहाग्रहः ।
उपमहोऽर्यकश्चैव तथा स्कन्दमहोऽपरः ॥
वेतालोऽसमवेतालस्तामसः सुमहाकपि ।
हृदयोद्वर्तनश्चण्डः कुण्डाशी कङ्कणप्रियः ॥
हरिश्मश्रुर्गरुत्मन्तो मनोमारुतरंहसः ।
पार्वत्या रोमसंभूताः सहस्राणि शतानि च ॥
शक्तिमन्तो द्युतिमन्तो ब्रह्मण्याः सत्यसंगराः ।
सर्वकामोपहर्तारो हन्तारो द्विषतां मृधे ॥
रात्रावहनि दुर्गेषु कीर्तिताः सकलैर्गुणैः ।
तेषां गणानां पतयः सगणाः पान्तु मां सदा ॥
नारदः पर्वतश्चैव गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
पितरः कारणं कार्यमाधयो व्याधयस्तथा ॥
अगस्त्यो गालवो गार्ग्यः शक्तिर्धौम्यः पराशरः ।
कृष्णात्रेयश्च भगवानसितो देवलोऽमलः ॥
बृहस्पतिरुतथ्यश्च मार्कण्डेयः श्रुतश्रवा ।
द्वैपायनो विदर्भश्च जैमिनिर्माठरः कठः ॥
विश्वामित्रो वसिष्ठश्च लोमशश्च महानृपिः ।
उत्तङ्कश्चैव रैभ्यश्च पौलोमश्च द्वितस्त्रितः ॥
ऋषिर्वैकालवृक्षीयो मुनिर्मेधातिथिस्तथा ।
सारस्वतो यवक्रीतः कुशिको गौतमस्तथा ॥
संवर्तो ऋश्यशृङ्गश्च स्वस्त्यात्रेयो विभाण्डकः ।

(for वै°). — (L 146) G2 M3 अभिकेतु (for अनिकेत) M1 3 सुरान्निघ्न (for °रिघ्न) T2 G1 4 5 अभिकेतु सुतारिघ्न, G3 अनिकेतु सुरारिश्च (for ᵃ) D3 शुभश् (for शिवश्) — (L 147) T2 G1 4 क्षेमाङ्ग पिशितश्चैव (for ᵃ) K3 मध्वरिर्, T2 G1 4 5 सुराभिर् (for °रिर्) M1-3 ईशानीर्हरिवाहन (for ᵇ) — (L 148) M1 3 भीष्मको (for भीमको) K3 D4 [उ]ग्रो, D1 4 [अ]ग्र (for [उ]ग्र) Ñ2 V1 B1 3 -भयो ग्रह (for महाग्रह) K1 V2 D3 D7 3 T1 2 4 G1 3-5 M4 तथैवाग्र(T2 2 °ग्र)भयो ग्रह, D6 °वाग्र हमग्रह, G2 °वोक्रामकग्रह, M1 2 °व ह्रादको ह्रद, M3 °व ग्रामको ग्रह- (for ᵇ). — (L 149) K2 ऽर्वकश्(for ऽर्य-कश्) K3 उपग्रहा ग्रहाश्चैव, T1 2 G2-5 M4 °हाश्चैव तथा (for ᵃ) D2 मयो ग्रह, D3 ग्रहोपम; M1-3 -परिग्रह (for -महोऽपर) — (L 150) Dn1 चपलो (for वेतालो) M1-3 कोम (for ऽसम) K Ñ2 V1 3 B Dn2 D5 D1-3 T1 2 4 G M4 चप(K3 दु का)लो लोमवेतालस्(for ᵃ) T1 2 G1 4 5 M4 तापस (for तामस) — (L 151) V2 चन्द्र, D4 चैड (for चण्ड-) T2 4 G1 2 4 5 M4 कुम्भाशी (for कुण्डाशी) K3 M1 3 शकर (for कङ्कण-) — (L 153) K3 M1-3 रोम (for रोप) — (L 154) K2 T1 G3 5 M1-3 दयावन्तो, V3 शङ्कुमन्तो B3 Dn2 D1 G2 धृतिमन्तो (for द्यु°) T2 G1 4 M4 शान्तिमन्तो दयावन्तो (for ᵃ) K3 M1-3 वादिन (for संगरा) — (L 155) K1 D4 -कर्तारो (for हर्तारो) T1 G4 विद्विषा (for द्विषता) K4 रणे, M4 च ये (for मृधे) Bom Poona eds G(ed) द्विषतां च मृधे मृधे (for ᵈ) — D3 om lines 156 157 — (L 156) T2 अप्यहनि (for अहनि) K1 दुर्गे या (for दुर्गेषु) M1-3 कीर्तितास्तु गुणै शुभै (for ᵈ) — (L 157) M1-3 नित्यश (for मा सदा) K1 D4 पान्तु मा सर्वतो भयात् (for ᵈ) — (L 158) K3 दिव्याश्चाप्सरसस्तथा (for ᵇ) — M4 om line 159 — (L 160) D4 ऋषिर् (for शक्ति) K3 M1-3 च्यवनो भार्गवोऽङ्गिरा (for ᵇ) — (L 161) K1 4 दत्तात्रेयश् (for कृष्णा°) K3 Ñ2 D5 6 G4 चल, D1 ऽचल (for ऽमल) — M4 om line 162 — (L 162) G3 5 M1-3 उचथ्यश् (for उत°) — (L 163) K3 विदर्भात्रि (for °र्भश्च) D3 कच, D2 क्रतु (for कठ) T2 G1 4 M4 माठरो जैमिनि कठ (for ᵇ) — (L 164) G1 लोमकश् (for °शश्) D3 महाऋषि, Bom Poona eds G(ed) °मुनि (for °नृपि) — T1 2 G1 3 repeat line 165 after line 171 — (L 165) T1 2 G1 3-5 M4 मतङ्गश् (for उत्तङ्कश्) K3 T2 G1 (last two second time) उदकश्चैकतश्चैव, T1 G3 (both second time) M1-3 उदङ्कश्चैकतश्चैव, T4 उदङ्क श्वेतकश्चैव (for ᵃ) K3 पौलवश् (for पौलोमश्) G3 4 द्वित स्मृत (for द्वितस्त्रित) T1 G1 5 M4 पौलोमश्चाक्षित स्मृ(G1 °त त्रि)त T1 G3 (both second time) द्वितस्त्रि सूत एव च, T2 G1 (both second time) M1 3 द्वितश्च त्रित एव च, T4 द्वित-श्चैव त्रितस्तथा (for ᵇ) — (L 167) K3 4 B3 D1 T1 2 G1 3 M4 यवक्रीति, D3 यवै क्रीत (for यवक्रीत) T4 M1-3 गौतम कौशिकस्तथा कक्षीवा(T1 कक्षिवा)श्च मनुस्तथा. M4 गौतम कौशिकस्तथा (for ᵇ) — T4 M1-3 ins after line 167 K3 after line 166

9** बृहस्पतिर्दीर्घतमा शुन शेपस्तथैव च ।

[K3 वेदमुण्डी (for इत्यादि) T4 दीर्घतपा (for °तमा)]

ऋचीको जमदग्निश्च तथौर्वस्तपसां निधिः ॥
भरद्वाजः स्थूलशिराः कश्यपः पुलहः क्रतुः ।
बृहदग्निर्हेरिरमश्रुर्निजयः कण्व एव च ॥
वैतण्डी दीर्घतपाश्चैव वेदश्चाथांशुमाङ्गिरः ।
अष्टावक्रो दधीतिश्च श्वेतकेतुस्तथैव च ॥
उद्दालकः क्षारपाणिः शृङ्गी गौरमुखस्तथा ।
अग्निवेश्यः शमीकश्च ममुचुर्मुमुचुस्तथा ॥
एते चान्ये च बहवो ऋषयः संशितव्रता ।
मुनयः संशितात्मानो ये चान्ये नानुकीर्तिताः ।
ऋजवः श्लाघिनः शान्ता शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा ॥
त्रयोऽग्नयस्त्रयो वेदास्त्रैविद्यं कौस्तुभो मणिः ।
उच्चैःश्रवा हयः श्रीमान्वैद्यो धन्वंतरिर्हरिः ॥

अमृतं गौः सुवर्णं च दधिगौराश्च सर्षपा ।
शुक्लाः सुमनस. कन्याः श्वेतच्छत्रं यवाक्षताः ॥
दूर्वा हिरण्य गन्धाश्च शाल्व्यञ्जनमेव च ।
तथाप्रतिहतं चक्रं महोक्षश्चन्दनं विषम् ॥
श्वेतो वृषः करी मत्त. सिंहो व्याघ्रो हयः शराः ।
पृथिवी चोद्धृता लाजा ब्राह्मणा मधुपायसम् ॥
स्वस्तिको वर्धमानश्च नन्द्यावर्तः प्रियङ्गवः ।
श्रीफल गोमय मत्स्या दुंदुभिः पटहस्वन. ॥
ऋषिपत्न्यश्च कन्याश्च श्रीमद्भद्रासनं धनुः ।
रोचना रुचकश्चैव नदीनां सगमोदकम् ॥
सुपर्णाः शतपत्राश्च चकोरा जीवजीवका. ।
नन्दीमुखो मयूरश्च वज्रमुक्तामणिध्वजाः ॥

— (L. 168) K2 कक्षरङ्गश्च, V1 D2 D3 4 6 ऋष्य° (for ऋश्य°) T4 G1 3 5 M1-4 विभण्डक M4 सत्यात्रेयो विभुण्डज (for °) — (L. 169) K2 रजिको, Dn D3 ऋचिको, D2 ऋजिको (for ऋचीको) K4 1 D3 सम्भोर्वस्, D3 तथो ध्वंस् (for तथौर्वस्) T4 M1 3 तपसो (for °सां) — (L. 170) V1 Dn T4 G3 5 भारद्वाज K2 T4 M1-3 का(K3 क)श्यपो विद्व(K4 °पु)ल कृश (for °) — (L. 171) K2 जामदग्न्य परशुरामो (hypermetric), T1 G1 3 5 M जामदग्न्योऽस्य(M1-3 °ग्न्य प)र शुक्रो, T4 जामदग्न्य पर शुक्रो (for °) T1 G 3 5 M कश्य, T4 काश्यप (hypermetric) (for कण्व) — G4 ins after line 171 T2 3 G1 3 after the repetition of line 165

10** शमीकश्च शुन शेपश्च्यवनो मार्गवोऽङ्गिरा ।

— K2 T4 M om line 172 — (L. 173) Hypermetric K2 तपस्था, K4 V1 3 D2 तपाश्च, B1 -तापश्च, D4 -नामाश्च (for -तपाश्चैव) K4 D1 6 वैतण्डो दीर्घतपाश्च, B2 3 Dn D3 °ण्डी च दीर्घतपा, D3 वितण्डी दीर्घतमाश्च, D4 वैतण्डदीर्घतापश्च, D5 वैपुण्डो दीर्घतपाश्च, T1 3 G1 3-5 वैतण्डिको दीर्घतपा (for °) K2 B1 शास्त्राशुमान्, V2 गार्यो°, B2 3 D3 गार्यो°, D1 2 चाम्य°, T1 G3 चाथांशुमन्, G2 -चार्योऽशुमान् (for चाथांशु°) D2 वेदाश्चैवांशुमाङ्गिरा, T2 वैशश्चार्यांशुमद्विद (for °) — After line 172, B1 Cal ed. ins.

11** शुन शेफ शुन पुच्छ शुनोलाङ्गूल एव च ।

— (L. 173) T4 G5 दधीचश्च (for °तिश्च) — (L. 174) K1 4 Dn D4 3 T1 3 G M1 क्षीरपाणि, Ñ2 काल° (for क्षार°) — (L. 175) K2 अग्निवेश्य (for °श्य) D4 मुचुकस (for मुमुचुस) V प्रमुचिर्णमुचिस्तथा, T2 G2 प्रमुचिर्जमुचि°, M1 3 रमकश्च प्रति(Ñ2 °मु)मुक (for °) — (L. 176) K2 कथिता, D1 5 ऋषयो, T4 मुनयो (for बहवो) K2 M1-4 मुनय, D1 5 बहव (for ऋषय) T4 बहव परिकीर्तिता (for °) — (L. 177) K2 T4 M1-3 ऋषय (for मुनय) T4 ऋषयश्च महात्मानो (for °) — (L. 178) K2 सुतपा, D1 ऋतव, B1 M1 3 तत तप (for ऋजव) Ñ2 T1 G3 5 ऋतव शाखिन शान्ता (for °) — (L. 179) D3 5 त्रैविद्या T1 4 G3 5 M त्रैकाल्य, T2 G1 त्रैकाल्य, G2 4 त्रैलोक्य (for त्रैविद्यं) B2 मुनि (for मणि) K1 त्रैविद्यं पावकाश्रय (for °) — (L. 180) K2 देवो, T4 M1 3 धीमान् (for वैद्यो) — G4 om lines 181 185 — (L. 181) D2 5 T2 G1 3 M4 सुवर्णंश् (for सुवर्णं) K2 दिवि (for दधि) — (L. 182) D1 6 मुक्ता, T4 (also as above) M1 3 शुद्धा (for शुक्ला) T4 अधोहृतम् T4 (also) अधोत्पलम्, M1 3 अधो धृतम् (for यवाक्षता) — (L. 184) K2 तथारद च चक्रं च (for °) B2 om lines 184b-189a T1 G3 अप्यक्षय (for महोक्ष) D5 चन्द्रमा (for चन्दनं) — (L. 185) T1 श्वेतद्रुप परिक्षित (for °) K Ñ2 V1 3 B1 2 Dn D3 D1 2 5 6 गिरि, D4 गिर (for शरा). — (L. 186) T2 G3 5 M4 राजा (for लाजा) T4 M1-4 सुमोदकाश्च लाजाश्च (for °) — (L. 187) K4 T1 3 G1 3 5 M1 प्रियंवद G2 प्रियसद (for प्रियङ्गव) — (L. 188) K2 Ñ2 V1 3 B2 D2 5 T1 3 4 G1 3 M1 2 मत्स्यो; K4 D3 मृ स्ना M4 मात्स्यं (for मत्स्या) — (L. 189) K4 शतपत्र (for भद्रा°) T4 धनम् (for धनु) — (L. 190) K4 रोचकश्च M4 कुचकारा (for रुचकश्च) — (L. 191) T1 (also as above) सुपर्णी (for °र्णा) K4 सुवर्णं शतपत्रं च; D5 6 सुवर्णं शतपर्णश्च (for °) K4 D5 6 चकोरो जीवजीवक (D1 °क सदा) (for °) — (L. 192)

आयुष्याणि प्रशस्तानि कार्यसिद्धिकराणि च ।
पुण्यं वै विगतक्लेशं श्रीमद्वै मङ्गलान्वितम् ।
रामेणोदाहृतं पूर्वमायुःश्रीजयकाङ्क्षिणा ॥
यश्चेदं श्रावयेद्विद्वान्यश्चैनं शृणुयान्नरः ।
मङ्गलाष्टशतं स्नातो जपेत्पर्वणि पर्वणि ॥
वधबन्धपरिक्लेशं व्याधिशोकपराभवम् ।
न च प्राप्नोति वैकल्यं परत्रेह च नन्दति ॥
धन्यं यशस्यमायुष्यं पवित्रं वेदसमितम् ॥
श्रीमत्स्वस्त्ययनं सदा पुण्यमपराजननं शिवम् ॥
शुभं क्षेमकरं नृणां मेधाजननमुत्तमम् ।
सर्वरोगप्रशमनं सुकीर्तिकुलवर्धनम् ॥
श्रद्दधानो दयाभूतः प्रपठेदात्मवान्नरः ।
सर्वपापविशुद्धात्मा गतिं च लभते पराम् ॥

Colophon

No 25

After 91 6ab, D3 S (except G3) ins

चतुर्मुखाल्लब्धवरो ववाधे सुरसत्तमान् ॥
स जातु विस्मयं कुर्वन्दिशां दानवसत्तमः ।
अनेकशतसाहस्रैर्दानवैश्च समन्वितः ।
देवलोकं जगामाशु कुर्वन्सिंहध्वनिं मुहुः ॥
इन्द्रस्य सदनं गत्वा कवाटं घट्टयन्दनुः ।
युध्यतामिति होवाच जयो वा प्रतिदीयताम् ॥
तच्छ्रुत्वा देवराजोऽपि दैवैः सर्वैः समन्वितः ।
ऐरावतं समारुह्य देवसैन्यैश्च पालितः ॥
युद्धाय दानवेन्द्रेण नरकेण महात्मना ।
निर्जगाम पुरात्तस्माद्दानवानां समीपतः ।
ऐरावतं समास्थाय तस्थौ तत्र शचीपतिः ॥
ततो युद्धं समभवद्दानवानां दुरात्मनाम् ।

T2 4 G1 4 नदी(T4 मान्दी)मुखा मयूरा(G4 °र)श्च (for a) D1 5 बद्धा, G3 बद्ध (for बद्ध) D3 M1 3 -ध्वज (for ध्वजा) — (L 193) V2 D4 8 5 G1 आयुधानि (for °ष्याणि) M1 3 कार्याण्यृद्धिकराणि च (for b) — (L 194) K3 छिद्रिणो विगतक्लेशा, T4 (also as above) पुण्य चैव गतक्लेश, M1-3 पुण्य स्वस्तिगतं क्लेशो (for a) K2 श्रीमन्तो, K3 4 Ñ2 Dn1 D5 D1-6 °न्त (for °द्वै) D3 मङ्गलार्चितम् (for °न्वितम्) M1 3 श्रीमन्तो मङ्गलानि च (for b) — (L 195) T4 M1-3 श्रीधर्म (for श्रीजय) — (L 196) K1 D4 [ए]न, G3 [ए]व (for [इ]द) G3 सर्वैव (for यश्चैव) G3 भावयेत् (for शृणुयात्) — (L 197) K2 पुण्य, D5 स्नापयन्, T4 स्तोत्र, M1-3 नाम (for स्नातो) T1 सर्वपापविशुद्धात्मा, G3 मङ्गलार्थं जपेत्स्नातो (for a) Ñ2 Bom Poona eds G(ed) जपन् (for जपेत) — (L 198) M4 भय (for वध) M3 रिपु (for -परि) K1 G5 क्लेश- (for क्लेश) T2 G1 4 M4 भयापहम् (for -पराभवम्) — (L 199) V1 D3 8 6 T2 4 G1 4 5 M वैक्लव्य (for वैकल्य) K2 T4 M1 3 प्रेत्य च (for परत्र) K3 4 D1 विन्दति, D5 शर्मदम् (for नन्दति) M4 विजय चानुविन्दति (for b) — (L 200) K1 धर्म्यं (for धन्य) T4 M1 3 आरोग्य (for आयुष्य) — (L 201) K2 D3 श्रीमत्स्वस्त्ययन पुण्यम् (for a) K2 परम्, T2 G1 4 M4 विदु (for शिवम्) T4 M1 3 सपत्नशमन शिवम् (for b) — (L 202) K2 शिव, Dn1 G4 5 M2 शुभ (for शुभ K4 क्षेमकर — (L 203) K2 सर्वरोगोपशमन (for a) K1 गुण (for कुल) — (L 204) K2 दयावांश्च, K4 °पूत D5 (sup lin) Bom Poona eds G(ed) दयोपेतो; M4 शुचिर्भूत्वो (for दयाभूतो) M1 3 य इद (for आत्म वान्) K2 लभते नापद नर (for b) — (L 205) K2 धूतपापो (for सर्वपाप) T4 M1 3 धूतपापो निर्मलात्मा (for a) K1 शिवाम्, K3 4 Ñ2 V1 2 B Dn D5 D1 4-6 M1-3 शुभाम् (for पराम्) G3 Bom Poona eds G(ed) लभते च शुभा गतिम् (for b)

Colophon — *Mention of the Epic* D53 — *Mention of Khila* K1 2 V1 2 B Dn1 D5 D1 5 — *Sub parvan* D5 पारिजात — *Adhy name* K Ñ2 V1 2 B1 3 D बलदेवाह्निकम्, B2 बलदेवमाहात्म्ये तदाह्निकम्, T2 3 G1 3 4 बलदेवप्रोक्तमङ्गलाष्टकशतम्, T4 M मङ्गलाष्टशतकम् — *Adhy no* K3 63, V1 B2 120, V2 167, Dn D53 165, D3 G3 173, D4 163, T1 G3 177, T2 G1 179, T4 146, G4 170 G5 M4 178, M1 3 142

25

M1 2 om lines 1-3 D6 om line 1 — (L 1) M3 बबाध (for °धे) — (L 2) D6 M3 विजय (for विस्मयं) — (L 4) T2 3 G2 1 महान्, M1 3 नर, M3 वनु (for मुहु) — (L 5) T1 3 G1 3 6 M4 भवन (for सदन) D6 कपाट (for कवाट) — (L 6) D6 [अ]पि प्र, G4 विम- (for प्रति) — (L 7) T4 ततो ज्ञात्वा देवराजो (for a)

देवैः शक्रसहायैश्च निघ्नतामितरेतरम् ॥
देवाः शरैः समाजघ्नुर्दानवान्नगसंनिभान् ।
दानवाश्च महाराज देवानिन्द्रपुरोगमान् ।
निजघ्नुः समरे तत्र खड्गैः प्रासैः परश्वधैः ॥
सिंहनादं महच्चक्रुर्दैत्या युधि महाबलाः ।
देवान्ववाधिरे ते तु प्रत्यक्षं च शचीपतेः ॥
आर्ता युद्धपरिश्रान्ता देवागच्छन्दिशो दश ।
शक्रेण वारिताश्चापि स्थातुं शक्ता न देवताः ॥
तांस्तु विद्रावितान्दृष्ट्वा वृत्रहा बलसूदनः ।
स्थातव्यमिति होवाच निर्जरान्स महाप्रभुः ॥
धनुरादाय विधिवज्ज्याघोषं समवासृजत् ।
ततः शरसहस्राणि मुमोच युधि वासवः ॥
लोकपालास्तथा राजन्समाजग्मुः समन्ततः ।
यक्षैश्च गुह्यकैश्चैव सह वैश्रवणस्तथा ॥
वरुणो यादसां राजा वारुणैश्च समन्वितः ।
नागैश्च शतसाहस्रैरनुयातो दिगीश्वरः ॥
यमोऽपि राजा राजेन्द्र कालमृत्युसमन्वितः ।
ययौ योद्धुं महाराज नरकं दानवोत्तमम् ॥
तैः सार्धं देवराजोऽपि युद्धं चक्रे महामतिः ।
नरकोऽपि महाराज युद्धं चक्रे सुदारुणम् ॥
हयग्रीवो निसुम्भश्च मुरश्च रिपुमर्दनः ।
चक्रुर्युद्धं महाघोरं नरकेण सह प्रभो ॥
लोकपाला महाराज ससत्त्वा योद्धुमीहते ॥
हयग्रीवो महाराज वरुणेन समागतः ।
चक्रे युद्धं महाघोरं यथा वृत्रवधे पुरा ॥
निसुम्भो दण्डहस्तेन यमेन सह संगतः ।
मुरोऽपि राजन्विक्रान्तो राजराजेन संगतः ॥
नरकोऽपि महाराज देवराजेन संगतः ।
ते च देवा महाराज दानवैः सह संगताः ॥
ते देवा दानवाश्चैव परस्परजयैषिणः ।
युद्धं चक्रुर्महाघोरं प्रासशक्त्यृष्टितोमरैः ॥
हयग्रीव महाराज वरुणो यादसां पतिः ।
जघान निशितैर्बाणैर्मर्मभेदिभिराशुगैः ॥
वरुणं लोकपालेशं यादवो नगसंनिभः ।
परःशतैः शराणां तु विव्याध युधि दानवः ॥
शराणां च सहस्राणि तत्र देवपती रणे ।
मुमोच युधि पाशेशस्तमस्यन्तं शितान्शरान् ॥
पुनः क्रुद्धो महाराज दानवो नगसंनिभः ।

—(L 8) T2 3 G1 4 देवसैन्येन पालितम् (T2 वारित°) (for °) —(L 9) M1 2 दुरात्मना (for महा°) —(L 10) M1 2 देवतानां (for दानवानां) —(L 11) G3 M4 तत्र तस्थौ (by transp) —(L 12) D6 T G2 3 4 M4 महात्मनाम् (for दुरा°) —(L 14) T3 4 G3 समाजग्मुर् (for °) (for °घ्नुर्) T2 G1 देवा शनै समाजग्मुर् (for °) —(L 16) D6 T4 M1 3 खड्गै पाशै, T2 3 G1 4 प्रासै —(L 17) T2 G1 4 तत्र (for खड्गै (by transp) —(L 18) M4 शचीपतौ (for °ते) —(L 19) महच्) —(L 18) M4 शचीपतौ (for °ते) T1-3 G1 3 4 M4 M1-3 भाता युद्धस्वराक्रान्ता (for °) —(L 20) G1 पातिताश् (for जग्मुर् (for [अ]गच्छन्) —(L 21) D6 M1 2 विद्रवतो (for विद्रावितान्) वारि°) —(L 22) D6 देवान्स च; T4 दानवान्वै (for निर्जरान्स) —(L 23) D6 T G1 2-4 M1 3 देवता दैवतप्रभु (for °) —(L 25) D6 समाजग्नु M4 [अ]वाकिरत् (for °सृजत्) —(L 26) T2 वैश्रवणस् (for °णस्) —(L (for °ग्मु) —T1 om lines 27) T2 3 G1 4 समन्वत (for °न्वित) —(L 28) M3 पाशैश् (for 28–29 D6 om line 28

नागैश्) —(L 31) D6 दानवेन्द्रो (for देवराजो) —(L 33) D6 M1-3 निसुन्दश्, T2 निकुम्भश् (for निसु°) —(L 34) T4 महाराज, G1 महद्घोरं (for महाघोरं) T2 G4 सम (for सह) M2 प्रासशक्त्यृष्टितोमरै (for °) —(L 35) T G1 3 4 M4 लोकपालैर् (for °पाला) T G1 3-4 M4 प्रसक्ता योद्धुमाह्वे (for °) —(L 36) D6 G3 समन्वित (for समागत°) — M2 om. (hapl) lines 37–40 —(L 37) T2 G1 युधि (for यथा) — D6 G4 om. line 39 —(L 39) M1 2 राज्ञा (for राजन्) — M1 3 4 om line 40 D6 om line 41 —(L 42) D6 T G1 2-4 M4 देवाश्च (for ते देवा) T1-3 G1 2-4 M4 °जयैषिण (for °जयै°) —(L 43) D6 महाघोरा; T4 °वेगा (for °घोरं) T1-3 G1 3 4 M4 युद्धं च सुमहच्चक्रु (for °) T1 2 G1 2-4 M4 शर (for प्रास) D6 °शक्त्यर्ष्टि (for °शक्त्यृष्टि) — G4 om (hapl) lines 47–50 —(L 47) D6 तत°; M1-3 परै (for पर°) T2 3 °शतै (for °शतैः) —(L 48) D6 °पतिं (for °पती) —(L 49) D6 पाशेशो, T1-4 G1 2-4 M4 पाशी च (for पाशेशस्) T1-4 G1 2 3 M4 इष°

वरुणस्य महच्चापं मुष्टिदेशे बभञ्ज ह ।
क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन देवराजस्य पश्यतः ॥
विसृज्य सशरं चापं पाशमादाय पाशभृत् ।
समाजघ्ने स पाशेन हयग्रीवं महाबलम् ॥
तमापतन्तं वेगेन पाशं जग्राह दानवः ।
तेनैव तं समाजघ्ने वरुणं यादसां पतिम् ।
स तु पाशोऽत्र निर्वीर्यैः स्वामिनं न बबाध ह ॥
ततः क्रुद्धो हयग्रीवो वरुणं यादसां पतिम् ।
जघान गदया राजन्मूर्ध्नि देशे महाबलम् ॥
स तेनाभिहतो मूर्ध्नि वमञ्शोणितमुल्बणम् ।
विसंज्ञोऽथ जगामाशु तस्मात्संग्रामदुस्तरात् ।
वारुणैस्तैः समायुक्तैः निर्जितो दानवोत्तमैः ॥
निसुम्भः पञ्चनिशत्या यमं जघ्ने महाबलः ।
यमोऽपि धनुरादाय शरेण नतपर्वणा ।
जघान दानवं सख्ये पश्यतस्तु शचीपतेः ॥
निसुम्भो रोषताम्राक्षो धनुश्चिच्छेद तस्य तत् ॥
उत्सृज्य धनुरत्नं च दण्डमुद्यम्य दानवम् ।
धावति स्म यमो राजन्हन्तुकामो महाबलः ॥
उत्सृज्य तु महाराज दानवो धनुरुत्तमम् ।
आदाय निशितं खड्गं प्रायात्प्रेतपतिं तदा ॥
तयोस्ताभ्यां महायुद्धमायुधाभ्यां तदाभवत् ।
पुरा देवासुरे युद्धे बलिवासवयोरिव ॥
दण्डेनाभ्यहनन्मूर्ध्नि निसुम्भस्य दुरात्मनः ।
आहतो दण्डधारेण यमेन सुमहात्मना ॥
किंचिदायस्तनयनो निसुम्भो दानवोत्तमः ।
खड्गेन प्राहरत्तं तु यमं वैवस्वतं युधि ॥
सच्छिन्नवर्मा देवेशो यमो याम्यैः समन्वितः ।
विसस्तेन्द्रियभूतात्मा निःश्वसन्प्राणसंशये ।
जगामाशु पुरं युद्धाद्भीतो दानवसत्तमात् ॥
राजराजस्तथा सार्धं गुह्यकैर्देवसंनिभैः ।
यक्षैर्विद्याधरैः सार्धं माणिभद्रपुरोगमैः ॥
मुरं तु मौरवैः सार्धं समाजघ्ने परःशतैः ।
शराणां शितधाराणां राजराजो महामतिः ॥
मुर सप्ततिसाहस्रैर्मौरवैर्युद्धकोविदैः ।
जघान राजराजं तु शरैः सुनिशितैरपि ।
विध्वा तु राजराजं तं गुह्यकांश्च समाहनत् ॥
खड्गैः पाशैः समाजघ्ने यक्षान्देवरिपुस्तदा ।
यक्षाश्च गुह्यकाश्चैव भीता दुद्रुवुराहवात् ।
परित्यज्यायुधं मुख्यं माणिभद्रपुरोगमाः ॥
यक्षसैन्यं पराजित्य मुरो वैश्रवणं तदा ।

ग्रीव रुषान्वित (for °) — (L 51) T_{1-3} $G_{1.3}$ M_4 ततश् (for महच्) — G_2 om lines 55–58 — (L 55) G_2 जग्राह (for वेगेन) G_5 M_4 वेगेन (for जग्राह) — (L 58) D_6 $T_{1.4}$ G_5 M_4 वरुण बाहु(D_6 बल)शालिनम् (for °) — (L 59) T $G_{1.3.5}$ M_4 महाबल (for °बलम्). — G_1 om (hapl) lines 60–63 — (L 60) D_6 T $G_{1.3.5}$ M_4 नि (for [अ]भि-) T_{1-3} $G_{1.3.5}$ M_4 मुखाच्छोणितमुद्वमन् (for °) — (L 61) $T_{1.3}$ G_1 तस्मात्क्षीमाद्र्यातुर (for °) — (L 62) T_4 समायुक्तैर् (for °युक्त) T_{1-4} $G_{1.3-5}$ M_4 वरुणस्तै समायुक्तैर् (for °) M_{1-3} पीडितैर् (for निर्जितो) T_{1-3} $G_{1.3.5}$ M_4 निर्जितो दानवेश्वरै (for °) — T_2 M_1 om (hapl) lines 64–68 — (L 64) D_6 [आ]नत (for नत) — (L 67) D_6 उत्सृज्य धनुरत्यर्थं (for °) — (L 68) T_1 $G_{1.4.5}$ M_4 महाराज, M_3 यमो राजा (for यमो राजन्) — (L 69) $T_{1.3}$ $G_{1.3-5}$ M_4 स उत्सृज्य (for उत्सृज्य तु) — (L 70) D_6 M_{1-3} आयात्, T_{1} $G_{?}$ M_4 आगात् (for प्रायात्) — (L 71) D_6 M_{1-3} तदा युद्धम्, $T_{1.2}$ $G_{1.3.5}$ महद्युद्धम् (for महायुद्धम्) — (L 72) T_{2-4} $G_{1.3-5}$ M_4 बल (for बलि). — T_3 $G_{1.4}$ om line 73 — (L 73) G_3 महात्मन (for दुरा°) — (L 74) T_{1-3} $G_{1.3-5}$ M_4 स हतो (for आहतो) — (L 75) T_{2-4} $G_{1.4.5}$ M_4 आरक्त (for आयस्त). — (L 77) $T_{1.3}$ $G_{1.3-5}$ M_4 धन्वा (for वर्मा) T_2 सच्छिन्नधन्वा देवोऽसौ (for °) — (L 79) T_4 [आ]त्म (for [आ]शु) D_6 T $G_{1.3-5}$ M_4 पुरीं (for पुर) — (L 80) D_5 M_{1-3} युद्ध (for सार्धं) — (L 82) D_6 $T_{3.4}$ परश्वधै, T_2 M_{1-3} पर (T_2 °रै) शतै (for परःशतैः) — (L 83) T_4 अस्त्राणां (for शराणां) T_{2-4} $G_{1.3-5}$ M_4 महाद्युति (for °मति) — (L 84) M_4 मुर तु सहस्राद्दहैर् (for °) — (L 86) G_3 स विध्वा (for विध्वा तु) — (L 87) T_3 रिपुं तथा (for रिपुस्तदा) T_1 $G_{1.4}$ M_4 यक्षा देवरिपु तदा (for °) — (L 89) $T_{2.3}$ $G_{1.3.5}$ M_4 [आ]युधान्मुख्यान्, G_4 °धान्सर्वान् (for °ध मुख्य) T_1 आयुधानि परित्यज्य (for °) — (L 90) G_3 परित्यज्य (for पराजित्य) — (L 91) T_{1-3} G_1

शरैराशीविषाकारैर्विव्याध युधि दानवः ॥
स्तनयोर्वक्षसि तथा चक्षुषोर्नेत्रसपुटे ।
यथेष्टं धर्षयामास दानवो युद्धदुर्मदः ।
स चाप्यार्तो विषण्णश्च निर्जगाम रणाजिरात् ॥
ते च यक्षास्तदा राजन्गुह्यकाश्च समन्ततः ।
अलकां च समाजग्मुर्भीता युद्धपराङ्मुखाः ॥
यमोऽथ वरुणश्चैव कुबेरश्च महामतिः ।
निर्जिता दानवेन्द्रेण स्वं स्वं नगरमाययु ॥
देवाश्च निर्जिताः सर्वे दानवैर्नगसंनिभैः ।
दिशो दश द्रुताः सर्वे भीता वृत्तविलोचनाः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

निर्जितं स्वबलं दृष्ट्वा देवराजः शचीपति. ।
आरुह्यैरावतं नाग प्रांशुं शशिनिभं तदा ॥
माहेन्द्रमथ चापं च सज्य कृत्वा सुदारुणम् ।
चक्रे युद्ध महाघोरं नरकेण दुरात्मना ॥
नरकोऽपि महाराज शक्रं दृष्ट्वा शचीपतिम् ।
ननाद विविधं नाद सिंहो गजपतिं यथा ॥
आगच्छेति तदोवाच ज्याघोषं च चकार सः ।
तयोः समभवद्युद्ध यथा वृत्रवधे पुरा ॥
आदाय निशितं बाणं नरको दुष्टचेतनः ।
आकर्णपूर्णं संधाय जघ्ने वृत्ररिपुं पुनः ॥
आहतस्तेन देवेन्द्रो विह्वल समपद्यत ।
सुस्राव रुधिर शक्रो गतसंज्ञस्तदाभवत् ॥
समाश्वस्तस्तदा शक्र· शरैर्विव्याध चाष्टभिः ।
रथ विव्याध सप्तत्या सारथिं नवभिः शरैः ॥
क्षुरप्रेण तदा राजन्ध्वजं चिच्छेद चोत्तमम् ।
सारथिं प्राहिणोत्तस्य यमाय निशितैः शरैः ॥
जघानाश्वांश्चतुर्भिस्तु बाणैः सुनिशितैरपि ।
धनुश्चिच्छेद भल्लेन नरकस्य दुरात्मनः ॥
स च्छिन्नधन्वा विरथो विबाणो हतसारथिः ।
आदाय निशितं खड्गमुत्पपात शचीपतिम् ।
आरुह्यैरावतं कुम्भे देवराजमपोथयत् ॥
व्याविध्य तु पुनर्दैत्यो देवराजस्य वक्षसि ।
खड्गेन पोथयामास देवगन्धर्वसंसदि ॥
विसंज्ञो विह्वलश्चैव देवराजः शतक्रतु· ।
उत्सृज्यैरावत नागं गच्छति स्म तदार्तवत् ॥
नागं त पोथयामास कुम्भदेशे स दानव ।
स च नागो महाराज प्राद्रवच्च भयात्तदा ॥
जित्वाथ नरको भौमो वृत्रहन्तारमाहवे ।
ननाद विविधान्नादान्रोदसी च विनादयन् ॥

3-5 M4 युधि विव्याध दानव (for °) —(L. 92) D6 कर्ण-, T1-3 G1 3-5 M4 श्रोत्र (for नेत्र) —(L 94) T1-3 G1. 3-5 M4 विषण्णात्मा (for °ण्णश्च) —(L. 96) T1 3 G1 3 4 M4 विद्याधरा (for अलकां च) —(L. 99) G4 गुह्यका (for निर्जिता) —(L. 100) T1-3 G1 3-5 M4 भीता (for सर्वे) T1-3 G1 3 सर्वे, G2 M4 गता (for भीता)

Colophon — *Mention of the Epic* T3 — *Mention of Khila* D6 — *Adhy name* T1 3 M4 लोकपालपराजय, T4 नरकासुरयुद्धे दिक्पालानां ***, G3 नरकासुरयुद्धे लोकपालपराजय, G1 नरकण लोकपालपराजय, M1 नरकवध — *Adhy no* T1 3 G4 M1 2 4 125, T2 134, T4 108; G1 127; G3 M3 128

M4 om the ref —(L. 102) T G1. 3-5 M4 गिरि (for शशि) —(L. 103) T3 [आ]शु, G1 तु (for सु-) —(L 104) G3 महारान (for °घोरं) T G1 3-5 M4 महामना (for दुरा°) —(L. 105) D6 T G1 3-5 M4 दृष्ट्वा शक्रं (by transp) —(L. 108) D6 T G1 3-5 M4 तयोर्युद्धं सम भवद् (for °) —(L 109) T1 स रक्षो (for नरको) —(L. 112) M4 -सत्वरम् (for सज्ञस्) —(L. 113) M4 समाश्वास्य (for °श्वस्तस्) M1 3 सप्तभि (for चाष्टभि) —(L 115) T1-3 G1. 3-5 M4 देवराट् (for चोत्तमम्) —(L. 118) M1 3 खड्गेन (for भल्लेन) G3 महारमण (for [illegible] T3 G2-5 M संछिन्न- [illegible] —(L. [illegible] —(L. 122) T1-3 G1 3 4 M4 तदा दैत्या T4 च वै दार्य्यो (for पुनर्दैत्यो) D6 आविध्यत पुनर्दोर्भ्यां (for °) — G4 om line 133 —(L. 123) T G1 3 4 M4 पातयामास (for खड्गेन पोथ°) —(L. 124) T1-3 G1 3 4 M4 विवशश्च (for विह्व°) —(L. 125) D6 T G1 3-5 M4 आरुह्य (for उत्सृज्य)

निर्जित्याखण्डलं शक्रं लोकपालांस्तथैव च ।
जयमाघोषयामास नरको दानवोत्तमः ॥
अमरावतीं तदा दैत्यः प्रविश्य च महासुरैः ।
उर्वशीं च समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥
भज मामिह वामोरु निर्जितः शक्र आहवे ।
अहमिन्द्रो यमो राजा वरुणो यादसां पतिः ।
अहमेव सदा भद्रे राजराजोऽस्मि सुप्रभे ॥

उर्वश्युवाच ।

ऋषयो यदि ते राजन्यक्ष्यन्ति क्रतुभिः सदा ।
तदा भजामि दैत्येन्द्र नात्र कार्या विचारणा ॥
एवमुक्तस्तदा दैत्यो बाढमित्यब्रवीद्वचः ॥
स्वर्गश्रेणीर्महाराज प्रमथ्य दितिजैः सह ।
स्वर्गद्रुमान्समादाय देवकन्यास्तथापराः ॥
अष्टौ राजन्सहस्राणि गृहीत्वा दानवोत्तमः ।
जगाम दैत्यराजस्तु यथेष्टं दानवैः सह ॥

No 26

After the addl colopon of 91. 21, D₆ S (except G₂) ins

वैशंपायन उवाच ।

सभाप्य मानुषं लोकं नरको दानवोत्तमः ।
द्वारवत्यां जगन्नाथे तस्मिन्रक्षति भूतलम् ।
यथाभे मानुषान्सर्वान्नृपींश्विप्रांश्च दानवः ॥
रक्षत्येव जगन्नाथे विप्रान्मुनिगणांस्तथा ।
बाधते स्म तदा दैत्यो विप्रान्मुनिगणांश्च सः ॥
ततः कदाचिद्दैत्येन्द्र उर्वशीवचनं स्मरन् ।
बदर्यां हि महाराज यष्टुं मुनिगणांस्तदा ।
सत्रेण शक्रं देवेशं तथा देवगणानपि ॥
दृष्ट्वा तान्मुनिवीरांस्तु नरको दानवोत्तमः ।
प्रोवाच वचनं काले यष्टव्योऽस्मि मुनीश्वराः ॥
अस्मिन्काले जगन्नाथ इन्द्रोऽहं विबुधाधिपः ।
जितः शक्रो रणे विप्रा लोकपालैः सहामरैः ।
तत इज्यो नमस्कार्यो वन्द्यो लोकहिताय वै ॥
तदेतद्वचनं श्रुत्वा नरकस्य दुरात्मनः ।
आहुस्ते मुनयः सर्वे बदरीनासतत्पराः ॥
यक्ष्यामो न वयं दैत्य दानवोऽसि दुरात्मवान् ।
इन्द्रं देवगणैः सार्धं यक्ष्यामो विगतज्वराः ॥
तच्छ्रुत्वा रोषताम्राक्षो दानवानिदमब्रवीत् ।
वध्यन्तामृषयः सर्वे भिद्यन्तां यज्ञभूमयः ॥
न त्वां यक्ष्याम हे दैत्य इत्यूचुः किल तापसाः ॥
ते च सर्वं तथा चक्रुर्दानवा दुष्टचेतसः ॥
यज्ञभूमिं समालोड्य यज्ञभाण्डांश्च सर्वशः ।
अग्नीन्समिश्रयामासुर्ददहुर्दर्भपुञ्जकान् ॥
कमण्डलूंश्चिक्षिपुर्दस्य जटा आच्छिद्य दूरतः ।

— (L. 129) D₆ T₁ ₄ G₃₋₅ M ननाद विविध नाद (for °) — (L. 130) D₆ T₂₋₄ G₃₋₅ M₄ सगण (for [आ]खण्डल) T₁ स जित्वा सगण इन्द्रं, G₂ निर्जित्य सगण शत्रु (for °) — (L. 131) T₃ जवेन, G₁ जय चि (for जयमा) — (L. 132) D₆ महाबलै, M₁ महासुरै (for म°) — (L. 137) D₆ T G₁ ₃ ₅ M₄ सह (for सदा) — (L. 139) T G₁ ₃₋₅ M₄ [ए]व नो मुरा (for [अ]ब्रवीद्वच) — (L. 140) D₆ °श्रेणिं (for श्रेणीः) — (141) D₆ तथादाय (for समा°) D₆ वरा (for [अ]परा)

26

T₃ om lines 1-34 — (L. 1) T₁ ₂ G₃₋₅ M₂ ₄ स (for सं) — (L. 3) T₄ समाप्ते, M₁ ₃ बबाध, M₂ सप्राप्य (for यथाभे) T₂ G₁ बबाधे मानुषं लोकम् (for °) — (L. 4) M₃ च स (for तथा) — G₁ M₃ om (hapl) line 5. — (L. 5) T₁ ₂ ₄ G₂ ₃ M₄ तथा, G₄ तदा (for च स°) D₆ दुरात्मा दुरतिक्रम° (for °) — (L. 7) T₁ ₂ G₃ ₃₋₅ M₄ स्थितान् — T₁ reads line 8 twice — (L. 8) T₄ तथा (for तदा) — T₁ (second time) देवेन्द्रं (for °शं) T₁ (first time) M₂ तथा, M₁ ₃ T₁ (both times) ₂ G₂ ₃₋₅ M₂ ₄ शक्र (for शक्रं) — (L. 9) T₁ ₂ ₄ G₂ ₃₋₅ M₄ यथेष्टं तदा (for अपि) — (L. 13) I ₆ T₃ G₂ M₄ तस्मादीज्योः (for वीराम्) — [illegible] — Before line 14, T₃ ins [illegible] T₂ ₄ G₁ ₄ [illegible] T₁ G₁ ₄ ₆ [illegible] वाक्यमब्रवीत् [illegible] T₂ ₃ ₄ G₁ [illegible] समालोड्य [illegible]

प्रक्षिप्य दानवाः सर्वे नरकेण समन्विताः ॥
यज्ञवाटं समालोड्य चतुर्भस्म तदा नृप ।
तावत्तानि हवींष्यत्र भक्षयामासुरोजसा ।
आनीतान्यत्रसिद्ध्यर्थं पशून्यज्ञसमागमे ।
तेष्वेव चाभिमुख्येषु दग्ध्वा ते दानवोत्तमाः ॥
एव ते दानवाः सर्वे चक्रुर्विघ्नक्रियां तदा ।
ते च सर्वे मुनिवराः पलायन्ति दिशो दश ॥
तत्र या मुनिकन्यास्तु जहार नरकस्तदा ।
प्राग्ज्योतिषं जगामाशु कन्याभिस्ताभिरेव च ।
यथेष्टं मुमुदे तत्र प्रियाभिः सह दानवः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

गतेषु दैत्यसैन्येषु मुनयो दैन्यपीडिताः ।
तस्मिन्नेवाश्रमे रम्ये मन्त्रयित्वा परस्परम् ॥
देवाय लोकनाथाय कृष्णाय च महात्मने ।
निवेदयामः पापस्य दानवस्य कृतं पुनः ॥
यदि स प्रतिकुर्याद्धि तन्नः श्रेयो भविष्यति ॥
यदि जीवेदसौ पापो नरको दानवोत्तमः ।
जगन्न स्थास्यते सम्यग्विनष्टश्च भवेज्जनः ॥
इति समन्त्र्य मुनयो बदरीसन्निवेशिन. ।
यज्ञभारं तदाच्छिन्नं नरकेण दुरात्मना ।
गृहीत्वा मुनयः सर्वे शिष्यैर्धर्मनिमित्ततः ॥
केशवाय च तस्मै तु बदरीफलसंहतिम् ।
केशवेनोपभुक्ता तु तस्मिन्नाश्रमसंपुटे ।
ते गत्वा दूरमध्वानं दक्षिणं मार्गमास्थिता ॥
वसिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ काश्यप. ।
कण्वो धूम्रो बृहद्दुर्गो भरद्वाजश्च गालवः ।
कपयो धूम्रकेतुश्च काश्यः कापिलकस्तथा ॥
एते चान्ये च मुनयो नरकेण दुरात्मना ।
बाधिताः पुण्डरीकाक्षं द्रष्टुकामास्तपस्विनः ॥
शिष्यैः सह समायाता आर्ता दानवपापिना ।
कृतवेदार्थतत्त्वज्ञा द्रष्टुकामा जनार्दनम् ॥
गङ्गां च समनुप्राप्य स्थितास्तस्यास्तटे तदा ।
तत्र स्नातु समारब्धा मुनयः संशितव्रता. ।
अत्र स्नात्वा वयं यामो द्रष्टुं लोकहितैषिणम् ।
नित्यशुद्धं जगन्नाथं वसन्तं द्वारकापुरे ॥
इति संचिन्त्य मुनयः स्नानं चक्रुर्यथाविधि ।
येन योग्या मुनिवरा द्रष्टुं केशवमव्ययम् ।
तस्मिन्गङ्गाम्भसि स्नात्वा सर्वे शुद्धास्तपोधना. ॥

— (L 23) T₂ अग्नि (for अग्नीन्) D₆ अदहन् (for ददहुर्) — (L. 24) D₆ कमण्डलु (for °लून्) T₁ ₃ ₄ G₁ ₃₋₆ M₄ उच्छिद्य (for क्षा°) — (L 25) G₃ ₅ M₄ प्राक्षिपन् (for प्रक्षिप्य) G₁ ₄ om (hapl) lines 25ᵇ–29ᵃ — T₂ om lines 26 30 — (L. 27) M₁ पाचितानि (for ताव त्तानि) — (L 30) T₁ ₄ G₁ ₃₋₅ M₄ क्रियास् (for क्रियां) — (L 31) D₆ T₂ ₃ ₄ G₁ ₃₋₅ M₃ ₄ पलायन्ते (for °यन्ति)

COLOPHON om in T₂ — *Adhy name* D₆ नरकासुरयुद्धम्; T₄ यज्ञविघ्नकरणम्, G₃ नरकातिक्रमकथनम्; M₁₋₃ नरकवध — *Adhy no* T₁ ₂ G₄ M 127; T₄ 120, G₁ 129; G₅ 130

(L 36) M₄ अस्मिन् (for त°) D₆ T₁ ₄ G₁ ₃₋₆ M राजन् (for रम्ये) — For line 38, D₆ T₁ ₄ G₃ ₅ M subst

1** निवेदयिष्याम कृतं तेन दानवपापिना ।

— (L. 39) D₆ सम्प्रति, T₂ G₁ स प्रति, M₄ सम्यक्प्र- (for स प्रति) — (L. 40) D₆ T G₁ ₂₋₅ M₄ दुष्टो (for पापो) T₂ ₃ G₁ ₄ ₆ M₄ दानवाधम (for °वोत्तम) — (L. 42) T₁ G₂ M₄ बदरीसन्निवेशिता (G₂ °शने) T₂ ₃ G₁ ₄ ₅ °वनवासिन (for ᵇ) — (L. 43) T₁ G₃ वज्रभारं, G₁ ₃ वज्रभाव (for यज्ञभारं) T₃ ततो नैच्छन्, M₁ ₃ तदा भिन्न (for तदाच्छिन्न) T₂ यज्ञभाव ततो नैच्छन् (for ᵃ) — (L. 44) T₁ ₃ G₁ ₃₋₆ M₄ शिष्यैः सार्धं समागता (for ᵇ) — (L. 45) D₆ T₁ G₁ ₃ ₅ M₄ वासुदेवाय तस्मै तु (for ᵃ) G₃ संगतिम् (for संह°) — (L. 46) D₆ T₁ ₄ G₃ ₄ M पुरा (M₄ तदा) भुक्तां; T₂ ₃ G₁ [उ]पभुक्त तु (T₂ तत्) (for °क्तां तु) — M₁ ₃ om line 46 — (L. 47) T₂ ₄ G₁ ₃ दीर्घम् (for दूरम्) — D₆ T₁ ₂ दक्षिणं मार्गसंस्थिता, T₁ °णामार्गमास्थिता (for ᵇ) [illegible] D₆ T G₁ ₃ ₄ M₂ ₄ काश्यप (D₆ कण्वश्च) कौशिकस्तथा (for ᵇ) — (L. 55) M₂ स्थित्वा (for स्थितास्) — (L.

अवतीर्य ततो गङ्गां नौभिर्मुनिवरास्तदा ।
क्रमेण समनुप्राप्ता द्वारकां कृष्णपालिताम् ॥
प्रविश्य द्वारकां ते तु वसिष्ठाद्या मुनीश्वराः ।
अतीत्य यदुमुख्यानां भवनानि सहस्रशः ॥
या सभा लोकविख्याता सुधर्मेति च विश्रुता ।
तस्या द्वार समास्थाय द्वा स्थं प्रोचुर्महर्षयः ॥
निवेद्यतां द्वारपाल केशवाय महात्मने ।
वद्यां वै नसुपिना मुनयः सशितव्रताः ।
द्रष्टुं त्वा समनुप्राप्ता पीडिता दानवोत्तमै ॥
तच्छ्रुत्वा द्वारपालोऽपि केशवाय महात्मने ।
निवेदयामास तदा यदुक्तं मुनिसत्तमैः ॥
श्रुत्वा तु देवदेवेशो मुनीन्यदुवरार्चितः ।
प्रवेश्यन्तामिति प्रोक्तः प्रद्युम्नं समचोदयत् ॥
अर्ध्यं पाद्य तदा पात्रमासमानि समन्ततः ।
आनीयन्तां यथायोगं स च सर्वं चकार ह ॥
ते प्रविष्टा मुनिवरास्ता सभा सभ्यपूजिताम् ॥

No 27

After 91 24, D_6 S (except G_2) ins :

ता सभा विविशुर्विप्राः सशिष्या मुनिसत्तमाः ॥
तान्दृष्ट्वा समनुप्राप्तान्केशवः केशिसूदन ।
नमस्कृत्य मुनीन्सर्वानासनानीत्यवोचत ॥
आसनानि समाविश्य मुनय सशितव्रताः ।
अर्घ्यं च तेभ्यः प्रददौ पाद्यमाचमन तथा ॥
उत्सृज्य गा जगन्नाथो मधुपर्कं ददौ पुनः ।
अन्धका वृष्णयश्चैव प्रणाम चक्रिरे मुनीन् ॥
तैरप्यनुमताः सर्वे यादवा मुनिसत्तमैः ।
स्वं स्वं हि भेजिरे ते तु आसनं लोकविश्रुताः ॥
केशवोऽपि महाराज स्व स्थानं समवाप ह ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

आसीनेषु जगन्नाथो मुनिवीरेषु तत्र ह ।
उवाच वचन काले सोपस्करमिदं हरिः ॥
कुशलं सर्वकार्येषु तप.सु च तपोधनाः ।
युष्मदागमनं मह्यं प्रीणाति सततं भृशम् ॥
यादवाश्च परा प्रीतिमाश्रिता मुनिसत्तमाः ।
युष्मदागमनाद्विप्राः किमु वक्तव्यमत्र ह ॥
कुलं पूतं सदा विप्रा यस्मिन्विप्राः समागताः ।
युष्मदागमनप्रश्नो न युक्तो वक्तुमत्र नः ॥
तथापि नो मनासीह् प्रसह्य मुनिसत्तमाः ।
कौतूहलं समायान्ति प्रश्नश्रवणसंनिधौ ।
तस्माद्विप्रा यथातत्त्व वक्तव्यं कारणं तदा ॥
एवं पृष्टास्तदा विप्राः केशवेन महात्मना ।
ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे केशव केशिसूदनम् ॥
शृणु देव जगन्नाथ कारणं कारणात्मक ॥

58) T_1 सिद्ध (for शुद्ध) — (L 61) D_6 स्नाता (for स्नात्वा) D_6 T_{1-4} G_{3-5} M शुद्धा सर्वे (by transp) — (L 62) M_3 अग्रतेरुम् (for °तीर्य) — (L 64) M_{1-3} क्रमेण (for प्रविश्य) — (L 66) D_6 या सुधर्मेति विश्रुता (for ^{b}) — T_1 om lines 71–72 — (L 71) D_6 T_{2-4} $G_{1-3, 5}$ M_4 कृष्णाय सु (for केशवाय) — (L 73) D_6 T_{1-4} $G_{1-3, 5}$ M_{3-4} तच्छ्रुत्वा, M_{1-3} तान्श्रुत्वा (for श्रुत्वा तु) — (L 74) D_6 T $G_{1-3, 5}$ M_4 प्रवेश्यतामिति वच (for ^{a}) — (L 75) T_3 G_4 अर्घ्यं पात्र तदा पाद्यम् (for ^{a})

27

(L 3) D_6 [इ]त्यचोदयत, T_{1-3} $G_{1, 3-5}$ M_1 न्यवेदयत्, T_4 न्यचोदयत (for [इ]त्यवोचत) — (L 6) M_2 स (for गा) — (L 8) T_{1-2} G_{1-5} M_4 तदा (for मुनीन्) — (L 10) T_1 $G_{1-3, 5}$ M_4 विश्रुतम् (for °ता) — (L 11) T $G_{1-3, 5}$ स्वस्थान, M_2 स्वासन (for स्व स्थान) M_4 स्वस्थान समपद्यत (for ^{b})

Colophon — *Mention of the Epic* T_{3-4} — *Adhy name* T_1 M_4 कुशदर्शनम्, G_3 कृष्णसदर्शनम्, M_{1-3} नरकवध — *Adhy no* T_{1-2} G_{4-5} M 128, T_3 136, T_4 121, G_1 130, G_5 131

M_4 om the ref — (L 12) T_1 वर्येषु (for -वीरेषु) — (L 13) T_{2-3} $G_{1, 3-5}$ M_4 सोपस्थानम्, T_4 °स्कारम् (for °स्करम्) — (L 15) T $G_{1, 3-5}$ M_4 प्रीणात्यमृत सनिभम् (for ^{b}) — (L 19) D_6 आगमने, T G_{1-3}

नरको नाम देवेश भौमो दानवसत्तमः ।
बाधते नो जगन्नाथ दानवैर्दानवाधमः ॥
जघ्नुस्ते दानवा देव हुतं होतव्यमेव च ।
अभक्षयन्त ते देव यज्ञभाण्डान्सहस्रशः ॥
इदं चोवाच दुष्टात्मा इज्योऽस्मीति च माधव ।
विभिदुस्ते दुरात्मानो दानवा नगयोधिनः ।
कमण्डलूञ्जटाश्चैव उटजानि सहस्रशः ।
न कच्चिच्छर्म देवेश लप्स्यामो यदि जीवति ॥
तस्मिन्दुष्टे जगन्नाथ धिग्गता निरयं वयम् ।
जहि तं देवदेवेश दानवं दुष्टचेतसम् ॥
रक्ष नः सकलान्हत्वा दानवान्दुष्टपौरुषान् ॥
ऋषिपत्नीः समानीय स्वपुरं नीतवान्दनुः ।
रक्षा हि त्वयि गोविन्द स्थिता नित्यं जगत्पते ॥
क्षात्रं वृत्तं समास्थाय द्वारवत्यां वसन्हरे ।
निगृह्य दुष्टान्रक्षस्व साधून्साधुप्रियो ह्यसि ।
आर्ता वयं जगन्नाथ हृतास्तेन दुरात्मना ॥
इयं च भरते देव नीता ह्यस्माभिरच्युत ।
बदरीसहतिर्देव पूर्वभुक्ता त्वया विभो ॥
इत्युक्त्वा मुनयस्ते तु ददुः सर्वं जगत्पतेः ।
आहृताञ्छिष्यवर्गेण भिन्नान्दानवसत्तमैः ।
यज्ञभारान्महाराज दर्शयामासुरञ्जसा ॥
दृष्ट्वा श्रुत्वा च देवेशो रोषताम्राक्षुलेक्षणः ।
कष्टं कष्टं महज्जातमृषीणां भावितात्मनाम् ।
इति मत्वा जगन्नाथो नोत्तरं प्रत्यपद्यत ॥
चिन्ताविष्टे जगन्नाथे रक्षमात्मनि चिन्तिते ॥
तुष्टुवुः पुण्डरीकाक्षमृषयो वीतमत्सराः ।
अर्घ्यार्भिर्गीर्भिरिष्टाभिरीश्वरं प्रणतास्तदा ॥

नमः प्रपन्नार्तिहरादिदेव
जगत्पते कारण कारणात्मन् ।
सभावशुद्धान्तपुरोधसे नमः
प्रसन्नगोविन्दगुणानुरूपिणे
नमो नमो देव सनातनात्मने ॥
नमो नमो देव जनार्दनोऽसि
नमो नमो माधव भक्तवत्सल ।
नमो नमो वामन वामनाकृते
नमः स्वभावप्रभव प्रभो हरे ॥
जयाच्युतानन्त जगन्निवास
जय प्रपन्नार्तिहरामरेश ।

M4 °मनात् (for °मन) — (L. 21) D6 T G1 3-5 M4 कुतूहल समायाति (for °) — (L 22) D6 T G1 3 5 M4 सर्वे (for तत्वम्) — Before line 25 M4 ins मुनयः — (L 27) M1 3 बबाध [for बाधते) T3 G6 दानवाधिप (for °धम) — (L 28) D6 T3 G1 3 5 जहुस् (for जघ्नुस) — (L 29) D6 T G1 3-5 M4 भक्षयन्ति सदा देव (for °) D6 यज्ञभागान्, T4 °भारान् (for °भाण्डान्) T1-3 G1 3 5 M4 यज्ञशालासु सर्वशः (for °) — (L 30) T G1 3 5 M4 केशव (for माधव) — (L. 31) M1. 3 महात्मानो (for दुरा°) — (L 32) T3 G1 3 5 M4 कमण्डलुं (for °लूञ्) G4 कमण्डलु जटा चैव (for °) — (L. 33) M1 3 लप्स्यामो (for देवेश) M3 न कच्चित्सु° समाप्स्यामो (for °) D6 T4 प्राप्स्यामो, M1 3 देवेश (for लप्स्यामो) — (L. 34) D6 निर्गताः T4 स्थापिता (for धिग्गता) T1 3 G1 3-5 M4 स्थापिता निरये (T3 3 G1 4 नरके) वयम् (for °) — (L 35) T1 3 -चेतनम् (for °सम्) भौम दानवसत्तमम् (for °) — (L. 36) T3 G1 M1 3 -पूरुषान् (for -पौरु°) — (L. 37) D6 T3 4 G3

स्वपुरीं (for °र) T3 G1 4 स्वपुरं दानवाधमः, M3 °रीं नीतवा-न्हर (for °) — (L 38) T G1 3-5 M4 तव (for त्वयि) D6 सा रक्षा तव गोविन्द (for °) T1 स्थितस्य जगतः पते (for °) — (L. 39) D6 T4 अनुष्ठाय (for समास्थाय) — (L. 40) M1 3 निहत्य (for निगृह्य) — (L. 42) D6 T4 नीतमस्माभिरद्य हि (for °) — (L. 43) M3 संगतिर् (for सह°) — (L. 44) T3 4 G1 4 5 सर्वे (for ते तु) D6 सर्वां, T1 3 G3-5 सर्वान्; T4 सर्वे (for सर्वं) — (L. 45) T1 G1 3 5 M4 वर्गैर्हि (for वर्गेण) T3 3 आहृता-ञ्छिष्यवर्गैर्हि (for °) — (L. 46) M1 3 भाण्डान् (for -भारान्) — (L. 47) D6 T1 4 G3-5 M श्रुत्वा दृष्ट्वा (by transp) — (L. 49) D6 T4 प्रत्यभाषत (for °पद्यत) — (L. 52) D5 M3 अर्घ्यार्भिर् (for अर्घ्या°) D6 T6 G5 M1 3 स्थिता (for तदा) — (L. 54) D6 जगत्पते जन्मजराविदूर — D6 om lines 55–56 — (L. 55) T1 M4 सिद्धान्त- (for -शु°) — (L 57) D6 T1 G1 3-5 M सनातनात्मन् (for °त्मने) — (L. 58) G1 जनार्दनेति (for °नोऽसि) — T3 3 G1 4 om lines 59 64 — (L. 61)

जयामरेशेश सनातनोऽसि ॥
त्वयि प्रबुद्धे जगदादिदेव
प्रबुद्धमासीत्सकलं सदैवम् ।
सुप्तोत्थिते देव जगन्निवास
प्रबोधमायाति कथं नु लोकः ॥
अनन्यतुल्या तव शक्तिरेषा
दुर्बोधरूपा सकलैः सुरैरपि ।
अद्यापि त्वां वेत्तुमनन्यचेता
ब्रह्मा समीष्टे नियतं जनार्दन ॥
कथं वयं वेत्तुमलं जगत्पते
मग्ना हि संसारमहार्णवे हरे ।
निरूपयन्तः सततं भवन्तं
ज्ञातुं वयं देव यतामहे गुरो ॥
तथापि सूक्ष्मं सकलेश्वरस्य
जगत्पते ते सततं नियामक ।
स्थूलं तु नित्यं जगतां निवास
तमर्चयामो वयमादिदेव ॥
तमेव नित्यं जनकादयस्ते
भजन्ति सन्तो भगवन्यतीन्द्राः ।
तमर्चयामः सततं पुरातन
प्रभो प्रपन्नार्तिहरादिदेव ॥
नताः स्म नित्यं जगतां निवास
भवत्पदं यत्परमं सनातनम् ।
नताः स्म गोविन्द गुणानुरूप
जगत्पते कारण कारणात्मन् ॥
नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं देव देव हरे हरे ।
नमो गोविन्द दुर्ज्ञेय योगिध्येयाङ्घ्रिपङ्कज ॥
यत्पदं परमं नित्यं तव विष्णो हरे परम् ।
तं नमाम जगन्नाथ यत्तु पश्यन्ति योगिनः ।
नमो नमो हरे विष्णो नमो माधव केशव ॥
यत्तु पश्यन्ति सततं योगिनो यतचेतसः ।
यत्प्राप्य न निवर्तन्ते तन्नमाम पदं तव ॥
या माया तव गोविन्द दुर्ज्ञेया योगचिन्तकैः ।
तां नताः स्म जगन्नाथ यामाश्रित्य स्थितिं स्थिताः ।
या रक्षति जगद्विष्णो तां नमाम हरे सदा ॥
ऋग्यजुश्च तथा साम यं स्तौति सततं हरे ।
द्वाभ्यां द्वाभ्यां त्रिभिश्चैव पञ्चभिश्च जनार्दन ॥
पुनश्चैव जगन्नाथ द्वाभ्यां स्तौति जगत्पते ।
तं त्वां नताः स्म देवेश ऋग्यजुःसामरूपिणम् ॥
अकारोऽसि जगन्नाथ तथैवोकारसंज्ञितः ।

T_1 $G_{3,5}$ M_4 जय (for नम.). T_1 जय स्वभावप्रसुरम्यया स्मन्. — (L 63) T_1 $G_{2,3}$ M_3 [आ]दिदेव (for [अ]मरेश). D_5 T_4 नम प्र(T_4 जगत्त्र)पन्नार्तिहरे हरेश. — (L 66) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 जगच्च; M_{1-3} सदैवतम् (for सदैवम्). — (L 67) D_6 सुप्ते त्वयि देव; T_{1-3} $G_{2,3-5}$ M_3 त्वयि प्रसुप्ते तु; T_4 सुप्ते स्थितो देव (for सुप्तोत्थिते देव). — (L 68) D_6 नृलोक (for नु लोक) — (L 71) T $G_{1,3-5}$ M_4 नाद्यापि (for अ°) — (L 72) T_{1-3} $G_{1,3,5}$ M तु मुरारिसूदन (for नियतं जनार्दन) — (L 76) T_{1-3} $G_{2,3-5}$ M_4 श्रद्धा (for ज्ञातुं). — (L 77) D_5 T_4 सूक्ष्म (for सूक्ष्मं) $T_{2,3}$ $G_{1,4}$ जगदीश्वरस्य (for सकले°). — (L 78) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 सकलं न (T_1 °लान) त्रिश (for सततं नियामक). — (L 79) D_5 M_3 स्थूलम् (for स्थूलं). — (L 81) T $G_{1,3-5}$ M_4 सत्वं (for नित्यं) — (L 82) D_6 M भावं (for सन्तो) M_{1-3} जितेन्द्रिया (for यतीन्द्रा). — (L 83) D_5 T_4 पुरातनं; T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 सनातनं (for पुरातन). — (L 84) D_5 T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 [अ]मरेश (for [आ]दिदेव) T_4 प्रपन्नार्तिहरं हरेश. — (L 85) T_3 अधीश (for निवास). — (L 88) T $G_{1,3-5}$ M_4 स्वामिह (for कारण) — D_5 $T_{1,4}$ $G_{1,3-5}$ M om line 90. — (L 90) T_3 पङ्कजम् (for °ज). — $T_{3,5}$ G_2 om, lines 91-96. — (L 91) D_6 G_4 M_4 हरे पदम् (for हरे परम्) — (L 93) D_5 $T_{2,4}$ G_{2-5} M_4 नता स्म (for नमाम) T_4 सूरय (for योगिन.) — (L 95) D_5 T_1 $G_{1,3-5}$ M_4 नता स्म (for नमाम) T_4 सततं स्म वयं तव (for ^{5}) — (L 96) T_1 $G_{4,5}$ चिन्तनै (for °कै) M_4 दुर्ज्ञेया योगिपुंगवै. (for ^{5}). — (L 97) D_5 $M_{1,3}$ नमाम (for नता स्म) $T_{1,3}$ $G_{1,4,5}$ M_4 स्थितम्; G_3 स्थितौ (for स्थिता) T_3 यामाश्रित्य जगत्स्थितम् (for ^{5}) — (L 98) D_5 T $G_{1,3-5}$ M_4 नता स्म (for नमाम). — For line 99, T_2 $G_{2,4}$ M_4 subst

1** ऋग्यजु सामभिर्मन्त्रैः स्तुतस्त्वं जगतीपते ।

— (L 101) $M_{1,3}$ चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च (for °). $M_{1,3}$ च स्तौति च (for द्वाभ्यां स्तौति) — (L 102) $T_{2,4}$ $G_{1,4}$

मकारोऽसि तथा विष्णो नमस्ते प्रणवात्मक ॥
उद्गीथाय नमो नित्यं नमो होत्रे जनार्दन ।
अध्वर्यवे नमस्तुभ्यं यज्ञरूपाय ते नमः ॥
चातुर्होत्र नमस्तुभ्यं चातुर्वर्ण्यविभावन ।
जगन्मयं त्वमेवासि जगच्च त्वयि तिष्ठति ॥
संहर्ता चासि जगतां तथा पाता जगत्पते ।
स्रष्टासि च तथा देव स्थितौ स्थितिमतां वर ॥
नमः सर्वात्मने तुभ्यं सर्वभूतहृदिस्थित ।
सर्वात्मन्सर्वकर्तासि सर्वभावनभावन ।
नमः सर्वात्मने तुभ्य भूयो भूयो नमो नमः ॥
एवं स्तुत्वा जगन्नाथं प्रणामं चक्रिरे हरेः ॥
ततश्च वृष्णयः सर्वे शिनिवीरपुरोगमाः ।
उत्थाय चासनात्सर्वे प्रणामं चक्रिरे हरेः ॥
सर्वे ते यादवास्तत्र प्रसन्नमनसोऽभवन् ।
सोऽयमेष जगन्नाथः पाति नोऽस्मिन्वसन्सदा ।
आश्रित्यैनं सुखं सर्वे वत्स्यामो यादवीं पुरीम् ॥
इति मत्वा तदा सर्वे यादवाः कृष्णमव्ययम् ॥
ववन्दिरे महाभागाः स्तुतं मुनिभिरव्ययम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एवं स्तुतो जगन्नाथो मुनिभिः पुण्यकीर्तिभिः ।
परिष्टुहितमात्मानं मेने यादवसत्तम ॥
अन्तः प्रीतियुतश्चासीत्प्रकृतिस्थोऽपि केशवः ।
प्रतिज्ञामकरोत्तेभ्यो मुनिभ्यो यदुसंसदि ॥
एषोऽस्मि सगणं हत्वा नरकं दुष्टपूरुषम् ।
निष्कण्टकमिमं लोकं करिष्यामि मुनीश्वराः ॥
स्थावरं जङ्गमं चैव सुखं स्वप्स्यति माचिरम् ।
चक्रेण निशितेनैव शिरश्छेत्स्यामि दानवम् ॥
मुरं च दानवं विप्रा हयग्रीवं च दानवम् ।
सर्वानेतान्हनिष्यामि गच्छध्वं विगतज्वराः ।
आरभ्यन्तां क्रियाः सर्वाः किं विलम्बथ माचिरम् ॥
प्रतिज्ञाते जगन्नाथे विनेदुर्यादवास्तदा ।
मुनयश्च तदा देवे प्रतिज्ञाते तु केशवे ।
आशीर्वादांस्तदा विप्रा ददुस्तस्मै महात्मने ॥
निर्विघ्ना तव देवेश प्रतिज्ञा शत्रुतापन ।
भूयाद्भूतहितार्थाय साधयामि इतो वयम् ।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामो वदरीं तव शोभनाम् ॥
इत्युक्त्वा मुनयः सर्वे प्रणिपत्य च केशवम् ।

त्वा (for त त्वां) —(L. 103) D_6 तथैवोंकारसंज्ञक (for °) —(L. 104) $G_{1.3.6}$ जगन्नाथ, M_{1-3} सदा विष्णो (for तथा विष्णो) G_5 प्रणवात्मने (for °क) T_1 G_4 तथापि प्रणवात्मक (for °) —(L. 105) $T_{1.2}$ $G_{1.3.5}$ M_4 तुभ्य (for नित्यं) D_6 गोप, T_4 गोप्त्रे (for होत्रे) —(L. 106) D_6 T $G_{1.3-5}$ M_4 यज्ञ (for यज्ञ°) —(L. 107) D_6 $T_{1.4}$ $G_{1.3-5}$ $M_{1.2.4}$ चातुर्होत्रे (for °त्र) —(L. 109) $T_{1.2}$ $G_{1.2.4}$ M_4 देवेश (for जगतां) T_3 G_3 M_4 त्वयि सृष्टिर्, $T_{3.4}$ G_1 तथा पासि, G_4 तथा पाहि (for तथा पाता) — After line 109, $T_{2.3}$ $G_{1.4}$ ins

2** वासुदेवेश मो विष्णो त्वयि सृष्टिं जगत्पते ।
[T_3 वासुदेव नमो विष्णो (for °)]

—(L. 110) T_{1-3} $G_{3.4}$ M_4 स्थितिरूपोऽसि देवेश (for °) —(L. 111) D_6 T G_{3-5} नित्यं (for तुभ्यं) — Before line 114, T_4 ins वैशंपायन —(L. 114) $T_{2.3}$ G_4 प्रणतिं (for प्रणामं) —(L. 116) $M_{2.3}$ तस्मात् (for सर्वे) G_4 प्रणतिं (for प्रणाम) —(L. 117) D_6 T G_{3-5} M_4 -चद्रा (for मनसो) —(L. 118) D_6 T_2 ऽस्मात् (for ऽस्मिन्) —(L. 119) D_6 T G_{3-5} $M_{3.4}$ सर्वे (for सुखं) —(L. 120) D_6 $T_{1.2}$ G_{3-5} M_4 उक्त्वा त (for मत्वा) —(L. 121) $T_{1.2}$ $G_{3.4}$ M_4 अच्युतम् (for अव्ययम्)

COLOPHON — *Mention of the Epic* T_3 — *Adhy name* T_{1-3} $G_{3.4}$ कृष्णस्तुति, $M_{1.2}$ नरकवध — *Adhy no* $T_{1.2}$ $G_{3.4}$ M 129, T_3 137, T_4 122; G_1 131; G_5 132

(L. 123) T G_{3-5} M_4 उर (for परि) —(L. 125) D_6 T_4 चाकरोत् (for अ°) —(L. 126) D_6 T_{1-3} $G_{3.5}$ M_4 ऽह (for ऽस्मि) D_6 $T_{1.2.4}$ G_{3-5} -पौरुषम्, M_4 मानवम् (for -पूरुषम्) —(L. 128) T_1 स्थास्यति; G_4 स्वपिति (for स्वप्स्यति) M_{1-3} निर्भयम् (for माचिरम्) —(L. 129) T_{1-3} $G_{3.4}$ M_4 माचिरम् (for दानवम्) —(L. 130) D_6 T $G_{3.5}$ M_4 हत्वा (for विप्रा) D_6 T_1 G_{3-5} महासुरम् (for च दानवम्) —(L. 131) $T_{2.3.4}$ $G_{1.3.5}$ M_4 वधिष्यामि (for हनि°) —(L. 132) $M_{1.2}$ आरभन्तां (for °भ्यन्तां) —(L. 133) T_1 $M_{1.2}$ देवतास् (for याद°

जग्मुः शिष्यैर्महाराज बदरीं तां तपोधनाः ॥
गतेषु तेषु विप्रेषु सहशिष्येषु यादवाः ।
विस्मयं परमं गत्वा यथायोगमुपासते ॥

No. 28.

D_3 S ins. after 91. 52 : D_3 after 91. 52[cd] :

शङ्खं प्राध्मापयामास शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ॥
तस्य शङ्खरवं श्रुत्वा नरको युद्धदुर्मदः ।
धनुरादाय विस्फार्य नादेन महता तदा ।
नादयन्रोदसी यायाद्युद्धाय नरको बली ॥
केशवं पुरतो दृष्ट्वा गदिनं शार्ङ्गिणं तथा ।
उवाच नरको दैत्यः को भवान्किमिहागतः ।
दैत्येन्द्रो नरकः स्रष्टा जेता शक्रस्य संयुगे ॥
कोऽयं पक्षी स्थितः पार्श्वे कैषा ते वद सांप्रतम् ।
एनां ग्रहीतुमिच्छामि जानीयां यदि सांप्रतम् ॥
एवमुक्तो जगन्नाथः प्रहस्य सुचिरं तदा ।
आलोक्य सत्यभामां तु वचनं चेदमब्रवीत् ॥
वासुदेवोऽस्मि दैत्येन्द्र यदि ते श्रुतिमागतः ।
एषा सत्राजितः पुत्री भार्या मम यवीयसी ॥
एष तार्क्ष्यो गरुत्मांस्तु वाहनं मम दैत्यप ।
त्वां हन्तुमिह संप्राप्तो वदामि किमतः परम् ॥
श्रुत्वैतद्दानवो घोरो विहस्य सुचिरं तदा ।
वासुदेवोऽसि संप्राप्तो मां हन्तुं किल यादव ॥
दिष्ट्या संप्राप्तवानद्य चिन्तनीयः सदा मया ।
कदासौ दृश्यते युद्धे हनिष्यामीति मे मतिः ॥
क्षणं तिष्ठ यदुश्रेष्ठ कुरु युद्धं यदीच्छसि ।
हत्वा त्वामद्य संप्राप्तमानयामि पुरं मम ॥
एनां पद्मपलाशाक्षीं युध्यतां किं विलम्बसे ।
इच्छातः प्रहरस्वेति प्रोवाच यदुनन्दनः ॥

No. 28A

$D_{3.6}$ T $G_{1.3-5}$ M_4 G(ed) ins. after 91. 55 . M_{1-3} after 91. 53 :

शरैरनेकसाहस्रैर्जघान पुरुषोत्तमम् ॥
पुनः सप्ततिसाहस्रैर्बाणैर्निशितकोमलैः ।
गरुडं पोथयामास शराणां च परःशतैः ।
नाराचानां सहस्रेण विव्याध यदुनन्दनम् ॥
किंचिदार्तमना विष्णुर्हृष्टोऽयं दानवोत्तमः ।

वास्). — (L 131) D_6 $T_{1.4}$ G_{3-5} M_4 तथा प्रीता ; T_{3} G_1 तदा प्रीताः (for तदा देवे) — (L 137) T_1 भूयो ह्यागम (for भूयाद्भुत) — (L 139) D_6 T $G_{1.3-5}$ M_4 जनार्दनम् (for च केशवम्) — (L 140) T_{1-3} $G_{1.3-5}$ M_4 ते (for तां) D_3 बदरीं तं तपोवनम् (for [b])

28

(L 1) D_3 T_1 $G_{1-3.5}$ M_3 शङ्खं प्रध्मापयामास ; $T_{2.3}$ M_4 शङ्खमाध्मा° (for [a]) D_3 T_4 जनार्दन (for गदाधर°). G_2 om lines 2–23 — (L 2) T $G_{1.3-5}$ M_4 -ध्वनिं ; D_3 -स्वनं (for रवं) — (L 3) D_3 विस्फूर्ज्य (for विस्फार्य) — (L 4) D_3 सोऽध्याद् (for यायाद्). — (L 5) D_3 पुरुषं (for पुरतो) $D_{3.6}$ शार्ङ्गिण गदिनं तथा (for [b]) — (L 7) T $G_{1.3.5}$ $M_{3.4}$ धृष्टा (for स्रष्टा). D_6 संगरे (for संयुगे). D_3 नरकोऽहं दैत्यपतिर्जित्वा शक्रं च संगरे — (L 8) D_3 G_4 केषा , D_6 केय (for कैषा) — (L 9) D_3 एतां (for एनां) — (L 10) T_2 $G_{1.5}$ M_4 जगन्नाथ (for °थः) — (L 11) D_3 G_4 ताम् (for तु) D_3 G_4 इद वचनमब्रवीत् (for [b]). — (L 12) D_6 T_{2-4} $G_{1.4.5}$ श्रोत्रम् , T_1 स्मृतिम् (for श्रुतिम्) — (L 13) T_{1-3} G_4 M_4 यशस्विनी (for यवीयसी) T_4 $G_{1.3.5}$ मम भार्या यशस्विनी (for [b]). — (L 16) D_3 वाक्यं (for घोरो) T_{1-3} $G_{1.3-5}$ M_4 श्रुत्वैतद्दानवपरो (for [a]) T_4 प्रहस्य (for वि°). D_3 T_4 G_4 रुचिरं (for सु°) — (L 17) D_3 G_4 मा हन्तुं यादव किल (for [b]). — (L 20) D_3 स्थिर (for क्षणं) — (L 21) D_3 तव ; G_1 पुनः (for मम). — (L 22) G_3 विशालाक्षीं (for -पलाशाक्षीं) D_6 M_{1-3} विलम्बसि (for °से). — After line 22, T_1 G_5 M_4 ins

1** पुर सयति साहस्रैर्बाणैर्निशितकोमलैः ।

— (L 23) D_3 उत्थाय (for इच्छात) T $G_{1.3-5}$ M_4 प्रोवाच मधुसूदन (T_4 °सत्तमम्) (for [b]) — After line 23, $D_{3.6}$ G_4 M_{1-3} read and T_4 repeats 91 54–55

28 A

(L 1) G(ed) शरैरेकमहस्रेण (for [a]). — (L 2) T_3 -तोमरैः (for -कोमलैः). — (L 3) D_3 वेधयामास (for

इति संचिन्त्य मनसा शरैर्विव्याध पञ्चभिः ।
अष्टाभिर्दानवं विष्णुर्नवभिश्च शितैः शरैः ॥
दानवोऽपि महाराज विव्याध निशितैः शरैः ॥
वासुदेवं महाराज सर्वलोकगुरुं हरिम् ॥
षड्भिर्विव्याध नाराचैर्दानवं देवकीसुतः ।
दानवोऽपि जगन्नाथं शरैर्विव्याध सप्तभिः ॥
तौ तु युद्धं महाघोरं चक्रतुर्युद्धलालसौ ।
यथा देवासुरे युद्धे पुरा शम्बरवासवौ ।
यथा युद्धं महाघोरं रामरावणयोर्भुवि ॥
ततः क्रुद्धो हृषीकेशः शरेण नतपर्वणा ।
ध्वजं विव्याध राजेन्द्र नरकस्य दुरात्मनः ॥
तमन्तरे शरैं राजन्विव्याध युधि दानवः ।
विव्याध गरुडं राजन्नाराचेन महामतिः ॥
विव्यधे गरुडस्तस्य नाराचेन समाहतः ।
सुस्राव रुधिरं घोरं वासुदेवस्य पश्यतः ।
पक्षे समाहतः पक्षी चचाल च पुनः पुनः ॥
ततो रोषसमाविष्टो गरुडः पक्षिपुंगवः ।
पक्षेण पक्षिणां श्रेष्ठः पोथयामास दानवम् ॥
आहत्य सहसा भूय आजघ्ने दृढमुष्टिना ।
ततश्चचाल नरको नरकेणेव किल्बिषी ॥
ततः सज्यं धनुः कृत्वा व्याविध्य च पुनः पुनः ।
दीर्घेण निशितेनाजौ नाराचेन महाबलः ।
आकर्णपूर्णमाकृष्य जघान हरिमीश्वरम् ॥
नाराचः स च राजेन्द्र ललाटे प्रापतत्तदा ।
चचाल च जगन्नाथस्तोत्रार्दित इव द्विपः ॥
विसंज्ञश्च ततो भूत्वा रथोपस्थ उपाविशत् ॥
सत्यभामा च तं दृष्ट्वा वासुदेवं तथागतम् ।
चामरैर्वीजयामास पक्षाभ्यां पक्षिपुंगवः ॥
आश्वस्तोऽथ हृषीकेशः संज्ञां प्राप्य च केशवः ।
धनुस्तस्यै ततो दत्त्वा शार्ङ्गं भारसहं रणे ।
युध्यस्व नरकं देवि श्रान्तोऽस्मि युधि पीडितः ॥
एवमुक्ता तदा देवी सत्या सत्यरता वरा ।
तदा युद्धं समारेभे नरकेण दुरात्मना ॥
नाराचैरर्धचन्द्रैश्च भल्लैः सुनिशितैरपि ।
जघान दानवं सत्या महिषी शार्ङ्गधन्वनः ।
बबाध दानवं सत्या सत्यं सत्येतरं यथा ॥
युध्यन्तीं तां तथा दृष्ट्वा नरको दानवोत्तम ।
स्तनमध्येऽथ तस्यास्तु समाजघ्ने शरोत्तमैः ।

पोथ°) M2 पर शते (for पर°शते) —(L. 4) D6 मधुसूदनम्, D3 G4 यदुनन्दन (for °नम्) —(L. 5) D3 कृष्णो (for विष्णुर्) —(L. 6) T1 G3 4 निश्चित्य (for संचिन्त्य) —(L. 7) D3 दशभिर् (for नव°) —D6 T2 4 G3 4 om (hapl) line 8 —(L. 9) D6 T G1 3-5 M4 महाबाहुं (for °राज) —M4 om (hapl) lines 12b–14a —(L. 13) D3 पुरा (for यथा) M1 3 तदा (for पुरा) D3 यथा नरकवासवौ (for b) —(L. 14) T4 यथा घोरं महायुद्ध (for a) D3 यथा, D6 M1 2 तदा, T1 4 G3 4 तथा, T2 3 G4 M4 इव (for भुवि) —(L. 16) D3 G4 शिरो (for ध्वज) —T4 om line 17 —(L. 17) D6 G4 सम्बरे (for अन्तरे) D6 चिच्छेद (for विव्याध) T1-4 G1 4 5 माधवम् (for दानव) D3 नाराचेन महामतिम् (for b) —After line 17, D3 ins

1** विद्धोऽथ गरुडस्तेन नरकेण दुरात्मना ।

—T4 om. lines 18–21 D3 om lines 18–19 —(L. 19) T1 3 G1 3-5 M4 विव्याध (for विव्यधे) T3 समन्तत (for समाहत) —(L. 20) D3 ववाम (for सुस्राव) —(L. 21) D3 पक्षेण वाहनस्पक्षी, T4 पक्षेण महता पक्षी (for a) —(L. 22) D3 -समायुक्तो (for °विष्टो) M1 4 गरुड पततां वर (for b) —(L. 23) D3 पक्षाभ्यां (for पक्षेण) D3 पोथयायास (for पोथ°) —(L. 24) D6 T3 4 G1 4 M3 तरसा (for सहसा) D3 आकृष्टो दृढमुष्टिना (for b) —T4 om line 25 —(L. 25) D3 G4 नारकस्य (for नरकेण) —(L. 26) D3 ततः स सुधनुर्भस्त्वा (for a) D6 4 T3 G3 4 विव्याध (for व्याविध्य) T1-3 G1 4 M4 विव्याध युधि दानव (for b) —(L. 28) G4 संकृष्य (for आ°) T4 G3 M4 जघान युधि केशवम् (for b) —(L. 29) T4 नाराचस्य राजेन्द्र ललाटे प्रत्यदृश्यत —(L. 30) D3 G4 स्वर्गनाथस् (for जगन्नाथस्) —(L. 31) T1 निःसंज्ञश् (for वि°) T1 विसंज्ञस्तदा भूत्वा (for a) G4 om (hapl.) lines 31b–35a (L. 34) T3 G1 4 अथ स्वस्थो (for आश्वस्तोऽथ) —(L. 35) G4 भामा (for भार) T4 शार्ङ्गं भारसहस्रकम् (for b) —G3 om (hapl) lines 37b–41a —(L. 39) T4 शरै (for अपि) —(L. 40) T4 विव्याध (for जघान) M2 3 om (hapl) lines 40b–41a —(L. 41) D3 विव्याध

बाह्वन्तरे तथा षड्भिः पार्श्वे सप्तभिराशुगैः ॥
सत्यभामा ततः क्रुद्धा बाणेन निशितेन च ।
धनुश्चिच्छेद तस्यापि नरकस्य दुरात्मनः ॥
ध्वजं छत्रं तथा यष्टिं रथमश्वांस्तथैव च ।
एतान्द्विधाकरोत्सर्वान्सत्यभामा बलान्विता ॥
पुनरन्यन्महच्चापमाददे दानवोत्तमः ।
तथापि चिच्छिदे चापं महिषी शार्ङ्गधन्वनः ।
पुनरन्यत्समादत्ते द्विधा तथापि साकरोत् ॥
ततः स दानवः क्रुद्धो गदां सुनिशितां तदा ।
आदाय प्राहिणोत्तस्यै वासुदेवस्य पश्यतः ॥
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य तिलशः साकरोत्तदा ।
ततः शक्तिं समादाय तस्यै दातुं प्रचक्रमे ॥
सत्यभामाथ सा देवी केशवप्राणवल्लभा ।
तां चापि तिलशः कृत्वा सस्वरं प्रजहास च ॥
ततः परिघमादाय व्याविध्य नरकस्तदा ।
प्राहिणोच्च तदा तस्यै सान्तरे निजघान ह ।
शरैश्च निशितै राजन्सत्या निर्व्याध दानवम् ॥
दुष्टुवुश्च तदा सत्यां केशवप्राणवल्लभाम् ।
दिवि स्थिता देवगणा ऋषयश्च तथामलाः ॥
सारथेश्च शिरः कायाच्छरेण निरकृन्तत ।
शक्तिर्भगवतो देवी वासुदेवस्य धीमतः ॥
तत्र प्रीतो महाविष्णुः परिष्वज्य च तां विभुः ।
श्रमाम्भश्चापि तस्यास्तु मार्जयामास केशवः ॥
तस्यास्तु कण्ठाभरणं ददौ प्रीतो जनार्दनः ।
न दत्तमथ रुक्मिण्या दत्तं तस्या महात्मना ।
महार्घं लोकविख्यातं हृतं बलिसद्मे तदा ॥
सत्यभामा तदादाय भूषणं लोकविश्रुतम् ।
बध्वा कण्ठे तदा देवी रराज बहुशः शुभा ॥
असकृद्याचमानापि विहारे शयने तथा ।
न हि लब्धवती पूर्वं तदा लब्धं जनार्दनात् ॥
स्थीयतां सांप्रतं देवि श्रमार्तास्मि वरानने ।
इत्युक्त्वा धनुरादाय युयुधे दानवं रणे ॥
नरको रथमारुह्य सध्वजं सपताकिनम् ।
आदाय परमं चापं बाणैर्विव्याध चाष्टभिः ॥
स वासुदेवमाविध्य सत्यां च दशभिः शरैः ।
गरुडं पञ्चविंशत्या वासुदेवं च सप्तभिः ॥

(for ससाध) D5 T G1 . 5 M1 पुनर्बबाधे सा सत्या (for °) D3 सत्याश्वर, G3 सत्यधर, G4 सत्यतर (for सत्ये°) — G3 om lines 44–45 — (L. 44) D6 T4 स्तनान्तरे (for बाह्व°) — (L. 46) T G1 . 5 M1 . [आ]तु (for [अ]पि) G3 महा त्मन (for दुरा°) — (L. 47) D3 G4 षड्भी (for यष्टिं). — (L. 51) D3 G4 समादत्त, D6 T G1 . 2 M1 °धत्त, M1–3 °धत्ते (for °दत्ते) — (L. 52) T1 . G1 . –6 M1 पुन (for तत) D3 ततो हि दानवश्रुतो (for °) D3 G4 सुनियतां (for °शितां) — (L. 54) D3 G4 सल्लक्ष्य, T1–3 G1 . . M1 क्षिप्रं तु (for संप्रेक्ष्य) — (L. 56) M1 केवलं (for केशव) — D3 om lines 57–62 — (L. 59) D6 T4 सान्तरा निपपात ह (for °) — (L. 60) D6 T G1 . –. M1 विविधै (for निशितै) — (L. 62) T1–3 G1 . –. M1 [अ]पि हर्षिता (for तथामलाः) — (L. 63) D3 M1–3 शरेण नतपर्वणा (for °). — (L. 64) D6 T1–3 G1 . –. M1 पश्यतः (for धीमतः). — (L. 65) T1–3 G1 . –5 M1 5प ता (M1 या) वीक्ष्य (for महाविष्णु) D6 T1 M1–3 [अ]प ता, T1 G2–. M1 महा- (for च तां) — For line 65, D3 subst.

2** महाविष्णु मस्वजे तां सत्यभामां प्रियां तदा ।

— (L. 66) T2 श्रमान्तु (for श्रमाम्भश्च). D3 ददावपि च तस्यास्तु (for °) D3 . T1 M1–3 परिमृज्य जनार्दनः ; T1 G1 . . M1 परिमृज्याथ केशव (for °) — (L. 67) D3 T G1 . –3 M1 कर्णे (D3 T4 कण्ठ)स्याभरणं तस्यै (for °). T1 . G1 . –6 M तदा हरि (for जनार्दनः) D3 ददौ प्रीतमना हरि (for °) — (L. 68) D3 यथा (for अथ) D6 T G1 . –3 M1 . तस्यै (for तस्या) — (L. 69) G1 महार्घं; M1 अनर्घं (for महार्घं) D3 पुरा (for तदा) — (L. 70) M1 om (hapl) lines 70b–75a M1 . पूजितम् (for विश्रु°) — (L. 71) T1 G2 कर्णे (for कण्ठे) D3 महा- (for तदा) D3 तथा (for शुभा) — (L. 72) D3 शोकमाना (for याच°) T3–. G1 . M1 विहार (for °रे) D3 G1 5पि वा, D6 विभो, T G1 . –3 M1 रता, G(ed) रतौ (for तथा) — (L. 73) D3 G1 तत्तु, D3 देवी (for पूर्वं). D3 T1–3 G1 .–. M1 लब्धवा (for लब्धं) D3 G1 जनार्दनम् — (L. 77) D3 T G1 . . चापं ; M1 च वरं (for परमं). T2–. G1 . M1 शरैर् (for बाणैर्) D2 . 6 T1 . . G1 . . M सप्तभि (for चाष्टभिः) — D3 reads line 78 twice. — (L. 78) D3 . T G1 . . M1 वासुदेवं समाविध्य (D6 °हत्य) (for °) — (L. 79) D3 G1 पञ्चभि (for सप्तभि°). — (L. 80) D3 अथ नारायणो देव (for °) T1–3 G1 . –.

अथो जगत्पतिर्देवः क्रुद्धः संप्रति दानवे ।
आदाय निशितं बाणं धनुश्चिच्छेद तस्य हि ।
रथं च सारथिं चापि जघान यदुनन्दनः ॥
ततः क्रुद्धो रथात्तस्मादाप्लुत्य नरकस्तदा ।
गदामादाय गोविन्दं जघानाविध्य वक्षसि ।
गरुडं पोथयमास तलेन नरकस्तदा ॥
पुनः परिघमादाय वासुदेवं समभ्ययात् ।
तदन्तरेऽथ कृष्णेन द्विधाभूतमभज्यत ॥
ततः शिलाः समादाय प्राहिणोद्यदुनन्दनम् ।
ताश्च सर्वाः समाजघ्ने शरैः शार्ङ्गविनिःसृतैः ॥
शैलैर्वृक्षैस्तथा पाशैर्गदापरिघपट्टिसैः ।
भिण्डिपालैस्तथा खड्गैः परशुप्रासतोमरैः ॥
तद्युद्धमभवद्धोरं नरके दानवेश्वरे ॥
अथ रोषविरूपाक्षः केशवः केशिसूदनः ।
हन्तुमैच्छज्जगन्नाथो नरकं दानवेश्वरम् ॥
आयुधं लोकविख्यातं देवर्षिगणपूजितम् ।
दैत्यशोणितदिग्धाङ्गं दैत्यासृक्पानलालसम् ॥
आदाय निशितं चक्रं दैत्यचक्रनिनाशनम् ।
नरकं साधुविद्विष्टं दिष्टं मुनिगणैः सदा ।
प्रदीप्तचक्रं चक्रेण क्षिप्तेन निशितेन च ॥
नरकस्य महाबाहुर्हृदयं लोकपूजितः ।
द्विधा चिच्छेद लोकेशः सर्वलोकस्य पश्यतः ॥

No. 29

K $\tilde{N}_{2,3}$ V B D T G M_4 ins. after adhy. 92: $\tilde{N}_1$ *after App I (No. 42)*:

जनमेजय उवाच ।

प्रादुर्भावे मुनिश्रेष्ठ माथुरे चरितं शुभम् ।
शृण्वन्वै नाधिगच्छामि तृप्तिं कृष्णस्य धीमतः ॥
द्वारकायां निवसतः कृतदारस्य यद्गुणम् ।
चरितं ब्रूहि कृष्णस्य सर्वं हि विदितं तव ॥

वैशंपायन उवाच ।

जनमेजय कृष्णस्य कृतदारस्य भारत ।
निबोध चरितं चित्रं तस्यैव सदृशं प्रभोः ॥

M_4 क्रुद्धस्तं दानवं प्रति, M_{1-3} क्रुद्धस्तं प्रति दानव (M_1 °वं) (for ^{b}). — G_3 om lines 81–85. — (L. 81) T_{1-3} $G_{1,4,5}$ $M_{3,4}$ आदाय निशितैर्बाणैर् (for ^{a}). — (L. 82) D_3 G_4 सरथ (for रथं च). — (L. 83) D_3 G_4 उत्प्लुत्य (for आ°). — (L. 84) *D_6* [आ]हत्य (*for* [आ]विध्य). — (L. 86) T_3 तमभ्ययात् (for स°). — (L. 87) D_3 द्विभूतं परिघं महत् (for ^{b}). — (L. 88) T $G_{1,3,5}$ M शिलां (for शिला). D_3 T_3 -नन्दने (for °नम्). — (L. *89*) *D_2 T $G_{1,3-5}$* M_4 तां च कृष्णः (for ताश्च सर्वाः) *D_3* शरैः सुनिशितैस्तदा (*for* ^{b}). — (L. 90) T_1 शरैर् (for शैलैर्). — (91) D_3 G_4 भिण्डमालैस् (for भिण्डिपा°). — (L. 92) $T_{1,3}$ $G_{1,3-5}$ M_4 नरके दानवोत्तमे (for ^{b}). — After line 92, G(ed) ins:

3** शस्त्रपातं महाघातं नरकेण महात्मना ।
मुहूर्तं योधयामास नरकं मधुसूदनः ॥

— (L. 93) *G(ed)* रोषात् (for रोष). — (L. 94) D_6 T_4 $G_{1,3,5}$ नरकं दानवोत्तमम् (for ^{b}). — (L. 95) G_3 आयसं (for आयुधं). D_6 महर्षि (for देवर्षि). — (L. 96) D_3 दैत्यशोणितमानसम् (for ^{a}). — (L. 98) G_3 वन्द्यं (for दिष्टं). — (L. 99) T_{1-3} $G_{1,3,5}$ M_4 प्रतिचिक्षेप चक्रेशाद् (*for* ^{a}) D_6 T_4 दीप्तेन; T_{1-3} $G_{1,3,5}$ M_4 चक्रेण (for क्षिप्तेन). G(ed) उद्दिश्य प्रतिचिक्षेप चक्रेशस्ताम्रलोचन. — (L. 100) T_4 बिभेदाशु (for महाबाहुर्) D_3 त्रिधुतम्; D_6 T_{1-3} $G_{1,4,5}$ M_4 दूषितम् (for -पूजित°) T_4 हृदयं कोपपूरित (for ^{b}). — T_4 G_5 om line 101. — (L. 101) M_{1-3} बिभेद (for चिच्छेद). $D_{3,6}$ द्विधा बिभेद देवेश (for ^{a}).

29

M_4 om the ref. T_{1-3} $G_{1,3-5}$ ins after the ref.: M_4 before line 1; G(ed) after line 4:

1** कथं देवो देववरं हतवान्केशिनं मुने ।
तद्वदाशु गुरो महामतिम्लानं कथं हरिः ॥

[(L. 2) G_4 G(ed) वदस्व (for वदाशु) T_1 G_3 G(ed.) अतिम्लान (for °म्लान) G_4 त्रिविधस्तं कथं हरे° (for ^{b}).] — $T_{1,3}$ $G_{1,3-5}$ M_4 om lines 1–11. — (L. 1) V_1 प्रादुर्भावे (for °र्भावे) $\tilde{N}_1$ च हितं (*for* चरितं). — (L. 2) $\tilde{N}_1$ V_2 $B_{1,2}$ D_{a1} D_1 शृण्वन्नपि; $\tilde{N}_2$ $V_{1,3}$ B_3 D_6 शृण्वानो न (for शृण्वन्वै न). D_3 शृण्वन्नेवाभिगच्छामि (for ^{a}). — (L. 3) K_3 B_1 (marg.) D_5 G_3 सद्गुणम्; $\tilde{N}_1$ V_3 B *D_n D_5*

प्राप्तदारो महातेजा वासुदेवः प्रतापवान् ।
रुक्मिण्या सहितो देव्या ययौ रैवतकं नृप ॥
उपवासावसाने हि रुक्मिण्याः प्रतिपूजयन् ।
तर्पयिष्यंस्त्वय विप्राञ्जगाम मधुसूदनः ॥
कुमाराः प्रययुस्तत्र पुत्रा भ्रातर एव च ।
प्रेषिता वासुदेवेन नारदस्याभ्यनुज्ञया ॥
षोडश स्त्रीसहस्राणि जग्मुरेव च धीमतः ।
ऋद्ध्या परमया राजन्विष्णोरेवानुरूपया ॥
ततस्तत्र द्विजातीना कामान्प्रादादधोक्षजः ।
अर्थिनां धर्मनित्यानां वन्दिनामिष्टवादिनाम् ॥
कल्याणनामगोत्राणां महतां पुण्यकर्मणाम् ।
यौनैः श्रौतैश्च मौखैश्च शुद्धानां कुरुनन्दन ॥
तर्पयित्वा द्विजान्कामैरिष्टैरिष्टः सतां हरिः ।
ज्ञातीन्सतर्पयामास यथार्हं धर्मवत्सलः ॥
उपवासावसाने च भगवान्सविशेषतः ।
बहु मेने प्रियां भार्यां रुक्मिणीं भीष्मकात्मजाम् ॥
वसतस्तस्य कृष्णस्य सदारस्यामितौजसः ।
सहासीनस्य रुक्मिण्या नारदोऽभ्याययौ मुनिः ॥
आगतं चाप्रमेयात्मा मुनिमिन्द्रानुजस्तदा ।
शास्त्रदृष्टेन विधिना अर्चयामास केशवः ॥
सोऽर्चितो वासुदेवेन मुनिरर्च्यतमः सताम् ।
पारिजाततरोः पुष्पं ददौ कृष्णाय भारत ॥
तद्वृक्षराजकुसुमं रुक्मिण्याः प्रददौ हरिः ॥
पार्श्वस्था सा हि कृष्णस्य भोज्या नरवराभवत् ॥
प्रतिगृह्य तु तत्पुष्पं कामारणिरनिन्दिता ।
शिरस्यमलपत्राढ्यं ददौ कृष्णेङ्गितानुगा ॥
त्रैलोक्यरूपसर्वस्वं नारायणमनोहरा ।
शुशुभे तेन पुष्पेण द्विगुणं रुक्मिणी तदा ॥

D5 यद्गुणम् (for यद्गु°) —(L. 4) D3 तत्सर्वं (for सर्वं हि) —(L. 5) D3 धीमत D3 यद्गुणम् (for भारत) —(L. 6) K V2 B3 Ds1 D1 3 5 प्रभो, N1 V2 B1 विभो, Ñ2 V1 D2 6 विभो (for प्रभो) —(L. 8) D3 देवो (for देव्या) —(L. 9) K4 उपवासं वसाना च, V1 B Ds D2 3 5 6 T1 G2 °सानसाने हि (for ᵃ) K4 रुक्मिणी (for °ण्याः) —(L. 10) D3 तर्पयित्वा (for °यिष्यन्) —(L. 11) Ñ1 2 V1 B1 3 D6 च (for प्र) K3 Ñ2 B3 D5 पुत्र- (for पुत्रा) — Before line 12, T2 3 G1 4 5 M3 ins वैशंपायन —(L. 12) K3 प्रेक्षिता, D2 तर्पिता (for प्रेषिता) Ñ1 वासुदेवस्य देवस्य, T1 3 G3 3-5 M4 वासुदेवेन देवेन (for ᵃ) N1 नारदेन (for °दस्य) — D2 om lines 13 14 —(L. 16) Ñ1 अर्थिता, V2 अर्हाणा, D5 सुखिना (for अर्थिना) Ñ3 om line 16ᵃ K3 M3 कृतिनाम् (for वन्दि°) K1 धर्मार्थविदुषां सताम्, K4 सदाचारवतां नया, Ñ1 कृतिना सुष्टुवादिनाम् (for ᵇ) —(L. 17) V1 B2 3 D5 -कर्मिणाम् (for -कर्म°) —(L. 18) K3 Ñ2 B2 3 Dn1 D3 D1 5 मौखैरू, V1 D2 सौख्यैरू, D1 मोक्षैरू (for मौखैरू) K1 यौनैः श्रौतैश्च मौख्यैश्च, K2 V2 मतैः (V3 दानैः) श्राद्धैश्च मुख्यैश्च, K4 पूतैः श्रौतैश्च मौखैश्च, N1 corrupt, V- दानैः श्रौतैश्च वै मात्रैः, D3 यौनैः शौचैश्च मानैश्च, D5 T1 2 G1 3 4 M4 दिव्यैः (D5 दानैः, T2 G1 दीनैः, G4 M4 दिव्यैः) श्राद्धैश्च सौख्यैश्च, T2 दिव्यैः श्राद्धैश्च मात्रैश्च (for ᵃ) K4 युक्ता नान् (for शुद्धानाम्) —(L. 19) K3 इष्टवतां, K4 V3 इष्ट- स सान् (for इष्टः सतां) B1 T1 G3 गति (for हरिः) —(L. 20) D5 ज्ञाती स, T4 ज्ञानि त (for ज्ञातीन्स) D1 3 यथावद् (for °र्हं) T1 4 G3 भक्तः (for धर्म°) —(L. 21) G3 उपवासविधाने च (for ᵃ) T2 3 G1 4 भगवान्देवकी सुत- (for ᵇ) — After line 21 D5 T1 2 G1, 3-5 M3 ins

2** वैशंपायन उवाच ।
कदाचिदथ रुक्मिण्या वसन्नाहे जनार्दनः ।

— Before line 22 T3 ins वैशंपायन —(L. 23) K4 V1 B1 Dn1 D4 (marg) तत्र (for तस्य) —(L. 24) B D6 Ñ3 V2 B1 3 D5 नारदोऽभ्याग सुखासीनस्य (for सहा°) —(L. 25) K2 D5 तममेयात्मा (for ममत (for ᵇ) —(L. 26) B1 (marg as above) -पूतेन (for चाप्र°) —(L. 27) दृष्टेन) Ñ1 सर्वशास्त्रभृतां वरः (for ᵇ) —(L. 28) G3 वै तदा (for D3 अर्च्यतम- (for अर्च्य°) —(L. 29) T1 3 G1 3 5 M3 पारिजात (for वृक्ष- भारत) —(L. 30) राज) V3 रुक्मिण्या, G3 °ण्यै (for °ण्याः) —(L. 30) D5 (by corr on marg) भैमी नर, D6 D3 भोज्या नारी, D5 (by corr on marg) भैमी नर, T3 3 G1 4 5 M4 मोननारी, G3 भोगनारी- (for भोज्या नर,) D1 3 भीष्मकस्यात्मजाभवत्, G2 सदारस्यामि तौजस (for ᵇ) —(L. 31) Ñ2 V1 B1 3 D2 6 तत पुष्पं, V2 तु तत्सर्वं (for तु तत्पुष्प) D2 प्रगृह्य च तत पुष्पं (for ᵃ) —(L. 32) Ñ1 V1 B1 3 D1 6 T4 -पत्राक्षी, D4 -मध्या ढ्य (for पत्राढ्य) T1 3 G1 3 5 M4 शिरस्यम्बुजपत्राक्षी (for ᵃ) D3 ददौ कृष्णे हितानुगा, M4 ददौ कृष्णे नितान्तगा (for ᵇ) —(L. 33) G3 त्रैलोक्यानन्दरूपा सा (for ᵃ),

तां नारदस्तथोवाच मुनिर्ब्रह्मसुतस्तदा ।
तवैवौपयिकं पुष्पमेकं देवि पतिव्रते ॥
अलङ्कृतं पुष्पमेतत्संसर्गात्तव सर्वथा ।
अत्यर्हा च मता मे त्वमेतत्पुष्पं धृतव्रते ॥
कल्याणगुणसंपन्ने सततं भर्तृवत्सले ।
अम्लानमेतत्सततं पुष्पं भवति कामिनि ॥
संवत्सरपरं कालं कालज्ञे गुणसंमते ।
ईप्सितानपि गन्धांश्च ददाति वदतां वरे ॥
शीतोष्णे चेप्सिते देवि पुष्पमेतत्प्रयच्छति ।
स्रवत्यपि रसान्देवि मनसा काङ्क्षितान्वरान् ॥
सेव्यमानं च सौभाग्यं ददाति वरवर्णिनि ।
स्रवत्यपि तथा गन्धानीप्सितान्प्रीतिवर्धनान् ॥
यानि यानि च पुष्पाणि त्वं देव्यभिलषिष्यसि ।
कुसुमं वृक्षराजस्य तानि तानि प्रदास्यति ॥
एतदेव भगाधानं धर्मिष्ठे धर्मदं तथा ।
मतिं च नाशुभे धत्ते धार्यमाणं सदा शुभे ॥
यद्यदिच्छसि वर्णं च तत्सर्वं धारयिष्यति ।
स्वल्पं वा यदि वा स्थूलं छन्दतस्ते भविष्यति ॥
अनिष्टगन्धहरणमेतत्सद्गन्धवर्धनम् ।
प्रदीपकर्म रात्रौ च करोति कमलेक्षणे ॥
संतानकस्रजो माला पुष्पस्रग्वादि चाच्युतम् ।
पुष्पमण्डपमुख्यानि चिन्तितेन प्रदास्यति ॥
बुभुक्षा वा पिपासा वा ग्लानिर्मृत्युरथ वा जरा ।
देव्येतद्धारयन्त्यास्ते स्वच्छन्देन भविष्यति ॥

B3 D2 3 मनोरमा (for °हरा) — (L. 34) K1 3 4 Ñ1 2 V B3 Dn D1-4 T1 2 4 G M1 देव (for देन) K1 2 भीष्मकी, K3 4 Ñ1 2 V1 3 B D T G3 भैष्मकी (for रुक्मिणी) V2 भैष्मिकी द्विगुणं तदा (for ᵇ) — (L. 35) G3 स्वयं, G5 सदा (for तथा) Ñ1 2 V1 B1 3 D2 3 नारद स्तामुवाचाथ (for ᵃ) T1 2 G1 3 4 M4 मुनिर्ब्रह्मविदां वर (for ᵇ) — (L. 36) K3 Dn1 G4 इदं, D6 T1 G3 3 एतद् (for एकं) T2 3 G1 एतद्देवि वरानने (for ᵇ) — (L. 37) B1 एक (for एतत्) Dn1 संपर्कात् (for संसर्गाद्) B3 D2 संस्थितम् (for सर्वथा) — (L. 38) V1 B1 D2 4 अत्यर्हा च, T1 अर्हा सर्वं, T2 3 G1 3 अर्हा चैव (for अत्यर्हा च) K3 अनन्या हि महार्हासि, V3 अनन्यार्हमहार्हत्वम्, D1 अत्यर्हा धर्मया मे त्वम्, D6 अन्यानर्हं च मानार्हम्, G3 अनन्यार्हं महार्हं च (for ᵃ) G1 3 एतत्पुष्पाद् (for °त्पुष्पं) B3 पतिव्रते (for धृत°) G3 पुष्पमेतद्ध्रुवं व्रत (for ᵈ) — After line 38, T3 repeats line 37 — (L. 40) K3 D5 T3 भामिनि (for का°) — (L. 41) T1 4 संवत्सर, M4 °त्सरात् (for °त्सर-) D5 काले (for कालं) D3 भर्तृ (for गुण) K3 -संमतम् (for °ते) T2 3 G1 कालज्ञैर्गुणसंमतैः (T3 °मतैः) (for ᵇ) — (L. 42) Ñ2 गन्धाढ्यान्, D3 सर्वांश्च (for गन्धांश्च) D3 G4 ददाति वरवर्णिनि; T2 3 G1 °ति हि पतिव्रते (for ᵇ) — D3 om. lines 43-45. G4 om. lines 43-44. — (L. 43) T2 [इ]च्छिते (for [ई]प्सिते) K3 शीतोष्णं चेप्सितं देवि (for ᵃ) Ñ1 B1 3 ददात्यपि (for प्रयच्छति) — (L. 44) B3 प्रदायेनद् (for स्रवत्यपि) K1 4 शुभान्, K3 Dn T1-3 G1 3-5 M1 रस (for रसान्) K1 4 शुभान्, K3 Dn Ds1 D5 T4 वरे, V3 बहून् (for वरान्) T1 3 G1 3 3 M4 मनसा काङ्क्षितं क्षणात् (G3 च यत्) (for ᵈ) — (L. 46) T1 3 G1 3-5 M4 प्रयच्छति (for स्रवत्यपि) — (L. 47) K4 D1 पुष्पाणि (for पुष्पाणि) — (L. 48) Ñ3 कुसुमं पारिजातस्य, D3 °मं राजवृक्षस्य (for ᵃ) — (L. 49) D3 देवि (for एव) K4 च धर्मिष्ठे, T1 3 G1 3 4 M4 भगाधारं (for °नं) K3 एतानि कामजनक; D3 एतदेव भाग्यधाम (for ᵃ) G3 धर्मिष्ठ (for °ष्ठे) B3 Ds1 T4 पुत्रदं, D1 धर्मदे (for °दं) K4 धर्मदं पुत्रदं तथा; D1 धर्मिष्ठे धर्मवत्सले (for ᵇ) — (L. 50) K2 D3 3 G3 च नाशुभा; Ñ3 V1 B3 D5 न चाशुभे (for च ना°) K4 T1 3 G1 3-4 M4 मतिं च नाशुभां यच्छेद् (K4 दत्ते) (for ᵃ) Ñ1 न चाशुभे, V1 तदा शुभ, B3 सदानघे, D3 3 तथा शुभे (for सदा शुभे) — (L. 51) T2 3 G1 3 4 यदिच्छसि सुवर्णं च (for ᵃ) Ñ1 एतत् (for सर्वं) K1 3 V3 3 Dn D3 3 6 T3 4 G3 4 4 M4 धारयिष्यसि (for °ष्यति) — (L. 52) K3 Ñ3 V3 3 B3 D3 3 3 [अ]प्यथ (for यदि) V3 स्वच्छन्दतः, Ds2 छन्दं ते, T1 इच्छतः, T2 विन्द° (for छन्द°) — (L. 53) Ñ1 अनिष्टगन्धापहरणम् (hypermetric), V1 B1 3 D6 °गन्धापहरम्; T1 3 G1 3 3 °गन्धावरणम् (for ᵃ) K1 3 V3 D1 3 4 T1 G3 तत्सर्वं Ñ2 D3 G3 त्वाससम (for एतत्सद्°). K4 तत्सर्वं गन्धमर्दनम्, Ñ1 B3 एतद्गन्धानुवर्धनम्; B1 एतत्संवर्धन° G4 एतद्गन्धविव° (for ᵇ) — (L. 55) T1-3 G1 3 3 M4 सांतानिकं स्रजो जाले (for ᵃ) T2 3 G1 3 M4 पुष्पं (for पुष्प) B3 D5 -वस्त्राणि (for °ग्वादि) Ñ2 -चाश्रयान् (for चाच्युतम्) — (L. 56) Ñ3 V3 3 मण्डल- (for -मण्डप) K3 पुष्पमङ्गलमुख्यानि (for ᵃ) Ñ1 चिन्तिते तु; Ñ3 विचिन्तेन; V1 3 B Ds1 चिन्तिते त (for °तेन) — (L. 58) K1 3 4 Ñ3 V3 3 D1 3 T3 4 G3 3 देववद्, T1 देवि तद्, G4 देव्यास्तद् (for देव्येतद्) — (L. 59) K1

अनुगीनानि गीतानि दास्यत्यपि च चिन्तिते ।
सुवादित्रान्सुमधुरांस्तथैव तव संमतान् ॥
पूर्णे संवत्सरे देवि पुष्पमेतत्त्वदान्तिकात् ।
निवर्त्स्यते तरुवरं समयेन प्रयास्यति ॥
कृतिरेषा हि भद्रं ते पारिजातस्य सुप्रभे ।
निसर्गतः सर्गकृता सत्कारार्थेऽसुरद्विषाम् ॥
उमा देववरस्येष्टा हिमाचलसुता सती ।
धारयेदीश्वरी नित्यं पुष्पाण्येतानि सुप्रभे ॥
अदितिश्च सपौलोमी महेन्द्रसुरराज्ञी ।
सावित्री वेदमाता च श्रीश्च सर्वगुणोदिते ॥
देवपत्न्यस्तथैवान्या देवाश्च वसुदेवताः ।
संवत्सरः परः कालः सर्वेषां तु न संशयः ॥
षोडशस्त्रीसहस्राणां मध्ये त्वं खलु वर्तसे ।
अभीष्टा वासुदेवस्य वेद्मि त्वां भोजनन्दिनि ॥
सपत्न्यस्ते गुणोपेते सर्वाः सर्वेश्वरप्रिये ।
अवमानावसेकेन त्वया सिक्ताद्य भामिनि ॥
प्रकाशमद्य सौभाग्यमनिवार्यं यशश्च ते ।
मन्दारकुसुमं दत्तं यत्ते मधुनिघातिना ॥
अद्य सात्राजिती देवी ज्ञास्यते वरवर्णिनी ।
सौभाग्याढ्यं सदा वेत्ति यात्मानं सुभगा सती ॥
साम्बमाताथ गान्धारी भार्याश्चान्या महात्मनः ।
सौभाग्यार्थोद्यताकाङ्क्षामद्य मोक्ष्यन्ति निःस्पृहाः ॥
सौभाग्यैकरथो जैत्रस्तव देव्यद्य निःसृतः ।
मनोरथरथानां यः सहस्रैरपि दुर्जयः ॥
अथाहमवगच्छामि सर्वथा सर्वशोभने ।
आत्मा द्वितीयः कृष्णस्य भोजे त्वमिति भामिनि ॥
त्रैलोक्यरत्नसर्वस्वमददायत्तवाच्युतः ।
जीवितातिशयस्तेन त्वया प्राप्तो हरिप्रिये ॥
नारदेनैवमुक्तं तु तच्च वाक्यं नराधिप ।
तत्रस्थाः शुश्रुवुः प्रेष्याः प्रेषिताः सत्यभामया ॥

दास्यान्यपि, V1 B1 . 2 गास्यत्यपि, M4 ते दास्यति (for दास्यत्यपि) K4 च चर्चिते, D1 T1 G3 च चि(D3 त्रिचि) न्तितम् (for च चिन्तिते) — (L 60) K4 D1 सुवादितान् (for °त्रान्) G3 सुमनस (for °धुरास्) K3 सुवादितान्सुमधुरास्, V1 B3 सवादित्रान्समधुरास्, D3 T1 . 2 G1 3-5 M4 सवादित्र सुमधुर (for °) V1 . 2 D1 G2 सस्मितान् (for संम°) D5 D6 T4 तथैव स्तवसम्मितम्, T1-3 G1 2 . 5 M4 स्तवै स्तवसमन्वितम् (for °) — (L 62) K1 (marg) B3 निर्वर्त्स्यते, K2 . 3 V3 D2 . 4 T3 G2 4 . 5 M4 निवत्स्यते, D1 . 6 °र्स्यते (for °र्त्स्यते) G3 समयेऽभिप्रदास्यति (for °) — (L 63) K2 D4 वै शुभे, V2 सुव्रते (for सुप्रभे) —After line 63, D2 reads lines 67–68 — (L 64) D4 M4 स्वर्गकृता, T3 शर्वकृता, G3 सर्वगता (for सर्गकृता) T3 . 3 G1 . 4 द्विप (for द्विषाम्) — (L 65) K2 D5 उमा चैव हरस्येष्टा, V2 D51 D4 उमा देवीवरश्रेष्ठा, T1 उमा देवि वरा श्रेष्ठा (for °) B2 T1 . 4 G2 हिमालय (for °चल) — (L 66) Ñ2 V2 . 3 B3 D4 G1 . 3 धारयन्ती (for °येद्) Ñ1 Dn धारयेच्चैश्वरी नित्य, D3 °येच्छेत्सरीकृत्य (for °) — (L 68) K1 . 3 . 4 Ñ2 V2 . 3 B1 Dn D3 D1 . 5 T2 . 4 G1 . 3 M4 देवमाता, T1 देवभूता (for वेदमाता) Ñ1 सावित्री देवता चापि (for °) K1 . 4 Ñ2 V3 B1 D2 . 3 T1 . 3 G1 . 3 . 5 M4 गुणोचिता, K3 Dn D1 . 4 G2 °चिते, V2 °जिता, D1 . 6 °दिता (for °दिते) — (L 69) D3 देवता (for देवाश्च) — (L 70) Ñ1 सवत्सरावर' काउ, M4 °त्सरात्पर काल (for °) — (L 71) Ñ1 . 2 षोडशाना (for °स्त्री) K4 त्वं परि-, V1 D6 खल्वद्य, B3 खलु सु- (for त्व खलु) — (L 72) K1 (marg as above) अद्य त्वा, D3 G2 अथेष्टा, G4 अतीष्टा (for अभीष्टा) — G1 om lines 73-74 — (L 73) Ñ1 स्व (for ते) K2 Ñ2 V3 D1 . 4 T2 गुणोपेता (for °ते) D4 सपत्न्यस्तु गुणोपेता (for °) — (L 74) T1 . 2 G1 . 3 . 5 M4 अवमानावृतास्तेन (for °) T1 सकेन, M4 सिक्तेन (for सिक्ताद्य) T2 G1 . 3 स्वदास(G3 °मि)क्तेन भामिनि (for °) — (L 75) K3 D4 . 6 प्रसादम् (for प्रकाशम्) — (L 76) D2 निपातिना (for निघा°) Ñ1 यस्यान्ते मधुघातिना, G1 यत्ते मधुरभाषिणि (for °) — (L 77) K1 Ñ3 V B1 . 3 D1 . 2 . 6 T3 G1 M4 ज्ञास्यस्यद्य(Ñ1 V1 . 2 D6 °म)रवर्णिनि (for °) — (L 78) K1 Ñ1 B1 Dn D3 सौभाग्याद्यं, K2 V3 D1 . 5 T1 . 3 G1 . 4 . 6 °ग्याढ्ये, D5 °ग्याढ्यां, G3 सा सौभाग्य, G3 M4 सौभाग्यार्ह्यं (for °ग्याढ्यं) K1 . 3 . 4 Ñ1 B1 Dn D3 D1 . 5 T1 G1 . 3 सुभगं (for °गा) — (L 80) Ñ2 सौभाग्यार्थोद्यताकाङ्क्षाम्, D4 ता सौभाग्योद्यताकाङ्क्षाम् (for °) D1 सद्यो (for अद्य) — (L 81) G3 रसो (for रथो) T2 G1 M4 [अ]त्र (for [अ]द्य) D6 तव देवाद्य निश्चित (for °) — (L 84) D2 भार्या (for भोजे) K3 असि (for इति) — (L 85) D2 जातो वशे अक्षय्य च (for अददाद्यत्) — (L 86) D3 हरिर्यत्ते, G1 जीवितातिशयत्वेन (for °) — Before line 87, G2 ins वैशंपायन — (L 88) D1 तत्रस्था' (for °)

देवीनां च तथान्यासां सपत्नीनां विशां पते ।
दृष्ट्वा ताः सविशेषं च नारदेनाभ्युदाहृतम् ॥
तच्च श्रुत्वा मुनिखिलं प्रेष्याभिः स्त्रीस्वभावतः ।
प्रकाशीकृतमेवासीद्विष्णोरन्तःपुरे तदा ॥
वर्णावर्णि ततो देव्यः पौलीनमिव सर्वशः ।
मत्सरायांचक्रिरे दृष्ट्वा रुक्मिण्यातिगुणोदयम् ॥
अर्हेति पुत्रमातेति ज्येष्ठेति च समागताः ।
मायेण प्रवदन्ति स्म दृष्ट्वा दामोदरस्त्रियः ॥
ममृषे न सपत्न्यास्तु तत्सौभाग्यगुणोदयम् ।
सत्यभामा प्रिया नित्यं विष्णोरतुलतेजसः ॥
रूपयौवनसंपन्ना स्वसौभाग्येन गर्विता ।
अभिमानवती देवी श्रुत्वैवेर्ष्यावशं गता ॥

समुत्सृजन्ती वसनं सकुङ्कुमं
शुचिस्मिता शुक्लमथैकसंशुकम् ।
जग्राह रोषाकुलितेन चेतसा
घनैः शिखा श्रीरिव वर्धितेन्धना ॥
संदह्यमाना ज्वलनेन वर्धता
ईर्ष्यासमुत्थेन गतप्रभेव ।
क्रोधान्विता क्रोधगृहं विविक्तं
विवेश तारेव घनं सतोयम् ॥
बध्वा ललाटे हिमचन्द्रशुक्लं
दुकूलपट्टं प्रियरोषचिह्नम् ॥
पर्यन्तदेशं सरसेन देवी
विलिप्य सा लोहितचन्दनेन ॥
संस्पृश्य संस्पृश्य शिरः सरोषं
प्रकम्पमाना समयोपविष्टा ।
दीर्घोपधाने शयनेऽपनीय
विभूषणान्येकनिबद्धवेणी ॥
अकारणार्थेन निरूप्यमाणा
प्रेष्याजनस्याभिजनेन याचिता ।

°स्या) K4 दास्य ; V1 सर्वा (for प्रेष्या) Ñ1 सुवहुर, D3 प्रहिता (for प्रेषिता) — (L 89) K1 2 4 V3 D1 Dn D5 T4 G1 पत्नीनां च (for सपत्नीनां) — (L 91) B3 ते श्रुत्वा तु, T3 M4 तत्र श्रुत्वा (for तच्च श्रुत्वा) D3 प्रेष्यस्त्रीभिरः ; G3 प्रेष्याभिश्च (for प्रेष्याभि· स्त्री) K3 प्रेष्यस्त्रीभिश्च भारत (for °) — (L 93) K1 2 4 Ñ1 2 V1 3 B Dn D5 D1 2 4 G3 संजज्ञ D3 चाप्यन (for सर्वशः) — (L 94) V1 दृष्टा, D1-4 T1 2 G1-4 दृष्ट्वा, G5 तत्र (for दृष्ट्वा) D5 om. (hapl) lines 94b–96a — (L 95) T1-3 G1 4-6 M4 सा प्रधाना (for पुत्रमाता) T3 G1 समाहिता (for °गता) — (L. 96) D3 सर्वा (for दृष्ट्वा) Ñ1, 2 V1 B1 2 नारायण· (for दामोदर) — (L. 97) Dn1 सा (for न) K3 ममृषे तु न तत्सत्या, G3 सा सेहे न सपत्नी तु ; G3 मन्नकोपेन पत्न्यास्तु (for °) Ñ3 सौभाग्यस्य (for तत्सौभाग्य) — After line 97, D3 ins

3** अहो यादवपुत्रस्य मतिभीर्ष्यं तु चागता । (310)

— (L 98) Ñ1 V1 B1 2 D6 T1 2 G1 2 3 M4 अमित (for अतुल) — (L 99) Ñ1 B3 D6 भार्ते सा, V1 -साम्यै मा (for संपन्ना) B1 सा (for स्व·) K3 Cal ed सौभाग्येन च निर्वृता ; Ñ1 D6 सौभाग्येन च गर्विता, D3 सौभाग्यगुणगर्विता (for °) — (L. 100) Ñ1 V1 स्व मीर्ष्या, V3 वृथैवेर्ष्या, G3 श्रुत्वा चेर्ष्या (for श्रुत्वैवेर्ष्या) B D3 धुन्यर्ष्यावशमागता, D3 श्रुत्वा प्रेष्यावचस्तदा (for °) — After line 100, Ñ1 2 V1, 3 ins

4** सा शुभं कौङ्कुमं वासः समुत्सृज्य शुचिस्मिता ।
महारजतरागं च शुक्लं जग्राह वाससी ॥

[(L 1) Ñ2 कौसुम (for कौङ्कुम) V1 सुविस्मिता (for शुचि°) — V3 om line 2]

— Ñ3 om lines 101–104 — (L. 101) D4 सकौसुम, D6 सुकुङ्कुमं (for स°) — (L. 102) D2 6 सुविस्मित (D4 °ता) (for शुचिस्मिता) G1 शुक्लमथैकम् (for °मथैकम्) — (L. 103) V1 रोषोद्गलितेन (for रोषाकु°) — (L. 104) T2 G1 4 5 M4 घने शिखाश्रीरिव वर्धितेन्धना — (G 105) G1 संदह्यमाना (for संद°) K4 ज्वलितेन (for ज्वलनेन) K3 4 D1 G2 वर्धिता, Ñ1 V1 वामा (for वर्धता) D2 सा दह्यमाना ज्वलनेन तेन — (L. 106) Ñ2 V1 B1 2 D6 सेर्ष्या- (for ईर्ष्या) — (L. 108) Bom. ed वने (for घनं) D3 4 T3 M4 -तोयदम् (for -तोयम्), G4 विवेश तारा गगनं सतोयम् — (L. 109) K4 G3 -चन्द्रशुभ्रं, D4 -शुक्लचन्द्र (for -चन्द्रशुक्लं) — (L 110) T2 3 G1 4 -रोषचिह्नितम्, M4 -रोषविचिह्नम् (for -रोष°) — (L. 111) D2 पर्यन्तदेशे निषसाद देवी, D2 °शे सरस तु देवी — (L 112) Ñ1 V3 B3 लिलेप सा, D3 लिलिम्प सा — (L 113) T2 3 संसृज्य (for the first संस्पृश्य) — (L. 114) V3 शयनोपविष्टा, M4 समयोपविष्टा (for °विष्टा) Ñ2 D1 2 प्रकम्पयामास सुखो- (D2 सुखो)पविष्टा, D3 प्रकम्प्यमाना समुपोप° — (L. 115) K1 2 4 दीर्घोपधान (for °न) D1 शयने परीत्य ; M4 वै निपीड्य (for °नऽपनीय) — (L. 117) K4 D3 अकारणार्थे

विचूर्णयामास कुशेशयं सा

निःश्वस्य निःश्वस्य नरवैर्नतभ्रूः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

उपविष्टं मुनिं ज्ञात्वा रुक्मिण्या सह केशवः ।
निश्चकामाप्रमेयात्मा व्यपदेशेन सर्वकृत् ॥
जगाम त्वरितश्चैव सत्यभामागृहं महत् ।
रम्ये रैवतकोद्देशे निर्मितं विश्वकर्मणा ॥
अभिमानवतीमिष्टां प्राणैरपि गरीयसीम् ।
जानन्सानाजितीं विष्णुर्विवेश शनकैरिव ॥
रुपितामिव तां देवी स्नेहात्सकल्पयन्निव ।
भीतभीतोऽतिशनकैर्विवेश यदुनन्दनः ॥
दारुकं द्वारदेशे तु तिष्ठेत्युक्त्वा निवेश ह ।
नारदस्योपचारार्थं प्रद्युम्नं विनियुज्य च ॥
स ददर्श प्रियां दूरात्कोधागारगतां तदा ।
प्रेष्यामध्यस्थितां क्रोधान्निःश्वसन्तीं मुहुर्मुहुः ॥
करजाग्रावलीढं तु पङ्कजं मुखपङ्कजे ।
सश्लेषयित्वा निःश्वस्य विहरन्तीं पुनः पुनः ॥
किंचिदाकुञ्चिताग्रेण चरणेन वसुंधराम् ।
कृत्वा पृष्ठेऽथ वदनं विहसन्तीं पुनः पुनः ॥
करपद्मे पुनः शश्वन्मुखपद्मं निवेश्य च ।
विनतां चारुसर्वाङ्गीं ध्यायन्तीं कमलेक्षणाम् ॥
सरसं चन्दनं गृह्य प्रेष्याहस्तादनिन्दिताम् ।
प्रसाधयित्वा हृदयं क्षिपन्तीं निर्दयं पुनः ॥
पुनरुत्थाय शयनात्पतन्तीं च पुनः पुनः ।

त्वयि, D3 °र्थेऽत्रपि, T3 4 G1 5 °र्थेन च (for °र्थेन वि) T1 G2 3 कृष्यमाणा (for हृष्य°) —(L. 118) K Ñ1 2 V B D T1 4 G2 जनान्निरताऽपि (T4 °ता च) (for जनेन याचिता) —(L. 119) K4 Ds3 G5 M4 विघूर्णयामास (for विचू°) K3 या, T4 रसान् (for सा) —(L. 120) D4 रोपाञ्च (for the second निश्वस्य) Ñ2 D3 शनैर् (for नरवैर्) COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 Ds3 T3. — *Mention of Khila* K3 V B Dn3 D3 D1 4 — *Adhy name* K V B Dn D3 D2—6 T G1 4 पारिजातहरणम्, Ñ1 मन्दारहरणम्, D1 पारिजातहरणे सत्यभामारोप — *Adhy no* K3 (marg) 119, V1 125, V2 B3 124, V3 123, Dn Ds2 D1 120, D1 117, Ds 129, T1 2 G3 4 M1 134, T3 142, T4 127, G1 136, G2 126, G5 137

T2 om the ref —(L. 122) K3 4 B2 Dn Ds1 D5 T2 G4 सर्ववित् D2 कर्मकृत्, G2 सर्वदृक् (for °कृत्) —(L. 123) K2 D1 T4 त्वरित (for °नद्य) D2 तत्र, D3 स्वैरं (for चैव) Ñ2 प्रति (for महत्) Ñ1 स गृह सत्यभामया, G2 सत्यभामा स्मरन्गृहान् (for b) —(L. 124) K1 D3 रम्यं (for रम्ये) D4 T1 3 G1 4 5 M1 रम्ये मनोहरे (D4 रैवतके) देशे (for a) —(L. 125) Ñ2 B1 3 D4 6 देवीं (for इष्टां) V1 B1 3 Dn2 D3 4 6 T2 3 G1 4 5 M1 प्राणेभ्योऽपि, V2 प्राणैश्चापि (for °रपि) — G3 om line 126 —(L. 127) K1 दृष्ट्वा (for देवीं) G2 स्नेह (for स्नेहात्) K3 D4 सकलयन्, D6 °पयन्, T2 3 G1 °ल्पताम् (for °ल्पयन्), —(L. 128) Ñ2 B1 D3 स, B3 च, T3 ऽथ (for ऽति) Ñ2 om line 128b Bom Poona eds G(ed) विवेश मधुसूदन (for b) —(L. 129) T1 सेवक (for दारुकं) K2 स (for ह) —(L. 130) K2 D2 विनियोज्य (for °युज्य). Bom Poona eds G(ed) स (for च) —(L. 132) V2 G5 प्रेष्यामध्ये, D5 °मिव (for °मध्य) Ñ1 B3 D6 गतां (for स्थितां) B2 G1 3 5 कोपात्, G3 क्रूरा, M4 क्रुद्धा (for क्रोधात्) K1 3 4 D1 T1 प्रेष्या(K3 4 D1 °ष्या)मिवस्थितां कोपात्, Ñ2 V1 प्रेष्यामध्ये गता क्रोधात् (for a) —(L. 134) T2 G1 श्लेषयित्वा तु, G5 सशोषयित्वा (for सश्लेष°) K2 D3 4 विहसन्तीं, K4 विगर्हन्तीं, Ñ1 2 V1 B2 Dn D1 5 T G M1 विसहन्तीं (for °रन्तीं) V2 विहसन्तीं मुहुर्मुहु — After line 134, Ñ2 repeats line 142 K3 4 D1 2 om (hapl) lines 135 136, K1 reads the same on marg —(L. 135) K1 D3 4 T3 भस्पन्दिताग्रेण, B3 Ds2 G2 4 [आ]कुलिता°, T1 3 G1 3 5 M4 लिखन्तीम° (for आकुञ्चिता°) D6 (marg) लिखित्वा कुञ्चिताग्रेण (for a) —(L. 136) T2 G3 4 M4 पृष्ठेन (for °ष्ठे तु) Ñ1 स्पृश्यात्स्पृश्येऽथ धवला (for a) K2 विरुदन्ती, B1 D5 विलिखन्तीं, B2 D5 D6 6 T2 4 G1 3 4 विहरन्तीं (for °सन्तीं) —(L. 137) K1 2 Ñ1 V2 B2 Dn Ds1 (marg) 2 D1 T1 सव्ये, K4 शङ्खे, V3 सान्त (for शश्वत्) D3 करपद्म मनि धाने (for a) T2 G4 पद्मे (for पद्म) D5 मुखपद्मे निधाय सा (for b) —(L. 138) K2 रुचिरे, B1 3 D5 विविक्ते, B3 D1 T2 3 G2 वनिता, Ds2 (marg) विविक्त, T3 G1 4 5 वसन्तीं (for विनता) K1 D1 2 3 कमलेक्षणम् (for °णाम्) — For line 138, V2 D1 3 G2 subst

5** विमना चारुसर्वाङ्गी ध्यायन्ती कमलेक्षणा ।
[V2 कमलेक्षणम् (for °णा)]

—(L. 139) V2 D4 G2 अनिन्दिता (for °ताम्) —(L.

२ हरिवंश—२८

निवेद्य वदनं हस्ते शोभसीत्यब्रवीद्धरिम् ॥
तस्याः सुस्राव नेत्राभ्यां वारि प्रणयकोपजम् ।
कुशेशयपलाशाभ्यामवश्यायजलं यथा ॥
समुत्पत्य जलं तत्र पतितं वदनाम्बुजात् ।
प्रतिजग्राह पद्माक्षः कराभ्यामपि सत्वरम् ॥
अथोरसि पतत्तोयं श्रीवत्साङ्कोऽम्बुजेक्षणः ।
प्रियानयनजं देवः परिमृज्येदमब्रवीत् ॥
स्रवत्यसितपद्माक्षि किमर्थं तव भामिनि ।
तोयं सुन्दरि नेत्राभ्यां पुष्कराभ्यामिवोदकम् ॥
प्रभाते पूर्णचन्द्रस्य मध्याह्ने पङ्कजस्य च ।
बिभर्ति तव किं वक्त्रं वपुर्मम मनोहरम् ॥
किमर्थं कौङ्कुमं वासो महारजतमेव च ।
नानुगृह्णासि सुश्रोणि शुक्लं वासोऽनुगृह्यते ॥
वासस्येते तवाभीष्टे महारजतकौङ्कुमे ।
देवाभिगमनादूर्ध्वं शुक्लं नेष्टं हि ते प्रिये ॥
किं चानाभरणं गात्रं सुगात्रि तव कथ्यताम् ।
चित्रकस्थानमाक्रान्तं कस्माच्च वरवर्णिनि ॥
श्वेतेन तव पट्टेन वाससा प्रियदर्शने ।
ललाटं सेव्यते कस्माच्चन्दनेन सुगन्धिना ॥
सरसेनायतापाङ्गि कान्तेन हृदयप्रिये ।
प्रभोपमर्दः केनाथ कारणेनाननस्य च ।
करोषि मम चात्यर्थं मनो ग्लापयसि प्रिये ॥
प्रस्रुतश्चन्दनरसः कपोलपणयी तव ।
पत्रलेखासपत्नत्वं प्राप्तो नातिविराजते ॥
रत्नस्याभरणैर्मुक्ता तव ग्रीवा न शोभते ।
ग्रहनक्षत्ररहिता द्यौरिवाभ्यस्तशारदी ॥
पूर्णचन्द्रसपत्नेन स्मेरेणानहुभाषिणा ।
किमु नाभाषसे माद्य मुखेनोत्पलगन्धिना ॥

शुभा) — (L. 165) K1 3 4 V1 D1 2 4 5 वामा (for वामा) B1 उत्क्षिप्त , Bom Poona eds G(ed) विक्षिप्य (for उत्क्षिप्य) Ñ1 D1 लोचनम् (for लोचने) V2 सव्य गुत्क्षिप्तलोचना (for ᵇ) — (L 166) V1 प्रविश्य (for नि वेश्य) K2 सत्यभामा , D1 3 शोचन्तीति , T2 G1 4 शोभ यन्ती (for °सीति) — K2 om lines 168–169 — (L 169) K3 समुत्पतज् , D5 T1-3 G1 3 5 M4 °पेत्य (for °त्पत्य) B1 3 तत कृष्ण (for जल तत्र) Ñ1 अश्रुधर्ममजस्तं तु , D1 समुत्सृज्य जल तत्तु , D6 °पेत्य तत कृष्ण (for ᵃ) K1 3 4 Ñ2 V D1 2 4 5 पतन्त , Ñ1 B D3 D6 T2 3 G M4 पतत्तद् (for पतित) — (L. 170) K2 4 V1 3 B1 Dn D1-4 6 सत्वर (for °रम्) Ñ2 B2 Ds1 D5 T1 4 G2 3 कराभ्यामति सत्वर (for ᵇ) — (L 171) K3 5 V1 Dn D1-4 स (V1 D4 च) तत्तोय , K4 स्थित तोय , V2 [स]पतत्तोयं , D2 3 गत तोयं (for पतत्तोय) D5 अधरमोरसि तत्तोय (for ᵃ) — (L. 172) D3 प्रियाया नयन देव (for ᵃ) K2 3 Ñ2 B D5 D4 परिगृह्य , V1 विसृज्य (for परिमृज्य) — After line 172, K3 ins. an addl colophon mentioning adhy name सत्यभामाकोप — Before line 173, K2 ins वैशंपायन — (L. 173) V2 Cal ed पद्माक्षि (for °पद्माक्षि) B3 Cal ed निमित्तं तव भामिनि (for ᵇ) — (L. 175) T1-3 G1 3-5 M4 भास्करस्य (for पङ्कजस्य) — (L 176) T2 3 G1 तावकं (for तव किं) G3 रूपं (for वक्त्रं) K4 D5 T1 4 वपु रतय ; V2 °र्नाम , D5 (marg as above). G3 M4 रूपं मम , T3 G1 4 5 उपमानं , T2 वपुर्मानं (for °र्मम) Ñ2 मनोहरे (for °हरम्) — (L. 177) K4 कर्थं वा , T2 किमथ (for °र्थं) D3 किमर्थैकान्तमवासो — (L 178) K3 शुक्लं (for शुक्लं) G1 शुक्लवासो निगृह्यते (for ᵇ) — (L. 179) D1 वासस्यौ तव चाभीष्टे (for ᵃ) — (L. 180) K1 3 4 V1 Dn D3 D5 तत्प्रिया , Ñ2 तत्प्रिये , V2 न प्रिय , D1 ते प्रियम् , D2 मे प्रिये (for ते प्रिये) D4 शुक्लं श्वेते हि तत्प्रिय (for ᵇ) — (L. 181) G1 M1 गात्रे (for गात्रं) K1 कथ्यते , D6 (marg) कङ्कणम् (for कथ्यताम्). — (L 182) T1 3 G3 5 चित्रकस्थानमात्र त्वं (G3 र्तं) (for ᵃ). — (L. 183) D1 Ds1 अमर , D1 तद्वर (for च वर) K3 Dn1 T4 पादेन (for T3 3 G1 4 5 नव (for तव) पट्टेन) — (L. 185) D3 सरसेनापि तन्वङ्गि (for ᵃ) Ñ2 om lines 185ᵇ–186ᵃ — K4 om (hapl) lines 186 187 — (L 186) V2 B Dn D3 D5 G2 प्रभोपमर्दं ; D3 प्रासोपमर्दं , T2 G2 4 M4 प्रभातमर्दं (M4 °र्दं) (for प्रभोप°) K3 Ñ1 V1 D1 T2 4 G2 प्रभोपमर्दं केनापि , T3 °मर्देनाथ (for ᵃ) — (L. 187) D1 दुनोषि (for करोषि) — (L. 188) K4 प्रस्निग्ध: B1 D3 प्रभूत: D2 प्रसृ° (for प्रस्नु°) T2 3 G1 4 5 न च (for तव) — (L. 189) T1 3 G1 3 5 M4 °युक्तस्य वा (for सपत्नत्वं) — (L. 190) D5 T2 3 G3 5 M4 रत्नानि ; T1 4 G1 5 रत्नैश्च (for रत्नस्य) D2 श्रोणी (for ग्रीवा) Ñ1 V1 B1 3 D5 शोभिन्ने नातिशोभने (V3 D5 °शोभिता , B1 °शोभना) — (L. 192) K3 स्वरेण ; K4 K5 सवर्णेन , D1 °प्रभवेन (for सपत्नेन) K3 स्मेरेण ; D1 3 स्मयता D3 स्मरेण (for स्मेरे°) D1 बहु (for °नहु) D1 3 स्मयता (D3 °स्ता) हुतभाषिणा , G2 M1 स्म° M2 स्मरेण बहु° . G4 — (L. 193) Ñ1 Dn T2 मां भाषसे स्मरणे बहु° (for ᵇ)

अर्धाक्ष्णापि हि तावन्मां किमर्थं न निरीक्षसे ।
मुञ्चस्येव सनिःश्वासं तोयमञ्जनदुर्दिनम् ॥
अलमिन्दीवरश्यामे रुदितेन मनस्विनि ।
जलमञ्जनकल्माषं मा मोक्षीराननद्विपम् ॥
त्वदीयोऽहं यदा देवि ख्यातो जगति किंकरः ।
नाज्ञापयसि मा किं त्वं पुरेव वरवर्णिनि ॥
किमकार्यमहं देवि विप्रियं तव भामिनि ।
येनातिमात्रमात्मानमायासयसि सुन्दरि ॥
मनसा कर्मणा वाचा न त्वामतिचराम्यहम् ।
सर्वथा सर्वचार्वङ्गि सत्यमेतद्ब्रवीम्यहम् ॥
बहुमानो ममान्यासु स्त्रीषु सर्वासु शोभने ।
स्नेहश्च बहुमानश्च त्वामृतेऽन्यासु नास्ति मे ॥
नैव त्वां मदनो जह्यादमृते मयि मामकः ॥
इति मे निश्चितं विद्धि चेतः सुरसुतोपमे ॥
क्षमादयश्च मेदिन्यां शब्दाद्याश्चाम्बरे गुणाः ।
ध्रुव पङ्कजगर्भाभे त्वयि स्नेहस्तथा मम ॥
रश्मिरग्नौ यथा दिव्या प्रभा चैव दिवाकरे ।
कान्तिश्च शाश्वती चन्द्रे स्नेहस्त्वयि तथा मम ॥
एवमादिभिरात्मेष्टं सत्यभामा जनार्दनम् ।
शनैरुवाच नेत्राभ्यां प्रमृज्य सुभगा जलम् ॥
मदीयस्त्वमिति ह्यासीन्मम नित्यं मनः प्रभो ।
अद्य साधारणस्नेहस्त्वमित्यवगता ह्यहम् ॥
नाज्ञासिषमहं पूर्वमनित्यं कालपर्ययम् ।
अद्य लोकगतिं कृत्स्नामवगच्छामि न ध्रुवाम् ॥
अमृताया द्वितीयं हि जन्मेदं मम सर्वथा ।
किमत्र बहुनोक्तेन हृदयं वेत्ति तेऽच्युत ॥
वाङ्मात्रमिव पश्यामि माधुर्यं सम्प्रयुज्यते ।
मयि स्नेहश्च कृतकस्त्वन्यत्र न कृत्रिमः ॥

(for नामा॰) D3 मे (for मा) K2 किं त्वमाभाषसे नाथ, Ñ2 V3 B1.3 D6 T4 किं मामाभाषसे नाथ, D2.3 किमु मां भाषसे नाथ (D3 न त्वं), D4 M4 किमु नो भाषसे नाथ (for ॰) — (L 194) T1.3 G4.5 M4 मा देवि (for तावन्मा) — (L 195) V1 वि, D2 सुलोचनाभ्यां तावन्मा (for ॰) — (L 197) B1 (marg) G5 M4 अलम् M4 च (for स-) — (L 197) D4 कार्षीर् (for ज॰) T2 G1.4 अलमश्रुनकल्माष (for ॰) D4 कार्षीर् (for मोक्षीर्) T1.2 G2 मा मोक्षीराननाम्बुजात्, G1.4.5 M1 मा त्याक्षीराननाम्बुजात् (for ॰) — (L 198) M4 ऽस्मि तव (for जगति) — (L 199) K1 B2 G2 न ज्ञापयसि मां किं नु (B2 नु) (for ॰) — V3 om line 200 — (L 200) K3 महादेवि (for अहं देवि) D2 किमकारि मया देवि (for ॰) — K3 M4 om (hapl) line 203 — (L 203) K1 Dn D4 T2.3 G1.3.5 सर्वथा चारुसर्वाङ्गि (for ॰) — For line 203, K4 subst

6** द्वितीयं न हि मे किंचिदुक्तं यन्मेति नागरे (310)।

— (L 204) V3 बहुमान्या (for ॰नो) Ñ2 न च (for मम) D3 बहुश्चान्यासु मान्यासु, T1.3 G1.3-5 ॰मान्यासु सर्वासु (for ॰) K3 Ñ2 B1.3 D5 D2-5 T G1.3-5 M सर्वासु सर्वाङ्ग (for ॰सु) V1 स्त्रीषु सर्वाङ्गशोभिनि, B3 D6 सर्वासु स्त्रीषु शोभने (for ॰) — (L 205) G1 स्नेहाश्च बहुमानाश्च (for ॰) — (L 206) T3 सुमनो (for मदनो) D6 T4 (for ॰) Ñ2 B D3 मृतेऽपि, D5 कृतेऽपि, G2 मदते दह्याद् (for ज॰) (for अमृते) — For line 207, D3 subst

7** निश्चितं विद्धि चेतो मे त्वयि नित्यं सुनिश्चयम् ।

— (L 208) K2 B2 D4 गुणो गन्धश्च, B1.3 Dn D5.6 T3.4 G1.3.4 M4 क्षमा गन्धश्च (for क्षमादयश्च) K3 क्षमा यथा च मेदिन्या (for ॰) K1.3.4 Ñ2 Dn D1 यथा Ñ1 [अ]वरे (for [अ]म्बरे) D3 खे शब्दाद्या यथा गुणा (for ॰) — For line 208, D3 subst

8** गन्धो गुणश्च मेदिन्या खे शब्दश्च यथा गुणः ।

— (L 209) Dn ध्रुवा (for ध्रुव) — T1 G3 om (hapl.) lines 210–211 — (L 210) K3.4 तथा, G4.5 प्रभा (for यथा) Ñ1 नित्यं (for दिव्या) G4.5 यथा (for प्रभा) — (L 212) G2 आलोक्य (for आत्मेष्ट) — (L 213) V2 प्रगृह्य; D3.2 प्रयुज्य D3 प्रसृज्य (for प्रमृज्य) — (L 214) Ñ2 असि (for इति) D3 मति (for मन) D1 मनसीति K4 मम प्रभो (for ॰) — (L 215) T4 अन्य (for अद्य) K4 B1 D4 T2 Ñ1 T1.3 G1.3.5 अद्य साधारणे स्नेहे (for ॰) M4 त्वयीत्यवग G3 त्वयि तावद्गता ह्य (T1 C3 ॰तास्म्य)हम्, M4 त्वयीत्यवग तास्म्यहम् (for ॰) — (L 216) D3 अनित्यं कामपर्यये; T2.3 G1.4.5 नित्य कालविपर्ययम् (for ॰) — For line 217, D3 subst.

9** अद्यालोक्य गतिं कृत्स्ना मैव जानामि वा ध्रुवम् ।

— (L 218) D2 अमृतायां (for ॰ताया) K1.3.4 Ñ1 Dn K1.3.4 Ñ1 Dn द्वितीयोऽपि, V1 ॰योऽद्य, V2 B2 D1.3.4 जन्मो ॰योऽद्य; D5 ॰यो हि (for ॰यं हि) K1.4 Ñ1 Dn D1.3.4 जन्मो (Ñ1 Dn ॰न्मो) हि, K3 जननो, V1 जन्माहो, B2.3 जन्मापि, D2 तव D4 जन्मेह; D5 जन्मोऽद्य, G1 जन्म ते (for जन्मेद) D3 तव (for मम) — (L 219) Ñ1 D3 T G M4 वेद्मि (for वेत्ति)

ऋजुस्वभावा भक्ता च सर्वथा पुरुषोत्तम ।
अवजानासि जानन्मां कैतवीं वृत्तिमाश्रितः ॥
एतावत्खलु पर्याप्तं दृष्टं द्रष्टव्यमद्य यत् ।
श्रुतं चाप्यथ वा श्राव्यं दृष्टः स्नेहफलोदयः ॥
यदि त्वहमनुग्राह्या मामनुज्ञातुमर्हसि ।
तपस्येयं परं कृत्वा निश्चयं पुरुषोत्तम ॥
भर्तुश्छन्देन नारीणां तपो वा व्रतकानि वा ।
निष्फलं खलु यद्भर्तुरच्छन्देन क्रियेत यत् ॥
इतीदमुक्त्वा पुनरेव शोभना
मुमोच तोयं नयनोद्भवं सती ।
प्रहाय पीतं हरिवाससः शुभा
पटान्तमाधाय मुखे शुचिस्मिता ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
नारायणः सत्यभामां पुनरेवाथ भारत ।
प्रोवाच प्रणयात्क्रुद्धामभिमानवतीं सतीम् ॥
दहतीव ममाङ्गानि शोकः कमललोचने ।
किमु तत्कारणं येन त्वमेवमतिविक्लवा ॥
शापितासि मम प्राणैराचक्ष्वानत्ययो यदि ।
श्रोतव्यं यदि भक्तेन भर्त्रा सर्वाङ्गशोभने ॥
ततः प्रोवाच भर्तारं सत्या सत्यव्रते स्थितम् ।
बाष्पगद्गदया वाचा तथैवाधोमुखी स्थिता ॥
त्वयैव स्थापितं पूर्वं सौभाग्यं मम मानद ।
जगत्यमलपद्माक्ष तत्ख्यातं केशिनाशन ॥
शिरो वहामि चेष्टत्वात्तवाहं देव गर्विता ।
सर्वसीमन्तिनीमध्ये स्पृहणीयास्मि सर्वथा ॥
साहमद्यावहास्यास्मि सपत्नीनां जनस्य च ।

—(L 220) $\tilde{N}_1$ D_2 $T_{3.4}$ $G_{3.5}$ एव, V_2 अपि (for इव) Dn यत्र-, D_2 प्रिय (for सत्र) K_3 -णोजितम्, $\tilde{N}_1$ T_1 $G_{1.3}$ दुज्यसे (for °ते) —(L. 233) K_2 इक्ता च, $\tilde{N}_2$ V_1 $B_{1.2}$ D_3 मा भक्ता, D_1 भक्ता मा (for भक्ता च) —(L. 223) K_3 कपोती, K_4 $\tilde{N}_1$ Ds_1 D_5 कैतवा, Ds_1 °वी- (for °वीं) $T_{1.2}$ G_{3-5} आश्रित (for आस्थित) —(L. 224) T_4 पर्यन्त (for पर्याप्त) D_4 द्रष्टु (for दृष्ट) $K_{1.3.4}$ V_2 B_3 Dn D_1 $T_{3.4}$ G_2 अद्ययम् (for अद्य यत्) $T_{2.3}$ $G_{1.4.5}$ द्रष्टव्यं दृष्टमद्य तत् (for °) —(L. 225) $K_{1.2.4}$ $\tilde{N}_{1.2}$ $V_{1.2}$ B_3 D_3 $D_{1.4.5}$ T_4 G_2 यच्छ्राव्य, V_3 यच्छ्रोत्रैः, B_1 D_2 यच्छ्रव्य (for वा श्राव्य) B_1 श्रुत यच्चाप्यथ श्रव्य (for °) —(L. 227) K_2 $\tilde{N}_{1.2}$ V B Dn D_5 $D_{.5}$ T_1 G_1 तपस्येऽहं (for °स्येयं) K_1 T_2 ज्ञात्वा (for कृत्वा) D_2 तपस्येऽहं परं कृत्वा, D_3 तपश्चर्तुं परं ज्ञात्वा (for °) —(L. 229) D_3 क्रिया कृतम् (for क्रियेत यत्) K_4 अच्छन्देन क्रियेत हि (for °) —(L. 233) K_3 $V_{2.3}$ B_2 $D_{2.3.5}$ जग्राह, D_5 (before corr) आदाय (for प्रहाय) V_3 D_1 वासस (for °स) $\tilde{N}_2$ $D_{2.4}$ शुभ (for शुभा) T_3 G_{3-5} M_4 प्रहादपेता (G_3 $_4$ M_4 °त) हरिवाससं शुभा, G_2 जग्राह पीत हरिवासस शुभं —(L. 233) $T_{3.4}$ $G_{2.4.6}$ आदाय (for आधाय)

Colophon — *Mention of the Epic* K_3 Ds_2 T_3 — *Mention of Khila* K_3 V B D_3 D_2 — *Adhy name* K_1 K $\tilde{N}_1$ V B Dn D_3 $D_{2.4.6}$ $T_{2.3}$ G_1 पारिजात(K_1 °जातक, T_2 G_1 °जाताप)हरणम्, D_3 T_1 G_4 पारिजात(G_4 °जाताप)हरणे सत्यभामामान्त्वनम् (D_3 °भामाकोप), T_4 G_3 सत्यभामामान्त्वनम् — *Adhy no* K_3 (marg) 120, $\tilde{N}_1$ 123, V_1 126, V_2 125, V_3 124, B_3 T_4 128, Dn Ds_2 123, D_2 131, D_1 118, D_3 130, T_1 $G_{3.4}$ M_4 135, T_2 G_1 137, T_3 144, G_2 127, G_5 133

—(L 234) K_4 D_1 [पु]न (for [अ]थ) V_3 D_2 पुनरे वाक्यभाषत (for °) —(L 235) T_3 $G_{1.4.5}$ सतीम् (for सतीम्) — Before line 236, some Mss ins वासुदेव, some कृष्ण, some भगवान् —(L. 236) $\tilde{N}_1$ V_1 B_2 Ds_2 ददहीति, D_2 ददह्यते, D_3 ददहन्ति, T_1 $G_{2.3}$ M_4 दहन्तीव (for °तीव) — G_3 om lines 237–239 —(L 237) V_3 B_3 M_4 किं तु (M_4 नु) तत्, D_3 किमे तत् (for किमु तत्) —(L. 238) K_4 समतासि, T_{1-3} $G_{1.4.5}$ प्रियासि च (for शापितासि) M_4 प्रियासि मम च प्राणैर् (for °) K_3 वचन, $D_{1.2.4}$ [अ]नुग्रहो, T_2 G_1 [अ]त्यमितो, G_3 प्रणयो (for [अ]नत्ययो) D_3 साचक्ष्व न भग कश्चित् (for °) —(L. 239) K_4 -शोभिना, $\tilde{N}_3$ -शोधने (for शोभने) —(L. 240) D_3 G_2 स्थिता (for स्थितम्) K_2 सत्या सत्यप्रतिष्ठितम्, D_3 सत्यभामा मते स्थितम्) $\tilde{N}_3$ B_1 Dn_2 Ds_1 D_{1-5} G_4 स्थिता (for °) —(L 242) K_4 ख्यापित, M_4 [आ]ख्या° (for स्था°) —(L 243) V_2 T_2 G_1 पद्मा[क्ष] $\tilde{N}_3$ $D_{3.4}$ [उ]त्पल- (for [अ]मल) K_3 जगत्कमलपत्राक्ष (for °) K_4 पद्मनेत्र (for पद्माक्ष) —(L. 244) D_3 प्रख्याते, $T_{3.4}$ तत्ख्याते (for त°) $G_{3.4}$ M_4 गिरा वदामि चेष्टत्वात् (for °) B_3 (marg) °र्वितं (for देव) —(L. 245) B_3 सर्वसीमन्तिनीनां च (for °)

इति प्रेष्याभिराख्यातं श्रुत्वा तथ्यं ततस्ततः ॥
यत्पारिजातकुसुमं दत्तवान्नारदस्तव ।
तक्लिष्टजने दत्तं त्वयाहं परिवर्जिता ॥
रत्नातिशयदानेन तस्यामभ्यधिक. किल ।
स्नेहश्च बहुमानश्च प्रकाश गमितस्त्वया ॥
तामस्तौषीत्समक्षं ते प्रिया स किल नारदः ।
तमश्रौषीश्च हृष्टस्त्वं प्रियायाः सत्तव किल ॥
स्तोतव्या यदि तावत्सा नारदेन तनामत ।
दुर्भगोऽय जनस्तत्र किमर्थमनुशब्दितः ॥
प्रणयस्य रस दत्त्वा पश्चात्ताप· प्रभो यदि ।
अनुज्ञा मे प्रयच्छस्व तपः कर्तुं प्रसीद मे ॥
स्वप्नेनापि न दृष्टाहं श्रद्धया पुष्करेक्षण ।
यदन्यदेव निर्वृत्तमश्रौष पश्यतस्तव ॥
कामः काम तु तस्यैव मुनेरतुल्तेजस ।

अत्र मन्युस्तु मे देव सांनिध्यं तव तत्र यत् ॥
मानार्थं जीव्यते लोके सद्भिरित्युक्तवानसि ।
तदेव सति नेच्छामि जीवितु मानवर्जिता ॥
ममाभवद्यतो रक्षा भयमद्य ततो मम ।
सर्वतो रक्षते यो मा स मा नाद्याभिरक्षति ॥
हा गतिं का गमिष्यामि त्यक्ता देव त्वया विभो ।
कुमुद्वतीगता नून गतिं यास्याम्यसगता ॥
किमकार्षमहं मोहादीश्वराणा प्रियाप्रियम् ।
प्रिया भूत्वाप्रिया भूता यदहं तत्र मानद ॥
वसन्तकुसुमैश्चित्र सदा रैवतक गिरिम् ।
प्रिया भूत्वाप्रिया भूता कथ द्रक्ष्याम्यहं पुनः ॥
परपुष्टस्वनोन्मिश्र पुष्पगन्धवहं शुचिम् ।
कथ नामानिलं द्वेष्या सेवेय दुर्भगा सती ॥
जलक्रीडा तवाङ्कस्था देव कृत्वा महोदधौ ।

— (L. 246) K1 Ñ1 ₂ V₂ ₃ B1 ₂ Dn T₄ G₃ [अ]वदा स्यामि (for °स्मि) T1 ₃ G1 ₂ ₅ M₄ सा(T1 अ)हं मान्याप हास्यामि (T₂ G₄ °स्मि) (for °) V₃ जनेश्वर (for जनस्य च) — (L 247) D₄ दासीभिर् (for प्रेष्या°) D₆ G₄ सत्य (for तथ्य) B₁ D₅ वचस (for ततस) — (L. 248) K1 ₃ ₄ D1 G₃ तन् (for यत्) T₂ G₄ तदा (for तव) K₂ D₄ नारदस्तव दत्तवान् (for ᵇ) — (L 249) K₄ कृतं (for दत्त) D₃ -वञ्चिता (for वर्जिता) — (L. 250) D₃ रत्नपुष्पप्रदानेन , D₅ रत्नातिश्रेष्ठदा° (for °) Ñ₃ अत्या- धिक , D₂ अत्य°, G₄ अभ्यधिक (for °क) G₃ कृत (for किल) — (L 251) T₂ G1 ₄ ₅ प्रकाम (for °श) — (L. 252) V1 किल स (by transp) D₅ मानद (for नारद) — (L 253) D₂ ₅ अस्तौषीस् (for अश्रौषीद्) — (L 254) D₆ T1 M₄ ते यत्सा , T₂ ₃ G1 ₄ ते भार्या (for तावत्सा) T₄ G₃ स्तोतव्यो यदि तावत्स (for °) — (L 255) D₃ मादृशो (for दुर्भगो) D₃ -शसित , T₂ ₃ G₁ ₃-₅ M₄ -चन्दित (for शब्दित) K₁ किमर्थं शब्दितस्त्वया (for ᵇ) — (L. 256) Ñ₁ ₂ V₂ ₃ B1 D₅ D₆ T1 ₃ G1 ₆ ₅ M₄ प्रणय परमं (Ñ₂ V₃ B₁ D₆ तु पर) दत्त्वा , G₅ प्रणय स्वजने कृत्वा (for °) D₆ परो (for प्रभो) K₂ V₂ T₂ ₃ G₄ ₅ पश्चात्तापपरो यदि (for ᵇ) — (L 257) Dn प्रयच्छ स्वं (for °च्छस्व) Ñ₂ B₁ ₃ Dn D₅ D₃ ₆ ₆ T₃ चर्तुं (for कर्तुं) — (L 258) Ñ₁ स्वप्नेऽपि नैव तद्दृष्टा, Ñ₃ V1 B1 D₅ ₆ स्वप्नेऽपि नैतद्दृष्टाहं , D₁ स्वप्नेऽपि नान्तरं दृष्टा D₆ (marg) T₂ ₃ G1 ₃ ₅ M₄ स्नेहेनाहं न दृष्टापि, T1 स्वप्ने नाहं न दृष्टापि (for °) D₆ संदृष्या (for श्रद्धया) — D₃ om lines 260–261 — (L 260) Ñ1 B₂ D₅ D₆ G₃ कामं कामोऽस्तु तस्यैव (for °) — (L 262) K₄ मानार्थं जीवते लोके (for °) K₄ D₄ सद्भिरित्युक्तमेव हि, D₂ °त्युच्यते सदा (for ᵇ) — (L 263) D₃ तेनाहमेव नेच्छामि (for °) V1 ₃ D₂ T₃ जीवित (for °तु) T₂ जीवितं मानवर्जितम् (for ᵇ) — (L 264) K₃ Dn पुरा (for मम) D₄ रक्ष्य (for रक्षा) — (L 266) T1 ₃ G1 ₄ ₅ M₄ भो (for हा) D₃ कां गतिं (by transp) Ñ₂ श्रयिष्यामि (for गमि°) V₃ प्रभो (for विभो) — (L 267) Ñ₃ B₁ D₅ D₄ गता (for गता) K₃ कुमद्वतीं गता नूनं (for °) G₄ यास्यति (for यास्यामि) Ñ₁ [अ]सद्गताम् , Ñ₂ D₃ ₄ T₃ G₂ संगता; M₄ [अ]संगताम् (for °ता) — (L. 268) V₂ मदा (for अहं) T1 ₂ G1 ₃ ₅ ईश्वरस्य (for °राणां) D₃ ईश्वरेऽहं त्वयि प्रिय (for ᵇ) — (L 269) T₂ G1 ₂ ₄ M₄ जाता (for भूता) T₃ यदाह (for यदहं) — (L. 270) T1-₃ G1 ₃ ₅ M₄ मारुतैश् (for कुसुमैश्) — K₃ om line 271 — (L. 271) D₂ [अ]परा (for [अ]प्रिया) — (L. 272) G₄ शुभम् (for शुचिम्) — (L. 273) Ñ1 व्योमानिलं (for ना°) Ñ₂ सहेयं (for सेवेयं) Ñ1 सुभगा (for दुर्भगा) — (L. 274) D₃ त्वयि गते (for तवाङ्कस्था) V1 ₃ जलक्रीडान्तराङ्कस्था (for °) D₂ देव कर्तुं , D₁ ₄ कृत्वा देव (by transp) — (L. 275) G₃ कथं दौर्भाग्य- संपन्ना (for °) T₂ ₃ G1 ₄ ₅ M₄ प्रिय (for अपि) T1 G₃ पश्येम प्रिय सं(C₃ सा)गरम् (for ᵇ) — (L. 276) K1 V₃ त्वत्तो नास्तीति यदि मां (for ᵇ) — (L. 277) V₂ करिष्यामि, D₂ क तथ्यं तद् , T1-₃ C₁ M₄ कृतप्रसन्नं (M₄

कथं दौर्भाग्यमापन्ना पश्येयमपि सागरम् ॥
सात्राजिति प्रिया नान्या त्वत्तो मेऽस्तीति विद्धि माम् ।
त्वमगोचः क तवातमथ वा कः स्मरिष्यति ॥
यदद्राक्षीद्धि मां श्वश्रूर्बहुमानेन नन्दिनीम् ।
अवज्ञाता त्वया राज्ञी नूनं दौर्भाग्यकीर्तिता ॥
किं तु गूढेन मे प्रेम्णा सुस्निग्धेनापि मानद ।
यत्समाना जनैर्देवो मां न पश्यति नित्यदा ॥
नाहं त्वा कितवं धूर्तमज्ञासिषमरिंदम ।
अद्य ज्ञातोऽसि तत्पक्षश्चञ्चलो जनवञ्चकः ॥
स्वरवर्णेङ्गिताकारैर्निगूढो देव यत्नतः ।
चोर ज्ञातोऽसि तत्पक्षो वाङ्मात्रमधुरः शठः ॥
एवमीर्ष्यावशं प्राप्तां देवीं सात्राजितीं हरिः ।
अभिमानवतीं देवः सान्त्वपूर्वमथाब्रवीत् ॥
मैवं पद्मपलाशाक्षि ममेश्वरि वद प्रिये ।
किमत्र बहुनोक्तेन त्वदीयमवगच्छ माम् ॥
यत्पारिजातकुसुमं तस्या देवि ममाग्रतः ।
नारदो मत्प्रियं कुर्वन्मुनिरक्लिष्टकर्मकृत् ॥
दाक्षिण्यादनुरोधाच्च दत्तवान्नात्र संशयः ।
प्रसीदैकापराधं मे मर्षयस्व शुचिस्मिते ॥
पारिजातस्य पुष्पाणि यदीच्छसि तिकोपने ।
तदा दातास्मि सुश्रोणि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
स्वर्गास्पदादानयित्वा पारिजातं द्रुमेश्वरम् ।
गृहे ते स्थापयिष्यामि यावत्कालं त्वमिच्छसि ॥
एवमुक्ता तु हरिणा प्रोवाच हरिवल्लभा ।
यद्येवं स द्रुमः शक्य इहानयितुमच्युत ॥
मन्युरेष प्रमृष्टो हि भवेद्बहुगुणो मम ।
सीमन्तिनीनां सर्वासामधिका स्यामधोक्षज ॥
तथास्तु प्रथम. कल्प इति तां मधुसूदनः ।
प्रोवाचाप्रतिमो देवो जगतः प्रभवोऽव्ययः ॥
तथेत्युक्तेऽथ कृष्णेन तुतोष समितिंजय ।
सत्यभामा सतामिष्टा कंसनाशनवल्लभा ॥
ततः स्नातो जगन्नाथः सर्वेशः सर्वभावनः ।

°श्चेद्) (for क तवातम्) T1 G1 3 5 यदवोच कृतघ्नस्त्वं (for °) D3 मा (for वा) Ds2 D1 (*sup lin* as above) 5 M4 करिष्यति (for स्म°) — For line 277, K1 subst

10** मामुवाच भवांस्तथ्य न नूनमिति चिन्तये ।

— (L. 278) V3 वर्धमानेन (for बहु°) — (L. 279) K4 B1 D2 4 अवज्ञाता त्वया राज्ञी, Ñ2 V B3 3 D6 T G1 2 5 °ज्ञाता त्वयाद्राक्षीन् (G3 °साह), M4 °ज्ञातां त्वय द्राक्षीन् (for °) K2 V2 3 D3 कीर्तिताम्, Ñ1 2 V1 B D5 6 T1 4 G3-6 M4 कर्शिताम् T2 3 G1 दर्शिताम्, G2 -चेष्टितम् (for -कीर्तिता) — (L. 280) K4 T1 G3 किं तु (T1 G3 न) मूढेन मे प्रेम्णा, V1 किं त्वगूढेन मे प्रेम्णा, D3 किं तु स्तवेन ते प्रेम्णा (for °) D3 (by corr on marg) धिग्देहेन, G3 ससिद्धेन (for सुस्निग्धेन) Ñ2 कीर्तिता (for मानद) — (L. 281) D1 यस्स मा स्व (for यत्समाना) Ñ1 यत्समानो जनो देवो (for °) T1 3 G5 4 M4 पश्यसि (for °ति) — (L. 282) B2 (marg as above) हि (for [अ]हं) V1 पूर्वम्, G3 मूर्खम् (for धूर्तम्) — (L. 283) K1 V1 वचनेन, Ñ2 तत्पक्षे, V2 तत्प्रेक्ष, V3 मत्पक्ष, D1 तत्पक्षे, G2 प्रत्यक्ष (for तत्पक्षश्च) V1 B1 चपलो (for चञ्चलो) K2 वन (for जन) — (L. 284) T2 G1 4 5 स्वरवर्णेङ्गिताकारे (for °) V2 निगूढेनैव यत्नतः (for °) — (L. 285) K 2

Ñ1 B3 Dn D1 4 T2 4 G1 M4 तत्पक्ष, K2 तत्पक्षो, D2 सुव्यक्तो, D6 यत्पक्षो (for तत्पक्षो) — (L. 286) K4 D1 ईर्ष्या च स, D6 ईर्ष्यावशा (for °वशं) — (L. 287) B3 T4 देवीं (for देव) V1 T2 साम, V3 शम (for सान्त्व) — Before line 288, K3 ins श्रीकृष्ण — (L. 288) T1 3 G3 म (for मा) T1 4 G3 प्राणेश्वरि (for ममे°) — (L. 290) V1 B1 3 D5 यद् (for तद्) — (L. 291) B1 T1 3 G1 4 5 ऽद्यप्रिये D2 यत्प्रिय (for म°) K4 D1 कर्तुं (for कुर्वन्) Ñ2 -कर्मवित् (for °कृत्) — (L. 292) D1 ददौ या (for दत्तवान्) — (L. 293) D1 इपयस्व (for म°) — (L. 294) T4 M4 पारिजातकपुष्पाणि (for °) V3 D4 च कोपने, D2 [अ]तिशोभने (for [अ]तिकोपने) K1 यदिच्छसि च कोपने, V1 B1 D5 6 त्वं यदीच्छसि कोपने, D2 यदिच्छस्यतिशोभने (for °) — (L. 295) D1 प्रसीद मे (for ब्रवीमि ते) — (L. 296) K2 स्वर्गादानयित्वा वै (submetric), Ñ2 V1 B1 2 K1 3 4 Dn D5 D1 D6 8 स्वर्गादिहानयित्वा वा (for °) — (L. 297) T1 पारिजातद्रु(Dn D5 °तद्रु)मं परम् (for °) — (L. 297) T1 न (for ते) — Before line 299, K2 ins सत्यभामा उवाच — (L. 300) K1 V6 प्रनष्टो (for प्रमृष्टो) K Ñ2 V B Dn D5 D1-3 T4 गुण (for गुणो) — (L. 303) T2 G1 प्रीति-मान् (for [अ]प्रतिमो) K1 Ñ1 2 G2 जगतः प्रभवाव्ययः T2 G4 5 °तः प्रथमोऽव्ययः, G2 °ठ प्रभुरव्ययः (for °)

चकारावश्यकं सर्वं सर्वकामप्रदः सताम् ॥
दध्यौ च नारदं देवः स्नातो देवमुनिं नृप ।
अभ्याजगाम स्नानान्ते मुनिश्रेष्ठो महोदधौ ॥
तमागतं नरपते सतां गतिरधोक्षजः ।
सत्यया सह धर्मात्मा यथाविधिमपूजयत् ॥
पादौ प्रक्षालयांचक्रे मुनेः सात्राजिती स्वयम् ।
जलं देवः स्वयं कृष्णो भृङ्गारेण ददौ तदा ॥
अथोपकल्पयामास सुखासीनाय केशवः ।
परमान्नं स मुनये प्रयतात्मा जगद्गुरुः ॥
तल्लोककर्त्रा सत्कृत्य दत्तं मुनिरुदारधीः ।
बुभुजे वदतां श्रेष्ठः श्रद्धया परयान्वितः ॥
उपस्पृश्य ततस्तुष्टः प्रददौ चाशिषः प्रभोः ।
ताश्च प्रीतेन मनसा प्रतिजग्राह केशवः ॥
ततः सात्राजितीं देवीं प्रणता नारदोऽब्रवीत् ।
प्रसार्य दक्षिणं हस्तं सजलं जलजेक्षणाम् ॥
यथेदानीं तथैव त्वं भव देवि पतिव्रता ।
सविशेषं च सुभगा भव त्वं तपसो बलात् ॥
इत्युक्ता मुनिमुख्येन सत्यभामा हरिप्रिया ।
उत्तस्थौ महता युक्ता हर्षेण तु नराधिप ॥
स कृष्णोऽप्यभ्यनुज्ञातु लब्ध्वा मुनिवरात्तदा ।
बुभुजे विघसं धीमानप्रमेयपराक्रमः ॥
ततस्त्वावश्यकं कृत्वा सत्यभामापि भारत ।
अनुज्ञया तदा भर्तुर्विवेशान्तर्गृहं मुदा ॥
ततो विनिर्गता देवी कृष्णस्यैवाभ्यनुज्ञया ।
स्थिता पार्श्वे च कृष्णस्य नमस्कृत्वा महात्मने ॥
ततो मुहूर्तमासित्वा नारदः कृष्णमब्रवीत् ।
आपृच्छे त्वां गमिष्यामि शक्रलोकमधोक्षज ॥
तत्रार्चयं देवमीशानं नमस्कृत्य महेश्वरम् ।
गास्यन्ति देवगन्धर्वास्तथैवाप्सरसां वराः ॥
मासि मास्युचितं ह्येतन्महेन्द्रसदने विभो ।
पूजार्थं देवदेवस्य गान्धर्वं नृत्यमेव च ॥
अन्तर्हितो देवदेवः सोमः सप्रवरो विभुः ।

— Before line 304, some Mss ins वैशम्पायन — (L 304) K2 B2 D3 [उ]क्त्वा (for [उ]क्ते) K3 B2 D4 G3 तुतोष जनमेजय (for ^{b}) — (L 305) D3 सती दृष्टा (for सतामिष्टा) — (L 306) Ñ1 2 V1 B1 2 D5 6 सर्वात्मा, D1 सवीर्यं, T1 3 G1 3 5 M4 सर्वग (for सर्वेश) — (L. 307) D6 (marg) T2 3 G1 3–5 M4 कर्म (for सर्वं) T3 प्रदं (for प्रद) — (L. 308) K3 Ñ2 V2 B1 3 D5 6 ध्यातो (for स्नातो) K2–4 Ñ1 2 V1 3 B Dn D3 D1 4–6 T G1 3 5 M4 देवमुनिर् (for °मुनिं) — (L. 309) Ñ1 स्नात्वा स, Ñ3 V1 B2 3 D1 5 6 स स्नात्वा, V3 सुस्नातो, T1–3 G1 3 5 M4 स्नात्वा तु (for स्नानान्ते) G2 महातपा (for महो° दधौ). — (L 311) K1 Dn D3 D3 T1 4 G4 M4 यथा विधि (for °विधिम्) K3 पूजयेत्त यथाविधि, K4 यथाविधि पूजयन्, D2 स यथाविध्यपूजयत्, T2 3 G1 यथाविध्यभ्यपूजयत्; G3 °विधि चापूजयत् (for ^{b}) — (L 315) Ñ3 परमात्मा, D3 स पूतात्मा (for प्रय°) — (L 316) Ñ2 भर्त्रा (for कर्त्रा) — (L 317) D1 G4 युत (for [अ]न्वित) K4 श्रिया परम यान्वित (for ^{b}) — (L 318) K T1 अप स्पृश्य, D6 उप श्रुत्य (for °स्पृश्य) K4 तत्र (for तुष्ट) Ñ1 D5 (marg as above) 6 प्रयुयोनाशिष प्रभो T3 G1 4 5 प्रददौ चाशिष प्रभो (for ^{b}) G3 om lines 319^b–322^a — (L 321) D1 G3 M4 जलजेक्षण (for °णाम्) — (L 322) D2 (before corr as above) यथेन्द्राणी (for °दानीं) — (L 323) Ñ1 2 V B Dn D3 D6 T1 4 G2 मत्तपसो, D2 3 मे स° (for त्व त°) K4 भव त्व कृष्णवल्लभे (for ^{b}) — (L 325) K D1 (marg) T3 मुनिना (for महता) — (L 326) K1 अथ कृष्णोऽभ्यनुज्ञां तु, Ñ1 2 V1 B D3 6 कृष्णोऽभ्यनुज्ञा कौरव्य, D2 स कृष्णोऽ थाभ्यनुज्ञातो (for ^{a}) — (L 327) Ñ1 V2 B1 3 D5 6 पायस (for विघसं) D2 3 धीमान् (for धी°) V1 बुभुजे पायसं धीमान्, T2 3 G1 4 5 M4 °जे विघमात्त वद् (for ^{a}) — (L. 328) K2 4 T3 नारद, D2 भामिनी (for भारत) — (L. 329) B3 अनुज्ञाप्य, G3 °ज्ञाता (for °ज्ञया) T2 G1 4 [अ]पि सा, G3 [अ]थ सा (for तदा) T1 G2 [अ]न्त:पुरं (for [अ]न्तर्गृहं) K1 V3 G4 तदा (for मुदा) V T3 3 G1 4 M4 विवेशान्त पुरं तदा (for ^{b}) — (L. 330) K1 विसर्जिता, D2 सत्राजिती (for विनिर्गता); K2 ततो विनिर्गता देवी (for ^{a}) — (L. 331) K2 स्थिता (for स्थिता) B1 (marg) Ñ2 D3 G2 नमस्कृत्य (for °त्वा) T2 °त्मन (for °त्मने) D3 नमस्कृत्य महामुने महामुनिम्, — (L 333) Ñ1 2 V1 B1 D6 आमन्त्र्य (for आपृच्छे) D3 अरिंदम (for अधोक्षज) — (L. 334) Ñ1 B1 2 पुरस्कृत्य, D2 T3 G1 3 नमस्कृत्वा (for °स्कृत्य) — Ñ2 om line 335 — (L. 335) K1 देवं (for देव°) Ñ1 [अ]प्सरसा (for °सां) K2 4 B Dn D1 4 6 गणा (for

पद्मसमप्रमुख्येन कृतं भक्त्याद्रिघातिना ॥
निमन्त्रितोऽहं पूर्वेद्युः पुण्यं दातुं महाद्युते ।
पारिजातस्य भद्रं ते तरुराज्ञो महात्मनः ॥
यदेतदाहृतं स्वर्गात्त्वदर्थं मया विभो ।
देवोपभोग्यमेतद्धि तरुराजसमुद्भवम् ॥
इष्टः स वृक्षः सततं शच्याः पुष्करलोचन ।
सौभाग्यमावहत्येव पूज्यमानोऽपि नित्यशः ॥
पुण्यं कर्तुं तदा सृष्टः पारिजातो महाद्रुमः ।
अदित्या धर्मनित्येन कश्यपेन महात्मना ॥
पुरादित्या महातेजास्तोषितः किल कश्यपः ।
वरेण च्छन्दयामास मारीचस्तपसो निधिः ॥
सोवाच सुभगा येन भवेयं मुनिसत्तम ।
स्वलंकृता कामतश्च सर्वैरेव विभूषणैः ॥
ईप्सितं गीतनृत्यं च भवेन्मम तपोधन ।
कुमारी नित्यदा चैव भवेयं तपसा निधे ॥
विरजाः शोकरहिता भवेयमपि नित्यदा ।
पतिभक्तिमती चेत्र धर्मशीला तथैव च ॥
पारिजातं ततोऽस्राक्षीददित्याः प्रियकाम्यया ।
सर्वकामप्रदं पुष्पैरावृतं दिव्यगन्धदः ॥
त्रिशाखं सर्वदा दृश्य सर्वभूतमनोहरम् ।
सर्वपुष्पाणि दृश्यन्ते तस्मिन्नेव महाद्रुमे ॥
ईदृशान्यस्य पुष्पाणि विभर्त्येकाविरूपिणी ।
बहुरूपाणि चाप्यन्या पद्मानि च तथापरा ॥
मन्दारादपि वृक्षाच्च सारमुद्धृत्य कश्यपः ।
तस्मादेष तरुश्रेष्ठः सर्वेषां श्रेष्ठतां गतः ॥
ततस्तत्र निरध्याथ कश्यपं प्रददौ शुभा ।
अदितिर्मम पुण्यार्थं सौभाग्यार्थं तथैव च ॥
निष्क्रयेण मया मुक्तः कश्यपस्तु तपोधनः ।
इन्द्रो दत्तस्तथेन्द्राण्या सौभाग्यार्थं ततो मम ॥
सोमश्चाप्यथ रोहिण्या ऋद्ध्या च धनदस्तथा ।
एव सौभाग्यदो वृक्षः पारिजातो न संशयः ॥
पारिजातो विष्णुपद्याः पारिजातेति शब्दितः ।

वरा) — (L 336) D_4 Bom ed माहेन्द्र (for म°) D_3 भवने (for सदने) — (L 337) B_1 देवराजस्य (for °देवस्य) V_2 क्रियते (for गान्धर्वै) K_1 गन्धर्वैर्नृत्तमेव च (for °) — (L 338) K_3 सपार्षदो (for सप्रवरो) K_4 V_3 हरि° (for विभु) — (L 339) D_3 राजेन (for सुरयेन) D_{2-4} M_4 [अ]रि° (for [अ]द्रि) D_3 कृत शक्त्या रिघातिना (for °) — (L 340) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_1$ V_3 D_{1-3} $T_{1\ 4}$ G_5 दत्त , $V_{1\ 2}$ B_2 Dn D_5 दत्त्वा (for दातुं) $\tilde{N}_2$ महामने (for °द्युते) — (L 341) V_1 वृक्ष (for तरु) — (L 342) $\tilde{N}_1$ D_2 त्वदर्थे (D_2 °र्थं) भो , $\tilde{N}_3$ B_3 D_5 D_6 T_1 G_3 त्वदर्थं तु , V_1 तवार्थं च , $B_{1\ 3}$ D_6 तवार्थं भो (for तत्त्वदर्थं). V_2 त्वदर्थं भो मया प्रभो (for °) — (L 343) $K_{1\ 3\ 4}$ V_3 B_3 (marg) D_5 D_1 समुद्गतम् (for °द्भवम्) — (L 344) D_4 पङ्कज (for पुष्कर°) — For line 345, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 subst

11** सौभाग्यार्थं तवैवाहं पुष्पमाहृतवास्तत ।

— (L 346) K_1 यदा सृष्टः T_{1-3} $G_{2\ 3\ 5}$ समादिष्ट (for तदा सृष्ट) — (L 348) B_3 D_6 महातेजा पुरादित्या (for °) D_3 प्रार्थित (for तोषित) — (L 349) K_4 कश्यपो , V_2 D_{1-5} T $G_{1\ 3\ 4\ 5}$ तपसां (for °सो) D_4 बलात् (for निधि) — (L 351) V_1 D_6 अलंकृता (for स्व°) D_3 रत्न , $T_{2\ 3}$ $G_{2\ 4}$ अपि (for एव) — (L 352) V_3 गन्ध नृत्य , B_2 D_3 T_3 नृत्यगीत , $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{3\ 4}$ गीतनृत्त , $G_{1\ 3}$ नृत्तगीत (for गीतनृत्य) — (L 353) K_3 D_4 $T_{1\ 2}$ G_{1-4} M_4 भवेय तव सन्निधौ (for °) — (L 354) D_6 विजरा , T_4 विरजा (for विरजा) — (L 356) G_2 साक्षाद् (for °स्त्राक्षीद्) — (L 357) T_1 Bom Poona Cal eds G(ed) नित्य (for दिव्य) K_4 गन्धजै , B_3 °कै , D_6 $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 गन्धिभि (for गन्धदैः) — (L 360) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3\ 5}$ रूपाणि (for पुष्पाणि) V_1 D_4 ईदृशान्येव (D_4 °न्यति) रूपाणि , M_1 °शान्यन्यरूपाणि (for °) — (L 361) $\tilde{N}_3$ $B_{1\ 2}$ D_6 वर्णानि (for रूपाणि) V_1 $D_{2\ 6}$ [अ]न्यानि ; D_1 [अ]प्येतत् (for [अ]प्यन्या) D_3 विभर्ति च तथापरम् (for °) — (L 362) $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 मन्दा(G_5 °न्द)राणां तु वृक्षाणां (G_4 °च) (for °) — (L 363) G_2 देव (for [ए]ष) V_1 D_6 ज्येष्ठता (for श्रेष्ठता) — After line 363, $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 ins

12** अदित्यै प्रददौ श्रीमान्पारिजातं महाद्रुमम् ।

— (L 364) V_3 निवेश्य (for निपत्य) $K_{1\ 3}$ V_3 Dn $D_{1\ 3}$ T $G_{1\ 3-5}$ शुभे (for शुभा) — (L 365) K_4 ततो मम (for तथैव च) — After line 365, Bom Poona eds G(ed) ins

13** अदित्या कश्यपो दत्तः पुण्यार्थं च ततो मम ।
पुष्पदाम्ना वेष्टयित्वा कण्ठे पुण्यार्थमागमयन् ॥

मन्दारपुष्पैर्युक्तो मन्दारस्तेन कथ्यते ॥
कोऽप्ययं दारुरित्याहुरजानन्तो यतो जनाः ।
कोविदार इति ख्यातः सततः स महातरुः ॥
मन्दारः कोविदारश्च पारिजातश्च नामभिः ।
स वृक्षो ज्ञायते दिव्यो यस्यैतत्कुसुमोत्तमम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततो जिगमिषुं तत्र नारदं मुनिसत्तमम् ।
प्रोवाच भगवान्विष्णुरप्रमेयपराक्रमः ॥
महर्षे धर्मतत्त्वज्ञ स्वर्गं गत्वा त्वयानघ ।
दृष्ट्वा सदस्यान्देवस्य त्रिपुरघ्नस्य धीमतः ॥
अनुज्ञया मद्वचनाद्विज्ञाप्यः पाकशासनः ।
संवर्णयित्वा भ्रातृत्वं पौराणं वेत्सि यन्मुने ॥
यदस्राक्षीन्मुनिश्रेष्ठो भगवान्कश्यपस्तरुम् ।
पारिजातं पुरादित्याः प्रियार्थं धर्मवित्तम ॥
स पुण्यमतिसौभाग्यं ददाति तरुसत्तमः ।
तत्र दत्तं पुरा दानं व्रते च तरुसत्तमम् ॥
देवीभिर्धर्मनित्याभिर्धर्मार्थममरोत्तम ।
दत्तं श्रुत्वाभिकाङ्क्षन्ति दातुं पत्न्यो मम प्रभो ॥
पुण्यार्थं दानधर्मार्थं मम प्रीत्यर्थमेव च ।
आनाय्य च द्वारवतीं पारिजातं महातरुम् ॥
दत्ते दाने पुनः स्वर्गं तत्र त नाययिष्यसि ।
स वाच्य एव भगवान्बलभिद्भगवंस्त्वया ॥

— (L. 366) K2 स (for सु). — (L. 367) D2 ममानया (for यतो मम). — (L. 369) T1 पुलोम्या (for ऋद्धया च) — (L. 370) T2.3 G1.4.5 विष्णुपत्नी, M4 °पत्न्या (for °पद्या) Ñ2 विश्रुत (for शब्दित) — (L. 371) D3 युक्तोऽयं, D4 यानिक्तो (for यद्युक्तो) D3 प्रोच्यते (for कथ्यते) — (L. 372) D2 [ए]व (for [आ]हुर्). V1 जानन्तोऽपि, D3 प्राहुरेनं (for अजानन्तो) D2 यतो नरा, T4 महाजना (for यतो जना) — (L. 373) K1 D3 सत स तु, K2 Ñ2 V1 B3 D4 सस्वत स, K3 Ñ3 V2 B1.2 Dn D5 D1.1.6 T1 G2 सततः स तु; V3 सततश्च तु; D2 सतः स तु, T4 ततस्तु सु (for संततः स) K4 सत स समुदाहृतः (for ᵇ) — (L. 375) T3 G4 तत् (for [ए]तत्) D3 पुष्पित कुसुमोत्तम (for ᵇ)

Colophon — *Mention of the Epic* K2 D1.3 T2 — *Mention of Khila* K3.4 Ñ1.2 V B Dn1 D5 D1 — *Adhy name* K Ñ1 V B Dn D5 D1.3.4–6 T1.2.4 G1.4 पारिजात° T3.4 G1 °जातप)हरणम्, D3 पारिजातहरणे नारदवाक्यम् — *Adhy no* K2 (marg) 121, Ñ1 123, V1 127, V2 B2 126, V3 125, Dn D5.1 D4 122, D1 119, T1 G3.4 M4 136, T2 G1 138, T3 145, T4 129, G2 128, G5 139

(L. 377) D3 उवाच (for प्रो°) — (L. 378) T1–3 G1.3.5 M4 महर्षे सर्वधर्मज्ञ (for ᵃ). D3 स्वर्गं गच्छ त्वनि न्दित (for ᵇ) — (L. 379) D6 सदसि; T4 °स्यं (for °स्यान्) D2 देवर्षे (for °स्य) D3 दृष्ट्वा सदस्तु देवर्षे (for ᵃ) — (L. 380) K2 D3.5 ममाज्ञया, Ñ1.2 V B Dn D2 T3 मता°, D6 तदा°, T1 अनुज्ञातु, G1 °ज्ञाय (for °ज्ञया) K1.4 ममाज्ञया स भवता (for ᵃ) — (L. 381) K4 सवर्णयामि त्वा चाह, D1 T4 संभावयित्वा भ्रातृत्व (for ᵃ) — (L. 382) Dn D5 D1–4.6 T G M4 यम् (for यद्) K2 तु तम् (for तरुम्) — (L. 383) K1.4 Ñ2 धर्मसत्तम; K3.4 Ñ1 B1 Dn D5 D2–4 G2 °वित्तम, B2.3 D5.6 T3.4 M4 °भृत्तम (for °वित्तम) D1 T1.2 G1.3.4 सुखार्थे धर्मभृ(T2 °वि)त्तम (for ᵇ) — B2 om line 384 — (L. 384) T1.2 G1.2 ददाति तरुरुत्तम (for ᵇ) — D1 T2 G1 om (hapl) line 385 — (L. 385) Ñ2 B1.2 D5 तत्र दत्तं, T1 G2.4 M4 तत्राकृत (for तत्र दत्तं) T3 तत्राकृत पुरा तेन (for ᵃ) K4 V1 D2 G2 व्रत (for व्रते) K1 N2 V2.3 B2.3 D5.6 व्रत च तरुमुत्तमे; Ñ1 B3 G5 व्रतेन तरुमुत्तमम्, T1.4 सप्राप्ते (T4 व्रतेन) तरुसत्तम, T2 G3.4 M4 प्राक्तेन तरुसत्तमम् (for ᵇ) — (L. 386) D2 निष्ठाभिर् (for नित्या°) B3 देवधिर्मार्थनित्याभिर्, D2 देवीभिर्नित्यविधा° (for ᵃ) D6 T4 अमरोपम, T1.2 G1.3–5 M4 अमराधिप (for °रोत्तम) — (L. 387) G2 पत्नी (for पत्न्यो) — (L. 388) K2 पुण्यार्थं धर्मदानार्थं (for ᵃ) — (L. 389) K Ñ1 V1.2 B Dn D5 D4.5 G3 आनायय्य; Ñ2 °ययस्व; V3 D6 आनीय यद्, D3 T2 G2 आनीय तं (for आनाय्य च) D1 आनीय द्वारकां चैव, D2 आनीय द्वारवतीं च (for ᵃ) K2 Ñ1.2 V3 B2 Dn D5 D2–6 T G M4 महाद्रुमम् (for °तरुम्) — (L. 390) K1 Ñ1 V3 B1.2 D5 T4 तरु त, Ñ2 तरु ते V1 त तरुं, B2 तरुं त्वं (for तत्र त) K3–4 D2.4 तरु त प्रा(D2 स्था)पयिष्यसि; V3 D3 तरु त्वं प्राप°, D1 तरु त्व नेतुमर्हसि, T1.3 G1.3–5 M4 तरुं तं ता(T1 धा)रयिष्यसि, G2 तरु त प्रापयस्व मे (for ᵇ) — (L. 391) K2.3 Ñ1.2 V B Dn D5 D3–6 T1–3 G1.2.4.5 M4 प्र (for स) K1 एवं वाच्य स भगवान् (for ᵃ) — (L. 392) K3 प्रयत्नेन, G4 प्रयुक्तश्च (for प्रयत्नश्च) K1.3.4 V3 D2 कार्योऽपि (K1 °याऽर्थं) मुनिसत्तम।

तथा तथा प्रयत्नश्च कार्यो मुनिवर त्वया ।
यथा तरुवरं दद्यात्पारिजातं सुरेश्वरः ॥
तत्र दूतगुणं तावत्पश्यामस्ते तपोधन ।
सभाज्या सर्वकृत्यानां सपदि त्वयि मे मता ॥
एवं नारायणेनोक्तो नारदो भगवानृषिः ।
प्रहस्योवाच केशिघ्नमिदं वाक्यं तपोधनः ॥
बाढमेवं प्रवक्ष्यामि यदुमुख्य सुरेश्वरम् ।
न तु दास्यति देवेन्द्रः पारिजातं कथंचन ॥
मन्दरं पर्वतश्रेष्ठं दानवैस्त्रिदशैस्तथा ।
निक्षिप्य तोयधौ पूर्वं पारिजातः समाहृतः ॥
मन्दरं पर्वतश्रेष्ठं नयितुं प्रेषितः पुरा ।
पारिजातं हरेणापि लोककर्त्रा जनार्दन ॥
स्वयं विज्ञापितो गत्वा ततः शक्रेण शंकरः ।
आक्रीडद्रुमं उद्याने शच्याः स्यादिति याचितः ॥
तथास्त्विति वरो दत्तो महादेवेन चानघ ।
न च नीतः पारिजातो मन्दरं चित्रकन्दरम् ॥
क्रीडावृक्षः स शच्येति व्यपदेशेन मोक्षितः ।
महेन्द्रेण महाबाहो पारिजातस्तरुः पुरा ॥
प्रियार्थमुमयास्त्राक्षीत्पारिजातवनं हरः ।
गव्यूतिमात्रविस्तीर्णं मन्दरस्यैककन्दरे ॥
न तत्र सूर्यभाः कृष्ण प्रविशन्ति नगोत्तमे ।
न च चन्द्रप्रभाः शीता नैव कृष्ण सदागतिः ॥
शीतोष्णे छन्दतस्तत्र शैलपुत्र्या भवन्ति हि ।
स्वयंप्रभं वनं तद्धि महादेवस्य तेजसा ॥
वर्जयित्वा महादेवं सगणं यदुनन्दन ।
मा चान्यस्तद्वनं दिव्यं न प्रयाति कथंचन ॥
स्रवन्ति तत्र वार्ष्णेय पारिजाताः समन्ततः ।
सर्वरत्नानि मुख्यानि मनसा काङ्क्षितानि वै ॥
गणास्तान्युपभुञ्जन्ति प्रवराणां महात्मनाम् ।
आज्ञया देवदेवस्य लोकनाथस्य केशव ॥

Bom Poona eds G(ed) कार्योऽस्मिन्मुनिसत्तम (for ᵇ) —(L 393) V2 B3 a D6 यथा तरु (for तरुवरं) —(L 394) V2 अत्र दूत, D3 तत्तु दूते, T1 तत्तदूत (for तत्र दूत) K1 V1 B2 a D2 4 6 गुणान्, K2 3 B3 D1 M1 -गणास् (for -गुण) — G2 om (hapl) lines 395-397 —(L 395) K4 समाधिम्, D5 सम्यग्धीस् (for सपदि) K2 संपदस्त्वयि मे मता, K4 सम्यक्स्व त्वयि मे मतम्, T1 a G1 a 5 सम्यक्त्वमसि मे मत (T3 °ति) — Before line 396, Dn ins वैशंपायन —(L 396) K4 भगवान्नारदो मुनि (for ᵇ) —(L 398) K3 Ñ1 V2 D2 T1 G1 सुरेश्वर (for °श्वरम्) —(L 399) V1 न प्रदास्यति गोविन्द (for ᵃ) —G1 2 repeat line 400 after 401 —(L 400) B3 पर्वत (for °तं) Ñ1 D3 om (hapl) lines 401ᵇ-402ᵃ —(L 401) D2 वारिधौ (for तोयधौ) —(L 402) K2 D3 मन्दरे पर्वत श्रेष्ठे, G3 °रात्पर्वतश्रेष्ठान् (for ᵃ) K4 नेतुं स, T1 नायक, T2 3 G2 4 भावितु (for न°) V1 2 B2 प्रेषितु, G1 पृष्ठत (for प्रेषित) D2 नयितुं प्रेषिताः सुरा (for ᵇ) —(L 403) Dn G2 पारिजातो (for °तं) V2 भत्त्रा (for -कर्त्रा) —(L 404) K4 ज्ञात्वा, G2 देव (for गत्वा) D4 T2 3 G1 3 M1 तत्र (for ततः) —(L 405) D3 आक्रीडं (for °द्रु) D2 आक्रीडद्रुमसमोद्याने (for ᵃ) T1 G2 योजित (for याचित) —(L 407) D3 आर्या Ñ1 शच्या इति प्रयाचित (for ᵇ) —(L 407) T2 मन्दरात् नीतः; T1-3 G1 4 5 तेनानीत (for न च नीतः) T2 मन्दरात् (for °रं) T2 G2 चित्रकन्दरात् (for °रम्) T2 G1 4 5 मन्दराच्चित्रकन्दरात् (for ᵇ) —(L 408) T2 3 G1 3-5 M1 शच्यास्तु (for शच्येति) V2 मोचित, T1 वै स्थित (for मोक्षित) —(L 409) Dn2 ततः पुन (for तरुः पुरा) —(L 410) K1 B2 Dn1 T1 3 G1 4 5 साक्षात् (for [स्र]-स्राक्षीत्) K2 उमाप्रियार्थमस्राक्षीत् (for ᵃ) T2 पुर (for हर) —(L 411) V1 2 B2 G2 5 दाम (for मात्र) K1 4 Ñ1 V2 B1 D3 D4 5 गव्यूतिम(V1° मि)ति विस्तीर्णे (D1 °र्णं) (for ᵃ) Ñ1 D1 मन्दरस्यैव कन्दरम् (D1 °रे) (for ᵇ) —(L 412) T1 नक्षत्र (for न तत्र) K1 4 V1 2 B3 D3 T G M1 नगोत्तमम्, K2 D3 नरोत्तम; D5 (marg as above) वनोत्तमे (for नगो°) —(L 413) V1 B1 D1 न चन्द्रस्य प्रभा दीप्ता (for ᵃ) —(L 414) V2 D1 G2 M1 शीतोष्णा (for °ष्णे) V1 छन्दकास् (for °तस्). T1-3 G M1 भवन्ति (for °न्ति हि) —(L 415) K1 स्वयंप्रभा ; Ñ1 G2 3 स्वयंप्रभ, D1 स्वयमर्थं (for °प्रभ) —(L 416) K2 3 Ñ1 Dn T2 महादेवी (for °वं) K1 3 Ñ1 Dn सगणौ (for °णं) B1 D3 D4-5 T1-3 G M1 -नन्दन (for -वर्धन) V1 T2 सगणौ यदुनन्दन (for ᵇ) —(L 417) B1 मद्न्यच्च मद्वनं; D2 न चा°, D3 तान्यस्तद्व (for मा चान्यस्तद्वनं) D2 तद (for दिव्य) D3 T2 G1 स- (for न) D2 सर्वथाति कदाचन (for ᵇ) —(L 418) V2 तत्र प्रवर्तति वार्ष्णेय (for ᵃ) V1 पारि° —(L 419) V2 दिव्यानि; T1-3 G1 4 5 रत्नानि (for मुख्यानि) T2 काङ्क्षित (for °तानि) —(L 420) K2 सहसा (for स्म जात्); T2 °आताम् (for °आणा) V2 ज्ञानानि (for मुख्यानि)

पारिजाताद्बहुगुणं फल तेषा तथा धनम् ।
अभिमान प्रभा चैव गुणा भूरिगुणास्तथा ॥
मूर्तिमन्तश्च ते वृक्षाः सोमं देव वृषध्वजम् ।
उपतिष्ठन्ति सततं प्रवरैः सह केशव ॥
रौद्रेण तेजसा जुष्टा हीना दु खैः सुखान्विताः ।
तरवो मन्दरे ते हि दयिता शैलकन्यया ॥
प्रविवेशान्धको नाम घोरस्तत्र महाबल ।
दैतेयो वरदानेन दर्पितः पापनिश्चयः ।
स हतो देवदेवेन हरेणामित्रघातिना ।
अवध्यः सर्वभूताना धृत्याद्दशगुण वली ॥
एव दु खेन ते देव पारिजात प्रदास्यति ।
पुष्कराक्ष सहस्राक्षः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
सततं सहितो देव्या शच्या स हि वरद्रुमः ।
सर्वकामप्रदः कृष्ण तथेन्द्रस्यामितौजस ॥

वासुदेव उवाच ।
मुने तदुच्यते साधु महादेवेन धीमता ।
यच्छचीं कारण कृत्वा न नीतः स तरु पुरा ॥
स ज्येष्ठः सर्वभूताना लोककृत्प्रभवोऽव्ययः ।
पारावर्यस्य सदृश कृतवानिति मे मतिः ॥
अह यवीयान्देवस्य सर्वथा बलघातिनः ।
लालनीयश्च भगवञ्जयन्त इव सत्तम ॥
सर्वथा भगवास्तावदुपायैर्बहुविस्तरैः ।
करोतु यत्नं प्रीत्यर्थं शक्तो ह्यसि तपोधन ॥
मया मुने प्रतिज्ञात पुण्यार्थं सत्यभामया ।
स्वर्गादिहानयिष्यामि पारिजातमिति प्रभो ॥
मया तदनृतं शक्यं कथं कर्तुं तपोधन ।
नानृत हि वचो विप्र प्रोक्तपूर्वं मयानघ ।
मयि भग्नप्रतिज्ञे हि लोकाना सप्लवो भवेत् ॥

V3 मुञ्चन्ते, T2-3 G1.4.5 M4 युञ्जन्ति (for भुञ्जन्ति) D3.6 प्रमथाना, T2 G1 प्रवराणि (for °णा) — (L. 422) K3 महाधनम्, Ñ1.2 V1.3 B D3 D5.6 G2.5 तथा वनम्, V2 तपोधन, D2 त्रिशिष्यते (for तथा धनम्) — (L. 423) Ñ1 महिमान, D2.6 अभिमान, D3 अतिमानं (for अभि°) K3 अभिमानप्रभावौ च (for °) D4 बहुगुणास् G3.5 M4 मणिग° (for भूरिगु°) T3 G1.4 गुणान्मणिगणास्तथा (for °) — (L. 425) K1 प्रवरं, D3.6 (marg) G2 प्रमथै (for प्रवरै) — (L. 426) K1 (sup lin as above) 4 Ñ2 B3 T1.3 G3.4 युक्ता, K3 D1.6 (marg) पुष्टा, V3 हृष्टा, D5 हृष्टा (for जुष्टा) K1.3.4 N2 V3 Dn D2.3 दु खेनापि, T1 G3 M4 दु खैर्हीना (by transp), T2.3 G1.5 दु खहीना, T4 दु खभीता, G2 हीनदु खा G4 दु खहीना सुदु खिता (for °) — (L. 427) K2 Ñ2 V3 B2 D3.4 T1.3 तर्पिता, G5.4.5 दर्पिता (for दयिता) — (L. 429) T1 तर्जित; G4 तपित (for द°) — (L. 430) V3 महता (for स हतो) Ñ1 V1 P1.2 D6 हरेणामिततेजसा (for °) — (L. 431) B3 D6 देवाना (for भूताना) D3 गुणो (for गुणं) — (L. 432) Dn T4 दु ख न, G2 पृष्टेऽपि (for दु खेन) Ñ1 देव स (for ते देव) — (L. 434) T1 G3.5 च (for स) D1 स हित सतत देव्या, D4 सततं दयितो देव्या (for °) V3 T1-3 G1.4-6 धरो द्रुम, D4 महातर (for वरद्रुम) — G4 om line 435 — (L. 435) T4 [अ]मितौजसे (for °स) K Ñ2 V3 Dn D5 D1.4 G4 तथेन्द्रायामितौजसे; Bom Poona eds G(ed) °न्द्राय महौजसे (for °) — After line 435, D2 ins an addl colophon, mentioning Khila adhy name पारिजातहरणे नारदवाक्यम् and adhy no 132 — Some Mss कृष्ण, some भगवान् (for वासुदेव) — (L. 436) K3 तद्युज्यता, Ñ1 ऽप्युच्यताहत, V1 B D6 तेन कृतं, D5 यद्युज्यते (for त°) — (L. 437) T3 G1.4 वर्जित (for न नीत) — (L. 438) K Ñ2 V3 B2 D1.3 T2 D3 प्रभवाव्यय, D4 °वोऽव्यय; M4 °वाप्यय (for °वोऽव्यय). — (L. 439) D2 पर धैर्येण, D3 परधैर्येण, G1 परात्परस्य (for पारावर्यस्य) D1 सतत (for सदृशं) V3 अपि (for इति) — (L. 441) K3 वाल्नीयश्च (for ला°) V3 सर्वथा (for सत्तम) K3 जयन्त इति सर्वदा (for °) — (L. 442) M4 तात (for तावद्) V3 उपायैर्बहुभि सर्वै (for °) — (L. 443) B1 स्थित्यर्थं (for प्री°) — (L. 444) K3 पुण्यार्थे (for °र्थं) K1.4 सत्याया पुरतो वच (for °) — (L. 446) K3 धार्ष्ये; B2 D6 T G1.2.3 M4 कर्तुं (for शक्यं) B2 D6 T G1.2.3 M4 शक्यं (for कर्तुं) — (L. 447) T G1.4.5 M4 अनृत (for ना°) K1 वदे (for वचो) D1 वाचा हि नानृतं विप्र (for °) Ñ2.3 V3 B1.3 D3.5 D5-7 प्रोक्तं पूर्वं; T1-3 G1.2.4 M4 नोक्तपूर्वं, G3 पूर्वं नोक्तं (for प्रोक्तपूर्वं) — (L. 448) T2.3 G1.4 सदायो (for संप्लवो) — (L. 449) K1.6 B1 G2 लोकधर्मं, K1 D32 D5.6 G5 लोका धर्मा, Ñ2 V3 T1.2.4 G1 लोकधर्मा, G3 लोक धर्म (for लोका धर्म) — Ñ1 om line 450 — (L. 450) K3 Dn D3-4 परिधार्या, Ñ2 V1.2.3 B1 D3 T1 G1.3 °धार्या; B2 D1 °धार्यः (for °पाल्या) K1.4 V2 B2 D.6 T4 G5 M4 परिहार्या

यन्मया हि मुनिश्रेष्ठ लोका धर्मगुणान्विताः ।
परिपाल्याः स्थितौ सर्वे स कथं ह्यनृतं वदेत् ॥

न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा
न चासुरा नैव च यक्षपन्नगाः ।
मम प्रतिज्ञामपहन्तुमुद्यताः
सुखाय जीवन्ति चिरं महामुने ॥
स पारिजातं यदि न प्रदास्यति
प्रयाच्यमानो भवतामरेश्वरः ।
ततः शचीव्यायुदितातुलेपने
गदां विमोक्ष्यामि पुरंदरोरसि ॥
इति प्रवाच्यो यदि सामपूर्वकं
प्रयाच्यमानो न तरुं प्रयच्छति ।
सुनिश्चितं मामवगम्य सर्वथा
त्वयापि कार्यः खलु तत्र निश्चयः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

नारदोऽथ मुनिर्गत्वा महेन्द्रसदनं प्रभुः ।
तां रात्रिमपसत्तत्र ददर्श च महोत्सवम् ॥
तत्रादित्या महात्मानो वसवश्च सुरोत्तमाः ।
राजर्षयश्च विद्वांसः स्वर्गताः कर्मभिः शुभैः ॥
नागा यक्षाश्च सिद्धाश्च चारणाश्च तपोधनाः ।
ब्रह्मर्षयश्च शतशो देवर्षिमनवस्तथा ॥
सुपर्णाश्च महात्मानो मरुतश्च महाबलाः ।
दिवौकसां निकायाश्च शतशोऽन्ये समागताः ॥
उपर्युपरि सर्वेषां सोमो देवो महेश्वरः ।
तस्यामितविक्रान्तः स्वैर्गणैः परिवारितः ॥
देवर्षिभिर्मुनिश्रेष्ठैः संवृतः सर्वभावनः ।
कल्पान्तरसहस्रेषु क्षयो येषां न विद्यते ॥
यानर्चयन्ति सततं देवा देवेश्वरोपमाः ।
आत्मज्ञा नात्मलेपान्धा ये च धर्मपथे स्थिताः ॥

स्थिता सर्वे, T2 3 G1 4 °धार्या स्थिता सर्वे (for °) — (L. 451) D4 चासुरा (for राक्षसा) — (L. 452) K3 दैत्यसंघा न (for चासुरा नैव) G2 पन्नगोत्तमा (for यक्षपन्नगा) — For lines 451–452, K3 subst.

14** न देवगन्धर्वगणा राक्षसा नैव चासुरा ।
नैव यक्षपिशाचाश्च न च सर्वेऽपि पन्नगा ॥

— (L. 453) K V2 Dn D1 3 6 G2 उपहन्तुम्, D6 अभि°, D4 उपहर्तुम्, G1 अपहर्तुम् (for °हन्तुम्) — (L. 454) K2 D4 उपहर्तुम्, G1 अपहर्तुम् (for °हन्तुम्) — (L. 454) K2 Ñ2 3 V1 3 B Dn दु खाय, D2 G2 सुखे न (for सुखाय) Ñ2 3 V1 3 B Dn Dn1 (marg as above) 3 D5 6 मुने समर्था खलु सत्य(D6 भद्र)मस्तु ते — (L. 456) D1 प्रसाद्यमानो (for प्रयाच्य°) K2 Ñ2 V1 D1 5 G2 सुरेश्वर, Ñ3 महेश्वर, D3 महेन्द्र (for [अ]मरेश्वर) — (L. 459) K4 V2 प्रयाच्यो, D2 3 प्रबोध्यो (for प्रवाच्यो) — (L. 460) Ñ2 V2 3 G2 प्रदास्यति (for प्रयच्छति) — (L. 461) K2 V1 D1 सुनिश्चय (for °श्चित) V2 B2 G2 M1 मद्गमनाय (for मामवगम्य) K2 Ñ2 V2 Dn D1 D4–6 T1 G3 सुनिश्चय (K2 सुने स्वय) मद्गमनाय सर्वथा, T2 3 G1 स्वनिश्चितं मद्गमनाय सर्वदा — (L. 462) V1 P1 3 D5 निश्चयस्तथा (for तत्र निश्चय)

Colophon — *Mention of the Epic* K2 Dn1 T2 — *Mention of Khila* Ñ2 V B Dn1 D2 D3 — *Adhy. name* K1 2 4 Ñ2 V B Dn D1 D3 4–6 T1 3 G1 3 पारिजात(T2 G1 °जाता)हरणम्, D2 पारिजातहरणे कृष्णसंवाद, T1 पारिजातोत्पत्तिकथनम् — *Adhy. no.* K2 (marg) 122, V1 128, V2 127, V3 B1 126; Dn Dn1 D4 123, D1 120, D2 133; T1 G3 137, T2 G1 139; T3 116, T4 130, G2 129, G5 140

(L. 463) D4 श्च (for ऽथ) Ñ2 B2 3 D5 D6 6 नृप; V2 Dn D2–4 T G1 3–4 M1 प्रति (for प्रभु) Ñ1 महेन्द्र सदने नृप (for °) — (L. 464) D3 च वसत् (for मपसत्) G2 ददर्शे (for ददर्श) — (L. 465) T2 यान्यत्र स सुरोत्तम° (for °) — (L. 466) G3 विश्वात्मा (for विद्वांस) K1 4 स्वकैः (for शुभैः) — (L. 467) D1 गन्धर्वाश्च (for सिद्धाश्च) — (L. 468) K1 D2 3 मुनयस् (for मनवस्) — (L. 469) V2 महाबाहो (for °त्मानो) — (L. 471) Dn1 D1 T1 G1 3 सोम (for सोमो) — (L. 472) T2 3 G1 4 M1 त्रिदिश (for अमित-) Ñ1 T3 G2 M1 स्वर्गैर्गणै; Ñ2 V2 B1 D1 4 स्वैर्गुणै, D3 T2 G4 स्वगणै (for स्वैर्गणै) — (L. 473) Ñ1 देवर्षिभिः (for °र्षिभिर्) D5 6 देवर्षिमुनिभिः श्रेष्ठैः (for °) — (L. 475) K2 D1 तम्, Ñ1 तान् V2 B D2 (for °) Ñ2 G2 यमर्चयन्तः सततं, D4 ते समर्चयन्ति (for यान्) Ñ2 V1 D2 M1 देव 1 V2 स°, M1 वितान्त्यश्च स° (for °) Ñ2 V1 D3 M1 देव 1 V2 देवं (for देवा) K3 देवा देवं महोत्तमः, D2 देवा देवेश्वरो पमाद्, D5 देव देवबरोपमा (for °) — (L. 476) D1 स्था ये (for °लेपान्धा) V1 धर्मेश्वरा धर्मपथाय, Ñ2 V1 D2 3 T G M1 आत्मज्ञानाभ्यरोपिता, T2 (marg) 3 D4 D5 3 ते दि° D6 °ज्ञा सत्यपथाय, D5 धर्मात्मलोकेन (for °) Ñ2 ते दिः D6

रुद्राश्च काश्यपा देवमभ्युपासन्त भारत ।
स्कन्दश्च भगवान्रौद्रिर्गङ्गा च सरितां वरा ॥
अर्चिष्मांस्तुम्बुरुश्चैव भारिश्च वदतां वरः ।
नेतारो देवदेवानामेते हि तपसान्विताः ॥
एताननुविधीयन्ते सर्वदेवगणा नृप ।
धर्मनित्यास्तपोनित्याः सतां मार्गमुपाश्रिताः ॥
ये त्विमे मानुषा देवानर्चयन्ति शुभार्थिनः ।
तानर्चयन्ति ह्यमरास्तथा राजञ्शुभार्थिनः ॥
पितृकृत्येषु देवानां सन्यास ये त्वनुष्ठिताः ।
स्वाध्यायवन्तः कौरव्य सदा नियमचारिणः ॥
गन्धर्वाधिपतिः श्रीमांस्तत्र चित्ररथो नृप ।
सपुत्रो वादयामास देवतूर्याणि हृष्टवत् ।
उर्णायुश्चित्रसेनश्च हाहा हूहूस्तथैव च ।
डम्बरस्तुम्बुरुश्चैव जगुरन्ये च तद्गुणाः ॥
उर्वशी पूर्वचित्तिश्च हेमा रम्भा च भारत ।
हेमदन्ता घृताची च सहजन्या तथैव च ॥
जुजोष भगवान्देवस्तदुपस्थानमात्मवान् ।
वृत्तेन तुष्टः शक्रस्य जगाम जगतः पतिः ॥
गते भूतपतौ सर्वे नृपा जग्मुर्यथागतम् ।
महेन्द्रेणार्चिता देवाः स्वानेव निलयान्गताः ॥
ततः सर्वेषु यातेषु सुरासीनं पुरंदरम् ।
सदस्यैः स्वैः सुखासीनं नारदोऽभ्याययौ मुनिः ॥
तमिन्द्रः पूजयामास समुत्थाय तपोधनम् ।
दिदेश कुशगर्भं च पीठमात्मासनोपमम् ॥
नारदोऽथ महातेजा महेन्द्रमिदमब्रवीत् ।
दूतोऽहममरश्रेष्ठ विष्णोरतुलतेजसः ।
किंचित्कार्यं पुरस्कृत्य प्रेषितोऽस्मि महात्मना ।
आनर्ताद्द्वारकाद्विद्वन् तस्यैवानघतेजसः ॥
प्रीतिवाक्यानि हृद्यानि प्रयुज्य मुनये तदा ।
ततः प्रहृष्टो भगवान्पाकशासन ॥

स्थे च (for ये च) K1 3 Ñ1 3 Dn D1 4 पथि (for पथे) — (L. 477) B1 3 D4 गन्धर्वास्ते स भारत, D2 3 अभ्यु पासत भारत, G2 यमुपासन्त भारत (for b) — (L. 478) K1 4 तत्र, Ñ2 Dn3 T1 3 4 G3 स्रविर्, D1 ... D3 सौरिर्, D2 रौद्रो, G4 देवो (for रौद्रिर्) — (L. 4.. आयुष्मास् (for अर्चि°) K1 3 4 D1 G3 डम्बरस्, V2 D3 तुम्बरश्; T2 3 G1 4 5 M4 शम्बरश् (for तुम्बुरश्) Ñ2 भारश्च, V1 कपिश्च, D3 रुचिश्च, D4 भास्करो, T2 G4 हरिश्च, T3 G1 3 5 M हारिश्च, G2 भानुश्च (for भारिश्च) — (L. 480) G2 लोकानाम् (for देवा°) D2 नेतारो देवतानां च (for a) D1 येऽन्ये हि, D4 नियते (for एते हि) — (L. 481) D3 एते तमनुतिष्ठन्ति (for a) Ñ1 देव°, V2 Dn1 Dn2 D1 सर्वे, B1 3 देवान् (for सर्वे) V1 देवान्सर्वगणानृप (for b) — (L. 482) K2 तपोनिष्ठा (for °नित्यास्) V2 B2 D5 D2 3 उप(V3 °पा)स्थिता (for उपाश्रिता°) Ñ1 2 V1 B2 D5 सन्त सन्मार्गमाश्रिता (for b) — After line 482 D5 reads line 486 — (L. 483) V2 P D3 यथेमे, T1 3 G1 3-5 M1 यानिमान् (for ये त्विमे) — D3 G4 om line 484 — (L. 484) Ñ2 B1 3 तम् (for तान्) — (L. 485) K3 कृत्ये तु (for °कृत्येषु) K4 सन्ध्यानां; T2 G1 मानिध्ये, T3 G1 5 सानिध्य (for संन्यास) Ñ1 V1 साध्या सन्तो भवन्ति ते (for b) — (L. 486) Ñ1 V1 B D5 सततं धर्मचारिण (for b) — (L. 488) D4 स देवो (for सपुत्रो) — (L. 489) Ñ1 3 V1 1 3 D5 च भारत (for तथैव च) — (L. 490) K1 डम्बर°, °म्बराश्चैव, K2 जुघोष भगवांश्चैव (for a) K3 °थ यद्गुणान्, K3 Ñ1 2 V B Dn D5 D1 2, 4 5 T1, 4 G2 च यद्गुणान्; D6 (marg) °श्च तद्गुणान्, G5 °श्च यद्गुणान्; T2 3 G1 3 5 M4 च मागधा (for च तद्गुणा) — (L. 491) Ñ1 3 V D5 T1 G1 3 विप्रचित्तिश् (for पूर्व°) T G1 4 5 तथैव च (for च भारत) — (L. 493) Ñ1 V2 D2 4, 6 T1 जुगोप; G3 सुतोष (for जुजोष) — (L. 494) D1 3 नृत्येन (for वृत्तेन) K2 N1 3 V B Dn D5 D1 3 4 5 G3 गति; D6 (also marg) जति (for पति°) — (L. 495) V2 भूतपतौ; Ds3 वसु° (for भूत°) V3 यथाविधि (for °गतम्) — (L. 496) V1 हृष्टा (for देवा) K1 4 D1 स्वमेव निलयं गता (for b) — (L. 498) Ñ3 सुखासीने, V3 T2 G1 3-5 M1 समा° (for सहा°) K V B2 Dn D5 D1-3 T1 G2 ऽभिययौ; Ñ1 B1 3 D5 ऽभिगतो; Ñ1 ऽभिमुखो (for ऽभ्याययौ) — (L. 499) T2 G1 समुत्थाय (for स°) — M1 om line 500 — (L. 500) D3 भद्रं (for गर्भं) — (L. 501) D6 (marg) महाराज (for °तेजा) — (L. 503) D1 T2 G1 4 अमित- (for अतुल) — (L. 503) V2 समुद्दिश्य (for पुरस्कृत्य) G4 5 ऽहं (for ऽस्मि) — B1 om line 504 — (L. 504) K2 V3 आर्तानाम्; G2 अवर्तार्द् (for आनर्ताद्) Ñ1 -रहितं; V1 हरणे; D5 T1-3 G1 3 5 M1 -हरणात् (for -हरणं) D5 [अ]मित- (for [अ]नघ-) D1 तस्यैवामिततेजसः; T1-3 G1 3-5 M1 तस्याद्राक्षय तद्वच (for d) — Ñ1 om. line 505 Before line 505, some Mss ins. वैशंपायन उवाच

किमाह पुरुषश्रेष्ठः शीघ्रमाचक्ष्व मे मुने ।
चिरस्य खलु कृष्णेन संस्मृताः स्म महात्मना ।
प्रियवाक्यानि हृद्यानि ब्रूहि धर्मभृतां वर ॥

नारद उवाच ।

महेन्द्रेन्द्रानुजं द्रष्टुं गतोऽहं भ्रातरं तव ।
द्वारकां पुरुषश्रेष्ठ काश्यपानां यशस्करम् ॥
तं तु रैवतकेऽद्राक्षं तदासीनमरिंदमम् ।
रुक्मिण्या सहितं वीरमुमयेव वृषध्वजम् ॥
पारिजाततरोः पुष्पं तस्य दत्तं मयानघ ।
विस्मापनार्थं देवेश पत्नीनामुरुतेजसः ॥
तद्दृष्ट्वा तस्य पत्न्यस्तु विस्मयं परमं ययुः ।
बहुकामप्रदं पुष्पं वृक्षराजसमुद्भवम् ॥
गुणास्तस्या मयाख्यातास्तस्य पुष्पस्य मानद ।
सृष्टिश्च पारिजातस्य कश्यपेनातितेजसा ॥
अदित्या कश्यपो दत्तः पुण्यार्थं च यथा मम ।
पुष्पदाम्ना वेष्टयित्वा कण्ठे पुण्यार्थमात्मवान् ॥
त्वं च दत्तो यथा शच्या देवाश्याद्ये सुरेश्वर ।
निष्क्रयश्च यथा दत्तः कश्यपाग्रेमहात्मभिः ॥
तच्छ्रुत्वा तस्य पत्न्येका सत्यभामेति विश्रुता ।
पुण्यकार्थं मतश्चक्रे दयिता ते यवीयसः ॥
तया चाभ्यर्थितो भर्ता देव्या देवगणेश्वरः ।
प्रतिजज्ञे स धर्मात्मा यवीयांस्तव मानद ॥
ततो मामुक्तवान्वीरो विष्णुर्बलवतां वरः ।
यथावत्सुरमुख्येश ब्रुवतः शृणु भावन ॥
लालनीयो यवीयांस्तु प्रणिपत्याच्युतोऽब्रवीत् ।
आनायय सुरश्रेष्ठ पारिजातं वरद्रुमम् ॥
मनोरथोऽस्तु सफलो वध्यास्तेऽसुरसूदन ।
धर्मकृत्ये विशेषेण वध्यास्तेऽमरसत्तम ॥

— (L 505) B1 प्रिय (for प्रीति) Ds2 चान्यानि (for हृद्यानि) T2 om (hapl) lines 505b–509a K1 3 4 प्रयुक्त्वा (for °ज्य) D2 मुनिराड् (for मुनये) —(L 507) T3 G1 4 भगवान् (for पुरुष) D1 तन्ममाकथ्यतां मुने (for b) — (L 508) K4 चिर हि (for चिरस्य) K1 Ñ2 V B1 2 D1 3 6 T1 4 M4 सस्मृतोऽस्मि महामुने (for b) — B1 T1 G3 om line 509 —(L 509) D4 धर्मविदां (for °भृतां) — After line 509, K2 ins an addl colophon mentioning adhy name नारदस्य स्वर्गगमनम् — (L. 510) V3 श्रेष्ठ, D1 कृष्णं (for द्रष्टुं) G2 त महेन्द्रानुज द्रष्टु (for a) — (L 511) K1 3 4 Ñ2 V B2 Dn D3 D1 2 3 T G M4 कथंचिद्वा(V3 D3 कदाचिद्वा , D3 गतश्च द्वा)रका तत्र (for a) Ñ1 T1 G4 यादवानां (for काश्यपानां) K3 3 Dn D3 4 यशस्कर (for °स्करम्) G1 द्वारकाणां यशस्विनम्, G3 यादवानां यशस्करीम् (for b) — (L 512) D5 तत्र (for त तु) K2 Ñ2 सुखासीनम्, Ñ1 देवा°, B1 Ds2 तत्रा° (for तदा°) — (L 513) Ñ2 सह स (for सहित) B1 2 D6 देवम् (for वीरम्) V1 Ñ2 सहस (for सहित) ... K1 3 4 V3 B2 Dn D3 D1 2 4 5 T4 G2 स्तुवन्त वृषभध्वजम्, Ñ2 उमेव वृषभ°, D3 ध्याय न्तमृषभ° (for b) —(L 515) Ñ3 विस्मापनार्थं (for °र्थं) Ñ1 V1 B3 अति (for उरु) D4 पत्नीनाममितौजस (for b) — (L 517) D4 पुण्य (for पुष्प) — (L 518) Ñ2 V3 B1 D5 G2 समाख्यातास् (for मया°) — T2 om (hapl) lines 519 527 — (L 519) V1 T1 सृष्टिं (for सृष्टिश्) D2 यथा कृत पारिजात° (for a) V2 महात्मना (for [अ]तितेजसा) — (L 520) Ds2 पुण्यार्थं च, T1 G1 3–5 पुण्यस्यार्थं, M4 पुत्रस्यार्थं (for पुण्यार्थं च) —(L 521) T3 G1 4 5 M4 निज (for कण्ठे) — (L 523) K1 शक्र (for शच्या) — (L 523) K1 महाद्युति, Ñ1 B1 3 D3 D5 महर्षिभि (for महात्मभि) — (L 524) K1 सा, D3 [अ]न्न (for [ए]का) — (L. 525) K4 देव कार्ये, Ñ3 पुण्य कर्तुं, D4 पुण्यकार्ये, G2 समहार्थं (for पुण्यकार्थं) K4 देवी सा (for दयिता) G4 यवीयसी (for °स) D4 दयिता तस्य मानद (for b) — (L 527) G3 प्रतिज्ञाय (for °जज्ञे) T1 G3 धर्मार्थे, G4 °स (for °त्मा) — (L 529) K1 3 4 Ñ1 D5 T1 G1 3–5 यथा तत् (for यथावत्) K1 3 4 D4 5 मानद, Dn D1 3 भावन, T1–3 G1 3–5 M4 भावित (for भावन) — (L 530) V1 B2 3 D6 T1–3 G3–5 तम्, K1 4 Ñ1 B1 M3 त्वा, G2 ते (for तु) — (L 531) K1 4 Ñ1 B1 G2 5 आनयेय, K2 D1–4 आज्ञापय, K3 D6 T2 3 G1 3 आनीय च (for आनायय) G5 श्रेष्ठात् (for श्रेष्ठ). T2 G3 M4 आनीय च सुरश्रेष्ठात् (for a) K2 V3 D3 D1 4 महा; Ñ3 V1 T1 3 G1 3–5 M4 सुर, D4 च त (for वर) — (L 532) Ñ1 2 B1 3 D6 वध्यास्तेऽसुरनाशन, D2 °स्ते रिपुसूदन, D5 °स्ते सुरनन्दन, G3 वध्या मे बलसूदन (for b) — D3 om line 533 — (L 533) K3 Ñ1 V2 3 B1 3 Ds2 D4 T G1 3 4 M4 सुरसत्तम, G2 ऽसुरसूदन (for ऽमर° सत्तम) — (L 534) D5 दर्शित (for दुर्लभ) K4 Ñ1 3 V3 B1 2 D3 D2 6 T1 4 G1 4 लोको (for लोके) — (L 535) K1 D6 T4 पश्यतु (for °स्तु) T2 3 G2 4 पश्य त्व मम कल्याण (for a) K4 सत्मनापाप, Ñ2 V2 °मापाप,

अयं दुर्लभकल्याणो लोके लोकगणेश्वर ।
पश्यन्त्यमरकल्याणं मत्प्रभावाच्च मानुषाः ॥
वैशंपायन उवाच ।
वासुदेववचः श्रुत्वा महेन्द्रः कुरुनन्दन ।
नारदं वदतां श्रेष्ठमिदं वाक्यमथाब्रवीत् ॥
भजासनं द्विजश्रेष्ठ श्रुतमुक्तं त्वया द्विज ।
सदेशं प्रतिदास्यामि विष्णोरतुलतेजसः ॥
आसीने नारदे शक्रो लब्धानुज्ञोऽथ नारदात् ।
स्वमासनं ततो भेजे तस्यैव सदृशं विभो ॥
उपविष्टः सुरपतिरथोवाच तपोधनम् ।
निरीक्ष्य स्ववलं वीर्यं पार्षदं वृत्रनाशनः ॥
महर्षे कुशलं पृष्ठा वक्तव्यस्ते जनार्दनः ।
वचनान्मम धर्मज्ञ सर्वभूतसुखावहम् ॥
मदनन्तरमीशस्त्वं जगतो नात्र संशयः ।
त्वदीयः पारिजातश्च रत्नान्यन्यानि चाच्युत ॥
त्वं तु भारावतरणं कर्तुं देव महीं गतः ।
मानुष्यं सर्वभूतानामाश्रितः कार्यसिद्धये ॥
त्वयि तीर्णप्रतिज्ञे हि पुनः प्राप्ते त्रिविष्टपम् ।
पूरयिष्यामि वश्वास्ते इष्टान्कामानधोक्षज ॥
स्वर्गीयाणि न रत्नानि नयितव्यानि केशव ।
स्वल्पार्थे मानुषं लोकमिति पूर्वंकृता स्थितिः ॥
उत्क्रम्य हि स्थितिं दैवीं प्रवर्तामि महाबल ।
यद्यहं किं प्रवक्ष्यन्ति प्रजापतिगणाः प्रभो ॥
ब्रह्मणा सहपुत्रेण सपौत्रेण महात्मना ।
नियमाः सर्वकृत्यानां स्थापिता जगतो ध्रुवाः ॥
प्रजापतिकृतं मार्गमपास्य व्रजतो मम ।
श्रुत्वा प्रजापतिर्धीमाञ्शापमप्युत्सृजेत्प्रभुः ॥
अस्माभिर्भिद्यमाने हि मर्यादासेतुबन्धनम् ।

(for °भावाच्च) D5 मानद, T1 G3 M4 मानुषम्, T2 मानुष, Bom Poona eds G(ed) मानवा (for मानुषा) Ñ1 प्रभावास्तव सर्वथा, T2 G1 4 त्वत्प्रसादाच्च मानुषम् (for ᵇ) — (L. 536) Ñ1 T1 G1 3 कुल (for कुरु) —(L 537) K4 इदं वचनमब्रवीत् (for ᵈ) — (L. 538) T1 3 G1 3 मुनि (for द्विज) K3 शुभम्, B3 कृतम्, G3 युक्तम् (for श्रुतम्) D2 मया (for त्वया) V2 [अ]नघ (for द्विज) — (L. 539) G1 अमित (for अतुल) — (L 540) V3 लब्धार्थज्ञो, D3 लब्धानुज्ञा, T4 लब्धसंज्ञो (for लब्धानुज्ञो). — (L. 541) Ñ1 2 V1 B3 D5 स्वमासनवरं भेजे (for ᵃ) — (L. 542) K3 तपोनिधिम् (for °धनम्) — (L. 543) K4 तद्वल, D2 स्व बल (for स्ववलं) Ñ1 निरीक्षस्व च मां बली (for ᵃ) K1 4 पर्षदान्, K3 पार्षदो, Ñ1 T2 4 G3 हर्षद, Dn Ds2 पार्षदान्, T2 3 G1 4 5 M4 नारदं (for पार्षद) K2 V3 D4 प(V3 ह, D4 पा)र्षदं वृत्रशासनः, Ds1 पार्षदान्वृत्रनाशन (sup lin °सूदन) (for ᵇ). — Before line 544, some Mss ins शक्र, some इन्द्रः — (L. 544) T2 3 G1 4 M4 इन्द्रो (M4 °न्द्रे) महर्षे कुशलं, G5 इतो महर्षे कुशल (for ᵃ) T2 3 G1 3 4 M4 प्रष्टव्यस् (for वक्त°) — (L. 545) V3 वचनं (for वचनात्) T G1 3 4 धर्म तु, G5 धर्मात्तु (for धर्मज्ञ) K1 2 Ñ1 2 V B Dn Ds1 D1 5 6 T1 G2 3 सुखावह K2 4 Ds1 D2 4 °वह (for °वहम्) — (L 546) K1 4 अमरेषु न संशय (for ᵇ) — For line 548 T1 3 G1 3–5 M4 subst

15** त्वं तु भारावतारार्थं मह्या देव भुवं गतः ।

— D2 om. line 549 — (L 549) D2 मानुष्ये, D4 °ष्याम् (for °ष्यं) K1 3 4 Ñ1 B1 Dn Ds D1 5 T1 G2 3 वृत्तानाम्, V1 2 B2 3 D6 T2 4 G1 4 5 M4 -वृत्तानाम् (for भूतानाम्) V2 मानुष्यं सर्वथा वृत्त (for ᵃ) V2 आश्रित (for आस्थित) K1 3. 4 N1 Dn Ds D1 3 5 स्थितः कार्यं प्रसिद्धये, G2 स्थितः कार्यस्य सिद्धये (for ᵇ) — (L. 550) T3 इति (for त्वयि) Ñ1 2 V1 B1 3 तीर्णप्रतिज्ञः समाप्य (for ᵃ) Ñ1 B1 D6 एव, Ñ2 आयात्, D3 प्राप्तस् (for प्राप्ते) — (L. 551) D2 ते वश्वा (by transp), T1 वश्वास्तु Ñ2 V1 B3 D6 पूरयिष्यामि वश्वास्त्वं (for ᵃ) B2 इमान्, D4 G5 सर्वान् (for इष्टान्) — (L. 552) K1 स्वर्गजानि, K4 स्वर्गतानि (for स्वर्गीयाणि) K2 स्वर्ग्याणि न च रत्नानि; Ñ2 V1 3 B D6 T4 न स्वर्गीयाणि र°, D3–4 स्वर्गीयानि च र°, T3 G1 4 न स्वर्गार्हाणि र°, G2 M4 न स्वर्भवानि र° (for ᵃ) B1 3 D6 तेऽच्युत (for केशव) D2 T1 G3 5 न नेतव्यानि केशव (for ᵇ) — (L. 553) K2 Ñ2 V2 B2 D2 5 T2 3 G2 3 5 M4 पूर्वे कृता (V2 °ता-), V1 पूर्वं स्थिता (for पूर्वंकृता) — (L 554) K3 उत्क्रान्य, T1 G3 व्युत्क्रम्य (for उ°) K2 Ñ2 V2 B D2 4 5 T4 G2 देव (for दैवीं) K1 4 V3 D1. 5 उत्क्राम्य (V3 °क्रम्य, D4 °क्षिप्य) हि स्थितिं देव, V1 उत्क्रम्य तु स्थितं देव, D3 °म्य तां स्थितिं देव, T2 3 G1 4 M4 व्युत्क्रम्य हि स्थितिं देव, G4 व्युत्क्रमन्ति स्थितिं देव (for ᵃ) — (L. 555) T G1 3–5 M4 प्रवक्ष्यामि (for °क्ष्यन्ति) T1 3 G1 3–5 M4 सुरान् (for गणा) — (L. 557) D2 3 भूतानां (for कृत्यानां) M4 ध्रुवम् (for ध्रुवा) K1 (marg as above) स्थापयित्वा गतो ध्रुवं (for ᵇ). — (L. 558) G2 हित (for कृत) K4 om lines 558ᵇ–

भेस्यन्त्यशङ्किता दैत्या दैत्यपक्षास्तथापरे ॥
स्त्रीनिमित्तमितो नीते पारिजाते द्रुमेश्वरे ।
स्वर्गौकसो भविष्यन्ति विमनस्काश्च मानद ॥
उपभोगा मनुष्याणां विहिता ये स्वयंभुवा ।
तैस्तु तुष्यतु मे भ्राता सपश्यन्कालपर्ययम् ॥
इहापि तावत्रिदिवे मम यः स्यात्परिग्रहः ।
त्रिदिवस्थोऽपि तं कृष्णः सर्वं भोक्तुमिहार्हति ॥
दृप्तो ह्यामिषभोज्यानामभिमानाज्जनार्दनः ।
ततो धर्मं समुत्सृज्य पापमेवानुवर्तते ॥
स्त्रीनद्दयता ख्याप्यमाना कृष्णस्य हि महात्मनः ।
जगत्ययशसा योगं जनयेदिति मे मतिः ॥
मानुष्य मानुषे प्राप्तो यदेतन्मधुसूदनः ।
कुर्यान्निर्बन्धनीयं यद्भ्रात्रा ज्येष्ठेन नारद ॥
स्वर्गरत्नविलोपेन धर्षणा स्यान्ममानघ ।
ज्ञातिनो धर्षणा चैव विशेषेण हि गर्हिता ॥
धर्ममर्थं च कामं च क्रमेण मधुसूदन ।
सेवत्स्वेष रता धर्मान्स्थापितान्पद्मयोनिना ॥
महीतलं पारिजातमर्पयिष्यामि ते यदि ।
पौलोमीमादित. कृत्वा को नु मा बहु मस्यते ॥
पारिजातं महीप्राप्तं दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च मानुषाः ।
स्वर्गार्थं नोद्यमिष्यन्ति दृष्ट्वा स्वर्गफलं क्षितौ ॥
पारिजातगुणान्मर्त्या जुषन्ति यदि नारद ।
देवाना मानुषाणा च न विशेषो भविष्यति ॥
तत्र यत्क्रियते कर्म इह तद्भुज्यते नरैः ।
स्वर्गार्थं न यतिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ॥
सर्वरत्नवरः स्वर्गे पारिजातस्तपोधन ।

560* — (L 559) K_3 प्रजापतिस्तु धीमन्तम् (for *) K_3 G_3 उत्सृजति, Dn G_2 अम्युन्मृजेत् (for अप्यु°) K_1 3 D_4 D_1 3 T_{3-4} G_{1} 4 5 M_4 मामप्युत्सृजति प्रभु (for b) — (L 561) V_1 [अ]शङ्कित (for °ता) — (L 563) V_2 नारद (for मानद) — G_4 om lines 564 603 — (L 564) V_3 B_2 मानुषाणा (for मनुष्याणा) T_2 3 G_1 4 M_4 कल्पिता (for विहिता) — (L 565) K_1 तुष्यति स (for तु तुष्यति) V_1 B_1 तैस्तुष्यतु स मम भ्राता (hypermetric) — (L 566) K_2 3 $\tilde{N}_1$ 2 B_1 2 Dn D_3 D_1 5 T_1 G_2 3 M_3 तात (for तावत्) — (L. 567) T_3 G_1 5 त्रिदिवे (G5 °दशे) स्थापित कृष्ण (for a) B_3 D_6 नोप, T_2 स त्व, T_3 4 G_1 4 न त्व (for सर्वं) $\tilde{N}_1$ V_1 B_1 3 D_3 (marg) T G_1 3 5 ins after line 567 D_1 after line 575

16** ज्येष्ठकानिष्ठभावाना नाभिज्ञ किं जनार्दन ।

[$\tilde{N}_1$ भोगाना, V_1 भोगाना (for भावाना) B_1 ज्येष्ठो ज्यायिष्ठभोगाना, B_3 ज्येष्ठज्यायिष्ठभा°, D_4 ज्येष्ठज्यायिष्ठ भोज्याना, G_1 ज्येष्ठाश्च भोज्याना (for a) $\tilde{N}_1$ T_1 G_2 3 अभिज्ञ (for ना°)]

— $\tilde{N}_1$ T G_1 3 5 om line 568 — (L 568) K_1 3 4 V_2 B_1 3 Dn D_3 D_1 2 6 हृष्टो हि, V_1 3 B_2 कृष्णोऽपि (for दृप्तो हि) K_1 अभिमानी, V_2 अभिज्ञ किं, B_2 D_1 अतिमानाज् (for अभि°) — (L 569) V_1 2 B D_5 यतो, V_3 तथा (for ततो) $\tilde{N}_1$ B_3 G_2 कामम् (for पापम्) — (L 571) K_3 D_2 5 G_5 [अ]यशसो (for °सा) — (L 572) V_1 3 B_1 3 मानुष (for °षे) D_5 प्राप्ते (for प्राप्तो) D_3 मानुष्य च समासाद्य, D_1 °ष्ये मानुषे प्राप्ते (for a) D_3 स यानन्, T_1 3 G_1 3 यदिद, M_1 यदीत्र (for यदेतन्) — (L 573) V_2 कुर्यान्निर्वचनीय हि (for a) G_1 ed) धात्रा (for भ्रात्रा) V_3 मानद (for नारद) — T_3 om lines 574 576 — (L 574) K_2 $\tilde{N}_2$ V_1 3 B_1 2 स्वर्गे, V_2 स्वर्ग्ये (for स्वर्ग) T_{2-4} G_1 5 विलोभेन (for °पेन) T_1 G_3 M_4 स्वर्गरत्न विलोभेन (for a) $\tilde{N}_1$ 2 V_1 2 B_1 3 D_4 परा मम (for ममानघ) — (L 575) $\tilde{N}_1$ नारद, T_1 2 G_1 3 M_1 सर्वदा (for गर्हिता) — T_3 om lines 576 577 D_4 om line 576 — (L 577) $\tilde{N}_2$ आश्रिता, B_2 D_5 6 T_1 4 G_1 3 4 स्थापिता (for °तान्) — T_2 G_1 3 om line 578 — (L 578) K_1 नार्पयिष्यामि, K_2 D_2 5 G_3 M_4 आन°, K_3 $\tilde{N}_2$ V B_1 2 D_3 D_6 नाय°, B_3 D_1 नान°, Dn_1 D_4 प्राप° (for अर्प°) — (L 579) B_1 आप्रत (for आदित) T_2 3 G_1 M_4 पौलोमीममता कृत्वा (sic) (for a) V D_1 5 T_2 4 मन्यते (for मस्यते) $\tilde{N}_3$ को मा बहु न मस्यते (for b). — D_3 om lines 580 581 — (L 580) D_2 नीतं तु (for स्पृष्ट्वा च) — (L 581) D_1 मोघमेष्यन्ति, T_3 G_1 2 5 M_4 नो गमि°, G_3 नागमि° (for नोद्यमि°) — After line 581, $\tilde{N}_2$ reads line 584 — (L 582) K_1 हृष्यन्ति, D_3 जुषन्तो (for °न्ति) D_2 मानवा (for नारद) — (L 583) K_1 3 4 $\tilde{N}_1$ D_5 D_1 T_1 2 देवताना मनुष्याणा (for a) K_1 V_1 3 B D_6 विशेषो न (by transp), G_3 निर्विशेषो — (L 584) $\tilde{N}_1$ V_2 B_1 3 D_5 तदिहाश्नुवते नरा (for b) — (L 585) K_3 न स्वर्गं न करिष्यन्ति (for a) $\tilde{N}_1$ गुणोचिता (for गुणान्विता) — (L 586) K_3 4 D_1 रत्नधर (for °वर) — V_1 om (hapl) lines 587-591 — (L 587) T_3 सुरेश्वर (for सर्वर) $\tilde{N}_1$ 2

तुल्यं देवसमैर्मर्त्यैः सर्वदैव जगद्भवेत् ॥
यज्ञैर्मर्त्या न यक्ष्यन्ति लब्धस्वर्गफला भुवि ।
न पूर्तानि प्रदास्यन्ति तुल्यस्वर्गमरांगनाः ॥
यज्ञैर्जप्याह्निकैश्चैव नित्यमाप्याययन्ति नः ।
मानुषाः स्वर्गमिच्छन्तः श्रद्दधानास्तपोधन ॥
तत्सर्वं न करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ।
निस्तेजसो भविष्यामस्ते गतास्तद्विहीनताम् ॥
इतः सुवृष्टया सस्यैस्ते जीवन्ति पुरुषा भुवि ।
आप्याययन्तस्तेऽप्यस्मान्दानैर्यज्ञैस्तथैव च ॥
न बुभुक्षा पिपासा वा बाधते यदि मानुषान् ।
रोगो जरा वा धर्मज्ञ मृत्युर्वा रतिरेव वा ॥
दौर्गन्ध्यं वा सुघोरा वा ईतयः कर्मसंभवाः ।
किमुद्योगं करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ॥
सर्वथा नयनं तत्र पारिजातस्य न क्षमम् ।
इति वाच्यस्त्वया विप्र विष्णुरक्लिष्टकर्मकृत् ॥
यथा यथा च मे भ्राता तुष्यत्येतद्विचारयन् ।
तथा तथा त्वया कार्यं कार्यं मत्प्रीतिमिच्छता ॥
हाराश्च मणयश्चैव चन्दनान्यगुरूणि च ।
वस्त्राणि च विचित्राणि वध्वास्त्व द्वारकां नय ॥
योग्यानि यानि मर्त्यानां यावदिच्छति केशवः ।
न स्वर्गपरिभोग्यं तु कर्तुमर्हति केशवः ॥

दद्दामि रत्नानि यथेप्सितान्यहं
बहूनि चित्राणि विभूषणानि च ।
न पारिजातं च कथंचन द्रुम
मुने प्रदास्यामि दिवौकसां प्रियम् ॥

Colophon

V1 3 B2 3 D4 6 भुज्यते (Ñ1 °न्ति) यदि मर्त्यै स (Ñ3 V2 °र्त्येषु; D6 °र्त्यै स) (for °) K4 Ñ1 सर्वमेव, Ñ1 °दैवं, V1 3 B1 3 D6 °मेकं, D5 सर्वं देव, T1 सर्वदेवैर्; G3 °धैव (for °दैव) — (L 588) B3 यदि (for यज्ञैर्) D1 यज्ञैर्मा नैव यक्ष्यन्ति G3 यतिष्यन्ति (for न यक्ष्यन्ति) (for °) M4 भूय (for लब्ध) Ñ1 फल (for -फला) — (L 589) K4 V3 D3 लब्ध्वा स्वर्गफलं भुवि (for °) — (L 590) K3 दानानि, Ñ3 पुण्यानि (for पूर्तानि) D2 3 यथाह्निकैश्च, D4 जाप्याद्रिकैश्च, G जपाह्नि° (for जप्याह्नि°) Dn3 D1 — (L. 591) V1 G1 इच्छन्ति (for इच्छन्त) — (L. 593) Ñ1 V1 T2 3 G1 3 M4 तपोधना (for °धन) — (L. 593) Ñ1 V1 T2 3 G1 2 M4 तपोधना (for °धन) Ñ2 तद्गतास्तेन वर्जिता, B3 B1 3 D6 ततस्तैर्न विवर्जिता, — (L. 594) M4 इतः सुवृष्टै तत्र तेन विवर्जिता (for °) — (L. 595) D2 3 आप्याययन्ति, D4 सम्यैस्तैर् (for °) D1 तृप्यन्ति, D6 G1 3 M4 ते °यन्तश्च (for °ययन्तस्) Ñ1 D3 आप्याययन्तथाप्यस्मान्, V1 ह्यस्मान् (for तेऽप्य°) V2 तपोधन (for तथैव च) °ययन्तथास्मास्ते (for °) — (L 596) D1 क्षुधो वा, T1-3 G1 3 श्रयते, M4 श्रयन्ते (for बाधते) K3 बाधते यदि मानवान्, V1 B3 D6 — (L 597) K3-4 V3 Dn3 रोगा °ते मानुषान्यदि (for °) Bom Poona eds G(ed.) मृत्युर्वा (for (for रोगो) K1 T1 G3 धर्मज्ञ धर्मज्ञ) K1 रोगा जरा वा मृत्युर्वा (for °) — (L. (for मृत्युर्वा) D2 हानिर्, G2 भ्रान्तिर् (for रतिर्) — (L. 598) K3 V1 D2 3 दौर्गन्ध्य, D1 दुर्गन्धो (for दौर्गन्ध्य) T2 दौर्गन्ध्य वा सुघोरं वा (for °) K1 (sup lin as above) — (L. 600) T1 3 G1 3 5 M4 कर्माणि सर्वं (for कर्म) (for न क्षमम्) — (L. 601) T2 3 स च (for इति) D भ्राता (for विप्र) G4 M4 स वाच्यस्त्वया विप्रर्षे (for °) D2 तुष्यत्येतद्विचारयन् (for °) — (L. 602) K1, 3 4 V1 3 D4 तुष्यते तद् (for °त्येतद्) Ñ1 B D6 तुष्येत द्विपदां वर (for °) — (L. 603) K4 विप्र (for the first कार्यं) D3 D3 मम (D3 °यि) प्रीतिमिहेच्छता, T2 G1 3 5 M4 मनघ प्रिय(M4 प्रीत)मिच्छता (for °) — (L 604) D3 रत्नानि (for हाराश्च) V2 B1 3 D6 T2 3 G1 3-5 M4 हारा(V2 B3 T2 G1 °रा)श्च मणिरत्नानि (for °) — (L. 605) Ñ1 V1 B2 3 वधूनां, T4 वध्वास्तु (for °स्त्वं) — G4 om lines 606 607 — (L 606) V1 B 3 D6 योग्यानि मर्त्यलोकानां (for °) — V2 G1 om line 607 — (L. 607) K3 तत्स्वर्गपरिभोग्यं तु, D3 न स्वर्ग्यं परिसौख्यं तु, T4 न स्वर्गं परिभोक्तुं तु (for °) Dn1 साम्प्रतम् (for केशव) K1 3 4 Dn3 D1 2 5 कर्तुमर्हसि साम्प्रतम् (D2 3 केशव) (for °) — (L. 609) V2 D1 3 विभूषितानि, T2 G1 च भूषणानि (for विभू°) — (L. 610) D1 द्रुमं (for द्रुम) — (L. 611) V2 निधिम्, T1 3 G1 3 5 M4 च (for प्रियम्)

Colophon om in D2 — *Mention of the Epic* K3 B3 D5 — *Mention of Khila* K3 4 Ñ1, 3 V B Dn Dn1 D1 6 — *Sub parvan* Ñ2 पारिजात — *Adhy name* K Dn D1 पारिजातहरणे इन्द्रवाक्यम् Ñ1 V B D2 D3-6 T1 3 G1 4 पारिजात(T2 3 G1 4 °जातस्य)हरणम्; T4 पारिजातसमानायामिन्द्रवचनम्, G2 इन्द्रवाक्यम् — *Adhy no* K3 (marg) 123, V1 129, V2 B3 128, V3 125,

वैशंपायन उवाच ।

देवराजवचः श्रुत्वा नारदः कुरुनन्दन ।
प्रोवाच वाक्यं वाक्यज्ञो महात्मा धर्मवित्तमः ॥
अवश्यमेव यत्कार्यं हितं बलनिषूदन ।
मया तत्र महाबाहो बहुमानोऽस्ति मे त्वयि ॥
उक्तो मया वासुदेवो जानता भवतो मतम् ।
न दत्तः पारिजातो हि हरस्यापि त्वया पुरा ॥
हेतवश्च मया तस्य दर्शिता भो. समासतः ।
न चावगतवान्देव. सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
उपेन्द्रोऽहं महेन्द्रेण लालनीय· सदेति माम् ।
अथाह पुण्डरीकाक्षस्तत्तदुत्तरमेव च ॥
पुन. पुनर्मया चास्य हेतवो देव दर्शिता. ।
ततो न बुद्धिर्व्यावृत्ता वृत्रनाशन तस्य वै ॥
अपि चाप्युक्तवान्देवो वाक्यं ते मधुसूदनः ।
प्रहस्य पुरुषश्रेष्ठ. सरोपमिव वासवः ॥

न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा
न चासुरा नैव च पन्नगोत्तमाः ।
मम प्रतिज्ञामपहन्तुमुद्यता
मुने समर्था. खलु भद्रमस्तु ते ॥
स पारिजातं यदि न प्रदास्यति
प्रयाच्यमानो भवतामरेश्वर ।
तत. शचीव्यामृदितानुलेपने
गदां विमोक्ष्यामि पुरंदरोरसि ॥
उपेन्द्रस्य महेन्द्रायं भ्रातुस्ते निश्चय· परः ।
यदत्र मन्यसे न्याय्यं समधार्य कुरुष्व तत् ॥
तस्य हितं च देवेश श्रूयतां वदतो मम ।
नयनं पारिजातस्य द्वारकां मम रोचते ॥
नारदेनैवमुक्तस्तु प्रत्युवाच बलदेहभित् ।
रोषाविष्टः सहस्राक्षोऽब्रवीदितनराधिप ॥
अनागसि मयि ज्येष्ठे सोदरे यदि केशव ।

Dn D4 5 124, D1 131, D3 134, T1 G3 4 M4 138, T2 G1 140, T3 147, T4 131, G3 130, G5 141

(L 612) D1 सत्तम (for नन्दन) — (L 613) T2 G1 प्रसद्य ; G1 प्रहस्य (for प्रोवाच) K3 वाक्यज्ञ (for °ज्ञो) T1 G3 5 M4 प्राह वाक्य च वाक्यज्ञो (for °) N2 V3 T4 धर्मात्मा (for महात्मा) T1-3 G1 3-5 M4 देवेन्द्र ऋषिसत्तम (for °). — Before line 614, D4 ins नारद उवाच — (L 614) K1 (sup lin as above) 3 T2 G1 3 4 कर्तव्य (for यत्कार्य) — (L 615) K3 त्वयि (for तत्र) B3 T4 ऽस्तु (for ऽस्मि) — (L 616) G3 दत्तो (for उक्तो) V3 जानतो (for °ता) — (L 617) K1 Ñ1 B1 D स्यं (for हि) K3 Ñ2 V2 3 D4 4 5 पुरा त्वया (by transp), D3 यथा पुरा — (L 618) V3 तत्र ; T1 3 G1 3-5 M4 [अ]च्युतस्य (for तस्य) T1 2 G1 3-5 तस्य वै (for दर्शिता) K1 4 वै, D2 ते ; D3 च (for भो) M4 तस्य वै भो समाहित (for °) — (L 619) K3 D3 देव (for देव) T1-3 G1 3-5 M4 न चैवाग्रस्थं देव (for °) G1 नृप (for तत्) — (L 620) K3 महेन्द्रेण लालनीय (for °) K3 (marg) यथायथ, G3 5 M4 लालनीय (for लाल°) — After line 620, D3 ins

17** उवाच भगवान्देव सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।

— (L 621) K3 D3 यथोपद्, Ñ1 सुमोप, V2 B1 5 D5 उवाच ; Dn1 D3 T2-4 G1 1 अथाह ; D4 यथोच (for अथाह) V2 B D3 T G1 3-5 M4 तदुत्तरम् ; D3 ते तदुत्तरम् ; Poona eds G(ed) इत्युत्तरम् (for तत्तदु°) — (L 622) D3 [उ]क्तो (for [अ]स्य) N1 दर्शिता भो समासत (for °) — (L 623) N1 B1 3 D5 नैव बुद्धिश्च व्यावृत्ता (for °) T1 नाशाय (for नाशन) V3 तत्र (for तस्य) G1 3 तत्र T2 3 G3 5 M4 तत्र वै वृत्रनाशन (for °) — (L 624) T1 2 G3 3 M4 तत्र कृद्धि (for अपि चापि) Ñ1 2 V3 B1 3 Dn D3 D4-6 T1 — (L 625) D3 G1 प्रत्याह G1 4 वाक्यान्ते (for वाक्यं ते) — (L 626) G3 तद् (for प्रहस्य) D4 प्रहस्य पुण्डरीकाक्ष (for °) (3 इव) T2 G1 3-5 M4 — (L 627) Dn1 सासुरा, T2 G1 3-5 M4 (for चासुरा) — (L 628) K1 V1 3 Dn1 Dn2 D3 4 T2 उपहन्तुम्, N2 V3 B1 3 D4 प्रति° ; T1 2 G1 3 अपहर्तुम् (for °हन्तुम्) — (L 629) K3 न मे (for मुने) D3 प्रतिज्ञा (for भद्रम्) समर्था) G1 [illegible] (for खलु) N1 D3 तत्पदम् (for भद्रम्) — (L 631) K1 4 Ñ1 G1 महेश्वर, K3 Ñ1 D4 4 सुरे ; Poona eds ((ed) सुरदर (for [अ]मरेश्वर) D3 प्रयात्य — (L 634) Ñ1 B [illegible] Ñ2 [अ]व मानो भगवान्महेन्द्र — (L (for [अ]मम) K3 परम्, B1 कुरु ; D3 कुरु (for पर) — (L 635) D3 मन्यते (for °से) N1 उपोत्थेन (for °) D1 — D4 om line 63° — (L °) V3 न (for म) — (L 63°) K1 [illegible] D3 [illegible] (for वदतो) — (L 63°) K1 V1 1 D1 T2 [illegible] D3 [illegible] प्रत्यर्थे) K1 V1 1 D1 T2 [illegible] Ñ1 V1 1 D1 [illegible] (T1 [illegible]) [illegible] G1 4 3 [illegible] B D3 [illegible] — (L 639) B1 3 D देवराज (for [illegible])

तुल्यं देवसमैर्मर्त्यैः सर्वदैव जगद्भवेत् ॥
यज्ञैर्मर्त्या न यक्ष्यन्ति लब्धस्वर्गफला भुवि ।
न पूर्तानि प्रदास्यन्ति तुल्यस्वममरैर्गताः ॥
यज्ञैर्जप्याहिकैश्चैव नित्यमाप्याययन्ति नः ।
मानुषाः स्वर्गमिच्छन्तः श्रद्दधानास्तपोधन ॥
तत्सर्वं न करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ।
निस्तेजसो भविष्यामस्ते गतास्तद्विहीनताम् ॥
इतः सुवृष्टया सस्यैस्ते जीवन्ति पुरुषा भुवि ।
आप्याययन्तस्तेऽप्यस्मान्दानैर्यज्ञैस्तथैव च ॥
न बुभुक्षा पिपासा वा बाधते यदि मानुषान् ।
रोगो जरा वा धर्मज्ञ मृत्युर्वा रतिरेव वा ॥
दौर्गन्ध्यं वा सुघोरा वा ईतयः कर्मसंभवाः ।
किमुद्योगं करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ॥
सर्वथा नयनं तत्र पारिजातस्य न क्षमम् ।
इति वाच्यस्त्वया विप्र विष्णुरक्लिष्टकर्मकृत् ॥
यथा यथा च मे भ्राता तुष्यत्येतद्विचारयन् ।
तथा तथा त्वया कार्यं कार्यं मत्प्रीतिमिच्छता ॥
हारांश्च मणयश्चैव चन्दनान्यगुरूणि च ।
वस्त्राणि च विचित्राणि बध्वास्त्व द्वारकां नय ॥
योग्यानि यानि मर्त्यानां यावदिच्छति केशवः ।
न स्वर्गपरिमोषं तु कर्तुमर्हति केशवः ॥
दद्‌मि रत्नानि यथेप्सितान्यहं
बहूनि चित्राणि विभूषणानि च ।
न पारिजातं च कथंचन द्रुमं
मुने प्रदास्यामि दिवौकसां प्रियम् ॥

Colophon

V_1 ₃ B_2 ₃ D_4 ₆ भुज्यते ($\tilde{N}_1$ °न्ति) यदि मर्त्यं स ($\tilde{N}_2$ V_3 °र्त्येषु ; D_6 °र्त्यं स्म) (for °) K_4 $\tilde{N}_1$ सर्वमेव, $\tilde{N}_1$ °दैवं, V_1 ₃ B_1 ₃ D_6 °मेक, D_5 सर्वं देव , T_1 सर्वदेवैर्, G_3 °धैव (for °दैव) — (L 588) B_3 यदि (for यज्ञैर्) G_3 यतिष्यन्ति (for न यक्ष्यन्ति) D_1 यज्ञैर्मर्त्या नैव यक्ष्यन्ति (for °) M_4 भूय (for लब्ध) $\tilde{N}_1$ फल (for फला) — (L. 589) K_4 V_2 D_2 लब्ध्वा स्वर्गफलं भुवि (for °) — (L. 590) K_2 दानानि. $\tilde{N}_2$ पुण्यानि (for पूर्तानि) — (L. 590) K_2 D_3 ₃ यथाह्निकैश्, D_4 जाप्यादिकैश्, G जपाह्नि° (for जप्याह्नि°) Dn_2 D_1 — (L 591) V_1 G_1 इच्छन्ति (for इच्छन्त) — (L. 593) $\tilde{N}_1$ V_1 T_2 ₃ G_1 ₃ M_4 तपोधना (for °धन) — (L. 593) $\tilde{N}_1$ V_1 B_1 ₃ D_6 ततस्तैर्न विवर्जिता, $\tilde{N}_2$ तद्गतास्तेन वर्जिता, B_3 तत्र तेन विवर्जिता (for °) — (L. 594) M_4 इत सुवृष्टै सस्यैस्तैर् (for °) — (L. 595) D_2 ₃ आप्याययन्ति, D_4 °यन्तश्च (for °ययन्तस्) D_1 तृप्यन्ति, D_5 G_1 ₃ M_4 ते ह्यस्मान् (for तेऽप्य°) $\tilde{N}_1$ D_6 आप्याययस्तथाप्यस्मान्, V_1 °ययस्तथास्मास्ते (for °) V_3 तपोधन (for तथैव च) — (L 596) D_1 क्षुमो वा, T_1 ₃ G_1 ₃ श्रयते, M_4 श्रयन्ते (for बाधते) K_1 बाधते यदि मानवान्, V_1 B_3 D_6 — (L 597) K_{2-4} V_3 Dn_3 रोगा °ते मानुषान्यदि (for °) Bom Poona eds G(ed.) मृत्युर्वा (for (for रोगो) K_1 T_1 G_3 धर्मज्ञ धर्मज्ञ) K_1 रोगा जरा वा मृत्युर्वा (for °) G_2 भ्रान्तिर् (for रतिर्) — (L (for मृत्युर्वा) D_3 हानिर्, 598) K_2 V_1 D_3 ₃ दौर्गत्यं, D_1 दुर्गन्धो (for दौर्गन्ध्यं) K_1 (*sup lin* as above) T_3 दौर्गत्य वा सुघोरं वा (for °) — (L. 600) T_1 ₃ G_1 ₃ ₅ M_4 कर्मणि सर्वं (for कर्म) (for न क्षमम्) — (L. 601) T_2 ₃ स च (for इति) D भ्राता (for विप्र) G_4 M_4 स वाच्यस्त्वया विप्रर्षे (for °) D_3 तुष्यत्येतद्विचारयन् (for °) — (L. 602) $K_{1,3,4}$ V_1 ₃ D_4 तुष्यते तद् (for °त्येतद्) $\tilde{N}_1$ B D_6 तुष्येत द्विपदां वर (for °) — (L 603) K_4 विप्र (for the first कार्यं) D_5 D_3 मम (D_2 °यि) प्रीतिमिहेच्छता, T_2 G_1 ₃ ₅ M_4 मनस प्रिय(M_4 प्रीत)मिच्छता (for °) — (L 604) D_3 रत्नानि (for हाराश्च) V_2 B_1 ₃ D_6 T_2 ₃ G_1 ₃₋₅ M_4 हारां(V_2 B_2 T_2 G_1 °रा)श्च मणिरत्नानि (for °) — (L. 605) $\tilde{N}_1$ V_1 B_2 ₃ वधूनां, T_4 वध्वास्तु (for °स्त्व) — G_4 om lines 606 607 — (L. 606) V_1 B_1 ₃ D_6 योग्यानि मर्त्यलोकानां (for °) — V_3 G_1 om line 607 — (L. 607) K_3 तत्स्वर्गपरिमोषं तु. D_3 न स्वर्ग्यं परिसौख्य तु, T_4 न स्वर्गे परिमोक्ष तु (for °) Dn_1 साम्प्रतम् (for केशव) K_1 ₃ ₄ Dn_3 D_1 ₃ ₅ कर्तुमर्हसि साम्प्रतम् (D_2 ₅ केशव) (for °) — (L. 609) V_3 D_1 ₃ विभूषितानि, T_3 G_1 च भूषणानि (for विभू°) — (L. 610) D_2 [द्व]मं (for द्रुम) — (L. 611) V_3 निधिम्, T_1 ₃ G_1 ₃ ₅ M_4 च (for प्रियम्)

COLOPHON om in D_2 — *Mention of the Epic* K_3 ₄ $\tilde{N}_1$ ₃ V B K_2 B_3 D_5 — *Mention of Khila* K_3 ₄ $\tilde{N}_1$ ₃ V B Dn Ds_1 D_1 ₃ — *Sub parvan* $\tilde{N}_3$ पारिजात — *Adhy name* K Dn D_1 पारिजातहरणे इन्द्रवाक्यम्, $\tilde{N}_1$ V B D_5 D_{5-6} T_1 ₃ G_1 ₄ पारिजात(T_2 ₃ G_1 ₄ °जातस्य)हरणम् ; T_4 पारिजातसपातायामिन्द्रवचनम् ; G_2 इन्द्रवाक्यम् — *Adhy no* K_3 (marg) 123 , V_1 129 , V_2 B_2 128 , V_3 125 ,

एव प्रवृत्त कि शक्यं कर्तुमत्र तपोधन ॥
वहूनि प्रतिलोमानि पुरा स कृतवान्मयि ।
कृष्णो नारद सोढानि भ्रातेति स्म मयानघ ॥
खाण्डवे चार्जुनरथं पुरा वाहयता सता ।
मदीया वारिता मेघा. शमयन्तोऽभिमुद्धतम् ॥
गोवर्धनं धारयता विविधं च कृतं मम ॥
तथा वृत्रवधे प्राप्ते साहाय्यार्थं वृतो मया ।
समोऽहमिति सर्वेषां भूतानामिति चोक्तवान् ।
स्वनाहुवलमाश्रित्य वृत्रश्च निहतो मया ॥
देवासुरेषु प्राप्तेषु सग्रामेषु च नारद ।
युध्यत्यात्मेच्छया कृष्णो मुने सुविदित तव ॥
बहुनात्र किमुक्तेन तस्मादिष्टथा प्रवर्तताम् ।
ज्ञातिभेदो न मे कार्य· साक्षी त्वं मम नारद ॥
ममोरसि गदा मोक्तुमुद्यतो यदि केशव· ।
अनुशोच्याथ पौलोमी गुण. इह दृश्यते ॥
उद्यासगतो धीमान्पिता नः कश्यपः प्रभु· ।
अदित्या सह मे मात्रा तयोर्वाच्यमिदं भवेत् ॥
अजितात्मा मम भ्राता रजसा महता वृतः ।
कामेन च स्त्रिया वाक्यादेवं मामुक्तवान्गुरुम् ॥
सर्वथा धिक्स्त्रियो विप्र धिग्व्रजस्तमसी तथा ।
यत्राधिष्ठितवान्विष्णुरेव मा न्मीजितो द्विज ॥
न दृष्टं कश्यपकुल व्यपदेश्यं महामुने ।
नैव दक्षकुल दृष्ट मातुर्मे यत्र सभव· ॥
न ज्येष्ठता न राजत्वं देवाना प्रतिमानितम् ।
कामरागाभिभूतेन कृष्णेन खलु नारद ॥
पुरदारसहस्रैर्हि भ्रातानघ विहिंस्यते ।
सद्वृत्तो ज्ञानसपन्न इति ब्रह्मा पुराब्रवीत ॥
नास्ति भ्रातृसमो बन्धुराहार्य इतरो जनः ।
इति मामब्रवीन्माता पिता चैव प्रजापति ॥
सोदरेषु विशेष तु पिता मे कश्यपोऽब्रवीत् ।

त्याक्षो(B₃ देवराजो)ऽब्रवीदिदम् (for °) —(L 640) G₃ श्रेष्ठे (for ज्येष्ठे) T₄ G₃ सोदर (for °रे) —(L 641) K₄ वाक्य, T G₁ ₃₋₅ M₄ कर्तु (for शक्य) T₁₋₃ G₁ ₃₋₅ शक्यते (for कर्तुम्) —(L 642) V₃ स पुरा (by transp), T₂ ₃ पुरासौ Ñ₁ B₂ ₃ D₆ मम (for मयि) – (L 643) K₃ दयया, K₂ D₃ स्मयता, Ñ₁ V₂ B₃ D₆ च मया (for स्म मया) Bom Poona eds G(ed) सदा (for [अ]नघ) D₅ ₆ भ्रातेति स्मरता मया, T₂ ₃ G₃ ₅ ₅ M₄ भ्राता मेति मया(M₄ °मा)नघ (for °) —(L 644) D₃ मम, T₃ सदा, G₁ तदा (for सता) —(L 645) Ñ₂ प्रशमन्तो (for शमयन्तो) V D₁ ₃ उद्यतम्, T₂ उत्थि° (for उद्ध°) —(L 646) K₁ सुमहद्धि प्रियकृतम् (for °) — T₁ om lines 650–653 —(L 651) D₆ स्वेच्छया (for [आ]त्मे°) Ñ₃ प्र, T₄ वै (for सु) T₂ ₃ G₁ ₄ त्वया (for तव) —(L 652) Ñ₁ V₂ L₃ T₂ ₄ G₂ ₄ प्रवर्तते, V₂ °र्तित (for °र्तताम्) —(L 653) G₃ प्राप्त (for कार्य) N₂ भव (for मम) —(L 654) Ñ₂ उत्थितो, D₆ प्रोद्यतो (for उ°) T₃ युधि (for यदि) —(L 655) D₁ शंसत ; D₁ (marg) शप्याथ, D₄ शक्याथ T₂ शब्दगाथ (for शोच्याथ) K₁ ₂ D₃ अनुशय्या(K₁ °प्या)थ पौलोमीं, ... Ñ₁ ₂ V₁ ₂ B Dn₁ D₃ D₂ T₁ ₄ G₂ °शब्दगाथ(D₂ °दृद ... पौलोमीं (for °) V₂ वर्तते (for दृश्यते) T₁ ₂ G₁ ₃ ₅ ...गि दृश्यते (for °) —(L 656) K₂ D₃ (sup ...ro) उद्यामन, Dn उद्वार्ने, T₂ ₃ G₃ ₅ M₄ उत्त ...गम) D₁ धीमान् (for धी°) G₁ उत्कचान्कर्मणो धीमान् (for °) D₂ मे (for न) K₃ D₁ प्रभो (for प्रभु) —(L 657) K₁ ₄ Ñ₁ B₁ D₂ T₁ ₂ वाक्यम् (for वाच्यम्) —(L 658) K₂ D₁ (marg as above) ₃ स हि (for मम) B D₁ ₂ ₄ (marg) ₆ T₁₋₃ G M₄ तरसा (for महता) V₁ महता रजसा वृत (for °) —(L 659) K₁ B₁ ₃ D₂₋₄ T G M₄ स्त्रियो (for स्त्रिया) —(L 660) K₁ Ñ₁ V₂ B₁ ₃ Dn D₆ T G M₄ धिक्स्त्रिय सर्वथा विप्र, K₃ ₄ सर्वथा विप्र विप्राह्यं (K₄ °ह्यो), D₅ °था विप्र विप्रार्थं, D₁ ₃ °था विप्रतिप्राह्यं (for °) K₂ ₄ D₅₁ धिक्कि(K₄ त्रिकि)य स यथा तथा ; N₁ ₃ धिग्व्रजस्तमसस्तथा ; B D₆ T G₁ ₃₋₅ M₄ धिप्रजो (T₁ °प्राजा) धिक्तमसस्तथा Dn₁ धिग्व्राजसमिति तथा, D₅₂ धिक्क्रिय समया तथा, D₁ धिग्धिगस्तु यथा तथा ; D₂ धिक्स्त्रिय स यथा तथा G₃ धिग्व्रजस्तामस तथा (for °) — After line 660 Ñ₂ ins

18** सर्वं च स्त्रीषु सप्राह्य धिक्स्त्रिय स यथा तथा ।

—(L 661) T₄ यदद्वि-; G₂ यत्र त्रि (for यत्राधि) —(L 662) Dn M₄ कुले (for कुलं) C₄ ब्रह्मणं काश्यप कुले (for °) Ñ₂ D₄ ₆ T₁ G₁ ₃ ₅ व्यपदेश (for °श्यं) —(L 663) Ñ₁ नौ (for मे) —(L 664) K₂ ईदृशी ; D₁ ज्येष्ठत्वं (for °ता) —(L 666) D₃ [अ]पवर्ज ; T₃₋₄ G₁ ₄ ननु G₃ M₄ चैव (for [अ]नघ) —(L 667) D₂ मोदते ज्ञानिसपन्न, G₂ जगद्गुरो धर्म° (for °) —(L 668) D₃ (for) D₂ ₆ सहाया (for °) —(L 670) मार

शा मया विरुध्यन्ते दानवाः पापनिश्चयाः ॥
कर्मैतत्र वक्तव्यं स्वयमात्मस्तवान्वितम् ।
न्यतरो विप्र यदिहावोच्यते मया ॥
धनुर्धाया मुनिश्रेष्ठ स्त्रियां हि पुरानघ ।
निभिरसुराणा च वरदानान्महामते ॥
दृशो विष्णोः पुरा देहो धृतो मया ।
पि च शिरो यन्नाच्छिन्नं रौद्रेण तेजसा ॥
द विशिष्टो देवानामित्युक्त्वा पुनरच्युत ।
धनुरग्रेण दर्पेण स्थितो नारद केशवः ॥
किं मे पिता वा माता वा वदयनीति मया मुने ।
देहेन विधृतं विष्णोः शरीरं मुनिसत्तम ॥
न्द्रे वैराग्यस्यैव मुने भागमहं ददौ ।
यवीयसमहं प्रेम्णा कृष्णं पश्यामि नारद ॥
समरेषु प्रहर्तव्यं तेन पूर्वं तपोधन ।
ता विनाहं समरे प्रहराम्यमतो ध्रुवम् ॥

प्रादुर्भावेषु सर्वेषु स्वशरीरमिहानघ ।
यत्तो रक्षामि धर्मज्ञ केशव भक्तिमाश्रितम् ॥
इदं भक्त्या मदीयं च भगवन्विष्णुना कृतम् ।
उपर्युपरि लोकानामधिकं भवनं मुने ॥
अवमानं स च मया पूजनः क्रियते मुने ।
लालनीयो मया बाल इत्येवं भ्रातृगौरवात् ॥
बालोऽयं मम पुत्रेति यवीयानिति नारद ।
पित्रा माता च गोविन्दो नातीव परिभावितः ॥
दृष्टस्तत्र जनन्याः स केशव सविशेषतः ।
वयं द्वेष्या न संदेहस्तत्र स्नेहोऽतिरिच्यते ॥
सर्वज्ञो रत्नान्शूरः पात्र मानयिता तथा ।
केशवेत्येव च ध्यानं यत्तद्वितथता गतम् ॥
गच्छ नारद वक्तव्यः केशवो वचनान्मम ।
आहूतो न निवर्तेय समरं प्रति शत्रुभिः ॥
यदीच्छसि तदागच्छ सहं वै यत्त्वमिच्छसि ।

Dn संदेरे तु (for °रिपु) V1 3 विशेषत (for °प) T3 G1 3 स्यैम् (for कश्यपो) — (L. 671) D2 यदा, T1 2 G1 3-5 M1 दृश (for दृशा) K3 D3 5 निश्चयात् (for °या°) — (L 672) K1 3 4 कर्तव्यं (for वक्तव्य) D1 3 कामभेव न कर्तव्य (for °) D2 3 गुणस्तवम् (for स्तवान्वितम्) — G3 om lines 673[b]-683[a] — (L. 675) Ñ2 धनुर्भिर् (for धन्विभिर्) T1 M1 असुराणा (for असुर°) V1 2 धनुर्भिरसुराणा, G1 V1 धनुर्भिश्चासुराणा, D5 धन्वीनामसुराणां हि (for °) — For om. lines 675[b] 686[a] B3 मया मुने (for महामते) — line 675, T1-3 G1 3-6 M1 subst

19[1*] धनुर्भिरसुराणा हि दानवाना महामुने ।

— (L 676) Ñ2 — T1 2 G1 5 M1 om lines 676 687 — (L 677) V1 देहो (for °) V1 3 B1 D1-6 उत्कृत्त च शिरो विष्णो (for देहो धृतो) मुनो V3 B1 D1 6 देहाद्धृत, D5 देहे धृत (for यत्नाच्) — (L 677) K1 4 दत्त्वा, D5 यत्न (for यत्नाच्) — (L 680) K2 D6 679) K3 स्थित्वा (for स्थितो) — (L[1] 680) K2 D2 3 पुरा मुने, D1 ममाधुना, Ñ2 V2 3 B1 D1 6 महामुने, K1 4 D1 च स्थितं, मयाधुना (for मया मुने) — (L 681) K1 Ñ1 2 V B Dn D5 D1-6 T4 G2 च धृत (for विधृतं) — (L 682) V2 अस्यैव, T1 V1 2 -पुत्र (for सत्तम) — (L 683) K1 4 महत्प्रेम्णा (for भक्त्येति (for अस्यैव) — (L 684) D5 प्रव भवं प्रेम्णा) G3 यदि (for कृष्णं) — (L 686) तेष्य (for प्रह°) K4 D1 3 न मे (for तेन) — (L 687) Ñ2 V B K2 स्व शरीरमिहानघ (for °)

Dn2 D3 G2 यत्नाद्, G4 युक्तो (for यत्तो) D3 ततो रक्षामि धर्मज्ञ (for °) V2 B2 शक्तिम् (for भ°) Ñ2 B3 D2 T3 4 आश्रित (for °तम्) K1 केशव मुरमाश्रितम्, B1 D6 °व शक्तिमाश्रित (for °) — (L. 688) Ñ1 इम (for इद) Ñ1 V3 D5 6 T1 3 G1 3 5 M1 त्यक्त्वा, V1 भुद्दक्त्वा, D3 दृष्ट्वा, T4 भुक्त्वा, G2 भक्त (for भक्त्या) D6 मदीय (for भगवन्) — (L 689) T G1 4 5 M1 भगवन् (for भवन) — (L 690) V2 B3 D5 अपमान (for अव°) — (L 691) Ñ2 D2 3 अय बाल (for मया बाल) V2 T G1 4 5 M1 सौहृदात् (for गौरवात्) — (L 693) D3 नातिव, Bom Poona eds G(ed) मानी च (for नातीव) T2 3 G2 3 जननास्य, 694) Dn D1 G2 सूनुस् (for तत्र) Bom Poona eds G(ed) जनाना च (for जनन्या स) D1 दृष्ट Ñ1 दृष्ट तत्र भवन्त्या स, B1 दृष्ट पुत्रो जनन्यास्तु, D1 दृष्ट स तु जनन्याश्च (for °) — T3 3 मत्र जनन्या स, G1 4 om lines 696 697 — (L 696) Ñ1 V2 3 B2 3 G2 पित्रा (for D5 मान्य, B1 मातुर्, T1 G3 5 M1 मान्यो) Ñ2 V2 B1 केशवे पात्र) — (L 697) D1 से (for च) V2 B1 D5 °वेत्यमनी स्वतर्दीमान्, V1 °वेति वच स्यात, T2 G2 °वो हि तदर्थिमस्तु, G1 धीमान्, D2 °वे तमर्द मान, G3 M1 °वो हीति तर्मिस्तु (for °) D2 4 °वोऽस्यवहन्मान, D2 पुनर्हि वितथा गतम् T1 C1 2 M1 पितो तदेवद्वितथ गतम D2 हन्त तद्धि यथा गतम् (for °) — (L स्नहा तिरिच्यते, G2 — (L 699) B1 निवर्तेऽहं 698) T4 वचन (for °नान्)

यतस्ततः प्रवक्ष्यामि गृह्यतां यदि रोचते ॥
अनुक्तेनापि सुहृदा वक्तव्यं जानता हितम् ।
न्याय्यं च प्राप्तकालं च पराभवमनिच्छता ॥
वक्तव्य सर्वथा सद्भिरप्रियं चापि यद्धितम् ।
आनृण्यमेतत्स्नेहस्य सद्भिरेवाहृतं पुरा ॥
अनृते धर्मभङ्गे च न शुश्रूषति चाप्रिये ।
न प्रिय न हितं वाच्य सद्भिरेते विनिन्दिताः ॥
सर्वथा देव वक्तव्य श्रूयतां शृण्वतां वर ।
श्रुत्वा च कुरु सर्वज्ञ मम श्रेयस्करं वचः ॥
अन्योन्यभेदो भ्रातॄणां सुहृदां वा बलान्तक ।
भवत्यानन्दकृद्देव द्विषतां नात्र सशयः ॥
हितानुबन्धसहितं कार्यं ज्ञेयं सुरेश्वर ।
विपरीतं च तद्बुध्वा नित्यं बुद्धिमता वर ॥
यत्स्यात्तापकर पश्चादारब्धं कार्यमीदृशम् ।
आरम्भेनैव तद्विद्वानेष बुद्धिमता नयः ॥
विपाकमस्य कार्यस्य नानुपश्यामि शोभनम् ।
यत्तु तत्कारणं देव निबोध विबुधाधिप ॥
य एको विश्वमध्यास्ते प्रधानं जगतो हरिः ।
प्रकृत्या य पर सर्वे क्षेत्रज्ञ वै विदुर्बुधा ॥
तस्याव्यक्तस्य यो व्यक्तो भागः सर्वभवोद्भवः ।
तस्यात्मा प्रथमो देवो विष्णुः सर्वस्य धीमतः ॥
प्रकृत्याः प्रथमो भाग उमा देवी यशस्विनी ।
व्यक्तः सर्वमयो विष्णुः स्त्रीसंज्ञो लोकभावनः ॥
रुक्मिण्याद्याः स्त्रियस्तस्य व्यक्तत्वे प्रथमो गुणः ।
अव्यया प्रकृतिर्देवी गुणदेवो महेश्वरः ॥
न विशेषोऽस्ति रुद्रस्य विष्णोश्चामरसत्तम ।
गुणिनश्चाव्ययः शश्वत्सदा च प्रथमो गुणः ॥
नारायणो महातेजाः सर्वकृल्लोकभावनः ।

हित वदेत् (for ⁵) — (L 725) K3 B1 D1 T2 G3 4 M4 सु (for म) K2 D2 4 5 (before corr) सन्तो लोकगता भिज्ञा, Ñ1 सन्तो लोकगती तज्ज्ञा (for ᵃ) Ñ1 D3 ज्ञानवि, V2 नयज्ञो (for नयवि) K2 D2 4 5 कोविदा, D5 °दम् (for °द) Ñ2 नयविद्वांश्च कोविद (for ⁵) — (L 726) K2 G5 कार्यं कार्यं, Ñ2 V1 नयकार्यं (for कार्याकार्यं) — (L 727) Ds2 प्रीतस् (for यतस्) G4 प्रवक्षामि (for °क्ष्यामि) — (L 730) Ñ1 अदृष्टैर (for अप्रिय च) D2 तद् (for यद्) — (L 731) B1 आनृण्यमेव स्नेहेन (for ᵃ) — Ñ1 om V1 B1 3 च विदित, G1 एव हित (for एवाहृत) — Ñ1 om lines 732 733 — (L 732) T3 M4 [अ]प्रियम् (for °ये) K3 न च शुश्रूषति प्रिये, D4 शुश्रूषयति चाप्रिये (for ᵇ) Ñ2 नाप्रियं — (L 733) T1 3 G2 3–5 [अ]प्रिय (for प्रिय) D5 6 सद्भि नाहित वाच्य, D4 न प्रिय नाहित वाक्य (for ᵃ) D5 6 सद्भि रेतद्विनिन्दितम्, T1 3 G1 4 M4 °रेव विनिन्दितम्, G3 5 °रेभि विनिन्दितम् (for ⁵) — (L 735) Dn धर्मज्ञ (for सर्वज्ञ) — (L 736) D2 कुलान्तक (for बलान्तक) — (L 737) T2 3 G1 4 5 तत्र हि (for भवति) D5 आनन्दनो (for °न्द कृद्) — (L 738) K1 Ñ2 T2 3 G1 3 M4 सदृश (for सहित) V3 हितार्थबन्धुसहित (for ᵃ) K4 कर्तव्य च (for कार्यं ज्ञेय) D सुरेश्वरम् (for सुरेश्वर) — T2 3 G1 4 om lines 739–743 G3 om line 739 — (L 739) K3 B1 D5 D1 5 च ते बु(B1 Ds2 तद्बु)द्ध्या, K1 तद्बुद्धा वा, T1 च यद्बुध्वा (for च तद्बुध्वा) D3 (marg by corr) त्यजेद् (for नित्य) — (L 740) B1 D1 पश्चात्ताप, D2 3 यत्सताप (for यत्स्यात्ताप) V1 2 B3 D4 5 (marg) पश्चात्तापकर यत्स्याद् (for ᵃ) D2 सकार्यं (for आरब्ध) — (L 741) G5 M4 आरम्भे नैव तद्विद्याद् (for ᵃ) G6 M1 एव (for एष) D4 धर्मवता (for बुद्धि°) G3 एव बुद्धिमता तथा (for ᵇ) — (L 742) K3 Ñ2 V1 B 3 D3 [अ]न (for [अ]नु) — (L 743) K3 Ñ2 मद्यत्तत, B1 यत्र तद्, B2 3 D6 यतस्तद्, D5 सर्वं तत, Ñ2 मद्यत्तत्, B1 यत्र तद्, B2 3 D6 यतस्तद्, D5 सर्वं तत, T1 M4 यत्तत्र, G3 यत्र त्व, G5 यदत्र (for यत्तु तत्) T1 G3 5 M4 निबोध विबुधेश्वर (for ⁵) — (L 744) Ñ1 नयम्, G6 गुरु (for हरि) — (L 745) K2 सर्वं (for सर्वे) D1 5 य (for वै) T2 G1 क्षेत्र वै विविदुर्बुधा (for ᵇ) — (L 746) D4 5 भाग सर्वोद्भवोद्भव (for ⁵) — T2 G1 read line 747 twice — (L 747) T2 G1 (both second time) प्रकृत्या (for तस्यात्मा) K1 3 4 Dn D1 4 (marg) T1 परमो, Ñ2 प्रथम (for °मो) — (L 748) K4 प्रकृत्या (for °त्या) T1 2 G1 4 देवो, G3 देवी (for भाग) K1 प्रकृत्या प्रथमा नाम, B3 D1 4 प्रकृत्या (B3 °त्या) प्रथमो भाव (for ᵃ) K3 उक्ता, T2 G4 रमा (for उमा) — (L 749) K1 2 4 Ñ1 B1 Dn Ds1 D1 4 G3 M4 विश्व (for विष्णु) B3 व्यक्त सर्वेश्वरो विश्व (for ᵃ) — (L 750) K1 3 4 Ñ1 B2 Dn D1 3 T1 2 G2 3 M4 तस्या, V1 यस्य (for तस्य) M4 व्यक्तयर्थं, Poona ed G(ed) व्यक्तत्व (for °त्वे) — (L 751) D1 6 G2 अव्यक्ता D3 आद्या या (for अव्यया) D4 अव्यक्तप्रकृतिर्देवो T1–3 G1 3 4 M4 G1 गौरी (for देवी) K3 V2 Dn D1 3 T1–3 G M4 अव्यक्ता प्रकृतिर्गौरी (for ᵃ) — (L 752) T2 गुणी, Ñ1 D2 6 गुणो, B1 उमा (for गुण°)

मोक्ता महेश्वरो देवः कर्ता विष्णुरधोक्षजः ॥
ब्रह्मा देवगणाश्चान्ये पश्चात्सृष्टा महात्मना ।
महादेवेन देवेश प्रजापतिगणास्तथा ॥
एवं पुराणपुरुषो विष्णुर्देवेषु पठ्यते ।
अचिन्त्यश्चाप्रमेयश्च गुणेभ्यश्च परस्तथा ॥
अदित्या तपसा विष्णुर्महात्माराधितः पुरा ।
वरेण च्छन्दिता तेन परितुष्टेन चादितिः ॥
तयोक्तस्त्वामहं पुत्रमिच्छामीति सुरोत्तम ।
प्रणतं देव विज्ञाय नारायणमधोक्षजम् ॥
तेनोक्ता भुवने नास्ति मत्समः पुरुषोऽपरः ।
अंशेन तु भविष्यामि पुत्रः खल्वहमेव ते ॥
स जातः सर्वकृद्देवो भ्राता तव सुरेश्वर ।
नारायणो महातेजा यमुपेन्द्रं प्रचक्षते ॥
इच्छन्नेव हरिर्देवः काश्यपत्वमुपागतः ।
तैस्तैर्भावैर्विकुरुते भूतभव्यभवोऽव्ययः ॥
प्रादुर्भावं गतो देवो जगतो हितकाम्यया ।
माथुरं जगतो नाथः कर्ता हर्ता च केशवः ॥
यथा च तिलपिण्डः स्याद्व्याप्तः स्नेहेन मानद ।
तथा जगदिदं व्याप्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥
ब्रह्मण्यदेवः सर्वात्मा तैस्तैर्भावैर्विकुरुते ।
जगत्पतिगुणो देवो वैकुण्ठः सर्वभावनः ॥
अतः समस्तदेवानां पूज्य एव च केशवः ।
पद्मनाभश्च भगवान्प्रजासर्गकरो विभुः ॥
अनन्तो धारणार्थं च बिभर्ति च महद्यशः ।
यज्ञ इत्यपि सद्भिश्च कथ्यते वेदवादिभिः ॥
श्वेतः कृतयुगे देवो रक्तस्त्रेतायुगे तथा ।

विष्णोश्चामित्रकर्शन (for ^{b}) — (L 753) K1 स्वस्य, K3 Dn दाम्ना, T1 3 G1 3 5 M4 चैव (for शश्वत्) Ñ1 V1 3 B Ds1 (marg as above) D6 [अ]व्यथायाश्च, G4 [अ]व्ययस्यैव (for [अ]व्यय शश्वत्) N1 3 V1 3 B Ds D4 G3 सदार (for सदा च) D6 T3 3 सदार प्रथितो गुण, G1 3 5 M4 स्वदारा प्रथितो गुण (for ^{b}) — (L 755) K1 कृती (for कर्ता) — (L 756) K3 यथा, G2 येन (for पश्चात्) K3 D4 3 परात्मना, M4 महा मन (for °ना) — D3 om (hapl) lines 758–759 — (L. 758) K1 3 4 D1 4 एव स पुरुषो विष्णुर्, G2 पुराणपुरुषो देवो (for ^{a}) Ds1 वेदे च (for देवेषु) Dn2 विष्णुर्वेदेषु विद्यते (for ^{b}) — (L 759) T3 G1 4 परेषां (for गुणेभ्यश्) N1 पर (for परस्) G3 परेभ्यश्च गुणैस्तथा (for ^{b}) — (L 760) B1 Ds महता (for महात्मा) G4 नाथित (for [आ]राधित°) — (L 761) D6 सा (for च) T1 3 G1 3 5 M4 परित्र(T3 °घर व)ने तदा दिति (for ^{b}) — K3 4 om lines 763–767, K1 reads the same on marg — (L 762) K3 D4 5 [उ]क्त (for [उ]क्तस्) Ñ1 2 V2 3 B Dn D3 D2 4 (marg) 6 T1 2 G3 3 स्वत्सम (for त्वामहं) V1 D1 त्वयोक्त त्व(D1 °क्तस्त्व) — D1 om lines 763 764 K3 om line 763 — (L 763) Ñ3 V1 2 T2 2 G1 5 प्रणम्य देव विज्ञाय B2 D6 T1 G1 3 M4 प्रणम्य (B2 °तां) देव विज्ञाप्य, D2 5 प्रणता (D3 °क्षान्त, D4 3 Dn प्रणिपत्य च विज्ञाय, D2 5 प्रणता (D3 °ान्त, D4 3 °णता) चैव वि°, G2 विज्ञाय देव प्रणता (for ^{a}) — (L 764) D2 T3 G1 3 5 M4 [उ]क्त (for [उ]क्ता) G2 तेनोक्त मदिते नास्ति (for ^{a}) B1 पुरुषोत्तम, G1 °षो वर (for °षोऽपर) — (L 765) D3 तवादिते, T1 2 G1 3–5 M4 वरानने (for [अ]हमेव ते) — After line 765 T3 2 G1 ins

21** स एवाय देवदेवो लोकस्य हितकाम्यया ।
प्रधान जगतो नाथः कर्ता भर्ता च केशवः ॥

— (L 776) T2 3 G1 सर्वविद् (for °कृद्) T1 G3 4 M4 स एवाय देवदेवो (for ^{a}) D6 T2 3 G1 4 सुरोत्तम (for सुरेश्वर) — (L 768) B1 3 Ds इत्थमेव, D6 इच्छन्नेव (for °व) T1 G3 काश्यप तग् (for °पत्वम्) — (L 769) B3 D6 (marg) सर्वभूत (for भूतभव्य) Dn D3 -भवाव्यय (for भवोऽव्यय) Ñ1 सर्वभूतभवाव्यय (for ^{b}) — B3 om line 770-775 — (L 770) V3 प्रादुर्भावयुतो देवो (for ^{a}) V3 जगता, T3 G5 M4 लोकस्य (for जगतो) — (L 771) K3 Ñ3 V3 माथुरे, T2 3 G1 निधान, G2 माधवो, G3 3 M4 प्रधान (for माथुरं) D3 माथुरो जगतां नाथ (for ^{a}) T2 G1 भोक्ता G3 3 M4 भर्ता (for हर्ता) — (L 772) T1 G3 5 M4 भारत (for मानद) T2 G1 स्यात्सैतैलेन मानद (for ^{b}) — (L. 774) D5 ब्रह्मण्य एष सर्वात्मा, D6 G5 °ण्य सर्वदेवात्मा (for ^{a}) G1 3 भावै (for भावैर्) B2 Dn3 D1 3 T1 विकुर्वति, D6 विकारयन् (for विकुर्वते) D3 भावैस्तैस्तैर्वैसादिकृत् (for ^{b}) — (L. 775) D4 जगत्पति, T3 जगत्स्वति (for °त्पति) K3 जगत्पाति गुणी देवो, D6 (marg as above) T3 G1 3 5 M4 जगत्स्वकर्मणा देवो (for ^{a}) Ñ1 सर्वभूतभवाभव, B1 D6 (marg) सर्वभूतभवोऽव्यय T1 3 G1 3 4 भावयन्भूतभावन (for ^{b}) — (L 776) Ñ1 B1 3 D6 (marg) वैकुण्ठः सर्वदेवानां (for ^{a}) D3 एक स (for एव च) — (L 778) T3 G1 धारणार्थं (for °र्थं च) — (L 779) T3 3 G1 3 5 M4 अनन्त

द्वापरे च यथा पीतः कृष्णः कलियुगे विभुः ॥
अवधीत्स हिरण्याक्षं दिव्यरूपधरो हरिः ।
जघ्ने हिरण्यकशिपुं नारसिंहवपुर्हरिः ॥
दधाराप्सु निमज्जन्तीमेष देवो वसुंधराम् ।
वाराहं वपुराश्रित्य जगतो हितकाम्यया ॥
जिगाय जगतीं चैव विष्णुर्वामनरूपधृक् ।
बबन्ध च बलिं देवः श्रीमान्पन्नगबन्धनैः ॥
देवदानवसंभूतामकामयदपि श्रियम् ।
त्वय्यायत्तः पुरा विष्णुरुदारमतिविक्रमः ॥
मावशेषं तपो यस्य तं निहन्ति जनार्दनः ।
अलीकेष्वपि वर्तन्तं व्रतमेतन्महात्मनः ॥
जघ्ने च दानवान्मुख्यान्देवाना ये च शत्रवः ।
तेन प्रियार्थं गोविन्दो धर्मनित्यः सतां गतिः ॥
रामत्वमपि चावाप्य जघ्ने रावणमात्मवान् ।
भूत्वा कामगुणश्चैव जघान द्विरदं हरिः ॥
हिताय जगतोऽद्यापि लोके वसति मानुषे ।
उपेन्द्रो जगतो नाथः सर्वभूतोत्तमोत्तमः ॥
जटी कृष्णाजिनी दण्डी दृष्टपूर्वो मया हरिः ।
दैतेयेषु चरन्देवस्तृणेष्वग्निरिवोद्धतः ॥
अद्राक्षमपि गोविन्द दानवैकार्णवं जगत् ।
कुर्वाणं दानवैर्हीनं जगतो हितकाम्यया ॥
अवश्य पारिजातं ते नयिष्यति जनार्दनः ।
द्वारकाममरश्रेष्ठ नानृतं च ब्रवीम्यहम् ॥
भ्रातृस्नेहाभिभूतस्त्व कृष्णे न प्रहरिष्यसि ।
नापि कृष्णस्त्वयि ज्येष्ठे प्रहरिष्यति वासव ॥
नैव चेच्छ्रोष्यसि प्रोक्तं मया देव कथंचन ।

इति सन्दिश्य (for °) —(L 780) K3 कृते पुरा (for कृत युगे) — G3 om line 781–780 T2 3 om line 781 —(L 781) K3 G1 तथा, V3 प्रभु (for विभु) — After line 781, D5 ins

22** प्रान कृतयुगो यो मे प्राता वै मध्यमे तथा ।
तृतीये द्वापरो यामे सन्ध्याया कलिरेव च ॥
चतुर्युगस्य पर्याये वासरस्य प्रयोजने ।
चतुर्युगसमाप्ताविर्वामिरे वासरे तथा ॥

—(L 782) D6 हिरण्याक्ष्य (for °क्ष) K3 विश्व (for दिव्य) D3 G3 विभु (for हरि) —(L 783) Ñ1 B3 D3 नरसिंह (for ना°) D5 विभु (for हरि) —(L 784) K1 (sup lin as above) जहार, D1 धृत्वा च (for दधार) —(L 785) Ñ2 Ds3 रूपम् (for वपुर्) B1 वराहरूपमा श्रित्य (for °) —(L 786) Ñ2 पृथिवीं (for जगतीं) Ñ1 भृत् (for धृक्) —(L 788) V2 B3 देवीं (for देव) Ñ3 भूतानाम् (for संभूताम्) Ñ1 V1 B2 D3 देवीं दानव साद्भूताम्, B1 देवदानवसाद्भुताम (for °) V3 अपाकर्षद् (for अकामयद्) Ñ1 2 V1 2 B1 3 D3 D5 T1 3 G1 2 3 M1 अकामयत(Ñ2 D5 °द्)पि च श्रियम्, B3 Dn D6 अकामा यद- (D6 °ताम)पि श्रियम् (for °) — After line 788 D3 ins

23** अन्यानि रत्नजातानि गजादीनि महायशा ।

—(L 789) K3 3 4 Ñ1 V3 D5 त्वय्ययनन्त, Ñ2 V1 2 B —4 6 T1 त्वय्याधन्त, Dn D5 D3 (before corr as above) 4 6 T1 त्वय्याधन्त, K1 Dn D6 उदारामित, D2 त्वय्यधर्ना (for त्वय्यायत्त) —(L 790) K4 T1 °रोऽमित, Ñ2 °रगति (for °रमति) D6 (marg) T1 2 G1 3 5 M1 तु दैत्याना (for तपो यस्य) D6 (marg) सहस्राणि भुजा यस्य (for °) K4 V1 D2–4 त न हन्ति, B1 न त हन्ति, D1 तत्राहंति (for त निहन्ति) — G5 M1 om lines 791 797 —(L 791) Ñ2 V1 3 B3 अलीकेषु (for अली°) D1 ध्रुवम् (for व्रतम्) —(L 792) V2 कुरुमान् (for मुख्यान्) Ñ1 देव (for ये च) K1 4 D5 देवाना चैव (D5 °नामपि) शाश्वान्, V3 °ना देवसत्तम, D3 कालनेमि पुर मरान् (for °) — D3 om lines 793 794 —(L 793) Ñ1 V3 सनातन (for सता गति) —(L 794) K3 D1 5 गत्वा च, Ñ1 च गत्वा, V2 गत्वा यो (for चावाप्य) B3 आत्मन (for °आत्मवान्) —(L 795) K3 4 D5 काम गुणाच्, Ñ1 3 Dn T1 G1 काम(Ñ1 कल्प)गुणाद्य, D5 °गुणैश्च (for °गुणश्च) G2 स्वे च (for चैव) V2 भूत्वा कामगमो ह्येव (for °) D3 जहार (for जघान) Ñ2 D6 द्विविद, D4 दानवान् T2 G1 3 नरक (for द्विरद्) — D2 om (hapl) lines 796 798 —(L 796) Ñ2 वा (for ऽद्य) —(L 797) Ñ1 P1 Dn Ds2 T1 2 G1 3 जगता (for °तो) —(L 799) K3 D3–5 दैत्येषु वि, D1 °षु च (for दैतेयेषु) D3 दृप (for देवम्) V1 T2 3 G1 [उ]त्थित (for [उ]द्धत) —(L 800) D1 दानवै कर्शित जगत् (for °) —(L 802) Ñ1 B2 3 D5 D6 अप्यवश्य पारिजात (for °) D5 नेष्य तीति (for नयिष्यति) —(L 803) T2 ज्येष्ठ (for श्रेष्ठ) G3 द्विजोत्तम (for ब्रवीम्यहम्) K3 Ñ2 नानृत ते (Ñ3 च) वदाम्यहम् (for °) —(L 804) D3 G1 3 4 न कृष्णे (by transp) —(L 805) K1 D6 श्रेष्ठ (for ज्येष्ठे) D2 नैव कृष्णस्त्वयि श्रेष्ठे (for °) K1 (marg as above) वीर्यवान् (for वासव) —(L 806) Ñ1 [ए]व त्वं D1 चैव, D2 [ए]व च (for [ए]व चेच्) —(L 807) K1 3 4 धर्मेण (for

विश्वेश्वरं तं शरणमहं प्रपद्ये ॥
शालावृक्रान्यो यतिरूपो निजघ्ने
दत्तानिन्द्रेण प्रणुदोऽहितानाम् ।
निरूपाक्ष सुदर्शनं पुण्ययोनिं
विश्वेश्वर यामि मूर्ध्ना प्रपद्ये ॥
भुङ्क्ते य एको विभुर्जगतो विश्वमग्र्यं
धाम्ना धाम सुदृतिस्त्वात्र धृष्यः ।
पुष्यात्स मा महसा शाश्वतेन
सोमपाना मरीचिपानां वरिष्ठ ॥
अथर्वाणं सुशिरसं भूतयोनिं
कृतिनं वीरं दानवानां च बाधम् ।
वियज्जुष्टं सस्कृतं वैकृतं च
विश्वेश्वर शरण यामि देवम् ॥
जगज्जाल वितत यत्र विश्व
विश्वात्मान प्रीतिदेव नतानाम् ।
यदूर्ध्वगं रथमास्थाय याति
विश्वेश्वर स सुमना मेऽस्तु नित्यम् ॥
अन्तश्चर रोचन चारुशाग
महानलं धर्मनेतारमाद्यम् ।
सहस्रनेत्र शतवर्त्मानमुग्रं
महादेवं विश्वसृजं नमस्ये ॥
शोचिष्केशं शमन शान्तपाप
शर्वं शंभु शकर भूतनाथम् ।
धुरधर गोपति चन्द्रचिह्न

तत) विश्व वेद (M4 येन) जगन्मह(G5 °स)स्त्वात् — (L 892) D5 गतिर् (for गर्भो). K2 Ñ3 V B3 Dn Ds D5 6 T2 धरिन्यो (for °ण्या) K1 Ñ1 आपो गर्भं यस्य शुभा धरित्री (Ñ1 °न्यो), B2 T1 2 G2 3 5 आपो गर्भो (G3 5 °र्भे) यस्य शुभा धरिन्यो, D3 आपो गर्भे यस्य शुभा धरित्री, G1 M आपो गर्भो यस्य शुभा धरिन्या — (L 893) D8 विश्वेश त (for °श्वर) K2 Ñ1 2 V1 2 B7 8 Dn Ds2 D2 6 T1 3 G1 3-5 शरण (for शरणमह) — M4 om lines 894-917 — (L 894) D3 यद्विरूपो, D5 प्रति° (for यति°) K4 स्मालान्वृका न्यतिरूपो निजघ्ने — (L 895) Dn G2 दान्तान् (for दत्तान्) Ñ1 T1 G3 5 प्राणदो वै, D4 प्रददौ, T2 G1 प्राणदे वै (for प्रणुदो) B2 योऽहितानाम् (for ऽहिता°) — (L 896) K3 विश्वरूपाक्ष (for निरू°) Ñ1 T1 दुर्दर्शन, D2 सुन्दर (for सुदर्शन) D2 3 विश्व (for पुण्य) — (L 897) K4 नमह, D2 (marg) योनि (for यामि) Ñ2 V3 B Dn D5 6 T1-3 G1 3 5 विश्वेश्वर शरण यामि मूर्ध्ना (G3 देवम्), V1 °र शरण यास्यामि मूर्ध्ना — G4 om lines 898 900 — (L 898) Ñ2 विश्वभुङ्नो (for विभुर्जगतो) K1 4 उग्र (for अग्र्यं) D4 एको विभुर्जगतो विश्वमग्र्य, T1 2 G3 5 भुङ्क्ते विभुर्जगतो विश्वमग्र्य — (L 899) Ñ2 V2 D4 सुदृतीनामधृष्य, V1 °तीना सुधृक्ष, V2 B1 °तिस्त्वात्र धृष्य, B2 3 D6 °ती नान्यधृष्य, T2 3 G1 3 °तिस्वात्र धृष्य (for °तिस्त्वात्र धृष्य) D2 3 धर्माधीन सुकृतस्त्वात्र धृष्य — (L 900) D4 श्रिय पुष्यस्तु (for पुष्यात्स मा) K1 3 Ñ1 2 V2 B2 3 Ds1 D9 6 महता, V3 °ता (for °सा) K4 पुष्या स मा महता शा°, V1 B1 क्षम्यात्स मा महता शा°, T1 3 G1 4 5 पुष्यात्स मा महता चैव सत्यात् — (L 901) T1 स सोमपाना (for सोम°) K1 वरिष्ठम (for °ष्ठ) Ñ1 विश्वेश्वर सोमपाना वरिष्ठ, Ñ2 B D8 देवदेव सोमपाना व° — (L 902) D4 सुशिर (for सुशिरस) V3 विश्व (for भूत) K2 अथर्वाणि सुरसभूतयोनिं — (L 903) Ñ2 सुकृतिन ; T2 G1 कृतीना (for कृतिन) K3 D4 5 दानवानीक, D1 °वाना वि (for °वाना च). Ñ1 कृतिं वीर नन्दन नानुशोकम् — (L 904) K2 विज्ञेय सु, Ñ1 V2 3 B D3 6 वियज्जुष, D4 विचक्षुष, D1 विसह्य सु (for वियज्जुष्ट) K1 यज्ञेय यजुष सस्कृत च, K3 यज्ञे हुत यज्ञिय सस्कृत च, V1 ऋग्यजुष सस्कृत प्राकृत च, Dn D8 D5 (marg) Bom Poona eds G(ed) यज्ञ हुत य(Bom Poona eds °निं या)ज्ञिय सस्कृत वै — (L 905) G1 मूर्ध्ना (for देवम्) — (L 906) K2 जगज्जात, V1 °ज्जन (for °ज्जाल) N2 B1 D8 सतत, T1 3 G1 4 5 स° (for वि°) D3 जगज्जात यज्ञित यत्र विश्व — (L 907) K4 प्रीतिमेव (for देव) D नतानाम्, T1 3 G1 3 5 हिता° (for नता°) D3 G2 विश्वात्मान प्रीतिद देवतानाम् — (L 908) V2 Dn1 D2 T1 3 G1 3 य ऊर्ध्वग, G2 यमृ°, G4 य उर्ध्वज्ञ (for यदूर्ध्वग) — (L 909) K4 सुसु, G2 स्वस्थ (for स सु) — (L 910) K2 रुचिर (for रोचन) — (L 911) K2 Ñ2 V B1 2 D1 6 T1 3 G ईड्यम्, B3 Dn2 ईशम् (for आद्यम्) — (L 912) K2 G4 धन्वानम्, V1 2 B7 3 D2 5 धर्माणम्, V2 D1 4 6 वर्माणम् (for वर्त्मानम्) — (L 914) Ñ2 B1 शसन, D6 G2 दामिन, T1 2 G1 3 4 — K Ñ1 Dn D8 D1 4 5 शुचि योग शशिन (for शमन) — (L 915) K1 D1 शर्व शसन शान्तपा(K3 °ता)प, K2 शर्व शुभ, D2 सर्वेश्वर (for शर्व शभु) — (L 916) Ñ2 B3 धनुर्धर (for धुरधर) B1 Dn2 T1 G3 3 — Ñ1 D6 धनुर्धर गोपति चन्द्रचिह्न, चन्द्रनिह्न (for °चिह्न)

अधोमुखश्चिन्तयित्वा बृहस्पतिरुदारधीः ॥
यतस्व सहपुत्रेण योधयस्व जनार्दनम् ।
तथा शान्तं करिष्यामि यथा न्याय्यं भविष्यति ॥
बृहस्पतिस्तेनमुक्तश्च क्षीरोदं सागरं गतः ।
आचष्ट मुनये सर्वं कश्यपाय महात्मने ॥
तच्छ्रुत्वा कश्यपः क्रुद्धो बृहस्पतिमभाषत ।
अवश्यं भाव्यमेतद्धि सर्वथा नात्र संशयः ॥
इच्छतः सदृशीं भार्यां महर्षेर्देवशर्मणः ।
अपध्यानकृतो दोषः पतत्येष शतक्रतोः ॥
अस्य दोषस्य शान्त्यर्थमारब्धश्च मुने मया ।
उदवासः स दोषश्च प्राप्त एव सुदारुणः ॥
तद्गमिष्यामि मात्रास्य सहादित्या तपोधन ।
उभौ तौ वारयिष्यामि देवं मन्दर्तं यदि ॥
बृहस्पतिस्तु धर्मात्मा मारीचमिदमब्रवीत् ।
प्राप्तकालं त्वया तत्र भवितव्यं तपोधन ॥
तथेति कश्यपश्चोक्त्वा सम्प्रस्थाप्य बृहस्पतिम् ।
जगामार्चयितुं देवं रुद्रं भूतगणेश्वरम् ॥
तत्र सोमं महात्मानमानर्च वृषभध्वजम् ।
वरार्थी कश्यपो धीमानदित्या सहितः प्रभुः ॥
तुष्टाव च तमीशानं मारीचः कश्यपस्तदा ।
वेदोक्तैः स्वकृतैश्चैव स्तवैः स्तव्यं जगद्गुरुम् ॥

उग्रतम विश्वकर्माणमीशं
जगत्स्रष्टारं धर्मदृश्यं परेशम् ।
सर्वेशं त्वा धृतिमद्धाम दिव्यं
विश्वेश्वरं भगवन्तं नमस्ये ॥
यो देवानामधिपः पापहर्ता
ततं विश्वं येन जगन्मयत्वात् ।
आपो गर्भो यस्य शुभा धरित्र्या

च°) — (L 868) G3 ययौ(ॆ for गत) — (L 869) K1 मनुने (for मुनये) Ñ1 V1 s आचष्टे (D5 °ष्ट) चैव मुनये ; D3 आचष्ट चैव मुनये (for °) — (L 870) K1 s G3 M1 क्षुब्धो, K4 क्रूरो (for क्रुद्धो) — (L 871) K1-3 D1 अवश्य (for °श्यं), D2 एतावत्, T1 एतद्ध ; G2 एवंतत् (for एतद्धि) — (L 872) K1 s इदृश , Ñ3 गच्छत (for इ°) G3 M1 वर्मण (for श°) — (L 873) K1 तस्यां ध्यान , V3 तिरस्कार , D5 T2 s — G4 s M1 अवज्ञानकृताद्दोषात् G1 अवज्ञान (for अपध्यान) G4 s M1 अवज्ञानकृताद्दोषात् (for °) K4 शतक्रतौ (for °क्रतो) — (L 874) T1 s G1 तस्य (for अस्य) D2 अस्य शान्त्यर्थमारब्ध (for °) K1 s s Ñ2 B1 D s s आरब्ध च, D3 पुर्व तु , D1 आरब्ध यत् (for आरब्धश्च) T2 G1 s मया मुने (by transp), T3 महामुने — (L 875) Ñ2 D2 s s उदवास (for °वास) K4 सदोष (for स दोषस्त्) K1 (marg) D1 उदवाप सदोष च , T1 (s s उपवासस्तु दोषाच (for °) — (L 876) Ñ2 V1 s शान्त्यर्थं , Dn T3 मध्ये स्व , D3 शर्वस्य , G3 तत्रास्य (for मात्रास्य) K1 s उद्गमिष्यामि मध्यस्य (K4 °स्थ) (for °) T1 s G1 s s M1 बृहस्पते (for तपोधन) — K2 om (by) lines 877 879 — (L 877) T2 s G1 s s M1 कृत्वा त (for उभौ तौ) D5 वारयिष्यावो (for °मि) D3 देव (for देवं) K2 D1 (marg) देवौ जिवदतौ यदि (D1 सुधि) (for °) — (L 879) K1 s D3s प्राप्तकालस् (for °काल) G3 विप्र (for तत्र) — (L 880) V1 प्रोक्तवा (for चोक्त्वा) D5 स स्थाप्य च , G5 त प्रस्थाप्य (for सप्र°) — G1 om lines 881 882 — (L 881) K2 D3 [अ]र्थयितु ; G2 चार्चितु (for [अ]र्चयितुं) T1-3 G3 s M1 तदा (T2 °था)राधयितुं देव (for °) — (L 882) K1 s Ñ1 D1 s s T1 सौम्यं (for सोमं) K4 अभ्यर्च्य , G2 अर्पयन् (for आनर्च) K4 स वृष (for वृषभ) — (L 883) K2 D2 s वरार्थे , V3 °र्थे , T1-3 G1 s-5 M1 पुत्रार्थं (for वरार्थी) D1 श्रीमान् (for धी°) — (L 884) V3 समासीने (for तमीशानं) — (L 885) D1 स्वसूक्तैश् (for स्वकृतैश्) D3 मन्त्रै (for चैव) B1 स्तवै स्तुत्यं , D5 सर्वै स्तुत्य ; T2 s G1 s s M1 तथैवास्तौत् (for स्तवै स्तव्यं) — Before line 886 some Mss ins कश्यप उवाच — (L 887) T1 वृत , G2 दश (for °दृश्य) K1 s V1 s B2 Dn D3 D1 s s s T3 वरेशम् , V2 B1 D2 G3 वरेण्यम् V3 सुरेशम् (for प°) V1 जगत्स्रष्टार धर्मदृष्टं वरेण्यम् , D5 T2 G3 s °र धर्मदत्ता (B1 °दां) वरेशम् G5 °र धर्मभूता मधीशम् ; M1 °र धर्मभूतां वरेश्वरम् — (L 888) K1 तं सर्वेश त्वा , K2 शर्वं त्वां Ñ2 V B Dn Ds1 D2 s G1 स शर्वं त्वां D3 त सर्वज्ञ D5 त सर्वं त्वां (for सर्वेश त्वा) T1 G2 सर्वज्ञस्त्वाद्धृतिमन्त च दिव्य , T2 s G1 s s M1 सर्वज्ञ (G1 स सर्व) त्वा धृतिमन्त च दिव्यं — (L 889) D5 विश्वेश्वर तं शरणं प्रपद्ये — (L 890) D2 s अधिपति (for अधिप) K4 D1 पापमहर्ता (for पाप°) — (L 891) K4 N1 s V2 s B2 D3 D2 s s G4 जगन्महत्त्वात् (for °न्मयत्वात्) K1 s त(K2 य)तो विश्वं येन जगन्महत्त्वात् , T1 s G1 s s M1 नत (T1 सर्व , T2 G3

हृषीकाणामयनं यामि मूर्ध्ना ॥
आशुःशिवान वृषभ रोरुवाणं
कृतं धर्मं वितथ नाशुशेपम् ।
वसुंधर समृडीकं समर्थं
धृतव्रतं शूलधरं प्रपद्ये ॥
अनन्तवीर्यं धृतकर्माणमाद्यं
यज्ञस्येज यजता चातियाज्यम् ।
हविर्भुज भुवनाना सदैव
ज्येष्ठ द्विजं धर्मभृता प्रपद्ये ॥
पर गुणेभ्यः पृश्निगर्भस्वरूप
यशःशृङ्गं व्यूहन कान्तरूपम् ।
नभो धृष्णान पुरुषं सत्यधाम
समोहनं दुष्कृतिना नमस्ये ॥
युक्तोकार सुशिरस चारुरमे
दृढव्रत दृढधन्वानमाजौ ।
शूरं वेत्तार धनुषोऽस्यातिरेक
पति पशूना शमन नमस्ये ॥
एकोऽप्यतिश्चैव भूतं भविष्य
सर्वातिवियों हि जुपत्यरिन॰ ।
अरतुद्रोऽनुत्तमः सविभागी
विभाजको मा भगवान्पातु देवः ॥
य एको याति जगता विश्वमीशो
य एकोऽद्वान्महतां प्राणमग्र्यम् ।
येनानृशसात्प्रशव साम जुष्ट
स मा जुष्यात्सुकृती श्रेयसे सः ॥
ब्रह्मासृजयो भुवनोत्तमोत्तम

— (L. 917) G₃ शरण (for अयन) — (L. 918) K₂ D₃ चारुवाण (for रोरुवाण) — (L. 919) V₂ ₂ D₂ ₃ कृत धर्मं, M₁ कृत धर्मं (for कृत धर्मं) Ñ₁ ₂ V₁ Dn D₃ D₅ T₁ G₁ ₃ चाशु, B₁ ₃ आशु (for नाशु) K₁ कृतधर्मं वितथ नास्यशेपम्, K₃ कृन धर्म्यं वितथ वाशु°, D₃ कृतिं धर्मं वितत माभयन्तम्, G₁ कृत्त धर्मं वितथ ना सुपेभ (sic) — (L. 920) D₃ देवमृजीक, T₃ G₁ मनजित, T₃ सुमृजक, G₂ ₅ सुमृडीक (for स°) K₁ ₃ नम त्वा; K₃ समन्यु (for समर्थं) Ñ₁ B Dn D₃ वसुधर ससृजीक सम त्वा — (L. 921) Ñ₁ ₂ V₂ B D₅ शूलकर, T₁ G₂ ₃ M₁ वज्रधर, T₃ G₁ ₄ शूलभृत (for शूलधर) T₂ श्रुतव्रत शूलभृत प्रपद्ये — (L. 922) K₁ ₃ D₁ ₃ कृतकर्माणम, D₅ धृतध° (for धृतक°) Ñ₂ B₁ ₃ D₃ ईड्य, T₁ उग्र, T₃ ₃ G₁ M₁ आद्यं, G₂ अग्र्यं (for आद्य) — (L. 923) K₂ यज्ञस्य दोष जयता चातिजय्यम्, Dn D₃ यज्ञादोष यजतां चाभियाज्यम्, D₁ यज्ञस्य दोष यजतां चातियाज्य°, — K₃ om lines 924-927 — (L. 925) N₂ इष्ट द्विजं, B₁ G₂ श्रेष्ठ द्विज, D₅ श्रेष्ठ द्विज, G₃ ₆ M₁ इष्ट ध्रुव (for ज्येष्ठ द्विज) K₃ कर्मभृता, D₃ D₁ ₃ G₁ धर्मभृत (for °भृता) K₁ T₁ ₂ G₁ इष्ट ध्रुव धर्मभृत प्रपद्ये, V B₂ ₃ स्त्र(V₂ B₃ ₃ इ)ष्ट द्विज धर्मभृत प्र°, D₂ ₃ स्तु(D₅ स्त)ष्ट द्विज धर्मभृत प्र° — (L. 926) T₁ ₂ G₁ ₂ ₃ M₁ पर गुणेभ्य पृथगग्निगर्भ (G₂ पृथुगर्भ विगर्भ) — (L. 927) K₃ V₂ D₆ यश शृङ्ग, Ñ₂ छन्द शृङ्ग, (for यश शृङ्ग) T₁ ₂ G₁ ₆ M₁ कान्ति (for कान्त) — M₁ om lines 928-933 — (L. 928) K₁ ₂ ₄ V₂ ₃ B₃ Dn₁ Ds₁ D₃ ₃ G₃ शुद्धामान, K₃ D₂ ₃ शुभ्रमान, Dn₂ श्रद्धामान, D₄ सुधामान (for नभो धृष्णान) T₂ सत्यभाप (for °धाम) Ds₂ Bom Poona eds G(ed) शुद्धामान पुरुष सत्यधामं — (L. 929) V₂ दुष्कृताना (for °तिना) — K₂ om lines 930-935 — (L. 930) V₂ D₂ ₃ G₂ युक्ताकार, D₂ युक्ताकार (for युक्तोकार) T₂₋₃ G₁ ₂₋₅ सुरेश (for सुशिरस) — (L. 931) G₁ धृतव्रत (for °दृढ) N₃ धमाणम् (for धन्वानम्) K₁ आयम्, D₂ दृढे (for आजौ) D₂ T₃ बृहद्व्र T₃ धृतव्रत धृदधन्वा° नमूर्जा G₂ धृतव्रत धृतधन्वानमाजौ — (L. 933) T₃ ₃ G₁ ₃ प्रथमं, G₂ सतत, G₃ ₃ प्रशम (for शमन) — (L. 934) K₁ ₄ V₂ B₁ D₁ ₃ गतिश्च, K₃ K₃ गतिश्च (for ऽप्यतिश्च) Ñ₂ B₂ ₃ D₆ एको गतिर्योऽभविर्देवभूत, V₂ एकोवमीर्यो गतिर्दे° वभूत, D₂ ₃ T₁ ₃ G₁ ₂ ₃ M₁ एको गतिश्चैव (D₁ गतिश्चैव, T₁ G₃ वरीयो, T₂ ₃ G₂ ₄ M₁ द्वितीयो) भुवनं भविष्य — (L. 935) N₁ ₂ V B₁ ₃ D₄ जुपत्यन्तरग्र, D₅ हि जुपत्यरिग्र॰,

M₁ य एको भाति जगता विश्वमेको (... G₁ ...) — (L. 939) K₃ धाम्नो दाता, V₂ धाम्ना महता, D₁ ₃ धाम्ना महतो; D₂ ₃ धाम्ना करता (for ऽद्वान्महता) T₂ ₃ G₁ ₃ ₃ M₁ प्राणदस्तम् (for °मग्र्यम्) — M₁ om lines 940-957 — (L. 940) K₃ V₃ D₁ ₃ येनाहृतं स्याच्, V₂ °नृपो स्याच्; T₁ ₂ G₁ ₂ ₆ °नृत स्याच्; G₃ °व्रत स्याद् (for °नृशस्याच्) D₅

तृप्तो विद्वान्ब्राह्मणः पड्गुणस्य ।
स्रष्टार त व्याहृतिश्च समग्र
स मा पायाद्बहुरूपैरिहाङ्गे ॥
व्यञ्जनोऽजनोऽथ विद्वान्समग्र
स्पृशि. शम्भुः प्राणदः कृत्तिवासाः ।
रसो ध्रुव. पवमानस्य भर्ता
सपत्नीश. शंकरः सारधाता ॥
त्र्यम्बक पुष्टिद वो ध्रुवाण
धर्मं विप्राणा वरद यज्वना च ।
वराहर रणजेतारमीश
देव देवाना शरण यामि रुद्रम् ॥
आस्य देवानामन्तक दुष्कृतीना
त्रिवृत्सोम वृश्चह कर्मसाक्षिम् ।
भूतायन भूतपति गुणज्ञ
गुणाकार शरण यामि रुद्रम् ॥
अनुद्धत यज्ञकर्तारमन्त
मध्य चाद्य जगतोऽसाम्यरूपम् ।
देवव्रतेषु बहुधा गीतमीश-

रक्ष्यते (for शाश्वत) —(L 941) B4 s D5 पुष्यात्, D1 पुज्याच (for जुष्यात्) —(L 942) D3 ब्रह्मान्सृजञ्जुवनोच माह्न, T3 s °सृजञ्जुवनेनोत्तमुक्त, G1 s °सृजञ्जुवने मोत्तमोत्तमं — After line 942, D3 ins

24** हर्ता रुद्रो रक्षिता विष्णुरेक ।

—(L 943) D3 सृष्टो (for तृप्तो) K3 सद्गुणस्य, D3 पण्मुखस्य (for पड्गुणस्य) —(L. 944) K1 B1 D2 दृष्ट्वा रसं, K3 4 Ñ1 V1 s B Dn D1 s T1 s G1 सृष्ट्वा यश, D5 सृष्ट्वा यश, G2 सृष्ट्वा विराट् (for स्रष्टार तं) V3 T3 G1 s 4 सृ(G3 द)ष्ट्वा रस व्याहृतिज समग्रं — After line 944, D3 ins

25** निराकर्ता दुष्कृतिनां च विश्वम् ।

—(L 945) K3 स मायादग् (for स मा पायाद्) V1 D1 क्रतुरूपो (B1 °पं), V2 रुद्ररूपो, B2 s Dn1 बहुरूपो, D3 उग्ररूपो (for बहुरूपैर्) K1 [ब्र]ह्रे (for [ब्र]ह्ने) K4 स माया दबहुरूपोर्यहाङ्गे, D3 स मां पायादुग्ररूपो विहग, D6 T1 s G1 s 4 स मां पायाद्दिह बहुरूपोऽथ विद्वान् (D6 °पोऽरिहाङ्गे, G3 °भेरिह्वान्), T2 स मा पायाद्बहुरूपोऽथ विद्वान्, G2 स मा पायाद्बहुरूपा रिहाङ्गे — K3 om lines 946 947 —(L. 946) T1 s G1 s 4 om up to विद्वान् D1 विजनो (for व्यञ्जनो) B3 ऽजनो, Dn2 D5 (marg) व्यञ्जनो, D3 विभजको; D2 विभञ्जको (for ऽजनो) V1 T3 G3 समग्रं (for °ग्र) V2 सव्यञ्जनो व्यञ्जनोऽथ विद्वान्समग्र, V3 व्यञ्जनो व्यञ्जनोऽथ सेवेयं समग्रं, B1 °नो व्यजनोऽथ सेवच समग्र; D3 जनो जनेऽथ विद्वान्समग्र —(L. 947) V1 D3 s स्पृशन्, K3 स्पृष्ट, T1 s G1 s स्पृशानि (for स्पृशि) —(L 948) K1 रासो; T1 G2 4 रसा (for रसो) Ñ1 ध्रुव, T3 ध्रुव (for ध्रुव) V3 परमार्थस्य, D3 G1 पावमानस्य (for प°) — After line 948, T1 s G1 s–5 ins

26** पवित्र मथित मूर्ती वदतो देववृन्दै
दिव्य सोम पायायत्न । (sic)

[(L 1) T2 मूर्ती पवित्रो, T3 मूर्ती विरतो, G1 मूर्ती पूर्ण, G3 मूर्तिर्नोवदो (for मूर्ती वदतो)]

—(L 949) K3 पत्नीश, Ñ1 मां पायादीश, Ñ3 V1 B D1 4 मां पावीश, V2 उमापत्नीश, V3 स पायीश, Dn1 समपत्नी (sic), D2 ऽसौ पत्नीश, D3 रसरयश; D5 पायात्वीश, G2 उमादेवी (for सपत्नीश) T1–3 G1 4 स्मरधार, G3 °सार (for °धाता) K3 4 पत्नीश शंकर धीधर धाता — K3 om lines 950 951 —(L 950) T1 पुष्टिभुवं (for °द वो) V1 B1 D6 त्र्यम्बक पुष्टिद रोदुवाण (D4 दोदुहान); T2 s G1 °क पुष्टिभु(T3 °भ)वनं ध्रुवाणां (G1 °ण), G2 4 °क पुष्टिभुव ध्रुवाणां —(L 951) K4 D1 यज्विना (for यज्वना) —(L 952) K3 धराधरण (for वराहर) D4 रण जेतारम्; T2–3 G1 वरनेतार, G3 4 वरण नेतारम् (for रणजे°) K3 वराहर रणनेतारमीशान, V1 वराणा वरणे जेतारमीशं; T1 वराहर वरण जेतार°, G4 परात्परं वरनेतार° —(L 953) V1 देवानामीशं (for देव देवाना) T3 G1 s 4 देवानां वै शरणं यामि रुद्रम् (G1 4 सूर्य) — G1 om (hapl) lines 954–961, D3 s G3 s om (hapl) lines 954 957 —(L 954) T2 s आद्य (for आस्य) K1 4 Ñ3 अन्तरं (Ñ1 °कं) दुष्कृता(K4 °ती)ना, Dn1 अन्तकृद्दुष्कृ° (for अन्तक दु°) —(L 955) Ñ3 Dn1 D5 T3 त्रिवृत्सोम; D1 °त्सोमं (for °त्सोम) D1 वृषभं (for वृश्चह) K1 साक्षि (for साक्षिम्) K3 त्रिवृत्सोमोऽथ पायद कर्मसाक्षम्, Ñ1 °त्सोमं वृषं कर्मसाक्षिम्, V1 °त्सोम गु कृत कर्मसाक्षिकम्, V1 B1 °त्सोमं वृश्चह कर्मसाक्षि(B1 °क्षो); B3 °त्साम वृषह कर्मसाक्षिम्, T1 s G1 °त्सोम सुहृदि कर्मसाक्ष्यम्, G2 Bomb Poona eds. G(ed) °त्सोमं वृषह कर्मसाक्ष्यम् (G1 °साक्षिणम्) —(L 956) K1 s भूतानन्द (for °यन) K3 गुणज्ञ, Ñ1 V2 B D6 T3 G3 गुरूणां; V3 नमस्य (for गुणज्ञं) —(L 957) K1 s V1 s Dn1 D1 T3 गुणाकरं; Ñ1 s V2 B D5 गुणं देव (for गुणाकारं) V2 नित्यम् (for रुद्रम्) — K1 om lines 958 959 —(L 958) T2 अनुद्धतं (for °द्धतं) V1 भार्य (for भर्त्र) T1 s G2 s अनुद्धत यज्ञकर्तारमन्त्ये —(L 959) D3 वन्द्य (for मध्यं) Ñ2 D3 यज्ञगत; V1 B1 s यज्ञगतो (for जगतो) K1 T1 ऽनन्त्य, D1 G2 अनिन्त्य

तृप्तो विद्वान्ब्राह्मणः षड्गुणस्य ।
स्रष्टारं त व्याहृतिश्च सप्त
स मा पायाद्बहुरूपैरिहाङ्गे ॥
व्यञ्जनोऽजनोऽथ विद्वान्सप्त
स्पृशि शंभुः प्राणदः कृत्तिवासाः ।
रसो ध्रुवः पवमानस्य भर्ता
सपत्नीशः शंकरः सारधाता ॥
त्र्यम्बकं पुष्टिदं वो ध्रुवाणं
धर्मं विप्राणां वरदं यज्वनां च ।
वराद्वरं रणजेतारमीशं
देवं देवानां शरणं यामि रुद्रम् ॥
आस्यं देवानामन्तकं दुष्कृतीनां
त्रिवृत्स्तोमं वृषदं कर्मसाक्षिम् ।
भूतायनं भूतपतिं गुणाढ्यं
गुणाकारं शरणं यामि रुद्रम् ॥
अनुद्धतं यज्ञकर्तारमन्तं
मध्यं चाद्यं जगतोऽसाम्यरूपम् ।
देवव्रतेषु बहुधा गीतमीश-

रक्ष्यते (for शाश्वत) —(L. 941) B4 s D6 पुष्यात्, D1 पुष्यात् (for जुष्यात्) —(L. 942) D1 ब्रह्मासृजद्भुवनोत्त माह, T2 s °सृजद्भुवनेनोक्तमुक्त G1 s °सृजद्भुवने मोत्तमोत्तम — After line 942, D3 ins

24** हर्ता रुद्रो रक्षिता विष्णुरेक ।

—(L. 943) D1 स्रष्टो (for तृप्तो) K3 सद्गुणस्य, D3 षण्मुखस्य (for षड्गुणस्य) —(L. 944) K1 B3 D2 द्रष्टा स्वर्गं, K3 4 Ñ1 V1 s B Dn D1 3 T1 s G4 स्रष्टा वरा, D3 स्रष्टा वंश, G1 स्रष्टा त्रिंशद् (for स्रष्टारं त) V3 T2 G1 3 5 स(G3 द्र)ष्टा रस व्याहृतिश्च सप्त — After line 944 D3 ins

25** निराकर्ता दुष्कृतिना च नित्यम् ।

—(L. 945) K3 स मायादग् (for स मा पायाद्) V3 B1 ऋतुरूपो (B1 °पै), V3 इन्द्ररूपो, B3 s Dn1 बहुरूपो, D3 उग्ररूपो (for बहुरूपैर्) K1 [अ]ङ्गे (for [अ]ङ्गे) K4 स माया द्बहुरूपोऽरिहाङ्गे, D3 स मा पायादुग्ररूपो विहग, D5 T1 s G1 1-3 स मां पायादिह बहुरूपोऽथ विद्वान् (D5 °पोऽरिहाङ्गे, G3 °के विद्वान्), T1 स मा पायाद्बहुरूपोऽथ विद्वान् G? स मा पायाद्बहुरूपोऽरिहारी — K3 om lines 946 947 —(L. 946) T1 s G1 3-5 om up to विद्वान् D1 त्रिजनो (for व्यञ्जनो) B3 ऽञ्जनो, Dn1 D5 (marg) व्यञ्जनो, D2 विभञ्जको, D3 विभञ्जको (for ऽजनो) V1 T3 G4 सप्तं (for °प्त) V3 अव्यञ्जनो व्यञ्जनोऽथ विद्वान्सप्त, V3 व्यञ्जनो ऽजनोऽथ सेवेत सप्तर्षं, B1 °नो व्यजनोऽथ सेवेत सप्त, D3 [illegible]नो जनेऽत्र विद्वान्सप्त —(L. 947) V1 D2 s स्पृष्टा, V3 सृष्टि, T1 s G1 s स्पृशानि (for स्पृशि) —(L. 948) K1 रामो, T1 G1-3 रसा (for रसो) Ñ1 ध्रुव T2 द्रव (for ध्रुव) V3 परमार्थस्य, D5 G3 पावमानस्य (for प°) — After line 948 T1 s G1 3-5 ins

26** पवित्र मथित शूली वदतो देववन्द्यै
गिर सोम पावारन ॥ (sic)

[(L. 1) T1 शूली [illegible], T2 शूली विदतो, G1 शूली [illegible], G3 [illegible] (for शूली वदतो)]

—(L. 949) K3 पत्नीश, Ñ1 मां पायादीश, Ñ3 V1 B D1 4 मा पायीश, V3 उमापत्नीश, V3 स पायीश, Dn1 समपत्नी (sic), D3 ऽमी पत्नीश D3 रसरपेश, D5 पाया स्वीश, G3 उमादेवी (for सपत्नीश) T1-3 G1 4 स्मरधार, G3 °सार (for °धाता) K1 4 पत्नीश शंकर श्रीधर धणाम् — K3 om lines 950 951 —(L. 950) T1 पुष्टिभुवं (for °द वो) V1 B1 D6 त्र्यम्बकं पुष्टिदं रोरवाग (D1 दोर्दुहान); T3 s G1 °कं पुष्टिभुं(T3 °भ)वनं भुवाणां (G1 °णं), G3 4 °कं पुष्टिभुवं भुवाणा —(L. 951) K1 D1 यज्विनां (for यज्वनां) —(L. 952) K4 धराधरण (for वराद्वर) D1 रणे जेतारम्; T3-3 G1 वरनेतार G3 4 वरण जेतारम् (for रणने°) K3 वराद्वर रणेनेतारमीशानं, V1 वराणां वरणं जेतारमीशं; T1 वराद्वरं वरण जेतार, G4 परात्परं वरनेतार° —(L. 953) V1 देवानामीश (for देवं देवानां) T1 G1 4 s देवानां वै शरणं यामि रुद्रम् (G4 s मूर्धा) — G1 om (hapl) lines 954-961 D2 s G3 s om (hapl) lines 954-957 —(L. 954) T2 s आद्य (for आस्य) K3 s Ñ3 अन्तं (Ñ3 °कं) दुष्कृता(K4 °ती)नां, Dn1 अन्तकृद्दुष्कृ° (for अन्तकं दु°) —(L. 955) Ñ1 Dn1 D5 T3 त्रिवृत्स्तोम D1 °स्तोमं (for °स्तोमं) D1 वृषभं (for वृषदं) K1 साक्षि (for °साक्षिम्) K3 त्रिवृत्पार्श्व पावदं कर्मसाक्षम् Ñ1 °स्तोमं वृषदं °साक्षिम् V1 °स्तोमं तु वृषं कर्मसाक्षिणम्, V3 B3 °स्तोमं कर्मसाक्षिम् T1 s वृषदं कर्मसाक्षि(B1 °क्षी), B1 °स्तोमं वृषदं कर्मसाक्षीम्; T1 s G1 °स्तोमं सुकृतिं कर्मसाक्षिम्, G3 Bomb Poona eds. G(ed) °स्तोमं वृषदं कर्मसाक्षिम् (G3 °साक्षिणम्) —(L. 956) K1 s भूतानन्दं (for °यनं) K3 गुणज्ञं, Ñ3 V3 B D5 T3 G3 गुणज्ञं; V3 नमस्यं (for गुणा°) —(L. 957) K1 s V1 s Ds1 D1 T3 गुणाकरं; Ñ1 s V3 B D1 गुणं देवं (for गुणाकारं) V3 नित्यम् (for रुद्रम्) — K3 om lines 958 969 —(L. 958) T1 अनुद्धृत (for °द्धतं) V1 आर्यं (for अन्तं) T1 s G1 s अनुद्धतं यज्ञकर्तारमन्त्यं —(L. 959) D2 सन्ध्यं (for मध्यं) V3 D1 [illegible]; V1 B1 s अमृतं; D1 G1 अशेषं; यज्ञगतो (for जगतो) K1 T1 [illegible], D1 G1 अशेषं

मभि त्रिविष्टपं शरणं यामि रुद्रम् ॥

महाजिनं ग्रनिनं मेखलालं

सुतोपणं क्रोधधनं विपाणम् ।

भूतं क्षेत्रज्ञं गुणिनं वा कपर्दिनं

नतोऽस्मीशं वन्दनं वन्दनानाम् ॥

देवं देवानां पावनं पावनानां

कृतिं कृतीनां महतो महान्तम् ।

शतात्मानं संस्तुते गोपतीनां

पतिं देवं शरणं यामि रुद्रम् ॥

अन्तक्षरं पुरुषं गुह्यसंज्ञं

प्रभास्वन्तं प्रणवं धीप्रदीपम् ।

हेतुं परं परमस्याक्षरस्य

शुभं देवं गुणिनं संनतोऽस्मि ॥

प्रसूतिरभयोर्न प्रसूतिश्च सूक्ष्मः

पृथग्भूतेभ्यो न पृथक्चैकभूतः ।

स्वयंभूतः पातु मां सर्वसारः

प्रदः स्वादः संमदः पातु रत्नम् ॥

आसन्न सन्नतरः साधकानां

श्रद्धावतां श्राद्धवृत्तिप्रणेता ।

पतिर्गणानां महतां सत्कृतीनां

पायान्मेशः पूरणः पड्गुणानाम् ॥

अन्तर्बहिर्वृजिनाना निहन्ता

स्वयं कर्ता भूतभावी विकुर्वन् ।

धृतायुधः सुकृतिनामुत्तमौजाः

D5 शान्त (for ऽसाम्य). K2 4 मध्यं चाद्यं च जगतो (K4 °तो) साम्यरूपम्, Ñ1 मध्यं चान्य च जगतोऽमास्य°; V3 मध्यं चाद्यं जगतोऽदास्य°; Dn मध्य चाद्य च यशकृता साम्य°; D4 5 मध्यं चाद्यं यज्जगतोऽसौ D5 °गतो सौ)म्य°, D6 मध्यं चाद्यं यज्जगतोऽशान्त°; G5 मध्यं चाद्यं जगदीशाद्य° —(L. 960) K1 4 B2 Dn D5 T1 देवमनेषु; D1 देवमने सु (for देवजनेषु) G3 ईशानम् (for ईशम्) —(L. 961) D3 उमेति; T2 G4 अय; T3 अधि (for अभि). Ñ1 मयामि (for यामि) G3 शर्वम् (for रुद्रम्) K4 G3.4 अभि त्रिविष्टं (G3 अधिष्ठितं) शरण यामि रुद्रम् —(L. 962) T1 G1 3-5 M4 गजाजिन (for महाजिनं). K1 (marg) D3 मेखलाङ्क; Ñ2 V1 °शालंकृत (for °लालं). —(L. 963) V3 3 B1 3 D6 G1 क्रोधधरं, Dn D5 T1 °धनं, D1 °वनं; D3 पोषणं वै, T2 3 G1 3-5 M4 क्रोधन तं (for क्रोधनं) —(L. 964) K2 D5 क्षेत्रे (for क्षेत्रज्ञ) K1 वाक्यदिष्टं (for वा कपर्दिनं) B1 T1-3 G1 3 6 M4 भूतं क्षेत्रज्ञं घृति (B1 शूलि)नं कपर्दिनं —(L. 965) D3 तं (for [ई]शं) K4 चन्द्रलं चन्द्र ज्ञानाम् (for वन्दनं वन्दना°) —(L. 967) Ñ2 D1.6 कृतं (for कृतिं). K3 D2 G3 महता (for महतो). — M4 om. lines 968-1003 —(L. 968) K4 शान्तात्मानं, D3 सदात्मना, D3 सहात्मान, D5 (sup lin as above) सत्यात्मानं (for शता°) D3 गोपतिं, T1 3 सत्कृतं, G4 संस्कृतिं (for संस्तुते) —(L. 970) T2 3 G1 अन्तश्चरन्तं (for °क्षरं). V3 वपुषं (for पुरुषं) D3 देवगुह्यं (for गुह्यसंज्ञं) —(L. 971) Ñ2 B1 3 D6 प्रभास्वरं, V1 °वन्तं (for °स्वन्तं) K2 विप्रदीप्तम्; K2 V2 Dn D5 D1-3 5 T1 G3 विप्रदीपम् (for धीप्र°) K4 प्रशाश्वतं प्रणवं विप्रदीपम्, G4 प्रभास्वन्तं प्राणबन्धं प्रदीपम्. —(L. 973) D4 वासु वन्दे, D5 शुभ्रं देवं (for शुभं देवं) D3 तं (for सं) —(L. 974) Ñ2 न प्रसू° सूक्ष्मसूक्ष्मं, D4 अप्रसू सूक्ष्मसूक्ष्म; D5 न प्रसूतश्च सूक्ष्मं (for न प्रसूतिश्च सूक्ष्म). K4 V2 B2.3 D2 प्रसूरभयोर्नश्च (V2 B. D2 °रभ)सू° सूक्ष्मसूक्ष्मं, V1 3 D6 प्रसूरभयोरप्रसू सूक्ष्मश्च सूक्ष्मं, B1 प्रभूररूपो न प्रसूश्च सूक्ष्मं, Ds3 सा (sup lin च) च प्रसूतिर्न प्रसूतश्च सूक्ष्म, D3 भूतसूक्ष्मं यो नभस प्रसूश्च, T1 3 G1 3-5 प्रसूभुं योरप्रसूतिश्च (G3 °र्ति च) सूक्ष्म —(L. 975) G3 रूपेभ्यो (for भूतेभ्यो) D6 तेन भूतं, T2 3 G1 5 रूपभूते; G4 रूपमुग्रम्, G4 भूतरूपम् (for चैकभूत) —(L. 976) V1 स्वयंभू (for स्वयंभूत) Ñ1.3 V B Dn D5 (Ds3 sup lin as above) D5 G4 5 सर्वसाद°, D6 सर्वदा स°, T1 °साधो T2 G1 °धात, T3 °दाता (for °सार) —(L. 977) Ñ1 V1 3 प्रद्ध्यान (for प्रद स्वाद) K1 4 रुद्र. (for रत्नम्) D3 प्रद स्वादुसमुद्रः पातु रत्नम्, D6 नमाम्यह समुद्ररत्नपात्रम्, D4 प्रदो ध्यान साम्बुद पातु रत्नम्, T1 3 G1 3-5 त्रिधारवा (T2 3 G1 सर्वस्व)द प्रमद (G4 5 °थम) पातु नश्च, G3 प्रद्ध्याश्च सुमद पातु रत्नं समस्तम्. —(L. 978) D3 अनन्तर (for आसन्न) K Ñ1 V1 Dn D5 D1-5 साधनानां; B1 श्रद्धानां (for साधकाना) Ñ1 असंनत संनत साधनानां; T1-3 G1 3-5 आ (G4 अ)संनत° सन्नतर° श्रद्धान° (T1 3 G3 °नां) —(L. 979) B1 -वृत्ति; D3 G2 वृद्धि (for -वृत्ति). T1-3 G1 3 4 श्रद्धादाता श्राद्धसिद्धिप्रणेता —(L. 980) K1 4 योनिर्गुणाना (for पतिर्ग°) V3 D1 T1 G5 सुकृती (T1 °ति)नां (for सत्कृ°) K2 पतिर्गुणानां महतां सुकृतीनां, T2 3 G4 °णं (T2 °गुं)णा नाम सुकृतीनां पूज्य, G1 °गणानां प्रकृतीनां पूज्य, G3 °गतीनां महतां सुकृतीना —(L. 981) Ñ1 2 V3 3 B1 3 Dn D5 T1 G3 मेष; D3 मे स°, G1 महेश (for मेशः) K1 3 4 पायात्मैष (K4 पायात्मा) पूरण सद्गुणानाम्; D1 पाया

प्रणुद्यान्मे वृजिन देवदेव. ॥
येनोद्धृतास्त्रैपुरा मायिनो वै
दग्धा घोरेण वितथान्ताः शरेण ।
महत्कुर्वन्तो वृजिन देवताना
स मामीशः पातु विश्वस्य धाता ॥
भागीयसा भागमतोऽन्तमिच्छ-
न्मखो दाक्षो येन कृतोऽन्वधावत् ।
विद्वान्यज्ञस्यादिरथान्वः स देव'
पायादीशो मा दक्षयज्ञान्तहेतु ॥
अन्यो धन्य. सरकृतश्चोत्तमश्च
जगत्स्रष्टा योऽस्ति सर्वातिगुह्यम् ।
स मा मुग्वप्रमुखे पातु नित्य
विचिन्वान प्रथम षड्गुणानाम् ॥
गुणैस्त्रैकाल्य यस्य देवस्य नित्य
सत्त्वोद्रेको यस्य भावात्प्रसूत ।
गोप्ता गोप्तृणा सादनो दुष्कृतीना-
माद्यो निश्वस्य धावमानस्य कुद्धः ॥
धाम्नो यस्य हरिरग्नोऽथ विश्वो
ब्रह्मा पुत्रैः सहितश्च द्विजाश्च ।
पराभूता भुवने यस्य सोमो
जुपत्वेष श्रेयसे साधुगोप्ता ॥
यस्माद्भूताना भूतिरन्तोऽथ मध्य

न्मेष पूरण सद्गुणानाम्, D_2 पाति नैष पूरण सद्गुणा°, D_5 पापान्मोक्ष पूरण सद्गुणा° — G_4 om (hapl) lines 982-997 — (L 983) G_1 भर्ता (for °कर्ता) K_1 D_5 भूत भावान् K_3 °भावैद् K_4 °यासी (for °भार्ता) — (L 984) $K_{1\ 3\ 4}$ $D_{1\ 5}$ सुकृताम् V D_{n1} D_{s1} D_3 सत्कृताम् D_6 सत्कृतीनाम् (for सुकृति°) — (L 985) G_1 शृणुयान् (for प्रणुद्यान्) — (L 986) B_3 त्रिपुरा (for त्रैपुरा) D_1 भाविनो (for मायिनो) $K_{1\ 4}$ येनोद्धृतास्ते पु(K_4 °त्रिपु)रा भाविनो वै, $\tilde{N}_2$ येनाहृतास्त्रिपुरा यायिनो वै, T_2 येनोद्धृतास्त्रिपुरा घातिनो वै — (L 987) $K_{1\ 4}$ D_4 घोरा (for घोरेण) D_6 [अ]चिंत सत्वा, D_3 त्रितताह्वा (for °थान्ता) T_1 दग्धा घोरेणापि तस्मा विशो रणे; G_2 दग्धा घोरेणाविवा शरेण (sic), G_3 घोरेणापि दयितादशो रगे (sic) G_5 दग्धा घोरेण विड्धातदिशो रणे — (L 989) $K_{1\ 4}$ शापादीश, $D_{3\ 4}$ पापादीश (for स मामीश) $\tilde{N}_{1\ 2}$ V B D_6 G_3 विश्वो दधाता D_1 त्रिश्वो विधाता, D_4 विश्व दधान (for विश्वस्य धाता) D_n D_3 D_2 ज्यायानी (D_2 शापादी)ना पातु विश्वो दधाता — (L 990) $K_{1\ 3}$ D_1 भागमुत्तान्तम्, V_1 D_5 °मुत्तान्तम् $V_{3\ 3}$ °मादातुम्, D_2 °मुत त्वम्, G_2 °वतोऽन्तम् (for °मतोऽन्तम्) D_2 भागीयस भोग मतोऽन्तमिच्छन् T_1 °सा मागदत्ता मृग सन्, $T_{2\ 3}$ भागी यसा भागभृता मृग सन्, $G_{1\ 3-5}$ भागी यस्माद्भागहर्ता मृग सन् — (L 991) D_2 मख दाक्षे (for मखो दाक्षो) $\tilde{N}_1$ कृतोऽन्त माक्षिपन्, V_1 B_1 D_6 कृतोऽन्वधावत्, V_3 B_2 D_4 $G_{2\ 5}$ क्षतेऽन्व°, D_1 क्षतोऽनुधारता, D_3 कृतोऽनुधावन् D_5 क्षतोऽन्व धावत् (for कृतोऽन्वधावत्) G_1 मखो येन क्षतोऽन्वधावत् — (L 992) B_2 यद्दृष्टादिर् D_2 दक्षस्यादिर् (for यज्ञ°) D_5 सदैव (for स देव) T_1 G_3 विद्वान्यज्ञस्यादिरथ स देव, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 2}$ °स्यज्ञ सानिरथ स देव — (L 993) T_2 यज्ञाद्रि (for यज्ञान्त) — (L 994) $\tilde{N}_2$ $B_{2\ 3}$ नान्यो, D_6 (marg as above) भाद्यो, $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3\ 4}$ आद्यो (for अन्यो) — (L 995) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ B $D_{1\ 6}$ जगत्स्रष्टा योऽन्व शास्त्रातिगुह्यम् (B_3 °ह्य), V_2 D_1 °स्त्रष्टा यो नु सर्वाति(D_1 योनिधातातिं)गुह्यम्, $D_{4\ 5}$ °स्त्रष्टा ज्योतिषा चातिगुह्यम्, $T_{1\ 2}$ G_3 °स्त्रष्टा पाति यो हन्ति (T_2 G_3 योऽस्तीह) सर्वम्, T_3 $G_{1\ 5}$ स्रष्टा पाति योऽस्तीह धर्म(G_1 मर्व)म् G_2 स्त्रष्टा योऽन्य शास्त्रातिगुह्यम् — (L 996) K_1 मुखप्रमुखो, K_4 $V_{1\ 2}$ B_1 D_{n1} $D_{2\ 4\ 5}$ मखप्रमुखे (K_4 °खो), B_3 D_6 ईश प्र°, T_3 $G_{1\ 5}$ मुखं प्र° (for मुखप्र°) D_3 स मा रक्षन् प्रमुख पातु नित्यम् — (L 997) N_1 विचक्षन, T_2 $G_{2\ 5}$ सचिन्वान (G_5 °न) (for वि°) D_1 सद्गुणानाम् (for षड्°) T_3 सचिन्वान प्रथम षड्गुणानाम् — (L 999) N_1 वाचा प्रभूत, D_4 भवान्प्रसूत, G_2 भाव प्र° (for भावात्प्र°) — (L 1000) $T_{1\ 3}$ $G_{2\ 4\ 5}$ ब्रह्मणा (for गोप्तृणा) K_3 $\tilde{N}_2$ B D_n D_{s1} $D_{4\ 6}$ सम्दो, V_2 सदद्दौ, D_{s2} सनद्धो (for सादनो) $V_{1\ 3}$ गोप्ता गोप्तृणा सनति सनत्तीनाम् D_3 गोप्ता गोपानामन्तको दुष्कृतानाम् — (L 1001) $\tilde{N}_1$ $B_{1\ 3}$ पवमानस्य, $\tilde{N}_3$ V_2 B_2 D_n $D_{1\ 6}$ T_1 $G_{2\ 3}$ बाध°, V_1 पच°, V_3 पात्र°, $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4\ 5}$ [आ]याव° (for धाव°) — (L 1002) T_1 G_3 रूप (for धाम्नो) K_2 धाम्नो यस्य हरिरग्नोऽथ विष्णुर् V_2 D_6 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 2\ 4}$ रूप (V_2 D_6 G_2 धाम्ना) यस्य हरिरग्नेऽथ दशो D_3 धाम्नो यस्य हरिरग्नेऽथ देवो, D_3 धाम्ना यस्य हरिरग्नोऽथ देवो, D_5 धर्मो यस्य हरिरग्नोऽथ विश्वे, G_3 रूप यस्य हरिरग्नोऽथ विश्वो — (L 1004) T_2 पुराहूता T_3 पुराभूता (for परा°) $\tilde{N}_2$ B पराभूता भुवनस्य सोमो, $D_{1\ 4}$ परीभूता (D_4 पराभूतो) भुवने यस्य सोमो, D_2 पराभूता यो भुवनस्य सोमो, D_5 °भूता भवन तस्य सोमो, $G_{1\ 3}$ पराभूता भवने यस्य सोमो, G_6 M_4 पराभूता (M_4 °तो) भुवनो यस्य सोमो — (L 1005) K_4 जुपत्वैप, $\tilde{N}_3$ °स्वप (for जुपत्वेप) B_3 D_6 साधुभोक्ता (for °गोप्ता) — (L 1006)

धृतिर्भूतिर्यश्च गुहा श्रुतिश्च ।
गुहाभूतस्य पुरुषेश्वरस्य
महात्मनः स मृडवेत्रस्य तस्य ॥
यल्लिङ्गाङ्कं त्र्यम्बकः सर्वमीशो
भगाङ्कं यत्तद्धयुमा सर्वधात्री ।
नान्यत्तृतीयं जगतीहास्ति किंचि-
न्महादेवात्सर्वसर्वेश्वरोऽसौ ॥
इति संस्तूयमानस्तु भगवान्वृषभध्वजः ।
दर्शयामास धर्मात्मा कश्यपं धर्मभृद्वरम् ॥
उवाच चैनं देवेशः प्रसन्नेनान्तरात्मना ।
येन स्तौषि कार्येण त्वं तज्जाने प्रजापते ॥
इन्द्रोपेन्द्रौ महात्मानौ देवौ प्रकृतिमेष्यतः ।
पारिजातं तु धर्मात्मा नयिष्यति जनार्दनः ॥
अपध्यातो महेन्द्रो हि मुनिना देवशर्मणा ।
अस्याकाङ्क्षत्पुरा भार्यां तपोदीप्तस्य कश्यप ॥
गम्यतां तत्र धर्मज्ञ दाक्षायण्या सह त्वया ।
अदित्या शक्रसदनं श्रेयस्ते पुत्रयोर्ध्रुवम् ॥
इति हरवचनं निशम्य विद्वा-
न्कमलभवात्मजसूनुरप्रमेयः ।
त्रिदशगणगुरुं प्रणम्य रुद्रं
मुदितमनाः स्वमथो गृहं जगाम ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
अथ विष्णुर्महातेजा मुहूर्ताभ्युदिते रवौ ।

K1 2 4 B2 D4 मध्ये, Ñ2 V B1 D1 2 6 T1 2 G1 3 मध्यो (for मध्य) —(L 1007) K1 4 गुह्य (for गुहा) Ñ3 V2 3 B1 3 धृतिर्भूति (B2 °त) श्रुति (Ñ2 °त)श्रे रुद्र°, V1 ति संस्मृतिश्च श्रुतिश्च, D3 वृत्तिर्भूतिर्यस्य गुहानु तस्य, D2 वृत्तिर्भूतिर्वा यस्य गुहागतस्य, D4 वृत्तिर्भूतिर्यस्य गुह्यश्रुतिश्च, D6 धृतिर्विभूतिर्यस्य नित्योदयश्च, T2 3 G1 2–6 M1 °भूमिर्यस्य गुहा घृतस्य, G2 °भूति श्रुतिभि श्रीश्च रुद्र° —(L 1008) K3 D4 स्वसाद्भूतस्य, N1 B1 गुहाभूतस्य; D5 ग्रहाभिभू° (for गुहाभू°) —(L 1009) Ñ1 B2 Ds1 स (for स) B1 मृड (for मृड) V2 महात्मन सुमृ डीकस्य नित्यम्, V3 °न समूढं वेदस्य, D3 °न सम्यगेव वस्यार्था, D2 °न सत्त्वमूर्तेर्देवाधिदेवस्य महेश्वरस्य, T1 3 G1 2–5 M1 °न शूलपाणे — After line 1009, T1–3 G1, 3 5 M1 ins

27** स मा पायाद्देवदेवो महात्मा ।

—(L 1010) Ñ2 B1 3 D1 ईशं (for ईशो) —(L 1011) D1 लिङ्गाङ्क (for भगाङ्क) K3 4 यद्धुमा, D3 यद्ध समा, D4 यत्तु ह्युमा, D5 यद्युमा, D5 यत्तदुमा (for यत्त द्ध्युमा) Ñ1 भगलिङ्गाङ्क यदुमा सर्वधात्री, T1–3 G1 3 विभाकरो या तदुमा स°, T3 G1 6 विभाकरो या तदुमा स° — For lines 1010–1011, D1 (marg) subst

28** यल्लिङ्गाङ्कं यस्य लोके भगाङ्कं
सर्वं सोमस्य त्र्यम्बक सर्वमीश ।

—(1012) T1 तृतीय नास्ति जगति किंचिन् —(L 1013) Ñ2 D6 महादेवो (for °देवात्) D3 देवेश्वरो (for सर्वे°) — Before line 1014, T1 3 G1 3 5 M1 ins वैशंपायन —(L 1014) Ñ2 B2 3 D6 G2 गोवृष (for वृषभ-) —(L 1015) K3 Ñ1 V B2 Dn D3 D5 4 धर्मचरम्, Ñ3 °धृत्तमम् (for °भृद्वरम्) — Before line 1017, K3 ins ईश्वर उवाच —(1017) Ñ2 B1 3 D6 जाने (for येन), D3 मां स्तौषि, T1 3 G1 4 5 M1 चाकाङ्क्षि (for संस्तौषि) K3 D4 V2 3 तत्तु जाने, Ñ1 3 B3 D6 येन मा त्व, V1 जाने त तु, D2 3 तत्ते जाने, D5 तत्तु जात, T1 [अ]हं तु जाने, G1 3 अनुजाने; G3 त्वा तु जाने, G3 त तु जाने G4 तत्त्वज्ञाने, M1 त्वनुजाने (for त्व तज्जाने) —(L 1020) B1 अज्ञा° तोऽपि, T1 2 G3 अनुज्ञातो (for अपध्यातो) K3 महेन्द्रेण; D3 सुरेन्द्रो हि (for महेन्द्रो हि) T2 G1 4 5 M1 अवज्ञातो महेन्द्रोऽपि (for °) —(L 1021) K3 अस्य काङ्क्षन्, B1 अध्यकाङ्क्षत् B2 तस्या°, D1 6 G1 3 M1 अस्याकाङ्क्षन्, D4 6 आकाङ्क्षत (for अस्याकाङ्क्षत्) Ñ3 पत्नीं (for भार्यां) K4 दीप्तस्य (for दीप्तस्य) —(L 1023) Ñ1 सहायया; B1 3 M1 सहानया (for सह त्वया) — Before line 1024, T1 3 G1 3 5 M1 ins वैशंपायन —(L 1027) K1 Ñ2 V B1 3 D2 3 4 6 स्वमथौकसं, Ñ1 Dn D3 G2 सुमनौकसं (for स्वमथो गृहं) K3 मुदितमना स्वमथौकं संजगाम, D6 °मना स्वमथौकमाजगाम

Colophon — *Mention of the Epic* K3 Ds1 T3 *Mention of Khila* K3 4 Ñ1 V B Dn1 D3 D1 — *Adhy name* K Ñ1 3 V1 2 B Dn D3 5 6 T1–3 G1 पारिजात(T2 3 G1 जातप)हरणम् V3 G3 पारिजातहरणे पारिजात(G3 °स्तुति) D5 °णे महादेवस्तवनम्, D1 °णे रुद्रस्तोत्रम् (G3 °स्तुति) D6 °णे ईश्वरवरप्रदानम् — *Adhy no* श्रीमहादेवस्तुति, V1 132, V2 131, V3 B2 130, Dn K3 (marg) 126, V1 132, V2 131, D3 137, T1 G3 4 M1 141, T2 G1 143, T3 150, G3 133, G5 144

मृगयाव्यपदेशेन ययौ रैवतकं गिरिम् ॥
आरोप्यैकरथे देव सात्यकिं नरपुंगवम् ।
प्रद्युम्नमनुगच्छेति प्रोक्त्वा कुरुकुलोद्वह ॥
रैवतं च गिरिं देवो गत्वा दारुकमब्रवीत् ।
मदीयं रथमेतं त्वं गृहीत्वेहैव दारुक ॥
प्रतिपालय मां सौम्य दिनार्धं चारयन्हरीन् ।
रथेनैव प्रवेष्टाहं द्वारकां सूतसत्तम ॥
इति संदिश्य भगवानारुरोह जयोत्थितं ।
तार्क्ष्यं समात्यकिर्धीमानप्रमेयपराक्रमः ॥
पृष्ठतश्चैव कौरव्य प्रद्युम्नः शत्रुसूदनः ।
आकाशगामिना राजन्प्रययौ कृष्णसन्नियान् ॥
निमेषान्तरमात्रेण नन्दनं काननं हरिः ।
देवोद्यानं ययौ धीमान्पारिजातजिहीर्षया ॥
ददर्श यत्र भगवान्देवयोधान्दुरासदान् ।
नानायुधधरान्वीरान्नन्दनस्थानधोक्षजः ॥
तेषां सपश्यतामेव पारिजातं महाबलः ।
उत्पाट्यारोपयामास पारिजातं सतां गतिः ॥
गरुडं पक्षिराजानमयत्नेनैव भारत ।
उपस्थितो विग्रहात्पारिजातश्च केशवम् ॥
सान्त्वितो वासुदेवेन पारिजातश्च भारत ।
उक्तश्च वृक्ष मा भैस्त्वं केशवेन महात्मना ॥
स प्रस्थितं तरुं दृष्ट्वा पारिजातमधोक्षजः ।
अमरावतीं पुरीं श्रेष्ठां ततश्चक्रे प्रदक्षिणम् ॥
ते तु नन्दनगोप्तारः पारिजातं द्रुमोत्तमम् ।
ह्रियतेति महेन्द्राय गत्वा नृप शशंसिरे ॥
अथैरावतमारुह्य निर्ययौ पाकशासनः ।
जयन्तेन रथस्थेन पृष्ठतोऽनुगतः प्रभुः ॥
पूर्वमभ्यागतं द्वारं केशवं शत्रुसूदनम् ।
दृष्ट्वोवाच प्रवृत्तं भो किमिदं मधुसूदन ॥
प्रणम्य गरुडस्थोऽथ केशवः शक्रमब्रवीत् ।

(L. 1029) K3 4 V2 D3 D1 4 मृगव्य (for °या) K2 गतो (for ययौ) — (L. 1030) V2 वीर, T2 3 दिव्ये (for देव) Ñ1 B3 सात्यकिं शिनिपुंगवम्, Ñ2 °किं नरपुंगव°, B1 किं सूतमुत्तमम् (for ^{b}) — (L. 1031) Ñ1 D4 (by corr) कुलोद्भव (for °द्वह) — (L. 1032) Ñ2 B1 3 D6 स तु रैवतकं देवो (for ^{a}) — (L. 1033) K2 एवं, K3 एतम्, N1 2 B1 D7 T2 G4 4 एनं (for एतं) Ñ2 V2 B1 2 Dn D3 D5 प्रहाय, D1 गृह्याय D2 G1–4 गृहाण, D4 प्राह्य (for गृहीत्वा) K4 [ए]हि च, V3 [ए]र हि (for [इ]हैव) K1 गृहाणैव हि दारुक, K3 प्राह्यकैव दारुक (sic), D3 गृहाणेह च दारुक T1 3 G5 M4 गृहाणैवेह दारुक (for ^{b}) — (L. 1034) G5 M4 परि (for प्रति) K1–3 D1 3 4 (sup lin) 5 G2 धारयन्, Ñ1 Dn1 वार (for चार°) Ñ1 V2 B3 D2 6 हयान् (for हरीन्) K4 दिनार्धे धारयन्हरीन् (for ^{b}). — (L. 1035) T2 3 G1 4 5 M4 प्रवेष्टव्य (for °ष्टाहं) G5 -नन्दन (for -सत्तम) B1 3 D6 द्वारकापुरमुत्तमम् (for ^{b}) — D3 reads lines 1036–1037 on marg — (L. 1036) T2 3 G1 4 5 प्रति (for इति) D4 जयान्वितं, T2 3 G3 जवोद्यतं (for जयो°) — (L. 1037) K2 4 Ñ1 2 V B D T1 G2 3 समात्यको (for °त्यकिर्) — (L. 1038) K2 T2 -सूदन, K3 तापन (for सूदन) — (L. 1039) T1 2 G3 4–5 M4 तेन (for राजन्) K2 4 Ñ2 V1 B2 3 Dn D2 4 5 T1–3 G2 M4 सन्न यान्, D3 भन्य° (for सन्वि°) — (L. 1041) D4 (sup lin. as above) देवाद्यानं (for देवोद्यानं) K4 om (hapl) lines 1041^{b}–1047^{b} K3 om from जिहीर्षया up to महात्मना (in lines 1049) D3 G5 जिगीषया (for जिहीर्षया) — (L. 1042) D1 सघान् (for -योधान्) — (L. 1043) T2 3 G1 3 M4 नानाप्रहरणान्धीरान् (T3 G4 5 M4 °मान्) (for ^{a}) — G4 om line 1044 — (L. 1044) V4 द्रुमोत्तमम्, T2 3 G1 3–5 M4 अधोक्षजः (for महाबलः) — (L. 1045) K3 उद्यम्य (for उत्पाट्य) K1 देववृक्षं, D4 गरुडे तं, D3 सरस्पति (for पारिजातं) V2 द्रुमोत्तमम् (for सतां गतिः) — M4 om line 1046 — (L. 1047) T1 om (hapl) lines 1047^{b}–1048^{a} D3 केतरम् (for केशवम्) — (L. 1050) T2 3 G1 तत्र (for तरुं) G4 स तत्र प्रस्थितं दृष्ट्वा (for ^{a}) — (L. 1051) V1 रम्यां (for श्रेष्ठां) N1 B3 Dn D3 D4 5 6 T1 G3 4 M1 प्रदक्षिणाम् (for °णम्) — (L. 1052) K2 4 Dn D3 D5 पारिजातो द्रुमोत्तम (for ^{b}) — (L. 1053) K2 N1 V2 B1 Dn D3 K1 2 3 G M4 ह्रियतीति, V2 B1 °ते हि; D3 °तस्य, T1 3 G1 3 4 हरतीति (for ह्रियतेति) V2 T1 नृप गत्वा (by transp), T1 नूनं गत्वा — (L. 1056) K Ñ2 V B Dn D3 D 2 4–6 G1 -शासनम्. D3 शासनम् (for सूदनम्) Ñ1 केशवं शासना स्मकम् (for ^{b}) — After line 1056 D1 ins

29** ततो विष्णुगणाः सर्वे योधाः समागतास्तदा ।
हाहाकारो महानासीद्देवै यत्र सुरैर्महात्मनाम् ॥

यष्यास्ते पुण्यकार्थाय नीयतेऽय वरद्रुमः ॥
तमुवाच ततः शक्रो मा मैनं पुष्करेक्षण ।
अयोधयित्वा न तरुर्नयितस्त्वयाच्युत ॥
प्रहरस्व महावाहो प्रथम मयि केशव ।
प्रतिज्ञा सफला तेऽस्तु मुक्त्वा कौमोदकीमपि ।
ततः कृष्णः शरैस्तीक्ष्णैर्देवराजगजोत्तमम् ।
विभेदाशनिसंकाशैः प्रहसन्निव भारत ॥
विव्याध गरुड वज्री दिव्यैः शरवरैस्तथा ।
बाणांश्च च्छेदयामास केशवस्य तरस्विन. ॥
यान्यान्मुमोच देवेन्द्रस्तांस्तांश्चिच्छेद माधवः ।
माधवेन प्रयुक्तांश्च चिच्छेद वलवृत्रहा ॥
महेन्द्रस्य च शब्देन धनुषः कुरुनन्दन ।
शार्ङ्गस्य च निनादेन मुमुहुः स्वर्गवासिन. ॥
तयोर्वर्तति संग्रामे गरुडस्य महाबलः ।
पारिजात जयन्तोऽथ हर्तुमभ्युद्यतो बली ॥
प्रद्युम्नमथ कंसघ्नो वारयेति तमब्रवीत् ।
ततस्त वारयामास रौक्मिणेयः प्रतापवान् ॥

जयन्तो जयता श्रेष्ठो रौक्मिणेयमथेषुभिः ।
सर्वगात्रेषु विद्धस्त्वाजघान रथे स्थितः ॥
रथस्थ एव रथिनं कामस्तु कमलेक्षणः ।
ऐन्द्रिमभ्यर्दयामास बाणैराशीविषोपमैः ॥
स संनिपातस्तुमुलो बभूव कुरुनन्दन ।
जयन्तस्य च वीरस्य रौक्मिणेयस्य चोभयोः ॥
कृतप्रतिज्ञं युद्धे चक्रतुस्तौ महाबलौ ।
महेन्द्रोपेन्द्रतनयौ जगत्यप्रतिमौ वरौ ॥
देवाश्च मुनयश्चैव ददृशुर्विस्मयान्विताः ।
तं संग्राम महाघोर सिद्धाश्चैव सचारणाः ॥
ततस्तु प्रवरो नाम देवदूतो महाबलः ।
पारिजात पुनर्हर्तुमियेष कुरुनन्दन ॥
सखा स देवराजस्य महात्मा विदरिंदम· ।
अवध्यो वरदानेन ब्रह्मणः कुरुनन्दन ॥
ब्राह्मणस्तपसा सिद्धो जम्बुद्वीपादिव गत ।
स्वशक्त्या नृप सयात. सखित्व वलघातिन· ॥
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कृष्णः सात्यकिमब्रवीत् ।

—(L 1057) D1 ते (for भो॰) K1 (marg as above) इष्ट तावत्प्रभृत भो (for ª) —(L 1058) K3 ऽस्यं, T2 3 ऽपि (for ऽय) B3 om lines 1058ᵈ–1063ª —(L 1059) K1 3 कार्यार्थे, K2 4 Ñ1 V3 B1 2 Dn2 Ds2 D2–6 T3 G1 3 5 कार्याय, M4 कामाय (for कार्याय) K4 ऽसौ; Ñ2 D5 एष, V1 स, B2 हि (for ऽय) K1 D2 3 नयाम्येष द्रुमोत्तमम्, K2 नीयतेऽसौ सुरद्रुम, V2 3 °तेऽय वरो द्रु(V3 द्रुमोत्त)म, B2 G2 नयत्येष वरद्रुम (for ᵇ) —(L 1060) Ñ1 B1 D6 मैव पुष्करलोचन, V3 मा मैनं पुरुषोत्तम (for ᵇ) —(L 1061) Ñ2 अनाशयित्वा (for अयोध°) D3 नेतव्यस्तु (for नयि तव्यस्) V3 त्वम् (for त्वया) T1–3 G1 3–5 प्रभो; M4 विभो (for [अ]च्युत) —(L 1062) G3 इह मयि च केशव (for ᵇ) —(L 1063) K Ñ1 V B1 3 Dn Ds D1–4 G3 मयि (for अपि) Ñ2 B3 D6 मुक्त्वा कौमोदकीं मयि (for ᵇ) —(L 1064) K3 D3 देवानां सुरोत्तमम्, D5 °राजमनुत्तमम्, D6 °राजं महाबलम् (also marg गजोत्तमम्), T1 2 G1 3–5 M4 °राजमविध्यत (for ᵇ) —T3 om line 1065 —(L 1066) V2 T3 G2 4 5 M1 शरशतैस् (for °वरैस्) T3 दिव्यै शरशतैस्तदा (for ᵇ) —(L 1067) K3 Dn Ds D3 T1 G3 बाणांश्चिच्छेद सहसा Ñ1 2 V B °श्च बाणैश्चिच्छेद, D6 बाणैश्च बाणांश्चिच्छेद (for ª) V2 महात्मन (for तरस्विन)

—T1 3 G1 3–5 M4 om (hapl) lines 1068 1071 —(L 1068) V1 देवेशस् (for °न्द्रस्) —(L 1069) V3 B3 D5 प्रयुक्तास् (for प्रयु°) —(L 1072) K1 प्रवृत्ते; K4 महति (for वर्तति) M4 गरुडस्थो (for °स्य) B3 T1 G1 महाबलम्, T2 3 G1 4 °द्रुमम् (for °बल) —(L 1073) B1 3 D6 समभ्यपतद् (for अभ्युद्यतो) K3 (marg as above) हरि; G2 बलात् (for बली) —(L 1074) Dn Ds G3 तदा (for तम्) —(L 1075) D3 महाबल (for प्रतापवान्) —(L 1077) K1 4 V3 प्र- (for वि) —(L 1079) B3 T2 3 G4 शरैर् (for बाणैर्) —(L 1080) B3 संनिपातस्तु तुमुलो; G2 स निर्घात सुतु° (for ª) —After line 1080 K2 4 ins

30** ततस्ते वारयामास चरन्त सर्वतोदिश ।

—(L 1081) K4 परस्परं जयन्तस्य (for ª) —(L 1082) B1 G2 युद्धं; D2 3 चैव (for युद्धे) K4 कृतप्रतिज्ञं युद्धे च (for ª) V3 महारथौ (for °बलौ) —(L 1084) Ñ1 B1 3 ददृशु कुरुनन्दन (for ᵇ) —After line 1085 K4 ins an addl colophon mentioning khila and adhy name सयुद्धम् —Before line 1086 K3 ins वैशंपायन· D5 om. (hapl) lines 1088 1089 —(L 1088) K1 T1 3 G1 3 5 M4 स सखा (by transp); B1 3 D6 सखा यो V3 D3 चासुरस्तु (for राजस्य) —(L 1090) T3 G2 4 M4 हि

रथस्य एव प्रवर शरैर्वारय सात्यके ॥
न त्वेव निर्दय बाणा मोक्तव्या सात्यके त्वया ॥
अस्य ब्राह्मणचापल्य सोढव्य खलु सर्वथा ॥
तत षष्ट्या रथेपूणा गरुडस्य द्विजस्तदा ।
आजघान महाबाहो सात्यकि प्रवरो भृशम् ॥
शिनेर्नप्ता ततस्तस्य क्षिपत सायकान्नृप ।
चिच्छेद पुरुषव्याघ्रो वचन चेदमब्रवीत् ॥
ब्राह्मणो नामिहन्तव्यस्तिष्ठ विप्र स्वकर्मणि ।
अवध्या यादवाना हि स्वपराधेऽपि हि द्विजा ॥
प्रवरस्तु प्रहस्यैनमुवाच कुरुनन्दन ।
अल क्षान्त्या नृणा शूर युध्य सर्वात्मना रणे ॥
जामदग्न्यस्य रामस्य शिष्योऽहमपि यादव ।
नामत प्रवरो नाम सखा क्षात्रस्य धीमत ॥
न देवा योद्धुमिच्छन्ति मन्यन्तो मधुसूदन ।
आनृण्य सौहृदस्याद्यमद्य गतासि माधव ॥
ततस्तयोस्तदा रौद्र सग्रामो ववृधे नृप ।
अस्त्रैर्दिव्यैर्नरव्याघ्र शैनेयद्विजमुख्ययो ॥
चौक्षचाल तदा राजन्भुचराश्च सहस्रश ।
तस्मिन्वर्तति सग्रामे तेषाममितमहात्मनाम् ॥
नातिशिश्ये रणे कार्ष्णिरैन्द्रिमस्त्रभृता वरम् ।
ऐन्द्रि कार्ष्णि महात्मान मायिन शूरसमतम् ॥
हन्त गृह्ण प्रतीच्छेति तावुभौ योधसत्तमौ ।
युयुधाते नरश्रेष्ठ परस्परजयैषिणौ ॥
अथ शार्ङ्गायुधसुतं शचीपुत्र प्रतापवान् ।
विभाव्याभ्यहनद्राजन्दिव्येनास्त्रेण सत्वर ॥
सोऽस्त्र तदतिर्दीप्यन्तमापतन्त शितै शरै ।

°र्स , G3 स र्स (for शिय) G3 जम्बुद्वीपाभिसगत (for ᵇ) — (L. 1091) K1 4 N2 D1 T1 2 G1 3 4 M1 यात स V1 B D3 5 6 ते यात V3 स जात , D1 सजात (for सयात) K3 स्वशक्त्या रोपसज्ञात V2 गुरुशक्त्या नृप ते यात , D5 स्वभक्त्या नृप सप्राप्त (for ᵃ) K1 3 Ñ1 V B1 4 Dn D5 D1 T1 G2 3 °घातिना (for °न) — (L. 1093) K3 रथस्थम् , Ñ1 V2 B1 Dn D5 T1 M1 भगस्थ , Ñ1 V1 B3 5 T2 3 G1 3 4 तपस्थ (for रथस्थ) D5 द्विज तमेव प्रवर , G3 रथस्थे प्रवर चैव (for ᵃ) T2 G1 3 4 शरीर् (for शरैर्) — (L. 1094) *T2 3 G3 4 बाणैर् (for बाणा) K3 D3 सत्यक (for सात्यके)* — (L. 1095) G3 चापल्यात् (for °ल्य) D3 येदूर्न ब्राह्मणानां हि (for ᵃ) V1 कर्मणा (for सर्वथा) V2 सोढव्य सात्यके त्वया (for ᵇ) — (L. 1096) D1 शरेपूणा D3 रथे° (for रथे°) — (L. 1097) V2 B1 3 G3 महाबाहु (for °बाहो) G3 प्रवर सात्यकिं भृशम् (for ᵇ) — (L. 1098) D3 तान प्राप्तान् (for शिनर्नप्ता) Dn D5 T1 G3 4 धनुस्तस्य , T2 3 G1 महावीर (for ततस्तस्य) Ñ1 तस्याशुगा शिनर्नप्ता (for ᵃ) — (L. 1100) K1 हि V1 [ब]ति , G2 4 [ब]पि (for [ब]भि) K3 ब्राह्मणे नाभिहन्तव्य (for ᵃ) K1 3 N1 V2 Dn तिष्ठ स्व , M1 विप्रस्व (for विप्र स्व) — (L. 1101) K3 Ñ1 V2 3 B1 Dn D3 D1 T1 G1 3 ह्यपराधे ; V1 B1 M1 अप° ; D3 ह्यपराद्ध ; G3 त्वपराधे (for स्व°) K1 4 सापराधा अपि द्विजा (for ᵇ) — (L. 1103) D3 रणे (for नृणा) K3 सेकपे (for शूर) K1 4 V1 D1 युद्धे T1 3 G1 M1 युधि (for युध्य) — (L. 1104) D3 इति D3 मामि (for अपि) — (L. 1106) Ñ2 युद्धम् (for योद्धुम्) — (L. 1107) Ñ1 Dn T1 2 G3 4 अद्य (for अद्य) — (L. 1109) T1–3 G1 3 5 सर्वे दारुणेश्च संग्रामे (for ᵃ) — (L. 1110) D3 भूतः (for चौर) V2 मत्स्याश्च , T1–3 G1 3–5 M1 महाराज (for तदा राजन्) K1 (marg.) Ñ2 V1 2 B1 3 D2 5 T1 3 G1 2 4 M1 भूधराश्च Ñ1 Dn2 D1 G1 झषचराश्च ; V3 B1 मृगचराश्च (for भु°) — (L. 1111) K1 प्रवृत्त (for वर्तति) B1 3 D3 अपि (for अति) — (L. 1112) V2 वृषिर् (for कार्ष्णिर्) Dn1 रौद्रम् ; G1 3 चेन्द्रम् (for ऐन्द्रिम्) K1 D1 T2 3 वर T1 G3 वर (for वरम्) K3 इन्द्रसूनुमरिंदमम् V3 ऐन्द्रिमस्त्रविदां वर (for ᵇ) — (L. 1113) *G3 ऐन्द्र (for ऐन्द्रि) G3 कृष्णं (for कार्ष्णि) K1 3 4 V1 B1 Dn D5 D1 4 T1 2 G M1 समरम् ;* V2 समास (for समतम्) — (L. 1114) Ñ2 V1 2 D3 हन (for हन्त) D2 प्रयच्छ (for प्रतीच्छ) K3 हन गृह्ण प्रतीक्षेति (for ᵃ) D3 संमतौ (for सत्तमौ) — For line 1114 T1–3 G1 3 5 M1 subst.

31** तौ तु बाणाग्रनिर्भिन्नावुभौ भरतसत्तम ।
[T2 3 G1 सत्तमौ (for °त्तम)]

— (L. 1115) T1 3 G3 M1 नरश्रेष्ठौ ; T3 G1 4 5 रणश्रेष्ठौ (for नरश्रेष्ठ) — B3 om. lines 1117–1122 — (L. 1117) T1 3 G1 3 5 M1 आभाष्य (for वि°) V2 धीमान् (for राजन्) Ñ1 D1 3 T2 3 G1 4 5 सत्वरम् (for °र) — (L. 1118) K1 3 4 Ñ3 V B1 3 Dn Dn1 D1 4 5 अपि (for अति) Dn1 सो ऽर्धे तत्पतिर्दीप्यमानम् T1 3 G1 3 4 M1 सो ऽर्धं तदति दिव्यं तु (G3 दीप्यमानं) G3 सायंकं तदप्यमानं स्म (for ᵃ) K1 4 आपतन्तं शि ; T1 3 G1 3 4 M1 स्त्रैण शि (for आपतन्तं) — (L. 1119) K3 निरास (for मराणि)

तस्तम्भे बाणजालेन तदद्भुतमिवाभवत् ॥
ततस्तद्दीप्यमानं तु पपात रणमूर्धनि ।
रौक्मिणेयस्य कौरव्य घोरं दानवमर्दनम् ॥
तेनास्त्रेण रथो दग्धः प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
नादहत्तत्तु घोरं तं रौक्मिणेयं जनाधिप ॥
दहत्यग्निं न खल्वग्निरुद्धतोऽपि विशां पते ।
दग्धाद्रथान्महाबाहू रौक्मिणेयोऽपचक्रमे ॥
अथ नारायणसुतो विरथो रथिनां वरः ।
स्थितो धनुष्मानाकाशे जयन्तमिदमब्रवीत् ॥
महेन्द्रपुत्र दिव्यं त्वं यदस्त्रं मुक्तवानसि ।
नाहमीदृशरूपाणां शक्यो हन्तुं शतैरपि ॥
प्रयत्नं कुरु शिक्षाया यत्नं मेऽद्य प्रदर्शय ।
नास्ति मेऽतिशयं कर्ता सग्रामेऽमरनन्दन ॥
आसीन्मे साध्वसं दृष्ट्वा रथस्थं त्वां धृतायुधम् ।
बिभेमि तव नेदानीं युद्धे दृष्टबलाबलः ॥
मनसा स्पर्शतामेष पारिजातस्त्वया तरुः ।
शक्यं न खलु हस्ताभ्यां स्प्रष्टव्यो यस्त्वया ह्यसौ ॥
रथो मायामयो दग्धस्त्वया यो ह्यस्त्रतेजसा ।
ईदृशानां सहस्राणि स्रष्टुं शक्तोऽस्मि मायया ॥
एवमुक्तो जयन्तश्च मुमोचास्त्रं महाबलः ।
तपसोपचितं तेन स्वयमेवातितेजसा ॥
तद्प्रद्युम्नो महावेगं शरजालैरवारयत् ।
चरमार्यस्त्राणि दिव्यानि मुमोचैवापराणि सः ॥
दिक्षु सर्वासु रुरुधुस्तान्यस्त्राण्यथ भारत ।
रौक्मिणेयं महात्मानमन्तरिक्षे च पञ्चमम् ॥
महोल्कासदृशान्बाणानस्त्राण्यमरसत्तमः ।
मुमोच तानि घोराणि प्रद्युम्नं प्रति सर्वतः ॥
तानि सर्वाणि बाणौघैः कार्ष्णिरस्त्राण्यवारयत् ।
जयन्तं चापरैर्बाणैर्विव्याध निशितैस्तदा ॥
ततो नादः समुत्सृष्टो द्युचरैः पुण्यकर्मभिः ।

—(L 1120) G3 तदस्त्रं (for ततस्तद्) T1 2 रथ (for रण) —(L 1123) K1 3 D3 T1 तं तु, Ñ2 V1 तत्र, D4 स्वय, T3 G2 तत्सु (for तत्तु) K2 नादहद्धव्यवाहस्त, K4 स्वय, T3 G2 तत्सु (for तत्तु) V3 D1 °हत्त तु घोरं वै, Ñ1 T2 G1 4 6 M4 °हत्त तु तद्घोर V3 °हत्तत्र घोर तु, D5 °हत्त्वथ घोरास्त्र, D6 नादायत्त तु यद्घोर (for °) D3 T1 G3 नराधिप (for जना°) —(L 1124) K1 अद्भुतो (for उद्धतो) —(L 1125) Bom Poona eds G(ed) दग्धान् (for दग्धाद्) K1 V1 8 Dn D3 D1 4 6 G2 प्रच्यवंश्च, K2 प्रच्याव्याथ, Ñ2 T1 पतन्त च, D3 प्रच्यवन्त, D3 प्रच्युतस्तु, T2 3 G1 3 5 M4 उत्पतश्च (for महाबाहू) K4 दह्यमानाद्रथात्प्राद्रवन् (for °) K3 V1 प्र, T3 G3 त्रि (for ऽप-) —(I 1128) K3 4 यद् (for त्व) K1 यदर्थं, K3 4 अस्त्रं त्वं (for यदस्त्र) Ñ1 मयि (for असि) —(L 1129) D4 5 नाहमीदृक्स्वरू पैश्च (for °) B1 हन्तुं शक्य (by transp) Ds3 D4 G2 शरैर् (for शतैर्) —(L 1130) K1 2 Ñ1 V2 B Dn D3 D1 G2 शिक्षाणां, K2 4 D3 4 शिष्याणां, D2 शिक्षा च (for शिक्षायां) V1 2 B3 T1 3 G1 3 5 M4 अद्य (for मेऽद्य) K3 प्रदर्शयन् (for °य) —(L 1131) Ñ2 ऽद्य भयं, D4 निधनं (for ऽतिशयं) K1 योऽस्ति मे समरं हर्ता; T1 3 G1 3 5 M4 कर्ता त्वमपि देवानां (for °) —(L 1132) Dn3 नास्ति, G2 नासीन् (for आ°) K1 T1 3 G3 5 M4 साध्वस (for साध्वसं) K3 4 एतायुध, G2 दृतायुधम् (for धृता°) N1 V2 Dn D3 T1 —(L 1133) D1 दृढ (for दृष्ट) G3 बलोऽबलम्, Ñ1 बलोऽबल, M1 बलाबलम् (for °बल°) K2 4 युद्धे दृढबलाबलम्, D3 युधि दृष्ट्वा बलाबलम् (for °) —(L 1134) Ñ2 V1 3 B1 3 D4 (marg as above) 6 स्पृश्यताम् (for स्पर्श°) G5 सैष (for एष) B3 मनसा स्पृश्यतामेव (for °) B3 तरुस्त्वया (by transp) —(L 1135) D3 5 शक्यो (for शक्य) Ñ2 V1 2 B3 ऽयं त्वया; V3 धनुषा, D3 D6 यस्त्वया (for यस्त्वया) D3 स्पृष्ट चैव त्वया ह्यसौ (for °) —(L 1136) B1 मायामयो रथो दग्धस् (for °) G3 [आ]जौ (for यो) K3 D3 [अ]त्र (for [अ]स्त्र) —(L 1137) D3 कर्तुं (for स्रष्टुं) K1 शक्त स्रष्टुं स्वमायया (for °) —(L 1139) V1 3 B D6 [उ]पार्जितं (for [उ]पचितं) V2 T1 3 G1 4 5 M1 [उ]पार्जितं (for [उ]पचितं) स्पादित, V2 T1 3 G1 4 5 M1 —(L 1140) K2 T1 G3 M4 महा- D3 दिव्य (for तेन) —(L 1140) K2 T1 G3 M4 महातेजा (for °वेगं) T2 G1 4 प्रद्युम्नोऽथ महातेजा (for °) —(L 1141) V3 अबाधयत्; D6 अवाकिरत् (for °रयत्) —(L 1141) K1 3 4 N1 2 Dn D3 D1 3 G3 मुमुचे च, V2 B D6 T1 G1 मुमोचाथ; V3 °च च, G2 °चापि (for °चैव) V1 मुमुचे चापबालिशः, T2 3 G1 4 M4 मुमोचाथ वराणि स (for °) —(L 1143) D2 सस्थितम् (for पञ्चमम्) —(L 1144) Ñ1 -संनिभ (for सत्तम) D3 अस्त्राणि नृपसत्तम (for °) —(L 1145) Ñ2 अस्त्राणि, Dn D3 G1 यानि (for तानि) V3 सर्वाणि (for घोराणि) —(L 1146) K1 4 Dn1 D1 M1 शस्त्राणि; V1 सर्वाणि (for अस्त्राणि). —(L 1147) D1 (marg as above) प्रजन्तं (for जयन्त) —(L 1148)

दृष्ट्वा स्थैर्यं च शैघ्र्यं च प्रद्युम्नस्य महात्मनः ॥
प्रवरस्यापि बाणेन शितेन शिनिपुंगवः ।
चिच्छेदेष्वसनं वीरो हस्तावापं च भारत ॥
ततोऽन्यत्स तु जग्राह महत्तद्धनुरुत्तमम् ।
महेन्द्रदत्तं प्रवरो महाशनिसमस्वनम् ॥
स तेन वीरो महता धनुषा विप्रसत्तमः ।
शरान्मुमोच विशिखानर्करश्मिनिभास्तदा ॥
चकर्त च धनुश्चित्रं शैनेयस्यामितौजसः ।
विव्याध सर्वगात्रेषु बाणैरपि च सात्यकिम् ॥
धनुरादाय शैनेयस्ततोऽन्यत्कुरुनन्दन ।
दृढं भारसहं धीमान्विव्याध प्रवरं रणे ॥
उत्त्कर्ततुरन्योन्यं चर्मणी तौ शितैः शरैः ।
गात्रेभ्यश्चैव मांसानि मर्मभिद्भिः शरोत्तमैः ।
अथाष्टधारबाणेन पुनरिष्वसनं द्विधा ।
चिच्छेद प्रवरो वीरस्त्रिभिश्चैनमताडयत् ॥
अन्यदिष्वसनं स तु महीतुमनस द्विजः ।
गदया ताडयामास क्षिप्तया लघुहस्तवत् ॥

सोऽसि चर्म च जग्राह सात्यकिः प्रहसन्निव ।
न जग्राह धनुर्धीमान्गदयाभिहतो भृशम् ।
ततः शरशतान्येव मुमोच प्रवरस्तदा ॥
विहस्तमिव विज्ञाय सात्यकिं यदुनन्दनम् ।
प्रद्युम्नोऽस्य ददौ खड्गं निर्मलाकाशसंनिभम् ॥
तस्य चिच्छेद भल्लेन निस्त्रिंशं प्रवरस्तदा ।
स्सरुदेशेऽपातयच्च प्रवरः प्रहसन्निव ॥
व्यधमच्च तथा चर्म शितैर्बाणैरजिह्मगैः ।
आजघान च शक्त्यैनं हृदि विप्रो ननाद च ॥
तं विह्वलमिव ज्ञात्वा पारिजातजिहीर्षया ।
ताक्ष्यो॑भ्याशे रथेनैव स तस्थौ प्रवरस्तदा ॥
तं पक्षपुटवेगेन चिक्षेप गरुडस्तदा ।
गव्यूतिमेकं सरथः स पपात मुमोह च ॥
तं जयन्तो निपत्याथ पतितं ब्राह्मणं नृप ।
समाश्वास्य रथं दीर्घं समारोपितवांस्तदा ॥
शैनेयमपि मुह्यन्तं पतन्तं च मुहुर्मुहुः ।
आश्वासयानः प्रद्युम्नः पितृव्यं परिषस्वजे ॥

K3 D5 खेचरे, Ñ1 2 V1 2 B D3 D6 T1 3 G1 3-5 M5 खमरै, Dn2 खचरे (for चु°) — (L 1149) D3 T2 3 G1 4 शौर्यं (for शैघ्र्य) — (L 1151) K1 4 Ds2 D1 2 4 5 6 (marg) हस्ताचाप (for °वाप) — (1152) K1 महात्मा, K2 D1 3 महान्त, K3 D4 महद्ध, K4 महेन्द्र, Ñ2 V1 B2 सुमहद् (for महत्तद्) V2 T2 G5 महद्धनुरनुत्त मम् (for °) — (L 1153) D4 समप्रभम्, D5 सर्म स्वयम् (for समस्वनम्) — (L 1154) K4 D2 धनुषा (for महता) K4 D3 महता, M1 धनुष्मान् (for °धा) B1 2 D5 रिपु (for विप्र) — (L 1155) Ñ2 भगवान् V2 निशितान्, V3 B1 2 Dn2 D6 T1 3 G1 2 4 5 M4 विवि धान (for विशिखान्) V1 T2 -प्रभास्तदा, B1 2 D3 6 समप्रभान्, G4 निभ यथा (for निभास्तदा) V3 अर्कवह्नि- समप्रभान् (for °) — (L 1156) B3 स चकर्त (for चकर्त च) V4 महौजस (for [अ]मितौ°) — (L 1157) Ñ2 V2 चैव, D5 चैनं (for सर्व) — (L 1159) K1 G3 दृढ- (for दृढ) Ñ2 B1 2 D3 श्रीमान् (for धी°) — (L 1160) V1 Ds2 D5 चर्मणी (for च°) — (L 1161) G2 शितैः शरैः (for शरोत्तमैः) — (L 1162) Ñ1 V B D3 D6 T1 2 G2 2 M1 [अ]परेण, Ñ2 [अ]ष्टधर, D1 [अ]स्य शर, D3 [अ]स्य चैव (for [अ]ष्टधार) D1 3 स पुनश्चि धसन्द्विधा (for °) — (L 1165) K1 3 4 Ñ1 2 V1 3 B Dn D3 4 5 क्षेप्यया (for क्षिप्तया) — (L 1167) K3 4 निहतो, D1 ताडितो, G5 ह्रि हतो (for [अ]भिहतो) V1 रणे (for भृशम्) — (L 1169) G4 M1 विध्वस्तम् (for विह°) — Ñ1 om line 1170 — (L 1170) K1 विमलाकाशसंनिभम्, G3 निर्मल तार° (for °) — (L 1172) K4 मुष्टि, D3 3 जत्रु, G2 उरो (for त्सरु) Ñ1 V2 B1 2 D6 महातेजा, T1 G3 2 M1 समाहत्य, G2 समामाय (for ऽपातयच्च) K3 जत्रुदेशे पातयच्च, B3 जत्रुदेशे महातेजा, T2 3 G1 4 स वरेडे समाहत्य (for °) — (L 1173) D1 तद्विधा (for च तथा) K3 अधमत्तद्विधा चर्म, D3 व्यधमच्चर्म खड्गं च (for °) — (L 1174) D3 शैनेयं (for शक्त्यैनं) — (L 1175) G1 इमं (for इव) Dn ज्ञाय (for ज्ञात्वा) V2 जिघृक्षया (for जिहीर्षया) — V3 om line 1177 — (L 1177) K2 चिच्छेद (for चिक्षेप) T1 2 G1 2 3 M1 प्रवरं (for गरु डस्) — (L 1078) T2 G1 3-5 M1 गव्यूतिमेकां स रथात् (for °) Ñ2 V2 B1 2 D4-6 T1 2 G1 2 3 M1 पपात च (for स पपात) T2 G3 पपात च मुमोच ह (for °) — (L 1179) K3 पतितं नृपसत्तम (for °) — (L 1182) V1 2 आश्वास्यमान, D2 °सयन (for °सयान) — (L 1183) G1 सव्येन (for परिष°) — (L 1184) K1 2 4 Ñ1 D1, 2

तं हि पस्पर्श हस्तेन सव्येन मधुसूदनः ।
नीरुजः स्पृष्टमात्रेण सात्यकिः समपद्यत ॥
प्रद्युम्नो दक्षिणे पार्श्वे वामे तु शिनिपुंगवः ।
तस्थतुः पारिजातस्य युद्धशौण्डतरावुभौ ॥
जयन्तः प्रवरश्चैव रथेनैकेन भारत ।
संपतन्तौ महेन्द्रेण प्रहस्योक्तौ महात्मना ॥
नासन्नमभिगन्तव्यं गरुडस्य कथचन ।
वलयानेप पततां राजा च निनतासुतः ॥
दक्षिणे चैव सव्ये च च पार्श्वे मम धृतायुधौ ।
उभौ स्थितौ युध्यमानं मामेवेह प्रपश्यतम् ॥
एवमुक्तौ स्थितौ वीरौ ततः शक्रस्य पार्श्वयोः ।
ददृशाते युध्यमानौ देवराजजनार्दनौ ॥
अथेन्द्रो गरुडं बाणैर्महाशनिसमस्वनैः ।
विव्याध सर्वगात्रेषु महास्त्रप्रभवैस्तदा ॥
स तान्बाणानणयन्वैनतेयः प्रतापवान् ।
ससाराभिमुखो वीरः शक्रनागमरिंदमः ॥

उभौ तौ सहसा राजन्वलिनौ गजपक्षिणौ ।
प्रयुद्धौ वीर्यसपन्नौ महाप्राणौ दुरासदौ ॥
रदनैः पन्नगारिं करेण शिरसा तदा ।
ऐरावतो गजपतिराजघान मदस्तदा ॥
तथा नखाङ्कुशैस्तीक्ष्णैर्वैनतेयो वलोत्कटः ।
तथा पक्षनिपातैश्च शक्रनागं जघान ह ॥
मुहूर्तं सुमहानासीत्संपातो गजपक्षिणोः ।
विस्मापनीयो जगतः प्रेक्षकाणां भयावहः ॥
मूर्ध्न्यैरावत तार्क्ष्यस्ताडयामास भारत ।
नखाङ्कुशकरालेन चरणेन महाबल ॥
स प्रहाराभिहतस्तो निपपात निविष्टपात् ।
पारियात्रे गिरिश्रेष्ठे द्वीपेऽस्मिञ्जनमेजय ॥
पतन्तमपि त शक्रो न मुमोच महानलः ।
कारुण्यादथ सौहार्दात्पूर्वाभ्युपगमादपि ॥
कृष्णोऽप्यन्वगमच्चैन पृष्ठतः प्रभुरव्ययः ।
पारिजातधता धीमान्गरुडेन महाबलः ॥

त्रिरुजः (for नी°) N2 B1 स्पर्श (for स्पृष्ट) K3 Dn त्रिरुज स्पर्शमात्रेण, B3 G2 3 त्रिरुज (B3 नीरुज) स्पृष्टमात्रस्तु (for °) —(L 1186) Ñ1 B1 3 -शौण्डौ तु तावु, B3 -शौण्डौ घ्नाव् (for -शौण्डतराव्) —(L. 1190) G2 स राजा (for राजा च) K3 D1 राजा विनतया स्तु (D1 सु) त (for °) —(L. 1191) K3 मध्ये, V2 वामे (for सव्ये) K3 पार्श्वे च सु, Ñ2 मम पार्श्वे (by transp) —(L 1192) K2 V3 D3 6 T3 युध्यमानौ (for °मान) K1 V2 D1 G5 प्रपश्यथ, Ñ1 T3 3 G4 °श्यथ, D6 °श्यताम् (for °श्यतम्) —(L. 1193) D3 पार्श्वेत (for °यो) — After line 1194, K2 ins an addl. colophon mentioning adhy name संकुल युद्धे ऐरावणगरुडौ —(L 1195) D3 वज्राशनि (for महा°) — After line 1195, D4 ins

32** वरुणो धर्मराजस्तु धर्मज्ञो बहुभिर्वृत ।
कृष्ण स योधयामास दिक्पालैश्च नराधिप ॥
सर्वे देवा महेन्द्रेण कृष्ण मत्वा तु मानुषम् ।
यावन्त एव ते देवा ददृशुस्तं समन्तिके ॥

—(L 1196) D3 चैव (for सर्वे) B1 T3 -प्रवरैस् (for प्रभवैस्) — M4 om (hapl) lines 1197–1203 —(L. 1197) K2 V2 3 Ds2 D2-4 6 स तान्बाणानगणयद् (for °). —(L. 1198) K1 3 D3 4 6 अरिंदम (for °म) —(L 1199) K3 वाहने (for सहसा) K1 1 D2 4 वीरौ (for राजन्) —(L 1200) D6 G6 प्रवृद्धौ (for प्रयुद्धौ) K2 D2 4 युयुधाते वीर्ययुतौ (D2 °तौ), D4 युयुधानौ वीर्ययुतौ (for °) V2 B1 3 D6 दुराधर्षौ (for महाप्राणौ) T1 3 G1 3 5 महास्वनौ (for दुरासदौ) —(L 1201) Ñ1 V1 3 नदनै, D6 ततस्तु (for रदनै) T1-3 G1 3-5 तदा नागरिपु वीरं (for °) T1 3 G1 3 5 तरसा (for शिरसा) —(L. 1203) K2 D1 4 तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्) D3 नखराङ्कुशैस्त तीक्ष्णैर् D4 नखाङ्कुशैस्तथा तीक्ष्णैर् (for °) K4 D6 महाबल, V2 3 D1 बलोत्कटे (for °त्कट) —(L. 1204) Ñ2 निपातेन, G1 निघातैश्च (for निपा°) Ñ1 B1 3 D6 अताडयत् (for जघान ह) —(L. 1205) V2 B2 स मुहूर्तं; B1 D5 मुहूर्तं तु (for °र्तं सु) Ñ1 संमर्दो, V1 D3 D1 संपातं; V2 D6 समर्दौ, B2 ससर्गौ (for संपातो) —(L. 1206) K3 Ñ1 1 V1 1 B1 2 Dn D3 D2 4 6 T1 G3 प्रेक्षितॄणां (for प्रेक्षकाणां) — B3 om lines 1207 —(L 1207) K1 मूर्ध्नि ऐरावत तार्क्ष्यस् (for °) —(L. 1208) Ñ1 V1 प्रहारेण; (for करालेन) G1 गरुडेन (for चरणेन) D2 महाबली (for °बल) —(L. 1209) D4 स तत्प्रहाराभिहतो (for °) K1 D5 निपत्य च, Ñ1 B1 3 D5 स पपात (for निप°) —(L. 1211) V1 गत तम् (for पतन्तम्) — G2 om (hapl) lines 1212–1214 —(L 1212) Ñ2 पूर्वादभिगमादपि, T3 G1 3 5 M4 सर्वाभ्युपग° (for °) —(L. 1213) D3 G1 पृष्ठत प्रभुरव्यय (for °) —(L 1214) Ñ1 धीर, Ñ2 श्रीमान्; B D6 वीरो (for धीमान्) T1 3 G1 3 5 M4 पारि-

स तस्थौ पर्वतश्रेष्ठे पारियात्रे तु वृत्रहा ॥
ऐरावते समारूढो समासो वनृषे पुनः ।
शरैराशीविषप्रख्यैरसयुक्तैः सुतेजितैः ।
अन्योन्यं कुरुशार्दूल शक्रकेशवयोर्महान् ॥
ततो वज्रायुधो वज्रमशनिं च पुनः पुनः ।
मुमोच गरुडे राजन्नैरावणरिपौ नृप ॥
वज्राशनिनिपातास्तान्सेहे शक्रस्य नागहा ।
अवध्यो बलिनां श्रेष्ठो निसर्गेण तपोबलात् ॥
मुमोच पक्षमेकैकं मानयन्नशनिं तदा ।
वज्रं च देवराज्ञोऽथ भ्रातुः कश्यपसंभवः ॥
आक्रम्यमाणस्तार्क्ष्येण न्यमज्जन्नृपते गिरिः ।
विवेश धरणीं राजञ्शीर्यमाणः समन्ततः ॥
चुकूज बहुमानेन कृष्णस्य स तु पर्वतः ।
तमद्राक्षीत्ततः कृष्णः किंचिच्छेषमधोक्षजः ॥
तं मुक्त्वा गरुडेनाथ तस्थौ देवो विहायसि ।
प्रद्युम्नं च तदोवाच सर्वकृल्लोकभावनः ॥
इतो द्वारवतीं गत्वा रथमानय माचिरम् ।
सदारुकं महाबाहो मत्तेजोबलमाश्रितः ॥
वक्तव्यो बलभद्रश्च राजा च कुकुराधिपः ।
श्वो जित्वेन्द्रमागमिष्ये द्वारकामिति मानद ॥
तथेत्युक्त्वा तु धर्मात्मा प्रद्युम्नः पितरं विभुः ।
गत्वा यथोक्तमुक्त्वा च यादवेशबलावुभौ ॥
नाडिकान्तरमात्रेण पुनस्तं देशमाययौ ।
दारुकेण समायुक्तं रथमास्थाय भारत ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

तमारुह्य रथं कृष्णः पारियात्रं गिरिं ययौ ।
यत्रैरावतमास्थाय स्थितः सुरपतिः प्रभुः ॥
पारियात्रो गिरिश्रेष्ठो दृष्ट्वायान्तं जनार्दनम् ।
शाणपादसमो भूत्वा प्रविवेश वसुंधराम् ॥
प्रियार्थं वासुदेवस्य प्रभावज्ञो महात्मनः ।
तस्य प्रीतो हृषीकेशः पर्वतस्य जनाधिप ॥

जातं बहन्धीमान् (for ᵃ) T1 s G1 s s M4 महात्मना (for °बल) — (L 1215) Ñ1 Cal ed संभूत(Cal ed °वृद) पर्वते तस्थौ (for ᵃ) — (L 1216) K3 Ñ1 Dn D1 s ववृते (for °घे) — (L 1217) K1 अभ्रयुक्तैः, Ñ1 s T2 रत्न°, V2 मध्वैर्युक्तै, M4 शस्त्रयुक्तै (for अस्त्र°) K4 G1 सुपूजितै, Ds1 G1 सुतेजसै, T2 s G4 °जनै (for °जितै) G2 s रत्न युक्तै सुतेजनै (for ᵇ) — (L 1219) G3 कोपाद् (for वज्रम्) D1 s सागानि (for अ°) — (L 1220) T1-s G1 s-s M4 om (hapl) lines 1220ᵇ–1226ᵃ D3 गतो (for रिपौ) — (L 1221) K3 Dn पक्षिराट् (for नागहा) — (L 1222) Bomb Poona eds G(ed) ततो (for तपो) — (L 1223) K4 एकं तु (for एकैक) — (L 1224) Ñ3 D3 s s राजस्य (for राज्ञोऽथ) K4 वज्रेण देवराजोऽथ (for ᵃ) — (L 1225) K1 निमज्जत्, V3 निमज्ज (for न्यमज्जन्) G3 गिरौ (for गिरि) D3 निमज्जन्नपतद्गिरि (for ᵇ). — (L 1227) Ñ1 बहुमानेन कृष्णस्य, T1-s G1 s s M4 चुकूज बहुधा पक्षी (for ᵃ) T1 G3 M4 पश्यत (for पर्वत) Ñ1 न चुकूज स पर्वत, T2 G5 केशवस्य तु पश्यत (for ᵇ) — (L 1228) D3 तत्राद्राक्षी स्वयं कृष्ण (for ᵃ) K3 शिष्टम् (for शेषम्) — (L 1229) D3 इत्युक्त्वा (for तं मुक्त्वा) K3 T1 s G3 s तं मुक्त्वा गरुडं नाथ (for ᵃ) — (L 1230) K4 धर्मकृत्(for सर्व°) — (L 1232) D3 मत्तो बलसमाश्रित (for ᵇ) — (L 1233) V3 B1 T2 s G1 s s बलदेवश्च (for °भद्रश्च) V1 कुकुराधिपतिस्तथा, T1 M4 राजा कुरुकुलाधिप (for ᵇ) — (L 1234) B1 s T2 s G1 s गमिष्यामो (B1 s °मि), Dn T1 G3 s s M4 स्वागमिष्ये (for आग°) K4 जित्वेन्द्रमागमिष्ये श्वो, Ñ1 श्वो वर्जयित्वा गन्तास्मि (sic) (for ᵃ) — (L 1235) K4 ऽवतरन् (for पितर) Ñ3 V3 B1 D2-s प्रभु, B3 Ds T1-s G3 विभुम्, G2 भुवि, M4 नृप (for विभु) — (L 1236) K2 s B1 s Dn D1 s याद वेन्द्र, Ñ1 s V B3 Ds नरदेव (for यादवेश) G2 याद वेन्द्रयगावुभौ (for ᵇ) — (L 1237) K4 तालिकान्तर, D3 निमेषा° (for नाडिका°)

Colophon — *Mention of the Fpnc* K3 Dn1 Ds1 T3 — *Mention of Khila* K3 Ñ1 V B Dn Ds D3 — *Adhy name* K Ñ1 s V B Dn D1 D2 s T1 s G1 s s M4 पारिजात(K1 °जातक, T1 G1 °जाताप)हरणम्, D1 पारिजातहरणे संकुलयुद्धम् — *Adhy no* K3 (marg) 127, V1 133, V3 132, V2 B2 131, Dn Ds1 D4 128, D1 125, D3 139, T1 G1-4 M4 142, T2 G1 144, T3 151, G2 124, G3 145

(L 1239) D1 समारुह्य (for त°) — (L 1240) B2 G1 तत्र (for यत्र) K3 [ए]व गजम्(for [ऐ]रावतम्) K4 विभु (for प्रभु) — (L 1241) B2 V1 गिरिवरो (for °श्रेष्ठो) V3 पारिपात्रे गिरिश्रेष्ठ (for ᵃ) — (L 1242) D2 सोऽशुपाद (for शाणपाद) — (L 1243) Dn1 प्रियार्थे (for °र्थं)

ततः प्रयान्तं युद्धार्थमच्युतं कुरुनन्दन ।
सपारिजातो गरुडः पृष्ठतोऽनुययौ बली ॥
प्रद्युम्नः सात्यकिश्चापि गरुडस्थौ महाबलौ ।
गतावुभौ रक्षणार्थं पारिजातमरिंदमौ ॥
ततस्त्वस्तं गतः सूर्यः प्रवृत्ता रजनी नृप ।
उपस्थितं पुनर्युद्धं शक्रकेशवयोस्तदा ॥
सुप्रहाराहतं दृष्ट्वा विष्णुरैरावतं गजम् ।
नातिकल्य महातेजा देवराजानमब्रवीत् ॥
गरुडाभिहतः पूर्वं नातिकल्यो गजोत्तमः ।
ऐरावतो महाबाहो रात्रिश्च समुपोह्यते ॥
श्वः प्रभाते पुनः कामं प्रवर्तस्व यथेच्छसि ।
एवमस्त्विति कृष्णं तु देवराजोऽब्रवीत्प्रभुः ॥
उवास पुष्कराभ्याशे देवराजः पुरंदरः ।
वज्रं गिरिमयं कृत्वा धर्मात्मा नृपसत्तम ॥
ब्रह्मा ततो जगामाथ कश्यपश्च महानृषिः ।
अदितिश्चैव सर्वे च देवा मुनय एव च ॥
साध्या विश्वे च कौरव्य नासत्यावश्विनौ तथा ।
आदित्याश्चैव रुद्राश्च वसवश्च जनेश्वर ॥
नारायणश्च पुत्रेण सात्यकेन च भारत ।
सहोवास गिरौ रम्ये पारियात्रे प्रहृष्टवत् ॥
यः स शाणप्रमाणोऽस्य भक्त्या समभवन्नृप ।
वर आदात्ततस्तस्य पर्वतस्य महाद्युतिः ॥
शाणपाद इति ख्यातो भविष्यसि महागिरे ।
पुण्येनार्धेन तुल्यो हि पुण्यो हिमवतः शुभः ॥
एवमेव च भूमिष्ठो भव पर्वतसत्तम ।
मेरुणा स्पर्धमानो हि बहुचित्रमृगायुतः ॥

K2 V2 B3 D6 G2 महाबल° (for °रमन°) — (L. 1244) K3 जनार्दन (for जनाधिप) — (L. 1245) K1.4 प्रियार्थे, K1 (marg) 3 B Dn1 D1 3 6 T2 G2 4 प्रयातं, T1 °ते (for °न्त) D4 आगत (for अच्युत) — (L. 1246) D5 पृष्ठस्थो (for °तो) K1 3 4 Dn D1 T1 G3 तदा, Ñ2 पुन (for बली). Ñ1 पृष्ठतो च बली ययौ (for °) — (L. 1247) T2 महात्मन (for °बलौ) — (L. 1248) V2 B1 3 D6 पारिजात (for रक्षणार्थं) Ñ1 गता यत्र पारिजातं; D2 तावुभौ रक्षणार्थं च (for °) Ñ1 D6 ररक्षतुररिंदमौ, V2 B1 3 रक्षितुं जनमेजय (for °) — (L. 1249) Ñ1 V2 B1 3 D6 ऽस्तं गमत् (for त्वस्तं गत°) — (L. 1250) K1 (marg as above) स्थितं पुन (for उपस्थितं) Ñ1 B3 युद्दे (for युद्धं). V2 B3 D6 उपस्थिते पुनर्युद्धे (for °) K N2 V1 3 B2 Dn D3 D1-6 G3 इह, Ñ1 B1 3 D6 प्रभो, V2 नृप, T2 तथा (for तदा) — (L. 1251) K2 V2 D3 G2 स (for सु°) D2 3 प्रहारार्दित, G1 प्रभाग्रहत (for प्रहारा°) D6 T1-3 G3 5 M4 स्वप्रभाव (D6 °प्रहार-; G5 °वाहन, M4 °प्रवाहा)हतं दृष्ट्वा (for °) V1 पुनागत, B1 3 D6 ऐरावणं (for °वत) — (L. 1252) T2 G4 महाराज (for °तेजा) K1 (sup lin as above) 3 V2 देवराजमथा(K1 °नु)ब्रवीत् (for °) — (L. 1253) V2 -हतं (for हत) K3 गरुडाप्रहत पूर्वं, Ñ2 °डोऽभिहत पूर्वं, D3 °डेनाहत पूर्वं (for °) — (L. 1254) K2 D4 (marg as above) 5 महातेजा (for °बाहो) K2 V2 B3 D6 रात्रिश्च समपद्यत, Ñ2 V1 B2 °श्च समुपागता, V2 °श्च समुपागमत्, B1 रात्रि सा समपद्यत (for °) — (L. 1255) Dn D5 यथाकाम (for पुन कामं). T1, 2 G1 3-5 M4 प्रभाते तु पुन कर्म (for °) K1 4 वर्तयस्व, D5 प्रहरस्व (for प्रवर्तस्व) — (L. 1256) G1 उक्त्वा तु (for अस्त्विति) Ñ2 D2 3 पुन (for प्रभु) — (L. 1257) T2 उवाच (for उवास) K4 देवराज पुरंदरम् (for °) — (L. 1258) K1 D6 वज्रं; D2 3 दुर्गं (for मन) Ñ2 दृष्ट्वा (for कृत्वा) T1-3 G1 3 5 M4 शक्रकृष्णाहवं श्रुत्वा (for °) — (L. 1259) V2 3 T1 2 तत्र (for ततो) B1 D6 G1 3 5 M4 ब्रह्मा तत्रागमाथ (for °) Ñ1 V2 B1. 2 D6 कश्यपश्चैव तत्र निशाम्य (for °) — (L. 1260) K1 3 4 D1 5 ते सर्वे, D1 सर्वेश्च, T2 सर्वे चा (for सर्वे च) T3 3 G1 4 देवाश्च मुनयस्तथा (for °) — (L. 1261) G3 सिद्धा (for साध्या) — (L. 1262) K4 T2 3 G4 5 M4 नरेश्वर (for जने°) — (L. 1263) K4 स्व, Ñ1 D5 ऽप्य, V1 B1 3 D6 ऽपि, T1-3 G1 3-5 M4 तु (for च) K2 सात्यकिश्चैव भारत (for °) — (L. 1264) K1 तस्मिन्; K4 राम्यां (for रम्ये) K2 G3 प्रहृष्टवान्, D6 सहेष्टवत (for प्रहृष्ट°) — Ñ1 om. line 1265 — (L. 1265) K1 Ñ2 B2 Dn G2 यस्स शाण; K4 यत्र शाण-, D1 य समोऽणु, D6 G3 यश्च शाण (for य स शाण°) D3 यत्राशाणप्रमाणाग्यो (for °) — (L. 1266) Ñ1 V2 B1 2 D6 सर्वा गति D3 जनेश्वर (for महाद्युति°) — (L. 1267) Ñ2 शशपाद, D1 सोऽणु° (for शाण°) D1 महागिरि (for °गिरे) — (L. 1268) V2 T1 G3 [अ]नन (for [अ]र्धेन). V2 D6 T2 3 G1 4 पुण्येनानेन तुल्येन (V2 D6 °स्यश्च); G3 प्राणेनानेन तुल्यो हि (for °) D6 गिरे; T1-3 G1 4 5 तुल्यो (for पुण्यो) Ñ2 सुन (for शुभ°) D1 पुण्य हिमवत सुर (for °) — Ñ2 om line 1270 — (L. 1270) K4 मृगै युत ; D3 गुणैर्युत (for मृगा°) — After line 1270, Ñ1 2 V B2 D3 ins

तथा दत्त्वा वरं तस्य पर्वतस्य तु केशवः ।
दध्यौ गङ्गां सरिच्छ्रेष्ठां नमस्कृत्वा वृषध्वजम् ॥
अथाययौ विष्णुपदी स्मृता कृष्णेन भारत ।
संपूज्य तां ततः कृष्णः स्नात्वा स्नानमधोक्षजः ॥
उदकं च प्रहायाथ बिल्वं च हरिरव्ययः ।
देवमावाहयामास रुद्रं सर्वसुरेश्वरम् ॥
ततः प्राप्तो महादेवः सोमः सप्रवरो विभुः ।
तस्योपरि बिल्वस्य तथा गङ्गोदकस्य च ॥
तं पारिजातकुसुमैरर्चयामास केशवः ।
तुष्टाव वाग्भिरीशेशं सर्वकर्तारमीश्वरम् ॥
रुद्रो देवस्त्वं रुदनाद्रावणाच्च
रोरूयमाणो द्रावणाच्चादिदेवः ।
भक्तं भक्तानां वत्सलं वत्सलानां
कीर्त्या युक्तक्लेशाय प्रभवाम्यन्तरेण ॥
ग्राम्यारण्यानां त्वं पतिरिह पशूनां
ख्यातो देवः पशुपतिः सर्वकर्मा ।
नान्यस्त्वत्तः परमो देवदेव
जगत्पतिः सुरवीरारिहन्ता ॥
यस्मादीशो महतामीश्वराणां
भवानाद्यः प्रीतिदः प्राणदश्च ।
तस्माद्धि त्वामीश्वरं प्राहुरीशं
सन्तो विद्वांसः सर्वशास्त्रार्थतज्ज्ञाः ॥
भूतं यस्माज्जगदत्यन्तधीर
त्वत्तोऽव्यक्तादक्षरादक्षरेश ।
तस्मात्त्वामाहुर्भव इत्येव भूतं
सर्वेश्वराणां महतामत्युदारम् ॥

33** रमे त्वां पश्यमानोऽहं बहुचित्रमृगायुतम् ।
[V3 -गणायुतम्, Ds1 नगा° (for मृगा°)]

— Before line 1271, D6 ins वैशंपायन — (L 1272) V1 3 B1 3 D2–4 6 नमस्कृत्य (for °त्वा) — (L 1273) K1 (sup lin as above) स्मृत्वा पुण्येन भारत (for °) — (L. 1274) K3 [पू]तां (for तां) D3 कृत्वा (for कृष्ण) K2–4 Ñ2 V1 B2 Dn Ds D1 3 6 T1 3 G M4 कृत्वा स्नानम्, Ñ2 V2 3 B1 3 D5 स्नातस्तस्याम् (for स्नात्वा स्नानम्) K1 यथाविधि (for अधोक्षज) K1 (marg) कृत्वा स्नानं यथा विधि (for °) — (L. 1275) K3 4 D2 3 5 T2 3 G2 3–5 M4 गृहीत्वा (for प्रहाय) Ñ1 V3 B1 3 [ई]शो (for [व्य]य) K2 उदकं जग्राह ततो, D2 °कं स गृहीत्वाथ, D6 °कं च गृहीत्वेशो (for °) Ñ2 ईश्वर (for अव्यय) — (L 1276) K3 Ñ1 3 V2 3 B Dn Ds D6 T1–3 G1 3 5 M4 [ई]श्वरेश्वरम् (for सुरे°) — (L 1277) K3 D5 ससोमं, D1 सोमं स (for सोमः स) K3 सोमं सपार्षदो विभु, D2 सोमं सोमधरो विभु (for °) — (L. 1279) D1 पारिजातस्य कुसुमैः (for °) — (L. 1280) Ñ3 ईशानं (for ईशेशं) N1 V3 B1 3 तुष्टाव च सर्वेशं (Ñ1 °शा), D5 °व वाग्भिरीशं स, D6 °व च तमीशानं (for °) — Before line 1281, some MSS. ins कृष्ण उवाच — (L. 1281) K1 त्वं देव; K3 4 Ñ2 Dn D1 D2 4 देव त्वं (for देवस्त्वं) G3 रोदनाद् (for रु°) K2 Ñ3 V B2 3 D2 5 6 रुद्रो देव त्वं रोदनाद्रावणाच्च, D3 रुद्रो देव त्वं चोदनाद्रावणाद्वा, T1–3 G3 5 M4 रुद्र देव रोदनाद्रावणाच्च — (L 1282) V3 [इ]ति देव, T1 G5 [अ]तिदेवम्, G2 M4 [आ]दिदेवम् (for °देव) K3 D6 रोरूयमाणाद्द्रावणाच्चापि दे(D6 °विदे)व, D1 °माणो रवणाच्चातिदेव — (L 1283) V3 सेवकानां (for वत्सलानां) Ñ1 भक्त भक्तानां वत्सलोपमकीर्तिमान्, D1 भक्तो भक्तानां वत्सलो वत्सलानां — (L 1284) N1 om कीर्त्या D6 प्रसाद्य (for युक्तक्लेशाय) V3 प्रभवाम्युत्तरेण, D1 न प्रभवास्यन्त°, D2 प्रभवोऽस्यन्त° (for प्रभवाम्यन्त°) K3 कीर्त्या युक्तं सम्प्रसादयाम्यहम्, K3 D4 (marg) कीर्त्या जुष्ट त्वां प्रपेदे (D4 °पद्ये) शरणम्, D3 कीर्त्या युक्त सांख्यजन्मा तनुष्व, T1–3 G1 3 5 कीर्त्यायुर्दक्षेशाय प्रभाम(T3 °वा)न्तरेण, G2 कीर्त्या युक्तक्लेशाय प्रवरेणा° — (L 1286) V3 B3 सर्वकर्मन्, B1 °कर्मणि, T3 3 G1 4 °काम G2 कर्ता (for °कर्मा) — (L. 1287) K3 N3 V1 D1 T2 3 G1 4–6 M4 देवो (for देव) — (L 1288) B2 3 D6 जगत्यस्ति, D1 °त्पते (for °त्पति) D4 वीराधि°, T2 G1 3 M4 सर्वाधि (for °वीरारि°) D1 जगत्यस्ति सुरवीरहन्ता, T3 G4 5 बृहस्पति सुरसखा° — (L. 1290) Ñ1 V1 3 B1 3 D6 ईशस्त्वं (for आद्यः) — (L. 1291) K3 विद्वन् (for हि त्वाम्) T3 ईशं (for ईशं) — L 1292) D3 वेदा (for विद्वांस) D1 -शास्त्र (for -शास्त्रार्थ) V2 D3 G2 तत्त्वज्ञा, T1–3 G1 3–5 M4 तत्त्वम् (for तज्ज्ञा) — (L. 1293) K3 भवत्यस्मात् (for भूतं य°) V2 D3 D6 जगदाद्यन्त, B3 °दाद्य तु (for °दत्यन्त) K1 (sup lin) B1 D1 T1 3 G1 3–5 M4 भूतं यस्माज्जगदाद्य तु वीर K1 B1 °द्यन्तवीर — (L 1294) T2 त्वत्प्रसादाद् (for 5व्यक्ताद्). V B3 अक्षरेण, D1 T2 G2 3 4 रेश (for °रेश) — (L. 1295) K3 V1 D4 5 भवम् (for भव) D3 भूत (for भूत) — (L 1296) D3 -गणानां वै महतामप्युदारम् — (L 1297) K1 तस्मादधीर, N3 D2 3 4 यस्मादनीर, V3 °मिनीर, T1

यस्माज्जितैरमिपितोऽसि सर्वै-
र्देवासुरैः सर्वभूतैश्च देव ।
महेश्वरं विश्वकर्माणमाहु-
स्त्वा वै सर्वे तेन देवाधिदेव ॥
पूज्यो देवैः पूज्यसे नित्यदा वै
शश्वच्छ्रेय:काङ्क्षिभिर्नरदामेयवीर्य ।
तस्माद्विख्यातो भगवान्देवदेवः
सतामिष्टः सर्वभूतात्मभावी ॥
भूमिस्त्वयाप्तां देव यस्मात्प्रतिष्ठा
मुने लोकाना भावनोऽमेयकीर्तिः ।
त्र्यम्बकेति प्रथमं तेन नाम
तवाप्रमेयेति त्रिदशेशनाथ ॥
शर्वः शत्रूणां शासनादप्रमेय-
स्तथा भूयः शासनाच्चेश्वरेश ।

सर्वव्यापित्वाच्छकरत्वाच्च सद्भिः
शब्दस्येशानः श्रीकरार्कप्रियतेजाः ॥
समस्तानां नित्यदा यत्करोषि
शर्मं भ्रातृव्यान्यद्वधनैषी. समस्तान् ।
तस्माद्देवः शक्रोऽस्यप्रमेयः
सद्भिर्यज्ञैः कथ्यसे सर्वनाथ ॥
दत्तः प्रहारः कुलिशेन पूर्वं
तवेशान सुरराजातिवीर्य ।
कण्ठे नैल्यं तेन ते यत्प्रवृत्तं
तस्मात्ख्यातस्त्वं नीलकण्ठेति कल्यः ॥
यल्लिङ्गाङ्कं यच्च लोके भगाङ्कं
सर्वं सोम त्वं स्थावरं जङ्गमं च ।
प्रादुर्विभास्त्वा शुणिन तत्त्वविज्ञा-
स्तथा ध्येयामम्बिका भूतधात्रीम् ॥

तस्माज्जितैर् (for य°) K3 देवैर् (for सर्वैर्) — (L 1298) K4 देवैः सुरैः (for देवासुरैः) — (L. 1299) D1 2 विश्वेश्वरं (for महे°) B1 D32 सर्वं (for विश्व) — (L. 1300) D2 सर्वे (for तेन) D5 त्वां वै सर्वे सर्वदेवा निदेव, D3 त्वां वै सर्वे देवा देवाधिदेवम् — (L. 1301) D6 पूज्यैर् (for पूज्यो) V3 D1 देव (for देवै) K1 नित्यदा यान्, Ñ1 D5 °दा य, D4 दानवैश्च (for नित्यदा वै) T2 पूज्यो नित्य पूजितो नित्यदानै, T3 G3-5 M4 पूज्यो नित्यं पूज्यते नित्यदानै — (L 1302) K3 V3 B1 D2 वरदोऽमेयवीर्य, K3 °दानेऽतिवीर्य, D1 4 °दामोघवीर्य (for °दामेयवीर्य) T1 2 G1-4 M4 भूते श्रेय काङ्क्षितामेयवीर्यं, T3 भूते श्रेय काङ्क्षितामेयविद्य — (L. 1303) K3 Ñ1 B3 Dn D5 T1 2 G1 3 4 भूमि (for भूमिस्) D2 यस्मादेतत्, D4 यस्मात्तत्, G2 तस्मात् (for य°) K1 4 भूमिश्च (K4 °मिं च) वाप्ता देव यस्मात्प्रतिष्ठा, K3 भूमिस्त्वया विश्रुता देव यस्मात् — (L. 1306) K1 4 D2 मुनि, Ñ1 Dn D5 पुनर् (for मुने) V3 °वीर्यं, T1 °वीर्ये (for °कीर्ति) K3 प्रतिष्ठा मुनेर्भावनामेयकीर्ति, D3 मुनिलोकानां भावनोऽमेयकीर्ति, D3 G3 पुनर्लोकाना भावनो (G3 भवतो)ऽमेय°, T2 3 G4 मुने देवानां भवतोऽमेयकीर्ति (G4 °र्ते), G1 4 M4 मुने लोकाना भवतोऽमेयकीर्ते — (L 1307) D5 देव (for तेन) — (L 1308) K3 [इ]ति सुपर्वं, D4 [इ]ति त्रिदश, T2 3 G1 4 त्रिदशाधि (for त्रिदशेश) V3 तवाप्रमेय त्रिदशेशाय — (L 1309) K1 2 B3 D1 2 4 T2 3 G1 सर्वे (for शर्वः) V2 3 D6 त्वप्रमेय (for °यस्) K1 सर्व शत्रूणां शासनादप्रमेयस् — T2 om (hapl) lines 1310 1315

— (L 1310) D3 शमनाच्च (for शा°) Ñ3 D4 त्व सुरेश, B3 Dn D5 D6 G3 चेश्वरेण, D1 च स्वरश्च, T1 G1 2 5 M4 चेश्वरोऽसि, G4 हीश्वरोऽसि (for चेश्वरेश) — (L. 1311) T1 2 G1 2-4 M4 सर्वव्यापित्वाद्व्यापकश्चासि नाना — (L 1312) K3 V3 सर्वस्येशान (for शब्दस्येशान) D3 शकर श्चार्क (for श्रीकरार्कप्रिय) — (L. 1313) K1 2 V3 D3 समक्तानां, V3 T1 3 G3-5 M4 शंभुर्भक्तानां, L1 1 D5 6 G2 श भक्तानां, D2 स भ°, G1 शंभुर्भूतानां (for समस्तानां) D5 य· करोति (for यत्करोषि) — (L 1314) K3 अपूर्वं, Ñ1 च सर्वं, Ñ1 D1 असर्वं (for समस्तान्) D3 सम भ्रातृव्यान्युध्यसे वीर शर्वं, T1 G3 शम (G3 °मं) भ्रातृव्यानप्यव ध्यानवेषि, T3 G1 4 5 M4 शर्मं भ्रातृव्यानप्यवध्यानवेषी — (L. 1315) K1 4 V2 B3 D4 T1 3 G3 5 इति (for ऽसि) — (L 1316) D1 सर्वैर् (for सद्भिर्) K3 3 Ñ1 B1 Dn D5 D2 T1 3 G1 5 M4 सर्वनाथ, V3 G4 धर्मनाथ (G4 °ध) (for सर्वनाथ) — (L 1319) K1 नीलं (for नैल्यं) K1 4 प्रदत्त (for प्रवृत्त) — (L 1320) Ñ1 काय, V3 काव्ये, B1 (marg) 2 D3 काव्य; B2 काव्य·; T2 काय (for कल्य) T1 2 G1 3-5 M4 तस्मात्ख्यातस्त्वं नीलकण्ठोऽतिकाय — (L 1322) K1 4 सोम सर्वं त्वं; K3 D1 सोम सर्वस्त्वं, Ñ3 V B3 D3 D5 2 3 सर्वं सोमस्त्वं, Dn1 सर्वं सोमस्त्व, D4 सोमस्त्वं तत्, T1 2 G2 3 M4 सर्वस्योजस्त्वं, T3 सर्वस्योजस्त्व, G3 सर्वस्येशस्त्व (for सर्वं सोम त्वं) — (L 1323) K3 T2 3 गुणिनस् (for °नं) G3 प्रादुर्विप्रा मुक्तिदं त्वा स्वभिज्ञास — (L 1324) K3 ज्ञेयाम्;

वेदैर्गीता सा हि तत्त्व प्रसूता
यज्ञो दीक्षाणा योगिना चातिरूप. ।
नात्यद्भुतं त्वत्समं देव भूतं
भूत भव्य भव देवाथ नास्ति ॥
अहं ब्रह्मा कपिलोऽथाप्यनन्त
पुत्रा' सर्वे ब्रह्मणश्चातिवीरा ।
त्वत्तः सर्वे देवदेव प्रसूता
एव सर्वेशः कारणात्मा त्वमीड्यः ॥
इति सस्तूयमानस्तु भगवान्गोवृषध्वज' ।
प्रसार्य दक्षिण हस्त नारायणमथाब्रवीत् ॥
मनीषितानामर्थाना प्राप्तिस्तेऽस्तु सुरोत्तम ।
पारिजात च हर्तासि मा भूत्ते मनसो व्यथा ॥
यथा मैनाकमाश्रित्य तपस्त्वमकरो' प्रभो ।
तथा मम वर कृष्ण सस्मृत्य स्थैर्यमाप्नुहि ॥
अवध्यस्त्वमजेयश्च मत्तः शूरतरस्तथा ।
भवितासीत्यवोच यत्तत्तथा न तदन्यथा ॥
यश्च स्तवेन मा भक्त्या स्तोष्यतेऽमरसत्तम ।
त्वया कृतेन धर्मज्ञ धर्मभाक्स भविष्यति ॥
समरे च जय विष्णो प्राप्य पूजा तथोत्तमाम् ।
निल्बोदकेश्वरो नाम भविताहमिहानघ ।
देवो त्वया स्थापितो वै देवसिद्धोपयाचनः ॥
इहस्थोपोपितो विद्वान्भक्तिमान्मम केशव ।

V3 B2 3 D6 [अ]व्ययम्, T1 3 G1 2 4 M4 ध्रुमाम् (for ध्येयाम्) G6 तथा हुमां कमला लोकधात्रीम् — (L. 1325) K3 B1 D1 G2 तत्त्वप्रसूता, K4 तत्त्वत्प्रसादात्, D2 त्वं तत्प्र सूता, D3 त्वत्त प्र° (for तत्त्व प्र°) Ñ1 वेदो वेदाङ्गै सहिता सुप्रभूता, Ñ2 D4 6 देवै(D4 वेदै)र्गीता (D6 °ता) सा हि त्वत्त प्रसूता, V1 2 B2 3 T2 3 G1 3 4 M4 वेदा वेदाङ्गै सहिता स्त्वत्प्र°, T1 वेदैर्गीता या गिरिस्त्वत्प्र° — G6 om (hapl) lines 1326 1331 — (L. 1326) B1 [अ]भिरूप, T3 [अ]तिरूपम्, G1 [अ]नुरूपम्, G3 [अ]नुरूप (for [अ]तिरूप) Ñ1 2 V1 यज्ञो दीक्षा दक्षिणा चातिरूप (V1 °णाश्चा तिरूपा), V2 3 B2 3 यज्ञो दीक्षा दक्षिणा चाभिरूप, D3 यज्ञो दीक्षा योगिना चानिरूप्य, G2 यज्ञो दीक्षा दक्षिणा चाभिरूपा, T1 3 G1 3 4 M4 यज्ञे दीक्षा दक्षिणा चैव भूता — (L. 1327) D1 3 5 6 T1 3 G1 3 नान्यद्भुत, G2 नास्त्य द्भुत (for नात्य°) K1 Ñ2 तरसम (for त्वत्सम) Ñ1 D6 देव, V3 भूत (for भूत) V1 नान्यद्भुत त्वत्सम देवदेव — K1 om line 1328 — (L. 1328) D5 भव्य भव (for भूत भव्य) Ñ2 भवतो नाथ (for भव देवाथ) K4 भूत भव्य न च देवास्ति नाथ V3 भूत स्तव्य भव देवाथ नास्ति, D2 भूत भवित्र च देवाथ नास्ति D3 भूतं भवद्धारि नान्यत्त्वदस्ति D4 भूत भव्य देवताना सुरेश, T1 3 G1 3-5 भव त्वत्तो देवदेवोऽन्य नास्ति, G2 भव्यं भव देवताना त्वमेव — (L. 1329) G2 M4 आद्यो (for अहं) D5 कश्यपो (for कपिलो) K2 चाप्यनन्त, Ñ1 योऽप्य°, Ñ2 ऽथानन्तश्च, D4 ऽप्यनन्त (for ऽथाप्य°) T1-3 G1 2 4 आद्यो ब्रह्मा कपिलो चाप्यनन्त — (1330) K2 ब्राह्मणाद्य (for ब्रह्मणश्च) D2 3 6 वीर्या, G2 वीर (for वीरा) — (L. 1332) K2 3 T1 3 G1 M4 स्व, G4 स त्वं (for एवं) B3 कारणात्मा (for °णात्मा) V1 नाथ, G1 ईश (for ईड्य) D4 एवं सर्वेषा कारणात्मा त्वमीश, D5 एव सर्वेषा कारण नाथ नान्य° — Before line 1333, D6 ins वैशपायन — (L. 1333) B3 D6 स (for सु) K1 V1 2 D2-5 वृषभ (for गोवृष) — (L. 1334) T1 3 G1 3-5 M4 वासुदेवम् (for नारायणम्) K2 नरो नारायणोऽब्रवीत्, Ñ1 नारायणमिदमब्रवीत (hypermetric), V3 B1 3 गोविन्दमिदम° (for b) — Before line 1335, G2 ins शिव — (L. 1335) D6 समीरितानामर्थाना (for a) K1 3 Ñ1 2 V1 B2 Dn D3 D1-4 T1 3 G2 3 M4 प्राप्तिस्ते सुरसत्तम (for b) — (L. 1336) T3 3 G1 5 त्व (for [अ]सि) T1 G2 पारिजातस्य हर्ता त्वं (for a) D5 मानसी, T1 3 G1 3 5 मनसि (for °सो) — (L. 1337) K4 पुरा, Ñ1 V2 B D6 यदा (for यथा) T1 3 G1 4 5 मामक्म्, G3 मा कामम् (for मैनाकम्) — (L. 1338) K1 3 4 तथ्य मम, Ñ1 V2 3 B D6 तदा दत्त (for तथा मम) K3 [दे]धर्यम् (for स्थैर्यम्) K3 सस्मर्य स्थैर्यमात्मनि, B2 स्मृत्वा धैर्यमवाप्नुहि, D3 सस्मृत्वा धैर्यमा° (for b) — After line 1338 D4 ins

34** नीत्वोदकेन दिव्येन स्नपयिष्यसि केशव ।

— (L. 1339) T1 त्वं (for च) V3 शूरतमा, D3 च परतस (for शूरतरस) — (L. 1340) D3 भवितासि त्वमि त्येव T1 3 G3-5 M4 °ता सत्यवादी त्व (T1 3 G3 °चारित्व), T3 G1 °तासीत्यवादीस्त्व (for a) D2 तत्तथैव न चान्यथा (for b) — (L. 1341) Ñ1 कश्चित् (for भक्त्या) V3 B1 3 D3 य ससत्वेन मा कश्चित् (for a) — (L. 1342) K4 कृष्णेन (for कृतेन) V2 तत्त्वज्ञ (for धर्मज्ञ) — (L. 1343) T1 G2 विजय, T2 3 G3 M4 विजयी (for च जय) B1 (marg as above) कृष्ण (for विष्णो) K3 कृत्वा (for प्राप्य) V1 मनुत्तमाम् (for तथो°) B3 प्राप्स्यसि त्व तथो त्तमम् (for b) — (L. 1345) K1 3 Dn D3 D1 2 देवे

निराममीप्सितांल्लोकान्गमिष्यति जनार्दन ॥
अवन्ध्या नाम देशेऽस्मिन्गङ्गा चैव भविष्यति ।
गङ्गास्नानसमं स्नानं मन्त्रतो भविता तथा ॥
पट्पुरं नाम नगरं दानवानां जनार्दन ।
अत्रान्तर्धरणीदेशे तथाक्रम्य महाबलाः ॥
एते दैत्या दुरात्मानो जगतो देवकण्टकाः ।
छन्ना वसन्ति गोविन्द सानावस्य महागिरेः ।
अवध्या देवदेवानां वरेण ब्रह्मणोऽनघ ।
मानुपान्तरितस्तस्मात्त्वमेताञ्जहि केशव ॥
एवमुक्त्वा महादेवस्तत्रैवान्तरधीयत ।
परिष्वज्य महात्मानं वासुदेवं जनाधिप ॥
ततो याते महादेवे प्रभातायां नराधिप ।
तस्यां निशायां गोविन्दो भूयः पर्वतमब्रवीत् ॥
तत्राधः पर्वतश्रेष्ठ निवसन्ति महासुराः ॥
त्वया रुद्धो हि तन्मार्गो जगतो हितकाम्यया ॥
निर्गमिष्यन्ति ते नैव मया रुद्धा महाबलाः ।
द्वारे निरुद्धे तत्रैव विनङ्क्ष्यन्ति ममाज्ञया ॥
त्वयि संनिहितश्चाहं भविष्यामि महागिरे ।
अधिष्ठाय महाघोरान्निहनिष्यामि च पर्वत ॥
आरुह्य मूर्ध्नि मद्रूपं दृष्ट्वा पर्वतसत्तम ।
गोसहस्रप्रदानस्य फलं प्राप्स्यन्ति शाश्वतम् ॥
त्वत्तोऽश्ममिश्रां प्रतिमां कारयित्वेह भक्तितः ।
शुश्रूषिष्यन्ति ये नित्यं मम यास्यन्ति ते गतिम् ॥
इति तं पर्वतं कृष्णो वरदोऽनुगृहीतवान् ।
तदाप्रभृति देवेशस्तत्र संनिहितोऽच्युत ॥
पाषाणैः प्रतिमां तत्र कारयित्वा च कौरव ।

मर त्वया गीतो, K2 देवेश स्थापितो देव, K4 विदेश्वरस्तथा गीतो (for *) K2 त्वया (for देव) V3 B2 D6 -सत्योप (for सिद्धोप) T1 3 G1 2 5 M4 -याचित ; G2 -सेवित (for याचन) K4 देवीसिद्धोपयाचित (for ᵇ) —(L 1346) V3 इहोऽस्य (for इहस्थ) D2 योऽर्च्यते (for [उ]पो षितो) —(L 1347) D5 निरात्राद् (for ॰श्रम्) K2 Ñ3 कामान् (for लोकान्) Ñ3 आगमिष्यनि (hypermetric) (for ॰गमि॰) —(L 1348) V1 B1 (marg) आवर्ता, D2 5 अचिन्त्या, T1 G3 4 आवर्ते, G5 M4 आवर्तो (for अवन्ध्या) T2 3 G2 आवर्तनामा देशोऽस्मिन् (for *) —(L 1349) K3 सततं ; G5 M4 मात्रतो (for मन्त्रतो) D5 मन्त्रस्नानं भविष्यति (for ᵇ) —(L 1351) K4 वारुणे (for धरणी) K1 2 4 Dn D1 T1 G3 पराक्रम्य, Ñ3 तत्रा॰, D5 तं चा॰ (for तथा॰) Ñ1 तथाक्रम महाबल (for ᵇ) —(L 1352) Ñ1 B1 D6 हिंस्रा (for दैत्या) K1 B2 T1-3 G1 2 5 M4 महात्मानो (for दुरा॰) V2 B3 एते हिंस्रा महात्मानो (for *) V1 लोक (for देव) T1 3 G1 2-5 M4 जगतामपि कण्टका (for ᵇ) —(L 1353) M4 वसन्तोऽस्मिन् (for सानावस्य) D5 महात्मन (for ॰गिरे) T1 2 G1 3 5 वसन्तोऽस्मिन्महागिरौ (for ᵇ) — G4 om lines 1354ᵇ-1357* —(L 1355) D2 मानुषान्तर्हितस्तस्मात् (for *) T1 G3 सत्वर, T2 3 G1 5 M4 सत्वरम् (for केशव) — Before line 1356, G3 ins वैशंपायन —(L 1356) K4 महाबाहुस्, Ñ1 ॰बाहो (for ॰देवम्) —(L 1357) T1 3 G1 2 5 प्रति पूज्य (for परिष्वज्य) — D6 om line 1358 —(L 1358) D1 ततो यातो महादेवं (for *) V2 D4 जनाधिप (for नरा॰) —(L 1359) D4 5 रजन्यां (for निशायां) Ñ3 स्वयं (for भूय) — After line 1360, K1 (marg) B3 Dn G3 ins

35** अवध्या देवदेवानां वरेण ब्रह्मणः पुरा ।
[B3 सर्वे (for देव)]

— K3 4 D1 om line 1361 —(L 1361) K4 तेन रुद्धो हि भगवान्, Ñ1 Dn D2-6 G3 तेन (G3 तैर्हि) रुद्धो भवानत्र, Ñ2 V B D3 ते निरुद्धा मया चात्र (for *) —(L 1363) K1 ऽभिरुद्धे (for नि॰) K2 विनश्यन्ति (for विनङ्क्ष्यन्ति) Ñ2 V1 महासुरा (for ममाज्ञया) —(L 1365) K2 महारूप, K4 D1 (marg) 6 T2 ॰घोरं, Ñ2 D1 ॰योग ; V3 B2 3 [अ]सुरान्घोरान् D3 महाशूरं, D4 ॰शूरान्, D6 ॰शूर (for ॰घोरान्) K2 D1 5 G3 पर्वते (for ॰त) —(L 1366) T3 3 G1 4 तद्रूप (for म॰) Ñ1 B2 आरोहयन्त्यूर्ध्वं बाहुश्च, D6 नर आरुह्य मद्रूपं, G5 आरुह्य मूर्तिमद्रूपं (for *) Ñ2 B1 2 यस्त्वा (for दृष्ट्वा) Ñ3 यस्त्वा पर्वतसत्तमम् (for ᵇ) —(L 1367) D4 गोप्रदानसहस्रस्य (for *) K Ñ1 V2 3 B Dn D3 D1 6 T1 G1 3 4 M4 प्राप्स्यति, V1 D3 5 ॰सि (for ॰न्ति) —(L 1368) K2 त्वत्तोऽस्माकं ; D6 त्वदश्ममिश्रां (for त्वत्तोऽश्म॰) D3 शक्तितः (for भ॰) —(L 1369) K3 Ñ2 D3 D2-4 शुश्रूषयन्ति, T1 G3 4 M4 ॰षन्ति च (for ॰षिष्यन्ति) V1 सततं (for ये नित्यं) T2 3 G1 4 शुश्रूषन्ति च ते नित्यं (for *) K4 गिरिम् (for गतिम्) T1 3 G2 3-5 M4 आशु प्राप्स्यन्ति ते गतिम् (for ᵇ) —(L 1371) Ñ1 तद्देव (for देवेशस्) Ñ1 नित्यं (for तत्र) —(L 1372) K2 पाषाणे (for ॰णै) K3 4 Ñ2 V1 B2 Dn D3 D1 3 T1 G3 6 M4 तात ; D3 तां तु ; D6

शुश्रूषन्ति कृतात्मानो विष्णुलोकाभिकाङ्क्षिणः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततो रथवरं कृष्णः समारुह्य महामनाः ।
बिल्वोदकेश्वरं देवं नमस्कृत्य ययौ नृप ॥
महेन्द्रमाह्वयामास रथस्थो मधुसूदनः ।
सत्कृतं पुष्कराभ्यादो सर्वैर्देवगणैः सह ॥
ततः शक्रो जयन्तोऽथ हरिभिर्युक्तमुत्तमम् ।
आरुरोह रथं देवः सर्वकामप्रदः सताम् ॥
तयो रथस्थयोर्युद्धमभवत्कुरुनन्दन ।
देवयोर्दैवयोगेन पारिजातकृते तदा ॥
ततोऽहनद्रणे विष्णुर्बाणैः शत्रुबलार्दनः ।
सैन्यानि देवराजस्य बाणजालैरजिह्मगैः ॥
उपेन्द्रं न महेन्द्रोऽथ नैव विष्णुः सुरेश्वरम् ।
ताडयामासतुर्वीरौ शक्रैः शक्तावुभौ प्रभो ॥
एकैकमश्च दशभिर्महेन्द्रस्य जनार्दनः ।
विव्याध बाणैर्निशितैरश्वयुक्तैर्जनेश्वर ॥
सैन्यान्यपि च देवेन्द्र शरैरमरसत्तमः ।
छादयामास राजेन्द्र घोरैरस्त्राभिमन्त्रितैः ॥
स च बाणसहस्रैश्च कृष्णो गजमवाकिरत् ।
गरुडं च महातेजा बलभिद्धरिवाहनः ॥
भूमिष्ठाभ्यां रथाभ्यां तौ तदहः शत्रुदारणौ ।

कृत्वा (for तत्र) T1-3 G1 4 5 M4 च केशवम्, G3 तु कौरव, G3 हि भक्तित (for च कौरव) — (L 1373) G4 महात्मानो (for कृता°) B1 शुश्रूषयन्ति ये नित्य (for °) K4 लोक च (for लोकाभि) Ñ1 V3 B1 3 D6 काङ्क्षया (for -काङ्क्षिण)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 B3 Ds1 T3 — *Mention of Khila* K3 Ñ1 2 V1 3 B D1 D1 — *Adhy name* K Ñ1 3 V B Dn Ds D1 4-6 पारिजातहरणम्, D1 पारिजातहरणे ईशस्तव, D2 पारिजातहरणे बिल्वोदकेश्वरमाहात्म्यम्, T1 G3 4 पारिजातहरणे बिल्वोदकेश्वरप्रतिष्ठा, T2 3 G1 M4 बिल्वोदकेश्वरप्रतिष्ठा (T2 °स्थानम्), G2 पारिजातहरणे बिल्वेश्वरप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 (marg) 128, V1 G3 134, V2 133, V3 132, Dn Ds1 D1 129, D1 126, D3 139, T1 G3 4 M4 143, T2 G1 145, T3 155, G4 146

(L 1374) B1 D6 स्वमारुह्य (for स°) Ñ2 D6 T3 महाबल, D3 °बली (for °मना) — (L 1375) Bom Poona eds G(ed) मृप (for नृप) — After line 1376, K1 4 D1 read line 1383 repeating it in its proper place — (L 1377) K1 3 4 D5 पस्तृत्त, Ñ1 सस्तृत, Ñ3 संस्थित, V2 3 B1 3 D2 5 सस्थितं T3 सतत, G3 सुकृतं, G3 सत्कृत (for °त) K3 B3 D3 D4 5 G3 सर्वं, T3 समैर् (for सर्वैर्) — (L 1378) Ñ1 V3 B3 D6 ऽपि सयत्तो, V1 जयन्तश्च, V2 (sup lin as above) ऽपि जयन्तो, B1 3 ऽथ संयुक्तो, D4 जयन्तोऽपि (for °न्तोऽथ) — (L 1379) G4 प्रद् (for प्रद) — (L 1380) K1-4 Ñ1 3 V2 3 B3 D5 G3 ततो (for तयो) T1-3 G1 3-5 M4 तयोरथ पुनर्युद्धम् (for °) — (L 1382) D1 विष्णु (for विष्णुर) Ñ3 ततर्दे देवराजस्य, V3 B2 3 ततर्दे सरसा विष्णुर् (for °) K1-3 D4 शक्र-, D1 शक्रो (for शत्रु) B3 D3 बलार्दनम् (for °र्दन) K4 D2 बाणै शक्र जना(D2 बला)र्दनम् — (L 1383) Ñ2 राजस्तु (for -राजस्य) — (L 1384) K1 4 उपेन्द्रेण, K3 D3 उपेन्द्र च, Ñ1 न देवेन्द्र, G2 उपेन्द्र स (for °न्द्र न) T1-3 G1 3 4 M4 उपेन्द्र स (T1 तु) महेन्द्रोऽपि (for °) D3 निघ्नन्, T1 M4 न च, G3 4 स च (for नैव) — (L 1385) K Ñ1 3 V1 2 B1 3 Dn Ds D1 3 4 6 G2 शरैर् (for उभौ) V3 B3 शरैः शक्तावपि प्रभो, D5 शक्रैः शक्रावपि प्रभैः, D5 शक्रैः शक्रावपि प्रभू (for °) — (L 1386) K2 अत्र, D1 4 अस्त्र (for अश्व) D3 3 एकैकमश्च बहुभिर् (for °) — V3 om line 1387–1393 — (L 1387) K Ñ1 2 V1 Dn Ds D1 6 G3 विशिखैर्, T2 3 G4 दशभिर् (for निशितैर्) V2 B D6 विव्याध निशितैस्तीक्ष्णैर् (for °) K1 (sup lin as above) अश्वयुक्तैर्, B3 अश्वयुक्त, D6 °मुक्तैर् (for °युक्तैर्) K1 D1 4 जनेश्वर, K3 जनार्दन, K4 नरेश्वर, G3 जनाधिप (for जनेश्वर) — (L 1388) K3 D3 तथोपेन्द्र, D3 च देवेश (for च देवेन्द्र) Ñ1 B1 2 D4 सैन्यान्यपि देवेन्द्र; V1 B3 सैन्यादीनपि दे°, Dn सैन्याद्यानपि द° (for °) K3 D4 सत्तम, B3 °मैः (for °म) — For line 1388, T1-3 G1 3-5 M4 subst

36** सैन्यं च छर्दयामास शरैर्यादवसत्तम ।

— (L 1389) Ñ1 D1 देवेन्द्रो (for राजेन्द्र) T1 3 G1 3-5 M4 अचिरेणैव राजेन्द्र (for °) K1 (sup lin as above) 4 शरैर् (for घोरैर्) — (L 1390) B1 3 चक्री (for स च) D3 कार्ष्ण्यं रथम् (for कृष्णो गजम्) — (L 1391) Ñ1 गरुडम् (for °ड) K3 महाबाहुर् (for °तेजा) K1 D1 बलिभिद् (for बलभिद्) K3 T1 2 G3 हरिवाहनम् (for °हन) — (L 1392) B3 T1 G4 M4 भूमिष्ठाभ्यां रथा (M4 रथा)भ्यां तु (B3 तौ) K4 दारुणे, D1 4 दारुणौ (for °णौ) — (L 1393) K1 महावीर्यौ (for °त्मानौ) — (L.

युयुधाते महात्मानौ नारायणसुराधिपौ ॥
चकम्पे वसुधा कृत्स्ना नौर्जलस्थेव भारत ।
दिशो दाहेन दिग्देशाः संवृताश्च समन्ततः ॥
चेलुर्गिरिवराश्चैव पेतुश्च शतशो द्रुमाः ।
पेतुश्च धरणीपृष्ठे मर्त्या धर्मगुणान्विताः ॥
निर्घाताः शतशश्चान्ये पेतुस्तत्र नराधिप ।
ऊहुश्च सरितः सर्वाः प्रतिस्रोतो विशां पते ॥
विष्वग्वाता ववुश्चैव पेतुरुल्काश्च निष्प्रभाः ।
मुहुर्मुहुर्भूतसघा रथनादेन मोहिताः ॥
प्रजज्वाल जले चैव वह्निर्जनपदेश्वर ।
युयुधुश्च ग्रहैः सार्धं ग्रहा नभसि सर्वतः ॥
ज्योतींषि शतशः पेतुः स्वर्गाच्च धरणीतले ।
दिशां गजाः प्रकुपिता नागाश्च धरणीतले ॥
गर्दभारुणसंस्थानैश्छिन्नाभ्रैश्चावृतं नभः ।
विनदद्भिर्महारावैरुल्काशोणितवर्षिभिः ॥
न भूर्न द्यौर्न गगनं नरेन्द्रवृषभाभवन् ।
स्वस्थानि सुरवीरौ तौ दृष्ट्वा युद्धगतौ तदा ॥
जेपुर्मुनिगणा मन्त्राञ्जगतो हितकाम्यया ।
ब्राह्मणाश्च महात्मानो व्यतिष्ठंस्तेषु सत्वराः ॥
ततो ब्रह्मा महातेजाः कश्यपं वाक्यमब्रवीत् ।
गच्छ वध्या सहादित्या पुत्रौ वारय सुव्रत ॥
स तथेति तदा देवमुक्त्वा पद्मभवं मुनिः ।
जगाम रथमास्थाय तस्थौ नरवरान्तिके ॥
स्थितं तु कश्यपं दृष्ट्वा सहादित्या तदान्तरा ।
उभौ रथाभ्यां धरणीमवतीर्णौ महानलौ ॥
न्यस्तशस्त्रौ च तौ वीरौ ववन्दतुररिंदमौ ।

1395) T2 3 G3 4 5 M4 दिशो दाहेन सदेशा (for ᵃ) K1 संवृत्य , K2 3 D4 °त्ताद्, Ñ3 सधूमाद्; V2 B3 D2 सं भृताद्, G3 सवृत्ताद् (for °ताद्) — (L. 1396) K3 भग्निइवाद् (for गिरिवराद्) Ñ2 D5 निपेतु (for पेतुश्च) — (L. 1398) Ñ1 V2 B3 D6 [पु]व (for [श्च]न्ये) K3 तेन (for तत्र) — (L. 1399) D3 श्रेष्ठा (for मर्त्या) — (L. 1400) D3 तिर्यग्वाता (for विष्व°) Ñ1 V2 B2 D5 D6 च सप्रभा , B3 सहस्रश , D4 [श]तनिप्रभा (for च निष्प्रभा) — (L. 1401) B2 D5 गणा (for सघा) K3 Ñ2 V1 B2 D5 D4 5 मुमुहुर्भूतसघाश्च V1 स्वर्गे मुहुर्भूतगणा (for ᵃ) B1 रण (for रथ) — D4 om (hapl) lines 1402 1403 — (L. 1403) D2 विमर्दं (for युयुधुश्च) D2 ग्रहा कुर्वन्ति सर्वश (for ᵇ) — (L. 1404) D2 च तदा (for शतश) Ñ2 उल्काश्च (for स्वर्गाच्च) Ñ1 V2 B D5 D7 3 6 T2 3 G1 3 5 M4 -तलम् (for तल) — D7 4 T2 3 G1 4 om (hapl) line 1405 — (L. 1405) K4 दिग्ग जाश्च (for दिशा गजा) K2 Ñ1 V B D5 D6 6 प्र(B3 D6 सं)क्षुभिता , D3 प्रचलिता (for प्रकुपिता) K2 पतिता (for नागाश्च) — (L 1406) V2 D2 G2 सकाशैस्त D1 संस्था भैरद (for °नैश्छ) D3 चित्राभैश्च , T1-3 G1 3-6 M4 मेघैश्चैव (for छिन्नाभ्रैश्च) K3 वृत नभ , D4 समन्तत (for [आ]वृतं नभ) — (L. 1407) V1 तिनदद्भिर् (for ॰द्भि°) K2 B2 D21 D7 3 महानादान् , K3 Ñ1 Dn D1 4 5 T2 G1 °रावान्, K4 G3 °राव , Ñ2 B1 D31 M4 °नादा , T1 °रावास् (for °रावैर्) K1 4 Dn D3 D1 3 6 रूक्ष , V1 दल्का ; T1 3 G1 5 रक्त (for उल्का) Ñ3 वृष्टिभि (for -वर्षिभि) B1 रूक्षशोणितवृष्टिभि (for ᵇ) — (L. 1408) K1 द्यौर्न भूर् (for भूर्न द्यौर्) T2 3 G1 भगणो (T2 °ण) (for गगन). K1 3 V1 3 B2 3 D1-6 G2 [अ]भवत् (for °वन्) Ñ3 नरेन्द्रवृषभानन , T1 2 G1 3 5 M4 नरे(G1 महे)न्द्र प्रबभौ तदा (for ᵇ) — (L. 1409) V1 2 B3 T1 G3 4 स्वस्थाने (for °नि) D1 स्वस्थानानि च वीरौ तु , D2 °न च सुवीरौ तु ; D3 स्वस्थौ नृसुरवीरौ तु , T2 G1 4 स्वस्थाने कुरुवीरौ तु (for ᵃ) — (L. 1410) V2 D6 मन्त्र (for मन्त्रान्) K4 जगतो (for °तो) — (L. 1411) K1 3 4 Ñ1 V2 Dn D5 D7 व्यतिष्ठंस् (for व्य°) V2 B2 D5 तेन (for तेषु) K2 D2-5 व्यतिष्ठन्नथ(D2 °आप्य ; D4 °अप)तत्परा , Ñ2 श्रुति मन्तोऽथ सत्वरा , V1 जातिव-तोऽथ स° , D1 G3 व्य(G1 ह्य)तिष्ठन्नपतत्परा , T1, 2 G2 5 व्यतिष्ठस्तत्र(T2 °स्तेन) सत्वरा ; T3 व्यतिष्ठन्नथ स° (for ᵇ) — (L. 1412) T1 3 G1, 3 5 [अ]मरै साकं , T2 हरे साकं (for महातेजा) — (L. 1413) T1 3 G1 3-5 M4 गच्छस्व सहसादित्या (for ᵃ) — (L. 1414) M4 transp स and तथेति D1 चैवम् (for देवम्) K1 3 4 D1 3 पद्मभुवं (for °भवं) — (L. 1415) V2 B2 D6 आरुह्य (for आस्थाय) K2 देव , G1 5 M4 गिरि (for नर) N3 वरान्तरे (for °न्तिके) D2 3 तस्थौ मुनिवरो ऽन्तिके , D6 तस्थौ वरस्यान्तिके (for ᵇ) — (L. 1416) K3 D4 G3 तथाम्बरे , D6 M4 तदान्तरे T1 3 G1 3 4 तदन्तरे (for तदान्तरा) — (L. 1417) Ñ1 V2 B3 D6 अवनीम् (for धरणीम्) T1 3 G1 3-5 M4 कृष्णशक्रौ तु धरणीम् (for ᵃ) — (L. 1418) T1 -शस्त्रवरौ , G2 -शस्त्रौ वरौ , M4 -शस्त्रधरौ (for -शस्त्रौ च तौ) — (L. 1419) K4 सुवशौ (for तस्वज्ञौ) V2 पितरौ सर्वधर्मज्ञौ (for ᵃ) — (L. 1420) K2 D5 जग्राह , K3 N3 V2 B D32 D2-4 6 T1-3

पितरौ धर्मतत्त्वज्ञौ सर्वभूतहिते रतौ ॥
उभौ प्रह्वाय हस्ताभ्यामदितिस्त्वब्रवीद्वच ।
असोदराविवैवं किमन्योन्य हन्तुमिच्छथ ॥
स्वल्पमर्थं पुरस्कृत्य प्रवृत्तमतिदारुणम् ।
सदृशं नेति पश्यामि सर्वथा मम पुत्रयोः ॥
श्रोतव्यं यदि मातुश्च पितुश्चैव प्रजापतेः ।
न्यस्तशस्त्रौ स्थितौ भूत्वा कुरुतं वचनं मम ॥
तथेत्युक्त्वा च तौ देवौ स्नातुकामौ महाबलौ ।
गङ्गां जग्मतुरेवाथ प्रजल्पन्तौ परस्परम् ॥

शक्र उवाच ।

त्वं प्रभुर्लोककृत्कृष्ण राज्येऽहं स्थापितस्त्वया ।
स्थापयित्वा कथ नाम पुनर्मामवमन्यसे ॥
भ्रातृत्वमुपगम्यैव ज्येष्ठत्वं प्रतिपूज्य च ।
कथ कमलपत्राक्ष निर्वाणं कर्तुमर्हसि ॥
स्नातौ तु जाह्नवीतोये पुनरभ्यागतौ नृप ।
यत्रादितिः कश्यपश्च महात्मानौ दृढव्रतौ ॥
प्रियसगमनं नाम न देशं मुनयोऽवदन् ।
यत्र तौ सगतौ चोभौ पितृभ्यां कमलेक्षणौ ॥
ततः शक्रस्य कौरव्य प्राप्ता वासाजिर तदा ।
यत्र देवगणाः सर्वे समेता धर्मचारिणः ॥
ततो ययुर्विमानैस्तु देवा. सर्वे त्रिविष्टपम् ।
ऋद्ध्या परमया युक्तास्तेषामेवानुरूपया ॥
कश्यपश्चादितिश्चैव तथा शक्रजनार्दनौ ।
विमानमेकमारुह्य गता राजंस्त्रिविष्टपम् ॥
ते शक्रसदनं प्राप्ता रम्यं सर्वगुणान्वितम् ।
ऊषुरेकत्र कौरव्य मुदिता धर्मचारिणः ॥
शची तु कश्यपं पत्न्या सहितं धर्मवत्सला ।
उपाचरन्महात्मानं सर्वभूतहिते रता ॥
ततस्तस्या प्रभाताया रजन्यामब्रवीद्धरिम् ।
अदितिर्धर्मतत्त्वज्ञा सर्वभूतहितंकरम् ॥

G M4 गृहीत्वा, V1 प्रगृह्य (for प्रह्वाय) Ñ1 ततः (for वच) — (L 1421) T1 कथम्, T2 3 G1 3-5 M4 च किम् (for [ए]व किम्) K4 असोदरवदेव किम् (for °) K2 V3 D8 T1-3 G1 3-5 M4 इन्द्रस्त°, K3 Ñ1 V1 2 B Dn D5 D7 4 6 G2 °थ (for °थ) — (L 1422) Ñ1 V1 2 अल्पमर्थं, V3 अल्पार्थं च (for स्वल्पमर्थं) — (L 1423) D3 [ए]व (for [इ]ति) — (L 1425) K2 Ñ2 स्थिरौ, Ñ2 च तौ, D4 द्वतौ (for स्थितौ) G3 कुरुतं (for °तं) — Before line 1426, D6 ins वैशंपायन — (L 1426) K4 Ñ2 D5 D2 3 च तौ वीरौ, T1 3 G1 3-5 M4 स्थितौ वीरौ (for च तौ देवौ) V2 स्नातुकामौ, D6 (marg as above) T1 G3 5 M4 भ्रातरौ तौ, T2 3 G1 4 तदा तौ तु (for स्नातुकामौ) — T1 3 G1 3-5 M4 om lines 1427-1433 — (L 1427) D6 (marg as above) पङ्क्या (for गङ्गां) K4 सबाध (for एवाथ) V3 B3 D6 कथयन्तौ (for प्रजल्पन्तौ) — D4 6 इन्द्र (for शक्र) — (L 1428) V3 B3 D1 6 त्वं प्रभु कृष्ण लोकस्य (for °) — (L 1430) K1 D1 [ए]व, K2 Ñ1 D3-6 [ई]श (for [ए]वं) Ñ2 भ्रातृत्वमवग म्यैव (for °) K2 व्यतियुज्य, K3 Dn चाप्यपोह्य, B3 प्रतिगृह्य, D3 4 विनियुज्य, D4 च व्यपोह्य (for प्रतिपूज्य) — (L 1431) K1-3 Ñ2 B2 Dn D3 D1-4 इच्छसि (for अर्हसि) — (L 1432) V3 B3 D6 स्नात्वा तौ (for स्नातौ तु) D4 तीरे (for तोय) — (L 1433) K3 माता (for यत्र) — (L 1434) Ñ2 सगमज (for °न) Dn1 ते (for न) D2 जगु, D3 विदु, T2 3 G1 3-5 M4 गता (for ऽवदन्) — (L 1435) T1-3 G1 3-5 M4 वीरौ (for चोभौ) — Before line 1436, D6 ins वैशंपायन — (L 1436) D6 प्राप्तौ (for प्राप्ता) T1 मर्वेऽचिर, T2-3 G1 4 M4 सर्वे जितास, G3-5 सर्वेऽजिर (for वासा°) K1 2 4 Ñ2 V2 B1 Dn D3 D1-6 G2 दत्त्वा चैवा(Ñ2 V3 Dn वाचा)भय तदा, K3 D5 दृष्ट्वा वाचाभय तदा, V3 गत्वा वासाजिर तथा, D4 दत्त्वोवाचाभय तदा (for °) — (L 1437) D3 मह्य (for धर्म) — (L 1438) V1 जग्मु, G5 सर्वे (for ययुर्) G5 ययुर्देवास (for देवा सर्वे) — (L 1440) K2 शक्रश्चैव जनार्दन (for °) — (L 1441) B3 गजराज (for गता राजस्) — (L 1442) V3 B3 प्राप्य (for प्राप्ता) K4 ते शक्रसदनं प्राप्त, Dn ते शक्रसदनप्राप्ता (for °) — (L 1443) K2 चैकत्र, T2 G1 5 एते तु (for एकत्र) G1 ऊषुस्ते तु कौरव्य (for °) T2 3 G1 4 मुदा ते (for मुदिता) — (L 1444) Ñ2 धर्मवत्सैना, T1 2 G1 3-6 M4 °वत्सलम् (for °वत्सला). — (L 1445) D2 उवाच त, G1 4 5 M4 उपचारं, G2 उपाम च (for °चरन्) K1 3 4 Ñ1 V1 2 Dn D1 3 G1 4 हिते रतम्, K2 हितेप्सिता (for हिते रता) — D2 om line 1446-1447 — (L 1446) K2 D1 2 गत (for ततस्) — (L 1447) K2 4 तत्त्वज्ञ (for °ज्ञा) K1 2 D1 2 हिते रता K4 Dn G4 हिते रतम्, B1 D3 हित वच, B2 D1 2 G5 हितकरी (for °करम्) V2 सर्वभूताभयकरम् (for °). — (L 1448) T1-3 G1 3 4 M4 हरस्व (for नयस्व)

उपेन्द्र द्वारका गच्छ पारिजातं नयस्व च ।
वध्वा संप्रापयस्वेमं पुण्यकं हृदयेप्सितम् ॥
पुण्यके सत्यया प्राप्ते पुनरेष त्वया तरुः ।
नन्दने पुरुषश्रेष्ठ स्थाप्यः स्थाने यथोचिते ॥
एवमस्त्विति कृष्णेन देवमाता यशस्विनी ।
उक्ता धर्मगुणैर्युक्ता यादवेन महात्मना ॥
ततोऽभिवाद्य पितरं मातरं च जनार्दनः ।
महेन्द्रं सह शच्या च प्रतस्थे द्वारका प्रति ॥
ददौ कृष्णाय पौलोमी नियोगात्कुरुनन्दन ।
सर्वासामेव कृष्णस्य भार्याणा धर्मचारिणी ॥
दिव्याना सर्वरत्नाना वाससां च मनस्विनी ।
नानारागविरक्ताना सदेशराजसामपि ॥
भार्याणा च सहस्राणि यानि षोडश माधवे ।
प्रतिगृह्य महातेजा. प्रययौ द्वारका प्रति ॥
सपूज्यमानो द्युतिमान्खेचरैः पुण्यकर्मभिः ।
ससात्यकि सपुत्रश्च प्राप्तो रैवतकं गिरिम् ॥
स तत्र स्थापयित्वा च पारिजातं वरद्रुमम् ॥
सात्यकिं प्रेषयामास द्वारकां द्वारमालिनीम् ॥

कृष्ण उवाच ।

पारिजातमिहानीत महेन्द्रसदनान्मया ।
निवेदय महाबाहो भैमाना भैमवर्धन ॥
अद्य द्वारवतीं चैव पारिजातं महाद्रुमम् ।
प्रवेशयिष्ये नगरे शोभा प्रक्रियतां शुभा ॥
इत्युक्तः सत्यको गत्वा तथोक्त्वा पुनरागतः ।
कुमारैर्नागरैः सार्धं साम्बप्रभृतिभिः प्रभो ॥
ततोऽमतः पारिजातमारोप्य गरुडे तदा ।
प्रद्युम्नो द्वारका रम्यां विवेश रथिना वरः ॥
शैब्यादिहययुक्तेन रथेनानुययौ हरिः ।
तस्यानु रथमुख्येन सत्यकः साम्ब एव च ॥
ये त्वन्ये नृप वार्ष्णेया यानैर्बहुविधैस्तथा ।
ययु प्रहृष्टास्तत्कर्म पूजयन्तो महात्मन· ॥
सत्यकाद्विस्तर श्रुत्वा यादवा नागरास्तथा ।
विस्मयं परम जग्मुरप्रमेयस्य कर्मणः ॥
तं दिव्यकुसुम वृक्ष दृष्ट्वानर्तनिवासिन· ।

—(L 1449) K1 Ñ1 D3 T1 G3 [ई]श, Ñ3 V3 M4 [ए]नं (for [इ]म) K3 वध्वास्त्व प्रापयस्वेश, B1 वध्वा सपादयस्वेम, T3 G4 वध्वा समर्पयस्वैन (for °) K1 Ñ1 V3 Dn D3 G1 2 पुण्यक हृदये स्थितम् (for ᵇ) —(L 1451) D6 स्थाप्य स्थाने यथोचितम् (for ᵇ) —(L. 1453) T3 युक्ता, G3 उक्त (for उक्ता) K Ñ1 V3 B2 3 Dn D3 D1 2 4 5 G3 नारदेन, Ñ3 वरदेन, V1 2 B1 D6 नरदेव, D3 मानदेन (for यादवेन) —(L. 1455) D1 महेन्द्र सहसापृच्छ्य (for °) — T1-3 G1 3-5 M4 om. (hapl) lines 1456–1461 —(L. 1456) D3 नियोगं (for °गात्) —(L 1458) Ñ3 om (hapl) lines 1458ᵇ–1459ᵃ —(L. 1459) V3 V2 3 B1 D3 यशस्विनी (for मन°) —(L. B1 (marg). 3 D6 विचित्राणां (for विरक्ताना) —(L. 1460) Ñ1 नियोगाना (for भार्याणां च) K4 Ñ1 2 V1 B1 3 D6 G3 माधव (for माधवे) — After line 1460, D1 3 ins

37** तानि सभावयेयास्त्वं वस्त्रैराभरणैस्तथा ।

— Lines 1461–1515 are lost on a missing folio in Dn1 —(L 1462) Ñ1 द्युवैः; V3 B D6 द्युमैः (for द्युतिमान्) —(L. 1464) T1-3 G1 Ñ1 D6 B3 सुकर्मा (for खेचरैः) —(L. 1464) T1-3 G1 3-5 तत्र संस्थाप्य च हरि (for °), V3 महाद्रुमम् (for वर°)

— G3 om (hapl) lines 1465–1468 —(L. 1465) K1 4 Ñ1 2 B3 3 Dn1 D1 3 -शालिनीम् (for -मा°) —T3 5 T1 G3 5 M4 भगवान् (for कृष्ण) —(L. 1466) Ñ1 B3 -भवनान् (for -सद°) V3 माहेन्द्रभवनान्मया (for °) —(L. 1467) K1 4 भयाना भीतिवर्धन; K3 3 भीमाना भीमदर्शन (K3 °वर्धन), M4 हैमाङ्ग हेमवर्धनम् (for ᵇ) —(L. 1468) K4 V3 B1 Dn1 D3 D1 महाद्रुमम्; Ñ1 V3 B3 D6 T1-3 G1 3-5 M4 वरद्रुमम् (for महा°) —(L. [illegible] G3 गृहे (for नगरे) T1-3 G1 3-5 [illegible] K2 V3 D1 3 [illegible] for सत्यको) [illegible] D6 कुकुरैरपरै [illegible] 4 गरुडे (for [illegible] सार्धं (for [illegible] °डे) K3 तथा (for तदा) T1-3 G1 3-5 M4 आरोप्य गरुडो परि (for ᵇ) —(L. 1474) T3 5 G1 3-5 M4 स दारुक प्रद्युम्नेन (for °) —(L. 1475) T3 -युक्तेन (for मुख्येन) V3 तस्याथ हयमुख्येन (for °) Dn1 तस्य सात्वक एव च (for ᵇ) —(L. 1476) Ñ1 अप्यन्ये; B3 D6 अन्वयुः; D1 ते त्वन्ये, D3 ये चान्ये, T1 एत वै (for ये त्वन्ये). V3 अन्व युर्नृप हृष्टा (for °) K3 यानैः (for यानैर्) T1-3 G1 3-5 M4 यानैश्च रथिनो वरा (for ᵇ). —(L. 1478) K3 नाग-

राजन्न तत्पुरंद्ष्टाः पश्यमाना महोदयम् ॥
तमद्भुतमचिन्त्य च मदकेलिकिलाण्डजम् ।
वृक्षोत्तम पश्यता वै वृद्धानामगमज्जरा ॥
ये त्वन्धचक्षुषः सर्वे तेऽभवन्दिव्यचक्षुषः ।
विरोगा रोगिणश्चासन्घ्रात्वा गन्ध वनस्पते. ॥
लपन्तः कोकिला. श्वेता श्रुत्वानर्तनिवासिनः ।
बभूवुर्हृष्टमनसो ववन्दुश्च जनार्दनम् ॥
नानाविधानि तूर्याणि गेयानि मधुराणि च ।
शुश्रुवुस्तस्य वृक्षस्य नातिदूरगता नराः ॥
यो यं सकल्पयामास गन्धं ह्य नरस्तदा ।
स तदैव तमाजघ्रे पारिजातसमुद्भवम् ॥
ततः प्रविश्य रम्या तु द्वारका यदुनन्दनः ।
वसुदेव महात्मान ददर्श देवकीं तथा ॥
कुकुराधिपतिं चैव बल भ्रातरमेव च ।
वृद्धाश्च यादवाना ये मानार्हानिमरोपगान् ॥
विसर्ज्य तान्वै भगवाननादिनिधनोऽच्युतः ।
सपूज्य च यथान्याय स्वमेव भवन गतः ॥
स सत्यभामया वास विवेश मधुसूदन ।
पारिजात तरुश्रेष्ठ प्रहाय गदपूर्वज ॥
सा देवी पूजयामास प्रहृष्टा वासवानुजम् ।
प्रतिजग्राह त चापि पारिजात महाद्रुमम् ॥
मनीषितेन स तरुरल्पो भवति भारत ।
महांश्च वासुदेवस्य तदद्भुतमिवाभवत् ॥
कदाचिद्द्वारका सर्वां प्रच्छादयति भारत ।
कदाचिद्धस्तधार्यस्तु भवत्यङ्गुष्ठसनिभः ॥
ननन्द सत्या कौरव्य देवी प्राप्य मनोरथम् ।

धास् (for नागराम्) — (L 1479) D2 3 चकुर् (for जग्मुर्) K1 Ñ1 V3 B Dn2 D6 T1 3 G1 3 M4 कर्मणा (for कर्मण) — (L 1480) K3 देशानि , K3 नृत्यन्ति , Ñ2 V2 3 B D3 D1 2 6 T1 3 G1 4 मर्त्यानि , G2 नगर , G5 M4 कर्मति- (for [आ]नर्तनि) K4 ननृतुस्ते निवासिन (for ᵇ) — (L 1481) T1 3 G1 3-5 M4 तत्र पुनर् (for न तत्पुर) Ñ2 राजन्नतिप्रहृष्टास्त D2 राजन्नातप्रहर्षास्ते , D3 राजन्प्रहृष्टा ननृतु (for ᵃ) V1 महोत्सवम् (for °दयम्) — (L 1482) K1 3 4 Ñ1 V2 3 B D3 D1 2 4 6 T1 3 G1 2 3 5 M4 तदद्भुतम् (for तम°) D2 -कलागतम् , T1 3 G1 3 5 M4 विवर्धनम् (for किलाण्डजम्) — (L 1483) T1 3 G1 3-5 M4 वृक्षेश्वर (for वृक्षोत्तम) K1 अनशज् , T2 नागमज् (for अ°) — (L 1484) Ñ1 V3 B3 येऽन्धा स , D3 ये मर्त्यं (for ये त्वन्ध) D3 ये च त्वचक्षुष सर्वे , D1 येऽन्धा सचक्षुका सर्वे (for ᵃ) Ñ1 V3 B3 D6 सबभूवु क्षणादिव (for ᵇ) — (L 1485) D3 सर्वे (for चासन्) D6 च तस्य ते (for वनस्पते) — (L 1486) K2 D4 लपन्त्य , D2 वल्गान्त्य (for लपन्त) K1 3 V1 B2 Dn2 D1 T1 G M4 लपन्त (K1 D1 जपन्त° , K3 नदन्त° , V1 लपत) कोकिलाश्वेतान् , K4 जपन्त कोकिलाश्वेतान् , D2 जाताश्च कोकिलाश्वेता (for ᵃ) K2 3 Ñ3 V B D3 D1 2 6 M4 मर्त्यं (for [आ]नर्त) K1 4 श्रुत्वा मर्त्ये भवासिन , T2 3 G1 3 दृष्ट्वा मर्त्यनिवा° (for ᵇ) — (L 1487) T1 3 G1 3 4 भूत्वा प्र (for बभूवुर्) K3 बभूवुस् , T1-3 G1 3-5 M4 जनस्तुष्ट (for ववन्दुर्) — (L 1488) Ñ1 D6 दिव्यानि , Ñ2 V3 B3 वाद्यानि , G4 कार्याणि (for तू°) D2 वादित्राणि पराणि च (for ᵇ) — (L 1489) B2 T1 3 G1 3 5 M4 [अ]तिदूर (for °दूर) — (L 1490) G2 जनस् (for नरस्) — (L 1491) T1 तमेव (for तदैव) Ñ1 V3 तदाजघ्रे , Ñ2 B1 D4 6 (marg) समा° , B1 समाजघ्रौ , D3 तमाजिघ्रे , D5 (also) समाजह्रे (for तमाजघ्र) V3 D6 T2 3 G3-5 M4 स तमेव समाजघ्र (V3 तदाजघ्रौ , T2 सदाजघ्रे) (for ᵃ) — D2 om lines 1492 1494 — (L 1492) T1 3 G1 3 5 M4 ता (for तु) D6 (marg as above) T1 3 G1 3-5 M4 द्वारका मधुसूदन (for ᵇ) — (L 1493) D3 ववन्दे D3 मातर (for ददर्श) — (L 1494) Ñ1 कुकुराधिप च महात्मा , T1 G3 M4 कुरुराजपतिं चैव (for ᵃ) — (L 1495) K1-3 B1 Dn2 Ds1 D5 वृद्धान् (for वृद्धाश्च) V B3 D6 यादवानन्यान् , T1 3 G1 3-5 M4 °वान्स वान् , T2 °वाश्चैव (for °वाना ये) Ñ3 D2 वृद्धाश्च यादवाना च (for ᵃ) D3 दाशार्हान् D4 महा° (for माना°) — (L 1496) K1-3 Ñ2 V2 3 B1 2 Dn2 D3 D1 2 6 G2 M4 विसृज्य , T1 3 G1 3 5 प्रणम्य (for विसर्ज्य) Ñ1 विसर्जितदैभगवान् (for ᵃ) V1 स्वयय (for ऽच्युत) D3 हलादिभिर धोऽच्युत (for ᵇ) — (L 1497) Ñ1 पूजितश् (for सपूज्य) D3 T1 3 यथान्यायश्च (for °न्याय) — (L 1498) K4 साक (for वास) K1 गृह च सत्यभामाया , V3 स सत्यभामाभावास (for ᵃ) — (L 1499) K1 4 आहार्य , K2 3 D5-6 T1-3 G1 3-5 M4 गृहीत्वा (for प्रहाय) — (L 1502) K1 4 माल्पो , K2 सन्यो , M4 कल्पो (for अल्पो) — (L 1503) K D1 4 5 सुमहान् Ñ2 V B D3 D2 6 T2 3 G1 3 4 M4 महत्वाद् , D3 महाद्वि (for महांश्च) K1 2 4 Ñ1 2 V2 3 Dn2 D3 D1 2 4 6 T1 3 G1-3 M4 सभून्महान् , K3 सभून्महान् (for इवाभवत्) — (L 1504) T1 3 G1 3-5 M4 रान्त्न् (for सर्वा) T2 3 G1 4 5 M4 स (for प्र) — (L

पुण्यकार्थं तु संभारान्समर्तुमुपचक्रमे ॥
यानि द्रव्याणि कौरव्य जम्बुद्वीपे तु कानिचित् ।
योग्यानि तानि कृष्णेन संहृतानि महात्मना ॥
मुनिं तदा सस्मृतवान्स नारदं
जनार्दनः सर्वगुणान्वितं वशी ।
प्रतिग्रहार्थं व्रतकस्य सत्यया
यथोपदिष्टस्य पुरंदरानुजः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
अथ कृष्णस्य कौरव्य ध्यातमात्रस्तपोधनः ।
आजगाम मुनिश्रेष्ठो नारदो वदतां वर ॥
तं पूजयित्वा विधिवद्वासुदेवो विशां पते ।
प्रतिग्रहार्थं विधिवच्छ्रीमानभिन्यमन्त्रयत् ॥

ततः काले च संप्राप्ते स्नातं देवो महामुनिम् ।
संपूज्य माल्यैर्गन्धैश्च भोजयामास भारत ॥
सार्वकामिकमन्नाद्यं सर्वभूतहृदव्ययः ।
सत्यया प्रियया सार्धं प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥
पुष्पदामावसज्याथ कण्ठे कृष्णस्य भाविनी ।
बबन्ध कृष्णं सुभगा पारिजाते वनस्पतौ ॥
अद्भिर्ददौ नारदाय ततोऽनुज्ञाप्य केशवम् ॥
देवी धेनुसहस्रं च काञ्चनस्य च पर्वतम् ॥
हिरण्यरूप्यमिश्रस्य मणिरत्नप्रभस्य च ।
तिलमिश्रस्य च तथा धान्यैरन्यैर्युतस्य च ॥
प्रतिगृह्य तु तत्सर्वं नारदो मुनिसत्तमः ।
प्रहृष्टो वदतां श्रेष्ठो भुक्त्वा केशवमब्रवीत् ॥
भो. केशवः मदीयस्त्वमद्भिर्दत्तोऽसि सत्यया ।

1505) K1 2 4 Ñ1 3 V B Dn2 D1 D3-5 6 हस्त(K4 पश्च)हार्यस् (for °धार्यस्) T1 2 G1 3-5 M4 कदाचिद्रू स्वभावेन (for °) D3 [अ]ङ्गुलि (for [अ]ङ्गुष्ट) K2 -समित° (for संनिभ) —(L. 1506) V3 B2 D5 G6 देवी प्राप्तमनो रथा (for ᵇ) —(L 1507) B3 पुण्यकार्यं च सद्भावान्, M4 °कामार्थसंभारान् (for °) V1 D3 D4 सहर्तुम्, D5 T1 2 G1 3-5 D5 T1-3 G1 3 4 M4 आह° (for सभ°) —(L 1508) K4 Ñ3 V1 3 Ds1 D5 -द्वीपे च, B1 द्वीपेषु, T1 -द्वीपे न; T2 3 G1 4 द्वीपेऽपि (for द्वीपे तु) —(L 1509) K2 सकीतानि, K3 आहृ°, Ñ3 महि°, V1 2 B3 Dn2 T3 G1 2 5 M4 समृ° (for संहृ°) —(L. 1510) K1 4 D1 नारद स (by transp) —(L 1511) Ñ1 V3 B3 D5 गुणोदितं, V2 Dn2 T1 2 G3 -गुणोचित, B1 गुणार्चितं (for °न्वितं) K2 4 च (for वशी) —(L 1512) D3 प्रतिग्रहार्थे (for °र्थं) T1 2 G3 5 M4 किल तस्य (for व्रतकस्य) K1 श्रीपति ग्रहार्थं व्रतचर्यायास्य सत्यया, K3 व्रतस्य धर्यस्य च सत्यभामया, T2 G1 4 प्रतिग्रहार्थं किल सत्यया तथा —(L. 1513) T1-3 G1 3 5 [उ]त्तमस्यैव (for [उ]पादिष्टस्य)

Colophon missing in Dn1 — *Mention of the Epic* K3 Ds1 T3 — *Mention of Khila* K3 Ñ1 V B D5 D1 3 — *Adhy name* K Ñ1 2 V B Dn2 D3 D4 6 T1 G3 4 पारिजातहरणम्, D1 पारिजातहरणे कृष्णस्यागमनम्, D2 पारिजातस्य द्वारकानयनम्, T2 2 G1 2 M4 पारिजातापहरणम्. — *Adhy no* K3 129, V1 T3 G1 135, V2 134, V3B2 133, Dn2 Ds1 D4 130, D1 127, D3 140, T1 G2, 4 M4 141, T2 G1 146, G5 147

(L 1514) K4 कृष्णेन (for कृष्णस्य) K3 स्मृतमात्रस्, V3 B1 3 D6 ध्यातमात्रे (for °मात्रस्) —(L 1515) T1 2 G3 4 M1 आययौ च (for आजगाम) D6 वर (for वर) —(L 1516) B3 स (for तं) D4 पूजयित्वा च विधिवद् (for °) —(L. 1517) K1 4 तं सं, K4 Ñ2 Dn T1 भक्त्या (for अभि) K3 निमन्त्रित (for न्यमन्त्रयत्) Ds1 श्रीमानथ निमन्त्रयत्, D5 °न्भक्त्या न्यभिमन्त्रयत् (for °) —(L. 1518) V3 B1 3 संप्राप्तं (for °प्ते) D6 तत कालेन संप्राप्त (for °) D3 तत स्नातं (for स्नातं देवो) —(L. 1519) D3 गन्धैर्माल्यैश्च (by transp) T1 G1 3-5 M4 सो(T1 G3 पो)पचारैश्च V1 संपूज्यमानैर्गन्धैश्च (for °) —(L. 1520) K2 4 T2 3 G1 2 3 सर्वं (for सार्वं) V2 Dn1 T2 G1 2 5 -हृदन्वय, V3 °व्ययम् (for °व्यय) —(L 1522) K4 D3 पुष्पदाम्ना (for °दाम) V3 B2 D3 [अ]वसृज्य (for °सज्य) T2 G1 4 M4 पुष्पमाला सत्वाथ (for °) —(L. 1523) G3 सुभगं (for °गा) K3 V3 D2 पारिजात (for °जाते) —(L 1524) T2 G4 हविर् (for अद्भिर्) —(L 1526) K Ñ1 2 V B Dn Ds1 D1 2 4 6 T1 G3 3 -मिश्र च (for मिश्रस्य) Ds1 D2 हिरण्यरूप्यमिश्रं च (for °) K3 धनस्य, K1 भवस्य; Ñ2 V B1 2 D3 D4 6 T1-3 G M4 -युतस्य (for प्रभस्य) B3 धनरत्नयुतस्य च (for ᵇ) K4 om lines 1526ᵇ-1527ᵃ —(L. 1527) K1 Ñ2 Ds1 D2 धान्यै रत्नैर्, V3 D5 6 तथा धान्यैर् T1-3 G1 4 5 M4 धनरत्नैर् (for धान्यैरन्यैर्) K3 पर्वैर्माल्यैस्तिलैर्युतम्; D4 धान्यै रत्नैर्युतस्य च (for ᵇ) — T1 om. lines 1528ᵇ-1532ᵃ —(1529) K1-3 Ñ3 B1 Dn Ds1 D3-5 T3

स त्वं मामनुगच्छस्व कुरु यद्यद्ब्रवीम्यहम् ॥
प्रथमः कल्पः इत्येवमब्रवीन्मधुसूदनः ।
प्रजन्तमनुवव्राज नारदं च जनार्दनः ॥
परिहास बहुविधं कृत्वा मुनिवरस्तदा ।
तिष्ठस्व गच्छामीत्युक्त्वा परिहासविचक्षणः ॥
अपनीय ततः कण्ठात्पुष्पदामैनमब्रवीत् ।
कपिलां गां सवत्सां मे निष्क्रयार्थं प्रयच्छ मे ॥
कृष्णाजिनं तिलैः पूर्णं प्रयच्छ च सकाञ्चनम् ।
एषोऽत्र निष्क्रयः कृष्ण विहितो वृषकेतुना ॥
तथेत्युक्त्वा हृषीकेशस्तथा चक्रे जनाधिप ।
स उवाच मुनिश्रेष्ठं रहिते मधुसूदनः ॥
वरं वरय धर्मज्ञ यस्ते नारद काङ्क्षितः ।
तं ते दातास्मि धर्मज्ञ परा प्रीतिर्हि मे त्वयि ॥

नारद उवाच ।

नित्यमेवास्तु मे प्रीतो भवान्विष्णो सनातन ।
त्वत्प्रभावाच्च सालोक्यं व्रजेय ते महामते ॥
अयोनिजो भवेयं च नारायण सता गते ।
भवेयं ब्राह्मणश्चैव पुनर्जन्मान्तरेष्वहम् ॥
एवमस्त्विति तं देवो विष्णुः प्रोवाच भारत ।
तुतोष च ततो धीमान्नारदो मुनिसत्तमः ॥
षोडश स्त्रीसहस्राणि विष्णोरतुलतेजसः ।
निमन्त्रितानि कौरव्य सत्यया हरिकान्तया ॥
तासां ददौ सनियोगमेकैकं हरिवल्लभा ।
शच्या यो वासुदेवस्य पुरा दत्तो नराधिप ॥
पारिजातो वसंस्तत्र ततः प्रववृधे तदा ।
आज्ञया वासुदेवस्य नारदेन महात्मनः ॥
निमन्त्रिता गणाः सर्वे केशवेन महात्मना ।
विभूतिं पारिजातस्य ददृशुः कुरुनन्दन ॥
पाण्डवांश्चानयामास सहैव पृथया हरिः ।
द्रौपद्या च महातेजास्तथैव च सुभद्रया ॥

G1 स संप्रहृष्टो भुक्त्वाथ, K4 प्रहृष्टोऽप्यभवत्काम, Ds1 D स संप्रहृष्टोऽथ भुक्त्वा, T2 3 G1 3-5 M4 मत्पृष्ठा च समुत्थाय (G1 5 स मुक्त्वाथ) (for ^{a}) K Ñ2 V1 B1 Dn Ds D1 5 T2 3 G M4 भूय (for भुक्त्वा) —(L 1530) T3 G1 3-5 M4 दत्तो भक्तो (for भक्तिर्दत्तो) D1 नान्यथा (for सत्यया) —(L 1531) V1 कुरु यत्तद्, V3 B1 2 D6 कुरुष्व यद्, T2 G1 3 5 M4 मत्यमेतद् (for कुरु यद्यद्) T3 मत्यमेतद्ध्वहम् (for ^{b}) —(L 1533) K3 Dn Ds पक्ष (for कल्प) —(L 1534) V3 B3 D3 परिहासान्बहुविधान् (for ^{a}) G5 उक्त्वा (for कृत्वा) —(L 1535) T1 3 G1 3-5 M4 तिष्ठ गच्छ त्वमित्युक्त्वा (G1 5 °त्येव) (for ^{a}) D1 3 परिहास (for °हास) T1 3 G1 3 5 M4 विधानवित् (for विचक्षण) —(L 1536) Ñ1 3 V2 B3 D2 6 दामेदम्, D3 दामैतम्, T2 दामानम् (for -दामैनम्) —(L 1538) Cal ed तिलकृष्णाजिन सूर्पे (for ^{a}) K1 3 4 Ñ2 V1 D1 त्वं च, K3 Ds2 D2 4 6 T1 3 G M4 त्वं स (for च स) —(L 1539) K2 त्व (for ऽत्र) T1 3 G1 3-5 M4 पूर्वं (for कृष्ण) T1 3 G1 3-5 M4 कल्पितो (for विहितो) —(L 1540) G3 नराधिप (for जना°) —(L 1541) Ñ1 उवाच स (by transp), V3 B3 D6 उवाच तं, G1 तमुवाच T1 3 G1 3 5 कुरुश्रेष्ठ (for मुनिश्रेष्ठ) M1 उवाच स कुरुश्रेष्ठ (for ^{a}) K4 प्रहितो, Ñ2 D2 G4 रहितो, V2 विहितं, V3 हित सन्, B3 Dn हसित्वा (for रहिते) —(L 1542) T1-3 G1 3 5 M4 om (hapl) lines 1542^b-1543^a G2 यत्ते नारद काङ्क्षितम् (for ^{b}) —(L 1543) Ñ1 V3 B2 3 D6 तव (for त ते) D4 4 (marg) दास्यामि (for दातास्मि) — G3 om the ref —(L 1544) K1 (sup lin as above) सत्तम् (for नि°) K4 Ñ2 सु (for मे) T1 3 G1 3-5 M4 भव त्वं मधुसूदन (for ^{b}) —(L 1545) K2 3 Ñ2 B1 Dn D1 T2 3 G2 4 त्वत्प्रसादाच्, D3 °सा पाच् (for °भावाच्) Ñ1 सता गते (for महामते) — D1 om (hapl) line 1546 —(L 1546) Ñ1 ते (for च) G2 महामते (for सता गते) —(L 1547) Ñ1 V3 B2 3 D6 देव (for पुनर्) V1 पुनर्जन्मान्तरेष्वपि, T2 3 G1 4 °र्जन्मान्तरे त्वयि (for ^{b}) —(L 1548) T1 3 G1 3 5 M4 प्रोवाच भरतर्षभ (for ^{b}) —(L 1549) K4 चतुरो, T1 3 G1 3 5 M4 वदतो, G2 [भ]वितो (for च ततो) —(L 1550) G3 4 अमित (for अतुल) —(L 1552) V3 B3 D6 ददौ तासां सनियोगान् (D6 °योगम्) K1 3 वत्सला (for वल्लभा) —(L 1553) D4 सत्याया (for शच्या यो) D2 G2 सत्यया (G3 °त्यायै) वासुदेवेन (for ^{a}) T1 3 G1 3 5 M4 द्रुमो (for पुरा) —(L 1554) K4 V3 B3 D2 4 स्ववसत् (for वसंस) K Ñ1 2 V1 B1 3 Dn Ds D1-5 T1 3 प्रववृते (for °धे) —(L 1555) D6 नारदस्यैव धीमत, T2 3 G1 3-5 M4 °दस्य महात्मन (for ^{b}) — T1 om lines 1556-1557 G2 om line 1556.

श्रुतश्रवा च ससुतां भीष्मकं ससुतं तथा ।
अन्यानपि च कौरव्य मित्रसंबन्धिबान्धवान् ।
रेमे च सह पार्थेन फाल्गुनेन जनार्दनः ।
सान्त.पुरो महातेजाः परमर्द्ध्यावसन्नृप ॥
संवत्सरे ततो याते केशिहामरसंनिभः ।
पारिजातं पुन. स्वर्गमनयत्सर्वभावनः ॥
तत्रादितिं कश्यपं च दृष्ट्वा स्वपितरौ प्रभुः ।
शक्रेण सहितो धीमानप्रमेयपराक्रमः ॥
तमुवाचादितिर्माता प्रणतं मधुसूदनम् ।
सौभ्रात्रमस्तु वामेव नित्यं चामरसत्तम ॥
मनोरथं ममैत त्व पूरयस्व जनार्दन ।
तथेत्येवाब्रवीत्कृष्णस्ततो मातरमात्मवान् ॥
आमन्त्रयित्वा पितरौ देवराजानमब्रवीत् ।
वासुदेवो महातेजाः कालप्राप्तमिदं वचः ॥
महादेवेन देवेश संदिष्टोऽसि महात्मना ।
अन्तर्भूमितले वध्यानसुरान्प्रति मानद ॥
तदितो दशरात्रेण हन्ताहमसुरोत्तमान् ।
तत्रोपरिष्टात्स्थातव्यं प्रगणेन महात्मना ॥
जयन्तेन च वीरेण दानवाना जिघांसया ।
एकोऽत्र मानुषो देवो देवपुत्रस्तथापरः ॥
अवध्याः किल ते देवैर्ब्रह्मणो वरदर्पिता. ।
अस्माभिः किल हन्तव्या मानुषत्वमुपागतैः ॥
तथेति कृष्णं स हरि. प्रीतरूपस्तदाब्रवीत् ।
सत्स्वजातेऽथ तौ देवावन्योन्य जनमेजय ॥
ददौ किरीटं कृष्णाय शक्रोऽमृतसमुद्भवम् ।
प्रीतात्मा सुरशार्दूल कुण्डलद्वयमेव च ॥

Colophon

— (L. 1556) T2 s G3 5 षोडशस्त्री (for निमन्त्रिता) M4 षोडशस्त्रीसहस्राणा (for °) T2 s G3 5 M4 केशवस्य महात्मन (for ᵇ) — (L. 1558) G3 सह (for हरि) — (L. 1560) T2 s G1 s 5 M4 च नृप (for ससुत) G1 — (L. 1561) T1 s G1 s 5 भीष्मक च नृप तदा (for ᵇ) — (L 1562) T2 s G1 5 भीमेन च तत्र (for अपि च) — (L 1563) V3 T1 सान्त पुरे, D3 G3 (for रेमे च) — (L 1563) ... सोऽन्त पुरे, T2 s G1 s 5 M4 अन्त पुरे (for सान्त°) — (L. 1564) B2 Dn Ñ1 जनाधिप (for [अ]वसन्नृप) — (L. 1565) ... T1 s G1 s 5 M4 मधुसूदन (for [अ]मरस [अ]मरसत्तम , निभ) — (L 1565) K3 जीवन (for भावन) — (L. 1566) G4 5 दृष्ट्वा (for तत्र) K Ñ1 Dn D1 6 T1-3 G3 s M4 स्वजननीं, Ñ2 V1 स्वपितर, V2 D6 स पितरौ (for स्वपि°) G1 4 5 तत्र स्वजननीं प्रभु (for ᵇ) — (L 1569) V1 नित्य (for एवं) K2 Ñ1 2 V B D5 6 सौभ्रात्रमेव वां नित्य (for °) K1 विबुध , D1 4 अमर°, D3 त्वमर (for चामर°) K2 Ñ1 2 V B D5 5 6 भवत्वमर सत्तम (for ᵇ) — (L. 1570) K4 पूरय त्वं (for °यस्व) — (L 1571) K4 तथैवं च, Ñ1 V2 B1 2 D6 तथास्त्विति, V2 तथेत्यस्तु (for °त्येव) — (L 1572) T1 2 G1 3 4 M4 देवराजं वचोऽब्रवीत्, G3 शक्रं वचनमब्रवीत् (for ᵇ) V1 — (L. 1573) T1 2 G3 4 M4 देवदेवो (for वासु°) प्राप्तकालम् (for कालप्राप्तम्) — (L 1574) D3 देवेन्द्र ; M4 देवेन (for °श) — (L 1575) G4 भूतनले (for भूमितले) — (L 1576) T1 तत्र स्थितान्महातेजा, T2 s G1 5 M4 तदितोऽह दिशा प्राण, G3, 4 तदितोऽहं दिशास्त्राणां (G4 दशाहेण) (for °) T1 s G1 3 4 तान् (for [अ]हम्). G5 हन्ता तानसुरान्प्रभो ; M4 दाता तानसुरोपमान् (for ᵇ) — (L. 1578) K4 याचितो नरवीरेण (for °) — (L. 1579) D3 एकैव मानुषो देव (for °) — (L. 1580) V2 B1 D6 देवैस्ते (by transp), T1 से देव V2 बल (for वर) — (L. 1581) T1 Bom Poona eds G(ed.) उपागते (for °गतै) — (L 1582) K2 D4 अरिहा (for स हरि) — B1 s Bom Poona (eds) om lines 1584 1585 — (L. 1585) M4 कुलद्वयमसुरवम् (for ᵇ).

Colophon — *Mention of the Epic* K2 D5 T2 — *Mention of Khila* K3 Ñ1 V B D5 D1 4 — *Adhy name* K1 Ñ1 V2 s B D T1 s G1 2 पारिजात(T2 s °जातस्य)हरणम् Ñ2 V1 पुण्यकव्रतम् — *Adhy no* K3 (marg) 130, V3 G2 136, V2 135, V3 B2 134; Dn D3 D4 131, D1 123, D5 141, T1 G3 4 145, T2 G1 147, T3 154, G5 148

No 29A
K Ñ V B D T G M4 cont

जनमेजय उवाच ।
पुण्यकानां ममोत्पत्तिं कथयस्व द्विजोत्तम ।
द्वैपायनप्रसादेन सर्वं हि विदितं तव ॥

वैशंपायन उवाच ।
उमया पुण्यकविधिर्नरेन्द्रोत्पादितः पुरा ।
शृणु येन विधानेन लोके धर्मभृतां वर ॥
स्वर्गान्नीते पारिजाते कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ।
ययौ द्वारवतीं धीमान्नारदो मुनिसत्तमः ॥
देवासुरे नृपश्रेष्ठ संग्रामे समुपस्थिते ।
षट्पुरस्य वधे घोरे महादेवाश्रयानघ ।
कृष्णेन सहितं विप्रं नारदं धर्मवित्तमम् ।
आसीनं परिपप्रच्छ रुक्मिणी भैष्मकी नृप ॥
तत्र जाम्बवती देवी सत्यभामा च भामिनी ।
गान्धारराजपुत्री च योगयुक्ता नराधिप ॥
देव्यश्च नृप कृष्णस्य बह्व्योऽन्या वै समागताः ।
कुलशीलगुणोपेता धर्मशीलाः पतिव्रताः ॥

रुक्मिण्युवाच ।
मुने धर्मभृतां श्रेष्ठ सर्वज्ञानभृतां वर ।
उत्पत्तिं पुण्यकानां त्वं वक्तुमर्हस्यशेषतः ॥
विधिं च फलयोगं च दानकालं तथैव च ।
कौतूहलं नः परमं तच्छिन्धि द्विपदां वर ॥

नारद उवाच ।
शृणु वैदर्भि धर्मज्ञे सपत्नीभिः सहानघे ।
पुण्यकानां विधिं प्रोक्तो यथा देव्योमया पुरा ॥
चचारोमा व्रतं देवि पुण्यकानां शुचिव्रता ।
व्रतावसानेऽथ तया सख्यो देवि निमन्त्रिताः ॥
अदितिप्रमुखाः सुताः सर्वा दक्षस्याक्लिष्टकर्मणः ।
पौलोमी च शची देवी ख्याता लोके पतिव्रता ॥
रोहिणी च महाभागा सोमस्य दयिता सती ।
फल्गुनी च तथा पूर्वा रेवती च विशां पते ॥
तथा शतभिषा चैव मघा च कुरुनन्दन ।

29A

T4 om lines 1–127 —(L. 1) Ñ1 द्विजोत्पत्तिं, K2 D2 4 कथों° (for ममो°) V2 B1 3 D6 तपोधन (for द्विजोत्तम) —(L. 2) T2 3 G1 4 त्वया (for तव) —(L. 4) K4 धर्मविदां (for °भृतां) —(L. 5) K2 स्वर्गे, B2 D6 T3 स्वर्गं; T2 G1 3 स्वर्गं (for स्वर्गान्) —(L. 8) T1-3 G2 3-5 M4 कृत्ते (for घोरे) B3 T3 3 G2 3-5 M4 नृप; D2 तथा (for [अ]नघ) —(L. 9) K4 4 Ñ2 V1 सहिता (for °तं) B1 V3 Ds3 D6 वीरं, D4 देवं (for विप्रं) Ñ2 G1 नारदं मुनिसत्तमम् (for b) —(L. 11) V3 B1 3 ततो (for तत्र) —(L. 12) K1 गान्धारी (for गान्धार-) T1 3 G1 4 M4 राग (for योग) D1 नरास्तथा; D3 च भारत (for नराधिप) —(L. 13) K2 बह्वान्या वै, K4 4 बह्व्योऽन्या वै, Ñ1 बह्व्योऽन्यापि, Ñ2 V1 B1 बह्व्यो नार्य, D5 बह्व्यश्चान्या, T G1 3-5 M4 देव्योऽन्या वा; G1 बह्व्यो धन्या (for बह्व्योऽन्या वै) V3 B3 नराधिप (for समागताः) —(L. 14) Ñ1 V3 B1 D6 कुलरूप, T1 G3 M4 गुणशील (for कुल°) K4 समायुक्ताः T3 कुलोपेता (for गुणो°) T2 G1 3 गुणशीलकुलोपेता (for a) —(L. 15) V2 सर्वं (for धर्म) Ñ1 Dn Ds3 D1 G2 धर्मं (for सर्व) V1 2 B1 3 D5 D2 4 5 T1-3 G1, 3 4 M4 -ज्ञानवतां, D2 °विदां (for °भृतां) Ñ2 V2 B3 सर्वज्ञ वदतां वर (for b) —(L. 16) D1 उमायाः (for उत्पत्तिं) Ñ1 V3 B3 सुव्रत (for [अ]शेषतः) D1 पुण्यकानां विधिं ब्रूहि पृच्छतीनां स्वमव्रत — D2 om lines 17–18 —(L. 17) D1 संयोगं (for योगं च) V2 3 B3 D5 दानं (for दान) —(L. 18) T2 दानकालं (for कौतूहलं) K1 च तन्मिर्दि; K2 3 Ñ2 B1 Dn D1 2 4 5 G2 ममतन्निर्दि, D6 ततस्तच्छिन्द; T1-3 G1 3-5 M4 वदस्व त्वं (for नः परमं) K Ñ1 V1 B1 Dn D1 3 4-6 T1-3 G M4 वदस्व (T2 3 G1 3-5 M4 ममाख) वदतां वर (for b) —(L. 19) G3 तपश्चे (for धर्मज्ञे). —(L. 20) T3 3 G1 4 5 M4 पुण्यकस्य (for °कानां) K Ñ1 3 V B D T1 G3 यथा देवि (D3 दिवि, T1 देव्या) पुरा (K4 V B Dn3 Ds1 D3-4 पुरो; K2 मुने) मया —(L. 21) V3 चकार (for चचार) K1 च (for [उ]मा) B D6 T3 G1 4 5 M4 पुण्यकार्थं (for °नां) V B3 M4 शुचिस्मिता; D1 °स्मिते, D4 G1 शुभव्रता (for शुचि°) —(L. 23) D6 देव्यो, T1 3 G1 3-5 M4 देव्या (for देवि) —(L. 24) Ñ2 च तथा, D2 4 वासवी (for च शची) —(L. 25) D3 शुभा (for सती) — T2 3 om (hapl.) lines 26–29 —(L. 26) T1 G3 3 5 M4 रोहिणी (for रेवती) —(L. 27) G2 देवी (for चैव) G1 M4 तथा शतभिषाख्या (for a). T1 G1 3-5 M4 तथा चापि वरानने (for b) —(L. 29) Ñ2 G1 3 4 M4 अन्याभिश्च (for पूर्वाभिर्दि°). —(L. 29) Ñ2

उमोवाच ।

सर्वज्ञाहं यदा भर्तुः प्रसादेन शुचिस्मिते ।
तदा पुरा मयादिष्टो दृष्टः पुण्यविधिः शुभ ॥
सनातन पुण्यविधिरिति बुद्ध्यावगम्यताम् ।
महादेवप्रसादेन मया दृष्टस्त्वरुन्धति ॥
पुण्यकानि च सर्वाणि चीर्णवत्यस्यनिन्दिते ।
अनुज्ञया भगवतो भर्तुः शर्वस्य धीमतः ॥
सतीत्वं धर्मचरणं यस्या नित्यमखण्डितम् ।
पुण्यकानां विधिस्तस्या पुराणे परिकीर्तितः ॥
दानोपवासपुण्यानि सुकृतान्यप्यरुन्धति ।
निष्फलान्यसतीनां हि पुण्यकानि तथा शुभे ॥
या वञ्चयन्ति भर्तारं योनिदुष्टाश्च याः स्त्रियः ।
योनिदोषात्पुण्यफलं नाश्नन्ति निरयगमाः ॥
साध्व्यो जगद्धारयन्ति सुशीलाः पतिदेवताः ।
अनन्या धर्मनित्याश्च सतां पन्थानमाश्रिताः ॥
अवाग्दुष्टाः शौचयुक्ता धृतिमत्यः शुभव्रताः ।
सततं साधुवादिन्यो धारयन्ति जगत्सलु ॥
व्याधितः पतितो वापि दीनो वापि कथंचन ।
न त्यक्तव्यः स्त्रिया भर्ता धर्म एष सनातनः ॥
अकार्यकारिणं वापि पतितं वापि निर्गुणम् ।
स्त्री पतिं तारयत्येव तथात्मानं शुभानने ॥
योनिदुष्टस्त्रियो नास्ति प्रायश्चित्तं हतैव सा ।
वाग्दुष्टे विहितं सद्भि प्रायश्चित्तं पुरातने ।
भर्तुश्छन्देन कर्तव्यं व्रतकं सर्वदा स्त्रिया ।
उपवासोऽपि वा सत्ये काङ्क्षन्त्या सुकृतां गतिम् ॥
कल्पान्तरसहस्रेषु न स्त्री सा लभते गतिम् ।
तिर्यग्योनिसहस्रेषु पच्यते योनिविप्लवात् ॥
यदि स्यान्नाम मानुष्यं स्त्री लभेदसती सती ।

K2 ₄ Ñ2 V2 B1 Dn D5 D1 ₂ T1 ₂ G3–4 पुण्यकविधि, D3 पुण्यकालविधि — Adhy no K2 131, Ñ2 Dn Ds1 D4 132, V1 G1 137, V2 136, V3 B3 135, D1 19, D2 142, T1 G3 ₄ M4 146, T2 G1 148, T3 155, 119

D1 Ñ1 B2 D6 भगवती (for उमा) — (L 57) T1–3 G1 M4 अरुन्धति (for सर्वज्ञाहं) D1 ₃ प्रसादेन, D5 सदा (for यदा भर्तु) D1 ₂ यदा भर्तु (for प्रसादेन) V2 यते (for °स्मिते) — (L 58) K2 D2 मयोद्दिष्टो, B1 ममादिष्टो; D6 मया दृष्टो (by corr on marg दिव्यो), ममादृष्टो (for मयादिष्टो) Ñ1 ₂ V1 ₃ B2 D1 ₅ तदा पुरा दिष्टो (Ñ3 देव्यो; V2 दिव्यो, V3 D1 दृष्टो, D6 ( ). D1 सदा मया पुरोद्दिष्टो, G3 तदा पुण्यो ममादृष्टो, G1 तथा मया पुरा दृष्टो (for *) K4 V1 शुभे (for शुभ) (L 59) G3 सनातन पुण्यविधिम् (for *) — (L 61) B3 पुण्यकाले (for °कानि) T1 M4 पुरा व्रतानि सर्वाणि, M3 ₄ पुरावृत्तानि स°, G3 पुरा भूतानि स° (for *) D3 ह्यनिन्दिते for [अ]निन्दिते) — (L 62) T1 ₂ G1 ₃–₄ M4 ह्यह (for भर्तु) D3 इन्द्रेन (for शर्वस्य) — For line 63, T1–3 G1 ₃–₄ M4 subst

1** सती या धर्मचारेण भर्तुर्नित्यसुखान्विता ।

— (L 64) Ñ1 Dn पुराणे (for °णे) T1–3 G1 ₃–₄ M4 पुराणे (T1 G3 °णै) पठ्यते पुरा (for *) — (L 66) B3 पुण्यकाले (for °नि) — (L 68) Ñ2 वा न तासां, V2 B3 D6 न तु तासां (for योनिदोषात्). Ñ1 V2 ₃ B2 D5 नास्ति ता (for नाश्नन्ति) T1 ₂ G2 ₃–₅ M4 न भवेयास्तु सर्वदा (for *) — T1–3 G1 ₂–₆ M4 om lines 69 88 — (L 69) D2 ₄ (marg as above) सत्यो (for साध्व्यो) K2 D1 तारयन्ति (for धा°) D3 सुशीला पतिदेवता, G3 धारयन्ति च देवता (for *) — (L 70) K4 धर्मशीलाद् (for °नित्याश्च) V3 अनन्यधर्मा नित्याश्च (for *) K1 ₂ Ñ1 ₂ Dn D1 G3 सती, B3 सत्य, D1 सत्य (for सतां) — (L 71) B3 शौचयुता (for °क्ता) D3 धृतिमत्य (for धृति°) Ñ1 शुभप्रभा (for °व्रता) — (L 73) K2 क्लीबो, K4 पापी (for वापि) K1 व्यङ्ग पापी, K2 दीनदृष्टि, K4 न द्वेष्यस्तु (for दीनो वापि) — (L 74) D2 सदा (for स्त्रिया) K2 D2 ₃ ₄ एष धर्म (by transp) — (L 75) K2 (sup lin as above) चारिणं (for कारिणं) — (L 76) V2 रमयति (for तार°) — (L 77) K4 D1 दोषात्स्त्रियो; Ds2 D3–4 दुष्टे स्त्रिया (D3 °यो) (for दुष्टस्त्रियो) K4 योनिदुष्टास्तु या नार्य (for *) K4 हि न शमम् (for हतैव सा) — (L 78) V2 वाग्दुष्टा; V3 B2 ₃ °दृष्टा, D3 वाग्दोषे (for वाग्दुष्टे) K1 ₃ ₄ D3 ₅ G3 पुरातनी — (L 80) V1 ₃ सत्य, V3 B1 ₃ D3 धन्ये, D3 ₅ सत्या; D4 कार्यं (for सत्ये) Ñ1 ₂ B2 ₃ D1 शोभनां (for सुकृतां) V3 काङ्क्षन्त्या शोभना गतिं (for *) —G3 om line 81 — (L 81) D1 कल्पान्तेषु (for °न्तर) K2 सहस्रेण (for °षु) D3 पुन स्त्री (for न स्त्री सा) Ñ2 न स्त्री लभते सती (for *) — (L 82) K2 V1 ₂ विप्लवात्; Ñ2 विप्लुता, G3 वैकृतात् (for विप्ल°) Ñ1 पच्यते पापनिश्चया (for *) — (L 83) Ñ1 Dn D3 (marg as above) सा (for स्यान्) — (L 8–) V3 लभेत (for °दे).

चण्डालयोनौ दुर्मेधा जायते कुक्कुराशना ॥
भर्ता देवः सदा स्त्रीणां सद्भिर्दिष्टस्तपोधने ।
यस्या हि तुष्यते भर्ता सा सती धर्मचारिणी ।
कौतूहलहताना तु स्त्रीणा लोके न शोभनः ॥
भर्त्रैव मनो यासां सद्भावेन व्यवस्थितम् ।
कर्मणा मनसा वाचा पतिं नाभिचरन्ति याः ।
तासा पुण्यफलं सौम्ये पुण्यके. समुदाहृतम् ॥
पुण्यकाना विधिं कृत्स्नं स्वर्लोकं प्रति शोभने ।
निबोध सह सर्वाभिर्दृष्टो यस्तपसा मया ॥
स्नाता स्त्री प्रातरुत्थाय पतिं विज्ञापयेत्सती ।
उपवासार्थमथ वा व्रतकार्थं धृतव्रते ॥
श्वशुराभ्या च चरणौ सतत सनमस्य च ।
प्रहायौदुम्बर पात्रं सकुशं साक्षत तथा ॥
गोशृङ्गं दक्षिण सिच्य प्रतिगृहीत तज्जलम् ।
ततो भर्तुः सती दद्यात्स्नातस्य प्रयतस्य च ॥
आत्मनोऽथ निषेक्तव्य ततः शिरसि तज्जलम् ।
त्रैलोक्ये सर्वतीर्थेषु स्नानमेतदुदाहृतम् ॥

उपवासेषु कर्तव्यमेतद्धि व्रतकेषु च ।
स्नानमेतद्धि सामान्यं स्त्रीणां पुंसां च भाविनि ॥
अरुन्धति मया दृष्टं तपसा हृततेजसा ।
अशून्यमिदं शयनमासनं च तथाविधम् ।
स्वयं प्रक्षालनं चापि पादयोरनुशब्दितम् ॥
अश्रुप्रपातो रोषश्च कलहश्च कृतः सति ।
उपवासाद्व्रताद्वापि सद्यो भ्रंशयति स्त्रियः ॥
दुकूलेन सदा वासः प्रशस्तं चन्द्रसंभवे ।
अन्तर्वासोऽपर चैव उपवासे व्रते तथा ॥
पादुकार्थं तृणैः कार्यं सर्वदा व्रतके सति ।
उपवासेऽपि च विधिरेष एव प्रकीर्तितः ॥
अञ्जनं रोचनं चापि गन्धान्सुमनसस्तथा ।
व्रतके चोपवासे च नित्यमेव विवर्जयेत् ॥
दन्तकाष्ठं शिरःस्नानमुद्वर्तनमथापि वा ।
विवर्जित मृदा सर्वः शौचार्थस्तु विधीयते ॥
बिल्वामलकफलैर्नित्यं श्रीफलैश्च समाचरेत् ।
प्रक्षालनं वै शिरसः सदा मृन्मिश्रितैर्जलैः ॥

—(L. 86) D1 यस्या (for यस्या) Ñ1 तथा यथा पतिं भर्ता (for a) —(L. 87) K3 हताना, D4 s हृ° (for हृ°) D2 वाशोभने (for °न) K3 D2 G1 स्त्रीणा लोका न शोभना (for b) —(L. 88) K3 D1 s तद्भावेन (for स°) K3 [अ]व्यवस्थितम् (for व्यव°) —(L. 89) V1 D1 s [अ]भि (for [अ]ति) K4 पतिं नो वञ्चयन्ति या (for b). —(L. 90) D5 पुण्यके (for °कैः) —(L. 91) V1 D4 शोभनम् (for °ने) K1 स्वर्गलोकयशस्विनि, Ñ1 s V B3 D6 अत प्रभृति शोभने, T1 s G1 s-s M4 अत प्र(G3 एतत्प्र)भृति सर्वदा (for b) —(L. 94) T1 s धृतमता (for °व्रते) —(L. 95) Ñ1 V3 B3 D3 सतत (for चरणौ) Ñ1 V3 B3 D6 चरणौ, T1 s G1 s s M4 भर्तारं (for सतत) T1 G3 त, T2 s G1 s च (for स) —(L. 96) K D1 s s (marg) s T2 s G1 गृहीत्वा (for प्रहाय) —(L. 97) D1 s गृह्य च (for गृहीत) —(L. 99) G1 [अ]भिषे क्तव्यं (for निषे°) K1 पुण्य (for तत) T1-2 G2 s-s M4 शरीरं तज्जलेन वै (for b) —(L. 100) Ñ1 D2 s T2 G1 त्रैलोक्य (for °क्ये) B1 तीर्थस्य (for तीर्थेषु) —(L. 101) D3 इदं वै (for एतद्धि) —(L. 103) K4 सह (for हर) T1-2 G1 s s M4 महादेवस्य तेजसा (for b) —(L. 104) T2 s G1 s s M4 अनन्य (for अशून्य) T1 s G2 अनन्यसिद्ध वा(T1 °विद्धा)यन (for a) —(L. 105) D3 सुख (for स्वयं) Ñ1 प्रक्षालयेच्च (for °लन) T1 अनुदीरितम् (for °शब्दितम्) —(L. 107) Ñ1 T1 G2 उपवास (for °साद्) B3 व्रत (for व्रताद्) —(L. 108) K1 -वर्चसम्, K4 D3 सप्रभम् (for संभवे) Ñ1 वासः चन्द्रसमुद्भवे, B3 प्रशस्तं शुभसंभवे, T1-2 G2 s M4 °स्त विहित भवेद् (for b) —(L. 109) K1 (sup lin as above) D1 व्रत, K3 एव; K4 अपर (for °परं) B1 s अन्तर्धौतकं चैव (for a) D2 T1 s G1 s M4 उपवास- (for °से) —(L. 110) D3 पादुकार्थम् (for °र्थं) D4 D5 कार्यं (for कार्यं) —(L. 111) Ñ2 V1 व्रतकेऽपि, V2 च व्रतके; T1 s G1 s s M4 व्रतविधिर् (for ऽपि च वि°) Ñ2 V1 s विधिरेष (for एष एव) D5 D1 s प्रवर्तितः (for प्रकीर्तित) T1 s G1 s-s M4 एष परमुदाहृत (for b) —(L. 112) K1 s Dn1 रोचनां (for °नं) K3 अञ्जने रोचना चापि; Ñ1 V3 B D1 (marg as above) प्रसाधनं चाञ्जनं च, T1-2 G1 s अञ्जनाल्पनं चापि (for a) Ñ1 D1 s गन्धा D5 गन्धं (for गन्धान्) —(L. 115) K1 Ñ1 V B Dn D5 D1 s s G2 M4 सर्वं; D3 सर्वे (for सर्वः) T1-2 G1 s-s वर्जनीयमिदं सर्वं (for a) Ñ1 V B Dn D5 D4 s s s G2 M4 शौचार्थं (for °र्थस्) T1 s G1 s s M4 शौच-

शिरसोऽभ्यञ्जनं सौम्ये नैवमेतत्प्रशस्यते ।
न पादयोर्न गात्रस्य स्नेहेनेति स्थिति स्मृता ॥
गोयानमुष्ट्रयानं च खरयानं च वर्जितम् ।
नग्नस्नानं च सततं व्रते चाप्युपवासके ॥
नदीजलं प्रस्रवजं प्रशस्तं सोमनन्दिनि ।
शुभे तडागवाप्यादौ विस्तीर्णे जलनावृते ॥
गत्वा स्नानं प्रशस्तं तु सदैव खलु सर्वथा ।
अलाभे त्वस्वतन्त्रा स्त्री घटस्नानं समाचरेत् ॥
नवैश्च कुम्भैः स्नानव्यं विधिरेष पुरातनः ।
स्नानं च कार्यं शिरसा तपःफलमवाप्नुयात् ॥

Colophon

उमोवाच ।
विधिनैतेन कृत्स्नेन स्त्री सदा भर्तृदेवता ।
वर्षेसंवत्सरं दान्ता षण्मासान्मासमेव वा ॥
स्त्रियो ह्याराहयेत्माघ्रीरेकादश समाहिता ।
स्वयं चैव विनिर्दिष्टो व्रतकाना विधि शुभ ॥
अद्भिर्दैवात्मनी सर्वा या सून्व्रतिनी भवेत् ।
तासां तु निष्क्रयो देयो देशकालानुरूपतः ॥
ततो मासान्तशुक्लस्य तिथौ च नवमी तथा ।
आराधयित्वा कर्तव्यं व्रतकर्मापवर्जनम् ॥
उपवासमहोरात्रं व्रतस्यापि निश्चिता ।
आदौ चान्ते च कुर्वीत व्रतकस्यापि सिद्धये ॥
क्षुरकर्म ततो भर्तुरात्मनश्चैव कारयेत् ।

मेव घर स्त्रिय (for ⁶) —(L 116) T1 G1 बिल्वाग्रक (for °सृत°) V3 B3 D5 शुद्धेः (for नित्य) D6 (marg) तिलामलककैर्नित्य (for ⁶) N1 V1 स्नानमेव, B1 s V2 D6 स्नान चैव (for श्रीफलैश्च) —(L 117) Ñ1 स्मृतम् (for जलै) —(L 118) K3 Dn D1 G2 M1 तावद् N1 V2 नैव, B1 3 D3 D6 T1 3 G1 s - [अ]न्येन (for एतद्) K2 प्रकाश्यते (for प्रशस्यते) D8 नित्यमतद्विधीयते (for ⁵) —(L 119) Ñ1 B1 3 D3 पादयोर्न च गात्रस्य T1 s G1 s 3 M1 पादयोर्मर्दन चैव (for ⁶) V1 स्मृति (for स्थिति) D स्थिता (for स्मृता) —(L 120) V1 B1 3 D6 T1 G3 s च वर्जयेत् V3 विवार्जितम् V2 विवर्जयेत् (for च वर्जितम्) T1 s G1 s वर्जयेत्तु प्रयत्नत (for ⁶) —(L 121) D3 प्रात स्नान (for नग्न°) —(L 122) D3 प्रस्रवण (for °ज) Ñ1 V3 B3 नदीनद्येन स्नान च (for ⁶) —(L 123) T1 s G1 s M1 ह्रदकासारवाप्यादौ (for ⁶) K1 D2 जलजैर्युते, D2 °जाश्रिते (for °जावृत) V2 विस्तीर्णे जनमेजय (for ⁶) —(L 124) T1 प्रशंसन्ति (for प्रशस्त तु) D3 गङ्गया (for सर्वथा) —(L 125) D1 (marg as above) अलाभे च चतुर्णां स्त्री (for ⁶) V2 घटैः (for घट) —(L 126) T1 s G1 न चैव (for नवैश्च) V1 नवै कुम्भैश्च सतत (for ⁶) —(L 127) G3 शिरस (for °सा) K2 s Ñ2 V1 s B1 D5 D1 5 M1 तत (for तप) V1 B3 D3 स्नानं तु शिरसो दृष्टं (for ⁶) N1 B3 D5 मया दृष्टं तपोबलात् D1 s तपस फलमाप्नुयात् (for ⁴)

Colophon — *Mention of the Fpac* K1 T1 — *Mention of Adhy* K1 N1 V B D1 D1 — V *b-pare* K Ñ1, 2 V2 s B D G1 पारिजातहरणम् — *Adhy name* V1 उमायतम्, D1 पुण्यपनकविधि, D1 T1 s G1 s पुण्यक विधि — *Adhy no* K3 (marg) 132, V1 G1 138, V2 13?, V3 B1 136 Dn Ds1 D1 133, D1 130, D1 143 T1 G1 4 M1 147 T1 G1 149 T3 156, G3 150

(L 129) D1 दान्ते (for दान्ता) V2 T1 M1 षण्मासे, T1 G1 s-s षाण्मास (for षण्मासान्) —(L 130) Ñ1 स्त्रियो न्ये वाक्यमेत द्वि (for ⁶) K1 समाहिता (for °धिना) —(L 131) T1 s G1 4 M1 क्षीणा (for स्वय) K1 चैव (for चैव) D2 हि निर्दिष्टो (for विनि°) T1 s Dn Ds1 मया शुभ° D तथा शुभ, T1 s G1 s-s M1 हरन्धति (T1 G1 °ती) (for विधि शुभ) —(L 132) Ñ1 V2 Dn D1 D1 T G M1 सती (for सती) —(L 133) D1 निष्कृतिर् (for निष्क्रयो) T G1 s s M1 तासा निष्क्रयम् इव (for ⁶) K N1 s V B D T1 4 कालदेशानुरूपत (for ⁴) —(L 134) V B D3 4 T G M1 ततो मासावसाने तु (D3 °नस्य) (for ⁶) B3 G3 शुक्लस्य (for तिथौ च) Ñ1 D1 4 तिथौ (for तथा) V B1 s D 6 T G1 s s M1 शुक्लस्य नवम्यांतिथौ (for ⁶) —(L 135) Ñ1 [अ]पि निद्य, B1 D1 समापनम् V1 [अ]पवर्तनम्, T1 s G1 s s M1 [अ]भिवर्ध° (for [अ]पवर्न°) —(L 136) T - G1 s s M1 निश्चितम् (for °ता) K1 व्रत किं चापि निश्चितम्, K1 s V1 B1 Dn D1 D1 4 s T1 G1 व्रतक चापि निश्चिता (Dn D1 T1 G1 °तम्); Ñ1 s V2 s B1 s D1 त्रिरात्र चापि निश्चिता (D1 °तम्) (for ⁴) —(L 137) D क्षेनम् (for चान्ते) K1 कल्पं, T1 कुर्वीते (for कुर्वीत) N1 V1 B1 D1 [अ]पि B1 D1 प्र (for [अ]पि) T1 s G1 s s प्र व्रतस्य हि सिद्धय (for ⁴) —(L 138) T1 s G1 s-s M1 क्षौरकर्म (for क्षुरकर्म) —(L 139) V1 s T1 s D1 उद्वर्तने, T1 s G1 s-s M1 आत्मोद्वर्तन (for उत्सादने) K1 उत्सादन च पश्चात् (for ⁶) K1 6

उत्सादनं न स्नानं च तस्मिन्नहनि संस्मृतम् ॥
ततो विवाहवत्स्नानं विहितं पुण्यके शुभे ।
मण्डनं चैव विहित माल्यधारणमेव च ॥
कुम्भैस्तु स्नाप्यमानेयं साध्वी मन्त्रमुदीरयेत् ।
भर्तुः पादौ नमस्कृत्य मनसा वाथ वा गिरा ॥
आपो देव्यो ऋषीणा हि विश्वधान्यो
दिव्या मदन्त्यो याः शंकरा धर्मधान्य ।
हिरण्यवर्णाः पावकाः शिवतमेन
रसेन श्रेयसे मा जुषन्तु ॥
अपामेष स्मृतो मन्त्र सर्वत्रान्यत्र मे शृणु ।
मन्त्र पुराणविहित स्त्रीणा सर्वाङ्गशोभने ॥
शुभान्वया गुणिनी युक्तधर्मा
भर्त्रा साकं मम दास्या वरेण्या ।
मा कर्मणा मनसा वापि वाचा
भर्तुर्भवेय स्वशती स्या वशगा ॥
सपत्नीनामधि नित्य भवेय
सुपुत्रा स्या सुभगा चारुरूपा ।
सपत्नहन्ता गुणवादिनी च
सर्वात्मना स्या न दरिद्रा भवेयम् ॥
पतिश्च मे स्यात्सुमुखो मत्प्रतीक्षो
नित्य मद्भक्त· स्यान्मन्मतिर्मद्गतिश्च ।
प्रीतिश्च नौ स्याच्चक्रवाकानुरूपा
मनोविरागो न भवेत्साधु च स्यात् ॥
लोकान्साध्वीनामुत्तमाना व्रजेय
याभिः सर्वं धार्यते विश्वरूपम् ।
उभे कुले या. शुभा· पावयन्ति

B_3 D_5 D_6 G_2 च स्मृतम्, D_4 तत्स्मृतम्, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 च स्थिति, T_4 सस्थितम् (for सस्मृतम्) $K_{1\ 2\ 4}$ D_1 न त- (K_1 न चा-, K_4 सत)स्मिन्नहनि स्मृतम् (for [1]) — (L 140) $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 तत्तोरन्तरत स्नान (for [a]) G_2 विवाह (for विहित) — (L 141) $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 4}$ सततं (for विहितं). T_4 माल्याभरणमेव च (for [b]) — (L 142) D_6 कुम्भैस्तु स्नानमप्येव, T_{1-3} $G_{1\ 3-5}$ M_4 °श्च स्नानमास्नाय (for [a]) T_{1-3} $G_{2\ 3-5}$ M_4 एतन् (for साध्वी) — (L 144) D_3 स्त्रियो (for आपो) $K_{1\ 4}$ देवा, K_3 देव, D_3 दिव्य, D_{32} देवी (for देव्यो) K_1 D_5 T_3 M_4 त्रिषधान्या, D_{52} विश्वत्रि धान्यो (for विश्वधान्यो) — (L 145) D_6 G_2 दिव्या महत्यो या शकरा धर्मधान्य, T_{1-3} $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 दिव्या मता या (T_2 दिव्या माया, M_4 त्रिदयमाया) शकरस्यापि (T_4 °स्या) धान्यो — (L 146) $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 या शिवाश्च (G_3 °य) (for शिवतमेन) — (L 147) K_3 $\tilde{N}_1$ V_3 G_2 श्रेयसो, D_3 °सा (for °से) V_3 जुषस्व, D_2 युञ्जन्तु (for जुषन्तु) $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3-5}$ M_4 या वैष्णव्यो ह्यापगा स्नानकाले — (L 148) $K_{1\ 2}$ $\tilde{N}_2$ V_1 D_{2-4} T_3 G_3 श्रुतो, $K_{3\ 4}$ श्रुतौ (for स्मृतो) $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3\ 5}$ आपोऽय (T_3 $G_{1\ 4}$ °प्यार्य) च श्रु (D_1 स्मृ) तो मन्त्र, M_4 आपो वाय श्रुतो मन्त्र (for [a]) B_3 सर्वतोऽन्य तु मे शृणु (for [b]) — (L 149) K_3 $\tilde{N}_1$ D_n D_3 मन्त्र, D_5 मन्त्रा (for मन्त्र) K_3 D_n D_1 विहित, K_4 D_3 °ता (for °तं) B_3 सर्वज्ञ (for सर्वाङ्ग) — (L 150) V_3 शुभाशया (for °न्वया) K_2 युक्तस्वर्मा K_3 D_1 धर्मयुक्ता, K_3 युक्त कर्मा, $\tilde{N}_2$ °वक्षा, D_3 °वत्मा, T_{1-3} $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 श्रीमती च, T_4 युक्तपक्षा (for °धर्मा) — (L 151) K_2 D_5 त्रिदपादु रेण्या, K_4 $D_{1\ 2}$ दास्य वरेण्य (for दास्या वरेण्या) K_3 भर्त्रा त्वकं मम दास्य वरेण्य, K_3 भर्त्रा साक मम दास्य वरेण्यम्, $\tilde{N}_2$ V_3 B_3 G_4 भर्ता साक कामदास्य वरेण्या $B_{1\ 2}$ D_6 G_3 भर्त्रा साकं कामदास्या वरेण्या, D_{n1} भर्त्रा साक हिमदास्यो वरेण्यम्, D_{n2} भर्त्रा साक कर्मदास्या वरेण, D_3 भर्त्रा साकं समदास्य च नित्यं वरेण्यम् — (L 153) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 अमन्दा (for वशगा) $\tilde{N}_2$ भर्तुर्भवेय रूपवती स्यामसङ्ग, V_3 $B_{1\ 3}$ °य रूप (V_3 °प)ती स्यां च वशगा, D_5 (marg) °यं रूपवती तथात्र — (L 154) K_4 D_4 आधिपत्य (D_4 °त्ये) (for अधि नित्य) $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M वसेय (for भवेयं) K_2 $D_{2\ 3\ 4}$ सपत्नीनामाधिपत्य लभेय — B_3 om (hapl) lines 155 157 — (L 155) T_4 सर्वेत्र (for सुपुत्रा) $K_{1\ 3}$ $\tilde{N}_2$ D_1 चानुरूपा (for चारु°) — (L 156) K_3 रूपा, $T_{1\ 3}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 भाग्या (for -हन्ता) T_1 भाविनी (for वादिनी) — (L 157) $K_{1\ 3\ 4}$ $\tilde{N}_1$ $V_{2\ 3}$ B_1 D_n D_3 $D_{1-3\ 5\ 6}$ T_{2-4} $G_{1\ 4\ 5}$ M_1 अदरिद्रा, $\tilde{N}_2$ B_3 T_1 $G_{3\ 5}$ मा द° (for न द°) K_2 सर्वात्मना स्यां न दरिद्रभावा, V_1 सर्वदा स्यामदरिद्रा भवेयम् — (L 158) K_1 सुमन्तो; D_4 $T_{2\ 3}$ $G_{1\ 3\ 5}$ M_4 सुभगो, D_1 मद्गतो, D_3 संमुखो (for सु°) $K_{1\ 3}$ $V_{1\ 3}$ B_3 $D_{2\ 5\ 6}$ T_4 मत्प्रतीको, K_4 D_1 मत्प्रती तिको, D_3 मत्प्रणीता (for °तीक्षो) — (L 159) D_1 सुभगो नित्यं स्यात्सनिश्च — (L 161) K_4 D_1 मा; V_3 न (for न) T_4 सुखद (for साधु च) — (L 162) D_1 लोके (for लोकान्) D_1 उत्तमत्वं (for °मानां) D_3 च याया (for व्रजेयं) — (L 163) T_1 G_3 धार्यते (for धार्यते) — (L 164) D_3 पावयन्ते (for °न्ति) K_1 उभे कुले या संभावयन्ते — (L 165) K_3 $\tilde{N}_1$ भर्तृयोर्वैश्वा स, V $B_{1\ 3}$ $D_{5\ 6}$ मर्तृसौधिता स, G_2 भर्तुर्वै हिताश्च ।

पितुर्भर्तुश्च पतिभक्त्योर्जिताश्च ॥
भूमिर्वायुर्जलमाकाशममि-
रन्त क्षेत्रज्ञ॰ प्रकृतिर्यो महाश्च ।
अहकारश्च मम माक्ष्ये नियुक्ता
स्मरेयुर्मे निश्चय च व्रत च ॥
येरारब्धो देहिना भौतिकोऽय
त्रिधि सत्त्वाद्यैर्भूतयुक्तै सनीजै ।
सन्त्वेते मे साक्षिण, सर्वसस्रा
व्रते चास्मिन्निश्चये चापि वृत्ते ॥
चन्द्रादित्यौ पुण्यसाक्षी यमश्च
दिश सर्वा दश चात्मा च मेऽयम् ।
सन्त्वेते वै साक्षिण, सर्व एव
व्रते चास्मिन्निश्चये चापि नित्यम् ॥

मन्त्रैरेतै पुराणोक्तै सर्वद्रव्याभिमन्त्रणम् ।
व्रतचर्याप्रभृति वै पुराणे समुदाहृतम् ॥
स्नात्वाथ वाससी दद्याद्भर्तु कर्त्ये स्वय शुभे ।
अथात्मकर्तित न स्याच्छुभे निम्नेन केनचित् ॥
वासोऽन्यदेव दद्याच्च श्वेत मुख्य नव शुचि ।
स्वकर्तित सूत्रतन्तु वाससा तेन मिश्रयेत् ॥
ततो द्विज शुचिं दान्त ज्ञानविज्ञानकोविदम् ।
भोजयेच्च यथाशक्ति सह भर्त्रा सुमध्यमे ॥
ब्राह्मणस्यापि दातव्य वासोयुग्म महामते ।
शय्या यान गृह धान्य दासीदास तथैव च ॥
अलकार शक्तितश्च रत्नपर्वत एव च ।
सर्वधान्यसमुन्मिश्रस्तिलैश्च सविशेषत ।
वासोभिश्च प्रतिच्छन्नो नानावर्णैररुन्धति ॥

M4 भक्त्यै स्थितास्मि (for भक्त्योर्जिताश्च) Ñ2 पितुर्भक्ति पतिभक्त्याभिता स्याम् D3 °र्भर्तुश्चाप्यतिभक्त्योपिताश्च, T2 3 G1 4 पितुश्च भर्तुर्भक्तिमत्यश्च ता स्म — After line 165 G2 reads lines 174 175 — (L 167) T2 क्षेत्र (for क्षन्त) — (L 168) K2 वाक्ये (for साक्ष्ये) D1 नि॰ययुक्ता (for नियुक्ता) T1-3 G1 3 5 M1 अहकार सर्वे साक्षिणो नियुक्ता — (L 169) Ñ2 स्मरेयुर्मुनयो मे व्रत च, B3 स्मरयुर्मे मुनयो निश्चय च, D5 °युर्मुनयो मे निश्चय च व्रत च, D5 T G1 3-5 M1 °युर्मे नित्य मुनयो निश्चय च — (L 170) T1 3 G1 4 M1 व्रते चैवारब्धे G5 व्रतैरारब्धो (for यैरारब्धो) K4 पुण्यको (for भौतिको) G3 व्रते चैवारब्धा भोगनां भौतिकानां — (L 171) N2 D5 T2 भूति (for भूत) K2 Ñ1 V2 3 B D8 T1 3 4 G1 3 5 M1 सजीवै (for सबीजै) D1 त्रिभक्ता सर्भूतियुक्तै प्रयुक्त — D5 om (hapl) lines 172 175 D1 om lines 172 173 — (L 172) T G1 4 5 M4 सत्येन (for सत्त्वते) — (L 173) G1 सत्ये चास्मि (for व्रते चास्मिन्) B1 3 Dn G1 5 नित्यम् (for वृत्ते) — (L 174) K2 कर्म T1 3 G1 3 5 सर्वं (for पुण्य) — (L 175) K2 T2 G1 4 5 मे च, M1 मेधा (for मेऽयम्) D1 दिशा सर्वा दर्शयामास रिक्ता — G1 om lines 176 177 — (L 176) K1 B3 D6 सत्या (for एव) — (L 177) K4 V1 Dn Ds2 D3 4 नित्ये (for नित्यम्) T1 3 G1 3 5 M1 देवाश्चैते मे व्रते चापि नित्यम् — (L 178) T1 3 G1 3 5 M1 मन्त्रित (for मन्त्र णम्) — (L 179) K2 Ñ1 3 B1 3 Dn T2 G2 M1 व्रत चर्याद् D3 प्रभृतिके, T1 3 G1 3 5 M1 °तिभि (for °ति वै) D3 पुण्यके (for पुराणे) D1 3 T1-3 G1 3 5 M1 समुदाहृते (for °तम्) — (L 180) Ñ2 om (hapl) lines 180b-182a D5 कर्त्यै, T1 3 G1 3 5 M1 कर्तुं ; G2 कीर्त्यै (for कर्त्ये) K1 3 4 D4 T1 3 G1 3 4 शुभा (for शुभे) K2 शुभे भर्तु स्वकृते V1 D3 भर्तु स्वकर्तिते शुभे D1 3 कीर्तिते मातु शील्या D3 भर्तुर्वै कर्तितं स्वयम्, D6 भर्तुरेवद्वयं शुभे (for b) — (L 181) T1-3 G1 3 5 M4 अथात्मनोऽन्यद्रुमते (for a) D1 शुभेन येन केनचित् T1 3 G1 3 5 M1 गृह्णीयाद्रसनं शुभा (for b) — (L 182) K4 वा दद्याच् N1 V1 B1 दद्याच D1 देय च T1 3 G1 3 5 M1 निःमाप (for दद्याच) T1 3 G1 3 5 M1 दद्याच्छुक्लं (for श्वेत मुख्य) — (L 183) V1 3 तु सूत्र तु B D3 च सूत्र च, D5 नव तन्तुं D1 सूत्रित तु (for सूत्रतन्तु) T1 3 G1 3-5 M1 स्वनामकी(G1 3 M1 °का की)र्तित तन्तु (for a) T4 देवि (for तेन) D1 वाम श्वेत समाश्रयेत् (for b) — (L 184) Ñ2 D3 T1 3 G1 3 5 M1 शान्त (for दान्तं) — (L 185) K2 पूजयेच (for भो°) — (L 186) T4 ब्राह्मणाय (for °णस्य) T1-3 G1 3 5 M1 ब्राह्मणाय ततो दद्यात् (for a) V1 महत्तप, D1 शुचिस्मिते ; D5 महाव्रते (for °मते) K2 वासोयुग्मे महागुणे (for b) — (L 187) K2 शय्या दान, K1 V1 D 4 T1 3 G1 3 5 M1 शय्या यान, Dn D7 4 G2 शय्यासनं (for शय्या यानं) V1 B1 Ds2 दासी दासं, Dn दासदासीस T4 दासदासं ; G1 दासं दासीं (for दासीदास) D1 दासीदासादिकं तथा (for b) — (L 188) T2 G1 4 निर्य (for रत्न) — (L 189) K2 सर्वधान्य तु सन्मिश्रं K4 सप्तधान्य समुन्मिश्रं, V1 सर्वधान्यसमन्विते ; V2 3 B1 3 D1 6 C1 °र्धं समु

हस्त्यश्वाजरथाश्चैव देया गौरेव च ध्रुवम् ॥
लवणप्रतिमां दद्यान्नवनीतस्य चापराम् ।
गुडस्य मधुनश्चैव सुवर्णस्य च शोभनाम् ॥
तथैव सर्वगन्धानां रसानां पृथगेव च ।
तथा सुमनसां दद्याद्रूप्यस्योदुम्बरस्य च ॥
फलानां चैव सर्वेषां वाससामपि नन्दिनि ।
चित्रप्रतिकृतिं चैव काष्ठस्य प्रतिमां तथा ॥
शिलाप्रतिकृतिं चैव दध्नोऽथ पयसस्तथा ।
सर्पिषा दूर्वया चैव यांश्चान्यानप्यभीप्सति ॥
कालदेशानुरूपं च देयं विभवतः सति ।
अल्पं वा बहुलं वापि भर्तुश्छन्देन सर्वदा ॥
तिलपात्रं प्रदातव्यं न देयं न तु शोभने ।
गौस्त्वनड्वान् प्रदातव्या कपिला कांस्यमेव च ॥
कृष्णाजिनं च सुभगे सतिलं वाससान्वितम् ।
आदर्शश्चैव कूर्चश्च तथाजिनमनिन्दिते ॥
एतद्दत्त्वा सर्वकामानाप्नोति वरवर्णिनी ।
पुरोधिका पुत्रवती सुभगा रूपभाविनी ॥
सुप्रदृष्टा धनाढ्या च स्त्री भवत्यमलेक्षणा ।
इच्छया लभते चैव कन्यां रूपगुणान्विताम् ॥
भवन्ति सुभगाश्चाढ्यास्तथैव च पुरोधिकाः ।
पुत्रवत्यो धनाढ्याश्च शीलवत्यश्च नित्यदा ॥
अरुन्धति कृतं ह्येतन्मयैव प्रथमं यतः ।
उमाव्रतकमित्येवं ख्यातमत्र महीतले ॥
एतदेवोत्तमं स्त्रीणां व्रतं तस्मात्समाचरेत् ।

॰म्मिश्रैस्, G5 ॰न्यैश्च संमिश्रं (for ॰) — (L 190) K1 3 4 D4 T2 G1 4 5 M4 प्रतिच्छन्नं (for ॰शो) D1 नानावर्णोपशोभित (for ॰) — (L 191) K1, 3 हस्त्यश्वावयवश्चैव, K1 (sup lin) ॰श्वा वाजिनश्चैव; K2 D1-3 ॰श्वा वडवश्चैव, K4 ॰श्वा पशवश्चैव; Ñ1 ॰न्येऽश्वा च गौश्चैव, Ñ2 ॰श्वनड्वाश्चैव, V1 2 B Ds1 D4 6 G2 ॰श्वाजावयश्चैव; T2 ॰श्वाजिरथाश्चैव (for ॰) K2 गावश्च (for गौरेव) D2 शृणु (for ध्रुवम्) — (L 192) V2 लवनीतेन (for ॰तस्य) K1 B2 Ds2 D2 6 T4 [अ]परम् (for ॰राम्) — (L 193) T1-3 G1 3-5 M4 दध्नश्च (for गुडस्य) T1-3 G1 3-5 भामिनि (for शोभनाम्) — T4 om lines 194-201 — (L 194) K2 वासस्या, Ñ1 तिलानां, D3 रथानां (for रसानां) — (L 195) B3 G2 सुमनसो (for ॰सां) — (L 196) D3 T1-3 G1 3 5 M4 सोम- (for रूप्य) — M4 om lines 197-201 — (L 197) T1-3 G1 3-5 विचित्रप्रतिमा चैव (for ॰) V2 B3 D5 6 काष्ठप्रतिकृतिं तथा (for ॰) — T1 G1 om (hapl) line 198 — (L 198) K1 3 4 शैल, K2 Ñ1 Ds2 D2 3 शैला, Ñ2 V2 B2 Ds1 D4, 5 T3 G3 शिला (for शिला). B1 D5 D2, 4 पयसां; D3 ॰सा (for ॰सस्) — (L 199) K2 4 V1 2 Dn D2 3 सर्पिषो (for ॰षा) K2 [अ]भ्यक्तया, D4 दूर्वाया (for दूर्वया) K1 3 V2 3 Dn1 D5 D2 G2 यां चान्याम्, K3 Ñ1 V1 B Dn2 D1 6 या चान्याम् (K2 ॰न्), T1-3 G1 3-5 यामन्याम् (for यांश्चान्यान्) — (L 200) B2 देशे च (for देशानु-) G3 काले देशानुरूपं च (for ॰) Ñ2 च विभव (for विभवत) K1 सदा (for सति) — (L 201) B2 D1 स्वल्प (for अल्पं) D3 बाहुलकं (for वा बहुल) Ñ1 स्वल्पमल्पबहुं बहुं (for ॰). Ñ1 om line 201b. T1-3 G1 3-5 भामिनि (for सर्वदा) — (L 202) K1 3 B1 Dn2 Ds1 तिलमात्रं, T1-3 G1 3-5 M4 तदा छत्रं (for तिलपात्र). K4 अदेयं (for न देयं) K1 Ñ2 V2 Dn Ds M4 न नु; K3 तत्र; V3 B1 2 D2 3 न च (for न तु). T2 शोभति (for ॰ने) K2 तथैव च सदक्षिणम्; D1 देयमन्यच्च शोभने, D2 एवं देय च शो॰; D4 सदैमं ननु शो॰, D6 न देया केवलाक्षिता; G2 नादेयं चातिशोभने (for ॰) — (L 203) B1 कांस्यदोहना, M4 ॰दोहिनी (for ॰मेव च) — (L 205) K4 T4 आदर्शं (for ॰र्शश्च) K2 दातव्यस्, K3 D4 कर्पूर; K4 ऊर्वी च (for कूर्चश्च) T1-3 G M4 आदर्शनं च शूर्पं (G2 कूर्चं) च (for ॰) K1 4 G1 [अ]ञ्जनम् (for [अ]जि॰) B1 अनिन्दितम् (for ॰ते). T1 G3 5 तथा चन्दनमेव च (for ॰) — (L 206) T2 G2 M4 एवं (for एतद्). K2 3 D2 ॰वर्णिनी. D6 प्राप्नोति वशवर्तिनी (for ॰) — (L 207) K4 गुणाधिका, T1 G5 M4 परा॰, G3 वरा॰ (for पुरो॰). K2 3 Ñ1 V2 3 B D3 5 6 T3-4 G1 2 -भागिनी; K3 T1 G3-5 M4 शालिनी (for भाविनी). — (L 208) K2 पुत्रहस्ता (for सुप्र॰) D6 सा (for स्त्री). — (L 209) K2 सा च (for चैव) Ñ1 V2 3 B2 3 Dn1 D2 3 5 T3-4 G1 3-4 कन्या (D2 कान्त्या) रूपगुणान्विता, T1 G3 4 M4 कन्या रूपवती तथा (for ॰). — (L 210) K2 D2 4 साध्व्यस्; V3 3 B2 3 Ds2 D2 6 T4 ताश्च, Dn चाश्चर्यस्; D2 तावत् (for चाढ्यास्) Ñ1 2 Ds2 D5 G2 भवन्ति सुभगाश्चर्या. T1-3 G1 3 5 M4 व्रतस्य (T2 3 G1 4 भवन्ति) सुभगत्वाच्च (for ॰) K1 गुणाधिका (for पुरो॰). T1 G3 5 M4 भवन्ति च पराधिका (for ॰) — (L 211) D2 छत्र-वत्यो (for पुत्र॰) — (L 212) G5 व्रत (for कृत) V2 B2 3 दान्ते (for ह्येतन्) T2 3 G1 M4 प्रयतं (for प्रथमं). V2 B3 D2 5 6 व्रतम्; D1 तप (for यत) — (L 213) K4 एतन् (for अत्र) Ñ2 B2 3 D2, 5 6 ख्यातं सांततिकं खलु (for ॰). — (L 214) Ñ1 D3 एतद्दत्त्वा पुनश्चान्ये देवैं स्याद्दर्तकं चरेत् (D3 ॰के चरे); T1 3 G3-5 M4 एतदेव मर्त

सर्वकामानवाप्नोति स्त्री दत्त्वैवमनिन्दिते ॥
एतद्व्रतकराजे च देवदेवो वृषध्वजः ।
पुराभिषिक्तवान्सौम्ये प्रियार्थं मम सर्वकृत् ॥
व्रतकस्यावसाने तु देयं भोज्यं च नित्यदा ।
स्त्रीणां प्रदेया कामाश्च सदृशाः कालदेशयोः ॥
एकैकस्य प्रदातव्यं व्रतकं वरवर्णिनि ।
छन्दतो ब्राह्मणानां तु देयमन्नं सदक्षिणम् ॥
पायसं तत्र दातव्यं व्रतके नान्यदिष्यते ।
नात्र प्राणिवधः कार्यः पुराणे नियता श्रुतिः ॥
अथ द्वितीयं वक्ष्यामि व्रतकं सोमसंभवे ।
महादेवप्रसादेन दृष्टवत्यसि यच्छुभे ॥
सर्वाः पुत्रफला नार्यः सद्भिरेतदुदाहृतम् ।
तस्मादन्विष्यती दद्यात्सपुत्रकरकाञ्शुभे ॥
ज्येष्ठाषाढौ शुभौ मासौ पुरोक्तं विधिमाचरेत् ।
अथ वा ज्येष्ठमेवैकमाषाढं वा समाचरेत् ॥
ततो मासद्वये पूर्णे मासे वा वरवर्णिनि ।
सपुत्रकरकान्दद्यात्फाणितप्रतिपूरितान् ॥
सर्पिषः पयसश्चैव दध्नोऽथ मधुनोऽनघे ।
जलस्य च तथा दद्यात्पूरयित्वा शशिप्रभे ॥
एकस्मै ज्ञानवृद्धाय सुव्रताय जितात्मने ।
सपुत्रकरकान्दद्याद्याप्नोति मनसः प्रियाः ॥
इच्छेद्दुहितरं चेद्धि स्त्रीनाम्ना कारयेत्ततः ।
किंचिद्द्रव्यं सुताकामात्सुता प्राप्नोत्यसंशयम् ॥
गौरथ काञ्चनं वापि दक्षिणार्थं प्रशस्यते ।
विप्रस्याच्छादनं देयमवश्यं तु शुचिस्मिते ॥
यज्ञोपवीतं व्रतके दद्यान्नारी शुचिव्रता ।

नारी वरपर हि समाचरेत — (L 215) V2 B3 सर्वान् (for सर्वं) K3 कामम् (for कामान्) K1 कृत्वैवैतद्, K3 T1-3 G1 3-5 M1 दत्त्वा चैनम्, K3 Ñ2 V1 Dn D3 D1 4 G3 दत्त्वैवैतद्, K4 दत्त्वैव तद्, Ñ1 V2 3 B D3 5 स्त्री दत्त्वैतद्, D3 ताय वैतद् (for स्त्री दत्त्वैवम्) — (L 216) K1 3 Ñ1 3 V B1 Dn D3 D4 G3 एतद्व्रतकरो ह्येव (Ñ2 यत्तु, D4 ह्यत्र), K3 4 °त करोत्येव, B3 D3 T2-4 G1 3 4 M1 °तक राज्ये च, D1 3 एतद्वृत यथा(D2 °का)रादौ, D3 T1 G5 °तक राजेन (for ᵃ) — (L 217) D5 [अ]भिसिषिचे (for °षिक्तवान्) D5 सौरयकृत् (for सर्व°) G3 शंकर सर्वसर्व कृत (for ᵇ) — (L 218) Ñ1 पेय (for देयं) T1 3 G1 4 5 दान (for भोज्य) — (L 219) K3 4 Ñ1 Dn स्त्रीणां कामा प्रदेयाश्च, Ñ3 V1 3 D3 D2 3 4 T2 प्रदेया स्त्रीणां कामाश्च, T1 3 G1 2 5 M1 देया स्त्रीणां तु कामाश्च (for ᵃ) — (L 220) K3 4 T1 3 G1 3-5 M1 व्रतकं (for °कं) Ñ1 चारु- (for वर) — (L 221) K3 वाञ्छितो, V3 ईहातो, B1 D3 इच्छतो, B2 3 D4 6 इच्छातो (for छन्दतो) — (L 222) K4 G3 च प्र (for तत्र) T1 3 G1 3 5 M1 ब्राह्मणेभ्यो विशेषत (for ᵇ) — (L 224) Bom Poona eds G(ed) व्रत सोमसमुद्भवे (for ᵇ) — (L 225) Ñ3 कुरु (for शुभे) — (L 226) T1 3 G1 3-5 M1 सर्वा पुत्र लभन्ते स्म (for ᵃ) T1-3 G1 3-5 M1 शिवेन (for सद्भिर्) K3 आर्यैः सद्भिरुदाहृतम् (for ᵇ) — (L 227) V2 3 D2 6 G3 अर्चिष्मती, T G1 3-5 M1 पुत्रवती (for अन्विष्यती) Dn2 D3 4 सपुत्रा, D4 (marg) पुत्रार्थे (for सपुत्र) T1-3 G1 3-5 M1 सर्वान्पु(T1 महपु)त्रकरान्शुभे (for ᵇ) — (L 228) V1 शुभे (for शुभौ) T2 4 ज्येष्ठाषाढे शुभे मासे (for ᵃ) T2 3 G3-5 M1 व्रतम् (for विधिम्) V1 आरभेत् (for आचरेत्) G3 पुरोक्तविधिना चरेत् (for ᵇ) — T G1 3 5 M1 om (hapl) line 229 — (L 229) K1 ज्येष्ठक चैक, K2 D4 °मेक वा, D2 °मासै कम्, D3 °मास वा (for °मेवैकम्) D5 आषाढ ज्येष्ठमाचरेत् (for ᵇ) — (L 230) T1-3 G1 3 5 अतेनी सोमनन्दिनि (for ᵇ) — (L 231) G3 पुत्रार्थे (for सपुत्र) K3 om (hapl) lines 231ᵇ-235ᵃ B1 (marg as above) फलेन, D6 (marg) पायस, T1-3 G1 4 5 M1 पाणिना, G3 पाणित, G3 वारिणा (for फाणित) — (L 232) D3 सर्पिषा D2 T3 G1 सर्पिषा पयसा चैव (for ᵃ) K1 5पि ना, K4 तथा (for ऽनघे) D2 T2 3 G1 दध्नाथ मधुनानघे (for ᵇ) — (L 233) D3 जलेन (for जलस्य) D2 पूरिताश्च (for पूरयित्वा) Ñ1 2 V3 B1 3 D3 D4 5 6 सुमध्यमे, G3 शशिप्रिये (for °प्रभे) — (L 234) T1 3 G1 3 5 M1 नियताय सुवृद्धाय (for ᵃ) B1 चिदात्मने, T G1 3 5 M1 द्विजन्मने (for जितात्मने) — (L 235) K1 Ñ1 V1 Dn D2 सपुत्रकरकाना च, G1 M1 स्वपुत्रकारकान्दद्यात् (for ᵃ) D2 om lines 235ᵇ 241ᵃ T2 G1 4 5 M1 मनसो महत प्रियान् (for ᵇ) — (L 236) T2 3 G1 3 5 M1 स्त्री चेत् (for चेद्धि) K V2 B1 D5 इच्छेत्स्त्री दुहितर चेत् Dn इच्छेत स्त्री दुहितरं, T2 इच्छे दुहितर स्त्री चेत् (for ᵃ) K1 3 4 Ñ3 V B Dn D3 D4 5 6 (marg) G3 स्त्रीणा कामकर तत, K3 D4 (marg) दद्यान्ना करकं तत (for ᵇ) — (L 237) D5 सुता कामात्, T1-3 G1 3-5 M1 सुतार्थे वा T4 सुताकाम (for °मात्) K1 3 काचिद्द्रव्य सुतान्कामान्, K3 किंचिद्द्रव्यसुत कामात् (for ᵃ) T1-3 G1 3 5 M1 पुत्रानाप्नोत्यसंशय (for ᵇ) — (L.

सपुत्रक्रकाणां तु विधिनैवं विपश्चिता ॥
अपत्याख्यानयोगेन ब्राह्मणेभ्यः शुचिस्मिते ।
संवत्सर सुसपूर्णं व्रतधर्मानुपालिनी ॥
करकानपि दद्याच्च पूर्णे सवत्सरे शुभे ।
अनुज्ञया सदा भर्तुः सत्यवादिन्यरुन्धति ॥
सुवर्णसूत्रं विप्राय कौमुद्या दातुमर्हति ।
यज्ञोपवीत विप्रस्य व्रत सस्थाप्य कामिकम् ॥
यज्ञोपवीत करकं दक्षिणा च स्वशक्तितः ।
प्रयच्छन्ती सती स्त्रीभिः सर्वान्कामान्समश्नुते ॥
न च सभक्षयेत्किंचिन्नारी धान्यमथो फलम् ।
पुष्पं वा नोपयुञ्जीत यावदेवं समाचरेत् ॥
एकभक्तेन धर्मज्ञे सा त्र्यह क्षन्तुमर्हति ।
ब्राह्मणाय ततो देयं भर्तुश्च तदनन्तरम् ॥
एव सवत्सरं कृत्वा सुभगा रूपशालिनी ।
भवत्यविधवा चैव स्त्री धनस्य तथेश्वरी ॥
वार्ताकानि न खादेद्या स्त्री पूर्णं परिवत्सरम् ।
न सा पुत्रविनाश हि पश्यतीत्यवगम्यताम् ॥
शशकं मृगमास च नित्यमेव विवर्जयेत् ।
नाप्नोति मरणं नारी प्राप्नोति पतिदेवताम् ॥
अलावुं वर्जयेन्नारी तथैवोपोदिकामपि ।
कलम्बूं काञ्चन दद्याद्या भर्तु सुखमिच्छति ॥
पूर्णे सवत्सरे दद्यात्कैक शाक्माहता ।
सुदक्षिण पुत्रवती भवत्येषा पुरोधिका ॥
स्वय प्रक्षाल्याना स्त्री स्वपादावेनमादितः ।

238) K2 Ñ2 V B1 D1 3 4 T1 3 4 G M4 दक्षिणा वै (for °णार्थं) K1 3 4 Dn Ds दक्षिणा चैव शक्यते (for °) —(L. 239) Ñ2 D3 शुचिव्रते (for °स्मिते) — K3 om line 242 —(L. 240) K1 2 B1 2 D3 5 G2 शुचिस्मिता, D3 पतिव्रता (for शुचि°) T1 3 G1 3 5 M4 दद्याच्चैव हिरण्मयम् (for °) — K3 om (hapl) lines 241 242 —(L 241) Dn T3 G2 विधिरुक्तो (for °नैवं) D1 3 विपश्चिते (for °ता) K3 T1 G3-5 M4 विधिनैव विपश्चिते, D4 °नैतद्विपश्चिते, T4 °श्चैव विपश्चित (for °) — G5 om line 242 —(L 242) T1 G3 M4 ब्राह्मणाय, G1 4 T4 अपत्यस्यानुयोगेन (for °) T1 G3 M4 ब्राह्मणाय, G1 4 °णेन (for °णेभ्य) K1 3 Ñ1 2 V1 2 B3 3 DnDs D1 3 4 6 G4 शुचिव्रता, K4 V2 B1 D3 5 G2 °स्मिता, °व्रता (for °स्मिते) —(L. 243) V3 B3 D5 6 सुपूर्णं च, B2 सुवर्णं च, T1 3 G1 3 5 M4 अनुज्ञाय (T1 °ज्ञेयं) (for सु सपूर्णं) D1 ध्रुव (for व्रत) V2 कर्मानु (for -ध°) K3 -पालनम्; D3 -पालिनीम् (for °नी) —(L. 244) T3 3 G1 4 कृनकानि (for करकान्) T4 युगे (for शुभे) —(L. 246) T1-3 G1 3 5 M4 वस्त्रं (for -सूत्र) T3 3 G1 3 M4 द्वादश्या (for कौमुद्या) — T3 om (hapl) line 247 Ñ1 —(L. 247) T1 3 G1 3 5 यज्ञोपवीतव्रतक (for °) Ñ1 V2 3 B2-3 D5 6 व्रतक सर्वकामिकम्, T1 3 G1 3-5 M4 कल्पयित्वा द्विजाय च (T3 G1 4 °जन्मने) (for °) —(L. 248) B3 D5 6 कनकं, D3 सततं, G3 करकान् (for °कं) D4 T3 4 यज्ञोपवीतव्रतकं (for °) — After line 248, D4 ins

2** परस्य पुत्रीति हि सा वैधव्यं प्राप्नुवन्ति हि ।
ब्राह्मणोद्वाहन तेन कर्तव्यं चास्य शक्यते ॥

—(L. 249) K Ñ1 2 V1 B3 Dn Ds D1 3 T1 3 G4 3 स्त्रीभ्य, V2 3 B1 3 D6 स्त्री हि (for स्त्रीभि) D3 सवाप्नुते (for समश्नुते) —(L. 250) K4 Ñ1 2 V2 3 B Dn D3 5 6 T4 G2 नवं न, D4 न चान्यद् (for न च सं) D3 तथा फलम्, T1 3 G1 3 5 M4 ततोऽधिकम् (for अथो फलम्) —(L 251) K2 3 Ñ2 V3 B1 Dn D3 D4 T4 G2 पुष्पाणि; T3 3 G1 3 5 भक्तं वा (for पुष्पं वा) D3 5 6 भुञ्जीत (for यु°) K1 3 V1 3 B1 D1 2 M4 पुष्पाणि (M4 भक्त वा) नोपभुञ्जीत, T1 भक्त वा सोपयुञ्जीत (for °) D6 यावदेनं समापयेत् (for °) —(L 253) K4 V2 3 D1 G2 भुक्तेन (for भ°) D3 धर्मज्ञा (for °ज्ञे) K1 4 D1 3 पुण्याह, B2 D4 (marg) त्र्यहं हि, G1 या त्र्यहं (for सा त्र्यहं) K3 G2 पुण्याहं कर्तुमर्हति, K3 Dn D3 D4 पुण्यकं कर्तुमर्हति, Ñ1 त्र्यहं क्षातुमथार्हति (sic), Ñ2 V D4 त्र्यहं सा (D4 पुण्याहं) कर्तुमर्हति, B1 त्र्यहं क्षेप्तुमिहार्हति, B3 D3 त्र्यहं हि क्षन्तुमर्हसि (for °) —(L. 254) K1 पुत्र (for रूप) —(L. 256) K4 चैवाद्यात्; V3 खादेच्च (for °द्या) K3 कुत्सितानि न खादेच्च; D1 3 वृन्ताकानि न खादेत (D3 चैवाद्यात्); T1 3 G1 3 5 M4 वानार्कं च तथा दद्यात् (for °) —(L. 257) D4 वियोग (for विनाशं) T1-3 G1 3 5 M4 पश्यति स्म शुचिस्मि (G3 °स्मि ते) (for °) —(L. 258) T1 3 G1 3 5 M4 वार्ताकं (for शशक) —(L. 259) K1 लोकताम्, D3 देवता (for °ताम्) K3 प्राप्नोति पतिना सह (for °) —(L. 260) T1 3 G1 3-5 M4 तथैव व्रतशालिनी (T3 3 G4 °चारिणी, G1 °कारिणी) (for °) —(L. 261) D3 अलाबु (for कलम्बू) Ñ2 V3 B1 D6 कलम्बं (B1 °म्बीं; B2 °म्बुं) काञ्चनं चाद्याद्, V3 B3 °म्बिकाश्च खादेच्च; B3 °म्बिकां न खादेच्च; Dn D3 D अलाबूं काञ्चनीं दद्यात्, D3 कलम्बिकां न खादेद्या, D5 कलंबिक न चाद्याच्च; D6 काञ्चन (marg कलम्बुं)

प्रतिष्ठा लभते नित्यमुद्वेगं नाधिगच्छति ॥
दिवा या सूर्यपूतेन वर्तयेत्स्त्री पतिव्रता ।
एवं संवत्सरं पूर्णं रात्रावन्नं विवर्जयेत् ॥
सा जीवपुत्रा सुभगा भवत्यमरवर्णिनी ।
अधितिष्ठति सर्वाश्च सपत्न्यो नात्र संशयः ॥
पूर्णे संवत्सरे दद्यात्सौवर्णं सूर्यमुत्तमम् ।
ब्राह्मणायाभिरूपाय दरिद्राय यशस्विने ॥
फलानि वाथ पुष्पाणि भक्ष्याण्यपि च सुव्रता ।
दद्यादनस्तमितके चरितव्रतका तथा ॥
अथास्तगमिते सूर्ये भुङ्क्ते स्त्री नियता सती ।
चन्द्रनक्षत्रपूतानि भोज्यानि वरवर्णिनी ॥
सा दद्यात्काञ्चनं चन्द्रं नक्षत्राणि महान्त्यपि ।
अभिरूपाय विप्राय वासश्च लवणान्वितम् ॥
चन्द्रव्रीवल्गाग़ी सा भवत्यमरवर्णिनि ।
सुभगा दर्शनीया च पुत्रवत्यपि भामिनि ॥
पौर्णमास्यां तु सततं प्राप्ते सोमोदयेऽङ्गना ।
अर्घ्यं दद्यात्सुमनसा साक्षतं सकुशं तथा ॥
यावकं च बलिं दद्याद्दधिना सह संयुतम् ।
एवं या कुरुते नित्यं सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥
अदृष्टा या तु नाश्नाति सूर्यं नारी पतिव्रता ।
दुर्दिने वाथ वा व्यभ्रे सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥
काञ्चनं शक्तितो दद्यात्सा विप्राय मनस्विनी ।
सुभगा दर्शनीया च भवत्यमरवर्णिनी ॥

Colophon

च न खादेद्या (for ᵃ) T3 om (hapl) lines 261ᵇ–262ᵃ Ñ1 V3 B3 D3 5 6 प्राप्नोति सुखमीप्सितम्, D1 भर्तुं सुख मिहेच्छति (for ᵈ) — (L 262) K4 आस्थिता, Ñ1 V3 B3 आदिष्ट, T2 3 G1 4 5 M4 अन्न सा (for आदत्ता) — (L 263) K1 3 V1 B1 D3 4 सुदाक्षिणा, K4 सुलक्षणा, Ñ1 2 V2 3 B2 3 Dn2 D1 2 5 6 T G1 3–5 M4 सदक्षिणे (for सु°) D2 पुरधिका, G2 द्रुतन्धति, G3–5 पराधिका, M1 वरा° (for पुरो°) — (L 264) K4 G2 स्वयं प्रक्षाल्यमाना स्त्री, T1 3 G1 3 5 M4 स्वयं प्रक्षालयन्ती च (for ᵃ) D4 पादाग्रैव समाहिता; T1 3 G1 3 5 M4 विप्रपादावनि(G3 °भिव)न्दिता (for ᵇ) — (L 265) V3 B2 3 D5 6 उद्वेगरहिता सती (for ᵈ) — (L 266) D2 दिवाधात्, T1 2 G1 3 4 M4 धावुना (for दिवा या) K Ñ2 B1 Dn1 D5 D1 2 4 मार्गेण, V3 पूर्णेन (for पूतेन) K1 वर्जयेन् V2 वर्णं° D2 3 वर्जयेत् (for °येत्) T1 3 G2 3–5 M4 सा (for स्त्री) V1 D2 वर्तयेत पतिव्रता (for ᵇ) — (L 267) K1 3 4 Ñ1 V1 B1 3 Dn D1–4 T2 4 C2 एकं (for एवं) Ñ2 निसर्जयेत्, T1 3 G1 3–5 M4 समाचरेत् (for विवर्जयेत्) — (L 269) Ñ2 V3 G1 3 4 अति; T2 प्रति (for अधि) T2 G1 4 M4 सपत्नीः (for °त्न्यो) — (L 271) K1 3 V1, 2 D2 यशस्विनि, T4 तपस्विने, G2 कुटुम्बिने (for यशस्विने) — (L 272) D2 मुख्यानि (for पुष्पाणि) K2 4 D2 3 5 G2 सुव्रते, T1 3 G3 3 5 M4 सर्वदा (for सुव्रता) — (L 273) D1 दद्याद् अन्तविभवा, T1 °दनस्तगमिते (for ᵃ) K4 चरितव्रतकोऽपि वा; Ñ1 °तव्रतकं सदा, T2 C1 4 5 °व्रतका तथा (for ᵇ) — (L 274) Ñ1 अथानस्तंगते सूर्ये, V2 B2 3 D2 4 अथ वास्तगते सूर्ये; Dn D5 या नयास्तमिते सूर्ये; G2 तथा चास्तगते सूर्ये (for ᵃ) — (L 276) K1 चित्रं, T1 3 G1 3 5 M4 दिव्यं (for चन्द्रं) T1–3 G1 3 5 M4 नक्षत्रेश (for °त्राणि) — (L 277) K4 लक्षणान्वितम् (for लवणा°) — (L 279) K3 वर्णनीया (for दर्श°) T1 om (hapl) lines 279ᵈ–281ᵈ — (L 281) K3 Ñ2 3 D1 3 4 G3 सुमनसे (for °सा) D5 om lines 281ᵈ 283ᵃ T2 3 G1 3 5 M4 साक्षतेन च वारिणा (for ᵈ) — (L 282) K4 K5 धूपदीपौ (for यावकं च) V3 B3 D6 कुर्याद् (for दद्याद्) K2 N2 V2 Dn D1 3 G2 3 दध्ना च, D6 विधिना, T4 सलिला; G1 पत्या च (for दधिना) G2 अगता (for संयुताम्) V2 दध्ना च पयसा युतम्, T2 G4 5 पत्या सह वराङ्गना, T3 M4 पत्या च सह संगता (for ᵈ) — (L 285) D4 व्यभ्रे वा (by transp); D5 चाप्यस्ते T2 3 G1 3–5 M4 दुर्दिनं वर्षयोगेन (for ᵃ) K2 Ñ1 3 V B Dn D5 D1 6 T4 सेप्सान् D1–3 6 G2 शेषान् (for सर्वान्) Ñ1 B3 अवाप्नुते (for °यात्) T2 3 G1 3 5 M4 सा सौभाग्यम वाप्नुयात् (for ᵈ) — (L 286) K1 4 साभिप्राय; K2 सु विप्राय, K3 स्वाभिप्रायान् (for सा विप्राय) V1 D2 3 मन स्विने, B1 यशस्विनी; D1 तपस्विने (for मनस्विनी) — (L 287) B2 T1 3 G1 4 पुत्रवत्यपि भामिनी (for ᵇ)

Colophon — *Mention of the Epic* Ñ2 T1. — *Mention of Khila* K2 V B D5 D1 — *Sub parvan* K V2 3 B Dn D5 D1 3–6 T1 पारिजातहरणम् — *Adhy name* V1 व्रतमाहात्म्यम्; B1 व्रतकरणम्; D1 व्रतकविधि; D2 T1 3 4 G1 4 पुण्यकविधि; T2 पुण्यककथा — *Adhy no* K2 133; Ñ1 130, V1 G1 139 V2 134; V3 B1 137, Dn Dn1 D1 134, D6 131; D4 T2 144; T3 C2 5 M4 148, T4 G1 170, T2 157; C2 151

उमोवाच ।

निर्वेष्टव्य शरीर यैर्व्रतकै पुण्यनैरपि ।
अरुन्धति प्रवक्ष्यामि सहैताभिर्वरे शृणु ॥
कृष्णाष्टमीं या क्षिपति स्याद्वा मूलफलाशिनी ।
ब्राह्मणायैकमशन स्व दत्त्वा भर्तृदेवता ॥
शुक्लवस्त्रा शुभाचारा गुरुदैवतपूजका ।
एवं संवत्सरं कृत्वा ततो दद्याद्द्विजातये ॥
गोवालरज्जुसुकृत चामरं वल्वज तथा ।
दक्षिणापूर्वमिष्टान्न शक्त्या यापि शुचिस्मिते ॥
ऊर्मिमन्तः स्वरालाभा श्रोणिदेशावलम्बिन ।
तस्या भवन्ति केशास्तु भवतीष्टा हि भर्तरि ॥
शिरो निर्वेष्टुकामा तु गोमयेन शिरः सती ।
प्रक्षालयेन्मल धात्र्या बिल्वेन श्रीफलेन च ॥
गोमूत्रं च सदा प्राशेच्छिर स्नान च मिश्रयेत् ।
कृष्णा चतुर्दशीं त्वेतत्कर्तव्य वरवर्णिनि ॥
भवत्यविधवा चैव सुभगा विज्वरा तथा ।
शिरोरोगैर्नैव चास्या शरीरमभितप्यते ॥
दर्शनीय ललाट या काङ्क्षति स्त्री शुचिस्मिते ।
तिथिं प्रतिपद नित्य सा क्षपेदेकभोजना ॥
पयसा च तथाभीयाद्यावत्संवत्सरो गत ।
ब्राह्मणस्य ततो दद्यात्पट्ट रूप्यमय शुभम् ।
ललाट रूपसपन्नमाप्नोति स्त्री सुमध्यमा ॥
सतत स्त्री द्वितीयाया भ्रुवोरिच्छेत्सुरूपताम् ।
अनन्तरोपवासेन शाकभक्ताशना सती ॥

Some Mss भगवती (for उमा) —(L. 288) D5 T4 शरीरं वै, T3 °रस्य (for °रं यैर्) T1 3 G1 3–5 M4 निर्वेष्टि (T2 °ष्टि, G1 4 °ष्ट) वै शरीरस्य (for °) —(L. 289) B1 Ds1 सहिताभिर् (for सहै°) Ñ3 व्रत शृणु, D4 वच शृणु; G4 वरे शृणु, Bom Poona eds G(ed) वरेण तु (for वरे शृणु) K3 D1 मद्व्रताभिर्व्रत (D2 °वच) शृणु (for °) —(L 290) V B1 3 Ds1 D1 6 क्षपति (for क्षि°) K3 D2 D5 (marg) शाक; T2 3 G1 4 खाला (for स्याद्वा)- B3 T3 G3 3 फलाशना (for °शिनी) —(L 291) Ñ3 V B3 D5 G3 सा (for स्वं) G1 दद्याद् (for दत्त्वा) —(L 292) K3 D5 शुक्लवासा (for °वस्त्रा) D4 शुक्लवासा शुभा नारी (for °) V B1 3 D2 3 6 T1 -पूजिका, D4 -पूजना (for -पूजका) —(L. 293) K1 ज्ञात्वा (for कृत्वा) T2 G3 4 दत्त्वा (for दद्याद्) —(L 294) G1 3 5 M4 -रज्वा (for -रज्जु) G2 -संभूत (for -सुकृत) D5 T4 गोवालरज्जुं सुकृतां (for °) K1 3 4 B2 3 Dn Ds1 D1 4 5 (after corr on marg) T4 च ध्वज K3 बिल्वज, Ñ2 V व्यजन, D6 बिल्वक (for वल्वज) T1–3 G1 3 5 M1 शुक्लज वालज तथा (for °) —(L 295) V3 Dn दक्षिणापूर्णं, G3 °पूप (for °पूर्व) K2 3 मृष्टान्न (for मि°) V3 B3 3 D6 T G1 3 5 M1 सदक्षिणं पति (T1 °णावता) पूर्वं (for °) K1 3 Ñ2 V1 B1 Dn D5 D1 5 शुचिव्रते, K3 V2 °व्रता, G3 °स्मितं (for °स्मिते) V2 B3 3 D6 T G1. 3 5 M1 अनुज्ञाप्य (T4 °प्य) शुचिव्रते, D4 शक्त्यापि च शुचिव्रते (for °) —(L. 296) K V1 Dn D1–6 T3 3 G1 4 5 M1 स्वरालाश्च Ñ2 सुवालाश्च; V3 B3 सुचार्वङ्ग्या (for स्वरालाभा) G3 ऊर्मिमन्त सुवालाभा, G3 °न्तो स्वरालाश्च (for °) —(L. 297) V1 3 B D6 G3 भक्तिमता, T1 3 G1 3–5 M1 भवन्तीह (for °तीष्टा) T4 भवन्तु ज्ञानभर्तरि (sic.) (for °) —(L 298) T1–3 G1 3 5 M4 शिरोनिवेदनं या तु (for °) —(L. 299) T2 3 G1 जलं (for मल) K B Ds1 D1 3 4–6 T3 G3 कृत्वा, D2 हित्वा; T1 3 G1 3 5 M1 हृत्वा (for धात्र्या) Ñ3 V प्रक्षाल्य निर्मलं कृत्वा, D2 क्षालयेन्निर्मलं कृत्वा (for °) V3 3 B D6 पयसा; D6 (marg) तिलैश्च (for बिल्वेन) Ñ2 बिल्वेन पयसा तथा (for °) —(L. 300) K2 प्राश्य (for प्राशेच्) K3 4 D6 G3 स्नाने V2 वर्जयेत् (for मिश्र°) —(L 302) T1–3 G1 3 5 M4 गते संवत्सरे चैव (for °) T1 3 G3 5 M4 सुभगा विगतज्वरा (for °) —(L 303) G3 शिरोरुहैश्च नैवास्या (for °) K1 भाव्यते (for -तप्यते) —(L. 304) K3 D4 5 काङ्क्षते स्त्री (D6 च), V3 B2 3 D6 स्त्री काङ्क्षति (by transp) D1 G3 काङ्क्षन्ती स्त्री, K3 पतिव्रता (for शुचिस्मिते) —(L 305) T1 3 G1 3 5 M4 तथ्य प्रतिपदेष्विष्टं (for °) T2 सा क्षिपेद्देवभाजने, T3 G1 4 सा क्षपेदेव भाजने, G3 5 M4 सा क्षपेदेव भोजने (for °) —(L. 306) Ñ3 V3 T G1 3 5 पायसान्न (for पयसा च) D4 यावत्संवत्सरं शुभे (for °) —(L. 307) Ñ3 V3 D5 G1 3 ब्राह्मणाय (for °णस्य) Ñ3 रूप्यमय; V3 B1 3 D1 3 रुक्म° (for रूप्य°) G3 तथा (for शुभम्) K3 D1 पट्टं रुक्मयुत (D3 °मयं) तथा;
[illegible]
lines 309 310 —(L. 309) B1 3 द्वितीया स्त्री सदा सौम्ये (for °) T1 3 G1 3–5 M4 कर्णौ प्रार्थयते तु या (for °) —T4 om (hapl) lines 310 319 —(L. 310) D1 एक; D3 सैक (for शाक) —(L 311) V3 3 B1 3 D5 G3 ब्राह्मणान् T2 G3 om (hapl) lines 311[b]–316[a] B3 T2 3 G1

ततः सवत्सरे पूर्णे ब्राह्मण स्वस्ति वाचयेत् ।
फलैः परिणते सौम्ये मापाणा दक्षिणान्वितैः ।
लवणेन च भद्रं ते धृतपात्रेण चानघे ॥
आत्मनः शोभनौ कर्णाविच्छन्ती स्त्री सुमध्यमा ।
नक्षत्रे श्रवणे प्राप्ते ध्रुव भुञ्जीत यावकम् ॥
ततः सवत्सरे पूर्णे कर्णौ दद्याद्धिरण्मयौ ।
घृते प्रक्षिप्य विप्राय पयसा सहितौ शुभे ।
नासामिच्छेल्ललाटान्तामभ्यङ्गा व्याधिवर्जिताम् ।
तिलगुल्मं सदा सिञ्चेद्यावत्पुष्पेद्धि रक्षितः ॥
अनन्तरोपवासेन सेक्तव्यः सलिलै सदा ।
तस्मादादाय पुष्पाणि घृते प्रक्षिप्य दापयेत् ॥
लक्ष्मी भवेयमिति या स्त्री काङ्क्षत्यमृतोद्भवे ।
अनन्तर वै भुञ्जाना पयसा वा घृतेन वा ॥
ततः सवत्सरे पूर्णे पद्मपत्राणि पण्डिता ।
तथैवोत्पलपत्राणि न्यसेत्क्षीरे शुचिस्मिते ॥
प्लवमानानि विप्राय ततो दद्यात्सती सति ।
कृष्णसारसमानाक्षी तद्दत्त्वा भवति स्म वै ॥
इच्छेद्दीर्घौ चारुरूपौ या स्त्री धर्मगुणान्विता ॥
सा मृगमयेन तु पिवेदुदक वत्सर सती ॥
अयाचितेन भुञ्जीत नवम्या धर्मभागिनी ।
ततः सवत्सरे पूर्णे विद्रुमं दातुमर्हति ॥
तेन बिम्बफलाभौष्ठी स्त्री भवत्येव शोभने ।
सुभगाथ वपु पुत्रधनाढ्या गोमती तथा ॥
या चारुरूपानिच्छेत दन्तानमरवर्णिनि ।
शुक्लाष्टमीं न साश्नीयाद्भक्तद्वयमनिन्दिता ॥
तत सवत्सरे पूर्णे दद्याद्रूप्यमयान्सती ।
दन्तान्प्रक्षिप्य धर्मज्ञे पयस्यतिगुणोदिते ॥
तेन सा तिलपुष्पाभान्दन्तानाप्नोति सा सती ।

---

4 5 M4 कर्णौ दद्याद्धिरण्मयौ (for b) — T2 3 G1 4 5 om (hapl) lines 312–316 — (L 312) K1 2 4 V2 B1 D1 2 4 5 G2 सौम्यैः (for सौम्ये) D2 पारण दक्षिणान्वितम् (for b) — (L 313) V2 B3 D6 मात्रेण (for -पा°) — After line 313, G2 Cal ed ins

3** ध्रुवौ विधाय सा दद्यान्मृगनाभिमये शुभे ।

— (L 314) V2 B2 3 D5 श्रवणौ रूपसपन्नाद् (for a) K2 शुचिस्मिते, V2 B1 D5 6 सुमध्यमे (for °मा) — (L 317) D3 विप्राय वेदविदुषे (for a) K1 2 Ñ2 B D1 4 6 T1 3 G M4 सहिते D5 शर्करासहिते शुभे (for b) — (L 318) V1 मध्यगा, D3 5 मध्यमा (for भ्यङ्गा) K1 3 4 D5 मध्यमाव्याधिवर्जिताम् (K1 °तम्), D1 मध्यगा च विव°, T1–3 G1 3 4 M4 मध्यगा (T1 सव्यङ्गा, T2 मध्यमा, G2 मध्यगा) सुभगा तु या (for b) — G4 om line 319 — (L 319) T1 3 G1 3 5 M4 नील (for तिल) D1 गुल्मान् (for गुल्म) K2 V2 D3–5 यावत्पुष्पैर्विराजितम् (D3 °जाति, D4 °जित-), T2 3 G1 °ष्पेऽपि रक्षितु, G4 °ष्येऽधिरक्षितम् (for b) — (L 320) V1 D2 3 5 सलिल, T1 3 G1 3–5 M4 स सह (for सलिलै) — (L 321) K2 4 V1 B2 D3 T4 तस्य (for तस्माद्) K2 Dn D3 D4 G2 अवाप्य (for आदाय) — (L 322) D1 लक्षिणी विमले या स्त्री (for a) K2 [अ]मरोद्भवे, T1 G2 3 4 M4 शुचिस्मिते (for [अ]मृतोद्भवे) Ñ2 V2 B D1–6 स्त्री काङ्क्षत्यमसंभवे, D1 काङ्क्षत्यमस्य संभवे, T2 3 G4 स्त्री काङ्क्षन्ती शुचिस्मिते, T4 काङ्क्षत्यमृतोद्भवे (for b) — (L 323) V2 B2 3 D2 T4 भुञ्जीत (for भुञ्जाना) — (L 324) Bom Poona eds G(ed) मण्डिता (for पण्डिता) D3 पद्मपत्रैश्च मण्डिता (for b) T2 3 G1 4 om lines 325–328 — (L 326) T1 G3 M4 दद्यात्तु (for विप्राय) G5 परमानानि दद्यात्तु (for a) T1 G3 5 M4 वत्सर स्त्री (for ततो दद्यात्) — (L 327) V2 B3 3 D3 D6 स्त्री (for तद्) — (L 328) V2 B3 D3 इच्छन्ति (for इच्छेद्) D4 चारु, T1 G5 M4 यथा (for चारु) V2 D2 गुणान्विते (for °ता) — (L 330) T1 om. lines 330b–335a K3 B3 D2 भाविनी, K3 भाजिनी (for भागिनी) T2 3 G1 3 5 M4 नवम्या वै शुचिस्म(T3 G3 °स्मि)ते (for b) — K3 om (hapl) lines 331 335 — (L 331) D3 प्राप्ते (for पूर्णे) — (L 332) K4 V1 3 D1 T3 भवत्येव च शोभने (for b) — (L 333) K3 D2 सुभगा बहुपुत्राय; K4 D5 G1 3 M4 सुभगा सुवपु पुत्रा, V2 सुभगा दीर्घपुत्रा च (for a) — (L 334) T3 इच्छेन्मा (for °त) T1–3 G M4 वै वर (for अमर) — (L 335) K1 3 4 साश्नाति; Ñ2 D3 साश्नीत (for °याद्) T1–3 G1 3 5 M4 शुक्लानि तिलपुष्पाणि (for a) K1 4 D1 G2 भुक्त- (for भक्त-) V2 B2 3 अनिन्दित (for °न्दिता) T1–3 G1 3 5 M4 साश्नीयात्समाप्यनिन्दिता (for b) — (L 336) D3 दत्वा (for दद्यात्) K4 Ñ2 V B Dn D5 D1 4–6 T G रौप्यमयान् (for रू°) K3 दद्यात्, V2 B2 3 D3 शुभान् (for सती) M4 दद्याद्रूप्यं भवेत् (for b) — (L 337) K2 B3 गुणान्विते; V1 -गुणोदये; D3 -गुणोदिता (for °ते) — (L 338) K1 -पुष्पाभ्यान् (for -पुष्पाभान्) D3 धारये (for सा सती).

सौभाग्यमपि चाप्नोति सपुनत्वं तथानघे ॥
सर्वमेव सुर्यं कान्तमिच्छेश्या रुचिरानने ।
सा पौर्णमास्याममश्नातु प्राप्ते चन्द्रोदये शुभे ॥
पायसं पयसा सिद्धं दत्त्वा विप्राय भामिनी ।
ततः संवत्सरे पूर्णे चन्द्रं रूप्यमयं शुभम् ॥
पद्मे फुल्ले तु विन्यस्य ब्राह्मणान्स्वस्ति वाचयेत् ।
पूर्णचन्द्रमुखी तेन दानेन स्त्री शुभे भवेत् ॥
स्तनाविच्छति या नारी तृणराजफलोपमौ ।
अयाचितं दशम्यां सा नित्यमश्नीत वाग्यता ॥
संवत्सरे ततः पूर्णे द्वे बिल्वे काञ्चने शुभे ।
सदक्षिणे ब्राह्मणाय प्रयच्छतु धृतात्मने ॥
सौभाग्यं परमाप्नोति बहून्पुत्रांस्तथैव च ।
सदोन्नतौ स्तनौ सा स्त्री बिभर्त्यमरवर्णिनि ॥
शातोदरत्वमिच्छन्ती क्षपेदेकान्नभोजिनी ।
पञ्चम्यां तु न भोक्तव्यमन्नं तोयेन नित्यदा ॥
ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याज्जातीलतां शुभे ।
फुल्लां सदक्षिणां धन्ये ब्राह्मणाय धृतात्मने ॥
हस्ताविच्छति या नारी रूपयुक्तौ सुमध्यमे ।
द्वादशीं सा क्षपेदेवं शाकैः सर्वैरनिन्दितैः ॥
संवत्सरे ततः पूर्णे रौक्मे पद्मे ददातु सा ।
ब्राह्मणायाभिरूपाय तथा पद्मद्वयं शुभे ॥
श्रोणीं विशालामन्विच्छेत्स्त्री क्षपत्येव सुव्रता ।
त्रयोदशीमेकभक्तमश्नात्वेवमयाचितम् ॥
ततः संवत्सरे पूर्णे तस्मै सम्प्रयच्छतु ।
प्रजापतिमुखाकारं कृत्वा तज्ज्ञा वरानने ॥
काञ्चनं चैव दातव्यं तदाकारस्य सर्वदा ।
अञ्जनेन च धर्मज्ञे शनकैरवचूर्णयेत् ॥
रत्नानि चैव पूर्णानि वासो रक्तं च दापयेत् ।

—(L 339) V1 सत्पुत्रत्व (for सपु°) T4 तपोधने (for तथानघे) T1–3 G1 3 5 M4 सुपुत्र तु तपोधने (for °) —(L 340) K3 इच्छेद्या तु वरानना (for °) —(L 341) K1 3 4 D5 स्नाता तु, K2 B1 Dn D1 G2 स्नात्वा तु, D4 स्नानं तु (for अश्नातु) K1 3 Ñ2 V1 B1 Dn Ds D1 4 5 T1 G2 प्राप्य (for प्राप्ते) K2 Dn Ds1 D4 G2 चन्द्रोदय (for °ये) —(L 342) G1 4 5 पायस (for पयसा) D4 दद्याद् (for दत्त्वा) —(L 343) V2 D3 शुभे (for शुभम्) —(L 344) K2 3 V1 G4 पद्मपुष्पे, K3 D1 फुल्लपद्मे, K4 पद्मकुम्भे, Ñ2 पद्मपद्मे, V2 3 B1 2 Ds D2 4 पद्मफुल्ले, D फुल्ले पद्मे (by transp), T1 3 G1 5 पाद्मे फले V3 B1 3 D6 ऽभि (for तु) K4 चाडवान्, V3 B2 3 D4 ब्राह्मणम्, D6 °णं (for °णान्) V1 वाच्य च (for वाचयेत्) —(L 347) V3 B1 3 D6 T1 3 G1 3 5 M4 अश्नातु (for अश्नीत) —(L 348) D4 द्वे बिल्वे काञ्चनप्रभे (for °) —(L 349) D3 दक्षिणेय, T3 सदक्षिण (for °णे) T1 तद्वात्मने, G4 धृता° (for धृता°) V3 B3 D6 बिल्वे चैव प्रयच्छतु (for °) —(L 350) D4 पतिम् (for परम्) —(L 351) K1 T2 3 G1 3–5 M4 साध्वी (for सा स्त्री) V3 B2 3 D6 सदोन्नतस्तनी चैव, T4 °ते स्तने सा स्त्री (for °) V3 B1 3 D6 भवति (for बिभर्ति) K1 V1 T2–4 G1 3 4 M4 वर (for [अ]मर) —(L 352) K1 V1 कृशोदरत्वम्, K2 D1 4 क्षामोदरि (D5 °र) त्वम्, K3 V3 B2 3 D3 शातोदरीत्वम् (for °रत्वम्) B3 D6 अन्विच्छेत् (for इच्छन्ती) K1 V2 B Dn1 D2 4 5 T1 G एकान्त (for °न्न-) Ñ2 Dn2 D5 G3 भोजनी; V2 3 B3 Dn D6 भोजना (for भोजिनी) —(L 353) D1 तथा भोज्यम् (for तु भोक्तव्यम्) K2 भोक्तव्यमन्न पञ्चम्यां (for °) —(L 354) K3 जातीं नवां, D1 T4 जातीफलं; T2 जल लतां (for जातीलतां) —(L 355) D3 स्वर्णां, T2 3 G1 4 5 M4 तत (for फुल्लां) K3 D4 धन्यां; D1 दद्यात्, T1–3 G1 3 4 M4 साध्वी (for धन्ये) D5 महात्मने; T4 जिता°; G1 स्मृता° (for धृता°) —(L 356) B1 D1 3 T2 3 4 G1 3–5 M4 च स्त्री (for नारी) —(L 357) V B D3 T1 3 G1 3–5 M4 अनिन्दिते (for °तैः) —(L 358) V2 B2 3 D3 5 6 G2 प्राप्ते (for पूर्णे) K1 Ñ2 V2 D5 D4 G5 तत संवत्सरे पूर्णे (V2 G5 प्राप्ते) (for °) V3 B D6 पद्मे रौक्मे (by transp) V1 सुमध्यमा (for ददातु सा) K2 रौप्ये पद्मे निवेश्य सा (for °) —Ñ2 om line 359 —(L 359) K4 सु- (for [अ]भि) V1 Bom Poona eds G(ed.) शुभम् (for शुभे) —(L 360) K2 D1–4 इच्छन्ती; V1 इच्छोर्वी (for अन्विच्छेत्) V2 B D6 T2 4 G3–5 सुमते (for °ता) K1 स्त्री क्षिपेच्चैवमादरात् (for °) —(L 361) K4 V G1 2 भुक्तम् (for भक्तम्) —(L 362) T1 3 G1 (marg) 3–5 M4 स्वर्णं ब्राह्मणाय च (for °) —(L 363) T1–3 G1 3 5 M4 प्रयच्छतु (for प्रजापति-) K2 3 4 B2 Dn D2 3 5 T1 4 तत्र; Ñ2 D6 3 त तु (for तज्ज्ञा) —(L 364) Ñ2 चोप, V3 B2 3 तत्र (for चैव) —(L 365) K1 3 V B Dn Ds D2 धर्मज्ञा, Ñ2 सर्वज्ञा (for धर्मज्ञे) D1 -पूरयेत् (for चूर्णे°) T2 3 G1 3–5 M4 मेषश्चेतस्य (G1 4 °श्च) पूरयेत्, T3 शनकैरिव पूर्णयेत् (for °) —(L 366) K2 चूर्णानि, V3

तेन श्रोणीमभिमता स्त्री सौम्ये प्रतिपद्यते ॥
मधुरा वाचमिच्छन्ती वर्जयेल्लवण सती ।
संवत्सर वा मास वा दापयेल्लवण तत ॥
सदक्षिण ब्राह्मणाय पर माधुर्यमिच्छती ।
शुकवाक्याच्छतगुण भवत्यमरवर्णिनि ॥
गूढगुल्फशिरौ पादाविच्छन्त्या सोमनन्दिनि ।
पट्टया पट्टया वरारोहे भोक्तव्य सतिलोदनम् ॥
अग्निर्वा ब्राह्मणो वापि न स्प्रष्टव्य. पदा सदा ।
पदा यदा स्पृशेच्च च वन्देत तपसान्विता ॥
पादेन चैव पाद न प्रक्षालयितुमर्हति ।
एतैर्नित्यव्रतैर्युक्ता धर्मज्ञा पतिदेवता ॥
कूर्मौ रुक्ममयौ दद्याद्ब्राह्मणाय पतिव्रते ।
तौ वाचयेद्ब्राह्मणाय स्थापयित्वा घृतेऽनघे ॥
पद्मे चाधोमुखे कृत्वा दद्याद्विप्राय नन्दिनि ।
रत्नैर्द्रव्यैर्मिश्रयित्वा काञ्चनेनाभ्यलङ्कृतौ ॥
सर्वमेव तु या गात्रमिच्छत्यतिमनोहरम् ।
विरात्र पुष्पकाले सा करोतु पतिदेवता ॥
कौमुद्यामथ वाषाढ्या माघ्या चाश्वयुजे तथा ।
मातर पितर चैव मन्यते यदि दैवतम् ॥
घृत च नित्य विप्रेभ्यो ददातु लवण तथा ।
समार्जन गृहे चैव करोतु पतिदेवता ॥
उपलेपन च धर्मज्ञे बलिकर्म च मानिनि ।
वाग्दुष्टा नैव सा शुभ्रे भवत्यासार्थपण्डिता ॥
पर्यभातु च सा कचिदपि शाक यशस्विनि ।

B D₁ ₆ द्रव्याणि (for पूर्णानि) K₃ नक्त, V₁ शुक्त, T₁ G₃ ₄ रत्न (for रक्त) M₄ भावयेत् (for दाप°) —(L 367) T₁ ₂ G₁ ₂ ₅ M₄ सा तु (for तेन) D₁ सौम्ये स्त्री (by transp) —(L 369) K₁ ₃ ₄ V₂ B₁ Dn D₄ वर्जयेत्, Ñ₂ V₁ D₅ T₁ ₂ प्रयच्छेत् (for दापयेत्) K₂ सती (for तत) —(L 370) D₅ T₂ ₄ G₃ M₄ इच्छति (for इच्छती) —(L 371) K₁ ₄ V B₁ ₂ Dn D₄ ₆ श्रुतवाक्यात्, K₃ पिक°, D₃ शुभ° G₂ श्रुतत्रयात् (for शुकवाक्यात्) T₁ ₂ G₁ ₂ ₅ M₄ शुभ(T₁ °क)वाक्याच्च माधुर्य (for °) K₁ ₄ जायते (K₄ भवेच्च) वरवर्णिनि (for °) —(L 372) M₁ गुल्फौ (for गुल्फ) T₂ हलमध्य शिर पादाद् (for °) K₃ ₅ D₄ ₄ इच्छन्ती, G₅ इच्छेद्या (for इच्छन्त्या) —(L 373) K₂ पष्ठ्यान्तर°, T G₃ ₅ M₄ पष्ठ्या चैव (for पट्टया पट्टया) K₁ ₂ ₄ V B Ds₁ D₁ ₄ ₆ G₁ ₂ M₄ भोक्तव्य सलिलौदनम्, K₂ Dn Ds₂ D₂ T₁ ₂ ₄ G₃ ₄ °व्यं सलिलोदनम्; V₂ B₂ D₅ °व्य सलिलोदन (for °) —(L 374) K₃ Ñ₂ V₂ ₃ B₁ ₂ D₂ D₂ ₁ ₆ T G M₂ सदा पदा (by transp) K₃ सदा तथा —(L 375) Ñ₂ V₂ Dn₂ Ds₂ यदा पदा (by transp) K₂ D₂ ₆ स्पृशेत्स चापि नित्यशः (for °) K₃ D₁ ₃ वन्देत, T₁ ₂ G₃ ₅ M₄ मास्वी तु (for वन्देत) —(L 376) V₂ B D₃ पादेन न च वै पादं T₁ ₂ G₁ ₂ ₅ M₄ हस्ते(T₂ पादे) न चैव (G₂ °नैव च) तत्पादौ T₂ पदे च चैव पादौ च (for °) —(L 377) G₁ पूर्वे (for पूर्वैर्) V₁ स्त्री सदा (for धर्मज्ञा) —(L 378) Ñ₂ T₂ G₂ रूप्य (for रुक्म) K₂ पतिव्रता — Ñ₁ om. line 379 —(L 379) K₂ Dn D₃ पतय, K₄ धीमाय, D₁ धारयेद्, D₂ दाप° (for वाच°) T₁₋₃ G₁ ₂ ₄ M₄ सौ वा(G₅ M₄ तान्)र्प यित्वा वेदाय (for °) D₁ T₁ ₂, ₄ G₁, ₂ ₄ M₄ घृतेन वै (for घृतेऽनघे) —(L 380) K₁ ₄ दद्याद् (for कृत्वा) T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M₄ पद्मेश्चाधोमुखौ कृत्वा (for °) K₂ नन्दिनीम्, V₂ भाविनी, D₂ लहिने (for नन्दिनि) —(L 381) K₁ रत्नैर् (for रत्नैर्) G₃ दिव्यैर् (for द्र°) K₂ मर्दयित्वा, K₄ D₁ G₂ मुद्र°, Ñ₂ मण्ड°, V₁ ₂ T₁ ग्रस°, D₁ म्लक्ष°, D₆ अर्च° (for मिश्र°) D₂ रत्नैर्दिव्यैर्मर्द(marg °मुद्र)यित्वा (for °) T₂ चन्दनेन (for काञ्च°) V₂ B₂ D₆ स्वलङ्कृते (for [अ]भ्यल°) — T₂ om line 382 —(L 382) T₁ ₂ G₁ ₂ ₅ M₄ गात्र या (by transp) T₁ ₂ G₄ वाञ्छन्ती तु, T₂ G₂ ₃ ₄ M₄ वाञ्छती तु (for इच्छत्यति) K₅ V₂ मनोरमम् T₁ G₂ °हरा (for °हरम्) —(L 383) G₂ कुर्यात् तु (for करोतु) — D₂ om (hapl) lines 384 387 —(L 384) K₂ D₁ मार्गशिर्याम् (for कौमुद्याम्) Ñ₂ V₂ D₃ ₄ ₆ T₂ ₄ वैशाख्या (for [आ]षाढ्या) T₁ ₂ G₁ ₂₋₅ M₄ माघ तु (for माघ्या च) K₁ ₄ V₁ ₂ B₁ ₂ D₂ ₆ T₁ [आ]श्वयुज्यां (for °युजे) —(L 385) K₂ Dn D₃ ऽपि वा, Ñ₂ पति, V₂ B₂ ₂ ऽपि च, D₁ ₄ G₁ त्वपि (for यदि) D₂ दैवतम्; T₂ ₂ G₁ ₄ M₄ दैवताम् (for दैवतम्) —(L 388) Hypermetric V₂ B₂ D₃ T₂ उपलेपं च धर्मज्ञा (T₂ °ज्ञे) (for °) K₂ ₄ D₁ भामिनि; B₂ मारत (for मानिनि) —(L 389) K₂ वाग्दुष्टे; V₂ वाग्भूपा (for वाग्दुष्टा) D₂ मा शुभ; D₂ भवतु; G₁ M₄ अशुभा (for सा शुभ्रे) T₂ ₂ G₁ ₄ यथार्थे शुभा कृत्वा (for °) K₂ अत ततशास्त्रपण्डिता, D₂ सा भवत्यर्थप°; D₁ भवत्य थाय प° T₁ ₂ G₁ ₂₋₄ M₄ कृत्वाऽभाव(G₁ °य)ार्थ° (for °) —(L 390) K₂ V₁ ₂ B₁ ₂ D₁ ₂ ₄ ₆ T₁₋₄ G₁ ₄ मा (for सा) K₁ ₂ ₄ Dn D₃ द्वार्थे (sic) K₂ D₁ ₆ साद्यं, V₁ ₂ साम्बं (for शाकं) —(L 391) K₁ बलि

बलिं सृजत्वतथ्यं च परित्यजतु भामिनि ॥
बान्धवान्सगुणानिच्छेदेकभक्तेन नित्यदा ।
सप्तमीं सप्तमीं नित्यं क्षपेत्स्त्री पतिदेवता ॥
ततः संवत्सरे पूर्णे वृक्षं दद्याद्धिरण्मयम् ।
सदक्षिणं ब्राह्मणाय शुभबन्धुमती भवेत् ॥
करञ्जे दीपकं दद्यात्सदा या प्रमदा वरे ।
पूर्णे संवत्सरे दद्यात्सौवर्णं दीपकं तथा ॥
रूच्या सा स्त्री भवेद्भर्तुरिष्टा पुत्रवती तथा ।
सपत्नीनामधि तथा दीपवज्ज्वलते शुभे ॥
या शेषभोजिनी नित्यं नैव च स्यादरुन्तुदा ।
न च स्याद्व्यशना सौम्ये नित्यं च पतिदेवता ॥
शौचान्विता च सततं न च रूक्षाभिभाषिणी ।
श्वश्रूश्वशुरयोर्नित्यं शुश्रूषानिरता सती ॥
किं तस्या व्रतकैः कार्यं किं वा स्यादुपवासकैः ।
या भर्तृदेवता नित्यं सत्यधर्मगुणान्विता ॥
विधवा स्त्री तु या हि स्याद्दैवयोगात्सती सति ।
तस्या वक्ष्यामि यो धर्मः पुराणोक्तः सुमध्यमे ॥
पतिं संकल्पयित्वा सा चित्रस्थं वाथ मृन्मयम् ।
तस्य पूजां सदा कुर्यात्सत्ता धर्ममनुस्मरेत् ॥
तत एवाभ्यनुज्ञां च नित्यं याचेत सुव्रता ।
व्रतके चोपवासे च भोजने च विशेषतः ॥
भर्तृलोकान्व्रजत्येव न चेद्व्युच्चरते पतिम् ।
शाण्डिली सूर्यवद्भाति सततं पतिदेवता ॥
अद्यप्रभृति सर्वेषां देवानां चैव योषितः ।

सृजत्स्वतथ्यं च, V3 बलिं सृजतु तथ्यं च, B3 सृज त्वं तथ्य च बलिं, D6 (marg) बालिं सृजे तथात्यधम् T1 3 G1 3 5 M4 बलिं सृजेत मिथ्यां च, T4 बलिं सृजेत तीर्थं च (for a) — After line 391, Dn D3 Bom Poona eds G(ed) ins an addl colophon [Mention of the Epic Ds2 — Mention of Khila D3 — Sub-parvan Dn D3 पारिजात — Adhy name Dn D3 व्रतकविधानम् — Adhy no Dn Ds2 130] — Before line 392 some Mss ins उमोवाच — (L. 392) T4 ब्राह्मणान् (for बान्धवान्) K4 V3 भुक्तेन (for भ°) V1 कर्मणा, D3 नित्यश (for °दा) — (L 393) D3 च क्षिपन् (for the second सप्तमीं) V3 प्राप्य (for नित्यं) V1 3 B1 3 D6 T2 क्षपयेत्स्त्री (V1 °येत स्त्री, V3 °येत्स्त्री च) पतिव्रता (for b) — T2 3 G1 4 om (hapl) lines 394–401 — (L. 395) D3 सा तु G3 बहु (for शुभ) — (L. 396) K1 4 D2 T1 करञ्ज°, D3 वर च, G3 करण्डं (for करञ्जे) K D4 चरेत्, G5 परे (for वरे) — After line 396 Ds1 ins an addl. colophon mentioning adhy no 135 — (L 398) K3 तुष्टा सा स्त्री, V3 B3 3 D6 दीपभूता, D5 सेव्या सा स्त्री (for रूच्या सा स्त्री) T1 4 G3 5 भवत् (for तथा) — (L 399) K4 D4 सदा मध्ये, T1 G3 5 M4 अभिमता (for अधि तथा) — (L. 400) K4 Dn1 Ds2 D5 8 भोजनी (for भोजिनी) T1 देवदेवस्य धर्मयुक् G3 नैव च स्यादमर्मयुक् M4 नैव चस्याद्धर्मयुक् (for b) — (L 401) T1 G3 5 M4 न च दुर्वासनाक्रान्ता (for a) — (I 402) K1 शोभान्विता (for शौचा°) K1 काङ्क्षिणी; V3 भाविनी (for भाषिणी) — (L. 403) D6 om (hapl) lines 403b 405a N3 Dn2 D4 5 शुश्रूषाभिरता सती, T1 3 G1 3 5 M4 °नियता सती, T4 नियता सतीम् (for b) — (L. 404) B3 कृत्यं (for कार्यं) — (L 405) V1 वा च, Dn1 सत्य; D3 T2 3 G1 4 सर्वं (for सत्य) — After line 405, Ds1 (marg) ins

4** या योनिमिच्छते नारी शुभां संकुचितामपि ।
कृष्णां चतुर्दशीं सा तु संवत्सरमुपोष्य च ॥
दद्याद्धेममयीं योनिं दधिपूर्णां द्विजन्मने ।
मुक्तायुग्मेन संयुक्तां शुभां योनिं लभेत्तत ॥

— K3 om line 407 — (L. 407) D3 धर्मास्ते; G3 ये धर्मा (for यो धर्म) V3 B3 3 D6 शुचिस्मिते (for सुमध्यमे) — (L. 408) K3 [अ]थौ, G4 तु (for सा) N3 om वा T1 3 G1 3–5 M4 हिरण्मयम् (for [अ]थ मृ°) K3 चित्रलस्थं वा मृण्मयम् (for b) — (L. 409) D4 5 तस्य पूजा सदा कार्या (for a) N3 D3 5 सती, K3 V3 T3 G1 4 5 M4 सदा D3 सत्य (for सत्ता) — (L. 410) T3 नित्यं याचस्सदा रता (for b) — (L. 412) Dn1 D5 T1 भर्तुर्लोकान्व्रजत्येव (for a) K4 उद्विजते, V3 3 B3 अतिक्रमेत्, B3 अतिचरत् D5–6 व्यचरते (for व्युच्च°) T1 3 G1 3 5 M4 न चैवातिचरेत्पतिम् (for b) — (L. 413) G3 तेजिष्ठा (for शाण्डिली) — (L. 414) D3 देवानां (for सर्वेषां) K3 3 4 V1 D1 3 3 (marg as above) 5 G3 यत्नतः T G1 3 5 M4 पत्नय (for योषित) N3 देवतानां च योषित, D3 सर्वेषां चैव यत्नतः (for b) — (L. 415) G3 om (hapl) lines 415b 421a K3 नित्यमेव सनातना K4 पौराणा ये सनातना; D1 (marg as above) °णा सनतं नरा, D3 पुराणोक्तं सनातनम् T G1 3 5 पौराणा ये सनातना, M4 °णो य सनातनम् (for b)

द्रक्ष्यन्ति पुण्यकविधिं पौराणो यः सनातनः ॥
मुनिश्च नारदः कृत्स्नं पौराणं ज्ञास्यते विधिम् ।
उपवासस्य धर्मात्मा व्रतकानां तथैव च ॥
अदितिश्चापि सेन्द्राणी त्वं च सोमसुते वरे ।
प्रवर्तने व्रतकानां पुण्यकानां च सर्वदा ।
कीर्तनीयाः सतीनां हि भविष्यथ गुणान्विताः ॥
उपवासव्रतविधिं यथावदिह कृत्स्नशः ।
प्रादुर्भावेषु सर्वेषु विष्णोर्भार्या महात्मनः ।
ज्ञास्यन्ति पुण्यकविधिं नित्यमेव सनातनम् ॥
सविशेषं च धर्मात्मा स्त्रीधर्मेषु प्रशस्यते ।
पतिभक्तिरदुष्टत्वमवाग्दुष्टत्वमेव च ॥
नारद उवाच ।
एवमुक्तास्तु ताः साध्व्यो महादेव्या तपोधनाः ।
जग्मुर्हृष्टा महादेवीं प्रणिपत्य हरप्रियाम् ॥
अदितिर्व्रतकं चक्रे शृणु यद्धर्मचारिणी ।
उमाव्रतविधिः सर्वः पूर्वोद्दिष्टस्तया कृतः ॥
पारिजाते निबध्याथ मम दत्तस्तु कश्यपः ।
अदितिव्रतकं नाम तद्दत्तं सत्यभामया ॥
तदेव व्रतकं दत्तं सावित्र्या धर्मनित्यया ।
तैरेव युक्तैः संयुक्तमिदं त्वभ्यधिकं कृतम् ॥
संध्याकाले च संप्राप्ते स्थाने स्थाने तथैव च ।
पूजनं वा नमस्कारो जपश्च द्विगुणः स्मृतः ॥
सावित्र्या व्रतकं कृत्वा तथादित्या व्रतं सती ।
भर्तुः कुलं पितृकुलं तथात्मानं च तारयेत् ॥
इन्द्राणी व्रतकं चक्रे तथैवोमा यथाविधि ।
रक्तमभ्यधिकं वासो भोजनं चैव सामिषम् ॥
चतुर्थे दिवसे चापि पुण्यकार्यविधिः पुनः ।
अहोरात्रोपवासश्च देयं कुम्भशतं तथा ॥
गङ्गया व्रतकं दत्तं तदेवोमं यशस्करि ।
स्नानमभ्यधिकं कार्यं प्रत्यूषस्यात्मनो जले ॥
अन्यत्र ना जले माघशुक्लपक्षे हरिप्रिये ।
एतद्गङ्गाव्रतं नाम सर्वकामप्रदं स्मृतम् ॥

— (L 416) V2 ज्ञास्यते (for ज्ञास्यते) — (L. 417) K1 3 4 धर्मात्मा (for °त्मा) M4 च सर्वदा (for तथैव च) — M4 om lines 418-419 — (L 419) K3 प्रवर्तिनी (for °र्तने) V2 3 B1 3 T1-3 G1 4 5 पुण्यकाना (for व्रत°) D5 प्रवर्तके पुण्यकाना (for °) V2 B1 2 D6 T1-3 G1 4 व्रतकाना तथैव च (for °) — (L 420) D3 भविष्यन्ति (for °ष्यथ) — (L 421) B1 3 D6 ज्ञास्यथापि च कृत्स्नश (for °) — (L 422) T4 पुण्यकाना महात्मनाम् (for °) — G3 om lines 423-426 — (L 423) D1 द्रक्ष्यन्ति, G1 5 ज्ञास्यन्ते (for °न्ति) — (L 424) V2 B1 3 D6 विशेषधर्मो धर्मात्मा (for °) D3 स्त्रीधर्मस्तु (for °र्मेषु) D1 विशिष्यते (for प्रशस्यते) — (L 425) K4 D1 T2 3 4 वागदुष्टत्वम् (for अवाग्दु°) — After line 425, D31 (marg) ins

6** या पतिं दूषयेन्नारी दुष्टैर्वाक्यैश्च नीचवत् ।
सा याति नरकान्घोरान्यावत्तपति भास्कर ॥
भोजनं कुरुते या तु अग्रतो भर्तुरेव च ।
यावन्ति पांशवो भूमौ तावद्वर्षाणि वल्गुली ॥

— G2 om the ref — G2 om lines 426-428 — (L 426) V2 B1 D5 देव्यो, V3 B2 देव्याः, T G1 4 5 M4 सर्वा (for साध्व्यो) — (L. 427) Ñ2 नमस्कृत्य (for प्रणिपत्य) — (L 428) K3 तु व्रत (for व्रतक) K3 श्रुत्वा सद्धर्मचारिणी (for °) — Before line 429, G2 ins नारद — (L 429) K4 पूर्वं दृष्टस् (for पूर्वोद्दिष्टस्) — D5 om lines 430 431 — (L 430) K4 पारिजातेन बध्वा तु (for °) — (L 431) K3 श्रुत्वा, D4 (sup lin) कृत्वा (for नाम) K3 तद्वृत्त, D3 मे दत्त, D5 (before corr) मद्दत्त, G1 तदिद (for तद्दत्त) — D2 om lines 432 434 B T3 om line 432 — (L 433) D3 मन्त्रै, T1-3 G1 5 M4 युक्त, T4 युक्त (for युक्तै) D1 तैरेव युक्त संयुक्त, G2 तैरेव दत्त संयुक्तम् (for °) — (L 434) G2 जप (for the first स्थाने) T2 3 G1 3 4 स्थितानि (for तथैव) — (L 435) K1 पूजितं या, V2 पूजा चाथ, B1 मौन चाथ (for पूजन वा) D5 T4 जपश्च द्विगुण कृ(T4 स्मृ)तम् (for °) — (L 436) B1 3 Dn1 D5 6 T1 G2 5 M4 सावित्रीः; T2 सादित्या (for सावित्र्या) K3 चक्रे, D4 दृष्ट्वा (for कृत्वा) K3 om (hapl) lines 436b-438a D5 [अ]दिति (for °त्या) — (L 437) T1 3 G1 3 M4 [आ]त्मजम् (for [आ]त्मान) — (L 438) V1 2 B Dn D3 D5 M4 तदेवौम V2 तथैवौमं, D4 तद्गङ्गोधं, D2 तद्गङ्गोम, G3 तथैवोम (for °वोमा) — (L 440) K4 प्राप्ते (for चापि) K4 पुण्यकार्यो विधि स्मृत (for °) — (L 442) K2 D4 सहोम च, K4 तदेवं मे, D3 नदेवेद (for तदेवौमं) G1 5 M4 यथाविधि (for यश स्करि) D1 तदेवेम यशस्करम् D4 सहोमं च यथाविधि, T1-3 तथैवौम (T1 °था काम) यशस्करम् (for °) — (L 443) K3 कृत्वा, Dn D3 स्नात्र (for कार्यं) — (L 445) D1

सप्त सप्त च सप्ताथ छुल्लानि हरिवल्लभे ।
स्त्री तारयति धर्मज्ञा गङ्गाव्रतकचारिणी ॥
देय कुम्भसहस्र तु गङ्गाया व्रतके शुभे ।
तारण पारण चैव तद्व्रत सार्वकामिकम् ॥
यमभार्या चकाराथ व्रत यामरथ शुभम् ।
हेमन्ते तत्तु कर्तव्यमाकाशे हरिवल्लभे ॥
इमानि चैव वाक्यानि ब्रूयादाकाशमास्थिता ।
स्नाता शुचिसमाचारा नमस्कृत्य पतिं शुभे ॥
चराम्यह यामरथ हिम पृष्ठेन धारये ।
पतिव्रता जीवपुत्रा भवेय च पुरोधिका ॥
सपत्नीश्चाधितिष्ठेय पश्येय चैव मा यमम् ।
सभर्तृपुत्रा जीवेय चिर सुसुखमेव च ॥
पतिलोक च गच्छेय भवेय नन्दिनी तथा ।
सुचेला मृष्टहस्ता च स्वजनेष्टा गुणान्विता ॥
एव कृत्वा ततो विप्र मधुना स्वस्ति वाचयेत् ।
तिलैरपि तथा कृष्णै पायसेन तु भोजयेत् ॥
एव व्रतानि देवीभि कृतान्यमरवर्णिनि ।
महादेव्या पुरोक्तानि रुद्रपत्न्या हरिप्रिये ॥
अह ब्रवीमि तपसा मदीयेन समन्विता ।
सर्वा द्रक्ष्यथ पुण्यानि व्रतकानि तथैव च ॥
पौराणान्युमया देव्या यानि दृष्टानि वै पुरा ।
कल्याणगुणयुक्तानि पावनानि शुभानि च ॥

वैशंपायन उवाच ।

रुक्मिणी व्रतक चक्रे दृष्ट्वा व्रतकविस्तरम् ।
उमाया वरदानेन दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ॥
उमाव्रतेषु सर्वेषु वृषदान तथाधिकम् ।
रत्नमालाप्रदान च तथान्त सार्वकामिकम् ॥
तथा जाम्बवती चक्रे पुरोमाव्रतक तथा ।
ददावभ्यधिक सा तु रत्नवृक्ष मनोहरम् ॥
सत्या ददौ तथैवाथ पुरोमाव्रतक यथा ।
पीतमभ्यधिक वासस्तया दत्तमुमाव्रते ॥
रोहिण्याथ च फाल्गुन्या मघया च पुरातने ।

T3 G1 3 4 शुभम् (for स्मृतम्) — (L 446) T1 3 G1 3 5 M4 सप्तानि (for °थ) — G2 om (hapl) lines 445b 450a N3 om (hapl) lines 447–451 — (L 447) T1 4 M4 धारयति (for तार) K3 T4 धर्मात्मा (for धर्मज्ञा) T3 स्त्री धारयन्ती धर्मज्ञे (for a) K1 या गङ्गाव्रत चारिणी (for b) — T C1 3 5 M4 G(ed) om (hapl) lines 449 453 K3 om line 448 — (L 449) V1 3 पावने (for पारण) D1 (marg as above) मज्जन (for तद्व्रत) V1 -कामदम् (for -कामिकम्) — (L 450) B3 व्रत याम यशस्करम् (for b) — (L 452) D3 5 जपद् (for ब्रूयाद्) — (L 453) K N3 V1 B2 Dn D3 D1 5 स्नात्वा (for स्नाता) — (L 454) T1-3 G1 3 5 M4 हिमपृष्ठगता (T1 त) शुभे (for b) — (L 456) T3 V2 सपत्नीभ्यो D3 °त्नीनाम् G2 °त्नीषु (for °त्नीश्च) Dn D5 सपत्नीरधितिष्ठेय (for a) T4 माधवम् (for मा यमम्) D3 5 पश्येयं मा यमा लयम् ; T1 3 G1 3 5 M4 पश्येयं चाप्यनामयम् (for b) — (L 457) D5 सुसुखं चिरमेव च (for b) — (L 458) N3 B3 3 D6 धनिनी (for नन्दिनी) T1 3 G3 4 M4 भवेयं नातिदीनताम् (M4 °ता) G5 यं चाप्यनिन्दिता (for b) — (L 459) K1 3 T3 सुचेष्टा ; K4 D4 सुवेषा D1 सुश्लेष्टा D2 सुवस्त्रा (for सुचेला) D6 मृदु- (for मृष्ट) T2 सुचेलो मृष्टहस्ता च (for a) K1 4 स्वजनस्थ, D5 °नष्ट D1 5 °नेभ्यो (for °नेष्टा) — (L 460) K3 दत्त्वा, K3 D3 D1 3 5 नत्वा, D2 उक्त्वा T1 3 G1 3-5 M4 उक्त्वा (for कृत्वा) D5 विप्रेर् (for विप्र) K3 D3 4 T3 3 G1 3 5 M4 मधुरं, D1 5 (marg) साधुना (for म) — (L 461) T1 3 G1 3-5 M4 अपि शुद्रैश्च भोजयेत् (for b) — (L 462) K1 3 4 Ñ3 D3 5 वर (for [अ]मर) — (L 465) Bom Poona eds G(ed.) गुण्यानि (for पु) — (L 466) K3 D4 5 संनिर्दिष्टानि वै पुरा (for b) — (L 467) Dn1 कल्याण युक्तानि तथा (for a) — (L 468) T3 3 G1 4 5 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) V2 सा व्रत , B1 [उ]माव्रत- (for व्रतक-) — (L 469) T1 3 G1 3-5 M4 उमया च कृत दृष्ट्वा (for a) T1-3 G1 3-5 M4 साध्वी (for दृष्ट्वा) — (L 470) V2 3 B1 3 D6 उमाव्रतकव सर्वे (for a) K1 T4 व्रत- (for वृष-) — T4 om (hapl) line 471 — (L 471) Ñ3 -माल्य- (for -माला) — (L 472) V1 तन्नोमा- ; D1 पुलोमा- (for पुरोमा) D5 T1 पुलोमाव्रतकं तथा (for b) — (L 473) D2 सार्धं ; T1 3 G1 3 5 M4 वास- ; G3 चापि (for सा तु) T1 G3 सा तु रक्त T3 3 G1 4 सा तु रत्नं (for रत्नवृक्ष) K1 D6 मनोरमम् (for °हरम्) G5 M4 सा तु रत्नं मनोहरा (for b) — (L 475) T4 महाव्रते (for उमा) — (L 476) K3 माघ्यां चाथ D1 मघायां च T3 G1 4 माघे या च (for मघया च) — (L 477) D1 रत्नानि ; D4 दानानि (for व्रतानि) D5 (marg) रत्नानि खलु दिव्यानि (for a) D6 G5 कुरुनन्दन , T1 3 G1 3 कुरुवर्धन (for कुलवर्धने)

व्रतानि खलु दत्तानि वहूनि कुलवर्धने ॥
ददौ शतभिषा चैव व्रतकं पुण्यलक्षणम् ।
येन नक्षत्रमुख्यत्वं जगाम कुरुनन्दन ॥

Colophon

29B

K Ñ2 V B D T G M4 cont

जनमेजय उवाच ।
वैशंपायन धर्मज्ञ व्यासशिष्य तपोधन ।
पारिजातस्य हरणे यदुपुरं परिकीर्तितम् ॥
निवासोऽसुरमुख्यानां दारुणानां तपोधन ।
तेषां वधं मुनिश्रेष्ठ कीर्तयस्वान्धकस्य च ॥
वैशंपायन उवाच ।
त्रिपुरे निहते वीरे रुद्रेणाक्लिष्टकर्मणा ।
तत्र प्रधाना बहवो बभूवुरसुरोत्तमाः ।
शरामिना न दग्धास्ते रुद्रेण त्रिपुरालयाः ।
षष्टिः शतसहस्राणि न न्यूनान्यधिकानि च ।
ते ज्ञातिवधसंतप्ताश्चक्रुर्घोराः पुरा तपः ।
जम्बूमार्गे सतामिष्टे महर्षिगणसेविते ॥
आदित्याभिमुखा वीराः सहस्राणां शतं समाः ।
वायुभक्षा नृपश्रेष्ठ स्तुवन्तः पद्मसंभवम् ॥
तेषामुदुम्बरं राजन्गण एकः समाश्रितः ।
वृक्षं तत्रावसन्वीर ते कुर्वन्तो महत्तपः ॥
कपित्थं वृक्षमाश्रित्य केचित्तत्रोषिताः पुरा ।
सृगालवार्दी स्वपरे चेरुरुग्रं तथा तपः ॥
वटमूले तथा चेरुस्तपः कौरवनन्दन ।
अधीयन्तः परं ब्रह्म वटं गत्वासुरात्मजाः ॥
तेषां तुष्टः प्रजाकर्ता नरदेव पितामहः ।
वरं दातुं सुरश्रेष्ठः प्राप्तो धर्मभृतां वरः ॥

— (L. 478) T1 2 G1 3-5 M4 शतभिषक् (for °भिषा) D4 व्रतकं पुण्यकं तथा; T2 3 G1 2 5 M4 व्रतं पुण्यकलक्षण(G5 °वर्धन)म् (for °) — (L. 479) D1 5 कुलनन्दिनी, D2 3 कुलनन्दन (for कुरु°) — After line 479, D4 ins

6** उमामहेश्वर दानं कार्यं सर्वव्रताशने ।
कपिलागोप्रदानेन गियाद्दे नीलमुत्सृजेत् ॥
सर्वैरेवासहेन्द्रश्च (sic) उमा वै रुद्रसयुता ।
स्वे स्थानेन गता राजन्विष्णोर्व्रतकशासनात् (sic) ॥

Colophon — *Mention of the Epic* K2-4 V1 2 Ds2 D5 6 T3 — *Mention of Khila* K2 4 V B Dn Ds D1 3 4 — *Adhy name* K Ñ2 V B1 3 Dn Ds D1-3 5 6 उमाव्रतकम्, B3 पारिजातहरणम्, T1 3 4 G1 4 पुण्यकविधि, G3 पुण्यकविधिवर्धनम् — *Adhy no* K2 (marg) 134, V1 140, V3 B2 138, Dn Ds2 136, D1 132, D3 T1 145, D4 135, T1 G3 4 M4 149, T2 G1 151, T3 158, G2 140, G5 152

29 B

(L. 4) D3 युद्ध (for वध). — (L. 5) K2 4 D1-4 T1-3 G1 4 M4 वीर, B1 दैत्ये (for वीरे) — (L. 6) K1 4 नानायुधाश्च बहवो, K2 अयुध्यमाना ब°, Cal ed तत्रायुधाना ब° (corrupt) (for °) K4 बभूवुरमरोपमा (for °) — (L. 7) D1 G2 निर्दग्धास्तु; D5 प्रदग्धास्ते (for न द°) V2 D1 त्रिपुरालये, T2 °लयम् (for °लया) — (L. 8) K1 3 4 Ñ2 V B1 3 Dn D1 5 T1 G2 षष्टि (for षष्टिः) K2 D4 दैत्य (for शत) B1 D1 T2 3 G1 4 भोः (for च) D5 D1 T1 G2 न न्यूनान्यधिकानि भो (D4 ते, G2 वै) D2 मन्युनाभ्यधिका विभो, T1 G3 न न्यूनानधिकानि भो (for °) — (L. 9) Ñ2 बन्ध (for वध) K1 3 4 Dn D5 वीर (for घोरा) V1 D3 महत्तप°, V2 B1 G1 महत्तप; D1 4 पर तप, T1-3 G1 3-5 M4 प्रदक्षिणम् (for पुरा तप) D2 चत्रुर्घोरा परं तप (for °) — K2 om lines 10b–12a — (L. 12) T1-3 G1 3-5 M4 निराहारा (for नृपश्रेष्ठ) — (L. 13) Ñ2 उदुम्बरे, B3 उदुम्बर, T2 औदु° (for उदु°) V1 गणम् (for गण) B1 सहाश्रित° (for समा°) T1-3 G1 3 5 M4 गणा एके समाश्रिता (for °) — (L. 14) Ñ2 V2 3 B Dn2 D5 D1 2 3 T1-3 G वीराग्र (for वीर) K4 D6 महातप (for महत्तप°) — K4 B3 G4 om (hapl) lines 15-16 — (L. 15) K1 3 Ñ2 B1 3 Dn D5 6 T2 4 G1 3 4 कपित्थ (for °त्थं) T3 5 कपित्थ वृक्षमाश्रित्य (for °) — (L. 16) K1-3 Ñ2 Ds1 D1 2 4 वादीस (for वादीं) G2 सृगालपादीमपरे, G3 M4 °पादी स्वपरे (for °) V2 G1 महत्, B1 T3 तदा (for तथा) — (L. 18) G1 अधीयन्ते, M4 °याने (for °यन्त°) V1 Dn2 D5 D1 2 पर; V3 ऽपरे (for परं) K1 T1 3 4 G2-3 अधीयन्तापरे ब्रह्म (for °) D5 [अ]सुरोत्तमा (for °त्मजाः) V3 तं गत्वा त्रिपुरात्मजा (for °) — (L. 19) K2 देवदेव, Ñ2 Ds1 D1 T2 नरदेव (for °देव) — (L. 21) V2 वर वरय हरयुत्तम (for °) — (L. 22) K2

वरं वरयतेत्युक्तास्ते राजन्पद्मयोनिना ।
ते नेपुर्वरदान तु द्विपन्तस्त्र्यम्बकं विभुम् ।
इच्छन्तोऽपचितिं गन्तुं ज्ञातीनां कुरुनन्दन ॥
तानुवाच ततो ब्रह्मा सर्वज्ञः कुरुनन्दन ।
विश्वस्य जगतः कर्तुः संहर्तुश्च महात्मनः ।
कः शक्तोऽपचितिं गन्तु मास्तु वोऽत्र वृथा श्रमः ॥
अनादिमध्यनिधनः सोमो देवो महेश्वरः ।
तमस्तूय सुखं स्वर्गे वस्तुमिच्छन्ति येऽसुराः ॥
ते नेपुस्तत्र केचित्तु दुरात्मानो महासुराः ।
अथेपुरपरे राजन्नसुरा भव्यभावनाः ॥
नेपुर्ये सुदुरात्मानस्तानुवाच पितामहः ।
वरयध्वं वरं वीरा रुद्रक्रोधमृतेऽसुराः ॥
ते ऊचुः सर्वदेवानामवध्याः स्याम हे विभो ।
पुराणि पद् च नो देव भवन्त्वन्तर्महीतले ॥

सर्वकामसमृद्धार्थं पद्पुरं चास्तु नः प्रभो ।
वयं च पद्पुरगता वसेम च सुखं विभो ॥
रुद्राच्च नो भयं न स्याद्येन नो ज्ञातयो हताः ।
निहत त्रिपुरं दृष्ट्वा भीताः स्म तपसा निधे ॥

पितामह उवाच ।

असुरा भवतावध्या देवानां शस्त्रस्य च ।
न बाधिष्यथ चेद्विप्रान्सत्पथस्थान्सता प्रियान् ॥
विशेषधात मोहाच्चेत्क्षरिष्यथ कथचन ।
नाश यास्यथ विप्रा हि जगतः परमा गतिः ॥
नारायणाद्धि भेतव्य कुर्वद्भिर्ब्राह्मणाहितम् ।
सर्वभूतेषु भगवान्हित धत्ते जनार्दनः ॥
ते गता असुरा राजन्ब्रह्मणा ये विसर्जिताः ।
येऽपि भक्ता महादेवमसुरा धर्मचारिणः ॥
स्वय हि दर्शन तेषा ददौ त्रिपुरनाशनः ।

से तेपुर, B1 Dn D6 नेपुरतद्; D1 ते सर्वे (for ते नेपुर) Cal ed तद् (for तु) T1-3 G1 3-5 M4 वरं तु वव्रिरे सर्वे (for °) —(L. 23) Dn1 om (hapl) lines 23ᵇ–26ᵃ. K1 T1-3 G2 3 M ज्ञानिनां (for ज्ञातीनां) —T1 G3 om (hapl) line 24 Before line 25 D6 ins ब्रह्मोवाच —(L. 26) K3 क शक्तो विमर्दं कर्तुं (for °) —(L. 27) T2 3 G1 4 अनादिनिधन सोमो (for °) G5 सोम (for सोमो) —(L. 28) K3 नमस्कृत्य; D1 3 तमाश्रित्य, T2-3 G1 3-5 M3 स संस्तूय, Poona ed तमासूय (for तमस्तूय) D6 स्वर्ते (for स्वर्गे). K3 के, D1 ते (for ये) G1 नरा (for ऽसुराः) G1 वस्तुमिच्छथ हेऽसुरा (for ᵇ) —T2 3 G1 4 om (hapl) lines 29 32 T1 om (hapl) line 29 —(L. 29) D5 ते नेपुर्वरदानं तु (for °) —V3 om line 30 —(L. 30) D3 दे च (for राजन्). V1 D1 भव; Ds1 D1 T1 G2 3 M4 भाव्य (for भव्य) K1, 3 4 असुरा हव्यवाहना (for ᵇ) —(L. 31) K1 ये नेपुश्च; K3 ते पुर्ये तु, K4 V1 3 B Dn D3 D1 3 4 6 नेपुर्ये तु (B3 ये); V2 D3 तेषु ये ये (D3 वै); T1 ते नेमुर्ये, G3 5 M4 ते नेपुर्ये (for नेपुर्ये सु) G3 महात्मानस् (for -दुरा°) K3 प्रणेमुर्ये विधि भकास, D3 तेषु ये तु महामानस् (for °) —(L. 33) Ñ3 B3 D1 T3 G2 3 समूचु. G1 ऊचुस्तु (for ते ऊचु). T2 4 G1 5 M4 वयम् (for विभो) —(L. 34) Ñ1 T1 पद्पुरं (for पद् च नो) D1 पुराणि पद्पुरो देवो (for °) K3 Ñ2 T2 3 G1 4 5 M4 [अ]त्र, K3 च (for [अ]न्तर). —(L. 35) K3 4 Ñ2 V2 3 B3 D1-4 -समृद्धयर्थं, G4 °द्धं च (for °द्धार्थं) —V3 om (hapl) line 36 —(L. 36) K3 Ñ2 V1 3 B Dn D3-4 T1 4 G1 3 वयं च पद्पुरं गत्वा (for °) Ñ3 V1 3 B3 वत्स्याम, D3 6 वसाम (for वसेम) K3 G3 प्रभो (for विभो) D3 गच्छाम सुखिनो विभो (for ᵇ) —(L. 37) K3 न स्याद्, V B1 3 B1 3 Dn D3 6 G3 उग्रं; B3 भ्रमि, T2 3 G4 5 M4 न च (for च नो) K3 रुद्राचास्तु भय तस्माद्; Ñ3 T1 G1, 3 °च्च च भयं न स्याद्; D4 भद्र नोऽस्तु भय तस्माद् (for °) K4 [अ]स्मज्ज्ञातयो, Ds1 वो ज्ञा° (for नो ज्ञा°) —T G1 3 5 M4 ब्रह्मा (for पितामह) —(L. 39) K3 4 V3 Dn D3 D4, 6 भवथ, D3 न तथा (for भवत) —(L. 40) K4 ते गता असुरा राजन्, G1 न च बाधिष्यतो विप्रान् (for °) K4 मम (for सता) K1 सत्पथि प्रस्थितान्प्रियान्, K3 हितं धत्ते जनार्दन; K3 (also) सत्पथिस्थान्हरिप्रियान्, D1 च मत्पथसत प्रियान्; D3 सत्पथस्थानसतो प्रिया (for ᵇ) —(L. 43) K4 Ñ3 विप्रो (for विप्रा) T4 जगत परमो गुरु (for ᵇ), —(L. 43) K1 3 4 Dn1 D2 4 6 T1-3 G1 3 M4 बिभेतव्यं, K3 V B1 3 D3 D1 G2 3 वो भें°; Ñ3 G4 वा भें° (for हि भें°) K1 4 कुर्वद्भिर्ब्राह्मणेऽहितम् (for ᵇ) —(L. 44) Ñ2 भूते हि (for भूतेषु) K4 हितवान्; Dn2 भगवन् (for °वान्) D1 धर्मं (for धत्ते) —(L. 45) D3 सर्वे (for राजन्) —After line 45, D2 3 4 ins.

1** अन्तर्महीतले कृत्वा पद्पुरं रोषवर्जिता ।

[D3 कोप (for रोष) D3 पद्पुर तेऽभिगर्जिता (for ᵇ).] —(L. 48) T2 3 G1 3 सर्वेश्वर (for सम°) V3 D3, 3

श्वेतं वृषममारुह्य मोमः समवरः प्रभुः ।
उवाच चेदं भगवानिसुरान्स सता गतिः ॥
वैरमुत्सृज्य दम्भ च हिंसां चासुरसत्तमाः ।
मामेव चाश्रितास्तस्माद्वर माधु ददामि वः ॥
यैर्दीक्षिताः स्थ मुनिभिः सत्क्रियापरमैर्द्विजैः ।
सह वैर्गम्यता स्वर्गः प्रीतोऽहं वः सुकर्मणा ॥
इह ये चैव वत्स्यन्ति तापसा ब्रह्मवादिनः ।
अपि कापित्थिकावृक्षे तेषां लोका यथा मम ॥
इह मामान्वपक्षान्तो यः करिष्यति मानवः ।
वानप्रस्थेन विधिना पूजयन्मा तपोधनः ॥
वर्षाणां स सहस्र तु तपसा प्राप्स्यते फलम् ।
कृत्वा त्रिरात्रं विधिवल्लप्स्यते चेप्सितां गतिम् ॥
अर्कद्वीपे नियमतो द्विगुण तद्भविष्यति ।
नीचे देशे च भद्र वो वरमेतं ददाम्यहम् ॥
श्वेतवाहननामान यश्च मा पूजयिष्यति ।
सर्वेषो मयचित्तोऽपि गतिं स मम यास्यति ॥
औदुम्बरान्नाटमूलान्द्विजान्कापित्थिकानपि ।
तथा सुगालवाटीयान्धर्मात्मानो दृढव्रतान् ॥
मुनींश्च ब्रह्मवाटीयान्सविशेषेण ये नराः ।
पूजयिष्यन्ति सतत ते यास्यन्तीप्सितां गतिम् ॥
इत्युक्त्वाथ महादेवो भगवाञ्श्वेतवाहन. ।
तैरेव सहितः सर्वै रुद्रलोक जगाम वै ।
जम्बूमार्गे गमिष्यामि जम्बूमार्गे वसाम्यहम् ।
एव संकल्पमानोऽपि रुद्रलोके महीयते ॥

Colophon

त्रिसु (for प्रभु) — (L 49) K1 3 4 Ñ2 V3 B1 3 Dn D3 D3 6 T1 G2 [द्व]दं च (by transp), D1 2 [द्व]द स, T3 3 G1 3-5 M1 देवो K4 तपतां, D1 2 च सता (for स सता) — Before line 50, D8 ins ईश्वर — (L 50) D1 दम्भमुत्सृज्य वैरं च (for °) — (L 51) T1 हि (for च) V1 [श्र]न्विताम्, D6 श्रि° (for [आ]श्रि°) K1 मामेव च श्रिता यस्माद्, K2 D4 यन्मामेवाश्रितास्तस्माद् (for °) K3 ददानि, D8 वदामि, T3 वरामि (for ददामि) — (L 52) M4 ये (for वैर्) K2 वीक्षितास्तु (for दीक्षिता स्थ) V1 D3 3 T1 2 G3-5 ये दीक्षितास्तु मुनिभि (for °) — (L 53) Ñ2 सहितैर्, T2 G4 5 सगतैर् (for सह तैर्) D2 स्वर्गो (for स्वर्ग). — (L 54) D2 इह चैव निवत्स्यन्ति (for °) K1 4 V1 3 B D1 3 T2-4 G1 3 4 5 तपसा, V3 तपसे (for तापसा) — (L 55) K2 Ñ2 V B1 D2-5 कापित्थके, K3 °त्थका, Dn G2 °त्थिके (for °त्थिका) T1 2 M4 इह येऽश्व स्थिता वृक्षे, T3 G1 3 5 इह येऽपि (T3 ये मे) स्थिता वृक्षे (for °) Ñ2 V2 3 Dn D3 D2 3 6 T1 G3 लोको (for लोका) — (L 56) K1 V1 D3 T1 G2-6 इह मास तप क्षान्तो (for °) — (L 57) B2 D5 पूजयेद् (for °यन्) T1 M4 य पूजा मा तपोधन, G5 य पूजयाना त° (for °) — (L 58) G3 5 द्वि (for स) K2 Ñ2 V B D3-4 6 G2 2 वर्षाणां तु सहस्रस्य (K7 °स्र च, Ñ2 °स्रेण, D4 °स्राणा, G1 °स्राणि) (for °) Ñ2 M4 तपसा, D4 G5 तपस, T1 समान (for तपसा) K4 V2 3 Dn1 D3 T2 प्राप्यते, D2 प्राप तत् (for प्राप्स्यते) K3 G2 तपस प्राप्यते फलम् (for °) — (L 59) K1 2 V1 Da2 D1 6 G2 5 विरात्रं (for त्रि°) T1 G3 2 लभते (for लप्स्यते) D3 लप्स्यते चेप्सित फलम् (for °) — (L 60) K2 नियतता (for °तो) T G1 3-5 M4 करिष्यति (for भवि°) — (L 61) K1 2 4 V1 3 B1 D1 5 6 नीचदेशे, K3 D4 नीरदेशे, V2 नीपदेशे, Dn D3 T1 M4 न विदेशे, D3 जम्बूदेशे, G1 निम्नदेशे (for नीचे देशे) Ñ2 निदेशे चैव भद्र वो (for °) — (L 62) D4 °नामानं (for °नं) — (L 63) D2 विप्रो (for चित्तो) V2 3 D3 मम स (by transp) D6 [अ]वाप्स्यति (for यास्यति). D2 गतिं मम स चाप्स्यति (for °) — (L 64) K3 वटान्मूलान्, D3 निम्बमूलान् (for वाट°) D5 उदुम्बरान्वटमूलान् (for °) — (L 65) D3 वाटीया, T3 G1 M4 पाटीयान् (for वाटी°) K2 D4 धृत (for दृढ) D3 व्रता (for व्रतान्) — (L 66) K3 ब्रह्मचारीयान्, B1 D6 T1-3 G1-3 5 M °वादीयान्, D2 धर्मवाटी°, D3 धर्मपरमान् (for ब्रह्मवाटीयान्) T4 सदा (for नरा) — (L 68) Ñ2 च, D3 स्व, G2 तु (for [अ]थ) — (L 69) K1 B3 D4 5 G3 सहितै (for °त) D3 स्वर्गं (for सर्वै) — Before line 70 T2 3 G4 ins वैशंपायन — (L 70) G3 °मार्गे (for मार्गे) K1 जम्बूमार्गे गमिष्यन्ति, K2 यस्तु कामयते नित्यं (for °) — (L 71) D2 एव संकल्पमानो हि (for °) D3 रुद्रलोक (for °लोके)

Colophon — *Mention of the P. c* K3 Da1 T3 — *Mention of Khila* K2 V1 3 B Dn2 Ds1 — *Sub-parvan* पारिजात — *Adhy name* K Ñ2 V B Dn D3 D1-3 5 6 T1-3 G1 3 4 पद्पुरवध — *Adhy no* K3 (marg) 135, V1 141, V2 140, V3 B2 139, Dn 127, D5 137, D1 133, D3 T1 146, D4 136, T1 G2 4 M1 150, T3 G1 152, T2 150, G2 142, G5 163.

वैशंपायन उवाच ।
एतस्मिन्नेव काले तु चतुर्वेदषडङ्गवित् ।
ब्राह्मणो याज्ञवल्क्यस्य शिष्यो धर्मगुणान्वितः ॥
ब्रह्मदत्तेति विख्यातो विप्रो वाजसनेयिवान् ।
अश्वमेधः कृतस्तेन वसुदेवस्य धीमतः ॥
स सांवत्सरदीक्षायां दीक्षितः षट्पुरालयः ।
आवर्तायाः शुभे तीरे सुनद्या मुनिजुष्टया ॥
सखा च वसुदेवस्य महाध्यायी द्विजोत्तमः ।
उपाध्यायश्च कौरव्य क्षीरहोता महात्मनः ॥
वसुदेवस्तत्र यातो देवक्या सहितः प्रभो ।
यजमानं षट्पुरस्थं यथा शक्रो बृहस्पतिम् ॥
तत्सत्रं ब्रह्मदत्तस्य यज्ञश्रेष्ठं बहुदक्षिणम् ।
उपासन्ति मुनिश्रेष्ठा महात्मानो दृढव्रताः ॥
व्यासोऽहं याज्ञवल्क्यश्च सुमन्तुर्जैमिनिस्तथा ।
धृतिमाञ्जाजलिश्चैव देवलाद्याश्च भारत ॥
श्रद्धयानुरूपया युक्तं वसुदेवस्य धीमतः ।
यत्रेप्सितान्ददौ कामान्देवकी धर्मचारिणी ।
वासुदेवप्रभावेन जगत्स्रष्टुं महीपते ॥
तस्मिन्सत्रे वर्तमाने दैत्याः षट्पुरवासिनः ।
निकुम्भाद्याः समागम्य तमूचुर्वरदर्पिताः ॥
कल्प्यतां यज्ञभागो नः सोमं पास्यामहे वयम् ।
कन्याश्च ब्रह्मदत्तो नो यजमानः प्रयच्छतु ॥
बह्वयः सन्त्यस्य कन्याश्च रूपवत्यो महात्मनः ।
आहूय ताः प्रदातव्याः सर्वथैव हि नः श्रुतम् ॥
रत्नानि च ब्रह्मदत्तो विशिष्टानि ददातु नः ।
अन्यथा तु न यष्टव्यं वयमाज्ञापयामहे ॥
एतच्छ्रुत्वा ब्रह्मदत्तस्तानुवाच महासुरान् ।
यज्ञभागो न विहितः पुरा वोऽसुरसत्तमाः ॥

(L 72) T1 3 G1 3 M4 चतुर्व्यूह (T1 °ह) (for °वेद-) — (L 73) G4 गुणोत्तम (for गुणान्वित) — (L 74) T1 ब्रह्मण्यो भवविख्यातो T2 3 G1 3 4 ब्राह्मणो (G3 ब्रह्मण्यो) श्रुति वि°; G3 M4 ब्रह्मदत्तो श्रुति ख्यातो (for °) K1 Ñ3 V B D1 3 विप्रो वाजसनेयिनाम् (for °) — (L 75) G3 वासुदेवस्य (for व°) — (L 76) K2 3 V2 D4 T4 M4 सवत्सर (for सां°) D6 स तु सांवत्सरी दीक्षा, T1 सखा स वरदीक्षाया (for °) — Ñ2 om line 77 — (L 77) K1 भादत्ताया, K4 आनर्ताया, D2 वित्र° (for आव°) D1 सुर- (for मुनि) K1 4 सेविते (for जुष्टया) — (L 78) D2 स (for च) T1 3 G1 3-5 M सहसा स (for महाध्यायी) — (L 79) K1 B2 T4 क्षीरहेतोर्, K2 °होतुर्, Ñ2 V1 3 रक्षाहेतोर्, B1 रक्षाहोता, D6 T1 3 G1 3-5 M4 दीक्षाहेतोर् (for क्षीरहोता) — (L 80) Ñ3 शुभ, V1 प्रभु, V2 नृप, D5 सुधी (for प्रभो) T2 देवक्या सह तत्र भो (for °) — (L 81) K1 (marg) V5 D2 याजमान, K3 D5 जगामैनं, K4 जगाम तं, G1 याजमान्ये (for यजमान) — (L 82) K4 तत्सत्रे (for °त्र) T2 G1 भूरिदत्तस्य (for ब्रह्म°) G4 तत्सर्वं भूरिदत्तस्य (for °) V2 बह्वर्थं (for °ष्ठं) T2 3 G3 M4 भूरि- (for बहु-) — (L 83) K2 उपास्यन्ति, B1 D1 5 6 °सन्ते, B2 T G M3 °सते, B3 °सन्त (for °सन्ति) K2 बहुश्रेष्ठा, D2 द्विजश्रेष्ठा, M1 मुनिश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठा) K2 4 धृतव्रता; Ñ2 बृहद्व्रता (for दृढव्रता) — After line 83 D5 (marg) ins

2** श्रद्धानुरूपया युक्त्या वसुदेवस्य याजने ।

— (L 84) D T G1 3 4 M4 हि, G4 च (for ऽहं) B1 शिष्यो धर्मगुणान्वित (for °) — (L 85) K1 (sup. lin. as above) G2 जाबालिश्, K2 V B2 प्रजापतिश्, Ñ2 T1 3 G4 जावलिश्, B1 D1 जयतिश्, D2 3 जापतिश्, T4 जाम्बलिश् (for जाज°) D2 धृतिमाञ्जागलिश्चैव, D3 धृतिमाञ्जाबलि°, M4 जाबालिश्चैव धृतिमान् (for °) K4 देवरातश् (for °लाद्याश्) — T1 3 G1 3 4 M4 om line 86 — (L 87) V2 यथा, D2 यच्च (for यत्र) T1 यथा (for ददौ) — (L 88) K1 3 T G1 3-5 M4 प्रसादेन (for प्रभावेन) V1 वसुदेवप्रसादेन (for °) K Ñ2 D5 D3-6 T3 जगत्स्रष्टुर् (for °स्रष्टुं) T1 महीयस (for °पते) V2 3 B Dn D1 2-4 (sup lin) जगत्स्रष्टुर्महीतले (D1 2 °पते), T1 3 G1 3-5 M4 °स्रष्टुर्मही यस (for °) — (L 89) T3 3 G1 3-5 M4 यज्ञे (for सत्रे) Ñ1 विद्यमाने (for वर्त°) — (L 91) K2 3 4 Ñ2 V B Dn1 D5 D1 5 6 (marg) T1 G2 कार्यतां, D3 3 क्रियतां, G1 कल्पतां (for कल्प्यतां) K1 4 M4 पश्यामहे (for पास्या°) — (L 92) T1 बहुदत्तो (for ब्रह्म°) K1 3 4 मे (for नो) D1 कन्याश्च प्रगृह्य दत्ता नो (hypermetric); G4 °श्च ब्रह्मदत्तेन (for °) — (L 93) T4 बहव सत्यश्च कन्याश्च (for °) K4 D5 G(ed) रूपवन्त्यो (for °वत्यो) — K2 ... °य ता), ... र तदैव, ... G3 स ... रत्नानि ... ब्रह्मदत्तोऽपि (for °) K2 स्वविशिष्टानि (for वि°) D1 (marg as above) महात्मन, G1 M4 ददातु स (for °तु नः) —(L.

कथ सत्रे सोमपान शक्यं दातु मया हि वः ।
पृच्छनेह मुनिश्रेष्ठान्येदमाप्यार्थकोविदान् ॥
कन्या हि मम या देयास्ताश्च मकल्पिता मया ।
अन्तर्वेशा प्रदातव्याः सदृशानामसंशयम् ॥
रत्नानि तु प्रयच्छामि सान्त्वेनाहं विचिन्त्य वै ।
बलान्नैव प्रदास्यामि देवकीपुत्रमाश्रितः ॥
निकुम्भाद्यास्तु रुपिताः पापाः षट्पुरवासिनः ।
यज्ञवाट विलुलुपुर्जह्रुः कन्याश्च तास्तथा ॥
तं दृष्ट्वा सम्प्रवृत्त तु दध्यावानकदुंदुभिः ।
वासुदेवं महात्मान बलभद्र गद तथा ॥
विदितार्थस्ततः कृष्णः प्रद्युम्नमिदमब्रवीत ।
गच्छ कन्यापरित्राण कुरु पुत्राशु मायया ।
यावद्यादवसैन्येन षट्पुर याम्यहं प्रभो ॥
स ययौ षट्पुर वीरः पितुराज्ञाकरस्तदा ॥
निमेषान्तरमात्रेण गत्वा कामो महाबल ।
कन्यास्ता मायया धीमानाजह्रे स महाबल. ॥
मायामयीश्च कृत्वान्या न्यस्तवान्रुक्मिणीसुतः ।
मा भैरिति च धर्मात्मा देवकीसुतवांस्तदा ॥
मायामयीस्तु ता हत्वा सुता ह्यस्य दुरासदाः ।
षट्पुर विविशुर्दैत्याः परितुष्टा नराधिप ॥
कर्म चासार्य ते तत्र विधिदृष्टेन कर्मणा ।
यद्विशिष्ट बहुगुण तदभूच्च नराधिप ॥
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता राजानस्तत्र भारत ।
सत्रे निमन्त्रिताः पूर्वं ब्रह्मदत्तेन धीमता ॥
जरासधो दन्तवक्त्र. शिशुपालस्तथेव च ।
पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च मालवाना गणास्तथा ॥
रुक्मी चैवाहृतिश्चैव नीलो नाधर्म एव च ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ शल्यः शकुनिरेव च ॥

96) V3 B2 s न तु (by transp), D3 नैव — (L 97) D2 ज्ञात्वा (for श्रुत्वा) — (L 98) K1 2 4 Ñ2 V2 3 B Dn D5 D4 5 T2 G2 4 पुराणो, K3 V1 पुराणो (for पुरा वो) — (L 99) K2 यथा (for मया) — (L 100) K1 पृच्छन्तु (for °त) T1 2 G1 3 5 M1 [इ]मान् (for [इ]ह) D5 आपृच्छत मुनिश्रेष्ठान् (for °) Ñ2 -वेदार्थं (for आप्यार्थं) — (L 101) K1 देयाश्च , K4 देयास्ता (for या देयास्) K2 V2 D2 4 कन्या हि म (D4 न हि) मया देयास् , D5 T2 G5 M4 कन्या मया म देया वस् , T1 3 G1 3 4 कन्या मया नैव देयाम् T3 कन्या मयाथ वै दे° (for °) K1 4 याश् (for ताश्) — (L 103) K V B D T4 G2 3 विचिन्त्यताम् , Ñ2 प्रगुज्य ताम् (for विचिन्त्य वै) — (L 106) Ñ2 T1 G4 विलिलिपुर् , D3 T2 4 निलुलुडु(D5 °डु)र् , G1 मुरारिपुर (for विलुलुपुर्) T1 श्रुनाम्लदा (for च तास्तथा) — (L 107) K1 Dn Ds2 T2-4 G1 4 5 तद्दृष्ट्वा , G2 तान्दृष्ट्वा (for त दृष्ट्वा) V1 3 B D1 6 T1 सम्प्रवृत्त (for सप्र°) K3 तान्दृष्ट्वा स प्रवृत्तास्तु , Ñ2 D2 3 G3 तद्दृष्ट्वा सम्प्रवृत्त तु , D1 तान्दृष्ट्वा सम्प्रवृत्तान् (submetric) (for °) — (L 109) D1 स्वग तथा , M4 तथा गदम् (by transp) — (L 109) V3 B3 विदित्वाथ , D5 °तार्थं (for °तार्थस्) K2 सुत , K4 कृत , D3 तथा (for तत°) — (L 110) K1 D3 [अ]स्त्र , D2 4 स्व (for [आ]शु) V3 कुरुष्वाग्राशु मायया (for °) — (L 111) D3 च सह (for यादव) K1 V D2-4 G2 विभो (for प्रभो) — (L 112) D3 गत्वा (for ययौ) V3 आज्ञास्थितम् (for °करस्) T4 प्रद्युम्न सत्वरस्तदा (for °) — K1 D5 T1 G1 om (hapl) line 114 — (L 114) K1 समजहार , Ñ2 प्रजह्रे स , V1 B2 3 अपाजह्रे , V2 आजह्रे च , V3 P1 D2 4 T1 G3 M1 अपजह्रे , Dn D7 3 G1 5 उपजह्रे , D3 सजह्रे स , G3 स जह्रे स (for आजह्रे स) — (L 115) B1 स्तनवान् (for न्यस्त°) — G1 om line 116 — (L 116) D5 T3 भैषीरिति (for भैरिति च) Dn3 T1 Bom Poona eds G(ed) देवकम् (for °कीम्) — (L 117) K3 सुता हृत्वा , K4 D6 तु ता दृष्ट्वा , V2 च ता कृत्वा , Dn D5 ततो हत्वा , D2 सुता हत्वा , D3 सुता दृष्ट्वा , D4 तदा दत्वा , T1 2 G1 3-5 M4 तु हत्वा ता (for तु ता हत्वा) V3 om lines 117°-119° D1 G3 कन्या (for सुता) Ñ2 V1 B3 तस्य (for ह्यस्य) — (L 119) K4 D2 [अ]र्चसार्थं , D1 चोत्सार्य , D3 4 T2 3 G2 3 M4 चासाद्य (for °र्य) D3 कर्म चासाद्यते यत्र (for °) — (L 120) K3 यद्गुणं (for बहु°) — (L 121) V1 राजानश्च नराधिप (for °) — (L 122) D2 सर्वे (for सत्रे) — (L 123) T1 3 G1 3-5 M4 शिशुपालो (for जरासंधो) T1 3 G1 3 5 M4 जरासधस (for शिशुपालस्) — (L 124) M4 Bom Poona eds G(ed) मालवा स (for °वानां) B Dn D5 D6 T1-3 G1 3-5 मालवास्तद्व(B2 Dn D5 °ह्व)णास्तथा (for °) — (L 125) K1 3 4 V1 Ds1 T3 M4 [आ]हृतिश्च , K2 D2 3-5 [आ]हृ° (for [आ]हृ°) V3 रुक्मी चैव हृतिश्चैव (for °) B1 नीपो (for नीलो) K3 Dn T1 G3 वा धर्म , V1 D5 6 नामर्द , D3 वर्धन (for नाधर्म) — T3 om (hapl) line 126 — (L 126) D5 शाल्व , G शैब्य (for शल्य) — (L 127) K1 3 4 D2 5 6 T2 वीर , D2

राजानश्चापरे वीरा महात्मानो दृढायुधाः ।
आवासिता नातिदूरे षट्पुरस्य च भारत ॥
तान्दृष्ट्वा नारदः श्रीमानचिन्तयदनिन्दितः ।
क्षत्रस्य यादवानां च भविष्यति समागमः ॥
अत्र हेतुरयं युद्धे तस्मात्संप्रयताम्यहम् ।
एवं संचिन्तयित्वा स निकुम्भभवनं गतः ॥
पूजितः स निकुम्भेन दानवैश्च तथापरैः ।
उपविष्टः स धर्मात्मा निकुम्भमिदमब्रवीत् ॥
कथं विरोधं यदुभिः कृत्वा स्वस्थैरिहास्यते ।
यो ब्रह्मदत्तः स कृष्णः स हि तस्य पितुः सखा ॥
शतानि पञ्च भार्याणां ब्रह्मदत्तस्य धीमतः ।
आनीता वसुदेवस्य सुतस्य प्रियकाम्यया ॥
शतद्वयं ब्राह्मणीनां राजन्यानां तथा शतम् ।
वैश्यानां शतमेकं च शूद्रीणां शतमेव च ॥
ताभिः शुश्रूषितो धीमान्दुर्वासा धर्मवित्तमः ।
तेन तासां वरो दत्तो मुनिना पुण्यकर्मणा ॥
एकैकस्तनयो राजन्नेकैका दुहिता तथा ।
रूपेणानुपमाः सर्वा वरदानेन धीमतः ॥
कन्या भवन्ति तनयास्तस्यासुर पुनः पुनः ।
संगमे संगमे वीर भर्तृभिः शयने सह ॥
सर्वं पुष्पमयं गन्धं स्रवन्ति च वराङ्गनाः ।
सर्वदा यौवने न्यस्ताः सर्वाश्चैव पतिव्रताः ॥
सर्वा गुणैरप्सरसां गीतनृत्यगुणोदयम् ।
जानन्ति सर्वा दैतेय वरदानेन धीमतः ॥
पुत्राश्च रूपसंपन्नाः शास्त्रार्थकुशलास्तथा ।
स्वे स्वे स्थिता वर्णधर्मे यथावदनुपूर्वशः ॥
ताः कन्या भैममुख्यानां दत्ताः प्रायेण धीमता ।
अवशेषं शतं त्वेकं यदानीतं किल त्वया ॥

धीरा (for वीरा) V3 महावीरा (for [अ]परे वीरा) V2 3 D4 T4 दृढव्रता, T2 3 G1 3-5 M4 धृतायुधा (for दृढा°) — For line 127, G2 subst

3** एते चैव महातेजा राजानश्च दृढव्रता ।

— (L. 128) K3 अयोधिता (for आवासिता) Ñ2 दूरदेशे (for नातिदूरे) — (L. 129) K1 अचिन्त्वित, D4 G2 अत न्द्रित (for अनिन्दित) K4 अचिन्तयत नन्दित (for °) — (L. 131) T3 यत्र, G4 M4 तत्र (for अत्र) V3 B3 D1 6 G2 अहं (for अय) K2 D3 T1 2 G1 6-8 तत्र हेतुरह युद्धे (for °) K4 तस्मात्तत्तस्य याम्यहम्, D3 °तत्र प्रजाम्यहम् (for °) — (L. 132) T1-3 G1 3 5 M4 वि (for सं-) K3 भवने (for °नं) — (L. 133) B1 मुनिस्तेन (for निकुम्भेन) — (L. 135) V1 एव (for कथं) K1 4 V3 D6 T4 विरोधो (for °ध) K1 कृत (for कृत्वा) K3 B2 D3 3 T3 M4 इव (for इह) — (L. 136) K3 D1 (marg) स हरि, K4 कृष्ण स (by transp), T3 G1 3-5 M4 स्यात्कृष्ण; G2 कृष्णस्य K1 3 4 Dn D2 T3 3 G1 3-5 M4 विभु (for पितु) — (L. 137) K4 नारीणा (for भार्याणा) — (L. 138) K3 आनीत्य (for °ता) D1 एतस्य, D3 सुतेन (for सुतस्य) K3 B3 -काङ्क्षया (for काम्यया) — (L. 139) K1 3 4 B3 Dn D4 5 शत तथा (by transp), T3 तथैव च T2 क्षत्रियाणा तथैव च (for °) — (L. 140) G2 शूद्राणां च तथा शतम् (for °) — (L. 141) T 3 G1 3-5 M4 दुर्वासा मुनिस(M4 °वि)त्तम (for °) — (L. 142) K1 4 तेन (for पुण्य) D6 मुनिना ब्रह्मवादिना (for °) — (L. 143) D4 तनया (for दुहिता) — (L. 144) D2 3 [अ]प्रतिमा (for [अ]नुपमा) — T G1 3 5 M4 om (hapl.) lines 145-150 — (L. 145) Ds2 D4 5 [अ]सुरा च, D2 3 तासु (for [अ]सुर) K1 तनस्तस्या सुत पुन, K4 सर्व एव तथासुर (for °) — (L. 146) D2 संग्रामे (for the first संगमे) K3 धीर (for वीर) K3 Dn भर्त्रा च (for भर्तृभि) — (L. 147) K3 पुष्पमय (for पुष्प°) B3 Dn D2 G2 प्रस्रवन्ति (for स्रवन्ति च) K1 स्रवन्तीव सुराङ्गना (for °) — (L. 149) K4 सर्वैर् (for सर्वा) B3 अप्सराणां (for °रसां) K4 गीतनृत्य, Ñ2 D3 नृत्यगीत (for गीतनृत्य) — (L. 150) D2 दैत्येन्द्र, G3 दैतेया (for °य) K1 जानन्ति सर्वदा दैत्य; K3 °न्ति सर्वदैवेश (for °) — K4 reads line 151 after line 159 — (L. 151) Ñ2 T3 3 शास्त्रास्त्र (for शास्त्रार्थ) — After line 151, K4 ins

4** स्त्रीकरिष्यन्ति ताश्चैव ये संभविष्यन्ति वै नृपा ।

— K4 om lines 152 153 — (L. 153) K3 भीम, D1 धर्मे (for भैम) D6 ता कन्या वै मनुष्याणां (for °) K1 3 B2 3 Dn D1 4 T1 2 4 G3 प्रागेन, Ñ2 V2 3 प्रागेव (for प्रायेण) — (L. 154) D1 अत शेष, D5 3 अवशिष्टं (for °शेष) T3 G1 यथानीत; G2 यदि नीत (for यदानीत) T4 कुल (for किल) — (L. 155) K1 वीरो, K3 3 V B1 Dn D1 5 वीर, B3 वीरा (for वीरान्) K4 Ñ2 B1 Da D1 तदर्थे (Ñ2 B2 यदर्थे) यादवान्वीर, D1 3 तदर्थे (D3 °र्थे) यादवा वीरा (for °) V1 B1 3 योधयिष्यामि, D4 3 °यिष्यन्ति; T1 3 G1 3 5 M4 योद्धुमर्हसि (for योधयिष्यसि) T3 G1

तदर्थे यादवान्वीरान्योधयिष्यसि सर्वथा ।
साहाय्यार्थे तु राजानो म्रियन्ता हेतुपूर्वकम् ॥
ब्रह्मदत्तसुतार्थं च रत्नानि विविधानि च ।
दीयन्ता भूमिपालाना माहाय्यार्थं महात्मनाम् ॥
आतिथ्य क्रियता चैव ये समेष्यन्ति वै नृपाः ।
एवमुक्ते तथा चक्रुरसुरास्तेऽतिहृष्टवत् ॥
लब्ध्वा पञ्चशत कन्या रत्नानि विविधानि च ।
यथार्हेण नरेन्द्रैस्ता विभक्त्वा भक्तिवत्सलाः ॥
ऋते पाण्डुसुतान्वीरान्वारिता नारदेन ते ।
निमेषान्तरमात्रेण तत्र गत्वा महात्मना ॥
तुष्टैस्तैरसुरा ह्युक्ता राजन्भूमिपसत्तमैः ।
सर्वकामसमृद्धार्थैर्भवद्भिः सगमैः स्वयम् ॥
अर्चिताः स्म यथान्याय क्षत्र किं वः प्रयच्छतु ।
क्षत्र नार्चितपूर्वं हि दिव्यैर्यैरेभिर्भवद्भिः ॥
निकुम्भोऽथाब्रवीद्धृष्टः क्षत्र सुररिपुस्तदा ।
अनुवर्णयित्वा क्षत्रस्य माहात्म्य सत्यमेव च ॥
युद्ध नो रिपुभिः सार्धं भविष्यति नृपोत्तमाः ।
साहाय्य दत्तमिच्छामो भवद्भिस्तत्र सर्वथा ॥
एवमस्त्विति तानूचुः क्षत्रियाः क्षीणकिल्बिषाः ।
पाण्डवेयानृते वीरान्श्रुतार्थान्नारदाद्विभो ॥
क्षत्रियाः मनिविप्रास्ते युद्धार्थं कुरुनन्दन ।
पत्न्यस्तु ब्रह्मदत्तस्य यज्ञवाट गता अपि ॥
कृष्णोऽपि सेनया सार्धं प्रययौ षट्पुर विभुः ।
महादेवस्य वचनमुद्वहन्मनसा नृप ॥
स्थापयित्वा द्वारवत्यामाहुक पार्थिव तदा ।
स तया सेनया सार्धं पौराणं हितकाम्यया ॥
यज्ञवाटस्याविदूरे देवो निविविशे विभुः ।
देशे प्रवरकल्याणे वसुदेवप्रचोदितः ॥
दत्तागुल्मप्रतिसर कृत्वा त विधिवत्प्रभुः ।
प्रद्युम्नमटने श्रीमान्रक्षार्थं विनियुज्य वै ॥

Colophon

योद्धुमर्हति सर्वदा (for ^b) — (L 156) K1 3 T2-4 G1 2 4 5 M4 म्रीयन्तो, Bom Poona eds G(ed) म्रियन्ता (for म्रि°) — M4 om lines 158 161 T3 om lines 159–161 — (L 159) K4 V2 पार्थिवा , V1 T1 2 4 G1 3-5 भूमिपा (for वै नृपा) — (L 160) D4 उक्तास् (for उक्ते) K1 Ds1 D3 ते तु, Ñ2 सम्र , Ds2 ते च (for तेऽति) — (L 162) K1 2 4 Ñ3 V Ds2 D3 5 6 T2 भक्त , T1 3 4 G1 4 5 M4 ज्ञाति , G2 धर्म , G3 [अ]तिथि (for भक्ति) K3 Dn वत्सलैः (for °ला) — (L 163) Ds1 च पाण्डवान् (for पाण्डुसुतान्) K2 4 D5 T4 वारितान् (for °ता) — (L 164) T1 3 G1 3-5 M4 महात्माभिः (for °ना) — (L 165) B2 चैव (for तैर्) K4 Dn1 D1 युक्ता (for ह्युक्ता) — (L 166) K4 D1 2 समृद्धयर्थैर् (for °द्धार्थैर्) — (L 167) K3 अर्थिता स्म , G1 मर्चितोऽसि (for °ता स्म) D3 ऽथ यच्छतु (for प्रय°) — (L 168) T3 2 G1 4 5 ह(G1 हि)ताद्धृतैः (for भवद्भिर्वै) — (L 169) D3 क्षत्र , T4 सृष्ट (for हृष्टः) D3 रिपु सुररिपोस्तदा (for ^b) — (L 170) Hypermetric. M4 राज्ञा तु (for क्षत्रस्य) B1 3 सवर्ण यित्वा क्षत्रस्य (for ^a) — (L 171) K3 उत्तमाः T3 3 G1 नराधिपा (for नृपोत्तमा) — (L 172) Ñ3 V1 B1 3 D4 T G M4 दातुम् (for दत्तम्) D2 इच्छाम (for °मो) — (L 173) K3 V1 3 B1 D1-6 कल्मषा (for किल्बिषा) V2 क्षत्रिया वीतकल्मषा (for ^d) — (L 174) T1-3 G1 3-5 M4 प्रभो (for विभो) — K3 om (hapl) lines 175–183 — (L 175) V3 ये (for ते) — (L 176) V3 अन्ये (for पत्न्यस) V3 वाटे (for -वाट) — (L 177) K1 4 D5 स , V2 3 B2 3 D2 6 T2-4 G1 M4 आ , B1 च (for प्र°) Ñ3 D3 4 आययौ षट्पुरं प्रति (Ñ3 प्रभुः) (for ^b) — (L 178) B3 D6 सहसा (for मनसा) — (L 179) Ñ3 नृपति (for पार्थिव) — (L 180) K1 यादवैश्च तथा सार्धं (for ^a) — K3 om (hapl) lines 182 183 — (L 182) T2 3 G1 3-5 M4 परम (for प्रवर) K4 B3 प्रचोदित (for -प्रचो°) — (L 183) T1 3 G1 3 5 M4 सेनागुल्मविभागं (T3 G1 3 °धान) च (for ^a) — (L 184) Ñ3 अवटे , D2 सद्वने , D3 अच्युत , D4 तनयं , T3 3 G1 4 M4 च मखे , G3 च रथे (for अटने) V3 धीमान् , G2 चैव (for श्रीमान्) K1 4 T2 3 G4 रक्षार्थं विनियुज्य वै , V3 °र्थं विनियुज्य तम् , G1 °र्थे विनियुज्यते (for ^b)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds1 D3 T3 — *Mention of Khila* K3 4 V B D5 D1 3 — *Adhy name* K V B D षट्पुरवध , T1 3 G1 3 4 षट्पुरविजय — *Adhy no* K3 (marg) 136 , V1 142 , V2 141 ; V3 B1 140 , Dn Ds1 133 , D2 134 , D3 147 , D4 137 ; T1 G3 4 M4 151 , T2 G1 153 , T3 160 , T4 147 , G5 154

राजानश्चापरे वीरा महात्मानो दृढायुधाः ।
आवासिना नातिदूरे पट्पुरस्य च भारत ॥
तान्दृष्ट्वा नारदः श्रीमानचिन्तयदनिन्दितः ।
क्षत्रस्य यादवाना च भविष्यति समागमः ॥
अत्र हेतुरयं युद्धे तस्मात्तत्प्रयताम्यहम् ।
एवं संचिन्तयित्वा स निकुम्भभवनं गतः ॥
पूजितः स निकुम्भेन दानवैश्च तथापरैः ।
उपविष्टः स धर्मात्मा निकुम्भमिदमब्रवीत् ॥
कथं विरोधं यदुभिः कृत्वा स्वस्थैरिहास्यते ।
यो ब्रह्मदत्त स कृष्णः स हि तस्य पितुः सखा ॥
शतानि पञ्च भार्याणा ब्रह्मदत्तस्य धीमतः ।
आनीता वसुदेवस्य सुतस्य प्रियकाम्यया ॥
शतद्वय ब्राह्मणीना राजन्याना तथा शतम् ।
वैश्याना शतमेक च शूद्रीणा शतमेव च ॥

ताभिः शुश्रूषितो धीमान्दुर्वासा धर्मवित्तमः ।
तेन तासा वरो दत्तो मुनिना पुण्यकर्मणा ॥
एकैकस्तनयो राजन्नेकैका दुहिता तथा ।
रूपेणानुपमा, सर्वा वरदानेन धीमतः ॥
कन्या भवन्ति तनयास्तस्यासुर पुनः पुनः ।
सगमे सगमे वीर भर्तृभिः शयने सह ॥
सर्वं पुष्पमय गन्ध स्रवन्ति च वराङ्गनाः ।
सर्वदा यौवने न्यस्ताः सर्वाश्चैव पतिव्रताः ॥
सर्वा गुणैरप्सरसा गीतनृत्यगुणोदयम् ।
जानन्ति सर्वा दैतेय वरदानेन धीमतः ॥
पुत्राश्च रूपसपन्नाः शास्त्रार्थकुशलास्तथा ।
स्वे स्वे स्थिता वर्णधर्मे यथावदनुपूर्वशः ॥
ताः कन्या भैममुख्याना दत्ताः प्रायेण धीमता ।
अवशेष शत त्वेक यदानीत किल त्वया ॥

धीरा (for वीरा) V2 महावीरा (for [अ]परे वीरा) V1 3 D1 T1 दृढव्रता, T2 3 G1 3-5 M1 धृतायुधा (for दृढा°) —*For line 127, G2 subst*

3** एते चैव महातेजा राजानश्च दृढव्रता ।

—(L 128) K3 अयोषिता (for आवासिना) Ñ3 दूरदेशे (for नातिदूरे) —(L 129) K1 अचिन्तित, D4 G4 अतन्द्रित (for अनिन्दित) K4 अचिन्तयत नन्दित (for ⁵) —(L. 131) T2 यत्र, G4 M4 तत्र (for अत्र) V2 B2 D1 5 G2 अह (for अयं) K3 D5 T1 3 G1 3-5 तत्र हेतुरहं युद्धे (for ᵃ) K4 तस्मात्तत्स्य यात्यहम्, D2 °त्र प्रजाम्यहम् (for ⁵) —(L 132) T1-3 G1 3 5 M4 त्रि (for स) K3 भवने (for °नं) —(L. 133) B1 मुनिस्तेन (for निकुम्भेन) —(L. 135) V1 एव (for कथ) K1 3 V2 D6 T4 विरोधो (for °धं) K1 कृत (for कृत्वा) K3 B2 D3 3 T3 M4 इव (for इह) —(L. 136) K3 D4 (marg) स हरि, K4 कृष्ण स (by transp), T2 G1 3 5 M4 स्यात्कृष्ण; G2 कृष्णस्य K1 3 4 Dn D1 T1 3 G1 3-5 M4 विभु (for पितु°) —(L 137) K4 नारीणां (for भार्याणा) —(L 138) K3 आनीय (for °ता) D1 एतस्य, D3 सुतेन (for सुतस्य) K3 B3 -काङ्क्षया (for काम्यया) —(L. 139) K1 3 4 B3 Dn D4 5 शत तथा (by transp) T3 तथैव च T2 क्षत्रजास्थाना तथैव च (for ⁵) —(L. 140) G2 शूद्राणां च तथा शतम् (for ⁵) —(L 141) T-3 G1 3-5 M4 दुर्वासा मुनिस(M4 °त्रि)त्तम (for ⁵) —(L. 142) K1 4 तेन (for पुण्य) D6 मुनिना ब्रह्मवादिना (for ⁵) —(L. 143) D4 तनया (for दुहिता) —(L. 144) D3-4 [अ]प्रतिमा (for [अ]नुपमा) —T G1 3 5 M4 om (hapl.) lines 145-150 —(L 145) D5 D4 5 [आ]शु च, D2 3 तासु (for [अ]सुर) K1 ततस्तस्या सुत पुन, K4 सर्वे एव तथासुर (for ⁵) —(L 146) D3 सग्रामे (for the first सगमे) K3 धीर (for वीर) K3 Dn भर्त्रा च (for भर्तृभि) —(L. 147) K3 पुण्यमयं (for पुष्प°) B3 Dn D1 G2 प्रस्रवन्ति (for स्रवन्ति च) K1 स्रवन्तीव सुराङ्गना (for ⁵) —(L. 149) K4 सर्वैः (for सर्वा) B3 अप्सरसां (for °रसां) K4 गीतनृत्य, Ñ3 D3 नृत्यगीत (for गीतनृत्य) —(L. 150) D2 दैत्येन्द्र, G2 दैतेया (for °य) K1 जानन्ति सर्वदा दैत्य; K3 °न्ति सर्वदैतेया (for ᵃ) —K4 reads line 151 after line 159 —(L. 151) Ñ3 T3 3 शास्त्रास्त्र (for शास्त्रार्थ) —*After line 151, K4 ins*

4** स्वीकरिष्यन्ति भार्याश्च ये समिष्यन्ति वै नृपा ।

—*K4 om lines 152-153* —(L. 153) K3 भीम, D1 धर्म (for भैम) D5 ता कन्या वै मनुष्याणां (for ᵃ) K1-3 B1 3 Dn D1 5 T1 3 4 G3 प्रागेव, Ñ3 V1 3 प्रागेव (for प्रायेण) —(L. 154) D1 अत शेष, D2 3 अवशिष्ट (for °शेषं) T2 G1 यथानीत, G3 यदि नीत (for यदानीत) T1 कुलं (for किल) —(L. 155) K1 वीरो, K3 3 V B1 Dn D4 6 वीर, B1 धीरा (for वीरात्) K4 Ñ3 B3 D3 D1 तदर्थं (Ñ3 B2 यदर्थं) यादवान्वीर, D2 3 तदर्थं (D1 °र्थे) यादवा वीरा (for ᵃ) V1 B1 3 योधयिष्यामि, D2, 3 °यिष्यन्ति; T1 3 G1 3 5 M4 योद्धुमर्हसि (for योधयिष्यसि) T2 G1

तदर्थे यादवान्वीरान्योधयिष्यसि सर्वथा ।
साहाय्यार्थे तु राजानो व्रियन्तां हेतुपूर्वकम् ॥
ब्रह्मदत्तसुतार्थं च रत्नानि विविधानि च ।
दीयन्तां भूमिपालानां साहाय्यार्थं महात्मनाम् ॥
आतिथ्यं क्रियतां चैव ये समेष्यन्ति वै नृपाः ।
एवमुक्ते तथा चक्रुरसुरास्तेऽतिहृष्टवत् ॥
लब्ध्वा पञ्चशतं कन्या रत्नानि विविधानि च ।
यथार्हेण नरेन्द्रैस्ता विभक्ता भक्तिवत्सलाः ॥
क्षत्रे पाण्डुसुतान्वीरान्वारिता नारदेन ते ।
निमेषान्तरमात्रेण तत्र गत्वा महात्मना ॥
तुष्टैस्तैरसुरा ह्युक्ता राजन्भूमिपसत्तमैः ।
सर्वकामसमृद्धार्थैर्भवद्भिः स्वगतैः स्वयम् ॥
अर्चिताः स्म यथान्यायं क्षत्र किं वः प्रयच्छतु ।
क्षत्र नार्चितपूर्वं हि दिव्यैर्वो रैर्भवद्विधैः ॥
निकुम्भोऽथाब्रवीद्धृष्टः क्षत्र सुररिपुस्तदा ।
अनुवर्णयित्वा क्षत्रस्य माहात्म्यं सत्यमेव च ॥
युद्धं नो रिपुभिः सार्धं भविष्यति नृपोत्तमाः ।
साहाय्यं दत्तमिच्छामो भवद्भिस्तत्र सर्वथा ॥
एवमस्त्विति तानूचुः क्षत्रियाः क्षीणकिल्बिषाः ।
पाण्डवेयानृते वीरान्श्रुत्वार्थान्नारदाद्विभो ॥
क्षत्रियाः संनिविष्टास्ते युद्धार्थं कुरुनन्दन ।
पत्न्यस्तु ब्रह्मदत्तस्य यज्ञवाटं गता अपि ॥
कृष्णोऽपि सेनया सार्धं प्रययौ षट्पुरं विभुः ।
महादेवस्य वचनमुद्वहन्मनसा नृप ॥
स्थापयित्वा द्वारवत्यामाहुकं पार्थिवं तदा ।
स तया सेनया सार्धं पौराणां हितकाम्यया ॥
यज्ञवाटस्याविदूरे देवो निविविशे विभुः ।
देशे प्रवरकल्याणे वसुदेवप्रचोदितः ॥
दत्त्वागुल्मप्रविसरं कृत्वा तं विधिवत्प्रभुः ।
प्रद्युम्नसदने श्रीमान्रक्षार्थं विनियुज्य वै ॥

Colophon

घोक्तुमर्हति सर्वदा (for b) — (L 156) K1 3 T1-3 G1 3 5 Mi व्रीयन्तां, Bom Poona eds G(ed) ध्रियन्तां (for वि°) — M4 om lines 158 161 T2 om lines 159-161 — (L 159) K3 V3 पार्थिवाः, V1 T1 3 4 G1 3-5 भूमिपा (for वै नृपा) — (L 160) D4 उक्तास् (for उक्ते) K1 Ds1 D2 ते तु, Ñ2 सम, Ds2 ते च (for तेऽति) — (L 162) K1 2 4 Ñ2 V Ds1 D2 4 5 T2 भक्त, T1 3 4 G1 4 5 M4 भाति, G2 धर्म, G3 [भ]तिधि (for भक्ति) K5 Dn वत्सलैः (for °ला) — (L 163) Ds1 च पाण्डवान् (for पाण्डुसुतान्) K3 4 D3 T4 वारितान् (for °ता) — (L 164) T1-3 G1 3-5 M4 महात्माभि° (for °ना) — (L 165) B3 चैव (for तैर्) K4 Dn1 D1 युक्ता (for ह्युक्ता) — (L 166) K4 D1 4 समृद्धयर्थैर् (for °द्धार्थैर्) — (L 167) K2 सर्पिता स्म, G1 अर्चितोऽस्मि (for °ता स्म) D2 ऽथ यच्छतु (for प्रय°) — (L 168) T2 2 G1 4 5 ह्य(G2 हि)तांद्विजैः (for भवद्विधैः) — (L 169) D1 क्षत्रः T4 सृष्ट (for हृष्ट) D2 रिपु सुररिपोस्तदा (for b) — (L 170) Hypermetric M4 राज्ञां तु (for क्षत्रस्य) B1 3 संवर्तपिता क्षत्रस्य (for a) — (L 171) K3 नरोत्तमा, T1 3 G1 नराधिपा (for नृपोत्तमा) — (L 172) Ñ1 V1 B1 3 D1 T G M1 दातुम् (for दत्तम्) D3 इच्छाम (for °मो) — (L 173) K3 V1 3 B1 D1,2 कल्मषा (for किल्बिषा) — V2 क्षत्रिया वीतकल्मषा (for b) — (L 174) T1-3 G1 3-5 M4 प्रभो (for विभो) — K3 om (hapl) lines 175-183 — (L 175) V2 दे (for ते) — (L 176) V2 अन्ये (for पत्न्यस्) V2 वाटे (for वाटं) — (L 177) K2 4 D5 स, V2 3 B2 3 D2 6 T1-4 G1 M4 आ°; B1 च (for प्र°) Ñ2 D1 4 मायथौ षट्पुरं प्रति (Ñ3 प्रभु) (for b) — (L 178) B1 D2 सहसा (for मनसा) — (L 179) Ñ2 नृपतिं (for पार्थिवं) — (L 180) K1 यादवैश्च तथा सार्धं (for a) — K4 om (hapl) lines 182-183 — (L 182) T1 3 G1 3-5 M4 परम (for प्रवर) K4 B1 प्रचोदित (for -प्रचो°) — (L 183) T1 3 G1 3 4 M4 सेनागुल्मविभागं (T2 G1 3 °धानं) च (for a) — (L 184) Ñ2 प्रवटे, D2 सदने, D3 भवपुर; D5 हनयं, T1 3 G1 3 M4 च मध्ये, G2 च रथे (for सदने) V2 धीमान्, G3 चैव (for श्रीमान्) K3 4 T2 3 G1 रक्षार्थं विनियुज्य ते; V2 °र्थं विनियुज्य तम्, G1 °र्थं विनियुज्यते (for b)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds1 D2 T2 — *Mention of Khila* K2 4 V B D2 D3 5 — *Adhy name* K V B D षट्पुरवध, T1-3 G1 3 4 षट्पुरविजय — *Adhy no* K3 (marg) 136; V1 142; V2 141; V3 B1 140, Dn Ds1 133; D1 134; D2 147; D3 137; T1 G1 4 M4 151, T2 G2 153, T3 160, T4 147; G3 154

वैशंपायन उवाच ।

मुहूर्ताभ्युदिते सूर्ये जनचक्षुषि निर्मले ।
बलः कृष्णः सात्यकिश्च तार्क्ष्यमारुह्य मुदा ॥
बद्धगोधाङ्गुलित्राणा दंशिता युद्धकाङ्क्षिण. ।
बिल्वोदकेश्वर देवं नमस्कृत्यासुरोत्तमम् ॥
आवर्तया जले स्नात्वा रुद्रेण वरदत्तया ।
गङ्गायाः कुरुशार्दूल रुद्रवाक्येन पुण्यया ॥
प्रद्युम्नमग्रे सैन्यस्य नियति स्थाप्य मानद ।
रक्षार्थं यज्ञवाटस्य पाण्डवान्विनियुज्य च ॥
शेषा सेनां गुहाद्वारि भगवान्विनियुज्य च ।
जयन्तमथ सस्मार प्रवरं च मता गतिः ॥
तावपेततुरनाथ स्वयं चापश्यता तथा ।
वियत्येव नियुक्तौ तौ प्रद्युम्न इव भारत ॥
ततः कृष्णस्य वचनादाहतो रणदुन्दुभिः ।
जलजा मुरजाश्चैव वाद्यान्यन्यपराणि च ॥
माकरो रचितो व्यूहः साम्बेन च गदेन च ॥
चारुणश्चोद्धवश्चोभौ भोजो वैतरणस्तथा ॥
अनाधृष्टिश्च धर्मात्मा विपृथुः पृथुरेव च ।
कृतवर्मा च दंष्ट्रो द्वे विचक्षुररिमर्दनः ॥
सनत्कुमारो धर्मात्मा चारुदेष्णश्च भारत ।
अनिरुद्धसहायौ तौ पृष्ठानीकं ररक्षतुः ॥
शेषा यादवसेना तु व्यूहमध्ये व्यवस्थिता ।
रथैरश्वैर्नरैर्नागैराकुला कुलवर्धन ॥
षट्पुरादपि निष्क्रान्ता दानवा युद्धदुर्मदाः ।
आरुह्य मेघनादाश्च गर्दभानपि हस्तिनः ॥
मकराञ्छिशुमाराश्च हयानपि च भारत ।
महिषानथ खड्गांश्च द्रुतानपि च कच्छपान् ॥
एतैरेव रथैर्युक्तैर्नानाविधायुधपाणयः ।
किरीटापीडमुकुटैरङ्गदैरपि मण्डिताः ॥
नानर्दमानैर्विविधैस्तूर्यैर्नेमिस्वनाकुले. ।
प्रधमायमानैः शङ्खैश्च महाम्बुदसमस्वनैः ॥
तासामसुरसेनानामुद्यताना जनेश्वर ।

निकुम्भो निर्ययावग्रे देवानामिव वासवः ॥
भूमिं द्यां च वसुधिरे दानवास्ते बलोत्कटाः ।
नदन्तो विविधान्नादान्क्ष्वेडन्तश्च पुनः पुनः ॥
राजसेनापि संयत्ता चेदिराजपुरोगमा ।
असुराणां सहायार्थं निश्चिता जनमेजय ॥
दुर्योधनभ्रातृशतं चेदिराजानुगाग्रगम् ।
स्थितं नरैर्नरव्याघ्र गन्धर्वैनगरोपमैः ॥
कठिना नादिनो वीरा द्रुपदस्यन्दनास्तथा ।
रुक्मी चैवाहृतिश्चैव तस्यतनुर्निश्चितौ रणे ।
तालवृक्षप्रतीकाशौ धुन्वानौ धनुषी शुभे ॥
शल्यश्च शकुनिश्चोभौ भगदत्तश्च पार्थिवः ।
जरासंधस्त्रिगर्तश्च विराटश्च सहोत्तरः ॥
युद्धार्थमुद्यता वीरा निकुम्भाद्या जयैषिणः ।
युयुत्समाना यदुभिर्देवैरिव महासुराः ॥
ततो निकुम्भः समरे शरैराशीविषोपमैः ।
ममर्द समरे सेनां सेनानां भीमदर्शनाम् ॥
सेनापतिरनाधृष्टिर्भग्नरूपे तत्र यादवः ।
ममर्द घोरैर्बाणौघैश्चित्रपुङ्खैः शिलाशितैः ॥
न रथोऽसुरमुख्यस्य ददृशे न च वाजिनः ।
न ध्वजो न निकुम्भश्च सर्वं बाणाभिसंवृतम् ॥
स परीत्य ततो वीरो निकुम्भो मायिना वरः ।
अस्तम्भयदनाधृष्टिं मायया सैमसत्तमम् ॥
स्तम्भयित्वानयद्वीरं गुहां षट्पुरसंज्ञिताम् ।
रुध्वा चाभ्यगमद्वीरं मायाबलमुपाश्रितः ॥
पुनरेव निकुम्भस्तु कृतवर्माणमाहवे ।
अनयच्चारुदेष्णं च भोजं वैतरणं तथा ॥
सनत्कुमारं तार्क्ष्यं च तथैव निशठोल्मुकौ ।
बहूंश्चैवापरान्भोजान्मायाबलसमाश्रितः ॥

D1 4 प्राध्माय° (for प्रध्माय°) —(L. 217) D5 T1 2 G1 4 5 M4 भूमिं दिवं, T4 भूमिष्ठाश्च (for भूमिं द्यां च) K4 V3 D3 रुरुधिरे (for वसु°) G3 भूमिं दिवं प्रपथिरे (for °) V2 M4 मदोत्कटाः (for बलो°) —(L. 218) D1 क्ष्वेडयन्त, T2 क्ष्वडिताश्च (for क्ष्वेडन्तश्च) V1 परस्परम् (for पुन पुन) —(L. 219) K2 Ñ2 V1 D1 2 5 समासा, K3 C2 सन्नद्धा, D6 T3 सपत्ना (for संयत्ता) D3 मागधेनाभिसयुक्ताश्च (for °) —(L. 220) K4 निःसृता, Ñ2 निश्चय, T3 G4 5 उद्यता (for निश्चिता) —(L. 221) Ñ2 चेदिराजानुगामिनम्, B1 °राजवशानुगम्, D3 राज्ञामग्र Ñ2 चेदिराजानुगामिनम्, D6 (marg) T4 चेदिराजानुगामि च, T1 °नुजा ग्रग स्थितम्, G1 5 °नुजाग्रगम् (for °) —(L. 222) K3 शुभ प्रजम्, K4 शतं रथै (for स्थितं) D5 रथे, T2 3 रथ (for नरैर्) K4 शतं रथै रथापस, D2 3 रथैर्नरवरव्याघ्र (for °) K2 T2 3 G1 नगरो पमम् (for °मै°) —(L. 223) K4 नोदिता, G4 नन्दिनो (for नादिनो) K2 3 V B Dn D3 D1 2 5 6 T3 वीर (for धीरा) Ñ° काञ्चना नादिनो वीर, M4 कठिन नदिमो वीर (for °) K4 द्रुपदस्य सुतास्तथा D4 द्रुपदः स्यन्दनैस्तथा (for °) —(L. 224) Ñ2 निश्रितं, V1 निकृत्तौ, V2 हर्षितौ, G1 निःसृतौ (for निश्चितौ) —(L. 225) T2 3 G1 साल (for ताल°) Ñ2 D5 6 G3 प्रतीकाशौ (for °शौ) —D4 om lines 228 229 —(L. 228) T1–3 G1 3–5 M4 राजन् (for वीरा) T1–3 G1 3 5 M4 वीराश्चैव (for निकुम्भाद्या) —(L. 231) K1 2 ममर्द, Ñ2 V2 3 B1 2 D3 D5 ततर्द, V1 B1 जुजुदे (for ममर्द) T4 ततर्द सहसा सेना (for °) D3 यादवीं (for सेनाना) D5 G3 दर्शन (for दर्शनाम्) T G1 3 5 M4 निकुम्भो (T3 यदूनां) भीमविक्रम (for °) —(L. 233) K1 ममर्द, Ñ1 V1 2 B Ds2 D3 T4 ततर्द (for ममर्द) G4 शिलीमुखै (for शिलाशितैः) —(L. 235) K1 4 D1 2 5 सर्वबाणाभिसवृत, K2 3 D3 D1 M4 सर्वे बाणाभिसंवृता (for °) —(L. 236) D6 (marg) स निपात्य महासेना T1 3 G1 3 5 M4 सधाप्रणीर्महासेनो T4 सनिपत्य महासेनो (for °) K3 रथिना, K4 योधिनां D2 याचिना (for मा°) —(L. 237) K1 4 T3 3 G1 4 5 मायया भीमविक्रमम् (T3 °म), V1 B1 °या दैत्यसत्तम, D3 2 °या भैमदर्शनम् D2 5 °या भोज (D3 भीम) सत्तमम्; T4 माया भीममनुत्तमम् M4 मायया भीमसत्तम (for °) —(L. 238) D5 द्वार, T3–4 G1 3 5 M4 वीरो (for वीरं) —D2 om line 239 —(L. 239) K1 T3 शुभ्रां (for गुहां) —D2 om line 239 —(L. 239) K1 2 4 Ñ2 Dn D3 T G1 3 5 M4 वीरो, D3 द्वार, D1 6 वीर (for वीरं) V1 2 बध्वा चाभ्यगा (V2 °भ्य) मद्वीरो (V3 °र) (for °) K1 V3 B3 D4–6 T1 2 G1 3 5 M4 माय (T1 G3 °या) बल समाश्रित, V3 B1 D1 मायाबलसमाश्रित (for °) —(L. 241) D1 कार्नाय, D2 अजयच्च (for अन°) K3 B3 सोऽर्घ्य (for भोज) —(L. 242) K1 आर्यं च, K2 आर्क्ष च, K4 आर्तं च, V B2 3 D1 आर्ष्टं च, Dn ऋक्ष च D2 कार्नीय; G2 आर्षं च (for ताक्ष्यं च) T3 3 G1 3 5 M4 तथैव शिनि नैरिकी (for °) —(L. 243) T3–4 G1 4 5 बहुन् (for बहूंश्च) M1 राजन् (for भोजान्) D3 समन्वित (for समाश्रित) K3 स्वमायाबलमाश्रित, Ñ2 B D2 T4 माया

२ हरिवंश—३८

न तस्य ददृशे देहो मायाच्छन्नो जनेश्वर ।
नयतो यादवान्घोरान्गुहां षट्पुरसंश्रिताम् ॥
तद्दृष्ट्वा वदनं घोरं भैमानां भीतिवर्धनम् ।
चुकोप भगवान्कृष्णो बलः सत्यक एव च ॥
सविशेषं तथा कामः साम्बश्च परवीरहा ।
अनिरुद्धश्च दुर्धर्षो भैमाश्च ये तथाऽपरे ॥
ततः शार्ङ्गायुधः शार्ङ्गं कृत्वा सज्यं नरेश्वर ।
दानवेषु प्रवृत्तेषु तृणेष्विव हुताशनः ॥
तं दृष्ट्वा दानवा देवमभिदुद्रुवुरीश्वरम् ।
शरभाः कालपाशार्ताः प्रदीप्तमिव पावकम् ॥
समुत्सृज्य शतघ्नीश्च परिघांश्च सहस्रशः ।
शूलानि चाग्नितुल्यानि प्रदीप्तांश्च परश्वधान् ॥
पर्वताग्राणि वृक्षांश्च घोरांश्च विपुलाः शिलाः ।
उत्क्षिप्य च गजान्मत्तान्रथानपि हयानपि ॥
नारायणाग्निस्तान्सर्वान्ददाह शरवह्निना ।
बाणार्चिषा महातेजा जगद्धितकरो हरिः ॥

शारदं वर्षणं यद्वत्सहेद्वीर गवां पतिः ।
तद्वद्यदुवृषः सेहे बाणवर्षमरिंदम ॥
न सेहिरेऽसुरा बाणान्नारायणधनुश्च्युतान् ।
वर्षं पर्जन्यविहितं वालुकासेतवो यथा ॥
न शेकुः प्रमुखे स्थातुं कृष्णस्यासुरसत्तमाः ।
व्यादितास्यस्य सिंहस्य वृषभा इव भारत ॥
ते पच्यमानाः कृष्णेन दिवमाचक्रमुस्तदा ।
जीविताशां वदन्तस्तु नारायणभयार्दिताः ॥
तानाकाशगतानेन्द्रैर्वयन्तः प्रवरस्तदा ।
निजघ्नतुः शरैर्घोरैर्ज्वलनार्चिःसमप्रभैः ॥
निपेतुरसुराणां तु शिरांसि धरणीतले ।
तृणराजफलानीव मुक्तानि शिखरात्तरोः ॥
निपेतुर्बाहवश्छिन्ना दैत्यानां वसुधातले ।
कालेनोपहता वीर पञ्चवक्त्रा इवोरगाः ॥
रौक्मिणेयस्ततः सृष्ट्वा घोरां मायामयीं गुहाम् ।
अदृश्यनिष्क्रमां वीरः क्षत्र प्रक्षेप्तुमुद्यतः ॥

बलमुपा°, D2 + मायया बल्मा° (for °) — (L. 244) T3 G3 न तस्य ददृशे ददृशे (for °) — (L. 245) V1 3 Dn D3 4 6 T1 घोरो (for घोरान्) T4 शुभां (for गुहां) Ñ3 सस्थितनाम् (for संश्रि°) — (L. 246) K1 भीमानां (for भै°) K3 भोजानां भोजदर्शन°, K3 T1 भैमाना भीमदर्शनम्; K4 V2 B1 Dn D2 D3–5 G3 M1 °नां भीम(K3 भीति)-वर्धन (D5 G3 °नम्), Ñ3 V2 B3 3 D1 6 G3 6 °नां भैम (V3 B4 भव)वर्धन, D4 भोनानां भीमदर्शन°, T2 3 G1 4 भैमानां भीमविक्रम (for °) — (L. 247) D33 M1 बलवान् (for भग°) D1 T2 3 G1 4 विष्णुर् (for कृष्णो) — (L. 249) Ñ3 दुर्मर्षी (for दुर्धर्षो) D3 भोजाश्च (for भैमाश्च) — (L. 250) K3 शार्ङ्गधन्वा (for शार्ङ्गायुध) D3 G3 3 M3 सज्यं कृत्वा (by transp) K1 B1 G3 M1 जनेश्वर (for नरे°) — D3 om (hapl) lines 251-252 — (L 251) K1 प्रवृत्तो वै, D1 (marg) च चिक्षेप, D2 प्रववृते; D4 4 प्रवृत्तस्तु, T1–3 G1 3–5 M1 प्रववृधे (for प्रवृत्तेषु) — (L. 253) D3 सज्ञाश्च, D6 पत्ताढ्यां (for °तां) — (L 254) K4 समुद्यता, N3 D5 °स्सृजन्; V1 3 B D5 6 T1 3 4 G1 3–5 M1 °सृज्य, V3 °स्थिता, D3 °स्सृष्टा, G3 °द्यता (for °सृज्य) T3 शतघ्न्यश्च (for °घ्नीश्च) D3 समुत्सृष्टा शतघ्न्यश्च (for °) D5 परिघानां (for °घांश्च) G4 4 विशेषत (for सहस्रश) — (L. 255) दीप्तांश्चैव (for प्रदीप्तांश्च) — (L. 256) D4 पर्वताग्राश्च (for °ग्राणि) K3 4 V1 D3 घोरांश्च (for घोरांश्च) — (L 257) K3 तथान्यांश्च (for रथानपि) B3 तथा हयान् (for हयानपि) — (L. 258) K1 4 D3 नारायणोऽग्निना सर्वान् (for °) — (L. 259) D6 बाणार्चिष्मान् (for °र्चिषा) V1 महाराज (for °तेजा) K3 हि स (for हरि) — (L 260) T3 3 G1 4 शारदं शरवर्षं च (for °) K3 V1 3 D3 सेहे वीर, K4 V3 B3 D6 G5 सहेद्वीरो, Ñ3 सेहे वीरो, T3 3 G1 यद्वद्वीर, G3 सेहे स्वैरं, G4 यद्वद्वीर, M1 महद्वीर (for सहे°) — (L. 261) K1 यदुपति° (for °वृष) T G1 3 4 सर्वं, M4 चापि (for सेहे) Ñ3 V3 Dn D3 T3 अरिंदम, M4 वर्षं ह (for अरिंदम) — (L. 262) D3 3 ऽसुरगणा (for ऽसुरा बाणान्) D1 3 °धनुश्च्युतम् (for °तान्) — (L 263) D6 मज्ञत, T3 3 G1 3 M1 सहितं, T4 विहिता, G1 °निर्मुक्त (for विहित) — (L. 265) D3 3 व्याघ्रस्य (for सिंहस्य) V3 न व्यादितास्य सिंहस्य (for °) — (L. 269) Ñ3 G3 तीक्ष्णैर् (for घोरैर्) D3 ज्वलनार्क; G1 3 ज्वलिताग्नि (for ज्वलनार्चि) K Ñ3 V1 3 B3 Dn D3 D3 T1 G3 M4 समैः प्रभो (for समप्रभैः) — (L 271) K1 4 शिखरान्तरे (for °रात्तरोः) T3 3 G3 3 च्यु(T3 G3 °ष)-तानि शिखरोत्तरे (for °) — (L. 272) K4 T3 बहवश्च; G3 बाणाश्च (for बाहवश्च) K3 दैत्यानां वसुधालये, D5 G4 °नां धरणीतले (for °) — (L 273) D4 (marg) दैत्या,

गदेन सह धर्मात्मा सारणेन शठेन च ।
साम्बेन चापरैश्चापि पूर्वं येन प्रवेशिताः ॥
प्रमथ्य तरसा कर्णं यतन्त रणमूर्धनि ॥
जग्राह बलवान्कार्ष्णिः प्रस्फुरन्त ततस्ततः ॥
विनद्य च गुहा वीरो घोरा मायामयीं नृप ।
दुर्योधन च राजान विराटद्रुपदावपि ॥
शकुनिं चैव शल्य च नील चापि नदीसुतम् ।
विन्दानुविन्दौ राजानौ जरासंध च भारत ॥
त्रिगर्तान्मालवांश्चैव वसातींश्च महाबलान् ।
धृष्टद्युम्नादिकांश्चैव पञ्चालानस्त्रकोविदान् ॥
तथाहूतिगुणाचेद मातुल रुक्मिमेव च ।
शिशुपाल च राजान भगदत्त च भारत ॥
सबन्ध च गुरुत्व च मानयामि नराधिपाः ।
गुहामिमा घोररूपा येन प्रक्षेपयामि वः ॥
बिल्वोदकेश्वरेणाहमाज्ञप्तः शूलपाणिना ।
प्रक्षेप्तव्या नरेन्द्रास्ते गुहायामिति धीमता ॥
आश्रिता शाम्बरी माया निकुम्भेन महात्मना ।
प्रक्षिप्तान्यादवांश्चैव मोक्षयिष्यामि सर्वथा ॥
इत्युक्ते शिशुपालस्तु राजा सेनापतिस्तथा ।
औरेस्ततर्द तान्भैमान्प्रद्युम्न सविशेषत. ॥
बिल्वोदकेश्वर देव रौक्मिणेयो नमस्य च ॥
आरभन्नृपतिं योद्धु शिशुपाल महाबलम् ॥
ततः पाशसहस्राणि प्रहाय प्रवरोत्तम ।
ईलादिरत्नवीर्यैर्वीर रौक्मिणेय महाबलम् ॥
बिल्वोदकेश्वरो देवः प्राह त्वा यदुनन्दन ।
सर्वं कुरु यथा राज्या प्रोक्तस्त्व भैम मायया ॥

T1 G1-3 M4 वीरा (for वीर) — (L 274) K1 T3 G4 ततो दृष्ट्वा, D2 तु ससृज्य D3 तु सस्रष्ट्वा, D4 तत सृज्य, T2 तथा दृष्ट्वा (for तत सृष्ट्वा) M4 तदा (for गुहाम्) — (L 275) K3 निष्क्रमो (for °म) K2 अदृश्य व्यक्रमद्वीर, K4 V2 3 B Ds D1 4 6 T1 3 G1 4 अदृश्या (V3 B Ds D1 4 6 °श्यं) निष्क्रमद्वीर, D3 G2 °श्यो निष्क्रमे(G2 °म)द्वीर, D5 °श्यो विक्रमन्वीर, G5 °श्या निमिषाद्वीर (for °) — (L 276) K1 • 4 V1 B1 (marg as above) Dn D1 4 T1 सुतेन च, K2 शुकेन च, T2 3 G1 3 4 च धीमता (for शठेन च) — (L 277) T1 3 G1 3 4 शल्य (for चापि) G5 साम्बेन चापरे चैव (for °) T1 3 G1 3 4 om (hapl) lines 277b 282a K1 पूर्वे (for पूर्वं) D5 प्रपीडिता, T3 प्रचोदिता (for प्रवेशिता) — (L 278) D1 (marg as above) सहसा (for तरसा) D1 कृष्ण (for कर्णं) D2 अनन्त, G5 सतत (for यतन्त) — (L 279) K1 4 D2 च बलात्, D4 [अ]तिबलात् (for बलवान्) V1 D3 स्फुरन्त च (D4 त) (for प्रस्फुरन्त) K4 च सत्तम, T4 इत स्तत (for तत°) — (L 280) V3 Ds1 निनद्य, D4 T4 विनीय, D5 (marg as above) निनाय (for विनद्य) D3 व्यपनीय गुहा वीर (for °) — B3 om lines 282b–287a — (L 283) K4 V3 D5 सावन्त्यौ, D4 राजान (for °नौ) — G3 om (hapl) lines 281 87 — (L 284) G1 om (hapl) lines 284b 285a K1 Dn2 वामन्त्यांश्च, K2 D2 वसात्यांश्च K4 चावन्त्यांश्च, N2 D1 3 सामात्यांश्च, V1 बला श्चान्, V3 राजन्यांश्च, Dn1 Ds D6 वामात्यांश्च, D5 बम स्यांश्च, T2 मात्स्यादींश्च (for वसातींश्च) — (L 285) T G2-5 M3 धृष्टद्युम्नमुखांश्चैव (for °) V3 B1 3 T3 M4 पाञ्चालान् (for पञ्चा°) D2 -कोविद (for °दान्) K3 N2 V1 D3 D5 6 T4 पाञ्चाल्या(K3 V2 D3 °स्त्या)नस्त्रकोविद°, D2 कौशल्यानस्त्रकोविन्त (for °) — (L 286) D2 कार्ष्णिम्, D6 (also marg) -द्युतिम् (for [आ]हूतिम्) D5 रौक्मिम् (for रु°) K2 T1 मातुल रुक्मिण तथा (for °) — D1 om lines 287–290 — (L 288) K1 सहबन्धुं (for सबन्धं) T3 G3 M4 मानयित्वा (for °यामि) — (L 289) Dn यत्र (for येन) — D3 om (hapl) lines 291 293 — (L 291) T1 3 G1 3 5 इति मे मति, M4 इव मे मतम् (for इति धीमता) — (L 292) T3 G1 4 आश्रिता शाम्बरी माया (for °) — (L 293) K3 G4 मोक्षयिष्यति सर्वथा, D1 मोच यिष्यामि स° (for °) — (L 294) V1 B T2 G1 4 M4 [उ]क्त (for [उ]क्ते) N2 V1 3 B Dn D1 6 राज (for राजा) — (L 295) K3 समर्द तान्, D2 तानर्दयद् (for ततर्द तान्) D3 शरै सतर्दयामास T1 3 G1 3 4 शरै(T1 °रै)स्तानर्दयद्द्रा (for °) G2 प्रद्युम्नस्तु विशेषत M4 शरैस्तानर्दयद्धीमान् (for °) — Dn1 om lines 296 299 — (L 297) D2 आरेभे भूपतिं योद्धु, योद्धु T1 G1 3 4 इन्तु (for यद्धु) D2 आरेभे नृपतिं योद्धु, T2 आरभन्नृपतीन्हन्तु (for °) G4 महाबल (for °बलम्) — D3 om lines 298–299 — (L 298) V1 महत्र वै (for °स्राणि) K3 गृहीत्वा, K4 नप्राद T1 विहाय (for प्र°) T1 3 G1 3 5 M4 प्रदाय प्रवरोत्तम (M4 °धाधिप) (for °) — (L 299) K1 3 4 V1 Dn2 D4 6 वीरो, K2 धीमान्, T2-4 G1 3 5 वेग, M4 देवो (for वीर) N2 स ईरा आसनी द्वीर (for °) — M4 om (hapl) lines 301–303 — (L 301) Dn2 राज्याद् (for राज्या) K1 यन्नया, B1 योमया G2 मोहय (for मायया) K2 Dn2 उपायैर्मो यथा यथा

न तस्य दृश्यते देहो मायाच्छन्नो जनेश्वर ।
ययौ यादवपो घोरां गुहां षट्पुरसंस्थिताम् ॥
तद्दृष्ट्वा वदनं घोरं भैमानां भीतिवर्धनम् ।
प्रविवेश भगवान्कृष्णो बलः सात्यकिरेव च ॥
प्रविवेश तथा कामः साम्बश्च परवीरहा ।
अनिरुद्धश्च दुर्धर्षो भैमाश्च यादवोऽपरे ॥
ततः शार्ङ्गायुधः शार्ङ्गं कृत्वा सज्यं जनेश्वर ।
दानवेषु प्रवृत्तेषु कक्षेष्विव हुताशनः ॥
तं दृष्ट्वा दानवा देवमभिदुद्रुवुरीश्वरम् ।
शलभाः पावकाकाराः मर्दिनामिव पावकम् ॥
समुत्सृज्य शतघ्नीश्च परिघांश्च सहस्रशः ।
शूलानि पट्टिशाञ्छक्तीः प्रदीप्तांश्च परश्वधान् ॥
पर्वताग्राणि वृक्षांश्च घोराश्च विपुलाः शिलाः ।
उत्क्षिप्य च गजान्मत्तान्रथानपि हयानपि ॥
नारायणोऽभिसमन्तान्सर्वान्ददाह महदग्निवत् ।
बाणार्चिषा महातेजा जगद्धितकरो हरिः ॥
शार्ङ्गं वर्षं यदा तस्मिन्सहेद्वीर गवां पतिः ।
तद्वद्यदुवृषः सेहे बाणवर्षमरिंदमः ॥
न सेहिरेऽसुरा बाणान्नारायणधनुश्च्युतान् ।
वर्षं पर्जन्यविहितं वालुकानिचयो यथा ॥
न शेकुः प्रमुखे स्थातुं कृष्णस्यासुरसत्तमाः ।
व्यादितास्यस्य सिंहस्य वृषभा इव भारत ॥
ते वध्यमानाः कृष्णेन दिशमाचक्रमुस्तदा ।
जीविताशां त्यजन्तस्तु नारायणभयार्दिताः ॥
नानाप्रहरणानैस्त्रैर्जयन्तः प्रवरस्तदा ।
निजघ्नुः शरैर्घोरैर्ज्वलनार्चिःसमप्रभैः ॥
निपेतुरसुराणां तु शिरांसि धरणीतले ।
तृणराजफलानीव मुक्तानि शिखरात्तरोः ॥
निपेतुर्बाहवश्छिन्ना दैत्यानां वसुधातले ।
कालेनोपहता वीर पञ्चवक्त्रा इवोरगाः ॥
रौक्मिणेयस्ततः सृष्ट्वा घोरां मायामयीं गुहाम् ।
अदर्शयन्निष्क्रमां वीरः क्षत्र प्रक्षोभमुद्यतः ॥

वल्गुना°; D1 मायया बहुमा° (for °) — (L. 244) T2 G1 न तस्य देहो दृश्यो (for °). — (L. 245) V1 D2 D3 T1 घोरां (for घोराम्) T2 गुफां (for गुहां) Ñ2 सन्निभाम् (for संस्थि°) — (L. 246) K1 भीमानां (for भै°) K2 भोजानां भोजदर्शनं; K3 T1 भैमानां भीमदर्शनम्; K4 V2 B1 D2 D3 D4-6 G2 M1 °नां भीम(K4 भीति) वर्धन (D1 G2 °नम्); Ñ1 V3 B2 D5 G3 °नां भैम (V3 B1 भय)वर्धन; D7 भोजानां भीमदर्शन; T2 G1 भैमानां भीमविक्रम (for °) — (L. 247) D3 M1 बलवान् (for भग°) D1 T1 G1 विष्णुर् (for कृष्णो) — (L. 249) Ñ2 दुर्मर्षो (for दुर्धर्षो). D1 भोजाश्च (for भैमाश्च) — (L. 250) K1 शार्ङ्गधन्वा (for शार्ङ्गायुध) D2 G1 M1 सज्यं कृत्वा (by transp) K1 B1 G2 M1 जनेश्वर (for नरे°). — D2 om. (haplo) lines 251–252 — (L. 251) K1 प्रवृत्तो वै; D1 (marg) च विक्षेप. D2 प्रवृत्ते; D1 प्रवृत्तस्तु. T1-3 G1 M1 प्रवृत्ते (for प्रवृत्तेषु) — (L. 253) D2 संहाश्च; D3 शराही (for °र्ता) — (L. 254) K1 समुद्यता, Ñ2 D3 °सृजन्; V1 B D6 T1 G1 M1 °ज्य, V2 °स्थिता; D1 °सृष्टा. G2 °द्यता (for °सृज्य) T2 शतघ्न्यश्च (for °घ्नीश्च) D1 समुत्सृष्टा शतघ्न्यश्च (for °) D6 परिघानां (for °घांश्च) G1 विक्षेपन (for सहस्रशः) — (L. 255) दीप्तांश्चैव (for प्रदीप्तांश्च) — (L. 256) D1 पर्वताग्रांश्च (for °ग्राणि). K1 V1 D1 घोरांश्च (for घोराश्च) — (L. 257) K1 तथान्यांश्च (for हयानपि) B1 तथा हयान् (for हयानपि) — (L. 258) K1 D1 नारायणोऽभिमा सर्वान् (for °) — (L. 259) D1 बाणार्चिष्मान् (for °र्चिषा) V1 महाराज (for °तेजा). K1 हि स (for हरिः). — (L. 260) T1 G1 शार्ङ्गं शरवर्षं च (for °). K1 V1 D1 सेहे वीर; K2 V2 B1 D2 G2 सहेद्वीरो, Ñ1 सेहे वीरो, T1 G1 यद्वद्वीर, G2 सेहे स्वैरं, G3 यद्वद्वीर, M1 सहद्वीर (for सहे°) — (L. 261) K1 यदुपति (for °वृष) T G1-3 सत्त्वं, M1 चापि (for सेहे) Ñ2 V1 D2 D3 T1 अरिंदम; M1 वर्षे ह (for अरिंदम) — (L. 262) D1 °असुरगणा (for °ऽसुरा बाणान्) D2 °धनुश्च्युतम् (for °तान्) — (L. 263) D1 सततं; T1 G1 M1 तद्दितं; T2 विहितः; G2 निर्मुक्त (for विहितं) — (L. 265) D1 व्याघ्रस्य (for सिंहस्य). V1 न व्यादितास्य सिंहस्य (for °) — (L. 269) Ñ1 G2 तीक्ष्णैर् (for घोरैर्) D2 ज्वलनार्क; G1 ज्वलिताग्नि (for ज्वलनार्चि) K Ñ2 V1 B1 D2 D3 D5 T1 G1 M1 समैः प्रभो (for समप्रभैः) — (L. 271) K1 शिखरान्तरे (for °रात्तरोः) T1 G1 धू(T2 G2 °ए)तानि शिखरोत्तरे (for °) — (L. 272) K1 T2 बाहवश्च; G1 बाणानि (for बाहवश्) K2 दैत्यानां वसुधालये; D1 G1 °नां धरणीतले (for °). — (L. 273) D1 (marg) दैत्या;

गदेन सह धर्मात्मा सारणेन शठेन च ।
साम्बेन चापरैश्चापि पूर्वं येन प्रधर्षिताः ॥
प्रमथ्य तरसा कर्णं यतन्तं रणमूर्धनि ॥
जग्राह बलवान्कार्ष्णिः प्रस्फुरन्तं ततस्ततः ॥
विनद्य च गुहा वीरो घोरा मायामयी नृप ।
दुर्योधनं च राजानं विराटद्रुपदावपि ॥
शकुनिं चैव शल्यं च नीलं चापि नदीसुतम् ।
विन्दानुविन्दौ राजानौ जरासंधं च भारत ॥
त्रिगर्तान्मालवांश्चैव वसातींश्च महाबलान् ।
धृष्टद्युम्नादिकांश्चैव पञ्चालानस्त्रकोविदान् ॥
तथाहूतिमुराचेदं मातुलं रुक्मिमेव च ।
शिशुपालं च राजानं भगदत्तं च भारत ॥
सबन्धं च गुरुत्वं च मानयामि नराधिपाः ।
गुहामिमां घोररूपां येन प्रक्षेपयामि वः ॥
बिल्वोदकेश्वरेणाहमाज्ञप्तः शूलपाणिना ।
प्रक्षेप्तव्या नरेन्द्रास्ते गुहायामिति धीमता ॥
आश्रित्य शाम्बरीं मायां निकुम्भेन महात्मना ।
प्रक्षिप्तान्यादवांश्चैव मोक्षयिष्यामि सर्वथा ॥
इत्युक्ते शिशुपालस्तु राजा सेनापतिस्तथा ।
शरैस्ततर्द तान्भैमान्प्रद्युम्नं सविशेषतः ॥
बिल्वोदकेश्वरं देवं रौक्मिणेयो नमस्य च ॥
आरभन्नृपतिं बद्धुं शिशुपालं महाबलम् ॥
ततः पाशसहस्राणि प्रगृह्य प्रवरोत्तम ।
शैलादिरन्तरीक्षे रौक्मिणेयं महाबलम् ॥
बिल्वोदकेश्वरो देवः प्राह त्वां यदुनन्दन ।
सर्वं कुरु यथा राज्ञा प्रोक्तस्त्वं भैम मायया ॥

कन्यार्थं रत्नलुब्धास्तु बधानेमान्नराधिपान् ।
पाशैस्त्वमेव मोक्तुं च प्रमाणं यदुनन्दन ॥
असुरास्तु महाबाहो निःशेषान्कर्तुमर्हसि ।
एवमेव च वक्तव्यस्त्वया वीर जनार्दन ॥
ततः स भगदत्तं च शिशुपालं च भूमिपम् ।
आहृतिं चैव रुक्मिं च शेषांश्चान्यान्नराधिपान् ॥
बबन्ध हरदत्तैस्तैः पाशैरुत्तमवीर्यवान् ।
मायामयीं गुरुं चैव निनाय कुरुनन्दन ॥
बध्वा च रौक्मिणेयोऽथ निःश्वसन्त इवोरगान् ।
अनिरुद्धं चकाराथ रक्षितारं स्वमात्मजम् ॥
तेषां निरवशेषेण बबन्ध यदुनन्दन ।
सेनापतिं क्षत्रियांश्च कोशाध्यक्षांश्च भारत ॥
हस्त्यश्वरथवृन्दांश्च चकार च तथात्मसात् ।
अन्वयस्तु ततो हन्तुमसुरानुद्यतः प्रभो ॥
सनद्ध एव चोवाच ब्रह्मदत्तं द्विजोत्तमम् ।
विश्रब्धं पतेता कर्म मा भैः पश्य धनञ्जयम् ॥
न देवेभ्यो नासुरेभ्यो नान्येभ्यो द्विजसत्तम ।
भयं हि विद्यते तस्य गोप्तारो यस्य पाण्डवाः ॥
न चासुरैरत्र सुताः स्पृष्टाः स्वल्पेनापि तेजसा ।
यज्ञवाटे निरीक्ष्यैतान्मायया निहिता मया ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
रुद्धेषु भूमिपालेषु सासुरेषु विशां पते ।
आविवेशासुरांश्चैव कश्मलं जनमेजय ॥

K_4 प्रोक्तस्त्व नाम यन्मया, $\tilde{N}_4$ V_1 ₂ D_5 D_{1-4} T_1 ₄ G_5 चोक्तस्त्व भैमको (T_1 हि यथा, T_4 भो यथा, G_6 वै हि भो) मया, V_3 प्रोक्तस्त्वं भैमको मया, B_1 चोक्तस्त्व भैम चोमया, T_2 ₃ G_1 ₃ ₄ चोक्तस्त्व हि महोमया (for °) —(L. 304) K_2 बध्वा चैतान्, K_3 D_{s1} G_3 बध्वा चैनान्, B_3 स्तब्धाने°, D_2 बध्वा त्वे°, D_1 बधानेतान्, T_1 ₂ G_1 ₄ बाधस्वेमान्, T_3 ₄ G_5 बधायै° (for बधाने°) —(L. 303) D_2 पाशैस्त्वं च मया दत्तै ; T_1 G_3 पाशैरेव बधान त्वं, T_2 ₃ G_1 ₄ पाशैरेव प्रहारस्त्व (for °) T_1 ₂ G_1 ₃ ₄ प्रबलान् (for प्रमाण) —(L. 304) K_2 ₃ असुराणां (for °रास्तु) K_1 ₄ G_3 निःशेषं (for निःशेषान्) —(L. 305) D_1 वक्तव्य, T_1 ₂ G_3 कर्तव्यं, T_3 G_1 ₄ कर्तव्यस् (for वक्त°) K_1 ₄ एवमेव च कर्तव्यस् (K_4 वक्तव्य) (for °) —(L. 306) K_2 D_3 ततः स भग दत्त (D_3 °त्तै) (for °) —(L. 307) T_1 आह्वयद्रुक्मिणं चैव (for °) —(L. 308) B_1 जरदत्तैस् (for ह°) D_5 अतुल (for उत्तम) K_3 ₄ V_1 B_1 ₂ D_n D_5 ₆ T_2 G_3 M_4 भारत) —(L. 314) D_3 T_1 G_3 वृन्दानि (for वृन्दांश्च) D_3 G_5 [आ]त्मकात् (for °मसात्) —(L. 315) K_3 ₄ अथो द्यतं ; K_2 अथाय तु, D_n अन्वयस्तु (for °यस्तु) D_5 अन्य प्रस्थस्तत कार्ष्णिर्, D_4 °प्र सनतं हन्तुम् (for °) G_5 रथी (for प्रभो) D_3 असुरान्हन्तुमुद्यत (for °) —(L. 316) D_5 प्रसन्न (for सनद्ध) D_4 प्रद्युम्नस्तमथोवाच (for °) —(L. 317) D_6 (marg as above) T_4 G_4 M_4 मा भैः पाण्डवपालित (for °) —(L. 318) D_1 ₂ D_{s2} T_1 G_2 ₃ नागेभ्यो (for नान्येभ्यो) —T_2 ₃ नान्येभ्योऽपि द्विजोत्तम (for °) —(L. 319) $\tilde{N}_2$ न भयं पश्यते तस्य (for °) G_3 द्विज (for यस्य) G_2 बान्धवा (for पाण्डवा) —(L. 320) D_3 हृता (for स्पृष्टा) D_n D_5 चेतसा, D_1 ते प्रभो (for तेजसा) T_2 ₃ G_1 ₃ ₄ M_4 स्पष्टु शक्यं हि तेजसा (for °) —(L. 321) G_1 ₃ निरीक्ष्यन्ता (for °क्ष्यैतान्) D_1 यज्ञवाटो निरीक्ष्यन्ता (for °) K_3 B_3 D_{s2} D_5 निहता, T_3 G_1 ₄ निहतान्, T_2 निहितान् (for °ता)

दिशः प्रसस्रुस्ते धीरा वध्यमाना समन्ततः ।
कृष्णानन्तप्रभृतिभिर्यदुभिर्युद्धदुर्मदैः ॥
निकुम्भस्तानथोवाच रुषितो दानवोत्तम ।
भित्त्वा प्रतिज्ञां किं मोहाद्द्रवतां याथ विह्वलाः ॥
हीनप्रतिज्ञाः काल्लोकान्प्रयास्यथ पलायिताः ।
अगत्वापचितिं युद्धे ज्ञातीनां कृतनिश्चयाः ॥
फलं त्रिलेह भोक्तव्यं रिपून्समरकर्कशान् ।
हत्वेन चापि शूरेण वस्तव्यं त्रिदिवे सुखम् ॥
पलायित्वा गृहं गत्वा कस्य द्रक्ष्यथ हे मुखम् ।
दारान्वक्ष्यथ किं चापि धिग्धिक्किं किं न लज्जथ ॥
एवमुक्ता निवृत्तास्ते लज्जमाना नृपासुराः ।
द्विगुणेन च वेगेन युयुधुर्यदुभिः सह ॥
उत्सने युद्धशौण्डानां नानाप्रहरणैर्नृप ।
ये यान्ति यज्ञवाटं तु तान्निहन्ति धनंजयः ॥
यमौ भीमश्च राजा च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
वा प्रयातांश्च घानैन्द्रिः प्रवरश्च द्विजोत्तमः ॥
अथासुरासृक्तोयाढ्या केशशैवलशाड्वला ।
चक्रकूर्मरथावर्ता गजशैलानुशोभिनी ॥
ध्वजकुन्ततरुच्छन्ना स्तनितोरुकृतशब्दिनी ॥
गोविन्दशैलप्रभवा भीरुचित्तप्रमाथिनी ॥
असृग्बुद्बुदफेनाढ्या असिमत्स्यतरंगिणी ।
सुस्राव शोणितनदी नदीव जलदागमे ॥
ना दृष्ट्वेव निकुम्भस्तु वर्धमानांश्च शात्रवान् ॥
हतान्सर्वान्सहायांश्च वीर्यादेवोत्पपात ह ॥
स वारितो जयन्तेन प्रवरेण च भारत ।
शरैः कुलिशसंकाशैर्निकुम्भो रणकर्कशः ॥
सनिवृत्याथ दुष्टोऽह परिघेण दुरासदः ।
प्रवरं ताडयामास स पपात महीतले ॥
ऐन्द्रिस्त पतितं भूमौ बाहुभ्यां परिपस्वजे ।
विदित्वा चैव सप्राणं हित्वासुरमभिद्रुतः ॥

कश्मलं) —(L 324) K1 4 प्रतस्थ ते, K2 V1 3 B1 D5 6 प्रसुस्रुवुर्, Dn T1 2 4 G1 3 प्रतस्थुस्ते, D2 प्रचिचि शुर् D3 5 प्रदुद्रुवुर्, M4 प्रजग्मुस्ते (for प्रसस्रुस्ते) G3 दिशः प्रतस्थुर्वीराश्च (for °) D3 मथ्यमाना (for वध्य°) —(L 325) D3 यादवैर् (for यदुभिर्) K1 दुर्मुखा, K3 दुर्मदा, Ñ2 D4 चोदितैः (for दुर्मदैः) —(L 326) V2 3 B 3 D6 रुष्टो दानवसत्तम, G3 रुषितो दानवोत्तमैः, G5 दानवो रुषितस्तथा (for °) —(L 327) K2 V2 3 B D6 6 T2 3 G5 M1 हित्वा (for भित्त्वा) G1 4 हित्वा प्रतिज्ञां किं मा च (for °) K2 Dn D3 1 T1 G2 यात K3 याम्य, G5 M4 यासि (for याथ) V3 विक्लवा (for विह्वला) T1-3 G1 3 4 भयाक्रान्ताश्च विह्वला (for °) —(L 328) V2 प्रज्ञाश्च (for प्रतिज्ञा) D2 3 नरकान् (for काल्लोकान्) V1 गमिष्यथ, G2 क्रमिष्यथ (for प्रयास्यथ) —(L 329) D2 T2 3 G1 3 4 अकृत्वा (for अगत्वा) K1 रणे, K4 युधि (for युद्धे) D2 3 अकृत्वापचितिं नाम (D5 लोके) (for °) D3 पूर्वेषां (for ज्ञातीना) K4 ज्ञातीनां च हिता र्थाय (for °) —(L 330) K1 यथेह, K3 जित्वा हि, T1 G5 M1 हत्वेह, G(ed) नित्यैव (for त्रिलेह) —(L 331) K1 [स]शूरेण (for शू°) D5 T1 3 G1 2 3 M1 भोक्तव्य (for वस्तव्य) K1 Sपुरा (for सुखम्) —(L 332) D6 दर्शयिष्यथ हा सुखम् (for °) —(L 333) B2 D3 T2 4 G3 5 M1 द्रक्ष्यथ (for वक्ष्यथ) K3 प्रेक्षथ, D1 धिक्क्षता, D2 धिक्कृता, T1 नृपा किं (for धिग्धिक्किं) V3 न हि (for किं न) K1 लज्जया, T1 जल्पथ (for लज्जथ) D3 धिग्धिक्किंचित्र लज्जसे, D4 धिग्धिक्किं स्व न लज्जसे, D5 धिग्धि क्किंचन लज्जथ, G3 धिक्किं किं न ल°, G5 किं किं धिग्धिङ् न लज्जथ (for °) —(L 335) K2 युद्धेन (for वेगेन) —(L 336) D1 नानाप्रहरणं नृपा (for °) —(L 337) —(L 339) D3 याद D3 निहन्ति स (for तान्निहन्ति) —(L 340) K2 Dn D2-4 G3 चाश्च (for वा प्रयाताश्च) —(L 340) K4 कश्मला तोयौघा, K1 °केशाढ्या (for °तोयाढ्या) K4 कश्मला (for °शाड्वला) —(L 341) K2 चर्मकूर्म; K4 D2 3 चक्रकूर्मा, D1 (marg as above) चर्मकूर्म (for चक्र°) K2 D1 °शोभना, D1 °शोभिता (for °नी) —(L 342) V2 ध्वजकेतु, B1 °कुम्भ, T1-3 G1 3-5 M4 कृतध्वज (for ध्वजकुन्त) K1 (marg) °स्यन्दिनी, Dn T4 नादिनी, D2 °शब्दिनीम्, T2 3 G3 निःस्वना, G1 4 °सस्वना (for °शब्दिनी) —(L 344) D4 T2 3 G3 4 °फेनौघा (for °फेनाढ्या) T3 असृग्रुधिरफेनौघा (for °) K4 माला, D4 मत्स्या (for मत्स्य) —(L 346) D4 च दृष्ट्वा (for दृष्ट्वेव) —(L 347) Ñ2 V2 त्रिपदेवं (for वीर्यादेव) D1 देवो दैत्यान्पपात ह, D3 वीर्यादभिससार ह (for °) —(L 348) T4 परिज्ञातो G1 4 स वाह्यतो (for स वारितो) —(L 349) K4 सम्पातैर् (for सकाशैर्) —(L 350) Ñ2 निर्विवृत्य च दष्टोष्ठ, D4 सनिपत्य च

अभिद्रुत्य निकुम्भं च निस्त्रिंशेन जघान ह ।
परिघेणापि दैतेयो जयन्तं समताडयत् ॥
ततश्च बहुलं गात्रं निकुम्भस्यैन्द्रिराहवे ।
स चिन्तयामास तदा वध्यमानो महासुरः ॥
कृष्णेन सह योद्धव्यं वैरिणा ज्ञातिघातिना ।
श्रावयामि किमात्मानमाहवे शक्रसूनुना ॥
एवं स निश्चयं कृत्वा तत्रैवान्तरधीयत ।
जगाम चैव युद्धार्थं यत्र कृष्णो महाबलः ॥
स दृष्ट्वैरावतस्कन्धमाश्रितो बलनाशनः ।
द्रष्टुमभ्यागतो युद्धं जहर्षे सह दैवतैः ॥
साधु साध्विति पुत्रं च परितुष्टः स सस्वजे ॥
प्रवरं चापि धर्मात्मा सस्वजे मोहवर्जितम् ॥
देवदुन्दुभयश्चापि प्रणेदुर्वासवाज्ञया ।
जयमानं रणे दृष्ट्वा जयन्तं रणदुर्जयम् ॥
ददर्शाथ निकुम्भस्तु केशवं रणदुर्जयम् ।
अर्जुनेन स्थितं सार्धं यज्ञवाटाविदूरतः ॥
स नादं सुमहत्कृत्वा पक्षिराजमताडयत् ।
परिघेण सुघोरेण बलं सात्यकिमेव च ॥
नारायणं चार्जुनं च भीमं चाथ युधिष्ठिरम् ।
यमौ च वसुदेवं च साम्बं कामं च वीर्यवान् ॥
युयुधे मायया दैत्यः शीघ्रकारी च भारत ।
न चैनं ददृशुः सर्वे सर्वशस्त्रविशारदाः ॥
यदा तु नैव पश्यन्ति तदा बिलोदकेश्वरम् ।
दध्यौ देवं हृषीकेशः प्रमथानां गणेश्वरम् ॥
ततस्ते ददृशुः सर्वे प्रभावाददितेः सुतम् ।
बिलोदकेश्वरस्याशु निकुम्भं मायिनां वरम् ॥
कैलासशिखराकारं प्रसन्नतमिव स्थितम् ।
आह्वयन्तं रणे कृष्णं वैरिणं ज्ञातिनाशनम् ॥
सज्जगाण्डीवं एवाथ पार्थस्तस्य रथेषुभिः ।
परिघं चैव गात्रेषु विव्याधैनमथासकृत् ॥
ते बाणास्तस्य गात्रेषु परिघश्च जनाधिप ।
भग्ना शिलाशिता सर्वे निपेतुः कुञ्चिताः क्षितौ ॥

दैत्येन्द्र , D6 स सन्निवृत्तदन्तौष्ठ T3 G1.4.5 M4 स सानिवृत्य दष्टौष्ठ , G3 स सनिपत्य द° (for °) — D3 om lines 351[b]-354[a] T1 om lines 351[b]-356[a] — (L. 352) D3 दृष्ट्वा (for भूमौ) — After line 352 K4 ins

5** ततः सुनिश्चयं कृत्वा प्रवरं मुच्य सत्वरम् ।

— (L. 353) K1 एवं स निश्चयं कृत्वा (for °) T3.5 G1.3.5 M4 गृहीत्वा समभिद्रुत° (G5 M1 °द्रवत्) (for [b]) — (L. 356) K1.3 Dn1 D3 तत्कृत , K4 Dn3 D1.6 ततक्षत , V2 ततक्षे (for °क्ष) D3 तात्र (for गात्र) K1.2.4 V2 Dn D1.3.6 G2 निकुम्भस्यैन्द्रिणाहवे (V3 °णा मृधे) (for [d]) — (L. 357) D1 स तदा चिन्तयामास (for °) D3 युध्यमान (for वध्यमानो) — (L. 359) V1 प्रासयामि , V3 भ्रास° , D2.3 (marg) शात° D3 नोद D4 G5 M4 भ्रम° , D6 भ्राम° ; T3 भ्रामयाम (for श्रावयामि) V3 भ्रामयामि वृथात्मानम् (for °) T1 आहवे शत्रुसूदन ; T2 °वे शत्रुसूनुना (for [b]) — (L. 361) K1 सिद्धार्थे ; K4 सिद्धार्थं (for युद्धार्थं) — (L. 362) Ñ2 वारण , V2 [ऐ]व रण (for [ऐ]रावत) K2 T4 माश्रितो बलशासन , D5 T3 G4 M1 आश्रितो बल-शासन D °सूदन (for [b]) — (L. 363) M4 सर्व- (for सह) V2 G2 जहर्षे दैवतैः सह (for [b]) — (L. 365) G3 द्रोह (for मोह) T2 G3 जीवितम् M4 -वर्जित (for -वर्जितम्) — (L. 367) V1 जयन्तं दुर्जयं रणे (for [b]) — T G1.3.5 M4 om (hapl) line 368 — (L. 369) B2 यज्ञवाटमदूरत , D5 टातिदूरत (for [b]) — (L. 371) T2 बली (for बलं) — (L. 373) T4 G5 M4 यदून् (for साम्बं) — (L. 374) B1 D1 शीघ्रचारी (for °कारी) — (L. 375) Ñ2 V1 B2 D2.3.5 T3 G2.4 M1 शास्त्र (for -शस्त्र-) K1 सर्वशास्त्रभृतां वरम् ; V3 °शास्त्रार्थकोविदा D1 मर्वास्त्रार्थविशारदा (for [b]) — (L. 376) K1.3 V2 B3 Dn D3 D4 [अ]पश्यन्त , V1.2 B.2 T4 [अ]पश्यन्त (for पश्यन्ति) — (L. 377) K3 Ñ3 V B D T1-4 G1.4.5 M1 देवो (for देव) G(ed) हृषीकेश — After line 377, M4 ins

6** यदा तु नैव पश्यन्ति तदा देवं जनार्दनम् ।
दध्युर्देवं जगन्नाथमर्जुनाद्या जनाधिप ॥

— (L. 380) D2 प्रमत्तम् (for प्रसन्नतम्) T1 विष्टपम् (for स्थितम्) — (L. 381) K1.4 आहूय तं रणे कृष्णो (for °) B1 D5 C2 -घातिनम् , T1 शात° (for नाश°) — (L. 382) T3-4 G3 गाण्डीवम् (for गाण्डीव) K3 D4 -धन्वाय (for एवाथ) D4 स वै गाण्डीवधन्वाय (for °) V1 शरे पुभि , B2 T1.3 रणे (for रथे°) K4 सज्यं गाण्डीवमादाय पार्थः शीघ्रतरेषुभिः , D5 सधाय चैव गाण्डीवे सज्जं पार्थस्तेषुभिः — (383) K1 परिघाश्च ; D1 चैव , D1 °घेण (for °घं च) T1 G1.4 गात्रं वै (for गात्रेषु) — (L. 384) K1.3.4 Ñ2 V2.3 B Dn1 D3 D5 G2 परिघे च , V1 D4.6

विफलानखयुक्तांस्तान्दृष्ट्वा बाणान्धनंजयः ।
पप्रच्छ केशवं वीर. किमेतदिति भारत ॥
पर्वतानपि भिन्दन्ति मम वज्रोपमाः शराः ।
किमिदं देवकीपुत्र विस्मयोऽत्र महान्मम ॥
तमुवाच तत. कृष्ण· प्रहसन्निव भारत ।
महद्भूतं निकुम्भोऽयं कौन्तेय शृणु विस्तरम् ॥
पुरा गत्वोत्तरकुरूंस्तपश्चक्रे महासुरः ।
शतं वर्षसहस्राणां देवशत्रुर्दुरासदः ॥
अथैनं छन्दयामास वरेण भगवान्हरः ।
स वव्रे त्रीणि रूपाणि नवध्यानि सुरासुरैः ॥
तमुवाच महादेवो भगवान्वृषभध्वजः ।
मम वा ब्राह्मणानां वा विष्णोर्वाप्रियमाचरन् ॥
भविष्यसि हरेर्वध्यो न त्वन्यस्य महासुर ।
ब्रह्मण्योऽहं च विष्णुश्च विप्रा नः परमा गति. ॥
स एष सर्वशस्त्राणामवध्य· पाण्डुनन्दन ।
निर्देहोऽतिप्रमाथी च वरदत्तश्च दानवः ॥

भानुमत्यापहरणे देहोऽस्यैको हतो मया ।
अवध्य· षट्पुरे देहमिदमस्य दुरात्मन. ॥
दितिं शुश्रूषति त्वेको देहोऽस्य तपसान्वितः ।
अन्यस्तु देहो घोरोऽस्य येनावसति षट्पुरम् ॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं निकुम्भचरितं मया ।
त्वरयास्य वधे वीर कथा पश्चाद्भविष्यति ॥
तयो· कथयतोरेव कृष्णयोरसुरस्तदा ।
गुहां षट्पुरसंज्ञां तां विवेश रणदुर्जय· ॥
अन्विष्य तस्य भगवान्निवेश मधुसूदनः ।
तां षट्पुरगुहां घोरां दुर्धर्षां कुरुनन्दन ॥
चन्द्रसूर्यप्रभाहीनां ज्वलन्तीं स्वेन तेजसा ।
सुरदु खोष्णशीतानि प्रयच्छन्तीं यथेप्सितम् ॥
यत्र प्रविश्य भगवानपश्यत जनाधिपान् ॥
युयुधे सह घोरेण निकुम्भेन जनाधिप ॥
कृष्णस्त्वनु प्रविष्टास्तु बलाद्या यादवास्तथा ।
प्रविष्टाश्च ततः सर्वे पाण्डवाश्च महात्मन. ।

°घेण, Dn2 °र्घं च, T2 3 G3 पतिताश्च, T4 G1 4 5 M4 परिघाश्च (for °घश्च) K2 परिघे च नराधिप, T3 पतिताश्च जनार्दने (for ᵈ) — (L 385) K4 V3 D2 G4 कुण्ठिता (for कुञ्चिता) — (L 386) K3 Ñ2 V1 2 D5 D4 4 सुमुक्तास्, T1 3 G1 3 4 तु त्रिसु (for अक्षयु°) — (L 387) T4 M4 अपृच्छत् (for पप्रच्छ) K1 वीरं, K3 Ds2 D3 5 6 धीर (for वीर) — (L 388) T2 G1 4 छिन्द्°न्ते (for भि°) — (L 389) T1 3 G1 3 4 महामते (for °न्मम) — (L 391) V2 3 B1 D6 महद्भूतो, B3 समुद्भूत, T G1 3-5 महाभूतो (for महद्भूत) K3 Dn विस्तरात् (for °रम्) — (L 393) K3 4 D2 T2 कुरु (for कुरूंस्) D3 तेपे (for चक्रे) Cal ed महाबल (for °सुर°) — B3 om (hapl) lines 393 398 — (L 393) B1 सर्वशत्रुर्, T2 अवध्य च, T3 G3 4 5 M4 अवध्यश्च (for देवशत्रुर्) T4 अवध्य चक्रसूदन (for ᵈ) — Dn2 om lines 394–395 — Before line 395, D3 ins निकुम्भ उवाच — (L 395) D3 भवेयुस्त्रीणि देहानि (for ᵃ) K3 T2-4 M4 अवध्यानि (for नव°) D3 T2 G3 अवध्यानि महासुरा (D3 °सुरैः) (for ᵇ) — After line 395, D3 ins
7** स्वल्पमादाय षट्पुरे एतद्वार्यमास्यहम् ।
— (L 396) V3 D3 महाबाहो, M4 °तेजा (for °देवो) D3 स वृष, D4 ऋषभ, G3 मो वृष (for वृषभ) — (L 397) D3 समब्रवीद्ब्राह्मणानां (for ᵃ) K2 D1 G3 विप्रियम्; T3 वाप्रीतिम् (for वाप्रियम्) T1 3 G3 विष्णोरप्रीतिमावहन् (for ᵇ) — (L 399) Ñ2 V2 B1 T1 4 G1 3 4 M4 विप्राणां; D2 विप्रा नौ, T3 विप्रा स (for विप्रा न) — (L 400) K4 B1 2 T2 3 G1 4 5 -शास्त्राणाम् (for श°) — (L 401) K3 वि, V3 4 B1 D3 sq (for sति) Bom Poona eds G1 ed) भत्तश्च (for दत्तश्च) T3 4 G1 4 मानद (for दानव) — (L 402) V1 3 T1 3 भानुमत्याश्च हरणे (for ᵃ) B1 D3 च (for °स्य) — (L 403) Ds2 D3 षट्पुरे (for °रं) K1 3 D3 महात्मन (for दुरा°) — (L 404) K4 शुश्रूषते (for °ति) Ñ2 D1 T2 3 G1 4 दितिं शुश्रूषयत्येको (for ᵃ) T2 G2 ह्यस्यैव (for देहोऽस्य) — (L 405) T4 घोरदेहो (for देहो घोरो) K4 मय च घोरो देहश्च, D1 देहो घोरोपमो ह्यन्योऽस्य, D3 मन्य स घोरो देहो स्य; T1 अन्यदेहो ह्यस्यार्थ; T2 3 G1 3 4 अन्यस्य (G3 °स्तु) देहो ह्यस्यार्थं (for ᵃ) T1 3 G1 3 4 यो वा (for येन) K3 D3 षट्पुरे (for °रम्) — (407) K4 त्वरात्मो, T2 त्वरा हि, T3 G2 4 त्वया हि (for त्वरय) — After line 407, M4 ins an addl colophon, mentioning adhy no 153 — Before line 409, M4 ins वैशंपायन — (L 410) G2 अन्वीक्ष्य (for अन्विष्य) D1 तां च (for तस्य) — (L 412) V1 हीना (for हीनां) V3 ज्वलन्ती (for °न्तीं) — (L 413) D4 प्रयच्छन्ती (for

समेतास्तु प्रविष्टास्ते कृष्णस्यानुमतेन वै ॥
युयुधे स तु कृष्णेन रौक्मिणेयः प्रचोदितः ।
अनयद्यादवान्सर्वान्यानयं बद्धवान्पुरा ॥
ते मुक्ता रौक्मिणेयेन प्राप्ता यत्र जनार्दनः ।
प्रहृष्टमनसः सर्वे निकुम्भवधकाङ्क्षिणः ॥
राजानो वीर मुञ्चेति पुनः काममथाब्रुवन् ।
मुमोच चाथ तान्वीरो रौक्मिणेयः प्रतापवान् ॥
अधोमुखमुखाः सर्वे बद्धमौना नराधिपाः ।
लज्जयाभिप्लुता वीरास्तस्थुर्नष्टश्रियस्तथा ॥
निकुम्भमपि गोविन्दः प्रयतन्तं जयं प्रति ।
योधयामास भगवान्घोरमात्मरिपुं हरिः ॥
परिघेणाहतः कृष्णो निकुम्भेन भृशं विभो ।
गदया चापि कृष्णेन निकुम्भस्ताडितो भृशम् ॥
तावुभौ मोहमापन्नौ सुप्रहारहतौ तदा ॥
ततः प्रव्यथितान्दृष्ट्वा पाण्डवांश्चाथ यादवान् ।
जेपुर्मुनिगणास्तत्र कृष्णस्य हितकाम्यया ।
तुष्टुवुश्च महात्मानं वेदप्रोक्तैस्तथा स्तवैः ॥
ततः प्रत्यागतप्राणो भगवान्केशवस्तदा ।
दानवश्च पुनर्वीरावुभौ समरं प्रति ॥
वृषभाविव नर्दन्तौ गजाविव च भारत ।
शार्दूलाविव क्रुद्धौ प्रहरन्तौ रणोत्कटौ ॥
अथ कृष्णं तदोवाच नृप वागशरीरिणी ।
चक्रेण शमयस्वैनं देवब्राह्मणकण्टकम् ॥
इति होवाच भगवान्देवो बिल्वोदकेश्वरः ।
धर्मं यशश्च विपुलं प्राप्नुहि त्वं महाबल ॥
तथेत्युक्त्वा नमस्कृत्वा लोकनाथः सतां गतिः ।
सुदर्शनं मुमोचाथ चक्रं दैत्यकुलान्तकम् ॥
तन्निकुम्भस्य चिच्छेद शिरः प्रवरकुण्डलम् ।
नारायणभुजोत्सृष्टं सूर्यमण्डलवर्चसम् ॥
तत्पपात शिरस्तस्य भूमौ ज्वलितकुण्डलम् ।

प्रयच्छन्तौ) —(L 414) K4 B1.2 Dn D1.3 T G M4 तत्र (for यत्र) V2.3 B3 D5 D3 T1 अपश्यत्तान् (for °इयत) —(L 415) D5 युयुधे तु सदा मानै (for °) T2 G3 नराधिप (for जना°) —(L 416) D1 G1 बलाढ्या, D4 साम्बाद्या (for बलाद्या) —(L 417) D1 महाबला (for °रमन) — B1 om line 418 —(L 418) K2 समप्राश्च (for समेतास्तु) T1.3 G1.3.4 समेता सर्व एवैत (for °) — After line 419, G3 M4 ins

8** निकुम्भो दैत्यपुंगव ।
सदा तु वासुदेवेन

K1.3 प्रणोदित (for प्रचो°) —(L 420) K2 Ñ2 V2.3 B3.3 D5 D2.3.5 T4 G3 M4 आनयद् K4 D5 आनयन् (for अनयद्) T2 G1.4 ककेषु (for सर्वान्) T3 आनययादवांस्तेषु (for °) K2 परान् (for पुरा) D5 यान्बध्वा ह्यनयत्पुरा (for °) — K2 om lines 421 424 —(L 422) B1 -वदना, T1 मुदिता (for -मनस) M4 om (hapl) lines 423ᵇ-425ᵃ T2 अथ (for -चथ) —(L 423) D5 मुच्यन्तां (for मुञ्चेति) —(L 424) K2 सोऽथ तान् D2 तास्तथा; D4 [अ थ स तान् (for चाथ तान्) G2 धीरान् (for वीरो) —(L 425) K2 मुखास्तु ते; T1 गतमुखा, G1.4 मुखगाते, G2 मुखगता (for मुख मुखा) T2.3 अ गोमुखगते सर्वे (for °) T1 G3 बध्यमाना (for बद्धमौना) —(L 426) T2 G1.4 लज्जयाकुलवीरास्ते (for °) — B2 om (hapl) lines 427-431 —(L 427) K2 स प्रपन्न V2 प्रयच्छन्त (for °तन्त) —(L 428) D1 योजयामास (for योध°) —(L 429) D4 तदा (for भृशं) K2 T2 G3.4 विभु, D2 तदा, T2.3 G1.2.4 प्रभु (for विभो) G3 निकुम्भेन हृदि प्रभो (for °) —(L 431) G3 तावुभौ रूपसपन्नौ (for °) T1 सं (for सु-) K4 -करौ (for हतौ) —(L 432) D1 लोकान्; D2 दृत्वा (for दृष्ट्वा) D2 तत्र प्रव्यथिता देवा (for °) D2.3 पाण्डवाश्चाथ यादवाः; G3 यादवांश्चाथ पाण्डवान् (for °) —(L 433) K4 भेजुर; D2 ययुर, D5 जग्मुर (for जेपुर) T1 G3 जय (for हित-) T2.3 G1.4 कृष्णस्य जयकाङ्क्षिण (for °) —(L 435) D4 तत प्रत्यागते प्राणे (for °) —(L 437) K2 वर्धन्तौ, D1 मर्दन्तौ (for न) D2 गर्जन्तौ वृषभाविव (for °) —(L 438) K2 D4 प्रहसन्तौ (for °रन्तौ) K1 बलोत्कटौ; G2 रणोत्सुकौ (for °त्कटौ) G3 तथा केशवदानवौ (for °) —(L 439) B3 Dn2 D4 T1.4 G नृपं (for नृप) —(L 440) D2 त्वं मोचय (for शमयस्व) —(L 442) D5 विमलं (for विपुलं) T1.3 G1.3-4 प्राप्नुयास् (for प्राप्नुहि) —(L 443) Ñ2 V2 B3 D2-4.6 T1 लोकनाथं G3 दुर्वेशाय, M4 लोकेशाय (for लोकनाथ) —(L 444) K2 अथोवाच (for मुमोचाथ) —(L 445) K2 निकुम्भस्यासु चिच्छेद (for °) D2 प्रचण्ड (for प्रवर) —(L 446) T1.3 G1.3.4 -करो त्सृष्टं (for भुजो) —(L 447) D2 प्रचल (for ज्वलित) K1.3 भूमौ कलितमण्डलम् (for °) —(L 449) T1.2

मेघसक्तो गिरेः शृङ्गान्मयूर इव भूतले ॥
निकुम्भे निहते तस्मिन्देवो बिल्वोदकेश्वरः ।
तुतोष च नरव्याघ्र जगत्त्रासकरे विभो ॥
पपात पुष्पवृष्टिश्च शक्रसृष्टा नभस्तलात् ।
देवदुन्दुभयश्चैव प्रणेदुररिनाशन ।
ननन्द च जगत्कृत्स्नं मुनयश्च विशेषतः ॥
दैत्यकन्याश्च भगवान्यदुभ्यः शतशो ददौ ।
क्षत्रियाणां च भगवान्सान्त्वयित्वा पुनः पुनः ।
रत्नानि च विचित्राणि वासांसि प्रवराणि च ॥
रथानां वाजियुक्तानां षट्सहस्राणि केशवः ।
अददात्पाण्डवेयेभ्यः प्रीतात्मा गदपूर्वजः ॥
तदेव चाथ प्रवरं षट्पुरं पुरवर्धनः ।
द्विजाय ब्रह्मदत्ताय ददौ तार्क्ष्यवरध्वजः ॥
सत्रे समाप्ते च तदा शङ्खचक्रगदाधरः ।
विसर्जयित्वा नरक्षत्र पाण्डवांश्च महाबलः ॥
बिल्वोदकेश्वरस्याथ समाजमकरोत्प्रभुः ।
मासमूपसमाकीर्णं बह्वन्नं व्यञ्जनाकुलम् ॥
नियुद्धकुशलान्मल्लान्देवो मल्लप्रियस्तदा ।
योधयित्वा ददौ भूरि वित्तं वस्त्राणि चात्मवान् ॥

मातापितृभ्यां सहितो यदुभिश्च महाबलः ।
अभिवाद्य ब्रह्मदत्तं ययौ द्वारवतीं पुरीम् ॥
स विवेश पुरीं रम्यां हृष्टपुष्टजनाकुलाम् ।
पुष्पाचितपथां वीरो वन्द्यमानो नरैः पथि ॥
इमं यः षट्पुरवधं विजयं चक्रपाणिनः ।
शृणुयाद्वा पठेद्वापि स युद्धे जयमाप्नुयात् ॥
अपुत्रो लभते पुत्रमधनो लभते धनम् ।
व्याधितो मुच्यते रोगाद्बद्धश्चाप्यथ बन्धनात् ॥
इदं पुंसवनं प्रोक्तं गर्भाधानं च भारत ।
श्राद्धेषु पठितं सम्यगक्षय्यकरणं स्मृतम् ॥
इदममरवरस्य भारते
प्रथितबलस्य जयं महात्मनः ।
सततमिह हि यः पठेन्नरः
सुगतिमितो व्रजते गतज्वरः ॥
मणिकनकविचित्रपाणिपादो
निरतिशयार्कगुणोऽरिहादिमध्यः ।
चतुरुदधिशयश्चतुर्विधात्मा
जयति जगद्गुरुरेष सहस्रनामा ॥

Colophon

G3.6 M1 मुक्तो, G1.4 मुक्ताद् (for मत्तो) Ñ2 शृङ्ग (for शृङ्गात्) K3 पूरयन् (for मयूर) — (L 449) D3 देवे (for देवो) — (L 450) Dn1 D5 G5 विभुं (for विभो) K1 Dn1 D4 T1 G2 जगत्त्रास(K4 G2 °ण)करो विभुं (for °) — (L 452) V1.3 T3 नाशने, Dn3 D4 नाशनम्, D3 G4 नाशना (for नाशन) — M1 om lines 453 455 — (L 453) K3 T3 G5 सर्वं (for कृत्स्नं) G2 प्रणेमिरे (for विशेषतः) — (L 454) D3 कोशाद् (for कन्याश्च) K1 च सर्वा (for शतशो) — For line 457, G5 subst

9** रथानां षट्सहस्राणि वाजियुक्तानि केशव ।

— (L 458) K1.2.4 V2 B2 Dn D3 D5 M1 अददात्पाण्डवेभ्यश्च (for °) D5 प्रीतात्मा गरुडध्वज (for °) — (L 459) D3 तथा सर्वं (for [अ]थ प्रवरं) D3 यदु (for पुरं) — (L 460) D3 वरं प्रभु (for वरध्वज) — (L 461) Ñ2 गदासिभृत (for °धर) — (L 462) K3 क्षिप्रं, K4 क्षात्र, T1 सर्वं (for क्षत्र) K1 D4 G2 महाबलान् (for °बल) — T2.3 G1.4 om (hapl) lines 463 467 — (L 463) K3 [अ]र्थे (for [अ]थ) — (L 464) K1.2 मासयूपसमाकीर्णं, Ñ2 B3 Ds1 D2.6 T1 °सूपशताकीर्णं, V1 °राशिशताकीर्णं, D1 °यूपसमाकीर्णं — (L 468) T2.3 G1.4 प्रति (for पुरीम्) — (L 469) K1 V1 B1 D3 T1 G5 M4 प्र (for स) — (L 470) V B2 D4 T2 G2.3 रथा, D3 रथाद् (for पथां) T1 पुष्पच्छत्ररथो वीरो (for °) K1.4 वर्ण्यमानो D3.5 वीक्ष्यमाणो (for वन्द्यमानो) D6 स्मरै (for नरैः) K3 पूज्यमानो नरः पथि (for °) — (L 472) Dn3 D6 युद्धे जयमवाप्नुयात् (for °) — (L 473) K3 निर्धनो (for अधनो) Ñ2 विन्दते (for लभते) — (L 474) Ñ2 V3 B2.3 T1 रोगी (for रोगाद्) K2 D4 मुच्येत (for चाप्यथ) — G1.4 om lines 476 480 — (L 476) D2 श्राद्धे च (for श्राद्धेषु) Ñ3 D5 शुभम् (for स्मृतम्) — (L 477) T1.4 G5 इमम् (for इदम्) K2.3 Dn D3 D5.6 G3 भारत (for °ते) — (L 478) Ñ2 वरस्य, T4 -जगस्य (for बलस्य) — G2 om lines 479 481 D1 T4 om lines 479 480 — (L 479) Dn इव (for इह) — (L 481) D6 गण

29C

K Ñ1 V B D T G M1 cont ·

जनमेजय उवाच ।
श्रुतोऽयं षट्पुरवधो रम्यो मुनिवरोत्तम ।
पुरोक्तमन्धकवधं वैशंपायन कीर्तय ॥
भानुमत्याश्च हरणं निकुम्भस्य वधं तथा ।
प्रब्रूहि वदतां श्रेष्ठ परं कौतूहलं हि मे ॥
वैशंपायन उवाच ।
दितिर्हतेषु पुत्रेषु विष्णुना प्रभविष्णुना ।
तपसाराधयामास मारीचं कश्यपं पुरा ॥
तपसा कालयुक्तेन तथा शुश्रूषया मुनेः ।
आनुकूल्येन च तथा माधुर्येण च भारत ॥
परितुष्टः कश्यपस्तु तामुवाच तपोधनाम् ।
परितुष्टोऽस्मि ते भद्रे वरं वरय सुव्रते ॥
दितिरुवाच ।
हतपुत्रास्मि भगवन्देवैर्धर्मभृतां वर ।
अवध्यं पुत्रमिच्छामि देवैरमितविक्रमम् ॥
कश्यप उवाच ।
अवध्यस्ते सुतो देवि दाक्षायणि भवेदिति ।
देवानां संशयो नात्र कश्चित्कमललोचने ॥
देवदेवमृते रुद्रं तस्य न प्रभवाम्यहम् ॥
आत्मा ततस्ते पुत्रेण रक्षितव्यो हि सर्वथा ॥
अन्वालभत तां देवीं कश्यपः सत्यवागथ ।
अङ्गुल्योदरदेशे तु सा पुत्रं सुषुवे ततः ॥
सहस्रबाहुं कौरव्य सहस्रशिरसं तथा ।
द्विसहस्रेक्षणं चैव तावच्चरणमेव च ॥
स व्रजत्यन्धवत्तस्मादनन्धोऽपि हि भारत ।
तमन्धकोऽयं नाम्नेति प्रोचुस्तत्रनिवासिनः ॥
अवध्योऽस्मीति लोकान्स सर्वान्बाधति भारत ।
हरत्यपि च रत्नानि सर्वाण्यात्मबलाश्रयात् ॥
वासयत्यात्मवीर्येण निगृह्याप्सरसां गणान् ।
स वेश्मन्यूर्जितोऽत्यर्थं सर्वलोकभयंकरः ॥
परदारापहरणं पररत्नविलोपनम् ।
चकार सततं मोहादन्धकः पापनिश्चयः ॥

(for -कनक) D3 मणिवरकनकविचित्रपादैर — (L. 482) K3 D3 [अ]नादिमध्य ; Dn [अा]दिनाथ , T3 3 G1 4 M1 [अ]तिमध्य· (for [आ]दिमध्य) — (L. 483) K3 3 चतु र्विधाता (for °स्मा) — (L. 484) V3 जगति जगत्प्रवर सहस्रनाम

Colophon — *Mention of the Epic* Ds1 T3 — *Mention of Khila* K3-4 V B Dn D3 D1 4 — *Adhy name* K Ñ1 V B Dn D3 D1 3 5 6 T G1-3 षट्पुरवध·. — *Adhy no* V1 144, V2 143; V3 B3 142; Dn Ds1 140; D3 149, D4 T4 139; T1 G3 4 153; T3 G1 M1 155, T3 162; G4 156

29 C

(L 1) T3 G1 कृतो (for श्रुतो) T1 सम्यग् (for रम्यो) — (L. 2) G2 पुरोक्तं तं त्वं धर्मज्ञ (for °) — (L 3) Ñ1 भानुमत्यापहरणं (for °) T1 2 4 G1 3 4 अन्धकस्य (for निकुम्भस्य) Ñ1 D3 वधम् (for वध) D5 T3 अन्धकस्य वधस्तथा (for ᵇ) — (L 4) B1 प्रब्रूहि मुनिशार्दूल (for °) Ñ1 हि न ; Ds1 D1 (*sup lin*) मम, D1 प्रिय (for हि मे) — (L. 5) V1 B1 हतेषु तेषु पुत्रेषु (for °) V3 B1 3 D5 तेषु तेषु च दैत्येषु निहतेषु च विष्णुना — (L 6) V1 3 B D5 दिति ; D5 पतिम् (for पुरा) — (L. 7) K1 4 काम- (for काल) K3 V1 B3 मुनि (for मुने) — (L. 9) D3 स (for तु) K3 V3 Dn Ds1 D1 4 5 T1 G1 2 4 5 M1 तपोधन (for °धनाम्) — (L 10) D1 वरं वरय भद्रे सं परितुष्टोऽस्मि सुव्रते — (L. 11) T3 3 G1 4 [अ]हं देव (for भगवन्) — (L 13) T1 3 G1 3 4 भूयाद् (for देवि) T1 सुमध्यमे (for भवेदिति) — (L. 14) T1 न देवानां संशयोऽत्र (for °) K3 D1 कश्चिच्च कमलेक्षणे (for ᵇ) — (L. 15) G3 नित्य (for रुद्र) D3 मत्वाहते च भद्रं ते (for °) D1 प्रलयामि (for प्रभवामि) — (L. 16) B3 यतस् (for त°) T1 G2 3 रुद्रेण, T3 3 G1 4 रुद्राणां (for पुत्रेण) — (L 21) T1 अन्धको हीति भारत (for ᵇ) — (L 22) G4 ऊचुस् (for प्रो°) — (L 23) T3 त्रीन् (for स) T4 G3 M1 हरति (for बाधति) D3 सर्वान्बाधितवांस्तदा; D4 स सर्वान्बाधते भृशम् (for ᵇ) — (L 24) K1 4 पूर्वाणि (for स°) — (L. 25) D1 नाशयति, T4 बाध° (for वास°) —(L 26) K1 Ñ1 V1 3 B1 3 Dn Ds1 D4 5 T3 4 स्व (for स) B1 नित्य (for ऽत्यर्थ) K3 D1 स्ववेश्मपूजि(D1 °र्षि)तोऽत्यर्थं, D3 सर्वेषामूर्जितोऽत्यर्थं D5 स्ववश्मन्पूजितोऽत्यर्थं (for °) — (L 27) D5 -द्रव्य°; G3 वित्त (for रत्न)

त्रैलोक्यविजयं कर्तुमुद्यतः स तु भारत ।
सहायैरसुरैः सार्धं बहुभि सर्वदर्पिभिः ॥
तं श्रुत्वा भगवाञ्छक्रः कश्यपं पितरं ब्रवीत् ।
अन्धकेनैवमारब्धमीदृश मुनिसत्तम ॥
आज्ञापय विभो कार्यमस्माकं समनन्तरम् ।
यवीयसः कथं नाम सोढव्यं स्यान्मुने मया ॥
इष्टपुत्रे प्रहर्तव्य कथं नाम मया विभो ।
इहात्रभवती कुर्यान्मन्युं मयि हते सुते ॥
देवेन्द्रवचनं श्रुत्वा कश्यपोऽथाब्रवीन्मुनिः ।
वारयिष्यामि देवेन्द्र सर्वथा भद्रमस्तु ते ॥
अन्धकं वारयामास दित्या सह तु कश्यपः ।
त्रैलोक्यविजयाद्वीर कृच्छ्रकृच्छ्रेण भारत ॥
वारितोऽपि स दुष्टात्मा बाधत्येव दिवौकसः ।
तैस्तैरुपायैर्दुष्टात्मा प्रमथ्य च तथा परान् ॥
बभञ्ज कानने वृक्षानुद्यानानि च दुर्मतिः ।
उच्चैःश्रवःसुतानश्वान्बलादप्यानयद्दिवः ॥
नागान्दिशागजसुतान्दिव्यानपि च भारत ।
बलाद्धरति देवाना पश्यता बलदर्पितः ॥
देवानाप्याययन्ते तु ये यज्ञैस्तपसा बलात् ।
तेषां चकार विध्वंस दुष्टात्मा देवकण्टकः ॥
नेशुर्यज्ञास्त्रयो वर्णास्तेपुर्नैव तपास्यपि ।
अन्धकस्य भयाद्राजन्यज्ञनिघ्नानि कुर्वतः ॥
तस्येच्छया वाति वायुरादित्यश्च तपत्युत ।
चन्द्रमाश्च सनक्षत्रो दृश्यते नैव वा पुनः ॥
न भजन्ति विमानानि विहायसि प्रभा प्रभो ।
अन्धकस्यातिघोरस्य बलदृप्तस्य दुर्मतेः ॥
निरोंकारवषट्कारं जगद्वीर तदाभवत् ।
अन्धकस्यातिघोरस्य भयात्कुरुकुलोद्वह ॥
कुरूनथोत्तरान्पापो द्रावयामास भारत ।
भद्राश्वान्केतुमालाश्च जम्बुद्वीपास्तथैव च ॥

— (L 29) G3 उद्युक्त (for उद्यत) T2 3 G1 3 4 उद्यत पापनिश्चय (for ^{b}) —(L 30) D5 T3 सर्वदर्शिभि , M4 धर्मधर्षिभि (*for* सर्वे°) — (L 31) T2 3 G1 4 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) D1 प्रणत (for कश्यपं) K3 D3 प्रणत (D3 °म्य) पितुरब्रवीत, T1 काश्यप पितरमब्रवीत् (hypermetric), T2 G1 3 4 कश्यप वाक्यमब्रवीत्, G3 काश्यपं पितरमब्र° (for ^{b}) — (L 32) D2 समारब्धम् (for [ई]दृशं°) — (L 33) T1 अस्माक हि तपोधन, T2 3 G1 3 4 °क मुनिसत्तम (for ^{b}) — (L 34) V3 महामुने (for मुने मया) — (L. 35) D1 3 G2 इष्टे (for इष्ट) — (L 36) K4 D1 G2 भगवान, V3 D6 °भवता (for भवती) K3 इह त्रिभुवने कुर्यात्, D5 इहात्रभवता कार्यं (for ^{a}) D5 6 मन्युर् (for मन्यु) K1 V3 मम (for मयि) G3 मृते (for हते) — T2, 3 G1 4 om lines 37-40 — (L 39) K3 D1 सह स, D3 सार्धं च (for सह तु) — (L. 40) K2 Ñ3 V2 B1 Dn D5 6 T1 4 G2 3 6 M4 धीरं, V1 वीरो (for वीर) D1 महाकृच्छ्रेण, D कृच्छ्रेणैव च, D6 कृच्छ्रकृच्छ्रेति, M4 कृच्छ्रात्कृच्छ्रेण (for कृच्छ्रकृ°) — (L 41) K3 B1 G3 सुदुष्टात्मा, D1 दुरात्मा स (for स दुष्टात्मा) D3 5 बाधते च (for °त्येव) — (L. 42) K2 D1 T1 2 G1 3 4 सुरान्, K3 [आ]स्मजान्, K4 Dn D2 T3 4 [अ]मरान् (for परान्) D6 बाधन्तेन दिवौकस , M4 प्रमथ्य तु चराचरान् (for ^{b}) — (L. 43) T4 G4 बद्ध्वा (for बभञ्ज) Ñ3 सुदुर्मति , D3 च भारत (for च दुर्मति), D2 काननानि वनानि च (for ^{b}) — (L. 45) K1 2 V1 3 B1 2 Dn D2 4 6 (marg) दिशा गज , K4 D$_{n2}$ D3 दिशो गज , D5 दीप्तान्गज , T4 दिशागत (for °ज). — (L 46) B3 G5 वर (*for* बल) — (L 47) K4 वैयाजयन्ते , V1 आप्याययस्ते (for °ययन्ते) K2 देवानाप्याययन्तस्ते , T4 M4 °यामासु , G3 °ययन्त च, G6 °यया मास (for ^{a}) K3 D$_{n2}$ D2 3 यज्ञैश्च (for ये यज्ञैस्) — (L. 48) K3 च वध , K5 Dn D2 6 T1 3 G1 3-6 M4 विध्वं स, K4 विध्वास्तु , V2 3 B3 विध्वम्भं , B1 D5 विश्रब्ध , B3 D1 4 विश्रम्भ , T4 विध्वान्स, G2 विष्टम्भ (for विध्वंस) G2 दुरात्मा (for दुष्टात्मा) D5 ब्रह्म (for देव) — (L 49) T1-3 G1 3 4 नेष्टुर् (sic) (for नेशुर्) — (L 50) D3 यज्ञे (for यज्ञ) — (L 51) D$_{n2}$ वायुर्वाति (by transp) D2 यथा पुन (for तपत्युत) — (L. 52) G3 4 चन्द्रमा सह नक्षत्रैर् (for ^{a}) — (L 53) B2 व्रजन्ति , G1 4 भवन्ति (for भजन्ति) K3 D1 स्वका प्रभाम्, Ñ3 D3 प्रभा विभो , B2 D3 G1 3 4 भयात्प्रभो , T2 3 महाप्रभो , G5 M4 दिशा पत्ते (*for* प्रभा प्रभो) — (L. 54) *D6* om (hapl) lines 54^{b}–56^{a} T1 दुर्मद- (for दृप्तस्य) — (L. 55) D5 एतद् , G1 4 विप्र (for वीर) V3 (marg) कृत्स्नमेव तदाभवत , T3 जगद्विप्र तथा भवेद् (for ^{b}) — (L. 56) K (*sup lin* as above) तथा (for भयात्) — In M4 lines 57 135 are lost on a missing folio — (L 57) D1 दस्यो , T1 G2 पापी (for पापो) G5 नाशयामास (for द्राव°) D2 भूतले (for भारत). — (L. 58) T1 3 G1

गानयन्ति च तं देवा दानवाश्च दुरासदाः
भूतानि च तथान्यानि समर्थान्यपि सर्वथा ॥
ऋषयो वध्यमानास्तु समेता ब्रह्मवादिनः ।
अचिन्तयन्नन्धकस्य वधं धर्मभृतां वर ॥
तेषां बृहस्पतिर्मध्ये धीमानिदमथाब्रवीत् ।
नास्य रुद्रादृते मृत्युर्विद्यते च कथंचन ॥
तथा वरे दीयमाने कश्यपेनापि शब्दितः ।
नाहं रुद्रात्परित्रातुं शक्त इत्येव धीमता ॥
तदुपायं चिन्तयामः शर्वो येन सनातनः ।
जानीयात्सर्वभूतानि पीड्यमानानि शंकर ॥
विदितार्थो हि भगवानवश्य जगतः प्रभुः ।
अश्रुप्रमार्जनं देवः करिष्यति सतां गतिः ॥
व्रतं हि देवदेवस्य भवस्य जगतो गुरोः ।
सन्तोऽसद्भ्यो रक्षितव्या ब्राह्मणास्तु विशेषतः ॥
ते वयं नारदं सर्वे प्रयामः शरण द्विजम् ।
उपाय वेत्स्यते तत्र वयस्यो हि भवस्य सः ॥
बृहस्पतिवचः श्रुत्वा सर्वे तेऽथ तपोधनाः ।
त्राणार्थं नारदं प्रोचुस्तास्तथेति स चोक्तवान् ॥
ऋषिष्वथ प्रयातेषु तत्कार्यं नारदो मुनिः ।
विचार्य मनसा विद्वानिति कार्यं स दृष्टवान् ॥
स देवदेवं भगवान्द्रष्टुं मुनिरथाययौ ।
मन्दारवनमध्यस्थो यत्र नित्यं वृषध्वजः ॥
स तत्र रजनीमेकामुषित्वा मुनिसत्तमः ।
मन्दाराणां वने रम्ये दयितः शूलपाणिनः ॥
आजगाम पुन स्वर्गं लब्ध्वानुज्ञां वृषध्वजात् ।
मन्दारपुष्पैः सुकृतां मालामादाय भारत ॥
ग्रथितां सविशेषां तां सर्वगन्धोत्तमोत्तमाम् ।
संतानमाल्यदाम च सर्वैस्तैः कुसुमैः कृतम ॥
तच्च कण्ठे समासज्य महागन्धं नराधिप ।
आययावन्धको यत्र दुरात्मा बलदर्पितः ॥
अन्धकस्त्वथ तं दृष्ट्वा गन्धमाघ्राय चोत्तमम् ।
सतानकानां स्रङ्माला महागन्धा महामुने ॥

जम्बुमालाश्च (for केतु°) K2 D4 जम्बुद्वीप (for °द्वीपास्) — (L. 59) T1 2 G1 4 मानवाश्च (for दा°) K2 4 दुरासदम् (for °मदा) — T1 om line 60 — (L. 60) D6 समस्तानि (for समर्थानि) D3 8 सत्वान्यपि च सर्वथा (for b) — (L. 61) T1 2 G1 4 मुनयो (for ऋषयो) K2 ये चान्ये (for समेता) — (L. 62) D3 महात्मानो (for अन्धकस्य) D3 G4 5 नरा (for वर) — Before line 63, K2 ins बृहस्पतिरुवाच — (L. 63) D6 श्रीमान् (for धी°) — (L. 64) K2 [अ]न्यो, D5 [अ]स्ति (for [अ]स्य) V2 D4 5स्य, T2 G3 5त्र (for च) — (L. 65) D5 शब्दितम् (for °त) — (L. 66) T1 G1 3 धीमत (for °ता) D3 शक्त इत्यवधारिताम् (for b) — (L. 67) K2 D2 चिन्तयध्व (for °याम) G2 तदुपाय चिन्तयध्वं (for a) — (L. 69) T3 4 G5 विदितार्थं (for °र्थो) — (L. 70) T4 श्रुत्वा प्रमार्जनं देव (for a) — (L. 71) T4 शिवस्य (for भ°) D1 जगतां (for °तो) T1 3 G1 3 4 जगतो (T2 °ता) रक्षणं गुरो (for b) — (L. 72) K2 D4 सदा (for ऽसद्भ्यो) — (L. 73) G3 प्रयता (for प्रयाम) V1 द्विजा (for द्विजम्) — (L. 74) K1 4 उपायान्वक्ष्यते तत्र (for a) G3 वयेऽस्य (for वयस्यो) G4 om lines 75b–116a — After line 75 Ds1 (marg) Bom Poona eds C(ed) ins

1** तावद्दृष्ट्वाराकाशे प्राप्त देवर्षिसत्तमम् ।
पूजयित्वा यथान्याय सत्कृत्य विधिवन्मुनिम् ॥
देवा ऊचु ।
देवर्षे भगवन्प्राप्तो कैलास व्रज सत्वरम् ।
विज्ञप्तुमर्हसे देवमन्धकस्य वधे हरम् ॥
[Ds1 ऋषय (for देवा)]

— (L. 76) D1 आत्मार्थं, Poona ed G(ed) त्राणार्थं (for °र्थे) D3 तान्सर्वान्स तपोक्तवान् (for b) — (L. 79) K1 वरद (for भगवान्) D4 देवदेव च भगवान् (for a) D7 द्रष्टुं (for द्रष्टुं) K4 V2 Ds1 D3 D7 दृष्टु मुनिरथो (K4 °वो) ययौ (for b) — (L. 82) D2 वन रम्य (for वने रम्ये) D3 दयितं (for °तः) K4 निवेद्य शूलपाणिने D7 पूजयित्वा जगाम स (for b) — (L. 83) D3 नारदः पुनरेवाथ (for a) D4 G2 लब्धानुज्ञो (for लब्ध्वानुज्ञां) — (L. 84) K4 सकृतां, Ñ1 सुरचिता (hypermetric); T2 ग्रथिता (for सुकृता) T1 G1 3 मन्दारपुष्पग्रथितां (for a) — (L. 85) B1 सर्वगन्धमनोरमाम् (for b) — (L. 86) V2 सतानदामसाज्य च, T1 3 G1 3 5 °मालाग्रथिता (for a) K3 4 V1 D5 6 T1 3 कृताम् (for कृतम्) — (L. 87) B1 समाविश्य, B3 D2 °साद्य (for °सज्य) D5 T1 3 G1 4 महागन्धां (for °गन्ध) — (L. 88) T2 3 C1 आधावति (for आययाव्) D4 वर (for बल) — (L. 89) V2 B3 D5 D6

कुतोऽयं पुष्पजातिर्वा कमनीया तपोधन ।
गन्धान्वर्णाञ्शुभांस्तान्हि मोः पुष्यति मुहुर्मुहुः ॥
स्वर्गे सतानकुसुमान्यतिवर्तन्ति सर्वशः ॥
कः प्रभुस्तस्य देशस्य यः स सुकृतवान्मुने ।
आचक्ष्व यद्यनुग्राह्या वयं ते देवतातिथे ॥
तमुवाच मुनिश्रेष्ठः प्रहसन्निव भारत ।
प्रदाय दक्षिणे हस्ते महतस्तपसो निधिः ॥
मन्दरः पर्वतश्रेष्ठो वीर कामगमं वनम् ।
तत्र चैवंविधं पुष्पं भोः सृष्टिः शूलपाणिनः ॥
न तु तत्र वनं कश्चिदच्छन्देन महात्मनः ।
प्रवेष्टुं लभते तद्धि रक्षन्ति प्रमथोत्तमाः ॥
नानाप्रहरणा घोरा नानावेषा दुरासदाः ।
अवध्याः सर्वभूतानां महादेवाभिरक्षिताः ॥
नित्यं प्रक्रीडते तत्र सोमः सप्रवरो हरः ।
मन्दारद्रुमषण्डेषु सर्वात्मा सर्वभावनः ॥
तपोविशेषैराराध्य हरं त्रिभुवनेश्वरम् ।
शक्य मन्दारपुष्पाणि प्राप्तुं कश्यपवंशज ॥
क्षीररत्नमणिरत्नानि यानि चान्यानि चाप्यथ ।
काङ्क्षितानि फलन्ति स्म ते द्रुमा हरवल्लभाः ॥
न तत्र सूर्यः सोमोऽथ तपत्यतुलविक्रम ।
स्वयंप्रभं तरुवनं तच्चो दुःस्पर्शवर्जितम् ॥
तत्र गन्धाः स्रवन्त्यन्ये रत्नान्यन्ये महाद्रुमाः ।
वासांसि विविधान्यन्ये सुगन्धीनि महाबल ॥
भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च चोष्यं लेह्यं तथैव च ।

T2 G5 ता (for स) — (L 90) K2 s 4 ता माला, D1 सन्माला, D3 सा माला, D5 पुष्पाणां (for मद्दमाला) T3 सतानमाल्यग्रथिता, T1 °तरुपुष्पाणां (for ^{a}) D4 मुनेगैले (for महामुने) — Before line 91, D4 ins अन्धक उवाच — (L 91) K3 D8 क चेयं, K3 B1 T2 s G1 कुतोऽसौ, V1 s B1 G2 कुत्रेय, T1 कुतो या, Bom Poona eds G(ed) कुत्राप (for कुतोऽय) D1 कमनीय (for °या) D5 द्विजोत्तम (for तपोधन) — (L 92) G3 वर्त्मान् (for वर्णान्) B2 s D7 च तास्, D5 तु तास् (for शुभास्) V1 गन्धान्वर्णांश्च तास्तानि, D2 °र्णान्प्रभावांस्तान्, D4 गन्धमाघ्राय मालाया, T1 गन्धा न्यहून्प्रशस्तान्वा, G5 गन्धान्रत्नून्प्रशान्तान्हि (for ^{a}) D8 पुष्पाणां स (for भो पुष्यति) — (L 93) D8 स्वर्गेऽपि यानि कुसुमानि (for ^{a}) K3 om lines 93^{b}–95^{a} D4 प्रति वर्तन्ति, D6 न निव° (for [अ]तिव°) K1 [अ]जाजान्यति सर्वथा, T1 s G3 [उ]द्भूतानीव स°, T3 [उ]द्भूतानि च स°, G1 न्यग्भूतानि च स°, G5 व्यतिक्रमति स° (for ^{b}) — T1 s G1 s om lines 94 97 — (L 94) Ñ2 देवस्य, B1 Dn वृक्षस्य (for देशस्य) D3 क प्रभुस्तानि देवेषु (for ^{a}) K1 4 देव (for य स) K2 देव शक्रोऽथ वा मुने, Ñ2 V B D5 D6 T4 G5 शक्य वा (B1 °क्यस्त्वा) नयितुं मुने, Dn G2 देश स क नु वा मुने, D1 गन्तु शक्यं न वा मुने, D2 देव कृत्स्नं सवान्मुने, D5 शक्तो धारयितुं मुने, D5 देश क स महामुने (for ^{b}) — For line 95, K1 4 subst

2** आचक्ष्व मे मुने सर्वं यदिशस्य वर हि वै ।

K4 cont

3** यद्यहिदं ममापि स्यात्तदेव देवतातिथौ ।

— (L 97) K2 s 4 जग्राह, D2 s 4 गृहीत्वा, G5 निधाय, Bom Poona eds G(ed) आदाय (for प्रदाय) D6 T4 G5 महर्दिस्तपसा निधि (for ^{b}) — Before line 98, T1 s G1 s ins नारद — (L 98) Ñ2 V1 B1 s Dn T G2-3 5 मन्दरे प(V1 °न्दारप)र्वतश्रेष्ठे (for ^{a}) K2 s 4 D3 काम्य महद् (for कामगम) D3 वीर कामगकानन, G3 वीर काम नमासनम् (for ^{b}) — (L 99) K1 D2 s G5 भो सृ (D3 संसृ)ष्टं शूलपाणिना (for ^{b}) — (L 100) V2 B3 D3 e वने, T3 G1 जन (for वनं) D- स्वच्छन्देन (for अच्छ°) — (L 101) K2 पुरुषोत्तमा, K3 Ñ1 V B Dn D5 D1 4-6 प्रवरो°, T1 G3 प्रमदो° (for प्रमथो°) K1 s प्रजन्ति प्रवरोत्तमा (for ^{b}) — (L 102) V2 नानारण विशारदा, B3 °वेषधरा सदा (for ^{b}) — (L 103) D5s देवानां (for भूतानां) G3 नानादेवाभिरक्षिता (for ^{b}) — (L 104) T2 s G1 सोमधरो (for सप्रवरो) G5 विभु (for हर) — (L 106) D4 विशेषाद् (for °दै:) — (L 107) D3 पुष्पं तु (for पुष्पाणि) V2 om lines 107^{b}–108^{a} K2 T1 s G1 s नन्दन, B5 वंशजम्, D3 पूर्वजम् (for वंशज) — (L 108) K1 s 4 T3 तानि च, T2 रत्नानि (for यानि च) D3 प्रोच्छ्रितान्यमितान्यथ (for ^{b}) — (L 109) T1 s G1 s प्रयच्छन्ति, T1 G5 प्रस्रवन्ति (for फलन्ति स्म) D5 त उमा (for ते द्रुमा) T3 G5 ते वेवे द्रुम वल्लभा (for ^{b}) — (L 110) K1-3 B3 D5s D1 s-5 T G1 s-5 निक्रम (for °म) — (L 111) T2 s G1 s स्वयं प्रभु (for °भ) D3 तत्तु वन (for तरुवनं) T2 s G1 तत्प्रभो दुःस्पर्शवर्जितम् (for ^{b}) — K1 om line 112 — (L 112) K3 V2 s D2 s D1 s 6 वस्त्राणि, B1 वस्त्राणि, Dn D5 नीराणि, T1 s G3 s वसूनि, T2 s G1 वसून् (for रत्नानि) — Ñ2 om line 113 — (L 113) K3 T2 G3 सुगन्धानि महाद्रुमा (K3 °वने) (for ^{b}) — (L 114)

तरुभ्यः स्रवते तेभ्यो विविधं मनसेप्सितम् ॥
पिपासा या बुभुक्षा या ग्लानिश्चिन्तापि वानघ ।
न मन्दारवने वीर भवतीत्युपधार्यताम् ॥
न ते वर्णयितुं शक्या गुणा वर्षशतैरपि ।
गुणा ये तत्र वर्तन्ते स्वर्गाद्बहुगुणोत्तरा. ॥
अतीव विजयेल्लोकान्समहेन्द्रान्न संशयः ।
एकाहमपि यस्तत्र वसेद्धै दितिजोत्तम ॥
स्वर्गस्यापि हि तत्स्वर्गं सुरानामपि तत्सुखम् ।
बभूव जगतः सर्वमिति मे धीयते मन. ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

अन्धको नारदवचः श्रुत्वा तत्त्वेन भारत ।
मन्दरं पर्वतं गन्तुं मनो दध्रे महासुर' ॥
सोऽसुरान्सुमहातेजा समानीय महाबलः ।
जगाम मन्दरं क्रुद्धो महादेवालयं तदा ॥
तं महाभ्रप्रतिच्छन्नं महौषधिसमाकुलम् ।
नानासिद्धसमाकीर्णं महर्षिगणसेवितम् ॥
चन्दनागरुवृक्षाढ्य सरलद्रुमसंकुलम् ।
किंनरोद्गीतरम्यं च बहुनागकुलाकुलम् ॥
वातोद्धूतैर्वने. पुष्पैर्नृत्यन्तमिव च क्वचित् ।
प्रस्रुतैर्धातुभिश्चित्रैर्विलिप्तमिव च क्वचित् ॥
पक्षिस्वनैः सुमधुरैर्नदन्तमिव च क्वचित् ।
हसैः शुचिपदैः कीर्णं सपतद्भिरितस्ततः ॥
महानलैश्च महिषैश्चरद्भिर्दैत्यनाशनैः ।
चन्द्रांशुविमलैः सिंहैर्भूषितं हिमसंचयम् ॥
मृगराजशताकीर्णं मृगवृन्दनिषेवितम् ॥
स मन्दरं गिरिं प्राह रूपिणं बलदर्पितः ।

T2 3 G1 लेह्य (for पेयं) T2 3 G1 पेय (for लेह्य) —(L 115) G3 सूयते (for स्रवते) D3 तत्तुल्यं प्रस्रवस्तेभ्यो (for °) T3 G5 त्रिधेय (for विविध) —(L 116) T1 3 G3 तापो (for चिन्ता) G5 पुन (for [अ]नघ) —(L 117) T2 3 G1 3 4 भवेदिति (for भवतीति) —(L 118) Dn वर्त्तुं (for गुणा) —(L 119) K1 3 Ñ2 B1 2 Dn D3 D4 T1 G1 3 4 वर्धन्ते (for वर्तन्ते) V1 गुणास्तत्र प्रवर्धन्ते, D3 गुणोपवर्णन तत्र (for °) —(L 120) T1-3 G1 3, 4 [अ]तिशयो (for विजयेल्ल्) K2 D4 महेन्द्रादीन् (for समहेन्द्रान्) —(L 121) K1 वसते (for वसेद्धै) —(L 122) D1 तत्सर्वं, D3 स स्वर्गं, G6 तत्स्वर्गं (for तत्स्वर्गं) T2 3 अधिक (for अपि तत्) —(L 123) K1 4 T3 बभूवुर् (for बभूव) V1 स्वर्गम्, Dn G2 पूर्वम् (for सर्वम्) K1 4 B1 D4 5 मति (for मन) D5 इति संधीयते मति (for ⁵)

Colophon om in M1 — Mention of the Epic V B D3 D1 2 — Adhy name K Ñ1 V B Dn D3 D1 5 T1 G2 अन्धकवध, D3 अन्धकासुरवध, T2 3 G1 3 अन्धकनारदवाक्यम् — Adhy no K3 139, V1 T1 G5 145, V2 144, V3 B2 143, Dn D32 141, D1 130, D2 163, D4 140, T1 G2, 4 154, T2 G1 156, T3 163

(L 124) T2 G5 तथ्येन (for तत्त्वेन) —(L 125) K2 गुर्ह (for गन्तु) V1 दध्यौ (for दध्रे) D3 महाबल (for °सुर) —(L 126) D3 दानवान् (for सोऽसुरान्) T1 G3 5 महाघोरान् (for °तेजा) D3 महाबलान् (for °बल) —(L 127) K3 सुभृश, K4 [अ]तिसुखं (for मन्दर) —(L 128) D2 महौषधि, T1 3 G1 3-4 स भवान्या (for तं महाभ्र) T1 तं महाभूपतिच्छन्नं (for °) K1 T2 4 G1 3 4 5 महोदधि (for महौषधि) B1 महाकुलम् (for समा°) — B1 om (hapl) lines 129 131 —(L 129) K1 तत, T1 4 G3 5 M1 नाग (for नाना) —(L 130) Dn1 वृक्षाभ (for °ढ्य) D3 चम्पकागुरुवृक्षाढ्य (for °) K2 D1 T G1 4 5 -सेवितम्, G2 -शोभितम् (for -संकुलम्) G3 सतालद्रुमसेवितम् (for ⁵) —(L 131) D3 बद्ध (for बहु) D1 T G1 3 5 M1 समाकुलम् (for कुला°) —(L 132) V1 वरै, G2 घनै (for वनै) K3 V1 B1 D1 G2 पुष्पैर्, V2 पूर्णै (for पुष्पैर्) G2 Ñ2 प्रनृत्यन्तमिव क्वचित् (for ⁵) — G1 om lines 133 136 G5 om (hapl) lines 133 134 D32 G2 om (hapl.) lines 133 —(L 133) D3 T1 प्रसूतैर्, D4 प्रस्रवैर्, D6 (marg as above) V1 G6 प्रसूनैर् (for प्रस्रुतैर्) D5 तद्वनम् (for च क्वचित्) T2 अविवित्तमिव विल्पन्तमिव क्वचित्; D4 अवलिप्तमिव क° , T3 अविवितमिव क° (for ⁵) — T G3 4 M1 om (hapl) line 134 —(L 134) D1 सर्वत (for च क्वचित्) —(L 135) K2 3 प्रपतद्भिर्, Ñ2 V1 B2 (marg) D3 4 T2-4 G2 3 5 M1 सपस्य° (for सपत°) K1 नदद्भिश्च समत (for ⁵) —(L 136) D3 बृहद्भिर् (for चर°) D6 दानवै (for नाशनै) —(L 137) G1 4 प्रसुतैर् (for चन्द्रांशु) K1 तदसदायम्, K1 च न सश° , V2 B1 Dn D2 T1 हेमसंच° , D32 रत्नसंच° ; D3

वेत्सि त्वं हि यथान्यो वरदानादहं पितुः ॥
मम चैव वशे सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
प्रविवेष्टुं न मा कश्चिदिच्छत्यपि गिरे भयात् ॥
पारिजातवनं चास्ति तव सानौ महागिरे ।
सर्वकामप्रदैः पुष्पैर्भूषित रत्नमुत्तमम् ॥
तदाचक्ष्वोपभोक्ष्यामि तद्वनं तव सानुजम् ॥
किं करिष्यसि क्रुद्धस्त्वं मनो हि त्वरते मम ॥
भ्रातारं नानुपश्यामि मया खल्वर्दितस्य ते ।
इत्युक्तो मन्दरस्तेन तत्रैवान्तर्हितोऽभवत् ॥
ततोऽन्धकोऽतिरुषितो वरदानेन दर्पितः ।
मुमोच नादं सुमहदिदं वचनमब्रवीत् ॥
मया नाम याच्यमानो यस्मात्त्वं बहु मन्यसे ।
अहं चूर्णीकरोमि त्वा चल पर्वत पश्य मे ॥
एवमुक्त्वा गिरेः शृङ्गमुत्पाट्य बहुयोजनम् ।
निष्पिपेष गिरेस्तस्य शृङ्गेऽथान्यत्र वीर्यवान् ।
सह तैरसुरैः सर्वैर्वरदानेन दर्पितः ॥
तं प्रच्छन्ननदीजालं भज्यमानं महागिरिम् ।
विदित्वा भगवान्रुद्रश्चकारानुग्रहं गिरेः ॥
सविशेषतरं वीर मत्तद्विपमृगायुतम् ।
नदीजालैर्बहुतरैराचितं चित्रकाननम् ।
नमश्च्युतैः पुरा यद्वत्तद्वदेव विराजते ॥
अथ देवप्रभावेन शृङ्गाण्युत्पाटितानि तु ।
क्षिप्तानि चासुरानेव घ्नन्ति घोराणि भारत ॥
क्षिप्त्वा ये प्रपलायन्ते शृङ्गाणि तु महासुराः ।
शृङ्गैस्तैस्तः स्म वध्यन्ते पर्वतस्य जनाधिप ॥
ये स्वस्थास्त्वसुरास्तत्र तिष्ठन्ति गिरिसानुषु ।

जनमेजय (for हिमसचयम्) K1 दधिन तदसशयम् (for [b]) —(L 138) K2 गणाकीर्णं B3 Dn D1 T2 3 G1 2 4 समा° (for °शाता°) D2 चित्रैर्शृंगै समाकीर्णे (for [a]) D3 वृप (for मृग) D3 द्वन्द्व , G2 बद्ध (for वृन्द) V2 विलो डितम् (for निषेवि°) — After line 138, V3 ins

4** चमरीगणसंकीर्णं शबरीगणसकुलम् ॥

—(L 139) K2 V1 2 B2 3 T4 G5 मन्दर (for °र) K1 D3 दर्पितम् (for °त) —(L 140) D3 मा त्वं यथा (for त्व हि यथा) —(L 141) K3 Ñ3 V1 वशं , B1 रणे (for वशे) —(L 142) K2 इच्छेदपि महाभयाद् (for [b]) —(L 144) Ñ2 D4 घनम् (for रत्नम्) K2 भूषित रत्नसं युतम् (for [b]) —(L 145) K1 3 4 [अ]च (for [उ]प) —(L 146) D3 क्रुद्धस्ते , T2-3 G1 3 4 रुष्टस्व , G2 संक्रुद्धो , G5 M1 रुद्धस्त्व (for क्रुद्धस्त्व) K2 V1 3 B1 2 (marg) 3 रमते (for त्वरते) D3 रुद्र माहात्म्यमीश्वर (for [b]) —(L 147) V2 B3 T2 3 G3-5 [अ]न , D2 प्र , D3 (marg) [ए] व , G2 4 [अ]पि (for [अ]नु) D5 मनागपि न पश्यामि , D1 भ्राता नात्र प्रप° (for [a]) D3 हतस्य (for [अ]र्दितस्य) —(L 148) K3 इत्युक्ते (for °क्तो) —(L 149) T1 G1 3 4 कुपितो (for रुषितो) T1 3 G1 4 गर्वित (for दर्पित) —(L 151) K1 (marg) 4 D1 त्व मे , K4 मानद , Dn T2 4 मे त्व , D1 न मां , D3 गिरे (for नाम) D3 त्व वै मया याच्यमानो , D5 T1 3 G1 3 5 M4 मया तु याच्यमानोऽथ , G2 मया त्वं याच्यमानो वै (for [a]) K3 V2 D1 यन्मां , T1 G5 M4 यस्त्वं (for यस्मात्) —(L 154) K2 शृङ्ग , T1 तत्र (for तस्य) K3 B1 Dn2 T G1 4 M1 शृङ्गेषु , Ñ2 D1 शृङ्ग च (for शृङ्गेऽथ) D2 शृङ्गाण्यन्यानि वीर्यवान् , D3 शृङ्गा ण्यस्य स वीर्य° (for [b]) —(L 155) K1 V3 T1 2 4 G3 5 M4 सहितैर् (for सह तैर्) K4 सहितैः सोऽसुरैः सर्वैर् (for [a]) —(L 156) V1 B1 3 D6 प्रक्लिन्न (for प्रच्छन्न) T G1 3 5 लताजालं , M1 महा° (for °नदी°) D6 (marg) च प्रच्छिन्नलताजालं (for [a]) Dn1 Bom Poona eds G(ed) मन्यमान (for भज्य°) D6 (marg as above) T G1 3-5 महाद्रुमम् (for °गिरिम्) M1 मन्यमान लताद्रुमम् (for [b]) —(L 157) T2 G1 4 शम्भुश् (for रुद्रश्) — T2 om line 158 —(L 158) Ñ2 घोरं , Dn2 T1 G3 5 M4 वीरैं (for वीर) V B2 3 D1 5 G1 3 M4 द्विज (for द्विप) K1 गणायुतम् , D5 समाकुलम् (for मृगायुतम्) Ñ2 मत्त द्विजगणाकुलम् , B1 D5 D4 मत्तद्विजगणायुतम् , D2 मत्तद्विज गणैर्युत (for [b]) —(L 159) B3 T2 जलैर् (for °जालैर्) D2 बहुविधैर् , G3 °वृत्तैर् (for °तरैर्) D3 नदी जलैर्बहुविधै (for [a]) K1 3 V2 3 B Dn D1 3 4 G1 आयुत , D2 आवृतं , D6 आकुल (for आचित) D3 T G3 5 आकुलं D3 शोभि , T1 G1 आवृ ; T3 आचि)तश्चित्रकानन (for [b]) —(L 160) K2 नभश्चरै , T4 नगैश्चित्रै (for नमश्च्युतै) D3 नमश्चरै पुरा युद्धाद् (for [a]) D3 गिरि शृङ्गैः M1 तत्तदेव (for तद्व°) Dn विराजितम् , Dn1 हि राजते , Dn2 हि राजितम् (for विराजते) —(L 161) D2 M1 प्रसादेन (for प्रभावेन) D3 [अ]प्युद्धितानि ; T3 4 [उ]त्पादि° (for [उ]त्पाटि°) —(L 162) K4 M1 [अ] सुरैरेव , D5 °रैव (for °रानेव) Bom Poona eds G(ed) धीराणि (for घो°) —(L 163) K2 4 Ñ2 V2 D1 3 प्र पलायन्ति (for °यन्ते) D1 क्षिप्त्वा शीघ्र पलायन्ति (for [a]). —(L 164) K3 D5 T4 G5 M1 एव , V D3 D2 3 ते स्म ,

शृङ्गैस्ते तस्य वध्यन्ते मन्दरस्य महागिरेः ॥
ततोऽन्धकस्तदा दृष्ट्वा सेनां तां सूदितां तथा ।
रुषितः सुमहानादं नर्दित्वेदं तदाब्रवीत् ॥
आह्वयैतं वनं यस्य युद्धार्थमुपतिष्ठतु ।
किं त्वयाचल युद्धेन हताः स्म च्छद्मना रणे ॥
एवमुक्ते त्वन्धकेन वृषभेण महेश्वरः ।
सम्प्राप्तः शूलमुद्यम्य देवोऽन्धकजिघांसया ॥
प्रमथानां गणैर्धीमान्वृतो वै बहुलोचनः ।
तथा भूतगणैश्चैव धीमान्भूतगणेश्वरः ॥
प्रचकम्पे ततः कृत्स्नं त्रैलोक्यं रुषिते हरे ।
सिन्धवश्च प्रतिस्रोतमूहुः प्रज्वलितोदकाः ॥
जग्मुर्दिशोऽग्निदाहं च सर्वतो हरतेजसा ।
युयुधुश्च ग्रहाः सर्वे विपरीता जनाधिप ॥
चेलुश्च गिरयस्तत्र काले कुरुकुलोद्वह ।
प्रववर्षाथ पर्जन्यः सधूमाङ्गारवृष्टिमान् ॥
उष्णभाश्चन्द्रमाश्चासीत्सूर्यः शीतप्रभस्तथा ।
न ब्रह्म विविदुस्तत्र मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥
वडवाः सुषुवुर्गाश्च गावोऽश्वानपि चानघ ।
पेतुर्वृक्षाश्च मेदिन्यामच्छिन्ना भस्मसात्कृताः ॥
बाधन्ते वृषभा गाश्च गावश्चारस्तुर्वृषान् ।
राक्षसा यातुधानाश्च पिशाचाश्चापि सर्वशः ॥
विपरीतं जगद्दृष्ट्वा महादेवस्तथा गतम् ।
मुमोच भगवाञ्शूलं प्रदीप्ताग्निसमप्रभम् ॥
तत्पपात हरोत्सृष्टमन्धकोरसि दुर्धरम् ।
भस्मसाच्चाकरोद्रौद्रमन्धकं साधुकण्टकम् ॥
ततो देवगणाः सर्वे मुनयश्च तपोधनाः ।
शंकरं तुष्टुवुश्चैव जगच्छत्रौ निबर्हिते ॥
देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात ह ।

T2 ते च (for तै स्म) K4 D1 बध्यन्ति (for बध्यन्ते) K1 B1 2 Dn शृङ्गैस्तैस्ते स्म बध्यन्ति B3 °ङ्गैर्वध्यमाना (for °) K2 D2 om (hapl) lines 164b–166a K3 पर्वताश्च (for °तस्य) — (L 165) V3 [अ]मरास्, D4 [अ]त्र (for [अ]सु°) — (L 166) Ñ2 V1 2 B Dn D5 D1 3 4 6 T1 3 4 G3 6 M4 तेन स्म, V3 तैर्न स्म, D4 तैर्मै स्म (for ते तस्य) — (L 167) D3 G1 स्वां (for तां) Ñ1 V B D3 5 6 मृदितां, G1 मर्दितां (for सूदितां) T1 सेनां तां सादितां नृप (for °) — (L 168) G2 मर्षित (for रुषित) K4 नदस्तैव, V1 2 B1 नर्दित्वेद, D2 T1 G2 नर्दित्वैवं, T4 अचल च (for नर्दित्वेद) T2 3 G1 3–4 नर्दित्वेदमथाब्रवीत् (for °) — (L 169) K1 3 4 D1 आह्वयैनं, Ds1 T3 °यैत, D4 3 °यैतं, D6 °यैतद्, G1 °ये तु, G5 M4 °ये तद् (for °यै तं) V1 बलं (for वनं) — (L 170) K4 किं त्वया बल युक्तेन (for °) V3 om (hapl) lines 170b 171a T2 3 G1 4 महता (for हता स्म) K3 ब्रह्मणा (for च्छद्मना) — T1 om lines 171–174 — (L 171) D5 उक्तम् (for उक्ते) K1 4 एवमुक्तेऽन्धकेनाशु (for °) V1 महासुरम् (for महेश्वर) — (L 172) G1 शैलम् (for शू°) — (L 173) V3 B2 (marg as above) 3 D4 G3 चैव (for धीमान्) G2 om 173b–174a — (L 174) D5 गणावृत (for गणेश्वर) — (L 175) K4 V1 D1 3 कुपिते (for रुषिते) B3 त्रैलोक्य रुषितेन वै (for °) — (L 177) T1 दानवाश्च (for ऽग्निदाह च) K2 सर्वाश्च, K4 सर्वा वै Ñ2 G2 सर्वत्र, B1 सर्वास्ता (for सर्वतो) — (L 178) D2 बराधिप (for जना°) — (L 179) B3 गिरिनाश (for गिरयस्) T4 G4 M4 सर्वे (for तत्र) G3 M4 तथा (for काले) — (L 180) D4 ववर्षाथ च पर्जन्य (for °) K1 D5 (marg) वृष्टिभि, K2 B D T G M4 वृष्टय, K3 वृष्टिक (for °मान्) K4 सधूमोद्गारवृष्टय (for °) — (L 181) G5 शीतभा सूर्य एव च (for °) — (L 182) D4 न ब्राह्मण्य विदुस्तत्र, Ñ2 D5 न च ब्रह्मविदस्तत्र (for °) — (L 183) K1 3 4 D2 3 4 T1 3 G1 3 4 M4 गावो (for गाश्च) T4 वाडवा सुषुवुर्गावो (for °) K1 गाश्च (for गावो) D4 (marg as above) 5 भारत (for चानघ) — K3 om lines 184 186 — (L 184) D2 अविच्छिन्ना; G3 च मेदिन्या (for च मेदिन्याम्) Ñ2 सुच्छिन्ना, V1 उच्छिन्ना, D3 विनाग्नि, T3 G1 4 अभिन्ना, G2 मच्छिन्ना, G3 अच्छिन्ना (for अच्छिन्ना) — (L 185) K1 4 V1 3 B D3 D6 बाधन्ति (for °न्ते) T3 G1 4 5 M4 गोभि; T4 गावो (for गाश्च) V3 बाधयन्ति वृषा गाश्च, D1 4 बाध(D5 धाव)न्ति वृषभानश्चा; D5 धावन्ति वृषभान्गावो, T2 3 G3 बाध्यन्ते वृषभा गोभिर् (for °) — (L 186) K3 राक्षस्यो (for °सा) T2 3 G1 3 4 राक्षसा दानवाश्चैव (for °) — After line 186 T2 3 G3 ins

5** अन्धकं पुरतः कृत्वा परिवव्रुर्वृषध्वजम् ।
अन्धकोऽपि महातेजा बाणैरपि ववर्ष तम् ॥
[(L 1) T3 परिवृत्य (for °व्रुर्)]

— (L 189) V1 उत्पपात हरोत्क्षिप्त (for °) — (L 190) D3 रौद्र (for रौद्रम्) G2 देव (for साधु°) — (L 191) D2 ऋषयश्च (for मुन°) — (L 193) D2 निबर्हि

त्रैलोक्यं निर्वृतं चासीन्नरेन्द्र विगतज्वरम् ॥
प्रजगुर्देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
जेपुश्च ब्राह्मणा वेदानीजुश्च क्रतुभिस्तथा ॥
ग्रहाः प्रकृतिमापेदुरूहुर्नद्यो यथा पुरा ।
न जज्वाल जले वह्निराशाः सर्वाः प्रसेदिरे ॥
मन्दरः पर्वतश्रेष्ठः पुरेव विरराज ह ।
श्रिया परमया जुष्टः सर्वतेजःसमुच्छ्रयात् ॥
रेमे सोमश्च भगवान्पारिजातवने हरः ।
सुप्रचारान्सुरान्कृत्वा शक्रादीन्धर्मतः प्रभुः ॥

Colophon

29 D

K Ñ2 V B D T G M4 cont

जनमेजय उवाच ।

मुनेऽन्धकवध श्राव्यः श्रुतोऽयं खलु भो मया ।
शान्तिश्चयाणां लोकानां कृता देवेन धीमता ॥
निकुम्भस्य हृतं देहं द्वितीयं चक्रपाणिना ।
यदर्थं च यथा चैव तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥

वैशंपायन उवाच ।

अद्ययावत्स्य राजेन्द्र वक्तव्यं भवतोऽनघ ।
चरितं लोकनाथस्य हरेरमिततेजसः ॥
द्वारवत्यां निवसतो विष्णोरतुलतेजसः ।
समुद्रयात्रा संप्राप्ता तीर्थे पिण्डारके नृप ॥
उग्रसेनो नरपतिर्वसुदेवश्च भारत ।
निक्षिप्तौ नगराध्यक्षौ शेषाः सर्वे विनिर्गताः ॥
पृथग्बलः पृथग्धीमाल्लँलोकनाथो जनार्दनः ।
गोष्ठ्यः पृथक्कुमाराणां नृदेवामरतेजसाम् ॥
गणिकाना सहस्राणि निःसृतानि नराधिप ।
कुमारैः सह वार्ष्णेयैः रूपवद्भिः स्वलंकृतैः ॥
दैत्याधिवास निर्जित्य यदुभिर्दृढविक्रमैः ।
वेश्या निवेशिता वीर द्वारवत्यां सहस्रशः ॥
सामान्यास्ताः कुमाराणां क्रीडानार्यो महात्मनाम् ।
इच्छाभोज्या गुणैरेव राजन्या वेशयोषितः ।
स्थितिरेषा हि भैमानां कृता कृष्णेन धीमता ।
स्त्रीनिमित्तं भवेद्वैर मा यदूनामिति प्रभो ॥

नम्, T4 G3 M4 निपातिते (for निबर्हिते) K4 Ñ2 जग च्छत्रोर्निबर्हणे (for °) — (L 193) V1 वर्षं (for वृष्टि) — (L 194) G1. 4 निवृत्तं (for निर्वृतं) — (L 196) K3 D4. 5 जगुश्च (for जेपुश्च) T4 जगाश्च ब्राह्मणा देवा (for °) T4 ईजिरे (for ईजुश्च) — (L 197) T4 मापन्ना (for आपेदुर्) D3 सर्वमासीद्, T3. 4 सामवत्यो (for ऊहुर्नद्यो) — (L 198) V1 B1 जले स्वग्निर्, D3 G3 जलेऽप्यग्निर् (for जले वह्निर्) B1 G3. 4 प्रसेदिरे, B3 प्रसेविरे (for °दिरे) — (L 199) K2. 3 V2 पुनरेव (for पुरेव वि°) D4 पुनरेव ररास ह (for °) — (L 200) D3 युक्त (for जुष्ट°) — (L 202) K1 D1 सुप्रवरान्, K4 V1 सम्प्रचा°, D3 स प्रधानान्, D3 सप्रचारान्, T4 G3 M4 सुप्रसन्नान् (for °चारान्) D4 प्रचारान्सुरान्कृत्वा (for °) K1. 3. 4 सर्वत, D1 क्रमत (for धर्मत)

COLOPHON — *Mention of the Epic* D3 T2 — *Mention of Khila* V B D3 D3 D4 — *Adhy name* K Ñ2 V B D T G1. 3 अन्धकवध — *Adhy no* K3 140, V1 146, V2 145, V3 P1 144, Dn D3 142, D1 138, D3 T1 151, D4 141, T3 G3. 4 M4 155, T1 G1 157, T2 164, G2 158

29 D

(L 1) T1. 3 G1. 3. 4 मुधे (for मुने) K3 मुख; G3 स्वस्त (for श्राव्य) M4 ह्य (for य्यं) K3 यो, D1. 4 [अ]तो (for भो) — (L 3) D3 निकुम्भ निहत वीर (for °) V1 त्वयोक्त (for द्वितीय) — (L 5) K3 Ñ2 V B D1-6 T1. 3. 4 G M4 राजर्षे (for राजेन्द्र) B1 M4 मम; D3 मया (for ऽनघ) — V2 T3. 3 G2 om (hapl) line 7. — (L 7) D3 (marg as above) G1. 4 अमित (for अतुल) T4 वर्चस (for तेजस) D3 हरेरमिततेजस (for °) — (L 8) T1-3 G1. 3. 4 पुण्यकरे (for पिण्डारके). — (L 11) D4 पृथग्वर्गो, T4 °स्वर्ग (for °बल) V1 पृथुर (for पृथग्) D3 धीमान् (for धी°) — (L 13) K4 D1 पृथु (for पृथक्) K1. 3. 4 Ñ2 V2 Dn D3. 4 T1. 3. 4 G1. 3 [अ]मित, D3 [अ]मल (for [अ]मर) — (L 13) V2 निर्गतानि, T4 निवृत्तानि (for निःसृतानि) — (L 14) G3. 4 कुमारा (for °रैः) — (L 16) D3 वीरै; D3 वीरेन्द्र (for वीर) D3 वेश्या निवासिताश्चात्र (for °) G3 द्वारकायां (for °वत्यां) — (L 17) K3. 3. 4 D1. 3. 4 क्रीडनार्थं (K3 °र्थ, K4 °र्थे; D3 °च) (for क्रीडानार्यो) — (L 18) K3 -भोज्य; Ñ2 T G1. 3. 4 M4 भोग; V B Dn D3. 6 G2 भोग्या, D3 भोगा (for -भोज्या) K2 पुरे चैव

रेवत्या चैकया सार्धं बलो रेमेऽनुकूलया ।
चक्रवाकानुरागेण यदुश्रेष्ठः प्रतापवान् ॥
कादम्बरीपानकलो भूषितो वनमालया ।
चिक्रीड सागरजले रेवत्या सहितो बलः ॥
षोडश स्त्रीसहस्राणि जले जलजलोचनः ।
रमयामास गोविन्दो वैश्वरूप्येण सर्वकृत् ॥
अहमिष्टा मया सार्धं जले वसति केशवः ।
इति ता मेनिरे सर्वा नारायणपराः स्त्रियः ॥
सर्वाः सुरतचिह्नाङ्ग्यः सर्वाः सुरततर्पिताः ।
मानमूहुश्च ताः सर्वा गोविन्दे बहुमानजम् ॥
अहमिष्टाहमिष्टेति स्निग्धे परिजने तदा ।
नारायणस्त्रियः सर्वा मुदा शश्लाघिरे शुभा. ॥
करजद्विजचिह्नानि कुचाधरगतानि ताः ।
दृष्ट्वा दृष्ट्वा जहृषिरे दर्पणेष्वङ्गलक्षणम् ॥
गोत्रमुद्दिश्य कृष्णस्य जगिरे कृष्णयोषित. ।
पिबन्त्य इव कृष्णस्य नयनैर्वदनाम्बुजम् ॥
कृष्णार्पितमनोदृष्ट्यः कान्ता नारायणस्त्रियः ।
मनोहरतरा राजन्नभवन्नेकनिश्चया. ॥
एकार्पितमनोदृष्टयो नेर्ष्यां ताश्चक्रिरेऽङ्गनाः ॥
नारायणेन देवेन तर्प्यमाणमनोरथाः ॥
शिरांसि गर्वितान्यूहुः सर्वा निरवशेषतः ।
वाल्लभ्यं केशवमयं वहन्त्यश्चारुदर्शनाः ॥
ताभिस्तु सह चिक्रीड सर्वाभिर्हरिरात्मवान् ।
वैश्वरूप्येण विधिना समुद्रे विमले जले ॥
उवाह सर्वगन्धाढ्यं स्वच्छं वारि महोदधिः ।
तोयं चालवणं वीर वासुदेवस्य शासनात् ॥
गुल्फदघ्नं जानुदघ्नमूरुदघ्नमथापि वा ।
नार्यस्ताः स्तनदघ्नं वा जलं समभिकाङ्क्षितम् ॥
सिषिचुः केशवं पत्न्यो धारा इव महोदधिम् ।
सिषेच ताश्च गोविन्दो मेघः फुल्लता इव ॥
अवलम्ब्यापराः कण्ठे हरिं हरिणलोचनाः ।
उपगूहस्व मां वीर पतामीत्यब्रुवन्स्त्रियः ॥

(for गुणैरेव) D3 जात्या वै वारयोषित (for ᵇ). — (L
19) D3 तेनेयं (for भैमानां). — (L. 22) D5 बलः (for
यदु-) — (L 23) G1 काले (for -कलो). V1 वर (for
वन-) — (L. 26) Ñ2 V3 B2 D5 D6 T4 रूपेण (for
-रूप्येण). K V2 B1.2 Dn D1-3 T1-2 G1-4 M4 विश्व
(G3 बहु)रूपेण सर्वकृत् (K3 °दा ; T1 G3 °दृक्); D4 वैश्व-
रूपेण विश्वकृत् (for ᵇ) — T2 om lines 27-29 — (L.
27) D2 विशति (for वसति). — (L. 28) D2 om lines
28ᵇ-32ᵃ B1 M4 वर (for -परा) K Ñ2 Dn D1 G3
रात्रौ (K3 मुदा) नारायणस्त्रिय ; D5 रतौ नारायणे परा (for
ᵇ). — (L 29) D1 चिह्नाङ्गा ; D5 चित्राङ्गय ; D3
वह्वाङ्गय ; T1 चिह्नाढया (for °ङ्ग्य) — (L. 31) K2.4
स्निग्धा (for स्निग्धे) — (L. 32) D3 संश्लेषिरे (for
शश्लाघिरे) — T4 om lines 33-37 — (L. 33) T2.3
G1.3.4 मकरध्व(G3 °द्वि)जचिह्नानि (for ᵃ). K3 वक्त्राधर-
(for कुचा°). — (L 34) K4 D3 जहर्षिरे (for जहृषिरे)
D3 T2 G5 दृष्ट्वा जहृषिरे देव्यो (D3 राजन्) (for ᵃ). K4
Ñ2 V1.2 B D5 D4.6 T G1.3-5 M1 दर्पणे (K4 B3 D4
°र्पण) कमलेक्षणा ; D3 कामाकुलितमानसा (for ᵇ). — (L.
35) D3 दर्पणे गात्रमुद्दिश्य (for ᵃ). K1.3.4 om (hapl)
lines 35ᵇ-36ᵃ — (L 36) D4 नयनैर्नयनाम्बुजम् (for ᵇ).
— (L 37) G5 M4 कृष्णायत्त (for °र्पित). — (L. 38)
K4 सा भवान्तकनिश्चया , T2 G1.3.4 क्रीडाकल्पि(G3 °कुलि)-

तानि° (for ᵇ). — (L. 39) T2 G1.3.4 चक्रुर् (for चक्रिरे).
K3 मता (for ऽङ्गना) — (L. 41) T1 (also as above)
मनांसि (for शिरांसि). K1.3.4 प्रथितानि (for गर्वि°).
T1-3 G1.3.4 दिव्याननुभवन्भोगान् (for ᵃ). — (L. 42)
V3 वल्लभ्य° ; T2 सुरागं (for वाल्लभ्यं). K4 वर्णयन्त्य शिव-
मयं , D3 वाल्लभ्यं कृष्णविषयं ; T1.2 G1.3.4 सुरागं (T3 या
रागं) केशवे नित्यं (for ᵃ). — (L. 43) K3 चिक्रीडे ; G3
विक्रीडन् (for चिक्रीड). — (L. 44) D3 उदप्लवमथापि च
(for ᵇ). — D3 om lines 45-47 — (L. 45) T1-3
G1.4 उपेत्य (for उवाह) K3.4 V2 D1 नीरं (for वारि)
T1-3 G1.3.4 स्वच्छं जलमयो दधौ (T2 °दौ); G5 M4 स्वच्छं
सलिलमम्बुधि (for ᵇ) — T1-3 G1.3.4 om (hapl.)
lines 46-49 — (L. 46) Ñ2 B3 तोय नारायणस्(B3 °णं
स्)ष्ट ; V3 तोयं च लावण सृष्टं ; T4 तोयं विलवण सृष्टं ; G5
तोयेषु लवण वीर (for ᵃ) — (L. 47) D5 उरोदघ्नम् (for
ऊरु°) — (L. 48) M4 जले सङ्गिश्च काङ्क्षिण (for ᵇ).
— (L 49) Bom ed G(ed) धीरा (for धारा) Ñ2 D1
महागिरिम् (for महोदधिम्). T4 धारा शुभमहोदधे (for
. . . Ti-2 G1.3.4
. . . D3 G2 पुष्प-
. . . °ता) इव
(for ᵇ) — (L. 51) G2 काले (for कण्ठे). — (L. 52)
Ñ2 धीर (for वीर). K3 पतामि , K4 भीतास्मि (for

काश्चित्काष्ठमयैस्तेरुः प्लवैः सर्वाङ्गशोभनाः ।
क्रौञ्चबर्हिणनागानामाकारसदृशैः स्त्रियः ॥
मकराकृतिमिश्चान्या मीनाभैरपि चापराः ।
बहुरूपाकृतिधरैः पुप्लुवुश्चापराः स्त्रियः ॥
स्तनकुम्भैस्तथा तेरुः कुम्भैरिव तथापराः ।
समुद्रसलिले रम्ये हर्षयन्त्यो जनार्दनम् ॥
रराम सह रुक्मिण्या जले तस्मिन्मुदा युत ।
येनैव कार्ययोगेन रमत्यमरसत्तमः ।
तत्तदेव हि ताश्चक्रुर्मुदा नारायणस्त्रियः ॥
तनुवस्त्रावृतास्तन्व्यो लीलायन्त्यस्तथापराः ।
चिक्रीडुर्यासुदेवस्य जले जलजलोचनाः ॥
यस्या यस्यास्तु यो भावस्तां ता तेनैव केशवः ।
अनुप्रविश्य भावज्ञो निनायात्मवशं वशी ॥
हृषीकेशोऽपि भगवान्हृषीकेशः सनातनः ।
बभूव वैश्वरूप्येण कान्तावशगतः प्रभुः ॥
कुलशीलसमोऽस्माकं योग्योऽयमिति मेनिरे ।
वैश्वरूप्येण वर्तन्तमङ्गनास्ता जनार्दनम् ॥
दक्षा दाक्षिण्ययुक्तं त स्मितपूर्वाभिभाषिणम् ।
कृष्णं भार्याश्चकमिरे भक्त्या च बहु मेनिरे ॥
पृथग्गोष्ठः कुमाराणां प्रकाशं स्त्रीगणैः सह ।
अलंचक्रुर्जलं वीराः सागरस्य गुणाकराः ॥
गीतनृत्यविधिज्ञानां तासां स्त्रीणां जनेश्वर ।
तेजसाप्याहतानां ते दाक्षिण्यात्तस्थिरे वशे ॥
शृण्वन्तश्चारुगीतानि तथा स्वभिनयान्यपि ।
तूर्याण्युत्तमनारीणां मुमुदुर्यदुपुंगवाः ॥
पञ्चचूडास्ततः कृष्णः कौबेर्यश्च वराप्सराः ।
माहेन्द्रीश्चानयामास वैश्वरूप्येण हेतुना ॥
ताः प्रेमाचाप्रमेयात्मा सान्त्वयित्वा जगत्प्रभुः ।
उपस्थिताश्च प्रणताः कृताञ्जलिपुटास्तथा ॥
व्रीडायुवत्यो भैमानां प्रविशध्वमशङ्किताः ।
मत्प्रियार्थं वरारोहा रमयध्वं च यादवान् ॥
दर्शयध्वं गुणान्सर्वान्नृत्यगीते रहःसु च ।

पतासि) D5 श्रिया (for स्त्रिय) —(L 53) K3 D2 चेरु, D5 स्वै स्वै (for तेरु) M4 om (hapl) lines 53b–57a —(L 54) G1 सदृशा (for °शै) —(L 55) T2 3 G1 4 कुसुमाकृतिमिश्चान्या, G3 कृकरा° (for °) —(L 57) K1 चेरु, D5 (before corr) पेतु (for तेरु) G3 काश्चित्काष्ठमयैस्तेरु (for °) —(L 58) Cal ed सलिले तु समुद्रस्य (for °) —D2 om line 58 —(L 59) K2 रामेण, K3 D5 T1–3 G1 3–5 M1 रेमे च (for रराम) K3 Dn2 युत (for युत) —(L 60) T1 3 G1 3 4 येनैव देवकार्येण (for °) K4 Dn T1–3 G1–4 रमते (for °ति) —(L 61) V1 सर्वा (for मुदा) —(L 62) T2 G1 3 4 -वस्त्रधरास् (for -वस्त्रावृतास्) D6 लीलायन्त्यस्, D5 (marg) विवस्त्राश्च, T1–3 G1 3–5 M1 लीलावत्यस् (for °यन्त्यस्) —(L 64) K4 यासां यासां (for यस्या यस्यास्) Ñ2 D5 तस्याम् (for तां तां) K2 तास्तास्तेनैव योषित (for °) —(L 67) K1 देशकालज्ञ, K2 V1 3 D2 देश(V1 3 °श)रूपेण, K3 4 Dn देशकालेन, V2 B1 Ds1 D5 T1 3 G1 3–5 M1 वेषरूपेण, D5 3 वैश्व रूपेण, T4 वररूपेण (for वैश्वरूप्येण) —(L 68) G5 रेमिरे (for मेनिरे) —(L 69) K B1 D2 देश, Ñ2 Ds1 वश-, V B3 3 Dn Ds1 T4 वेश-; D5 T1 3 G1 3–5 M1 वेष (for वैश्व-) D5 वेषरूपवयो भिस्तम् (for °) —(L 70) B1 Bom Poona eds. तदा (for दक्षा) K4 -पुष्कलां (for -युक्तं तं) —(L 71) D1 हर्षाद्, T1 3 G1 3 भक्ताश् (for भक्त्या) —(L 72) V1 B2 प्रकाशं, T1–3 G1 3 5 M1 °म (for °श) —(L 74) K2 3 B2 Dn1 Ds2 D1 3 जलेश्वर, V1 नरेश्वर, G1 4 जनार्दन (for जनेश्वर) —(L 75) K2 V2 [अ]प्याधितानां, K3 [अ]प्याहृ°, V2 D4 प्याहृ°, D6 [अ]प्याहृतास्ते (for °हतानां) —(L 76) Ñ2 शृण्व, V1 3 D5 D5 3 T1 3 4 स्वन, V2 स्वस्व, B1 2 D6 स्वनु 3 D1 स्वर, D1 तानि, T2 G1 4 5 M1 स्वनु (for चारु) K2 D1 शृण्वन्त्य स्वर्ग(D1 °र)गीतानि (for °) B2 D2 3 स्व(B3 स्व)भिनयान्, Ds2 D1 स्वाभिनयानि (for स्वभि°) —(L 77) K1 2 Ñ2 V2 B2 3 Dn D2 3 5 6 T2 4 G1–4 मुमुदुर् (for °दुर्) —T1 om lines 78–83 —(L 78) K1–3 Ñ2 V B Dn D2 D1 6 T2–3 G3 3–5 M1 पञ्चचूडां (for °चूडास्) V3 3 B D3 D6 G2 4 M1 कौबेरीश्, T2 3 G1 4 °री (for °र्यश्) T1 कौबेर्यप्सरसस्तथा (for °) —(L 79) K2 D1 महेन्द्रस्य, D1–3 महेन्द्राश्च (for माहेन्द्रीश्च) K2–4 Dn D5 G3 त्रिपुरूपेण हेतुना, T2 3 G1 3 5 वैश्वरूप्येण च हे° (for °) —(L 80) K1 V1 ता (for ताः) —(L 81) K4 Ñ2 V1 2 B D3 D5 G1 2 उपस्थापयितास्ता प्रणताः (for °) —(L 82) D2 प्रविशन्त्वविशङ्किताः (for °) —(L 83) T2 3 G1 वरयत (for रम°) —(L 85) V1 -योगेषु, T2 3 G1 4 भेदेषु (for -योगेषु) —(L 88) G1 3 4 प्रीत्या (for प्रति) —(L 89) K1 V1 2

तथाभिनययोगेषु धात्वेषु विविधेषु च ॥
एवं कृते विधास्यामि श्रेयो वो मनसेप्सितम् ।
मच्छरीरसमा ह्येते सर्वे निरवशेषतः ॥
शिरसाज्ञा तु ताः सर्वा प्रतिगृह्य हरेस्तदा ।
क्रीडायुवत्यो विविशुर्भैमानामप्सरोवराः ॥
ताभिः प्रविष्टमात्राभिर्द्योतितः स महार्णवः ।
सौदामिनीभिर्नभसि घनवृन्द इवानघ ॥
ता जले स्थलवत्स्थित्वा जगुश्चाथाप्यवादयन् ।
ननृतुश्चाभिनयं सम्यक्स्वर्गवासा इवाङ्गनाः ॥
गन्धैर्माल्यैश्च ता दिव्यैर्वस्त्रैश्चायतलोचनाः ।
हेलाभिर्हासभावैश्च जह्रुर्भैममनास्यथ ॥
कटाक्षैरिङ्गितैर्हासैः क्लरोषैः प्रसादितैः ।
मनोनुकूलैर्भैमाना समाजह्रुर्मनांसि ताः ॥
उत्क्षिप्योत्क्षिप्य चाकाशं वातस्कन्धान्वहूंश्च तान् ।
मदिरावशगा भैमा मानयन्ति वराप्सराः ।
कृष्णोऽपि तेषां प्रीत्यर्थं विजह्रे वियति प्रभुः ।
सर्वैः षोडशभिः सार्धं स्त्रीसहस्रैर्मुदान्वितः ॥
प्रभावज्ञास्तु ते वीराः कृष्णस्यामिततेजसः ।
न जग्मुर्विस्मयं भैमा गाम्भीर्यं परमास्थिताः ॥
केचिद्रैवतकं गत्वा पुनरायान्ति भारत ।
गृहानन्ये वनान्यन्ये काङ्क्षितान्यरिमर्दन ॥
अपेयः पेयसलिलः सागरश्चाभवत्तदा ।
आज्ञया लोकनाथस्य विष्णोरतुलतेजसः ॥
अधावन्स्थलवच्चापि जले जलजलोचनाः ।
गृह्य हस्ते तथा नार्यो युक्ता मज्जस्तथापि च ॥
भक्ष्यभोज्यानि पेयानि चोष्यं लेह्यं तथैव च ।
बहुप्रकारं मनसा ध्याते तेषां भवत्युत ॥
अम्लानमाल्यधारिण्यस्ताः स्त्रियस्तानिन्दितान् ।

B1 3 D5 6 भैमानां (for विविशुर्) K1 विविशुश्च, V1 3 B1 3 D5 6 ता प्रविष्टा, V2 भीमानाम्, D4 प्रविष्टा हि (for भैमानाम्) K4 Ds2 T4 अप्सरोगणाः (for °वराः) D1-3 भैमानप्सरसा वरा (for ⁶) — (L 90) T1-3 G1 3 4 ज्योतिर्भि , T4 G5 M4 योषिद्भि (for द्योतित) — (L 91) T1 G1 3 तमसि (for नभसि) K3 घनावन, Ñ3 V3 B1 Dn D5 D3 T1-3 G1 4 5 घनवृन्दम्, V1 मेघवृन्दम् (for घनवृन्द) T1-3 G1 3 4 [आ]श्रमी (for [अ]नघ) — (L 92) K4 च स्थले (for स्थलवत्) V1 स्नात्वा (for स्थित्वा) K4 प्रनगु स्थाप्य यादवान्, Ñ3 V B D6 जलवाद्यान्यवादयन् (for ⁶) — (L 93) D2 रम्य (for सम्यक्) T1-3 G1 3 4 स्वर्गावासा शुभाङ्ग(G3 °न)ना (for ⁶) — (L 94) K3 दि॰यैश्च, V2 विविधैर्, G2 भैमाना (for ता दिव्यैर्) — (L 95) K3 3 4 V3 B1 3 Dn Ds1 D3 T1 G2 हास्य भावैश्, D2 हाव°, T3 3 G1 3 4 हसमानैश्, T4 भावभावैश् (for हास°) Ds2 हेलाभिर्विविधैर्भावैर् (for ⁶) Bom Poona eds G1 ed) ता (for [अ]थ) — (L 96) Ñ3 V1 3 B2 Dn D3 D2 3 T G1 4 M4 हास्यै, G5 नाट्यै (for हासै) Ñ3 केलिरात्र्यै, V3 B1 D6 T1 G3 केलिरोषै, B2 3 केलिरोष Dn D2 3 G3 कलरावै, G4 कलघोषै (for °रोषै) K3 प्रणोदितै, D3 4 प्रसाधितै (for °दितै) — (L 97) T1-3 G3 जलवाद्यैश्च दर्शिता (for ⁶) — (L 98) K1 वास T1-3 G3 निजबाहूं च, K4 चावामान्, D3 चाकाशे (for °श) T1 3 G3 निजबाहूं (T3 हा°)श्च तास्तथा, G1 4 तत्यबाहूंश्च नाथ ता (for ⁶) — (L 99) K3 V1 Ds1 G1 4 M4 भैमान् (for भैमा) K1 D1 3 6 T2 4 G2 मदिरावशगान्भैमान्, D2 महीमाकाश गान्भैमा (for ⁶) K1 3 V1 Ds1 D6 आनयन्ति, D1 3 G2 रम°, D4 पात° T1 4 G5 M4 आपतन्ति, T3 3 G1 4 आप तन्त (for मानयन्ति) V1 3 B D5 6 G2 वराङ्गना (for °प्सरा) — (L 100) K3 D4 चैषां (for तेषां) K3 D3 नगत, Ds1 D4 जगति, T1-3 G1 3 5 M4 जलधौ (for वियति) — (L 101) D1 स तै (for सर्वै) V1 M4 मदान्वित, V3 मुदा युत (for मुदान्वित) — (L 102) B1 चेतस (for °तेजस) — T3 3 G1 4 om (hapl) lines 103–107 — (L 103) V1 भीमा, D2 वीरा (for भैमा) — (L 104) Ñ3 दृष्ट्वा (for गत्वा) T4 G5 यादवा (for भारत) — (L 107) T1 G3 पूजया (for आज्ञया) V3 B1 G2 3 M4 अमित (for अतुल) — (L 108) D1 G5 M4 आधावन्, D4 अगाधे (for अधावन्) T1 3 G1 3 4 अधावरता पयोधेश्च (for ⁶) — (L 109) K3 हस्तास, D1 हस्ते, M4 हस्तै (for हस्त) K1 V1 3 युक्ता (for युक्ता) K3 युक्ता मज्जश्चापि च, V3 युक्तज्जास्तथापि च, D3 युक्ता मज्जन्स्तथापि च; D4 युक्ता मार्जन्त्यथोऽपि च (for ⁶) — (L 111) K1 याते, D4 ध्याने (for ध्याते) V3 तासां (for तेषां) K3 भवेत्फलम्, Ñ3 भवन्त्युत, D2 भवत्युत (for °त्युत) K4 यावज्जेयां महद्युत (for ⁶) — (L 112) D1 माल्य°, G5 माल (for माल्य) K1 4 अनिन्दिता — (L 113) D2 °वशानुगा, T1 3 G1 3 4 मतानुगा; T3 रतानुगान् (for °नुगा) D3 स्वर्गे देवाङ्गनानुगा (for ⁶) — (L 114) T4 G5 M4 बहु° (for गृह°) Ñ3 D2 3 प्रकाशाभिश् (for °शाभिस्) — (L 115) K3 V1 3 B2 3 Ds1 D2 4 6 T1 3 G1 3 M4 °न्दिता (for °न्दित) K1 4

रहःसु रमयाचक्रुः स्वर्गे देवस्त्रानुगाः ॥
नौभिर्गृहप्रकाराभिश्चिक्रीडुरपराजिताः ।
स्नानानुलिप्तमुदिताः सायाह्नेऽन्धकवृष्णयः ॥
आयताश्चतुरस्त्राश्च वृत्ताश्च स्वस्तिकास्तथा ।
प्रासादा नौषु कौरव्य विहिता विश्वकर्मणा ॥
कैलासमन्दरच्छन्दा मेरुच्छन्दास्तथैव च ।
तथा नानावयश्छन्दास्तथैवान्येऽनुरूपिणः ॥
वैदूर्यतोरणैश्चित्राश्चित्राभिर्मणिभक्तिभिः ।
मसारगल्वर्कमयैश्चित्रभक्तिशतैरपि ॥
प्रनीडगरुडच्छन्दाश्चित्रा कनकरीतिभिः ।
क्रौञ्चच्छन्दाः शुकच्छन्दा गजच्छन्दास्तथापरे ॥
कर्णधारैर्गृहीतास्ता नावः कार्तस्वरोज्ज्वलाः ।
सलिलं शोभयामासुः सागरस्य महोर्मिमत् ॥
समुच्छ्रितैः सितैः पोतैर्यानपात्रैस्तथैव च ।
नौभिश्च झिल्लिकाभिश्च शुशुभे वरुणालयः ॥

पुराण्याकाशगामीनि गन्धर्वाणामितस्ततः ।
बभ्रमुः सागरजले भैमयानानि भारत ॥
नन्दनच्छन्दयुक्तेषु यानपात्रेषु भारत ।
नन्दनप्रतिमं सर्वं विहितं विश्वकर्मणा ॥
उद्यानानि सभा वृक्षा दीर्घिकाः स्यन्दनानि च ।
निवेशितानि स्वल्पानि नादृशान्येव सर्वथा ॥
स्वर्गच्छन्देषु चान्येषु समासास्वर्गसंनिभाः ।
नारायणाज्ञया वीर विहिता विश्वकर्मणा ॥
वनेषु रुरुवुर्हृष्टा मधुरं चैव पक्षिणः ।
मनोहरतरं चैव भैमानाममितौजसाम् ॥
देवलोकोद्भवाः श्वेता विलेपुः कोकिलास्तदा ।
मधुराणि विचित्राणि यदूनां काङ्क्षितानि च ॥
चन्द्रांशुसमरूपेषु हर्म्यपृष्ठेषु बर्हिणः ।
ननृतुर्मधुरारावाः शिखण्डिगणसंवृताः ॥
पताका यानपात्राणां सर्वाः पक्षिगणायुताः ।

स्नानानुलेपनालिप्ता, D1 2 स्नानानुलिप्ता मुदिता ; T1 स्नाना तिलिप्तमुदिता (for °) — (L. 116) V2 आप्लुताश्, D3 स्वाप°, M1 आया° (for आय°) Ñ2 सुस्थितास् (for स्वस्ति कास्) — V2 om line 118 — (L. 118) V1 2 B1 2 छन्ना (for °च्छन्दा) T1 om (hapl) lines 118b–119a — (L. 119) D3 तथा नागद्वयच्छन्दास्, T1 G1 M1 तथा नानाविधच्छन्दास् (for °) — (L. 120) G2 मणि भिर् (for तोरणैर्) D2 5 चित्रैर्, T1 शच्चैस् (for चित्राद्) K2 V1 D2 5 T1 2 G M1 सितिभि°, D3 पद्मतिभि (for भक्तिभि) — D2 T2 3 om (hapl.) lines 121 122 — (L. 121) K4 गर्भार्कै (for °गल्वर्कै) D1 शोभिता कनककमलैश् (hypermetric), G2 प्रमारकल्पकमयैश् (for °) K2 V1 2 B1 2 D3 D1 4 5 चित्रा, G3 M1 चित्रैर् (for चित्र) D3 T2 G3 M1 भित्ति, G2 पङ्क्ति (for भक्ति) V2 समन्वितै (for शतै रपि) B2 चित्रा भक्त्यर्थ°रपि (for °) — (L. 122) V1 Dn2 आक्रीड (for प्रनीड) [illegible] 2 छन्नास् (for °च्छन्दास्) D3 प्रनीडगहनच्छन्दास्, T2 निर्यत्पङ्क्तिच्छन्दास् (for °) V B1 2 वीथिभि°, G2 जालिभि (for रीतिभि°) K1 चित्रकेतनरीतिभि (for °) — (L. 123) T1 सिक ; T2 G3 4 नाग (for शुक) T1 2 G1 2 4 शुक- (for गज) — (L. 124) K2 महोर्मिताम्, K3 °मान् ; D1 4 °वत्, T1 2 G1 2 °वत् (for °मत्) — (L. 126) G1 [illegible] Poona edn U(ed) समुद्गिभिः T2 G2 सितैः (for सितैः) V2 T2 G2 पात्रैर्, Dn1 पटैर्, D2 4 पीतैर्, D3 G3 पत्रैर् (for पोतैर्) — (L. 127) K1 Ñ1 D2 मल्लिकाभिश्, V1 मल्लिका° ; D2 मालिका°, G3 M1 कर्णिका° (for झिल्लिका°) K1 T1 2 G1 2 4 नौभिः सलिलगाभिश्च (K1 °ईनाभि-) ; D1 नौभिश्च पुरुषव्याघ्र (for °) — (L. 128) K1 पुष्पा आकाश गामीनि ; Ñ2 Dn G2 3 पुराण्याकाशगानीव (for °) T1-2 G1 2 4 दृश्यन्त (for इतस्तत) — (L. 129) D1 प्रेयुर्, T2 हैम (for भैम) K1 Dn सर्वत (for भारत) — (L. 130) V1 D1 3 मन्दर-, D3 मन्दार (for नन्दन) D1 पुरेषु (for पात्रेषु) — G1 2 om (hapl) lines 132 135 — (L. 133) K4 I1 शिल्पानि, Ñ2 D3 D1 4 सर्वाणि ; V1 पुण्यानि M1 रम्याणि (for स्वल्पानि) D1 निवेशनानि शिल्पानि (for °) — (L. 134) V1 देवेषु, B1 (also as above) D1 देशेषु ; D3 सर्गेषु (for चा°) K2 D1 समाना, V1 °सा ; D2 °सन्, D3 G1 विमाना, M1 विमानान् (for समा°) D1 समाना स्वर्गसंपदा, T1 2 G1 4 देवेषु विन्यस्ता सुभा (for °) — (L. 135) T1 2 G2 वनेषु चेरुर्हृष्टा च (for °) G2 D1 मधुराश्च (for रं) — (L. 137) K2 D1 G2 °जसा (for °साम्) T1 G1 4 M1 भैमानाममितौजसाम् (for °) — (L. 138) K2 श्वेता (for श्वेता) T1 2 G1 2 4 देवताः T1 G1 °वि निषाश्रैव (for °) K2 विनेदु (for विलेपु) — (L. 141) K2 4 G2 ननृतुर्मधुरारावाः ; T1 2 G1 2 4 °शुचिशिखा (T1 °शिखिना °रावा (for °) Ñ2 संवृताः ; I1 संविता (for संवृता) — (L. 142) K1 4 पताकाभिश्च नानाः K2 °व नानाः (for

तथाभिनययोगेषु वाद्येषु विविधेषु च ॥
एवं कृते विधास्यामि श्रेयो वो मनसेप्सितम् ।
मच्छरीरसमा ह्येते सर्वे निरवशेषतः ॥
शिरसाज्ञां तु ताः सर्वा प्रतिगृह्य हरेस्तदा ।
क्रीडायुक्त्यो विविशुर्भैमानामप्सरोनराः ॥
ताभिः प्रविष्टमात्राभिर्योतित. स महार्णवः ।
सौदामिनीभिर्नभसि घनवृन्द इवानघ ॥
ता जले स्थलवत्स्थित्वा जगुश्चाथाप्यवादयन् ।
चक्रुश्चाभिनय सम्यक्स्वर्गवास इवाङ्गना ॥
गन्धैर्माल्यैश्च ता दिव्यैर्वस्त्रैश्चायतलोचनाः ।
हेलाभिर्हासभावैश्च जहृर्भैममनास्यथ ॥
कटाक्षैरिङ्गितैर्हासैः कलरोपैः प्रसादितैः ।
मनोनुकूलैर्भैमानां समाजह्रुर्मनांसि ता॰ ॥
उत्क्षिप्योत्क्षिप्य चाकाशं वातस्कन्धान्वहूश्च तान् ।

मदिरावशगा भैमा मानयन्ति वराप्सराः ।
कृष्णोऽपि तेषां प्रीत्यर्थं विजह्रे वियति प्रभु. ।
सर्वैः षोडशभिः सार्धं स्त्रीसहस्रैर्मुदान्वितः ॥
प्रभावज्ञास्तु ते वीराः कृष्णस्यामिततेजसः ।
न जग्मुर्विस्मयं भैमा गाम्भीर्यं परमास्थिताः ॥
केचिद्रैवतक गत्वा पुनरायान्ति भारत ।
गृहानन्ये वनान्यन्ये काङ्क्षितान्यरिमर्दन ॥
अपेयः पेयसलिल. सागरश्चाभवत्तदा ।
आज्ञया लोकनाथस्य विष्णोरतुल्तेजसः ॥
अधावन्स्थलवच्चापि जले जलजलोचनाः ।
गृह्य हस्ते तथा नार्यो युक्ता मज्जस्तथापि च ॥
भक्ष्यभोज्यानि पेयानि चोष्यं लेह्य तथैव च ।
बहुप्रकार मनसा ध्याते तेषा भवत्युत ॥
अम्लानमाल्यधारिण्यस्ता. स्त्रियस्तानिन्दितान् ।

B1 ३ D5 ६ भैमानां (for विविशुर्) K1 त्रिविशुश्च, V1 ३ B1 ३ D5 ६ ता प्रविष्टा, V2 भीमानाम्, D1 प्रविष्टा हि (for भैमानाम्) K4 Ds1 T2 अप्सरोगणा (for °नरा) D1 ३ भैमानप्सरसा वरा (for ⁶) — (L. 90) T1-3 G1 ३ ४ ज्योतिर्भि , T3 G5 M3 योषिद्भि (for द्योतित॰) — (L 91) T1 G1 ३ नमसि (for नभसि) K2 घनावन, Ñ2 V3 B1 Dn Ds D3 T1-3 G1 ४ ६ घनवृन्दम्, V1 मेघवृन्दम् (for घनवृन्द) T1-3 G1 ३ ४ [आ]शभौ (for [अ]नघ) — (L. 92) K4 च स्थले (for स्थलवत्) V1 स्नात्वा (for स्थित्वा) K4 प्रजगु स्थाप्य यादवान्, Ñ3 V B D6 जलशाश्यान्यवादयन् (for ⁶) — (L 93) D3 रम्य (for सम्यक्) T1-3 G1 ३ ४ स्वर्गवासा शुभाङ्ग(G3 °न)ना (for ⁶) — (L 94) K2 दिव्यैश्च, V2 त्रिविधैर्, G5 भैमाना (for ता दिव्यैर्) — (L 95) K1 ३ ४ V3 B1 ३ Dn Ds1 D3 T1 G2 हास्य भावैस्, D6 हास्य°, T2 ३ G1 ३ ४ हसमानैश्च, T1 भावभावैश्च (for हास°) Ds1 हेलाभिर्विविधैर्भावैर् (for ⁶) Bom Poona eds G1 ed) ता (for [अ]थ) — (L. 96) Ñ2 V1 ३ B3 Dn Ds D2 ३ T G1 ४ M4 हास्यै, G4 नार्यैर् (for हासै) Ñ2 केलिवाक्यै, V3 B1 D6 T1 G2 केलिरोपै, B1 ३ केलिरोप Dn D2 ३ G3 कलरावै, G5 कलशोपै (for °रोपै) K2 प्रणादितै, D3 ४ प्रलापितै (for °दितै) — (L. 97) T1-3 G3 जलवाद्यैश्च दमिता (for ⁶) — (L 98) K1 वास च, K4 वाचासान्, D3 चाकाशे (for °शं) T1 ३ G3 नित्यबाहूं (T2 हा°)श्च तास्तथा, G1 ४ तलबाहूंश्च मांश्च ता (for ⁶) — (L 99) K2 V1 Ds1 G1 ४ M4 भैमान् (for भैमा) K1 D1 ३ ६ T2 ४ G2 मदिरावशगान्भैमान्, D2 महीमाकाश गान्भैमा (for ⁶) K1 ३ V1 Ds1 D2 आनयन्ति, D1 ३ G1 रम°, D2 पात°; T1 ४ G3 M3 आपतन्ति, T2 ३ G1 ४ नाप तन्त (for मानयन्ति) V1 ३ B D5 ६ G2 वराङ्गना (for °प्सरा) — (L 100) K2 D5 देवा (for तेषा) K2 D3 जगत°; Ds1 D1 जगति T1-3 G1 ३ ४ M3 जलधौ (for वियति) — (L 101) D2 स तै (for सर्वै) V2 M1 मदान्वित ; V2 मुग युत (for मुदान्वित) — (L 102) B1 चेतस (for तेजस) — T2 ३ G1 ४ om (hapl) lines 103-107 — (L 103) V1 भीमा, D2 वीरा (for भैमा) — (L 104) Ñ2 दृष्ट्वा (for गत्वा) T1 G5 यादवा (for भारत) — (L 107) T1 G2 पूजया (for आज्ञया) V2 B1 G2 ३ M4 ममित (for अतुल) — (L. 108) D1 G5 M1 आधावन्, D1 अगाधे (for अधावन्) T1 ३ G1 ३ ४ अधावंस्ता पयोधेश्च (for ⁶) — (L 109) K2 हस्तांस्, D1 हस्त M4 हस्ते (for हस्त) K1 V1 ३ युक्ता (for युक्ता) K2 युक्ता मज्जयथापि च, V2 युक्तलज्जास्तथापि च; D1 युक्ता मग्नन्तथापि च, D4 युक्ता मार्जन्त्यथोऽपि च (for ⁶) — (L. 111) K1 याते, D5 ध्यान (for ध्यात) V2 तासां (for तेषा) K2 भवेत्फलम्, Ñ2 भवन्युत; D3 भवन्युत (for °त्युत) K4 यावत्तेषा महत्युत (for ⁶) — (L. 112) D4 माला, G5 माल (for माल्य) K1 ४ अनिन्दिता — (L 113) D2 °वशानुगा, T1 ४ G1 ३ ४ मनानुगा; T2 स्वानुगान् (for °नुगा) D2 स्वर्गे देवानिवानुगा (for ⁶) — (L. 114) T1 G5 M1 बहु (for गृह) Ñ1 D3 ४ प्रकाशाभिस् (for °शाभिस्) — (L. 115) K2 V1 ३ B2 ३ Ds1 D2 ४ ६ T1 ३ G1 ३ M1 °लिप्ता (for लिप्त) K1 ४

रहःसु रमयांचक्रुः स्वर्गे देवरतानुगाः ॥
नौभिर्गृहप्रकाराभिश्चित्राभिरपराजिताः ।
स्नातानुलिप्तमुदिताः सायाह्नेऽन्धकवृष्णयः ॥
आयताश्चतुरस्राश्च वृत्ताश्च स्वस्तिकास्तथा ।
प्रासादा नौषु कौरव्य विहिता विश्वकर्मणा ॥
कैलासमन्दरच्छन्दा मेरुच्छन्दास्तथैव च ।
तथा नानाश्वयच्छन्दास्तथेहामृगरूपिणः ॥
वैदूर्यतोरणैश्चित्राश्चित्राभिर्मणिभक्तिभिः ।
मसारगल्वर्कमयैश्चित्रभक्तिशतैरपि ॥
प्रक्रीडगरुडच्छन्दाश्चित्रा कनकरीतिभिः ।
क्रौञ्चच्छन्दाः शुकच्छन्दा गजच्छन्दास्तथापरे ॥
कर्णधारैर्गृहीतास्ता नावः कार्तस्वरोज्ज्वलाः ।
सलिलं शोभयामासुः सागरस्य महोर्मिमत् ॥
समुच्छ्रितैः सितैः पोतैर्यानपात्रैस्तथैव च ।
नौभिश्च झिल्लिकाभिश्च शुशुभे वरुणालयः ॥

पुराण्याकाशगामीनि गन्धर्वाणामितस्ततः ।
बभ्रमुः सागरजले भैमयानानि भारत ॥
नन्दनच्छन्दयुक्तेषु यानपात्रेषु भारत ।
नन्दनप्रतिमं सर्वं विहितं विश्वकर्मणा ॥
उद्यानानि सभा वृक्षा दीर्घिकाः स्यन्दनानि च ।
निवेशितानि स्वल्पानि तादृशान्येव सर्वथा ॥
स्वर्गच्छन्देषु चान्येषु समासात्स्वर्गसंनिभाः ।
नारायणाज्ञया वीर विहिता विश्वकर्मणा ॥
वनेषु रुरुवुर्हृद्यं मधुरं चैव पक्षिणः ।
मनोहरतरं चैव भैमानाममितौजसाम् ॥
देवलोकोद्भवाः श्वेता विनेदुः कोकिलास्तदा ।
मधुराणि विचित्राणि वदूनां काङ्क्षितानि च ॥
चन्द्रांशुसमरूपेषु हर्म्यपृष्ठेषु बर्हिणः ।
ननृतुर्मधुरारावाः शिखण्डिगणसंवृताः ॥
पताका यानपात्राणां सर्वाः पक्षिगणायुताः ।

स्नानानुलेपनालिप्ता , D1 2 स्नातानुलिप्ता मुदिता , T1 स्नाना तिरिक्तमुदिता (for °) — (L. 116) V2 भाजुताद्र, D3 स्नाय°, M1 माया° (for श्राय°) Ñ2 सुस्थिताश्च (for स्वस्ति कास्) — V3 om line 118 — (L. 118) V1 2 B1 3 छन्ना (for च्छन्दा) T1 om (hapl) lines 118b–119a — (L. 119) D3 तथा नागाह्वयच्छन्दास्, T1 G1 M1 तथा नानाविधच्छन्दास् (for °) — (L. 120) G2 मणि भिस् (for तोरणैस्) D2 6 चित्रैस्, T2 सच्चैस् (for चित्रास्) K2 V3 D4 6 T1 2 G M1 भित्तिभि°, D3 पङ्क्तिभि (for भक्तिभि) — D2 T1 3 om (hapl) lines 121–122 — (L. 121) K4 गर्भार्के (for °गल्वर्के) D1 शोभिता कनककमलैस् (hypermetric), G2 प्रसारकल्पकमयैस् (for °) K2 V1 2 B1 2 D2 D1 4 5 चित्रा, G1 M1 चित्रैर् (for चित्र) D3 T1 G1 M1 भित्ति , G2 पङ्क्ति (for भक्ति) V1 समन्वितै (for शतै रपि) B3 चित्रा भक्तशतैरपि (for b) — (L. 122) V1 Dn1 आक्रीड (for प्रक्रीड) B3 1 ध्वजास् (for च्छन्दास्) D3 प्रक्रीडगरुडच्छन्दास्, T1 विक्रीडद्गरुडच्छन्दास् (for °) V B1 2 वीथिभि , G1 अक्तिभि (for रीतिभि) K2 चित्रकेतनरीतिभि (for b) — (L. 123) T1 पिक , T1 2 G1 2 4 नाग (for शुक) T1 2 G1 2 3 शुक (for गज) — (L. 125) K2 महोर्मिणम्, K3 °मान्, D1 4 °वत्, T1 3 G1 3 °ज (for °मत्) — (L. 126) G1 1om Poona eds C (ed) समुद्रित° T2–4 G1 स्थितै (for सितै) V1 T1 G1 पात्रैर्, Ds1 पत्रैर्, D2 4 पोतैर्, D1 G3 पत्रैर् (for पोतैर्) — (L. 127) K1 Ñ2 D1 मल्लिकाभिस्; V1 हल्लिका°; D3 मालिका°, G3 M1 कर्णिका° (for झिल्लिका°) K2 T1–3 G1 3 4 नौभि सलिलाभिश्च (K2 °लीलाभि); D1 नौभिश्च पुष्पवाश्च (for °) — (L. 128) K1 पुष्पा आकाश गामीनि , Ñ2 Dn G2 3 पुराण्याकाशगामीनि (for °) T1–3 G1 3 4 इचाप्रत (for इतस्तत) — (L. 129) D1 प्रेमुर्, T4 हैम (for भैम) K1 Dn सर्व (for भारत) — (L. 130) V1 D1 2 इन्द्र , D3 मन्दार (for नन्दन) D3 युक्तेषु (for पात्रेषु) G1 2 om (hapl) lines 132–135 — (L. 133) K1 1 शिल्पानि , Ñ2 D1 D1 2 सर्वाणि; V1 पुष्पाणि M1 रम्याणि (for स्वल्पानि) D3 निवेशनानि शिल्पानि (for °) — (L. 134) V1 देवेषु , B1 (also as above) D3 देवेषु , D3 नान्येषु (for चा°) K2 D1 समाना , V1 °जा; D1 °सन, D3 G1 निवासा , M1 निवासान् (for समा°) D2 समाना स्वर्गसंपन्ना, T1 2 G1 4 देवेषु निरता शुभा (for b) — (L. 136) T1 2 G1 3 वनेषु नेदुर्हृद्य च (for °) G1 D1 मधुरार (for र) — (L. 137) K2 D4 G2 °तेजसा (for °साम्) T2 G1 2 M1 भैमानाममितौजसाम् (for b) — (L. 138) K2 येता (for श्वेता) T1 2 G1 3 4 देवपक्ष (T1 G1 °पि)विभाश्चैव (for °) K2 विनेदु (for विनेदु) — (L. 141) K1 4 G2 ननृतुर्मधुरारावा, T1–3 G1 2 4 °तुर्विविधा (T1 °विविधा शाखा (for °) Ñ2 मयूरा , B1 सेविता (for संवृता) — (L. 142) K1 1 पताकायानपा K4 °प)त्राणां (for

भ्रमरैरुपगीताश्च स्रग्दामासक्तवासिभिः ॥
नारायणाज्ञया वृक्षाः पुष्पाणि मुमुचुर्भृशम् ।
ऋतवश्चानुरूपाणि विहायसिगतास्तदा ॥
ववौ मनोहरो वातो रतिखेदहरः सुखः ।
रजोभिः सर्वपुष्पाणां युक्तश्चन्दनशैत्यभृत् ॥
शीतोष्णमिच्छतां तत्र बभूव वसुधापते ।
वासुदेवप्रसादेन भैमानां क्रीडतां तदा ॥
न क्षुत्पिपासा न ग्लानिर्न चिन्ता शोक एव च ।
आविवेश तदा भैमान्प्रभावाच्चक्रपाणिनः ॥
अप्रशान्तमहातूर्या गीतनृत्योपशोभिताः ।
बभूवुः सागरक्रीडा भैमानाममितौजसाम् ॥
बहुयोजनविस्तीर्णं समुद्रं सलिलाशयम् ।
रूप्या चित्रीडुरिन्द्राभा भैमा. कृष्णाभिरक्षिताः ॥
परिच्छदस्यानुरूप यानपात्रं महात्मनः ।
नारायणस्य देवस्य विहितं विश्वकर्मणा ॥
रत्नानि यानि त्रैलोक्ये विशिष्टानि विशां पते ।
कृष्णस्य तानि सर्वाणि यानपात्रेऽतितेजसः ॥
पृथक्पृथङ् निवासाश्च स्त्रीणां कृष्णस्य भारत ।
मणिवैदूर्यचित्राग्राः कार्तस्वरविभूषिताः ॥
सर्वर्तुकुसुमाकीर्णाः सर्वगन्धाधिवासिताः ।
यदुसिंहाः शुभैर्जुष्टाः शकुनै. स्वर्गवासिभि ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

रेमे बलश्चन्दनपङ्कदिग्धः
कादम्बरीपानकलः पृथुश्रीः ।
रत्येक्षणो रेवतिमाश्रयित्वा
प्रलम्बबाहुः स्खलितप्रयातः ॥
नीलाम्बुदाभे वसने वसान-
श्चन्द्रांशुगौरो मदिराविलाक्षः ।
रराज रामोऽम्बुदमध्यमेत्य

*) K2 V2 सर्वं (for सर्वा) D1 3 गणैर्युता, T1 3 G1 3 4 गणान्विता (for °युता) K1 4 सर्वदा (K4 °वास्ते) पश्चिम शुभा (for *) —(L. 143) D2 दामासक्ति; M4 °सिक्त (for °सक्त-) —(L. 145) D1 तरवः; D2 ऋतवः (for ऋतवश्च) Ñ2 V2 B3 Dn Ds D1 3 T1 चारु (for चानु) V1 3 B1 रूपाणा (for °णि) K1 3 4 D1 3 G3 ऋतवश्चारु रूपाणि (for *) T1 3 G1 3 5 वनानि च; M4 पानान्यभि (for विहायसि) —(L. 146) D5 वसुमेनोहरा वाता (for *) K2 V2 D1 4 T2 रतिस्वेद- (for °खेद) —(L. 147) K1 4 V1 2 B1 Dn Ds D2 T1 3 4 G1 3 4 M2 पुष्पदः; T1 सिक्तदः (for युक्तदः) B1 -शैत्यवह, M1 °वान् (for °भृत्) —(L. 148) K1 V2 वसुधातले; V1 D1 °विश (for °पते) —(L. 149) V1 -प्रभावेन (for -प्रसादेन). —(L. 150) V1 D2 T3 3 G1 3 M2 क्षुत्पिपासे (for °सा) —(L. 151) D2 सदा (for तदा) V2 प्रसादाच्च (for प्रभावाच्च) —(L. 152) K2 अप्रशा-ता, V1 °शान्ते; T2 °काश (for °शान्त) —(L. 154) K1 D1 T1 3 G3 सागरे (for °र) D1 भैमानाममितौजसाम् (for *) —(L. 155) V2 रूप्या; D1 रूपेषु (for रूप्या) —(L. 156) D1 परिग्रहस्य (for °च्छदस्य) —T3 om lines 157-159 —(L. 157) G1 विहितं (for देवस्य), and निर्मितं (for विहितं) —(L. 158) V2 विश्व हानि (for विशि°) —(L. 159) T3 3 G1 3 4 महात्मनः (for ऽतितेजस) —(L. 160) K1 V1 निवासाः (for भारत) —(L. 161) K2 V2 B D1 D2 T2 G1 4 चित्राग्रा; D3 चित्राभा; D4 चित्रस्था (for चित्राग्रा) —(L. 162) K4 D1 3 T1 सर्वत्र (for °र्तु) V1 गन्धादि; G1 -गन्धवि (for गन्धाधि) K2 सर्वगन्धाधिवासिता (for *) —(L. 163) Dn T1-3 G1 3 यदुसिंहै; D1 3 पटुवासै (for यदुसिंहा) K4 यदुसिंहासनैर्जुष्टा; V1 3 मधुरावासिभिर्जुष्टा; V2 B1 मधुरालापिभिर्जुष्टा (for *) K4 कुशलै, D4 स्वकुलै; T2 3 G1 3-5 M1 त्रिदशै (for शकुनै)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 T1 — *Mention of Khila* · V B Dn2 Ds D1 — *Adhy name* K1 4 समुद्रक्रीडा; K2 3 V2 V B D (except Ds) G3 भानुमतीहरणम्; D6 T1, 2 G1 जलक्रीडावर्णनम्; T3 4 जलक्रीडनम् —*Adhy no* K2 141, V2 147, V1 3 B3 145, Dn Ds2 143, D3 139, D5 T1 152, D4 142, T1 G1 M1 156, T3 G1 158, T3 G3 163, G1 159

(L. 165) D3 -पानरत (for °कल) —(L. 166) M1 रेवतीम् —(L. 167) K2 स्खलित; K1 स्खलित (for स्खलित) K2 -प्रयातः; V1 Dn2 Ds D1 T1 3 G1 3 4 -प्रपातः D1 -प्रभावः; T3 3 G1 M1 -प्रताप (for -प्रयातः) —(L. 168) D2 प्रकाशनीले (for नीलाम्बुदाभे) —(L. 169) T1-3 G1, 3 4 चन्द्राभिरामो (for चन्द्रांशुगौरो) —(L. 170) D2 सागराम्बुद; G1 नीलाम्बुद (for रामोऽम्बुद) —(L. 171) G1 इन्द्र (sic) (for इन्दु) —(L. 172) T1-3 G1 3 4 मनोज्ञ (for वारिद-) K1 -कुण्डलस्य; K2 °ल स; K4 D1 °ल स (for °श्री) —(L. 173) B2

संपूर्णविम्बो भगवानिवेन्दुः ॥
वामैककर्णामलकुण्डलश्रीः
स्मेरं मनोज्ञाब्जकृतावतंसः ।
तिर्यक्कटाक्षं प्रियया मुमोद
रामो मुखं चार्वभिवीक्षमाणः ॥
अथाज्ञया कंसनिकुम्भशत्रो-
रुदाररूपोऽप्सरसां गणः सः ।
द्रष्टुं मुदा रेवतिमाजगाम
बलाख्यं स्वर्गसमानमृद्ध्या ॥
तां रेवतीं चाप्यथ वापि रामं
सर्वा नमस्कृत्य वराङ्गयष्टयः ।
धाच्यानुरूपं ननृतुः सुगाश्च्यः
समन्ततोऽन्या जगिरे च सम्यक् ॥
चकुस्तथैवाभिनयेन लब्धं
यथानदेयां प्रियमर्थयुक्तम् ॥
हृद्यानुकूलं च बलस्य तस्य
तथाज्ञया रैवतराजपुत्र्याः ॥
चिक्रीडुरन्याश्च नदेन तासां
तद्देशभाषाकृतिवेषयुक्ताः ।
सहस्तनालं ललितं सलीलं
वराङ्गनाः सर्वरतानताङ्गयः ॥
संकर्षणाधोक्षजनन्दनानि
संकीर्तयन्त्योऽथ च मङ्गलानि ।
कंसप्रलम्बादिवधं च रम्यं
चाणूरघातं च तथैव रङ्गे ॥
यशोदया च प्रथितं यशोऽथ
दामोदरत्वं च जनार्दनस्य ।
वधं तथारिष्टकधेनुकाभ्यां
व्रजे च वासं शकुनीवधं च ॥
तथा च भग्नौ यमलार्जुनौ च
सृष्टिं वृकाणामपि कालमुख्याम् ।
स कालियो नागपतिर्ह्रदे च

D3 स्मरन्; D1 स्मेरो; T2 3 G1 4 स्वैरं (for स्मेरं) V4 मनोज्ञानु (for °ज्ञाब्ज) K3 D3 कृतावतंसम् (for °तंस). —(L. 174) G5 तिर्यक्कटाक्ष . V1 3 प्रपेदे (for मुमोद). —(L. 175) K2 रेमे; V1 वामा; D3 1 रामा (for रामो) K1 3 4 Ñ2 V1 2 D1-5 [अ]ति- (for [अ]भि) —(L. 176) K1 D4 कुम्भ (for कंस) —(L. 177) V3 गणस्थम्; Dn1 गणः सन्; D3 गणोऽप्य.; T2 3 G1 3, 4 M4 गणश्री, G3 गणस्ते (for गण स) —(L. 179) K1 Ñ2 D1, 3 Dn D5 G3 वेलाख्यं, V2 रामा°; D3 1 (marg) वना°; T1-4 G1 3-5 M4 बलाबलां (sic), T3 वराल्यं (for बला°). T1-3 G1 3 4 -समानमध्याम् (for °मृद्ध्या) —(L. 180) K1 4 सं च. T3 3 G4 4 चाभि (for वापि) —(L. 182) D4 तालानुरूप; T2 धाधानुरूपे (for °रूपं) G3 प्रगल्भा- (for सुगाश्च्य). —(L. 183) D3 T2 3 G1 3 4 M4 जगुरेव (for जगिरे च) D4 चतुर्दै-रन्यश्च तथैव तासाम्. —(L. 184) K3 रङ्गं; D3 T4 G4 लास्य; D4 लब्धं, T1-3 G1 3 4 नृत्तं (for लब्धं) —(L. 185) K1 भङ्ग-; K4 भंश-; T4 अर्घ्य- (for अर्थ). —(L. 186) Ñ2 हृद्यानुरूपं, V1 कृत्यानुकूलं; D3 (marg) धाद्यानुरूप; T1 G3 4 हृद्यानुपूर्वं (G3 °रूपं) (for हृद्यानुकूलं). D4 राजन् (for तस्य). —(L. 188) K1 चक्रन्दुरन्याश्च; K4 Ñ2 चुकुर्दुं; V1 2 B1 T G1 3-4 M4 चभूवु°; Dn D3 D4 चतुर्दश (D4 °र)न्यश्च (for चिक्रीडुरन्याश्च). K3 Ñ2 Dn D3 D4 तास; B1, 3 V3 D1 चान्यां; T2 तस्यां (for तासां). —(L. 190) K4 V3 D2 3, 4 T1 सहस्र (for °स्त) K2 4 सलिलं (for ललितं). Dn3 सलीलकं; D3 सुलीलं (for सलीलं). — K3 om lines 191-196 —(L. 191) K1 2 वराननामङ्ग(K2 °गीत)लताभृताङ्ग, Ñ2 V3 B D5 G3 4 °ङ्गना सर्वरताहृताङ्गय; V3 °ङ्गना रङ्गरतानताङ्गी; Dn °ङ्गना मङ्गलसभृताङ्ग; D3 °ङ्गना रागयुतो वराङ्ग; D4 °ङ्गना स्वर्गरतानताङ्ग; T1-3 G1 3 4 °ङ्गना गर्वितराजताङ्गय; M4 °ङ्गना गर्वयुता युवत्य. —(L. 193) K1 रथ सु; K4 वर-; D1, 4 G1 सुप सु- (for सुप च) G3 M4 यानि यानि (for मङ्गलानि) K3 D3 4 संकीर्तयन्त्युज्ज्वल (D4 °स्युक)मङ्गलानि. —(L. 195) K3 -गार्न; T1 3 G1 3, 4 -मुष्टयाद (for -घातं) K1 4 रङ्गम् (for रङ्गे) —(L. 196) K4 V3 D3 D1 [अ]थ; G3 [अ]पि (for च) Ñ2 D3 यशाश; D1 च गोष्ठे; D3 यशोदं (for यशोऽथ). T G1 3 4 यशोदयो-दृत्खलबद्ध (T1 G3 °न्ध)भावाद्. —(L. 197) T1 4 जनार्दनं च (for °नस्य) —(L. 198) T1-3 G1 3-4 M4 -धेनुदैत्ययोर् (for -धेनुकाभ्यां) —(L. 199) D3 निवास (for च वासं). D4 शकुनेर् (for नी). K1 3 4 वधश्च (for -वधं). —(L. 200) K3 B3 Dn D3 D4 4 T1 G1 3 4 तौ (for च). —(L. 201) D3 सृष्टिर् (for सृष्टिं). D3 T1 वत्स (for काल). —(L. 203) K3 च-; T1-3 G1 3 4 ऽस्मिन् (for च)

कृष्णेन दान्तश्च यथा दुरात्मा ॥
शङ्खह्रदादुद्धरण च वीर
पद्मोत्पलाना मधुसूदनेन ।
गोवर्धनोऽर्थे च गवा धृतोऽभू-
द्यथा च कृष्णेन जनार्दनेन ॥
कुब्जां यथा गन्धकपेषिका च
कुब्जत्वहीनां कृतवांश्च कृष्णः ।
अवामनं वामनक च चक्रे
कृष्णो यथात्मानमजोऽप्यनिन्द्यः ॥
सौभप्रमाथ च हलायुधस्य
वधं मुरस्याप्यथ देवशत्रोः ।
गन्धारकन्यावहने नृपाणां
रथे तथायोजनमूर्जितानाम् ॥
ततः सुभद्राहरणे जयं च
युद्धे च वालाहकजम्बुमाले ।
रत्नप्रवेकं च युधा जितैर्य-
त्समाहृत शक्रसमक्षमासीत् ॥
एतानि चान्यानि च चारुरूपा
जगुः स्त्रियः प्रीतिकराणि राजन् ।
संकर्षणाधोक्षजहर्षणानि
चित्राणि चानेककथाश्रयाणि ॥
कादम्बरीपानमदोत्कटस्तु
बल. पृथुश्रीः स चुकूर्द रामः ।
सहस्तताल मधुरं समं च
स भार्यया रेवतराजपुत्र्या ॥
त कूर्दमानं मधुसूदनश्च
दृष्ट्वा महात्मा हर्षान्वितात्मा ।
चुकूर्द सत्यासहितो महात्मा
बलस्य धीमान्हर्षागमार्थम् ॥
समुद्रयात्रार्थमथागतश्च
चुकूर्द पार्थो नरलोकवीर ।
कृष्णेन सार्धं मुदितश्चुकूर्द
सुभद्रया चैव वराङ्गयष्टया ॥
गदश्च धीमानथ सारणश्च
प्रद्युम्नसाम्बौ नृप सत्यकश्च ।
सात्राजितीसूनुरुदारवीर्यः
स चारुदेष्णश्च सुचारुरूप ॥
वीरौ कुमारौ निशठोल्मुकौ च

—(L. 203) K4 बद्धश्(for दान्तश्) —(L. 204) T1 कञ्ज (for शङ्ख) —(L. 206) D3 ऽर्थेन (for ऽर्थे च) K4 यस् (for ऽभूद्) —(L. 208) T2 3 G1 4 5 -वीक्षकां, G3 वीक्षिका, M4 त्रिहका (for -पेषिका) T1 कुब्जा यथा गन्ध कर्त्री च धीश्य —(L 210) D3 T2 3 G2 अवामनो (for °न) —(L. 211) D3 [अ]नित्य, D6 [अ]निश्य, T1 3 G1 3 4 निस्य (for [अ]निन्द्य) —(L. 212) D3 भौम- (for सौभ) D1 बहुलायुधस्व (for च हल°) T1 3 G1 3 4 सुभद्र-गात्रस्य हलायुधस्य —(L 213) T1 3 G1 3 4 सुधार्मिकस्या प्यथ दैत्यशत्रो —(L 214) D3 G3 गान्धार, T1-3 G1 3 4 वैदर्भं (for गन्धार) K2 V1 3 B1 -हरण (for -वहने) —(L 215) T1 3 G1 3 4 चकार यो मोहनमूर्जितानाम् —(L. 216) D7 3 जयश् (for जय) —(L. 217) D6 (marg as above) G3 M4 युद्धे च बालाकृतमारथिरत्नम्, T1 3 G1 3-6 युद्धे च बालाहरण गुरोश्च —(L. 218) G4 युद्ध (for रत्न) K1 4 प्रवातितैर्, V2 युधा जित, T1 3 G1 3 4 युद्धे च; T1-3 G1 3 4 युधा जितो (for युधा जितैर्) —(L 222) —(L 225) V1 -हर्षकानि, V2 नन्दनानि (for हर्षणानि) T2 3 G1 रासम् (for राम) —(L 226) K3 4 D1 4 सहस्र- (for °स्त) —(L. 228) V1 B1 3 D1 4 5 स (for च) —(L 229) K3 नहृष्टे स्थितस्ता, K4 हरि-पान्वितात्मा, D3 सुसुहर्षितात्मा, D3 स दर्पान्वितश्च, D6 G3 च सुखान्वितोऽभूत्; G1 3 4 M4 स च हर्षितात्मा (M4 °तश्च) (for हर्षान्वितात्मा) V1 दृष्ट्वा परं हर्षसमन्वितात्मा, Dn D5 D1 T1 दृष्ट्वा महात्मा च मुदान्वितात्मा (Dn °तोऽभूत्, T1 °तात्मना), D1 3 (marg) दृष्ट्वा महद्-(D3 महात्मा ह)र्षमुपाजगाम —(L. 230) T1 3 G1 3 4 अपि चुकूर्द सत्या तु तदा महाबलो (sic) —(L. 231) V3 अपि हर्षणार्थम्, D1 सह भार्यया च; D3 अथ सारणश्च, G3 मिद्धि-हर्षागमार्थम्, M4 हर्षसमागमार्थम् (for हर्षागमार्थम्) Bom Poona eds G(ed) हर्षागमार्थं च बलस्य धीमान् —(L. 232) D1 3 सुभद्रया सार्धम् (for समुद्रयात्रार्थम्) D3 [अ]प्रमद् (for [आ]गतश्) —(L. 236) D3 सह (for अथ) T1 3 C1 4 सारणेन, C3 सादरेण, G3 मात्यकिश्च (for सारणश्च) —(L. 237) T2 3 सुम्वरश् (for सत्यकश्) —(L. 239) D6 स (for सु) —(L. 241) V1 T1-3

रामात्मजौ वीरतमौ चुकूर्दतु ।
अक्रूरसेनापतिशंकरश्च
तथापरे भैमकुलप्रधानाः ॥
उद्यानपार्श्वं ववृधे तदानीं
कृष्णप्रभावेन जनेन्द्रपुत्र ।
आपूर्णमापूर्णमुदारकीर्ते-
श्चुकूर्दयद्भिर्नृप भैमसुख्यैः ॥
तै रासससक्तैरतिकूर्दमानै-
र्यदुप्रवीरैरमरप्रकाशैः ।
हर्षोन्वितं वीर जगत्तदाभू-
च्छेमुश्च पापानि जनेन्द्रसूनो ॥
देवातिथिस्तत्र च नारदोऽथ
विप्रः प्रियार्थं मधुकेशिशत्रोः ।
चुकूर्द मध्ये यदुसत्तमाना
जटाकलापागलितैकदेशः ॥
रासप्रणेता धुरि राजपुत्र
स एव तत्राभवदप्रमेयः ।
मध्यं च गत्वा स चुकूर्द भूयो
हेलाविकारैः सविडम्बिवाङ्गैः ॥
स सत्यभामामथ केशवं च
पार्थं सुभद्रां च बलं च देवम् ।
देवीं तथा रैवतराजपुत्रीं
सदृश्य सदृश्य जहास धीमान् ॥
ता हासयामास सुधैर्ययुक्ता-
स्तैस्तैरुपायैः परिहासशीलः ।
चेष्टानुकारैर्हसितानुकारै-
र्लीलानुकारैरपरैश्च धीमान् ॥
आभाषितं किंचिदिवोपलक्ष्य
नादातिनादान्भगवान्मुमोच ।
हसन्विहाराश्च जहास हर्षा-
द्धास्यागमे कृष्णविनोदनार्थम् ॥
कृष्णाज्ञया सातिशयानि तत्र
यथानुरूपाणि ददुर्युरस्य ।
रत्नानि वस्त्राणि च रूपवन्ति
जगत्प्रधानानि भृदेवसूनो ॥
माल्यानि च स्वर्गसमुद्भवानि
सतानदामान्यतिमुक्तकानि ।
सर्वर्तुकान्यप्यनयंस्तदानीं

G1 4 वीरतरौ, D3 G6 M4 °वरौ (for °तमौ) — K3 om lines 242-244 — (L. 243) K1 2 4 D5 D1 4 6 G2 -शङ्खवत्, D6 T1-3 G1 3-5 M4 -मभवत् (for -शंकरश्च) — B3 om lines 244 251 — (L. 245) Ñ2 नरेन्द्रपुत्र, V2 D6 T G1 3-5 M4 जनेश°, D1 (marg as above) महा-पराक्रमाम्, D3 नरेशपुत्र (for जनेन्द्र°) — (L. 246) K2 Ñ3 D (except D6) G3 कीर्तिरुद् (for कीर्तेश्च) T1 3 G1 3 4 आपूर्णकल्याण उ(T1 G5 °णमु)दारकीर्ते (T3 G3 °र्तिर्) — (L. 247) T1 चुकूर्दे कृष्णो (for °र्दयद्भिर्) D1 चतुर्नरद्भिर्नृप भैमसुख्यैः, T2 3 G1 4 चुकूर्द कृष्णो नृपवर्य मुख्यै — (L. 250) M4 हर्षान्वित (for °न्वितं) B1 [आ] सीच् (for [अ]भूच्) — (L. 251) D1 छिद्यानि (for शेमुश्च) K3 G4 नरेन्द्र (for जनेन्द्र-) — (L. 253) K1 मुरकस्य, K4 नरकस्य, D3 स्वय केशि- (for मधुकेशि-) — (L. 254) V1 चुकुन (for चुकूर्द) — (L. 255) K3 जटाकलापोज्ज्वलितैकदेश — (L. 256) K4 राज्य, D1 राग (for रास-) K3 [अ]ध्वनि, Ñ2 V2 2 Dn D3 T1 G3 6 मुनि-, T1-3 G1 M4 कुरु (for धुरि) D1 5 रासप्रणेताध्वनि (D5 कुरु) राजपुत्र — (L. 258) K1 Dn D3 मध्ये (for मध्य) T1-3 G1 3 4 मन्त्री (for भूयो) — (L. 259) K3 सविडम्बिनाङ्ग, D1 °तम्भै (for °ताङ्गै) — (264) K2 D1 ता हासयामास च धैर्ययुक्ता — (L. 265) T G1 3 4 -शीलैः (for -शील) — (L. 266) K4 हसितानुरागैर्, T1 3 D6 4 विविधैश्च हास्यैर्, G1 श्पैरैश्च धीमान्, G5 M4 वचनानुकारैर् (for हसिता°) — G1 om line 267 — (L. 267) V1 क्रीडानुकारैर्, D1 शील° D2 गीता° (for लील°) K3 D1 T3 G5 M4 हसितैश् (for अपरैश्) — (L. 268) V2 सुतोषित, G5 आभाषित (for °त) D2 [उ]पलाक्ष्यो (for [उ]पलक्ष्य) — (L. 269) D5 T1 3 G1 4 6 M4 नाना-निनादान् (for नादाति°) — (L. 270) Cal. ed चकार (for जहास) — (L. 271) K2 B2 वाग्यागमे; K4 वाक्या° (for हास्या°) D1 वाक्यागमे विष्णुविनोदनार्थम् — (L. 273) Ñ2 यथास्वरूपाणि ददुर्युरस्य — (L. 274) T1 रत्नानि रूपाणि च वस्त्रवन्ति — (L. 277) M4 -कामानि (for दामानि) K1 3 Ñ2 V1 B1 3 (marg) D2 4 G1 [अ]प (for [अ]ति) K4 D1 T1 3 G1 2.4 स्वर्णानि दा(K4 D3 संतानदा)मान्यथ मौक्तिकानि — (L. 278) K3 सर्वर्तुक पुष्पमयं तदानीं — T2 3 G1 4 om lines 280 286 — (L.

ददुर्द्देवैरिङ्गितकालतज्ञाः ॥
रासावसाने त्वथ गृह्य हस्ते
महामुनिं नारदमप्रमेयः ।
पपात कृष्णो भगवान्समुद्रे
साञाजितीं चार्जुनमेव पार्थ ॥
उवाच चामेयपराक्रमोऽथ
शैनेयमीषत्प्रहसन्पृथुश्रीः ।
द्विधाकृता स्म पतिताः स्म भूत्वा
क्रीडा जले नोऽस्तु सहाङ्गनाभिः ॥
सरेवतीकोऽस्तु बलोऽर्धनेता
पुत्रा मदीयाश्च महार्धभैमाः ।
भैमार्धमेवाथ बलात्मजाश्च
मत्पक्षिणः सन्तु समुद्रतोये ॥
आज्ञापयामास ततः समुद्रं
कृष्णः स्थितं प्राञ्जलिनं प्रतीतं ।
सुगन्धतोयो भव मृष्टतोय-
स्तथा भव ग्राहविवर्जितश्च ॥
दृश्या च ते रत्नविभूषिता तु
सा वेलिकाभूरथ पत्सुखा च ।
मनोनुकूलं च जनस्य यत्त-
त्प्रयच्छ विज्ञास्यसि मत्प्रभावात् ॥
भवस्व पेयोऽप्यथ चेष्टपेयो
जनस्य सर्वस्य मनोनुकूलः ।
वैदूर्यमुक्तामणिहेमचित्रा
भवन्तु मत्स्यास्त्वयि सौम्यरूपाः ॥
विधत्स्व च त्वं कमलोत्पलानि
सुगन्धसुस्पर्शरसक्षमाणि ।
षट्पादजुष्टानि मनोहराणि

280) D3 कृष्णो (for हस्ते) T1 G3 हास्यावसाने तु सहाङ्गनाभि — T1 G3 om lines 281–287 — (L. 281) Ds1 D1 Cal ed अप्रमेयम् (for °मेय°) — (L. 282) K3 समुत्थित (for समुद्रे) — (L. 283) D3 एकनाथ , D5 एव तत्र (for एव चाथ) — (L. 285) K1 D3 सलीलम् (for शैनेयम्) — (L 286) K2 V B1 3 D5 स्म (V2 3 B2 स्म) पततां स्म , B1 स्व पततां स्व , D2 सपतन स्म , D5 4 संपतिता स्म (for स्म पतिता स्म) K4 द्विधाकृतास्मान्पततास्य भूय , Dn G3 °कृतास्मिन्पतताशु भूत्वा (G2 °ता), G5 M4 °कृत्वा संप्रति ते (M4 °पतिता) स्म भूय — (L 287) D5 चाद्य (for नोऽस्तु) K3 B3 D3 क्रीडाजलेऽस्तु (K2 °नो ह्यस्तु) सहाङ्गनाभि , T2 3 G1 4 तत्रावसाने तु स° — (L. 288) D2 न्यस्तो वा (for ऽर्धनेता) — (L 290) D1 भैमात्मजाश्चापि (for °र्धमेवाथ) — (L. 291) K2 Ds1 D3 3 T2 4 G3 सत्पक्षिण , T1 तत्प° (for मत्प°) D1 पयोधि (for समुद्र°) — (L. 293) Ñ2 V2 T2 3 G2 3 5 स्थितं (for स्थितं) D3 प्रतीतम् (for °तं), V2 कृष्ण स्मितं प्राञ्जलिनं प्रतीतम् — (L 294) V2 3 B1, 3 D5 T1 G1 M1 सुगन्धि (for °न्ध) D3 3 मिष्ट (for मृष्ट) T1 3 G1 3 4 सुगन्धतोयामृतशीतगन्ध° — T1 3 G1 3 4 om line 295 — (L. 295) K1 3 4 D5 (marg as above) -विसर्जितश्च (for विवर्जि°) — (L 296) K2 T2 3 रत्नानि (for ते रत्न°) K3 विभूतयस्, M4 °षणास् (for °षिता) — (L 297) V2 G1 वेदिका (for वेलिका) K1 D3 D5 पत्सुखाय , V1 मत्सुखा च , D1 यत्सुखं च (for पत्सुखा च) K2 सा वलिका भूरथ पत्सुखाय ; K4 सा वेलिकाभूदथ मत्सुखाय ; D1 सा वेलिकाभूश्च मनःसुखा च , D2 स चैलिकाभूरथ मत्सुखाय , D3 यथा यदूना भवते सुखाय ; T1-3 G1 3 4 सरेविका (T1 सा रेविका , G3 सारे स्थिता) भूमिधर सखा च , G5 M4 संवर्धिता भूरथ पत्सुखा च (M4 पत्सुखाय) — (L. 298) Ñ2 D6 T2 4 यत्तत्, V2 यत्तु , Ds1 M4 यत्नात्, D3 यत्नत , G3 यत्त्वं ; G4 यत्र (for यत्तत्) T1 3 G1 3 4 मनोनुकूलं च जनार्दनस्य (T2 G4 °न च) — Ñ2 om lines 299–301 — (L. 299) V1 च प्रभावात्, D3 मत्प्रमादात्, T2 3 च प्रभावात् (for मत्प्रभा°) T1 G1 3 प्रिय च विज्ञास्यसि च प्रभावाद् — (L 300) K2 D6 भवस्वपेयो (for °स्व पेयो) K3 4 V1 3 B D3 4 (marg as above) 4 वाप्यपेयो, D1 वा सु°, G3 वापि पेयो (for चेष्टपेयो) K1 V3 D3 T1 G5 भवस्वपेयोऽप्यथ वाप्यपे(G5 वापि पे)यो , T2 3 G1 4 भवस्व पेयोऽप्यथ वाप्यपेयो ; G3 भव त्वपेयोऽप्यथ वापि पेय — (L. 301) K1 2 V B2 3 D6 यो यस्य , T2 3 G1 4 पेयानि, G3 पेयोऽसि , G5 योधस्य (for जनस्य) — (L. 302) T1-3 G1 3 4 रूपा (for चित्रा) — (L. 303) D3 तत्र (for त्वयि) M4 सत्य (for सौम्य) — (L. 304) K1 विसृज्य, K2 V1 3 B Dn2 D1 6 G5 विसृज्य , K3 D5 विभज्य ; K4 विगृह्य ; Dn1 विसृज्य , D2 विधत्स्व , M4 विभर्षि (for विधत्स्व) V2 T1 3 G1 3 4 विभर्षि स त्वं (V2 विसृज्य चित्र) कमलोत्पलानि , G3 विसृज्य च त्वं कमलेक्षणानि — (L. 305) V2 D6 सुगन्धि° (for °न्ध) D1 T1 4 G1 3 M4 -सस्पर्श , T2 G4 संदर्श (for -सुस्पर्श) — (L 306) K2 V1 -युक्तानि (for -जुष्टानि)

वारुणि कीलालसमन्वितानि ॥
मेरेयमाध्वीकसुरासवाना
कुम्भाश्च पूर्णान्स्थपयस्व तोये ।
जाम्बूनदं पाननिमित्तमेषां
पात्रं पर्युषेषु ददस्व भैमाः ॥
पुष्पोच्चयैर्वासितशीततोयो
भवाप्रमत्तः खलु तोयराशे ।
यथा व्यलीकं न भवेद्यदूनां
सस्त्रीजनानां कुरु तत्प्रयत्नम् ॥
इतीदमुक्त्वा भगवान्समुद्रं
ततः प्रचिक्रीड सहार्जुनेन ।
सिषेच पूर्वं नृप नारदं तु
सात्राजिती कृष्णमुखेङ्गितज्ञा ॥
ततो मदापर्जितचारुदेहः
पपात रामः सलिले सलीलम् ।
साकारमालम्ब्य करं करेण
मनोहरां रैवतराजपुत्रीम् ॥
कृष्णात्मजा ये त्वथ भैममुख्या
रामस्य पत्न्यः पतिताः समुद्रे ।
विरागवस्त्राभरणाः प्रहृष्टाः
क्रीडाभिरामा मदिराविलाक्षाः ॥
शेषास्तु भैमा हरिमभ्युपेताः
क्रीडाभिरामा निशठोल्मुकाद्याः ।
विचित्रवस्त्राभरणाश्च मत्ताः
सन्तानमाल्यावृतकण्ठदेशाः ॥
वीर्योपपन्नाः कृतचारुचिह्ना
विलिप्तगात्रा जलयन्त्रहस्ताः ।
गीतानि सदेशमनोहराणि
स्वरोपपन्नान्यथ गायमानाः ॥
ततः प्रचक्रुर्जलवादितानि
नानास्वराणि प्रियवाग्घोषाः ।
सहाप्सरोभिस्त्रिदिवालयाभिः

K₃ मनोरमाणि (for °हराणि) — (L 307) K₁ कलीव ; K₄ रत्नानि (for वारुणि) D₆ नालानि (for कीलाल) B₃ समनिभानि (for समन्वितानि) K₃ Dn D₃ T₁ कीलाल पर्णैश्च समन्वितानि, K₄ कीलालपानैश्च मनोहराणि, D₄ रक्तानि कालानि समन्वितानि — (L 308) K₂ सुधासवाना (for सुरा°) — (L 309) K₃ D₂ ₃ पयसश्च, D₁ रसपस्त्र, T₃ ₃ G₁ ₃ स्थापयस्व (for स्थप°) K₁ ₄ कुम्भाश्च पूर्णान्स्थपयस्व तोयै — D₃ om (hapl) lines 310–312 — (L 310) G₃ एक (for एषां) — (L 311) K₄ पात्रान् (for पात्रं) T₂ ₃ G₁ येन (for येषु) — (L 312) B T₁–₃ G₁ ₄ M₄ पुष्पोद्भवैर्, D₄ °समैर्, D₃ पुष्पासवैर् (for पुष्पोच्चयैर्) D₂ वासित इष्ट (for °तशीत) K₂ पुष्पोद्कैर्वासितशीततोयैर् — (L 313) त्वमन्त (for [अ]प्रमत्त) — (L 315) T₁ G₃ स्व (for स) K₂ कुरुतात् (for कुरु तत्) Dn प्रयत्नात् (for °त्नम्) — (L 317) V₁ ₃ B₃ तु ; D₆ च (for प्र) — (L 318) T₁ सह (for नृप). — (L 319) K₂ ₄ सात्राजिती कृष्णमुखेङ्गितज्ञाम् — After line 319, G₃ ins.

1** स चापि सत्यामथ रुक्मिणीं च
सिषेच चान्या परिहासपूर्वम् ।

— (L 320) D₃ देवः (for -देह) — (L 321) T₁ सलील° (for °लम्) — (L 323) K₄ सगाढम् ; T₁ G₃ ₄ सस्नेहम् (for साकारम्) K₂ V₂ D₃ D₅ ₆ M₄ करे (for करं) D₂ स तूर्णमालम्ब्य करेण रामो, D₄ साकारमालम्ब्य करेण रामदृष्टी ; D₃ (marg) स गाढमालम्ब्य करे करेण, T₂ ₃ सस्नेहमालम्ब्य करे करेण — (L 323) Dn₁ मनोहरा रैवतराजपुत्री — (L 325) V₂ B₁ (marg) ₂ ₃ Dn D₆ T G M₁ रामस्य पश्चात् ; B₁ रामेण सार्धं (for रामस्य पत्न्य) — (L 326) D₃ (marg) विचित्र ; T₁ ₃ G₃ सुवर्ण (for विराग) T₂ G₁ ₄ सुवर्णवर्णाभरणा प्रहृष्टा, G₂ धीरा विचित्राभरणा प्रविष्टा, M₄ विरागचित्राभरणा प्रविष्टा — T₄ G₅ M₅ om lines 237–328 — (L 327) K₂ V₁ ₂ B₁ Ds₁ D₂ ₄ ₅ मदिरा विलाक्ष्य, D₁ °विलाक्षी, T₂ ₃ G₁ ₄ °विलक्षणा (for °विलाक्षा), — (L 330) V₁ प्रहृष्टा, V₂ D₃ ₄ प्रमत्ता, M₄ च मुक्ता (for च मत्ता) K₃–₄ D₁ विचित्रवस्त्राभरणान मत्ता — (L 331) K₂ D₁ माल्याढ्य (for माल्या°) — (L 332) K₁ ₃ ₄ चिह्ना, T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ -वेषा (for चिह्ना) — (L 333) D₃ विचित्र (for विलिप्त) Bom. Poona eds G(ed) -यात्र (for यन्त्र) — (L 334) D₃ तारस्व ; T₁ ₄ G₃ तद्देश (for सदेश) — (L 336) K₂ T₃ G₃ M₁ -वाद्यनानि (for वादितानि) — (L 337) K₄ स्वर (for नाना) T₁ ₃ G₃ ₄ स्थितानि, T₂ G₃ स्वरूपाणि (for स्वराणि) — (L 338) V₁ त्रिदशालयाभि (for त्रिदिवा°). — (L 339) V₁ जनानि ; V₂ गणानि (for स°) — (L 340) D₃ -वायु ; D₂ वाद (for वाद्य) M₁ आकाशगङ्गा सलिलमग्नाः, Bom. Poona eds G(ed) °अन्तःपुरनार्यः

कृष्णाज्ञया वेशवधूशतानि ॥
आकाशगङ्गाजलनाथतज्ज्ञाः
सदानुरक्तो मदनैकचित्ताः ।
अवादयस्ता जलदर्दुराश्च
वाद्यानुरूपं जगिरे च हृष्टाः ॥
कुशेशयाकोशविशालनेत्रा
कुशेशयापीडविभूषिताश्च ।
कुशेशयाना रविबोधिताना
जहुः श्रियं ताः सुरचारुमुख्याः ॥
क्षीनक्रचन्द्रैः सकलेन्दुकल्पै
रराज राजञ्शतशः समुद्रः ।
यदृच्छया दैवविधानतो वा
नभो यथा चन्द्रसहस्रकीर्णम् ॥
समुद्रमेघः स रराज राज-
ञ्शतह्रदाश्रीप्रभयाभिरामः ।
सौदामिनीभिन्न इवाम्बुनाथो
देदीप्यमानो नभसीव मेघः ॥
नारायणश्चैव स नारदश्च
सिषेच पक्षे कृतचारचिह्नः ।
बल सपक्षं कृतचारुचिह्नं
स चैव पक्ष मधुसूदनस्य ॥
हस्तप्रमुक्तैर्जलयन्त्रकैश्च
प्रहृष्टरूपाः सिषिचुस्तदानीम् ।
रागोद्धता वारुणिमण्डमत्ताः
सङ्कर्षणाधोक्षजदेवपत्न्यः ॥
आरक्तनेत्रा जलमुक्तिसिक्ताः
स्त्रीणां समक्षं पुरपायमाणाः ।
ते नोपरेमुः सुचिरं च भैमा
मानं वहन्तो मदनं मदं च ॥
अतिप्रसङ्गं तु विचिन्त्य कृष्ण
स्तान्वारयामास रथाङ्गपाणिः ।
स्वयं निवृत्तो जलवाद्यशब्दे

—(L. 342) K4 D4 दर्दुराज्ञा K3 D1 दुर्दराश्च V1 B1 -दर्दुराल्य, G5 M4 °रायान् (for °राश्च) G2 भावादयन्त्यो जलवर्वराद्या —(L. 343) G1.3 वाद्यानुरूपा (for °रूपं) —T1.2 G1.3.4 om line 344 —(L. 344) D1.2 कुशेशयाकार (for °कोश) D3.4 विलास (for विशाल) —(L. 345) K2 विभूषिताङ्ग्य (for °ताश्च) —(L. 346) Ñ2 रविरोधिनीनां, V3 D1 T G1.3.4 च विबोधितानां (for रवि°) —(L. 347) T1.2 जगु (for जहु) K1 V1 D3 G2 श्रियस्ता, Ñ2 प्रीता * (for श्रियं ताः) K4 तु सुचारु (for सुरचार) K3 जहु श्रिय भासुरचारुमुख्या; Dn D3 जहु श्रिय ता सुरचारुमुख्य, D1.2 जहुः श्रियं सुस्वराश्चारुमुख्या; D2 जगु श्रिय सुस्वरचारुमुख्या, D2 (also) सादरयमृदु क्लिल यम्मुख्यानि, D4 जहु श्रियस्ता सुरचारुमुख्या —(L. 348) V2 कमलेन्दु (for सक°) —(L. 350) T1.2 G1.3.4 -विधानतस्य (for °नतो वा) —T1-3 G1.3.4 read line 354 twice —(L. 354) D3 [अ]म्बुवाहो, T1-3 G1.3.4 (all first time) °दोर्वो, G3 M4 °नादो (for °नाथो) T1-3 G1.3.4 (all second time) तस्मिन्समुद्रं विरराज कृष्णो —(L. 357) K1.4 विशेष (sic) (for सिषेच) D3 पक्षे, D6 G2 पक्ष (for पक्षे) Ñ2 चिह्नम् (for चिह्न) K1 D2.4 सिषेच पक्षं कृतचारुचिह्नम्, K3 विशेषपक्ष कृतचारचिह्न —K2 Ñ2 D1 om (hapl) line 358 —(L. 358) V2 G3-5 M4 बलस्य पक्षे, V2 T1 बलस्य पक्षे (T1 कृष्णं); T2 बले स पक्षे (for बलं सपक्ष) K4 G1 बल सपक्ष कृतचारुचिह्न —(L. 359) K1 सदैव दक्ष, K4 तदैव चिह्नं; D2 तथैव पश्चात्, D4 G2 सिषेच पक्ष (for स चैव पक्ष) —(L. 360) K1 हस्ताग्र (for हस्तप्र) K4 Ñ2 V2.3 B1 D3 D4.5 T2 G2.3 M4 -मुक्तैर्, V1 -सक्तैर्; D1 -वृद्धैर् (for मुक्तैर्) D2 हस्तप्रमुक्तैश्च बलस्य पक्षा —K4 om line 361 —(L. 361) D1 तथा वै (for तदानीम्) D2 (also) सिषेचु संहर्षगतास्तदानाम् —(L. 362) K4 D3 G1.3 -पान; Ñ2 -गन्ध, D2 T2.3 G1 मद (for मण्ड-) M4 -हस्ता (for मत्ताः) T1 G1 रागोन्मिता वारुणिमदमत्ता —(L. 363) D1 -धर्मपत्न्यः; T1 -पूर्वकाले (for -देवपत्न्यः). T2.3 G1.3.4 संकर्षणाधोक्षजयो पुरस्तात् —(L. 364) K1.4 जलयन्त्र (for °मुक्ति-) K3 V1.2 B Dn Ds2 G1.3 M4 -स्नाता; Ñ2 -हस्ता (for सिक्ता) T1.2 G1.3.4 आरक्तनेत्रा तरुणी सुराणो; T4 °त्रा स्थिवपानपाशा; D4 °त्रा मधुपुक्तिहस्ता —G4 om. lines 366-381 —(L. 366) K3 D1 नतोपरेमु; V1 तेनोपवेमुः; T2.3 G1.3 तत्राभिरेमु (for ते नोप°) —(L. 367) V2 हरन्तो (for वहन्तो) K3 मद च; D4 मदनं; G3 मदोऽपि (for मदं च) —G2 om lines 368-373 D3 om. line 368 —(L. 368) K4 D1 विज्ञाय; K4 विचिन्त्य (for विचिन्त्य) —(L. 369) K1 D3 धारयामास —(L. 370) K1.3.4 Ñ2 V B D1-6 T1.4 G1 M1 प्रवृत्तो; T1

सनारदः पार्थसहायवांश्च ॥
कृष्णेङ्गितज्ञा जलयुद्धसङ्गा-
द्भैमा निवृत्ता दृढमानिनोऽपि ।
नित्यं तथानन्दकराः प्रियाणां
प्रियाश्च तेषां ननृतुः प्रतीताः ॥
नृत्यावसाने भगवानुपेन्द्र-
स्तत्याज धीमानथ तोयसङ्गात् ।
उत्तीर्य तोयादनुकूललेपं
जग्राह दत्त्वा मुनिसत्तमाय ॥
उपेन्द्रमुत्तीर्णमथाशु दृष्ट्वा
भैमा हि ते तत्यजुरेव तोयम् ॥
विलिप्तगात्रास्त्वथ पानभूमिं
कृष्णाज्ञया ते ययुरप्रमेयाः ॥
यथानुपूर्व्या च यथावयश्च
यत्संनियोगैश्च तदोपविष्टाः ।
अन्नानि वीरा बुभुजुः प्रतीताः
पपुश्च पेयानि यथानुकूलम् ॥
मांसानि पक्वानि फलाम्लकानि
चुक्रोत्तरेणाथ च दाडिमेन ।
निष्टप्तशूलान्सकलान्पशूंश्च
तत्रोपजह्रुः शुचयोऽथ सूदाः ॥
सुस्विन्नशूल्यान्महिषांश्च बाला-
न्स्थूलान्सुनिष्टप्तघृतावसिक्तान् ।
वृक्षाम्लसौवर्चलचुक्रपूर्णा-
न्पौरोगवोक्तानुपजह्रुरेषाम् ॥
पौरोगवोक्त्या विधिना मृगाणां
मांसानि सिद्धानि च पीवराणि ।
नानाप्रकाराण्युपजह्रुरेषां

G1 प्रमन्तो (for निवृत्तो). — (L 371) D4 पार्श्वे (for पार्थे). — (L 372) V1 T1-3 G1 -चाप (for -युद्ध-). — (L 374) T1-2 कृष्णं तथा, G6 नृत्यन्त्यथ (for नित्यं तथा) D4 सुभैमा (for प्रियाणा) — (L 375) D5 न तु ता प्रतीपा (for ननृतु प्रतीता) — (L 376) Ds1 D2 T3 2 G3 M4 नृत्तावसाने, D3 कृतावसानो, T4 दत्तावसाने (for नृत्या°). — (L 377) K1 Ñ2 G2 सङ्गात्, K3 B1 संघात्; D5 T G1 2, 3 M4 सङ्गम् (for -सङ्गात्) — (L 378) K1 3 4 -तोयं; Ñ2 -लेपन, D1 -लेपान्, D6 (marg as above) T4 G3 M4 -चेल; T3 G1 -वस्त्रं (for -लेपं) T2 2 G3 उत्तीर्य तोयाद्य दुकूलवस्त्र. — (L 380) K1 [आ]पि; K4 [अ]नु- (for [आ]शु) — (L 382) K1-3 Ñ2 V1 B Dn D1 2 T G1 3-5 M4 विलिप्त; V1 2 D5 D6 विभक्त (for विलिप्त). — (L 383) D1 पपुर (for ययुर) T2 अप्रमेयम् (for °या). — After line 383, D6 ins. an addl colophon mentioning adhy. name भानुमती-हरणम्. Before line 384, D6 ins. वैशंपायन° — (L 384) K1 3 4 D1 4 T4 G3 M4 यथा च ये च; D4 यथार्थमेव (for °वयश्च). T1-2 G1 2 4 कृष्णानुपूर्व्या च यथाक्रमेण. — (L 385) V2 यस्यनियोगे; Dn D5 °योगाद्, D3 यथानियोगैस्, D2 यत्युर्नियो°; T1-2 G2, 2 ते तत्क्रियो°; G2 यत्सनिभैस् (for °नियोगैस्). K2 यथोपदिष्टा (for तदोपविष्टा). — (L 386) V2 B2 ते पै (for वीरा). K2 प्रहृष्टा (for प्रतीता) D6 अन्नानि ते वै बुभुजु पपुश्च. — (L 387) K2 D1 पपुश्च पानानि; K3 ययुश्च भैमा हि; D2 पेयानि पानीह (for पपुश्च पेयानि) — (L 388) D3 T4 फलाधिकानि; D1 °निरतानि; D5 T1-3 G1 3 4 °नि तानि, G3 M4 °लकानि (for °म्लकानि) — (L 389) M4 तथोत्तरेण (for चुक्रो°). — (L 390) K3 Ñ2 V2 B D5 6 M1 निष्टप्तशूल्यान्; D2 विष्णुप्रयुक्तान्, D3 मिष्टान्नशूल्यान्, D4 मिष्टप्रशूल्यान् (for निष्टप्तशूलान्) K1 V2 G2 3 D1 शकलान् (for सकलान्). K4 मिष्टप्रशूल्यान्ध्रकलान्परस्य, T2 2 निष्टप्तशल्यान्शकला-न्पशूंश्च; D2 (also) पक्वान्विशेषेण रुचिप्रशस्ते. — (L 391) K2 सूपा (for सूदा) — (L 392) K2 V2 सुस्निग्ध (for सुस्विन्न) V2 D5 -शूलान् (for -शूल्यान्). T1-2 G1 3-5 M4 स्वाश्नू (M4 पशु)श्च मेषान्महिषांश्च कोलान् — (L 393) K2 D1 मध्यान्, Ñ2 D2 3 G2 शून्यान्; Dn1 D6 शूलान् (for स्थूलान्) K4 स्थाल्या निविष्टांश्च घृतावसिक्तान्. — (L 394) V2 तुषाम्ल- (for वृक्षाम्ल). K2 -चुक्रपूर्णां; V1 D4 G3 M4 °चूर्णान्, D2 युक्तचूर्णान्, G2 -चुक्रचक्रान् (for °पूर्णान्). — D1 om (hapl) lines 395-398 — (L 395) D2 पौरोगवास्तेऽपि, T2 G1 4 5 °गवोक्तया; T2 2 °गवाम्नान् (for °गवोक्तान्) — K4 om (hapl) lines 396-398 — (L 396) T1-3 पौरोगवास्ते (for °वोक्त्या). — (L 397) T2 G3 M4 शुद्धानि (for सि°) — Ñ2 om line 398 — (L 398) K1 G3 -प्रकारान् (for °राणि). — D2 om lines 399-402 — (L 399) K2 Ds1 D1 चुक्रपूर्णै; D1 °पूर्णै; T1 2 G1 3 4 °भाजि. T4 °पूर्णै; G2 °पूर्णै; M4 पूर्णपूर्णैः (for चुक्रपूर्णैः) K2 om line 400-403 — (L 400) M4 चापं (for तत्र). — (L

कान्ताभिनीतानि मनोहराणि ॥
आज्ञापयामास ततः स तस्या
निशि प्रहृष्टो भगवानुपेन्द्रः ।
छालिक्यगेयं बहुसविधानं
यद्देवगान्धर्वमुदाहरन्ति ॥
जग्राह वीणामथ नारदस्तु
षड्ग्रामरागादिसमाधियुक्ताम् ।
हल्लीसकं तु स्वयमेव कृष्णः
सुवंशघोषं नरदेव पार्थः ॥
मृदङ्गवाद्यानपराश्च वाद्या-
न्वराप्सरास्ता जगृहुः प्रतीताः ।
आसारितान्ते च ततः प्रतीता
रम्भोत्थिता साभिनयार्थतज्ज्ञा ॥
तयाभिनीते वरगात्रयष्ट्या
तुतोष रामश्च जनार्दनश्च ।
अथोर्वशी चारुविशालनेत्रा
हेमा च राजन्नथ मिश्रकेशी ॥
तिलोत्तमा चाप्यथ मेनका च
एतास्तथान्याश्च हरिप्रियार्थम् ।
जगुस्तथैवाभिनयं च चक्रु-
रिष्टैश्च कामैर्मनसोऽनुकूलैः ॥
ता वासुदेवेऽप्यनुरक्तचित्ताः
स्वगीतनृत्याभिनयैरुदारैः ।
नरेन्द्रसूनो परितोषितेन
ताम्बूलयोगाश्च वराप्सरोभिः ॥
तदागताभिर्नृवराहृतासु
कृष्णेप्सया मानमयास्तथैव ।
फलानि गन्धोत्तमवन्ति वीरा-
श्छालिक्यगान्धर्वमथाहृत च ॥
कृष्णेच्छया च त्रिदिवाद्वदेव
अनुग्रहार्थं भुवि मानुषाणाम् ।
स्थितं च रम्यं हरितेजसैव
प्रयोजयामास स रौक्मिणेयः ॥
छालिक्यगान्धर्वमुदारबुद्धि-
स्तेनैव ताम्बूलमथ प्रयुक्तम् ।
प्रयोजितं पञ्चभिरिन्द्रतुल्यै-

— (L 428) K4 D3 5 6 समस्तान्, Ñ2 V1 स वेश्या, V1 स धर्म्यो, B1 सदस्यान्, T1 3 G1 3-5 मुनीश (for स तस्यां) — (L 430) V1 Cal ed गान (for गेय) V3 Bom Poona eds G(ed) सनिधानं (for सवि°) — (L 431) D2 उदीरयन्ति (for उदाहरन्ति) — (L 433) D2 4 षड्ग्राम (for षड्ग्राम) Ñ2 G1 युक्ता (for युक्ताम्) — (L 434) B1 D4 6 अल्लीसक तु, B2 हिल्लीसक तु, D1 सल्लीलकं तु, D3 चकार तत्र, D5 तल्लाम्यक तु, T1 3 G1 3 4 जगौ शृणोति (for हल्लीसक तु) Ñ2 हाल्लीसक तु स्वयमेव हृष्ट, B3 हल्लीसकर्णे स्वयमेव हृष्ट (sic) — (L 435) K1 सघोषवश, K3 सचारुवश, K4 ववौ स वश, V1 सुवंशघोर, G5 °घोषे (for °घोष) T1 3 -पुत्रम्, T2 G1 पुत्र, G3 4 पुत्र (for पार्थ) — (L 438) K4 आकारितान्ते T1-3 G1 3 4 आसार च मध्ये, M4 आसंचितान्ते (for आसारि°) — (L 439) D5 रम्भार्पिता, G5 रम्भोत्थिता (for रम्भो°) G4 रम्भेप्सिता साभिनया कृतज्ञा — K3 om lines 442-455 — (L 442) V1 विचित्र, D4 5 -विलास (for विशाल) — (L 447) K4 D5 G2 च मनोनुकूलै (for मनसो°) — (L 448) V B3 D T3 G3 ता वा (D3 तैर्वा, T2 स वा) सुदेवोऽप्यनुरक्तचित्त, T1 G3-5 म वासुदेवेऽप्यनुरक्तचित्त — (L 449) Ñ3 V3 3 B2 3 Dn D5-6 G2 5 सगीत (for स्व°) V1 संगीतवाद्याभिनयैरुदारै, D1 सनृत्यगीताभि°, T1-3 G1 3 4 संगीतनृत्याभि° — (L 450) K3 परितोषित स D6 (marg) °षण वै, T2 G5 °षितोऽथ (for °षितेन) — (L 451) Cal ed योगेन (for योगाश्च) B3 वराप्सराश्च (for °रोभि) D6 (marg) ताम्बूलवासोमणिभिश्च चक्रे — (L 452) D6 [अ इ]नाभिर्, T2 नताभिर् (for [आ]गताभिर्) G5 M4 नृपते गतास् (for नृवराहृ°) — (L 453) D1 G5 कृष्णेच्छया (for °प्सया) K3 4 D4 (sup lin) मानमयाम्, T1 3 G1 3 4 मानयुतास् (for °मयास्) K1 कृष्णेच्छया मानमयास्तथैव D6 (marg) भुक्तानि कृष्णानुमतेन पङ्क्ति — (L 454) B3 D1 T4 G5 वीर (for वीरास्) D3 फलानि गन्धाख्यदिवाश्च वीर — (L 455) D4 G4 उदाहृत (for अथा°) — (L 456) T1 3 G1 3 4 ननन्दुर् (for नृदेव) — (L 457) T4 मानवानाम् (for मानुषाणाम्) — (L 458) K3 D5 T1 G1 3 4 M1 स्थिरं, D1 5 (marg) हित, D5 स्थितश् (for स्थित) — D3 reads lines 459 twice — (L 459) D3 (second time) यथा बभूव त्रिदिवे सुराणाम् — K3 om lines 460-463 — (L 460) Ñ3 V3 गन्धर्वम् (for गा°) — (L 461) T2 G1 4 तस्मै च (for तेनैव) B1 उदारयुक्तम् (for

ष्छालिक्यमिष्टं सततं नराणाम् ॥
शुभावहं वृद्धिकरं प्रशस्तं
मङ्गल्यमेवाथ तथा यशस्यम् ।
पुण्यं च पुष्ट्यभ्युदयावहं च
नारायणस्येष्टमुदारकीर्तेः ॥
जयावहं धर्मधुरावहं च
दुःस्वप्ननाशं परिकीर्त्यमानम् ।
करोति पापं च तथा विहन्ति
शृण्वन्सुरावासगतो नरेन्द्र ॥
छालिक्यगान्धर्वमुदारकीर्ति-
र्मेने त्रिलोकं दिवसं सहस्रम् ।
चतुर्युगानां नृप रैवतोऽथ
ततः प्रवृत्ता च कुमारजातिः ॥
गान्धर्वजातिश्च तथापरापि
दीपाद्यथा दीपशतानि राजन् ।
विवेद कृष्णश्च स नारदश्च
प्रद्युम्नमुख्यैर्नृप भैममुख्यैः ॥
विज्ञातमेतद्धि परैर्यथाव-
दुद्देशमात्राणि जनास्तु लोके ।
जानन्ति छालिक्यगुणोदयानां
तोयं नदीनामथ वा समुद्रः ॥
ज्ञातुं हि शक्यं हि महागिरिर्वा
फलाग्रतो वा गुणतोऽथ वापि ।
शक्यं न छालिक्यमृते तपोभि-
स्तालैर्विधानान्यथ मूर्छनासु ॥
षड्ग्रामरागेषु च तत्र कार्यं
तस्यैकदेशावयवेन राजन् ।
लेशाभिधानं सुकुमारजातिं

अथ प्र°) — (L. 462) V1 बन्धुभिर् (for पञ्च°) T1 s G1 s 4 एव दिव्यं, T3 एव तुल्यैश् (for इन्द्रतु°) G5 प्रयोजितै पञ्चभी रुद्रतुल्यैश् — (L. 463) T2 G1 s 4 शालिक्यगीता (G3 °त) (for °मिष्ट) — After line 463, G5 M4 ins

4** कृष्णार्जुनाभ्यां मद्रामसाम्बै ।

— (L. 464) T1 s G1 s शुभाकर (for °वहं) K4 V3 बुद्धिकरं; D1 सिद्धि° (for वृद्धि°) — T3 G5 om line 465 — (L. 465) K2-4 D1. 2 4 5 माङ्गल्यम् (for म°) T1-3 G1 2-4 च रागबीजम् (for तथा यशस्यम्) — (L. 466) G5 M4 पुण्याभ्युदयावह (for पुष्ट्यभ्यु°) — (L. 467) G5 M4 [ए]वम् (for [इ]ष्टम्) — (L. 468) K3 V3 B3 D1 -वरा-वहं, V3 -धना°, B1 T2 G3 M1 -भरा°, D8 परायण, T1 s G1 s 4 समागम (for धुरावहं) K1 भरावहं धर्मवरावहं च; K3 Dn Ds1 (marg as above) s भयावहं धर्मभरावहं च; K4 B1 भयाप(B2 °व)हं धर्मवरावहं च; T3 जयावहं धर्मसमागमं च — D6 om line 469 — (L. 470) K2 D2 6 निहन्ति, T2 s G1 4 च हन्ति (for विहन्ति) D2 करोति पुण्यं विनिहन्ति पापं; T1 पापं तथा हन्ति हरेश्च गीतं, G5 M4 करोति पापक्षयमाशु हन्ति — (L. 471) K2 s V s T3 D5 D1 s 4 s T4 नरेन्द्र (for °न्द्र) T1-3 G1 s 4 शृण्वन्सुरावासमितिश्च यान्ति (sic); G5 M4 शृण्वन्सुरावासगतो नरेन्द्र — T1 G3 read line 472 twice — (L. 472) T1 G3 (both first time) इतश्च याति, T1 (second time), 2 3 G1 2 (second time) 4 इदं निशम्य (for उदारकीर्तिर्) — After line 472, T2 G2 (second occurence) T3 s G1, 4 ins

5** विधेः सभायां तदधीनचेताः ।

— (L. 475) V1 B1 s D5 तु (for च) — (L. 476) T1 s G1 s गान्धर्व (for गा°) — (L. 479) K2 तैर्मनुष्यै (for भैममुख्यै) — (L. 481) V1 B1 मात्रेण; Dn D5 T1 -मात्राश्च (for °णि) D2 न जातु, D4 (marg) तथा च; G1 वराणि; M4 यथा च (for जनास्तु) K3 उद्देशमात्रा च तथा च लोके — (L. 482) Ñ2 महोदयानां (for -गुणो°) — (L. 484) K1 समर्थः; K3 4 Dn1 D5 (marg) G2 समर्थो (for हि शक्यं) B2 s D6 G4 हिमवान्गिरिर्वा; T2 s G1 4 हिमवान्गरिष्ठ; G3 हि महागिरिर्वा (for हि महागि°) Ñ1 V B1 D5 T1 M4 ज्ञातु हि शक्यो (Ñ2 हि शक्यो; T4 न शक्यं) हिमवान्गिरिर्वा — K4 om line 485 — (L. 485) G1 फलाग्रतो (for °ग्रतो) — (L. 487) K1 s 4 V2 Dn Ds1 D1 G1 M4 स्ताने, B1 तालैः; D4 शीलैर् (for तालैर्) Ñ2 स्ताने विधानान्यथ मूर्छनां च; V1 तानो विधानान्यथ मूर्छनां वा — K2 om lines 488 508. — (L. 488) M4 -कार्येषु (for रागेषु) — After line 489, T1 s G1 s ins

6** संगीतशास्त्रं भुवि सम्प्रवृत्तम् ।

— (L. 490) Ñ2 B1 Dn G2 लेशा(Ñ1 °शा)भिधानं; D1 लेशे विधानं; T1, 2 4 G2 s लेशाभिधाने (for °धानं) K1 4 B1 D2 D3 s 4-6 जातिर् (for जातिं) K2 लेशाभिधानात्सुकुमार जातिर्; V2 B1 देशाभिमानं (B3 लेशाभिधानं) सुकुमार जातिर्; T1 G1 4 M4 लेशाभिमानं (M4 °न) सुकुमारजातिर्

निष्ठा सुदुःखेन नरा प्रयान्ति ॥
छालिक्यगान्धर्वगुणोदयेषु
ये देवगन्धर्वमहर्षिसत्त्वा ।
निष्ठा प्रयान्तीत्यवगच्छ बुद्ध्या ॥
छालिक्यमेव मधुसूदनेन
भैमोत्तमाना नरदेव दत्तम् ॥
लोकस्य चानुग्रहकाम्ययेह
गतं प्रतिष्ठाममरोपमेयम् ॥
बाला युवानश्च तथैव वृद्धा
क्रीडन्ति भैमा प्रवरोत्सवेषु ।
पूर्वं तु बाला समुदाहरन्ति
वृद्धास्तु पश्चात्प्रतिमानयन्ति ॥
[स्थानेषु नित्य प्रतिमानयन्ति ॥]
मर्त्येषु मर्त्यान्यदवोऽतिवीरा
स्त्ववशधर्मं समनुस्मरन्त ।
पुरातन धर्मविधानतज्ज्ञा
प्रीतिप्रमाण ह वय प्रमाणम् ॥
प्रीतिप्रमाणानि ह सौहृदानि
प्रीति पुरस्कृत्य हि ते दशार्हा ।
वृष्ण्यन्धका पुत्रसखा बभूवु-
र्विसर्जिता केशिविनाशनेन ॥
स्वर्गं गताश्चाप्सरसा समूहा
कृत्वा प्रणाम मधुकसशत्रो ।
प्रहृष्टरूपस्य सुहृष्टरूपा
विनोदिता केशिनिषूदनेन ॥

Colophon

—(L 491) D3 नित्य D4 निष्ठा (for निष्ठा) —(L 493) D5 ‹ देवा स G5 M4 यद्देव (for ये देव) Ñ2 V1 सिद्धा, V2 3 B Ds D6 T1 G2 3 5 M1 सघा (for सत्त्वा) T2 3 G1 4 परे च ये द्युमहर्षिसघा — After line 493 a line seems to be missing in all Mss while D6 (marg) ins after line 493

7** छालिक्यगान्धर्वमिद मनोज्ञ
सृष्ट किलैक दिवस निचार्य ।
चतुर्युगाना नृपते सहस्र
सवाद्यगीताभिनय विधात्रा ॥

—(L 494) T1 श्रेष्ठ (for निष्ठा) D5 [अ]वगम्य (for °गच्छ) —(L 495) D5 मधुसूदनस्य (for °नेन) —(L 496) T1 3 G1 3 4 भैमा जगुस्ते (for भैमोत्तमाना) —(L 498) T1 2 G3 4 गन्तु (for गत) K3 गीतं प्रविष्टास्त्वमरोपमेय, K4 गान प्रतिष्ठा अमरोपमेय —(L 500) K1 3 V1 2 B1 Dn D1 5 T G M3 प्रमदोत्सवेषु K4 प्रथमो° Ñ3 च सुमहो° (for प्रवरो°) —(L 501) T1 Bom Poona eds G(ed) समुदावहन्ति (for °हरन्ति) —(L 502) D3 पश्चाच्च वृद्धास्समुपानयन्ति — K3 G5 M4 om line 503 —(L 503) K4 प्रतिमारयन्ति T1 °वादयन्ति T3 G3 4 °पादयन्ति (for °मानयन्ति) — T4 reads line 504 twice —(L 504) K1 3 4 यद्वधीत्य (for °वोऽति) —(L 505) D2 वर्गं (for वश) D5 धर्मान् (for धर्मं) G2 स्ववशाधर्मान्समनुस्मरन्ति — Ñ3 om line 506 —(L 506) K4 पुराविद्‌ (for °तन) — D5 T1 3 om line 507 —(L 507) Ñ2 V B Dn D1 4 6 T4 G1 2 4 M4 प्रीति (for प्रीति) K4 D5 D1 प्रमाणा (for प्रमाण) K3 प्रीति प्रमाणा न वय प्रमाणा (corrupt), G2 प्रीति प्रमाणे न वय प्रमाणम् —(L 508) D6 प्रीतिप्रमाणेन, T2 3 G1 4 प्रति प्रमाणान (G1 °णानि) (for प्रीतिप्रमाणानि) D2 प्राहा प्रमाणान्यथ सौहृदानि —(L 509) T4 G3 तदर्हा (for दशार्हा) —(L 510) Dn T G1 2 4 5 M4 पुत्रसुखा (for °सखा) —(L 511) Ñ3 V3 B3 D6 निषूदनेन (for विनाश°) —(L 512) B2 सुरगताश्च (for स्वर्गं गताश्च) K3 स्वर्गं गतश्चाप्सरसां समूह —(L 513) V3 D2 3 T2 3 G1 3 4 केशि- (for -कस) — T4 om line 514 —(L 514) T1 2 G1 3 5 M4 प्रहृष्टरूपा सुगतासु (G4 M4 °श्च) सर्वे, G2 प्रकृष्टरूपस्य सुहृष्टरूपा — K3 4 D1-4 om line 515, K1 reads it on marg —(L 515) Dn Bom Poona eds बभूव हृष्ट सुरलोकसद्म T1 3 G1 3 5 M4 हृष्टा (M4 हृष्ठा) प्रहृष्टा सुमहत्स्व(G3 °त्सु)रूपा T4 हृष्टप्रहृष्टा सुमहत्स्वरूप G2 तां योषितस्तत्र तथा बभूवु — After line 515 T1 ins

8** भैमादयो मुमुदु कृष्णचेतस ।

While T4 G5 ins after line 515

9** यदुप्रवरा मुमुदुस्तदानीम् ।

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 T2 — *Mention of Khila* V B Ds D1 — *Adhy name* K1 T G1 3 4 जलक्रीडा K2-4 V B Dn D1 5 G2 भानुमतीहरणम् ; D3 भानुमतीहरणे छालिक्यगान्धर्वम् D6 जलक्रीडावर्णनम् — *Adhy no* K3 142 V1 148, V2 147 V3 146, Dn Ds2 114, D1 140, D3 T3 153 T1 G3 5 M4 157, T2 G1 159, T3 166, G2 160

29E

K Ñ1 V B D T G M4 cont :

वैशंपायन उवाच ।

तेषां क्रीडाप्रसक्तानां यदूनां पुण्यकर्मणाम् ।
छिद्रमासाद्य दुर्बुद्धिर्दैत्यशत्रुर्दुरासदः ॥
कन्या भानुमती नाम भानोर्दुहितरं नृप ।
जहारात्मवधायाक्षो निकुम्भो नाम दानवः ॥
अन्तर्हितो मोहयित्वा यदूनां प्रमदाजनम् ।
मायावी मायया राजन्पूर्ववैरमनुस्मरन् ॥
भ्रातुर्हि वज्रनाभस्य तस्य कन्या प्रभावती ।
प्रद्युम्नेन हृता वीर वज्रनाभस्तथा हतः ॥
भानोरेव तथारण्ये वसत्यवसरेण हि ।
अस्वाधीने दुराधर्षं छिद्रज्ञो दानवाधमः ॥
कन्यापुरे महानादः सहसा समुपस्थितः ।
तस्यां हृतायां कन्यायां रुदन्त्यां समितिंजय ॥
वसुदेवाहुकौ वीरौ दंशितौ निर्गतावुभौ ।
आर्तनादमुपश्रुत्य भानोः कन्यापुरे तदा ॥
न दृष्टिगोचरे तौ तु ददृशातेऽपकारिणम् ।
तथैव दंशितौ यातौ यत्र कृष्णो महाबलः ॥
श्रुतार्थः स्व विमानं तदारुरोह जनार्दनः ।
पार्थेन सहितस्तार्क्ष्यं नागशत्रुमरिंदमः ॥
रथे त्वमनुगच्छेति संदिश्य मकरध्वजम् ।
त्वरेति गरुड वीर संदिदेश च काश्यपम् ॥
वज्रं नगरमायान्त निकुम्भं रणदुर्जयम् ।
पार्थकृष्णौ महात्मानावासेदतुररिंदमौ ।
प्रद्युम्नश्च महातेजा मायिना प्रवरो नृप ॥
निकुम्भस्त्वथ तं दृष्ट्वा त्रिधात्मानमथाकरोत् ॥
तान्सर्वान्योधयामास निकुम्भः प्रहसन्निव ।
बहुकण्टकगुर्वीभिर्गदाभिरमरोपमः ॥
सव्येनालम्ब्य हस्तेन कन्यां भानुमतीं नृप ।

29 E

(L 1) M4 एषां (for तेषां) D5 तेषां प्रक्रीडमानानां, D4 तेषां क्रीडाप्रयुक्तानां G3 Poona Cal eds. तेषां क्रीडावस° (for °) — (L 4) B1 स्य (for [आ] म) B3 निकुम्भो दानवेश्वर (for b) — (L 7) D3 (sup lin as above) स सखा (for भ्रातुर्हि) — (L 8) D5 G3 चैव (for वीर) — (L 9) T1-3 G1 3 5 वसन् (for वसति) — (L 10) K4 दुराधर्षं (for °र्षं) D3 4 अस्वाधीनो दुराधर्षं (for °) — (L 11) G3 समुपासित (for °पस्थित) — (L 12) K1 3 4 V3 B Dn Ds D1 2 4 6 T3 G2 M4 ह्रियन्त्या (for हृतायां) V2 3 D6 रुदत्यां (for रुदन्त्यां) — (L 13) V3 निशि तावू T4 दंशि° (for निर्ग°) K2 D4 G5 M4 निर्गतौ दंशितावुभौ (for b) — (L 14) K2 D5 उपश्रुत्वा, K4 उपाश्रुत्य, D2 तत्र श्रुत्य (for उपश्रुत्य) K1 आर्दो नादमुपश्रुत्य (for a) — (L 15) K3 तद्दृष्टि, D6 न दृष्ट (for न दृष्टि) Ñ2 B2 3 G1 गोचरौ, T4 G5 M4 °र (for °रे) T3 G2 4 नादृष्टिगोचरे तौ तु (for a) — (L 16) D5 महाबलौ (for °बल) — (L 17) K2 स्वयमानं, K4 Ñ3 V2 D1 5 (marg) T2 3 G1 4 5 M4 सु वि° (for स्व वि°) K2 श्रुत्वाथ स्वपमानं तद्; V1 2 B D6 श्रुत्वाबमानं सुमहद् D2 श्रुत्वा तदवमानं तम्, D3 म श्रुतार्थस्तत्सकाशाद् (for a) — (L 18) D2 G2 अरिंदमम्, D1 अरिंदम, T1-3 G1 3 4 जनार्दन (for अरिंदम) — (L 19) Dn रथी, D4 G2 रथे (for रथे) V2 रथी त्वमुपगच्छेति;

D6 रथेन त्वनुग° (for a) — (L 20) K3 त्वरयन्, V2 D2 T1-3 G1 4 5 M4 त्वरते, D2 त्वरित (for त्वरेति) B2 D3 वीर (for वीर) K4 त्वरयेति गारुडं सो वै (hypermetric) (for a) T2 4 G5 M4 काश्यपिम् (for °पम्) — (L 21) K4 वज्रन्तमासुरीं माया, D1 वज्रगृह इवायान्त, G2 वज्रनाभगृहे यातं (for a) V2 दुर्मदम् (for दुर्जयम्) — (L 22) D4 G5 तार्क्ष्य (for पार्थ) G3 अरिंदमम् (for °मौ) — (L 23) G5 महाराज (for °तेजा) D3 om lines 23b-24a G1 ऽनघ (for नृप) — After line 23, D6 (marg) ins

1** कृष्णप्रद्युम्नपार्थान्सि दृष्ट्वात्मान द्विधाकरोत् ।

— B3 om (hapl.) lines 24–27 — (L 24) V2 3 B1 D2 6 T4 प्रद्युम्नस् (for निकुम्भस्) Dn Ds T1 G2 3 4 तान् (for त) K1 3 4 Ñ1 V1 D4 प्रद्युम्नस्त्वथ तान्दृष्ट्वा, T2 3 G1 4 गरुडस्य हरिं दृष्ट्वा, M4 प्रद्युम्नमथ तं दृष्ट्वा (for a) G1 [अ]श्रयात् (for [अ]करोत्) M4 तथामायं तथाकरोत् (for b) — (L 26) D1 युक्ताभिर् (for गुर्वीभिर्) K D3 D5 बहुकण्टकाभिर्गुर्वीभिर् (hypermetric), T1 G3 °कया राजन्, T2 3 G1 4 -बहुघण्टाकया राजन् (for a) T1 3 G1 2 4 om lines 26b 28a — (L 28) K4 Dn Ds गदया प्राहरत्पुन (for b) — After line 29, D5 (marg) ins

2** पार्थकृष्णौ महात्मानौ काम च नृपसत्तम ।

— (L 29) Ñ3 कृष्णपार्थौ, V1 पार्थकृष्णौ, D5 तौ च कृष्णौ; G2 नृप कृष्णो (for न च कृष्णौ) K2 D4 पार्थकृष्णौ महा

दक्षिणेनाथ हस्तेन गदया प्रहरस्तुत ॥
कन्यार्थं न च कृष्णौ वा कामो वा नृपसत्तम ।
निर्दय प्रहरन्ति स्म निकुम्भे च महासुरे ॥
समर्थास्ते महात्मानः शत्रु हन्तु दुरासदाः ।
निशम्यसुर्नरपते दयाभारावपीडिता ॥
श्रेष्ठो धनुष्मता पार्थ. सर्वथा कुशलो युधि ।
नाराचैर्विधिना दैत्य शरशक्त्या जघान ह ॥
ते तु वैतस्तिकैर्बाणैर्विविधुर्दानव युधि ।
न कन्या कलया युक्त्या शिक्षया च महीपते ॥
ततः स कन्यया सार्धं तत्रैवान्तरधीयत ।
आसुरीमाश्रितो माया न ता वेत्ति हि कश्चन ॥
त कृष्णौ रौक्मिणेयश्च प्रद्युम्नोऽनुययुस्तदा ।
हारीत. शकुनो भूत्वा तस्थावथ महासुरः ॥
त बाणै पुनरेवाथ वीरो भूयो धनजयः ।
वैतस्तिकैर्मर्मभिद्भि कन्या रक्षन्नताडयत् ॥

स इमा पृथिवी कृत्स्ना सप्तद्वीपा महासुर ।
पर्यधावत्तथैव तैर्वीरैररिमर्दन ॥
गोकर्णस्योपरिष्टात्तु पर्वतस्य महासुर ।
पपात चेलमाङ्गाया पुलिने सह कन्यया ॥
न देवा नासुरा वापि लङ्घयन्ति तपोधना· ।
गोकर्णं तेजसा शुभ्र महादेवस्य भारत ॥
एतदन्तरमासाद्य प्रद्युम्न शीघ्रविक्रम ।
कन्या भानुमतीं भैमो जग्राह रणदुर्जय ॥
असुर सोऽर्दितो राजन्कृष्णाभ्या निशितै शरै ।
उत्क्रम्याथोत्तरगोकर्णं निकुम्भो दक्षिणा दिशम् ।
जगाम पृष्ठतो यातौ कृष्णौ तार्क्ष्यगतौ तदा ॥
विवेश षट्पुर चैव ज्ञातीनामालय तदा ।
तत्र वीरौ गुहाद्वारि कृष्णौ रात्रि तदोषतु ॥
रौक्मिणेयोऽपि कृष्णेन संदिष्टो द्वारका पुरीम् ।
अनयद्भानुतनया प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥

रमानौ, V3 s कन्यार्थं पार्थकृष्णौ वा, D3 s कन्यार्थं पार्थं कृष्णौ न (for °) —(L. 30) G2 निर्दया (for °य) —(L 31) K4 असमर्था, T1 समर्था स्युर् (for °र्थास्ते) T4 शत्रून् (for शत्रु) K4 V3 B3 D6 दुरासदम्, T2 s G1 4 °सदान् (for °सदा) —(L 32) K2 D3 निनि श्वसुर्, D6 T1 G3 M1 नि श्वसस्ततो, T2 s G1 4 विनि श्वसन् (for निश श्वसुर्) K2 D3 4 यथा, V1 D1 मदा, G3 तदा (for दया) T1 G3 तद्या भारपीडिता (for °) —(L 33) K2 B1 D2 4 G2 सर्वाश्च (for सर्वथा) G3 शसौ (for युधि) — K2 om lines 34 35, K1 reads the same on marg —(L. 34) K1 V1, 2 B Dn D3 D6 (by corr as above) s T G M1 नागोष्ठ, N2 नागास्त्र, V3 नागेन्द्र, D3 नालाख (for नाराचैर्) K1 4 N2 V B Dn D3 D5-8 T1 2 G3 4 पट्टशक्त्या (for -शरशक्त्या) —(L 35) K3 4 तैस्तु (for ते) V1 D3 T1 विभिदुर्, T2 s G1 4 विदधुर् (for विविधुर्) K2 4 Dn D3 T1 M1 विविधान्दा(for K1 °दधुर्दा)नवान्युधि (for °) —(L. 36) K1 कन्याया (for न कन्या) K4 कलयन् (for °या) D3 G3 M4 युक्ता ; D4 युक्ते (for युक्त्या) —(L 38) V1 आश्रित्य, V2 B3 आस्थितो (for आश्रितो) D4 यां, G2 M1 तं (for ता) K1 s 4 Dn D3 न च (K1 नैव) तां वेत्ति कश्चन (for °) —(L. 39) T1 G3 M1 तौ (for त) K1 (marg as above) 4 दृष्ट्वा (for कृष्णौ) T1-3 G1 s 4 ययतुस् (for ऽनुययुस्) —(L 40) T2 G1 4 हरित, G3 M1 हारित (for हारीत) M1 शकुनिर् (for °नो) K4 तथैवासीत्, N2 तस्था

वपि, D6 [अ]न्वधावत, T1 तदेव च T2 G2 s 4 तथैव च (for तस्थावथ) —(L 41) V1 पुनरेवाथ त बाणैर् (for °) D6 वीर भूयो, D4 भूयोऽविध्यद् (for वीरो भूयो) —B3 om lines 42 45 —(L 42) K1 वैतस्मिथैर् (for वैतस्ति°) T1 G3 5 M1 अमर्दयत्, T2 s G1 4 अदर्शयत्, T4 र मर्दयन् (for अताडयत्) —(L 43) D2 सर्वा (for कृत्स्ना) M4 महाबल (for °सुर) —(L 44) D3 T1 [अ]नुगतैश् (for °गतश्च) K4 D6 T2-4 M1 मर्दने V1 s Cal ed °न (for °न) —(L. 45) K1 3 V2 पतत तं, K4 D3 पतमानो K4 पर्वते सु, N2 दर्शित स, V1 शमित स, V3 B3 D4 अशित स D1 न ससार, T1 पर्वत तु, G3 M1 °तास्तु (for °तस्य) D1 महारमन (for °सुर) —(L 46) K2 G2 चेलां, K3-4 D1 T1 G1 4 चैत्र, D1 [अ]काश D2 s (marg) पाण, D4 वेण, T1 G2 शैल, T2 देव, T1 कूल, G3 M1 शिर (for चेल) —(L. 48) V2 B3 D6 सुन, G3 स्वास M1 प्राप्ते (for गुरु) —(L. 49) T1 आश्रित्य (for आसाद्य) K1 (sup lin as above) s 4 प्रबलम (for प्रद्युम्न) D3 स्वग (for शीघ्र) —(L 50) T1 s G2 s 4 वीरो, T1 शीघ्र G3 M1 तत्र (for भैमो) V2 Cal ed जहार (for जग्राह) —(L. 52) D3 [अ]थ स तु, G M1 चोत्तर (for [अ]थो°) —(L. 53) T1 Cal ed गृह (for गुहा) D3 द्वा (for द्वारि) K1 s V1 Dn D3 T1 C2 रात्रौ K रात्या (for रात्रि) —(L. 56) T1 G3 M1 प्रति (for पुरीम्) —(L. 57) K s V1 s D1 4 आनयद् (for अनय) —(L 58) T G1 s 4 द्वानवाक

नयित्वा चाययौ वीरः षट्पुरं दानवाकुलम् ।
ददर्श च गुहाद्वारि कृष्णो भीमपराक्रमौ ॥
उपतुर्द्वारमाक्रम्य षट्पुरस्य महाबली ।
कृष्णो प्रद्युम्नसहितो निकुम्भवधकाङ्क्षिणौ ॥
ततोऽनन्तरमेतस्माद्बिलाद्दतिनलस्तदा ।
निर्जगाम बली योद्धुं निकुम्भो भीमविक्रमः ॥
तस्य निर्गच्छतस्तस्माद्बिलात्पार्थो विशां पते ।
रुरोध सर्वतो मार्गं शरैर्गाण्डीवनिःसृतैः ॥
सोऽभिसृत्य गदां घोरामुद्यम्य बहुकण्टकाम् ।
शिरस्यताडयत्पार्थं निकुम्भो बलिनां वरः ॥
गदयाभिहते पार्थे रक्तं वमति मुह्यति ।
हसित्वा सोऽसुरो दृप्तो रौक्मिणेयमताडयत् ॥
तं प्राद्युम्नमुरं वीरं मायावी मायिनां वरम् ।
अदृष्टेनाहतो वीर शिरस्यथ मुमोह सः ॥
तथागतौ तु दृष्ट्वा तौ मुह्यमानौ सुताडितौ ।
अभिदुद्राव गोविन्दो निकुम्भं क्रोधमूर्छितः ॥
कौमोदकीं समुद्यम्य गदपूर्वोद्भवो गदाम् ।
तावन्योन्यं दुराधर्षौ गर्जन्तावभिपेततुः ॥

ऐरावतगतः शक्रः सर्वैर्देवगणैः सह ।
ददर्श तन्महायुद्धं घोरं देवासुरं तदा ॥
दृष्ट्वा देवान्हृषीकेशस्त्रिभिर्युद्धैररिंदमः ।
इयेष दानवं हन्तुं देवानां हितकाम्यया ॥
स मण्डलानि चित्राणि दर्शयामास केशवः ।
कौमोदकीं महाबाहुर्लोलयन्युद्धकोविदः ॥
तथैवासुरमुख्योऽपि गदां तां बहुकण्टकाम् ।
शिक्षया भ्रामयाणोऽथ मण्डलानि चचार ह ॥
वृषभाविव गर्जन्तौ बृहन्ताविव कुञ्जरौ ।
वासितान्तरमासाद्य क्रुद्धौ सालावृकाविव ॥
आजघान निकुम्भस्तु गदया गदपूर्वजम् ।
सघण्टाघण्टया वीर नादं मुक्त्वातिदारुणम् ॥
तत्कालमेव कृष्णोऽपि भ्रामयित्वा महागदाम् ।
निकुम्भमूर्धनि तदा पातयामास भारत ॥
अवष्टभ्य मुहूर्तं तु हरिः कौमोदकीं गदाम् ।
तस्थौ जगद्गुरुर्धीमान्सुमोह पतितः क्षितौ ॥
हाहाभूतं जगत्सर्वं तत्कालमभवत्तदा ।
तथा गते वासुदेवे नरदेवे महात्मनि ॥

यम् (for °कुलम्) — (L 59) D5 ददर्श च गुहाद्वारे (for °) — (L 60) T2.3 G1.4 आरुह्य, G5 M4 आरुह्य (for आक्रम्य) — (L 63) D5 महावीर्यो (for बली योद्धुं) D5 निकुम्भो दानवोत्तमः (for ᵇ) — (L 64) K1 तस्माच्च निर्गत स्तस्माद्; K4 स तस्य निर्गतस्याशु (for °) — (L 65) G1.4 निर्गतैः (for निःसृतैः) — (L 66) V3 ऽभिसृत्य, D2 [उ]पसृत्य; T2 G1.4 ऽभिपत्य (for °सृत्य) K4 उद्दीप्य (for उद्यम्य) — (L 67) G5 निकुम्भो भीमविक्रम (for ᵇ) — After line 67, B3 Bom Poona eds G(ed) repeat line 71 — (L 68) D5 निहते (for [अ]भिहते) K4 मुह्यते (for °ति) D5 निकुम्भे नातिमुह्यति (for ᵇ) — (L 69) T1 हसित (for हसित्वा) Dn D3 D4 G3 हृष्टो, D2 T3.4 दृष्ट्वा (for दृप्तो) — After line 69, B1 repeats line 71 — (L 70) T1 G2.3 वर (for वरम्) T1-3 G1.4 मायावी बलिनां वीर (for ᵇ) — (L 71) K1 [अ]ग्रे (for [अ]थ) — (L 72) B1 अथागतौ तु तौ दृष्ट्वा (for °) — (L 73) मूर्छितम् (for °त) — (L 74) V1 L5 समु द्दिश्य (for °द्यम्य) G5 M4 गदपूर्वो जघानद्गदाम् (for ᵈ) — (L 75) G5 M4 जग्मतु (for °पेततु) — (L 76) K1.3 V1 B1 D1.4.5 सर्व (for सर्वैर्) N2 वृत, T1-3 G1.3.4 अपि (for सह) D3 सर्वैर्देवगणैर्वृत (for ᵇ) — (L 77) Ñ2 V1 B1 D3.6 T2.3 G1.3.4 M4 महद्युद्धं (for महायुद्धं) T G2.3 M4 घोरं देवासुरोपमम् (for ᵇ) — (L 78) V3 दैत्यो (for देवान्) — (L 79) K1.3.4 D3 D4 दानवान् (for °व) — (L 80) V3 मण्डलानि विचित्राणि (for °) — (L 81) D4 T1 G1.3.5 लोलयन् (for ला°) — (L 83) V3 भ्राम्यमाणो, D6 भ्रमयानो (for भ्रामयाणो) D3.4 G3 शिक्षया भ्रामयामास (for °) B3 D4 G5 M4 चकार ह, T1.3 G1 च भारत, G3 [इ]व भारत (for चचार ह) — (L 84) D5 नर्दन्तौ (for गर्जन्तौ) K3 D2 G5 वृहन्ताव् (for बृंहन्ताव्) — (L 85) K3.4 बाल (for साला°) — (L 87) D3 मुक्त्वा घातं तु दारुणम् (for ᵇ) — (L 89) T2.3 G1 मूर्ध्नि च (for मूर्धनि) — (L 90) V2 B3 D6 T2-4 G1.3.4 M4 तदा (for गदाम्) — (L 92) D5 T1 G1 M4 कृत्स्नं (for सर्वं) — (L 93) K1.3 Ñ2 V B1.3 Dn D3 D4.6 T1.4 G2.3 M4 नरदेव (for °देवे) T4 महामुने (for °त्मनि) — (L 94) D3 D5 वातेन (for तोयेन) K2 D2 शीतलेन B D5 शीतेन सु° (for °न च) — (L 95) D3 [अ]स्तुवि (for [अ]मृत) D5 देवेश्वर (for °श्वर) T2.3 G1.4 हरिम् (for स्वयम्) T1 G3 कृष्णं देवेश्वरेश्वरम् (for ᵇ) — T2.3

आकाशगङ्गातोयेन शीतेन च सुगन्धिना ।
सिषेचामृतमिश्रेण कृष्णं देवेश्वरः स्वयम् ॥
नूनमात्मेच्छया कृष्णस्तथा चक्रे सुरोत्तमः ।
को हि शक्तो महात्मानं युद्धे मोहयितुं हरिम् ॥
कृष्णः प्रत्यागतप्राणश्चक्रमुद्यम्य भारत ।
प्रतीच्छेति दुरात्मानमुवाच रिपुनाशनः ॥
निकुम्भोऽप्यतिमायावी उत्पपात दुरासदः ।
शरीरं तत्परित्यज्य न तु तं वेत्ति केशवः ॥
मुमूर्षति मृतो वायमिति मत्वा जनार्दनः ।
ररक्ष स्मरमाणोऽथ वीरो वीरव्रतं विभो ॥
अथ प्रद्युम्नकौन्तेयावागतौ लब्धचेतनौ ।
स्थितौ नारायणाभ्याशे निकुम्भवधनिश्चितौ ॥
प्रद्युम्नोऽप्यथ मायावी विदितः कृष्णमब्रवीत् ।
निकुम्भस्तात नास्त्यत्र गतः क्वापि सुदुर्मतिः ॥
प्रद्युम्नेनैवमुक्ते तु तस्यनाश कलेवरम् ।
प्रजहासाथ भगवानर्जुनेन सह प्रभुः ॥
तथायुतसहस्राणि निकुम्भाना जनाधिप ।
ददृशुस्ते तदा वीराः क्षितौ दिवि च सर्वतः ॥
सहस्राण्येव कृष्णं तु तथा पार्थमरिंदमम् ।
रौक्मिणेयं तथा वीरं तदद्भुतमिवाभवत् ॥
पाण्डवस्य धनुः केचित्केचिदस्य महाशरान् ।
अन्येऽस्य जगृहुर्हस्तावन्ये पादौ महासुराः ॥
एवं प्रगृह्य ते वीरमगमंस्ते विहायसि ।
पार्थानामपि कोट्यस्तु गृहीताना तदाभवन् ॥
नान्तं ददर्श कृष्णश्च कार्ष्णिश्च रिपुनाशनौ ।
विच्छिद्य तौ शरैर्वीरौ निकुम्भं पार्थवर्जितौ ॥
एकैकस्तु द्विधा छिन्नो द्वैधीभवति भारत ।
दिव्यज्ञानस्तदा कृष्णो भगवानत्र दृष्टवान् ॥
निकुम्भं तत्त्वतश्चापि ददर्श मधुसूदनः ।
सष्टारं सर्वमायाना हर्तारं फल्गुनस्य च ॥

G1 4 om (hapl) lines 96–97 — (L 96) T1 G3 M4 भ्रमम् (for नूनम्) — (L 97) G3 पुमाँल्लोके (for महात्मानं) — (L 98) D5 पार्थिव (for भारत) — (L 99) V2 प्रतीक्ष (for °च्छ) V1 M4 महात्मानम् (for दुरा°) — (L 100) G3 महासुर (for दुरासद) — (L 101) V1 3 B D6 त वेत्ति च, T3 नून वेत्ति (for तु त वेत्ति) D2 येन मुच्यति केशव (for °b) — (L 102) D1 मुमूर्षुस्तिष्ठते चायम् (for °a) — (L 103) G3 ईक्षते (for ररक्ष) D2 G3 कृत (for व्रत) K2 धीरो वीरव्रत विभु (for °b) — (L 104) G3 तत (for अथ) M4 गतौ तौ (for आगतौ) Ñ2 V2 3 D1 3 G2 चेतसौ, T3 G1 मेधसौ (for चेतनौ) B3 आगतौ लब्धचेतसौ (for °b) — (L 105) V2 काङ्क्षितौ, D3 °निश्चयौ (for निश्चितौ) — (L 106) V1 D1 4 5 विदित्वा, D2 °त (for °त) — (L 107) K3 D1 3 स दुर्मति, T1 G3 सुदुर्मद (for °ति) — (L 108) D5 G2 उक्तस् (for उक्ते) D4 नापश्यत, D1 (also marg) न ददाश (for तस्यनाश) — T G1 3–5 M4 om lines 109–112 — (L 109) K1 4 महाप्रभु (for सह प्रभु) — V3 om line 110 — (L 111) K2 D5 G3 महावीरा, K3 4 V3 B2 D3 तथा वीर, V1 • B1 2 D1 4 तदा वीर (for तदा वीरा) — (L 112) D4 अनुत्तमम् (for अरिंद°) — (L 113) T1 2 G1 3 4 M4 कौरवेय तदा वीर, G3 °रा) (for °a) — (L 114) G3 पार्थस्य च, M4 पार्थिवस्य (for पाण्डवस्य) K3 स्वध (for धनु) D2 अभ्यगृह्णन्महासुरा (for °b) — (L 116) K3–4 D1 3 G3 गृहीत्वा, V2 विहाय, D2 प्रगृह्य, T1 2 G1 3 5 M4 आदाय (for प्रगृह्य) G3 त (for ते) K1 4 Ñ2 V1 3 B2 3 D3–6 T2–4 G1 4 विहायसम्, K2 °यसा (for °यसि) — (L 117) K2 अपिकोट्यस्, V2 इव कोटयस्, D3 (marg as above) पथि कों°, M4 अपि कोटिस् (for अपि कोट्यस्) T1 3 G1 3 4 एव पार्थ स गोप्यस्तु (for °a) D2 गृहीतास्मा तथाभवत, T1 2 G1 3 स्वान्तर्हितोऽभवत (for °b) — (L 118) T1 G2 त (for [अ]न्त) T2 G1 कार्ष्णिश्च (for कृष्णश्च) D2 त ददर्शाथ कृष्णश्च, T2 3 G1 4 न स ददर्श प्रद्युम्न (for °a) T G1 3 5 कृष्णश्च रिपुनाशन (for °b) — (L 119) D1 G3 शरैर्घिण (for शरैर्वीरौ) Ñ2 D1 M4 वर्जितम् (for °तौ) T2 3 G1 4 निकुम्भ पार्थिवर्षभा (G1 4 °र्षौ) (for °b) — T2 3 G1 3 om line 120 — (L 120) T1 G2 एकोऽपि स (G3 न) (for एकैकस्तु) D3 छिन्ने (for छिन्नो) D2 त्रिधा, T2 द्वेधा (for द्वैधी) — (L 121) V3 D3 ज्ञान (for ज्ञानस्) K1 3 4 Dn D3 T3 4 G1 5 M4 अत्र, K2 Ñ2 D2 4 G2 तत्र, T2 3 G3 4 स तु (for अत्र) V1 भगवान्कृष्णचेतन (sic) (for °b) — (L 122) V2 T1 2 G1 4 तु ततद् (for तत्त्व°) G3 निकुम्भ तु तत पश्चाद् (for °a) — (L 123) T1–3 G4 भूताना (for मायाना) Ñ2 D1 हन्तार, T2 G4 भर्तार (for ह°) D3 फल्गुनेन (for फल्गुनस्य) — (L 124) V2 [अ]रिनि, D3 रिपु, G2 मधु (for [अ]सुर) — (L 125) V2 देवाना (for भूताना) T1 G1 M4 सर्वभूत (for भूतभव्य) — (L 127) D2 पातालाधासुरस्याग्र

स चक्रेण शिरस्तस्य चकर्तासुरसूदनः ।
पश्यतां सर्वभूतानां भूतभव्यभवो हरिः ॥
स मुक्त्वा फल्गुनं राजंश्छिन्ने शिरसि भारत ।
पपातासुरमुख्योऽथ छिन्नमूल इव द्रुमः ॥
अथाकाशगतं पार्थं पतमानं विहायसः ।
कृष्णवाक्येन जग्राह फाल्गुनिर्नियति मानद ॥
निकुम्भे पतिते भूमौ समाश्वास्य धनंजयम् ।
जगाम द्वारकां देवः पार्थकामसमन्वितः ॥
समियायाथ दाशार्हो द्वारकां मुदितो विभुः ।
नारदं च महात्मानं ववन्दे यदुनन्दनः ॥
नारदोऽथ महातेजा भानुं यादवमब्रवीत् ।
भानो मा कार्षीर्मन्युं त्वं श्रूयतां भैमनन्दन ॥
क्रीडन्त्या रैवतोद्याने दुर्वासाः कोपितोऽनया ।
स शशाप ततो रोषान्मुनिर्दुहितरं तव ॥
अतिदुर्ललितैः कन्या शत्रुहस्तं गमिष्यति ।
सुतार्थे ते मया सार्धं मुनिभिः स प्रसादितः ॥
बाला व्रतवती कन्यामनागसमिमां मुने ।
शप्तवानसि धर्मज्ञ कथं धर्मभृतां वर ।
अनन्तरं विधिस्त्वत्र वयं विज्ञापयामहे ॥
अस्माभिरेवमुक्तस्तु दुर्वासा भैमनन्दन ।
उवाचाधोमुखो भूत्वा मुहूर्तं कृपयान्वितः ॥
यद्वोचमहं वाक्यं तत्तथा न तदन्यथा ।
रिपुहस्तमवश्यं हि गमिष्यति न संशयः ॥
अदूषिता तु धर्मेण भर्तारमुपलप्स्यति ।
बहुपुत्रा बहुधना सुभगा च भविष्यति ॥
सुगन्धगन्धा च सदा कुमारी च पुनः पुनः ।
न च शोकमिमं घोरं तन्वङ्गी धारयिष्यति ॥
एवं भानुमती वीर सहदेवाय दीयताम् ।
श्रद्धानः स शूरश्च धर्मशीलश्च पाण्डवः ॥
ततो भानुमतीं भानुर्ददौ माद्रीसुताय वै ।
सहदेवाय धर्मात्मा नारदस्य वचः स्मरन् ॥
आनीतः सहदेवश्च प्रेषिते चक्रपाणिना ।
विवाहे च तदा वृत्ते सभार्यः स्वपुरं गतः ॥
इमं कृष्णस्य विजयं यः पठेच्छृणुयादथ ।
विजयं सर्वकृत्येषु श्रद्धानो लभेन्नरः ॥

Colophon

(for °) — (L. 128) V2 वीर (for पार्थं) G3 गतमान (for पत°) G3 M1 विहायसा (for °यस) — (L. 129) K1 B3 D1 3 4 T4 G3 M4 मानद (for °द) — (L. 131) V2 वीर, G5 वीर (for देव) — (L. 132) K2 4 V B Dn Ds D1 4 T G M4 दशार्होऽस्य, L1 च दाशार्हो (for [स]थ दा°) D3 समायमौ दशार्हश्च (for °) V2 M4 प्रभुः (for विभुः) — (L. 133) Ñ2 ववन्दे मधुसूदन (for °) — (L. 135) T2 3 G1 मान (for मन्यु) K4 भानो मन्यु हि मा कार्षीः, D1 भानो मा रोदं मन्युं त्व (for °) D3 G2 यदु° (for भैम) — (L. 136) G5 क्रीडन्त्या देवतोद्याने (for °) K4 तया (for ऽनया) — (L. 137) T2 3 G4 महा (for ततो) Ñ2 कोपात् (for रोषात्) V2 नृप, G3 तदा (for तव) — (L. 138) Ñ2 दुर्ललिता, D2 °लित (for °लितै) M4 अतीव दर्पित कन्या (for °) — (L. 140) K1 कुम्भवतीं; K3 B1 3 Ds2 D6 T1 वृत्त°, K4 कुल°, V2 छत्र°; G1 M4 ऋतु° (for व्रत°) D1 मन्दागसम् (for अना°) K1 अनागसि च मा मुने; K4 °गसि महामुने (for °) — (L. 142) K3 Dn D3 D1 3 4 अनुग्रहं (for अनन्तर) K1 G2 विध स्त्वान्त, K4 विधि चात्र, K1 विधस्त्वातो (for °त्र) — K2 om line 145 — (L. 147) T3 G1 4 अधर्षिता (for अदूषिता) D3 G2 धर्मज्ञ (for धर्मेण) T1 G2 अधर्षितात्मा धर्मेण (for °) V2 B D1 3 T4 लप्स्यते (for °ति) — D2 om (hapl.) lines 149–150 — (L. 149) Ñ2 B Dn D6 G4 सुगन्धि (for °न्ध) D2 सुगन्धा च सदा चैव (for °) D6 सुकुमारी (for कुमारी च) V1 D4 भविष्यति, T1 तत पुन (for पुनः पुनः) — (L. 150) V1 2 D4 G2 इय (for इमं) — (L. 151) K4 पार्थ, D1 इय (for एव) — (L. 152) D1 तां वीर (for शूरश्च) — (L. 153) T2 G1 ददौ (for ततो) D6 ततो भानुर्भानुमतीं (for °) — (L. 155) K1 Ñ2 V2 B1 D3 D2 6 T G M4 प्रेषितश्च, B3 प्रेरिते, D2 प्रेषित्वा (for प्रेषिते) — (L. 156) K1 4 Da1 स पुरीं, K4 Dn2 M4 स्वपुरीं, T1 G3 स पुरं, G(ed) तां पुरीं (for स्वपुरं) D3 सभार्यं सुरपुगत्र (for °) — (L. 157) V2 च य, B3 T3 अपि, D2 3 G3 तथा (for अथ) — (L. 158) Ñ2 V1 विजयी (for °यं) D3 कृच्छ्रेषु (for कृत्येषु) K1 सकलं सर्वतीर्थेषु (for °) Ñ2 D6 भवेत् (for लभेत्) K1 3 4 इति (for नर)

29 F

K Ñ2 V B D T G M4 cont

जनमेजय उवाच ।

भानुमत्यापहरणं विजयं केशवस्य च ।
छालिक्यानयनं चैव देवलोकान्महामुने ॥
क्रीडा च सागरे दिव्यां वृष्णीनाममितेजसाम् ।
अश्रौषं परमाश्चर्यं मुने धर्मभृतां वर ॥
वज्रनाभवधं ह्युक्तं निकुम्भवधकीर्तने ।
तन्मे कौतूहलं श्रोतुं प्रसादाद्भवतो मुने ॥

वैशंपायन उवाच ।

हन्त ते कीर्तयिष्यामि वज्रनाभवधं नृप ।
विजयं चैव कामस्य साम्बस्य च महात्मनः ॥
मेरोः सानौ नरपते तपश्चक्रे महासुरः ।
वज्रनाभ इति ख्यातो निश्चितः समितिंजयः ॥
तस्य तुष्टो महातेजा ब्रह्मा लोकपितामह ।
वरेण च्छन्दयामास तपसा परितोषितः ॥
अवध्यत्वं स देवेभ्यो वव्रे दानवसत्तम ।
पुरं वज्रपुरं चैव सर्वरत्नमयं शुभम् ॥
स्वच्छन्देन प्रवेशश्च न वायोरपि भारत ।
अचिन्तितेन कामानामुपपत्तिर्नराधिप ॥
शाखानगरमुख्यानां सवाहानां शतानि च ।
नगरस्याप्रमेयस्य समन्ताज्जनमेजय ॥
तथा तद्भवत्तस्य वरदानेन भारत ।
उवास वज्रनगरे वज्रनाभो महासुर ॥
कोटिशो वरलब्धं तमसुराः परिवार्य ते ।
ऊषुर्वज्रपुरे राजन्सवाहेषु तथैव च ॥
शाखानगरमुख्येषु रम्येषु च नराधिप ।
हृष्टपुष्टप्रमुदिता नृप देवस्य शत्रवः ॥
वज्रनाभोऽथ दुष्टात्मा वरदानेन दर्पितः ।
पुरस्थ चात्मनश्चैव जगद्बाधितुमुद्यतः ॥

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 D3 T3 — *Mention of Khila* V1 3 B Dn2 D5 D1 3 — *Adhy name* K Ñ2 V B D T4 भानुमतीहरणम्, T1 भानुमतीहरणे निकुम्भवध, T2 3 G1 3 4 भानुमतीप्रत्याहरणे निकुम्भवध, G2 भानुमतीहरणे निकुम्भवध भानुमतीविवाहकथनम् — *Adhy no* K2 143, V1 149, V2 148, V3 Ds2 *147*, *D1 141*, *D3 T4 154*, *D4 144*, *T1 G3 4 M4 358*, T2 G1 160, T3 167, G5 161

29F

(L 1) K2 V2 B1 T2 3 G1 4 5 M4 भानुमत्याश्च हरणं, V3 D5 °त्या प्रहरणं, D3 °त्यापहारं च, D4 °त्या हि हरणं (for °) — B1 2 T4 om line 2 — (L 2) V1 छालिक्यानयनं चैव (for °) G3 देवदेवान् (for °लोकान्) — (L 3) Ñ2 D2 रम्या (for दिव्या) D3 कृष्णीनाममितेजसा, D1 G2 वृष्णीनाममितौजसाम् (for °) — (L 4) K4 अश्रौषं परमश्रेयो (for °) — (L 5) K1 Ñ2 B1 Dn2 T4 G1 युक्तं, V2 युद्धं, T2 G4 व्यक्तं, M4 प्रोक्तं (for ह्युक्तं) D3 6 G2 वज्रनाभवधं प्रोक्तं (for °) — (L 6) G5 वदतो (for भवतो) — (L 7) K2 V3 3 T3 3 वर्णयिष्यामि, Ñ2 B D G1 3 4 5 M4 वर्ण° (for कीर्त°) T1 अहं ते वर्णयिष्यामि (for °) D5 प्रति (for नृप) — (L 8) D5 विजयं (for विजय) T2 3 G1 4 कृष्णस्य (for कामस्य) D3 मदनस्य च, T1-3 G3 4 विशेषत, G1 च भारत (for महात्मना) K1 4 साम्बस्यैव भारत, K2 3 Ñ2 V B Dn D5 D7 3 G2 साम्बस्यैव च भारत (for °) — K2 4 om (hapl) lines 9-10 B1 om lines 10-13 — (L 10) Ds2 निश्चिन्त (for निश्चित) K1 निश्चित समरजय (for °) — (L 11) K2 V3 ब्रह्म (for ब्रह्मा) — T2 om line 12 — (L 13) Dn T1 3 G1 2 3 अवध्यत्वं (for °ध्यता) — (L 14) Dn चापि, G3 M4 नाम (for चैव) — (L 15) K2 B3 D2 3 5 T2 G3 4 अस्वच्छन्देन, G2 अच्छेद्येन (for स्वच्छन्देन) V1 D3 D1 4 T1 प्रवेश (for °शश्च) K2 V2 3 B3 D3 T1 3 4 G3 अस्वच्छन्देन प्रवेश च (for °) D3 T1 3 G1 3 वायोरपि च भारत (for °) — M4 om (hapl) lines 16-19 K1 om line 16 — (L 16) V1 अचिन्तिते तु कामानाम्, D6 स्वचिन्तितेन का°, T1-3 G1 2 4 अस्वच्छन्देन च का°, G2 चिन्तितेनैव का°, G4 G5 सचिन्तितेन का° (for °) Ñ2 D3 D6 उपपत्ति (for °पत्तिर्) D5 G2 उपपत्ति जनाधिप (for °) — (L 17) D1 वाहनानां, T2 3 G1 4 5 सवासानां (for °हानां) — (L 19) T1-3 G1 3 4 चैवाभवत्, T4 नृपाभवत् G3 नृपाभवद् (for तद्भवत्) — (L 21) D1 कोटिशो वा वरं तस्य (for °) K2 D3 4 परिवार्य च K1 °वर्तताम्, D1 पर्यवार्यन् (for परिवार्य ते) — (L 22) K4 समरेषु (for सवाहेषु) V1 सवाहनपुरेषु तथैव च (hypermetric); G5 सवासेषु च भारत (for °) — (L 23) G4 तान्ना (for शाखा) — (L 24) D2 पुष्टा (for °पुष्ट) D1 हृष्टप्रमुदिता दैत्या (for °) G4 दैवत (for देवस्य) — (L 25) B1 पुरेऽस्य

महेन्द्रमब्रवीद्गत्वा देवलोकं विशां पते ।
अहमीशितुमिच्छामि त्रैलोक्यं पाकशासन ॥
अथ वा मे प्रयच्छस्व युद्धं देवगणेश्वर ।
सामान्यं हि जगत्कृत्स्नं कश्यपस्य महात्मनाम् ॥
स बृहस्पतिना सार्धं मन्त्रयित्वा सुरेश्वरः ।
वज्रनाभं सुरश्रेष्ठः प्रोवाच सुरवंशजः ॥
सत्रेषु दीक्षितः सौम्य कश्यपो नः पिता मुनिः ।
तस्मिन्वृत्ते यथा न्याय्यं तथा स हि करिष्यति ॥
ततः स पितरं गत्वा कश्यपं दानवोऽब्रवीत् ।
यथोक्तं देवराजेन तमुवाचाथ कश्यपः ॥
सत्रे वृत्ते करिष्यामि यथा न्याय्यं भविष्यति ।
त्वं तु वज्रपुरे पुत्र वस गच्छ समाश्रितः ॥
एवमुक्तो वज्रनाभः स्वमेव नगरं गतः ।
महेन्द्रोऽपि ययौ देवो द्वारकां द्वारमालिनीम् ॥
गत्वा चान्तर्हितो देवो वासुदेवमथाब्रवीत् ।
वज्रनाभस्य वृत्तान्तं तमुवाच जनार्दनः ॥
शौरेरुपस्थितो देव वाजिमेधो महाक्रतुः ।
तस्मिन्वृत्ते वज्रनाभं पातयिष्यामि वासव ॥
तत्रोपायं प्रवेशे तु चिन्तयाशु सतां गते ।
नानिच्छया प्रवेशोऽस्ति तत्र वायोरपि प्रभो ॥
ततो गतो देवराजो वासुदेवेन सत्कृतः ।
वाजिमेधे च संप्राप्ते वसुदेवस्य भारत ॥
तस्मिन्यज्ञे वर्तमाने प्रवेशार्थं सुरोत्तमौ ।
चिन्तयामासतुर्वीरौ देवराजाच्युतावुभौ ॥
तत्र यज्ञे वर्तमाने सुनाट्येन नटस्तदा ।
महर्षींस्तोषयामास भद्रनामेति नामतः ॥
तं वरेण मुनिश्रेष्ठाश्छन्दयामासुरात्मवान् ।
स वव्रे तु नटो भद्रो वरं देवेश्वरोपमः ॥
देवेन्द्रकृष्णच्छन्देन सरस्वत्या प्रचोदितः ।
प्रणिपत्य मुनिश्रेष्ठानश्वमेधे समागतान् ॥

G3 परस्य (for पुरस्य) — (L 27) D1 सोऽब्रवीत् (for मब्र°) K1 3 4 D1 देवलोके (for °लोकं) — (L 28) T1 3 G1 3 4 शासितुम् (for ईशि°) — (L 29) G3 प्रयच्छध्वं (for °स्व) N2 स्वर्गं (for युद्धं) D3 गणैः सह (for गणेश्वर) — (L 31) K1 3 B2 Dn D 3 महेश्वरः (for सुरेश्वरः) — (L 32) K4 V2 नन्दन (for वंशजः) — (L 33) V2 B2 D2 D4 6 T G3 4 सत्रस्थः B3 स सत्रे (for सत्रेषु) K1 D5 सौम्यः V1 सम्यक् (for सौम्य) K2 सत्रे स दीक्षितः सौम्य (for °) V2 D5 पिता नः कश्यपो मुनिः (for ᵇ) — G3 om line 34 — (L 34) K1 4 V1 2 B1 3 D3 D2 6 T3 G5 M4 न्याय्यं (for न्याय्यं) K4 हि स (by transp) — K4 om (hapl) lines 35 37 — (L 35) D6 गत्वा (for गत्वा) K1 दानवो वाक्यमब्रवीत् (for ᵇ) — (L 36) D [उ]क्तो (for [उ]क्तं) — (L 37) K2 Ñ2 V1 2 B1 3 D1 6 T G2 3 M4 न्याय्य (for न्याय्यं) K1 2 G1 यथान्याय गमि(G1 करि)ष्यति (for ᵇ) — (L 38) G3 वज्रस्य (for °पुरे) V2 वीर B2 D3 T2 3 G1 4 तत्र, D4 वत्स (for पुत्र) D5 त्वं तु वज्रपुरीं वीर (for °) K2 T2 G1 2 4 वत्स (for वस) K1 Ds2 पुत्र (for गच्छ) V2 3 B Dn D6 समाहितः, D2 श्रय (for श्रितः) D1 समागच्छ समाश्रितः D2 समागच्छ समाश्रित्कात्; D3 G2 पुत्र (G2 वत्स) गच्छ समाश्रितः (for ᵇ) — (L 39) V2 4 D1 T2 G2 3 M4 उक्तो (for उक्तः) B1 सुमरं (for स्वमेव) N2 V2 3 B2 D6 6 भवनं (for नगरं) B3 सुमरुभवनं गतः (for ᵇ) — (L 40) K Ñ2 V1 3 B1 Dn Ds2 D2 4 5 T1 G3 4 M4 द्वालिनीम् (for मा°) — (L 41) D4 स गत्वा (for गत्वा च) K1 गत्वा च वृत्रहा देवः (for °) — (L 42) D3 चरितं (for वृत्तान्तं) — Before line 43 V1 ins शौरिरुवाच — (L 43) V1 उपस्थितो देवराज (for °) — (L 44) D1 घातयिष्यामि, T1 G3 वार° (for पात°) T2 भारत (for वासव) — K6 om (hapl) lines 45-49 — (L 45) B2 D4 प्रवशं नु M4 प्रवक्ष्यामि (for प्रवेशे तु) D6 विचिन्तय (for चिन्तयाशु) T1 4 सभां गतौ; N2 B1 Dn2 D2 M4 सतां गते T1 3 G1 सुरेश्वर (for सतां गते) T2 G1 चिन्तयन्तु सुरेश्वर; G2 चिन्तया वा सुरेश्वर (for ᵇ) — (L 47) G4 M4 पूज्यो (for गतो) — (L 49) Ñ2 धीमन् (for भारत) — K4 om lines 49 50 G5 om (hapl) lines 49ᵇ 51ᵃ — (L 50) K2 सर्वोत्पातविनेताधिप (for ᵇ) — (L 51) K4 D2 3 T4 G2 तस्मिन् (for तत्र) K2 4 सुवाचन V3 स्वनाट्येन, M4 सुरनाट्ये (for सुनाट्येन) G2 सुनाट्यनटैस्तदा (for ᵇ) — (L 52) D1 सार्षीम् (for महर्षींस्) K1 तोषयामास महर्षीन् (for °) K2 D4 भद्रो नाम च नामतः (D4 भारत) D1 भद्रनामा स ना° (for ᵇ) — (L 53) K2 Ñ2 V1 D3 D 3 4 6 आत्मवत्; T1 3 G1 2 4 आदरात्; T4 आनवत् G2 आदतां; M4 आतूना (for आत्मवान्) — (L 54) V राजन् (for भद्रो) — (L 55) K2 3 D1 प्रणोदितः (for प्रचो°) — (L 56) D3 समागम (for अश्वमेध) T4 G1 4 M4 वचनं प्राह तान् (G3 पिता)भद्र (for ᵇ) — Before

भोज्यो द्विजानां सर्वेषां भवेयं मुनिसत्तमाः ।
सप्तद्वीपां च पृथिवीं विचरेयमिमामहम् ॥
प्रसिद्धाकाशगमनः सत्कुर्वंश्च विशेषतः ।
अवध्यः सर्वभूतानां स्थावरा ये च जङ्गमाः ॥
यस्य यस्य च वेषेण प्रविशेयमहं खलु ।
मृतस्य जीवतो वापि भावेनोत्पादितस्य वा ॥
स भूयस्तादृशः स्यां वै जरारोगविवर्जितः ।
तुष्येयुर्मुनयो नित्यमन्ये च मम सर्वदा ॥
एवमस्त्विति स प्रोक्तो ब्राह्मणैर्नृपते नटः ।
सप्तद्वीपां वसुमतीं पर्यटत्यमरोपमः ॥
पुराणि दानवेन्द्राणामुत्तरांश्च कुरूंस्तथा ।
भद्राश्वान्केतुमालांश्च कालाम्रद्वीपमेव च ॥
पर्वणीषु तु सर्वासु द्वारकां यदुमण्डिताम् ।
आयाति वरदत्तः स लोकवीरो महानटः ॥
ततो हंसान्धार्तराष्ट्रान्देवलोकनिवासिनः ।
उवाच भगवाञ्शक्रः सान्त्वयित्वा सुरेश्वरः ॥
भवन्तो भ्रातरोऽस्माकं काश्यपा देवपक्षिणः ।
विमानवाहा देवानां सुकृतीनां तथैव च ॥
देवानामस्ति कर्तव्यं कार्यं शत्रुवधान्वितम् ।
तत्कर्तव्यं न मन्त्रश्च भेत्तव्यो वः कथंचन ॥
अकुर्वतां देवताज्ञामुग्रो दण्डः पतेदपि ।
सर्वत्राप्रतिषिद्धं वो गमनं हंससत्तमाः ॥
गत्वाप्रवेश्यमन्येषां वज्रनाभपुरोत्तमम् ।
इतोऽन्तःपुरवापीषु चरध्वमुचितं हि वः ॥
तस्यास्ति कन्यारत्नं हि त्रैलोक्यातिशयं शुभम् ।
नाम्ना प्रभावती नाम चन्द्राभेव प्रभावती ॥
वरदानेन सा लब्धा मात्रा किल वरानना ।
हैमवत्या महादेव्याः सकाशादिति नः श्रुतम् ॥
स्वयंवरा च सा कन्या बन्धुभिः स्थापिता सती ।
आत्मेच्छया पतिं हंसा वरयिष्यति शोभना ॥
तद्भवद्भिर्गुणा वाच्याः प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
सद्भूताः कुलरूपस्य शीलस्य वयसस्तथा ॥

line 57, K Ñ2 V B D T1 G2 ins नट उवाच — (L 57) G(ed) भोज्यो (for भोज्यो) D6 (marg) नटो भोज्यो द्विजातीनां, T2 3 G1 3 4 नटः पूज्यो द्विजानां हि (for °) T2 3 G1 4 सर्वेषां (for भवेयं) V1 D3 द्विज (for मुनि) — (L 58) T1 G3 पृथ्वीं च (for पृथिवीं) T1 3 G1 3 4 नटो जयतु मामक (T3 G1 °कम्) (for ᵇ) — (L 59) Dn1 D8 गमन (for °न) T2 3 G1 3 4 प्रविष्ट कामगमन (for ᵃ) K1 3 4 Dn G3 M4 शक्रुवंश्च, K2 प्रकुर्वंश्च, D5 शक्तिमांश्च D6 सत्कृतिश्च (for सत्कुर्वंश्च) — (L 61) K4 यत्र (for the first यस्य) — (L 62) B1 हतस्य, B3 शूद्रस्य (for मृतस्य) K1 3 Dn G2 भाव्येन, K4 D1 5 भव्येन, D3 भावस्य, T1 भवेन (for भावेन) — (L 63) K Ñ2 V B Ds D1 G2 सतूर्यस्, D1 सरूपस्, D2 स तूर्णस् (for स भूयस्) D6 सुपर्णसदृशश्चाथ, T1-3 G1 3 4 सदृशस्तादृशस्याथ, G3 M1 स तस्य सदृश स्यां वै (for °) — (L 64) V2 नृत्ये च, B1 मुनयो (for अन्ये च) T2 3 G1 4 वर मम च सर्वदा (for ᵇ) — (L 65) Ñ2 D2 T1 3 G1 3-5 M4 समोक्तो, D3 प्रोक्तो वै (for स प्रोक्तो) T G M1 ब्राह्मणैर्वेदपारगैः (for ᵇ) — T2 3 om lines 68 72 — (L 68) K2 भद्राश्च (for °श्वान्) K2 कलाम्बु, K4 D1 2 कल्पाय, Ñ2 V2 B Dn D3 T1 G1 2 5 कालाम्र, D3 जलान्त, D8 T1 G3 कालाम्र- (for कालाव) — (L 69) T1 पार्वतीमास्तथा देशान्, G1 पार्वतीयेषु सर्वासु (for ᵃ) — (L 70) K2 सन्, K4 असौ (for स) M1 आयाति वरदानेन (for ᵃ) K4 Dn D4 6 T1 4 G1 2 5 M4 लोकवीरो, Ñ2 °चारी D8 लोके वीर (for लोकवीर) — (L 72) B3 देव, D3 वज्री (for शक्र) D5 सुरोत्तम, T1 G3 नरेश्वर (for सुरेश्वर) — (L 74) K1 4 वाह्या (for वाहा) T1 2 G1 3 4 सुसारदास्तु देवाना (for ᵃ) D8 सुवृत्तीना (for सुकृतीना) — (L 75) K1 4 ममास्ति कार्यं कर्तव्य (for ᵃ) K1 3 4 शत्रोर्वधसमन्वितम् (for ᵇ) — (L 76) D3 स शत्रुघ्न, T4 स मन्त्रश्च (for न म°) K3 भेत्तव्यं च, T1-3 G1 3 4 °ष्यो मे (for °व्यो व) — (L 79) V1 कृत्वा (for गत्वा) T1 पुरोगमम् (for °त्तमम्) — (L 80) T1 2 G1 4 गत्वा (for इतो) K2 3 B1 वासीषु, T1 वासेषु (for वापीषु) K4 ततोऽन्तः पुनरागत्य (for ᵃ) B1 सुचिर G3 M1 उषित (for उचित) — (L 82) T1 सा तु (for नाम) V1 चन्द्राभा च, G2 चन्द्रामेव (for चन्द्रा°) — (L 83) D1 वराङ्गना, T2 °सना (for °नना) — (L 85) D8 M1 स्वयंवरे, T1 G3 सुस्वरूपा, T2 G1 सर्वरूपा (for स्वयंवरा) — (L 86) Ñ2 Ds1 वर (for पतिं) K2 सा हि T1-3 G1 3 4 M1 सा च (for हंसा) — (L 88) K2 D4 5 सदृशा, T1 G3 सगता, T2 G1 सा गति, T3 G4 सगति, T1 G5 M1 सद्रूपा, G2 सद्रूपा (for सद्भूता) K1 4 अद्भुताकाररूपस्य (for ᵃ) K2 यशसस् T4 च यशस् (for वयसस्) — (L 89) M4 सरक्त (for सा रक्त) K3 D2 भावान, K4 भावा स्याद्

यदा सा रत्नभाया च वज्रनाभसुता सती ।
तस्याः सकाशात्संदेशो नयितव्यः समाधिना ॥
प्रद्युम्नस्य पुनस्तस्मादानयध्वं तथैव च ।
स्वबुद्ध्या प्राप्तकालं च सविधेय हितं मम ।
नेत्रवक्त्रप्रसादश्च कर्तव्यस्तत्र सर्वथा ॥
तथा तथा गुणा वाच्याः प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
यथा यथा प्रभावत्या मनस्तत्र भवेत्स्थिरम् ॥
वृत्तान्तश्चानुदिवस प्रदेयो मम सर्वथा ।
द्वारवत्यां च कृष्णस्य भ्रातुर्मम यवीयसः ॥
नारदश्च कर्तव्यः प्रद्युम्नो यावदात्मवित् ।
पर्याप्तश्चेद्वरारोहां वज्रनाभसुतां विभुः ॥
अवध्यास्ते तु देवानां ब्रह्मणो वरदर्पिताः ।
देवपुत्रैर्हि हन्तव्याः प्रद्युम्नप्रमुखैर्युधि ॥
नटो दत्तवरस्तस्य वेषमास्थाय यादवाः ।
प्रद्युम्नाद्या गमिष्यन्ति वज्रनाभविनाशनाः ॥
एतच्च सर्वं कर्तव्यमन्यच्च स्वयमेव हि ।
प्राप्तकालं विधातव्यमस्माकं प्रियकाम्यया ॥
प्रवेशस्तत्र देवानां नास्ति हंसाः कथंचन ।
वज्रनाभेप्सिते तत्र प्रवेशः खलु सर्वथा ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
ते वासववचः श्रुत्वा हंसा वज्रपुरं ययुः ।
पूर्वोचितं हि गमनं तत्र तेषां जनाधिप ॥
ते दीर्घिकासु रम्यासु निपेतुर्वीर पक्षिणः ।
पद्मोत्पलैरावृतासु काञ्चनैः स्पर्शनक्षमैः ॥
ते वै नदन्तो मधुरं संस्कृतापूर्वभाषिणः ।
पूर्वमप्यागतास्ते तु विस्मयं जनयन्ति हि ॥
अन्तःपुरोपभोग्यासु चैव वापीषु ते नृप ।
दृष्टास्ते वज्रनाभस्य त्रिविष्टपनिवासिनः ॥
आलपन्तः सुमधुरं धार्तराष्ट्रा जनेश्वर ।
स तानुवाच दैतेयो धार्तराष्ट्रानिदं वचः ॥
त्रिविष्टपे नित्यरता भवन्तश्चारुभाषिणः ।

(for भाया च) D1 यथा सा रत्नभाया स्यात् (for °) — (L. 90) Ñ1 D3 T1 G1 सकाशं (for °शात्) D3 समाहिता (for °धिना) — (L. 91) B1 Dn1 D5 T1 3 G3 4 पुनस् (for पुनस्) K4 तस्य (for तस्माद्) — (L. 92) Ñ1 कालेन (for -कालं च) D1 संधेय वि (for सविधेय) — (L. 93) T2 3 G1 3 4 प्रसन्नस्य (for कर्त°) — G2 om (hapl) lines 94-96 — (L. 95) K3 T1 G1 3 5 स्थितम् (for स्थिरम्) — (L. 96) K3 D6 वृत्तान्तश्चाहरहर्दिवसे (for °) K4 प्रदेय (for °यो) — (L. 98) D2 भ्रामवान् (for °वित्) B1 अन्यच्च स्वयमेव हि (for °) — B1 om line 99 — (L. 99) K3 पर्याप्तोद्वेद् (for °श्चेद्) — (L. 100) D3 दैत्यानां (for देवानां) — (L. 101) B1 3 न (for हि) D1 3 तेऽवध्या (for हन्तव्या) K3 पुरस्थैर् (for -प्रमुखैर्) T1 3 G1 3 4 अपि (for युधि) — (L. 102) K4 विद्याम् (for वेषम्) — (L. 103) D3 वञ्चयन्ति (for गमि°) D1 देवशत्रु (for वज्रनाभ) T2 3 G1 4 -विनाशनात् (for °नाः) — (L. 104) Ñ1 सर्वं प्र, T2 3 G1 3 सर्वं च (by transp) V1 Dn1 D1 3 T3 G1 4 सर्वम् (for स्वयम्) — (L. 105) T G3 5 M1 हित (for प्रिय) — (L. 107) V1 3 D1 वज्रनाभेप्सिते तत्र, D3 5 T2 G3 °नाभे स्थिते तत्र, D6 (marg as above) °नाभस्थितानां तु (for °)

Colophon — *Mention of the Epic* Dn1 T3 — *Mention of Khila* V B Dn1 D5 D1 — *Adhy name* K Ñ1 V B1 3 Dn D3 D1 3 4 वज्रनाभप्रद्युम्नोत्तरम् B1 D4 6 प्रद्युम्नोत्तरम् D2 वज्रनाभयुद्धम्, T1 3 G1 3 4 वज्रनाभवधोद्योग T3 G2 वज्रनाभवध — *Adhy no* : K3 (marg) 144, V1 150, V2 149, V3 Dn1 148 D1 142, D4 145, T1 G3 4 M1 159, T2 G1 161, T3 163, T4 G1 155, G3 162

(L. 108) D1 वज्रपुरे (for °पुरं) — (L. 109) B1 D1 पूर्वोचित G1 M1 पुरोहित, G5 पुरोचित (for पूर्वो°) V1 3 B3 D3 D2 4 6 नराधिप (for जना°) D3 पुरि तेषां नराधिप (for °) — (L. 110) Ñ1 D2 3 G1 M4 वर (for वीर) — K3 om (hapl) lines 111-112 — (L. 111) Ñ1 पद्मोत्तरैर् (for °त्पलैर्) — (L. 112) T1 सर्वे, T2 तद्वै (for ते वै) D3 G1 वदन्तो T1 Cal ed नन्दन्तो (for नदन्तो) K1 4 भाषिता (for °णः) Dn2 संस्कृतापूर्वभाषिणः, D1 संस्कृता पूर्वपक्षिणः T2 3 संस्तुतं पूर्वभाषिणः, G1 3 4 M1 संस्कृतं पू (for °) — (L. 113) D1 T G3 3 M1 अभ्यागताः (for अप्या°) — (L. 115) V3 D2 3 5 T2 3 G1 4 M1 दृष्टाम् (for दृ°) K1 दृष्टास्ते चक्रनाभस्य (for °) — (L. 116) K3 V1 G5 जनाधिप (for जनेश्वर) — D1 reads line 117 twice — (L. 117) D2 दैत्यराड् (for दैतेयो) D5 (first time) जनेश्वर (for इदं वचः) — (L. 119) G1 3

यदेवेहोत्सवोऽस्माकं भवद्भिरवगम्यते ॥
आगन्तव्य जालपादाः त्वमिद भवता गृहम् ।
विश्रब्ध च प्रवेष्टव्य त्रिविष्टपनिवासिभिः ॥
ते तथोक्ता. शकुनयो वज्रनाभेन भारत ।
तथेत्युक्त्वा हि विविशुर्दानवेन्द्रनिवेशनम् ॥
चक्रु परिचय ते च देवकार्यव्यपेक्षया ।
मानुषालापिनस्ते तु कथाश्चक्रु पृथग्विधा ॥
वंशवृद्धाः काश्यपाना सर्वकल्याणभागिनाम् ।
स्त्रियो रेमुर्विशेषेण शृण्वन्त्य. सगताः कथाः ॥
ततो विचरती हसा ददृशुश्चारुहासिनीम् ।
प्रभावती वरारोहा वज्रनाभसुता तदा ।
हसा. परिचिता चक्रुस्ता ततश्चारुहासिनीम् ॥
मखीं शुचिमुखीं चक्रे हसी राजसुता तदा ॥

सा ता कदाचित्पप्रच्छ वज्रनाभसुता सखीम् ।
विश्रम्भिता पृथग्युक्तैराख्यानकशतैर्वराम् ॥
त्रैलोक्यसुन्दरी वेद्मि त्वामह हि प्रभावति ।
रूपशीलगुणैर्देवि किचित्त्वा वक्तुमुत्सहे ॥
व्यतिक्रामति ते भीरु यौवन चारुहासिनि ।
यदतीत पुनर्नैति गत स्रोत इवाम्भसः ॥
कामोपभोगतुल्या हि रतिर्देवि न विद्यते ।
स्त्रीणा जगति कल्याणि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥
स्वयनरत्वे न्यस्ता त्व पित्रा सर्वाङ्गशोभने ।
न च किंचिद्वरयसे देवासुरकुलोद्भवम् ॥
व्रीडिता यान्ति सुश्रोणि प्रत्याख्यातास्त्वया शुभे ।
रूपशौर्यगुणैर्युक्ताः सदृशास्तवकुलस्य हि ॥
आगतान्नेच्छसे देवि सदृशान्कुलरूपयो ।

M3 सदा (for यदा) K1 महोत्सवो (for [ए]वेहोत्सवो) D6 सदेवेहोत्सवेऽस्माक (for ᵃ) T2 3 G1 3 अपि, G2 अभि (for भव) G5 M4 मन्यते (for गम्यते) K2 D1 3 भवद्भिरव (K2 °नु)गम्यताम् (for ᵈ) — (L 120) K3 D32 D3 T1 3 G1 3 4 M3 जलपदा, V3 G5 दानपदा, V2 B जानपदा, D1 जलपादा (for जाल°) G1 ननु (for त्वम्) G2 भवतो (for °ता) — (L 121) D2 विश्लिष्ट (for विश्रब्ध) — (L 122) K1 वज्रनाभकप (for °नाभेन) — (L 123) T1 2 G3 4 ते तथोक्ता (for तथेत्युक्त्वा) G5 M4 ति (for हि) D2 ज्ञातवस्य (for °वेन्द्र) — (L 124) T3 त्रिवक्षया (for व्यपे°) — (L 125) K3 4 कथा (for कथाश्च) — (L 126) K2 वशे विद्वान्, K3 4 N2 V1 2 B Dn D5 T1 G2 5 M4 वशे बद्धा, D1-3 वशे विद्वन् D6 वशे वृद्धा, T2 G1 वशरब्धा (for °वृद्धा) V2 धर्मे (for सर्व) Cal ed सुकुलीना सुभाषिणाम् (for ᵇ) — G1 om lines 127–130 — (L 127) K1 परमा, K3 4 विविधा, D1 सतत (for सगता) G2 शृण्वन्त्य स्वगता कथाम् (for ᵇ) — (L 128) N2 V1 2 T1 G2 5 M4 विरहिते, T1 G3 हि ते दिव्य (for विचरती) K2 Dn विचरन्तस्त(K4 °न्तीं त)तो हसा (for ᵃ) — G5 om (hapl) lines 130–131 — (L 130) N2 V1 हस्य (for हसा) T2 परिवृता (for °चिता) D2 ततस्ता (by transp), D3 ता तन्वीं, D5 तास्तथा — (L 131) K1 3 शुचिमुखा K2 V B3 Dn D32 D 6 T2–4 G1 2 5 M4 शुचिमुखीं K4 N2 T1 सुचिमुखीं (for शुचिमुखीं) D2 सर्वीं शुचिमुखीं चक्रुर् (for ᵃ) K2 Dn1 T3 4 G1 M4 हसीं, D1 हस (for हसी) K3 शुभाम् K4 D1 तु ताम् N2 तत (for तदा) K1 T2 हसीं राजसुता तताम् (T3 तथा), V2 Dn2 D32 D1 5 G5 हसीं राजसुता तदा (D5 तु ताम्) (for ᵇ) — (L 133) K4 V3 B2 3 M3 ता सा (by transp) G5 ता कदाचित्र पप्रच्छ (for ᵃ) G1 हसी राज (for वज्रनाभ) — (L 133) T1 2 G3 4 वाचमेव (for विश्रम्भिता) K1 पृथग्युक्त्या, K2 °युक्तैर्, K3 °गुणैर्, V B Dn D5 G2 6 M3 °वस्तुकैर्, D3 °रभूतैर् (for °युक्तैर्) [illegible] M4 Before line 134, T2 G3 ins हसी — (L 134) D1 त्रैलोक्ये (for °क्य) K1 4 सुन्दरा (for °री) — (L 136) K2 T1 क्रमति (for °क्रा°) K2 भामिनि (for हासिनि) — (L 138) G2 5 M4 नित्ता मते (for न विद्यते) — (L 139) B3 ब्रवाणि (for ब्रवीमि) — (L 140) K2 V1 3 B1 3 D5 D3 4 6 T G M3 स्वयवरे च (for °नरत्वे) D3 विन्यस्ता (for न्यस्ता त्व) D2 स्वयवरे च न्यस्तामि (for ᵃ) — (L 141) D1 त्व (for च) N1 V B Dn D3 D1 5 6 काश्चिद् (for किंचिद्) T1 2 G1 3 वा वयसे (for वर°) K4 om (hapl) lines 141ᵇ 141ᶜ C1 M देवि सुर (for देवासुर) K3 5 N2 V B Dn Ds D1 4 6 -कुलोद्भवान्, T1 2 G2 4 °द्भवे (for °द्भवम्) — (L 142) G1 व्रीडामा, M4 व्रीडि न (for व्रीडिता) D32 तथा (for त्वया) — (L 143) D32 शील (for शौर्य) Dn D1 3 G1 4 M4 युक्तान् (for युक्ता) K3 रूपशीलगुणैर्युक्त V3 रूपसौन्दर्यगुणोपेता (hypermetric), B1 सौन्दर्यगुणोपेता (for ᵃ) K3 सदृशास्तवकुल (hypermetric), Dn D1 सदृशास्तव, D3 °शान्यत्. T1 G1 1 om Poona eds C(ed) °शास्त्व

इहैष्यति किमर्थं त्वां प्रद्युम्नो रुक्मिणीसुतः ॥
त्रैलोक्ये यस्य रूपेण सदृशोऽथ कुलेन वा ।
गुणैर्वा चारुसर्वाङ्गि शौर्येणाप्यथ वा शुभे ॥
देवेषु देवः सुश्रोणि दानवेषु च दानवः ।
मानुषेष्वपि धर्मात्मा मानुषः स महाबलः ॥
यं सदा देवि दृष्ट्वा हि स्रवन्ति जघनानि हि ।
आपीनानीव धेनूनां स्रोतांसि सरितामिव ॥
न पूर्णचन्द्रेण मुखं नयने वा कुशेशयैः ।
उत्सहामोपमातुं हि मृगेन्द्रेणाथ वा गतिम् ॥
जगतः सारमुद्धृत्य पुत्रः स विहितः शुभे ।
कृत्वानङ्गं वशे साङ्गं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥
हतेन शम्बरो बाल्ये येन पापो निबर्हितः ।
मायाश्च सर्वाः सप्राप्ता न च शील विनाशितम् ॥
यान्यान्गुणान्पृथुश्रोणि मनसा कल्पयिष्यसि ।
एष्टव्यांस्त्रिषु लोकेषु प्रद्युम्ने सर्व एव ते ॥

रुच्या वह्निप्रतीकाशः क्षमया पृथिवीसमः ।
तेजसा सूर्यसदृशो गाम्भीर्येण ह्रदोपमः ॥
प्रभावती शुचिमुखीमिति होवाच भाविनी ।
विष्णुर्मानुषलोकस्थः श्रुतः स बहुशो मया ॥
पितुः कथयतः सौम्ये नारदस्य च धीमतः ।
शत्रुः स किल दैत्यानां वर्जनीयः किलानघे ॥
कुलानि किल दैत्यानां तेन दग्धानि मानिनि ।
प्रदीप्तेन रथाङ्गेन शार्ङ्गेण गदया तथा ॥
शाखानगरदेशेषु वसन्ति किल येऽसुराः ।
इत्येते दानवेन्द्रेण सदिश्यन्ते हि तं प्रति ॥
मनोरथो हि सर्वासां स्त्रीणामेवं शुचिस्मिते ।
भवेद्धि मे पतिकुलं श्रेष्ठं पितृकुलादिति ॥
यदि नामाभ्युपायः स्यात्तस्येहागमनं प्रति ।
महाननुग्रहो मे स्यात्कुलं स्यात्पावितं च मे ॥
समर्थनां मे पृष्टा त्वं प्रयच्छ शुचिस्मिते ।

(for °शाश्वत्) —(L 144) D3 om line 144[b] 146[a] K3 4 सदृश (for सदृशान्) —(L 145) D6 (marg) दृक्ष्यति (for इहैष्यति) T1 कृतार्थेव, T3 G4 कृतार्थस्त्वा (for किमर्थं त्वा) —(L 146) K3 V3 Dn3 D7 3 5 6 T1-3 G2 4 सदृशो न, T4 G2 5 M4 °शोऽस्ति, G1 °शेन (for °शोऽथ) —(L 147) Ñ2 D3 स (for वा) D1 सर्वाङ्गै (for सर्वाङ्गि) V3 B3 Dn D6 [अ]स्ति, Poona ed G(ed) [अ]पि (for [अ]थ) —(L 149) Ñ2 Dn D3 मनुष्य (for मानुष) B1 मनु ष सुमहाबल (for [b]) —(L 152) D4 न सूर्यं, T1-3 सदृशं (for न पूर्णं) T4 पूर्णचन्द्रेण सुमुख (for [a]) —(L 153) K2 Dn D3 T3 4 G1 उत्सहे न (for °हाम) K1 [उ]पमां गन्तु, K4 °मा कर्तुं, Ñ2 D5 °मा दातु (for °मातु हि) K2 Ds3 D4 उत्सहाम्युपमां दातु, V2 °हे मोपमा दातुं (for [a]) T1 [इ]व तद्गति (for [अ]थ वा गतिम्) —(L 154) T2 3 G1 शुभम्, G1 शुभ (for शुभे) D2 विहितस्तनय शुभे (for [b]) —I1 om lines 155 159 (L 155) K1 वरे शार्ङ्गी, K2 Ñ2 V2 पुरा साङ्ग (Ñ2 सते), V2 3 B2 3 D5 D2 3 6 T4 G2 4 M4 वरे साङ्ग, D1 4 (marg) वशे शार्ङ्गं, D1 वपु साङ्ग (for वशे साङ्ग) K3 कृत्वानन्द वशे साशङ्ख, T1 G3 यथा शृङ्गवरे शार्ङ्गी (G3 शृङ्ग) T2 3 G1 4 यथा शृङ्गिवरे शृङ्ग (for [a]) —(L 156) G4 एतेन (for ह°) M4 बाले (for बाल्ये) T G1 3-5 M1 निपातित (for निबर्हित) —(L 157) D4 न च शीलविनाशनम् (for [b]) —(L 158) T1 धन्यान् (for या°) —(L 159) G4 द्रष्टव्याम् (for ए°) K3 सर्वे (for त्रिषु) K1 4 दृष्टव्याः सर्वे लोकेषु (for [a]) K3 प्रद्युम्नात् (for °म्ने) —(L 160) K4 प्रकाश स (for प्रतीकाश) —(L 161) Ñ2 G5 संकाशो (for सदृशो) D1 गाम्भीर्ये सागरोपम (for [b]) —T4 G3 5 M4 om line 162 —(L 162) Ñ2 D5 T1 शुचि सुखीम् (for शुचि°) —T3 om (hapl) lines 163–166 Before line 163, K Ñ2 V B D G3 5 M4 ins प्रभावती —(L 163) K3 मानव (for मानुष) Ñ2 देहस्थ, Ds1 °रूपस्थ, D1 लोकस्य, T2 लोकेऽस्य (for लोकस्थ) —(L 165) K3 Ñ2 om (hapl) lines 165[b]–166[a] V2 Dn G1 3 सदा (for किल) D2 वर्जनीया किलारय (for [b]) —(L 166) D2-4 T2 4 G1 2 4 5 M4 भामिनि (for मानिनि) —(L 169) G3 [ए]तद् (for [ए]ते) D6 सदृश्यते हि सप्रति (for [b]) —(L 170) D3 पुष (for एव) —(L 171) K1 3 4 यदि कुलं, Ñ2 प्रतिकूल (for पतिकुलं) T1 2 G4 भवेद्धि न प्रतिकूल (for [a]) —(L 172) K4 शुभाय (for [अ]भ्युपाय) D1 [आ]नयन (for [आ]गमन) —(L 173) G1 पालित तु (for पावित च) K4 पावितं कुलम च मे, D2 कुलस्यास्योचित च मे (for [b]) —(L 174) K3 सर्वथा नाम D4 समर्थं नाम, D5 °र्थंतां मे, D3 (marg) कार्यसिद्ध्यर्थं। T2 3 G1 2 प्रिय च नाम (for समर्थना मे) K1 पृष्टाश्च; B2 दृष्टार्थं, D3 दृष्टा त्वं, G2 दृष्ट्वा त्व (for पृष्टा त्वं) T2 G4 प्रिय च नाम दृष्ट्वा त्वं, G3 M4 समर्था ननु त(M4 मृ)ष्टा त्व (for [a]) K4 च विलासिनि; D1-8 सुविलासिनि (for

प्रद्युम्नः स्याद्यथा भर्ता मम वृष्णिकुलोद्वहः ॥
अत्यन्तवैरी दैत्यानामुद्वेजनकरो हरिः ।
असुराणां स्त्रियो वृद्धाः कथयन्त्यो मया श्रुताः ॥
प्रद्युम्नस्य तथा जन्म पुरस्तादपि मे श्रुतम् ।
यथा च तेन निहतो बलवान्कालशम्बरः ॥
हृदि मे वर्तते नित्यं प्रद्युम्नः खलु सत्तमे ।
हेतु॰ स नास्ति तस्यार्थे यथा मम समागमः ॥
दासी तवाहं सख्याहं दूत्ये त्वा च विसर्जये ॥
पण्डितासि वदोपायं मम तस्य च सगमे ॥
ततस्तां सान्त्वयित्वा सा प्रहसन्तीदमब्रवीत् ।
तत्र दूती गमिष्यामि तवाहं चारुहासिनि ।
इमां भक्तिं तवोदारां प्रवक्ष्यामि शुचिस्मिते ॥
तथा चैव करिष्यामि यथैष्यति तवान्तिकम् ।
साक्षात्कामेन सुश्रोणि भविष्यसि सकामिनी ॥
इति मे भाषितं सत्यं स्मरेथाः शुचिलोचने ।
कथाकुशलता पित्रे कथयस्वायतेक्षणे ॥
मम त्वं तत्र मे देवि हितं सम्यक्प्रपत्स्यसे ।
इत्युक्त्वा सा तथा चक्रे यत्तस्या तामथाब्रवीत् ॥
दानवेन्द्रश्च तां हंसीं पप्रच्छान्तःपुरे तदा ।
प्रभावत्या समाख्याता कथाकुशलता तव ॥
तत्त्वं शुचिमुखि ब्रूहि कथा योग्यतया वरे ।
किं त्वया दृष्टमाश्चर्यं जगत्युत्तमपक्षिणि ॥
अदृष्टपूर्वमन्यैर्वा योग्यायोग्यमनिन्दिते ।
सोऽपृच्छ वज्रनाभं तु हंसी नरवरोत्तम ॥
श्रूयतामित्यथामन्त्र्य दानवेन्द्रं महाद्युतिम् ।
दृष्टा मे शाण्डिली नाम साध्वी दानवसत्तम ।
आश्चर्यं कर्म कुर्वन्ती मेरुपार्श्वे मनस्विनी ॥
सुमना चैव कौसल्या सर्वभूतहिते रता ।
तथाविदूरे शाण्डिल्याः शैलपुत्र्याः शुभा सखी ॥
नटश्चैव मया दृष्टो मुनिदत्तवरः शुभः ।

शुचि॰) K3 प्रयच्छस्व विलासिनि (for ᵇ) — (L 175) G5 M4 विष्णु (for वृष्णि) V3 D5 3 कुलोद्वह (for ॰द्वव) Ñ2 स मे वृष्णिकुलोद्वह (for ᵇ) — (L 178) T1 G3 शत्रु (for जन्म) T2 3 G1 4 प्रद्युम्नश्च यथा शत्रु (for ᵃ) T G M4 इति न (for अपि मे) — (L 179) K3 शुश्रा (for यथा) — (L 180) T2 सत्तम (for ॰मे) — (L 181) K1 तेन स्याद्, K2 Ds2 D4 तस्याथ, K3 4 V1 3 B Dn Ds1 D1-8 T4 G1 2 5 M4 स्यात्तेन (for तस्यार्थे) D6 T1 हेतुर्हि नास्ति स्यात्तेन (G1 तस्यास्ते) T2 3 G3 4 हेतुभिर्नास्ति तस्यास्तैर् (G2 ॰स्ते) (for ᵃ) T1-3 G3 4 अथ(T1 G3 न य)था मम सगम (for ᵇ) — (L 182) Ñ2 तस्यार्थे; V1 सखि हे, D1 शिक्ष्यास्मि, D2 शिक्ष्यास्मि, D4 सत्यार्थे, D6 T4 G5 M4 सखि भो, T2 3 G1 3 4 सखि मे, G2 सख्यं ते (for सख्याहं) K1 V2 D1 2 5 दौत्ये, K3 V1 3 B1 3 Ds D4 दूती, K4 सौरूये (for दूत्ये) D3 T1 दूती तु (T2 ॰त्यर्थे) त्वां विसर्जये (for ᵇ) — (L 183) D2 यथा, G5 मम (for वद) T1-3 G3 4 पण्डिता त्वयोपाय, G1 ॰ता च नयोपाय (for ᵃ) K2 वद (for मम) — (L 184) Ñ2 ततस्ता सान्त्वय द्वाचा (for ᵃ) — Before line 185, K Ñ2 V B D T1-4 G M4 ins शुचिमुखी, T4 सूचीमुखी — (L 185) B3 भाविनि (for हासिनि) — (L 186) T1 3 G1 3 4 शुभानने (for शुचिस्मिते) — (L 187) K1 - 4 [यु]वैति (for [गृ]ष्यति) — (L 188) D1 3 G M4 भविष्यति समागम (for ᵇ) — Before line 189, D3 ins प्रभावत्युवाच — (L 189) Dn T1 G3 नित्य (for सत्यं) K3 स्मरस्व (for स्मरेथा) For line 190, V1 subst

1** कथानुकूलता पित्रे कथयायतलोचने ।

— (L 191) G5 मम त्वत्तस्तत्र देवि (for ᵃ) K3 V1 D1 2 प्रपश्यसे, D6 G2 5 M4 प्रवर्तते, T2 3 G1 4 प्रवर्तसे (for प्रपत्स्यसे) K2 त त्वं सप्रतिपत्स्यसे (for ᵇ) — Before line 192, G2 ins वैशंपायन — (L 192) K2 यत्तु सत्यम् (for यत्तस्या ताम्) D3 यद्वृत्त सा तथाब्रवीत् (for ᵇ) — (L 194) K3 T1 3 G1 3 4 M4 समाख्याता (for स॰) D1 कथानुकूलता तव (for ᵇ) — (L 195) Ds D3 तथ्य (for तत्त्व) D4 शुचिस्मिते (for ॰मुखि) D3 T1 G3 कथा योग्या तथा परे (T1 कथा वरे), T3 3 G4 कथायोग्यास्तथा परे (G4 ध्रुवम्) (for ᵇ) — (L 197) G2 मर्त्यैर् (for मन्यैर्) — D5 om (hapl) lines 199-200 — (L 199) K1 T4 महाद्युति, K2 Ds ॰द्युते (for ॰द्युतिम्) — (L 201) D3 3 G5 यश स्विनी, T1 3 G1 3 4 सद॰ (for मन॰) — (L 202) V2 3 B3 Dn1 D3 5 6 T G1 3-5 सुमनास्, G2 सुकुमारी (hypermetric) (for सुमना) — (L 203) K4 कथचित्तत्र, Ñ2 V1 B1 2 Ds कथचिद्दूर, V2 3 B2 कथचिद्वीर, T1-3 G1 3 M4 तथाविदूर, T4 G2 तथाविधा सा, G4 तथा च वीर (for तथाविदूरे) K3 T1 3 G1 2 4 सती (for सखी) — (L 205) D1 भोगवद्, T4 G1 2 M4 भोगी (for भोगवद्) T1 3 G1 2 4 कामरूपी चर भोग्य (for ᵃ) K3 Ñ2 V D5 D4 5 T1 नृत्य(K2 ॰व, T1 ॰त)सत्तम,

कामरूपी च भोज्यश्च त्रैलोक्ये नित्यसमत ॥
कुरून्यात्युत्तरान्वीर कालाम्रद्वीपमेव च ।
भद्राश्वान्केतुमालांश्च द्वीपान्यान्यथानघ ॥
देवगन्धर्वगेयानि नृत्यानि विविधानि च ।
स वेत्ति देवतुल्येन विस्मापयति सर्वदा ॥

वज्रनाभ उवाच ।

श्रुतमेतन्मया हंसि नचिरादिव विस्तरम् ।
चारणाना कथयता सिद्धाना च महात्मनाम् ॥
कुतूहल ममाप्यस्ति सर्वथा पक्षिनन्दिनि ।
नटे दत्तवरे तस्मिन्सस्तरस्तु न विद्यते ॥

हंस्युवाच ।

गमद्वीपान्विचरति नट स दितिनोत्तम ।
गुणवन्त जन श्रुत्वा गुणहार्य स सर्वथा ॥
तव चेच्छृणुयाद्वीर सद्भूत गुणविस्तरम् ।
नट तदागत विद्धि पुर तव महासुर ॥

वज्रनाभ उवाच ।

उपाय सृज्यता हंसि येनेह स नट शुभे ।
आगच्छेन्मम भद्र ते विषय पक्षिनन्दिनि ॥

ते हंसा वज्रनाभेन कार्यहेतोर्विसर्जिता ।
देवेन्द्रायाथ कृष्णाय शशसु सर्वमेव तत् ॥
अथोपेन्द्रेण प्रद्युम्नो नियुक्तस्तत्र कर्मणि ।
प्रभावत्याश्च ससर्गे वज्रनाभपुरे तथा ॥
दैवीं माया समाश्रित्य सविधाय हरिर्नटम् ।
नटवेषेण भैमाना प्रेषयामास भारत ॥
प्रद्युम्न नायक कृत्वा साम्ब कृत्वा विदूषकम् ।
पारिपार्श्वे गद वीरा यान्भैमास्तथैव च ॥
वारमुख्या नटी कृत्वा तत्तूर्यसदृश तदा ।
तथैव भद्रभद्रस्य सहायाश्च तथाविधान् ॥
प्रद्युम्नविहित रम्य विमान ते महारथा ।
जग्मुरारुह्य कार्यार्थं देवानाममितौजसाम् ॥
एकैकस्य समा रूपे पुरुषा पुरुषस्य त ।
स्त्रीणा च सदृशा सर्वे स्वरूपैर्नराधिप ॥
ते वज्रनगरस्याथ भागानगरमुत्तमम् ।
जग्मुर्दानवसकीर्णं सुपुर नाम नामत ॥

Colophon

D3 G1 सुरसत्तम T1 ; G1 2 4 नृपसत्तम, G3 M1 नृप सत्तम (for नित्यममत) —(L 206) T2 3 G1 2 4 अप्युत्तरान् G3 अप्युत्तमान् (for यात्युत्तरान्) K3 कालाम्बु K3 Dn D 4 G4 M4 कालाप D3 कलाप D3 कलाप T1 3 G1 5 कालाद्रि T3 G4 काल्यादि G2 मकरु (for कालाम्र) —(L 209) T L 3 5 M1 गीतानि (for गेयानि) K4 न नर्तगयानि तथा (for ᵃ) Second part of M3 K1 begins from line 208ᵇ — (L 213) N3 सभवस्; D2 अश्रुतस् D3 सवानस् T 3 G 3.4 सशयस् (for सस्तरस्) —(L 214) D3 सचरति T1 G1 3 4 श्राव (for विच) (L 215) V3 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) K1 गुणकार्यं D3 भाक्ष T1 भार्यं (for हार्य) T1 3 G1 3 4 सुसाहाय्यस्तु सर्वथा (G दा) (for ᵇ) —(L 216) G4 संभूत (for सद्भूत) —(L 217) D3 T2 3 G1 5 M1 समागत (for तदा) —(L 218) D3 उपायं (for य) T1 3 G 3 M1 सृजता G3 दृश्यता (for सृज्यता) V3 उपाय सृजता हसि (for ᵃ) T 3 G 3.4 यत्र हन्त नट शुभ (G3 भ) (for ᵇ) —(L 219) D1 विषय च ममानघे (for ᵇ) —(L 223) T1 स (for ति) I 3 4 तत्र V1 सर्वं D3 शुभ (for तत्र) K3 D1 T3 कर्मणा (for णि)

—(L 224) V3 उपाश्रित्य (for समा) T1 सुत (for हरिर्) T2 3 G1 3 5 हरि कृत्वा सुत नटम् (for ᵇ) —(L 225) D3 भैमान्सान् (for भैमाना) —(L 226) V1 3 D3 नाटकं (for नायक) —(L 227) K3 कृत्वा पार्श्वे N3 V B Da D3 D 4 6 G पारिपार्श्व (for पार्श्वे) — For line 227 K3 subst

ᵃ²⁷ पार्श्वे गर्गं वीरमत्या भैमाना च तथैव हि ।

—(L 228) K3 D3 वारमुख्या नर्त्नी कृत्वा (for ᵃ) T1 G 4 5 तत्तूर्य T1 तत्तूर्यं G 3 तत्कार्यं (for तत्तूर्य) K3 तत्तुल्यसदृशास्तथा (for ᵇ) —(L 229) तथा बहून् (for तथा विधान्) — T om line 230 —(L 230) M1 सहितं (for वि) M1 महासुरा (for रथा) —(L 231) D1 अतितेजसाम्; D3 आमतौजस (for तसाम्) —(L 233) K3 एकैकस्य (for कस्य) D3 4 रूप (for रूपे) G1 रूपेण (for पुरुषा) T2 3 G1 3 5 रूपेण पुरुषस्य ता (for ᵇ) —(L 233) G2 M सवा (for सर्वे) K1 D1 ते स्वरूपैर् K3 Dn 1 तथा N3 D3 स्वान; V1 सुरौश्च V3 सुरूपैर् V3 T1 G1 M स्त्रियो रूपैर् D3 स्वरूपैस्ते D3 वररूपैर्; T1 3 G 3 5 भैमा र (for स्वाद) — I om line 234 235

वैशंपायन उवाच ।

ततः सुपुरवासीनामसुराणां नराधिप ।
पूर्वश्रुतो नटः प्राप्तः कौतूहलमजीजनत् ॥
नटस्याथ बहुदैत्याः सत्कारं परया मुदा ।
प्रत्ययार्थं ददुश्चापि रत्नानि सुमहान्त्यथ ॥
ततः स ननृते तत्र वरदत्तो नटस्तदा ।
सुपुरे पुरवासीनां परं हर्षं समादधत् ॥
रामायणं महाकाव्यमुद्देशं नाटकीकृतम् ।
जन्म विष्णोरमेयस्य राक्षसेन्द्रवधेप्सया ॥
लोमपादो दशरथ ऋष्यशृङ्गं महामुनिम् ।
शान्तामानाययामास गणिकाभिः सहानघ ॥
रामलक्ष्मणशत्रुघ्ना भरतश्चैव भारत ।
ऋष्यशृङ्गश्च शान्ता च तथारूपैर्नटैः कृतैः ॥
तत्कालजीविनो वृद्धा दानवा विस्मयं गताः ।
आचचक्षुश्च तेषां वै रूपतुल्यत्वमच्युत ॥
सत्काराभिनयौ तेषां प्रस्तावानां च धारणम् ।
दृष्ट्वा सर्गे प्रवेशं च दानवा विस्मयं गताः ॥
ते रक्ता विस्मयं नेदुरसुराः परया मुदा ।
उत्थायोत्थाय नाट्यस्य निक्षेपेषु पुनः पुनः ॥
ददुर्वस्त्राणि तुष्टाश्च ग्रैवेयवलयानि च ।

— (L. 234) D3 ते वज्रनगराभ्याशे (for °) — (L. 235) सपूर्णे (for सकीर्णे) T1 पट्पुर (for सु°)

Colophon om in B3 — Mention of the Epic D3 T3 — Mention of Khila V B D5 D1 — Adhyaya K1 Ñ2 V B1 D2 Dn D5 D1 वज्रनाभप्रद्युम्नोत्तरम्, K3 वज्रनाभप्रद्युम्नयुद्धम्, K4 वज्रनाभप्रद्युम्न D3 वज्रनाभवधे प्रद्युम्नोत्तरम् T G1 वज्रनाभवध — Adhy no K3 (marg) 145 V1 151, V2 150 V3 D2 149, D1 143, D3 T1 G2 156 D4 146, T1 G1 M1 160, T2 G1 162, T3 169 G3 163

B3 om line 236 — (L. 236) K3 D5 D1 T1 स (for सु) K1 Ñ2 V B1 D2 G3 M1 तत स्वपुरवासी (D3 T1 सा)नाम् (for °) Ñ2 सर्वेत च, T1 जनाधिप (for नरा°) — After line 236 K1 Ñ2 Dn D5 ins

3** ददावाज्ञां वज्रनाभो दीयतां गृहमुत्तमम् ।
आतिथ्यं क्रियतामेषां बहुरत्नमुपायनम् ॥
वासांसि सुविचित्राणि सुखाय जनरञ्जनम् ।
भर्तुराज्ञां समालभ्य तथा चक्रुश्च सर्वशः ॥

[(L. 2) K1 पर G1 अत्र (for यथा) K1 Ñ2 D5 तथा (for बहु°) — (L. 3) Ñ2 मन (for जन) D3 सुराय सुरनाम (for °) — (L. 4) Ñ2 समारब्धे (for °लब्ध) V1 जनता (for सर्वत).]

— (L. 237) K1 Dn D1 T1 G1 M1 पूर्वे श्रुतो; V1 B1 D2 T2 G2 पूर्वश्रुतो (for पूर्वं°) D3 M1 नर (for नटः) G1 कुतूहलम् (for कौ°) — (L. 238) G1 सत्कारात् — (L. 239) K1 V2 B1 Dn T1 M1 प्रत्ययार्थं (K1 M1 °र्थे), K1 D2 D1 प्रत्ययार्थे, Ñ2 V1 D3 D1 प्रत्येप्सित, V2 B1 पूजनार्थ (B1 °र्थे); T D2 G1 स्वपरार्थं T1 G1 नाट्य(G1 नट)स्यार्थं (for प्रत्ययार्थं) D1 पात्राण्यंदत्तुश्चापि (for °) D3 T1 G1 शतानि विविधानि च (for °) — (L. 240) M1 स तत्र (for तत्र स) D1 M1 वीर (for तत्र) D3 वरदानात् (for °दत्तो) G1 नटो दत्तवरस्तदा (for °) — (L. 241) M1 कृत (for पुर) K1 D1 G1 वासानां (for वासीनां) T1 G1 सुपुरे कृतवासानां (for °) D3 परि (for पर) V1 B1 D3 अथादधत् (for समा°) — (L. 242) K1 सुदेशं (K1 °श्य), V1 Dn D1 T1 G1 उद्देश्य, D3 उद्दिश्य D3 उद्दिश्य T1 G1 उद्देशात् (for °शं) — (L. 243) D1 °वधे यथा (for वधेप्सया) — (L. 244) K1 रामप्रासौ D3 लोकपालो T1 G1 M1 रोमपादाद् (for लोमपादो) D1 लोमपादं दशरथम् (for °) D3 महामुनि — (L. 245) K1 V1 Dn शान्तार्थमानयामास; K1 शान्त वनादानयन, T1 G1 शान्तामभ्यानयामास, T1 G1 M1 स शान्तामान° (for °) V1 तथा (for सह) — (L. 246) V1 B1 D3 T1 G1 शत्रुघ्न (for °घ्ना) V1 Dn D3 T1 G1 भरतास्तु (for भरतश्च) — (L. 247) K1 शान्तामा; D1 शान्ता च (for शान्ता च) K1 Ñ2 Dn D1 T G M1 कृता (for कृतैः) — T1 G1 om line 248 — (L. 248) K1 वृद्धात् (for वृद्धाः) — K1 om (hapl) lines 249 251 — (L. 249) K1 D3 अच्युतम्; K1 D1 °त, K1 V1 B1 T1 G1 पूर्व च, D1 G1 M1 इत्यन्ते (for अच्युत) V1 रूपतुल्यत्वयाच्युत, T1 G1 °मथैव च (for °) — (L. 250) K1 D3 सत्काराभिनयस्तेषां, T1 सत्काराभिनयौ तेषां (for °) — (L. 251) T1 G1 तेषां (for सर्गे) D3 प्रणम्यन्तो (for प्रवेशं च) — (L. 252) D3 T1 G1 ते तता T1 जाता G1 ते गता (for ते रक्ता) V B1 D3 विस्मयात् (for °य) Ñ2 ते रक्ता विस्मयार्थे तु (for °) D3 G मुदा परमया मुदा (for °) — (L. 253) T1 ते नाट्य (for नाट्यस्य) K1 निक्षिप्तेषु, B1 D3 D1 T1 G1 निक्षेपेषु B1 निक्षिप्तेषु D3 निक्षिप्तेषु (for निक्षेपेषु) — (L. 254) D3 भूषाणि D1 हाराणि (for सु°) Ñ2 V1 D3 D1 T1 ग्रैवेय (for °य) K1 ग्रैवेय कटकानि च; K1 वाक्यानि च (for °) — (L. 255) V1 भूषणेषु; T1 °भ्यषु च; T1 C1

हारान्मनोहरांश्चैव हैमैर्वैदूर्यभूषितान् ॥
पृथगर्घेषु दत्तेषु श्लोकैस्ते तुष्टुवुर्नटाः ।
असुरांश्च मुनींश्चैव गोत्रैरभिजनैरपि ॥
प्रेषितं वज्रनाभस्य शाखानगरवासिभिः ।
नटस्य दिव्यरूपस्य नरेन्द्रागमनं तदा ॥
पुरा श्रुतार्थो दैत्येशः प्रेषयामास भारत ।
आनीयतां वज्रपुरं नटोऽसाविति हर्षितः ॥
दानवेन्द्रवचः श्रुत्वा शाखानगरवासिभिः ।
नीता वज्रपुरं रम्यं नटवेषेण यादवाः ॥
आवासश्च ततो दत्तः सुकृतो विश्वकर्मणा ।
पूज्य च यश्च तत्सर्वं दत्तं शतगुणोत्तरम् ॥
अथ कालेरमयं चक्रे वज्रनाभो महासुरः ।
कारयामास रम्यं च रङ्गवाटं प्रहृष्टवत् ॥

ततस्तान्परिविश्रान्तान्प्रेक्षार्थाय प्रचोदयत् ।
दत्त्वा रत्नानि भूरीणि वज्रनाभो महासुरः ॥
उपविष्टश्च तान्द्रष्टुं सह ज्ञातिभिरात्मवान् ।
छन्ने चान्तःपुरं स्थाप्य चक्षुर्देश्ये जनाधिप ॥
भैमापि वर्द्धनेपथ्या नटवेषधरास्तथा ।
कार्यार्थं भीमकर्माणो नृत्यार्थमुपचक्रमु ॥
ततो घनं सशुषिरं मुरजानकभूषितम् ।
तर्श्चस्वरगुणैर्दिव्यमातोद्यानन्ववादयन् ॥
ततस्तु देवगान्धारं छालिक्यं श्रवणामृतम् ।
भैमस्त्रियः प्रजगिरे मनःश्रोत्रसुखावहम् ॥
गान्धारग्रामरागं गङ्गावतरणं तदा ।
विभ्रमासादितं रम्यं जगिरे स्वरसम्पदा ॥
तयतालसमं श्रुत्वा गङ्गावतरणं शुभम् ।

---

s s °गात्तेषु (sic) (for °गर्घेषु) D4 वरिषु (for दत्तेषु) M4 पृथग्दत्तेषु सर्वेषु (for °) K1 3 Ds2 D2 5 6 T1 3 G1 3 4 5 M1 लोकैस् (for श्लोकैर्) K3 D1 2 3 तैस् (for ते) D1 नृपा (for नटा) — (L 257) K8 सुराश्चैव (for असुरांश्च) V2 Bom ed गात्रैर्, D6 गानैर् (for गोत्रैर्) T4 अभिनवैर्, G2 °नयैर् (for °जनैर्) T1 G1 2 4 M1 गा(T2 दा , T3 G1 श्रा)त्रैरभिनयैरपि G3 गानैरपि नयैरपि (for °) — T1 3 G1 3 5 om (hapl) lines 259 262 — (L 259) D5 नटस्य बहुचित्रस्य (for °) — (L 260) K1 Dn दैत्येन्द्र , T4 °न (for °श) — (L 261) M4 [अ]भाषत (for हर्षित) — (L 264) K8 D4 सत्कृतो (for सुकृतो) — (L 265) K3 D5 प्रहृष्य (for पू°) — K2 om line 266 — (L 266) D2 कामोत्सवं (for कालो°) Ñ2 महाबल (for °सुर) — Ñ2 om (hapl) lines 267–269 — (L 267) K1 3 4 V B Dn D3 D6 T G M4 चमूवाट, D1 2 नटाङ्ग, D3 नृत्यवाट (for रङ्ग°) Dn1 Ds2 D2 G1 3 4 5 M4 महदद्भुतम्, D5 महर्द्धिमत् (for प्रहृष्टवत्) — (L 268) B2 D3 D1 ततस्तान्परिविश्रान्तान् (for °) D3 प्रेक्षार्थं च (for प्रेक्षार्थाय) K3-4 प्रणोदयत्, D4 प्रमोदयत् (for प्रचोदयत्) — (L 269) K V1 2 Dn Ds2 D2-5 T2 G2 महाबल (for °सुर) — (L 270) D2 उपविश्य (for °विष्टश्) — (L 271) Ds2 D1 ऽपि (for च) K2 प्राप्य D3 वास्य (for स्थाप्य) D1 चक्षुर्देश्या (for °देश्ये) K1 V2 2 D5 G2 M4 नराधिप (V2 4 D5 °प), Ñ2 B3 Dn Ds2 D1 2 6 जनाधिप (for °प) K3 B चक्षुर्देश्य (B2 °श्य) जनाधिप , T1 3 G1 3 5 चोदयामास तत्स्मरात् (for °) — (L 272) The second part of K2 begins from वर्द्धनेपथ्या V2 स्त्रियश्च , B3 D2 निबद्ध , D5 [अ]पि कृत (for [अ]पि वद्ध) — (L 273) K3 D1 कार्यार्थं (D4 °र्थि) भीमकर्माणि (for °) K1 नृपार्थम् , T G1 3 5 नृत्ता (for नृत्या°) T4 उपचक्रमे (for °मु) — (L 274) D1 3 तत (for ततो) K1 2 Ds2 D2 घनशुषिर , K4 सुशु° , V2 B2 3 Dn1 D1 3 4 G2 T1 4 6 ससु° , D5 सुसु° (for सशु°) T2 3 G1 3 4 M4 ततो घनान्त(T2 °ना स)सुषिर (for °) Ñ2 स्वरजालक भूषितम् (for °) — (L 275) K4 स्वन (for स्वर) Ñ2 V B Dn D1 5 6 G1 3 गणैर् (for गुणैर्) K2 V B2 3 Dn2 विद्वान ; K2 D1 4 विद्वान्, K3 नद्वम् , Dn1 विद्वे , D4 6 G2 चद्वान्, D5 बद्धम् ; T1-3 G1 3 5 M4 तुक्रम् (for विद्वम्) D3 ततो दिव्यमवादयन् , T1 3 G1 3-5 M4 नानावाद्यमवादयन् (for °) — (L 276) K3 4 D5 गन्धार , N2 गन्धर्व , D2 3 T1 3 G1 3-5 M4 गान्धर्वं (for गान्धार) Ds2 ततस्ते देवगान्धारे (for °) — (L 277) K1 2 Ds2 D2 4 T1 भैमा (for भैम) T1 3 G1 3-5 om lines 277[b]–278[a] G2 रम्य (for मन) T4 M4 तच्छ्रोत्रसुखवाहनम् (for °) — (L 278) K2 Ñ2 V1 2 ग्रामरागैर् , K2 °रागो , V2 B1 3 D3 D1 T1 °रागे (for राग) K1 4 D3 5 गान्धारग्रामरागेण (D3 °रागैस्ते), D4 गान्धारे ग्रामरागे , D2 तथा गान्धारमाधाय (for °) D1 om (hapl) from तदा up to तरण (in line 280) D2 नटा (for तदा) — K2 om line 279 — (L 279) D3 दिव्यम् (for विभ्रम्) V2 आयामितं , D2 3 T4 आसादित , T1 आहारित (for आसा°) — (L 280) V2 तालमय (for °समं) T1 3 G2 3 कृत्वा (for श्रुत्वा) D3 नटा (for शुभम्) — (L 281) K1 D4 नाभयामासुर्, K2 4 D1 बोधयामास ; Ñ2 श्रावयामास ; V1 B1 D3 T4 G1 3 5 रमयामास (G2 4

असुराग्नोपयामासुरस्थायोत्थाय भारत ॥
नान्दीं च वादयामास प्रद्युम्नो गद एव च ।
साम्बश्च वीर्यसंपन्नः सार्थार्थं नटना गतः ॥
नान्द्यन्ते च तदा श्लोक गङ्गावतरणाश्रितम् ।
रौक्मिणेयस्तदोवाच सम्यक्त्वभिनयान्वितम् ॥
रम्भाभिसार कौबेर नाटक ननृतुस्ततः ।
शूरो रावणरूपेण रम्भावेषा मनोवती ॥
नलकूबरस्तु प्रद्युम्नः साम्बस्तस्य विदूषकः ।
कैलासो रूपितश्चापि मायया यदुनन्दनैः ॥
शापश्च दत्तः क्रुद्धेन रावणस्य दुरात्मन ।
नलकूबरेणाथ यथा रम्भा चाप्यथ सान्त्विता ॥
एतत्प्रकरण वीरा ननृतुर्यदुनन्दनाः ।
नारदस्य मुनेः कीर्तिं सर्वज्ञस्य महात्मनः ॥
पादोद्धारेण नृत्येन तथैवाभिनयेन च ।
तुष्टुवुर्दानवा वीरा भैमानमिततेजसः ॥
ते ददुर्मुख्यमुख्यानि रत्नान्याभरणानि च ।
हारास्तरलविद्धाश्च वैडूर्यमणिभूषितान् ॥
विमानानि विचित्राणि रथांश्चाकाशगामिन ।
गजानाकाशगांश्चैव दिव्यनागकुलोद्भवान् ॥
चन्दनानि च दिव्यानि शीतानि रसवन्ति च ।
गुरूण्यगुरुमुख्यानि गन्धाढ्यानि च भारत ।
चिन्तामणीनुदाराश्च चिन्तिते सर्वकामदान् ॥
प्रेक्षासु तासु वर्द्धीषु ददन्तो दानवास्तदा ।
धनरत्नैर्विरहिता. कृता. पुरुषसत्तम ।
स्त्रियो दानवमुख्याना तथैव च जनेश्वर ॥
ततो हंसी प्रभावत्याः सखी प्राह प्रभावतीम् ।
गवाक्षे द्वारका रम्या भैमगुप्तामनिन्दिते ॥
प्रद्युम्नश्च मया दृष्टो विविक्ते चारुलोचने ।
भक्तिश्च कथिता तस्य मया तव शुचिस्मिते ॥
तेन दृष्टेन कालश्च कृत· कमललोचने ।

°सुर), V 3 B2 3 D3 रामयामास, D5 दर्शयामासुर, T2 3 G1 4 आ (T3 G1 अ) मयामासुर (for तोप°) D3 om (hapl) lines 281^b–282^a — (L 282) D4 T2 3 G1 4 नान्दीश्च V2 3 Dn2 D5 T1 G3 नन्दि (for नान्दीं) K2 नदींश्च नाटयामास (for ^a) D3 प्रद्युम्नो यदुपुंगव (for ^b) — (L. 283) K1 स चैव, D4 ससत्सु (for कार्यार्थं) — (L 284) K2 D3 G2 नाट्यान्ते (for नान्द्यन्ते) K2 गङ्गावतरणाश्रिते, V1 3 °णान्वितम्, G1 °पं श्रुतम् (for ^b) — (L 285) T2 3 G1 5 सम्यक्तु विनयान्वित (T3 °तम्), G2 सम्यक्स विनयान्वितम्, G3 4 °क्त्वविनयान्वित (for ^b) — (L. 286) M1 रामाभि (for रम्भाभि) K2 सारि (for °सार) — (L. 287) T2 3 G1 4 5 रमण (for रावण) D3 °वेषेण (for रूपेण) D2 रूपेण (hypermetric) (for वेषा) K2 मनोहरी, B3 °वतीम् (for °वती) T1 3 G1 3 4 M1 रम्भावेषं गदो गत, G5 गङ्गावेष गदो गत, M4 रम्भावेष गनो गत (for ^b) — (L 289) V1 D5 रचितस्, Ñ2 D2 (before corr as above) G3 रोपि°, D3 तुरि° (for रूपि°) — (L 290) G5 रावणेन (for °णस्य) — K4 om (hapl) lines 291–293 — (L 291) D1 T1 रसा (for च) D3 रम्भा * यथासान्त्विता (for ^b) — After line 291, T1–3 G1 3 5 M4 ins

4** एवं रामस्य चरितं षट्काण्डमथ सोत्तरम् ।
धन्यं यशस्यमायुष्य राज्ञां च विजयावहम् ॥
पूर्वं वाल्मीकिना प्रोक्तं शृङ्गारादिरसान्वितम् ।
निषादादिस्वरैर्युक्तं गायन्तो मधुरस्वरा ॥
[(L. 3) G3 -समन्वितम् (for रसा°)]

— (L 292) T2 D5 वीर (for वीरा) D5 नृप (for यदु) M4 पुंगवा (for नन्दना) — (L. 293) K3 Dn2 D1 3 4 कीर्ति (for कीर्तिं) T2 3 G1 4 5 दार्वभ्य तु (for सर्वज्ञस्य) — (L 294) Dn D2 3 T1 G5 M4 नृत्तेन (for नृत्येन) T2 3 G1 3 4 पादोद्धारणनृत्तेन (for ^a) — (L. 295) Ds3 तुतुषुर (for तुष्टुवुर) B3 सर्वे (for वीरा) T4 om lines 295^b–304^a K Ñ2 V B D T1 G1–4 M4 भैमानामिततेजसः K1 D3 M1 °मितौ)जसास् (for ^b) — (L. 296) K2 D1 वसु (for वस्त्र) V1 वस्त्राणि, T2 3 G1 M1 दिव्यानि (for रत्नानि) — (L. 297) D5 (sup lin) T1 3 G1 3–5 M4 विद्धाद (for विद्धाश्च) D2 हाराश्च रत्नविद्धाश्च (for ^a) D3 विचित्रान् (for भूषितान्) — (L 298) D4 रथांश्च (for रथांश्च) — (L 299) D1 दिव्यांश्चागकुलोद्भवान् (for ^b) — (L 300) D1 प्रसवन्ति, D3 सुगन्° (for रस°) — (L. 302) V2 om from उदाराश्च up to प्रद्युम्नश्च (in line 308). D3 चिन्तितं (for °ते) — (L. 303) V1 प्रेक्षासुत्साम् वर्द्धीषु, T2 3 G1 3–5 प्रेक्षकासु च पर्वसु (for ^a) K1 D1 ददता; D1 नन्दन्तो (for ददन्तो) — (L. 304) T1 रथ (for धन°) M4 च सहिता (for विरहिता) Dn D1 T4 रत्ना, D2 °मै — (L. 306) K2 D2 4 सखीं — (L. 307) K1 D4

अद्य प्रदोषसमये त्वया सह समागम॰ ॥
तदत्र रुचिरश्रोणि तत्र प्रियसमागमः ।
न ह्यात्मवन्तो भाषन्ति मिथ्या भैमकुलोद्भवाः ॥
ततः प्रभावती हृष्टा हंसीं तामिदमब्रवीत् ।
उषितासि ममावासे स्वसुमर्हसि सुन्दरि ॥
त्वयाहं सहितावासे द्रष्टुमिच्छामि कैशविम् ।
निःसाध्वसा भविष्यामि त्वया सह विहंगमे ॥
हंसी तथेति चोवाच सर्वां कमललोचनाम् ।
आरुरोह च तद्धर्म्यं प्रभावत्या विहंगमा ॥
विश्वकर्मकृते तस्मिन्हर्म्यपृष्ठे प्रभावती ।
सविधानं चकाराशु प्रद्युम्नागमनक्षमम् ॥
तस्मिन्कृते संविधाने काममानयितुं ययौ ।
प्रभावतीमनुज्ञाप्य हंसी वायुसमा गतौ ॥
सा गत्वाभ्यागता हंसी प्रभावतिमथाब्रवीत् ।
अभ्येति रौक्मिणेयोऽसावाश्वसायतलोचने ॥
प्रद्युम्नो नीयमानं तु ददर्शे माल्यमात्मवान् ।
भ्रमरैरावृतं वीरः सुगन्धमरिमर्दन ॥
निलिल्ये तत्र माल्ये तु भूत्वा मधुकरस्तदा ।
प्रभावत्या नीयमाने विदितार्थः प्रतापवान् ॥
प्रवेशितं च तन्माल्यं स्त्रीभिर्मधुकरायुतम् ।
अविदूरे च विन्यस्तं प्रभावत्या जनाधिप ।
भ्रमरास्ते ययुः सौम्य सध्याकाले ह्युपस्थिते ॥
स भैमप्रवरो वीरस्तैः सहायैर्विहीनितः ।
कर्णोत्पले प्रभावत्या निलिल्ये शनकैरिव ॥
ततः प्रभावती हंसीमुवाच वदतां वरा ।
उद्यच्छन्तं पूर्णचन्द्रं समीक्ष्यातिमनोहरम् ।

संभैर् (for भैम) D1 अनिन्दिते (for °ते) — (L 308) Ñ2 D5 हासिनि, V2 B3 D6 लोचन (for °ने) — (L. 309) D1 T4 G1 तत्र (for तस्य) — (L 310) K4 नुहेन (for हृ°) — (L 311) T1-2 G1 3-5 अद्य प्रदशे रम्ये च (for °) K Ñ2 B2 Dn T G M4 समागमे, D1 °मम् (for °म) — (L 312) Dn1 G3 समागमे — (L. 313) K2 3 V B Dn Ds D1 3 6 T4 G3 [आ]त्मवति; Ñ2 Poona ed G (ed) °वातौ (for °वन्तो) D· 2 T G M4 भाषन्ते (for °न्ति) G3 कुलोद्वहा (for °द्भवा) — (L. 315) Ñ2 V2 B1 Ds1 मया (for मम) V2 om (hapl) lines 315ᵇ–316ᵃ D6 T2 3 G1 3 M4 वस्तुम् (for स्वसुम्) — (L. 316) V1 [आ]रामे (for [आ]वासे) K3 4 D5 G5 M1 कैशवम्, D2 3 T G3 4 केशवम् (for कैशविम्) — (L 318) K2 G1 4 होवाच, D2 सो°, D5 तामाह, G6 प्रोवाच (for चो°) T1 G3 4 अतुल (for कमल) — (L. 320) K2 4 Dn T1 तत्र (for तस्मिन्) — (L. 321) K3 4 प्रद्युम्नागम- नाश्रयम् (for ᵇ) — (L 323) G5 गता (for गतौ) D2 हंसी सा वेगतो गता (for ᵇ) — After line 323 Ds1 Bom. Poona eds G(ed) ins

5** नटवेषधरं काम गत्वोवाच शुचिस्मिता ॥
अद्य भूत स भगवन्समयो वर्तते निशि ।
तथेति प्राह तां काम सा निवृत्ताथ पक्षिणी ॥
[(L. 1) Ds1 प्रत्युवाच (for गत्वो°) — (L. 2) Ds1 मजस्व (for भूत स) — (L. 3) Ds1 काम (for काम)]

—(L 324) T1-3 G1 3-5 गत्वा ह्यनुगता हंसी, Bom Poona eds G(ed) अभ्यागता च सा हंसी (for ᵃ) K1 V2 T2 G1 M4 प्रभावतीमिदमब्रवीत् (hypermetric), D1 ह्यब्रवीत्तां प्रभावतीम्, D6 (marg) तामवोचप्रभावतीम् (for ᵇ) — (L. 325) V1 2 B1 ऽय (for ऽसाव्) T1 3 G1 3-5 om lines 325ᵇ 329ᵃ K2 4 D4 वर्तुलायतलोचने, V1 2 रा(V2 वा)ममायत°, V2 B2 वाममायत°, D5 वाशु ह्यायत° (for ᵇ) — (L. 326) V1 2 D1 नीयमानस् (for °मानं) D3 ददर्श (for ददर्शे) — (L. 327) K3 Dn आचित (for आवृतं) B3 सुगन्धिम्, Dn1 सगन्धम् (for सु°) — (L. 328) D4 माल्येषु (for माल्ये तु) D3 निलिल्ये तु स्वयं तस्मिन् (for ᵃ) — (L 329) D3 प्रभावन्त्यै (for °त्या) K3 नीयमानो (for °ने) T1 3 G1 3 5 वा गतश्च (for विदितार्थः) — K3 om line 330 — (L. 330) T1 2 G1 3-5 प्रेषित तच्च माल्य च (for ᵃ) K1 4 मधुकरैर्युतम्, Ñ2 D5 °रान्वितम्, D3 G2 °रावृतम् (for °रायुतम्) — After line 330, K1 3 4 V B Dn Ds D1 3 6 T1 2 G1 3 M3 ins .

6** उपनीतं प्रभावत्यै स्त्रीभिस्तद्भ्रमरावृतम् ।
[V1 2 भ्रमरायुतम् (for °वृतम्)]

— (L. 331) V1 D2 M4 नराधिप, D4 अरिंदम (for जनाधिप) — (L 332) K1 साम्य, K2 D4 सौम्या, V1 वीर; V2 सौम्ये (for सौम्य) T1 ऽभ्युप (for ह्युप) — (L 333) T2 4 G2 भ्रमरो (for प्रवरो) Ds2 विनिर्गत D4 बहिर्गत, M4 विनाकृत (for विहीनित) T1-3 G1 3-5 भ्रमरैस्तैर्विनाकृत (for ᵇ) — (L. 335) V1 Dn Ds1 D2-4 T4 वर (for वरा) T1 3 G1 3-5 भगिन्यावपि चाब्रवीत् (for ᵇ) — (L. 336) D3 T4 G2 M4 उद्गच्छन्त, G4 उद्यन्तं तं (for उद्यच्छन्तं) Ñ2 D3 D2 उद्यन्तं (Ds2 °तं) पूर्णचन्द्रं सा (D2

सखि दह्यन्ति मेऽङ्गानि मुखं च परिशुष्यति ।
औत्सुक्यं हृदि चातीव कोऽयं व्याधिरनौषधः ॥
दधद्द्विगुणमौत्सुक्यमसौ पूर्णनिशाकरः ।
नवोदितः शीतरश्मिः सविहारोचितप्रियः ॥
न दृष्टपूर्वो हि मया श्रुतिमात्रेण काङ्क्षितः ।
अहो धूमयतेऽङ्गानि स्त्रीस्वभावस्य धिक्खलु ॥
कल्पयामि यथा बुद्ध्या यदि नाभ्येति मे प्रियः ।
कुमुद्वतीगतं मार्गं हा गमिष्याम्यकिंचना ।
मदनाग्निविषेणास्मि दृष्टा हाहा मनस्विनी ॥
शीतवीर्याः प्रकृत्यैव जगतो ह्लादनाः सुराः ।
दहन्ति मम गात्राणि किं तु चन्द्रगभस्तयः ॥
प्रकृत्या शीतलो वायुर्नानापुष्परजोवहः ।
दावाग्निसदृशो मेऽद्य ददहीति शुभा तनुम् ॥
ततः संकल्पये एष स्थैर्यं कार्यमिहात्मनः ।
नावतिष्ठति निर्वीर्यं मनः संकल्पधर्षितम् ॥
विमनस्कास्मि मुह्यामि वेपथुर्मे महान्हृदि ।
बंभ्रमीति च मे दृष्टिर्हा हा यामि ध्रुवं क्षयम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
आनिष्टेयं मया बाला सर्वथैत्यवगम्य तु ।
कार्ष्णिर्हृष्टेन मनसा हंसीमिदमुवाच ह ॥
दैत्येन्द्रतनया प्राप्तमनुगच्छस्व मामिह ।
षट्पदैः सह षट्पादो भूत्वा माल्ये निलीय तु ॥

तं) (for ᵃ) T1 ₂ G3 उद्वीक्ष्य (for समीक्ष्य) M4 समीक्षन्ती मनोरमम् (for ᵇ) — (L 337) T1 ₂ G1 ₃ ₅ दह्यन्ते मम चाङ्गानि (for ᵃ) K3 ₄ D5 शुष्यते — (L 338) K4 निरौषध (for अनौ°) — (L 339) D5 दत्त-, T2 ₃ G1 दधाद्, T4 अथ, G2 दद्यौ (for दधद्) M4 om from पूर्ण up to यदि (in line 343) D2 पौर्णमास्या निशाकर (for ᵇ) — (L 340) K4 ₄ Dn सस्य हरति च प्रिय (K4 °ये), V B2 ₃ D1 ₆ सविहारो रतिप्रिय, D1 सविहारो ह्यतिप्रिय, D3 नाद्याप्यायाति मे प्रिय, D5 सखि मे नैति च प्रिय, T1 सहैरमेति विप्रिय, T2 ₃ G1 ₃₋₅ संहारो मेति विप्रिय (T3 °श्रुत), T4 G2 सविहारोऽतिविप्रिय (for ᵇ) — (L 341) Dn D2 ₃ T4 G2 श्रुत (for श्रुति) — (L 342) K2 V2 B1 Dn2 D3 D4 धूमायते, D3 धूमानि मे, T1–3 G1 ₃₋₅ दहति च (for धूमयते) D2 अहो धूमायतेऽङ्गश्री (for ᵃ) — (L 343) K0 ₁ T2 ₃ G1 ₃₋₆ [आ]याति (for [अ]भ्येति) Ñ2 V1 सत्प्रिय (for मे प्रिय) — (L 344) T1–3 G1 ₃₋₅ कुमुद्वतीं वा गङ्गां वा (for ᵃ) D2 हा गमिष्ये पार्वं किना, T1–3 G1 ₃₋₅ M4 गाहयिष्यामि किंचन (for ᵇ) — (L 345) K3 ₄ Dn G2 हाहा दृष्टा (by transp) (L 346) K2–4 D1 ₂ V1 ₃ ह्लादका, B3 दहना (for ह्लादना) D3 शुभा (for सुरा) K1 D1 जगतो ह्लादिन खलु, T3 जगदाह्लादिनोत्सुका (sic), T4 °दास्वादना सुरा (for ᵇ) — (L 347) T1–3 G1 ₃₋₅ चाङ्गानि (गात्राणि) — (L 348) D3 गन्ध (for पुष्प) G2 ₄ रसावह (for रजो°) — (L 349) T2 ₃ G1 ₃ ₅ दवाग्नि (for दावाग्नि) K1 ₂ B3 M4 दहतीति, D4 दहतीव, T1–1 G1 ₃₋₅ दहत्यति, G2 दहतीव (for ददहीति) — (G 350) K1 ₂ तत संकल्पये(K2 °यिर्ये)था, K3 D1 मम संकल्पयत्येतत्, K4 Ñ2 L2 Dn Ds1 ततसंकल्पयधैर्यं मे (Ñ2 B2 °यत्यैवेष, Dn Ds1 °य पुत्रैषा), V1 ₂ B3 तद्रसंकल्पयस्येतत्, V3 D2 ₆ ततसंकल्पयते वेष (D6 वैतत), B1 तद्रसंकल्पयन्येव, Ds2 D3 ₅ तत संकल्पयत्येष (D3 °य कार्ये), D6 (marg) T G M1 तत संकल्पयत्येन (for ᵃ) K1 ₂ Dn1 D2 ₃ स्थैर्यं, D6 (marg) G3 M4 शौघ्य, T G2 ₃₋₆ शीघ्र (for स्थैर्यं) K4 V3 कामम् (for कार्यम्) T2 G3 इह (for इव) — (L 351) B3 T4 निर्वीर्ये, D3 निर्वीज (for निर्वीर्यं) D3 मम संकल्पचर्चितम् (for ᵇ) — (L 352) T2–3 G1 ₃₋₅ [अ]ति (for [अ]स्मि) K3 ₄ मुह्यास्मि, B3 दह्यामि (for मुह्यामि) — (L 353) K2 विभ्राम्यति, Ñ2 V3 B1 ₂ D6 भ्रमतीव, T1–3 G3–5 भ्रमत्यपि, G1 भजत्यपि (for बंभ्रमीति) T3 G1 दृष्ट्वा (for दृष्टिर्) T1 ₃ G1 ₃₋₅ om lines 353ᵇ–426ᵇ — M1 यास्यामि (for हा यामि) K2 ध्रुवा, V1 D3 मम (for ध्रुव)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* K1 V B Dn2 Ds D1 — *Adhy name* K1 ₂ ₄ V B Dn Ds1 D1–4 ₆ वज्रनाभे प्रद्युम्नोत्तरम्, K3 प्रद्युम्नोत्तरम्, Ñ2 Ds2 वज्रनाभपुरे प्रद्युम्नोत्तरम्, D5 वज्रनाभ वध — *Adhy no* K3 146, V1 152, V2 151, V3 Ds1 150, Dn 148, D1 144, D3 T1 G1 157, D4 147, M1 161

K1 om the ref — (L 354) D1 गम्यतं, D2 ₄ गम्य तत् (for गम्य तु) K3 ₄ Dn1 सर्वथा त्वनगम्य तु, D1 °थैत्येव गम्यताम् (for ᵇ) — Ñ2 om line 356 — (L 356) D1 तनये (for °या) V3 प्राप्तुम् (for प्राप्तम्) D2 गच्छन्तु (for गच्छस्व) M4 अनुगच्छस्व मामिति (for ᵇ) — (L 357) K3 ₄ D2 ₄ षट्पदै षट्पदो भूत्वा (for ᵃ) K3 ₄ D4 माल्ये

निर्जितोऽस्मि प्रभावत्या यथाप्र मयि वर्तताम् ।
इत्युक्त्वा दर्शयामास सुरूपो रूपमात्मन ॥
तद्धर्म्यपृष्ठ प्रभया द्योतित तस्य धीमत ।
अभिभूता प्रभा चैव राजश्चन्द्रोद्भवा शुभा ॥
प्रभावत्यास्तु त दृष्ट्वा ववृधे कामसागर ।
चन्द्रस्येवोदये प्राप्ते पर्वण्यां सरिता पति ॥
सलज्जाधोमुखी किंचित्किंचित्तिर्यगवेक्षिणी ।
प्रभावती तदा तस्थौ निश्चलेनामलेक्षणा ॥
करेणाथ प्रदेशे ता चारुभूषणभूषिताम् ।
स्पृष्ट्वोवाच वरारोहा रोमाञ्चिततनुस्तनुम् ॥
मनोरथशतैर्लब्ध किं पूर्णेन्दुसमप्रभम् ।
अधोमुख मुख कृत्वा न मा किंचित्प्रभाषसे ॥
प्रभोपमर्दं मा कार्षीर्वदनस्य वरानने ।
साध्वस त्यज्यता भीरु दास साध्वनुगृह्यताम् ॥
न कालमिम पश्यामि भीरु भीरुत्वमुत्सृज ।
याचाम्यपाञ्जलिं कृत्वा प्राप्तकाल निबोध मे ॥
गान्धर्वेण विवाहेन कुरुष्वानुग्रह मम ।
देशकालानुरूपेण रूपेणानुत्तमा सती ॥
उपसंगृह्य ततो भैमो मणिस्थ जातवेदसम् ।
जुहाव समये वीर पुष्पैर्मन्त्रानुदीरयन् ॥
जग्राहाथ कर तस्या वराभरणभूषितम् ।
चक्रे प्रदक्षिण चैव त मणिस्थ हुताशनम् ॥
प्रजज्वाल स तेजस्वी मानयन्नच्युतात्मजम् ।
भगवाञ्जगत साक्षी शुभस्याथाशुभस्य च ॥
उद्दिश्य दक्षिणा वीरो विप्राणा यदुनन्दन ।
उवाच हर्षी द्वारस्था तिष्ठ त्वं रक्ष पक्षिणि ॥
तस्या प्रणम्य यातायां कामस्ता चारुलोचनाम् ।
प्रगृह्य दक्षिणे हस्ते निनाय शयनोत्तमम् ॥
ऊरावेनोपवेश्यैना सान्त्वयित्वा पुन पुन ।
चुचुम्ब शनकैर्गण्ड वासयन्मुखमारुतै ॥
ततोऽस्या आपपौ वक्त्र पद्म मधुकरो यथा ।
आलिलिङ्गे च सुश्रोणी क्रमेण रतिकोविद ॥
अरमयद्रहस्येना न चाद्विजिगवाक्षदा ।
आप कृत्स्न चरत्यर्थं रतिरायविशारद ।

चैव D3 त्वरेम माल्य (for मूत्वा माल्ये) D2 3 निलीनवान् (for य तु) —(L 358) B3 यथात्त (for यथष्ट) —(L 359) D3 स्वरूपमथ चामन (for ᵇ) —(L 360) D3 तद्धर्म्ये प्रभया सत्व (for ᵃ) —(L 361) K3 चन्द्राहृता K4 चन्द्रगता (for चन्द्रोद्भवा) D6 तत्र G2 प्रभा (fo शुभा) —(L 363) V3 [उ न्यात् (for ये) K यथा चन्द्रास्य प्राप्त (for ᵃ) K Dn D शर्वर्यां I 3 D पवण्य K4 पावण्य T1 M पावण (for पवण्या) —(L 364) T 3 4 B2 3 D D-6 मुखमुखी (for मुखी किंचित्) K2 निय गदृष्ट्वा गवा गगा (for ᵇ) —(L 365) V T G2 M4 निश्चला कमलेक्षणा Dn D ल वमलेक्षगा D3 स्वैवायत गगा (for ᵇ) —(L 366) T G2 [अ]थ (fo [अ]ध) T2 3 D 6 T G2 M भूषित (for ताम्) —(L 367) Dn D (nar) तनूरुह (for D3 तनुस्तत्र D तनु तन्त्र तनुस्तनुम्) —(L 368) D3 सपूर्ण दुसमप्रभे (for ᵇ) —(I 369) V2 3 D 6 अधामुख (for ख) K2 प्रभावत्य (for ᵃ) M कृत्वा (for द्रुत दृष्ट्वा M अध मुखमुखा किंचित् (for ᵃ) M कृत्वा (for किंचित) —(I 370) K D प्रभावम मा कार्षीद् D3 प्रभावति त्वमन्य मा (for ᵃ) K4 वदनस्य (f r स्य) D3 कार्ये त्वं शुभानन (for ᵇ) —(L 3 °) I अत V3 D3 इह (fo इव) D3 भीरु ते वचन प्रिय (for ᵇ) —(I

3 3) D3 याचे त्वाम् (fo याचाम्यपा) —(L 3 4) D विधानत (for विवाहेन) Poona ed मयि (for मम) —(L 375) K3 Dn T [अ]प्रतिमा (for [अ]नुत्तमा) D3 रूपणानुत्तमा सत म् (for ᵇ) —(L 3 6) G(ed) उपसंगृह्य (for संगृह्य) —(L 3) K2 जुहुवे V जहार D3 अनु त् (for जुहाव) V2 B3 मन्त्रम् G3 गन्धान् (for मन्त्रान्) —(L 379) D प्रदक्षिणं (f r णं) M मणिस्थ त (by tran p) —(L 380) D3 सम्प्रजज्वाल तेजस्वी (for ᵃ) D3 मानयन्केशवात्मजम् (for ᵇ) —(L 382) K2 4 उवाच (f विप्राणा) —(L 383) Dn D 5 6 T द्वारस्था D तिष्ठ वा गच्छ पक्षिणि (f r ᵇ) —(L 385) K3 Ds3 जग्राह K D 3 गृहीत्वा (for प्रगृह्य) —(L 386) K3 पुरा चैव K3 D ऊरौ रेव I 3 (ma g as above) अगार च D नग्ना चैव (for ऊरावेन) —(L 387) K1 V2 3 Dn Ds3 D3 5 M गण्ड N1 कण्ठ V1 वक्त्रं (for गण्डे) —(I 388) Some Ms च (for आ) — N2 om l ne 389 —(I 389) I 2 V2 D2 3 आलिलिङ्ग (fo ङ्गे) K4 आलिङ्ग्याङ्गेन सुश्रोणीं (f r ᵃ) —(I 390) K2 V1 B 2 Ds (ma g) D 5 T आरामयद् (f r अराम) K2 D3 [ए] ता (f r [ए]नाः) — K2 om l ne 391 —(I 391) K2 V2 I n l 6 अपहृष्ट T G M स च कृष्ण (for

उवास स तया सार्धं रमन्कृष्णसुत. प्रभुः ॥
अरुणोदयकाले च ययौ यत्र नटालयः ।
अकामया प्रभावत्या कथंचित्स विसर्जितः ।
तामेव मनसा कान्ता कान्तरूपः समुद्वहन् ॥
ते ऊपुर्नटवेषेण कार्यार्थं भैमवंशजाः ।
प्रतीक्षन्तस्तदा वाक्यमिन्द्रकेशवयोस्तदा ।
उद्योगं वज्रनाभस्य त्रैलोक्यविजयं प्रति ॥
प्रतीक्षन्तो महात्मानो गुह्यसरक्षणे रताः ।
कश्यपस्य मुनेः सत्र यावत्तावन्नराधिप ॥
देवासुराणा सर्वेषामविरोधो महात्मनाम् ।
त्रैलोक्यविजयार्थाय जयता धर्मचारिणाम् ॥
एवं कालप्रतीक्षाणा वसता तत्र धीमताम् ।
सप्राप्तः प्रावृषो रम्यः सर्वभूतमनोहरः ॥
अहर्निशं च वृत्तान्त प्रयच्छन्ति मनोजवाः ॥
शक्रकेशवयोर्हंसाः कुमाराणा महात्मनाम् ॥
रेमे सह प्रभावत्या प्रद्युम्नश्चानुरूपया ।
रात्रौ रात्रौ महातेजा धार्तराष्ट्राभिरक्षितः ॥
तैर्हि वज्रपुर हंसैर्वसद्भिर्वासवाज्ञया ।
ज्ञाम नृप नटाश्चास्य न विदुः कालमोहिताः ॥
दिवापि रौक्मिणेयस्तु प्रभावत्या नृपालये ।
तिष्ठत्यन्तर्हितो वीरो हंससघाभिरक्षितः ॥
मायया्स्य प्रतिच्छाया दृश्यते हि नटालये ।
देहार्धेन तु कौरव्य सिषेवे स प्रभावतीम् ॥
सनतिं विनयं शीलं लीलां दाक्ष्यं विलासिताम् ।
स्पृहयन्त्यसुरा दृष्ट्वा विद्वत्ता च महात्मनाम् ॥
रूपं विलासं गन्ध च सृजा भाषामथार्यताम् ।
तासां यादवनारीणां स्पृहयन्त्यसुरस्त्रियः ॥
वज्रनाभस्य तु भ्राता सुनाभो नाम विश्रुतः ।
दुहितृद्वयं च नृपतेस्तस्य रूपगुणान्वितम् ॥
एका चन्द्रवती नाम्ना गुणवत्यथ चापरा ।
प्रभावत्यालयं ते तु व्रजतः खलु नित्यदा ॥
ददृशाते तु ते तत्र रतिसक्ता प्रभावतीम् ।
परिपप्रच्छतुश्चैव विश्रम्भोपगतां सतीम् ॥
सोवाच मम विद्यास्ति याधीना काङ्क्षित पतिम् ।

आप कृष्ण) K_4 B_3 रतिशास्त्र (for °कार्यं) — (L 392) D_3 तदा (for प्रभु) — (L 393) K_4 M_4 नटालयम्, D_3 नटा निजा (for नटालय) — (L 396) K_2 ते तस्थुर्, V_1 तुतुपुर् (for त ऊपुर्) $\tilde{N}_2$ यादवा (for -वशजा) — (L 398) $\tilde{N}_2$ औत्सुक्याद् (for त्रैलोक्य) — (L 399) V_3 प्रतीक्षन्तौ महात्मानौ (for °) M_4 गूढ (for गुह्य) — (L 401) D_4 पूर्वेषाम् (for स°) K_1 अविरोधान्, K_3 D_4 °धे (for °धो) — D_3 om (hapl) lines 402 406 — (L 403) K_1 $\tilde{N}_2$ $D_{4\cdot6}$ यजता, $K_{2\cdot3}$ D_n M_4 यनता, V_3 B_1 D_1 जगता (for जयता) — After line 402, D_{s1} (marg) ins

7** तावद्दिवाया दैत्येन्द्र नाटयश्च नटान्नृप ।
दिवासु ननृतुस्ते वै रात्रावेव कदाचन ॥

— (L 403) K_2 B_1 D_{s2} $D_{1\cdot3\cdot4}$ T_1 G_3 M_1 काल (for काल) $\tilde{N}_3$ प्रतीक्षार्थं (for °क्षाणा) D_4 सतत (for वसता) — K_1 om lines 401–406 K_2 om lines 401–405 — (L 405) M_1 महाजवा (for मनो°) — (L 407) $K_{3\cdot3}$ $V_{1\cdot1}$ D_{n1} D_{s1} $D_{1\cdot3\cdot4}$ चार- (for चानु) — (L 408) V_1 -पालित (for रक्षित) — (L 409) K_1 Cal ed वज्रपुरे (for °र) — (L 410) K_3 नराम्, M_4 भद्रैस् (for नटास्) V_1 तत्र (for साश्च) K_2 B_3 D_6 काम (for काल) — (L 412) V_3 [अ]भ्यर्हितो (for [अ]न्त°) $\tilde{N}_3$ हंससहस्रभिरक्षित, D_2 हंससंघातिरक्षितम्, M_4 हंसेन सह रक्षित (for °) — (L 413) $\tilde{N}_2$ प्रतिच्छया (for °च्छाया) D_3 ऽस्य (for हि) — (L 414) K_3 D_n $D_{4\cdot5}$ G_3 ऽसौ, T_1 ऽथ (for स) — (L 415) K_3 संनतिं, T_1 संनीतिं (for सनतिं) K_3 लीला दान, D_2 लीलावाक्य (for लीलां दाक्ष्यं) K_1 D_1 M_4 विलासितम्, D_n D_1 अथार्जवम् (for विलासिताम्) K_3 लीला दाक्ष्यविलासताम्; $D_{3\cdot4\cdot6}$ लीला वाक्य वि(D_6 दानवि)लासितम् (for °) — (L 416) D_2 (s cp line as above) T_1 विद्वत्वं च, M_4 विश्रान्ता (for विद्वत्ता च) V_1 मनोहराम् (for महात्मनाम्) $\tilde{N}_3$ विविक्ता च मनोहराम् (for °) — (L 417) D_3 शिक्षां, T_1 मृदुं, Bom Poona eds G(ed) मृदु (for सृजा) V_1 D_2 अथार्जिताम्, D_4 °र्जवम् D_6 तथार्यताम् (for अथार्य°) — (L 420) D_5 (s cp line) T_1 M_1 कन्या (for दुहितृ), $D_{3\cdot4}$ नरपते (for च नृपतेस्) — (L 422) $D_{1\cdot3}$ व्रजन्त्यौ (for °त) K_3 वज्रनाभस्य नित्यदा (for °) — (L 423) D_3 तत्र रहो, T_1 G_3 M_1 तु ता तत्र (for तु ते तत्र) K_3 दुर्गाः; G_3 रक्ता, D_6 भक्ता (for सक्ता) — (L 424) $\tilde{N}_3$ सखीम्

रत्यर्थमानयत्याशु सौभाग्य च प्रयच्छति ।
देव वा दानवं वापि विवश सद्य एव हि ॥
साहं रमामि कान्तेन देवपुत्रेण धीमता ।
दृश्यता मत्प्रभावेन प्रद्युम्न सुप्रियो मम ।
ते दृष्ट्वा विस्मय याते रूपयौवनसंपदम् ॥
पुनरेवाब्रवीत्ते तु भगिन्यौ चारुहासिनी ।
प्रभावती वरारोहा कालप्राप्तमिदं वच. ॥
देवा धर्मरता नित्य दम्भशीला महासुरा ।
देवास्तपसि रक्ता हि सुखरक्ता महासुरा ॥
देवाः सत्यरता नित्यमनृते तु महासुरा ।
धर्मस्तपश्च सत्य च यत्र तत्र जयो ध्रुवम् ॥
देवपुत्रौ वरयत पतिविद्या ददाम्यहम् ।
उचितौ मत्प्रभावेन सद्य एवोपलप्स्यथ ॥
ता तथेत्यूचतुर्हृष्टे भगिन्यौ चारुलोचनाम् ।
परिपप्रच्छ भैम च कार्यं तत्प्रति मानिनी ॥
स पितृव्य गद वीर साम्ब चाप्यब्रवीत्तदा ।
रूपान्वितौ सुशीलौ च शूरौ च रणकर्मणि ॥
प्रभावत्युवाच ।
परितुष्टेन दत्ता मे विद्या दुर्वाससा पुरा ।
परितुष्टेन सौभाग्य सदा कन्यात्वमेव च ॥
देवदानवयक्षाणा य ध्यास्यसि स ते पति ।
भवितेति मया चैव वीरोऽयमभिकाङ्क्षित· ॥
गृह्णीत तदिमा विद्या सद्यो वा प्रियसंगम· ।
ततो जगृहतुर्हृष्टे ता विद्या भगिनीमुखात् ॥
दध्यतुर्गदसाम्बौ च विद्यामभ्यस्य ते शुभे ।
तौ प्रद्युम्नेन सहितौ प्रविष्टौ भैमनन्दनौ ॥

(for सतीम्) —(L 425) K2 सा ध्याता (for याधीता) D3 यो यो न काङ्क्षित पति (for ᵇ) —(L 427) D3 मानवं (for दा°) T1 2 G1 3 5 देवो वापि मनुष्यो वा M4 देवा वा दानवा वापि (for ᵃ) D3 विशने (for विवश) Ñ2 सत्यम् (for सद्य) G1 4 दृश्यति (for एव हि) T1 2 G3 5 मे वशं सद्य एष्यति (for ᵇ) —(L 428) D3 रूपग (for पुत्रेण) — M4 om line 429 —(L 429) K2 Dn1 Ds1 स प्रियो, T1 सुनयो (for सुप्रियो) —(L 430) K4 D3 4 M4 संपदा N2 दि (for °दम्) — V3 B3 T1 G3 om (hapl) line 434 K1 D4 transp lines 434 and 435 —(L 434) T2 3 G1 4 5 तु धर्मे (for तपसि) G3 M4 -सरक्ता (for रक्ता हि) V1 D5 राज्यरक्ता, B1 D4 G4 सुखे रक्ता, D2 अत्र वृत्या, D6 G3 M4 सुखे सक्ता (for सुखरक्ता) —(L 435) B1 2 D1 6 T4 M4 सत्ये (for सत्य) —(L 436) T2 नित्य (for सत्य) —(L 437) K3 -पुत्र (for पुत्रौ) K1 2 N2 Ds1 D1 5 T1 2 G M4 वरयता, K4 B3 पितु (for °यत) D6 एता; K1 V1 3 L1 Dn Ds1 D2 4 पती, K4 B3 पतिं, T1 G3 5 प्रीति, T3 G4 प्रीतिं (for पति) — G3 om lines 438 442 —(L 438) V D3 मत्प्रसादेन (for °भावेन) —(L 439) D2 हृष्टा (for हृष्टे) D3 -लोचने (for °नाम्) —(L 440) T1 2 G1 4 5 ताभ्या पृष्टा च सा पश्चात् (for ᵃ) K V3 Dn D1 4 G2 तत्पति (for तत्प्रति) N2 कामिनी, D6 T4 G3 M4 भामिनी (for मानिनी) T1 प्रद्युम्नं मम मानिनी T2 3 G1 4 5 प्रद्युम्नमपि भामि(G5 मानि)नी (for ᵇ) —(L 441) D2 स्व T2 3 G1 4 5 तत् (for स) M4 सस्मृत्वा (for साम्ब च) —(L 442) D1 रूपार्थिनौ (for °न्वितौ) T1 2 G1 3 5 रूपान्वितान्सुशीलांश्च (for ᵃ) T1 2 G1 4 5 शूरांश्च (for शूरौ) D5 रणकर्मणि निष्ठुरौ (for ᵇ) — T3 G2 3 om G(ed) वैशंपायन (for प्रभावती) —(L 443) K3 पुरा (for परि) K1 विद्या (for दत्ता) K1 दत्ता (for विद्या) K4 परा (for पुरा) —(L 444) T1 सौभाग्यदायिनी सत्य रत्न सौभाग्यमेव च, T2 3 G1 4 5 सुभर्तृदायिनी सद्यो दत्त (T3 G5 °त्ता) सौभाग्यमेव च —(L 445) M4 ध्यायसि (for ध्यास्यसि) T2 3 G1 4 5 अवध्यो य स मे पति (for ᵇ) —(L 446) D1 भविष्यति (for °तेति) K3 मति K4 इति (for अभि) — After line 446 T1 2 G1 3 5 ins

8** प्रद्युम्न त्वहमेष्यामि युवा तावप्यवाप्स्यथ ।
[T3 इच्छामि (for एष्यामि)]

—(L 447) K3 T3 गृह्णीता (for °तं) B3 D6 ताम् (for तद्) G2 गृह्णीतामुत्तमा विद्या (for ᵃ) —(L 449) M4 जग्मतुर् (for दध्य) T1 2 G1 3 5 विन्यस्य (for अभ्यस्य) —(L 450) T2 3 G1 3 4 M4 तु प्रद्युम्न (for प्रद्युम्नेन) D2 तौ ध्यानमात्रौ च तदा (for ᵃ) C5 प्रहृष्टौ (for प्रविष्टौ) — K4 om (hapl) lines 451-452 —(L 451) T2 प्रभिन्नौ, G4 पृच्छन्तौ (for प्रच्छन्नौ) K1 M4 मायया (for मायिना) — After line 451, T1 2 G1 3 5 ins.

9** तत्र प्रभावती दृष्ट्वा प्रद्युम्नप्रमुखानिमान् ।
हंसीमुखविनिर्दिष्टान्हर्षनिर्भरमानसा ॥
उत्थाय संभ्रमाविष्टा प्रद्युम्नं परिरभ्य च ।
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञा मिश्रन्ती नेत्रवारिणा ॥
धन्यास्म्यनुगृहीतास्मि यन्मयालिङ्गितो भवान् ।
अद्य मामनुगृह्णीष्व भर्तृभावेन मानद ॥

प्रच्छन्नौ मायया वीरो कार्ष्णिना मायिना नृप ॥
गान्धर्वेण विवाहेन तावप्यखिलार्दनो ।
पाणि जगृहतुर्वीरौ मन्त्रपूर्वं सता प्रियौ ।
चन्द्रवत्या गदः साम्बो गुणवत्या तु केशविः ॥
रेमिरेऽसुरकन्याभिर्वीरास्ते यदुपुंगवाः ।
मार्गमाणास्त्वनुज्ञां ते शक्रकेशवयोस्तदा ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

नभो नभस्येऽथ निरीक्ष्य मासि
कामस्तदा तोयदवृन्दकीर्णम् ।
प्रभावतीं चारुविशालनेत्रा-
मुवाच पूर्णेन्दुनिकाशवक्त्रः ॥
तवाननाभो वरगात्रि चन्द्रो
न दृश्यते सुन्दरि चारुबिम्बः ।
त्वत्केशपाशप्रतिमैर्निरुद्धो
बलाहकैश्चारुनिरन्तरोरु ॥
सदृश्यते सुभ्रु तडिद्घनस्था
त्व हेमचार्वाभरणान्वितेव ।
मुञ्चन्ति धाराश्च घना नदन्त-
स्त्वद्धारयष्टेः सदृशा वराङ्गि ॥
घनप्रदेशेषु बलाकपङ्क्तय-
स्त्वद्दन्तपङ्क्तिप्रतिमा विभान्ति ।
निमग्नपद्मानि सरःसु सुभ्रु
न भान्ति तोयानि रयाकुलानि ॥
अमी घना वायुवशोपयाता
बलाकमालामलचारुदन्ताः ।
अन्योन्यमभ्याहनितुं प्रवृत्ता
वनेषु नागा इव शुक्लदन्ताः ॥
घनत्रिवर्णं वरगात्रि पश्य
कृत सनापाङ्गमिवाननस्थम् ।
विभूषयन्तं गगनं घनाश्च
प्रहर्षणं कामिजनस्य कान्ते ॥
घनाश्रदन्तः प्रतिनर्दमाना-

इत्युक्तस्तु प्रभावत्या प्रद्युम्नो हृष्टमानस ।
गान्धर्वेण विवाहेन प्रतिजग्राह ता तदा ॥
— (L 453) T1 G2 पूर्तौ, T3 G1, 4 M4 -पूत (for पूर्ते) G2 तदा (for सता) K1 Ds2 D3, 4 T2 त्रिय (for प्रियौ) — (L 454) K2-4 Ñ2 B2 Dn1 Ds1 D2, 3 T1, 4 G3 M1 गुणवत्यास्, V1 ॰स्या (for ॰त्या) T1 केशव (for ॰वि) — (L 455) V1 वरास् (for वीरास्) T1, 3 G1, 3-4 नन्दना (for पुंगवा)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 T2 — *Mention of Khila* K1 V B Dn2 Ds1 D1 — *Adhy name* K1, 2 V2, 3 B1, 3 D5 D3-4 वज्रनाभे प्रद्युम्नोत्तरम्, K3 B2 D6 प्रद्युम्नोत्तरम् K4 V1 Dn D1 प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभ, D3 T1 प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभवध, T2-3 G1-4 वज्रनाभवध — *Adhy no* K3 (marg) 147, V2 152, V3 B1 Ds1 151, Dn 149, D1 145, D3 T4 G2 158, D4 148, T1 G3, 4 161, T2 G1 163, T3 170, G5 165, M4 162

(L 457) K4 मासे (for मासि) — (L 460) K2 पूर्वेन्दु (for पूर्णेन्दु) Ñ2 V3 B1 विकाशवक्त्र, D2 विकासि॰ D3 G2 विशाल॰, T1 G2, 3 विकासनेत्र, T2, 3 G1, 4 विकास वक्त्र (for निकाश॰) — (L 461) G2 तवाननाभे न च भाति चन्द्रो (L 463) T1 विविध (for चारु) — (L 463) Ñ2 प्रतिमा (for ॰मैर्) — (L 464) D1, 4 निरन्तराभ्रै, D2 ॰राभ, T1 ॰रोरु (for ॰रोरु) — (L 465) Ñ2 तडिद्घनस्थ (for ॰द्घनस्था) K3 सदृश्यसे सुभ्रु घनप्रकाशा — K3 *om lines* 457 471 — (L 468) K1, 2 D3, 4 त्वद्वृन्द, D5 त्वद्धार (for त्वद्धार) — Ñ2 om lines 469-470 — (L 469) T1 बलाह (for ॰क) K1 V1 B1 D5, 6 T2-4 G1-3, 5 M1 -पङ्क्तिम् V3 B2, 3 D3 D1, 4 पङ्क्तयम् (for पङ्क्तयस्) K1, 3 D2 घनप्रदेशे तु बलाकपङ्क्तयम् — (L 470) V1 D3, 6 T2, 3 G1, 3, 4 विभाति, V3 भवन्ति (for विभान्ति) — T1, 3 G1, 3, 5 M4 om lines 471 472 T2 G2 om line 471 — (L 471) K2 D1 (*marg as above*) पद्माणि (for -पद्मानि) K1 Ñ2 V3 D5 सरित्सु (for सरःसु) K4 D3 निमग्नपत्राणि सरित्सु सुभ्रु — (L 472) D3 G2 त्रि (for न) K1, 2 V1 D3 निराकुलानि (for रया॰) — (L 473) K4 वेशोपयाता, T1, 3 G1, 3, 5 M4 ॰लीना (for ॰याता) — (L 474) D1 बलाहकाश्चामलचारुदन्ता, K4 ॰बलिचारुदन्ता — G2 om (hapl) lines 475 476 — (L 475) D3 वृद्धनगो (for प्रवृत्ता) — (L 476) K4 करेषु (for वनेषु) K4 क्लिष्ट, K4 श्लक्ष्ण (for शुक्ल) — (L 477) K3 पश्य, K4 यस्य (for पश्य) — (L 479) K2 D5, 6 T1-3 G1, 3, 5 घनाद्य (for घनाढ्य). T1 G2, 3, 4 M4 विभूषयन्तो गगनं

रत्यर्थमानयत्याशु सौभाग्य च प्रयच्छति ।
देव वा दानव वापि विनश सद्य एव हि ॥
साह रमामि कान्तेन देवपुत्रेण धीमता ।
द्रक्ष्यता मत्प्रभावेन प्रद्युम्न सुप्रियो मम ।
ते दृष्ट्वा विस्मय याते रूपयौवनसपदम् ॥
पुनरेवानवीत्त तु भगिन्यौ चारुहासिनी ।
प्रभावती वरारोहा कालप्राप्तमिद वच ॥
देवा धर्मरता नित्य दम्भशीला महासुरा ।
देवास्तपसि रत्ता हि सुरतरक्ता महासुरा ॥
देवा सत्यरता नित्यमनृते तु महासुरा ।
धर्मस्तपश्च सत्य च यत्र तत्र जयो ध्रुवम् ॥
देवपुत्री वरयत पतिर्विद्या ददाम्यहम् ।
अर्चितौ मत्प्रभावेन सद्य एवोपलप्स्यथ ॥

ता तथेत्यूचतुर्हृष्टे भगिन्यौ चारुलोचनाम् ।
परिपप्रच्छ भैम च कार्यं तत्प्रति मानिनी ॥
स पितृव्य गद वीर साम्ब चाप्यब्रवीत्तदा ।
रूपान्वितौ सुशीलौ च शूरौ च रणकर्मणि ॥
प्रभावत्युवाच ।
परितुष्टेन दत्ता मे विद्या दुर्वाससा पुरा ।
परितुष्टेन सौभाग्य सदा कन्यात्वमेव च ॥
देवदानवयक्षाणा य ध्यास्यमि स ते पति ।
भवितेति मया चैव वीरोऽयमभिकाङ्क्षित ॥
गृहीत तदिमा विद्या सद्यो वा प्रियसगम ।
ततो जगृहतुर्हृष्टे ता विद्या भगिनीमुखात् ॥
दध्यतुर्गदसाम्बौ च विद्यामभ्यस्य ते शुभे ।
तौ प्रद्युम्नेन सहितौ प्रविष्टौ भैमनन्दनौ ॥

(for सतीम्) —(L 426) K3 सा ध्याता (for याधीता) D3 यो यो न काङ्क्षित पति (for [b]) —(L 427) D1 मानवं (for दा) T1 3 G1 3 5 देवो वापि मनुष्यो वा, M4 देवा वा दानवा वापि (for [a]) D3 विशते (for विनश) N3 सत्वम् (for सद्य) G1 4 एवशति (for एव हि) T1 3 G3 5 मे वर्श सद्य एष्यति (for [b]) —(L 428) D3 -रूपेण (for पुत्रेण) — M4 om line 429 —(L 429) K3 D31 D33 स प्रियो, T1 सुनयो (for सुप्रियो) —(L 430) K4 D1 4 M4 संपदा N3 दि (for °दम्) — V3 B3 T1 G3 om (hapl) line 434 K1 D1 transp lines 434 and 435 —(L 434) T1 3 G1 4 5 तु धर्मे (for तपसि) G3 M1 -सरक्ता (for रक्ता हि) V1 D3 राज्यरक्ता, B1 f4 G1 सुखे रक्ता D3 काम वृत्या D6 G3 M4 सुखे सक्ता (for सुरतरक्ता) —(L 435) B1 2 D1 8 T1 M4 सत्ये (for सत्य) —(L 436) T1 नित्यं (for सत्य) —(L 437) K3 -पुत्र (for -पुत्री) K1 3 N3 D33 D1 5 T1 3 G M4 वरयता; K4 B1 पितु (for °यत) K1 V1 3 B1 D5 D 1 D1 4 पती, K4 B3 पतिं, D3 एता, T1 G3 5 प्रीति T2 G1 प्रीतिं (for पति) — G1 om lines 438 443 —(L 438) V D3 मत्प्रसादेन (for °भावेन) —(L 439) D2 दृष्टा (for हृष्ट) D3 -लोचने (for नाम्) —(L 440) T1 3 G1 4 5 ताभ्यां पृष्टा च सा पश्चात् (for [a]) K V3 D5 D1 4 G3 तत्पति (for तत्प्रति) N3 कामिनी; D6 T1 G3 M1 भामिनी (for मानिनी) T1 प्रद्युम्न मम मानिनी T2 3 G1 4 5 प्रद्युम्नमपि भामिनी(G3 मानि)नी (for [b]) —(L 441) D3 स्व T2 3 G1 4 5 तत् (for स) M4 सरवृत्या (for साम्ब च) —(L 443) D3 रूपार्थिनौ (for न्वितौ) T1 3 G1 3 5 रूपान्वितान्सुशी लांश्च (for [a]) T1 3 G1 4 5 शूरांश्च (for शूरौ) D3 रण कर्मणि निष्ठुरौ (for [b]) — T3 G2 3 om L(ed.) वैशपायन (for प्रभावती) —(L 443) K3 पुरा (for परि-) K1 विद्या (for दत्ता) K1 दत्ता (for विद्या) K4 परा (for पुरा) —(L 444) T1 सौभाग्यन्यायिनी सत्ये दत्तं सौभाग्यमेव च; T3 3 G1 3 5 सुभर्तृदायिनी सद्यो दत्तं (T3 G5 °त्ता) सौभाग्य मेव च —(L 445) M4 ध्यायसि (for ध्यास्यसि) T3 3 G1 3 5 भवध्यो य स म पति (for [a]) —(L 446) D2 भविष्यति (for तेति) K3 भति K4 इति (for अभि) — After line 446 T1 3 G1 3 4 ins

8** प्रद्युम्न स्वहमन्यामि युवा तावप्यवाप्स्यथ ।
[T1 स्पृशामि (for द्रक्ष्यामि)]

—(L 447) K3 T3 गृह्णीतं (for °तं) B3 D6 ताम् (for तद्) G3 गृहीतामुत्तमां विद्यां (for [a]) —(L 449) M4 जगमतुर् (for दध्य) T1 3 G 3-5 विन्यस्य (for अभ्यस्य). —(L 450) T1 3 G1 3 4 M1 तु प्रद्युम्न (for प्रद्युम्नेन) D1 तौ ध्यातमात्रौ च तदा (for [a]) G3 प्रहृष्टौ (for प्रविष्टौ) — K4 om (hapl) lines 451-452 —(L 451) T1 प्रभिक्षौ G1 पृच्छन्तौ (for प्रच्छन्नौ) K1 M4 मायया (for मायिना) — After line 451 T1 3 G 3 ins

9** तत्र प्रभावती दृष्ट्वा प्रद्युम्नप्रमुखानिमान् ।
हसीमुखविनिर्दिष्टा हर्षनिर्भरमानसा ॥
उत्थाय सभ्रमाविष्टा प्रद्युम्नं परिरभ्य च ।
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञा स्मितन्ती नवधारिणा ॥
धन्यास्म्यनुगृहीतास्मि यन्मयालिङ्गितो भवान् ।
अद्य मामनुगृह्णीष्व भर्तृभावेन माधव ॥

निरीक्ष्य सुश्रोणि शिखीन्प्रहृष्टान् ।
समाहतानुच्छ्रितपिच्छभारा-
न्प्रियाभिरामानुपनृत्यमानान् ॥
हर्म्येषु चान्ये शशिपाण्डुरेषु
राजन्ति सुश्रोणि मयूरसघाः ।
मुहूर्तशोभामतिचाररूपा
दत्त्वा पतन्तो वलभीमुखेषु ॥
प्रक्षिप्तपक्षास्तरुमस्तकेषु
मुहूर्तचूडामणिता विधाय ।
प्रयान्ति भूमिं नवशाद्वलाना-
माशङ्कमाना धृतचारुदेहा ॥
प्रयाति धारान्तरनिःसृतश्च
सुखोऽनिलश्चन्दनपङ्कशीतः ।
कदम्बसर्जार्जुनपुष्पभूतं
समानहन्गन्धमनङ्गबन्धुम् ॥
रतिश्रमस्वेदविनाशहेतु-
र्नवोदभारानयने च हेतु ।
न मारुतः स्याद्यदि चारुगात्रि
न मेघकालो मम वल्लभः स्यात् ॥
गर्भनिर्भेषु प्रियसगमेषु
रतावसाने यदुपति वायु ।
रतिश्रमस्वेदहरः सुगन्धी
तव परं किं सुखमस्ति लोके ॥
जलाप्लुतानीक्ष्य महानदीना
सुगात्रि हसा पुलिनान्यधृष्टाः ।
गता श्रम मानससक्तलुब्धाः
ससारसा क्रौञ्चगणानुविद्धाः ॥
न भान्ति नद्योऽद्य सरासि चैव
हृतत्रिपक्षायतचारुनेत्रे ।
गतेषु हसेष्वथ सारसेषु
रथाङ्गतुल्याह्वयनेषु चैव ॥
भोगैकदेशेन शुभं शयानं

घनाश्च —(L. 481) K3 a Ñ2 V2 s D3 D5 T2 G1 a M4 नन्दमानान् (for नर्द°) G5 घना नदन्ति प्रतिनन्द मानान् —(L. 482) K3 समीक्ष्य (for निरीक्ष्य) T1 s G1 s s M4 शिखिप्रवीरान् (for शिखीन्प्रहृष्टान्) —(L. 483) B1 समाश्रितान् K4 B3 D3 T3 G1 °हितान् (for °हतान्) B3 उद्धत (for उच्छ्रित) Ñ2 सनाद्यतामुत्सृतपिच्छभारान्, D32 समाहतानुच्छ्रितरक्ष°, D5 समाहतानुद्धृतपिच्छ°, G3 समाहितानुद्धतपिच्छ° —(L. 484) K1 D1 प्रियानुरामा (D3 °गा)न्, K4 D2 °भिरागान् D2 °भिराराद् (for °भिरामान्) T1 s G1. s s अति (for उप) D1 प्रियाभिरामादुपनृत्यमाना — K3 om lines 486-487 —(L. 487) M4 शोभा (for रूपा) —(L. 488) K1 D4 वलभीषु तेषु, K3 a D2 °भीतटेषु, V B Dn Ds D5 s T2 s G1 s s °भीपुटेषु (for °भीमुखेषु) K3 दत्त्वा पतगो वलभाषु सेषु, T1 a G2 s M1 दत्त्वा नदन्ती वलभीपुटेषु — K2 om lines 489 500 —(L. 489) D2 प्रक्षिप्त (for प्रक्षिप्त) V3 सभवेषु (for मस्तकेषु) —(L. 490) K3 T1 s a G3-5 विहाय (for विधाय) —(L. 491) V3 मोक्तु (for भूमिं) D1 मृदु (for नव) D3 a -शाद्व-लाभाम् (for शाद्वलानाम्) —(L. 493) K1 D4 मिश्रितदा (for नि सृतश्च) T1 s G1 s s प्रया(T2 s G1 a °वा)ति धारा-निकरान्समीरणो, T4 G2 प्रवा(G3 °या)न्ति धारान्तरहानिसृताश्च, G6 प्रयान्ति धाराश्रितरान्समीरणो —(L. 494) D2 a सुखा-निलश्च, M4 समीरणश्च (for सुखोऽनिलश्च) D2 सुखानिल-काननशीतलश्च; T1 s G1 s s त्रिनिःसृतश्चन्दनपङ्कशीतल —(L. 495) T1-s G1 a s पुष्पभूषितं, G2 °मघान् (for °भूत) —(L. 496) K1 D32 D3 a s T1-s G1 s s बन्धु, K4 वर्णम्, V1 रम्यम् (for बन्धुम्) K3 समाहृतहृन्ध मनङ्गवर्णम् —(L. 498) T3 G1 भारोद्वयने (for भारान°) D3 नवाम्बुधारानयन च हेतु —(L. 499) G2 दिशि (for यदि) D3 चा सुगात्रि, T1-s G1 s s चारगन्धो (for °गात्रि) —(L. 500) K3 Dn न होय, K4 तदप (for न मघ) T G M4 वर्गित (for वल्लभ) —(L. 503) Ñ2 V1 s B Ds D2 s s T3 सुगन्धिसः D5 °न्धम् (for °न्धी) V2 रति-श्रमस्वेदविनाशहेतुम् —(L. 505) D6 T1 s C1 s जलाप्लु(D5 T3 °प्लु)तान्वीक्ष्य, G5 °प्लुतानीक्ष्य M4 °प्लुताना तु (for °प्लुतानीक्ष्य) —(L. 506) K4 सुगात्रि हसा पुलिना प्रहृष्टाः Ñ2 V3 I2 Dn D4 (sup lin) s °त्रि हंसा पुलिनानि हृष्टाः D1 °त्रि हसा पुलिनान्प्रकृष्टा —(L. 507) T1 गता श्रमान् V1 सर्ग; V2 D5 T3 s G1 a गतश्रमा (for गता श्रम) B D6 गता ध्रुवं (D6 [marg] नभा) मानस-सक्त (for वास) —(L. 508) K1 s V2 Dn2 D32 D4-6 G1 s सक्तलुब्धा —(L. 509) गुणानु (for ग°) — K2 om lines 509-548 —(L. 509) B2 T1 s G1 s न (for सम) —(L. 510) K1 हन-त्रिपो वा, Ñ2 °पा च; V1 s B3 D3 D2 s s s C2 °पत्र; V2

ध्रुवं जगन्नाथमुपेन्द्रमीशम् ।
निद्राभ्युपेता वरकालतज्ज्ञा
श्रियं प्रणम्योत्तमचारुरूपाम् ॥
निद्रायमाणे भगवत्युपेन्द्रे
मेघाम्बराक्रान्तनिशाकरोऽग्र ।
पद्मासलासः कमलायताक्षि
कृष्णस्य वक्त्रानुकृतिं करोति ॥
कदम्बनीपार्जुनकेतकाना
स्रजो ध्रुवं कृष्णमुपानयन्ति ।
पुष्पाणि चान्यान्यृतवः समस्ता
कृष्णात्प्रसादानभिकाङ्क्षमाणाः ॥
नागाश्चरन्तो विपदिग्धवक्त्रा
स्पृशन्ति पुष्पाण्यथ पादपानाम् ।
पेपीयमानान्भ्रमरैर्जनाना
कौतूहलं ते जनयन्त्यतीव ॥
तोयातिभाराम्बुदवृन्दनद्धं
नभः पतिष्यन्तमिवाभिवीक्ष्य ।
निपातगम्भीरमतिप्रविष्टं
मनोहरं चारुमुखस्तनोरु ॥
बलाकमालाकुलमाल्यदाम्ना
निरीक्ष्य रम्यं घनवृन्दमेतत् ।
सस्यानि भूमावभिवर्धमाना
जगद्धितार्थं विमलाङ्गयष्टि ॥
जलावलम्बाम्बुदवृन्दकर्षी
घनैर्गतान्योऽवयतीव वायुः ।
प्रवृत्तचक्रो नृपतिर्यथास्या-
न्नागान्गजैः स्वैरिव वीर्यवान् ॥
अभीममम्भो विसृजन्ति मेघाः
पूतं पवित्रं पवनैः सुगन्धि ।
हर्षावहं चातकबर्हिणाना
वराण्डजाना जलदप्रियाणाम् ॥
प्लवगमः षोडशपक्षशाली

°पी च, T1-3 G1 3-5 जलागमे तु (for हृतत्रिपक्ष) K2 D5 °चारुलोचने (for °नेत्र) K4 हृतत्विषा चायतचारुलोचने —(L. 513) K1 3 4 मार्गैकदेशे च (K3 °देन) (for भोगैकदेशेन) —(L. 514) T1 3 G1 3 5 M1 चधूर् (for ध्रुव) G1 उपेन्द्र-भूमिम् (for °मीशम्) —(L. 515) D5 घन (for वर-) V2 3 गात्रि, G2 कर्म (for काल) M4 तत्वान् (for तज्ज्ञा) T1 3 G1 3-5 निद्रा ह्युपेता वरकालतज्ज्ञा —(L. 516) K4 प्रगृह्य, Poona ed C (ed) प्रगम्य (for प्रणम्य) B1 D2 T2 G3 5 M4 [उ]त्तर (for [उ]त्तम) K3 श्रिय प्रगृह्यो समकान्तरूपाम् —(L. 518) D6 मेघान्धकारात्त, D4 T2 3 G °म्बराक्रा G3 °क्रा न्त (for °म्बराक्रान्त) —(L. 519) V1 पद्माननाभ, V2 D5 (marg as above) पद्मोत्पलाभ (for पद्मास°) —(L. 520) G5 वक्त्राकृतिक (for वक्त्रानुकृतिं) —(L. 521) K3 4 V2 D1-6 °केतकीना (for °काना) —(L. 523) K2 4 D6 D4 (marg) स्तवन्ति, V1 समस्तान् (for समस्ता) —(L. 524) D2 T2 G4 कृष्ण (for कृष्णात्) —(L. 525) D5 मद (for विप) K4 B1 दग्ध (for दिग्ध) —(L. 526) V2 पादपमध्यात्, B1 °पानात् B2 3 D5 °पान्वान् (for °पानाम्) —(L. 527) K1 D2 4 निपीयमानान्, K2 4 D6 D4 D2 3 4 6 T1 4 C1 पेपीयमाना, V1 °समान, M4 निरीक्ष्यमानान् (for पेपीय°) —(L. 528) K1 D1 सं (for ते) —(L. 529) D5 नील (for नद्धं) —(L. 530) D5 क्षरिष्यन्तम् (for पति°) —(L. 531) D1 D5 निपात; G1 नितान्त (for निपात) D3 प्रवृद्ध (for प्रविष्ट) K1 D1 निपातगम्भीरमपि प्रविष्टं, K4 निर्यान्ति गम्भीरमभिप्रविष्ट, K2 V B2 3 D1 6 M1 निपातगम्भीरमभिप्रविष्ट, D2 T4 °नगम्भीरमभिप्रवृष्टं, T1-3 G1-4 नितान्तगम्भीरमभिप्रवृष्टं (G4 °वृष्ट, Bom Poona eds G (ed) निपातगम्भीरमभिप्रवृष्ट —(L. 532) K1 मनोहरं चारुमुखि स्तनेन, T1 3 G1 3-5 जलान्तरं चारुभुजस्थलेन —(L. 533) V2 पुष्प (for माल्य) K1 T2 3 G1 3 M1 दाम T4 दामा (for दाम्ना) —(L. 534) D2 मद (for रम्य) —(L. 535) G3 वीक्ष्यमाण (for °वर्ध°) —(L. 536) K1 V2 V B D5 D1 6 विमलाङ्गयष्टे, T1 3 G °लानि मान्ति (for °लाङ्गयष्टि) —(L. 537) T1 3 G1 3 4 व्योमावलम्बाम्बुदवृन्दचारी —(L. 539) V1 प्रवृद्ध; T1 प्रयुक्त, T2 3 G1 4 विवृत्त (for प्र°) K1 4 D1 4 घनव्यान् (for च°) —(L. 540) D1 निजान् (for ना°) K1 V2 B2 3 D1 6 T1 C1 3 5 M1 मजान् (for गजान्) T1 G4 नर्दैर्गजा न्स्वैरिव वीर्यवत्तान् — K2 om lines 541–45 —(L. 542) D5 नूनं (for पूतं) D5 पुन पवित्रं पवनैः सुगन्धे —(L. 544) D5 (marg) हृष्टाण्डजानां, T1 3 G वनप्रियाणां T1 M1 आरण्डजानां (for वराण्डजाना) D5 वराङ्गनानां जल प्रियाणाम् —(L. 545) M1 कुञ्जर (for षोडश) K1 गामी (for °शाली) K1 विहङ्गमोऽशीतिसहस्रगामी, T1 3 G

विरौति गोष्ठ सह कामिनीभि ।
ऋचो द्विनाति प्रियसत्यधर्मा
यथा सुशिष्ये परिचर्यमाण ॥
गुणो महास्तोयनकालनोऽस्य
प्रवृद्धमेघस्तनभीपिता यत् ।
परिष्वजन्त्य परिवर्धयन्ति
विनापि शय्यासमय प्रियाणाम् ॥
दोषोऽयमेक सन्निपातमस्य
मा प्रत्युदारान्वयवर्णशीले ।
न दृश्यते यत्तव वक्त्रतुल्यो
घनमहप्रस्ततनु शशाङ्क ॥
प्रदृश्यते भीरु यदा शशाङ्को
घनान्तरस्थो जगत प्रदीप ।
तदा नु पश्यन्ति जना प्रहृष्ट
वन्धु प्रवासादिव सन्निवृत्तम् ॥
विलापसाक्षी प्रियहीनिताना
सदृश्यते भीरु यदा शशाङ्क ।
नेत्रोत्सव प्रोषितकामुकाना
दृष्टेव कान्त भवतीत्यवैमि ॥
नेत्रोत्सव कान्तसमागताना
दावाग्नितुल्य प्रियहीनितानाम् ।
तेनैव देहेन वराङ्गनाना
चन्द्रोऽपि तारप्रियविप्रियश्च ॥
विनापि चन्द्रेण पुरे पितुस्ते
यत प्रभा चन्द्रगभस्तिगौरी ।
गुणागुण चन्द्रमसो न वेत्ति
यतस्ततोऽह प्रशशसयिष्ये ॥
अवाप यो ब्राह्मणराज्यमीड्यो

महानृपो गोभिरदीनसत्त्वो —(L. 546) G1 विभाति (for विरौति) K1 D3 G3 M4 गोष्ठे D4 गाष्ठ्य (for गोष्ठ) T1 ‥ G1 ‥ विभाति गोष्ठे सह कामिनीभि —(L. 547) G‥ K1 ‥ N3 B3 Ds D1 ‥ -धर्मो (for श्रुतीं (for ऋचो) K1 ‥ ‥ N3 B3 Ds D1 ‥ -धर्मों (for -धर्मा) D3 गुरुर्द्विनाति प्रियमस्यधर्मो T1 ‥ G ‥ M4 श्रुती (T1 शुचीं M4 रुचा) द्विनाति प्रियसत्यधर्मो (T3 ‥ G1 ‥ र्मे) —(L. 548) V3 ‥ B D ‥ G3 परिचार्यमाण (for परिच) K1 D3 D -‥ यथा स शि(D3 स्वाशि)ष्यै परिचार्य माण —(L. 549) K3 -कालयागम्; G4 जय (for नोऽस्य) —(L. 550) K1 V3 D3 प्रवृद्ध-; B3 ‥ Dn प्रवृद्ध-; D3 उद्बद्ध- (for प्रवृद्ध) D3 भीपितानाम् (for ता यत्) K3 ‥ D1 ‥ T4 प्रवृद्धमेघस्तनभीपितानाम् (K3 T4 ताया); D3 G3 प्रवृद्धमेघस्तनभीषिता य (G3 भूषिताऽस्यम्) T1-3 G ‥ प्रवु(T3 प्रवृ ; G1 ‥ प्रनु ; G3 प्रब)द्धमेघस्वर(T1 G3 न)भूषिता या —(L. 551) V3 भूषितश्च; M आबन्धमेघस्वरभीषिता या T3 G4 प्रति T1 परिष्वजन्त ; T4 G3 जन्त्या (for जन्त्य) T3 G1 M4 परिष्व (for परि) I ‥ -वर्धयन्ति (for -वर्ध) —(L. 552) D3 शयनं ; M4 जन्तु प्रातवर्धं(M4 र्ध)यन्ति ; T1 ‥ G ‥-‥ प्रियाणि शय्यासमये -शरणं (for समय) —(L. 554) K4 V1 प्रियोश्च — K3 om lines 553 556 —(L. 554) V1 वर्णनीले; Dn रूप ; M4 -शील- D3 ‥ ‥ स (for मा) D3 प्रवाम्बुदानां च सुगन्धगीते — T1 वर्णे (for वर्णनील) D3 घनाघन- (for घन- om lines 555 ‥6‥ —(L. 556) D घनाघन- (for घन प्रह) — After line 556 the sequence in V1 is lines 567–568, 563 566; 557 ‥62 569–5‥ K3 om (hapl.) lines 557–563 —(L. 5‥8) N3 जनान्तरस्थो (for घ)

—(L. 560) K1 D विधुं (for बन्धुं) — After line 560 K3 ins

10** नेत्रोत्सव कामसमागमानां
प्रदृश्यते यत्र सुधांशुराङ्क ।

— K3 om lines 561 5‥ —(L. 561) N3 -हारितानां; V3 Dn3 D1 ‥ T1 G3 -हीन (for -हीनि) D विलापसाक्षी प्रियसंगतानां —(L. 563) K3 संत्रासन ; D3 संत्रासन प्रियसंगतानां (for नेत्रोत्सव) T3 ‥ G ‥ ‥ संगम (for प्रोषित) T1 नेत्रोत्सवत्वं गतकामुकानां —(L. 564) K3 D1 कामं K4 कान्ते ; T3 ‥ G1 ‥ ‥ कान्तो (for कान्तं) V3 वेद्मि (for [अ]वैमि) —(L. 565) I ‥ V1 D3 M समागमानां (for गतानां) —(L. 566) I ‥ D पति (for प्रिय) K3 Dn3 D3 T1 ‥ (‥ M4 -हीनता(M4 का)नाम्; V1 Dn3 -हारिता (for हीनिता) V3 दावाग्निकाम प्रियहारितानाम्) —(L. 5‥6) T ‥ G1 हीनेन (for देहेन) —(L. 56‥) V3 न भवन् (for प्रियवि) K3 ‥ D T1 प्रियं (for प्रियश्च) —(L. 569) T1 ‥ G ‥ ‥ पुरा विभाति (for पुरे पितुस्ते) —(L. 570) T1 ‥ G1 ‥ ‥ घन- (for चन्द्र) B -मुख्या ; G1 गौरी (for -गौरी) —(L. 571) T ‥ M4 गुणागुणेषु (for गुणे) Bom. Poona eds. ((ed.) वक्ति (for वेत्ति) K4 गुण गुणे चन्द्रमसो न वेत्ति ; T3 ‥ G ‥ गुणागुणौ चन्द्रमसोऽस्य वेत्ति (G1 सो न वेत्ति); G3 गुणागुणौ तस्य मनसा न वेत्ति —(L. 573) T1 यद् (for यो) I ‥ T1 (‥ इन्द्रो (for ईड्यो) —(L. 574) K4 दुमारम् (for दुरापम्) T1 सुहृन्; T1 ‥ G1 ‥ ‥ ती (for तेम्) —(L. 575) K1 ‥ ‥

दुरापमन्यैः सुकृतैस्तपोभिः ।
गायन्ति विप्राः पवमानसंज्ञं
यं सामगाः पर्वणि चाप्युदारम् ॥
पिता बुधस्योत्तमवीर्यकर्मा
पुरूरवा यस्य सुतो नृदेवः ।
प्राणाभिरीडयोऽभिमजीजनद्यो
नष्टं शमीगर्भभवं भवात्मा ॥
तथैव पश्चाच्चकमे महात्मा
पुरोर्वशीमप्सरसां वरिष्ठाम् ।
पीतः पुरा योऽमृतसर्वदेहो
मुनिप्रवीरैर्वरगात्रि घोरैः ॥
नृपः कुशाग्रैः पुनरेव यश्च
धीमान्गतोऽभिर्दिवि पूज्यते च ।
आयुश्च वंशे नहुषश्च यस्य
यो देवराजत्वमवाप वीरः ॥
देवातिदेवो भगवान्प्रसूतो
वंशे हरिर्यस्य जगत्प्रणेता ।
भेमप्रवीरः सुरकार्यहेतो-
र्यैः शुभ्रु दक्षस्य धृतः सुताभिः ॥
बभूव राजा च वसुश्च यस्य
वंशे महात्मा शशिवंशकेतुः ।
यश्चक्रवर्तित्वमवाप वीरः
स्वैः कर्मभिः शक्रसमप्रभावः ॥
यदुश्च राजा शशिवंशमुख्यो
योऽवाप महामधिराजभावम् ।
भोजाः कुले यस्य नराधिपस्य
वीराः प्रसूताः सुरराजतुल्याः ॥
न कुत्सितो यस्य नृपोऽस्ति वंशे
न नास्तिको नैकृतिकोऽथ वापि ।
अश्रद्दधानोऽप्यथ वा कदर्यः
शौर्येण वा वारिरुहाक्षि हीनः ॥
वंशे वधूस्त्वं कमलायताक्षि
श्लाघ्या गुणानामपि पात्रभूता ।
कुरु प्रणामं शिरसाम्बदन्ति
तस्य त्वमीशस्य सतां प्रियस्य ॥
नारायणात्मभवायनाय

D4 (marg) -मज्ञे, K2 V1 D4 -संज्ञे, B3 -संज्ञि, D5 (marg) यज्ञं, G5 -संज्ञितं (for -संज्ञं). — (L 576) D4 समागता (for यं सामगा) K3.4 [उ]दारा (for [उ]दारम्). — (L 577) V2 Dn D1 G2.3 [उ]त्तर (for [उ]त्तम-) T1 मितास्बुदस्योत्तरवीर्यकर्मा (sic). — (L 578) B1 यतो (for सुतो). D5 नृपेन्द्र (for नृदेव). — (L 579) D2 T1 G3 प्राणाभिम्, G1 प्राच्याभिम् (for प्राणाभिर्). K2 प्राणाभिरीड्याभिमजीजनद्यो. — (L 580) Ñ2 T1-3 G1.3-5 M4 महात्मा (for भवात्मा). — D4 om (hapl) line 581. — (L 581) K1 चार्थे (for पश्चाच्). — (L 582) D3.4 अप्सरसं (for °रसां). — (L 584) D1 गात्रि पौरैः ; D6 M4 गात्रदेवै (M4 °है.); T1-3 G1.3-5 गात्रि च सुरैः (for -गात्रि घोरैः). — (L 585) D3 पिताग्रे (for कुशाग्रै). K2 पीविनो (for यश्च). T1-3 G1.3-5 नृपोद्दुभिर्यः परिवारितश्च. — (L 586) K2 ऐता वै, B1 D5 गतोऽसिद्, D1 नतोऽसिद्; D6 गदोऽसिद्; T2.3 G1.3-5 गतोऽसौ (for गतोऽभिर्). D2 धीमान्मतो देवि स पूज्यते च; D3 धीमांस्ततो देवि बभूव भूप; T1 धीमान्गतोऽसौ दिवि पूज्यतेव; M4 °नतोऽभिर्दिवि पूज्य एव. — (L 588) K1 D1 धीर (for वीरः). — (L 589) T2.3 G1.3-5 M1 देवादि- (for °ति-). — (L 590) K2 G2 यत्र (for यस्य) K4 जगत्प्रसूति. (for °त्प्रणेता). — (L 592) D2 देवस्य (for दक्षस्य). — (L 594) Bom Poona eds G(cd) दीप (for -केतु). — (L 598) T2.3 G1.5 नृदृशा ह्यधि-; G3 महा ह्यधि (for महामधि). T1 य उवास मुख्यो ह्यधिराजभावम्. — (L 599) V1 प्रजा D2 भैमा (for भोजा). — (L 601) K1 B2.3 D5 D2.4 T1.2 कूटहृद्; K2.4 कुनृपो (for कुत्सितो) K5 V2.3 B3 D5 T2.3 G5 न कूटकृद्यस्य नरोऽस्ति (T2.3 G5 नृपस्य) वंशे, D1 नाभूत्नृपो यस्य नृपोऽस्ति वंशे; D4 नाक्षत्रियो यस्य नृपस्य वंशे. — (L 603) D2 यदि (for ऽप्यथ). — (L 606) T2.3 G1.4 अपि (for अति) M1 श्लाघ्या गुणानामसि मातृभूता. — (L 608) T1.2 G2.5 शरणागतम् (for तस्य त्वम्) D2 सुरप्रियस्य (for सतां प्रि°). — After line 608, D2 ins.

11** सदाशिवेनापि धृतस्य मौलौ

— (L 609) K3 नारायणायात्मभवाय नित्य; D2 °य प्रभवाप्ययाय. — (L 610) K1 लोकाय चाय (for °यनाय) V2 D2 लोकान(D2 °ह)याय त्रिदशारयाय. — (L 611)

लोकायनाय त्रिदशायनाय ।
खगेन्द्रकेतो पुरुषोत्तमाय
कुरु प्रणाम श्वशुराय देवि ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
सत्रावसाने तु मुनेः कश्यपस्यातितेजसः ।
जग्मुर्देवासुराः स्वानि स्थानान्यमितविक्रमाः ॥
वज्रनाभोऽपि निर्वृत्ते सत्रे कश्यपमभ्यगात् ।
त्रैलोक्यविजयाकाङ्क्षी तमुवाचाथ कश्यप ॥
वज्रनाभ निबोधस्व श्रोतव्यं यदि चेन्मम ।
वस वज्रपुरे पुत्र स्वजनेन समावृतः ॥
तपसाभ्यधिकः शक्र शक्रश्चैव स्वभावत ।
ब्रह्मण्यश्च कृतज्ञश्च ज्येष्ठ श्रेष्ठतमो गुणे ॥
राजा कृत्स्नस्य जगतः पात्रभूतः सतां गतिः ।
सम्राट् लोकराज्ये स सर्वभूतहिते रतः ॥
नैष शक्यस्त्वया जेतुं वज्रनाभ विहन्यसे ।
अहिं यदा व्युत्क्रमन्वै नचिराद्विनशिष्यसि ॥
वज्रनाभस्तु तद्वाक्यं नाभिनन्दति भारत ।
कालपाशपरीताङ्गो मर्तुकाम इवौषधम् ।
अभिवाद्य स दुर्बुद्धिः कश्यपं लोकभावनम् ।
त्रैलोक्यविजयारम्भे मतिं चक्रे दुरासदः ॥
ज्ञातियोधान्समानीय मित्राणि सुबहूनि च ।
प्रतस्थे स्वर्गमेवाग्रे विजिगीषुर्दिशा पते ॥
एतस्मिन्नन्तरे देवौ कृष्णेन्द्रौ च महाबलौ ।
प्रेषयामासतुर्हंसान्वज्रनाभवधं प्रति ॥
समागतास्तु तच्छ्रुत्वा यदुमुख्या महाबला ।
मन्त्रयित्वा महात्मानश्चिन्तामापेदिरे तदा ।
वज्रनाभोऽयं हन्तव्य प्रद्युम्नेनेत्यसंशयम् ।

T1 3 G1 3 4 -धाम्ने (for केतो) G2 पुरुषोत्तमस्य (for °त्तमाय)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 T3 — *Mention of Adhy* K1 V B Dn2 Ds1 D1 6 — *Adhy name* K1 P1 3 D3 प्रद्युम्नोत्तरम्, K2 V2 3 B1 D3 D4 5 6 वज्रनाभे प्रद्युम्नोत्तरम्, K4 V1 Dn D1 प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभ, D2 प्रद्युम्नवज्रनाभम्, T1 G3 प्रद्युम्नप्रभावतीसंलापे वज्रनाभवधोद्योग, T2 1 G1 2 4 वज्रनाभवध — *Adhy no* K2 (marg) 148 V1 154, V2 153, V3 B3 Ds2 152, D1 146, D3 T1 G2 153, D4 149 T1 G3 4 162; T2 G1 164, D3 171, G5 165, M1 163

(L 613) T1 G2 मुनय (for तु मुने) B1 [अ]मितौजस (for [अ]मिते°) — (L 614) D6 लेनम, T2 G3 विक्रम (for °मा) — (L 615) K2 Ds1 D6 T1 निवृत्ते (for निर्वृत्ते) V2 T G1 2 4 5 M1 अभ्ययात्, G3 °धात् (for °गात्) — (L 617) K3 V2 D1 4 G1 M1 निबोध त्वं G3 °घेद्र (for °धस्व) K3 4 om lines 617b–618a T1 3 G1 3–5 मे वच (for चेन्मम) — (L 618) G2 त्वं तु (for वस) V2 D3 तत्र (for पुत्र) V3 B1 सहावृत, D5 समन्वित, M1 [अ]भिसंवृत (for समा°) — (L 619) K2 T3 शत्रु (for शक्र) K1 तपस्यभ्यधिक शक्र (for °) D3 स्वत्तश्च (for शक्रश्च) K1 ममामन, D1 3 प्रभावत (for स्व°) — (L 620) M1 श्रेष्ठ (for ज्येष्ठ) K4 D1 श्रेष्ठतपो (for श्रेष्ठतमो) — (L 621) K3 Dn D3 रावन्, D3 राज्ये (for राजा) G2 तु तस्य (for कृत्स्नस्य) — (L 623) K2 4 D3 D1 शक्य (for शक्यस्) T1–3 G1 3–5 M1 पुरंदर (for विहन्यसे) — (L 624) Dn यथा (for यदा) K2 G1 [अ]त्युत्क्रमन्वै, V1 व्युत्क्षिपसि, V3 व्युत्कामन्वै B व्युत्क्षिपन्वै, D6 [अ]व्युत्क्रमन्वै, T2 3 G1 5 व्युत्क्रमसे (for °मन्वै) K4 अहं यदा करोष्येन (sic) T1 G3 अहिंसया व्युत्क्रमसे (for °) Ds2 हि नशिष्यति (for विनशिष्यसि) — (L 625) T2 T3 तद्वाच (for °क्य) — (L 626) K2 -पाश (for -पाश) — (L 627) V1 काल (for लोक) K3 भाविनम्, D3 भावन, T1 G2 -पावनम् (for भा°) — B1 om lines 628–631 — (L 629) T1 G3 5 M1 ज्ञातिभ्योऽथ, T1 ज्ञातीन्योधान् (for ज्ञातियो°) T2 3 G1 ज्ञातिभ्यो धनमानीय (for °) V1 सुहृदानि (for सुबहूनि) — (L 630) K3 4 V2 3 B2 3 Dn D3 D1 2 5 I1 विजिगीषन् (for °षुर्) — (L 631) K2 3 Ñ2 V B2 3 D1–3 देवा, K4 देव D6 T G M1 वीरौ (for देवौ) — (L 632) M1 वीरौ (for हंसान्) — After line 632, T1 3 G1 3 5 ins

12** तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा हंसा वज्रपुरं ययु ।
ऊचुश्च वचनं तेषां शक्रकेशवयोर्मतम् ॥

— M1 om lines 633–656 — (L 633) K3 G1 समागतास्तु, T1 2 G1 5 °गताना (for °गतास्तु) K1 2 Dn D3 D3 4 6 समागताश्च तान्श्रुत्वा (for °) — (L 635) K1 Ñ2 V1 3 Dn D3 D1 [इ]त्यसंशय D3 T1 न संशय, D1 न संशयम् (for [इ]त्यसं°) — (L 636) T1 G1 2 3 दनोर्

तयोर्दुहितरो भार्या भक्त्या ताः सर्वभावनाः ॥
सर्वाः सगर्भास्ताश्चैव किं तु कार्यमतन्तरम् ।
प्राप्तः प्रसवकालश्च तासां नातिचिरादिव ॥
समर्थविदेवैतदर्थं हसानूचुर्महाबला ।
आख्येयमर्थवत्कृत्स्नं अत्रवेशनयोस्तदा ॥
हंसैर्गत्वा तदाख्यात देवयोस्तथातथम् ॥
ताभ्यां हंसास्तु संदिष्टा न भेतव्यमिति प्रभो ॥
उत्पत्स्यन्ति गुणैः श्लाघ्याः पुत्रा वः कामरूपिणः ।
गर्भस्थाः सर्ववेदाश्च साङ्गान्वेत्स्यन्त्यनिन्दिताः ॥
तथा चानागतं सर्वमस्त्राणि विविधानि च ।
सर्व एव युवानश्च भविष्यन्ति सुपण्डिताः ॥
एवमुक्त्वा गता हंसाः पुनर्वज्रपुरं विभो ।
शशंसुश्चैव भैमानां शक्रकेशवभाषितम् ॥
प्रभावती तदा पुत्रं सुषुवे सदृशं पितुः ।
सद्योयौवनसंप्राप्तं सर्वज्ञं चैव भारत ॥

मासमात्रेण सुषुवे देवी चन्द्रवती नृप ।
चन्द्रप्रभमिति ख्यातं तनयं सदृशं पितुः ॥
सद्यश्च यौवनप्राप्तं सर्वज्ञत्वं च भारत ।
गुणवत्यपि पुत्रं च गुणवन्तमनिन्दिता ॥
युवानाथ सद्यस्तौ सर्वशास्त्रार्थकोविदौ ।
इन्द्रोपेन्द्रप्रसादेन संवृत्तौ यदुनन्दनौ ॥
हर्म्यपृष्ठे वर्धमाना इष्टास्ते यदुनन्दनाः ।
इन्द्रोपेन्द्रेच्छया वीर नान्यथेत्यवधार्यताम् ॥
निवेदिताश्च सभ्रान्तैर्दैत्यैराकाशरक्षिभिः ।
वज्रनाभाय वीराय निविष्टपजयैषिणे ॥
विचार्य सर्वे गृह्यन्तां समेते गृहधर्षकाः ।
इत्युवाचासुरपतिर्वज्रनाभो दुरासदः ॥
ततः सैन्यं समाज्ञप्तमसुरेन्द्रेण धीमता ।
आवारयामास दिशः सर्वाः कुरुकुलोद्वह ॥
गृह्यन्तामाशु वध्यन्तामिति वाचस्ततस्ततः ।

(for तयोर्) K1 2 D1 भक्त्यास्ता, K1 सन्त्येता, D3 अस्माक (for भक्त्या ता) — (L 637) D2 सगर्भाश्चैव संजाता (for °) — (L 638) T1 3 G1 3-5 प्राप्ता वस भोगकाल (for °) K2 om line 638[b] — (L 639) V2 B2 3 D5 T1-3 G1 3 5 [ए]तमर्थं, D2 [इ]दमर्थे (for [ए]तदर्थं) K1 2 4 Ñ2 V B1 3 D3 D5 6 हसानूचे महाबल (for [b]) — (L 640) B1 मन्त्रवित् (for अर्थवत्) — (L 641) K1 D52 D4 यथार्थवत्, K2 V2 °यथम्, D2 T2 3 G1 5 °तथा (for °तथम्) T1 दयोस्तु तदागतम् (for [b]) — D2 om lines 642-643 — (L 643) T1 3 G1 3 4 पुत्रा (for श्लाघ्या) T1 2 G1 3 5 श्लाघ्या वै, G2 पुत्रा वै (for पुत्रा व) — (L 644) V3 D6 ज्ञास्यन्ति (for वेत्स्यन्ति) — (L 645) D3 तथा शास्त्रागमनम् (for °) V2 B1 2 Dn D5 T1 G3 मन्त्राणि (for अस्त्राणि) D3 दिव्यु सर्वायुधानि च (for [b]) — (L 646) D2 सर्वे (for सर्व) K2 सर्वे एव पुमासश्च (for °) D5 सर्वे एव च पण्डिता (for [b]) — (L 647) K3 4 V3 Dn D3 D2 3 G2 6 उक्ता (for उक्त्वा) T2 3 G1 एवमुक्तास्तदा हंसा (for °) K1 2 Ñ2 V1 B1 D2 4 6 T2 G1 3 5 प्रभो (for विभो) — (L 650) D2 D5 सद्यश्च यौवनं प्राप्त D2 सद्योऽथ यौवनं प्राप्त, D3 सद्यो वै यौवनं प्राप्त (for °) K1 4 T1 3 G1 4 5 सर्वज्ञत्व च भारत D3 सर्वाख्यं च भा (for [b]) — D1 om (hapl) lines 651-653 — (L 652) Ñ2 D5 सदृश तनयं पितु (for [b]) — (L 653) T1 T3 सद्यो यौवनसंप्राप्त (for °) K4 T1 3 G1 3 5 सर्वज्ञ चैव भारत, D3 प्रसादात्केशवेन्द्रयो, D5 सर्वाख्यं च भारत, D6 सर्वज्ञ चापि भा° (for [b]) — (L 654) V3 Cal ed अतिनिन्दितम् (for °ता) — (L 655) V2 D2 3 युवानश्चाथ (D3 °श्चैव) सद्यस्ते, T1 3 G1 3 5 यौवन चाथ संप्राप्ता (T1 °प्तौ) (for °) Ñ2 शस्त्रास्त्र (for शा°) V2 D2 T2 3 G1 2 3 कोविदा (for °दौ) V1 सर्वशास्त्र विशारदौ (for [b]) — (L 656) K B3 Dn D1 6 यदुवर्धनौ, V1 युद्धनन्दनौ, T2 युद्धमर्दनौ (for यदुनन्दनौ) D2 3 संवृत्ता यदुपुंगवा, T1 2 G1 3 प्रवृत्ता युद्धदुर्मदा (for [b]) — (L 657) K1 D6 (sup lin) वर्तमाना (for वर्ध°) — T1 3 G1 3 om lines 658 — (L 659) D2 सप्राहैर् (for सभ्रान्तैर्) K2 3 Ñ2 V2 D3 दिव्यैर् (for दैत्यैर्) K4 Dn संस्थितै, D2 गामिभि (for रक्षिभि) — D3 om lines 660-661 — (L 661) K1 3 4 V1 D1 वधाय, V2 B2 3 निधार्य (for विचार्य) T1 3 G1 2 5 M1 विचार्य गृह्यतां सर्वे (for °) K4 वर्धका, V1 G2 दूषका T1-3 G1 3 5 रक्षका (for धर्षका) — (L 662) D2 सौविद्हैकाद राजन् (for °) D3 T1 M1 महासुर (for दुरासद) — (L 663) V2 समसेन्द्रेण धीमता, T2 3 G1 5 असुरेण च धी° (for [b]) — (L 664) K2 V1 T1 2 Dn D2 कुरुनंदन (for °द्वह) — (L 665) D G2 M1 गृह्यताम् (for °न्ताम्) K4 V2 बध्यन्ताम् D1 गृह्य° (for वध्य°) D1 गृह्यतामाशु वध्य न्ताम् (for °) V2 [इ]त्येव, D52 वाचं (for वाचस्) — (L 666) K1 उदारैर् (for उदारैर्) M1 उद्युक्तैरसुरै

उग्रेरसुरेन्द्रस्य शासनादरिशासन ॥
तच्छ्रुत्वा व्यथितास्तेषां मातरः पुत्रवत्सला: ।
रुरुदुस्ता रुदन्त्योऽथ प्रद्युम्नः सहमाब्रवीत् ॥
मा भैष्ट जीवमानेषु स्थितेष्वस्मासु सर्वथा ।
किं नो दैत्याः करिष्यन्ति सर्वथा भद्रमस्तु व ॥
प्रभावतीमथोवाच प्रद्युम्नो विह्वलां स्थिताम् ।
पिता तव गदापाणिः पितृव्यश्च स्थिरस्तव ॥
भ्रातरश्चैव ते देवि ज्ञातयश्च तथापरे ।
एते पूज्याश्च मान्याश्च तवार्थे खलु सर्वथा ॥
भगिन्यौ पृच्छ भद्रं ते कालोऽयं खलु दारुण ।
मरणं सहमानानां युध्यतां विजयो ध्रुवम् ॥
दानवेन्द्रादयो ह्येते योत्स्यन्तेऽस्मद्वधैषिणः ।
किमत्र कार्यमस्माभि सर्वैश्चैकान्तरस्थितै ॥
प्रभावती रुदन्ती तु प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् ।
शिरस्यञ्जलिमाधाय जानुभ्यां पतिता क्षितौ ॥

गृहाण शस्त्रमात्मानं रक्ष शत्रुनिबर्हण ।
जीवत्पुत्राश्च दाराश्च द्रष्टासि यदुनन्दन ॥
आर्यां नृवर वैदर्भीमनिरुद्धं च मानद ।
स्मृत्वैतान्मोक्षयात्मानं व्यसनादरिमर्दन ॥
दुर्वाससा वरो दत्तो मुनिना मम धीमता ।
वैधव्यरहिता ह्यत्र जीवपुत्रा भविष्यसि ॥
एष मे हृदयाश्वासो भविता न तदन्यथा ।
सूर्याग्नितेजसो वाक्यं मुनेरिन्द्रानुजात्मज ॥
इत्युक्त्वा सासिमादाय सूपस्पृष्टा मनस्विनी ।
प्रददौ रौक्मिणेयाय जयस्वेति वरं वरा ॥
स तं जग्राह धर्मात्मा प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
प्रणम्य शिरसा दत्तं प्रियया भक्तियुक्तया ॥
चन्द्रवत्यपि निस्त्रिंशं गदाय प्रददौ मुदा ।
तथा गुणवती चैव साम्बायासिं महात्मने ॥
हंसकेतुमथोवाच प्रद्युम्नं प्रणतं प्रभु ।

न्द्रस्य (for °) K1 4 शासना, K2 3 D1 T2 3 G1 -शासन, V1 D2 3 नाशन \ 2 नाशन, \ 3 B Dn D3 T1 -शासन, T4 G3 नाशना (for शासन) —(L. 667) K3 -शासिन, T4 G3 नाशना (for शासन) —(L. 668) D2 Dn1 त्वरितास्, K4 दथि° (for व्यथि°) —(L. 668) D2 तास्त्विस्तोऽपि (for रुरुदुस्ता) युवत्योऽथ, D3 रुदन्तीस्तु, T1 3 G1 2. 5 °न्तीश्च (for °न्त्योऽथ) M4 रुरुदुश्चारुमत्योऽथ (for °) K3 Ñ2 Dn D2 5 T G1 3 5 M4 प्रद्युम्न प्र(D5 प्रा)- हसन्नब्रवीत्, K4 °म्न स हसन्नब्रवीत् B1 °म्न प्राह मन्त्रवित् (for °) —(L. 669) K3 4 \ 3 L2 2 Dn D3 D1 3 5 5 T3 (for °) —(L. 671) K1 विह्वल, \ 1 B3 D5 स्थिरेषु (for स्थितेषु) —(L. 671) K1 विह्वल, D3 सर्वाम् विह्वल, \ 2 Dn2 G1 M4 विह्वला (for विह्वला) D3 प्रद्युम्नाऽथ सुविह्वलाम्, T1 °म्नो विह्वला (for स्थिताम्) —(L. 672) K V B Dn D6 D1 3 न्विताम् (for °) —(L. 672) K V B Dn D6 D1 3 5 6 T1 4 G2 3 M4 पितृव्याश्च स्थितास्तव (T4 °ता यदा) (for °) —(L. 673) D2 भ्रातारश्च (for भ्रात°) G3 तथा (for [पु]त्र ते) —(L. 674) K4 ते पूज्याश्चैव मान्याश्च (for °) T2 3 G1 4 परार्थे (for तवार्थे) —(L. 675) K1 लोको (for कालो) —(L. 676) T1 3 4 वा (for त्रि) D5 T4 ध्रुव (for ध्रुवम्) T3 G1 4 युध्यतां वा जयो ध्रुव (for °) —(L. 677) D3 वज्रनाभादयो ह्येते (for °) K2 \ 2 D1 T1 3 (1 3 5 मद्वधैषिण (for ऽस्मद्°) —(L. 678) K1 एकान्तर K4 D1 (marg as above) चैकान्तर (for चैका- न्तर) D3 °रैश्च ज्ञातिभि सह T2 3 G1 4 श्चैकतरं स्व(T3 °रस्व)तै (for °) —(L. 679) D5 तु रुदती (for रुदन्ती तु) —(L. 680) K4 शिरसि (for °सि) D1 C1 आदाय (for आधाय) M4 om lines 680[b] 684[a] \ 2 भुवि (for क्षितौ) —(L. 681) Dn1 G3 शत्रुम् (for शस्त्रम्) K3 D2 निबर्हणम्, T3 4 °र्हण (for °र्हण) —(L. 683) Ñ2 जीव स्पुत्राश्, D5 जीवपु° (for जीव-पु) K3 4 पुत्रगामि, D1 द्रक्ष्यसि (for द्रष्टासि) —(L. 683) B भार्यां (for आर्यां) K1 3 नृवीर (for नृवर) D1 अम्बां नृवीर वैदर्भीम् T1 3 C1 3 5 आ(T1 2 G3 कु)र्यां नृपवरांश्चैव (for °) — T1-3 G1 3-5 om lines 684 692 —(L. 684) \ 3 D3 स्मृत्य (for स्मृत्वा) K2 3 \ 1 2 B1 Dn D1 2 4 5 T1 G2 [पु]नन् (for [पु]नात्) D5 स्मृत्वैतन्मोचयात्मान (for °) —(L. 686) V3 Dn D1 3 G2 हृष्टा, D3 निरय (for हृत्या) —(L. 687) V3 एवं (for एष) —(L. 688) K1 सदृशो (for -तेजसो) D3 तुल्य (for वाक्यं) — K3 om lines 689-690 —(L. 689) K4 सोपस्पृष्टा, Ñ2 D2 सूर्यं दृष्ट्वा, \ 1 अप स्पृष्ट्वा; B1 स्वप स्पृष्ट्वा, D1 4 सूर्यं स्पृष्ट्वा D6 (s p lin) सुपविश्य; M4 °स्पृश्य (for °स्पृष्टा) —(L. 690) D3 वरं रणे, T4 M4 वराङ्गना (for वरं वरा) —(L. 693) T1 3 तथा T2 G1 3-5 सदा (for मुदा) D2 गदाय प्रवरं ददौ (for °) —(L. 694) T1 3 G1 3 4 M4 गुणवत्यपि साम्बाय (for °) T1-3 G1 3 4 ददौ शस्त्रं M4 शक्तिं प्रादात् (for साम्बायासिं) —(L. 695) T1 3 G1 3 4 M4 मदमनम् (for हंसकेतुम्) K1 3 4 \ B D5 D1 4 प्रणत (for °त) T1 3 G1 2 4 भुवि (for प्रभु) B3 —(L. 696) \ 3 युध्येयं; D1 युध्येथा (for युध्यस्व)

इहैव साम्बमहितो युध्यस्व सह दानवैः ॥
आकाशे दिक्षु सर्वासु योत्स्याम्यहमरिंदम ।
इत्युक्त्वाथ रथं चक्रे मायया मायिनां वरः ॥
सहस्रशिरसं नागं कृत्वा सारथिमात्मवान् ।
अनन्तभोगं कौरव्य सर्वनागोत्तमोत्तमम् ॥
स तेन रथमुख्येन हर्षयन्वै प्रभावतीम् ।
चचारासुरसैन्येषु तृणेष्विव हुताशनः ॥
शरैराशीविषप्रख्यैरर्धचन्द्रानुकारिभिः ।
भेदनैर्गाधनैश्चैव ततर्द दितिसंभवान् ॥
असुराश्च रणे मत्ताः कार्ष्णिं शक्तैरितस्ततः ।
जघ्नुः कमलपत्राक्षं परं निश्चयमास्थिताः ॥
चिच्छेद बाहून्केषांचित्केयूरवलयोज्ज्वलान् ।
सकुण्डलानि चान्येषां शिरांस्यपि स चिच्छिदे ॥
क्षुरच्छिन्नैः शिरोभिस्तैः कायैश्च शकलैरपि ।
असुराणां मही कीर्णा प्रद्युम्नेनामितेजसा ॥
देवेश्वरो देवगणैः सहितः समितिंजयः ।
ददर्श मुदितो युद्धं भैमाना दितिजैः सह ॥
ये गदं चैव साम्बं च दैत्याः समभिदुद्रुवुः ।
ते ययुर्निधनं सर्वे यादांसीव महोदधौ ॥
विषमं तु तदा युद्धं दृष्ट्वा देवपतिर्हरिः ।
गदाय प्रेषयामास स्वरथं हरिवाहनः ॥
दिदेश मातलिसुतं यन्तारं च सुवर्चसम् ।
साम्बायैरावणं नागं प्रेषयामास चेश्वरः ॥
जयन्तं रौक्मिणेयस्य सहायमददाद्विभुः ।
ऐरावणमधिष्ठातुं प्रवरं स नियुक्तवान् ॥
देवपुत्रद्विजौ वीरावप्रमेयपराक्रमौ ।
अनुज्ञाप्य वराध्यक्ष ब्रह्माणं लोकभावनम् ॥
तं मातलिसुतं चैव गजमैरावणं तदा ।
देवः प्रेषितवाञ्शक्रो विधिज्ञो वरकर्मसु ॥
क्षीणमस्य तपो वध्यो यदूनामेष दुर्मतिः ।
प्रविशन्ति तु भूतानि सर्वत्र तु यथेप्सितम् ॥
प्रद्युम्नश्च जयन्तश्च प्राप्तौ हर्म्यं महाबलौ ।

दानवैः सह (by transp), G1 सर्वदानवैः , Bom Poona eds G(ed) सह यादवैः — (L 697) D1 om lines 697b–700a V1 B1 योत्स्येऽहमरिमर्दन (for b) — (L 698) T1 3 G1 3–5 च चक्रेण (for रथं चक्रे) V1 इत्युक्त्वा स तथा चक्रे (for a) K4 स्वस्य (for स्व) — (L 699) G3 देव (for नाग) — M1 om (hapl) lines 700–704 — (L 702) D3 दैत्य (for [अ]सुर) K4 Ñ2 वनेषु (for तृणेषु) — (L 703) T3 3 सारिभि , T4 कान्तिभि , G4 शालिभि (for -कारिभि) — (L 704) K1 Ds2 D4 बन्धनैश्च , K3 मर्दै° , Ñ2 V Dn1 छेद° , D3 योध° , D4 साध° , T1 3 G3 5 बाध° (for गाध°) K4 D1 ननर्द , D2 स तदा , D3 तुतोद , T1 3 G1 3– समर्द (for ततर्द) G2 नर्दयन्तोऽरिदूषणम् (sic) (for b) — (L 705) V2 यत्ता , D3 मत्त , T1 युक्ता , G3 युक्त (for मत्ता) V1 असुराश्च रणे मत्तान् (for a) V1 कार्ष्णिरशैर् , D3 कार्ष्णिं वैरम् (for कार्ष्णिं शक्तैर्) — (L 706) B1 सम्मु (for जघ्नु) G1 निश्चितम् (for निश्चयम्) — (L 708) Bom Poona eds G(ed) केषांचित (for चान्येषां) K1 2 Ñ1 V D2 4–6 T1–3 G M1 च (for स) — (L 709) K4 B3 T1 ते , Ñ1 D1 तु , B2 D2 5 च (for तैः) — (L 710) Ñ2 -तेजसा (for तेजसा) — (L 711) V1 Dn Ds1 G2 समितिंजय , D3 °तिं ययौ (for °तिंजय) — (L 712) D1 तैनर्षं (for दितिजैः) — (L 713) D1 ये च साम्बं गदं चैव (for a) — (L 714) V3 B3 D6 सत्ये (for सर्वे) G3 नदा इव (for यादांसीव) — (L 715) K1 2 4 V2 Dn Ds D2 4 T3 4 G1–3 5 M1 तत् (for तु) K3 विषं तत्र महायुद्धं (sic) (for a) — Ñ2 om line 716 — (L 716) K1 2 V1 2 B Dn Ds1 D3–5 T1 G2 स्व , D2 G4 स (for स्व) — (L 717) K2 देवेश (for दिदेश) D1 M1 दिदेश मातलिसूत (for a) Ñ2 सुरवर्चसम् ; B1 चन्द्रव° , D3 च सुवात° (for च सुवर्च°) — (L 718) D6 प्रेषयस्व सुरेश्वर (for b) — (L 719) V1 प्रभु , G2 विभो (for विभु) — (L 720) K2–4 V1 B1 3 Dn1 D6 D5 T1 G2 M1 सं (for स) — (L 721) T1 G2 M1 पुत्रावुभौ (for पुत्रद्विजौ) T1–3 G1 3–5 क्षिप्रम् (for वीराव्) — (L 722) Ñ1 B1 बलाध्यक्ष , V1 3 B3 3 Ds1 T1 3 G3 5 सुरा° , D2 नरा° , T3 G1 4 सुरा-ध्यक्षौ (for वराध्यक्ष) — For line 722, D3 subst

13** अनुज्ञप्तौ वज्रिणैवं कुशलौ रणकर्मसु ।

— D3 om lines 723–724 — (L 724) V1 D6 रण (for वर) — (L 726) D6 कुरुते दुर्विनीतानि . D6 T1–3 G1 3 4 5 प्रविशन्त्यिरति भूतानि (for a) D3 सर्वशस् (for सर्वत्र) — (L 727) K4 हर्म्ये (for हर्म्यं) — (L 728) V1 अम्बर (for असुरान्) T1 3 G2 3–6 जालेन (for -जालौ भिद्) D6 T3 3 G1 3 4 विक्रमन्तौ , T1 विक्रमन्तौ , G4 विविक्रन्तौ (for विक्रामन्तौ) K3 निजघ्नतु , K4 प्रणेमतु , Ñ1 Dn

असुरान्शरजालौघैर्विक्रामन्तौ प्रणेशतुः ।
परिघैर्विक्रमन्तौ च युध्यन्तौ च रणाजिरे ॥
गदं कार्ष्णिस्तदोवाच दुर्वार्यं रणदुर्जयः ।
उपेन्द्रानुज शक्रेण रथोऽयं प्रेषितस्तव ॥
हरियुग्यातलिसुतो यन्ता चायं महाबलः ।
प्रवराधिष्ठितश्चायं साम्रस्यैरावणो गजः ॥
अद्योपहारो रुद्रस्य द्वारकायां महाबल ।
श्व एष्यति हृषीकेशस्तस्मिन्वृत्तेऽच्युतानुज ॥
तस्याज्ञया वधिष्यामो वज्रनाभं सबान्धवम् ।
अभ्युत्थानकृतं पापं त्रिविष्टपजयं प्रति ॥
करिष्यामि विधानं तु नैष शक्यं सुतान्वितम् ।
विजेष्यत्यप्रमादस्तु कर्तव्य इति मे मतिः ॥
कलत्ररक्षणं कार्यं सर्वोपायैर्नरैर्युधि ।
कलत्रधर्षणं लोके मरणादतिरिच्यते ॥

एवं संदिश्य भैमः स गदसाम्बौ महाबलौ ।
प्रद्युम्नकोट्यः ससृजे मायया दिव्यरूपया ॥
तमश्च नाशयामास दैत्यसृष्टं दुरासदम् ।
जहृषे देवराजश्च तं दृष्ट्वा रिपुमर्दनम् ॥
ददृशुः सर्वभूतानि कार्ष्णिं सर्वेषु शत्रुषु ।
अन्तरात्मनि वर्तन्तं क्षेत्रज्ञमिति तं विदुः ।
एवं व्यतीता रजनी रौक्मिणेयस्य युध्यतः ।
असुराणां त्रिभागश्च निहतो नातितेजसा ॥
यावद्धि योधयामास कार्ष्णिर्दैत्यान्रणाजिरे ।
संध्योपास्ता जयन्तेन तावद्विष्णुपदीजले ॥
अयोधयज्जयन्तश्च यावद्दैत्यान्महाबलः ।
तावदाकाशगङ्गायां भैमः संध्यामुपास्त वान् ॥

Colophon.

D1 प्रणश्यतु ; V1 B1.3 प्रशमय तु ; D1 प्रतस्थतु ; D3 ननर्दतु ; D4 ननर्दतु (for प्रणेशतु) K1 D3 विक्रम्य तु ननर्दतु , K3 V1 B3 विक्रामयतौ प्रशमय तु ; G1 M4 विक्रमन्तौ प्रणेदतु ; (for ⁰). — K V B D5 D1-6 T G M4 om line 729 — (L 729) Dn1 परिघै (for °घैर्) Ñ3 विक्रमन्ते (for °न्तौ) — (L 730) K3 4 दुर्वार्यं , T2 G1 4 दुर्वारं ; G2 दुर्वेद्यं (for दुर्वार्यं). D1 दुर्मद , G5 दुर्जयम् (for °य) — (L 731) Ñ2 प्रेषितोऽरे रथस्तव (for ⁰). — (L 732) K3 3 हरियुक्तो , (sic); D1 हरियुंद (sic); T2 3 G1, 2-3 स हरिर् , G5 M4 अरिद्विष् (for हरियुग्य). — G5 om. (hapl) lines 733 734 K1 om line 734 K3 reads lines 733-734 on marg — (L 734) K1 3 D1 अय (for अद्य). T1 3 G1 2 3 M4 कृष्णोपहारो रिपुणोश्च (for ⁰) K1-3 V1 3 B D1 6 T G1 2 4 4 M4 महाबल ; V1 °बलि (for °बल) — Ñ3 om line 735 — (L 735) K3 स्व विष्यति , K3 D1 स्वरे° ; K1 संयु° , D1 स पश्यति , D3 स युध्यति ; D3 T1 3 G1 2 3 M4 स ए° ; T2 सहै° (for स ए°) D1 दृष्टे (for वृत्ते) — (L 736) G3 वधिष्यामि (for °मो). D1 Cal ed V1 महासुरम् (for सबान्धवम्). — (L 738) D1 Cal ed करिष्यामो (for °ष्यामि) K3 Ñ1 Dn D1 शक्र ; V3 शक्रं (for शक्य). K1 4 नैव शक्यः सुतान्वितः ; K3 नैकचक्रं सुरान्वितम् ; D3 नैव शक्तु सुतान्वितान् , D5 T1-3 G1 4-6 M4 नैव शक्य सुरान्वित (for ⁰) — (L 739) D1 विजेष्यामि (for °ष्यति) K1 [अ]प्रमादं (for °दस्) K3 विजेष्याम प्रमादस्तु ; K3 विजेतु न प्रमादस्तु ; D3 विजेष्यथ प्रमादो वै , T1-3 G1 3-5 M4 विजेष्य इत्यप्रमाद (for ⁰) — K1 om line 740 — (L 740) K4 नरैरिह ; K3 Ñ3 V B1 3 Dn D5 D1 4 T G M4 °र्युधे ; D3 युधेनरैः ; D5 नरैर्वा ; D4 (marg as above) नराधिप (for नरैर्युधि). — Dn1 om. line 741 — (L 741) K1 3 4 Ñ3 V1 B1 3 Dn1 D5 D1 3 5 T2 -धर्षणं ; G2 रक्षणं (for -धर्षणं) T2 3 G1 3 5 धर्षणे योषितां लोके (for ⁰) — (L 742) K1-3 Ñ2 V B D T1 4 G2 3 M4 महाबल (for °बलौ) — (L 743) B3 G1 3 4 M4 -कोटी (for -कोट्यः) T4 प्रद्युम्न ससृजे मायां (for ⁰) — (L 745) B3 om lines 745ᵇ-747ᵃ K4 Ñ2 V1 3 D2 मर्दन ; K4 सूदनम् , D1 -मर्दनौ (for °नम्) D2 स दृष्ट्वा रिपुमर्दनं (for ⁰) — (L 747) K1 4 Ñ2 V1 D3 इव (for इति) G2 तद् (for तं) — (L 749) K3 व्यतीता (for व्य°) D1 धीमतः (for युध्यतः) — After line 749, V3 ins. :

14** सर्वस्य च यथान्यायं कृष्णो वाक्यसंनिधौ ।

— (L 749) K3 हतस्तेन , T1 3 G2 4 M4 निहतो हि ; T3 4 G1 स हतो हि ; Bom Poona eds G(ed) निहताः (for °तो न). — K3 om line 750 — (L 750) K1 3 Ñ2 V1 B Dn D5 D1 3 T1 G2 3 विधोधयामास ; Dn विधोत्र° (for °द्धि योध°) — (L 752) G1 3 4 तावद् (for या°) D1 महाबलात् (for °बल) — (L 753) K3 D1 4 -गङ्गायां (for °यां)

COLOPHON. — Mention of the Parvan: Dn1 D3 T1 — Mention of Akhila: K2 V B Dn1 Dn2 D1 3. — Adhy

वैशंपायन उवाच ।

जगतश्चक्षुषि ततस्त्रिमुहूर्तोदिते रवौ ।
प्रादुरासीद्धरिर्देवस्ताक्ष्येंणोरगशत्रुणा ॥
हंसवायुमनोमिश्र सुशीघ्रतरगः खगः ।
तस्थौ वियति शक्रस्य समीपे कुरुनन्दन ॥
समेत्य च यथान्यायं कृष्णो वासवसंनिधौ ।
पाञ्चजन्यं निशुर्दध्मौ दैत्यानां भयवर्धनम् ॥
तं श्रुत्वाभ्यागतस्तत्र प्रद्युम्नः परवीरहा ।
वज्रनाभं जहीत्युक्तः केशवेन त्वरेति च ॥
ताक्ष्यंमारुह्य गच्छेति पुनरेव प्रचोदितः ।
चकार स तथा वीरः प्रणिपत्य सुरोत्तमौ ॥
स मनोरंहसा वीरस्ताक्ष्येंणाशु ययौ नृप ।
अभ्याशं वज्रनाभस्य महाद्वंद्वस्य भारत ॥
ततस्ताक्ष्यंगतो वीरस्ततर्द रणमूर्धनि ।
वज्रनाभं स्थिरो भूत्वा सर्वास्त्रविदनिन्दितः ॥
तेन ताक्ष्यंगतेनेत्र गदया कृष्णसूनुना ।
उरस्यभिहतो वीरो वज्रनाभो महात्मना ॥
स तेनाभिहतो वीरो दैत्यो मोहवशं गतः ।
चक्षार च भृशं रक्तं बभ्राम च गतासुवत् ॥
आश्वसेत्यथ तं कार्ष्णिरुवाच रणदुर्जयः ।
लब्धसंज्ञः स वीरस्तु प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् ॥
साधु यादव वीर्येण श्लाघ्यो मम रिपुर्भवान् ।
प्रतिप्रहारकालोऽयं स्थिरो भव महाबल ॥
एवमुक्त्वा महानादं मुक्त्वा मेघशतोपमम् ।
गदां मुमोच वेगेन सघण्टां बहुकण्टकाम् ॥
तया ललाटेऽभिहतः प्रद्युम्नो गदया नृप ।
उद्वमन्रुधिरं भूरि मुमोह यदुपुंगवः ॥
तं दृष्ट्वा भगवान्कृष्णः पाञ्चजन्यं जलोद्भवम् ।

---

name $K_{1,2}$ $\tilde{N}_2$ $V_{2,3}$ B_1 D_5 $D_{4,6}$ वज्रनाभप्रद्युम्नोत्तरम्, $K_{3,4}$ V_1 $B_{2,3}$ D_n D_1 प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभ, D_2 प्रद्युम्नोत्तरम्, D_3 वज्रनाभे प्रद्युम्नोत्तरम्, D_4 वज्रनाभवध प्रद्युम्नोत्तर, $T_{1,2,4}$ $G_{1,2,4}$ वज्रनाभवध — *Adhy no* K_3 (marg) 149, V_1 155, V_3 154, V_2 B_3 D_{s2} 153, D_1 147, D_4 150, T_1 $G_{3,4}$ 163, T_2 G_1 165, T_3 172, T_4 G_2 160, G_6 166, M_4 154

G_2 om the ref — (L 751) K_3 तात, V_2 $T_{2,3}$ $G_{1,4}$ M_4 तत्र (for ततस्) D_1 $T_{1,4}$ G_3 मुहूर्ताभ्युदिते रवौ, D_4 त्रिमुहूर्ते दिने रवौ (for ^{b}) — (L 755) K_3 हरिं देवं, T_1 भक्तो देवस् (for हरिर्देवस्) K_4 D_n D_3 [ए]वाहि (for [उ]रग) K_3 ताक्ष्येंण अहिशत्रुणा (for ^{b}). — (L 756) K_4 स तु वायुर्, V_2 उह्यमानो (for हंसवायु-) D_n D_3 G_5 मनोभ्यस्(for °मिश्र) K_4 सुशीघ्रश्चारुगौरव (for ^{b}) — (L 757) V_1 संदश्य (for शक्रस्य) — (L 759) K_2 पुनर्, $G_{2,3}$ हरिर् (for निशुर्) D_3 वर्धन (for °नम्) — (L 760) D_2 T_{1-3} $G_{1,3-5}$ तच् (for त) V_1 D_n [अ]भ्यागतं (for °तस्) K_3 तं दृष्ट्वा सागरस्तत्र, D_3 तदभ्याशगतस्तत्र (for ^{a}) — (L 761) T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 प्रति (for जहि) $K_{2,4}$ [इ]त्थं, $\tilde{N}_2$ [उ]प्रं (for [उ]क्तः) B_3 त्वरोचत (for त्वरेति च) —(L 762) $K_{3,4}$ D_5 [ए]न (for [इ]ति) $K_{2,3}$ V_2 D_4 प्रणो(K_3 °नो)दित (for प्रचो°) — (L 763) D_2 स चकार (by transp) T_{1-3} $G_{1,3,5}$ M_4 चकार सैनिधा ($T_{1,2}$ $G_{3,4}$ °दे) वीर (G_5 °र) (for ^{a}) T_4 om (hapl) lines 763^b–764^a — (L 764) K_1 $\tilde{N}_2$ V_2 B_2 $T_{2,3}$ G वीर (for वीरम्) K_1 D_{s2} D_4 समरं सहसा वीर (for ^{a}) D_2 [अ]नु (for [आ]शु) D_3 तदा (for नृप) — (L 765) K_3 D_3 अभ्याशे (for °शं) T_4 दैत्यस्य (for द्वंद्वस्य) K_3 D_1 भारत (for °त) — (L 766) $D_{2,4}$ G_2 ननर्द, G_3 तं तदा, D_6 सवृदा, T_{1-3} $G_{1,3-5}$ M_4 ममर्द (for ततर्द) — G_2 om lines 767–771 — (L 767) K_4 V_3 D_n T_4 वज्रनाभ (for °भं) D_{s1} D_6 G_1 स्थितो (for स्थिरो) $\tilde{N}_2$ D_{n2} D_6 $T_{1,2,4}$ G_2 भूत्वा (for भूत्वा) K_1 D_4 सर्वं शस्त्राननिन्दित, K_4 सर्वशस्त्रस्य निन्दता, B_1 सर्वास्त्रविदरिंदम ; $T_{1,2}$ $G_{1,4,5}$ M_4 °विद्(G_5 °जि)त तत (for ^{b}) — (L 768) K_3 D_3 ततस् (for तेन) — (L 769) K_{1-3} D_2 $T_{1,4}$ D_4 G_2 [अ]भ्याहतो, V_3 [अ]थ हतो (for [अ]भिहतो) G_1 दैत्यो (for वीरो) $V_{2,3}$ om (hapl) lines 769^b–770^a — (L 771) $\tilde{N}_2$ B_3 $D_{4,6}$ ववाम (for चक्षार) $T_{1,3}$ $G_{1,4,5}$ M_4 चक्षुर्भ्यामुद्वमन्रक्त (for ^{a}) $\tilde{N}_2$ D_1 [ए]व (for च) M_4 स बभ्राज गतासुवत् (for ^{b}) — (L 772) K_4 कार्ष्णिस्तं (by transp) G_3 आश्वसेत्यजितं कार्ष्णिर् (for ^{a}) K_3 दुर्जयम् (for °यः) — (L 773) $\tilde{N}_2$ तु, V_2 प्र (for स) — (L 774) $\tilde{N}_2$ श्लाघनीयो (for श्लाघ्यो मम) Cal ed विभुर् (for रिपुर्). D_2 महान् (for भवान्) — (L 775) K_4 संहार- (for प्र°) — (L 776) K_1 D_4 मुक्त्वा मेघोपम तदा, K_3 मुक्त्वा घनस्वनोपमम् (for ^{b}) — (L 777) G_5 वीर्येण (for वेगेन). T_4 कण्टिका, $T_{3,4}$ $G_{1,2}$ M_4 कण्टकां, G_3 वेगेन (for सघण्टां) V_1 वज्र (for बहु) — (L 778) K_1 T_2 G_5 ललाटाभि

दध्मावाश्वामनकरं पुत्रस्य रिपुनाशनः ॥
तं पाञ्चजन्यशब्देन प्रत्याश्वस्तं महाबलम् ।
दृष्ट्वा प्रमुदिता लोका विशेषेणेन्द्रकेशवौ ॥
तस्य चक्रं करे जातं कृष्णच्छन्देन भारत ।
क्षुरनेमिसहस्रारं दैत्यसंघकुलान्तकम् ॥
तं मुमोचाच्युतसुत शत्रुनाशाय भारत ।
नमस्कृत्वा सुरेन्द्राय नमस्कृत्वा महात्मने ॥
वज्रनाभस्य तत्कायादुच्चकर्त शिरस्तदा ।
नारायणसुतोन्मुक्तं दैत्यानामनुपश्यताम् ॥
गदः सुनाभमव्यीयतमानं रणाजिरे ।
हर्म्यपृष्ठे जिघांसन्तं रणदर्पं भयानकम् ॥
साम्बः समरमध्यस्थानसुरानरिमर्दनः ।
निनाय निशितैर्बाणैः प्रेताधिपपरिग्रहम् ॥
निकुम्भोऽपि हते वीरे वज्रनाभे महासुरे ।
जगाम षट्पुरं वीरो नारायणभयार्दितः ॥
निबर्हिते देवरिपौ वज्रनाभे दुरासदे ।
अवतीर्णौ महात्मानौ हरी वज्रपुरं तदा ॥
लब्धप्रशमन चैव चक्रतुः सुरसत्तमौ ।
सान्त्वयामासतुश्चैव बालवृद्धं भयार्दितम् ॥
इन्द्रोपेन्द्रौ महात्मानौ मन्त्रयित्वा महाबलौ ।
आयत्यां च तदात्वे च बृहस्पतिमतानुगौ ॥
वज्रनाभस्य तद्राज्यं चतुर्धा चक्रतुर्नृप ।
विजयस्य चतुर्भागं जयन्ततनयस्य वै ॥
प्रद्युम्नस्य चतुर्भागं रौक्मिणेयसुतस्य च ।
चन्द्रप्रभस्य ददतुश्चतुर्भागं जनेश्वर ॥
कोट्यश्चतस्रो ग्रामाणामधिवास्ता विशां पते ।
शाखापुरसहस्रं च स्फीतं वज्रपुरोपमम् ।
चतुर्धा चक्रतुस्तत्र सहृष्टौ शक्रकेशवौ ॥

(for °ट्ऽभि) T4 हत (for हत) D3 भूशम् (for नृप) — (L. 779) T1-3 G1 3 4 M4 भूमौ (for भूरि) D3 T4 नन्दन (पुगव) — T4 om (hapl) lines 780–781 — (L 780) K4 क्षुद्र (for कृ ण) — (L. 781) G3 -शासन (for नाशन) — (L 782) Ds1 पाञ्चजन्यस्य शब्देन (for °) — (L 783) K2 V2 दृष्ट्वा प्रमुदितो लोको (for °) — (L. 784) T1-3 G1 3 5 M4 कृष्णस्य किल भारत (for °) — (L 785) Ñ2 महस्राणा (for °रं) G3 om (hapl) line 785°–789° K4 शङ्ख दैत्य (for दैत्य संघ) — (L 786) D1 T1 तस्य, M4 दैत्य (for शत्रु) D3 om — (L. 787) K1 B3 D2 4 5 नमस्कृत्य (for °त्वा) B3 D2 4 नमस्कृत्य 787° 7(0° K2 Dn D1 T4 कृष्णाय च, (for °त्वा) T4 G2 M4 च चक्रिणे (for महात्मने) — (L. 789) T1-3 G1 4 करोन्मुक्त (for -सुतो°) — (L. 790) T1 G3 तत (for गद) K4 तपमानं, V1 पत°, T1 G3 वज्रनाभ (for यतमानं) — G3 om lines 791–796 — (L. 791) K2 V3 Dn D3 रणे दुष्ट, K4 रणदृष्टं, V1 2 B1 °धृष्टं, D2 रणे धृष्टं (for रणदर्पं) — (L. 792) D2 सगर, D3 तान्रण (for समर) — (L. 793) D3 प्रेतराज, M4 प्रेतनाथ (for प्रेताधिप) D3 प्रहान् (for -ग्रहम्) — (L. 794) T2 3 निकुम्भेन च ते वीर, T4 °म्भे निहते वीर (for °) K2 D2 दुरासदे ; K4 महासुर (for °रे) — K2 om (hapl) lines 795–796 — (L 795) T1-3 G1 4 5 M4 ज्ञसुश्च षट्पुरं दैत्या (for °) T3 G1 नारायणि (for °ण) K3 भयार्दिता (for देव °त) — (L 796) Ñ2 V3 B D3 6 रिपौ तस्मिन् (for देव

. . . (for —) — (L. . . . , D1 3 . . . 3–5 तदा . . . हरिसुरदौ, M4 हरिवज्रधरौ यथ. (for °) — (L 798) T1-3 G1, 4 5 उभौ (for लब्ध) — After line 798, T1-3 G1 3–5 ins

15** राज्यस्याचिरलब्धस्य प्रशम परिपन्थिनाम् ।
रञ्जन प्रकृतीना च लब्धप्रशमनं तदा ॥

T1 3 G2 3 बालान्वृ- (G3 °लवृ)द्धान्भयार्दितान् (for °) — (L. 799) G1 वृद्धान् (for -वृद्धं) — T4 om lines 800–812 — (L. 800) K2 परस्परम् (for महाबलौ) — (L 801) K4 आयान्तौ (for आयत्यां) K3 आपद्युचितवाक्येन (for °) B1 T2 3 G1 4 5 वशानुगौ (for मता°) — (L 802) P1 D3 राष्ट्रं (for राज्य) — (L. 803) K1 4 विजि तस्य (for विजयस्य) D3 विजय तस्य ददतु (for °) K2 4 om lines 803°–805° D5 G3 om (hapl) lines 803°–804° Ñ2 V1 2 B D2 6 G3 M4 तौ (for वै) D3 रौक्मिणेय सुतस्य तु, T2 साम्बपुत्रस्य धीमत, G3 जयन्तस्य सुतस्य तौ (for °) — (L 804) D6 यादवस्य (for प्रद्युम्नस्य) D3 प्रभावत्या (for रौक्मिणेय) — After line 804, M4 ins

16** गुणवते चतुर्भागं गुणवत्या सुताय वै ।

— (L. 805) D2 गदसाम्बापत्ययोश्च (for °) K2 4 तत्र कृ (K4 त ऐवा (for चतुर्भाग) — After line 805, Ñ2 ins

17** साम्बपुत्रस्य च तदा चतुर्भागं नराधिप ।

कम्बलाजिनवासांसि रत्नानि विविधानि च ।
चतुर्धा चक्रतुर्वीरौ वीर वासवकेशवौ ॥
ततोऽभिषिक्तास्ते वीरा राजानो वासवाज्ञया ।
देवदुंदुभिवाद्येन नृप विष्णुपदीजलैः ॥
स्वयं शक्रेण देवेन केशवेन च धीमता ।
ऋषिवद्भो महात्मानः शक्रमाभवनन्दनाः ॥
विजयस्य प्रसिद्धैव गतिर्विंयति धीमतः ।
मातृजेन गुणेनापि माधवानां महात्मनाम् ॥
अभिषिच्य जयन्तं तु भगवान्वासवोऽब्रवीत् ।
त्वमेते वीर मद्या राजानः समितिजय ॥
मम वंशकरोऽनेकः केशवस्य त्वयोऽनघ ।
अवध्याः सर्वभूतानां भविष्यन्ति ममाज्ञया ॥
गमनागमनं चैव दिवि सिद्धं भविष्यति ।
त्रिविष्टपं द्वारका च रम्या मेसाभिरक्षिताम ॥

दिशागजसुतान्नागान्हयाश्चोच्चैःश्रवोन्वयान् ।
दत्त्वैषा प्रयच्छच रथांस्त्वष्टृकृतानपि ॥
गजावैरावणसुतौ शत्रुजयरिपुंजयौ ।
प्रयच्छाकाशगौ वीर साम्बस्य च गदस्य च ॥
आकाशेन पुरीं यान्तु द्वारका भेमरक्षिताम् ।
आयान्तु च सुतं द्रष्टुं यथेष्टं भीमनन्दनौ ॥
इति संदिश्य भगवान्देवराजः पुरंदरः ।
जगाम भगवान्स्वर्गं द्वारकामपि केशवः ॥
षण्मासानुषितस्तत्र गदः प्रद्युम्न एव च ।
साम्बश्च द्वारका याता यानारूढा महाबलाः ॥
अद्यापि तानि राज्यानि मेरोः पार्श्वे नृपोत्तरे ।
स्थास्यन्ति च जगद्यावन्नावचोऽमरसंनिभाः ॥
निवृत्ते मौसले युद्धे स्वर्गं यातेषु वृष्णिषु ।
गदप्रद्युम्नसाम्बास्ते गता वज्रपुरं विभो ॥

While, T1 G1 3 5 ins after line 805

18** ददतुश्च चतुर्भाग साम्बपुत्रस्य धीमत ।

— (L 806) D8 च निस्रो (for चतस्रो) — (L 807) K3 सहस्राभ (for °स्र च) G2 M4 स्थित (for स्फीत) K1 V3 D1 3 पुरोत्तमम्, K2 4 Ñ2 B3 Dn °गमम् (for °पमम) — (L 810) T1 3 G1 5 तस्य, G1 2 M4 सन (for वीरौ) T1-4 G2-3 M4 वीरौ (for वीर) — (L 812) K3 4 Dn D8 नादेन (for वाद्येन) — (L 814) K1 ऋषिवरैर्, K4 °वरैर्, Dn1 D3 मेरुवशे (D3 °पृष्ठे), T1-3 G1 3-5 M4 ऋषिसंघैर् (for °वद्भे) — (L 815) K1 4 D3 धीमताम्, T4 °ता (for °त) — T4 om line 816 — (L 816) G2 माधवेन (for मातृजेन) D3 मातुलेन कुलेनापि (for a) M4 om lines 816b–820a V2 यादवानां, T2 3 माधवेन (for °वानां) — (L 817) V2 अभिषिक्त (for °च्य) B3 जयन्तम् (for °न्त) K1 2 D3 4 वासवोऽथ वचोऽब्रवीत्, K3 4 Ñ2 V B Dn D3 D1 6 T G वासवो भगवानब्रवीत (D8 °न्ववीत्) (for b) — (L 818) D3 स्थापिताश्च त्वयैवैते (for a) K1 D1 3 T1 G1 2 5 राजान समितिंजया, D3 °नोऽत्र यथा यस (for b) — (L 819) V2 करो चैक, D2 करा ह्येते, T1 करो ह्येक, T2 3 G3 4 करोऽप्येक (for करोऽनेक) T1 2 G3 4 [ऽ]भयो (for त्वयो) — (L 820) T1 भवध्य T1 भविष्यति, M4 °थ (for °न्ति) — (L 821) T4 दिव्य (for दिवि) K3 D3 सिद्धिर्, B1 सिद्धि (for सिद्ध) — K3 T1-3 G1 3-5 om (hapl) lines 823 827 — (L 823) K1 3 4 D1 3-4 सुता नागा (for सुतान्नागान्) T4 हयाश्च (for हयाश्च) K1 2 4 D1 हयाश्चोच्चैः श्रवोन्वया, V1 हयाश्चोच्चैःश्रवानुजान्, Dn Ds1 °च्चैःश्रवान्वयान्, D2 3 हयाश्चोच्चैःश्रवा(D3 °वो)न्वया, G2 M4 हयाश्चोच्चैःश्रव सुतान् (for b) — For line 823, D3 subst

19** राजानस्तेऽपि राजन्ते हयनागै रथोत्तमै ।

— (L 824) D3 त्वकृतकान्, G2 M4 त्वष्टु सुतान् (for त्वष्टृकृतान्) — (L 825) D2 गदसाम्बसुतौ तौ तु (for a) — (L 826) D1 5 6 M4 वीरौ (for वीर) — (L 827) Ñ2 B Dn2 D3 6 G2 M4 यातुं, V2 Ds1 D1 यातु (for यान्तु) — (L 828) D3 मातरौ (for आयान्तु) K V B D G2 M4 सुतौ (for सुत) T1 3 G1 3-5 आगच्छन्त्यं सुतौ द्रष्टुं (for a) — (L 831) K2 षण्मासान्युषितस्तत्र, D1 3 °नुषितास्तत्र (for a) — (L 832) K1 यानारूढा, K3 4 Ñ1 V1 3 B Dn Ds D1 2 6 G3 रूढे राज्ये, D3 गजारूढा, T1-3 G1 3 4 कृतकार्या, G2 M4 रूढे राज्ये (for यानारूढा) — (L 833) K1 3 D4 राष्ट्राणि (for राज्यानि) T1 3 G1 3 5 M4 नृपोत्तम, T2 G2 नृपोत्तमा, Bom Poona eds G(ed) तथोत्तरे (for नृपो°) — (L 834) K1 2 D1 6 T1-3 G M4 तिष्ठन्ति (for स्थास्यन्ति) D2 स्थास्यत्यपि जगद्यावत् (for a) K1 स्थास्यन्ति, Ds1 D1 4 (orig lin as above) स्थास्यति (for तावन्ते) K1 Ñ2 V B Dn Ds1 D1 5 6 T1-3 G M4 स्थास्यन्त, B3 D1 T1 2 G1 3 5 °न्त्य)मरसंनिभ (for b) — (L 836) K2 पुरे (for गता) V2 पुरीं (for पुर) V3 G3 M4 प्रभो (for विभो) — (L 837) K1 V1 प्राप्य, D3 प्रेष्य, D6 प्रेष्या (for प्रोच्य) K1 D1 3 याता (for यान्ति)

ततः प्रेत्य पुनर्यान्ति स्वर्गं स्वैः कर्मभिः शुभैः ।
प्रसादेन च कृष्णस्य लोकस्तुर्जनेश्वर ॥
प्रद्युम्नोत्तरमेतत्ते नृदेव कथितं मया ।
धन्यं यशस्यमायुष्यं शत्रुनाशनमेव च ॥
पुत्रपौत्रा विवर्धन्ते आरोग्यधनसंपदः ।
यशो विपुलमाप्नोति द्वैपायनवचो यथा ॥

Colophon.

No 30

After 99 .6, all Mss (except S1 Ñ1 M1 ...) G(ed) ins

सर्वमायास्वभिज्ञोऽसौ नाम विश्राव्य चात्ययः ॥
अहो दानव दुष्टात्मन्केशवस्यात्मजं शिशुम् ।
हरते निर्भयश्चैव भयमद्य करोम्यहम् ॥
कथं वै क्रोधमागच्छेद्बध्यते वा कथं मया ।
प्रथमं किं करिष्यामि येन क्षुभ्यति मन्दधीः ॥
अस्ति चास्य ध्वजं चित्रं सिंहकेतुविभूषितम् ।
तोरणं गृहमासाद्य उच्छ्रितं मेरुशृङ्गवत् ॥
एतदुन्मथ्य पातयिष्ये भल्लेन निशितेन वै ।
ध्वजच्छेदं विदित्वाथ शम्बरो निष्क्रमिष्यति ।
ततो युद्धेन हत्वाजौ गन्तास्मि द्वारकां प्रति ॥
इत्युक्त्वा सज्यमाचक्रे सशरं चापमोजसा ।
चिच्छेद ध्वजरत्नं तु शम्बरस्य महासुरः ॥
तच्छ्रुत्वा तु ध्वजच्छेदं प्रद्युम्नेन महात्मना ॥
क्रुद्धस्त्वाज्ञापयामास पुत्रान्वै कालशम्बरः ॥
जिघांसत महावीरा रौक्मिणेयं त्वरान्विताः ।
नैनं वै द्रष्टुमिच्छामि मम विप्रियकारकम् ॥
श्रुत्वा तु शम्बराद्वाक्यं सुतास्ते शम्बरस्य ह ।
सनद्धा निर्ययुर्हृष्टाः प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया ॥
चित्रसेनोऽतिसेनश्च विष्वक्सेनोऽनितस्तथा ।
श्रुतसेनः सुषेणश्च सोमसेनो दमस्तथा ॥
सेनानीः सैन्यहन्ता च सेनहा सैनिकस्तथा ॥

D3 ते यदुभि (for स्वैः कर्मभि) K3 तु ते, K4 च ते, Dn D3 ... — Before line 839, T1 3 G1 3 4 Ds1 तर्त (for शुभै) — (L 840) D3 शोक (for शत्रु) — (L ins वैशम्पायन — (L 841) K3 विवर्धन्ति T2 3 G1 4 M4 पुत्रपौत्राभिवृद्धयर्थं (M4 °द्धि च) (for °) Ñ3 V2 Dn D3 G1 5 आरोग्य (for °ग्य) — (L 842) V1 Ds2 विमलम् (for विपु°)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 D3 4 T3 — *Mention of Khila* K1 V B Dn3 D3 D1 4 — *Adhy name* K Ñ2 V I D T2 3 G1 3 4 5 वज्रनाभवध, T1 G3 प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभवध — *Adhy no* K3 150, V1 156, V2 155, V3 Ds2 154, D1 148, D3 G2 161, D4 151, T1 G3 4 164, T2 G1 166, T3 173, G5 M4 165

30

(L 1) K2 3 V2 3 विज्ञो (for [अ]भिज्ञो) T2 3 G1 3-5 M4 अभिज्ञ सर्वमायाना (for °) K1 5 N3 Dn D 4 [आ]त्मन, B1 G3 [अ]न्ययम् (for °य) V3 B3 D5 6 विश्रान्त — (L 2) K1 4 Ñ2 3 V B Dn समरेऽव्यय (for °) T1 2 G1 3 4 M4 D3 D1 - 5 6 T3 दुष्टात्मा (for °त्मन्) D1 सुतम् (for शिशुम्) अहो मां दानवो दुष्ट (for °) M1 निर्दयस (for निर्भ°) K2 — (L 3) D3 निर्भय, T1 3 G1 3 5 M4 अन्य हरतो निर्भयस्येव (for °) D3 स्वय°, ...
(for मद्य) — (L 4) D3 कथं क्रोधं समागच्छेद् (for °) D3 युध्यते (for बध्यते) T1 तथा (for मया) K1 3 D4 कथ वा वध्यते मया (for °) — (L 6) K3 D3 3 अस्य घास्ति, D5 अस्ते वास्य (for अस्ति चास्य) K1 सिंहकेतुर (for °केतु) D1 विभूषणम् (for °षितम्) — (L 8) T1 3 G1 - 3 M4 उन्मथ्य पातयिष्ये तद् (for °) — (L 10) K3 T1 3 G3 5 हत्वा ते, K4 हत्वेम D3 3 हत्वा वै, M4 तं हत्वा (for हत्वाजौ) — (L 12) Ds2 महाबल (for °सुर) — (L 15) K1 V2 D3 T1 G3 जिघांसध्व (for °सत) — (L 16) K3 [ए]वैन, K4 [आ]हत्वा, Ñ3 T1 G2 [ए]वै ... D1 चैनं वै ... [illegible]
(for हृष्टा) — (L 19) K3 Dn D3 G2 नदस; ... सुतस (for °नितस्) D3 श्येन श्येनजित्तथा (for °) — D3 om (hapl) lines 20 21 — (L 20) K1 3 D4 सरस, K3 4 Ñ2 3 V B1 2 Dn D3 D1 2 5 6 T1 4 G3 मनस, B1 मदस् (for दमस) M4 सोमसेनमदौ तथा (for °). — D3 om (hapl) lines 21 22 V3 om (hapl) line 21 — (L 21) V1 सैन्यहा, V2 सेनक (for सेनहा) D1 सैन्यकस्तथा G3 सेन° (for सैनि°) T2 G1 4 सैन्यहा सेनकस्तथा (for °).

सेनस्कन्धोऽतिसेनश्च सेनकोऽसनकस्तथा ।
सुत: साकोचविकल: सातुल: सरक: शुचि: ।
कुम्भकेतुः सुदंष्ट्रश्च केशिरित्येवमादयः ॥
चक्रतोमरशूलानि पट्टिशानि परश्वधान् ।
गृहीत्वा निर्ययुर्हृष्टा मन्युना परिचोदिता: ।
आह्वयन्तममित्रं वै तस्थु: संग्राममूर्धनि ॥
प्रद्युम्नस्तु महाबाहू रथमारुह्य सत्वर: ।
निर्ययौ चापमादाय संग्रामाभिमुखस्तदा ॥
तत: प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
शम्बरस्य च पुत्राणां केशवस्य च सूनुना ॥
ततो देवा: सगन्धर्वा: समहोरगचारणा: ।
देवराजं पुरस्कृत्य विमानाग्रेषु धिष्ठिता: ॥
नारदस्तुम्बरुश्चैव हाहा हूहूश्च गायना: ।
अप्सरोभि: परिवृता: सर्वे तत्रागतास्थिरे ॥
देवराजप्रतीहारो गन्धर्वश्चित्रमद्भुतम् ।
शशास देवराजाय वज्रिणे चित्रमद्भुतम् ॥
शम्बरस्य शतं पुत्रा एक: कृष्णस्य चात्मज: ।
बहूनां युध्यतामेष कथं विजयमाप्नुयात् ॥
तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य प्रहस्य बलसूदन: ।
उवाच वचनं चेदं शृणु योऽस्य पराक्रम: ॥
कामोऽयं पूर्वदेहे तु हरक्रोधाग्निनिर्जित: ।
रत्या प्रसादितो देव: कामपत्न्या त्रिलोचन: ।
परितुष्टेन देवेन वरमस्या: प्रदीयते ॥
विष्णुर्मनुष्यदेहस्तु द्वारकायां भविष्यति ।
तस्य पुत्रत्वमस्यैव भविष्यति न संशय: ॥
अनङ्ग इति विख्यातस्त्रिलोकेषु महायशा: ।

— Ñ2 om (hapl) line 22 — (L 23) T3 G1 4 5 सेना स्कन्धो, T4 सेन्य° (for सेन°) B2 सनको (for से°) Ñ3 V1 2 B3 T2 4 G M4 जनकस (for ऽस°) K3 D4 सुत (for तथा) K1 2 V2 Dn Ds1 D1 3 T1 ने (D2 स) नको जनक सुत, Ds1 सेनकश्च सुतसुत, B1 D5 मनको जनकस्तथा (for b) — (L 23) K1 2 Ñ2 2 V2 2 B D4 D2 4–6 T1 2–4 G M4 स कालो (B2 8 Dn1 D2 8 T3 G1–3 सकलो, V° शनको, D6 शकलो) विकल शा (V1 श्रा) न्त, V3 सुतकेशा च विकल, D3 तत्सुत केलिकलिल (for a) K1 D4 शान्ततु स (D4 सु) नकोऽशुचि, K3 सातुभ सारको ऽशुचि, Ñ2 3 V1 सर्वशा (Ñ2 का) न्तिकरो विभु, V2 स च शान्तिकरो शुचि, B1 स च शान्तिकरो विभु, B2 T1 2 G1 3–5 M4 सुशा (T1 G3 स शा) न्तोऽन्तकरो विभु, V3 B3 D8 स शान्तान्तकर शुचि, Dn2 G2 स शा (G2 सुशा) न्तान्तकरो विभु, D2 सुशान्त शंकरो शुचि, D3 मान्तत सूचको ऽशुचि, D5 शान्ततु शकरो शुचि, T1 सर्वशान्तकरो विभु (for b) — (L 24) T1 G2–5 कुम्भसेन (for °केतु) — (L 25) Ñ2 V2 B1 3 D6 पट्टिशासि (for °नि) — (L 26) K1 2 D4 तात (for हृष्टा) Ñ3 V B2 3 D6 मृत्युना (for मन्युना) K1 4 पारिगारिता, K2 °मोदिता, K2 Dn Ds D1 परमाकुला, D4 परिवाडिता (for °चोदिता) T1 2 G1 3–5 M1 प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया (for b) — (L 27) K1 2 V1 2 B Dn Ds D1 2 4 आह्वयन्तम्, K2 V2 °यन्तो (for °यन्तम्) D3 6 T1 2 3 G4 5 आह्वयन्तस्त्वमित्रं वै (for a) — (L 28) K1 Ñ2 3 V3 2 B1 2 Dn Ds D1 4 6 T1 4 G2 M4 स ज्वरम्, K2 विदुत्वन्, D3 शाम्बरम् (for सत्वर) — (L 29) D4 सुतान् (for सुतम्) — (L 30) K3 4 Ñ2 3 V3 B Dn Ds1 D1 3 6 T1 2 4 G M4 तत प्रवृत्तं युद्धं तु (for a) — (L 31) D1 तेन केशवसूनुना (for b) — (L 32) G5 सिद्धाश्च परमर्षय (for b) — (L 33) K1 3 4 D1 2 4 5 [अ]धिष्ठिता, Ñ2 V3 B Ds D8 T4 G2 3 विष्ठिता, V1 [अ]वस्थिता (for धिष्ठिता) T G1 4 5 M4 विमानश्रेष्ठविष्ठिता (for b) — (L 34) T1 2 4 G2 5 गायका (for °ना) — (L 35) K3 च सहिता (for परिवृता) Dn1 ते (sub metric) (for तत्र) — V1 om lines 36–42 — (L 36) D2 स्त्रैवम्, D3 चिदम् (for चित्रम्) Dn Ds अद्भुत — V2 G2 om (hapl) line 37 — (L 37) T1 M4 युद्धम् (for चित्रम्) T2 G1 3 4 वज्रिणे युद्धमुत्तमम्, T1 °णे तद्विचेष्टितम् (for b) — (L 38) G5 एकोऽयं केशवात्मज (for b). — (L 39) K1 3 D3 4 एक, K4 D1 अस्य (for एष). Dn Ds बहूना युध्यमानश्च (for a) — (L 40) V2 D8 M4 वचनं (for भाषित) — (L 41) G2 [ए]तच्च (for [इ]द) T1 मेऽस्य (for योऽस्य) K2 3 Dn D1 शृणु चास्य पराक्रमम्, G2 श्रुत्वा तस्य पराक्रमम् (for b) — (L 42) K2 देहोऽस्य (for देहे तु) D2 8 कोपाग्नि (for क्रोधाग्नि) G4 वर्जित (for निर्जित) K3 D6 हरक्रोधाद्विनिर्जित, T1 M4 °ग्निना जित (for b) — (L 43) K3 D4 Dn1 देवै (for देव) T1 2 G1 3 5 M4 वध्वा (for पत्न्या) — (L 44) K4 प्रत्यापयत्, Ñ3 V B1 2 T4 G5 प्रदीयत, D3 स्वदीयत, T1 2 G1 3 4 M4 स्वधीयत (for प्रदीयते) — (L 45) K1 2 Ñ2 3 V B2 3 Dn Ds D1–6 T2 4 G1 2 मानुष (V1 T4 °ष्य) (for मनुष्य) D2 3 द्वारवत्या (for द्वारकायां) — (L 46) K3 तस्य पुत्रत्वमासोऽसौ, Ñ3 V B D2 6 T1 2 4 G M4 तस्य पुत्रस्तु ते भर्ता, D3 तस्य पुत्रत्वमत्येत्य (for a)

तत्रोत्पन्नो महातेजाः शम्बर घातयिष्यति ॥
सप्ताहजातमात्र तु रुक्मिण्याः क्रोडसंस्थितम् ।
आस्थाय शम्बरो माया प्रद्युम्नमपनेष्यति ॥
गहच्छ शम्बरगृहं भार्या मायावती भव ।
मायारूपप्रतिच्छन्ना शम्बर मोहयिष्यसि ॥
तत्र त्वमात्मनः कान्त बालरूप विवर्धय ।
प्राप्तयौवनदेहस्तु शम्बर निहनिष्यति ॥
ततस्त्वया सहानङ्गो द्वारकां वै गमिष्यति ।
रमिष्यति त्वया सार्धं शैलपुत्र्या त्वहं यथा ॥
एवमादिश्य देवेशो जगाम पुरपोत्तम॰ ।
कैलास मेरुसकाशं सिद्धचारणसेवितम् ॥
कामपत्नी प्रणम्याथ देवदेवमुमापतिम् ।
जगाम शम्बरगृह कालस्यान्तं प्रतीक्षती ॥
एवमेष महाबाहुः शम्बर निहनिष्यति ।
सपुत्रिणो वै प्रद्युम्नो हत्वा तस्य दुरात्मनः ॥

Colophon

वैशम्पायन उवाच ।

ततः प्रववृते युद्ध तुमुल लोमहर्षणम् ।
शम्बरस्य तु पुत्राणा रुक्मिण्या नन्दनस्य च ॥
तत. तु द्वा महादैत्या. शरशक्तिपरश्वधान् ।
चक्रतोमरकुन्तानि भुशुण्डीर्मुसलानि च ।
युगपत्पातयन्ति स्म प्रद्युम्नोपरि वेगिताः ॥
कार्ष्णायनिस्तु सक्रुद्ध॰ सर्वाश्चैर्धनुपश्च्युतैः ।
एकैकं पञ्चभि क्रुद्धश्चिच्छेद रणमूर्धनि ॥
ततोऽसुरा तु द्वतरा सर्वे ते कृतनिश्चयाः ।
ववर्षु शरजालानि प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया ॥
तत॰ प्रकुपितोऽनङ्गो धनुरायम्य सत्वरः ।

—(L 47) V1 D1 त्रिषु लोकेषु (hypermetric), Dn Ds D6 त्रैलोक्ये सु , D4 त्रैलोक्येषु (for त्रिलोकेषु) D2 त्रिषु लोकेषु विश्रुत (for °) —(L 48) V1 D2 3 निहनिष्यति (for घातयि°) —(L 49) K2 4 V B D1 3 6 T1 2 4 G2 4 5 M1 सप्ताहे (for °ह) Ñ2 3 Dn Ds G1 3 सप्ताहे जातमात्रे तु (for °) Ñ2 क्रोडसंस्थित M1 गेहस° (for क्रोडस°) —(L 50) K1 2 Ñ2 (marg as above) V3 D1–4 M1 उपनेष्यति (for अपने°) — M1 om (hapl) lines 51–55 —(L 51) Dn2 गृहे (for गृह) D3 माया (for भार्या) T1 2 G1 2 3 सती, G1 तथा (for भव) —(L 52) K1 D4 परि (for प्रति) —(L 53) D3 6 T2 G1 2 3 काम (for बाल) K2 प्रवर्धय (for विव°) —(L 55) D3 द्वारका गमयिष्यति (for °) —(L 56) K2 रंस्यते स (for रमिष्यति) K3 Dn Ds यथा हर(Ds1 ह , Ds2 त्व हम्) K4 यथा शिव , D1 यथा ह्यहम्, D3 अहं यथा (for त्वह यथा) —(L 57) K1 पुरुषो (for देवेशो) T1 जगाम स महेश्वर , G2 °स वृषभध्वज (for °) —(L 59) D6 2 [सा]तु (for [अ]थ) —(L 60) Dn1 गृहे (for गृह) — K1 om line 61 —(L 61) K3 4 D1 महाबाहो (for °बाहु) —(L 62) K1 3 D2 4 T1 2 G2 3 4 सह पुत्रैश्च प्रद्युम्नो, K3 Dn Ds स पुत्रस्य च प्र°, K2 3 V B D2 5 6 T 3 M1 सह पुत्रेण (B3 °श्च तु) प्र°, D1 स पुत्रेण च प्र° (for °) — After line 62, V2 ins

1** प्रद्युम्न शम्बर हत्वा द्वारका प्रतियास्यति ।
सह पुत्रेण गोविन्दो भविष्यति न संशय ॥

Colophon —Mention of the Epic Ds2 —Mention of Khila K1 Ñ2 V B D1 —Adhy name K Ñ2 3 V B D T1 2 G1 3 शम्बरवध —Adhy no K3 D1 158, Ñ2 V1 B2 163, V2 162 V3 Ds2 161, D3 155, D3 168 T1 G2 4 177, T3 G1 174, T2 141, G2 164, G5 M1 173

Ñ2 not collated T1 2 G1 om the ref —(L 63) Ds1 प्रवर्तेत, D2 °तिन, T2 G4 °वृधे (for °वृते) K1 2 4 Ñ1 V3 B Dn D1 2 6 तत प्रवृत्त (B 2 Dn2 D3 °दे) युद्ध तु (for °) —(L 64) D5 तनयस्य (for नन्दनस्य) —(L 65) K2 महावीर्या (for °दैत्या) —(L 66) T1 2 G1 3 5 -खड्गानि (for कुन्तानि) —(L 67) D1 वेगिन (for °ता) —(L 68) T1 2 G1 3 5 M1 कार्ष्णिस्तस्य (for कार्ष्णायनिस्तु) K1 D4 तत (for तु सं) K2 D3 D1 सर्वाश्चैर्धनुभिर्युतैः (sic) (for °) —(L 70) Ds Bom Poona eds G(ed) पुनरेवासुरा युद्धा (for °) K2 समरे, D1 सर्वे तत् (for सर्वे ते) G3 सर्वे ते निश्चय कृत्वा (for °) — G1 om lines 71–75 —(L 71) T1 G3 4 ववृषु (for ववर्षु) K1 2 V1 P2 Dn D1 M1 शस्त्र- (for शर-) K3 D5 T1 G1 ववृषु शस्त्रजालानि (for °) T2 G4 काङ्क्षिण (for काङ्क्षया) —(L 72) K2 4 V B1 2 (marg) Dn Ds. D1 3 4 T1 आदाय (for आयम्य) T2 सत्वरम् (for °र) —(L 73) T1 शर्तं, G3 शत- (for दश) — M1 om lines 73–75 —(L 76) D5 समेता (for °त्य) K1 2 D4 समेत्य युयुत्सवः (for °) —(L

शम्बरस्य जघानाशु दश पुत्रान्महौजसः ॥
ततोऽपरेण भल्लेन कुपितः केशवात्मजः ।
चिच्छेदाशु शिरस्तस्य चित्रसेनस्य वीर्यवान् ॥
ततस्ते हतशेषास्तु समेत्य समयुध्यन ।
शरवर्षं विमुञ्चन्तो अभ्यधावञ्जिघांसितुम् ॥
ततः संधाय बाणांस्तु विमुञ्च स रणोत्सुकः ।
क्रीडन्निव महातेजास्तेषां शीर्षाण्यपातयत् ॥
निहत्य समरे सर्वाञ्शतमुत्तमधन्विनाम् ।
प्रद्युम्नः समराकाङ्क्षी तस्थौ संग्राममूर्धनि ॥
हतं पुत्रशतं श्रुत्वा शम्बरः क्रोधमादधे ।
सूतं संचोदयामास रथं मे संप्रयोजय ॥
राज्ञो वाक्यं निशम्याथ प्रणम्य शिरसा भुवि ।
स सैन्यं चोदयामास रथं च सुसमाहितम् ॥
युक्तमृक्षसहस्रेण सर्पयोक्त्रेण योक्त्रितम् ।
शार्दूलचर्मसंवेष्टं किंकिणीजालमालिनम् ।
ईहामृगगणाकीर्णं पद्मिभक्तिविराजितम् ।
ताराचित्रविनद्धाङ्गं स्वर्णकूबरभूषितम् ॥
सपताकं महोच्छ्रायं मृगराजोग्रकेतनम् ।
मुनिभक्तवरूथं च लोहेषावज्रबन्धुरम् ॥
मन्दरोदग्रशिखरं चारुचामरभूषितम् ।
नक्षत्रमालाविहितं हेमदण्डसमाहितम् ।
विराजमानं श्रीमन्तमारोहच्छम्बरस्तदा ॥
काञ्चनं चित्रसंनाहं धनुर्गृह्य शरांस्तथा ।
प्रस्थितः समराकाङ्क्षी मृत्युना परिचोदितः ॥
चतुर्भिः सचिवैः सार्धं सैन्येन महता वृतः ।
दुर्धरः केतुमाली च शत्रुहन्ता प्रमर्दनः ।
एतैः परिवृतोऽमात्यैर्युयुत्सुः प्रस्थितो रणे ॥
दश नागसहस्राणि रथानां द्वे शते तथा ।
हयानां चाप्रसाहस्रैः प्रयुतैश्च पदातिनाम् ।
एतैः परिवृतो योधैः शम्बरः प्रययौ तदा ॥

77) K1 2 V3 B3 D1 6 प्र (for वि) K3 मुञ्चन्ति (for °न्तो) T1 2 G1 4 5 जिघांसया (for °सितुम्) Ñ2 अभ्य वर्षञ्जिघांसया (for b) — (L 78) K2 ततः संधायमानास्ते (for a) K Ñ2 V B D (except D6) T4 G2 विमुञ्चन्तो रणोत्सुकाः (for b) — (L 79) K3 4 Ñ2 V1 3 B D3 D1 5 शिरांसि (for शीर्षाणि) K1 2 V2 Dn D4 शिरांस्ये षाम् (Dn °षां न्य) पातयत् (for b) — (L 80) D3 शार्दूल, T1 2 G1 3 4 सर्व (for सर्वान्) — (L 82) D2 3 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) K1 D1 4 G1 2 5 M4 आददे (for °धे) V2 शम्बर क्रोधमूर्छित (for b) — (L 83) K2 D1 संनोदया मास, D3 संदेश° (for संचोद°) D2 स त संदेशयामास (for a) K2 3 D1 T1 2 G1 3 4 M4 समायोजय, D2 सनियोजय (for संप्रयो°) — B3 om lines 85 90 — (L 85) K1 D4 देशयामास K4 D3 T1 नोद° (for चोद°) K3 D1 G1 4 5 M4 सुसमाहित, T2 G3 °श्रित (for °हितम्) — After line 85 N2 ins

2** अष्टचन्द्रप्रतीकाशं कामगं कामभित्वरम् ।

— (L 86) K1 Dn D1 T4 ऋष्य (for ऋक्ष) K1 3 V3 5 B2 D2 4 6 योजितम् (for योक्त्रितम्) G1 5 M4 सुप्रयोक्त्रेण योक्त्रितम् (M1 °त) (for b) — (L 87) V1 °चालिनम् D5 मालितम्, T1 2 G1 4 5 °कम् (for °नम्) — (L 88) T1 2 G1 3 5 M1 रत्नपङ्क्ति (for पद्मिभक्ति) — K1 om (hapl) lines 89 93 — (L 89) D1 नाना (for तारा) T1 2 G1 3 5 कूबरं (for °कूबर) G2 शोभितम् (for भूषि°) — (L 90) V1 Dn1 D1 G3 सु (for स) K1 4 B2 D4 5 स्त K4 सु पताकोच्छ्रयवता, K8 सुपताकामहोच्छ्राय D2 सुपताकोच्छ्रयवृतं, D3 सपताकाकल वृत्त, M4 सपताकसमुच्छ्रायं (for a) K1 T2 G1 4 मृगराजाग्र केतनम्, D6 °जेन शोभितम् (for b) — (L 91) Dn लोहेष (for °षा) T2 G1 3 5 बद्ध (for वज्र) K3 4 Ñ2 V3 Dn D3 D1 3 5 M4 दन्त्रनम्, B1 G4 कूबरम्, D1 (sup lin as above) भूषितम् (for बन्धुरम्) — (L 92) V1 B1 मन्दरोदाराशिखर (for a) T1 2 G1 3 5 शोभितम् (for भूषि°) — (L 93) K1 यम (for हेम) D3 T1 2 G1 4 5 विभूषितम् (for समाहि°) — (L 94) K3 V3 D2 3 T2 G4 5 आरुह्य (for आरो°) D2 5 (marg as above) T2 G1 4 तथा, D1 रथम् (for तदा) G2 आरोह स शम्बर (for b) — (L 96) K1 D2 प्रथित (for प्रस्थित) M4 प्रति (for परि) K1 3 D1 नोदित (for चो°) — (L 98) K3 केतुमाल्य (for °माली) K2 Ñ2 D3 D6 प्रतर्दन, D5 प्रदर्शन (for प्रमर्दन) — (L 99) D1 स सै (for एतै) D2 अपि (for परि) K3 4 संवृतो, D1 3 संस्थितो (for प्र°) T1 2 G M4 रणम् (for रणे) — (L 100) T1 सहस्रं च, G1 3–5 °स्रैश्च (for °स्राणि) T1 2 3–5 द्विशतं (for द्वे शते) — (L 101) G3 रथानां (for हयानां) V3 B1 D5 पदातिभिः (for °नाम्) — (L 102) K3 यूथैः (for योधैः) — (L 103) K2 उत्पातान्सुबहूनि वै, D2 °तान्सुबहूनि विद्, T1 2 G1 3 5 °ता उत्थिता इमे,

सप्तोत्सप्तो महातेजाः शम्बरं घातयिष्यति ॥
गर्भाद्जातमात्रं तु रुक्मिण्याः सोऽसुरस्त्वितम् ।
आस्थाय शम्बरो मायां प्रद्युम्नमपनेष्यति ॥
तद्गत्वा शम्बरगृहं भार्या मायावती भव ।
मायारूपप्रतिच्छन्ना शम्बरं मोहयिष्यसि ॥
तत्र त्वमात्मनः कान्तं बालरूपं निवर्धय ।
प्राप्तयौवनदेहस्तु शम्बरं निहनिष्यति ॥
ततस्त्वया सहानघो द्वारकां वै गमिष्यति ।
रमिष्यति त्वया सार्धं शैलपुत्र्या त्वहं यथा ॥
एवमादिश्य देवेशो जगाम पुरुषोत्तमः ।
कैलासं मेरुसंकाशं सिद्धचारणसेवितम् ॥
कामपत्नी प्रणम्याथ देवदेवमुमापतिम् ।
जगाम शम्बरगृहं कालस्यान्तं प्रतीक्षती ॥
एवमेष महाबाहुः शम्बरं निहनिष्यति ।
सपुत्रिणो वै प्रद्युम्नो हत्वा तस्य दुरात्मनः ॥

Colophon

वैशम्पायन उवाच ।

ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
शम्बरस्य तु पुत्राणां रुक्मिण्या नन्दनस्य च ॥
ततः क्रुद्धा महादैत्याः शरशक्तिपरश्वधान् ।
चक्रतोमरकुन्तानि भुशुण्डीर्मुसलानि च ।
युगपत्पातयन्ति स्म प्रद्युम्नोपरि वेगिनः ॥
कार्ष्णायनिस्तु संक्रुद्धः सर्वांस्तैर्धनुषच्युतैः ।
एकैकं पञ्चभिः क्रुद्धश्चिच्छेद रथमूर्धनि ॥
ततोऽसुराः क्रुद्धतराः सर्वे ते कृतनिश्चयाः ।
ववर्षुः शरजालानि प्रद्युम्नरथकाङ्क्षया ॥
ततः प्रकुपितोऽनङ्गो धनुरादाय सत्वरः ।

—(L 47) V1 D1 त्रिषु लोकेषु (hypermetric), Dn Ds D3 त्रैलोक्य तु, D4 त्रैलोक्येषु (for त्रिलोकेषु) D2 त्रिषु लोकेषु विश्रुत (for °) —(L 48) V2 D2 s निहनिष्यति (for घातयि°) —(L 49) K2 4 V B D2 3 6 T1 3 4 G1 1 3 M1 सहाइ (for °इ) Ñ2 3 Dn Ds G1 2 सहाद्वे जातमात्रे तु (for °) N2 सोऽसुरस्त्वित M1 सेहस° (for सोऽस°) —(L 50) K1 4 Ñ2 (marg as above) V2 D1 4 M1 उपनेष्यति (for अपने°) — M1 om (hapl) lines 51-55 —(L 51) Dn1 गृहे (for गृहं) D3 माया (for भार्या) T1 2 G1 2 3 सर्वा, G2 तथा (for भव) —(L 52) K1 D4 प्रति (for प्रति) —(L 54) D2 3 T1 G1 2 3 काम (for बाल) N1 प्रवर्धय (for निव°) —(L 55) B3 द्वारका गमयिष्यति (for °) —(L 56) K3 इश्यत स (for रमिष्यति) K3 Dn Ds यथा ह्य(Ds1 ह्य, Ds2 त्व)हम्, K4 यथा शिव, D1 यथा त्वहम्; D2 अहं यथा (for त्वहं यथा) —(L 57) K1 पुरुषो (for देवेशो) T1 जगाम स महेश्वर G1 म वृषभध्वज (for °) —(L 59) D2 3 [त्वा]न्तु (for [त्य]थ) —(L 60) Dn1 गृहे (for गृहं) — K2 om line 61 —(L 61) K3 4 D2 महाबाहो (for °बाहु) —(L 62) K1 2 D2 4 T1 2 G1 4 3 सह पुत्रैश्च प्रद्युम्ना, K3 Dn Ds सपुत्रस्य च प्र° N2 3 V L D2 3 6 T3 M1 सह पुत्रेण (B1 °त्रस्तु) प्र° D1 स पुत्रेण च प्र° (for °) — After line 62 V2 ins.:

1** प्रद्युम्न शम्बरं हत्वा द्वारकां प्रतियास्यति ।
सह पुत्रेण गोविन्दो भविष्यति न संशय ॥

Colophon — Mention of the Epic Ds1 — Mention of Khila K2 Ñ2 V B D1 — Adhy name K Ñ2 3 V B D T1 2 G1 3 शम्बरवध — Adhy no K3 D4 158, K2 V1 B2 163 V2 162 V3 Ds2 161, D1 152, D2 168 T1 G2 4 1?? T2 G1 174, T3 141 G3 163, G5 M1 173

Ñ3 not collated T1 2 G1 om the ref —(L 63) Ds1 प्रवर्तते D2 °तित T1 G1 °वृते (for °वृते) K1 3 4 Ñ2 V1 B Dn D1 2 6 तत प्रवृत्त (B 3 Dn2 D °त्तं) युद्धं तु (for °) —(L 64) D5 सुतस्य (for नन्दनस्य) —(L 65) K2 महावीर्या (for दैत्याः) —(L 66) T1 2 G1 4 3 °कुन्तानि (for कुन्तानि) —(L 67) D1 वगिन (for °ना) —(L 68) T1 3 G1 3 5 M1 कार्ष्णिस्तस् (for कार्ष्णायनिस्) K1 D1 तत (for तु स) K3 D3 D2 सर्वास्त्रिर्धनुभिर्युतैः (sic) (for °) —(L 70) D6 Bom Poona eds G(ed) पुनरेवासुराः क्रुद्धाः (for °) K2 समरं D1 सर्वे नद् (for सर्वे न) G3 सर्वे ते निश्चय कृत्वा (for °) — G1 om lines 71-75 —(L 71) T2 G2 3 ववृषु (for ववर्षु) K2 3 V1 B2 Dn D1 M1 शस्त्र (for शर) B2 D5 T2 G4 ववृषुः शस्त्रजालानि (for °) T2 G4 काङ्क्षिण (for काङ्क्षया) —(L 72) K3 4 V B1 2 (marg) Dn D2 D1 2 5 T2 आदाय (for आदाय) T2 सत्वरम् (for °र) —(L 73) T1 शत G2 शत (for दश) — M1 om lines 75-78 —(L 76) D5 समरा (for °स्य) K1 2 D2 समेत्य युयुत्सवः (for °) —(L

शम्बरस्य जघानाशु दश पुत्रान्महोजस. ॥
ततोऽपरेण भल्लेन कुपितः केशवात्मजः ।
चिच्छेदाशु शिरस्तस्य चित्रसेनस्य वीर्यवान् ॥
ततस्ते हतशेषास्तु समेत्य समयुध्यत ।
शरवर्षं विमुञ्चन्तो अभ्यधावञ्जिघांसितुम् ॥
तत• सधाय बाणास्तु विमुञ्च स रणोत्सुक• ।
क्रीडन्निव महातेजास्तेषा शीर्षाण्यपातयत् ॥
निहत्य समरे सर्वास्त्रिंशतमुत्तमधन्विनाम् ।
प्रद्युम्न समराकाङ्क्षी तस्थौ सग्राममूर्धनि ॥
हतं पुत्रशत श्रुत्वा शम्बर क्रोधमादधे ।
सूत सचोदयामास रथ मे सप्रयोजय ॥
राज्ञो वाक्य निशम्याथ प्रणम्य शिरसा भुवि ।
स सैन्य चोदयामास रथ च सुसमाहितम् ॥
गुप्तमृक्षसहस्रेण सर्पयोक्त्रेण योक्त्रितम् ।
शार्दूलचर्मसंवेष्ट किंकिणीजालमालिनम् ।
ईहामृगगणाकीर्णं पङ्क्तिभक्तिविराजितम् ।
ताराचित्रमिवाकाशं स्वर्णकूबरभूषितम् ॥
सपताक महोच्छ्राय मृगराजोग्रकेतनम् ।
मुनिभक्तवरूथ च लोहेषावज्रबन्धुरम् ॥
मन्दरोदग्रशिखर चारुचामरभूषितम् ।
नक्षत्रमालापिहित हेमदण्डसमाहितम् ।
विराजमान श्रीमन्तमारोहच्छम्बरस्तदा ॥
काञ्चन चित्रसनाह धनुर्गृह्य शरास्तथा ।
प्रस्थित समराकाङ्क्षी मृत्युना परिचोदित• ॥
चतुर्भि• सचिवै सार्धं सैन्येन महता वृत ।
दुर्धर केतुमाली च शत्रुहन्ता प्रमर्दन ।
एते परिवृतोऽमात्यैर्युयुत्सु प्रस्थितो रणे ॥
दश नागसहस्राणि रथाना द्वे शते तथा ।
हयाना चाष्टसाहस्रे प्रयुतैश्च पदातिनाम् ।
एतै• परिवृतो योधै. शम्बर प्रययौ तदा ॥

---

77) K1 2 V2 B3 D1 6 प्र (for वि) K3 मुञ्चन्ति (for °न्तो) T1 2 G1 3 5 जिघांसया (for °सितुम्) Ñ2 अभ्यवर्षञ्जिघांसया (for ^{b}) — (L 78) K2 तत सधायमानास्ते (for ^{a}) K Ñ2 V B D (except D6) T1 G2 विमुञ्चन्तो रणोत्सुका (for ^{b}) — (L 79) K3 4 Ñ2 V1 2 B D5 D1 6 शिरांसि (for शीर्षाणि) K1 2 V2 Dn D4 शिरांस्येषाम् (Dn °षा न्य)पातयत (for ^{b}) — (L 80) D3 शतून्, T1 2 G1 3 5 सव (for सर्वान्) — (L 82) D2 3 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) K1 D3 4 C1 • 5 M1 सादद्रे (for °ध) V2 शम्बर क्रोधमूर्छित (for ^{b}) — (L 83) K2 D4 सनोदयामास, D3 स.,श° (for सचोद°) D2 स त मदयामास (for ^{a}) K1 3 D1 T1 2 G1 2 1 M4 सप्रचोदय, D3 सनियोजय (for सप्रयो°) — B3 om lines 85 90 — (L 85) K1 D4 देदयामास K2 D3 T1 नोद° (for चोद°) K3 D1 G1 4 5 M4 सुसमाहित, T2 G1 °श्रित (for °हितम्) — After line 85 Ñ2 ins

9** अष्टनखप्रतीकाश वामग कामभिश्रमम् ।

— (L 86) K1 Dn D1 T1 नरस्य (for ऋक्ष) K1-3 V2 3 B2 D2 4 6 योजितम् (for योक्त्रितम्) G1 5 M1 सुप्रयोक्त्रेण योक्त्रिता (M1 °त) (for ^{b}) — (L 87) V1 -शालिनम् D5 मालितम् T1 2 G1 4 5 °कम् (for °नम्) — (L 88) T1 2 G1 3 5 M1 रत्नपङ्क्ति (for पङ्क्तिभक्ति) — K om (hapl) lines 89 93 — (L 89) D3 नाना (for तारा) T1 2 G1 3 5 कूटवि (for -कूबर) G3 -शोभितम् (for भूषि°) — (L 90) V1 Dn1 D1 G3 सु (for स) K1 4 B3 D1 5 स(K1 सु पताकोच्छ्रयवता, K5 सुपताकामहोच्छ्राय, D3 सुपताकोच्छ्रयवृतं, D2 सपताकाकुल वृत्त, M1 सपताकसमुच्छ्राय (for ^{a}) K2 T2 G1 4 मृगराजाग्रकेतनम्, D6 °ज्ञेन शोभितम् (for ^{b}) — (L 91) Dn लोहेष (for °षा) T2 G1 3 5 बद्ध- (for वज्र) K2 4 Ñ2 V2 Dn D5 D1 2 5 M1 बन्धनम् T1 G1 कूबरम् D3 (sup lin as above) भूषितम् (for बन्धुरम्) — (L 92) V1 B1 मन्दरोदाराशखर (for ^{a}) T1 2 G1 3 5 शोभितम् (for भूषि°) — (L 93) K1 यम (for हेम) D3 T1 2 G1 4 5 विभूषितम (for समाहि°) — (L 94) K2 V3 D1 3 T1 G1 5 आरुह्य (for आरो°) D3 5 (marg as above) T2 G1 4 तथा, D1 रथम् (for तदा) G2 आरुरोह स शम्बर (for ^{b}) — (L 96) K1 D1 प्रथित (for प्रस्थित) M1 प्रति (for परि) K1 3 D1 चोदित (for चो°) — (L 98) K2 केतुमालश्च (for °माली) K2 Ñ2 D5 D2 प्रतर्दन, D5 प्रदर्शन (for प्रमर्दन) — (L 99) D1 स सै (for एतै) D2 अपि (for परि) K3 4 सवृतो, D1 5 सस्थितो (for प्र°) T 2 G M4 रणम् (for रणे) — (L 100) T1 सदश च G1 3-5 °सैश्च (for °स्राणि) T1 2 3-5 द्विशतं (for द्वे शते) — (L 101) G5 रथाना (for हयाना) V2 B1 D1 पदातिभि (for °नाम्) — (L 102) K1 यूथे (for योधै) — (L 103) K3 उत्पाताश्चुच्युयिताम्रि वै, D1 °ता प्युद्दिता किल, T1 2 G1 3 5 °ता उत्थिता इमे,

प्रयातस्य तु संग्रामे उत्पातान्युत्थितानि वै ।
गृध्रचक्राकुले व्योम्नि सध्याकाराभ्रनादिते ॥
गर्जन्ति परुषं मेघा निर्घातश्चाम्बरात्पतत् ।
शिवा विनेदुरशिवं सैन्यं संकालयन्महत् ॥
ध्वजशीर्षेऽपतद्गृध्रः काङ्क्षन्वै दानवासृजम् ।
रथाग्रे पतितश्चास्य कबन्धो भुवि दृश्यते ॥
चीचीकूचीति वाशन्ति शम्बरस्य रथोपरि ।
स्वर्भानुग्रस्त आदित्यः परिघैः परिवेष्टितः ॥
स्फुरते नयनं चास्य सव्यं भयनिवेदनम् ।
बाहुः प्रकम्पते सव्यः प्रास्खलन्रथवाजिनः ॥
ध्वाङ्क्षो मूर्ध्नि निपतितः शम्बरस्य सुरारिणः ।
ववर्ष रुधिरं देवः मीत्करोद्गारमिश्रितम् ॥
उल्कापातसहस्राणि निपेतू रणमूर्धनि ।
प्रतोदो न्यपतद्धस्तात्सारथेर्हययायिनः ॥
एतानचिन्तयित्वा तु उत्पातान्समुपस्थितान् ।
प्रययौ शम्बरः क्रुद्धः प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया ॥
भेरीशङ्खमृदङ्गानां पणवानकदुंदुभेः ।
युगपत्ताड्यमानानां पृथिवी समकम्पत ॥
तेन शब्देन महता संत्रस्ता मृगपक्षिणः ।
समन्तादुद्दुवुस्तस्माद्भयविह्वलचेतनाः ॥
रणमध्ये स्थितः कार्ष्णिश्चिन्तयन्निधनं रिपोः ॥
सैन्यैः परिवृतः संख्ये युद्धाय कृतनिश्चयः ॥
क्रुद्धः शरसहस्रेण प्रद्युम्नं समताडयत् ।
असंप्राप्तांश्च तान्बाणांश्चिच्छेद कृतहस्तवत् ॥
प्रद्युम्नो धनुरादाय शरवर्षं मुमोच ह ।
न तस्य सैन्येऽभिमुखो यो न विद्धः शरेण वै ॥

M4 °ता ह्युत्थिताइने ; Bom Poona eds G(ed) उत्पाता बहवोऽभवन् (for °). — (L. 104) K2 D1 °चक्राकुला (for °ले). D3 गृध्रचक्राकुलं व्योम (for °). K Ñ2 V B Dn Ds D6 T3 G2 नादिता, D2 G1 °न ; D5 G1 °नी, G3 °नि (for °ते) D3 संध्याकारा च मेदिनी ; D1 T2 G1 2 M4 °लाभ्रना दिता (T2 G1 °नि, M4 °न) (for °). — (L. 105) K4 M4 परुषा (for °प) K2 B1 D5 निर्घाताद् (for °तश्च) K2 D5 D1 2 पतन् (for पतत्). D3 निर्घाताश्चापतन्दिव ; T1 2 G1 3-5 °तश्चाम्बरे पतन् ; G(ed) सनिर्घातास्तदा नृप (for °). — (L. 106) K1 D2 4 संकम्पयन्, K4 सकाश° (for संकाल°). — (L. 107) M4 रथशीर्षे (for ध्वज°) Ñ2 D2 पतन् ; D3 रटन् (for ऽपतद्) D51 काङ्क्षन्वै दानवाश्रयम् (for °). — (L. 108) K2 D1 रथ्याग्रे ; V2 रथाग्र, T1 2 G1 3-5 M4 °ग्रात् (for °ग्रे) T1 परितद् (for पति°). V1 चास्ये, D2 चापि ; T2 G1 4 5 तस्य (for चास्य). — (L. 109) V2 रासन्ते (for वाशन्ति) D51 D1 4 चिचीकुचीति वासन्ति (for °) T1 2 G1 3-5 दारिकाश्च (for शम्बरस्य) — (L. 110) K1 4 परिघ ; K1 T1 2 G1 3-5 स्वर्भानुग्रहसंग्रस्त (for °) T1 2 G1 3-5 आदित्य (for परिघैः). V1 B1 D2 T4 G2 °न ; T1 2 G1 3-5 आदित्य (for परिघैः). M4 परिवेषेण K2 परिघ प्रतिवेष्टित ; D52 °घै परिवेष्टितै, M4 परिवेषेण वेष्टित (for °). — (L. 112) K1 सव्य ; D3 चास्य (for सव्य). K1 2 Ñ2 V1, 2 Dn2 D51 D1 प्रस्खलन् (for प्रा°). D3 भुवि, M4 नृप (for रथ). — K2 om (hapl.) lines 113-116. — (L. 113) K2 मूर्ध्नि ध्वाङ्क्षो (by transp.). K1 ध्वाङ्क्षो मूर्धनि पतित ; T1 2 G3-5 M4 ध्वाङ्क्षोऽपि मूर्ध्नि प° ; G1 ध्वाङ्क्षोऽभिमूर्ध्नि प° (for °). K1 D1 स(D1 सु)मश्रिग ; — (L. 114) K4 T1 2 G1 3-5 सुरद्विष (for सुरारिण). देवा, D1 देव, K1 Ñ2 V2 L... 4 D5 D5 6 T1 G3 शर्करासार मिश्रितम्, K4 साङ्गारोद्गार° ; V1 B1 D1 T2 4 G2 3 4, 5 M4 शीत्करोद्गार° ; V2 सीत्करासार° ; Dn D3 4 शर्करोद्गार° (for °) — (L. 115) K1 T2 G2 4 5 रथ (for रण) — (L. 116) K1 D1 ऽभ्यपतद् (for न्य°) K4 प्रतोदा न्यापतन्भूमाव् (for °) V1 B1 (marg.) T2 G3-5 M4 रथ (for हय) K4 °योधिन°, Dn D3 योजिन, D3 °कोविदात् (for यायिन°). D3 सारथे रथकोविदात् (for °) — (L. 117) Ñ2 एवं (for D1 एतानगणयित्वासौ (for °) K1 2 D1 तदुत्पन्ना एतान्) (K2 स उत्पाता)न्समुत्थितान्, K4 Dn D3 उत्पातान्समवस्थि तान् (for °) — (L. 119) B1 T1 भेरीमृदङ्गशङ्खानां (for °) K2 डिण्डिमे ; K4 D3 D1-3, 4 T4 दुंदुभि (for °भे). — (L. 120) D3 समन्तात् (for युगपत्) G3 Bom Poona eds भाड्यमानानां (for ताड्य°) K1 4 Ñ2 D1 4 समकम्पयन् ; V2 °कल्पत, B1 °काङ्क्षत, D3 °कम्पयत् (for °कम्पत) — (L. 122) Ñ2 D3 D1 2 चेतम ; K2 °ना (for °ना) — (L. 123) Ñ2 रणमध्य (for °ध्ये) G1 स्थितं कृष्णं (for स्थित कार्ष्णि) K1 3 4 D1 (marg. as above) रणे (for रिपो). K2 चिन्तयन्कदनं रणे, D3 °श्चिति भारत (for °) — After line 123, T1 2 G1 3 4 ins.

3** स दृष्ट्वा शम्बरो मायी रौक्मिणेयं महाबलम् ।

— (L. 124) K1 2 Ñ2 V B1 2 Dn D3 D2 4 6 G1 3-4 Ds सैन्यै परिअसंख्यैर्, B2 स्मायैर् ; M4 संवैर् (for संख्ये) D1 सैन्यै परि वृता संख्ये, D3 दिव्यैः परिवृता सेनैर् (for °) D1 4 निश्चया — (L. 125) D3 शरा D3 प्रद्युम्न (for °म्नं). — Ñ2 om line 126. — (L. 126) K V D1 2 ताडयत्. — B D T4 G3 M4 स(D3 अ)प्राप्तांश्च ; T2 असंप्राप्तां ;

प्रद्युम्नशरपातेन तत्सैन्यं विमुखीकृतम् ।
शम्बरस्य तथाभ्याशे स्थित सहत्य भीतवत् ॥
स्वबलं विद्रुत दृष्ट्वा शम्बर. क्रोधमूर्छित ।
आज्ञापयामास तदा सचिवान्दानवेश्वर॰ ॥
गच्छध्व मन्नियोगेन प्रहरध्व रिपो सुतम् ।
नोपेक्षणीयः शत्रुर्मे वध्यता क्षिप्रमेव वै ॥
उपेक्षित इव व्याधिः शरीर नाशयेद्ध्रुवम् ।
तदेव दुर्गति पापो वध्यता मत्प्रियेच्छया ॥
ततस्ते सचिवा क्रुद्धाः शिरसा गृह्य शासनम् ।
शरवर्षं प्रमुञ्चन्तस्त्वरिताश्चोदयन्रथान् ॥
तान्दृष्ट्वा धावत॰ सख्ये क्रुद्धो मकरकेतन ।
चापमुद्यम्य सभ्रान्तस्तस्थौ प्रमुदितो बली ॥
दुर्धर पञ्चविंशत्या शरै. सनतपर्वभिः ।

बिभेद सुमहातेजा केतुमालि त्रिपष्टिभि ॥
सप्तत्या शत्रुहन्तार द्व्यशीत्या तु प्रमर्दनम् ।
बिभेद परमामर्षी रुक्मिण्या नन्दिवर्धन ॥
ततस्ते सचिवा. क्रुद्धा प्रद्युम्न शरवृष्टिभि ।
एकैकशो निभेदाजौ षष्टिभि षष्टिभि शरे ।
तानप्रासाञ्शरान्बाणाञ्चिच्छेद मकरध्वजः ॥
ततोऽर्धचन्द्रमादाय दुर्धरस्य स सारथिम् ।
जघान पश्यता राज्ञ सर्वेषा सैनिकस्य वै ॥
चतुर्भिरथ नाराचै सुपर्वै कङ्कवाजितैः ।
जघान चतुर सोऽश्वान्दुर्धरस्य रथ प्रति ॥
एकेन योक्त्र छत्र च ध्वजमेकेन बन्धुरम् ।
षष्ट्या च युगचक्राक्ष चिच्छेद मकरध्वज. ॥
अथापर शर गृह्य कङ्कपत्र सुतेजितम् ।

G1 °भ्रान्तश्च (for °आसाश्च) T1 2 G1 3 5 लघु (for कृत) —(L 127) D1 रथम् (for धनुर्) K1 2 Ñ2 V2 3 B1 2 Dn D5 T1 2 G M4 आयम्य, D3 आनम्य (for आदाय) —T1 2 G1 3-5 om (hapl) line 123 —(L 128) K1 3 Dn D5 D4 न तत्सैन्याभि(K3 Dn °न्येऽभि, D5 °न्येऽति)मुख स, K2 तत्सैन्याभिमुख सर्वो, Ñ2 V B D1 5 6 T4 G2 तत्र सैन्येन स ह्य(V1 T4 सो ह्य, D1 5 सोऽप्य, G2 न ह्य)स्ति, D2 3 न सैन्येऽभि(D3 तत्राभि)मुख शत्रुर् M4 Bom Poona eds G(ed) तस्मि स्सैन्ये न कोऽप्यस्ति (for a) D3 शरैर्नैर्वै (for शरेण वै) K2 निर्विद्धो निशितै शरै (for b) —(L 129) V3 B2 3 D2 6 T1 2 G1 3 5 धातेन B1 सर्पेण (for पातेन) K2 विमुख (for °खी) —(L 130) K1 V B D6 T1 2 G रथाभ्याशे (for त°) D1 द्रुत (for स्थित) K2 V2 3 B1 D3 D2 3 6 T1 3 4 G1 3 4 M1 सत्यज्य V1 सनह्य, B3 सहृत्य (for सहत्य) K1 D4 स्थित सैन्यमभीतवत् K3 4 D1 4 स्थि(D1 द्रु)त तद्वद्भी° (for b) —(L 131) K3 4 स्व, G5 स (for स्व) K3 श्रुत्वा (for दृष्ट्वा) —(L 132) T2 सचिव (for °वान्) —(L 133) D2 मन्त्रयोगेन, G5 मम यो° (for मन्नियो°) K3 D1 नृपा (for रिपो) T4 सुत —(L 134) K3 विध्यता K4 वध्यन्ता D3 युध्यता (for व°) —(L 136) D5 तद्देव दुर्मतिप्रायो (for a) K3 4 Ñ2 V1 2 Dn D1 3 5 T1 2 4 G M4 मत्प्रियेप्सया, B1 मत्परीप्सया, D3 मत्प्रियेच्छया (for मत्प्रि°) —(L 138) D3 प्रमुञ्चन्ति K3 त्वरित, T1 2 G1 3 5 त्वरया (for त्वरिताश्च) K1 2 D4 नोदयन् (for चो°) D5 त्वरिताश्चाद्गमन्स्थम् (for b) —(L 139) T1 2 G दृष्ट्वा तु (for तान्दृष्ट्वा) K1 D4 धावन, B1 द्रवत (for धा°) M4 दृष्ट्वा तु यादव सख्ये (for a) —(L 140) B1 उद्दिश्य (for उद्यम्य) D3 सभ्रान्त (for °न्तस्) D2 वायुमुद्यम्य सधाय (for a) D5 प्रमुदिता (for °दितो) —After line 141 K4 reads line 146 K2 om line 143 —(L 142) T2 G1 चिच्छेद (for बिभेद) K3 4 B3 D1 3 5 T2 केतुमाल (for °मालि) —(L 143) K1 4 D1 5 शक्र (for शत्रु) D2 3 अशीत्या (for द्व्य°) K1 2 V1 2 B2 D3 D5 प्रनर्दनम् (for प्रम°) D3 अशीत्या चारिमर्दनम्, G3 द्वादशैस्तु प्रम° (for b) —(L 144) K1 D4 परमा मर्षाद्, D2 °मेगुणा (for °मामर्षी) —(L 145) K4 वर्षिभि (for वृष्टिभि) —After line 145 Dn Cal ed ins

4** निजघ्नु समरे वीरास्तद्द्भुतमिवाभवत् ।

—(L 146) V3 B विभिदिरे (for बिभेदाजौ) V3 B2 3 यष्टिभि (for the first षष्टिभि) D5 निशितै (for the second षष्टिभि) M4 शितै (for शरै) —(L 147) T1 2 G1 5 शरैर्बा(G1 °रान्बा)णान् (for शरान्बाणैश्) G2 तत्र प्रासान्निशितैर्बाणैश्च, G3 असप्रासान्शरैर्बाणान् (for a) —(L 148) K3 स सारथि, K4 शरासनम् (for स सारथिम्) —(L 149) D2 3 T2 4 G1 3-6 M4 जघान पश्यतो राज्ञ (D3 °तामत्र) (for a) —(L 150) T2 G1 सह, G3 स तु (for अथ) K1 D4 G4 सुपर्णै V1 B1 °र्ग्रै, T1 4 G1 3 5 M4 सजवै T2 सजीवै (for सुपर्वै) K2 वाजिभि, V B1 D5 राजितै, G6 पत्रिभि (for वाजितै) —(L 151) M4 सचिवै (for चतुर) G3 ऽश्व (for ऽश्वान्) Ñ2 om lines 151b–152a —(L 152) D4 योस्त्राम् (for योक्त्र) T1 2 G1 3 5 चिच्छेद (for छत्र च) T1 2 G1 3-5 रथम् (for ध्वजम्) —(L 153) D1 3 स (for च) —(L 154)

मुमोच हृदये तस्य दुर्धरस्याल्पजीविनः ॥
स गतासुर्गतश्रीको गतसत्त्वो गतप्रभः ।
निपपात रथोपस्थात्क्षीणपुण्य इव ग्रहः ॥
दुर्धरे निहते शूरे दानवे दानवेश्वरः ।
केतुमाली शरव्रातैरभिदुद्राव कृष्णजम् ॥
प्रद्युम्नमभिसंक्रुद्धो भ्रुकुटीभीषणाननम् ।
कृत्वाभ्यधावत्सहसा तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
संक्रुद्धः कृष्णसूनुस्तु शरवर्षैरवाकिरत् ।
पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव यथा घनः ॥
स विद्धो दानवामात्यः प्रद्युम्नेन धनुष्मता ।
चक्रमादाय चिक्षेप प्रद्युम्नवधकाङ्क्षया ॥
तमप्राप्तं सहस्रारं कृष्णचक्रसमद्युतिम् ।
निपत्योत्पत्य जग्राह सर्वेषामेव पश्यताम् ॥
तेनैव तस्य चिच्छेद केतुमालेः शिरस्तदा ॥
तद्दृष्ट्वा कर्म विपुलं रौक्मिणेयस्य देवराट् ।
विस्मयं परमं प्राप्तः सर्वैर्देवगणैः सह ।
गन्धर्वाप्सरसश्चैव पुष्पवर्षैरवाकिरन् ॥
केतुमालिं हतं दृष्ट्वा शम्बुहन्ता प्रमर्दनः ।
महाबलसमूहेन प्रद्युम्नमथ दुद्रुवे ॥
ते गदा मुसलं चक्रं प्रासतोमरसायकान् ।
भिन्दिपालान्कुठाराश्च भास्वरान्कूटमुद्गरान् ।
युगपत्सक्षिपन्ति स्म वधार्थं कृष्णनन्दने ॥
सोऽपि तान्यस्त्रजालानि शस्त्रजालैरनेकधा ।
चिच्छेद बहुधा वीरो दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥
गजान्सोऽभ्यहनत्क्रुद्धो गजारोहान्सहस्रशः ।
रथान्सारथिभिः सार्धं हयांश्चैव तु मर्दयन् ।
पातयंस्ताञ्शरव्रातैर्नाविद्धः कश्चिदीक्ष्यते ॥
एवं सर्वाणि सैन्यानि ममन्थ मकरध्वजः ।
नदीं प्रावर्तयद्घोरां शोणिताम्बुतरङ्गिणीम् ॥
मुक्ताहारोर्मिबहुला मांसमेदोस्थिपङ्किनीम् ।

Cal ed ततोऽर्धचन्द्रमादाय (for °) Ds1 कङ्कपत्रै (for °त्र) Ñ2 V2 D3 T1 2 G1 4 M4 सुतेजसम्, G2 °जनम्, G3 °जस (for °जितम्) —(L 155) K4 दुर्बलस्य (for दुर्धरस्य) Ds2 T1 G2 [अ]न्य (for [अ]ल्प) —(L 156) V3 गतायुर् (for °सुर्) —(L 157) G2 [अ]म्बरात् (for ग्रह) —(L 159) D3 शरशतैर् (for °व्रातैर्) M4 कार्ष्णिनम् (for कृष्णनम्) —(L 160) D3 T4 अथ, G4 अपि (for अभि) T1 G3 सक्रुद्ध (for °द्धो) K1 D2 भ्रुकुटीभूषणाननम् (D2 °न), K2 Ñ1 V1 3 B3 Dn1 D3 5 D2 T4 G2 °भीषणानन, B1 (marg) Ds1 °कुटिलानन (for °) —(L 161) G3 [अ]भ्यतिष्ठत्, M4 निधावत् (for [अ]भ्यधा°) —(L 162) D2 3 तनय (for -सूनुस्तु) —(L 163) K1 परि, K3 Dn जल, D1 5 वर्ष (for वारि) Ñ2 V1 D2 T4 बलाहक, D3 यथाम्बुद (for यथा घन) —(L 164) D2 वपुष्मता (for धनु°) —(L 165) K3 Ñ2 V1 D2 T4 M4 K4 वज्रम् (for चक्रम्) —(L 166) K4 अप्राप्तं शत्रु तदप्राप्तं, T1 G2 3 त तु प्राप्तं (for तमप्राप्तं) K3 D2 5 द्युति हन्तारं (for °) K1 कृत्वा (for कृष्ण) K3 D2 5 द्युति (for द्युतिम्) D3 कृष्णचक्रोपम युधि (for °) —(L 167) M4 परि Bom Poona eds G(ed) सहसा (for जग्राह) —(L 168) K3 Dn T4 केतुमालि (for °ले) (for एव) —(L 169) D3 रुचिर (for विपुलं) —(L 170) K2 V3 D3 4 6 सर्वै, K3 Ds1 D5 सर्वे (for सर्वैर्) —(L 172) K3 4 B1 D3 D1 2 शक्र (for शम्बु) D2 केतुमाल (for °लिं) K1 V3 Ds1 D3 प्रतर्दन (D3 °न) (for प्रमर्दन) — K1 om lines 173 180 —(L 173) B3 -समूहेन (for -समू हेन) D2 3 अभि (for अथ) —(L 174) D1 तोमरं (for ते गदा) K3 4 Dn D1 2 4 5 प्राश (for प्रास-) —(L 175) K2 D4 भिण्डमालान्, K3 Dn D6 T1 2 4 G1 2 4 5 M4 भिण्डिपा°, K4 D1 2 भिण्डिमा°, V1 भिन्दिपाल (for °पालान्) D5 भासुरान् (for भास्व°) —(L 176) D2 3 प्र- (for सं) D2 6 नन्दनम् (for °ने) —(L 177) K2 क्षेपितानि (for सोऽपि तानि) D3 पातैर् (for -जालैर्) T2 G1 4 °भिर् (for °धा) —(L 178) K2 बहुश, T2 G1 वीरो K2 सर्वं, D2 धीरो (for वीरो) —(L 179) K2 (for क्रुद्धो) —(L 180) G2 गजान् (for रथान्) T4 स मर्दयत्, °व्यदर्शयत्, Ds2 व्यमर्दयत्, D3 [अ]भ्यमर्दयन्; M1 [अ]विदं G2 ममर्द ह (for तु मर्दयन्) —(L 181) (for °द्ध) K3 ईक्षित; B3 D1 5 G3 M4 ईक्षते (for ईक्ष्यते) K4 नाविद्धः कश्च वै रणे (for °) —(L 182) Ñ2 एवं सैन्यानि सर्वाणि (for °) —(L 183) K2 नदी, K2 प्रावर्तयन् (for °यद्) K4 नदीं प्रावर्तयन्ति स्म (for °) G2 om (hapl) lines 183ᵇ–193ᵃ K1 2 V2 D1 2 5 T1 G1 4 5 शोणिताम्र, V1 B2 शोणितोदा, G3 M4 °शार्दं; G(ed.) °तोय- (for °ताम्बु) K4 मांसशोणितफेनिलाम् (for °) —(L 184) K2 मुक्ताहाराकुला चैव, K1 T4 °रोऽपि बहुला Ñ2 (sic) (for °) K4 Dn2 T1 4 वसा- (for मांस-) Ñ2 मज्जास्थि, V3 D5 मेदोसृक्, B1. 2 D5 D1 2 मेदोस- (for मेदोस्थि) T1 G1. 4 5 M4 -पङ्किलाम् (for °नीम्) K3 मांस

छत्रद्वीपशरावर्तां रथैः पुलिनमण्डिताम् ॥
केयूरकुण्डलाकूर्मां ध्वजमत्स्यविभूषिताम् ॥
नागग्राहवतीं रौद्रीं मत्स्यनक्रविभूषिताम् ।
केशशैवालसञ्छन्नां श्रोणिसूत्रमृणालिकाम् ।
नराननसुपद्मां च हंसचामरवीजिताम् ॥
शिरस्तिमिसमाकीर्णां शोणितौघप्रवर्तिनीम् ।
नदीं दुस्तरणीं भीमामनङ्गेन प्रवर्तिताम् ॥
दुष्प्रेक्षां दुर्गमां रौद्रां हीनतेजःसुदुस्तराम् ।
शस्त्रग्राहवतीं घोरां यमराष्ट्रविवर्धनीम् ॥
तान्रुक्मिणीसुतः श्रीमान्विलोडयति धन्विनः ।
शत्रुहन्तारमाश्रित्य शरानभ्यकिरन्बहून् ॥
शत्रुहन्ता पुनः क्रुद्धो मुमोच शरमुत्तमम् ।
प्रद्युम्नं स समासाद्य हृदये निपपात ह ॥
स विद्धस्तेन बाणेन प्रद्युम्नो न व्यकम्पत ।
शक्तिं जग्राह बलवाञ्शत्रुहन्त्रे मुमूर्षवे ॥
सा क्षिप्ता रौक्मिणेयेन शक्तिर्ज्वालाकुला रणे ।
पपात हृदये भित्त्वा वज्राशनिसमस्वना ॥
भिन्नहृदयः शस्त्राङ्गो मुक्तमर्मास्थिबन्धनः ।
पपात रुधिरोद्गारी शत्रुहन्ता महाबलः ॥
पतितं शत्रुहन्तारं दृष्ट्वा तस्थौ प्रमर्दनः ।
जग्राह मुसलं सोऽथ वचनं चेदमाददे ॥
तिष्ठ किं प्राकृतैरेभिः करिष्यसि रणप्रिय ।
मा योधय सुदुर्बुद्धे ततस्त्वं न भविष्यसि ॥
वृष्णिवंशकुले जातः शत्रुरस्मत्पिता तव ।

मेद सपङ्किनीम्, V1 Dn1 मांसमेदा(Dn1 °दो)सपङ्किनी (for ᵇ) — T1 2 G1 4 5 om (hapl) lines 185–190 — (L 185) K1 D4 छिन्नद्विप, K3 पुत्रद्वीपा, K4 छत्रचाप, Dn1 D3 T4 छत्रद्वीपा (for °प) — Ñ3 om (hapl) lines 186 189 Ñ2 om (hapl) line 186 — (L 186) K2 M2 कीर्णां, Cal ed पूर्णां (for कूर्मां) K2 मध्य, Dn1 माल्य (for मत्स्य) — D3 4 om (hapl) line 187 — (L 187) Bom ed नग (for नाग) K2 4 V1 B2 Dn D2 3 G3 M2 रौद्रा (for रौद्रीं) K4 V B2 3 Dn D6 लक्ष (for मत्स्य) K2 चक्र, G3 M2 कूर्म (for नक्र) K3 4 V1 2 B Dn D1 5 6 विभूषणाम् (for °षिताम्) — (L 188) K3 Ñ3 सपत्ना (for सञ्छन्ना) — K1 om line 189 — (L 189) K2 करानन (for न°) V2 3 B D5 D4 स (for सु) K3 V1 D1 5 वराननमपद्मा च (for ᵃ) M1 छत्र चामरराञ्जिताम् (for ᵇ) — (L 190) K4 D6 V1 तरङ्गिणीम् (for प्रवर्तिनीम्) — G3 om (hapl) lines 191–193 — (L 191) K2 प्रवर्तिनीम् (for °ताम्) — (L 192) K4 V3 Dn1 D2 दुष्प्रेक्ष्या (for °क्षां) K3 4 D1 5 दुर्भेद्या (for दुर्गमा) K1 2 Ñ3 V2 3 B1 2 D1 2 रौद्रीं (for रौद्रा) K3 दीन, T1 2 G1 4 5 हत (for हीन) — Dn1 om line 193 — (L 193) Dn1 रौद्रीं (for घोरा) K4 महाराष्ट्र (for यम°) V1 2 B3 Dn D2 विवर्धिनीम् (for °र्धनीम्) Dn1 मत्स्य नक्रविभूषिताम् (for ᵇ) — (L 194) K1 3 4 Ñ2 V2 3 B D5 D1 2 4 5 T1 तत्र (T1 °तो) रुक्मि, Dn तद्रुक्मिणी, D3 T2 4 G M4 तत्र कृष्ण (for तान्रुक्मिणी) — (L 195) K2 Dn1 D5 D6 शक्र (for शत्रु) D3 आसाद्य (for माश्रित्य) Dn D6 T4 अभ्यकिरद्, G2 °हनद् (for °किरन्) D2 शरवर्षं स्वाकिरन्, D2 स शरानभ्यकिरद्बहून्, D3 शरानभिकिरन्नथ (for ᵇ) — (L 196) D2 मुमोच शरमुत्तमम् (for ᵇ) — (L 197) K Ñ2 V B Dn D3 D1 5 T4 G2 प्रद्युम्नस्य, D6 °म्न च (for °म्नं स) T2 G1 4 M4 समाश्रित्य (for °साद्य) D4 हृदय (for °ये) D2 T2 G1 4 निष्पपात (for निप°) — (L 198) K1 2 V2 3 Dn1 D2 4 व्यकम्पयत् (for °म्पत), T1 2 G1 3–5 न व्यकम्पत वीर्यवान् (for ᵇ) — (L 199) K1 D4 मुमोच वै (for मुमूर्षवे) — (L 200) M1 शक्ति ज्वालासमाकुला (for ᵇ) — (L 201) Dn1 D1 4 T1 4 G2 शक्राशनि (for वज्रा°) — (L 202) D1 स भिन्न (hypermetric) (for भिन्न) D3 ग्रस्तात्मा (for शस्त्राङ्गो) K1 V1 Dn D6 ˚स भिन्नहृदयस्त्वस्त्राङ्गो (hypermetric); K4 Ñ2 भिन्न हृदयशस्त्राङ्गो (Ñ2 °मुष्टात्मा) (sic), B1 स्रस्ताङ्गो भिन्नहृदयो, D2 स भिन्नचेत शस्ताङ्गो, D5 स सभिन्नहृत्स्रस्ताङ्गो, T1 2 G1 3 5 M1 विभि(T1 G3 4 स भि)न्नवक्षा शस्त्राङ्गो, T4 G2 विभिन्नहृदय साङ्ग (for ᵃ) Dn चर्मास्थि, D3 मज्जास्थि, Cal ed -चर्मास्थि (for मर्मास्थि) — (L 203) D6 पपात हृदयोद्गारी (for ᵃ) — (L 204) K3 4 D1 5 पातित (for प°) K2 Ñ2 V3 D3 D2 4 G4 प्रतर्दन (for प्रम°) — (L 205) Ñ3 गृहीत्वा (for जग्राह) T2 G1 4 च घोरं, G5 च शरान् (for मुसलं) G3 जग्राह च शरं घोरं (for ᵃ) D5 मुसल (for वचन) K3 D2 T1 M4 अनवीत् (for आददे) — (L 206) K4 त्वं (for किं) V1 प्रकृतैर्, V3 प्राकृ° (for प्राकृ°) T2 4 G1 3 4 एतै (for एभि) D2 करिष्यति (for °सि) K B3 D3 4 T1 2 G1 3 5 M4 रणप्रिय, D1 2 5 G4 °प्रियम् — (L 207) K1 2 V B2 Dn D2 T1 G2 योधयस्व (for °य सु) D2 मा समोधय दुर्बुद्धे, D5 मा योधयस्व दु° (for ᵃ) D2 om (hapl) lines 207ᵇ–210ᵃ — (L 208) Cal ed वंशे (for वंश) K4 शत्रुरसि महात्मन, K3

पुत्रं हन्तास्म्यहं तस्य ततोऽसौ निहतो भवेत् ॥
मृतेन तेन दुर्बुद्धे सर्वदैत्यक्षयो भवेत् ।
दैतेया दानवाः सर्वे मोदन्ता हृतदारकः ॥
हते त्वयि ममास्त्रेण त्वत्समुत्थैश्च शोणितैः ।
शम्बरस्य तु पुत्राणां करोम्युदकमत्रियाम् ॥
अथ भीष्मसुता मन्दा करुणं विलपिष्यति ।
निहतं त्वां च श्रुत्वैव पौत्रमर्थं गतायुषम् ॥
स ते पिता चक्रधरो विफलाशो भविष्यति ।
हतं त्वां स विदित्वा तु प्राणांस्त्यक्ष्यति मन्दधीः ।
इत्युक्त्वा परिघेणाशु ताडयद्रुक्मिणीसुतम् ॥
स ताडितो महातेजा रौक्मिणेयः प्रतापवान् ॥
दोर्भ्यामाक्षिप्य तस्यैव रथमुख्यं व्यचूर्णयत् ॥
सोऽवप्लुत्य रथात्तस्मात्गदामादाय वीर्यवान् ।
तां गदां गृह्य सहसा रौक्मिणेयमुपाद्रवत् ।
वधेन गदया कामः प्रमर्दनमपोथयत् ॥
हतं प्रमर्दनं दैत्यं दृष्ट्वा सर्वे प्रदुद्रुवुः ।
न शक्ताः प्रमुखे स्थातुं सिंहत्रासाद्गजा इव ॥
सारमेयं यथा दृष्ट्वा मृगाणो विप्रणश्यते ।
तथा सैन्या विषीदन्ति प्रद्युम्नस्य भयार्दिताः ॥
क्षतजादिग्धवक्त्रा वै मुक्तकेशा ह्यशोभत ।
रजस्वलेव युवतिः सेना समवगूहते ॥

मदनशरविभिन्ना सैनिकानभ्युपाया-
युवतिमदशवेषा माध्वसैः पीड्यमाना ।
रतिसमरमशक्ता वीक्षितुं सोच्छ्वसन्ती
स्वगृहगमनकामा नेच्छते स्थातुमत्र ॥

Colophon

असमच्छत्रु पिता तव (for °) —(L. 209) K Ñ D पुत्र (for पुत्रं) M हन्ता त्वह (for हन्तास्म्यहं) V B D स (for ऽसौ) —(L. 210) D मृते त्वयि सुदुर्बुद्धे (for °) —(L. 211) B om from मोदन्तां up to ताडय (in line 218) D चन्दन्तां (for मोदन्तां) —(L. 212) V D मृते (for हते) K ममास्त्रैश्च; V D ममास्त्रेण, T G ममास्त्रैश्च (for °स्त्रेण) —(L. 214) Bom. Poona eds G(ed) अथ सा भीष्मकसुता (for °) —(L. 215) V D गदायुधम् (for गतायुषम्) —(L. 216) K D निष्फल सो, D T निष्फलाशो (for विफ°) —(L. 217) D च त्वां, D त्वा स (for त्वां स) —(L. 218) K [आ]जौ, D [अ]थ (for [आ]शु) K जघान, D ताडयन्, G भ्रामयन (for ताडयद्) T G रौक्मिणेयमताडयत् (for °) — G om lines 219 220 —(L. 219) D ताडितो हि (for स ताडितो) — G om (hapl.) lines 220 221 —(L. 220) Ñ V B Dn D T G M उत्क्षिप्य, T G उत्सृज्य (for माक्षिप्य) K V B Dn D T रथ महा (for रथ मुख्यं) B रथ महा व्यपोथयत्; T G रथ पद्मया मनाश(T G °शात)यत् (for °) —(L. 221) G सोऽप्लुत्य च (for सोऽवप्लुत्य) —(L. 222) T G M यां (for तां) M तरसा (for सहसा) K समाद्रवत् (for उपा°) —(L. 223) G सहसा (for गदया) K Ñ V Dn D D G M प्रतर्दनम् (for प्रम°) —(L. 224) Dn दैत्या (for दैत्य) K Ñ V B D D Dn T G M हते प्रमर्दने दैत्ये (K °त्या); Dn हतं प्रतर्दनं दैत्या (for °) —(L. 225) M देवाः (for शक्ता) K B D T G सिंहत्रस्ता (for °त्रासाद्) D M मृगा (for गजा) —(L. 226) T G M सारमेयान् (for °मेयं) K D वै प्रणश्यते (K °ति); V B D D T G विप्रणश्यति (for °ते) T G M शार्दूलं तु भयानकम् (for °) —(L. 227) K T G च सीदन्ति, Ñ D विशीर्यन्ति (for विषीदन्ति) Bom Poona eds G(ed) सेना (for सैन्या) —(L. 228) D T G M [अ]नौ (for वै) K D G अशोभना, K विलोभिना, K D [अ]व(D °स्य)शोभना V B D D ह्यशोभना(V °ना), B Dn G विशोभना, D न शोभना, T G स्वशोभना (for ह्यशोभत) Ñ मुक्तकेशा ह्यशोभना, V T केशमशोभना (for °) —(L. 229) K D समवगूहत V B °मिगूहते, V °मिगृह्यते; V °वगृह्यते, T G °वदृश्यत, M °भिलक्ष्यते (for °वगूहते) B सेना समुपगृह्यते, D स्वात्मानमवगूहते (for °) —(L. [illegible]

Ñ G अभ्युप [illegible]
°भ्युपायाद्)
232) K अति, D इति, T पति (for रति) V B रमकम् (for समरम्) G अमत्ता (for अशक्ता) Ñ V समरतिमशक्ता (for रतिसमर°) —(L. 233) D आराद (for अत्र)

COLOPHON — Mention of the Epic Dn Ds D — Mention of Akhila K V B Dn Ds D — Adhy. name K V Dn D T शम्बरसैन्यभङ्गः, K B शम्बरवधे सेना(B सैन्य)भङ्ग K Ñ V Ds शम्बरसैन्यवध V B Ds D शम्बरवधे शम्बरसैन्यभङ्ग

वैशंपायन उवाच ।
शम्बरस्तु ततः क्रुद्धः सूतमाह विशां पते ।
शत्रुप्रमुखतो वीर रथं मे शीघ्रमावह ।
यावदेनं शरैर्हन्मि मम विप्रियकारकम् ॥
ततो भर्तुर्वचः श्रुत्वा सूतस्तत्प्रियकारकः ।
ऋक्षान्संचोदयामास चामीकरविभूषितान् ॥
त दृष्ट्वा रथमायान्त प्रद्युम्नः फुल्ललोचनः ।
सदधे चापमादाय शरं कनकभूषणम् ।
तेनाहनत्सुसंक्रुद्धः कोपयञ्शम्बरं रणे ॥
हृदये ताडितस्तेन देवशत्रुः सुविह्वलः ।
रथोपस्थं समाश्रित्य तस्थौ सोऽथ विचेतन ॥
स चेतना पुनः प्राप्य धनुरादाय शम्बर ।
विव्याध कार्ष्णिं कुपितः सप्तभिर्निशितैः शरैः ॥
तानप्राप्ताञ्शरान्सोऽथ सप्तभिः सप्तधाच्छिनत् ।
शम्बरं च जघानाथ सप्तत्या निशितैः शरैः ॥
पुनः शरसहस्रेण कङ्कबर्हिणवाससा ।
अहनच्छम्बर क्रोधाद्धाराभिरिव पर्वतम् ॥
प्रदिशो विदिशश्चैव शरधारासमावृता ।
अन्धकारीकृत व्योम दिनेशो नैव दृश्यते ॥
ततोऽन्धकारमुत्सार्य वेणुतास्त्रेण शम्बरः ।
प्रद्युम्नस्य रथोपस्थे शरवर्षं मुमोच ह ॥
तदस्त्रजालं प्रद्युम्नः शरेणानतपर्वणा ।
चिच्छेद बहुधा राजन्दर्शयन्पाणिलाघवम् ॥
हते तस्मिन्महास्त्रवर्षे शराणां कार्ष्णिना तदा ।
द्रुमवर्षं मुमोचाथ मायया कालशम्बरः ॥
द्रुमवर्षोच्छ्रितं दृष्ट्वा प्रद्युम्नः क्रोधमूर्छितः ।
आग्नेयास्त्रं मुमोचाथ तेन वृक्षानशातयत् ॥
भस्मीभूते वृक्षवर्षे शिलासंघातमुत्सृजत् ।
प्रद्युम्नस्तं तु वायव्येः प्रोत्सारयत सत्वरे ।
ततो मायां परां चक्रे देवशत्रुः प्रतापवान् ॥

(Ds1 °वध), B1 शम्बरवध T1 2 G1 3 4 शम्बरासुरसेना भङ्ग — *Adhy no* K3 (marg) 159, V1 164, V2 163, V3 Ds2 162, Dn 161, D1 (marg) 156, D3 G2 163, D4 159, T1 G3 173, T2 G1 175, T4 142 G4 173, G5 M4 174

(L 235) K2 D4 प्रमुखता (for °तो) K3 4 D1 5 आहर (for आवह) V1 2 B D5 D6 T1 2 4 G M4 रथ मे वाहय द्रुतम् (for °) — (L 236) D4 5 अरि (for शरैर्) — (L 237) B 3 D2 5 T1 भर्तुर्वच (for भर्तुर्वच) G6 तस्य (for श्रुत्वा) D5 ततम् (for सूतस्) — (L 238) K4 ऋक्षान् , Dn ऋक्ष्यान् D1 4 रथ (for ऋक्षान्) K1 2 D4 रथ स नो(K2 च नो , D4 सनो)दयामास , K3 D8 ऋक्षान्स नो(D3 °न्सनो)द° (for °) — (L 239) G3 शत्रुम् (for रथम्) — (L 240) D4 सैन्दधौ (for °धे) M4 काञ्चन- (for कनक) Ñ2 V2 D1 T1 G5 भूषितम् (for भूषणम्) — (L 241) V1 आहतं , D8 °न (for °नत्) D8 शरात्क्रुद्ध (for सुसंक्रुद्ध) Ñ2 V2 D5 रोषयञ् (for कोप°) T1 2 G युधि (for रणे) V2 B1 D3 शम्बर कोपयन्रणे (for °) — (L 242) K2 स विह्वल , K1 Dn1 Ds1 G3 सविक्लव , B1 सुविक्लव , D3 अविक्लव (for सुवि°) — (L 243) K1 रथयष्टि , K2-4 V B D (except D8) रथशक्तिं (for रथोपस्थ) K3 रथे तस्थौ (for तस्थौ सोऽथ) — (L 244) D3 समाश्रित्य (for पुन प्राप्य) K4 आयम्य (for आदाय) K2 B3 सम्बर (for शम्बर) — (L 245) T2 सप्तत्या (for सप्तभिर्) — D3 5 G2 om (hapl) lines 246-247 — (L 247) Ds1 स शम्बर (for शम्बरं च) — (L 249) K4 D1 आदरच्, Ñ2 V2 आहनच्, D3 सोऽह° (for अह°) D4 क्रुद्धो (for क्रोधाद्) — After line 250 Bom Poona eds G(ed) ins

5** स दिशो विदिशश्चैव शरधारा समावृणोत् ।

— (L 251) K1 2 Ñ2 V B D4 D2 4 6 T1 G2 3 M4 दिन (K2 हिम)कर्ता न दृश्यते , T1 2 G1 4 5 दिकर्ता च न द° (for °) — (L 252) K1 Ñ2 V D 2 4-6 उत्पाद्य , K2-4 D3 आसाद्य , B3 D5 G2 उत्पाद्य (for उत्सार्य) D1 भास्वता स्त्रेण शम्बर (for °) — (L 254) K1 T1 G1 3 M4 नत (for [आ]नत) — (L 256) D6 महावीर्ये , T1 2 G M4 अस्त्रवर्षे (for महा°) K Ñ2 V B Dn D8 D1 शरेण , D2 शरौघे , D3 शरौघै (for शराणां) D8 T1 2 4 G M4 शरजैषेण कार्ष्णिना (for °) — (L 258) K2 V3 B3 Dn2 D6 G2 वर्षोत्थित , D3 वर्षे स्थित , T1 4 G1 3 5 M4 वर्षमिम (G1 4 °द) (for वर्षोच्छ्रित) — (L 259) K1 (*sup lin*) T1 4 G2 अनाशयत् (for अशात°) — T1 4 G1 3 5 om line 260 — (L 260) B3 भस्मीकृते (for °भूते) D1 शैलसंघातमुत्सृजन् (for °) — (L 261) K4 Dn1 T1 2 G1 4 5 सत्नु , V3 तत्र , D1 तास्तु (for तं तु) V2 D3 प्रोत्सारयति (for °यत) Ñ2 वीर्यवान् (for सत्वरे) — (L 262) D3 चैव (for चक्रे) D3 परंतप (for प्रतापवान्) — (L 263) K1 2 B3 Ds1 D4 सिंहव्याघ्रान् , Ds2 T2 G1 4 सिंहव्याघ्र (for सिंहान्व्याघ्रान्)

सिंहान्व्याघ्रान्वराहांश्च तरक्षूनृक्षवानरान् ।
वारणान्वारिदप्रख्यानद्दयानुष्ट्रान्निशा पते ॥
मुमोच धनुरायम्य प्रद्युम्नस्य रथोपरि ।
गान्धर्वास्त्रेण चिच्छेद सर्वांस्तान्खण्डशस्तदा ॥
प्रद्युम्नेन तु सा माया हता तां वीक्ष्य शम्बरः ।
अन्या माया मुमोचाथ शम्बरः क्रोधमूर्छितः ॥
गजेन्द्रान्भिन्नवदनान्प्रद्रिदायतयौवनान् ।
महामात्रोत्तमारूढान्कल्पितान्रणगर्वितान् ॥
तामापतन्तीं मायां तु कार्ष्णिः कमललोचनः ।
सैंहीं मायां समुत्सृष्टुं चक्रे बुद्धिं महामनाः ॥
सृष्टाया सिंहमायायां रौक्मिणेयेन धीमता ।
माया नागमयी नष्टा आदित्येनेव शर्वरी ॥
निहतां हस्तिमायां तु दृष्ट्वासौ दानवेश्वरः ।
मायां समोहनीं नाम सोऽसृजद्दानवेश्वरः ॥
तां सृष्टां मोहिनीं नाम मायां मयविनिर्मिताम् ।
सत्त्वाख्येण तु प्रद्युम्नो नाशयामास वीर्यवान् ॥
शम्बरस्तु ततः क्रुद्धो मायया नष्टया तया ।
सैंहीं मायां महातेजाः सोऽसृजद्दानवेश्वरः ॥
सिंहानापततो दृष्ट्वा रौक्मिणेयः प्रतापवान् ।
अस्त्रं गान्धर्वमादाय शरभानसृजत्तदा ॥
तेऽष्टापदा बलोदग्रा नखदंष्ट्रायुधा रणे ।
सिंहान्विद्रावयामासुर्वायुर्जलधरानिव ॥
सिंहान्विद्रावितान्दृष्ट्वा माययाष्टापदेन वै ।
शम्बरश्चिन्तयामास कथमेनं निहन्मि वै ॥
अहो मूर्खस्वभावोऽहं मन्मया न हतः शिशुः ।
प्राप्तयौवनदेहस्तु कृतास्त्रश्चापि दुर्मतिः ।
तत्कथं निहनिष्यामि शत्रुं रणशिरःस्थितम् ॥
माया सा तिष्ठते तीव्रा पन्नगी नाम भीषणा ।
दत्ता मे देवदेवेन हरेणासुरघातिना ॥
तां सृजामि महामायामाशीविषसमाकुलाम् ।

—(L. 264) T2 G1 ऋक्षान् (for उष्ट्रान्) —(L 265) K2 Dn D1 आरम्य, D2 आदाय (for आयम्य) —(L 266) D3 तिल D5 रथोपरि स शम्बर (for °) —(L 267) V1 D3 T1 G2 M1 तु ता शम् (for खण्ड°) —(L 268) ... T1 G1 कृतां मायां; T1 तु स्वां मायां; D2 [आ]हता माया; ... V1 D1 हता स, D2 हता (D3 माया (for तु सा माया) ... M1 वितथां (for °ता) वै; T2 G1 निहता, G2 तथा तां, ... —(L 268) T1 G2 मन्वर, T2 मत्वर (for हतां तां) —(L 270) G1 तर्पितान् (for कल्पि°) K2 शम्बर) ... D3 T1 G1 M1 गर्वितान्, D1 मूर्धनि, Bom Poona eds G(ed) कोविदान् (for गर्वितान्) D3 क्रूरान्रणविशार दान् (for °) —(L 271) V1 आमाद्य (for माया तु) ... V2 °बल, D1 °रमना (for —(L. 272) K2 महामनाम्, ... °मना) — After line 272, T1 G1 M1 ins
6** उत्सष्टुकाम स दृष्ट्वा शम्बरोऽपि मुमोच ताम् ।
—(L. 273) K2 — M1 om (hapl) lines 273 280 ... K2 V1 D (except D4) T2 G2 दृष्ट्वा (K2 प्राप्त्)ष्टा सिंह (for °) T1 माया तु, T1 G1 ता सृष्टां सिंहमायां तु (for °) T1 —(L 274) K1 G1 om (hapl) lines 273b 281a ... D1 नागवती (for °मयी) K2 तम सूर्योदये यथा, K2 सूर्ये णेव च शर्वरी D2 आदित्यादिव श° (for °) —(L 275) D2 दृष्ट्वासौ दानवोत्तम, K2 निहिता सिंहमाया तु (for °) Bom Poona eds G(ed) तां समीक्ष्य महासुर (for °) —(L 276) B1 T2 G1 — V2 om (hapl) line 276
अन्यां (for माया) K2 V1 B1 D1 G2 संमोहिनीं, Dn1 T2 °हनीं (for °हनीं) Bom Poona eds G(ed) मायां (for नाम) K N1 V1 B2 Dn D3 D4 दानवोत्तम (for °वेश्वर) —(L. 277) K2 V2 B1 D2 दृष्ट्वा (for सृष्टा) —(L K1 N2 V2 Dn2 D5 D3 मोहनीं (for मोहिनीं) —(L 278) K2 V2 B3 D4 स महाशक्त्या प्रद्युम्नो, K2 सज्ञाना स्त्रेण प्र°, D2 संज्ञास्त्रगाय प्र° (for °) D2 वारयामास (for नाश°) —(L. 280) K4 D2 सिंहीं (for सैंहीं) N2 दान वोत्तम (for °वेश्वर) —(L 282) K2 शस्त्र (for अस्त्रं) K2 शार्ङ्गभान् (for शर°) —(L. 283) T2 G2 व्याघ्रान् (for ...) T1 G1 अत्रासयन्बलोदारान्, G2 M1 अष्टा-ष्टापदा) ... V2 T2 G1 दंष्ट्रायुधान् (for सयन्बलोद्भान् (for °) K1 °धा) —(L 284) T2 G1 वाता (for वायुर्) ... धरानि च (for °निव) —(L. 285) D2 सैंहीं (for सिंहान्) K2 Ds2 D5 विद्रवितान्, T1 M1 Bom Poona eds विद्रवतो (for विद्रावितान्) K2 om line 285b K2 मायामष्टापदास्तथा, Ds1 D मायाम् (for मायया) ... D2 मायामष्टापदैरथ, T1 G1 मायया बहुरूपया (for °) —(L 287) K1 N1 M1 अह (for अहो) K2 निहत D2 [अ]पहत (for न हत) —(L 289) B1 (marg) रणमुखे (for °शिर) K1 स्थित — D3 om lines 290–294 —(L 290) G2 विद्यते (for तिष्ठते) K2 तीक्ष्णा, T1 G M1 भीमा (for तीव्रा) V B1 D3 T1 पावगी, Dn1 D2 पन्नगा (for °गी) T1 G M1 नामत (for भीषणा) —(L. 291)

तया दह्येत दुष्टात्मा क्षेप मायामयेन वै ॥
सा सृष्टा पान्नगी माया विषज्वालासमाकुला ।
तया पन्नगमय्या तु सरथं सहवाजिनम् ।
ससूतं स हि प्रद्युम्नं ववन्ध शरबन्धनैः ॥
वध्यमानं तदा दृष्ट्वा आत्मानं वृष्णिवंशजः ।
मायां संचिन्तयामास सौपर्णी सर्पनाशनीम् ॥
सा चिन्तिता महामाया प्रद्युम्नेन महात्मना ।
सुपर्णा विचरन्ति स्म सर्पा नष्टा महाविषाः ॥
भग्नायां सर्पमायायां प्रशंसन्ति सुरासुराः ॥
साधु वीर महाबाहो साधु रुक्मिणिनन्दन ।
यत्त्वया धर्षिता माया तेन स्म परितोषिताः ॥
हतायां सर्पमायायां शम्बरोऽचिन्तयत्पुनः ।
अस्ति मे कालदण्डाभो मुद्गरो हेमभूषितः ॥
तमप्रतिहतं युद्धे देवदानवमानुषैः ।
मया सृष्टं स्वदेहेन तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ॥
पुरा यो मम पार्वत्या दत्तः परमतुष्टया ।
गृहाण शम्बरेम त्वं मुद्गरं हेमभूषितम् ॥
मायान्तकरणं नाम सर्वासुरविनाशनम् ॥
अनेन दानवौ रौद्रौ बलिनौ नगचारिणौ ।
शुम्भश्चैव निशुम्भश्च सगणौ सूदितौ मया ॥
प्राणसंशयमापन्ने त्वया मोक्ष्य. स शत्रवे ।
इत्युक्त्वा पार्वती देवी तत्रैवान्तरधीयत ॥
तदहं मुद्गरश्रेष्ठ मोचयिष्यामि शत्रवे ॥
तस्य विज्ञाय चित्तं तु देवराजोऽभ्यभाषत ।
गच्छ नारद शीघ्रं त्वं प्रद्युम्नस्य रथं प्रति ॥
संबोधय महाबाहुं पूर्वजातिं च स्मारय ।

T1 4 महा (for देव) Ñ2 V1 2 B3 (अ)मित्र (for [अ]-सुर-) K2 हरेण सुरघातिनी, B1 हरिणामित्रघातिना (for °). — (L 293) T1 2 4 G1 3-5 उत्सृजामि (for ता सृ°) — (L 293) K3 4 Dn D5 यया (for तया) T1 2 G1 5 दश्येन (for दह्येत) K3 क्षेप (for क्षेप) K3 महाबली, B2 Dn D5 मयो बली (for मयेन वै) K4 मायामयविषेण वै, T1 2 G1 3-5 क्षेप (T1 G3 त्विति) माया मुमोच वै (for °) — (L 294) K3 सृष्टा सा (by transp), D4 G1 सा दृष्ट्वा — (L 295) K2 D3 मायया पन्नगाना वै, K3 तदा पन्नग मायास्त्र (for °) D1 G3 वाजिभि (for वाजिनम्) K1 2 D2 4 सरथ सतुरगम, Ñ2 V B2 3 D3 6 T1 2 4 G1-4 M2 सरथ सह वाजिभि (for °) — (L 296) K4 B1 Dn प्रद्युम्न K1 2 Ñ2 V B3 3 D5 D1-4 6 T4 G1 ससूत (D3 °त) स हि प्र(Ñ2 V B3 D3 D5 सह प्र)द्युम्न, D1 °त महप्रद्युम्न, T1 2 G1 3 5 M1 अवध्यत तदा सूत (T1 °धाधान) (for °) K1 2 Ñ2 V B Dn D5 D1-4 6 T1 2 G1 2 4 5 M1 सयत, G3 सहित (for ववन्ध) D3 सर्प (for शर) — (L 297) T1 2 G1 3-5 सारथि (for आत्मान) — After line 299, T1 2 G1 3-5 M4 ins

7** अभ्याजगाम ता सोऽपि मुमोचास्था विनिर्गत ।
[T1 G3 मुमोचास्य विनिर्गता (for °)]

— (L 300) K2 4 Ñ2 Dn D5 D1 4 सौपर्णा (for सु°) G3 सुपर्णा विचरन्ती सा (for °) T1 2 G1 3-5 महाबला (for °विषा) — (L 301) K2 हतायां, Ñ2 V2 नष्टायां (for भग्नायां) T1 भग्नां मायां प्रशंसन्ती (for °) K1 D1 प्रशंसु (for प्रशंसन्ति) K4 सुरेश्वरा, D1 सुरास्तत (for °सुरा) — (L 303) Bom Poona eds G(ed) रुक्मिण्यानन्दवर्धन (for °) — (L 303) K2 Dn D5 तेनास्स्म, K4 B1 D1 3 तेन स्म, T1 2 G1-3 5 M1 तेन सं (for तेन स्म) — (L 305) V2 वै (for मे) Ñ2 दण्डोऽसौ; D2 दण्डाभो (for दण्डाभो) — (L 306) Ñ2 V2 T1 मानवै (for मानुषै) — B1 om line 307 — (L 307) K3 B3 स्वदेहो वै, Ñ2 V B2 D5 D1 2 4 5 T1 4 G1 °हे वै; D5 °हौर्यैम् (for °हेन) K2 मया सृष्टश्च देहे वै, G3 मया दृष्टा स्वदेहे वै, M1 माया दृष्टास्य देहेन (for °) K2 4 Dn D5 D1 3 4 सुदुष्करम्, V1 2 °स्तरम् (for °श्चरम्) Bom Poona eds G(ed) तप परमदुश्चरम् (for °) — (L 308) B1 प्रसया (for तुष्टया) — B1 om lines 309–312 — (L 309) K4 गृहाण समरे तस्त्र (for °) — (L 310) D1 सुरासुर (for सर्वा°) Dn1 निवेशनम्, G3 विनाशिनम् (for °शनम्) — (L 311) V2 घोरौ (for रौद्रौ) K3 अनेन दानवेन्द्रोऽसौ, T1 °न दानवा रौद्रा (for °) G3 बलिना (for °नौ) D3 गण, T3 वन (for नग) T1 बलिना नगचारिणा (for °) — (L 312) D3 निशुम्भश्चैव शुम्भश्च (for °) T1 सादितौ (for सू°) — (L 313) Dn प्राणे (for प्राण-) D1 2 सु(D3 प्र)शान्तये (for स शत्रवे) — K2 T1 2 G1 3-5 M1 om (hapl) lines 314-315 — (L 315) D1 यद्, D3 तम् (for तद्) K1 2 4 Ñ2 V2 B2 2 D1 4 T1 T1 मुद्गरं (for °र) — (L 317) V1 शीघ्रम् (for शीघ्रं). — (L 318) K3 त बोधय, Dn D51 सं बो° (for संबो°) K1 2 4 Ñ2 V1 2 B D1 2 4-6 T1 2 4 G M1 च मोक्षय, V2 च शिक्षय, D3 अनुस्मरन् (for च स्मारय) — (L 320) K2 सच्छेद (for अभेद्यं). V2 B1 2 D2 6 G3 धारणं, Dn1 तस्य, D1 तस्मै (for धास्य) K1 Ñ2 V2 B1 T1 G1 5 -सूदनः

वैष्णवास्त्रं प्रयच्छास्मै वधार्थं शम्बरस्य च ।
अभेद्यं कवचं चास्य प्रयच्छासुरसूदनम् ॥
एवमुक्तो मघवता नारदः प्रययौ त्वरन् ।
आकाशेऽधिष्ठितोऽथोचन्मकरध्वजकेतनम् ॥
कुमार पश्य मां प्राप्तं देवगन्धर्वनारदम् ।
प्रेषितं देवराजेन तव संबोधनाय वै ॥
स्मर त्वं पूर्वकं भावं कामदेवोऽसि मानद ।
हरकोपानलाद्दग्धस्तेनानङ्ग इहोच्यसे ॥
त्वं वृष्णिवंशे जातोऽसि रुक्मिण्या गर्भसंभवः ।
जातोऽसि केशवेन त्वं प्रद्युम्न इति कीर्त्यसे ॥
आहृत्य शम्बरेण त्वमिहानीतोऽसि मानद ।
सप्तरात्रे त्वसंपूर्णे सूतिकागारमध्यतः ॥
वधार्थं शम्बरस्य त्वं ह्रियमाणो ह्युपेक्षितः ।
केशवेन महाबाहो देवकार्यार्थसिद्धये ॥
येषा मायावती नाम भार्या वै शम्बरस्य तु ।
रतिं तां विद्धि कल्याणीं तव भार्यां पुरातनीम् ।
तव सा रक्षणार्थाय शम्बरस्य गृहेऽवसत् ॥
माया शरीरजा न्यस्य मोहनार्थं दुरात्मनः ॥
रतेस्त्वादनार्थाय प्रेषयत्यनिशं तदा ।
एवं प्रद्युम्न बुद्ध्या वै तव भार्या प्रतिष्ठिता ॥
हत्वा त्वं शम्बरं वीर वैष्णवास्त्रेण संयुगे ।
गृह्य मायावतीं भार्यां द्वारकां गन्तुमर्हसि ॥
गृहाण वैष्णवं चास्त्रं कवचं च महाप्रभम् ।
शक्रेण तव संगृह्य प्रेषितं शत्रुसूदन ॥
शृणु मे ह्यपरं वाक्यं नियतामविशङ्कया ।
अस्य देवरिपोस्तात मुद्गरो नित्यपूजितः ॥
पार्वत्या तुष्टया दत्तः सर्वशत्रुनिबर्हणः ।
अमोघश्चैव संग्रामे देवदानवमानवैः ॥

K3 V1 2 B2 3 Dn Ds1 D1 6 T2 4 G3 M3 °ने; D2 घातिने, Ds2 D3 G3 8 सूदिने (for सूदनम्) —(L 321) K3 भगवता (for मघ°) V1 चरन्, D3 5 तदा (for त्वरन्) —(L 322) K1 D1 चोचैर्, K2 चैव, K4 V2 3 B3 Dn D2 3 5 8 [उ]वाच, B1 वाच (for ऽथोचन्) Ñ2 V1 आकाशे विष्ठितोवाच, Ds1 °शेऽधिष्ठितोऽथोचन्, D2 °शाधिष्ठितो वाच, T1 2 G1 3 5 M1 °शे नि(T1 °शानि)ष्ठितोऽवादीत् (for °) D1 उवाच मकरध्वजम्, D8 काष्णिं कमललोचनम्, T1 3 G1 3–5 M4 कार्ष्णिं मकरकेतनम् (for °) —(L 323) K1 3 D1 6 T1 G2 कुमार (for °र) D3 पश्यतो (for पश्य मां) D3 G2 मानदम् (for नार°) T1 3 G1 3 5 M4 देवर्षिमिह नारदम् (for °) —(L. 325) K3 स्वर त्व, K3 V1 स्मर त; V3 स्मरस्त्वं (for स्मर त्वं) T3 G1 3 5 स्मर त्वं भावकं पूर्वं (for °) —G4 om (hapl) lines 326–329 —(L 326) K4 हरकोपानलद्ग्धं (for °) K2 4 V2 3 Dn2 Ds D1 3 8 T1 3 G3 4 M4 [उ]च्यते (for °से) —(L 327) K1 2 V2 B2 3 Dn2 D2 T1 G1 4 M1 वृष्णिवंश°, T1 °वंशजो (hypermetic) (for °वंशे) V3 रुक्मिणी- (for °ण्या) K1 सभवे, D1 °वम् (for °व) —(L. 328) K4 जनित (for जातोऽसि) D3 काङ्क्षसे (for कीर्त्यसे) — D3 om lines 330 332 —(L 330) K1 D1 G3 4 M4 च सपूर्णे, K3 ऽथवस°, K3 त्वं सं°, D1 तु स° (for त्वस°) T2 सप्तरात्रोऽसि संपूर्णे (sic) (for °) V3 T1 4 G3 3 मध्यग (for °त) K3 सूतिकागारमच्युत (for °) —(L. 331) V3 T3 G1 4 6 शम्बरेण (for °रस्य) T1 3 G3 3 ऽप्युपेक्षित (for ह्युप°) —(L 332) K1 D1 देवकार्यप्रसिद्धये (for °) —(L. 333) Ds1 सैषा, T1 M4 एषा (for येषा) — G4 om lines 335–338 —(L. 335) T1 2 G1–3 6 M4 स (for सा) V3 रक्षणायाय (for °र्थाय) D3 om (hapl) lines 335b–337a —(L 336) Dn अस्य, D1 5 6 T1 2 4 G1 3 5 M4 तस्य; G2 ह्यस्य (for न्यस्य) —(L. 337) Bom Poona eds G(ed) संपादनार्थाय (for त्वदा°) V3 प्रेरयति, M4 प्रेषयित्वा (for °यति) —(L. 338) K2 V3 B2 Dn2 T1 G2 प्रद्युम्न (for °म्न) K1 3 Ñ2 V B Dn Ds D3 4 6 T1 3 4 G1 3 4 बुध्वा वै, K3 बुद्धा वै, D3 बोद्धव्यं, M4 बुध्वा तां (for बुद्ध्या वै) K3 4 B3 Ds2 D1 4 तत्र (for तव) K1 3 V B1 3 Dn D1 6 T1 G3 नव (Dn तव, T1 G2 तत्र) भार्यां प्रतिष्ठिताम्, Ñ2 आत्मभार्यां प्रतिष्ठिताम्, T1 3 G3 3 5 M4 नव (G3 तत्र) भार्यां पुरातनीम् (for °) —(L. 339) K3 Ñ1 V B D1 5 6 T1 G1 3 4 5 तं, K4 T3 तु (for त्वं) — G3 om line 340 —(L. 341) V1 3 गृहाण वैष्णवास्त्रं च (for °) T3 G1 4 [अ]पराभेद्यं (T3 °द्य)कम् (for महाप्रभम्) —(L. 342) D3 समृद्ध्य (for संगृह्य) —(L 343) K3 4 D3 मह्य परं, V1 3 मे परमं; D2 ह्येव परं; D3 मे ह्यवरं (for मे ह्यपरं) K1 3 V3 B3 D1 6 शृणु मे ह्यपरां वाच (for °) —(L 344) D3 देवारिणम् (for देवरिपोस्त) K Ñ1 V3 B3 3 Dn D1 3 4–6 T1 नित्यमूर्जित (for °पूजित) —(L. 345) T1 G3 M4 पूर्वं (for दत्त) K3 Ñ1 परितुष्टया च पार्वत्या; K4 V1 2 6 B D1 3 6 T1 G1 पार्वत्या परितुष्टया; V2 यो दत्त शैलपुत्र्या तु, D3 पार्वत्या परितुष्टया (for °) K2–4 Ñ2 V1 3 B D1 2 3 5 T1 4 G2 3 दत्त°; V2 तस्मै; T3 G1 4 5 पूर्वं; M4 दत्ते (for सर्वं) —(L. 346) K3 4

तदस्त्रप्रतिघातार्थं देवीं संस्मर्तुमर्हसि ।
स्तव्या चैव नमस्या च महादेवी रणोत्सुकैः ॥
तत्र वै क्रियतां यत्नः संग्रामे रिपुणा सह ।
इत्युक्त्वा नारदो वाक्यं प्रययौ यत्र वासवः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

शम्बरस्तु ततः क्रुद्धो मुद्गरं स समाददे ।
मुद्गरे गृह्यमाणे तु द्वादशार्काः समुत्थिताः ॥
पर्वताश्चलिताः सर्वे चलितं वसुधातलम् ।
उन्मार्गाः सागरा जाताः संक्षुब्धाश्चापि देवताः ।
गृध्रचक्राकुलं व्योम उल्कापातो बभूव ह ।
ववर्ष रुधिरं देवः परुषं पवनो ववौ ॥
एवं दृष्ट्वा महोत्पातान्प्रद्युम्नः स त्वरान्वितः ।
अवतीर्य रथाद्वीरः कृताञ्जलिपुटः स्थितः ॥
देवीं सस्मार मनसा पार्वतीं शंकरप्रियाम् ।
प्रणम्य शिरसा देवीं स्तोतुं समुपचक्रमे ॥

प्रद्युम्न उवाच ।

ओं नमः कात्यायन्यै गुहस्य जनन्यै नमः ।
नमस्त्रैलोक्यमायायै कात्यायन्यै नमो नमः ॥
नमः शत्रुविनाशिन्यै नमो गौर्यै गिरीशये ।
नमस्ये शुम्भहननीं निशुम्भहृद्विदारणीम् ॥
कालरात्रिं नमस्येऽहं कुमारीं चापि नित्यशः ।
कान्तारवासिनीं देवीं नमस्यामि कृताञ्जलिः ॥
विन्ध्यवासिनीं दुर्गघ्नीं रणदुर्गां रणप्रियाम् ।
नमस्यामि महादेवीं जयां च विजयां तथा ॥
अपराजितां नमस्येऽहमजितां शत्रुतापनीम् ।

D1 ₃ अमोघ, V1 °चैव (for °घर) K2 M1 मानुषे (for मानवे) — (L 347) Ñ2 ततस्तत्, D2 ततस्त्व, D3 तत्तस्य (for तदस्त्र) D4 -घातार्य (for °र्थं) K2 G1 मदस्त्रप्रतिघातार्थ (G2 °संश्च), K4 °स्त्रविधा दिव्या वै, T1 ₂ G1 ₃ ₄ °स्त्रस्य प्रदात्रीं च (for °) K2 देव (for देवीं) T1 ₂ G1 ₃ ₄ स्मर्तुं मिह (for संस्मर्तुम्) — After line 347, G2 M1 ins

8** गृहाण वैष्णवं चास्त्रं देव्यं चैव नमस्य च ।

— (L. 348) K1 D3 D4 पूज्या, K2 D2 तथा, G1 देवेश (for स्तव्या) — (L. 349) B2 तस्य वै, D3 T2 G1 ₃-₅ तत्रैव (for तत्र वै)

COLOPHON — *Mention of the Epic* D2 — *Mention of Khila* K1 ₄ V B Da1 D1 ₂ — *Adhy name* K1 ₂ D1 नारदवाक्यम्, K2 शम्बरवधानन्तरं नारदवाक्यम्, K1 B V2 Dn Ds D1-₃ ₅ ₆ T1 शम्बरवधे नारदवाक्यम्, T1 G2 शम्बरवधे नारदोपायकथनम् — *Adhy no* K2 160; V1 165; V2 164, V3 Da1 163; D2 157, D3 G2 170, D4 160, T1 G2 174, T2 G1 176, T4 143, G5 M1 175

(L. 351) D3 स (for स) K3 ₄ V2 Dn समाददे (for °दे) — (L. 352) K4 Ds1 D1 समुत्थिता ; D2 उपस्थिता, T1 G1-₃ M1 समुच्चा (for °त्थिता) — (L. 353) Ñ2 V1 ₂ D3 कम्पिता, D1 स्खलिता, T2 G1 चालिता (for च°) D2 कम्पितं, Bom Poona eds G(ed) सर्वत्र (for चलित) — (L. 354) G2 सर्वे (for जाता) K2 T1 ₂ ₄ G M1 संक्षुब्धाः (for संक्षुब्धाः) — (L. 355) D1 -चक्राकुलं (for -चक्रा°) K2 उल्कापाते, K4 B2 D1 ₃ ₅ °पातं (for °पातो) Ñ2 पपात (for बभूव) D2 उल्कापाताः सहस्रशः (for

°) — (L. 356) V2 मेघ (for देव) D2 परुष (for °षं). K3 पवनः परुषं ववौ, T1 परुषं पवनोद्धता (for °) — (L. 358) Ñ2 पुरा (for पुट°) T1 ₂ G1 M1 तथा, G1 ₃ ₄ सदा (for स्थितः) — (L. 359) K2 पार्वती शंकरप्रिया (for °) — K2 वैशंपायन, D3 G2 om (for प्रद्युम्न) — (L. 361) T1 ओं नमो महाजनन्यै, T2 G1 ₂ ₃ M1 ओं नमो गुहजनन्यै (for °) K2 D1 जननी (for °न्यै) T1 ₂ G1 ₃-₅ M1 कात्यायन्यै (G1 °यिनि) नमो नमः (for °) — V2 om (hapl) line 362 — (L. 362) V1 सारायै, G2 मातायै; M1 मायिन्यै (for मायायै) G1 कौमारिण्यै (for कात्यायन्यै) — (L. 363) K1 ₂ D1 गरीयसे, K4 V1 D1 ₂ T1 गिरीशयै; V2 G1 Da1 D2 गिरिशायै, V2 B2 Da2 गिरिशये (for गिरी°) K2 गिरिशायै नमो नमः, Da1 B1 T1 नमो गौर्यै गिरिशायै; D2 नमः शाङ्ग्र्यै गरीयसे, D3 नमो भार्यै गरीयसि (for °) — (L. 364) Ñ2 V1 नमस्ते (for °स्ये) K2 घातिनी, T1 मथनीं (for हननीं) V2 G1 नमस्ते शुम्भमथनी, T1 G1 ₄ ₅ °स्ये शुम्भ हननि (for °) Ñ1 V Dn D1 ₄ ₆ दारिणी, T1 दारिणि (for दारणीम्) D3 निशुम्भस्यापि दारिणीम्, T2 शुम्भस्य हृदि दारणि, T1 G M1 निशुम्भहृदि दारिणि (for °) — (L 365) D2 T2 G2 ₄ कालरात्रि; M1 कालि कालि (for काल रात्रिं) Bom Poona eds G(ed) कालरात्रि नमस्तुभ्यं (for °) D1 Bom Poona eds G(ed) कौमार्यै च नमो नमः (for °) — (L. 366) T2 ₂ G1 ₂ ₃ M1 नमस्येऽहं (for °स्यामि) — (L. 367) D1 ₂ -वासिनि (for °नीं) K1 ₃ ₄ V B Dn D1 ₄ दुर्गमां (for दुर्गघ्नीं) K2 विन्ध्यवासिं दुर्गमां च, T1 ₂ G1-₃ ₄ M1 सुविन्ध्यवासिनीं दुर्गां, G1 सुविन्ध्य वासिनीं दुर्गमां (*hypermetric*) (for °) D2 दुर्गे दुर्गां,

घण्टाहस्तां नमस्यामि घण्टामालाकुलां तथा ॥
त्रिशूलिनीं नमस्यामि महिषासुरघातिनीम् ।
सिंहवाहां नमस्यामि सिंहध्वजरथेतनाम् ॥
एकानंशां नमस्यामि गायत्रीं यज्ञसत्क्रियाम् ।
सावित्रीं चापि विप्राणां नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ।
रक्ष मां देवि सततं संग्रामे विजयं कुरु ॥
इति कामवचः श्रुत्वा दुर्गा सुप्रीतमानसा ।
उवाच वचनं देवी सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥
पश्य पश्य महाबाहो रुक्मिण्यानन्दवर्धन ।
वरं वरय वत्स त्वममोघं दर्शनं मम ॥
देव्यास्तु वचनं श्रुत्वा रोमाञ्चोद्गतमानसः ।
प्रणम्य शिरसा देवीं विज्ञप्तुमुपचक्रमे ॥
यदि त्वं देवि तुष्टासि दीयतां मे यदीप्सितम् ।
वरं च वरदे याचे सर्वामित्रेषु मे जयः ॥
यस्त्वया मुद्गरो दत्तः शम्बरस्यात्मसंभवः ।
एष मे गात्रमासाद्य माला पद्ममयी भवेत् ॥
तथास्त्विति च साप्युक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ।
प्रद्युम्नस्तु महातेजा हृष्टो रथमथारुहत् ॥
मुद्गरं तु गृहीत्वा च शम्बरः क्रोधमूर्छितः ।
भ्रामयित्वा स चिक्षेप प्रद्युम्नोरसि वीर्यवान् ॥
स गत्वा मदनाभ्याशं माला भूत्वाथ पौष्करी ।
प्रद्युम्नस्य च कण्ठे सा समायुक्ता व्यराजत ।
नक्षत्राणां तु मालाया यथा परिवृतो विधुः ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
साधु साध्विति वाचोचुः पूजयन्केशवात्मजम् ॥
मुद्गरं पुष्पभूतं तु दृष्ट्वा प्रद्युम्नसंनिधौ ।
वैष्णवं परमास्त्रं तु नारदेन यदाहृतम् ।
संदधे चापमायम्य इदं वचनमब्रवीत् ॥
यद्यहं रुक्मिणीपुत्रः केशवस्यात्मजो ह्यहम् ।
तेन सत्येन बाणेन जहि त्वं शम्बर रणे ॥
इत्युक्त्वा चापमाकृष्य संधाय च महामनाः ।
चिक्षेप शम्बरायाथ दहँल्लोकत्रयं त्विषा ॥
स क्षिप्तो वृष्णिसिंहेन बाणः क्रव्यादमोहनः ।
हृदयं शम्बरस्याथ भित्त्वा धरणिमागमत् ॥

D_3 महाभीमां (रणदुर्गां) —(L. 369) G_3 नपराजितां (for अप°) G_3 नमस्यामि (for °स्येऽहम्) D_4 नमस्येऽहं महामायां (for °) $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ $D_{1.3}$ T_4 G M_4 °घातिनीम्, T_1 -नाश°, T_4 -घादि° (for °घात°) —(L. 370) Bom ed घण्टाहस्तां (for °स्तां) G_3 घण्टामालां नमो नमः (for °) V_3 D_3 om (hapl) lines 371^b–372^a —(L. 372) D_3 सिंहवाहनां (hypermetric), Bom Poona eds G(ed) सिंहासनां (for सिंहवाहां) T_3 G_4 om (hapl) lines 372^b–373^a $K_{1.4}$ V_1 B Dn D_{1-6} $T_{1.4}$ $G_{2.5}$ M_4 केतनीम् (for °नाम्) —(L. 373) K_{1-3} $\tilde{N}_3$ $B_{1.2}$ Dn D_5 $D_{3.4.6}$ T_2 $G_{1.4}$ सत्कृतां (K_3 °तं); K_4 संस्कृता (for सत्क्रियां) —(L. 374) B_3 नमस्यामि (for °स्येऽहं) —(L. 376) K_1 $\tilde{N}_2$ V B D_6 D_5 $T_{1.4}$ $G_{1.3.4}$ दृष्ट्वा (for श्रुत्वा) $K_{3.4}$ B_3 $D_{1.2}$ $T_{1.2}$ $G_{3.4}$ M_4 सं- (for सु) — D_4 om line 377 —(L. 378) D_4 रुक्मिण्यां नन्दवर्धनम् (for °) —(L. 379) D_3 [इ]मम् (for त्वम्) —(L. 382) D_3 यदि (for देवि) —(L. 383) D_3 देवि (for याचे) K_3 मजय, D_3 वै जय (for मे जय) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ M_4 सर्वामित्रे भवेज्जय (for °) —(L. 385) V_1 पद्मवती, D_3 पुष्पमयी (for पद्म°) —(L. 387) V_3 हृष्ट्वा; G_1 तुष्टो (for हृष्टो) $K_{1.2}$ V_3 B_3 $D_{3.6}$ $T_{1.2.4}$ G_{3-5} प्रहृष्टो रथमारुहत् (for °) —(L. 388) K_4 स, V_1 B_1 [स]च (for च) K_3 om (hapl) from शम्बर up to स गत्वा (in line 390) —(L. 390) $K_{1.3}$ B_1 D_2 पौष्करीम्; D_{31} °राम् (for °री) —(L. 391) $K_{1.3}$ $\tilde{N}_2$ V B D_3 $D_{4.5}$ $T_{1.2}$ G M_4 समासक्ता (for °युक्ता) V_2 व्यजायत (for व्यराजत) —(L. 392) $\tilde{N}_2$ D_5 मालाभिर्, D_{31} मालया; $T_{1.2.4}$ G M_4 या माला (for मालायां) $K_{3.4}$ $\tilde{N}_3$ V B Dn D_{31} $D_{1.3.4.6}$ $T_{1.2.4}$ $G_{1.3.4}$ M_4 यथा परिवृतोडु- ($K_{3.4}$ °तेन्दु)राट् (for °) $K_{1.2}$ D_2 यथा परिवृतश्चन्द्रो ऋक्षाणां मालया दिवि, D_{32} यथा परिवृतश्चन्द्रो नक्षत्राणां तु मालया —(L. 394) $K_{1.2}$ D_{32} D_4 चैवोचु, K_4 चाप्युक्त्वा V_3 चाब्रुवन् $D_{1.4}$ वाचाभि (for वाचोचु) K_4 अबोधन् (for पूजयन्) —(L. 395) M_4 परिभूत (for पुष्प°) —(L. 396) K_3 V_1 $B_{1.2}$ D_3 $D_{2.5}$ T_1 यथाहृतम्, $\tilde{N}_2$ यदा कृतम्, G_3 यदा श्रुतम् (for यदाहृतम्) —(L. 397) $K_{1.2}$ $\tilde{N}_3$ B_3 Dn $G_{3.4}$ आनम्य, $K_{3.4}$ $D_{1.4}$ आकृष्य; V_2 D_6 आदाय, D_2 आनाय (for आयम्य) V_3 D_5 वचनं चेदमब्रवीत् (for °) —(L. 399) $K_{3.4}$ $D_{1.4}$ (sup lin) T_4 G_2 बाणेन, D_3 बाणैर्, $T_{1.2}$ $G_{1.3.5}$ M_4 बाणाग्र (for बाणेन) —(L. 400) $\tilde{N}_2$ D_3 स संधाय (for संधाय च) —(L. 401) K_{1-3} $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ B D T_4 G_3 शम्बरस्य, K_4 °रे

नैवास्य मांसं न स्नायुर्नास्थि न त्वङ् शोणितम् ।
सर्वं तद्भस्मसाद्भूतं वैष्णवास्त्रस्य तेजसा ॥
हते दैत्ये महाकाये दानवे शम्बरेऽधमे ।
जह्रुर्देवगन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥
उर्वशी मेनका रम्भा विप्रचित्तिस्तिलोत्तमा ।
ननृतुर्हृष्टमनसो जगत्स्थावरजंगमम् ॥
देवराजस्तु सुप्रीतः सर्वैर्देवगणैः सह ।
प्रद्युम्नं पुष्पवर्षेण समभ्यर्च्य प्रहृष्टवत् ॥
अथ समरहते तु दैत्यराजे
मधुमथनस्य सुतेन वैष्णवास्त्रैः ।
विगतरिपुभयाः सुराश्च जग्मु-
र्मकरविभूषणकेतनं स्तुवन्तः ॥
स च समरपरिश्रमं वहन्वै
नगरमुपत्य प्रविवेश रौक्मिणेयः ।
प्रियतम इव कान्तया प्रहृष्ट-
स्त्वरितपदं रतिदर्शनं चकार ॥

Colophon

No 31

T2 4 G M1-3 ins after adhy 105 Dn Ds3 D4 T1 M4 after App I (No 42B)

जनमेजय उवाच ।

किमर्थं भगवान्विष्णुर्देवदेवो जनार्दनः ।
गतः कैलासशिखरमालयं शंकरस्य ह ॥
नारदाद्यैस्तपोवृद्धैर्मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
तत्र दृष्टो महादेवः शंकरो नीललोहितः ॥
केशवेन पुरा विप्र कुर्वता तप उत्तमम् ।
अर्चितस्तेन देवेन शंकरश्चेति विश्रुतम् ॥
देवास्तत्र जगन्नाथं दृष्टवन्तः पुरातनम् ।
अर्चयाचक्रिरे साक्षाच्छक्राद्यास्तु हरिं हरम् ॥
तौ तु देवौ महादेवावेकीभूतौ द्विधा कृतौ ।
एकात्मानौ जगद्योनी सृष्टिसंहारकारकौ ॥
परस्परसमावेशाज्जगतः पालने स्थितौ ॥
तयोस्तत्र यथावृत्तं कैलासे पर्वतोत्तमे ।
ऋषयः किमचेष्टन्त दृष्ट्वा तौ पुरुषोत्तमौ ।

च (for °ताय) — (L 402) V B2 3 D3-4 6 T2 4 G1 2 4 M4 -मोदन , G2 5 नन्दन (for मोहन) — (L 403) V2 D3 T4 आविशत्, D5 आगत (for °मन्) — (L 404) Bom Poona eds G(ed) च (for [ए]व) — (L 406) B3 G1 4 महामाये (for °काये) K N2 V1 3 B Dn D1 4 5 6 T2 G1 3 4 दानवे शम्बराधमे (K3 °भिधे), V2 D3 G2 शम्बरे दानवाधमे (for b) — (L 407) K4 T2 जहृषुः (for जह्रुर्) D3 जह्रुर्देवता सर्वा (for a) — (L 409) V1 जगमतुः (for ननृतुः) — (L 410) K3 प्रीत सन्, T1 संप्रीत (for सु°) K3 V B D1 2 5 6 T1 2 4 G M4 सर्व- (for सर्वैः) — (L 411) T2 G2 3 4 5 तमभ्यर्च्य (for स°) D1 T1 2 4 G M4 प्रहृष्टवान् (for °वत्) — (L 413) B3 मधुमथनसुतेन वैष्णवास्त्रे — (L 415) K3 स्मरन्त (for स्तुवन्त) — (L 416) V1 हरन्वै, G1 3-5 M4 च हित्वा (for वहन्वै) — (L 418) K3 काङ्क्षया (for कान्तया) — (L 419) D6 दर्शने (for °न)

Colophon — Mention of the Epic Ds2 — Mention of Khila K1 4 V B Dn2 D5 D1 2 — Adhy name K1 V B Dn Ds1 D4 6 प्रद्युम्नदुर्गास्तव , K2 N2 प्रद्युम्नकृतो दुर्गास्तव , K3 प्रद्युम्नदुर्गास्तुति , K4 दुर्गास्तव , D5 D6 T3 प्रद्युम्नदुर्गास्तव शम्बरवध , D1 शम्बरवधे प्रद्युम्नदुर्गास्तव , D2 प्रद्युम्नेन शम्बरवध , D3 प्रद्युम्नोत्तरे शम्बरवधं , T1 वैष्णवास्त्रेण शम्बरवध , T2 G1 2 4 शम्बरवध , G3 प्रद्युम्नदुर्गास्तवे वैष्णवास्त्रेण शम्बरवध — Adhy no K3 161, V1 166, V2 155, V3 160, Dn2 163, Ds2 164, D2 153, D3 G3 171, D4 161, T1 G3 4 175, T2 G1 177, T4 144, G5 M4 175

31

(L 2) D5 T1 2 G1 3 गत्वा (for गतः) — (L 3) M4 देवाद्यैश्च (for नारदाद्यैस्) — (L 4) T3 शंकरो लोकशंकर (for d) — (L 6) Dn Ds2 T1 2 G2 3 M1 3 देव (for तेन) G2 M2 न श्रुतम् (for विश्रु°) — (L 7) D6 T2 G1 3 4 5 M1 3 जगन्नाथौ D6 T2 G1 4 5 M1 3 पुरातनौ (for °तनम्) Dn Ds2 T4 G3 M4 देवौ तत्र जगन्नाथौ दृष्टवन्तौ पुरातनौ — (L 8) Dn Ds2 D6 T4 G1 2 M देवा (for साक्षाच्) G5 इन्द्राद्यास् (for शक्रा°) Dn Ds2 D6 T4 G2 M1 5 शक्रा(Dn Ds2 T4 इन्द्रा)द्या शंकरं हरिम्, T1 शक्रमुख्या हरिं हरम्, M1 इन्द्राद्यास्तु हरं हरिम् (for b) — (L 10) T1 2 G3 4 एकाकारौ (for °त्मानौ) — (L 11) Dn -रता

एतत्सर्वमशेषेण वक्तुमर्हसि सत्तम ॥
यथागतो हरिर्विष्णुः कृष्णो जिष्णुः पुरातनः ।
यथा च शंकरः साक्षात्कृत्तवासाभूषणः ।
एतत्सर्वं विस्तरं ब्रूहि तत्त्वेन यत्नतः ॥

वैशंपायन उवाच ।

शृणुष्वावहितो राजन्यथा कृष्णो गतो नगम् ।
यथा च दृष्टो देवेशः शंकरो वृषवाहनः ॥
यथा चचार च तपो यथा ते मुनयो गताः ।
एकत्वं च तयोर्यद्वत्तथा शृणु नृपोत्तम ॥
द्वैपायनोऽथ भगवान्यथा प्रोवाच मां यथा ।
नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि केशवं खगवाहनम् ।
यथाश्रुति यथाप्रश्नं शृणु यत्नेन सुव्रत ॥
न ह्यशुश्रूषवे वाच्यं नृशंसायातपस्विने ॥
नानधीताय वक्तव्य पुण्यं पुण्यवता सदा ॥
स्वर्ग्यं यशस्य धन्यं च बुद्धिशुद्धिकरं सदा ।
ध्येयं पुण्यात्मना नित्यमिदं वेदार्थनिश्चितम् ॥
अनेकारण्यसंयुक्तं सेवन्ते नित्यमीदृशम् ।
मुनयो वेदनिरता नारदाद्यास्तपोधनाः ॥
अत्यद्भुत महापुण्यं वृत्तं कैलासपर्वते ।
शिवयोर्देवयोस्तत्र हरेश्चैव भवस्य ह ॥
हतेष्वसुरसंघेषु नरकादिषु भूमिप ।
हतेष्वथ नृपेष्वेव किंचिच्छिष्टेषु शत्रुषु ॥
शासति स्म तदा विष्णुः पृथिवीं पुरुषोत्तमः ।
द्वारवत्यां जगन्नाथो वसन्वृष्णिभिरीश्वरः ॥
रुक्मिणीसंगतो देवो वसंस्तत्र पुरे हरिः ।
कदाचिच्च तया सार्धं शेते रात्रौ जगत्पतिः ।
विहरंश्च यथायोग प्रीतः प्रीतियुजा तया ॥
अथोवाच तदा देवी रुक्मिणी रुक्मभूषणा ।
पुत्रमिच्छामि देवेश त्वत्तो देवकिनन्दन ॥
बलिनं रूपसंपन्नं त्वयैव सदृशं प्रभो ।
वृष्णीनामपि नेतारं वीर्ययुक्तं तपोन्वितम् ॥
सर्वशास्त्रार्थकुशलं राजविद्यापुरस्कृतम् ।
एवमादिगुणैर्युक्तं दातुमर्हसि सत्तम ॥
त्वयि सर्वस्य दातृत्वं नित्यमेव प्रतिष्ठितम् ।
त्वं हि सर्वस्य कर्ता च दाता भोक्ता जगत्पते ।
विशेषतस्तु भृत्यानां शुश्रूषानियतात्मनाम् ॥
वक्तव्यं किमु देवेश यदि भक्तास्मि केशव ।
अनुग्रहो यदि स्यान्मे देवदेव जगत्पते ।

वेशाज्; T1 समावेशौ, T3 G1.4 °वेशान् (for °वेशाज्) D5 T1.2.4 G M4 रतौ (for स्थितौ) —(L. 13) M3 (marg.) पुरुषाकृती (for °पोत्तमौ) —(L. 14) T1 G1.3-5 M4 सुव्रत (for सत्तम) —(L. 15) M2 यथा च स (for यथागतो) G1 कृष्णो विष्णु°, G2 अव्ययश्च (for कृष्णो जिष्णु) M1.3 सनातन (for पुरा°) M4 विष्णुर्विष्णु सनातन (for [b]) —(L. 16) G4 कृत्तवासाङ्गभूषण, M1 नागभूषणम् (for [b]) —(L. 17) D5 अशेषेण (for विस्तरं) —(L. 18) G1 गतागत, G4 नगे गत (for गतो नगम्) — G1 om. lines 19[b]-24[a] —(L. 21) Dn Ds1 T1 एव तयोर्यथा वृत्तं (Ds2 °त्त) (for [a]) Dn Ds1 नरोत्तम (for नृपो°) —(L. 23) T2.4 G3 M1 नमस्कृत्य (for °त्वा) M1.2 पुण्य … (L. 25) D5 चापि, T4 नापि (for वाच्य) … M1 नाशुश्रूषोर्नृशंसाय नाभक्तायातपस्विने —(L. 26) M4 वरम् (for सदा) — G3 M4 om. line 27 —(L. 27) T1.2 G4 धर्म्यं (for स्वर्ग्यं) —(L. 28) Dn Ds1 T2 G1.3.4 M2.4 पुण्यात्मना (for °ना) —(L. 29) D5 T4 G2 ईश्वरम् (for ईदृशम्) —(L. 30) M1.3 निलया (for निरता) T4 M1.3 तपोबलान्, G2 °बला, G4 M3 तपस्विन (for तपोधना) —(L. 32) G3 तस्य (for चैव) M4 हरस्य (for भवस्य) —(L. 35) Dn1 सदा (for तदा) —(L. 36) D5 G2 वसन्विष्णुर्महे(G2 °हरी)श्वर (for [b]) —(L. 38) M4 रात्रौ (for सार्धं) M4 सार्धं (for रात्रौ) —(L. 39) T2 G1.3.4 यथाकामं (for °योग) M3 प्रीतः प्रीतियुतस्तदा (for [b]) —(L. 40) T3 G1.4 ततो (for तदा) Cal. ed. रुक्मभूषणम् —(L. 41) Dn2 Ds1 D5 T1.2.4 G1-4 M2.4 त्वत्तो माधव नन्दनम् (for [b]) —(L. 43) Dn Ds1 T1 G1 M3.4 वीर्यवन्त (for °युक्त) Dn Ds1 G5 M4 तपोनिधिम् (for °न्वितम्) —(L. 44) D5 विद्यासु, G3 विद्यार्थं (for शास्त्रार्थं) M4 सर्वं (for राज) —(L. 46) M4 सर्वेश (for °स्य) —(L. 47) M4 सर्वेश (for सर्वस्य) Dn Ds1 जगत्पति (for °पते) —(L. 48) G4 विशेषतस्य नित्यानां (for [a]) —(L. 49) M4 यदि (for किमु)

दातुमर्हसि पुत्रं त्वं वीर्यवन्तं जनार्दन ॥
वैशंपायन उवाच ।
इत्युक्तो देवदेवेशः प्रियया प्रीयमाणया ।
तया महिष्या रुक्मिण्या रुक्मिशत्रुर्यदूद्वहः ॥
प्रोवाच वचन काले रुक्मिणीं यादवेश्वरः ।
दातास्मि तादृश पुत्र यं त्वमिच्छसि भामिनि ॥
नित्यभक्तासि मे देवि नात्र कार्या विचारणा ।
अवश्य तव दास्यामि पुत्र शत्रुनिबर्हणम् ॥
पुत्रेण लोकाञ्जयति सता कामदुघा हि ये ।
पुदिति नरकस्याख्या दुःखं च नरकं विदुः ॥
पुदस्त्राणात्ततः पुत्रमिहेच्छन्ति परत्र च ।
अनन्ताः पुत्रिणो लोकाः पुरुषस्य प्रिये शुभाः ॥
पतिर्जाया प्रविशति गर्भो भूत्वा स मातरम् ।
तस्या पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि जायते ॥
पुत्रवता बिभेतीन्द्रः किं नु ते नार्जितं भवेत् ।
नापुत्रो विन्दते लोकान्सुपुत्राद्धन्यता वरा ॥
कुपुत्रो नरको यस्मात्सुपुत्रात्स्वर्ग एव हि ।
तस्माद्विनीत सत्पुत्र श्रुतवन्तं दयापरम् ॥
विद्या हि विनतिर्यस्माद्विद्यायुक्त सुधार्मिकम् ।
इच्छेत्पुत्र सदा पुत्री पुरुषो यत्नवान्बुधः ॥
तस्माद्दास्यामि ते पुत्र विद्यावन्त सुधार्मिकम् ।
एष गच्छामि पुत्रार्थे कैलास पर्वतोत्तमम् ॥
तत्रोपास्य महादेव शंकर नीललोहितम् ।
ततो लब्धासि पुत्र ते भवाद्भूतहिते रतात् ॥
तपसा ब्रह्मचर्येण भव शंकरमव्ययम् ।
तोषयित्वा विरूपाक्षमादिदेवमजं विभुम् ॥
गमिष्याम्यहमद्यैव द्रष्टुं शंकरमव्ययम् ।
स च मे दास्यते पुत्र तोषितस्तपसा मया ॥
तत्र गत्वा महादेव नमस्कृत्य सहोमया ।
प्रविश्य बदरीं पुण्यामृषिजुष्टां तपोमयीम् ॥
अग्निहोत्राकुला दिव्या गङ्गाम्बुप्लाविता सदा ।
मृगपक्षिसमायुक्ता सिंहद्वीपिशताकुलाम् ॥
बदरीफलसंपूर्णां वानरक्षोभितद्रुमाम् ।
वेत्रारूढमहावृक्षा कदलीखण्डमण्डिताम् ॥

— (L. 50) D6 ने (for मे) — (L. 51) Ds2 न, D6 मे (for त्व) — T1 2 G1 3 4 M4 om the ref. — (L. 52) D6 इत्युक्ते देवदेवेश (for °) — M4 om line 53 — (L. 53) G1 2 रुक्मिणी च (for °शत्रुर्) — (L. 54) कृष्ण प्रोवाच वचनं (for °) — (L. 56) T2 3 G M1 4 नित्य (for नित्य) — (L. 57) Dn Ds1 T1 M3 नित्य (for पुत्र) — (L. 58) T1 3 G1 पुत्रेण लेभिरे लोकान् (for °) T1 G1 सदा (for सता) T4 कामदुहा (for °दुघा) Dn2 D6 ते (for ये) — (L. 59) M2 पूतीति (for पुदिति) T1 2 G3 4 निर्दुधा (for नरक) Dn Ds2 T1 2 G1 3 4 M4 नरक पुदि(T1 G1 3 °मि)ति ख्यात (for °) — (L. 60) D6 T1 पूतस्त्राणा T1 पुत्रिका°, T3 G3 पुमित्रा°, G2 पूतित्रा°, M1 3 पूतित्रा° (for पुदस्त्रा°) T2 प्रीतम् (for पुत्रम्) G3 पुत्राणा मारस पुत्रम् (sic) (for °) T1 4 G2 3 M [इ]च्छति (for °न्ति) — (L. 63) T2 G1 तस्मात्, G4 तस्या (for तस्या) — After line 63, D6 T4 ins

1** तज्जाया जाया भवति यदस्या जायते पुन ।

— (L. 64) T4 पुत्रवन्त (for °वता) D6 बिभर्ति (for बिभेति) G1 4 नार्जित, G3 नार्जित (for नार्जित) — (L. 65) M1 3 कुपुत्राद्नरमपुत्रता (hypermetric) (for b) — (L. 66) D6 G (ed) कुपुत्रात्, M1 3 °त्रे (for °त्रो) Dn Ds2 T1 3 4 G M3 4 नरके (for °को) D6 T4 सत्पुत्रात्, T2 G3 सुपुत्र, M1 3 °त्रे (for °त्रात्) — G1 om lines 67b 68a — (L. 68) Dn Ds2 T1 3 G1 2 5 M4 विद्यया (T1 2 G3 4 °या च) विनयो यस्माद् (for °) D6 M1 विद्यावन्त, T1 2 G1 3 4 तस्मात्पुत्र (for विद्यायुक्त) — G2 om (hapl) lines 69 70 — (L. 69) Dn Ds2 D6 T1 2 4 G1 2 5 पुत्रकाम (for सदा पुत्री) — (L. 70) M1 3 श्रुतान्वितम् (for सुधार्मिकम्) — (L. 71) Ds2 transp पुत्रार्थे and कैलास — (L. 72) T1 G1-3 5 तत्रोपास्य, M1 तपो पास्य (for तत्रो°) D6 तारक (for शंकरं) T4 शंकर लोकशंकरम् (for b) — (L. 73) G5 लब्धासि (for °स्मि) — M4 om from दास्यते in line 77 up to अग्निहोत्रा (in line 80) — (L. 77) G3 ते (for मे) — G4 om line 78 — (L. 78) T4 देवि (for गत्वा) D6 M1 3 तत्र देवि (D5 °व) विरूपाक्ष (for °) G1 सदा मया (for सहोमया) — (L. 79) Dn Ds2 G1 3 M2 मुनिजुष्टा (for ऋषि°) — G3 om (hapl) lines 80 84 — (L. 80) T1 3 4 G1-4 M1-3 क्षालिता (for प्लाविता) — (L. 81) D6 M1 3 मृगर्क्षपक्षिसंयुक्ता (for °) Dn1 Ds2 T1 3 4 G1 4 5 द्विप (for द्वीपि) G3 M4 सिंहद्विपसमाकुलाम् (for b) — (L. 83) M1 वेत्ररूप (for वेत्रारूढ°) Ds2 महाकक्षा (for

मुनिभिर्वेदतत्त्वार्थविचारनिपुणैः सदा ।
तर्कनिश्चिततत्त्वार्थैः प्रमाणकुशलैर्युताम् ॥
इदमेकमिदं तत्त्वमिति निश्चितमानसैः ।
उपासमानामन्यत्र सिद्धैः सिद्धार्थतत्परैः ॥
श्रुतिस्मृतिपुराणज्ञैः सेव्यमानं महर्षिभि ।
गच्छद्भिः स्वर्गनिलयं परित्यज्य कलेवरम् ॥
प्रसिद्धां महतीं देवि यास्यामि सुकृतालयाम् ।
इत्युक्त्वा विररामैव देवदेवो जनार्दनः ॥

Colophon

वैशम्पायन उवाच ।
प्रभातायां तु शर्वर्यां गन्तुमिच्छञ्जनार्दनः ।
हुताग्निः कृतकल्याणः समाप्तवरदक्षिणः ॥
गाश्च दत्त्वाथ विप्रेभ्यो नमस्कृत्य द्विजोत्तमान् ।
आस्थानमण्डपं कृष्णः प्रविवेश जगत्पति ॥
आसनं महदास्थाय वृष्णीनाहूय सर्वशः ।
बलभद्रं शिनेः पुत्रं हार्दिक्यं शठसारणौ ॥
उग्रसेनं महाबुद्धिमुद्धवं नीतिमत्तरम् ।
यस्य नीतिं समाश्रित्य जीवन्ति यदवः सुखम् ॥
नेता च यदुवृष्णीनां स तु धर्मपरः सदा ।
यस्य बिभ्यति देवाश्च नीतेस्तस्य महात्मन ॥
यस्य बुद्धिवशाद्विष्णुः शशास पृथिवीं सदा ।
तं च वृष्णिवरं वीरमुद्धवं देवसप्रभम् ॥
अन्यानपि यदून्सर्वानुवाच भगवान्हरिः ।
शृण्वन्तु मम वाक्यानि यादवाः सर्व एव हि ।
शृणु चापि वचो मह्यं पितरुद्धव मे सखे ॥
बाल्यात्प्रभृति यो यत्नो मम दुष्टनिबर्हणे ।
प्रत्यक्षं भवता दृष्टं पूतनानिधनं नृपाः ॥
केशी च निहतो बाल्ये मया बालेन यादवा ।
गोवर्धनो धृतः शैलो गावश्च परिपालिताः ॥
अभिषिक्तोऽस्मि शक्रेण देवानामग्रतः स्थितः ।
कंसोऽपि निधनं नीतो मया चाणूरमल्लकः ॥
उग्रसेनोऽभिषिक्तश्च कृता द्वारवती मया ।
अन्ये चापि नृपा राजन्बलिनो निहता मया ॥
योऽपि वीरो जरासंधो निगृहीतो बलान्मया ।
भीमेन बलिना राजञ्जयेन मम यादवाः ॥
सृगालो निहतः सख्ये गोमन्तादृच्छता मया ।

°मुक्ताम्) D6 T1.4 om line 85 — (L 85) Dn Ds1 T2 G M4 वेद (for तर्क°) G3 तत्त्वार्थै G1.3.4 M सदा, G5 तथा (for युताम्) — (L 87) D6 G2 सिद्धान्त (for सिद्धार्थ°) — (L. 88) Dn Ds2 G2.3.5 M4 इतिहास (for श्रुतिस्मृति°) Dn Ds1 T2.4 G M1.3 सेव्यमाना, D6 °माना (for °मान°) D6 M3 मनीषिभि (for महर्षिभि) — (L 90) D6 T1.2.4 G1.3 वृत्तान्त्वा, G2 वृत्तान्त (for प्रसिद्धा°) Ds2 D6 T1.3.4 G2.3.4 M4 देवी (for देवि) — (L 91) D5 रमापति, M1.3 जगत्पति (for जनार्दन°)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds1 — *Mention of Khila* Dn D6 T1.3.4 G M — *Sub-parvan* Dn Ds1 T1.3 G1.3-5 M कैलासयात्रा — *Adhy name* Ds2 रुक्मिणीश्रीकृष्णसंवाद — *Adhy no* Dn 258, Ds1 207, T3 G3 184, T2 186, T4 153, G1 186, G4 183, G5 M4 185, M1.3 149

(L 93) Dn G3 तेच्छन् (for इच्छन्) — (L. 94) G2 गच्छन् (for गाश्च) — T4 om lines 95-99 — (L 96) T1.3 G1.3 आसाद्य (for आस्थाय) — (L 97) M1.3 शौरे (for पुत्रं) Ds2 कण्ठसारणौ, T1.3 G1-4 M4 शुक°; M1.3 शठमेव च (for शठसारणौ) — (L 98) M4 इन्द्रसेनं (for उग्र°) G4 उत्तम (for उद्धवं) D6 नीतिमत्तमम् (for °त्तरम्). — After line 98 T2 G2 read line 104 — (L. 99) Dn Ds1 G3 M4 बुद्धिं (for नीतिं) Dn Ds2 यादवा — (L 100) G3 प्रमुख (for नेता) G2 धर्मपर, M2 °पथ (for °पर°) M1 (*inf. lin.*) .3 स तु धर्मपथानुग (for °) — (L. 101) G2 M1.3 वि(G2 ह)भ्यन्ति च सदा देवा (for °) — (L. 102) M1.3 इमाम् (for सदा) — (L. 103) T1 कृष्णं परं (for वृष्णिवर) M4 देवम् (for वीरम्) M4 बुद्धि° (for देव°) Dn T2 G3.5 सुप्रभम् (for सप्र°) — Before line 105 T2.4 G3 M1.3 ins भगवान् — (L. 105) D6 T1 M1.3 शृण्वन्तो (for शृण्वन्तु) — (L. 106) D6 शृणुत (for शृणु च) Dn Ds2 T1.3.4 G M4 पितुर (for पितर्) T2 हे सखे, G1 हे सखे, G3 नेमिप, M1.3 नीतिप (for मे सखे) — (L. 107) T1 ये यत्ना (for यो यत्नो) — (L. 108) D6 दृष्टु (for दृष्टं) M4 निधने (for निधनं) D6 M4 नृप (for नृपा) — (L. 109) Dn2 T1 बाल्येन (for बालेन) — (L. 110) M4 गोपाद् (for गावश्च) — (L. 112) T3 om lines 112b-116a Dn Ds2 T1 मुष्टिकौ; G1-4 M4 मल्लकौ (for मल्लक) — (L. 115) M1.3 Sपी (for ऽपि) M4

योऽपि वीरो दुरात्मासौ दानवो नरको हतः ।
निष्कण्टकमिमं लोकं कृतवान्राजसत्तमाः ॥
किं तु वीरो नृपो जज्ञे सखा भौमस्य यादवाः ।
पौण्ड्रो वीर्यवतां नेता द्वेष्टा चासौ सदा मम ॥
शिष्यो द्रोणस्य राजेन्द्रो बली महास्त्रविदस्त्री ।
शास्त्रज्ञो नीतिमान्साक्षान्नेता सैन्यस्य यत्नवान् ।
योद्धा युद्धप्रियो राजा जामदग्न्य इवापरः ॥
एकान्तशत्रुरस्माकं छिद्रान्वेषी सदा मम ।
बाधिष्यते पुरीं योद्धा छिद्रं यदि लभेत सः ॥
न ह्यल्पसाध्यो बलवान्पुण्ड्रस्येशो नृपोत्तमाः ।
यत्ता भवन्तस्तिष्ठन्तु प्रगृहीतशरासनाः ।
यथा न बाधते राजा पुरीं यदुकुलाश्रयाम् ॥
अहं तु यास्ये कैलासं कुतश्चित्कारणान्नृपाः ।
शंकरं द्रष्टुकामोऽस्मि भूतभावनभावनम् ।
यावदागमनं मह्यं तावद्यत्ता भवन्त्विह ॥
मया विरहितां चेमां यदि जानाति पौण्ड्रकः ।
आगमिष्यति राजेन्द्रो रोत्स्यते च पुरीमिमाम् ।
इमां निर्यादशां कर्तुं शक्नोतीति च मे मतिः ॥
यत्ता भवत राजेन्द्राः खड्गैः पाशैः परश्वधैः ।
पाषाणैः कर्षणस्थैश्च सन्नद्धा भवत सर्वैः ।
पिधाय च कपाटानि महाद्वाराणि यत्नतः ॥
एक एव महाद्वारो गमनागमने सदा ।
मुद्रया सह गच्छन्तु राजानो गन्तुमीप्सवः ॥
न चामुद्रः प्रवेष्टव्यो द्वारपालस्य रक्षतः ।
यावदागमनं मह्यं तावदेवं भविष्यति ॥
मृगया नात्र कर्तव्या न च क्रीडा बहिः पुरात् ।
ज्ञातव्याश्च परे स्वे च गमनागमने सदा ॥
एवमादि क्रिया कार्या यावदागमनं मम ।
इत्युक्त्वा यादवान्सर्वान्सात्यकिं पुनराह च ॥

Colophon.

श्रीभगवानुवाच ।

सात्यके शृणु मद्वाक्यं यत्तो भव सुधां वर ।
त्वं तु खड्गी गदी भूत्वा चापी बाणी तनुत्रवान् ।

मया बली (for बलान्मया) — G(ed) om (hapl) lines 116–117 — (L 118) T1 a G3 सो (for यो) T1 [अ]प (for [अ]पी) — (L 119) T1 a + G1 a a M4 राजसत्तम. — (L 120) T1 G1 भीमस्य (for भौ°) — (L 121) T3 द्वेष्टा (for नेता). T3 चासौ देव , G3 द्वेष्टा चाप्यसौ; M1-3 द्विष्यते स (for द्वेष्टा चासौ) D6 नृपोत्तम ; G3 नृपोत्तमा (for सदा मम). — (L 122) D6 T1 G3 स हि , T3 स ह (for बली). — (L 123) T1 a G3 नेता सर्व- (for साक्षान्नेता). Dn Ds1 सर्वस्य (for सैन्यस्य) — (L 126) Dn1 पुरी (for पुरीं). — (L 127) Dn1 स्वल्प (for ह्यल्प). D3 M3 4 पौण्ड्रस्य (for पुण्ड्रस्य). G(ed) नृपोत्तम. — (L 130) M1-3 कस्मिंश्चित् (for कुतश्चित्). — (L 133) T1 a G1, 3, 4 M3 विरहितां (for °हितां) Some Mss पुण्ड्रक (for पौण्ड्रक). — (L 134) T1 राजेन्द्रा (for °न्द्रो) Dn Ds1 T1 G4 योत्स्यते (for रोत्स्यते) — (L 135) T1 G1 M4 निर्यादर्शी. — After line 136, G3 ins :

2** वैशंपायन ।
इत्युक्ता वासुदेवेन वृष्णयो यदुपुंगवाः ।
तेषां मध्ये महाबाहुरिदं कृष्णमब्रवीत् ॥

— G3 om lines 137–172 — (L 137) D1 कवचस्थैश्च ; T1 करण° ; G1 कवच° ; Cal ed G(ed.) कर्षणीविद्ध (for कर्षणस्थैश्च) — (L 138) D3 T3 कपाटानि (for कपा°) — G3 om (hapl) lines 140 144 — (L 140) Dn Ds1 D3 T1 a a G1, 3 M1 3 4 राज्ञो ये (for राजानो) — T3 om. lines 141-144 — (L 141) Dn Ds1 T1 G1 a a चक्षत (for रक्षत) — (L 142) M1 a भवतिति (for भविष्यति) — (L 144) Ds1 T1 a ज्ञातव्यं (for °व्याश्च) D3 स्वपरे (for परे स्वे) — After line 144, D3 ins. :

3** चराद्धिता प्रवेष्टव्या यावदागमनं मम ।
मामुद्रिता प्रवेष्टव्या यावदागमनं मम ॥

COLOPHON — *Mention of the Parvan* Ds1. — *Mention of Khila* : Dn Ds1 D3 T1 a a G1, 3-4 M. — *Sub-parvan* Dn Ds1 D3 T1 a G1, 3 4 M कैलासयात्रा — *Adhy name* Ds1 वृष्णिरक्षा पुररक्षणम् । T1 a G1, 3 नगरीपरिधानम् — *Adhy no* : Dn 259; Ds1 258; T1 G3 185; T3 G1 187 , T4 151; G4 181; G3 M4 186; M1-3 150

— (L 147) D3 M3 मे वाक्यं (for मद्वाक्यं). T1 G1 युक्तवानं (for भव सुधां). — (L 149) T1 कवचवान्; M3 बाणधरः (for चापी बाणी) Poona ed G(ed) तनुत्र (for

तिष्ठ यत्नेन रक्षस्व पुरीं बहुनृपाश्रयाम् ॥
न च निद्रा त्वया कार्या रात्रौ यदुनृप प्रभो ।
न च व्याख्या त्वया कार्या शास्त्राणां शास्त्रतत्पर ।
न च वादस्त्वया कार्यो वादिभिः सह वृष्णिप ॥
त्वं हि योद्धा बली जेता धनुर्वेदस्य वेदवित् ।
तथा कुरु यथा वीर नोपहास्या भवेमहि ॥

सात्यकिरुवाच ।

करिष्यामि वचस्तुभ्यं यथाशक्ति जनार्दन ।
आज्ञा तव जगन्नाथ धार्या यत्नेन मे सदा ॥
भृत्यवत्प्रचरिष्यामि कामपालस्य माधव ।
यावदागमनं तुभ्यं तावत्स्थास्यामि यत्नतः ॥
प्रसादस्तव गोविन्द यदि स्यान्मयि माधव ।
किं नाम मम दुःसाध्यं शत्रूणां निग्रहे हरे ॥
यदि शक्रं यमं वापि कुबेरमपि पाशिनम् ।
सर्वानेतान्विजेष्यामि किमु पौण्ड्रं नृपोत्तमम् ।
गच्छ कार्यं कुरुष्वेदं यत्तोऽहं सततं हरे ॥
उद्धवं पुनराहेदं कृष्णः पद्मनिभेक्षणः ।
शृणूद्धव त्वं वाक्यं मे कुर्यास्त्वेतत्प्रयत्नवान् ॥
रक्ष्या नयेन राजेन्द्र पुरी द्वारवती त्वया ।
यत्तो भव सदा तात कुरु साहाय्यमत्र नः ।
त्वया मम समुत्पन्ना वदतस्तव सांप्रतम् ॥
त्वं हि नेता समस्तस्य विद्यापारस्य सर्वतः ।
को नु शक्ष्यति मेधावी वक्तुं विद्यावतः पुरः ॥
यत्कार्यं तद्भवान्वेत्ति ह्यकार्यं चापि सर्वतः ।
अतोऽहं विरमे तात वक्तुं सम्प्रति वृष्णिप ॥

उद्धव उवाच ।

किमिदं तव गोविन्द वर्तते मां प्रति प्रभो ।
अहो प्रसन्नता मह्यं किं नु प्रीतिरियं तव ॥
जानाम्यहं जगन्नाथ प्रसादस्यैव विस्तरः ।
यस्य प्रसन्नो भवसि तस्य किं नास्ति केशव ॥
त्वं हि सर्वस्य जगतः कर्ता हर्ता प्रधानकृत् ॥
प्रभवः सर्वकार्याणां वक्ता श्रोता प्रमाणवित् ॥
ध्याता ध्यानमयो ध्येय इति ब्रह्मविदो विदुः ।
जेता देवरिपूणां च गोप्ता नास्सदां भवान् ॥
त्वन्नाथा वयमेवेति जीवामो निहतद्विषः ।
इयं नीतिरहं मन्ये नेता नीतेर्यतो भवान् ॥
को नु नाम न यो वेद त्वां विना सांप्रतं वद ।
नीतिस्त्वं सर्वकार्याणामिति मे निश्चिता मतिः ॥

तत्तत्र) — (L. 149) M₄ पुरीं नृपसमाश्रयाम् (for °) — (L. 150) G₁ M₄ रात्री यदुकुलेश्वर (for °) — (L. 151) M₄ [अ]विद्या (for व्याख्या) D₆ T₃ G₁ तत्पर ; M₁ ₂ कोविद (for तत्पर) — (L. 153) Dn T₂ G₁ ₃ बली ज्ञाता (G₃ °तो) , D₃₂ बली ख्याता, G₅ बली ख्यातो, M₄ कुलज्ञातो (for बली जेता). G₃ धनुर्वेदास्य (for °वेदस्य) D₃₂ D₃ तत्त्ववित्, M₁₋₃ पारग (for वेदवित्) — (L. 154) D₆ G₄ ₅ M₁₋₃ [अ]पहास्या (for [उ]प°) — (L. 156) M₄ कार्या (for धार्या) T₃ G₁ सर्वदा (for मे सदा) — (L. 157) M₁ ₂ प्रकरिष्यामि (for प्रच°) — T₁ G₁ M₄ om (hapl) lines 158-159 — (L. 158) D₃ तस्य (for तुभ्यं) — (L. 159) M₂ मम (for मयि) — (L. 160) T₁ G₁ मे च (for मम) M₄ दुर्धर्षं (for दुःसाध्यं) T₂ किं नाम यदुभिः साध्यं (for °) D₆ विग्रहे (for नि°) D₆ रणे (for हरे) — (L. 161) D₆ T₃ D₆ T₂ वासिवम् ; T₂ शास्त्र मम्, M₁ ₂ पाशपम् (पाशिनम्) — (L. 162) T₂ G₁ वधि ष्यामि (for विजे°) Cal ed किमुरेन्द्र (for किमु पौण्ड्रं) M₁₋₃ नृपाधमम् (for नृपोत्तमम्) — (L. 163) M₁₋₃ यत्तोऽस्मिन्रक्षित हरे (for °) — (L. 165) D₆ M₁₋₃ कुर्यास्त्वं तत् (for °स्त्वेतत्) M₄ शृणुष्व वाक्यं सर्वं सर्वथापि प्रयत्न वान् — (L. 169) G₁ M₄ [अ]सि सर्वस्य (for समस्तस्य). — (L. 170) M₁₋₃ को नु नाम समर्थो हि (for °) — (L. 171) D₆ T₃ M₁₋₃ वेद (for वेत्ति) Dn₁ त्वत्कार्यं; D₆ T₃ M₁ ₂ अ° (for ह्य°) — (L. 173) M₄ प्रति (for तव). — (L. 174) G₃ प्रधानता (for प्रसन्नता) G₃ प्रीतिकरं (for °रियं). — (L. 176) T₄ G₁ भवति, M₂ भगवान् (for भवसि) — (L. 177) D₆ G₁ ₂ M₄ भर्ता (for हर्ता) Dn D₃₂ G₃ ₄ M₄ प्रधानत ; D₆ प्रधानभृत्; T₃ प्रभावविद्; T₂ प्रधानवत् (for °कृत्) — (L. 178) D₆ T₁ ₂ ₃ G₂ ₃ प्रमाणकृत; G₁ प्रधानकृत्; M₂ प्रधानवित् (for प्रमाण°) — (L. 179) D₃ T₂ G₁ ₂ ₃ ध्यानमनो (for °मयो) M₄ ₅ ध्येयम् (for ध्येय) Dn₃ ब्रह्मनदो, M₄ वेदविदो (for ब्रह्म°). — (L. 181) D₆ G₂ M₄ ₃ पुत्रे हि (for एवेति) — (L. 182) M₁ ₂ ₃ इयं तु नीतिम् (for इयं नीतिरह्) D₆ अहं (for मन्ये) — (L. 183) D₆ M₁₋₃ देव (for वेद) Cal ed ऋते (for विना) — (L. 185) D₆ कुमारो; T₂ °भो (for

दुर्गाढो नयमार्गोऽयमित्याहुस्तद्विदो जनाः ।
चतुर्थो प्रोच्यते नीतिः सामदाने जनार्दन ॥
दण्डो भेदो मनुष्याणां निग्रहावग्रहे सदा ।
दण्डयेषु दण्डमिच्छन्ति सामान्यं तु नये हरे ॥
बलवत्स्वथ दानं तु त्रयाणां चेदगोचरे ।
प्रयोक्तव्यो महाभेद इति नीतिमतां मतम् ॥
तेषु तेष्वथ सर्वेषु प्रमाणं त्वां विदुर्बुधाः ।
किमत्र बहुनोक्तेन सर्वं त्वयि समर्पितम् ।
इत्युक्त्वा विररामैव उद्धवो नीतिमत्तरः ॥
ततः स भगवान्विष्णुरेवमेव नृपोत्तम ।
कामपालं महाबाहुमुवाच यदुसंसदि ।
उग्रसेनं नृपं राजंस्तथा हार्दिक्यमेव च ॥
कामपालं पुनर्विष्णुरिदं होवाच तत्त्ववित् ।
न प्रमादस्त्वया कार्यः सर्वदा यत्नवान्भव ॥
स्थिते त्वयि महाबाहो का पीडा जगतो भवेत् ।
गदी भव सदा आर्य न क्रीडा सर्वदा भवेत् ॥
रक्ष त्वं सर्वदा यत्नात्पुरीं द्वारवतीं प्रभो ।
नोपहास्या यथा स्याम तथा कुरु गदी भव ॥
उत्साहः सर्वथा कार्यो निरुत्साहो न यत्नतः ।
बाढमित्यब्रवीद्रामः वृष्णीं वृष्णिकुलोद्वहम् ॥
वृष्णयः सर्व एवैते स्वं स्वं सद्म समाययुः ।
गन्तुमैच्छज्जगन्नाथः कैलासं पर्वतोत्तमम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
ततः स चिन्तयामास गरुडं पक्षिपुंगवम् ।
आगच्छ त्वरितं तार्क्ष्य इति विष्णुर्जगत्पतिः ॥
ततः स भगवांस्तार्क्ष्यो वेदराशिरिति स्मृतः ।
बलवान्विक्रमी योगी शास्त्रनेता कुरूद्वह ॥
यज्ञमूर्तिः पुराणात्मा साममूर्धा च पावनः ।
ऋग्वेदपक्षवान्पक्षी पिङ्गलो जटिलाकृतिः ॥
ताम्रतुण्डः सोमहरः शक्रजेता महाशिराः ।
पन्नगारिः पद्मनेत्रः साक्षादिन्द्र इवापरः ॥
वाहनं देवदेवस्य दानवीगर्भकृन्तनः ।
राक्षसासुरसंघानां जेता पक्षबलेन यः ॥
प्रादुरासीन्महावीर्यः केशवस्याग्रतस्तदा ।
जानुभ्यामपतद्भूमौ नमो विष्णो जगत्पते ॥

°हो).—(L. 186) D6 G3 M4 सामदानं (for °दाने) —(L. 187) G1 दण्डोच्छेदो (for दण्डो भेदो). D5 विग्रहाविग्रहे स्मृता ; T1 2 G1 विग्रहोऽविग्रहः स्मृत ; G2 विग्रहानग्रहे स्मृत ; G3-4 विग्रहाविग्रह स्मृत ; M1 2 विग्रहग्रहे स्मृता ; M3 विग्रहा-ग्रमहे स्मृता ; M4 विग्रह-ग्रमह स्मृत (for °). — (L. 188) G3 नयम् (for दण्डम्). D6 समानेऽनुनयो हरे ; T1 G3 सा(G3 स)मान्यतुनये हरे ; M1-3 सामान्येन नयं हरे (for °). —(L. 189) M4 [अ]र्थदाने (for [अ]प दाने). T1 2 G4 प्रयाणों भेद गोचरे ; T4 °णां चैव गोचरे (for °). —(L. 191) G1 दण्डेषु तेषु सर्वेषु , M1-3 एतेष्वथ च स° (for °). D6 G3 ता प्रमाणं (for प्रमाणं त्वां). — (L. 192) G4 समाहितम् (for समर्पितम्). — Before line 193, D5 D6 ins. वैशंपायन उवाच. — (L. 196) G2 यदुश्रेष्ठ ; G3 सदा राजंस (for नृपं राजंस्). — (L. 197) D6 नृपे (for पुनर्). D5 D6 T1. 4 G2 M3 प्रोवाच (for हो°) — (L. 200) T2 G1 न च क्रीडा सदा भवेत् (for °). — (L. 201) T1 पुरं (for पुरीं). M1. 2 स्थितो (for प्रभो). — (L. 202) D6 T2 G1 2 4 M1-3 [अ]पहास्या ; G2 [अ]पहास्यं (for °हास्या) D6 G3 M1-4 रामः ; T2 G2 2-4 मास ; T4 राम (for स्याम). — (L. 204) D5 D6 T1. 2 4 G M1. 4 कुलोत्तमम् (for °द्वहम्). — (L. 205) D6 T4 G2 M3 वेश्म (for सद्म)

Colophon. — *Mention of the Epic*: D6 M4 — *Mention of Khila*: D5 D6 D6 T1. 2 4 G1-4 M. — *Sub-parvan*: D5 D6 T1 2 G1. 4 M3 4 कैलासयात्रा. — *Adhy. name*: D6 श्रीकृष्णविद्या ; T1 2 G1 2 द्वारवती संविधानम्. — *Adhy. no.*: D5 200 ; D6 259 ; T1 G2 186 ; T2 G1 189 ; T4 155 , G2 182 , G4 150 , M1-2 151 ; M4 187.

(L. 207) D5 D6 D6 T1. 2 G1-4 M1. 2 सं (for स). — (L. 209) D6 भवभित (for इति स्मृत) T4 वेदराशि स्थित स्मृत , M1. 2 °स्तुतिस्मृत (for °). — (L. 210) D6 यदूद्वह ; M1 यदूद्वह (for कुरूद्वह) — (L. 211) D6 T4 G2 M1 यजुर्मूर्ति (for साममूर्धा). D5 T4 G2 M4 स (for च). M1-2 यज्ञमूर्ति, सनातन (for °). — (L. 212) D6 G2 M1-3 कृतवत् (for °कृतिः). — (L. 213) D6 मार्गे तुण्डे (for ताम्रतुण्ड). T2 सोमभर (for °हर). Cal ed. शत्रु (for शक्र). D6 शत्रुजेता महाबुध (for °) — (L. 214) D5 D6 G1 2 4 M1 4 विष्णु (for इन्द्र) — M4 om. lines 215–216. — (L. 215) M1 दानवो — (L. 216)

नमस्ते देवदेवेश हरे स्वामिन्निति ब्रुवन् ।
पस्पर्श पाणिना कृष्णः स्वागतं खगपुंगव ॥
इत्युवाच तदा तार्क्ष्यं यास्ये कैलासपर्वतम् ।
शूलिनं द्रष्टुमिच्छामि शंकरं शाश्वतं शिवम् ॥
वाढमित्यब्रवीत्तार्क्ष्य आरुरोह जनार्दनः ।
गच्छस्वेति हुवाच यादवान्पार्श्ववर्तिनः ॥
ततो ययौ जगन्नाथो दिशं प्रागुत्तरां हरिः ।
रवेण महता तार्क्ष्यवेगेनायं समकम्पयत ॥
सागरं क्षोभयामास पद्भ्यां पक्षी प्रजंगमः ।
पक्षेण पर्वतान्सर्वान्वहन्देवं जनार्दनम् ॥
ततो देवाः सगन्धर्वा आकाशेऽधिष्ठितास्तदा ।
तुष्टुवुः पुण्डरीकाक्षं वाग्भिरिष्टाभिरीश्वरम् ॥
जय देव जगन्नाथ जय विष्णो जगत्पते ।
जयाजेय नमो देव भूतभावनभावन ॥
नमः परमसिंहाय दैत्यदानवनाशन ।
जयाजेय हरे देव योगिध्येय भयापह ॥
नारायण नमो देव कृष्ण कृष्ण हरे हरे ।
आदिकर्तः पुराणात्मन्ब्रह्मयोने सनातन ॥
नमस्ते सकलेशाय निर्गुणाय गुणात्मने ।
भक्तप्रियाय भक्ताय नमो दानवनाशन ।
अचिन्त्यमूर्तये तुभ्यं नमस्ते सकलेश्वर ॥
इत्यादिभिस्तदा देवं वाग्भिरीशानमव्ययम् ॥
तुष्टुवुर्देवगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः ॥
शृण्वन्नेव जगन्नाथः स्तुतिवाक्यानि तानि च ।
ययौ सार्धं सुरगणैर्मुनिभिर्वेदपारगैः ॥
यत्र पूर्वं स्वयं विष्णुस्तपस्तेपे सुदारुणम् ।
लोकवृद्धिकरः श्रीमाँल्लोकानां हितकाम्यया ॥
वर्षायुतं तपस्तप्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
यत्र विष्णुर्जगन्नाथस्तपस्तप्त्वा सुदारुणम् ।
द्विधाकरोत्स्वमात्मानं नरनारायणाख्यया ॥
गङ्गा यत्र सरिच्छ्रेष्ठा मध्ये धावति पावनी ॥
यत्र शक्रः स्वयं हत्वा वृत्रं वेदार्थतत्परम् ।
ब्रह्महत्याविनाशार्थं तपो वर्षायुतं चरन् ।
यत्र सिद्धाश्च सिद्धाः स्युर्ध्यात्वा देवं जनार्दनम् ॥
यत्र हत्वा रणे रामो रावणं लोकरावणम् ।
एतच्छासनमिच्छंश्च तपो घोरमतप्यत ॥
देवाश्च मुनयश्चैव सिद्धिं यान्ति शुचिव्रताः ।
यत्र नित्यं जगन्नाथः साक्षाद्वसति केशवः ॥
यत्र यक्षाः प्रवर्तन्ते नित्यं मुनिगणैः सह ।
यस्याः स्मरणमात्रेण नरः स्वर्गं गमिष्यति ॥
स्वर्गसोपानमिच्छन्ति या पुण्या मुनिसत्तमाः ।
शत्रवो मित्रतां यान्ति यत्र नित्यं नृपोत्तम ॥

T_3 $G_{3.5}$ स्व (for श्व) — (L. 220) D_4 T_2 G_{1-3} M_{1-4} बाहुना (for पाणिना) D_{n1} T_3 $G_{1.4}$ $M_{1.3.4}$ पुंगवम् (for °व) — (L. 225) D_6 प्रागुत्तरं (for °रां) — (L. 226) T_4 रवेण (for रवेण) — (L. 227) M_3 प्रजांस् (for प्रजंस्) — (L. 228) D_6 T_4 G_3 पक्षिराज प्रतापवान् (for °) — (L. 229) T_2 $G_{1.3-5}$ $M_{1.3.4}$ ऽविष्ठितास् (for ऽधिष्ठितास्) D_6 साकाशे धर्षितास्तदा, T_1 लोकाध्यैर्विष्टपास्तदा (for °) — (L. 230) D_6 ब्रह्माभिर् (for इ°) — (L. 232) D_6 T_1 $G_{1.3}$ जयाजय, T_4 G_6 M_4 जय देव, G_3 जय जग (for जयाजेय) — (L. 233) T_1 M_4 हसाय (for सिंहाय) G_2 -नाशने; G_6 -नाशिने (for नाशन) — G_2 om (hapl) lines 234–238 — (L. 234) G_4 M_4 नमो देव (for हरे देव) D_n D_{s1} G_5 पराशक्ते, D_6 [भ]द्दयापह (for भयापह) — (L. 237) D_6 कमलेशाय (for सकले°) T_2 नम परम सिंहाय (for °). — (L. 238) D_n T_1 $M_{3.4}$ भक्ति (for भक्त-) G_1 M_4 -नाशिने (for नाशन) G(ed) शक्तिप्रियाय शक्ताय (for °) — (L. 241) G_3 सिद्धाश्च परमर्षय (for °) — (L. 242) G_4 श्रुति (for स्तुति) — (L. 243) G_3 यदुगणैर् (for सुर°) — G_4 om (hapl) lines 245–247 — (L. 245) D_n D_6 वृद्धिकर (for °र) — (L. 246) T_4 सहस्रा (for वर्ष) — (L. 247) D_6 तत्र (for यत्र) G_3 तप (for तप्त्वा) — (L. 249) G_5 गङ्गा या च, $M_{1.3}$ यत्र गङ्गा (by transp) — (L. 250) $T_{1.3}$ $G_{1.3}$ -पारगम् (for -तत्परम्) — (L. 252) D_6 साध्याश्च (for सिद्धाः स्युर्) — T_4 om lines 253–254 — (L. 254) M_{1-3} एतच्छोधनम् (for एतच्छासनम्) — (L. 255) T_2 G_3 सिद्धाश् (for देवाश्) D_6 T_3 G_1 शुद्धिं M_4 सिद्धा (for सिद्धिं) M_4 दृढव्रता (for शुचि°) — (L. 257) $M_{1.3}$ सदा (for सह) — (L. 258) D_6 $T_{1.3.4}$ $G_{1.4}$ यस्य (for यस्याः) — (L. 261) G_2 धन्विनाम् (for धर्मिणाम्) — (L. 263) D_6

यामाहुः पुण्यशीलानां स्थानमुत्तमधर्मिणाम् ।
यत्र विष्णुं समाराध्य देवाः स्वर्गं समाययुः ॥
सिद्धिक्षेत्रमिदं प्राहुर्ऋषयो वीतमत्सराः ।
विशालां बदरीं विष्णुस्तां द्रष्टुं सकलेश्वरः ॥
सायाह्ने चामरगणैर्मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
प्रविवेश महापुण्यामृषिजुष्टां तपोमयीम् ॥
अग्निहोत्राकुले काले पक्षिण्याहारसंकुले ।
नीडस्थेषु विहंगेषु दुह्यमानासु गोषु च ॥
बृसीष्वथ च तिष्ठत्सु मुनिवीरेषु सर्वतः ।
समाधिस्थेषु सिद्धेषु चिन्तयत्सु जनार्दनम् ॥
अधिश्रितेषु हविःषु ज्वाल्यमानेषु चाग्निषु ।
हूयमानेषु तत्रैव पावकेषु समन्ततः ।
अतिथौ पूज्यमाने च सध्याविष्टे जगन्मये ॥
स तस्यामथ वेलायां देवैः सह जनार्दनः ।
विवेश बदरीं विष्णुर्मुनिजुष्टां तपोमयीम् ॥
आश्रमस्याथ मध्यं तु प्रविश्य हरिरीश्वरः ।
गरुडादवरुह्याथ दीपिकादीपिते तदा ।
प्रदेशे पुण्डरीकाक्षः स्थितस्तावत्सहामरैः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततो मुनिगणा दृष्ट्वा देवदेवमवस्थितम् ।
समाप्य चाग्निहोत्राणि संपूज्यातिथिसत्तमान् ॥
मुनयो दीर्घतपसः समाधौ कृतनिश्चयाः ।
जटिनो मुण्डिताः केचिच्चिराधमनिसंतताः ॥
निर्मज्जानीरसाः केचिद्वेताला इव केचन ।
अश्मकुट्टाशनपराः पर्णभक्षास्तथापरे ॥
वेदविद्याव्रतस्नाता निराहारा महातपाः ।
स्मरन्तः सर्वदा विष्णुं तद्भक्तास्तत्परायणाः ॥
आसन्नमुक्तयः केचित्केचिद्ध्यानैकतत्पराः ।
ध्यानेन मनसा विष्णुं दृष्टवन्तस्तपोधनाः ॥
संवत्सराशिनः केचित्केचिज्जलविचारिणः ।
शक्रस्य भयदातारः श्रुतिस्मृतिपरायणाः ॥
वसिष्ठो वामदेवश्च रैभ्यो भृगुस्तथैव च ।
जाबालिः काश्यपः कण्वो भरद्वाजोऽथ गौतमः ॥
अत्रिरश्वशिरा भद्रः शङ्खः शङ्खनिधिः कुणिः ।
पाराशर्यः पवित्राक्षो याज्ञवल्क्यो महामनाः ॥
कक्षीवानङ्गिराश्चैव मुनिर्दीर्घतमास्तथा ।
असितो देवलस्तात वाल्मीकिश्च महातपाः ॥

T1 2 G M3 सिद्धक्षेत्रम् (for सिद्धि°) —(L 264) G3 तद्द्रष्टुं (for तां द्रष्टुं) — G2 om lines 265-266 —(L. 266) Dn Ds2 D6 T1 2 G1 2 3 महापुण्यम्, G4 M4 °ण्यम्; M3 महत्पुण्यम् (for महापुण्याम्) Dn Ds2 D6 T1 2 G1 4 5 M3 4 ऋषिजुष्टं ; T2 G3 ऋषिं द्रष्टुं (for ऋषिजुष्टां). Dn Ds2 T4 G1 4 M4 तपोवनम्, T1 2 G3 M1, 2 °मयम् (for °मयीम्) — G2 om line 269 —(L 269) Dn2 Ds2 ऋषिषु (for बृसीषु) D6 तप स्थितेषु वीरेऽस्मिन्, G3 पृथिवीष्वथ तिष्ठत्सु (for °) G4 सुव्रत (for सर्वत) —(L. 270) D5 जनार्दन° —(L 271) D6 हविषि (for हविःषु) D6 ज्वलमानेषु (for ज्वाल्य°) —(L 272) D6 तथैव हूयमानेषु, T4 तथैवाहूयमानेषु, G3 इहैव हूयमानेषु (for °) —(L. 274) D6 G3 M1-3 एतस्याम् (for स त°) —(L 278) T1 प्राविशत्; G3 प्रवेशे ; M4 प्रपेदे (for प्रदेशे)

Colophon — *Mention of Akhila* : Dn Ds2 D6 T1 2 4 G1-4 M1-3 — *Sub-parvan* Dn Ds2 T2 G2 3 4 M2 4 कैलासयात्रा. — *Adhy name* T1 2 G1 2 4 M4 बदरिकाश्रमप्रवेश. — *Adhy. no* Dn 261; Ds2 262, T1 G4 187, T2 G2 189, T4 156, G3 183; G4 186; M1-3 152; M4 183

T2 4 G1 3 om the ref —(L 279) D6 नमस्कृतम्; T1 G2 3 M4 उपस्थितम् (for अव°) — T1 om lines 280-286. —(L 281) T4 दीर्घतपसा (for °स) D6 समये; G4 समेषु (for समाधौ) — M4 om. lines 282ᵇ-287ᵃ. —(L 283) G3 निर्भञ्जा (for °ज्जा). —(L. 284) T1 G2 M1-3 अश्मकुट्टा दशतपा (for °) Ds3 D6 T2 G1, 3-5 M1-3 पत्रभक्षास; G2 अभक्षाश्च ; Cal ed परभिक्षास् (for पर्णभक्षास्). — T2 G1 3 om lines 285ᵇ-290ᵃ. Ds2 om lines 286ᵇ-288ᵃ G4 om lines 287-290 —(L 287) M1 3 -निश्चया (for -तत्परा) —(L 288) M1 3 दृष्टुकामा (for दृष्टवन्तस्). —(L 289) G2 M4 विहारिणः (for °रिणा°). —(L 291) D6 T1 2 4 G1 2, 4 5 M2 काश्यपो (for वसिष्ठो). —(L 292) G2 4 जाबाली, Cal ed जाजलि. (for जाबालि). —(L 293) G3 मुनिर् (for अत्रिर्). Cal. ed. चैव (for भद्र). D6 T4 G3 शाणि (for कुणि) —(L 294) T1 G2 पाराशर (for °शर्य). G4 महातपा ; M4 °मुनि

एते चान्ये च मुनयो द्रष्टुमीश्वरमव्ययम् ।
आदायार्घ्यं यथायोगमुटजास्थात्समाययुः ॥
ते च गत्वा हरिं कृष्णं विष्णुमीशं जनार्दनम् ।
भक्तिनम्रास्तदा देवं प्रणेमुर्भक्तवत्सलम् ॥
नमोऽस्तु कृष्ण कृष्णेति देवदेवेति केशवम् ।
प्रणवात्मञ्जगन्नाथ नताः स्म शिरसा हरे ॥
विष्णो जिष्णो हृषीकेश केशवेति च सर्वदा ।
प्रणामप्रणता विप्राः प्राहुरित्थं जगत्पतिम् ॥
इदमर्घ्यमिदं पाद्यमिदं विष्टरमेव च ।
कृतार्थाः सर्वथा देव प्रसन्नो नो जगत्पतिः ॥
किं कुर्मः किं नु नः कृत्यं कश्चिद्दोषः प्रभो हरे ।
इति प्राञ्जलयः सर्वे स्थिता देवस्य पार्श्वतः ॥
कृष्णोऽपि तत्तथायोगमुपयुज्य सहामरैः ।
कुलं सर्वे मुनिवरा वर्धतां तप उत्तमम् ॥
इति ब्रुवन्पुराणात्मा प्रीतस्तेन गरुत्मता ।
आसनं लम्भयामास रात्रौ देवो जनार्दनः ॥
कुशलं पृष्टवान्भूयो मुनीनां भावितात्मनाम् ।
अग्निहोत्रेषु तपसि तथा कृत्येषु सर्वशः ।
एवमादि जगन्नाथः पृष्टवानीश्वरस्तदा ।
सर्वत्र कुशलं ते तु मूचुः कृष्णस्य तत्त्वतः ॥
आतिथ्यं चक्रिरे ते तु नीवारैः फलमूलकैः ।
देवानामथ सर्वेषां विष्णोः कृष्णस्य यत्नतः ।
आतिथ्यमुपयुञ्जानस्ततः प्रीतोऽभवद्धरिः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भगवान्विष्णुर्दुर्विज्ञेयगतिः प्रभुः ।
यत्र पूर्वं तपस्तप्तमात्मना यादवेश्वरः ॥
गङ्गायाश्चोत्तरे तीरे देशं द्रष्टुमुपागतः ।
स्वयमेव हरिः साक्षात्प्रविवेश तमालयम् ॥
प्रविश्य सुचिरं कालं ददर्श च मनोरमम् ।
निषसाद ततस्तस्मिन्नाश्रमे पुण्यवर्धने ॥
समाधौ योजयामास मनः पद्मनिभेक्षणः ।
किमप्येष जगन्नाथो ध्यात्वा देवेश्वरः स्थितः ॥
स्थिते देवगुरौ तत्र समाधौ दीपवद्धरौ ।
तत्र शब्दो महान्घोरः प्रादुरासीत्समन्ततः ॥
खाद खाद नमो देव यात यात मृगानिमान् ॥

(for °मना) — (L 295) Dn1 Ds2 D3 T1 2 G1 3-5 दीर्घैतपास ; T3 G2 M3 दीप्ततपास (for दीर्घैतमास) — G2 om lines 296 297 D6 G1 3 T1 3 4 M1-3 om line 296 — (L 297) T2 G1 द्रष्टुमव्ययमीश्वरम् (for °) — D3 om lines 298 299 — (L 299) T2 4 G1 3 M विष्णुं ; Cal ed द्रष्टु (for कृष्णं) M कृष्णम् (for विष्णुम्) T1 3 4 G1 3 कृष्णमीश्वरमव्ययम् (for °) — T2 om lines 301-304 G1 om lines 301-303 — (L 302) D6 T1 जगन्नाथ — (L 303) Dn Ds2 G1 2 4 5 M4 कृष्ण विष्णो (for विष्णो जिष्णो) D6 M1 4 ते सदा, T4 G2 ते तदा (for सर्वदा) — (L 304) D6 प्रणेमु (for प्रणाम) Dn Ds2 T1 G2-4 M4 प्रवणा (for प्रणता) D6 M1-3 मूचुर, T1 प्राहुर् (for प्राहुर्) M4 आसन्न् (for इत्थं) G4 जनार्दनम् (for जगत्पतिम्) — (L 306) T2 4 G2 जगत्पते (for °त्पतिः) — (L 307) Dn Ds2 T1 4 M4 कश्चिद्दोषः ; T2 G1 2 3 M1 2 कश्च दोष, G2 कच्चित्क्षमं, G4 कश्च दोष (for कश्चिद्दोष) D6 कश्च दोष परो हरे (for °) — (L 308) M4 देव (for स्थिता) Dn Ds1 T1 2 G1 3-5 M4 प्राहुर्देवस्य पश्यत (for °) — (L 312) D6 T2 G4 4 M1 3 देवैर् (for देवो) — (L 314) Dn Ds2 T4 G2 3 कृत्येषु (for कृ°) — (L 316) Dn सर्वत, D6 T4 G2 सर्वेश (for तत्त्वत) T1 3 G1 3 मुवन्त शार्ङ्गधन्वन (for °) — G4 M4 om lines 317-319 Ds2 om lines 317-318

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Sub-parvan* Dn Ds2 G4 M2-4 कैलासयात्रा — *Adhy name* T1 2 G1 3 कृष्णपूजनम् — *Adhy no* Dn 262; Ds2 261, T1 G3 188; T2 G1 190, T4 157, G2 184, G4 187; G5 189, M1 2 153; M4 189

Dn1 T2 G1 om the ref — (L 321) G2 परमेश्वर (for यादवे°) — (L 322) D6 तत्र ; G2 देवो (for हरिः) T1 G1 देवं (for देश) D6 G2 M1 2 उपागमत् ; G4 इवागम (for उपा°) — (L 323) Dn Ds2 D6 G2 M1 2 तपोवनम् (for तमालयम्) — *D6 om lines 324 328* — (L 324) Dn Ds2 T1 G1 4 5 M4 4 देश (for कालं) G4 सुमनोरमम्, M4 सुमनोहरम् (for च मनोरमम्) — (L 325) M4 पुनस् (for ततस्) Dn Ds2 G2 वर्धन (for °ने) — (L 327)

प्रेषयेह शुनः सर्वान्प्रसादाच्छार्ङ्गधन्वनः ॥
एष विष्णुरयं कृष्णो हरिरीश इतोऽच्युतः ।
नमोऽस्तु विष्णो देवेश स्वामिन्माधव केशव ॥
इत्यादिशब्दः सुमहानासीत्तदा निशि ॥
ततश्च सुमहानादः सिंहानां मृगविद्विषाम् ।
धावतां च शुना राजन्मृगानन्तु विनर्दताम् ॥
मृगाणां भीतियुक्तानामृक्षाणां द्वीपिनां तथा ।
गजानां नर्दतां राजन्बृंहितानि ततस्ततः ॥
महावातसमुद्भूतक्षुभितस्येव वारिधेः ।
नादस्त्रैलोक्यनिर्यासः प्रादुरासीत्तदा निशि ॥
श्रुत्वा तं तु हरिर्देवस्तान्शब्दं तत्र विस्मितः ।
समाधिक्षोभनिपुणं निःश्वस्य च जगत्पतिः ॥
ततः स चिन्तयामास कोऽयमेष महास्वनः ।
कस्यायमीदृशः शब्दः स्तुतियुक्तो मम स्थिति ॥
आहोस्विन्मृगयाशब्दः शुना सचरता वने ।
मृगाणामथ सर्वेषां नादश्च सुमहानयम् ।
व्यामिश्र स्तुतियुक्ताभिर्गीर्भिर्मम समन्ततः ॥
इति सचिन्त्य मनसा दिशो निरीक्ष्य सर्वतः ।
तत आस्ते हरिस्तत्र ज्ञातुं तस्य समुद्भवम् ॥
ततो मृगाः समायान्ति यत्र तिष्ठति केशवः ।
तांश्चैवानुचरो राजञ्श्वगणः समपद्यत ॥
अथ वै दीपिका राजञ्शतशोऽथ सहस्रशः ।
ततस्तमोऽपि व्यनशद्दिवेव समपद्यत ॥
ततोऽनु भूतसंघाश्च समदृश्यन्त तत्र ह ।
पिशाचाश्च महाघोरा नर्दन्तो बहुविस्वरम् ॥
भक्षयन्तोऽथ पिशितं पिबन्तो रुधिरं बहु ।
प्रादुरासन्महाघोराः पिशाचा विकृताननाः ॥
हन्यमाना हता राजन्पतन्त पतिता मृगाः ।
इतश्चेतश्च धावन्तो बाणैर्विद्धा मृगद्विपः ॥
ततो मृगसहस्राणि समुदीर्णानि भारत ।
यत्रासौ तिष्ठते देवस्तत्र यातानि भारत ।
अन्तरीक्षस्य देवेश स्थितानीत्यनुशुश्रुमः ॥
पिशाच्यो विकृताकाराः कराला लोमहर्षणाः ॥
पुत्रवत्यः समापेतुर्यत्र तिष्ठति केशवः ।
श्वगणस्तत्र राजेन्द्र चरत्येव ततस्ततः ॥
ततः स भगवान्विष्णुः सर्वमालोक्य विस्मितः ।
विस्मयं परमं गत्वा पश्यन्नास्ते स्म केशव ॥
कस्यैष विस्तृतो नादः कस्य वायं जनः पतन् ।

T1 2 4 G2 3 [पु]व (for [पु]ध) G4 ध्यात्वा देवैरवस्थित (for ᵇ) — (L 328) T1 शिवपद् (for दीप°) — (L 331) Dn1 Ds2 D6 प्रेप्सया (for प्रेषय) Dn2 Ds1 पुन (for शुन) — (L 332) G2 अथ, G5 एव (for एष) D6 पर (for अय) G1-2 M3 एष (for ईश) D6 T4 M2 3 शिव (for ऽच्युत) — Cal ed om lines 334ᵇ–336ᵃ T2 om lines 336–340 — (L 336) T1 विवर्धताम्, M2 विमर्द° (for विनर्द°) — (L 338) Dn Ds2 T1 2 G1 3–5 M1 बृंहित च (for °तानि) D5 T4 G2 M2 बृंहितानामितस्तत (for ᵇ) — (L 340) M3 वने (for निशि) — (L 341) Dn Ds2 T1 3 G1 3–5 शब्द (for तं तु) Dn Ds2 G1 धिष्ठित, D5 T1 2 4 G2 3 त्रिष्ठितम् (for विष्ठित) — (L 342) Dn Ds2 G1 3 5 M4 समाधिक्षोभमासाद्य (for ᵃ) — (L 343) G1 M1 तत सचिन्तयन्घोर (M1 °स्त्रोध)म् (for ᵃ) G1 M4 एष कृष्णो (for कोऽयमेष) — (L 344) T2 स्तुतिशब्दो, M3 इति युक्तो (for स्तुति युक्तो) — (L 345) Dn T1 4 G2–5 M1 4 अहोऽस्विन् (for आहोस्विन्) — (L 346) T1 मया (for अयम्) — (L 347) G1 5 श्रुति (for स्तुति) — (L 348) D6 G2 M2 सहसा (for मनसा) — (L 350) Dn Ds2 G1 4 5 M4 समाधावत् (for °यान्ति) — (L 351) G3 5 M1 सगण (for श्व°) — (L 354) D6 T1 2 G1 M2 3 समपद्यन्त, T4 °पश्यन्त (for °दृश्यन्त) — (L 355) Dn T2 G1 3–5 M विस्वनम्, T4 G2 विस्तरम् (for °विस्व°). — After line 356, D6 T4 G2 ins

4** यत्रासौ तिष्ठते देव तानि तत्रैव भारत ॥
तत्तो मृगसहस्राणि समुदीर्णानि भारत ।
[(L 2) D6 मेघ (for मृग)]

— (L 357) D6 प्रादुरासुर् (for °सन्) G2 पिशिताननाः, G1 M1 घोरदर्शना (for विकृतानना) — (L 358) T2 G1 महाराजन् (for हता राजन्) T2 पतितान्मृगान् — (L 359) M1 4 मृगद्विपाम्, Bom Poona eds G(ed) मृगा द्विपा, (for मृगद्विप) — D6 om lines 360 361 — (L 360) M2 सर्वत (for भारत) — T1 3 G1–4 M1–2 om line 361 — (L 361) T4 M1 तत्र याता निरन्तरम् (for ᵇ) — (L 362) D6 T1 G2 3 अन्तर (for अन्तरी) — (L.

एते चान्ये च मुनयो द्रष्टुमीश्वरमव्ययम् ।
आदायार्घ्यं यथायोगमुटजात्स्वात्समाययुः ॥
ते च गत्वा हरिं कृष्णं विष्णुमीशं जनार्दनम् ।
भक्तिनम्रास्तदा देव प्रणेमुर्भक्तवत्सलम् ॥
नमोऽस्तु कृष्ण कृष्णेति देवदेवेति केशवम् ।
प्रणवात्मञ्जगन्नाथ नताः स्म शिरसा हरे ॥
विष्णो जिष्णो हृषीकेश केशवेति च सर्वदा ।
प्रणामप्रणता विप्राः प्राहुरित्थं जगत्पतिम् ॥
इदमर्घ्यमिदं पाद्यमिदं विष्टरमेव च ।
कृतार्थाः सर्वथा देव प्रसन्नो नो जगत्पतिः ॥
किं कुर्मः किं नु नः कृत्यं कश्चिद्दोषः प्रभो हरे ।
इति प्राञ्जलयः सर्वे स्थिता देवस्य पार्श्वतः ॥
कृष्णोऽपि तद्यथायोगमुपयुज्य सहामरैः ।
कृतं सर्वं मुनिवरा वर्धतां तप उत्तमम् ॥
इति ब्रुवन्पुराणात्मा प्रीतस्तेन गरुत्मता ।
आसनं लम्भयामास रात्रौ देवो जनार्दनः ॥
कुशलं पृष्टवान्भूयो मुनीनां भावितात्मनाम् ।
अग्निहोत्रेषु तपसि तथा कृत्येषु सर्वशः ।
एवमादि जगन्नाथः पृष्टवानीश्वरस्तदा ।
सर्वत्र कुशलं ते तु ब्रूयुः कृष्णस्य तत्त्वतः ॥
आतिथ्यं चक्रिरे ते तु नीवारैः फलमूलकैः ।
देवानामथ सर्वेषां विष्णोः कृष्णस्य यत्नतः ।
आतिथ्यमुपयुञ्जानस्ततः प्रीतोऽभवद्धरिः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भगवान्विष्णुर्दुर्विज्ञेयगतिः प्रभुः ।
यत्र पूर्वं तपस्तप्तमात्मना यादवेश्वरः ॥
गङ्गायाश्चोत्तरे तीरे देशं द्रष्टुमुपागतः ।
स्वयमेव हरिः साक्षात्प्रविवेश तमालयम् ॥
प्रविश्य सुचिरं कालं ददर्श च मनोरमम् ।
निषसाद ततस्तस्मिन्नाश्रमे पुण्यवर्धने ॥
समाधौ योजयामास मनः पद्मनिभेक्षणः ।
किमप्येष जगन्नाथो ध्यात्वा देवेश्वरः स्थितः ॥
स्थिते देवगुरौ तत्र समाधौ दीपवद्धरौ ।
तत्र शब्दो महान्घोरः प्रादुरासीत्समन्ततः ॥
खाद खाद नमो देव यात यात मृगानिमान् ॥

(for °मत्ता) — (L. 295) Dn1 Ds2 D5 T1 2 G1 3-5 दीर्घतपास्, T4 G2 M4 दीप्ततपास् (for दीर्घतमास्) — G6 om lines 296-297 D6 G1 2 T1 2 4 M1 3 om line 296 — (L. 297) T2 G1 द्रष्टुमव्ययमीश्वरम् (for °) — D6 om lines 298 299 — (L. 299) T2 4 G1 3 M विष्णु, Cal ed. द्रष्टु (for कृष्ण) M कृष्णम् (for विष्णुम्) T1 2 4 G1 3 कृष्णमीश्वरमव्ययम् (for °) — T3 om lines 301 304 G1 om lines 301-301 — (L. 302) D6 T1 जगन्नाथ — (L. 303) Dn Ds2 G1 2 4 5 M4 कृष्ण विष्णो (for विष्णो जिष्णो) D6 M1-3 ते सदा, T4 G2 ते तदा (for सर्वदा) — (L. 304) D6 प्रणेमु (for प्रणाम°) Dn Ds2 T1 G1-4 M4 प्रवणा (for प्रणता) D6 M1-3 ब्रूवुर्, T1 आहुर् (for प्राहुर्) M4 आमन्त्र् (for इत्थ) G4 जनार्दनम् (for जगत्पतिम्) — (L. 306) T2 4 G3 जगत्पते (for °त्पति) — (L. 307) Dn Ds2 T1 4 M4 कश्चिद्दोष, T2 G1 3 5 M1 3 कश्च दोष, G2 कच्चित्क्षम, G4 कश्च दोष (for कश्चिद्दोष) D6 कश्च दोष परो हरे (for °) — (L. 308) M4 देव (for स्थिता) Dn Ds2 T1 2 G1 3-5 M4 प्रादुर्देवस्य पश्यन (for °) — (L. 312) D6 T1 G1 3 M1 3 देवैः (for देवो) — (L. 314) Dn Ds2 T4 G3 3 भृत्येषु (for कृ°) — (L. 316) Dn सर्वत ; D6 T4 G2 सर्वदा (for तत्त्वत°) T1 2 G1 3 भुवन्त शार्ङ्गधन्वन (for °) — G4 M4 om lines 317-319 Ds2 om lines 317-318

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Sub-parvan* Dn Ds2 G4 M2-4 कैलासयात्रा — *Adhy name* T1 2 G1 3 कृष्णपूजनम् — *Adhy no* Dn 262; Ds2 281, T1 G3 188; T2 G1 190; T4 157, G2 184, G4 187; G6 189, M1 3 153, M4 189

Dn1 T2 G1 om the ref — (L. 311) G4 परमेश्वर (for यादवे°) — (L. 312) D6 तत्र ; G4 देशे (for तीरे) T2 G1 देशे (for देश) D6 G3 M1 3 उपागमत्, G4 ह्युपागत (for उपा°) — (L. 313) Dn Ds2 D6 G3 M1 3 तपोवनम् (for तमालयम्) — D6 om lines 324 329 — (L. 324) Dn Ds2 T4 G1 4 5 M3 5 देश (for काले) G4 सुमनोरमम्, M4 सुमनोहरम् (for च मनोरमम्) — (L. 325) M4 पुनस् (for ततस्) Dn Ds2 G3 वर्धन (for °ने) — (L. 327)

प्रेषयेह शुनः सर्वान्प्रसादाच्छार्ङ्गधन्वनः ॥
एष विष्णुरयं कृष्णो हरिरीश इतोऽच्युतः ।
नमोऽस्तु विष्णो देवेश स्वामिन्माधव केशव ॥
इत्यादिशब्दः सुमहानासीत्तदा निशि ॥
ततश्च सुमहानादः सिंहानां मृगविद्विषाम् ।
धावतां च शुना राजन्मृगाननु विनर्दताम् ॥
मृगाणां भीतियुक्तानामृक्षाणां द्वीपिनां तथा ।
गजानां नर्दतां राजन्बृंहितानि ततस्ततः ॥
महानादसमुद्भूतक्षुभितस्येव वारिधेः ।
नादस्त्रैलोक्यवित्रासः प्रादुरासीत्तदा निशि ॥
श्रुत्वा तं तु हरिर्देवस्तादृशं तत्र विष्ठितः ।
समाधिक्षोभनिपुणं निःश्वस्य च जगत्पतिः ॥
ततः स चिन्तयामास कोऽयमेष महास्वनः ।
कस्यायमीदृशः शब्दः स्तुतियुक्तो मम स्थिति ॥
आहोस्विन्मृगयाशब्दः शुनां सञ्चरतां वने ।
मृगाणामथ सर्वेषां नादश्च सुमहानयम् ।
व्यामिश्रः स्तुतियुक्ताभिर्वाग्भिर्मम समन्ततः ॥
इति सचिन्त्य मनसा दिशो विप्रेक्ष्य सर्वतः ।
तत आस्ते हरिस्तत्र ज्ञातुं तस्य समुद्भवम् ॥
ततो मृगाः समायान्ति यत्र तिष्ठति केशवः ।
तांश्चैवानुचरो राजञ्श्वगणः समपद्यत ॥
अथ वै दीपिका राजञ्शतशोऽथ सहस्रशः ।
ततस्तमोऽपि व्यनशद्दिवेव समपद्यत ॥
ततोऽनु भूतसंघाश्च समदृश्यन्त तत्र ह ।
पिशाचाश्च महाघोरा नर्दन्तो बहुविस्वरम् ॥
भक्षयन्तोऽथ पिशितं पिबन्तो रुधिरं बहु ।
प्रादुरासन्महाघोराः पिशाचा विकृताननाः ॥
हन्यमाना हता राजन्पतन्तः पतिता मृगाः ।
इतश्चेतश्च धावन्तो बाणैर्विद्धा मृगद्विपः ॥
ततो मृगसहस्राणि समुदीर्णानि भारत ।
यत्रासौ तिष्ठते देवस्तत्र यातानि भारत ।
अन्तरीकृत्य देवेशं स्थितानीत्यनुशुश्रुमः ॥
पिशाच्यो विकृताकाराः कराला लोमहर्षणाः ॥
पुत्रवत्यः समापेतुर्यत्र तिष्ठति केशवः ।
श्वगणस्तत्र राजेन्द्र चरत्येव ततस्ततः ॥
ततः स भगवान्विष्णुः सर्वमालोक्य विष्ठितः ।
विस्मयं परमं गत्वा पश्यन्नास्ते स्म केशव ॥
कस्यैष विस्तृतो नादः कस्य वायं जनः पतन् ।

$T_{3.4}$ $G_{2.3}$ [पु]र्वं (for [पु]ध) G_4 ध्यात्वा देवैरवस्थित (for ^{b}) — (L 329) T_3 शिवचद् (for दीप°) — (L 331) D_{n1} D_{s3} D_6 प्रेप्सया (for प्रेषय) D_{n2} D_{s2} पुत्र° (for शुन) — (L 332) G_4 अथ, G_5 पुव (for एष) D_6 पर (for अथ) G_{1-3} M_3 एष (for ईश) D_6 T_4 $M_{2.3}$ शिव (for ऽच्युत) — Cal ed om lines 334^b–336^a T_3 om lines 336–340 — (L 336) T_1 विवर्धताम्, M_2 विमर्दे° (for विनर्दे°) — (L 338) D_n D_{s2} $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ M_4 बृंहितं च (for °तानि) D_3 T_4 G_2 M_2 बृंहितानामितस्तत (for ^{b}) — (L 340) M_4 वने (for निशि) — (L 341) D_n D_{s3} $T_{1.4}$ $G_{1.3-5}$ शब्दं (for त तु) D_n D_{s2} G_4 धिष्ठित, D_6 $T_{1.2.4}$ $G_{2.3}$ विष्ठितम् (for विष्ठित) — (L 342) D_n D_{s2} $G_{1.3.5}$ M_4 समाधिक्षोभ भासाच (for ^{a}) — (L 343) G_4 M_4 तत सचिन्तयन्घोर (M_4 °न्क्रोध)म् (for ^{a}) G_4 M_4 एष कृष्णो (for कोऽयमेष) — (L 344) T_2 स्तुतिशब्दो, M_2 इति युक्तो (for स्तुतियुक्तो) — (L 345) D_n $T_{1.4}$ G_{2-4} M_4 अहोऽस्विन् (for आहोस्विन्) — (L 346) T_3 मया (for अयम्) — (L 347) $G_{1.3}$ श्रुति- (for स्तुति) — (L 348) D_6 G_3 M_2 सहसा (for मनसा) — (L 350) D_n D_{s2} $G_{1.4.5}$ M_1 समाधावन् (for °यान्ति) — (L 351) $G_{3.5}$ M_1 सगण (for श्व°) — (L 354) D_6 $T_{1.3}$ G_1 $M_{1.3}$ समपद्यन्त, T_4 °पश्यन्त (for °दृश्यन्त) — (L 355) D_n T_2 $G_{1.3-5}$ M विस्वनम्; T_4 G_2 विस्वरम् (for -विस्व°). — After line 356, D_6 T_4 G_2 ins

4** यत्रासौ तिष्ठते देव तानि तत्रैव भारत ॥
तनो मृगसहस्राणि समुदीर्णानि भारत ।
[(L. 2) D_6 मेघ (for मृग)]

— (L 357) D_6 प्रादुरासुर् (for °सन्) G_3 पिशिताननाः, G_4 M_4 घोरदर्शना (for विकृताननाः) — (L 358) T_3 G_1 महाराजन् (for हता राजन्) T_3 पतितान्मृगान् — (L 359) $M_{1.4}$ मृगद्विपाम्, B m Poona eds G(ed) मृगा द्विपाः (for मृगद्विप) — D_5 om lines 360–361 — (L 360) M_2 सर्वत (for भारत) — $T_{1.3}$ G_{1-4} M_{1-3} om. line 361 — (L 361) T_4 M_1 तत्र याता निरन्तरम् (for ^{b}) — (L 362) D_6 T_1 $G_{2.3}$ अन्तर (for अन्तरी). — (L.

को नु मा स्तौति भक्त्या तु भविष्ये प्रीतिमानहम् ॥
कस्य मुक्तिः समायाता प्रीते मयि सुदुर्लभा ।
इति संचिन्त्य भगवानास्ते प्राकृतवद्धरिः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

तेषामनु महाघोरौ पिशाचौ विकृताननौ ।
प्रांशू पिङ्गललोमानौ दीर्घजिह्वौ महाहनू ॥
लम्बकेशौ विरूपाक्षौ हीहीहाहेतिवादिनौ ।
खादन्तौ मांसपिटकं पिबन्तौ शोणितं बहु ॥
आन्त्रवेष्टितसर्वाङ्गौ दीर्घौ कृशकृशोदरौ ।
लम्बमानमहाप्रेतौ शूलप्रोतशिरोधरौ ॥
कर्षन्तौ शवयूथानि बाहुभ्यां तत्र तत्र ह ।
हसन्तौ विविधं हासं स्वजातिसदृशं नृप ॥
वदन्तौ बहुरूपाणि वचांसि प्राकृतानि च ।
कम्पयन्तौ महावृक्षावूरुपादप्रघट्टनैः ॥
सृक्किणी लेलिहन्तौ च दन्तान्कटकटायिनौ ।
अस्थिस्नायुसमाकीर्णौ धमनीरज्जुसततौ ॥
वदन्तौ कृष्ण कृष्णेति माधवेति च संततम् ॥

कदा नु द्रक्ष्यते विष्णुः स इदानीं क्व तिष्ठति ॥
स्वामी नः कुत्र वसति कुतो द्रष्टुं यतामहे ।
अत्र वा कुत्र देवेशः कुतो नु स्वास्यते हरिः ॥
कुतः पद्मपलाशाक्षः साक्षादिन्द्रानुजो हरिः ।
यमाहुः पुण्डरीकाक्षं ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ।
तमजं पुरुषं विष्णुं द्रष्टुमभ्युद्यता वयम् ॥
अन्तकाले जगन्नाथ प्रविवेश जगत्त्रयम् ।
तमजं विश्वभर्तारं कुतो द्रक्ष्याम सांप्रतम् ॥
यस्य विस्तारं एवैष लोकः प्राणिनिवासितः ।
तं देवं द्रष्टुमीशानं यताम साम्प्रतं हरिम् ॥
दशा घोरतमा लोके निर्दिष्टा सर्वजन्तुभिः ।
पैशाचीयं समुत्पन्ना कथं नौ प्राणिशङ्कुलात् ।
नरमांसास्थिकलिला सर्वभीतिप्रदायिनी ॥
अहो नौ दुष्कृतं कर्म प्राक्तने जन्मसंचये ।
अत्रैव महती प्रीतिर्वर्तते सर्वदा सदा ॥
यावन्नौ दुष्कृतं कर्म तावत्स्थास्यति तादृशी ।
दशा सा सर्वनिर्दिष्टा प्राणिपीडनकारिणी ॥
सर्वथा दुष्कृतं कर्म बहुभिर्जन्मसंचयैः ।

363) D6 T2 G2 M1-3 पिशाच्यौ विकृता काश्चिद्, T2 G1 M4 — (L 368) Dn T2 G1 3 5 °च्यौ त्रिविधाकारा (for °) — G3 प्रस्तुतो (for M विस्तृतो, D6 T4 विस्वरो, T1 विश्रुतो, विस्तृतो) Dn Ds2 D6 T4 G1 3 M2 4 ऽपतद् (for पतन्) T1 3 प्रीतिर् (for — (L 370) G3 भक्ति (for मुक्ति) — (L 371) T4 M1 3 मनसा (for भगवान्) प्रीते)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 3 4 G1 4 M — *Adhyāya no* Dn Ds2 D6 T4 कैलासयात्रा — *parvan* Dn Ds2 D6 T4 G2 185, 263, Ds2 263, T1 G3 189, T2 G1 191, G2 188, M1 3 194, M2 3 190

T2 G1 om lines 373-385 — (L 373) D6 महानन् M4 रुधिर (for °हनू) — (L 375) Dn Ds2 D6 T4 G2 4 5 (for शोणित) — (L 376) T1 G4 M4 अभ्र (for आन्त्र) Dn Ds2 T4 G3 M1-3 कृतोदरौ, D6 G2 3 तरो°; M2 तनू° (for कृशो°) — (L 377) T1 दीर्घौ कृशतरोदरौ (for °) — G4 लम्बमानौ Dn Ds2 G2 महाप्रान्त (for महाप्रेतौ) महाप्रोतौ (for °) — (L 378) M4 भूतानि (for यूथानि) M1 3 वदन्तौ — (L 380) M1 3 वचांसि (for वदन्तौ)

(for वचांसि) D6 M2 3 प्राकृतानि (for °तानि च) — (L. 382) G4 लेलिहानौ (for °हन्तौ) M4 दन्तान्कटकटायन् (for °) — (L 383) G2 दीर्घजिह्वौ महाहनू (for °) — G4 om. — (L. 384) M4 समन्ततः (for च संततम्) — (L. 386) D6 T4 M4 स्वामिनौ; M2 lines 386 389 — स्वामिनो (for स्वामी नः) D6 M2 यतावहे (for °महे) — (L. 387) T4 देवेश, M2 देशे वा (for देवेश) D6 ऽयं — (L. 390) (for नु) T2 G1 स्थास्यते (for स्वास्यते) — (L. 392) D6 G3 अभ्युदिता, M4 °स्थिता (for °द्यता) — (L. 393) Dn1 D6 T1 3 4 G1 M4 द्रक्ष्यामि (for °म) — (L. 394) Dn Ds2 transp देवं and द्रष्टुम् D6 3 5 M4 निवासिन, G2 निदर्शनं; M2 निवासन (for °सित) — (L. 395) यत्ता स्म, G3 M2 3 यत्ता स्म (for यताम) — (L. 396) M2 पिशाची T4 बिन्दुभिः (for °जन्तुभिः) — (L. 397) Dn Ds2 T1 3 G M4 °कलुषा (for °) — (L. 399) T2 अहो नु, G3 आगतौ (for अहो — (for पै°) °कलिला) — (L. 399) T2 नौ) Dn Ds2 T4 M1 कर्म (for जन्म) — (L. 400) Dn Ds2 D6 T1 3 4 G1 वर्तते (for महती) G3 ताद° G1 3 5 M2 4 यावन्नो; G3 यावत्तु (for यावन्नौ) — M1 om lines 402-403 — (L. 402) दृशम् (for °शी)

तथा हि तत्फलं घोरमद्यापि न निवर्तते ॥
यत्ता स्मः प्राणिनो हन्तुं श्वगणैः सह सांप्रतम् ।
तथा हि प्राणिनो लोके बाल्यमादौ समास्थिताः ।
अज्ञानावृतचित्ताश्च कृत्याकृत्यं न जानते ॥
तथा यौवनिनो मत्ता विषयैर्बहुलीकृताः ।
यतन्ते श्रेयसे नैव ततो विषयसंस्थिताः ।
विषयाकृष्टचित्ता हि मनुष्या न विजानते ॥
तथा च वृद्धभावे तु व्याधिभिर्बहुभिर्वृताः ।
जरादिभिर्महाघोरैर्नानादुःखविधायिभिः ।
यतन्ते न हि वै श्रेयो विनष्टेन्द्रियगोचराः ॥
ततो मृता गर्भवासे वसन्ति सततं नराः ।
विण्मूत्रकलिले घोरे दुःखैर्बहुभिराचिताः ॥
च्यवन्ते तु ततो घोराद्गर्भात्संसारमण्डले ।
परस्परं निहिंसन्तः कुर्वन्तः कर्मसंचयम् ॥
महत्येवं सदा घोरे संसारे दुःखसंकुले ।
पापानि बहुरूपाणि कुर्वतेऽज्ञानतः सदा ॥
संसारस्यैष महिमा विसृतः सर्वजन्तुषु ।
अच्छेद्यः शस्त्रसंपातैरुपायैर्बहुभिः सदा ।
एतस्मान्न निवर्तन्ते मर्त्याः प्राकृतबुद्धयः ॥
इमं हत्वा मनुष्येन्द्रमिदमस्माद्धराम्यहम् ।
चोरयित्वा धनमिदं हरिष्याम्यद्य याम्यहम् ॥
निर्भर्त्स्यैनमिदं शान्तं हरिष्यामि धनं बली ।
इत्यादि व्याकुला मूढा यतन्ते प्राणिपीडनम् ।
अस्यैव दुःखमूलस्य संसारस्य सदा हरिः ॥
भेषजं सर्वथा देवः शङ्खचक्रगदाधरः ।
आदिदेवः पुराणात्मा आत्मा ब्रह्मविदां सदा ।
तं वयं सर्वयत्नेन द्रक्ष्यामः सर्वथा हरिम् ।
इत्थं पिशाचौ भाषन्तौ प्रादुरास्तां हरेः पुरः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भगवान्विष्णुः पिशाचौ मांसभक्षकौ ।
ददर्शाथ महाघोरौ दीपिकास्थकरौ हरिः ॥
विलोकयाचक्रतुस्तौ पिशाचौ देवकीसुतम् ।
स्थितं सुखासने विष्णुं दृष्ट्वा लोकेश्वरं हरिम् ॥
तौ च गत्वा समुद्देशं पिशाचौ केशवस्य ह ।
ततस्तावूचतुर्विष्णुमन्तरीकृत्य केशवम् ॥

T1 सचय (for °यै) — G1 om (hapl) from तत्फल (in line 403) up to तथा हि (in line 405) G3 om lines 404–406 — (L. 404) D3 यत्राम्मि (for यत्ता स्म) — (L. 405) D5 बाध्यमाना, G2 पाल्यमाना (for बाल्यमादौ) — (L. 406) Dn2 अज्ञानाचित्तवृत्ताश्च (sic) (for °) G2 न कुर्वते, M1 3 न कुर्वते (for न जानते) — (L. 407) M4 यौवनिके (for °नो) T2 4 M2–3 मर्त्या, G1 भ्रान्ता (for मत्ता) D6 बहुभि (for बहुली) — (L. 409) T4 G4 विषयानिष्टचित्ता हि (for °) D3 [अ]पि (for हि) — (L. 411) D6 विधायकैः (for °यिभिः) — D6 om line 413 — (L. 414) T2 सकले, G3 मलिले, M4 कलुषे (for °कलिले) T1 G3 4 M4 आवृता (for आचिता) — (L. 415) D5 मर्त्या, M4 गर्भे (for गर्भात्) G2 गर्भसंसारमण्डलात् (for °) — D6 om lines 416 417 — (L. 416) G2 विनिघ्नन्त (for निहिंसन्त) M4 कुर्वन्त धर्मसंचयम् (for °) — (L. 417) M4 मज्जन्ति (for महति) — (L. 418) D5 G3 कुर्वन्तो, G1 कुर्वन्ते (for कुर्वते) M4 ऽज्ञानिन (for °नत) — (L. 419) Dn Ds2 T2 4 G1 3 5 विस्तृत, D5 विहित, G2 निहित (for विसृत) — (L. 420) D6 T2 G1 अभेद्य (for अच्छेद्य) — (L. 423) D5 G2 अहं (for इदं) D5 G2 M1 3 ददामि, T3 4 G1 3 5 M4 [आ]ददामि (for [अ]द्य यामि) — (L. 424) D3 निर्मथ्यैवम्, T1 निर्मथ्यैनम् (for निर्भर्त्स्यैनम्) G2 निर्मथ्यैनामिमा शान्ता (for °) T2 अमुं, M2 3 इदं (for इमं) M1 एतं (for धनं) — (L. 425) D6 पीडने (for °नम्) — (L. 426) D6 T4 करोत्येव, T1 M2 अस्यैव (for °व) M1–3 रूपस्य (for मूलस्य) — T2 om (hapl) lines 427–429 — (L. 427) T1 भेषजं सर्वदेवेश (for °) — (L. 428) M4 ब्रह्मा (for आत्मा) M4 वर (for सदा) — (L. 429) Dn T1 G1 3 M2 ते (for तं) T4 द्रक्ष्यामि (for °मः) — (L. 430) M4 पुरो हरेः (by transp)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D5 T3 4 G M — *Subparvan* Dn Ds2 G4 M3 4 कैलासयात्रा. — *Adhy name* M3 4 पिशाचदर्शनम् — *Adhy no* Dn 264, Ds2 263, T3 G3 180; T2 G1 192, G2 186, G4 189, G5 M4 191, M3 4 155

(L. 431) T4 भक्षणौ (for °कौ) — (L. 432) M1 ददर्शतौ (for °र्शाथ) Dn Ds2 T1 2 G1 3–5 M4 दीपिकाधारिणौ

को भवान्कस्य वा मर्त्य पुनश्चागम्यते त्वया ।
किमर्थमिह संप्राप्तो वने घोरमृगाकुले ॥
निर्मनुष्ये द्वीपिवृते पिशाचगणसेविते ।
श्वापदैः सेव्यमाने च विपिने व्याघ्रसंकुले ॥
स कुमारोऽनवद्याङ्गः साक्षाद्विष्णुरिवापरः ।
पद्मपत्रेक्षणः श्यामः पद्माभः श्रीपतिः स्वयम् ॥
अस्मत्प्रीतिकरः साक्षात्प्राप्तो विष्णुरिवापरः ।
देवो वा यदि वा यक्षो गन्धर्वः किंनरोऽपि वा ॥
इन्द्रो वा धनदो वापि यमोऽथ वरुणोऽपि वा ।
एकाकी विपिने घोरे ध्यानार्पितमना इव ॥
ब्रूहि मर्त्य यथातत्त्वं ज्ञातुमिच्छामि मानद ।
एवं पृष्टः पिशाचाभ्यामाह विष्णुरुरुक्रमः ॥
क्षत्रियोऽस्मीति मां प्राहुर्मनुष्याः प्रकृतिस्थिताः ।
यदुवंशे समुत्पन्नः क्षात्रं वृत्तमनुष्ठितः ॥
लोकानामथ पातास्मि शास्ता दुष्टस्य सर्वदा ।
कैलासं गन्तुकामोऽस्मि द्रष्टुं देवमुमापतिम् ॥
इत्येवं मम वृत्तान्तः कथ्यतां कौ युवामिति ।
युवामिह समायातौ किमर्थं ब्राह्मणाश्रमम् ॥
एषा हि बदरी पुण्या नानाविप्रनिषेविता ।
बदरीयं समाख्याता न क्षुद्रैराश्रिता क्वचित् ॥

तपस्विभिस्तपोयुक्तैर्जुष्टा सिद्धनिषेविता ।
श्वगणा नात्र दृश्यन्ते पिशाचा मांसभोजनाः ॥
न हन्तव्या मृगाश्चात्र मृगया नात्र वर्तते ।
न तु क्षुद्रैः प्रवेष्टव्या न कृतघ्नैर्न नास्तिकैः ॥
अहमस्य तु देशस्य रक्षिता नात्र संशयः ।
व्यतिक्रमो यदि भवेत्तस्य शास्तास्मि यत्नतः ॥
कौ भवन्तौ क्व नु युवां कस्येयं महती चमूः ।
नातः परं प्रवेष्टव्यमृषयस्तत्र संस्थिताः ॥
विघ्नस्तत्र प्रवर्तेत तपःसु च तपस्विनाम् ।
इहैव स्थीयतां तावद्गम्यतां च ततः सुखम् ॥
अन्यथाहं निषेद्धा स्यां बलाद्वाक्यैस्तथैव च ।
एवं पृष्टौ पिशाचौ तु वक्तुमेवं प्रचक्रतुः ॥
तयोरेको महाघोरः पिशाचो दीर्घबाहुकः ।
उवाच वचनं तत्र यथा हृदि समर्पितम् ।
श्रूयतामभिधास्यामि समाहितमना भव ॥
नमस्कृत्य जगन्नाथं हरिं कृष्णं जगत्पतिम् ।
आदिदेवमजं विष्णुं वरेण्यमनघं शुचिम् ।
वक्ष्यामि सकलं यद्वत्तथा शृणु यदीच्छसि ॥
घण्टाकर्णोऽस्मि नाम्नाहं पिशाचो घोरदर्शनः ।
मांसादो विकृतो घोरः साक्षान्मृत्युरिवापरः ॥

हरि (for [b]) — (L. 434) Dn1 T1.3 G1.3-5 M3 दृष्ट्वा लोके श्वरेश्वरम् (for [a]) — (L. 435) M1.3 तमुद्देश (for समु°) — (L. 436) D6 अन्तरीकृतकेशवौ (for [a]) — (L. 438) Dn Ds1 T1 G1.3 M1.3 घोरे (for घोर°) D6 वने घोरे महाकुले (for [b]) — (L. 439) D6 द्वीपिवने (for °वृते) — M4 om lines 440–444 — (L. 443) T1 पद्मनाभ श्रिय पति, G1 °नाभो हरिः स्वयम् (for [b]) — G1 om line 443 — (L. 444) G3 रक्षो (for यक्षो) — (L. 446) M1 विजने (for विपिने) — (L. 447) D6 T3.4 G1-3 M1.3 सत्त्वं, T1 त्वं च (for मर्त्य) D6 T1.3 G1 M1-3 यथा मर्त्य; T4 यथा मर्त्य (for यथातत्त्वं) Dn Ds1 G2 M1.3 इच्छाम, D6 T2 G1.4 M3.4 °व (for °मि) G3 मानव (for °द) — (L. 448) T4 कुरूत्तम (for उरुक्रम) D6 T2 G1-3 आह कृष्ण कुरूत्तम (D6 °दुह) (for [b]) — (L. 449) Dn Ds1 T4 G4 M1 (D6 °दुह) (for [b]) प्राहुर्, D6 T1.3 G1.3 M4 ब्रुवते (for प्राहुर्) T1 प्राकृता प्राहुर्, D6 T1.3 G1.3 M4 नृपुर (for प्राहुर्) T1 प्राकृता (for प्रकृति) — (L. 450) G3 क्षात्रवृत्तिम् (for क्षात्रं वृत्तम्) G3 M3 अनुष्ठितम् — (L. 453) M1.3 [यु]व (for [यु]वा) — (L. 455) Dn Ds1 D6 T1.3.4 G1.3.5 M महती (for बदरी) — Ds1 om lines 456–457 — (L. 456) M1 [इ]ति (for [इ]य) — (L. 457) G4 M4 विप्र (for सिद्ध) — (L. 458) D6 T1 G2.3 M1-3 वर्तन्ते (for दृश्यन्ते) — (L. 459) G2 न गन्तव्या मृगैरेषा (for [a]) — (L. 460) T2 कृतघ्नैः (for तु क्षुद्रैः) — (L. 461) D6 G3 गतभावैर्, T2 न तु क्षुद्रैर् (for न कृतघ्नैर्) — (L. 461) Dn1 देवस्य (for देशस्य) — (L. 464) G2 प्रवेष्टव्या (for °व्यम्) — (L. 465) T2 तपसश्च, G2 तपस्विषु (for तपःसु च) D6 M1.3 तपस्विषु (for °नाम्) — (L. 467) M3 [अ]स्मि (for स्यां) T1.4 M4 वाक्यैस् (for वाक्यैस्) — Before line 468, Dn Ds1 G4 M ins वैशंपायन उवाच — (L. 468) T2 G1.3 उक्तौ (for पृष्टौ) G4 M1-3 प्रचक्रतुः (for °क्रतुः) — Before line 471, Dn Ds1 T1.3.4 G1.3.5 M ins पिशाच उवाच — (L. 472) D6 T2 च न विष्णुं

धनदस्यानुगन्ताहं साक्षाद्रुद्रसखस्य च ।
ममायमनुजः साक्षादन्तकस्यान्तको ह्ययम् ॥
मृगयायां समायाता विष्णोः पूजार्थमित्युत ।
ममेयं वर्तते सेना श्वगणोऽपि ममैव नु ॥
आगतोऽयं महाशैलात्कैलासाद्भूतसेवितात् ।
अहं पिशाचवेषेण संस्थितः पापकर्मकृत् ॥
सततं दूषयन्विष्णुं घण्टामाबध्य कर्णयो ।
मम न प्रविशेन्नाम विष्णोरिति निश्चिन्तयन् ॥
अहं कैलासनिलयमासाद्य वृषभध्वजम् ।
आराध्य तं महादेवमस्तुवं सततं शिवम् ॥
ततः प्रसन्नो मामाह वृणीष्वेति वरं हरः ।
ततो मुक्तिर्मया तत्र प्रार्थिता देवसंनिधौ ॥
मुक्तिं प्रार्थयमानं मां पुनराह त्रिलोचनः ।
मुक्तिप्रदाता सर्वेषां विष्णुरेव न संशयः ॥
तस्माद्गत्वा च बदरीं तत्राराध्य जनार्दनम् ।
मुक्तिं प्राप्नुहि गोविन्दान्नरनारायणाश्रमे ॥
इत्युक्तो देवदेवेन शूलिना ज्ञातवानहम् ।
तमेव परमं मत्वा गोविन्दं गरुडध्वजम् ।
तस्मात्प्रार्थयमानः सन्मुक्तिदेशमिमं गतः ॥
अन्यच्च शृणु मे कार्यं यदि कौतूहलं तव ।

पुरी द्वारवती नाम पश्चिमस्योदधेस्तटे ॥
यदुवृष्णिसमाकीर्णा सागरोर्मिसमाकुला ।
अध्युवास हरिर्विष्णुस्तां पुरीं पुरुषोत्तमः ॥
द्रष्टुं लोकहितार्थाय वसन्तं द्वारकापुरे ।
निर्गताः सांप्रतं मर्त्ये वयमेतैः सहानुगैः ।
विष्णुः सर्वेश्वरः साक्षाद्द्रष्टव्योऽस्माभिरद्य हि ॥
लोकानां प्रभव पाता कर्ता हर्ता जगत्पतिः ।
आदेरादिः समस्तस्य प्रभवं कारणं हरिः ॥

कर्ता समस्तस्य हरिः पुरातनः
प्रभुः प्रभूणामपि यः सदात्मकः ।
तमादिदेवं वरदं वरेण्य
द्रष्टुं हरिं संप्रति संयताः स्मः ॥
यस्य प्रसादाज्जगदेवमासी-
त्सप्राणिगन्धर्वमहोरगौघम् ।
देवं जगद्योनिमजं जनार्दनं
द्रष्टुं हरिं संप्रति संयताः स्मः ॥
यस्योदराद्विश्वमिदं प्रभूत
लय च यस्मिन्समुपैति कल्पे ।
यस्यैव साक्षाद्वशवर्ति विश्वं
द्रक्ष्याम देवं पुरुषोत्तमं हरिम् ॥

(for जगत्स्रार्थं) M₄ त्रिष्णुं (for कृष्णं) — (L 473) G₂ om lines 473ᵇ–477ᵃ G₂ शुभम् (for शुचिम्) — (L 474) D₆ T₄ यत्तन् (for यद्दन्) — (L 478) Dn Ds₂ T₁ ₃ ₄ G₁ ₃–₅ [अ]हम् (for [अ]यम्) D₆ [अ]न्तकाद्धय (for °को ह्ययम्) — (L 479) Dn Ds₂ T₁ ₄ G₁ ₄ M₄ मृगयेय सुमहती (for °) G₁ त्रिष्णु (for विष्णो) — (L 481) G₁ कालरसभूतसेवितात् (for ᵈ) — D₆ T₄ G₂ M₁–₃ om lines 482–495 — (L 484) T₃ G₁ सं (for न) — (L 492) T₃ गोविन्द (for °न्दात्) T₁ नरनारायणाश्रमम् (for ᵇ) — (L 495) M₄ इहागत (for इम गत) — (L 498) G₃ ₃ समाकीर्णा (for °र्णा). G₂ M₄ समाकुलाम् (for °ला) — (L 499) Dn Ds₂ G₂ ₃ M₄ अध्यास्ते स (for अध्युवास) — (L 501) Ds₂ D₁ T₂ ₃ G₁ ₃–₅ M₄ निर्गत (for °ता) T₂ G₁ ₄ M₄ मर्त्यं (for मर्त्ये) G₂ निर्गता सम वर्तन्ते (for °) D₅ T₂ G₂ समाहितै (for सहानुगै). — (L 502) G₂ M₄ अद्य (for अद्य) — (L 503) D₆ कर्ता (for पाता) G₂ D₆ भर्ता (for कर्ता) — (L 504) Bom Poona eds G(ed) आदिर स हि (for आदेरादि) — (L 506) Dn₁ सदात्मक , G₄ सदात्मकम् (for °त्मक) — (L 508) M₄ दृष्ट्वा (for द्रष्टु) M₁ ₃ वय (for हरिं) T₂ G₄ संयतात्मा (for °ता स्म) — (L 509) M₁ ₃ प्रभावात् (for प्रसादात्) — (L 510) M₄ -महोरगोरगम् (for °गौघम्) — (L 511) D₆ G₂ अहं (for अजं) — (L 512) D₆ संयतोऽस्मि ; G₄ °तात्मा (for °ता स्म) M₁ ₃ द्रष्टुं समस्ति ययमुपगता स्म. — G₂ om lines 513–515 — (L 513) T₂ यस्योदरं (for °दरात्) M₄ प्रसूत (for प्रभूतं) — (L 514) G₁ लयाय (for लयं च) M₄ तस्मिन् (for य°) M₃ काले (for कल्पे). — (L 516) D₆ T₂ G₁ द्रक्ष्यामि (for °म) ; D₆ T₂ विश्वं (for देवं) — G₂ om lines 517–519 — (L 517) D₆ [अ]पि च (for च यो) — (L 518) G₂ भर्ता (for हर्ता) — (L 519) D₆ द्रक्ष्याम , T₂ G₂ °मि (for °म) T₂ G₁ ₄ पुरुषेश्वरं (for पुरुषो°). — (L 520) M₃ ₃ ईदृशम् (for

स्रष्टा च योऽसौ सकलस्य देवः
पाता च हर्ता च हरिः स एव ।
द्रक्ष्याम नित्यं भुवनेश्वरं हरिं
पुराणमाद्यं प्रभविष्णुमव्ययम् ॥
अजस्य कर्ता भुवनस्य गोप्ता
भुवश्च कर्ता हरिरेक एव ।
तं योगिनं योगविशुद्धबुद्धिं
लभेम केनेति मतिः समाकुला ॥
निगीर्य विश्वं सकलं जगत्पतिः
शेते शिशुत्वं समवाप्य साक्षात् ।
वटस्य पत्रे जगतां निवासः
पादौ च विक्षिप्य करौ च धून्वन् ॥
यस्योदरे देवमुनिः पुरातनो
ददर्श लोकानखिलान्स्वमायया ।
प्रविश्य विश्वं सकलं यथाव-
द्बहिर्यथाभूतमभूदिदं महत् ॥
निगीर्य विश्वं जगदादिकाले
शेते महाहौ जलधेर्जलौघे ।
देव्या श्रिया चामरलोलहस्तया
निषेव्यमाणः पुरुषोत्तमस्तदा ॥
नाभेश्च यस्याविरभूत्सपत्रं
पद्मं महत्काञ्चनसप्रभं प्रभो ।
जन्मास्पदं लोकगुरोर्यदासी-
द्विस्तारि पद्मं जगदादिसृष्टौ ॥
दधार यो भूतपतिर्महान्महीं
दंष्ट्राग्रसंस्थापितरूढमूलाम् ।
नदन्महामेघ इवादिकाले
पुनर्वराहो मुनिगीतकीर्तिः ॥
हरिः पुराणः पुरुषोत्तमः प्रभुः
कर्ता समस्तस्य समस्तसाक्षी ।
यज्ञात्मको यज्ञपतिर्जगत्पति-
र्द्रष्टुं तमीशं वयमुद्यताः स्मः ॥
केचिद्बहुत्वेन वदन्ति देव-
मेकात्मना केचिदिमं पुरातनाः ।
वेदान्तसंस्थापितसत्त्वयुक्तं
द्रष्टुं तमीशं वयमुद्यताः स्म ॥
अनेकमेकं बहुधा वदन्ति
श्रुतिस्मृतिन्यायनिविष्टचित्ताः ।
आहुर्यमात्मानमजं पुराविदो
द्रष्टुं तमीशं वयमुद्यताः स्मः ॥

अव्ययम्) — After line 520, G3 ins
5** द्रष्टुं हरिं सम्प्रति संयता स्म ।
— (L 522) भवस्य (for भुवश्च) — (L 523) T4
G1 4 5 योगिनो (for °न) — M4 सत्त्व (for बुद्धिं).
— (L. 524) Dn Ds2 D6 T2 G6 M4 तेनैव; G3 तेनैव (for
केनेति) T1 2 G1 3 4 transp मति and समाकुला — (L. 527)
525) D6 उदीर्य, M3 उद्गीर्य (for निगीर्य) — (L. 528) M2 त्रि (for
M3 निवास (for °स) — D5 T2 4 G1 5 विधुन्वन् (for च धू°).
च) Dn Ds2 D6 T2 4 G1 5 निखिलान् (for अखि°) Dn2
— (L. 530) T2 G1 5 M1 निखिलान् (for अखि°) Dn2
— (L. 533) D6 निस्तीर्य;
D6 G2 4 M4 स (for स्व) — (L. 534) Dn2 T1 3 4 G1-4
M1-3 उद्गीर्य (for निगीर्य) — (L. 535)
M4 महात्मा (for °हौ) G3 जलोधै (for °घे) — (L. 537) D6 G3
M3 -हस्तलोलया (for लोलहस्तया) — (L. 538) Dn T1 4
सपद्मं; M2 सुपत्रं (for सपत्र) — (L. 540)
G1 4 5 M1 3 4 प्रभो, D6 विभो (for प्रभो)

G3 M4 विस्तार्य (for °रि) — (L. 541) Dn1 Ds2 T1 G3
M4 महामहीं, T2 G1 4 महात्मा महीं (for महान्महीं)
— (L. 542) Ds2 -गूढमूलाम्, G3 मूलरूढा (for रूढमू
लाम्) — (L. 543) D6 M2 3 नाद (for नदन्) D6 T2
G3 पद्मादि (for इवादि) — (L. 544) Dn Ds2 T2 4 G1
3 4 5 M4 -मूर्ति (for कीर्ति) — (L. 547) D6 पुराण
(for जगत्पतिर्) — (L. 548) G1 इच्छतास्मा (for °ता स्म°)
— T2 G1 3 4 (hapl) om lines 549 556 D6 om.
(hapl) lines 549 552 — (L. 549) G3 बहुत्वेऽपि (for
°त्वेन) — (L. 550) T4 M1 अमु (for इम) Dn Ds2 T1
G5 M4 पुरातनम्, Bom Poona Cal. eds G(ed) पुराणम्
(for पुरातना) — (L. 551) T1 सत्ययुक्तं, M1 3 -सत्त्वयुक्ता
(for °युक्त) G3 य सर्वगं देवमयं पुरातनं — (L. 552) G3 द्रष्टुं
हरिं सम्प्रति संयता स्म — (L. 553) T1 4 G3 एके (for एकं)
M1 3 वदन्त (for °न्ति) — (L. 554) T1 विशिष्ट- (for
निविष्ट) — (L. 557) G3 स- (for य) — (L. 558)

यं प्राहुरीड्यं वरदं वरेण्य-
मेकान्ततत्त्वं मुनयः पुरातनाः ।
यं सर्वगं देवमजं जनार्दनं
द्रष्टुं हरिं संप्रति सयताः स्मः ॥
यस्मिन्सर्वमिदं प्रोतमादिकाले जगत्पतौ ।
तं द्रष्टुमद्य संवृत्ताः किं नु वक्ष्याम सांप्रतम् ॥
गच्छामो वयमन्यत्र गच्छ त्वं काममन्यतः ।
नियमोऽप्यस्ति नो मर्त्य यथेष्टं गच्छ सांप्रतम् ।
रात्रिमध्यमनुप्राप्तं नात्र कार्या विचारणा ॥
इत्युक्त्वा घोररूपोऽसौ पिशाचो विकृताननः ।
तस्मिन्नेव समे देशे पीत्वा च रुधिरं बहु ॥
भक्षयित्वा यथाकामं मांसराशिं विचक्षणः ।
अपः संस्पृश्य तत्रैव पार्श्वे संस्थाप्य साधनम् ॥
आम्रपार्श्व महाघोरं संस्थाप्य विपुलं महत् ।
आसनं कुशसंयुक्तं कृत्वा चाभ्युक्ष्य वारिणा ॥
उत्सार्य श्वगणान्सर्वान्यत्नेन महता तदा ।
सुखासनं समास्थाय समाधौ यतते स्वपः ॥
एकचित्तस्तदा भूत्वा नमस्कृत्य च केशवम् ।
इमं मन्त्रं पठन्घोरः पिशाचो भक्तवत्सलम् ॥
नमो भगवते तस्मै वासुदेवाय चक्रिणे ।
नमस्ते गदिने तुभ्यं वासुदेवाय धीमते ॥
ॐ नमो नारायणाय विष्णवे प्रभविष्णवे ।
मम भूयान्मनःशुद्धिः कीर्तनात्तव केशव ॥
जन्मेदमीदृशं घोरं मा भून्मम दुरासदम् ।
देवभूतो भविष्यामि स्मरणात्तव गोपते ॥
तव चक्रप्रहारेण कायो नश्यतु मामकः ।
मम भूयो भवो मा भूदेषा मे प्रार्थना तव ॥
अर्थिना कल्पवृक्षोऽसि दाता सर्वस्य सर्वदा ।
यत्र यत्र भवेज्जन्म तत्र तत्र भवान्हदि ॥
वर्ततां मम देवेश प्रार्थनैषा ममापरा ।
नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं भवत्वेवं सदा मम ॥
निर्विघ्ना प्रार्थना देव नमस्तेऽस्तु सदा मम ॥
यदा मे मरणं भूयात्तदा मा भूत्स्मृतिभ्रमः ॥
दिने दिने क्षणं चित्तं त्वयि सम्यं भजत्विति ।
एवं प्रेरय मां देव मा भूत्ते चित्तमीदृशम् ॥
नृशंसोऽयं पिशाचोऽयं दया कस्मिन्भवेदिति ।
एवं चिन्तय मां देव भृत्यो मद्यमिति प्रभो ॥
परपीडा न मत्तोऽस्तु नमस्ते भगवन्प्रभो ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु मा भूवन्सांप्रतं हि मे ॥
अन्तकाले ममाप्येवं प्रसादात्तव केशव ।

T1 G4 M1 एकान्ततत्त्व, M2 °त्मकरं (for °न्ततत्त्वं) G3 पुराविद (for °तनाः) —(L 559) M1 स (for य) —(L 560) M1-3 वय (for हरिं) —(L 561) Dn Ds1 D5 T1 2 4 G2-4 M2 4 विश्वम् (for सर्वम्) T4 जगत्पिता (for °त्पतौ) —(L 562) T1 अभि (for अद्य) M1 संयुक्ता (for संवृत्ता) D5 T1 2 G2-4 वक्ष्यामि (for °म) —(L 567) M2 समुद्देशे (for समे देशे) —(L 568) G3 मांसाशी स (for मांसराशिं) M3 मांसानि सुबहूनि च (for °) —(L 570) G1 अश्वपार्श्व; G2 आर्द्रपार्श्व (for आम्रपार्श्वं) —(L 573) Ds2 च य (for स्वपः) —(L 574) T2 एकधीस्तत्पत भूत्वा (for °) G3 नमश्चक्रे (for °स्कृत्य) —(L 575) T1 महाघोरं, M2 पठन्घोरं (for °न्घोरः) M1 2 4 वत्सलः. —(L 578) T1 प्रभविष्णवे (for प्रभ°) —(L 579) D5 T1 G1 M1-3 भूयान्मम मनःशुद्धं (for °). —(L 580) D5 भूयात्, G2 मोर्घ (for मा भूत्) —(L 581) Dn Ds1 T2 4 G1-4 M4 देवदूतो, T1 G1 °पूतो, M2 तव पूतो; M3 भवभूतो (for देवभूतो) G2 केशव (for गोपते). — After line 581, D5 ins

581* अद्य पूतो भविष्यामि स्मरणात्तव केशव ।

—(L. 582) D5 प्रहरणात् (for प्रहारेण) T2 M1 नश्यति (for °तु) —(L. 583) Dn Ds1 T1 2 G1 2 M4 त्रिभो; M2 हरे (for तव) —(L. 584) Ds2 भयार्त्तो (for अर्थिना). —(L. 587) M1 नमस्तुभ्य (for the first °स्तुभ्यं). G1 सदात्मनि (for सदा मम) — T2 G1 4 om (hapl.) line 588 —(L 588) T1 M1 निर्विघ्न (for °घ्ना) M1 4 हरे (for मम) —(L. 589) D5 मति (for स्मृति) T2 तदाभूत्स्मृतिविभ्रम (for °) —(L. 590) D5 सुखं (for सम्यं) T2 G2 4 भजिष्यति (for भजत्विति) —(L. 591) T1 चिन्तय (for प्रेरय) T1 om (hapl.) lines 591b–593a M2 ईदृशं मन (for चित्तमीदृशम्). —(L. 592) Dn Ds1 D5 T2 4 G2-4 M (न)शिष्यन्ति (by transp.) M4 इह (for इति) — T2 G1 om line 593 —(L. 595)

पृथिवी पातु मे घ्राणं रसना पातु मे पयः ॥
सूर्यश्च पातु मे चक्षुः स्पर्शं पातु च मारुतः ।
श्रोत्रमाकाशमप्येतु मनः प्राणं च गच्छतु ॥
जलं मां रक्षतान्नित्यं पृथिवी रक्षतां हरे ।
सूर्यो मां रक्षता विष्णो नमस्ते सूर्यतेजसे ॥
वायुर्मां रक्षतां दुःखादाकाशं च जनार्दन ।
न मनः सर्वगं देव रक्षता विषयाद्धरे ॥
मनोविपर्ययं घोरं पुरुषान्हन्ति नित्यशः ।
पापेषु योजयेत्पुंसः परपीडादिकेषु च ॥
मनस्त्वद्रक्षता देव भूयो भूयो जनार्दन ।
मा भून्मनसि कालुष्यं मनो मे निर्मलं भवेत् ॥
कलुषं यस्य तच्चित्तं नरके पातयत्यमुम् ।
बाह्यानि निर्मलान्येवमिन्द्रियाणि भवन्ति चेत् ।
न तानि कार्यवन्तीह मनश्चेत्कलुषं भवेत् ॥
तथा हि मुष्टिनामेध्यं गृहीत्वा यो व्यवस्थितः ।
बहिः प्रक्षालनं कुर्वन्नि भवेत्तस्य केशव ।
व्यर्थो हि केवलं तस्य प्रग्रहो बाह्यगोचरः ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन चित्तं रक्ष जनार्दन ।
बलवानिन्द्रियग्रामो वारयैनं जनार्दन ॥
परिवादाज्जगन्नाथ वाचं रक्ष दुरुद्वहाम् ।
परद्रव्यान्मनो रक्ष परदाराज्जनार्दन ।
सर्वत्र मे दया भूयात्प्रसादात्तव केशव ॥
त्वय्येव भक्तिरचला भूयाद्भूतेषु मे दया ।
बहुनात्र किमुक्तेन शृणुष्वेदं वचो मम ॥
सुखे दुःखे च रागे च भोजने गमने तथा ।
जाग्रत्स्वप्नेषु सर्वत्र त्वय्येव रमता मनः ॥
मामकं देवदेवेश नमस्तेऽस्तु जनार्दन ।
इति ब्रुवन्घोरतमो जात्या हीनो न चित्ततः ॥
पिशाचो भगवद्भक्तः समाधिं समपद्यत ।
दृढं बध्वात्मनः कायमाम्रपाशेन मांसप ॥
निश्चलेनैव मनसा सुखमास्ते स मांसपः ।
ध्यायन्हरिं जगद्योनिं विष्णुं पीताम्बरं शिवम् ॥
कुन्दाभमादिपुरुषमेकाकारमनामयम् ।
नित्यं शुद्धं ज्ञानगम्यं कारणं सर्वदेहिनाम् ॥
नासिकाग्रं समालोक्य पठन्ब्रह्म सनातनम् ।
निवातस्थो यथा दीपः प्रोच्चरन्प्रणवं सदा ॥

M3 भून्य (for भूयो) — G3.4 om line 594 — (L 594) T1 नमो देव, T2 G1 च मे मास्तु (for न मनोऽस्तु) — (L 595) M2 प्रभो (for हि मे) — (L 597) Dn D6 T1.4 G1.2.4 पृथिवीं (for °वी) T1.4 G3.5 M4 रसनां (for °ना) D5 M1.2 पातु मे रसना मया (for ᵇ) — (L 598) Dn Ds2 D6 T1.4 G3 M1.5 सूर्य, G2 भार्यो (for सूर्यश्च) Dn Ds2 D6 T1.2 G2.4 M मारुतम् (for °त) — (L 599) G3 om from मध्येतु up to मनस्त्वद्रक्ष (in line 606) D6 मभ्येतु (for अप्येतु) T1 पुन (for मन) D6 रक्षतु (for गच्छतु) — (L 600) T2 M3 पृथिवीं (for °वी) T3 हरि (for हरे) — (L 601) D6 सूर्यो रक्षतु मां नित्य (for ᵃ) T2 -सत्रुये (for तेजसे) — (L 602) M1.2 मा (for मा) — T2 G1 om lines 603 606 — (L 603) D6 T1 G5 M1-5 मन (D6 °म) सर्वग देव, G4 मम सर्वजगद्देव (for ᵃ) Dn Ds2 T1.4 G3.4 M4 विषयान्तरे (for °द्धरे) — (L 604) Dn Ds2 T1.4 G3.5 M4 विपर्यये (for °यं) Dn2 T1 G3-6 M4 घोरे (for घोर) — (L 605) D6 पापेषु येषु परस्य (for ᵃ) Dn Ds2 T1.4 G3.6 M4 परपीडात्मकेषु च (for ᵇ) — (L 608) Dn2 T4 कालुष्य (for कलुष) — (L 609) Dn Ds2 T1.2.4 G1.2.5 M4 [उ]त, D6 M2 च (for चेत्) — (L 611) Dn Ds2 नाङ्गानि, D6 M1.2 यथा हि (for तथा हि) — (L 613) M4 प्रग्रह (for केवलं) M4 केवल (for प्रग्रहो) — G4 om lines 614 617 — (L 616) T1.2.4 G1.3 M2 परवादान्, G2 M1 परीवादान् (for परि°) D6 T4 यदूद्वह (for दुरुद्वहाम्) T2 वाच रक्षतु दुर्वहाम् (for ᵇ) — D6 om (hapl.) lines 618 623 — (L 621) M4 भाग्ये (for रागे) — (L 624) D6 घोरतनुर्, M4 °तरे (for °तमो) M4 om lines 624ᵇ-628ᵃ T4 तत्त्वत (for चित्तत) D6 जात्या तु न तु चित्तत (for ᵇ) — (L 625) M1.3 समाधौ (for °धिं) — T2 G4 (hapl) om line 627 — (L 627) G2 स सयत (for स मांसप) — (L 628) G6 जगन्नाथ (for °योनिं) — (L 630) Dn Ds2 T1.2.4 G1.2.5 M4 मुकुन्दम् (for कुन्दाभम्) M1 एकाक्षरम् (for °कारम्) — (L 630) M1.3 नित्य (for नित्यं) — (L 631) T2 पर- (for पठन्) — (L 632) T2 निवासस्थो, T4 निर्वातस्थो (for निवा°) G1.2.4 प्रणव (for °वं) — (L 634) D6 M1.3 सयत, M2 स्वयत (for सयत) — (L 636) M2 शुभ्र- (for शुभ) — (L 637) T4 पिशितादम्, G4 वशी ध्यानस्, M4 विगतादास् (for पिशि°) — (L 638) D6 M1.3 विशरीरं

प्रणवं वाचकं मत्वा वाच्यं ब्रह्मेति निश्चितः ।
एकाग्रं सततं कृत्वा चित्तं विष्णौ समर्पितम् ॥
विकल्परहितं चित्तं हृदि मध्ये न्यवेशयन् ।
पुण्डरीके शुभदले समावेश्य जगत्पतिम् ॥
आस्ते सुखं महायोगी पिशिताशस्तदा महान् ।
त्रिधामानं जपंस्तत्र स्मरन्विष्णुं सनातनम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भगवान्विष्णुः पिशाचं दृष्टवांस्तदा ।
चिन्तयन्तं स्वमात्मानं शुद्धं बुद्धिसमन्वितम् ॥
आत्मन्येव स्थितं साक्षात्पठन्तं प्रणवं सकृत् ।
प्रार्थयन्तं स्वमात्मानमेकान्ते नियतं हरिः ।
अचिन्तयज्जगन्नाथः कारणं पुण्यसंचये ॥
ध्यात्वा तु सुचिरं विष्णुः कारणं पुण्यकर्मणः ।
धनदस्योपदेशेन पठन्सुमनदृशः क्षितौ ।
वासुदेवेति कृष्णेति माधवेति च मां सदा ॥
जनार्दन हरे विष्णो भूतभावनभावन ।
नरकारे जगन्नाथ नारायण परायण ॥
इति मा नामभिर्नित्यं पठत्येष दिवानिशम् ।
स्वपञ्जाग्रत्तथा तिष्ठन्भुञ्जन्गच्छंस्तथा वदन् ॥
भक्षयन्मांसपिटकं पिबञ्शोणितमेव च ।
बाधमानं च सुचिरं हत्वापि च मृगान्बहून् ॥
हनने भोजने चैव जाग्रत्स्वप्ने तथैव च ।
सर्वेष्वपि च कार्येषु कर्तादिमिति मन्यते ॥
एतस्य कर्मणः पाकः एष घोरस्य सर्वतः ।
निश्चित्यैवं जगन्नाथः प्रीतिमानस्य बभूव ह ॥
अदर्शयत्स्वमात्मानमनन्यस्य जगत्पतिः ।
शुद्धेऽन्तःकरणे तस्य पिशाचस्याथ भूमिप ॥
स च घोरः पिशाचोऽपि ददर्शात्मनि केशवम् ।
पीतकौशेयवसनं पद्माक्षं श्यामलं हरिम् ॥
शङ्खिनं चक्रिणं विष्णुं खड्गिनं गदिनं विभुम् ।
किरीटिनं कौस्तुभिनं श्रीवत्साच्छादितोरसम् ॥
नीलमेघनिभं शान्तं गरुडस्थं प्रभञ्जनम् ।
चतुर्भुजं शुभगिरं निश्चलं सर्वगं शुभम् ॥
अनादिमजरं नित्यं मायाविनममायिनम् ।
सत्ययुक्तं सदा शुद्धं बुद्धिगम्यं सदामलम् ॥
मनसैव जगन्नाथं दृष्ट्वा विष्णुमनेनरथा ।
अनिमील्यैव नयने कृतार्थोऽस्मीत्यमन्यत ॥
अथ दृष्टो हरिर्विष्णुः साक्षात्सर्वगतः शुभः ।
प्रसन्नो हि हरिर्मध्ये तेनाहं दृष्टवान्हरिम ॥

(for त्रिधामान) T₁ हरिं (for जपंस्) G₂ जपन् (for स्मरन्)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds₁ — *Mention of Khila* Dn Ds T₁ G M — *Sub parvan* Dn Ds₁ Ds T₁ G₁ M वैशम्पायन — *Adhy name* Dn Ds₂ T₁ G₂ M₁ घण्टाकर्णचित्तसमाधि, G₂ घण्टाकर्णसमाधि विधानम्, M₁₋₃ पिशाचदर्शनम् — *Adhy no* Dn 265; Ds₁ 264, T₁ G₁ 191, T₂ G₂ 193, T₃ 100; G₃ 197, G₄ 190; G₅ M₁ 192, M₂ ₃ 165

(L. 640) Ds शुद्धि, T₁ G₁ ₃ M₃ शुद्धि; G₁ शुद्धि (for शुद्ध) Dn शुद्धि (for बुद्धि) M₁ चित्तशुद्धिसमन्वितम् (for °) — (L. 641) T₁ G₁ M₁ आत्मन्यपि, G₁ °न्येवं (for °न्येव) — (L. 642) Ds T₁ G₁ M₁₋₃ एकान्ते; T₁ ₂ G₁ °न्तं, G₁ °न्ते (for °न्ते) T₁ ₂ हरिम् (for हरिः) — (L. 643) T₁ ₂ G₃ चिन्तयन्तं जगन्नाथं (for °) Ds संचयम्, G₁ संचये (for संचये) — (L. 644) T₁ G₁ °कर्मणाम् (for °णः) — (L. 645) T₁ G₁ नरकार, M₁ नरकारे, Dn ed नमस्कारी (for नरकारे) — (L. 649) T₁ पठति (for पठति) — (L. 650) Dn Ds₁ T₂ G M₁ जाग्रन् (for जाग्रत्) T₁ M₁ ₃ गच्छन् (for तिष्ठन्) Ds T₂ M₁₋₃ तिष्ठन् (for गच्छन्) G₁ वदन् (for वदन्) — (L. 651) T₁ पिबन् (for पिबञ्) T₂ पिबन् (for पिबन्) — (L. 652) Ds G₁ बध्यमानं, M₁ ₂ बध्यमानस्, M₃ वधमानं (for बाधमानं), M₃ मृगमगान् (for [ह]त्वि च मृगान्) — (L. 653) M₁ गमने (for हनने) — (L. 655) T₁ पाकम् (for पाक), G₁ घोरेषु (for घोरस्य) Dn Ds₁ G₁ कर्मणः; M₁ ₂ सर्वेषु; M₁ °त (for °त) — (L. 658) Ds G₁ M₁ शुद्धान्तःकरणे तस्य (for °) T₁ G₁ भूपते (for भूमिप) — (L. 663) G₁ प्रभुं हरिम् (for प्रभञ्जनम्) — (L. 664) Dn Ds₁ G₁ ₂ M₁ ₃ शिवम् (for शुभम्) — M₁ om. line 665 — (L. 665) T₁ G₁ M₁ अनादिनिधनं नित्यं G₁ °मध्यनिधनं (for °) M₁ ₃ अप्रमेयम् (for °विनम्) — (L. 674) Ds सत्ययुक्तः G₁ निरवद्यं (for सत्ययुक्तं) Ds

पृथिवी पातु मे घ्राणं रसना पातु मे पयः ॥
सूर्यश्च पातु मे चक्षुः स्पर्शं पातु च मारुतः ।
श्रोत्रमाकाशमप्येतु मनः प्राणं च गच्छतु ॥
जलं मा रक्षतान्नित्यं पृथिवी रक्षतां हरे ।
सूर्यो मा रक्षतां विष्णो नमस्ते सूर्यतेजसे ॥
वायुर्मां रक्षतां दुःखादाकाशं च जनार्दन ।
न मनः सर्वगं देव रक्षतां विषयाद्धरे ॥
मनोविपर्ययं घोरं पुरुषान्हन्ति नित्यशः ।
पापेषु योजयेत्पुंसः परपीडादिकेषु च ॥
मनस्त्वद्रक्षतां देव भूयो भूयो जनार्दन ।
मा भून्मनसि कालुष्यं मनो मे निर्मलं भवेत् ॥
कलुषं यस्य तच्चित्तं नरके पातयत्यमुम् ।
बाह्यानि निर्मलान्येवमिन्द्रियाणि भवन्ति चेत् ।
न तानि कार्यं कुर्वन्तीह मनश्चेत्कलुषं भवेत् ॥
तथा हि सुष्ठिनामेध्यं गृहीत्वा यो व्यवस्थितः ।
बहिः प्रक्षालनं कुर्वन्किं भवेत्तस्य केशव ।
व्यर्थो हि केवलं तस्य प्रग्रहो बाह्यगोचरः ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन चित्तं रक्ष जनार्दन ।
यत्नान्निन्द्रियग्रामो वारयेनं जनार्दन ॥
परिवादाज्जगन्नाथ वाचं रक्ष दुरुद्वहाम् ।
परद्रव्यान्मनो रक्ष परदाराज्जनार्दन ।
सर्वत्र मे दया भूयात्प्रसादात्तव केशव ॥
त्वय्येव भक्तिरचला भूयाद्भूतेषु मे दया ।
बहुनात्र किमुक्तेन शृणुष्वेदं वचो मम ॥
सुखे दुःखे च रागे च भोजने गमने तथा ।
जाग्रत्स्वप्नेषु सर्वत्र त्वय्येव रमतां मनः ॥
मामकं देवदेवेश नमस्तेऽस्तु जनार्दन ।
इति ध्रुवन्घोरतमो जात्या हीनो न चित्ततः ॥
पिशाचो भगवद्भक्तः समाधिं समपद्यत ।
दृढं बध्वासनं कायमाश्रपाशेन मासपः ॥
निश्चलेनैव मनसा सुरसमास्ते स मासपः ।
ध्यायन्हरिं जगद्योनिं विष्णुं पीताम्बरं शिवम् ॥
कुन्दाभमादिपुरुषमेकाकारसनातनम् ।
नित्यं शुद्धं ज्ञानगम्यं कारणं सर्वदेहिनाम् ॥
नासिकाग्रं समालोक्य पठन्ब्रह्म सनातनम् ।
निवातस्थो यथा दीपः प्रोच्चरन्प्रणवं सदा ॥

M3 भूत्यं (for भूत्यो) — G3 4 om line 594 — (L 594) T3 नमो देव, T2 G1 च मे मास्तु (for न मत्तोऽस्तु). — (L 595) M3 प्रभो (for हि मे) — (L 597) Dn D6 T1 4 G1 2 4 पृथिवीं (for °वी) T1 4 G3 3 M3 रसना (for °ना) D6 M1 3 पातु मे रसना मया (for ᵇ) — (L 598) Dn Ds2 D6 T1 4 G3 M1 3 सूर्यं, G2 आर्यो (for सूर्यश्च) Dn Ds2 D6 T1 3 G2-4 M मारुतम् (for °त) — (L 599) G3 om from मप्येतु up to मनस्त्वद्रक्ष (in line 606) D6 भ्येतु (for अप्येतु) T2 तुन (for मन) D6 रक्षतु (for गच्छतु) — (L 600) T3 M3 पृथिवीं (for °वी) T2 हरि (for हरे) — (L 601) D6 सूर्यो रक्षतु मा नित्य (for ᵃ) T3 -चक्षुषे (for तेजसे) — (L 602) M1 3 मा (for मा) — T2 G1 om lines 603–606 — (L 603) D6 T1 G3 M1-3 मन (D6 °म) सर्वत्रगं देव, G4 मम सर्वजगद्देव (for ᵃ) Dn Ds2 T1 4 G3 5 M4 विषयान्तरे (for °द्धरे) — (L 604) Dn Ds2 T1 4 G3 5 M4 विपर्यये (for °यं) Ds2 T1 G3-5 M4 घोरे (for घोरं) — (L 605) D6 पापेषु येषु यस्य (for ᵃ) Dn Ds2 T1 4 G3 5 M4 परपीडात्मकेषु च (for ᵇ) — (L 608) Ds2 T4 कालुष्य (for कलुष) — (L 609) Dn Ds2 T1 2 4 G1 3 5 M4 [उ]त, D6 M3 च (for चेत्) — (L 611) Dn Ds2 नाह्यानि, D6 M1 3 यथा हि (for तथा हि) — (L 613) M4 प्रग्रहं (for केवलं) M4 केवलं (for प्रग्रहो) — G4 om lines 614–617 — (L 616) T1 2 4 G1 3 M2 परवादात्, G2 M1 परीवादात् (for परि°) D6 T4 यदूद्वह (for दुरुद्वहाम्) T2 वाचं रक्षतु दुर्वहाम् (for ᵇ) — D6 om (hapl) lines 618–623 — (L 621) M4 भाग्ये (for रागे) — (L 624) D6 घोरतनुर, M4 °तरं (for °तमो) M4 om lines 624ᵇ–625ᵃ T4 तस्तत्त (for चित्तत) D6 ज्ञात्या तु न तु चित्तत (for ᵇ) — (L 625) M3 3 समाधौ (for °धिं) — T2 G4 (hapl) om line 627 — (L 627) G2 स संयत (for स मासप) — (L 628) G6 जगत्स्वार्थं (for °योनिं) — (L 629) Dn Ds2 T1 2 4 G1 3 6 M4 सुकुन्दम् (for कुन्दाभम्) M1 एकाक्षरम् (for °कारम्) — (L 630) M1 3 नित्य (for नित्यं) — (L 631) T3 पर (for पठन्) — (L 633) T3 निवासस्थो; T4 निर्वातस्थो (for निवा°) G1 3 6 प्रणत (for °व) — (L 634) D6 M1 3 संयत, M2 सयन (for सतत) — (L 636) M1 शुभ (for शुभ) — (L 637) T4 विदितादस; G2 वशी स्नानस, M4 विगतावस (for पिशि°) — (L 639) D6 M1 3 त्रिशरीरं

प्रणवं वाचकं मत्वा वाच्यं ब्रह्मेति निश्चितः ।
एकाग्रं सततं कृत्वा चित्तं विष्णौ समर्पितम् ॥
विकल्परहितं चित्तं हृदि मध्ये न्यवेशयन् ।
पुण्डरीके शुभदले समावेश्य जगत्पतिम् ॥
आस्ते सुखं महायोगी पिशिताशस्तदा महान् ।
त्रिधामानं जपंस्तत्र स्मरन्विष्णुं सनातनम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भगवान्विष्णुः पिशाच दृष्टवांस्तदा ।
चिन्तयन्तं स्वमात्मानं शुद्धं बुद्धिसमन्वितम् ॥
आत्मन्येव स्थितं साक्षात्पठन्त प्रणव सकृत् ।
प्रार्थयन्तं स्वमात्मानमेकान्ते नियतं हरिः ।
अचिन्तयज्जगन्नाथः कारणं पुण्यसंचये ॥
ध्यात्वा तु सुचिरं विष्णुः कारण पुण्यकर्मणः ।
धनदस्योपदेशेन पठन्सुबहुशः क्षिनी ।
वासुदेवेति कृष्णेति माधवेति च मां सदा ॥
जनार्दन हरे विष्णो भूतभावनभावन ।
नरकारे जगन्नाथ नारायण परायण ॥
इति मा नामभिर्नित्यं पठत्येप दिवानिशम् ।
स्वपञ्जाग्रत्तथा तिष्ठन्भुञ्जन्गच्छंस्तथा वदन् ॥

भक्षयन्मांसपिटकं पिबञ्शोणितमेव च ।
बाधमानं च सुचिरं हत्वापि च मृगान्बहून् ॥
हनने भोजने चैव जाग्रत्स्वप्ने तथैव च ।
सर्वेष्वपि च कार्येषु कर्ताहमिति मन्यते ॥
एतस्य कर्मणः पाक एप घोरस्य सर्वतः ।
निश्चित्यैवं जगन्नाथः प्रीतस्तस्य बभूव ह ॥
अदर्शयत्स्वमात्मानमनन्यस्य जगत्पतिः ।
शुद्धेऽन्तःकरणे तस्य पिशाचस्याथ भूमिप ॥
स च घोरः पिशाचोऽपि ददर्शात्मनि केशवम् ।
पीतकौशेयवसनं पद्माक्षं श्यामलं हरिम् ॥
शङ्खिनं चक्रिणं विष्णु स्रग्विणं गदिनं विभुम् ।
किरीटिनं कौस्तुभिनं श्रीवत्साच्छादितोरसम् ॥
नीलमेघनिभं कान्तं गरुडस्थं प्रभञ्जनम् ।
चतुर्भुजं शुभगिरं निश्चलं सर्वगं शुभम् ॥
अनादिमजरं नित्यं मायाविनममायिनम् ।
सत्ययुक्तं सदा शुद्धं बुद्धिगम्यं सदामलम् ॥
मनसैव जगन्नाथं दृष्ट्वा विष्णुमनेकधा ।
अनिमील्यैव नयने कृतार्थोऽस्मीत्यमन्यत ॥
अद्य दृष्टो हरिर्विष्णुः साक्षात्सर्वजगः शुभः ।
प्रसन्नो हि हरिर्मेऽद्य तेनाहं दृष्टवान्हरिम् ॥

(for त्रिधामान) T₁ हरिं (for जपम्) G₁ जपन् (for स्मरन्)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds₁ — *Mention of Khila* Dn D₅ T₁ ₄ G M — *Sub-parvan* Dn Ds₂ D₅ T₁ ₂ G₁ M कैलासयात्रा — *Adhy name* Dn Ds₂ T₁ ₂ G₁ M₄ घण्टाकर्णचित्तसमाधि, G₂ घण्टाकर्णसमाधिविधानम्, M₁-₃ पिशाचदर्शनम् — *Adhy no* Dn 265, Ds₂ 264, T₂ G₃ 191, T₃ G₄ 193, T₄ 160, G₂ 187, G₄ 190, G₅ M₁ 192, M₁ ₅ 165

(L. 640) D₅ शुद्धिं, T₁ ₄ G₁ ₃ M₄ शुद्धिं, G₁ शुचिं (for शुद्ध) Dn शुद्धि (for बुद्धि) M₄ चित्तशुद्धिसमन्वितम् (for °) — (L. 641) T₁ G₃ M₄ आत्मन्यपि, G₂ °न्येव (for °न्येव) — (L. 642) D₅ T₁ G₃ M₁-₃ एकान्ते°, T₂ ₂ G₁ °न्ते, G₁ °न्तं (for °न्ते) T₂ ₄ हरिम् (for हरि) — (L. 643) T₁ ₂ ₄ G₃ चिन्तयन्से जगन्नाथं (for °) D₂ संचयम्, G₃ संश्रये (for संचये) — (L. 644) T₁ G₃ °कर्मणाम् (for °ण) — (L. 648) T₁ G₁ नरकार, M₄ नराहते, Bom ed नमस्कारी (for नरकारे) — (L. 649) T₁ पठति (for पठति). — (L. 650) Dn Ds₂ T₂ G M₄ जाग्रंस्तु (for जाग्रत्) T₄ M₁-₃ गच्छन् (for तिष्ठन्) D₅ T₄ M₁-₃ तिष्ठंस् (for गच्छंस्) G₁ पठन् (for वदन्) — (L. 651) T₁ पिबं (for पिटकं) T₁ पिबंश्च (for पिबन्) — (L. 652) D₁ G₂ धर्ष्यमानं, M₃ ₄ धर्ष्यमानस्तु, M₁ वधमाने (for बाधमानं) M₁ मृगगणान् (for [ह]त्वापि च मृगान्) — (L. 653) M₄ गमने (for हनने) — (L. 655) T₁ पाकम् (for पाक). G₁ घोरेषु (for घोरस्य) Dn Ds₂ G₂ कर्मण ; M₁ ₃ सर्वशः ; M₄ °दा (for °त) — (L. 659) D₅ G₂ M₁ शुद्धात्मकरणे यस्य (for °) T₂ G₁ भूपते (for भूमिप) — (L. 663) G₁ प्रभुं हरिम् (for प्रभञ्जनम्) — (L. 664) Dn Ds₂ G₂ ₃ ₄ M₁ ₄ निश्चलम् (for शुभम्) — M₁ om. line 665 — (L. 665) T₂ G₃ M₄ अनादिनिधनं नित्य ; G₁ °मध्यनिधनं (for °) M₂ ₃ मायाकरम् (for °विनम्). — (L. 666) D₅ सत्यपुण्यः ; G₂ विशुद्धं (for सत्ययुक्तं) D₅

यो धेनुकं तालवने तत्फलैः सममच्छिनत् ।
हत्वा दानवमुग्रं तं गोपान्विस्मापयन्निव ॥
दधार यो गोधरमुग्रपौरुषो
महाम्बुनिर्मेघसमागमे सति ।
विडम्बयञ्शक्रबलं प्रमोदय-
न्गोपांश्च गोपीश्च सगोकुलं हरिः ॥
गोपीनां स्तनमध्ये तु क्रीडते काममीश्वरः ।
योऽसौ पिबंस्तदधरं मायामानुषदेहवान् ॥
गोपीभिरास्वाद्य सुखं विविक्ते
शेते स्म रात्रौ सुखमेव केशवः ।
स्तनान्तरेष्वेव तदा च तासां
कामीव कान्ताधरपल्लवं पिबन् ॥
अक्रूरेण समाहूतस्तेन गच्छन्हि यामुने ।
जले योऽभ्यर्चितस्तेन नागलोके स एव हि ॥
ततश्च गच्छन्नवराजनार्दनो
हत्वा तमुग्रं रजकं बलात्पथि ।
हृत्वा च वस्त्राणि यथेष्टमीश्वरो
ययौ सरामो मथुरां पुरीं हरिः ॥
लब्ध्वा च दामानि बहूनि कामदो
दत्त्वा वरं माल्यकृते महान्तम् ।
लब्ध्वानुलेपं सुरभिं च यादवः
कुब्जां चकाराशु महार्हरूपाम् ॥
योऽसौ चापं समादाय मध्ये छित्त्वा महद्धनुः ।
सिंहनादं महच्चक्रे कल्पान्ते जलदो यथा ॥
हत्वा गजं घोरमुदग्ररूपं
विषाणमादाय ततोऽनु केशवः ।
ननर्त रङ्गे बहुरूपमीश्वरः
कंसस्य दत्त्वा भयमुग्रवीर्यः ॥
योऽसौ हत्वा महामल्लं चाणूरं निहतद्विपम् ।
यादवेभ्यो ददौ प्रीतिं कंसस्यैव तु पश्यतः ॥
जघान कंसं रिपुपक्षपातिनं
पितृद्विषं यादवनामधेयम् ।
संस्थाप्य राज्ये हरिरुग्रसेनं
सांदीपनिं काश्यमुपागमत्ततः ॥
विद्यामवाप्य सकलां दत्त्वा पुत्रं महामुनेः ।
सामजोऽथ जगामाशु मथुरां यादवीं पुरीम् ॥
हत्वा निशुम्भं नरकं महामतिः
कृत्वा सुघोरं कदनं जनार्दनः ।
ररक्ष विप्रान्मुनिवीरसंघा-
न्देवांश्च सर्वाञ्जगतो जगत्पतिः ॥
स एष भगवान्विष्णुरत्र दृष्टो जनार्दनः ।
कृतकृत्योऽस्मि संजातः सायुज्यं प्राप्नुयामहम् ॥

Ms नागफणौ ; D6 °फणां (for °फणो) — (L. 749) G3 निक्षिप्यमाण (for निपेत्य°) D6 गोपबालैः (for °दारकैः) — (L. 752) T4 M1 s आचिनोत् (for अच्छिनत्) T3 s G3 प्राच्छिनत्तत्फलैः सह (for °) — (L. 753) M1. 3 कोकान् (for गोपान्) — (L. 754) T1 G1 s -पौरुषान् (for °षो) — (L. 756) G3 शत्रुबलं (for शक्र°) — (L. 757) M3 समाकुलं (for सगो°) — (L. 759) T1 s G1 s स्तनं तासां (for तदधरं) — (L. 760) D6 T3 G1 विविक्त°, T1 °क्त (for °क्ते) — (L. 761) T1 G1 योऽसौ (for रात्रौ) T3 G1 s स्वयम् (for सुखम्) — (L. 762) D6 G3 रात्रौ (for तासां) T3 G3 क्षणान्तरेषु क्षणदासु तासां, T3 G1 स्तनान्तरे च क्षणदासु तासां — (L. 764) D6 M1 गच्छति (for °न्हि) T1 s G M3 तेन गच्छति यामुनम् (for °) — (L. 765) T1 यत्रैव (for स एव) — (L. 767) M3 s हित्वा, M1 छित्त्वा (for हत्वा) D6 यथेष्टम् (for °ष्टम्)

— (L. 769) T3 G1 योऽसौ (for ययौ) M1-3 मधु (M3 °धु)-रायां हरि°, M1 मथुरां महापुरीम् (for °रां पुरीं हरिः) — (L. 770) M1 दत्त्वा (for लब्ध्वा) D6 T1 M3 कामगो (for °दो) — (L. 771) D6 माल्यवते (for °कृते). — G1 om lines 772–777 — (L. 772) M1 च (for [त्व]नु°) — (L. 773) D6 G3 महार्घरूपाम्; T6 महार्घ्य°; M1 s महार्घ्य° (for महार्ह°) — (L. 774) G4 छित्त्वा मध्ये (by transp.) — (L. 776) D6 उग्रतर (for °दग्र) — (L. 779) D6 T1 G3 M1 s कंसमीश्वर (for °वीर्यः) — (L. 781) D6 तु स (for [ए]व तु) — (L. 782) D6 पातिनं (for °पा°) — (L. 785) G4 उपागमो (for °गमत्) — (L. 786) D6 G3 महामते; G1 °मुनि° M1 s °मन (for °मुने) — (L. 789) D6 M1 s निशुम्भं; T1 s निशुम्भं; G1 s 4 M1 निशुम्भं (for निशुम्भं) — (L. 789) D6 T1 च T1 G1-3 s M1 स (for सु°), G3 नरकं (for कदनं) — (L. 790) D6 सुनि°

येन दृष्टो हरिः साक्षात्तस्य मुक्तिः करस्थिता ।
सोऽयमेष हरिः साक्षात्प्रत्यक्षमिह वर्तते ॥
को नु जन्मान्तरे पूर्वं धर्मः सचित एव मे ।
यस्य पाकः समुत्पन्नो येनासौ दृश्यते मया ॥
सर्वथा पुण्यवानस्मि नष्टसंसारबन्धनः ।
किमस्मै दीयते वस्तु किं नु वक्ष्यामि साम्प्रतम् ।
करिष्ये किमहं विष्णो यदस्याद्य यथेप्सितम् ॥
इत्युक्त्वा विरसं नादं ननाद बहुशस्तदा ।
जहास विकृतं भूयो ननर्त पिशिताशनः ॥
नमो नमो हरे कृष्ण यादवेश्वर केशव ।
प्रत्यक्षं च हरेस्तत्र ननर्त विविधं नृप ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

विहस्य विकृतं भूयः प्रनृत्य च यथाबलम् ।
ब्राह्मणस्य हतस्याथ शवमादाय सत्वरम् ॥
द्विधाकृत्य महाघोरं पिशितं केशशाड्वलम् ।
सत खण्डं समादाय अद्भिरभ्युक्ष्य यत्नतः ॥
निधाय पात्रे सुशुभे नमस्कृत्य जनार्दनम् ।
इदं प्रोवाच देवेशं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ॥

गृहाणेदं जगन्नाथ भक्ष्यं योग्यं तव प्रभो ।
भवद्भिर्जगन्नाथ ग्राह्यं सर्वात्मना हरे ॥
भक्तिमात्रं यत्र विष्णो नात्र कार्या विचारणा ।
दत्तं यद्भक्तिमात्रेण ग्राह्यं तत्स्वामिना हरे ॥
नवं सुसंस्कृतं भक्ष्यं ब्राह्मणं शवमुत्तमम् ।
अस्माकं पिशिताशानां शास्त्रे नियतमेव हि ।
ततो गृहाण भगवन्यदि दोषो न विद्यते ॥
इत्युक्त्वा विकृतं भूयो विहस्य स तु कामतः ।
दातुमैच्छत्तदा खण्डमस्पृश्यस्य शवस्य ह ॥
ततः प्रीतो हरिस्तस्मै मनसापूजयच्च तम् ।
अहोऽस्य स्नेहकारुण्यं मयि सर्वत्र वर्तते ॥
इति संचिन्त्य मनसा प्रोवाच यदुपुंगवः ।
अलमेतेन सर्वत्र पिशाच पिशिताशन ।
अस्पृश्य मादृशैरेतद्ब्राह्मणं शवमुत्तमम् ॥
ब्राह्मणः सर्वथा पूज्यो जन्तुभिर्धर्मकाङ्क्षिभिः ।
पिशाचा घोरकर्माणो यतन्ते ब्रह्महिंसने ॥
न हन्तव्याः सदा विप्रास्तद्धिंसा नरकावहा ।
तस्मादस्पृश्यमस्माभिर्नात्र कार्या विचारणा ॥
तस्मात्प्रीतोऽस्मि भद्रं ते मनोनिर्मलता यथा ।

संघांश्च सर्वान्, M3 °वर्यसंघान् (for °वीरसंघान्) — (L. 793) Dn Ds2 T2 G1 2 3 M4 प्रासगान् (for प्रामुयाम्) — (L. 794) Dn T1 2 G2 3 M1 करे स्थिता, D3 G3 पुरे दधे, T3 पुर स्थिता (for करस्थिता) — (L. 796) T4 G3 M4 नूनं (for को नु) — Before line 801, Dn Ds2 G4 M4 ins वैशंपायन उवाच — (L. 801) T1 4 G1 3 M2 4 विस्तरं; G4 विस्वन (for °रं) Dn Ds2 T1 G3-5 M1 ननर्द (for ननाद) — (L. 803) M2 विष्णो (for कृष्ण) — (L. 804) D6 विविधम् (for विविध)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G1 3 5 M — *Subparvan* Dn Ds2 D6 T2 4 कैलासयात्रा — *Adhy name* Dn Ds2 T1 2 4 G1 2 4 घण्टाकर्णस्तुति — *Adhy no* Dn 167, Ds2 269, T1 G3 193, T2 G1 195; T4 162; G4 M4 191; M2 3 185

(L. 805) Cal ed प्रहस्य (for प्रनृत्य) G3 यथाकथम् (for °बलम्) — (L. 806) Dn Ds2 T1 2 G1 2 4 M1 सत्वर (for °रम्) D3 om (hapl) lines 805b–811a. — (L. 807) M4 पिशाचं (for पिशितं) — (L. 808) M1 2 खड्ग (for खण्ड) T2 G2 3 4 खादिर (for अद्भिर्) G3 अभ्यर्च्य (for अभ्युक्ष्य) — (L. 811) Dn Ds2 T2 G2 4 4 M4 मे, T1 G3 [इ]म (for [इ]दं) Dn2 भोज्य; T1 भोज्यं (for योग्यं) — (L. 815) T4 च (for सु) Dn2 G1 ब्राह्मण्य (for ब्राह्मण) — After line 815, T1 G1 M4 ins:

7** सर्वेषामेव वर्णानां शव ब्राह्मणमुत्तमम् ।

— D6 om lines 816–820 — (L. 816) M1 2 नियमितम् (for नियं°) T1 G3 शास्त्रेनियमितमेव हि (for °) — (L. 819) Dn Ds2 G1 3 M1 अस्पृश्यं तु (for °इयस्य) — (L. 820) Dn Ds2 T1 2 4 G M1 हरिस्तम् (for हरिस्) — (L. 821) T2 G1 विद्यते (for वर्तते) — (L. 822) D6 G1 M1 2 यदुनन्दन (for °पुंगव) — (L. 824) T3 G1 ब्राह्मणैः; M1 2 मानुषैर् (for मादृशैर्) G1 ब्राह्म (for एतद्) D6 G1 M1 3 मानुषं, G4 5 ब्राह्मण्यं (for °णं) — (L. 825) D6 T3 M1 3 ब्राह्मणः सर्वथा पूज्यः; G (ed.) °ैन सदा पूज्यो (for °) G1 M3 सर्व (for धर्म) — (L. 827) D6 (also

को न्वत्र समयो भूयादिति ते मेनिरे गणाः ॥
ततः समाप्ते सकले जगत्क्षते
ध्रुवे समूले सकलेश्वरः शिवः ।
द्रष्टुं हरिं लोकहितैषिणं प्रभुं
ययौ भवान्या सह भूतसङ्घैः ॥
सार्धं कुबेरेण सगुह्यकेन
प्रियेण सख्या प्रभुरीश्वरः शिवः ।
स्वयं जटी भूतपिशाचसंवृतः
शरी च खड्गी शशिशेखरः शिवः ॥
करेण बिभ्रत्सह दर्भकुण्डिकां
करेण साक्षादपरेण दीपिकाम् ।
अन्येन बिभ्रन्महतीं सडिण्डिमां
शूलं च बिभ्रत्परेण बाहुना ॥
गुणान्सरुद्राक्षकृतान्समुद्वह-
ञ्जटाभिरापिङ्गलताम्रमूर्तिभिः ।
विराजमानः प्रभुरिन्दुशेखरो
वृषेण युक्तः सुसितेन शङ्करः ॥
उमास्तनद्वंद्वसमर्पिताननं-
न्तया समाश्लिष्य निपीडिताधरः ।
गङ्गाम्बुनिक्षालितचन्द्रशेखर-
स्तां चापि वीक्षन्बहुशस्तदा शिवः ॥
भस्माङ्गरागैरनुलेपिताननो
महोरगैर्बद्धजटः सनातनः ।
शिरःकपालैः परिशोभितस्तदा
द्रष्टुं हरिं केशवमभ्ययाच्छिवः ॥
यमाहुरग्र्यं पुरुषं महान्तं
पुरातनं सांख्यनिबद्धदृष्टयः ।
यस्यापि देवस्य गुणान्समग्रा-
न्तत्त्वाश्चतुर्विंशतिमाहुरेके ॥
यमाहुरेकं पुरुषं पुरातनं
कणादनामानमजं महेश्वरम् ।
दक्षस्य यज्ञं विनिहत्य यो वै
विनाश्य देवांश्च पुरा पुरातनः ॥
यं विदुर्भूततत्त्वज्ञं भूतं भूतेशभावनम् ।
वामदेवं विरूपाक्षमाहुस्तत्त्वविदो जनाः ॥
महादेवं सहस्राक्षं कालमूर्तिं चतुर्भुजम् ।
रुद्रं रोदननामानमाहुर्विश्वेश्वरं शिवम् ॥
अप्रमेयमनाधारमाहुर्माहेश्वरा जनाः ।
नग्नं नग्नपरीतं तु नागिनं नग्नवेषम् ।
आहुर्विश्वेश्वरं शान्तं शिवमादिं सनातनम् ॥
तस्य मूर्तिरिमाः सर्वा धरायाः सकला नृप ॥
भूमिरापोऽनलो वायुः खं सूर्यश्च तथा शशी ।
अग्निश्च यजमानश्च प्रकृतिश्चैवमष्टधा ॥
महादेवो महायोगी गिरीशो नीललोहितः ।

तपस्यति तदा विष्णौ पर्वते भूतसेविते ।
गरुडस्तस्य तनय इन्धनानि समाचिनोत् ।
होमार्थं वासुदेवस्य चरतस्तप उत्तमम् ॥
चक्रराजोऽथ पुष्पाणि सचिनोति तदा हरेः ।
दिक्षु सर्वासु सर्वत्र ररक्ष जलजस्तदा ॥
खड्ग आहृत्य यत्नेन कुशान्सुबहुशस्तदा ।
गदा कौमोदकी चैव परिचर्यां चकार ह ॥
धनुःप्रवरमत्युग्रं शार्ङ्गं दानवभीषणम् ।
स्थितं हि पुरतस्तस्य यथेष्टं भृत्यवत्स्वयम् ।
जुहोति भगवान्विष्णुरेधोभिर्बहुभिः सदा ॥
आज्यादिभिस्तदा हव्यैरग्निं संपूज्य माधवः ।
सप्तार्चिषः समाप्तिं च समस्तव्यस्ततः कृती ॥
एकस्मिन्नेकदा मासे भुञ्जानो नियतात्मवान् ।
द्वितीये त्वथ पर्याये भुञ्जन्नेकेन केनचित् ॥
एकस्मिन्वत्सरे भुञ्जंस्त्वेकैकेन केनचित् ।
समाप्य वत्सरं सर्वमेवमेव जगत्पतिः ॥
द्वादशाब्दे तथा पूर्णे ऊनमासे जगत्पतिः ।
जुह्वन्नग्निं समाध्यायन्पठन्नथ जनार्दनः ॥
आरण्यकं पठन्विष्णुः साक्षात्सर्वेश्वरो हरिः ।
आस्ते ध्यानपरस्तत्र पठन्प्रणवमुत्तमम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततः इन्द्रः स्वयं तत्र आरुह्य गजमुत्तमम् ।
द्रष्टुं सर्वेश्वरं विष्णुं तपस्यन्तं समाययौ ॥
ततो यमस्तु भगवानास्थाय महिषं परम् ।
विरिञ्चश्च स्वयं साक्षादाययौ नगमुत्तमम् ॥
प्रचेता हंसमारुह्य वारुणैश्च समन्वितः ।
श्वेतच्छत्रसमायुक्तः श्वेतव्यजनवीजितः ।
ययौ कैलासशिखरं द्रष्टुं केशवमव्ययम् ॥
अन्येऽपि च तथा देवा आदित्या वसवस्तथा ।
रुद्राश्चैव तथा राजन्द्रष्टुं केशवमाययुः ॥
सिद्धाश्च मुनयश्चैव गन्धर्वा यक्षकिंनराः ।
सर्वाश्चाप्सरसो राजन्नृत्तगीतविशारदाः ॥
ततो देवगणाः सर्वे कैलासं समरुहन् ।
पर्वतो नारदश्चैव तथान्ये मुनिसत्तमाः ।
विस्मयोत्फुल्लनयनाः सर्वे देवगणास्तथा ॥
आश्चर्यं खलु पश्यामः न भूतं न भविष्यति ।
योगिध्येयः स्वयं कृष्णो यत्तप्यति तपः परम् ।

को न्वत्र समयो भूयादिति ते मेनिरे गणाः ॥
ततः समाप्ते मख्ते जगत्पते-
श्रैते समूले सस्लेश्वरः शिवः ।
द्रष्टुं हरिं लोकहितैषिणं प्रभुं
ययौ भवान्या सह भूतसंघैः ॥
सार्धं कुबेरेण सगुह्यकेन
प्रियेण सख्या प्रभुरीश्वरः शिवः ।
स्वयं जटी भूतपिशाचसङ्गतः
हरी च खड्गी शशिशेखरः शिवः ॥
करेण बिभ्रत्सह दर्भकुण्डिकां
करेण साक्षादपरेण दीपिकाम् ।
अन्येन बिभ्रन्महता सडिण्डिमा
शूलं च बिभ्रन्नपरेण बाहुना ॥
गुणान्सरुद्राक्षकृतान्समुद्वह-
न्नद्याभिरापिङ्गलताग्रमूर्तिभिः ।
विराजमानः प्रभुरिन्दुशेखरो
वृषेण युक्तः सुसितेन शंकरः ॥
उमास्तनद्वंद्वसमर्पिताननः
स्वया समाश्रित्य निपीडिताधरः ।
गङ्गाम्बुविभ्राजितचन्द्रशेखर-
स्ता चापि वीक्षन्बहुनन्दया शिवः ॥
भस्मानुरागैरनुलेपिताननो
महोरगैर्नद्धजटः सनातनः ।
शिरःकपालैः परिशोभितस्तदा
द्रष्टुं हरिं वैष्णवमभ्ययाच्छिवः ॥
यमाहुरग्र्यं पुरुषं महान्तं
पुरातनं सांख्यनिबद्धदृष्टयः ।
यस्यापि देवस्य गुणान्समग्रा-
स्तत्त्वाश्चतुर्विंशतिमाहुरेके ॥
यमाहुरेकं पुरुषं पुरातनं
कणादनामानमजं महेश्वरम् ।
दक्षस्य यज्ञं विनिहत्य यो वै
विनाश्य देवांश्च पुरा पुरातनः ॥
यं विदुर्मुनयस्त्र्यक्षं भूतं भूतेशभावनम् ।
वामदेवं विरूपाक्षमाहुस्तत्त्वविदो जनाः ॥
महादेवं सहस्राक्षं मान्मूर्तिं चतुर्भुजम् ।
रुद्रं रोदननामानमाहुर्विश्वेश्वरं शिवम् ॥
अप्रमेयमनाधारमाहुर्मादीश्वरा जनाः ।
नग्नं नग्नपरीतं तु नागिनं नागवेष्टितम् ।
आहुर्विश्वेश्वरं शान्तं निगमादिं सनातनम् ॥
तस्य मूर्तिरिमाः सर्वा धराद्याः सप्त नृप ॥
भूमिरापोऽनलो वायुः खं सूर्यश्च तथा शशी ।
अग्निश्च यजमानश्च प्रकृतिर्भवमष्टधा ॥
महादेवो महायोगी गिरिशो नीललोहितः ।

तपस्यति तदा विष्णौ पर्वते भूतसेविते ।
गरुडस्तार्क्ष्यतनय इन्धनानि समाचिनोत् ।
होमार्थं वासुदेवस्य चरतस्तप उत्तमम् ॥
चक्रराजोऽथ पुष्पाणि सञ्चिनोति तदा हरेः ।
दिक्षु सर्वासु सर्वत्र ररक्ष जलजस्तदा ॥
खड्ग आहृत्य यत्नेन कुशान्सुनहुशस्तदा ।
गदा कौमोदकी चैव परिचर्यां चकार ह ॥
धनुःप्रवरमत्युग्रं शार्ङ्गं दानवभीषणम् ।
स्थितं हि पुरतस्तस्य यथेष्टं भृत्यवत्स्वयम् ।
जुहोति भगवान्विष्णुर्होमैर्बहुभिः सदा ॥
आज्यादिभिस्तदा हव्यैरग्निं संपूज्य माधवः ।
सप्तार्चिषः समाप्तिं च समस्तव्यस्ततः कृती ॥
एकस्मिन्नेकदा मासे भुञ्जानो नियतात्मवान् ।
द्वितीये त्वथ पर्याये भुञ्जन्नेवेन केनचित् ॥
एकस्मिन्वत्सरे भुञ्जंस्तथैवेन केनचित् ।
समाप्य वत्सरं सर्वमेवमेव जगत्पतिः ॥
द्वादशाब्दे तथा पूर्णे ऊनमासे जगत्पतिः ।
जुह्वन्नग्निं समाध्यायन्पठन्मन्त्राञ्जनार्दनः ॥
आरण्यकं पठन्विष्णुः साक्षात्सर्वेश्वरो हरिः ।
आस्ते ध्यानपरस्तत्र पठन्प्रणवमुत्तमम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

तत इन्द्रः स्वयं तत्र आरुह्य गजमुत्तमम् ।
द्रष्टुं सर्वेश्वरं विष्णुं तपस्यन्तं समाययौ ॥
ततो यमस्तु भगवानास्थ्य महिषं परम् ।
विरूढश्च स्वयं साक्षादाययौ नगमुत्तमम् ॥
प्रचेता हंसमारुह्य वारणैश्च समन्वितः ।
श्वेतच्छत्रसमायुक्तः श्वेतव्यजनवीजितः ।
ययौ कैलासशिखरं द्रष्टुं केशवमञ्जसा ॥
अन्येऽपि च तथा देवा आदित्या वसवस्तथा ।
रुद्राश्चैव तथा राजन्द्रष्टुं केशवमाययुः ॥
सिद्धाश्च मुनयश्चैव गन्धर्वा यक्षकिंनराः ।
सर्वाश्चाप्सरसो राजन्नृत्तगीतविशारदाः ॥
ततो देवगणाः सर्वे कैलासं समभ्ययुः ।
पर्वतो नारदश्चैव तथान्ये मुनिसत्तमाः ।
विस्मयाविष्टलोचनाः सर्वे देवगणास्तथा ॥
आश्चर्यं खलु पश्यध्वं न भूतं न भविष्यति ।
योगिभ्येयः स्वयं कृष्णो यत्स्यति गुरुः स्वयम् ।

T1 तत स गरुडस्तार्क्ष्यम्, G1 गरुडस्तार्क्ष्यतो याग (for °) —(L. 909) Dn1 D6 T3 G1 [illegible] M1 जलदस्य (for °अम्). — T1 om. line 910 —(L. 915) D6 T2 हुत्वैद (for हुत्वैद्) G2 अर्द्ध (for °ग्निं) —(L. 916) D6 समाप्तिस्य (for °प्तिं) G2 तन (for कृती) D6 समस्तव्यस्तदाकृती (for °) —(L. 918) T1 मरवाद्; Cal. ed. पर्याने (for पर्याये). Dn D5 T3 G1 [illegible] केशव (for केनचित्) M1 भुञ्जानो येन केनचित् (for °) —(L. 919) D1 M1 वत्सरे (for वत्सरे) G1 केशव (for केनचित्) —(L. 920) Dn D5 T1 [illegible] G1 [illegible] तमन; Cal. ed. तु तम (for सर्वं) D6 सम्यग् (for सर्वम्) — T1 [illegible] G1 [illegible] om. line 921 —(L. 921) D6 मासमासे (for ऊन°) —(L. 923) G1 सर्वे ध्यायन् M1 सदा ध्यायन्; Bom. Poona eds. (G1 ed.) समाध्याय (for °ध्यायन्) D6 T3 G1 [illegible] M1 मन्त्रं (मन्त्राम्). —(L. 923) M1 लोके (for साक्षात्), D6 M1-2 लोकेश्वरो (for सर्वे°) G1 सर्वलोकेश्वरो हरि (for °) —(L. 924) G1 [illegible] (for ध्यानपरस्)

Colophon. — Mention of the Fyn. D6 — Mention of Khila. Dn D5 D6 T1 [illegible] G M. — [illegible] D6 D1 G1 M1-4 [illegible] — [illegible] Dn 273, D6 278, T3 G1 197, T3 G1 197, T3 161, G1 190, G1 191, G1 M1 196, M1 [illegible] 161

(L. 925) D6 T1 [illegible] G1 [illegible] M इन्द्र (for इन्द्रः) —(L. 927) D6 तु भगवान् T1 तु भगवान्; G1 M1 [illegible] (for तु भगवान्) —(L. 928) D6 T1 G1 [illegible] M1-4 [illegible] (for स्वयं) —(L. 929) T3 G1 [illegible] (for [illegible]). (L. 933) [illegible] (for श्वेत) T1 [illegible]; G1 [illegible] (for [illegible]) — T1 G1 [illegible] (hap.) lines 932 933 [illegible] om. lines 933 934 —(L. 933) D6 [illegible] (for [illegible]) —(L. 934) Cal. ed. [illegible] (for °) (L. 9[illegible]) Dn1 D6 T1 [illegible] G1 [illegible] सर्वे (for [illegible]) — [illegible] om. lines 53[illegible]-93[illegible] —(L. 939) T1 G1 [illegible] (for [illegible]) Dn D6 T1 [illegible] M1 सर्वे (for सर्वे) After line 93[illegible] T1 G1 ins. :

9[illegible] [illegible]

— M. om. 13 -940 (L. [illegible]) T1 [illegible] (for [illegible])

को न्वत्र समयो भूयादिति ते मेनिरे गणाः ॥
ततः समाप्ते सकले जगत्पते-
र्व्रते समूले सकलेश्वरः शिवः ।
द्रष्टुं हरिं लोकहितैषिणं प्रभुं
ययौ भवान्या सह भूतसंघैः ॥
सार्धं कुबेरेण सगुह्यकेन
प्रियेण सख्या प्रभुरीश्वरः शिवः ।
स्वयं जटी भूतपिशाचसंवृतः
शरी च खड्गी शशिशेखरः शिवः ॥
करेण बिभ्रत्सह दर्भकुण्डिकां
करेण साक्षादपरेण दीपिकाम् ।
अन्येन बिभ्रन्महतीं सडिण्डिमां
शूलं च विभ्रत्नपरेण बाहुना ॥
गुणान्सरुद्राक्षकृतान्समुद्वह-
ञ्जटाभिरापिङ्गलताम्रमूर्तिभिः ।
विराजमानः प्रभुरिन्दुशेखरो
वृषेण युक्तः सुसितेन शंकरः ॥
उमास्तनद्वंद्वसमर्पिताननं
स्तया समाश्लिष्य निपीडिताधरः ।
गङ्गाम्बुनिक्षालितचन्द्रशेखर-
स्तां चापि वीक्षन्बहुमन्यदा शिवः ॥
भस्माङ्गरागैरनुलेपिताननो
महोरगैर्बद्धजट. सनातनः ।
शिर कपालैः परिशोभितस्तदा
द्रष्टुं हरिं केशवमभ्ययाच्छिवः ॥
यमाहुरग्र्यं पुरुषं महान्तं
पुरातनं सांख्यनिबद्धदृष्टयः ।
यस्यापि देवस्य गुणान्समग्रां-
स्त्रयांश्चतुर्विंशतिमाहुरेके ॥
यमाहुरेकं पुरुषं पुरातनं
कणादनामानमजं महेश्वरम् ।
दक्षस्य यज्ञं विनिहत्य यो वै
विनाश्य देवांश्च पुरा पुरातनः ॥
यं विदुर्भूततत्त्वज्ञं भूतं भूतेशभावनम् ।
वामदेवं विरूपाक्षमाहुस्तत्त्वविदो जनाः ॥
महादेवं सहस्राक्षं कालमूर्तिं चतुर्भुजम् ।
रुद्रं रोदननामानमाहुर्विश्वेश्वरं शिवम् ॥
अप्रमेयमनाधारमाहुर्माहेश्वरा जनाः ।
नग्नं नग्नपरीतं तु नागिनं नग्नवर्चसम् ।
आहुर्विश्वेश्वरं शान्तं शिवमादिं सनातनम् ॥
तस्य मूर्तिरिमाः सर्वा धराद्याः सकला नृप ॥
भूमिरापोऽनलो वायुः खं सूर्यश्च तथा शशी ।
अग्निश्च यजमानश्च प्रकृतिश्चैवमष्टधा ॥
महादेवो महायोगी गिरीशो नीललोहितः ।

T4 हरिः G2 गिरौ (for गुर). — T1 G2 om. line 941. — (L. 941) D3 M विस्मये (for समयो.) — (L. 942) D5 M1-3 सकले जगत्पतेर्, T4 वृहति शंकरस्य (for सकले जगत्पतेर्). — (L. 943) T1 रत (for व्रते) D3 वृतः स शौरिः सकलेश्वरेश्वर. — G3 om (hapl) lines 944-949 — (L. 944) T1 G1.3 हितं; T4 सदा (हरिं) — (L. 945) T2 G1 सिद्धसंघैः (for भूत°). — (L. 947) Dn Ds3 T1 G1.3 सख्या प्रियेण (by transp) — G2 om (hapl) lines 948-949 — (L. 949) T3 चर्मी (for शरी). Dn1 Ds1 G1 शशिखण्डशेखरः (G1 °खण्डन) (for °शेखरः. शिव). — (L. 950) G1 दण्ड- (for दर्भ-). — (L. 951) D3 सपरे प्र (for अपरेण) — (L. 953) M1.3 बिभ्रद् (for विभ्रन्). G1 पाणिना (for बाहुना). — (L. 954) D3 गणान् (for गु°). — (L. 955) T1.3 G1.3-4 ताम्रमूर्ति, (for °र्तिभि) — (L. 957) T1 सुगौरेन (for सुसि°). — (L. 961) M1.4 तथा निरीक्षन् (for तां चापि वीक्षन्) D3 G2 सदा (for तदा). — (L. 964) D3 बहु- (for परि). — (L. 965) D3 ययौ; M1.3 द्रष्टुं (for हरिं). — G3 om lines 966-969 — (L. 967) M3 पुरातनं (for °तनं) — (L. 968) G3 तस्य (for यस्य). — (L. 970) M3 एके (for एकं) — (L. 973) Dn Ds1 T2 G2.4 समुद्रान्सनातनः; D3 T1.2 G1.3 M1.3 समुद्रात्पुरातनम् (T3 G1.3 °म) (for च पुरा सनातन) — (L. 979) Dn Ds1 T1.2.4 स्तुवन्ति (for नग्न). — (L. 980) T2 शंभुं (for शान्तं). — (L. 981) D3 तस्य (for तस्य). — (L. 982) G1 क्षितिर् (for भूमिर्) Dn1 ऽग्निस्तो (for ऽनलो). — (L. 983) M3 तथैव (for अग्निश्च). — (L. 985) Dn1 T1.4 G2.4 M2 महात्मनो;

आदिकर्ता महीभर्ता शूलपाणिरुमापतिः ।
द्रष्टुं विश्वेश्वरं विष्णुं भूतसंघैः समाययौ ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

तस्मिन्समपतन्त भूतसंघाः सहस्रशः ।
घण्टाकर्णो विरूपाक्षः कुण्डभानुः कुमुद्वहः ॥
दीर्घलोमा दीर्घशिरो दीर्घबाहुर्निरञ्जनः ।
उरुवक्त्रः शतमुखः शतग्रीवः शतोदरः ॥
कुण्डोदरो महाग्रीवः स्थूलजिह्वो त्रिबाहुकः ।
पार्श्ववक्त्रः सिंहमुख उन्नतासो महाहनुः ।
निबाहुः पञ्चबाहुश्च व्याघ्रवक्त्रः सितानन ॥
एते चान्ये च बहवो दीर्घास्या दीर्घलोचनाः ।
नृत्यन्तः प्रहसन्तश्च स्फोटयन्तः परस्परम् ॥
तथान्ये घोररूपाश्च तथान्ये विकृतानना ।
प्रेतभक्षाः प्रेतवहा मांसशोणितभोजनाः ॥
शवानि सुबहून्याशु भक्षयन्तस्ततस्ततः ।
पिबन्तो रुधिरं घोरं खण्डयन्तः शवं बहु ॥
कराला वितता दीर्घा धमनिस्नायुसंतताः ।
नग्नाश्चैव सचीराश्च शूलाग्रप्रोतमानुषा ॥
शिरोमाल्यवृताः केचिदान्त्रपाशावपाशिताः,
डिण्डिमैरट्टहासैश्च नादयन्तो वसुंधराम् ।
कपालिनो भैरवाश्च जटिला मुण्डिनस्तथा ।
एवं बहुविधा घोराः पिशाचा विकृताननाः ॥
तथान्ये मुनिवीराश्च ध्यायन्तः परमेश्वरम् ।
पठन्तो वेदशास्त्राणि साङ्गानि विविधानि च ॥
कुण्डिकाक्षधराः केचित्केचित्कपिशचीरिणः ।
केचित्कौपीनवसनाः केचित्कर्पटसंवृताः ॥
स्तुवन्तः शंकरं भक्त्या स्तोत्रैर्माहेश्वरैस्तथा ।
एकत्र ते मुनिगणा अपरत्र गणास्तथा ॥
अन्यत्र सिद्धगन्धर्वाः प्रियाभिः सह संगताः ।
नृत्यन्ति नृत्यकुशला गायन्ति स्म च कन्यकाः ॥
विद्याधरास्तथान्यत्र स्तुवन्त शंकरं शिवम् ।
ननृतुस्तस्य पुरतो गच्छन्तोऽप्सरसां गणाः ॥
एवमेतैर्महाघोरैः पिशाचैर्भूतकिंनरैः ।
मुनिभिश्चाप्सरोभिश्च सह शर्वः समाययौ ॥
यत्र विश्वेश्वरो विष्णुस्तपस्तेपे सुदारुणम् ।
यत्र ते लोकपालाश्च तिष्ठन्ति स्म दिदृक्षया ।
उमया लोकभाविन्या गङ्गया चन्द्रशेखरः ॥

M1 2 महीकर्ता (for भर्ता) — (L. 986) M2 सहाययौ (for समा°)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds1 D6 T1 2 4 G M — *Sub-parvan* Dn Ds2 M3 4 कैलासयात्रा — *Adhy name* Dn 270, Ds1 259 T1 G2 196, T2 G1 198, T4 165, G3 189, G4 165, G5 195, G6 M1 197 M2 3 161

G3 om lines 987 1024 T4 om the ref — (L 988) Dn D6 G1 2 4 5 कुण्डधार T1 कुमरश्च (for कुण्डभानु) T4 कुरूढह (for कुमु°) T2 कुन्दर सङ्कुमुद्वह (for °) — (L 989) Dn Ds2 T4 G2 4 दीर्घभुजो, T1 2 °शिरा, G1 °शिरो (for °शिरो) — G4 om lines 990 993 — (L 990) Dn1 G2 उरुनेत्र, D6 उग्रवक्त्र (for उरु°) M4 शितोदर (for शतो°) — (L. 992) G1 सिंह मुखी (for °मुख) — (L 994) G2 द्विबाहु (for त्रि°) D6 शतानन, T1 2 G1 4 समानन (for सितानन°) — (L. 996) M1 2 पिशाचा (for the second तथान्य) D6 तथान्ये सुकृतानना (for °) — (L. 997) G2 प्रेतसधा; M4 °रक्षा (for °भक्षा) Dn1 T1 2 G1 3 4 5 प्रेतवाहा (for °वहा) — (L 998) T2 G1 शवान्सुबहुदाश्लत्र (for °) — G4 om line 999 — (L 999) Dn Ds2 T1 2 G1 5 शवान्बहून् (for शवं बहु) — (L. 1000) D6 T4 M2 4 विकृता (for वितता) T2 घोरा (for दीर्घा) — (L. 1001) Dn Ds1 T2 G 3 4 नानाविधा, D6 भग्नाश्चैव (for नग्ना°) Dn Ds1 D6 T2 4 G1 5 M4 सुचीराश्च (for सची°) T1 नग्नाश्च सुचिराश्चैव (for °) — (L. 1002) T3 M2 शिला (for शिरो°) D6 मान्त्रपाशैश्च पाशिता, M3 4 °पाशविपाशिता (for °) — (L. 1004) M1 कपालिनो (for कपालिनो) G4 जटिनो (for जटिला) — (L 1005) T1 2 G1 5 M3 4 एवं बहुविधाकारा (for °) — (L 1007) Dn Ds1 G2 4 -वाक्यानि (for -शास्त्राणि) — (L 1008) T1 कुण्डिकान्तकरा केचित्, G1 °स्थिकरा केचित् (for °) Dn Ds1 D6 T1 2 G1 3 5 केचिद्रकुशचिर्चीरिण (for °) — (L 1009) T4 G2 4 कार्पास- (for कर्पट) — (L. 1011) D6 T1 2 G1 4 5 M मुनिवरा (for °गणा) — (L 1012) Ds2 D6 T1 4 M2 सिद्धा (for सिद्ध) — (L. 1013) Cal ed नृत्येऽपि कुशला सर्वे

दो नव समयो स सर्वलोकप्रभवो हरिः शिवो
जटी च साक्षात्प्रणवात्मकः कृती ।
द्रष्टुं हरिं विष्णुमुदारविक्रमो
ययौ यथेष्टं पिशिताशनैर्वृतः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

एवं बहुविधैर्भूतैः पिशाचैरुरगैः सह ।
आगत्य भगवान्रुद्रः शंकरो वृषवाहनः ॥
ददर्श विष्णुं देवेशं तपन्तं तप उत्तमम् ।
जुह्वानमग्निं विधिवद्धव्यैर्मध्यैर्जगत्पतिम् ॥
गरुडाहृतकाष्ठं तु जटिलं चीरवाससम् ।
चक्रेणानीतकुसुमं खड्गानीतकुशं तथा ॥
गदाकृतसमाचारं देवदेवं जनार्दनम् ॥
इन्द्राद्यैर्देवसंघैश्च वृतं मुनिगणैः सह ।
अचिन्त्यं सर्वभूतानां ध्यायन्तं किमपि प्रभुम् ॥
अवरुह्य वृषाच्छर्वो भगवान्भूतभावनः ।
ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा ललाटाक्ष उमापतिः ।
ततो भूतपिशाचाश्च राक्षसा गुह्यकास्तथा ।
मुनयो विप्रवर्याश्च जयशब्दं प्रचक्रिरे ॥
जय देव जगन्नाथ जय रुद्र जनार्दन ।
जय विष्णो हृषीकेश नारायण परायण ॥
जय रुद्र पुराणात्मन्नव्यय देव हरेश्वर ।
आदिदेव जगन्नाथ जय शंकर भावन ॥
जय कौस्तुभदीप्ताङ्ग जय भस्मविराजित ।
जय चक्रगदापाणे जय शूलिन्त्रिलोचन ॥
जय मौक्तिकदीप्ताङ्ग जय नागविभूषण ।
इति ते मुनयः सर्वे प्रणाम चक्रिरे हरिम् ॥
तत उत्थाय भगवान्दृष्ट्वा देवमवस्थितम् ।
वृषध्वजं विरूपाक्षं शंकरं नीललोहितम् ।
ततो हृष्टमना विष्णुरुवाच हरमीश्वरम् ॥

भगवानुवाच ।

नमस्ते शितिकण्ठाय नीलग्रीवाय वेधसे ।
नमस्ते अस्तु शोचिषे नमस्ते उपनामिने ॥
नमस्ते अस्तु मीढुषे नमस्ते गदिने हर ।
नमस्ते विश्वमूर्तये वृषाय वृषरूपिणे ॥
अमूर्ताय च देवाय नमस्तेऽस्तु पिनाकिने ।

(for °) — (L 1017) T4 मुनिभिश्चैव प्रमथैः (for °) — (L 1021) D5 T2 3 G2 2M2 3 4 हर शिवो, T2 भवो विभुः (for हरिः शिवो) — (L 1022) T1 प्रणवात्मकं, M1 4 °वाकृति ((for °वात्मकः) — (L 1023) D6 G1 बिभ्रद् (for विष्णुम्) D6 उदारविभ्रम, T1 2 M °विक्रम (for °विक्रमो)

Colophon — *Mention of the Epic* D32 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 3 4 G1 3 4 5 M — *Sub-parvan* Dn Ds2 D6 M कैलासयात्रा — *Adhy no* Dn 271; Ds2 270 T1 197, T2 199, T4 G1 166, G2 193, G4 196, G5 M4 198, M1 3 163

(L 1025) D6 असुरैः (for उरगैः) — (L 1028) D6 G2 जुह्वन्तम् (for जुह्वानम्) Dn T1 3 G1-4 M1 3 4 द्रव्यैर् (for मेध्यैर्) — T4 om lines 1029-1032 — (L 1029) G1 पीत (for चीर) — (L 1030) D6 G2 चक्रानीतकुशासनम् (G2 °दिकम्) (for °) — (L 1032) T2 गन्धर्वैर् (for सर्वैश्च) G3 यथा (for सह) — M4 om line 1033 M1 3 om line 1034 — (L 1037) M2-3 4 सपार्षद् (for °पर्षदः) — (L 1040) M1 रुद्र (for देव) T2 G1 3 4 M1 हरे हर, G2 M1 3 हरे हरे (for हरेश्वर) — (L 1043) D6 T3 G2 M1 3 कपर्दिने (for त्रिलोचन) — (L 1045) T2 [इ]मे (for ते) — (L 1046) M2 3 देवेशो (for भगवान्) D6 उमापतिम्, G2 उपस्थितम् (for अवस्थि°) — (L 1048) D6 ईश्वर (for °रम्) — D6 कृष्ण (for भगवान्) — (L 1049) D6 नीलकण्ठाय (for शिति°) G3 नीलकण्ठाय (for °ग्रीवाय) — (L 1050) G3 नमस्ते गदिने तुभ्य, G4 नमोऽस्तु शोचिषे तुभ्य, Bom Poona eds G (ed) °स्ते शोचिषे अस्तु (for °) D6 T4 अस्तु मीढुषे, G3 विश्वमूर्तये (for उपनामिने) — G3 om line 1051 — (L 1051) T1 नमस्ते हरये तुभ्यं; Bom Poona eds G (ed) °स्ते मीढुषे अस्तु (for °) T2 G2-3 हरे (for हर) D6 T4 नमस्ते विश्वमूर्तये (for °), — (L 1052) Dn Ds2 G2 त्रिपुरघ्ने, T1 °वर्षे ते, T2 °मूर्ताय (for °मूर्तये) T4 नमस्ते जटिने तुभ्य (for °) D6 वृषाय वृषविहाय वृषरूपाय ते नमः; G4 नमस्ते गदिने तुभ्यं नमस्ते विश्वमूर्तये — After line 1052, G2 ins

10** उपनिर्धाय च नमो वृषाय वृषरूपिणे ।

— (L 1053) M1 3 अरूपाय (for अमूर्ताय) T2 मूर्ताय (for देवाय) — After line 1053, T2 ins

नमः कुब्जाय कृपाय शिवाय शिवरूपिणे ॥
नमस्तुण्डाय तुष्टाय नमस्तुटितुटाय च । [1055]
नमः शिवाय शान्ताय गिरिशाय च ते नमः ॥
नमो हराय हिश्राय नमो हरिहराय च ।
नमोऽघोराय घोराय घोरघोरप्रियाय च ॥
नमोऽघण्टाय घण्टाय नमो घटिघटाय च ।
नम. शर्वाय शान्ताय भूताधिपतये नमः ॥ [1060]
नमो नमो विरूपाय पुराय पुरहारिणे ।
नम आद्याय बीजाय शुचये भस्मरूपिणे ॥
नमः पिनाकहस्ताय नम शूलासिधारिणे ।
नमस्ते रुद्रहस्ताय नमस्ते कृत्तिवाससे ॥
नमस्ते वामदेवाय नम आकाशमूर्तये । [1065]
हराय हरिरूपाय नमस्ते तिग्मतेजसे ॥
भक्तप्रियाय भक्ताय भक्ताना वरदायिने ।
नमोऽभ्रमूर्तये देव जलमूर्तिधराय च ॥
नमश्चन्द्राय देवाय सूर्याय च नमो नम ।
नमः प्रधानदेवाय भूताना पतये नमः ॥ [1070]
नमः करालमुण्डाय विकृताय कपर्दिने ।
अजाय च नमस्तुभ्यं भूतभावन भावन ॥
नमोऽस्तु हरिकेशाय पिङ्गलाय नमो नमः ।
नमस्तेऽभीशुहस्ताय भीरुभीरुहराय च ॥
हराय भीतिरूपाय घोराणा भीतिदायिने । [1075]
नमो दक्षमखघ्नाय भगनेत्रापहारिणे ॥
उमापते नमस्तुभ्यं कैलासनिलयाय च ।
आदिदेवाय देवाय भवाय भवरूपिणे ॥
नमः कपालहस्ताय नमोऽजमथनाय च ।
त्र्यम्बकाय नमस्तुभ्य त्र्यक्षाय च शिवाय च ॥ [1080]
वरदाय वरेण्याय नमस्ते चन्द्रशेखर ।
नम इध्माय हविषे ध्रुवाय च कृशाय च ॥
नमस्ते शक्तियुक्ताय नागपाशप्रियाय च ।
विरूपाय सुरूपाय भद्रपानप्रियाय च ॥
श्मशानरतये नित्य जयशब्दप्रियाय च । [1085]
खरप्रियाय खर्वाय खराय खररूपिणे ॥
भद्रप्रियाय भद्राय भद्ररूपधराय च ।

विरूपाय सुरूपाय महाघोराय ते नमः ॥
घण्टाय घण्टनादाय घण्टभूषणभूषिणे ।
तीव्राय तीव्ररूपाय तीव्ररूपप्रियाय च ॥
नग्नाय नग्नरूपाय नग्नरूपप्रियाय च ।
भूतावास नमस्तुभ्य सर्वावास नमो नमः ॥
नमः सर्वात्मने तुभ्य नमस्ते भूतिदायिने ।
नमस्ते वामदेवाय महादेवाय ते नम ॥
का नु वाक्स्तुतिरूपा ते को नु स्तोतु प्रशक्नुयात् ।
कस्य वा स्फुरते जिह्वा स्तुतौ स्तुतिमता वर ॥
क्षमस्व भगवन्देव भक्तोऽह ध्याहि मा हर ।
सर्वात्मन्सर्वभूतेश ध्याहि मा सतत हर ॥
रक्ष देव जगन्नाथ लोकान्सर्वात्मना हर ।
ध्याहि भक्तान्सदा देव भक्तप्रिय सदा हर ॥

Colophon

वैशपायन उवाच ।
ततो वृषध्वजो देवः शूली साक्षादुमापतिः ।
कर करेण सगृह्य विष्णोश्चक्रधरस्य ह ॥
प्रोवाच भगवान्रुद्रः केशव गरुडध्वजम् ।
शृण्वता सर्वदेवाना मुनीना भावितात्मनाम् ॥

किमिद देवदेवेश चक्रपाणे जनार्दन ।
तपश्चर्या किमर्थ ते प्रार्थना तव का विभो ।
त्वय विष्णुर्भवान्नित्यस्तपस्त्र तपसा हरे ॥
पुत्रार्थ यदि ते देव तपश्चर्या जनार्दन ।
पुत्रो दत्तो मया देव पूर्वमेव जगत्पते ॥
शृणु तत्रापि भगवन्कारण कारणात्मक ॥
तपश्चर्तुं प्रवृत्तोऽह कुतश्चित्कारणाद्धरे ।
वर्षायुत महाघोर पुरा कृतयुगे तदा ॥
भवानी तत्र मे देव परिचर्तुं तदाभवत् ।
पित्रा नियुक्ता देवेश उमेषा वरवर्णिनी ।
भीत इन्द्रस्तदा देव मार मा प्रैषयत्तदा ॥
मधुना सह सयुक्तो मारो मामागतस्तदा ।
लक्ष्य मामकरोत्तत्र बाणस्य प्रेषितस्य ह ॥
एषा मा सेवते तत्र दानात्पुष्पादिना हरे ॥
ततः क्रुद्धोऽहमभव दृष्ट्वा मार तथाविधम् ।
क्रुध्यतो मम देवेश नेत्रादग्निः पपात ह ॥
सोऽयमग्निस्तदा मार भस्मसात्कृतवास्तदा ।
अचिन्तय तदा विष्णो शक्रस्यैतच्चिकीर्षितम् ॥
तत प्रभृति देवेश दया त प्रति वर्तते ।

— G3 om 1087^d–1088^a — (L 1088) T2 घोररूपाय, M3 महामेघाय (for °घोराय) — (L 1089) Dn Ds2 T2 घण्टभूषाय, G4 °भूताय (for °नादाय) T1 2 G1 3 5 घण्टानादाय घण्टाय (for ^{a}) G2 घण्टाघण्टाय ते नम (for ^{b}) — G4 om line 1091 — (L 1092) Dn Ds2 D6 T4 भूतवास (for भूता°) D5 लोकवास, G4 M3 सर्वे° (for सर्वा°) — D5 om (hapl) lines 1093 1094 — (L 1093) Dn Ds2 नमस्ते भूतिदायक, T1 4 G3 °स्ते भूतदायिने, G1 °स्ते भूतदायक (for ^{b}) — (L 1095) D6 मतिरूपा (for स्तुति°) — (L 1096) G3 वाक् (for वा) T1 स्फुरते कस्य जिह्वा नु (for ^{a}), G3 कृतौ (for स्तुतौ) — (L 1097) Dn Ds2 G3 4 त्राहि (for ध्याहि) — (L 1098) Dn Ds2 D6 T2 G3 4 त्राहि (for ध्याहि) D6 वर, G3 हरे (for हर) — D6 G2 om (hapl) line 1099 — (L 1099) T2 सह, T4 हरे (for हर) — (L 1100) Dn Ds2 D6 T1 2 G4 त्राहि (for ध्याहि) T2 भक्तं (for भक्तान्)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G4 — *Sub parvan* Dn Ds2 D6 T4 G1 M3 कैलासयात्रा — *Adhy name* G3 कृष्णेन स्तुति, G4 ईश्वरस्तुति, M1 रुद्रस्तव — *Adhy no* Dn 272, Ds2 271, T1 G3 198, T2 G1 200, T4 167; G2 193, G4 197, G5 199, M1 2 163, M3 199

T3 G1 om the ref — (L 1101) G4 शिवः (for शूली) — (L 1102) G5 करे वा (for करेण) — (L 1104) M3 ऋषीणा (for मुनीना) — (L 1107) Dn2 D6 T4 G3 नित्य (for नित्यस) D6 T4 M1 3 तपसा (for तपसा) G4 तपस्थं तपना वर (for ^{b}) — (L 1108) Cal ed प्रति (for यदि) — (L 1109) G4 जनार्दन (for जगत्पते) — (L 1110) D3 कारणात्मक (for कारणा°) — (L 1111) D3 G3 कारणान्तरे (for °णाद्धरे) — (L 1112) Dn2 अनघ (for तदा) — (L 1113) D3 G3 4 तपश्चर्तुं (for परिचर्तुं) D6 सताभवत्; T1 तथाऽभवत् (for तदाभवत्) — (L 1114) G3 4 मम (for उमा) — G4 om lines 1116 1118 — (L 1117) G3 कर्णे (for लक्ष्य) — (L 1118) T1 2 G3 देवी (for दानात्) — (L 1121) Dn Ds2 हरे (for तदा) — G4 om lines 1122–1124

ब्रह्मणा च नियुक्तोऽस्मि प्रीतस्तत्र जनार्दन ॥
नियुक्त पुत्ररूपेण स ते देव जगत्पते ।
ज्येष्ठस्तव सुतो देव प्रद्युम्न्त्यमिविश्रुत ॥
स्मर त विद्धि देवेश नात्र कार्या विचारणा ।
इत्युक्त्वा पुनराहेदं याथात्म्यं दर्शयन्निव ।
मुनीनां श्रोतुकामाना याथात्म्यं तत्र सत्तम ॥
अञ्जलिं सपुटं कृत्वा विष्णुमुद्दिश्य शंकरः ।
उमया सार्धमीशानो याथात्म्यं वक्तुमैहत ॥
हरे कुर्वति तत्रैवमञ्जलिं कुरुसत्तम ।
मुनयो देवगन्धर्वा. सिद्धाश्च सहकिंनरा· ।
अञ्जलिं चक्रिरे विष्णौ देवदेवेश्वरे हरौ ॥

महेश्वर उवाच ।

यत्तत्कारणमाहुस्तत्सांख्याः प्रकृतिसञ्ज्ञितम् ।
त्रिधाभूत जगद्योनि प्रधान कारणात्मकम् ॥
सत्त्व रजस्तमो विष्णो जगद्दण्ड जनार्दन ।
तस्य कारणमाहुस्त्वां साख्यास्तत्त्वविदो हरे ।
तद्रूपेण भवान्विष्णो परिणम्याधितिष्ठति ॥
ततो महान्समुत्पन्नः प्रकृतिर्यस्य कारणम् ।
तस्मात्तु महतो घोरादहकारो महानभूत् ।
स त्वमादौ जगन्नाथ परिणामस्तथा हि सः ॥
अहंकारात्प्रभो देव कारणानि महान्ति च ।
तन्मात्राणि तथा पञ्च भूतानि प्रभवन्त्युत ॥
तानि त्वामाहुरीशानं भूतानीति जगत्पते ।
पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमम् ॥
चक्षुर्घ्राणं तथा स्पर्शो रसना श्रोत्रमेव च ।
मनः षष्ठं तथा देव प्रेरकं तत्र तत्र ह ॥
कर्मेन्द्रियाणि चाप्याहु पादादीनि जनार्दन ।
त्वमेव तानि सर्वाणि करोषि नियतात्मवान् ॥
स्वेषु स्वेषु जगन्नाथ विषयेषु तथा हरे ।
निवेशयसि देवेश योग्यामिन्द्रियपद्धतिम् ॥
यदा त्वं रजसा युक्तस्तदा भूतानि सृष्टवान् ।
यदा च सत्त्वयुक्तोऽसि तदा पाता जगत्त्रयम् ॥
यदा ते तम उत्कृष्ट तदा सहरसे जगत् ॥
त्रिभिरेव गुणैर्युक्तः सृष्टिरक्षाविनाशने ॥
वर्तसे विविधा भूतिमादाय नियतात्मवान् ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु नियोजयसि माधव ॥
प्राणिनामुपभोगार्थमन्त. स्थित्वा जगद्गुरो ।
तस्मात्सर्वत्र भूतेषु वर्तसे सर्वगो भवान् ॥
ब्रह्मा त्व सृष्टिकाले तु स्थितौ विष्णुरसि प्रभो ।
सहारे रुद्रनामासि त्रिधामा त्वमिति प्रभो ॥
भूमिरापोऽनलो वायु· ख मनो बुद्धिरेव च ।
एता. प्रकृतयो देव भिन्नाः सर्वत्र ते हरे ॥

—(L. 1122) D₆ M₁ ₃ [इ]इ (for [ए]तच्) —(L. 1123) G₃ परि (for प्रति) —(L. 1124) M₃ ऽस्मिन्प्रीतिस् (for ऽस्मि प्रीतस्) M तस्य (for तत्र) —(L. 1127) G₄ मम (for विद्धि) — G₄ om lines 1128 1141 —(L 1128) Dn₂ G₃ om (hapl) lines 1128ᵇ–1129ᵃ D₆ यथार्थं; G₂ M₄ याथार्थ्यं (for °त्म्य) —(L 1129) T₁ M₃ ₄ याथार्थ्यं (for °त्म्यं) —(L 1131) D₆ M₄ याथार्थ्यं (for °त्म्यं) —(L. 1132) Dn Ds₂ हरे (for हरे) Dn₁ Ds₂ कुर्वन्ति —(L 1134) T₁. ₃ ₄ G₁ ₃ ₅ विष्णोर् (for विष्णौ) — G₂ महेश (for महेश्वर) —(L 1135) D₆ महत् (for यत्तत्) T₁ त्वा सख्यम् (for कारणम्) M₁ ₂ ₄ ते, M₃ तु (for तत्) Dn Ds₂ -सञ्ज्ञकम् (for -सञ्ज्ञितम्) —(L. 1140) T₁ ₃ G₁ ₃ ₅ M प्रकृतेर्जन्म कारणम्, G₂ जगतो जन्मकारणम् (for ᵇ) —(L 1144) T₁ मात्राणि (for भूतानि) D₆ G₂ कारणानि महा(G₂ मत्र)-न्युत (for ᵇ) —(L. 1145) D₆ भूतानि जगत· पते (for ᵇ) —(L. 1147) D₆ T₁ ₄ G M रसन (for °ना) —(L. 1149) Dn Ds₂ M₃ ₄ [अ]न्यानि (for [अ]प्याहु·) Dn Ds₂ M₃ ₄ वागादीनि, T₁ ₃ G₁ ₃–₅ वाक्पा° (for पादा°) —(L. 1152) D₆ M नियोजयसि (for निवेश°) —(L 1154) D₆ T₄ G₂ M जगद्यथा (for जगत्त्रयम्) —(L. 1155) Dn Ds₂ T₂ G₃ ₅ यदा त्वं तमसाकृष्टस्, T₁ G₁ यदा त्व तमसा कृष्ण (for ᵃ) G₂ यथा त्व नामसंभावं हरसे तत्तथा जगत् —(L 1157) D₆ T₄ M₃ ₃ भूमिम् (for भूतिम्) —(L 1159) Cal ed अत्र सृष्ट्वा (for अन्त स्थित्वा), T₃ G₁ ₃ जगत्पते, T₄ °द्गुरुम् (for °द्गुरो) —(L 1162) D₆ त्रियामा (for त्रिधामा) Dn Ds₂ T₁ ₃ ₄ G असि (for इति) —(L 1164) G₂ एतामो प्रकृतिर्देव (for ᵃ) G(ed) हिता (for भिन्ना·) G₂ मो भवान् (for ते हरे) —(L 1166) Dn Ds₂

सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
सहस्रोदरसाहस्री सहस्रात्मा दिवस्पतिः ॥
भूमिं सर्वामिमां प्राप्य सप्तद्वीपां ससागराम् ।
अणुः सर्वत्रगो भूत्वा अत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥
त्वमेवेदं जगत्सर्वं यद्भूतं यच्च भविष्यति ।
त्वत्तो विराट् प्रादुरभूत्सम्राट् चैव जनार्दन ॥
तव वक्त्राज्जगन्नाथ ब्राह्मणो लोकरक्षकः ।
प्रादुरासीत्पुराणात्मन्षट्कर्मनिरतः सदा ॥
राजन्यस्तु तथा बाहोरासीत्संरक्षणे रतः ।
ऊर्वोर्वैश्यस्तथा विष्णो पादाच्छूद्र उदाहृतः ।
एवं वर्णा जगन्नाथ तव देहात्सनातनात् ॥
मनसस्तव देवेश चन्द्रमा समपद्यत ।
सुरकृत्सर्वभूतानां शीतांशुरमृतप्रभः ॥
अक्ष्णो सूर्यः समुत्पन्नः सर्वप्राणिविलोचनः ।
यस्य भासा जगत्सर्वं भासते भानुमानसौ ॥
मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च प्राणाद्वायुरजायत ।
नाभेरन्तरिक्षमुत्पन्नं तव देव जनार्दन ॥
द्यौरासीत्तु महाघोर शिरसस्तव गोपते ।
पद्भ्यां भूमिः समुत्पन्ना दिशः श्रोत्राज्जगत्पते ।
एवं सृष्ट्वा जगत्सर्वं व्याप्य सर्वं व्यवस्थितः ॥
व्याप्य सर्वानिमाँल्लोकान्स्थितः सर्वत्र केशव ।
ततश्च विष्णुनामासि धातोर्व्याप्तेश्च दर्शनात् ॥
नारा आपः समाख्यातास्तासामयनमादितः ।
यतस्त्वं भूतभव्येश तन्नारायणशब्दितः ॥
वसनाद्देवनादेव वासुदेवेति शब्दित ।
हरसि प्राणिनो देव ततो हरिरिति स्मृतः ॥
शं करोषि सदा देव ततः शंकरनामवान् ।
बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्च तस्माद्ब्रह्मेति शब्दितः ।
मधुरिन्द्रियनामेति ततो मधुनिपूदनः ॥
हृषीकाणीन्द्रियाण्याहुस्तेषामीशो यतो भवान् ।
हृषीकेशस्ततो विष्णो ख्यातो वेदेषु पठ्यते ॥
को ब्रह्मेति समाख्यात ईशोऽहं सर्वदेहिषु ।
आवां तवाङ्गे संभूतौ तव केशवनामवान् ॥
मा विद्या च हरे प्रोक्ता तस्या ईशो यतो भवान् ।
तस्मान्माधवनामासि धवः स्वामीति शब्दितः ॥
गौरेषा तु यतो वाणी तां च वेद यतो भवान् ।
गोविन्दस्तु ततो देव मुनिभिः कथ्यते भवान् ॥
त्रिरित्येव त्रयो वेदाः कीर्तिता मुनिसत्तमैः ।
क्रमते तांस्तथा सर्वांस्त्रिविक्रम इति स्मृतः ॥
अणुर्वामननामासि यतस्त्वं वामनाख्यया ।
मननान्मुनिरेवासि यमनाद्यतिरुच्यसे ॥
तपश्चरसि यस्मात्त्वं तपस्वीति च शब्दितः ।

सहस्रदार साहस्री, D5 सहस्रोरु सहस्राक्षी; G2 सहस्रो दरसाहस्र (for °) T2 सहस्राग्नि (for °त्मा) — (L. 1167) M3 व्याप्य (for प्राप्य) — (L. 1168) M अत्य तिष्ठत् (for अत्य°) — G2 om. lines 1171–1174 — (L. 1172) M3 पुराणात्मा (for °त्मन्) — (L. 1174) G3 शूद्रो (for विष्णो) D5 पादौ (for पादाच्) — (L. 1175) M सनातन (for °तनात्) — (L. 1177) M3 a -जन्तूनां (for भूतानां) Dn Ds1 T1 G3, 4 M अमित (for अमृत) — (L. 1178) G5 अक्ष्णा (for अक्ष्णो) — (L. 1179) D5 om (hapl) 1179b–1181a T2 व्याप्य स्थ व्यवस्थित (for b) — (L. 1180) Submetric T4 स इन्द्रश्च, M त इन्द्रश्च (for इन्द्रश्च) Dn Ds1 T3 G4 Cal. ed मुखादिन्द्र- (Cal ed °दश्च) अग्निश्च (for a) — (L. 1181) Hypermetric. Dn Ds1 G3 नाभेरभूदन्तरिक्षं, T1 2 G1 3 5 °रयान्तरिक्षं च, T1 व्योम समुत्पन्नं (for a) T1 2 G1 3 4 समुत्पन्न (for तव देव) — (L. 1182) G2 4 भूपते (for गोपते) — (L. 1184) T1 2 G1 3 5 जगद्रूप (for °त्सर्वं) — (L. 11.. G5 व्याप्त (for व्याप्य) D5 सर्वम् (for सर्वान्) D5 T4 (for स्थित) — (L. 1186) M प्र (for the second — Dn Ds1 T1 2 4 G om line 1189 — (L. 1.. M1 हरसि स्म नृणां पाप (for a) — (L. 1191) महादेव (सदा देव) Dn Ds1 T1 2 G1 3-5 तत्र शंकरतां गत (— (L. 1195) G4 om (hapl) lines 1195b–1201a केशव (for पठ्यते) Dn Ds1 M1 3 ख्यातो देवेषु (for b) — (L. 1196) Dn Ds1 D5 T2 3 4 G ब्रह्मणो नाम (for a) Dn Ds1 D5 T1 2 4 G1 3 4 देहिनाम् (for देहिषु) — (L. 1197) Dn Ds1 T1 G1 3 M1 तवाङ्ग (for °ङ्गे) Dn Ds1 T2 3 G1 3 4 (for तव) — (L. 1198) D5 T4 G1 तस्येशोऽसि (for ° — (L. 1199) D5 T1 G2 स्वामिति (for स्वामीति) —

वसन्ति त्वयि भूतानि भूतानामसततो हरे ॥
ईशस्त्वं सर्वभूतानामीश्वरोऽसि ततो हरे ।
प्रणवः सर्ववेदानां गायत्री छन्दसां प्रभो ॥
अक्षराणामकारस्त्वं स्फोटस्त्वं वर्णसंश्रयः ।
रुद्राणामहमेवास्मि वसूनां पावको भवान् ।
आदित्यानां भवान्विष्णुरिन्द्रो देवेश्वरो भवान् ।
अश्वत्थो वृक्षजातीनां ब्रह्मा लोकगुरुर्भवान् ।
मेरुस्त्वं पर्वतेन्द्राणां देवर्षीणां च नारदः ॥
दानवानां भवान्दैत्य. प्रह्लादो भक्तवत्सल ।
सर्पाणामेव सर्वेषां भवान्वासुकिसंज्ञकः ॥
गुह्यकानां च सर्वेषां भवान्धनद एव च ।
वरुणो यादसां राजा गङ्गा त्रिपथगा भवान् ॥
आदिस्त्वं सर्वभूतानां मध्यमन्तस्तथा भवान् ।
त्वत्तः समभवद्विश्वं त्वयि सर्वं प्रलीयते ॥
अहं त्वं सर्वगो देव त्वमेवाहं जनार्दन ।
आवयोरन्तरं नास्ति शब्दैरर्थैर्जगत्पते ॥
नामानि तव गोविन्द यानि लोके महान्ति च ।
तान्येव मम नामानि नात्र कार्या विचारणा ॥
त्वदुपासा जगन्नाथ सैवास्तु मम गोपते ।
यश्च त्वां द्वेष्टि देवेश स मां द्वेष्टि न संशयः ॥
त्वद्विस्तारो यतो देव अहं भूतपतिस्ततः ।
न तदस्ति विना देव यत्ते विरहितं हरे ॥
यदासीद्वर्तते यच्च यच्च भावि जगत्पते ।
सर्वं त्वमेव देवेश विना किंचित्त्वया न हि ॥
स्तुवन्ति देवाः सततं भवन्तं स्वैर्गुणैः प्रभो ।
ऋक्च त्वं यजुरेवासि सामासि सततं विभो ॥
विमुच्यते मया देव सर्वं त्वं भूतभावनः ।
नम. सर्वात्मने देव विष्णो माधव केशव ॥
नमस्करोमि सर्वात्मन्नमस्तेऽस्तु सदा हरे ।
नमः पुष्करनाभाय वन्दे त्वामहमीश्वर ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्त्वा देवदेवेश मुनीनाह पुनः शिवः ।
एवं जानीत हे विप्रा ये भक्ता द्रष्टुमागता. ॥
एतदेव परं वस्तु नैतस्मात्परमस्ति यः ।
एतदेव विजानीध्वमेतद्वः परमं तप. ॥
एतदेव सदा विप्रा ध्येयं प्रथतमानसैः ।
एतद्वः परमं श्रेय एतद्वः परमं तपः ॥

1203) M1-3 क्रमसे (for °ते) G1.3 श्रुत॰ (for स्मृत॰) — T1.2 G1 om line 1208 — (L. 1208) M सदा स्मृत॰ (for ततो हरे) — (L. 1209) M भवान् (for प्रभो) — (L. 1210) G2 प्रभवो (for स्फोटस्त्वं) — Dn Ds1 G2 om line 1212 T1 om lines 1213-1218 — (L. 1213) M देव- (for लोक) D6 T3 कृता (for -गुरुः) — (L. 1215) Cal ed ज्ञानवान्दैत्यमध्ये तु (for °) — (L. 1216) Dn Ds1 T2 G1.3.4 सहित (for संज्ञक) — D6 om lines 1221-1234 T2 G1 om (hapl.) lines 1226 1229 G4 om line 1226 — (L. 1226) M1 यश्च त्वां द्विषते देव (for °) — D5 om. line 1227 — (L. 1227) T3 त्वयि विस्तारितो देव (for °) G1 om (hapl.) 1227b-1233a — (L. 1229) D6 T3 क्वचित् (for हरे) — T2 G1 om line 1229 — (L. 1229) M3 भाति (for भावि). — (L. 1230) T1 सह (for न हि) — (L. 1231) D5 स्तुवन्ति सर्वे देवाश्च सततं स्वगुणैर्विभो — (L. 1232) Dn Ds1 T2 G1 प्रभो (for विभो) — G3 om line 1233. — (L. 1233) M विमुच्यसे जगन्नाथ (for °) G3 om (hapl.) lines 1233b-1234a — After line 1233, T3 ins

11** नम सर्वात्मने देव मुनीनाह पुन॰ शिव॰ ।
एवं जानीत हे विप्रा ये भक्ता द्रष्टुमागता ।
एतदेव परं वस्तु नैतस्मात्परमस्ति य॰ ॥

— (L. 1234) Dn Ds1 T1.4 G2.4 M3.4 सर्वात्मना (for °त्मने) — (L. 1236) T4 G1.3 ईश्वरम् (for ईश्वर)

Colophon. — Mention of the Epic Ds1 — Mention of Khila Dn Ds1 D6 T1.3 G M — Sub parvan Dn Ds1 D6 T3 G1 M कैलासयात्रा — Adhy name D6 T3 G1 कृष्णस्तुतिः — Adhy no Dn 273; Ds1 272; T2 G3 199; T3 G1 201, T4 169; G2 194; G4 193; G5 200; M1-3 164, M4 200

G5 om lines 1237-1276 — (L. 1238) D6 G2 भो (for हे) D6 द्रष्टुमानसा (for °गता) — G1 om lines 1240-1245 — (L. 1240) M2-4 एवम् (for the first एतद्) — (L. 1241) Dn Ds1 T1.4 G1 M4 संतत; D6 संयत (for प्रयत) — (L. 1242) D6 श्रेयम् (for श्रेय).

एतद्वो जन्मनः कृत्यमेतद्वस्तपसः फलम् ।
एष वः पुण्यनिचय एष धर्मः सनातनः ॥
एष वो मोक्षवशग एष मार्ग उदाहृतः ।
एष पुण्यप्रदः साक्षादिह वः कर्मणा फलम् ॥
एतदेव प्रशंसन्ति विद्वांसो ब्रह्मवादिनः ।
एषा त्रयीगतिर्विप्राः प्रार्थ्या ब्रह्मविदां सदा ॥
एतदेव प्रशंसन्ति सांख्ययोगसमाश्रिताः ।
एष ब्रह्मविदां मार्गः कथितो वेदवादिभिः ॥
एवमेव विजानीत नात्र कार्या विचारणा ।
हरिरेकः सदा ध्येयो भवद्भिः सत्त्वसंस्थितैः ॥
ओमित्येवं सदा विप्राः पठध्वं ध्यात केशवम् ।
ततो निःश्रेयसप्राप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥
एवं ध्यातो हरिः साक्षात्प्रसन्नो वो भविष्यति ।
भवनाशमयं देवः करिष्यति न संशयः ॥
सदा ध्यात हरिं विप्रा यदीच्छा प्राप्नुमीश्वरम् ।
एष संसारविभवं विनङ्क्ष्यति जगद्गुरुः ॥
स्मरध्वं सर्वदा विष्णुं पठध्वं त्रिदशारिणम् ॥
मनःसंयमनं विप्राः कुरुध्वं यत्नतः सदा ।
शुद्धेऽन्तःकरणे विष्णुः प्रसीदति तपोधनाः ॥
ध्यात्वा मां सर्वयत्नेन ततो जानीत केशवम् ।
उपास्योऽयं सदा विप्रा उपायोऽस्ति हरेः स्मृतौ ॥
उपायोऽयं मया प्रोक्तो नात्र संदेह इत्यपि ।
अथ मायी सदा विप्रा यतध्वं मायनाशने ॥
यथा वो बुद्धिरखिला शुद्धा भवति यत्नतः ।
तथा कुरुत विप्रेन्द्रा यथा देवः प्रसीदति ॥
एवमुक्तास्तत सर्वे यतयः पुण्यशालिनः ।
ययुरन्द्रुपगृह्यात्मा निरस्ताः सरयात्मप ॥
एवमेवेति ते विप्राः प्राहुः प्राञ्जलयो हरम् ।
छिन्नो नः संशयः सर्वो गृहीतोऽर्थः स तादृशः ॥
एतदर्थं समायाता वयमद्य तवालयम् ।
सगमात्सुपयोः सर्वो नष्टो मोहो महानिह ।
यथा वदसि देवेश तथा नः श्रेयसे परम् ॥
यथाह भगवान्रुद्रो यतामः सततं हरौ ।
इति ते मुनयः प्रीताः प्रणेमुः केशवं हरिम् ॥

Colophon

Dn Ds· T1 s G1 4 s M1 घनम् (for नय) — T3 G1 om line 1243 —(L. 1244) Dn Ds T1 s G1 4 s निश्च (for निचय) —(L. 1245) Dn Ds T1· G1 4 s दारा च (for -वशग·) Cal ed मोक्ष (for मार्ग) — Ds om line 1246 —(L. 1248) Ds प्राप्या, T1 G4 M प्राप्यौ, G2 ध्येयो (for प्रार्थ्या) —(L. 1249) Ds T2 4 G2 4 सांख्ययोग, G1 साख्य योग (for सांख्ययोग) —(L. 1250) Ds G4 M1 ब्रह्म- (for वेद-) —(L. 1251) Ds विजानीयात् (for °नीत) —(L. 1253) M1 3 एष (for मुक-) Dn Ds· G4 सत्त्वमास्थितै (for °संस्थितैः) — After line 1252, Dn Ds T1 2 G1 4 s ins

12** नान्यो जगति देवोऽस्ति विष्णोर्नारायणात्परः ।

—(L. 1253) Dn Ds G2 M1 पठत (for पठध्व) —(L. 1254) Ds T1 G1 4 M1 3 च श्रेयस- (for निःश्रे°) —(L. 1256) Dn Ds C· M ह्य हरि (for न संशय) —(L. 1257) Dn Ds T2 G1 4, 5 M1 सम्पुनम् (for ईश्वरम्) T1 यदीह प्राप्नुमक्षयम् (for °) —(L. 1258) Ds क्षपयिष्यति (for विनङ्क्ष्यति) Dn Ds T3 G4 विनाशयति वो गुरुः (for °) —(L. 1259) Dn Ds Ds T1 2 4 G1 2 4 s सततं (for सर्वदा) — G1 om line 1260 —(L. 1260) G3 विप्रा (for °) —(L. 1261) C3 शुद्धान्त- (for शुद्धेऽन्त-) —(L. 1262) M3 [अ]सु (for मा) —(L. 1263) T1 2 G 4 s हरि (for सदा) Dn1 om (hapl.) lines 1263b–1265a Dn Ds4 T1 2 G1 2 4 s उपास्ये T2 G3 °यो स्मृत (for °) —(L. 1264) Ds संशय (for संदेह) T· G1 इष्यते (for इत्यपि) — G2 om line 1265 —(L. 1265) T3 ज्ञान- (for मायी) Dn Ds2 मय, T1 G4 (for मान-) — before line 1266, some Mss ins वैशम्पायन उवाच —(L. 1268) Dn Ds3 T1 G2 मुनय- (for यतय) —(L. 1269) M1 2 4 संशय (°यात्) Dn D· T1 2 4 G1 4 s निरम(T1 2 G1 °ह्य नृप (for °) —(L. 1270) M1 विप्रेन्द्रा (for ते विप्रा) Ds T2 G2 4 s M1 s प्रोचु (for प्राहु) T1 नृप (for हरम्) —(L. 1271) T1 महाशिव (for स तादृशः) —(L. 1273) T1 G1 M1 2 सर्वे (for सर्वो) —(L. 1274) T1 G1 पुरा (for परम्) —(L. 1275) T3 हरे (for हरौ) —(L. 1276) M1-3 हरम् (for हरिम्)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds1 — *Mention*

वसन्ति त्वयि भूतानि भूतावासस्ततो हरे ॥
ईशस्त्वं सर्वभूतानामीश्वरोऽसि ततो हरे ।
प्रणवः सर्ववेदानां गायत्री छन्दसां प्रभो ॥
अक्षराणामकारस्त्वं स्फोटस्त्वं वर्णसंश्रयः ।
रुद्राणामहमेवास्मि वसूनां पावको भवान् ।
आदित्यानां भवान्विष्णुरिन्द्रो देवेश्वरो भवान् ।
अश्वत्थो वृक्षजातीनां ब्रह्मा लोकगुरुर्भवान् ।
मेरुस्त्वं पर्वतेन्द्राणां देवर्षीणां च नारदः ॥
दानवानां भवान्दैत्यः प्रह्लादो भक्तवत्सल ।
सर्पाणामेव सर्वेषां भवान्वासुकिसंज्ञकः ॥
गुह्यकानां च सर्वेषां भवान्धनद एव च ।
वरुणो यादसां राजा गङ्गा निम्नगा भवान् ॥
आदिस्त्वं सर्वभूतानां मध्यमन्तस्तथा भवान् ।
त्वत्तः समभवद्विश्वं त्वयि सर्वं प्रलीयते ॥
अहं त्वं सर्वगो देव त्वमेवाहं जनार्दन ।
आवयोरन्तरं नास्ति शब्दैरर्थैर्जगत्पते ॥
नामानि तव गोविन्द यानि लोके महान्ति च ।
तान्येव मम नामानि नात्र कार्या विचारणा ॥
त्वदुपासा जगन्नाथ सैवास्तु मम गोपते ।
यश्च त्वां द्वेष्टि देवेश स मां द्वेष्टि न संशयः ॥
त्वद्विस्तारो यतो देव अहं भूतपतिस्ततः ।
न तदस्ति विना देव यत्ते विरहितं हरे ॥
यदासीद्वर्तते यच्च यच्च भावि जगत्पते ।
सर्वं त्वमेव देवेश विना किंचित्त्वया न हि ॥
स्तुवन्ति देवाः सततं भवन्तं स्वैर्गुणैः प्रभो ।
ऋक्च त्वं यजुरेवासि सामासि सततं विभो ॥
किमुच्यते मया देव सर्वं त्वं भूतभावनः ।
नमः सर्वात्मने देव विष्णो माधव केशव ॥
नमस्करोमि सर्वात्मन्नमस्तेऽस्तु सदा हरे ।
नमः पुष्करनाभाय वन्दे त्वामहमीश्वर ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्त्वा देवदेवेशं मुनीनाह पुनः शिवः ।
एवं जानीत हे विप्रा ये भक्ता द्रष्टुमागताः ॥
एतदेव परं वस्तु नैतस्मात्परमस्ति वः ।
एतदेव विजानीध्वमेतद्वः परमं तपः ॥
एतदेव सदा विप्रा ध्येयं प्रयतमानसैः ।
एतद्वः परमं श्रेय एतद्वः परमं तपः ॥

1203) M_{1-3} क्रमसे (for °ते) $G_{1,3}$ श्रुत (for स्मृत°) — $T_{1,2}$ G_1 om line 1208 — (L 1208) M तदा स्मृत (for ततो हरे) — (L 1209) M भवान् (for प्रभो) — (L. 1210) G_2 प्रभवो (for स्फोटस्त्व) — Dn Ds_2 G_2 om line 1212 T_1 om lines 1213 1218 — (L. 1213) M देव (for लोक) D_6 T_4 कृता (for गुरुः) — (L 1215) Cal ed ज्ञानवान्दैत्यमध्ये तु (for °) — (L. 1216) Dn Ds_2 T_2 G_{1-3} संज्ञित (for संज्ञक) — D_6 om lines 1221–1234 T_3 G_1 om (hapl) lines 1226–1229 G_4 om line 1226 — (L. 1226) M_1 यश्च त्वां द्विषते देव (for °) — D_6 om line 1227 — (L 1227) T_4 त्वयि विस्तारितो देव (for °) G_2 om (hapl) 1227^b 1233^a — (L 1228) D_6 T_4 कचित् (for हरे) — T_3 G_1 om line 1229 — (L 1229) M_3 भाति (for भावि) — (L. 1230) T_1 सह (for न हि) — (L 1231) D_6 स्तुवन्ति सर्वे देवाश्च सततं स्वगुणैर्विभो — (L 1232) Dn Ds_2 T_2 G_4 प्रभो (for विभो) — G_4 om line 1233 — (L 1233) M किमुच्यसे जगन्नाथ (for °) G_3 om (hapl) lines 1233^b–1234^a — After line 1233, T_2 ins

11** नम सर्वात्मने देव मुनीनाह पुन शिव ।
एव जानीत हे विप्रा ये भक्ता द्रष्टुमागता ।
एतदेव पर वस्तु नैतस्मात्परमस्ति व ॥

— (L 1234) Dn Ds_2 $T_{1,4}$ $G_{2,4}$ $M_{2,4}$ सर्वात्मना (for °त्मने) — (L 1236) T_4 $G_{1,3}$ ईश्वरम् (for ईश्वर)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila* Dn Ds_1 D_6 $T_{1,2}$ G M — *Sub parvan* Dn Ds_2 D_6 T_4 G_4 M कैलासयात्रा — *Adhy name* D_6 T_4 G_4 कृष्णस्तुति — *Adhy no* Dn 273, Ds_2 272, T_1 G_3 199, T_2 G_1 201, T_4 168, G_2 194, G_4 198, G_6 200, M_{1-3} 164, M_4 200

G_3 om lines 1237–1276 — (L 1238) D_6 G_2 भो (for हे) D_6 द्रष्टुमानसा (for °गता) — G_2 om lines 1240–1245 — (L 1240) M_{2-4} एवम् (for the first एतद्) — (L 1241) Dn Ds_2 $T_{1,4}$ G_1 M_4 सतत, D_6 च यत (for प्रयत) — (L 1242) D_6 श्रेयम् (for श्रेय).

ाद्धो जन्मनः कृत्यमेतद्धस्तपसः फलम् ।
न यः पुण्यनिचय एष धर्मः सनातनः ॥
न यो मोक्षवशग एष मार्ग उदाहृतः ।
प पुण्यप्रदः साक्षादेतद्धः कर्मणां फलम् ॥
तदेव प्रशंसन्ति विद्वांसो ब्रह्मवादिनः ।
पा त्रयीगतिर्विप्राः प्राप्या ब्रह्मविदां सदा ॥
तदेव प्रशंसन्ति सांख्ययोगसमाश्रिताः ।
प ब्रह्मविदां मार्गः कथितो वेदवादिभिः ॥
वमेव विजानीत नात्र कार्या विचारणा ।
रिरेकः सदा ध्येयो भवद्भिः सत्त्वसंस्थितैः ॥
तोमित्येवं सदा विप्राः पठध्वं ध्यात केशवम् ।
तो निःश्रेयसप्राप्तिर्भविष्यति न संशयः ॥
वं ध्यातो हरिः साक्षात्प्रसन्नो वो भविष्यति ।
स्वनाशमयं देवः करिष्यति न संशयः ॥
दा ध्यात हरिं विप्रा यदीच्छा प्राप्तुमीश्वरम् ।
ष संसारविभवं विनङ्क्ष्यति जगद्गुरुः ॥
गरध्वं सर्वदा विष्णुं पठध्वं त्रिशरीरिणम् ॥
मनःसंयमनं विप्राः कुरुध्वं यत्नतः सदा ।
शुद्धेऽन्तःकरणे विष्णुः प्रसीदति तपोधनाः ॥
ध्यात्वा मां सर्वयत्नेन ततो जानीत केशवम् ।
उपास्योऽयं सदा विप्रा उपायोऽस्मि हरेः स्मृतौ ॥
उपायोऽयं मया प्रोक्तो नात्र संदेह इत्यपि ।
अथ मायी सदा विप्रा यतध्वं मायनाशने ॥
यथा नो बुद्धिरखिला शुद्धा भवति यत्नतः ।
तथा कुरुत विप्रेन्द्रा यथा देवः प्रसीदति ॥
एवमुक्तास्तत सर्वे यतयः पुण्यशालिनः ।
यथावदुपगृह्णाना निरस्ताः संशयास्तृप ॥
एवमेवेति ते विप्राः प्राहुः प्राञ्जलयो हरम् ।
छिन्नो नः संशयः सर्वो गृहीतोऽर्थः स तादृशः ॥
एतदर्थं समायाता वयमद्य तवालयम् ।
सगमाद्युवयोः सर्वो नष्टो मोहो महानिह ।
यथा वदसि देवेश तथा नः श्रेयसे परम् ॥
यथाह भगवान्रुद्रो यतामः सततं हरौ ।
इति ते मुनयः प्रीताः प्रणेमुः केशवं हरिम् ॥

Colophon

Dn Ds2 T1 2 G1 4 5 M4 धनम् (for तप) — T2 G1 om line 1243 — (L. 1244) Dn Ds2 T1 2 G1 4 5 निलय for निचय) — (L 1245) Dn Ds2 T1 2 G1 4 5 ज्ञाता च for वशग) Cal ed मोक्ष (for मार्ग) — D6 om line 1246 — (L. 1248) D6 प्राप्या , T1 G4 M प्राप्यौ , G2 प्रेक्ष्यो for प्राप्या) — (L 1249) D6 T2 3 G2 4 सांख्ययोग , G1 सांख्यं योग (for सांख्ययोग) — (L 1250) D6 G4 M2 ब्रह्म (for वेद) — (L 1251) D6 विजानीयात् (for °नीत) — (L. 1252) M1 3 एष (for एक) Dn Ds2 G4 सत्वमास्थितै (for °संस्थितैः) — After line 1252, Dn Ds2 T1 2 G1 4 5 ins

12** नान्यो जगति देवोऽस्ति विष्णोर्नारायणात्पर ।

— (L. 1253) Dn Ds2 G2 M4 पठत (for पठध्वं) — (L. 1254) D6 T1 G1 4 M1-3 च श्रेयस (for निःश्रे°) — (L. 1256) Dn Ds2 G2 M इद हरि (for न संशय) — (L. 1257) Dn Ds2 T2 G1 4 5 M4 मच्युतम् (for ईश्वरम्) T1 यदीह प्राप्तुमुत्तमम् (for ᵇ) — (L. 1258) D6 व्यपोहति (for विनङ्क्ष्यति) *Dn Ds2 T2 G4* विनाशयति वो गुरु (*for* ᵇ) — (L. 1259) Dn Ds2 D5 T1 2 4 G1 2 4 5 सततं (for सर्वदा) — G4 om line 1260 — (L 1260) G2 मननं श्रवणं विप्रा (for ᵃ) — (L. 1261) G5 शुद्धान्त (for शुद्धेऽन्त-) — (L. 1262) M5 [अ]सु (for दा) — (L. 1263) T1 2 G1 4 5 हरि (for सदा) Dn1 om (hapl) lines 1263ᵇ–1265ᵃ. Dn Ds2 T1 2 G1 2 4 5 उपास्ये (T2 G5 °यो)ऽस्मिन्हरौ स्मृत (for ᵇ) — (L. 1264) D6 संशय (for संदेह). T1 4 G1 इष्यते (for इत्यपि) — G2 om line 1265 — (L. 1265) T1 ज्ञान (for मायी). Dn Ds2 क्षय ; T1 G1 मान-. (for माय) — Before line 1268, some Mss ins. वैशंपायन उवाच — (L. 1268) *Dn Ds2 T4 G2 M2* मुनय (for यतय) — (L. 1269) M2 3 4 संशय (for °यात्) Dn Ds2 T1 2 4 G1 4 5 निरस्त (T1 3 G1 °स्य)संशयं नृप (for ᵇ) — (L. 1270) M1 विप्रेन्द्रा (for ते विप्रा) *D6 T2 G2 4 5 M2 3* प्रोचु (*for* प्राहु°) T1 नृप (for हरम्). — (L. 4271) T1 सदाशिव (for स तादृश°) — (L. 1273) T1 G5 M1-5 सर्व (for सर्वो) — (L. 1274) T4 G1 M पुरा (for परम्) — (L. 1275) *T4* हरे (*for* हरौ) — (L. 1276) M1-3 हरम् (for हरिम्)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds1. — *Mention*

वैशंपायन उवाच ।
ततः स भगवान्रुद्रः सर्वान्विस्मापयन्निव ।
स्तुत्या प्रचक्रमे स्तोतुं विष्णुं विश्वेश्वरं हरिम् ।
अर्थ्याभिः श्रुतियुक्ताभिर्मुनीनां शृण्वतां तदा ॥
नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय धीमते ।
यस्य भासा जगत्सर्वं भासते नित्यमच्युत ।
नमो भगवते देव नित्य सूर्यात्मने नमः ॥
यः शीतयति शीतांशुर्लोकान्सर्वानिमान्प्रभुः ।
नमस्ते विष्णवे देव तुभ्यं सोमात्मने नमः ॥
यः प्रजाः प्राणयत्येको विश्वात्मा भूतभावनः ।
नमः सर्वात्मने देव नमो वाय्वात्मने हरे ॥
यो दधार करेणासौ कुशचीरादि यत्सदा ।
दधार वेदान्सर्वांश्च तुभ्यं ब्रह्मात्मने नमः ॥
सर्वान्संहरते यस्तु संहारे विश्वदृक्सदा ।
क्रोधात्मा विश्वरूपोऽसि तुभ्यं रुद्रात्मने नमः ॥
सृष्टौ स्रष्टा समस्तानां प्राणिनां प्राणदायिने ।
अजाय विष्णवे तुभ्यं स्रष्ट्रे विश्वसृजे नमः ॥
आदौ प्रकृतिमूलाय भूतानां प्रभवाय च ।
नमस्ते देवदेवेश प्रधानाय नमो नमः ॥
पृथिव्या गन्धरूपेण संस्थितः प्राणिनां हरे ।
दृढाय दृढरूपाय तुभ्यं गन्धात्मने नमः ॥
अपां रसाय सर्वत्र प्राणिनां सुखहेतवे ।
नमस्ते विश्वरूपाय रसाय च नमो नमः ॥
तेजसा भास्वरो यस्तु गुणो जन्तुहितः सदा ।
तस्मै देव जगन्नाथ नमो भास्वररूपिणे ॥
वायोः स्पर्शो गुणो यत्र शीतोष्णसुखदुःखदः ।
नमस्ते वायुरूपाय नमः स्पर्शात्मने हरे ॥
आकाशेऽवस्थितः शब्दः सर्वश्रोत्रनिवेशनः ।
नमस्ते भगवन्विष्णो तुभ्यं शब्दात्मने नमः ॥
यो दधार जगत्सर्वं मायामानुषदेहवान् ।
नमस्तुभ्यं जगन्नाथ मायिनेऽमायदायिने ॥
नम आद्याय बीजाय निर्गुणाय गुणात्मने ।
अचिन्त्याय सुचिन्त्याय तस्मै चिन्त्यात्मने नमः ॥
हराय हरिरूपाय ब्रह्मणे ब्रह्मवादिने ।
नमो ब्रह्मविदे तुभ्यं ब्रह्मब्रह्मात्मने नमः ॥
नमः सहस्रशिरसे सहस्रचरणाय च ।
नमः सहस्रवक्त्राय सहस्रनयनाय च ॥
विश्वाय विश्वरूपाय विश्वकर्त्रे नमो नमः ।

of *Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G1 2 4 5 M — *Sub-parvan* Dn Ds2 कैलासयात्रा — *Adhy no* DnDs2 272, T1 200, T2 G1 202, T4 169, G2 195, G4 199, G5 M1 2 4 201, M3 165

(L 1277) M1 3 सर्वं (for सर्वान्) — (L. 1278) T2 G1 सर्वेश्वर (for विश्वे°) — (L 1279) D6 अर्थ्याभि (for अर्थ्याभि) T4 G4 अर्थ्याभिस्तु मदा वाग्भिर् (for °) — Before line 1280 Dn Ds2 M ins महेश्वर उवाच — (L. 1281) Dn4 G2 उच्यते (for अच्युत) — (L 1282) D6 सूर्याय ते (for °त्मने) — G4 om (hapl) lines 1283 1288 G3 om lines 1283-1284 — (L. 1283) D6 सर्वं लोकान् (for लोकान्सर्वान्) Dn Ds2 M4 विभु (for प्रभु) — (L 1284) D3 तुभ्य, T4 G2 नित्य (for देव) Dn Ds2 D6 T1 3 G1 नित्य (for तुभ्य) — D6 om (hapl) lines 1285-1290 — T2 om (hapl) lines 1285-1288 — (L 1285) M1 3 प्राणान् (for प्रजा) G2 M4 प्रीणयति (for प्राण°) —(L 1286) Ds2 G2 वाग्गात्मने (for वाय्वा°) G2 तत्र (for हरे) —(L. 1288) G1 सर्वान्वेदांश्च (by transp) —(L 1289) T4 विश्वसृक्, M2 °कृत् (for °दृक्) — (L. 1290) T2 4 G1-3 रुद्ररूपो (for विश्व°) Dn Ds2 क्रोधात्मासि विरूपोऽसि (for °) M4 विश्वात्मने (for रुद्रा°) — (L 1293) M2 4 -रूपाय (for -मूलाय) — C3 om (hapl) lines 1295-1298 G4 om (hapl) lines 1289 1301 — (L. 1299) T2 G1 4 M1 3 तेजसा (for तेजसा) Ds2 T1 2 4 G1 2 5 M भास्करो (for भास्वरो) Dn Ds2 D6 G2 घृणो, M3 गुह्यो (for गुणो) — (L. 1300) Ds2 T1 2 4 G1 3 5 M3 भास्कर, D6 भासुर (for भास्वर) — (L 1301) G1 वायौ (for वायो) Dn Ds2 D6 T1 2 4 G (G4 om) M स्पर्शं (for स्पर्शो) M3 यश्च (for यत्र) — (L. 1302) D6 T4 सर्वात्मने, T2 स्पर्शात्मनो, G1 °त्मना (for °त्मने) — (L 1303) D6 G2 G3 M1 3 य स्थित· (for ऽवस्थित) T1 सत्त्व (for सर्व) —(L 1304) G1 4 5 सर्वात्मने (for शब्दा°) — (L. 1306) D6 ऽमायिमायिने, T2 G1 °विदायिने (for °यदायिने) — (L 1308) D6 चिन्त्याय ते (for °त्मने) M2 चिन्त्याचिन्त्यात्मने नम (for °) — G6 om (hapl) lines 1309 1313 —(L 1309) Dn Ds2 D6

विश्वदर्ने नमो नित्यं भूतावास नमो नमः ॥
इन्द्रियायेन्द्ररूपाय विषयाय सदा हरे ।
नमोऽश्वशिरसे तुभ्यं वेदाहरणरूपिणे ॥
अग्नयेऽग्निपते तुभ्यं ज्योतिषां पतये नमः ।
नमः सूर्याय भद्राय तेजसां पतये नमः ॥
नमः सोमाय सौम्याय नमः शीतात्मने हरे ।
नमो वषट्कृते तुभ्यं स्वधास्वाहास्वरूपिणे ॥
नमो यज्ञाय ईज्याय हविषे हव्यसत्कृते ।
नमः स्रुवाय पात्राय यज्ञाङ्गाय पराय च ॥
नमः प्रणवदेहाय क्षरायाप्यक्षराय च ।
वेदाय वेदरूपाय शस्त्रिणे शस्त्ररूपिणे ॥
गदिने खड्गिने तुभ्यं शङ्खिने चक्रिणे नमः ।
शूलिने चर्मिणे नित्यं वरदाय नमो नमः ॥
बुद्धप्रियाय बुद्धाय प्रबुद्धाय गुणाय च ।
हरये विष्णवे तुभ्यं नमः सर्वात्मने गुरो ॥
नमस्ते सर्वलोकेश सर्वकर्त्रे नमो नमः ।
नमः स्वभावशुद्धाय नमस्ते यज्ञसूकर ॥
नमो विष्णो नमो विष्णो नमो विष्णो नमो हरे ।
नमस्ते वासुदेवाय वासुदेवाय धीमते ॥
नमः कृष्णाय कृष्णाय सर्वावास नमो नमः ।
नमो भूयो नमस्तेऽस्तु पाहि लोकाञ्जनार्दन ॥
इति स्तुत्वा जगन्नाथमुवाच मुनिसत्तमान् ।
इदं स्तोत्रमधीयाना नित्यं प्रनत केशवम् ।
शरण्यं सर्वभूतानां तत्र श्रेयो विधास्यति ॥
ये चेमं धारयिष्यन्ति स्तवं पापविमोचनम् ।
तेषां प्रीतः प्रसन्नात्मा पठतां शृण्वतां हरिः ।
श्रेयो दास्यति सर्वांस्मा नात्र कार्या विचारणा ॥
अवश्यं मनसा ध्यात केशवं भक्तवत्सलम् ।
श्रेयः प्राप्तुं यदीच्छन्ति भवन्तः संशितव्रताः ॥
इत्युक्त्वा भगवान्रुद्रस्तत्रैवान्तरधीयत ।
सगणः शंकरः साक्षाद्धुमया भूतभावनः ॥
ततस्ते मुनयः सर्वे परां निर्वृतिमाप्नुयुः ।

T1 3 4 G (G4 om) शापिने (for वादिने) — (L 1310) Cal. ed तुभ्य (for मह्य) — (L 1311) T1 2 4 G1 4 किरणाय (for चर°) G3 om lines 1311ᵈ-1312ᵉ — (L 1314) D5 G1 भूतवास (for भूता°) G1 विश्वाय विश्वरूपाय विश्वकर्मे नमो नम — (L 1315) Dn ऐन्द्रस्वरूपाय (for इन्द्र°) D5 इन्द्राय इन्द्ररूपाय, T4 इन्द्रियोपेन्द्रियोपेन्द्रा (for °) — G2 om (hapl) lines 1316-1320 (L 1316) Dn Ds3 T4 G3 वेदाभरणरूपिणे (for ᵈ) — G1 om (hapl) lines 1317-1320 — (L 1317) D5 नित्य (for तुभ्य) — G1 4 om (hapl) line 1318 — (L 1318) Dn Ds3 D5 T1 2 4 G3 सूर्याय सूर्यपुत्रा(D5 °रूपा, T3 G3 °भद्रा)य (for °) D5 ज्योतिषा (for तेजसा) — (L 1319) T1 शान्तात्मने (for शीता°). Dn3 D5 नम (for हरे) — After line 1319, D5 ins

13** रुद्राय रुद्ररूपाय विषयाय सदा हरे ।

— (L 1320) D5 T4 स्वधास्वाहास्वरूपिणे (for °) — (L 1321) T1 हविषे (for ईज्याय) G3 नमो विश्वमेस्वाय (for °). T1 नित्यं कव्यं च सत्कृते (for ᵈ) — (L 1323) D5 अपायाय अपाय च (for ᵈ) — After line 1323, T4 ins

14** वेदाय वेदरूपाय शस्त्ररूपाय क्षपाय च ।

— D5 reads line 1324 twice — (L 1324) D5 (both times) T1 2 4 G देवाय देवरूपाय, Cal ed वेदरूपाय वेदाय (for °) D5 (first time) अक्षयाय क्षयाय च, Cal ed शास्त्राय शास्त्ररूपिणे (for ᵈ) — (L 1325) D5 T1 2 4 G चर्मिणे (for खड्गिने) G1 om (hapl) lines 1325ᵈ-1326ᵉ D5 T1 2 4 G1-3 5 खड्गिने (for चक्रिणे) — (L 1327) D5 T2 4 G1-3 5 M1-4 बुद्धिप्रियाय (for बुद्ध°) — (L 1329) D5 T4 G3 नमोऽस्तु ते (for नमो नम) — (L 1330) D5 स्वच्छाय (for शुद्धाय) — (L 1331) M1 2 जिष्णो (for the third विष्णो) T3 G1 हरे नम (by transp), G4 हरे हरे — (L 1333) T3 G1 श्रीशाय (for the second कृष्णाय) — M1 om line 1335 — (L 1336) Dn Ds1 D5 T1 M1 2 इदं (for इदं) — (L 1337) D5 T1 3 G M1 2 स्तव (for °वं) — (L 1338) विमोचकम् (for °नम्) — (L 1339) M2 प्रसन्नात्मा (for प्रस°) — (L 1340) Dn Ds2 T1 3 4 G1 3-5 धर्मात्मा (for सर्वात्मा) — (L 1341) D5 सर्वे; T1 3 ध्यात्वा G2 ध्याय (for ध्यात) C(ed) स्पष्टं स्तोत्रं विधास्यति (for °) — (L 1342) M1 2 प्राप्ति (for प्राप्तुं) D5 यदिच्छन्ति (for यदी°) — Before line 1343, D5 ins वैशम्पायन उवाच — (L 1344) C1 रुद्र (for भूत) — After line 1345 Dn Ds1 T1 3 G1 3 4 ins

15** तमेव परमं सर्वं मत्वा नारायणं हरिम् ।

विस्मयं परमं गत्वा मेनिरे स्वकृतार्थताम् ॥
लोकपालास्तदा विष्णुं नमस्कृत्य हरिं तदा ।
जग्मुः स्वान्यथ वेश्मानि गणैः सर्वैर्नृपोत्तम ॥
आरुह्य भगवान्विष्णुर्गरुडं पक्षिपुंगवम् ।
शङ्खी चक्री गदी खड्गी शार्ङ्गी तूणीतलत्रवान् ॥
यथागतं जगन्नाथो ययौ बदरिकामनु ।
सायाह्ने पुण्डरीकाक्षो नित्यं मुनिनिषेविताम् ॥
तत्र गत्वा यथायोगं विश्रम्य हरिरीश्वरः ।
अर्चितो मुनिभिः सर्वैर्निषसाद सुखासने ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
एतस्मिन्नेव काले तु पौण्ड्रो नृपवरो नृप ।
बलवान्सत्त्वसंपन्नो योद्धा विपुलविक्रमः ॥
वृष्णिशत्रुस्तदा राजा कृष्णद्वेष्टा बलात्तदा ।
नृपान्सर्वान्समाहूय प्रोवाच नृपसंसदि ॥
जिता च पृथिवी सर्वा जिताश्च नृपसत्तमाः ।
वृष्णयस्ते बलोन्मत्ताः कृष्णमाश्रित्य गर्विताः ॥
न दास्यन्ति करं सर्वे मम ते कृष्णसंश्रयात् ।
स तु कृष्णश्च बलवान्मामवज्ञाय तिष्ठति ॥
अहं चक्रीति गर्वोऽभूत्तस्य गोपस्य सर्वदा ।
शङ्खी चक्री गदी शार्ङ्गी तूणीशरसहायवान् ।
एवमादिर्महागर्वस्तस्य संप्रति वर्तते ॥
लोके च मम यन्नाम वासुदेवेति नित्यशः ।
अगृह्णान्मम तन्नाम गोपो मदबलान्वितः ॥
तस्य चक्रस्य यच्चक्रं ममापि निशितं महत् ।
गर्वेहन्तृ सदा तस्य बलि नाम्ना सुदर्शनम् ॥
सहस्रारं महाघोरं तस्य चक्रस्य नाशनम् ।
अनेन महता चक्रं गोपकस्य नृपोत्तमाः ॥
ममाप्येतद्धनुर्दिव्यं शार्ङ्गं नाम महास्वरम् ।
नाशयामि न संदेहश्चक्रं तस्य यदद्भुतम् ।
पाञ्चजन्यो महाशङ्खो महानादः सदा वशी ।
तस्य शङ्खस्य जेतासौ पश्यध्वं नृपसत्तमाः ॥
गदा कौमोदकी नाम ममेयं महती दृढा ।
कालायससहस्रस्य भारेण सुकृता मया ॥
खड्गो नन्दकनामासौ ममायं विपुलो दृढः ।
अन्तकस्यान्तको घोरस्तस्य खड्गस्य नाशनः ॥

—(L. 1346) G3 M2 स्म (for स्व). M3 मेनिरे परमार्थताम् (for °) —(L. 1347) Dn1 मुदा (for तदा) —(L. 1350) G1 शङ्खचक्र (for शङ्खी चक्री) G3 शङ्खी खड्गी गदी शार्ङ्गी (for °) M1 3 शृङ्गी (for तूणी-) —(L. 1351) D6 T1 यथागतो (for °गतं) —(L. 1352) M3 निषेवित (for °ताम्) —(L. 1353) Dn Ds2 T2 G2 विनम्य, T3 M3 विश्राम्य (for विश्रम्य) —(L. 1354) G3 (also as above) नित्यं मुनिनिषेविताम् (for °)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Akhila* Dn Ds2 D6 T2 3 4 G — *Sub-parvan* Dn Ds2 D6 M कैलासयात्रा — *Adhy. no.* Dn1 Ds2 274; T1 G2 201; T2 G1 203; G3 196, G4 M1 200; G5 202; M2-3 166

T3 G1 om. the ref. —(L. 1355) Dn Ds2 T2 3 4 G -वरोत्तम (for वरो नृप) —(L. 1357) T4 G1 कृष्णे (for वृष्णि) D6 T3 4 G3 4 सदा (for तदा) D6 T3 राजन् (for राजा) Dn Ds2 G3 4 कृष्णद्वेषी, T1 °द्वेषाद् (for °द्वेष्टा). D6 बली (for बलात्) —(L. 1358) G3 -सत्तम (for संसदि) —(L. 1360) D6 T1 3 4 G1 4 5 दर्पिता (for गर्विता)

—(L. 1361) Dn Ds2 T4 दास्यन्ति मे (for न दास्यन्ति) Dn1 सर्वं (for सर्वे) D6 G2 M दास्यन्ति करसर्वस्वं (for °) Dn1 Ds2 T1 G2 M न हि ते; Dn2 नि हते, D6 T2 न हि मे (for मम ते) Cal. ed. न हि ते मम पाण्डव (for °) —(L. 1362) Dn Ds2 G3 4 स तु कृष्णश्च बलवान्, Cal. ed. कृष्णश्च बलवान्मत्तो (for °) —(L. 1363) G2 ऽस्य (for ऽभूत्) —(L. 1364) Dn Ds2 शरी तूणी (for तूणीशर) —(L. 1366) Dn Ds2 त्रिभुवनम् (for नित्यशः). —(L. 1367) D6 T4 गोपालोऽस्ति (for गोपो मद-) M1 2 गोपो मन्मदान्वित (for °) —(L. 1368) G4 ममाप्यस्ति निशितं महत् (for °) —(L. 1369) D6 G1 3 गर्वं हर्तृ, T4 °भर्तृ (for °हन्तृ) Dn Ds2 M1, 3 भाति चापि; D6 वभौ नाम्ना, M2 4 नाम चापि (for बलि नाम्ना) —(L. 1370) G4 M2 4 नाशकम् (for °नम्) —(L. 1371) Dn Ds2 गोपकस्य (for °कस्य) M गोपस्य नृपसत्तमा (for °) — Dn Ds2 M3 om. lines 1373 1375 —(L. 1376) D6 T1 4 G1 3 चैव (for नाम) T1 4 G5 बृहती (for महती) —(L. 1377) T2 G1, 3 सुदृढा; G3 °तो (for °ता) —(L. 1379) D6 T2 G3 4

ततश्चाहं गदी खड्गी शार्ङ्गी चक्री तल्नवान् ।
युधि जेतास्मि कृष्णस्य नात्र कार्या विचारणा ॥
मा च ब्रूत नृपाश्चैवं गदिन चक्रिणं तथा ।
शङ्खिन शार्ङ्गिण वीर ब्रूत नित्य नृपोत्तमाः ।
वासुदेवेति मा ब्रूत न तु गोपं यदूत्तमम् ॥
एकोऽहं वासुदेवो हि हत्वा तं गोपदारकम् ।
सख्युर्मम निहन्तार नरकस्य महात्मनः ॥
मा तथा यदि न ब्रूत दण्ड्या भार शत शतम् ।
सुवर्णस्य च निष्कस्य धान्यानां बहुशस्तथा ॥
तथा ब्रुवति राजेन्द्रे मनसा दुःसह तदा ।
केचिद्भ्रासमायुक्ता आसते वीर्यवत्तरा. ।
रसज्ञा बलवीर्यस्य केशवस्य सदा नृपाः ॥
अपरे तु नृपा राजन्नेवमेवेति चुक्रुशुः ।
अन्ये बलमदोत्सिक्ता जेष्यामः केशवं रणे ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः कैलासशिखरान्निर्गतो मुनिसत्तमः ।
नारद सर्वलोकज्ञः पौण्ड्रस्य नगर प्रति ॥
अवतीर्य नभोमार्गात्प्रत्यागम्य नृपोत्तमम् ।
द्वा.स्थेन च समाज्ञप्तः प्रविवेश गृहोत्तमम् ॥
अर्घ्यादिसमुदाचार नृपाल्लब्ध्वा महामुनि. ।
निषसादासने शुभ्रे स्वास्तृते शुभ्रवाससा ॥
कुशलं पृष्टवान्भूयो नृपस्य मुनिसत्तमः ।
उवाच नारदं भूयः पौण्ड्रको बलगर्वितः ॥
भवान्सर्वत्र कुशलः सर्वकार्येषु पण्डितः ।
प्रथितो देवसिद्धेषु गन्धर्वेषु महात्मसु ॥
सर्वत्रगो निराबाधो गन्ता सर्वत्र सर्वदा ।
अगम्यं तव विप्रेन्द्र ब्रह्माण्डेऽस्त्र न किंचन ॥
नारदैव यद् दृ हि यत्र यत्र गतः सदा ।
तत्र तत्र तप सिद्धो लोके प्रथितवीर्यवान् ॥
पौण्ड्र एव बली ख्यातो वासुदेवेति शब्दितः ।
शङ्खी चक्री गदी शार्ङ्गी खड्गी तूणीतलत्रवान् ॥
विजेता राजसिंहाना दाता दानस्य सर्वदा ।
भोक्ता राज्यस्य सर्वस्य शास्ता राज्ञां बलाङ्गली ।
अजेयः शत्रुसैन्याना रक्षिता स्वजनस्य ह ॥
योऽन्यो गोपकनामासौ वासुदेवेति शब्दितः ।

नाशन (for °क) —(L 1380) Dn2 M2 तत्राय च, G2 ततश्चाद (for °श्चाहं) D6 M1 2 चक्री; G3 शङ्खी (for खड्गी). T3 ततश्चापाङ्गखड्गी च (for °) Ds2 शङ्खी, T4 चक्री, G2 शङ्खी (for शार्ङ्गी) Dn शङ्खी, D6 M3 खड्गी; T3 शार्ङ्गी (for चक्री) Dn Ds2 तनुत्रवान (for तल्त्र°) —(L 1381) D6 हन्ता च, T4 पाता च (for जेतास्मि) —(L 1386) Dn Ds2 D6 T4 M बलाद्धन्ता (for निहन्तार) —(L 1387) D6 दण्डो (for दण्ड्या) Dn Ds2 M1 2 भारशते, T1 2 G2 3 5 M3 5 भारशत (for भार शत) —(L 1388) Dn Ds2 T1 4 G1 3 M2 धान्यस्य, M1 2 धनाना (for धान्यानां) —(L 1389) D6 मनसा दु खसंयुता (for °) —(L 1390) G2 om (hapl) 1390ᵇ-1393ᵃ M4 आसते (for आसते) Ds2 बलवत्तरा, D6 T4 G4 वीर्ये सत्तमा, G3 M °वत्तमा (for °वत्तरा) —(L 1391) G1 नृप (for नृपा) Bom Poona eds G(ed) राजानस्ते सदा नृप (for ᵇ)

COLOPHON —*Mention of the Epic* Ds2 —*Mention of Khil*1 Dn Ds2 D3 T1 2 4 G M —*Adhy name* Dn Ds2 M पौण्ड्रवध —*Adhy no* Dn Ds2 275, T1 G2 203, T2 G1 204, T4 171, G3 197, G4 201, G5 203, M1-4 167, M4 300

T1 om the ref —(L 1394) D6 निर्गता मुनिसत्तमा (for ᵇ) —G1 om lines 1396-1399 —(L 1396) Dn1 Ds2 G2 M4 नभोभागात् (for °मार्गात्) M2 प्रतिगम्य, M3 प्रत्युद्गम्य (for प्रत्यागम्य) Dn Ds2 T4 नरोत्तमम् (for नृपो°) —(L 1397) G2 द्वारस्थेन (for द्वा.स्थेन च). —(L 1399) D6 T1 4 G1 3-5 शुद्धे (for शुभ्रे) Dn1 Ds2 M3 ह्यास्तृते T1 4 G1 3-5 M1 2 4 रि° (for स्वा°) —(L 1400) Dn Ds2 नृप स मुनिसत्तमम् (for ᵇ) —(L 1401) T2 G1 3 4 वचन (for नारद) —(L 1403) D6 प्रार्थितो (for प्रथितो) —(L 1405) न हि (for ऽस्त्र न) —(L 1406) Dn Ds2 भवान् (for सदा) —(L 1408) Dn Ds2 T4 च विख्यातो, G2 बलख्यातो (for बली ख्यातो) T1 T शब्द्यते (for शब्दित) —G4 om lines 1410-1413 —(L 1409) G1 शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गी (for °) Dn Ds2 तनुत्रवान् (for तल्त्र°) —(L 1410) Dn Ds2 सर्वस्य; T2 धान्यस्य (for दानस्य) —(L 1411) Dn Ds2 राज्ञा (for राज्ञां) —(L 1413) Dn1 ऽयं, Dn1 Ds2 T2 G2 ऽत्र (for

तस्य वीर्यबले न स्तो नाम्नश्च मम धारणे ॥
स हि गोपो वृथा बाल्याद्धारयत्येव नाम मे ।
इदं निश्चिनु विप्रेन्द्र एक एव भवाम्यहम् ॥
वासुदेवो जगत्यस्मिन्निर्जित्य बलिनं यदुम् ।
वृष्णीन्सर्वान्बलाञ्जित्वा निर्दहिष्ये च तां पुरीम् ।
द्वारका वृष्णिनिलया योद्धा चाहं महामते ॥
एते च बलिनः सर्वे नृपा मम समागताः ।
अश्वाश्च वेगिनः सन्ति रथा वायुजवा मम ।
नागा मत्ताः सहस्रं च शतं नियुतमेव च ॥
एतेनैव बलेनाजौ हनिष्ये केशवं रणे ।
तस्मादेवं सदा विप्र वद ब्रह्मन्पुरे मम ॥
इन्द्रस्यापि सदा विप्र वद नारद सांप्रतम् ।
प्रार्थनैषा मम विभो नमस्ये त्वां तपोधन ॥

नारद उवाच ।

सर्वत्रगः सदा चास्मि यावद्ब्रह्माण्डसंस्थितिः ।
अवार्यः सर्वलोकेषु गमने केनचिन्नृप ॥
किं तु वक्तुं तथा राजन्नोत्सहे नृपसत्तम ।
महीं शासति देवेशे चक्रपाणौ जनार्दने ॥
विष्णौ सर्वत्रगे देवे दुष्टान्हत्वा सबान्धवान् ।
वासुदेवेति को नाम विप्रत्यस्मिन्हराविति ।
को नाम वक्तुमेवं हि कृष्णे शासति गोपतौ ॥
अज्ञानाद्वक्तुमेवं चेत्समर्थः प्राकृतो जनः ।
हरिः सर्वत्रगो विष्णुर्दर्पं ते व्यपनेष्यति ॥
अचिन्त्यविभवो विष्णुः शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ।
आदिदेवः पुराणात्मा दर्पं ते व्यपनेष्यति ॥
हास्यमेतन्महाराजन्यच्चक्रं तव संस्थितम् ।
शार्ङ्गं शङ्खं तथा राजन्गदा घोरतरा हि ते ।
अतीव हास्यकालोऽयं तव संप्रति वर्तते ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततः क्रुद्धो महाराज पौण्ड्रो बलमदान्वितः ।
नारदं विप्रवर्यं तं प्रोवाच नृपसंसदि ॥
मा मैव वद देवर्षे राजाहं विजयी सदा ।
गच्छ त्वं काममद्यैव मुनिः शापप्रदः सदा ।
भीतस्त्वत्तो महायुद्धे गच्छ त्वं काममत्र ह ॥
इत्युक्तो नृपवर्येण तूष्णीमेव स नारदः ।

ऽस्यो) D6 T4 G3 -द्वारोऽसौ (for -नामासौ) —(L. 1416) G3 वासुदेव (for एक एव) —(L 1417) D6 यदम् (for यदुम्) —(L 1418) Dn Ds2 क्षिप्त्वा, G2 जित्य (for नित्वा) Dn2 Ds2 M3 4 निहनिष्ये (for निर्दहिष्ये) —(L 1419) G1 4 M3 विष्णु (for वृष्णि) G5 महामुन (for °मते) —(L. 1421) D6 T4 बद्दव (for वेगिन) G3 तथा (for रथा) G1 वायुजिता (for °जवा) —(L 1422) M4 नानामधा (for नागा मत्ता) G5 नागा सहस्रमत्ताश्च (for °) Dn Ds2 गजा (for शत) —(L 1423) Dn Ds2 [अ]हं (for [ए]व) D6 T1 3 4 G [अ]हं (for [आ]जौ —(L. 1426) M1 3 तपोधनम् —(L. 1427) D6 सो (for च) —(L. 1428) Dn Ds2 T2 4 G1 2 4 अाचार्यं (for अवार्यं) Dn Ds2 D6 -कार्येषु (for -लोकेषु) —(L. 1429) Dn Ds2 T2 4 G1 4 M1 नु (for तु) Dn Ds2 G1 2 G1-4 M4 उत्सहे (for नो°) —(L 1432) D6 नृपाविह, G3 नराधिप (for हराविति) —(L 1433) *Dn Ds2* M गोमतीम् (for गोपतौ) —(L 1434) Dn Ds2 समर्था प्राकृता जना (*for* ᵇ) —(L. 1439) Dn D6 T1 4 G1 4 M4 महाराज ; T3 महाराजन्, M4 बहन्त° (for महारा°) Dn तत्र (for तव) G3 चक्रं तव सुसंस्थितम् (for ᵇ) —(L 1439) Ds2 T1 4 G2 खड्ग, D6 M2 शङ्ख, G3 चक्रं (for शङ्ख) G1 गदा (for तथा) Dn शार्ङ्गखड्ग तथा राजन् (for °) D6 T4 M1 3 घोरतमा (for °तरा) Dn Ds2 महाघोरं न दृश्यते, T1 महाघोरतरा हि ते, G2 महाघोरं तमो हि ते (for ᵇ)

Colophon — Mention of Khvla Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn Ds2 पौण्ड्रकनारदसंवाद, D6 M पौण्ड्रकवध, T1 पौण्ड्रवध — *Adhy no* Dn2 Ds2 276 ; T2 G3 203, T3 G1 205, T4 172, G2 186, G4 202 *G5 204, M1-3 168* M4 204

(L. 1441) T3 G1 5 महातेजा (for °राज) Dn Ds2 D6 T1 2 4 G1-6 M1 पौण्ड्रो मदबलान्वित (for ᵇ) —(L. 1443) T1 त्रिमर्षे (for देवर्षे) Dn2 किमिद विप्र विप्रर्षे; Ds2 किमभिप्रेत्य विप्रर्षे, M3 मा चैनं वद त्रिमर्षे (for °) M3 राजान (for राजाह) D6 T4 G3 सह (for सदा) Dn Ds2 राजाहं च द्विजे सह (for ᵇ) —(L 1444) Dn Ds2 अथ वा (for अद्यैव) Dn Ds2 मुने (for मुनि) D6 T4 G3

जगामाकाशगमनो यत्र तिष्ठति केशवः ।
स गत्वा विष्णुसकाशं विष्णोः सर्वं शशंस ह ॥
तच्छ्रुत्वा भगवान्विष्णुर्यथेष्टं वदतामिति ।
गर्वं तस्यापनेष्यामि श्वोभूते मुनिसत्तम ।
इत्युक्त्वा विररामैव तस्मिन्बदरिकाश्रमे ॥
ततः पौण्ड्रो महावीर्यो बलैर्बहुभिरीश्वरः ।
अश्वैरनेकसाहस्रैर्गजैर्बहुभिरन्वितः ॥
सप्तकोटिरथैर्युक्त ईश्वरः सत्यसगरः ।
अनेकशतसाहस्रैः पत्तिभिश्च समन्वितः ।
एकलव्यप्रभृतिभी राजभिश्च समन्वितः ॥
अष्टौ हयसहस्राणि नागाना नियुतं तथा ।
प्रयुतं पत्तिसाहस्रं तद्बलं समपद्यत ॥
एतेन तु बलेनाजौ प्रस्फुरन्नृपसत्तम ।
विरराज महाराज उदयस्थो यथा रविः ॥
ययौ मध्यमरात्रेण नगरीं द्वारकामनु ।
पत्तयो दीपिकाहस्ता रात्रौ महति दारुणे ॥
ययुर्विविधशस्त्रौघाः सपतन्तो महाबलाः ।
द्वारकां वीर्यसपन्ना महाघोरा नृपोत्तमाः ॥
रथं महान्तमारुह्य शस्त्रौघैश्च समन्वितम् ।
पट्टसासिसमाकीर्णं गदापरिघसकुलम् ॥
शक्तितोमरसकीर्णं ध्वजमालासमाचितम् ।
किंकिणीजालसयुक्त शरासिप्रासशोभितम् ॥
महाघोरं महारौद्रं युगान्तजलदोपमम् ।
धनुर्गदासमाकीर्णं महावातजवोपमम् ।
अत्यर्कसदृशाकारं ययौ द्वारवतीमनु ॥
गृहीतदीपिको राजा वीर्यवानल्पधीर्नृप ।
हन्तुमैच्छज्जरासधं कृष्णांश्चैव समन्ततः ॥
आकर्पन्बलमुख्यास्तान्राज्ञः सर्वान्महाद्युतिः ।
पूर्वद्वारं समागम्य बलं सस्थाप्य यत्नतः ।
इदं प्रोवाच राजा तु नृपान्सर्वानवस्थितान् ॥
ताड्यतामत्र भेरी तु नाम विश्राव्य मामकम् ।
युध्यतां युध्यतामत्र देशं वा प्रविदीयताम् ॥
आगतः पौण्ड्रराजोऽयं युद्धार्थी वीर्यवत्तरः ।
हन्तुकामः समग्रान्वः कृष्णबाहुबलाश्रयान् ॥

भवान् (for सदा) —(L 1415) Dn Ds1 अत्र हि (for अत्र ह) — G3 om lines 1446–1448 —(L 1446) Ds1 D6 M2 4 इत्युक्तो नृपवर्येण (for ॰) —(L 1448) D6 T2 4 G1 2 3 M गत्वा विष्णुसकाशं स, T3 गत्वा तत्र यथा विष्णोर् (for ॰) T1 यथा (for विष्णो) —(L 1450) Dn Ds1 D6 T4 G1 3 M दर्पं (for गर्वं) Dn Ds2 T1 2 4 G द्विज- (for मुनि) —(L 1451) D6 T1 2 4 G1–4 आसि- न्बदरिकावने (for ॰) —(L 1453) Dn Ds1 M2 महाबाहुर् (for ॰वीर्यो) — G3 om line 1453 G4 om lines 1454–1455 —(L 1454) T1 G3 5 शक्र (for सप्त) T1 G3 धर्मैर्युक्तस्, T2 धनैर्युक्त (for रथैर्युक्त) Dn Ds1 M शक्र- (M2 सप्त)कोटिसमायुक्त (for ॰) Dn Ds1 स राजा (for ईश्वर) —(L 1455) D6 पत्तिभिस्तु (for पत्ति॰) —G1 om line 1456 —(L 1456) Dn Ds1 समन्ततः (for ॰न्वितः) —(L 1457) Dn Ds1 G2 रथ (for हय) Dn Ds1 G4 T4 G3 M3 4 अयुतं (for नियुतं) —(L 1458) Dn Ds1 अर्बुदं पत्तिमघाना (for ॰) —(L 1359) D6 M प्रज्व- रन् (for प्रस्फुरन्) —(L 1460) D6 T1 4 G1 3 4 5 M3 महावीर्ये (for ॰राज) Dn Ds1 M2 महारवि॰ (for यथा रविः) —(L 1461) Dn Ds1 G3 स ययौ सप्परात्रेण (for ॰) —(L 1462) M पत्तिनो (for पत्तयो) Dn Ds1 D6 तमसि (for महति) —(L 1463) Cal. ed शस्त्राशा (for ॰शस्त्रौघा) —(L 1465) Dn Ds2 T4 समावृतम्, G1 निरन्त- रम् (for समन्वितम्) —(L 1466) T1 2 G2 3–4 ॰शोभितम् (for सकुलम्) G2 महाजलदसनिभम् (for ॰) — G2 om lines 1467–1470 T4 om line 1467 —(L 1467) Dn1 ॰समन्वितम्, D6 समाकुलम् (for ॰चितम्) T1 ध्वजमालाभि- रक्षितम् (for ॰) —(L 1468) G5 संकीर्णं (for सयुक्त) D6 T4 शक्त्यृष्टि, T1 2 गदासि, (for शरासि) Dn Ds2 सयुतम्, D6 T4 M1 2 तोमरम् (for ॰शोभितम्) —(L 1469) D6 T3 महाघोष (for ॰घोरं) — D6 T1 2 4 G1 2 om line 1470 —(L 1470) G1 4 समायुक्त (for ॰कीर्णं) Dn Ds2 महावातोपम महत्, Cal. ed महामेघोपम महत् (for ॰) —(L 1471) D6 T1 2 4 G2 सत्यर्कं, G1 4 अर्कस्य (for सदृशर्कं) —(L 1472) M1 2 रावन् (for राजा) T4 M1 2 नृप (for नृप) —(L 1473) T1 2 4 G शूरिभिर्वीर (for कृष्णांश्चैव) —(L 1474) T1 2 G1 2 4 राजा (for राज॰) D6 तत्र (for सर्वान्) T1 2 G1 2 4 महामति॰ (for ॰द्युति॰) —(L 1475) Dn Ds1 पुरद्वारं समासाद्य (for ॰) —(L 1476) T2 उपस्थितान् (for अव॰) —(L 1476) G1 वप्यताम्

इति ते प्रेषिताः सर्वे समाप्तंसूर्यकान्वहून् ।
दीपिकाश्च प्रदीप्यन्ते वह्नयः शतसहस्रश ॥
इतश्चेतश्च राजानो वर्तन्ते युद्धलालसाः ।
पुरीं ते परितस्तस्थुः क्षत्रिया शस्त्रिणस्तथा ।
सिंहनाद प्रकुर्वन्तः शस्त्रधारासमाकुलाः ।
कुतो नु वृष्णिप्रवरः कुतो राजा जगत्पतिः ॥
कुतश्च सात्यकिर्वीर कुतो हार्दिक्य एव च ।
कुतो नु बलभद्रश्च सर्वयादवसत्तमः ।
इत्येव कथयन्तो वै राजान. सर्व एव तु ॥
आदाय शस्त्राणि बहूनि सर्वत:
शराश्च चापानि महान्ति सर्वे ।
युद्धाय सनाहनिबद्धदृष्टयो
ययुः पुरीं द्वारवतीं नृपोत्तमाः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततश्च यादवाः सर्वे दृष्ट्वा सैनिकसंचयम् ।
रात्रौ च समनुप्राप्तं महाशस्त्रसमाकुलम् ॥
महावातसमुद्भूतं कल्पान्ते सागरोपमम् ।
अचिन्त्यं सर्वभूताना कालान्तकयमोपमम् ॥
सनद्धाः समपद्यन्त शस्त्रिणो युद्धलालसाः ।
गृहीतदीपिकाः सर्वे यादवाः शस्त्रयोधिनः ॥
सात्यकिर्बलभद्रश्च हार्दिक्यो निशठस्तथा ।
उद्धवोऽथ महाबुद्धिरुग्रसेनो महानलः ॥
अन्ये च यादवाः सर्वे कवचग्रहणे रताः ।
सामन्ता युद्धकुशला रात्रौ सनाहयोधिनः ॥
खड्गिनः शस्त्रिणश्चैव सर्वे शस्त्रसमाकुलाः ।
युद्धाय समपद्यन्त बहवो बाहुशालिनः ॥
रथिनो गजिनश्चैव सादिनः सायुधास्तथा ।
नित्ययुक्ता महात्मानो धन्विनः पुरुषोत्तमाः ॥
निर्ययुर्नगरात्तूर्णं दीपिकाभि. समन्ततः ।
कुतः पौण्ड्रक इत्येव ब्रुवन्तः सर्वसात्वता. ॥
दीपिकादीपितो देशो निस्तमाः समपद्यत ।
ततो वितिमिरो देशः समन्तात्प्रत्यपद्यत ।
युद्ध समभवद्घोर वृष्णीना क्षत्रियैः सह ॥
ततो महान्समभवत्सनादो लोमहर्षण. ।
हया हयैः समायुक्ताः गजाश्च रथयूथपैः ॥

(for युध्यताम्) —(L 1479) Dn Ds2 G2 आगत पौण्ड्रको राजा (for °) T2 G3 M4 युद्धार्थं (for °र्थी) D6 T1 2 G M वीर्यसत्तम, T4 °वत्तम (for °वत्तर) —(L. 1480) T2 4 G हत्वा वृष्णीन् (for हन्तुकाम) M4 -बला श्रितान् (for °श्रयान्) —(L. 1481) Dn Ds2 समीयु सूर्यं कान्वहून्, G2 सवन सूचका° (for °) —(L 1483) Dn Ds2 युध्यन्ते, T4 G4 वर्धन्ते (for वर्तन्ते) —(L. 1484) T4 G2 4 पुरतस् (for परितस्) T1 तत्र (for तस्थु) Dn Ds2 पुरीं ते पुरतस्तत्र (for °) —(L 1488) M5 स (for नु) —(L 1489) Dn Ds2 ते, M4 च (for तु) —(L. 1491) Dn Ds2 बहूनि (for महान्ति) T2 G1 सयुगे (for सर्वे) —(L 1492) Dn Ds2 T2 G2 3 निबद्धशो ययुर् (for °दृष्टयो) —(L. 1493) Dn Ds2 T4 G2 3 हरे, D6 तत° (for ययु) G1 नृपोत्तम.

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn Ds2 M पौण्ड्रकवध, T4 G4 पौण्ड्रकस्य द्वारकागमनम्, G4 पौण्ड्रवध — *Adhy no* Dn Ds2 277, T1 G3 204; T2 G1 206, T4 173, G2 199, G4 205, M 169

(L. 1494) संचयान् —(L. 1495) Dn Ds2 G1 4 °व्यसतं (for समनु°) —(L 1496) D6 T1 2 G कल्पान्ते सागर यथा, Bom Poona eds G(ed) °न्ते समरोपमम् (for °) —(L 1497) G2 3-5 शतोपमम् (for -यमो°) — Dn Ds2 om line 1498 —(L. 1498) T1 सनाथा (for सनद्धा) G1 शस्त्रेणायुधलालसा (for °) —(L. 1499) G2 गृहीत्वा (for गृहीत) G4 चित्र- (for शस्त्र) —(1501) D6 T4 G2 स (for ऽथ) —(L 1503) D6 T4 कवचावृतमूर्तय (for °) —(L 1503) Dn Ds2 M1 समस्त, *D6 T4 2 G1 3 5 M2 समन्ताद्, G2 समर्था (for सामन्ता)* —(L 1504) Dn Ds2 T2 शस्त्रिण खड्गिनश्चैव (for °) —(L 1506) D6 T1 2 G1 3 5 M2-4 गदिनस् (for गजि°) G2 वाजिन (for सादिन) —(L 1509) Dn Ds2 D6 T1 G2 4 M4 वदन्त, T2 कुर्वन्त (for ब्रुवन्त) —(L 1511) G5 समपद्यत (for प्रत्य°) —(L 1512) D6 युत (for युद्ध) M वृष्णिभि (for वृष्णीना) Dn Ds2 वृष्णिभि शत्रुभि सह (for °) —(L. 1513) D6 G1 सचारो, T1 सनद्धो (for सनादो) —(L 1514) T2 G3 om (hapl) 1514b–1516a — Dn Ds2 गज (for रथ) —(L.

रथा रथैः समायुक्ताः सादिनः सादिभिस्तथा ।
खड्गिभिः खड्गिनो राजन्गदिभिर्गदिनस्तथा ॥
परस्परव्यतिकरो रणे आसीत्सुदारुणः ।
महाप्रलयसंक्षोभः शब्दस्तेषां महात्मनाम् ॥
आधावत प्रहरत द्रुतं विपरिधावत ।
निघ्नतैतानितश्चोचन्वृष्णयः सर्वतो नृपान् ॥
अयमेष महाबाहुः खड्गी पतति वीर्यवान् ।
अयमेष शरी घोरो वर्तते नः सुदारुणः ।
गदी चायं महावीर्यः सर्वाङ्गो बाधते नृपः ॥
अयं रथी शरी चापी गदी तूणीरवान्प्रभो ।
पट्टसी सर्वतो याति कुन्तपाणिरयं बली ॥
अयमत्र महाशूली सस्थित सर्वतोदिशम् ।
गजोऽयं सुविषाणाग्रो वर्तते सर्वतः पथि ॥
अश्वी सर्वत्रगः शूरो वेगवान्वातसंनिभः ।
शरान्शरैः समाहन्ति दण्डान्दण्डैर्जगत्पते ॥
कुन्तान्कुन्तैः समाजघ्नुर्गदाभिश्च गदास्तथा ।
परिघान्परिघैश्चैव शूलाञ्शूलैः समन्ततः ॥
एवं तेषां महाराज कुर्वतां रणमुत्तमम् ।
संग्रामः सुमहानासीच्छब्दः समभवन्महान् ॥
तूर्याणि सुबहून्याशौ शब्दयन्ति महान्ति च ।
प्रादुरासन्सहस्राणि शङ्खानां चैव निस्वनाः ॥
रात्रौ प्रादुरभूच्छब्दः संग्रामे लोमहर्षणः ।
वर्तमाने महायुद्धे वृष्णीनां चैव तैः सह ॥
केचिद्धताः समापेतुः पृथिव्यां पृथिवीक्षितः ।
केचिन्मथितमस्तिष्का विप्रकीर्णशिरोधराः ।
पेतुरुर्व्यां महावीर्या राजानः शस्त्रपाणयः ॥
केचित्तु भिन्नवर्माणः समापेतुस्ततस्ततः ।
परस्परं समाहत्य परस्परवधैषिणः ॥
न्यस्तशस्त्रा महात्मानः समांसास्त्वविग्रहाः ।
पेतुर्गतासवः केचियमराष्ट्रविवर्धनाः ।
एवं ते निहता राजन्राजानः सर्व एव तु ॥
एतस्मिन्नन्तरे शूर एकलव्यो निषादपः ।
धनुर्गृह्य महाघोरं कालान्तकयमोपमम् ॥
शरैरनेकसाहस्रैरर्दयामास यादवान् ।

1515) Dn Ds2 D6 G3 4 M3 4 सादिभि सादिनस्तथा (for °) — (L 1516) Dn Ds2 T2 G1 3 खड्गिन खड्गिभि सार्धं (for °) — T3 om line 1517 — (L 1517) Dn Ds2 T4 व्यतीकारो (for °करो) — (L 1518) G4 सघोष (for संक्षोभ) — (L 1519) Dn Ds2 धावन्त प्रहरन्स्ते तान् (for °) — (L 1520) Dn Ds2 हन्तैतान् (for वृष्णय) — (L 1521) T1 चरति (for पतति) — (L 1522) D6 T1 शरो, G3 महा (for शरी) Dn Ds2 इति ; D6 च, G1 M4 य (for न) T3 G3 4 सदा रणे, G1 5 M4 सुदारुणे (for °रुण) T1 वर्तते सर्वदा रणे (for °) — (L 1523) D6 T1 M बाधति नो (for नो बाधते) — (L 1524) T1 G1 4 5 transp रथी and शरी Dn Ds2 तनुत्रवान्, M शस्त्रं (for तूणीर°) — (L 1525) Bom Poona eds G(ed) पादश (for पट्टसी) — (L 1526) Dn Ds2 T1 संश्रित (for संस्थित) — (L 1527) Dn Ds2 D6 T4 G4 M4 म (for सु) Dn Ds2 T1 M प्रति (for पथि) — (L 1529) D6 G4 M1-3 शरा (for शरान्) T1 शरे (for शरैः) G1 M समाहता, T1 2 °जघ्नुः (for °हन्ति) D6 T2 4 G2 M1 3 दण्ड (for दण्डान्) — (L 1530) D6 T2 G3 कुन्ता कुन्तै — (L 1531) D6 T1 2 4 G3 M1-3 परिघा (for °घान्) Dn Ds2 सार्धं (for चैव) T1 2 M1-3 शूला, G3 शिला (for शूलान्) — (L 1533) Dn Ds2 G4 M2 3 शब्दश्चापि महानभूत् (for °) — (L 1534) Dn Ds2 G4 M1 भूतानि, T1 2 G1 3 5 तूर्याणि (for तूर्याणि) — (L 1535) Dn सहस्राणि (for सहस्राणि) Dn Ds2 D6 T4 M1-3 निस्वन G3 शङ्खानां भीमनिस्वन (for °) — (L 1536) D6 T1 2 4 G3 M घोर (for शब्द) Dn D6 G4 M संग्रामो (for °मे) — (L 1537) T1 2 G1 3 -घोरे (for युद्धे) Cal ed प्रावर्तत महायुद्ध (for °) — (L 1538) G4 M1 ग्रस्ता (for हता) T2 समाजघ्नु (for पेतु) — (L 1539) M4 पतित (for मथित) G3 -चूर्णानी (for मस्तिष्का) Dn Ds2 केचित्पतित माश्लिष्टा (for °) T1 2 G1 3 M शिरोरुहा (for °धरा) — (L 1541) Dn Ds2 सहस्रश (for ततस्तत) — (L 1542) Dn Ds2 समाश्रित्य, G2 °पत्य, G3 सत्यपरा (for समाहत्य) — (L 1543) Dn Ds2 समन्तात्क्षतविग्रहा, G3 सामन्तात्क्षतविग्रह (for °) — (L 1544) G3 गतासव पेतुरुर्व्यां (for °) — (L 1545) Dn Ds2 योधिता, T1 योधिता (for राजान) T2 G1 ते (for तु) — (L 1546) D3 T1 2 4 G1 3 4 5 M महाबल (for निषादप) — (L 1547) Dn Ds2 G4 यमोपम (for °पमम्) — (L 1548) M1 3 तापयामास (for अर्द°) D6 वीर्यवान् (for याद°) — (L 1549) Dn Ds2 M2 परं शतै, D6 पृथक्शतै, T1 पर सर्वे,

परःशतैः शराणां तु निशितैर्मर्मभेदिभिः ॥
वृष्णिवीरबलं सर्वं पोथयामास सर्वतः ।
युध्यतः शस्त्रपाणींश्च क्षत्रियान्वीर्यवत्तमान् ॥
निशठं पञ्चविंशत्या शराणां नतपर्वणाम् ।
सारणं दशभिर्विध्वा हार्दिक्यं पञ्चभिः शरैः ॥
उग्रसेनं नवाशीत्या वसुदेवं च सप्तभिः ।
उद्धवं दशभिश्चैव अक्रूरं पञ्चभिः शरैः ॥
एवमेकैकशः सर्वान्निहत्य निशितैः शरैः ।
विद्राव्य यादवीं सेनां नाम विश्राव्य वीर्यवान् ॥
एकलव्यो यदूनाह वीर्यवानबलवानहम् ।
इदानीं सात्यकिर्वीरः क्व यास्यति महाबलः ॥
मदमत्तो हली साक्षात्क्व यातीह गदाधरः ।
इत्याह सिंहनादेन सर्वान्विस्मापयन्निव ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
विद्रुतेषु च सैन्येषु वृष्णिवीरेषु चैव हि ।
भीतेष्वथ महाराज हतेषु युधि सर्वतः ॥
दीपिकासु प्रशान्तासु निःशब्दे सति सर्वतः ।
जितमित्येव तन्मत्वा वृष्णीनां बलमुत्तमम् ॥
ततः पौण्ड्रो महावीर्यो बभाषे सैनिकान्स्वकान् ।
शीघ्रं गच्छत राजेन्द्राण्युद्दिश्य कुन्तीः पुरीमिमाम् ॥
कुठारैः कुन्तलैश्चैव पाषाणैः सर्वतोदिशम् ।
कर्षणैश्च पाषाणैः सर्वतो यात भूमिपाः ॥
भिद्यन्तां प्राकारचयाः प्रासादाश्च समन्ततः ।
गृह्यन्तामश्वमुख्याश्च धनानि सुबहूनि च ॥
गृह्यन्तां कन्यकाः सर्वा दास्यश्चैव समन्ततः ।
गृह्यन्तामश्वमुख्याश्च धनानि सुबहून्यथ ॥
तथेति ते महात्मानो राजानः सर्व एव तु ।
कुठारैः सर्वतश्चैव चिच्छिदुः पौण्ड्रकाज्ञया ।
प्राकारांश्चैव सर्वत्र प्रासादान्रत्नसंचयान् ॥
अथ तत्र महाशब्दः प्रादुरासीत्समन्ततः ।
अट्टेषु पात्यमानेषु प्राकारेषु महाबलैः ।
पूर्वद्वारे महाराज भिन्नाः प्राकारसंचयाः ॥
श्रुत्वा शब्दं महाघोरं सात्यकिः क्रोधमूर्छितः ।

T₂ पर शरै (for परःशतै) — (L 1550) Dn Ds₁ G₂ वृष्णीनां च (for वृष्णिवीर-) — (L 1551) Dn Ds₁ वीर्यवत्तरान्, T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ सत्तमान् (for °वत्तमान्) — G₃ om (hapl) lines 1552–1557 — (L 1552) T₃ निशित, G₂ निशित (for निशठ) G₂ पर्वभि (for °णाम्) — (L 1553) D₆ T₃ पञ्चभिर् (for दश°) — (L 1554) Dn Ds₁ M₃ नवत्यासु, G₂ नवत्या च (for नवाशीत्या) — T₁ ₂ G₁ ₂ ₄ ₅ om line 1555 — (L 1556) Dn Ds₁ T₁ ₄ सर्वे (for सर्वान्) Dn Ds₁ G₂ निहता (for °त्य) — (L 1558) Dn Ds₁ D₆ T₄ M यदुवृषान्, G₃ यदून्वृष्णीन् (for °नाह) T₁ तदा, G₂ द्विप (for अहम्) G₄ बलवान्वीर्यवानहम् (for °) — (L 1559) D₆ T₃ ₄ G₁ M₁–₃ याति स (for यास्यति) — (L 1560) T₁ ₂ G₁ हरि ; T₄ M बली (for हली) T₄ याति स, G₄ ₅ यास्यति (for यातीह) — (L 1561) Dn Ds₁ T₁ G₁ सिंहान् (for सर्वान्)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds₁ — *Mention of Khila* Dn Ds₁ D₆ T₁ ₂ ₄ G₁ ₂ ₅ M — *Adhy name:* *Dn Ds₁ M पौण्ड्रकवध* — — *Adhy no* Dn Ds₁ 278 T₁ G₂ 275, T₂ G₁ 277, T₄ 174, G₄ 204, G₅ 206, M 170

T₃ om the ref — — (L 1562) D₆ तदा तेषु, T₁ ₂ G₁ ₃ च मुख्येषु (for च सैन्येषु) Dn Ds₁ निवृत्तेष्वथ सैन्येषु (for °) — (L 1564) G₄ निःशब्देषु समन्ततः (for °). — (L 1566) D₆ प्राति (for स्वकान्) — (L 1568) G₂ कुठारैश्चैव कुन्तैश्च (for °) — (L 1569) Cal ed सुघोरैस्तान् (for च पाषाणैः) G₁ यान्तु (for यात) — (L 1570) T₁ ₂ प्रासाद (for प्राकार) Ds₁ T₃ G₁ ₃–₅ प्राकाराश् (for प्रासादाश्) G₂ ₃ M₄ ins after line 1570 T₃ ₄ T₁ ₄ after 1573

16** योषितो वारमुख्याश्च भार्याश्चैव समन्ततः ।

— T₄ G₄ om line 1573 — (L 1574) Dn Ds₁ ते तथेति (by transp) — (L 1576) D₆ प्राकाराः सर्वतश्चैव; G₂ °रान्सर्वतश्चैव (for °) Dn वरसंचयान्, Ds₁ वर°, D₆ नृपसत्तम, T₁ ₂ G₁ ₃ नित्यसंचयान् G₂ नृप°, G₄ ₅ गृह°, M₃ रत्न° (for रत्न°) — T₁ om (hapl) lines 1577–1579 — (L 1578) D₆ M₃ प्रासादेषु (for प्राकारेषु) — (L 1579) K₆ M₁ ₃ पूर्वद्वारि (for °रे) D₆ T₃ G₁ ₂ ₄ M₃ ₄ छिन्नाः (for भिन्नाः) T₂ G₁ ₃ प्रासाद (for प्राकार). — (L 1580) T₄ G₄ मूर्छितम् — (L 1582) Dn Ds₁ T₄ M₃ शंकरम्, M₁ ₂ ₄ ईशानम् (for ईश्वरम्) — G₂ om. line 1583 — (L 1583) Dn Ds₁ हि मया (for सर्वथा).

मयि सर्वं समारोप्य केशवो यादवेश्वरः ।
गतः कैलासशिखरं द्रष्टुमीश्वरमव्ययम् ॥
अवश्यं सर्वथा रक्ष्या पुरी द्वारवती मया ।
इति संचिन्त्य मनसा धनुरादाय सत्वरम् ॥
रथं महान्तमारुह्य दारुकस्य महात्मनः ।
पुत्रेण संहृतं घोरं यन्ता च स्वयमेव ह ॥
धनुर्महत्तमादाय शरांश्चाशीविषोपमान् ।
आमुच्य कवचं घोरं शस्त्रसंपातदुःसहम् ॥
बद्धर्दी कुण्डली तूणी शरी चापी गदासिमान् ।
ययौ युद्धाय वेगेन संस्मरन्केशवं वचः ॥
दीपिकादीपिते देशे ययौ सात्यकिरुत्तम ॥
तथा च बलदेवोऽपि रथमारुह्य भास्वरम् ।
गदी शरासिमान्धीरः प्रायाद्रणचिकीर्षया ॥
सिंहनादं प्रकुर्वंस्तु विमुञ्चन्भैरवं रवम् ।
उद्धवोऽपि ययौ साक्षाद्गजमारुह्य सत्वरम् ॥
मत्तं महारवं घोरं संग्रामं नीतिमत्तरः ।
ययौ नीतिं विचिन्वानः परां प्रीतिं महायशाः ॥
अन्येऽपि वृष्णयः सर्वे ययुः संग्रामलालसाः ।
रथान्गजान्समारुह्य हार्दिक्यप्रमुखास्तदा ॥
दीपिकाभिश्च सर्वत्र पुरोवृत्ताभिरीश्वराः ।
सिंहनादं प्रकुर्वन्तः स्मरन्तः केशवं वचः ॥
पूर्वद्वारि समागम्य वृष्णयो युद्धलालसाः ।
ते समेत्य यथायोगं स्थितास्तत्र महाबलाः ॥
स्थिते सैन्ये महाघोरे दीपिकादीपिते पथि ।
शिनिवीरः शरी चापी गदी तूणीरपाणिमान् ॥
वायव्यास्त्रं समादाय योजयित्वा महाशरम् ।
आकर्णपूर्णमाकृष्य धनुः प्रवरमुत्तमम् ॥
मुमोच परसैन्येषु शिनिवीरः प्रतापवान् ॥
वायव्यास्त्रेण ते सर्वे तत्रस्था नृपसत्तमाः ।
विधुता ह्यस्त्रवेगेन यत्र तिष्ठति पौण्ड्रकः ॥
तत्र गत्वा स्थिताः सर्वे निर्भिन्ना पातसंभ्रमा ।
यत्र पूर्वं स्थिताः सर्वे विधुता राजसत्तमाः ॥
तत्र स्थित्वा स शैनेयः शरमादाय सत्वरम् ।
निशितं सर्पभोगाभं वभाषे सात्यकिस्तदा ॥
इदानीं स महाबाहुः पौण्ड्रको राजसंसदः ।
स्थितोऽस्मि व्यवसायेन शरी चापी महाबलः ॥
यदि द्रष्टा दुरात्मानं हतो हन्ता नृपाधमम् ।
भृत्योऽस्मि केशवस्याहं निशातैः पौण्ड्रकं शिरः ॥
छित्त्वा शिरस्तु तस्याहं सर्वलोकस्य पश्यतः ।
दास्यामि वासुदेवाय भक्ष्यतीव दुरात्मनः ॥

Dn Ds त्रियम (for मया) — (L. 1584) Ds G1 [illegible] (for °रम्) — (L. 1585) T1 [illegible] G1 [illegible] (for [illegible]) — (L. 1587) G [illegible] (for आदाय) — (L. 1588) Cal. ed. [illegible] (for [illegible]) Ds [illegible] (for [illegible]) — (L. 1590) Dn Ds [illegible] (for वेगेन) — (L. 1592) G [illegible] (for भास्वरम्) — (L. 1593) Dn Ds [illegible] [illegible]; G [illegible] (for °) — (L. 1594) Dn Ds T G [illegible]; T G [illegible] (for प्रकुर्वंस्तु). Dn Ds T [illegible]; T G [illegible], G [illegible] (for विमुञ्चन्). G [illegible] (for रवम्). — (L. 1595) G [illegible] (for ययौ) Ds [illegible] (for [illegible]) Ds [illegible], Cal. ed. [illegible] (for सत्वरम्) — (L. 1596) Cal. ed. [illegible] (for [illegible]) Dn G [illegible] T [illegible] (for [illegible]) Dn T M [illegible], Cal. ed. [illegible] (for °). — (L. 1597) Dn T M [illegible] (for [illegible]). — (L. 1599) Dn T [illegible] G [illegible]

(for [illegible]) — (L. 1602) Dn Ds T [illegible] (for °द्वारि) T [illegible] G [illegible], T [illegible]; M [illegible] (for °[illegible]) — (L. 1603) G ते (for ते). — (L. 1604) M [illegible] (for °घोरे) Cal. ed. [illegible] (for पथि) — (L. 1605) Dn Ds M [illegible] (for °) — (L. 1607) T G M [illegible] (for [illegible]). — (L. 1609) Dn Ds [illegible] (for [illegible]) Dn Ds T [illegible] (for विधुता) — (L. 1611) Ds T [illegible] G [illegible] (for [illegible]) T G [illegible] (L. 1611*–1612*) Ds M [illegible] (for °[illegible]) — (L. 1613) Dn Ds T [illegible] (for [illegible]) Dn Ds Ds T G [illegible] T [illegible] (for [illegible]) — (L. 1617) G M [illegible] (for [illegible]) — (L. 1617) T G [illegible] M [illegible] (for [illegible]) — (L. 1619) G [illegible] [illegible] (for °) — T [illegible] 1619 — (L. 1619) Ds [illegible] (for [illegible]) Dn Ds [illegible], M [illegible]

को नु नामेदृशं कर्म चोरवच्च समाचरेत् ।
सुप्तेषु निशि सर्वत्र यादवेषु महात्मसु ॥
चोरोऽयं सर्वथा राजा न हि राजा बलान्वितः ।
यदि शक्तो न कुर्याच्च चौर्यमेतन्नृपाधमः ॥
अहोऽस्य बालता राज्ञश्चोरकार्ये प्रवर्तितः ।
सर्वथा गमनं तस्य न हि पश्यामि सांप्रतम् ॥
इत्युच्चैः सात्यकिर्वीरः प्रजहास महास्वनम् ।
विस्फार्य सुदृढं चापं सदधे कार्मुके शरम् ॥
आकर्ण्य वचनं वीरः सात्यकेस्तस्य धीमतः ।
वासुदेवो महावीर्यः पौण्ड्रको नृपसत्तमः ॥
आदाय निशितं बाणमागत्य पुरतो यदोः ।
बभाषे वासुदेवस्तु हसन्बहुविधं नृपः ॥
सात्यके शृणु मे वाक्यं यदि योद्धुं व्यवस्थितः ।
क नु कृष्णः क गोपालः कुतः स इह वर्तते ॥
स्त्रीहन्ता पशुहन्ता च क च स्वामीति शब्द्यते ।
स इदानीं क वर्तेत गृहीत्वा मम नाम तत् ।
हन्ता सख्युर्महावीर्यो नरकस्य महात्मनः ॥
ममैव नाम तद्ब्रूयाद्धते तस्मिन्दुरात्मनि ।
गच्छ त्वं कामतो वीर योद्धुं न क्षमते भवान् ॥
अथ वा तिष्ठ किंचित्तु ततो द्रक्ष्यसि मे बलम् ।
शिरस्ते पातयिष्यामि शरैर्घोरैर्दुरासदैः ॥
हतस्य तव वीरस्य भूमिः पास्यति शोणितम् ।
श्रोष्यते स तथा गोपो हतः सात्यकिरित्यपि ॥
यो गर्वस्तस्य गोपस्य सर्वदा वर्तते महान् ।
विनङ्क्ष्यति स तु क्षिप्रं हते त्वयि यदूत्तम ॥
त्वयि रक्षां समादिश्य गोपः कैलासपर्वतम् ।
गत इत्येवमस्माभिः श्रुतं पूर्वं महामते ॥
शरं गृहाण निशितं यदि शक्तोऽपि मत्पुरः ।
इत्युक्त्वा बाणमादाय योद्धुं व्यवसितः किल ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
ततः क्रुद्धो महाराज सात्यकिर्वृष्णिपुंगवः ।
उवाच वचनं राजन्वासुदेवं स्मयन्निव ॥
मा वोच ईदृशं वाक्यं वासुदेवं नृपाधम ।
को नाम जगतां नाथमित्थं ब्रूयाज्जिजीविषुः ॥
मृत्युस्त्वां सर्वथा याति वदन्तं तादृशं वचः ।

[अ]स्य M2 4 [अ]द्य (for [अ]हं) — (L 1620) Dn Ds3 बलि, T3 G1 तत्र ; G3 बहु (for बल) — (L. 1621) D6 समारभेत् (for °चरेत्) — (L 1624) Dn Ds2 T4 G6 M2 3 एव (for एतत्) M2 नृपोत्तम (for नृपाधम) — (L. 1625) G3 बलिनो (for बालता) — (L 1627) Dn Ds2 T4 M4 [उ]च्चा (for [उ]च्चै) D6 वीरै, T4 वीरं (for वीर) Dn Ds2 G2 3 M3 महाबल (for °स्वनम्) — (L. 1628) T1 कार्मुकी, T3 G3 °क (for °के) — (L. 1629) D5 T1 G2 M2 3 धीर (for वीर) — Dn Ds2 G3 om lines 1630 1633 — (L. 1630) M4 राजसत्तम (for नृप°) — (L. 1631) D6 आरुह्य (for आदाय). T3 आगत (for °त्य) — (L. 1634) M4 3 ऽत्रेह (for इह) Dn Ds2 G2 4 M1 कुत सोऽद्य प्रवर्तते (for ^{b}) — (L. 1635) D6 M2-3 सर्वं, T3 G2 स्वत्र (for क च) Dn Ds2 सेवित (for शब्द्यते) — (L. 1636) T3 नामकृत् (for नाम तत्) — (L 1648) Dn Ds2 ममैव तात युद्धेऽस्मिन् (for ^{a}) — (L 1639) C2 क्षमसे (for क्षमते) — (L. 1641) G3 शिरश्चोत्पातयिष्यामि (for ^{a}) T1 2 G1 3 महाघोरै (for दुरासदैः) — (L 1642) Dn Ds2 वीरेह (for वीरस्य) — (L. 1643) D6 ऽस्मान् (for स) — (L. 1644) T1 2 G3 सर्वदा श्लाघते भवान् (for ^{b}) — (L. 1645) Dn1 G1 3 विनश्यति, Dn2 Ds2 °श्यतु (for °ङ्क्ष्यति) M1 3 4 दुरात्मनि (for यदूत्तम) — (L. 1646) G1 समावेश्य (for °दिश्य) D6 T4 G2 3 गत, M1 3 पुर्या (for गोप) — (L 1648) D6 शक्तोऽसि (for शक्तोऽपि) Dn Ds2 यदि शक्तोऽसि सात्यके (for ^{b}) — (L. 1649) Dn Ds2 D6 ययौ (D6 पौण्ड्रो) योद्धुं व्यवस्थित (for ^{a})

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 3 4 G M — *Adhy name* Ds2 M पौण्ड्रकवध — *Adhy no* Dn 279, T1 G3 206, T2 G1 208, T4 175, G2 201, G4 205, G5 207, M1 3 171

G4 om the ref — (L 1650) G3 नन्दन (for पुंगव) — (L 1651) Dn Ds2 T3 G2 M4 स्मरन् (for स्मयन्) — (L 1652) Dn Ds2 अवोचद् G3 M1 3 4 मा वोचे (for मा वोच) M4 यादृश (for ईदृश) D5 T1 4 G3 4 M1 2 वासुदेव (for °देवं) Dn Ds2 नृपाधमम्, (for °धम) T1 G1 वासुदेवस्य माधव (for ^{b}) — (L. 1653) D6 जगतो (for जगतां) — (L. 1154) G4 M3 मृत्युस्थ (for °स्त्वां)

जिह्वा ते शतधा दीर्याद्वदतस्त्वादृशं वचः ॥
एष ते पातयिष्यामि शिरः कायाच्च पौण्ड्रक ।
यन्नाम वासुदेवेति तव सम्प्रति वर्तते ॥
यावत्पतति कायात्तु शिरस्तावत्तु वर्तनाम् ।
स एव श्वो हि भगवान्वासुदेवो भविष्यति ॥
एक एव जगन्नाथः कर्ता सर्वस्य सर्वगः ।
दुरात्मन्सर्वथा देवो भविष्यति न संशयः ॥
एष ते स्वशिरः कायात्पातयिष्यामि राजक ।
यद्यसौ भगवान्विष्णुर्नागमिष्यति सांप्रतम् ॥
अस्त्रं वीर्यं बलं चैव सर्वं दर्शय साम्प्रतम् ।
नातः परं बलं राजन्वीर्यं तव च वर्तते ॥
सर्वं दर्शय यत्नेन स्थितोऽस्मि व्यवसायवान् ।
शरी चापी गदी खड्गी सर्वथाहमुपस्थितः ॥
नेतो नगरमायासि सत्येनैतद्ब्रवीम्यहम् ।
सर्वथा कृतकृत्योऽस्मि दृष्ट्वा त्वां वासुदेवक ।
तवाद्य तिलशः कृत्वा श्वभ्यो दास्यामि राजक ॥
इत्युक्त्वा बाणमादाय वासुदेवं महाबलम् ।
आकर्णपूर्णमाकृष्य विव्याध निशितं शरम् ॥
स तेन विद्धो यदुना वासुदेवः प्रतापवान् ।
वमञ्शोणितमत्युष्णमङ्गान्नेत्राग्निपोपमम् ॥
ततश्चुक्रोध स नृपो वासुदेवः प्रतापवान् ।
नवभिर्दशभिश्चैव शरैः सन्नतपर्वभिः ।
विव्याध सात्यकिं राजा ननाद बहुधा स्थितः ॥
ततो नाराचमादाय निशितं यमसंनिभम् ।
धनुराकृष्य बलवान्वासुदेवो नृपोत्तमः ।
विव्याध सात्यकिं भूयो निशि प्रह्लादयन्स्वकान् ॥
नाराचेन समाविद्धः सात्यकिः सत्यसंगरः ।
ललाटे सुदृढं वीरो वृष्णीनामग्रणीस्तदा ।
निषसाद रथोपस्थे निश्चेष्ट इव सत्तम ॥
ततः स पौण्ड्रको राजा विध्वा दशभिराशुगैः ।
सारथिं पञ्चविंशत्या हयांश्च चतुरो दृढम् ॥
ते हया रुधिराक्ताङ्गाः सारथिश्च समन्ततः ।
विह्वलाः समपद्यन्त वासुदेवस्य पश्यतः ।
वासुदेवो रथी चापी सिंहनादं समाददे ॥
तेन नादेन तत्राभूद्विबुद्धः सात्यकिस्तदा ।
विद्धान्हयांस्तथा दृष्ट्वा सारथिं च तथागतम् ॥
शैनेयोऽथ महावीर्यो रुषितो नृपसत्तम ।
अरे द्रक्ष्यामि ते वीर्यमित्युक्त्वा बाणमाददे ।

— T1 G1.2.4 M1.3 om (hapl) line 1655 — (L. 1655) D6 G3.5 M2.4 दीर्वे (for दीर्याद्) — (L. 1657) G3 तव सपरिवर्तते (for ⁴) — (L. 1658) T2 काय (for कायात्) Dn Ds2 T1 G1.2 ते (for तु) Dn Ds1 G2 प्रवर्तते, G4 प्रवर्तताम् M1 तु वर्तते (for तु वर्तनाम्) — (L. 1659) Dn Ds2 न, D6 G3.3 ऽपि (for हि) Dn1 T4 G1.4.5 M1 भविष्यसि (for °ति) — (L. 1662) Dn Ds2 T4 ऽहं (for स्व) — (L. 1663) Dn1 Ds2 T2.4 M2 यद् (for यदि) — D6 om line 1664 — (L. 1664) Dn1 Ds2 G1.3 M1 शस्त्र, Dn2 मन्त्र, T1 अस्त्र (for शस्त्र) G2 मम द्रक्ष्यति साम्प्रतम् (for ⁴) — (L. 1665) Dn Ds2 G1 परतर (पर बल) — (L. 1667) D6 खड्गी (for शरी) G3 रथी (for गदी) D3 T4 शूली, G2 M धन्वी (for खड्गी) — (L. 1668) Dn Ds2 नैतन् (for नेतो) Dn Ds2 T1.2 G1.3 M1 मायासी (for °सि) M2 न हि ते नगरं यासि (for ⁴) Ds1 T2 G2.3 सत्यम् (for सत्येन) D6 T1.2.4 G1 M शपामि (for ब्रवीमि) G1 तेनैव सत्यशपाम्यहम् (for ⁴) — (L. 1671) Dn Ds2 G3-4 M1 महाबलं — (L. 1672) D5 G2 विव्याध निशितं शरं (for ⁴) — T4 G4.5 om (hapl) lines 1674-1675 — (L. 1674) D5 T1.2 G2 मत्युग्रम् (for °ष्णम्) D5 T1.2 G1 M2.3 सुरान् (for अङ्गान्) — (L. 1675) Dn Ds2 G1 नृपतिर्, T2 च नृपो (for स नृपो) — (L. 1677) T1.2.4 G M1-3 बहुशः (for °धा) — (L. 1679) Dn Ds2 D6 G1.2 भगवान् (for बलवान्) Dn T1.4 नृपोत्तम, Ds2 °त्तमम् (for °त्तम) — (L. 1680) M1 वीरो (for भूयो). — (L. 1683) Ds2 T1.4 G1.4.5 M1.4 सत्तम° — After line 1683, G2 ins

17** ततस्तत्क्षणेनैव गतमोहः प्रतापवान् ।
संक्रुद्धः शिनिवीरोऽसौ प्रहसन्निदमब्रवीत् ।
पातयिष्यामि ते वीर्यमित्युक्त्वा बाणमाददे ॥

— G3 om lines 1684-1692 — (L. 1685) Dn1 नृपः; Dn2 Ds2 नृप (for दृढम्) — (L. 1686) D5 तदा (for हयाः) D5 T1.2 M सम तदा (for समन्ततः) — (L. 1688) Dn Ds1 G1.4 रथे (for रथी) T1 G1.2.4 समादधे; T2 °दधत् (for °ददे) — (L. 1689) D5 प्रबुद्धः; T2 G2 विबुद्ध (for विबुद्धः) Dn Ds2 नृप, D5 स्थितः (for तदा)

विव्याध तेन बाणेन वक्षस्येनं महाबलम् ॥
ततश्चचाल तेनाजौ वासुदेवः शरेण ह ।
सुस्रुवे रुधिरं घोरमत्युष्णं वक्षसो नृप ॥
रथोपस्थे पपाताशु निःश्वसन्पन्नगो नृप ।
कृत्यं चापि न जानाति केवलं निषसाद ह ॥
सात्यकिस्तु रथं विध्वा दशभिः सायकैस्तदा ।
ध्वजं चिच्छेद भल्लेन वासुदेवस्य वृष्णिपः ।
हयांश्च चतुरो हत्वा बाणैः सारथिमेव च ॥
युयुधानोऽथ राजेन्द्र भल्लेन निशितेन ह ।
सारथेश्च शिरः कायादहरत्सात्यकिस्तदा ।
रथग्रन्थिं च चिच्छेद हयाश्च व्यसवोऽभवन् ।
अश्वांश्च चतुरो हत्वा चतुर्भिः पत्रिभिस्तदा ।
चक्रं च तिलशः कृत्वा बाणैर्दशभिरञ्जसा ।
जहास विपुलं राजन्वासुदेवो महाबलः ॥
सात्यकिश्च तदा राजन्रथादाप्लुत्य सत्वरम् ।
धनुरादाय विपुलं तस्थौ भूमौ यदूत्तमः ॥
ततो भल्लेन तीक्ष्णेन ज्यां च चिच्छेद सत्वरम् ।
निमेषादिव वीरस्तु सात्यकिं सत्यविक्रमः ।
धनुश्चिच्छेद भल्लेन सर्वान्विस्मापयन्निव ॥
ततस्त्यक्त्वा महाचापमन्यद्घोर महामृधे ।
अन्यत्कार्मुकमादाय विव्याध निशितैः शरैः ॥
वासुदेवोऽपि निःश्वस्य धनुरादाय सत्वरम् ।
शरांश्च कतिचिद्राजन्गदां खड्गं च यत्नतः ।
यावद्बलं समादाय ततो भूमौ व्यतिष्ठत ॥
भूमिष्ठो वासुदेवस्तु सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
शरैरनेकसाहस्रैरर्दयामास सत्वरम् ॥
सात्यकेर्ध्वजवंशं तु चिच्छेद रणमूर्धनि ।
रथं जघान निशितैः शरैर्दशभिराशुगैः ॥
सात्यकिः क्रूरकर्माणमिन्द्रो वृत्रवधे यथा ॥
ततश्च युयुधानस्तु वासुदेवं नृपोत्तम ।
दशभिर्दशभिश्चैव पञ्चभिः पञ्चभिस्तथा ॥
षड्भिः षड्भिस्तथाष्टाभिर्बिभेद रणमूर्धनि ।
यथा देवासुरे युद्धे बलिं बलिरिपुर्नृप ॥
स च चापं महाघोरं पौण्ड्रो यदुवृषस्य ह ।
मुष्टिदेशे द्विधा कृत्वा बाणैर्दशभिरञ्जसा ।
जहास विपुलं राजन्वासुदेवो महाबलः ॥
ततोऽपरं महच्चापं सात्यकिर्वृष्णिपुंगवः ।
सज्यं कृत्वा बली साक्षात्सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
शरैः सप्ततिसाहस्रैरर्दयामास सत्वरम् ॥
ते शराः शलभाकारा निपेतुः सर्वतस्तदा ।

— (L 1691) T2 महावीरो (for °र्यौ). — (L. 1692) Dn Ds2 बल (for शरे) — (L. 1693) Dn1 Ds2 T4 G3 महाबल (for °बलम्) — (L. 1695) T1 2 G M4 सुस्राव (for सुस्रुवे) Dn Ds2 T3 G1 3 6 M वक्षसा (for °सो) M नृप — (L 1696) Dn Ds2 नि श्वसन्नुरगो यथा (for b) — (L 1701) Dn Ds2 बाणै सारथिमेव च, Bom Poona eds पौण्ड्रकस्य च पश्यत (for b) — (L 1702) T2 स रथी, T3 G3 M1-3 सारथी (for सात्यकिस्) — (L. 1703) D6 G2 4 5 M1 3 स; T2 G1 त्रि (for च) G3 हयाश्च विधमद्बली (for b) — Dn Ds2 D6 om line 1704 — (L 1704) G1 4 5 चतुर्भिश्चतुरस्तथा (for b) — (L. 1705) M3 चक्रे (for चक्र) Dn Ds2 om (hapl) lines 1705b–1727a — (L. 1706) T3 M1 3 राजा (for राजन्) G2 4 M4 वासुदेव (for °वो) — (L. 1707) D6 T2 4 G3 4 M1 सत्वर, G1 सर्वत (for सत्वरम्) — (L 1708) T4 G5 भुवि (for भूमौ) — (L. 1709) G4 5 M4 चिच्छेद स (for च चिच्छेद) — (L 1712) D6 T1 2 4 G महाघोर (for °चापम्) D6 T1 3 4 G1 3 4 5 महाचापं (for अन्यद्घोर) M1-3 महाहवे (for °मृधे) — (L 1713) D6 T3 M सज्यं (for अन्यत्) M3 दशभि (for निशितै) — G4 om (hapl) lines 1715–1718. — (L. 1715) G3 सत्तम (for यत्नत) — (L 1719) D6 M रथवशं, G3 अग्निवर्णं (for ध्वजवंश) — (L 1721) T3 G2 M2 सात्यकिं (for °कि) D6 D3 M1 4 सत्य (for क्रूर) — (L. 1722) D6 T1 4 G1 3-5 M1 2 4 नृपोत्तमम् (for °त्तम) — (L. 1723) M3 om line 1723a G4 घोरै (for चैव) T3 दशभिश्चैव नाराचै (for a) — D6 T1 3 4 M om. lines 1725b–1726b — (L. 1727) Dn Ds2 सहसा (for अञ्जसा) — (L 1728) Bom Poona eds G(ed) वासुदेवं (for °वो) — (L. 1729) Dn Ds2 पर (for ऽपरं) Dn Ds2 महच्चाप, D6 T1 3 4 G3 4 M1-3 महाचाप (for महच्चाप) Dn Ds2 D6 T4 G2 4 M नन्दन (for पुंगव). — (L. 1731) Dn Ds2 T3 4 सप्ताकैर् (for साहस्रैर्)

शिरस्तः पार्श्वतश्चैव पृष्ठतः पुरतस्तथा ॥
आस्ये चैव महाराज जङ्घयोर्जघने तथा ।
व्यथां च दधुरत्यन्तं वासुदेवस्य मर्मगाः ॥
संभ्रान्तः पर्वताकारो निश्चलः समपद्यत ।
केवलं धैर्यनिचयस्तृपार्तः शरवान्यथा ।
यथा मनस्वी रिक्तश्च तथा तिष्ठति पौण्ड्रकः ॥
ततश्चुक्रोध बलवान्वासुदेवः प्रतापवान् ।
अर्धचन्द्रं समादाय विव्याध युधि सात्यकिम् ।
विध्वा सप्तभिरायान्तं क्रोधेन प्रस्फुरन्निव ॥
विद्धोऽथ सात्यकिस्तेन शरैः पञ्चभिराशुगैः ।
चापं चिच्छेद पौण्ड्रस्य सिंहनादं व्यनीनदत् ॥
वासुदेवो गदां गृह्य भ्रामयित्वा पदात्पदम् ।
त्वरितं पातयामास सात्यकेर्वक्षसि प्रभो ॥
सव्येन तां समाकृष्य करेण यदुनन्दन ।
शरं प्रगृह्य विव्याध सात्यकिर्युधि पौण्ड्रकम् ॥
तमन्तरे गृहीत्वाशु वासुदेवः प्रतापवान् ।
शक्तिभिर्दशभिश्चैव सात्यकिं निजघान ह ॥
नाभिर्विद्धो रणे वीरः सात्यकिः सत्यसंगरः ।
अपास्य धनुरत्नं तद्गदामादाय सत्वरम् ।
आजघान तदा वीरो वृष्णीनामग्रणीर्नृप ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
ततः क्रुद्धो गदापाणिः सात्यकिर्वृष्णिनन्दनः ।
वासुदेवं जघानाशु गदया तीक्ष्णया नृप ।
सात्यकिं वासुदेवस्तु गदयाभ्यद्रवद्बली ॥
तावुद्यतगदौ वीरौ शुशुभाते तदा रणे ।
हस्ती यथा वने सिंहौ परस्परवधैषिणौ ॥
ततः स सात्यकिः क्रुद्धः सव्यं मण्डलमागमत् ।
जघ्नतुस्तौ तदा युद्धे गदाभ्यां गदिनौ नृप ॥
स्तनयोः पार्श्वगोः पृष्ठे ताडितौ गदधारिणौ ।
उभौ तौ रुधिराक्ताङ्गौ पुष्पिताविव किंशुकौ ॥
सिंहनादं प्रकुर्वन्तौ प्रावृषीव महाघनौ ।
तिष्ठ तिष्ठेति भाषन्तौ परस्परवधैषिणौ ॥
दक्षिणं वासुदेवस्तु तं जघान स्तनान्तरे ।
युयुधानोऽथ वीरस्तु बाह्वोर्मध्यमताडयत् ॥
दृढं स ताडितो वीरो जानुभ्यामपतद्भुवि ।
तत उत्थाय भूयस्तु ललाटेऽभ्यहनद्यदुम् ॥
विषण्णः किंचिदायस्तस्तत उत्थाय सत्वरम् ।

— D6 om lines 1732–1733 — (L 1733) Ds2 T1 M3 शिरस (for शिरस्त) M1 2 पार्श्वयोश (for °तश्च) T1 2 G1 3–5 M पृष्ठत स्तनमध्यत (for b) — Dn Ds1 D6 om lines 1734–1736 — (L 1737) G3 तृणार्क, M1 तृष्णार्तो (for तृपार्तः) D6 T2 G1 4 5 सारवान् (for शर°) — (L 1738) T2 G1 3 4 मत्तश्च (for रिक्तश्च) — (L 1741) T1 2 G1 3–5 शरैः (for इव) — (L 1742) G1 4 सायकैः (for आशुगैः) — (L 1745) D6 T1 G3–5 प्रेषयामास (for पात°) — (L 1747) G4 स तां (for शरं) — (L 1748) D6 T1 G2 अन्तरेण (for तमन्तरे) — (L 1749) T1 2 G1 3 शरैश्च शक्तिभिश्चैव (for a) — (L 1750) G2 शूर (for वीर) G2 सात्यकिर्वृष्णिनन्दन, G5 °कि सत्यविक्रम (for b) — After line 1750 G2 ins

18** वासुदेव जगन्नाथ न्यहनत्सत्यसंगर ।

— (L 1751) Dn D6 M6 धनुरत्यन्त् (for °रत्न) Dn Ds2 T4 G1 5 M4 धनुर् (for गदाम्) — (L 1752) G4 ततो विद्धो (for तदा वीरो)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn D6 T1 2 4 G M3–4 — *Adhy name* Dn G4 M3 4 पौण्ड्रकवध, D6 T4 पौण्ड्रयुद्धम् —*Adhy no* Dn 280, T1 G2 107, T2 G1 209, T4 176; G3 202; G4 206, G5 208, M2–4 172

(L 1753) G3 पुंगव (for नन्दन) — (L 1755) T2 ह्यहनद्, G1 °यद° (for [अ]भ्य°) — (L 1756) G2 शूरौ (for वीरौ) Dn Ds2 सुदारुणौ (for तदा रणे) — (L 1758) D6 आगत, T4 आवहत् (for आगमत्) — (L 1759) M2 महायुद्धे, M3 गदायुद्धे (for तदा युद्धे) D6 तु तौ (for नृप) — D6 om line 1760 — (L 1760) T2 गदया रणे, M3 गदया रणे (for °धारिणौ) — (L 1761) D6 उभौ रुधिरसिक्ताङ्गौ (for a) — (L 1763) D6 M3 वाशन्तौ (for भाषन्तौ) — (L 1766) G2 भृश (for दृढ) — (L 1767) Dn Ds2 वीरस् (for भूयस्) Dn Ds2 गदाम्, T1 दृढम् (for यदुम्) — (L 1768) D6 निर्विण्ण (for विषण्ण) D6 आश्वस्य, G2 आश्वस्तस् (for आयस्तस्) — (L 1769) T1 G3 विक्रमम् (for सत्वरम्) — (L 1770) T1 4 G1 4 बलिद् (for बली) — (L 1772) M1 3 तत स (for स

गदयाभ्यहनद्वीर· सात्यकिः पौण्ड्रसत्तमम् ॥
वासुदेवो बली वीरः साक्षान्मृत्युरिवापर. ।
जघान गदया वृष्णिं निर्दहन्निव चक्षुपा ।
स तया ताडितो वृष्णिर्गदया वाहुमुक्तया ।
आलम्ब्य भूमिं सहसा मृत्योरङ्कगतो यथा ॥
सञ्ज्ञां पुनः समालम्ब्य पाणिभ्या दृढमेव च ।
गदा तस्य महाराज गृहीत्वा प्रमह्येण ह ॥
द्विधा कृत्वा महागुर्वीं गदा कालायसीं शुभाम् ।
उत्सृज्य सहसा वीर· सिंहनादं व्यनीनदत् ॥
तत उत्प्लुत्य राजा तु वासुदेवो महाबल. ।
सव्येन सात्यकिं गृह्य दक्षिणेन करेण ह ॥
मुष्टिं कृत्वा महाघोरां वासुदेव· प्रतापवान् ।
ताडयामास मध्ये तु स्तनयो. सात्यकिं नृप ॥
शैनेयो वृष्णिवीरस्तु गदामुत्सृज्य सत्वरम् ।
तलेनाभ्यहनद्वीरो वासुदेव रणाजिरे ॥
तलेन वासुदेवोऽपि सात्यकिं सत्यसगरम् ।
तयोरेव महाघोर तलयुद्धमवर्तत ॥
जानुभ्या मुष्टिभिश्चैव वाहुभ्या शिरसा तथा ।
उरसोर· समाहत्य जानुभ्या शिरसा तथा ।
कराभ्या करमादत्य तौ युद्ध सम्प्रचक्रतु ॥

तालयोस्तत्र राजेन्द्र वृक्षयो· सन्निकृष्टयो. ।
वने यथाभिरस्तत्रस्तथैवासीत्सुदारुणः ॥
तावाजौ प्रथितौ वीरावुभौ पौण्ड्रकसात्यकी ।
निशि स्तिमितमूकाया शस्त्रं त्यक्त्वा महाबलौ ।
युयुधाते महारङ्गे मल्लौ द्वाविव विश्रुतौ ॥
उभे सेने महाराज सशय जग्मतुस्तदा ।
किं नु स्यात्सात्यकिर्वीरो हतोऽनेन दुरात्मना ।
आहोस्विद्वासुदेवस्तु हतोऽनेन भविष्यति ॥
अथ चैतौ महावीरौ परस्परवधैषिणौ ।
हत्वा परस्पर वीरौ वीरस्वर्गं गमिष्यत. ।
अन्यथा नोपरम्येता युद्धाद्वीरौ सुविश्रुतौ ॥
अहो वीर्यमहो धैर्यमेतयोर्बलशालिनो ।
एतौ महाभटौ लोके नैतौ प्राकृतसमतौ ॥
नैव युद्ध महाघोरमासीद्देवासुरेष्वपि ।
न श्रुतो न च वा दृष्ट· सग्रामोऽय कदाचन ॥
एव ते सैनिका ब्रूयु सेनयोरुभयोरपि ।
रात्रौ निशातने घोरे दृष्ट्वा युद्ध सुदारुणम् ॥
अथ तौ वाहुभिर्घोरै सन्निपेततुरोजसा ।
दशभिर्मुष्टिभिर्जघ्ने सात्यकिः पौण्ड्रनन्दनम् ।
पञ्चभि. सात्यकिं पौण्ड्र समाजघ्ने महाबल ॥

तया) — G_2 om lines 1774 1778 —(L 1774) D_6 T_4 M_2 समालम्ब्य (for °लम्ब्य) G_6 स सञ्ज्ञा पुनरालम्ब्य (for °) —(L 1776) D_6 कालमयीं (for कालायसीं) —(L 1777) D_6 T_4 उत्सृज्य ता गदा भग्ना (for °) D_6 व्यना दयत् (for व्यनीनदत्) —(L 1778) Dn D_{s2} T_1 G_1 M_1 उत्सृज्य (for उत्प्लुत्य) —(L 1782) T_1 नृप (for वृष्णि) G_3 सत्वर —(L 1785) Dn T_2 G_2 प्रवर्तत, D_{s2} G_1 °र्तेते (for अवर्तत) —(L 1789) D_6 वहूयो (for वृक्षयो) Dn D_{s2} G_2 M_1 सन्निकर्षयो (for °कृष्टयो) —(L 1790) Dn D_{s2} D_6 T_2 G_2 M_2 निरस्वनस् (for [अ]भिर°) G_6 [अ]भूत् (for [आ]सीद्) D_5 G_2 सुदारुणम्; T_2 °रुणौ, M_2 महारण (for सुदारुण) Dn D_{s2} M_1 तथैवाभू महास्वन (M_2 °रण) (for °) —(L 1791) M_1 उभौ तौ पौण्ड्रसात्यकी (for °) —(L 1772) G_2 महा बलम् (for °बलौ) —(1794) T_2 उत्सेधन (for उभे सेने) Dn D_{s2} G_4 महाराज्ञो (for °राज) —(L 1795) Dn D_{s2} हतस्तेन भविष्यति (for °) —(L 1796) T_1 M_2 महामना, G_1 दृढात्मना, G_2 M_1 दुरात्मना (for भविष्यति) —(L 1797) Dn D_{s2} अद्य, D_6 सदा, T_2 G_2 हतौ (for अथ) T_2 नैतौ; G_1 द्वौ तौ (for चैतौ) D_6 G_2 M_2 महावीर्यौ (for °वीरौ) —(L 1798) T_1 G_1 परस्परौ (for °स्पर) Dn D_{s2} नरौ (for वीर). —(L 1799) D_6 T_2 G_2 अथ वा (for अन्यथा) D_6 G_2 वधा (for युद्धाद्) Dn D_{s2} सुनिश्चितौ (for सुविश्रुतौ) —(L 1801) Dn D_{s2} T_1 M_1 महाबलौ (for °भटौ) T_2 तौ च (for नैतौ) Dn D_{s2} एतौ प्रकृति सत्तमौ, T_1 G_1 M_1 नैतौ प्रकृतिसमतौ, T_4 एतौ प्राकृतसमतौ; G_3 न तौ प्राकृतसम्मितौ (for °) —(L 1804) T_4 एते वै (for एव ते) T_1 G_1 उभयो सेनयोरपि; G_4 उभयोरपि सेनयो (for °) —(L 1805) Dn D_{s2} रात्रौ निशीथे भैरवे, T_2 G_1 रात्रौ तु तिमिरे घोरे (for °) —(L 1806) Dn D_{s2} वीरौ (for घोरै) Dn D_{s2} T_4 G_4 अञ्जसा, G_2 आसन्ने (for ओजसा) —(L 1807) Dn D_{s2} सात्यकि पौण्ड्रक तदा (for °) —(L

तयोश्चटचटाशब्दो ब्रह्माण्डक्षोभणो महान् ।
प्रादुरासीत्तु सर्वत्र सर्वान्विस्मापयन्निव ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्ध एकलव्यो निषादपः ।
बलभद्रमभिप्रेक्ष्य धनुरादाय सत्वरम् ।
आरुह्य स रथं वीरो ययौ यत्र हली स्थितः ॥
दृष्ट्वायान्तं निषादेशमेकलव्यं हली तदा ।
रथी गदी शरी भूत्वा तस्थौ तस्यामतो बली ॥
बलदेवं च विशत्या जघान शरमालया ।
रथं दशभिराहत्य सूतं दशभिराशुगैः ॥
सिंहनादं प्रकुर्वाणो दशभिस्त्वथ सीरिणम् ।
धनुर्ज्यां दशभिश्छित्त्वा सिंहनादं व्यनीनदत् ॥
सज्यं च कार्मुकं कृत्वा बलदेवो निषादपम् ।
नाराचैर्दशभिर्विध्वा बाणैश्च दशभिः शितैः ।
चिच्छेद धनुरर्धं तत्सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
सूतं दशभिराहत्य रथं त्रिशद्भिरेव च ।
ध्वजं चिच्छेद भल्लेन निषादस्य जगत्पते ॥
ततोऽपरं महच्चापं निषादो वीर्यवत्तमः ।
दृढमौर्वीसमायुक्तं दशतालप्रमाणतः ।
कामपाल शरेणाशु जघान स्तनदेशतः ॥
बलदेवो महावीर्यः शेषः सर्प इव श्वसन् ।
दशभिस्तद्धनुर्दिव्यं शरैः सर्वसहैर्बली ।
चिच्छेद मुष्टिदेशे तु माधवो माधवात्मजः ॥
एकलव्यो निषादेशः खड्गमादाय सत्वरम् ।
प्राहिणोद्बलदेवाय निशितं घोरविग्रहम् ॥
तमन्तरे यदुश्रेष्ठो वृष्णिवीरः प्रतापवान् ।
तिलशः पञ्चभिर्बाणैश्चकार यदुनन्दनः ॥
ततोऽपरं महासङ्गं सर्वकालायसं शुभम् ।
प्राहिणोत्सारथेः कायमालोक्याथ निषादपः ॥
तं चापि दशभिर्वीरो माधवो यदुपुंगवः ।
बाणैर्निमेषमात्रेण निर्बिभेद महारणे ॥
ततः शक्तिं समादाय घण्टामालाकुलां नृप ।
निषादो बलदेवाय प्रेषयित्वा महानलः ।
सिंहनादं महाघोरमकरोत्स निषादराट् ॥
सा शक्तिः सर्वकल्याणी बलदेवमुपागमत् ॥

1810) D6 T1 G3 सर्वं (for सर्वान्)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn Ds2 पौण्ड्रकसात्यकियुद्धम्, G1 4 M पौण्ड्रयुद्धम् — *Adhy no* Dn Ds2 261, T1 G3, 208, T2 G1 210, T4 177, G2 202, G4 207, G5 209, M1 2 4 209, M3 173

(L. 1812) Ds1 अभिक्षिप्य (for °प्रेक्ष्य) — Dn om (hapl) lines 1813-1820 — (L. 1814) D6 T1 2 G M1 स्व (for स) T1 G1 4 5 M घोर, G3 धीर (for वीरो) T3 G1 4 हरि (for हली) — (L. 1814) D6 तु लाङ्गली, T2 हरि सदा, G3 तदा हली (by transp) — (L. 1815) T4 रथी शरी, G3 गदी रथी (by transp) D3 रथी शरी गदी तदा, G2 तदा रथी शरी गदी (for °) D6 T4 G3 भूत्वा (for तस्थौ) — G1 om lines 1816-1819 — (L. 1817) D6 T2 G2 3 M आविध्य (for आहत्य) — (L. 1819) M3 चैव (for छित्त्वा) D6 T4 G2 धनुर्दशभिश्छित्त्वा (for °) — (L. 1820) M4 तु (for च) T2 G3 छित्त्वा (for कृत्वा). G1 3 निषादप — (L. 1821) Dn Ds2 T1 2 G1 2 4 M शरैः; T4 शतैः (for शितैः) — (L. 1822) D6 T1 2 M

धनुरग्रं, G2 °राग्र (for °रर्धं) — (L. 1824) Dn Ds2 T4 M1 3 जगत्पति (for °त्पते) — (L. 1825) T3 G1 3 M1-3 महा (for महत्) G1 निषादो वीर्यवत्तमम्, Bom Poona eds G(ed) °दो वीर्यसमत (for °) — (L. 1827) Bom Poona eds G(eds) मौर्व्या (for मौर्वी) — (L. 1827) Dn Ds2 नृपाल जनमध्यत (for °) — (L. 1829) Dn सहैर्धरैः, Ds2 सर्मपैर्ले; D6 T2 4 G1 2 3 4 M समैर्बली (for सहै°) — (L. 1830) D6 माधवात्मन (for °ज). — (L. 1831) Dn Ds2 G3 सत्वर (for °रम्) — (L. 1832) G2 दत्त्वाराय, Bom Poona eds G(ed) °देवाय) T1 घोर विक्रमं, T3 G1 °मुत्तमम्, G4 °विग्रम (for °विग्रहम्) — (L. 1833) Dn यदुवीरो, Ds2 यदुवीरः (for यदुश्रेष्ठो) — (L. 1835) Dn ततो महत्परं खड्गं (for °) — (L. 1836) D6 G3 समादायाथ (for आलोक्याथ) Bom Poona eds G(ed) निषादप (for °दप) — (L. 1837) D6 चापि (for चापि) Dn D6 यदुनन्दन, D6 T1 2 4 G1 2 4 M वृष्णिपुंगवः (for यदु°) — (L. 1839) Dn Ds2 बाणैर्निमेषमात्रेण, D6 T1 2 4 G M बाणैरन्तर्नयात्तु (for °) — (L. 1841) Dn Ds2 G3 निषादस्य (for °दराट्) — (L. 1842) Cal ed सा शक्तिः प्रेरिता तेन (for °) — (L. 1843) Dn Ds2

उत्प्लुत्य तां महाघोरां बलभद्रः प्रतापवान् ।
आदायाथ निषादेशं सर्वान्विस्मापयन्निव ।
तथैव तं जघानाशु वक्षोदेशे स माधवः ॥
स तया ताडितो वीरः स्वशक्त्याथ निषादपः ।
विह्वलः सर्वगात्रेषु निपपात महीतले ।
प्राणसंशयमापन्नो निषादो रामताडितः ॥
निषादास्तस्य राजेन्द्र शतशोऽथ सहस्रशः ।
अष्टाशीतिसहस्राणि निषादाः शस्त्रयोधिनः ।
गदिनः सादिनश्चैव महेष्वासा महाबलाः ॥
शरैरनेकसाहस्रैः शक्तिभिश्च परश्वधैः ।
गदाभिः पट्टसैः शूलैः परिघैः प्रासतोमरैः ॥
कुन्तैरथ कुठारैश्च व्यद्रवन्राममोजसा ।
शलभा इव राजेन्द्र दीप्यमानं हुताशनम् ।
ते शरैः पातयांचक्रू रामं राममिवापरम् ॥
केचित्कुठारैराजघ्नुः केचित्कुन्तैः परश्वधैः ।
गदाभिः केचिदायान्ति शक्तिभिश्च तथापरे ।
निजघ्नुः सहसा रामं स्फुरन्तं पावकं यथा ॥
ततः क्रुद्धो हली साक्षाद्धलमुद्यम्य सत्वरम् ।
सर्वांस्तान्कर्षयामास मुसलेन व्यपोथयत् ॥

ते हन्यमाना रामेण निषादाः पर्वताश्रयाः ।
निपेतुर्धरणीपृष्ठे शतशोऽथ सहस्रशः ॥
क्षणेन तान्महाराज हत्वा सर्वान्महाबलान् ।
सिंहवद्विनदंस्तत्र तस्थौ रामो महाबलः ॥
ततो रात्रौ महाघोराः पिशाचाः पिशिताशनाः ।
आकृष्य मांसयूथानि भक्षयन्तः समासते ।
पिबन्तः शोणितं कोष्णं सङ्कृत्य च शवं बहु ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
क्रव्यादाः सर्व एवाशु भक्षयन्तस्तदा शवम् ।
हसन्तो विविधं घोरं नादयन्तो वसुंधराम् ॥
राक्षसाः पिशिताशाश्च पिबन्तो रुधिरं बहु ।
आशिषं युञ्जते राजञ्शवस्य पिशिताशनाः ॥
नृत्यन्ति स्म तदा राजन्नगर्यां रणतोषिणः ।
काका बलाश्च गृध्राश्च श्येना गोमायुकास्तथा ।
भक्षयन्तः प्रधावन्तस्ततश्चेतश्च दारुणम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे वीरो निषादो लब्धसंज्ञकः ।
हतान्सर्वान्समालोक्य निषादानथ सीरिणा ॥
गदामादाय कुपितो राममेव जगाम ह ।

उत्पततीं, T4 उत्पत्य ता (for उत्प्लुत्य तां) D6 T4 G2 महाराज (for °घोरां) D6 T3. 4 G2. 4 बलदेव (for °भद्र) —(L 1844) G2 तामादाय (for आदायाथ) —(L 1845) Dn Ds2 D6 T2 G2. 4 तथैव (for तथैव) — T1 om (hapl) lines 1849b–1855a G3 om (hapl) lines 1850–1863 —(L 1850) Dn Ds2 तस्य (for शस्त्र) —(L 1851) Dn Ds2 खड्गिनश्च (for सादि°) — T3 om (hapl) lines 1853–1857 —(L 1854) Dn Ds2 यादवाना महौजसाम्, G2 बलभद्र महौजसम् (for b) —(L 1858) Dn Ds2 आघ्नन्ति (for आयान्ति) —(L 1861) Dn Ds2 T1 G3 M1 सर्वा नाकर्षयामास (for °) Dn Ds2 T1 M1. 3 हि पीडयन्, D6 ह्यपोथयत्, G2 ह्यपोथयत्, M2. 4 निपीडयन् (for व्यपोथयत्) —(L 1863) Dn Ds2 राजेन्द्र (for रामेण) —(L 1865) व्यनदत् (for विनदस्) —(L 1868) Dn Ds2 M4 कोष्णात्, G2 क्षोभात् (for कोष्णं) Dn Ds2 D6 T4 G2 M1–3 (inf lin as above) 3 संछिद्य, T2 संगृह्य (for सङ्कृत्य)

Colophon — Version of the Epic Ds2 — Version of Khila Dn2 D5 D6 T1. 2. 4 G M — Adhy name Dn Ds2 एकलव्यवधः — Adhy no Dn 283, Ds2 282, T1 G3 209, T2 G2 204, G4 M1. 2. 4 210, M3 174

T2 G1 om the ref —(L 1869) T1. 2 G1. 3–5 शवं बहु (for तदा शवम्) —(L 1870) D1. 2 हसन्ते (for °न्तो) T1. 2 G1. 3–5 नादं, M हासं (for घोरं) —(L 1871) Bom Poona eds G(ed) च पिशाचास् (for पिशिताशास्) Dn Ds2 G2 शोणितं (for रुधिरं) —(L 1872) Dn Ds2 G1. 3. 4 M1. 3 आशिषो (for °षं) Dn Ds2 T4 G2 M4 भुञ्जते (for यु°) T1 राम T2 G1. 3. 5 रामे (for राजञ्) D6 T4 G2 M रामस्य, T1. 2 G1. 3–5 जयेति (for शवस्य) —(L 1873) T1. 2 G1. 3. 4 M2 तोषिता (for °णः) —(L 1874) Dn Ds2 G1. 3 बलाका, D6 बकाश्च, T1 व्यालाश्च, G2 M4 बलाश्च (for बलाश्च) Dn Ds2 D6 T1. 4 G2 M1. 3 गोमायवस् (for °युकास्) —(L 1875) Dn Ds2 T1. 2 G1. 3. 4 M प्रवर्तन्ते (for प्रधावन्तस्) Dn Ds2 D6 इतस् (for ततस्) Dn Ds2 राक्षसाश्चैव दारुणा (for b) —(L 1876) T2 संज्ञित, T4 G2 संज्ञिक (for संज्ञक).

जघान गदया राजन्ननुदेशे निषादपः ॥
ततो रामो गदी राजन्निषादं बाहुशालिनम् ।
आजघ्ने गदया क्रूरं मदमत्तो हलायुधः ।
तयोश्च तुमुलं युद्धं गदाभ्यां समवर्तत ॥
आकाशे शब्द आसीत्तु तयोर्युद्धे महारवः ।
समुद्राणां यथा घोषः सर्वेषां सन्निगच्छताम् ॥
कल्पक्षये महाराज शब्दः स तुमुलोऽभवत् ।
क्षुभितो नागलोकश्च नागाः क्षोभं समाययुः ।
पृथिवी चान्तरिक्षं च सर्वं शब्दमयं बभौ ॥
ततः स पौण्ड्रको राजा सात्यकिं वृष्णिनन्दनम् ।
गदयैव जघानाशु सत्वरं रणकोविदः ।
युयुधानो बली राजन्वासुदेवं जघान ह ॥
तयोश्च तुमुलः शब्दः प्रादुरासीन्महारणे ।
चतुर्णां युध्यतां राजन्परस्परवधैषिणाम् ।
ब्रह्माण्डक्षोभणो राजञ्शब्द आसीत्सुभैरवः ॥
ततो रजः प्रादुरभूत्तस्मिन्संग्राममूर्धनि ।
तारका निष्प्रभा आसन्समस्येवं क्षयं गते ॥
उपसि प्रविबुद्धाया तमो निःशेषतां ययौ ।
उदितो भगवान्सूर्यश्चन्द्रश्च क्षयमाययौ ॥
ततो युद्धं प्रादुरभूच्चतुर्णां बाहुशालिनाम् ।
देवासुरसमं राजन्नुदिते भास्करे महत् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रभाते विमले भगवान्देवकीसुतः ।
गन्तुमैच्छज्जगन्नाथ पुरीं बदरिकाश्रमात् ॥
नमस्कृत्य मुनीन्सर्वान्ययौ द्वारवतीं प्रभुः ।
आरुह्य गरुडं विष्णुर्वेगेन महता प्रभुः ॥
सुमहाञ्छुश्रुवे शब्दस्तेषां युद्धं प्रकुर्वताम् ।
गच्छता देवदेवेन पुरीं द्वारवतीं नृप ॥
अचिन्तयज्जगन्नाथः को न्वयं शब्द उत्थितः ।
संग्रामसंभवो घोर आर्यशैनेयसयुतः ॥
व्यक्तमागतवान्पौण्ड्रो नगरीं द्वारकामनु ।
तेन युद्धं समभवत्पौण्ड्रकेण दुरात्मना ॥
यदूनां वृष्णिवीराणां युध्यतामितरेतरम् ।
शब्दोऽयं सुमहान्वृत्तो नात्र कार्या विचारणा ॥
इत्येवं चिन्तयित्वा तु दध्मौ शङ्खं महास्वनम् ।

— Dn1 om lines 1877–1878 — (L 1877) T3 एतान् (for हतान्) D6 शौरिणा, M1 सीरिणम् (for सीरिणा) Dn1 निषादाद्समदारिण, Ds2 °द्समपारिण T3 °न्निद्दसीरिणान् (for [b]) — (L 1878) T2 G1 [आ]जगाम (for जगाम) — (L 1879) T1 2 G1 4 घोरं (for राजन्) Dn Ds2 M1 व्यदेशे (for अनु°) — (L 1880) Cal ed हद (for गदी) — (L 1883) Dn Ds2 महाभुज, G1 सुदारुणम् (for महारव) — (L 1884) D6 G2 महाघोर, G6 महा घोष (for यथा घोष). — (L 1885) Dn Ds2 T1 2 4 M सु (for स) G1 महान् (for ऽभवत्) — (L 1886) D6 T1 G1 4 M1 क्षोभितो, G1 क्षुभितो (for क्षुभितो) Dn Ds2 G2 क्षो(G2 क्षु)भितो नागराजश्च (for [a]) M1 2 परं ययु (for समाययु) — (L 1887) T1 शब्दमय (for शब्द°) D6 सर्वे लोका सदिशा (for [b]) — (L 1889) D6 T1 G2 कोविदम् (for °दः). — (L 1891) G2 समन्ततः (for महारणे) — (L 1893) Dn Ds2 T1 G1 4 सुदारुणः; M1 सु भैरव (for सुभै°) — (L 1894) D6 G2 M रज (for रजः) G1 M1 2 आसीद् (for अभूत्) — (L 1895) Dn Ds2 T1 2 G1 M समंस् (for भामंस्) G2 [ह]ह (for [प्र]तं) — (L 1896) G1 इपपा (for °पि) Dn Ds2 T3 G M1 ततो (for तमो) — (L 1897) D6 इयम् (for क्षयम्) — (L 1898) T1 2 G1 3 4 धन्वशालिनाम् (for बाहु°) — D6 T1 2 4 G om line 1899

Colophon — *Mention of the Fyre* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 G M — *Adhy name* Dn Ds2 D6 पौण्ड्रयुद्धम्, T1 G1 M1 2 4 पौण्ड्रकवध — *Adhy no* Dn Ds2 2[?]3, T1 G1 210, T2 G1 4 M1 2 4 211, T4 179, G2 205, G3 209, M1 175

T2 G2 2 om the ref — (L 1901) G3 om (hapl) 1901[b]–1906[a] Dn Ds2 M4 पुरे (for पुरीं) — (L 1902) T2 G1 4 समस्कृत्य (for °स्कृत्य) Dn Ds2 G2 नृपः D6 प्रति, T2 G1 4 प्रभो M1 2 हरि (for प्रभु) — G1 om lines 1903 1905 — (L 1903) D T1 2 4 G1 4 4 हरिः (for प्रभु) — (L 1904) D6 T1 2 G1 4 4 M1 2 सुश्रुवे (for शुश्रुवे) — (L 1906) M उत्थितः (for उत्थित). — (L 1907) D2 T4 सभवो (for संभवो) G1 संयुत (for सयुत) M3 शैनेयेन च संयुत (for [b]) (L 1909)

पाञ्चजन्यं हरिः साक्षात्प्रीणयन्वृष्णिपुंगवान् ॥
रोदसी पूरयामास तेन शब्देन केशवः ।
यादवा वृष्णयश्चैव श्रुत्वा शङ्खस्य त रवम् ॥
व्यक्तमायाति भगवान्पाञ्चजन्यरवो ह्ययम् ।
इति ते मेनिरे राजन्वृष्णयो यादवास्तथा ।
निर्भयाः समपद्यन्त वृष्णयो यादवा नृप ॥
तस्मिन्नेव क्षणे दृष्टस्तार्क्ष्यश्च पतता वरः ।
ततश्च देवकीसूनुर्दृष्टस्तैर्यादवेश्वरैः ॥
सूताश्च मागधाश्चैव पुरो यान्ति जगत्पते ।
स्तुतया स्तोतुं हरिं विष्णुमीश्वरं कमलेक्षणम् ॥
ततश्च यादवाः सर्वे परिवव्रुर्जनार्दनम् ।
कृष्णस्तु गरुडं भूयो गच्छ त्वं मेरुमुत्तमम् ॥
इत्युक्त्वा गरुडं विष्णुर्विसृज्य यदुपुंगवः ।
दारुकं पुनराहेदं रथमानय मे प्रभो ॥
स तथेति प्रतिज्ञाय रथमानीय सत्वरम् ।
रथोऽयं भगवन्देव किमतः कृत्यमस्ति मे ।
इत्युक्त्वा रथमादाय प्रणम्याग्रे स्थितो हरेः ॥
गतेऽथ गरुडे विष्णू रथमारुह्य सत्वरम् ।
यत्र युद्धं समभवत्तत्र याति स्म केशवः ॥
तत्र गत्वा महारङ्गे युध्यतां च महात्मनाम् ।
पाञ्चजन्यं महाशङ्खं दध्मौ यदुवृषोत्तमः ॥
पौण्ड्रोऽथ वासुदेवस्तु कृष्णं दृष्ट्वा रणोत्सुकम् ।
सात्यकिं पृष्ठतः कृत्वा वासुदेवमुपागमत् ॥
क्रुद्धोऽथ सात्यकी राजन्वारयामास पौण्ड्रकम् ।
न गन्तव्यमितो राजन्नेष धर्मः सनातनः ॥
जित्वा मां गच्छ राजेन्द्र परं योद्धुं महारणे ।
क्षत्रियोऽसि महावीर स्थिते मयि रणोत्सुके ॥
एष ते गर्वमखिलं नाशयिष्यामि संयुगे ।
इत्युक्त्वा चाग्रतस्तस्थौ गच्छतो यादवेश्वरः ॥
पौण्ड्रस्य शिनिनप्ता तु पश्यतः केशवस्य ह ।
अवज्ञाय शिनेः पौत्रं कृष्णमेव जगाम ह ॥
निर्भर्त्स्य सहसा भूयः सात्यकिं क्रोधमूर्छितः ।
गदया प्राहरत्पौण्ड्रं वासुदेवस्य पश्यतः ।
यथाशक्ति यथायोगं सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥
दृष्ट्वाथ भगवानेव सात्यकिं प्रशशंस ह ॥
निवार्य सात्यकिं कृष्णो यथेष्टं क्रियतामसौ ।
उपारमद्यथायोगं सात्यकिः कृष्णवारितः ॥
ततः स पौण्ड्रको राजा वासुदेवमुवाच ह ।
भो भो यादवगोपाल इदानीं क्व गतो भवान् ॥
त्वां द्रष्टुमद्य संप्राप्तो वासुदेवोऽस्मि साम्प्रतम् ॥
हत्वा त्वां सबलं कृष्ण बलैर्बहुभिरन्वितः ।
गतेऽथ यमलोकं तु त्वयि केशव बन्धुभिः ।
अहमेको भविष्यामि वासुदेवो जगत्पतिः ॥
यच्चक्रं तव गोविन्द प्रथितं सुप्रभं महत् ।

Cal. ed महात्मना (for दुरा°) — (L 1910) G3 वृष्णि वर्याणः — (L 1911) Dn Ds2 T1 G3 व्यक्तो (for वृष्णो) — (L 1912) T3 प्रतापवान् (for महारवम्) — (L. 1915) D6 G2 M3 यद्वो (for यादवा) Ds2 T2 ते (for स) — (L. 1916) G3 स्वनो (for रवो) — (L. 1918) G2 निर्णय समवाप्यन्त (for °) Dn Ds2 T1 G3 M1-3 च ते (for नृप) — (L. 1920) Dn Ds2 T4 G4 यादवेश्वर T1 °वैर्नृप (for °वेश्वरैः) — (L. 1921) G3 आगता (for सूताश्च) — (L. 1923) Dn Ds2 G3 स्तुत, D6 T4 G1 स्तुत्य, T1-2 G1-4 [अ]स्तुवन् (for स्तोतुं) — (L 1923) T1-4 G1-3 M1-3-4 गताश्च (for ततश्च) — (L. 1924) Dn Ds2 नाकम् (for मेरुम्) — (L 1925) D6 T4 G3 व्यसृजद् (for विसृज्य) Dn Ds2 M1-3 नन्दन (for पुंगव) — (L. 1927) Dn Ds2 T3 G3 M3 (inf lin as above) आदाय (for आनीय) — (L 1929) T4 हरि (for हरेः) — (L 1931) D6 T1-2 G2-3 ततो (for तत्र) — (L. 1932) Dn Ds2 T4 G3 महाराज (for °रङ्गे) G2 परस्परम् (for महात्मनाम्) — (L 1934) T3 G1-4 पौण्ड्रको (for पौण्ड्रोऽथ) — G3 om lines 1935 1939 — (L 1942) Cal ed पौण्ड्रकस्य शिनेर्नप्ता (for °) — (L. 1946) Dn Ds2 यथाभाग (for यथाशक्ति) D6 T1-2 G M यथाप्राणं (for यथायोग) Cal ed. सात्यकि क्रोधमूर्छित (for °) — (L 1947) T3 G1-3 स, M4 [आ]नु (for [आ]थ) T3 G1-3-4 सात्यकि (for °किं) — (L 1948) Dn2 विष्णो (for कृष्णो) — (L. 1949) G2 -पालित (for -वारित) — (L 1950) Dn Ds2 M1-3 स तत (by transp) T2 तत स पौण्ड्र राजा तु (for °) — Dn2 D6 M1-3 om line 1954 — (L 1955) Dn Dn2 G1-3 महीतले (for जगत्पति) — (L.

अनेन मम चक्रेण पादितोऽसि च तद्रणे ॥
चक्रमस्तीति यद्वीर्यं तव माधव सांप्रतम् ।
नाशयिष्यामि तत्सर्वं सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
शार्ङ्गीति मां विजानीहि न त्वं शार्ङ्गीति शब्दयसे ।
शङ्खी चाहं गदी चाहं चक्रीति च जनार्दन ।
मामेव हि सदा भूप राजानो वीर्यशालिनः ॥
आदौ त्वं वहुभिर्वृद्धो हत्वा स्त्रीबालकान्बहून् ।
गाश्च हत्वा महागर्वस्तव संप्रति वर्तते ॥
तचेऽहं व्यपनेष्यामि यदि तिष्ठसि मत्पुरः ।
शस्त्रं गृहाण गोविन्द यदि योद्धुं व्यवस्थितः ।
इत्युक्त्वा बाणमादाय तस्थौ पार्श्वे जगत्पतेः ॥
एतद्वचनमाकर्ण्य वासुदेवस्य भाषितम् ।
स्मितं कृत्वा हरिः कृष्णो बभाषे पौण्ड्रकं नृपम् ॥
कामं वद नृप त्वं हि पातकयसि सदा नृप ।
गोघाती बालघाती च स्त्रीहन्ता सर्वथा नृप ॥
चक्री भव गदी राजञ्शार्ङ्गी च सततं भव ।
नामासीद्वृथा मह्यं वासुदेवेति च प्रभो ॥
शार्ङ्गी चक्री गदी शङ्खीत्येवमादि वृथा मम ।
किं तु वक्ष्यामि किंचित्तु शृणुष्व यदि मन्यसे ॥
क्षत्रिया बलिनो ये तु स्थिते मयि जगत्पतौ ।
वथा नु बुवते त्वा हि जीवत्येव मयि प्रभो ॥

यत्ते चक्रं महाघोरं सर्वकालायसं महत् ।
तत्तुल्यं मम चक्रस्य वृत्ततो न तु वीर्यतः ।
आयुधेष्वथ सर्वेषु शब्दमात्रमस्ति ते ॥
गोपोऽहं सर्वदा राजन्प्राणिना प्राणदः सदा ।
गोप्ता सर्वेषु लोकेषु शास्ता दुष्टस्य सर्वशः ॥
कत्थनं सर्वदा कार्यं जित्वा शत्रून्रणे नृप ।
अजित्वा किं भवान्ब्रूते स्थिते मयि च शार्ङ्गिणि ॥
हत्वा मां ब्रूहि राजेन्द्र यदि शक्तोपि पौण्ड्रक ।
स्थितोऽहं चक्रमाश्रित्य रथी चापी गदासिमान् ॥
रथमारुह्य युद्धाय सनद्धो भव मानद ।
इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुः सिंहनादं व्यनीनदत् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
तत शरं समादाय वासुदेवः प्रतापवान् ।
पौण्ड्रं जघान सहसा निशितेन शरेण ह ॥
पौण्ड्रोऽथ वासुदेवस्तु शरैर्दशभिराशुगैः ।
वासुदेवं जघानाशु वार्ष्णेयं वृष्णिनन्दनम् ॥
दारुकं पञ्चविंशत्या हयान्दशभिरेव च ।
सप्तत्या वासुदेवं तु यादवं वासुदेवक ॥
ततः प्रहस्य सुचिरं केशवः केशिसूदनः ।
धृष्टोऽसीतीह मनसा संपूज्य यदुनन्दनः ॥

19.7) पीडितो (for पादितो) — (L 1960) Dn Ds2 शिष्यसे (for शब्दयसे) — (L 1962) Dn Ds2 जानन्तो (for राजानो) — T1 om line 1963 — (L 1963) Dn Ds2 आदौ त्वं बलवद्बुद्धान् G2 आदौ तु शल्यवेषस्त्वं (for °) — (L 1972) T2 G3 नृप (for भव) — (L 1973) Dn Ds2 T1 नामधेय, G2 M1 नाममात्र, M1-2 नामधेयो (for नामासीद्व) — G1 om lines 1971–1976 — (L 1974) Dn यथा (for वृथा) D6 T1 2 4 G1 4 M2 नृप (for मम) — (L 1977) D6 T2 M1 3 न (for तु) — (L 1978) Ds2 असुरान्तकरं महद (for °) — (L 1979) T1 3 G1 3 4 चक्र तु, G2 M2 वीर्यस्य (for चक्रस्य) — (L 1980) T2 G1 3–5 मे (for ते) — (L 1981) G1 सर्वथा, G4 5 प्राणिना (for सर्वदा) G4 5 सर्वदा (for प्राणिना) D6 T1 G3 त्वमेव सर्वदा राजन्प्राणद सर्वदेहिनाम् — (L 1982) G4 5 गोप्ता सर्वस्य लोकस्य (for °) Dn Ds2 M सर्वदा (for सर्वदा) — (L 1983) Bom Poona eds G(ed) कत्थनं सर्वकार्ये हि (for °) Dn1 Ds2 नृपाधम (for रणे नृप) Dn2 जित्वा राजनृपाधम (for °) — (L 1984) T1 शत्रुणा, G2 शार्ङ्गिणे (for शार्ङ्गिणि) — (L 1985) Dn Ds2 G2 M3 4 शक्तोऽसि (for शक्तोपि) G1 3 शक्तोपि (G4 °क्तोऽसि) यदि पौण्ड्रक (for °) — (L 1986) T1 शरी (for रथी) — D6 T3 G2 om line 1988 — (L 1988) G1 3 M2 इत्युक्तो (for °क्त्वा) G4 5 कृष्ण (for विष्णु)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn Ds2 कृष्णपौण्ड्रकयुद्धम्; D6 T1 M3 4 पौण्ड्रकवधः — *Adhy no* Dn Ds2 231, T2 G3 201, T3 G1 213; T1 180, G2 206, G4 212, M1–3 176; M4 112

(L 1992) D6 जगन्नाथ (for जघानाशु) — (L 1994) D6 T1 G2 यादवान् (for °व) — (L 1995) G2 केवल (for केशव) Ds2 -नाशन (for -सूदन) — (L 1996) Ds2

आकृष्य शार्ङ्गं बलवान्संधाय रिपुमर्दन. ।
नाराचेन सुतीक्ष्णेन ध्वजं चिच्छेद केशवः ॥
सारथेश्च शिरः कायादाहृत्य यदुपुंगव ।
अश्वांश्च चतुरो हत्वा चतुर्भिः सायकोत्तमै ॥
रथरज्जूः समाहत्य तथोभौ पार्ष्णिसारथी ।
चक्रं च तिलशः कृत्वा हसन्किंचिदवस्थितः ॥
पौण्ड्रको वासुदेवस्तु रथादाप्लुत्य सत्वरम् ।
आदाय निशितं खड्गं प्राहिणोत्केशवाय ह ॥
स खड्गं शतधा कृत्वा शरैर्दशभिरेव च ।
बालवत्केशवोऽतिष्ठन्निमील्य नयने हरिः ॥
ततः शक्तिं समादाय निशितां घोरविग्रहाम् ।
प्राहिणोद्वृष्णिवीराय सिंहनादं समाददे ॥
तां चापि तिलशः कृत्वा तूष्णीमासीत्स केशवः ॥
ततोऽपरं महाघोरं परिघं कालसंनिभम् ।
गृहीत्वा वासुदेवाय वासुदेवः प्रतापवान् ॥
प्राहिणोद्वृष्णिवीराय सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ।
तद्द्विधा जगतां नाथश्चकार यदुनन्दनः ॥
ततश्चक्रं महाघोरं सहस्रारं महाप्रभम् ।
त्रिंशद्धारसमायुक्तमयसा निर्मितं महत् ।
आदायाथ महाराज केशवं वाक्यमब्रवीत् ॥
पश्येदं निशितं घोरं तव चक्रविनाशनम् ।
अनेन तव गोविन्द दर्पं दर्पवतां वर ।
अपनेष्यामि वार्ष्णेय सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
त्वामुद्दिश्य महाघोरं कृतं मम दुरासदम् ।
यदि शक्तो हरे कृष्ण दारयैनं महास्पदम् ॥
इत्युक्त्वा तच्छतगुणं भ्रामयित्वा महाबलः ।
चिक्षेपाथ महावीर्यः पौण्ड्रको नृपसत्तम ।
हरिमुद्दिश्य सहसा विनदन्भैरवं रवम् ॥
ततः प्रहस्य भगवानापतन्तं महायुधम् ।
गृहीत्वा बलवद्घोरं तेनैव प्राहिणोद्धरिः ॥
दृष्ट्वा तं महदायान्तं पौण्ड्रको नृपसत्तमः ।
अवप्लुत्य ततो देशात्तदुत्सृज्य महाबलः ।
सिंहनादं महाघोरं व्यनदद्वीर्यवांस्तदा ॥
ततो विस्मयमापन्नो भगवान्देवकीसुतः ।
अहो वीर्यमहो धैर्यमस्य पौण्ड्रस्य दुःसहम् ।
इति मत्वा जगन्नाथः स्थित एव रथोत्तमे ॥
ततः शिलाः समादाय प्रेषयामास केशवे ।
ताः शिलाः प्रेषयामास तस्मै यादवनन्दनः ॥

हृष्टो; Cal ed हृष्टो (for धृष्टो) Ds3 G3 M1 3 ऽसात्विति, T3 G2 ऽसीति हि, M3 4 ऽसीति च (for ऽसीतीह) G5 मृदुना (for मनसा) — (L. 1997) Dn Ds3 T2 4 G1 5 M1 2 4 °सूदन (for मर्दन) — T2 om line 1999 — (L. 1999) G3 om lines 1999ᵇ-2001ᵃ Dn Ds2 आहृत्य यदुनन्दन (for ᵇ) — (L 2001) Dn Dn2 रथं राज्ञ, D6 रथरज्जुं, T1 °रज्ज्वा, T3 °रथ्या (for रज्जू) M1 2 4 प्राष्टि°; M2 प्राष्टि- (for पार्ष्णि-) G3 तस्थौ प्रातिष्ठसारथी (sic) (for ᵇ) — (L 2002) Dn1 T1 4 G1 4 M इव स्थित; D6 इवास्थित (for अव°) — (L. 2003) G2 M1 4 ज्लुत्य (for आप्लुत्य) G4. 5 M3 सत्वर (for °रम्) Dn Ds2 रथादुत्प्लुत्य सत्वर (for ᵇ) — (L 2004) Dn Ds2 स (for ह) — (L. 2005) T2. 3 G1 3-5 M3 दशधा (for शतधा) Dn Ds3 G1 4 om 2005ᵇ-2009ᵃ — (L 2009) Dn Ds2 T1 4 G3 M1 आसीच्च, T3 G1. 4 5 M3-4 °त (for °त्स) — (L. 2010) Dn Ds2 M3 4 संमितम् (for संनिभम्) — (L. 2011) वासुदेवं (for °देव) — (L 2013) M3 द्विधा त (for तद्द्विधा) T2 G1 3-5 तद्द्विध (G3 4 °धा) तु जगन्नाथस्त (for ᵃ) — (L 2015) D6 T1 2 4 G M त्रिशद्धार (for त्रिंश°). T1 2 4 G5 बृहत् (for महत्) Dn Ds2 M4 आयसास्यमभिग्रहा; M1 3 अयस्मयमभिग्रहा (for ᵇ) — (L. 2016) D6 T4 G3 आदाय पौण्ड्रको राजा (for ᵃ) — (L 2017) G2 [इ]म M3 त्वं (for [इ दं) T4 पश्येत्सनिहितं घोर (for ᵃ). D6 सहस्रार महाप्रभम् (for ᵇ) — (L. 2018) T2 पौण्ड्र- (for दर्पं) G3 दर्पविदा (for °वतां) — (L. 2020) Dn Ds2 M4 कृतमन्यद्, G3 कृतवर्मं (for कृतं मम) — (L. 2021) Dn Ds3 G2 दारयेदं, D6 वारयेद, T1 2 4 G1. 3-5 M1-3 दारयैन (for दार°) D6 T1 G1 M1-3 ममास्पदम्, G5 महत्स्वनम् (for महास्पदम्) — Dn Ds2 om (hapl) lines 2024-2027 — (L 2026) D6 प्राहरद् (for प्राहिणोद्). — (L 2027) G2 चक्र (for दृष्ट्वा) — (L 2031) D6 T5 यर्यिम् (for धैर्यम्) G2 दुष्प्रभम् (for दुःसहम्) — (L. 2032) Dn Ds2 उत्थितश्च रथोत्तमात् (for ᵇ) — (L. 2033) Dn Ds2 G2 2 शिला (for शिलाः) Bom Poona eds G(ed) केशवम् (for °वे) — (L. 2934) Dn Ds2 T1 G1 4 ता शिलों (for ता शिला) Dn Ds2 तस्मै यदुकुलोद्वह, G2 कृष्णो

पौण्ड्रेण सुचिरं कालं विक्रीड्य भगवान्हरिः ।
ततश्चक्रं समादाय निशितं रक्तभोजनम् ॥
दैत्यमांसप्रदिग्धाङ्गं नारीगर्भविमोचनम् ।
शातकुम्भनिभं घोरं दैत्यदानवनाशनम् ॥
सहस्रारं शतारत्निमद्भुतं दैत्यभीषणम् ।
वैष्णवं परमं चक्रं नित्यं सुरगणार्चितम् ॥
विष्णुः कृष्णो रथी शार्ङ्गी नित्ययुक्तः सदा हरिः ।
जघान तेन गोविन्दः पौण्ड्रकं नृपसत्तमम् ॥
तस्य देहं विदार्याशु चक्रं पिशितभोजनम् ।
कृष्णस्याथ करं भूयः प्राप सर्वेश्वरस्य ह ।
ततः स पौण्ड्रको राजा गतासुः प्रापतद्भुवि ॥
निहत्य भगवान्विष्णुर्दुर्विज्ञेयगतिः प्रभुः ।
प्रतिपेदे सुधर्मां तु यादवैः पूजितो हरिः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

निषादेशं ततो रामः शक्त्या वीर्यवतां वरः ।
आजघान स्तनद्वंद्वे सिंहनादं व्यनीनदत् ॥
ततः क्रुद्धो निषादेशो रामं मत्तं महाबलम् ।
गदया लोकविख्यातो जघान स्तनयक्षसि ॥
आहतः स तु तेनाशु बलभद्रो महाबलः ।
उभाभ्यां चैव रामस्तु कराभ्यां वृष्णिपुंगवः ।
गदां गृह्य महाघोरां निषादाय समाददे ॥
तां दृष्ट्वा महतीं घोरामायान्तीं प्राणहारिणीम् ।
दुद्रावाथ निषादेशः समुद्रं मकरालयम् ।
अन्वधावत्ततो रामो धावन्तं मकरालयम् ॥
धावत्येवं तदा राजन्नेकलव्ये निषादपे ।
धावत्येव च रामोऽपि यत्र यातो निषादपः ॥
सागरं स प्रविश्याशु गत्वा योजनपञ्चकम् ।
भीत एव तदा राजन्नेकलव्यो निषादपः ।
कंचिद्द्वीपान्तरं राजन्प्रविश्य जडवत्स्थितः ॥
ततो रामो निषादेशं जित्वा यादवनन्दनः ।
तां सभां मणिरत्नाढ्यां प्रविवेश हलायुधः ॥
सात्यकिर्युद्धसक्तस्तां सभां प्रविवेश ह ।
अन्ये च यादवा राजन्यथायोगमुपस्थिताः ॥
आसीनेषु च सर्वेषु वृष्णिवीरेषु सर्वतः ।
अभिवाद्य यथायोगं वृद्धान्सर्वान्स केशवः ।
उवाच वचनं काले भगवान्देवकीसुतः ॥
दृष्टः कैलासशिखरे शंकरो नीललोहितः ।
स तु मह्यं यदुवरा प्रीतिमांश्च ददौ वरम् ॥
तत्र देवाः समायाता मुनयश्च तपोधनाः ।
दृष्ट्वा मां शंकरं चैव प्रीतास्तुष्टाः समाययुः ॥
अत्यद्भुतं मया दृष्टं रात्रौ यादवसत्तमाः ।

देवकिनन्दन (for ᵇ). — (L. 2037) M1 -प्रदीप्ताङ्गं (for -प्रदिग्धाङ्गं). — (L. 2038) Dn Ds2 शातकुम्भमयं घोरं (for ᵃ). G4 -शासनम् (for -नाशनम्) — (L. 2039) Dn Ds1 T4 शतारं सद् ; T1 G1 3-5 सहस्रांशुम् (for शतारत्निम्). T1 मारणम् (for भीषणम्). M4 भूतदैत्यविभीषणम् (for ᵇ) — (L. 2040) Dn Ds2 ऐश्वर्यं धर्मं परमं, M ऐश्वरं परमं धर्मं (for ᵃ). — (L. 2041) Dn Ds1 T1 M1 3 तथा (for रथी). G1 गदी चक्री (for नित्ययुक्तः).

Colophon — *Mention of the Episode*. Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds1 D5 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn D5 T1 2 G1 3 4 M1 4 पौण्ड्रकवध ; Ds2 वासुदेववध. — *Adhy no* Dn Ds2 255, T1 G2 212 ; T2 G1 214 ; T4 170 ; G2 207 ; G4 211 ; G5 213, M1-3 177 ; M4 213.

Ds2 G2 om. the ref. ...

°देश) — (L. 2049) D5 स्तनद्वंद्वे (for °न्द्वे) — (L. 2050) G2 रणोन्मत्तं (for रामं मत्तं). M2 3 महाबल° (for °बलम्) — (L. 2052) T1 आहत स्तन एवाशु (for ᵃ). T4 बलदेवो (for °भद्रो) — Dn Ds1 D5 om. line 2057 — (L. 2057) G2 M2 अन्वीयाय (for अन्वधावत्) T4 G2 समुद्रं (for धावन्तं) D5 निषादेशं जिघांसया (for ᵇ) — (L. 2058) Dn Ds1 M1 तदा राजन्, T1 अथाद्य राजन्; T1 G2 ततो राजन् (for तदा राजन्) T4 G1 3 4 M2-4 एकलव्यो निषादप (for ᵇ). — (L. 2059) D5 ततो राजन्; M2 तदा रामो (for च रामोऽपि) D5 एकलव्यो; T4 G2 यत्र रामो (for यत्र यातो). — (L. 2062) Dn Ds1 प्रविश्य स्वयमपदा (for ᵇ) — (L. 2063) Dn Ds1 जित्वाथ यदुनन्दन (for ᵇ) — G1 om. line 2065 — (L. 2065) Dn Ds1 G1 T1 3 M1 -संगतम्; D1 -संनद्धः; T1 -युक्तम् (for -सक्तः) — (L. 2069) Dn ... — (L. 2070) Dn Ds1

पिशाचौ द्वौ महाघोरौ वदन्तौ मामिकां कथाम् ॥
मृगयां चरन्तुस्तौ तु चिन्तयन्तौ तु मा सदा ।
दृष्ट्वा मां तौ तु राजेन्द्र प्रीतिमन्तौ तपस्विनौ ।
भक्तिनम्रौ महात्मानौ प्रणामं चक्रतुस्तदा ॥
ततोऽहं सर्वथा प्रीतस्तौ दृष्ट्वा स्वर्गमुत्तमम् ।
तोषयित्वा महादेवमह्ना चाहं ततो गतः ॥
ततस्ते वृष्णयः सर्वे देवदेवं प्रशंसिरे ।
सर्वथा कृतकृत्यास्ते वृष्णयः केशवाश्रयाः ।
यादवाः सर्व एवात्र स्वं स्वं जग्मुर्यथालयम् ॥
अभ्यन्तरं जगन्नाथः प्रविश्य हरिरीश्वरः ।
रुक्मिणीसत्यभामाभ्यामाचचक्षे यथाभवत् ॥
ते प्रीते प्रीतियुक्तेन केशवेन समन्विते ।
एतत्ते सर्वमाख्यातं केशवस्य च चेष्टितम् ॥
शशास पृथिवीं कृत्स्नां दुष्टान्हत्वा महाबलः ।
नरकं घोरकर्माणं पौण्ड्रं च नृपसत्तमम् ॥
हयग्रीवं निशुम्भं च तथा सुन्दोपसुन्दकौ ।
ररक्ष विप्रान्देवेशो मुनीन्मुनिवरार्चितः ॥
विप्रेभ्यश्च ददौ वित्तं गाश्च रत्नानि केशवः ।
अग्निहोत्रं प्रयुञ्जानो ब्राह्मणांश्च सुतर्पयन् ॥
मुनींश्च ब्रह्मचर्येण देवान्यज्ञेन केशवः ।
स्वधया च पितॄन्सर्वान्प्रीणयत्येव सर्वदा ॥
तस्मिञ्शासति देवेशे राज्यं निष्कण्टकं वशी ।
मुदमेव प्रजाः सर्वा जीवन्ति ब्राह्मणोत्तराः ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।
भूय एव द्विजश्रेष्ठ शङ्खचक्रगदाभृतः ।
चरितं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ।
न हि मे तृप्तिरस्तीह शृण्वतः केशवीं कथाम् ॥
को नु नाम हरेर्विष्णोर्देवदेवस्य चक्रिणः ।
शृण्वन्कथां स्मरन्वापि तृप्तिं याति दिवानिशम् ॥
पुरुषार्थोऽयमेवैको यत्कथाश्रवणं हरेः ॥
कथमासीज्जगद्धेतोर्हंसस्य डिभकस्य च ।
समितिः सर्वभूतानां सदा विस्मयदायिनी ॥
विचक्रस्य कथं युद्धं दानवस्य महात्मनः ।
स तयोर्मित्रतां यात इत्येवमनुशुश्रुम ॥
तौ नृपौ वीर्यसंपन्नौ शिष्यौ भृगुसुतस्य ह ।
सर्वास्त्रकुशलौ वीरौ द्वावप्यस्त्रधरौ किल ॥
संग्रामः सुमहानासीदित्युक्तं भवता पुरा ।

T1 G3 ‑ M1 ‑ इष्ट (for दृष्ट) Dn Ds2 G3 इष्ट कैलासशिखर (for °) —(L. 2071) T2 यथा (for ददौ) —(L 2073) Dn Ds2 शङ्करस्य (for °रं) G5 प्रीत° स्तुत्वा समाययौ (for °) —(L. 2075) पठन्तौ (for वदन्तौ) D6 G3 वदन्तौ मामिका कथा (for °) —(L. 2076) D6 प्रीणयन्तौ (for चिन्त°) —(L 2077) T2 G1 ‑ राजेन्द्र —(L 2078) D6 भक्तिमन्तौ (for °नम्रौ) —(L 2079) Dn Ds2 नीतौ (for दृष्ट्वा) —(L. 2080) D6 T1 ‑ G3 ‑ M प्रेषयित्वा (for तोष°) T1 G1 ‑ महामानात् T2 °रमानम् (for महादेवम्) T1 आत्मा, T2 वशी (for अह्ना) Dn Ds2 मया चाद्य समागतम् (for °) — Before line 2081, some Mss ins वैशंपायन उवाच —(L 2081) Dn Ds2 M शशंसिरे (for प्रशं°) — G3 om lines 2082-2084 —(L 2082) D6 T4 G2 M1-3 केशवाश्रयात् (for °श्रया) —(L. 2083) G4 ‑ यथागतम् (for °लयम्) —(L 2086) M तनये (for ते प्रीते) — After line 2086 G(ed.) ins an irrelevant narrative, not connected with the topic —(L. 2087) Ds2 D6 T1 ‑ G1 ‑ M हि (for च) —(L. 2088) D6 T1 ‑ G2 ‑ सर्वां (for कृत्स्नां) Dn Ds2 G2 M महाबलान् (for °बल) —(L 2089) Dn Ds2 पौण्ड्रकं (for पौण्ड्रं च) —(L 2092) D6 T3 G2 तदा, G1 यथा (for ददौ) G4 ‑ रत्न (for वित्तं) Dn Ds2 G2 दत्त्वा स, G5 वित्त च; M1-3 रत्नानि (for °नि) —(L 2094) Dn Ds2 देवान्यज्ञैरनेकधा (for °) —(L 2095) D6 T1 G5 M प्रजया (for स्वधया) Dn Ds2 D6 T4 G2 M प्रीणयन् (for °यति) D6 केशव (for सर्वदा) —(L 2096) Dn Ds2 D6 T4 G2 M प्रभो (for वशी) —(L. 2097) Dn Ds2 M1 ‑ ब्राह्मणादय, D6 °णोत्तमा (for °णोत्तरा)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 T1 ‑ G M — *Adhy name* Dn Ds2 M पौण्ड्रकवध, T1 ‑ G1 ‑ एकलव्यपराजय — *Adhy no* Dn Ds2 286, T1 G2 213, T2 G3 215, T3 188; G4 112, G5 214, M1-3 178, M4 284

(L 2102) T4 G3 M4 तथा (for कथां) Bom Poona eds G(ed) शृण्वंस्तथा स्मरन्वापि (for °) —(L 2104) D6 T2 G1 ‑ जगद्धातुर, G2 °स्यातु (for °द्धेतोर) —(L.

तयोश्च नृपयोर्विप्र केशवस्य जगत्पतेः ॥
कस्य पुत्रौ समुत्पन्नौ किंवीर्यौ किंपराक्रमौ ।
सर्वमेतद्द्विजश्रेष्ठ वक्तुमर्हसि सुव्रत ॥

वैशंपायन उवाच ।

शृणु राजन्महाबाहो कथां पापप्रणाशिनीम् ।
यथा संग्राम आसीत्तु तयोश्चक्रधरस्य च ॥
यथा च तौ समुत्पन्नौ यथाभूद्विग्रहो महान् ।
अष्टाशीतिसहस्राणि दानवानां महात्मनाम् ॥
बलान्यथ विचक्रस्य शितशूलधराणि च ।
आसन्युद्धे महाराज दानवस्य महात्मनः ॥
यदूनामन्तरं प्रेप्सुर्विचक्रो युद्धकाङ्क्षया ।
देवासुरे महायुद्धे देवाञ्जयदनन्तरे ।
तद्वधार्थं सदा यत्नमकरोच्चैव केशवः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

आसीत्सात्त्वेषु राजेन्द्र ब्रह्मदत्तो नृपोत्तमः ।
नाम्ना राजन्स भूतात्मा सर्वभूतदयापरः ॥
पञ्चयज्ञपरो नित्यं जितामित्रो जितेन्द्रियः ।
ब्रह्मविद्वेदविच्चैव सदा यज्ञपरः शिवः ॥
तस्य भार्ये महीपाल रूपौदार्यगुणान्विते ।
बभूवतुः सुसपत्न्ये अनपत्ये नृपोत्तम ।
स ताभ्यां मुमुदे राजा शच्या शक्र इवाम्बरे ॥
नाम्ना मित्रसहो नाम सखा चासीद्द्विजोत्तमः ।
तस्य राज्ञो महायोगी वेदवेदाङ्गपारगः ।
अनपत्यः स विप्रेन्द्रो यथा राजा बभूव ह ॥
स राजा सहितस्ताभ्यामर्चयामास शंकरम् ।
पुत्रार्थं शूलिनं शर्वं दश वर्षाण्यनन्यधीः ।
स विप्रो वैष्णवं सत्रं पुत्रार्थं समयोजयत् ॥
अर्चितस्तेन राजेन्द्र शंकरो नीललोहितः ।
आत्मानं दर्शयामास स्वप्ने राजानमब्रवीत् ।
प्रीतोऽस्मि तव भद्रं ते वरं वरय सुव्रत ॥
अथ राजा जगन्नाथमुवाचेदं स्वपन्नपि ।
पुत्रौ मम भवेतां हि तथेत्युक्त्वा वृषध्वजः ।
अन्तर्धानं गतः शंभुः स च प्रीतोऽभवन्नृपः ॥
सोऽपि मित्रसहो विद्वान्देवं केशवमव्ययम् ।
पञ्चरूपं जगन्नाथमर्चयामास भक्तितः ॥
अर्चितस्तेन विप्रेण देवदेवो जनार्दनः ।

2105) M3 तदा (*for* सदा) —(L 2107) G2 तत्त्वरो विरक्ता यान्ति (for °) —(L 2108) Dn Ds2 सुतौ (for नृपौ) —(L 2109) Dn Ds2 T1 2 3 G M5 द्विरेद् (*for* हराल्) —(L 2110) M3 स (for सु) —(L 2111) T1 2 G1 3–5 वीर (for विप्र) — Dn Ds2 om (hapl) 2112b–2116a —(L 2113) T4 एव (for एतद्) —(*L* 2117) Dn Ds2 T1 G2 3 M1 3 4 तरस्विनाम् (for महात्म°) —(L 2118) G4 5 शत (for शित) G2 धरस्य (for धराणि) —(L 2119) M1 3 दुरात्मन, Cal ed जयैषिण (for महात्मन) —(L 2120) Dn D6 M2 3 अन्तरं, M1 अन्तरे (for अन्तर) Dn Ds2 T1 M1 यदूना (for विचक्रो) —(L 2121) Dn Ds2 M1 देवाञ्जयति दुर्धर (for b) —(L 2122) T2 G3 4 तदा (for सदा) — D5 [ए]व (for [प]व)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn Ds2 T1 2 4 G M इन्द्रडिम्भकोपाख्यानम् — *Adhy no* Dn Ds2 287, T1 G3 214, T2 G1 216, T4 183, G2 209, G5 215, M1 3 179, M4 215

(L 2123) Dn1 वलदत्तो (for ब्रह्म°) —(L 2124) Dn Ds2 पूतात्मा (for भू°) —(L 2125) D5 M1 3 जितामात्यो (for °मित्रो) Dn Ds2 T1 2 4 G जितात्मा विजितेन्द्रिय (for b) —(L 2126) Bom Poona eds G(ed) यज्ञमय (for °पर) D6 T4 शिवं (for शिव) —(L 2127) M1 3 महाराज (for महीपाल) —(L 2128) G2 समुत्पन्ने, Cal ed सुमध्यते (for °पत्ने) — G1 om lines 2129–2132 T1 om (hapl) lines 2129–2130 —(L 2130) D6 G3 मित्रसखो (for °सहो) Cal ed महामते (for द्विजोत्तम) —(L 2131) Dn1 T4 तत्पर (for -पारग) Dn1 D6 T1 G2 4 5 वेदवेदान्ततत्पर (for b) —(*L* 2134) G2 शत (for दश) M1 3 [अ]नन्यभाक् (for °धीः) —(L 2135) M1 3 समकल्पयत् (for °योजयत्) —(L 2137) M1 3 दर्शयित्वा तु (for °यामास) —(*L* 2139) *Dn Ds2* स्वपन्निव, *T1 2 G1 3–5* स्वयन्निव (for स्वपन्नपि) —(L 2140) D6 T4 M1–3 भवेयाताम् (for °तां हि) —(L 2141) Dn Ds2 M1 3 प्रतिबुद्धस्ततो नृप (for a) —(L 2142)

पुत्रमेकं ददौ तस्मै स्वात्मना सदृशं हरिः ॥
ते भार्ये गर्भमाधत्तां तेजसा शंकरस्य ह ।
विप्रभार्या महाराज वैष्णवं तेज आदधात् ॥
महिष्यौ ते महावीर्यौ पुत्रौ शंकरसमितौ ।
असूयेतां महीपाल क्रमेणैव नृपस्य ह ॥
स तयोश्च महाराज जातकर्मादिकाः क्रियाः ।
चकार विधिवत्सर्वा विप्रसाद्य महद्धनम् ॥
स च विप्रो विनीतात्मा पुत्रमेकं प्रजज्ञिवान् ।
साक्षादिव जगन्नाथं स्थितं पुत्रात्मना नृप ॥
जातकर्मादिकं सर्वं करणं स चकार ह ।
तौ कुमारावयं चैव त्रयः समवयसोऽभवन् ॥
वेदानधीत्य ते सर्वाञ्श्रुत्वा चान्वीक्षिकीं तथा ।
धनुर्वेदे तथास्त्रे च निपुणास्तेऽभवंस्तदा ॥
हंसो ज्येष्ठो नृपसुतो डिभकोऽनन्तरोऽभवत् ।
स च विप्रसुतो राजञ्जनार्दन इति स्मृतः ॥
अन्योन्यं मित्रतां याताः सर्वे चैव कुमारकाः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

हंसश्च डिभकश्चैव तपश्चर्तुं महामती ।
मनश्चक्रतुरात्मांशौ शंकरस्य नृपोत्तम ॥
गत्वा तु हिमवत्पार्श्वं तपश्चक्रतुरञ्जसा ।
उद्दिश्य शंकरं शर्वं नीलग्रीवमुमापतिम् ॥
वीर्याब्धि चैव तौ स्नातामिलाधाय तु मानसे ।
एकाग्रौ प्रयतौ भूत्वा वाय्वम्बुशशिनौ नृप ॥
नमस्ते देवदेवेश शंकरेति दिवानिशम् ।
हर शर्व शिवानन्द नीलग्रीव उमापते ॥
वृषध्वज विरूपाक्ष त्र्यक्ष जगतां पते ।
भक्तप्रिय गिरीशेश वामदेव शिवाच्युत ॥
सद्योजात महादेव देवदेव गुहाशय ।
भूतभावन भूतेश प्रणतात्मन्सदाशिव ॥
इत्यादिनामभिर्नित्यं स्तुवन्तौ शंकरं भवम् ।
हृदि कृत्वा विरूपाक्षं तपस्तेपतुरञ्जसा ॥
निर्ममौ निरहंकारौ मौनव्रतसमाश्रितौ ।
वर्षाणीह तदा राजन्पञ्च चक्रतुरोजसा ॥

D5 एवं (for देव) — (L. 2145) G2 शिव॰ (for हरि) — (L. 2147) Dn Ds1 T1.2.4 M4 आदधत् (for ॰धात्) — (L. 2148) Dn T1.2.4 G1.3.5 M3.4 महावीर्ये (for ॰वीर्यौ) M1-3 ते राजभार्ये गर्भिण्यौ (for ॰) Dn Ds1 T1.2.4 G1.2.3 M4 निर्मितौ (for समितौ) — (L. 2149) T3 G1 असुवातां (for असूयेतां) G2 कर्मणा (for क्रमेण) — (L. 2150) D5 स तयो परयो राजा; T4 स तयोः पुत्रयो राजन् (for ॰) Dn D5 T1.2 G M3 नाम (for तात) — (L. 2151) D5 T2.4 G3 सर्वं (for सर्वा) Dn Ds1 M1.2 विप्रेभ्योऽददात्; G2 विप्रेभ्यश्च (for विप्रसाद्य) — (L. 2152) G3 पुत्रो (for विप्रो) Dn Ds1 M1.3 हि लब्धवान्; M2.4 मलब्धवान् (for प्रजज्ञिवान्) — (L. 2153) M विप्रात्मना (for पुत्रा॰) — (L. 2154) Dn Ds1 T1.2.4 G1.3-5 M4 ब्राह्मण (for करणं) D5 G2 अकरोद्द्विजसत्तम (for ॰) — (L. 2155) G1 तौ कुमारद्वय सोऽपि (for ॰) M1.2 क्रमेण (for त्रय स) Cal. ed. त्रय सुतपुत्रोऽभवन् (for ॰) — (L. 2157) T4 तथास्त्रेषु M1.2 तथा शास्त्रे (for तथास्त्रे च) — (L. 2158) G1 द्वीरिको (for डिभको) — (L. 2159) M सुत (for स्मृत) — (L. 2160) D6 T4 M3 अन्योन्य (for ॰यं)

Colophon — Mention of the Epic D51 — Mention of Khila Dn Ds1 D5 T1.2.4 G1-5 M — Adhy name Dn Ds1 T1.2.4 G1-5 M हंसडिभकोपाख्यानम् — Adhy no Dn 207; Ds1 208, T1 G3 215, T2 G2 217; T4 184; G1 214, G5 216, M1-3 180, M4 216

— (L. 2161) D5 मही मतौ (for महामती) G (ed.) हंसश्चैव तपश्चर्तुं तथा डिभको महामतिः — (L. 2162) Dn1 D5 आत्मांशौ, T2 आत्मेशौ (for आत्मांशौ) — (L. 2163) G2 M1.2 गत्वा हिमवतः पार्श्वं (for ॰) Dn2 चक्रतुः (for चक्र॰) — (L. 2165) T1 दिव्यास्थे (for वीर्याब्धि) G1 om. lines 2166b–2171a — (L. 2168) D5 G2 शिवेशान; T4 शिवेशान, M1.2 शिव शान्त (for शिवानन्द) — (L. 2170) Dn2 भक्तिप्रिय (for भक्त॰) D5 T2 G3 वासुदेव (for वाम॰) — (L. 2171) G1 गुहाच्युत (for ॰शय) — (L. 2172) Bom. Poona eds. G (ed.) देवेश (for भूतेश) — G2 om. lines 2173–74 — (L. 2173) M1.2 हरम् (for भवम्). — (L. 2175) M1.2 समन्वितौ, M3.4 ॰परायणौ (for ॰समाश्रितौ) — G2 M1.2 om. line 2176 — (L. 2176) D5 महाराज (for तदा राजन्) G2 तत्रश्च पञ्च वर्षाणि (for ॰) D5 पञ्च चक्रतुरभ्यसा (for ॰) — G1 om. lines 2177–2181 — (L. 2178) G1 वाम्यां (for नैऋ॰) D5 तत्र (for स्नाता)

ततः प्रीतोऽभवच्छर्वस्ताभ्यां संयमनेन च ।
स ददौ दर्शनं नैजं व्याघ्रचर्माम्बरो हरः ।
त्रियक्षः शंकरः शर्वः शूलपाणिरुमापतिः ॥
अग्रतः संस्थितं शर्वं चन्द्रार्धकृतशेखरम् ।
तौ दृष्ट्वा प्रीतमनसौ नमश्चक्रतुरञ्जसा ॥
भगवानुवाच ।
वरं वरयतं भद्रौ यथेच्छा वां तथास्तु वै ॥
तावूचतुस्तदा राजन्प्रीतस्त्वं भगवन्यदि ।
देवासुरमनुष्यैर्वा रक्षोगन्धर्वदानवैः ।
आवामजेयौ सर्वास्मिन्नेष नौ प्रथमो वरः ॥
द्वितीयो नौ विरूपाक्ष रौद्राणां च समदः ।
माहेश्वरं तथा रौद्रमस्त्रं ब्रह्मशिरो महत् ॥
अभेद्यं कवचं दिव्यमच्छेद्यं चापि कार्मुकम् ।
परशुं च तथा शर्व सदा रक्षार्थमेव च ॥
सहायौ द्वौ महादेव भूतौ युद्धे हि गच्छतोः ।
एवमस्त्विति देवेश आह भृङ्गिरिटी हरः ॥
कुण्डोदरं विरूपाक्षं सर्वप्राणिहिते रतम् ।
युवामथ च भूतेशौ सहायौ सततं रणे ॥
संग्रामं गच्छता घोरमेतयोर्बलशालिनोः ।
इत्युक्त्वा भगवाञ्शर्वस्तत्रैवान्तरधीयत ॥

ततस्तौ वीर्यसंपन्नौ हंसो डिभक एव च ।
कृतास्त्रौ शस्त्रसंपन्नौ चापिनौ वीर्यवत्तरौ ॥
आमुक्तकवचौ वीरावजेयौ देवदानवैः ।
अत्यन्तभक्तौ देवेशे शंकरे नीललोहिते ॥
नित्योत्सवकरौ देवे भस्मोद्धूलनशोभिनौ ।
कृतत्रिपुण्ड्रकौ नित्यं जटायुक्तशिरोधरौ ।
रुद्राक्षार्पितसर्वाङ्गौ व्याघ्रचर्माम्बरावृतौ ॥
नमः शिवाय शान्ताय महादेवाय धीमते ।
इत्यादिभिः सदा देवं स्तुवन्तौ नामभिः शिवम् ।
साक्षादिव महादेवौ रेजतुः शूलधारिणौ ॥
ततः स्वभवनं गत्वा पितुः पादावगृह्णताम् ।
पितुश्च सख्युर्नलिनौ मातुश्च चरणौ तदा ॥
जनार्दनोऽपि धर्मात्मा कालेन महता नृप ।
विद्यापारं महाबुद्धिर्यत्नेनासावुपेयिवान् ॥
स च विष्णुं हृषीकेशं पीतकौशेयवाससम् ।
ब्रह्मतत्त्वपरो नित्यमुपास्ते विजितेन्द्रियः ॥
हंसश्च डिभकश्चैव कृतदारौ बभूवतुः ।
जनार्दनश्च धर्मात्मा कृतदारो बभूव ह ॥
सर्वे ते यज्ञपरमाः पञ्चयज्ञपरास्तथा ।
स्वदारनिरताः सर्वे गुरुशुश्रूषणे रताः ।

—(L 2179) D6 T2 G2 त्र्यक्ष स, T4 त्र्यक्षर (for त्रियक्ष) —(L 2181) T1 2 G2 4 M3 प्रीति (for प्रीत) — D6 ईश्वर (for भगवान्) —(L 2182) T1 2 G1 3 4 वरयतं D6 T2 4 G1-4 भद्र (for भद्रौ) Dn Ds2 वर वरय भद्र वा (for °) T4 G2 यथेच्छेता, M4 °च्छेद (for °च्छा वा) D6 T4 G2 M1-3 वाम् (for वै) —(L 2184) D6 मुरगौ (for मुरगैर्) M4 यक्ष (for रक्षो) M1 2 सत्तमै (for दानवै) —(L 2185) D6 M1-3 अजय्यौ, D6 नो समौ (for एष नौ) —(L 2188) D6 T4 M3 देव (for दिव्यम्) —(L 2189) G4 6 शार्व (for शर्व) — T2 om (hapl) lines 2190-2123 —(L 2190) M1 3 युद्ध तु, M4 युद्धस्य (for युद्धे हि) Dn Ds2 T1 G1 3-5 M2 4 गच्छताम् (for °तो) —(L 2191) M1 3 सर्वेश, M2 4 भूतेश (for देवेश) D6 G3-6 M भृङ्गिरिटिं, T4 °रिट, G1 °रिटी (for °रिटी) —(L 2192) D6 द्वितीयो नौ (for कुण्डोदरं) D7 T1 G2 M1 3 विरूपाक्ष (for °पाक्ष) D6 T1 2 G2 4 M1-3 रत (for रतम्). —(L 2194) D6 T1 G2 M1 गच्छतोर्, T2 G1 3 6 °त, M2 4 °तो (for °ता) —(L 2194) D6 कृताख (for °स्त्रौ) Dn1 Ds2 दास्त्र, M सत्त्व (for शस्त्र) G3 वीर्यवत्तमौ (for °त्तरौ) — T4 om lines 2198-2201 —(L 2198) Dn Ds2 T2 G1-4 M4 अजय्यौ (for अजेयौ) —(L 2199) D6 T1 G2 6 M4 देवेन (for °शे) —(L 2200) M1 3 नित्योपासकरौ (M3 °करे) देवे (for °) D6 भस्मोद्धूलितशोभितौ (for °) —(L 2201) T4 कृतत्रिपुण्ड्रौ नित्य च (for °) G4 6 शिरोरुहौ (for °धरौ) —(L 2203) G3 शम्भवे (for धीमते) —(L 2204) Dn Ds2 महादेवं (for सदा देवं) —(L 2205) Dn Ds2 T1 G5 M3 जय (for शूल) T2 G1 3 पाणिनौ (for धारिणौ) —(L 2206) T1 G2 3 अगृह्णताम्, T2 G1 अवन्द° (for अगृह्ण°) — D6 om (hapl) lines 2208b-2213a —(L 2209) Dn G2 3 6 M1 4 युक्तेन, Cal ed योगेन (for यत्नेन) T1 यत्नेन समुपेयिवान् (for b) G3 विद्यासार (for °पार) —(L 2210) M1 3 पीतवाससमच्युतम् (for b). —(L

धर्म एव परं श्रेय इति ते मेनिरे नृप ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

ततः कदाचित्तौ वीरौ मृगयां चक्रतुः किल ।
जनार्दनेन सहितौ रथैरश्वैर्गजैरपि ॥
वनं गत्वा तु तौ वीरौ सिंहव्याघ्रांश्च जघ्नतुः ।
शितैर्बाणैर्महाराज वराहानथ सर्वशः ।
व्यालानन्यान्मृगान्हिंस्राञ्श्वभिश्च सहितौ नृप ॥
एष आयाति विपुलो वराहो दीर्घलोचनः ।
एनं बाणेन सञ्छिन्धि याति चायं मृगाधिपः ।
अयमन्योऽथ महिषः शृङ्गप्रोतसरीसृपः ॥
एते खलु मृगाः सार्धं शावैर्धावन्ति सर्वतः ।
एतद्भ्रमति सर्वत्र भीतं शशकुलं महत् ॥
शावैस्तदन्वयैः सार्धं न हन्तव्यमिदं शुभम् ।
ग्रहीतव्यमिदं सर्वं निरुध्य श्वगणैरिह ॥
इत्यादिशब्दः सुमहान्मृगया कुर्वतां नृप ।
क्षत्रियाणां नृपश्रेष्ठ व्याघ्राणां चैव धावताम् ॥
हत्वा मृगान्सुबहुशो व्याघ्रान्सिंहान्नृपोत्तमौ ।
श्रमं च जग्मतुर्वीरौ मध्यं गच्छति भास्करे ॥
अलं हि मृगयास्माकं श्रमः समुपजायते ।
इत्यूचतुर्महाराज पुष्कर जग्मतुः सरः ॥
सरःसमीपमागम्य मुनिसिद्धनिषेवितम् ।
वीजन्मारुतसानूपं श्रमात्तत्र सुखं स्थितौ ॥
ततो जनाः सरः सर्वे विगाह्य श्रमकर्शिताः ।
बिसान्प्रवालान्पद्मानां भक्षयामासुरार्तवत् ॥
जनार्दनेन सहितौ हंसो डिभक एव च ।
सरः क्वचित्समाश्रित्य श्रमं सत्यज्य तिष्ठतः ॥
विश्रम्य सरसस्तीरे तदासाते सुखं नृपौ ।
अशृण्वतां परं ब्रह्म मुनिभुख्यैः समीरितम् ।
माध्यंदिनं तथा सर्वैः सवन सस्वरं नृपौ ॥
ततः प्रीतौ नृपौ भूत्वा श्रुत्वा वेदध्वनिं तदा ।
ऐच्छेतां तौ तदा द्रष्टुं यज्ञं मुनिकृतं सदा ॥
स्थापयित्वा ततः सेना सर्वां मृगसमन्विताम् ।
आदाय च महाचापे शरान्कतिचिदेव च ॥
जनार्दनसहायौ वीरौ हंसो डिभक एव च ।
पद्मातिनौ महाराज जग्मतुश्चाश्रमं किल ॥

2211) G2 नियतेन्द्रिय, M संयते° (for विजिते°) —(L. 2213) Dn Ds2 T1 G2 3 5 ऽपि (for च) (L. 2214) Dn Ds2 निरता (for परमा) D6 M1 3 पाक (for यज्ञ) G2 -परायणा, M4 रतास्तथा (for -परास्तथा) —(L. 2216) M3 ज्ञेय (for श्रेय) G4 नृपा

COLOPHON — Mention of the Epic Ds2 — Mention of Khila Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — Adhy name Dn Ds2 G4 हंसडिभकोपाख्यानम् T1 G3 हंसडिभको पाख्याने वरप्राप्ति, T2 G1 हंसडिभकवरप्राप्ति, M4 हंसडिभकम् — Adhy no Dn 288, Ds2 299, T1 G3 216, T2 G1 218, T4 185, G2 211, G4 215, G5 217, M1 3 181, M4 217

T3 om the ref —(L. 2217) Dn2 Ds2 T1 2 G1 3 4 भ्रमतु; Dn1 भ्रमत; D6 G3 जग्मतु (for चक्रतु) G5 तदा (for किल) —(L. 2218) Poona ed अश्व (for अश्वैर्) —(L. 2219) M1 सिंहान् (for सिंह) —(L. 2220) M1 शरैर् (for शितैर्) D6 T4 G2 च सहस्रश (for [अ]थ सर्वश) —(L. 2221) D6 सिंहान् (for हिंस्रान्) —(L. 2223) T1 2 G1 3 4 M पृथुलो, G2 वेगेन (for विपुलो) G5 विपुलो (for वराहो) —(L. 2223) D6 G2 पार्श्वतो, T4 यात्यतो; M1 3 धावतो, M4 अन्यतो (for याति च) —(L. 2224) D6 शृङ्गेतर (for °प्रोत) —(L. 2225) Ds2 बाधन्ति (for धावन्ति) Dn Ds2 T1 G3 4 M3 4 सर्वशः (for °त) —(L. 2227) T1 2 तदन्वये (for तदन्वयै) Bom Poona eds G(ed) शावस्तन पिबत्साधु (for °) —(L. 2229) T1 3 G2 3 कुर्वतो, T4 °ते (for °ता) G4 5 सदा (for नृप) —(L. 2231) G1 G2 सर्वान् (for सिंहान्) —(L. 2232) M1 गच्छतुर् (for जग्मतुर्) Dn Ds2 G5 मध्यं याते दिवाकरे (for °) —(L. 2236) T1 व्रजन्, G4 कूजन् (for वीजन्) M1 3 सलील (for सानूपं) —(L. 2238) D6 सर्वान् (for बिसान्) D6 M पद्मांश्च (for पद्मानां). Dn1 विश्रम्य सरसस्तीरे (for °) —(L. 2239) — For line 2240, D6 T4 G2 subst

19** विगाह्य तत्सर स्वादु शीत पीत्वा जल च तौ।

—(L. 2241) D6 T4 G2 समाश्रित्य सरस्तीरे (for °) D6 T4 G2 नृपोत्तमौ (for सुखं नृपौ) —(L. 2243) D6 माध्यदिने (for माध्यंदिन) —(L. 2244) D6 ततः प्रीतो महाबाहु (for °) —(L. 2246) D6 T1 4 G1 5 M2 सर्वां सेना (by transp) Dn1 समन्वितौ (for °ताम्) —(L.

महर्षेः काश्यपस्याथ सत्रं वैष्णवसंज्ञितम् ।
यजतो मुनिभिः सार्धं जपहोमपरायणैः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

जनार्दनश्च धर्मात्मा हंसो डिभक एव च ।
सदः प्रविश्य सत्रस्य नमश्चक्रुर्मुनींस्ततः ॥
तानागतान्महात्मानो मुनयः शिष्यसंयुताः ।
अर्घ्यपाद्यासनादीनि चक्रुः पूजां च यत्नतः ॥
तौ नृपौ स च विप्रेन्द्रः समर्प्य प्रतिगृह्य च ।
प्रीतात्मानौ महात्मानौ आसते सुसुखं नृप ॥
ततो हंसो बभाषे तान्मुनीन्संयतवाङ् नृप ।
पिता हि नौ मुनिश्रेष्ठा यष्टुमैच्छत्ससाधनः ।
गन्तव्यं तत्र युष्माभिः सत्रान्ते मुनिसत्तमाः ॥
राजसूयेन यज्ञेन कृत्वा दिग्विजयं वयम् ।
याजयिष्यामहे विप्राः पितरं धार्मिकं नृपम् ।
आयान्तु तत्र विप्रेन्द्राः सशिष्याः सपरिच्छदाः ॥
वयमद्यैव सहिता दिशो जेष्यामहे ध्रुवम् ।
शक्ता हि वयमेवैतत्कर्तुं सैनिकसंचयैः ॥
आवयोः पुरतः स्थातुं न शक्ता देवदानवाः ।
कैलासनिलयाद्देवाद्वरं लब्धाः स्म यत्नतः ॥
अजेयाः शस्त्रसंघानामस्त्राणि विविधानि च ।
इत्युक्त्वा विररामैव हंसो बलमदान्वितः ॥

मुनय ऊचुः ।

यदि स्यात्तत्र गच्छामो वयं शिष्यैर्नृपोत्तम ।
आस्महे चान्यथा राजन्नित्यूचुः किल तापसाः ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततो देशान्महाराज गन्तुं निश्चितमानसौ ।
पुष्करस्योत्तरं तीरं दुर्वासा यत्र तिष्ठति ॥
यतयो यतयो भूत्वा यत्र ब्रह्मनिषेविणः ।
ब्रह्मसूत्रपदे सक्तास्तदर्थालोकतत्पराः ॥
निर्ममा निरहंकाराः कौपीनवसनावृताः ।
तमात्मानं जगद्योनिं विष्णुं विश्वेश्वरं शिवम् ॥
ब्रह्मरूपं शिवं शान्तमक्षरं सर्वतोमुखम् ।
वेदान्तमूर्तिमव्यक्तमनन्तं शाश्वतं शिवम् ॥

2247) K6 T4 महाचाप; M °चापौ (for चापे) —(L. 2249) G6 महावीर (for °राज) —(L. 2250) Dn1 संज्ञकम्; T1 G3 -संहितम् (for संज्ञितम्). —(L. 2251) M1 3 यततो (for यजतो).

Colophon om in Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds T1, 2, 4 G M. — *Adhy name* Dn हंसडिम्भको-पाख्यानम्, T1 G1 हंसडिभकमृगयायां काश्यपदर्शनम्; T3 G3 काश्यपदर्शनम्; G3 मृगयाया काश्यपदर्शनम् — *Adhy no.* Dn 289; T1 G3 213; T3 G1 319; T4 116, G2 212; G4 216; G5 M1, 2, 4 218; M3 182.

Ds2 om lines 2252–2253. —(L. 2252) G3 सर्वात्मा (for धर्मात्मा). —(L. 2253) D6 प्रशस्य (for प्रविश्य) T2 सर्वत्र (for सत्रस्य). Dn G1, 4, 5 मुनीश्वरान् (for मुनींस्तत) —(L. 2254) D6 T4 G3 मुनयः संशितव्रता (for °). —(L. 2255) D1 अर्घ्यपाद्यासनाभ्यां हि, T4 °द्यां हि: M1, 2 °द्याभि, M3 °दीभि (for °). —(L. 2256) T1 ते नृपा (for तौ नृपौ). D6 M1, 2 संप्रयुज्य; T3 G1, 5 संप्रगृह्य; T4 M3 संप्रपूज्य, M4 प्रतिपूज्य (for °गृह्य). —(L. 2257) T4 स; Bom Poona eds G(ed) स (for तु). —(L. 2259) नृपश्रेष्ठ (for मुनि°). D6 प्रष्टुम् (for यष्टुम्). Dn Ds1 G3 M4 ससाधनम्; G3 सनातन (for ससाधन) —(L. 2262) G5 विप्रौ (for विप्रा) D6 पातयिष्यामहे विप्रा (for °). —(L. 2264) T3 G1, 4, 5 आवाम् (for वयम्) Dn Ds1 T1, 2 G1–4 M4 सहितौ (for °ता) D5 T4 G4, 5 स्वर्गे; T1 G2, 3 M1–3 स्वकं, T3 G3 स्वयम्, M4 वयम् (for ध्रुवम्). —(L. 2265) T1 G3, 5 शक्ता वयमिहैवैतत् (G3 °तं); T2 G1, 4, 5 शक्तौ हि वयमेवैतत् (for °) —(L. 2266) D6 शक्ता देवा न दानवा (for °) —(L. 2268) Dn Ds1 M4 अजय्यौ. D6 अयेथा; G3 अजेयं (for °या) —(L. 2269) Dn Ds1 T1, 2 G M1 हंसो मदबलान्वित (for °). —D5 T4 G1, 5 M om the ref —(L. 2270) G6 शिष्यैः सह (for वयं शिष्यैर्) —D6 T1, 2, 4 G1–4 M om. the ref —(L. 2272) G1 तस्माद् (for ततो). T1 G3 मानसा (for °सौ) —(L. 2273) G4 पुष्करस्योत्तरे तीरे (for °). —(L. 2274) D6 T4 यत्र ये (for the first यतयो). Dn Ds1 T1, 2 G1, 3–5 M4 नियता (for the second यतयो) Dn Ds1 T1 G3 M4 ब्रह्म (for यत्र) D6 ब्रह्मतत्त्वनिवेशना (for °) —(L. 2275) M1, 2 तदा-लोकनतत्परा (for °) —(L. 2276) Ds1 निर्मांना (for निर्ममा) Dn Ds1 T1, 2, 4 G1, 3–5 कौपीनाच्छादनावृता (T1 G3 °नाहृता) (for °) —(L. 2277) M1, 4 जगद्योनिं (for °ना°). Dn Ds1 G3 विभुम्; T1, 2 G1, 2, 4 प्रभुम् (for

नित्ययुक्त निरूपाक्ष भूताधारमनामयम् ।
ध्यायन्त सर्वदा देव मनसा सर्वतोमुखम् ॥
दुर्वासस सदोपास्य वेदान्तैकरस गुरुम् ।
तर्कनिश्चिततत्त्वार्थज्ञाननिर्मलचेतस ॥
हसा परमहसाश्च शिष्या दुर्वासस प्रभो ।
गत्वा तत्र महात्मानौ दृष्ट्वा तानूर्ध्वरेतस ॥
दुर्वासस महाबुद्धि विचिन्वान पर पदम् ।
क्रुद्धो यदि स दुर्वासा दग्धु लोकानिमान्क्षम ॥
देवा अपि च य दृष्ट्वा क्रुद्ध चेन्न क्षमा सदा ।
रोषमूर्ति सदा यस्तु विश्वात्मा विश्वरूपधृक् ॥
रक्तकौपीनवसनो हस परम एव च ।
दृष्ट्वैन च तयोरेव बुद्धिरासीन्महामते ॥
को नामासौ महाभूत कापायी वर्णवित्तम ।
कश्चायमाश्रमो नाम विहाय च गृहाश्रमम् ॥
गृहस्थ एव धर्मात्मा गृहस्थो धर्मवित्तम ।
गृहस्थो धर्मरूपस्तु गृहस्थ स्वर्ग एव च ॥
गृहस्थश्च सदा माता प्राणिना जीवन सदा ।
त विनान्येन रूपेण वर्तते यो हि मूर्खवत् ॥
उन्मत्तोऽय विरूपोऽयमथ वा मूर्ख एव च ।
ध्यायन्ति सदा चायमास्ते वञ्चयितापि वा ॥
किमेते प्राकृतज्ञाना ध्यायन्त इव किंचन ।
वयमेतान्दुरारोहानाश्रमान्तरकल्पितान् ॥
स्थापयिष्यामहे सर्वान्मन्दबुद्धीनिमान्गृहे ।
बलादेव द्विजानेनान्मूढविज्ञानतत्परान् ।
असद्ग्राहगृहीताश्च बालिशान्दुर्मतीनिमान् ॥
एषा शास्ता च को मूढो न विज्ञो वयमत्र ह ।
धर्म्ये वर्त्मनि सस्थाप्य पुनर्यास्याव निर्वृतौ ॥
इति सचिन्त्य तौ वीरौ विप्रेण सहितौ नृप ।
जनार्दनन राजानौ मोहाद्भाग्यक्षयान्नृप ॥
समीप तस्य राजेन्द्र यते सशितचेतस ।
गत्वा च प्रोचतुरुभौ दुर्वाससमतीन्द्रियम् ।
यतींश्च नियतान्क्रुद्धौ राजानौ राजसत्तम ॥

Colophon

शिवम्) — (L 2278) Dn Ds2 D6 T4 शुभ T1 2 G विभुं (for शिव) — T1 2 G1 3 5 om (hapl) lines 2279 2281 — (L 2279) D6 विभुम् (for शिवम्). — (L 2280) D6 T4 M1 3 विभु बभ्रु (for निरूपाक्ष) — (L 2281) Dn2 D6 M1-3 ध्यायन्त (for न्त) M1 2 अनन्त (for मनसा) — (L 2283) Dn Ds2 T1 2 G M4 दुर्वा सस्मा (for सस) Dn2 -पर (for रस) — (L 2283) Cal शुचि (for ज्ञान) — G4 om lines 2284–2285 G3 om line 2284 — (L 2285) T1 G2 M4 रेतसम् (for °स·) Dn Ds2 G 6 सौ दृष्ट्वा तूर्ध्वरेतसम् (for °) — (L 2288) Dn Ds2 T1 G1 3 वै (for चेन्न) — (L 2289) D6 T4 G2 लोक (for रोष) Dn Ds2 T1 रुद्रा सा (for विश्वात्मा) — (L 2291) D6 एक T4 देव (for एव) — (L 2292) G2 स M1 2 4 [अ]यं (for [अ]सौ) — (L 2295) Dn Ds2 T1 2 4 G1 2 5 वर्णं G4 धर्मं (for स्वर्ग) Ds2 स M3 4 हि (for च) — (L 2296) M1 3 नित्य- (for न) G4 धनम् (for सदा) — (L 2297) G4 तन (for [अ]न्येन) — (L 2299) T4 यत्र G3 सत्र (for [अ]पि वा) — (L 2301) Dn Ds2 T4 G1 M -कल्पकान् G3 -कर्शितान् (for कल्पितान्) — (L 2303) G2 विद्वानेतद् (for बलादव) — (L 2304) D6 T4 G2 असद्गृहीतास्तु सदा (for °) D6 बालस्कन्दमतीनिमान् T4 G2 M1 3 बाला-मन्दमतीनिमान् (for °) — (L 2305) G2 मूर्खा (for मूढो) Dn1 विप्रा (for विज्ञो) — (L 2306) Dn धर्मं Ds2 T1 G4 5 M1 4 धर्मे (for धर्म्ये) D6 G2 धर्मे ह्येता समास्थाप्य (for °) D6 T2 4 M1 2 4 यास्याम (for °व) D6 T2 4 G2 M1 3 4 निर्वृता (for तौ) — (L 2309) Dn Ds2 T1 G1 4 6 सयत (for सशित-) — (L 2310) D6 गत्वा विप्रो चतुर्भद्रौ T4 गत्वा च भूचतुर्भद्रौ (sic) G2 गत्वा प्रोचतुरेवाप्रे (for °) — (L 2311) D6 G4 सत्तमा T2 °मौ (for °म)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds1 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Sub parvan* T2 भाविष्यपर्व — *Adhy name* Dn Ds2 T2 हसडिभकोपाख्यानम् T1 G2 मुनिसन्दर्शनम् T4 M2 4 हंसडिभकम् G1 हसडिभकोपाख्याने मुनिसदर्शनम् — *Adhy no* Dn Ds2 291 T1 G2 218, T2 107, T4 1 0 G1 220 G2 213, G4 217, G5 M4 219, M1-3 103

Before the ref., T1 4 G2 4 ins also वैशपायन G1 om lines 2312–2351 G3 reads line 2312 twice.—(L 2312) T1 ज्ञानलेश D6 M1 2 विनीतासन् (for विहीना)

पिबेयं वा विषं घोरं पतेयं वा महोर्मिषु ॥
आत्मानं वात्र संत्यक्ष्ये शृण्वतां पश्यतां नृपौ ।
इत्युक्त्वा विललापैवं मा मृतेति सदा वदन् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः क्रुद्धोऽथ दुर्वासा धक्ष्यन्निव तयोस्तनून् ।
एकेनाक्ष्णाथ दुर्वासा रौद्रेणाभियुजा सदा ॥
पश्यंस्तौ च दुरात्मानौ रोषव्याकुलितेन्द्रियः ।
कुर्वन्निव तदा लोकान्भस्मभूतानिमान्नृप ॥
ब्राह्मणं चक्षुषा पश्यन्सौम्येनान्येन केवलम् ।
उवाच वचनं राजन्ध्वसत ध्वंसतेति ह ॥
इतो गच्छत राजानौ किं विलम्बथ माचिरम् ।
न वां वचनसंभूतं रोषं धारयितुं क्षमः ॥
अन्यथा वो महीपालान्सर्वान्दग्धुमहं क्षमः ।
विस्मितः साहसं वक्तुं कश्च शक्नोति मत्पुरः ॥
दर्पं वा लोकविख्यातः शङ्खचक्रगदाधरः ।
व्यपनेष्यति मन्दज्ञौ किं वा वक्ष्यामि सांप्रतम् ॥
तत उत्थाय धर्मात्मा गन्तुमैच्छद्यतीश्वरः ।
ततो निषेद्धुं हंसस्तं यतते स्म यतीश्वरम् ॥
तस्य बाहुं समादाय हंसो नृपवरोत्तमः ।
कौपीनं चिच्छिदे क्रूरः कृतान्त इव सत्तम ॥
यतयोऽन्ये पलायन्ति दिशो दश विचेतसः ॥
कष्टं हेति वदन्विप्रो मित्रभावाज्जनार्दनः ।
न्यवारयद्यथाशक्ति किमिदं साहसं त्विति ॥
दुर्वासाः सत्यधर्मस्तु हन्तुमीशोऽपि तं ततः ।
मन्दं मन्दगुणं चेदं हंसं डिभकमेव च ॥
शापेनाहं समर्थोऽपि हन्तुं राजकुलाधमौ ।
तथापि न करोम्येवं यतयो ह्यत्र ते वयम् ॥
यो हि देवो जगन्नाथः केशवो यादवेश्वरः ।
शङ्खचक्रगदापाणिर्गर्वं वां व्यपनेष्यति ॥
लोके तस्मिन्यदुश्रेष्ठे रक्षत्येव जगत्पतौ ।
युवयोः सर्वथा जीवः सुजीव इति मे मतिः ॥
जरासंधोऽपि वा बन्धुः स च वक्तुं न चेच्छति ।
ईदृशं लोकविद्विष्टं स हि धर्मपथे सदा ॥

M_2 यदिष्ट (for यथेष्ट) — (L 2347) D_6 T_4 G_{2-4} M_{1-2} कालस्य (for पापस्य) $T_{1\ 2}$ $G_{3\ 5}$ $M_{1.4}$ -पापम् (for रूपम्) — (L 2348) D_6 यास्यावो, T_3 यास्येऽह (for यास्ये वा) Ds_2 शिलातलम् (for °तलं) — (L 2350) Dn Ds_2 G_2 पुन, $T_{1\ 4}$ G_4 पुर, G_3 पुरा, G_5 तदा (for नृपौ) — (L 2351) D_6 ब्रुवन् (for वदन्) Dn Ds_2 T_2 G_{3-5} मा मृतमिति तौ (G_4 त) वदन्, T_1 तूष्णीमास जनार्दन (for [b])

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds_2 — *Mention of Khila* Dn Ds_2 D_6 $T_{1\ 2\ 4}$ G_{2-5} M — *Adhy name* Dn Ds_1 $T_{1\ 2}$ G_2 हसडिभकोपाख्यनम्, D_6 M हसडिभकम् — *Adhy no* Dn_2 291, Ds_2 292, T_1 219, T_2 2?1, T_3 181, G_2 214, G_3 219, G_4 218, G_5 220, $M_{1\ 2}$ 184, M_3 204

(L. 2353) D_6 M_{1-3} स (for [अ]थ) M रौद्रेणारणवर्चसा (for [b]) — (L 2355) D_6 $M_{1\ 2}$ भस्मीभूतान् (for भस°) — (L. 2356) D_6 T_4 G_3 सदा सौम्येन केवलम् (for (for [b]) — (L 2358) Ds_1 ततो (for इतो) Dn_1 Ds_1 $M_{2\ 3}$ विलम्बत (for °थ) — (L 2359) M भवद्वचनसंभूत (for [a]) Dn Ds_1 G_3 क्षमे, T_3 $G_{4\ 5}$ M_4 क्षमम् (for क्षम) — (L 2361) G_3 शक्तो हि (for शक्नोति) — (L. 2363) D_6 T_4 M मन्दात्मन् (for मन्दज्ञौ) D_6 वां, $T_{1\ 4}$ M वो (for वा) — D_6 om lines 2364–2366 — (L. 2364) G_1 मन्दात्मा (for धर्मात्मा) G_2 यतीश्वरम् (for °श्वर) — (L 2366) M_1 बाह्वो, M_3 बाहो (for बाहुं) $M_{1\ 2}$ -वरोत्तम (for °म) T_2 हसो वरनृपोत्तम (for [b]) — (L 2367) T_4 $G_{2\ 4}$ सत्तम — (L 2371) D_6 $M_{3\ 4}$ सत्यसधम् (for °धर्मस्) G_2 न तं जनम्; G_3 ऽपि सत्तम; M_{1-3} न तत्कृतम् (for ऽपि त तत) — (L 2372) D_6 हसो (for हस) — (L 2373) D_6 M_1 ऽस्मि (for ऽपि) — (L 2374) Dn Ds_1 T_1 $G_{2\ 3\ 5}$ [अ]न्त, T_4 $M_{1\ 2\ 4}$ [ए]तद् (for [ए]वं) M_3 तथापि तत्क्षमे राजन् (for [a]) — (L 2376) D_6 T_4 M दर्पं (for गर्वं) D_6 $M_{1\ 2}$ वो, Cal. ed ते (for वां) — (L 2377) $T_{2\ 4}$ $G_{1\ 2\ 4\ 5}$ M_{1-3} लोकं (for लोके) D_6 यदुश्रेष्ठो, T_3 G_1 नृपश्रेष्ठ, $G_{4\ 5}$ नृपश्रेष्ठे; M_4 यदुश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठे) D_6 जगत्यमौ (for °त्पतौ). — (L 2378) G_1 सञ्जीव (for सुजीव) M_3 इति मे निश्चिता मति (for [b]) — (L 2379) T_1 om (hapl) 2379^b–2381^a D_6 T_4 G_3 M_{1-3} स च नेच्छ(D_6 °ष्य)ति केवलम् (for [b]) — G_2 om lines 2380–2384 T_3 $G_{1\ 2}$ om. line 2380 — (L 2380) D_6 $G_{4\ 5}$ धर्मं (for लोक) D_6 T_4 धर्मरत, $G_{4\ 5}$ M धर्मपथ (for °पथे) — (L. 2381) Dn Ds_1 $T_{1\ 2\ 4}$ $G_{1\ 3}$ न हि, $G_{4\ 5}$ स हि (for न स).

एतावता स वा बन्धुर्न स भूयो भविष्यति ।
विद्वेषो हास्तु वां तस्य मागधस्य महीपतेः ॥
श्रुत्वेद घोररूपं तु स हि बन्धुः सहेत चेत् ।
धर्मनाशो भवेत्तस्य नात्र कार्या विचारणा ॥
इत्युक्त्वा गच्छ गच्छेति हंसं प्राह पुनः पुनः ।
जनार्दनमुवाचेदं दुर्वासा यतिसत्तम ॥
स्वस्त्यस्तु तव विप्रेन्द्र भक्तिरस्तु जनार्दने ।
संगतिस्तत्र तस्यास्तु शङ्खचक्रगदाभृतः ।
अद्य श्वो वा परश्वो वा साधुरेव सदा भवान् ॥
न हि साधोर्विनाशोऽस्ति लोकयोरुभयोरपि ।
गच्छ सर्वं पितुर्ब्रूहि ज्ञात्वा वृत्तं यथाखिलम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
ततस्तौ हंसडिभकौ क्रुद्धौ कालेन चोदितौ ।
शिक्यं कमण्डलु चैव विदलं दारुमेव च ॥
दण्डान्पात्रनिक्षेपांश्च छित्त्वा भित्त्वा च सर्वशः ।
तस्मिन्देशे महाराज व्याधिमांसान्प्रदीदहन् ।
भक्षयित्वा ततो देशात्स्वपुरं तौ प्रजग्मतुः ॥
जनार्दनश्च धर्मात्मा स्नेहादनुययौ तयो ।
नष्टाविमाविति तदा स मेने दुःखितः परम् ॥
गतेषु तेषु सर्वेषु दुर्वासा यतिसत्तमः ।
पलायनपरान्सर्वानिदमाह यतीश्वरान् ॥
इतो देशाद्विनिर्गत्य पुष्करात्पुण्यसंयुतात् ।
मन्दं मन्दं समाश्वस्य विश्रम्य च ततस्ततः ।
प्रविश्य द्वारकां देवं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
दृष्ट्वा च तस्मै प्रभवे वक्ष्यामो यतिसत्तमा ॥
स हि रक्षश्रुगदिद धर्मवर्त्मनि संस्थितः ।
आद्यो लोकगुरुर्विष्णुर्यतात्मा तत्त्वविद्प्रियः ।
उद्धृत्य कण्टकान्सर्वाञ्शशास पृथिवीमिमाम् ॥
स च पापान्महाघोरान्सर्वान्पापकृतान्प्रभुः ।
रक्षेत्र. सकलान्सर्वाञ्ज्ञानेषु नियतात्मन. ।
इदमद्य क्षमं विप्रा यानमद्य विधीयताम् ॥
साहसं यत्कृतं ताभ्यां पात्रभेदादि सत्तमाः ।
एतत्सर्वमशेषेण दर्शयाम जनार्दनम् ॥
तथेति ते प्रतिज्ञाय यतयो ज्ञानचक्षुष. ।
छिन्नास्ताभ्यां समादाय शिक्यं दारुमयं तथा ॥
द्विदलं रुपटं चैव कौपीनमथ वल्कलम् ।
कमण्डलुं तथा राजन्नर्धप्रोतकपालकम् ।

— (L 2383) D6 T4 M1 2 सहेर्यदि, M3 4 भवेयदि (for सहेत चेत्) — (L 2385) D6 हंस प्राहुर्मुनीश्वरा (for [b]) — (2391) Dn1 Ds2 सर्वे (for सर्वं) D6 T2 G1 बूया (for ब्रूहि) D6 T1 M ज्ञानमस्तु तवाखिलम् (for [b])

Colophon — *Mention of the* *b̥*. Ds2 — *Mention of Ahdla* Dn Ds1 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn Ds2 हंसडिभकोपाख्यानम्, T1 2 G1 3 हंसडिभकदुर्वासदर्शनम्, M हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn 292, Ds2 293, T1 G3 220, T2 G1 222, T4 189, G2 215, G4 219, G5 M4 221, M1-3 185

(L 2393) Dn Ds1 T1 2 G1 3 5 द्विदलं, G2 वल्कलं (for विदलं) T1 2 G1 2-5 तरुम्; T4 धाम (for दारुम्) — (L 2395) D6 T4 G2 M1 3 मांसम् (for मांसानि) — (L 2396) Dn Ds2 G4 स्वपुरीं (for °रं) — (L 2397) G2 ताभ्याम् (for स्नेहाद्) — (L 2398) D6 दुःखित — (L 2399) G1 3 दुःखितो (for दुर्वासा) M2 4 मुनि (for यति) — (L 2400) T4 G1 2 प्राह (for आह) — (L 2401) G2 इदमाह (for इतो देशाद्) T2 G1 सत्त्वात् (for संयुतात्) T1 G3 M1 पुष्करात्पुण्यसंयुतात् (for [a]) — (L 2402) D6 T2 समाश्वास्य (for °श्वस्य) G2 5 विश्वस्य (for विश्रम्य) G5 स्थित (for तत) — (L 2405) Ds1 T2 4 M2 धर्मे, M3 धर्मैं (for धर्म) — (L 2406) G1 आर्यो (for आद्यो) D6 G2 साक्षात् (for विष्णुर्) D6 T2 4 G1-3 M स्वस्था मा (for यतात्मा) D6 M स्वस्थवित्, T4 सर्व° (for तत्त्व°) — (L 2407) T1 दुष्टकान् (for °कण्टकान्) — (L 2408) D6 M1 3 महाघोराद् (for °रान्) D6 अस्मादस्य, M1 3 अस्मात्क्षत्र, Cal ed पापकर्म (for सर्वान्पाप) D6 T4 G2 बहु (for प्रभु) — (L 2409) T2 G1 2 सत्यवान् (for सकलान्) G2 लोकान् (for सर्वाञ्) G2 एष निश्चितमात्मन, G3 ज्ञानेषु नियतात्मवान् (for [a]) — (L 2410) G1 क्षण (for क्षम) D6 T1 G2 सन्मयात्र, T1 M यानमत्र; T2 G1 3 यानामत्र (for यानमद्य) — (L 2411) M1 3 वस्त्र, M4 वस्तु (for पात्र) — (L 2412) D6 G2 जनार्दने — (L 2414) T2 G2 4 5 छिन्न, G1 भिन्न M4 भिन्नास् (for छिन्नास्) M1 3 महाराज (for समादाय) — (L 2415) D6 M1 3 विदलं (for द्विदलं) — (L 2417) D6

एतानन्यान्समादाय द्रष्टुं केशवमाययुः ॥
पञ्च चैव सहस्राणि पुरस्कृत्य महामुनिम् ।
दुर्वाससं तपोयोनिमीश्वरस्यात्मसंभवम् ॥
अहोरात्रेण ते सर्वे द्वारकां कृष्णपालिताम् ।
ययुर्दान्ता महात्मानो लोमशाः केशवर्जिताः ॥
प्रातः प्रविश्य राजेन्द्र वापिकाया यतीश्वराः ।
स्नात्वोपस्पृश्य शुचयो यत्नेन महता तदा ॥
द्रष्टुमभ्युद्यता विष्णुं कण्टकोद्धूतितत्परम् ।
एकरूपं समास्थाय सुधर्माद्वारमाययुः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

अथ सर्वेश्वरो विष्णुः पद्मकिञ्जल्कलोचनः ।
श्यामः पीताम्बरः श्रीमान्प्रलम्बाम्बरभूषणः ॥
किरीटी श्रीपतिः कृष्णो नीलकुञ्चितमूर्धजः ।
अव्यक्तः शाश्वतो देवः सकलो निष्कलः शिवः ॥
क्रीडाविहारोपगतः कदाचिदभवद्धरिः ।
कुमारैरपरैः सार्धं सात्यकिप्रमुखैर्नृप ॥
गोलक्रीडां सुधर्मायां मध्ये यादवसत्तमः ।
चकार प्रियकृत्कृष्णो युयुधानेन केशवः ॥
ममायं प्रथमो गोलस्त्वं पश्चाद्भविष्यति ।
इति ब्रुवंस्तदा विष्णुः सात्यकिं कमलेक्षणः ॥

पार्श्वस्था यादवास्तस्य वसुदेवपुरोगमाः ।
उद्धवप्रमुखा राजन्नासेदुः क्वचिदत्र वै ॥
अन्यव्यापाररहितो भूतात्मा भूतभावनः ।
विजहार यथा रामः सुग्रीवेण पुरा नृप ॥
मध्यंदिने महाविष्णुः शैनेयेन सहाच्युतः ।
विक्रीड्य सुचिरं कृष्ण उपारंसीत्ससयादवः ॥
द्वाःस्थेन वारिताः पूर्वं द्वार्येव च समास्थिताः ।
इदमन्तरमित्येव विविशुस्तां सभां नृप ॥
यतयो दीर्घतपसः पुरस्कृत्य तपोधनम् ।
दुर्वाससं सुमनसो ददृशुर्यादवेश्वरम् ॥
गोलक्रीडासमायुक्तं करसंस्थितगोलकम् ।
विक्षिपन्तं जगन्नाथं पादाङ्गुष्ठेन गोलकम् ॥
पद्मपत्रविशालाक्षं वीक्षन्तं सात्यकिं हरिम् ।
एकेनाक्ष्णा छादयन्त परेणालोक्य गोलकम् ॥
यतयश्च महाराज प्रत्यदृश्यन्त तत्पुरः ।
कृष्णाय पुण्डरीकाक्षः सात्यकिर्न्यलभत्स्वकः ।
वसुदेवस्तथाक्रूर उग्रसेनस्तथा नृपः ॥
अन्ये च यादवाः सर्वे सभ्रमं प्रतिपेदिरे ।
इदं किमिदमित्येव व्यासक्तमनसोऽभवन् ॥
पृष्टतोऽप्यनुगच्छन्त दिधक्षन्त जगत्त्रयम् ।
अर्धकौपीनवसनं स्मरन्त यमपि द्विजम् ॥

सर्वान् (for अन्यान्) — (L. 2418) T4 पञ्च (for चैव). G4 5 नमस्कृत्य (for पुर°) Dn Ds1 T1 G2 महामुनीन्, G4 5 M3 °मुनि (for °मुनीन्) — (L. 2421) T4 G5 5 M1-3 शान्ता, G3 क्लान्ता (for दान्ता) D6 केशवार्चिता (for °वर्जिता) — (L. 2423) D6 [उ]पस्पृश्य, T4 G2 °सृत्य (for °स्पृश्य) — (L. 2425) T1 G3-5 सुधर्मायामवस्थितम् (for °)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds1 D6 T1, 2 4 G M. — *Adhy name* Dn Ds1 हसडिम्भकोपाख्यानम्, T1 G3 यतीनां द्वारकाप्रवेशः. M हंसडिम्भकम्; — *Adhy no* Dn 293; Ds1 294, T1 G3 2.1; T2 G1 223, T4 190, G2 216, G4 220; G5 222, M1-3 196

(L. 2427) D6 श्याम पीताम्बरधर (for °) — (L. 2431) T2 G1 4 नृपे (for नृप) — (L. 2433) D6 T4 G3 चकार प्रियवत्तुष्टो (for °) — (L. 2436) G4 सर्वे (for तस्य) — (L. 2440) G2 M1 3 मध्यदिनान्त् (for °दिने) — (L. 2442) D6 T4 [आ]वेदिता (for वारिता) D6 द्वारे चैव (for द्वार्येव च) M समाश्रिता (for °स्थिता) — (L. 2446) Ds1 G3 M समासक्त (for °युक्त) — Dn Ds1 om line 2447 — (L. 2448) Dn Ds1 M4 विष्णुं त (for वीक्षन्त) — (L. 2449) D6 M3 छादयन्; T4 M1 2 °यता (for °यन्त) Dn T1 2 G [अ]न्येन, Ds2 [अ]नेन (for [आ]लोक्य) G2 प्रत्यदृश्यन्ततमन (for °) — (L. 2451) T4 G5 M4 वृष्णिप (for कृष्णाय) T1 2 4 G1 2 4 5 M4 पुण्डरीकाक्ष (for °क्षः) — (L. 2452) D6 दृष्ट्वा, M1 2 कङ्क (for [अ]क्रूर) — (L. 2453) T4 G5 तत्रे (for अन्ये) M1-3 संप्रपेदिरे (for प्रति°) — (L. 2455) G1 T1 2 पृष्ठतोऽप्यनुसर्पन्ते (G1 °न्ति), G2 °तो प्यनुसर्पन्त, G4 5 °तो प्यवसर्पन्ति; M3 °तोऽप्यनुगच्छन्ति (for °) G3 जनार्दनम् (for जगत्त्र

अन्तस्तापसमायुक्तं छिन्नदण्डधरं यतिम् ।
अतिज्वलन्तं रोषेण हंसासादितकल्मषम् ॥
नेत्रोत्थितमहाग्निं प्रेक्षन्तं यादवेश्वरम् ।
दुर्वाससं ते ददृशुर्भीता यादवसत्तमाः ॥
किं करिष्यत्ययमौ क्रुद्धः किं वा वक्ष्यति नः प्रभुः ।
इति प्राञ्जलयः सर्वे यादवाः समपेदिरे ।
इदमासनमित्येवं किंचिदूचुश्च वृष्णयः ॥
ततः कृष्णो हृषीकेशः किंचिदुत्प्लुत्य सत्पुरः ।
इदमासनमित्येवं स्थीयतामिह निर्वृतः ।
अहमत्र स्थितो विप्र किं करोमीति चाब्रवीत् ॥
ततः किंचिदिवासीन आसने यतिविग्रहः ॥
आसने संस्थिते तस्मिन्यतयो वीतमत्सराः ।
आसनानि यथायोगं भेजिरे निर्वृताः किल ॥
अर्घ्यादिसमुदाचारं चक्रे कृष्णः किरीटभृत् ।
आह भूयो हृषीकेशो यतिं दुर्वाससं प्रभुम् ।
किमर्थं ब्रूहि विप्रेन्द्र अस्मिन्प्रत्यागमो हि वः ॥
दृष्टं वाप्यथ वा किंचित्कारणं योऽस्ति वा महत् ।
संन्यासिनो द्विजश्रेष्ठा यूयं विगतकल्मषाः ॥
निःस्पृहाश्च सदा यूयमसक्तो द्विजपुंगवाः ।
प्रार्थ्यं नाम न चैवास्ति स्पृहा नैवास्ति वो यत ॥
स्पृहाप्रेरितकर्माणः क्षत्रियान्यान्ति सुव्रताः ।
निरूप्यमाणमस्माभिर्विप्र किंचिन्न दृश्यते ॥
न जाने कारणं ब्रह्मन्युष्मदागमनं प्रति ।
एतावता चानुमेयं किंचित्कारणमस्ति हि ।
तद्ब्रूहि यदि विद्येत हंसतो ज्ञास्यामहे वयम् ॥
इत्युक्तवति देवेशे चक्रपाणौ जनार्दने ।
तस्यापि राजन्विप्रस्य भूयः कोपो महानभूत् ।
तस्मादभ्यधिकः पूर्वात्कोपः संजायते महान् ॥
दिधक्षन्निव लोकांस्त्रीन्भक्षयन्निव पश्यतः ।
रोषपर्यस्तेक्षणः क्रुद्धो हसन्निव दहन्निव ।
उवाच वचनं विष्णुं दुर्वासाः क्रोधमूर्छितः ॥
न जान इति कस्मात्त्वं ब्रूषे नो यादवेश्वर ।
जानामि त्वामहं देव वञ्चयन्निव भाषसे ।
पुरातना वयं विष्णो पूर्ववृत्तान्तवेदिनः ॥
तथा हि देवदेवोऽसि मायामानुषदेहवान् ।
निगूहसे प्रभुरतः कस्मान्नो जगतीपते ॥
सोऽसि ब्रह्मविदां मूर्तिस्तदेतत्परमं पदम् ।
यदव्यक्तं परं ब्रह्म यस्य ज्ञाता वयं पुरा ॥
यतो विश्वमिदं भूतं तदेतत्परमं पदम् ।
यच्च स्थूलं विजानन्ति पुरा तत्त्वेन चेतसा ॥
पुराविदोऽथ विश्वेश तदेतत्परमं वपुः ।
कर्मणा प्राप्यते यत्तु यत्स्मृत्वा निर्वृता वयम् ॥
प्रत्यक्षमपि यद्रूपं नैव जानन्ति मानुषाः ।
न हि मूढधियो देव न वयं तादृशा हरे ॥

षम्) —(L 2458) Dn Ds2 T1 3 4 G अन्तर्ज्वलन्तं (for अतिज्व°) D6 -कश्मलम् (for कल्मषम्) T1 G3 हंसस्यास्तिमकल्मषम्, T4 G5 हंससादित° (for °). —(L 2459) G3 नेत्रोद्भूत (for °त्थित) —(L 2461) D6 T4 संक्रुद्ध ; G2 [अ]संक्रुद्ध (for [अ]सौ क्रुद्ध). —(L 2463) Dn Ds2 T1 3 G1 3-5 प्रतिपेदिरे (for संप°) —(L 2464) D6 G1 उत्पत्य (for उत्प्लुत्य) T4 G2, 3 तत्पर (for तत्पुर) — (L. 2465) D6 G1 इति (for इद). — (L 2466) M3 4 अथ (for अत्र) Dn Ds2 D6 T1 2 4 [illegible] (L 2469) Ds2 यथा [illegible] (for कृष्ण) [illegible] —(L. 2472) M1 2 अस्मान् (for अस्मिन्) G2 नृप (for हि वः) —(L. 2473) D6 T3 G2 [अ]भवत् (for महत्). —(L. 2474) D6 M3 मत्सरा (for कल्मषा). —(L. 2475) D6 T4 M3-5 -पुंगव (for °वा) —(L 2476) D6 T4 G2 प्रार्थ्य (for प्रार्थ्यं). — D6 om lines 2477–2481. —(L 2477) M धर्माणि (for कर्माणि). —(L. 2478) G4 विद्यते (for दृश्यते). —(L 2479) G2 M1-3 मया (for प्रति). —(L 2484) D6 T4 G2 M स्म ह (for महान्). —(L 2486) M3 दुर्वासाय हसन्निव (for °) —(L. 2489) Dn Ds2 T1. 2. 4 G1, 3 4 देवं (for देव). —(L. 2491) T1 देवेशो (for देवोऽपि) —(L. 2493) T1 4 G1 4 5 सर्वेश (for तदे तत्) —(L. 2494) Dn यदा भाव्यं पुरा महा ; Ds2 T1. 2. 4 G M4 यदव्यक्तं पुरा (T1 परं) महा ; D6 यदव्यक्तं पुरा महा (for °). —(L. 2497) D6 T4 पदम् (for वपु). —(L.

सत्येनैव शपाम्यद्य मा रोषवशमन्वगाः ।
रक्षां वोऽहं करिष्यामि हत्वा तौ च नृपाधमौ ॥
जानामि तौ दुरात्मानौ युष्मद्द्रोषकरौ हि तौ ।
श्रुतं च पूर्वमस्माभिस्तीक्ष्णदण्डधराविति ॥
अत्यन्तबलिनौ मत्तौ गिरीशवरदर्पितौ ।
नाल्पप्रयत्नससाध्यौ जरासंधहितैषिणौ ॥
प्राणानपि तयो राजा दास्यत्येव न संशयः ।
जरासंधो महीपालो विनानेन यतेमहि ॥
जये तयोर्विप्रवर्य तत्र श्रेयो भवेत नः ।
यत्र यत्र च तौ गत्वा स्थितावित्यनुशुश्रुम ।
तत्र तत्र च हन्ताहं नात्र कार्या विचारणा ॥
गच्छध्वं यतयः स्वैरं निजकार्यपरायणाः ।
अचिरेणैव कालेन जेष्यामि रणपुंगवौ ॥
ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा यादवेश्वरमाह सः ।
स्वस्त्यस्तु भवते कृष्ण जगतां स्वस्ति सर्वदा ॥
किं नु नाम जगन्नाथ दुःसाध्य तव केशव ।
त्रिलोकेश त्रिधामासि सर्गसंहारकारकः ॥
देवानामपि देवेश सर्वत्र समदर्शनः ।
विष्णो देव हरे कृष्ण नमस्ते चक्रपाणये ॥
नमः स्वभावशुद्धाय शुद्धाय नियताय च ।
शब्दागोचर देवेश नमस्ते भक्तवत्सल ।
अज्ञानादथ वा ज्ञानाद्यन्मयोक्तं क्षमस्व तत् ॥
त्वमेवाहं जगन्नाथ नावयोरन्तरं पृथक् ।
अतः क्षमस्व भगवान्क्षमासारा हि साधवः ॥

भगवानुवाच ।

क्षन्तव्यं भवता विप्र क्षमासारा वयं सदा ।
सन्यासिनः क्षमासाराः क्षमा तेषां परं बलम् ॥
क्षमा मोक्षकरी नित्यं तत्त्वज्ञानमिव द्विज ।
क्षमा धर्मः क्षमा सत्यं क्षमा दानं क्षमा यशः ॥
क्षमा स्वर्गस्य सोपानमिति वेदविदो विदुः ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन क्षमां पालयत स्वकाम् ॥
प्रत्यक्षज्ञानसयुक्ता यूयं सर्वे यतीश्वराः ।
एते ते यतयो विप्राः पूजनीया मयाद्य वै ॥
भोक्तव्या यतयो विप्रा भिक्षुकाः सर्व एव हि ।
तथेति ते प्रतिज्ञाय भोक्तुमैच्छन्हरेर्गृहे ॥
ततः स्वभवनं विष्णुः प्रविश्य हरिरीश्वरः ।
चतुर्विधं तदाहारं कारयित्वा यथाविधि ।
भोजयामास तान्सर्वान्यतीन्यतिवरार्चितः ॥
छित्त्वा छित्त्वा च देवेशो दुकूलानि मृदूनि सः ।
ददौ तेभ्यस्तदा विष्णुः सर्वेभ्यो जनमेजय ।
ते च प्रीता यथायोग यतः पूर्वं ततो गताः ॥

Colophon

Dn Ds₂ क्षमापरो, G₁ शान्ति॰ (for क्षम॰) —(L 2573) D₆ T₃ G₃ ब्रह्मा वा चतुरानन (for ⁰) —(L. 2574) Ds₁ G₃ M₁ ₃ सानुजौ (for ॰गौ) —(L 2575) M₁ ₄ [अ]त्र (for [अ]द्य) Dn Ds₁ T₂ ₄ G₁ ₃₋₆ मा रोषवशगो भव (for ⁰) —(L. 2577) D₆ T₄ युष्मद्द्वेष (for ॰द्रोष-) D₆ T₄ वने; T₃ G₃ M₁₋₃ यते (for हि तौ) —(L. 2579) D₅ T₁ ₃ G₃₋₆ M -गर्वितौ (for दर्पितौ) —(L. 2580) M₁ -साध्यौ तौ (for ससाध्यौ) —(L. 2582) Dn D₆ T₄ G₃ M₁₋₃ तेन (for [अ]नेन) Bom Poona eds G(ed.) विना तौ जयते महीम् (for ⁰) —(L. 2583) D₅ G₃ ताभ्यां (for तयोर्) M₄ भविष्यति; Bom Poona eds G(ed.) भवेत्तत (for भवेत न) —(L. 2585) D₆ T₄ गत्वा (for हन्ता). —(L 2587) G₃ नर (for रण-) —(L 2588) G₃ प्रीतौ (for प्रीत) —(L. 2589) Dn Ds₂ T₁ ₃ G₁ ₃₋₆ M₄ कुर्वते (for सर्वदा). —(L 2591) D₆ T₃ G₃ सर्व- (for सर्ग) M₄ -कारण (for -कारक) —(L 2595) Dn Ds₂ D₆ T₁ ₃ G₃ ₄ ₆ M₁ शब्दगोचर (for शब्दा॰) — D₆ कृष्ण (for भगवान्) —(L. 2602) Cal ed कर्म (for सत्यं) and सत्यं (for दानं) —(L 2603) D₆ G₃ नित्यं यूयं (for यूयं सर्वे) —(L. 2606) Dn₁ Ds₂ त एते (by transp); Dn₂ Ds₂ M₄ य एते D₆ G₄ M₁ ₃ ₄ विप्र (for विप्रा). D₆ T₄ प्रमाद्य, T₁ G₄ ₆ ममाद्य (for मयाद्य) —(L. 2607) D₆ T₃ M₃ विप्र —(L. 2611) D₆ T₄ G₃ विप्रान् (for सर्वान्) Dn₂ सुरार्चित (for -वरा॰) —(L. 2612) T₃ G₁ ₄ भित्त्वा भित्त्वा; T₄ छित्त्वा भित्त्वा (for छित्त्वा छित्त्वा). D₆ बहूनि (for मृदूनि) —(L. 2614) T₃ G₁ ₄ ₃ M₁ ₃ यथा (for यथ-) G₃ यतयस्तत्र ते गता (for ⁰)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds₂ — *Mention of Khila* Dn Ds₁ D₅ T₁ ₃ ₄ G M — *Adhy name* Dn Ds₁ T₁ हंसडिभकोपाख्यानम्, D₆ M₄ हंसडिभकम्; T₃

वैशंपायन उवाच ।

दुर्वासास्त्वथ तत्रैव नारदेन सहायवान् ।
चिन्तयन्ब्रह्मणस्तत्त्वं विजहार यथासुखम् ।
भगवानपि गोविन्दस्तयोर्वधमभन्यत ॥
ततस्तौ हंसडिभकौ तस्मिन्काले महीपते ।
ब्रह्मदत्तं महीपालं पितरं वीर्यशालिनम् ।
प्रावोचतामिदं वाक्यं सामन्तजनसंसदि ॥
राजसूयं महायज्ञं पितः कुरु सुयन्त्रितः ।
अस्मिन्मासि नृपश्रेष्ठ यतामो यज्ञसिद्धये ॥
आवां तेऽद्य महाराज दिशां विजयतत्परौ ।
यतिष्यावो बलैः सार्धं रथैरश्वैर्गजैरपि ॥
सभारा यज्ञसिद्ध्यर्थमानेतव्या नृपोत्तम ।
तथेति स महाराजो ब्रह्मदत्तोऽब्रवीत्तदा ॥
जनार्दनस्तु विप्रेन्द्रो दृष्ट्वा साहसतत्परौ ।
अशक्यमिति मन्वानो वयस्यं हंसमब्रवीत् ॥
शृणु हंस वचो मह्यं श्रुत्वा निश्चित्य वीर्यवान् ।
आयुष्मन्साहसं कर्तुं निश्चितोऽसि नृपोत्तम ॥
स्थिते भीष्मे जरासंधे बाह्लीके च नृपोत्तमे ।
किं च वीरेषु सर्वेषु यादवेषु नृपोत्तम ॥
भीष्मो हि बलवान्वृद्धः सत्यसंधो जितेन्द्रियः ।
त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं यो जिगाय भृगूत्तमः ।
तं युद्धे जितवान्भीष्मः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
जरासंधस्य यद्वीर्यं तद्भवान्वेत्ति संयुगे ।
वृष्णिवीरास्तु ते सर्वे कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ॥
तत्र कृष्णो हृषीकेशो जितशत्रुः कृती सदा ।
जरासंधेन सहितः सदा युद्धे जितश्रमः ।
प्रमुखे तस्य न स्थातुं शक्तो जीवन्नृपोत्तम ॥
बलभद्रस्तथा मत्तः क्रुद्धो यदि भवेद्बली ।
लोकानिमान्समाहर्तुं शक्नोतीति मतिर्मम ॥
तथा च सात्यकिर्वीरः शक्तो जेतुं रणे रिपून् ।
तथान्ये यादवाः सर्वे कृष्णमाश्रित्य दंशिताः ॥
अस्माभिश्च कृतः पूर्वं विरोधो यतिभिः सह ।
दुर्वासा यतिभिः सार्धं गतो द्रष्टुं स केशवम् ॥
इति श्रुतं नृपश्रेष्ठ ब्राह्मणाद्धेतुमागतात् ।
तथा सति यथा सिध्येत्तथा चिन्त्यं च मन्त्रिभिः ।
ततः पश्चाद्विधास्यामो राजसूयं महाक्रतुम् ॥

हंस उवाच ।

को नाम भीष्मो मन्दात्मा वृद्धो हीनबलः सदा ।
आवयोः पुरतः स्थातुं शक्तः किल स वृद्धकः ॥
यादवा इति चित्रं नः शक्ताः स्थातुं रणे द्विज ।
कश्च कृष्णः पुरः स्थातुं बलदेवश्च मत्तकः ॥
शैनेयश्चापि विप्रेन्द्र स्थातुं नालं निचिन्तता ।

G1 हसडिभकम्, G2 हसडिभके यतिभोजनम् — Adhy no D n1 291; D n2 296; T1 G1 222; T2 G1 225, T3 192; G3 218; G4 223, G5 M1 224, M1 x 168

(L. 2615) Dn Dn2 T1 2 G1 2 3 महामना (for सहायवान्) — Before lines 2617, G2 ins वैशंपायन — (L. 2617) Dn Dn2 T1 2 G1 3 4 M5 वासम्; D3 विशम् (for वधम्) — (L. 2618) Dn2 G1 4 महीपतौ, Bom. Poona eds G(ed) °पतिम् (for °पते) — (L. 2620) Dn प्रोचिनाम्, Dn2 D3 प्रोवाच तम्; M1 2 प्रोवाच तम्; M3 प्रोवाचेगाम् (for प्रावोच°) Dn Dn2 G1 2 3 समन्तात् (for सामन्त) — (L. 2621) Dn Dn2 सुयन्त्रित; D3 संयमित; T2 सुमन्त्रित (for सुयन्त्रित) — (L. 2622) Dn Dn2 T1 2 4 G1 3-5 यतावो (for °मो) — (L. 2623) M1-3 दिशो (for दिशां) — G2 om (hapl.) lines 2624–2627 — (L. 2624) D3 T2 प्रयतावो (for यतिष्यावो) — (L. 2626) Dn Dn2 G2 महाप्राज्ञो, T1 4 M5 °राज (for °राजो) — (L. 2629) T1 3 G1 3-5 निश्चय (for मह्यं) D3 T2 4 G1 4 5 M निश्चित्य (for °त्य) — (L. 2630) Dn Dn2 उद्यतो (for निश्चितो) — (L. 2631) M1-3 भृगूद्वह (for °त्तम) D3 T2 G2 जिगाय भृगुनन्दन (for °) — (L. 2635) T2 युद्धेषु (for तं युद्धे) — G1 om lines 2636–2637 — (L. 2639) G2 हतश्रम (for जित°) — (L. 2640) D3 T1 M3 4 क (for न) T3 G1 3 4 5 M1 2 4 नृपोत्तम — (L. 2641) D3 सदा (for तथा) — (L. 2644) M5 4 सहिता (for दंशिता) — (L. 2645) D3 पशुभि (for यतिभि) — (L. 2646) T2 पशुभि (for यतिभि) — (L. 2647) D3 सुव्रत (for श्रुत) D3 G1 3 M1 3 ब्राह्मणान्मोहमागतात् (for °) — (L. 2652) T1 G1 इत्र त्रिर (for इति द्विज) — (L. 2653) G2 कश्च ना (for कश्च) — (L. 2654) D3 शक्नु (for विप्रेन्द्र), Dn Dn2

जरासंधस्तु धर्मात्मा बन्धुरेव सदा मम ॥
गच्छ विप्र यदुश्रेष्ठं ब्रूहि मद्वचनात्त्वरन् ।
दीयतां करसर्वस्वं यज्ञार्थं लवणं बहु ॥
लवणानि बहून्याशु गृह्य केशव माचिरम् ।
आगच्छ त्वरितं कृष्ण न ते कार्यं विलम्बनम् ।
इति ब्रूहि यदुश्रेष्ठं याहि त्वरितविक्रम ॥
न ब्रूयाश्चोत्तरं विप्र शपेयं त्वां प्रियोऽसि मे ।
मित्रभावादिदं ब्रूहि शपामि त्वां पुनः पुनः ॥
इति सचोदितो विप्रो नोत्तरं प्रत्यभाषत ।
मित्रभावात्तथा राजन्स्नेहाच्च जनमेजय ॥
जनार्दनस्तु धर्मात्मा नित्यं गन्तुं समुद्यतः ।
अद्य श्वो वा परश्वो वा गच्छामीति यतेत सः ॥
देवं द्रष्टुं जगद्योनिं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
एक एव च धर्मात्मा हयमारुह्य सत्वरम् ॥
प्रातरेव जगामाशु द्रष्टुं द्वारवतीं द्विजः ।
हरिं कृष्णं हृषीकेशं मनसा सस्मरन्द्विजः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रायाद्धरिं द्रष्टुं ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः ।
हयेनैकेन राजेन्द्र त्वरितं स ययौ नृप ॥
यथा निदाघसमये सूर्यांशुपरिपीडितः ।
पान्थो याति जलं दृष्ट्वा त्वरितं तत्पिपासया ।
धावत्येव तथा विप्रो हरिं द्रष्टुं जनार्दनम् ॥
गच्छन्स चिन्तयामास चोदयन्हयमुत्तमम् ।
हंस एव यथा नित्यं कुर्यात्प्रियहितं मम ।
तथा हि प्रेषितस्तेन हरिं पश्येत्यहं प्रभुम् ॥
अहमेव सदा धन्यो मत्तो ह्यभ्यधिको न च ।
यतो द्रक्ष्याम्यहं विष्णुं वसन्तं द्वारकापुरे ॥
सा हि मे जननी धन्या हरिं दृष्ट्वा पुनर्गतम् ।
कृतार्थं सर्वथा पुत्रं द्रक्ष्यत्येषा मनस्विनी ॥
सुसमुन्निद्रहेमाब्जकिञ्जल्कसदृशप्रभम् ।
द्रक्ष्यामि देवदेवस्य चक्रिणः शार्ङ्गधन्वनः ॥
वपुर्द्रक्ष्याम्यहं विष्णोर्नीलोत्पलदलच्छवि ।
शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गवनमालाविभूषितम् ॥
नेत्रे ते देवदेवस्य पद्मकिञ्जल्कसप्रभे ।
पश्याम्यहमदीनात्मा नष्टदुःखोऽस्मि निर्वृतः ॥
अपि द्रक्ष्यति योगात्मा सौम्येनैव स्वचक्षुषा ।
अपि वा मत्प्रियं ब्रूयात्स्वस्ति चेति च वा वदेत् ।

T_2 स्यात्तुं न इति चिन्तय, T_1 G_1 $_{3-5}$ M_4 स्यात्तुं न इति चिन्तना (for ^{b}) — (L. 2657) Dn D_{s3} सुन्दरं (for लवण) — (L. 2658) Bom Poona eds G(ed) [ब]घ (for [ना]शु) — (L. 2659) T_1 $_{3.4}$ G $M_{3.4}$ न ते कार्या विलम्बना (for ^{b}) — (L. 2660) D_6 T_1 $_2$ G_2 $_3$ M_3 विक्रम (for °म) — (L. 2661) M_4 शपेऽहं (for °य) — (L. 2662) D_6 G_2 मर्षास्येतत्, M इदं वचिम (for इदं ब्रूहि) D_{n2} D_{s3} G_1 $_{3.5}$ M_4 पश्यामि (for शपामि) — (L. 2666) D_6 T_4 वदस्तु (for यतेत) — (L. 2668) M_3 उदाश्य (for आरुह्य) — (L. 2669) M_1 $_3$ हरिम् (for द्विज) — T_3 om. line 2670 — (L. 2670) M_3 कृष्णं विष्णुं (for हरिं कृष्णं) — After line 2670, G_1 ins.

2670* प्रभुं कृष्णं हृषीकेशं मनसा सस्मरन्हरिम् ।

COLOPHON — *Mention of the Epic* D_{s2} — *Mention of Adhy.* Dn D_{s2} D_6 T_1 $_{3.4}$ G M — *Adhy. name* Dn D_{s2} T_1 $_3$ G_1 $_4$ हंसडिभकोपाख्याने जनार्दनगमनम्, T_4 भविष्यपर्वणि हंसडिभकम्, G_2 जनार्दनगमनम्, M हंसडिभकम् — *Adhy. no.* D_{n2} 296, D_{s2} 297; T_1 G_3 224, T_2 G_1 226; T_4 193, G_2 219, G_4 223, M_{1-3} 189, M_4 225

(L. 2671) Dn D_{s2} T_4 G_3 विष्णुं (for द्रष्टुं) — (L. 2672) M त्वरितं पुण्यवानयम् (for ^{b}) — (L. 2673) D_6 G_2 -दीपित (for -पीडित) M सूर्यांशुप्रतिदीपित (for ^{a}) — (L. 2674) M_{1-3} ऽमलं (for याति) G_2 त्वरितो हि पिपासया (for ^{b}) — (L. 2675) D_{s1} D_6 T_3 $_4$ G_3 $_4$ M जनार्दन — (L. 2677) Dn D_{s1} G_3 M प्रियो मह्य, D_6 यथा सत्य, G_1 तथा नित्य (for यथा नित्यं). D_6 M_1 $_{3.4}$ कुर्वन् (for कुर्यात्) — (L. 2678) Dn D_{s1} D_6 G_1 $_3$ पश्याम्यहं (for पश्येत्यहं) — (L. 2679) G_2 सत्यो (for धन्यो) G_4 भुवि (for न च) — D_6 T_3 G_2 om. lines 2680^b–2685^a — (L. 2682) Dn D_{s1} T_2 G_1 $_{3-5}$ देवी, T_2 देव (for पुत्र) — (L. 2684) Dn D_{s1} T_2 G_4 M_3 -धन्विन (for धन्वन) — (L. 2686) D_6 G_2 -खड्ग- (for -शार्ङ्ग) — (L. 2687) G_2 M_3 $_4$ सन्निभे (for सप्रभे) — (L. 2689) M_1 $_3$ द्रक्ष्यसि (for °ति) — (L. 2690) G_4 मां (for वा) — (L. 2691) D_6 देवम्, T_1 G_2 देहं (for हर्षं) Bom Poona eds G(ed) ततस् (for

प्रसीदतु सदा विष्णुरयुक्तं वक्तुमिच्छतः ॥
आलोलकुण्डलयुगं हरिचन्दनचर्चितम् ।
स्फुरत्केयूररत्नार्चिर्बाहुद्वयविराजितम् ॥
सव्योद्धृतमहाशङ्खं रश्मिजालविराजितम् ।
प्रोद्यद्भास्करवर्णाभं चक्रज्वालाप्रभासितम् ॥
प्रोज्ज्वलत्कङ्कणयुतं तप्तजाम्बूनदाङ्गदम् ।
पीतकौशेयवसनं विस्तीर्णोरस्कमच्युतम् ॥
कदा द्रक्ष्यामि देवेशमिदानीमथ वान्यदा ।
सर्वथा कृतकृत्योऽहं यद्वपुर्द्रष्टुमुद्यतः ॥
नमो मह्यं नमो मह्य यतो द्रष्टुमहं हरिम् ।
उद्यतोऽस्मि जगन्नाथं बलभद्रकृतास्पदम् ।
द्रक्ष्याम्यवश्यमद्यैव विष्णुं जिष्णुं जगद्गुरुम् ॥
श्रीहारकौस्तुभरुचिस्पुरितोरुवक्षः
पीताम्बरं मकरकुण्डलपङ्कजाक्षम् ।
कृष्णं किरीटदरचक्रगदोर्ध्वहस्तं
तेजोमयं मम हरेर्वपुरस्तु भूत्यै ॥
वेदोदधौ विविधशास्त्रमहाभियोग-
निष्णातशुद्धमतिमन्दरमथ्यमाने ।
उद्द्योतमानममरैरनिशं निषेव्यं
नारायणाख्यममृतं प्रपिबामि चाद्यम् ॥
ध्येयं मुमुक्षुभिरमेयमनाद्यनन्तं
स्थूलं सुसूक्ष्मतरमेकमनेकमाद्यम् ।
ज्योतिस्त्रिलोकजनकं त्रिदशैकवन्द्य-
मक्ष्णोर्ममास्तु सततं हृदयेऽच्युताख्यम् ॥
चिन्तयन्निति विप्रेन्द्रो ययौ द्वारवतीं पुरीम् ।
मत्वा कृतार्थमात्मानं वाहयन्हयमुत्तमम् ।

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

स निवेदितसर्वस्वो द्वाःस्थेन हि जनार्दनः ।
अथ प्रविश्य धर्मात्मा सुधर्मां वै द्विजोत्तमः ॥
अपश्यद्देवदेवेशं सुधर्माकृतिसंस्थितम् ।
बलभद्रेण संयुक्तमध्यासितमहासनम् ॥
अग्रतःस्थितगाङ्गेयं पार्श्वतःस्थितनारदम् ।
दुर्वाससा कृतकथमुग्रसेनपुरःसरम् ॥
गायद्गन्धर्वमुख्यैश्च नृत्यदप्सरसां गणैः ।
सेव्यमानं महाराज सूतमागधवन्दिभिः ॥
उद्गीयमानयशसं माधवं मधुसूदनम् ।
उद्गीयमानं विप्रैश्च सामभिः सामगैर्हरिम् ॥
दृष्ट्वा प्रीतमना विष्णुं प्रोवाच पुलकच्छविः ।
नाम्ना जनार्दनोऽस्मीति ननाम चरणौ हरेः ।

-युत (for -युग) — (L. 2737) D6 G3 स्फुरत्किरीटकेयूररत्ना[र्चि]र्बहुराजितम् — T1 om lines 2738–2739 * D5 T4 G3 om line 2738 — (L. 2738) Dn G3 . 5 सव्ये द्योतन्; T2 G1 . 5 सव्योद्यत (for सव्योद्धृत) T2 M1–3 -महाशङ्ख (for °ङ्खं) — (L. 2739) Dn Ds1 T1 G1 3–5 M1 चक्रज्वालाविराजितम्, D6 °प्रभासितम्, G3 °महासितम् (for °) — (L. 2742) M1 3 गोविन्दम् (for देवेशम्) — (L. 2747) Dn T1 3 G श्रीकौस्तुभोद्भवरुचि (for श्रीहारकौस्तुभ) — (L. 2748) D5 T4 -पद्मजाक्षम्, G2 °जाङ्गम् (for °जाक्षम्) — (L. 2749) Dn Ds1 T2 G1 3 4 5 M3 -चर, T1 -धर (for -दर) D5 T4 G3 कृतोर्ध्वहस्तम् (for गदोर्ध्व°) — Ds2 om lines 2751–2773 — (L. 2751) Dn विशद- (for विविध) T2 -योगे (for योग) — (L. 2754) D5 प्रविशामि (for प्रपिबामि) Dn D5 चाद्य, T1 3 5 G1 4 चाद्य (for चाद्यम्) — (L. 2755) D6 अनन्तमीड्यं, T4 अनन्तमाद्यं (for अनाद्यनन्तं). — (L. 2757) M2 4 -जननं (for °कं) — (L. 2758) G3 क्षेमे (for अक्ष्णोर्) D5 T4 हृदये (for सततं) D5 T4 अनिशम्, M2 धृतम् (for हृदये) — (L. 2760) D5 G3 कृत्वा (for मत्वा) M1 3 चोदयन् (for वाह°) D5 हरिम् (for हयम्)

Colophon om in Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds1 T1 2 4 G1 4 M — *Adhy name* Dn हंसडिम्भकोपाख्यानम्, T1 3 G1 M4 हंसडिम्भकोपाख्याने जनार्दनकृतार्थताबुद्धि, T4 हंसडिम्भकोपाख्याने विप्रस्य द्वारवतीगमनम्, G3 जनार्दनकृतार्थताबुद्धिः — *Adhy no* Dn 297, T1 G3 225; G3 220, G1 224, M1–3 190, M4 226

G3 om the ref — (L. 2761) D5 T4 G3 ततो निवेदितसर्वो (for °) T4 G1 स (for हि) — (L. 2763) M4 अथ प्रविश्य देवेश (for °) D6 T1 4 G3 M1 4 -कृत; M1 3 मध्य (for कृति) — G3 om lines 2766–2770 — (L. 2766) Dn T1 2 G1 4 5 -पुरस्कृतम् (for -पुरःसरम्) — (L. 2769) D6 G3 M उत्कृष्यमानयशसं (for °) — (L. 2770)

शब्दं शब्दविदः प्राहुस्त्वामेव पुरुषोत्तम ।
तथा सति हृषीकेश किं त्वमात्थ वदेति माम् ॥
तथापि शृणु देवेश चोदितोऽसि यतस्त्वया ।
वदेऽन्यसदृशैनैतत्तस्माद्वक्ष्यामि माधव ॥
राजसूयेन यागेन ब्रह्मदत्तोऽद्य यक्ष्यति ।
तदर्थं प्रेषितस्ताभ्यां हंसेन डिभकेन च ॥
करार्थं यदुमुख्येभ्यस्तत्र चामन्त्रणाय च ।
लवणं बहु देयं ते यज्ञार्थं तस्य केशव ॥
इत्यर्थं प्रेषितस्ताभ्यां करं देहि तदाज्ञया ।
इदमप्यपरं ताभ्यामुक्तं शृणु जगत्पते ॥
लवणानि बहून्याशु प्रगृह्य त्वरितो भवान् ।
आगच्छतु तयो राज्ञोः सेवां केशव वाग्विभो ॥
इत्युक्तवति विप्रेन्द्रे दूते तत्र तयोर्नृप ।
प्रहस्य सुचिरं कृष्णो बभाषे दूतमीश्वरः ॥
शृणु दूत वचो मह्यं युक्तमुक्तं द्विजोत्तम ।
करं ददामि ताभ्यां तु करदोऽस्मि यतो नृप ॥
धार्ष्ट्यमेतत्तयोर्विप्र मत्तो यत्तु करग्रहः ।
अहो धार्ष्ट्यमहो धार्ष्ट्यं तयोः क्षत्रियबीजयोः
इदमश्रुतपूर्वं मे मत्तो यस्तु करग्रहः ।
इत्युक्त्वा केशवो दूतमिदमाह स्म यादवान् ॥
हास्यमेतद्यदुश्रेष्ठा मत्तो यत्तु करग्रहः ।
यष्टासौ राजसूयस्य ब्रह्मदत्तो महीपतिः ॥
तौ तं याजयितारौ च हंसो डिभक एव च ।
बोढा किल यदुश्रेष्ठा लवणस्य दुरात्मनोः ॥
करदो वासुदेवोऽहं जीवामि यदुसत्तमाः ।
हास्यं हास्यमिदं हास्यं शृणुध्वं यादवा वचः ॥
इत्युक्तवति दाशार्हे बलभद्रपुरोगमाः ।
यादवाः सर्व एवैते हासाय समवस्थिताः ॥
करदः कृष्ण इत्येवं ब्रुवन्तः सर्वसात्वताः ।
हासं मुमुचुरत्यर्थं तलं दत्त्वा परस्परम् ।
तलशब्दो हास्यशब्दो रोदसी पर्यपूरयत् ॥
स च विप्रो नृपश्रेष्ठ निन्दयन्मैत्रमात्मनः ।
अहो कष्टमहो कष्टं दौत्यं यत्कृतवानहम् ।
इति लज्जासमाविष्टस्तूष्णीमासीदवाङ्मुखः ॥

Colophon.

Dn T1 G1 5 लिप्य (for त्रिश्णो) M2 ज्ञानामेनीह केशव (for ᵇ) — G2 om (hapl) lines 2807 2811 — (L 2807) T2 प्रागमिद (for °मिद) D6 T2 4 M2 प्रोचुस् (for प्राहुस्) M3 स्वामेव जगतीपते (for ᵇ) — (L 2810) D6 T4 यथा (for यतस्) Ds2 तथा पि श्रूयतां देव (for ᵃ) — (L 2812) Ds2 D6 द्वेवेश, T4 देवेन, G2 M यज्ञेन (for यागेन) G2 ऽत्र (for ऽद्य) Dn T2 4 G1 3 M4 यक्ष्यते (for °ति) — (L 2813) D6 G2 ततोऽहं, T4 तथाह (for तदर्थं) Dn2 Ds2 om lines 2813ᵇ-2816ᵃ — (L 2817) Dn T1 2 G M त्वम् (for अपि) — (L 2819) D6 T4 तयोराज्ञा (for तयो राज्ञो) — (L 2820) इत्युक्ते तत्र विप्रेन्द्रे (for ᵃ) — (L 2823) M1 2 नृपे (for नृप) — (L 2824) Ds2 अन्यत्, T4 एव (for एतत्) T1 2 G1 2 4 6 यस्तु (for यत्तु) — (L 2825) D6 वीर्यं (for the second धार्ष्ट्यं) Dn2 Cal ed वीरयो (for बीजयो) — (L 2826) Ds2 यत्र, D6 M2 यत्तु (for यस्तु) — M1 om (hapl) lines 2827-2828 T4 om line 2827 — (L 2827) Dn2 Ds2 D6 यादव (for °वान्) — G1 M1 om (hapl) line 2828 — (L 2829) Ds2 राजसूयेन (for °यस्य) — (L 2831) Dn T1 G2 4 M3 4 यदुश्रेष्ठो (for °ष्ठा) Ds2 G1 5 दुरात्मन°. — (L 2832) Dn T1 2 G1 3 5 नितोऽस्मि (for जीवामि) M3 नृप- (for यदु) — M1 om lines 2833 2834 — (L 2833) T2 भस्य (for the first हास्य) Dn Ds2 D6 T1 2 4 M1-3 भूय (for the third हास्यं) — (L 2834) Dn T1 2 G1 3 5 M2 द्वेवेशे (for दाशार्हे) — (L 2835) Ds2 शमाय (for हासाय) — (L 2837) Ds2 हास्यं (for हास) Ds2 तालान् (for तल) — (L 2838) बलदर्पा (for तल दत्त्वा) — (L 2839) Ds2 स विप्रो नृपतिश्रेष्ठ (for ᵃ) G1 3 4 M1 नन्दयन्, G3 निरधन्, G5 निन्दया (for निन्दयन्) Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M4 मित्रम् (for मैत्रम्) — (L 2841) G2 -समायुक्तस् (for °विष्टस्) M1 अधोमुख (for अवाङ्मुख)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn Ds2 T1 2 G1 हंसडिभकोपाख्याने वासुदेववाक्यम्, G3 वासुदेववाक्यम्, M हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn 299, Ds2 295, T1 G3 296, T2 G1 228, T4 195, G4 121, G5 225, G6 297, M 191.

वैशंपायन उवाच ।
हासं कुर्वंस्तु शैनेयं प्रेषयः केशिसूदनः ।
उवाच वचनं दूतं गच्छ गह्वचनाद्विज ।
तावेतत्रं हंसडिम्भकौ ब्रूहि स्वस्तिविप्रेत ॥
धार्तराष्ट्राणि निशितैः शार्ङ्गमुक्तैः शिलाशितैः ।
नयनीयाश्चकुसुमे वज्रकैः सुधान्वितैः ॥
असिना चाथ शस्त्राणि निशितेन महात्मनोः ।
शिरो यच्छेत्स्यते चाथ मत्करप्रहितं यलि ॥
यो वरं दत्तवाञ्छर्वो युवयोर्भाष्टवरारणम् ।
स एव रक्षिता वां स्यात्तं निरता वा निष्कम्पदम् ॥
देशोऽयं सविधात्मनो यत्र नः सङ्गतिर्भवेत् ।
तत्र गत्वा तथा चाग्नि सपत्नः सहसैनिकः ॥
भवन्तौ निर्भयौ भूत्वा गन्तारौ सपत्नौ नृपौ ।
पुष्करे वा प्रयागे वा मथुरायामथापि वा ।
तत्राहं सपत्नो यातः नात्र कार्या विचारणा ॥
अथ वा मित्रभावाय वाञ्छुमेयं रणक्षमः ।
न शक्यं यत्त्वया वक्तुं तत्तु वक्ष्यति सात्यकिः ।
त्वया सह ततो गत्वा साक्षिभूतो भव द्विज ॥
इदं च जाने विप्रेन्द्र स्नेहो मम सदा त्वयि ।
तेन त्वं विजयी भूयाः संसारे दुःखसङ्कुले ।
मत्प्रसादपरो नित्यं सदा भव जनार्दन ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
इत्युक्तस्तु ब्राह्मणं कृष्णः सात्यकिं पुनराह च ।
गच्छ शैनेय विप्रेण ब्रूहि मद्वचनात्तयोः ॥
सन्मयोगसंक्षेपेण यद् गत्वा तयोर्वदेः ।
यथा नः सङ्गतिर्युद्धे तथा वद यथागतो ॥
धनुरादाय गच्छ त्वं बद्धगोधाङ्गुलित्रवान् ।
रथेनाश्वेन गच्छ त्वमसमायो यदूत्तम ॥
सात्यकिस्तं तथेत्युक्त्वा हयमारुह्य शीघ्रगम् ।
गन्तुमिच्छत्ततो राजन्ससहायः स सात्यकिः ॥
जनार्दनं विमृश्याशु दूतं तं यादवेश्वरः ।
अहो धार्ष्ट्यमहो धार्ष्ट्यमित्युवाच जनार्दनः ॥
नमस्कृत्य ततो दूतो माधवं यादवेश्वरम् ।
स ययौ साल्वनगरं शैनेयेन सह द्विजः ॥
ततः प्रविश्य धर्मात्मा ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः ।
आसनं महदास्थाय विसृज्य यदवे पुनः ।
आस्ते यथासुखं विप्रः शैनेयेन समन्वितः ॥
अथ तं हंसडिम्भयोर्दर्शयामास सात्यकिम् ।
दूतोऽयं सात्यकिः प्राप्तः सख्यो चातुरयं हरेः ॥

(L. 2842) Ds2 T1 G3 हासं (for हासं) — (L. 2843) Ds1 Ds2 D5 T1 G2.4 M1.3 वद (for द्विज) — Dn Ds2 om line 2846 — (L. 2846) D6 M1–3 कुसुमे (for °कुसुमे) T2 नयनीयार्द्रकुसुमे (for °) — (L. 2847) Ds2 महात्मते ; D5 T1.4 G2 M1–3 °स्मना (for °स्मनो) — (L. 2848) Ds1 मत्करात् (for °र) Ds2 तयो ; D5 वलात् ; T3 G1 M1.4 बलिम् (for बलि) — (L. 2849) Dn T1.2.4 G1.3.5 शर्वो (for शर्वो) Ds2 वरं दत्तं च शर्वेण (for °) — (L. 2852) T3 गत्वा (for गत्वा) Dn T1.3 G1.2.3 वाहन (for सैनिक) — (L. 2855) Ds2 यासि (for यातः) — (L. 2856) Dn T1.2 G1–3.4 न मे क्षमम्, D5 T3 M1 न च क्षम , G4 न च क्षमम् (for रणक्षमः) — (L. 2859) Ds2 इद हि वदयते विप्र (for °) M1.2 तव (for त्वयि) — (L. 2860) Dn Dn G1.2.4 M1 भूयाः ; Ds2 भूत (for भूयाः)

Colophon — Mention of the Ajna Ds2 — Mention of Adhy Ds2 D5 T1.3.4 G M — Adhy name Ds2 G1 M1–3 हंसडिम्भकोपाख्यानम् Ds2 M1 हंसडिम्भकम् ; T1.3 G1 हंसडिम्भकोपाख्याने वासुदेवकथनम् ; G5 वासुदेवकोपकथनम् — Adhy no Dn Ds2 299 ; T1 G2 227 ; T3 G1 219 ; T4 196 ; G3 221 , G4 126 , G5 228 , M 192

Dn3 G1 om ; Ds2 भगवान् (for वैशंपायन) — (L. 2862) M1.2 विष्णु (for कृष्ण) Dn2 इत्युक्त्वा भगवान् विष्णु (for °) Dn G1.3.4 स (for च) — (L. 2863) Dn G1 3–4 गत्वा , G4 हत्वा (for गच्छ) — (L. 2864) G1.4 [अ]नयोर् (for तयोर्) Dn Ds2 G4 पुर , D6 यथा , T1 G1 यदा (for यदो) — (L. 2865) Dn तदा ; T4 यदा (for यद्दो) — (L. 2871) M1 [उ]क्त्वा च (for [उ]वाच) M1 जनार्दनम् — T3 G1.2 om lines 2872–2876 — (L. 2872) Dn T1 G4 M1 ततो दूतो , Ds2 D5 T2 G2 ततश्चाथ (for ततो दूतो) Dn Ds2 D5 T1.4 G2.4 M माधवं माधवे श्वरम् (for °) — (L. 2873) Dn D6 समन्वित (for सह द्विज) — D6 om (hapl) lines 2874–2876 — (L. 2875) Dn Ds2 T1.4 G1.4 यादवे (for य°) — (L. 2876)

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हंसः प्राह वचस्तदा ।
श्रुत्वा समागतः पूर्वमद्य दृष्टो मया त्वसौ ॥
धनुर्वेदे च वेदे च शस्त्रशास्त्रे तथैव च ।
निपुणोऽय सदा शूर इत्येवमनुशुश्रुमः ।
अथ दृष्टिपथं प्राप्तः प्रीतिं मे विदधात्यसौ ॥
कुशलं वासुदेवस्य बलदेवस्य चापि वा ।
कुशला सात्वताः सर्वे उग्रसेनपुरोगमाः ॥
तथेति सात्यकिः प्राह मन्दमुन्मिषिताननः ।
ततो जनार्दनं प्राह हंसो वाक्यविशारदः ॥
अपि दृष्टस्त्वया चक्री सिद्धं न कार्यमीहितम् ।
वद सर्वमशेषेण मा वृथा कालमत्यगाः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
इत्युक्तवति हंसे च धर्मात्माथ जनार्दनः ।
उवाच प्रसहन्वीरः स्तुवन्नारायणं तदा ॥
अद्राक्षमद्राक्षमहं जनार्दनं
करस्थचक्रं वरशङ्खधारिणम् ।
आतप्तजाम्बूनदभूषिताङ्गं
स्फुरत्प्रभाशोभितरत्नधारिणम् ॥
अद्राक्षमेनं यदुभिः पुरोगतं
ससेव्यमानं मुनिवृन्दमुख्यैः ।
सस्तूयमानं प्रभुनन्दिमागधैः
स्मितप्रवालारुणपल्लवाधरम् ॥
अद्राक्षमेनं कविभिः पुरातनै-
र्विविच्य वेद्यं विधिवत्सहामरैः ।
प्रफुल्लनीलोत्पलशोभितश्रियं
विनिद्रहेमाब्जविराजितोदरम् ॥
भूयोऽहमद्राक्षमजं जगद्गुरुं
प्रसादयन्तं वचनेन यादवान् ।
निरूपयन्तं विधिवन्मुनीश्वरैः
प्रवृद्धवेदार्थविधिं पुरातनैः ॥
अद्राक्षमद्राक्षमहं पुनः पुनः

Dn T1 G3 4 सुखं यदा (for यथासुखं) — (L 2877) D6 T1G3 M1-3 अथ हंसडिबकयोर् (for °) — (L 2878) T3 ऽहं (for ऽय) D6 T4 G2 असौ (for अयं) — (L 2880) Dn3 Ds2 G2 M4 श्रुत , T1 G3 5 दूरया , T3 G1 4 दूरय (for श्रुत्वा) G1 समागतं , G2 M4 °गम (for °गत) — (L 2881) G5 शास्त्रे (for वेदे) Dn T1 3 G1 3 M4 शास्त्रे शस्त्रे , Ds2 शास्त्रे शास्त्रे , G4 वेदशास्त्रे (for शस्त्रशास्त्रे) — (L 2882) Dn य (for ऽय) Ds2 M4 धीर , D6 T4 M1-3 वीर (for शूर) — (L 2883) Dn T1 3 G1 ततो , Ds2 D6 T4 M4 अथो , G2 अहो , M3 अतो (for अथ) T3 प्राप्य (for प्राप्त) Ds2 नो , Bom Poona eds G(ed) नौ (for मे) — (L 2884) Ds2 D6 T4 G M बलभद्रस्य (for °देवस्य) Ds2 वा पुन (for चापि वा) — (L 2886) G1 ततो हि (for तथेति) Ds2 G2 3.4 मन्दमुन्मथिताननः (for °) — (L 2888) G4 सनद्ध (for सिद्धं न) — (L 2889) T3 अत्यगात् (for °गा)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 T1 3 4 G M — *Adhy name* Dn Ds2 T1 3 G1 हंसडिभकोपाख्याने हंसवाक्यम् ; G3 हंसवाक्यम् , M3 4 हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn Ds2 300 ; T1 G3 228 , T3 G1 230 , T4 197 ; G2 123 , G4 227 ; G5 229 , M 193

D6 T1 3.4 G1 3 4 5 M om lines 2890 2891 with the ref. Before, line 2892 Dn1 T3 4 G2 M ins जनार्दन — (L 2892) T3 G1 महाधन (for जनार्दनं) — (L 2893) Ds2 T1 4 G3 5 M हस्तस्थ- (for करस्थ) T3 G1 4.5 -शार्ङ्गं (for -चक्रं) Ds2 T1 3 4 G M -चक्र (for -शङ्ख) — After line 2895 D6 ins

22** अद्राक्षमेनं यदुभिः पुरातनै-
र्विविच्य वद्य विधिवत्सहामरैः ॥
प्रफुल्लनीलोत्पलशोभितश्रियं
विनिद्रहेमाब्जविराजितोदरम् ॥

— (L 2896) Dn T1 3 G1 3 4 यतिभि , M4 कविभि (for यदुभि) Dn Ds2 G3 M4 पुरातनै ; D6 पुरागतै ; T4 G4 पुरोगतै (for °गत) — (L 2898) Ds2 प्रभुसूतमागधै ; T4 G3 प्रभवादि° , G1 प्रभुभि स° , G4 5 मुनिवृन्दमुख्यै (for प्रभुनन्दिमागधैं) — (L 2899) D5 स्मत्- (for स्मित-) Ds2 G3 -प्रवालाधर (for °रुण) Ds2 -पल्लवारुणम् (for °धरम्) — D6 om lines 2900-2903 — (L 2900) M1-3 कृतिभि (for कविभि) — (L 2902) Dn G2 5 -शोभित श्रिया (for -शोभितश्रियं) — (L 2904) D6 M1-3 विभु , G3 द्रुम (for अज) — (L 2905) Ds2 G2 प्रमोदयन्तं (for प्रसाद°) — (L 2906) T3 विविधं (for विधि- वन्) — (L 2907) Ds2 G1 4 5 प्रवृत्त , D6 T4 प्रबद्ध- G3 प्रबुद्ध- ; M1 3 विवृद्ध ; M3 वेदार्थ (for प्रवृद्ध-). T3

समस्तलोकैकहितं प्रभुं हरिम् ।
वसन्तमस्मिञ्जगतो हिताय
जगन्मयं तं परिभूय शत्रून् ॥
भूयोऽप्यपश्यं सह यादवेश्वरै-
र्विक्रीड्य विक्रीड्य विहारकाले ।
रमन्तमीड्यं रमयन्तमीश्वरा-
न्यदूत्तमान्यादवमुख्यमीश्वरम् ॥
भूयोऽप्यपश्यं सरसीरुहेक्षणं
सार्धं तया भीष्मतनूजया हरिम् ।
वसन्तमम्भोनिधिशायिनं विभुं
भक्तप्रियं भक्तजनास्पदं हरिम् ॥
अद्राक्षमद्राक्षमहं सुनिर्वृतः
पिबन्पिबंस्तस्य वपुः पुनः पुनः ।
नेत्रेण मीलद्विवरेण केवलं
धन्योऽहमेवेति सदा व्यचिन्तयम् ॥
अद्राक्षमम्भोजयुगं दधानं
प्रभुं विभुं भूतभवप्रभावनम् ।
आद्यं ककुद्मानमुरुं विभावसुं
संस्मृत्य संस्मृत्य तमेव निर्वृतः ॥

अद्राक्षं जगतामीशं वक्षोराजितकौस्तुभम् ।
वीज्यमानं हरिं कृष्णं चामराणां शतैः सदा ॥
युवां विद्वेषयुक्तेन चेतसा यादवेश्वरम् ।
स्मरन्तं सर्वदा विष्णुं क या तौ क च वेति वा ॥
कुतो द्रक्ष्यामि तौ मन्दौ कुतो वा मत्पुरोगतौ ।
ध्यायन्तमित्थं देवेशं करसंश्रयणात्तदा ॥
हसन्तमेवमद्राक्षं करं देहस्थितः परम् ।
वदन्तं नारदे वाचं दुर्वासिसि यतीश्वरे ॥
अक्षसूत्रपदां वाणीं दापयन्तं मुनीश्वरान् ।
दृष्ट्वा दृष्ट्वा हरिं देवं पुनः पुनरचिन्तयम् ॥
असाध्यमिदमारब्धं वाभ्यामिति नृपोत्तम ।
नारब्धव्यमिदं कार्यमितःप्रभृति भूमिप ॥
निवृत्ता सा कथा हंस यत्करग्रहणं तव ।
एष तेऽशेषमखिलं वक्ष्यत्येव हि सात्यकिः ॥
एतद्वचनमाकर्ण्य हंसः क्रुद्धोऽब्रवीद्वचः ।
अरे ब्राह्मणदायाद का नाम तव वागियम् ।
आवयोः पुरतो वक्तुं त्रैलोक्यं जेतुमिच्छतोः ॥
मायया त्वां भ्रमत्येष कृष्णो लीलाविधानवित् ।
तं दृष्ट्वा भ्रम एवैष तव संजायते महान् ॥

$G_{1,3-5}$ M_{1-3} निधि (for -निधि). — (L. 2908) G_3 पुरातनं (for पुन पुनः) — (L. 2909) D_{S2} D_6 T_3 G_3 -हितैषिणं (for हितं प्रभुं). — (L. 2911) D_{S2} $G_{4,5,6,8}$ M_4 तान् (for तं). — G_3 om lines 2912–2915. — (L. 2913) T_4 G_4 त्रिक्रीड्यमानं च (for °ड्य विक्रीड्य). — (L. 2914) M_1 2 ईशान् (for ईश्वरान्). — (L. 2917) D_{S2} T_4 $G_{1,4,6}$ समेतया (for सार्धं तया) — (L. 2918) D_{n2} D_6 T_6 हरिं (for विभुं). — (L. 2919) D_{n2} विभुम्; D_{S2} D_3 T_1 G_3 M शिवम् (for हरिम्) — M_1 om lines 2920–2923. — (L. 2921) D_{S2} D_6 T_1 G_3 पुरातनम् (for पुन. पुनः). — (L. 2922) D_{S2} मौलिभ्रमरेण; $M_{2,6}$ मीलद्विरहेण (for मीलद्विवरेण). — (L. 2923) D_n D_{S2} T_3 G_3 M_3 आसि (for एव) T_1 $G_{1,6}$ विचिन्तयन् (for व्यचिन्तयम्). — (L. 2924). T_1 सनातनं (for दधानं). — (L. 2925) D_6 [illegible] °त्रवि- [illegible] °भव- [illegible]). [illegible] 31)

D_{S2} स्मरन्तौ; T_3 G_3 °तां (for °न्तं). Bom, Poona eds G(ed) क चैते क च वेति क- (for °). — (L. 2932) D_{S2} D_6 T_4 G_3 M क च, T_1 क तु (for कुतो). — (L. 2933) D_3 गायन्तम् (for ध्याय°). D_{S2} इय; D_3 अयं (for इत्थं). M_{1-3} तत्र (for तदा). D_{S2} G_3 करे दाद्य(G_3 दाद्य विहं सदा (for °). — (L. 2934) D_{S2} T_1 G_1 2 M_4 पुनम् (for एवम्). — (L. 2935) D_3 यतीश्वरे. (for °श्वरे). — (L. 2936) D_{S2} दीपयन्तं; D_6 T_4 गाय° (for दाप°). D_n D_{S2} $G_{1,2,4,6}$ मुनीश्वरम्; D_5 T_4 यतीश्वरान् (for मुनी°). — (L. 2937) D_{n2} G_3 M_1 2 [स]ह सं; D_3 T_4 चाहं (for the second दृष्ट्वा). M_3 विष्णुं (for देवं). D_{S2} सर्वमिदम् (for अचिन्तयम्). — (L. 2940) D_{S2} निवृत्तोऽस्मि (for °त्ता सा). Bom. Poona eds. G(ed) [स]चिन्तयन्; Cal. ed यत्कथा (for यत्कर-). — (L. 2941) D_n ते सर्वम्; D_{S2} निवृत्तम् (for तेऽशेषम्). Bom. Poona eds. G(ed.) तद्वृत्तमखिलं सर्वं (for °). D_{S2} वदिष्यति (for वक्ष्यत्येव) — Before line 2943, D_n D_{S2} ins हंस उवाच. — (L. 2943) $M_{1,2}$ रे रे (for अरे). D_{S2} G(ed) तन्ना मात्रेव वापि तव (for °).

नन्दनवनसंदानार्थं वनमाचारिसूचितम् ।
वृष्णिवीरसमायेत्य गन्तुरूपधरं परम् ॥
सुरमागमागम्यावनचर्डीरेवपूजनम् ।
यावद्गच्छन्तोऽपि हि त्वमहोकमदनम् ॥
चतुर्भुजवदनप्रभं त्वया वादयतागतम् ।
अहोऽस्य भव यैव दर्शनात्स्य चक्रिणः ॥
इदानीं च महाभागी ब्राह्मण्येव चेतसः ।
त्वामेव विप्र मन्दारमिन्द्राचाहूता हि सा ॥
चारुम्यमिदमेवैव विप्र मनुजयम ।
अहो नु गच्छ माहदय कर्तव्य भवता मम ॥
अहमेनरवया विप्र सर्वतोऽप्यिह वचः ।
सुनिभाषाहिजमेष्ठ अन्यथा च महीदिदम ॥
गच्छ मन्दगते विप्र यथेष्टं गमनं क्षितिः ।
गच्छ गच्छ यथेष्टं त्वं पृथिवी पृथिवी तव ॥
शिष्या गीतादन्तापाद दत्वा यादवकान्पुत्रान् ।
एव नः प्रथमः षष्ठो जेष्याम इति यादवान् ।
गच्छ नेच्छामि विप्र त्वा द्रष्टुं परमधार्मिक ॥
अनुराशनुजिरं गद् भुक्त्वा गदा मया ।
न मे विस्मयः कार्यं चक्रायामपि चापरि ॥
इत्युक्तस्तु भार्गवं दृष्ट्वा भूयः सान्त्विमब्रवीत् ।
अरे पाण्डवदायाद किमर्थं प्रान्तवानिह ।
विस्मयीमन्दसुतः किं वा मे मादिन्त्वरम् ॥

नारदविरुवाच ।

इदं तस्य वचो हंस नन्दनवनगताश्रुतः ।
इन्द्रोपिनिजपाताव्रे शार्ङ्गभृत्पिः निदाननिवैः ॥
दाम्यामि कन्दर्पस्तमनिना चा निर्मेन च ।
निरन्छेत्स्यामि ते हन्त चन्दनस्य संमदम ॥
चाटपं हि तव मन्दारमत्रिमतोऽपि नृपाधम ।
देवदेवात्मजनासारदरमिच्छति यो नृपः ।
साध्येव चरमोत्सो विहस्पन्दो नराधम ॥
तस्य शार्ङ्गरवं श्रुत्वा प्रह्नाय च हरेः पुनः ।
यो नाम जीवितं चाह्नुरिष्टदानीं स्मरत वै ।

—(L. 2944) Das इच्छति (for °नेह). —(L. 2945) Gs भ्रमवति; Ms °येव (for °येच) Das मावचा भ्रामयचेव, Ts s Gs s °षा त्वां भ्रमयति; Ms s s °षा त्वां भ्रामयति (for °) —(L. 2948) Dn Gs s -समावेश (for समावेश) Das Gs Ms वृष्णिवीरं समावेश्य (for °) Ds Gs Ms -समुच्छ्रित; Gs दृत (for °दृत) Dn Ms -वरोपमम् (for °धाम्) —(L. 2949) Das Ts Gs s s s -द्वारवाहकम् (for -वीर°) —(L. 2950) Das Ds Ts s G Ms -सादि (for सादि-) Das Gs विकारद (for विरराद्) Das -मण्डनम् (for °दम्) —(L. 2951) Das Ts Gs चतुर्भुजं Dns Das Ts s -वराननं; Ts -भुजाकान्त; Gs च सि° (for -काल°) Gs s चतुर्भुजं वरानने (for °) Dns -संमदम्; Das Gs s संमदम्; Ts -नन्दनम् (for -संमदम्) —(L. 2952) Gs s तव (for तस्य) —(L. 2953) Das महाराज; Ds Gs s M °स्ता मे; Ts s °स्मार्त (for °स्माणी) Ts Gs [च]-च (for [च]व) Das दुर्मति (for केशव) —(L. 2954) Dn Gs s सा, Das ते (for सा) Dn Gs s Ms तेन्द्राणिका हि सा; Ds Ts s Gs s Ms s इन्द्राणिकया हि सा (for °) —(L. 2955) Das चहारूपम् (for चारु°) Das प्रमोदयम् (for मनु°) —(L. 2956) Dns Ds Ts Gs न; Gs Ms-s नु (for नु) Ms s चारुव्यं (for साहृय) Das Ds Ts Gs M सकार्यं (for कर्तव्यं) —(L. 2957) Dn Ds Ts Gs s Ms एव (for एवम्) Ds Ts योऽस्मि (for [अ]यो°) —(L. 2958) Ms s सत्यभावाद् (for सुनि°) Ts Gs s इमम् (for इदम्) —(L. 2959) Ds Ts Gs पृथिवीं (for यथेष्टं) Dn द्विज (for विप्र-) —Gs om. lines 2960–2962 Ds Ts Gs om. line 2960 —(L. 2960) Das Ms द्विज (for the first गच्छ) —Gs om. lines 2961–2962 —(L. 2961) Ms-s जेष्ये (for शिष्या) Dns शिष्या (for इत्या) Das वै यादवान् (for यादवकान्) —(L. 2963) Dn Das Ds Ts s s G Ms नरपति (for नेच्छामि) Dn Das Ts s Gs s s विप्र त्वं, Ds Ts विप्रेन्द्र (for विप्र त्वां) Dn Das Ts Gs-s पुष्टं; Ts Gs भ्रष्टं (for द्रष्टुं) —(L. 2964) Dn -नुजिरा (for °र) Bom Poona eds G(ed) भुक्त्वा (for भुक्त्वा) —(L. 2965) Dn Das Ds Ts s s G Ms कस्मादपि हि सर्वेण (for °) —(L. 2967) Das Gs s भो भो; Ms s रे रे (for अरे) Ms s अपि (for इह) —(L. 2968) Ds Ts Gs नारदाद्; Gs s अहिसाद् (for नादि°) —(L. 2969) Das Ts Gs s सर्वं (for तस्य). —(L. 2970) Ts Gs s -पाणिश (for -पाताप्रे) —(L. 2971) तव (for कर) Das Ts Gs निशितेन (for वा नि°) —(L. 2972) Ms s संमद —(L. 2973) Dn Ts s Gs s s चाटपं चाटपं तव मदमन्दारमिक्षमतोऽपि वा. —(L. 2974) Dn Ts Gs s नृपाधम (for देवदेवात्) Dn Ts s Gs s s मद (for नृप) — Gs om. lines 2975–2978 —(L.

गिरीशनरदर्पेण ब्रूयादसदृशं वचः ॥
सहाया वयमेवैते वलभद्रपुरोगमाः ।
प्रथमो वलभद्रोऽसौ द्वितीयोऽहं स सात्यकिः ॥
कृतवर्मा तृतीयस्तु चतुर्थो निशठो बली ।
पञ्चमोऽथ च बभ्रुस्तु षष्ठश्चैवोल्कलः स्मृतः ॥
सप्तमः सारणो धीमानस्त्रशस्त्रविशारदः ।
अष्टमस्त्वथ सारङ्गो नवमो विपृथुस्तथा ।
दशमश्चोद्धवो धीमान्वयमेते बलान्विताः ॥
नरयैते पुरतो गोषु शङ्खचक्रगदाभृतः ।
देवदेवस्य युद्धेषु तिष्ठन्त्येव दिवानिशम् ॥
यौ हि वीरौ युवां तस्य स्वात्मना सदृशौ बले ।
तावेव यां क्षमौ युद्धे हन्तुं बलमदान्वितौ ॥
यो गिरीशो गिरावेव वरं दत्त्वा स तिष्ठति ।
युवां हि पैनली युद्धे तिष्ठथः सशरं धनुः ।
गृहीत्वा शत्रुभिः सार्धं युद्धं कर्तुं समुद्यतौ ॥
ईदृशेष्वथ भृत्येषु युद्धं कुर्वत्सु शत्रुभिः ।
त्रैलोक्यं रक्षतस्तस्मात्करमिच्छन्व्रजेत कः ॥
हनिष्यत्येष वा युद्धे त्रैलोक्यं योऽद्य रक्षति ।
शरेण निशितेनाजौ शार्ङ्गमुक्तेन केवलम् ॥
क नः समाम इत्येवं पुनराह जगत्पतिः ।
पुष्करे पुण्यदे नित्यमुत गोवर्धने गिरौ ॥
मथुराया प्रयागे वा दर्शयेतां बलानि मे ।
शङ्खचक्रधरे देवे जगत्पालनतत्परे ॥
राजसूयं महायज्ञं यष्टुमिच्छति कः स्वयम् ।
यदन्या स्वस्तिमान्मर्त्यस्त्वया विना को व्रजेत्पुरम् ॥
इदं जाड्यमिदं मौढ्यमिदमत्यद्भुतं वचः ।
इदमिच्छसि चेन्मूढ हास्यतां यासि भूतले ।
इत्युक्त्वा सात्यकिर्वीरो हसन्निव विभो स्थितः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततः क्रुद्धो महाराज हंसो डिभक एव च ।
इदं प्रावोचतां वाक्यं रोषव्याकुलितेक्षणौ ॥
दिधक्षन्तौ दिशः सर्वाः सर्वान्वीक्ष्य नृपोत्तमान् ।
करं करेण निष्पीड्य स्मरन्तौ तद्वचो महत् ॥
क नु क वा नन्दसूनुः क वा रामो बलोत्कटः ।
इति ब्रुवाणौ साक्षेपौ सात्यकिं सत्यसंगरम् ॥

2976) G₃ नृपाधम (for नरा°) — (L 2977) D₆ को नाम जीवितकाङ्क्षी (for °) T₁ G₁ ₃ तिष्ठत्यरेस्मय वै (for °) — (L 2978) D₆ M₃ ₃ गर्वेण (for दर्पेण) Dn G₃ M₁ को मृषादीदृश वच (for °) — (L 2981) G₃ तृतीय कृत वर्मा च (for °) — (L 2982) D₆ कङ्कस् (for बभ्रुस्). M₁ [उ]न्मुग ; M₂₋₄ [उ]ल्मुक (for [उ]ल्कल) D₆ षष्ठस्तु विपृथु स्मृत (for °) — (L 2983) Dn G₃ ₄ सारणो (for सा°) D₆ T₁ G₃ सप्तमस्तु महाराज यादव कक्ष एव हि — (L 2984) D₆ T₁ G₃ नवमोऽपि विदूरथ (for °) — (L 2986) Dn Ds₁ T₁ ₃ G स पुते (for नस्यैते) Dn₃ M₃ ₃ गोर्षु (for गोषु) — (L 2987) D₆ T₄ G₂ महायशा (for दिवानिशम्) — Dn G₃ om line 2988 — (L 2988) Ds₁ T₁, ₃ G₁ ₄ नामन्यसदृशौ बले (for °) — (L 2989) D₆ काङ्क्षितो (for यां क्षमौ) Dn₁ हन्तु मदबलान्वितौ (for °) — (L 2990) T₂ G₁ ₄ गिरा देवो. G₃ हि वरदो (for गिरा देव) Dn T₁ G₃ [अ]पि , T₁ G₁ ₃ [अ]प (for स) — (L 2991) Dn T₁ G₃ केवलं (for °लौ) — (L 2992) Dn समारूढौ (for समुद्यतौ) — (L 2994) T₃ रक्षणात् (for रक्षतस्). — (L 2997) G₃ पश्य (for क न°) — (L 2998) Dn G₃ ₃ पुण्यगे (for °दे) G₁ मुत्तम् (for गिरौ).

— (L 2999) Bom Poona eds G(ed) दर्शयन्तौ (for °येतां) — (L 3000) D₆ शङ्खचक्रधरो देव (for °) — (L 3001) Ds₁ D₃ T₁ ₃ G₂ ₃ ₄ M₁ ₃ ₄ कर्तुम् (for यष्टुम्) — (L 3003) G₁ वाच्यम् (for जाड्यम्) T₃ मौर्ख्यम् (for मौढ्यम्) — (L 3004) Ds₁ कर्तुं (for मूढ). — (L 3005) Dn G₃ मुनि ; Ds₁ T₂ G₁ ₄ M₁ विभु , G₃ प्रभु (for विभो) D₃ T₄ G₃ जगत्पते (for विभो स्थित)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds₁ — *Mention of Khila* Dn Ds₁ D₃ T₁ ₃ G M — *Adhy name* Dn Ds₁ T₁ ₃ G₁ ₃ हंसडिभकोपाख्याने सात्यकिवाक्यम् ; M हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn Ds₁ 301 , T₁ G₃ 229 ; T₃ G₂ 231 ; G₁ 224 ; G₄ 227 ; G₃ 230 , M₁₋₃ 194 ; M₄ 193

T₁ G₄ om the ref — (L 3006) Bom Cal eds. क्रुद्धौ (for क्रुद्धो) — (L 3007) Dn Ds₁ T₁ ₃ G₁ ₃₋₄ वै प्रोचतुर् (for प्रावोचता) D₃ क्रोध (for रोष) — (L 3008) Ds₁ दृष्ट्वा दिशः (for दिशः सर्वाः) — (L 3009) Ds₁ T₃ G₂ ₃ ₄ करेण निष्पीड्य करे (for °) G₃ कम्पते (for तद्वचो) — (L 3010) M₁ ₃ नन्दसुत (for °सून्) D₆ T₄ क नु नन्दसुत कृष्ण (for °). D₆ G₃ M₂₋₄ बलोत्कटः T₃

अरे यादवदायाद किं ब्रूपे न पुरोगत ।
इतो निर्गच्छ मन्दात्म दूतस्त्वमसि साप्रतम् ॥
अन्यथा वध्य एव त्व प्रलपन्परुष वच ।
सत्य निर्लज्ज एवासि यद्ब्रूया ईदृश वच ॥
आवामिद जगत्सर्वं शासितु सयतौ नृपौ ।
को नाम मानुषे लोके करदो नैव जीवति ॥
हत्वा गोपालक सख्ये वध्वा यादवका बहून् ।
गृह्णीम करसर्वस्व ततो गच्छ नराधम ॥
अवध्यो दूतता प्राप्तो बहुबद्ध प्रभाषसे ।
ईश्वरौ नौ वर दाता ह्यावाणामपि च प्रभु ॥
रक्षितारौ महाभूतौ सग्राम गच्छतोश्च नौ ।
पितर याजयिष्यावो हत्वा गोपालकारणे ॥
एते प्रोक्ता भृश युद्धे कातरा सर्व एव ते ।
हत्वा तान्सबलान्युद्धे पुनर्नेष्याव केशवम् ॥
सरक्रव्या महासेना प्रगृहीतशरासना ।
गृहीतप्रासमुसला गृहीतकवचा सदा ॥
आरूढरथसाहस्रगदापरिघसकुला ।
सुप्रभूते धनवती प्रभूतयवसाकुला ॥

प्रभूतनल्वसयुक्ता सकुलीका सतोमरा ।
सच्छत्रा सध्वजा चैव सभटा साधु साम्बरा ॥
कल्प्यता वाहिनी घोरा बलाध्यक्षा समन्तत ।
अवध्य एव गच्छ त्व न ते मरणतो भयम् ॥
सग्राम पुष्करेऽस्माक श्व परश्वोऽपि वा नृप ।
ततो ज्ञास्यावहे वीर्यं केशवस्य बलस्य च ।
ये त्वयोक्ता नृपा सख्ये तेषामपि च यद्बलम् ॥

सात्यकिरुवाच ।

एष गच्छामि वा हन्तु श्व परश्वोऽपि वा नृपौ ।
अद्यैव हि मया वध्यौ न चेद्दूतो भवाम्यहम् ॥
न हि श्वो वा परश्वो वा युवा कटुकभाषिणौ ।
दौत्य हि तु समखिल भवत्येव सदा नृणाम् ॥
अन्यथाह युवा हत्वा ततो यास्यामि निर्वृतिम् ।
स्ववीर्यं बाहुदर्प च दर्शयश्च नृपाधमौ ॥
शङ्खचक्रगदापाणि शार्ङ्गधन्वा किरीटभृत् ।
नीलकुञ्चितकेशाढ्यो लम्बबाहु श्रिया वृत ॥
स सर्वलोकप्रभवो विश्वरूप सुरूपवान् ।
दैत्यदानवहन्तासौ योगिध्येय पुरातन ॥

बलोद्धत (for कट) — (L 3011) D6 T4 G2 M1 3 साक्षेप (for पौ) — (L 3012) T1 3 G1 3 5 पुरो वद T4 G2 M4 पुरा नृप (for पुरागत) — (L 3015) D6 M3 स त्वं (for सत्य) T4 G2 यादृग (for ई) — (L 3016) T2 शासितौ (for तु) T4 शसनौ G2 शासितौ (for सयतौ) — (L. 301) D6 T4 G2 कर म न (T4 नो) ददाति वै (for °) — (L 3018) M1 युद्ध (for सख्ये) Dn T1 3 G1 3 5 हत्वा गोपालकान् सर्वान् (for °) M1 हत्वा (for बध्वा) Ds1 बलान् (for बहून्) — (L. 3019) D6 T4 M4 नृपाधम (for नरा) — (L 3021) Dn Ds M3 नो (for नौ) G2 दद्याद् (for दाता) — (L 3022) Ds1 तै T4 तौ (for नौ) — D6 T2 G4 om lines 3023 3029 — (L. 3023) Ds2 G3 5 M जित्वा (for हत्वा) Ds2 G1 3 M1 3 गोपालकं (for °कान्) — (L 3024) M नृपा (for भृशं) — (L. 3025) Ds1 जप्यामि T1 3 M 3 म (for व) — (L 3026) Dn G1 सहत या T सस (for सरक) — (L. 3028) Ds2 T3 G 3 5 M 4 साहस्रा (for साहस्र) — (L. 3029) Dn T 3 G1 3 5 प्रभूतबलसाधना (for °) — Ds1 om lines 3030 3031 — (L. 3030) T4 G2 -सपक्षौ (for सयुक्ता)

D6 T4 G2 सकुठारा (for टीका) T4 G2 सतोमरौ — (L. 3031) D6 T4 G2 M4 वीरा (for चैव) D6 T4 G2 सुभगा (for सभटा) Dn2 D6 T1 3 G1 3 सभटा सायुधाम्बरा (for °) — (L 3032) T4 G2 चाल्यता (for कल्प्यता) M1 3 बलाध्यक्षै (for क्षा) — (L 3033) T4 वध्यास्त्र (for अवध्य) D5 मृत्युन ते (for मरणतो) — (L. 3035) Ds2 D6 T1 3 G1-4 M ज्ञास्यामहे (for वह) T3 सर्वं (for वीर्यं) — (L 3036) M3 सर्वे (for सख्य) Cal ed मयि (for अपि) — G4 om the ref — (L 3037) Ds2 हस T1 G1 हसा (for एष) T2 गच्छामह (for मि वा) Ds2 T1 2 4 G1 4 5 M4 नृप (for नृपौ) — (L 3040) Ds2 G1 2 4 5 दौत्ये हि, T1 भवद्दर्श T3 दूत्य हि (for दौत्य हि) Ds2 T1 3 4 G M अतुल (for अखिल) Ds2 G4 वहामि D5 सहति T4 G2 M वहति (for भवति) D6 G3 नृप (for नृणाम्) — (L. 3041) D6 T4 G2 युद्धे हत्वा (for हत्वा ततो) T1 3 G1 4 निवृत्त G3 नि वृतम् (for निर्वृतिम्) — (L. 3042) M4 बल (for बाहु) Ds2 G3 M3 दर्शयन्वा D6 T4 G2 यस्व, T1 येव (for यश्च) T1 3 G1 3 4 नृपोत्तमौ (for नृपाधमौ) — (L 3045) G1 विरूपाक्ष (for विश्वरूप) — (L.

पद्मकिञ्जल्कवदनः श्यामलः सत्यविक्रमः ।
सृष्टिस्थितिलयस्यैकः कर्ता त्रिजगतां पतिः ॥
शरेण निशितेनाजौ दर्पं वां व्यपनेष्यति ।
इत्युक्त्वा रथमारुह्य प्रतस्थे सात्यकिः किल ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
स प्रविश्य पुरं विष्णोः सात्यकिः शिनिपुंगवः ।
आचचक्षेऽथ कृष्णाय यथा वृत्तं तयोस्तदा ॥
ततः प्रभाते विमले केशवः केशिसूदनः ।
बलाध्यक्षाननुवाचेदं कृतमङ्गलतत्परः ॥
संनह्यन्तां बलं सर्वं रथकुञ्जरवाजिमत् ।
अनेकभेरीपणवप्रासासिपरिघाकुलम् ॥
सध्वजं सपताकं च सालंकारपरिच्छदम् ।
तथेति ते प्रतिश्रुत्य सर्वे चक्रुरनीकपाः ॥
आदाय सुदृढं चापं रथमारुह्य दंशिताः ।
अग्रतो जग्मुरत्यर्थं सेनायाः पुरुषोत्तमाः ॥
वनमाली हली रामो नीलवासाः सितप्रभः ।
बभौ सैन्याग्रतो राजन्नगामेन्द्रसमप्रभः ॥
सात्यकिश्च तथा राजन्प्रगृहीतशरासनः ।
बभौ क्रोधसमायुक्तो जगामाग्रे महाबलः ॥
अन्ये च यादवाः शूराः प्रगृहीतमहायुधाः ।
सिंहनादं प्रकुर्वन्तो जग्मुरत्यर्थमुत्तमाः ॥
हरिस्तु रथमारुह्य सनद्धं दारुकेण ह ।
शार्ङ्गं भारसहं घोरं गृहीत्वा सशरं धनुः ॥
चक्रपाणिस्तदा शङ्खी गदाशङ्खशरासिमान् ।
बद्धगोधाङ्गुलित्राणः पीतवासा जनार्दनः ॥
पद्ममालाकृतोरस्को नीलकुञ्चितमूर्धजः ।
ययौ रथगतो विप्रैः स्तूयमानो मुदान्वितैः ॥
सूतैर्मागधपुत्रैश्च स्तूयमानस्ततस्ततः ।
आनीय सेनां सकलां ययौ काष्ठामथोत्तराम् ॥
पाञ्चजन्यं मुखे न्यस्य सर्वप्राणेन केशवः ।
दध्मौ महारवं कुर्वञ्शत्रूणां भयवर्धनम् ॥
आध्मातस्तेन हरिणा स चक्रे शङ्खराट् स्वनम् ।
रवः स रोदसी राजन्पूरयामास शङ्खतः ॥

3046) G2 सनातन (for पुरा°) — (L. 3047) Ds2 T3 G3 M नयन, G3 -संनिभ (for वदन) Ds2 D6 T1 G2 M सिंह (for सत्य) — (L. 3048) Ds2 T3 4 G1 2 -स्थयेषु (for स्यस्य) D6 [ए]व (for [ए]क) Ds2 D6 T3 G2 M गुरु (for पति) G1 कर्ता त्रिजगतीपति, Bom Poona eds G(ed) कर्ता त्रिजगतो गुरुः (for b) — (L. 3049) M4 अपनेष्यति (for व्यप°) — (L. 3050) Dn Ds2 D6 T2 G1 4 M हयम् (for रथम्) Dn1 प्रययौ (for प्रतस्थे)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn हंसडिभकोपाख्याने सात्यकिप्रतिप्रयाणम्, Ds2 हंसडिभकोपाख्यानम्, D6 T3 M4 हंसडिम्भकम्, T1 2 G1 हंसडिम्भकोपाख्याने प्रयाणकरणम् (T1 सात्यकिप्रयाणम्), G3 सात्यकेः प्रतिप्रयाणम् — *Adhy no* Dn Ds2 302, T1 G3 230, T3 G3 232, T4 199, G2 250, G1 228, G4 231, M1-3 195, M4 194

T3 G1 om the ref — (L. 3051) D6 T2 4 G2 M4 पुरीं (for पुरं) D6 T3 G2 सात्यकिं सत्यविक्रमः (for b) — (L. 3053) D6 T2 G3 ततस्तयो (for तयोस्तदा) — (L. 3054) Bom Poona eds G(ed.) चक्रपाणिर्गदाधरः (for b) — (L. 3056) Ds2 D6 T1 2 4 G4 -पणवं (for -पणव-) — (L. 3058) Ds2 D6 G2 ते तथेति (by transp) Ds2 T4 G1 2 4 5 M1 2 प्रतिज्ञाय (for °श्रुत्य) Dn1 Ds2 G1 अभीतगाः; Dn2 T1 2 G1 4 5 अदीनगाः (for अनीकपाः). — (L. 3059) D6 T1 M1 2 रथान् (for रथम्) T2 संस्थिताः (for दंशिताः) — (L. 3060) T1 पुरुषोत्तम — Ds2 D6 T1 G M3 4 om lines 3063-6066 — (L. 3065) M1 3 -शरासनाः (for महायुधाः) — (L. 3067) Ds2 D6 T3 G2 M3 4 सरस्तं (for सनद्धं) — (L. 3068) D6 सदृशं (for सशरं) — (L. 3069) T3 शार्ङ्गी (for शङ्खी) Ds2 T2 G1 4 6 गदाशरवरासिमान्, D6 गदाङ्कुशवरासिधृक् (for b) — (L. 3071) D6 T3 G2 वनमाला (for पद्म°) Dn T1 2 G1 4 5 M1 3 कृतोरस्को (for -कृतो°) Dn T1 2 G नवाम्बुद-सन्निभः, D1 T4 M2 4 नीलजीमूतसन्निभः (for b) — (L. 3073) D6 T3 M4 गरुडध्वजरथो दिव्यैः (for a) D6 दयान्वितैः (for मुदा°) — (L. 3073) Dn D6 T1 4 G2 M गीयमानस (for स्तूय°) — (L. 3076) M4 शङ्खरवं (for महा°) M1 2 4 अतुलं भयम्, M3 सुमुखं भयम् (for भयवर्धनम्) — (L. 3077) D6 दध्मौ (for चक्रे) Dn T1 4 G2 4 5 M1 2 4 सुस्वनम्, Ds2 M4 रवम्, D6 स्वयम् (for स्वनम्) — (L. 3078) Dn Ds2 T3 G4 M4 सर्वतः, T1 G2 4 5

तस्मिन्शङ्खे तथाध्माते नेदुः शङ्खाः सहस्रशः ।
भेर्यश्चापि समाध्माता मृदङ्गा बहुशो नृप ।
नेदुरत्यर्थमतुलं घर्मान्ते जलदा यथा ॥
अथो ययुर्महाराज पुष्करं पुण्यवर्धनम् ।
गत्स्रसस्य राजेन्द्र पुष्करस्य नृपोत्तमा ॥
प्रतीक्ष्य हंसडिभकौ युद्धाय समुपस्थिताः ।
निवेशं कारयामासुर्यादवाः सर्व एव हि ।
स्वं स्वं यथासुखं राजन्प्रगृहीतकुटीमठम् ॥
भगवानपि गोविन्दः सरो दृष्ट्वा सुशोभनम् ।
उपस्पृश्य जले तस्मिन्प्रणम्य यतिपुंगवान् ॥
तयोरागमनं लिप्सुरास्ते तीरे यथासुखम् ।
शृण्वन्वेदध्वनिं विष्णुर्ब्राह्मणानां समन्ततः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
अथ तौ हंसडिभकौ जग्मतुः पुष्करं प्रति ।
प्रगृहीतमहाचापौ सरथौ सध्वजौ नृप ॥
पुरःसरमहाभूतौ सहरन्ताविवोल्बणौ ।
प्रकुर्वन्तावुरस्त्वं भस्मना परिवेष्टितौ ॥
त्रिपुण्ड्रकललाटान्तौ रुद्राक्षपरिशोभितौ ।
अन्यौ द्वाविव रुद्रौ तौ लोकसंहारकारकौ ॥
ततोऽनुजग्मुः शतशः सैन्यानि नृपसत्तम ।
अक्षौहिण्यो दशैवास्तयोरथ समागताः ॥
विचक्रस्तु महाराज दानवो नगसंनिभः ।
तयोरेव सखा पूर्वमासीच्च बलशालिनोः ।
शक्रोऽपि यस्य पुरतः स्थातुं शक्तो न वज्रभृत् ॥
यो हि वीरो महाराज देवदैत्यसमागमे ।
देवान्निर्भर्त्स्य तदा युद्धे देवेन्द्रमजयन्महान् ।
अकरोच्च पुरा युद्धं विष्णुना प्रभविष्णुना ॥
यो हि द्वारवतीं प्राप्य बबाधे यदुपुंगवान् ।
स तदानीं महाराज श्रुत्वा युद्धमुपस्थितः ॥
अनेकशतसाहस्रैर्दानवैः परिवारितः ।
वृतः समभवद्दैत्यो वृष्णिद्वेषान्नृपोत्तम ।
हंसस्य डिभकस्याथ साहाय्यं कर्तुमुद्यतः ॥
विचक्रस्याथ दैत्यस्य हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ।
अतीव मित्रतां यातो दयात्प्राणांश्च सयति ॥
राक्षसैरपरैः सार्धं शिलाशूलासिपाणिभिः ।

सर्वेश (for शङ्कत) — (L. 3079) Ds₂ समाध्माते (for तथा°) Dn Ds₂ T₁ ₂ G₁ ₃–₅ दध्मु (for नेदु°) — (L. 3080) G₁ ₃ ₄ M₄ समाघ्राता (for °ध्माता) D₆ T₂ G₃ सुभे यंश्चाप्यदध्यन्त (for °) T₁ ₂ ₄ G₁ ₃ ₄ शतशो (for बहुशो). — (L. 3082) Dn T₃ ₄ G M₄ अथाययुर् (for अथो य°) — (L. 3083) T₂ G₃ ₄ राजेन्द्रा (for °न्द्र) — (L. 3084) Dn प्रतीक्षन् (for °क्ष्य) Dn M₁ ₃ ₄ युद्धाय समवस्थिता; D₆ °य समुपस्थितौ (for ᵇ) — (L. 3086) Ds₂ ययु सुखं, T₁ सुखं यथा (for यथासुखं) — (L. 3087) D₆ स (for सु°) — (L. 3088) D₆ प्रणम्य यदुपुंगवम्, G₁ ₃ ₄ °न्य यदुपुंगवा (for ᵇ) — (L. 3089) G₃ वीप्सुर् (for लि°) D₆ मासीन् (for मास्ते) Ds₂ मास्ते यत्र तु तत्सरः (for ᵇ)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds₂ — *Mention of Khila* Dn Ds₂ T₁ ₃ ₄ G M — *Adhy name* Dn T₁ हंसडिभकोपाख्याने कृष्णस्य पुष्करप्रवेशः; Ds₂ कृष्णस्य पुष्करगमनम्; D₆ M हंसडिभकम्, T₂ G ... कथाने युद्धाय कृष्णप्रवेशः; G₃ युद्धाय कृष्णस्य हंसडिभकोपाख्यानम् ... *no* Dn D₆ 231, T₂ G₁ 233 ... G₁ 313 M₁ ₂ ₄ 195; M₃ ...

T₂ G₁ om ref — (L. 3091) M₁ (*inf lin*, as above) स्वपुरं (for पुष्कर) — (L. 3092) T₁ सशरौ (for सरथौ) — (L. 3094) Dn च वसुधा, Ds₂ T₁ ₃ ₄ G₁ ₃ ₄ सिंहरवं; D₆ G₃ धनुरवे (for उरस्त्व) Ds₂ D₆ T₁, ₃ ₄ M₄ -लेपितौ, G₃ -लेपनौ; M₁ ₃ लेपिनौ (for -वेष्टितौ) — (L. 3096) Dn G₄ रौद्रौ तौ, D₆ T₄ G₃ रुद्रेशौ, M₃ शोभिनौ (for रुद्रौ तौ) — (L. 3098) M समाययु (for °गता) T₁ ₃ G₁, ₃ ₄ जग्मतु शतशः सैन्यान्यभिगृह्य नृपसत्तमौ — G₄ om. (hapl) 3099ᵇ–3102ᵃ — (L. 3101) G₃ तस्य (for यस्य) Ds₂ तत्पुर (for पुरत) G (G₄ om.) शक्नोति पुरतस्तस्य (for ᵃ) — (L. 3102) Dn महाबाहुर् (for °राज) — D₆ T₄ G₃ om lines 3103–3106 — (L. 3103) Dn G₄ तथा राजन् (for तदा युद्धे) — (L. 3105) T₂ बलादि; M₁–₃ बबाध (for बबाधे) — (L. 3106) Dn₁ M₁ अवस्थितम्, Ds₂ T₁, ₃ G₁ ₃ ₄ M₂–₄ उपस्थितम्, Cal ed अवस्थित (for उपस्थि°) — (L. 3108) Dn वृत्र (for वृत°). G₃ विष्णुद्वेषान्; ... °ष्णिद्वेषो (for °द्वेषान्) G₃ नृपोत्तमौ (for °म) — (... G₁ डिबकस्य (for विचक्रस्य) D₆ T₄ G₂ हिडिम्ब ... for ᵃ) — (L. 3111) D₆

ययौ तस्य सहायार्थं हिडिम्बः पुरपादकः ॥
अष्टाशीतिसहस्राणि राक्षसास्तस्य चाभवन् ।
अनुयाता महाराज शिलापरिघपाणयः ॥
तयोस्तत्र महासैन्यं गच्छतोः केशवं प्रति ।
मिश्रितं दैत्यसंघैश्च राक्षसैश्च समन्ततः ।
अत्यद्भुतं महारौद्रं त्रैलोक्यभयदायि च ॥
दैत्येन तेन सहितौ जग्मतुः पुष्करं प्रति ।
तावेतौ हंसडिभकौ हन्तुं केशवमञ्जसा ॥
ततः श्रुत्वा जरासंधो विमर्दं यदुपुंगवे ।
नाकरोन्नृप साहाय्यं शापो मे भवितेति ह ॥
गच्छतोः संयुगं राजन्हंसस्य डिभकस्य च ।
अतित्वरितविभ्रान्तास्ते ययुः पुष्करं नृप ॥
सिंहनादं विमुञ्चन्तः कथयन्तः परस्परम् ।
अहमेव नृपा युद्धं करोमि प्रथमं हरेः ॥
इत्यन्नुवन्नृपा राजन्गच्छन्तः केशवं प्रति ।
संप्राप्तास्ते नृपश्रेष्ठाः पुष्करं पुण्यवर्धनम् ॥
मुनिजुष्टं तपोवृद्धैर्ऋषिभिश्च निषेवितम् ।
अत्यन्तभद्रं लोकेषु पुष्करं प्रथमं नृप ॥
पुष्करं पुण्डरीकाक्षो द्वावेव जगतीपते ।
दर्शनात्स्पर्शनाच्चापि किल्बिषच्छेदिनौ नृप ॥
पुष्कर पुण्डरीकाक्षो द्वावेव नृपसत्तम ।
सेव्यमानौ मुनिश्रेष्ठैः सामरैर्धर्मवत्सलैः ॥
द्वावेव हि नरश्रेष्ठ किल्बिषौघस्य नाशकौ ।
तावुभौ यत्र सहितौ तत्र ते संस्थिता नृपाः ॥
दृष्टवन्तो हरिं विष्णुं विष्टरश्रवसं परम् ।
पुष्करं पुण्यनिलयं तीर्थं महर्षिसेवितम् ॥
तेभ्यः कुरु नमस्कारं मनसा नृपसत्तम ।
अघं निःशेषमभवत्तत्र भूप न संशयः ॥
सैन्यं तत्र च संप्राप्तं दैत्यरक्षःसमाकुलम् ।
अनेकभेरीपणवझर्झरीडिण्डिमाकुलम् ।
तालसमिश्रपणवं रक्षोनादसमाकुलम् ॥
प्रविश्य सरसस्तीरं पुष्करस्य विशां पते ।
अदर्शयत्तत्र देवं युद्धाय समुपस्थितम् ॥

Colophon.

शिल (for शिला) — (L. 3113) G3 तत्र (for तस्य) Bom Poona eds पुरपादप (for °क) — (L. 3114) Dn G3 तस्य रक्षांसि चाभवन् (for ²) — (L. 3115) Ds2 M -पाणय (for -पाणय) — (L. 3116) Dn गच्छतो (for °तो). — (L. 3118) D3 महाराज (for °रौद्रं) Ds2 G3 -दायकम् (for -दायि च) — (L. 3119) Bom Poona eds G(ed) दैत्येन सहितौ तौ हि (for ¹) — (L. 3121) Ds2 विमर्दं यदुभिः सह (for ²) — (L. 3122) Ds2 पार्थ (for शापो) — (L. 3123) Dn2 गच्छन् (for °तो) D3 T1 G3 M सन्निधिं; T2 G1 संयुगे (for °गं) — (L. 3124) T2 सरितं (for अति) G1.3 प्र (for ते) Dn नृपा; Ds2 G1 प्रति (for नृप) — (L. 3125) D3 G2.4 M3 प्रवुर्वन्तः; T1 M1 विवुर्वन्तः (for विमुञ्चन्तः) — (L. 3127) T2 G1.4.5 गच्छन्त, M3 गच्छन्त (for गच्छन्तः) — (L. 3128) G2 मर (for नृप). — (L. 3129) D3 T1 G3 मुनीन्द्रैश्च (for मुनिजुष्टं) — T1 om line 3131. — (L. 3133) D3 G2 M1-3 स्मरणात् (for स्पर्शनात्) — D3 G3 om. lines 3133. — (L. 3134) D3 G2 M1 सेव्यमानो (for °मानौ). T1 G1 M3 सुरश्रेष्ठैः (for मुनि°) Ds2 मनसीषैः; T3 मानुषानैः; Cal. ed मानवैर्वृतैः (for °र्धर्मैः) — (L. 3135) Dn2 Ds2 D3 T1.2.4 G M सुरश्रेष्ठ (for नर°). Dn T1.2 G1.3.4 किल्बिषाणां च नाशकौ, Ds2 सर्वपापप्रणाशकौ; D3 T2 G2 किल्बिषौघप्रणाशकौ, G5 पुष्कराणां च नाशकौ (for ²) — (L. 3136) Dn2 T2 G3 सहितौ (for संस्थिता) D3 T1 G1 नृप (for नृपाः) — (L. 3137) Cal. ed. दृष्टा तौ च (for दृष्टवन्तौ) D3 नृपम् (for परम्) Ds2 पुष्करं सोमगो परम् (for ²) — (L. 3138) Dn T2.4 G सार्धं महर्षिसेवितम् (for ²). — (L. 3139) Dn G1.2 तस्मै (for तेभ्य) — (L. 3140) Dn Ds2 M1.4 नष्टो; T2.3 G3 हंसो; G1 क्षेत्रे; M2.3 अघो (for अघं) D3 तत्र भूतं, G1 तत्र भूपो (for तत्र भूप). — (L. 3141) G2 समागतम् (for °कुलम्) — (L. 3142) Ds2 सर्झरी (for -झर्झरी) — (L. 3143) Ds2 नाना; Cal. ed ताल (for ताल-) D3 G2 M ताल्यवं M3 °लं च)गरमी- सिद्धं (for ¹) Ds2 T1 G1 निनादितम् (for -समाकुलम्). — T1 om line 3143 — (L. 3145) Dn D3 T2.4 G1.2.3 दर्शयामास देवेशं; Ds2 ददर्श स च देवेशं (for ¹). D3 M3.4 समर- (for समुप)

COLOPHON — *Mention of the Epic*: Ds2 — *Mention of Khila*: Dn Ds2 D3 T1.2.4 G M — *Adhy. name*: Dn Ds2 हंसडिभकोपाख्यानम्; D3 M हंसडिभकम्; T2 G3 हंसडिभकोपाख्याने पुष्करपुरोपवर्णनम्; G1 पुष्करे पुरोपवेश

१ हरिवंश—५५

वैशंपायन उवाच ।
द्वे सेने संगते राजन्सध्वजे सपरिच्छदे ।
महापरिघसंकीर्णे गदाशक्तिसमाकुले ॥
भेरीझर्झरसंपूर्णे डिण्डिमारावसंकुले ।
प्रगृहीतमहाशस्त्रे शूलासिवरकार्मुके ।
परस्परकृतोत्साहे चक्राते युद्धमुत्तमम् ॥
ते शराः कार्मुकोत्सृष्टा निर्भिद्याथ शरीरिणाम् ।
शरीराणि महाराज जग्मुर्दूरं सहस्रशः ॥
भटबाहुविनिर्मुक्ताः खड्गा निर्भिद्य वक्षसि ।
स्फुटिताश्च तदा राजञ्शिरांस्याहत्य ययुः ॥
परिघाश्च तदा राज्ञां बाहुभिः परिचोदिताः ।
तिलशश्चनुरत्युलाः शरीरं नृपरक्षसाम् ।
दैत्यानां कुर्वतां नादमन्योन्यवधकाङ्क्षिणाम् ॥
दैत्या रक्षांसि राजेन्द्र राजानश्च समन्ततः ।
अन्योन्यं परिघैर्जघ्नुश्चापमुक्तैर्महाशरैः ।
शरैश्च भोगिभोगाभैस्तीक्ष्णमन्ये महाबलाः ॥
राक्षसा दानवाश्चान्ये मत्तमातङ्गविक्रमाः ।
नागा नागैर्महाराज हयाश्चाश्वैः समन्ततः ॥
रथा रथैः समाजघ्नुः सादिनः सादिभिस्तथा ।
पट्टसासिशरव्रातैः कुन्तैः सायककर्पणैः ॥
सशक्तिपरिघप्रासपरश्वधसमाकुले ।
भिण्डिपालैर्महारौद्रैर्जघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥
राक्षसा दानवा राजन्क्षत्रियाश्च समन्ततः ।
इतश्चेतश्च धावन्तः कुर्वन्तो विस्वरं रवम् ।
हताः केचिन्महाराज पेतुरुर्व्यां महासिभिः ॥
केचिन्मथितमस्तिष्का गदाभिर्वीर्यवत्तमाः ।
भग्नग्रीवा महाराज परिघैः परिघायुधैः ॥
यमराष्ट्रं गताः केचित्केचित्स्वर्गं समाययुः ।
अप्सरोभिः समासेदुः पश्यन्तः स्वकलेवरम् ।
केचित्स्वांश्च परांश्चैव हत्वा भ्रान्त्वा इवाभवन् ॥
एतस्मिन्नन्तरे राजञ्शङ्खा भेर्यः सहस्रशः ।
सस्वनुः सर्वतः सैन्ये मृदङ्गा वह्वयस्तथा ।
मध्यंदिनगते सूर्ये तापं दधति घोरवत् ॥
ततः पिशाचा विकृताः कराला निर्णतोदराः ।
राक्षसाश्च महाघोराः पिशितं केशशाड्वलम् ।
मुदिता भक्षयामासुः पिबन्तः शोणितं बहु ॥

— *Adhy no* Dn Ds2 304; T2 G3 233 T3 G1 234; T4 201, G2 277; G4 230, M1-3 179, M4 215

(L. 3147) D6 T4 सपूर्णे (for -संकीर्णे) — (L. 3148) M1 3 -झर्झरि- (for °र) — (L 3150) Dn T1 G3 5 उत्तम णम्, M अद्भुतम् (for उत्तमम्) — (L. 3151) D6 ते शरा कार्मुकैर्मुक्ता (for °) D6 T4 [आ]शु (for [अ]थ) — (L. 3154) *Ds2* स्फुरिताश्च, *G1* स्फुरन्तश्च (*for* स्फुटिताश्च) M1 3 महाराज; G(ed.) तथा राज्ञां (for तदा राजन्) D6 T4 G2 स्फुटिता सहस्रशो राजन् (hypermetric) (for °) Dn T1 4 G1 2-5 [आ]हत्य (for [आ]हत्य) M4 स्वं (for स) Ds2 T3 G3 शिरांस्याहत्य स ययु (for °) —(L. 3156) Dn Ds2 T1. 2 G1 3 5 M4 मनुर्ले (for °ला) D6 T4 G2 तिलश कारया मासु (for °) D6 शरीराण्यपि रक्षसाम् (for °) — M1 3 om line 3157 —(L. 3157) Dn2 काङ्क्षणो (for °णाम्) — G2 om lines 3158–3162 —(L 3158) G4 राजन्द्राश्च (for राजानश्च) —(L. 3159) Ds2 T3 4 G1 3 M शिलाशितैः (for महाशरैः) D6 om (hapl.) lines 3159b–3163a T1 चापयुक्तैः शिलाशितैः (for °) —Ds2 T1 4 G1 3-5 M ins after line 3161 Dn after line 3167

23** अन्योन्यं जघ्निरे राजंश्चापमुक्तैर्महाशरैः ।
[Dn1 D6 शिलाशितैः (for महाशरैः)]

—(L. 3162) G3 G(ed) हयानश्वैः (for °श्चाश्वैः) —(L. 3163) Ds2 G4 5 M1 3 4 समाजग्मु (for °जघ्नु) G3 रथै रथैः समाजग्मु (for °) T4 सादिभि (for °न) M1 3 सादिभि सादिनस्तथा (for °) — (L 3164) T4 M1 3 शरघात; G3 °प्रास (for °व्रातैः) G5 कुन्त (for कुन्तैः) G4 सायमक, M कणय (for सायक) G1 -कर्षणै (for -कर्पणैः) Dn T4 D6 कुन्तसायककर्प(D6 °क्षेप)णैः (for °) —(L. 3165) M -प्रान (*for* -प्रास-) —(*L.* 3166) D6 G3 महाघोरैः (for रौद्रैः) D6 जिघ्नन्त्यन्योन्यमाहवे (for °) —(L. 3168) D6 T4 भैरवं (for विस्वरं) Ds2 रवान् (for रवम्) G3 कुर्वन्तो भैरवस्वनम् (for °) —(L. 3171) Ds2 T1 3 4 G M4 भिन्न (for भग्न) Cal. ed पट्टिशैः परिघैस्तथा (for °) —(L. 3174) D6 स्वान्परान्, G3 स्वार्थे पराश्च (for स्वांश्च परांश्च) —(L 3175) D6 G3 शङ्खः (for शङ्खा) T3 G1 समन्ततः (for सहस्रशः) T4 शङ्खभेर्यः समन्ततः (for °) —(L 3176) Dn1 सैन्यं; T3 सैन्यैः (for सैन्ये) —(L. 3177) D6 T4 तापतपति घोरवत् (for °)

ततः शिलां च महतीं प्रगृह्य दनुजः किल ।
भ्रामयित्वा शतगुणं प्राहरत्केशवोरसि ॥
तामापतन्तीं सम्प्रेक्ष्य हस्तेनादाय केशवः ।
जघान च तदा दैत्यं ताडित स तया क्षितौ ।
गतासुरिव सजज्ञे श्वसन्निव पपात ह ॥
प्राप्य संज्ञां ततो दैत्यः क्रोधाद्द्विगुणमावभौ ।
आदाय परिघं घोरमिदमाह जनार्दनम् ॥
अनेन तव गोविन्द दर्पं जात निहन्म्यहम् ।
विक्रमज्ञः सदा चासि मम देवासुरे रणे ॥
तावेव विपुलौ बाहू स एवासि जनार्दन ।
तथापि युध्यसे वीर ज्ञात्वा वै मामकं बलम् ॥
वारयैनं महाबाहो परिघं बाहुनि.सृतम् ।
इत्युक्त्वा देवदेवेश शङ्खचक्रगदाधरम् ।
चिक्षेप दैत्यो लोकेश सर्वलोकस्य पश्यत ॥
तं गृह्य बाहुना कृष्णो दुष्टोऽसीति वदन्हरिः ।
खण्डशः कारयामास खड्गेन निशितेन च ॥
उत्पाट्य वृक्षं दैत्येन्द्र शतशाखं महाशिरम् ।
तेन त पोथयामास विष्टरश्रवसं विभुम् ।
गृह्य तं चापि खड्गेन तिलशश्च चकार ह ॥
विक्रीड्य सुचिरं कृष्णस्तेन दैत्येन माधवः ।
हन्तुमैच्छत्तदा दैत्यमादाय निशितं शरम् ।
आग्नेयास्त्रेण सयोज्य जघानैनं स तेन ह ॥
प्रदह्य स शरो दैत्यं सर्वलोकस्य पश्यत ।
यथापूर्वं जगामाशु करं भगवतः पुनः ॥
हतशिष्टास्तदा दैत्याः पलायन्त दिशो दश ।
अद्यापि न निवर्तन्ते गच्छन्तो वै महोदधिम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

बलदेवस्तु धर्मात्मा धनुरादाय सत्वरम् ।
जघान हंसं दशभिर्मार्गणैर्बाणभृतां वरः ।
तं प्रत्यविध्यन्नाराचैर्हंसः पञ्चभिराशुगैः ॥
तानन्तरे हली छित्त्वा नाराचैर्दशभिः पुनः ।
नाराचेनाशु विव्याध ललाटे हंसमोजसा ॥
दृढं पतन्स नाराचस्तस्य संज्ञां समाददे ।
रथोपस्थे चिरं स्थित्वा स्थूणाकर्णं समाददे ॥
लब्ध्वा हंसः स संज्ञां तु विध्वा तेन यदूत्तमम् ।

(for जनी°). — (L 3216) Ds G1 दश (for शत) D6 G3 प्राहिणोत् (for प्राहरत्) — (L 3318) Ds D6 T3 G1 4 5 M तया (for तदा) Dn तदा क्षितौ, G3 तदार्दित (for तथा क्षितौ) Ds स पपातार्दित क्षितौ, D6 T1 3 4 G1-4 M स तया ताडित क्षितौ (for °) — (L 3219) T4 निःसंज्ञ (for सजज्ञे) G2 स्वनम् (for श्वसन्) — (L 3222) *Bom ed* वि (*for* नि) — (L 3225) Dn G3 न ज्ञात्वा, Ds D6 T1 3 G1 3 4 5 M1 ज्ञात्वा त्वं, T4 ज्ञात्वा त्वो (for ज्ञात्वा वै) — (L 3226) D6 धारय (for वा°) — (L 3227) D6 देवस्य (for देवेश) Ds G(ed) -गदा धरे (for °धरम्) — (L 3228) Ds लोकेशे (for °शं) — (L 3229) Dn1 D5 T3 4 G1 3 4 5 हतो, D6 M1-3 धृष्टो (for दुष्टो) — (L 3231) Ds T1 G1 3-5 M4 दैत्येश (for °न्द्र) T3 महायशा (for °शिरम्) — (L 3232) T3 रोधयामास (for पोथ°) Dn प्रभुम् (for विभुम्) — (L 3333) Ds छित्त्वा स, T4 G1 M4 गृह्य तच्च (for गृह्य तं) — (L 3234) Ds D6 T1 4 G1 3 4 5 M विष्णुस् (for कृष्णस्) — (L 3236) D6 आग्नेयेन च सयोज्य (for °) Ds महान्हरि (for स तेन ह) G2 जघान सुमहान् ह (for °) — (L 3337) Dn Ds D6 T3 G1 3-5 M4 संदह्य (for प्रदह्य) T1 सदह्य उदरं दैत्य, T4 प्रमह्य शतशो दैत्यं (for °) — (L 3238) D6 T4 G2 शर (for पुन). — (L 3239) G1 सर्व (for हत) Ds G2 पलायन्ते; T1. 2 4 G1 3 4 5 M4 °यन्तो (for °यन्त)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds — *Mention of Khila*: Dn Ds D6 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn हंसडिभकोपाख्याने च (Dn2 विच)क्रवध; Ds हंसडिभकोपाख्यानम्, T1 2 G3 4 हंसडिभकयुद्धे विचक्रवधः; G1 हंसडिभकोपाख्याने हंसडिभकयुद्धे विचक्रवधः; M1 हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn Ds 306; T1 G3 234, T3 G1 236, T4 203, G2 229, G4 232; G5 235, M1-3 177; M4 198

(L 3242) Ds D6 T4 M3 भुजा वरम्; G2 M3 -भृतो वर, M1-3 विदां वरम् (for -भृतां वर) — (L 3244) *Cal ed* स्तनान्तरे (for तान°) D6 स्तनान्तरे हली भित्वा (for °) — (L 3245) D6 T4 [अ]थ (for [आ]शु) T3 भुजसा (for मोजसा) D6 T4 G2 ललाटे यादवेश्वर (for °) — (L 3246) Dn1 T3 G1 3 तत्र संज्ञां, T4 तत्र तत्र (for तस्य संज्ञा).

सिंहवद्गर्जनद्धंसो देवान्विस्मापयन्रणे ॥
ततः क्रुद्धो हली विद्धस्तेन बाणेन माधवः ।
यमज्शोणितमत्यर्थं निशश्वास रणाजिरे ।
लोहिताविष्टगात्रस्तु कुङ्कुमार्द्र इवाभवत् ॥
नाराचैः सप्तसाहस्रैरर्दयामास यादवः ।
हंसं हंसगतिं वीर नीलनामा हलायुधः ॥
ते भुक्ता निशिता घोरा नाराचाश्च सुराजिनः ।
रथे ध्वजे तथा चापे चक्रे तूणीद्वये नृप ।
पतिताः सर्वतो राजन्नश्वयोश्चैव तथा दधुः ॥
ततः क्रुद्धो महाराज हंसो वीर्यबलान्वितः ।
शरेण हलिनं विध्वा ध्वजं चिच्छेद केनचित् ।
शरैश्चतुर्भिरश्वांश्च सूतं प्रेताधिपे ददौ ॥
ततः क्रुद्धो हली तस्माद्गदां गृह्य महारणे ।
आपपात महाबाहुर्हंसं शेष इव श्वसन् ॥
तया ध्वजं रथं चक्रमीषां सूतं हलायुधः ।
बभञ्ज तिलशः सर्वं ननाद च पुनः पुनः ॥
भूयश्च गदया हंसं चिक्षेप च हली किल ।
सोऽपि हंसो गदां गृह्य रथात्तस्मादवापतत् ॥
ततस्तौ हंसहलिनौ युयुधाते महारणे ।
महारथौ महाबाहू लोके प्रथिततेजसौ ॥
अत्यद्भुतौ सुनिरतान्वौ परस्परवधैषिणौ ।
कृतश्रमौ महायुद्धे सिंहविक्रान्तगामिनौ ॥
यथा देवासुरे युद्धे शक्रवृत्रौ पुराम्बरे ।
उभौ ससिक्तसर्वाङ्गौ शोणितेन महारणे ।
अत्यन्तखेदितौ युद्धे परस्परबलेन ह ॥
ततश्च दक्षिणं मार्गं बलभद्रोऽभ्यगृह्णत ।
सव्यं तु हंसो राजेन्द्र व्यगृह्णात्सत्यसंगरः ॥
योधयाचक्रतुर्युद्धे गदाभ्यां गजविक्रमौ ।
यथाप्राणं महाबाहू जघ्नतुर्मरणाय वै ॥
अतिप्रवृद्धं समाम देवासुररणोपमम् ।
विदधाते महारङ्गे पश्यता त्रिदिवौकसाम् ॥
देवाश्च मुनयश्चैव विस्मयं परिजग्मिरे ।
अहो खल्वीदृशं युद्धं दृष्टं पूर्वं न च श्रुतम् ।
इत्यूचुर्विस्मयवशाद्देवगन्धर्वकिंनराः ॥

—(L. 3247) Dn Ds2 D5 T1. 2. 4 G तृणाद्यागं (for स्थूणाकर्णं). — (L. 3251) Ds2 D5 T1. 4 G3 M भस्युच्च (for भत्यर्थं) Ds2 नि श्वसंश्च (for निशश्वास) — (L. 3253) Ds1 T1. 4 G2. 4. 5 दात (for सप्त) Dn1 Ds1 T2 G1. 3-5 M1 माधव (for यादव) Dn1 T1 दारयामास माधव (for °) — (L. 3254) D5 हंसनिरिट्, T2 °गतिर् (for °गतिं) — (L. 3255) M3. 4 सेन मुक्ता (for ते मुक्ता नि) T3 सुराजिभि, M4 °ता (for °ना) — (L. 3256) छत्रे, M4 चक्री (for चक्रे) M3. 4 नृपे (for नृप) — (L. 3257) Dn Ds1 T4 M तथा दधु, D5 समादधु (for तथा दधु) — (L. 3258) Dn Ds1 महान्वित (for °बला°) — (L. 3259) Poona ed कालवत्. Bomb. ed G(ed) काश्चित् (for केनचित्) — (L. 3260) Ds1 D5 धीरः (for श°) M1-3 सर्वैस्तु त्रिभिश्चाप्याद् (for °) T1 M4 प्रेताधिपे (for °पे) — (L. 3261) T2 हली (for हली) Ds1 M4 तस्मै (for तस्माद्). — (L. 3263) T1 बाणसमाद्; G5 परिपाय, Cal. ed अपातयत् (for आपपात) — (L. 3263) Ds1 G2 क्षमाद्, (for ईषां) M1-3 गदायुध (for हला°) — (L. 3264) G4 बभाद् (for सर्वं) D5 T4 G2 अघात निश्चा सर्वम् (for °) — (L. 3265) Dn सर्वं, G1 हली; G4 M4 हली (for हली) G5 चिक्षेप च हली हली (for °). — (L. 3266) T3 समापतत्; G1 अवातरम् (for °पतत्) — (L. 3267) Dn T1 Cal. ed हलिनौ (for ह°) — T2 G3 om. (hapl.) lines 3268–3272 — (L. 3268) G4 महादामौ (for °बाहू). — (L. 3269) T1 M4 अत्यद्भुतं (for °तौ) D5 T3 G1 तौ (for सु) — (L. 3270) Ds1 T1 G1. 2. 4. 5 M4 हंस (for सिंह) — (L. 3272) Ds2 D5 T1 G1. 2 M4 संसक्त (for ससिक्त) — (L. 3273) Ds2 T2 G M4 °खेदितौ, D5 रोदिनौ, T1 °खेदिनौ (for °तौ) D5 कर्पैषिणौ (for °बलेन ह) — (L. 3274) Dn M4 °भ्यगाद्रणे, Ds2 D5 T4 G2 व्यगृह्णत; T3 व्यगृह्णत; T1 व्यगृह्णत; G1 व्यगृह्णत, M1-3 व्यगृह्णत (for °भ्य°) — (L. 3275) Dn1 T1. 4 G1. 3. 4 M4 राजेन्द्रो (for °न्द्र) Dn T1. 2 G1. 2. 4 व्यगृह्णात्सत्यविक्रमः (for °) — (L. 3276) T3 योधयाचक्रतुर्युद्धे (for °) — (L. 3277) T2 महावीर्यौ (for °बाहू) — (L. 3278) Dn D5 G1 °प्रवृद्धं (for °वृद्धं) — (L. 3279) D5 T4 पश्यतां (for विदधाते) — After line 3280, G1 ins. an addl. colophon, mentioning the name हंसडिम्भकयुद्धम् and adhy. no. 235 — G3 om. lines 3280–3282 — (L. 3280) G4 सुर (for मुन°) T3 सर्वे (for चैव) — (L. 3282) T1 G1 जाबका (for किंनरा) — (L. 3283) Ds2 D5 T1 G2 अद्भुतम् (for अद्भुतम्) Cal. ed दृष्टं युद्धं तथाद्भुतम् (for °)

परस्परकृतोत्साही चक्रतुर्युद्धमद्भुतम् ॥
अथ हंसो महाराज दक्षिणं दक्षिणोत्तमः ।
व्यचरन्मार्गमत्यर्थं सव्यं तु बलरान्बली ॥
विकुञ्च्य जानुनी पूर्वं चक्रतुर्गदया भृशम् ।
रणं रणविदां श्रेष्ठौ पश्यतां त्रिदिवौकसाम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
युद्धं चक्रतुरत्यर्थं ततो डिभकसात्यकी ।
तावुभौ बलिनौ वीरौ प्रख्यातौ क्षत्रियेषु वै ॥
कृतश्रमौ महायुद्धे सततं वृद्धसेविनौ ।
सात्यकिर्दशभिर्बाणैर्डिभकं सत्यविक्रमम् ।
अविध्यन्निशितैर्बाणैः स्तनमध्ये तथोरसि ॥
स तेन विद्धो बलिना डिभकः क्षत्रियोत्तम. ।
नाराचैः पञ्चसाहस्रैर्विव्याध युधि गर्वितः ॥
तानन्तरे वृष्णिवीरो निपेष्य व्यनदद्रणे ॥
अथ क्रुद्धो नृपवरो विध्वा सप्तभिराशुगैः ।
पुन. शतसहस्रेण प्रत्यविध्यत्स सात्यकिम् ॥
सात्यकिस्त्वथ विक्रान्तो धनुश्चिच्छेद तस्य तत् ।
अर्धचन्द्रेण तीक्ष्णेन डिभकस्य स यादवः ॥
आजघ्ने डिभको राजन्युयुधानं युधां वरम् ।
क्षुरप्रेणाथ रौद्रेण तैलधौतेन विक्रमी ॥
स तेन विद्धो बाणेन वमञ्शोणितकं नृप ।
अतीव शुशुभे राजन्वसन्ते किंशुको यथा ॥
धनुश्चिच्छेद भूयस्तु यद्गृहीतं पुनर्महत् ॥
ततोऽन्यद्धनुरादाय डिभको यादवेश्वरम् ।
जघान निशितैर्बाणै. सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
स धनु· पुनरत्युग्रं चिच्छेद युधि सात्यकिः ।
शरेण तीक्ष्णपुङ्खेन डिभकस्य दुरात्मनः ॥
ततोऽन्यद्धनुरादाय सत्वरं स नृपोत्तमः ।
धनुषा तेन राजेन्द्र सात्यकिं विव्यधे पुनः ॥
एवं धनूंषि राजेन्द्र शतं पञ्च च पञ्च च ।
छित्त्वा ननाद शैनेय सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ॥
धनूंषि तौ समुत्सृज्य वीरौ डिभकसात्यकी ।
खड्गौ प्रगृह्य चात्युभौ युद्धाय समुपस्थितौ ॥
तौ हि खड्गविदां श्रेष्ठौ वीरौ डिभकसात्यकी ।
द्वौ शामनिर्महाराज सौमदत्तिस्तथैव च ॥
अभिमन्युश्च विक्रान्तो नकुलश्च तथैव च ।
एते खड्गविदां श्रेष्ठाः कीर्तिता युधि सत्तमा. ॥

— (L 3284) D6 दक्षिणे (for °णं) — (L. 3285) D3 बल ; T1 G1.4.5 M4 हली, T3 हरि (for बली) — (L. 3287) D3 G2.3.4.5 M4 रणे (for रणं)

Colophon — *Mention of the Epic* D3 — *Mention of Khila* Dn D3 D6 T1.2.4 G1.2.4.5 M — *Adhy name* Dn1 हंसडिभकोपाख्याने हंसयुद्धम् ; Dn3 हंसडिभकवधे हंसयुद्धम्, D3 G4.5 हंसबलयुद्धम्, T4 G1 हंसडिभकोपाख्याने हंसबलभद्रयुद्धम् M1.4 हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn D3 307, T1 235, T3 237 ; T4 204, G1 227, G2 230, G4 233, G5 238, M1.3 200, M4 199

(L. 3288) अत्यन्त (for °र्थं) — (L 3289) D3 T1.2 विख्यातौ (for प्र°) — (L. 3291) D6 बीर, T4 M1–4 धीर ; G2 घोरौ (for धीरौ) T3 विक्रम (for °मम्) D3 D6 T4 G2 डिभक वेदपारगम्, M °क शस्त्रविसमम् (for °) — (L 3292) D3 T4 G2 M1.4 तेन वक्त्रे ; D6 M2.3 स्तने वक्त्रे (for स्तनमध्ये) — (L. 3295) T4 -वरो (for -वीरो) G2 नृप (for रणे) Dn निपिद्धाश्चिनदन्द्रुतम् ; D6 T4 विवि (T4 निपि)ध्य व्यनदद्भृप, T1.2 G1.4.5 M निरिष्य व्यनदद्भुतम् (for °) — (L. 3296) D3 T3 G1.2 विद्ध (for °ध्वा) M1 सात्यकि (for किम्) — (L. 3298) D6 G2 तावभिमिथान्तरे शूरो (for °) — After line 3299, M4 ins

24** अथान्यद्धनुरादाय डिभकः शत्रुकर्शन ।

— (L 3300) T4 वीरे (for राजन्) D3 T2 चापमादाय चापरम् (for °) — G1 om lines 3304–3313 — (L. 3304) D6 T4 G4 पुराभवत्, G2 पुरा धनु (for पुनर्महत्) D3 T3 गृहीत यत्पुरा धनु· (for °) — G2 om (hapl.) lines 3305ᵇ–3309ᵃ M4 om (hapl.) lines 3307–3312 — (L. 3307) Dn T1.2 G4 अत्यर्थं (for अत्युग्रं) D6 T4 अथा (for सधा)पि धनुरत्युग्रं (for °) — (L. 3308) D6 अतितीक्ष्णसुपुङ्खेन, T4 नवतीक्ष्णसु°, M1–4 नवीकृतसु° (for °) — (L. 3309) D6 T4 G2 सात्यकिं (for सत्वरं) — (L 3310) G2 सारथिं (for सात्यकिं) — (L. 3311) D6 दश (for शत) — (L. 3312) G4 भित्त्वा (for छित्त्वा) T4 G2 छित्त्वा च (for ननाद) D6 ननाद छित्त्वा शैनेय (for °) C2 लोकस्य (for क्षत्रस्य) — (L. 3313) T4 G2 M4 धनुषी (for धनूंषि) D3 T1.2 परित्यज्य (for

एव्वेतौ हि नृपश्रेष्ठौ खड्गे हि नृपसत्तमौ ।
तावेतावसिना युद्धं चक्रतुर्युद्धलालसौ ॥
भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धं प्रविद्धं बाहुनिःसृतम् ।
आकरं विकरं भिन्नं निर्मर्यादममानुषम् ॥
संकोचितं विकुचितं सव्यजानु विजानु च ।
आहितं चित्रकं क्षिप्तं कुडुम्बं लम्बनं धृतम् ॥
सव्यबाहु विनिर्बाहु सव्येतरमथोत्तरम् ।
त्रिबाहुद्बाहू च सव्योन्नतमुदासि च ॥
पृष्ठतःप्रहरं चैव यौधिकं प्रथितं तथा ।
इति प्रचारान्द्वात्रिंशाचक्रतुः खड्गयोधिनौ ॥
पुनश्च प्रहरन्तौ तौ न च श्रममुपेयतुः ।
पुष्करस्थौ महाराज युद्धाय कृतनिश्चयौ ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
तुष्टुवुस्तौ महाराज जये धृतकृतश्रमौ ।
अहो वीर्यमहो वीर्यमेतयोर्बलशालिनोः ॥
एतावेव रणे शक्तौ खड्गे धनुषि पारगौ ।
एकः शिष्यो गिरीशस्य द्रोणस्यान्यो हि धीमतः ॥
अर्जुनः सात्यकिश्चैव वासुदेवो जगत्पतिः ।
त्रय एते महाराज प्रथिताः संगरे सदा ॥
डिभकः शक्तिभृच्छर्वश्च एते महारथाः ।
प्रसिद्धाः सर्व एवैते वीर्येषु च बलेषु च ॥
इति ते देवगन्धर्वाः सिद्धा यक्षा महोरगाः ।
दिवि स्थिताः समं ब्रूयुर्युद्धदर्शनलालसाः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
वसुदेवोग्रसेनौ च वृद्धौ युद्धेषु निर्वृतौ ।
जराजरितसर्वाङ्गौ पलिताङ्गशिरोधरौ ॥
ज्ञानविज्ञानसंपन्नौ राजमार्गविशारदौ ।
युयुधाते महारङ्गे राक्षसेन दुरात्मना ॥
शरैरनेकसाहस्रैरर्दयामासतू रणे ।

मसुत्सृज्य). Dn G4 धनुषी तौ परित्यज्य (for °). — G3 om. om. lines 3315–3319. T2 G3 om. lines 3316–3318. — (L. 3316) G2 महाभागः (for °राज). Dn T4 सोमदत्तः (for सौमदत्तिस्). — (L. 3318) Ds1 M1-3 सत्तम (for °मा). — D3 om. lines 3319. — (L. 3319) Dn एते-व्वेतौ; Ds1 G(ed.) पृथ्वेतौ हि; T2 एव्वेते हि; T1 G1 एवं तौ हि (for एव्वेतौ हि). Dn पद्मसु वै; T2 G1 खड्गेषु; G2 खड्गेऽपि; G(ed.) खड्गाग्रौ (for खड्गे हि). Cal. ed. -सत्तम (for °मौ). — (L. 3320) Cal. ed. तत्र तावू (for तावेताव्). D3 तावेव चासिना युद्धं (for °). — (L. 3321) D3 T1 निपद्धं (for प्रविद्धं). Dn1 D3 M1-3 बहु- (for बाहु). — (L. 3322) Dn1 आकेरं, Dn2 आकारं (for आकरं). M4 विकिरं (for विकरं). T2 छिन्नं (for भिन्नं). D3 आकारं विकिरं भिन्नं; G(ed.) आकरं निष्करं सिन्नं (for °). G3 समर्यादम् (for निर्म°). — (L. 3323) D3 संकुचितं (for संको°). Dn T1, 4 G4, 5 कुलचितं (for विकु°). — (L. 3324) T1, 4 G1, 4, 5 M1, 4 आहिकं; G3 आविके (for आहितं). Ds1 G(ed.) चक्रं (for चित्रकं). D3 आभिर्द चित्रिकं क्षिप्तं (for °). Dn T4 कुडुम्बे; Ds2 G4, 5 कुमुम्बं (for कुडुम्बं). D3 कुडुम्बं लयगद्धृतम्; T1 कुमुम्भे लम्बकं धृतम्; T2 कुटवं लम्बनं द्रुतम्; G3 कुडुम्बं लम्बनं धृतम्; Cal. ed. कुड्वं लम्बनं धृतम् (for °). — (L. 3325) Dn T1 G1, 2, 4, 5 सर्वबाहु; D3 सव्य-बाहु (for °बाहु). — (L. 3326) Ds1 T2, 4 G1, 4, 5 M4 त्रिबाहुत्सुद्बाहुम (for °). Ds1 सव्यानतम्; G3 सव्यदैर्न्तम् (for सव्योन्नतम्). — (L. 3327) Dn G1, 4, 5 प्रथितं; D3 T1 प्राहरं (for प्र°). T2 G1 प्रहरं (for प्रथितं). — (L. 3328) Dn Ds1 T1, 2 G1, 4, 5 प्रकारान्; G2 प्रचारं (for °रान्). — (L. 3329) Ds1 D3 T1 G1, 5 M पुनः पुनः प्रहरन्तौ (for °). — (L. 3331) T1 G3 यक्षाश्च (for सिद्धाश्च). D3 स-यक्षाश्च महर्षयः (for °). — (L. 3332) Dn D3 T2 G1, 4, 5 कृतपरि-; G2 जयोद्धत (for धृतकृत-). — (L. 3333) Ds1 T1, 4 G2 M धैर्यम् (for the second वीर्यम्) Dn G4, 5 मन-योर् (for एतयोर्). Ds1 G1 बाहु- (for बल-). T1, 2 G1, 2 मनयोर्बाहुशालिनो (for °). — (L. 3337) T2 एव; G2 युद्धे (for एते). D3 T4 G2 पृथिव्यां कृतिनः सदा (for °). — (L. 3341) D3 T1 G2 सम्यक् संस्थिता भुवि (for °).

Colophon. — *Mention of the Epic*: Ds1. — *Mention of Khila*: Dn Ds1 D3 T1, 2, 4 G1, 2, 4, 5 M. — *Adhy. name*: Dn हंसडिम्भकवधे मारपरिडिम्भकयोर्युद्धम्; Ds1 T1, 4 हंसडिम्भकोपाख्यानम्; T2 G1 हंसडिम्भकोपाख्याने सात्यकिडिम्भकयुद्धम्, M1, 4 हंसडिम्भकम्. — *Adhy. no.*: Dn Ds1 309; T1 236; T2 G1 239; T4 205; G2 231; G4 230; G5 237; M 200.

(L. 3342) Dn युद्धे च; Ds1 D3 G1, 2, 4, 5 M2, 3, 4 युद्धेषु (for युद्धेषु). M1 युद्धे शूरौ सुनिर्वृतौ (for °). — (L. 3343) T1 -जर्जर (for °जरित). Ds1 T1, 2 G1, 4, 5 M1 -शिरोरुहौ (for °धरौ). — (L. 3345) T2 महावीरौ

राक्षसेन्द्रं दुरात्मानं हिडिम्बं पुरुषादकम् ॥
हिडिम्बो राक्षसेन्द्रस्तु भक्षयन्सर्वतो नरान् ।
अतिप्रवृद्धो दुष्टात्मा लम्बबाहुर्महाहनुः ॥
लम्बोदरो विरूपाक्षः पिङ्गकेशविलोचनः ।
श्येनघ्नासो महारौद्र ऊर्ध्वरोमा महाभुजः ॥
पर्वताकारगात्रश्च दीर्घदंष्ट्रः शशाननः ।
लम्बोदरो दीर्घदन्तो जगद्ग्रासकरः सदा ॥
उत्तुङ्गास्यो महोरस्को दीर्घग्रीवो गजोपमः ।
भक्षयन्मांसपिटकं पिबञ्शोणितसंचयम् ॥
गजान्गजैः समाघ्नानो हयैरश्वान्नृपोत्तम ।
रथान्रथैः समाहत्य सादिनः सादिभिस्तथा ॥
मनुष्यान्स्वपुरो दृष्ट्वा नास्यग्रासं चकार सः ।
कांश्चिद्धत्वा महाराज वृष्णिपालान्समन्ततः ॥
भक्षयामास सहसा हिडिम्बः पुरुषादकः ।
यान्पश्यति पुरो रक्षस्तांश्चखान विरूपधृक् ॥
भक्षयन्नपरान्वृष्णीन्पादातान्राक्षसाधिपः ।
चिक्षेप सहसा कांश्चिद्धिडिम्बः पुरुषादकः ॥
अन्तकाले यथा क्रुद्धो रुद्रः प्राणभृतो नृप ।
क्षणेनैकेन सर्वांस्तान्भक्षयामास राक्षसः ॥
केचिद्भीता दिशः प्रापुर्वृष्णयो वीर्यशालिनः ।
केचित्तु भक्षितास्तेन रक्षसा वृष्णिपुंगवाः ॥
कुम्भकर्णो यथा राजन्भक्षयामास वानरान् ।
निःशेषं वृष्णिसैन्यं तु चकार पुरुषादकः ॥
निश्चेष्टं वृष्णिसैन्यं तु स्थितं चित्रपटे यथा ॥
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धौ वृद्धौ यादवपुंगवौ ।
धनुर्गृह्य महाघोरं राक्षसस्य पुरः स्थितौ ॥
यथा क्रुद्धस्य सिंहस्य मेषौ युद्धसमाविव ।
व्यादायास्य महद्रक्षस्तौ दृष्ट्वाथाभ्यधावत ॥
गिर्यादिपुर्विरूपाक्षः पातालतलसंनिभः ।
पर्यधावत्ततो रक्षः खादत्खादत्कलेवरम् ॥
पूरयामासतुर्वीरौ शरैर्वृद्धवृषौ नृप ।
हिडिम्बास्य महाघोरं व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥

(for °रङ्गे) T1 महात्मना (for दुरा°) — (L. 3347) Dn महात्मानं (for दुरा°) — (L 3350) Dn T2.4 G1.3.4.5 M1.3 पिङ्गकेशो (for °केश) — (L. 3351) D6 T4 ऊर्ध्वरेता (for °रोमा) — (L 3352) Ds3 D6 T1.4 G3 M4 वर्ष्मा, M1.5 वक्षाश्च (for गात्रश्च) Dn Ds2 T4 G3 शिवानन, T1.2 G1.3.5 शवा°, M3.4 शता° (for शशा°) D6 शीघ्रदंष्ट्र शिवानन (for °) — (L 3353) Dn दीर्घदण्डो (for °दन्तो) Cal ed गजग्रास (for जगद्ग्रास) Ds2 परस्तथा, D6 T2.4 G1.3.4.5 M °पर सदा, T1 °पर° सह (for °कर सदा) — T2 om lines 3354 3357 — (L. 3354) Ds3 T4 G3 M उत्तुङ्गास्यो, D6 °ङ्गाङ्गो (for °ङ्गास्यो) — (L 3355) G4 पिण्याक (for पिटक) — (L 3356) Dn समाघ्नन्त, D6 °जघ्ने T4 °जघ्नु, Bom Poona eds G(ed) °हत्य (for °घ्नानो) Ds2 गजा नागैः समाजघ्नु, G1 गजान्नागैः समाघ्नन्ते (for °) Dn T1 G4 हयानश्वैर् (for हयैरश्वान्) — (L 3357) M सादिभि सादिनस्तथा (for °) — (L. 3358) Dn2 स्वपुरे, D6 T4 G1.3.5 M1.3 स पुरो, T2 पुरतो (for स्वपुरो) D6 मान्य (for घास्य) G4 करोति (for चकार) — (L. 3359) Ds3 धृत्वा (for हत्वा) — G1 om lines 3360 3373 — (L. 3360) D6 T4 G3 च (T4 स, G2 हि) तदा (for सहसा) — T2 om lines 3361–368 — (L. 3361) Dn D6 T4 G3 M यान्पश्यन्पुरतो रक्षस्, T1 G4.5 यान्पश्येत्पुरतो रक्षस्, Cal ed यानपश्यत्पुरो रक्षस् (for °) — (L 3362) D6 T4 G3 M यादवान् (for पादातान्) Dn Cal ed पादातान्राक्षसेश्वर, Ds3 T1 G4.5 यादवान्राक्षसेश्वर (for °) — (L. 3364) D6 रुद्रम् (for क्रुद्धो) Dn रौद्र (for रुद्र) D6 तथा प्राणभृतो नृप (for °) — (L 3366) M स्म (M3 तु) धावन्ति (for दिश प्रापु) M राक्षसा (for वृष्णयो) — (L. 3368) D6 T4 G3 यथाकाम (for यथा राजन्) Dn T1 G4 हरिसैन्यमभक्षयत् (for °) — Dn T1.3 G3.4 M4 om lines 3369 — (L. 3370) Dn1 T1 G5 M3.4 निःशेष (for निश्चेष्ट) — (L. 3373) T3.4 M2.3 वृद्ध (for क्रुद्ध) Ds3 G3 मृगौ वृद्धसमाविव D6 महिषौ वृद्धनमाविव (hypermetric), M1 मेषौ वृद्धनमाविह (for °) — (L 3374) Dn T1.2.4 G1.3.4.5 M3.4 महारक्षस्, Ds3 महाराज (for महद्रक्षस्) D6 व्यादितास्यो महारक्षो (for °) Ds3 T1 तौ वृद्धावभ्यधावत, D6 T4 G3 हिडिम्बो मानुषान्तक (for °) — (L 3375) Dn Ds3 M3 त्रिरूपाक्ष (for °क्ष) D6 वृद्धौ दशादिपुर्वीरौ (sic), G3 वृद्धौ चलादिपुर्वीरौ (for °) Dn D6 T4 G4 °सन्निभम् (for °भ) — (L. 3376) D6 G3 वृद्धौ (for रक्षः) Bom Poona eds ततो रक्ष पर्यधावत् (for °) Dn G4.5 M खादन्खादन्, T2 °न्खादत् (for °त्खादन्) D6 T4 G3 खादन्खादन्कलेवरान् (for °) — (L. 3377) D6 T4 सुतम् (for

सर्वांस्तान्सादयामास देवशत्रुर्निरूपधृक् ।
धावति स्म ततो रक्षो व्यादितास्यं भयानकम् ॥
तयोर्गृहीत्वा धनुषी बभञ्ज युधि सत्वरम् ।
बाहू प्रसार्य दुष्टात्मा राक्षसो विकृताननः ॥
वसुदेवं महीपालं राजानं वृद्धसेविनम् ।
महीतुं राक्षसश्रेष्ठो यतते नृपसंसदि ॥

हिडिम्ब उवाच ।

एष त्वां भक्षयिष्यामि वसुदेव नृपाधम ।
उग्रसेन किमर्थं त्वं तिष्ठसे मत्पुरोऽधम ॥
आगच्छ प्रविशास्यं मे ग्रासभूतौ युवां मम ।
विधिना निर्मितौ वृद्धौ वसुदेव हरेः पितः ॥
बुभुक्षितः श्रमार्तश्च युद्धे त्वरितविक्रमः ।
मन्मुखानैव गच्छेतं प्रविशन्तौ त्वरान्वितौ ॥
युवयोः शोणितं पीत्वा तृप्तिं यास्यामि निर्वृतः ।
खादामि च पुनर्मांसं वृद्धयोर्युवयोः सुखम् ।
इति ब्रुवंस्तदा क्रुद्धो व्यादितास्यो महाहनुः ।
धावति स्म तदा क्षिप्रं हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ॥
वसुदेवोग्रसेनौ च भीतौ विप्रेक्ष्य सर्वत. ।
दिशोऽभ्यभजतां राजन्निःशस्त्रौ वृष्णिपुंगवौ ॥
एतस्मिन्नन्तरे दृष्ट्वा बलभद्रः प्रतापवान् ।
दृष्ट्वा च तौ तथाभूतौ वसुदेवोग्रसेनकौ ॥
वासुदेवं समादिश्य हस युध्यन्तमीश्वरम् ।
निर्गत्य चान्तरं तस्य राक्षसस्य दुरात्मनः ॥
मा कृथाः साहसं रक्षो मुञ्चैतौ राजसत्तमौ ।
स्थितोऽस्मि युध्यता रक्षो मया शत्रुजिघांसता ॥
अहमेव हनिष्ये त्वां का चेयं तव भीषिका ।
इति ब्रुवाणं हलिनं विसृज्यैतौ महारणे ॥
महानयमसौ पुष्टो भक्षयाम्येनमग्रतः ।
विदार्य पूर्ववद्वक्त्रं बलभद्रमुपाद्रवत् ॥
विसृज्य सशरं चापं राक्षसस्य पुरः स्थितः ।
मुष्टिं प्रगृह्य बलवान्स्फोटयन्बाहुमुत्तमम् ॥
हिडिम्बस्त्वथ दुष्टात्मा मुष्टिं कृत्वा महारवम् ।
जघान वक्षो रामस्य व्यादितास्य इवान्तकः ॥
क्रुद्धोऽथ बलभद्रस्तु मुष्टिना तेन ताडितः ।
जघान मुष्टिना रामो राक्षसेन्द्रमनिन्दितः ॥
मुष्टियुद्धं समभवन्नरराक्षसनीत्योः ।

(for नृप) — (L. 3378) D5 T3 G1 2 4 5 M2 4 हिडिम्बस्य (for °म्बास्य).— (L. 3379) Dn1 T2 G1 4 5 धावयामास (for °वाद°) — (L. 3380) D5 T2 G2 धावयेव, T1 °तस्तु (for °ति स्म) M3 व्यादितास्यो (for °स्य) M1 व्यादितास्यो भयानक (for ⁵) — (L. 3381) Dn Cal ed. प्रसित्वा (for गृहीत्वा) D5 G2 गृहीत्वा धनुषी रक्षो (for °) — (L. 3382) Ds2 बाहु (for बाहू) Dn Cal ed प्रसार्य बाहू दुष्टात्मा (for °) — (L. 3383) D5 G2 4 M1 सेविनम् (for °नम्) — (L. 3384) Dn रक्षसा (for राक्षस) — G1 हिडिम्बक (for हिडिम्ब) — (L. 3385) D5 T1 2 त्वां (for वां) Ds2 वसुदेवं त्वया सह (for ⁵) —(L. 3386) G1 तिष्ठसे मत्पुरे मम; M1 °से मत्पुरोगम (for ⁴) — (L. 3387) Dn1 G1 2 आगत्य (for °च्छ) D5 [पु]तर्हि, G2 [पु]तद्धि (for [आ]स्य मे) T2 आगच्छ प्रविशेता हि (for °) — (L. 3388) Dn1 D1 T1 2 G1 2 4 5 M2 विधिना निर्मितौ वृद्धौ M3 °भा निर्मितौ युद्धे (for °) T2 G2 M1 2 वसुदेवो (for °देव) Dn1 पिता (for पित) Ds1 D5 वसुदेवो हरेः पिता (for ⁵) — (L. 3390) Dn T2 G1 2 M गच्छतो, T2 °था (for °तं) D5 मन्मुख नैव गच्छेथा (for °) Ds2 प्रविशेन, M °शेतां (for °शन्तौ) T1 2 त्वरान्वित (for °न्वितौ) D5 T2 G2 प्रविशेथां विलम्बय (for ⁴) — (L. 3392) Dn T1 2 युवयोर्हृदयो सुखम् (for ⁴) — (L. 3393) Ds2 D5 T2 G2 M रक्षो (for क्रुद्धो) Ds2 T2 4 व्यादितास्य (for °स्यो) — (L. 3396) Ds1 G(ed.) दिशि ह्यभ्रान्तितौ राजन्, D5 दिशो भजेतां राजेन्द्र; M1 2 दिशोऽभ्यभूतां राजेन्द्र (for °) — (L. 3398) D5 M तथा भीतौ (for तथाभूतौ) — (L. 3399) Dn T1 2 4 G1 4 5 M वासुदेवे (for °देवं) Dn1 ईश्वर, Dn2 D5 T3 4 G1 2 4 5 M °रे, Ds1 G(ed.) °र (for °रम्) — (L. 3401) M1 सहरं (for साहस) Ds2 T2 मुञ्चतौ; D5 T2 मुञ्चेतौ; M मुञ्चेतां (for मुञ्चैतौ) T2 G1 4 5 नृप (for राज) — G2 om lines 3402-3403 — (L. 3402) D5 मया शत्रुजिघांसया (for ⁵) — (L. 3404) T1 तौ विसृज्य (for विसृज्यैतौ) — (L. 3405) Dn दृष्टो; Ds1 T1 2 4 G1 2 4 5 M1 दुष्टो, D5 भक्ष्यो (for पुष्टो) — (L. 3406) Dn1 विदार्य पूर्वं वक्त्रं च (for °) D5 T4 बलदेवम् (for °भद्रम्) G1 हलायुधम् (for °द्रवत्) — (L. 3409) Dn T1 2 G1 4 5 भयानकम्, Bom ed. भयानकम् (for

युध्यतोर्युद्धरङ्गेषु नरराक्षससिंहयोः ।
तयोश्चटचटाशब्दः प्रादुरासीद्भयानकः ॥
अथ राक्षसराजस्तु मुष्टिना राममाहवे ।
जघान वक्षोदेशे तु वज्रेणेव पुरंदरः ॥
अथ रामो बली साक्षान्मुष्टिं संवर्त्य यत्नतः ।
हिडिम्बं ताडयामास वक्षस्यमरविद्विषम् ॥
तलाभ्यामथ रामस्तु जघ्ने वक्त्रे स राक्षसम् ॥
आहतस्तलघातेन हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ।
जानुभ्यामपतद्भूमौ गतासुरिव राक्षसः ॥
तत उत्पत्य रामस्तु दोर्भ्यां संगृह्य राक्षसम् ।
आदाय बाहुवेगेन भ्रामयित्वा पदात्पदम् ॥
व्याविध्य सुचिरं रामो दर्शयन्नात्मनो बलम् ।
उत्क्षिप्य राक्षसेन्द्रं तं सर्वलोकस्य पश्यतः ॥
गव्यूतिमात्रं चिक्षेप ततो देशाद्धलायुधः ।
गतासुरिव रक्षस्तु ततो देशान्निरान्मत ॥
ये केचिद्राक्षसास्तत्र हतशेषा महारणे ।
बलभद्रात्ततो भीता जग्मुश्चैव दिशो दश ॥
अथ भगवानपि भास्करो रविः
महृत्य तेजांसि सहस्ररश्मिः ।
अस्तं ययौ चक्षुरपि प्रजाना-
मीपत्तमश्चापि समाविवेश ॥
तस्मिन्प्रविष्टेऽथ समुद्रतोयं
प्रजापतौ विश्वमुखे जगद्गुरौ ।
नक्षत्रनाथः समुपाजगाम
सध्यातमोऽपि व्यनशन्नृपोत्तम ॥
प्रभातकाले नृपसत्तमा रणे
गोवर्धने किंनरगीतनादिते ।
इति ब्रुवन्तो नृपसत्तमास्तदा
व्युपारमंस्तत्र रणोत्सवं नृप ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
उभौ तौ हंसडिभकौ रात्रावेव महागिरिम् ।
जग्मतुः सहितौ राजन्गोवर्धनमथो नृप ॥
अथ प्रभाते विमले सूर्ये चाभ्युदिते सति ।
गोवर्धनं जगामाशु केशवः केशिसूदनः ॥
शैनेयो बलभद्रश्च यादवाः सारणादयः ।
गन्धर्वैरप्सरोभिश्च नादितं बहुधा गिरिम् ॥
तस्योत्तरं नृपश्रेष्ठ पार्श्वं संप्राप्य यादवाः ।

हारवम्) Ds2 मुष्टिं कृत्य भयानकम् (for ᵇ) — (L 3412) Ds2 Bom Poona eds G(ed) तेन (for रामो) Ds2 D6 T1 4 G4 M राक्षसेशम् (for °सेन्द्रम्) G3 राक्षसेशम नन्दितस् (for ᵇ) — After line 3412, D6 T4 G3 ins an addl colophon [*Adhy no* T4 206, G3 232] — M1 3 om line 3414 Before line 3414 D6 T4 G3 ins वैशंपायन — (L 3415) Dn1 Ds2 G2 -रङ्गेऽथ (for -रङ्गेषु) M1 -द्वीपयोः (*for* -सिंहयोः) —M3 om line 3416ᵇ — (L 3417) D1 T4 M1 2 4 जघान वक्षसो देशे (for ᵃ) — (L 3419) Cal ed वक्षस्येव महाद्विपम् (for ᵇ) — (L 3420) Dn Ds2 T1 3 G1 4 M1 वक्त्रे हत्वा, D6 T4 G3 M2-4 हत्वा वक्त्रे (for जघ्ने वक्त्रे) — (L 3422) M4 Bom Poona eds G(ed) वीर (for इव) — (L 3423) G4 वक्त्रे हत्वा प राक्षसम् (for ᵇ) — (L 3424) Dn D6 T1 4 G1 4 5 M1 बहु (for बाहु) — (L 3425) Ds2 T2 G1 3 4 5 व्याविध्यन्, M1 3 4 आविध्य, M2 आविध्यन् (for व्याविध्य) T1 व्याविध्यदसुरं रामो (for ᵃ). — (L 3428) Dn Ds2 T1 3 G1 4 5 गतासू राक्षसश्रेष्ठस् (for ᵃ) — (L 3431) Dn Ds2 T1 3 G1 4 5 अथांशुमाली भगवान्दिनेश — (L 3432) Dn D6 सम्भृत्य (for संहृत्य) — (L 3434) Ds2 तमो विवेश (for समावि°) — (L 3439) Dn T2 G1 3 4 5 M1 नृपसत्तमो रणो, D6 T4 °मा रणं (for °मा रणे) — (L 3442) Dn2 G4 5 रणोत्सवे, D6 T4 M4 °त्सवान् (for °त्सव)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 3 4 G M. — *Adhy name* · Dn हंसडिभकवधे हिडिम्बपराभव, Ds2 हंसडिभको-पाख्यानम्, T1 हंसडिम्भकोपाख्याने बलभद्रेण हिडिम्बवध, T2 G1 4 हंसडिभकोपाख्याने हिडिम्बवध, M3 4 हंसडिभकम्. — *Adhy no* Dn Ds2 309; T1 237, T2 G1 239; T4 207, G3 223, G4 334, G5 238, M1-3 202, M4 201.

(L 3445) M4 [अ]भ्युदिते (for °दिते) — (L 3447) D6 T4 G3 सारणाद्याश्च यादवाः (for ᵇ) — G5 om lines 3448–3450 — After line 3448, Ds2 Bom Poona eds G(ed) ins

निकषा वसुना राजंस्ततो युद्धमवर्तत ।
हंसेन डिभकेनाथ यादवैश्च समन्ततः ॥
उग्रसेनस्त्रिसप्तत्या शराणा नतपर्वणाम् ।
विव्याध हंसडिभकौ वसुदेवश्च सप्तभिः ।
सारणः पञ्चविंशत्या दशभि. कङ्क एव च ॥
निशठस्त्रिंशता राजन्सात्यकिश्चापि सप्तभिः ।
अशीत्या विपृथू राजन्नुद्धवो दशभिः शरैः ॥
प्रद्युम्नस्त्रिंशता राजन्साम्बश्चापि च सप्तभिः ।
अनाधृष्टिस्त्वेकषष्ट्या शराणा नतपर्वणाम् ॥
एवं ते सहिता राजञ्श्चक्रुर्युद्धमदीनवत् ।
अत्यद्भुतं महाघोरं यादवाः सर्व एव च ॥
चक्रुस्ताभ्या महायुद्धं वासुदेवस्य पश्यतः ।
सर्वानथ महाराज यादवान्बलदर्पितान् ॥
तावुभौ हंसडिभकौ नृपास्तान्प्रत्यविध्यताम् ।
प्रत्येकं दशभिर्विध्वा बाणैश्च कृतसयतैः ।
जघ्नतुश्च शरैस्तीक्ष्णैरत्यर्थं यादवेश्वरान् ॥
व्यथिता. सर्व एवैते समन्तः शोणितं बहु ।
माधवे किंशुका राजन्पुष्पिता इव ते वमु. ॥
भीताश्च यादवा राजन्पलायनपरायणाः ॥
एतस्मिन्नन्तरे राजन्वसुदेवात्मजो नृप ।
वासुदेवो हली युद्धे प्रमुखे धन्विनो तयोः ।
चक्रतुर्युद्धमतुलं स्कन्दशक्राविवाम्बरे ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धा यक्षा महर्षयः ।
विमानस्थाश्च ददृशुर्युद्धं देवासुरोपमम् ॥
ततः प्रादुरभूता तौ भूतौ भूतेश्वरस्य ह ।
शूलिना प्रेषितौ युद्धे रक्षार्थं बलिनौ तयोः ॥
हंसोऽथ वासुदेवश्च युद्धं चक्रतुरीश्वरौ ।
रामश्च डिभकश्चैव सयुक्तौ युद्धकाङ्क्षया ॥
विक्रान्ताः सर्व एवैते शस्त्रे शास्त्रे तथा बले ।
शङ्खान्दध्मु प्रथमाजनरे स्वे सर्वे रथे स्थिताः ॥
अथ कृष्णो हृषीकेश. पाञ्चजन्यं महास्वनम् ।
दध्मौ पद्मपलाशाक्ष सर्वान्विस्मापयन्निव ॥
अथ भूतौ महाघोरौ लम्बोदरशरीरिणौ ।
द्रुद्रुवतुर्महाराज शूलमादाय केशवम् ।
शूलेन पोथया राजश्चक्रतुर्यादवेश्वरम् ॥
ताभ्या समाहतो विष्णुर्देवगन्धर्वसंनिधौ ।

20** जग्मतु सहितौ राजन्गोवर्धनमथो गिरिम् ।
गोधनैरथ सैन्यैश्च नादित बहुधा गिरिम् ॥

—(L. 3449) Cal ed. तस्येतर (for तस्योत्तर) Gs प्रदेश (for पार्श्वे स-) — Gs om line 3451 —(L 3451) M [क्रा]-न्तौ (for [क्र]थ) — Gs om lines 3453–3458 Ds om line 3453 —(L 3454) Ts M कह्व (for कङ्क) —(L. 3455) Dss विराटस्, Ds निशठ, Ts विराठ (for निशठस्) Cal ed. निशठस्तु त्रिसप्तत्या (for °) Ds हार्दिक्यस्त्र (for सात्यकिश्च) — Ds om lines 3456–3458 —(L. 3456) Ts मवभि (for दशभि) —(L. 3458) Ms s अथो षष्ट्या (for स्त्वेकषष्ट्या) —(L 3459) Ts पृतेन (for एव ते) Ds बहवो (for सहिता) —(L 3462) Dn Dss Ts s s Gs s-s यादवान्बलदर्पितान् (for ᵇ) — Gs om (hapl) lines 3463–3465 —(L. 3463) Ts नृपौ तान्, Gs नृपवीन् (for नृपास्तान्) M त्रिध्येवा तावृपास्तदा (for ᵇ) —(L. 3464) Dn निशित- (for च कृत) Ds सनतै, Ts Gs s सयुगे, Gs संस्कृतै (for -सयतै) Dss Cal ed बाणैर्निशितकोमदै (Cal ed °सत्तमै) (for ᵇ) —(L. 3465) Ds Gs स यन्त (for °र्थं) —(L. 3467) Dss Ms बहु (for वसु) Ds Gs किंशुका इव ते बहु (Gs तेऽभवन्) (for °) —(L. 3468) Gs सर्वे चैव यदुश्रेष्ठा (for °) Ds Ts Gs -परा भवन् (for °यणा) —(L 3470) Ms s वासुभद्रो (for °देवो) Gs प्रमुखे धन्विनोर्ययौ, Gs s धान्विनौ प्रमुखे तयो (for ᵇ) —(L. 3473) Dss Bom Poona eds G(ed) तयोरेव (for ततो देवा) Gs Ms यक्षा (Ms सिद्धा) श्च परमर्षय (for ᵇ) —(L 3474) Dns Ms भूतौ भूतेश्वरौ नृप, Dns Dss Ds Ts s s G दूतौ (Ds भूमौ) भूतेश्वरौ नृप (for ᵇ) —(L. 3475) Ds Ts Gs राजन् (for युद्धे) Dns साहार्थं (for रक्षार्थं) Dss Ts बालिनोस्, Ms °नस् (for °नौ) —(L. 3477) Ds बलन्तौ, Gs s सयुतौ (for °क्तौ) —(L 3478) Ds Gs M विश्रुता, Ts विशूरा (for विक्रान्ता) Gs शस्त्रैस्त्रैः (for शस्त्रे शास्त्रे) Ts महाबले (for तथा बले) Gs शस्त्र शास्त्रे महाबले (for ᵈ) —(L 3479) Gs शङ्ख (for शङ्खान्) Dss Gs दध्मु (for राजन्) Ds शङ्ख दध्मुरथो राजन् (for ᵃ) —(L. 3480) Dns Ts s M तत (for अथ) —(L 3483) Ds Ts Gs शूलाव् (for शूलम्) Dns केशवे, Dss केशवम् (for केशवम्) —(L 3484) Ds M चक्रतु युद्धमुत्तमम् (for ᵇ). —(L. 3486) Ds Ts Gs M उत्पत्य (for उत्तुत्य) —(L.

ईषत्स्मिताधरो देवः किंचिदुत्प्लुत्य सत्वरम् ।
रथाद्रथिवरश्रेष्ठस्तौ प्रगृह्य जगत्पतिः ॥
भ्रामयित्वा शतगुणमलातमिव केशवः ।
कैलासं च समुद्दिश्य प्रचिक्षेप ततो हरिः ॥
तावेत्य तु गिरेः शृङ्गं कैलासस्य महामते ।
दृष्ट्वा तत्कर्म देवस्य विस्मयं जग्मतुः परम् ॥
हंसश्च दृष्ट्वा तत्कर्म रोषताम्रायतेक्षणः ।
उवाच वचनं विष्णुं पश्यतां त्रिदिवौकसाम् ॥
किमर्थं राजसूयस्य विघ्नं चरसि केशव ।
ब्रह्मदत्तो महीपालो गच्छा नस्य महाक्रतोः ।
करं दिश यथायोगं यदि प्राणान्प्रकाङ्क्षसे ॥
अथ चेत्त्वं क्षणं तिष्ठ ततो ज्ञात्वा करं बहु ।
ददासि नन्दपुत्र त्वं ततो यष्टा स मे गुरुः ॥
ईश्वरोऽहं सदा राजा देवानामिव शूलधृक् ।
एवं ते वीर्यविभवं नाशयिष्यामि संयुगे ॥
इत्युक्त्वा सशरं चापं सालतालोपमं नृप ।
आकृष्य च यथाप्राणं नाराचेन स केशवम् ।
ललाटे चिक्षिपे हंसो ललाम इव सोऽभवत् ॥

उवाच सात्यकिं कृष्णो रथं वाहय मे प्रभो ।
दारुकं पृष्ठग्राहं तं कृत्वा केशव ईश्वरः ॥
अथ तेन समादिष्टः सात्यकिर्वाहयन्रथम् ।
मण्डलानि बहून्याजौ दर्शयामास सत्वरम् ॥
अथ विद्धो दृढं तेन शरेण हरिरीश्वरः ।
आग्नेयमस्त्रं संयोज्य शरे कस्मिंश्चिदीश्वरः ।
उवाच हंसं राजेन्द्र सात्यकिं प्रेषयन्हयान् ॥
अनेन त्वां दहाम्यद्य यदि शक्नोषि वारय ।
अलं ते बहुयुद्धेन क्षत्रियोऽसि सदा शठ ॥
मत्तश्चेत्करमिच्छंस्त्वं दर्शयाद्य पराक्रमम् ।
यतयो बाधिता हंस पुष्करे संश्रितास्त्वया ॥
शास्ता त्वं खलु विप्राणां स्थिते मयि नराधम ।
स्थिते मयि जगन्नाथे हत्वा क्षत्रियकण्टकान् ॥
शास्तास्म्यथोऽसतां लोके दुष्टानां ब्रह्मविद्विषाम् ।
शापेन यतिमुख्यानां हत एव पुराधम ॥
मृत्यवे त्वां निवेद्याद्य रक्षिता ब्राह्मणानहम् ।
इति ब्रुवंस्तदस्त्रं तु मुमोच युधि केशवः ।
तदस्त्रं वारुणेनाथ हंसोऽपि प्रत्यपेधयत् ॥

3487) D5 T4 G2 M रथ (for रथि-) Ds1 Bom Poona eds G(ed) जनार्दन (for जगत्पति) — (L. 3488) D6 G3 मालामिव स केशव (for °) — (L 3490) Ds2 D6 T4 G1–3 5 तावुपेत्य (for तावेत्य तु) Dn शृङ्गान् (for शृङ्गं) Dn महीभृत , D6 महामती , G1 समादर्शं (for महामते) — (L 3491) Ds2 दृष्ट्वा देवस्य त कर्म (for °) — (L 3493) Ds1 हंस ; D6 T1 G2 काले (for विष्णुं) Ds2 D6 T1 2 4 G1 3 M शृण्वतां (for पश्यतां) — (L. 3494) D6 राजयज्ञस्य (for °सूयस्य) G5 विघ्नार्थंमि केशव (for °) — (L. 3495) G3 कर्ता (for यष्टा) — (L 3496) Dn1 यथायोग्य (for °ग) Ds1 हि रक्षसि T1 प्ररक्षसे (for प्रकाङ्क्षसे) — (L. 3497) D6 तिष्ठेस् (for तिष्ठ) — (L 3498) M1 3 -सुत (for पुत्र) Ds1 ददासि त्वं नन्दपुत्र M3 गृह्णामि त्वां नन्दसुत (for °) — (L 3499) Ds2 D6 T1 4 G2 शूलभृत् (for °धृक्) — (L 3500) T1 G4 M एष (for एवं) Ds2 D6 T1 G2 एष ते वीर्यमतुलं (for °) G3 M3 4 समरे (for संयुगे) — (L 3501) G1 तालसम (for -तालोपमं) — (L. 3502) D6 G3 विकृष्य (for आ°) T1 4 G5 यथाप्राणान् (for °प्राण) — (L. 3503) D6 M ऽपतत् (for ऽभवत्) — (L 3505) G3 दारुकं पृष्ठतः कृत्वा (for °) G1 कृतिं (for कृत्वा) Dn1 केशवम् , Bom Poona eds G(ed.) देश तम् (for केशव) T1 2 G1 3 ईश्वरम् (for °र) Ds1 कृत्वा देश स्वर्मीश्वर (for °) — Cal ed om (hapl) lines 3506 3508 — (L. 3508) Dn1 [आ]विद्धो (for विद्धो) G1 रथेन (for शरेण) — (L 3509) Poona ed शर (for शरे) Ds1 D6 T1 4 G5 अव्यय (for ईश्वर) — Dn om line 3510 — (L 3510) D6 सात्यकिं (for °किं) T1 प्रेरयन् (for प्रेष°) M1 3 हये (for हयान्) Ds1 सात्यकिं प्रेरयन्रणे , M4 °किं प्रेषयद्धये (for °) — (L 3511) Ds1 दहे पाप (for दहाम्यद्य) Dn Ds2 G2 4 5 शक्तोऽसि (for शक्नोषि) — (L 3512) Ds2 D6 T1 2 4 G1 3–5 M बहु बद्धेन , G1 बहु ब° (for बहुयु°) — (L 3513) G1 4 M1 इच्छेस्त्वं (for इच्छंस्त्वं) T1 या मत्त करमिच्छेस्त्वं , G3 ततश्चेत्करमिच्छेस्त्व (for °) — G5 om lines 3514–3516 T3 G1 om line 3515 — (L 3515) D6 नराधिप (for °धम) — (L 3518) Dn T1 2 G1 3–5 नराधमः ; Ds1 G(ed.) नृपा° (for पुरा°) — T1 om (hapl.) lines 3519–3523 — (L. 3520) M1 इद (for इति) — D6 om (hapl.) lines 3521 3526 — (L. 3521) T4 M1–3 [आ]शु (for [अ]थ) M ऽथ (for ऽपि) — (L. 3523) T3 महारौद्रे (for

वायव्यमथ गोविन्दो मुमोच युधि हंसके ।
तदस्त्रं वारयामास माहेन्द्रेण नृपोत्तम ॥
अथ,माहेश्वरं कृष्णो मुमोचात्युग्रमाहवे ।
रौद्रेण तत्ततो हंसो वारयामास तत्क्षणात् ॥
गान्धर्वं राक्षसं चैव पैशाचमथ केशवः ।
ब्रह्मास्त्रमथ कौबेरमासुरं याम्यमेव च ॥
छित्त्वास्यैतानि हंसस्तु मुमोच युधि सत्वरम् ।
वारणार्थं तदस्त्राणां चतुर्णां माधवस्य ह ॥
अथ ब्रह्मशिरो नाम घोरं शत्रुविनाशनम् ।
मुमोच हंसमुद्दिश्य केशवः क्रोधमूर्छितः ।
हंसोऽपि तेन राजेन्द्र वारयामास तं शरम् ॥
यमुनाम उपस्पृश्य देवदेवो जनार्दनः ।
अस्त्रं वैष्णवमादाय शरे सुनिशिते हरिः ।
योजयामास भूतात्मा भूतभावनभावन ॥
येन देवा रणे हत्वा राज्यमापुः पुरासुरान् ।
तदस्त्रं योजयामास वधार्थं तस्य भूपतेः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
अथ भीतो महारौद्रमस्त्रं दृष्ट्वा नृपोत्तम ।
हंसो राजा महाराज निश्चेष्ट इव सबभौ ॥
उत्प्लुत्य स रथात्तस्माद्यमुनामभ्यधावत ।
यत्र कृष्णो हृषीकेशः कालियं बलशालिनम् ॥
ममर्द च महाघोरं यावत्पातालसंस्थितिः ।
तावद्दीर्घं महानीलं कालाञ्जननिभं महत् ॥
तस्मिन्ह्रदे महाघोरे पपाताथ स हंसकः ।
हंसे पतति तस्मिंस्तु महान्रावो बभूव ह ।
गिरीणां पात्यमानानां समुद्र इव वज्रिणा ॥
रथादुत्प्लुत्य कृष्णोऽपि तस्योपरि पपात ह ।
देवदेवो जगन्नाथो जगद्विस्मापयन्निव ।
आहरत्तं महाबाहुं पादाभ्यामथ केशवः ॥
पादक्षेपं ततस्तस्माल्लब्ध्वा हंसो नृपोत्तम ।
ममार च नृपश्रेष्ठ केचिदेवं वदन्ति हि ॥
अन्ये पातालमायातो भक्षितः पन्नगैरिति ।
अद्यापि नैव राजेन्द्र दृष्ट इत्यनुशुश्रुमः ॥
यथापूर्वं जगन्नाथो रथं समुपजग्मिवान् ॥

माहेन्द्रेण) — (L 3524) Cal ed मुमोचास्त्र महाहवे (for ᵇ) — (L 3525) Dn2 रौद्रेण तत्तो हंसो वा (for ᵃ) Dn G3 तत्क्षणम (for °णात्) — (L 3528) Ds1 T1 2 4 G M चन्वारि (for छित्त्वास्य) — (L 3529) G1 2 वारणार्थे (for वारणार्थं) — (L 3530) Ds2 G(ed) घोरं (for नाम) Dn अस्त्र , G4 अस्त्रं (for शत्रु) Ds2 G(ed) अस्त्रं शत्रुविनाशकम्, G1 3 घोरमस्त्र विनाशकम् (for ᵇ) — (L 3531) Ds2 देवदेवो जनार्दन (for ᵇ) — After line 3531, Bom Poona eds G(ed) ins

26** योजयामास तद्ब्रह्म महाघोरपराक्रमम् ॥
अथ भीतो महारौद्रमस्त्रं दृष्ट्वा नृपोत्तम ।

— Ds2 om lines 3532–3534 — (L 3533) D6 G3 यमुनायाम् (for °नाम) — (L 3531) Dn स (for सु) M4 शरे सुनिशितैर्हरि (for ᵇ) — (L 3535) Ds2 तद्ब्रह्म (for भूतात्मा) Ds2 महाघोरपराक्रमम् (for ᵇ) — Ds2 om lines 3536–3537 — (L 3536) M3 4 जित्वा (for हत्वा) G3 सुरा (for [अ]सुरान्)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds1 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn हंसडिभके हंसकेशवयुद्धम्, Ds2 हंसडिभकोपाख्यानम्, T1 G3 कृष्णहंसयुद्धम्, T2 G1 हंसडिभकोपाख्याने कृष्णहंसयुद्धम्, M3 4 हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn Ds2 310, T1 G3 233, T2 G1 240, T4 208; G2 234, G4 235, G5 239, M1-3 203, M4 202

(L 3538) Dn Ds2 D6 M1 नृपोत्तम (for °म) — (L 3539) T4 G2 राघव (for राजा) D6 हंसो राजन्महाराजो (for ᵃ) — (L 3540) T4 उत्पत्य (for उत्प्लुत्य), D6 T2 G1 3-5 M1 3 अन्वधावत, M4 अनुधावति (for अभ्यधावत). — (L 3541) Dn1 T1 G5 कालियाहिं ममर्द ह, T2 G1 2 4 °य हि ममर्द ह (for ᵇ) — (L 3542) D6 T4 M4 महाह्रदं (for ममर्द च) Dn T1 2 G महाह्रद महारौद्र, M1-3 ग्राम यामास तद्घोरं (for ᵃ) Dn Ds2 T1 2 G1 3-4 संस्थितम् (for °ति) — (L 3543) D6 ह्रद घोर, M3 महानीरं (for °नीलं) Dn Ds2 T1 2 G1 3-5 हि यत् (for महत्) — (L 3545) T1 G1 समुत्पपात (for बभूव ह) D6 महानाद समुत्पतत् (for ᵇ) — (L 3547) T4 उत्पत्य (for उत्प्लुत्य) — (L 3550) D6 पादाक्षेप (for पाद°) Dn T1 G1 3-5 M4 नृपस्य (for ततस्) Ds2 G1 M3 4 नृपोत्तम (for °त्तम) — (L 3551) Ds2 G3 नृपश्रेष्ठ (for °श्रेष्ठ) D6 ममार नृपतिश्रेष्ठ, G4 °र चक्रे यदुश्रेष्ठ (for ᵃ) G2 निशान्ति (for वदन्ति) — (L

हते तस्मिन्महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
अकरोद्राजसूयं च तत्र पूर्वपितामहः ॥
यदि जीवेदसौ हंसः को नु मंस्यति तं क्रतुम् ।
स च सर्वास्त्रविन्नित्यं रुद्राल्लब्धवरः प्रभो ॥
क्षणादेव महाराज वार्तेयं गामगाहत ।
हतो हंसो हतो हंसः कृष्णेन रिपुमर्दिना ॥
जगुर्गन्धर्वपतयो देवलोके दिवानिशम् ।
कृष्णेन लोकनाथेन विष्णुना प्रभविष्णुना ।
यमुनाया ह्रदे घोरे कृष्णेनेति दिवानिशम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वा निहतमत्युग्रं भ्रातरं वीर्यशालिनम् ।
बलदेवं परित्यज्य युध्यमानं महारणे ॥
डिभको वीर्यसंपन्नो यमुनामनु जग्मिवान् ।
तमन्वधाद्वेगेन बलभद्रो हलायुधः ॥
हंसो हि यत्र पतितस्तत्रासौ निपपात ह ।
यमुनायां महाराज विलोड्य जलसंचयम् ॥
अतिक्रुद्धोऽथ डिभको भ्रामयित्वा जलं बहु ।
उन्मज्योन्मज्य सहसा निमज्य च पुनः पुनः ।
न ददर्श तदा राजन्भ्रातरं वीर्यशालिनम् ॥
उन्मज्याथ महाबाहुर्वासुदेवं विलोक्य च ।
उवाच वचनं राजन्डिभको वीर्यवत्तमः ।
अरे गोपकदायाद क्वासौ हंस इति स्थितः ॥
वासुदेवोऽपि धर्मात्मा यमुना पृच्छ राजक ।
इत्यब्रवीत्प्रसन्नात्मा वासुदेवः प्रतापवान् ॥
तच्छ्रुत्वा यमुनां भूयः प्रविश्य डिभकः किल ।
बहुप्रकारमुद्वीक्ष्य भ्रातरं भ्रातृवत्सलः ॥
विललाप ततो राजा डिभको भ्रान्तमानसः ।
क नु गच्छसि राजेन्द्र विहायैकमबान्धवम् ॥
कुतो भ्रातरितो गच्छेः परित्यज्यैव मामिह ॥
विलप्यैवं नृपश्रेष्ठ डिभको भ्रातृवत्सलः ।
आत्मत्यागे मनः कुर्वन्यमुनाया महाह्रदे ॥
निमज्योन्मज्य सहसा मरणे कृतनिश्चयः ।
हस्तेन जिह्वामाकृष्य भूयो भूयो विलप्य च ॥
ततः समूलामाकृष्य जिह्वां स्वाङ्गसकृत्स्वयम् ।
ममारान्तर्जले राजन्डिभको नरकाय वै ॥
गते नराधमे हंसे डिभके च तदा हते ।
अगमत्पुण्डरीकाक्षो भूतान्विस्मापयन्निव ॥

3553) Dn मथ (for मत्र) T1 [अ]पि (for [अ]नु). — (L. 3554) D6 स्वमुप (for स°) — (L. 3557) Ds3 मयं (for असौ) *Dn Ds2 D6* ममस्यति; M नु मंस्येत (*for* नु मंस्यति) — (L. 3558) T2 om 3558^b–3559^a M प्रभु (for प्रभो). — (L. 3559) D6 T4 जगन्नाथो (for महाराज) — (L. 3560) Cal ed हते दैत्य (for the second हतो हंस) D6 T4 G3 ततो हंसो हत इति (for °). D6 T2.4 G1.2.3 -घातिना (*for* -मर्दिना) G3 कृष्णेन परिघातिना (*for* °). — (L. 3561) G3 दयानिधिम् (for दिवानिशम्) — Cal. ed om (hapl) lines 3562–3563 — (L. 3563) M1 हंसो हतश्च (for घोरे कृष्णेन) Dn Ds2 T1.2 G1.3-6 हंसो निहत इत्यपि (for °)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn D6 T1.2.4 G M — *Adhy name* Dn T2 G1.3 M2 हंसवध; M1 हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn 311; T1 G4 239; T2 G1 241, T4 209, G2 235; G3.4 240; M1.2 204; M4 203.

— (L. 3564) Ds2 हृष्टेन (for मत्युग्रं) M4 पितरं (for भ्रा°) — (L. 3565) Ds3 बलभद्र (for °देव) — (L. 3566) D6 T4 G3 उप, T2 G1 अपि (for अनु) — D6 T4 G3 om lines 3568–3571. — (L. 3568) M1.3 हंसो यत्र निपतति (for °) M4 यत्रासौ न्यपतत्स्वप (for °) — (L. 3569) Dn1 विलोभ्य, T1 °ल; G1 °स्य; M1.3 विक्षोभ्य (for विलोड्य) — (L. 3570) M जले (for जलं) — G4 om lines 3572–3573 — (L. 3574) D6 G3 M4 वीर्यसत्तम (for °वत्तम). — (L. 3575) Dn1 G3 गोपाल (for गोपक) — (L. 3579) Cal ed सर्वतो (for भ्रातरं). T2 G1 -वत्सलम् (for °ल) — M1.2.4 om (hapl.) lines 3580–3583 — (L. 3580) T2 चेतन (for मानस). — (L. 3581) T1 परं बलम् (for अबान्धवम्) G(ed) विहायैनमबान्धव (for °) — T4 om lines 3582–3583. — (L. 3582) D6 G3 M4 केवलम् (for मामिह) — G3 om lines 3584 3585 — (L. 3587) Ds2 T2 M1.3.4 समूलम; D6 च मुखम् (for समूलाम्) — (L. 3588) Dn1 [अ]न्तर्जले; D2 T2 G3 सज्जले; Cal ed. स जले (for [अ]न्तर्जले) G3 तस्मिन्नराधमे हंसे (for °) — (L. 3589) Dn

ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा वासुदेवः प्रतापवान् ।
गोवर्धनेऽथ विश्रम्य बलभद्रसहायवान् ।
कंचित्कालं महाराज पूर्वभुक्तमुवास ह ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

यशोदा नन्दगोपश्च कृष्णदर्शनलालसौ ।
गोवर्धनगतं श्रुत्वा वासुदेवं च साग्रजम् ॥
नवनीतं च दधि च पायसं कृसरं तथा ।
वन्यं पुष्पं महाराज मयूराङ्गदमेव च ॥
बल्लवैरपरैः सार्धं गोपीभिश्च समन्ततः ।
जग्मतुः सहसा प्रीतौ गोवर्धनमथो नृप ॥
कच्चिद्वृक्षे समासक्तं कृष्णं कृष्णमृगेक्षणम् ।
ददर्शतुर्महाबाहुं वासुदेवं च साग्रजम् ॥
प्रणेमतुः सुसहृष्टौ तत्र दृष्ट्वा महाबलौ ।
दर्शयामासतुर्देवं पायसानि महान्ति च ॥
नन्दगोपं यशोदां च दृष्ट्वा प्रीतोऽभवद्धरिः ।
अवोचच्च ततो वाक्यं नन्दगोपं सबल्लवम् ।
यशोदां मातरं पश्चाद्वासुदेवः प्रतापवान् ॥
तात मातर्व्रजे गोष्ठे कुशलं वा स्वगोधने ।
अपि गावः क्षीरवत्यो वत्सा वत्सतराः पितः ॥
अपि वा सुशुभं क्षीरमपि गावः सुशोभनाः ।
अपि वा दारका मातर्वत्सपालाः पितर्दिवा ॥
बहूनि चापि दामानि कीलका अपि वा बहु ।
तृणानि बहुरूपाणि किं वा सन्ति पितः सदा ॥
शकटानि सुगन्धीनि किं वा सन्ति पितर्ध्रुवम् ।
अपि गोप्यः पुत्रवत्यो दारकाः किमजीजनन् ॥
घटाः किं बहवो मातरभिन्नाः सर्वतो व्रजे ।
किं गावः क्षीरमतुलं स्रवन्त्यहरहः पितः ॥
हैयंगवीनं क्षीराणि दधि वा किमजीजनन् ।
गोधनं सर्वमेवैतन्नीरोगं सम्प्रपद्यते ॥

नन्द उवाच ।

सर्वमेतद्यदुश्रेष्ठ नीरोगं बहुशः प्रभो ।

T1 2 4 G M तस्मिन् (for गते) Ds2 Bom Poona eds G(ed) एव तु निद्रते हंसे (for ª) Ds2 D6 T4 G2 डिम्भके वार्तशालिनि (for ᵇ) — (L 3590) Ds2 T1 2 G1 4 M आगमत् (for अग°) M भूतविस्मापन महत् (for ᵇ) —(L 3591) D6 पीतवासा (for तत प्रीत) — Dn2 G3 om (hapl) line 3592 —(L 3592) M1 विभ्रम्य (for विश्रम्य)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds1 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 2 4 G M — *Adhy name* Dn1 Ds2 T1 2 G1 3 हंसडिम्भकवध; Dn2 डिम्भकवध, M3 4 हंसडिम्भकम् — *Adhy no* Dn 312, Ds1 311, T2 G3 240, T3 G1 242, T4 210, G2 236, G4 240, G5 241, M1–3 205, M4 204

(L 3595) Ds2 सहाग्रजम् (for च सा°) — (L 3596) D6 दधि क्षीरं, M दधि चैव (for च दधि च) — (L 3597) D6 वन्यपुष्पान्, T4 वन्यपुष्प (for वन्यं पुष्प) Ds2 D6 T4 G2 मयूराङ्गजम्, M1 मायूराङ्गदम् (for मयूरा°) —(L 3598) T3 गोपापैर् (for गोपीभिश्च) — Dn2 G4 5 om lines 3599ᵇ–3602ª Dn1 om lines 3599ᵇ–3601ᵇ, G3 om line 3600ᵇ–3602ª —(L 3601) Ds2 T2 2 G2 3 4 M3 4 सहाग्रजम् (for च सा°) —(L 3602) D6 T2 4 G2 3 M सुसंप्रीतौ (for °हृष्टौ) —(L 3603) Ds1 G2 देवौ, D6 T4 M1–3 देवं (for देव) M1–3 पायसादि (for °नि) D6 G3 पायसादि महद्धिमत् (for ᵇ) — Bom Poona eds G(ed) om lines 3604 3606 —(L 3605) T1 °बल्लभम् (for °बल्लवम्) —(L 3606) Dn Ds1 T2 G1 3 M4 परंतप (for प्रतापवान्) M1–3 हृषीकेशः परंतप (for ᵇ) —(L 3607) Dn Ds2 T1 2 G1 4 व्रजे कोशे, D6 पितर्मातः (for व्रजे गोष्ठे) G3 स्वगोधनम्, M3 सगोधनम् (for स्वगोधने) D6 T4 G3 कुशलं च गवां च याम्, M1 2 4 °हं वा सगोधनम् (for ᵇ) —(L 3608) D6 वत्सवत्सतरी पित॰ (for ᵇ) —(L 3610) Dn Ds1 T2 2 G1 3–5 M4 पितरित्थं वा (for पितर्दिवा) D6 वत्सपालान्ददु शुभा (for ᵇ) —(L 3611) T1 शुभानि (for बहूनि) —(L 3612) T4 ध्रुवम् (for सदा) — T4 om line 3613 —(L 3613) Ds2 T2 G1 सुगन्धानि, D6 सुगात्राणि (for सुगन्धीनि) —(L 3614) Dn1 D6 T1 2 4 G M4 दारकान् (for °का) Ds2 समजीजनन् (for किम°) —(L 3615) M1–3 पितः (for व्रजे) D6 T4 G2 अभिन्ना सर्वतोभिन्न॰ (for ᵇ) —(L 3618) Dn G2 4 M4 [इ]दं (for [द]नम्) T1 G2 प्रतिपद्यते, G1 प्रग्यपद्यत, M समपद्यत (for सम्प्रपद्यते) Dn निरोगं प्रतिपद्यते, D6 निरोगं समपद्यत (for ᵇ) — D6 नन्दगोप (for नन्द) —(L 3619) D6 T4 M3 4 बहु च (बहुशः) — G3 om (hapl.) lines 3621–3623 —(L 3623) G1 न मां द्रक्ष्यसि केशव (for ª) —(L 3624) Dn धीः दीर्यते, G1 मे दीर्यते (for मे धीयते) M4 मतिः (for सदा) — Some Mss om the

कुशलं गोधनस्यैवं सर्वकालेषु केशव ॥
रक्षणात्तव देवेश सदा कुशलिनो वयम् ।
सगोधनाः सवत्साश्च नीरोगा एव केशव ॥
एकमेव सदा दुःखं न त्वां द्रक्ष्याम केशव ।
यदेतत्केवलं दुःखमिति मे धीयते सदा ॥
वैशंपायन उवाच ।
एवमादि विलप्यन्तं गच्छेत्याह स केशवः ।
मातरं पुनराहेदं मानगच्छ गृहं प्रति ॥
ये च त्वां कीर्तयिष्यन्ति ते च स्वर्गमवाप्नुयुः ।
ये केचित्त्वां नमस्यन्ति ते मे प्रियतराः सदा ॥
मद्भक्ताः सर्वदा सन्तु गच्छेत्याह च तां हरिः ।
यशोदा नन्दगोपश्च जग्मतुः स्वगृहं किल ॥
ततः कृष्णो हर्षविशो यादवैर्वृष्णिभिः सह ।
गन्तुमिच्छत्तदा विष्णुः पुरीं द्वारवतीं किल ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
गच्छन्नथ महाविष्णुः पुष्करं प्राप्य यादवैः ।
अपश्यन्मुनिमुख्यांस्तु पुष्करस्थान्नृपोत्तम ॥
ते समेत्य महादेवमृषयो वीतमत्सराः ।
अर्घ्यादिसमुदाचारं कृत्वैतं यादवोत्तमम् ।
प्रोचुर्विश्वेश्वरं विष्णुं भूतभव्यभवत्प्रभुम् ॥
अत्यद्भुतमिदं विष्णो तव वीर्यं जनार्दन ।
येन तौ निहतौ युद्धे हंसो डिमक एव च ॥
यो विचक्रो दुराधर्षो देवैरपि सुदुःसहः ।
संगरे निहतो देव दुःसाध्य इति नो मतिः ॥
क्षेमो नः सर्वकार्येषु चरतां तप उत्तमम् ।
त्वत्प्रसादाज्जगन्नाथ चरामस्तप उत्तमम् ॥
निष्कल्मषा भविष्यामस्तव संस्मरणाद्धरे ।
त्वं हि सर्वस्य दुःखस्य हर्ता त्वां ध्यायतां सदा ॥
त्वदनुस्मरणं जन्तोः सदा पुण्यप्रदं प्रभो ।
त्वं हि नः सततं धाता विधाता तपसो हरे ॥
त्वमोंकारो वषट्कारस्त्वं यज्ञस्त्वं पितामहः ।
त्वं ज्योतिर्भगणो मूर्तिस्त्वं ब्रह्मा रुद्र एव च ॥
प्राणस्त्वं सर्वभूतानामन्तरात्मेति शब्द्यसे ।
उपास्यः सर्वभूतानां यज्ञैर्देवैर्जगत्पते ॥
नमो विश्वसृजे देव नमस्ते विश्वमूर्तये ।
पाहि लोकमिमं देव हत्वा मद्विषः सदा ॥
स तथेति हरिर्विष्णुर्ययौ द्वारवतीं पुरीम् ।
अवसद्वृष्णिभिः सार्धं स्तूयमानः स मागधैः ॥
इयं च देवदेवस्य चेष्टा हि जनमेजय ।

---

ref G3 om (hapl.) lines 3625–3628. — (L. 3625) D6 एवमादिषु बहुधा (for °) — (L. 3626) G1 गृहानिति (for गृहं प्रति) — (L. 3628) D6 G1 विश्वस्ता, G3 प्रीत-तराः (for प्रिय°) — (L. 3629) G1 मन्तु ते चरितं मेव (for °) — After line 3629, D1 T4 ins.:

27** इत्युक्त्वा विरतो देवो वासुदेव सनातन ।
गतमात्रौ तु तौ धीरौ प्रेषयामास केशव ॥
[T4 om. line 2]

While G3 ins. after line 3629:

28** इति श्रुत्वा च तद्वाक्यं कृष्णाक्लिष्टपुरःसरम् ।

— (L. 3630) Dn G1 प्रति; T1-3 G1.4.5 पुर (for किल). Ds3 जग्मतुः स्वगृहात्पुर (for °) — (L. 3631) Dn वासवैः सह वृष्णिभिः (for °) — (L. 3632) D6 T4 G1 प्रति (for किल) — After line 3632, Dn Bom. Poona Cal. ed., G(ed.) ins.:

29** स एनमनुयातिश्चैव षोडशैव सहस्रैः ।
युवकान्यवत्साश्चैव कन्ये मोक्षे च गच्छति ॥

Colophon. — Mention of the Epic. Ds. — Mention of Khila Dn D6 T1.2.4 G M. — Adhy. name. Dn यशोदानन्दगोपवन्मद्धकृष्णगमनागमः. Ds कृष्णनन्दगोपसमागमः; T1.2 G1.5 गोवर्धनगिरौ (T3 G3 गोवर्धने) नन्दगोपयशोदावन्मद्धकृष्णगमनागमः. M1 हंसडिभकवधः. — Adhy. no.: Dn 314; Ds 312; T1 G1 241; T2 G1 243; T4 211; G1 237; G4 240; G1 212; M1-4 206; M5 205.

— (L. 3633) D6 महाबाहु (for °विष्णु). — (L. 3635) Dn समेता (for °त्य). — (L. 3636) D6 T4 M कृत्वैवं वासवेश्वरम् (for °). — (L. 3639) G1 महाविष्णो (for इदं विष्णो) — (L. 3640) D6 G1 देवैरपि दुःसह (for °) — (L. 3641) M1.2 दुःसाध्यमिति मे मतिः (for °). — (L. 3642) G1 क्षेमे (for क्षेमो) — Dn T1 G M5 om. line 3643. — (L. 3644) Ds निष्कल्मषा भविष्यामि (for °) — (L. 3645) M1.2.4 त्वं हि दुःखस्य सर्वस्य (for °) — (L. 3650) G1 om. (hapl.) lines 3650b–3652a. Dn D6 T1.2 G1.3.4 शब्दसे; D6 T4 G1 चक्षिषे (for शब्द्यसे).

प्रोक्ता ते पृच्छते राजन्किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥

Colophon

32

After 107 18 Dn D6 Bom Poona eds G(ed) ins :

ततःप्रभृति सा देवी काममोहं गता विभो ।
देव्यास्तु वचनं स्मृत्वा सस्मरन्ती पतिं तदा ॥
निद्रां न भजते रात्रौ न दिवा भोजनं तथा ।
स्मरन्ती पतिभावं सा विललाप नृपात्मजा ॥
निन्दन्ती शशिनं नाके सेवती न च चन्दनम् ।
सा बाला मोहिता राजन्कामेन परिपीडिता ॥
उपचर्यन्ति तां सख्यो विज्वरामपि सज्वराम् ।
तप्यते हृदयं तस्या लेपितं चन्दनेन च ॥
कपोले पाण्डिमा चिह्नं नेत्रे जलसमन्विते ।
जृम्भणं च तथा स्वापो देहे तस्या व्यवर्धत ॥
पद्मिनीकन्दचूर्णानि शीतलानि मुहुर्मुहुः ।
क्षिपन्ति सख्यो हृदये पीडिते मन्मथाग्निना ॥
व्यजनानि प्रकुर्वन्ति पृच्छन्ति च पुनः पुनः ।
का व्यथा किं शरीरे ते किमिदं तव भामिनि ॥
किं तुभ्यं रोचते देवि तदाख्याहि वरानने ।
कस्मादिदं समुत्पन्नं दुःखसाध्यं मनोरमे ॥
त्वन्मनोनुगतं वाक्यं वदन्त्येतास्तु सारिकाः ।
शुका नीलतमाः सुभ्रु पठन्ति हि पुमानिव ॥
प्रह्लादजननं वाक्यं किमर्थं नाद्य भाषसे ।
तव तातो महावीरो देवानामपि दुर्जयः ॥
तस्याग्रे तिष्ठते कोऽपि न भूमौ वरवर्णिनि ।
बलेः पुत्रो महावीरो बाणो हि दुरतिक्रमः ॥
जित्वामरावतीं च नगरं शोणिताह्वयम् ।
यत्र संतिष्ठते देवः शूलहस्तो महेश्वरः ॥
पुत्रोऽयमिति जानीहि गिरिजा योऽब्रवीद्धरः ।
बाणं प्रति महादेवस्तव तातशुभे शृणु ॥
का व्यथेति मुखे चेदं नासाग्रं च विराजते ।
नीहारबिन्दवः पद्मे राजन्ते शरदागमे ॥
संपूर्णचन्द्रप्रतिमं मुखं चन्द्रो यथा घने ।
न शोभते तु विच्छायं किमर्थं कारणं वद ॥
श्वासान्मुञ्चसि बाले त्वं न रतिं यासि भावतः ।
गृहाण भोजनं दिव्यं यत्ते मनसि वर्तते ॥
ताम्बूलं रोचते पूर्वं तत्किमर्थं न गृह्यते ।
मिष्टानि यानि वस्तूनि दुर्लभानीतरैर्जनैः ।
गृहाण देवि उत्तिष्ठ वद पीडां शरीरजाम् ॥
इति कोलाहलं श्रुत्वा उषा वेश्मसमुद्भवम् ।
दासीभिः कीर्तितं तत्र मातुरग्रे पृथक्पृथक् ॥
राजपुत्री यदा देवि समायाता गृहे सती ।
जलक्रीडाविहाराच्च मूकेव परिलक्ष्यते ॥
अतो दासीजना देवि वदामस्त्वां वयं जनाः ।
को मोहः किमिदं मौनं कः स्वापो म्लानता कथम् ।
विचार्य भिषजो देवि दिश्यन्तां कष्टशान्तये ॥

— (L. 3651) T4 M2 जन्तूनां (for भूतानां) — (L. 3655) D6 समागतै, G3 सदा गर्णै (for स मागधैः) — (L. 3657) Dn T4 अन्यत् (for भूयः) G2 Poona ed G(ed) किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि (for [5]).

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* Dn Ds2 D6 T1 3 4 G M — *Adhy name* Dn द्वारकाकृष्णप्रत्यागमनम्. Ds2 T2 G1 3 वासुदेवस्तुत्यनन्तरं द्वारकाप्रवेशः; T4 वासुदेवद्वारकाप्रवेश M हंसडिभकम् — *Adhy no* Dn 314, Ds2 313, T1 G3 312, T2 G1 344 T4 212, G2 238, G4 245, G5 243, M1-3 207, M4 206

32

(L. 2) D6 देव्या वचनं मस्मृत्य (sic) (for [°]) — (L. 3) D6 लभते (for भजते) D6 भनेत् (for तथा) — (L. 5) D6 सेवन्ती (for °ती) — (L. 8) D6 तपते (for तप्यते). Dn लेपिते (for °त) — (L. 13) Dn D6 व्यजनानिळं (hypermetric) (for °नानि) D6 स्पृशन्ति (for पृच्छन्ति). — (L. 23) Dn D6 नित्य (for नित्वा) — (L. 27) D6 मुखे (for मुखे) D6 Bom ed. मासाग्रे — (L. 29) D6 पूर्णश्चन्द्रो यथोदितः (for [1]) — (L. 30) D6 स (for तु) — (L. 32) D6 रोचते (for वर्तते) — (L. 34) D6 दुर्लभानीतरे जनै (for [4]) — (L. 38) Dn D6 Poona ed.

शिरीषपुष्पसदृशं यच्छरीरं सुकोमलम् ।
तत्स्थं सहते देवि व्याधिभारं वरानने ॥
इति श्रुत्वा तदा देवी सत्वरा हंसगामिनी ।
प्राप्य देशमुषा यत्र किमिदं कष्टलक्षणम् ॥
पल्लवाकृतिहस्तेन कोमलं तत्करं तदा ।
स्पृष्ट्वाङ्गुलीरनायास स्फोटयामास भामिनी ॥
किमस्ति तव कल्याणि का व्यथा तत्र वर्तते ।
एते वैद्या समागत्य पृच्छन्ति भवतीं हि तत् ॥

वैद्या ऊचुः ।

जलक्रीडा गता तत्र राजपुत्री सखीगणैः ।
पार्वत्याः क्रीडितं तत्र जानीमः श्रमसंभवम् ॥
श्रमाद् ग्लानिः समुत्पन्ना जृम्भणं च पुनः पुनः ।
स्वापश्च जायते तेन मा भयं कर्तुमर्हसि ॥

देव्युवाच ।

हृदये निहितं वैद्याश्चन्दनं हिमसयुतम् ।
अमात्याः निमिदं शीघ्रं किमिद बुद्बुदायते ॥
अतिदाहो महान्स्वेदः पिपासा न बुभुक्षते ।
प्रलाप एव किं तस्यां शाश्वतो ब्रूत निश्चितम् ॥

वैद्या ऊचुः ।

क्रीडाविहारे मिलिताः स्त्रीजना देवसंनिधौ ।
रूपेणाप्रतिमा देवी राजपुत्री च भाविनी ।
दृष्टिपात कृतस्ताभिस्तेन पुत्र्यां व्यथाभवत् ॥
रक्षामन्त्रैस्तथा पीतैः सर्षपैस्ता कुमारिकाम् ।
पानीयैरभिषेकेण परा शान्तिर्भविष्यति ॥
इत्युक्त्वा भिषजः सर्वे निवृत्ता नृपवेश्मतः ।
सूचयन्त पुनः सर्वे कामाभिप्रायजां व्यथाम् ॥
मातृपृष्टा वरारोहा चिरकालमुवाच सा ।
लज्जावती महाभागा मातर रुदती भृशम् ॥
मातर्न रोचते नित्यं भाषणं न च भोजनम् ।
न चाप्युत्सवकं मातः सदाहं हृदय शृणु ।
इत्युक्त्वा विरराभाथ क्षुधा नारी वराङ्गना ॥
सर्वाभिः स्त्रीभिरारब्धमन्योन्यं मुखवीक्षणम् ।
लज्जानुसारि नारीणां यौवनं हि भवेदिति ॥
इयं च राजकन्या हि भर्तृयोग्या किमुच्यते ।
पितुः प्रसादान्मातुश्च प्राप्नुयात्सदृशं वरम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

तत्रस्थाः परमा नार्यश्चित्रेण परमाद्भुताः ॥

33

After the ref of adhy 108, all Mss (except S_1 $\tilde{N}_1$) ins. ·

अथ द्वारवतीं प्राप्य स्थिता सा भवनान्तिके ।
प्रवृत्तिहरणार्थाय चित्रलेखा व्यचिन्तयत् ॥
अथ चिन्तयती सा तु बुद्धिं वृत्तिविनिश्चिताम् ।
नारदं ददृशे तत्र ध्यायन्तमुदके मुनिम् ॥

G(ed) देवी (for देवि) — (L. 41) D_5 ग्लानता (for ग्ला°) — (L. 42) D_5 हिरण्मये (for °स्ता) — (L. 47) D_5 कमलाकृतिकस्तदा (for °) — (L. 50) D_5 समागम्य (for °त्य) — (L 53) Poona ed जृम्भणे (for °णं) — (L 57) G(ed) स्वेद (for स्वेद) — D_5 वैद्य उवाच (for वैद्या ऊचुः) — (L 60) D_5 भामिनि (for भाविनि) — (L 63) D_n D_5 परा शान्ति गमिष्यति (for °) — (L. 67) D_5 Bom Poona eds रुदती (for °ती) — (L 69) D_5 [अ]भ्युत्सवं (for [उ]त्सवक) — (L 72) D_{n1} D_5 G(ed.) लतानुकारि नारीणां (for °) Bom Poona eds G(ed) यौवने (for °नं)

COLOPHON. — *Mention of Khila* D_{n1}. — *Adhy name* D_n D_5 बाणयुद्धम् Bom Poona eds बाणयुद्धे उषास्वप्नः — *Adhy no* Bom Poona eds 117, G(ed) 175

33

(L 2) V_2 ₃ प्रवृत्ति, D_5 G(ed) प्रावृत्ति (for प्रवृत्ति-) — (L 3) T_1 साधु (for सा तु) D_1 अथ सा चिन्तयन्ती बु (for °) K_1 D_5 बुद्धिं वृ(D_5 बु)द्ध्यर्थनिश्चयाम्, K_2 बुद्धिं वृद्धार्थनिश्चिता, K_3 ₄ D_n D_5 G_1 बुद्धिवृ(D_{n1} D_5 G_1 °बु)द्ध्यर्थनिश्चयम्; $\tilde{N}_2$ V_1 ₃ D_1 ₃ ₄ ₆ बुद्धिं बुद्ध्यर्थनिश्चिताम् (D_1 ₃ ₄ °श्चयम्, D_5 °श्चिता), $\tilde{N}_3$ B_1 D_5 बुद्धिं वृद्ध्यर्थनिश्चित(B_1 °ता)म्; V_2 B_2 ₃ T_2 बुद्धिवृद्ध्यर्थनिश्चिताम्; T_1 G_2

तं दृष्ट्वा चित्रलेखा तु हर्षेणोत्फुल्ललोचना ।
उपसृत्याभिवाद्याथ तत्र चाधोमुखी स्थिता ॥
नारदस्त्वाशिषं दत्त्वा चित्रलेखामथाब्रवीत् ।
किमर्थमिह संप्राप्ता श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
देवर्षिमथ तं दिव्यं नारदं लोकपूजितम् ।
कृताञ्जलिपुटा भूत्वा चित्रलेखाब्रवीद्वचः ॥
भगवञ्छ्रूयतां वाक्यं दौत्येनाहमिहागता ।
अनिरुद्धं मुने नेतुं यदर्थं च शृणुष्व मे ॥
नगरे शोणितपुरे बाणो नाम महासुरः ।
तस्य कन्या वरारोहा नाम्ना चोषेति विश्रुता ।
भगवन्सानुरक्ता च प्राद्युम्नौ पुरुषोत्तमे ॥
देव्या वरातिसर्गेण तस्या भर्ता विनिर्मितः ।
तं च नेतुं समायाता तत्र सिद्धिं विधत्स्व मे ॥
मया नीतेऽनिरुद्धे तु नगरं शोणिताह्वयम् ।
प्रवृत्तिः पुण्डरीकाक्षे त्वयाख्येया महामुने ॥
अवश्यं भाविता चैव कृष्णेन सह संगमः ।
बाणस्य सुमहान्सख्ये दिव्यो हि स महासुरः ॥
न च शक्तोऽनिरुद्धस्तं जेतुं युद्धे महासुरम् ।
सहस्रबाहुमायान्तं जयेत्कृष्णो महाभुजः ॥
भगवत्सन्निकर्षेण सिद्धं मे कार्यमीप्सितम् ।
कथं हि पुण्डरीकाक्षो ज्ञापितोऽसौ भवेदिदम् ॥
त्वत्प्रसादाच्च भगवन्मे कृष्णाद्भयं भवेत् ।
स हि तत्त्वार्थदर्शी तु अनिरुद्धः कथं ह्रियेत् ॥
क्रुद्धो हि स महाबाहुस्त्रैलोक्यमपि निर्दहेत् ।

बुद्धियुक्त्यर्थनिश्चितम् T3 M3 4 बुद्धियुक्त्यर्थनिश्चितम् (M3 °श्चया, M1 °श्चिता), G2 M1 2 बुद्धियुक्त्यर्थनिश्चया (G2 °निश्चये), G5 बुद्धियुक्तिविनिश्चितम् (for ᵈ) — (L 4) K1 3 4 Ñ2 3 V1 2 Dn D3 D4 पश्यते (for दृश्यते) K2 V3 B D1 5 6 T1 अप श्यत्तारद तत्र (for ᵃ) D3 ध्यायन्तमुरकेशयम्, D4 आयान्त मुदधेर्मुनिम् (for ᵈ) — After lines 4, D6 T1 2 G M ins

1** अर्चयन्त जगन्नाथं मनसा विष्णुमीश्वरम् ॥

— (L 5) D4 प्रहर्षोत्फुल्ललोचना (for ᵈ) — (L 6) M उपसृत्य (for °सृत्य) V3 B1 3 D4 6 [ए]नम् (for [अ]थ) B2 T1 [ए]व (for च) K व्रीडयाधोमुखी स्थिता, V2 B1 3 D6 T3 G1-3 M अ(T2 G3 5 M1-3 ह्य)धोमुख मुखी स्थि(T2 °मनस्थि)ता (for ᵈ) — (L 7) G4 5 [आ]सन (for [आ]शिष) — K3 D1 om (hapl) lines 8-10 — (L 8) K3 त्वमिह (for इह सं) — (L 9) Ñ2 (marg) V1 2 दृष्ट्वा, G2 दीप्त (for दिव्य) — (L 10) K3 4 Ñ3 B2 D3 D2 4 5 त्वथाब्रवीत्, V3 तमब्रवीत्, Dn T1 तदाब्रवीत् D3 [अ]ब्रवीदिदम् (for [अ]ब्रवीद्वच) — (L 11) K3 V3 B2 D6 G5 M1-3 तावद्, M4 चाद्रौ (for वाक्यं) T1 2 G1 3 4 भगवञ्छ्रावता तावद् (for ᵃ) Ñ3 D1 4 5 T2 G1 3 दूत्येन (for दौ°) — (L 13) K2 D2 समानेतु (for मुने नेतु) — (L 14) N (except Ś1 Ñ1) T1 3 4 G1 3-5 [उ]षेति च (for चोषेति) — (L 15) T1 2 G M पुरुषोत्तमम् (for °मे) K1 2 4 Ñ2 3 V B D T1 प्राद्युम्निं पुरुषोत्तमम्, K2 प्रद्युम्न पुरुषोत्तमम् (for ᵈ) — (L 16) N (except Ś1 Ñ1) T1 G3 M1 देव्या वरनिसर्गेण (for ᵃ) B1 G3 स (for वि-) K2 तथा चाद्य विमर्जिता, T1 2 G1-3 M पार्वत्या सह निर्मित (for ᵇ) — K3 T1 2 G2 3 M om line 17 — (L 17) V2 B1 3 इहायाता, G2 सह याता (for समायाता) D6 तत्सिद्धिं स, G4 तत्र हेतु, G5 तत्र नेतुं (for तत्र सिद्धिं) — (L 18) K4 मया नीतो नरश्रेष्ठ, D3 मयानिरुद्धे नीते तु (for ᵃ) M4 शोणिताह्वये (for °यम्) K2 पुरं शोणितमाह्वयम्, T1 2 G1 3-5 M1 3 पुरे (T2 मया) शोणितसाह्वये (for ᵇ) — (L 19) K2 येया, B2 T1 G3 देया, T1 2 G1 3 नेया, M4 ज्ञेया (for [आ]ख्येया) G4 5 M1-3 त्वयानेया मया मुने (M1 2 महामुने, M3 महामुनि) (for ᵈ) — (L 20) K1 3 4 Ñ2 3 V B D T1 G2 3 विग्रह, G4 संगर (for संगम) K4 कृष्णेना क्लिष्टकर्मणा (for ᵇ) — (L 21) K1 Ñ3 V2 -महामख्ये; K3 T1 2 G1 3 M महद्युद्ध (M1 2 °द्धे), D5 D6 G5 महत्सख्ये (for महान्सख्ये) K4 दुष्टो, Ñ3 2 (marg) V1 2 दृप्तो (for दिव्यो) D2 महाबल; T1 2 G3 °सुति (for °सुर) — (L 22) D5 D2 G1 3 युद्धे जेतुं (by transp) — T2 om line 23 — (L 23) T1 G1 3 M आयान्तं (for आयान्तं) M जेतु (for जयेत्) D2 G5 महासुरम् (for °भुज) — (L 24) T2 G2 4 M2 4 भगवन् (for °वत्) K3-4 Ñ2 3 V B D T2 भगव(K3 4 D2 °वा)न्सन्निकर्षे ते (K4 °र्षेण, V2 B1 2 D2 T1 °र्षे च, V3 °र्षेते) (for ᵃ) N (except Ś1 Ñ1) T1 त्व(Ñ2 3 V1 D5 त्व)त्सकाशमहमागता (for ᵇ) — After line 24, K2 D1 ins

2** हृत प्रवृत्तिं कृष्णा मे सोऽनिरुद्धः कथं भवेत् ।
कथं युद्धो हृषीकेशश्चोत्पादयितुमक्षम ॥
[D1 om line 2]

— (L 25) K1 3 4 Ñ2 3 V1 2 B D (except D2) T1 G1 4 5 ज्ञापितस्तत्र K2 V2 °त स हि दिव भवेत्, T1 2 G1 3 M °नारदर्शितः (for ᵇ) — (L 26) V2 B1 D2 भगवन्सत्प्रसादाच्च (for ᵃ) T1 2 G1 2 भवेदिदम् (by transp) — V1 B1 om line 27 — (L 27) K1 2 V1 Dn D3 D4 5 वृत्तिम्,

पौत्रशोकाभिसंतप्तः शापेन स दहेत माम् ॥
एतावर्थौ हि भगवंश्चिन्तितुं वै त्वमर्हसि ।
यथा शुभा लभेत्कान्तं मम चैवाभयं भवेत् ॥
इत्येवमुक्तो भगवांश्चित्रलेखां स नारदः ।
उवाच च शुभं वाक्यं मा भैस्त्वं समयं शृणु ॥
त्वया नीतेऽनिरुद्धे तु कन्यावेश्म प्रवेशिते ।
यदि युद्धं भवेत्तत्र स्मर्तव्योऽहं शुचिस्मिते ॥
ममैष परमः कामो युद्धं द्रष्टुं मनोरमे ।
यद्दृष्ट्वा च भवेत्प्रीतिः प्रवृत्तिश्च दृढा भवेत् ॥
गृहाणं तामसीं विद्यां सर्वलोकप्रमोहिनीम् ।
कृतकृत्या ततो देवि एष विद्यां ददाम्यहम् ॥
एवमुक्ते तु वचने नारदेन महर्षिणा ।
तथेति वचनं प्राह चित्रलेखा मनोजवा ॥
अभिवाद्य महात्मानमृषीणां नारदं परम् ।
निरैक्षतानिरुद्धस्य गृहं गत्वान्तरिक्षगा ॥

34

K Ñ2. 3 V B1. 3 D1. 3-5 T4 G3. 4. 5 ins. after 108. 5: B2 Dn D3 D5. 6 after the first occurrence of 108. 6^ab: T2 G1 after 1214*.

ततोऽन्तरिक्षाद्देवाशु प्रासादोपरि विष्ठिता ।
प्राप्तुमिं वचनं प्राह श्लक्ष्णं मधुरया गिरा ॥
चक्षुर्दत्त्वा तु सा तस्मै कृत्वा चात्मनिदर्शनम् ।
तं विविक्ते तु वै देशे सा वाक्यमिदमब्रवीत् ॥

D6 -वृद्धिम् (for दहिम्) T1. 3 G1. 3-5 M3-4 त्वदृत्ता हि प्रवृत्तिर्मे (for *) G1 हृत (for हिवेत्) D5 अनिरुद्धे कथं हिये, T1 G1. 4 मानिरुद्ध कथं हृत (G1 °तम्); T2 G1. 3 [अ]निरुद्ध स्यात्कथं हृत, M3-4 सोऽनिरुद्ध कथं हृत (for ᵈ) — (L. 29) Dn1 -शोकाभि (for °भि-). D2 दर्पेन, G2 शोकेन (for शापेन) T1 G1. 4. 5 दहेत (for °त) D5 शापे नापि च मां दहेत् (for ᵈ) — (L. 30) K1. 2. 4 Dn D1. 3 तथोपायं; Ñ1. 2 V1. 2 B D1 D5 T4 तं चोपायं; D1. 4 एतदर्थं, D3 तथोपायं (for एतावर्थौ) V2 तं चोपायेन भगवंश्च, G2 एतावर्थौ भ° (for *) D3 चिन्तितुं; G1 चिन्तितुं (for चिन्तितुं) K4 चिन्तया चेतुमर्हसि, Ñ2 V3 चिन्तितं त्वमिहार्हसि; D1. 4 चिन्त्यं मे कर्तुम°, D5 विधातुं चैवमर्हसि (for ᵈ) — (L. 31) K2 चोत; Ñ3 शोभा; T1. 2 G1. 2. 4 M शुभ; Poona ed शुभा (for शुभा) D5 कामात् (for कान्तं) — (L. 32) D5 दर्भे, G1 उक्त्वा (for उक्तो) T1. 2 G1-4 M वचनं (for भगवान्) K2 Ñ1 V2 D1 D5 इति श्रुत्वा (K1 °श्रुत्वा स) शुभं वाक्यं (for *) K3 Ñ1 V2 D4 D5 नारदश्चित्रलेखया (for ᵇ) — (L. 33) K2 प्रत्युवाच तदा तां च; Ñ2 V2 D2 D5 प्रत्युवाच वचःश्लक्ष्णं (V2 °क्ष्ण) (for *). K Dn D1. 3. 4. 5 T4 G3 अभयं (for समयं) D5 शृणु त्वमरविन्दाक्षि (for ᵇ) — (L. 34) T1. 2 G1. 3. 4 -सद्म (for -वेश्म) K2 निवेशिते; K3 प्रवेशने (for °शिते) — (L. 35) K2 V2 B1 (marg as above). 3 D5 तदा त्वया; Ñ2 त्वया तदा; D2 T2 त्वया शुभे (for शुचिस्मिते) T1. 2 G1-4 M संस्मार्योऽहं त्वया (M3-4 तदा) शुभे (for ᵇ) — (L. 36) सर्वं मे; V2 B1 D5 स तु मे; D3 D1. 4 ममैव; D1 ममैव; T2 G1. 4. 5 M एव मे (for ममैष) D2 द्रष्टुं युद्धं (by transp.). V2 T1 मनोरमम्; V2 D1. 3 द्रष्टासि; D5 G M3 समागमम्; M3-4 तदा शुभे (for मनोरमे) — (L. 37) K1 Ñ2. 3 V2 Dn Dn1 D1. 3 महा; T1 मम (for भवेत्). K1. 3 V2 D3 यं च (K2 यतो; D3 यत्तु) दृष्ट्वा महाप्रीतिः; B1. 2 Dn1 D4. 6 G2 तद्दृष्ट्वा च (B1 मे) महाप्रीति (for *). T2 G1. 4. 5 कृपा (for दृढा) Ñ2 मम चेह महात्मने (for ᵇ) — K2 T1. 3 G1. 4 M om. lines 38–39 — (L. 38) K1 Ñ3. 6 V D1. 3. 4 G1. 3 गृहाण (D5 विशु)- तां तामसीं विद्यां (for *) K1. 4 D5 प्रमर्दनीम्; V2. 3 D1. 4 G1. 6 -प्रमोहिनीम्; B1 °हनी (for °हिनी). — (L. 39) K1 Dn1 कृतकृत्यस्तु ते देवि (for *). K4 एतां विद्यां; B1 विद्या मेतां (for एष विद्यां) — (L. 40) Ñ2 महात्मना; B1 (marg) M1-3 सुरर्षिणा (for मह°). — (L. 41) K4 तथेति प्रतिपेदे सा (for *). T2 मनोहरा (for °जवा) — (L. 42) K2 तमाकाशग (for महात्मानम्). D6 T2 G2 ऋषीं तं (for ऋषीणां). K2 आगमद्गगनगामिनी; G1. 6 ऋषीणां प्रवरं मुनिम् (for ᵇ). — (L. 43) K1. 2. 4 V2 Dn Dn1 D3. 4 निरीक्ष्य (K1 V2 Dn1 °क्ष्य ततः); D1. 2. 3 मा अनाम; T1. 3 G1-3 निरीक्ष्य तु; M1-3 निरीक्ष्य (for निरैक्षत). K1. 2. 4 Ñ2. 3 V B Dn D5 D1. 3-6 T1. 4 वेश्म; G1 M स तु (for गत्वा). D1 प्रविश्य भवनं महत् (for ᵈ).

34

G1. 6 om. lines 1–2 — (L. 1) K2 D5 अन्तरिक्षे V1. 2 B °रिक्षात् (for °रिक्षाद्). K4 दृश्यस्था; D5 देवी सा (for एवाशु). K1. 2. 4 Dn D1. 3. 4 स्थिता, K2 स्थिते; B m Poona eds. G(ed) [अ]वस्थिता (for विष्ठिता) D5 सुप्रभावरिविहिता; D6 चित्रलेखा वरानना (for ᵇ) — (L. 2) K2 D5 सा प्रद्युम्निमिदं प्राह (for *) — (L. 3) D5 तु तस्मै सा; G2. 4. 5 तथा तस्मै (G2 °स्मिन्) (for तु सा तस्मै) K1 D6 कीत्वा (for कृत्वा).

अपि ते कुशलं वीर सर्वत्र यदुनन्दन ।
अहस्तानरप्रदोषो वा कश्चिद्गच्छति ते सुखम् ॥
शृणुष्व त्व महाबाहो विज्ञप्तिं मे रतीसुत ।
उषाया मम सख्यास्तु वाक्य वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥
स्वप्ने तु या त्वया दृष्टा स्त्रीभाव चापि लम्भिता ।
बिभर्ति हृदयेन त्वा तया सप्रेषिताम्यहम् ॥
रुदती जृम्भती चैव निःश्वसन्ती मुहुर्मुहुः ।
त्वद्दर्शनपरा सौम्य कामिनी परितप्यते ॥
यदि त्व यास्यसे वीर धारयिष्यति जीवितम् ।
अदर्शनेन मरण तस्या नास्त्यत्र सशयः ॥
यदि नारीसहस्रं ते हृदिस्थं यदुनन्दन ।
स्त्रियाः कामयमानायाः कर्तव्या हस्तधारणा ॥
त्वं च तस्या वरोत्सर्गे देव्या दत्तो मनोरथः ।
चित्रपट्टं मया दत्तं त्वद्विद वीक्ष्य जीवति ॥
सानुक्रोशो यदुश्रेष्ठ भव तस्या मनोरथे ।
उषा ते पतते मूर्ध्ना वय च यदुनन्दन ॥
श्रूयता चोद्भवस्तस्याः कुल शील च यादृशम् ।
सस्थान प्रकृतिं चास्या पितर च ब्रवीमि ते ॥
वैरोचनिसुतो वीरो बाणो नाम महासुरः ।
स राजा शोणितपुरे तस्य त्वामिच्छते सुता ॥
त्वद्भावगतचित्ता सा त्वामृते न हि जीवति ।
मनोरथकृतो भर्ता देव्या दत्तो न सशय. ।
त्वत्सगमात्सा सुश्रोणी प्राणान्धारयते शुभा ॥
चित्रलेखावचः श्रुत्वा सोऽनिरुद्धोऽब्रवीदिदम् ।
दृष्टा स्वप्ने मया सा हि तन्मत्त. शृणु शोभने ॥
रूप कान्तिं मतिं चैव सयोग रदित तथा ।

—(L. 4) K3 तत्रैवाधारयन्ती च, B1 ता सा वै चाभ्रे देशे, Bom Poona eds (ed) चित्रिके सा च वै देशे (for °) —(L. 5) K3 4 D1 अपि ते, Ñ2 अप्यत्र, D5 अथ ते (for अपि ते) D5 सर्वं ते (for सर्वत्र) —(L. 6) K3 B1 D2 3 चापि; G3 तत्र (for तावत्) K3 सुखे (for सुखम्) D5 किं च ते वर्तते सुखम् (for °) —(L. 7) K4 शृण्वत (for शृणुष्व) V1 [o]र (for त्व) K2 Ñ1 D2 3 शृणुष्वावहितो मम (K2 मम, D6 मेऽद्य) (for °) K1 3 4 Ñ2 3 V B Dn D5 D2 4 6 G3 विज्ञाप्यं (for विज्ञप्तिं) V3 D1 ते (for मे) D1 4 रते सुत, D4 तत सुखम् (for रतीसुत) —(L. 8) K3 D3 वाक्य वाक्यविशारद (for °) —(L. 9) Bom Poona eds भाविता (for लम्भिता) —(L. 10) V3 B D5 D5 6 हृदये या, D2 °ये च (for °येन) K3 उषया (for तया स) V3 B हि (for [अ]स्मि) K1 D3 4 उषया प्रेषिता ह्यहम्, K2 4 Ñ3 3 V1 2 Dn D1 3 G3 उषया प्रेषिता तया (Dn D5 त्वहम्), D2 T1 G1 3 अहं सप्रेषिता तया (for °) —(L. 13) G3 यद्यन् (for यदि) K3 D3 जीवित धारयिष्यति (for °) —(L. 14) Ñ3 V1 D3 अदर्शने तु (D5 ते) मरणं (for °) —(L. 15) K3 D3 गृहेऽस्मि, B D5 D2 6 G1 गृहस्थं (for हृदिस्थं) —(L. 16) D3 तथापि कामयमाने (for °) —(L. 17) D3 त्वयं (for त्वं च) Bom Poona eds. (ed) दत्तो देव्या (for transp.) —(L. 18) D3 चित्रपर्णं (for °पट्टं) K3 मया दत्तं चित्रपट्टं (for °) V3 त्वां विद् (for त्वद्विद) K3 4 Dn D1 4 5 दृष्ट्वा; Ñ3 पश्य; V1 प्राप्य, D3 प्रेक्ष्य (for वीक्ष्य) K2 3 त्वद्विदं (K3 त्वद्विद्धे) दृष्ट्वा जीवति; D3 त्वद्विद्ध दृष्ट्वा जीवितम् (for °) — After line 18, Dn D5 D6 ins.:

1** तद्रूपस्ते समारोप्य जीवते दर्शनेप्सया ।

[Dn1 D5 त(D6 तं)द्रूपं D5 दर्शनेच्छया (for °प्सया)]

—(L. 19) D3 महाबाहो (for भव तस्या) K3 D1 3 मनोरथे (for °थे) —K4 om. line 20 —(L. 20) K3 मेषा (for उषा) —(L. 21) V1 B1 D1 कुल (for कुल) —K3 om. line 23 —(L. 22) V3 G3 सस्थान (for स°) T1 सस्थान च तथा पुरा (for °) —(L. 23) G3 महात्म (for °सुर) —(L. 24) K3 D1 पिता तस्य महासुर (for °) (L. 25) B3 G1 2 जीवितम् (for जीवति) K Ñ1 2 V1 2 D (except D5) T1 त्वद्भाव चापि जीवितम् (for °) —(L. 26) V3 B1 G1 त्वद्दर्शनम्; I1 त्वद्दर्शन, B2 T1 G3 त्वद्दर्शनं D3 न संशयम् (for न सशय) —(L. 27) D1 त्वत्सगमाता तु सुश्रोणी (for °) G1 सदा (for शुभा) K1 D1 धारयिष्यति शुभा (for °) — Before line 28 D2 3 T1 ins. वैशंपायन उवाच —(L. 28) K1 इति तस्या (for चित्रलेखा) K3 D3 वचश्रुत्वा वचस्तस्या (for °) G1 [अ]निरुद्धो वदे (for transp.) K3 न हृष्टो वाक्यमब्रवीत्; K1 प्रत्युवाच ततो मनोज्ञ; D5 हृष्टो वचन मब्रवीत् (for °) —(L. 29) V3 D3 चापि (for सा हि) K4 यद्वैव सा मया दृष्टा; G1 दृष्टा सा हि मया मत्त (for °) (…) तथा तत् (for तन्मत्त) K3 कौमारं कान्ति शोभिता; Dn1 तत्त्वतः शोभने शृणु (for °) — After line 29 K4 ins.:

2** तत्र मधुके ... ...

—(L. 30) K3 ... B1 ... (for ...) K1 Ñ1 V1 ... D5 D5 ... G1 ... K1 D5 ... D5 ... (

पौत्रशोकाभिसंतप्तः शापेन स दहेत माम् ॥
एतावर्थौ हि भगवश्चिन्तितुं वै त्वमर्हसि ।
यथा क्षुपा लभेत्कान्त मम चैवाभयं भवेत् ॥
इत्येवमुक्तो भगवांश्चित्रलेखया स नारदः ।
उवाच च शुभं वाक्यं मा भैस्त्वं समय शृणु ॥
त्वया नीतेऽनिरुद्धे तु कन्यावेश्म प्रवेशिते ।
यदि युद्धं भवेत्तत्र स्मर्तव्योऽहं शुचिस्मिते ॥
ममैष परमः कामो युद्धं द्रष्टुं मनोरमे ।
यद्दृष्ट्वा च भवेत्प्रीतिः प्रवृत्तिश्च दृढा भवेत् ॥
गृह्यतां तामसी विद्या सर्वलोकप्रमोहिनी ।
कृतकृत्या ततो देवि एष विद्यां ददाम्यहम् ॥
एवमुक्ते तु वचने नारदेन महर्षिणा ।
तथेति वचनं प्राह चित्रलेखा मनोजवा ॥
अभिवाद्य महात्मानमृषीणां नारदं वरम् ।
निरैक्षतानिरुद्धस्य गृहं गत्वान्तरिक्षगा ॥

34

K Ñ2 3 V B1 2 D1 3-6 T4 G2 4 5 ins after 108 5 B2 Dn D3 D7 6 after the first occurrence of 108 6** T3 G1 after 1214*

ततोऽन्तरिक्षादेवाशु प्रासादोपरि विष्ठिता ।
प्राबुद्धि वचनं प्राह श्लक्ष्णं मधुरया गिरा ॥
चक्षुर्दत्त्वा तु सा तस्मै हृत्वा चात्मनिदर्शनम् ।
तं विविक्ते तु वै देशे सा वाक्यमिदमब्रवीत् ॥

D3 -बुद्धिस् (for -दृष्टिस्) T1 2 G1 3 5 M3-4 त्वद्दत्ता हि प्रवृत्तिर्मे (for °) G4 हृत (for द्विषेत्) D8 अनिरुद्ध कथं द्विषे, T2 G4 5 नानिरुद्ध कथं हृत (G5 °तम्), T3 G1 3 [अ]निरुद्ध स्यात्कथं हृत, M3-4 सोऽनिरुद्ध कथं हृत (for °) —(L 29) Dn1 शोकाग्नि (for °भि) D1 शापत, G2 शोकेन (for शापेन) T1 G2 4 5 दहेत्त (for °त) D3 शापे नापि च मा दहेत (for °) —(L 30) K1 3 4 Dn D2 3 तन्नोपाय, N3 3 V1 2 B D3 D8 T4 त चोपाय, D1 5 एतदर्थं, D4 तयोपाय (for एतावर्थौ) V2 तं चोपायेन भगवन्, G2 एतावदर्थौ भ° (for °) D3 शिक्षितुं, G1 विदितु (for चिन्तितुं) K3 चिन्तया वेत्तुमर्हसि, Ñ1 V2 चिन्तित त्वमिहार्हसि, D1 6 चिन्ता मे कर्तुम°, D4 विधातु चैवमर्हसि (for °) —(L 31) K3 चोप, N2 क्षेपा, T1 2 G1 3 4 M क्षुप, Poona ed क्षूपा (fo क्षुपा) D3 कामात् (for कान्त) —(L 32) D2 उक्ते, G2 उक्त्वा (for उक्तो) T1 2 G1-4 M वचन (for भगवान्) K2 Ñ1 V2 B3 D6 इति श्रुत्वा (K3 °स्तुक स) शुभं वाक्य (for °) K2 N2 V3 L1 D6 नारदश्चित्रलेखया (for °) —(L 33) K2 प्रत्युवाच ततस्ता च, N2 V3 B3 D6 प्रत्युवाच वचस्तस्य (V3 °स्य) (for °) K Dn D1 3 4 5 T4 G3 अभय (for समय) D3 शृणु त्वमविशङ्किता (for °) —(L 34) T1 2 G1 3 5 -सद्म (for -वेश्म) K3 निवेशिते, K3 प्रवेशनं (for °शिते) —(L 35) K3 V2 B1 (marg as above) 2 D6 तदा त्वया, Ñ1 त्वया तदा, B2 T2 त्वया शुभे (for शुचिस्मिते) T1 2 G2 3 M सस्मार्योऽहं त्वया (M1-3 तदा) शुभे (for °) —(L 36) सत्य मे, V2 B3 D6 स तु मे; D5 D7 4 ममैव, D1 ममैव, T2 G1 4 5 M एष मे (for ममैष) D2 द्रष्टु युद्ध (by transp) V2 T4 मनोरमम्, V3 B1 3 हृदानघे, T1 2 G M1 समागतम् M1-4 सदा शुभे (for मनोरमे) —(L 37) K4 Ñ2 3 V1 Dn Ds1 D1 2 महा, T4 मम (for भवेत्) K1 3 V2 D3 य च (K3 यतो, D2 यत्तु) दृष्ट्वा महाप्रीति, B1 3 Ds2 D4 5 G3 तद्दृष्ट्वा च (B1 मे) महाप्रीति (for °) T3 G1 4 5 वृथा (for दृढा) Ñ2 मम चेद् वरानने (for °) — K3 T1 2 G1 3 M om lines 38-39 —(L 38) K1 Ñ3 3 V D1 3 4 G4 5 गृह्य (D4 विद्यु)- ता तामसीं विद्या (for °) K1 4 D3 प्रमर्दिनीम् V3 3 D1 4 G4 5 -प्रमोहिनीम्, B3 °हनी (for °हिनी) —(L 39) K1 Ds2 कृतकृत्यस्तु ते देवि (for °) K4 एषा विद्या, B1 विद्या सेवा (for एष विद्यां) —(L 40) Ñ1 महात्मना, B1 (marg) M1-3 सुरर्षिणा (for मह°) —(L 41) K2 तथेति प्रतिपेदे सा (for °) T4 मनोहरा (for °जवा) —(L 42) K2 समाकाशम् (for महात्मानम्) D6 T2 G3 ऋषिं त (for ऋषीणां) K2 अगमद्वेगगामिनी, G4 5 ऋषीणां प्रवरं मुनिम् (for °), —(L 43) K1 3 4 V3 Dn Ds1 D2 4 निरीक्ष्य (K1 V3 Ds1 °क्ष)न्ती, D1 2 5 सा जगाम, T1 2 G1-3 निरीक्ष्य तु, M1 2 निरीक्षति (for निरैक्षत) K1 3 4 Ñ2 3 V B Dn D5 D1 3-6 T1 4 चैव, G2 M सा तु (for गत्वा). D7 यत्रैव भवनं महत् (for °)

34

G4 5 om lines 1-2 —(L 1) K3 D5 ऽन्तरिक्षे V1 2 B °रीक्षाद्, (for °रिक्षाद्) K2 एवास्य, D2 देवी सा (for एवाशु). K1 3 4 Dn D1 3 5 धिष्ठिता, K3 धिष्ठित, Bom Poona eds G(ed) [अ] धिष्ठिता (for विष्ठिता) D2 सुप्रसादपरिष्ठिता, D4 चित्रलेखा वराप्सरा (for °) —(L 2) K3 D3 सा प्राबुद्धिमिदं प्राह (for °) —(L 3) D5 तु तस्मै सा; G2 4 5 तथा तस्मै (G2 °स्मिन्) (for तु सा तस्मै) K1 D1 नीत्वा (for हृत्वा).

अपि ते कुशलं वीर सर्वत्र यदुनन्दन ।
अदृष्टापस्मदोषो वा कच्चिद्वर्तति ते सुखम् ॥
शृणुष्व त्वं महाबाहो विज्ञप्तिं मे रतीसुत ।
उषाया मम सख्यास्तु वाक्यं वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥
स्वप्ने तु या त्वया दृष्टा स्त्रीभावं चापि लम्भिता ।
बिभर्ति हृदयेन त्वां तया संप्रेषितास्म्यहम् ॥
रुदती जृम्भती चैव निःश्वसन्ती मुहुर्मुहुः ।
त्वद्दर्शनपरा सौम्य कामिनी परितप्यते ॥
यदि त्वं यास्यसे वीर धारयिष्यति जीवितम् ।
अदर्शनेन मरणं तस्या नास्त्यत्र संशयः ॥
यदि नारीसहस्रं ते हृदिस्थं यदुनन्दन ।
स्त्रिया कामयमानायाः कर्तव्या हस्तधारणा ॥
त्वं च तस्या वरोत्सर्गे देव्या दत्तो मनोरथः ।
चित्रपट्टं मया दत्तं त्वच्चिह्नं वीक्ष्य जीवति ॥
सानुक्रोशो यदुश्रेष्ठ भव तस्या मनोरथे ।
उषा ते पतते मूर्ध्ना वयं च यदुनन्दन ॥
श्रूयतां चोद्भवस्तस्याः कुलं शीलं च यादृशम् ।
संस्थानं प्रकृतिं चास्याः पितरं च ब्रवीमि ते ॥
वैरोचनिसुतो वीरो बाणो नाम महासुरः ।
स राजा शोणितपुरे तस्य त्वामिच्छते सुता ॥
त्वद्भावगतचित्ता सा त्वामृते न हि जीवति ।
मनोरथकृतो भर्ता देव्या दत्तो न संशयः ।
त्वत्संगमास्सा सुश्रोणी प्राणान्धारयते शुभा ॥
चित्रलेखावचः श्रुत्वा सोऽनिरुद्धोऽब्रवीदिदम् ।
दृष्टा स्वप्ने मया सा हि तन्मत्तः शृणु शोभने ॥
रूपं कान्तिं मतिं चैव संयोगं रुदितं तथा ।

—(L 4) K₂ तत्रैवाश्रावयन्ती च B₁ ता सा वै चाश्रये देशे Bom Poona eds G(ed) विविक्ते सा च वै देशे (for ᵃ) —(L 5) K₃ ₄ D₁ अपि ते, Ñ₂ अप्यत्र D₄ अथ ते (for अपि ते) D₆ सर्वं ते (for सर्वत्र) —(L 6) K₂ B₁ D₂ ₈ चापि, G₂ सत्र (for तावत्) K₃ सुखे (for सुखम्) D₃ किं च ते वर्तते सुखम् (for ᵇ) —(L 7) K₄ शृणुष्व (for शृणुष्व) V₁ [ए]व (for त्व) K₂ Ñ₂ D₄ ₆ शृणुष्वावहितो महा (K₂ ह्यव, D₆ मेऽद्य) (for ᵃ) K₁ ₃ ₄ N₂ ₃ V B Dn Ds D₂ ₄ ₆ G₂ विज्ञाप्य (for विज्ञप्तिं) V₂ D₁ ते (for मे) D₁ ₆ रते सुत, D₄ तत सुखम् (for रतीसुत) —(L 8) K₄ D₃ वाक्यं वाक्यविशारद (for ᵇ) —(L 9) Bom Poona eds भाविता (for लम्भिता) —(L 10) V₃ B Ds D₅ ₆ हृदये या, D₃ ᵒय च (for ᵒयेन) K₃ उषया (for तया सᵒ) V₆ B हि (for [अ]स्मि) K₁ D₃ ₄ उषया प्रेरिता ह्यहम्, K₃ ₄ Ñ₂ ₃ V₁ ₂ Dn D₂ ₅ G₂ उषया प्रेषिता तया (Dn D₅ त्वहम्) D₂ T₃ G₄ ₆ अहं संप्रेषिता तया (for ᵇ) —(L 13) G₂ यावत् (for यदि) K₂ D₃ जीवितं धारयिष्यति (for ᵇ) —(L 14) N₂ V₁ D₅ अदर्शने तु (D₄ ते) मरण (for ᵃ) —(L 15) K₂ D₃ गृहेऽस्ति, B Ds D₂ ₆ G₁ गृहस्थं (for हृदिस्थं) —(L 16) D₃ तस्यापि कामया नायाः (for ᵃ) —(L 17) D₃ स्वयं (for त्वं च) Bom Poona eds G(ed) दत्तो देव्या (by transp.) —(L 18) G₃ चित्रवर्णं (for ᵒपट्टं) K₂ मया दत्तं चित्रपट्टं (for ᵃ) V₂ त्वां विदं (for त्वच्चिह्नं) K₁ ₄ Dn D₁ ₄ ₅ दृष्ट्वा, Ñ₃ पदं, V₁ प्राप्य, D₂ प्रेक्ष्य (for वीक्ष्य) K₃ ₃ त्वच्चित्र (K₂ तच्चिह्नं) दृष्ट्वा जीवति, D₃ त्वच्चिह्नं दृश्य जीवितम् (for ᵇ) — After line 18, Dn Ds D₂ ins

1** मदुत्सङ्गे समारोप्य जीवते दर्शनेप्सया ।
[Ds₂ D₃ म(D₅ त्व)दुत्सङ्गे D₅ दर्शनेच्छया (for ᵒप्सया)]
—(L 19) D₃ भवास्याश्च (for भव तस्या) K₃ D₁ ₃ मनोरथे (for ᵒथे) — K₃ om line 20 —(L 20) K₄ सैषा (for उषा) —(L 21) V₂ B₃ D₂ कुलं (for कुलं) —K₃ om line 22 —(L 22) V₃ G₃ स्वस्थानं (for संᵒ) T₄ संस्थानं च तथा पुरा (for ᵃ) —(L 23) G₂ महारथः (for ᵒसुर) —(L 24) K₃ D₂ पिता तस्य महासुरः (for ᵇ) —(L 25) B₁ G₂ ₅ जीवितम् (for जीवति) K N₂ ₃ V₁ ₃ D (except D₅) T₄ त्वन्मय चापि जीवितम् (for ᵇ) —(L 26) V₃ B₁ G₃ ᵒप्यसंशयम्, B₁ त्वन्मतश्च, B₂ T₄ G₂ त्वत्सकाशं D₅ न संशयम्, G₄ त्वत्सकाशं (for न संशयः) —(L 27) D₅ त्वत्संगमाशा तु सुश्रोणी (for ᵃ) G₁ ₃ सदा (for शुभा) K₁ D₄ धारयेज्जीवितं शुभा (for ᵇ) — Before line 28 D₂ ₆ T₄ ins वैशंपायन उवाच —(L 28) K₄ इति वक्ता (for चित्रलेखा) K₂ D₃ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्या (for ᵃ) G₂ [अ]निरुद्धः सो (by transp) K₂ स दृष्टो वाक्यमनवीत्, K₄ प्राद्युम्निः प्राह तां सखीम्, D₃ हृष्टो वचनमब्रवीत् (for ᵇ) —(L 29) V₁ B₁ चापि (for सा हि) K₄ यदैव सा मया दृष्टा, G₄ दृष्टा सा हि मया स्वप्न (for ᵃ) G₄ ₅ मम वचः (for तन्मत्तः) K₄ स्त्रीभावं चापि लम्भिता, Ds₂ तन्मत्तः शोभने शृणु (for ᵇ) — After Line 29, K₄ ins

2** ततः प्रबुद्धे न लभे शर्म नैव रतिं सखि ।
—(L 30) K₂ स्मृतिं, B₁ धृतिं (for कान्तिं) K₁ Ñ₂ V B₁ ₃ D₃ D₄ ₆ G₂ ₄ ₅ गतिं, K₂ D₃ धृतिं, D₃ गतं (for

एव सर्वमहोरात्र सुप्यामि परिचिन्तयन् ॥
यद्यह समनुग्राह्यो यदि सख्य त्वमिच्छसि ।
नयस्व चित्रलेखे मा द्रष्टुमिच्छाम्यह प्रियाम् ॥
कामसतापसतप्त, प्रियासगमकातर· ।
एषोऽञ्जलिर्मया बद्ध सत्य स्वप्न कुरुष्व मे ॥
तस्य तद्वचन श्रुत्वा चित्रलेखा वराप्सरा ।
सफलोऽद्य मम क्लेश सख्या मे यत्प्रयाचितम् ॥
ईप्सित तस्य विज्ञाय अनिरुद्धस्य भामिनी ।
चित्रलेखा ततस्तुष्टा तथेति च तमब्रवीत् ॥

35

K1 3 4 Ñ3 3 V B D T2 4 G ins after adhy 108 Ś1 after adhy 109

वैशपायन उवाच ।

यदा बाणपुरे वीर सोऽनिरुद्ध सहोषया ।
सनिरुद्धो नरेन्द्रेण बाणेन बलिसूनुना ॥
तदा देवीं स कौमारीं रक्षार्थं शरण गतः ।
यद्गीतमनिरुद्धेन देव्या स्तोत्रमिद शृणु ॥
अनन्तमक्षय दिव्यमादिदेव सनातनम् ।
नारायण नमस्कृत्य प्रवर प्रथम प्रभुम् ॥
चण्डीं कात्यायनीं देवीमार्यां लोकनमस्कृताम् ।
वरदां कीर्तयिष्यामि नामभिर्हरिसंस्तुते ॥
ऋषिभिर्दैवतैश्चैव वाक्पुष्पैरर्चिता शुभाम् ।
ता देवीं सर्वदेहस्था सर्वदेवनमस्कृताम् ॥
महेन्द्रविष्णुभगिनीं नमस्यामि हिताय वै ।
मनसा भावशुद्धेन शुचि स्तोष्ये कृताञ्जलिः ॥
गौतमीं कसभयदा यशोदानन्दवर्धिनीम् ।
मेध्या गोकुलसभूता नन्दगोपस्य नन्दिनीम् ॥
प्रज्ञा दक्षा शिवा सौम्या दनुपुत्रप्रमर्दिनीम् ।

मतिं) D3 तस्या स (for सयोग) D6 G3 4 5 च रतिं (for रुदित) — K2 om line 31 — (L 31) D3 अहोरात्रमह चैव (for ᵃ) — (L 33) D3 ता (for [अ]ह) — After line 33 N3 Dn2 ins

3** ईप्सित तस्य विज्ञाय सानिरुद्धस्य भाविनी ।
चित्रलेखा ततस्तुष्टा तथेति च तमब्रवीत् ॥

— K2 4 N3 V1 2 B1 3 D5 D1 6 G2 5 T4 om lines 34–37 — (L 34) N3 V3 -दर्शन (for सगम) Bom Poona eds G(ed) -कामत· (for -कातर) — (L 35) N3 V3 B3 दत्त (for बद्ध) K1 D4 एष क्षणो मया बद्ध (K1 °द्धा) (for ᵃ) N3 V3 सत् (for मे) — Ñ3 V3 om line 36 — (L 37) D3 एतन् (for म यत्) K1 D4 सख्या मे प्रतियाचितुम् (for ᵇ) — Before line 38 K1 Ñ3 B2 Dn D4 8 ins वैशपायन उवाच Dn1 om lines 38 39 — (L 38) K3 Ñ3 B1 2 Dn2 D6 सानिरुद्धस्य (for अनि°) — After line 39 D4 ins

4** वार्तांशते सुमध्ये काङ्क्षितार्थोऽपि निद्रया ।
निमीलिताक्ष सोऽभवन्नृप शार्दूलविक्रम ॥
सुकन्या वचन श्लाघ्य जहार सह शय्यया ।
द्वारिक धनुत्त भूप निमुह्य तेनवेगत

35

G1 om the ref — (L 1) एतद् (for यदा) K3 बद्ध, G3 धीर (for वीर) G1 2 [उ]षया सह (by transp) — (L 2) D3 स (for सं) Ś1 K1 N3 V1 2 B D5 D1–4 6 T2 G असुरेन्द्रेण, V3 ऽनिरुद्धेन (for नरेन्द्रेण) — (L 3) D1 6 कोटवीं स, Bom Poona eds G(ed) कोटवीं (for स कौमारीं) Ś1 तदा स देवीं कोटवीं, B1 Dn D3 तदा स कोटवीं देवीं (for ᵃ) G3 रक्षण (for रक्षार्थं) — (L 4) T3 G1 3 4 यथा तथा (for यद्गीतम्) — (L 5) D3 अजय (for अक्षयं) K3 V3 देवम्, D3 वीरम्, T3 G1 नित्यम् (for दिव्यम्) — Before line 6 G(ed) ins अनिरुद्ध — (L 6) Ś1 प्रजाना (for प्रवर) Bom Poona eds G(ed) जगतो (for प्रथम) K1 N3 V1 2 B1 3 D2–4 6 विभुम् (for प्रभुम्) T3 4 G प्रथम प्रवर प्र(T3 G3 वि)भुम् (for ᵇ) — (L 7) Ś1 चण्डा D3 भवस्या (for चण्डीं) Ś1 परां, K3 मायां B1 आर्यं (for आर्यां) — After line 7 G(ed) ins

1** महेन्द्रविष्णुभगिनीं सर्वदेवनमस्कृताम् ।

— G3 om line 8 Before line 8, D2 ins अनिरुद्ध उवाच — (L 8) G1 3 4 गति (for हरि) T3 G(ed) नामभिर्गीतिसंस्तुते (for ᵇ) — (L 9) Ś1 दैवतैर्ऋषिभिश्चैव, T3 G1 4 6 ऋषिभिर्वेदपरै°) K1 3 V1 Dn D3 4 राक्षसैर्, K3 D1 3 पाखुपैर् (for वाक्पुष्पैर्) Ś1 शुभे, T3 G3 4 शिवाम् (for शुभाम्) — (L 10) T2 4 G तोषयिष्यामि तां देवीं (for ᵃ) Ś1 V3 B1 2 भूत, B2 -लोक (for देव) — K3 om (hapl) lines 11 16 Before line 11 K1 4 Ñ3 V B D (except D3) T3 G3 4 ins अनिरुद्ध उवाच — (L 11) Ś1 G3 नमाम्यहम् (for नमस्यामि) — G2 om lines 12–14 — (L 12) Ś1 शुद्धात्मा (for -शुद्धेन) V3 B1 D6 मनसा शुद्धभावेन (for ᵃ) G1 आशु (for शुचि) — (L.

ना देवीं सर्वदेहस्था सर्वभूतनमस्कृताम् ॥
दर्शनीं पूरणीं माया शशिवक्त्रा शशिप्रभाम् ।
शान्तिं ध्रुवा च जननीं मोहनीं शोषणीं तथा ॥
सेव्या देवैः सर्षिगणैः सर्वदेवनमस्कृताम् ।
कालीं कात्यायनीं देवीं भयदां भयनाशनीम् ॥
कात्यायनीं कामगमां त्रिनेत्रां ब्रह्मचारिणीम् ।
सौदामिनीं मेघरवां वेतालीं विपुलाननाम् ॥
यूथस्थाद्या महाभागा शकुनीं रेवतीं तथा ।
तिथीनां पञ्चमीं षष्ठीं पौर्णमासी चतुर्दशीम् ॥
सप्तविंशति ऋक्षाणि नद्यः सर्वा दिशो दश ।
नगरोपवनोद्यानद्वाराट्टालकवासिनीम् ॥
ह्रीं श्रीं गङ्गा च गान्धारीं योगिनीं योगदां सताम् ।
कीर्तिमाशां दिशं स्पर्शां नमस्यामि सरस्वतीम् ॥
वेदानां मातरं चैव सावित्रीं भक्तवत्सलाम् ।
तपस्विनीं शान्तिकरीमेकानंशां सनातनीम् ॥
कौबेरीं मदिरां चण्डामिलां मलयवासिनीम् ।
भूतधात्रीं भयकरीं कूष्माण्डीं कुसुमप्रियाम् ॥
दारिणीं मदिरावासां विन्ध्यकैलासवासिनीम् ।
वराङ्गना सिंहरथां बहुरूपां वृषध्वजाम् ॥
दुर्लभां दुर्जेयां दुर्गां निशुम्भभयदर्शिनीम् ।
सुरप्रियां सुरां देवीं वज्रपाण्यनुजां शिवाम् ॥
किराती चीरवसना चोरसेनानमस्कृताम् ।

---

13) K1 D4 G2 धाता स्वा (G2 ता), K4 भेदाय, Ñ2 V1 B Dn धाता च, D2 मथनी D3 पाताय G1 -पाला च (for भयदा) — (L 14) D3 मध्ये G1 मेधा (for मेध्या) Ś1 गोपाल (for गोकुल) D5 -वर्धनीम् (for नन्दिनम्) — (L 15) B2 D2 T1 G2-4 प्राज्ञा (for प्रज्ञा) K1 Ñ2 V1 B1 (marg) D5 D2-4 G1 शुभा (for शिवा) V2 D6 पुण्या, B1 (marg as above) सुरया (for साम्या) Ś1 प्रख्या त्रिस्था त्रिशा सौम्या (for ᵃ) N2 B2 D4 D2 T2 प्रमर्दनीम्, G2 त्रिमर्दिनीम् (for -म°) Ś1 दनुपुत्रस्य मर्दनीम् (for ᵇ) — Ś1 V3 B1 om line 16 — (L 16) D3 G4 भूतस्था, D1 देवस्था (for देहस्था) D3 देव, D6 लोक (for भूत) — (L 17) V दशमीं (for दर्शनीं) D4 दार्शीं नारायणी माया (for ᵃ) D महामाया, T2 G1 शुभ [illegible] (for शशिवक्त्रा) [illegible]) G2 शिवा [illegible] °शा) जननीं [illegible] K3 N2 V1 B Dn D3 तोषणी (for शो°) Ś1 K1 V3 Dn1 Dn1 D4 T1 मोहिनीं तोषणीं तथा V2 G2 तोषणीं मोहनीं तथा, G3 जमाता शोषणी तथा, for ᵇ) — T1 G om (hapl) lines 19-23 — (L 19) K3 Ñ2 V3 B1 Dn D3 सव्या D1 सव्यारे (for सेव्या) Ś1 ऋषि (for मपि) K4 संव्यां देवैश्च सगणै D5 सव्या दवैर्दैवगणै (for ᵃ) Ś1 Ñ2 V B2 Dn1 D2 भूत, D2 भूतैर्, D5 लोक (for देव) — After line 20 Dn ins

2** कन्या कपालिनी देवीं सौम्या त्रिदशपूजिताम् ।

—(L 21) Ś1 D1 कालरात्रीं B1 कापालिनी D5 कालधर्मी (for कात्या°) — (L 22) B1 सौदामनी (for °मिनी) Ñ2 मेघबला, V1 °वरां; D2 °गमा (for °रवां) K2 V वाचाला, B2 वातालीं (for वे°) — (L 23) V1 B1 D3 D5 यूथस्याम्बा, B2 गुह्यस्याद्या, D2 पृथुश्यामा, D1 सुन्दरास्यो (for यूथस्थाद्या) Ñ2 कुशला V1 शकुना (for °नीं) — (L 25) V3 B1 D5 D6 सप्तविंशतिमृक्षस्य (for ᵃ) — (L 26) G2 नगरोपवनोद्देशे (for ᵃ) V1 द्वाराट्टालनिकेतनाम्, V3 B3 D5 चर्याट्टालनि(B3 °क)वासिनीम् D2 ग्रामारण्यक°, T2 G1 चत्वराट्टविलासिनीम् G2 सज्ञानन्देकना° (for ᵇ) — T1 G om (hapl) lines 27-33 — (L 27) K1 D4 (marg) हा श्रीं गार्गी च गन्धर्वा Ñ2 V ह्रीं श्रीं गार्गी च गान्धर्वी, B2 ह्रीं श्रीं शाङ्गी च गान्धर्वी (for ᵃ) Ś1 K1 Ñ2 V B D सदा (for सताम्) — (L 28) V1 D6 नमस्येऽहं (for नमस्यामि) — Ñ2 om line 29 — (L 29) Ś1 K1 V3 D1 T1 देवानां (for वेदानां) K1 V1 D3 भक्ति (for भक्त) — (L 30) K2 D2 शतानताम् (for सनातनीम्) — (L 31) Ś1 कौमार्यां K3 Dn कौटवीं D1 कौबेर्यां (for कौबरीं) K3 Dn1 D2 चण्डीम् (for चण्डाम्) — (L 32) D3 कुम्भाण्डी (for कूष्माण्डीं) B1 D6 समर (for कुसुम) Ś1 कूष्माण्डीं कुसुमाश्रयाम्, V3 कुम्भाण्डीं समरप्रियाम् (for ᵇ) — (L 33) K2 V2 मन्दरावासां (for मदि°) Ś1 K1 Ñ2 V1 B Dn D3 D1 T1 दार- (Ś1 Ñ2 B2 Dn1 Dn1 °रु)णीं मन्दरावासां (for ᵃ) — (L 34) Ñ2 V3 B1 D3 D6 सिंहरवां; B2 D1 G2 °रथीं (for °रथां) D3 बहुभूपा (for °रूपां) — (L 35) G दुर्गमां (for दुर्जेयां) Ś1 देवीं (for दुर्गां) B2 दुर्जेयां दुर्गमां दुर्गां (for ᵃ) G2 निर्भया (for निशुम्भ) Dn1 मर्दिनीम् (for दर्शिनीम्) — (L 36) V1 B D3 सुराप्रिया (for सुर°) T1 शुभाम् (for शिवाम्) — (L 37) Dn1 चारु- (for चीर) V3 किराती चारुवसनां, Dn1 वा चारुवस्त्रा (for ᵃ) V3 D5 D6 चारुनेत्र, T1 G शूरसेन (for चोरसेना).

आज्यपां सोमपां सौम्या सर्वपर्वतवासिनीम् ॥
निशुम्भशुम्भमथनीं गजकुम्भोपमस्तनीम् ।
जननीं सिद्धसेनस्य सिद्धचारणसेविताम् ।
वरा कुमारप्रभवा पार्वतीं पर्वतात्मजाम् ॥
पञ्चाशद्देवकन्यानां पत्न्यो देवगणस्य च ।
कद्रूपुत्रसहस्रस्य पुत्रपौत्रवरस्त्रियः ॥
माता पिता जगन्मान्या दिवि देवाप्सरोगणैः ।
ऋषिपत्नीगणानां च यक्षगन्धर्वयोषिताम् ॥
विद्याधराणां नारीषु साध्वीषु मनुजासु च ।
एवमेतासु नारीषु सर्वभूताश्रया ह्यसि ॥
नमस्त्वमसि त्रैलोक्ये किंनरोद्गीतसेविते ।
अचिन्त्या ह्यप्रमेयासि यासि सासि नमोऽस्तु ते ॥
एभिर्नामभिरन्यैश्च कीर्तिता ह्यसि गौतमि ।
त्वत्प्रसादादविघ्नेन क्षिप्रं मुच्येय बन्धनात् ॥
अवेक्षस्व विशालाक्षि पादौ ते शरणं व्रजे ।
सर्वेषामेव बन्धानां मोक्षणं कर्तुमर्हसि ॥
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च चन्द्रसूर्याग्निमारुताः ।
अश्विनौ वसवश्चैव धाता भूमिर्दिशो दश ॥
गावो नक्षत्रवंशाश्च महा नद्यो ह्रदास्तथा ।
सरितः सागराश्चैव नानाविद्याधरोरगाः ॥
तथा नागाः सुपर्णाश्च गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
कृत्स्नं जगदिदं प्रोक्तं देव्या नामानुकीर्तनात् ॥
देव्याः स्तवमिमं पुण्यं यः पठेत्सुसमाहितः ।
सा देवी सप्तमे मासि वरमग्र्यं प्रयच्छति ॥
अष्टादशभुजा देवी दिव्याभरणभूषिता ।
हारशोभितसर्वाङ्गी मुकुटोज्ज्वलभूषणा ॥
कात्यायनि स्तूयसे त्वं वरदे वामलोचने ।
नमोऽस्तु ते महादेवि सुप्रीता हि भजस्व माम् ।

— T4 om line 38 — (L 38) T2 G1 3 5 पूज्यपां (for आ°) Ś1 पूर्वं, V2 सौम्यां (for सर्वं) G5 सपर्वतनिवासिनीम् (for °) — (L 39) B1 -हननीं (for -मथनीं) D3 निशुम्भमथनीं देवीं (for °) Ś1 गजकुम्भोपमर्दिनीम् (for °) — K3 om line 40 — (L 40) G5 महा (for सिद्ध) T3 G1 2 जननीं च महासेना, G4 महासेनस्य जननीं (for °) — B1 om (hapl) lines 41–45 — (L 41) G4 रामा (for वरां) — (L 42) K1 D4 पत्नीनां (for -कन्यानां) G1 3 या (for च) — (L 43) V1 रुद्र, T2 G1 3 तस्य, T4 भ्रातृ, G2 दनु G4 5 स्त्र (for कद्रू-) G1 -जनाश्रयम् (for वरस्त्रिय) — (L 44) Dn जगन्माया; D3 °रसन्या (for °न्मान्या) — G om linee 45 — (L 45) D6 देव (for यक्ष) K1 3 4 Ñ2 V3 Dn D3 5 सेविताम् (for -योषि°) — V1 om line 47 — (L 47) Ś1 पूर्वदेवाश्रया ह्यसि V2 D6 सर्वभूतप्रिया ह्यसि, T4 °ताश्रयासु च (for °) — (L 49) Ds2 अर्चिता (for अचिन्त्या) K4 सा त्वं; D3 T3 G3 5 यासि (for सासि) — (L 50) G1 एभिश्च नामभिर्मुख्यै (for °) — (L 51) T2 G1 3 5 शीघ्रं (for क्षिप्रं). K4 D1 मुञ्चेय, G2 मुच्यतां (for °य) Ś1 तत्क्षणात् (for बन्धनात्) — (L 52) Ś1 अवेक्षसि (for °क्षस्व) — (L 53) V2 Cal ed बद्धानां (for बन्धानां) — (L 54) G(ed) शक्रश्च (for विष्णुश्च) G3–5 शङ्करः (for रुद्रश्च) T3 G1 ब्रह्मा शिवश्च शक्रश्च (for °) — (L 55) Ñ2 V1 2 B Dn D3 D6 विश्वे साध्यास्तथैव च (for °) — After line 55, Ñ2 V1 2 B Dn D3 D6 ins

3** मरुतः सहपर्जन्यो धाता भूमिर्दिशो दश ।

[B2 D3 D6 मरुता (for °त) Ñ2 V1 -पर्जन्यै (for °न्यो)]

— (L 56) G3 भगो (for गावो) G5 मह (for महा) Ś1 नन्दा (for नद्यो) — (L 57) D2 यक्षा (for नाना) Ś1 धरास्तथा, K4 धरा गणा, V2 -धरा खशा, B D6 -धरा खगा (for धरोरगा) — (L 58) D1 5 सुपर्वाणो (for °र्णाश्च) K1 D4 नागा सुपर्णाश्च तथा (for °) — (L 59) V2 3 B2 D6 T2 G प्रीतं (for प्रोक्तं) G2 देवि ते ह्यनुकीर्तनम् (for °) — D2 om lines 60–62 — (L 60) K2 4 V1 B1 2 Dn D3 इदं दिव्यं Ñ2 V2 B4 D3 D2 4 6 इदं पुण्यं, V2 D1 इमं दिव्यं, T4 इदं सर्वं (for इमं पुण्यं) Ś1 पठेत (for पठेत्सु-) — (L 61) K1 V2 B2 3 D1 6 G2 सा तस्मै, K2 देवी सा (by transp), V2 तस्मै सा, B1 T3 G1 3–5 तस्मै सा T4 तस्मै सा त्वं प्रसन्नासि (for °) K3 T3 G2 प्रयच्छसि (for °ति) — (L 62) Ś1 G2 भुजा देवीं (for भुजा देवी) Ś1 G2 भूषिताम् (for °ता) — Ś1 om (hapl) line 63 — (L 63) Ñ2 V2 D6 भूषित (for -शोभित) G2 सर्वाङ्गीं — (L 64) G4 5 त्रायसे (for स्तू°) K1 नित्यं (hypermetric), K3 नित्य (hypermetric), V1 D1 त्वं च (hypermetric) (for त्वं) — After line 64*, Ds2 D5 Bom Poona eds G(ed) ins

4** वरमग्र्यं प्रयच्छसि ।
अतः स्तवीमि तां देवीं

[(L 1) D5 प्रयच्छ मे (for °च्छसि) — Ds2 om line 2 — (L 2) D6 त्वां (for तां)]

प्रयच्छस्व वरं ह्यायुः पुष्टिं चैव क्षमां धृतिम् ॥
एवं स्तुता महादेवी दुर्गा दुर्गपराक्रमा ।
सांनिध्यं कल्पयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ॥
अनिरुद्धहितार्थाय देवी शरणवत्सला ।
बद्धं बाणपुरे वीरमनिरुद्धं व्यमोक्षयत् ॥
सान्त्वयामास तं वीरमनिरुद्धमरिमर्दनम् ।
प्रसादं दर्शयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ॥
नागपाशेन बद्धस्य तस्योपाहृतचेतसः ।
स्फोटयित्वा कराग्रेण पञ्जरं वज्रसंनिभम् ॥
रुद्धं बाणपुरे वीरं सानिरुद्धमभाषत ।
सान्त्वयन्ती वचो देवी प्रसादाभिमुखी तदा ॥
चक्रायुधो मोक्षयितानिरुद्ध
त्वां बन्धनादाशु सहस्व कालम् ।
छित्त्वा तु बाणस्य सहस्रबाहुं
पुरीं निजां नेष्यति दैत्यसूदनः ॥
ततोऽनिरुद्धः पुनरेव देवीं

— G_2 om lines 65-68 — (L 65) T_4 om (hapl) lines 65^b-67^a $Ś_1$ सुप्रसीद (for सुप्रीता हि) Bom Poona eds G(ed) सदा भव (for भजस्व माम्) — Before line 66 $Ś_1$ V ins श्रीदेव्युवाच — (L 66) $Ñ_2$ V_1 प्रयच्छामि, D_1 °च्छ मे, Bom Poona eds G(ed) °च्छ त्व (for °च्छस्व) D_{n1} धरे G_2 पर (for वर) $Ś_1$ V_3 दीर्घमायु प्रयच्छस्व (V_3 °च्छामि) $G_{1, 3}$ पर ह्यायु प्रयच्छस्व (for ^{a}) D_{s1} पुष्टिश्च (for पुष्टिं) — After line 66 D_{s2} D_6 ins

5** देवी उवाच ।
प्रयच्छामि वरं ह्यायुः पुष्टिं चैव क्षमां धृतिम् ।
[D_6 दीर्घमायुः प्रयच्छामि (for ^{a})]

D_{s2} D_6 cont $Ñ_2$ V B D_{s1} $D_{1, 2, 5}$ ins after line 66

6** बन्धनस्थो विमुच्येय सत्यमेतद्भवेदिति ।

D_2 cont

7** श्रुत्वा कामानवाप्नोति काङ्क्षितान्मनुज सदा ।

— Before line 67 some Mss ins वैशंपायन उवाच — (L 67) D_5 $D_{1, 3}$ तदा (for महा) — (L 68) T_3 $G_{1, 3}$ साध्य स, C_1 साध्यं स (for सांनिध्य) K_1 सांनिध्यमर्पयामास (for ^{a}) $Ñ_2$ सानिरुद्धस्य (for अ°) $Ś_1$ रक्षणे, D_{n3} वेधने, D_3 मोक्षणे (for बन्धने) — G_5 om (hapl) lines 69-72 V_3 om lines 70-71 D_4 om (hapl) lines 70^b-75^a — (L 70) K_1 $D_{1, 2, 5}$ विमोक्षये, G_1 अभाषत (for व्यमोक्षयत्) D_3 T_2 G_2 सानिरुद्धमभाषत (for ^{b}) — D_3 T_2 G_1 om (hapl) lines 71-75 $V_{1, 2}$ B_1 $G_{1, 4}$ om line 71 — (L 71) $K_{3, 4}$ Dn $D_{1, 2}$, G_2 पूजयामास (for सान्त्व°) D_3 मनीषिणम् (for अमर्पणम्) $Ñ_2$ अनिरुद्धस्य बन्धने (for ^{b}) — V $B_{1, 3}$ ins after line 71 B_2 Dn D_{s1} after line 72

8** पूजयामास तं वीरं सोऽनिरुद्धं प्रतापवान् ।

— B_2 om line 72 — (L 72) V_3 D_6 मां तु वै, D_2 मोक्षणे (for बन्धने) — (L 73) $Ś_1$ नागपाशैर्बद्धस्य (for ^{a}) D [उ]पि, G_5 सा (for [उ]पा) — K_4 om lines 75-96 D_3 om lines 75-91 $Ś_1$ om lines 75-76 — (L 75) K_1 $Ñ_2$ V B_1 Dn D_s $D_{1, 2, 5, 6}$ T_1 $G_{2, 4, 5}$ बद्ध (for रुद्ध) K_1 अनिरुद्धम् (for सानि°) — (L 76) $Ñ_2$ V_2 महा G_2 च मा (for वचो) — Before line 77, some Mss ins श्रीदेव्युवाच — (L 77) K_1 मोचयिता (for मोक्ष°) $Ś_1$ D_1 G_1 [अ]निरुद्ध — (L 78) T_2 G_1 तद् (for त्वां) — (L 79) V_2 क्षित्वा (for छित्त्वा) K_{2-4} D_{s2} $D_{1, 6}$ T_1 G_4 स, G_2 [आ]शु (for तु) K_1 $Ñ_2$ V B D_s $D_{2-4, 6}$ T_2 $_4$ G सबाहुचक्र (for सहस्रबाहु) — (L 80) V_2 D_2 $G_{1, 3, 6}$ पुर (for पुरीं) T_2 $G_{1, 3, 5}$ शत्रुसूदन (for दैत्य°) — After line 80, K_1 $Ñ_2$ V_2 B_1 D_s D_4 ins

9** वैशंपायन उवाच ।
चक्रायुधो बाहुसहस्रमाजौ
छित्त्वाशु चक्रेण बले सुतस्य ।

K_1 $Ñ_2$ V_2 B_1 D_s D_4 cont B_3 Dn ins after line 80

10** वैशंपायन उवाच ।
यदानिरुद्धं सह बाणपुर्या
नेतुं खगेन्द्रेण हरिः प्रवृत्तः ।

K_1 $Ñ_2$ V_2 $B_{1, 3}$ Dn D_s D_4 cont $Ś_1$ $V_{1, 3}$ B_2 $D_{1, 3, 5, 6}$ T_3 $G_{2, 4, 5}$ ins after line 80

11** महासुरे बाण उदीर्णचक्रे
न्यक्कारमासेदतर निशम्य ।

[(L. 1) $Ś_1$ छिन्न चक्रे, V_3 महासुरो, G_3 ततोऽसुरो (for महासुरे) $Ś_1$ G_5 -चक्रो (for -चक्रे) — After line 1, $Ś_1$ ins

11A** पितुर्ववाणस्य स बाहुचक्रम् ।
चक्रायुधो गृह्य तदानिरुद्धं
पुरे महाबाण सुपर्णे चक्रे ।
निपातितो बाहुविशीर्णगात्र

— (L 2) T_3 श्रीकृष्णम् (for चक्रारम्) D_1 च कारयामास * * * * *, D_3 निपातिते बाहुविशीर्णगात्रे, D_4 न्यक्कारयामास पुरं निरस्य, D_3 च कारयामास च चक्रमोक्षम्]

While, D_3 ins after line 80

आज्यपां सोमपां सौम्यां सर्वपर्वतवासिनीम् ॥
निशुम्भशुम्भमथनीं गजकुम्भोपमस्तनीम् ।
जननीं सिद्धसेनस्य सिद्धचारणसेविताम् ।
वरा कुमारप्रभवा पार्वती पर्वतात्मजाम् ॥
पञ्चाशद्देवकन्यानां पत्न्यो देवगणस्य च ।
कद्रुपुत्रसहस्रस्य पुत्रपौत्रवरस्त्रियः ॥
माता पिता जगन्मान्या दिवि देवाप्सरोगणैः ।
ऋषिपत्नीगणानां च यक्षगन्धर्वयोषिताम् ॥
विद्याधराणां नारीषु साध्वीषु मनुजासु च ।
एवमेतासु नारीषु सर्वभूताश्रया ह्यसि ॥
नमस्त्वमसि त्रैलोक्ये किंनरोद्गीतसेविते ।
अचिन्त्या ह्यप्रमेयासि यासि सासि नमोऽस्तु ते ॥
एभिर्नामभिरन्यैश्च कीर्तिता ह्यसि गौतमि ।
त्वत्प्रसादादविघ्नेन क्षिप्रं मुच्येय बन्धनात् ॥
अवेक्षस्व विशालाक्षि पादौ ते शरणं व्रजे ।
सर्वेषामेव बन्धानां मोक्षणं कर्तुमर्हसि ॥
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च चन्द्रसूर्याग्निमारुताः ।
अश्विनौ वसवश्चैव धाता भूमिर्दिशो दश ॥
गावो नक्षत्रवंशाश्च ग्रहा नद्यो ह्रदास्तथा ।
सरितः सागराश्चैव नानाविद्याधरोरगाः ॥
तथा नागाः सुपर्णाश्च गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।
कृत्स्नं जगदिदं प्रोक्तं देव्या नामानुकीर्तनात् ॥
देव्याः स्तवमिमं पुण्यं यः पठेत्सुसमाहितः ।
सा देवी सप्तमे मासि वरमग्र्यं प्रयच्छति ॥
अष्टादशभुजा देवी दिव्याभरणभूषिता ।
हारशोभितसर्वाङ्गी मुकुटोज्ज्वलभूषणा ॥
कात्यायनि स्तूयसे त्वं वरदे वामलोचने ।
नमोऽस्तु ते महादेवि सुप्रीता हि भजस्व माम् ।

— T1 om line 38 — (L. 38) T2 G1.3.5 पूज्यपा (for आ°) Ś1 पूर्वे V2 सौम्या (for सर्वं) G3 सपर्वतनिवासिनीम् (for ᵇ) — (L. 39) B1 -हननीं (for -मथनीं) D3 निशुम्भमथनीं देवीं (for ᵃ) Ś1 गजकुम्भोपमर्दिनीम् (for ᵇ) — K3 om line 40 — (L. 40) G5 महा (for सिद्ध) T3 G1.3 जननीं च महासेना, G4 महासेनस्य जननीं (for ᵃ) — B1 om (hapl) lines 41–45 — (L. 41) G4 रामा (for वरा) — (L. 42) K1 D4 पत्नीना (for -कन्याना) G1.3 या (for च) — (L. 43) V1 रुद्र, T2 G1.3 तस्य, T4 भ्रातृ, G2 शत्रु G4.5 तत्र (for कद्रु-) G1 जनाश्रयम् (for वरस्त्रिय) — (L. 44) Dn जगन्माया, D3 °स्मृत्या (for °न्मान्या) — G om linee 45 — (L. 45) D6 देव (for यक्ष) K1.3.4 Ñ3 V2 Dn D2.5 सेविताम् (for -योषि°) — V1 om line 47 — (L. 47) Ś1 पूर्वदेवाश्रया ह्यसि V3 D6 सर्वभूतप्रिया ह्यसि, T4 °ताश्रयासु च (for ᵇ) — (L. 49) Ds? अर्चिता (for अचिन्त्या) K4 सा त्व; D2 T3 G3.5 यासि (for सासि) — (L. 50) G2 एभिश्च नामभिर्मुख्यै (for ᵃ) — (L. 51) T3 G1.3–5 शीघ्र (for क्षिप्र). K4 D1 मुञ्चय, G2 मुच्यत (for °य) Ś1 तत्क्षमात् (for बन्धनात्) — (L. 52) Ś1 सवेक्षसि (for °क्षस्व) — (L. 53) V3 Cal. ed. बद्धाना (for बन्धाना) — (L. 54) G(ed) शङ्करश् (for विष्णुश्) G3–5 शक्रश् (for रुद्रश्) T3 G1 ब्रह्मा शिवश्च शक्रश्च (for ᵃ) — (L. 55) Ñ2 V1.3 B Dn D3 D6 विश्वे साध्यास्तथैव च (for ᵇ) — After line 55, Ñ2 V1.3 B Dn D3 D6 ins.:

3** मरुत सदपर्जन्यो धाता भूमिर्दिशो दश ।

[B2 D3 D6 मरुता (for °त) Ñ2 V1 पर्जन्यै (for °न्यो)]

— (L. 56) G3 भगो (for गावो) G3 ग्रह (for ग्रहा) Ś1 नन्दा (for नद्यो) — (L. 57) D2 यक्षा (for नाना). Ś1 धरास्तथा, K4 धरा गणा, V2 धरा खगा, B D6 -धरा खगा (for -धरोरगा) — (L. 58) D1.6 सुपर्वाणो (for °र्णाश्च) K1 D4 नागा सुपर्णाश्च तथा (for ᵃ) — (L. 59) V3.3 B2 D5 T2 G प्रीत (for प्रोक्त) G3 देवि ते ह्यनुकीर्तनम् (for ᵇ) — D3 om lines 60–62 — (L. 60) K2.4 V3 D1.2 Dn D2 इद दिव्यं, Ñ2 V2 B4 D3 D2.4.6 इदं पुण्य, V2 D1 इम दिव्य, T4 इद सर्वं (for इमं पुण्यं) Ś1 पठेत (for पठेत्सु-) — (L. 61) K1 V3 B2.3 D4.6 G2 सा तस्यै, K2 देवी सा (by transp.), V3 सप्तमे सा, B1 T3 G1.3.5 तस्मै सा T4 तस्मै सा त्वं प्रयच्छामि (for ᵃ) K3 T2 G3 प्रयच्छसि (for °ति) — (L. 62) Ś1 G3 भुजां देवीं (for भुजा देवी) Ś1 G3 भूषिताम् (for °ता) — Ś1 om (hapl) line 63 — (L. 63) Ñ3 V3 D6 -भूषित (for -शोभित) G3 सर्वाङ्गीं — (L. 64) G4.5 प्रार्थसे (for स्तू°) K1 नित्यं (hypermetric), K3 नित्य (hypermetric) V1 D1 त्वं च (hypermetric) (for त्व) — After line 64ᵃ, Ds? D5 Bom. Poona eds. G(ed) ins.:

4** वरमग्र्यं प्रयच्छसि ।
अतः स्तवीमि तां देवीं

[(L. 1) D5 प्रयच्छ मे (for °च्छसि) — Ds? om line 2 — (L. 2) D5 त्वा (for तां)]

प्रयच्छस्व वर ह्यायुः पुष्टिं चैव क्षमा धृतिम् ॥
एवं स्तुता महादेवी दुर्गा दुर्गपराक्रमा ।
सांनिध्यं कल्पयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ॥
अनिरुद्धहितार्थाय देवी शरणवत्सला ।
बद्धं बाणपुरे वीरमनिरुद्ध व्यमोक्षयत् ॥
सान्त्वयामास तं वीरमनिरुद्धमरिंदमम् ।
प्रसाद दर्शयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ॥
नागपाशेन बद्धस्य तस्योपाहृतचेतसः ।
स्फोटयित्वा कराग्रेण पञ्जर वज्रसंनिभम् ॥
रुद्ध बाणपुरे वीर सानिरुद्धमभाषत ।
सान्त्वयन्ती वचो देवी प्रसादाभिमुखी तदा ॥
चक्रायुधो मोक्षयितानिरुद्ध
त्वां बन्धनादाशु सहस्व कालम् ।
छित्त्वा तु बाणस्य सहस्रबाहुं
पुरीं निजां नेष्यति दैत्यसूदनः ॥
ततोऽनिरुद्धः पुनरेव देवी

— G5 om lines 65 68 —(L 65) T4 om (hapl) lines 65^{b}-67^{a} Ś1 सुप्रसीद (for सुप्रीता हि) Bom Poona eds G(ed) सदा भव (for भजस्व माम्) — Before line 66, Ś1 V ins श्रीदेव्युवाच —(L 66) Ñ2 V1 प्रयच्छामि, D4 °च्छ मे, Bom Poona eds G(ed) °च्छ त्वं (for °च्छस्व) Dn1 वरे, G1 पर (for वर) Ś1 V3 दीर्घमायु प्रयच्छस्व (V3 °च्छामि), G1 3 पर ह्यायु प्रयच्छस्व (for °) Ds1 पुष्टिश्च (for पुष्टिं) — After line 66, Ds2 D6 ins

5** देवी उवाच ।
प्रयच्छामि वर ह्यायु पुष्टिं चैव क्षमा धृतिम् ।
[D6 दीर्घमायु प्रयच्छामि (for °)]

Ds2 D6 cont Ñ2 V B Ds1 D1 2 5 ins after line 66

6** बन्धनस्थो विमुच्येय सत्यमेतन्निवेदिनि ।

D2 cont

7** श्रुत्वा कामानवाप्नोति काङ्क्षितान्मनुजः सदा ।

— Before line 67, some Mss ins वैशंपायन उवाच —(L 67) D5 D1 3 तदा (for महा) —(L 68) T3 G1 3 साध्व स, G1 साध्वा स (for सांनिध्य) K1 सानिध्यमर्पयामास (for °) Ñ2 सानिरुद्धस्य (for अ°) Ś1 रक्षणे, Dn1 वेधने, D2 मोक्षणे (for बन्धने) — G5 om (hapl) lines 69-72 V3 om lines 70 71 D4 om (hapl) lines 70^{b}-75^{a} —(L 70) K1 D1 2 5 विमोक्षये, G1 अभाषत (for व्यमोक्षयत्) D3 T2 G3 सानिरुद्धमभाषत (for ^{b}) — D3 T3 G1 om (hapl) lines 71-75 V1 2 B1 G1 4 om line 71 —(L 71) K1 3 4 Dn D1 2 5 G2 पूजयामास (for सान्त्व°) D5 मनीषिणम् (for अमर्षणम्) Ñ2 अनिरुद्धस्य बन्धने (for ^{b}) — V B1 3 ins after line 71 B2 Dn Ds1 after line 72

8** पूजयामास ना वीर सोऽनिरुद्ध प्रतापवान् ।

— B3 om line 72 —(L 72) V3 D2 सा तु वै, D2 मोक्षणे (for बन्धने) —(L 73) Ś1 नागपाशप्रबद्धस्य (for °) D5 [ऽ]पि, G5 सा (for [उ]पा). — K4 om lines 75–96 D3 om lines 75–94 Ś1 om lines 75–76 —(L 75) K1 Ñ2 V B1 Dn D6 D1 4 5 6 T1 G2 4 5 बद्ध (for रुद्ध) K1 अनिरुद्धम् (for सानि°) —(L 76) Ñ2 V2 महा, G2 च सा (for वचो) — Before line 77, some Mss ins श्रीदेव्युवाच —(L 77) K1 मोचयिता (for मोक्ष°) S1 D1 G1 [अ]निरुद्ध —(L 78) T2 G1 तद् (for त्वा) —(L 79) V2 क्षिप्त्वा (for छित्त्वा) K1-4 Ds2 D1 5 T1 G1 स, G2 [आ]शु (for तु) K1 Ñ2 V B D6 D3-4 6 T2 4 G सबाहुचक्र (for सहस्रबाहु) —(L 80) V2 D2 G1 3 5 पुरं (for पुरीं) T3 G1 3 5 शत्रुसूदन (for दैत्य°) — After line 80, K1 Ñ2 V2 B1 D6 D4 ins

9** वैशंपायन उवाच ।
चक्रायुधो बाहुसहस्रमाजौ
छित्त्वाशु चक्रेण बलेः सुतस्य ।

K1 Ñ2 V2 B1 D6 D4 cont B2 Dn ins after line 80

10** वैशंपायन उवाच ।
यदानिरुद्ध सह बाणपुत्र्या
नेतु खगेन्द्रेण हरि प्रवृत्त ।

K1 Ñ2 V2 B1 2 Dn D6 D1 cont S1 V1 3 B3 D1 3 5 6 T1 G2 4 5 ins after line 80

11** महासुरे बाण उदीर्णचक्रे
न्यक्कारमात्मन्तर निशम्य ।

[(L 1) Ś1 विच्न चक्रे, V2 महासुरो, G5 ततोऽसुरो (for महासुरे) Ś1 G3 चक्रो (for -चक्रे) — After line 1, Ś1 ins :

11A** छित्त्वा बाणस्य स बाहुचक्रम् ।
चक्रायुधो गृह्य तदानिरुद्ध
पुरे महाबाण सुपर्णं चक्रे ।
निपातितो बाहुनिशीर्णगात्र

—(L 2) T2 श्रीकृष्णम् (for -न्यक्कारम्) D1 न्य कारयामास * * * * *, D3 निपातिते बाहुविशीर्णगात्रे, D4 न्यक्कारयामास पुरे निरस्त, D5 न्य कारयामास च चक्रमोक्षम्.]

While, D2 ins after line 80

तुष्टाव हृष्टः शशिकान्तवक्त्रः ।
नमोऽस्तु ते देवि वरप्रदे शिवे
नमोऽस्तु ते देवि सुरारिनाशिनि ॥
नमोऽस्तु ते कामचरे सदा शिवे
नमोऽस्तु ते सर्वहितैषिणि प्रिये ।
नमोऽस्तु ते भीतिकरि द्विषां सदा
नमोऽस्तु ते बन्धनमोक्षकारिणि ॥
ब्रह्माणीन्द्राणि रुद्राणि भूतभव्यभवे शिवे ।
त्राहि मां सर्वदुःखेभ्यो नारायणि नमोऽस्तु ते ॥
नमोऽस्तु ते जगन्नाथे प्रिये दान्ते महाव्रते ।
प्रियभक्ते जगन्मातः शैलपुत्रि वसुंधरे ॥
त्राहि मां त्वं विशालाक्षि नारायणि नमोऽस्तु ते ।
त्रायस्व सर्वदुःखेभ्यो दानवानां भयंकरि ॥
आर्यास्तवमिमं पुण्यं यः पठेत्सुसमाहितः ।

12** दीर्घमायुः प्रयच्छामि यथेयं परमा स्तुतिः ।
बन्धनस्थो विमुच्येत सत्यमेतद्भविष्यति ॥

— Before line 81, D1 ins वैशंपायन उवाच — (L. 81) B1 आह (for एव) — (L. 82) G1 तुष्ट प्र- (for तुष्टाव) D2 तुष्ट (for हृष्ट) D1 G3 कान्तिवक्त्र ; G1 -शान्त° (for -कान्त°) Ś1 तुष्ट प्रहृष्टोऽनुरतिं प्रयास्ये — Before line 83, some Mss ins अनिरुद्ध उवाच. — (L. 83) K1 वरप्रभे (for °दे). Ś1 K1 V1 B1 Dn D3 D2-4 T2 4 G1 4 5 शुभे (for शिवे) — Ś1 D3 T2 G om (hapl.) line 84 K1 Dn T1 transp lines 84 and 85 — (L. 84) K1 नाशने; T4 मर्दने (for नाशिनि) — D1 om lines 85–88 — (L. 85) K1 D2 ध्रुवे, V2 G5 (also as above) शुभे (for शिवे) Ś1 नमोऽस्तु ते कामरोभमहाशिवे; Dn °ऽस्तु ते कामचरी (Dn2 °चरे) सदा ध्रुवे — Ś1 D1 2 3 T2 G ins after line 85 · Ñ2 V2 B2 3 D3 D6 after line 86:

13** नमोऽस्तु ते महिषसुरारिमर्दिनि ।
[Ś1 महिषासुरविनाशनि, Ñ2 °षासुरारिमर्दिनि, V2 3 B2 3 D3 D5 6 °षमहासुरार्दिनि (D5 °पदे); D2 °षविनाशने ध्रुवे; G3-4 °षासुरमर्दिनि]

— Ś1 K1 Dn D1 3-5 T2 G om. (hapl.) line 86 T4 om lines 87–89 — (L. 87) Ñ2 D3 भयकरि (for भीति°) Ś1 नमोऽस्तु ते कामवरप्रदे सदा; K1 D4 °ऽस्तु ते भयं (D4 °य)-करि विद्विषां शुभे, V B D3 D5 6 T2 G °ऽस्तु ते भय (V2 3 B2 3 Dn1 °यं) करि विद्विषां सदा; Dn D1 °ऽस्तु ते भयकारिणि विद्विषां सदा. — Ś1 K1 Ñ2 V B Dn D3 D5 4 6 T2 G om line 88. — (L. 89) Ś1 D1 2 -यशस्विनि (for भवे शिवे) K1 Ñ1 V1, 2 B2 3 D3 D5-6 T2 4 G भूतभव्ये (K1 °वे) यशस्विनि; B1 °भाव्ये मनस्विनि, Dn °भव्यविनाशिनि (for b) — (L. 90) D1, 2 न (for मां). Ś1 -दुर्गेभ्यो; Ñ2 V1 2 D1 4 भूतेभ्यो (for दुःखेभ्यो). B1 दानवानां भयंकरि (for b) — G1 3 om lines 91–94 Dn om (hapl.) lines 91–93 — (L. 91) T2 G1 2 जनार्दिनि (for नमोऽस्तु ते) V D2 प्रिय (for प्रिये) B2 महाभुजे (for °व्रते) Ś1 कात्यायनि नमोऽस्तु ते, T2 G1-3 जनार्दिनि नमोऽस्तु ते (for b). — For line 91, B1 subst.

14** रुद्रप्रिये जगन्मातर्नारायणि नमोऽस्तु ते ।

— (L. 92) Ñ2 प्रियव्रते, G1 °भक्ति ; D5 भक्तप्रिये; Poona ed भक्तिप्रिये (for प्रियभक्ते) B1 T2 G1-3 प्रियताते (B1 °ये दान्ते, G2 °योऽस्मि ते) जगन्नाथे; T4 प्रीयतां मे जगन्नाथ (for a) — Ś1 D2 3 om line 93. — (L. 93) K1 Ñ2 V2, 3 B D3 D1 4-6 T2 G1-3 त्रायस्व मां (for त्राहि मां त्वं). V1 त्रायस्व सर्वभूतेभ्यो (for a) D3 दुर्गे देवि (for नारायणि). B1 भक्तानामार्तिनाशिनि (for b) — Ñ2 V2 B2 D4 om. line 94. — (L. 94) Ś1 -दुर्गेभ्यो; D1 2 भूतेभ्यो (for -दुःखेभ्यो) K1 D1 2 देवानामभयंकरि (for b). — After line 94, K1 V2 B1 Da Dn D1-3 5 ins

15** रुद्रप्रिये महाभागे भक्तानामार्तिनाशिनि ।

K1 B1 Dn D2 3 cont.: Ñ2 V B2 3 D3 D1 5, 6 T2, 4 G1-3 ins after line 93; D4 after line 92 G1 3 after line 90.

16** नमामि शिरसा देवीं बन्धनस्थो विमोक्षितः ।
[D2 शारदां (for शिरसा) K1 D4 बद्धनस्थो (for बन्धनस्थो). V2 B1 D2 T2 4 G विमोचितः (for °क्षितः).]

K1 Ñ2 V1 3 B Dn1 D1, 6 cont.

17** रक्ष मां सर्वपापेभ्यो नारायणि नमोऽस्तु ते ।

While V2 cont. after 15**:

18** नमोऽस्तु ते महादेवि शैलपुत्रि वसुंधरे ।

V2 cont. V1, 3 B2 Dn1 cont. after 15**. D2 3 cont. after 16**.

19** सर्वदुःखभयत्रासात्त्राहि मां परमेश्वरि ।
[V1 3 त्र हि मा भयनाशिनि (for b).]

Dn1 cont.

20** वैशंपायन उवाच ।
तथेत्युक्त्वा रते पुत्रं दुर्गा दुर्गपराक्रमा ।
तमाशु बन्धनान्मुक्त्वा क्षणादन्तरधीयत ॥

— Before line 95, some Mss ins वैशंपायन उवाच. — (L. 95) Ś1 K1 Ñ1 V B D1 2 3 4 T2 4 G दुर्गे (for दुर्गे). — (L. 96) Ś1 D2 3 -विमुक्तात्मा (for विनिर्मुक्तो). — K4 V2 3 B2 3 Dn D3 D1, 5, 6 ins. after line 96:

सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥

Colophon

36

K Ñ V1 B1. 2 Dn Ds2 D1 5 T2 4 G ins after the first occurrence of 109 81ab V1 3 B3 Ds1 after 109 81 ·

प्रणम्याथ वचः प्राह वैनतेयो महाबलः ।
वासुदेवं महात्मानं श्लक्ष्णं मधुरया गिरा ॥
पद्मनाभ महाबाहो किमर्थं चिन्तितो ह्यहम् ।
कृत्यं ते यदिहास्त्यत्र श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
कस्य पक्षपरिक्षेपैर्नाशयामि पुरीं प्रभो ।
प्रभावात्तव गोविन्द को न विद्याद्बलं मम ॥
गदावेगं च ते वीर चक्राग्निं च महाभुज ।
नावबुध्यति मूढात्मा को दर्पान्नाशमेष्यति ॥
हलं सिंहमुखं कस्य वनमाली नियोक्ष्यति ।
कस्य देहस्तु निर्भिन्नो मेदिनीं यास्यति प्रभो ॥
कस्य शार्ङ्गरवैः प्राणान्मोहयिष्यसि माधव ।
कोऽयं सपरिवारोऽद्य यास्यते यमसादनम् ॥
एवमुक्ते तु वचने वैनतेयेन धीमता ।
वासुदेवो वचः प्राह शृणुष्व पतता वर ॥
बलेः पुत्रेण बाणेन प्रद्युम्नेरपराजितः ।
उपायात्कारणे बद्धो नगरे शोणिताह्वये ॥
अनिरुद्धस्तु कामार्तो बद्धो नागैर्विषोल्बणैः ।
तस्य मोक्षार्थमाहूतो मया त्वं पतगेश्वर ॥

D3 cont after 23**

21** बन्धनस्थो विमुच्येत सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।

[K3 ब्रवीति ते , B2 3 भविष्यति (for ब्रवीमि ते)]

Ds1 cont

22** देव्याः स्तोत्रमिदं दिव्यं नित्यं यः पठते नरः ।
सा देवी सप्तमे मासि वरमस्य प्रयच्छति ।

While D3 ins after line 36

23** स्वायन स्वायुपरतुष्टि पुष्टिश्चैव क्षमा धृति ।

COLOPHON om in K3 — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* K1 V B Dn2 Ds1 D1 3 4 — *Adhy name* S1 अनिरुद्धकृत देवीस्तोत्रम् K1 4 V1 3 B3 Dn Ds D1 3-6 बाणयुद्धे अनिरुद्धबन्धमोक्षणे दुर्गा(V3 B3 Ds D6 आर्या)स्तव , K3 अनिरुद्धबन्धमोक्षणे दुर्गास्तव , Ñ2 बाणयुद्धे आर्यास्तव , V2 अनिरुद्धकृतदुर्गास्तव , B1 2 अनिरुद्ध(B2 बन्धन)मोक्षणे दुर्गास्तव , D2 दुर्गास्तव , T2 G1 3 उषानिरुद्धबन्धन , G4 देवीस्तोत्रम् — *Adhy no* K2 172 , V1 2 177 , V3 Dn Ds2 175 , D1 169 , D3 193 , D4 174 , T2 G1 3 254 , T3 223 , G3 243 , G5 252 , G4 206

36

(L 1) T2 श्रुत्वा (for प्राह) — G2 om line 2 — Before line 3 B2 Ds2 Bom Poona eds G(ed) ins गरुड उवाच — (L 3) Bom Poona eds G(ed) संस्मृतो (for चिन्तितो) K Dn D1 3 4 किमर्थं चिन्ति(D3 °र्थं चित)ता वयम् (for b) — (L 4) K1 3 V2 B1 Ds2 D4 6 यदि चेहास्ति , Ñ2 यदि तत्राद्य , B1 (marg) T2 G1 3 यदि तत्रास्ति , B2 3 D3 यदि चात्रास्ति , G4 5 यदि तत्रास्मिन् (for यदिहास्त्यत्र) — (L 5) Ñ2 नाशयेय (for °यामि) V3 रिपु , B1 2 D3 6 G1 3 5 पुर (for पुरीं) Cal ed विभो (for प्रभो) — (L 6) K4 प्रभाव (for °वात्) G3 विद्वान् (for विद्याद्) — G2 om lines 7-13 — (L 7) K3 चक्रास्त्र , T2 G1 3 4 5 °र्दीप्तं (for °ग्निं) — T3 G1 5 om lines 8-13 — (L 8) V2 धर्मात्मा (for मूढात्मा) D5 नैव वेत्ति च मूढात्मा (for a) Ds2 को दर्पान्नाशयिष्यति (for b) — G4 om lines 9-13 G3 om line 9 — (L 9) D3 निधास्यति (for नियोक्ष्यति) — (L 10) K1 2 4 Ñ2 3 (marg as above) V2 3 B Dn1 Ds D1 2 4 6 T4 देह (for देहस्) K2 3 V2 3 B D5 D6 निर्भिन्नं , K3 4 V1 Dn1 निर्दग्धो , Ñ2 Dn2 D1 3 5 T4 निर्दिग्ध , D2 निर्भिन्न (for °न्नो) — (L 11) K1 3 D4 खड्गरवै , G3 खड्गरवात् (for °रवै) K1 D4 मोचयिष्यामि , K2 सेव ; K3 4 D1 6 मोक्ष° (for मोह°) G3 मोह यास्यन्ति माधव (for b) — (L 13) K3 वैनतेय प्रतापवान् (for a) — (L 14) T2 श्रुत्वा (for प्राह) Ñ1 शृणु त्व , D1 शृणुष्व (for °ष्व) K Ñ2 V1 3 D1 3 T2 4 G2 4 5 वदता (for पतता) — K2 4 Ñ2 V B1 3 Dn Ds D2 5 6 T2 4 G1 2 4 5 om lines 15b-16a — (L 16) D2 कामी (for बद्धो) — (L 17) T2 G1 नागार्तो (for कामार्तो) D2 मायाबद्ध समास्थाय (for a) T4 बाणैर् (for नागैर्) Ñ2 महाघोरै , V3 B1 (marg as above) D6 महाविषैः (for विषोल्बणैः) — (L 18) G2 पन्नगाशन (for °गेश्वर) — After line 18, K1 (marg) B1 2 D4 T2 G1 3 ins

1** तव वेगसमो नास्ति पक्षिणां प्रवरो भवान् ।

[B1 महान् (for भवान्) D4 T2 G1 3 पक्षिणां न च ते समः (for b)]

— T2 G1 om lines 19-32 — (L 19) तमप्यानं (for

अशक्यं च तदध्वानं गन्तुमन्येन वै द्विज ।
तत्र प्रापय मां शीघ्रं प्राद्युम्निर्यत्र तिष्ठति ॥
वैदर्भी ते स्नुषा वीर रुदते पुत्रगृद्धिनी ।
त्वत्प्रसादाद्भवत्वेषा पुत्रेण सह सगता ॥
अमृतं तु हृतं वीर त्वया पन्नगनाशन ।
स मया त्वं समागम्य तस्मिन्काले महाभुज ।
भवान्मम ध्वजश्चैव त्वद्भक्ताः सर्ववृष्णयः ॥
सखित्व मानयस्वाद्य भक्तिं च पतगेश्वर ॥
तव वेगसमो नास्ति पक्षिणां न च ते समः ।
सुपर्ण सुव्रतेन त्वा शपे पन्नगनाशन ॥
दासीत्वाच्च त्वया माता मोक्षितैकाकिना पुरा ।
पक्षविक्षेपमात्रेण हता योधास्त्वया पुरा ॥
भवान्सुरगणान्सर्वान्पृष्ठमारोप्य विक्रमात् ।
गच्छसे ह्यगमान्देशान्विजयश्च तवाश्रयात् ॥
गुरुत्वान्मेरुतुल्यस्त्वं लघुत्वात्पवनोपमः ।
भूते भव्ये भविष्ये च न ते तुल्योऽस्ति विक्रमे ॥
सत्यसंध महाभाग वैनतेय महाद्युते ।
अनिरुद्धे क्षणेनास्य साहाय्यमुपकल्प्यताम् ॥

गरुड उवाच ।

अत्यद्भुतमिदं वाक्यं तव कृष्ण महाभुज ।
त्वत्प्रसादात्तु विजयः सर्वत्र मम केशव ॥
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि सस्तवान्मधुसूदन ।
स्तोतव्यस्त्वं मया कृष्ण स्तौषि मा त्वं महाभुज ॥
वेदाध्यक्षः सुराध्यक्षः सर्वकामप्रदो भवान् ।
अमोघदर्शनस्त्वं हि वरार्थिषु वरप्रदः ॥
चतुर्भुजश्चतुर्मूर्तिश्चातुर्होत्रप्रवर्तकः ।
चातुराश्रम्यहोता च चतुर्नेता महाकविः ॥
धनुर्धरश्चक्रधरो भवाञ्शङ्खधरो महान् ।
भवान्पूर्वेषु देहेषु ख्यातो भूमिधरः प्रभो ॥
लाङ्गली मुसली चक्री देवकीतनयो भवान् ।

तद°) V3 अशक्यश्च स चाध्वा वै, V3 D6 °क्यश्च तदाध्वासौ, B2 °क्यश्च तदाध्वा वै (for °) K V2 3 B Dn D1 5 6 T4 G2 4 5 वै प्रभो, D2 वै खग, Bom Poona eds G(ed) काश्यप (for वै द्विज) — T4 G1 5 om line 20 — (L 20) B3 युधि (for यत्र) K3 4 Ñ2 3 V B1 3 Dn Ds D1 5 6 G1 यत्र प्राद्युम्निरासत् (K4 °यत) (for b) — (L 21) G2 वैदर्भी सा, G1 5 वैदहीति (for वैदर्भी ते) K3 वैदर्भी तत्सुस्वा वीर D2 °र्भी ते स्नुषा वीर (for a) K1 Dn2 D6 G4 5 रुदती (for °ते) D2 रुदन्तीं पुत्रगृद्धिनीम् (for b) — (L 22) K4 Ñ2 3 V B Dn1 Ds D1 3 4 6 भवतु G1 5 भवेद् (for भवति) — (L 23) Ñ3 V3 B1 3 D5 6 पूर्वं (for वीर) — (L 24) Ñ3 3 V B Ds D2 3 6 T4 G2 4 मया सह (G2 °म) (for स मया त्व) — (L 25) Ñ3 अभवन्मे, V3 B1 (marg as above) 3 D6 आत्ता मे त्व, B3 आत्मासि त्व (for भवान्मम) D5 यादवा (for -वृष्णय) V3 B1 (marg as above) 2 3 D6 मद्भक्तश्च महाबल (for b) — (L 26) G3 मम तस्य (for मानयस्व) — (L 27) D3 6 वेगे (for वेग) Dn G2 पक्षिणो (for °णा) Dn समा (for सम) G2 पक्षिगस्तव न क्षमा (for b) — (L 28) K3 4 D2 6 [अ]हं (for त्वा) — (L 29) Ñ2 V3 B1 D2 3 5 T4 G2 4 दासीभावात् (for °त्वाच्च) Dn तथा (for त्वया) K4 मोक्षिता पतगेश्वर (for b) — (L 30) Ñ2 3 V1 3 B1 3 Ds D6 पक्षविक्षेपमात्रेण (for a) B1 3 जिता (for हता) B3 त्वया रणे, G2 पुरा त्वया (by transp) V3 B1 D6 जिता देवास्त्वया रणे, G3 त्वया योधा हता पुरा (for b) — (L 31) D1 पुरा (for भवान्) — (L 32) G1 सदा रक्षसि देवाना (for a) — (L 33) B3 D1 2 T2 G1 गह्वरान् (for गुरुत्वान्) — (L 34) Ñ2 कश्चन (for विक्रमे) — (L 35) G3 महाबाहो (for °भाग) K3 सत्यसंधो महाप्राज्ञ वैनतेयो महाद्युति — (L 36) Ñ2 3 V1 B1 3 D2, 6 क्षणमद्यानिरुद्धार्थं (for a) K1 गम्यताम् (for कल्प्य°) — (L 37) D1 अत्यद्भुततम वाक्य (for a) — (L 38) D2 सर्वत्र, G2 विजय (for °य) Ñ3 तव प्रसादाद्विजय (for a) K1 3 D4 सर्वतो मे महाभुज, K3 4 Dn D1 5 T2 4 G सर्वत्र तु महाभुज (D2 °बल), D3 विजयो मे महाभुज (for b) — (L 40) K3 श्रोतव्यस् (for स्तोत°) G2 सदा सर्वं (for मया कृष्ण) G1 अमोघस्त्व महाभुज (for b) — (L 41) G1 देवाध्यक्ष (for वेदा°) D2 महान् (for भवान्) — (L 42) D2 3 वरार्हेषु, T2 4 G पार्थिवेषु, Bom Poona eds G(ed) वरार्थीना (for °र्थिषु) — (L 43) Ds2 चातुर्होत्रे, D3 चातुर्होत्र- (for चातुर्होत्र) — (L 44) D2 गीतज्ञ, D3 -गाता; D5 (marg) वेत्ता (for होता) K1 3 D4 चातुर्मास्यो (for चतुर्नेता) Ñ1 3 V3 महाहरि (for °कवि) D2 3 चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता, T2 G1 चतुर्होता महाहरि (for b) — D2 om lines 45-47 — (L 45) G1 भवान् (for महान्) — (L 46) G(ed) सर्वेषु (for पूर्वेषु) D2 पूर्वेषु देवेषु भवान् (for a) T2 भूतो (for ख्यातो) K1 Ñ1 V B1 3 D2 4 6 T2 4 G1 2 4 5 प्रभु, B3 विभु (for प्रभो) — (L 47) Ds2

चाणूरमथनश्चैव गोप्रियः कंसहा भवान् ॥
गोवर्धनधरश्चैव मल्लारिर्मल्लभावनः ।
मल्लप्रियो महामल्लो महापुरुष इत्यपि ॥
विप्रप्रियो विप्रहितो विप्रज्ञो विप्रभावनः ।
ब्रह्मण्यश्च वरेण्यश्च भवान्दामोदरः स्मृतः ॥
प्रलम्बमथनश्चैव केशिहा दानवान्तकः ।
असिलोम्नश्च हन्ता च तथा रावणनाशनः ॥
विभीषणस्य भगवान्राज्यदो वालिनाशनः ।
सुग्रीवराज्यदाता त्वं बलिराज्यापहारकः ॥
रत्नहर्ता महारत्नः समुद्रोदरसंभवः ।
वरुणश्च भवान्ख्यातो भवांश्च सरिदुद्भवः ॥
भवान्पद्मधरो धन्वी धनुर्धरवरो महान् ।
दाशार्ह इति विख्यातो महाधन्वा धनु प्रियः ॥
गोविन्द इति विख्यात उदधिस्त्वं च सुव्रत ।
आकाशश्च तपश्चैव समुद्रमथनो भवान् ॥
भवान्स्वर्गो बहुफलो भवान्स्वर्गधरो महान् ।
त्वमेव च महामेघो बीजनिष्पत्तिरेव च ॥
त्रैलोक्यमथनस्त्वं च क्रोधलोभभयापहः ।
भवान्कामप्रदश्चैव कामः सर्वधनुर्धरः ॥
सवर्तो वर्तनश्चैव प्रलयो निलयो महान् ।
हिरण्यगर्भो रूपज्ञो रूपवान्मधुसूदनः ॥
ईशस्त्वं च महादेव असख्येयगुणान्वितः ।
स्तोतुमिच्छसि मा देव स्तोतव्यस्त्वं यदूत्तम ॥
चक्षुषा ये त्वया घोराः प्राणिनस्तु निरीक्षिताः ।
हतास्ते यमदण्डेन तिर्यङ्निरयगामिनः ॥
ये त्वया परया प्रीत्या प्राणिनो वै निरीक्षिताः ।
इह च प्रेत्य चापापाः सर्वे ते स्वर्गगामिनः ॥
एष तेऽद्य महाबाहो वशगः शासने स्थितः ॥
जयशब्दं ततः कृत्वा गरुडः प्राह केशवम् ।
अयमस्मि स्थितो वीर आरुहस्व महाबल ॥

D3 5 D4 महान् (*for* भवान्) V3 देवकीनन्दन प्रभु , G3 °कार्यमनन्तरम् (for ^{b}) — G2 om lines 48 81 K3 4 D1 om line 48 — (L 48) G2 om lines 48^b 49^a Dn केशिहा (for कंसहा) D2 T1 महान् (for भवान्) K1 2 D4 गोप्रिय कल्पनाशन , T2 G1 5 गोप्रिय (G5 °पति) कंसमर्दन (for ^{b}) — (L 49) K Ñ2 3 B2 3 Dn1 D3 D1 3 4 5 T1 मल्लादिर्, D3 मल्लजिन् (for मल्लारिर्) — K3 om line 51 — (*L* 52) K1 2 V3 B1 3 Dn2 D4 6 शरण्यश् (*for* वरे°) T2 G1 4 5 om (hapl) lines 53^b 58^a — (L 54) K3 -लोमनि ; K4 D1 6 लोमस्य (*for* लोम्नश्च) — K3 Ñ2 om (hapl) lines 55 — (L 55) G2 च भवान् (for भगवान्) — (L 56) K1 D4 G2 धारि (for बलि) — (L 57) D5 रत्नगर्भो , T2 °भर्ता (for °हर्ता) Ñ2 -सन्निभ (for संभव) — (L 58) K3 Dn भगवान् (for भवांश्च) — (L 59) K1 2 Ñ2 D4 धरो (for धरो) — (L 60) D2 धनुर्धर (for धनु प्रिय) — (L 61) Ñ2 विज्ञात (for विख्यात) Cal ed जलधिम् (for उद°) — (L 62) Ñ2 3 V1 आकाशतपनश्चैव , Ds2 °श तमसश्चैव , D2 °श च तमश्चैव , G3 सत्त्वश्चैव तमश्चैव (for ^{a}) — G3 om line 63 — (L. 63) T2 G1 4 5 स्वर्गो बहुफलो भावाद् (for ^{a}) K3 4 D1 4 (marg) 5 वरो , Ñ3 T1 -चरो (for धरो) K3 B2 Dn D3 G3 5 महीं , D2 मूर्धा , T1 वशी (for महान्) T2 भवान्स्वर्गधरोपम (for ^{b}) — (L. 64) V3 महाधारो , T2 G1 4 5 °बाहो (for °मेघो) K4 जीव , B3 राग , Dn D3 बीज (*for* बीज) — (*L* 65) G1 5 त्रैलोक्य त्वमधश्च त्व (for ^{a}) K3 4 Ñ2 3 V1 2 B1 (marg) Dn D1 2 5 मनोरथ , T2 G1 5 भयापह (for °पह) — (L. 66) T1 कामपरश् (for °प्रदश्) T2 G1 2 om (hapl) lines 66^b 67^a Dn1 Ds1 (*sup lin*) यम. (for काम) D2 धनुष्मताम् (for धनुर्धर) — (L 67) V1 वरदो (for सवर्तो) D3 प्रलम्बो (for प्रलयो) G3 निर्वृतो (for निलयो) — (*L* 68) K3 4 Ds1 (*sup lin*) D1 5 यज्ञज्ञो Cal ed. भूगर्भो (for रूपज्ञो) V2 B1 रूपवान्पुरुषोत्तम (for ^{b}) — (L 69) Ñ2 V1 D1 ईश्वरस्त्वं (*for* ईशस्त्वं च) Cal ed त्वमसंख्येयगुणान्वित (for ^{b}) — (L 70) Ñ3 V1 D3 इच्छाम्यह G1 5 इच्छति मा (*for* °सि मा) G1 स्तोष्यसि भवति मा देव (for ^{a}) D3 श्रोतव्य च (for स्तोतव्यस्त्वं) V3 B1 (marg as above) 3 D6 सनातन (B1 °न), T2 G1 4 5 जनार्दन (for यदूत्तम) — G5 om (hapl) lines 73–74. — (L 73) V3 D3 T1 परम (for परया) T2 G1 4 भक्त्या (for प्रीत्या) — (L. 74) K4 Dn Ds1 (*sup lin*) D1 2 4 चोभौ ते , D3 चैवैते (for चापापा) — After line 75, Ñ3 B1 ins

2** आज्ञापय महाबाहो कृतकृत्योऽस्मि सर्वथा ।

— D1 om lines 76 78, — (*L* 76) K3 4 Dn D3 जय स्थाने (for °शब्द) D3 जयमाणमितो गरुडः (for ^{a}) — (L 77) T2 G1 4 5 आरुह त्व (for °हस्व) — *After line* 77, Ñ2 V2 3 Ds2 D3 read 109 81^{cd} — (L. 78) Ñ2 V2

ततः कण्ठे परिष्वज्य माधवो गरुडं ततः ।
सखे शत्रुविनाशाय अर्घोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥
दत्त्वार्घ्यं परया प्रीत्या शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
आरुरोह महाबाहुः सुपर्णं पुरुषोत्तमः ॥

37

After 112 32, K Ñ2 3 V B D T4 ins

एतस्मिन्नन्तरे तत्र रुद्रपारिषदा रणे ।
मायायुद्धं समाश्रित्य प्रद्युम्नं पर्यवारयन् ॥
सर्वांस्तु निद्रावशगान्कृत्वा मकरकेतुमान् ।
दानवान्नाशयत्तत्र शरजालेन वीर्यवान् ।
प्रमथगणभूयिष्ठास्तत्र तत्र महाबलाः ॥
ततस्तु जृम्भमाणस्य देवस्याक्लिष्टकर्मणः ।
ज्वाला प्रादुरभूद्वक्त्राद्दहन्तीव दिशो दश ॥
ततस्तु धरणी देवी पीड्यमाना महात्मभिः ।
ब्रह्माणं परमोदारं वेपमानाभ्युपागमत् ॥
पृथिव्युवाच ।
देवदेव महाबाहो पीड्यामि परमौजसा ।
कृष्णरुद्रभराक्रान्ता भविष्यैकार्णवा पुनः ॥
अविषह्यमिमं भारं चिन्तयस्व पितामह ।
लघ्वीभूता यथा देव धारयेयं चराचरम् ॥
ततस्तु काश्यपीं देवीं प्रत्युवाच पितामहः ।
मुहूर्तं धारयात्मानमाशु लघ्वी भविष्यसि ॥
दृष्ट्वा तु भगवान्ब्रह्मा रुद्रं वचनमब्रवीत् ।
सृष्टो महासुरवधः किं भूयः परिरक्षसे ॥
न च युद्धं महाबाहो कृष्णेन तव रोचते ।
न च बुध्यसि कृष्ण त्वमात्मानं हि द्विधाकृतम् ॥
ततः शरीरयोगाद्धि भगवानव्ययः प्रभुः ।

B1 (before corr) 3 Dn D3 D6 T2 4 G1 2 4 6 प्राह (for the first ततः) V2 T3 4 G1 4 5 वच (for the second ततः) — (L 79) K1 2 D1 शङ्खेन शत्रुनाशाय (for a) — (L 80) Ñ2 3 परम (for °या) — (L 81) T2 G1 4 5 गरुड (for सुपर्णं) D3 सुपर्णे पतगोत्तमम् (for b)

37

Before line 1 T4 ins

1** एवं स शूलभृत्तत्र पुनर्युद्धं प्रचक्रमे ।

— (L 1) K1 3 Ds1 D1 4 रुद्रस्य पार्षदा रणे, K2 रुद्रपार्षतशस्त्राणाम् (s c), K4 रुद्रपार्षदया रणे, D6 °पार्श्वचरा रण (for b) — (L 2) सर्वे (for माया) K2 D4 समासाद्य (for °श्रित्य) V3 प्रत्यवारयन् (for पर्य°) — (L 3) K2 V1 D3 4 5 केतव (for केतुमान्) Ñ2 कृत्वा कमलकेतन (for b) — (L 4) K1 V1 B2 3 Dn Ds2 D3 4 नाशयत (for °यत्) D6 दानवान्नाशयामास (for a) — (L 5) K2 Ñ3 V1 3 Ds2 D2 4 5 भूयिष्ठं (for °ष्ठास्) D3 तत्र युद्ध, D3 तत्क्षणात्स (for तत्र तत्र) Bom Poona eds महाबलान् — (L 6) Ñ3 V D6 हास्य D1 भवस्य, T4 ततो वै (for ततस्तु) — (L 7) K2 V1 D5 प्रादुर्भवद् (for प्रादुरभूद्) Dn1 D2 5 6 दहनी (for दहन्ती) V2 दहन्ती विदिशो दश (for d) — (L 8) D1 om lines 8b-10a D6 दीप्यमाना (for पीड्य°) K2 D4 महात्मना (for °भि°) — (L 9) Bom Poona eds ब्रह्माणं विश्वधातारं (for a) — K1 3 4 Dn D2 5 6 om, K2 देवी, Ñ2 3 V1 2 B1 3 D3 D4 T3 धरणी (for पृथिवी) — (L 10) D3 महादेव (for °बाहो) Ñ2 B पीड्येऽहं; Cal. ed पीड्येम (for पीड्यामि) — (L 11) D3 कृष्णभार (for °रुद्र) K1 3 F3 Dn3 D4 -पराक्रान्ता, D3 °हरा° (for भरा°) D1 भवाम्यैकार्णवाद्युत, D5 (by corr) यथैवैकार्णवा पुन (for b) — K2 om (hapl) lines 13 14 — (L 13) Dn3 लघु (for लघ्वी) K3 धारयेय, D4 °येऽहं (for °येयं) — Before line 15, K2 D4 ins ब्रह्मा उवाच, D1 वैशंपायन उवाच — (L 15) K4 धारय (for धा°) — Before line 16 B3 Bom Poona eds ins वैशंपायन उवाच — (L 17) K2 D2 मयासुर (for महा°) K3 D4 सृष्टा मया रुद्र धरा (for a) K2 D4 पीड्यते, V3 D6 T4 रक्ष्यत (for रक्षसे) — (L 18) Ñ3 3 V1 2 B1 (marg) Dn1 D3 D1 3 T4 रोचये, V3 B1 3 D5 6 युज्यते (for रोचते) — (L 19) K2 D4 भो न, D5 नात्र (for न च) K4 D2 कृष्ण (for कृष्ण) — (L 21) D3 लोकांस् (for कृत्स्नांस्) K1 प्राविश्य पश्य कृत्स्नांल्लोकान् D4 °श्य पश्यन्कृत्स्नांल्लोकान् (for a) K2 लोकांल्लोकान्, D6 कृत्स्नांल्लोकान्, D4 लोकांस्तान् (for त्रीँल्लोकान्) — After line 21, N2 3 V B D3 D5 6 ins

2** सशरं सधनुष्कं च दृष्ट्वात्मानं विजृम्भितम् ।

Ñ2 3 V B D3 D5 6 cont K1 D1-3 ins after 1375*

3** प्राविश्य योगं योगात्मा वराम्स्तानुचिन्तयन् ।
द्वारवत्यां यदुक्तं च तदनुस्मृत्य सर्वशः ।
जगाद नोत्तरं किंचिन्निवृत्तोऽसौ भवस्तदा ॥

प्रविश्य पश्यते कृत्स्नांस्त्रील्लोकान्सचराचरान् ॥
आत्मानं कृष्णदेहस्थं पश्यते ह्यवयोनिजम् ।
ततो नि:सृत्य रुद्रस्तु न्यस्तदारोऽभवन्मृधे ॥
ब्रह्माणं चाब्रवीद्रुद्रो न योत्स्ये भगवन्निति ।
कृष्णेन सह संग्रामे लघ्वी भवतु मेदिनी ॥
ततः कृष्णोऽथ रुद्रश्च परिष्वज्य परस्परम् ।
परा प्रीतिमुपागम्य संग्रामादपजग्मतुः ॥
न च तौ पश्यते कश्चिद्योगिनौ योगमागतौ ।
एको ब्रह्मा तथा कृत्स्नापश्यल्लोकपितामहः ॥
उवाचैतत्समुद्दिश्य मार्कण्डेयं सनारदम् ।
पार्श्वस्थं परिपप्रच्छ ज्ञात्वा वै दीर्घदर्शिनम् ॥
मन्दरस्य गिरेः पार्श्वे नलिन्या भवकेशवौ ।
रात्रौ स्वप्नान्तरे ब्रह्मन्मया दृष्टौ हराच्युतौ ॥
हरिं च हररूपेण हरं च हरिरूपिणम् ।
शङ्खचक्रगदापाणिं पीताम्बरधरं हरम् ॥
त्रिशूलपट्टिसधरं व्याघ्रचर्मधरं हरिम् ।
गरुडस्थं चापि हरं हरिं च वृषभध्वजम् ॥
विस्मयो मे महान्ब्रह्मन्दृष्ट्वा तत्परमाद्भुतम् ।
एतदाचक्ष्व भगवन्याथातथ्येन सुव्रत ॥
मार्कण्डेय उवाच ।
शिवाय विष्णुरूपाय विष्णवे शिवरूपिणे ।
यथान्तरं न पश्यामि तेन तौ दिशतः शिवम् ॥
अनादिमध्यनिधनमेतदक्षरमव्ययम् ।
तदेव ते प्रवक्ष्यामि रूपं हरिहरात्मकम् ॥
यो वै विष्णुः स वै रुद्रो यो रुद्रः स पितामहः ।
एका मूर्तिस्त्रयो देवा रुद्रविष्णुपितामहाः ॥
वरदा लोककर्तारो लोकनाथाः स्वयंभुवः ।
अर्धनारीश्वरास्ते तु व्रतं तीव्रं समाश्रिताः ॥
यथा जले जलं क्षिप्तं जलमेव तु तद्भवेत् ।
रुद्रं विष्णुः प्रविष्टस्तु तथा रुद्रमयो भवेत् ॥
अग्निमग्निः प्रविष्टस्तु अग्निरेव यथा भवेत् ।
तथा विष्णुं प्रविष्टस्तु रुद्रो विष्णुमयो भवेत् ॥
रुद्रमग्निमयं विद्याद्विष्णुः सोमात्मकः स्मृतः ।
अग्नीषोमात्मकं चैव जगत्स्थावरजंगमम् ॥

[(L. 1) D3 योगज्ञो (for योगात्मा) K2 D2 3 वर (D3 बल) तस्यानुचिन्त्य च, Ñ2 V B1 3 Da1 D5 वराख्याननुचिन्त्य च (for [5]) — (L. 2) D2 सचरम् (for मर्दनं) D1 अनुस्मृत्य च सर्वेश (for [6]) — (L. 3) D1 नारदोक्त तत किंचित् (for [*]) D2 3 निर्द्वन्द्वो (for निवृत्तो)]

— (L. 22) K2-4 Dn D1 3 4 (marg as above) 3 -योनिस्थ (for देहस्थ) K1 D5 पश्यते कृष्णयोनिजितम्, D6 (marg) T1 पश्य देवैकयोनिजम् (for [*]) — (L. 23) K3 ऽनुसृत्य, K2 Da1 D5 निश्चित्य, V2 D6 ऽपसृत्य, D2 ऽभिसृत्य (for नि:सृत्य) K1 3 4 Ñ2 D2-5 6 (marg) कृष्णस्तु, D1 कृष्णात्तु (for रुद्रस्तु) K1 D2 5 (by corr) न्यस्तशस्त्रो, D3 °चापा (for °दारो) — Before line 25, K2 D5 ins ब्रह्मोवाच — (L. 27) K3 D1 समागम्य, B2 सुमं° (for उपा°) K4 प्रीतिं तौ समुपागम्य (for [*]) K2 4 Ñ2 Da1 D1 3 -चक्रतु (for -जग्मतु) — After line 27, K2 D5 ins ·

4** एतदर्थं पुरा राजन्मार्कण्डेयं तु नारद ।

— K2 D5 om lines 28–29 — (L. 28) Ñ2 (marg) V1 दृश्यते (for प°) B1 व्यास्थितौ (for आगतौ) — (L. 29) Ñ2 D2 गत्वा, D2 T1 भूमौ (for कृत्स्ना) K2 D1 2 3 लोकान् (for लोक) — K Ñ1 2 V B D2 D4-6 T1 om. lines 30 31 Dn om line 30 — (L. 30) Cal ed दृष्ट्वा तद्द्भुतं ब्रह्मा मार्कण्डेयं महामुनिम् — Before line 32, some Mss ins पितामह उवाच, some ब्रह्मोवाच — (L. 32) D1 मन्दरस्योत्तरे पार्श्वे, D4 मन्दराद्रिमगिरे पार्श्वे (for [*]) — (L. 33) D2 4 भवाच्युतौ (for हरा°) — (L. 34) K1 2 3 Dn D2 4 हरं च (K2 4 °हरं) हरिरूपेण (for [*]) K1 2 4 Ñ1 Dn D1 4 हरिं च हररूपिणम् (for [5]). — (L. 35) K2 B1 D5 (marg as above) हरिम्, T1 हर (for हरम्) — (L. 36) खट्वाङ्ग (for पट्टिस) — (L. 37) K Ñ1 2 V B Dn D5 D1 6 गरुडस्थं च हरं, T1 °ध्वजं हरं चैव (for [*]) Da1 K1 D2 हरिं च वृषवाहनम् (for [5]) — (L. 39) D1 मे महान्, D2 तत्त्वेन (for भगवन्) K1 2 Ñ2 3 V B Dn D5 D2 4-6 यथातत्त्वेन सुव्रत; D2 यथा भवति सु° (for [4]) — (L. 41) K2 3 D2 4 अथान्तरं; K2 4 Ñ2 3 V B Da1 D2 3 यथा°; T1 येना° (for यथा°) K1 Ñ2 V2 B D5 D1 3 T1 ते (for तौ) K1 D2 यथा मे गदतः शृणु; K2 D5 तेन तौ शिवतः स्वयम् (for [5]) — (L. 42) K1 2 4 3 ध्रुवम् (for °यम्) — (L. 45) K2 ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा (for [5]) — D2 om lines 46 81 K2 D5 om (hapl.) lines 50 51 — (L. 51) K2 रुद्रं (for तथा) — (L. 53) Ñ2 सोममय (for सोमात्मक) — B1 om. lines

कर्तारौ चापहर्तारौ स्थावरस्य चरस्य च ।
जगतः शुभकर्तारौ प्रभू विष्णुमहेश्वरौ ॥
कर्तृकारणकर्तारौ कर्तृकारणकारकौ ।
भूतभव्यभवौ देवौ नारायणमहेश्वरौ ॥
एते चैव प्रतपन्ति भान्ति वान्ति सृजन्ति च ।
एतत्परतरं गुह्यं कथितं ते पितामह ॥
यश्चैनं पठते नित्यं यश्चैनं शृणुयान्नरः ।
प्राप्नोति परमं स्थानं विष्णुरुद्रप्रसादजम् ॥
देवौ हरिहरौ स्तोष्ये ब्रह्मणा सह सगतौ ।
एतौ च परमौ देवौ जगतः प्रभवाप्ययौ ॥
रुद्रस्य परमो विष्णुर्विष्णोश्च परमः शिवः ।
एक एव द्विधा भूतो लोके चरति नित्यशः ॥
न विना शंकरं विष्णुर्न विना केशवं शिवः ।
तस्मादेकत्वमायातौ रुद्रोपेन्द्रौ तु तौ पुरा ॥
नमो रुद्राय कृष्णाय नमः सहतचारिणे ।
नमः षडर्धनेत्राय द्विनेत्राय च वै नमः ।
नमः पिङ्गलनेत्राय पद्मनेत्राय वै नमः ॥

नमः कुमारगुरवे प्रद्युम्नगुरवे नमः ।
नमो धरणीधराय गङ्गाधराय वै नमः ॥
नमो मयूरपिच्छाय नमः केयूरधारिणे ।
नमः कपालमालाय वनमालाय वै नमः ॥
नमस्त्रिशूलहस्ताय चक्रहस्ताय वै नमः ।
नमः कनकदण्डाय नमस्ते ब्रतदण्डिने ॥
नमश्चर्मनिवासाय नमस्ते पीतवाससे ।
नमोऽस्तु लक्ष्मीपतये उमायाः पतये नमः ॥
नमः खट्वाङ्गधाराय नमो मुसलधारिणे ।
नमो भस्माङ्गरागाय नमः कृष्णाङ्गधारिणे ॥
नमः श्मशानवासाय नमस्त्वाश्रमवासिने ।
नमो वृषभवाहाय नमो गरुडवाहिने ॥
नमोऽस्त्वनेकरूपाय बहुरूपाय वै नमः ।
नमः प्रलयकर्त्रे च नमः सृष्टिकराय च ॥
नमोऽस्तु बहुरूपाय नमो भैरवरूपिणे ।
विरूपाक्षाय देवाय नमः सौम्येक्षणाय च ॥
दक्षयज्ञविनाशाय बलेर्नियमनाय च ।

53ᵇ 58ᵃ — (L 55) T4 जगत पालकावेतौ (for ᵃ) K3 D4 om (hapl) lines 55ᵇ–56ᵃ K1 3 4 Ñ3 V2 Dn D2 T4 प्रभविष्णू (for प्रभू विष्णु) — (L 56) T4 -कर्तृकौ (for -कारकौ) — (L 57) K8 भव (for भूत) K3 नाथौ (for देवौ) — After line 57, Ñ2 3 V1 2 B1 2 Ds1 T4 ins

5** एतौ तौ च प्रवक्तारावेतौ तौ च प्रभामयौ ।

Ñ3 V1 2 B1 3 Ds1 T4 cont V3 Ds2 D6 ins after line 57

6** जगत पालकावेतावेतौ सृष्टिकरौ स्मृतौ ।

— T4 om line 58 — (L. 59) K3 D4 (marg) महामुने (for पितामह) — (L 60) K3 D4 शृणुयाच्चापि (D4 °च्चैव) सर्वदा (for ᵇ) — (L 61) B2 3 D2 रुद्रविष्णु (for विष्णुरुद्र) K3 D4 विष्णो रु(D4 °ष्णुरु)द्रस्य शाश्वतम् (for ᵇ) — (L 62) D4 संयुतौ (for सगतौ) — (L 63) B3 नारायणमहेश्वरौ (for ᵇ) — (L 64) K3 4 D1 रुद्रश्च (for °स्य) Dn प्रभवो (for परमो) Dn1 प्रभव, Dn2 प्रभव (for परम) — (L. 65) K4 भूत्वा (for भूतो) D4 वसति (for चरति) — (L 67) N2 V1 2 आपन्नौ (for आयातौ) D4 कृतौ (for तु तौ) — Before line 68 K1 D4 ins ब्रह्मोवाच — (L. 68) D1 नमः कृष्णाय रुद्राय (for ᵃ) K3 D2 सहित, D1 महति (for सहत) T4 नमः केयूरधारिणे (for ᵇ) — (L. 69) Dn om (hapl) lines 69ᵇ 70ᵃ K1 4 Ñ2 3 V B Ds D1 2 3 6 T4 सद्वि(K1 D2 सिद्धि, V2 D1 सिद्ध)नेत्राय वै नमः (for ᵇ) — (L. 72) K3 D4 नमः पार्वतीनाथाय, K8 नमोऽस्तु रणधीराय (for ᵃ) K3 D4 धरा (for गङ्गा) — (L 73) D4 वैनतेयाय वै नमः (for ᵇ) — K4 om (hapl) lines 74 75 — (L 74) T4 वनमालारते नमः (for ᵇ) — (L. 76) K3 D4 ब्रह्म- (for ब्रत) D1 ब्रह्मदण्डाय वै नमः (for ᵇ) — (L. 77) D6 नमस्ते चर्मवासाय (for ᵃ) — K8 om line 78 — (L. 78) D3 पार्वती- (for उमायाः) — (L 79) K1 D2 -हस्ताय, K4 B1 Ds2 D1 3 -धराय (for धाराय) K3 T4 -पाणये (for -धारिणे) — (L. 80) B1 (marg as above) 3 -रागिणे (for -धारिणे) — D3 om line 81 — (L. 81) D1 om lines 81ᵇ–85ᵃ D6 (before corr as above) 6 सागर (for त्वाश्रम) — (L. 84) K1 3 4 Ñ3 2 V B Dn Ds D2 3 (before corr) 6 नमः सागरशायि(B1 °वासि)ने, D4 नमस्ते सृष्टिकारिणे D6 (marg) T4 नमस्त्रैलोक्यधारिणे (for ᵇ) — K3 om (hapl) lines 85 90 — (L 85) K3 D4 विश्व, K4 शुभ Ñ2 3 V1 Dn D3 (also as above) सौम्य (for बहु) — (L 87) K3 D4 निर्मथनाय (for

नमः पर्वतवासाय नमः सागरवासिने ॥
नमः सुररिपुघ्नाय त्रिपुरघ्नाय वै नमः ।
नमोऽस्तु नरकघ्नाय नमः कामाङ्गनाशिने ॥
नमोऽस्त्वन्धकनाशाय नमः कैटभघातिने ।
नमः सहस्रहस्ताय नमोऽसंख्येयबाहवे ॥
नमः सहस्रशीर्षाय बहुशीर्षाय वै नमः ।
दामोदराय देवाय मुञ्जमेखलिने नमः ॥
नमस्ते भगवन्विष्णो नमस्ते भगवञ्छिव ।
नमस्ते भगवन्देव नमस्ते देवपूजित ॥
नमस्ते सामभिर्गीत नमस्ते यजुभिः सह ।
नमस्ते सुरशत्रुघ्न नमस्तेऽसुरपूजित ॥
नमस्ते कर्मिणां कर्म नमोऽमितपराक्रम ।
हृषीकेश नमस्तेऽस्तु स्वर्णकेश नमोऽस्तु ते ॥
इमं स्तवं यो रुद्रस्य विष्णोश्चैव महात्मनः ।
समेत्य ऋषिभिः सर्वैः स्तुतौ तौ सुमहात्मभिः ॥
व्यासेन वेदविदुषा नारदेन च धीमता ।
भारद्वाजेन गार्ग्येण विश्वामित्रेण वै तथा ।
अगस्त्येन पुलस्त्येन धौम्येन च महात्मना ॥
यश्चेदं पठते स्तोत्रं नित्यं हरिहरात्मकम् ।
अरोगो बलवांश्चैव जायते नात्र संशयः ।
श्रियं च लभते नित्यं न च स्वर्गान्निवर्तते ॥
अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या विन्दति सत्पतिम् ।
गुर्विणी शृणुते या तु वरं पुत्रं प्रसूयते ॥
राक्षसाश्च पिशाचाश्च भूतानि च विनायकाः ।
भयं तत्र न कुर्वन्ति यत्रायं पठ्यते स्तवः ॥

Colophon.

38

K_3 $\tilde{N}_2$ $V_{2,3}$ B Dn D_3 D_{5-6} $G_{4.5}$ ins. after 113. 5 : $\tilde{N}_3$ $D_{1.2}$ $T_{1,2}$ G_{1-3} after 113. 3^c : V_1 after 113. 3 : T_4 after 113. 3^{ab} :

ततो महाबलं देवं बलभद्रं यशस्विनम् ।
अभिवादयते हृष्टः सोऽनिरुद्धो महामनाः ॥
माधवं च महात्मानमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
खगोत्तमं महावीर्यं सुपर्णं चाभिवादयत् ॥

नियम°). — (L 88) K_1 V_1 B_1 $D_{2.5}$ T_3 शायिने (for -वासिने) — (L 89) K_2 D_4 त्रिनेत्राय च वै नम (for ^{b}). — $\tilde{N}_2$ ins after line 90 K_1 D_4 after line 94.

7** पुष्पदन्तविनाशाय नमो मधुविघातिने ।

— (L 91) K_1 $D_{1-3.6}$ नाशिने (for घातिने) — T_3 om. lines 92^b–93^a D_1 om line 94 — (L 95) K_2 D_4 नमस्ते शंकराय च (for ^{b}) — $\tilde{N}_1$ om line 96 — (L 96) K_4 Bom ed भगवते (for ते भगवन्) $K_{2.3}$ B_3 D_{1-4} -पूजित ; K_4 °ते (for °त) — Bom ed om line 97 — (L 97) $\tilde{N}_2$ यजुषा (for °भि). $K_{1.3}$ D_5 $D_{1.2}$ T_4 स्तुत (for सह). — (L 99) $\tilde{N}_2$ नमस्तेऽति- (for नमोऽमित-) K_2 D_2 नमो अमितविक्रम; D_1 नमस्तेऽमितवि° (for ^{b}) — (L 100) $D_{3.4}$ तुभ्यं (for तेऽस्तु). — (L 101) K_3 य इदं स्तुवते रुद्र; D_3 यदिदं स्तवनं शंभोर् (for ^{a}) — (L 102) K $\tilde{N}_{1.3}$ V B D_5 $D_{1.2.4-6}$ स्तौति (for तौ सु). D_3 कृतं स्तोत्रं महात्मभि : Bom Poona eds G(ed) स्तुतौ स्तौति महर्षिभि (for ^{b}). — (L 104) Bom Poona eds G(ed) गर्गेण (for गार्ग्येण) $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{2.3}$ D_5 वशिष्ठेन महात्मना (for ^{b}). — After line 104, $\tilde{N}_1$ B_2 D_5 ins :

8** विश्वामित्रेण वात्स्येन तथा चैव सुमन्तुना ।

— (L 105) T_4 सौम्येन (for धौ°). — (L 106) K_3 V_3 य इदं (for यश्चेदं) D_1 om (hapl) lines 106^b–108^a. — (L 107) K_{2-4} $\tilde{N}_{2.3}$ V $B_{2.3}$ Dn D_5 D_4 अरोगी (for °गो) — (L 108) $K_{3.4}$ Dn श्रियश्च (for श्रियं). — (L 110) T_4 गर्भिणी (for गुर्विणी) — (L 111) D_4 भूता ये ; Bom Poona eds G(ed) विघ्नानि (for भूतानि) K_4 D_4 भयानका ; T_4 om, Poona eds विनायक (for °का). — (L 112) B_1 स्थितो (for पठ्यते)

Colophon — *Mention of the Epic.* $\tilde{N}_2$ $D_{5.1}$. — *Mention of Khila* : $\tilde{N}_3$ V B D_{n3} D_5 D_1. — *Adhy name* : K_3 D_3 मार्कण्डेयकृत हरिहरस्तोत्रम्; K_3 $\tilde{N}_3$ V B_3 $D_{4.5}$ T_4 बाणयुद्धे हरिहरात्मकस्तव., K_3 हरिहरस्तुति ; K_4 $\tilde{N}_2$ हरिहरात्मक ($\tilde{N}_2$ °कम्), $B_{1.2}$ Dn D_3 $D_{1.3}$ हरिहरात्मकस्तव. — *Adhy. no* K_5 174, $\tilde{N}_3$ 182; V_2 183; V_3 $D_{5.1}$ 181; Dn D_4 179; D_1 173; T_4 231.

38

(L 1) D_1 बलदेवं (for °भद्र). — (L 2) K_3 D_1 कृष्णं ; B_1 कृष्ण (for हृष्ट). $\tilde{N}_{1.3}$ V_1 $D_{1.3}$ महायशा°, V_2 D_6 D_5 प्रतापवान् (for महामना) — (L 3) K_3 $D_{2.4}$ नारदं (for माधवं). $\tilde{N}_{2.3}$ V_2 अभिगम्य (for °वाद्य). — (L 4) $K_{2.4}$ Dn D_5 [अ]भिवाद्य च (for [अ]भिवा-

ततो मकरकेतुं च चित्रबाणधरं प्रभुम् ।
पितरं सोऽभ्युपागम्य प्रद्युम्नमभिवादयत् ॥
सखीगणवृता चैव सा चोषा कुलनन्दिनी ।
बलं चातिबलं चैव वासुदेवं सुदुर्जयम् ॥
असंख्यातगतिं चैव सुपर्णमभिवाद्य च ।
पुष्पबाणधरं चैव लज्जमानाभ्यवादयत् ॥
ततः शक्रस्य वचनान्नारदः परमद्युतिः ।
वासुदेवसमीपं स प्रहसन्पुनरागतः ॥
वर्धापयति त देव गोविन्दं शत्रुसूदनम् ।
दिष्ट्या वर्धसि गोविन्द अनिरुद्धसमागमात् ॥
ततोऽनिरुद्धसहिता नारदं प्रणताः स्थिताः ।
आशीर्भिर्वर्धयित्वा च देवर्षिः कृष्णमब्रवीत् ॥
अनिरुद्धस्य वीर्याख्यो विवाहः क्रियतां विभो ।
जाम्बूलमालिकां द्रष्टुं श्रद्धा हि मम जायते ॥
तत प्रहसिताः सर्वे नारदस्य वचःश्रवात् ।
कृष्णः प्रोवाच भगवान्क्रियतामाशु माचिरम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे तात कुम्भाण्डः समुपस्थितः ।
वैवाहिकांस्तु संभारान्गृह्य कृष्णं नमस्य च ॥

कुम्भाण्ड उवाच ।

कृष्ण कृष्ण महाबाहो भव त्वमभयप्रदः ।
शरणागतोऽस्मि ते देव प्रसीदैषोऽञ्जलिस्तव ॥
नारदस्य वचः श्रुत्वा सर्वं प्रागेव सोऽच्युतः ।
अभयं यच्छते तस्मै कुम्भाण्डाय महात्मने ॥
कुम्भाण्ड मन्त्रिणां श्रेष्ठ प्रीतोऽस्मि तव सुव्रत ।
सुहृत्त्वं ते विजानामि राष्ट्रिकोऽस्तु भवानिह ॥
सञ्जातविपक्षः सुमुखी निर्वृतोऽस्तु भवानिह ।
राज्यं च ते मया दत्तं चिरं जीव ममाश्रयात् ॥
एवं दत्त्वा राज्यमस्मै कुम्भाण्डाय महात्मने ।
विवाहमकरोत्तत्र सोऽनिरुद्धस्य बुद्धिमान् ॥
ततस्तु भगवान्वह्निः स्वयं तत्र उपस्थितः ।
विवाहो ह्यनिरुद्धस्य नक्षत्रे च शुभेऽभवत् ॥
ततोऽप्सरोगणास्तत्र कौतुकं कर्तुमुद्यताः ।
स्नातः स्वलंकृतस्तत्र सोऽनिरुद्धः स भार्यया ॥
ततः स्निग्धं शुभैर्वाक्यैर्गन्धर्वाश्च जगुस्तदा ।
नृत्यन्त्यप्सरसश्चैव विवाहमुपशोभयन् ॥
ततो निर्वर्तयित्वा तु विवाहं शत्रुसूदनः ।

दयत् — (L 5) G1 पुष्प (for चित्र) B1.2 विभुम्, G5 हरिम् (for प्रभुम्) — (L 6) K1-3 Ñ2 V2.3 B D3 D5.6.8 T1.4 G3.5 अभ्यवादयत्, K4 अभिवाद्य च, D1 °दयन् (for °दयत्) — (L 7) K Dn D1-4 T1.2.4 G1.2-5 सा चोषा भवने स्थिता (for b) — (L 8) Ñ3 om (hapl) lines 8b 9a V2 B3 D5 D6 चतुर्भुजम् (for सुदुर्जयम्) G5 वासुदेवस्य दुर्जयम् (for b) — (L 11) T3 भवत्तान् (for वच°) — (L 12) T1 G3 -समीपस्थ (for °पं स) K1 आगमत् (for आगत) — (L 13) T1.2 G1.2.5 विज्ञापयति (for वर्धा°) D3 T2 मधु (for शत्रु) K1.2 D1.4 -मर्दनम्, V2 नाश° (for सूद°) — (L 14) K1 D1 अनिरुद्ध° समागत (for b) — (L 15) K2 D6 T2 G1.2.5 सहसा, Dn3 D1 -सहितो (for °ता) K1 तदा (for स्थिता) D2 ततोऽनिरुद्ध प्रणत सहसा नारदः स्थितम् (sic) —(L 16) D3 तान् (for च) — (L 17) D2.4 वीर्याक्षो (for °ख्यो) K5 इति (for विभो) — (L 18) K3-4 D4 T4 जाम्बूल-, V2 D2.3 T2 G1.3.5 ताम्बूल-, D1 उत्सव (for जाम्बूल) T1 G3 मल्लिका (for मालिका) ※ D4 (marg) जाम्बूलमालिका विवाहकाले मधूकादिफलवती जम्बूपल्लवमाला देहाभरण दधत्यो ता द्रष्टुम्, Cn जम्बूल वरपक्षस्त्रीणामुपहासवचनम् । ※ — (L 23) T1 महाभागो (for °बाहो) K1.3 D4 भगवन्नभयप्रद (for b) — (L 24) Ñ2.3 V1 B1 G1 देवेश (for ते देव) — (L 25) V2 ((sup lin.) T1.2 G3.5 कुम्भाण्डस्य (for नारदस्य) V2 B3 D6 प्रागेव मधुसूदन (for b) — Before lines 27, D1 ins श्रीकृष्ण, T4 वासुदेव — (L 27) T4 सचिव (for कुम्भाण्ड) — T1 G3.5 om lines 28–33 — (L 28) V2 सुहृदं तव जानामि (for a) T2 G1.4 राष्ट्रं शास्तु (for राष्ट्रिकोऽस्तु) — (L 29) Bom. eds सु- (for स) — (L 30) K1.2 D1.4 राष्ट्रं (for राज्यं) T2 G1.4 नित्यं तिष्ठेन् (for चिरं जीव) K1 D1.4 मदाश्रयात् (for ममा°) — (L 31) V2 B D6 [अ]भयं तस्मै; D5 वरं तस्मै (for राज्यमस्मै) — (L 32) D5.6 T4 विवाहं कारयामास (for a) Ñ2.3 V1.3 B1.3 D1.6 वीर्यवान् (for बुद्धिमान्) D5 Bom Poona eds G(ed) [अ]निरुद्धस्य जनार्दन (for b) — (L 33) K2 रुद्रो, D3 विष्णु (for वह्नि) T2 G1.4 स्वयंवर (for स्वयं तत्र) — (L 34) K3.4 Ñ2.3 V B Dn Ds1 D6 T1.2 G3.5 नक्षत्र च शुभ भवेत् (for b) — (L 35) Bom Poona eds G(ed) चैव (for तत्र)

अनिरुद्धस्य सुभाङ्गः सर्वैर्देवगणैर्वृतः ॥
आमन्त्र्य वरदं तत्र रुद्रं देवनमस्कृतम् ।
चकार गमने बुद्धिं कृष्णः परपुरंजयः ॥
द्वारकाभिमुखं कृष्णं ज्ञात्वा शत्रुनिषूदनम् ।
कुम्भाण्डो वचनं प्राह प्राञ्जलिर्मधुसूदनम् ॥
बाणस्य गावस्तिष्ठन्ति हस्ते तु वरुणस्य वै ।
यासाममृतकल्पं वै क्षीरं क्षरति माधव ।
तत्पीत्वातिबलश्चैव नरो भवति दुर्जयः ॥
कुम्भाण्डेनैवमाख्याते हरिः प्रीतमनास्तदा ।
गमनाय मतिं चक्रे गन्तव्यमिति निश्चितः ॥
ततस्तु भगवान्ब्रह्मा वर्धाप्य स तु केशवम् ।
जगाम ब्रह्मलोकं स वृतः स्वभवनालयैः ॥
इन्द्रो मरुद्गणैश्चैव द्वारकाभिमुखो ययौ ।
यतः कृष्णस्ततः सर्वे गच्छन्ति जयकाङ्क्षिणः ॥
वाहनेन मयूरेण सखीभिः परिवारिता ।
द्वारकाभिमुखी सोषा देव्या प्रस्थापिता ययौ ॥
ततो बलश्च कृष्णश्च प्रद्युम्नश्च महाबलः ।
आरूढवन्तो गरुडमनिरुद्धश्च वीर्यवान् ॥
प्रस्थितश्च स तेजस्वी गरुडः पक्षिणां वरः ।
उन्मूलयंस्तरुगणान्कम्पयंश्चापि मेदिनीम् ॥
आकुलाश्च दिशः सर्वा रेणुध्वस्तमिवाम्बरम् ।
गरुडे संप्रयातेऽभून्मन्दरश्मिर्दिवाकरः ॥

39

T_1 G_{3-5} ins after 113 70[cd] $K_{1.2}$ D_1 after 1536* $K_{3.4}$ $\tilde{N}_2$ V B Dn Ds D_{2-5} T_3 G_1 after the addl colophon (ins after 1536*)

वैशंपायन उवाच ।

अथाहुको महाबाहुः कृष्णं प्राह महाद्युतिम् ।
हर्षादुत्फुल्लनयनः श्रूयतां यदुनन्दन ॥
एष गतेऽनिरुद्धस्य क्रियतां महदुत्सवः ।

$K_{3.4}$ Dn कौतुकान् (for °क) V_3 B_3 D_6 आगता (for उद्यता) — (L 36) $K_{1.2}$ $D_{1.3-5}$ $T_{2.4}$ $G_{1.3.4}$ स्वभार्यया, D_2 सहोषया (for स भार्यया) V_3 B_3 D_6 [अ]निरुद्धो भार्यया सह (for [b]) — (L 38) K_{4} Dn Ds D_1 नृत्यन्ते, B_1 नृत्यन्तो B_2 °न्त्यो (for °न्ति) V_3 B_3 D_6 विद्याधरगणा (B_3 °णै)श्चैव (for [a]) — After line 38, $\tilde{N}_3$ Cal ed ins an addl colophon, Cal ed mentioning adhy name as अनिरुद्धविवाह and adhy no as 188 Before line 39, $\tilde{N}_3$ Cal ed ins वैशंपायन उवाच — (L 39) K_3 V_3 $D_{1.3.4}$ $T_{2.4}$ $G_{1.3-5}$ तैः (for तु) — G_3 om (hapl) lines 40-43 — (L 41) V_3 B Ds D_6 रुद्रं (for तत्र) V_3 B Ds D_6 देवीं चैव गुहं च तम् (B_2 तथा), $D_{2.5}$ रुद्रं देवं गुहं तत (for [b]) — (L 42) $\tilde{N}_3$ (marg as above) V_1 रिपु (for पुर) — (L 43) D_5 G_4 ज्ञात्वा (for कृष्णं) Ds_1 द्वारकायां सुखं कृष्णं (for [a]) G_4 मुक्त्वा (for ज्ञात्वा) V_3 B_3 D_6 निबर्हणम् (for निषूदनम्) — (L 44) V_3 B_3 D_3 D_6 प्रीत्यर्थं वासुदेवस्य कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् — K $\tilde{N}_{2.3}$ V $B_{1.2}$ Dn Ds D_{1-6} $T_{1.2.4}$ $G_{1.2.4}$ ins after line 44 G_3 after line 39

1* शृणु मे पुण्डरीकाक्ष विज्ञाप्य मधुसूदन ।
[D_3 विज्ञप्ति (for विज्ञाप्य)]

— (L 45) D_1 गृहे तु, D_5 हृतास्ता, D_6 हृतास्तु (for हस्ते तु) — (L 46) G_4 स्रवति (for क्षरति) — (L 47) $K_{1.4}$ $\tilde{N}_3$ V B_2 Ds_1 $D_{1-4.6}$ $T_{2.4}$ $G_{1.3}$ यत् (for तत्) K_4 स (for [अ]ति) B_3 दुर्जरं (for °य) — (L 48) D_3 $T_{1.4}$ $G_{1.4}$ आख्यातो (for °ते) — (L 49) K $\tilde{N}_{2.3}$ V_1 Ds $D_{4.5}$ निश्चयम् (K_3 D_4 °य), $V_{2.3}$ $B_{2.3}$ $D_{1.2.6}$ निश्चितम्, D_3 निश्चयात् (for निश्चित) — (L 50) G_2 स (for तु) D_6 (marg as above) T_3 $G_{1.4}$ विज्ञाप्य (for वर्धाप्य) — (L 51) V_3 जगाम ब्रह्मणो लोकं (for [a]) G_4 मजन् (for वृतः) B_3 D_3 T_1 G_3 वृतः स्वभवनालये (for [b]). — (L 52) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ मरुद्गणाद्यः (for °णैश्च) $D_{1.4}$ सार्धं (for चैव) B_1 T_4 इन्द्रो मरुद्गणयुतो (for [a]) G_4 साध्याश्च द्वारकां ययौ (for [b]) — (L 53) V_3 $B_{2.3}$ Ds_1 D_6 प्रिय- (for जय) — After line 53, T_1 G_5 ins

2** ततोऽनिरुद्धः प्रीतात्मा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ।
देवदेव महायुद्धे जयेत्ता को नु सत्तमम् ॥
शक्तो न प्रमुखे स्थातुं साक्षादपि शतक्रतुः ।
आरोह गरुडं तूर्णं गच्छामो द्वारकां पुरीम् ॥

— (L 58) G_5 Bom Poona eds पततां (for पक्षिणां). — (L 60) G_5 ध्वजम् (for ध्वस्तम्) — (L 61) K $\tilde{N}_{2.3}$ V_1 Dn Ds_2 $D_{1.2.4}$ ऽस्मिन् (for ऽभून्) V_3 $B_{2.3}$ D_6 च भास्करः (for दिवाकरः)

39

$T_{1.2}$ $G_{1.3.5}$ om the ref — (L 1) T_1 $G_{1.2}$ [आ]गतो (for [आ]हुको) $K_{1.3}$ $D_{1.4}$ महाबाहुः, $\tilde{N}_3$ (marg) V_1 °भाग (for °बाहु) T_1 $G_{1.4}$ आह (for प्राह) $K_{3.4}$ $\tilde{N}_{2.3}$

क्षेमात्प्रत्यागतं दृष्ट्वा सेव्यमानाः सहासते (?) ॥
उषापि च महाभागा सखीभिः परिवारिता ।
रमते परया प्रीत्या अनिरुद्धेन सगता ॥
कुम्भाण्डदुहिता रामा उषायाः सखिमण्डले ।
प्रवेश्यता महाभागा वैदर्भी वर्धयेत्सुनः ॥
साम्नाय दीयता रामा कुम्भाण्डदुहिता शुभा ।
शेषाश्च कन्या दीयन्ता कुमाराणा यथाक्रमम् ॥
वर्तते चोत्सवस्तत्र अनिरुद्धस्य वेश्मनि ।
गृहे श्रीधन्विनश्चैव शुभस्तत्र प्रवर्तते ॥
वादयन्ति पुरे तत्र नार्यो मदवश गताः ।
नृत्यन्ते चापरास्तत्र गायन्ति च तथापराः ॥
काश्चित्प्रमुदितास्तत्र काश्चिदन्योन्यमब्रुवन् ।
नानावर्णाम्बरधराः क्रीडमानास्ततस्ततः ॥
अभियान्ति ततोऽन्योन्य काश्चिन्मदवशात्स्वयम् ।
क्रीडन्ति काश्चिदक्षैस्तु हर्षादुत्फुल्ललोचनाः ॥
मायूरं रथमारुह्य सखीभिः परिवारिता ।
उषा सप्रेषिता देव्या रुद्राण्या प्रतिगृह्यताम् ॥
इयं चैव कुलश्लाघ्या नाम्नोषा नाम सुन्दरी ।
बाणपुत्री तव वधूः प्रतिगृह्णीष्व भामिनीम् ॥
ततः प्रतिगृहीता सा स्त्रीभिराचारमङ्गलैः ।
प्रवेशिता च सा वेश्म अनिरुद्धस्य शोभना ॥
देवकी रेवती चैव रुक्मिण्यथ विदर्भजा ।
दृष्ट्वानिरुद्धं रुरुदुः स्नेहहर्षसमन्विताः ॥
ततस्तूर्यप्रणादैस्ता वरनार्यः शुभाननाः ।
क्रिया चारेभिरे वधूमुषा च गृहसस्थिता ॥
ततो हर्म्यतलस्था सा वृष्णिपुगवसश्रिता ।
रमते सर्वसदर्शैरुपभोगैर्वराननाः ॥
चित्रलेखा च सुश्रोणी अप्सरोरूपधारिणी ।

V B3 Dn D3 D2 6 T4 G3 महाद्युति, D5 °भुज (for °द्युतिम्) — (L 2) K3 प्रफुल्ल (for उत्फुल्ल) D5 प्रहर्षो त्फुल्लनयन (for °) — (L 3) T1 2 G1 2 3 नियतामुसत्रो महान् (for ᵇ) — T1 2 G1 3 5 om line 4 — (L 4) Ñ2 V3 B1 (marg) 2 3 D6 सेव्यमान सहागतै, B1 Ds1 °न (Ds2 °ना) समासते, D1 °न सहाम्नने (for ᵇ) — (L 6) K3 रमन्ता, D3 °ता (for °ते) V3 B2 3 D1 6 परम (for परया) T1 2 G1 3-5 रमता (T2 G1 3 °ते) परमप्रीता (for °) — T2 G1 3 om (hapl) lines 7 13 T1 G2 3 om line 7 — (L 8) B1 D5 प्रविश्यता (for प्रवे°) K3 D1 3 4 वैदर्भी (for °भी) K1 3 4 V3 B3 D3 D4 (marg) वैदर्भी वर्धयन्त्युत (K4 °न्सुन), Ñ3 3 V1 3 B2 2 Dn D5 G4 °भी (Ñ2 B1 Dn G4 °भी) वर्धयत्सुन, D3 सखीभि परि वारिता, T1 G5 विगाढ वर्धयन्सुत (for ᵇ) — (L 9) K3, 4 B1 रामा दीयता (B1 °त) साम्नाय (for °) — (L 10) K1 3 4 Ñ2 3 V B D3 D5 6 न्यस्यन्ता (for दीयन्ता) — (L 11) Ñ3 V1 2 T1 G4 5 वर्धते (for वर्तते) — (L 12) K3 शार्ङ्गधन्वनश्च (for श्रीधन्विनश्च) B3 गृहे श्रीमन्बल चैव (for °) Dn प्रवर्तताम् (for °ते) — (L 13) V3 D6 [अ]पराश्च (for पुरे) D6 यदुवश (for मद°) — (L 14) Ñ3 V1 2 D3 T2 G1 4 नृत्यन्ति (for °न्ते) K3 अप्स रास्, B3 3 V3 D6 [अ]प्सरसस्, T1 G1 3 4 च परास् (for चापरा°) D3 om (hapl) 14ᵇ–15ᵃ T1 3 G1 5 गायन्ते (for °न्ति) — T1 3 G1 3 5 om lines 15–19 — (L 15) V3 D5 प्रक्रीडिताम् (for प्रमुदि°) K1 अब्रवीत्, Ñ3 V3 D3 D6 आश्रिता (for अब्रुवन्) — (L 16) Ñ3 V1 B1 (marg) D3 माल्याम्बर, V2 वस्त्रा° (for वर्णा°) — (L 17) K1 मद्वशा (for °वशात्) D5 काश्चिन्मदवश गता (for ᵇ) — (L 19) K1 V1 B2 आस्थाय (for आरुह्य) — (L 20) G5 सप्रेरिता, G(ed) सतोषिता (for सप्रे°) — (L 21) Ñ3 कुले (for कुल) Ñ3 V1 2 [अ]सुर; V2 B3 कुर, D6 चैव, D6 लोक (for नाम) B1 (marg as above) नाम्नोषासुरनन्दिनी, Bom Poona eds G(ed) °षा सुन्दरी वरा (for °) — (L 23) Ñ3 प्रीति, B3 D1 6 परि (for प्रति) K4 कृतैर् (for स्त्रीभिर्) — (L 24) D3 शोभनम्, T1 G3 5 योगत, G1 3 वेशित (for शोभना) T3 प्रवेशितानिरुद्धस्य गृहं तस्य स्ववेश्मन — (L 25) B3 3 D5 रोहिणी (for रेवती) — (L 26) K1 3 Ñ3 V1 2 B1 Dn D3 D1-5 रोदन्त्य, K3 V3 B2 3 D6 (marg as above) रोदन्ति, G1 यदुषु (for रुरुदु) — Ñ3 V1, 3 B2 3 D6 ins after line 26 Ñ2 B1 Ds1 after line 22

1* रेवती रुक्मिणी चैव गृहमुख्य प्रवेशयत् ।
वधूर्वर्धसि दिष्ट्या त्वमनिरुद्धस्य दर्शनात् ॥

[(L 1) B1 Ds2 रेवती रुक्मिणी चैव (for °) V1 3 B Ds2 गृहमुख्य, (for °मुख्य) — D5 om line 2]

— (L 27) K1 2 B3 3 D4 निनादैस् (for प्रणा°) Ñ3 3 V4 D1 सुशोभना (for शुभानना) — T3 om (hapl) lines 28-30 — (L 28) T1 G3 3-5 क्रीडा (for क्रियां). K1 स्नुषा (for उषा) K1 2 T1 G1 4 5 सस्थिताम् V1 सश्रिता (for सस्थिता) — (L 29) G1 3 [उ]षा (for सा) V2 B1 D3 D2 3 G1 3 संस्थिता (for सश्रिता) Ñ3

आपृच्छ्य च सखीर्गोपा च त्रिदिवं गता ॥
गतासु तासु सर्वासु सखीष्वसुरसुन्दरी ।
मायावत्या गृहं नीता प्रथमं सा निमन्त्रिता ॥
तासां प्रद्युम्नगृहिणी स्नुषां दृष्ट्वा सुमध्यमाम् ।
वासोभिरन्नपानैश्च पूजयामास सुन्दरीम् ॥
ततः क्रमेण सर्वास्ता वधूमूषा यदुस्त्रियः ।
आचारमनुपश्यन्त्यः स्वधर्मं इति चक्रिरे ॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं मया कुरुकुलोद्वह ।
यथा बाणो जितः सख्ये जीवन्मुक्तश्च विष्णुना ॥

40

S_1 ins after adhy 114 K $\tilde{N}_{2,3}$ V B D $T_{1,2}$ $G_{1,3,5}$ $M_{2,4}$ after App I (No 42B)

जनमेजय उवाच ।

भगवन्केन विधिना श्रोतव्यं भारतं बुधैः ।
फलं किं के च देवाश्च पूज्या वै पारणेष्विह ॥
देयं समाप्ते भगवन्किं च पर्वणि पर्वणि ।
वाचकः कीदृशश्चात्र एष्टव्यस्तद्ब्रवीहि मे ॥

वृष्णिपुंगवमाश्रिता, $\tilde{N}_2$ B_3 D_3 °च आश्रिता (for ^{b}) — (L 30) V_3 $B_{2,3}$ T_1 $G_{1,3,5}$ तत्र (for सर्वे) $K_{1,2}$ D_4 वराहैर्ये, $\tilde{N}_2$ D_4 °ङ्गना (*for* °नना) — (L 31) $\tilde{N}_3$ (marg) V B D_5 D_8 अप्सरा कामरूपि(for B_1 °चारि, D_{81} °धारि)णी (for ^{b}) — (L 32) K V_3 $B_{2,3}$ Dn D_{1-6} आपृष्ठा, V_2 (*sup lin* as above) आमन्त्र्य (*for* आपृच्छ्य) — K D_{1-4} om lines 33 38 — (L 34) V_2 निवर्तिता (for निमन्त्रिता) — (L 35) B_3 उपा, $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ वधू (for स्नुषा) B_2 $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ सुमध्यमा (for °माम्) — (L 36) Dn रत्नसारैश्च (for अन्नपानैश्च) — (L 38) G_5 पश्यन्ति $\tilde{N}_{2,3}$ V B Dn D_8 $D_{5,6}$ स्वधर्ममनु(Dn °मुप)चक्रिरे (for ^{b}) — Before line 39, some Mss ins वैशंपायन उवाच — (L 40) G_1 हत (for जित) — After line 40, K $\tilde{N}_{2,3}$ V B D T_2 $G_{1,3,4}$ ins a colophon [*Adhy name* T_1 बाणासुरजयानन्तर श्रीकृष्णस्य द्वारकाप्रवेशो इन्द्रादिसकलदेवतासुयात्रा — *Adhy no* T_1 261, G_5 266]

40

Before the ref D_6 $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ $M_{2,4}$ ins

शौनक उवाच ।
सौते सुमहदाख्यानं भवता परिकीर्तितम् ।
प्रजानां पतिभिः सार्धं देवानामृषिभिः सह ॥
पितृगन्धर्वभूतानां पिशाचोरगरक्षसाम् ।
दैत्यानां दानवानां च यक्षाणामथ पक्षिणाम् ॥
पाण्डूनां धृतराष्ट्राणां यदूनां वृष्णिभिः सह ।
ऐलेक्ष्वाकुवंश्यानां नृपाणां चरितं तथा ॥
दिव्यमानुषसंभूतं प्रादुर्भावोऽनुकीर्तितं ।
माहात्म्यं देवदेवस्य विष्णोरमिततेजसः ॥
अत्यद्भुतानि कर्माणि विक्रमा धर्मनिश्चयाः ।
विचित्राश्च कथायोगा जन्म चाग्र्यमनुत्तमम् ॥
तत्कथ्यमानमस्माकं त्वया वै श्लक्ष्णया गिरा ।
मनः कर्णसुखं सूत प्रीणात्यमृतसंमितम् ॥
महाभारतमाख्यानं विधिना केन श्रूयते ।
पौराणे किं फलं चास्य तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥
सूत उवाच ।
पर्वणां श्रवणविधिं पारणेषु च यत्फलम् ।
जनमेजयेन यत्पृष्टं यस्मिन्नवभृथे क्रतौ ॥
जनमेजय उवाच ।
व्यासप्रोक्तं महापुण्यं वेदार्थसमलंकृतम् ।
श्रुतमाख्यानमखिलमनेकसमयान्वितम् ॥
श्रुत्वाख्यानमिदं सम्यक्पावनं वै द्विजोत्तम ।
अतो महत्तरं भूयो वक्ष्यामि विधिमुत्तमम् ।

[G_4 om the ref — (L 2) T_2 G_1 $M_{2,4}$ मनुभि (for पतिभि) — (L 5) D_6 T_2 $M_{2,4}$ धार्तराष्ट्राणां (for धृत°) — (L 7) $T_{1,2}$ $G_{1,3,5}$ -समुत्था (*for* °तं) — (L 10) G_1 पवित्राश्च (for विचि°) — (L 12) G_3 भनिभम् (for संमितम्) — (L 14) D_6 प्रज्ञाने, T_2 M_2 पारणे (for पौराणे) M_2 स्यात्तत् (*for* चास्य) G_4 पारायणे किं फलं तु (for ^{a}) M_2 नरसर्वं वक्तुमर्हसि (for ^{b}) — (L 15) T_2 पारण (for पर्वणां) G_4 पारणं (for श्रवण) M_4 पर्वणां श्रावणविधि (for ^{a}) G_4 पारणे च तु (for °णेषु च) — (L 16) T_2 $M_{2,4}$ क्रतो (for क्रतौ) — D_6 om, G_3 सूत (for जनमेजय) — (L 17) G_1 $M_{2,4}$ महत्पुण्यं (for महापुण्यं) — (L 20) D_6 अ ते (*for* अतो) G_2 शृण्वामि (for वक्ष्यामि)]

$T_{1,2}$ $G_{4,5}$ $M_{2,4}$ om the ref — (L 1) D_1 येन (for केन) K_1 $D_{1,6}$ भगवन्विधिना केन (*for* ^{a}) D_6 प्रोक्तव्यं (for श्रोतव्यं) $T_{1,2}$ $G_{1,4,5}$ $M_{2,4}$ नरै (for बुधै) — (L 2) G_3 किं फलं (by transp) T_1 $G_{1,5}$ $M_{2,4}$ केऽत्र, T_2 अत्र, G_4 तेऽत्र (for के च) K_2 D_4 कार्यं किं देवदेवस्य (*for* ^{a}) K_2 का पूजा (*for* पूज्या वै) V_1 पारणे तु (for °णेषु). — (L 3) V_3 द्विजाय, D_3 समाप्तौ (for °ते) $T_{1,2}$ $G_{1,3,5}$ किंचित् (*for* किं च) — (L 4) $T_{1,2}$ $G_{1,3}$ तस्मिन्,

वैशंपायन उवाच ।
शृणु राजन्विधिमिम फल यच्चापि भारतात् ।
श्रुताद्भवति राजेन्द्र यत्त्व मामनुपृच्छसि ॥
दिवि देवा महीपाल क्रीडार्थमवनिं गताः ।
कृत्वा कार्यमिदं चैव ततश्च दिवमागताः ॥
हन्त यत्ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व समाहितः ।
ऋषीणा देवताना च सभव वसुधातले ॥
वसुरुद्रास्तथा साध्या विश्वे देवाश्च शाश्वता ।
आदित्याश्चाश्विनौ देवौ लोकपाला सहर्षिभि ॥
गुह्यकाश्च सगन्धर्वा नागा विद्याधरास्तथा ।
सिद्धा धर्म. स्वयभूश्च मुनि कात्यायनो वरः ॥
गिरयः सागरा नद्यस्तथैवाप्सरसा गणाः ।
ग्रहाः सवत्सराश्चैव अयनान्यृतवस्तथा ॥
स्थावर जगम चैव जगत्सर्वं सुरासुरम् ।
भारते भरतश्रेष्ठ एकस्थमिह दृश्यते ॥
तेषा श्रुत्वा प्रतिष्ठान नामकर्मानुकीर्तनात् ।
कृत्वापि पातक घोर सद्यो मुच्येत मानवः ॥
इतिहासमिमं श्रुत्वा यथावदनुपूर्वशः ।
सयम्यान्त शुचिर्भूत्वा पार गत्वा च भारते ॥
तेषा श्रेष्ठानि देयानि श्रुत्वा भारत भारतम् ।
ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्या भक्त्या च भरतर्षभ ॥
महादानानि देयानि रत्नानि विविधानि च ।

M2 4 चास्मिन् (for चात्र) K1 (sup lin) 2 3 D1 2 5 प्रष्टव्यस्, D2 द्र॰ D1 Bom ed य॰ (for पृ॰) T1 ब्रवीतु मे, G1 ॰मि ते (for ॰हि मे) — After the ref, D6 T1 2 G1 2 5 M2 4 ins

2** सम्यक्पृष्टोऽस्मि राजेन्द्र त्वया बुद्धिमता वर ।
मयापि भगवान्व्यास पृष्टो वेदविदा वर ॥
पृष्टेन तु मया गुह्य विधिरुक्तो महात्मना ।
तथा वक्ष्यामि ते सम्यक्समाधाय पुन पुन ॥

[D6 om line 1 — (L 3) D6 पूर्वं, G3 तेन, M2 4 मह्य (for गुह्य) T2 G1 पृष्ट स तु मया मह्य (for ॰) G1 पृष्टो (for उक्तो) — (L. 4) D6 मन शृणु (for पुन पुन)]

— (L. 5) D3 शृणुष्व राजन्विधिना (for ॰) Bom Poona eds यच्छति (for यच्चापि) K1 N2 B1 D3 T1 G1 3 5 M2 4 भारत, K2 V1 3 ॰त, T2 ॰तम् (for ॰तात्) — (L 6) K4 N2 D5 G1 M2 4 श्रुत्वा T1 G6 कथ G3 विधिर् (for श्रुताद्) G4 परि (for अनु) Ś1 B1 T1 2 G1 3 5 M2 4 यस्मा त्व परिपृच्छसि (for ॰) — (L 7) Ś1 महीपालान्, K2 3 V4 D3 ॰पाल (for ॰पाल) T1 2 G1 3 5 M2 4 ये च देवा महीपाला , G4 दिवि देव महीपाला (for ॰) — K4 om lines 8 12 — (L 8) V1 श्रुत्वा (for कृत्वा) G2 नृपाश्र (for इद) M2 4 [अ]थ (for [ए]व) T1 2 G1 3-5 M2 4 पुनस्त्रिदिवमाश्रिता (for ॰) — (L 9) Dn यत्तेऽत्र, D2 ते तत्प्र- (for यत्ते प्र) T1 G1 4 5 हन्त ते कथयिष्यामि T2 G2 M2 4 हन्त ते सप्रवक्ष्यामि (for ॰) D6 T1 G4 शृणुष्व सु- (for तच्छृणुष्व) Ś1 समासत (for ॰हित) — (L. 10) D5 भवन्ति, T1 2 G1 3 5 M2 4 सर्वेषां (for सभवं) — (L 11) K1 3 Ñ2 V1 3 B Dn D5 D1 3 4-6 अत्र (for वसु) D3 अत्र रुद्रास्तथादित्या , T1 G1 3-5 M2 4 अ(G1 4 5 य)त्र रुद्राश्च साध्याश्च, T2 रुद्राश्चैव हि साध्याश्च (for ॰) D5 देवता , T1 2 G1 3-5 M2 4 भारत (for शाश्वता) — (L 12) T1 2 G1 4 5 M2 4 चैव (for देवौ) K1 3 Ñ2 V1 3 B Dn D5 D1 4 6 G3 महर्षय (for सह र्षिभि) — (L 14) D4 तु काश्यपो (for कात्यायनो) D6 T1 2 G1 3 5 M2 4 वायु(D6 प्रायु)र्नारायणो वर (for ॰) — (L 15) V3 तथैवाप्सरसो वरा (for ॰) — (L. 16) T2 M2 4 [अ]त्र (for [ए]व) D1 om (hapl) lines 16^{b}–17^{a}. Ś1 K2 3 Ñ2 V1 3 D6 अयना , D3 ॰जान् T1 G1 5 नक्षत्रम्, T2 नक्षत्रा, G3 M2 4 नक्षत्राणि (for अयनानि) G4 नक्षत्र मुडुप मदा (for ॰) — (L 17) Ś1 सुरेश्वरम् K3 चराच॰, T1 2 G1 3 5 M2 4 सहासु॰ (for सुरासु) — (L. 18) T1 G1 4 5 एकैकमभवत्तथा , T2 एकस्थमभवत्तथा, M2 4 एवं समभवत्तथा (for ॰) — (L 19) V1 कृत्वा, G4 कर्म (for श्रुत्वा) Ś1 ते मां स्वर्गप्रविष्टाना, T1 2 G1 3 5 M2 4 तेषां स्वर्गप्रतिष्ठाना (for ॰) D3 -कर्मादि , D6 (sup lin) कीर्त्यानु . D6 (also) मात्रानु (for -कर्मानु) D5 -कीर्तयन्, T1 2 G1 5 M2 4 ॰नै (for ॰नात्) — (L. 20) T1 2 G1 M2 4 कृत्वापि पापक कर्म (for ॰) Ś1 मुच्यति (for मुच्येत) K3 पातकात् (for मानव) — (L 21) K1 हरिवशम् (for इतिहासम्) V1 इद , D5 अमु (for इम) D2 यदा च (for यथावद्) Ś1 T1 2 G1 3 5 M2 4 अनसूयक (for अनुपूर्वश) — (L. 22) Ś1 V3 B1 2 D6 सयतात्मा , D3 T1 2 G1 3-5 M2 4 साय प्रात (for संयम्यान्त) K2 D3 5 भारत (for ॰ते) Ś1 पार गच्छति भारत, D6 T1 2 G1 3 5 M2 4 पर (D6 पारे, T2 G1 पद) गत्वा च भारत (for ॰) — (L. 23) K1 3 N2 V1 3 B D G3 4 श्राद्धानि, G(ed) देयानि (for श्रेष्ठानि). T1 2 G1 5 M2 4 तेन श्राद्धानि देयानि, Bom Poona eds सेषा शृणु त्व श्राद्धानि (for ॰) D5 पाठ श्रुत्वा च भारतम् (for ॰) — (L. 24) V3 G3 M2 4 यथाशक्ति (for ॰शक्त्या) K3 D6 शक्त्या (for भक्त्या) K3 भक्ष्यभोज्यानि दापयेद्,

गावः कांस्योपदोहाश्च कन्याश्चैव स्वलंकृताः ॥
सर्वकामगुणोपेता यानानि विविधानि च ।
भवनानि विचित्राणि भूमिर्वासांसि काञ्चनम् ॥
वाहनानि च देयानि हया मत्ताश्च वारणाः ।
शयनं शिविकाश्चैव स्यन्दनाश्च स्वलंकृताः ॥
यद्गृहे वर किंचिद्यद्दस्ति महद्वसु ।
तत्तद्देय द्विजातिभ्य आत्मा दाराश्च सूनवः ॥
श्रद्धया परया दत्तं क्रमशस्तस्य पारगः ।
शक्तितः सुमना हृष्ट शुश्रूपुरविकत्थनः ॥
सत्यार्जवरतो दान्तः शुचिः शौचसमन्वितः ।
श्रद्धानो जितक्रोधो यथा सिध्यति तच्छृणु ॥
शुचिः शीलान्विताचार' शुक्लवासा जितेन्द्रियः ।
संस्कृतः सर्वशास्त्रज्ञः श्रद्धानोऽनसूयकः ॥
रूपवान्सुभगो दान्तः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
दानमानगृहीतश्च कार्यो भवति वाचकः ॥
अविलम्ब्यमनायस्तमद्रुतं धीरमूर्जितम् ।

D3 वृद्यार्क्कत्या च भारत ; T1 2 G1 2 5 M2 4 भक्त्या भरतसत्तम (for ^{b}) — K2 om line 25 — (L 25) T2 G1 M4 भवनानि च देयानि (for ^{a}) G3 M2 om line 25^b T4 2 G4 5 M4 भूमिर्वासांसि चैव ह (for ^{b}) — G4 om lines 26–28 — (L 26) Ś1 कास्यग (for कांस्योप) T1 2 G1 5 M2 देयाश्च (for दोहाश्च) — (L 27) T2 G2 M2 4 गुणोपेत (for 'पेता) T2 G1 M3 4 दानानि (for या') Ś1 शयनानि (for विविधानि) — (L 28) G3 वाहनानि D4 (marg) भोज', Poona ed भाज' (for भव') Ś1 T2 G1 M4 च देयानि (for विचित्राणि) D4 भूमिं (for भूमिर्) Ś1 चामर (for काञ्चनम्) — (L 29) K2 रत्नानि चैव देयानि (for ^{a}) D3 देया (G1 हया) T1 दत्त्वा रत्नाश्च वारणा , G1 3 4 दत्त्वा (G1 हया) मत्ताश्च वारणान् (for ^{b}) — (L 30) D3 T2 G2 3 5 M3 4 यानानि (for शयन) Ś1 शिविका स्यन्दनाश्चैव (for ^{a}) Ś1 गोवृषाश्च (for स्यन्दनाश्च) — After line 30, Ñ2 ins

3** वाचकाय प्रदातव्य गन्धमाल्य सचन्दनम् ।
कटक कुण्डलं चैव यज्ञसूत्र तथैव च ॥
छत्र चोपनहोष्णीकं कञ्चुक सविशेषत ।
एव सपूज्य विधिवत्ततो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥
विधिहीन च य कुर्यात्फल सम्यङ्न चाप्नुयात् ॥
कामाल्लोभात्तथा मोहाच्च कर्तव्यान्यथा नृप ।
कुर्वन्स नरक याति विपरीत फल लभेत् ॥

— (L 31) K2 T1 G3 वर गृहे (by transp) K1 वस्तु (for किंचित्) Ś1 अस्ति यच्च (for यद्यदस्ति) D1 च यद् (for महद्) D3 यदस्ति च तदद्भुतम्, T2 3 G1 3–5 M2 4 अस्ति यच्च प्रिय वसु (for ^{b}) — (L 32) T1 3 G1 5 M1 4 द्विजातीनाम् (for 'तिभ्य) Ś1 ह्यात्मदानश्च पावन ; T1 2 G1 4 5 आत्मा दारास्तथा सुतान्, G3 आत्मा देयस्तथा सुता ; M1 4 आत्मा दारास्तथा सुता (for ^{b}) — (L 33) K2 देय , T1 2 G1 4 5 भक्त्या G1 M2 4 दत्ता ; Poona ed. G(ed) युक्त (for दत्त) Ś1 प्राप्त (for तस्य) K3 क्रमशश्चैव भोजनम्, D3 क्रमागस्य पारग , T1 2 G1 3–5 M2 4 क्रमा

(M3 'श') शास्त्रपारगे (for ^{b}) — (L 34) Ś1 V2 D3, शक्तित सुमहा(D3, 'सभा)हृष्ट , K3 शक्तितोऽप्यमहादानैः ; D1 'त समताहृष्ट, D3 'त स महाहृष्ट (for ^{a}) Ś1 अविकत्थक , K1 V2 D1 5 अविकम्पन K3 Ñ2 'म्पन ; V1 D2 6 'म्पित , B1 2 D1 5 G2 'त्पक , B2 G2 अविमत्सर ; Dn 'कम्पन (for 'कत्थन) K3 शुश्रूषश्चैव वाचक (for ^{b}). — (L 35) D2 T1 2 G1 3–5 M2 2 -परो (for रतो) Dn यत्त (for दान्त) K3Dn -परायण , B1 समाहित (for समन्वित) T1 2 G1 3–5 M2 4 शुचि शौचान्वितस्तथा (for ^{b}) — (L 36) T3 G1 शुष्यति (for सि') — After line 36, D6 ins

4** श्रोतु धारयिता शान्त्य्यामि समासत ।

While T1 2 G1 3–5 M2 4 ins after line 36

5** वाचके च गुणा' प्रोक्ता यावन्तस्ताञ्छृणुष्व मे ।

— (L 37) D3 T1 2 G1 3–5 M2 4 शुचि शीलान्वित प्राज्ञ (D3 'तो धीर) (for ^{a}) Dn यतेन्द्रिय (for जि') — Ś1 K2 D1 4 om lines 38–39 — (L 38) K3 सर्वधर्मज्ञ दान्त (for ^{a}) — After line 38, T1 2 G1 3–5 M2 4 ins

6** छन्दसो लक्षणज्ञश्च सन्कवि काव्यवैदिक ॥
[G3 M3 4 छन्दोद् (for छन्दस) T2 वैदिता , G3 वेदक (for वैदिक) M3 4 सत्कवि काव्यवेत्ता (for ^{b})]

— (L 39) T1 2 G1 3–5 M2 4 रूपमानार्थयोपेत (for ^{a}), T1 2 G3 4 M2 4 निर्गम (for जितेन्द्रिय) — (L 40) Dn B1 m Poona eds प्रहीत (for गृहीतश्च). — After line 43, D3 ins

7** धार्मिकश्च सदाक्रोधी लोभी वैराविनिग्रह ।
सम्यग्बुद्धिरमत्सरी स्यात्सो भवति वाचक ॥

While T1 2 G1 3 5 M2 4 ins after line 40

8** वेदार्थविज्ञत्वा वाग्मी न्यायशास्त्रविशारद ॥
[G1 M2 4 वेदार्थद (for 'वि') T1 G1 2 वाचकस्तथा. विद्या , M2 'विशारद (for ^{b})]

असंसक्ताक्षरपद रसभावसमन्वितम् ॥
त्रिषष्टिवर्णसयुक्तमष्टस्थानसमन्वितम् ।
वाचयेद्वाचकः स्वस्थ• स्वासीन सुसमाहित ॥
नारायण नमस्कृत्य नर चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥
ईदृशाद्वाचकाद्राजञ्श्रुत्वा भारत भारतम् ।
नियमस्थः शुचि• श्रोता शृण्वन्स फलमश्नुते ॥
पारणं प्रथम प्राप्य द्विजान्कामैश्च तर्पयेत् ।
अग्निष्टोमस्य यागस्य फलं वै लभते नरः ॥

अप्सरोगणसकीर्णं विमानं लभते महत् ।
प्रहृष्टः स तु देवैश्च दिवं याति समाहितः ॥
द्वितीयं पारण प्राप्य अतिरात्रफलं लभेत् ।
सर्वरत्नमय दिव्य विमानमधिरोहति ॥
दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यगन्धानुलेपनः ।
दिव्याङ्गदधरो नित्य देवलोके महीयते ॥
तृतीय पारण प्राप्य द्वादशाहफल लभेत् ।
वसत्यमरसकाशो वर्षाण्ययुतशो दिवि ॥
चतुर्थे वाजपेयस्य पञ्चमे द्विगुण लभेत् ॥

— (L 41) Ś1 अलम्बितम्, T1 कुलान्वितम्, T2 G1 3 M2 4 आलम्बितम् (for अविलम्बम्) K1 अनायस्तम्, K3 V1 3 D1-3 6 °कुलम् (for °यस्तम्) K2 D5 अविलम्बितवाणीयो (for °) K3 Dn Ds1 D2 4 अद्भुत, T1 G1 3 5 अश्रुते (for अद्भुत) Ñ2 V1 वाक्यम् (for धीरम्) K2 D5 मन्द-गम्भीरमूर्तिन V2 Ds2 D3 G4 अद्भुत वाक्य(Ds2 घोर, D3 G4 वीर)मूर्तितम् (for ᵇ) — (L 42) V1 2 सुसंस्कृताक्षर पद् (for °) Dn2 Ds2 न च भाव, Ds1 D6 स्वरभाव, D5 सरसा च (for रसभाव) — (L 43) V1 -ताल (for -स्थान) Ś1 Dn G4 समीरितम् (for समन्वितम्) — (L 44) D5 कथयेद् (for वाच°) K 2 4 Ñ2 V1 2 B1 Dn D1-6 T1 2 G1 3-5 M2 4 स्वाधीन, K3 स्वस्थान• (for स्वासीन) — (L 45) G1 नमस्कृत्वा (for °त्य) — (L 46) K2 3 D1 3 5 T1 G1 3 4 व्यास (for चैव) T2 G1 वाचम्, M2 4 वाणीम् (for जयम्) — (L 47) D2 भाषितम्, Dn1 भारत (for °तम्) K2 T1 G2 5 श्रुत्वा भारतमुत्तमम् (for ᵇ) — (L 48) K3 यथोक्त, T1 2 G1 3 5 M2 4 शृणुयात् (for शृण्वन्स) — After line 48 Ñ2 (marg) ins

9** भारत शतपर्वोक्त मुनिना तत्त्वदर्शिना ।
दशभिर्दशभिश्चैव पर्वणा पारण स्मृतम् ॥
सभान्त प्रथम प्रोक्त द्वितीय वनवासिकम् ।
उद्योगान्त तृतीय तु भीष्मान्त च चतुर्थकम् ॥
पञ्चमे द्रोणपर्वान्ते कर्णान्त पारण तत ।
विशोकान्त सप्तमं तु शान्तिपर्वान्तमष्टकम् ॥
नवम स्वर्गपर्वान्तमाश्चर्यान्त तत• परम् ॥

केचित्तु सख्याकथनाभावात्समतानियमेन दशसहस्रश्लोकसमाप्ति पारणम् ॥ केचित्तु महाभारतस्य एकावृत्तिरेकपारणमिति च ॥
— (L 49) Ñ2 पौरागं (for पारण) K2 श्रुत्वा च हरिवश वै (for °) Ś1 K1 B1 2 Ds1 तपयन्, D6 पूजयत् (for तर्प°) — (L 50) Ś1 K2 3 D3 5 T1 2 G1 3-5 M2 4 यज्ञस्य (for यागस्य) T1 2 G1, 3 4 M2 4 स (for वै) — (L 51) D2 सकीर्णो, T1 G4 5 सघैश्च (for -संकीर्णं) D3 नर• (for महत्) Ś विमान कनकोज्ज्वलम्, T1 2 G1 3-5 M2 4 विमान कामदं (T2 G1 °मग, G2 M2 4 °ज्ञन) शुभम् (for ᵇ) — (L 52) K2 पूजित (for प्रहृष्ट) T1 2 G1 3 5 M2 4 समुपैति स देवैश्च (for °) Ś1 T1 2 G1 3 4 M2 4 दिवि याति समान(Ś1 °लोक)ताम् (for ᵇ) — *For line 52, D3 subst*

10** हसयुक्त विमान स प्रहृष्ट सह दैवतै ।
सेव्यमानोऽमरगणैर्दिव याति समाहित ॥

— (L 53) T1 2 G1 3 5 M2 4 लभते चातिरात्रकम् (T1 म्र ताम्), G4 पौण्डरीकफल भवेत् (for ᵇ) — After line 53, T1 4 G1 3 5 M2 4 ins

11** सदोपनृत्यमान सम्भान्धर्वाप्सरसा गणै ।
तसहाम्कनिर्यूह विमानमधिरोहति ।
स्वर्गतश्च मुदा युक्तो रमते नन्दने वने ॥

[*After line 1 T2 ins*

11A** चन्द्ररश्मिप्रतीकाशैर्हयैर्युक्त मनोजवै ।

G3 om lines 2 3]

— (L 54) *D2 4* रोहते (*for* °ति) — *D5* om line 55 — (L. 55) K4 मालाम्बर (for माल्या°) Ś1 T1 2 G1 3 4 M2 4 दिव्याम्बरधर श्रीमान् (for °) T1 2 G1 3 5 M2 4 माल्यानु (for -गन्धानु) K1 D4 -धूपित• (for लेपन•) K3 4 Ñ2 V1 3 B Dn D3 D1 2 6 दिव्यगन्धविभूषि(K3 D2 °धूपि)त (for ᵇ) — (L 56) Ś1 K3 D1 4 M2 4 दिव्याम्बर ; T1 3 G1 3 5 दिव्यगन्ध (for दिव्याङ्गद-) V1 3 दिव्य- (for देव) — After line 56 D6 ins

13** विमाने सुकृत वासं सुखेनैवोपपद्यते ।
मुकुटेनाग्निवर्णेन जाम्बूनदविभूषिणा ॥

While T1 3 G1 2 4 M2 4 ins after line 56

13* दिव्याप्सरोवृतश्चैव देवगन्धर्वसेवित ।

— G2 4 om line 57 Ś1 transp lines 57 and 58 — (L. 57) T1 2 G1 6 M2 4 पौण्डरीक (for द्वादशाह)

उदितादित्यसंकाशं ज्वलन्तमनलोपमम् ।
विमानं विबुधैः सार्धमारुह्य दिवि गच्छति ।
वर्षायुतानि भवने शक्रस्य दिवि मोदते ॥
षष्ठे द्विगुणमश्नीति सप्तमे त्रिगुणं फलम् ।
कैलासशिखराकारं वैडूर्यमयवेदिकम् ॥
परिक्षिप्तं च बहुधा मणिविद्रुमभूषितम् ।
विमानं समधिष्ठाय कामगं साप्सरोगणम् ॥
सर्वाँल्लोकान्विचरते द्वितीय इव भास्करः ॥
अष्टमे राजसूयस्य पारणे लभते फलम् ।
चन्द्रोदयनिभं रम्यं विमानमधिरोहति ॥
चन्द्ररश्मिप्रतीकाशैर्हयैर्युक्तं मनोजवैः ।

सेव्यमानो वरस्त्रीणां चन्द्रात्कान्ततरैर्मुखैः ॥
मेखलानां निनादेन नूपुराणां च निस्वनैः ।
अङ्के परमनारीणां सुखसुप्तो विबुध्यते ॥
नवमे क्रतुराजस्य वाजिमेधस्य भारत ।
काञ्चनस्तम्भनिर्यूहं वैडूर्यमयवेदिकम् ।
जाम्बूनदमयैर्दिव्यैर्गवाक्षैः सर्वतो वृतम् ॥
सेवितं चाप्सरःसङ्घैर्गन्धर्वैर्दिविचारिभिः ।
विमानं समधिष्ठाय श्रिया परमया ज्वलन् ॥
दिव्यमाल्याम्बरधरो दिव्यचन्दनभूषितः ।
मोदते दैवतैः सार्धं दिवि देव इवापरः ॥
दशमं पारणं प्राप्य द्विजातीनभिवन्द्य च ।

K3 द्वादशाब्दफलं भवेत् (for ^{b}) — (L. 58) T1 G1 3 5 वरवि (for वसति) Ñ2 V1 3 वर्षाणामयुतं दिवि (for ^{b}) — (L. 59) T2 G1 M2 4 चतुर्थे (for °ष्ठे) T1 G1 5 चतुर्थे वासुदेवस्य (for ^{a}) Ś1 K1 2 4 Ñ2 V1 3 B D फलम्, G3 4 भवेत् (for लभेत्) T1 2 G1 6 पञ्चम (T1 G6 फलं च) द्विगुणं भवत् (for ^{b}) — After line 59 T1 2 G1 3-5 M1 4 ins

14** फलं नरवरश्रेष्ठ पारणे पारणे सति ॥

[G3 M1 3 गरिते (for the second पारणे)]

— (L. 60) Ś1 T1 2 G1 4 5 M1 4 आदित्योदयसंकाशं (for ^{a}) — (L. 61) Ś1 विमलं (for विमानं) T1 2 G1 3 M1 4 [पु]रं स (for दिवि) — (L. 62) T1 2 G1 3 5 M1 4 षष्टिं युगानि भवने (for ^{a}) T1 G1 5 तत्र स (for शक्रस्य) K3 शक्रस्य स विमोदते (for ^{b}) — (L. 63) D5 षष्ठ (for षष्ठे) Ś1 त्रि (for द्वि) K4 G3 आप्नोति, D2 D3 D5 (sup. lin.) अश्नीह (for °ति) K4 षष्ठे हि गुणमश्नाति, T1 2 G1 3 5 M1 4 षष्ठे त्रिगुणमाप्नोति (for ^{a}) D4 द्विगुण (for त्रि°) B1 भवेत् (for फलम्) Ś1 T1 2 G1 3 5 M1 4 सप्तमे च च (T1 तु च, G3 तथा) तुर्गुणम् (for ^{b}) — (L. 64) Ś1 T1 2 G1 3 5 M1 4 कैलासशिखरप्रख्यं (for ^{a}) Ś1 V1 2 Dn Ds1 G3 मणि (for मय) — (L. 65) T1 2 G1 3-5 M1 4 हेमजालपरिक्षिप्तं (for ^{a}) K3 -वैडूर्य (for विद्रुम) D3 तोरणम्, M1 4 -शोभितम् (for भूषि°) — (L. 66) D5 सागरोपमम् T2 G1 साप्सरोगणैः (for °गणम्) — (L. 68) G4 राजसूयेन (for °यस्य) — (L. 69) Ś1 D2 3 दिव्यं, K1 चैव, D1 C3 5 M1 4 रत्नम् (for रम्यं) T1 G1 चन्द्रोदयमयं राजन् (for ^{a}) — (L. 70) T1 G1 3 महार्हैः (for मनो°) — (L. 71) Ś1 D5 सेव्यमानं (for °मानो) K3 D5 T1 2 G1 3 5 M1 4 स्त्रीभिः (for स्त्रीणां) K1 2 4 Ñ3 B1 2 Dn Ds1 D1 3 5 6 चन्द्र (for चन्द्रात्) K3 चन्द्रकान्तवरैर्मुखैः, T1 2 G1 4 5 M1 4 दिव्यमाल्यविभूषितः, G3 दिव्यभूषणभूषितः (for ^{b}) — (L. 72) D6 (sup. lin.) मृदङ्गानां (for मेखलानां) — (L. 73) D5 नाके (for अङ्के) K3 वर (for परम) T1 G1 3 स्त्रियमप्सरसां, T2 G1 2 M1 4 अङ्केषु वरनारीणां (for ^{a}) K3 B1 Dn Ds1 D1 4 5 T2 G1 M1 सुखं सुप्तो, D4 सुखसुप्तो सु, G3 सुखं सुप्तः (for सुखसुप्तो) — (L. 74) Poona ed नवम (for °मे) D5 यज्ञ (for क्रतु) T1 2 G1 राजसूयस्य, M1 4 अश्वमेधस्य (for वाजि°) — After line 74, D5 T1 2 G1 3-5 M1 4 ins

15** फलं स लभते मर्त्यो विमानं चैव कामिकम् ।

[G3 यस्य (for चैव) D6 T2 G1 4 कामगम् (for कामिकम्)]

— (L. 75) K1 D1 निभृत, K2 नियह; Poona ed G(ed) निर्यूह (for निर्यूहं) Ś1 मणि, K Ñ2 V1 3 B Dn D1 D2 D5 6 C3 कृत (for मय) D5 वैडूर्यमणितोरणम् (for ^{b}) — G3 om lines 76–77 — (L. 76) K3 G3 दिव्य (for दिव्यैर्) K1 D3 T2 G1 3 M1 4 जाम्बूनदमयं दिव्य (for ^{a}) Dn दिव्यम् (for वृतम्) T1 2 G1 4 5 M1 4 गवाक्षैरभिसंवृतम्, M1 सेव्यम् (for ^{b}) — (L. 77) K3 D5 देव (for दिवि) T2 -चारिभिः (for चारिभिः) K3 गन्धर्वैर्दिव्यचारिभिः; C1 3-5 M1 दिव्यचारिभिः (for ^{b}) — (L. 78) Ñ1 गच्छते च श्रिया ज्वलन् (for ^{b}) — (L. 79) Ś1 D1 माल्याम्बर (for माल्या°) Ś1 चन्दन, D2 भूषितः (for चन्दन°) K2 3 D1 -भूषितः; V1 3 B2 (marg.) T1 2 G1 3 M1 4 रञ्जितः; Dn भूषितं (for °तः) B दिव्यगन्धानुलेपनः (for ^{b}) — (L. 81) T1 om lines 81^{b}–82^{a} K3 D1 अभिपूज्य, K3 वाप (for °वन्द्य) Ś1 T1 C1 3-5 M1 4 सर्वान्वर्णान्द्विजोत्तमान्

किंकिणीजालनिर्घोष पताकाध्वजशोभितम् ॥
वज्रवेदिकसकाश वैदूर्यमणितोरणम् ।
हेमजालपरिक्षिप्त प्रवालवलभीमुखम् ॥
गन्धर्वैर्गीतकुशलैरप्सरोभिश्च शोभितम् ।
विमानं विबुधावास सुखेनैवोपपद्यते ॥
मुकुटेनाग्निवर्णेन जाम्बूनदविभूषणः ।
दिव्यचन्दनदिग्धाङ्गो दिव्यमाल्यविभूषितः ॥
दिव्याँल्लोकान्विचरति दिव्यैर्भोगैः समन्वितः ।
विबुधाना प्रसादेन श्रिया परमया युतः ॥
अथ वर्षगणानेव स्वर्गलोके महीयते ।

ततो गन्धर्वसहितः सहस्राण्येकविंशतिम् ।
पुरंदरपुरे रम्ये शक्रेण सह मोदते ॥
दीप्यमानो विमानेषु लोकेषु विविधेषु च ।
दिव्यनारीगणाकीर्णो निवसत्यमरो यथा ॥
ततः सूर्यस्य भवने चन्द्रस्य भवने तथा ।
शिवस्य भवने राजन्विष्णोर्याति सलोकताम् ॥
एवमेतन्महाराज नात्र कार्या विचारणा ।
श्रद्दधानेन वै भाव्यमेवमाह गुरुर्मम ॥
लेखकस्य तु दातव्य मनसा यद्यदिच्छति ।
हस्त्यश्वरथयानानि वाहन च विशेषतः ।

(for ⁵) — (L. 82) D3 मालाढ्यं, G1 -सघोष (for -निर्घोष) K1 सेवितम् (for -शोभि°) D6 पताकध्वजमालिनम् (for ⁵) — D2 3 om (hapl) lines 83 85 — (L 83) Dn रत्न (for वज्र) V3 B2 T1 G1 4 5 M2 4 सबाधं (for सकाश) Ś1 वज्रबोधितसबाध K2 वज्रवेदिकसकाशतो, B1 3 D5 D1 (sup lin) 6 रत्न(D6 बहु)वेदिकसबाध, G3 वज्रवेदिसमायुक्तं (for ᵃ) T1 G1 4 5 M2 4 वैदूर्यमयवेदिकम् (for ⁵) — (L 84) M2 माला (for -जाल) T1 G1 3 5 M4 -परिक्षिप्त (for °क्षिप्त) G1 M2 4 -पुटम् (for मुखम्) Ś1 प्रधानवलभीपुटम्, T1 G4 3 प्रवालाभिरतिस्फुटम् (for ⁵) — (L 85) Ñ1 G1 M2 4 च सेवितम्, Dn3 निषेवि°, D6 D1 3 च नादि° (for च शोभि°) — (L. 86) Ś1 K2 4 Ñ2 V1 3 B D5 D1 3 5 G3 4 विमानं सुकृतावास, Dn °न सुकृता वास, D6 °न सुकृताकार, T1 G3 M2 4 °न सुकृत चापि, G1 °न सुगम चापि (for ᵃ) Ś1 -लभ्यते (for -पद्यते) — (L 87) B1 3 Dn [अ]र्के, D3 [अ]ति (for [अ]ग्नि) D1 नानाङ्गद (for जाम्बूनद-) S1 D3 त्रिभूषितम् K3 4 Ñ2 V3 B D3 °पिला D5 °वर्णं, T1 2 G1 3-5 M2 4 °वित (for °षण) — T1 G1 4 5 om line 88 — (L. 88) T1 M2 4 लिप्ताङ्गो (for दिग्धाङ्गो) K1 3 4 Ñ2 D1 3 -चन्दन, D3 -भूषण- (for माल्यवि) K3 दिव्यस्त्रगनुलेपन, V1 3 D6 °चन्दनरूषित (for ᵇ) — (L 89) K1 D4 आविचरन्, K3 4 Ñ2 V1 3 B2 D1-3 5 6 V3 विचरते, B1 Dn प्रचरति, G1 विरमते (for विचरति) T1 G4 4 दिव्यान्भोगान्विरमते, M2 4 दिव्यलोकान्विचरते (for ᵃ) K3 G3 दिव्यभोग- (for दिव्यैर्भोगै) — (L 90) T1 2 G1 4 5 M2 4 प्रभावेन (for प्रसादेन) T1 3 G3 3 5 M2 4 ज्वलन् (for युत) — (L 91) V1 बहु (for अथ) K3 चैव, K4 D1 3 एव (for एव) T1 2 G1 3 M2 4 नाग, G3 नाक (for स्वर्गं) — G3 om lines 92 93 G4 om. line 92 — (L 92) B3 मघो, D6 अथ (for ततो) T1 2 G1 3 M2 4 मुख्याना (for -सहित) — After line 92ᵃ, T1 2 G1 5 ins

16** निवासेषु वसेत्सुखम् ।
तनो वर्षसहस्राणा

K3 4 Dn D3 G4 M4 विंशति (for विंशतिम्) — (L. 93) K3 सह शक्रेण मोदते (for ᵇ) — (L. 94) Ś1 Ñ2 V1 B Dn D5 D1 6 T2 M2 दिव्ययान K1 V3 G1 दीप्यमान (for °मानो) K1 दीप्यमानविमानेन, T1 G4 5 M4 दिव्य वर्ष सहस्राणा (for ᵃ) — (L. 95) T2 G1 -समाकीर्णो (for -गणा°) — (L 96) T1 G3 5 च सूर्य (for सूर्यस्य) T2 G1 सूर्यस्य भवने नित्य (for ᵃ) K1 V1 D1 (sup lin as above) रुद्रस्य, D3 शक्रस्य, T1 2 G1 3 5 M2 4 सोमस्य (for चन्द्रस्य) — (L 97) D1 सुरस्य, T1 2 G1 3 6 M2 4 देवस्य (for शिवस्य) — (L 99) Ś1 सेव्यमानो (for एवमाह) K2 एवमाहुर्मनीषिण, T1 2 G1 3 M4 नित्य (T2 G1 तुष्टिं) पुष्टिमिहेच्छेत, M2 तुष्टिं पुष्टिं पशून्प्रजाम् (for ᵇ) — T2 G1 M3 om lines 100–104 Ś1 T1 G4 3 M4 om lines 100 107 — (L 100) K1 वाचकाय, K3 Ñ2 B1 Dn Ds2 D3 G4 वाचकस्य, D3 ब्राह्मणस्य (for लेखकस्य) — After line 100 K1 ins

17** पुस्तक हरिवंशस्य दातव्य दक्षिणान्वितम् ।
वेष्टन रज्जुसंयुक्त दद्याद्विभवसारतः ॥
पुटिके च शुभे चैव फलस्यानन्त्यहेतवे ।
वाचकाय प्रदातव्यमात्मन पुत्रमिच्छता ॥
कांस्यपात्र प्रदातव्य सर्पिःसंपूर्णमेव च ।
हिरण्यं दक्षिणा चैव सर्वपापै प्रमुच्यते ॥

— (L 101) V1 दानानि, Bom Poona eds -यानादि (for °नि) K1 3 D4 3 वाहनानि (for °नं च) — G3 om line 102 — (L. 102) K Ñ2 V1 3 B D5 D1 2 4–6 कटकं कुण्डल चैव, D3 °कं मुकुटं चैव (for ᵃ) D4 स्वर्णसूत्रं (for महा°) K2 च हेमकम्, D6 तत परम् (for तथापरम्) — After line 102, K1 3 4 Ñ2 V1 3 B D G3 ins

कटके कुण्डले चैव ब्रह्मसूत्रं तथापरम् ॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि यानि देयानि भारत ।
वाच्यमाने च विप्रेभ्यो राजन्पर्वणि पर्वणि ॥
जातिं देशं च सत्त्वं च माहात्म्यं भरतर्षभ ।
धर्मं वृत्तिं च विज्ञाय क्षत्रियाणां नराधिप ॥
स्वस्ति वाच्य द्विजानादौ ततः कार्यं प्रवर्तते ।
समाप्ते पर्वणि ततः स्वशक्त्या तर्पयेद्द्विजान् ॥
आदौ तु भरतश्रेष्ठ गन्धमाल्यार्चितान्द्विजान् ।
विधिवद्भोजयेद्राजन्मधुपायसमुत्तमम् ॥

ततो मूलफलप्रायं पायसं मधुसर्पिषा ।
आस्तिके भोजयेद्राजन्दद्याच्चैव गुडौदनम् ।
अपूपैश्चैव पूपैश्च मोदकैश्च समन्वितम् ॥
सभापर्वणि राजेन्द्र हविष्यं भोजयेद्द्विजान् ।
आरण्यके मूलफलैस्तर्पयेत द्विजोत्तमान् ॥
आरण्यपर्वमासाद्य जलकुम्भं प्रदापयेत् ।
तर्पणानि च मुख्यानि वन्यमूलफलानि च ।
सर्वकामगुणोपेतं विप्रेभ्योऽन्नं प्रदापयेत् ॥
विराटपर्वणि तथा वासांसि विविधानि च ॥

18** वस्त्रं चैव विचित्रं च गन्धं चैव विशेषतः ।
देववत्पूजयेत्तं तु विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥

[G3 om line 1 — (L 1) D6 (inf lin as above) माल्यैश्च (for गन्धं चैव) D4 गन्धश्चैव तथैव च (for ᵇ) — (L 2) K3 D6 भक्त्या, K4 B3 तं तं, Ñ2 V3 D1 3 तस्य (for तं तु) B3 देववत्पूजयित्वा तु (for ᵃ)]

While K2 ins after line 102

19** दंपती परिधानं च देयं स्वर्णं तथा वसु ॥
पितरः पितृलोकस्था जल्पन्ति बहुशो वचः ।
कोऽपि अस्मत्कुले भूयाद्धरिवंशं शृणोति यः ।
नूनं वै तारितास्तेन तस्य तुष्टा वरप्रदाः ॥
श्रुते तु हरिवंशे वै ददाम पुत्रसंततिम् ।
पुत्रवान्स भवेन्नूनं दश जन्मानि पञ्च च ॥
पुत्रान्पवित्रानाप्नोति यज्ञकर्मकरानपि ।
वैष्णवान्विष्णुभक्तांश्च द्विजभक्तांस्तथैव च ॥
हरिवंशस्य वै श्रोता पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥

— Before line 103 K2 ins वैशंपायन उवाच — (L 103) V1 B2 Dn Ds1 D1 4-6 भारते (for ᵒत) — (L 104) K4 D6 विप्रेन्द्र (for विप्रेभ्यो) G3 वाचकेभ्यश्च विप्रेभ्यो, G1 वाच्यमानेषु विप्रेषु (for ᵃ) K2 दद्यं भोज्यमसंशयम् (for ᵇ) — K2 om lines 105-107 — (L 105) Ñ2 B1 Dn D5 सत्यं (for सत्त्वं) T1 2 G1 5 M3 4 साम्यं च (for माहात्म्यं) — (L 106) V1 2 Ds1 D3 5 6 धर्मोद्वर्त्तिं, D2 धर्मवृत्तं, D4 (marg as above) धर्मं स्पृष्टं; T1 G1 3 5 M1 धर्मवृद्धिं T2 धर्ममर्थं (for धर्मं वृत्तिं) Ś1 विशेषतः, B3 तथैव च, G3 नरर्षभ (for नराधिप) — (L 107) V2 Poona ed वाच्यं (for वाच्य) T2 द्विजांश्चैव, G1 द्विजांश्चैव, G3 M2 4 द्विजैश्चैव (for द्विजानादौ) T3 स्वस्ति वाच्य द्विजे श्चैव, G2 स्वस्ति वाच्य द्विजान्साधून् (for ᵃ) B3 D3 कार्ये (for कार्यं) Ñ2 Dn G3 प्रवर्तयेत्, T2 G4 M2 ᵒर्तनम् (for ᵒर्तते) Ś1 D6 ततः (D6 स्वस्ति) कार्ये प्रवर्तयेत्, T1 G1 4 M3 ततः कार्यप्रवर्तनम् (for ᵇ) — (L 108) K3 समाप्ते हरिवंशे तु (for ᵃ) Ś1 B3 D6 पूजयेत् (for तर्पᵒ) — For line 109, K Ñ2 V1 3 B D subst

20** आदौ तु वाचकं चैव वस्त्रगन्धसमन्वितम् ॥
[D5 वस्त्र (for वस्त्र)]

While T1 2 G1 3-5 M2 4 ins after line 109

21** पौलोमे भरतश्रेष्ठ गन्धमाल्योपशोभितान्द्विजान् ।

— M3 om lines 110-112 — (L 110) V1 विप्रान् (for राजन्) — Dn Bom Poona eds मधुपायससंयुतम् (for ᵇ). — (L 111) Ś1 फलं राजन्, K3 फले प्राय, D5 फलं प्राप्य (for फलप्राय) T2 G1 5 पयसा (for पायसं) — (L 112) K3 आस्तिकपादे, D1 4 (ed) ᵒकान् (for ᵒके). D3 भोजनं च द्विजेन्द्राय (for ᵃ) D1 5 दत्वा चैव (for दद्या चैव) Ñ2 गुडोदकम्, T1 G3 गुणोदनम् (for गुडौᵒ) K3 मधुपायसमुत्तमम् (for ᵇ) — After line 112, T1 2 G1 3 5 M1 ins

22** ततः सर्वगुणोपेतमन्नं सभापर्वणि ।

— M2 om lines 113-114 — (L 113) Ś1 [अ]पि सिद्धैश्च, D6 [ए]व सूपैश्च (for [ए]व पूपैश्च) D4 शर्करादुग्ध संयुक्तं, T1 2 G1 3-5 M3 फलैश्च पुष्पैश्च तथा (for ᵃ) V1 मोदकं, D1 अपूपैश्च (for मोदकैश्च) — K2 om lines 114-116 — (L 115) T1 2 G1 3 5 M2 4 अरण्ये फलमूलैश्च (for ᵃ) K3 तर्पयेच्च द्विजोत्तमं, T1 2 G1 3 5 M1 4 तर्पणं कारयेद्गुरु (T2 G1 M3 ᵒद्गुरून्, G3 [sup lin] ᵒद्विज) (for ᵇ) — (L 116) K1 4 Ñ2 V2 B2 D1 2 5 अरण्ये (for आरण्य) Ś1 V1 B3 D5 आरण्यपर्व चासाद्य, B1 Dn D3 अरण्यपर्व चाᵒ; D6 T1 2 G1 3 5 M3 4 अरण्य (T2 G3 M4 आरण्य)पर्वणि तथा (for ᵃ) Ś1 K1 B Dn Ds D2 4 6 G4 कुम्भान् (for ᵒकुम्भं) — U(ed) om line 117 — (L 117) K3 3 D1 वनं, Ñ2 रम्यं (for वन्य) Ś1 वन्यमूलफलं तथा (for ᵇ) — (L 118) T1 2 G1 3 5 M3 4 अन्नं दद्याद्द्विजातिषु (for ᵇ) — (L 119) T1 2 G1 3-5 M2 4 वस्त्राणि (for वासांसि). — After line 119 D5 T1 2 G1 3-5 M2 4 ins

उद्योगे भरतश्रेष्ठ सर्वकामगुणान्वितम् ।
भोजन भोजयेद्विप्रान्गन्धमाल्यैरलङ्कृतान् ॥
भीष्मपर्वणि राजेन्द्र दत्त्वा यानमनुत्तमम् ।
तत. सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात्सुसंस्कृतम् ॥
द्रोणपर्वणि विप्रेभ्यो भोजन परमार्चितम् ।
शराश्च देया राजेन्द्र चापान्यसिवरास्तथा ॥
कर्णपर्वण्यपि तथा भोजन सार्वकामिकम् ।
शल्यपर्वणि राजेन्द्र मोदकै सगुडौदनै. ॥
अपूपैस्तर्पणैश्चैव सर्वमन्नं प्रदापयेत् ॥
गदापर्वण्यपि तथा मुद्गमिश्रं प्रदापयेत् ॥
स्त्रीपर्वणि तथा रत्नैस्तर्पयेत द्विजोत्तमान् ।
घृतोदन पुरस्ताच्च ऐषीके दापयेत्पुनः ।
ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात्सुसंस्कृतम् ॥
शान्तिपर्वण्यपि गते हविष्य भोजयेद्द्विजान् ॥
आश्वमेधिकमासाद्य भोजन सार्वकामिकम् ।
तथाश्रमनिवासे तु हविष्य भोजयेद्द्विजान् ॥
मौसले सार्वगुणिक गन्धमाल्यानुलेपनम् ।
महाप्रस्थानिके तद्वत्सर्वकामगुणान्वितम् ॥

23** कांस्योपदोहना गाश्च कारणार्थं प्रदापयेत् ॥
—(L 120) Ś1 D3 गुणान्विते, D6 समन्वितम् (for -गुणा°) — For line 120 K2 subst

24** सुवर्णं च तथा दद्यादुद्योगे च श्रुते तथा ।
— K3 om line 121 —(L 121) B3 T1 M2-4 भोजये द्भोजन विप्रान् Ñ. G1 भोजने भोजने विप्रान् (for °) V1 अलङ्कृत° D1-5 °कृतम् T1 G1-3 M2-4 विभूषितान्, G4 विभूषिता (for अलङ्कृतान्) T3 गन्धपूर्वैर्विभूषितान् (for °) —(L 122) K2 वै दद्याद् (for राजेन्द्र) D6 T1 G1-3 om (hapl) lines 122° 123° Ś1 B3 D3 पानम् K1 दानम् (for यानम्) K2 अन्न यानं च भारत, V1 दत्त्वा यानसमन्वितम्, D3 अपूपाश्च वरास्तथा, T2 G1 M2-4 दद्यात्पानीयमुत्तमम्, G2 दत्त्वा पानकमुत्तमम् (for °) — After line 122, K2 ins

25** भोजनं चैव मृष्टाश्वमष्टौ दानानि दापयेत् ॥
— K2 D2 om lines 123-125 —(L 124) K1 D1 भोजन परमोचितम् (for °) — For line 124 T2 G1 M2-4 subst

26** सर्वकामगुणोपेत द्रोणपर्वणि भारत ।
—(L 125) D1 (marg as above) यवाश् (for शराश्) K1 धरम्, V2 D4 वरस् (for -वरास्) — After line 125, D6 T1-2 G1-3 M1-4 ins

27** वर्मरत्नाण्यलंकारान्पूजयेच्च द्विजोत्तमान् ।
[D6 G4 चर्म (for वर्म) G2 [अ]लंकारैर् (for °कारान्) G4 भोजयेच्च (for पूज)]
—(L 126) K1 D1 (marg as above) [अ]पि सदा, K2 राजेन्द्र D6 विविध T1-2 G1-3 M2-4 [अ]पि गते (for [अ]पि तथा) K3 भोजनं च सहेमकम्, G4 °येत्सार्वकालिकम् (for °) — After line 126, Ś1 K1-4 Ñ2 V1-2 B1-2 D G2 ins

28* विप्रेभ्य संस्कृत सम्यग्दद्यात्सर्वसमानम ।
[B3 D1 (marg as above) यवन (for संस्कृत) D2 प्रार्थित, G2 सरकृत (for सयत)]
— B3 om line 127 —(L 127) T2 G1 लड्डुकै, M2-4 मण्डकै (for मोदकै) D3 G4 सगुडौदकै (for °डौदनै) T1 G5 मण्डकै सगुणोदनै (for °) —(L 128) V2 T1-2 G1-3 M2-4 सापूपैर् (for अ°) K1-3 D5 सर्पिर्भिर्, B1 तर्पयेच्च D2 तर्प्यते, D3 सर्पिषा (for तर्पणैर्) V1 सापूपै स्तर्पणाद्यैश्च (for °) T1-2 G2-4 M2-4 युक्तम् (for सर्वम्) K1 D1 रत्न (for अन्न) K2 शक्त्या दानानि दापयेत् (for °) — K1 D1 G1 om line 129 —(L 129) K2 मधुमिश्रं तथा वसु (for °) — For line 129 T1-2 G1-3 M2-4 subst

29** सौप्तिके पर्वणि तथा भोजन सार्वकामिकम् ॥
—(L 130) V1 स्त्रीपर्वण्यपि रत्नैश्च (for °) T1-2 G1-3 M2-4 तर्पयित्वा (for °येत) Ś1 द्विजाग्र्य (for द्विजोत्तमान्) K1 D4 रत्नैस्तर्पयत द्विजान्, K2 रत्नैश्च तर्पयद्द्विजान्, Ñ2 V2 अन्नै (V2 रत्नै) सतर्पयेद्द्विजान्, B1 तर्पयेद्विविधान्द्विजान्, D6 रत्नैस्तु तर्पयेद्द्विजान् (for °) —T1 G3-5 om line 131 —(L 131) Ś1 नर, B2 T2 G2-4 पुष (for पुन) K2 ऐषीके स्वर्गमेव च (for °) — K2 om line 132 —(L 132) V2 गुणोपेतम् (for °पेतम्) K2 दत्त्वा (for दद्यात्) —(L 133) Ś1 B1-2 D2 D4-6 T1 G1-4 तथा (for गते) Ś1 कृसर (for हविष्यं) K2 हविष्य भोजन वसु, G2 °ष्यं पायसान्वितम् (for °) — After line 133, T2 G1 M2-4 ins

30** अनुशासनिके राजन्मृष्टान्न भोजयेद्द्विजान् ।
[M2-4 पायसं (for मृष्टान्न)]
—(L 134) K2 आश्वमेधिके सुवर्णं वै (hypermetric) (for °) K2 om lines 134° 135° —(L 135) D4 निवासेषु (for °से तु) T1-2 G1-4 M2-4 तत आश्रमवासे तु (for °) —(L 136) मौसले पर्वणि तथा (for °) K2 भोजन सर्वकामिकम्, D6 गन्धमाल्यानुपने; T1-2 G1 3-6

स्वर्गपर्वण्यपि तथा हविष्यं भोजयेद्द्विजान् ॥
हरिवंशसमाप्तौ तु सहस्रं भोजयेद्द्विजान् ।
पारणे पारणे राजन्यथावद्भरतर्षभ ॥

समाप्य सर्वाः प्रयतः संहिताः शास्त्रकोविदः ।
शुभे देशे निवेश्याथ क्षौमवस्त्राभिसंवृताः ॥
शुक्लाम्बरधरः स्रग्वी शुचिर्भूत्वा स्वलंकृतः ।

M₃ ₄ °ल्यपुरस्कृतम् (for ᵇ). — K₃₋₄ D₁ ₃ om lines 137–139. — (L. 137) Ś₁ V₂ ₃ T₁ ₂ G₁ ₃₋₅ M₃ ₄ दद्यात् (for तद्वत्) T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M₂ ₄ पानीयं क्षीरमेव च; G₃ भोजनं पायसान्वितम् (for ᵇ). — For line 137, D₃ subst. :

31** प्रस्थाने भरतश्रेष्ठ दद्याच्चोपानहौ शुभौ ।

While D₅ subst for line 137 :

32** प्रास्थानिके तथा पर्वे मिष्टान्नं दापयेद्द्विजान् ॥

— For line 138, T₁ ₂ G₁ ₃₋₅ M₂ ₄ subst. :

33** स्वर्गारोहणके दद्याद्भोजनं सर्वकामिकम् ॥
[G₃ भोजन पायसान्वितम् (for ᵇ)]

— After line 138, D₅₁ ins :

34** सुवर्णेन च संयुक्तं वाचकाय निवेदयेत् ॥

— For line 139, Ś₁ subst. :

35** हरिवंशे तत पर्वे पायसं तत्र भोजनम् ।

While D₆ T₁ ₂ G₁ ₃ ₅ M₂ ₄ subst for line 139.

36** हरिवंशे तु वै देयं यच्चास्य दयितं गृहे ।

[D₆ (marg) पायसं तत्र भोजयेत्; G₃ यदन्यदधिकं भवेत्, M₃ ₄ यच्चान्यद्दयितं गृहम् (for ᵇ).]

—After line 139, K Ñ₃ V₁ ₃ B Dn D₅ D₁ ₂ ₄ ₅ ins. :

37** हरिवंशे तथा पर्वे पायसं तत्र भोजयेत् ।

[K₁ D₄ तथा सर्वे; K₃ तथा पुण्य; B Dn D₅ पर्वणि च; D₂ तथा पर्व (for तथा पर्वे). K₃ पायसं खण्डमिश्रितम् (for ᵇ).]

D₄ cont. :

38** निष्कमात्रसुवर्णेन पुस्तकं च प्रदापयेत् ।
श्रवणेन च दानेन पुत्रप्राप्तिर्न संशयः ॥

On the other hand, Dn D₅₂ Bom. Poona Cal eds G(ed.) ins. after line 139 :

39** गामेकां निष्कसंयुक्तां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
तदर्धेनापि दातव्यं दरिद्रेणापि पार्थिव ॥
प्रतिपर्वसमाप्तौ तु पुस्तकं वै विचक्षण ।
सुवर्णेन च संयुक्तं वाचकाय निवेदयेत् ॥
श्लोकं वा श्लोकपादं वा अक्षरं वा नृपात्मज ।
शृणुयाद्दक्षिणासम्यक् स विष्णुदयितो भवेत् ॥
व्यासं चैव सपत्नीकं पूजयेच्च यथाविधि ।
लक्ष्मीनारायणं देवं पूजितं तत्र पूजयेत् ॥
वाचकं पूजयेद्यस्तु भूमिवस्त्रसुधेनुभिः ।
विष्णुः संपूजितस्तेन स साक्षाद्देवकीसुतः ॥

[— After line 2, D₅₁ ins

39A** लक्ष्मीनारायणौ पूज्यौ गन्धपुष्पाद्यनैः ॥
उमामहेश्वरं चैव तदग्रे स्थापयेत्सुधीः ।
पुस्तकं पूजयित्वा तु वस्त्रगन्धाद्यलंकृतम् ।
श्रवणं हरिवंशस्य कर्तव्यं च यथाविधि ॥
वाचके हेमकेयूरं कुण्डलाभरणादिकम् ।
उमामहेश्वरं चैव दम्पत्योश्च यथाविधि ॥
पुस्तकं हरिवंशस्य वाचकाय प्रदापयेत् ॥
जुहुयाच्च दशांशेन तिलाज्यपरिप्लुतैः ॥
एकादश स्वर्णनिष्काः प्रदातव्या च दक्षिणा ॥]

— K₃ om. line 140 — (L. 140) T₁ ₂ G₁ ₃₋₅ M₂ ₄ पारिते (for the second पारणे). T₁ ₂ G₁ ₃ यथान्यायपुरर्षभ (for ᵇ) — (L. 141) Ś₁ सर्वां (for सर्वाः). K₃ श्रुत्वा च हरिवंशं वै; T₁ ₂ G₁ ₃₋₅ M₂ ₄ समापयित्वा संवृत (for ᵃ). Ś₁ संहिता (for °ताः) T₁ ₂ G₁ ₃₋₅ M₂ ₄ सर्वामेव तु संहिताम् (for ᵇ). — K₃ om. line 142. — (L. 142) D₅ द्विजे (for देशे) Ś₁ K₁ Ñ₃ V₃ B₁ ₃ D₅₂ D₄ ₆ संवृत.; K₂ ₄ D₁ ₂ ₃ -शोभिता (for संवृता.) D₅ क्षौमवस्त्रादिसंवृत; T₁ ₂ G₁ ₃₋₅ M₂ ₄ क्षौमवस्त्रेण संवृत (for ᵇ). — (L. 143) Dn Bom. Poona eds श्रीमान् (for स्रग्वी). K₃ प्रिया सह (sic) (for स्वलंकृत). — After line 143, K₃ ins :

40** पुस्तकं प्रयत पूज्य स्वर्णरत्नैरलंकृतैः ।
प्रार्थयेत ततो नूनं सर्वकामानभीप्सितान् ।
श्रीफलार्घ्यं कराभ्यां च गृहीत्वा तत्र दंपती ।
(अथ प्रार्थना ।)
ॐ ब्रह्मन्विष्णो महेशान पुत्रान्देहि ममाधिपान् ।
मार्तण्डसहितो मह्यं लक्ष्मीसहित केशव ॥
पार्वतीसहित. स्वामिन्देव पुत्रान्ददस्व च. ॥
पुत्रदानेन देवेश पुत्रवन्तं कुरुष्व माम् ।
(इति प्रार्थना ।)
प्रदक्षिणां नमस्कारौ हरौ पुस्तकमेव ।
जय देवाधिदेवेश लक्ष्मीकान्त नमोऽस्तु ते ।
जय त्वं जगतां नाथ कामनां मम पूरय ॥
यं यं चिन्तयते कामं तं तमाप्नोति निश्चितम् ॥
हरिवंशः श्रुतो येन तस्य तुष्यतां जय ॥
विष्णुरेव महायोगी योगेन स्तूयते हि यः ।
स्तूयते ब्रह्मरुद्राद्यैर्ऋषिभिः शंकरेण च ।
स्तूयते संहिताभिश्च प्रणवस्वरूपे ॥

अर्चयेत यथान्याय गन्धमाल्यै पृथक्पृथक् ॥
सहितापुस्तकान्राजन्प्रयत सुसमाहितः ।
भक्ष्यैर्मांसैश्च पेयैश्च कामैश्च विविधै शुभै. ।
हिरण्य च सुवर्ण च दक्षिणामथ दापयेत् ।
देवता कीर्तयेत्सर्वा नरनारायणौ तथा ॥
ततो गन्धैश्च माल्यैश्च स्वलङ्कृत्य द्विजोत्तमान् ।
तर्पयेद्विविधै कामैर्दानैश्चोच्चावचैस्तथा ॥
अतिरात्रस्य यज्ञस्य फल प्राप्नोति मानवः ।
प्राप्नुयाच्च क्रतुफल तथा पर्वणि पर्वणि ॥
वाचकं भरतश्रेष्ठ भोजयित्वा स्वलङ्कृतम् ।
वाचक· परितुष्टश्च शुभा प्रीतिमनुत्तमाम् ॥
ततो हि वरण कार्यं द्विजाना भरतर्षभ ॥

— K3 om lines 144 172 — (L. 144) T1 2 G1 3 M2 4 अर्चयित्वा G1 तर्पयित्वा Bom Poona eds अर्चयत्तं (for °येत) — After line 144 D6 ins

41** कुर्यात्षोडशभि· कर्षैर्मूर्तिं नारायणस्य तु ।
नरस्य दशभि कर्षै सुवर्णस्य नराधिप ॥
भूषणै· समलङ्कृत्य प्रतिष्ठा कारयेत्तयो ।
महापुरुषसूक्तेन ह्यभिषेक तु कारयेत् ॥
पूजयित्वा गन्धमाल्यै स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ।
जुहुयाद्वैष्णवैर्मन्त्रैरष्टोत्तरशत तिलै ॥
होमान्ते मूर्तिसहित हरिवशस्य पुस्तकम् ।
पूजयेत्प्रयतो भूत्वा श्रद्दधानेन चेतसा ॥
सवालकारसयुक्त मूर्तियुक्त सवदनम् ।
चित्रपुष्टद्वययुतमाचार्याय निवेदयत् ॥
ततश्च ब्राह्मणान्राजन्प्रयत शिष्टमानस ।

— T1 2 G1 4 5 M2 4 om line 145 — (L. 145) Dn1 D3-6 पुस्तक (for कान्) K1 3 4 Ñ2 V1 3 D2 4 5 G2 शिष्टसंमता (K4 D4 [marg] °मिता)न्, Dn2 D6 शिष्ट समत D1 (marg as above) शिष्टसमवान् (for सुसमा हित) — (L. 146) D2 भक्ष्यैश्च (for मांसैश्च) D5 विवि धै (for पयैश्च) Ś1 B3 G4 भक्ष्यैर्माल्यैश्च पेयैश्च D4 भक्षै र्मांसै पायसैश्च T1 2 G1 3 5 M2 4 भक्ष्यै पेयैश्च लेह्यैश्च (for °) D4 खाद्यैश्च D6 वासोभिर् (for कामैश्च) — (L 147) D4 (marg) रजत (f r हिरण्यं) Dn गा च वस्त्रं च; D1 रजत चैव (for च सुवर्णं च) — After line 147 Dn Bom Poona Cal eds G(ed) ins

42** सर्वत्र त्रिपलं स्वर्णं दातव्य प्रयतात्मना ।
तदर्धं पान्शेपं वा वित्तशाठ्यविवर्जितम् ॥
यद्यदेवात्मनाऽभीष्टं तत्तद्य द्विजातये ।
सर्वथा तोषयेद्भक्त्या वाचक गुरुमात्मन· ॥

— (L. 148) K1 कीर्तयन् (for °यत्) T1 2 G1 3 5 M1 4 उभौ (for तथा) G4 नरनारायण प्रभुम् (for °) — (L. 149) T1 2 G1 3 5 M2 4 नाना (for ततो) T1 2 G1 4 अलङ्कृत्य, Bom Poona eds स्वलङ्कृत (for °ङ्कृत्य) Ñ2 मनोरमान् (for द्विजोत्तमान्) — (L. 150) Ś1 T1 2 G1 4 5 M2 4 शुभै (for तथा) — T1 2 G1 3-5 om lines 151-152 — K1 3 4 N2 V1 3 B D ins after line 152 T1 2 G1 3 5 M2 4 after line 150

43** वाचको भरतश्रेष्ठ व्यक्ताक्षरपदस्वर ।
भविष्य श्रावयेद्विप्रान्भारत भरतर्षभ ।
भुक्तवत्सु द्विजेन्द्रेषु यथाव सप्रदापयेत् ॥

[(L 1) T1 G1 4 5 M2 4 वाचको धौतवस्त्रश्च (for °) T1 2 G3 5 M4 दिव्याक्षर (for व्यक्ता°) D4 पटुस्वन (for पदस्वर°) — (L 2) K1 वाचयेद् (for श्राव°) B3 D3 D5 6 T1 2 G1 3 5 M2 4 विद्वान् (for विप्रान्) D4 भविष्य वाचयेद्विद्वान् (for °) T1 2 G1 4 5 M2 4 वदेच्च (for भारत) — (L. 3) K3 Dn सप्रपूजयेत्, V3 °काशयेत् (for °दापयेत्) T1 2 G1 3-5 M2 4 यथावत्कुरुनन्दन (for °)]

— (L 153) V1 सुसस्कृत (for स्वलङ्कृतम्) D6 (marg as above) T1 2 G1 3 5 M2 4 सर्वैः कामैश्च तोषयेत् (for °) — Ś1 D6 G3 4 ins after line 153 K1 3 4 Ñ2 V1 3 B Dn D5 D1 4 T1 2 G1 3 5 M2 4 after line 154

44** ब्राह्मणेषु तु तुष्टेषु प्रसन्ना सर्वदेवता ।

[Ś1 T1 2 G1 3 5 M1 4 प्रसन्नेषु, D6 सुतुष्टेषु (for तु तु°) D1 ब्राह्मणे परितुष्टे तु (for °)]

D6 cont

45** अनेन विधिना यस्तु हरिवंश शृणोति हि ।
अतिरात्रस्य यज्ञस्य फल प्राप्नोति मानव· ॥
वित्तशाठ्य समाश्रित्य यो नु कुर्यादिमं विधिम् ।
यथोक्त न फल तस्य भवेदिह न सशय ॥

While D3 ins after line 153

46** श्रुत्वा सत्पुस्तक देय प्रतिमा पर्वणि तथा ।
आचार्याय प्रयत्नेन तोषयेद्ब्राह्मण तथा ॥

— For line 154 K1 3 4 N2 V1 3 B D T1 2 G1 3-5 M2 4 subst

47** वाचके परितुष्टे तु शुभा प्रीतिरनुत्तमा ।

[D6 T2 G1 4 M4 मम (for शुभा) T1 G3 4 मम तुष्टिर नुत्तमा (for °)]

— (L 155) D6 द्वि तोषण, T1 G4 5 निर्वापण; T2 G1 M2 4 निर्वपनं (for हि वरणं) T1 G4 5 भवता (for द्विजानां) — After line 155 Ś N2 V1 3 B1 2 Dn D5 D6 T1 2 G1 3 5 M2 4 ins

48** सर्वकामैर्यथान्यायं साधुभिश्च पृथग्विधै ।

इत्येष विधिरुद्दिष्टो मया ते द्विपदा वर ।

[D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 यथावत् (for °न्यार्थं) Dn D3 यथाक्रमम् (for पृथग्विधैं) T1 2 G1 3 5 M2 4 मृदु (G3 वन्धु)- भिश्च जनाधिप (for ^{b})]
—(L 156) T1 2 G1 3–5 M2 4 मया वै नृप (G3 नृपति)- सत्तम (for ^{b}) — T1 2 G1 3–5 M2 4 ins after line 157 D6 after the colophon

49**

जनमेजय ।

हरिवंशमिम पुण्यं विधिना केन सुव्रत ।
शृणुयात्पुरुषो नित्य पठेच नियतात्मवान् ॥

वैशंपायन ।

तथा वक्ष्यामि ते सर्वं शृणुष्वैकमना नृप ।
नमस्कृत्य जगन्नाथं देव नारायण हरिम् ।
पाराशर्यं तथा व्यासं मा च त्वा च जगत्पते ।
अर्चयेत्पुस्तक पूर्वं गन्धपुष्पादिना सह ।
स्नात्वा शुचि प्रसन्नात्मा सव्येनादाय पुस्तकम् ।
दक्षिणेन नमस्कृत्य करेण विधिना नर ॥
अध्यायमेक देवेभ्य श्रावयेत सदा नर ।
गन्धर्वेभ्य पिशाचेभ्यो गुह्यकेभ्यस्तथैव च ॥
वाग्यत प्रयतो भूत्वा एकमध्यायमाचरेत् ।
ततश्चापि यथाशक्ति पठेत नियतात्मवान् ॥
श्रावयेत्सतत विप्रो नित्य देवेश्वरे हरौ ।
सुखदु खे तथा क्रोधे देवकार्ये तथैव च ॥
पितृकार्ये तथा याने विवाहे मङ्गलेऽपि च ।
सायं प्रात सदा राजन्मन क्षोभे तथैव च ॥
विद्यारम्भे तथा चान्ते विद्याग्रहणसंनिधौ ।
वाचयेत महाराज तत्र तत्र समृद्धये ॥
चरित देवदेवस्य पुण्यात्पेत्र दिवानिशम् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पठेद्वंश हरेर्नृप ॥
न नास्तिकेषु वक्तव्य कृतघ्ने न च पापिषु ।
वाचयन्वापि राजेन्द्र वदा तूष्णीं तु प्रयत ।
अन्यथा किल्बिषी राजन्नात्र कार्या विचारणा ॥
चतुर्वर्गप्रद नित्य चरित केशवस्य ह ।
तस्माद्धि भवता नित्य गोप्य सर्वत्र भारत ॥
शुश्रूषये च वक्तव्यं नमस्कृत्य जनार्दनम् ।
नियमस्थ शुचि श्रोता शृणुयाच्चान्यमानस ॥
इद चाप्यपरं राजञ्शृणु यत्नपरो भव ।
पारणं समवैतत्पात्रे दर्भाग्रमानयेत् ॥
उदकुम्भान्समानीय कुर्यात्पारणमादित ।
समाप्ते पारणे राजन्स्नान तेन समारभेत् ॥
वाचकस्यापि राजेन्द्र रूप्य धान्योयुग ददेत् ।
माणिक्य हाटक वापि भूमि गाश्चापि यत्नत ॥
तेन प्रीतो हरिर्विष्णुरात्मसायुज्यमाप्नुयेत् ॥
इद पुण्यमिद पुण्यमित्युवाच महामुनि ॥
य श्रावयेद्धरेर्नित्यं यथाशक्ति नर सदा ।
हरेर्वंश हरेर्वंश इति वा नित्यमाचरेत् ॥
हरिवंशे स्थिते राजन्को नाम नरक व्रजेत् ।
कृपणो वा यदि स्यात्तु कस्माद्दुर्नरके भयम् ॥
एतस्य श्रवणे राजन्पारणे च नरोत्तम ।
तस्माद्दत्तवता नित्य श्रेयश्च परमृच्छति ॥

सूत उवाच ।

इत्येतत्पारणे पुण्य श्रवणेषु च यो विधि ।
प्रोक्तावेतौ मया विप्र महाभारतकीर्तने ॥
महाग्रन्थ महार्थ च महद्युद्धसमाश्रयम् ।
महद्भिर्धार्यते यस्मान्महाभारतमुच्यते ॥
भारतं शृणुयान्नित्य भारतं परिकीर्तयेत् ।
भारतं भवने यस्य तस्य हस्ते गतो जय ॥
य शृणोति विविधेन संहिता
श्रावयेद्द्विजवरांश्च मन्त्रित ।
सोत्तमां गतिमवाप्य मोदते
वेदमयसहितस्त्रिविष्टपे ॥
द्वैपायनोष्ठपुटनि सृतमप्रमेयं
पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिव च ।
यो भारत समधिगच्छति वाच्यमानं
किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥
यो गोशत कनकशृङ्गमयं प्रदद्या
द्विप्राय वेदविदुषे विनयान्विताय ।
पुण्यां च भारतकथां शृणुयात्सदैनां
तुल्यं फल भवति तस्य च तस्य चैव ॥
इत्युक्त्वा विररामैवं व्यासशिष्यो महातपा ॥
जनमेजयस्तु राजर्षिर्विष्णोर्भक्तिं समुद्वहन् ।
शशास च नृपो राजा राज्य निहतकण्टकम् ॥

Colophon

[G4 om lines 1 2 (with the ref) G4 om the ref — (L 5) G3 पाराशर (for पाराशर्यं). — (L 6) D6 पूजयेत् (for अर्च°) M3 माल्यादिना (for पुष्पा°). G3 गन्धपुष्पादिभि सह, M2 °माल्यादिना तथा (for ^{b}). — (L 9) D6 श्रावयेत्समाहित (for ^{b}) — (L 13) M3 भक्त (for नित्य) — (L 14) G4 सुखदु खेऽथवा क्रोधे (for ^{a}). — (L 15) T2 G4 [अ]थाने (for याने). — (L 16) G3 सायंप्रातर्विशेषेण (for ^{a}) — (L 18) D6 समाधये (for समृद्धये) — (L 20) M2 4 नर (for नृप). D6 पठेत नियतात्मवान् (for ^{b}) — (L 21) D6 M3 न कृतघ्नेषु पापिषु, T2 M4 कृतघ्नेषु न पा°, G3 न कृतघ्ने न नास्तिके (for ^{b}) — (L 22) D6 G3 वाचयेत्पावन [illegible] (for ^{a}) (L 25) T2 G2 M2 4 [illegible] (for हि भवता) (L 29) G3 पारणे सम [illegible] (for ^{a}) G4 देह (for दर्भाग्र°) G3 [illegible] (for समान°) — (L 30) M3 [illegible] (for °कुम्भान्)

श्रद्दधानेन वै भाव्यं यन्मा त्वं परिपृच्छसि ॥

— (L. 31) D6 M2 समाचरेत् (for °रजे°) — (L. 33) G1 माणिक्यहारान्न्न् (for °) T2 M3 गा (for गाश्च) — (L. 36) D6 C3 4 M4 श्रावयेद्धारयेत्रि य (for °) — (L. 37) D6 T2 G1 उच्चरेत् (for आच°) — (L. 38) T2 (*inf lin*) G1 5 हरिवंशश्चिन्नो राजन् (for °) — (L. 39) D6 नारद (for ऋष्य) — (L. 40) T2 नृपोत्तम (for नरो°) — (L. 41) D6 मनसा यजनवाराज्यम् T1 G5 तत स्त्रायन वा त्रिय (for °) T1 G3 M2 इच्छता , T2 G1 M4 इच्छताम् (ऋच्छति) — D6 T2 G1 3 om the ref — (L. 42) D6 धारणे (for पा°) — (L. 43) D6 प्राकृतत्व (for प्रोक्तावेतौ) M3 महा (for मया) — (L. 44) T1 G3 5 मयाऽयमस्य माहात्म्यं (for °) T1 महद्धन , T2 महारथ (for मह द्युद) — (L. 45) G4 साध्यते (for धार्यते) — D6 om lines 47-48 — (L. 46) G3 यश्च (for नित्य) — After line 46 G3 ins

49A** उभौ सुकृतिनौ लोके कृष्णश्रीतिसमन्वितौ
(नियत स्वर्गगामिनौ) ॥
भारतादिविध पुण्य भारते विविधा कथा ।
भारत सेवते न्ध श्रीरीम पुरवाप्नुयात्
(स याति परम पदम्) ॥
भारत सर्वशास्त्राणामुत्तम भरतर्षभ ॥
भ रताप्राप्यते श्रेयो मोक्षस्तेन ब्रवीमि ते ।
महाभारतम त्र न शिनि गा च सरस्वतीम् ।
ब्राह्मणा केशवं चैव प्रातरुत्थाय कीर्तयेत्
(कीर्तयन्नाप्नुयाद्गति) ॥
व न्ते मायारणे पुण्ये भारते भरतर्षभ ।
आदौ चान्ते च मध्ये च हरि सवत्र गीयते ॥
यत्र विष्णुकथा दि या श्रूयते न सनातन ।
तच्छ्रोतव्यं मनु येण पर सुखमिहेच्छता ॥
एन ० * * महत्वं च महत्त्वसमाश्रयम् ।
महद्भिश्चिवते यस्मा महाभारतमुच्यते ॥
भारत वेद संहिता (sic)
श्रावयेद्यस्तनाश्च भक्तितः
सोऽत्तमा गतिमवाप्य मोदते ।
देवसद्मलहितत्त्रिविष्टपे
पुत्रपौत्रसहितश्च वीर्यवान् ॥

— (L. 47) T1 G3-5 विद्यते (for भवते) — G1 om lines 48-49 — (L. 48) T2 M2 त्रिविनेह (for विविधेन) — (L. 49) G4 द्विजवराच् (for °वराद्) — (L. 56) D6 G3 4 श्रद्दधत् (G3 °रात्) त्यानि (for °रात् प्रत्याद) — (L. 57) D6 G1 स (G1 त) दत्थाय , G3 दिवमा र° (for विनया°) — (L. 58) D6 शृणु यः नित्य , G3 य इमा शृणोति , G1 शृणोति नित्य (for शृणुयात्सदेमा) — (L. 59) D6 पुण्य (for तु य) — Before line 60 D6 ins सूत — (L. 61) G3 विष्णोर्वैशमनुत्तमम् (for °) — (L. 62) G3 श्रुत्वा शशात्र स नृपो (for °)

COLOPHON — *Mention of the Epic* T2 G3 5 M4 — *Mention of Khila* D6 G1 — *Adhy name* T1 G4 हरिपारायणीये पारायणविधि , T2 श्रीपारणीये पारणविधि , G3 श्रवण विधि , M2 4 पारणविधि — *Adhy no* T1 340, T2 334 G3 361, G4 359, G5 342, M2 4 308

— After the colophon D6 reads App I (No. 44)

— After the colophon T1 reads हरि ॐ ॥ श्रीहरिवंश समाप्त ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु । श्रीरामचन्द्राय नम ॥ मगल श्रीइम महजेयुना ॥ सीताराम मगल ॥ श्रीरंगशायी ॥ श्मी पादाले माकु गति ॥ आन्ध्रभाषावाक्यमिद मी पादाले=तव पादावेव माकु गति अस्माक गति इत्यर्थ ॥ अत्र ग्रन्थसमाप्ति ॥ — After the colophon T2 reads दि 28 मार्च 1832 सवत्सरं यी ग्रन्थं मीनाविलाचाय तमस्यदि देवरकोड वारेश्वर शास्त्रि कुलु वाराणशि रामस्वामि मा

— After the colophon G1 reads श्रीगोपालकृष्णाय नम ॥ श्रीरामकृष्णार्पणमस्तु ॥ बिंदुसनतविसर्गविधिका श्री पङ्क्ति – – – समीक्ष्य मज्जना ॥ इद हरिवंशपुस्तक कांचिऊगोत्रतिलको सूरि तिरुमलय्यगार पुत्रन् आयेयगोत्रसूयगार – – – माधिवन् गोवूरि रामन् स्वहस्तलिखित वाचकदोष क्षन्तुमर्हथ ॥ हरि ॐ जीयरतिरुवडिकल् ॥

— After the colophon G3 reads श्रीकृष्णाय नम ॥ हरि ॐ । शुभ भवतु ॥ अत्र ग्रन्थसमाप्ति ॥

— After the colophon G4 reads हरि ॐ ॥ श्रीकृष्णाय नम ॥ कृष्णार्पणमस्तु ॥ श्रीवासुदेवार्पणमस्तु ॥ हरिवंश समाप्त ॥

— After the colophon, G5 reads हरि ॐ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ श्रीकृष्णाय नम ॥ हरिवंश समाप्त ॥ अस्मद्गुरुचरणारविंदाभ्या नम ॥ श्रीवेदव्यासाय नम ॥ श्रीसरस्वत्यै नम ॥

49B** बिन्दु दुर्लिपि विसर्गगाथिका
शुद्धपङ्क्तिपदभेदसूचिता ।
हस्तदोषजमबुद्धिपूर्वक
क्षन्तुमर्हथ समीक्ष्य सज्जना ॥
करकृतमपराध क्षन्तुमर्हन्ति सन्त ॥
यदक्षरं पद भ्रष्ट मात्राहीन तु यद्भवेत् ।
तत्सर्वं क्षम्यता देव नारायण नमोऽस्तु ते ॥
विसर्गबिन्दुमात्राणि पदपादाक्षराणि च ॥
न्यूनानि चातिरिक्तानि क्षमस्व पुरुषोत्तम ॥

प्रमोदत नाम सवत्सरे मार्गशीर्षमासे । भानुवासरयु पंचमि तिथि यु शतभिषा नक्षत्र यु कूटेन इन्द्र शुभदिनाकिने हरिवंश लिखितं समाप्तम् ॥ इदं हरिवंशपुस्तक कटवाराल महाराज रानश्री सुब्बय्यर अवर् कळ पुस्तक लिखित कावेरी नगर रामन् ॐ ॥

भारतश्रवणे राजन्पारणे च नृपोत्तम ।
सदा यत्नवता भाव्यं श्रेयस्तु परमिच्छता ॥
भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्तयेत् ।
भारतं भवने यस्य तस्य हस्तगतो जयः ॥
भारतं परमं पुण्यं भारते विविधाः कथाः ।
भारतं सेव्यते देवैर्भारतं परमं पदम् ॥
भारतं सर्वशास्त्राणामुत्तमं भरतर्षभ ।
भारतात्प्राप्यते मोक्षस्तत्त्वमेतद्ब्रवीमि ते ॥
महाभारतमाख्यानं क्षितिं गां च सरस्वतीम् ।
ब्रह्माणं केशवं चैव कीर्तयन्नावसीदति ॥
वेदे रामायणे पुण्ये भारते भरतर्षभ ।
आदौ चान्ते च मध्ये च हरिः सर्वत्र गीयते ॥
यत्र विष्णुकथा दिव्याः श्रुतयश्च सनातनाः ।
तच्छ्रोतव्यं मनुष्येण परं पदमिहेच्छता ॥
एतत्पवित्रं परममेतद्धर्मनिदर्शनम् ।
एतत्सर्वगुणोपेतं श्रोतव्यं भूतिमिच्छता ॥

Colophon.

— After the colophon, M1.4 ins.:

49C** [illegible] दुर्वादिनां
[illegible] दोषद्विषे ।
[illegible] संसेविने
[illegible] कृष्णाय तुभ्यं नम ॥
[illegible] गुणात्मने ।
[illegible] च नमो नम ॥
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] रामाय मम ॥
[illegible]
[illegible] (?) ।
[illegible] (?)
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥

— After line 16, M1 reads: अनेन हरिवंश[illegible] ।
[illegible] ॥

While M4 reads after line 16:

ॐ श्री गणपतये नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ [illegible] ।[illegible] ॥

— (L. 158) K3 D1-3 [illegible] (for °णे). K2 D3 [illegible]; D2 [illegible] (for राजन्). K1 Ś1 D4 D5 [illegible] (for °). K3 V2 D1.4.5 [illegible]; V1 [illegible]; D5 [illegible]; D2 [illegible] (for नृपोत्तम). — D3 om. line 159. — (L. 159) Ś1 [illegible] (for °). — (L. 160) D2 [illegible] (for नित्यं). — D2 om. lines 161-164. — (L. 161) D1 [illegible] (for भवने). Ś1 [illegible]; D5 [illegible] (for हस्तगतो). — (L. 162) K2 [illegible]; D2 [illegible] (for °). — (L. 163) Bom. Poona eds. भारतं परिकीर्तयेत् (for °). — After line 163, Ś1 ins.:

50** भारते [illegible] भारतं [illegible] ।

— (L. 165) K1.4 V2 Dn D1.4.5 [illegible]; D1.3 [illegible] (for मोक्षस्). V2 भारते प्राप्यते [illegible] (for °). K1 Ś1 Dn D3.4 मोक्षस्त्वेतद्; K3 D1.3 [illegible]; K4 [illegible]; V1.3 [illegible]; B2 [illegible]; D2 [illegible]; D5 [illegible] (for तत्त्वमेतद्). — (L. 166) D3 क्षितिं [illegible]; D5 [illegible] चैव (for क्षितिं गां च). — (L. 167) K2.4 Ś1 B1.3 Dn D1.3 [illegible]; V2.3 B3 D2 D4.5 [illegible] (for ब्रह्माणं). K1 V2 D1.3 [illegible] (for °यन्). — (L. 168) Ś1 [illegible]; V2 B3 [illegible] भारते तथा (for °). — (L. 169) K2 D1.3 [illegible] (for च मध्ये च). Ś1 [illegible] (for °). Ś1 विष्णु (for हरिः). — (L. 171) V2 [illegible] (for तच्छ्रोतव्यं). K3 [illegible] (for °). K1 Ś1 V1 D1.3 [illegible]. V3 [illegible] (for °). — (L. 173) Ś1 K1 [illegible] (for सर्व). K2 [illegible] (for भूतिम्). — After line 173, K2 ins.:

51** [illegible] ।

While Dn Bom. Poona eds. ins. after line 173:

52** [illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥

— D5 ins. after line 173:

53** [illegible] ।
[illegible] ॥

— D4 ins after line 173

54** धर्मार्थकाममोक्षाश्च लभते नात्र संशय ।

Finally Poona ed ins after line line 173

55** कायिकं वाचिकं चैव मनसा समुपार्जितम् ।
तत्सर्वं नाशमायाति तम सूर्योदये यथा ॥
अष्टादशपुराणानां श्रवणाद्यत्फलं भवेत् ।
तत्फलं समवाप्नोति वैष्णवो नात्र संशय ॥
स्त्रियश्च पुरुषाश्चैव वैष्णवं पदमाप्नुयु ।
स्त्रीभिश्च पुत्रकामाभि श्रोतव्य वैष्णवं यश ॥
दक्षिणा चात्र देया वै निष्कपञ्चसुवर्णकम् ।
वाचकाय यथाशक्त्या यथोक्त फलमिच्छता ।
स्वर्णशृङ्गीं च कपिलां सवत्सां वस्त्रसंवृताम् ।
वाचकाय च दद्याद्धि आत्मन श्रेय इच्छता ॥
अलंकार प्रदद्याच्च पाण्योर्वै भरतर्षभ ।
कर्णस्याभरणं दद्याद्धन चैव विशेषत ॥
भूमिदानं समादद्याद्वाचकाय नराधिप ।
भूमिदानसमं दानं न भूत न भविष्यति ।
शृणोति श्रावयेद्वापि सततं चैव यो नर ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो वैष्णवं पदमाप्नुयात् ॥
पितृनुद्धरते सर्वानेकादश समुद्भवान् ।
आत्मानं ससुतं चैव स्त्रियं च भरतर्षभ ॥
दशांशश्चैव होमोऽपि कर्तव्योऽत्र नराधिप ॥
इदं मया तवाग्रे च प्रोक्तं सर्वं नरर्षभ ।

Colophon — *Mention of the Epic* K V1 3 B1 Ds2 D1 3 4 6 — *Mention of Khila* K1 4 V2 B Dn1 Ds1 D1 2 6 — *Sub parvan* K2 D5 पारिजातहरणम् K4 पारिजातम्, D5 आश्रयपर्वं — *Adhy name* Ś1 पूजानुकीर्तना K2 Ñ2 V1 Dn D1–6 पर्वानुकीर्तनम्, B D3 सर्वपर्वानुकीर्तनम् — *Adhy no* K2 45, V3 258, B2 260, Dn 315, Ds2 257, D3 271, D4 248

— After the colophon K2 reads समाप्तोऽयं हरिवंश ॥

— After the colophon, K3 reads हरिवंशपुराणं समाप्तं ॥श्रीरस्तु॥ लेखकपाठकयो कल्याणं भूयात् ॥श्री॥ संवत् १६८१ वर्षे पौष वदि ६ से लिखितमिदं पुस्तकं ॥

— After the colophon K4 reads हरिवंश समाप्त । श्रीरस्तु ॥श्री॥ मंगलमस्तु ॥श्री॥ कल्याणमस्तु ॥श्री संवत् १७६२ वर्षे ज्येष्ठमासे शुक्लपक्षे द्वादश्यां पुण्यतिथौ सोमवासरे व्यतिपातनाम्नि योगे समाप्तमिदं पुस्तकं ॥ लीलापुरनाम्नव्यउपाध्यायभवानीदासकेण लिखितमिदं पुस्तकं श्रीहरिवंशस्य पाठार्थं गासु सल्हुयाना लेखयित्वा भटतुलसीपठनाय अथवा परोपकाराय दत्त ॥ लेखकपाठकयो शुभं ।

— After the colophon, V1 reads श्री हरिवंशे पर्वानुकीर्तनं ॥ श्रीनगदीशशर्मणो मम श्रीहरिवंशपुस्तकमिदं पुत्रपौत्रादिधनधान्यारोग्यदीर्घायुष्यप्रदायकमिति ॥

— After the colophon V3 reads हरिवंश समाप्त ॥ श्रीरस्तु ॥ ॐ नम पुराणपुरुषोत्तमाय ॥ नम श्रीभगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नमस्त्रैलोक्यनाथाय दीनबन्धवे ॥

खतत्त्वनिपात्योजितशके क्षोणीशसंवत्सरे
जीवे शम्भुतिथौ मधौ कविसुते पक्षावलक्षेऽलिखत् ।
यनेनात्र धरापतिर्श्रिशुलग्रामे सरिच्छोभित
पुस्तं श्रीहरिवंशसंज्ञकमिदं दारिद्र्यनाशाय हि ॥

शुभमस्तु ॥ श्रीरस्तु ॥

— *After the colophon D1 reads* हरिवंश समाप्त ॥संवत् १५२३ वर्षे शाके १४ प्रवर्तमान उत्तरायणगत श्रीसूर्ये महामाङ्गल्यप्रदे ज्येष्ठे मासे शुक्लपक्षे १३ तिथौ भौमवासरे संपूर्णम् ॥

— After the colophon D3 reads श्रीरामाय नम ॥
रघुवीर दयानिधे धरित्रीतनयामानसहंस रावणारे ।
निजभक्तभृशार्तिशीतभानो तव पादावलम्बनं मम स्यात् ॥

धर्मप्रियो बाहुजवंशवंशे
भास्वन्मणि सत्यनिधि प्रतापी ।
चापोत्कटश्चापधरोऽश्ववार
प्रसिद्धनामा नृपति पुराऽभूत् ॥
यो ददौ द्विजमुख्येभ्यो वारं वारं स्वमङ्गतीन् ।
अश्वान्विचित्ररङ्गाद्यान्स्तत मत्ताममगारसताम् ॥
तस्मादभूव तनयो विनयोद्धतमानस ।
भीलाख्यो भामिनीभोक्ता भिनाभीलनिवर्तक ॥
योऽपालयत्प्रजा प्रेम्णा प्रमादितधरातल ।
अर्जुनार्जुनकीर्त्याद्यो धर्मसूनुरिवामल ॥
उदारचरितोदारनिवृत्तविषयस्पृह ।
उदाराख्यस्ततो जज्ञे दयायज्ञेऽयजद्बुधान् ॥
तस्य सूनुरभूद्वीर श्यामल श्यामलप्रिय ।
लसत्प्रतापसंतापनिर्दग्धारातिमण्डल ॥
य सूरभाकविलसद्वरवीरभानु
साहाय्यमेत्य वसुधावलय विशालम् ।
वश्यं विधाय विबुधावनलब्धबुद्धि
प्राज्या दद भुवमिह प्रथमो नु राम ॥
सद्धर्मोचितभुजनान्वयतोयराशे
जाता मनोज्ञवपुष गुणकोटिपूर्णाम् ।
पद्माभिधा प्रियतमामुपयच्छते स्म
स्मेरानना हरिरिवोदधिमध्यकाले ॥
योऽष्टादशपुराणानि सेतिहासानि नित्यश ।
शुश्राव श्रद्धया साश्व क्षिप्त्वा क्षग्रहमीश्वरम् ॥
महीमण्डलेशो हताराविलेशो
वशस्थायिदेशो हृदुल्लासिमेशे ।
स्फुरद्दिव्यवंशे नृपे श्यामलेशे
बुधा यान्ति भेशो शताङ्कमेशे ॥
तस्मादभूव पद्माया तनया सुनयान्विता ।
सूनबाहनि विख्याता तिथिवर्णसुवर्णरुक् ॥
यज्जन्मसमये वाता ववुर्मन्दं दिशो दश ।

प्रसन्ना सुमनोवृष्टिरभूत्सुमनसां करात् ॥
निजकान्तिप्रसारेणारिष्टवेश्मज्वलद्रुच । [35]
क्षणात्क्षपिततेजस्कास्तदा दीपा न दीपिता ॥
यज्जन्म * * * लोका कौतुकाकृष्टचेतस ।
समागता मुदा कन्या वीक्ष्य धाम विसस्रु ॥
यदा लोका मुदा * * * * * कन्यका च ताम् ।
हेमसुन्दरदेहाभा वीक्ष्य हेमाभिधां व्यधात् ॥ [40]
पिता पुत्रीं समीक्ष्याशु पुत्रकोटिसमुद्भवाम् ।
मुद प्राप प्रशान्तापि क्षीराम्भोधिरिवाब्जजाम् ॥
दिने दिने सा ललिता कुमारी
प्रतीकवृन्दं वपुषो विशालम् ।
दध्रे पितुस्नेहसुवृष्टियोगा [45]
वृद्धिर्यथा चन्द्रमसो विवृद्धे ॥
कुमारीं तां समुद्वीक्ष्य हस्तयानाम्बुजालया ।
तत्र स्थातु मनश्चक्रे हंसाब्जसमभूद्धितम् ॥
यदा कुमारी वरदानयोग्या
जाता तदा तातमन प्रसन्नम् ॥ [50]
गवेषयामास वरं वरेण्य
श्रीपत्तनाधीशकुलप्रसक्तम् ॥
श्रीपत्तनाधीशमहीशचापो
त्कटान्वयाये नृपति पुराऽभूत ।
श्रीसिंहदेवो नरसिंहरूपो [55]
नृसिंहपादाम्बुजचञ्चरीक ॥
योऽदाद्दानान्यदीनानि दीनेभ्यो दययान्वित ।
दारिद्र्यमत्तमातङ्गतुङ्गकुम्भप्रभेदक ॥
तत्सूनुरभवत्काशी काशी निश्यमना मही ।
प्रकाशितमहाधर्मो नीतिशास्त्रनिधिर्युधि ॥ [60]
भागीरथीशिवश्रेणीशोभमानवपु पुर ॥
विश्वेश्वररुचिर्योऽभूद्विलसन्माणिकर्णक ॥
तदात्मजो भूमिभृतामधीशो
ऽधीशोऽस्य भूद्भूवलयोल्लसच्छ्री ।
रणाधि राटयो रणलब्धधामा [65]
गाम्भीर्यसौन्दर्यनिताब्धिकाम ॥
विद्वत्करलक्षेत्रे क्षत्रधर्मसमार्जितम् ।
हेमबीजं समुप्त्वा य कीर्तिवल्लीं व्यधात्कृताम् ॥
क्षत्रकान्तयशा प्रायो नक्षत्रपतितुल्यरुक् ।
सुवर्णदानदक्षोऽपि योऽभूद्दुर्वर्णदामद ॥ [70]
स सागरसुतो जेता पाता नृणां भयाद्धृताम् ॥
दाता विबुधवृक्षेभ्योऽप्यधिकं योऽभवत्नृप ॥
स वीर समये कन्यामुपयेमे सुहर्पितात् ।
हर्षदेवीं सुवचसं हरि पद्मालयामिव ॥
सापि कान्त गुणैर्योग्य प्राप्य सत्प्रतिसम्भवम् । [75]
सुखे नानाविधं धन्य भुनक्ति स्म स्वयान्विता ॥
यथा रमा हरिं प्राप्य यथोमा हरमद्भुतम् ।
यथा शची सुनासीरं तथा सा त मुदं ययौ ॥
यो महीपतिकिरीटकोटिभि
कोटिभि कृतपदाम्रसेवन । [80]
दानखण्डखण्डदानमण्डली
कुण्डली सुललिता व्यधाद्विभु ॥
हर्षवत्सा सुतं प्राप्य हर्षनिर्भरमानस ।
रणाधिरमहीपाल शुभे लग्ने शुभे ग्रहे ॥
यद्भवे निखिला भूमिर्भूतिकल्लोलसंकुला । [85]
सुरोचिरष्णकिरणोऽभवद्भवमुद्भव ॥
जना समागता स्वीया हर्षमहर्षगामिन ।
तद्दर्शनमहानन्दपारावारपरिप्लुता ॥
ताव सुताकृति वीक्ष्य वीक्ष्य धात्रीशाजित्वराम् ।
वीर इत्यभिधां चक्रे चक्रे * * णाधारणाम् ॥ [90]
दैवज्ञा वीरसिंहस्य जन्मपत्रीं व्यधुस्तदा ॥
ग्रहसंयोगसंजातराजयोगोत्करैर्भवाम् ॥
* * पुत्रजनु पत्रीं श्रुत्वा श्रुतिसमा (?)
अददाद्विप्रमुख्येभ्यो गा महीं हेम वाजिन ॥
दिने दिने दिनेशौता वर्धमान प्रियंवद । [95]
नययामास सतोषं पितु पुत्रो निरन्तरम् ।
इत्स्वाध्यायपाथोनकरहाट * * लिपिम् ।
पठ्याह्लादयाचक्रे गुरून्गुरुमतीन्गुरु ॥
यदा पिता पुत्रविवाहकार्ये
दधार चित्त मुदित सदार ॥ [100]
तदा सुतादानकृते स्वगेहा
च्छीमल्ल प्रेषयति स्म विप्रम् ॥
हर्षप्रफुल्लवक्त्राब्जो विप्रो वीरवरार्थिन ।
रणाधिरनृपागार प्रापत्पण्डितमण्डितम् ॥
निवेदितसमादिष्टपाणिपीडनसत्कथम् । [105]
विप्र स भोजयामास नृपो नानारसस्कृतै ॥
लग्न निश्चित्य विप्रोऽसौ निजगेहमगात्स्वयात् ।
सम्बन्धिवरवृत्तान्तमाचचक्षौ मुदा मुहु ॥
ततो ययु शताकीर्णा वरयात्रा महाबला ।
सम्बन्धिभवन प्राप्य सुतोद्वाहं व्यधान्मुदा ॥ [110]
वीरेण वीररत्नेन वरेण वरदायिना ।
सुवर्णाभा सुवर्णाख्या कन्या मगल्य भूषिता ॥
अथोऽभमद्भाम वरं वधू च
रथे वरूथोल्लसिते समृद्धे ।
संस्थाप्य सम्रासमनोरथश्री [115]
रामन्य सत्रन्धिनमामहर्षम् ॥
तत स्वधाम स प्राप्य वरवीरो वराप्रियाम् ।
सुवर्णाख्या समागत्य चिर जीवतु भूतले ॥
धाता हरि पर्वतराजपुत्री
* त शचीशो दिननायकोऽब्ज ॥ [120]
एते सुरा वीर सुवर्णसंज्ञा
स्वस्वामिनो प्रेम ददु स्थिराहम् ॥
यावाद्वि * * * मायुरभ्य
तावच्चिरं जीवतु वीरसिंह ।
सुवर्णनाम्ना प्रियया समेतो [125]

41

After adhy. 118, K Ñ2 V B D T1 2 G1 3-5 M2 4 ins.

जनमेजय उवाच ।

प्रभावं पद्मनाभस्य स्वपतः सागराम्भसि ।
पुष्करे वै यथोद्भूता देवाः सर्षिगणाः पुरा ॥
आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्चोष्मपास्तथा ।
अश्विनौ च महाभागौ शतशोऽथ सहस्रशः ।
ऋषयश्च महात्मानः साध्या विश्वेश्वरास्तथा ॥
एतदाख्याहि निखिलं योग योगविदां पते ।
शृण्वतस्तस्य मे कीर्तिं न तृप्तिरुपजायते ॥
कियन्तं स च कालं वै शेते स पुरुषोत्तमः ।
कियन्तं चैव शयिते कालं कालस्य संभव ॥
कियता चैव कालेन उत्तिष्ठति सुराधिपः ।

जीवातुरुच्चैर्विदुषा सुखाहयै ।
लक्ष्म्या सह यथा विष्णु पार्वत्या सह शकर ।
स्निह्यति प्रियया सार्धं तथायं स्ताचिर सुखी ॥
ता * * न पीत पनिरपि भृगुणा ताडितो रोषसङ्गाद्
गाढ पाटेन वक्षस्यथ ननु कलितो वैरिवाणीविलास ॥
* *विप्रयवैर्निनगृहदलन यै कृत वीर तस्मात्
सा श्रीर्विप्रास्त्यनन्ती द्विजवरसदनेऽकारि दासी * * ।
कर्णं श्वेताश्वभोनप्रभृतिनरवरा कर्णदेश गतास्ते
राम स ब्रह्मनिष्ठो दिवि सुरतरवो नाग * * हीन्द्र ।
दूरस्थोऽप्य विदूराचल इति कृपया चिन्तयित्वा विधाता ।
वीरेन्द्र भूतलेऽस्मिन्नसृनदाल * *ताना कृपात ।
किं कल्पवल्ली वसुधामुपेता किमिन्दिरा वीरवर समेता ॥

[illegible]

सा सुवर्णलसल्लाक्षी पुत्रप्राप्तिकृतेऽनघ ।
पुस्त * * * *दास्य स्ववशस्य रिरक्षया ।
अलेखयत्सदालेखभक्तिभावसमान्विता ॥
ष * * प * * * जाति * * * * *
सं कृष्णान्वयपुस्तक सुललित नानासुरे गोल्लसत् (?)
पुत्रावेनष्टनादिव्यरज्जु कलित * * * * ॥
भूमिस्वर्णसुदक्षिण हरिदिने धातार्कयुक्तेन भो
मासेऽदात्सुलभ्धये कविमहेशाय त्र * * * ॥
एतत्पुस्तकदानेन तुष्टो विष्णु प्रियासख ।
चिरं रक्षतु वीरेन्द्र जायापुत्रधनान्वितम् ॥
* * * हरिवंशस्य महेश्वरकरार्पितम् ॥
वाचयन्तु चिरं पुत्रा महेशस्य विशारदा ॥
सप्तद्वेदाश्वयदेन्दुगसेने * * * * सिते
द्वादश्यामर्कपाते च प्राप पुस्त महेश्वर ॥

संवत् १६७४ वर्षे श्रावण वदि १२ * * साठोद्रवास्तव्यस्य उदा श्रीवीरजीकस्य धर्मपत्नी बाई श्रीसुनबाईकेन श्रीहरिवंशे श्रीसुरेश्वरस्य कृष्णार्पण कृतम् ॥ साहुद्रनिवासी रामकेन लिखित ॥

* * * * हालीमशाहेऽर्कबलस्य पुत्रे
प्रशासति क्ष्मावलय समग्रम् ।
सुरेश्वर स्वाम्नपाठसिद्ध्यै
प्राप्तो मुदा * * *सुपुस्तमेतत् ॥
श्रीगौडसुरेश्वरवाडवेन
काश्या प्रदत्त सुरनन्दनाय ।
तत्पुस्तकस्य श्रीहरिवंशकस्य
चिर विदत्तु (?) वाचनाय ॥

41

Ñ2 not collated — (L. 1) K2 प्रभवं, T1 2 G1 3.4 प्रभावात् (for °व) K4 शयत (for स्वपत) — (L. 2) T1 2 G1 5 M2 4 पुष्करेषु (T2 G1 °रे तु) कथभूता, G4 °रेषु यथा भूता (for °) D6 तथा, T1 G5 सुरा (for पुरा) — K V2 B1 2 Dn D1 4 T1 2 G1 5 M2 4 om lines 3-5 — (L. 3) D2 T1 G4 [अ]श्मयस् (for [ऊ]ष्मपास्) — (L. 4) Ñ2 तथान्ये च (for शतशोऽथ) — (L. 5) D3 D2 महाभागा (for °त्मान) D2 विश्वे सुरास् (for विश्वेश°) Ñ2 V1 2 B3 D3 D4 ins after line 5 D6 after line 6

1** व्यासर्षिणा पुरा प्रोक्तमेतदाख्याहि मेऽखिलम् ।

D4 cont

2** बृंहित परमोदारो वेदवेदान्तवित्तया ।
कियन्त चैव काल वै स शेते पुरुषोत्तम ॥

— B1 2 D5 om line 6 D1 transp line 6 and 7 — (L. 6) D6 एतदिच्छाम्यह श्रोतु, T1 G3 5 °दाख्यानमतुल (for °) D2 योगे (for योग) M2 योगवतां (for °विदां) K2 D6 वर (for पते) G4 योग योगवता वर (for °) — After line 6 D2 G2 4 ins

3** त्व हि न परमोदारो वेदवेदाङ्गवित्तया ।
[G2 4 वित्तम (for वित्तया)]

— (L. 7) K2 D4 तां, Dn G3 वै, T1 ते (for मे) K2 4 Ñ2 V B Dn D3 D1 2 3 G1 4 अभि (for उप) — (L. 8) V1 2 Dn D3 T1 2 G1 3 M2 4 चैव, G1 च न (for स च) D6 स (for वै) K1 2 Ñ2 B2 कियता चैव कालेन (for °) K1 2 B1 2 D1 3 T2 G1 4 M2 4 शेते वै; K3 D2 शेते च, K4 शेते हि, V D3 स शेते (by transp);

कथमुत्थाय भगवानसृजन्निखिलं जगत् ॥
के प्रजापतयस्तत्र आसन्पूर्वं महामुने ।
कथं निर्मितवांश्चैव स तु लोकान्सनातन ॥
एवमेकार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
नष्टदेवासुरगणे प्रनष्टोरगराक्षसे ॥
नष्टानिलानले लोके नष्टाकाशमहीतले ।
केवलं गह्वरीभूते महाभूतविपर्यये ॥
प्रभुर्महाभूतपतिर्महातेजा महाकृतिः ।
आस्ते स च सुरश्रेष्ठो विधिमादाय कं मुने ॥
तन्मे त्वमुपपन्नाय ब्रह्मेतदसंशयम् ।
वक्तुमर्हसि धर्मिष्ठ यशो नारायणात्मकम् ॥
प्रादुर्भावं पुरस्कृत्य भूतं भव्यं महात्मनः ।
श्रद्धानामुपविष्टानां भगवन्वक्तुमर्हसि ॥
वैशंपायन उवाच ।
नारायणयशोज्ञाने या भवेद्भरत स्पृहा ।
त्वद्दर्शनप्रपूतस्य कार्यं कुरु कुलर्षभ ॥
शृणुष्वादिपुराणेभ्यो देवताभ्यो यथाश्रुति ।
ब्राह्मणानां च वदतां श्रुतोऽस्माभिर्महात्मनाम् ॥

Dn शयिता, D2 शेतेऽत्र, T1 G3 5 शेतेऽसौ — T1 G5 om line 9 — (L 9) K2 स्वपते, D5 शयिता (for °ते) K1 4 किमर्थं स्वपते तत्र, K3 B2 Dn D1-3 6 G3 4 किमर्थं शा(G3 4 शा)यिते काल, Ñ1 V2 कियन्त शयित काल, V1 B1 °न्त शी (B1 श)यते काल, V2 किमर्थं शयितु काले, T2 G1 M2 4 कियन्त वै प्रस्वपिति (for °) Ñ3 V B1 2 Dn D1 2 G3 4 सत्त्व (for काल), D3 स कालस्यास्य सभव, D5 नयने तस्य स° (for b) — (L 10) K1 3 4 B1 Dn D2 4 5 G3 प्रबुध्यति, D3 प्रबुध्येत (for उत्तिष्ठति) Ñ2 V1 3 सुरारिहा, T1 3 G1 5 M2 4 महातपा (for सुराधिप) K2 V2 D1 G4 प्रबुध्यति नराधिप (V2 महासुर), B2 D5 D6 सोत्तिष्ठति सुरारिहा (for b) — (L 11) T1 G5 करोति, T2 G2 3 4 M2 4 सृजते (for असृजत्) K4 D4 अखिल (for नि°) D3 विसृजत्यखिल जगत् (for b) — (L 12) K V2 B2 Dn D1 5 तात, T1 2 G1 5 M2 4 त्वादौ (for तत्र) B3 D5 पूर्वमासन् (by transp), T2 M3 4 भवपूर्वा, G1 कियत्पूर्वे V2 महात्मने, D1 प्रजापते (for महामुने) T1 G5 कियत्पूर्वं महामते (for b) — (L 13) G4 तत्र (for चैव) K1 2 4 V2 B1 Dn D3-6 स तु लोक, K3 D2 सुरलोक, B2 सप्तलोक, B3 D5 T1 G1 3-5 M2 4 चित्र लोक, D1 मर्त्यलोक (for स तु लोकान्) T2 चित्र लोका सनातनम्, Poona ed चित्र लोके सनातन (for b) — After line 13 V2 reads App I (No 43) Before line 14 V2 ins वैशंपायन — (L 14) B3 D6 कथम् (for एवम्) K3, 4 V1 2 B2 Dn D1 5 लोके (for घोरे) D2 T1 2 G1 2 4 M2 4 कथमेकार्णवे शून्ये (D2 G3 4 लोके) (for °) — (L 15) K1 3 4 Ñ2 V B2 3 D G4 नष्टे (for नष्ट) T1 2 G2 3 4 M2 4 दग्ध-देवासुरनरे (for °) D1 नष्टे किंनरराक्षसे (for b) — (L 17) G1 M2 4 केवले (for °ल) G5 केवलेन समीभूते (for °) — (L 18) T2 2 G5 M2 4 विभुर् (for प्रभुर्) K1 3 D1 सुखाकृति, K3 4 D1 महा, V2 3 महाद्युति, Dn D5 °मति (for °कृति) — (L 19) K1 2 D1 4 च स सुर, K4 Ñ2 V B Dn D3 D2 3 6 G1 3 4 सुरगुरु, T1 2 G2 M2 4 सुरवर (for स च सुर) Dn Bom. ed G(ed) क मुने, D5 2 कंचन (for क मुने) K4 D1 बुद्धिमादाय कामपि (D1 काचन), T1 2 G1 3 5 M2 4 विधिमास्थाय योगवित् (for b) — After line 19 T1 2 G1 3 M2 4 ins

4** शृणोमि परया भक्त्या तव वक्त्राद्विशेषत ।

— T1 2 G1 3 M2 4 om line 20 — (L 20) B1 तस्मै तम्, G3 तमेवम् (for तन्मे त्वम्) K3 D1 इदम् (for एतद्) — (L 21) K3 (before corr) T2 G2 M2 4 धर्मज्ञ, T1 G3 5 सर्वज्ञ (for धर्मिष्ठ) — (L 22) D6 (marg) T1 2 G1 2 5 M2 4 पुष्कर (D6 °जे) (for पुरस्कृत्य) T1 2 G1 3-5 M2 4 भूतभव्यभवात्मकम् (for b) — (L 23) K1 4 V1 B1 श्रद्दानाम्, K3 Ñ2 V2 V3 D1 शु° (for श्र°) D6 T2 G1 M2 4 G3 4 श्रद्धया चोपविष्टाना, T1 श्रद्धया नो° G5 श्रद्धया शु° (for °) — (L 24) K3 B1 यशाख्याने, Ñ2 V2 B3 D3 यशस्याने (for °यशोज्ञाने) T1 2 G1 2 3 M2 4 नारायणस्य यशस (for °) B1 यद्भूद्, D3 यस्याभेद् (for या भ°) Ñ2 V1 3 D5 या स्पृहा भवतोऽभवत् (V1 3 °तो भवेत्), B2 D5 T1 G1 5 M2 4 श्रवणे यत्तव स्पृहा, T2 G1 श्रवणेय तव स्पृहा (for b) — (L 25) K1 B1 Dn D1 4 भूतस्य (for °पू°) B3 D2 तद्दर्शानप्रभूतस्य, D5 तच्छिशामय कार्त्स्न्येन, D4 (marg) त्वद्दर्शनेन पूयन्ते, G4 त्वादर्शनाय पुत्रस्य (for °) K2 om lines 25b–26a K3 कुरूद्वह, K4 कुलस्य च (for °र्षभ) — For line 25, T1 2 G2 3 5 M2 4 subst

5** समाश्रित्य स्पृहा येषा तथा युक्ता जगत्पते ।

[G3 ताम् (for तत्) T2 G1 M2 4 स्थिता ये तु (for स्पृहा येषा)]

— (L 26) V1 शृणुयाच, V2 3 B3 D5 °दपाद (for °ष्वादि) T1 2 G1 पुराणेन, G3-5 M2 4 °षु (for °भ्यो) D2 शृणु ष्वाय पुराणेषु (for °) K3 D5 दैवतेभ्यो, D3 वेदेभ्यो°पि; M2 देवेभ्यश्च (for देवताभ्यो) V2 श्रुतम्, D5 मति (for °श्रुति) V2 दैवतेभ्यो यथाश्रुतम्, D6 T2 2 G1 2 3 M2 देव(D5 वेदे)भ्यश्च यथाश्रुतम्, G4 वेदेषु च यथास्थिति (for b) — (L 27)

यथा च तपसा दृष्टा बृहस्पतिसमद्युतिः ।
पराशरसुतः श्रीमान्गुरुर्द्वैपायनोऽब्रवीत् ॥
ततोऽहं सम्प्रवक्ष्यामि यथाशक्ति यथाश्रुति ।
न विज्ञातुं मया शक्यमृषिमात्रेण भारत ॥
कः समुत्सहते ज्ञातुं परं नारायणात्मकम् ।
विश्वात्मनोऽयं ब्रह्मापि न वेदयति तत्त्वतः ॥
श्रुतं मे विश्वदेवानां यद्रहस्यं महर्षिणाम् ।
यद्दिव्यं सर्वदेवानां यत्तत्त्वं तत्त्ववादिनाम् ॥
तदध्यात्मविदां चिन्त्यं कारणं चैव कर्मणाम् ।
अधिदैवं यदध्यात्मं यद्दैवमिति संज्ञितम् ॥
यद्भूतमधिभूतं च यत्परं च महर्षिणाम् ।
तत्सत्यं देवदृष्टं च यत्सत्यं यतयो विदुः ॥
यः कर्ता कारको बुद्धिर्मनः क्षेत्रज्ञ एव च ।
प्रधानं पुरुषः शास्ता यः कश्चिदभिशब्द्यते ॥
कालः कालं क्षपयति द्रष्टा स्वाधीन एव च ।
प्राणः पञ्चविधश्चैव ध्रुवमक्षरमेव च ॥

D3 प्रवदता, T2 G1 3 5 M3 4 विशेषेण (for च वदता) Ñ3 V1 3 D5 वदता ब्राह्मणाना च (for °) D6 T2 M3 4 श्रुत्वा वै मु, T1 G4 श्रुतो वै सु° (for श्रुतोऽस्माभिर्) G1 3 श्रुत्वा वै सुमहात्मन (for ᵇ) — (L 28) G3 यथावद् (for (for यथा च) K1 4 Ñ3 Dn1 दृष्टो, D1 [ना]विष्टो (for दृष्टा) V3 यथा च तमसा दृष्टो (for °) — (L 29) K4 B2 Dn Ds2 पा(Ds2 प)राशर्यस्तत श्रीमान् (for °) B3 D3 D6 G3 4 कृष्ण (for गुरुर्) — (L 30) D5 (sup lin) व्यासोक्त (for ततोऽहं) K3 ततोऽहं ब्रह्म वक्ष्यामि, T1 3 G1 3 M3 4 ततोऽहं कथयिष्यामि (for °) V1 3 D3 यथाप्रज्ञ (for °शक्ति) B2 D6 G5 M3 4 यथा श्रुति, Dn2 यथासुखम् (for °श्रुति) K1 B1 यथाशक्तिर्यथाश्रुति (for ᵇ) — T1 G3 om lines 31–34 — (L 31) T2 G1 M3 4 यद् (for न) — (L 32) G3 क सम्प्रगीदते ज्ञातु (for °) N2 V1 D5 यशो (for परं) — (L. 33) K1 B2 3 Ds2 D2 M2 4 विश्वायनो D5 °यने, T2 °त्मको (for °त्मनो) D3 विश्वात्मकोऽपि ब्रह्माय, G1 °त्मकोऽयं ब्रह्मादि (for °) D2 G4 [ए]व वेत्ता हि, D6 [ए]व वेत्तीह, G2 [ए]व वेत्तु हि for वेदयति) — (L. 34) T2 G1 M3 4 तत्कर्म (for श्रुतं मे) G1 M2 तद् (for यद्) B1 महात्मनाम् (for महर्षिणाम्) T2 तद्रहस्य मनीषिणाम् (for ᵇ) — (L 35) K1 B1 G5 तद्दिव्य, K2 तद्दिव्य, K3 यद्दिष्ट, K4 D1 3 तद्दिष्ट, N2 V1 3 Dn तद्दिद, B3 यद्दिद् (for यद्दिव्य) V3 तदीड्य सर्वभूतानां, B3 D2 5 6 T2 G4 M3 4 तद्दिज्य (B3 यद्दिज्य, D2 यद्दिष्ट, M4 तद्दिद) सर्वयज्ञानां, D5 तद्दिज्य सर्वलोकानां, T1 G1 3 तदर्ह्य सर्वलोकानां, T1 G1 3 तदज्ञ सर्वयज्ञानां (for °) K3 2 D1 सत्तत्त्व, K3 4 V2 B1 Dn D1 5 G2 तत्त्वतस् (for यत्तत्त्व) Ñ3 V1 3 B2 3 D5 D2 6 G4 यत्तत्त्व (V1 3 तत्तत्त्वं; D3 G4 तत्त्व वै) तत्त्ववेदिनाम्, D3 तत्त्वं यत्तत्त्ववेदि°, T1 G3 M3 तत्सत्य तत्त्वदर्शि°, T2 G1 तत्त्व तत्त्वविदां वरम्, G3 M4 तत्त्व तत्तत्त्ववेदि(M4 °दर्शि)नाम् (for ᵇ) — Ñ3 om line 36 — (L 36) B1 3 D6 यद् (for तद्) D3 वेद्य, T1 2 G1 3 M1 3 नित्यं (for चिन्त्य) D2 चापि; D6 G3 4 चापि (for चैव) V2 3 B1, 2 Dn D5 D1 3 कार्मिणाम् (for कर्म°) B3 कारण चापि कार्मिणाम्, T1 2 G1 3 M2 5 चिन्त्य ब्रह्मेति शब्दितम् (for ᵇ) — (L 37) K3 D4 आधिदैव (for अधि°) K3 4 Ñ3 V B Dn D5 D1 3 5 6 T1 3 G1 3 च यद्दैवं, M3 च यच्चैव (for यदध्यात्म) V3 अधिदैवं च यद्दैव, G3 M4 अधिदैवं च यच्चैव (for °) K4 (marg as above) Ñ3 V3 3 B Dn D5 D1 3 5 6 T1 2 G2 4 तद् (for यद्) G3 4 तद्ब्रह्मेति च संज्ञितम्, M2 तद्दैवमिति शब्दितम् (for ᵇ). — (L. 38) D3 T1 2 G1 4 5 M2 4 तद् (for यद्) Ñ3 om (hapl) lines 38ᵇ–39ᵃ V D2 G3 4 तत् (for यत्) T2 G3 5 M3 4 तत्परं परमर्षिणाम् (for ᵇ) — (L 39) V2 Dn यत् (for तत्) V1 B D5 D2 5 6 G3 4 य(V1 स)त्सत्यं वेददृष्टं च, T1 यत्सत्यं देवनिर्दिष्टं, T2 M2 4 स यज्ञो वेदनिर्दिष्टस्, G1 3 स यज्ञो देवनिर्दिष्ट (for °) K1 2 B3 तत्त्व (for सत्य) K3 4 N2 V B1 2 Dn D5 D1 3 5 यत्तद्वेदविदो विदु°, T1 2 G1 3 M2 4 तत्तपो यत्तपो विदु° (for ᵇ) — (L 40) T1 2 G1 3 M2 4 सन् (for य) B1 सर्वथा (for कारको) V1 यश्च (for बुद्धिर्) G4 यत्कर्ता कारण बुद्धि° (for °) — (L. 41) K4 शान्त (for शास्ता) B3 य कस्तद्, Dn2 एकस्तद् (for य कश्चिद्) D6 इह (for अभि) D2 4 °शस्यते, D5 दृश्यते (for शब्द्यते) B3 D1 एकस्तदभिभाष्यते, T1 2 G1 3 एकश्चेति विभाव्य(T2 G1 व्य)ते, M3 4 एकश्चैव विभाव्यते (for ᵇ) — (L 42) K1 पचयति; K3 B1 2 क्षप°, Ñ3 V1 स पचति, V3 प्रतिसृष्टा; Dn2 D3 स्वापयति, D4 परिणमति (hypermetric), D4(marg) 4 शमयति (for क्षप°) K3 काल काम परिणयति (hypermetric), V3 D2 कालं काल (D2 °लं) स्वाप, D6 G3 काल कालस्य च पतिर् T1 2 G1 3 M2 4 काल पाकश्च (M4 °स्तु) पक्ता च (for °) Ñ3 स्रष्टा, V3 स च; T1 G1 3 4 दिष्ट (for द्रष्टा) — K4 V3 om line 43 — (L 43) D3 प्राणा पञ्चविधाश्चैव (for °). V1 चाक्षय, B1 D2 4 M4 अक्षर, Dn Ds2 अक्षय (for °रम्) — (L. 44) V3 भागैस् (for भावैस्) T1 स एव (for तस्यैव) D3 ध्यान (for [अ]नघ) Ñ3 तत्पर° (for °रै) T1 G1 3 M3 4 स एवायनतत्परै; G3 स एवानघ त° (for ᵇ) — (L. 45) K3 3 B2 D5 D2 6 एष (for एव). K1, 2 Ñ3

उच्यते विविधैर्भावैस्तस्यैवानघ तत्परैः ।
स एव भगवान्सर्वं करोति विकरोति च ॥
योऽस्मान्कारयते कर्म तेन स्म व्याकुलीकृताः ।
यजामहे तमेवेशं तमेवेच्छाम निर्वृताः ॥
यो वक्ता यश्च वक्तव्यो यश्चाहं प्रब्रवीमि ते ।
इदं शृणुत यच्छ्रेयो यच्चान्यत्परिजल्पथ ॥
याः कथाश्चैव वर्तन्ते श्रुतयो वाथ गह्वराः ।
विश्वं विश्वपतिर्देवः सर्वं नारायणात्मकम् ॥
यत्सत्यं यदमृतमादिमक्षरं वै
यद्भूतं भवति मिथश्च यद्भविष्यम् ।
यत्किंचिच्चरमचराव्ययं त्रिलोके
तत्सर्वं पुरुषवरः प्रभुर्वरिष्ठः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम् ।
तस्य तावच्छती सध्या द्विगुणा जनमेजय ॥
तत्र धर्मश्चतुष्पादो ह्यधर्मः पादविग्रहः ।
स्वधर्मनिरताः सन्तो यजन्ते चैव मानवाः ॥
विप्राः स्थिता धर्मपरा राजवृत्ते स्थिता नृपाः ।
कृष्यामभिरता वैश्याः शूद्राः शुश्रूपवः स्थिताः ॥
सदा सत्त्वं च सत्यं च धर्मश्चैव विवर्धते ।
सद्भिराचरितं यच्च क्रियते ख्यायते च वै ॥
एतत्कृतयुगे वृत्तं सर्वेषामेव भारत ।
प्राणिनां धर्मबुद्धीनामपि चेत्रीचयोनिनाम् ॥
त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेतायुगमिहोच्यते ।
तस्य तावच्छती सध्या द्विगुणा परिकीर्तिता ॥

V1 3 D5 स॰, V2 य (for च) — (L 46) T2 G1 3 M2 4 सो (for यो) V1 धारयते (for का॰) M3 स (for स्म) — (L 47) T1 2 G1 3 M2 4 यजामहे तमेवाद्य (for ॰) B2 [इ]च्छेम, B3 D2 [ई]क्षेम (for [इ]च्छाम) V1 2 D6 T1 M3 4 निर्वृतिम, V3 ॰तम् (for ॰ता) D5 समवेक्षेम निर्वृता, D5 समवेक्षाम नि॰ (for ᵇ) — (L 48) T1 2 G1 3 M3 4 यो वक्ता यच्च वक्तव्य (for ᵃ) K1 2 D1 4 यथा (for यश्च) Ñ2 V1 3 D5 तद् (for प्र) K4 D5 6 व (for ते) K5 B1 2 Dn यश्चाह तद्ब्रवीमि च (K5 इ), V2 D3 यथाह तद्ब्रवीमि च, D2 यतश्चाहं ब्रवीमि च T2 G3 यद्वा यत्तद्ब्रवीमि च (G3 व), T3 G5 यद्वाय तद्ब्रवीमि च, M1 यश्चायं तु ब्रवीमि च (for ᵇ) — (L 49) T1 2 G1 3 M3 4 श्रूयते यच्च धै श्राव्य (for ᵃ) K3 जल्प्यते, T1 वर्तितम्, T2 M3 4 -जल्पत, G2 4 कल्पथ (for -जल्पथ) — (L 50) K3 4 Ñ2 V1 B3 D1 गह्वरे, T1 2 G1 3 5 M3 4 तत्परा (for गह्वरा) K1 2 D4 श्रुता चा यत्र गह्वरा (for ᵇ) — (L 51) G2 4 स च (for विश्व) T1 G1 3 M2 4 यच्च (for देव) V1 D5 विश्व विश्वपतिं देव (for ᵃ) D3 सर्वं नारायणात्मक, T1 2 G1 3 M3 4 स तु नारायण स्मृत (for ᵇ) — (L 52) K1 2 V2 3 B3 Dn2 D1–4 यदमृतम् (for ॰मृतम्) D1 अक्षय (for अक्षर) D2 यत्सत्यं यदतमादिरक्षरं वै, T2 G3 M2 ॰त्य यद्भूतं चिन्त्यमक्षरं यद्, T3 G1 ॰त्य यदतमाचिन्त्यमक्षर यद्, G3 4 ॰त्य यदतमनादिश्चा (G4 ॰दि चा) क्षरं वै, M1 ॰त्य यत्तनामचिन्त्यमक्षरं यद् — (L 53) V2 B3 D4 D5 भवजमित च, D2 यदपि भवच्च, T1 M3 4 परममितं (for भवति मिथश्च) — (L 54) K1 2 D1 अचरमव्यय, V1 अचराव्ययात्मक V2 अचरात्मक, D3 ॰राश्रयं (for ॰राव्यय) Ñ2 D3 च (for त्रि) V3 B2 D1 6 G3 4 यत्किंचिच्चरमचर यदस्ति लोके, T1 2 G1 3 M2 2 ॰चरमचरं यदन्ति (T2 G1 यदस्ति) चान्यत् — (L 55) D5 G3 वामिष्ठ T1 2 G1 3 M3 पुराण, M4 प्रमाण (for वरिष्ठ)

Colophon — *Mention of the Epic* D52 — *Mention of Khila* K1 V B D3 D1 3 5 — *Sub parvan* K3 4 Ñ2 V2 B D2 5 6 G3 पौष्करम् — *Adhy name* K1 2 V1 Dn D4 D5 4 T1 2 G1 3 M2 4 पु(V1 D3 T2 M2 4 पौ)ष्कर प्रादुर्भाव, K3 D1 प्रधानप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 182, V2 3 193, Dn M2 4 1, D52 192, D1 181, D3 209, D4 126, T1 330, T2 G1 395, G3 334, G4 5 332

(L 56) D2 आगन् (for आहु) — (L 58) K1–4 Kn1 D4 तदा धर्मेषु, B1 धर्मस्तत्र, (by transp), T1 2 M3 4 यदा धर्मेषु — (L 59) T3 स्वधर्मे, G3 स्वकर्म (for स्वधर्म) V1 2 सर्वे, B3 (marg) शान्ता (for सन्तो) K3 G1 जायन्ते, D1 यज्ञन्तश्च (for ॰न्ते) V3 T3 तत्र, T1 G3 यत्र (for चैव) G1 M1 2 जायन्ते यत्र मानवा (for ᵈ) — (L 60) K V1 2 B1 2 Dn D1 3–5 स्थिता धर्मपरा विप्रा (for ᵃ). V3 राजवृत्ति; T1 G5 ॰वृत्त, G3 ॰वृत्तौ (for ॰वृत्ते) — (L 61) Ñ2 G3 4 कृष्यादिषु रता (Ñ2 स्थिता) वैश्या (for ᵃ). — (L 62) Ñ2 V1 D5 M2 4 तदा (for सदा) Ñ V3 B1 2 Dn D1 3–5 सदा सत्यं च शौचं (D2 शौच) च, V2 B3 D1 5 G3 4 सदा सत्यं (D5 ॰त्य) तपश्चैव (for ᵃ) — (L 63) Ñ2 V3 B3 D4 5 6 T1 2 G1 3 5 M2 4 कर्म, V1 यद्यत् (for यच्च) K1 तं च, K3 4 B2 D4 च तत्, Dn 5रि च; D5

यथा च तपसा दृष्टा बृहस्पतिसमद्युतिः ।
पराशरसुतः श्रीमान्गुरुर्द्वैपायनोऽब्रवीत् ॥
ततोऽहं सम्प्रवक्ष्यामि यथाशक्ति यथाश्रुति ।
न विज्ञातुं मया शक्यमृषिमात्रेण भारत ॥
कः समुत्सहते ज्ञातुं परं नारायणात्मकम् ।
विश्वात्मनोऽस्य ब्रह्मापि न वेदयति तत्त्वतः ॥
श्रुतं मे विश्वदेवानां यद्रहस्यं महर्षिणाम् ।
यद्दिव्यं सर्वदेवानां यत्तत्त्वं तत्त्ववादिनाम् ॥
तदध्यात्मविदां चिन्त्यं कारणं चैव कर्मणाम् ।
अधिदैवं यदध्यात्मं यद्दैवमिति सञ्ज्ञितम् ॥
यद्भूतमधिभूतं च यत्परं च महर्षिणाम् ।
तत्सत्यं देवदृष्टं च यत्सत्यं यतयो विदुः ॥
यः कर्ता कारको बुद्धिर्मनः क्षेत्रज्ञ एव च ।
प्रधानं पुरुषः शास्ता यः कश्चिदभिशब्द्यते ॥
कालः कालं क्षपयति द्रष्टा स्वाधीन एव च ।
प्राणः पञ्चविधश्चैव ध्रुवमक्षरमेव च ॥

D1 प्रवदता, T2 G1 3 5 M2 4 विशेषेण (for च वदता) Ñ2 V1 3 D5 वदता ब्राह्मणानां च (for °) D6 T2 M2 4 श्रुत्वा वै सु, T1 G6 श्रुतो वै सु (for श्रुतोऽस्माभिर्) G3 श्रुत्वा वै सुमहात्मन (for °) — (L 28) G3 यथावद् (for यथा च) K1 4 Ñ2 Dn1 दृष्टो, D1 [आ]विष्टो (for दृष्टा) V3 यथा च तमसा दृष्टो (for °) — (L 29) K4 B2 Dn Ds2 पा(Ds2 प)राशर्यस्तत श्रीमान् (for °) B2 D5 D1 6 G2 4 कृष्ण (for गुरुर्) — (L 30) D5 (sup lin) व्यासोक्त (for ततोऽहं) K3 ततोऽहं ब्रह्म वक्ष्यामि, T1 2 G1 5 M2 4 ततोऽहं कथयिष्यामि (for °) V1 3 D5 यथाप्रश्नं (for °शक्ति) B2 D6 G5 M2 4 यथा श्रुति, Dn1 यथासुखम् (for °श्रुति) K1 B1 यथाशक्तिर्यथाश्रुति (for °) — T1 G6 om lines 31–34 — (L 31) T2 G1 M2 4 यद् (for न) — (L 32) G3 क सम्यगीहते ज्ञातुं (for °) N2 V1 D5 यशो (for परं) — (L 33) K1 B2 3 Ds2 D1 M2 4 विश्वायनो, D5 °यने, T2 °त्मका (for °त्मनो) D2 विश्वात्मकोऽपि ब्रह्माय, G1 °त्मकोऽस्य ब्रह्मादि (for °) D2 G1 [पु]व वेत्ता हि, D6 [पु]व वेत्तीह, G3 [पु]व वेत्तु हि (for वेदयति) — (L. 34) T2 G1 M2 4 तत्कर्म (for श्रुतं मे) G1 M2 तद् (for यद्) B1 महात्मनाम् (for महर्षिणाम्) T2 तद्रहस्यं मनीषिणाम् (for °) — (L 35) K1 B1 G3 तद्दिव्य, K2 तद्दिव्यं, K3 यद्दिष्ट, K4 D1 5 तद्दिष्ट, N2 V1 3 Dn तद्दिव, B2 यद्दिव (for यद्दिव्य) V3 तदीड्य सर्वभूतानां, B3 D1 3 6 T2 G1 M2 4 तद्दिव्य (B3 यद्दिव्य, D2 यद्दिष्ट, M2 तद्दिव) सर्वयज्ञानां, D3 तद्दिव्य सर्वलोकानां, T1 G1 3 तद्यज्ञ सर्वलोकानां; T1 G1 5 तद्यज्ञ सर्वयज्ञानां (for °) K1 2 D1 तत्तत्त्वं, K3 4 V2 B1 Dn D1 5 G2 तत्त्वतस् (for यत्तत्त्व) Ñ2 V1 3 B2 3 D3 D2 6 G4 यत्तत्त्व (V1 3 तत्तत्त्व, D2 G4 तत्त्व वै) तत्त्ववेदिनाम्, D5 तत्त्व यत्त वेदि°, T1 G5 M2 तत्तत्त्व तत्त्वदर्शि° T2 G1 तत्त्व तत्त्वविदां वरम्, G3 M4 तत्त्व तत्त्वदर्शि(M4 °दर्शि)नाम् (for °) — Ñ2 om line 36 — (L 36) B1 3 D6 यद् (for तद्) D5 वेद्य, T1 3 G1 5 M1 3 नित्यं (for चिन्त्य) D5 चापि, D6 G5 4 चापि (for चैव) V2 3 B1 2 Dn D5 D1 5 कार्मिणाम् (for कर्म°) B2 कारणं चापि कर्मिणाम्, T1 2 G1 5 M2 4 चिन्त्यं ब्रह्मेति शब्दितम् (for °) — (L 37) K2 D4 आधिदैव (for अधि°) K2 4 Ñ2 V B Dn D5 D1 3 5 6 T1 2 G1 3 च यद्दैवं, M2 च यच्चैव (for यदध्यात्म) V2 अधिदैवं च यद्देव, G4 M2 अधिदैवं च यच्चैव (for °) K4 (marg as above) Ñ2 V2 3 B Dn D5 D1 2 5 6 T1 2 G2 4 तद् (for यद्) G3 4 तद्ब्रह्मेति च सञ्ज्ञितम्, M2 तद्दैवमिति शब्दितम् (for °) — (L. 38) D2 T1 3 G1 4 5 M2 4 तद् (for यद्) Ñ2 om (hapl) lines 38b–39a V D2 G3 4 तत् (for यत्) T2 G1 5 M2 4 तत्परं परमर्षिणाम् (for °) — (L 39) V2 Dn यत् (for तत्) V1 B D5 D2 3 5 G3 4 य(V1 स)त्सत्यं वेददृष्टं च, T1 यत्सत्यं देवनिर्दिष्टं, T2 M2 4 स यज्ञो वेदनिर्दिष्टस्, G1 5 स यज्ञो देवनिर्दिष्ट (for °) K1 3 B3 तत्त्व (for सत्यं) K3 4 N2 V B1 3 Dn D5 D1 3 4 यत्तद्वेदविदो विदुः, T1 2 G1 5 M2 4 तत्तपो यत्तपो विदुः (for °) — (L 40) T1 2 G1 5 M2 4 तत् (for य) B1 सर्वथा (for कारको) V1 यश्च (for बुद्धिर्) G4 यत्कर्ता कारणं बुद्धि (for °) — (L 41) K4 शान्त (for शास्ता) B3 य कल्पद्, Dn2 एकस्तद् (for य कश्चिद्) D6 इह (for अभि) D2 4 °शस्यते, D6 दृश्यते (for °शब्द्यते) B2 D1 एकस्तदभिशक्यते, T1 2 G1 5 एकश्चेति विभाव्य(T2 G1 °व्य)ते, M2 4 एकश्चैव विभाव्यते (for °) — (L. 42) K1 पचयति, K3 B1 2 क्षप°, Ñ2 V1 स पचति V3 प्रतिस्रष्टा, Dn2 D2 स्वापयति, D4 परिणमति (hypermetric), D4(marg) 5 शमयति (for क्षप°) K3 कालं कामं परिणयाति (hypermetric), V3 D3 कालं काल (D3 °लं) स्वाप°, D6 G3 कालं कालस्य च पतिर्, T1 2 G1 5 M2 4 कालं पाकश्च (M4 °स्तु) पक्ता च (for °) Ñ2 स्रष्टा, V3 स च, T1 G1 3 4 दिष्ट (for द्रष्टा) — K4 V3 om line 43 — (L 43) D2 प्राणा पञ्चविधाश्चैव (for °) V1 चाक्षय, B1 D3 4 M4 अक्षर, Dn Ds2 अक्षय (for °रम्) — (L 44) V3 भार्गस् (for भावैस्) T1 स एव (for तस्यैव) D3 ध्यान (for [अ]नघ) Ñ2 तत्पर° (for °रै) T1 G1 5 M2 4 स एवायनतत्परै, G3 स एतानघ स° (for °) — (L. 45) K3 4 B2 D5 D2 6 एष (for एव) K1 3 Ñ2

उच्यते विविधैर्भावैस्तस्यैवानघ तत्परैः ।
स एव भगवान्सर्वं करोति विकरोति च ॥
योऽस्मान्कारयते कर्म तेन स्म व्याकुलीकृताः ।
यजामहे तमेवेशं तमेवेच्छाम निर्वृताः ॥
यो वक्ता यश्च वक्तव्यो यश्चाहं प्रब्रवीमि ते ।
इदं शृणुत यच्छ्रेयो यच्चान्यत्परिजल्पथ ॥
याः कथाश्चैव वर्तन्ते श्रुतयो वाथ गह्वराः ।
विश्वं विश्वपतिर्देवः सर्वं नारायणात्मकम् ॥
यत्सत्यं यदमृतमादिमक्षरं वै
यद्भूतं भवति मिथश्च यद्भविष्यम् ।
यत्किंचिच्चरमचराण्ययं त्रिलोके
तत्सर्वं पुरुषवरः प्रभुर्वरिष्ठः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम् ।
तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा जनमेजय ॥
तत्र धर्मश्चतुष्पादो ह्यधर्मः पादविग्रहः ।
स्वधर्मनिरताः सन्तो यजन्ते चैव मानवाः ॥
विप्राः स्थिता धर्मपरा राजवृत्ते स्थिता नृपाः ।
कृष्यामभिरता वैश्याः शूद्राः शुश्रूषवः स्मिताः ॥
सदा सत्त्वं च सत्यं च धर्मश्चैव विवर्धते ।
सद्भिराचरितं यच्च क्रियते ख्यायते च वै ॥
एतत्कृतयुगे वृत्तं सर्वेषामेव भारत ।
प्राणिनां धर्मबुद्धीनामपि चेनीचयोनिनाम् ॥
त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेतायुगमिहोच्यते ।
तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा परिकीर्तिता ॥

V1 3 D8 स, V2 य (for च) — (L 46) T2 G1 5 M3 4 सो (for यो) V1 धारयते (for का°) M3 स (for स्म) — (L 47) T1 2 G1 5 M2 4 यतामहे तमेवाद्य (for °) B2 [इ]च्छेम, D3 D8 [ई]क्षेम (for [इ]च्छाम) V1 2 D8 T2 M3 4 निर्वृतिम्; V3 °तम् (for °ता) D3 तमवेक्षेम निर्वृता, D6 तमवेक्षाम नि° (for ᵇ) — (L 48) T1 2 G1 5 M2 4 यो वक्ता यच्च वक्तव्य (for °) K1 2 D1 4 यथा (for यश्च) Ñ2 V1 3 D5 तद् (for प्र) K4 D5 6 च (for ते) K3 B1 2 Dn यश्चाह तद्ब्रवीमि च (K3 ह), V3 D8 यथाह तद्ब्रवीमि च, D3 यतश्चाह ब्रवीमि च, T1 G2 यश्चा यत्तद्ब्रवीमि च (G4 ह), T2 G5 यद्वाय तद्ब्रवीमि च, M1 यश्चाय तु ब्रवीमि च (for ᵇ) — (L 49) T1 2 G1 5 M2 4 श्रूयते यच्च वै श्राव्य (for °) K3 जल्प्यते, T1 वर्तितम्, T2 M2 4 -जल्पत, G3 4 कल्पथ (for -जल्पथ) — (L 50) K3 4 Ñ2 V1 B2 D1 गह्वरे, T2 2 G1 3 5 M2 4 तत्पराः (for गह्वराः) K1 2 D1 श्रुता वा यत्र गह्वराः (for ᵇ) — (L 51) G3 4 स च (for विश्व) T1 G1 5 M2 4 यश्च (for देव) V1 D3 विश्वं विश्वपतिं देव (for °) D31 सर्वं नारायणात्मक, T1 2 G1 5 M2 4 स तु नारायण स्मृत (for ᵇ) — (L 52) K1 2 V2 3 B2 Dn2 D2-4 यदनृतम् (for °मृतम्) D1 अक्षय (for अक्षर) D5 यत्सत्यं यदतमादिरक्षरं वै, T1 G5 M2 °त्य यद्भूत चिन्त्यमक्षर यद्, T2 G2 °त्य यदतमचिन्त्यमक्षर यद्, G3 4 °त्यं यदतमनादिश्चा(G4 °दि चा)क्षरं वै, M1 °त्य यत्तत्तमचिन्त्यमक्षर यद् — (L 53) V3 B3 D3 D5 भवदमित च, D2 यदपि भवच्च, T1 M2 4 परममित (for भवति मिथश्च) — (L 54) K1 2 D1 अचरमव्यय, V1 अचराव्ययात्मक V2 अचरात्मक, D3 °राश्रय (for °राव्यय)

Ñ2 D3 च (for त्रि) V3 B1 D2 6 G4 4 यत्किंचिच्चरमचर यदस्ति लोके, T1 2 G1 5 M2 3 °चरमचर यदस्ति (T2 G1 यदस्ति) चान्यत् — (L 55) D6 G3 वसिष्ठ T1 2 G1 5 M2 पुराण, M1 प्रमाण (for वरिष्ठ)

Colophon — *Mention of the Epic* D32 — *Mention of Khila* K1 V B D3 D1 3 6 — *Sub parvan* K3 4 Ñ2 V3 B D2 5 6 G3 पौष्करम् — *Adhy name* K1 2 V1 Dn D3 D4 4 T1 2 G1 5 M2 4 पु(V1 D3 T2 M2 4 पौ)ष्कर प्रादुर्भाव, K2 D1 प्रधानप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 182, V2 3 193, Dn M2 4 1, D32 192; D1 181, D3 209, D4 128, T1 330, T2 G1 325, G3 334, G4 5 332

(L 56) D2 आसन् (for आहु) — (L 58) K1-3 Kn1 D4 तदा धर्मश्च, B1 धर्मस्तत्र, (by transp), T1 2 M2 4 यदा धर्मश्च — (L 59) T2 स्वधर्मे, G1 स्वकर्म (for स्वधर्म) V1 3 सर्वे, B3 (marg) शान्ता (for सन्तो) K2 G1 जायन्ते, D2 यजन्तश्च (for °न्ते) V3 T2 तत्र, T1 G3 यत्र (for चैव) G2 M1 2 जायन्ते यत्र मानवा (for ᵈ) — (L 60) K V1 2 B1 2 Dn D1 3-5 स्थिता धर्मपरा विप्रा (for °). V3 राजवृत्ति, T1 G5 °वृत्त, G3 °वृत्तौ (for °वृत्ते) — (L 61) Ñ2 G3 4 कृष्यादिषु रता (Ñ2 स्थिरा) वैश्या (for °) — (L 62) Ñ2 V1 D3 M2 4 तदा (for सदा) Ñ V2 B1 2 Dn D1 3-5 सदा सत्य च सत्त्व (D1 शौच) च, V3 B3 D2 6 G3 4 सदा सत्यं (D6 °त्व) तपश्चैव (for °) — (L 63) Ñ2 V3 B1 D2 3 6 T1 2 G1 3-5 M2 4 कर्म, V2 यद्यत् (for यच्च) K1 न च, K3 4 B2 D4 च तत्, Dn ऽपि च, D8

द्वाभ्यामधर्मः पादाभ्यां त्रिभिर्धर्मो व्यवस्थितः ।
तत्र सत्यं च सत्त्वं च कृते सर्वं विधीयते ॥
त्रेतायां विकृतिं यान्ति वर्णा लौल्येन संयुताः ।
चातुर्वर्ण्यस्य वैकृत्याद्यान्ति दौर्बल्यमाश्रिताः ॥
एषा त्रेतायुगगतिर्विचित्रा देवनिर्मिता ।
द्वापरस्यापि या चेष्टा तामपि श्रोतुमर्हसि ॥
द्वापरं द्वे सहस्रे तु वर्षाणां कुरुसत्तम ।
तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा परिकीर्तिता ॥
तत्राप्यर्थपरा विप्रा ज्ञानिनो रजसावृताः ।
शठा नैष्कृतिकाः क्षुद्रा जायन्ते कुरुपुंगव ।
द्वाभ्यां धर्मः स्थितः पद्भ्यामधर्मस्त्रिभिरुत्थितः ॥
विपर्ययं यान्ति शनैः कृते ये धर्मसेतवः ।
ब्राह्मण्यभावा नश्यन्ति तथास्तिक्यं विशीर्यते ।
व्रतोपवासास्त्यज्यन्ते द्वापरे युगपर्यये ॥
तथा वर्षसहस्रं तु वर्षाणां द्वे शते तथा ।
सध्यायाः परिसंख्यातं क्रूरं कलियुगं स्मृतम् ॥
तत्राधर्मश्चतुष्पादः स्याद्धर्मः पादविग्रहः ।
कामिनस्तमसा छन्ना जायन्ते तत्र मानवाः ॥
नैवोपवासकृत्कश्चिन्न साधुर्न च सत्यवाक् ।
नास्तिको ब्रह्मवक्ता वा नरो भवति वै तदा ॥
अहंकारगृहीताश्च प्रक्षीणस्नेहबान्धवाः ।
विप्राः शूद्रसमाचाराः शूद्रास्त्वाचारलक्षणाः ॥

ऽति वै, T2 जपै G1 जनै, Bom Poona eds G(ed) च यत् (for च वै). D1 त्रियते स्यानये भवै ; D3 °ते मीयते तथा; G5 स्रियते ह्रियते च वै (for b) —(L 64) T2 G1 M3 कृतं सु सं (for कृतयुगे) T1 M2 तत्तत्कृतं सुसंवृतं ; G5 तत्तत्कर्म सुमवृत्तं (for b) —(L. 65) G6 सिद्धिश्च (for बुद्धीनाम्) K1 अपि चेतीव्रयोगिनाम्, K2 अपि चातीव योगि°; D3 अपवृत्तमयोगि°, T2 G1 अपि (G1 °सि) वै कृतजन्म°, M3.4 अपि वै नीचजन्म° (for b) —(L 67) T1 G5 तत्र (for तस्य) K4 परिवर्त्यते, T1 G5 M2 °कीर्त्यते (for °कीर्तिता). —(L 69) T1 G5 तथा सत्यं च सिद्धि च (for a) Ñ2 V2 B3 D2.6 T2 G1.3-5 M3.4 प्रवर्तते (for विधीयते) T1 कृते सत्त्वं प्रवर्तते (for b) —(L 70) G1 M3.4 वैकृतिं (for वि°). B3 D5 धर्म, D6 धर्मा (for वर्णा) D5 T1 G6 M3 वस्त्रा स्लो(D3 धर्मंलो-, M4 वर्णलो)पेन संयुता (for b) —(L. 71) T1 सर्वे तद् (for वैकृत्याद्) K1.2 D1 आस्थिता (for आश्रिता) T1 G5 याति दौर्बल्यमाश्रमात् (for b) —(L. 72) Dn -विधिर् (for गतिर्) K3 B2 D1.3.4 एष त्रेतायुग विधिः; T1.2 G1.3 M2.4 एतत्त्रेतायुगं विद्धि (for a) K3.4 Dn विहिता (for विचित्रा) K1.2 B2 D1.3.4 विहितो देव निर्मित, D5 विदिता देवकीर्तिता, T1.2 G1.3 M2.4 विधिदृष्टेन निर्मितस् (T1 G5 कर्मणा) (for b) —(L. 73) B2 तु या, T2 G1 द्विधा (for [अ]पि या) —(L 74) Dn2 सहस्रं (for °स्रे) D2 द्वे सहस्रे तु वर्षाणा, T2 G1 द्वापरे द्वे सहस्राणि (for a) —(L. 75) T1.2 G1.3 M2.4 द्विगुणा युगमुच्यते (for b) —(L. 76) K3 D4 [अ]त्यर्थं (for [अ]प्यर्थं) T1.2 G1.3 M2.4 तत्रार्थवन्तोऽर्थपरा (for a) T1.2 G1.3 प्राणिनो (for ज्ञानिनो) M3.4 प्राणिनो रजसा हता (for b) —(L 77) V1.2 विप्रा, G5 रौद्रा (for क्षुद्रा) Ñ2 नन्दन (for पुंगव) T1.2 G1.3 M2.4 जायन्ते प्रायशो जना। (for b). —(L 78) G4 धृत (for स्थित). K4 B1.2 D3 D1.2.6 उच्छ्रित ; G3.4 ऊर्जित (for उत्थित). G1.5 अधर्मस्थितिरुत्थिता (for b). —(L 79) Bom Poona eds2 शनैर्यान्ति (by transp) D3 कृता (for कृते). T2 G1 M3.4 भिन्द्येरन्सर्वे (M2.4 °न्धर्म)सेतव (for b). —(L 80) B2 Dn D1 नश्यन्ते (for °न्ति). T2 G1 M3.4 ब्राह्मण्यभावश्चयस्ते (for a) K4 [आ]तिथ्यं (for [आ]स्तिक्यं). —(L. 81) K4 त्यक्ष्यन्ते; D3 त्याज्यन्ते (for त्य°). —(L. 82) K1.2 D1.4 D3 चैक (for वर्षं) T1 G5 M3.4 वर्षाणां वै शतेऽपि च, T2 G1 °णा वै शतैरपि (for b) —(L. 83) K1 D1 सदृशं (for परिसं) K2 B D3.4.5 T1.2 G1.3-5 M3.4 संध्यया सह संख्यात, K4 Ds1 D3 सध्यायाः परिसख्यातं, V2 संध्यया सदृशं ख्यात (for a). —(L. 84) D5 धर्मश्च (for स्याद्धर्मः). K4 पादैको धर्मसंस्मृत ; Ñ2 V1 D3 D2.4 धर्मे पादप्रतिष्ठित (for b) —(L. 85) K2-4 D5 कामनिष्ठास्तमश्छन्नाः V1 कामिनस्तु समाच्छन्ना (for a). G1 नीयन्ते (for जा°). —G5 om (hapl) lines 86–88 —(L 86) Ñ2 [उ]पवासिना, V2 °कृतक ; B3 D6 °वसिता (for °वासकृत्) V1 D5 G1 M3.4 नैवोपवासी कश्चिच्च, T1 G5 न कोऽप्यास्तिकधी कश्चिन् (for a). D2 T1 G1.3 सत्यवान् (for °वाक्). B2.3 G4 न च साधुर्न सत्यवाक् (G4 °वाद्) (for b). —(L 87) K3.4 Ñ2 V1.2 B1 Dn D1.2.4 (marg) हन्ता, B1 -नरवो; G4 भक्तो (for वक्ता) B3 D5 आस्तिको ब्रह्मभक्तो वा, D6 आस्ति लोको ब्रह्महन्ता (marg °भक्तो), T2 B1 M3.4 आस्तिको ब्रह्मविद्वेद (for a). Ñ2 V2 मानवो (V2 न नरो) वै भवेत्तदा (for b). —(L 88) B3 D2.6 G4 -बन्धना (for बान्धवा) T2 प्रक्षीणस्नेहमेव च (for b). —T2 om lines 89 93 —(L 90) B3 दूषयन्ति (for °कारस्तु) T1 G1.3.5 M3.4 आश्रमाणां विपर्यासो (for a) K Ñ2 D1.2.5 M3.4 संकर, V1 दूषका (for संकरा). —T1 G1.3 M4 om lines 91–93 —(L 91) D2 भग-

दूपकारस्त्वाश्रमाणां च वर्णानां चैव सकराः ।
अगम्येष्वभिरज्यन्ते वत्स्यन्त्येव कलौ युगे ॥
एवं द्वादशसाहस्रं तत्रैतद्युगमुच्यते ।
तदेकसप्ततिगुणं मन्वन्तरमिहोच्यते ॥
त्र्यया चैव तु सदेहो युगान्ते जनमेजय ।
दिव्या द्वादशसाहस्री युगाख्या कवयो विदुः ।
एतत्सहस्रपर्यन्तं तदहो ब्राह्ममुच्यते ॥
ततोऽहनि गते तस्मिन्सर्वेषामेव देहिनाम् ।
शरीरनिर्वृतिं चक्रे रुद्रः संहारबुद्धिमान् ॥
देवतानां च सर्वासां ब्राह्मणानां महीपते ।
दैत्यानां दानवानां च यक्षगन्धर्वरक्षसाम् ॥
देवर्षीणां महर्षीणां तथा राजर्षिणामपि ।
किंनराणामप्सरसां भुजगानां तथैव च ॥
पर्वतानां नदीनां च पशूनां चैव भारत ।
तिर्यग्योनिगतानां च सत्त्वानां कृमिणां तथा ॥
महाभूतपतिर्देवः पञ्च भूतानि भूतकृत् ।
जगत्संहरणार्थाय कुरुते वैशसं महत् ॥
भूत्वा सूर्यश्चक्षुषी चाददानो
भूत्वा वायुः सदन्प्राणिजालम् ।
भूत्वा वह्निर्दह्यते सर्वलोका-
न्मेघो भूत्वा भूय उग्रोऽभ्यवर्षत् ॥

Colophon

न्यासु (for °स्येषु) K1 2 V2 B Dn D2 6 G4 M2 [अ]भिर स्यन्त, Ñ2 °स्यन्ति, G3 [ए]व रज्यन्ते (for [अ]भिर°) V2 3 Dn2 D5 5 वत्स्यन्ति B1 3 G1 M2 वर्तन्ति, G6 वसन्ति (for वत्स्यन्ति) — After line 91 G4 ins

6** आयुस्तथैव सदहे युगान्ते जनमेजय ।

— B3 M2 om lines 92 93 V2 D2 om line 92 — (L 92) Ñ2 V1 B1 D6 दिव्य, G1 एतद् (for एव) K1 2 V1 D2 तत्रैव, Ñ2 B1 2 D3 D6 G3 4 यदेतद् Dn तदेक D1 तथैव D3 तद्दैव (for तत्रैतद्) — (L 93) K1 तदेव (for °क) Ñ2 D6 युग B1 गण (for गुण) — D5 ins after line 93 D2 after line 95

7** भूयश्चतुर्दशगुणं तदहो ब्रह्मणः स्मृतम् ॥

— G4 om line 94 — (L 94) K4 V1 Dn D2 3 4 (sup lin) T2 चैव न, V2 B1 3 Ds1 D6 (marg) तथैव; D5 तथा न (for चैव तु) D2 G3 त्र्ययास्तथैव सदहो, D6 (also) एष चैव न स°, T1 G3 M1 4 क्षयश्चैव न स° G1 क्रियाश्चैव न सेवन्ते (for °) — D3 om lines 95-96 Ñ1 om line 95 — (L 95) V2 2 Dn D2 दिव्य (D5 एष) द्वादश- साहस्र, T1 2 G1 3 M1 4 दिव्याद्वादशसाहस्रीं (for °) K1 V1 3 B1 युगाख्यो K2 °ख्ये Dn युग तु (for युगाख्या) V2 तथैतद्युगमुच्यते B3 D2 यदेतद्युगमुच्यत T1 2 G1 3 M1 4 युगाख्य पूर्वनिर्मिताम् (for °) — D2 om line 96 — (L 96) Ñ2 B2 3 D6 एतच्चतुर्दशगुणं (for °) Ñ2 B2 3 D2 महर्षाणामिहोच्यते (for °) — (L 97) T1 2 G1 3 M2 3 जीविनाम् (for देहि°) — G1 om line 98 — (L 98) K1 2 V2 2 B3 (marg as above) Dn D1 2 लोक (for रुद्र) T1 2 G3 M2 3 लोकसंहारबुद्धिना (M2 4 °कारिणा) (for °) — B1 G3 4 om line 99 — (L 99) K Ñ2 V2 2 B D T1 2 G1 3-5 सर्वेषां (for सर्वासां) Ñ1 D2 3 G3 M1 4 ब्रह्मणश्च, V3 D3 T1 ब्राह्मणश्च (for °णाना) D1 महीतले (for पते) — (L 100) K Dn D1 4 5 मानवानां (for दा°) B1 G6 4 देवदानवयक्षाणां (for °) G2 4 दैत्य (for यक्ष) V3 B3 D2 6 किंनर (for गन्धर्व) B1 दैत्यदानव रक्षसाम् D2 गन्धर्वारग°, T1 2 G1 5 M2 4 यक्षराक्षसपक्षि णाम् (for °) — (L 101) G3 4 च सर्वेषां (for महर्षीणां) T2 G3 M2 4 महर्षीणां देव(M2 4 राज)र्षीणां (for °) Ñ2 V1 D3 राजर्षीणां च भारत, B2 राजर्षीणां तथा नृप, T1 2 G1 3 M1 4 राज(M2 4 देव)र्षीणां तथैव च (for °) — (L 102) Ñ2 V2 3 B3 D3 D2 6 T1 2 G3 M1 4 गन्धर्वाणाम्; G2 4 विद्याधराणाम् (hypermetric) (for किंनराणाम्) T1 2 G1 3 M2 4 च भारत (for तथैव च) G2 4 पक्षि(G4 यक्ष)- पन्नगशालिनाम् (for °) — (L 103) Ds1 पशूनां (for नदीनां) Ds1 (marg) नदीनां मृगपक्षिणाम्, T1 2 G1 3 M2 4 पशूनां पक्षिणां तथा (for °) — B2 om line 104 — (L 104) D2 सतां च, D6 सर्पाणां (for सत्त्वानां) K B1 Dn D1 3-5 सत्त्वानां मृगपक्षिणाम् (for °) — (L 105) T1 2 G1 3 M2 4 पञ्च (for देव) T2 G1 3 M2 4 भूत्वा, G2 4 सर्व (for पञ्च) D2 सर्वभूतानि भूतभृत् (for °) — (L 106) D1 वै क्षय D5 वै शम (for वैशसं) — (L 107) K4 ज्योतिरंददानो (for चाददानो) — (L 108) K1 Ñ2 V2 2 D6 M2 सहन्, K2 °दन् (for °दन्) V2 D1 प्राण(D1 °णि)जालम्, D2 प्राणजालम् (for प्राणि°) K4 वायुर्भूत्वा सहन्प्राणिनोऽन्यम्; Dn D3 T2 भूत्वा वायु सहन्प्राणिजालम् — (L 109) D1 चाग्निर् (for वह्नि) K2 निर्दहन् K2-4 V1 B1 2 Ds1 D1 4 दहते; V2 3 B3 D2 T1 2 G1 3 5 M2 4 निर्दहन् (for दह्यते) — (L 110) D1 भानो (for मेघो) K2 Dn [अ]भिवर्षत्; K2 D1 [अ]भिवर्षेत; K4 [अ]भ्यवर्षत्; V2 °वर्षत; D1 [अ]-

वैशंपायन उवाच ।
भूत्वा नारायणो योगी सप्तमूर्तिर्विभावसुः ।
गभस्तिभिः प्रदीप्ताभिः संशोषयति सागरान् ॥
पीत्वार्णवांश्च सर्वान्स नदीः कूपांश्च सर्वशः ।
पर्वतानां च सलिलं सर्वमादाय रश्मिभिः ॥
भित्त्वा सहस्रशश्चैव महीं गत्वा रसातलम् ।
रसातलगतं कृत्स्नं पिबते रसमुत्तमम् ॥
अप्सु सृजन्हेदमन्यद्ददाति प्राणिनां ध्रुवम् ।
तत्सर्वमरविन्दाक्ष आदत्ते पुरुषोत्तमः ॥
वायुश्च बलवान्भूत्वा स विधूयाखिलं जगत् ।
प्राणोदयं सुराणां च वायुना कुरुते हरिः ।
ततो देवगणानां च सर्वेषामेव देहिनाम् ॥
ये चेन्द्रियगणाः सर्वे ये चान्ये रजसोद्भवाः ।
रूपं घ्राणं शरीरं च पृथिवीमाश्रिता गुणाः ॥
जिह्वा रसश्च स्नेहश्च संश्रिताः सलिलं गुणाः ।
रूपं चक्षुर्विपाकश्च ज्योतिरेवाश्रिता गुणाः ॥
स्पर्शः प्राणश्च चेष्टा च पवनं संश्रिता गुणाः ।
परमेष्ठिनं वरेण्यं च हृषीकेशं समाश्रिताः ॥

भिवर्षन् (for [अ]भ्यवर्षत) D3 भूत्वा मेघो भूय एवाभिवर्षन्; T1 2 G1 3 M1 2 भूत्वा मेघो भूय उमोर्मि(T1 G1 M1 2मय) वर्षंत

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds1 —*Mention of Khila* K1 V B Dn1 Ds1 D1 3 — *Sub-parvan* K1 2 4 Ñ2 V B K3 D1-3 5 6 पौष्करम्; K3 पुष्करम् —*Adhy name* Dn पुष्करप्रादुर्भावे द्वितीयप्रश्नोत्तरम्, D4 T1 2 G1 2 M1 4 पौ(T1 G1 3 पु)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K2 183, V2 3 194, Dn M1 4 2; Ds1 193, K1 182, D3 210, D4 189; T1 331; G1 326, G3 335; G4 5 333

T1 om the ref —(L. 111) D1 सप्तसप्तिर्; T1 2 G1 3 M1 सप्तसूर्तिर् (for सप्त°). —(L. 112) D1 रश्मी घृभि (for गभस्तिभि) Ñ2 प्रदीप्तैस्तु (for °प्ताभि) —(L. 113) T1 2 G1 3-5 M1 तत पीत्वार्णवान्सर्वान् (for °) K1 V3 B1 2 Ds1 नदी; T1 G1 M1 4 नद्य (for नदी) —(L. 114) K Ñ2 V1 2 B1 3 Dn D1 3-5 G4 पीत्वा च (for आदाय) —(L. 115) T1 भूत्वा; G1 पीत्वा (for भित्त्वा) B1 समन्ततः; G3 सहस्रधा (for °स्रशः) G4 भूत्वा सहस्रधा चैव (for °) K2 4 V1 2 B1 2 Dn D2 3 पीत्वा; G1 2 दृष्ट्वा (for गत्वा) T1 2 M1 4 महीं दृष्ट्वा (T1 पीत्वा) रसातलात् (for °) —(L. 116) K2 V2 B1 2 Dn1 D1 जलं (for गतं) D1 G3 4 सर्वं (for कृत्स्नं) K4 आलोड्य च अगम्यर्थ, Ñ2 V1 रसातलजलं पीत्वा; D2 रसातलेऽम्भः कृत्स्नं; T1 2 G1 2 M1 4 रसातलजमादाय (for °) Ñ2 V1 सर्वं च (for पिबते) M1 4 जलम् (for रसम्) —(L. 117) Ñ2 V2 B1 D2 सृजन् (for सृजन्) K1 2 D1 4 अप्सु चासृजतो मेघो (K3 D1 °ताम्मेघे); D2 स सृजन्मेघ अन्येषां; T1 2 G1 2 M1 2 मेतान्य ह्रदमन्यच्च; G3 4 असृजत् क्षारमन्यद् (for °). K3 D1 ददाति; D2 G3-4 यदन्यद्; M1 यदन्य; M4 ददाति (for ददाति) T1 2 प्राणिषु (for °नां) Ñ2 V2 Ds1 यदन्यत्प्राणिषु ध्रुवम्; Ds2 यदन्यत्प्राणि पुष्करम्; T1 यदन्य प्राणि .... (for °) —(L. 119) K2 G4 संविधूय; V1 परि° (for स वि°) T1 2 G1 3 M1 4 विधूय निखिलं जगत् (for °) —(L. 120) V2 2 B2 प्राणोदयात् (for °दयं) T1 2 G2 3 M1 4 प्राणो दानात्मकान्प्राञ्श्च (for °) V2 D1 वायूनां (for वायुना) T1 2 G1 2 3 M1 करोते (for कुरुते) G1 वायूनां हरते हरिः (for °) —(L. 121) G4 सुर (for देव-) G3 असुराणां च देहिनाम् (for °) —(L. 122) K1 2 Ñ2 V2 B2 D2 D2 3 -गुणाः (for -गणाः) K3 यश्चेन्द्रियगणाः सर्वे, T1 G1 2 M1 4 यश्चेन्द्रियाणां सर्वेषां (for °) K2 V2 B1 Dn1 D2 6 G4 च यतोद्भवाः; Ñ2 च यद्°, V1 2 B1 2 D6 च यथो°; Dn1 अगतो°; D1 पवनो°, D2 3 (both marg as above) वचनो°; G4 अवनो° (for रजसो°) T1 G1 भूत्वा जड्डा पन्नानि च; T1 G1 M4 तान्युपायवधानिति; M1 भूतान्युपायवधानि च (for °) —(L. 123) K1 गन्धं घ्राणं, K2 रूपं प्राणं, Ñ2 V2 B Dn1 D2 D1 (marg as above) G4 M4 पूर्वं प्राणं; V1 2 D2 5 6 गन्धं प्राणं; D1 येषं प्राणाः; T1 2 G1 2 3 M1 4 प्रेयं प्राणं (for रूपं प्राणं) T1 2 G1 3 M1 4 संश्रिता (for आ°) — K2 om (hapl) lines 124–125 —(L. 124) Dn G4 क्लेदश्च (for स्नेहश्च) K4 Ñ2 V2 D5 जिह्वा रसं च प्राणं (Ñ2 V2 स्नेह) च (for °) —(L. 125) T1 2 G1 3 M1 4 एते श्रिता (for एवाश्रिता) — After line 125, D2 ins:

8** स एकीभूय सर्वेऽपि प्रलये समुपस्थिते ।

— D2 3 om (hapl) line 126 —(L. 126) K1 4 D5 स्पर्शं प्राणं; Ñ1 स्पर्शं प्राणश्च (for स्पर्शः प्रा°) K2 3 D1 स्पर्शं प्रा(D1 प्रा)णं च चेष्टां च (for °) — After line 126, D2 T1 2 G1 2 3 M1 4 ins:

9** शब्दं श्रोत्रं च योनिश्च गगनं संश्रिता गुणाः ।
लोकमाया भगवता मुहूर्तेन विनाशिता ।
मनो बुद्धिश्च सर्वेषां क्षेत्रज्ञश्चेति च श्रुतम् ॥

[(L. 1) D6 स्व (for च) — D6 om line 2 —(L. 2) M4 लोक (for लोक) T2 एषो भगवता तत्र (for °). — T1 G1 2 om line 3. —(L. 3) D6 ति- (for च)]

ततो भगवता तत्र रश्मिभिः परिवारिताः ।
वायुनाकृष्यमाणाश्च रूपान्योन्यसमाश्रयात् ॥
तेषां सघर्षजोद्भूतः पावकः शतधा ज्वलन् ।
अदहन्निखिलाँल्लोकानुग्रः संवर्तकोऽनलः ॥
स पर्वतांस्तरूग्गुल्मांल्लतावल्लीस्तृणानि च ।
विमानानि च दिव्यानि पुराणि विविधानि च ॥
आश्रमांश्च तथा पुण्यान्दिव्यान्यायतनानि च ।
यानि चाश्रयणीयानि तानि सर्वाणि सोऽदहत् ॥
भस्मीभूतांस्ततः सर्वाँल्लोकाँल्लोकगुरुर्हरिः ।
भूयो निर्वापयामास जल्युक्तेन कर्मणा ॥
सहस्रदृष्टमहातेजा भूत्वा कृष्णो महाघनः ।
दिव्यतोयेन हविषा तर्पयामास मेदिनीम् ॥

ततः क्षीरनिकाशेन स्वादुना परमाम्भसा ।
शिवेन पुण्येन मही निर्वाणमगमत्परम् ॥
तेन सा जलसङ्घेन पयसा सर्वतो धरा ।
एकार्णवजला भूत्वा सर्वसत्त्वविवर्जिता ॥
महाभूतान्यपि च तं प्रविष्टान्यमितौजसम् ।
नष्टार्कपवनाकाशे सूक्ष्मे जनविवर्जिते ॥
संशोषयित्वा पीत्वा च तर्पयित्वा च देहिनः ।
दग्ध्वा संतापयित्वा च वसत्येकः सनातनः ॥
पौराणं रूपमास्थाय स्वप्स्यन्नमितबुद्धिमान् ।
एकार्णवजले ह्यासीद्योगी योगमुपागतः ॥
अयुतानां सहस्राणि गतान्येकार्णवेऽम्भसि ।
न चैनं कश्चिदव्यक्तं व्यक्तं वेदितुमर्हति ॥

— T1 G6 om lines 127–128 Ñ2 om line 127 — (L. 127) B2.3 एते वै, D2 G3.4 एवैते (for वरेण्य) T2 G1 M2 वरेण्य परमेष्ठि त (for °) T2 G1 M2.4 उपाश्रिता (for समा°) — (L. 128) G3.4 भगवतस् (for °वता) T2 G1 V2.4 ततो भगवतस्तस्य (for °) — (L. 129) D2 वायु नाकृष्य रूपाणि (for °) K3 D1.5 रूपान्योन्य, D3 ताव न्योन्य, D3 तथान्योन्य, G4 रूपाण्यन्य (for °न्योन्य) T1.3 G2.3.5 M2.4 द्रुमशाखासुपाश्रिता (for °) — (L. 130) Ds3 D5.6 सघर्षणोद्भूतस्तेषां, T1 G5 तेषां निकर्षनैर्भूत (for °) G5 सहसा (for शतधा) — (L. 131) T1 निर्दहन् (for अद°) K4 अखिलाँल् (for नि°) D2 प्रदहन्निखिलाँल्लोकान्, T2 G2 M2.4 अदहन्निखिलं सर्वं, G5 निर्दहन्निखिलं सर्वं (for °) D1 प्रह (for उग्र) V3 G4 प्रह (G5 उग्र) सवर्तकानल (for °) — (L. 132) K4 D4 G3 पर्वतास्तु (for स पर्वतास्) Ñ2 V3 B3 D5 D7 T1.3 G1.2.3 V2.4 द्रुमान् (for तरून्) K6 रत्नावल्य स्थलानि च (for °) — V1 om (hapl) lines 133–134 Bom. ed (hapl) line 133 — (L. 133) K4 पुण्यानि, D5 पुण्यानि (for पुराणि) — (L. 134) T1.2 G1.3.4 M2.4 आश्रमाणि च पुण्यानि (for °) — (L. 136) T1 G5 M2.4 भस्मीकृत्वा, T2 G1 °कृत्य (for °भूतान्) — (L. 137) T1 G2.4 M2.4 सोऽशिरः T2 सोऽग्निं (for भूयो) T1.2 G1.4 M2.4 युगान्तेन च कर्मणा (for °) — (L. 138) G3 महाम्बुदस्त्व (for महातेजा) G5 सहस्रवृष्टि महतो, M2.4 °वृष्टि तपसो (for °) G3 जिष्णुर् (for कृष्णो) Ñ1 महाघन, V3 Ds3 °मेघ, D5 °स्वन (for °घन) — (L. 139) Ds3 D5 G3 वपुषा (for हविषा) — (L. 140) T1.2 G1.2.3 M2 नवस्नेहानुवेगेन (for °) — (L. 141) V3 निर्वाणमनवद्युता (for °) — (L. 142) Ñ2 V1 भौद् (for सा) K1 तेन जालेन सा छन्ना, K2 D1 तेन जलेन सञ्छन्ना, V3 D3 ते नगा जलसञ्छन्ना°, T1.2 G1.3 M2.4 तेन तोयेन सञ्छन्ना (for °) K4 पर्वता (for सर्वतो). Ñ2 V2 पृथ्वी (for धरा) D3 T2 G3 M2 पयसा सर्वतो धरा (for °) — (L. 143) G3.5 नले (for -जल) — D4 om lines 144–145 — (L. 144) T1.2 G1.3.4 M2.4 विभुं (for च तं) — (L. 145) K1 V1 D2.4.5 जल (for जन) Ñ2 V2 B1.2 D5 D5 T1.2 G1.3–5 M2.4 सूक्ष्मे जगति सङ्कुले (T1 G2.5 °स्थित) (for °) — (L. 146) K1.2 D4 तु पुनः, T1 G5 च हरौ (for पीत्वा च) D5 G(ed) om (hapl) lines 146b–148a T1 G2.3 प्लावयित्वा, G1 M2.4 शोष° (for तर्प°) T2 शोषयित्वा च देहिनम् (for °) — (L. 147) D2 दग्ध्वा रसं तर्पयित्वा, D5 दग्धान्सतर्पयित्वा च, T1.2 G1.4 M2.4 दग्ध्वा संप्लाव्य च तथा (for °) — (L. 148) D5 पुराणं (for पौ°) K2 D1 तत्र (for रूपम्) D5 न कश्चिन्नवबुध्यतः T1.2 G1.3.4 M2.4 स्वप्स्यन्नमितमव्ययम् (for °) — D5 om. lines 149–155 — (L. 149) K3.4 D1.4 जलशायी, Ñ2 V1 P2 D5 G3.4 जलशायी, B1 जलशायामास् ; E1 -जलेशायी ; G1 जले शयानो, G5 -जले शयानो M2 -जलशायाभी (for जले ह्यासीद्) K3 उपागमत्, V3 E1 D4 G4 °मत् ; D1 T1 G2.4 °स्थित, T2 G3 °दधौ (for °गत) — After line 142, D2 T1.2 G1.3.4 M2.4 ins

10** यदष्ट समासाद्य हरियोगेन कर्नचित् ।
तस्योपरि जगत्राणं शेते कमललोचनः ॥

[(L. 1) D5 दत्त्वा (for हरि°) — (L. 2) D5 T2 चरितम् (for °)]

— (L. 150) T1.2 G1.2.3 M2.4 प्रकल्पानि (for अयुतानां)

जनमेजय उवाच ।

एकार्णवविधिः कोऽयं यश्चैष परिकीर्तितः ।
क एष पुरुषो नाम किं योगः कश्च योगवान् ॥

वैशंपायन उवाच ।

एतावन्तमसौ कालमेकार्णवविधिं प्रति ।
करिष्यतीमं भगवानिति कश्चिन्न बुध्यते ॥
न द्रष्टा नैव वदिता न ज्ञाता नैव पार्थिवः ।
न स विज्ञायते कश्चिदृते तं देवमुत्तमम् ॥
नभः क्षितिं पवनमथ प्रकाशय-
न्प्रजापतिं भुवनपतिं सुरेश्वरम् ।
पितामहं श्रुतिनिलयं महामुनिं
महोदधौ शयनमरोचयत्प्रभुः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एवमेकार्णवीभूते शेते लोके महाद्युतिः ।
प्रच्छाद्य सलिलं सर्वं हरिर्नारायणः प्रभुः ॥
महतो रजसो मध्ये महार्णवसमस्य वै ।
विरजस्को महाबाहुरक्षरं ब्रह्म यं विदुः ॥
आत्मरूपप्रकाशेन मनसा संवृतः प्रभुः ।
दिव्यमास्थाय कालं तु ततः सुष्वाप सोऽव्ययः ॥

Ñ3 शतानि (for श°) B1 3 D32 D5 6 T1 G1 3 4 M3 गतान्येकार्णवाम्भसि (for ⁵) — (L 151) K1 योगाद्, D3 ध्रुव, D4 T3 G1 5 M3 4 वक्तु (for व्यक्त) — T1 2 G1 3 M3 4 om the ref. — (L 152) T3 G1 M4 कैष (for कोऽय) G3 क एष, G4 य एष (for यश्चैष) K4 D5 या चैषा परिकीर्तिता, T1 2 G1 5 M3 4 क एष परिवर्तक (for ⁵) — (L 153) T1 2 G1 3 5 M3 4 को (for किं) — T1 2 G1 3 5 M3 4 om the ref — (L 154) T1 2 G1 3 5 M3 4 असौ कियन्त काल च (for °) T1 3 G5 M3 4 प्रभु, G1 विभु (for प्रति) G3 एकार्णवविधि प्रभु (for ⁵) — (L 156) K1 3 D4 [अ]नुमाता, V3 रमिता, M3 4 सविता (for वदिता) K3 न द्रष्टा न च वै वक्ता, Dn Bom Poona eds न वै (Dn1 नैव) माता न च द्रष्टा, D1 न दृष्टो नैव कथितो, D5 T1 2 G1 3 5 न दृष्टा नैव से(G3 स)विता (for °) K2 [अ]नुज्ञाता, D1 न ज्ञातो (for न ज्ञाता) Dn Ds1 D3 पार्थिव (for °त) D3 नैव माता च पार्थिव; T3 G1 M3 4 न च (G1 नैव) स्थाता च पार्थिव (M3 °ग), G3 5 न स्थाता नैव पश्यति (for ⁵) — (L 157) G3 4 स (for स) K4 D5 तस्माद्विज्ञायते किंचिद्; B3 Dn D4 T3 G1 ततोऽवज्ञायते कश्चि(B3 किंचि)द्, D3 न स विज्ञायते किंचिद् (for °) K V3 B1 3 Dn D3 5 ईश्वरम् (for उत्तमम्) V3 ऋते देवमनुत्तमम्, D1 ऋते वै देवमीश्वरम् (for ⁵) — (L 158) K3 D1-3 तत्र (for नभ) T3 G3 पवनमय, G4 भव नमति- (for पवनमथ) T3 G1 5 M3 4 नभ क्षितिं पवनमयं प्रकाश — (L 159) K3 Ñ3 I1 Dn भुवनचरं, D3 D3 °वरं (for °पतिं) T3 G1 3 महेश्वरम् (for सुरे°) V1 प्रजापति भुवनवर सुरेशम्; V3 °पतिं भुवनवर महेश्वरम्; D4 °तिर्भुवन पतिं सुरेश्वरम्; T3 M3 4 °पतिं भुवनप(M3 °व)रं महेश्वरम् —(L. 160) K3 D1 T1 G1 प्रजापतिं, G3 पितामह (for °महं) D3 स्तुति- (for श्रुति) — (L. 161) T1 G3 M4 हरि (for प्रभु) G1 प्रशास्य वा शयनमरोचत प्रभु; M3 शशास भू शयनमरोचयद्धरि (sic)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* K1 V B D3 D1. — *Sub parvan* K Ñ1 V B D1 3 5 6 T3 पौष्करम् — *Adhy name* Dn D3 D4 T1 G1 3 M4 पुष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 184, V1 3 195, Dn M3 4 3, Ds1 184, D3 211, D4 190, T1 332, G1 327; G3 336, G1 5 334

(L 162) K1 3 T3 एकार्णवे (for °र्णवी) K4 भूत्वा (for भूते) D3 एवमेकार्णवे घोरे (for °) — After line 162ᵃ, Ñ3 V1 3 ins

11** नष्टे स्थावरजङ्गमे ।
नष्टानलानिले लोके नष्टाकाशे महीतले ।
चन्द्रसूर्यग्रहे नष्टे

Dn1 Bom Poona eds महाद्युति (for °द्युति) V3 नष्टे स्थावरजङ्गमे (for ⁵) — (L. 163) G3 प्रच्छाद्य सलिलेनोर्वीं (for °) K4 V3 पति (for प्रभु) — For line 193 T1 3 G1 5 M3 4 subst

12** प्रच्छाद्य सलिलेनोर्वीं हंसो नारायणस्तदा ।

— (— (L 164) T1 G1 मयस्य (for समस्य) — (L 165) V3 3 G1 5 M3 4 अक्षरं (for °रं) K1 2 4 B1 3 D3 4 5 (*sup lin*) ब्रह्मणो; D3 ब्राह्मणा, D3 5 ब्रह्म यद् (for ब्रह्म य) — (L 166) K3 B Dn D3 D1-3 तपसा, Ñ3 V D3 6 T3 G1 3 4 M3 4 तमसा (for मनसा) K4 तपसा संवृतं प्रभुम्, D1 तमसा संवृत प्रभु, T3 G3 मनसा सुरक्ष (G3 °ह) प्रभु (for ⁵) — T1 2 G1 3 5 M3 4 om. line 167 — (L. 167) Ñ3 चिरम् V3 एकम्, Dn D3 D3 6 (marg as above) त्रिकम् (for दिव्यम्) Cal ed आच्छाद्य (for आस्थाय) K3 D1 सर्वथा; K4 यस्तदा (for सोऽव्यय) — After line 167, T1 3 G1 2 4 M3 4 ins

13** मनसाधिकमास्थाय यत्र त सप्रमास्ते ।

पुरुषो यज्ञ इत्येव यत्परं परिकीर्तितम् ।
यश्चान्यत्पुरुषाख्यं स्यात्सर्वं तत्पुरुषोत्तम ॥
ये च यज्ञपरा विप्रा ऋत्विजा इति संज्ञिताः ।
आत्मदेहात्पुरा भूत्वा यज्ञेभ्य श्रूयता तदा ॥
ब्रह्माण परमं वक्त्रादुद्गातारं च सामगम् ।
होतारमथ चाध्वर्युं बाहुभ्यामसृजत्प्रभु ॥
ब्राह्मणो ब्राह्मणच्छंसी प्रस्तोतार च सर्वश ।
सन्मित्र वरुण सृष्ट्वा प्रतिप्रस्थातारमेव च ॥
उदरात्प्रतिहर्तार होतार चैव भारत ।
अच्छावाकमथोरुभ्या नेष्टार चैव भारत ॥
पाणिभ्यामथ चाग्नीध्र ब्रह्मण्य चैव यज्ञियम् ।
ग्रावाणमथ बाहुभ्या सुनेतार च चक्षुष ॥
एवमेवैष भगवान्षोडशैताञ्जगत्पति ।
प्रवक्तॄन्सर्वयज्ञानामृत्विजोऽसृजदुत्तमान् ॥
तदेष वै वेदमय पुरुषो यज्ञसंज्ञित ।
वेदाश्च तन्मया सर्वे साङ्गोपनिषदक्रिया ॥
स्वपित्येकार्णवे चैव यदाश्चर्यमभूत्तदा ।
श्रूयता तद्यथावृत्त मार्कण्डेयोऽनुभूतवान् ॥
जीर्णो भगवतस्तस्य कुक्षावेव महामुनि ।
बहुवर्षसहस्रायुस्तस्यैव वरतेजसा ॥

यथातत्त्व पर ज्ञान सूत यद्ब्रह्मणो मतम् ।
रहस्यारण्यकोद्दिष्ट यच्चोपनिषद स्मृतम् ॥

[(L 1) T2 G1 M2 4 मन सात्त्विकमास्थाय (for °) — (L. 2) G2 तथा तत्त्व, M3 याथातथ्ये (for यथा तत्त्वं) — (L. 3) T2 यद्य, G1 यथा (for यत्र)]

— (L 168) T1 2 G1 3 M2 [ए]तद् (for [ए]व) K1 य पुरा, Dn1 यत्पार, D4 यत्पुर, D6 (sup lin as above) यत्पर, T2 G2 M4 यत्पद (for यत्पर) — (L. 169) Ñ2 V1 3 B3 Ds1 यश्चाद्य पु(N2 Ds1 °न्यत्पु)रुषाख्यस्य (for °) Ñ2 V1 3 B3 Ds1 D2 6 T2 G3 M2 स एव, T1 G1 4 5 M1 स एव (for सर्वं तत्) — (L 170) V1 धर्मपरा, T2 G1 3 M2 4 यज्ञकरा (for °परा) V1 ऋत्पिजा (for ऋत्विजा) V1 D6 विश्रुता (for संज्ञिता) D3 ऋत्विजश्चेति कीर्तिता, B3 D5 °ज इति विश्रुता, T1 2 G1 3 5 M2 4 ये ऋत्विज इति स्मृता, G4 ऋत्पयश्चैव विश्रुता (for °) — (L 171) V1 3 आत्मा देव, T2 M1 अस्मादेव (for आत्मदेहात्) K2 B1 Dn D3 पुरा भूता, K4 D1 (marg) परा भूत्वा, V3 G3 परोद्भूता, B2 3 पुरोद्भूता (for पुरा भूत्वा) N1 आत्मदेहोऽपरो भूत्वा; D8 आत्मा देव परा भूत्वा, D6 (marg) T1 G1 M1 अस्मा देव पुरामृता; G4 आत्मा देव पुरा भूत्वा (for °) V1 D8 K3 श्रूयते (for °ता) K2 V1 3 B D8 G2 यज्ञेभ्य श्रूयते यथा D5 (marg) देवेभ्य श्रूयते यथा, T1 G3 यज्ञेश्च श्रूयता तथा (for °) — (L. 172) G3 M2 4 प्रथम (for परम) T2 ब्राह्मणा प्रथम वक्त्राद् (for °) — (L. 174) V2 सस्तोतारं, Dn D3 K4 G4 समस्तारं (for प्रस्तोतार) — (L. 175) K2 B1 3 स मित्रं D3 सन्मित्रा (for सन्मित्र) K3 4 D1 दृष्ट्वा (for सृष्ट्वा) B1 D1 सन्मित्रावरुण दृष्ट्वा, D5 स मित्र वरुणं सृष्ट्वा, D6 G3 स मि(G3 सन्मि)त्र वरुण सृष्टवा, T1 G1 3 M2 4 सौ मित्रावरुणौ सृष्टवा (for °) D1 अन्तरात् (for एव च) K1 2 D3 प्रदेष्टार च वक्षस, K4 D2 प्रविष्टमात्रिरेव च; T1 G1 3 5 M2 4 प्रतिप्रस्थातारमेव च (hypermetric) (for °) — (L 176) Dn D3 D4 6 G2 पोतार (for हो°) T1 G3 M2 4 होतार च तथा विभु, G1 पोतार च तथा विभु (for °) — D1 om (hapl) line 177 — (L. 177) Bom Poona eds G(ed) अच्छावाकमनोरुभ्या (sic) (for °) — (L 178) K1 D1 2 4 ब्रह्माण (for ब्रह्मण्य) V1 याज्ञिकम् (for यज्ञियम्) V2 Dn T1 2 G1 3 5 M2 4 सुब्रह्मण्यं च यज्ञिय(T2 3 G1 3 4 M1 याज्ञिक)म् (for °) — (L 179) V3 B3 Ds1 पादाभ्या, B2 D5 पाणिभ्यां (for बाहुभ्या) N1 V1 ग्रावाणमथ पादाभ्या, T2 G2 3 ग्रावस्तुतं च पादाभ्या, G5 M2 4 ग्रावस्तुदथ पादाभ्या (for °) V2 3 D4 उन्नेतार (for सुने°) K3 2 D1 4 दक्षिणम्, B1 3 याज्ञिकम् (for चक्षुष) K4 Ñ2 V3 B2 Dn D1 5 5 उन्नेतार च यज्ञिय(N2 V3 याज्ञिक)म्, D6 प्रणेतार च याज्ञिकम्, T1 2 G1 3 M2 4 उन्नेतारं च याजुषम् (for °) — (L. 180) V3 B2 प्रजापति (for जगत्पति) K4 षोडशैतानसृजत्पति (for °) — (L 181) G2 5 प्रकर्तॄन् (for प्रवक्तॄन्) T1 G3 ऋत्विज सोऽसृजत्कामात् (for °) — (L. 182) K1 V2 3 D5 6 यज्ञमय (for वेद°) V3 B1 Ds1 D2 6 वेद (for यज्ञ) Dn संमित, G4 संस्थित (for संज्ञित) — (L 183) T2 G3 M2 [ए]तन्मया (for तन्मया) — (L 184) K3 Dn D3 4 5 (sup lin) M2 4 स्वपति, Ñ2 शेते च; B1 शेते हि; D8 शयति (for स्वपिति) V3 B3 D5 D6 T1 3 G1 3 M2 4 पुरा (for तदा) — (L. 185) K4 Ñ2 V1 2 B1 3 Dn D3 D8 G2 4 श्रूयते (for °ता) T1 2 G1 3 M2 विप्रो (for वृत्त) K1 ऽनुभूयते, N1 D3 यदन्वभूत् D1 2 4 ऽनुभूय तत् (for °भूतवान्) — (L. 186) K1 Ñ2 V1 3 B1 3 D3 (sup lin as above) शीर्णो (for जीर्णो) D1 जीर्णो यो भगवतो जास्य (for °) — (L. 187) G3 दश (for बहु°) M1 सहस्राणि (for °सुस्) T2 G1 3 M1 पर (for वर°) D6 यस्यैव च तेजसा (for °) — (L. 188) T2 G1 M2 4 अर्धम्

इति तीर्थप्रसङ्गेन पृथिवीतीर्थगोचरः ।
आश्रमानपि पुण्यांश्च तीर्थान्यायतनानि च ॥
देशान्राष्ट्राणि चित्राणि पुराणि विविधानि च ।
जपहोमरतः क्षान्तस्तपो घोरं समाश्रितः ॥
मार्कण्डेयस्ततस्तस्य शनैर्वक्त्राद्विनिःसृतः ।
निष्कामन्तं न चात्मानं जानीते देवमायया ॥
निष्क्रान्तस्तस्य वदनादेकार्णवमथो गतः ।
सर्वतस्तमसा छन्नं मार्कण्डेयो निरीक्षते ॥
तस्योत्पन्नं भयं तीव्रं संशयश्चात्मजीविते ।
देवदर्शनसंहृष्टो विस्मयं चागमत्परम् ॥
स चिन्तयति मध्यस्थो मार्कण्डेयोऽभिशङ्कितः ।
किं स्विद्वेदियं चिन्ता मोहः स्वप्नोऽनुभूयते ॥
व्यक्तमन्यतमो भावो ह्येतेषां भविता मम ।
न हीदृशमसंक्लिष्टमयुक्तं सत्यमर्हति ॥
नष्टचन्द्रार्कपवने छन्नपर्वतभूतले ।
कतमः स्यादयं लोक इति चिन्ता व्यवस्थितः ॥
अपश्यच्चादिपुरुषं शयानं पर्वतोपमम् ।
तोयार्द्रमिव जीमूतं मध्ये मग्नं महार्णवे ॥
तपन्तमिव तेजोभिर्भास्वन्तमिव वर्चसा ।
जाग्रन्तमिव गाम्भीर्याच्छ्वसन्तमिव पन्नगम् ॥
स देवं प्रष्टुमायाति को भवानिति विस्मयात् ।
तथैव च शनैर्भूयो मुनिं कुक्षिं प्रवेशितः ॥
स प्रविष्टः पुनः कुक्षौ मार्कण्डेयः सुनिश्चितः ।
तथैव चरते भूयोऽविजानन्स्वप्नदर्शनम् ॥

(for इति) T2 G1 M3 4 पृथिवीतीर्थमाचरत् (M3 °रन्) (for °) —(L 189) V3 D5 सर्वांश्च (for पुण्यांश्च) K3 D4 आश्रमाण्यपि पुण्यानि T1 2 G1 5 M3 4 °णि च पुण्यानि (for °) T1 2 G1 3 5 देवतायतनानि च (for °) — V3 om line 190 —(L 190) T1 2 G1 3 6 चान्यानि, M3 दिव्यानि (for चित्राणि) K1 T2 G5 पुण्यानि (for पुराणि) — After line 191, D4, T1 2 G1 3 5 M3 4 ins

14** रुद्रं सर्वेश्वरं शंभुं ब्रह्माणं कमलासनम् ।
चन्द्रादित्यौ तथा वायुमिन्द्रं वरुणमेव च ॥
अग्निं यमं भूतपतिं कालमृत्युं तथैव च ।
पर्वतानथ सर्वांश्च नदीसागरसप्तमान् ॥
ददर्श सर्वं भगवान्महामुनि
कुक्षौ जगत्कर्तुरसौ जगत्पते ।
स्वयं च मूर्तं पुरुषोत्तमस्य
तत्रैव मायापटले जगन्मये ॥
कदाचित्पर्यटन्भूयो बहुकालं श्रमान्वितः ।

[(L 3) T1 G4 5 अणीयांसं (for अग्निं यमं) D6 T1 G3 M3 क्रूरं (for कालं) —(L 5) T1 G3-5 ददर्श च (for ददर्श) D6 महात्मन (for °मुनि) —(L 7) मूर्तौ, G3 मूढ (*for* मूर्तं) T1 G5 M3 पुरुषोत्तमस्तत्र (*for* °त्तमस्य) —(L 8) D6 T2 G2 5 M3 4 मयोऽत्र (for तत्रैव)]

—(L 193) B1 विनिर्गत (for विनिःसृत) —K3 om line 193 —(L 193) T2 G1 M3 निष्क्रमन्तं च सोऽऽत्मानं (for °). K3 D1 3 लोकं (for देव) —(L 194) V1 2 निष्क्रामन्; T1 2 G1 3 5 M3 4 निष्क्रम्य (for निष्क्रान्तस्) G4 अपो (for अथो) —(L 195) D3 सर्वतस्त्वर्णवाच्छन्नं (for °) D3 6 निरीक्ष्य तत् D5 निरैक्षत (for निरीक्षते) —After line 196, T1 2 G1 3-5 M3 4 ins

15** वटपत्रे स्थितं देवं ददर्श मुदितान्सवान् ।

—(L 199) T2 G1 M3 4 किं च स्यान्मम चिन्तेयं (for °) K4 Dn1 मोहं B3 मोह, T2 G1 G2 मोहात् (for मोह) —T1 G5 om lines 200-203 —(L 201) K3 4 असंश्लिष्टम् (for °क्लिष्टम्) M3 न हीदृशं सर्वं दृष्टम् (for °) V3 B3 D5 यदुक्तं (for अयुक्तं) —(L 202) V3 B D5 D6 -पवनं नष्ट T3 -पवनं (for पवने) V3 B D5 D6 भूतलं (for °ले) —(L 203) D3 कथं नु (for कतम) K N3 B3 Dn D1 3 5 चिन्तां (for चिन्ता) V3 B3 D6 अवस्थितः; G3 उप° (for व्यव°) T2 G1 M3 4 इत्येवं चिन्तयन्स्थितः (for °) —(L 204) T2 G1 5 M3 4 ददर्श (for अपश्यच्च). T2 G1 5 M3 4 स्वपन्तं (for शयानं) —(L 205) K3 Dn तोयाढ्यम् (for °र्द्रम्) —For line 205, T1 2 G1 5 M3 4 subst

16** सरित्पतिर्दधौ मग्नं जीमूतमिव सागरे ।

—(L 206) N2 V2 B T1 2 G1 5 M3 4 तेजसा (for वर्चसा) —(L 207) K1 N3 गर्जन्तम् (for जाग्र°) —For line 208 T1 2 G1 5 M3 4 subst.

17** गाम्भीर्याज्जाग्रतमिव ज्वलन्तमिव तेजसा ॥
[T2 M3 4 चौजसा (*for* ते°)]

—(L 208) K1 B1 द्रष्टुम् (for प्र°) N3 आयात (for °ति) T1 2 G1 5 M3 4 देवं प्रष्टुमिवायात (for °) K4 T3 G1 विस्मित (for विस्मयात्) —(L 209) T1 2 G1 5 M3 4 तमेव च पुनः सोऽथ (for °) —(L 210) D1 3 G3 5 कुक्षिं (for कुक्षौ) M3 सम्प्रविष्टः पुनः कुक्षिं (for °) T1 G5 M3 4 सविस्मयः; T2 G1 सुविस्मित (for सुनिश्चितः) —D1 om line 211 —(L 211) T1 G5 M3 4 च पुनः; G4 च शनै (for चरते) —(L 212) K3 D4 चलाम्, N3

स तथैव यथापूर्वं पृथिवीमटते बलात् ।
पुण्यतीर्थानि पूतानि निरीक्षन्निव भूतले ॥
क्रतुभिर्यजमानांश्च समाप्तवरदक्षिणैः ।
पश्यते देवकुक्षिस्थान्यतियान्शतशो द्विजान् ॥
सद्वृत्तमाश्रिता सर्वे वर्णा ब्राह्मणपूर्वकाः ।
चत्वारश्चाश्रमाः सम्यग्यथोद्दिष्टपदानुगाः ॥
वर्षाणां शतसाहस्रं मार्कण्डेयस्य धीमतः ।
चरतः पृथिवीं कृत्स्नां न च कुक्ष्यन्तमीक्षते ॥
ततः कदाचिदथ वै पुनर्वक्त्राद्विनिःसृतः ।
सुप्तं न्यग्रोधशाखायां बालमेकं निरीक्षते ॥
यथा चैकार्णवजले नीहारेणावृतान्तरे ।
अव्यक्तमीपणे लोके सर्वभूतविवर्जिते ॥
स भूयो विस्मयाविष्टः कौतूहलसमन्वितः ।
बालमादित्यसंकाशं न शक्तोत्युपसर्पितुम् ॥
सोऽचिन्तयदथैकान्ते स्थित्वा सलिलसंनिधौ ।
पूर्वदृष्टमिदं नेति शङ्कितो देवमायया ॥
अगाधे सलिले स्तब्धे मार्कण्डेयः प्लवन्मुनिः ।
न शान्तिं लभते तत्र तेजसा ग्रस्तविक्रमः ॥
तथैव भगवान्हंसो गतो योगेन वाल्यताम् ।
बभाषे मेघतुल्येन स्वरेण पुरुषोत्तमः ॥
मा भैर्वत्स न भेतव्यं ममैवायाहि चान्तिकम् ।
मार्कण्डेय मुने वीर बालस्त्वं श्रमपीडितः ॥

T2 G1 M3 4 बद्ध , V2 B3 D5 D8 6 G3 पुन (for बलात्) T1 G3 अटते पृथिवीं पुन (for ᵇ) —(L 213) K3 पूतात्मा, Ñ2 पुण्यानि (for पूतानि) V3 B3 D2 6 G3 तीर्थस्थानानि पुण्यानि (for ᵃ) V3 B3 D2 6 G3 वीक्षमाणस्तानि च , B1 T1 2 G1 4 M3 4 निरी(G1 °वी)क्षमाणानि च , D3 °क्षन्निव भूतलं , Bom Poona eds निरीक्षन्निव भूतले (for ᵇ) —(L 215) V1 T2 G1 3 5 अपश्यद् (for पश्यते) M3 4 अपश्यदेव कुक्षिस्थान् (for ᵃ) Ñ2 यानिन , T1 G3 M3 4 जगत (for यतिमान्) B1 6 D5 D8 यायजूकान्द्विजोत्तमान् , T3 G1 शतशो जगतो द्विजान् (for ᵇ) —(L 216) K1 2 D1 G3 स्ववृत्तम् T3 सुवृत्तिम् , G1 सुवृत्तम् (for सद्वृ°) V3 आस्थिता (for आश्रिता) D3 पूजिता , T2 पूजका (for -पूर्वका) K1 वर्णास्तत्र द्विजातय , T1 G3 वर्णान्ब्राह्मणपूर्वकान् (for ᵇ) —(L 217) K3 D2 3 5 यथोद्दिष्टा (for °दिष्ट) Ñ2 V3 B पथानुगा , D3 यथाक्रमा (for -पदानुगा) T2 G3 4 M2 यथोद्दिष्ट यथान्वया , T3 G1 M4 °दिष्टा यथावय (for ᵇ) —(L 218) Ñ2 V1 B1 D5 साहस्रं (for °स्रं) V3 B3 D6 T1 2 G1 3 5 M3 4 एष वर्षशतं साग्र (for ᵃ) V3 B3 2 D6 G3 मार्कण्डेयो महामुनि (for ᵇ) —(L 219) V3 B1 3 D6 G3 विचरन् (for चरत) D1 T1 2 G1 3 M3 4 सर्वां (for कृत्स्ना) M4 कुक्षिस्थम् (for कुक्ष्यन्तम्) V3 B3 D5 G3 पश्यत (for ईक्षते) K3 न कुक्ष्यन्त प्रदृश्यते , T1 2 G1 3 M3 न कुक्ष्यन्त समीक्षते (for ᵈ) —(L 220) T2 G1 कदाचिदथ वै सोऽथ (for ᵃ) T1 G3 दैवाद् (for पुनर्) Ñ1 K1 विनिर्गत (for विनि सृत) —(L 221) D3 निरीक्षत (for निरीक्षते) —(L 222) K2 Dn3 D5 T2 M4 वृतान्तरे (for [आ]वृ°) —(L 223) T1 G3 M3 4 अव्यक्ते (for °क्त) —(L 224) T1 2 G1 3 M3 भूयो विस्मयमापन्न , M4 स भूयो विस्मयापन्न (for ᵃ) —(L 225) Ñ2 [उप]वीक्षितुम् , T2 G1 M3 4 [अ]भिवीक्षि° (for [उ]पसर्पि°) D3 न शक्तो ह्युपवीक्षितुम , T1 G3 नाभिपश्येऽभिवीक्षितुम् (for ᵈ). —(L 226) T1 2 G1 3 M3 4 सोऽचिन्तयत्तथैकान्ते (for ᵃ). D1 om lines 226ᵇ–228ᵃ —(L 227) Ñ2 D3 दृष्टपूर्वम् (for पूर्वदृष्टम्) T1 3 G1 M3 4 इमं मेने , G3 इदं नैतत् (for इद नेति) G3 पूर्वं द्रष्टुमिम मेने (for ᵃ) —(L 228) K1 5 Ñ2 V3 B D1 6 मध्ये , V3 3 स्तब्धो , D3 शुद्धे , G3 तस्मिन् (for स्तब्धे) — After line 228, T1 2 G1 3 5 M3 4 ins

18** बाहुभ्यामसकृद्विप्र प्लवत्येव दिवानिशम् ।
तदा श्रमक्ते बहुधा न पारं तस्य पश्यति ।
तत प्लवति मूढात्मा आनात्येव न किंचन ॥

[(L 1) T2 स्वचरैव , G1 प्लवते च (for °त्येव) —(L 2) T2 G1 M4 श्रमार्तो (for श्रमते)]

—(L 229) T2 आगमत् (for लभते) T1 G1 3 5 M3 4 न शान्तिमानभूत्तत्र (for ᵃ) V3 विग्रह (for विक्रम) K V3 B3 Dn D1 4 5 श्रमात्श्रमग्लानिक्रम (V2 °ग्रह , B3 °श्रम); B1 T1 2 G1 3 5 M3 4 भयसंत्रस्तविक्रम (M3 4 °लोचन); D3 श्रमात्स्य तु सुविक्रम (for ᵇ) — After line 229, T1 2 G1 3 5 M3 4 ins

19** प्लवन्तमेक बहुधा मार्कण्डेय महामुनिम् ।

—(L 230) T1 2 G1 3 5 M3 4 सर्वेण (for तथैव). —(L 231) G3 M3 4 स्वनेन (for स्वरेण) — After line 331 T1 2 G1 3 M3 4 ins an addl colophon [Sub-parvan T1 G1 M3 4 वंश(T1 g)करप्रादुर्भाव T2 पौष्कर्म् — Adhy no T1 333, T1 378 G1 335, M3 4 4] —(L 232) K V1 2 Dn D1 2 3 इह (for मम) V3 B D1 2 3 G3 समुपाहि समासिक्रम् T1 2 G1 3 M3 4 इत मायाहि मेऽन्ति° (for ᵇ) —(L 233) K1 4 V1 2 B3 D5 D6 T1 2 G1 3 M3 4 मुने धीर ; Ñ2 मुने प्राज्ञ , V3 B1 3 D5 6

मार्कण्डेय उवाच ।
को मा नाम्ना पीडयति तप परिभवन्मम ।
बहुवर्षसहस्राख्यं घर्षयश्चैव मे वयः ॥
न ह्येष समुदाचारो देवेष्वपि समाहितः ।
मा ब्रह्मापि स विश्वेशो दीर्घायुरिति भाषते ॥
कस्तपोघोरशिरसो ममाद्य त्यक्तजीवितः ।
मार्कण्डेयेति मा प्रोक्त्वा मृत्युमीक्षितुमिच्छति ॥
एवमाभाषते क्रोधान्मार्कण्डेयो महामुनिः ।
अथैन भगवान्भूयो बभाषे तत्परायणम् ॥
अहं ते जनको वत्स हृषीकेशः पिता गुरुः ।
आयु प्रदाता पौराणः किमर्थं नोपसर्पसि ॥
मा पुत्रकामः प्रथमं पिता ते ह्यङ्गिरा मुनिः ।
पूर्वमाराधयामास तपस्तीव्रमुपाश्रितः ॥
ततस्त्वा घोरतपस दहनोपमतेजसम् ।
दत्तवानहमात्मेष्ट महर्षिममितायुषम् ॥
न मामुत्सहते चान्यो यो न भूयो ममात्मकः ।
द्रष्टुमेकार्णवगत क्रीडन्तं योगधर्मिणम् ॥
ततः प्रहृष्टवदनो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ।
मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिपुटो मार्कण्डेयो महातपाः ॥
नामगोत्र ततः श्रुत्वा दीर्घायुर्लोकपूजितः ।
अथाकरोन्नमस्कार प्रणतः शिरसा प्रभुम् ॥
मार्कण्डेय उवाच ।
इच्छेऽहं तत्त्वतो मायामिमा ज्ञातुं तवानघ ।
यदेकार्णवमध्यस्थः शेषे त्वं बालरूपवान् ॥

महाप्राज्ञ G3 मुनिश्रेष्ठ (for मुने वीर) B1 D5 विश्रम (for बालस्त्व) K3 T1 2 G1 3 5 श्रमकर्शित V1 °मास्थित (for °पीडित) —(L 234) Ñ2 V2 3 B1 2 (marg) 3 D5 D2 6 G3 कीनयति, Bom Poona eds G(ed) कीर्तयते (for पीडयति) T2 G1 को वा मा बाल्क इति, G5 कोऽस्य मन्नाम कीर्तयति, M3 को मन्नाम कीर्तयति, M4 कोऽस्य मन्नाम कीर्तयते (hypermetric) (for °) —(L 235) V1 सहस्राब्दं, V2 D5 (marg) °स्रायुर्; T1 2 G1 5 M3 4 °स्राग्र, G3 °स्राढ्य (for °स्राख्य) K3 D5 तप (for वय) K1 घर्षयति च मे तप D5 °यश्चित्र मे तप, T1 2 G1 5 M3 4 परिभूय च मे वय (for °) —(L 236) D2 दुरामद; T2 G4 M3 4 सुपूजित (for समाहित) T1 G5 देवेष्वस्मासु पूजित (for °) —(L 237) T1 G3 5 यस्मा ब्रह्मापि त्रिश्वशो (for °) — After line 237, T1 2 G1 3 5 M3 4 ins

20** योऽस्य जगद्गुरु साक्षाद्विष्णु सर्वेश्वरो हरि ।
स एष वत्स वत्सेति पिता मुने न संशय ॥

— K3 om line 238 —(L. 238) D6 (*sup lin*) T1 2 G1 3 5 M3 4 कस्तपो घोरमासाद्य (for °) D1 मदर्थे; T2 G1 3–5 M3 4 यो मया (for ममाद्य) —(L 239) T1 2 G1 3–5 M3 4 उक्त्वा; G(ed) प्रोच्य (for प्रोक्त्वा) B1 अर्हति (for इच्छति) T1 2 G1 5 M3 4 मृत्युमीक्षितुमर्हति (for °) — Before line 240, some Mss ins वैशंपायन —(L. 240) K4 T2 G1 आभाषत (for °षते) Ñ2 V2 B2 D5 D6 मोहान् (for क्रोधान्) —(L. 241) V2 तत्परायण (for °यणम्) T1 2 G1 3 5 M3 4 बभाष नाम लालयन् (for °) — Before line 242 some Mss ins श्रीभगवानुवाच —(L 242) T1 G5 इन्त (for अह) —(L 243) K1 2 D1 2 4 5 पौराणं; K3 B1 G3 °णां (for °ण) T1 G1 M3 4 किं मां त्व (for किमर्थं) Dn D5 T1 -सर्पति, Bom ed G(ed.) °से (for °सि) —(L. 244) T1 3 G1 5 M3 4 ऽङ्गिरसो (for ह्यङ्गिरा) —(L 245) Ñ2 D5 समाश्रित, V2 उपास्थित, D1 G3 समास्थित (for उपाश्रित) K3 4 V1 B1 Dn D5 6 तपस्विव्रतमास्थित (K4 B1 Dn °श्रित) (for °) —(L. 246) K V1 B1 2 Dn D5 D2 4 6 शिरस (for तपस) T2 G1 3 द्रविणोपम, M3 4 द्रुहिणा° (for दहनो°) —(L. 247) G1 M3 4 उक्तवान् (for दत्त°) Ñ2 आत्मस्थ; B2 आयुष्य (for आत्मेष्ट) T1 2 G1 5 M3 4 अमितौजसम् (for °तायुषम्) — After line 247, T1 2 G1 3 5 M3 4 ins

21** मदंशो हि भवान्वत्सो न कोप कर्तुमर्हसि ।

—(L 248) T1 2 G1 5 M3 न समुत्सहते चान्यो (for °) Ñ2 Dn1 D5 भूतो, Bom ed भूत्यो (for भूयो) V2 B1 D5 D6 ममात्मज; Dn1 D1 °त्मकम् (for °त्मक) K1 2 D4 येन भूयो (K2 °तो) ममान्तिकम् V1 3 D3 यो न भूतो म(D5 °यान्म)मात्मन B3 न भूयो न ममात्मन, T1 G3 यो नामून्मात्मको मत, T2 यो नाभून्मम कामत, M3 4 येनाभून्मम कामत (for °) —(L 249) V2 B1 2 D2 6 T1 2 G1 3 5 M3 4 -मायया (for धर्मिणम्) — Before line 250 some Mss ins वैशंपायन —(L 250) Ñ2 प्रसन्न (for प्रहृष्ट) —(L. 251) Dn1 -युगो (for पुटो) —(L 252) D5 स्मृत्वा, G1 प्रोक्त्वा (for श्रुत्वा) V2 B2 G3 गोत्रनामादिक श्रुत्वा, D2 स्वगोत्रनामक श्रुत्वा, T1 2 G5 M3 4 नामगोत्रे तत प्रोक्त्वा (for °) K1 3 V1 3 D4 विश्रुत (for पूजित) —(L. 253) K1 2 प्रभु (for प्रभुम्) D5 प्रणत शिरसा भुवम् (for °) — For line 253 T1 2 G1 3 M3 4 subst

22** तस्मै भगवते भक्त्या नमस्कारमकुर्वत ।

—(L. 254) K2 V2 D1 3 Dn D5 D2 4 5 M3 4 इच्छेयं

किंसंज्ञः कश्च भगवाँल्लोके विज्ञायसेऽनघ ।
तर्कये त्वां महाभूतं न भूतमिह तिष्ठति ॥

भगवानुवाच ।

अहं नारायणो ब्रह्मा सम्भवः सर्वदेहिनाम् ।
सर्वभूतोद्भवकरः सर्वभूतविनाशनः ॥
अहमैन्द्रे पदे शक्र ऋतूनामपि वत्सरः ।
अहं युगे युगाख्यश्च युगसावर्त एव च ॥
अहं सर्वाणि सत्त्वानि दैवतान्यखिलानि च ।
भुजंगानामहं शेषस्तार्क्ष्योऽहं सर्वपक्षिणाम् ॥
अहं सहस्रशीर्षा वीर्यैः पदैरभिसंस्तुतः ।
आदित्यो यज्ञपुरुषो देवो यज्ञमयो मखः ।
अहमग्निर्हव्यवाहो यादसां पतिरव्ययः ॥

यः पृथिव्या द्विजेन्द्राणां तपसा भावितात्मनाम् ।
बहुजन्मनिरुद्धात्मा ब्राह्मणो यतिरुच्यते ॥
ज्ञानमान्द्यष्टविश्वात्मा योगिना योगवित्तमः ।
कृतान्तः सर्वभूताना विश्वेषा कालसंज्ञितः ॥
अहं कर्म क्रिया जीवः सर्वेषां धर्मदर्शनः ।
निष्क्रियः सर्वभूतेषु आत्मज्योतिः सनातनः ॥
प्रधानपुरुषो देवोऽहमाद्यन्यक्षयोऽव्ययः ।
अहं धर्मस्तपश्चाहं सर्वाश्रमनिवासिनाम् ॥
अहं हयशिरो देवः क्षीरोदधिमहार्णवे ।
ऋतं सत्यं च परममहमेक प्रजापतिः ।
अहं सांख्यमहं योगो अहं तत्परमं पदम् ।
अहमीड्यो भयश्चाहमहं विद्याधिपः स्मृतः ॥

(for इच्छेऽहं) T1 : G1 : इच्छामि तत्त्वतो ज्ञातुम् (for °). T1 : G1 : माया (for ज्ञातु) — (L 255) T1 : G1 शायने (for सेपे स्व) V2 G3 स्वप्स्द् (for °वान्) — (L 256) D6 (marg) विख्यायसे (for विज्ञा°) V1 : B3 G4 प्रभो, B1 विभो, M4 विभु (for ऽनघ) T1 : G1 : M1 लोके विज्ञायते प्र(M1 वि)भु, G3 लोके विख्यायसे प्रभो (for °) —(L 257) G4 मन्मद (for तर्कये) V2 D3 महद्भूतम्, M3 (inf lin) महात्मानं (for °भूतं) K1 : D1 : 6 इह तिष्ठति कारणाद (for °) — After line 257, T1 : G1 : M1 : ins an addl colophon [Sub-parvan T1 : G1 M1 : पौ(T1 पु)ष्करप्रादुर्भाव — Adhy no T1 334, G1 329, G3 336, M1 : 5] — D2 नारायण (for भगवान्) — (L 258) D2 : G3 ब्रह्मन् (for ब्रह्मा) T1 : G1 : M1 : रुद्र स्कन्द शिवस्तथा (for °) —(L 259) T1 : G1 : M1 : मृत्यु सर्वहरश्चैव (for °) — After line 259, G1 ins

23** अहं ब्रह्मा च रुद्रश्च सर्वव्यापी भवाम्यहम् ।

— (L 260) K3 : V3 D1 : T2 G3 M1 ऐन्द्र (for ऐन्द्रे) D1 ऋतूनाम्, D2 भूता° (for ऋतू°) —(L 261) K1 : G4 युगाक्षर (for °ख्यश्च) K4 युग संवर्त, T1 : G1 : M1 युगान्ता° (for युगाख्य°) — K2 D1 om line 262 —(L 263) Ñ1 D2 भूतानि, G2 तत्त्वानि (for स°) —(L 264) M4 वैदेह (for यदेह) T1 : G1 : : M1 यो वेदैरभिमस्ति(G1 °स्तिद्)त (for °) —(L 265) D2 आदित्यस्तत्र ; T1 G1 : : M1 : °स्त्वयणं (for °स्यो यज्ञ) K1 Ñ1 V2 B1 : D2 D3 D1 : : देव, D1 येद M4 सुरे (for देवो) K1 देव यज्ञमयोत्तम D1 देवयज्ञमयो मम T1 G1 : : मखे यज्ञमयो मत ; M1 सुरे यज्ञमयो मख (for °) —(L 266) D1 अह वायुर, G1 हव्यवह (for °वाहो) T1 : G1 : M1 : सद-सस्पतिरद्भुत (for °) — T1 : G1 : om lines 267–269 —(L 268) V3 नियद्धानां, B2 निरुद्धाना (for °द्धात्मा) D3 गतिर् (for य°) K2 K4 ब्रह्मणो यतिरुच्यते (for °) —(L 269) D2 G3 : योगिना यतिरुच्यते (for °) —(L 270) T1 : G1 : : M1 त्रिशेषा (for °षां) G4 त्रिधेषां धर्म साधन (for °) — T1 : G1 : : om line 271 —(L 271) Dn1 सर्वे यो (for सर्वेषा) B2 D2 D3 -साधनम् (for दर्शन) V1 G1 सर्वेषां कर्मसाधनम् (for °) —(L 272) K4 भूतेभ्य, V2 भूतात्मा, B3 D3 भूताना (for भूतेषु). K4 D1 आत्मयोनि ; V1 स्वात्मज्योति, B1 आत्मा ज्योति ; D2 : G3 : आत्मजात, T1 : G1 : M1 : आत्मा चाह (for आत्मज्योति) — T1 : G1 : M1 : om line 273 —(L 273) Ñ3 Dn D3 प्रधानं (for °न) K3 : D1 अनाद्यस्तु ; V2 त्वना°, D5 : अनादिस्तु (for ऽहमाद्य°) G2 : त्वनादिश्चाक्षयो (G1 °रो)ऽव्यय (for °) —(L 274) T1 G3 अहं धर्मस्य धाताऽस्मि (for °) —(L 275) Ñ3 V1 : B1 : D2 : : : हयशिरा (for °शिरो) T2 G1 M4 दिव्य (for देव) G1 M1 अहं हयशिरा दिव्य (for °) K2 D1 : क्षीरोदे ; K1 क्षीरोदेवो, V3 B3 : Dn D3 : क्षीरोदे यो, D1 क्षीरोदो ; G3 क्षीरोदक ; G4 °दे वै (for °दधि) T1 : G1 : M1 : क्षीरोदकमहार्णवे (for °) —(L 276) T1 : G1 : M1 यज्ञम् (for ऋतं) D2 महान् (for अहम्) —(L 277) V2 सोऽहं (for अहं) K V3 Dn D1 : T2 : M1 : योगम् (for योगो) V3 B1 : D3 यदं तत्परमं तथा (for °) —(L 278) K2 : Ñ1 V B1 : Dn D2 D3 G1 : इज्यो (for ईड्यो) B3 अहमिज्यो भवश्चैव ; D3 (marg.) G1 M1 : अहमिज्य(G3 M1 °ज्यश्चा)त्र धाताहम् ; T1 °मिज्यायिप्ताहम् ; T2

अहं ज्योतिरहं वायुरहं भूमिरहं नभः ।
अहमापः समुद्राश्च नक्षत्राणि दिशो दश ।
अहं वर्षमहं सोमः पर्जन्योऽहमहं रविः ॥
क्षीरोदः सागरश्चाहं समुद्रो वडवामुखः ।
वह्निः संवर्तको भूत्वा पिबंस्तोयमयं हविः ॥
अहं पुराणः परमं तथैवाहं परायणम् ।
अहं भूतस्य भव्यस्य वर्तमानस्य संभवः ॥
यत्किंचित्पश्यसे चैव यच्छृणोषि च किंचन ।
यच्चानुभवसे लोके तत्सर्वं मामकं स्मृतम् ॥
विश्वं सृष्टं मया पूर्वं सृजेयं चाद्य पश्य माम् ।
युगे युगे च स्रक्ष्यामि मार्कण्डेयाखिलं जगत् ।
तदेतदखिलं सर्वं मार्कण्डेयावधारय ।
शुश्रूषुर्मम धर्मेप्सुः कुक्षौ चर सुखी भव ॥
मम ब्रह्मा शरीरस्थो देवाश्च ऋषिभिः सह ।
व्यक्तमव्यक्तयोगं मामवगच्छापराजितम् ॥
अहमेवाक्षरो मन्त्रोऽव्यक्तश्चैव सर्वशः ।
त्रिपदश्चैव परमस्त्रिवर्गार्थनिदर्शनः ॥
एवमादि पुराणेषु वेदान्ते च महामुनिः ।
व्यक्तमाचक्षमाणस्तु मार्कण्डेयं महामुनिम् ॥
ततो भगवतः कुक्षिं प्रविष्टो मुनिसत्तमः ।
रराम सुखमासाद्य शुश्रूषुर्हंसमव्ययम् ॥
तदक्षरं विविधमपाश्रितो वपु-
र्महार्णवे व्यपगतचन्द्रभास्करे ।
शनैश्चरन्प्रभुरपि हंससंज्ञितो-
ऽसृजञ्जगद्विचरति कालपर्यये ॥

Colophon

°मिथ्या क्रिया चाहम्, G2 °मिथ्यो हविश्चाहम् (for °) — (L. 279) Ñ2 V1 D3 भूमिर् (for वायुर्) T1 G3 अहं वायुरहं ज्योतिर् (for °) Ñ2 D3 वायुर् (for भूमिर्) — (L. 281) G3 भानुर् (for वर्षम्) (2 पर्जन्यो वर्षमेव च (for °) — D3 om (hapl) lines 282 283 — (L. 282) T2 M2 4 क्षीरोदे सागरे चाहं (*for* °) T1 M4 मुखे (*for* -मुख) T2 G1 3 M2 समुद्रे वडवामुखे (for °) — (L. 283) V2 3 D4 G3 पिबंस्तोयमहं रवि (V2 हरि) (for °) — (L. 284) T2 G1 3 M2 4 अहं पुराण (M2 °णं) प्रथमस् (for °) — *For line 285* K2 4 Ñ2 B2 Dn D3 D3 5 T1 2 G1 3 M2 4 subst

24** भविष्य चैव सर्वत्र भविष्यः सर्वसंभव ।

—(L. 286) T2 G1 M2 4 दैव (for चैव) — (L. 287) K1 3 D4 मतम् (for स्मृ°) T2 G1 3 M2 4 तत्सर्वं मामनुस्मर (T2 G1 °स्व) (for °) — (L. 288) B2 विश्वं सर्वं मया सृष्टं (for °) T1 2 G1 2 3 M2 4 सृजे चाथापि पश्य माम् (for °) — D3 om line 290 — (L. 291) V2 D2 3 धर्मेषु (for धर्मेप्सुः) — (L. 293) T1 2 G1 3 M2 4 [अ]सुरद्विपम् (for [अ]पराजितम्) — (L. 294) Dn2 D3 6 अक्षरस्त्व् (for °व्य°) T1 2 G1 3 M2 4 शाश्वत (for सर्वश) — (L. 295) D2 4 त्रिपदाश्च, T1 G3 त्रिदशश्च T2 G1 M2 4 त्रिवेदश्च, G4 त्रिपुरश्च (for त्रिपदश्च) K1 2 D4 चित्रवर्गार्थदर्शन (for °) — D3 om line 296 297 Before line 296, some Mss ins वैशंपायनः — (L. 296) V2 B2 D3 5 T2 G1 2 3 M2 4 पुराणेशो (for °णेषु) K2 D1 वेदाश्चैव, Ñ2 V B D3 वदत्येव D2 वेदान्तेषु (for °न्ते च) D6 G1 4 वदत्येव जगद्गुरुः, T1 2 G1 3 M2 4 वदत्येव महाद्युतिम् (for °) — B1 D3 om line 297 — (L. 297) Ñ2 V2 B2 वक्त्र व्याहृतवानाशु, B3 G4 वक्त्र व्याहृत° D6 वक्त्रं चाहृत° M2 वक्त्रेणाहृत°, M4 वक्त्रेण हृत° (for °) —*After line 297*, Ñ2 V2 B D3 D2 5 6 G2 4 *ins.* :

25** प्रवेशयामास ततो जठरं विश्वरूपधृक् ।

—(L. 299) K2 D1 रेमे स B2 G3 रराज (for रराम) B1 D5 सुखम् (for सु°) T1 2 G1 3 M2 एकान्त (for आसाद्य) T1 G5 उत्तमम् (for अव्ययम्) — (L. 300) K4 अथाश्रित, Dn2 D2 5 अथाश्रितो (for अपा°) Ñ2 V2 D3 T1 M2 तनु (for वपुर्) Dn1 तदक्षरं त्रिविधमथाश्रितो वपुर्, D3 तदक्षरं त्रिविधपयोमृतमतनुर्; T1 G1 3 M2 4 तदक्षयो त्रिविधमपाश्रितस्तनुर् — (L. 303) V1 2 B1 2 D3 सृजन् (for ऽसृजन्) Ñ2 विहरति Dn M4 विसृजति, T2 G1 4 विरहति (for विचरति) V2 B2 D3 G3 M2 सृजञ्जगद्विहरति कालपर्यय

Colophon — *Mention of the Epic* Dn1 D2 3 —*Mention of Khila* K1 V B D3 D1 3 —*Sub-parvan* K2 पुष्करम् Ñ2 V2 B D3 D1 2 5 6 पौष्करम्, Dn D4 T1 2 G1 3 M2 4 पौ(D4 पु)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy name* K V B D3 D1 6 मार्कण्डेयदर्शनम् — *Adhy no* K2 85 V2 3 196, Dn 4 Ks1 195, D1 14, K2 212, D4 191 T1 G4 335, G1 330, G2 336, G4 135; G5 337, M2 4 6

वैशंपायन उवाच ।
आपवः स विभुर्भूत्वा कारयामास वै तपः ।
छादयित्वात्मनो देहमात्मना कुम्भसंभवः ॥
ततो महात्मातिबलो मतिं लोकस्य सर्जने ।
महतां पञ्चभूतानां विश्वभूतो व्यचिन्तयत् ॥
तस्य चिन्तयतस्तत्र तपसा भावितात्मनः ।
निराकाशे तोयमये सूक्ष्मे जगति गह्वरे ॥
ईषत्संक्षोभयामास सोऽर्णवं सलिले स्थितः ।
सोऽनन्तरोर्मिणा सूक्ष्ममथ च्छिद्रमभूत्तदा ॥
तत्र शब्दगतिर्भूत्वा मारुतच्छिद्रसंभवः ।
स लब्ध्वान्तरमक्षोभ्य व्यवर्धत समीरणः ॥
विवर्धता बलवता तेन संक्षोभितोऽर्णवः ।
अन्योन्यवेगाभिहता ममन्थुश्चोर्मयो भृशम् ॥
महार्णवस्य क्षुब्धस्य तस्मिन्नम्भसि मन्थिते ।
कृष्णवर्त्मा समभवत्प्रभुर्वैश्वानरोऽर्चिमान् ॥
ततः संशोषयामास पावकः सलिलं बहु ।
क्षयाज्जलनिधेश्छिद्रमभवद्विस्तृतं नभः ॥
आत्मतेजोपमाः पुण्या आपोऽमृतरसोपमाः ।
आकाशं छिद्रसंभूतं वायुराकाशसंभवः ॥
आज्यं संघर्षणोद्भूतं पावकं चाज्यसंभवम् ।
दृष्ट्वा प्रीतियुतो देवो महाभूतविभावनः ॥
दृष्ट्वा भूतानि भगवाँल्लोकसृष्ट्यर्थमव्ययः ।
ब्रह्मणो जन्मसहितं बहुरूपो व्यचिन्तयत् ॥
चतुर्युगादिसंख्याते सहस्रयुगपर्यये ।

V2 not collated from line 304 up to the end — (L. 304) T1 G1 3 4 M2 4 आप पुत्र (for आपवः स). T1 G1 3 M2 4 चारयामास, G3 धार° (for कार°) — (L. 305) K3 आत्मानं, D6 तत स (for आत्मना) V1 3 [पु]-वास ; B1 कुल ; D2 (sup lin as above) क्षाम (for कुम्भ) D1 तत स कुम्भसंभव, T1 2 G1 3 5 M2 4 तपसा कृत(T2 G1 M2 कुश)संभव, G2 4 तत सलिल(G1 स जल)-संभव (for °) — (L. 307) K2 D1 महर्षी (for °ता) T1 3 G1 3 5 M2 चैव (for पञ्च) D5 रूपो (for भूतो) K1 3 स्य चिन्तयन्, (for व्यचिन्तयत्) T1 2 G2 3 M2 विश्वो विश्वमचिन्तयत्, G5 M1 त्रिविधरमचिन्तयत् (for °) — (L. 308) Ñ4 V2 D3 D5 G2 दैव (for तत्र) T2 3 G1 3 M2 4 तस्य चिन्तयमानस्य (for °) Ñ3 D6 T1 2 G1 3-4 M2 4 विवा T1 G3 विभाते संस्थितेऽर्णवे (for °) — (L. 309) N3 निराकारे (for °काशे) — (L. 310) K4 पुप, T2 धावत् (for ईषत्) T1 2 सोऽर्णवं सलिलाश्रित, G1.3 सौवर्णी सलिलाश्रितम् M2 4 सौवर्णसलिलाश्रित (M4 °श्रितम्) (for °) — (L. 311) K1 D1 सोऽनन्तवेनोर्मिणा क्षुब्धे (D4 सूक्ष्मे), T1 2 G1 3 M2 4 अम्यन्तरोर्मिण (M1 °णा) सूक्ष्मम् (for °) G4 om lines 311ᵇ–312ᵃ K3 मध्ये (for अथ) T1 3 G2 4 पुरा (for तदा) V2 D5 G3 तथा छिद्रस्य संभव (for °) — D5 G2 om line 312 — (L. 312) Ñ2 V1 2 शब्दमयो, D5 शब्दो विभुर् (for शब्दगतिर्) K1 2 D1 तत्र शब्दमभिगुणः; T1 2 G1 4 M3 4 शब्दप्रतिहतो भूत्वा (for °) K1 V1 मारुतो द्रवसंभव, K4 D1 मारु तोऽभव°; V2 मारुतो जव°, B1 D5 T1 M2 मारुतादिन्द्र°; D6 मारुत इवर्°, G5 तथा छिद्रस्य संभव ; M1 मारुतच्छिद्रम° (for °) — (L. 313) K4 V2 B Dn D1 3 4 G1 3 4 अक्षोभ्यो (for °भ्य) D1 समुद्रान्तरमक्षोभ्य (for °) — (L. 314) T2 3 G2 वेगादक्षोभितार्णव, G2 M2 4 वेगात्संक्षोभितोऽर्णव (for °) — (L. 316) K3 D1 मुद्रस्य (for क्षुब्धस्य) K1 3 B3 D1 मथिते, K4 B1 Dn D3 T2 G1 4 M2 4 मध्यति, V2 मथ्यत, T1 G3 मध्यम ; G1 मातारि (for मन्थिते) — (L. 317) K4 V1 D1 स भगवान् (for समभवत्) D4 T1 2 G1 3-5 M2 4 महान् (for °र्चिमान्) — (L. 318) K4 D5 प्रभु (for बहु) — (L. 319) K1 2 D1 अप निधौ (for °निधेश्) T1 G4 क्षयाम्बुनि गतेच्छिद्रम् (for °). K1-3 V1 B1 3 Dn D5 D1-4 नि सृत (for विस्तृत) Ñ2 V2 B2 (marg) 3 G3 4 महन्नद्विधनिवृता (for °) — For line 319, K4 subst

26** बहुक्षयाज्जलनिधेश्छिद्रममवच्च संततम् ।

— (L. 320) K1 2 D2 4 तेजोगमा, K4 D5 D2 3(marg). 5 6 °भवा, Ñ2 V B Dn T2 G1 3-5 M2 4 °मुखा (for °पमा) — (L. 322) D5 भवो संघर्षणोद्भूतं. T2 G3 M2 आज्यं सघर्षणोद्भूते (for °) D5 वायु (for आज्य) T1 3 G1 3 4 M2 4 पावकश्चाज्यसंभव ; G1 °क वारिसंभिमम् (for °) — (L. 323) V2 B1 D5 प्रीतमना ; D6 प्रीतिं गतो (for प्रीतियुतो) T1 2 G1 3 M2 4 दृष्ट्वा (T2 सृष्ट्वा ; G5 स्रष्टा) प्रीतो महादेवो (for °) B2 वैभव (for भावन) V2 B1 D5 G2 4 महात्मा भूतभावन (G5 4 °भावन) (for °). — (L. 324) K2 V2 सृष्टा (for दृष्ट्वा). T2 G1 [भ]ूतानि (for भूतानि) T1 2 G2 4 M2 4 उत्तमम् G2 4 अव्ययम् (for °य) K Ñ2 V1 B1 Dn D5 D1 3 लोक° (K1 D6 °के) सृष्ट्यर्थतत्त्ववित् (for °) — (L. 325) K2 D1 त्रिविस्व सु ; Ñ2 B1 Dn D5 D2 3 (marg as above) T1 त्रिविधमथि ; D2 (marg) त्रिविधस्वन् (for व्यचिन्तयत्) — (L. 326)

यत्पृथिव्या द्विजेन्द्राणा तपसा भावितात्मनाम् ॥
बहुजन्मनिरुद्धात्मा ब्राह्मणो यतिरुत्तमः ।
ज्ञानरान्दृष्टविश्वात्मा योगिना योगवित्तम ॥
तं योगवन्तं विज्ञाय सपूर्णैश्वर्यविक्रमम् ।
देवो ब्रह्मणि विश्वेशो नियोजयति योगवित् ॥
ततस्तस्मिन्महातोये हविपो हरिरच्युतः ।
स्वपन्क्रीडश्च विविधं मोदते चैव पावकि. ॥
पद्म नाभ्युद्भव चैकं समुत्पादितवांस्तदा ।
सहस्रपर्णं विरजो भास्कराभ हिरण्मयम् ॥
हुताशनज्वलितशिखप्रभ तदा
सुगन्धिनं शरदमलार्कतेजसम् ।
विराजते कमलमुदारवर्चस
महात्मनस्तनुरुहचारुदर्शनम् ॥

Colophon

वैशपायन उवाच ।

अथ योगविदा श्रेष्ठमसृजद्भूरितेजसम् ।
स्रष्टार सर्वभूताना ब्रह्माण सर्वतोमुखम् ॥
तस्मिन्हिरण्मये पद्मे बहुयोजनविस्तृते ।
सर्वतेजोगुणमये पार्थिवैर्लक्षणैर्युते ॥
तच्च पद्मं पुराणज्ञाः पृथिवीरूहमुत्तमम् ।
नारायणाद्यसभूत प्रवदन्ति महर्षयः ॥
या तु पद्मासना देवी पृथिवीं ता प्रचक्षते ।

K1 3 4 D3 T1 G1 5 सख्यान्ते, G3 4 -सभूते, M1 सद्यान्ते (for -सख्याते) — (L 327) V2 B3 D5 य पृथिव्या, D3 पृथिव्या यो (for यत्पृथिव्या) — (L 328) T1 2 G1 3 5 M2 3 -विशुद्धाना (for निरुद्धात्मा) Ñ2 V2 D1, 2 D6 G3 4 उच्यते (for उत्तम) D5 ब्रह्मणो गतिरुच्यते, T2 3 G1 5 M2 3 ब्रह्मणो हवि(M1 4 यति)रुच(T1 G5 °द्ध)तम् (for b) — (L 329) T1 2 G1 3 M2 4 ज्ञान दृष्ट तु विश्वार्थे (for a) V3 B3 D5 (marg as above) योगिनां याति गम्यताम् T2 G1 5 M2 4 °ना याति मुख्यताम् (for b) — (L. 330) Cal ed आत्मतत्त्व (for योगवन्त) K B1 2 Dn D1 2 3 4 विज्ञेय (for विज्ञाय) T2 G योगवन्तमभि ज्ञाय (for a) T1 2 G1 6 विश्रुतम् (for विक्रमम्) B1 2 D6 G3 4 सपूर्णैश्वर्यमव्ययम् (for b) — (L. 331) V2 B3 3 D3 D5 पद्द (for देवो) D5 (marg) आत्मनि (for ब्रह्मणि) K3 D4 देवब्रह्मर्षिविश्वे च, Ñ2 Dn D3 T1 G3 4 पद्दे (Dn T1 देवो, G4 परे) ब्रह्मणि विश्वे च T2 G1 M3 4 पद्दे ब्रह्मणि विश्वेश (for a) Ñ2 V1 D3 तत्त्ववित् (for योग°) — (L 332) K3 V3 D3 T1 2 G1, 3 M2 3 हविपो हविरुच्यते (for b) — (L 333) K3 स्वेन, V1 स्वप्त, B1 D5 स्वप, T1 2 M1 4 तन (for स्वपन्) D3 स च (for चैव) V1 B1 पावक (for °कि) Ñ2 B3 (marg) 2 G1 मोदते स महर्षिभि, D3 °यामास पावक, T1 2 G1 3, 5 M2 3 ते सर्वलोककृत् (for b) — (L 334) B3 [अ]भ्युद्गत, T1 G5 M2 °दित (for °द्भव) M1 4 उत्पाद यित्वा तदा (for b) — (L 335) Dn T1 G3 4 -पत्रे (for -पर्णे) — (L. 336) K2 शिखाप्रभ प्रभ; K3 D2 5 6 शिखो ज्ज्वलप्रभे, G1 महोज्ज्वलप्रभ (for -शिखप्रभ तदा) V1 हुताशन ज्वलिताशस्त्रप्रभव तदा, V3 °शनं ज्वलितशिखोज्ज्वलप्रभ, M2 4 °शनं ज्वलननिभोज्ज्वलप्रभ — (L. 337) Ñ2 V2 B3 3 D3 T1 2 G1 3–5 M2 3 समुदित (for सुगन्धिन) — (L 338) D2 5 वर्चमो, D3 दर्शन (for वर्चस) — (L 339) D3 -वर्चसम्, T1 2 G1 5 M2 4 -शैवलम् (for दर्शनम्)

Colophon — *Mention of the Epic* V3 Ds2 D1 — *Mention of khila* K1 V1 2 B D6 D1 — *Sub parvan* V1 2 B1 2 D5 D1–6 पौ(K1 पु)करम्, Dn T1 2 G1 3 M2 4 पौ(T1 G3 पु)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy name* K1 3 V2 B1 2 D2 4 5 महापद्मोत्पत्ति, K3 4 Dn D1 3 पद्मोत्पत्ति, Ñ2 पद्मनाभोत्पत्ति, V1 महापद्मनाभोत्पत्ति, B3 D5 D6 महाभूतोत्पत्ति, M2 4 पुष्करोत्पत्ति — *Adhy no* K3 86, V3 197, Dn Ds1 5, Ds2 196, D1 85, D2 213, D3 192, T1 G3 5 338, G1 331, G4 336, M3 4 7

— (L 340) G4 M2 योगवतां (for °विदा) K1 3 D4 अमृत (for असृजद्) K3 4 V3 Dn D3 D1 3 5 सर्वभूत मनोमय(K3 4 D1 °यम)म् (for b) — (L 343) D3 D1 -विस्तरे (for -विस्तृते) — (L 343) T1 2 G1 4 M2 -गुण मय (for °मये) K1 B3 युत T1 युतम्, T2 G1 5 M2 4 वृतम् (for युते) — (L 344) V3 B2 3 D5 D6 G3 (marg as above) तलम् T1 2 G1 3 5 M2 4 -रूपम् (for -रुहम्) K1 पृथ्वीरुहमनुत्तमम्, D3 पृथिवीरुहस° (for b) — (L. 345) K1 Dn D3 5 6 नारायणाङ्गसभूतं, K3 °णाम्बु सभूत Ñ2 °ण समुत्पन्नं, V3 B3 °णाशमुत्पन्नं D1 G1 4 M2 4 °णात्समुद्भूत D6 °णात्समुत्पन्न, T1 2 G3 °णासमुद्भूतम् (for (for a) — (L 346) T1 G3 4 यत्पद्म नाम महति, T2 G1 यत्पद्म नाभि महतीं M2 4 यत्पद्ममनसा देवीं (for a) T2 G1 3 M2 4 परि (for तां प्र) V3 B3 D6 सा पृथ्वीं परिचक्षते; — (L. 347) K4 ये गर्भसाराद्वर्तन्ते, Dn D1 M4 ये गर्भ(M4

ये तु गर्भाङ्कुरासारा तान्दिव्यान्पर्वतान्विदुः ॥
हिमवन्तं च मेरुं च नीलं निषधमेव च ।
कैलासं मुञ्जवन्तं च तथाद्रिं गन्धमादनम् ॥
पुण्यं त्रिशिखरं चैव कान्तं मन्दरमेव च ।
उदयं च गिरिं श्रेष्ठं विन्ध्यमस्तं च पर्वतम् ॥
एते देवगणानां च सिद्धानां च महात्मनाम् ।
आश्रमाः पुण्यशीलानां सर्वेषामयुताद्रयः ॥
एतेषामन्तरो देशो जम्बूद्वीप इति स्मृतः ।
जम्बूद्वीपस्य सत्थान यज्ञिया यत्र चक्रिरे ॥
गर्भोदस्त्रवते तोयं देवामृतरसोपमम् ।
दिव्यतीर्थशतापाङ्गयस्ता दिव्याः सरितः स्मृताः ॥

यान्येतानि तु पद्मस्य केसराणि समन्ततः ।
असंख्याताः पृथिव्या तु विद्धि ते धातुपर्वताः ॥
यानि पद्मस्य पत्राणि भूरीण्यूर्ध्वं नराधिप ।
ते दुर्गमाः शैलचिता म्लेच्छदेशा विकल्पिताः ॥
यान्यधः पद्मपत्राणि वासार्थं तान्विभागशः ।
दैत्यानामुरगाणां च पातालं तन्महात्मनाम् ॥
तेषामधोगतं यत्तदुदपेत्यभिसंज्ञितम् ।
महापातककर्माणो मज्जन्ते यत्र मानवाः ॥
पद्मस्यान्ते भृशं यत्तदेकार्णवजलं महत् ।
प्रोचास्ते दिक्षु संपाताश्चत्वारो जलसागराः ॥
ऋषेर्नारायणस्यायं महापुष्करसंभवः ।

पद्म)सागङ्कुरतस्, D2 ये तु गर्भेऽङ्कुराकारास् (corrupt), T1 2 G1 3 M2 ये पद्मसारगुरव°, G4 ये तु गर्भाङ्कुराकारा (for °) K1-3 वर्तन्ते, K4 D2 (marg) दिव्यास्तान् (for तान्दिव्यान्) — (L. 348) D4 om (hapl) lines 348ᵇ-349ᵃ K1 2 V1 ऋषभम्, D1 वृषभम् (for निषधम्) — (L. 349) V1 वैजयन्तं, V2 B D2 (marg) 2 क्रौञ्चवन्त, K4 ऋक्ष°, T2 सद्रिमन्त, G4 क्रौञ्चचक्रं (for मुञ्जवन्त) Ñ2 मैनाक क्रौञ्चवन्त च, G3 कैलास वामन चक्रं (for °) — (L. 351) K1 Ñ2 V2 L1 2 D3 G4 गिरिं (for गिरिं) K3 4 V1 B2 Dn D3 D1-4 G4 उदयं (B2 °ई) कन्दर चैव, T1 2 G1 3 M2 4 उदयं (T2 °र) शिखर चैव (for °) K4 Ñ2 V1 D3 D4 विन्ध्यमन्त, D4 विन्ध्य सह्यं, T1 2 G1 3 M3 4 चक्रवाकं (for विन्ध्यमस्त) — (L. 352) T1 G3 -वराणा (for गणाना) — (L. 353) B3 D3 T2 G3 M2 (inf lin as above) आश्रया (D4 °मा) सर्वभूता(G3 M2 °शैला)नां; T1 °मा सर्वशैलाना (for °) Ñ2 फलोदय, V1 प्रदादय, B2 (marg) D3 G4 -युजो°, T1 2 G1 -फला°, G3 -फला श्रया, M2 4 फलोदया (for -युताद्रय) V2 B2 D3 पुण्या कामयुजोऽद्रय (for °). — (L. 354) G3 4 M2 अन्तरं, Bom Poona eds G(ed) इतरो (for अन्तरो) D1 2-3 एतेषामन्तरोदेशो (for °) — (L. 355) D2 3 संस्थान (for संस्थाने) B1 T2 M2 4 च क्रिया; B3 D2 3 G4 च क्रिया, Cal. ed कुर्वते (for चक्रिरे) Ñ2 V1 2 B2 (marg) D3 याज्ञिया यत्र च क्रिया (for °) — (L. 356) T2 3 G2 3 M2 4 यस्यो यस्स्रवते तोयं (for °) Ñ2 V1 D3 दिव्यामृत (for देवा°). — (L. 357) K1 2 D1 2 T1 -शतापाङ्गास्; K4 शिलापाङ्गास्, G3 4 शतायाङ्गास (for शतापाङ्गयस्) T2 G3 4 M2 3 दिव्या तीर्थशतापाङ्गास् (for °) T1 G3 4 सुरम्या; T2 G1 M2 4 ता रम्या (for ता दिव्या) — (L. 359) T1 2 G1 3 M2 4 असंख्येयाः पृथिव्यां ते (for °) Ñ2 V1 2 L1 D2 G3 सर्वे ते; D2 विख्याता, T1 2 G3 M2 4 विद्धे वै (for विद्धि ते) B1 विद्धे तेषां तु पर्वता, G4 सर्वे ते यान्तु पर्वता (for °) — (L. 360) T1 2 G1 4 5 M2 4 पर्णानि (for पत्राणि) K2 G4 om (hapl) lines 360ᵇ-362ᵃ T1 G3 भूमिपूर्वं, T2 भूमि पूर्वां; G1 M2 4 भूमि पूर्वं (for भूरीण्यूर्ध्वं). — (L. 361) K2 शैलाचिला, V2 T1 2 G1 2 M1 4 चित्रा, D2 रचिताः (for शैलचिता) V2 म्लेच्छा देशा (for म्लेच्छदेशा) — (L. 362) T1 G1 2 4 येऽन्ये च पर्णान्यभवंस्, T2 M2 4 यान्येव पर्णान्यभवस् (for °) V2 B2 D2 निवासार्थं विभागशः; Dn2 वासार्थं तानि भा°, T1 2 G1 2-5 M2 4 ते निवासास्तु भा°; G3 निवासान्ते प्रकीर्तिता (for °) — (L. 363) K1 असुराणां (for उरगाणां) T2 G1 2 4 M2 4 दैत्यासुरगणानां च (for °) G2 4 पन्नगानां, G3 यातिनानां, M2 स्थापितानि (for पातालं तन्) T2 G1 M2 तां (T2 त्वा °)विलानि महात्मना (for °) — (L. 364) D2 इन्तः; G2 वर्णं, G4 पूर्णं (for यत्तद्) T1 G1 तेषामधस्तात्पद्मस्य, T2 G1 M2 4 तेषामपस्तु यत्पर्णं (M2 4 °त्र) (for °) B1 D1 4 (marg) G2 2-4 M2 4 नरकेति (for उद°) K2 -नाडिरसम् (for संज्ञि°) D2 नरकोत्पति मास्थितम्, T2 नरकेत्यभिसंस्थितम् (for °) — (L. 365) D1 कर्माणि (for -कर्माणो) V2 मज्जन्ते (for म°) — (L. 366) D1 यत्र (for यत्तद्) ‡ Cn. कु = पृथ्वी तेन प्लवित् कुप्लव = जलम् ‡ ‡ D2 पद्मस्यान्तेषु यत्तोयम् (for °) K2 V2 D2 4 तदर्णव (for एका°) T2 G1 M2 4 -जला मही (for -जलं महत्) T1 G3 मत्स्यैकार्णवं तथा (for °) — (L. 367) D1 समूद्गतास्, T2 G1 M2 4 संख्या° (for संपा°) T1 2 G1 2 4 M2 4 चत्वारः सलिलाकरा (for °) — (L. 368) Ñ2 (ऋ)षे (for (ऋ)षेः) V1 2 L1 2 D1 G1 2 4 एष (G3 °ते) नारायण स्यासौ; T1 G3 पूर्वं नारायणस्येदं, T2 G1 M2 4 पूर्वं नारायण स्यायं (for °) T2 G1 M2 4 हरेः पुष्करसंभवः (for °). — B1 D1 om. (hapl.) line 369 — (L. 369) V1 D2 D3

प्रादुर्भावोऽप्ययं तस्मान्नाम्ना पुष्करसाह्वितः ॥
एतस्मात्कारणात्तज्ज्ञैः पुराणैः परमर्षिभिः ।
यज्ञियैर्वेददृष्टार्थैर्यज्ञे पद्मविधिः स्मृतः ॥
एवं भगवता पद्मो विश्वस्य परमो विधिः ।
पर्वताना नदीना च देशाना च विनिर्मितः ॥

विभुस्तथैवाप्रतिमप्रभावः
प्रभाकरो वै भगवान्महात्मा ।
स्वय स्वयंभू शयनेऽसृजत्तदा
जगन्मयं पद्मविधिं महार्णवे ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
चतुर्युगादिसभूते सहस्रयुगपर्यये ।
विप्रस्तमसि संभूतो मधुर्नाम महासुरः ।
तस्यैव च सहायोऽन्यो भूतो रजसि कैटभः ॥
तौ रजस्तमसाविष्टौ सभूतौ कामरूपिणौ ।
एकार्णवजलं सर्वं क्षोभयन्तौ महासुरौ ।
कृष्णरक्ताम्बरधरौ श्वेतदीप्तोग्रदंष्ट्रिणौ ॥
उभौ मदोत्कटोदग्रौ केयूरवलयोज्ज्वलौ ।
महाविकृतताम्राक्षौ पीनोरस्कौ महाभुजौ ॥
महच्छिर सहननौ जङ्गमाविव पर्वतौ ।
नीलमेघाभ्रसकाशावादित्यप्रतिमाननौ ॥

D3 ऽव्ययस्, D2 T3 G1 3 M3 4 ह्यय (for ऽप्यय) K2 Dn D3 D5 सभव (for साह्वित) K1 D4 नाम्ना पुष्पसभूश (D4 °भव), V1 नाम पुष्करसभव, D1 कारणात्कथितो बुधैः (for °) — (L 370) T1 2 G1 M3 4 प्राज्ञै, G3 तस्मात्, G2 प्राज्ञ (for तज्ज्ञै) D2 नाभिपद्मस्य तत्त्वज्ञै (for °) — (L 371) K4 T2 G1 याज्ञियैर्, B1 G3 याज्ञिकैर् (for यज्ञियैर्) T1 G3 याज्ञिकैर्हैमभूपान्ते, M3 4 यज्ञिकैर्वेददृष्टान्तैर् (for °) K2 चितीकृता, Dn Ds2 D2 6 चितीकृत ; Ds1 निधि कृत (for विधि स्मृत) K4 यज्ञपद्मचितो कृता, K3 V1 यज्ञ पद्मनिधि कृत, D1 यज्ञप्रभवतीकृता ; D2 यज्ञा पद्माद्विनिसृता, T1 G1 3 यज्ञेश्वेव पति कृता T2 यज्ञेऽप्यपचिति कृता, M3 4 यज्ञेश्वपचिति कृता (for °) — N2 om line 372 —(L 372) K2 V1 3 B Dn Ds D1 2 6 G2 4 भगवता (for °वत) T1 G3 एव भगवदादीना, T2 G1 एव भगवता तेन (for °) T1 G5 om lines 372° 373° K2 विप्रस्य (for विश्वस्य) K1 3 विश्वाया धरजे विधि, K4 V2 B D3-6 G2 विश्वया (D3 विपया, G2 विश्वाय) परया विधि, T2 G1 M3 4 विश्वमायापरो विधि (for °) — (L 373) G3 देवानां (for देशानां) K1 3 V1 3 B1 Dn D1 3 4 5 दैवतानां च निर्मित ; K4 देवानां च विनिर्मिता ; T1 2 G1 3 M3 4 देवानां चैव निर्मित (for °) — After line 373 M3 ins

27** एतस्मादेव सर्वेषां देवगन्धर्वराक्षसाम् ।
उत्पत्ति प्रकृता राजन पौष्करिकास्तु ते ॥

— (L. 374) D3 स्वभाव (for प्र°) — (L. 375) T2 G1 प्रभाकराभो (for °करो वै) V2 D6 प्रभाकरो योगिवरोऽमितद्युति ; T1 G3 M3 4 °कराभो वरुणामितद्युति — (L 376) G3 M4 जगत् (for तदा) T2 G1 3 M3 शने स्वयभू शयने ह्यसृजज्जगत् — (L. 377) K1 4 N2 V1 2 B1 3 Dn Ds D1 T1 G3 पद्मनिधिं ; G1 M4 °विधिर् (for °विधि) D6 T2 जगत्प्रभु (T2 °न्मय) पद्मविधिर्महार्णवे, G1 M3 जगन्मय पद्मनिधिर्महा°

COLOPHON — *Mention of the Epic* V1 Ds2 — *Mention of Khila* K1 V1 2 B D3 D1 2 — *Sub parvan* K2-4 V1 2 B Dn D1 2 4 5 पौ(K2 पु)ष्करम्, D3 T1 2 G1 M3 4 पौ(T1 पु)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy name* K N2 V1 2 B1 Dn Ds D1-5 सर्वभूतोत्पत्ति, B2 महापद्मोत्पत्तिः, D6 पुष्करोपत्ति — *Adhy no* K2 87, V2 198, Dn 6; Ds2 197, D1 86 D3 214; D4 193, T1 G3 337, G1 332, G2 3 339, M3 4 78

T1 2 G1 M3 4 om line 378 — (L. 378) K4 V2 B Dn D2 G2 -संभूतौ, D2 6 °ति (for °ते) — (L. 380) K2 महानन्यो, T1 2 G1 3 M3 4 सहायोऽभूत् (for °योऽन्यो) G1 जयति (for रजसि) — (L. 381) G3 4 -चारिणौ (for रूपिणौ) — *For line 381*, T1 2 G1 3 M3 4 subst

28** तपसो विस्मभूतौ तावुभौ मधुकैटभौ ।

— (L. 382) D1 एकार्णवे (for °र्णव) D2 गतामुर्वी ; G1 -जगत्सर्वं (for -जलं सर्वं) T2 M3 4 एकार्णवं जगत्सर्वं (for °) V2 B4 D6 T1 महाबलौ (for °सुरौ) T2 G1 3 M3 4 क्षोभयेतां महाबलौ (for °) — (L 383) T1 2 G1 3 M3 4 दिव्य (for कृष्ण) D1 रक्तकृष्णाम्बरधरौ (for °) — B1 om line 384 — (L. 384) K4 B1 Dn D2 D4 T2 M4 उभौ मदकटोद्ग्रौ ; N2 V2 B3 D6 T2 G1 3 4 5 M3 किरीटमुकुटोज्ज्वलौ (for °) — (L 385) V2 B3 D6 वृषभ (for विकृत) T1 2 G1 3 5 M3 4 महाविवृतभूम्राक्षौ (for °) T1 2 G1 3 4 M3 4 महोरस्कौ (for पीनो°) D2 महासुरौ (for °भुजौ) — (L 386) K4 D6 महागिरि°, B1 2 D6 T1 2 G1 3 M3 4 महागिरि ; G2 4 महाशिर- (for महच्छिर) — (L. 387) D1 मेघोग्र (for -मेघाभ्र) T1 2

विद्युदम्भोदताम्राभ्यां कराभ्यामतिभीषणौ ।
पादसंचारवेगाभ्यामुत्क्षिपन्ताविवार्णवम् ॥
कम्पयन्ताविव हरिं शयानमरिसूदनम् ।
तौ तत्र विहरन्तौ स्म पुष्करे विश्वतोमुखम् ॥
पश्यतां दीप्तवपुषं योगिनां श्रेष्ठमच्युतम् ।
नारायणसमाज्ञप्तं सृजन्तमखिलाः प्रजाः ।
दैवतानि च विश्वानि मानसांश्च सुतानृषीन् ॥
ततस्तावूचतुस्तत्र ब्रह्माणमसुरोत्तमौ ।
दृष्टौ मुमुत्सया क्रुद्धौ रोषसंरक्तलोचनौ ॥
कस्त्वं पुष्करमध्यस्थः सितोष्णीषश्चतुर्मुखः ।
आवामगणयन्मोहादास्से त्वं विगतज्वरः ॥
एह्यागच्छावयोर्युद्धं प्रयच्छ कमलोद्भव ।
आवाभ्यामतिवीराभ्यां न शक्यः स्थातुमाहवे ॥
कस्त्वं कश्चोद्भवस्तुभ्यं केन चासीह चोदितः ।
कः स्रष्टा कश्च ते गोप्ता केन नाम्नाभिधीयसे ॥
ब्रह्मोवाच ।
य एकस्त्युच्यते लोके ह्यविज्ञातः सहस्रशः ।
तत्संभवेन योगेन किं मां नाभ्यवगच्छथः ॥
मधुकैटभावूचतुः ।
नावयोः परमं लोके किंचिदस्ति महामुने ।
आवाभ्यां छाद्यते विश्वं तमसा रजसा तथा ॥
रजस्तमोमयावावां यतीनां दुरलक्षणौ ।
छलवौ धर्मशीलानां दुस्तरौ सर्वदेहिनाम् ॥
आवाभ्यां मुह्यते लोक उच्छ्रिताभ्यां युगे युगे ।

G1 3 5 M1 4 चार्म (G3 4 नील)मघप्रतीकाशाद् (for °) — V1 om line 388 — (L. 388) B T1 2 G3 5 M2 4 विद्युद्दामोग D6 °दभ्रोद (for दम्भोद) K1 2 D1 ताम्राभ्यां G(ed) ताम्राक्षौ (for °भ्या) N3 विद्युद्दामोगवाताभ्या (for °) — (L. 389) T2 G3 विक्षोभाद् T3 C2 M3 4 -विक्षोभाद् (for -वेगाभ्याम्) T1 2 G1 2 5 M1 4 क्षाभियन्ताव् (for उत्क्षि°) — (L. 390) K1 स्पर्शयन्ताव् K2 D1 स्पर्श° (for कम्प°) K1 2 D6 T1 2 G1 5 M1 4 मधु (for हरिं) V1 B3 D5 G3 4 शयानं सलिलार्णवे (for °) — Ñ1 om line 391 — (L. 391) V3 B3 D6 विचरन्तौ, T1 2 G1 3 विनदन्तौ (for विहरन्तौ) K1 Cal ed पुष्करं (for °रे) K2 D1 M1 सर्वतो (for विश्वतो) D32 मुखं (for मुखम्) — (L. 392) V1 3 B1 K2 D1 पश्यंतौ (for पश्यतां) K2 D1 -वपुषा (for °षं) G3 4 ददर्शतुर्दीप्तदेह (G4 °हौ) (for °) V2 B3 D5 G3 4 मध्यमं Bom Poona eds G(ed) उत्तमं (for अच्युतम्) — For line 392 T1 2 G3 5 M2 4 subst.

29** योगिनां श्रेष्ठमासाद्य दीप्त ददृशतुस्तदा ॥

— (L. 394) K1 2 D1 स्वसुतान् K3 च सुतान् M3 4 च समान् (for च सुतान्) Ñ2 D6 मानवानुरगानृषीन्; B3 मानवादमरान् (for °) (L. 396) D3 दृष्टौ (for दृष्टौ) K3 D32 D2 G2 M2 मुमुत्सू स°, D5 °त्सू तौ (for °त्सया) Ñ2 V3 B1 D6 क्रूरौ (for क्रुद्धौ) V3 दृष्टौ मुमुत्सू तौ मर्त्यौ; B1 D32 दृष्टौ मुमुत्सू मनुद्धौ D3 दृष्ट्वा मुमुत्सवो मर्त्यौ D6 (marg) दृष्टौ मुमुत्सया मत्तौ T1 G3 ज्ञातौ मुमुत्सू संक्रुद्धौ T2 G1 तौ मुमुत्सू च संक्रुद्धौ (for °) V3 B1 B3 क्रोध (for रोष) D3 रोषपर्याकुलेक्षणौ T1 2 G1 2 M3 4 क्रोधकुण्ठितेक्षणौ (for °) — D3 om. lines 397–400 — (L. 397) V3 B1 D31 D3 4 पुष्प (for पुष्कर) — (L. 398) K2 D1 विगणयन् (for अग°) V3 D3 G3 आसितौ (for आस्से त्वं) — (L. 399) Ñ2 V1 3 B1 3 D3 D6 G3 4 एह्यावयोर्युद्धं (for °) T2 G1 3 M2 ददस्व (for प्रयच्छ) G3 4 प्रयच्छ कमलेक्षण (for °) — (L. 400) Ñ1 V2 D5 D3 G3 वीर्याभ्यां (for वाराभ्यां) B3 (marg) D6 आवाभ्यां परमेशाभ्यां (for °) — For line 400 T1 2 G1 3 M3 4 subst.

30** आवाभ्यां परमाभ्यां न समर्थः स्थातुमर्हथ ॥

— (L. 401) D3 4 कस्त्वं कश्चोद्भवस्ते च; D1 कस्त्वं कुतो भवस्त्वं तु (for °) K2 D1 प्रेरित D1 6 चोदित (for चा°) T1 2 G1 3 5 M1 4 केन चासि नियोजित (for °) — (L. 403) D3 विज्ञात स (for ह्यविज्ञात) G1 महत्तरः (for °श) T1 2 G3 M3 4 रविस्वन्य महत्तरः (for °) — (L. 404) K3 4 Ñ2 V1 3 B Dn D3 D2 4 5 6 T1 2 G1 3 5 M1 4 तत्संभवं नावगच्छथ; G1 तं भूतं नावगच्छत च (for °) D1 6 स किं मां नाभ्य(D3 °भि)गच्छथ, T1 C1 3 कर्मणानेन (G3 °ना) गतम् T2 M2 3 कर्मणा मां न गतम्; G3 4 किं मां नैवाभिगच्छथ (G1 °त)(for °) — T1 2 G1 3 4 असुराव् (for मधुकैटभाव्) — (L. 405) K1 D1 T2 G1 3 M3 4 [आ]वयोः (for ना°) G3 M3 किं चन (for किंचिद्) V3 B1 3 D5 D2 T1 G3 महात्मन् (for °मुने) — (L. 406) G3 छादितं (for छाद्यते) K Ñ2 V1 B1 Dn D1 4 आवां छादयतो (Ñ2 °ता; D1 °तौ) विश्वं (for °) V1 P1 D3 C1 2 रजसा तमसा तथा (for °) — (L. 407) K1 3 4 रजस्तमोमयौ (K3 °मयास्या) चावां (for °) — (L. 408) T1 2 C3 M2 4 छलनौ M3 4 छद्माशी धर्मशीलानां G1 छादयन्तौ धर्मज्ञानां (for °) — (L. 409) G3 दृश्यते G1 दृश्यते (for मुह्यते) V3 P1 2 D1 D2 च्युतिः

आवामर्थश्च कामश्च यज्ञाः सर्वपरिग्रहाः ॥
सुखं यत्र मुदो यत्र यत्र श्रीः सनतिर्नयः ।
एषां यत्काङ्क्षितं चैव तत्तदावां विचिन्तय ॥

ब्रह्मोवाच ।

यत्तद्योगवतां श्रेष्ठ यच्च पूर्वमयोनिजम् ।
तत्समाधाय गुणवान्सत्त्वे चास्मि प्रतिष्ठितः ॥
यत्परं योगयुक्तानामक्षरं सत्त्वमेव च ।
रजसस्तमसश्चैव यः स्रष्टा जीवसंभवः ॥
यतो भूतानि जायन्ते सात्त्विकानीतराणि च ।
स एव युक्तः समरे वशी वां शमयिष्यति ॥
ततः शयानं श्रीमन्तं बहुयोजनविस्तृतम् ।
पद्मनाभं हृषीकेशं प्रणिपत्याथ तावुभौ ॥
जानीवस्त्वा विश्वयोनिमेकं पुरुषसत्तमम् ।
तवोपासनहेत्वर्थमिदं नौ बुद्धिकारणम् ॥
अमोघदर्शनं सत्यं यतस्त्वां विश्वविश्वदम् ।
ततस्त्वामभितो देव काङ्क्षाव प्रतिवीक्षितुम् ॥
तदिच्छावो वरं दत्तं त्वया ह्यावामरिंदम ।
अमोघदर्शन देव नमस्तेऽस्त्वजितंजय ॥

ताभ्या, T1 3 G1 5 M3 4 पुष्कलाभ्या, G2 सुस्थिताभ्या, G4 ऽभ्युत्थि° (for उच्छ्रि°) V1 उत्थिताभ्यो युगक्षये (for b) — (L. 410) G3 4 धर्मश्च (for अर्थश्च) D5 आवामर्थाश्च कामाश्च (for a) Ñ2 B1 3 स्वर्गो (for सर्वे) T1 3 G1 5 M3 4 यज्ञस्वर्गपरिग्रह (for b) — (L 411) T1 3 G1 5 M3 4 स्वर्गो (M3 4 सुखं) यदस्मदायत्त (for a) D5 सन्नतिस्तप, D6 T1 3 G1 5 M3 4 कीर्तिरेव च (for संनतिर्नय) — (L 412) Cal ed किंचित् (for चैव) K2 यत्र देव, K4 Dn1 D4 तत्र देव, V1 Dn2 D5 तत्तदेवं, D1 तत्र चावा, D2 तव देय D3 तत्तदेव G3 स मत्तोऽत्र, G4 मद्धोक्तात्र (for तत्तदावा) T2 G1 M• 4 तत्तदा वाग्ममूतय (for b) — (L 413) K1 3 4 Dn D1 4 5 मयार्चितम्, K3 D2 अयाचितम् (for अयोनिजम्) — (L. 414) V3 B D6 यत्तत्समाधाय गुण (for a) B3 सर्वे चास्य, D1 सत्ये चास्मिन्, D3 समस्थऽह Bom Poona eds G(ed) मत्त्वजोऽस्मि (for सत्त्वे चास्मि) B1 3 D6 तत्त्व चापि समाहितम् (for b) — For lines 413 414 T1 3 G1 3 5 M3 4 subst

31** यस्मिन्सर्वमिदं विश्वमुद्भूतं युगपर्यये ।
तमेव देव योगेशमाश्रितोऽहं युगे युगे ।

G3 cont

32** यूनावां भवती दृष्ट्वा (?) यूय पूर्वं मया जिता ।
त मां पापौ न बाधेतां सत्त्वे चास्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥

— (L 415) G3 4 य परो (for यत्पर) B1 3 D6 (marg) गतिनाम् (for युक्ता°) T1 G5 M4 य परो या गतिर्मान्यो T2 G1 M3 य परो योगमन्निमान् (for a) T1 G5 M4 ह्यक्षर T2 G3 याऽक्षर, M3 योऽक्षर (for अक्षरं) K3 B2 सर्वम् (for सत्त्वम्) B1 3 याऽक्षर सर्वमेव च (for b) — (L 416) V3 B3 D5 सर्वं T1 2 G3 3 विश्व (for जीव) Ñ2 V1 D5 स स्रष्टा सर्वसंभव, B2 य स्रष्टा सर्वं°, G4 य सृष्टा सर्वं° (for b) — K4 om lines 417 418 — (L 418) Ñ2 V1 3 एव युष्मान् B1 D1 6 एवमुक्त्वा, B3 एव योक्ता, D3 5 एवमुक्त° D4 एष युक्त, G3 एष योद्धा, Cal ed एव युध्वा (for एव युक्त) B3 य एव युष्मान्समरे, D5 स एव युष्मानपरो (marg °स्समरे), T1 2 G1 3 M3 4 स एव च युवां नाशो (for a). T1 2 G1 3 M3 4 वशी देवो भविष्यति (for b) — Before line 419 some Mss ins वैशंपायन — (L 419) T1 3 G1 3 5 M3 4 स्वपन्नेव तत्र श्रीमान् (for a) V1 D3 D4 विस्मृते, G3 विस्तृत (for विस्तृतम्) — After line 419, T1 2 G1 3 5 M3-4 ins

33** बाहुर्नारायणो ब्रह्मा कृतवानात्ममायया ॥
कृष्यमाणौ ततस्तस्य बाहुना बाहुशालिनौ ।
न शेकतुस्तौ चलितुं शकुनाविव पीडितौ ॥
ततस्तावाहतुर्गत्वा तदा देवं सनातनम् ।

[(L 2) T2 G1 नौ तु (for तस्य) T1 शालिन (for °नौ) — (L 3) G4 चरितुं (for चलितुं) T1 G3 शकुन्ताविव पीडितौ, G4 शकुन्ताविव पाशितौ (for b)]

— (L. 420) K1 D2 4 [अ]सुराव् D2 [अ]च्युताव् (for [अ]थ ताव्) Ñ2 B3 D6 G4 प्रणम्यावोचतामुभौ V1 3 B1 प्रणिपत्येदमूचतु; B3 G2 °पत्योचतुश्च तौ, T1 2 G1 3 प्रपद्य प्रयतावुभौ, M3 4 प्रतिपद्यस्व तावुभौ (for b) — (L 421) D1 T2 G1 M2 4 जानीमस् (for °वस्) Ñ2 V1 D5 एकं च पुरुषोत्तमम् B3 एकं पुरुषमव्ययम् (for b) — (L. 422) D2 तत्त्वोपासन (for तवो°) T1 2 G1 5 M3 4 कामो° (T1 दमो G1 M3 4 समो) पाय हि हेत्वर्थं (for a) K1 D2 नो बुद्धि K4 तौ बुद्धि, Ñ2 V1 B1 2 D5 नौ विद्धि, T1 G3 बुद्धिं च (for नौ बुद्धि) V3 B3 इति ना विद्धि कारणम्, D6 इति नौ विद्धि (marg बुद्धि) कारणम्; T2 G1 M3 4 इमां बुद्धिं च कारणम्, G3 4 आगतौ विद्धि नौ सदा (for b) — (L 423) M3 4 अमोघं (for °घ) Ñ2 V3 B2 D6 G4 यतस्त्वा विदुरीश्वरम् V1 °स्त्वा विश्वमीश्वरम्, B1 D3 °स्त्वा विश्व ईश्वरम्, T1 2 G1 5 M3 4 °स्त्वां विश्व शाश्वतम् (for b) — (L 424) T2 G1 M3 4 त्वद् (for त्वाम्) T1 3 G1 4 5 M3 4 काङ्क्षाव प्रथमेप्सितम् (for b) — (L 425) V1 दातु (for दत्त) T1 G3 यदिच्छावो वरं देव, T2 G1 M4 यमिच्छामो वरं

श्रीभगवानुवाच ।

कानिच्छतो द्रुतं ब्रूत वरानसुरसत्तमौ ।
दत्तायुषौ मया भूयो अहो जीवितुमिच्छथ ॥
तस्माद्यदेप वा यत्नस्तत्प्राप्तुं महाबलौ ।
उभावपि महात्मानावूर्जितौ क्षत्रतत्परौ ॥

मधुकैटभावूचतुः ।

यस्मिन्न कश्चिन्मृतवान्देशे तस्मिन्विभो वधम् ।
इच्छावः पुत्रता चैव तव गन्तुं सुराधिप ॥

श्रीभगवानुवाच ।

बाढं सुतौ मे प्रवरौ भविष्ये कल्पसंभवे ।
भविष्यथो न संदेहः सत्यमेतद्ब्रवीमि वाम् ॥

वरं प्रदायाथ महासुराभ्यां
सनातनो विश्वधरोत्तमो विभुः ।
रजस्तमोभ्या भवभावनौ तौ
ममन्थ तावूरुतले सुरारी ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

स्थित्वा तस्मिंस्तु कमले ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ।
ऊर्ध्वबाहुर्महानाहुस्तपो घोरमथाश्रित ॥
ज्वलन्निव च तेजस्वी भाभिः स्वाभिस्तमोनुदः ।
बभासे सर्वधर्मज्ञः सहस्रांशुरिवांशुभिः ॥
अथान्यद्रूपमास्थाय शंभुर्नारायणोऽव्ययः ।

देव , M2 यदिच्छामो वर देय (for ᵃ) T1 2 G1 6 M2 4 दत्तम् (for ह्यावाम्) D3 सुरर्षभ (for अरिंदम) — (L 426) K1 4 Dn1 D1 2 अमोघ (for ᵒघ) V3 B2 3 D4 अमोघद(B2 घ द)र्शनश्चैव , T1 ᵒघ दर्शन हि त्व , T2 M2 4 ᵒमदर्शनोऽसि त्व , G1 2 5 ᵒघदर्शनो हि त्व (for ᵃ) D3 नमस्तेऽस्त्वजिताय च , T1 2 G1 2-5 M2 3 ᵒस्ते समितिंजय (for ᵇ) — (L 427) D1 कामिच्छथो , T1 G1 3 M2 किमिच्छत (for कानिच्छतो) K1 4 वर (for द्रुतं) D6 Bom ed ब्रूत (for ब्रूतं) T2 किमिच्छतो ब्रूत वरं , M4 किमिच्छत द्रुत ब्रूत (for ᵃ) D3 T1 G1 M2 वर हि (for वरान्) — (L 428) K3 V3 D4 दत्तायुषौ (for ᵒषौ) M4 दत्तायुष्कौ पुनर्भूयो (for ᵃ) T1 M4 अहो जीवितमिच्छतम् , T2 G5 अहो जीवितमिच्छताम् , M1 अहो जीवितुमिच्छताम् (for ᵇ) — T1 2 G1 5 M2 4 om lines 429–430 — (L 429) G2 4 प्राप्नुवन्तौ (for तत्प्राप्तुं) — After line 429, Ñ2 V3 B D5 D6 ins

34** वध्यौ भवन्तौ नु स्यावां तावित्येवाब्रवीद्धरिः ॥

B1 cont Ñ2 ins after line 430

35** एवमस्त्विति त देव मानयोस्त्व हित वरम् ।
[Ñ2 उपतुष्ट महावरम् (for ᵈ)]

— Before line 430, D6 ins असुरावूचतुः — (L 430) K2 4 D3 धर्म (for क्षत्र) V1 ऊर्जितौ क्षत्रमपरौ , Bom Poona eds G(ed) ऊर्जितौ क्षतधर्जितौ (for ᵇ) — D5 om the ref — (L 431) T1 2 G1 5 M2 4 वधको (for मृतवान्) K1 तस्मिन्देशे विभो जहि , D3 यस्मिन्देशे रिपोर्वधम् ; T1 2 G1 3 M2 3 देव तस्मिन्नसौ वधम् (for ᵇ) — (L 432) K V1 P1 2 Dn D1 3 G3 यातु T1 G1 M4 तात (for चैव) T2 G3 इच्छाम (G3 ᵒव) पुत्रतां तात (for ᵃ) D6 G2 4 सुराधिदन् (for ᵒधिप) Ñ2 भगवन्नसुरारिहन् , V1 4 B2 D3 तव यातुं (V1 चैव) सुरारिहन् B2 तव चैव सुरेश्वर , T1 2 G1 3 M2 4 तव यातुं म(G3 यातुमं)हातपा (for ᵇ) — K2 Dn om the ref — (L 433) T2 गाढौ (for बाढ) Ñ2 पुत्रौ (for सुतौ) T2 G2 भविष्यत्कल्पसंभवौ (for ᵇ) — Before line 435, some Mss ins वैशंपायन: — (L 436) V3 B3 D6 G3 4 विश्वधरो महाद्युतिः , T1 G3 M2 4 ᵒधर सुरोत्तम: ; T2 G1 विश्वधर (G3 ᵒरूप) परेश (for ᵒधरोत्तमो विभु) — (L 437) K1 Ñ2 V1 3 B Dn D3 D4 6-8 भावनोपमौ ; D3 ᵒनोत्तमौ , G3 ᵒने चूतौ ; G4 धनधरौ तौ (for भावनौ तौ) T1 2 G1 3 M2 4 रजस्तमो विश्वभया(M4 ᵒधा)वनोपमौ — (L 438) Ñ2 V1 3 B D 6 G2 4 सुरारिहा ; D3 सुरारिहन् (for सुरारी) T1 2 G1 3 M2 4 ममन्थ तावूरुतलेन वै प्रभुः

Colophon — *Mention of the Epic* D5 D6 . — *Mention of Khila* K1 V1 2 B D5 D1 — *Subparvan* K1 2 4 V1 B1 3 Dn D3 D4-6 पौष्करम् , K2 D1 पुष्करम् , T1 2 G1 2 4 M2 4 पौष्करप्रादुर्भाव — *Adhy name* K1 2 Ñ2 V1 3 B1 3 D5 D1 6 मधुकैटभवध , B2 मधुकैटभयोर्वध — *Adhy no* K2 81 , V2 199 , Dn 7 ; D5 198 , D1 189 , D3 215 , D4 195 , T1 342 ; G1 333 , G3 4 340 , G5 338 , M2 4 9

(L 439) Ñ2 स्थितस्य (for स्थित्वा) — (L 440) B1 (marg) T1 2 G1 3 M2 महातेजास्त (for ᵒबाहुस्) K1 Dn D1 उपाश्रित ; K2 Ñ2 V1 3 B1 D3 D4 6 T1 2 G1 3 4 M2 4 समा ; B1 अथा , T2 समास्थित (for अथाश्रित) — (L 441) Ñ2 स तेजोभिर् , V1 D3 G3 स तेजस्वी ; V3 G1 च तेजाभि (for च तेजस्वी) T1 2 G1 2 M2 4 स ज्वलन्निव तेजोभिर् (M4 ᵒस्वी) (for ᵃ) T1 2 G1 3 M2 4 यथा

द्विधा कृत्वात्मनात्मानमचिन्त्यात्मा सनातनः ॥
आजगाम महातेजा योगाचार्यो महायशाः ।
साख्याचार्यश्च मतिमान्कपिलो ब्रह्मणां वरः ॥
देवर्षिभि. स्तुतावेतौ ब्रह्मब्रह्मविदां वरौ ।
उभावपि महात्मानावूर्जितौ क्षेत्रतत्परौ ॥
तौ प्राप्तावूचतुस्तत्र ब्रह्माणममितौजसम् ।
परावरविशेषज्ञौ पूजितौ परमर्षिभि· ॥
बहुत्वाद्बहुपादश्च विश्वात्मा जगतः स्थितिः ।
ग्रामणी. सर्वभूतानां ब्रह्मा लोकगुरुर्वरः ॥
तयोस्तद्वचन श्रुत्वा तिस्रो व्याहृतयो जपन् ।
त्रीनिमान्कृतवाँल्लोकानन्यथाह ब्राह्मणी श्रुति ॥
तत्र भूसंज्ञकं पुत्रं समुत्पादितवान्प्रभुः ।
ततो गतागतस्तत्र ब्रह्मा मानसमव्ययम् ॥
सोत्पन्नस्त्वग्रे ब्रह्माणमुवाच मानसः सुतः ।
करोमि किं ते साहाय्य ब्रवीतु भगवानिति ॥

ब्रह्मोवाच ।

य एप कपिलो नाम ब्रह्मा नारायणस्तथा ।
यदते वरदस्त्वा तु तत्कुरुष्व महामते ॥
ब्रह्मणोक्ते तदा भूय. सद्यः समुपस्थितौ ।
शुश्रूषुरसि युवयोः किं कुर्वेति कृताञ्जलि ॥

परमेश्वरावूचतुः ।

यत्सत्यमक्षर ब्रह्म ह्यष्टाविंशविध स्मृतम् ।

भाभिस्(for भाभि स्वा°) G3 भाभिस्ताभिस्तमो नुदन् (for ^{b}) — (L 442) K1 2 4 B1 Dn D1-6 T1 धर्मस्थ° (for °स) T2 G1 3 M1 4 बभासे सत्त्व(G3 यत्र , M2 4 सत्य)- धर्मस्तु (for ^{a}) K V3 Dn D1-6 [अ]शुमान् (for [अ]शुभि) — T1 2 G1 3 M2 4 om line 444 — (L 444) V3 D6 G3 [आ]त्मनो देहम् (for [आ]त्मनात्मानम्) — (L 445) V3 B3 D6 G2 4 महातपा (for °यशा) — (L 446) K1 4 योगिनां; K2 D1-6 T1 G3 4 ब्राह्मणो (for ब्रह्मणा) T2 G1 कपिलो ब्राह्मणोत्पर , G5 °लो ब्रह्मणोपम , M2 3 °लो भूत भावन (for ^{b}) — T1 2 G1 3 M2 4 om line 447 — (L 447) Ñ3 B2 3 D3 D6 युक्तौ, V3 मुक्तौ (for the first ब्रह्म) — *B2 Ds D1 6 om (hapl) line 448* — (L 448) V1 3 पूजितौ (for ऊर्जितौ) Ñ3 ब्रह्म Dn D5 क्षात्र , T1 2 G1 M4 मोक्ष G3 4 योग (for क्षेत्र) G5 M2 पूजितौ मोक्षतत्परौ (for ^{b}) — (L 450) V3 B3 T1 2 G5 M2 विशेषज्ञै (for °ज्ञौ) — After line 450, T1 2 G1 3 4 M2 4 ins

36** बृहत्वाद्ब्रह्मणत्वाच्च ब्रह्मासि सतत विभो ।

— (L 451) T1 2 G1 3 M2 4 ब्रह्मा मा हदपादश्च (for ^{a}) G1 3 M2 4 विशात्मो (M4 °श्वात्मा) जगदास्थित (for ^{b}) — (L 452) K3 Bom Poona eds G(ed) °लोकाना (for भूताना) T1 2 G3 3 M2 4 ब्रह्मा त्रैलोक्यपूजित (for ^{b}) — (L 453) D4 ऽजपत्, T1 G5 जगौ T2 G1 M3 4 जगु (for जपन्) V3 B2 3 D3 D5 (marg) 6 G3 स तिस्रो व्याहृतीर्जपन् (G3 °तीर्जगौ) *(for ^{b})* — (L 454) K4 ब्रह्मण° , T2 ब्राह्मण (for °णी) V3 B3 यथैव ब्रह्मण श्रुति , T1 G5 यथा च ब्रह्मणा श्रुत , G1 M2 4 यथा च ब्रह्मण श्रुति (for ^{b}) — (L 455) K4 V3 तत्र भूसंज्ञिक चैव , Ñ3 यत्र भूसंज्ञकाश्चैव B2 3 D3 6 M4 पुत्र भूसंज्ञक चैव , D4 एव भूसंज्ञक चैव ; T2 G1 M2 पुत्र भूसभव चैकम्, G3 Bom Poona eds G(ed) यत्र भूसंज्ञक चैव , T1 G1 M2 पुत्र भूसंज्ञक चैव , G4 पुत्र भूसंज्ञिक चैव (for ^{a}) V3 B3 D6 नृप (for प्रभु) T1 2 G3 उत्पादयितवान्प्रभु , G5 M2 4 उत्पादयितवानृषि (for ^{b}) — K3 om lines 456-457 — (L 456) B1 तथा गतागतस्नेहो , B2 3 D5 D6 6 G3 4 ततोऽग्रे तत्र(D5 चाग)- तस्नेहो , D3 भुवं ततो गतस्तत्र ; T1 G5 M2 4 तस्याग्रे जाग्रत- स्तस्य T2 G1 तस्याग्रे तद्गतस्नेहो (for ^{a}) — (L 457) K1 सोत्पन्नमग्रे ब्रह्माणम् , D3 सोऽपश्यदग्रे पितर T1 2 G1 3 M2 4 उत्पन्नमात्रो ब्रह्माणम् . G3 उत्पन्नस्त्वथ प्रोवाच (for ^{a}) Ñ2 G3 ब्रह्माण , V3 B3 D5 D6 अवोचत् Dn T1 3 G5 M2 4 उक्तवान् , D1 ब्रह्मणो (for उवाच) — (L 458) M4 तव (for किं ते) — *T1 G5 M2 4 the ref* — *(L 460) K3 D1* तान (for त्वा तु) V3 B3 D5 वदत त्वा वचस्तत्र , T1 G5 यदेतौ वदतस्तत्त्व , T2 G1 M2 वदते तावतस्तत्त्व , G3 तदेतौ वदतस्त्व तु , M4 वदते वदतस्तत्त्वं (for ^{a}) V3 D6 (*inf lin*) महाद्युते , D2 3 °मुन (for °मते) — Before line 461, some Mss ins वैशंपायन — (L 461) K4 V1 3 D5 ब्रह्मणोक्तौ , B2 D3 °णोक्तस् (for °णोक्ते) B1 ब्रह्मलोके तदा सोऽथ , B3 °णोक्तस्तदा सोऽथ , T1 2 G1 3 M2 4 ब्राह्मण स्तावथ सदा (for ^{a}) K1-3 V1 3 B1 3 Dn D5 D1 4 5 G3 4 स्थित (for स्थितौ) Ñ3 B3 भूयशस्तावुपस्थित , D3 सपर्यौ समुपस्थित , D6 T1 2 G2 5 भूयश्च समुपस्थित , M2 4 भूय समुपतस्थिवान् (for ^{b}) — (L 462) T1 G5 ब्रह्मा ; T2 G1 कपिल G3 4 ईश्वरान् , M2 4 भगवान् (for परमेश्वरात्) — (L 463) K3 Dn D1 3 4 -दशविध (*for* -विंशविधं) V3 D3 यत्सत्याष्टविध स्मृतम् , T1 2 G1 5 ह्यष्टात्रिंशत्तु यत्परम् ; G3 4 द्वात्रिंशाष्टमवृत्तम् , G(ed) यदि चाष्टविधं स्मृतम् (for ^{b}) — (L 464) T1 2 G1 5 M2 4 यत्सत्य यदत्र तत्र (for ^{a}) T1 2 G1 5 M2 4 परं पदमनुत्तर (for ^{b}) — Before line 465 some Mss ins वैशंपायन — (L 465) G1

यस्सत्यममृत चैव पर तत्समनुस्मर ॥
एतद्वचो निशम्याथ स ययो दिशमुत्तराम् ।
गत्वा च तत्र ब्रह्मत्वमगमज्ज्ञानचक्षुषा ॥
ततो ब्रह्मा भुव नाम द्वितीयमसृजत्प्रभुः ।
त कल्पयित्वा मनसा मनसैव महामना ॥
ततः सोऽप्यब्रवीद्वाक्यं किं करोमीति पितामहम् ।
पितामहसमाज्ञप्तो ब्रह्माणं समुपासित ॥
ब्रह्मभ्या सहित सोऽथ भूयो भगवतीं गत ।
प्राप्तश्च परम स्थान स तयो पार्श्वमागतः ॥
तस्मिन्नपि गते पुत्रे तृतीयमसृजत्प्रभुः ।
मोक्षोपपत्तिकुशल भूर्भुव नाम तद्विदु ॥
आम्नाय सोऽपि त धर्मं तयोरेवागमद्द्विम् ।
एवं पुत्रास्त्रयोऽप्येते उक्ताः शम्भोर्महात्मन ॥
तान्गृहीत्वा सुतास्तस्य प्रयातो स्वार्जिता गतिम् ।
नारायणश्च भगवान्कपिलश्च यतीश्वर ॥
य काल तो गतौ मुक्तो ब्रह्मा तत्कालमेव तु ।
तपो घोरतर भूयः सश्रितः सशितव्रत ॥
न रराम ततो ब्रह्मा प्रभुरेकस्तपश्चरन् ।
शरीरार्धात्ततो भार्यां समुत्पादिवाञ्छुभाम् ॥
तपसा तेजसा चैव वर्चसा नियमेन च ।
सदृशीमात्मनो भार्यां समर्थां लोकसर्जने ॥
स तया सहितस्तत्र रेमे ब्रह्मा तपोमयः ।
ततः प्रजापतीन्सर्वान्सागरान्सरितस्तथा ॥
ततोऽसृजद्वै त्रिपदा गायत्री वेदमातरम् ।
अकरोच्चैव चतुरो वेदान्गायत्रिसम्भवान् ॥
आत्मनोऽर्धेऽसृजत्पुत्राँल्लोककर्ता पितामहः ।
विश्वे प्रजाना पतयो येभ्यो लोका विनि सृताः ॥
विश्वेश प्रथम नाम महातपसमात्मजम् ।

[स]यात् (for [स]श) — (L 466) K2 D1 (sup lin as above) पर (for ज्ञान) T1 2 G3 M2 4 तेजसा (for चक्षुषा) — T1 G3 om lines 467ᵇ–470ᵃ — (L 468) Ñ2 B1 Ds2 D6 च पुनर् (for मनसा) V3 B1 (marg) 3 Ds1 G3 सकल्पयित्वा च पुनर् (for ᵃ) D3 तपसा , G1 पुनर् , M3 4 मन (for मनसा) — (L 469) K2 D6 करोमि , Bom Poona eds G(ed) करवैति (for कुर्मेति) — (L 470) D2 M3 ब्राह्मणौ D4 (marg) कपिल , G3 ब्रह्मासौ (for ब्रह्माण) T1 G3 द्विगुणो समुपस्थितौ (for ᵇ) — (L 471) D2 सहित , T1 G1 3 M2 4 स्मारित (for सहित) T1 G3 ब्रह्मभ्या स्मारित सोऽह (for ᵃ) V3 B1 3 Dn D8 D3 6 भागवती (for भ°) K4 भूयो भगवतीसुत , D2 भूयो भगवतीगतिन् , T2 G1 M2 4 भूयाश्च जगतीं गत , G3 4 भूयसीं च गतिं गत (for ᵇ) — (L 473) K4 Dn Ds2 D3 4 T1 G1 3–5 M1 पुत्र (for पुत्रे) — (L 474) T1 2 G3 M3 4 मोक्षप्रवृत्तिकुशल (for ᵃ) K2 D1 भूर्भुवर् (for °च) Dn1 D3 त विभु (for तद्विदु) K1 भूर्भुवनाम तद्विभु , T1 2 G1 5 M2 4 °व नामतो विभु , G3 °वनामतो विदु (for ᵇ) — (L 475) K Ñ2 B1 Dn Ds1 D1 5 G3 आम्नाय स त धर्मं , T1 2 G1 5 M3 4 सोऽपि त धर्ममालाय (for ᵃ) — (L 476) V3 B1 3 D6 G3 प्रोक्ता (for उक्ता) D3 शताह्वेन महात्मना (for ᵇ) — (L 477) K4 D2 4 6 (marg) प्रययौ स्वा गतिं तत , Dn D3 T1 G1 प्रयातौ स्वा गतिं तत (for ᵇ) — (L 479) T1 2 G3 M2 4 मुनी (for गता) K1–3 B3 D1 2 6 मुक्तिं , G3 मूर्ति (for मुक्तौ) V3 B3 D2 य (B3 त) त्काले तौ गतौ मुक्ति (D2 युक्तौ) (for ᵃ) — (L 480) D1 G3 4 तेपे (for तपो) T2 घोरतम (for °तर) K3 G1 तेपे घोरतम भूय M3 4 तपो घोरतम भूय (for ᵃ) V3 B3 D6 स तेपे , D5 सास्थित , G1 स तप (for सश्रित) — (L 481) T2 तपश्चर (for °रन्) — (L 482) T1 2 G3 5 M3 4 शरीरार्धे (°रार्धात) K4 Ñ3 B1 2 Dn D2 3 5 शरीरार्धमथो भार्यां , G4 °रार्धमयीं भार्यां (for ᵃ) — (L 484) B1 2 T2 G1 3 M3 4 देवीं (for भार्यां) T1 G3 स्वसमामात्मनो देवीं (for ᵃ) — D1 om lines 485–486 — (L 485) K1 2 D4 तया स सहितस्तत्र , Dn Bom Poona eds G(ed) तया सह तत स्तत्र (for ᵃ) Ñ2 V1 3 B1 D3 D6 महातपा , M3 (inf lin) तपश्चरन् (for तपोमय) — (L 486) V3 B3 D6 G3 M3 सृजन् (for तत) V3 B3 D6 जगत्स्थानेकलक्षणम् T1 2 G1 5 M3 4 सागराश्च सरांसि च , G3 4 जगत्स्थावरजङ्गमम् (for ᵇ) — (L 487) T1 G3 M3 4 जगाम , T2 G1 जगाद (for असृजद्वै) T1 G3 लोक (for वेद°) M2 (inf lin) गायत्रीं वेदप्रचिताम् (for ᵇ) — (L 488) D2 ॐ कारं (for अकरोच्) T2 G1 अकरोच्चतुरो वेदान् (for ᵃ) T2 G1 गायत्री संभवानदा (for ᵇ) — (L 489) K1 2 D1 आत्मनस्तु च , K4 B1 2 Dn D2 3 आत्मार्थे च (for आत्मनोऽर्धे) T1 2 G1 3 5 आत्मन सदृशान्पुत्रान् (for ᵃ) B3 D5 लोककर्तृन् , T1 2 G1 3 6 M3 4 असृजद्वै (for लोककर्ता) V3 लोककर्तृन्पितामहान् (for ᵇ) — (ed) om line 490 — (L 490) G1 4 विनिर्गता (for विनि सृता) — (L 491) T1 G3 M3 विश्वेश प्रथमं तावन् (for ᵃ) G4 अव्ययम् (for आत्मजम्) — (L 492) K3 4 T1 2 Dn D1 5 G3 4 सम ; Ñ2 V1 D3 सर्वे ;

सर्वाश्रमपदं पुण्य नाम्ना धर्मं स सृष्टवान् ॥
दक्षं मरीचिमत्रिं च पुलस्त्य पुलहं क्रतुम् ।
वसिष्ठ गौतम चैव भृगुमङ्गिरस मुनिम् ॥
अथर्वभूता इत्येते ख्याता ब्रह्ममहर्षयः ।
त्रयोदशसुताना तु ये वशास्तु महर्षिणाम् ॥
अदितिर्दितिर्दनु काला अनायु. सिंहिका मुनिः ।
प्राधा क्रोधा च सुरसा विनता कद्रुरेव च ॥
दक्षस्यैता दुहितर' कन्या द्वादश भारत ।
नक्षत्राणि च भद्र ते सप्तविंशतिरूर्जिता ॥
मरीचे कश्यपः पुत्रस्तपसा निर्मित. प्रभुः ।
तस्मै कन्या द्वादशेमा दक्षस्ता अन्वमन्यत ॥
नक्षत्राख्याश्च सोमाय वसवे दत्तवानृषिः ।
रोहिण्यादीनि सर्वाणि पुण्यानि जनमेजय ॥
लक्ष्मी. कीर्तिस्तथा साध्या विश्वा वसुरता शुभा ।
देवी पद्मोद्भवा चैव ब्रह्मणा निर्मिताः पुरा ॥
एताः पञ्च वरिष्ठा वै सुरश्रेष्ठाय भारत ।
दत्ता धर्माय भद्रं ते ब्रह्मणा दृष्टधर्मणा ।
या रूपार्धमयी पत्नी ब्रह्मण. कामरूपिणी ।
सुरभि. सा तु गौर्भूत्वा ब्रह्माण समुपस्थिता ॥
ततस्तामगमद्ब्रह्मा मैथुने लोकपूजितः ।
लोकसर्जनहेतुज्ञो गवामर्थाय भारत ॥
जज्ञे चैकादश सुतान्विपुलान्धर्मसहितान् ।
रक्तसंध्याभ्रसदृशान्दधतस्तीव्रतेजसः ॥
ते रुदन्तो द्रवन्तश्च भगवन्तं पितामहम् ।
रोदनाद्द्रवणाच्चैव ततो रुद्रा इति स्मृताः ॥
निर्ऋतिश्चैव सर्पश्च तृतीयो ह्यज एकपात् ।
मृगव्याध. पिनाकी च दहनोऽथेश्वरश्च वै ॥
अहिर्बुध्न्यश्च भगवान्कपाली चापराजित' ।
सेनानीश्च महातेजा रुद्रा एकादश स्मृताः ॥
तस्यामेव सुरभ्या वै जज्ञिनान्गोवृषस्तथा ।

(for पद) D3 सर्वाघशमनं पुण्य, T1 2 G1 3 M2 4 सर्वेत्र सहित पुण्य (for °) D1 Bom ed धर्मं (for धर्मं) — (L 493) K1 G(ed) मित्र (for अत्रिं) D3 दाक्षमारीच मत्रिं च (for °) — (L 494) V1 गौतमश्च (for °म) K4 N2 V1 3 B D3 D3 5 6 G3 4 मनुम् (for मुनिम्) — (L 495) T2 G1 3 4 विख्याता (for इत्येते) T2 G1 सर्वं एते, G2 4 सर्वे एव (for ख्याता ब्रह्म) — (L 496) K2 D4 सुतास्ते तु, T1 2 G1 5 M2 4 गुणारामा (for सुताना तु) V1 2 B1 3 D3 त्रयोदश सुता येषा (for °) T1 G1 5 M2 4 मनीषिणाम् (for महर्षि) V1 2 B1 3 D6 वशा वै सुप्रतिष्ठिता (for °) — (L 49,) B3 D6 काष्ठा (for काला) D6 स्वदिति (for अनायु) G4 मति (for मुनि) — (L 498) G3 4 प्रभा (for प्राधा) K V1 B1 2 Dn D1–5 प्रबोधा सुरसा क्रोधा, T1 G5 M4 प्र(M4 प्रा)पा क्रोधाय समरा, T2 G3 M2 पापा क्रोधाथ सरमा (for °) — (L 499) T2 G2 दक्षस्यापत्यमेता वै, T2 G1 M2 4 °स्यापत्यमेनद्वै (for °) — (L 500) T1 G3 5 यास्तस्य, T2 G1 M2 4 यास्तत्र (for भद्र ते) — After line 501 N2 ins

37** दत्ता सुता कश्यपस्य दक्षेणामिततेजसा ।

— (L 503) Ñ2 D6 यथावद् V1 2 B1 D6 (marg as above) महत, T1 2 G1 4 5 M2 4 सदा वै (for वसवे) — (L 505) T1 2 G2 5 M2 4 सरस्वती (for कीर्तिस्तथा) Ñ2 V2 B2 3 D3 D6 कामानुगा, D2 वसुतनु, T1 G1 3 वानुमति (for वसुरता) T2 M2 4 विश्वेशा च मति शुभा (for °) — (L 506) K Ñ2 V1 2 B D3 D1 2 4–6 G2 4 सरस्वती, Dn D3 मरुत्वती (for पद्मोद्भवा) — (L 507) D5 त्रिशिष्टा (for वरिष्ठा) — (I 508) T1 2 G1 5 M2 4 तपसा (for भद्रं ते) — (L 509) K2 3 B1 2 D1 4 (marg as above) 6 G3 4 तु धर्मं (for रूपार्धं) — (L 510) T1 G1 5 M2 4 सहिता (for सा तु गौर्) — (L 511) D2 वृषस् (for तताम्) T1 G5 समवद् (for अगमद्) T1 2 G1 5 M2 4 मैथुन (for °ने) — (L 512) G4 भद्राय (for अर्थाय) D6 T1 2 G5 M2 4 आत्र(D6 योग)मास्थाय भारत (for °) — (L 513) V1 Dn -सस्थितान् D2 T1 C4 सज्ञि° (for सहि°) Ñ2 निपुणान्धर्मसस्थितान् D2 T2 M2 4 विपुलान्धूम्रसज्ञितान् (for °) — (L 514) T2 G1 3 4 M2 4 -सन्निभान् (for -सदृ°) V2 B1 2 D3 D3 5 6 दहतस्तीव्रतेजसा; Dn D2 दहस्तीव्रेण तेजसा, T1 2 G2 5 M2 4 दहतस्त्विग्मतेजस, G1 दहनोपमत°, G4 दहनस्तीव्रतेजसा (for °) — (I 515) T1 2 G1 3 4 M2 4 गतवन्त (for भगवन्त) — K2 om lines 517–518 — (L 517) T2 G5 M2 4 शर्वश्च, G3 धर्मश्च (for सर्पश्च) G1 5 M2 4 तृतीयश्चाप्यजोऽरिजित् (for °) — (L 518) T1 2 G1 3 5 M4 कपर्दी (for पिनाकी) T1 G2 5 भगहा (for दहनो) D4 दहनो रुद्र इति स्मृत (for °) — (L 520) D3 सेनानी च ततो जज्ञे (for °) — K3 om lines 521–528 — (L 5?1) K1 2 4 Dn D1–5 G4 जज्ञे गोवृषभस्तथा, Ñ1 V1 B2 जज्ञिरे गोवृषास्तथा, T1 2 G1 3 5 M2 4 गावा यज्ञार्थमासृजत् (for °)

अकृष्टाश्च तथा माषाः सिकताः पृश्नयोऽक्षताः ॥
अजाश्चैकशफाश्चैव तथैवामृतमुत्तमम् ।
ओषध्यः प्रवरा याश्च सुरभ्या ताः समुत्थिताः ॥
धर्माल्लक्ष्म्युद्भवः कामः साध्यान्साध्या व्यजायत ।
भवं च प्रभवं चैव ईशानमरतिं तथा ॥
अरण्यं मरुतश्चैव विश्वावसुबलध्रुवौ ।
महिषं च तनूजं च विज्ञानमनघं तथा ॥
मत्सरं च विभूतिं च सर्वे सुरभिसूनवः ।
सुवर्चसं वृषं नागं साध्या लोकनमस्कृता ॥
वासवानुगता देवी जनयामास वै सुतम् ।
धरं च प्रथमं देवं द्वितीयं ध्रुवमव्ययम् ॥
विश्वावसुं तृतीयं च चतुर्थं सोममीश्वरम् ।
पञ्चमं पर्वतं चैव योगेन्द्रं तदनन्तरम् ।
सप्तमं च ततो वायुमष्टमं निर्ऋतिं वसुम् ।
धर्मस्यापत्यमेतद्वै सुरभ्या समजायत ॥
विश्वे देवाश्च विश्वाया धर्मोद्भूता इति श्रुतिः ।
दक्षश्चैव महाबाहुर्वसुश्च सुत एव च ।
चाक्षुषस्य मनोरेते तथानन्तमहीरणौ ॥
विश्वावसुसुपर्वाणौ विष्टरश्च महायशाः ।
रुरुश्च ऋषिपुत्रो वै भास्वरप्रतिमद्युतिः ॥

— (L. 522) K1 2 अपकृष्टास्तथा मौ(K2 मे)षा (for °) — For line 522 D3 subst

38** अधयोऽजा महिषश्च तथा प्रश्रवणोक्षिताः ।

— After line 522, G1 ins

39** लोकसर्जनहेतुश्च गवामर्थाय भारत ॥

— (L. 523) D3 अश्वाश्च (for अजाश्च) K4 Dn D3 5 5 G1 अजाश्चैवैकचराश्च Ñ2 V1 °वैकचरास्य, V3 B1. 3 अजश्चैवैक हयश्च, D3 अजाश्चैवैकपादाश्च, T1 G3 M2 4 अजाश्चैव हि हसाश्च, T2 G1 °व हि हिंसाश्च, G5 °च हि सवाश्च (for °) — (L. 525) T1 G1 3 लक्ष्म्यास्तथा (for लक्ष्म्युद्भव) T2 G3 M2 4 धर्मो लक्ष्म्यास्तथा कामं (for °) — (L. 526) K1 D1 चन्द्रभव, K2 चन्द्रप्रभ, T2 M2 4 च प्रवर (for च प्रभव) K4 B3 D1 (marg) 2 5 च्यवन (D2 5 °न) प्रभवश्चै(B3 °व चै)वम् Ñ2 T1 G3 भव च प्रवर चैवम्, V1 D1 G1 3 4 च्यवन प्रवर (D1 भवन, G3 4 प्रभव) चैवम् B3 भरत च प्रभव चैव (hypermetric), Dn प्रभव च्यवन चैवम् (for °) B3 Dn3 सुरभि, T1 3 G1 5 M2 4 उरग (for अरतिं) Ds3 ईशानमरतिस्तत D3 °न सुरभी तत (for b) — (L. 527) B मरुत, M2 4 वारुणी (for मरुतश्च) K1 Ñ2 V1 Dn D3 D1 3 4 (marg) अरुन्धत्यारुणी चैव, D2 6 (sup lin) आरुणी वारुणी (D6 मरुत) चव T1 2 G3 आरुणीं (T2 °ण्या) वारुणीं चैव, G1 अरण्या वारुणी चैव, G4 अरस मारुत चैव (for °) B3 om. lines 527b 531a —D1 om. lines 528a 529a T2 G3 विश्वामहबलिध्रुवौ (for b) — (L. 528) K4 महिष्यश्च, T1 2 G3 M2 4 वाणिष्ठ (for महिषं) V1 महिष्यश्च तनूजश्च, D2 5 महिषा च तनूजा च (for °) K1 2 V2 B1 D3 G3 4 विधानम् (for विज्ञा°) K1 V1 B3 Dn D3 D2 3 5 विज्ञानमासानपि T1 2 G1 5 M2 4 विदीना सुमनामपि (for b) — (L. 529) Ñ2 B D3 6 G3 वत्सर (for म°) T2 G1 5 M2 मत्सर चैव भूत (G3 M2 °मि) च (for °) Ñ2 V3 D6 T2 G1 3 4 M2 सर्वासुरनिषूदनम् (G3 °न) (for b) — (L. 530) Ñ2 V1 Dn D3 D3 G3 सुपर्वत (for सुवर्चसं) K4 V3 D2 5 सुपर्वत विप नाग, B1 3 D3 G4 सुपर्वत वृहन्नाग, T1 G1 सुपर्वाण वृहन्नाग, T2 सुपर्वाण वृहन्नाव, M2 4 सुपर्वाणं वृहन्नाभि (for °) G1 M2 4 साध्याल्लोकनमस्कृतान् (for b) — (L. 531) D3 वसुश्चानुमता देवी (for °) Ñ2 V1 3 B1 3 D3 D6 T1 2 G3 5 सुतान् G1 M2 4 सुरान् (for सुतम्) — (L. 532) Ñ2 भरत, D6 Cal. ed. भव च (for धर च) — (L. 533) V1 B1 2 D3 विवस्वन्त (for विश्वावसुं) V3 D3 Cal. ed. अव्ययम् (for ईश्वरम्) — After line 533, Ñ2 V1 Ds2 ins

40** ततो योगाग्रमानं च शमस्तस्मादनन्तरम् ।

[V1 ततो योगोपमानं च (for °) Ñ2 शम (for शमस्)]

— (L. 534) K4 ततो योगानुधाता च, Ds1 ततो योगोपमानं स, T1 2 G1 3 5 M2 4 ततो निरुपमान्पञ्च (for °) Dn शमस्तस्मादनन्तरम् (for b) — (L. 535) D3 अष्टम निर्ऋतिं सुतम् (for b) — (L. 536) Ñ2 साध्यायां (for सुरभ्यां) G3 4 सुरसायामजायत, D3 वस्वाद्यायामजा° (for b) — (L. 537) B m. Poona eds. G(ed) धर्मजाता (for धर्मोद्भूता) — After line 537, B3 ins

41** धन्यश्चैव महाबाहुर्विवस्वांश्च तथैव च ॥

— Ñ2 V1 3 D3 D1 5 G2 4 Cal. ed. om. 538 — (L. 538) Bom. ed. दक्षयज्ञे, Poona ed. G(ed) °यज्ञो (for °श्चैव) Dn वसुश्चास्य तथैव च T1 G1 3 पुष्कारस्तप एव हि, T2 M2 4 पुष्कर सत एव च (for b) — After line 539, Ñ2 V1 3 B D3 D2 6 G3 4 ins

42** सुषमा च महाबाहु शङ्खपाच महाबलः ।

— G2 om. lines 539 541 — (L. 539) T2 चाक्षुषश्च तथामोघी (for °) Dn तथानुत्तमहारिणौ, Ds3 °नन्दमहोर्णौ, D1 (marg) यथानुत्तमहारिणौ, D3 तथानन्तसमी

विश्वेदेवान्देवमाता विश्वेशाञ्जनयत्सुतान् ।
मरुत्वती मरुत्वन्तो देवानजनयच्छुभान् ।
अग्निश्चक्षुर्हविर्ज्योतिः सावित्र मित्रमेव च ।
अमरं शरवृष्टिं च सक्षयं च महाभुजम् ॥
विरजं चैव शुक्रं च विश्वावसुविभावसू ।
अश्मन्तं चित्ररश्मिं च तथा निष्टविनं नृपम् ।
कुयोनिं च कृतिं चैव चारित्रं बहुपन्नगम् ।
बृहन्तं च बृहद्रूपं तथैव तपनानलम् ।
मरुत्वती पुरा जज्ञे धर्माद्वै मरुतां गणम् ॥
अदित्यां जज्ञिरे राजन्नादित्याः कश्यपादथ ।
इन्द्रो विष्णुर्भगस्त्वष्टा वरुणोऽशोऽर्यमा रविः ॥
पूषा मित्रश्च वरदो मनुः पर्जन्य एव च ।
इत्येते द्वादशादित्या वरिष्ठास्त्रिदिवौकस ॥
आदित्यस्य सरस्वत्यां जज्ञे पुत्रद्वयं शुभम् ।
रूपश्रेष्ठं वपुश्रेष्ठं त्रिदिवे रूपिणां वरम् ॥
दनुस्तु दानवाञ्जज्ञे दितिर्दैत्यान्व्यजायत ।
काला तु कालेयान्वै असुरान्राक्षसांस्तथा ॥
अनायुषायास्तनया व्याधयश्चाधयस्तथा ।
सिंहिका ग्रहमाता च गन्धर्वजननी मुनिः ॥
प्राधा चाप्सरसां श्रेष्ठा अप्सराश्चाप्यजीजनत् ।
क्रोधायां सर्वभूतानि पिशाचाश्चैव भारत ॥
तथा पक्षिगणाश्चैव गुह्यकाश्च विशां पते ।

रणौ; T1 2 G1 5 M1 4 तथा मनुमहोरगौ (T1 °दर्वौ), G4 तथानुत्तमवीरिणौ (for °) — (L 540) K1 2 V1 3 D1 4 निकुम्भश्च K4 Dn D2 5 विष्णुश्चैव, Ñ2 वैष्णवश्च, B D5 D3 6 G5 निष्कम्भश्च, T2 निस्कन्दश्च, T3 M2 4 निष्करुश्च, G1 निष्कश्च (for विष्टरश्च) — (L 541) K2 Ds1 Ds2 D1 रुद्रश्च (for स्वरश्च) D3 स्वश्चातिरसभोजो, T1 2 G1 5 M1 4 रुद्र(T1 रु)श्चातिसमृद्धाना (for °) — (L 542) K4 D3 विश्व (for देव) Dn1 विश्वान्देवान्विश्वमाता (for °) D5 विशिष्टान् (for विश्वेशान्) K4 Dn D5 T2 G1 M2 शुभान् (for सुतान्) — D1 T1 G3 om line 543 — (L 543) D5 अरुन्धती (for मरुत्वती) Ds2 मरुद्वती मरुद्वन्तो (for °) Ñ2 V1 3 B D5 D3 6 सुतान् (for शुभान्) — (L 544) K1 3 B हविर्, D2 अह्न (for हविर्) B1 सावित्री (for °त्र) K4 Ñ2 V1 Dn D1 3 4 सावित्रो मित्र एव (for °) — (L 545) K1 Dn सक्षेप, T1 2 G1 3 5 M1 4 सुवर्णं (for सक्षय) — (L 546) G3 4 विराज (for विरज) V3 शुक्ल (for शुक्र) T1 2 G1 5 M1 4 विरानं चैव वित्त च (for °) K4 विश्वावसुरिति श्रुति, D1 °वसुसुतौ तथा, D5 °वसुर्विभावसु, T1 G5 °निं सुमनिर्गणात् T2 G1 °वि (G1 वीं) सुमति तथा, M1 4 °निं सुद(M4 °म)निं तथा (for °) — T1 G5 om lines 547 550 — (L 547) T2 M2 4 अश्मवन्त चित्ररश्मि (for °) Dn D2 तथा नियुविन नृप, T2 G1 M2 4 तथा त्रिपवर शुभग् (for °) — (L 548) K1 3 V1 3 B D1 6 G1 नहुष चाहुतिं (V1 चाहृति, D2 नाहुषं) चैव D5 जहुध चा[illegible]निं चैव T1 G1 भयानक द्युतिं चैव, G3 दुर्योधन चाहुतिं च, M2 4 ह(M4 धि)मेरत द्युतिं चैव (for °) B1 3 D6 चरित्र ब्रह्मपन्नगम् D2 चरित ब्रह्मपन्नगम्, T2 G1 चरित्र वदन नगम् M4 चारित्रं मदन नगम् (for °) — (L 549) V3 बृहद्वयं (for °न्त च) Dn1 बृहद्भूत (for °द्रूप) Ñ2 V1 3 B1 3 Dn D5 D1 6 G3 तथैव परतापनम्, D3 °वतपनोद्भवम्, T2 M2 4 ततो वै पूतनाभिधम्, G1 ततो वै परतापनम्, G4 तथैव च सुतापनम् (for °) — (L 550) B1 अरुन्धती पुरा धर्माद्, Bom Poona eds G(ed) मरुत्वत्या पुरा धर्माद् (for °) B2 3 D6 तत (for धर्माद्) K1 3 B2 D1 4 उभे पुत्रद्वय शुभम् Ñ2 V1 D5 एतद्वै मारुत गणम्, D3 G4 जज्ञ चैव मरुद्गण (G4 °द्गणम्), T2 G1 M2 4 एतान्वै मरुतान्गणान् (for °) — (L 551) D3 देवा (for राजन्) K4 आदित्यानङ्गिरा राजन् V3 Ds1 अदित्या जज्ञिरे देवा, T1 2 G1 5 M1 4 अ(T1 आ)दित्या काश्यपाज्जाता (for °) B3 om lines 551° 557° K1 Dn D3 आदित्या काश्यपादय, V3 Ds1 दितिर्दैत्यानजायत, T1 2 G1 5 M1 4 आदित्या द्वादशैव हि (for °) — V3 om lines 552 562 — (L 553) G3 4 विवस्वांश्च (for च वरदो) T1 2 G3 5 M2 4 धाता (for मनु) — (L 554) B2 D2 T2 G5 त्रिदिवौकसाम्, G4 च दिवौकस (for त्रिदिवौ) — (L 555) T1 2 G1 3 5 M1 4 उज्ञाते द्वौ सुतौ वरौ (for °) — (L 556) B1 D5 D6 बल (for वपु) T1 2 G1 3-5 M1 4 रू(G3 रू)प श्रेष्ठौ गुणश्रेष्ठौ (for °) T1 2 G1 5 M1 4 त्रिदिवस्यापि समतौ (for °) — After line 556, Ñ2 ins

43** वैरज चैव बभ्रु च विश्वावसुमदस्तथा ।

— (L 557) B1 Ds2 D6 अदित्यां जज्ञिरे देवा, B3 Ds1 Cal ed दानवास्तु दनो पुत्रा, D2 दनोस्तु दानवा जाता (for °) Ñ2 B2 Ds1 Cal ed सुरसायां सरीसृपा (for °) — (L. 558) D6 कालायां (for काला तु) B1 Cal. ed. सदान्वै (for असुरान्) — (L. 559) T1 2 G1 5 M1 4 वरिष्ठा सुमहाबला (for °) — (L 560) T1 G5 सिंहिका भूसुनान्वा वै T2 G1 °काग्रसुता वै, M2 °कोग्रसुताया वै (for °) — (L 561) D3 प्रचोधा (for प्राधा च) B1 3 D5 D6 माता (for श्रेष्ठा) K1 2 B3 G3 प्रधा चाप्सरसा श्रेष्ठा, D4 (marg) 5 T1 प्रमोधाप्सरसा माता (for °) K1 2 4 V1

चतुष्पदानि सर्वाणि श्रुते गावश्च सौरभाः ॥
अरुणो गरुडश्चैव विनतायां व्यजायत ।
महीधरान्सर्वनागान्देवी कद्रूर्व्यजायत ॥
एवं विवृद्धिमगमन्विश्वे देवाः परस्परम् ।
तदा पौष्करके राजन्प्रादुर्भावे महात्मनः ॥
पुराणं पुष्करं चैव मया द्वैपायनाच्छ्रुतम् ।
कथितस्तेऽनुपूर्वेण संस्तुतः परमर्षिभिः ॥
यश्चेदमग्र्यं परमं पुराणं
सदाप्रमत्तः पठते महात्मा ।
अवाप्य कामानिह वीतशोकः
परत्र स स्वर्गफलानि भुङ्क्ते ॥

Colophon.

जनमेजय उवाच ।
श्रुतं नः परमं ब्रह्मन्स्त्वंशचरितं महत् ।
दिव्यमन्योन्यसंभूतमर्चितं बहुभिर्गुणैः ॥
छन्दोभिर्वृत्तसंजातैः समासैश्च सुविस्तरैः ।
लघुभिर्मधुराभाषैर्मथितं पदविग्रहैः ॥
त्रिवर्गेणाभिसंपन्नं धर्मेणार्थेन योजितम् ।
कामेन बहुरूपेण शरीरान्तर्गतेन च ॥
ब्राह्मणानां प्रभावैश्च योधानां च पराक्रमैः ।
वैरनिर्यातनैश्चैव प्रतिज्ञानां च पारगैः ॥
रिपुश्रवसि सभग्नेनानुबन्धः प्रचोदितः ।
वंशयोनिविनाशाय मृगेण द्विजविग्रहात् ॥
ये च तस्मिन्महारौद्रे संग्रामे निहता नृपाः ।

Dn D2-4 G3 4 पुण्या च भरतोद्भव, T1 3 G2 5 M2 4 पुण्ययशा भरतोद्भव (for [b]) — (L 563) M2 4 जज्ञे (for तथा) K4 B1 2 Dn D2 5 G3 4 यक्ष (for पक्षि) D3 पशुपक्षिगणाश्चैव, T1 2 G1 5 जज्ञे यक्षगणा° (for [a]) T1 2 G1 5 M2 4 यक्षरक्षांसि चैव हि (for [b]) — (L 564) V2 G5 M2 चतुष्पादानि सत्त्वानि (for [a]) Ñ2 चतुष्पदा, V3 B D6 G5 चतुष्पदान् (for च सौरभा) G4 षड्भिर्गावश्चतुष्पदा (for [b]) — (L 565) T1 3 G1 5 M2 4 सुपर्णान्पक्षिणश्चैव (for [a]) — (L 566) B1 2 T1 3 G1 M4 सर्पनागान्, D5 चैव सर्पान् (for सर्वनागान्) Ñ2 V1 3 B3 Dn D3 D6 सर्पान्महीधरांश्चनागान् (for [a]) K1 2 D1 कद्रु सर्पान्, D5 नागान्कद्रुः (for देवी क°) — (L 567) B1 6 D1 5 T1 2 G1 3-5 M2 4 लोका (for देवा) — (L 568) T1 2 G1 5 M2 4 तदा तु वै पु(T1 पौ)ष्करजः, G3 4 एष पौष्करिको नाम (for [a]) D1 om lines 568[b]–593[a] — V2 B1 D6 om lines 569–570 — (L 569) T1 2 G1 3 5 M2 4 प्रादुर्भावं पौष्करोऽयं (for [a]) T1 2 G1 5 महान्द्वैपायनेरित, G M2 4 महाद्वैपायनेरित (for [b]) — (L 570) Ñ2 कथित ते तु सर्वश (for [a]) T1 2 G3 5 संस्कृत, G1 Bom Poona eds G(ed) सत्कृतं (for संस्तुत) — (L 571) K1 2 4 V1 B2 3 Dn Ds1 D3 5 प्रथमं, B1 D6 प्रवरं, T1 2 G3 5 M2 4 शृणु यात् (for परमं) — (L 572) V3 B1 2 D6 शृणुयाच्चयो क्रमम् (for पठते महात्मा) T1 2 G1 3 5 M2 4 सदा नर पर्वसु चेत्पठेत

Colophon om in K3 D1 — *Mention of the Epic* Ñ2 Ds1 D5 — *Mention of Khila* K1 V1 3 B D5 D6 — *Sub parvan* K1 2 4 V2 B Dn1 D2-4 6 पौष्करम् Dn2 D5 पुष्कर°, Ds2 T1 2 G1 3 5 M2 4 पौ(T1 G3 5 पु)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy name* K1 2 4 Ñ2 B1 Dn D3 D2-4 सर्वभूतोत्पत्ति, V1 महोत्पत्ति — *Adhy no* V2 200, Dn 8, Ds2 199, D3 216, D1 195, T1 G4 339; G3 334, G3-5 341, M2 4 10

T1 2 G1 5 M2 4 om from line 575 up to the end of App I (No 41) Before line 575, G3 4 ins

44** कृतं न परमं ब्रह्मन्विष्णोश्चरितमद्भुतम् ।
वाराह चरितं चापि नारसिंहमत परम् ॥
चरित्रं वामनस्यापि श्रुतं पौष्करिकं तथा ॥
दक्षस्य चाध्वर महान्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वत ॥
वैशंपायन ।
कदाचिच्छिखरे मेरोर्नानारत्नविभूषिते ।
सुरैश्च मुनिभि सार्धं हरिणा शंकरेण च ॥
दक्ष प्रवर्तयामास वाजिमेधमनुत्तमम् ॥
तस्मिन्प्रवृत्ते यज्ञे तु मुनय संशितव्रता ।
नानाविधानि कर्माणि चक्रु शास्त्रविधानत ॥

[These 9 lines appear to be out of context here]

— D1 om lines 575–587 K3 om lines 575 578 — (L 576) K1 V1 B2 D3 6 (marg as above) दैवम्, Ñ2 B1 V2 D3 पुण्यम् (for दिव्यम्) K4 D2 3 भाषितम्, Bom. Poona eds G(ed) मानित (for अर्चित) — (L 577) V1 G3 सपत्नै (for संजातै) — (L 579) K1 भोगिना; K3 D2 शोभितम्; K4 B2 Dn भोगिनाम्, D1 (marg as above) भोगिन, G4 सहितम् (for योजितम्) — B1 om line 582 — (L 582) वैरिनिर्यातनैश्च, K3 D1 वैरिनिर्यात° (for [a]) — D1 om lines 583 587 K3 om line 583 — (L 583) V2 B2 3 D6 विप्र (for रिपु) K3 D1 4

तेषा सर्वाणि राष्ट्राणि पुत्रा॰ सर्वे प्रपेदिरे ॥
कौरवः प्रथितो राजा भगवच्छासनानुग ।
धर्मश्च बहुधा प्रोक्तस्त्रयाणा वर्णसपदाम् ।
शूराणामपि विख्यात स्वर्गहेतुर्द्विजर्षभ ॥
अनुग्रहार्थं भूताना नोत्सेकाय कथचन ।
चतुर्णां वर्णसंज्ञाना पृथक्पृथगनेकधा ॥
गर्भवास पतन्तश्च भूताना सप्रचोदित ।
पृच्छता देवसचारे क्षीणे पुण्ये च कर्मणि ॥
दाने यश्चापि सयोग स चापि बहुधा कृत. ।
द्वाभ्या सयोगविहित मधुराग्वचन तयो ॥
नैतच्छक्य मयाख्यातु भारताध्ययन महत् ।
एकाहेन महद्ब्रह्मन्नपि दिव्येन चक्षुपा ॥
ब्रह्मणोऽहस्तु विस्तार सक्षेप च सुसग्रहम् ।
श्रोतुमिच्छामि भगवन्महत्कौतूहल हि मे ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
शृणुष्वैकमना राजन्पञ्चेन्द्रियसमाहितः ।
कथा कथयतो राजन्निर्विकारेण चेतसा ॥
ब्रह्मसम्बन्धसबद्धमनद्ध कर्मभिर्नृप ।
पुरस्ताद्ब्रह्मसपत्र ब्रह्मणो यददक्षिणम् ॥
अव्यक्तं कारण यत्तन्नित्य सदसदात्मकम् ।
निष्कल पुरुषस्तस्मात्सवभूतात्मयोनिज ॥
दिव्यो दिव्येन वपुषा सर्वभूतपतिर्विभु ।
अचिन्त्यश्चाव्ययश्चैव युगाना प्रभवोऽव्ययः ॥
अभूतश्चाप्यजातश्च सर्वत्र समता गतः ।
अव्यक्तात्परम यत्तत्तत्पुराणविदो विदु ॥
सर्वत पाणिपादान्त सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ।
सर्वत श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥
असतश्च सतश्चैव विज्ञेय तत्र कारणम् ।
अव्यक्तो व्यक्तरूपश्च चरन्नपि न दृश्यते ॥

संग्रमे Ñ3 Ds1 D5 सपत्नैर् B1 सत्रिभैर् (for सभग्नैर्) Dn रिपुस्तत्रसुसपत्नैर् Ds2 युधे ध्रवमि सपत्नैर् (for ᵃ) D8 च (for न) K3 प्रचोदते (for त॰) G3 4 मानाख्यानै सुविस्तरै (for ᵇ) — C3 4 om line 584 — (L 584) D8 योग (for -योनि) K D2 4 मृगण (for नृ) Cal ed सह (for द्विज) — (L 585) G3 4 तस्मिन्महाहवे (G5 ॰भये) रौद्र (for ᵃ) G4 सग्राम निहताश्नपान् (for ᵇ) — (L 587) K3 कथितो (for प्रथिता) K4 G1 राजन् (for राजा) K1 D1 भगवान् (for ॰वच्) K1 3 Ñ3 D3 भगवच्छासनात्रिग (for ᵇ) — (L 588) G1 लोक (for वर्ण) — (L 590) V1 अनुग्रहाय लोकाना (for ᵃ) D3 औत्सुक्याय (for नात्स काय) — (L 591) G3 4 सस्थाना (for सज्ञाना) G3 धर्मश्चापि पृथक्पृथक् (for ᵇ) — (L 592) M3 प्रपन्नानां (for पतन्तश्च) K1 2 V1 चोदित॰, K3 Ñ3 Dn D2 -चोधिता (for ॰त) — (L 593) G4 सजाते (for सचारे) K1 पतना दवसचारान् D3 पृच्छतो देवसचार (for ᵃ) K3 4 Ñ1 V1 3 B Dn1 D3 D2-6 G3 4 क्षीणे (for पुण्ये) — (L 594) Poona ed G(ed) [आ] दि॰ (for the first [श्च]पि) G3 4 श्रुत (for कृत) — (L 595) K1 D1 3 5 6 विहितो K3 4 Ñ3 V1 B D1 D2 4 ॰ता D5 सहिता (for विहित) G3 4 धर्मसयोगसहित (for ᵃ) D4 मधुराग्वचनान्तरे (for ᵇ) — (L 596) K1 3 V1 B3 D4 D1 3 4 G3 4 समाख्यातु (for मया॰) — (L 597) V3 D1 6 मया (for महद्) K3 D2 4 6 एकाह्न महाब्र(D5 ॰न्न)ह्मन् V1 ॰ह्नापि मया (sub- metric) G1 वरौ हि न मया ब्रह्मन् (for ᵃ) — (L 598) D3 ज म , G3 4 दृष्ट (for ऽहस्तु) — (L 599) V1 3 B2 D1 4 पर (for महत्)

Colophon om in V1 D5 — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* K1 Ñ2 V3 B D1 — *sub parvan* K V3 B D3 D1-4 6 पौष्करम् Dn पुष्करप्रादुर्भाव — *Adhy name* D3 जनमेजयप्रश्न — *Adhy no* K3 D1 89, V3 201, Dn 9, Ds2 200, D3 217, D4 196, G3 342 G4 340

(L 601) मेऽद्य (for राजन्) V3 तेजसा (for चेतसा) — (L 602) K3 D1 3 4 कर्मभिर्नृपसत्तम (for ᵇ) — (L 603) V3 G4 सपत्नैर्, D2 (for ॰द्ध) K1 V1 3 B1 3 D5 G3 4 ब्रह्मण पददक्षिणम् (K1 ॰ण , G3 4 ॰णं), K3 D1 3 ब्राह्मणस्य सदक्षिणम् K3 ब्रह्मणो यस्सदाक्षिणम् D5 ॰णो यदि दक्षिण D3 ब्राह्मणैरुपपादितम्, D4 ब्राह्मण पददक्षिण (for ᵇ) — (L 604) K3 D2 यत्र, D5 यत्तु (for यत्तन्) — (L 605) V1 Dn1 D1 -योनिज॰ (for ॰ज) — (L 607) [अ]प्रमयश्च (for [अ]व्ययश्चैव) K3 3 D4 अविचिन्त्यश्चाव्ययश्च (for ᵃ) N3 युगानां प्रभवाव्यय , D3 योगिनां प्रवराऽव्यय (for ᵇ) — Ds1 प्रजानाद्य (for [अ]व्य॰) — (L 609) K4 Ñ2 V3 Dn1 D3 D2 परायण ; Dn2 नारायण (for तत्पुराण) — (L 613) Cal ed व्यक्ति (for व्यक्त) V3 B1 3 (marg as above) 3 Dn2 Ds2 D5 रूपस्थन्(for रूपश्च) K3 अव्यक्तौ व्यक्तरूपौ च (for ᵃ)

विकारपुरुषोऽव्यक्तो ह्यरूपी रूपमाश्रितः ।
चरत्यचिन्त्यः सर्वेषु गूढोऽग्निरिव दारुषु ॥
भूतभव्योद्भवो नाथः परमेष्ठी प्रजापतिः ।
प्रभुः सर्वस्य लोकस्य नाम चास्येति तत्त्वतः ॥
अपद्यात् पद्मो जातस्तस्मान्नारायणोऽभवत् ।
अव्यक्तो व्यक्तिमापन्नो ब्रह्मयोगेन कामतः ॥
ब्रह्मभावेन तं विद्धि स शब्द लब्धवान्प्रभुः ।
प्रभवः सर्वस्य लोकस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥
अहं त्विति स होवाच प्रजाः स्रक्ष्यामि भारत ।
प्रभवः सर्वभूतानां यस्य तन्तुरिमाः प्रजाः ॥
स्वभावाज्जायते सर्वं स्वभावाच्च तथाभवत् ।
अहंकारस्वभावाच्च स च सर्वमिदं जगत् ॥
सर्वव्यापी निरालम्बो अग्राह्योऽथ जयो ध्रुवः ।
एष ब्रह्ममयो ज्योतिर्ब्रह्मशब्देन शब्दितः ॥
अव्यक्तो व्यक्तिमापन्नः पञ्चभिः क्रतुलक्षणैः ।
धारयन्ब्रह्मणो व्यक्तिं विविधं विततश्चरन् ॥
अथ मूर्तिं समाधाय स्वभावाद्ब्रह्मचोदितः ।
ससर्ज सलिलं ब्रह्मा येन सर्वमिदं ततम् ॥
वायुं पूर्वमथो दृष्ट्वा यो धातुर्धातृसत्तमः ।
धारणाद्धातृशब्दं च लभते लोकसंज्ञितम् ॥
तदेतद्वायुसंभूतं कृत्स्नं जगदभूत्पुरा ।
एतद्देवैरतिक्रान्तं पूर्वमेव सरस्वति ॥
पृथक्त्वं गमितं तोयं पृथिवीशब्दमिच्छता ।
घनत्वाच्च द्रवत्वाच्च निखिलेनोपलभ्यते ॥
फलत्वात्सीदमानाच्च सलिले सलिलोद्भवः ।
व्याजहार शुभां वाणीं समन्तात्पूरयन्निव ॥
ऊर्ध्वं वै स्थातुमिच्छामि समीदाम्युद्धरस्व माम् ।
गम्भीरतोयविवरमूर्मिविक्षोभितान्तरम् ॥
तेजोमूर्तिधरा देवी सर्वभूतप्ररोहिणी ।
यथायोगेन संभूता सर्वत्र विपर्ययिणी ॥
श्रुत्वा च गदितं तस्या गिरं तां च सुभाषिताम् ।
वराहरूपमास्थाय निपपात महार्णवे ॥

—(L 614) D3 विकारे (for °र) Ds2 नित्यं (for ऽव्यक्तो) —(L 616) D3 वीज (for नाथ) Ñ3 V1 D6 D3 पितामह (for प्रजापति) —(L 617) D5 प्रभु स सर्वलोकस्य (for °) D3 भास्मीति, G3 4 चाम्वेति (for चास्येति) K1 2 D4 लोकत (for तत्त्वत) K3 तमवाप्स्यति तत्त्ववित, D1 अवाप्स्यसि च तत्त्ववित्, D6 (marg) स्थावरस्येति तत्त्वत (for 5) —(L 618) B4 [अ]पद्मो (for पद्मो) D3 अपा तु यत्पद्मे जातस्, D6 (marg) अयन तु यतो जातस् (for °) Ñ2 V2 B2 Dn2 D6-1 D4 मवान् D2 4 भवेत् (for ऽभवत्) —(L 619) V2 B3 D6 (sup lin) कामद (for °त) —(L 620) K4 Dn D1 2 -भावे च (for भावेन) —(L 621) K1 D4 भूतस्य (for लोकस्य) K3 4 V3 B1 3 D4 6 [हु]तरस्य (for चरस्य) —(L 623) K1 2 D4 लोवाना (for भूताना) —(L 624) K° विश्व (for सर्वं) —(L 625) K1 2 प्रभावाच, D51 स्वभावश्च (for °वाच्) D1 अहंकारश्च भावश्च (for °) K4 D2 4 (sup lin) 5 6 तस्य (for स च) —(L 626) D5 निरालम्ब (for °लम्बो) D5 ध्रुवग्राह्यो (for अग्राह्योऽथ) D1 ध्रुजो, G3 [अ]चिन्त्यो (for जयो) —(L 627) K4 B2 3 D3 6 ब्रह्ममय (for °मयो) —(L 628) Ñ2 कर्तु (for क्रतु) —(L 629) Cal ed ब्रह्मणा (for °णो) K4 D1 त्रिविध विततं परम्, Dn °ध चिन्तित स्वरन्, G3 अव्यक्त त्रिविधश्चरन्, G1 त्रिविक्रम ब्रह्मणश्चरन् (for °) —(L 630) D5 चाब्रह्मणाद् (for स्वभावाद्) K1 2 G3 स्वभाव ब्रह्मवादिन (for 5) —(L 632) K2 3 D6 G3 वायुपूर्वम्, K4 वायु सर्वम्, D2 4 वायु पूर्वम् (for वायु पूर्वम्) Ñ2 धारणाद्, V2 धातुत्वाद्, D6 यो धातुं, G3 यो वा तद् (for यो धातुर्) K3 D1 यानन्तं धातुसत्तम (D1 °सभव), K4 D1(marg) 3 6 यो धाता नृपसत्तम, G1 यो धातुर्धातृसत्तमम् (for 5) —(L 633) K4 D3 5 Cal ed धातु (for धातृ) —(L 635) D5 दृभिर् (for देवैर्) D6 एतद्देवैरव क्रान्त (for °) V3 सर्वम् (for पूर्वम्) —(L 636) D1 3 4 (marg) 4 पृथुत्व (for पृथक्त्व) —(L 637) V2 -पद्यते, B3 -लक्ष्यते (for -लभ्यते) —(L 638) D6 चलत्वाद् (for फल°) G1 स्पन्दमानाच् (for सीद°) Ñ2 सलिले सीदमाना च (for °) —(L 640) K1 3 4 B1 Dn D1-4 ऊर्ध्वोऽहं; G3 4 ऊर्ध्वो वै (for ऊर्ध्वं वै) V3 सीदामीति (for समीदामि) —(L 641) K2 V1 B3 2 D1 4-6 G4 गम्भीरे (for °र) G3 Bom Poona eds G(ed) गम्भीरे तोयविवरे (for °) B1 D3 मूर्तिस(D6 ऊर्मिवि)क्षोभितान्तरम् (for 5) —(L 642) V1 Dn G3 ततो (for तेजो) K1 2 ततो मूर्तिधरां देवीं (for °) D2 मूर्ति (for भूत) K3-5 D2 3 4 प्ररोहिणीम् (for °हिणी) —(L 643) K1 2 D1 3 4 संभूतां (for °ता) K1 2 D51 D2 4 सर्वत्र विपर्ययिणीम् (for °) —(L 645) K Ñ2 B Dn D2-4 वाराह, D3 D4 6 वाराह-

उद्धृत्य सोऽवनिं तोयात्कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
समाधौ प्रलयं गत्वा प्रलीनो न च दृश्यते ॥
यत्तद्ब्रह्ममयं ज्योतिराकाशमिति शब्दितम् ।
तत्र ब्रह्मा समुद्भूतः सर्वभूतपितामहः ॥
अद्यापि मनसा धात्रा धार्यते ब्रह्मयोनिना ।
ज्ञानयोगेन सूक्ष्मेण भूतानां हितकाम्यया ॥
भित्त्वा तु पृथिवीमध्यमुपयाति समुद्भवम् ।
तपनस्तूर्ध्वमातिष्ठन्रश्मिभिः प्रदहन्निव ॥
तस्य मण्डलमध्यात्तु निःसृतं प्रतिमण्डलम् ।
स सनातनजो ब्रह्मा सौम्यं सोमत्वमन्वगात् ॥
सोममण्डलपर्यन्तात्पवनः समजायत ।
तदक्षरमयं ज्योतिस्तेजस्तेजोऽभिवर्धयन् ॥
स तु योगमयाज्ज्ञानात्स्वभावाद्ब्रह्मसंभवात् ।
सृजते पुरुषं दिव्यं ब्रह्मयोनिं सनातनम् ॥
द्रवं यत्सलिलं तस्य घनं यत्पृथिवी भवत् ।
छिद्रं तत्र तदाकाशं ज्योतिर्यच्चक्षुरेव तत् ॥
वायुना स्पन्दते चैव संघाताज्ज्योतिसंभवः ।
पुरुषात्पुरुषो भावः पञ्चभूतमयो महान् ॥
भूतात्मा वै स मे तस्मिंस्तस्मिन्देहः सनातनः ।
गुहायां निहितं ज्ञानं योगात्मा यः सनातनः ॥
तपनस्यैव तद्रूपं योऽग्निर्वसति देहिनाम् ।
शरीरे नित्यशो युक्ते धातुभिः सह संगतः ॥
स्वभावात्क्षयमायाति स्वभावाद्भवमेति च ।
स्वभावाद्विन्दते शान्तिं स्वभावाच्च न विन्दति ॥
इन्द्रियैर्व्येतिमूढात्मा मोहितो ब्रह्मणः पदे ।
सभयं निधनं चैव कर्मभिः प्रतिपद्यते ॥
यावत्तद्ब्रह्मविषयं नोपयातीह ज्ञानतः ।
तावत्संसारमाप्नोति सभयांश्च पुनः पुनः ॥
इन्द्रियैर्व्यतिरिक्तो वै यदा भवति योगतः ।
तदा ब्रह्मत्वमापन्नः प्रलयाग्रे प्रतिष्ठति ॥
प्रतिषिद्धममुं लोकं ब्रह्मणाश्च भवत्युत ।
न च रागव्ययैर्याति न च सज्जति कर्हिचित् ॥

(for व°) — (L 646) Ñ2 V2 B1 2 D5 D6 जगतीं (for सोऽवनिं) Ñ2 B1 2 G3 4 स्वभावत (for सुदुष्करम्). — (L 648) Bom ed एतद् (for यत्तद्) — (L. 650) D1 ध्यात्वा (for धात्रा) K3 Dn D2 5 सर्वं (for ब्रह्म) K4 D2 G4 योगिना (for -योनिना) Bom Poona eds, G(ed) धार्यते सर्वयोगिना (for °) — (L. 651) V1 लोकाना, Dn D5 प्रजाना (for भूतानां) — (L 652) Ds1 स्वपयाति (for उ°) K4 V2 D2 3 समुद्भवान्, V1 °द्भव, D1 °द्भवे (for °द्भवम्) — (L 653) K2 सपतस, D4 स तपस् (for तपनस्) V1 3 B3 प्रहसन्, Dn स हसन् (for प्रदहन्) D2 अंशुभि स दहन्निव (for °) — (L. 654) K1 मध्यस्थ, K4 D1 6 मध्यं तु (for मध्यात्तु) Dn सोम (for प्रति-) — (L 655) K D2 3 सौम्य (for सौम्यं) G3 4 सौम्य सौम्यत्वमासवान् (for °) — D2 om lines 656–658 — (L. 656) Ñ3 तपन°, D3 पावक (for पवन) — (L. 657) Ñ2 B3 ऽभिवर्धनम्; B1 Ds1 D6 G3 विवर्धनम् (for ऽभिवर्धयन्) Dn D4 तेजोभिरभिवर्धयन् (for °) — (L. 658) K1 2 स तु योगसमाज्ञानात्, D6 स तु योगमय ज्ञानात् (for °) B1 2 G4 स्वभावाज्ज्योतिरुद्भवान्, D6 °ज्योतिरेव सन्, G2 संभवाज्ज्योतिरुद्भवात् (for °) — (L 659) D2 सोऽसृजत् (for सृजते) — (L. 660) K3 द्रावयन् K4 D2 द्रवयन् (for द्रवं यत्). K1-3 B2 Ds1 D4 5 भवेत् (for भवत्) G4 घना यत्पृथिवी भवेत् (for °). — (L. 662) D5 वायुश्च स्कन्दते चैवं (for °) Ñ2 V1 2 संघातो (for °तात्) K1 B3 D4 G4 ज्योतिरुद्भव (for °संभव) B2 (marg as above) D5 D6 संघातो ज्योतिरुद्भव (for °) — (L. 663) Ñ2 V3 B1 2 D5 पौरुषो (for पु°) D3 भूय (for भाव) — (L 664) D5 जीवात्मा (for भूतात्मा) V1 2 भवेत् (for स मे) K3 सम वसति भूतात्मा (for °) K1 देहे चैव, K2 D4 देहे तत्र, K3 4 Dn Ds1 D2 तस्मिन्देहे, Dn देहे देहे, D3 तस्मिन्देशे D5 वसेद्देहे (for तस्मिन्देहे) Ñ3 V1 2 B3 3 D6 तस्मिन्देहे (V2 °शे) सनातने, G4 देहे देहे सनातने (for °) — (L. 666) G4 योगी (for योऽग्निः) — (L. 667) Ñ2 V1 2 B2 G4 युक्तो, D6 मुक्ते (for युक्ते) — (L 668) D5 (marg) अज्ञानात् (for स्वभावात्) V1 क्षेमम् (for क्षयम्) K3 आप्नोति, D2 G4 आयान्ति (for °ति) K1 2 4 V1 2 B1 2 Dn D4 5 G3 4 भयमेति, D6 6 भवमेव (for °मेति) — (L. 669) K2 सर्वं (for शान्तिं) — (L. 670) K1 2 4 D1 2 5 ह्यति, B1 D1 G3 4 अति (for व्येति) K3 D4 -मूढात्मा (for मू°). — D1 om lines 672 675 — (L. 672) B1 तत्त्वत (for ज्ञानत) V2 B1 2 नोपयानाति तत्त्वत; D6 यो यजानाति तत्त्वत, G3 4 नोपयाति हि जानत (for °) — (L. 673) Ñ2 D2 G3 4 सभयं (for °यांश्च) — (L 674) G3 4 यदि

आगतिं च गतिं चैव निधनं संभवं तथा ।
भूतेभ्यो वेत्ति सर्वज्ञः परां सिद्धिमुपागतः ॥
आत्मनो गतयश्चैव तथा विषयगोचरम् ।
पुरस्तात्कर्मनिर्वृत्ते पदे ब्राह्मे प्रतिष्ठितः ॥
चित्तग्रन्थींश्च मनसा रुन्ध्यात्पूर्वांश्च यातनाः ।
भिद्यमानाः मलौघेन वायुभिन्नमिवार्णवम् ॥
पच्यते हृदये लीनं परेभ्यो ज्ञानचक्षुषा ।
ब्रह्मप्रोक्तमिहात्मा वै विमुक्तो देहबन्धनात् ॥
सृजेदपि परं लोकं संहरेदपि विद्यया ।
तेजोमूर्तिरिवाविद्धमिदं लोकं च संसृजेत् ॥
तिर्यग्योनौ गताश्चैव कर्मभिर्निरयोपमैः ।
तान्यपि प्रतिमुच्येत ब्रह्मयुक्तेन चेतसा ॥
अक्षरं च क्षरं चैव योगकर्मातिं विद्यते ।
न क्षरं विद्यते तत्र यद्ब्रह्म कर्मभिर्ध्रुवम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

पृथिव्या यत्कृतं छिद्रं तपनेन विवर्धता ।
तस्मिन्द्वयस्तोऽथ मैनाकः स्वभावविहितोऽचलः ॥
पर्वभिः पर्वतस्तत्र च लभते नामसंज्ञितम् ।
अचलादचलत्वं च स्वभावान्मेरुरेव सः ॥
तस्य पृष्ठे सुविस्तीर्णे नगस्य सुमहर्द्धिमान् ।
तस्मिन्स पुरुषो व्यक्तो वसति ज्योतिसंभवः ।
विहितश्च स्वभावेन तेनैव परमात्मना ॥
यत्तद्ब्रह्ममयं तेजो निहितं शिरसोऽन्तरे ।
तस्य ज्योतिर्मयं रूपं दीप्तं पुरुषविग्रहम् ॥
वदनादभिनिष्क्रान्तं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
चतुर्भिर्वदनैर्युक्तं चतुर्भिश्च भुजोत्तमैः ॥
वक्त्राद्ब्रह्म समुद्भूतं ब्रह्मा ब्राह्मणपुंगवः ।
तदैवैतन्महाभूतं पुनर्भावत्वमागतम् ॥
उद्धृता पृथिवी देवी पुरस्तात्सलिलाशया ।

मुक्तो (for ॰पतिरिक्तो) — D5 om lines 675-677 — (L 675) D3 प्रलयाग्नौ प्रतिष्ठते (for ᵇ) — (L 676) B3 प्रतिबुद्धम् (for °पिद्धम्) Ñ3 प्रतिबुद्धमथलोके (for ᵃ) Dn म (for च) K1 4 D1 [अ]भव पुन (for भवम्युत) D3 ब्रह्मवाग्र रभेत्पुन (for ᵇ) — (L 677) K3 D1 रोगव्ययैद् D3 योगी व्यय, D6 रोगैर्व्यय G3 रागैर्व्यय, Bom ed राग व्यय (for °व्ययैर्) K4 मज्जति (for स°) — (L 676) D3 आगत्य च गत चैव (for ᵃ) — D3 om lines 681-761 — (L 681) G3 परस्तात् (for पुर°) Ñ3 V1 3 B1 3 पुरस्तात्कर्मभिर्वृत्ते (for ᵃ) K1 2 D5 ब्रह्म, K3 4 Dn D2 ब्रह्मा (for ब्राह्मे) Ñ3 V1 2 B D5 6 पदे ब्रह्म प्रतिष्ठितम्, G3 4 परे ब्रह्मणि विष्ठित (for ᵇ) — (L 683) K2 Dn1 D3 D1 ॰ग्रन्थि च (for ग्रन्थींश्च) K1-4 Ñ3 V1 3 B1 3 Ds1 D1 4 चक्षुषा, Dn रुन्ध्यान्, D6 G4 रुध्वा (for रुन्ध्यात्) G3 रुध्वा पूर्वां च यातनाम् (for ᵇ) — (L 683) B1 3 D6 G3 वायुभिन्न इवार्णव (for ᵇ) — (L 684) K1 4 D6 पश्यते (for पच्यते) G3 4 ह्रदये हृदय नीलं (for ᵃ) — (L 685) K3 ब्रह्मप्रोक्त, V1 °णोकम् (for °प्रोक्तम्) G3 ब्रह्मणोक इवात्मा वै (for ᵃ) — (L 686) V3 मायया (for विद्यया) — (L 687) D6 तेजोमूर्तिमदाविद्धम् (for ᵃ) — (L 688) B1 3 D6 G3 4 गतानां च (for गताश्चैव) K3 4 V1 3 B1 3 Dn D3 G3 4 नियमोपमैः (for निरयो°) — (L 690) Cal ed क्षरैव (for क्षरं) K4 वर्तते (for विद्यते) V1 2 योगकर्माभिपद्यते, L D3 C3 4 भिविन्दति, Dn D3 °भिविद्यते ; Cal. ed योग कर्मभिर्विन्दति (for ᵇ) — (L 691) G1 अक्षरं (for न क्षरं) K1 2 D1 4 तत्र यद्ब्रह्म सतत (for ᵃ) K1, 2 D1 4 ब्राह्मण्य (for यद्ब्रह्म)

Colophon om in D3 — *Mention of the Epic* Ds1 D3 — *Mention of Khila* K1 V1 2 B D3 D1 — *Sub-parvan* K V1 B D3 D1 3 5 6 पौष्करम्, V3 Dn D1 पौ(Dn पु)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 D1 90; V3 202, Dn 10, Ds1 201, D1 107, G3 313, G4 341

(L 692) G3 विवर्धिनम् (for °र्धता) — (L 693) V3 आप्ते, D1 पाद (for न्यस्तो) — (L 695) D1 प्रभावान् (for स्व°) — (L 696) G1 स्थान तस्य (for नगस्य सु) Ds1 महर्द्धिमत् (for °मान्) D3 नागस्य महर्द्धिमत्; G3 स्थान तस्य महर्द्धिमन् (for ᵇ) — (L 697) K3 D1 4 वसते, V1 रमति (for वसति) B D3 D5 G3 4 वसति ज्योतिरुद्भव (for ᵇ) — (L 699) K4 ज्योतिर् (for तेजो) K1 Ñ3 D1 4 निहित (for नि°) K3 निहित शिरसोत्तरे, D3 निहित शिखरोत्तरे (for ᵇ) — (L 700) Ds1 तस्य ज्योतिरूपमय (for ᵃ) — (L 702) Dn द्विजोत्तमैः (for भु°) — (L 703) Ñ3 om line 703ᵃ K3 4 V1 B1 3 Dn D3 5 G3 ब्रह्म वक्त्र, D3 (marg) स्वर्णं ब्रह्म : V3 ब्रह्मवक्त्र (for वक्त्राद्ब्रह्म) I 3 (marg) पद्मगर्भसमुद्भूतो (for ᵃ). — (L 704) t 3 एतच्च (for पुनर्भा°). D1 तदैव तस्य दद्भूतं (for ᵃ) G3 भूतत्वम् (for भाव°) — (L 705)

ब्रह्मत्वं ब्रह्मणः स्थानादलोको लोकतां गतः ॥
पदसधौ ब्रह्मलोक शृङ्गं मेरोस्तदाभवत् ।
उच्छ्रित योजनशत सहस्रशतमेव च ॥
एवमेव च विस्तार चतुर्भिर्गुणित गुणैः ।
अथ वा नैव सख्यातु शक्य भूतेन केनचित् ।
समासहस्रैर्बहुभिरपि दिव्येन चेतसा ॥
चतुर्भिः पार्श्वविस्तारैः शिलाभिरभिसवृतैः ।
नगस्य यस्य राजेन्द्र विस्तारैः शतयोजनैः ॥
कोटिकोटीशतगुणैर्गुणित ब्रह्मवादिभिः ।
योगयुक्तैः सदा सिद्धैर्नित्य ब्रह्मपरायणैः ॥
मरुद्भिः सह देवेन्द्रै रुद्रैर्वसुभिरेव च ।
आदित्यैर्विश्वसहितै ररक्ष वसुधाधिपान् ॥
ररक्ष पृथिवीं चैव भगवान्विष्णुना सह ।
विवस्वद्वरुणाभ्या च सघात गमिता नृप ॥
तेन ब्राह्मेण वपुषा ब्रह्मप्राप्तेन भारत ।
यत्तद्विष्णुमय तेज सर्वत्र समता गतम् ॥
यत्तद्ब्रह्मेति वै प्रोक्तं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
नियमैर्बहुभिः प्राप्तैः सत्यव्रतपरायणैः ॥
एवमेते त्रयो लोका ब्राह्मेऽहनि समाहिता ।
अहनि ब्रह्म चाव्यक्तं व्यक्त प्राणे प्रतिष्ठितम् ॥
ब्रह्मणो नियतं कर्म प्रभावेन प्रचोदितम् ।
प्रवर्तमान भावेन शश्वदच्छल्वादिनाम् ॥
एतद्धितमिति प्रोक्त ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
यदेक ब्रह्म निर्दिष्ट विश्वता गमितं पदम् ॥
बहुत्वाद्विप्रभावाना विश्वशब्दः प्रयुज्यते ।
ब्राह्मणैर्ब्रह्मभूतात्मा सत्यव्रतपरायणैः ॥
विश्वरूप मनोरूप बुद्धिरूपत्वमानयन् ।
एवं द्वन्द्व स भगवान्प्रथम मिथुन सृजत् ॥
स एव भगवान्विश्वो देव्या सह सनातनः ।
विधाय विपुलान्भोगान्ब्रह्मा चरति सानुगः ॥
स एष भगवान्ब्रह्मा नित्यं ब्रह्मविदा वरः ।
निर्वाणपथगामीनामकिंचनपथैषिणाम् ॥

Ds2 उद्धृता प्रथम देवीं (for °) K1 Ñ2 V1 3 D4 सलिलाश्रया (for °शया) — After line 705, D3 ins

45** पञ्चाशत्कोटिविस्तीर्णा सेह पूर्वा महीपते ।
सहैवाण्डकटाहेन सशैलवनकानना ॥

— (L 706) G3 ब्रलोके (for °को) D6 ब्रलोके लाकतां गतम् (for ᵇ) — (L. 707) K3 4 D5 यस्य सधौ (for पदसधौ) Ñ2 B1 3 D6 लोके, D1 लोकों (for -लोकं) K3 यदाभिद्धौ ब्रह्मलोकं (for °) — (L. 708) K4 B2 D1 6 G1 सहस्र (for °स) — (L. 709) Dn2 विस्तारै , D5 °रे (for °ई) K1 3 D1 4 विस्तारं तस्य तु पुनश्च (for °) — (L. 710) Dn सख्यान (for °तु) — (L 711) Ñ2 Dn तेजसा , B2 D5 G3 4 चक्षुषा (for चेतसा) — (L 712) B1 3 D3 D6 सवृत (for °तै) N2 V1 3 शिरोभिरभिसवृत (for ᵇ) — (L. 713) D1 जगतो (for नगस्य) — (L 714) G3 4 कोटीशतगुणैर्दि॰यैर् (for °) — (L. 715) K3 शुद्धैर् (for सि°) V1 धर्म , B1 वेद (for ब्रह्म) — V3 om lines 716–722 — (L 717) वसु (for विश्व) K3 V1 ररक्षुर् (for °क्ष) D1 चाक्षुषैर्वसुधाधिपै , D3 ररक्ष वसुधाधिप (*for* ᵇ) — (L 718) K4 D3 जिष्णुना, B1 आत्मना (for विष्णुना) — (L. 719) K3 धनेशवरुणाभ्यां च (for °) N2 V1 B1 D3 D3 गमिता (for °तो) K4 सघात गमिता नृपाः (for ᵇ) — (L 721) D1 3 ब्रह्ममयं (for विष्णु°) D1 यद्यद्विष्णुमय ज्योति (for °) D5 सर्वत्र समुपागतम् (for ᵇ) — K3 D4 om lines 723–728 — (L 723) D5 ब्राह्मणैर्ब्रह्मभूतात्मा (for °) — G3 om (*hapl*) *lines* 724 731 — (L. 724) Cal ed प्रतिष्ठिता (for समाहिता) — (L 725) K1 घ्राणे, D2 G1 प्राणै (for प्राणे) — G1 om line 726 — (L 726) B3 निहित (for नियतं) D5 D5 6 स्वभावेन (for प्र°) K1 प्रनोदित ; K3 *D1* प्रणोदितम् , K4 प्रचोदित (*for* °तम्) — (*L* 728) K3 D1 दिनम् B1 छिद्रम् (for हितम्) — (L 729) K3 D3 यदेक ब्राह्मणपद , K4 Ñ2 V1 3 B Dn D5 D5 6 °कं ब्रह्मण पादं , G1 °क ब्रह्मणि पदम् (for °) K1 विश्वगं , K2 4 B1 D3 विश्वाख , Dn D5 दिष्टत्व , D1 यद्दिष्टं (for विश्वतां) Ñ2 V1 3 B1 2 D5 D6 विश्वत्व (D3 D6 °शुद्ध) गमितं परम् (for ᵇ) — For line 729, D6 (marg) subst

46** यत्तद्विष्णुमय तेजो विश्वत्व गमित परम् ।

— (L 730) V3 B3 D6 (marg as above) हि प्रभावानां ; D3 विप्रभावार्थं (for °ना) K1 3 D4 प्रमुच्यते (for प्रयुज्यते) — (L. 731) V1 विश्व (for ब्रह्म) B1 भूतानां (for °त्मा) — (L. 732) Dn बुद्धिरूप च मानयन् (*for* ᵇ) — (L. 733) Ds2 Cal ed मिथुने (for °न) — (L. 734) V1 Ds2 D1 विष्णु (for विश्वो) G3 देवै (for देव्या) — (L. 735) K1 विहाय (for विधाय) K3 सानुज , K4 नित्यश

सोमात्सोमः समुत्पन्नो धारासलिलविग्रहात् ।
यथाभिषिक्तो भूतानां सैनापत्ये महेश्वरः ॥
अभिषिच्य च भूतेशं कृत्वा कर्म स्वभावत ।
नदति स्म तदा नादं तेन सा ह्युच्यते नदी ॥
सा ब्रह्मलोकं संभाव्यमभिभूय सहस्रधा ।
गां गता गगनाद्देवी सप्तधा प्रससार ह ॥
सहस्रधा च राजेन्द्र बहुधा च पुनः पुनः ।
इमं लोकममुं चैव भावयन्नक्षरसंभवम् ॥
ततो भूतानि रोहन्ति महाभूतफलानि च ।
ततः सर्वे क्रियारम्भाः प्रावर्तन्त मनीषिणाम् ॥
चतुर्भिर्वदनैस्तस्य मुखपद्माद्विनिःसृता ।
तदाक्षरमयी सिद्धिरीशस्य समुपागता ॥
तस्य ज्ञानमयं पुण्यं चतुष्पाद सनातनम् ।
पतित्वेनाभवद्देवो ब्रह्मा चात्र पितामहः ॥
पादा धर्मस्य चत्वारो येरिदं धार्यते जगत् ।
ब्रह्मचर्येण व्यस्तेन गृहस्थेन च पावने ॥
गुरुभावेन वाक्येन गुह्यमार्गानुगामिना ।

इत्येते धर्मपादाः स्युः स्वर्गहेतोः प्रचोदिताः ॥
न्यायाद्धर्मेण गुह्येन सोमो वर्धति मण्डले ।
ब्रह्मा सब्रह्मचरणा वेदा वर्तन्ति शाश्वताः ॥
गृहस्थानमिवाक्येन तृप्यन्ति पितरस्तदा ।
क्रपयोऽपि च धर्मेण नगस्य शिरसि स्थिताः ॥
नगस्य तस्य सपद्य मेरोः शिखरमुत्तमम् ।
पद्मया संपीड्य वृषणावृषिभिस्तैर्विचार्यते ॥
ग्रीवां निगृह्य पृष्ठं च विनाम्य प्रहसन्निव ।
नाभिदेशे करौ न्यस्य सर्वशोऽङ्गानि सङ्क्षिपन् ॥
मूर्ध्नि ब्रह्म समुत्क्षिप्य मनसा स पितामहः ।
अब्जजन्मनसा विष्णु योगाचार्येश्वरस्य च ॥
व्यतिरिक्तेन्द्रियो विष्णुर्बिम्बाद्विम्बमिवोद्धृतः ।
तेजोमूर्तिधरो देवो नभसीन्दुरिवोदितः ॥
रराज ब्रह्मयोगेन सहस्रांशुरिवापरः ।
विराजन्नभसो मध्ये प्रभाभिरतुलं प्रभुः ॥
नोपलभ्यति मूढात्मा प्रत्यक्षं ब्रह्म शाश्वतम् ।
ललाटमध्ये तिष्ठन्तं द्विधाभूतं क्रियां प्रति ॥

(for सानुग) —(L 737) Ñ2 B D6 गन्तृणाम् (for गामीना) K1 2 D1 निर्वाणमगमन्तृणाम्, V1 2 D2 G1 4 °णपदगन्तृणाम्, Bom Poona eds G(ed) °णभयगन्तृणाम् (for °) K6 G8 पदैर्दिणाम् (for पर्यं°) —(L 738) G3 सोमार्कोऽग्नि (for सोमात्सोम) —(L 739) G2 3 ईशाना (for भूताना) B3 Cal ed सैनापत्ये, Dn आधि° (for सैना°) G8 गुहो वर (for महेश्वर) —(L 741) K5 G3 महानादं, K4 महानादास (for सदा नादं) K1 4 D1 सा क्षु भ्यते, D5 सा श्रूयते, D2 सच्चुच्यते (for सा ह्यु°) —(L 742) B1 2 Dn D2 G2 संभ्रा य (for °व्यम्) —(L 743) सा (for गां) —(L 744) K1 Ñ2 V1 3 B1 2 D3 G2 1 सहस्रधारा राजेन्द्र (for °) Ñ2 V3 बहुधारा, V1 ब्रह्मधारा D1 वसुधा च (for बहुधा च) —(L 745) K6 D1 भयाय क्षरसंभव (for °) —(L 747) Ñ2 चलारम्भा (for क्रिया°) Dn D2 5 6 G3 प्रवर्तन्ते महर्षिणाम् (for °) —(L 748) K1 2 विनि सृतम् (for °ता). —(L 749) D3 सिद्धि (for सिद्धिर्) K3 D1 सत्व°, D2 विशत्वं (for ई°). —(L 751) D1 [अ]नयदेव (for [अ]भवद्देवो) B1 D3 सर्वं चात्र, G1 4 ऊर्ध्वबाहु; Cal ed ब्रह्मा चापि (for ब्रह्मा चात्र) —(L 753) K3 2 D2 4 धर्मता, V3 पालने, B3 D3 G1 पावने (G4 °ने); D1 पावना, D2 पाल्यते (for पावने) —(L 754) K3 गुह्येनागमगामिना (for °) —(L 755) D1 2 4 5 प्रणोदिता (for प्रचो°) — K4 D1 om lines 756–757. —(L 756) Ñ2 V1 G1 न्याय (for न्यायाद्) V3 न्याय धर्मेण गुह्येन (for °) —(L 757) B1 2 Dn D1 6 G2 ब्रह्मणो ब्रह्मचरणाद् (for °) G1 वर्धन्ति (for वर्तन्ति) V3 नित्यश, D3 निश्चला (for शाश्वता) —(L 758) K1 Ñ2 D3 D4 (sup lin as above) G4 °वाक्येन, D1 पानेन (for °वाक्ये° ...) [illegible] G2 [illegible] (for [illegible] D3 (marg) 4 G3 4 संगम्य (for सपद्य) —(L 761) K3 विचार्यं च, B D1 5 विधार्यते (for विचा°) —(L 762) G3 विनम्य (for निगृह्य) D1 विमाप्य, D1 विनम्य (for विनाम्य) —(L 765) V1 2 विष्णुर (for विष्णु) D2 योगाचार्येश्वर स्वयम् (for °) —(L 766) K3 B1 2 D3 D4 6 G2 1 [उ]त्थित (for [उ]द्धृत) D1 5 बिम्बाद्बिम्बमिवोद्धृत (for °) —(L 767) V1 Cal ed [उ]त्थित (for [इ]दित) —(L 768) K1 2 Ñ2 V1 2 B D3 D4 6 G2 °योगाच; K2 सयोगात्, D2 °योगात्, (for योगेन) K4 [अ]द्रि च (for [अ]परः). —(L 769) G1 4 अतुलं (for अतुलं). K3 D1 प्रभाभिरतुलप्रभ (for °) — D1 om. lines

ज्योतिश्चक्षुपि सबद्ध रिम्ब भास्करसोमयोः ।
बुद्ध्यापूर्वं तु पश्यन्ति अध्यात्मविपये रताः ॥
ब्राह्मणा वेदविद्वास सत्यव्रतपरायणाः ।
नेतरे जातु पश्यन्ति अध्यात्म नारबुध्यते ॥
हिंसायोगैरयोगात्मा सर्वप्राणधरैर्नृप ।
भूतयो भुवि भूतेशो मोहप्राप्तेन चेतसा ॥
कर्मभि' कुत्सितैरन्यैः सर्वप्राणरधैपिणाम् ।
नराणा योगमाधाय स्वेपु गात्रेपु भारत ॥
समाहितमना ब्रह्मा मोक्षप्राप्तेन हेतुना ।
चन्द्रमण्डलसस्थान ज्योतिस्तेजो महत्तदा ॥
प्रविश्य हृदय क्षिप्र गायत्र्या नयनान्तरे ।
गर्भस्य सभवो यश्च चतुर्धा पुरुपात्मकः ॥
ब्रह्मतेजोमयोऽव्यक्त. शाश्वतोऽथ ध्रुवोऽव्ययः ।
न चेन्द्रियगुणैर्युक्तो युक्तस्तेजोगुणेन च ॥
चन्द्राशुविमलप्रख्यो भ्राजिष्णुर्ब्रह्मसस्थितः ।
नेत्राभ्या जनयद्देवो ऋग्वेद यजुपा सह ॥
सामवेद च जिह्वाग्रादथर्वाण च मूर्धतः ।
जातमात्रास्तु ते वेदाः क्षेत्रं विन्दन्ति तत्त्वतः ॥
तेन वेदत्वमापन्ना यस्माद्विन्दन्ति तत्पदम् ।
ते सृजन्ति तदा वेदा ब्रह्म पूर्वं सनातनम् ॥
पुरुपं दिव्यरूपाभ स्वैः स्वैर्भावैर्मनोभवैः ।
अथर्वणस्तु यो भाग शीर्षं यज्ञस्य तत्स्मृतम् ॥
ग्रीवाबाह्वन्तर चैव ऋग्भागः स भवेत्ततः ।
हृदय चैव पार्श्वं च सामभागस्तु निर्मितः ।
वस्तिशीर्षं कटीदेश जङ्घोरुचरणैः सह ॥
एवमेप यजुर्भागः सधातो यज्ञकल्पितः ।
पुरुपो दिव्यरूपाभ. सभूतो ह्यमरात्परात् ॥
स हि वेदमयो यज्ञ सर्वभूतसुखावहः ।
उभयोर्लोकयोस्तात हिंसावर्ज्य. सनातनः ॥
योगारम्भ कर्मसाध्य ब्रह्मचर्यं सनातनम् ।
प्रभवं सर्वभूताना यो विन्दति स वेदवित् ॥
स सिद्धः प्रोच्यते लोके सिद्धिरेव न सशयः ।
निर्मुक्तैः सर्वकर्मभ्यो मुनिभिर्वेदपारगैः ॥
वैष्णव यज्ञमित्येवं स्तुयते वेदपारगा. ।

770 771 — (L 770) B1 Dn मूढाना, D6 मूलात्मा (for मूढात्मा) — (L 771) K3 दीप्यन्त (for विद्वन्त) — (L 773) D3 G3 + बुद्धि- (for बुद्ध्या) — (L 775) Ñ2 [ए]व, G3 + [अ]नु (for [अ]व) — (L 776) अयुक्तात्मा (for अयोगात्मा) K3 D1 सत्य (for सर्वं) Ñ2 V1 B D3 D5 6 G1 प्राणहरैर्, V3 °धरो Dn °धरैर्, G2 प्राणिहरैर् (for प्राण धरैर्) — (L 777) D2 भूतयोर् D3 रूपनो D5 भूतये (for °यो) K1 त्रिशेशो V3 B3 D5 भूतेश (for °शो) K3 N3 D1 भूतग्रामुवि त्रिशेशो (for °) — (L 779) B1 2 D3 D5 6 सास्थाय, G3 4 आदाय (for आधाय) B2 (marg) योगेषु (for गात्रेषु) — (L 780) K1 3 4 Dn D1 2 4 G2 ब्रह्मन् (for ब्रह्मा) — (L 781) K1 3 Ñ2 V2 3 B Dn D3 D1 3 4 (marg.) 6 G3 4 -सस्थानात् (for °न) K3 D2 4 चन्द्र, Dn चान्द्रे (for तेजो) G2 4 ज्योतिस्थाना म(G3 वृ) हत्तदा (for °) — (L 782) B3 (marg as above) गायत्र्या नयनात्तदा (for °) — (L 784) Dn3 युक्त (for ऽव्यक्त) G1 ध्रुवेन्द्रिय (for ध्रुवोऽव्यय) D3 शाश्वतो ध्रुवमव्यय (for °) — (L 785) N1 B1 3 D5 D6 यश् (for न) V1 सर्वेन्द्रियगुणैर्युक्तो (for °) — (L 786) V3 चन्द्राशुसलिलप्र यैर् (for °) K1 3 Ñ2 V1 3 B Dn D3 D1 3 4 5 वर्णं, D6 (marg) बल ; G1 जल (for ब्रह्म) — (L 787) B3 ऋग्विजं (for ऋग्वेद) — (L 790) B3 तत्त्वत (for तत्पदम्) — (L 792) K3 मनोमयै, B3 °हरै, Ds1 D3 °रमै, D1 °गतै (for °भवै) D3 तैर्भावैश्च मनोरमै (for °) — (L 793) Dn G2 4 योग (for भाग) — (L 794) K3 D4 कण्ठान्तरे, D3 नाभ्यन्तर, D6 बाह्वन्तरे (for °न्तर) K1 3 D4 ऋग्भागसभव तत, K3 °ग संभवे तदा, G2 4 °गस्तु प्रकीर्तित (for °) — (L 795) Ñ2 V1 3 पार्श्वौ (for पार्श्वं) — (L 796) B3 वस्तिनाभि, G1 वसि रुशीर्षं (for वस्तिशीर्षं) — (L 797) G2 लोक (for यज्ञ) G4 सभूतो लोककल्पित (for °) — (L 798) D6 यज्ञ (for दिव्य) K3 D1 -रूपस्तु (for रूपाभ) Dn3 D2 सम्भूतो (for सभूतो) K4 संभूतो हिमवत्पदाद् G3 4 सभूतो ह्य(G4 °तोऽप्य)नरात्परात् (for °) — (L 799) B3 Cal ed सत्र (for भूत) — (L 801) D3 ब्रह्मभूत, D1 °बोध्य, D1 पुरुप च Bom ed G(ed) ब्रह्मचर्यं (for °चर्यं) — (L 803) K3 सद्भिरेव, D3 सिद्धैरेव (for सिद्धि रेव) — (L 804) K4 N2 B3 D3 D6 निर्मुक्त (for °क्तै) D5 -कामेभ्यो, G3 पापेभ्यो (for -कर्मभ्यो) B3 विमुक्त सर्वपापेभ्यो (for °) — Before line 805 G3 4 ins जनमेजय — (L 805) D3 वैष्णवो यज्ञ इत्येवं (for °) D2 G3 स्तुयन्ते (for स्तुवते) — (L 806)

ब्राह्मणा नियमश्रान्ता वेदोपनिषदे पदे ॥
जनमेजय उवाच ।
चेतसस्तूपलम्भो हि मनोग्राह्यस्य कामतः ।
कारणं श्रोतुमिच्छामि यथावत्त्वं महामुने ॥
वैशंपायन उवाच ।
न ह्यस्य कारणं किंचिद्ग्राह्यं भवति भारत ।
अन्तर्गतं कारणं तु शारीरं मानसं नृप ।
येन वेद्यं विदुर्मर्त्या ब्राह्मणाः संशितव्रताः ॥
अवेद्यमपि वेद्यं च शक्यं वेत्तुं न कर्मणा ।
ब्राह्मणेन विनीतेन सदा ब्रह्मनिषेविणा ।
सदा विदिततत्त्वेन सिद्धिहेतोर्महीपते ॥
सदा चैव शुचिर्भूत्वा नियतो ब्रह्मकर्मणा ।
उपतिष्ठेत स गुरुं बद्धाञ्जलिपुटो द्विजः ॥
सायं प्रातश्च तत्त्वज्ञो मोक्षकर्माणि कारयेत् ।
विनीतो ब्रह्मभावेन समाहितमतिर्मुनिः ॥
संप्रपश्येत मनसा वैष्णवं पदमुत्तमम् ।
ध्यायन्नेव प्रसीदेत समाहितमतिर्द्विजः ॥
स गच्छेत्परमं ब्रह्म निर्विकारेण चेतसा ।
अपुनर्भवभावज्ञो निर्ममो भावबन्धनात् ॥
तदेवाक्षरमित्याहुर्यत्तद्ब्रह्म सनातनम् ।
न हि तत्कर्मयोगेन क्रियायोगेन दर्शितम् ॥
ब्राह्मणानां विनीतानां वैष्णवे पदसंचये ।
सर्वद्रव्यातिरिक्तानां कामयोगविगर्हिणाम् ॥
अपुनर्भाविनां लोकाः कर्मयोगप्रतिष्ठिताः ।
अनादानेन मनसा राजन्कर्मणि कर्मणि ॥
आदानाद्बध्यते जन्तुर्निरादानात्प्रमुच्यते ।
ब्राह्मणेभ्यः क्रियाप्राप्तिर्जन्तोः पूर्वोत्तनाधिप ॥
मुक्तश्चेन्द्रियबन्धेन प्राप्तश्च परमं पदम् ।
न भूयः पुनरायाति मानुषं देहविग्रहम् ॥

Colophon.

जनमेजय उवाच ।
उपसर्गं च योगं च ध्यातव्यं चैव यत्पदम् ।
सिद्धिं सिद्धिगुणांश्चैव श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
वैशंपायन उवाच ।
शृणु विस्तरतः सर्वं यथा पृच्छसि मेधया ।

K1.2 D2 ब्राह्मणा नियता शान्ता (for °) — After line 806, B2 ins. an addl colophon mentioning पौष्करम् as sub-parvan. — G2 om the ref. — (L. 807) Bom. ed. मनोग्राह्यस्य कामत (for °) — (L. 808) D3 यथातथ्यं (for °त्त्वं) B3 Dn यथा त्वं मन्यसे मुने (for °). — (L. 809) K1.2 D1 ग्राह्यं भवति कारणम् (for °). — K2 G3.4 om. (hapl.) lines 813-815 — (L. 813) D1 सदा चैव शुचिर्भूत्वा (for °) K1 V2 D1 निषेवता; D3 -निषेविना (for -निषेविणा). — (L. 816) B1.2 Cal ed. उपतिष्ठेत (for °ष्ठेत). D1 सततं (for स गुरुं). Dn1 G(ed) -पुटो (for -पुटो). — (L. 817) मोक्षकर्म च कारयन् (for °). — D3 om (hapl.) lines 819-820. — (L. 820) K4 ध्यायते च; Ñ2 B2.3 ध्यानेन च (for ध्यायन्नेव). — (L. 822) B1.2 तत्त्वज्ञो (for भावज्ञो) K4 भव (for भाव) — (L. 824) K1 Dn D1 नहि तत्; B निर्दिष्टं (for न हि तत्). D3 -स्थानेन (for यो°). K4 ब्रह्म केनापि दर्शितम् (for °) — (L. 825) G1 च नीतो (for विनीतानां) — (L. 826) V2 सर्वद्रव्यातिरिक्तानां; B1.2 सर्वत्र व्यतिरि° (for °), B1 कर्म; Cal ed. काम- (for काम-) V3 D2 -विगर्हितम्, D3 विगर्हि D4 °र्हि णाम् (for -विगर्हिणाम्). — (L. 827) V1 अपुनर्भविनां लोकाः; D2 °भविनां लोकाः (for °) K2 कर्मणि; B1 कर्मयोगा; Dn D4 D5.6 °योगे (for °योग-) — (L. 828) D3 मानसाद्रहितेन मनसा (for °). — (L. 829) Cal. ed अनादानात् (for निरा°). — (L. 830) V1 B1 Dn D2.3 क्रियाप्राप्तिः (for °प्राप्तिः) K2 सर्वो, K3 D1 प्राप्ता; B2 D4 पूर्वा, D2 पूर्वो; D3 पूर्वं (for पूर्वोत्त°). K1 Ñ2 V2 G1 जन्तो पूर्वाधराधिप; V1 G2 जन्तोः पूर्वं नरा° (for °). — (L. 833) K3 D1 मानुषं कर्मबन्धनम्; G2 मानुषेणैव विग्रहम् (for °).

Colophon. — *Mention of the Fyre*: Dn D2. — *Mention of Khila*: K2 V1.2 B Dn D2. — *Sub-parvan*: K1 V1.2 B D2 Dn2.3.4 पौष्करम्; Dn D2 पु(D2 पौ)ष्करप्रादुर्भावः. — *Adhy no.*: K2 D2 (marg.) 91; V1.2 235; Dn 11; Dn 234, D2 214, D4 134; G1 341; G2 342.

(L. 833) G2 उपसर्गेण योगश्च (for °). K2 उपसर्गं (for °र्गं). K4 तत्त्वतः (for तत्त्व°). G2 सर्वमर्थं च कारणं (for °). — After line 833, B1 Dn, Dn2 ins. ...

उपपन्नेन मनसा ब्रह्मादीनामनेकधा ॥
पञ्चेन्द्रियगुणास्त्यक्त्वा पश्यतो ब्रह्मणो नृप ।
योगयुक्तेन मनसा पञ्चेन्द्रियनिवासिन ॥
ब्रह्मणश्चिन्तयानस्य ब्रह्मयज्ञं सनातनम् ।
बहुरूपमनैश्वर्यात्तवक्ष्यामि निबोध तत् ॥
पञ्चेन्द्रियस्य ग्रामस्य नवद्वारस्य भारत ।
कामक्रोधनिरुद्धस्य सनिरुद्धस्य मेधया ॥
तेजसा मूर्ध्नि चाधाय धूमो दोधूयते महान् ।
नीललोहितवर्णाभैः पीतैः श्वेतैश्च धातुभिः ॥
मञ्जिष्ठारागवर्णाभैः कपोतसदृशैस्तथा ।
शुद्धवैदूर्यवर्णाभैः पद्मवर्णदलप्रभैः ॥
स्फटिकैर्मणिवर्णाभैर्नागेन्द्रसदृशैस्तथा ।
इन्द्रगोपकवर्णाभैश्चन्द्रांशुसलिलप्रभैः ॥
बहुवर्णैः सधूमौघैरिन्द्रायुधसमप्रभैः ।
सपतद्भिश्च युगपन्मेघैरिव समागमे ॥
निरुध्यन्त इवाकाश पक्षवद्भिरिवाद्रिभिः ।
ते धूमवर्णसघाता घनाः सलिलधारिणः ।
निर्येमुश्चैव तोयौघान्विविशुर्वसुधातलम् ॥
मूर्ध्नि चैव महानग्निर्मानसो धूयते प्रभुः ।
युक्तः परमयोगेन शतशोऽर्चिभिरावृतः ॥
तस्याग्नेर्विस्फुलिङ्गाना सहस्राणि शतानि च ।
विसस्रुः सर्वगात्रेभ्यो ज्वलन्तीव युगाग्नयः ॥
यावन्त्यो वर्षधाराश्च तावन्त्योऽर्च्योऽनलस्य तु ।
समेयुर्वारिधाराभिर्विपुले वसुधातले ॥
वर्णाभ्या युज्यमानश्च वायुर्दोधूयते महान् ।
दिव्यसिद्धगुणोद्भूतः सूक्ष्मः प्राणविवर्धनः ॥
वेगवान्भीमनिर्घोषो बलवान्प्राणगोचरः ।
तैरेव चाग्निसघातैर्धातुभिः सह संगतः ॥
सहस्रशोऽथ शतशो मूर्तिं कृत्वा पृथग्विधाम् ।
अग्निर्वायुर्जलं भूमिर्धातवो ब्रह्मचोदिताः ॥
समवायत्वमापन्ना बीजभूता महीपते ।
सघात ब्रह्मवेगेन धातवो गमिता नृप ॥

G(ed) repeat line 832 — Bom ed om line 834 — (L 834) Ds1 Po na ed गुणाश्च (for गुणास्त्य) — (L 835) K4 V2 B2 D5 विस्तरश (for °रत) Ñ2 V3 B1 D5 G1 यन्मा Ds1 यत्र, Ds2 यस्त्व (for यथा) — (L 837) K3 4 V1 2 Dn D1 2 5 6 (marg) पञ्चसिद्धि- (for पञ्चेन्द्रिय) K2 पश्यता (for पश्यतो) — (L 838) D6 निवासिना, G2 समप्रभ (for निवासिन) — (L 839) K1 2 ब्रह्मण G3 ब्रह्मणा (for °णश्च) — (L 840) V2 G3 ब्रह्म (for बहु) K3 प्रवर्तन्ते निबोध तान्; K4 °र्तन्ति निबोधत, V1 °र्तन्ते निबोधत, V2 Dn D1-3 5 °तन्ति निरोधनम् D6 °र्तन्ति निबोध यत् (for °) — (L 842) K1 2 4 V1 2 D2 4-6 G3-4 -क्रोधात्र (for क्रोधनि) Ñ2 B1 2 D2 कामक्रोधस्य मोहस्य, Dn °क्रोधस्य लोभस्य, D3 °क्रोधस्य रुद्धस्य (for °) K2 निरोधस्य च मेधया, D4 निरुद्धस्य च मे° (for °) — (L 843) K1 Ds1 आधाय, V1 Ds1 आदाय (for आधाय) D6 तेजो मूर्धनि चाधाय (for °) — (L 844) K1 2 Ñ2 B D3 D5 4 6 G2 4 वर्णाभै (for °भ) K1 om lines 844b 847a; D6 om line 844b 846a D3 पद्मरागसमप्रभै (for °) — (L 845) B2 Dn माञ्जिष्ठ (for मञ्जिष्ठा) V1 वर्णैश्च (for वर्णाभै) G3 4 मञ्जिष्ठागरुव- र्णाभै (for °) G1 om lines 845b 846a D5 नागेन्द्र (for कपोत) B1 कपोतसदृशप्रभै (for °) — (L 846) K1 D1 -पत्रदल; Ñ2 V2 B1 2 D3 D5 रागसम, V1 -वर्णसम (for -वर्णदल) D3 चन्द्रार्कसदृशप्रभै (for °) — B1 om (hapl) lines 847–849 K3 D1 2 om (hapl) lines 847–848 — (L 849) Ñ2 रक्तै (for -वर्णै) Ds1 धूमौघैश्च; D6 सधूमाभैर् (for सधूमौघैर्) D2 शक्रायुध (for इन्द्रा°) G2 समुद्भवै (for समप्रभै) — (L 850) D3 सनदद्भिश्च (for सपत°) K3 D1 घनागमे B2 D3 समागतै, D3 °गमै (for °गमे) — (L 852) Ñ2 B Dn D3 D5 G2 -वर्णा (for घर्णं) — (L 854) D6 (marg) मूर्धन्न (for मूर्ध्नि) D3 सधूमोऽग्निर् (for महानग्निर्) — (L 855) D1 युनेन (for योगेन) D4 युक्त परमया योगे (for °) — (L 856) Dn1 तस्यार्चिर्विस्फुलिङ्गानि (for °) — (L 857) K4 D2 3 विविशु D3 निजग्मु (for विसस्रु) Ñ2 ज्वलन्निव हुताशन; D2 योगिनो नृपसत्तम (for °) — (L 858) K2 D2 धारासु Dn धारास्ता (for °श्च) Ñ2 यावन्ति पुरराष्ट्राणि, B2 3 °न्ति वर्षराष्ट्राणि (for °) V2 तावन्त्यौर्वानलस्य तु; D1 6 तावन्तो ह्यनलस्य च, D2 °न्त्यश्चानिलस्य च (for °) — (L 859) G2 प्रवेशुर् (for समेयुर्) Dn विविशुर् (for विपुले) — (L 860) D2 उभाभ्यां (for वर्णाभ्यां) — (L 861) D3 पुष्प (for दिव्य) Ñ2 V1 D2 सिद्धि- (for सिद्ध) D3 सूक्ष्मजीवप्रवर्धन (for °) — (L 862) V1 रमवान् (for बल) V2 वर्धन (for गोचर) — (L 863) K1 2 D1 4 सघातैर्, Ñ2 सभू° (for सघा°) K1 2 D1 4 6 सगतै (for °त) — (L 865) K2 D1 वापि, K4

यद्ब्रह्म चक्षुषोर्मध्ये स सूक्ष्मः पुरुषो विराट् ।
तयोरन्यान्बहून्सूक्ष्मान्ससृजे पुरुषोत्तमः ॥
स एष भगवान्विष्णुर्व्यक्ताव्यक्तः सनातनः । [870]
आधारः सर्वभूतानां प्रलये प्रलयान्तकृत् ॥
तं मूर्ध्नि धातुभिर्बद्धं विशन्ति ब्रह्मचोदिताः ।
तेऽन्तरा पुरुषाः सर्वे ज्ञातारः सुखदुःखयोः ॥
अथ चेष्टितुमारब्धा मूर्तयो ब्रह्मसमिता ।
भित्त्वा च धरणीं देवीं प्रपश्यन्ते दिशो दश ॥ [875]
इत्येते पार्थिवाः सर्वे ऋषयो ब्रह्मनिर्मिताः ।
तत्रैव प्रलयं याता भूमित्वमुपयान्ति च ॥
कर्मक्षयाद्विमुच्यन्ते धातुभिः कर्मबन्धनैः ।
कर्मक्षयाद्विमुक्तत्वादिन्द्रियाणां च बन्धनात् ।
तामेव प्रकृतिं यान्ति अज्ञाता कर्मगोचरैः ॥ [880]
क्षराद्धूमश्च चैव अग्निगर्भास्तपोमयाः ।
येन तन्तुरिव च्छन्नो भावाभावः प्रवर्तते ॥
धूमादभ्रास्तु संभूता अभ्रात्तोयं सुनिर्मलम् ।
जगती जलात्तु संभूता जगत्येव च यत्फलम् ॥
फलाद्रसश्च संजज्ञे रसात्प्राणश्च देहिनाम् । [885]
रसस्तु तन्मयो जज्ञे यत्तद्ब्रह्म सनातनम् ॥

प्रधानं ब्रह्म उद्दिष्टं बहुभिः कारणान्तरैः ।
ब्राह्मणैस्तपसि श्रान्तैः सत्यव्रतपरायणैः ॥
अव्यक्ताद्व्यक्तिमापन्नं स्वेन भावेन भारत ।
अन्तःस्थं सर्वभूतेषु चरन्त विद्यया सह ॥ [890]
कर्म करोति राजेन्द्र विषयस्थमनेकधा ।
नोपलभ्यति चक्षुर्भ्यां तपसा दग्धकिल्बिषैः ॥
उपलभ्यति चक्षुर्भ्यां ज्ञानिभिर्ब्रह्मवादिभिः ।
निःसृतस्तु भ्रुवोर्मध्यान्मेघमुक्त इवांशुमान् ॥
चरद्भिः पक्षिवल्लोके निर्द्वंद्वैर्निष्परिग्रहैः । [895]
योगधर्मेण कौरव्य ध्रुवमासाद्यते फलम् ॥
प्रादुर्भावं क्षयं चैव भूतस्य निधनं तथा ।
विधत्ते शतशो ब्रह्मा संक्षये च भवेत्तथा ॥
कर्मणः कर्मयोगज्ञो भूतेभ्यो नात्र संशयः ।
अविनाशाय लोकस्य धर्मस्याप्यायनेन च ॥ [900]
युगं द्वादशसाहस्रं सहस्रयुगसंज्ञितम् ।
एतद्ब्रह्मयुगं नाम युगानां प्रथमं युगम् ॥
सहस्रयुगयोरन्ते संहारः प्रलयान्तकृत् ।
सूक्ष्मं भवति लोकानां निर्विकारमचेतनम् ॥
तथा प्रलयमापन्नं जगत्सर्वं सनातनम् । [905]

ब्रह्म सपद्यते सूक्ष्म निर्मित कारणैर्गुणै ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

प्राग्वश श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण महामुने ।
आद्ययोर्युगयोर्नह्मन्ब्रह्मप्राप्तस्य सर्वशः ॥

वैशपायन उवाच ।

शृणु विस्तरश सर्वं यन्मां पृच्छसि मेधया ।
उपपन्नेन मनसा दैवप्रत्ययसाधिना ॥
ऋद्धि प्राप्तस्तु भगवान्योगात्मा ब्रह्मसभव· ।
भूताना बहुलत्वं च चकारेहेश्वर· प्रभु· ॥
स्थितो ब्रह्मासने ब्रह्माविक्षिप्तः सहसा प्रभु· ।
अचलेनैर भावेन स्थाणुभूतेन भारत ॥
रत्तश्च मोक्षविषये सर्वज्ञानमये पदे ।
यस्मात्तदसहस्राणि भवन्ति न भवन्ति च ॥
ब्रह्मयज्ञ तु यजते योगाद्वेदात्मक सदा ।
ब्रह्मणो विपुल ज्ञानमैश्वर्यं च प्रजायते ॥
तत· प्रथममैश्वर्यं युञ्जानेन प्रवर्तितम् ।
ब्रह्मणा ब्रह्मभूतेन भूतानां हितमिच्छता ॥
यदा त्वाकाशमैश्वर्यं युञ्जानस्य प्रवर्तते ।
ब्रह्मणो ब्रह्मभूतस्य निर्विकारेण कर्मणा ॥
तदान्तरिक्ष सप्राप्त निर्मल ब्रह्म चाव्ययम् ।
सहार· सर्वभूताना चराणा ब्रह्मरादिनाम् ।
ध्रुवमैश्वर्ययोगाना प्रतिपद्यन्ति देहिनः ॥
आकाशैश्वर्यभूतेन सयोगे ब्रह्मवादिनाम् ।
प्रवर्तमानमैश्वर्यं वायुभूतं करोति च ।
विकारैर्बहुभि प्राप्तैः सपतद्भिर्महाबलैः ॥
एतैर्विकारैः सवृत्तैर्निरुद्धैश्च समन्तत ।
ध्रुवमैश्वर्यमापन्नः सिद्धो भवति ब्राह्मण. ॥
शरीरादभिनिष्क्रम्य आकाशेन प्रधावति ।
निरालम्बो निरालम्बानालम्ब्य मनसा ततः ॥
ऐश्वर्यभूतो भूतात्मा चरन्दिवि न दृश्यते ।
चक्षुर्भिर्बहुभिर्लोके पुरंदरसमैरपि ॥

B D5 6 G3 4 पूर्वे युगसहस्रान्ते (for °) B3 Cal ed प्रलयोऽन्तकृत् D5 °यान्तक· (for °यान्तकृत्) — D1 om lines 904[b] 906[a] Ñ2 G3 4 om (hapl.) lines 905 — (L. 906) Ñ1 B3 D3 निर्मुक्त B1 3 Dn1 निमित्त (for निर्मित)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* K1 V1 3 B Ds1 D1 3 4 — *Sub parvan* K2 4 V1 3 B Ds2 D1 2 3 6 G3 पौष्करम्, K3 पुष्करम्, Dn D4 Dn पुष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K4 D1 91; V3 204, Dn 12, Ds2 203, D3 219, D4 199; G3 345 G4 340

(L. 907) D3 तपोधन (for महामुने) — G3 om the ref — (L 909) D2 पूर्वं (for सर्वं) B1 D3 यन्मां त्वं परिपृच्छसि (for °) — (L. 910) K3 V3 D4 देवप्रत्यक्षसाधिना (K3 °नाम्); D1 दैवप्रत्ययसंचिना (for °) — (L 911) G3 बुद्धिं (for ऋद्धिं) Ñ3 त्रिष , D3 4 योग (for ब्रह्म) —(L 912) V1 3 सुबहुत्व (for बहुलत्वं) G3 स चकार (for चकारेह) K3 4 चकारेह (K4 °म) महेश्वर; B3 चकार ईश्वर प्रभु; D3 चक्र योगेश्वर प्रभु (for °) — G4 om line 913 — (L. 915) B Dn G3 स च (for सर्वं) — (L. 916) K1 3 D4 भवन्ति प्र , K4 Dn D2 4 5 प्रभवन्ति (for भवन्ति न) Ñ3 V1 3 B D5 D3 प्रभवन्त्युद्भवन्ति च C3 4 प्रभुवन्त्युत्पतन्ति च (for °) — (L 917) K3 B3 D3 D4 यन्ता, K3 योगात्मा, D1 यज्ञान्ते (for यजते) B1 स ब्रह्मयज्ञ यजते (for °) K3 D1 6 वेदात्मक·, Ds1 विश्वात्मक (for वेदा°). — (L 918) K4 Ñ3 V1 3 B Dn D5 D2 3 5 G3 4 प्रवर्तते (for प्रजायते) — (L 919) D3 प्रज्ञानेन (for युञ्जानेन) K1 3 D4 प्रकीर्तितम् (*for* प्रव°) — (L. 920) G3 om. lines 920[b] 924[a] D3 भूताना हितकाम्यया (for °) — (L. 921) B1 om. lines 921[b]–927[a] D3 यजानस्य (for युञ्जा°). K3 D2 प्रवर्तितम् (for °र्तते) — D3 om line 922 — (L. 922) V1 ब्रह्मणा ब्रह्मभूतेन (for °) D3 चेतसा (for कर्मणा) — (L. 923) Ñ3 V1 3 B3 D3 ब्रह्म निर्मलमव्ययम् (for °) — (L 924) K4 वर्णानां, B3 Dn Ds2 D2 3 G4 नराणां (for च°) — (L. 925) V3 -भूतानां (for योगानां) D3 देहिनम् G3 4 *योगिन* (*for* देहिन) — (L. 926) K3 -समभूतैः, G3 भूतानां (for भूतेन) V3 D3 G4 संयुगे (for संयोगे) K1 V1 Dn D2 4 G3 सयुगे ब्रह्मवादिना (for °) —(L. 929) Cal. ed [ए]व सर्वश (for समन्तत) — (L. 930) D3 ध्रुवमैश्वर्यसपन्न (for °) — (L. 932) K4 निरालम्बाद्; Ñ3 V1 G3 °लम्बम्, D3 °लम्बं (for °लम्बान्) D1 4 आलक्ष्य, D2 नालम्बो (for आलम्ब्य) — (L 933) D4 भूतानां (for °त्मा) K3 भूतेर् (for चरन्) — (L 934) B1 3 G3 4 लोकैः (for लोके) K3 D1 -शतैर् (for -समैर्) — (L. 935) K1 3 D1 4 अधीयन्ति, Ds1 विधीयन्ते (for त्वधी°)

ओंकारं ये त्वधीयन्ते मनसा ब्रह्मसत्तमाः ।
विभक्ताः सर्वकामेभ्यस्ते न पश्यन्ति साधवः ॥
एतद्धि परमं ब्रह्म ब्राह्मणानां मनीषिणाम् ।
अन्तश्चरति भूतानां विद्धि चेतनया सह ॥
एष शब्दो महानादः पुराणो ब्रह्मसंभवः ।
धातुभूतोऽक्षरः प्राप्तो वदन्त्येव द्विजातयः ॥
अरूपी रूपसंपन्नो धातुभिः सह संगतः ।
अन्तश्चरति भूतेषु कामकारकरो वशी ॥
ततः पूर्वमनुध्याय मनसा पूरयन्निव ।
वेदात्मकं तदा यज्ञं चिन्तयन्तो मनीषिणः ॥
ब्राह्मणाः शुचयो दान्ता यशोऽयुक्तास्तदन्वयाः ।
ब्रह्मलोकं काङ्क्षमाणा वैष्णवं पदमुत्तमम् ॥
यस्य हेतोः क्रियाः सर्वाः कुर्वन्ति विगतज्वराः ।
न ह्येते प्रसवादाने भवमिच्छन्ति भारत ॥
माल्योपहारैश्च त्रिभिः प्रतिभानैश्च ये द्विजाः ।
यजन्ति परमात्मानं विष्णुं सत्यपराक्रमम् ॥
यजनं विक्रमं चैव ब्रह्मपूर्वाः प्रचक्रिरे ।
ब्रह्मा च वैष्णव तेजो वेदोक्तैर्यज्ञैर्नृप ॥
ब्राह्मणैर्वेदविद्भिश्च ब्रह्मज्ञैर्ब्रह्मवादिभिः ।
शुचिभिः कर्मनिर्मुक्तैः सत्यव्रतपरायणैः ॥
धातुभिर्मोक्षकाले च महात्मा संप्रदृश्यते ।
तदेव परमं ब्रह्म वैष्णवं परमाद्भुतम् ॥
रसात्मकं तदैश्वर्यं विकारान्ते प्रदृश्यते ।
घोररूपा विकारास्ते व्यथयन्ति महात्मनः ॥
सछायातीव तोयेन क्षुभ्यमाणो विचेतनः ।
ऊर्मिभिश्छाद्यते चैव शीतोष्णाभिर्विकारतः ॥
महार्णवगतश्चैव दह्यते न च सज्जते ।
भग्नाश्चैव महानद्यः सलिले नैव सीदति ॥
सीदमानश्च सलिले स शीते पाल्यते बलात् ।
अशनाच्छादनाचापि युज्यमानो विचेतनः ॥
अभ्रे प्रपद्यमानश्च तोयेन परिषिच्यते ।
शुक्लवर्णेन बहुना स्रोतसा मूर्ध्नि सर्वशः ॥

V1 -वादिना (for सत्तमा) —(L 936) K1 2 वियुक्ता, K3 V3 D3 4 6 विमुक्ता (for विभक्ता) B1 G4 कर्मभ्यस् (for -कामेभ्यस्) K4 Ñ3 V1 B2 3 Dn D41 D2 3 5 G3 विमु(D3 °यु)क्ता सर्वकर्मभ्यस् (for °) Dn च (for न) —(L 938) D5 अन्ते चरन्ति भूतानां (for °) —(L 939) D4 एक (for एष) K3 V1 3 B1 D3 D4 पुराणे (for °णो) —(L 940) V2 क्षय (for ऽक्षर) —(L 941) B3 (marg as above) रूपमापन्नो (for रूपसं°) D51 चतुर्भि (for धातुभि) —(L 942) K1 भूतानां (for भूतेषु) Ñ2 चर्मी (for वशी) —(L 943) K3 D1 तत्र पूर्वम्, K4 D2 G3 एतत्सर्वम्, Ñ2 V1 2 B Dn D5 (marg) G4 एतत्पूर्वम्, Cal ed तत परम् (for तत पूर्वम्) K2 D4 अभिध्याय (for अनु°) V1 मनसा पूजयन्निव, D6 °सा पूजयन्ति च (for °) —(L 944) K3 D2 चिन्तयन्ते (for °यन्तो) —(L 945) K2 यश युक्तास्, D6 योगयुक्तास् (for यशोऽयुक्तास्) G4 तदाश्रया (for तदन्वया) D1 यश प्राप्ता सदान्वया, G3 युगयुक्तास्तदाश्रया (for °) —(L 946) D52 वैष्णव परमं पदम् (for °) —(L 947) K1 2 4 V1 3 B G3 4 यद्- (for यस्य) —(L 948) K2 D6 प्रभवादाने, K4 प्रसवादानैर् (for °दाने) —(L 949) Ñ3 V1 D3 चिन्वादि, V3 शुचिभि, D5 स्तुतिभि (for च त्रिभि) B Dn D2 G3 त्रिभि(D4 चित्रै)र्माल्योपहारैश्च, D2 माल्योपकारैश्चरभि (for °) K1 2 B3 प्रतिभागैश्च K3 Dn1 D2 °भावैश्च V1 °मानैश्च V3 D1 2 प्रतिभागैश्च (for °प्रतिभानैश्च) D3 भाव्य मानैर्द्विजातय (for °) —(L 950) B2 3 D3 युञ्जन्ति (for यजन्ति) D4 -परायणम् (for °क्रमम्) —(L 951) B2 3 G3 युञ्जाना (for यजनं) D3 वैष्णव (for विक्रम) B1 Cal ed ब्रह्माद्या स (for ब्रह्मपूर्वा) —(L 953) B2 Bom Poona Cal eds G(ed) ब्रह्म- (for वेद-) K2 3 D1 4 6 विद्भिश्च (for विद्भिश्च) D3 ब्रह्मविद्भिश्च ब्राह्मणै (for °) —(L 955) K1 D3 धातुनिर्मोक्षकाले च (for °) G4 परस्यते (for दृश्यते) G3 महात्मान प्रपश्यत (for °) —K4 om lines 956 957 —(L 956) D1 न वेद (for तदेव) K3 न वेद परम धर्म, D3 एतदेव पर ब्रह्म (for °) Ñ2 V1 3 D52 वैष्णव पदमद्भुतम् D51 °च पदमुत्तमम्, D3 °च परम ध्रुवम्, (for °) —(L 959) V2 योगेन (for तोयेन) —G4 om (hapl) lines 960 964 —(L 960) Dn विकारित (for °रत) —(L 961) V1 3 D2 G3 मज्जते (for स°) —(L 962) K1 2 Dn D2 3 6 G3 मग्नश्चैव महानद्या (K1 D6 °द्या) (for °) —(L 963) K3 D1 सलिलै (for °ले) K3 D4 स सीदन्, K3 4 स शीत; Ñ2 B D52 स शीतात, D6 शीतात्म (for स शीते) —(L 964) K1 Ñ3 V1 3 B2 Dn1 D51 D1 3 6 G3 आसनाच् (for अश°) K3 आसनाच्छादनैश्चापि (for °) B3 G3 युह्यमानो

ऊर्ध्वंज्योतिरवेक्ष्यश्च शुभ्रैः पीतैश्च छाद्यते ।
वारिपूर्णैः सुगम्भीरैर्विद्युद्भिरिव भासितैः ॥
एतैर्विकारैः संवृत्तैर्निरुद्धैश्चैव सर्वशः ।
ध्रुवमैश्वर्यमथासाद्य सिद्धो भवति ब्राह्मण. ॥
रसात्मक तदैश्वर्यं जिह्वाग्रादभिनि सृतम् ।
सहस्रधार वितत मेघत्व समुपागतम् ॥
रसाश्च विविधान्योगान्स सिद्धः सृजते प्रभुः ।
धात्वर्थं सर्वभूताना योगप्राप्तेन हेतुना ॥
तेजसो रूपमैश्वर्यं विकारैः सह वर्धते ।
आत्मनो विघ्नजनन स्वस्थो ब्राह्मणकारणे ॥
उग्ररूपैर्विकारैश्च हन्यते दण्डपाणिभिः ।
घोररूपैः सुगम्भीरैः पिङ्गाक्षैर्नरविग्रहैः ॥
नेत्र समुद्धरन्भीम जिह्वाग्र चास्य विन्दति ।
नदन्ति युगपन्नादाञ्जृम्भमाणा. पुनः पुन. ॥
पुनरेव तदा भूत्वा बहुरूपास्तदाभवन् ।
नृत्यमाना. प्रगायन्ति तर्पयन्तो विशेषतः ॥
स्त्रीभूताश्च सम सर्वे युञ्जानाश्चावलम्बिरे ।
कण्ठेषु बहुरूपत्वाद्विघ्नैश्चैव प्रलोभयन् ॥
मधुरैरभिधानैश्च व्याहरन्ति नमीतवत् ।
पतन्ति युगपत्सर्वे पादयोर्मूर्धभिर्नताः ॥
प्रसाद काङ्क्षमाणाश्च योगस्यान्तरविघ्नतः ।
बहुप्रकार कथयन्नृत्यन्ति च रमन्ति च ॥
एतैर्विकारैः संवृत्तैर्निरुद्धैश्चैव सर्वशः ।
ध्रुवमैश्वर्यमासाद्य सिद्धो भवति ब्राह्मण. ॥
तदर्चिष इवाग्नेया आदित्यस्येव रश्मयः ।
तेजोरूपकमैश्वर्यं जनिता जलबिन्दवः ॥
ज्योतींषि चैव संवृत्ता आकाशे गुणसंवृता ।
चरन्ति सतत लोके सूर्याचन्द्रमसोर्गतिम् ॥
चन्द्रसूर्यात्मकं दिव्य ज्योतिष्मद्घनमुत्तमम् ।
एतद्विभ्राजते लोके कालचक्रं ध्रुव चरन् ॥
अर्धमासाश्च मासाश्च ऋतुसंवत्सराण्यथ ।
क्षणा लवा मुहूर्ताश्च कलाः काष्ठास्तथैव च ॥
अहोरात्रप्रमाण च निमेषोन्मेषण तथा ।
ताराणा गतयश्चैव ग्रहाणा च विशेषतः ॥
अथ पार्थिवमैश्वर्यं विकारमहसंभवम् ।
योगयुक्तास्त्वभिग्रस्ता. पात्यन्ते ह्यचलासनात् ॥

(for युज्य°) — D4 om (hapl) lines 967 969 — (L 967) G3 अवेक्ष्याशु (for °क्ष्यश्च) K4 B1 D2 शुभै , Dn2 B2 G4 शुक्लै (for शुभ्रै) — (L. 968) D2 वायु (for वारि) G8 तोयदै (for भासितै) — (L 970) K4 Ñ2 V1 2 B Dn D3 D2 6 K3 4 ध्रुवमैश्वर्यमासाद्य (for °) D2 6 शुद्धो (for सिद्धो) G3 वै द्विज (for ब्राह्मण) — G3 om (hapl) lines 971–990 — (L 971) K1 2 जिह्वाया (for °ग्राद्) — (L 972) Ñ2 सतत (for वितत) — (L. 973) K1 2 B Dn D3 5 G4 योगात् Ds1 सर्वान् (for योगान्) K2 4 Ñ2 V1 B1 4 Dn Ds2 D1 2 6 G4 स्र (for स्र) — (L. 974) V1 2 धात्वर्थ सर्वभूतात्मा (for °) — (L 975) K2 त्रिश्वाकारै प्रवर्तते (for °) — (L. 976) D6 -कारणै (for °णे) G4 स्वास्थ्य ब्राह्मणकारणम् (for °) — (L 977) B3 D6 G4 विरूपैश्च (for विकारैश्च) — (L 978) D4 रूप (for रूपै) K2 घोररूप स गम्भीरै (for °) — (L 979) D3 नेत्रे (for नेत्र) K3 D1 समुद्वहन (for °द्धरन्) — (L 980) D3 युगपत्कुर्वते नादान् (for °) D6 भञ्जमाना (for जृम्भमाणा) — (L 981) Poona ed G(ed) वायुरूपास् (for बहुरूपास्) — (L 983) K1 2 D1 (*sup lin* as above) चाश्रमं , B1 2 G4 च तत , D1 स्वाश्रम (for च सम) — (L 984) K4 Dn D3 6 कण्ठे तु , D6 (marg) कर्णेषु (for कण्ठेषु) — (L. 985) D5 व्याहरन्तो (for °रन्ति) — (L 986) Ñ2 नतान्, B2 युता (for नता) — (L. 987) B3 योगस्यान्ते ह्यविघ्नत (for °) — (L 988) K4 D2 5 चरन्ति , Dn G(ed) सरन्ति (for रमन्ति) — (L 989) V3 एभिर् (for एतैर्) B3 बहुभिर्, D4 सर्वैर् (for संवृत्तैर्) B1 Cal ed एभिर्विकारैर्बहुभिर् (for °) — (L. 990) Ñ2 V1 2 हि द्विज , G4 वै द्विज (for ब्राह्मण) — Before line 991 D1 ins वैशपायन — (L 991) Ds1 D2 G3 ज्ञेया (for [आ]ग्नेया) K2 तदर्चिषश्चता ज्ञेया (for °) — (L 992) D6 तेजोरूप समैश्वर्यं (for °) B D3 G4 जातास्ते (for जनिता) V1 2 Dn D2 4 (*sup lin*) 6 तेज (for जल-) — (L 993) B2 D5 ज्योतिषा (for ज्योतींषि) K2 संवृत्य (for °त्ता) G(ed.) आकाशमुपमगता (for °) — (L. 995) B1 घलम्, B2 गणम् (for घनम्) K4 Dn G3 4 ज्योति सघनमुत्तमम्, V3 ज्योतिसशान° , D2 ज्योतिस्तद्धारमु° (for °) — (L 996) B1 2 Cal ed विराजते (for विभ्रा°) — (L. 997) K1 2 D1 4 6

अलोभाच्छिद्यते सद्यो वेपमानोऽनुकीर्त्यते ।
सीदते वसुधामध्ये भिद्यमानः पुनः पुनः ॥
भूताना बहुरूपैश्च अन्यैश्च तलवासिभिः ।
विपर्ययैर्युज्यते क्षिप्रं सक्षेपात्संप्ररुध्यते ॥
मूर्तिमद्भिश्च बहुधा धातुभिः म च हन्यते ।
शक्तितोमरनिस्त्रिंशैर्गदाभिश्चाप्यनेकशः ॥
असिभिः पात्यते चैव क्षुरधारैः सहस्रशः ।
भिद्यते चैव बाणाग्रैः सुतीक्ष्णैर्मर्मभेदिभिः ॥
एभिर्विकारैः सकलैर्निरुद्धैश्चापि सर्वशः ।
भुवमैश्वर्यमापन्नः सिद्धो भवति ब्राह्मणः ॥
ततः पार्थिवमैश्वर्यं निर्मुक्तस्य विकारतः ।
प्रादुर्भवति युञ्जाने समाधौ प्रलयं गते ॥
दिव्यं गन्धमवाप्नोति दिव्यार्थांस्तान्शृणोति च ।
दिव्यरूपैश्च पुरुषैर्भिद्यते न च छिद्यते ।

गच्छन्प्रकृतितोऽनन्तः प्रधानात्मा क्षरन्निव ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततोऽन्या धारणा गत्वा मनसा स पितामहः ।
ब्रह्मकर्मसमारम्भ निर्मुक्तेनान्तरात्मना ॥
सर्वाङ्गधारणा कृत्वा मनसा प्रहसन्निव ।
ब्रह्मयोगेन योगज्ञः सृजते मनसा प्रजा. ॥
मनसा रूपसंपन्ना ह्यप्सरा. सृजते प्रभुः ।
नासिकाग्राच्च गन्धर्वान्सुचित्राम्बरवाससः ॥
तुम्बुरुप्रमुखान्सर्वान्शतशोऽथ सहस्रशः ।
नृत्यवादित्रकुशलान्कुशलान्सामगीतये ।
ब्रह्मयोगेन योगज्ञ स्वयंभूर्भगवान्प्रभु ॥
चारुनेत्रां सुकेशान्तां सुभ्रूं चारुनिभाननाम् ।
पद्मेन शतपत्रेण चारुणा सुविराजिताम् ।

श्रुतवो (K3 D1 अयने) वत्सराण्यथ (for ᵇ) — (L. 998) D3 कला काष्ठा (for कला काष्ठास्) — (L 1001) G3 सविकार ससमवम् (for ᵇ) — (L. 1002) D6 (marg) योगयुक्तो विकारैस्तै (for ᵃ) K1 यान्त्यन्ते ह्यबलाशनात्, D2 पच्यन्ते ह्यबलासनात् (for ᵇ) — (L 1003) B3 Cal. ed लोके (for सद्यो) V1 3 ह्यलोकाच्छिद्यते लोके (for ᵃ) — (L 1005) K1 2 बल , V3 D3 वन , D4 बलि , G1 जल (for नल) — (L 1006) K3 बुध्यते , D1 बाध्यते (for युज्यते) — After line 1006, K1 2 Ñ2 B1 2 D1 6 ins

47** तत पार्थिवमैश्वर्यं सेवमानश्च सर्वत ।

— B3 om lines 1007–1012 K5 om (hapl) lines 1009ᵃ 1011ᵃ — (L 1109) K1 2 Dn Ds1 D1 5 पाट्यते (for पात्यते) Ñ2 V1 3 D6 तीक्ष्ण (for क्षुर) — D6 om (hapl) lines 1010–1011 — (L. 1010) D3 बाणौघै (for बाणाग्र) — (L 1011) K4 V1 3 B1 Dn D2 3 4 G3 4 निर्वृत्तैर्, B1 सद्वृत्तैर्, D3 निवृत्तैर् (for सकलैर्) Dn सवृतश (for निरुद्धैश्च) — V2 om line 1013 —(L 1013) K2 3 D2 4 नियुक्तस्य, D3 विमु (for निर्मु) — (L. 1014) K3 D1 6 युक्तात्मा, Dn D2 सजाते, D3 युञ्जानो (for ने) — (L 1015) Dn Bom Poona eds G(ed) दिव्य गन्धं समाप्नाय (Dn ति) (for ᵃ) — (L 1016) B1 3 G3 4 विविधैर् (for पुरुषैर्) Ñ2 छिद्यते न च भिद्यते , V1 3 छिद्यते न स भिद्यत , D2 भज्यते न च भिद्यते

(for ᵇ) — (L. 1017) K3 D1 गच्छता प्रकृतिं चोन्त ; K4 Dn D5 गच्छन्सुकृतिना चान्त , D2 गच्छन्ति प्रकृतेरन्त , D6 गच्छश्च प्रकृतिं स्वा नु (for ᵃ) K3 D1 क्षय यान (for क्षरन्निव)

Colophon. — *Mention of the Epic* Ds1 — *Mention of Khila* K1 V1 3 B Ds D1 4 — *Sub-parvan* K1 3 D1 3 पौष्करप्रादुर्भाव , K3 Dn2 पुष्करम्, K4 V2 प्रादुर्भाव , Ñ2 V1 B Ds D2 3 6 G3 पौष्करम्, Dn1 D1 पुष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 (marg) D1 93 , V2 206 , Dn 13 , Ds1 204 , D3 4 220 , G3 346 , G4 144

(L. 1019) Dn1 Ds1 D3 6 Cal ed. समारम्भ (for रम्भ) K1 2 D4 नियुक्तेन , Cal ed निर्युं (for निर्मु) — G4 om line 1020 — (L. 1020) G3 सर्वां च (for सर्वाङ्ग) B1 Ds D1 धारण (for णा) Ñ2 V1 गत्वा (for कृत्वा) V3 सर्वाङ्गे धारण कृत्वा, D2 सर्वा स धारणा गत्वा (for ᵃ) — (L. 1021) K4 Ñ2 B3 ब्रह्मज्ञ (K4 ज्ञ), Dn च प्रज्ञा, D2 प्रज्ञानां, D6 ब्रह्मात्मा (for योगज्ञ) — (L. 1022) K1 2 B2 3 Dn Ds1 D1 (marg as above) G3 चक्षुषा , D2 4 G1 चक्षुषो (for मनसा) D5 मनसा (marg. चक्षुषा) रूपमापन्ना (for ᵃ) Ñ2 om lines 1022ᵇ–1023ᵃ — (L. 1023) Ds1 नासिकायां , G3 कायात् (for काग्रात्) K2 4 D1 सपक्षा , D2 संपन्नान् (for गन्धर्वान्) D5 नासिका प्राप्सुसपन्ना (for ᵃ) — (L. 1025) V2 गन्धर्वान्, D1 कुशला (for लान्) K1 2 B1 Dn D1 G2 4 गीतिषु, D6 गायने (for गीतये) Ñ2 सामगा गीतये तदा, V1 सामगा

धर्म्यां शुचिगिर सेव्या ब्राह्मीं मूर्तिमतीं श्रियम् ॥
ससृजे मनसा ब्रह्मा सम्यक्प्रोक्तेन चेतसा ।
भावयोगेन भूतात्मा सर्वप्राणभृता नृप ॥
चक्षुषा रूपसपन्ना. सृजन्सोऽप्सरसः प्रभुः ।
नासिकाग्राच्च गन्धर्वान्सुनाचः सुप्रजादितान् ॥
गानप्रभाषं सचक्रे गन्धर्वाणा विशेषतः ।
अन्येषा चैव विप्राणा गान ब्रह्मप्रभावितम् ॥
पद्भ्या सृजति भूतानि गतिमन्ति ध्रुवाणि च ।
नरकिंनरयक्षाश्च पिशाचोरगराक्षसान् ॥
गजान्सिहाश्च व्याघ्रांश्च मृगाश्चैव सहस्रश ।
तृणजातीश्च वहुधा भारहेतोश्चतुष्पदान् ॥
ये तु हस्ताग्निखादन्ति कर्मप्राप्तेन हेतुना ।
हस्तेभ्यः कर्म स सृजन्मन्तव्य मनसा तथा ॥
पायुना स विसर्गं च भूताना सुखमिच्छताम् ।
उपस्थेन तथानन्द पञ्चेन्द्रियसमाधिना ॥
हृदयादसृजत्प्राणो वाहुना पक्षिणस्तथा ।
अन्यानि चैव सत्त्वानि तैस्तैर्विधैः पृथग्विधैः ॥
ऋषिं त्वङ्गिरस चैव मुनिं ज्वलिततेजसम् ।
ब्रह्मवंशकर दिव्य व्यतिरिक्तषडिन्द्रियम् ॥
भृगोऽस्तरे जनयते योगाद्योगीश्वरः प्रभुः ।
ब्रह्मवंशकर दिव्यं भृगु परमधार्मिकम् ॥
ललाटदेशादसृजन्नारद प्रियविग्रहम् ।
सनत्कुमार मूर्ध्नश्च महायोगी पितामहः ॥
अभिषिक्तं च सोम च यौवराज्ये पितामहः ।
ब्राह्मणाना च राजान शाश्वत रजनीचरम् ॥
तपसा महता युक्तो ग्रहैः सह पुर.सरः ।

न्साम गीयते (for [b]) — (L. 1026) V3 सृजते मनसा प्रज्ञा (for [b]) — (L 1027) K1 3 D4 सुभ्रु पद्म , D3 शुभा चारु- , D6 (marg) सुभ्रं शशि , G3 पूर्णचन्द्र , G(ed) सुभ्रू चन्द्र (for सुभ्रू चारु) K3 सुभ्रू चारुतराननाम् (for [b]) — (L 1028) D3 शुभ्र (for श्वेत) K3 D4 करेण (for चारणा) V3 सुविभूषिताम् , B1 3 च विराजि° , D1 सुविराजता (for °विताम्) — (L. 1029) K4 B2 Dn स्वक्षा , D3 रम्यां (for धर्म्यां) D2 4 स्वक्षा शुचिगिरा सेव्यां , G3 4 रम्यां शुचिस्मिता सेव्या (for [a]) — K3 om lines 1030 1036 — (L. 1030) K3 D1 6 सोऽसृजत् , K4 सृजते , B1 3 G3 असृजत् ; D5 स सृजन् (for ससृजे) — (L 1031) G3 योगात्मा (for भूतात्मा) G3 4 वर (for नृप) — (L 1032) B1 Dn G4 चक्षुषो (for °षा) V1 3 D6 सृष्ट्वा (for सृजन्) Ñ3 ससृजे सोऽप्सरा प्रभु , D4 सृजतेऽप्सरस पुन , D6 असृजत्सोऽप्सरा प्रभु (for [b]) — (L 1033) सपक्षान् (for गन्धर्वान्) Dn 1 om Poona eds G(ed) सुश्रम (for °च) K3 D1 3 6 सुप्रजा दिन , D3 सुप्रभा(sup lin °वा)दितान् (for सुप्रजा°) G3 असृजत्सह सादिन (for [b]) — (L 1034) K1 Ds1 D3 प्रभाव , Ñ3 D3 °षा , D3 Cal ed. °म (for °ष) V1 3 गानप्रभाषा चक्रे च , Ds1 D6 गान प्रभाव (D5 °षा) सचक्रे , D2 गानप्रभाषणं चक्रे , G3 गानप्रशसा चक्रे वै (for [a]) Dn Bom Poona eds G(ed) अशेषत (for विशे°) — (L. 1035) K1 अन्योन्य (for अन्येषां) G4 ज्ञान (for गान) B3 विप्र (for ब्रह्म) K3 D4 6 (marg) सुभाषितम् , B1 3 D3 प्रकाशि° (for प्रभावि°) — (L 1038) K4 विशेषत (for सहस्रश) — (L 1039) Ñ2 D3 बहुला (for °धा) — (L 1040) D1 6 G3 हस्तेन (for हस्ताग्नि) — (L. 1041) D3 हस्तेन (for °भ्य) Ñ3 सृजते , V3 B3 Dn D6 ससृजे (for स सृजन्) B1 हस्तेभ्य ससृजन्कर्म , D3 °भ्य कर्मसमसृजत् , G3 4 °न कर्म ससृजे (for [a]) K3 सुरूप , G3 कर्तव्य (for मन्तव्य) , — (L 1042) K4 त्रिसर्गास् , Dn1 °र्गं च (for °र्गं च) Ñ1 वायूनामविसर्गं च ; D3 पायुना स त्रिसर्गांश्च (for [a]) — (L. 1043) K1 3 D3 समानन्द Ñ3 B1 D3 6 G3 4 तदा° (for तथा°) K3 उपस्थिते तदानन्दे , K4 D2 5 उपस्थ च (K4 °स्थान) तदानन्द , Dn D1 Bom Poona eds G(ed) उपस्थे (D3 °स्थेन) तदा° , D1 °स्थितवदानन्द D1 (marg) °स्थान तथा नाद (for [a]) G3 4 -समाधिमान् (for °धिना) — (L. 1044) V1 3 B D5 गा वै (for गात्रो) V3 B1 3 बाहुभ्या , D1 °त (for °ना) — (L 1045) K1, 4 Ñ2 V1 B Dn1 D5 D2 5 6 (marg) अब्जानि , K3 आत्मना (for अन्यानि) D3 सर्वाणि (for सत्त्वानि) K3 विपर्यस्तं , K4 हैस्तैर्बोधै , V1 3 तैस्तैर्देशै , D5 तैर्विशेषै (for तैस्तैर्विधैः) B1 वेपर्यस्तैस्तै पृथग्विधै (for [b]) — (L 1046) Ñ2 V1 3 Dn D5 ज्वलन (for ज्वलित) — (L 1047) K1 B1 om (hapl) lines 1047[b]–1049[a] Bom Poona eds. G(ed.) व्यतिरिक्त (for °रिक्त) — (L 1048) K3 V1 Ds1 भ्रुवो रन्तरे जनयते (hypermetric), K3 °रन्तरजनयद् ; B3 D1 °रन्तरेण जनयद् (hypermetric), D3 भ्रुवोऽन्तरेण जनयद् (for [a]) K3 V1 B2 3 Dn D3 6 G3 4 योगेश्वर (for योगी°) — (L 1050) K3 4 Ñ3 V1 3 B Dn D5 D1–3 5 6 G3, 4 मध्याद् (for देशाद्) K3 D1 दर्शनम् (for विग्रहम्) G3 4 नारदं विग्रहमियम् (for [b]) — (L 1051) K3 D1 6 मूर्ध्नि

चचार नभसो मध्ये प्रभाभिर्भासयञ्जगत् ॥
स गात्रैर्मनसा योगान्भगवान्सिद्धिमागतः ।
सृष्टवान्सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ॥
तत्र स्थानानि भूताना योगाश्चैव पृथग्विधान् ।
व्यधत्त शतशो ब्रह्मा सर्वभूतपितामहः ॥
एष ब्रह्ममयो यज्ञो योगः सांख्यश्च तत्त्वतः ।
विज्ञानं च स्वभाव च क्षेत्र क्षेत्रज्ञमेव च ॥
एकत्वं च पृथक्त्वं च संभवो निधन तथा ।
कालः कालक्षयश्चैव ज्ञेयो विज्ञानमेव च ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।
श्रुतं ब्रह्मयुग ब्रह्मन्युगाना प्रथमं युगम् ।
क्षत्रस्यापि युगं ब्रह्मञ्श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो ॥
ससंक्षेपं सविस्तारं नियमैर्बहुभिश्चितम् ।
उपायज्ञैश्च कथित क्रतुभिश्चैव शोभितम् ॥

वैशंपायन उवाच ।
एतत्ते कथयिष्यामि यज्ञकर्मभिरर्चितम् ।
दानधर्मैश्च विविधैः प्रजाभिरुपशोभितम् ॥
तेऽङ्गुष्ठमात्रा मुनय आदत्ताः सूर्यरश्मिभिः ।
मोक्षप्राप्तेन विधिना निराबाधेन कर्मणा ॥
प्रवृत्ते चाप्रवृत्ते च नित्य ब्रह्मपरायणाः ।
परायणस्य संगम्य ब्रह्मणस्तु महीपते ॥
श्रीवृताः पावनाश्चैव ब्राह्मणाश्च महीपते ।
चरितब्रह्मचर्याश्च ब्रह्मज्ञानेन बोधिताः ॥
पूर्णे युगसहस्रान्ते पूर्वं ये प्रलय गताः ।
ब्राह्मणा वृत्तसंपन्ना ज्ञानसिद्धाः समाहिताः ॥
व्यतिरिक्तेन्द्रियो विष्णुर्योगात्मा ब्रह्मसंभवः ।
दक्षः प्रजापतिर्भूत्वा सृजते विमलाः प्रजाः ॥
अक्षराद्ब्राह्मणाः सौम्याः क्षरात्क्षत्रियबान्धवाः ।
वैश्या विकारतश्चैव शूद्रा धूमविकारत ॥

च, K4 D3 5 च मूर्ध्नि, Ñ3 V1 Dn2 मूर्ध्नी च (for मूर्धंश्च) — (L 1052) K1 D3 5 Cal ed अभिषिच्य (for °षिक्त) K3 अभिषिच्यत सोम च, D1 6 °क्त्वान्सोम च (for °) — B1 om (hapl) lines 1053 1059 — (L 1053) D3 D3 रजनीकरम्, Bom Poona eds G(ed) °भीश्वरम् (for °नचिरम्) — (L 1054) Ds1 G(ed) ग्रह (for सह) K1 4 Dn D3 4 5 निशाकर, K3 V1 3 D1 पुरदर, D6 पुर सरम् (for °सर) Ds3 निर्जगाम अहं सह (for °) — (L 1056) K3 4 D2 5 अथातो (for स गात्रैर्) D3 अस्याद् (for योगान्) Dn1 स्वगात्रैर्भगवान्विवान् (for °) — (L 1057) K4 Dn D2 5 ससृजे, D3 सृष्ट्वा च (for सृष्टवान्) — (L 1059) K1-3 D2 4 6 व्यदधच्, B3 विधत्ते (for व्यधत्त) Dn D2 लोक (for भूत) — (L 1062) Cal ed संभव (for °वो) — (L 1063) G(ed) कालविदा (for °क्षयश्च) D1 G(ed) ज्ञेयं (for ज्ञेयो)

COLOPHON — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* K1 V1 3 B D3 D1 3 4 — *Sub parvan* K1 2 4 Ñ3 V1 3 B Dn D1 4 6 G3 पौष्करम् K3 पुष्करम्; D3 4 पौ(D1 पु)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* : K3 D1 94, V3 206, Dn 14, Ds2 205; D3 221, D4 201, G3 347, G4 345

(L 1064) D1 ब्रह्मसय, D6 (marg) °पुर (for °युग) D4 परम (for प्रथमं) — (L 1065) B1 3 D3 D6 तत्वत (for [ब्र]ह्मप्रभो) — (L 1066) D1 ससंक्षेप (for °क्षर) V3 समंहार (for सविस्तारं) K3 D1 नियमैर्बहुभिः श्रुतम्; G3 °मै बहु चिन्तितम् (for °) — G4 om (hapl.) line 1067 — (L 1067) B D3 Cal ed [उ]प (for [प]त) V3 क्रतुभिश्चोपमेन्त्रितम् (for °) — K3 om (hapl) lines 1068-1069 with the ref G4 om the ref — (L 1068) G4 अन्वितम् (for अर्चि°) — (L 1069) D3 बहुभि (for विविधै) — (L 1070) K3 मुक्तमात्रा (for ऽङ्गुष्ठमात्रा) V1 3 आयाता, D3 आवृता, D4 (marg as above) आदित्या, Bom ed आदित्ता (for आदत्ता) — (L 1071) K4 धार्मिणा (for कर्मणा) — (L 1072) K3 D1 4 निवृत्ते (for [अ]प्र°) K4 D2 5 यज्ञ (for ब्रह्म) — (L 1073) K3 D1 4 परायण च, D3 D5 °णस्तु (for °णस्य) D6 संगत्या (for °म्य) — K1 2 4 D1 2 4 5 om (hapl.) line 1074 — (L 1074) B3 D3 D1 G4 श्रीवृत्ता (for °ता) Ñ3 V1 3 श्राविता (Ñ3 सुवृत्ता) मुनयश्च, D6 श्री(inf lin श्री)वृत्ता परमाश्चैव, G3 श्रीवृत्ता ब्राह्मणाश्च (for °) — (L 1075) K1 4 B3 G(ed) चरित, Cal ed चारित (for च°) B3 ज्ञानात् (for ज्ञानेन) K3 D1 शोधिता, D4 शोधिताः (for बो°) — (L 1076) Ñ1 3 B D3 D3 6 G7 4 प्रभावे (for पूर्वं ये) K1 3 D1 4 प्रभावे विलयं गता; Ñ1 प्रभावे प्रलय गते (for °) — (L 1077) Bom Poona eds G(ed.) वित्त (for वृत्त) D3 ब्राह्मणा चि(sup lin. वृ)त्तसंपन्ना (for °) Ñ3 मित्रा वृता; V3 G3 4 ज्ञानवृता (for °सिद्धा). — (L 1078) Ñ3 व्यतिरिक्तेन्द्रियैर्विष्णुर (for °) — K3

श्वेतलोहितकैर्वर्णैः पीतैर्नीलैश्च ब्राह्मणाः ।
अभिनिर्वर्तिता वर्णाश्चिन्तयानेन विष्णुना ॥
ततो वर्णत्वमापन्नाः प्रजा लोके चतुर्विधा ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव महीपते ॥
एकलिङ्गाः पृथग्धर्मा द्विपदाः परमाद्भुताः ।
यातनायाभिसपन्ना गतिज्ञाः सर्वकर्मसु ॥
त्रयाणा वर्णजाताना वेदप्रोक्ता क्रियाः स्मृताः ।
तेन वा ब्रह्मयोगेन वैष्णवेन महीपते ॥
प्रज्ञया तेजसा योगात्तेन प्राचेतसः प्रभुः ।
विष्णुरेव महायोगी कर्मणामन्तरं गतः ॥
ततो निर्माणसभूता शूद्राः कर्मविवर्जिताः ।
तस्मान्नार्हन्ति सस्कार न ह्यत्र ब्रह्म विद्यते ॥
यथाग्नौ धूमसघातो ह्यरण्या मथ्यमानया ।
प्रादुर्भूतो विसर्पन्वै नोपयुज्यति कर्मणि ॥
एवं शूद्रा विसर्पन्ते भुवि कार्त्स्न्येन जन्मना ।
नासस्कृतेन धर्मेण वेदप्रोक्तेन कर्मणा ॥
ततोऽन्ये दक्षपुत्रास्तु सभूता धर्मयोनयः ।
बलवन्तो महोत्साहा महावीर्या महौजसः ॥
पित्रा प्रोक्ता महात्मानो दक्षेणायज्ञकर्मणा ।
अन्तमिच्छाम्यहं श्रोतुं धान्याः पुत्रोऽचलो ह्यहम् ॥
ततो विधास्ये तत्त्वज्ञः प्रजाना विपुल बलम् ।
विपुलत्वाद्धि क्षेत्राणा ममापि विपुलाः प्रजाः ॥
न तेषा दर्शयेद्देवी चक्षुषा रूपमात्मनः ।
प्रजापतिसुताना वै विपुल सारमिच्छताम् ॥
आत्मनो भावनिर्वृत्ते भाव्ये कृतयुगे तदा ।
जनित्री सर्वभूतानामण्डजाद्भुद्भिदास्तथा ॥
सवेदजननी धात्री चेति मात्रा प्रचोदिता ।
अणुता तनुतां चैव जन्तूना कर्मभागिनाम् ॥

Colophon

D1 om lines 1079 1080 — (L. 1079) Ñ2 V1 3 B D3 G3 4 त्रिपुला (for विमला) D3 ससृजे त्रिविधा प्रजा (for ᵇ) — (L 1080) K1 भक्षरा (for °राद्) K1 Ñ2 V1 3 Dn1 Ds2 D2 3 5 संभवा (for -बान्धवा) K2 Ds1 D1 क्षत्रा (Ds1 °रा) क्षत्रियसभवा (for ᵇ) — (L 1081) K3 D3 [अ]धिकारतद्, D3 विकारजाश् (for °सद्) V1 3 Ds2 D1 3 धर्मं (for धूम) — (L. 1085) D3 विशा पते (for महीपते) — (L 1086) Ñ1 D3 Cal ed द्विपादा (for द्विपदा) (L 1087) K1 2 D1 4 यातनाभि सुसपन्ना (for ᵃ) Ds1 प्रभिन्ना, D3 नितिक्षा, D1 ज्ञातिज्ञा (for ग°) — (L. 1088) K1 2 B1 D3-4 जातीना (for जातानां) — (I 1089) K1 Ñ3 V1 3 B D3 D2 3 6 ब्राह्मण, Dn वो ब्रह्म G3 [ए]व ब्रह्म (for वा ब्रह्म) — (L 1090) B1 चेतसा (for तेजसा) Ñ3 B2 युक्ता, D3 युक्तम् G3 यत्तम् (for योगात्) K3 (before corr) स्मृत, D3 प्रजा (for प्रभु) — (L. 1092) V1 3 निर्वार्य, D1 निर्याण, G3 द्युमणि (for निर्माण-) — (L 1093) K1 3 Ñ3 V1 3 B2 3 D2 4-6 G1 सस्कार K4 सत्कर्म (for सस्कार) Ds1 तस्मान्नार्हति सन्कार (for ᵃ) B2 3 क्षत्रे (for ह्यत्र) K3 D1 क्षत्रं ब्रह्म च विद्यते (for ᵇ) — (L 1095) G3 Bom Poona eds G(ed) युञ्जन्ति (for युज्यति) D1 कर्मणा (for °णि) — (I 1096) K4 विसृयन्ते, Ñ3 B1 2 Dn D3 4 विसर्पन्तो (for °र्पन्त) V1 तेनसा, V2 कर्मणा (for जन्मना) — (L 1099) K3 D1 महादक्षा (for महोत्साहा) — (L 1100) K3 D1 महातेजा (for °त्मानो) K1 4 D1 3 6 यज्ञ (for [अ]यज्ञ) K3 दक्षिणा याज्ञिया गिरा, Dn Ds1 D4 5 G3 4 दक्षिणा यज्ञकर्मणा, D3 दक्षेण यज्ञकर्मणि (for ᵇ) — (L 1101) B1 3 Ds1 D3 5 G3 4 अन्यद् (for अन्तम्) K3 धातु (for धान्या) K1 2 4 B2 Dn Ds2 D1 4 G3 4 पुत्रा (for पुत्रो) K4 धान्या पुत्रा बलादहम्, B1 धात्रा यत्राचलो ह्यहम् D3 धान्या पुण्याचलो ह्यहम्, D4 धान्या पुत्रो ऽचलो ह्यहम् (marg त्रिलोक्यताम्) — (L. 1102) K4 विधाय (for °स्ये) G3 4 तत्त्वज्ञा (for °ज्ञः) D5 ततो विधाय तत्त्वज्ञा (for ᵃ) — D5 om line 1103 — (L 1104) K1 3 Ñ2 V1 3 D5 D1 3 4 दर्शन Dn D5 G3 4 दर्शयद् (for °येद्) — (L 1105) K1 2 Ñ2 V1 3 B2 (marg) 3 Dn D1 2 4 6 विपुलासारम् B1 3 D3 Cal ed °लामानम्, G1 °लं घोरम् (for °लं सारम्) K4 विपुलासारमिच्छता (for ᵇ) — (L 1106) Ñ2 V2 Dn भावे, D3 5 भव्ये (for भाव्ये) — (I 1107) B1 D3 जननी (for जनित्री) K4 Ñ3 B Dn Ds1 D4-6 उद्भिजास् (for °दास्) D3 असृजन्त द्विजास्तदा G3 अण्डजानां ततो हिता (for ᵇ). — (L 1108) K1 3 V1 3 D3 D1 G4 सस्वेद D3 तां वेद- (for सवेद) Ñ2 D5 D3 चेति धात्रा, D6 चिन्त्यमाना (for चेति मात्रा) K3 प्रकीर्तिता (for प्रचोदिता) — (L. 1109) K1 D4 अण्डतां K3 अत्र तां, V2 अन्वेता V3 अथैता; D1 अत्रैतां (for अणुतां) K2 अण्डता चातुलां चैव (for ᵃ) V1 जनुषा, G3 जनित्री (for जन्तूना) K1 3 D1 4 भागिनाम्; B1 Dn

जनमेजय उवाच ।
साध्वहं श्रोतुमिच्छामि त्रेताया ब्राह्मणोत्तम ।
यं ज्ञात्वा सर्वविद्वाना पर पश्येयमव्ययम् ॥
वैशंपायन उवाच ।
दक्षस्तु पुनरालम्ब्य स्त्रीभावं पुरुषोत्तमः ।
योगाद्योगेश्वरात्मान निषण्णो गिरिमूर्धनि ॥
सुजानुः पीनजघना सुभ्रूः पद्मनिभानना ।
रक्तान्तनयना कान्ता सर्वभूतमनोरमा ॥
दक्षः प्राचेतसस्तस्यां कन्याया जनयत्प्रभुः ।
देहाद्धि योगविधिना कन्याः पद्मनिभाननाः ॥
दक्षः पुरुषरूपेण स्त्रीरूपमपहाय च ।
दर्शने सर्वभूताना कान्तः कान्ततरोऽभवत् ॥
ताः कन्याः प्रददौ दक्ष स्वयं प्राचेतस. प्रभुः ।
प्रमदेयेन विधिना ब्रह्मप्राप्तेन भारत ॥
प्रददौ दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।
सप्तविंशति सोमाय पत्नीहेतोः समाहितः ॥
दक्षो दत्त्वाथ ताः कन्या ब्रह्मक्षेत्रं प्रपन्नत ।
ब्रह्मणाध्युषित पुण्य समाहितमना मुनिः ॥
तप्यमानो मृगैः सार्धं चचार वसुधा नृप ।
तृणमूलफलैर्वृद्धो वृद्धश्च तपसासकृत् ॥
मृगास्तु तस्य मोदन्ति फलं मोदन्ति ब्राह्मणाः ।
दीक्षिताः पुण्यकर्माणस्तपसा दग्धकिल्बिषाः ॥
मरणकाले कालज्ञः शरीराधिपतिर्मुनिः ।
कर्मयज्ञकृतां तात सिद्धिं पश्यति लक्षणाम् ॥
दानमानप्रवीराश्च निरुद्वेगा निरामिषाः ।
मृगैः सह जरां यान्ति सपत्नीकाः सपुत्रिणः ॥
ब्राह्मणाः स्तोत्रसंसिद्धा जनिते प्रथमे पदे ।
ब्राह्मणाध्युषितत्वाच्च ब्रह्मक्षेत्रमिहोच्यते ॥
यतिभिः कर्मनिर्मुक्तैर्जितक्रोधैर्जितेन्द्रियैः ।
चरद्भिर्वसुधा विप्रैर्निष्किंचनपथैषिभिः ॥

भोगिनाम्, B2 Poona ed योगि° (for भो°)

Colophon om in D1 — *Mention of the Epic* Ds1 — *Mention of Khila* L2 V1 3 B Ds1 D1 — *Sub parvan* K1 3 4 Ñ2 V1 3 B Ds2 D2 3 5 6 G3 पौष्करम्, K3 Dn2 पुष्करम्, Dn1 पुष्करप्रादुर्भाव, Ds1 D1 पौष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K2 (marg) 95, V3 207, Dn 15, Ds1 206, D3 222, D1 292, G3 341, G4 346

(L 1110) K1 त्रेता च ब्रह्मणोत्तमम्, D3 त्रेतायां ब्राह्मणोत्तमात् (for ^{b}) — (L 1111) K2 3 D2 5 G1 4 यज् (for य) K4 V1 D6 भूतानां (for विद्वाना), D5 यज्ञार्थं सर्वभूतानां (for ^{a}), V2 D5 पारं (for पर) Cal ed मव्यय (for °यम्) D3 पर पश्येयथाव्ययम्, D5 विद्वाना परमव्ययम् (for ^{b}) — (L 1113) D2 योगात्मना तथात्मानं, D6 योगाद्योगेश्वरात्मा हि (for ^{a}) K2 निषण्णो, V3 B2 3 Dn D3 विषण्णो (for नि°) Ñ2 सानुषु (for मूर्धनि) — (L 1114) K3 D3 सुजात (for °नु) K3 D4 सुभ्रू (for सुभ्रूः) — (L 1115) D3 G3 मनोहरा, D6 हितं रता (for मनोरमा) — After line 1115, D2 ins

48* मनोरमा महाभागा चिन्तयाम्यात्मनात्मना ।

— (L 1116) Dn2 Ds1 जनयत् (for °यत्) K3 D4 कन्या मानसप्रभुः (for ^{b}) — (L 1117) Dn D2 3 देहार्धं (for °द्धि) G2 4 निभेक्षणा (for निभानना) — (L 1118) K3 दक्षस्तु पुरुषो राजन् (for ^{a}). D1 अपहाय (for °हाय) — (L 1119) V1 B1 D3 6 कान्तात् (for कान्त) — (L 1121) D3 ब्रह्मज्ञो येन विधिना (for ^{a}) D1 G1 4 चेतसा (for भारत). — (L 1122) D3 ददौ स (for प्रददौ) — (L 1123) K3 चतस्रोऽपि दिनेभिर्भे (for ^{b}) — (L 1124) K3 4 V1 3 B1 D3 D2 4 6 प्रपन्न च, Ñ2 °च तु, B2 D1 °ततो (for °न्नत) K3 B1 Dn G3 4 ब्रह्मक्षेत्रं प्रपद्य च, D2 °क्षेत्रं प्रमुच्य च (for ^{b}) — G3 om (hapl) lines 1126–1130 — (L 1127) G(ed) वृद्धा (for वृद्धः) — (L 1128) K1 3 D4 तस्याथ (for तु तस्य) Cal ed चरितं (for मोदन्ति) D1 तथा; D6 फलैः (for फलं) — (L 1130) Dn D3 5 शरीरादि° (for °राधि°) D3 नृप (for मुनि) Cal ed शरीराद्रिपतेर्मुनि (for ^{b}) — (L 1131) D2 तां च, D5 तां तु (for तात) K2 D3 कर्म यज्ञ कृतां तां तां (D3 °तं कर्म); Ñ2 धर्मयज्ञकृता सिद्धिं (for ^{a}) V1 3 D2 D3 4 6 पश्यन्ति; G3 G4 पश्यन्ति (for पश्यति) K2 लक्षणा (for °णाम्). K1 3 4 D1 सिद्धिं पश्यन्ति लक्षणात्, Ñ2 तां पश्यन्ति लक्षणाम् (for ^{b}) — (L 1132) K4 प्रवीणास्तु, Ñ2 V2 च वीराश्च (for °प्रवीराश्च) K2 D3 निरुत्साहा (for °द्वेगा) K4 निरालिप (for °मिषा) D1 निरुद्विग्ना निरालिपः; D6 °द्वाहा निरामयाः (for ^{b}) — (L 1133) K1 सपुत्रिका, Ñ2 V1 3 D1 6 D2 4 सपुत्रिणः, Dn सपत्निकाः, D5 सपुत्रकाः (for °त्रिणः). — (L 1134) D3 मुनिभिः (for जनिते) Ñ2 V1 6 जनिते प्रथम तदा (for ^{b}) — (L 1137) V1 द्विजैः (for विप्रैः) B Dn D2 3 4 5 अकिंचन (for निष्किं°) K4 Ñ2 V1 3 D6

१ हरिवंश—७१

या प्रजा पूर्वमारूढा मानसी ब्रह्मचारिणी ।
सैवैषा व्यक्तिमापन्ना स्वभावदुरतिक्रमा ।
व्यक्ताव्यक्तगतिश्चैषा कालधर्मान्महीपते ॥
स्थावरा जङ्गमाश्चैव स्थूलाः सूक्ष्माश्च भारत ।
कालयोगेन योगज्ञा भवन्ति न भवन्ति च ॥
एताश्चैताः प्रजाः सर्वा दक्षकन्यासु जज्ञिरे ।
कश्यपेनाव्ययेनेह संयुक्ताः कालधर्मणा ॥
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वे च समरुद्गणाः ।
नागाश्चानेकशिरसः साध्या वै पन्नगास्तथा ॥
गन्धर्वाः किंनरा यक्षाः सुपर्णाश्च तथापरे ।
गरुत्मान्सह यक्षैश्च किंनराश्च सुवाससः ॥
गावः पशुगणैः सार्धं नराश्च वसुधाधिप ।
धराधराश्च वसुधा धातारश्च धराधराः ।
गजाः सिंहाश्च व्याघ्राश्च हयाः पक्षधरास्तथा ॥
खड्गा विषाणिनश्चैव वृषभाश्च मृगास्तथा ॥
चतुर्विषाणा नागेन्द्राः पद्माभा वर्णतः शुभाः ।
सर्वलक्षणसंपन्ना प्राणिनः कामरूपिणः ॥
तथान्यैस्तथागात्रैस्तैः शीलैस्तैः पराक्रमैः ।
मुनयः पुनरुद्भूता धर्मक्षेत्रे सनातने ॥
क्षेत्रज्ञा मानुषे लोके धर्मिणो वेदगोचराः ।
यत्रोद्भूताः सुराः सर्वे दिवि लोके प्रतिष्ठिताः ॥
ये चान्ये तपसा सिद्धा गृहस्था मनुजाधिप ।
ब्रह्मचर्येण संसिद्धाः परिचर्यां गता गुरोः ॥
ये च योगगतिं प्राप्ताः सिद्धिहेतोर्महीपते ।
क्लेशाधिकैः कर्मजन्यैर्वृत्तिं रूपयन्ति वै द्विजाः ॥
शिलोञ्छवृत्तयः क्षान्ताः सपत्नीका दृढव्रताः ।
सर्वे त्वेते दिविचरा भवन्ति चरितव्रताः ॥

Colophon

G3 4 अकिंचनपथैषिण (V1 °दैषिण, G2 °दैषिभि) (for b) — (L. 1138) Ñ2 V1 3 B1 Dn Ds2 D6 G1 सर्वम् (for पूर्वम्) D2 या प्रजा सर्वदा भूदा; D3 या प्रजा सर्गमारूढा (for a) — (L. 1139) Ñ2 V1 3 सा चैषा, G1 नैष्ठिका (for सैवैषा) Dn सर्वम् (for व्यक्तिम्) D5 स्वभावादुरतिक्रमात् (for b) — After line 1139, K2 4 Ñ2 B2 3 Dn Ds2 D1 2 4 6 G3 ins.:

49** अव्यक्ता व्यक्तिमापन्ना स्वभावादुरतिक्रमा ॥

[D4 सैवैषा (for अव्यक्ता) K3 D1 व्यक्ताव्यक्तसमापन्ना B2 व्यक्ता व्यक्तिवशा (for a) K4 Ñ2 D2 3 D3 4 6 स्वभाव (for °वाद्)]

— (L. 1140) D1 om. line 1140a. K1 3 D1 सर्वैवैषा, V2 B2 गतिश्चैव, B3 गतिस्त्वेषा, Dn गर्भैरेषा; D6 गार्चैषो (for गतिश्चैषा) K4 D3 Cal. ed. व्यक्ताव्यक्त गतिस्त्वै (K4 °रूपे चा; Ds1 °द्वयक्तगर्भैरेषो; D2 °व्यक्तं गतिस्त्वेषो, D5 व्यक्तव्यक्तिगता ह्येषा (for a) D3 G1 धर्मे (for धर्मान्) — (L. 1142) K1 D1 येगन (for °यों°) B1 3 D1 6 G1 कालज्ञा (for योगज्ञा) K4 हि (for न) — (L. 1143) K3 3 V1 3 D3 कन्याश्च; G1 कन्या हि (for कन्यासु) K1 K3 D1 दक्षकन्या व्यजायिरे (for b) — (L. 1144) D1 कालेन महता तास्तु (for a) — (L. 1145) K1 6 Dn D2 G1 त्रिषे देवाः; D1 विश्वे चैव (for विश्वे च स) G1 विश्वे च मरुतां गणा (for b) — (L. 1147) K1 राक्षसा; D1 पन्नगा (for किंनरा) — (L. 1148) Dn1 सुरासुरा D2 G2 4 सवासवा (for सुवाससः) — (L. 1150) K4 V1 B2 Dn D1 3 (inf. lin.) 4 G2 चराचराः V1 B1 D3 धाराधराः, D1 3 धराधराः; G1 °चराः (for °धराः) Dn1 G3 धर्माधराः, D6 धातवश् (for धातारश्) D2 नराधिप (for धराधरा) — (L. 1152) G2 4 खगा (for खड्गा) D3 पद्मवर्णनिभा शुभा (for b) — (L. 1154) V1 संपूर्णा (for संपन्ना) — (L. 1155) K4 तथाशीलैः (for तैः शीलैस्तैः) — (L. 1156) K2 यज्ञे (for क्षेत्रे) D1 धर्मज्ञैर्मे सनातनैः (for b) — (L. 1157) K2 मानसा; K4 Ñ2 V1 3 B Dn D1 2 6 G2 4 मानसे (for मानुषे) D3 Cal. ed. क्षेत्रज्ञमानसे (Cal. ed. °सो) लोके (for a) G4 पारगा (for गोचरा) D6 धर्मिष्ठा वेदगोचरे (for b) — (L. 1159) K4 युक्ता (for सिद्धा) — (L. 1160) G2 गुरौ (for गुरोः) — (L. 1161) K4 सिद्धा योगे (for सिद्धिहेतोर्) — (L. 1162) कल्पयन्ति (for रूपयन्ति) — (L. 1163) K1 2 4 D3 4 G3 शान्ता; K2 D2 सर्वे, G4 Bom. Poona eds. G ed.) क्षमाः (for क्षान्ता) — (L. 1164) B2 सर्वेश्च ते, D3 ते च सर्वे (for सर्वे त्वेते) K2 D1 सर्वे च ते द्विजवरा (for a)

Colophon. — *Mention of the Epic*: Ds2 G4. — *Mention of Khila*: K2 V1 2 B Ds1 D1 4. — *Sub-parvan*: K1 2 4 Ñ2 V1 2 B D3 D2 3 5 6 G1 पौष्करम्, K2 Ds1 D1 पुष्करम्; Dn2 D4 पौ(D6 पु)ष्करप्रादुर्भाव. — *Adhy. name*: K2 96, V2 209, Dn 16, Ds1 207, D1 95;

वैशंपायन उवाच ।

पितामहं पुरस्कृत्य मेरुपृष्ठे समाहिताः ।
जटाजिनधरा विप्रास्त्यक्तक्रोधा जितेन्द्रियाः ॥
पर्वतान्तरसंसिद्धे बहुपादपसंवृते ।
धातुसंरञ्जितशिले समे निस्तृणकण्टके ॥
त्रयाणां ब्रह्मवेदानां पञ्चस्वरविराजिते ।
मन्त्रयज्ञपरा नित्यं नित्यं व्रतहिते रताः ।
एकमेवाग्निमाधाय सर्वे ब्राह्मणपुंगवाः ।
विभिदुर्मन्त्रविषये सुसमाहितमानसाः ॥
त्रिधा प्रणीतो ज्वलनो मुनिभिर्वेदपारगैः ।
अतस्ते त्रित्वमापन्ना यद्येकस्त्रिविधः कृतः ॥
एक एव महानग्निर्द्विविधा संप्रवर्तते ।
स्वधाकारेण मन्त्राणां मन्त्राणां कार्यसिद्धये ॥
स्वयं च दक्षः संप्राप्तो भगवान्भूतसत्कृतः ।
ब्रह्मा ब्राह्मणनिर्माता सर्वभूतपितामहः ॥
दण्डी चर्मी शरी खड्गी शिखी पद्मनिभाननः ।
अभवद्यस्तस्तपो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥
यजते पुष्करे ब्रह्मा मेधया सह संगतः ।
इन्द्रप्रोक्तानि सामानि गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः ॥
घृतं क्षीरं यवा व्रीहिः सर्वं परमकं हविः ।
वेदप्रोक्तं मखे न्यस्तं कल्पितं ब्राह्मणैः पदे ॥
निर्मथ्यारणिमाग्नेयीं शमीगर्भसमुत्थिताम् ।
स ब्रह्मा प्रथमं तस्मिन्नग्निमन्वं प्रवर्तयत् ॥
न ह्यन्यद्विहितं द्रव्यं यथाग्नियज्ञकर्मणि ।
प्रवर्तयेद्विभागैर्या हुतहव्यमयं दलम् ॥
फलानि तैः प्रयुक्तानि हुतानि विततेऽध्वरे ।
प्रयुञ्जते प्रयोगज्ञा मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥
षण्मासाश्चतुरो वेदान्सस्वराणि बृहस्पतिः ।
ब्रह्मज्ञो ब्रह्मणो यज्ञे परया वर्णसंपदा ॥
शिक्षास्वरसमेताया मधुरायाः समन्ततः ।

D3 233 D4 203, G3 349, G4 317

(L 1166) D3 चर्माजिन (for जटा°) D3 चित्त (for त्यक्त) — (L 1167) D5s रूपादि (for °पादप) V2 सेविते (for संवृते) K3 D4 बहुरूपोऽम्सरवृते (for °) — (L 1168) D3 धातुभी (for धातुसं) K3 5 D4 5 धातु संरञ्जितशैले (for °) D5 संकटे (for °कण्टके) — (L 1169) K1 3 Ñ2 V1 B1 3 D1 विराजितम्, K1 °जिते, G4 4 °जिता (for °जिते) D3 सप्तस्वरविराजिता (for °) — (L 1170) N1 सत्र (for मन्त्र) B2 2 D5 G1 Cal ed G(ed) यज्ञ (for व्रत) — (L 1171) D3 Bom ed G(ed) एक (for एकम्) G4 एवमेवाग्निमादाय (for °) — (L 1173) K1 त्रिधा प्रणीते ज्वलने (for °) — (L 1174) K4 Ñ2 V1 3 B Dn D5 5 G4 4 सत्त्वम् (for त्रित्वम्) D3 ततस्तु त्रित्वमापन्नो (for °) K3 3 D1 4 पावकस (for यद्ये°) — (L 1175) K3 B1 D3 D1 4 G1 सप्तवर्धत (for °र्तते) — (L 1176) D3 स्वाहाकारेण (for स्वधा°) K4 D5 मन्त्राणां, B Dn D5 G4 °ज्ञ (for °ज्ञा) D5 Cal ed स्वाहाकारेण धर्म(D [marg] मन्त्र)ज्ञ (for °) — (L 1177) B2 [इ]हाक्षर (for दक्ष स) K4 (before corr) भावन (for संप्राप्त) — (L 1178) K3 मन्त्रज्ञ (for निर्माता) — (L 1179) D5 दण्डी शरी, D4 च खड्गी च (for शरी खड्गी) K3 दण्डी च चर्मी खड्गी च, K2 दण्डी चर्मी च खड्गी च (for °) D3 खड्गी (for शिखी) — (L 1180) D5 सह (for स्वस्त). — (L 1181) G4 सुख (for मखे) — (L 1185) K4 °समन्वितम् (for समुत्थि°) — (L 1186) K3 D1 परम (for प्रथम) K1 3 V3 D5 प्रवर्तयन् (for °यत्) — (L 1187) K1-3 V3 [अ]न्य, K4 B1 Dn5 D4 6 [अ]न्य, Dn1 Cn [अ]ग्नि (for [अ]न्यद्) G4 न ह्यन्यविहितं द्रव्यं (for °) — (L 1188) K2 3 D1 प्रवर्धयद्, K4 D3 4 प्रवृतये, B2 D5 प्रवर्तयद्, G3 निवर्तयेद् (for प्रव°) K3 D1 प्रवर्तेत रविभागैर् (for °) K4 L1 Dn D2 4 5 °हव्यमयं (for हुत°) K1 Ñ2 V1 3 L1 (marg) D5 परम्, K3 B1 G1 बलिम् D2 लिदन (for दलम्) G3 हुतं हव्यमयं बलिम् (for °) — (L 1189) G2 प्रयुक्तानि (for प्रयुक्तानि) G3 गु[ता]ते (for विततें) — (L 1190) B1 3 G3 4 Cal ed निर्योगज्ञा (for प्रयोगज्ञा) — G3 4 om line 1191 — (L 1191) K4 D3 4 (marg) 4 षण्मासात्, N1 B1 D4 षड्मासात्, Ñ2 (also) षण्मासात्, D5 षण्मासे (for षण्मासात्) Ñ2 [illegible] (for स) — (L 1192) D1 ब्रह्मणो (for °ज्ञो) V1 ब्राह्मणैर्, L1 2 G4 Cal ed ब्रह्मणो (for °णो) K3 ब्रह्मणो ब्रह्मयज्ञस्य, V1 2 ब्रह्मर्षिब्रह्मगर्भेषु, Dn °णो विप्रे यज्ञे, D3 °ज्ञो ब्राह्मणो यज्ञे (for °) N1 V1 L1 Dn Ds D6 G3 4 यज्ञ, D4 यज्ञं (for यज्ञे) — K3 D1 om lines 1193–1194 — (L 1193) D1 समेतानां (for °ता) L1 D4 मधुरायां (for °या) — (L 1194) K1 4 L1 Dn D5 4 4 स्वराया, Ñ2 V2 मायाया; D3 तयायां (for मधुरायाः) K3 मातुस्वारस्वरायाः, D4 °स्वरता मधुरा (for °)

सानुस्वरितरागायाः सरस्वत्याः प्रभाषते ॥
तेन ब्राह्मणशब्देन ब्रह्मघोषेण भारत ।
विभाति स मखो व्यक्तं ब्रह्मलोक इवापरः ॥
मखो ब्रह्ममुखोत्तीर्णो ब्रह्मशब्दैरनामयैः ।
प्रयोगे. सुप्रयुक्तस्य जल्पन्निव स वर्धते ॥
समिद्भिः सोमकलशैः पात्रैश्चैव सविस्तरैः ।
यवैर्व्रीहिभिराज्यैश्च पूर्णैश्च जलभाजनैः ॥
क्रमप्राप्तैश्च वसुभिः कर्मभिश्चापराजितैः ।
गोभिः पयस्विनीभिश्च परिवत्सैश्च कोमलैः ॥
ब्रह्मवृद्धो वयोवृद्धस्तपोवृद्धश्च भारत ।
ब्रह्मज्ञानमयो देवो विद्यया सह संगतः ॥
मानसैश्च क्रियामूर्तिर्ये च भूता. स्वय नृप ।
ब्रह्मा जुहोति तांस्तस्मान्मरुद्भिः सहितस्तदा ॥
तेजोमूर्तिधरैः रूपैर्न च तत्कर्मणास्पृशत् ।
वेदप्रोक्तेन विधिना सर्वप्राणभृतां नृप ॥
निर्मथ्यारणिमाग्नेयीं शमीगर्भसमुत्थिताम् ।
यजते क्रतुना पूर्वमग्निष्टोमेन स प्रभुः ।
सदस्यैस्तत्सदो व्यक्त शुशुभे यज्ञकर्मणि ।
जल्पन्ति मधुरा वाचः सानुस्वाराः क्रियास्ततः ॥
कर्मभिश्च तपोयुक्तैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।
सूर्येन्दुसदृशैः राजन्विरराज महाक्रतुः ।
ब्रह्मघोषेण महता ब्रह्मवास इवापरः ॥
वसुधामिव संप्राप्तैः सर्वैरेव दिवौकसैः ।
वेदवेदाङ्गविद्भिश्च विनीतैर्ब्रह्मवादिभिः ।
गतागतैस्तप.श्रान्तैः स्वर्गलोके महीयते ॥
ज्वलद्भिरिव विप्रैस्तैस्त्रिभिरेवाध्वरेऽग्निभिः ।
ब्रह्मलोक इवाभाति ब्रह्मणः स महाक्रतुः ॥
इन्द्रप्रोक्तानि सामानि गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः ।
वचनानि प्रयुक्तानि यजूंषि विततेऽध्वरे ॥
तपःश्रान्ता ब्रह्मपरा सत्यव्रतसमाहिताः ।
आययुर्मुनयः सर्वे मनोभिः श्रोत्रवादिभिः ॥
होता चात्राभवद्राजन्ब्रह्मत्वे च बृहस्पतिः ।

D3 सास्वत्यो, Dn G3 °स्वत्या (for °स्वत्याः) V2 प्रतायते, Ds1 प्रकाशते (for प्रभाषते) —(L. 1195) V2 युक्तेन (for प्रो°) —(L 1196) K4 D1 सुमुखो (for स मखो) Ñ2 (marg as above) नित्य (for व्यक्त) —(L 1197) V2 सखा ब्रह्मसखात्तीर्णो, Cal ed मुखैर्ब्रह्मा मखोत्तीर्णो (for °) K1-3 D1 4 निरामयै (for अना°) —(L 1198) Cal ed -युक्तैश्च (for युक्तस्य) D2 3 G3 ज्वलन् (for जल्पन्) B1 Bom Poona eds G(ed) विवर्धते; Cal. ed प्रवर्तते (for स वर्धते) —(L 1199) G4 तोय (for सोम) K4 V3 Dn Ds D2 3 बर्हिश्चैरे, V1 B2 हविश्चैरे, Bom Poona eds G(ed) बर्हिःस्तरैः (for सविस्तरैः) Ñ2 B1 3 Ds G3 4 पात्रैश्च बहुविस्तरैः (for °) —(L 1200) V2 D1 आर्धैश्च (for आज्यैश्च) K3 D1 द्रव्यपूर्णैश्च सैर्द्विजै (for °) —(L. 1201) Dn कर्म (for क्रम) K3 4 V2 B1 2 Ds D1 3 5 6 G3 पशुभि, B3 पश्यद्भि, G4 बहुभि (for वसुभि) K1 Ñ2 V1 D2 कर्मप्राप्तैश्च पशुभि (for °) K4 B2 3 Dn [अ]पराज्नितै, Ñ2 V1.3 B1 Ds D2 5 6 G3 4 पराज्जितै, D3 पराक्रमै (for [अ]पराजितै) —(L 1202) K1 Ñ2 V3 3 B2 D4 पारिवत्सैश्च K3 पारिवासैश्च Ds D6 पारिवशैश्च, D3 पारिवर्हैश्च, Bom ed G(ed) परिवत्सैश्च, Poona ed परिवेशैश्च (for °वत्सैश्च) K4 D5 परिवत्सैश्च केवलै (for °) — For line 1203, K3 D1 subst
50** ब्रह्मवृद्धा वयोवृद्धास्तपोवृद्धाश्च भारत ।

—(L. 1204) Ñ2 दिव्यो (for देवो) —(L 1205) K4 V2 Ds -मूर्तैर्, Ñ2 -सूर्कर्; Cal ed मूर्ता (for मूर्तिर्) —(L 1206) D3 तान्सर्वान् G3 तस्मास (for तांस्तस्माद्) —(L 1307) G4 मूर्तिधरो (for °धरैर्) K1 3 4 Ñ2 V1 3 Ds D4 G4 स्पृशन् (for [अ]स्पृशत्) —(L. 1208) Ñ2 Dn D1 वर (for नृप) —(L 1209) V1 Dn -समुद्भवाम्, G3 4 समाहित (for समुत्थिताम्) K4 B3 Ds शमीगर्भं समुत्थित (for °) —(L 1210) Bom Poona eds C(ed) क्रतुना यजते पूर्णम् (for °) —(L. 1211) Dn1 सदस्यैस्तु, Ds °स्यतत् (for °स्यैस्तत्) —(L. 1212) G3 ज्वलन्ति (for जल्पन्ति) Ds1 वाणी (for वाचः) D3 जल्पन्ते मनुजा वाच (for °) B3 सानुस्वरीश्चयास्तथा (for °) —(L. 1318) D6 ब्रह्म (for स्वर्गे) K4 V1 महीपते (for °यते) D3 स्वर्गलोकान्महीं गतै (for °) —(L 1219) त्रिप्रेन्द्रैस् (for विप्रैस्तैस्) — G3 om lines 1220-1224 Ñ1 om line 1120* —(L. 1221) ब्रह्म (for इन्द्र) K2 V3 B1 3 Ds D5 G4 गायन्ति (D3 सामानि) ब्रह्मवादिन (for °) —(L 1223) B1 D3 G(ed) तप शान्ता (for °श्रान्ता) K3 व्रत (for ब्रह्म) K1 D4 -परा हिता, K3 Ñ2 V3 B2 Ds -परायणा (for समाहिता) —(L. 1224) D3 आवभुर् (for आययुर्) G4 तत्व (for श्रोत्र°) D2 वचोभि श्रौतवादिभि (for °) —(L. 1225) D6 धाता (for चात्र) V1 Dn1 ब्रह्मा चैव (for ब्रह्मत्वे च) —(L

सर्वधर्मविदां श्रेष्ठः पुराणो ब्रह्मसंभवः ॥
यजमानश्च यज्ञान्ते विष्णोः पूजा प्रयुज्य च ।
अदित्याः पश्चिमे गर्भे तपसा सभृते नृप ॥
पदं विष्णुरजो ब्रह्मा निर्द्वंद्वो निष्परिग्रहः ।
यतः पदसहस्राणि भविष्यन्त्युद्भवन्ति च ॥
अवन्ध्यं चाप्रमेयं च व्यतिरिक्तं च कर्मभिः ।
आत्मापि यस्य मुनयो भवन्ति निष्परिग्रहाः ॥
परिग्रहाश्च विपया दोषप्राप्ता महीपते ।
दोषाश्च युगपत्सर्वे छादयन्ति मनोबलात् ॥
इन्द्रियग्रामविषये चरन्तो निष्परिग्रहाः ।
परिग्रहं शुभं धर्ममविशालक्षणं नृप ॥
विशालक्षणसंयोगाच्च मनश्छाद्यते नृप ।
यदि चेन्मुनिशब्देन गृह्यते ब्रह्मवादिभिः ॥
वेदविद्याव्रतस्नातैर्नियतं कुरुसत्तम ।
दिवि लोकः सतां स्थानं लोकाना लोक उच्यते ॥
यत्र देवा हव्यपुष्टा न क्षयं यान्ति भारत ।
यजमानश्च भागै· स्वैः कर्मप्राप्तोदिते पदे ।

मोदते सह पत्नीभिर्विज्वरो वसुधाधिप ॥
यज्ञावसाने शैलेन्द्र द्विजेभ्यः प्रददौ प्रभुः ।
ददौ च सर्वभूतानां निर्मलेनान्तरात्मना ॥
त शैलं सर्वगात्राणि परस्परविशेषिणः ।
न शेकुः प्रविभागार्थं भेत्तुं सर्वोद्यमैरपि ॥
ततस्ते ब्राह्मणगणा निपेतुर्वसुधातले ।
श्रमेणाभिहताः सर्वे विवर्णवदना नृप ॥
सुपार्श्वो गिरिसुख्यस्तु वाग्भिर्मधुरभाषिता ।
अब्रवीत्प्रणतः सर्वाञ्छिरसा नान्द्विजोत्तमान् ॥
न हि शक्यो बलाद्भेत्तु युष्माभिरसुसर्द्विभि ।
अपि वर्षशतैर्दिव्यैः परस्परविरोधिभिः ॥
एकीभूता यदा सर्वे भविष्यथ समाहिताः ।
अविरोधेन युगपद्विभजिष्यथ निर्वृताः ॥
बलं हि रागद्वेषाभ्यां वर्धते ब्रह्मसत्तमाः ।
विमुक्तं रागदोषाभ्यां ब्रह्म वर्धति शाश्वतम् ॥
यदाह भेदयिष्यामि स्वर्गभिन्नैः शिलाशितैः ।
धातुभिश्च विसर्पद्भिः शिखरैश्चानुपातिभि. ॥

1226) K3 D1 G3 धर्मभृता, Ñ2 V2 ब्रह्मविदा, V1 वेद° (for धर्म°) B1 (marg as above) संमत (for संभव) —(L 1228) K1 2 Ñ2 B1 3 D3 D1 6 G3 संवृत (for संभृते) V2 तपसा संवृतेऽनघ, D5 °सा सवृतो नृप (for °) —(L 1229) G1 पर (for पद) K1 2 4 Ñ2 V1 2 Dn D1 2 3 5 निर्द्वंद्व निष्परिग्रहम् (for °) —(L 1230) K1 भवन्ति हि, K2 D1 प्रभवन्ति, D3 विनश्यन्ति, D5 भवन्त्येव (for भवि ष्यन्ति) —(L 1231) D3 अव्यक्त, G3 अपत्य (for अवन्ध्य) —(L 1232) D3 भवेयुर्न परिग्रहा (for °) — D2 4 om (hapl) lines 1233-1235 —(L 1233) V1 3 B1 प्राप्तौ (for प्राप्ता) —(L 1234) K1 3 4 Ñ2 V1 2 B Dn D2 3 6 दोषाश् (for दोषाश्) G3 4 दोषाश्च बहव सर्वे (for °) V1 D1 नयो (for मनो) —(L 1235) V2 बलये, D6 विषयैश् (for °ये) D3 नि सङ्गा (for चरन्तो) —(L 1236) D4 सुख (for शुभ) K2 D1 कर्म (for धर्मम्) Bom Poona Cal eds G(ed) विद्धि (for नृप) K2 D1 विद्यया लक्षणं नृप (for °) —(L 1237) G2 4 मनसा (for न मनश्) D3 छाद्यन्ते तमसा न ते (for °) —(L 1238) D2 युज्यते (for गृह्यते) —(L 1239) D3 °व्रतस्थैश्च (for °स्नातैर्) —(L 1240) K2 देवलोक, Ñ2 V1 2 B2 G1 दिवि लोके, Dn D2 4 दिवि लोका, D1 यदि लोके, G1 दिव्यलोके (for दिवि लोक) G(ed) देवाना (for लोकानां) —(L 1241) E1 लोका (for देवा) K1 B3 D1 हव्यतुष्टा, D3 सत्ययुक्ता ; Cal ed हव्ययुक्ता (for °पुष्टा) —(L 1242) K1 भागैस्तै, K2 Ñ2 V1 B Dn D1 3 भोगैः स्वै, G3 4 भोगैस्वै (for भागैः स्वैः) K3 V2 D1 4 यजमानश्च भागस्थैः (V2 भोगैः स्वै, D4 भागैस्तैः), D2 °मानस्य भाग्यैः स्वैः (for °) Cal ed प्राप्तोऽमृते (for °दिते) —(L 1244) K2 B1 Cal ed विभु, D1 द्विज, D4 प्रभुम् (for प्रभु) D5 द्विजेभ्य प्रवरो द्विज (for °) —(L 1245) K1 D2 2 ददौ स, Ñ2 B1 G3 4 प्रदाय, B1 3 Dn D3 D6 दयया, D1 प्रददौ (for ददौ च) —(L 1246) K1 2 गात्रेषु, D2 गोत्राणि (for गा°) Ñ2 वर्धयिण (for विशे°) —(L 1247) K2 D1 क्रतु (for भेत्तुं) —(L 1248) K1 2 Ñ2 V1 2 D1 ततस्ते ब्राह्मणा सर्वा (for °) —(L 1250) D2 चाग्भिर्, D6 वाग्मी (for वाग्भिर्) D1 G(ed) भाषितैः (for °ता) — D1 om (hapl) line 1253 —(L 1253) B2 वर्धयिभि (for विरोधिभि) —(L 1255) K2 अविभक्ता निर्भिता (for °) — K1 2 Dn1 D1 4 om line 1256 —(L 1256) Dn D2 द्विज (for ब्रह्म) G2 वित्तमा (for स°) — B1 om line 1257 —(L 1257) V1 2 निर्मुक्त (for विमुक्त) Ñ2 निर्मुक्त रागद्वे

विशीर्णैः पार्श्वविवरैर्नागैश्चागलितैर्भुवि ।
बहुभिर्व्यालरूपैश्च चोद्यमानो गुहाशयैः ॥
प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं शैलेन्द्रस्य सुभाषितम् ।
तूष्णीं बभूवुस्ते सर्वे तदा ब्राह्मणसत्तमाः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
बलिर्होमाश्च वर्धन्ते अहन्यहनि भारत ।
द्विजाना तपसाढ्याना गृहधर्मे प्रतिष्ठताम् ॥
देवताद्याश्च पूज्यन्ते तदाप्रभृति भारत ।
तेषां ब्रह्मविदां राजन्पृथिव्यां ब्रह्मवादिभिः ॥
तत्रैव ब्रह्मसदने समे निस्तृणकण्टके ।
प्राज्येन्धनतृणे देशे पुण्ये पर्वतरोधसि ॥
वास यत्र प्रकुर्वन्ति दृष्ट्वा भगवतः क्रियाम् ।
तपोर्थिनो महाभागा ब्रह्मचर्यव्रते स्थिताः ॥
गृहस्थधर्मनिरता दानप्राप्तेन चेतसा ।
यतयश्चापि काङ्क्षन्ति धर्मेण हरिकाङ्क्षिणः ॥
अन्ये कर्मफले चैव रता ब्राह्मणपुंगवाः ।
अग्निहोत्रव्रतस्नाता जितक्रोधा समाहिताः ॥
दैवयुक्तेन वा युक्ताः कर्मणा ब्रह्मसत्तमाः ।
चीरवल्कलसंवीता नियता नियतेन्द्रियाः ॥
चरन्तो ब्रह्मचर्यं च यत्नमास्थाय दारुणम् ।
अनेन विधिना राजन्क्रमप्राप्तेन सर्वशः ॥
क्रमाद्ये वेदसंस्कारं पुण्यं प्राप्ताः सनातनम् ।
पूर्वैराचरितं राजन्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥
नावेदविद्वानागच्छेन्नापि रौद्रं व्रतं चरेत् ।
न च त्यागेन गच्छेत गृहधर्मं च न त्यजेत् ॥

पाभ्या, Dn2 बल हि रागदो° (for °) — (L. 1258) B1 त्रिमुक्त (for यद्वाह) K1 2 यद्वाह भेदमिच्छामि (for °) Ñ2 B1 3 Ds2 D6 स्वयाभर्त्रं, D3 स्थान° (for स्वर्ग°) K3 D1 4 शिलाशतै, B1 2 D3 Cal ed °तलै (for °शितै) V1 शङ्कुभिश्च शिलातलै, Ds1 स्वय भिन्नं शिलाशतै (for °) — D2 om lines 1260 1261 — (L. 1260) K1 2 D4 त्रिस्तीर्णे, D1 विस्तीर्णै (for विशीर्णै) V1 [अ]गणितैर् (for [अ]गलितैर्) B1 G4 नागैश्च गलितैरपि (G4 °हैर्नृप); D3 नागैश्चास्यगलितैरपि (for °) — (L. 1261) K1 तोत्र्यमानो, K3 D4 नोद्य°, V1 चोद्य°, D3 भिद्य°, D5 वाद्य° (for चोद्य°) — (L. 1262) Ñ2 V1 3 प्रत्यगृह्णन्त तद्वाक्य (for °) D6 G3 शैलेन्द्रेण (for °न्द्रस्य) Ñ2 च (for सु) — (L. 1263) तुष्टा (for तूष्णीं) K4 वै ब्रह्म (for ब्राह्मण)

COLOPHON — Mention of the Epic Ds2 — Mention of Khila K1 V1 3 B Ds D1 4 — Sub parvan K1 2 4 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D1 3 5 6 G3 पौष्करम्; K3 पुष्करम्, D4 पुष्करप्रादुर्भाव — Adhy no K3 (marg) 97, V3 203, Dn 17, Ds2 208, D1 96, D3 224, D4 204, G3 350, G4 348

(L. 1264) K2 4 V1 3 D5 D6 4 बलि (for बलिर्) — (L. 1265) V3 B Dn D2 3 6 धर्मेषु (for धर्मे प्र) Ñ3 V3 गृहस्थे (V3 धर्मे)ष्वलिष्ठताम् (for °) — (L. 1266) K4 N2 Dn D3 5 G3 देवताचार (for °द्याश्च) D3 देवता श्चापि पूज्यन्ते, G4 °श्चापि युज्यन्ते (for °) D3 अहन्यहनि भारत (for °) — (L. 1267) धर्म (for ब्रह्म) D3 वादि नाम् (for °भि) — (L. 1269) प्राज्ये नव, K4 प्राज्ये धन, K4 प्राज्ये वन (for प्राज्येन्धन) — (L. 1270) K3 D4 त तत्र (for यत्र प्र) Ñ2 B3 G4 भगवती; B1 D6 भागवतीं (for भगवत) V1 3 B4 Ds क्रिया (for क्रियाम्) — (L. 1271) Ds1 °पथे (for व्रते) D1 ब्रह्मचर्ये प्रतिष्ठिता (for °) — (L. 1272) K3 D1 गृहस्था (for °स्थ) D1 (sup lin) ध्यान, D6 ज्ञान (for दान) Dn G(ed.) जितक्रोधा समाहिता (for °) — (L. 1273) K1-3 D1 काङ्क्षन्तो, K4 कात्स्न्येन, B2 3 काङ्क्षेण, D2 6 G3 4 काङ्क्षन्ते (for काङ्क्षन्ति) N4 V1 3 B2 D5 यतयश्चापि (B2 D5 °त्रि) काङ्क्षेण (for °) K4 D1 sup lin) 6 ह रिकाङ्क्षिण, Ñ2 V3 B2 Dn Ds D2 [इ]ह त्रि°, B1 D6 [अ]वाधिका° G3 भुवि का° G4 हरिकाङ्क्षिणी (for हरिकाङ्क्षिण) ❀ Cn विराक्षिण विशेषेण काङ्क्षा इच्छा तद्वन्त इह वस्तुमित्यर्थः ❀ — (L. 1274) K2 D4 धान्ये, Ñ2 V3 L2 D3 वन्ये (for अन्ये) V1 फलैरेव (for फले चैव) K1 वान्ये कर्मफलैश्चैव, K3 D1 धन्ये धर्मफले चैव, K4 धन्यैश्चैव फलैश्चैव, Dn Ds 6 6 G3 4 धन्यैः कर्मफलैश्चैव (for °) D3 सत्तमा (for पुंगवा) — (L. 1275) V1 Ds1 व्रता, D3 व्रते (for व्रत) G3 समावृता (for हिता) — (L. 1276) Dn2 ब्रह्मणा (for कर्मणा) B1 त्रितमा (for स°) K4 कर्म ब्राह्मणसत्तमा (for °) — (L. 1277) D3 चेरुर् (for चीर-) — (L. 1278) Dn2 Bom Poona Cal eds G(ed) व्रतम् (for यत्नम्) — (L. 1279) K4 D2 कर्म (for क्रम) — (L. 1280) K2-3 D1 4 एत च (for ये वेद) Ñ2 क्रमार्थे वेदसंस्कार, V1 धर्मार्थे वेद संभारं (for °) V1 पुन (for पुण्य) Ñ2 D6 सनातना (for °तनम्) — (L. 1282) D3 नात्रेदविद्या वा गच्छेत्; Cal ed अवेदविद्यो नागच्छेत् (for °) — (L. 1283) V1

एवं न गच्छेदुत्थानमप्राप्तो वेदसंचयम् ।
ऋचश्च संचयः पूर्वः सामगाना च भारत ॥
ये चापि पुत्रिणो न स्युः श्रुत्वापि प्राप्नुयुः फलम् ।
ब्राह्मणास्तपसा श्रान्ता गुरोश्च परिचर्यया ॥
यस्य नैनं श्रुतं ब्रह्मन्न गृहीतं विशां पते ।
कामं तं धार्मिको राजा शूद्रकर्माणि कारयेत् ॥
अथ वा नैव विद्येत यद्ब्रह्म नाद्रियेद्द्विजः ।
द्वाभ्यां तु श्रोत्रविषये मनः पूर्वं समाहितं ॥
एवं सर्वेन्द्रियारम्भान्वेदपूर्वान्समारभेत् ।
ब्राह्मणो भूतिसंपन्नो य इच्छेद्भूतिमात्मनः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ते तु गोब्राह्मणांस्तांश्च चन्द्रादित्यपुरस्कृताः ।
ब्राह्मणान्पूजयन्राजन्वसुभिर्ब्रह्मसंभवैः ॥
नारदप्रमुखाश्चैव गन्धर्वा ऋषयो नृप ।
कुर्वन्ति सततं यज्ञैः क्रमप्राप्तैः पितामहम् ॥
वचोभिर्मधुराभावैः पञ्चेन्द्रियनिरामिभिः ।
सर्वभूतप्रियकरैः सर्वभूतहितैषिभिः ॥
स्तूयमानश्च यज्ञान्ते पञ्चेन्द्रियसमाहितैः ।
प्रोवाच भगवान्ब्रह्मा दिष्ट्या दिष्ट्येति भारत ॥
ततः कश्यपमाभाष्य प्रोवाच भगवान्प्रभुः ।
भवानपि मुनेः सार्धं यक्ष्यते वसुधातले ॥
क्रतुभिः परमप्रीतैः संपूर्णवरदक्षिणैः ।
यज्ञाः सुराश्च ते सर्वे यथाप्रतिगुणैः प्रभो ॥
यथ यक्ष्यामहे सर्वे पूर्वं यक्ष्यामहे वयम् ।
एवमन्योन्यसंरम्भाद्भिद्यन्ते बलदर्पिताः ॥

समाचरेत् (for च न स्यभेत्) — (L 1284) B3 एकार्थे, Dn1 नैव स (for एव न) B1 Dn2 नैव (Dn2 °व) गच्छेत दुत्थानम्, D5 एतेन गच्छेत्पत्थानम्, G1 एत न गच्छेद्ध्यानम् (for °) — (L 1285) K4 सर्वेश्च G2 वय (for ऋचश्च) V1 3 B1 2 संचया (for °य) Ñ2 K V B Dn1 Ds D1 4 6 B1 सर्वे , Dn2 पूर्वा (for पूर्व) D5 धर्मश्च सचय सर्वं (for °) D2 सामगाना, Cal ed सामगान (for °गाना) — For line 1285, D3 subst

51** असत्त्वयश्च संचय च सामगानं च भारत ॥

— (L 1286) D3 ये पुत्रिणो नरा न स्यु (for °) — (L 1287) D6 G1 ब्राह्मणास्तु परि(G3 तप)श्रान्ता (for °) B1 3 D5 परिचर्याणिता गुरो (for °) — (L 1288) G2 धर्मं (for ब्रह्मन्) D3 प्रगृहीत, D5 गृहीत च (for न गृहीतं) — (L 1289) D1 काम तन्धार्मिको राजन् (for °) D2 यज्ञ , Cal ed दास (for शूद्र) —G2 om lines 1290–1292 — (L 1290) B3 D6 Cal ed यो ब्रह्म (for यद्ब्रह्म) K3 4 V3 D1 यद्ब्रह्मस्थापि मे द्विज , Ñ2 यो ब्रह्मणापि चेद्द्विज , V1 यद्ब्रह्म णपि चेद्द्विज , B2 यद्ब्रह्मणापि म द्विज (for °) — (L 1291) K3 4 Dn1 D1 1 द्वाभ्या श्रोत्रसंविषये (Dn1 °षये), Cal ed श्रोत्रादीनामपि (for °) V3 सर्वं (for पूर्वं) K4 Dn1 D2 G1 समाहितम्, Cal ed °हरेत (for °हितं) Dn मन पूर्वं समाहितम् (for °) — (L 1292) Ñ2 एव सर्वेन्द्रियारम्भात् (for °) K1 4 D1 4 पूर्वान् (for पूर्वान्) K4 Ñ2 V1 3 B2 Dn Ds2 D1 3 समाचरेत् (for °रभेत्) B1 3 D1 6 C3 वेद (D1 देव °पूर्वं समाचरेत् (for °) — K3 om line 1293 — (L 1293) Ñ2 V1 3 D5 G1 4 वेद , Pona eds भूत (for भूति) D1 ब्रह्म भूतिसमुत्पन्नो (for °)

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 G1 — *Mention of Khila* V1 3 B Ds2 D1 3 — *Sub-parvan* K Ñ2 V1 3 B Dn D2 D1 3 4 6 G1 पौ K3 पुष्करम् ; D1 पुष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 (marg) 98, V3 210, Dn 18, Ds1 209, D1 97, D3 225, D4 205, G3 331, G4 349

G1 om lines 1294–1324 — (L 1294) D3 ये (for ते) K4 B Dn D2 5 6 G3 ते तु गोब्राह्मणा नागाद्, Ñ2 V1 3 D3 ते तु गोब्राह्मणाना च (for °) ई Cn नागाद्—नास्ति नागो विष्णुपरात्पो येषु ते नागा रज प्रकृतिभावा । ई B1 G2 पुरस्कृतान् (for °ता) — (L 1295) Dn2 G2 Cn देवान्१ D3 सर्वे (for राजन्) D1 ब्राह्मणानपूजयन् (for °) Ñ2 मुनिभिर् (for वसु°) V1 विप्रर्षि (for समर्थे) K4 महर्षि ब्रह्मसंभव (for °) — (L 1296) K4 D3 गन्धर्वं , D3 °र्वान् (for °र्वो) K3 D1 नृपा (for नृप) — (L 1297) K3 Ñ2 D1 यजन्ति, D3 स्तुवन्ति (for कुर्वन्ति) K4 D2 4 यज्ञे (for यज्ञैः) Dn गन्धर्वा सतत यज्ञं (for °) K4 Ñ2 V1 B Dn D2 3 5 6 G1 क्रम(K4 D2 कर्म)प्राप्त (for °प्राप्तैः) — (L 1298) D3 मधुरालापैः (for °भावैः) — B3 om line 1299 — (L 1299) Ñ2 om line 1299ᵇ G1 हिते रतं (for हितैषिभिः) — (L 1300) D3 स्तूयमानेन (for °नश्च) V3 संस्तूयमानो यज्ञान्ते (for °) B3 Cal ed निरामिभि (for समाहितैः) — (L 1302) Ñ2 V1 3 D5 कश्यपं मुनिमाभाष्य (for °) — (L 1303) K3 D1 सुरै (for मुने) — (L 1305) K1 3 Ñ2 V1 3 Dn D1 ये सर्वे; K4 D2 4 नाराय (for ते सर्वे). B1 भूतगणं (for प्रतिगुणैः) — (L 1306) V1 ईशामहे

दैतेयाश्चाप्यदैतेयाः परस्परजयैषिण. ।
युद्धायैव प्रतिष्ठन्ति प्रगृह्य विपुलौ भुजौ ॥
निवार्यमाणा ऋषिभिस्तपसा दग्धकिल्बिषैः ।
अन्यैश्च बहुभिर्विप्रैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।
निवार्यमाणा युध्यन्ति वृषभा इव गोकुले ॥
ते युद्धारम्भसंक्रुद्धाः सर्वप्राणिजयैषिणः ।
पश्यतां सर्वभूताना मृत्योर्विषयमागताः ॥
ततः शब्देन महता परं कृत्वा महाबलाः ।
रुन्धन्ति बाहुभिः क्रुद्धाः सपक्षा इव पक्षिणः ॥
चचाल वसुधा चैव पादाक्रान्ता च रोपिभि· ।
नौर्यथा पुरुषाक्रान्ता भाराक्रान्तावसीदति ।
पर्वताश्च विशीर्यन्ते नर्दमाना वृषा इव ॥
चुक्षुभुश्च महानद्यस्ताडिता मातरिश्वना ।
ततः समभवद्युद्धं मधोर्विष्णोश्च भारत ॥
युगान्तकरणं घोरं सर्वप्राणिभयंकरम् ।
प्रममाथ बल विष्णुः समभवत्पौरुषम् ।
वह्नेरिव बलं दीप्तं शमयत्यम्बुना यथा ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

बलवान्स तु दैतेयो मधुर्भीमपराक्रमः ।
बबन्ध पाशैर्निशितैर्महेन्द्रं पर्वतान्तरे ॥
तं वै प्रह्लादवचनाल्लक्षणज्ञश्च भारत ।
ऐश्वर्यमैन्द्रमाकाङ्क्षन्भविष्यं बुद्धिसंक्षयात् ॥
बध्वेन्द्रं सहसा मध्ये पाशैर्मर्मविवर्जितैः ।
आयसैर्बहुभिश्चित्रैर्बलवद्भिर्विदारणैः ॥
विष्णुमेवाग्रणीर्ग्रममाह्वयद्युद्धकोविदः ।
मध्ये गणानां सर्वेषां कालस्य वशमागतः ॥
द्वैधीभूताः काश्यपेया मधोर्वशमुपागताः ।
युद्धार्थमभ्यधावन्त प्रगृह्य विपुला गदाः ॥
गन्धर्वाः किंनराश्चैव वाद्ये गीते च कोविदाः ।
प्रनृत्यन्ति प्रगायन्ति प्रहसन्ति च सर्वशः ॥
तन्त्रीभिः सुप्रयुक्ताभिर्मधुराभिः स्वभावतः ।

(for यश्या°) K2 पूर्वै (for सर्वै) — (L 1307) K1 2 D1 6 संभाराद् (for सरम्भाद्) V1 B1 2 Dn1 D3 G3 विद्यन्ते, D6 व्रिम्यते (for भिद्यन्ते) — (L 1308) D3 [अ]देवेया (for [अ]दैतेया) G4 तथा देवाश्च दैतेया (for ª) — G3 om lines 1311-1313 — (L 1311) B1 Bom Poona eds G(ed) विविधैर् (for बहुभिर्) — (L 1313) K4 Ñ1 V1 3 B D5 D1-3 5 6 प्रयुद्धारम्भसक्रान्ता (V1 °भारा, D3 °आन्ता), Dn प्रयुद्धाद्युद्धसक्रान्ता (for ª) K1 V1 3 B2 3 D1 3 4 6 सर्वप्राणैर्, Ñ2 सर्वै प्राणैर् B1 Dn2 D5 सर्वै प्राण (for सर्वप्राणि) — (L 1315) K4 V3 B1 D3 5 Poona ed महाबल (for °बला) — (L 1316) D1 2 5 युध्यन्ति (for रुन्धन्ति) G3 सहव (for बाहुभि) K3 B2 D3 पर्वता, D4 (sup lin as above) पक्षिण (for पक्षिण) — (L 1317) B1 3 रोधिभि. Dn2 रोचिभि (for रोपिभि) K4 Dn1 D1 पा(D1 प)दाक्रान्तावरोधिभि, D2 पदाक्रान्ता विरोधिभि (for ᵇ) — D1 om lines 1318-1319 — (L 1318) Ñ1 V3 B D5 D6 निषीदति महाजले (for ᵇ) — (L 1319) Bom Poona eds G(ed) गजा (for वृषा) — (L 1323) K2 4 D4 प्रमथ्य स (for °माथ) V1 3 बलाद् (for बल) K4 P1 D6 पौरुष (for °षम्) — (L 1324) K2 शर्म याति (for शमयति) D5 D1 6 G3 शमयत्यम्बुना यथा (for ᵇ) — After line 1324, Ñ2 B1 2 ins.

52** तथा प्रशामित तेन भगवत्यपकारिणा ।

[B1 2 यथा प्रकाशि(B3 °शाशि)तं तेन (for ª) B2 भग वत्यायकारिणा (for ᵇ)]

Colophon om in K2 — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* V1 2 B Ds2 D1 4 — *Sub parvan* K1 2 4 Ñ2 V1 3 B Dn1 D5 D1 2 5 6 G3 पौष्करम्, Dn2 पुष्करप्रादुर्भाव, D3 4 पौष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* V3 211, Dn 19, Ds2 210, D1 98, D2 225, D4 206, G3 352

(L 1327) Dn स (for वै) D2 लक्षणज्ञश (for लक्ष°) — (L 1329) K4 तत्र (for बध्वा) K1 2 D4 [आ]साद्य (for मध्ये) Ñ1 V1 3 शर्मै (for मर्म) D5 D2 4 6 विस र्जितै, D6 (v/ lin) G4 विघट्टनै (for विवर्जितै) ※ Cn मर्मविवर्जितै = भेदस्थानरहितैरभेद्यैरित्यर्थः । ※ — (L 1331) K4 V1 B2 Ds2 D2 4 5 G3 स्वग्रम् (for अग्रम्) K D1 2 4 5 आह्वयन् (for °यद्) Dn दुर्मद (for °कोविद) — D2 om lines 1333-1332 — (L 1335) G(ed) सुधे (for मध्ये) — (L 1333) K1 2 द्वैधीभूता; G4 द्वैधीभूत (for °भूता) K3 मृत्योर् (for मधोर्) B2 मनोर्वंशविवर्धनाः; D1 मानार्थं समुपागता (for ᵇ) — (L 1334) B2 विपुला युधान्, D1 °लां गदाम्, G3 4 °लान्भुजान् (for °ला गदा) — (L 1335) K2 om (hapl) lines 1335ᵇ-1340ª K2 4

मनो मधोर्विधुन्वन्ति युध्यमानस्य रागिणः ॥
मधोर्बलार्थं मधुनो नियोगात्पद्मयोनिनः ।
एतान्विकारान्कुर्वन्ति गन्धर्वाः सत्यवादिनः ॥
तत्र सक्ता हि गान्धर्वे तस्मिञ्शब्दे ददुर्मनः ।
दानवाश्चासुराश्चैव प्रत्यक्षं यान्ति प्राणदन् ॥
मधोश्च मन आक्षिप्य पद्मयोनेन चक्षुषा ।
मन्दरं प्रापतद्विष्णुर्गूढोऽग्निरिव दारुषु ॥
ऋषयो दीप्तमनसः किंचिद्व्यथितमानसाः ।
पितामहं पुरस्कृत्य क्षणेनान्तरधीयत ॥
विष्णुं सोऽभ्यहनत्क्रुद्धो मधुर्मधुनिभेक्षणः ।
भुजेन शङ्खदेशान्ते स चकम्पे पदात्पदम् ॥
विष्णुश्चाभ्यहनद्दैत्यं कराग्रेण स्तनान्तरे ।
स पपात महीं तूर्णं जानुभ्यां रुधिरं वमन् ॥
न चैनं पतितं हन्ति विष्णुर्युद्धविशारदः ।
बाहुयुद्धेन समयं मत्वाचिन्त्यपराक्रमः ॥
इन्द्रध्वज इवोत्तिष्ठञ्जानुभ्यां स महीतलात् ।
मधू रोषपरीतात्मा निर्दहन्निव चक्षुषा ॥
परुषाभिस्ततो वाग्भिरन्योन्यमभिगर्जतुः ।
समीयतुर्बाहुयुद्धे परस्परवधैषिणौ ॥
उभौ तौ बाहुबलिनावुभौ युद्धविशारदौ ।
उभौ च तपसा श्रान्तावुभौ सत्यपरानमौ ॥
दृढप्रहारिणौ वीरावन्योन्यं विचकर्षतुः ।
शैलेन्द्राविव युध्यन्तौ पक्षैः पाषाणसंनिभैः ॥
निकर्षन्तौ रमन्तौ च अन्योन्यं वसुधातले ।
गजाविव विषाणाग्रैर्नखराग्रैश्च निचेरतुः ॥
ततो व्रणमुखैश्चैव सुस्राव रुधिरं बहु ।
ग्रीष्मान्ते धातुसंसृष्टं शैलेभ्य इव काञ्चनम् ॥
संसिक्तौ रुधिरौघैश्च स्रवद्भिः समरञ्जितौ ।
अधोगतैः पदाग्रैश्च तौ व्यदारयतां महीम् ॥
अभिहत्य तु तौ वीरौ परस्परमनेकधा ।
पतंगाविव युध्येतां पक्षाभ्यां मांसगृद्धिनौ ॥
शुश्रुवुश्चान्तरिक्षेऽथ सर्वभूतानि पुष्करे ।

D3-4 सद्य (for सद्ये) — (L. 1336) Dn नृत्यन्ति स्म प्रगायन्ति (for °) — (L. 1337) V3 D1 स (D1 च) मारुत (for स्वभावत) — (L. 1338) D31 वितन्वन्ति, D2 विधुन्वन्तो (for °न्ति) — (L. 1339) V1 3 B1 D5 मधोर्बलार्थं मधुनो, B1 3 °र्बल निधुन्वन्ति, D3 °र्बलस्य मथने, D5 °र्बलार्थं मधुना (for °). K2 -योनिना; Bom. ed. G(ed) योनिनः (for योनिन) — (L. 1340) Ñ2 V3 गन्धर्वाः सह चोदिता (for °). — (L. 1341) K3 शक्तोऽसि, K4 D1 शक्तानि, B1 2 D3 [श्रु]त्वा हि; Dn सक्तोऽसि, D6 सक्त हि (for सक्ता हि). Ñ2 V1 3 तत्रासन् (V3 °स) न्ता हि गन्धर्वास्, D2 तत्र सक्ता हि गन्धर्वास् (for °) K1 4 D3 6 मधोद्; K3 Dn D5 D7 3 4 G2 Cn मधुर्, V1 3 G1 दधुर् (for ददुर्) — (L. 1342) B1 2 D3 G1 प्राणदा (for °दन्). — (L. 1343) D1 आक्षिप्तं (for °प्य) — G1 om. line 1344. — (L. 1344) K1 प्राविशद्, K3 V1 D5 प्रपतेद्, K4 प्रविशेद्; Dn D1 G3 Cn प्रपते, D2 प्रपतन्; D4 प्रपतत् (for प्रापतद्) Ñ2 D3 मन्दरं (D2 °न्दरे) पर्वते विष्णुर् (for °) — (L. 1345) B1 G1 मनस (for °सः) K1 ऋषयो दीनमनसं (for °). Ñ2 आक्षिप्त, V1 2 D5 क्षुभित (for व्यथित-) — (L. 1347) K1 विभुं (for विष्णुं) D2 अभ्यहनत् (for सोऽभ्य°). — (L. 1348) D3 मुख (for शङ्ख) K3 3 D1 -न्तदेशान्ते (for देशान्ते). K3 भुजेन कण्ठदेशान्ते (for °) — (L. 1349) K4 स्तनान्तरम् (for °न्तरे). — Dn1 om. lines 1351-1379. — (L. 1351) K4 स (for न) — (L. 1352) K2 4 B Dn1 D2 5 6 G1 -युद्धे हि; D1 -युद्धस्य; G2 -युद्धं हि (for युद्धेन) D1 सत्य (for [म]चिन्त्य-). B1 -पराक्रमम् (for °क्रम) — (L. 1354) K2 D1 बहु, D1 स तु (for मधू). — (L. 1355) K4 अतिरुषम्, Ñ2 च अगर्जत; V3 B3 D5 च व्यगर्जतु, B1 D3 3 अभिगर्जत: D1 °जस्तु; D6 °भर्त्संतु (for °गर्जतु) — (L. 1356) D4 समीयुर्बाहुयुद्धेन (for °). Ñ2 V3 B1 3 D5 D6 -वधैषिण (for °धै°). — (L. 1358) K2 D1 तरसा, D3 परम (for तपसा). B1 श्रान्ताव्, G2 3 श्रा° (for श्रा°) Ñ2 V3 3 D4 उभौ तौ तपसा श्रान्ताव् (for °) — (L. 1359) K4 इव कर्षतु; B1 D6 तौ चक्र°; D1 अभिर°; G(ed) विचकर्षतुः (for °र्षतु) — (L. 1360) K3 संनिभौ; Dn1 -संभवैः (for संनिभैः) — (L. 1361) K1 2 B1 D6 च मर्षौ च, K3 4 V3 B1 3 Dn3 D5 ममन्तौ च; D3 द्रमन्तौ तात्, G3 वमन्तौ वा (for रमन्तौ च). — (L. 1362) D6 निकर्षन्तौ (for नखराग्रैश्च) D1 विरेजतुर्- दिप्तौ (for °). — (L. 1365) D6 संयन्ते (for संसिक्तौ). — (L. 1366) G2 अधोगन्तौ (for °तैः) D1 पदाघातैश् (for °ग्रैश्च). — (L. 1368) Dn1 युध्येते (for °तां). V2 B3 गर्विनौ; D6 (marg.) गर्विनौ (for -गृद्धिनौ) — (L. 1369) Ñ2 V1 3 D3 Dn1 पौष्करे (for पु°). — (L. 1370) D2 3 निदानौ पद्मनाभ्युक्त (for °). — (L. 1371) D6 सुकृत्यो (for सु°) D4 सुकृत, G1 कृत्वे (for कृत्वा) K4 -पराक्रमा;

सिद्धानां वदतोऽनुक्ताः परया वर्णसंपदा ।
स्तुतयो विष्णुसंयुक्ताः सत्याः सत्यपराक्रमे ॥
शरीरं धातुसंयुक्तं संयुक्तं चेतनेन च ।
तद्ब्रह्म इन्द्रियैर्युक्तं तेजोभूतं सनातनम् ॥
ध्रुवं तिष्ठन्ति भूतास्ते सूक्ष्मे प्रलयतां गते ।
पुनश्चोत्पद्यते सूक्ष्मं बहुरूपमनेकधा ।
प्रबोध्य भाव भूतानां त्रिषु लोकेषु कामदः ॥
सुरूपो बहुरूपस्ताँल्लोकान्संचरते वशी ।
मानसीं तनुमास्थाय बहुभिः कारणान्तरैः ॥
योगात्मा धारयन्भूमिं नागात्मा नन्दिवर्धनः ।
ब्रह्मभूतं परं चैव सूक्ष्मेणात्मानमीश्वरः ॥
ब्राह्मेण विप्रान्वसति युद्धेनैव च क्षत्रियान् ।
प्रदानकर्मणा वैश्यान्शूद्रान्परिचरेण च ॥
गावः क्षीरप्रदानेन अश्वान्यज्ञेषु प्रोक्षणैः ।
पितरश्चोष्मणैवेह हविर्भागेन देवताः ॥
चतुर्भिर्व्यतिरिक्ताङ्गैस्त्रिभिरन्यैश्च धातुभिः ।
सप्तभिः पितृभिर्नित्यैस्त्रील्लोँकान्परिरक्षणे ॥
चन्द्रसूर्यात्मकं नित्यं तद्रूपं निहतात्मकम् ।
प्रकाशे चाप्रकाशे च निगूढं स्वेन तेजसा ॥
त्रयस्तु पितरो नित्यं वर्धयन्ति दिवाकरम् ।
चतुर्भिः पितृभिश्चैव चन्द्रो वर्धति मण्डले ॥
त्रयः पितृगणा नित्य पिण्डान्पश्चाद्ददन्ति ते ।
चत्वारोऽन्ये पितृगणाः सिद्धाः पञ्चक आददे ॥
त्वमेव पञ्च तान्धर्मांस्त्वमेवापञ्चवान्विभो ।
सनातनमयो दिव्यः शाश्वतो ब्रह्मसंभवः ॥
तस्मात्तत्तेज आदत्ते अग्निरायुश्च सर्वशः ।
अतस्त्वं कर्मणा तेन आदित्य समपद्यथाः ॥
यद्भासि जगत्सर्वं रश्मिभि प्रदहन्ति ।
युगान्तकाले संप्राप्ते परां सिद्धिमुपागतः ॥
पञ्चसप्तधारमाधात्मा लोकं चरसि मानुषम् ।
ऋषिभिः सह गुह्यात्मा सूर्येन्दुवसुसप्रभैः ॥
सफलं कर्म कुर्वाणो यजतां पुष्टिवर्धनम् ।

B1 °गणा, D3 °क्रमम् (for °क्रमे) — (L. 1373) D2 तथा ब्रह्मेन्द्रियैर्मुक्त (for °) — (L. 1374) D3 G4 भूतानि (for °स्ते) — (L. 1377) K4 D3 अरूपो (for सु°) Ñ2 B बहुरूपांस् (for °रूपस्) D5 सरूपो बहुरूपश्च (D3? °पस्थान्), D1 स्वरूपो बहुरूपश्च, G2 4 अरूपो बहुरूपांस्तान् (for °) D1 संहरते (for संच°) K4 मुनि; V1 वली (for वशी) — (L. 1378) V1 B1 3 D1-3 6 (marg.) G2 मानुषीं (for मानसीं) — (L. 1379) K4 नामात्मानन्दवर्धन, K4 4 Dn2 नागात्मानं दिवधर (K4 °धरम्), V3 नागात्मा त्वं दिगम्बर, D3 नागात्मानं विवर्धनम् D3 नगात्मान स्वप्रवर्धताम् (for °) — (L. 1380) G3 सूक्ष्मम् (for सूक्ष्मेण) K1 3 D3 ईश्वरम् (for °र°) — (L. 1381) V1 3 विप्रो (for विप्रान्) D3 विशाति (for वसाति) K4 ब्राह्मेण विप्रा शासन्ति, K4 °ण विप्रा युध्यन्ति (for °) — (L. 1382) D3 उद्योग, G4 प्रधान; G(ed) प्रादान (for प्र°) V1 3 वैश्य (for वैश्यान्) K4 शूद्रा, V1 3 शूद्र (for शूद्रान्) — (L. 1383) Dn2 प्रोक्षिता (for प्रोक्षणैः) — (L. 1384) K2 4 Dn D4 6 (marg.) वेद (for वेह) Ñ2 V1 3 G3 Cn पितरश्चोष्मणे (Ñ3 G3 Cn °णा) चैव, B D3 D1-3 6 °ष्मणेवेह, D3 °ष्मणे देहा, G4 °ष्मणा वेद (for °) D1 भागेश्च, Cn वात्येण (for भागेन) — (L. 1385) D6 वर्णैरु (for अन्यैरु) B2 भारत (for धातुभिः) — (L. 1386) K4 B1 Dn2 नित्य (for नित्यैस्) Dn D3 G3 Cn परिरक्षति, D6 G4 °ते (for °णे) — D3 om (hapl.) lines 1387-1390 — (L. 1387) B2 द्विर्यं (for नित्यं) B2 Dn D3 तद्रूप (for °प) K1 3 तद्विधात्मकम्; V3 नियता°, D6 निहतात्मक, G4 महदात्मकम् (for निहता°) K2 Ñ2 V1 D1 G2 तद्रूपनिहता (G2 °महदा)त्मकम् (for °) — (L. 1388) Dn2 D1 G3 Cn प्रकाश चाप्रकाशं च, D4 प्राक्प्रकाशे चाप्रकाशे (for °) K2 D4 निरूढं (for निगूढं) — (L. 1389) G3 भूयस् (for त्र°) — (L. 1390) K4 4 मण्डलम्, V3 वर्णने (for मण्डले) — K4 om lines 1391-1392 — (L. 1391) D3 D4 पिण्डानादावदन्ति च; D3 °श्चैवाददन्ति ते (for °) — (L. 1392) K2 D4 ये (for °न्ये) Ñ2 V1 3 B D6 G3 4 पञ्च च (for पञ्चक) Dn आददौ (for °दे) D3 सिद्धा पिण्डमहे सदा (for °) — (L. 1393) D4 त्वमेव ये च ते धर्मा (for °) — (L. 1394) Ñ2 V3 D5 धर्म (for ब्रह्म-) — (L. 1395) K4 तत्तेय, V1 3 Dn2 D1 G1 4 ते तेज (for तत्तेज) V1 आधत्ते (for आदत्ते) — (L. 1396) D1 स्व (for त्व) K1 B1 D1 3 6 समपद्यत (K1 °ते) (for °था) K2 D4 अनन्त समपद्यत, G3 आदत्ते समयं च ते, G1 आदित्य समयश्च ते (for °) — (L. 1397) K1 3 B1 3 D3 D1 G2 4 यदासृजज्, K4 यदश्मि त, Ñ2 सदासृजज्, V1 3 यदा हंसि; B3 D6 Cn Poona ed यदादसि (for यद्भासि) D3 यदासत्त्वगत्स (for °) V3 B3 D1 प्रदहन्, D3 प्रदहन् (for प्रदहन्) — (L. 1398) D6 युगान्ते कालसंप्राप्ते (for °) — (L. 1399) K2 3 B2 3 D3 G3 पूर्वं

हेतूनामधिकार च मा भूत्कर्मविपर्ययः ॥
वनस्पत्यौषधीश्चैव युगपत्प्रतिपद्यसे ।
बालभावाग वसुधा पक्षे पक्षे जरा तव ॥
भूतानां भुवि भूतेश भाव्यर्थवसुधातले ।
यसु यद्भुवि किंचित्र सर्वं तत्त्वन्मय विभो ॥
त्वमेव द्विविध धर्म शाश्वतं वसुधातले ।
देवयज्ञं मन्त्रवाक्यमात्मयज्ञं समानुपम् ॥
द्विविधः स्वर्गमार्गश्च सूर्यश्चन्द्रश्च निर्मलः ।
चन्द्रमाः पितृयानश्च देवयानश्च भास्करः ॥
त्वमेव वसुधायुक्तो विश्वं चरसि मायया ।
एकीकृत्य गणान्सर्वान्संक्षिप्यामुत्र संभवः ॥
एकस्त्वमसि संभूतः पुराण पुरुषो विराट् ।
अक्षयश्चाप्रमेयश्च कामकारकरो वशी ॥
मूर्तस्तेजसि संभूतो वायुः पर्येति खेचरः ।
सप्तमी रूपसंस्थानैर्नित्यमावृत्य तिष्ठति ॥
साधने चापि निर्वाणे संहारे प्रलये तथा ।
धाता धारणकाले च दिशश्चक्षुपि सर्पणे ॥
सेव्यमानो मुनिगणैर्नित्यं विगतकल्मषैः ।
कर्मभिः सत्यमापन्नैः समरागैर्जितेन्द्रियैः ॥
स्तूयमानश्च विबुधैः सिद्धैर्मुनिवरैस्तथा ।
सस्मार विपुलं देह हरिर्हयशिरो महान् ॥
कृत्वा वेदमयं रूप सर्वदेवमय वपुः ।
शिरोमध्ये महादेवो ब्रह्मा तु हृदये स्थितः ॥
आदित्यरश्मयो वालाश्चक्षुषी शशिभास्करौ ।
जङ्घे तु वसवः साध्याः सर्वसंधिषु देवताः ॥
जिह्वा वैश्वानरो देवः सत्या देवी सरस्वती ।
मरुतो वरुणश्चैव जानुदेशे व्यवस्थिताः ॥
एव कृत्वा तथा रूपं सुराणामद्भुतं महत् ।
असुर पीडयामास क्रोधाद्रक्तान्तलोचनः ॥
मधुमेदोवसापूर्णा पृथिवी समदृश्यत ।
प्रमदेव घनान्ते च रक्ताशुकनिवासिनी ॥
मेदिनीत्येव शब्दश्च लब्धः पृथ्व्या नरोत्तम ।
नामासुरसहस्रेण धरण्याः सप्रतिष्ठितम् ॥

Colophon

(for पक्ष) —(L 1400) Dn समन्वै , G3 समभम् , G4 °म (for °श्चै) —(L 1401) K Ñ2 Dn D1-5 G3 4 कुर्वाणं (for °णो) K2 जयता पुष्टिवर्धन (for °) —(L 1402) D3 क्रतूनाम् (for हे°) K3 Ñ2 B1 3 हेतूनामविकार च , K3 Dn G3 4 °मनिकाराय (for °) —(L 1403) K4 वने सस्यौषधीश्चैव (for °) —(L 1404) D5 भावाच्च (for °च) K1 जरास्तव , K2 V1 3 B D1 4 5 (marg) G1 जनास्तव , Ñ1 Dn D3 G3 जनिस्तव , D2 जनाश्रय , D6 जनोस्तव (for जरा तव) K4 एषपक्षे जरास्तव (for °) —(L 1405) K3 नाद्यार्थं , Dn G1 भावार्थं (G4 °र्थे) (for भाव्यर्थ) —K2 V3 D2 4 om lines 1406–1407 —(L 1406) Dn D2 G3 तत्त्वमय (for तत्त्वन्मय) —(L 1407) Ñ1 B3 D1 6 G3 4 त्रिविध (for द्वि°) B2 D2 5 कर्म (for धर्म) K1 Dn त्वमेव विविध कर्म (for °) —(L 1408) K1 तत्त्ववाक्यम् D3 मन्त्रयज्ञम् (for °वाक्यम्) Ñ2 V1 3 D3 G3 च मानुषम् (for समा°) —(L 1409) D5 निश्चल° (for निर्मल) —(L 1411) K4 Dn D6 (marg as above) Cn सीमया (for मायया) —(L 1413) B1 प्रधान (for पुराण) —(L 1414) K3 4 Dn D2 3 5 कर्मकार , D1 कामचार Cal ed काराकर , Cn कर्मकार (for कामकार) —D1 om lines 1415–1416 —(L 1416) D5 तिष्ठसे (for °ति) —(L 1417) D3 साधनं (for °ने) K1 Dn D5 निर्माणे , D1 निर्वाणै (for °णे) B1 3 D6 साधन ह्यभिनि° D6 °शि नि)र्वाणे , B1 G3 साधन चा(G3 ह्य)पि निर्वाणे ; G4 साधनस्यापि नि° (for °) —(L 1418) D1 कारण (for धा°) K5 V2 Dn D5 G4 धारिणि , K4 धारणे , V2 तर्पणे , D1 सर्पणै , D3 °ति (for °णे) —(L 1419) K3 D5 4 °कल्मष , Ñ2 Dn G2 किल्बिषै (for °कल्मषैः) —(L 1420) D5 D6 शमारामैर् (for समरागैर्) —(L 1421) K4 V2 3 D5 D5 G3 स्तूयमानैश्च (for °मानश्च) K1 B1 D3. 4 त्रिदिवै (for विबुधैः) K2 Ñ2 B3 D2 6 स्तूयमानैश्च विबुधै (for °) —(L 1422) K3 4 D5 हरिशिरो (for हय°) —(L 1425) Dn2 Bom Cal eds आदित्या (for °त्य) K3 D4 (marg as above) परमा (for रश्मयो) —(L 1427) Dn1 देवी (for देव) K2 D1 तव वाणी (for सत्या देवी) —(L 1430) D3 क्रुद्धो (for क्रोधाद्) —(L 1431) K Ñ2 V1 3 B D3 D5 4 G1 मधुमेदोवपूर्णा च , Dn G4 मधोर्मे(Dn1 °धुमे)दोऽसृक्पूर्णा च , D1 मांसमेदोवसापूर्णा , D3 मधुमेदोवपुष्टा च (for °) K1 मेदिनी (for पृथिवी) B1 3 समदृश्यत (for °दृश्यत) —(L 1432) K3 Dn D4 (marg) 5 घना चैव (for घनान्ते च) Dn Bom Poona eds G(ed.) शुक्ला शुक (for रक्ता°) —(L 1433) D1 नराधिप (for नरोत्तम).

वैशंपायन उवाच ।

मधोर्निपातनं दृष्ट्वा सर्वभूतानि पुष्करे ।
प्रहृष्टानि प्रगायन्ति प्रनृत्यन्ति च सर्वशः ॥
सुपार्श्वो गिरिमुख्यस्तु काञ्चनैः शिखरोत्तमैः ।
बहुधातुविचित्रैश्च सलिखन्निव चाम्बरम् ॥
गिरयश्चापि शोभन्ते धातुभिः समरञ्जिताः ।
प्रांशुभिः शिखराग्रैश्च सविद्युत इवाम्बुदाः ॥
पक्षवातोद्धतो रेणुश्चूर्णैः साञ्जनवालुकैः ।
छादयन्पर्वताग्राणि महामेघ इवाबभौ ॥
मेघसंश्लिष्टशिखराः पक्षविक्षिप्तपादपाः ।
काञ्चनोद्भेदबहुलाः खे तिष्ठन्तीव पर्वताः ॥
पक्षवन्तः सशिखरा हेमधातुभिरञ्जिताः ।
पवनेन समुद्भूतास्त्रासयन्ति विहंगमान् ॥
काञ्चनाः पर्वताः सर्वे स्फाटिकैर्मणिभिश्चिताः ।
सूर्यकान्तैश्च बहुभिश्चन्द्रकान्तैश्च निर्मलैः ॥
हिमवांश्च महाशैलः श्वेतैर्धातुभिराचितः ॥
काञ्चनैः शिखराग्रैश्च सूर्यपादप्रकाशितैः ॥
मणिभिश्च प्रकाशद्भिः पक्षान्तरविनिःसृतैः ।
ताम्रपुष्पैश्च शिखरैर्दीप्यमानः स्वतेजसा ॥
मन्दरश्चोग्रशिखरः स्फाटिकैर्मणिभिश्चितः ।
वज्रगर्भैर्निरालम्बैः स्वर्गोपम इवाबभौ ॥
सह शृङ्गैश्च कैलासः शिलाधातुविभूषितः ।
तोरणैश्चैव निबिडैः प्रांशुभिश्चैव पादपैः ॥
प्रवादयद्भिर्गन्धर्वैः किंनरैश्च प्रगायिभिः ।
देवकन्याङ्गहारैश्च प्रतिक्रीड इवाबभौ ॥
मधुरैर्वाद्यगीतैश्च नृत्यैश्चाभिनयोद्धतैः ।
शृङ्गारैः साङ्गहारैश्च कैलासो मदनायते ॥
आदित्याभासिभिः शृङ्गैर्भिन्नाञ्जनचयप्रभैः ।
विन्ध्यो नीलाम्बुदश्यामो विभिन्न इव तोयदः ॥
धात्र्यर्थं सर्वभूतानां मेरुपृष्ठे महाचले ।

Colophon — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* V3 B Ds D1 3 4 — *Sub-parvan* K Ñ2 V1 3 B Ds1 D1 3 5 6 G3 पौ(K3 पु)ष्करम्, Dn Ds2 D4 पु(*Ds2 D4 पौ*)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 (marg) D1 99, V3 212; Dn 20, Ds2 211, D2 221, D4 207, G3 353, G4 350

(L. 1435) Ñ2 V1 D3 G3 4 निपतनं; Dn निपवित (for निपातनं) V3 मधोर्निपवनं कृत्वा (for °) D3 Cal ed पौष्करे (*for* पु°) — (L 1436) *Dn* प्रविष्टानि (*for* प्रहृ°) K1 2 D4 नित्यश (for सर्वश) — (L 1437) D1 मध्यस्थो (for -मुख्यस्तु) — (L 1439) K3 4 L1 Dn D1 2 3 G3 4 [ल]भि B3 D6 [ल]ति (for [ल]पि) D5 गिरिपार्श्वाभिशो भन्ते (for °) B2 D3 सह (for सम) — (L 1440) D3 शिखराकारै (for °ग्रैश्च) — G3 om lines 1441-1444 — (L. 1441) K4 D1 2 3 6 वातोद्धूतो; D5 °द्धतौ (for °द्धतो) V3 पूर्णै (for चूर्णै) D3 पूर्णै काञ्चनवालुकै (for °) — (L. 1443) K1 2 D4 समृष्ट, K4 D6 सक्लिष्ट, D1 -संभृष्ट (for -संश्लिष्ट) — (L 1444) V3 -वदना (for बहुला) G4 च तिष्ठन्ति (for तिष्ठन्तीव) D3 पादपा (for पर्वता) — (L. 1445) B1 आचिता (for अञ्जिता) N2 V1 3 रञ्जिता हेतुधातुभि, D3 हेमधातुविरञ्जिता (for °) — (L 1446) K1 2 Ñ2 V1 3 Dn D3 D1 4 G3 4 समाधूतास् (for समुद्°) K2 3 D1 त्रासयन्तो, K4 D3 3 त्रापयन्ति (for त्रास°) — (L. 1447) V3 पादपा, *G3* प्रतिमा (*for* पर्वता) *D3* बहुभिर् (for मणि°) Dn निर्मला (for °लै) — (L 1449) Ds1 अन्वित, D4 (marg as above) चित्रित, D5 आवृत, (for आचित) K3 श्वतैर्धातुविचित्रितै, V3 श्वेतधातुविराजित — (L 1450) K2 काञ्चनाग्रै शिखराग्रै (for °) K1 Ds1 प्रकाशिभि (for तै) — (L. 1451) D1 पक्षान्तैरिव निःसृतै (for °) — (L 1452) D5 पुष्टैर् (for -पुष्पैश्च) D3 खदिरैर् (for शिखरैर्) K1 4 B Dn D5 D4 6 G3 दीप्यमानै (for °मान) K3 4 D2 3 दीप्यमानैश्च तेजसा (for °) — (L. 1453) K2 V3 D3 [श्च]प्र (for [उ]प्र) G3 मन्दरश्चापि शिखरै (for °) — (L 1454) K3 D4 चक्रगर्भैर्, Dn G3 4 वज्रगर्भो (for °गर्भैर्) — (L. 1455) G3 महा (for सह) Dn1 D5 G4 सहस्रशृङ्ग कैलास (for °) — (L. 1456) K1 2 D1 4 विविधै (for निबिडै) — (L 1457) G4 किंनरै सान्द्रगायिभि (for °) — (L. 1458) G3 Bom Poona eds G(ed) रागैश्(for हारैश्) K3 Dn1 D1 प्रक्रीडद्भिर्, B2 G3 4 प्रक्रीडित, Dn1 Bom Poona ed G(ed) प्रक्रीडाद्रिर, D4 प्रनर्तित (for प्रतिक्रीड) — (L. 1459) K3 D1 घोषगीतैश्, N1 V1 3 D6 D3 गीतवाद्यैश् (for वाद्य गीतैश्) — (*L 1460*) K1 4 Ñ2 V1 3 *Dn D2* 5 6 सप्रहारैश्; B सह°; D3 अङ्ग, G4 सहभावैश्; G ed) साङ्गहर्षैश् (for °हारैश्) K1 2 D1 4 नानाविधैश्च शृङ्गारै (for °) — (L. 1461) D6 G3 आदित्यभासिभि शृङ्गैर् (for °) Ñ2 V1 3 चयोपमै (for चयप्रभै) — (L. 1462) B1 नीलाञ्जन- (*for* °म्बुद-) *Ñ2* V1 3 निर्भिन्न (*for* विभिन्न)

निर्वेमुरिमल तोय मेघजालैरिवोत्तमै· ॥
शिलाभिर्बहुचित्राभिर्धातुभिर्बहुरूपिभि· ।
प्रस्रवद्भिर्गुहाद्वारैः सलिल स्फाटिकप्रभम् ॥
ग्रीष्मान्ते वायुसमूढा घना इव सविद्युतः ।
चित्रैः पुष्पैस्तरुगणा· शोभन्त इव भूषिता· ॥
नागा कनकसभूतैर्विचित्रैरिव भूषिता ।
विहगमाभिर्लीनाश्च लतास्तरुसमाश्रिता· ॥
विलम्बन्त्य· सपुष्पाश्च नृत्यन्ते वायुघट्टिता ।
पवनेन समुद्भूता महता माधवेऽहनि ॥
मुमुचु पुष्पसघात तोय वेलेव वर्षति ।
चलवद्भिश्च विपुलैः शाखास्कन्धावरोहिभि· ॥
पादपै पर्णबहुलैर्भ्रियते च वसुधरा ।
मधुप्रिया मधुकरा मधुमत्ता विहगमा ।
घोषयन्तीव गायन्त्यः कामस्यागमसभवम् ॥
विष्णुर्मधोर्निहन्ता च चकार मधुवाहिनीम् ।
नदा प्रस्रवनिर्भेदा सुतीर्थां बहुलोदकाम् ॥
अङ्गारवर्णसिकता मधुतीर्थां मनोरमाम् ।
विमलैरम्बुभि पूर्णां पुष्पसचयवाहिनीम् ॥
विवेश पुष्कर सा तु ब्रह्मणो वाक्यचोदिता ।
ऋषिभिश्चानुचरिता ब्रह्मतत्त्रनिषेविभि· ॥
धात्री कपिलरूपेण गौर्भूत्वा क्षरते पय· ।
मधुर वितते यज्ञे ब्रह्मणो वाक्यचोदिता ॥
शिरश्च पृथिवीभूत सधातु प्राग्वान्महीम् ।
शुद्ध च भजते लोक शाश्वत परमा तम ॥
सरस्वत्या समुद्भूत ब्रह्मक्षेत्रे तमोनुदम् ।
मरुतीर्थमतिक्रम्य पुष्करेषु विसर्पति ॥
सुचारुरूपा धर्मज्ञा अजारूपेण छादयन् ।
रूप कनकवर्णाभ तपोयुक्तेन तेजसा ॥

—(L 1463) K2 D4 वधार्थं, K3 धान्यर्थं, Ñ2 धात्रर्थं, V1 B Dn1 D5 D1 G3 4 धात्वर्थं, D॰ वृत्त्यर्थं, D6 यात्रार्थं (for धात्यर्थं) K3 4 B3 3 D2 3 5 G1 महाचले, V1 2 हिमाचले B1 इवाचले (for महाचले) —(L 1464) B3 D6 निर्मल (for विमल) —(L 1465) K1 2 D4 शिलाभि र्बहुभिर्भाति (for °) P3 D6 (marg as above) Cal ed चित्रितै (for रूपिभि) —(L 1466) B1 3 Dn D52 D1 3 5 G4 स्फटिक (for स्फा°) B3 द्रुमम् (for प्रभम्) Ñ2 V1 2 G3 सलिलैः स्फटिकप्रभैः (for °) —(L 1467) K4 Dn D5 G3 4 समूढा (for समूढा) —(L 1468) K3 D1 4 पुष्पैस्तरु(D1 °ष्पैः सुर)गणैः सर्वे, D1 (marg) पुष्प स्तरगणा सर्वे (for °) — K2 D4 om (hapl) 1469 —(L 1469) B1 2 D2 नरा, G3 4 नरा (for नागा) Ñ2 V3 सभूता (for °तैर्) V1 नागा काञ्चनसभूता (for °) K3 भूषणैर् (for विचित्रैर्) B1 3 D6 G3 4 भूषणैः (for भूषिता) —(L 1470) V3 नीताश्च D3 D2 नीलाश्च D1 निरिला (for लीनाश्च) D3 विहगैश्चापि लीनाश्च (for °) D3 मानु (for तरु) D1 -समन्विता (for समाश्रिता) B1 2 D5 6 लतान्तरमु(B3 °म)पाश्रिता (for °) — B3 om (hapl) line 1471 —(L 1471) K1 (sup lin) चल चन्त्य K2 D4 स्त्रवन्त्य D3 विलम्बिवन्त्य (for °म्बन्त्य) K3 विशिपन्त्यश्च पुष्पाणि (for °) D3 -चर्षिता (for -घट्टिता) —(L 1472) V2 D3 समाधूता (for समुद्भूता) D2 महता माधवेन च (for °) —(L 1473) G3 देवे च (for वेलेव) —(L 1474) K3 Ñ2 B1 2 D3 D5 (sup lin) 6 फलवद्भिश् (for चल°) D1 रोधिभि (for रोहिभि) —(L 1475) Ñ2 Dn2 D5 G4 वर्णैः, B1 पत्र (for पर्णै) D3 विपुलैर् (for बहु°) D1 हृष्यन्ते वसुधाधरा (for °) —(L 1476) B2 Cal ed मधुमत्त, D6 (marg) मत्त साश्च (for मधुमत्ता) —(L 1478) B1 2 D3 6 मधु (for मधोर्) —(L 1479) D2 मधु (for नदीं) K3 D1 नदीं प्रस्रवतीं चैव (for °) —D5 om line 1480 —(L 1480) D3 बहु (for मधु) —(L 1481) K1 D2 विपुलैर् (for विम°) —(L 1482) D3 गिरेर्न पुष्करस्यास्य (for °) K1-3 B3 Dn D1 4 5 G4 -नोदिता (for चोदिता) —K4 D6 G3 om (hapl) lines 1483 1485 —(L 1483) K3 B1 D1 तत्र (for तत्र) D3 ब्रह्मबन्धुनिषेविता (for °) —(L 1485) V2 V3 देविता D51 D1 4 नोदिता (for -चो°) —(L 1486) K2 D5 D3 5 6 महत् (for शिरश्च) K1 2 D1 4 (both marg as above) स्वान्त (for सधातु) —(L 1487) D3 शुभ (for शुद्ध) G3 रमते (for भजते) V2 शुद्ध च रमते लोक (for °) D2 पावन (for शाश्वत) —(L 1488) K1 D6 G3 Poona ed सारस्वत्या ; K4 सरस्वत्या (for °स्वत्या) D3 क्षेत्र (for क्षेत्रे) —(L 1489) K1 2 V1 3 D4 (sup lin as above) 2 G3 मधुतीर्थम् D3 मेरु°, Cal ed महा° (for मरु°) D2 6 G3 पुष्करेषु (for °रेषु) —(L 1490) D5 D6 सुचारुरूपो धर्मज्ञो (for °) K2 V1 2 B1 3 D5 D2 6 अज (for अजा) —(L 1491) V2 रूपाभ, D1 रूपार्थ (for वर्णाभ) K3 Ñ2 V3 B1 3 Dn D1 (marg as above) 2 4 (marg.) 4

युक्तः परमधर्मात्मा ब्राह्मीं सिद्धिमुपागतः ॥
सर्वं पश्यति सर्वत्र दिवि भुव्यन्तरे तथा ।
ज्योतिष्णु कर्म कुर्वाणो बहुरूप स सपदा ॥
महेश्वरो निगूढात्मा वृषरूपेण तिष्ठति ।
उद्धृत्य दक्षिण पाद वायुभक्षः समाहितः ॥
अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्र शतमेव च ।
महायोगी महादेवो नियमाद्ब्रह्मसभवः ॥
अथ वायुर्घनीभूत्वा अन्ते चरति गोपतेः ।
फेनीभूत समुद्गारैः पवन निर्गिरन्मुखात् ॥
स निष्क्रान्तस्ततो वक्त्रात्प्राणेन परमात्मवान् ।
निर्यासभूत पतितो नैवार्द्रो नैव पार्थिवः ॥
स फेनो वारिणाविश्य चचार वसुधातले ।
नैवार्द्रो नैव शुष्काङ्गो वायुः सघातमागतः ॥
तत्काले फेनमुत्क्षिप्य पवन सह वारिणा ।
निरालम्बे निरालम्बस्तनभ्राणि समपद्यत ॥
ते क्षिपन्ति पयो भूमावात्मानं स्वेन घट्टिताः ।
नीलमेघारणप्रख्या नैवार्द्रा नैव पार्थिवाः ॥
ब्राह्मीं मूर्तिं समाधाय वायु सर्वत्रगो वशी ।
समाः सहस्र सपूर्णं चचार विपुल तपः ॥
वह्निर्वहुजटी भूत्वा चीरवल्कलवासभृत् ।
तपस्तप्यदनाहारो मौनमास्थाय पौष्करे ॥
वर्षाणा च सहस्राणि त्रीणि चैक च यत्नतः ।
तस्याग्निस्तेजःसभूतो महानग्निः प्रवर्तते ॥
स्वर्गप्रकाशकृच्चैव स्वर्गवासी तमोनुदः ।
दिवि भूतप्रकाशाख्यस्तपसा ब्रह्मसभवः ॥
तपश्चरति ब्रह्माग्निर्लोकाना भूतभावनः ।
तत्तमो भुवि राजेन्द्र मानुषेषु प्रतिष्ठितम् ।
भास्करस्तेजसहारस्ततो भवति सत्तमः ॥
मर्त्याना सर्वभूताना तेज आक्षिप्य वर्तते ।
न तु योगबले राजन्ब्राह्मणस्य विशेषतः ।

— D6 om line 1540 — (L 1540) K3 D1 तपो वने (for तपोधन) — (L 1541) K3 तपसा (for तेजसा) K2 D1 विभाव्य भरतर्षभ Ñ2 व्य ब्रह्मसभव B2 °व्य पुरुष र्षभ (for ^{b}) — (L 1542) K1 2 Dn D3 D4 6 तपसो, Ñ2 B2 मनसा B 3 मनसो B2 नभसो (for तपसा) K3 भासयन् (for भाव) — (L 1543) V2 साधयन् (for धार°) (L 1544) Cal ed मुक्त (for युक्त) D5 ऋद्धिम् (for सिद्धिम्) — (L 1545) K1 N2 V1 B 3 Ds2 D2 6 (marg) सप्रदश्यति सर्वत्र K2 Dn3 D1 G4 संप्रदृश्यत स°, K4 सर्वं दृश्यते स° V3 B3 सप्रदिश्यति स Dn1 समदृश्यत स°, D6 G3 सप्रपश्यति स° (for ^{a}) Ñ2 B2 (marg as above) भुव्यम्बरे V1 भूम्यम्बरे V3 शुच्यम्बरे (for भुव्यन्तरे) D3 दिशि भूम्यम्बरे तथा (for ^{b}) — (L 1546) K1 2 B3 D1 G3 ज्योतिष D1 D5 D6 स्थ Dn1 G4 °ष्णु (for °ष्णु) Ñ2 वसुरूप (for बहुरूप) V3 D2 बहुरूप स्वसपदा (for ^{b}) — (L 1547) G4 Poona ed G(ed) ष्ठति (for ति) K3 D1 (s p lin as above) दृष्ट (for वृष) — G3 om lines 1549 1552 — (L 1550) D6 भस्म (for ब्रह्म) D3 नियमाद्ब्रह्मणि स्थित (for ^{b}) — (L 1551) B3 वाति (for अथ) K3 G1 घनीभूतो (for °भूत्वा) K4 D4 [अ]न्तरे, V1 3 D3 अन्तरा (for अन्ते) K3 D2 अन्तश्चरति भूपत, K2 [अ]न्तरे चरति गायन (for ^{b}) — (L 1552) B3 फलीभूतं D1 फेन° (for फेनी) K1 2 D3 निर्मितं; Ñ2 V1 3 D3 निर्वमन (for निर्गिरन्) — (L 1553) B2 निष्क्रान्त सतत वक्त्रात् (for ^{a}) K3 Dn3 D2 4 Cal ed परमात्मवान्, V3 D3 °मात्मना (D2 °न) (for °मात्मवान्) — (L 1555) K3 4 V1 B 3 Dn D1 3 वारि चाविश्य, D3 गा समा° (for वारिणा°) — (L 1557) K3 सपचन् (for पवन) — (L 1559) K3 4 D3 4 (sup lin) 3 फेन V3 वायु (for स्वेन) — (L 1560) D4 निर्गिरन् (for नैवार्द्रा) D4 G(ed) नैवार्द्रो न च पार्थिव (for ^{b}) — (L 1561) K2 D1 शृति (for मूर्ति) G3 समास्थाय (for °धाय) D3 सर्वगतो (for °त्रगो) Ñ2 बली (for वशी) — (L 1563) V3 B D6 D2 6 वाग्मधृक्; Dn3 °कृत (for °भृत्) — (L 1564) Ñ2 V1 3 B2 D3 स्तप्यद् (for तप्यद्) — (L 1565) D3 शत (for त्रीणि) Dn प्र (for च) — (L 1567) K4 सर्वं (for स्वर्गं) K2 D6 स्वर्गप्रकाशत (D6 °क) श्चैव, Bom Poona eds G(ed) स्वर्गप्रकाश कृत्वा च (for ^{a}) — (L 1568) G4 Cal ed दिव्यो (for दिवि) K1 D4 भूते; D3 भूत (for भूत) G3 प्रकाशश्च (for °शाख्यस्) K3 D1 दिवि भूत प्र (D1 sup lin °सिप्र) काशाख्ये (for ^{a}) — Bom ed G(ed) om line 1569 — (L 1569) D5 G4 Poona Cal eds धूमाग्नि (for ब्रह्मा°) D3 (marg as above) सभव (for भावन) — (L 1570) K1 D3 तत्तपो D4 यतन्तो (for तत्तमो) K3 मनुजेषु (for मानुषेषु) — (L 1571) K2 भास्करे (for °रम्) D1 भास्करे सतमहारे D3 भास्वरस्तेज सहारस् (for ^{a}) K4 Ñ2 V1 3 B Ds2 D2 6 सत्तम (for सत्तम) K3 तमो भवति सर्वत (for ^{b}) — (L 1573) V1 3 बलैर्, D3 बलो,

तत्तमो नाशयेद्रात्रौ नाप्यहो भविता पुनः ॥
पुष्पमित्रो महातेजा यक्षः सर्वत्रगो वशी ।
तपश्चरति धर्मात्मा पुष्करे सुसमाहितः ॥
महेन्द्रशिखराद्वारा यावन्त्यो यान्ति मेदिनीम् ।
तावत्स्वरूपमास्थाय तिष्ठते निखिलाः समाः ॥
जानुभ्यां पतितो भूमौ ज्योतिर्निभरति पश्यति ।
समा सहस्रं निखिलं नेत्रैरनिमिषैर्जगत् ॥
नेत्राणि बहुधा तस्य नेत्रान्तैरभिनिःसृतैः ।
मध्यं दिनकरे प्राप्ते रश्मिवान्सपरिग्रहैः ॥
ते रश्मयः प्रभानेत्रैः शतशोऽथ सहस्रशः ।
रराज तेज सयोगाद्विद्युद्भिरिव पावकः ॥
सविस्फुलिङ्गैर्नेत्रान्तैरादित्यमनुवर्तते ।
कर्मणोऽन्ते युगान्ते वा जगतो बहुरूपिणः ॥
बहुधा तु पुनर्भूत्वा निषण्णो वसुधातले ।
समासहस्रं सपूर्णं तपस्तेपे सुदारुणम् ॥
निगृहीतेन्द्रियो भूत्वा अप्सरोभिर्ललाम ह ।
मेरोः शिखरमासाद्य काम कामेन निर्वमन् ॥

तपःकामः स यक्षस्तु कुबेरो नरवाहनः ।
विष्णुरेव तपोध्यक्षस्तेजसोऽन्ते विजृम्भति ॥
न हि कश्चित्समानस्ति य एव तप आचरेत् ।
त्रिषु लोकेषु राजेन्द्र ऋते विष्णु सनातनम् ॥
वासुकिर्बहुशीर्षश्च नागेन्द्रो मौनमास्थितः ।
तप आचरते सम्यङ् निधाय मनसा मनः ॥
शेषः सत्यधृतिर्नागो वल्मान्ब्रह्मसमप्रभः ।
वृक्षमारुह्य धर्मात्मा अधःशीर्षोऽवलम्बते ॥
जिह्वाभिर्लेलिहानाभिर्गात्रजं विषमुत्सृजन् ।
समाः सहस्रं संपूर्णं निराहारस्तपोधनः ॥
कालकूटं विषं तद्धि सुमहत्समपद्यत ।
येन लोको ह्यभिग्रस्तो न सुखं विन्दते नृप ॥
सर्वगात्रानुगतं तीक्ष्णं भुजगेषु महीपते ।
जङ्गमं स्थावरं चैव सर्वगात्रानुगतं विषम् ॥
परस्परविरुद्धेन सिंहयुक्तेन भारत ।
नाशयत्यात्मनोऽङ्गानि तेन तीक्ष्णेन भारत ॥
अथ ब्रह्मा महाभागो भूतानां हितकाम्यया ।

D6 बलं (for बले) D3 तत्तु योगाबलं रागन् (for ᵃ) — (L. 1574) Ñ3 राजन् (for रात्रौ) Ñ2 V1 3 B D2 6 G3 द्रुयम् (for पुन) D4 4 नाप्यहो भवति द्रुय(D4 ध्रुव)म् (for ᵇ) — (L 1575) V3 स यक्ष सर्वगो वशी (for ᵇ) — (L. 1576) K2 D1 G3 भूतात्मा (for धर्मात्मा) — (L 1577) D2 3 G3 महेन्द्रशिखरद्वाराद् (for ᵃ) B1 3 Dn1 Cal ed यावन्त्यो (for °न्त्यो) — (L. 1578) K1 D1 तावन्त्यो, G3 °स्व (for °स्व) — (L 1580) D3 तपन् (for जगत्) — (L. 1581) B1 नेत्राभिद् (for °भि) K2 V1 B1 3 D1 नि सृत, Dn D2 6 नि सृता (for °सै) G3 नैत्रान्तैरभितस्तत (for ᵇ) — (L 1582) K1 अथ D6 मध्ये (for मध्य) K3 मध्य दिनकर प्राप्ते (for ᵃ) K1 3 B D4 परिग्रह , K4 Ñ2 V1 3 Dn D6 °ग्रहे (for °ग्रहै) — (L 1583) ते रश्मिभि, D5 हिरण्मय (for ते रश्मय) — (L 1584) K4 V2 3 B1 Dn D2 4 (marg as above) विद्युन्निर्, G3 Cal ed ज्वल न्निर् (for विद्युन्निर्) D5 तोयद (for पावक) — (L. 1587) K V1 3 Dn D1 4 G3 Cn बहुताप , D5 °रूप (for °धा तु) K1 D1 4 विवेश, K4 4 Dn D5 विपण्णो (for नि°) K4 विवेश बहुधा तले (for ᵇ) — (L 1588) K3 4 Dn समारश्मिषु सपूर्णस Ñ2 V1 3 D5 समासहस्रे संपूर्ण, D1 समरश्मिसुसपूर्णस, D4 सोमो रश्मिसुसपूर्णस, Bom Poona eds G(ed) स यो रश्मिषु सपूर्ण (for ᵃ) Ñ2 V1 3 पुनस (for तपस्) — (L. 1589) K3 स कामिन , V1 चचार ह (for ललाम ह) — (L 1590) B3 D5 पीडयन्, D5 निर्दहन् (for निर्वमन्) — (L 1592) D2 4 (marg) 4 तेजस्तेन (for °सोऽन्ते) Ñ2 V1 3 B D5 न जृम्भते (B °ति), D6 G3 विजृम्भते (for °ति) K4 D1 3 तेजसा तेन क्षोभवान् (D1 बृहित , D3 वर्धते), K4 °हसेन विजृम्भते (for ᵇ). — (L. 1596) B3 तपश्च (for तप आ) K3 आचचार तप सम्यक्, G3 तपश्चरत्तत सम्यङ् (for ᵃ) — (L 1597) G3 पतिर् (for धृ°) — (L 1598) K3 Ñ2 V1 3 B2, 3 Dn Ds1 D2 5 6 अवाक्शीर्षो (V1 °शिरो), Ds1 अर्वाक्शीर्षो (for अध°शीर्षो) G3 प्रलम्बते (for ऽवल°) — (L. 1599) B3 उत्क्षि पन् (for उत्सृजन्) D1 महान्त विषमुत्सृजन् (for ᵇ) — (L 1600) D5 समासहस्र संपूर्णं (for ᵃ) — D1 om line 1602. — (L. 1602) Dn [अ]त्य ग्रस्तो, D1 [अ]भिसृष्टो (for °ग्रस्तो) K3 (before corr) महत् (for नृप) — (L. 1603) सर्व गात्रानुग तीक्ष्ण (for ᵃ) Ds1 Cal ed भुजगेषु महीतले (for ᵇ) — (L 1605) Ñ2 lacuna, V1 सर्पयुक्तेन; V3 ईर्ष्यु°; Dn G3 हिंसायु°, D5 धर्मं यु° (for सिंहयु°) — (L. 1606) D5 न तेषु राष्ट्रमनोऽङ्गानि (for ᵃ) — (L. 1608) K3 4 Ñ2 V1 3 B2 Dn1 D5 D1 3 4 5 सहितम्; K3 °मितम्; D1

मन्त्र विसृजते राजन्ब्रह्माक्षरमहिंसकम् ॥
गरुत्मान्विततैः पक्षैर्नगाग्रैः सलिलं महीम् ।
समासहस्रं संपूर्णं चूलाग्रेणावलम्बिना ॥
पर्णभारैश्च विस्तीर्णैर्विस्तीर्णैर्वसुधातले ।
रराज वसुधा चैव तैः पर्णैर्बहुचित्रितैः ॥
येन वृत्तेन जीवेयुः सर्वभूतानि भारत ।
इहलोके मनुष्येन्द्र देवलोके च भारत ।
द्यौरिवाचितनक्षत्रा महीतलनिसर्पिभिः ॥
मघवान्हिममपाते भवत्येकचरो वशी ।
पुष्करांभसि धर्मात्मा मत्स्योल्लिखितमूर्धजः ॥
अथ सुतलमाक्रम्य पृथिवीं प्रांशुदेहिनीम् ।
तपश्चरति धर्मात्मा बाहुमुद्यम्य दक्षिणम् ॥
साग्रं वर्षसहस्रं च शतमेकं च सुव्रत ।
तपश्चरति सयोगाद्वायुभक्षः समाहितः ।
समाधियोगात्सयोगाद्ब्रह्मयोगस्य भारत ॥
येनेयं पृथिवी राजन्धार्यते ब्रह्मयोगिना ।
अनाद्यन्तेन नित्येन सर्वत्र विषयैषिणा ॥
योऽसौ विष्णुरगाधात्मा परमात्मा निराकृतिः ।
दिने निषण्णो भवति रात्रौ भवति वै स्थिरः ।
सत्यसंधः स धर्मात्मा कामकारकरोऽभवत् ॥
तस्य यः सोद्यतः पाणिः पृथिव्यां पृथिवीसमः ।
रात्रौ स तपनो भवति मण्डलं विपुलं नभः ॥
स चन्द्रविषयं राजञ्शमयामास रुन्धति ।
ग्रहाणां गतयश्चैव ताराणां च विशेषतः ॥
तां छायामाक्षिपत्सोमः स्रवद्भिर्मण्डलेन वै ।
पृथिव्या दक्षिणो हस्तो महायोगी महामनाः ॥
सैषा छाया शशीभूता शशिमण्डलमाविशत् ।
अलिङ्गा पृथिवीलिङ्गादद्भुतादक्षया दिवि ॥

असं हितम्, G1 अगर्हितम् (for आर्हिंसकम्) D3 ब्रह्माक्षरमयं हितम्, Cal ed ब्रह्माक्षरसमन्वितम् (for ^{b}) — D1 ins after line 1608 K2 after line 1609

54** आहारश्च वतो योगाद्विहितास्तस्य पन्नगा ॥
वेदविद्भिर्द्विजै श्रेष्ठे सत्ययज्ञपरायणे ॥

— (L 1609) D1 विगतै (for विततै) K1 3 D1 नगाग्र, D5 नखाग्र (for °ग्रै) K3 D5 G3 सस्तृतान्, D6 प्रलिम्बन् D1 च लिखन् (for सलिलं) D3 नगाग्र सश्रयन्महत् (for ^{b}) — (L 1610) K2 वृक्षाग्रेण, D31 भूता° D2 मूला°, D5 चञ्चवा° (for चूला°) Cal ed बलाग्रेणावलम्बने (for ^{b}) — (L 1611) D3 G3 पर्णाहारैश्च (for पर्णभा°) D5 पर्णहारै र्विकारैश्च (for ^{a}) K3 त्रिस्तीर्णै, K3 विस्तीर्णै, Ñ2 त्रिशीर्णै V1 3 B1 3 D31 D6 त्रिशीर्णैर्, D32 त्रिदेश (for विस्तीर्णैर्°) D3 त्रिस्तीर्णैर्वसुधातलम् (for ^{b}) — (L 1612) D3 त्रिस्तुतै (for चित्रितै) K1 3 4 Dn D2 5 6 G3 पर्णै (G3 °ग्रै) र्बहुविचित्रितै (for ^{b}) — K1 D5 om. (hapl) line 1614 — (L 1614) V1 लोकेषु (for लोके च) — K1 om line 1615 — (L 1615) B3 विरानित, D1 इवाचिल (for °चित°) — (L 1616) K3 D1 घनवान् V3 D3 मघवा; Dn D2 G2 हिमवान् (for मघवान्) D5 -सपातेर् (for °ते) Ñ1 V3 B1 D3 D6 तपति (for भवति) — (L 1617) K3 D1 पुष्करेऽम्भसि (for °राम्भसि) K3 om (hapl) lines 1617° 1619° D1 मत्स्यैर्लिखितमूर्धज (for ^{b}) — (L 1618) K3 4 V3 D1 4 स्वतलम् D3 भूत° (for सुत°) D31 अथ सुतलमाक्रम्य (for ^{a}) Ñ2 B Dn D5 6 G3 पृथिवी प्रांशु देहिनी (for ^{b}) — (L 1619) D3 चचार (for चरति) K3 D1 उत्क्षिप्य (for उद्यम्य) — (L 1621) D3 धर्मात्मा (for सयोगाद्) Ñ2 B Dn D5 G3 वायुभक्षा समाहिता (for ^{b}) — (L 1622) Ñ2 V1 3 B1 3 Dn D3 4 G3 सह्याद्रा (for संयोगाद्) K3 D1 सम्यग्वियोगसंयोगाद्, D3 समाधियोगसं°; D3 °धियोगेनासङ्गात्, D5 समो योगाच्च मयोगात् (for ^{a}) — (L 1623) K3 4 यागिना (for योगिना) — (L 1624) K1 4 अनाद्येन च (K4 न) नित्येन; K3 Ñ1 B D6 G3 °द्यन्तमनित्येन; V1 3 D3 °द्यन्तमशेषेण (for ^{a}) — K3 om line 1625 — (L 1625) K4 योगैर् (for योऽसौ) Ñ3 V1 3 D3 D5 अमेयात्मा; D1 अगाधोऽसौ (for °धात्मा) — (L 1626) B3 D3 त्रिषण्णो (for नि°) K4 स्वपिति (for भवति) K4 Ñ3 D3 स्थित (for स्थिर) — (L 1627) K1 D1 सत्यधर्मं (for °संध°) K4 कर्मकारकरो भवेत्, D1 कामचारकरो भवेत् (for ^{b}) — (L 1628) B3 om (hapl) from पृथिवी up to पृथिव्यां (in line 1933) — K3 om line 1629 — (L 1629) D1 भूत्वा (submetric) (for भवति) B3 रात्रौ तपति भो भाति, D3 विवेश मण्डलं सौम्यं (for ^{b}) D1 विचरन् (for मण्डले) — (L 1630) K3 स सूर्यचन्द्रविषय (for ^{a}) K1 3 D1 4 स्तम्भयामास रुन्धति, K3 D4 (marg) शमयानो भ रु°; Ñ1 V1 छायया समपद्यत (for ^{b}) — (L 1632) K3 3 V1 D1 4 6 सोमात् (for सोम) K4 Ñ2 B3 Dn D3 Cn तां छायामाक्षिपत्सोमाद् (for ^{a}) B1 सुरभिर्; D3 स्रवद्भिर्; D6 स्रवता, G1 स वह्निर् (for स्रवद्भिर्) — (L 1634) K1 3

अङ्गाङ्गान्युपगूह्यैव तपश्चरति निश्चयात् ।
प्रोक्ष्य पादौ तु सवली पृथ्वी वाच्यमुपागता ॥
सूर्यार्चिभिः पीयमानादाक्षिप्यति महीतलात् ।
महीमिवाम्बुरसना युगान्ते विष्णुतेजसा ॥
रराज सूर्यरश्मीभिर्व्यतिपिक्ता महानदी ।
स्फाटिकेन शुभा यैषा काञ्चनैर्धातुभिर्वृता ॥
आदित्येन समादत्ता रश्मितेजोभिसंभवैः ।
मण्डलान्तर्गता देवी चक्षुषा नोपलभ्यते ॥
रश्मिभिः पुनरुत्तीर्णा ततो योगेन धावति ।
आकाशगङ्गा संवृत्ता विपुलैरम्बुविग्रहैः ॥
शीतच्छायैश्च तरुभिर्लताभिश्च सुगन्धिभिः ।
पद्मखण्डैश्च विविधैः शुशुभे दिव्यगन्धिभिः ॥
काञ्चनापीडजघना स्फाटिकान्तरमेखला ।
पद्मरेणुभिरापीता चक्रवाकावतंसिका ॥
नीलगर्भसुकेशान्ता पुष्पसंचयसंकुला ।
शोभते प्रविसर्पन्ती प्रमदेव विभूषिता ॥
सख्या गङ्गा फलं लेभे पुष्करेण समाहिता ।
सुतपा चन्द्रविहिता लोकानां धारणे रता ॥
सरस्वती स्वरैर्व्यस्तैरधीते ब्रह्मवादिनी ।
पृष्ठात्प्रयाता शैलेन्द्रे मन्दरे मन्दगामिनी ॥
ऋगाद्याश्चतुरो वेदान्पादैश्चतुर्भिराश्रितान् ।
यजुर्भिः सामभिश्चैव प्रथितान्शिक्षया तथा ॥
तापीभिर्ज्वलनप्रख्यैस्तपसा दग्धकिल्बिषैः ।
सुपार्श्वस्य गिरेः पादे परिदार्यैः सुदारुणैः ॥
निस्वनं सर्वभूतानि नियमेन च मे शृणु ।
मन्दराग्रे विसर्पन्तं जगत्कृत्स्नमतीन्द्रियम् ॥

B1 D1 B3 D3 D5 शेषा (for सैषा) — (L 1635) K3 D5 आलिङ्गय, V3 अलिङ्गा, Dn2 D6 अलिङ्गात् (for अलिङ्गा) V3 इच्छया (for शिक्षया) — (L 1636) K1 V1 B2 D6 अङ्गैर्गाम्, Ñ2 अङ्गाङ्गैर्, V3 °ङ्गम् (for °ङ्गानि) B1 दुर्जयम्, B2 3 D6 G3 दुश्चरम् (for निश्चयात्) — (L 1637) K3 Ñ3 V1 Ds2 D1 सुतली (for स°) B D6 G2 निश्चयात्प्रोक्ष्य पादौ तु (for °) D5 चार्तिम्, D3 ताम्याम् (for वाच्यम्) K3 Ñ3 V1 8 D1 पृथिवी वाच्यमागता, Dn पृथिवी तपसि स्थिता (for °) — (L 1638) K1 सूर्यांशुभि (for सूर्यार्चिभि) V3 पीड्यमानाद् (for पीय°) G3 सूर्यार्चिष पीड्यमानाद् (for °) K1 अक्षिपन्ति, Ñ2 B2 आक्षिपति, D3 °प्य तु, G3 °प्यत (for °प्यति) K3 4 B2 D3 5 तले (for तलात्) Dn Bom Poona eds G(ed) आक्षिप्यत महीतले (for °) — (L 1639) Ñ3 V3 B2 3 Dn2 D3 D4-6 G3 -वसना, V1 B1 रसना (for वसना) D3 महीमिवाम्बुवसना (for °) — (L 1640) K3 4 3 Dn1 D3 व्यतिपन्ना, K1 Ñ3 V1 D1 5 °रिक्ता (for °षिक्ता) — (L 1641) Dn सा (for या) Ñ3 V1 3 D3 G3 स्फाटिकैर्वैसुधा (V3 °वा) शेषा, B1 3 D5 °कैर्या शुभा यैषा, D3 °कैर्सुधा यैषा (for °) G3 तथा (for वृता) — (L 1642) K1 D4 3 समावृत्ता (for °वृत्ता) — (L 1643) D3 G3 पश्यते (for -लभ्यते) — (L 1644) D5 ततो (for ततो) K3 वर्धते, K4 चाव्यते (for धावति) — (L 1645) D3 संवृद्धा (for °ता) D3 अद्र (for अम्बु) — (L 1646) Ñ3 B1 (marg as above) शतशाखैश्च (for शीतच्छायैश्च) — (L 1648) Ñ3 V1 काञ्चनापीतजघना (for °) — (L 1649) K1 Dn G3 पद्मरेणुसिता पीता, D5 °रेणुरिवापीता (for °) — (L 1650) B1 पद्म (for पुष्प) — (L 1651) K1 3 4 B Dn D1 6 G3 विप्र, Ñ3, V1 8 D3 प्रति, D2 5ति प्र, D3 भुवि (for प्रवि) — D1 om (hapl) lines 1652-1653 — (L 1652) K3 साक्षाद्, V1 B Dn Ds1 D6 G3 सैषा (for सख्या) Ds2 सैषा गङ्गा फलं लेभे, D5 लेभे गङ्गा फलं साख्ये (by corr सम्यक्) (for °) V3 B1 3 D6 G3 समागता (for °हिता) — D4 om (hapl) line 1653 — (L 1653) B1 3 Dn D4-6 सुतपास्, G3 सुधया (for सुतपा) — (L 1654) V1 Cal ed व्यक्तम् (for व्यस्तैर्) — (L 1655) G1 (for पृष्ठात्) Ñ3 V1 3 शैलेन्द्र (for °न्द्रे) K4 पृष्ठं प्रयाता शैले, D3 पृष्ठात्प्रायच्छच्छैलेन्द्रे (for °) Ñ3 V1 D3 3 G3 मन्दरे (for °रे) — (L 1656) K4 G3 4 साङ्गाश्च, Ñ3 B1 3 Dn D3 D4-6 ऋग्याद्याश्, V1 3 B3 वाद्याद्याश् (for ऋगाद्याश्) — (L 1657) K1 D1 प्रस्थितान्, K2 V3 B1 D1 प्रथि° (for प्रथि°) — (L 1658) G1 -ज्वलनं (for किल्बिषै) — (L 1659) K3 V3 D1 पार्श्वे, B3 Cal ed पादे (for पादे) D5 Cn पार्श्वेश्च (for परिदार्यैः) B1 3 Dn Ds1 D5 Cn सुपार्श्वे (for सुदारुणैः) K1 पारिदार्ये पराणे, K2 D1 परिहार्ये परायणे ; Ñ2 Ds2 पारिपार्श्वे (Ds2 °दार्ये) सुपारणे ; V3 पारिदार्ये सुपारणे, V3 G3 3 पार्श्वेश्च सुपारणे (V3 °णे) ; D6 पाणिपार्श्वे (marg पारपार्श्वे) सुपारणे, D3 पाणिपार्श्वे (marg पारदार्ये) सुपारणे (for °) — (L 1660) D3 निश्चयात्, Cal ed निस्वनम् (for निस्वनं) K1 D1 भूतानां (for °नि) D4 निस्वन सर्वभूतानां (for °) D3 विनयेन (for नियमेन) K1 च वै शृणु ; B1 3 न शृण्वते ; B2 म मे शृणु, D2 भुतानि च ; D3 G3 4 च शृण्वते ; D5 (inf lin) च शृण्वते (for च मे शृणु) Ñ3 V3 D5 नियमेनैव

विरामनियमे प्राप्ते तूष्णींभूता बभूव ह ।
न वाचमीरयेद्देवी नियमात्सत्यवादिनी ॥
अथ भूतानि सर्वाणि तूष्णींभूतानि सर्वशः ।
न शेकुरभिधानार्थं व्याहर्तुं वदनैर्बलात् ॥
विभज्य योगं मनसा सर्वभूतेष्वनुग्रहम् ।
सरस्वती स्वरयुता व्याजहार महास्वनम् ॥
सरस्वत्या समायुक्तां शिक्षां गृह्णन्ति देहिनः ।
तस्मिन्नेवाथ ते सर्वे गानं गायन्ति शिक्षया ॥
आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्चाश्विभिः सह ।
जटिलाश्चीरवसना मुञ्जमेखलधारिणः ॥
गन्धर्वाः किंनराश्चैव सनागाः सह चाप्सरः ।
तपश्चरन्ति सहिताः पुष्करेषु मनीषिणः ॥
अपि कीटपतंगैश्च सह सर्वैः सरीसृपैः ।
शोषयन्ति शरीराणि तपसोग्रेण यत्नतः ॥
विष्णुर्विष्णुत्वमापन्नो देहान्तरं विसृष्टवान् ।
संरक्षति महायोगी सर्वांस्तान्सहचारिणः ॥
पुष्करे रमते विष्णुर्विष्णुरेव द्विधा कृतः ।
दीप्यमानः स्वतेजोभिर्विधूम इव पावकः ॥
सोऽग्निर्मेन.समुद्भूतः पृथिवीं तापयन्निव ।
प्रभावति समं तेन मण्डलं दशयोजनम् ॥
विराजार्चिभिर्दीप्ते. पृष्ठतश्चावलम्बिभिः ।
विस्तीर्णपर्णनिभवर्मयूखैरिव दीपितः ॥
तस्याग्नेर्विस्फुलिङ्गाना न शेकुर्लङ्घने रताः ।
विप्रकीर्णस्य बहुधा मर्यादामिव भास्कर. ॥
सोऽग्निर्दीप्य विभज्यांशून्विधूम इव पावकः ।
ऋत्विग्भिर्ज्वलनस्थैर्विक्रीयत इवाध्वरे ॥
सोऽग्निर्धूमगतस्तत्र तिष्ठते विपुलस्तदा ।
यावद्विष्णु. क्रमप्राप्तो नियमस्य समापनात् ॥
रक्षां कृत्वा न तं विद्याद्विष्णुर्विष्णुपराक्रमः ।
भूत्वा शतशरीरो वै नागो वालाहकोऽभवत् ॥
तमग्निमात्मसंसृष्टं लेलिहानं महामतिः ।
अतिप्रवृद्धं तेजोभिर्भूताना हितकाम्यया ॥

शृण्वते, D3 °मैश्च न शृण्वते (for ᵇ) — (L. 1661) K2 Ñ2 V1 3 B D5 D3 4 5 मन्दराग्र (for °ग्रे) Ñ3 V1 3 B1 D5 G3 4 सर्वम् (for कृत्स्नम्) — (L. 1662) K1 D4 नियमं, D2 3 °म (for °मे) K3 निगम नियमे प्रोक्त D3 °मानवमै प्राप्त (for ᵃ) — (L. 1664) K3 D1 छद्म (for अथ) — (L. 1665) D3 वचन (for वदनैर्) — (L. 1666) K1 D4 त्रिभिद्य (for विभज्य) — (L. 1667) K2 Dn D2 4 Cn तीरयुता, V1 D3 सुरसुता (for स्वरयुता) D5 सरस्वतीं स्वरयुता (for ᵃ) K3 B3 Dn D5 महास्वना, K3 4 D2 4 5 °स्मनाम् (for °स्वनम्) — (L. 1668) D3 महाशुक्ला (for समायुक्तां) D5 सरस्वत्या स्वरयुता (for ᵃ) V3 देहिनम् (for °न) — (L. 1669) K1 [आ]श्रिते, K4 [आ]स्ते, Dn1 [उ]च्यते, D4 श्रिते (for [अ]थ ते) V3 शिक्षिना (for शिक्षया) — (L. 1670) G3 om lines 1670ᵇ–1673ᵃ K3 वसुभिस् (for मरुतस्) D3 चर्षिभि, G4 चाग्निभि (for चाश्विभि) — (L. 1671) K3 मुण्डा, Dn1 मुण्ड (for मुञ्ज) — D3 om (hapl) lines 1672 1673 — (L. 1672) K2 D4 सहनागा सचाप्सरस (for ᵇ) — For line 1672, B1 subst

55** गन्धर्वाश्चीरवसना किंनराश्चैव सर्वश ।

— (L. 1674) K1 D4 पतगाद्य (for °गैश्च) — (L. 1676) D1 देहान्तर (for °रं) — (1677) D3 महायोगान् (for °योगी) — (L. 1678) Ñ2 वसते (for रमते) B D5 D3 G3 4 पुनर् (for the second विष्णुर्) D3 एको (for एव) — (L. 1681) D5 समस्तेन (for सम तेन) — (L. 1682) G3 शतरश्म्यर्चिभिर्दीप्ते (for ᵃ) — (L. 1683) Ñ2 B3 D3 विशीर्ण (for विस्तीर्ण) K3 Dn D3 विशीर्णपार्थि(Dn D3 °र्थे)विभवैर्, K4 V2 3 B1 D5 D5 6 विशीर्णप(D51 °र्णं प)र्णवि°, B2 G3 विशीर्णवर्णवि° (for ᵃ) — (L. 1685) K3 4 V2 B1 Dn D3 5 G3 Cn वसुधा (for बहुधा) K2 4 Dn D1 3 5 G3 भास्करम् (for °र) — (L. 1686) K3–4 V1 P D1 4 सोऽग्नि दीप्यति शश्वासु (K3 दीप्तांशुर्, K4 तीव्रांशुर्, B1 5 सह्यांशुर्, B3 सूर्यांशुर्, D4 सर्वांशुर्), D3 D6 सोऽग्निर्दीप्य त्वसह्यांशुर् (for ᵃ) — (L. 1687) K3 V3 D1 4 विद्वियन्त, K4 V2 B D3 D2 5 6 विक्रीयन्त, D6 (marg) भूषयन्त (for विक्रीयत) K1 विद्वियन्त इवाध्वरे, Cal ed विकृतो वा महाध्वरे (for ᵇ) — (L. 1688) D4 धूमस्थखम् (for °गतस्) K2 विपुलं सदा, K3 V3 B1 Dn D3 G3 °लं त(K3 स)दा (for °लस्तदा) — (L. 1689) D51 क्रमात्प्राप्तो, D3 क्रम प्राप्तो (for क्रमप्राप्तो) D3 यावद्विष्णुर्वमाप्नोति (for ᵃ) Bom Poona eds G(ed) स्थित (for न त) D3 (marg) सत्य (for विष्णु) — (L. 1691) B3 (marg

वारिणा सुरक्षीतेन प्राणिना प्राणवर्धनः ।
न्यषिञ्चद्वदनं तत्र नागो वालाहकस्तदा ॥
ततः सिद्धगणैर्जुष्टः पुष्करे तप्यते तपः ।
संहृत्य मनसात्मानं महायोगी महाबलः ॥
संहृत्य पादगात्राणि मनो मूर्ध्नि विधारयन् ।
अचलं स्थानमासाद्य तूष्णींभूतो बभूव ह ॥
एष धर्मो हि धर्माणां नोपधानविकल्पितः ।
हितः सर्वेषु भूतेषु इह चामुत्र चोभयोः ॥
अथ दैत्या हतास्तत्र समागम्योद्यतायुधाः ।
मायाप्रासैर्बहुविधैर्नगैरेरभिसप्लुताः ॥
अग्निं दैत्याः पर्वताग्रैरभिघ्नन्ति परंतप ।
ज्वलन्तं ज्वलनप्रख्या महाकाया महाबलाः ॥
मेघीभूताश्च मायाभिर्वर्षन्ति बलदर्पिताः ।
तस्मिन्नेवाग्निसंघाते संघातं तन्महाबलम् ॥
ते शैलास्त्वर्चिषा दग्धाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
युगान्ते प्रभुरादित्यः प्रजा इव दिधक्षिवान् ॥
न शेकुरग्निं दैत्यास्ते मायाभिमुखसमुद्यतम् ।
आदित्यमिव दीप्यन्तं नभः सूर्योदये यथा ॥
विद्रुतैरुग्रमैः सर्वैर्दैत्या भग्नपराक्रमाः ।
गन्धमादनमासाद्य निषण्णा गिरिमूर्धनि ॥
स चाग्निर्वैष्णवे लोके विद्युद्गिरिव संगतः ।
अन्तरिक्षचरान्दैत्यान्निर्दहन्विचरन्दिवि ॥
नागो वालाहकश्चैव मेघे संघातमागतः ।
मुमोच सलिलं भूमौ पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥
मन्त्रैः सचोदितो नागो द्विजेभ्यो वदनोद्गतैः ।
मुमोच तोयसंघातं मानयन्विप्रजं जनम् ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

संयुज्य तपसा देवाः किमकुर्वस्ततः परम् ।
न हि तद्विद्यते लोके तपसा यन्न लभ्यते ॥

as above) बहु (for शत) K3-4 D2 5 भवेत् (for ऽभवत्) K1 D1 नागो बलाहको भवेत् (for b) — (L. 1692) B Dn2 D5 D6 महामतिम्, G3 °द्युतिम् (for °मति) — (L. 1695) D2 ऐरावणस् (for वालाहकस्) — (L. 1696) V3 हृष्ट, D3 तत्र (for जुष्ट) — (L. 1698) Ñ2 D6 पादौ (for पाद) D3 संहृत्य पद्मपत्राणि (for a) K3 D1 त्रिधारणात्, K2 निधाय च, Dn1 विधारय, D2 त्रिधारयत् (for °यन्) — (L. 1700) K3 D1 [उ]पधर्मं (for °धान) — (L. 1701) इहामुत्र स चोभयो (for b) — (L. 1703) K3 D1 धर्मं (for माया) — (L. 1704) K1 पर्वताग्रे (for °ग्रैर्) — (L. 1705) K3 ज्वलन्त, D3 °न्ति (for °न्तं) — (L. 1706) V1 मेघीभूताश्च, G3 मेघभू° (for मेघीभू°) — (L. 1707) B2 Dn G3 [अ]भि (for [अ]ग्नि) K3 B3 D6 संघाते, D1 °ते (for °ते) D3 दारुण तु, G3 ससंघात (for संघात तत्) K1 संघातं हि महाबल (for d) — (L. 1709) K1 D1 द्विधक्षया, V3 D3 दिधिक्षिवान्, B1 3 D5 G3 दिधक्षति, D3 दिधक्षयन् (for °क्षिवान्) Cal ed जनानिव दिधक्षति (for b) — (L. 1710) Dn1 अग्निर्दैत्यास् (for अग्निं दैत्यास्) D1 मायाभिर्निवर्तितुम् (for d) — (L. 1711) K3 B3 D1 दीप्यन्ते (for °न्तं) K3 D1 G3 आदित्या (G3 °त्य) इव दीप्यन्ते (for a) D3 तम (for नभ) — (L. 1712) K V1 3 B1 3 Dn1 D1 4 G3 विद्रुतैर् (for विद्रु°) Dn D5 विद्रुतैरग्नैः सर्वैर्, D1 निहतैरधमैः सर्वैर् (for a) — (L. 1713) B1 D3 G3 नग (for गिरि) — (L. 1714) K3 4 Ñ2 V1 3 B Dn Dn1 D2 4 5 G3 स चाग्निर्वैष्णवैर्लोकैर् (for a) B1 D3 G3 सह (for इव) Ñ2 V1 B3 Dn1 संगत (for संगत) — K3 om (hapl) lines 1715–1716 — (L. 1715) B1 D1 गतान् (for चरान्) V3 D4 व्यचरद् (for विचरन्) D3 G3 निर्दहन्नपि संदीप्ते (G3 तेजसा) (for b) — (L. 1716) K3 D1 नागश्चैलाहक (D1 °कै)श्चैव (for a) — (L. 1718) K1 3 D1 4 सनोदितो (for सचो°) K3 D1 वचनोद्गतैः ; D3 वचनाहृतैः (for वदनोद्गतैः) — After line 1718, D3 ins

56** जुहुवुर्मन्त्रविधिना ब्राह्मणा मन्त्रचोदिताः ।
हविषा मन्त्रपूतेन यथा वै विधिरेव च ॥

— (L. 1719) Dn1 संघातं, D1 °संघातान् (for °त) B1 सोमज (for विप्रज) K1 Ñ2 V3 जलम् (for जनम्) K1 मानयित्वा मन जनम्, V3 B2 Dn1 °यन्निपुणं जगत्; Dn1 मानयन्विप्रजं परम्, D2 3 °यन्निशसंज्ञितम् (D4 °मागमम्). (for b)

Colophon. — Mention of the Epic: K3 Dn1 D1. — Mention of Khila: K1 V1 3 B Dn1 D1–4. — Sub-parvan: K Ñ2 V1 3 I Dn D3 D5 3 4 5 (3 वी)(K3 D1 पु)ष्करम्, D2 4 पौष्करप्रादुर्भाव. — Adhy. no.: K3 1, V2 214, Dn, Dn1 213, D3 201, D3 227, D4 209; G3 305.

(L. 1720) K1 4 Dn1 संयुज्य; D1 संयुज्य (for सं°).

वैशंपायन उवाच ।
अथ दीक्षां समास्थाय सर्वे विष्णुमया गणाः ।
पुष्करादग्निमुद्धृत्य प्रणीय च यथाविधि ॥
जुहुवुर्मन्त्रविधिना ब्राह्मणा मन्त्रचोदिताः ।
हविषा मन्त्रपूतेन यथा वै विधिरेव च ॥
स चाग्निर्विधिवत्तत्र वर्धते ब्रह्मतेजसा ।
तेजोभिर्बहुलीभूतः प्रभुः पुरुषविग्रहः ॥
ब्रह्मदण्ड इति ख्यातो वपुषा निर्दहन्निव ।
दिव्यरूपप्रहरणो ह्यसिचर्मधनुर्धरः ॥
गदी च लाङ्गली चक्री शरी चर्मी परश्वधी ।
शूली वज्री खड्गपाणिः शक्तिमान्वरकार्मुकी ॥
विष्णुश्चक्रधरः खड्गी मुसली लाङ्गलायुधः ।
नरो लाङ्गलमालम्ब्य मुसलं च महाबलः ।
वज्रमिन्द्रस्तपोयोगाच्छतपर्वाणमाक्षिपत् ।
रुद्रः शूलं पिनाकं च मनसाधारयत्प्रभुः ॥
मृत्युर्दण्डं सपाशं च कालः शक्तिमगृह्णत ।
जग्राह परशुं त्वष्टा कुबेरश्च परश्वधम् ॥
निर्विकारैः समायुक्ताः शतशोऽथ सहस्रशः ।
विश्वकर्मा च त्वष्टा च चक्राते ह्यायुधानि तु ॥
इन्द्राग्नी रथं प्रादात्सूर्याय च प्रतापिने ।
परमात्मा ददौ विष्णू रुद्राय च महात्मने ॥
छन्दोभिरेव त्वष्टा तु स चकाराथ वाहिनीम् ।
विश्वकर्मा विमानानि चकार बहुभिः क्रमैः ॥
शरीरांशं समुद्धृत्य विष्णुः सत्यपराक्रमः ।
पुष्करात्पर्वणि घनान्पूतनार्थं प्रकल्पयत् ॥
यां चैव सूर्यरक्षार्थं त्वरया समकल्पयत् ।
ययाभियुज्य संग्रामे शत्रुं निर्विभिदे रणे ॥
स तं दण्डं समुचितं निर्विकारं समाहितम् ।
ब्रह्मा जग्राह विधिना अन्तर्धानगतः प्रभुः ॥
स्वैः प्रभावैश्च बहुधा सोऽस्त्रग्रामं चतुर्विधम् ।
ऐन्द्रमाग्नेयवायव्यं रौद्रं रौद्रेण वर्चसा ॥
एभिर्विकारैः संयुक्ता दितेः पुत्रा महाबलाः ।

B1 3 Ds3 Cal ed किं कुर्वन्त, Ds कर्म कुर्वन्(for किमकु°) K1. 3 D4 परस्परम्, K4 अत परम् (for तत प°) —(L 1721) B3 अनु (for यत्र) K3 विद्यते (for लभ्यते) —(L 1722) V1 समास्थाय (for °स्थाय) K1 3 D4 सर्वे विष्णुपरायणा (for b) —(L 1724) N3 om line 1724a K1-3 D4 नोदिता (for चो°) —(L 1725) D3 स (for च) G4 यथाविधि हुतेन च (for d) —(L 1726) Dn1 -तेजस, G3 -चेतसा (for तेजसा) —(L 1728) Bom ed दण्डी (for दण्ड) D3 विमुखान (for वपुषा) —(L 1730) K4 V3 D1 3 गदया, N3 गदावान्, V1 B D3 D5 6 G3 खगदी (for गदी च) K2 शूली (for शरी) V2 3 वर्मी, D3 चर्मं (for चर्मी) —(L 1731) K1 D3 D7 चक्री (for वज्री) D5 शूली खड्गी वज्रपाणि (for a) Bom Poona eds G(ed) कार्मुक (°की) —(L 1732) Ñ3 V3 स्वामी (for खड्गी) Ds3 D3 मुसली लाङ्गलायुध (for b) —(L 1733) D3 रराज हलमासाद्य (for a) G3 हलायुध (for महाबल) —(L 1734) K2 चतुपर्वं समाक्षिपत् (for b) —(L 1735) Bom Poona eds G(ed) भुवि (for प्रभु) —(L 1736) K3 4 Dn D1 3 5 पाशमाप, D2 पाशमय, D3 (by corr) च पाश च (for सपाशं च) —(L 1737) G3 धनुर्महत् (for परश्वधम्) —(L 1738) D3 आदित्य इव दीप्यन्त (for a) —(L 1739) K3 B D6 [आ]युधं बहु (K4 धनु) (for [आ]युधानि तु) —(L 1740) B1 Dn D5 6 G3 [अ]ग्नि (for [अ]ग्नी). K1 D4 स सूर्याय (for सूर्याय च) —(L 1741) K1 2 D4 विष्णो; K3 4 D1 2 6 G3 कृष्णो (for विष्णू) —(L 1742) G3 चकार रथवाहिनीम् (for b) —(L 4744) Bom Poona eds समुत्पन्य, G(ed) समुपत्य (for समुद्धृत्य) K3 वरान्पृथगकल्पयान् (for b) —(L 1745) K1 B3 D3 G3 Cn वनान्, Ñ3 V1 3 B1 3 Dn Ds D3 5 6 घनात् (for घनान्) K1 3 4 Ñ3 B2 Dn1 Ds3 D1-3 प्रकल्पयन्, B1 D6 प्रवर्तयन्, B3 प्रवर्तत, Ds1 G2 प्रकल्पयेत् (for °यत्) —(L 1746) V1 3 Ds उग्रा Dn1 या (for यां) D4 सर्वं (for सूर्य) D4 (marg as above) सेन्द्राणां (for -रक्षणा) K1 या चैव सूर्यसेन्द्राणा, K3 नद्यां स देवरस्सूर्यो, D6 ज्यां (marg या) चैव सूर्ययक्षाणां (for a) K1 D4 रक्षार्थं, D6 त्वचा च, Bom Poona eds G(ed) वाचा वै (for त्वरया) K3 रक्षार्थमकल्पयत्, V3 त्वचा समवकल्पयत्, Ds1 त्वचया समकल्पयेत्, D3 त्वष्टा वै समकल्पयन् (for b) — D3 om lines 1547-1548 —(L 1547) K2 ते पूज्य, K3 D2 [अ]भिपूज्य; K4 °युक्त, Dn1 D1 3 [अ]भिपूज्य D4 संयुज्य (for [अ]भियुज्य) K1 यथा संयुज्य संग्रामे, Dn1 ययाभिपूज्य संग्रामे (for a) K1 Ñ2 B1 D1 G3 शत्रून् (for शत्रुं) —(L 1748) K1 3 स तु, K3 4 D1 शान्त (for स तं) —(L 1749) B2 बहुधा (for विधिना) —(L 1750) D3 स्वभावैश्च (for प्र°) B1 3 D6 विधिना, D4 बहुना (for °धा) K1

तपसा शिक्षया चैव अस्त्रैः प्रहरणैस्तथा ॥
बलेन चतुरङ्गेण वीर्येण च समाहिताः ।
अप्रधृष्या रणे सर्वे क्षणेनैवाभवंस्तदा ॥
ते विहाय गुहामध्ये सभाण्डोपस्करे रथे ।
मन्दरस्य गिरेः पादे त्रिचेरुर्वसुधातले ॥
चतुरङ्गं बलं सर्वं संहृत्य तमसः प्रभुः ।
विष्णुरेव महायोगी चचार वसुधातले ॥
भूयोऽन्यत्तप आसेदुश्चरन्तो ब्राह्मणैः सह ।
तैश्च सर्वैः सुरगणैश्चर्मचीरनिवासिभिः ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।
ब्रह्मन्खिले वर्तमाने निर्मर्यादे महाग्रहे ।
अविनाशे च भूताना कथमासन्प्रजास्तदा ॥
वैशंपायन उवाच ।
अभ्यषिञ्चत्पृथुं वैन्यं पुरा राज्ये प्रजापतिः ।
राज्याय ऋषिभिः सार्धं प्रजाधर्मपरायणः ॥
एष वः परमो राजा अनुरागादजायत ।
त्रेताया सप्रवृत्तायामन्योन्यमनुजल्पिरे ॥
एष नो वृत्तिदाता च शिल्पाना च समर्पिता ।
निर्माता सर्वभूताना सत्यधर्मेन कर्मणा ॥
एतस्मिन्नन्तरे देवा गन्धमादनसानुषु ।
बहुभिर्नियमैः श्रान्ता निषण्णा गिरिसानुषु ॥
अथ गन्धं समासाद्य समन्तादेवदानवाः ।
माधवे समये प्राप्ते तेन गन्धेन दर्पिताः ॥
पुष्पमात्रस्य यद्वीर्यं मारुतेन विमर्दितम् ।
मनोग्राहि सुरं सर्वं पार्थिवं गन्धमुत्तमम् ॥
ते दैत्यास्तेन गन्धेन किंचिद्विस्मयमागताः ।
प्रसन्नमनसो भूत्वा परं सौख्यमुपागताः ॥
ऊचुश्च सहिताः सर्वे तेन गन्धेन दर्पिताः ।
पुष्पमात्रस्य यद्वीर्यं कि तस्य फलतो भवेत् ॥

Ds D1 शस्त्र (for सोऽस्त्र) —(L 1751) V3 शातय (for शासेय) G3 वायव्ये (for °व्य) D5 तेजसा (for वर्चसा) —(L 1753) Ds1 प्रकारै (for त्रि°) —(L 1753) Bom ed सर्वे Poona eds G(ed) स्वाङ्ग (for सर्व) G3 बहुरि चैव (for प्रहरणैस) Ds1 शस्त्रे प्रहरणेन च (for °) —(L 1755) K3 4 Dn D1 2 5 (marg as above) क्षणेन सम पद्यत , Bom Poona eds G(ed) समपद्यन्त वै तदा (for °) —(L 1756) V1 3 गुहां मध्ये , D5 G3 सभामध्ये , D1 5 गुहामध्य (for °ध्ये) K3 रत्ने K4 तथा (for रथे) K4 सभाण्डोपस्करै रथैः , D6 °पस्कर रथम् (for °) —(L 1757) B1 बहुधा (for वसुधा°) —(L 1758) K1 D2 तमसा , K2 V1 3 B1 2 D5 तपस , D3 G3 तपसा (for तमस°) —(L 1759) Bom ed G(ed) महायोगवान् Poona ed °योगात् (for °योगी) —(L 1760) G1 ब्रह्मणा (for ब्राह्मणै) G1 Bom Poona ed G(ed) धर्मं° (for चर्म)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Ds1 D1 5 — *Mention of Khila* V1 3 B Ds1 D1 4 — *Subparvan* K Ñ2 V1 3 B Dn1 D4 D1–3 5 5 G3 पौ° K3 पु° ष्करम् ; Dn1 D1 पु(D4 पौ)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 (marg) 2 , V3 216 , Dn 23 , Ds1 214 ; D1 202 , D5 210 , C3 376

(L 1762) V3 ब्राह्मन् (hypermetric) (for ब्रह्मन्) K [ब्र]ह्मखिले (hypermetric) , D3 निरिखे (hypermetric) (for न्खिले) Ñ2 V1 3 D5 परिग्रहे (for महा°) —(L 1763) K1 D6 विनाशे सर्वभूतानां , K3 अचिरात्सर्वभू° ; K4 D1 2 5 अवि(D1 4 °भि)नाशेन भू° (for °) —(L 1764) K1 अभिषिच्य (for अभ्यषिञ्चत्) K3 राज्ये (for वैन्य) — For line 1764 Ñ2 V1 3 B1 3 D5 D3 6 G1 subst

57** पृथु वैन्य प्रजापालमभ्यषिञ्चत्प्रजापति ॥

—(L 1765) K3 यज्ञाय ; K3 D1 2 4 (sup lin as above) वाग्याय , K4 V3 D5 न्यायाय , D3 यज्ञार्थं ; D5 G3 राज्याय ; D6 (sup lin) राष्ट्राय (for राज्याय) — D1 om lines 1766 1767 —(L 1766) V3 P1 3 D5 (sup lin) म (for व) B1 3 D6 Cal ed मा(B3 श)नुरागो व्य° D1 °गोऽभ्य° जायत (for °) —(L 1767) V3 G3 अभि ; D3 मति (for मनु) K1 अन्योन्यमुपजल्पिरे ; K2 °न्य ते पर्यजल्पिरे (for °) —(L 1768) K1 D1 वो (for नो) Ñ2 V1 3 B2 D5 D1 प्रवर्तिता (for समर्पिता) Bom Poona eds G(ed) शिल्पानां च प्रवर्तिता (for °) —(L 1769) Dn D1 निर्मिता (for निर्माता) D3 धर्म (for सत्य) —(L 1770) D1 गन्धमादनमुत्तमम् (for °) — K3 G3 om (hapl) line 1771 —(L 1771) D1 बहुभिर्विविधैः श्रान्ता (for °) —(L 1772) Dn समन्ता (for दा°) —(L 1773) Ñ2 Dn D3 समय (for °ये) K2 3 4 V3 D1 1 माधवे समये (K3 4 D5 4 °च) प्राप्ते (for °) Ñ2 V3 3 D1 दर्पिताः (for द°) — G3 om (hapl) lines 1774 1777 K3 om (hapl

अनुमानेन विज्ञेया त्रिविधाः कर्मबुद्धयः ।
शुभाश्चैवाशुभाश्चैव बुद्धिप्राणेन देहिनाम् ॥
तस्माद्वयं पयोमध्ये ओपधीर्निर्मथामहे ।
मन्दरेण गिरीशालेन बलिना कामरूपिणा ॥
समुद्रमभिसरम्भान्मथीमः सोमजं जलम् ।
पीत्वा च सहिताः सर्वे अस्विनाः कामरूपिणः ॥
विष्णुरेवाग्रणीस्तेषां भविष्यति महाबलः ।
दिवं च वसुधां चैव भोक्ष्यामः सह शत्रुभिः ॥
समूलपत्रशाखाश्च सपुष्पाः सफलाशिनः ।
सर्वमहाश्च गृह्णीमः सुधा च वसुधातले ॥
उद्धृत्य गिरिपादेभ्यो गन्धमादनसानुजान् ।
प्रभाष्य वचनं देवा मन्दरस्य प्रकम्पने ॥
समुद्धर्तुं प्रधावन्ति कम्पयन्ति स्म मेदिनीम् ।
निश्चयेन महावीर्या बाहुभिः परिणाहयन् ॥
न शेकुस्ते समुद्धर्तुं शैलेन्द्र दनुवंशजाः ।
निपेतुर्जानुभिर्जुष्टा विपुले पर्वतान्तरे ॥
समाधायात्मनात्मानं तपसा दग्धकिल्बिषाः ।
पितामहं प्रपद्यन्त शिरोभिः कामरूपिणः ॥
तेषां मनोभिलषितं ब्रह्मा सर्वत्रगो वशी ।
ज्ञात्वा बहुविधैर्वाक्यैर्व्याजहार सरस्वतीम् ॥
अशरीरां शरीरस्थां परया वर्णसंपदा ।
सर्वलोकपतिर्ब्रह्मा लोकाना हितकाम्यया ॥
आदित्यैर्वसुभिश्चैव रुद्रैश्च समरुद्गणैः ।
देवैर्यक्षैः सगन्धर्वैः किंनरैश्च प्रगाथिभिः ॥
समेत्य सहितैः सर्वैः शक्य उद्धरितुं गिरिः ।
अमृतार्थे महातेजा धातुभिः समरञ्जितः ॥
सुरासुरगणाः सर्वे समुत्पाट्य महागिरिम् ।
हस्तारूढा प्रपद्यन्ति वीरुधो हिमवद्रसम् ॥
एतच्छ्रुत्वा च वचनं सर्वेषामन्तिके तदा ।
दैतेया बाहुबलिनो मनोभिर्वाग्भिरेव च ॥
विक्रीडभूता वसुधा बभूव लवणाम्भसः ।
यत्र पुष्कर विन्यस्त सहितैर्देवदानवैः ॥

lines 1774 1776 —(L 1774) K1 B3 D1 समर्पितम् (for त्रिस°) —(L 1777) K1 D4 -वदना (for -मनसो) Ñ3 V1 3 D5 सर्वे (for भूत्वा) V3 om (hapl) line 1778 —(L 1778) Ñ2 हर्षिता (for दृ°) —(L 1780) K3 D2 3 विज्ञाय (for विज्ञेया) K1 3 D4 G3 वृत्तय, V3 भूमय (for बुद्धय) —(L 1781) K3 वृत्ति D4 बुद्धि (for बुद्धि) K4 बुद्धि प्रायेण देहिनाम् (for ᵇ) —(L 1782) B1 Dn1 D1 3 4 ओपध्यो Dn2 Bom ed औषध्यो (for ओषधीर्) — K4 om (hapl) lines 1784-1785 —(L 1784) B1 3 D5 D6 (marg) संरब्धा (for °म्भान्) Dn1 जले, D5 गगा, D3 बलम् (f r जलम्) —(L 1787) D5 (marg) G3 शक्तिभि (for शत्रुभि) —(L 1788) K2 सपुष्पा फलसंस्थिना, B1 Dn G3 °ष्पा फलशालिन (for ᵇ) —(L 1789) B1 Dn2 G3 सर्वे (for सर्वं) D3 -प्रांढ (for महाश्च) K4 Ñ3 V1 3 B D3 D4 वसुधां; K4 सुखं च (for सुधा च) —(L 1790) K3 सानुषु, K4 L1 °गान् (for °जान्) —(L 1791) D4 च वचो (for वचनं) K1 इवो, K3 4 Dn D 3 4 (marg) 4 G3 दैत्या (for देवा) K4 प्रतार्य वचन देवो (for ᵃ) V3 P3 प्रकल्पने (for °म्पने) —(L 1792) Dn1 G(ed) प्रधावन्त, Dn2 प्रयान्ति (for प्रधावन्ति) —(L 1793) K1 D1 निश्चलन्तो (for निश्चयेन) K1 Ñ3 V1 B Dn2 D3 D7 4 5 G3 Cn परिणाहिभि (for °हयन्) Dn1 D4 बहुभि परिणा(D4 °वा)हिभि (for ᵇ) —(L 1794) Bom Poona eds G(ed) शक्नुस् (for शेकुस्) —(L 1795) K2 Ñ2 V1 B Dn D5 D3 G3 घृष्टा, V3 घृष्टा (for जुष्टा) —(L 1797) K1 4 D4 प्रपद्यन्त; K3 प्रापतन्त, B2 Dn D1 3 G3 Cn प्रपद्यन्ते, D51 °द्येन (for °द्यन्त) K° 4 Ñ3 V1 3 P2 3 Dn D5 D7 5 6 G3 Cn °रूपिभि (for °ण) —(L 1800) B Dn D5 D6 G3 शरीरस्थ (for °रस्थां) —(L 1801) G3 Poona ed -मतिर् (for पतिर्) K2 (before corr) लोकानां च पितामह (for ᵇ) —(L 1804) K1 D1 उद्धर्तुं (for उद्धरितुं) K2 3 D1 4 शक्यमुद्धरि(K2 °द्धर्तुं)तु हरिम्, Ñ2 V1 3 B2 3 D5 D6 G3 उद्धर्तुं शक्यते गिरि (B2 3 °रिम्), B1 उद्धर्तुं धरितुं गिरि; D3 उद्धर्तुं त मन्दगिरिम् (for ᵇ) —(L 1807) Cal ed हि नत्र (for हिमवद्) D2 भयम् (for रसम्) K3 D1 विबुधा हि महद्द्रसम्, D1 (marg) वीरुधो हि महद्यम् (for ᵇ) —(L 1810) Ñ2 आक्रीडभूता (for वि°) K1 3 4 Dn D1 2 3 G3 बहुधा (for वसुधा) B1 Dn D1 2 3 बभूवुर् (for °व) D3 G3 लवणाम्भसि (for °स) — After line 1810, Ñ2 ins

58** न च केचिपिवन्त्यन्ये देवा नैव च दानवाः ।

— G3 om lines 1811-1815 —(L 1811) Dn Bom

सुरासुरगणाः सर्वे सहिता लवणाम्भसः ।
मन्दरं पुष्करं कृत्वा नेत्रं वासुकिमेव च ॥
समाः सहस्रं मथितं जलमोषधिभिः सह ।
क्षीरभूतं समायोगादमृतं समपद्यत ।
तज्जहुरसुराः पूर्वमाक्रान्ता लोभमन्युना ॥
धन्वन्तरिस्तथा मद्यं श्रीर्देवी कौस्तुभो मणिः ।
शशाङ्को विमलश्चापि समुत्तस्थुः समन्ततः ।
उच्चैःश्रवा हयो रम्यः पीयूषं तदनन्तरम् ॥
पश्चाद्देवास्तदादातुमुद्यता राहुमब्रुवन् ।
न तु केचित्पिबन्त्येते दैत्या नैव च दानवाः ॥
चिच्छेदाथ हरिः सत्ये राहोश्चक्रेण कं तदा ।
अनिर्मुक्तं पितृगणैर्मुनिभिश्च सनातनैः ॥
तन्द्रिहस्तादमृतं जहार पृथिवी स्वयम् ।
जह्वारान्तर्गता देवी ब्रह्मवाक्यप्रचोदिता ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

निहते दैत्यसघाते विष्णोश्चातिपराक्रमे ।
दैतेया दानवेयाश्च किमिच्छन्ति पराक्रमात् ॥

वैशंपायन उवाच ।

दानवा राज्यमिच्छन्ति पराक्रम्य महाबलाः ।
तप इच्छन्ति सहिता देवाः सत्यपराक्रमाः ॥
अथ कालस्य महतो हिरण्यकशिपुस्तदा ।
यजते ब्रह्मणः क्षेत्रे प्राप्तैश्वर्यः स कामदः ॥
यजेद्बहुसुवर्णेन राजसूयेन पार्थिवः ।
क्रतुना दानवश्रेष्ठो वसुधाया महाबलः ॥
गङ्गायमुनयोर्मध्ये यद्भूद्विपुलं तपः ।

Poona eds G(ed) विन्यस्त (for °स्त) — (L 1813) D3 नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम् (for °). — After line 1813, Ñ2 V1 3 ins

59** कूर्मपृष्ठं तत प्राप्य मन्दरं न्यस्तवांस्तदा ।
विष्णुरेव महाबाहु पर्वते यत्नवत्तत ॥
ततो मथितुमारेभे देवदैत्यसमागमे ।
यत पुच्छं ततो देवा असुरा मस्तके स्थिता ॥
एतस्य ह मनिश्वासा उक्षिता असुरास्तदा ॥

[(L 2) V3 महायोगी (for °बाहु°) V1 पृत (for तत) — (L 5) V1 ते तस्य पणिन श्वासा , V3 ते तस्य फणविश्वासाद् (for °) V3 क्षुभिता (for उक्षिता)]

— (L 1814) B1 ममन्थुर् (for मथितं) — After line 1815, Ñ2 V3 ins

60** क्षीरादश ममभवन्नवनीत ममुद्भवम् ।
मथ्यमाने ततकास्य समुत्पत्ति क्रमेण स ॥
उच्चैःश्रवास्तथाश्वश्च ऐरावममनन्तरम् ।
ततो लक्ष्मी समद्भूता विष्णुवक्षःस्थलाश्रया ॥
ततो धन्वन्तरिर्देव उद्धृत कलशान्वित ।
कलशात्समुद्भूतममृतं तत्र दृष्टवान् ॥

— (L 1816) D3 उज्जहुर् (for तज्जहुर्) K4 Ñ2 V3 D4 5 सर्वम् ; D3 सर्वे (for पूर्वम्) K2 V3 ते जहुरसुरा सर्वम् (for °) V3 बल (for लोभ) — Ñ2 B G3 ins after line 1816 V3 after line 1817

61** तदा पश्चाज्जहुर्दैत्या कामतेजोबलान्विताः ।

— V3 om line 1817. — (L 1817) V1 मद्य ; D3 सुरा (for मद्य) — (L 1818) समुद्भूत (for समुत्तस्थु). — V3 om lines 1819-1820 V1 om line 1819. — (L 1819) D4 चैव (for रम्य) — (L 1820) K1 2 4 तदा पातुम्, Ñ2 V1 B1 3 D5 तदा पातुम् (for तदादातुम्). — For line 1820, D3 subst

63** दृष्ट्वा दैत्यं स्थितं पातुं मध्ये तं राहुमव्ययम् ।

— (L 1821) K1 3 B D3 6 [अ]न्ये , Ñ2 V1 3 D5 [पु]व ; Dn G3 च (for [पु]ते) — (L 1822) K3 om lines 1822b–1824a. K1 3 4 Ñ2 V1 3 B D3 D4 5 5-6 कं युधे , Dn वै तदा , D3 कंधरम् (for कं तदा) — (L 1823) Ñ2 सुनिर्मितं , V1 3 सुनिर्मुक्तं , D3 अविसर्गं ; Cal ed अभियुक्तं (for अनिर्मुक्तं) B1 समाहिते , D1 समन्ततः (for सनातनैः). — D3 om line 1825 — (L 1825) Dn [अ]दृगता (for [अ]न्तर्गता). K1 3 Ñ2 V1 3 B D3 4 6 G3 ब्रह्मणादर्शितं देवी (for °) K1-3 D4 प्रचोदिता (for प्रचो°).

Colophon — *Mention of the Epic* K1 D3 D4 6. — *Mention of khila* V1 3 B D3 D4 6 — *Sub-parvan* K Ñ2 V1, 3 B Dn D3 D4 5 6 G3 पौष्करम् ; Dn D3 पु (D3 पौ)ष्करप्रादुर्भाव . — *Adhy no* K2 3 ; V3 216 , Dn 21 , D3 215 , D1 203 , D3 231 ; D4 211 ; G3 337 .

(L 1826) D3 पराक्रमे (for °मे) — (L 1827) K3 V3 3 B3 D3 दैतेया दानवाश्चैव (for °) D3 चेच्छन्ति (for इच्छन्ति) — (L 1829) D3 महता (for सहिता) — (L 1830) Ñ2 B Dn D3 वर्षे (for अथ) K1 3 V1 3 वर्षे वा (K3 प्रभवा)स्य महतो ; D4 G3 वर्षे काले G3 °स)स्य

समेयुस्तत्र सहिता यजमाने महासुरे ॥
ब्राह्मणा वेदविद्वांसो महाव्रतपरायणाः ।
यतयश्चापरे सिद्धा योगधर्मेण भारत ॥
मुनयो वालखिल्याश्च धन्या धर्मेण शोधिताः ।
बहवो हि द्विजा मुख्या नित्यं धर्मपरायणाः ॥
ऋषयश्च महाभागा विप्रैः पूज्याः सहस्रशः ।
विपुलै रत्नविभवैर्ह्रियमाणैस्ततस्ततः ॥
शुक्रस्तु सह पुत्रेण दैत्यं याजयते प्रभुः ।
हिरण्यकशिपुर्मध्ये गणानां ज्वलनप्रभः ॥
हिरण्यकशिपुश्चैव व्याजहार सरस्वतीम् ।
कामादर ददानीति तद्वै सम्प्रतिपद्यताम् ॥
विष्णुर्वामनरूपेण भिक्षां तां प्रत्यगृह्णत ।
हिरण्यकशिपोर्हस्ताद्वै पदे पदमेव च ॥
ततः क्रमितुमारेभे विष्णुः सत्यपराक्रमः ।
त्रीँल्लोकांस्त्रिपदैः क्रान्त्वा दिव्यं वपुरधारयत् ॥
हतराज्याश्च दैतेयाः पातालविवरं ययुः ।
ससैन्यगणसन्नद्धाः सप्रासाः सासितोमराः ॥
सयष्टिमुद्गलाश्चैव सपताकारथध्वजाः ।
सचर्मवर्मकोशाश्च सायुधाः सपरश्वधाः ॥
तथेन्द्रविष्णुसहिताः सगणास्तेऽभ्युत्थिता गणाः ।
अभ्यषिञ्चन्प्रमुदिता लोकानामधिपं सुराः ॥
स तान्स्वधामृतेनाशु पितॄन्वै समतर्पयत् ॥
ब्रह्मा तदमृतं दिव्यं महेन्द्राय प्रयच्छति ।
अक्षयश्चाव्ययश्चैव सवृत्तस्तेन कर्मणा ॥
ततः शङ्खमुपध्मासीद्विपता लोमहर्षणम् ।
पितामहकरोद्भूतं जनित्रे प्रथमे पदे ॥
तं श्रुत्वा शङ्खशब्दं तु त्रयो लोकाः समाहिताः ।
निर्वृतिं परमां प्राप्ता इन्द्रं नाथमवाप्य च ॥

सहितो (for ᵃ) — (L 1831) D1 कामस (for कामद्) — (L 1832) K3 पार्थिव स महासुर (for ᵇ) — (L 1833) Bom ed G(ed) महाफल (for °बल) — (L 1834) K2 V3 D4 विमल (for विपुल) D6 (inf lin) तदा, G3 सद् (for तप) K1 यद्भूद्विमलं यश (for ᵇ) — (L 1837) D5 युक्तेन (for -धर्मेण) — (L 1838) D6 नाना (for धन्या) K1 2 B3 D1 G2 शोभिता , K2 4 D2 Dn D1 3 5 शापिता , D6 (marg as above) तोषिता (for शोधिता) Ñ2 नानाधर्मेण शोभिता , V3 नानाधर्मोपशोभिता , D3 योगधर्मेण पोषिता (for ᵇ) — (L 1839) K1 3 B2 Dn D1 नित्या , D2 3 नित्य (for नित्यं) — (L 1840) D3 महाभाग (for °भागा) — (L 1841) Dn D2 G3 अन्न (for रत्न) K1 2 D1 शोभैश्च (for विभवैद्) V1 2 B D3 विपुले रत्नवि(V1 2 °त्ने वि)भवे (for ᵃ) K3 ह्रियमाणस् V1 2 D D6 °माणे (for °माणैस्) D3 क्रियमाणा इतस्ततः (for ᵇ) — (L 1842) G(ed) शुक्रस्त्वथ (for शुक्र°) D1 प्रभुम् (for प्रभुः) — K1 om (hapl) lines 1843 — (L 1843) K1 2 B Dn D1 4 G3 हिरण्यकशिपुं (for °पुर्) G3 दैत्यानां (for गणानां) K1 2 D4 प्रभवम् , K2 V1 B3 (marg as above) 2 D1 5 प्रभु (for प्रभ) Dn गणाना प्रभव प्रभु (for ᵇ) — (L 1845) K1 2 B1 2 D1-3 ददामि , K2 D3 G3 °ति (for °नि) — (L 1846) D3 वसुधा (for भिक्षां तां) K2-4 Dn D1 2 G2 Cn प्रतिगृह्णति K2 B1 (marg) प्रतिगृह्णाति (for प्रत्यगृह्णत) — (L 1849) B1 मुनिभि (for त्रिपदैं) K1 क्रम्य , G3 कृत्वा (for क्रान्त्वा) K3 4 B3 Dn D1 2 त्रीँल्लोकान्मुनिभि क्रान्तैद् , D3 °कान्मुनिभि सक्रान्ते (hypermetric), D3 °कांस्त्रिपदे क्रान्ते (for ᵃ) — (L 1850) G(ed) ते दैत्या (for दैतेया) Dn पाताल (for °ल) — K1 2 D4 त्रिवरे (for °रं) — (L 1851) B2 3 D6 -संनद्धा (for सन्नद्धा) D3 समेत्य गणसंनद्धा (for ᵃ) Ñ2 सित (for सासि) — (L 1852) D3 पताकाश्चैव सध्वजा (for ᵇ) — (L 1853) V1 D3 -काष्ठाद् (for कोशाद्) D6 परिच्छदा (for परश्वधा) — (L 1854) K3 तथैव ; N2 V1 2 Dn2 D6 तथैन्द्र , B1 तत्रेन्द्र ; G3 अथेन्द्रं (for तथेन्द्र) K3 om line 1854ᵇ K1 साध्यास्तु (for सगणास्) B1 D2 ऽभ्युद्यता D3 G3 ह्युत्थिता (for ऽभ्यु°) K2 D1 साध्यास्तेऽभ्युत्थिता गुणा (for ᵇ) — (L 1856) Ñ2 V3 D3 D4 [अ]थ , D3 [प्]व , D6 [अ]शन् (for [आ]शु) K3 सनातन स्वधामृतै (for ᵃ) B1 2 Dn2 D3 पितृत्वे (for पितॄन्वै) K2 D1 समतर्पयन् , D4 °तर्पत (for °तर्पयत), K4 Dn1 पितृत्वे समकल्पयत (Dn1 °तर्पयन्) (for ᵈ) — (L 1858) K1 2 D4 [illegible] , K4 D1 4 [illegible] (for ᵃ) K3 4 Dn Ds1 D1-3 संवृत्तस् , D6 सद्वृत्तस् (for सवृत्तस्) D3 संवृत्त स्वेन कर्मणा (for ᵇ) — (L 1859) D3 उपाध्माय (for °ध्मासीद्) — (L 1860) K3 करोन्मुक्त (for °द्भूत) V1 B1 2 D3 जनित्ते ; D3 पतिते , G3 Bom Poona eds G(ed) जनितृ (for °त्रे) — (L 1861) V3 श्रुत्वा शङ्खस्य शब्दं च (for ᵃ) — (L 1862) D6 प्राप्य (for प्राप्ता) G(ed) प्राप्यम् (for नाथम्) — (L 1863) B3 अग्नि (for वह्नि) N2 V1 2 D3 संप्रयुक्तानि संभवै ; D6 ससक्ता अग्निसभवै (for ᵃ) — (L 1864) G3 सहितैर् (for त्रिह°)

सर्वैः प्रहरणैश्चैव समुक्ता वह्निसमप्रभे ।
मन्दराग्रेषु विहतैर्ज्वलद्भिरिव पावकैः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततो महति वृत्तान्ते स्थिते राज्ये महोदये ।
देवाना मानुषाणां च सहवासोऽभवत्तदा ॥
एकतः समधीयन्ते महिलाः प्ररुदन्ति च ।
स्वयं च भागं गृह्णन्ति यज्ञकर्मणि भारत ॥
प्राचेतस ततो दक्ष दीक्षित्वा वै बृहस्पतिः ।
वाजिमेधाय भगवानृषिभिः परिवारितः ॥
तस्मिन्पैतामहे यज्ञे दक्षस्य विदितात्मनः ।
शामित्रमकरोद्रुद्रो भागार्थे सह नन्दिना ॥
रुद्रस्यैव हि तद्रूपं द्विधाभूतं तदीप्सया ।
जातः परमधर्मात्मा नन्दी पुरुषविग्रहः ॥
तेन योगेन राजेन्द्र यत्तद्ब्रह्म सनातनम् ।
विहित सत्यवचनैस्तैनैव परमात्मना ॥
सरूपैश्चाप्यरूपैश्च विरूपार्श्चैर्घटोदरैः ।
ऊर्ध्वनेत्रैर्महाकायैर्विकटैर्वामनैस्तथा ॥
शिखिभिर्जटिभिश्चैव व्यक्षैर्वै शङ्कुकर्णिभिः ।
चीरिभिश्चर्मिभिश्चैव कूटमुद्गरपाणिभिः ॥
सघण्टाचीरिभिश्चैव मुखमेखलधारिभिः ।
सहस्रकटकैश्चापि स्वर्णकुण्डलधारिभिः ॥
सडिण्डिमैः सभेरीकैः समृदङ्गैः सवेणुभिः ।
एतैः परिवृतो देवो मखं त समुपागमत् ॥
सशङ्खमुरजैश्चापि सतालतलपाणिभिः ।
उमायुधधरो देवः सपिनाक इवान्तकः ॥

COLOPHON — *Mention of the Epic* K1 Ds2 D2 — *Mention of Khila* V1 3 B Ds D1 3 — *Sub parvan* K Ñ2 V1 3 B Dn1 Ds D1 3 5 6 G3 पौ(K1 पु)ष्करम्, *Dn2 D2 4* पौ(*Dn2* पु)ष्करप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 4, V2 217, Dn 25, Ds2 216, D1 204, D3 232, D5 212, G3 358

(L. 1865) G3 मन्त्र (for राज्ये) — (L 1866) K3 दानवाना (for मानुषाणा) Dn Bom Poona eds G(ed) दे (Dn दै)वताना मनुष्याणा, D3 G3 देवाना च मनुष्याणा (G3 °ह्रासन्ने) (for °) — (L. 1867) K3 V1 3 B1 3 Ds1 D5 समधीयन्ति, D5 °वर्धन्त (for °धीयन्ते) K3 प्रहसन्ति, Ñ2 B3 D4 प्रवदन्ति, D3 प्रचलन्ति, D5 प्रमुदन्ति (for प्ररु°) — For line 1867, G3 subst

63** एकतो वेदघोषाश्च प्रवदन्ति महर्षयः ॥

— G3 om lines 1868 — (L 1869) D3 G3 दीक्षयित्वा (for दीक्षित्वा वै) V2 प्रजापति (for बृहस्पतिः) — (L. 1870) G3 ऋषिभिर्विदधे क्रतुम् (for ᵇ) — (L. 1871) Ñ2 V1 3 B Dn D2 D3 मातामहे, D1 पिता°, G3 पैतामह (for °महे) K3 Bom Poona eds यज्ञ (for यज्ञे) D3 तस्मिन्गतो महा यज्ञे (for °) K1 Dn [अ]विदितात्मन°, K3 B3 विहि° (for विदि°) — (L. 1872) Ñ2 B3 D3 D6 भागार्थं, V1 भगवान् (for भागार्थे) — (L. 1873) K3 D4 यदीप्सया, Ñ2 V1 3 D3 तदिच्छया (for तदीप्सया) K1 द्विधाभूय यदीप्सया (for ᵇ) — (L. 1874) D4 यतो (for जात) — (L 1876) K2 3 4 Ñ2 V2 B1 3 D1 4 6 वचनै (for °नैव) G3 विहितं च द्विधाभूत (for °) — After line 1876, G3 ins

64** एवभूतो महादेव शामित्रमकरोत्प्रभु ॥
एव कर्मणि निर्वृत्ते वाजिमेधात्मके तदा ।
देवाश्च भाग गृह्णन्ति दक्षस्य च महात्मन ॥
तत क्रुद्धो महादेवश्चापसृत्य वृषध्वजः ।
नन्दिना सह भूतैश्च समुत्तस्थौ सभान्तरे ॥

— (L 1877) K1-3 Ñ2 V1 3 B D4 स्वरूपैश्च, D3 भरू°; D5 G3 सुरू° (for सरू°) Dn1 विरूपाक्षैर् (for [अ]प्यरूपैश्च) G3 सुरूपैश्च विरूपैश्च (for °) K1 3 V2 जटाधरै (for घटोदरैः) D3 जटाजूटैरलंकृत (for ᵇ) — (L. 1878) V3 विवर्चैर्, B2 विशालैर्, D1 विकारैर् (for विकटैर्) D3 वामनैस् (for वाम°) — (L 1879) B3 ऋषिभिर् (for शिखि°) D3 जटिलैश्च (for जटिभिश्च) D4 शिखा-भिर्जटिलैश्चैव (for °) D5 त्रिनेत्रै (for व्यक्षैर्वै) — D3 om (hapl) line 1880 — (L. 1880) Ñ2 V2 धारिभि (for पाणिभि) — V1 3 om (hapl) line 1881 — (L. 1881) B2 सघण्टैश्च G3 सुघण्टा (for सघण्टा) K1 Dn -धारिभिश्च, B1 D3 धारि° (for -चीरि°) D2 सघण्टानादिभिश्चैव, D1 (also marg) सघण्टादि°, D2 वलिभिर्वैश्च° (for °) — K1 3 D3 om (hapl) line 1882 — (L. 1882) B D3 D4 3 G3 स्वहस्त, D3 सहस्र- (for सहस्र) — K1 om (hapl) lines 1883-1885 — (L. 1883) Poona ed. सभेरीयैः (for °रीकैः) K4 डिण्डिमैर्भेरीकैश्चैव (for °) — (L. 1884) K2 D3 समुपागमत् D2 (marg) °दयत् (3 °भजत् (for °गमत्) — (L. 1885) D3 सशङ्खैः मुरजैश्चैव (for °). D2 सताल (for सताल-) G3 Bom Poona Cal eds G(ed) पूर्ण (for तल) — (L. 1887) K1 3 D3 प्रभो, K4 Ñ2 V1 3 B1 Dn2 Ds2 D1 3 5 G3 मर्मे (for प्रभोर्)

विरराजार्चिभिर्दीप्तैर्मखैर्मखवता वर ।
कालाग्निरिव दीप्तार्चिर्जगद्दग्धुमिवोद्यतः ॥
नन्दी पिनाकपाणिश्च जघ्नतुर्मखमुत्तमम् ।
युगान्त इव कालाग्निः क्षिप्र दग्धुमिवोद्यतः ॥
यूपमुत्क्षिप्य धावन्ति निशाचरगणास्ततः ।
त्रासयन्मुनिसघाश्च चीरचर्मनिवासिनः ॥
हवींष्यन्ये पिबन्त्येव जिह्वाभिस्ताम्रलोचनाः ।
भक्षयन्ति पशूनन्ये रसनान्तैः प्रलम्बिभि. ॥
मुमुचुश्चापरे यूपान्प्रसभं प्रहरन्ति च ।
वह्निमन्ये प्रसिञ्चन्ति वारिभिः प्रहसन्ति च ॥
सोममन्ये जहु. केचिन्नेत्रैस्ताम्रान्तलोचनैः ।
दर्भान्केचिद्विलुम्पन्ति हस्ते पद्मदलप्रभे. ॥
बभञ्जिरे च शाला[ला]ग्रान्कलशांश्चापविद्धिरे (?) ।
चिच्छिदु· काञ्चनान्वृक्षाञ्शोभार्थमुपकल्पितान् ॥
निर्भिदुश्चैव बाणैश्च मुमुचुश्च हिरण्मयान् ।
लुलुपुश्चैव पात्राणि ममन्थुश्चारणीमथ ॥
आरुनश्चैव प्राग्वशाल्लुलुपुश्च समाहिताः ।
चग्वादिरे पुरोडाशान्नखाग्रैश्च चकर्तिरे ॥
एवं दिवा च रात्रौ च भिद्यमानो महामखः ।
चुक्रोश च महानादान्भिद्यमान इवार्णवः ॥
धनु शशरमादाय पूर्वदत्त स्वयभुवा ।
कृतं कीचकवेणुभ्या सशर सुमहद्बलम् ॥
प्रतिगृह्य महादेवः स शरे समयोजयत् ।
धनुर्विगृह्य जानुभ्या जघान स महाक्रतुम् ॥
स विद्धस्तेन बाणेन रा समुत्पतितः क्रतु ।
मृगो भूत्वा नर्दमानो ब्रह्माणमुपधावति ॥
शरेणाभिहतस्त्राणं न लेभे प्रशमं भुवि ।
शरणार्थी ह्यह प्राप्त शरेणान्तर्गतेन च ॥
तमुवाच मृग ब्रह्मा शुभं सानुनय वचः ।
स्वरेणोत्तमवीर्येण गम्भीरेण सुभाषिणा ।

D3 मखभृता (for °वता) — (L 1888) K2 हर्तुम्; D3 भत्तुम् (for दग्धुम्) — D6 om (hapl) lines 1889 1890 — (L 1889) N2 V3 जग्मतुर् (for जघ्न°) K3 यज्ञम् (for मखम्) — (L 1890) Ñ2 स्तत्र, D1 (before corr as above) क्षतु (for क्षिप्र) — (L 1891) Ñ2 V1 2 D5 आक्षिप्य (for उत्क्षिप्य) — (L 1892) G3 मृग (for मुनि-) D3 निशाचरगणास्तदा (for °) — (L 1893) K2 हविष्याणि पिबन्त्यन्य (for °) — (L 1894) K1 2 B D1 6 रसनाग्रै (for °नान्तै) Dn2 Bom Poona eds G(ed) रसनान्तात्र लम्बिभि [G(ed) °न] (for °) — C3 om line 1895 — (L 1895) K1 3 4 Dn D1 3 5 पदात्र (for प्रसभ) K2 प्रभवन्ति हसन्ति च D1 प्रसभ प्रहसन्ति च (for °) — (L 1896) D6 वह्निमध्ये (for °न्ये) K1 3 D4 नाश यन्ति, K2 Dn D1-3 5 G3 शमयन्ति (for प्रसिञ्चन्ति) D1 G3 प्रहरन्ति (for °सन्ति) — (L 1897) K3 D1 2 3 मखे जहु; D5 नहु केचिद्, D3 पपु के° (for जहु के°) K3 2 4 N2 V1 2 B1 D5 D7 4 G3 नेत्रै (D3 वक्त्रै) स्ताम्रान्त लोचनै, K2 नेत्रै पश्यन्ति चोत्कटम् D1 2 3 केचिन्नेत्रान्त लोचनै (for °) — D3 om line 1899 — (L 1899) Ñ2 V1 2 B D6 D6 (marg) G3 यूपाग्रान् (for शाला°) K1 2 Ñ2 V1 L 2 D5 D1 G1 [अ]पि चिक्षिपु V2 [अ]पि चिच्छिदु, B2 D6 [ए]व चिक्षिपु, D2 [अ]पविद्धिरे (for °विद्धिरे) K2 कलशान्विकर्षिरेऽपि च (for °) — (L 1900) D2 दिव्यान् (for वृक्षान्) B2 3 D6 सम्र (for उप) Ñ2 सोमार्थं समक ल्पितान् (for °) — (L 1901) G2 Bom ed G(ed) ते (for the third च) — (L 1902) G2 मुमुचुश् (for लुलुपुश्) Dn मुमुचुश् (for ममन्थुश्) — (L 1903) K3 4 Dn D5 D1 2 5 प्राग्वश (for °शाल्) Ñ2 V1 2 अ(V1 था)रुनश्चापि प्राग्वश B D6 G3 अरुनश्चैव प्राग्वश (for °) D3 लुलुपु परिमोहिता (for °) — (L 1904) B1 यथा दिवि (for चखादिरे) Ñ2 V1 2 B2 Dn D52 D6 [अ]वकर्तिरे, B1 [अ]लुक°, G3 बभञ्जिरे (for चक र्तिरे) — (L 1906) D6 Cal ed महानाद (for °दान्) V2 चुक्रोशाथ महानादं (for °) — (L 1907) K1 -वृत्त (for दत्त) — (L 1908) K1 4 D1 वेणूना (for -वेणुभ्या) K1 2 D1 सुभ्वर Ñ2 अजर, D2 D5 समरे (for सशर) B1 2 समरेषु महाबल Dn सशर सुमहद्बली, G3 °र स महा बलम् Bom Poona eds G(ed) समरे सुमहारय (for °) — (L 1909) K1 2 समरे; V1 D1 सशरं, B D3 D2 2 स शरै, G3 शरेण (for स शरे) — (L 1910) G3 विकृष्य (for विगृह्य) — (L 1911) V1 B1 समुत्पतति (for °तित) — (L 1912) D3 मनोवेगो (for नर्दमानो) — (L 1913) D6 (marg as above) G(ed) स सुख (for प्रशम) D6 (marg) मुनि (for भुवि) — (L 1914) K1 2 D1 शरणार्थं (for °र्थी) D2 गृह (for ह्यहं) — (L 1916) Ñ2 V1 2 D5 G3 [उ]दात्त (for [उ]त्तम)

एवंरूपो नभसि त्वं भविष्यसि महामृग ॥
विजितश्च त्रिपर्वेण शरेणानतपर्वणा ।
तिष्ठन्नक्षत्रशिरसि सह रुद्रेण नित्यशः ॥
सोमेन सह सयुक्तो ह्यक्षयेणाव्ययेन च ।
दिवि सचारभूतश्च ताराभिः सह सगतः ॥
ज्योतिषां ज्योतिभूतस्त्वं ध्रुवश्चैव महाध्रुवः ॥
यच्चैनद्रुधिरं दिव्यं क्षतात्समभिनि.सृतम् ।
नभस्युत्पतितं चैव प्रवेगेन प्रधावतः ॥
क्षतजं बहुवर्णं च क्षेत्रमण्डलसक्षितम् ।
निमित्तभूतं भूताना वर्षे वर्षप्रदं तथा ॥
सुखं दु खं च भूतानां दर्शने सम्प्रवर्तते ।
इन्द्रियश्रवणाचैव नभसीन्द्रायुधोऽभवत् ॥
चक्षुषी मानुषे राजन्विस्मयात्समवेक्षितुम् ।
अद्भुतं बहुचित्रं च मनसा सम्प्रकल्पितम् ॥
न तु रात्रौ प्रदृश्येत खे तु सव्रणसक्षितम् ।
दिनस्यैव सदा त्वभ्रे महत्कार्यं प्रदृश्यते ।
भूमावेव समुत्तिष्ठेदाकाशे प्रविलीयते ॥
शतशश्च सम सर्वे प्रधावन्ति प्रचेतसः ।
भयाद्रुद्रस्य महतो धन्विनो बाणपाणयः ॥
नन्दी रुद्रगणैः सार्धं पिनाकी समतिष्ठत ।
युगान्तकाले ज्वलितो ब्रह्मदण्ड इवोद्यतः ॥
विष्णुः शृङ्गाप्रसम्भूतं प्रगृह्य विपुलं धनुः ।
प्रातिष्ठत महाबाहुः पाणिना चक्रमादधत् ॥
गदा सघण्टामन्येन खड्गमन्येन पाणिना ।
प्रगृह्याप्यमतोऽतिष्ठद्रुद्रायोद्यतपाणये ॥
ततः शृङ्गाप्रसम्भूतं प्रगृह्य विपुल धनुः ।
शङ्ख चाप्रतिम लोके शरांश्च नतपर्वणः ॥
विष्णुरग्रे स्थितो भाति सबल सहताञ्जलि ।
बद्धगोधाङ्गुलित्राणः सचन्द्र इव तोयदः ॥
आदित्या वसवश्चैव दिव्यैः सहगणैः सह ।
विष्णुमेवाश्रिताः सर्वे तिष्ठन्ति ज्वलनप्रभाः ॥
मरुतश्चैव विश्वे च रुद्रमेवाभिपेदिरे ।

— (L 1917) K2 Ñ3 V1 3 B D5 D3 6 G3 महामृग (for °मृग) — (L 1918) K3 D1 (marg) त्रिपर्णेन, Dn त्रिवर्णेन, D31 त्रिपर्णेन, D32 त्रिवर्गेण (for त्रिपर्वेण) K4 विजितश्चित्रपर्वेण (before corr °र्णेन) (for °) — (L 1919) K1 2 D52 D3 6 तिष्ठ (for तिष्ठन्) — (L 1920) D6 [अ]क्षरेण (for °येण) — (L 1921) K1 2 Ñ2 V1 3 B D1 G3 भूतानि, D5 भूतानि (for भूतश्च) K2 D4 अप्सरोभि सहान्वित (for b) — (L 192) D3 ज्योतिर्भूत न ऋक्षेषु for a) G3 ततो भव (for महाध्रुव) V3 B2 3 D5 D6 ध्रुवस्त्व शाश्वतो भव (D6 °तोऽव्यय) (for b) — (L 1923) K3 D4 यत्किंचिद्रुधिर रुक्ष (for a) K Dn D1 2 4 5 क्षतजादभिनि सृतम्, D3 तत्क्षताद° (for b) — (L 1924) K1 2 D4 दिव्य (for चैव) — (L 1925) K3 बभ्रु (for बहु-) Ñ2 V3 B D5 D3 6 केतु, Dn2 G3 क्षेत्र, D1 5 क्षेत्रे (for क्षेत्र) V1 Cal ed केतुमण्डलसस्थितम् (for b) — (L 1926) D5 देवाना (for भूताना) D3 om (hapl) lines 1926b–1927a — (L 1927) B D5 D6 दर्शनात् (for °ने) — (L 1928) इन्द्रस्य प्रीणनाचैव (for a) — (L 1929) D3 चक्षुर्धर्मिनसो राजन (for a) K3 Dn D1 2 5 समवेक्षत, D1 5 °वेक्षतम्, G3 °वेक्ष्यते (for °वेक्षितुम्) — (L 1930) B1 रत्न (for बहु) K3 मनसा सकल्पित न तु (hypermetric) (for b) — (L 1931) D3 ते तु रात्रौ प्रदृश्यन्ते (for a). D3 om lines 1931b–1934a K1 3 V3 B2 D1 2 4 6 (marg) ब्रह्मणि (for सव्रण) K4 Dn D5 श्वेतव्र(Dn खे सव्र , D5 खे रव्र ब्र)ह्मणि सक्षितम्, D2 4 खे ब्रह्मणि स°, D6 खे ब्रह्मणि च स°, G3 ह्येतद्व्रणसमुत्थितम् (for b) — (L 1932) D2 G3 कार्ये (for कार्यं) — (L 1933) K V1 3 Dn D5 D1 2 4 6 समुत्थेति, Ñ2 °त्थेति, D3 समभ्येति (for समुत्तिष्ठेद्) G3 भूमावथ समन्वेति (for a) D31 तथाकाशे प्रतीयते, D32 D6 तद्ध्याकाशे प्रली°, D2 गुह्यकोशे प्रली° (for b) — (L 1934) K1 2 D4 सहस्ताद्धि (for सम सर्वे) G3 ततश्च शतशः सर्वे (for a) K1 2 D4 वि (for प्र) — (L 1936) K1 2 D4 दृश्यत, D3 -पद्यत (for तिष्ठत) — (L 1938) V1 Bom Poona eds G(ed) संग्राम (for शृङ्गाग्र) — (L 1939) K4 प्रगृह्य च (for प्रातिष्ठत) V1 शङ्खम् (for चक्रम्) Dn आददात् (for °धत्) — (L 1940) K1 3 D4 च घण्टाम्, K3 सखड्गम् (for सघण्टाम्) D3 गदामादाय चान्येन (for a) — (L 1941) K1 2 B D1 6 G3 सो, V1 [अ]थ, D3 [अ]थो (for [अ]पि) K3 V3 प्रगृह्यात्त्व(V3 °था)प्रतस्तिष्ठेद्, K4 Ñ2 Dn D2 °ह्याथाप्रतस्तिष्ठन्, D3 °ह्याथोऽप्रतस्तिष्ठ, D5 °द्य समतस्तिष्ठन् (for a) K3 Dn1 उग्राय (for रुद्राय) — K1 2 D4 om line 1942 — (L 1944) D3 ततो (for भाति) B1 विष्णुरेवाग्रतो भाति (for a) G3 सदेवे (for सबल) D3 सहताङ्गुलि (for °अलि)

गन्धर्वकिंनराश्चैव नागा यक्षाः सपन्नगाः ॥
ऋषयो न्यस्तदण्डाश्च उभयोः पक्षयोर्हिताः ।
ज्वलन्तः शान्तये नित्यं लोकानां हितकाम्यया ॥
रुद्रः शरेणाभ्यहनद्विष्णुमेवाग्रणी रणे ।
हृदि सर्वाङ्गसधीषु तीक्ष्णाग्रेण सुपत्रिणा ॥
न चकम्पे तदा विष्णुः सर्वात्मा सर्वसंभवः ।
न च रोषमना नित्यं वृतः सर्वैः षडिन्द्रियैः ॥
विष्णुश्च धनुरादाय शरेण समयोजयत् ।
जत्रुदेशे मुमोचाशु ब्रह्मदण्डमिवोद्यतम् ॥
स विद्धस्तेन बाणेन महादेवो न कम्पते ।
वज्रेणेव महासधिर्मन्दरस्य विचाल्यते ॥
ततः प्रसभमाप्लुत्य रुद्रं विष्णुः सनातनम् ।
कण्ठे जग्राह भगवान्नीलकण्ठस्ततोऽभवत् ॥
अनादिनिधनो देव. क्षमतां भगवन्मम ।
सर्वभूतागमाचार्यो मम कर्ता च कर्मणाम् ॥
कर्मणां च प्रकर्ता च विकर्ता चैव भारत ।
अरोपत्वाच भूतानां सर्वभूतेषु चोत्तमः ॥
स्वयमेव हि यत्कर्म विधत्ते कर्मयोनिषु ।
तयोः शुभतमो राजन्स्वयमेव तथाकरोत् ॥
अन्तरिक्षाच्छुभा वाचः श्रूयन्ते परमाद्भुताः ।
सिद्धानां वदनोन्मुक्ताः सनातन नमोऽस्तु ते ॥
नन्दी पिनाकमुद्यम्य बलवान्रुद्रसंभवः ।
मूर्धन्यभिजघानाजौ विष्णुं कोपेन मूर्छितः ॥
ततः प्रहसितो विष्णुर्नन्दीं दृष्ट्वा सुरोत्तमः ।
स्तम्भयामास भगवान्सर्वभूतपतिर्हरिः ॥
विष्णुर्ब्रह्मसमो भूत्वा तेजसा प्रज्वलन्निव ।
क्षमया च समायुक्तः स्थितः स्थाणुरिवाचलः ॥
अचिन्त्यश्चाप्रमेयश्च अजेयश्चाप्यरिंदमः ।
युगान्ताग्निसमो भूत्वा शान्तात्मा हरिरव्ययः ॥
प्रसन्नः कल्पयामास भागं रुद्राय धीमते ।

— (L 1947) D3 [अ]भ्यगु (for [अ]भित) B1 3 अभिष्टन् (for तिष्ठन्ति) — (L 1949) D5 G3 सकिंनरा (for सप न्नगा) — (L 1950) K3 4 Dn D1-3 5 6 (marg) विपये (for ऋषयो) D3 -दाखाड्ढ (for -दण्डाश्च) — (L 1951) K1 2 V3 Dn D3 D4 ज्वलन्ति, Ñ3 B D6 जपन्ति, V1 ज़ुह्वन्ति, D2 ज्वलन्त (for °न्तः) D3 ज्वलन्ति स्म तपोनिरया (for °) — (L 1952) B1 3 D6 शरेण हतवान्रुद्रो (for °) K1 [अ]ग्रणीं, D3 °तो (for °णी) — (L 1953) K4 देहेषु (for सधीषु) D3 त्रिशिखैर्विविधैः सर्वैः, D6 हृदि शर्वेण चाविद्धस् (for °) V1 D3 सुपर्वणा, Bom Poona eds G(ed) सुपत्रिणा (for सुपत्रिणा) — (L 1954) V3 च काशे (for चकम्पे) K3 2 V1 B D3 D5 4 6 G3 मद्य, B3 (marg) विश्व (for सर्वं) — (L 1955) D3 रोषगतो (for °मना) D3 हृत सर्वै, Cal ed वृत विश्वैः (for वृत सर्वैः) B3 Poona ed षडिन्द्रिय, Dn3 सदिन्द्रियैः (for षडि°) — (L 1956) K3 Ñ3 V3 आयस्य, K3 B2 D5 D1 3 4 आयस्य, K4 V1 Dn D5 आनम्य (for आदाय) — (L 1957) K3 D3 [अ]श्व G1 [अ]स्त्र (for [आ]शु) — (L 1958) K3 4 D3 कम्पयत्, D1 °त (for °ते) — (L 1959) D3 वज्रेणेव महाशृङ्ग (for °) Ñ3 V1 3 B D5 D6 G3 न (for वि) — (L 1960) B3 आहुल्य (for आप्लुत्य) K1 2 रुद्रो विष्णुं (for रुद्र विष्णु) K3 B1 3 D5 D3, 6 सनातन (for °नम्) — (L 1961) G3 Cu उमापति (for ततोऽभवत्) — (L 1962) K1 2 D1 क्षम्यता (for क्षमता) K3 V1 B3 Dn D3 5 हि भवान्, B1 3 D5 D6 भगवान् (for °वन्) K3 V3 D1 क्षम्यता हि भवान्मम, Ñ3 D3 G3 क्ष(Ñ3 क्षा)म्यतां भगवान्मम (for °) — (L 1963) B1 सर्वभूतोद्गमाचार्यं, B1 3 D5 6 °भूताद्गमाचार्यं (B2 D6 °दाय), D2 °भूतमथाश्चर्यं (for °) K1-3 N2 B D3 D4 अचलत्वाच्, K4 D1 G3 अव (G3 °प)कर्ता, V1 अचलत्व, D5 एव कर्ता (for मम कर्ता) V3 D6 अचलत्वाच कर्मणा; D3 सव कर्ता विकर्मणाम्, D5 अव लम्ब्याय कर्मणा, Cal ed कर्मणा च न चाल्यते (for °) — (L 1964) B1 हर्ता (for कर्ता) K1 2 D4 प्रतिहर्ता च भारत (for °) — (L 1965) V1 Dn G3 अशोषत्वाच् (for अरो°) — (L 1966) K3 4 D1 3 6 विधाने (for विधत्ते) D3 क्रियते सर्वयोनिषु (for °) — For line 1966, G3 subst

65** अग्रकर्म च सत्कर्म निधत्ते सर्वयोनिषु ॥

— (L 1967) D3 तप (for तयो) -सम कर्म (for -तमो राजन्) G3 सदा कुरु (for तथाकरोत्) — (L 1968) K2 शुभाचारा, D3 श्रुता वाच (for शुभा वाच) V3 अन्तरीक्षचरा वाच (for °) B1 3 D6 Cal ed श्रूयन्ते मधुराक्षरा (for °) — (L 1969) D3 देवदेव नमस्तुभ्य (for °) — (L 1972) D2 नन्दिमुक्त्वा (for नन्दीं दृष्ट्वा) D1 3 सुरोत्तमम् (for °त्तम) — (L 1973) G3 जृम्भणास्त्रेण त हरि (for °). — (L 1974) B1 D5 6 ब्रह्मपरो (for °समो). D5 विष्णु र्भूत्वा ब्रह्मसमो (for °) — (L 1976) D3 आचिंतय्य (for अचिन्त्यश्च) — (L 1979) K1 2 D3 ब्रह्म ; D51 धर्मात्

विष्णुर्धर्मपरो नित्यं त्यक्तकामः सुरर्षभः ॥
विष्णुना चैव राजेन्द्र स यज्ञः सधितः पुनः ।
यथापक्षं च ते सर्वे गणा आसन्महीपते ।
तस्मिन्युद्धे महाघोरे विष्णो रुद्रस्य चैव ह ॥
पक्षं पक्षं भवद्युद्धं दक्षयज्ञविनाशने ।
विनाशश्चैव यज्ञस्य तदा लोके प्रतिष्ठितः ॥
सर्वभूतेषु राजेन्द्र हितो यज्ञः सनातन ।
दक्षो यज्ञफलं चैव प्राप्तवान्स प्रजापति ॥
इमा दक्षाध्वरां दिव्यां कथाममितबुद्धिमान् ।
श्रावयेद्यस्तु विप्रेभ्यः शुचिः प्रयतमानसः ।
अधीत्य सर्वमध्यात्मं देवलोके महीयते ॥

Colophon

42

K Ñ2 V1 3 B D G2 4 cont after App I (No 41) Ñ1 cont after adhy 118 T1 2 G1 3 M2 4 cont after line 574 of App I (No 41)

जनमेजय उवाच ।

प्रादुर्भावः पुराणेषु विष्णोरमिततेजस ।
सतां कथयता विप्र वाराह इति नः श्रुतः ॥
न जाने त्वस्य चरितं निखिलं च सविस्तरम् ।
न धर्मगुणसस्थान न हेतुं न मनीषितम् ॥
किमात्मको वराहोऽसौ किंवीर्यः कास्य देवता ।
किमाचारः किंप्रभावः किं वा तेन पुरा कृतम् ॥
एतन्मे शंस तत्त्वेन वाराह श्रुतिविस्तरम् ।
यज्ञार्थं च समेताना द्विजातीना महात्मनाम् ॥

(for धर्मं) Ñ2 V3 B1 3 D3 D5 6 क्रोध (for काम॰) K3 Dn D1 D3 सुरोत्तम (for सुरर्षभ) — G3 om (hapl) lines 1980ᵇ–1985ᵃ — (L 1983) K1 2 Dn D4 यथा॰ (for the first पक्ष) Ñ2 V1 3 B D3 D5 6 यथापक्ष भवेद्युद्ध, D3 यथाप्रागभवद्युद्ध (for ᵃ) — (L 1984) K4 D1 2 5 लोकैः, V3 लोक (for लोके) — (L 1985) V3 स्थितो, D3 हरेर् (for हितो) — (L 1987) K3 4 Ñ2 V1 3 B Dn D3 D4 5 5 6 G3 चोत्तालिता (for दक्षाध्वरा) D3 इमा चोदा हता योग्या (for ᵃ) D5 कथामखिलबुद्धिना (for ᵇ) — (L 1988) V1 विधिना (for विप्रेभ्य) — After line 1989, K1 3 Ñ2 V1 3 B3 Dn D4 ins

66** एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मन ।

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 Ñ2 V1 3 Dn Ds2 D1 — *Mention of khila* Ñ2 V1 3 B2 3 D3 D1-4. — *Sub parvan* K1 पौष्कर, K3 Dn D4 6 पौ(Dn D6 पु)ष्करप्रादुर्भाव, K3 4 V1 3 B2 3 D3 D1 3 5 पु(V1 B1 2 D3 D3 5 पौ)ष्करप्रादुर्भाव, Ñ2 पारिजाते पौष्करप्रादुर्भाव — *Adhy name* G3 दक्षाध्वरे रुद्रकोपानन्तरं विष्णुना यज्ञसमाप्तिकरणम् — *Adhy no* K3 5, V3 218, Dn 26, Ds2 217, D1 217, D3 233, D4 213, G3 359 — After the colophon, G3 reads App I (No 43)

42

(L 1) K प्रादुर्भावान् (for ॰व) Ñ2 V1 3 B1 D3 अतुल (for अमित) — (L 2) V3 D3 G3 वराह (for वा॰) G3 5 वि (for न॰) K Ñ1 2 V1 3 B Dn D3 D1 2 4-6 T1 G1 M1 श्रुतम् (for श्रुत) — (L 3) K1-3 Ñ2 V1 3 B2 3 D जाने तस्य, K3 ज्ञात तस्य, B1 Bom Poona eds G(ed) जानतेऽस्य (for जाने त्वस्य) G1 3 निखिलेन (for ॰लं च) K1 2 D4 विधि नैव च विस्तरम्, K3 4 Ñ1 3 V1 3 B Dn D3 D1-3 5 6 न विधि नैव (K4 V3 ॰धिर्नैव, Ñ1 B3 D3 6 ॰धि न च) वि॰, M3 न विल न च वि॰, M1 नाखिलं नैव वि॰ (for ᵇ) — (L 4) K Ñ1 2 V1 3 B D न कर्मगुण सतान (K1 3 D1-4 ॰सद्भाव, K4 Dn D5 ॰सद्भाव, Ñ1 ॰सस्तुष्ट) (for ᵃ) M3 4 न हेत्वन्त मनीषिण (for ᵇ) — (L 5) T2 G1 3 कामात्मको (for कि॰) K Ñ2 V1 3 B Dn D3 D1-6 T2 का मूर्तिः Ñ1 किंमूर्ति (for किंवीर्यः) G1 3 किंवीर्यः का च दैवतम् (for ᵇ) — (L 6) T1 M3 4 किमात्मक (for ॰चार) D1 G1 3 M1 किंप्रभव (for ॰भाव) D3 किं भावश्च किमाचार (for ᵃ) — (L 7) Ñ1 2 B Dn T2 M2 एतन्मे सशयत्त्वेन V1 3 तन्मे सशयतत्त्वेन (for ᵃ) — (L 8) K1 2 Ñ2 V1 3 Ds1 D1 3 यज्ञार्थं समवेताना, K3 यागार्थं समजातानां (for ᵃ) K1 2 द्विजाना च (for ॰तीना) — After line 8, T1 2 G1 3 5 M3 4 ins

1** ज्ञातीना चापि सर्वेषामृषीणां मोक्षकाङ्क्षिणाम् ।
प्रमाणार्थं द्विजश्रेष्ठ तन्मे वद महामुने ॥

— (L 9) K4 B1 Ds2 D1 3 4 G1 एतत् (for इन्त) K1 2 D1 धर्मं, K3 4 Ñ1 2 V1 3 B Dn D3 D1-3 5 6 यज्ञ (for वेद॰) K Dn D1 3 4 5 ॰निर्मितम् (for ॰र्मि॰) — After line 9, Ñ2 B Dn D4 D5 5 ins

वैशंपायन उवाच ।
हन्त ते कथयिष्यामि पुराणं वेदसमितम् ।
समाहितमना भूत्वा शृणु राजन्यथातथम् ॥
महावराहचरितं कृष्णस्याद्भुतकर्मणः ।
यथा नारायणो देवो वाराहं वपुरास्थितः ॥
दंष्ट्रया गा समुद्रस्थामुज्जहारारिसूदनः ।
छान्दसीभिरुदाराभिः श्रुतिभिः समलङ्कृतः ।
शुचिः प्रयत्नवान्भूत्वा निबोध जनमेजय ॥
इदं पुराणं परमं पुण्यं वेदैश्च समितम् ।
नानाश्रुतिसमायुक्तं नास्तिकाय न कीर्तयेत् ॥
पुराणमेतदखिलं सांख्यं योगं च वेद यः ।
कार्त्स्न्येन विधिना प्रोक्तं सोऽस्यार्थं वेदयिष्यति ॥
विश्वेदेवास्तथा साध्या रुद्रादित्यास्तथाश्विनौ ।
प्रजानां पतयश्चैव सप्त चैव महर्षयः ॥
मनःसंकल्पजाश्चैव पूर्वजाश्च महर्षयः ।
वसवोऽप्सरसश्चैव गन्धर्वा यक्षराक्षसाः ॥
दैत्याः पिशाचा नागाश्च भूतानि विविधानि च ।
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा म्लेच्छादयो भुवि ॥
चतुष्पदानि सत्त्वानि तिर्यग्योनिगतानि च ।
जङ्गमानि च सत्त्वानि यच्चान्यज्जीवसंज्ञितम् ॥
पूर्णे युगसहस्रान्ते ब्राह्मेऽहनि तथागते ।
निर्वाणे सर्वभूतानां सर्वोत्पातसमुद्भवे ॥
हिरण्यरेतास्त्रिशिखस्ततो भूत्वा वृषाकपिः ।
शिखाभिर्विधमँल्लोकान्संशोषयति देहिनः ॥
दह्यमानास्ततस्तस्य तेजोराशिभिरग्रतः ।
विवर्णवर्णा दग्धाङ्गा हतार्चिष्मद्भिराननैः ॥
साङ्गोपनिषदा वेदा इतिहासपुरोगमाः ।
सर्वविद्याक्रियाश्चैव सत्यधर्मपरायणाः ॥
ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा प्रभवं विश्वतोमुखम् ।
पूर्वदेवगणाश्चैव त्रयस्त्रिंशच्च छन्दजाः ॥
तस्मिन्नहनि संप्राप्ते तं हंसं महदक्षरम् ।
प्रविशन्ति महायोगं हरिं नारायणं प्रभुम् ॥

2** नानाश्रुतिसमायुक्तं कृष्णद्वैपायनेरितम् ।
[D3 कृष्णस्याद्भुतकर्मण (for ᵇ)]
— K Ñ1, 2 V1, 2 B D om line 10 — (L 11) D3 कृष्णद्वैपायनेरितम् (for ᵇ) — (L 12) K1-3 D4 ब्रह्मा, K4 Ñ1, 2 V1, 3 B Dn Ds D1, 2, 3, 5, 6 M4 राजन्, D3 (also) ब्रह्मन् (for देवो) K1-3 D3, 4 रूपम् (for वपुर्) — (L 13) K1, 3 D4 दंष्ट्राभिर् (for दंष्ट्रया) D3 T1, 2 G1, 3-5 M1, 4 मर्दन (for सूदन) — After line 13, D3 ins

3** त्रिस्वरेणैव सर्वाणि कर्माणि रिपुघातिन ।
— (L 14) K3, 4 V1 Dn D1, 3 समलङ्कृत(K4 °ता)म् — (L 15) K1-3 Ñ1 V1, 2 B1, 3 Dn Ds D1, 4, 6 प्रयतवान् (K4 B3 Ds °वाङ्) (for °त्नवान्) — (L 16) G5 प्रथम (for परमं) T2 G1, 4 M4 वेदेन (for वेदैश्च) D4 पुण्यं वेदै समन्वितम् (for ᵇ) — (L 18) Ñ1 पुराण चैव सकल (for ᵃ) K Ñ2 V1, 3 B D G3 तथैव च, Ñ1 च कीर्तयेत् (for च वेद यः) — (L 19) B1 D6 M2 यो, T2 G1, 2 को (for सो) D6 ऽस्यर्थं (for ऽस्यार्थं) K1-3 Ñ1, 2 V1, 3 B2 Dn Ds D1, 2, 4, 6 यो(K1-3 D1 सो)ऽस्यार्थं ज्ञास्यते पुमान्, K4 यस्यार्थं ज्ञास्यते पुन, D3 यस्यार्थं ज्ञास्यसे पुन (for ᵇ) — (L 21) T1, 2 G1, 3-5 M2, 3 मन संकल्पजाश्च ये (for ᵇ). — D1, 5 om (hapl) line 22. — (L 22) K3 सर्वेशाश्च, D3 सप्त चैव (for पूर्वजाश्च) — For line 22, T1, 2 G1, 3-5 M3, 4 subst

4** विद्याधरा महात्मान पूर्वजा ऋषयस्तथा ।
— (L 23) D3 मरुतश्च् (for ऽप्सरसश्च्) — (L 25) D2 चान्त्यादयो, T2 G1, 4, 5 M3, 4 म्लेच्छाश्च ये (for °दयो) — (L 26) K3 Ñ1 सर्वाणि (for सत्त्वानि) V2 om (hapl) lines 26ᵇ-27ᵃ — (L 27) K1 तथा सत्त्वानि धान्यानि, K2 D4 सत्त्वानि चान्यानि तथा, K3 सत्त्वानि यानि चान्यानि (for ᵃ) Ñ1 संभवम्, Dn2 -सगतम्, D2 सग्रहम् (for संज्ञितम्) — (L 29) G5 सहस्रे तु (for सहस्रान्ते) — (L 30) Ds2 त्रिशिरास् (for °खस्) — (L 31) Ñ1 विसृयाल्ँ°, K2 B1, 2 D2 T1 M3, 4 विविधाल्ँ (for विधमल्ँ) — T2 G1, 4 om line 32 — (L 32) V2 दह्यमाने (for °मानास्) B2 Dn Ds1 D5 रश्मिभिर् (for राशि°) M4 तेजसो राशिरग्रत (for ᵇ) — (L 33) K2, 3 D4 -वक्त्रा, V1, 3 -वर्णे (for वर्णा) M3, 4 विवर्णवदना दग्धा (for ᵃ) D3 हतार्चिर्भिर्वरानने (for ᵇ) — (L 35) K3 Ñ1 Dn -विद्याश्रयाश (for °क्रियाश्) D6 om (hapl) lines 35ᵇ 37ᵃ — (L 36) Bom Poona eds G(ed) छन्दतो, Cop छन्दना (for प्रभव) V2 D3 सर्वतो (for विश्वतो) — (L 37) K Ñ2 V1 Dn D1, 4 T1 G1, 3 सर्वं, V2 B Ds D2, 3, 4 G4 M4 सर्वे (for पूर्व) K1 D1

तेषां भूयः प्रविष्टानां निधनोत्पत्तिरुच्यते ।
यथा सूर्यस्य सततमुदयास्तमयाविह ॥
पूर्णे युगसहस्रान्ते कल्पो निःशेष उच्यते ।
तस्मिञ्जीवकृतं सर्वं निःशेषमवतिष्ठते ॥
संहृत्य लोकान्सर्वान्स सदेवासुरपन्नगान् ।
कृत्वात्मगर्भे भगवानास्त एको जगद्गुरुः ॥
यः स्रष्टा सर्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः ।
अव्यक्तः शाश्वतो देवस्तस्य सर्वमिदं जगत् ॥
नष्टार्ककिरणे लोके चन्द्ररश्मिविवर्जिते ।
त्यक्तधूमाग्निपवने क्षीणयज्ञतपःक्रिये ॥
अपक्षिगणसंपाते सर्वप्राण्यचरे पथि ।
अमर्यादाकुले रौद्रे सर्वतस्तमसा वृते ॥
अदृश्ये सर्वलोकेऽस्मिन्नभावे सर्वकर्मणाम् ।
प्रशान्ते सर्वसंपाते नष्टे वैरपरिग्रहे ॥

गते स्वभावसंस्थाने लोके नारायणात्मके ।
परमेष्ठी हृषीकेशः शयनायोपचक्रमे ॥
पीतवासा लोहिताक्षः कृष्णो जीमूतसंनिभः ।
शिखासहस्रविकचं जटाभारं समुद्वहन् ॥
श्रीवत्सकलितं पुण्यं रक्तचन्दनरूषितम् ।
वक्षो बिभ्रन्महाबाहुः सविद्युदिव तोयदः ॥
पुण्डरीकसहस्रस्य मालास्य शुशुभे तदा ।
पत्नी चास्य स्वयं लक्ष्मीर्देहमाश्रित्य तिष्ठति ॥
तत स्वपिति धर्मात्मा सर्वलोकपितामहः ।
किमप्यमितविक्रान्तो योगनिद्रामुपागतः ॥
ततो युगसहस्रे तु पूर्णे स पुरुषोत्तमः ।
स्वयमेव विभुर्भूत्वा बुध्यते विबुधाधिपः ॥
ततश्चिन्तयते भूयः सृष्टिं लोकस्य लोककृत् ।
पितृदेवासुरनरान्पारमेष्ठ्येन कर्मणा ॥

(marg) च कोटय, K_3 D_1 सहस्रश, K_4 च छान्दस, B_3 Dn च छन्दस, $D_{1.3.5}$ च छन्दस, $G_{3.5}$ मुकुन्दजा (for च छन्दजा) — (L 39) T_2 $G_{1.3}$ $M_{2.3}$ महात्मान (for °योग) — (L 40) $Ñ_2$ $B_{2.3}$ D_6 पुनरुत्पत्तिर्, D_3 D_6 (marg) प्रलयो°, $D_{1.2}$ विधानो°, T_2 $G_{1.4}$ M_2 निरोधो° (for निधनो°) T_2 $G_{2.3-5}$ $M_{3.4}$ इष्यते (for उच्यते) — (L 42) G_4 गण (for युग) — (L 43) $Ñ_2$ चैव (for जीव) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ M_4 कुल (for कृत) V_3 कर्म (for सर्वं) V_1 निःशेषेणावतिष्ठति V_3 B D_3 °ष भावतिष्ठते, D_3 °षमवतिष्ठति $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{3.4}$ °ष समतिष्ठत (T_2 °ति) (for °) — (L 44) V_3 अखिलान्, B निखिलान्, D_3 तान्सर्वान् (for सर्वान्स) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ M_4 तत संहृत्य लोकान्स (for °) V_3 मानुषान् (for पन्नगान्) — (L 45) K_3 $Ñ_{1.2}$ $V_{1.3}$ B Dn D_6 T_1 $G_{1.4}$ [आ]त्मगर्भे, D_3 गर्भे च (for [आ]त्मगर्भे) D_3 ज्ञानमय (for जगद्गुरु) — (L 46) $B_{1.3}$ D_6 स (for य) V_1 लोकानां (for भूतानां) K_4 D_5 कल्पान्ते च, D_3 °न्ते तु (for °न्तेषु) — (L 47) T_1 G_3 $M_{3.4}$ अव्यय (for °क्त) — (L 48) $T_{1.2}$ $G_{1.3.5}$ $M_{3.4}$ ग्रह (for रश्मि) — (L 49) $K_{1.2}$ D_1 भूताग्नि (for धूमाग्नि) K $Ñ_{1.2}$ V_1 B_3 Dn D_{s2} $D_{2.4.6}$ -वषट्क्रिये, (for तपःक्रिये) — (L 50) $K_{1.2}$ $Ñ_2$ B_3 $D_{3.5}$ T_1 M_3 संघाते, T_2 $G_{1.3.5}$ संबाधे (for संपाते) $K_{1.3}$ प्राणाचरे, K_4 D_4 प्राण° V_3 G_4 प्राण्यवरे B_2 पुण्यचरे (for प्राण्य°) — (L 51) $Ñ_1$ अमर्यादाकृते लोके (for °) — (L 52) D_3 भूते (for लोके) — (L 53) D_3 T_4 प्रशान्त (for °न्ते) T_1 $G_{1.3-5}$ M_3 नष्ट (for सर्वे) $K_{1.2}$ D_4 संघाते (for संपाते) K_3 D_3 चैव (for वैर) — (L 54) $G_{1.5}$ तत्र (for गते) D_6 स्वभावान्, D_6 °व, $M_{3.4}$ °वे (for °व) T_1 $G_{1.3}$ M_2 संस्थान (for °ने) K_2 D_4 लोके नारायणात्मनि (for °) — B_1 om line 55 — (L 55) $K_{1.4}$ D_4 स्वपनाय (for शय°) — (L 56) $K_{1.2}$ D_{s1} D_4 कृष्ण (for कृष्णो) — (L 57) V_3 B_3 विकट, D_2 वितत, D_3 विविक्त (for विकच) G_5 जटाचूड (for °भार) K_3 D_4 स जटाभारमुद्वहन् (for °) — (L 59) $K_{1.3}$ D_4 -कपिशं (for कलित) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{3.4}$ पुष्ट (for पुण्य) $K_{1.2.4}$ Dn $D_{1.5}$ G_3 भूषितम्, K_3 -चर्चितम् (for रूषि°) — (L 60) $M_{3.4}$ -सहस्रेण (for °स्रस्य) K_3 D_3 मालया, $M_{3.4}$ स्रक्तस्य (for मालास्य) $T_{1.2}$ $G_{1.3.4}$ $M_{3.4}$ शुभा (for तदा) — (L 61) $G_{3.5}$ $M_{3.4}$ पद्मा (for पत्नी) $Ñ_1$ देवम् (for देहम्) K_1 समावृत्य, K_{2-4} B Dn D_{1-6} M_4 आवृत्य (for आश्रित्य) — (L 62) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{3.4}$ शान्तात्मा (for धर्मात्मा) $M_{3.4}$ सुखावह (for पितामह) — (L 63) K $Ñ_{1.2}$ $V_{1.3}$ B D M_4 निद्रायोगम् (for योगनिद्राम्) — After line 63 T_2 $G_{1.4.5}$ $M_{3.4}$ ins

5** निद्राविष्ट इवाभाति निद्रायोगमुपागतः ।

— (L 64) K_4 $Ñ_2$ $V_{1.3}$ $B_{1.3}$ Dn $D_{1-3.5.6}$ वर्ष (for युग) B_2 सहस्रान्ते (for °स्रे तु) $Ñ_1$ D_5 ततो वर्षसहस्रान्ते (for °) $K_{1.2}$ पूर्णे च, D_3 संपूर्णे (for पूर्णे स) $Ñ_2$ $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ M_3 पूर्णे पुरुषसत्तम (for °) — (L 65) K_3 विधिर्, V_1 प्रभुर् (for विभुर्) M_3 बुध्वा (for भूत्वा).

ततश्चिन्तयते कार्यं देवेषु समितिंजयः ।
सभर्नं सर्वलोकस्य विदधाति स वाक्पतिः ॥
कर्ता चैव विकर्ता च संहर्ता च प्रजापतिः ।
धाता विधाता प्रभवः संयमो नियमो यमः ॥
नारायणपरा देवा नारायणपराः क्रियाः ।
नारायणपरा यज्ञा नारायणपरा श्रुतिः ॥
नारायणपरो मोक्षो नारायणपरा गतिः ।
नारायणपरं सत्यं नारायणपरं पदम् ॥
स स्वयंभूरिति ज्ञेयः स ब्रह्मा भुवनाधिपः ।
स वायुरिति विज्ञेय एष यज्ञः प्रजापतिः ॥
सदसच्च स विज्ञेयः स यज्ञः स प्रजाकरः ।
यद्वेदितव्यं त्रिदशैस्तदेष परिविन्दति ।
यच्च वेद्यं भगवतो देवा अपि न तद्विदुः ॥
प्रजानां पतयः सप्त ऋषयश्च सहामरैः ।
नास्यान्तमधिगच्छन्ति तेनानन्त इति श्रुतिः ॥
यदस्य परमं रूपं तन्न पश्यन्ति देवताः ।
प्रादुर्भावेषु संभूतं यत्तदर्चन्ति देवताः ॥
दर्शितं यदनेनैव तदवेक्षन्ति देवताः ।
यन्न दर्शितवान्देवः कस्तदन्वेष्टुमर्हति ॥
ग्रामणीः सर्वभूतानामग्निमारुतयोर्गतिः ।
तेजसस्तपसश्चैव निधानममृतस्य च ॥
चतुराश्रमधर्मेषु चातुर्होत्रफलाशनः ।
चतुःसागरपर्यन्तचतुर्युगविवर्तकः ॥
तदेष संहृत्य जगत्कृत्वा गर्भस्थमात्मनः ।

T1 2 G1 3–5 बुबुधे, M3 प्राबुध्यद् (for बुध्यते) — (L 66) D5 सर्व-, G3 सृष्ट्वा (for सृष्टिं) — (L 67) K3 यक्षान् (for -नरान्) M3 4 नरान्देवगणांश्चैव (for ᵃ) — Ñ1 om line 68 — (L 68) K3 B3 Ds2 D6 चिन्तयत्, B1 स चिन्तयन् (for चिन्तयते) T1 2 G1 3–5 M3 4 तस्थौ विचिन्तयन्कार्यं (for ᵃ) — T1 om (hapl) line 70 — (L 70) T2 G1 विहर्ता (for विकर्ता) K4 संप्रहर्ता (for संहर्ता च) — (L 71) K4 Ñ1 2 V1 3 B Dn Ds D1 3 5 6 च तथा (for प्रभवः) K1–3 D4 धाता चैव विधाता च, M3 धाता स च विधाता च (for ᵃ) G1 4 5 संभवो (for संयमो) M3 प्रभवः संयमो यमः (for ᵇ) — (L 72) K4 B2 3 G5 वेदा (for देवा) M3 नारायणपरं देवं (for ᵃ) Ds1 पराश्रमा (for परा क्रिया) — Ñ2 D6 om (hapl) line 73 — (L 73) K4 Ñ1 B1 Dn Ds D2 6 T1 G3 -परो यज्ञो, V3 परा देवा, D1 M3 4 -परो मोक्षो (for -परा यज्ञा) G3 स्मृति (for श्रुति) — D3 G3 M3 4 om (hapl) line 74 — (L 74) Ds1 -परायण, D5 परा स्मृति (for -परा गति) — After line 74, Ñ2 V1 3 B1 2 D3 T1 2 G4 5 ins

6** नारायणपरो धर्मो नारायणपरः क्रतुः ।
[T2 G4 2 परा धर्मा (for परो धर्मो) V3 -परः प्रभुः, T1 2 G1 4 5 परं महत् (परः क्रतुः)]

Ñ3 V1 2 B1 2 D3 cont K Ñ1 B3 Dn D1 6 ins after line 74

7** नारायणपरं ज्ञानं नारायणपरं महत् ।
[K3 V1 2 B Dn Ds D6 तपः (for महत्)]

— (L. 75) K1 2 D4 -परात्प(K1 ᵒप)रम्, Ñ1 2 V1 2 B1 2 D1 3 M3 4 -परं परम्; B3 परा श्रियः (for परं पदम्) — After line 75 Ñ1 2 V1 2 B Dn2 D3 D5 6 T2 G1 4 5 M4 ins

8** नारायणपरो देवो न भूतो न भविष्यति ।
[M3 यशो (for देवो) V3 भूतं (for भूतो) M3 नारायणपरा गिरः) (for ᵇ)]

— (L. 76) K4 D1 2 5 M4 स्वयंभूरिति विज्ञेयः (for ᵃ). — (L 77) T1 2 G1 3 4 M3 दैवम् (for वायुर्) K3 D4 5 om (hapl) lines 77ᵇ–78ᵃ D5 सर्वं (for एष) Dn2 -कर (for -पति) T1 2 G1 3 5 M3 4 स च सर्वमिदं जगत् (for ᵇ) — (L. 78) V3 Ds1 सदसत्स च विज्ञेयः, M3 4 सदायमेव वि॰ (for ᵃ) Ñ2 V1 3 B2 D3 D6 सर्वज्ञः स, T1 2 G1 3 5 M3 4 एष यज्ञः (for स यज्ञः सः) Ñ2 Ds2 T1 2 G1 3 5 M3 4 -पति (for -कर) — (L 79) T1 2 G1 3 5 M3 4 गीयते (for विन्दति) — (L. 81) D3 T1 2 G1 4 5 M3 सर्वे (for सप्त) Ñ3 महासुरैः, M4 तथामरैः (for सहा॰) — (L 82) K4 Ñ1 2 V1 3 B1 2 Dn Ds D1 3 5 ततोऽनन्त, T1 2 G1 3–5 M3 4 विचिन्वन्त (for तेनानन्त) K4 श्रुत (for श्रुति) — D5 om (hapl) lines 83 84 — (L 83) K4 प्रथमं (for परमं) K1 Ñ2 Dn Ds2 D3 4 T1 तत्र, T2 G1 3 5 M3 4 न तत् (for तन्न) — K3 4 D4 om (hapl) line 84 — For line 84, T1 2 G1 3 5 M3 4 subst

9** प्रादुर्भावं तु यद्रूपं तदर्चन्ति दिवौकसः ।

— K3 B3 D4 5 G1 om line 85 — (L. 85) T1 2 G1 3 5 M3 4 अन्वेषन्ति (for अवेक्षन्ति) Ñ2 B1 तत्पश्यन्ति दिवौकसः (for ᵇ) — (L 86) Ñ1 कस्तं वेदितुमर्हति (for ᵇ) — (L 87) D3 वह्नि (for अग्नि) — (L. 89) Ñ2 वर्णेषु, D6 T1 G1 3 5 धर्मेश, T2 -धर्मे च (for -धर्मेषु) B G4 M3 4 चातुराश्रम(B ᵒस्य)धर्मेशाः (for ᵃ) — (L. 90) K2 D4 विकर्तकः, Ñ1 2 B1 2 D6 निवर्तकः (for

मुमोचाण्डं महायोगी धृत वर्षसहस्रिकम् ॥

सुरासुरद्विजभुजगाप्सरोगणै-
महौषधिक्षितिधरयक्षगुह्यकैः ।
प्रजापतिः श्रुतिधररक्षसां कुलं
तदासृजज्जगदिदमात्मना प्रभुः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

जगदण्डमिदं सर्वमासीत्पूर्वं हिरण्मयम् ।
प्रजापतेर्मूर्तिमयमितीय वैदिकी श्रुतिः ॥
ततो वर्षसहस्रान्ते बिभेदोर्ध्वमुखं विभुः ।
लोकसंजननार्थाय बिभेदाण्डं पुनः पुनः ॥
भूयोऽष्टधा बिभेदाण्डं विभुर्वै लोकयोनिकृत् ।
चकार जगतश्चात्र विभागं सर्वभागवित् ॥
यच्छिद्रमूर्ध्वमाकाशं परा सुकृतिनां गतिः ।
विहित विश्वयोगेन यदधस्तद्रसातलम् ॥
यदण्डमकरोत्पूर्वं देवलोकसिसृक्षया ।
समन्तादष्टधा योगी छिद्राणि कृतवांस्तु सः ।
दिशश्च विदिशः सर्वा मनसैवाकरोद्विभुः ॥
नानारागविरागाणि यान्यण्डशकलानि वै ।
बहुवर्णधराश्चित्रा बभूवुस्ते बलाहकाः ॥
यदण्डमध्ये स्कन्नं तद्द्रवमासीत्समाहितम् ।
जातरूपं तदभवत्तत्सर्वं पृथिवीतले ॥
तस्य क्लेदोऽर्णवौघेन प्राच्छादयत समन्ततः ।
पृथिवीं निखिलां राजन्युगान्ते सागरैरिव ॥
यश्चाण्डमकरोत्पूर्वं देवलोकचिकीर्षया ।
तत्र यत्सलिलं स्कन्नं सोऽभवत्काञ्चनो गिरिः ॥

विव°) — (L 91) T2 M3-4 स एष, G1-4-6 स एव (for तदेष) Ñ2 देहस्थम् (for गर्भं°) — (L 92) T1-2 G1-4-6 M3-4 महातेजा, G3 °भूतं (for °योगी) K3 धृत्त, Ñ1 योऽश्व, B D5 D6 घृत्वा, D5 घृत (for धृत) D2 युग (for वर्ष) K4 Ñ1 B1 Dn Ds D3-5 T1-2 G1-3-5 सहस्रकम् (for °स्रिकम्) — After line 92, T1-2 G1-3-5 M3-4 ins

10** हिरण्यगर्भंगर्भस्थ ससृजे पुरुषोत्तम ।

[T1 G3 M2 हिरण्यगर्भे भूगभ (for *)]

— (L 94) B3-2 D6 M3 द्रुमौषधि (for महौ°). — (L 95) K1-4 V1 Ds2 D1-3-6 प्रजापति (for °ति) V1 क्षितिधर, G1-3-5 M2 श्रुति(M2 °त)धन (for °धर) K2-3 Ñ1 V1-3 Dn D1-2-4-6 राक्षसाकुलं, K4 रक्षसाकुल, G1-4-6 रक्षिणा कुल (for रक्षसा कुल) — (L 96) D3 जगत्त्रयम् (for जगदिदम्) G1 D5 T1-2 G3 आत्मना (for °ना)

Colophon — *Mention of the Epic*: K4 Ñ2 Dn1 Ds2 D1 — *Mention of Khila*: K1 Ñ2 V1-3 B Ds1 D1-5 —*Sub parvan*: D3 पारिजातपर्व, G6 भविष्यपर्व — *Adhy name*: K V1-3 B2 Dn Ds D1-2-4-5 वाराहम्, Ñ1-2 D2-6 T1-2 G1-5 M3-4 वाराहप्रादुर्भाव — *Adhy no*: K3 6, Ds1 218, D1 205, D4 214, T2 G3 272, G1-2 274, G4 276, M3-4 1

(L 97) T1 G1-3-6 M3 1 दिव्य, G(ed) तद्धि (for पूर्वं) — (L 98) D4 मूर्तिरियम् (for °मयम्) D6 इत्य वै, T1-2 G1-3-5 M3-4 इति वै, Bom Poona Cal eds G(ed) इत्येव (for इतीय) — (L 99) K1-3 तद्वै, T1 G1-3-5 M3-4 तत्तु (for ततो) K3 [अ]ण्डमिदं (for [ऊ]र्ध्वमुख) V1 भुवि, T1-2 G1-3-4 M3-4 प्रभु (for विभु) — (L 100) B1 M3-4 लोकजननहेतुश्च, D6 Cal ed लोकोद्भवनहेतुश्च (for °) B1-3 D5 D6 T1-2 G1-3-5 M3-4 [अ]धोमुख (D6 °रे) (for [अ]ण्ड पुन) — (L 101) B3 D6 G3 प्रभुर्, D2 विष्णुर् (for विभुर्) K1-3 D1 त्रैलोक्य (for वै लोक) — (L 102) K Ñ1-2 V1-3 B D T1 M3-4 सर्व (for स°) D3 भागकृत् (for °वित्) — (L 103) T2 G1-3-5 M3 तद्वै (for परा) — (L 104) D2 विवर, D4 विदितं (for विहित) D3 कृत तद्, M4 अधस्ताद् (for °स्तद्) — (L 105) T1-2 G1-3-5 तत्र (for यद्) D1 सर्वे (for पूर्वं) Ñ2 V1 दिव्य (for देव) K3 -योग, D6 लोके (for -लोक) M3-4 चिकीर्षया (for सिसृक्षया) — (L 106) K1 Ñ1-2 V1-3 Dn D3-6 T1-2 G1-3-5 M3-4 यानि (for योगी) G3 बभूवस्ते बलाहका (for b) — (L 107) K1-3-4 Dn D4 T2 M3 दिगीशस्ता (T2 °स्था), B1-3 D1-3-4 (marg) 6 T1 M4 विदिगन्ता, V1-3 G1-3-5 त्रिगीशाश्च (for दिशश्च वि°) K3 Ñ1-2 V1-3 B Dn D5 D1-3-4-6 द्विधा, T1-2 G1-3-5 M3-4 प्रभु (for विभु) — (L 108) T1-2 G1-3-5 विकाराणि (for विरागाणि) D2 तान्यण्ड, T1 M3-4 यान्यस्य (for °ण्ड) — (L 110) D3 रत्त (for स्कन्न) D5 रेतम्, G1-3 स्कन्नम्, G(ed) देवम् (for द्रवम्) — (L 111) Ñ1 B D T1-2 G1-3-5 समभवत् (for तद°) K3 om lines 111b–114a D3 पूर्वं वै (for तत्सर्वं) — (L 112) D2 T1-2 G1-3-5 M3-4 र्णवो येन (for °वौघेन) K2-3-4 Ñ1-2 V1-3 B Dn D3 D1-2-4-6 M3 तस्य क्लेदार्ण(D6 [marg] स्वेदार्ण)वौघेन (for *) —T1 G3-5 M2-4 om lines 113 114 B3 om line 114.

तेनाम्भसा प्लुताः सर्वा दिशश्चोपदिशस्तथा ।
अन्तरिक्षं च नाकं च यच्चान्यदन्तरिन्तरम् ॥
यत्र यत्र जलं स्कन्नं तत्र तत्रोत्थितो गिरिः ।
शैलैः सहस्रैर्गहना विषमा मेदिनी कृता ॥
तैः सा पर्वतजालौघैर्बहुयोजनविस्तृतैः ।
पीडिता गुरुभिर्देवी पृथिवी व्यथिताभवत् ॥
महामते भूमितले दिव्यं नारायणात्मकम् ।
हिरण्मयं समुद्दिष्टं तेजो विमलरूपि तत् ॥
अशक्ता वै धारयितुमधस्तात्प्रविवेश ह ।
पीड्यमाना भगवतस्तेजसा तेन सा क्षितिः ॥
पृथिवीं विशतीं दृष्ट्वा तामधो मधुसूदनः ।
उद्धारार्थं मनश्चक्रे तस्याः स हितकाम्यया ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मत्तेज एव बलवत्समासाद्य तपस्विनी ।
रसातलं विशेद्देवी पङ्के गौरिव दुर्बला ॥

धरण्युवाच ।

त्रिविक्रमायामितविक्रमाय
महानृसिंहाय चतुर्भुजाय ।
श्रीशार्ङ्गचक्रासिगदाधराय
नमोऽस्तु तस्मै पुरुषोत्तमाय ॥
त्वयात्मा धार्यते देव त्वया संधार्यते जगत् ।
त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च ॥
यत्त्वया धार्यते किंचित्तेजसा च बलेन च ।
ततस्तव प्रसादेन मया पश्चात्तु धार्यते ॥
त्वया धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्यहम् ।

— (L 114) N2 सर्वं, V3 B1 2 D5 D6 ऊर्ध्वं (for पूर्वं) T3 जिगीषया (for चिकीर्षया) — (L 115) T1 G1 3-5 सलिले (for °ल) V1 क्लिन्न (for स्कन्न) — K3 om (hapl) lines 116 118 — (L 116) K1 Dn1 युता (for प्लुता) K3 विदिशस् (for [उ]पदि°) — (L 118) K1 T2 G1 4 [उ]च्छ्रिता, N1 2 Ds1 D4 स्थितो, V2 [अ]स्थितो (for [उ]-त्थितो) — (L 119) K1 3 Ñ1 2 Dn D6 M3 सहस्र (for °स्रैर्) K3 शैलैः सहस्रमहता; V1 3 B2 3 Ds1 D6 सहस्रशैल गहना, B1 Ds1 D3 5 शैल (D3 °लै) समस्तैर्°, T3 G1 4 शैलसाहस्र° (for °) K1 2 V1 3 B3 Ds2 D6 स्वभूत् K3 4 Ñ1 2 Dn Ds1 D1 2 4 5 भवत्, B2 D6 ह्यभूत् T1 वृता (for कृता) — (L 120) G1 4 स्थानैर् (for जालौघैर्) — (L 121) K3 गिरिभिर्, M3 बहु° (for गुरु°) T1 2 G1 3 5 M2 4 व्यथिता मेदिनी कृता (for °) — D3 om lines 122-123 — (L 122) K4 D3 भूमितल, D1 M3 भूरिबल, M4 भूरिजल (for भूमितले) K1 2 N1 2 V1 3 B Dn D5 D6 8 T1 2 G1 3-5 महीतले भूरि जल (K1 V1 D5 भूमितल T1 G3 भूरितले) (for °) — (L 123) K3 समुत्तिष्ठन् Ñ2 B1 3 D6 T1 G3 5 °रसज्य, T2 G1 4 °त्सृष्टं (for °दिष्टं), N2 तु मल, B1 D6 तु नल, D1 T1 G3 M2 वै मल T2 G1 4 5 M4 वै नल (for विमल) T1 रूपवत् (for रूपि तत्) — (L 124) K3 D5 धरा वापि (for धारयितुम्) K1 2 4 Ñ1 2 V1 3 Dn D1 3 4 अथ सा, K3 ततोऽथ, D5 तमध (for अधस्तात्) B1 3 D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 अधस्तात्प्राविशत्तदा (for °) — (L 125) K1 समभवत्, D2 भगवता (for °वतस्) D4 महता (for तेन सा) K1 भगवत्तेजसा क्षिति, K3 तेजसा तेजसा कृति° (for °) — (L 127) K4 Dn D1 2 लोकानां; Ñ1 2 Ds2 तस्यास्ते, V1 2 तस्यास्तु, B2 तस्यैव (for तस्याः स) T1 2 G1 3 5 M2 4 तस्या एव हितप्सया (for °) — (L 128) K4 यत्तेन (for म°) N1 मत्तेजसो हि बलवान्, B1 मत्तेनोबलमासाद्य, B2 D5 6 M2 4 एषा मत्तेजसो वीर्यं (for °) B1 भाराक्रान्ता (for समासाद्य) T1 2 G1 3 5 दिव्यमत्येन तु महम् (for °) — (L 129) B1 3 D4 प्रविशत, D1 2 5 विशद्देवी (for विशेद्देवी) K3 विशेद्रसातलं देवी, T1 2 G1 3 5 M2 4 अथ स्वात्प्राविशद्देवी (T2 °दीना) (for °) D6 सीदति (for दुर्बला) — After line 129, T1 2 G1 3 5 M2 4 ins

11** मत्तेन एषा वसुधा समागम्य तपस्विनी ।
तदहं धारयिष्यामि पृथिव्या हितकाम्यया ॥
[(L 1) G3 5 M4 यत्तेज एव वसुधा (for °)]

— Ñ1 B D6 T1 2 G1 3 5 M4 पृथिवी (for धरणी) Ñ1 M4 om lines 130-133 — (L 131) D4 च भुभुजाय (for चतुर्भुजाय) — (L 133) B3 D5 T1 2 G1 3-5 M2 नमोऽस्तु ते कामफल, B3 D6 °वर प्रदाय — D2 om (hapl) lines 134 137 — (L 134) G1 [अ]हं (for [आ]त्मा) T1 3 G3 4 M2 4 धार्यतां (for °ते) K2 D4 त्वया च धार्यते विश्वं D5 त्वयात्मना धार्यते वै (for °) D4 संह्रियते (for संधार्यते) K1 2 D4 त्वया च परिपाल्यते (for °) — (L 135) Bom Poona eds G(ed) भुवनानि (for °नि) — (L 136) V2 तपसा (for तेजसा) — K4 om lines 137-143 — (L 137) T1 2 G1 3 5 M2 4 पश्चात् (for ततस्) T1 2 G1 3 5 M2 4 तन्मयाप्यथ (T1 G3 °या त्वथ, M2 4 °याप्यनु)

न हि तद्विद्यते भूतं यत्त्वया नावधार्यते ॥
त्वमेव कुरुषे वीर नारायण युगे युगे ।
मम भारावतरणं जगतो हितकाम्यया ॥
तवैव तेजसाक्रान्ता रसातलतलं गताम् ।
त्रायस्व मां सुरश्रेष्ठ त्वामेव शरणं गताम् ॥
दानवैः पीड्यमानाहं राक्षसैश्च दुरात्मभिः ।
त्वामेव शरणं नित्यमुपयामि सनातनम् ॥
तावन्मेऽस्ति भयं भूयो यावन्न त्वां ककुद्मिनम् ।
शरणं यामि मनसा शतशोऽप्युपलक्षिता ॥
श्रीभगवानुवाच ।
मा भैर्धरणि कल्याणि शान्तिं व्रज समाहिता ।
एष त्वामुचितं स्थानं नयामि मनीषितम् ॥
वैशंपायन उवाच ।
ततो महात्मा मनसा दिव्यं रूपमचिन्तयत् ।
किं नु रूपमहं कृत्वा उद्धरामि वसुंधराम् ॥
जले निमग्नां धरणीं येनाहं वै समुद्धरे ।
इत्येवं चिन्तयित्वा तु देवस्तत्करणे मतिम् ॥
जलक्रीडारुचिस्तस्माद्वाराहं वपुरस्मरत् ।
हरिरुद्धरणे युक्तस्तदा भूमेः स भूमिधृक् ॥
अधृष्यः सर्वभूतानां वाङ्मयं ब्रह्मसमितम् ।
दशयोजनविस्तारमुच्छ्रितं शतयोजनम् ॥
नीलमेघप्रतीकाशं मेघस्तनितनिस्वनम् ।
महागिरेः संहननं श्वेतदीप्तोग्रदंष्ट्रिणम् ॥
विद्युदग्निप्रतीकाशमादित्यसमतेजसम् ।
पीनवृत्तायतस्कन्धं दृप्तशार्दूलविक्रमम् ॥
पीनोन्नतकटीदेशं वृषलक्षणपूजितम् ।
रूपमास्थाय विपुलं वाराहममितं हरिः ।
पृथिव्युद्धरणार्थाय प्रविवेश रसातलम् ॥
वेदपादो यूपदंष्ट्रः क्रतुदन्तश्चितीमुखः ।
अग्निजिह्वो दर्भलोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः ॥
अहोरात्रेक्षणधरो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ।
आज्यनासः स्रुवस्तुण्डः सामघोषस्वनो महान् ॥

धार्यते (for ^{b}) —(L 138) T1 2 G1 4 5 M2 4 नाद्रत धारये त्वया (for ^{b}) —(L 139) V3 T1 G3 M4 रूप, G5 वस्तु (for भूत) K1 3 B2 D4 5 [अ]नु , Ñ1 B1 3 D5 D8 [इ]ह (for [अ]त) —(L 140) K3 Bom Poona eds G1 ed) पुरुषो (for कुरुषे) —(L 141) D1 3 महाभा(D2 °म श्रा)रापहरण (for ^{a}) D4 रूपणाद् (for काम्यया) —(L 142) K3 त्वयैव V1 तैरेव, B तरैव, T3 तथैव, Cal ed दानवैस् (for तवैव) D1 -त्राता (for क्रान्ता) K1 V1 3 D1 4 गता (for गताम्) K3 रसातलमहं गता (for ^{b}) —(L 146) T1 2 G1 3-5 M2 दानवमनार्तिभीरश्च (for ^{a}) T1 2 G1 3-5 M2 4 यावत्त्वाहं (for °व त्वां) —(L 147) D3 ते नाथ (for मनसा) K3 4 Ñ1 3 V3 B1 3 Dn Ds1 D1-3 5 6 T1 2 G1 3 5 M2 4 लक्षये (for लक्षिता) —(L 148) T1 G3 5 M2 समाश्वस , T2 G1 4 मम प्रिये (for समाहिता) —(L 149) K4 एहि ते सुचिरं स्थानं , D5 एष त्वामुचितस्थानं (for ^{a}) V3 समाहितम् (for मनीषितम्) — After line 149, T1 G3 5 M2 4 ins an addl colophon [*Subpar an* G3 वाराहप्रादुर्भाव , M4 वाराहम् — *Adhy no* T1 G3 273, G5 275, M2 4 2] —(L 150) V3 वपुर् (for रूपम्) —(L 151) V3 किं स्वरूपम् , D1 कोऽहं रू° (for किं नु रू°) B D6 उद्धरेय (for °रामि) T1 2 G1 3-5 M2 4 समुद्धरेय धरामिमाम् (for ^{b}) — Ñ1 M2 4 om lines 152-153 —(L 153) K1 3 V3 B D5 D8 इति संचिन्त्य मनसा ह(V3 भगवान्ह)रिर्नारायण प्रभु —(L 154) K3 B1 रूपम् (for वपुर्) M2 4 आस्थित (for अस्मरत) T1 2 G1 3-5 वाराहं रूपमास्थित (for ^{b}) — T1 2 G1 3-5 M2 4 om line 155 —(L 155) K1 2 D1 [अ]भूतस्य , Ñ1 V1 3 B2 D3 D1 5 [अ]भूदस्य , Ñ2 B1 2 D6 भूमेस्तु (for भूमेः स) —(L 156) K4 Ñ1 3 V1 3 B D5 D8 T1 2 G1 3 5 M2 अधृष्य (for °ष्यः) K1 2 B1 3 D4 6 संक्षितम् , N1 T1 G3 5 संहितम् , M2 4 संभवम् (for समितम्) —(L 157) Ñ1 D5 D8 T1 4 M2 4 शत (for दश) D3 विस्तीर्णम् (for विस्तारम्) T1 2 G1 3-5 M2 4 उच्छ्रितं द्विगुणं ततः (for ^{b}) —(L 158) B1 2 D6 T2 G1 4 5 M 4 नीरजीमूतसंकाशं (for ^{a}) K3 om (hapl) lines 158^{b}-160^{a} —(L 159) V1 B1 2 D8 D6 T1 2 G1 3 5 M2 4 गिरिसंहननं भीमं (for ^{a}) T1 कुन्दीप्त प्रदंष्ट्रिणम् (for ^{b}) —(L 160) B2 D6 T2 G1 3-5 M2 मणिरासक्षम् (for प्रतीकाशम्) —(L 161) K1 2 4 Ñ1 V1 Dn D1-3 गामिनम् (for विक्रमम्) —(L 162) T1 G3- सर्व (for वृष) B1 T1 2 G1 3-5 M2 4 लक्षितम् (for पूजितम्) B1 वृषलक्षितरक्षितम् (for ^{b}) —(L 163) B1 2 D6 समितो (for °त) —(L 164) T1 2 G1 4 5 M2 4 पृथिवीमुद्धरामीति (for ^{a}) —(L 165) T1 2 G1 3-5 यज्ञ (for क्रतु) B2 3 D5 D1 दन्ताद्(for दन्तश्च) T2 शिरोमुख (for चिती°) —(L 166) D8 शुचि (for

धर्मसत्यमयः श्रीमान्क्रमविक्रमसत्कृतः ।
क्रियासत्रमहाघोणः पशुजानुर्महाकृतिः ॥
उद्गात्राङ्गो महालिङ्गो बीजौषधिमहाफलः ।
वाय्वन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशोणितः ॥
वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यातिवेगवान् ।
प्राग्वंशकायो मतिमान्नानादीक्षाभिराचितः ॥
दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो महान् ।
उपाकर्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः ॥
नानाछन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ।
छायापत्नीसहायो वै मणिशृङ्ग इवोच्छ्रितः ।
भूत्वा यज्ञवराहोऽसौ द्रागधः प्राविशद्गुरुः ॥
अद्भिः सञ्छादितामुर्वीं स तामार्छत्प्रजापतिः ।
रसातलतले मग्नां रसातलतलं गतः ।
प्रभुर्लोकहितार्थाय दंष्ट्राग्रेणोज्जहार गाम् ॥
ततः स्वस्थानमानीय पृथिवीं पृथिवीधरः ।
मुमोच पूर्वं सहसा धारयित्वा धराधरः ॥
ततो जगाम निर्वाणं मेदिनी तस्य धारणात् ।
चकार च नमस्कारं तस्मै देवाय शंभवे ॥
एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना ।
उद्धृता पृथिवी देवी लोकानां हितकाम्यया ॥
अथोद्धृत्य क्षितिं देवो जगतः स्थापनेच्छया ।
पृथिवीप्रविभागाय मनश्चक्रेऽम्बुजेक्षणः ।
रसातलगतामेवं विचिन्त्य स सुरोत्तमः ॥

ततो विभुः प्रवरवराहरूपधृ-
ग्वृषाकपिः प्रसभमथैकदंष्ट्रया ।
समुद्धरद्धरणिमतुल्यविक्रमो

अग्नि) D5 महापतिं (for °तपा) — (L. 167) Ñ1 वेदार्थ- (for °ब्र) — (L. 168) K1 क्रतुस्तुण्ड K2 D2 स्रुचस्तुण्ड, T1. 2 G3 M4 स्रुवातुण्ड°, G1. 6 स्रुवादण्ड, M3 स्रुवतुण्ड° (for °स्तुण्ड) K4 V2 D1. 2 M4 स्वरो (for स्वनो) B1 सामघोषो महास्वन (for b) — (L. 169) V2 सत्य, D5 T1 G3 कर्म (for क्रम) V2 सत्क्रिय D1 सत्कृत (for सत्कृत) — M3. 4 om lines 170–174 — (L. 170) K2 D1. 2 क्रियासत्य, K4 °शत, V1 °मन्त्र, D5 °सत्त्व, T2 G1 प्रायश्चित्त-, G3 क्रियात्मन् (for °सत्र) V2 D5 घोष (for -घोण) N3 B D6 प्रायश्चित्तनखो घोर (B1 °खोद्धार) (for a) D4 पृथु (for पशु) K1. 2 N1 V1. 2 B Dn D5 D1–3. 5 T1 G2 महाकृति (for महा°) — (L. 171) K4 उद्धृतांशो होमलिङ्गो, N1 D5 उद्गात्रात्रो महा°, Ñ2 B1 Dn D5 उद्गात्रात्रो होम° D1 (before corr) उद्धृतात्रो होम°, D4 उद्गात्राङ्गो होम°, D6 उद्गात्रात्रो होम°, T1 G3. 5 उद्गातृहोमलिङ्गोऽथ, T2 उद्गात्रन्तो हेमलिङ्गो (for a) D4 जीवौषधि (for बीजौ°) K2 B3 Ds2 D5 T1. 2 G1. 5 महाफल, V2 °फण, G3 °बलम् (for °फल) — (L. 172) K2 बाह्यान्तरात्मा, G1 बाह्य° (for वाय्व°) K1. 2 मन्त्रदृग्, D5 मन्त्रास्य (for मन्त्रस्फिग्) — (L. 173) K1. 2 D1 T1 G1. 3. 5 वेदस्कन्धो K1 दव°, D5 वेन्होमो (for वेदिस्कन्धो) D3 महादृष्टो; G1. 4. 5 हविर्गाढो (for °गन्धो) — (L. 174) K4 Ñ1. 2 V1. 2 B Dn D5 D1. 2. 6 T1. 2 G1. 3–5 द्युतिमान्, D3 धृति (for मति°) T2 कृत (for नाना) K1 D5 T2 आर्चित, Ñ2 B3 D5 D4 अन्वित (for आचित) — (L. 175) T2 माया (for महा) K2 D4. 5 -सूत्र, Ñ2 Ds1 D3 मन्त्र, V2 यज्ञ, D2 मत्त्व, M4 मात्र (for -सत्र) — (L. 176) D2 उपाकर्णोष्टपुटक (for a) — (L. 177) K2 मतिपथो, K2 D5 गतिर्यज्ञा (for गतिपथो) — (L. 178) K1. 2 D4. 5 हेम- (for मणि) — Ñ1 om lines 179–180 — (L. 179) T1. 2 G1. 3. 5 M3. 4 एव (for भूत्वा). K4 भूत्वासौ यज्ञवाराहो (for a) T1 om lines 179b–181a D1 युगपत् (for द्रागध) Ñ2 V2 Ds1 प्रभुः, Ds2 D4 विभुः (for गुरु) D5 प्राविशत्सलिलं गुरु, T2 G1. 3–5 M3. 4 भूत्वा विष्णुरतन्द्रित (for b) — T2 G1. 3–5 M3. 4 om line 180 — (L. 180) K1 D1–4 शताशे(D2 °तान्वे)न; K4 शताङ्गेन, D5 स तामर्चन्, D6 स तामिच्छन् (for स तामार्छत्) — (L. 181) D4 रसातले निमग्नां च (for a) K2 V1. 2 D1–3 T2 तलं गताम्, K4 -तलगताम् (for तलं गतः) Ñ1 Ds2 पातालान्तरसंश्रयाम् (for b) — (L. 184) T2 G1. 4. 5 M3. 4 मनसा (for सहसा) — (L. 185) T1 G3. 5 शरणं (for निर्वाणं) — (L. 186) M3. 4 जगाम (for चकार) Ñ2 V1. 2 B D5 D6 T1. 2 G1. 3. 5 विष्णवे (for शंभवे) — (L. 187) B3 D6 लोक (for भूत) — (L. 188) D4 तेन (for देवी) D3 भूतानां (for लोकानां) D6 T1. 2 G1. 3–5 M3. 4 सागराम्बुधरा धुता (for b) — (L. 189) K2 अथो धृताक्षितिर्देवो (for a) K2 Ñ1 V2 B3 Dn D4–6 M3. 4 जगतः स्थापनेप्सया, K4 जगत्स्थापनलिप्सया (for b) — (L. 190) B1 सम (for प्रवि) — T1. 2 G1. 3–5 M3. 4 om line 191 — (L. 193) K1 D4 परमम्, D3 D5 प्रवरम् (for प्रसभम्) — For lines 192 193, T1. 2 G1. 3. 5 M3. 4 subst

महायशा लोकहितार्थमच्युतः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

तस्योपरि जलौघस्य महती नौरिव स्थिता ।
विततत्वात्तु देहस्य न ययौ संप्लवं मही ॥
ततः स चिन्तयामास प्रविभागं क्षितेर्विभुः ।
समुच्छ्रयं च सर्वेषां पर्वतानां समन्ततः ॥
विलेखनं प्रमाणं च गतिं प्रस्रवमेव च ।
माहात्म्यं च विशेषं च नदीनामन्वचिन्तयत् ॥
चतुरस्रां धरां कृत्वा कृत्वा चैव महार्णवम् ।
मध्ये पृथिव्याः सौवर्णमकरोन्मेरुपर्वतम् ॥
प्राचीं दिशमथो गत्वा चाकरोदयपर्वतम् ।
शतयोजनविस्तारं सहस्रं च समुच्छ्रयात् ॥
जातरूपमयैः शृङ्गैस्तरुणादित्यसंनिभैः ।
आत्मतेजोगुणमयैर्वेदिकाभोगकल्पितैः ॥
विविधांश्च महास्कन्धान्काञ्चनान्पुष्करेक्षणः ।
नित्यपुष्पफलान्वृक्षान्कृतवांस्तत्र पर्वते ॥
शतयोजनविस्तारं ततस्त्रिगुणमुच्छ्रितम् ।
चकार स महादेवः पुनः सौमनसं गिरिम् ॥
नानारत्नसहस्राणां कृत्वा तत्र सुमच्चयम् ।
वेदिकां बहुवर्णां च संध्याभ्राभामकल्पयत ॥
सहस्रशृङ्गं च गिरिं नानामणिशताल्यम् ।
कृतवान्वृक्षगहनं षष्टियोजनविस्तृतम् ॥
आसनं तत्र परमं सर्वभूतनमस्कृतम् ।
कृतवानात्मनः स्थानं विश्वकर्मा प्रजापतिः ॥
शैशिरं च महाशैलं तुषारचयसंनिभम् ।

12** अथोगतामेवमचिन्त्यविक्रम
सुरोत्तम प्रवरवराहरूपधृक् ।

—(L 194) K1 2 D1 अथैक (for अमुख्य) T1 G1 3–5 M2 4 समुद्धरद्धरणिमचिन्त्यपौरुष —(L 195) Ñ2 D3 सकल-, V1 भुवन (for लोक) K4 हितार्थाय (for -हितार्थम्)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Ds1 D1 — *Mention of Khila* K1 V1 3 B Dn1 Ds D1 3 4 — *Sub parvan* K1 2 4 Ñ1 V1 3 B2 3 Dn Ds D1 2 4 वाराहम्, K3 B1 D3 T2 G1 M2 4 वाराहप्रादुर्भावः, D5 वाराहाख्यानम् — *Adhy name* Ñ2 V1 3 B D6 T1 G1 पृथिव्युद्धरणम्, D6 आत्मतत्त्वप्रादुर्भावः — *Adhy no* K5 7, V3 220, Ds1 219, D1 207, D3 235, D4 315, T1 G2 274, G1 275, G4 277, G5 276, M2 4 3

(L 196) K4 V1 महतो (for °ती) Dn1 T4 [आ]स्थिता (for स्थिता) —(L 197) T1 2 G1 3–5 M2 4 न मही याति सप्लवम् (for b) —(L 198) K1 3 D4 प्रभु (for विभु) —(L 199) K3 4 Ñ1 2 V1 3 Dn D1 2 4 नदीषु च, D3 महीषु च (for समन्ततः) —(L 200) T1 2 G1 3–5 M2 4 निखिलेन (for विलेखनं) Ñ2 B1 3 Dn D5 6 प्रभवम्, T1 G1 3–5 M2 4 उद्भवम् (for प्रस°) —(L 201) K3 4 D5 विशेषेण, M2 °धाम च (for °ष च) —(L 202) B1 Cal ed चतुरस्रां (for °स्रां) V1 महीं, D2 वसुं (for धरां) Ds1 Bom Poona eds G(ed) तथा (for the second कृत्वा) V1 3 B D3 D1 3 6 महार्णवान् (for °वम्) T1 2 G1, 3–5 M2 4 कृत्वा चै(T2 G1 4 5 स्वे)कार्णवं जगत् (for b)

—(L 203) K1 2 D4 पृथिव्यां (for °व्याः) — Ñ1 Dn2 om (hapl) line 204 —(L 204) T1 2 G1 3–5 M2 4 प्राचीं प्रतिदिशं चक्रे (for a) T1 2 G1 3–5 M2 4 राजन् (for चकार) —(L 205) K3 दश (for शत) D4 T2 om (hapl) lines 205b–210a K2 महस्रं स, D6 स सहस्रं (for सहस्रं च) Ñ2 B D6 समुच्छ्रितम् (for °च्छ्रयात्) —(L 206) K1 D4 संभवैः (for संनिभैः) —(L 207) K Ñ1 2 V1 3 B2 3 Dn Ds D1 2 4–6 कल्पितम्, B1 पर्वतम्, G5 कल्पनैः (for कल्पितैः) —(L 208) Dn स (for च) —(L 210) K3 दश (for शत) K Ñ2 V1 Dn Ds D1–4 आयतम्, G4 उत्स° (for उच्छ्रि°) V3 B D6 तावद्द्वि-(V3 ततो द्वि)गुणमुच्छ्रितम्, D5 तत्र त्रिगुणमायतम् (for b) —(L 211) D5 T2 K3 T1 G1 3–5 M2 4 तत (for पुनः) — After line 211, T2 G1 3–5 M2 4 ins

13** सर्वकामफलैर्वृक्षैर्वृतं रम्यमनोरमैः ।

[T2 G1 सर्वकाल (for °म) M2 रम्यैद् (for रम्य)]

—(L 212) M2 4 नानावर्णसमाकीर्णान् (for a) D4 रत्न (for तत्र) B1 3 D6 T1 2 G1 3 5 M2 तु स(M2 सुस)ञ्चयान्, D1 मर्मं चयम् (for सुमच्च°) D2 कृत्वा रत्नस्य मञ्चयम् (for b) —(L 213) B2 बहुरूपां (for °वर्णां) —(L 214) D4 तत्र सहस्रशृङ्गं च (for a) Ñ2 रत्न (for मणि) K2 समाश्रयम्, B1 -शताचितम्, B3 M2 शताचितम्, D2 शिलामयम्, D3 शतान्वितम्, T1 2 G1 3–5 शतावृतम्, M4 समाचितम् (for शताल्यम्) —(L 215) D3 Cal ed शत (for षष्टि) K4 Ñ1 2 V1 3 B Dn Ds D1 2 6 T1 2 G1 3 5 M2 4 षष्टि(B शत)योजनमुच्छ्रितम्, D2 T2 °माय(°वि)तम् (for b) —(L 216) V3 भद्र (for तत्र) K1–3 D1, 2

चकार दुर्गगहन कन्दरान्तरमण्डितम् ॥
शिशिरप्रभवा चैव नदीं द्विजगणाकुलाम् ।
चकार पुलिनोपेतां वसुधारामिति श्रुति. ॥
सा दिश निखिला प्राचीं पुण्यैर्मुनिशतैश्चिताम् ।
शोभयत्यमृतप्रख्यैर्मुक्ताद्यैर्विभूषितैः ॥
नित्यपुष्पफलोपेतैश्छादयद्भिः सुसहितै· ।
भूषिताभ्यधिक कान्तै सा नदीतीरजैर्द्रुमै. ॥
कृत्वा प्राचीविभाग तु दक्षिणायामथो दिशि ।
चकार पर्वतं रम्य सर्वं काञ्चनराजतम् ॥
एकतः सूर्यसकाशमेकतः शशिसनिभम् ।
स विभ्रच्छुशुभेऽतीव द्वौ वर्णौ पर्वतोत्तमः ॥
तेजसा युगपद्व्याप्त सूर्याचन्द्रमसोरिव ।
वपुष्मन्तमथो तत्र भानुमन्त महागिरिम् ॥

सर्वकामफलैर्वृक्षैर्वृतं रम्यैर्मनोरमैः ।
चकार कुञ्जर चैव कुञ्जरप्रतिमाकृतिम् ॥
सर्वत. काञ्चनगुह बहुयोजनविस्तृतम् ।
ऋषभप्रतिमं चैव ऋषभ नाम पर्वतम् ॥
हेमकाञ्चनवृक्षाढ्य पुष्पहास स सृष्टवान् ।
महेन्द्रमथ शैलेन्द्रं शतयोजनमुच्छ्रितम् ॥
जातरूपमयैः शृङ्गैः सुपुष्पितमहाद्रुमैः ।
मेदिन्या कृतवान्देवः प्रतिक्षोभमिमाचलम् ॥
नानारत्नसमाकीर्णं सूर्येन्दुसदृशप्रभम् ।
चकार मलय चाद्रिं चित्रपुष्पितपादपम् ।
मैनाक च महाशैल शिलाजालसमाकुलम् ॥
दक्षिणस्या दिशि शुभ चकार स महाचलम् ।
सहस्रशिरस विन्ध्य नानाद्रुमलतायुतम् ।

देव (for भूत) — (L. 217) K1 कृत महात्मन स्थानं (for °) — (L. 218) K Ñ1 2 V1 2 B1 2 D (except D6) शिशिर (for दौ°) Ñ2 सचयम् (for सनिभम्) T2 G1 3 तुषा (G1 गुड) राजतसनिभम् (for ⁶) — (L. 219) D3 दिव्य (for दुर्ग) Dn गह्वरान्तरमण्डितम् (for ⁶) — (L. 220) K3 कुलावृताम् K4 -समाकुलम्, Ñ1 -गणा युताम् T1 2 G1 3–5 गणावृतास् (for गणाकुलाम्) M3 4 शिशिरप्रभवा नद्यो यद्वत् सुखजलापगा· — M3 4 om line 221 — (L. 221) D3 चकारोपवनोपेता (for °) K1 2 वसुधराम् (for वसुधाराम्) — (L. 223) K1 2 D5 (marg) आदिशन् M3 4 ता दिश (for सा दिश) K4 निश्चला (for निखिला) K Ñ1 V1 2 B2 Dn D5 D1 2 पुण्या (for पुण्यैर्) K4 N1 V1 2 Dn1 D2 4 6 T1 G3 मख (for मुख) Ñ1 B1 2 D6 युताम्, T1 G3 5 M2 4 शिवाम् (for चिताम्) D3 पुण्यामेव शनै स्थिताम् (for ⁶) — (L. 223) V1 2 D5 छादयद्भि (V1 इषद्भिश्च; V2 इय द्भिश्च) सुमस्थानैर (for °) V1 2 D3 नित्य पुष्पफलद्रुमै (for ⁶) — (L. 224) G3 नित्य (for नित्य) D6 छायावद्भि (for छादयद्भि) K1 4 V2 B1 2 D3 6 सहतै Ñ1 -सश्रतै, B2 सगतै D1 सवृतै T2 G1 3 सयुतै, G2 5 M3 4 सयुतै (for सहितै) — (L. 225) G1 [अ]भ्यधिका, M3 Bom Poona eds °कै (for °कं) K1 2 4 D5 D2 4 8 कामै, Ñ1 याने D6 शान्तै (for कान्तै) T1 विभूषिताधिकं कान्तै (for °) — (L. 226) T1 G1 4 5 M2 दक्षिणस्याम् (for °णायाम्) D3 अगाद् (for अथो) D1 दक्षिणाया गता दिशि (for ⁶) — (L. 227) V1 B1 T1 G3 दिव्य (for रम्य) K3 N1 B1 Dn D1 5 6 सर्वे, Ñ2 V2 B2 3 D5 D2 T1 3 G1 3 5 M3 4 अर्थ (for सर्वं) K4 D3 T1 G1 राजितम् (for -रान°) V3 अर्धरानतकाञ्चनम् (for ⁶) — (L. 228) D3 अन्यत (for एकत) — D6 M3 4 om line 229 — (L. 229) D3 चित्र (for विभ्रच्) D3 द्विवर्णं (for द्वौ वर्णौ) — (L. 230) K1 तेजो स्य (for तेजसा) K3 D5 [अ]स्य जगद् (for युगपद्) T1 2 G1 3–5 M3 भूत्त (for व्याप्त) Ñ2 V3 D3 -चन्द्रमसाव् (for °सोर्) — (L. 232) D52 -काल (for -काम) K4 रत्नैर्, Ñ2 B D6 दिव्यैर् (for रम्यैर्) D5 वृत्तरम्यैर्मनोहरै (for ⁶) — (L. 233) K1 D1 पर्वत (for कुञ्जर) K3 चकार दर्वत रम्य (for °) — (L. 234) Ñ2 B1 D5 D6 T1 2 G3 5 M3 4 पर्वत (for सर्वत) K3 मय, T1 M4 गृह (for -गुह) — (L. 235) M2 4 पर्वत दिव्यकाननम् (for ⁶) — (L. 236) K4 राजत, B1 Dn T2 G3 M3 4 चन्दन (for -काञ्चन) D3 -पुष्पाढ्य (for वृक्षाढ्य) G1 2 3 पुष्पवासं, G2 M3 4 पुष्पावास (for पुष्पहास) — K3 om line 237 — (L. 237) K3 D3 शतयानविस्तृतम् (for ⁶) — (L. 238) Ñ2 B1 -फल (for महा) K2 4 Ñ1 2 V1 2 B Dn D1 3 5 6 -द्रुमम् (for द्रुमै) — K2 om lines 239 250 — (L. 239) D3 उदीच्या (for मेदिन्या) K3 प्रजा- (for प्रति) — (L. 241) T2 G1 2–5 M3 4 -काननम् (for -पादपम्) T1 चित्र सुपातकाननम् (for ⁶) — (L. 242) T2 G1 3 5 माला- (for -जाल) K1 D1 समावृतम् (for °कुलम्) — (L. 243) K1 2 4 Ñ2 D1 4 चकार सुम (K3 °रासु म K4 Ñ2 D1 °र स म) हाबलम् V2 °र मलयाचलम् B1 3 D6 T1 2 G1 3–5 M3 4 °राचलमायतम् D1 °रासुमहाचल (*sup lin* °स्य) म् for ⁶) — (L. 244) B1 3 D5 शिखरं (for -शिरस) Ñ1 D5

नदीं च विपुलावर्तां विपुलश्रोणिभूषिताम् ॥
क्षीरसकाशसलिला पयोधारामिति श्रुति ।
सुरम्या तोयकलिला विचित्रा दक्षिणा दिशम् ।
दिव्यतीर्थशतापाङ्गीं प्लावयन्तीं शुभाम्भसा ॥
दिशं याम्यां प्रतिष्ठाप्य प्रतीचीं दिशमागमत् ।
अकरोत्तत्र शैलेन्द्रं शतयोजनमुच्छ्रितम् ।
शोभितं शिखरैश्चित्रैः सुप्रवृद्धैर्हिरण्मयैः ॥
काञ्चनीभिः शिलाभिश्च गुहाभिश्च विभूषितम् ।
समाकुलं सूर्यनिभैः सालैस्तालैश्च भास्वरैः ॥
शुशुभे जातरूपैश्च श्रीमद्भिश्चित्रवेदिकैः ।
षष्टिं गिरिसहस्राणि तत्रासौ सन्यवेशयत् ।
मेरुप्रतिमरूपाणि वपुषा प्रभया च ह ॥
सहस्रजलधारं च पर्वतं मेरुसंनिभम् ।
पुण्यतीर्थगुणोपेतं भगवान्सन्यवेशयत् ।
षष्टियोजनविस्तारं तावदेव समुच्छ्रितम् ॥
आत्मरूपोपमं तत्र वाराहं नाम नामतः ।
निवेशयामास विभुर्दिव्यं वैदूर्यपर्वतम् ।
राजताः काञ्चनाश्चैव यत्र दिव्याः शिलोच्चयाः ॥
तत्रैव चक्रसदृशं चक्रवन्तं महाबलम् ।
सहस्रकूटं विपुलं भगवान्सन्यवेशयत् ॥
शङ्खप्रतिमरूपं च राजतं पर्वतोत्तमम् ।
सितद्रुमलताकीर्णं शङ्खं नाम न्यवेशयत् ॥
सुवर्णरससंभूतं पारिजातं महाद्रुमम् ।
महतः पर्वतस्याग्रे पुष्पहासं न्यवेशयत् ॥
शुभामसिरसां चैव घृतधारामिति श्रुतिः ।
वराहः सरितं पुण्यां प्रतीच्यामकरोत्प्रभुः ॥
प्रतीच्यां सविधिं कृत्वा पर्वतान्काञ्चनोज्ज्वलान् ।
गुणोत्तरानुत्तरस्यां सन्यवेशयदच्युतः ॥

दिव्य (for विन्ध्य) V_{3} D_{s1} D_{5} लतायुतम् $B_{1\cdot3}$ D_{6} T_{2} $G_{3\cdot5}$ $M_{2\cdot4}$ °वृतम्, D_{5} -शलायुतम् (for -लता°) — (L 245) V_{1} नदीं च पुलिनावर्ता (for ^{a}) B D_{6} पुलिन- (for विपुल) V_{3} द्रुम (for श्रोणि) D_{3} $T_{1\cdot2}$ $G_{1\cdot3\cdot5}$ $M_{2\cdot4}$ पुलिनद्रुमशोभि(M_{4} °सवि)ताम् (for ^{b}) — (L 246) V_{2} मज्जिता (for सलिला). $T_{1\cdot2}$ $G_{3\cdot4\cdot5}$ श्रुताम् (for श्रुति) — (L 247) D_{3} सुरसा (for °म्या) $T_{1\cdot2}$ $G_{1\cdot3-5}$ $M_{2\cdot4}$ सा च(G_{4} सुर)म्या शैलकलिला (T_{2} $G_{1\cdot2}$ °ता) (for ^{a}) $K_{1\cdot3\cdot4}$ $\tilde{N}_{1\cdot2}$ $V_{1\cdot3}$ D_{n} D_{2-5} T_{3} शिखिता (for विचित्रा) — (L 248) $K_{1\cdot3\cdot4}$ $\tilde{N}_{1\cdot2}$ B_{2} D_{n} $D_{1\cdot5}$ T_{1} G_{4} दिव्या (for दिव्य) K_{4} शतभोगा, $\tilde{N}_{1}$ D_{2} $T_{1\cdot2}$ $G_{1\cdot3\cdot5}$ $M_{2\cdot4}$ शतापाङ्गा, Bom Poona eds G(ed) -शतोपेता (for शतापाङ्गीं) $T_{1\cdot2}$ $G_{1\cdot3\cdot5}$ सुधारिणा (for शुभाम्भसा) $M_{2\cdot4}$ प्लावयामास वारिणा (for ^{b}) — (L 249) $M_{2\cdot4}$ याम्यीं (for याम्यां) K_{3} D_{5} आगत (for °मत्) — (L 250) D_{3} उन्नमम् (for उच्छ्रितम्) — G_{3} om (hapl) lines 251 259 — (L 251) K_{4} $D_{1\cdot2}$ सुप्रवृद्धैर् D_{5} °निर्द्धैर्, T_{2} समवृद्धैर्, $G_{2\cdot5}$ सुस°, M_{4} सुमवृत्तैर् (for °द्धैर्) D_{3} विहगैः (for हिरण्मयैः) — (L 252) K_{3} विराजितम् (for विभूषि°) K_{4} त्रिभूषितमितस्तत (for ^{b}) — (L 253) K_{3} $T_{1\cdot2}$ $G_{3\cdot4\cdot5}$ समावृत D_{2} °कुलै (for °कुल) T_{1} (also as above) शोभितैः (for भास्वरैः) — G_{1} om lines 254 259 — (L 254) Bom Poona eds रूपद्र (for °पैश्च) D_{1} भूषितैः (for वेदिकैः) $T_{1\cdot2}$ $G_{1\cdot5}$ $M_{2\cdot4}$ स गिरिर्दिव्यकाननैः (for ^{b}) — (L 255) D_{3} T_{1} M_{2} षष्टिर् (for षष्टिं) $T_{1\cdot2}$ G_{1} -सहस्राणा (for °णि) D_{2} तत्रैव, D_{3} (also) तथासौ (for तत्रासौ) — D_{3} om (hapl) lines 256 258 — (L 256) $T_{1\cdot2}$ $M_{2\cdot4}$ रूपाणां (for °णि) K_{3} $\tilde{N}_{2}$ D_{n} D_{5} D_{6} सह, B_{1} D_{5} तथा, $T_{1\cdot2}$ $G_{1\cdot5}$ $M_{2\cdot4}$ [अ]पि च (for च ह) — (L 257) T_{1} -पातं (for धार) $\tilde{N}_{1}$ B_{1} T_{1} महितम् (for संनिभम्) T_{2} $G_{1\cdot3}$ $M_{2\cdot4}$ पर्वतं मेघसंज्ञितम् (for ^{b}) — (L 258) K_{4} D_{2} मयोपेत, V_{1} गुहो°, B_{4} -जलो° (for -गुणो°) B_{3} om (hapl) lines 258^{b}–264^{a} — (L 259) $T_{1\cdot2}$ $G_{1\cdot5}$ तावद्द्विगुण मुच्छ्रितम् (for ^{b}) — (L 260) D_{5} रूपान्वय (for रूपोपम) D_{3} पर्वतम् (for नामतः) — (L 261) K $\tilde{N}_{1\cdot2}$ $V_{1\cdot2}$ B_{2} D_{n} $D_{1\cdot3\cdot4\cdot5}$ G_{3} गिरिं (for विभुर्) B_{2} रम्य (for दिव्य) K_{2} D_{3} संनिभम् (for पर्वतम्) — (L 263) V_{1} B_{1} D_{2} महाचलम् D_{3} G_{3} °गिरिम्, D_{5} च पर्वतम्, T_{1} $G_{1\cdot3\cdot4}$ महाशिलम्, M_{2} °घल (for °बलम्) — (L 265) D_{s1} -कूट (for रूप) D_{1} स शङ्खप्रतिरूपं च (for ^{a}) D_{5} राजतं तु नगोत्तमम् (for ^{b}) — (L 266) $K_{1\cdot2\cdot3}$ D_{s1} D_{1} दाम (for सित) K_{3} $\tilde{N}_{1\cdot2}$ $V_{1\cdot3}$ $B_{1\cdot2}$ D_{n} $D_{1\cdot3\cdot4}$ -समाकीर्णं, B_{3} D_{s1} $T_{1\cdot2}$ $G_{1\cdot3\cdot5}$ $M_{2\cdot4}$ -नाना° (for -लता°) $B_{1\cdot3}$ $D_{1\cdot5}$ शङ्खं नाम्ना, D_{3} शङ्खभासं (for शङ्खं नाम) T_{2} $G_{2\cdot4\cdot6}$ $M_{2\cdot4}$ [अ]करोत्प्रभुः (for न्यवेशयत्) T_{1} G_{3} शङ्खनामकरोत्प्रभुः (for ^{b}) — (L 267) $\tilde{N}_{1\cdot2}$ B D_{n} G_{3} -रत्न (for रस) Bom Poona eds सुवर्णं रत्नसंभूत (for ^{a}) — (L 268) $T_{1\cdot2}$ G_{3} पुष्पभास (for °हासं) — (L 269) $T_{1\cdot2}$ $G_{2\cdot4\cdot5}$ श्रुताम्, G_{3} ध्रुत (for श्रुति) B_{2} D_{5} घृतधारेति विश्रुताम् (for ^{b}) — (L 270) $\tilde{N}_{2}$ चकार (for वराह).

तत सौम्यगिरिं सौम्यमन्तरिक्षप्रमाणतः ।
रुक्मधातुप्रतिच्छन्नमम्भोद्भास्करोपमम् ॥
स तु देशो विसूर्योऽपि तस्य भासा प्रकाशते ।
तस्य लक्ष्म्याधिकं भाति तपता रविणा यथा ।
सूक्ष्मलक्षणविज्ञेयस्तपतीव दिवाकर ॥
सहस्रशिखरं चैव नानातीर्थसमाकुलम् ।
चकार रत्नसंकीर्णं भूयोऽस्तं नाम पर्वतम् ॥
मनोहरगुणोपेतं मन्दरं चाचलोत्तमम् ।
उद्दामपुष्पगन्धं च पर्वतं गन्धमादनम् ॥
चकार तस्य शृङ्गेषु सुवर्णरससंभवाम् ।
जम्बूं जाम्बूनदमयीमत्यन्ताद्भुतदर्शनाम् ॥
गिरिं त्रिशिखरं चैव तथा पुष्करपर्वतम् ।
शुभ्रं पाण्डुरमेघाभं कैलासं च नगोत्तमम् ॥
हिमवन्तं च शैलेन्द्रं दिव्यधातुविभूषितम् ।
निवेशयामास हरिर्वाराहीं तनुमास्थितः ॥
नदीं सर्वगुणोपेतामुत्तरस्यां दिशि प्रभुः ।
मधुधारां स कृतवान्दिव्यां मुख्यशताकुलाम् ॥
सर्वे चैव क्षितिधराः सपक्षाः कामरूपिणः ।
तदा कृता भगवता विचित्राः परमेष्ठिना ॥
स कृत्वा प्रविभागं तु पृथिव्या लोकभावनः ।
देवासुरगणोत्पत्तौ कृतवान्बुद्धिमक्षयाम् ॥

सर्वासु दिक्षु क्षतजोपमाक्ष-
श्चकार शैलान्विविधाभिरामान् ।
हिताय लोकस्य स लोकनाथः
पुण्याश्च नद्यः सलिलोपगूढाः ॥

Colophon.

D51 D3 वाराहसरितां पुण्या, D1 वाराह सततं पुण्यां, T1 G3 वराहमहिता (G3 °हशां) पुण्या (for °) — (L 271) D3 विविधान् (for सविधिं) B D5 D6 पर्वतं काञ्चनोज्ज्वलम्, T1 2 G1 4 5 M2 4 °तान्कनकोज्ज्वलान् (for °) — (L 272) Ñ1 2 B D5 गुणोत्तरम्, T1 G3 °त्तराम् (for °त्तरान्) D3 अव्यय (for अग्रत) D4 सनिवेशयदागत (for °) — (L 273) V1 T1 2 G3 4 सोमगिरिं (for सौम्य°) — (L 274) D6 रुक्मभार, M2 4 रूप्यधारा (for रुक्मधातु) T1 2 G1 3 5 रुक्मधाराभिश्च्छन्नम् (for °) B1 2 D3 T1 2 G1 3-5 M2 4 भास्करप्रभम् (for °रोपमम्) — M3 om line 276 —(L 276) K D1 4 5 लक्षाधिक, D3 लेख्या° (for लक्ष्म्या°) K2 4 D52 D1 4 5 तपसा, D3 सतसो (for तपता) T1 2 G1 4 5 तपनोन्ते (T1 °सोऽन्ते, G3 °मोन्के) विवर्तित (for °) — (L 277) D3 रुक्म (for सूक्ष्म) K1 2 D4 -सपक्षस् (for विज्ञेयस्) T1 2 G1 3 5 M2 हेमलक्ष्म्याभिविज्ञेयस् (for °) T2 तपसा (for °ति) T1 G1 3 5 M2 4 तपन्निव विभावसु (for °) — (L 278) K3 D2 5 T2 G2 5 M2 4 शिरस (for शिखरं) D3 -धातु, T2 G4 तीर्थं (for तीर्थ) — (L 279) D3 सपूर्णं, D5 T1 2 G1 3-5 M2 4 -सङ्कुल (for -संकीर्णं) D3 मनोज्ञं रत्नसंयुतम् (for °) — (L 280) T1 2 G1 4 5 M2 4 मनोरम (for °हर) K3 सुन्दरं (for मन्दरं) K4 मदनं च बलोत्तमम् (for °) — (L 281) D2 उद्दर्प- (for उद्दाम) K3 D5 गन्धपुष्प (for -पुष्पगन्ध) T1 2 G1 3-5 M2 4 पुष्पगन्धोत्कटं चैव (for °) K3 पर्वतं सुमनोहरम् (for °) — K1 om lines 282-284 — (L 282) G4 -भास्वरम् (for -संभवाम्) — (L 283) D3 जाम्बूनदमयीं चित्राम्, T1 2 G1 3 5 M2 4 जम्बू जम्बूरमनदीं (for °) T2 G1 4 5 M2 4 अत्यद्भुतनिदर्शनाम् (for °) — (L 284) T2 G4 त्रिशिरस; M4 च शिखर (for त्रिशि°) — (L 285) K4 Ñ1 V1 2 B1 D5 D3 4 शुभ, D6 प्रांशु, G1 शुभ्र, G4 भृश (for शुभ्र) — (L 287) G4 विभुर् (for हरिर्) T1 G3 5 M4 आश्रित (for आस्थित) — (L 289) K1 2 D4 दिव्य (for मधु) D5 सकृत्कृत्वा (for स कृतवान्) Ñ3 Dn1 ऋषि, D3 शत (for मुख्य) — (L 290) B1 2 D6 -चारिण, T1 2 G1 3 5 M2 4 -गामिन (for रूपिण) — (L 291) V2 उराहता (for तदा कृता) Ñ3 B2 D6 T1 2 G1 4 5 M2 4 विधात्रा (for विचित्रा) — (L 292) D3 कृत्वैव, G3 स गत्वा (for स कृत्वा) — (L 293) Ñ1 2 V1 2 B D (except D4 5) T1 2 G1 3-5 M2 4 देवासुराणामुत्पत्तौ (for °) T1 2 G1 3-5 M2 4 उत्तमाम् (for अक्षयाम्) — (L 294) K3 Ñ2 V1 2 D4 क्षतजोपमाश्च, D3 °पमाख्या (for °पमाक्षश्) D2 सर्वान्सुदेहोक्षतजोपमाक्षश् — (L 295) K4 Ñ3 D1 2 T2 G1 5 विविधाभिधानान्, Ñ2 °रामम् (for °रामान्) — (L 297) D3 सलिलोपरुद्धा, G1 4 5 M2 4 °लौघगाढा (for °लोपगूढा) Ñ2 B2 D5 D6 पुण्या नदीश्चापि जलोपगूढा

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Dn D51 D1 — *Mention of Khila* Ñ1 V1 2 B D51 D1 — *Sub-parvan* K1 2 4 Ñ1 2 V1 2 B Dn D51 D1 2 4-6 वाराह, K3 T2 G1 3 M2 4 वाराहप्रादुर्भाव, D3 वाराहकल्प — *Adhy name* T2 G1 भूमिस्थापनम् — *Adhy no* V2 221, D52 220, D1 207, D3 236; D4 216, T1 G2 275, G1 216, G4 278, G5 277; M2 4 4

वैशंपायन उवाच ।
जगत्स्रष्टुमना देवश्चिन्तयामास पूर्वजः ।
तस्य चिन्तयतो वक्त्रान्निःसृतः पुरुषः किल ॥
ततः स पुरुषो देवं किं करोमीत्युपस्थितः ।
प्रत्युवाच स्मितं कृत्वा देवदेवो जगत्पतिः ।
विभजात्मानमित्युक्त्वा गतोऽन्तर्धानमीश्वरः ॥
अन्तर्हितस्य देवस्य सशरीरस्य भास्वतः ।
प्रशान्तस्येव दीपस्य गतिस्तस्य न विद्यते ॥
ततस्तेनेरिता वाणीं सोऽन्वचिन्तयत प्रभुः ।
हिरण्यगर्भो भगवान्य एष च्छन्दसि श्रुतः ॥
एष प्रजापतिः पूर्वमभवद्भुवनाधिप ।
तदाप्रभृति तस्यायो यज्ञभागो विधीयते ॥
प्रजापतिरुवाच ।
विभजात्मानमित्युक्तस्तेनास्मि सुमहात्मना ।
कथमात्मा विभज्यः स्यात्संशयो ह्यत्र मे महान् ॥
इति चिन्तयतस्तस्य ओमित्येवोत्थितः स्वरः ।
स भूमावन्तरिक्षे च नाके च कृतवान्स्वनम् ॥
तं चैवाभ्यसतस्तस्य मनसारमयत्प्रभुः ।
हृदयाद्देवदेवस्य वषट्कारः समुत्थितः ॥
भूम्यन्तरिक्षनाकानां भूर्भुवःसुवरात्मिकाः ।
महास्मृतिमयाः पुण्या महाव्याहृतयोऽभवन् ॥
छन्दसां प्रवरा देवी चतुर्विंशाक्षराभवत् ।
तत्पदं संस्मरन्दिव्यां सावित्रीमकरोत्प्रभुः ॥
ऋक्सामाथर्वयजुषश्चतुरो भगवान्प्रभुः ।
चकार निखिलान्वेदान्ब्रह्मयुक्तेन कर्मणा ॥
ततस्तस्यैव मनसः सनः सनक एव च ।
सनातनश्च भगवान्वरदश्च सनन्दनः ॥
सनत्कुमारश्च विभुस्तत्र जज्ञे सनातनः ।

(L. 293) D1 3 देव (for देवश्) — (L. 300) B1 दिव्य (for देव) D3 (also as above) [अ]थाब्रवीत् (for [उ]पस्थितः) — Ñ1 B2 D5 M3 4 om line 301 — (L. 301) D3 जगत्प्रभुः (for °पतिः) — (L. 303) T1 2 G1 3-5 M3 4 यदा ह्यन्तर्हितो देव (for °) K2 4 Ñ1 2 V1 3 D1 2 भारत (for भास्वतः) K3 V2 3 Dn D4 शरीरस्य च भारत (K3 शाश्वत D5 भास्वत), T1 2 G1 3 5 M3 4 सशरीर सनातन (for °) — (L. 304) D3 युगान्तस्य, D3 प्रवातस्य (for प्रशान्तस्य) B3 3 D8 प्रदीपस्येव शान्तस्य (for °) G1 3 5 M4 अस्य (for तस्य) — M3 4 om lines 305–306 — (L. 305) K4 स चान्वचिन्तयत्प्रभुः (for °) — (L. 306) Dn2 स (for य) Ñ3 V3 Dn3 D1 स्तुतः, T1 2 G1 4 5 स्थितः (for श्रुतः) V1 B D5 D6 च्छन्दसा स्तुतः G3 °सु स्थितः (for °सि श्रुतः) — (L. 307) K1 2 4 (before corr. as above) N2 V1 2 B1 3 Dn D3 D2 4 8 G4 M1 4 एक (for एष) K1 2 T3 भवद्भुवनाधिप, D3 °द्भुव नाधिप (for °) — After line 308, D3 ins

14** जाम्बूनदमयान्दिव्यान्हृतयान्भूतदर्शन ।

—K1 G5 om the ref — (L. 310) K3 B1 विभाज्य स्याद्, D3 विभक्तव्य (for °ज्य स्यात्) V1 योऽस्य, D3 D2 ह्यस्य, D5 यत्र, T1 2 G1 4 5 ह्यत्र (for ह्यत्र) — Before line 311, T3 G1 ins वैशंपायन उवाच — (L. 311) K1 2 D1 पुरः, K3 D5 प्रभुः, D3 पुरा, M3 4 स्वरः (for स्वरः) — (L. 312) D5 भूम्याम् (for भूमौ) K4 D1 2 सत, Dn3 T1 2 G1 3-5 स्वरम्, Dn2 D5 3 (sup. lin. as above) 8 M3 4 स्वयम् (for स्वनम्) K1 3 नाके च कृतवान्स्वयम् (for °). — (L. 313) K3 D4 तेनैव, V3 Ñ2 तथैव, T1 G3 M3 4 तस्य च (for स चैव) N1 T2 G1 4 5 तस्य चाभ्यस्यतस्तस्य (for °) V1 3 D5 [अ]धारयत् (for [अ]रम°) K4 पुनः (for प्रभुः) Ñ1 B Dn T3 G1 4 5 मन सारमत पुनः (B1 प्रभुः), N2 मनसा समधारयेत, D1 °सा सारयन्प्रभुः, T1 G3 M3 4 °सा रमत (T1 °ये) पुनः (for °) — (L. 315) T1 दिव्यन्तरिक्ष°, G1 3-5 M3 4 उर्व्य° (for भूम्य°) V2 भूतानां, B1 D5 (sup. lin.) नागानां, D5 -लोकानां (for -नाकानां) K3 ऊर्ध्वान्तरिक्षलोकानां, Poona ed. भूम्यन्तरिक्षकानां च (for °) K1 2 4 Ñ1 2 V1 2 B D1-6 T2 G1 M3 4 भूर्भुवःस्वा(T1 G4 सर्वा)त्मिका परा, D3 भूर्भुवःस्वात्मिका परा, T1 G3 5 भूयो भूयः स्वरात्म(G3 °त्मि)का (for °) — (L. 316) T1 2 G1 3-5 परमाद्या स्मृतिमयी (for °). — (L. 317) B1 Ds3 प्रवरा (for °रा) M3 देवीं Ñ3 B D5 D8 M3 4 चतुर्विंशाक्षरां (D5 M3 °रा) सत (for °) — (L. 318) K3 4 D4 5 तत्पदं पर°, K4 Ñ2 B1 Dn D1-3 T2 तत्पदं सं- (for तत्पदं सं) Ñ1 2 V2 B2 Ds1 D5 6 T3 G3 दिव्ये (for दिव्यां) B3 तत्पदं समरन्त्येव (for °) — D1 G2 om (hapl.) line 319 — (L. 320) T1 2 G1 3 4 M3 चतुरो (for निखिलान्) T1 2 G1 3-5 M3 4 तेजसा (for कर्मणा) — (L. 321) B D5 T1 2 G1 3-5 M3 4 ततो मनसि तस्यैव (for °) V3 Ds1 सनत्सनक एव च (for °) — (L. 322) D3 वरदस् (for भगवान्) D4 तथैव (for वरदश्च) K3 Dn1 G1 सनातन (for सनन्दनः) D5 D3 नारदश्च सनन्दकः

मानसाश्चैव पूर्वाद्या इत्येते षण्महर्षयः ॥
ब्रह्माणं कपिलं चैव पडेताश्चैव योगिनः ।
यतयो योगतन्त्रेषु यान्स्तुवन्ति द्विजातयः ॥
ततो मरीचिमत्रिं च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।
भृगुमङ्गिरसं चैव मनुं चैव प्रजापतिम् ॥
पितॄंश्च सर्वभूताना देवतासुररक्षसाम् ।
महर्षीनसृजच्छंभुरष्टावेतास्तु मानसान् ॥
एते युगसहस्रान्ते याश्चैषामभवन्प्रजाः ।
कल्पे निःशेषमुक्ते तु ततो गच्छन्ति निर्वृतिम् ॥
भूयो वर्षसहस्रान्ते उत्पत्तिस्तु विधीयते ।
एतेषामेव देवाना प्रजानारणयोगिनाम् ॥
किं तु कर्मविशेषेण देवताना युगे युगे ।
नामजन्मविशेषाश्च तथा युगविपर्यये ॥
अङ्गुष्ठाद्दक्षिणाद्दक्ष उत्पन्नो भगवान्नृपि. ।
तस्यैव तु पुनर्भार्या वामाङ्गुष्ठादजायत ॥
तत्र तस्यामभवन्कन्या विश्रुता लोकमातरः ।
याभिर्व्याप्तास्त्रयो लोकाः प्रजाभिर्मनुजाधिप ॥
अदितिं च दितिं कालामनायुं सिंहिका मुनिम् ।
प्राधा क्रोधा च सुरभिं विनता सुरसा तथा ॥
दनु कद्रू च दुहितृः प्रददौ कश्यपाय तु ।
प्रजाः सचिन्त्य मनसा गतिज्ञेनान्तरात्मना ॥
अरुन्धतीं वसुं यामीं लम्बा भानुं मरुत्वतीम् ।
सङ्कल्पा च मुहूर्ता च साध्या विश्वा च भारत ॥
मनवे ब्रह्मपुत्राय कन्या दक्षो ददौ दश ।

(for ᵇ) — K3 om (hapl.) line 323 — (L. 323) Ñ3 च जह लोकभावन (for ᵇ) — (L 324) Ñ3 B1 D3 रुद्राद्या (for पूर्वाद्या) V1 3 M1 मनसा रुद्रपूर्वाद्या, B2 3 मं(B3 मा)नसा रुद्रपूर्वा वै T1 2 G1 3-5 मानसा (G5 मनसा) विल रुद्राद्या (for ᵃ) K3 वै (for षण्) — (L. 325) K3 om (hapl.) from षडेता up to चैव (in line 328ᵃ) B1 3 ब्रह्म (for चैव) — (L 326) K3 तन्त्रिषु, V3 -तत्त्वे च (for -तन्त्रेषु) — (L. 327) D3 ततो मरीचिं मित्रं च (for ᵃ) — (L 328) D1 3 प्रजापतिं — (L. 329) K1 (sup lin as above) देवानां (for भूताना) B1 3 D6 स (B3 सर्वे [hypermetric]) देवासुरराक्षसाम्, B2 देवदानवं (for ᵇ) — (L. 330) K3 D1 T1 2 मानवान् (for °सान्) D3 अथैताश्चैव मानसान् (for ᵇ) — (L 332) T1 2 G1 3-5 M2 4 कर्मणि शेषमुक्तास्तु (for ᵃ) T1 2 G1 3- M2 4 सद्यो (for ततो) — After line 332, T2 G1 3 4 M4 ins

15** ततो युगसहस्रान्ते कल्पो निःशेष उच्यते ।

— (333) B1 3 D3 M3 ततो वर्षे, T1 2 G1. 3 4 ततो युग (for भूयो वर्ष) — (L. 334) K V1 3 D (except D6) T1 2 G1 3-5 M2 4 प्रजाकर्तॄणां (T1 2 G1 3 4 °र्तॄ हि) वै तथा (for ᵇ) — (L. 335) K3 च संभवे; D1 च संदधौ (for युगे युगे) — (L 336) T1 2 G1 3-5 M2 4 कर्म (for नाम) K3 D4 यत्न (for जन्म-) K Ñ3 V1 3 B3 Dn Ds1 D1 3 T2 तथैव (D1 त एव) युगपर्यये (T2 °यात्); T1 G1 3 5 M2 4 ततो युगविपर्ययात् (for ᵇ) — (L 338) T2 पराङ्गुष्ठाद् (for वामा°) — (L. 340) T1 2 G1 3-5 M2 तासां (for याभिर्) — (L. 341) K3 V3 B1 D3 चैव (for कालाम्) K3 D4 T1 2 G1 3-5 M2 4 अदितिं दितिं सिंहिकां च (M2 4 दनुं चैव) (hypermetric); D3 अदितिर्दितिर्दनुं देवी (hypermetric) (for ᵃ) K3 कामनां (for अनायु) K1 3 D1 दनु; Ñ1 पराम् Ñ2 खशाम् (for मुनिम्) K3 V3 B D6 दनु प्राधा मुनिं तथा, D3 प्राधा चैव मुनी तथा, G3 अनायां कालकां मुनिम्, M2 4 प्राधारिष्टां तथा तथा (for ᵇ) — (L. 342) K3 क्रूरा D3 प्रावा, T2 G1 3 4 प्राप्ता (for प्राधा) T1 मुदा, T2 क्रोडा (for क्रोधा) T1 2 G1 3-5 सुरसां (for °भिं) V3 B D6 खषामना मुपा कद्रुं (for ᵃ) V3 B T1 2 G1 3-5 सुरभिं (for °सां). D3 विनता सुरभी तथा, M1 4 मुनिं क्रोधवशामिमाम् (for ᵇ) — After line 342 V3 B D3 5 6 ins

16** इरां क्रोधवशां चैव सुरसां च त्रयोदश ।

[D3 सुरभिं (for °सां) B2 3 त्रयोदशीम् (for °दश)]

— (L 343) T2 G1 3 च सुभगां (for च दुहितृः) K3 तथा कद्रू दुहितरः, Ñ3 दनु कद्रुं च दुहितॄम्, B1 प्रजापतिर्दुहितरो; B2 प्रजापतिः स्वदुहितॄः, B3 D6 एताश्चैव सुदुः°, D3 प्रजापतिस्ता दुहितॄः; T1 G2 4 दनुं कद्रुं च सुभगां; M2 4 कद्रुर्नाम च नागानां (for ᵃ) B1 प्रददत् (for प्रददौ) T1. 2 G1 3-5 M2 4 काश्यपाय ददौ प्रभुः (for ᵇ) — T1 2 G1 3 4 M2 4 om line 344 — (L. 344) K3-4 Ñ3 V1 3 B2 Dn D1. 3 4 प्रजां (for प्रजाः) Dn1 Ds1 गतिज्ञानान्तरात्मनाम् (for ᵇ) — (L. 345) Ñ1 T1. 2 G1 3-5 M2 4 जामिं (for यामीं) K3 4 Ñ3 V3 D3 D4 अरुन्धतीं वसुर्यामी (for ᵃ) D3 लम्बां, G3 यम्लां (for लम्बा) T1 2 G1 3-5 M2 4 इरावतीम् (for मरुत्व°) K1 3 Ñ3 V3 Ds1 D1 लम्बा भानुर्मरुत्वती; K1 D1 लम्बां (D1 °म्बा) भानुमरुन्धतीम्; Ds1 लम्बभानु-मनुम्वतीं (for ᵇ) — (L. 346) K1 3 V3 D3 D4 सङ्कल्पा च मुहूर्ता च (for ᵃ) K1 3 V3 D3 D4 साध्या विश्वा (for साध्यां विश्वां) — (L. 347) V3 धर्म (for ब्रह्म) — (L.

ताश्च सर्वानवद्याङ्ग्यः कन्याः कमललोचनाः ॥
कीर्ति लक्ष्मी धृति पुष्टिं बुद्धिं मेधां क्रियां तथा ।
मतिं लज्जां वसुं चैव दक्षो धर्माय वै ददौ ॥
आत्रेयस्तु ततो भूतस्तस्य तोयात्मकः प्रभुः ।
पुत्रो गृहाणामधिपः सहस्रांशुस्तमिस्रहा ॥
तस्मै नक्षत्रयोगिन्यः सप्तविंशतिरुत्तमाः ।
रोहिणीप्रमुखाः कन्या दक्षः प्राचेतसो ददौ ॥
एतासां पुत्रपौत्रं तु मोक्ष्यमाणं मया शृणु ॥

कश्यपस्य मनोश्चैव धर्मस्य शशिनस्तथा ।
अर्यमा वरुणो मित्रः पूषा धाता पुरंदरः ।
त्वष्टा भगोंऽशः सविता पर्जन्यश्चेति विश्रुताः ॥
अदित्यां जज्ञिरे देवाः कश्यपस्य महात्मनः ॥
दित्यां पुत्रद्वयं जज्ञे कश्यपादिति नः श्रुतम् ।
हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षश्च वीर्यवान् ।
द्वावप्यमितविक्रान्तौ तपसा कश्यपोपमौ ॥
हिरण्यकशिपोः पुत्राः पञ्चैव सुमहाबलाः ।

348) V1 3 B D6 [अ]नवद्याङ्गी (for °ङ्ग्य) K1 3 D4 ताः सर्वा ह्यनवद्याङ्ग्य (for °) — After line 348, K1 3 Ñ2 B1 3 D5 D3-6 ins

17* पूर्णचन्द्रानना दिव्या गन्धर्व्यो मनोरमा ।
[D3 गन्धमाल्यानुलेपना (for °)]

— (L 349) Ñ2 V1 3 सृष्टिं, B D5 D3 4 तुष्टिं (for पुष्टिं) K2 3 D5 4 कीर्तिर्लक्ष्मी रतिः पुष्टिर् (for °) D5 कृपां, M4 प्रियां, Bom Poona eds G(ed) क्षमां (for क्रियां) K1 3 D4 बु(K2 बु)द्धिर्मेधा कृपा तथा, K3 बुद्धिर्मेधा क्रिया तथा; D3 तुष्टिर्मेधा क्रिया तथा (for °) — (L 350) Dn1 मतिर्लज्जा (for मतिं लज्जां) M2 वपु (for वसुं) K1-3 D1 4 मतिर्लज्जा वसुश्चैव, B D6 मतिं तुष्टिं च लज्जां च 305 (for °) — After line 350, K4 D1 4 repeat line 355 D3 om (hapl) lines 351-354 — (L 351) K3 D1 अत्रेस्तु तनयो जातः, Ñ2 आत्रेयश्चैव वह्निं भूयस् (hypermetric), V1 B1 D6 आत्रे(B1 °त्र)यश्चैव यो भूतस्, V3 अत्रेश्चैव हि यो भूतस्, D3 अत्रियस्तु ततो भूयस्, D5 आत्रेय तनयो भूतस् (for °) K3 तोकात्मकः, D1 तोयात्मजः (for °क) K4 सुत, Bom Poona eds G(ed.) शशी (for प्रभु) T1 3 G1 3 5 तत्र सोमात्मक प्रभु, M3 4 तस्य सोमात्मनः प्रभुः (for °) — (L 352) D1 3 तमोपह (for तमिस्रहा) — (L 353) T1 -नाक्षत्र स, T2 G1 3-5 M2 4 -नामिन्य (for योगिन्य) Ñ1 नक्षत्रयोगिनीस्तस्मै (for °). Ñ2 V2 V3 B Dn2 D5 सप्त- (for सप्त) T1 2 G1 2 3 M1 सप्तविंशतिमुत्तमा (for °) — (L 354) T2 G5 तत्र (for दक्ष) — (L 355) Ñ2 V1 3 B1 2 D5 D3 -पौत्रांस् (for -पौत्र) T1 2 G1 3 3 M2 3 पुत्रैर्वा मोक्ष्य(G1 प्राप्य)मानांस्तु (for °) V1 3 B1 3 Dn D2 प्रोक्ष्यमानान्, T1 2 G1 3-4 M2 4 पुत्रपौत्रान् (for मोक्ष्यमाणं) — (L 356) Ñ2 V2 3 सुरेश्वर (for मनोश्च) — (L 358) K1 3 Ñ2 D1-3 T1 3 G1 3 5 M4 भगांशस्तु; V2 भगोंऽशु (for भगोंऽश:) D3 (cf line as above) पर्जन्यो विष्णुरेव च (for °) — (L 359) B1 D1 अदित्या (for °त्यां) K1 3 4 D1 2 om. (hapl) lines 359b-360a Dn कश्यपाल्लोकभावना (for °). — (L 360) K3 Ñ1 B2 D3 T1 G3 3 M1 4 दित्या (for दित्यां) Dn1 युग (for पुत्र) D1 चैव (for जज्ञे) — (L 361) T1 2 G1 3-5 दुर्जयौ, M3 4 दानवः (for वीर्यवान्). — (L 362) D4 [अ]तीव (for [अ]मित) K4 3 D1 मनसा (for तपसा) — After line 362, T1 3 G1 3-5 M1 4 G(ed) ins

18** हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चत्वारः समभूचिरे ।
तप सिद्धा योगसिद्धा ब्रह्मचर्ये च सुस्थिताः ॥
सत्यव्रतपरा नित्यं शान्ताश्चैव जितेन्द्रियाः ।
अहिंसापरमाश्चैव मोहरागविवर्जिताः ॥
ऋजुप्रभावा दक्षाश्च धीरा निकृतिनिश्चये ।
सर्वे तेजस्विनः शूराः सर्वे भवपरायणाः ॥
भवाय तु भव देव श्रीगर्भं परमेश्वरम् ।
पिशिताशन[नि] भूतेशं भूतानां प्रभुमव्ययम् ।
अक्षय परम देवमव्यय भवन परम् ।
पराच परम देव परात्परतर परम् ॥
अनादिमव्यक्तभवमीश्वर पुरुषोत्तमम् ।
सुरासुरगुरु देव सर्वलोकादिमुत्तमम् ॥
पद्मव्यक्तभूयिष्ठं धृतिधर्मनिरासनम् ।
हिरण्यकशिपोः पुत्रा प्रशशाश्च पिनाकिनम् ॥

[G3 om lines 1 4 — (L 2) T1 G3 सं (for सु) T2 G3 ब्रह्मचर्येण तु(G3 सं)स्थिता (for °) — (L 5) T1 प्रजाश्च (for प्रभावा) — (L 6) G(ed) वेद (for भव) — (L 7) M3 [illegible] (for तु भवं) M4 भवेश्वरम् (for परमे°) — (L 10) T1 G3 M4 परां, G5 °दे (for °व) T1 G3 M4 परात्पर (for °तर) — (L 13) T2 G1 4 भव्यम (for °क्त) T3 परमव्यक्तभूयिष्ठ (for °) T1 M3 निरासिनम्, G(ed) °सिन (for °सनम्) — (L 14) T1 G3 M3 प्रशशंसुः (for प्रश°)]

— T2 3 G1 3 3 M3 4 om line 363 — (L 363) Dn1 विक्रान्ताश्च (for पञ्चैव सु) — After line 363, K1 3 Ñ1 B D5 D1 4 ins

प्रह्लादः पूर्वजस्तेषामनुह्लादस्ततोऽपरः ॥
संह्लादश्चैव ह्लादश्च कनीयांसौ बभूवतुः ।
विरोचनश्च प्राह्लादिर्दैत्येन्द्रोऽभून्महायशाः ॥
विरोचनश्च जम्भश्च सुजम्भश्चेति विश्रुताः ।
बलिर्विरोचनसुतो बाण एको बलेः सुतः ॥
दनोः पुत्रास्तु बहवो वंशे ख्याता महासुराः ।
विप्रचित्तिः प्रथमजस्तेषां राजा बभूव ह ॥
गणः प्रजज्ञे क्रोधायाः पुत्रपौत्रमनन्तकम् ।
रौद्राः क्रोधवशा नाम क्रूरकर्माण एव ते ॥
सिंहिका सुषुवे राहुं ग्रहं चन्द्रार्कमर्दनम् ।
प्रस्तारं चैव चन्द्रस्य सूर्यस्य च विनाशनम् ॥
कालायाः कालकल्पस्तु गणः परमदारुणः ।

अभवद्दीप्तसूर्याक्षो नीलमेघसमप्रभः ॥
सहस्रशीर्षा शेषश्च वासुकिस्तक्षकस्तथा ।
बहूनां कद्रुपुत्राणामेते प्राधान्यमागताः ॥
धर्मात्मानो वेदविदः सदा प्राणिहिते रताः ।
लोकतन्त्रधराश्चैव वरदाः कामरूपिणः ॥
तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च गरुडश्च महाबलः ।
अरुणश्चारुणिश्चैव विनतायाः सुताः स्मृताः ॥
इमाश्चाप्सरसः पुण्या विविधाः पुण्यलक्षणाः ।
सुषुवेऽष्टौ महाभागा प्राधा देवर्षिपूजिताः ॥
अनवद्यामनूकां च अनूनामरुणप्रियाम् ।
अनुगां सुभगां चैव स्त्रियः प्राधा व्यजायत ॥
अलम्बुषा मिश्रकेशी पुण्डरीका तिलोत्तमा ।

19** प्रह्लादश्चैव सह्लादस्त्वथानुह्लाद एव च ।
ह्रदश्चैव तु विक्रान्त पञ्चमोऽनुह्रदस्तथा ॥
[(L. 2) Dn2 सह्लादश्च ह्रदश्चाथ (for ᵃ)]
— K1 . 2 Ñ3 V1 B1 . 2 D4 om line 364 — (L. 364) K3 च वीर्यवान्, T1 . 2 G1 . 3–5 M2 . 4 तथैव च (for ततोऽपर) — K Ñ1 . 2 V1 . 3 D (except Dn1 D3) om lines 365–366 — (L. 365) Dn1 सह्लादश्च ह्रदश्चाथ पञ्चमोनुह्रदस्तथा, D3 सह्लादश्च तथा ह्रादो ह्रदश्चैव तथापर — After line 365, K1 . 2 N1 B1 . 3 Dn D5 D3 . 4 . 6 T3 ins

20** प्रह्लादस्य त्रय पुत्रा विक्रान्ता सुमहाबला ।
[D3 महाबलपराक्रमा (for ᵇ)]
— Dn1 D3 om line 366 — (L. 367) K1 . 2 कुम्भश्च, K3 कुम्भाण्ड, D6 जृम्भश्च, G2 शु॰ (for ज॰) K2 . Ñ2 . 3 V1 . B Dn Ds D1 . 2 . 4–6 कुम्भश्च, K4 जम्भकश्च, D2 कुम्भश्चैव, T1 G3 M2 निकुम्भश्च, T2 G1 . 2 निसुम्भश्च, M1 कुम्भजश्च (for सुजम्भश्च) K3 प्राह्लादी इति विश्रुतौ (for ᵇ) — After line 367 D3 ins

21** विरोचनस्तु प्राह्लादिरासीत्समितिदुर्जय ।
— After line 368, Ñ2 D2 . 3 ins

22** बाणस्य चेन्द्रदमन पुत्र परपुरंजय ।
While, T1 . 2 G1 . 3–5 M2 . 4 ins after line 368

23** बलेस्तु पुत्रो बलवान्बाण एव प्रतापवान् ॥
अनुह्लादस्य ये पुत्रा ख्याता सर्वत्र भारत ।
— (L. 369) K1 सर्वे ख्याता, K2 . 3 D4 असंख्याता, B3 (marg as above) विक्रान्ताश्च, T1 G1 . 3–5 वंशे जाता (for वंशे ख्याता) B1 . 3 Ds1 D3 . 6 महाबला (for ॰सुरा) — (L. 370) G(ed) महामना (for बभूव ह) — (L. 372) K1 T1 G2 . 3–5 M2 . 4 रुद्र क्रोधवशो नाम (for ᵃ) T2 . 3 G1 . 3–5 क्रोध(T1 G3 क्रूर)क(T2 ॰ध)र्मा च निर्घृण ; M2 . 4 क्रूरकर्मा सुनिर्घृण (for ᵇ) — (L. 373) K4 पुत्र (for राहुं) Ñ1 V2 G3 M1 ग्रह (for ग्रह) V2 -दर्शनम् (for मर्द॰). — (L. 374) T1 . 2 G1 . 3–5 M2 . 4 हन्तारं (for प्रस्तारं) Ñ1 . 2 B D6 महाप्रभम्, D2 महाग्रहम् (for विनाशनम्). — (L. 375) D3 कालकेयाश्च, G3 ॰पुत्रस्तु (for ॰कल्पस्तु) K2 D4 ग्रह (for गण) D3 गणा परमदारुणा (for ᵇ). — (L. 376) D3 अभवन्दीप्तसूर्याक्षा (for ᵃ) — (L. 377) K1 . 2 Ds1 शीर्षं, Ñ2 V1 . 3 B1 . 3 Ds2 D1–4 G1 . 3–5 M2 . 4 शीर्षं (for शीर्षा) T1 सहस्रशिरस शेषो (for ᵃ) — (L. 378) Ñ1 तेषां (for एते) T1 . 2 G1 . 3–5 M2 . 4 एते प्राधान्यता गता (for ᵇ) — K2 M2 . 4 om lines 379–380 — (L. 379) D2 G1 सर्वे (for सदा) — (L. 380) G1 -त्रय (for -तन्त्र) K1 . 2 D1 . 3 कराश्च (for -धराश्च) D3 लोकतन्त्रप्रधानाश्च (for ᵃ) K2 om (hapl) lines 380ᵇ–382ᵃ — (L. 382) Ñ2 B1 Bom Poona eds G(ed) अरुणिश्च (for ॰णश्च) T2 [अ]रुणश्च (for ॰णिश्च) — (L. 383) Ñ2 T2 G1 . 3–5 M2 . 4 विदिता (for विविधा) — (L. 384) D2 M4 प्रावा, D3 प्राचा, T2 G1 . 2 M2 प्राहा (for प्राधा) — (L. 385) K2 अनघकाराम्, Ñ4 अनूना च, D5 ॰कां च, T2 G1 . 4 . 5 M2 . 4 ॰कामाम् (for ॰कां च) D2 अनविद्यामरूका च (for ᵃ) K1 अनूगाम्, K2 अनुगाम्, V1 G1 . 4 . 5 अनूकाम्, V2 ॰पाम्, D6 अमूनाम् (for अनू॰) K2 अन्तकामरणां प्रियाम्, D2 सुमनां वरुणप्रि॰ ; D2 अनूकामारुणप्रि॰, T2 अनूका वरुणप्रि॰, G(ed) अनूनामरुणकि॰ (for ᵇ) — (L. 386) T2 G1 . 4 . 5 M2 . 4 अनूपां (for अनुगां) Bom Poona eds G(ed) भासीं (for चैव). — (L. 387) D2 अलम्बुमिश्रकेशी च (for ᵃ) D2 पुण्ड-

सुरूपा लक्ष्मणा क्षेमा तथा रम्भा मनोरमा ॥
अमिता च सुबाहू च सुवृत्ता सुमुखी तथा ।
सुप्रिया च सुगन्धा च सुरसा च प्रमाथिनी ॥
काश्या शारद्वती चैव मौनेयाप्सरसः स्मृता ।
विश्वावसुर्भरण्या च गन्धर्वाश्चैव विश्रुताः ॥
मेनका सहजन्या च पर्णिनी पुञ्जिकस्थला ।
घृतस्थला घृताची च विश्वाची चोर्वशी तथा ॥
अनुम्लोचेति विख्याता प्रम्लोचेति च ता दश ।
मनोवती तथा चैव दिव्या अप्सरसः स्मृता. ।
प्रजापतेस्तु सकल्पात्सम्भूता भुवनश्रियः ॥
अमृतं ब्राह्मणा गावो रुद्राश्चेति चतुष्टयम् ।
सुरभ्यपत्यमित्येतत्पुराणे निश्चयो महान् ॥
एतद्वै कश्यपापत्य मनोर्वंश निबोधत ।
सक्षेपेणैव तत्सर्वं कीर्तयिष्यामि तेऽनघ ॥

विश्वेदेवास्तु विश्वाया साध्या साध्यान्व्यजायत ।
मरुत्वत्या मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवः स्मृताः ।
भानोस्तु भानवस्तात मुहूर्तास्तु मुहूर्तजा. ॥
लम्बा घोष विजज्ञेऽथ नागवीथी च जामिजा ।
पृथिवीविषय सर्वं मरुत्वत्यामजायत ॥
सकल्पायास्तु कौरव्य जज्ञे सकल्प एव च ।
धर्मस्य पुत्रो लक्ष्म्यास्तु कामो जज्ञे जगत्प्रियः ॥
यशो हर्षश्च कामस्य रत्या पुत्रद्वय स्मृतम् ।
सोमस्य पुत्रो रोहिण्या जज्ञे वर्चा महाप्रभः ॥
उदयन्नेव भगवान्वर्चस्वी येन जायते ॥
एव पुत्रसहस्राणि स्त्रीणा चैव परस्परम् ।
एतावत्तु जगन्मूल यत्र लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥
प्रजापतिस्तु भगवान्गुणत प्रेक्ष्य देहिनः ।
आधिपत्येषु युक्तेषु नियोजयति योगवित् ॥

रीका तिलोत्तमाम् (for ᵇ) — (L 368) Ds2 अरूपा, T2 सुरसा (for सुरूपा) K2 3 Ñ1 2 V1 3 B Ds2 D1 4 6 T1 2 G1 3 5 M2 4 लक्षणा (for लक्ष्मणा) D2 सुरूपा लक्ष्मणा क्षेम्या (for ᵃ) D3 तथा रम्भा मनोरमाम् (for ᵇ) — (L 389) K3 3 आश्विना, Ñ1 2 V1 3 B Dn1 D4 D5 5 6 T1 2 G1 3–5 M2 4 असिता (for अमिता) Ñ1 2 V1 B Dn D4 D2 6 T1 3 G1 3 4 M3 4 च सुबाहुश्च, K3 चारुबाहु, K4 Dn1 वसु° (for च सु°) G3–5 सुव्रता (for सुवृत्ता) D1 सुमुखा सुमता तथा, D3 सुवृत्ता सुमुखी तथा (for ᵇ) — D3 om lines 390–391 — (L 391) M3 4 याम्या (for काश्या) K3 T3 शारद्वती, Ñ3 V3 सारस्वती D3 द्वारवती (for शारद्वती) T1 G2 3 5 काम्या शारद्वती चैव (for ᵃ) — (L 392) K1 4 D1 शरण्या, K2 3 Ñ2 V1 B D4 6 भरण्यश्च, Dn भुरण्यश्च D2 शरण्यश्च D3 वरेण्यश्च, T3 G1 4 हिरण्या (for भरण्या) — (L 393) D मेना च (for मेनका) K4 पार्णिनी, Ñ1 वर्णिनी Dn पर्णिका, D3 याजिनी, T1 2 G1 3 5 पद्मिनी, M3 4 पूर्णिनी (for पर्णिनी) Ds1 युञ्जक , D3 6 पुञ्जक (for पुञ्जिक) — (L 394) K1 3 4 D1 3 4 5 क्रु(K1 D5 भ्रू)तस्थला, K2 तिलोत्तमा, Dn D3 क्रतुस्थला, Ds1 घृतस्थूला (for °स्थला) — (L 395) T2 G4 अनुम्लोचन्त्यभिख्याता (for ᵃ) K1 D4 वरा दृशः; D5 च तादृशी (for च ता दश) T1 G2 3 5 M3 4 प्रम्लोचन्तीति ता दश (for ᵇ) — (L 396) K4 D1 3 4 मनोमती (for °वती) K4 Ñ1 V3 D1 3 5 T1 2 G1 4 5 M3 4 वैदिक्योऽप्सरसस्तथा (T1 M3 4 °स्तु ना°), Ñ2 V1 B Dn Ds D6 G3 वैदिक्योऽप्सरस स्मृता (B1 °सा वरा) (for ᵇ) — (L 397) K4 Ñ1 2 V1 B Dn Ds2 D1 3 5 6 T1 प्रिया (for श्रिय) — (L 399) Ñ1 मत (for महान्) K3 B पुराणे निश्चय मतम्, T1 3 G1 3–5 M3 °णे परिकीर्तितम् (for ᵇ) — (L 401) T2 G1 4 कर्तव्य (for तत्सर्वं) D3 तच्छृणु T1 2 G3 से नृप (for तेऽनघ) — D3 om (hapl) lines 103 406 — (L 403) K4 Ñ2 V3 D1 2 अरुन्धत्याम रुन्धन्तो (for ᵃ) — (L 404) G3 भानुजास् (for भानवस्) T2 G1 4 5 मानवो भानुजास्तात (for ᵃ) K3 मुहूर्ताख्याश्च मुहूर्तका (hypermetric) (for ᵇ) — (L 405) G1 3–5 M3 4 घोषो बलाया (G1 5 या) जज्ञेऽथ (for ᵃ) Dn2 वीची च, T1 G1 M3 4 वी(G1 वि)थ्यस्तु (for वीथी च) Ds1 D2 जामिला , G3 °का (for °जा) — (L 406) K4 V1 D1 3 पृथिव्या, Ñ2 D1 °व्या (for °वी) Ñ1 T1 G1 M4 पृथिव्या (G1 °वी) विषम सर्वं (for ᵃ) K1 B1 D5 व्यजायत (for अ°) K3 4 Dn D1 3 अरुन्धत्या व्यजायत (for ᵇ) — (L 408) T3 लक्ष्म्या T1 G3 Bom Poona eds G(e1) जगत्प्रभु (for °प्रिय) — (L 409) K4 Ñ1 V1 B1 3 Dn Ds2 D1–6 रत्या (for रत्या) B1 शुभम् (for स्मृतम्) — (L 410) K3 महाप्रियम्, K4 D1–3 °प्रभु; Ñ3 V1 3 °बल (for °प्रभ) — K3 om. line 411 — (L 411) K1 3 4 Ñ2 3 V1 Dn D1 4 T1 2 युज्यते (for जायते) T1 3 G1 3 4 M3 4 वर्चसा येन युज्यते (for ᵇ) — After line 411, K3 Ñ3 D4 ins

24** पुरूरवाश्च भगवानुर्वशी येन युज्यते ।

— (L 413) D3 एतावान्तु (for °वत्तु) — (L 415) V3 योगेषु (for युक्तेषु) B D5 D6 T1 3 G2 4 5 M3 4 न्यपोज-

दिशो दश क्षितिमृपयोऽर्णवान्नगा-
न्द्रुमौपधीरुरगसरित्सुरासुरान् ।
प्रजापतीन्भुवनसृजो नभो भुवः
क्रिया मखानथ कृतवान्गिरींश्च सः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

त्रयाणामपि लोकानामादित्यानां च भारत ।
चकार शक्रं राजानमादित्यसमतेजसम् ॥
स वज्री कवची जिष्णुरदित्यामभिजज्ञिवान् ।
स्मृतीसहायो द्युतिमानध्वरा सोऽध्वर्युभिः स्तुतः ॥
जातमात्रोऽथ भगवानदित्या स कुशैर्वृतः ।
तदाप्रभृति देवेशः कौशिकत्वमुपागतः ॥
अभिषिच्याधिराज्ये तु सहस्राक्षं पुरंदरम् ।
ब्रह्मा क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टुमुपचक्रमे ॥
यज्ञानां तपसां चैव नक्षत्रग्रहयोस्तथा ।
द्विजानामोषधीनां च सोमं राज्येऽभ्यषेचयत् ॥
दक्षं प्रजापतीनां तु अम्भसां वरुणं पतिम् ।
पितॄणां सर्वनिधनं कालं वैश्वानरप्रभम् ॥
गन्धर्वाणां च सर्वेषां भूतानां च शरीरिणाम् ।
शब्दकालबलानां च वायुरीशस्तदा कृतः ॥
सर्वभूतपिशाचानां मातॄणां च गवां तथा ।
उन्मादग्रहरोगाणां व्याधीनामीतिनां तथा ॥
प्रेतानां चैव सर्वेषां महादेवः कृतः प्रभुः ।
यक्षाणां राक्षसानां च गुह्यकानां धनस्य च ॥
रत्नानां चैव सर्वेषां कृतो वैश्रवणः प्रभुः ।
सर्वेषां दंष्ट्रिणां शेषो नागानामथ वासुकिः ।

यत योगवित् (for ᵇ) — (L. 416) K3 ऽर्णवान्नगान्, Ñ2 V1 B1 D3 D8 T1 2 G1 3 5 M1 4 ऽण्वान्नगान्, D6 भुजगमाल् (for ऽर्णवान्नगान्) — (L. 418) K1 4 Ñ1 3 V1 3 D1 5–8 T1 2 G4 M4 प्रजापतिर् (for °पतीन्) G1 3 मनोर् (for नभो) — (L. 419) D6 श्रियोधिनाथान् (for क्रिया मखानथ) T1 G1 3 5 M1 4 च गिरीन्प्रचक्रिरे (for कृतवान्गिरींश्च स)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K4 Dn2 Ds2 D1 — *Mention of Khila* K1 V1 3 B Dn3 D3 D1 — *Sub parvan* B D3 D8 वाराहे T1 G1 भविष्यत्पर्व — *Adhy name* K1 वराहम्; K2–4 Ñ1 4 V1 3 Dn D1 3 4–8 वाराहम्, D3 T1 M1 4 वाराहप्रादुर्भावः, T2 G1 त्रैलोक्यप्रधानसृष्टि — *Adhy no* K3 9, V3 222; Ds2 221, D1 209, D3 231, D4 217, T1 G3 276, G1 277, G4 279 G5 278; M3 4 5

The portion from line 420 to line 480 is lost on a missing folio in Dn1 — (L 422) K1 3 4 Ñ1 2 V1 3 Ds2 D1 4–6 T1 2 G1 3 5 M3 जिष्णुर् M4 घृष्णुर् (for जिष्णुर्) T2 G1 4 अदित्यां समजायत (for ᵇ) — (L 423) V1 स्मृत्या, B1 स्मृत, B3 D3 D5 6 T1 G1 3–5 स्मृते; D2 श्रुति (for स्मृती) Ds1 श्रुतिमान्; D5 ज्योतिष्मान्, T1 2 G1 3–5 M3 4 मतिमान्, Cal ed भगवान् (for द्युतिमान्) T1 G3 5 यथैवाध्वर्यवे स्थित; M3 4 यथाह्यध्वर्यवे स्तुत (for ᵇ) — (L. 424) K2 दित्या स, Dn2 D6 T2 G1 4 5 M1 अदित्यां D5 आदित्या (for अदित्या) V3 अदित्या कुशलैर्वृत, D4 स कुशैर्ब्रह्मगैर्वृत T1 G3 अदित्या स कुशैर् वृ(G3 °शै° स्पृ)त (for ᵇ) — (L. 426) K1 Ds1 G4 [अ]थ, Ds1 [अ]ग्र (for [अ]धि) — (L. 427) T1 G1 4 5 M3 4 प्रदेष्टुम् (for व्या°) — (L 428) K4 Dn2 T1 2 G1 3–5 M3 4 ग्रहनक्षत्रयोस्तथा (for ᵇ) — (L. 430) B1 3 D3 T2 G1 3 4 M3 दक्षं प्रजानां तु पतिं (for ᵃ) Ñ2 V1 3 प्रभुम्, B1 तथा (for पतिम्) — (L. 431) D2 चैव (for सर्व) K3 4 Ñ1 2 V3 B1 Dn2 D3 D5 5 6 T1 2 G3 M3 4 कालं वैश्वानरं प्रभु(K3 पति)म् (for ᵇ) — After line 431, V1 ins

25** गन्धर्वाणां च सर्वेषां महादेवः कृतः प्रभुः ।

— (L. 432) K1 3 Ñ1 V1 B1 D3 D5 6 गन्धानां चैव सर्वेषां (for ᵃ) K4 om (hapl) lines 432ᵇ–436ᵃ — (L. 433) K1 2 4 Ñ1 B D3 D1–6 T1 G1 3–5 शब्दाकाश- (for शब्दकाल) V1 3 -वनानां, T2 -फलानां (for बलानां) D3 शब्दाकाशवतां चैव (for ᵃ) — (L 434) K3 om lines 434ᵇ–436ᵃ K1 2 V3 D4 ऋतूनां, K2 Ñ2 V1 D1 3 मृत्यूनां, D3 पितॄणां (for मातॄणां) B3 D3 4 T2 G1 4 पितॄ(T2 G1 4 मघा)णां च तथा गवाम् (for ᵇ) — (L 435) K1 2 Ñ1 2 V1 3 B Dn K3 D1 3 4 5 उत्पात (for उन्माद-) Ñ1 व्याधीनामिति नान्यथा; D3 प्राचीनावीतिन तथा; T1 2 G3 रोषा(T1 क्षयी)णां प्रतिनां तथा, G1 4 रोगाणां प्रतिमां तथा, G4 रोगाणां व्याधिनां तथा; Bom Poona eds G(ed.) व्याधिनां तु तथैव च (for ᵇ) — (L 436) K1 3 D1 5 T1 M3 4 प्रतानां, Ñ1 भू° (for प्रे°) V1 D6 om (hapl) lines 436ᵇ 438ᵃ — (L. — K3 G3 om (hapl) lines 437–438 — (L. 438) T1 2 G1 4 5 M3 4 धनदः (for सर्वेषां) — (L 439) G4 5 M4 सर्पाणां (for सर्वेषां) — (L 440) B D3 Cal,

सरीसृपाणां सर्वेषां प्रभुर्वै तक्षकः कृतः ॥
सागराणां नदीनां च मेघाना वर्षितस्य च ।
आदित्यानामवरजः पर्जन्योऽधिपतिः कृतः ॥
गन्धर्वाणामधिपतिं चक्रे चित्ररथं प्रभुम् ।
सर्वाप्सरोगणानां च कामदेवः कृतः प्रभुः ॥
चतुष्पदानां सर्वेषां वाहनाना च सर्वशः ।
महेश्वरध्वजः श्रीमान्गोवृषोऽधिपतिः कृतः ॥
दैत्यानां च महातेजा हिरण्याक्षः प्रभुः कृतः ॥
दानवाना च सर्वेषामनीकानां तथैव च ।
विप्रचित्तिः प्रथमजस्तेषां राज्येऽभिषेचितः ।
हिरण्यकशिपुश्चैव यौवराज्येऽभिषेचितः ॥
गणानां कालकेयाना महाकालः कृतः प्रभुः ।
अनायुषायाः पुत्राणां वृत्रो राजा तदा कृतः ॥
सिंहिकातनयो यस्तु राहुर्नाम महाग्रहः ।
उत्पातानामनेकानामशुभानां पतिः कृतः ॥
ऋतूनामथ सर्वेषा युगाना चैव भारत ।
पक्षाणा च क्षपाणा च तथाहस्तिथिपर्वणाम ॥
कलाकाष्ठामुहूर्तानां गतेरयनयोस्तथा ।
कृतः संवत्सरो राजा योगस्य गणितस्य च ॥
पक्षिणामथ सर्वेषा नागानां च महाबलः ।
सुपर्णो भोगिनां चैव गरुडोऽधिपतिः कृतः ॥
अरुणो गरुडभ्राता जपापुष्पचयप्रभः ।
राजा प्राच्या दिशि तथा वासवोऽधिपतिः कृतः ॥
आदित्यस्य विभोः पुत्रो धर्मराजो महायशाः ।
दक्षिणस्या दिशि यमो महेन्द्रेणाभिसत्कृतः ॥
कश्यपस्यौरसः पुत्रः सलिलान्तर्गतस्तथा ।
अम्बुराज इति ख्यातः प्रतीच्यां दिशि पार्थिवः ॥
पुलस्त्यपुत्रो द्युतिमान्महेन्द्रप्रतिमः प्रभुः ।

---

ed प्रभुस्त्वे (for प्रभुर्वै) K1 2 V3 D3 4 5 (inf lin) स्मृत (for कृत) — (L 441) K3 वर्षणस्य, K4 पर्वतस्य, T1 G3 5 M2 4 गर्जि° (for वर्षि°) — (L 442) K3 अचरम (for अवरज) — G1 om lines 443 450 — (L 443) Ñ1 B D3 D5 6 T2 3 G4 5 M3 तथा चित्ररथ कृ(Ñ1 स्मृ)त (for b) — (L 444) Ñ1 V3 B3 T1 2 G3-5 M2 पति कृ(T1 स्मृ)त (for कृत प्रभु) — (L 446) K3 माहेश्वर, K4 D5 महेश्वर (for °श्वर) T2 G4 रथ (for -ध्वज) — (L 447) T1 महाराज, G5 6 °राजा (for °तेजा) K4 दैत्याना चैव महता (for a) — V3 B1 3 Dn1 D3 4 T1 M3 4 om lines 448–449 G5 om line 448 — (L 448) T2 असुराणा, G3 अमराणा (for अनीकाना) Ñ2 महाबल (for तथैव च) Ñ2 वाहनाना च सर्वश, Ñ3 (also) V1 B2 D3 D6 असुराणा महाबल (for b) — (L 449) D2 पश्चिमजस् (for प्रथ°) G3 असुराणा विप्रचित्ति (for a) — M2 4 lines 450–451 — (L 450) K4 पुरा राज्ये (for यौवराज्ये) K4 ऽभ्यषेचयत् (for ऽभिषेचित) — (L 451) D3 महाक्रोध (for °काल) — (L 453) V3 उदाहृत; T1 2 G3-5 M2 4 [अ]भिषेचित (for तदा कृत) — After line 453 K1 D2 ins

26** आदित्यस्य विभो पुत्रो धर्मराजो महायशा ।

— (L 453) B1 सिंहिकायाश्च तनयो (for a) K Ñ2 V1 2 Dn2 D2 3 4 5 T1 2 G1 3 5 M2 3 महासुर, D5 °बल (for °ग्रह) — (L 454) B1 3 D6 अनेकेषाम्, V1 D3 अशेषाणाम् (for अनेकानाम्) Bom Poona eds G(ed) प्रभु (for पति) — (L 455) Ñ2 B1 Ds1 D5 6 मासाना (for सर्वेषा) M3 4 om (hapl) lines 455b–459a — (L 456) T1 G3 मासाना (for पक्षाणा) K1 2 4 B3 Dn2 D1 3 4 पक्षाणा चैव मासाना, D5 °णामथ मासाना; G1 4 5 मासानां च क्षपाणा च (for a) Ñ1 D3 मुहूर्ते, D3 तथैव (for तथाहस्) — (L 457) Ñ1 प्रमाणाना (for मुहूर्ताना) — (L 458) Dn2 D3 युगस्य (for यो°) — (L 459) K2 D4 सर्पाणाम्; T1 G1 3-5 ऋतूनाम् (for पक्षिणाम्) K4 Ñ1 2 V1 B Dn2 D3 D1 2 5 6 चक्षुषा, T1 G1 3 5 M2 4 वयसा (for नागाना) — M3 4 om lines 461–462 — (L 461) B D6 -समप्रभ (for -चय°) — After line 461, Ñ2 Bom Poona eds G(ed) ins

27** योगाना चैव सर्वेषा साध्यानामधिप कृत ॥
पुत्रोऽस्य विरथो नाम कश्यपस्य प्रजापते ।
[(L 2) D3 5 चित्ररथो (for ऽस्य विरथो)]

While, T2 G1 3–5 ins after line 461 T1 after line 463

28** सारथ्ये योजितश्चासीत्सूर्यस्यामिततेजस ।

— (L 462) K2 3 4 Ñ1 2 V1 3 Dn2 D3 D1 2 4–6 वासवेनाधिप कृत, B1 3 D3 °वेना(for °वो ह)भिषेचित; B2 °वेनाभिसत्कृत (for b) — (L 466) V3 Poona ed G(ed) अम्बुराज्य (for °ज) B2 3 D4 अम्बुराजेति विख्यात (for a) B2 T1 2 G1 4 5 M3 4 प्रतीच्यां पार्थिव कृत (for b) — K2 D1 om (hapl) lines 467–468. — (L 467) D3 मतिमान् (for द्यु°). Ñ1

एकाक्षः पिङ्गलो नाम सौम्यायां दिशि पार्थिवः ॥
एवं विभज्य राज्यानि स्वयंभूर्लोकभावनः ।
लोकांश्च त्रिदिवे दिव्यानददात्स पृथक्पृथक् ॥
कस्यचित्सूर्यसंकाशान्कस्यचिद्वह्निसंनिभान् ।
कस्यचिद्विद्युदुद्द्योतान्कस्यचिच्चन्द्रनिर्मलान् ॥
नानावर्णान्कामगमाननेकशतयोजनान् ।
सता सुकृतिना लोकान्पापदुष्कृतिदुर्लभान् ॥
ये च भासा विभान्त्यभ्रे सौम्यास्तारागणा इव ।
एते सुकृतिना लोका ये जाताः पुण्यकर्मिणः ॥
ये यजन्ति मखैः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
स्वदारनिरताः क्षान्ता ऋजवः सत्यवादिनः ॥
दीनानुग्रहकर्तारो ब्राह्मणा लोभवर्जिताः ।
ते त्यक्तरजसः शान्ता यान्ति तत्र तपोज्ज्वलाः ॥
एवं नियुज्य तनयान्स्वयं लोकपितामहः ।
पुष्करं ब्रह्मसदनमारुरोह प्रजापतिः ॥
सर्वे स्वयंभुदत्तेषु पालनेषु दिवौकसः ।
रेमिरे स्वेषु लोकेषु महेन्द्रेणाभिपालिताः ॥

स्वयंभुना शक्रपुरःसराः सुराः
कृता यथार्हं प्रतिपालनेषु ते ।
यशो दिवं च प्रतिपेदिरे शुभं
मुदं च जग्मुर्मखभागभोगिनः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

कदाचित्तु सपक्षास्ते पर्वता धरणीधराः ।
प्रस्थिता धरणीं त्यक्त्वा नूनं तस्यैव मायया ॥
तदासुराणां निलयं हिरण्याक्षेण पालितम् ।
दिशं प्रतीचीमागम्य ह्रदेऽमज्जन्यथा गजाः ॥
तत्रासुरेभ्यः शंसन्त आधिपत्यं सुराश्रयम् ।

प्रमुख , T2 G1 सदृश (for -प्रतिम) T1 G3 . 5 M3 . 4 महेन्द्रसदृशद्युति (for ^{b}) — (L 468) B1 स सौम्या (for सौम्याया). — (L 470) T2 ग्रौस् (for च) — (L 471) B2 सप्रभान्, D1 T1 G2 -संभवान्, D5 -सुप्रभान् (for -संनि°) — (L 472) K3 विद्युदुचितान्, K4 विष्णुविद्योतान्; Ñ1 . 2 सुद्युविद्योतान्, V1 विद्युतद्योतान् V2 विद्युद्योगान्; B3 D3 विद्युत्संकाशान्, D1 तु सविद्योतान्, D2 वज्रविद्योतान्, D3 वह्निविद्योतान् D4 D5 विद्युदुचितान् D6 विद्युत्सदृशान्, M3 . 4 धिष्ण्यविद्योतान् (for विद्युदुद्द्योतान्) B2 D6 -सप्रभान् (for निर्मलान्) — (L 473) V1 कामगणान्, G5 °भोगान् (for °गमान्) K3 Ñ2 Ds1 D6 T1 . 2 अनेकशतशो जनान्, D4 एकशः शतशो जनान् (for ^{b}) — (L 474) K1 . 4 Ñ1 . 2 V1 B Ds1 D1 . 3 . 6 T1 . 2 G3 . 5 M4 स तान्; D3 सम्यान् (for सता) K3 D4 om (hapl) lines 474^b–476^a D3 दुर्लभान् (for -दुर्लभान्) K3 पापिनीश्वानिदुर्लभान् (for ^{b}) — (L 475) Dn1 T1 येषां भासो, G1 . 3–5 M3 . 4 ये स्वभासा (for ये च भासा) D3 येन भास्वन्ति भान्त्यग्रे (for ^{a}) — (L 476) B D5 यत्र पुण्यकृतो (D6 सुकृतिनो) गता , D1 यजतां पुण्यकर्मणाम्, T1 . 2 G1 . 3–5 M3 . 4 ये नि (M3 . 4 या) ता पुण्यकर्म (G1 . 5 °र्मि) भि (for ^{b}) — (L 477) D3 समस्त- (for समाप्त) — (L 478) K1 . 3 Ñ1 . 2 D1 . 5 T1 . 2 G3 शान्ता , B D5 दान्ता , G1 क्षान्त्या (for क्षान्ता) D3 साधव (for ऋजव) — (L 479) K2 D4 G3 ब्रह्मण्या (for ब्राह्मणा) — (L 480) K4 B D1–3 T2 M3 . 4 सन्तो यान्ति, D6 सर्वे यान्ति, T1 G1 . 3–5 यान्ति तत्र (for शान्ता यान्ति) Ñ1 B D6 तपोन्विता , T1 . 2 G1 . 3 . 5 M3 . 4 तपोबलात् (for तपोज्ज्वला) — (L 481) G1 M3 . 4 नियोज्य (for नियुज्य) T1 . 2 G1 . 3 . 5 M3 . 4 भगवान् (for तनयान्) B D6 ब्रह्मा (for स्वयं) T1 . 2 G1 . 3–5 M3 . 4 पुत्राँल्लो (G1 °त्रो लो) कपरायण (for ^{b}) — (L 485) K3 B1 D5 कृता ; D3 कृता (for सुरा) — (L 486) K3 यथार्हमर्हं , T1 . 2 G1 . 3–5 M3 . 4 कृता यथार्थवत् (for कृता यथार्हं) T1 . 2 G1 . 3 . 5 परि- (for प्रति) — (L 487) K3 यथोदितं , K4 G5 यशो दिशं , D4 यथोचितं , D5 यशोचितं , T1 . 2 G1 . 3 दिशो दिवं , M3 . 4 यशो दिशं (for यशो दिवं) K4 श्रुतं , Ds1 शुभे , D3 भृशं , G3 दिशां, M3 . 4 शुभां (for शुभं) — (L 488) T1 G3 . 5 यज्ञे पशु , M3 यज्ञे मख (for जग्मुर्मख) K1 V1 B1 D6 G5 भोगिन , D5 भागिन ; T2 G1 . 4 भोजना (for भोगिन).

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Dn1 Ds1 D1 — *Mention of Khila* V1 . 2 B Ds1 D1 . 4 — *Adhy name* K1 . 3 . 4 V2 B1 Dn D1 . 3 . 5 वाराहम् , Ñ1 V1 D2 M3 . 4 वराहप्रादुर्भाव , B2 . 3 D5 D6 वाराहेऽधिपतिस्थापनम् ; T1 G1 वराहप्रादुर्भाव सर्वेषामाधिपत्यविभाग — *Adhy no* V2 223 , Ds1 222 ; D1 210 , D4 218 , T2 G3 277 ; G1 278 , G4 280 , G5 279 , M3 . 4 6

(L 489) T1 . 2 G1 . 3–5 M4 प्रस्थिता (for पर्वता) — (L 490) G1 . 4 . 5 मेदिनीं (for धरणीं) T1 . 2 G3 M3 . 4 पर्वता मेदिनीं त्यक्त्वा (for ^{a}) T1 . 2 G1 . 3–5 M4 विष्णोस् (for नूनं) — (L 492) K3 अगमन् , D3 G1 . 4 आगत्य T1 G3 . 5 सगम्य (for आगम्य) G1 . 3 . 5 तोये (for ह्रदे) — (L 493) Ds1 सत्रस्ता ; Ds2 शंसन्तम् , D3 शक्य स्वम् (for शंसन्त) G1 . 3–5 M3 . 4 शशासुरसुराणां तद् (for ^{a}) B1 . 3

तच्छ्रुत्वाथासुराः सर्वे चक्रुरुद्योगमुत्तमम् ॥
कृत्वा च बुद्धिमतुला पृथिवीहरणे रताः ।
आयुधानि च सर्वाणि जगृहुर्भीमविक्रमाः ॥
चक्राद्यनींस्तथा खड्गान्भुशुण्डीश्च धनूंषि च ।
प्रासान्पाशांश्च शक्तींश्च मुसलानि गदास्तथा ॥
केचित्कवचिनः सज्जा मत्तान्नागान्समाश्रिताः ।
केचिदश्वरथान्युक्ता अपरेऽश्वान्महारथाः ॥
केचिदुष्ट्रांस्तथा खड्गान्महिषान्गर्दभानपि ।
स्वबाहुबलमास्थाय केचिच्चापि पदातयः ॥
परिवार्य हिरण्याक्षं तलबद्धाः पताकिनः ।
इतश्चेतश्च निश्चेरुर्हृष्टाः सर्वे युयुत्सवः ॥
ततो देवगणाः पश्चात्पुरंदरपुरोगमाः ।
दैत्यानां विदितोद्योगाश्चक्रुरुद्योगमुत्तमम् ॥
महता चतुरङ्गेण बलेन सुसमाहिताः ।
बद्धगोधाङ्गुलित्राणास्तूणवन्तः समार्गणाः ॥
उग्रायुधधरा देवाः स्वेष्वनीकेष्ववस्थिताः ।
ऐरावतगतं शक्रमन्वगच्छन्त पृष्ठतः ॥
ततस्तूर्यनिनादैश्च भेरीणां च महास्वनैः ।
अभ्यद्रवद्धिरण्याक्षो देवराजं पुरंदरम् ॥
तीक्ष्णैः परशुभिः खड्गैर्गदातोमरशक्तिभिः ।
मुसलैः पट्टिशैश्चैव छादयामास वासवम् ॥
ततोऽस्त्रानलवेगेन सार्चिष्मत्यः सुदारुणा ।
घोररूपा महावेगा निपेतुर्बाणवृष्टयः ॥
शिष्टाश्च दैत्या बलिनः शितधारापरश्वधैः ।
परिघैरायसैः खड्गैः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः ॥
गण्डशैलैश्च विपुलैरश्मभिश्चाद्रिसंनिभैः ।
यातनीभिश्च गुर्वीभिः शतघ्नीभिस्तथैव च ॥
युगैर्यन्त्रैश्च निर्मुक्तैरर्गलैश्च विदारणैः ।
सर्वान्देवगणान्दैत्याः सनिजघ्नुः सवासवान् ॥
धूम्रकेशं हरिश्मश्रुं नानाप्रहरणायुधम् ।

सुरालये (for °श्रयम्) — (L 495) K1 2 Dn1 D4 कृत्वाश् (for कृत्वा) T1 G3 5 M2 4 असुरा (for अतुला) T2 G1 क्रूरामकुर्वन्नसुरा (for °) K4 D1 दत्ता, D3 युता°, T1 G3 कृताम्, T2 G1 4 मतिम् (for रता) D3 पृथिवीहरणक्षमाम् (for °) — (L 496) B2 3 D8 दिव्यानि (for सर्वाणि) — (L 497) K3 चक्राशनी, K4 Ñ1 B1 3 D1-3 5 चक्राशनी, Ñ1 Dn °शनिं (for °नींस्) K4 खड्गम् Ñ1 V1 3 Dn D2 5 खड्गम् (for खड्गान्) B2 चक्रान्यथाशनीखड्गान्, D3 रथा(D32 चक्रा)न्यथाशनी खड्ग (for °) K3 मुषण्डीश्, B2 3 T2 G1 4 5 M4 पृथक्काश्(for भुशुण्डीश्) — (L 499) Ñ1 मत्ता नाग (for मत्तान्नागान्) D31 मत्ता नागा समाश्रिता, D4 मत्तनागान्समाहिता, T1 2 G1 3 5 M3 4 मत्ता नागा इव स्थिता, Bom Poona eds G(ed) मत्तनागा स्तथापरे (for °) — (L 500) K3 T2 G3 5 M1 अश्वै (for अश्व) B D3 D5 रथानुमान, D1 T1 -रथैर्युक्ता (for रथा-न्युक्ता) K4 Ñ2 V3 D3 केचिदश्वान्, Dn D1 परे चाश्वान्, T2 नागानन्ये (for अपरेऽश्वान्) K4 D1 3 5 महासुरा (for °रथा) — (L 501) B D8 T1 2 G1 3 5 M2 4 नृपानन्ये (for तथा खड्गान्) V3 D8 महिषानथ गर्दभान् (for °) — (L 502) T1 2 G1 3-5 M2 4 आरुह्य समरे दैत्या (for °) — (L 503) K4 परिचर्य (for °वार्य) D3 बलवन्तं, T2 G1 तल एकधा (for तलबद्धा) K1 2 V1 D8 D4 (marg) विनाकिन, K3 Ñ2 V2 Dn D1 2 4 5 T2 G3 कलापिन, T1 G1 3 5 M2 4 प्रहारिण (for पताकिन) — (L 504) K4 निश्चेतुर्, T1 2 G1 4 5 M2 4 संचेरुर् (for निश्चे°) D3 T2 G3-5 M3 4 दृप्ता, G1 दीप्ता (for हृष्टा) — (L 505) B1 T1 2 G4 M3 4 सर्वे (for पश्चात्) — (L 507) K1 2 D1 बलेन च समन्विता (for °) — (L 508) V2 B3 समाकुला (for °र्गणा) — (L 509) T2 G1 स्वेष्वनीके व्यवस्थिता (for °) — (L 510) B1 परिवार्य हिरण्याक्षम् (for °) T1 2 G1 3-5 M2 4 अन्व(G1 3 तेऽन्व, G5 तेऽभ्य)गच्छन्युयुत्सवः (for °) — (L 511) M2 निनादेन (for °दैश्च) T2 G1 4 5 [प]व निस्वनै (for महास्वनैः) T1 G3 धार्णां चैव निस्वनै (for °) — (L 513) N1 2 M2 Poona Cal eds तीक्ष्ण (for तीक्ष्णैः) B1 2 D5 मुसलैर्भिण्डिपालैश्च (for °) — (L 515) T1 2 G1 3 4 M2 4 योगेन (for वे°) T1 G3 4 M1 सार्चिर्मालि, T1 °मालि (for °ष्मत्य) — (L 516) T1 2 G1 3-5 M1 महारौद्रा (for °वेगा) V3 T1 2 G1 3-5 M2 4 निष्पेतुर् (for निपे°) — (L 517) M2 शिष्टाश्च विपुलोद्यमा, M1 °श्चापि बलोद्यमा (for °) K Ñ1 2 V1 3 B D T1 M2 शीतधारैः, T1 G1 3-5 शितधौतैः (for °धारा) — (L 518) D31 आयतैः, T1 G1 4 5 आयुधैः (for आयसैः) — (L 519) K4 D1 2 खड्ग- (for गण्ड) V3 विमलैर्, B3 T1 2 G1 3-5 त्रिशिखैर् (for विपुलैर्) G3 खड्ग- (for चाद्रि) — (L 520) D31 D1 4 घातिनीभिश्, D3 घोतनीयैश् (for यातनीभिश्) K1-5 मुद्गराभि (for गुर्वीभि) — (L 521) K1 निर्युक्तैर्, K4 D1 1 निर्व्यूढैर् (for निर्मुक्तैर्) D3 असमैश्, D8 (*infra as above*) बहु° (for अर्ग°) T1 G3 5 M2 4 [अ]ति-

रक्तसंध्याभ्रसकाशं किरीटोत्तमधारिणम् ॥
नीलपीताम्बरधरं सितोद्वृत्तोग्रदंष्ट्रिणम् ।
आजानुबाहुं हर्यक्षं वैदूर्याभरणोज्ज्वलम् ॥
समुद्यतायुधं दृष्ट्वा सर्वे देवगणास्तदा ।
ते हिरण्याक्षमसुरं दैत्यानामग्रतः स्थितम् ॥
युगान्तसमये भीमं स्थितं मृत्युमिवाग्रतः ।
प्रविव्यथुः सुराः सर्वे तदा शक्रपुरोगमाः ॥
दृष्ट्वायान्तं हिरण्याक्षं महाद्रिमिव जङ्गमम् ।
देवाः संविग्नमनसः प्रगृहीतशरासनाः ।
सहस्राक्षं पुरस्कृत्य तस्थुः संग्राममूर्धनि ॥
सा तु दैत्यचमू रेजे हिरण्यकवचोज्ज्वला ।
प्रवृद्धनक्षत्रगणा शारदी द्यौरिवामला ॥
तेऽन्योन्यमभिसंपेतुः पातयन्तः परस्परम् ।
बभञ्जुर्बाहुभिर्बाहून्द्वंद्वमन्ये युयुत्सवः ।
गदानिपातैर्भग्नाङ्गा बाणैश्च मथितोरसः ॥
विनिपेतुः पृथक्केचित्तथान्ये विजुघूर्णिरे ।
बभञ्जिरे रथान्केचित्केचित्संमृदिता रथैः ।
संबाधमन्ये संप्राप्ता न शेकुश्चलितुं रथाः ॥
दानवेन्द्रबलं तत्तु देवानां च महद्बलम् ।
अन्योन्यं बाणवर्षेण युद्धदुर्दिनमारभे ॥
हिरण्याक्षश्च बलवान्क्रुद्धः स दितिनन्दनः ।
व्यवर्धत महातेजाः समुद्र इव पर्वणि ॥
तस्य क्रुद्धस्य सहसा मुखाग्निश्चैरर्चिषः ।
ते. साग्निधूमपवनैर्व्यदहद्देवतागणान् ॥
शस्त्रजालैर्बहुविधैर्धनुर्भिः परिघैरपि ।
दिव्यमाकाशमावव्रे पर्वतैरुच्छ्रितैरिव ॥

दारुणे, T2 G1, 4 [अ]पि दारुणे (for विदारुणे) — (L. 522) D6 आजघ्नुस्ते (for संनिजघ्नुः) V2 सबासवा, D2 सबान्धवान् (for सत्रास°) — (L 523) K1, 2 D5 धूमकेतं, Ñ2 D2 (before corr) धूम्रकेतु, V1, 2 G4 धूमकेतु (for धूम्रकेश) Ñ3 B1, 2 D6 T2 G1, 4, 5 M4 नानाप्रहरणायुतम् (for b) — (L. 524) K1-3 D4 सदृश (for सकाश) G4 सुरक्तमकुटोज्ज्वलम् (for b) — D2 om line 525 — (L 525) T1, 2 G3, 5 M2, 4 रक्ताम्बर (for -पीता°) K1, 2 Ñ2 B3 D4 शितदीप्तोग्रदंष्ट्रिणम्, K3 सिंहगुप्तोग्र°, K4 शितदसोर्ध्व°, V1 सितदीप्तोग्रदंष्ट्रिण, V2 सितपीतोग्र दंष्ट्रिणम्, B1, 2 D3 D6 T1 G3-5 M2, 4 सि(T1 G3 शि)तोद्वृत्तोर्ध्व°, Dn2 शितदीप्तोर्ध्व°, D2 शतदंष्ट्रोर्ध्व; D5 सिंहदंष्ट्रोग्रदंष्ट्रिणम्, T2 सितदीप्तोर्ध्वदंष्ट्रिणम्, G1 शितदंष्ट्रोर्ध्व° (for b) — (L. 526) K3, 4 D3 D5 आजानुबाहुहर्यक्ष, D5 °बाहु रक्ताक्षं (for a) — T1, 2 G1, 3, 5 M2, 4 om line 527 — (L. 527) B D5 सर्वतस्ते महासुरम् (for b) — (L 528) T1, 2 G1, 4, 5 M2 तु (for ते) B D3 D5, 6 हिरण्याक्ष महावीर्यं (for a) B D3 D5, 6 दैत्यानामभयप्रद(D5 °यकर)म्, T1, 2 G1, 3, 5 M2, 4 ददृशुः सर्वदेवता (for b) — (L 529) Ñ1, 2 B1, 3 D3 D6 युगान्ताग्निसमं भीमं (for a) T1, 2 G1, 3, 5 M2, 4 [अ]परम् (for [अ]ग्रतः) — (L. 530) T1, 2 G1, 3-5 M2, 4 सुरा विव्यथिरे सर्वे (for a) — (L 531) M4 शृङ्गिणम् (for जङ्गमम्) — (L 532) B1, 3 D6 तत (for देवा) K4 संभ्रम, T2 G1, 3-5 M2, 4 सदीप्त (for संविग्न) — (L 533) B1, 3 D6 ते रण, D5 मयुग (for संग्राम) — (L 534) D5 हिरण्याश्वकरोज्ज्वला (for b) — (L. 535) T1 G3 M2, 4 प्रवृद्ध, T2 प्रवद्ध (for प्रवृद्ध) — (L. 536) K2 द्योतयन्तः, K3 D4 T1 G1, 3, 4 घात° (for पात°) — (L 537) K4 D1, 3, 4 बाहु (for बाहून्) K6 द्वंद्वयुद्धे (for °मन्ये) — (L. 538) D3 सायकैर् (for बाणैश्च) Ñ1 T2 G1, 3, 4 M2, 4 बाणैश्च व्यथितोरस (for b) — (L. 539) Ñ3; T2 G1, 3, 4 M2, 4 तत्र (for पृथक्) K3 V1, 2 B1 Ds1 तथान्येऽपि निजघ्निरे K4 Ñ1, 2 B2 Dn D1, 2 °न्येऽपि विजघ्निरे T1, 2 G1, 3, 5 M2, 4 उर्व्यां संप्राहृता परे (for b) — (L 540) Ñ1 प्रमृदिता; Dn1 D6 G1, 3 सम्मृदिता, Ds1 समथिता, D5 संमर्दिता (for संमृदिता) D2 केचित्तु मृदिता रथैः (for b) — (L 541) K2 D1 सधानम् (for संबाधम्) T1, 2 G3, 4 M2, 4 संप्राप्य (for संप्राप्ता) N2 V2 रथात् (for रथा) T1, 2 G1, 3-5 M2, 4 केचित्संमृदिता गजैः (for b) — (L 542) Ñ1, 2 Ds2 V1 -महामेघ (for -बलं तत्तु) B1, 3 D6 दानवौघ महामेघं (D6 °वेग) (for a) Ñ1, 2 V1 Ds1 देवाशनि(Ñ1 °सुर)विराजितम्, B1, 3 D6 °युधतडिद्द्युति (B3 °निम्) (for b) — (L 543) D3 -वर्षैश्च (for -वर्षेण) V1 बद्ध- (for युद्ध-) — (L 544) T1, 2 G1, 3-5 M2, 4 युद्ध- सर्वविमर्दनः (for b) — (L. 546) K2 निश्चेरुर्, T1, 2 G1, 3-5 M2, 4 निष्पेतुर् (for निश्चेरुर्) — Bom. ed om line 547 — (L. 547) Ñ1 अग्निधूम सपवनो, Ñ2 B1, 3 D5, 6 T2 G1, 3, 5 M2, 4 साग्निधूमश्च पवनो (for a) D2 व्यधमत् (for व्यदहत्) Ñ1 V2 B1, 3 D6 T1, 2 G1, 3-5 M2, 4 Poona ed G(ed) ववौ (Ñ1 बभौ, Poona ed G(ed) ययौ) तस्य समीपत (for b) — (L 548) K1, 3 Ñ1, 2 V1, 2 B D3 D5, 4, 6 T1, 2 G1, 3, 5 M2, 4 सोग्र; D6 शस्त्र (for शस्त्र) D3 परिघैर्मुद्गरैरपि (for b) — (L 549) K3 G3 दिवम्, Ñ2 B1, 3 D5, 6 T2 G1, 4 सर्वम् (for दिव्यम्)

धनुर्भिः शस्त्रनिस्त्रिंशैश्छिन्नभिन्नशिरोरसः ।
न शेकुश्चलितुं देवा हिरण्याक्षार्दिता युधि ॥
तेन वित्रासिता देवा हिरण्याक्षेण संयुगे ।
न शेकुर्यत्नवन्तोऽपि यत्नं कर्तुं विचेतसः ॥
तेन शक्र सहस्राक्षः स्तम्भितोऽक्षेण धीमता ।
ऐरावतगतः सख्ये नाशकच्चलितुं भयात् ॥
सर्वांश्च देवानखिलान्स पराजित्य दानवः ।
स्तम्भयित्वा च देवेशमात्मस्थं मन्यते जगत् ॥
सतोयमेघप्रतिमोग्रनिस्वन
प्रभिन्नमातङ्गविलासविक्रमम् ।
धनुर्विधुन्वन्तमुदारवर्चसं
तदासुरेन्द्रं ददृशुः सुराः स्थितम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
निष्प्रयत्ने सुरपतौ धर्षितेषु सुरेषु च ।
हिरण्याक्षवधे बुद्धिं चक्रे चक्रगदाधरः ॥
वाराहः पर्वतो नाम यः पूर्वं समुदाहृतः ।
स एष भूत्वा भगवानाजगामासुरान्तकृत् ॥
ततश्चन्द्रप्रतीकाशं सोऽगृह्णान्चक्रमुत्तमम् ।
सहस्रारं च तच्चक्रं चन्द्रपर्वतसंस्थितम् ॥
महादेवो महाबुद्धिर्महायोगी महेश्वरः ।
जप्यते योऽमरैः सर्वैर्गुणैर्नामभिरव्ययः ॥
स च सर्वात्मनि श्रेष्ठ सद्भिर्यः सेव्यते सदा ।
इज्यते च पुराणैश्च त्रिलोके लोकभावनः ॥
यो वैकुण्ठः सुरेन्द्राणामनन्तो भोगिनामपि ।
विष्णुर्यो योगविदुषां यो यज्ञो यज्ञकर्मणि ॥
मखे यस्य प्रसादेन भुवनस्था दिवौकसः ।

T1 2 G1 3-5 कामगैः पर्वतैरिव, M2 4 पर्वतैः कामगैरिव (for b) —(L 550) B1 3 D6 दिव्य (for शस्त्र) T1 2 G1 3-5 M2 4 निस्त्रिंशैर्बहुसाहस्रैः (for a) G(ed) शिरोरुहा (for °रस) D8 भिन्नछिन्नशिरोधरा (for b) —(L 551) M2 हिरण्याक्षेण संयुगे (for b) —Ñ2 om (hapl) lines 552 553 M4 om (hapl) line 552 —(L 552) सर्वे (for तेन) B1 3 D8 विद्राविता (for वित्रासिता) M2 धीमता (for संयुगे) —(L 553) T2 G1 4 5 M4 युद्ध (for यत्न) Ñ1 सचेतसः, T1 G1 3 5 अ° (for वि°) —(L 554) T1 G3 M4 तेन (for °ऽक्षेण) K3 संयुगे D2 तेजसा (for धीमता) —(L 555) K1 न शेकुश्, D3 न शक्तश् (for नाशकच्) V1 रणे (for (for भयात्) —(L 556) B1 3 D8 सर्वान्देवगणाश्चैव, B2 सर्वांश्च निखिलान्देवान् (for a) D2 पराजित्य महाबलः (for b) —(L 557) T1 G3 M2 4 देवेन्द्रम् (for °शम्) Ñ1 महीम् (for जगत्) T1 2 G1 3 5 M2 4 आत्मनो मन्यते महीम् (T2 G1 4 °तावनिम्) (for b) —(L 558) D3 ततोऽथ (for सतोय) M4 प्रतिमान (for °मोग्र) T1 G3 5 M2 4 वर्चस (for निस्वन) —(L 559) D2 -विशाल (for विलास) K Ñ1 Dn D1 4 T1 G3 M1 विग्रहम् (for विक्रमम्) —(L 561) K Ñ1 V1 D (except D5) M4 सुरास्थिता, Ñ1 समास्थितम्, T2 सुसंस्थितम्, T2 G3 सुरार्चितम् (for सुराः स्थितम्)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 V1 Ds1 D1 2 5 — *Mention of Khila* K2 V1 2 B Ds D1 4 5 — *Sub-parvan* V1 पारिजातम् — *Adhy name* K1 2 4 Ñ1 V1 2 Dn D1 2 4 5 वाराहम् B1 D3 D6 वाराहे शतस्कन्धनम् D3 T1 M2 4 वाराहप्रादुर्भाव T2 G1 वराहप्रादुर्भावे देवासुरयुद्धम् — *Adhy no* K3 11, V3 224; Ds1 223, D1 211, D3 239, D4 219, T1 G3 278, G1 279, G4 581, G5 M2 4 7

(L 562) B D5 निर्जितेषु (for धर्षि°) —(L 563) D3 यत्न (for बुद्धिं) Dn शङ्ख- (for चक्र) K4 गदासिभृत् (for °धर) —(L 564) K3 तात, V1 3 B Ds D6 नाम्ना (for नाम) —(L 565) D3 गतवान् (for आजगाम) —(L 566) K2 Ñ1 2 V1 B Ds2 D3-5 T1 2 G1 3 5 M2 4 अगृह्णाच्च, V3 अकरोच्च (for सोऽगृह्णाच्च) —(L 567) V1 3 वज्र (for चक्र) K4 Ñ3 V1 3 B Dn Ds D1-3 5 6 G1 5 सन्निभम् (for संस्थितम्) —Ñ1 M2 4 om lines 568 571 —(L 568) D3 महायोगी (for °बुद्धिर्) D2 [ई]श्वर प्रभु (for महेश्वर) —(L 569) K4 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D1 3 6 G1 3 5 पठ्यते (for जप्यते) — K3 om lines 570 571 —(L 570) K4 Ñ2 B1 V3 Dn Ds D1 3 5 सदसद्यात्मनि श्रेष्ठ, D6 T1 2 G3 5 सदा सर्वात्मना (D6 °क) श्रेष्ठ (for a) —(L 571) T1 2 G2 3 5 स्तुत्वा स्तूयते (G1 °नि) (for इज्यते च) B D5 6 T1 2 G1 3-5 पुराणस् (for °णैश्) K2 4 त्रिलोके, K3 द्विलोके V1 3 B1 3 D6 G5 यो लोके, D1 द्युलोके, D3 लोकेषु, D4 ह्यलोके (for त्रिलोके) G5 पूजित (for भावन) —(L 573) Ñ1 2 B Ds D5 T1 2 G1 3 5 -कर्मणाम् V1 धर्मिणाम्, M4 कर्मिणाम् (for -कर्मणि) K1 2 V3 Ds1 D4 योग (D4 धी

आज्यं महर्षिभिर्दत्तमश्नुवन्ति त्रिधा हुतम् ॥
यो नैधनोऽभिर्दैत्यानां यः सुराणां परा गतिः ।
यः पवित्रं पवित्राणां स्वयंभोरपि यो विभुः ॥
यस्य चक्रप्रविष्टानि दानवानां युगे युगे ।
कुलान्याकुलतां यान्ति यानि दृप्तानि वीर्यतः ॥
ततो दैत्यद्रवकरं पौराणं शङ्खमुत्तमम् ।
दध्मौ प्राणेन बलवान्विक्षिपन्दैत्यजीवितम् ॥
श्रुत्वा शङ्खस्वनं घोरमसुराणां भयावहम् ।
क्षुभिता दानवाः सर्वे दिशो दश विलोकयन् ॥
ततः संरक्तनयनो हिरण्याक्षो महासुरः ।
कोऽयमित्यब्रवीत्रोपान्नारायणमुदैक्षत ॥
वराहरूपिणं देवं संस्थितं पुरुषं यथा ।
शङ्खचक्रोद्यतकरं देवानामार्तिनाशनम् ॥
रराज शङ्खचक्राभ्यां ताभ्यामसुरसूदनः ।
सूर्याचन्द्रमसोर्मध्ये यथा नीलः पयोधरः ॥
ततोऽसुरगणाः सर्वे हिरण्याक्षपुरोगमाः ।
उद्यतायुधनिस्त्रिंशा दृष्ट्वा देवमुपाद्रवन् ॥
पीड्यमानोऽतिबलिभिर्दैत्यैः सर्वायुधोद्यतैः ।
न चचाल हरिर्युद्धेऽकम्पमान इवाचलः ॥
ततः प्रज्वलितां शक्तिं वराहोरसि दानवः ।
हिरण्याक्षो महातेजा पातयामास वीर्यवान् ।
तस्याः शक्त्याः प्रहारेण ब्रह्मा विस्मयमागतः ॥
तस्यां प्रतिहतायां तु ब्रह्मा साध्विति चाब्रवीत् ।
यः प्रभुः सर्वभूतानां वराहस्तेन ताडितः ॥

य)त्तो योगकर्मण (for ᵇ) —(L 574) K3 T2 मुखे, D1 मखेर, D4 मुखं (for मखे) Dn1 त्रिदिवस्था (for भुवनस्था) —(L. 575) G1 4 M2 4 समश्नन्ति (for अश्नुवन्ति) —(L. 576) K2 3 4 Dn D1-4 गतिर्नैव, K3 D5 गतिर्देव; T1 वैतमोऽभिर् (for नैधनोऽभिर्) M3 4 भूतानां (for दैत्यानां) T2 G1 3-5 M4 सुराणां च (for यः सुराणां) —(L. 577) T1 2 G1 3-5 M2 4 संभव (for यो विभु) D5 स्वयभुवोऽपि य प्रभु (for ᵇ) —(L. 578) V2 योग (for चक्र-) D3 प्रतिष्ठानि (for प्रवि°) —(L. 579) K1 2 D1 3 [अ]कुलता (for [आ]कु°) K2-4 Dn1 D1 3 4 G1 M3 दृष्टानि; G3 सृष्टानि, G5 भ्रष्टानि, M4 हृष्टानि (for दृप्तानि) Ñ1 धीमत (for वीर्यत) D3 यानि दृष्ट्वातिवीर्यवान्, T1 यो विभ्रष्टानि वीर्यत (for ᵇ) —(L. 580) D2 ततो दैत्यान्तककर (for ᵃ) —(L. 581) Ñ2 V1 3 B3 Da2 D6 वक्त्रेण (for प्राणेन) K1 3 D1-4 धमन्वक्त्रेण बलवान्, K2 व्यधमद्वातिव°, K4 Ñ1 धमश्चक्रेण ब°, Dn धमश्चक्रे स ब°; Ds1 दध्मौ चक्रेण ब°, T1 2 G1 3 5 M2 4 दध्मौ वक्त्रेण भग(G3 बल)वान् (for ᵃ) K2 V3 B1 3 D3 5 6 आक्षिपन्, K2 प्रक्षिपन्, M4 विक्षिपद् (for विक्षिपन्) —M2 4 om lines 582-583 —(L 582) Ds1 महाभयम् (for भयावहम्) —(L. 583) Ñ2 Dn D5 व्यलोकयन् (for वि°) K3 अपश्यश्च दिशो दश (for ᵇ) —(L 584) D6 T2 G1 4 महाबल (for °सुर) —(L 585) D6 कोऽयं त्विति ब्रुवन्रोषाद्, T1 2 G1 3-5 M2 4 ब्रुवन्कोऽयमिति क्रोधान् (for ᵃ) —(L 586) B1 3 D6 स्थित (D6 विष्णुं) पुरुषविग्रहम्, D5 T1 2 G1 3-5 M2 संस्थितं पुरुषोत्तमम् (for ᵇ) —(L 588) D3 द्वाभ्याम् (for ता°) K1-3 D4 5 महात्मासुरसूदन, T1 2 G1 3-5 M2 4 ताभ्यामरिनिषूदन (for ᵇ) —(L. 589) B1 T1 2 G1 3-5 M2 4 पौर्णमास्यामिवा(B1 °स्यां यथा)म्बुज (for ᵇ) —(L. 590). Dn3 देवगणा (for ऽसुरगणा) —(L 591) K2-4 Ñ1 2 V1 3 Dn D1 4 6 T1 2 G1 4 5 M2 4 दृप्ता, D5 हृष्टा, G3 दृष्टा (for दृष्ट्वा) K3 उपागमन् (for °द्रवन्) —(L. 592) T1 2 G1 3 4 M2 निह(G3 4 M3 स ह)न्यमानो बलिभिर्; G5 हन्यमान स ब°, M4 सहमानो स्वब° (for ᵃ) B3 T2 G1 3-5 M2-4 दैत्यै सर्वोद्यतायुधै (for ᵇ) —After line 593, T1 2 G1 3 4 M2 4 ins :

29** तत क्रुद्धो हिरण्याक्ष प्रोवाच हरिमुद्धत ।
तिष्ठ तिष्ठ न मेऽद्य त्वं मोक्ष्यसे सहजीवित ॥

—(L. 596) T1 2 G1 3 5 M2 4 प्रभावेन (for प्रहारेण). T2 G1 3-5 M2 4 आगमत् (for °त) —After line 596, B D1 Bom Poona Cal eds G(ed) ins

30** समीपमागता दृष्ट्वा महाशक्तिं महाबल ।
हुकारेणैव निर्भर्त्स्य पातयामास भूतले ॥
[D4 om line 1]

—Ñ1 T1 2 G1 3 5 M2 4 om line 597 —(L. 597) V3 साधु (for ब्रह्मा) K1 3 वीर्यवान् (for चाब्रवीत्) —(L. 598) Ñ1 B D6 देवाना, Ñ2 D3 -दैत्यानां, T2 G1 3 -लोकानां (for भूताना) T1 लोभित, G1 5 M2 4 लोलित, G3 लालित (for ताडित) —After line 598, T1 2 G1 3-5 M2 4 G(ed) ins

31** तस्या प्रतिहतायां तु हिरण्याक्ष प्रतापवान् ।
आसाद्य दानवेन्द्रस्तु नखेनादश केशवम् ।
बाहुभ्या परिजग्राह सिंहनाद समानदत् ॥
ततश्च भगवान्विष्णुर्विक्रियगति प्रभु ।
बाहुयुद्ध समारेभे दैत्य प्रति महाबलम् ॥

ततो भगवता चक्रमाविध्यादित्यसंनिभम् ।
पातितं दानवेन्द्रस्य शिरस्युत्तमतेजसः ॥

महावराहं दैत्येन्द्रो मुष्टिना न जघान ह ॥
तयोर्युद्धं महच्चासीद्देवदैत्येन्द्रयोस्तदा ।
तयोः शब्दो महानासीद्द्यावो सक्षोभजस्तदा ॥
क्षुब्धा देवास्तदा सर्वे भीतास्तत्रावतस्थिरे ।
स्वस्तीत्युक्त्वा मुनिगणा देवदैत्यसमागमे ॥
तस्मिन्युद्धे महाघोरे सनकाद्यास्ततो हरिम् ॥
तुष्टुवुः पुण्डरीकाक्षं वाराहं वपुरास्थितम् ॥
जय प्रपन्नार्तिहर प्रभो हरे
जयस्व गोविन्द सनातनात्मन् ।
जयादिदेवेश जयामरेश
जयस्व देव त्रिपुरारिसंस्तुत ॥
नमो नमो देव महामते हरे
महावराहाय नमोऽस्तु भूय ।
नमः समस्तेश वराहरूपिणे
जनार्दनाय प्रभविष्णवे नमः ॥
नमो वरेण्याय वराय देव
त्रिविक्रमायादिवराहरूपिणे ।
नमो नमो भूपविलासविक्रम
प्रभो हरे देव सनातनाय ॥
अचिन्त्यरूपाय हिरण्यरेतसे
विमाशकर्त्रे क्षितिपालनाय ।
नता स्म देव वरदं वरेण्यं
नता स्म विष्णो नियता जनार्दन ॥
नता स्म शङ्खारिगदासिधारिणे
नता स्म शार्ङ्गायुध देवदेव ॥
कृष्ण कृष्ण हृषीकेश देवदेव सनातन ।
नारायण पुराणात्मन्योगिध्येय जगत्पते ॥
जहीम दानवं विष्णो चक्रेण मधुसूदन ।
निर्विघ्नाः सन्तु लोकाश्च दानवस्य वधाद्धरे ॥
एते देवा नमस्यन्ति भीतास्त्वां शरणं गताः ।
जहि क्षिप्रं दुरात्मानं विप्राणां भयवर्धनम् ॥
इत्युक्त्वा ते मुनिवरा वाचमायम्य संस्थिताः ।
देवाश्च मुनयश्चैव संस्थिता भयविक्लवाः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
एवं स्तुतो जगन्नाथो ववृधे विष्णुरव्ययः ।
दानवस्य करं गृह्य ब्रह्माण्डमिवायसम् ॥
महावराहो भगवाननदद् बहुशस्तदा ।
परिबभ्राम सहसा भ्रामयंस्तं महासुरम् ।
तयोश्चटचटाशब्दः प्रादुरासीत्समन्ततः ॥
महावराहः सहसा तदा हरिः
समानदर्भीममतीव हृष्टः ।
विघूर्णयल्लोकमिमं ससागरं
सुरारिभीतिं विदधत्सनातनः ॥
ततो हिरण्याक्षमहासुरः क्रुधा
ननाद भूयोऽपि ततो बलात्स तम् ।
विघूर्णयामास दिशः समग्रा
ससागरा सागरपत्तनास्तदा ॥
तयोस्तदा शब्द उदारनिस्वनः
स पूरयामास तथैव रोदसी ।
सुसंमितः सोऽथ महारणे तदा
गुहाश्च सर्वाः प्रविवेश पर्वतान् ॥
ते पर्वताश्चापि तथा त्रिनेद्रु
शब्देन तेन प्रसभं समाधुताः ।
महावराहः स्फुटतीक्ष्णदंष्ट्र
स्त्वदंश दैत्यं समरे महामतिम् ॥
मुष्टिप्रहारेण च दैत्यसत्तमं
जघान विष्णुः सुरलोकसत्कृतः ।
स दैत्यराजोऽथ महावराहं
जघान वीरः प्रसभं बलाद्बली ॥
स्तनान्तरे मुष्टिभिरात्तसायक
स्तताड भूयः पुनरेव वक्षसि ॥
महावराहस्य च पादसंभ्रमं
सोढुं न शक्ता किल भूतधारिणी ।
ननाद तु व्याहृतशः ससागरा
साद्रिद्रुमा पर्वतरन्ध्ररान्तरा ॥
तथैव दैत्यस्य च पादपातनं
सोढुं धराशा युधि विष्णुमप्रहात् ।
तयोः शरीरे सहसा प्रसुस्रुवु
रक्तानि मांसानि बहूनि चासकृत् ।
अस्थीनि मज्जाश्च बभूवुरन्यत
क्षितेः स्थलं शोणितकर्दमं कृतम् ॥
एवं बहूनि युद्धानि कृत्वा तौ देवदानवौ ।
पीडा नानाप्युग्रत्र देवदैत्यसमागमे ।
निश्चेष्टं च जगत्सर्वं प्रादुरासीत्समन्ततः ॥
एवं संक्रीड्य बहुधा दैत्यं हन्तुं मनो दधे ॥
ततश्चक्रं समादाय सहस्रारं महाद्युति ॥
चिक्षेपोरसि दैत्यस्य निनदन्बहुशो हरिः ॥

[M3 + om line 1 — (L. 2) M3 + ततोऽपि (for आसाद्य) — (L. 4) G4 पति (for पक्षु°) — (L. 5) G1 महाबल (for °स्म्) — (L. 6) G5 दैत्येन्द्र (for °न्द्रो) — (L. 8) T1 G3 M4 + बालोत्क्षोभ(M3 °क्षो संयोग)जस्तथा (for °) — (L. 23) T3 भूमि (for भूप); G(ed) नमो नमो भूमिविलापदभे — (L. 25) T1 °तेजसे (for °रेतसे). — (L. 27) मात (for वरद) — (L. 28) D1 नियत (for नियता) — G1 om lines 30-33 — (L. 31) G1 M1 हरे (*for the first* कृष्ण) — (L. 34) T1 G1 + निर्भया

ततः स्थितस्यैव शिरस्तस्य भूमौ पपात ह ।
दैत्येन्द्रस्याशनिहतं मेरुशृङ्गमिवोत्तमम् ॥
हिरण्याक्षे हते दैत्ये ये शेषास्तत्र दानवाः ।
सर्वे तस्य भयत्रस्ता जग्मुरार्ता दिशो दश ॥
स सर्वलोकाप्रतिचक्रचक्रो
महाहवेष्वप्रतिमोग्रचक्रः ।
बभौ वराहो युधि चक्रपाणिः
कालो युगान्तेष्विव दण्डपाणिः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

विद्राव्य तु रणे सर्वानसुरान्पुरुषोत्तमः ।
मुमोच तत्र बद्धांस्तान्पुरंदरमुखान्सुरान् ॥
ततः प्रकृतिमापन्नाः सर्वे देवगणास्तदा ।
पुरंदरं पुरस्कृत्य नारायणमुपस्थिताः ॥

(for निर्विंशा) T1 M2 सर्वं (for सतु) —(L 35) G5 वाचाम् — After line 38, T1 2 G1 3-5 M3 4 ins an addl colophon [*Adhy name* T2 G1 3 M3 4 वराहप्रादुर्भाव — *Adhy no* T1 279, T2 100, G1 280, G4 200, G5 281 M3 4 8] —(L 39) T2 स्तुत्वा (for स्तुतो) —(L 40) M1 4 कर्तौ (for वर्ते) —(L 41) T2 G1 3 4 भूतात्मा (for भगवान्) M3 4 मुन्य (for तदा) —(L 47) M3 4 पुरातन (for सना°) —(L 48) M3 तदा (for क्रुधा) —(L 50) T1 G3 M2 समस्ता (for °स्ता) —(L 54) M3 समिश्रित (for सुसामत) —(L 56) G1 सर्वतश्च् (for पर्वताश्च्) —(L 57) T2 बलाद्दली, G4 महारणे (for समाकुला) —(L 62) T1 G3 M2 वराहरूप (*for* महावराह) —(L 65) T1 G1 3 4 M3 तताड (G1 4 °न) मुष्टि (for ततान वृष्टिं) —(L 72) M1 शरीरात् (for °रे) G5 प्रदुद्रुवू (for प्रसुसुवू) —(L 79) G1 4 विक्रीडा (for सं°) —(L 80) M4 महामतिम् (for °द्युति)]

—(L 599) G5 ततश्चक्र भगवता (for °) D5 उद्यम्य (for आविध्य). Ñ1 V2 Ds2 सप्रभम्; D2 -संभजम्, (for सनिभम्) —(L 600) K Ñ1 2 V1 3 B D -कर्मणा (for तैजस) —(L 601) M4 तत शिरसि तस्यैव (for °) T1 2 G1 3-5 M3 4 शिरो भूमौ तदापतत् (for °) —(L 602) K Ñ1 V1 3 B3 D (except D6) हिरण्मयं वज्रहतं, T1 2 G1 3 5 M3 4 हिरण्मय रुक्माचित (for °) T2 G2 [भ]परम् (for [उ]त्तमम्) T1 G1 4 5 M3 4 मेरो शृङ्गमिवापरम् (for °) —(L 603) D1 शेषास्ते, T2 G1 4 ये शिष्टास् (for ये शेषास्) D3 दैत्य- (for तत्र) —(L 604) T1 G2 4 क्षये (for भय) K3 ते सर्वे भयसंत्रस्ता, D5 सर्वेऽस्य भयविभ्रान्ता, T2 G1 सर्वे ते भयविभ्रान्ता (for °) K3 4 Ñ1 2 V1 3 B1 3 (marg) 3 Dn D5 D1 2 3 6 भ्रान्ता (for आर्ता) —(*L* 605) V2 -चक्रामति; Dn -लोके ऽप्रति; D5 -चक्रप्रति (for लोकप्रति) —(L 606) V1 3 D5 महाहवेषु (D5 °वे य) प्रतिमोग्र(V2 °चक्र)चक्रः (for °) —(L 607) M2 (*sup lin* as above) भुवि (for युधि) —(L 608) K3 वज्रपाणि; G1 दण्डपाणिन् (for °पाणि)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Ds2 D1 3 5 — *Mention of Khila* Ñ1 V1 2 B1 3 Dn2 Ds1 D1-4 — *Adhy name* K Ñ2 V1 Dn D1 3 4 वाराहम्; V2 B D6 D3 5 वाराहे हिरण्याक्षवध, D4 श्रीवाराहचरित्रम्, T1 G2 हिरण्याक्षवध, T2 G1 M3 4 वराहप्रादुर्भावे हिरण्याक्षवध — *Adhy no* K3 (marg) 92; V2 225, Dn1 Ds2 234, D1 292, D4 220, T1 G2 280, G1 281, G4 283, G5 282, M3 4 9

T2 om the ref —(L 609) Ñ2 V1 2 [भा]नु (for तु) D2 असुरास्तान्सुरोत्तम (for °) —(L 610) K1 2 विद्वांस् (for बद्धांस्) T1 G3-5 M3 4 मोक्ष(G4 M4 °च)यामास शस्त्रार्तान्; *T2 G1 मोचयामास बद्धांस्तान् (for °)* G5 -सुरोत्तमान् (for मुखान्सुरान्) —(L 612) D2 उपाश्रिता, G4 उपगता (for °स्थिता) — After line 612 B2 D2 ins

32** कृताञ्जलिपुटा प्रोचुर्जगतीपतिमीश्वरम् ।

वैशंपायन उवाच ।

While, D6 T1 2 G1 3 5 M3 4 ins after the ref

33** नताः स्म देवदेवेशं त्वां वयं शरणं गताः ॥
नताः स्म विष्णुं सकलं निष्कलं भूतभावनम् ।
नताः स्म विष्णुं देवेशं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥
नताः स्म भूतभव्येशमीड्यमादिगुरुं हरिम् ।
नताः स्म वरुणं देवमर्चितं भुवनेश्वरम् ॥
नताः स्म प्रेताधिपतिं कुबेरं देवसत्तमम् ॥
नमस्तुभ्यं जगन्नाथ सनातन जगत्पते ।
नमः सर्वात्मने तुभ्यं सर्वकर्त्रे नमो नमः ॥
नमः आद्याय बीजाय प्रधानाय जगत्पते ।
नमः स्रष्टे नमो हर्त्रे नमः कर्त्रे जगत्पते ।
नमो गोप्त्रे जगन्नाथ नमः स्थात्रे नमो नमः ॥
यं प्राप्य न निवर्तन्ते योगिनो यतचेतसः ।
तस्मै तुभ्यं प्रधानाग्र्यसर्वाय जगतः पते ॥
सर्वेश भूतभव्येश सर्वलोकनमस्कृत ।
प्रसीद देवदेवेश भक्तानामभयंकर ॥

[(L. 2) M3 गोविन्द (*for* देवेश) —(L. 3) D6 T1 T2 G1 4 नताः स्म विष्णो गोविन्द (D6 देवेश) (for °) —(L.

देवा ऊचुः ।
त्वत्प्रसादेन भगवंस्तव बाहुबलेन च ।
जीवामोऽद्य महाबाहो निष्क्रान्ताश्चान्तकाननात् ॥
त्वच्छासनाद्धि भगवन्किं कुर्वन्त्वदितेः सुताः ।
इच्छामः पादशुश्रूषां तव कर्तुं सनातन ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां पुण्डरीकनिभेक्षणः ।
उवाच वचनं देवान्मुदा युक्तो हृतद्विपः ॥
योऽयं स भवतां लोको मयैव विहितः पुरा ।
पाल्यतां स तु यत्नेन प्राधान्येन क्वचित्क्वचित् ॥
ऐश्वर्यं प्रतिपन्नाः स्थ क्रतुभागपुरस्कृतम् ।
मयैव पूर्वं निर्दिष्टो नियोगः परिपाल्यताम् ॥
शक्रं प्रोवाच भगवान्वचनं दुंदुभिस्वनः ।
इदं यथावत्कर्तव्यं सत्सु चासत्सु च त्वया ॥
गच्छन्तु तपसा स्वर्गं मुनयः संशितव्रताः ।
यज्ञैरिष्ट्वा यायजूकाः फलं ते प्राप्नुवन्तु च ॥
भावः स्वधर्मशीलानामभावः पापकर्मणाम् ।
सन्तः स्वर्गजित सन्तु सर्वाश्रमनिवासिनः ॥
सत्यशूरा दानशूरा रणशूराश्च ये नराः ।
ते स्वर्गफलमश्नन्तु सदा ये चानसूयकाः ॥
अश्रद्दधानाः पुरुषाः कामिनोऽर्थपराः शठाः ।
अब्रह्मण्या नास्तिकाश्च नरकं यान्तु मानवाः ॥
एतावत्क्रियतां वाक्यं मयोक्तं त्रिदशेश्वराः ।
ततो मयि स्थिते सर्वान्बाधिष्यन्ते न चारयः ॥
इत्युक्त्वान्तर्हितो देवः शङ्खचक्रगदाधरः ।

---

4) D6 सर्वलोकनमस्कृत (for ᵇ) — (L 5) M3 जलदं (for अचिंत) T2 G1.4 भुवनेश जलेश्वरम् (for ᵇ) — (L 6) D6 सत्तितम् (for -सत्तमम्) — (L 7) T1 G3 M2 सदा तव (for सनातन) — (L 8) D6 आत्मबीजाय नाथाय (for ᵃ). — (L 10) T2 G1.3 हृष्टे (for हृष्टे) — (L 11) D6 पोत्रे, T2 G1.4 धात्रे (for स्थात्रे) — (L 13) D6 नम (for तुभ्यं) G5 जगन्नाथ (for प्रधानात्मन्) — D3 T1 om line 15]

—(L 614) V3 निर्मुक्ताद्, B1 D6 विमुक्ताद् (for निष्क्रान्ताद्) — (L 615) Ñ1.2 V1.2 B1 D5 त्वच्छासनेऽद्य भगवन्, T2 G1.3-4 M2.4 त्वच्छासनपराः सर्वे (for ᵃ) T2 G1.2.3 M2.4 किं नु (T2 G1.4.5 तु) कुर्वन्तु (G3 M3 °न्ति) देवता (for ᵇ) — (L 616) M3 इच्छामहे च शुश्रूषां (for ᵃ) — Before line 617, Ñ2 V1.2 B D5 D1.4.6 T2 G1.4.5 M2.4 ins वैशंपायन उवाच. — (L 617) G5 M2.4 पुण्डरीकेक्षण प्रभु (for ᵇ) — (L 618) D3 देवोः; G2 तान्दै; M2.4 तास्तु (for देवान्) K5 G1 M2.4 युक्तान्, G3 युक्ता (for युक्तो) —Ñ1 D1 T2 G1.3-5 M1.4 om lines 619-620 K2 om line 619 — (L 619) D3 सोऽस्मीं (for ऽयं स) D3 लोके Ñ2 यो यो भगवतां लोको. Bom Poona eds G(ed) यो यस्य भवतो लोको (for ᵃ) — (L 620) Poona ed. यत्नेन (for यत्नेन) K4 Dn D2 नियोगश्च, Bom ed नियोगश्च (for प्राधान्येन) — (L 621) K4 क्रतुभागे T2 G1.4.5 M4 पुरस्कृता — (L 622) K3 यथैव पूर्वनिर्दिष्टा (for ᵃ) D3 नियोगं पाल्यतां सुरा (for ᵇ) — (L 623) V1 स्वनम्; D1.2 स्वनैः (for स्वनः) — (L 624) D1 त्वया च (for यथावत्) T1 G2-3 वा प्रभो; T2 पा स्वयम् (for च त्वया). K3 D5 दण्ड सद्भ्यनात्मया (D1 °वं दण्ड) (for ᵇ) — After line 625, Ñ2 Dn D5 ins

34** तव लोक सुरश्रेष्ठ सर्वकामदुघ सदा ॥
यायजूकाश्च ये केचिद्ब्राह्मणाः क्षत्रिया विशः ।
तेषां कामदुघा लोकाः स्वर्गमादिमनोहराः ॥

[(L 3) Ñ D5 तेषां कामदुघाल्लोकान् (for ᵃ) Ñ2 सुखा-नादि (for स्वर्गमादि) D5.1 स्वर्गमादिमनोहरान् (for ᵇ)]

— (L 626) T1 G2.4 M2.4 च मामेव (for यायजूका). T1.2 G2.3.4 M2.4 तत्फलं (for फलं ते) D3 T1.2 G1 प्राप्नुवन्ति च, D5 °न्त्युत (for °न्तु च) — (L 627) K4 Ñ1 V3 B Dn D1.2.4 T2 M2.4 भाव सद्धर्मशीलानाम्; Ñ2 भावश्च धर्म°, D5 तावत्स्वधर्म°, D3 भाग सधर्म° (for ᵃ) — (L 629) K1.2.4 Ñ2 V1.2 B2 D (except D6) रणे (for दान). K1.2.4 Ñ2 V1.2 B2.3 D (except D6) दान, Ñ1 B1 रणे (for रण) K3 सत्यधर्मपरा शूरा संग्रामे चापलायिनः —(L 630) T1 G3 नरा स्वर्गम् (for स्वर्गफलम्) K3.4 Ñ1.2 V2.3 B D5 D3-6 T1.2 G1.3-5 M1.4 [स]नसूयव (for °का) — (L 631) D4 -परायणा (for -पराः शठाः). D2 कृपणार्थपरायणा (for ᵇ) — (L 632) K3 मा स्वर्गं यान्तु मानवाः D1 मा स्वर्गं यान्तु मानवा (for ᵇ) — After line 632, T1.2 G1.3-5 M2.4 ins

35** योगिनो मां तु ये देवं भजन्ते योगतत्पराः ।
नमस्कारपरास्तद्वत् शक्र मत्प्रपन्नचेतसः ॥
सदा मां ध्याय देवेश श्रेयस्कर भविष्यति ।
मत्परो भव देवेश मां भजस्व सुरेश्वर ।
इदमेव परं श्रेयो मार्ग कार्यो विचारणा ॥

— (L 633) D3.4 D5 (marg as above) मयोक्तं त्रिदिवे-श्वरा (for ᵇ) — (L 634) D5 स्थितान् (for स्थिते) D1.2

देवतानां च सर्वेषामभवद्विस्मयो महान् ॥
एतदत्यद्भुतं दृष्ट्वा वराहचरितं सुराः ।
नमस्कृत्वा वराहाय नाकपृष्ठमितो गताः ॥
ततः स्वान्याधिपत्यानि प्रतिपन्नानि दैवतैः ।
सर्वलोकाधिपत्ये च प्रतिष्ठां वासवो गतः ।
विमुक्ता दानवगणैः प्रकृतिं धरणी गता ॥
स्थैर्यहेतोर्धरण्यास्तु ज्ञात्वा चागस्कृतान्गिरीन् ।
स्वेषु स्थानेषु संस्थाप्य पर्वतानां पुरंदरः ।
चिच्छेद भगवान्पक्षान्वज्रेण शतपर्वणा ॥
सर्वेषामेव पक्षा वै छिन्नाः शक्रेण धीमता ।
एकः सपक्षो मैनाकः सुरैस्तत्समयः कृतः ॥
एष नारायणस्याद्यः प्रादुर्भावो महात्मनः ।
वाराह इति विप्रेन्द्रैः पुराणे परिकीर्तितः ॥
कृष्णद्वैपायनमतं नानाश्रुतिसमाहितम् ।
नाशुचेर्न कृतघ्नाय नृशंसाय न कीर्तयेत् ॥
आयुष्कामैर्यशस्कामैर्महीकामैश्च मानवैः ।
जयैषिभिश्च श्रोतव्यो देवानामेष वै जयः ॥
पुराणो वेदसंबद्धः शिवः स्वस्त्ययनो महान् ।
पावनः सर्वभूतानां सात्त्विको विजयंकरः ॥
एष कौरव्य तत्त्वेन कथितस्तेऽनुपूर्वशः ।
वराहस्य नरश्रेष्ठ प्रादुर्भावो महात्मनः ॥
ये यजन्ति मखैः पुण्यैर्दैवतानि पितॄनपि ।
आत्मानमात्मना नित्यं विष्णुमेव यजन्ति ते ॥
लोकायनाय त्रिदशायनाय
ब्रह्मायनायात्मभवायनाय ।
नारायणायात्महितायनाय
महावराहाय नमस्कुरुष्व ॥

Colophon.

Cal ed वो बाधिष्यन्ति नास्य, G5 बाधिष्यन्ति न बाधय (for ⁵) — (L. 635) K1 ₂ D4 [स]न्तर्दधे (for ˚हितो) — (L. 636) T1 ₂ G1 ₃₋₅ M2 त्रिदशानां (for देवतानां) D3 देवानां चैव सर्वेषाम् (for ᵃ) — (L. 640) Ñ2 V1 ₂ D2 सर्वलोकाधिपत्यं च (for ᵃ) — (L. 642) Ñ2 T2 G1 ₄ ₅ M2 ₄ धैर्यहेतोर्, D3 तत्स्थैर्ये तु (for स्थैर्यहेतोर्) K3 चोपस्थितान् K4 Ñ1 V1 ₂ D1 ₂ ₄ ₅ चावस्थितान् (for चागस्कृतान्) D3 सशायावस्थितान्गिरीन् (for ᵇ) — (L. 643) K4 D3 ₆ समाप्य (for संस्थाप्य) — D3 om lines 644–645 — (L. 644) T1 ₂ G1 ₃₋₅ M2 ₄ चिच्छेद पक्षान्वज्रेण (for ᵃ) T1 ₂ G1 ₃₋₅ M2 ₄ महेन्द्र (for वज्रेण) — (L. 645) G1 ₄ भिन्ना (for छिन्ना) V3 चक्रेण (for श˚) — (L. 646) K3 सत्रासय, B3 D5 ₆ तत्समये (for ˚य) B1 सुरैस्तत्समये पुनः, T1 ₂ G1 ₃₋₅ M2 ₄ सुरै समयतो धृत (for ᵇ) — (L. 647) Bom Poona eds G(ed.) [अ]यं (for [आ]द्य) D4 एष नारायण साक्षात् (for ᵃ) — (L. 648) K3 Ñ1 D3 D5 ₆ पुराणै (for ˚णे) B1 -गीयते (for -कीर्तित) K1 ₂ D4 पुराणज्ञैः प्रकीर्तित (for ᵇ) — (L. 650) Ñ1 T1 G1 ₃ M2 ₄ नाशुचेर्नापि पापाय; B1 ₂ D6 नाशुचये न पापाय, D5 (marg.) नास्तिकाय कृतघ्नाय, T1 G1 ₄ नास्तिकाय न पापाय (for ᵃ) — After line 650, Ñ2 Bom Poona eds G(ed.) ins

36** न क्षुद्राय न नीचाय न गुरुद्वेषकारिणे ।
नाशिष्याय तथा राजन्न कृतघ्नाय चैव हि ॥
[(L. 2) Ñ2 पापिष्ठाय न चैव हि (for ᵇ)]

— (L. 651) K3 नराधिपै (for च मानवैः) — (L. 652) T1 ₂ G1 ₃₋₅ M2 ₄ देवानां विनयो महान् (for ᵇ) — (L. 653) D3 पुराणबद्धः शिवदः सर्वविस्मयनो महान् — (L. 654) K4 Ñ2 V1 ₂ Dn D3 D5 ₂ T2 G1 ₄ -सत्त्वानां, Ñ1 यज्ञानां; M2 ₄ -पापानां (for भूतानां) B D6 T1 सात्त्विको विजयप्रद (for ᵇ) — (L. 656) V1 T1 ₂ G1 ₄ नृप- (for नर-) — (L. 657) D3 मखैः पूर्णैर्, T1 ₂ G1 ₃ ₅ M2 ₄ सदा यज्ञैर् (for मखैः पुण्यैर्) T1 G1 ₄ ₅ M2 ₃ देवांश्च (for दैवतानि) — (L. 658) T1 G2 ₃ स्वात्मना; M2 ₄ चा˚ (for ना˚) — (L. 659) D4 त्रिदशाननाय (for ˚यनाय) — (L. 661) D3 नारायणायामितविक्रमाय; T1 G3 ₅ सर्वविनाशप्रसक्तकरेन्द्र, T2 G2 ₄ गोभूमिदेवार्तिहराय नित्यं — (L. 662) D3 करोमि (for कुरुष्व)

Colophon — *Mention of the Epic*: K4 V1 Dn2 Ds2 D1 ₆ — *Mention of Khila*: K2 ₄ Ñ1 V1 ₂ B Dn Ds D1₋₄ ₆ — *Sub-parvan*: V1 D3 D5 पारिजातम्, D3 पारिजातहरणम् — *Adhy name*: K Ñ1 ₂ V1 ₂ B D T2 G1 ₂ ₆ M2 ₄ वाराहप्रादुर्भाव; T2 G1 हिरण्याक्षवधे देवेन्द्रादिस्तोत्रम् — *Adhy no*: K2 13; V2 226, Dn Ds2 225, D1 213; D2 241; D4 221, T1 G3 281, G1 282, G4 284, G5 283; M2 ₄ 10

42A

K Ñ1. 2 V1. 3 B D T1. 2 G1. 3-5 M1-4 cont.

वैशंपायन उवाच ।

वाराह एष कथितो नारसिंहमतः शृणु ।
यत्र भूत्वा मृगेन्द्रेण हिरण्यकशिपुर्हतः ॥
पुरा कृतयुगे राजन्हिरण्यकशिपुः प्रभुः ।
दैत्यानामादिपुरुषश्चकार सुमहत्तपः ॥
दशवर्षसहस्राणि शतानि दश पञ्च च ।
जलवासी समभवत्स्थानमौनधृतव्रतः ॥
ततः शमदमाभ्यां च ब्रह्मचर्येण चैव ह ।
ब्रह्मा प्रीतोऽभवत्तस्य तपसा नियमेन च ॥
ततः स्वयंभूर्भगवान्स्वयमागत्य तत्र ह ।
विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता ॥
आदित्यैर्वसुभिः साध्यैर्मरुद्भिर्दैवतैः सह ।
रुद्रैर्विश्वसहायैश्च यक्षराक्षसकिंनरैः ॥
दिग्भिश्चापि विदिग्भिश्च नदीभिः सागरैस्तथा ।
नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खेचरैश्च महाग्रहैः ॥
देवैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्धं सिद्धैः सप्तर्षिभिस्तथा ।
राजर्षिभिः पुण्यकृद्भिर्गन्धर्वैरप्सरोगणैः ॥
चराचरगुरुः श्रीमान्वृतो देवगणैः सह ।
ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् ॥
प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसानेन सुव्रत ।
वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ॥

हिरण्यकशिपुरुवाच ।

न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः ।
न मानुषाः पिशाचाश्च निहन्युर्मां कथंचन ॥
ऋषयो नैव मां क्रुद्धाः सर्वलोकपितामह ।
शपेयुस्तपसा युक्ता वर एष वृतो मया ॥
न शस्त्रेण न चास्त्रेण गिरिणा पादपेन वा ।
न शुष्केण न चार्द्रेण न चान्येनापि मे वधः ॥
न स्वर्गेऽप्यथ पाताले नाकाशे नावनिस्थले ।
न चाभ्यन्तररात्र्यह्नोर्न चाप्यन्येन मे वधः ॥

42A

Before the ref., D6 T1 G3-5 M1-4 ins.

1**　　जनमेजय उवाच ।

वाराह एष कथितो नारसिंहमत परम् ।
कश्यपस्य महाभाग हिरण्यकशिपोर्वधम् ॥

—(L. 1) V3 D6 T1 G3 M1-4 (last four inf. lin as above) परम् (for शृणु). —(L. 3) Ñ1 तात (for राजन्). B1 हिरण्यकशिपु प्रभुम् (for ²). —(L. 4) T1. 2 G1. 3-5 M1-4 चकार तप उत्तमम् (for ²). —(L. 5) T1. 2 G1. 3-5 M1-4 दशवर्षशतानि च (for ²). —(L. 6) K1 Dn1 D1 ध्यान, K3 स्थाणुर, V1. 3 T2 G1. 4. 5 स्नान (for स्थान). K1-3 Dn D1. 2 -व्रतस्थितः; K4 Ñ2 V2. 3 B2 D5 D6. 4 -व्रते स्थित; B1. 3 D3 -दृढव्रत (for -धृत°). —(L. 8) D2 विनयेन; D3 निश्चयेन (for नियमेन). —(L. 10) G4 सुवर्णेन (for [स]र्क°). Dn1 सिंह (for हंस-). K3 भारत (for भास्वता). — Ñ1 om. line 11. —(L. 12) V1 विष्णु; D3 T2 G1. 4 विश्वै (for विश्व). V1 पन्नगैः (for किंनरैः). —(L. 13) T1. 2 G1. 3-5 M1-4 दिग्भिर्विदिग्भिश्च तदा सरिद्भिश्च स(T2 G1 °द्भि° सह)सागरैः. — V2 om. (hapl.) 14-15. —(L. 14) K3 ऋषिभिश्च (for खेचरैश्च). —(L. 15) K3 सिद्धैः साध्यैश्च देवैः (for ²). —(L. 17) K3 चचार च (for चराचर-). D1 चचार गुरुभिः श्रीमान् (for ²). B1 T1 G1. 3-5 M1-4 वृतः सर्वैः सुरवासिभिः, D6 T1 वृतः सर्वैः सुरैस्तथा (for ²). — Before line 19, Ñ2 B1. 3 Bom. Poona Cal. eds. G(ed.) ins. ब्रह्मोवाच. — After line 20, Ñ2 V2 B Dn D3 D6 ins.

2**　ततो हिरण्यकशिपु प्रीतात्मा दानवोत्तमः ।
कृताञ्जलिपुटः श्रीमान्वचनं चेदमब्रवीत् ॥

[(L. 1) V1 श्रीमान्दानवसत्तमः (for ²)]

—(L. 22) D2 ये पिशाचा (for पिशाचाश्च). T1. 2 G1. 3-5 M1-4 हन्युर्मां देवसत्तम (for ²). —(L. 23) K3 D1 मुनयो (for ऋषयो). T1. 2 G1. 3-5 M1-4 ऋषयोऽपि न मां क्रुद्धाः शपेयुः प्रपितामह. —(L. 24) T1. 2 G1. 3-5 M1-4 यदि मे भगवान्प्रीतो (for ²). T1. 2 G1. 3-5 वधो मम (for वृतो मया). —(L. 26) Ñ2 B1. 3 Dn D3 स्याद्वान्येन मे वधः (for ²). — After line 25, T1 G1. 3 ins.

3**　नाकाशे वा न भूमौ वा रात्रौ वा दिवसेऽपि वा ।
नान्यथाने बहिर्वापि स्यान्मृत्युर्मे पितामह ।
पशुभिर्वा मृगैर्नैव स्थावरैर्जङ्गमैस्तथा मम मृत्युर्भवेत् ॥

T1 G1. 3 cont.: G1 ins. after line 30; M1-4 after line 26.

4**　न केनचिद्भवेन्मृत्युर्मे लोकभावन ।

पाणिप्रहारेणैकेन सभृत्यबलवाहनम् ।
यो मा नाशयितुं शक्तः स मे मृत्युर्भविष्यति ॥
भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्हुताशनः ।
सलिलं चान्तरिक्षं च नक्षत्राणि दिशो दश ॥
अहं क्रोधश्च कामश्च वरुणो वासवो यमः ।
धनदश्च धनाध्यक्षो यक्षः किंपुरुषाधिपः ॥
मूर्तिमन्ति च दिव्यानि ममास्त्राणि महाहवे ।
उपतिष्ठन्तु देवेश सर्वलोकपितामह ॥
ब्रह्मोवाच ।
एते दिव्या वरास्तात मया दत्तास्तवाद्भुताः ।
सर्वकामप्रदा वत्स प्राप्स्यसे तान्न संशयः ॥
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्त्वा स भगवाञ्जगामाकाशमेव च ।
वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥
ततो देवाश्च नागाश्च गन्धर्वा ऋषिभिः सह ।
वरप्रदानं श्रुत्वैव पितामहमुपस्थिताः ॥
देवा ऊचुः ।
वरेणानेन भगवन्वधिष्यति स नोऽसुरः ।
तत्प्रसीदस्व भगवन्वधोऽप्यस्य विचिन्त्यताम् ॥
वैशंपायन उवाच ।
भगवान्सर्वभूतानामादिकर्ता स्वयंप्रभुः ।
स्रष्टा च हव्यकव्यानामव्यक्तः प्रकृतिर्ध्रुवः ॥
सर्वलोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्रजापतिः ।
आश्वासयामास सुरान्सुशीतैर्वचनाम्बुभिः ॥
अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं तपसः फलम् ।
तपसोऽन्तेऽस्य भगवान्वधं विष्णुः करिष्यति ॥
एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे वाक्यं पङ्कजजन्मनः ।
स्वानि स्थानानि दिव्यानि प्रतिजग्मुर्मुदान्विताः ॥
लब्धमात्रे वरे तस्मिन्सर्वाः सोऽबाधत प्रजाः ।
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वरदानेन दर्पितः ॥

— M2 4 om lines 27–30 K3 Ñ1 G5 om lines 27–28 — (L 27) D1 स्थिते (for स्थले) D3 नाकाशे नावनीतले (for ᵇ) — (L 28) K3 D4 न चाभ्यन्तर्न रात्र्यह्नोः D6 न चाल्पेन न रात्र्याह्ने, T2 G1 न बाह्येऽभ्यन्तरे रात्रौ (for ᵃ) T2 G1 4 [अ]हनि (for [अ]न्येन) — (L 33) G1 3 वामदृ (for का°) — M4 om lines 34–36 — (L 34) D6 यम (for यक्ष) — M3 om lines 35–36 — (L 35) D3 ममास्त्राणि (for च दिव्यानि) D3 दिव्यानि च D5 T2 G1 4 महास्त्राणि, G5 सहस्त्राणि (for ममास्त्राणि) — (L 36) B1 2 G1 4 मां देव (for देवेश) D3 D6 सर्वभूत (for °लोक) — After lines 36, T1 G3–5 ins

5** ददासि चेद्वरानेतान्देवदेव वृणोम्यहम् ।

— Ñ2 B3 पितामह, Ds1 G4 om (for ब्रह्मा) — (L 37) T1 [अ]थ हि (for [अ]द्भुता) — (L 38) Ñ2 V1 B Dn D6 सर्वान्कामान्स्तत्र (Bom Poona Cal eds G(ed) °नल्प)भावान् (V1 °सादात्) (for ᵃ) K1 2 4 Ñ1 V2 B3 Dn1 D5 D1 3 5 दुर्लभास्त्वतिं(D3 °स्ते ह्य)मानुषा (D5 °सवै), K3 दुर्लभा देवदानवैः, Ñ2 V1 B1 2 Dn1 D6 प्रा-(V1 आ)प्स्यसि त्वं न संशयः (for ᵇ) — B2 om (hapl) lines 39–44 K D1 3 4 5 T2 om the ref — (L 41) T1 Bom Poona eds G(ed) मुनिभि (for ऋषिभि) — (L 42) T1 [इ]दं (for [ए]व) — (L 43) T1 2 G1 3–5 M2 वरप्रदानाद्भगवन् (T1 M3 °द्वचो) (for ᵃ) Ñ2 Dn2 D5 D3 5 T1 2 G1 3 4 M1 बाधिष्यति (for वधि°) D1 बाधयिष्यति नोऽसुर (for ᵇ) — (L 44) T1 2 G1 3–5 M2 प्रसीद सत्त्व भगवन् (for ᵃ) K1 2 D1 वधोपायो, T2 वधोऽस्य हि, G3 5 वधोऽस्य प्र, M2 वधोऽस्यैव (for वधोऽप्यस्य) T1 वध स्यात्तप्रचिन्त्यताम् (for ᵇ) — D6 om lines 45–46 — (L 45) D6 भगवन् (for °वान्) B1 3 -लोकानाम् (for भूता°) Ñ1 स्वयभुव, Ds1 स्वयं विभु (for स्वयं प्रभु) — (L 46) Ñ1 2 V2 B1 3 Dn D2 4 T1 G3 M2 4 अव्यक्त-, D3 °क्त (for °क्त) K4 D1 3 ध्रुध (for ध्रुव) — B1 Cal ed om line 47 — (L 47) B2 (marg) T1 G3 4 M4 पितामह (for प्रजापति) T2 G1, 4 M2 श्रुत्वा लोक(M2 देव)-पितामह (for ᵇ) — (L 49) Ñ2 B1 Dn T1 2 G1 सशीतैर्, V2 सुप्री° (for सुशी°) — (L 51) T1 2 G1 3–5 M2 4 श्रुत्वैतानि(T1 M2 4 °व त्रि)दशास्तथ्यं (for ᵃ) Ñ2 कमल, T1 2 G1 3 5 M2 4 अम्भोज- (for पङ्कज) D3 सर्वलोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवा प्रजापते (= var line 47) — (L 52) V2 [अ]नीकानि, G5 ते सर्वे (for दिव्यानि) Ñ1 B1 Ds1 D6 T1 2 G1 3–5 M2 मुदा युता (for मुदान्विता) — Before line 53 K V1 2 B2 D6 D1–3 ins वैशंपायन उवाच — (L 53) T2 G1 3–5 M2 4 सोऽथ (for तस्मिन्) Ñ1 बाधति वै, T1 G1 4 सबाधते (for सोऽबाधत) D1 सर्वलोकस्याधत प्रजा, T2 सर्वान्वैऽबाधत प्रजा; G1 4 सर्वान्बाधयत प्रजा (for ᵇ) — (L 55) K4 D4 (marg as above) मुनसर्वान्, T1 2 G1 3–5 M2 5 महाभागान् (for मुनीन्सर्वान्)

आश्रमेषु मुनीन्सर्वान्ब्राह्मणान्संशितव्रतान् ।
सत्यधर्मरतान्दान्तान्धर्षयामास वीर्यवान् ॥
देवांस्त्रिभुवनस्थांश्च पराजित्य महासुरः ।
त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गे वसति दानवः ॥
यदा वरमदोन्मत्तश्चोदितः कालधर्मणा ।
यज्ञियानकरोद्दैत्यानदेवांश्चैवाप्ययज्ञियान् ॥
अथादित्याश्च साध्याश्च विश्वे च वसवस्तथा ।
रुद्रा देवगणा यक्षा देवद्विजमहर्षयः ।
शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्महाबलम् ।
देवं देवमयं यज्ञं ब्रह्मदेवं सनातनम् ॥
भूतं भव्यं भविष्यं च प्रजालोकनमस्कृतम् ।
नारायणं महादेवं देवास्त्वा शरणं गताः ॥
त्वं हि नः परमो धाता त्वं हि नः परमो गुरुः ।
त्वं हि नः परमो देवो ब्रह्मादीनां सुरोत्तम ।
त्वं फुल्लामलपत्राक्ष शत्रुपक्षक्षयावह ।
क्षयाय दितिवंशस्य शरणं भव नः प्रभो ॥

T1 2 G1 2 3 M3 4 महर्षीन् (for ब्राह्मणान्) — K3 2 D5 T1 om line 56. — (L. 56) Ñ2 om line 56ᵃ K1 सत्य व्रत (for °धर्म-). D5 -व्रतान् (for रतान्) D2 6 शान्तान् (for दा°). G1 3-5 M3 4 तान्द्विजान् (for वीर्यवान्) — T2 G1 3-5 M3 4 ins after line 56 T1 after line 55.

6** स्वर्गश्रेणीं समालोक्य गृहीत्वैरावतं बलात् ।
इन्द्रं च योधयामास ययाधे स तु संयुगे ॥
स तु स्वर्गं परित्यज्य गतः शक्रः शचीपतिः ॥
यमलोकं समागम्य यमं वैवस्वतं रणे ।
पराजित्य महायुद्धे कालमृत्युं तथैव च ।
याम्यानथ समाजघ्ने दैत्यो दानवसंवृत ॥
नरकस्थानसमानीय स्वर्गस्थांस्तोश्चकार ह ॥
ततोऽथ वरुणं देवं पराजित्य महारणे ।
वारुणांश्च तथा पाशांश्छित्त्वा दानवपुंगव ।
दानवान्स्थापयामास यथेष्टं दानवेश्वर ॥
सौम्यां दिशमथो गत्वा कुबेरमथ संयुगे ।
गृहीत्वा सबलं तं तु पद्मनद्यौ समाददे ।
अलकायां तथा दैत्यान्स्थापयामास दानव ॥

[(L. 1) G3 M3 समालोच्य (for °क्य) — (L. 11) T2 G1 4 M3 6 यात्वा (for गत्वा)]

— M3 om lines 57-60 — (L. 58) Ñ1 B1 3 D5 दैत्य-राट् (for दानव°) — (L. 59) V1 M3 बल- (for वर-). B1 3 D5 6 T2 G1-3 -मदोन्मित्तश्च (for °न्मत्तश्च) Ñ1 यदा मदबलोन्मत्तः, T2 G1 यदा मदबलोन्मित्तश्च (for °) K3 D5 4 -कर्मणा; M3 -नीतिभि (for -धर्मणा) — (L. 60) T2 G3 भार्गो(G3 यागी)या नरका दैत्या (for °) K3 देवतांश्च (for देवांश्चैव) K4 Ñ1 2 V1 3 D5 D3 3 3 दै(V3 3 दे)-वतान्प्यय(V3 D3 °वा)ज्ञियान्; B D5 दे(B3 3 दै)वतांश्चा-प्ययज्ञिया ; Dn दैवतांश्चाप्ययाज्ञियान् ; T1 न चाशेषाश्च देवता ; T2 G1 3-5 M1 न य(G3 या)ज्ञियांश्च देवता (for °). — After line 60, T1 2 G1 3-5 M3 4 ins .

7** यथेष्टं बुभुजे सोऽप्यन्दानवो त्रिजगत्पर ।
स एकाकाल सुमहान्स्वर्गस्थो दानवस्य ह ॥

— After the above, T1 2 G1 3-5 M3 4 ins an addl. colophon [Sub parvan T1 2 G1 2 3 M3 4 नृसिंह प्रादुर्भाव — Adhy name T2 G1 3 हिरण्यकशिपुवरप्रदाने त्रैलोक्यबाधनम्. — Adhy no T1 282; T2 G3 4 284; G1 283, G5 285, M3 4 1]

— Before line 61, T1 2 G1 3-5 M3 4 ins वैशंपायन°. — (L. 61) T1 G3 तथा सिद्धाश्च (for मथादित्याश्च). — (L. 62) D5 -गणाश्चयक्षा (for गणा यक्षा) — After line 62, T1, 2 G1 3-5 M3 4 ins

8** जितास्तेन महाराज दैत्येन च महौजसा ।
[G1 दैत्येन प्रथितौजसा (for ᵇ)]

— (L. 64) K3 वेदयज्ञमयं देवा (for °) K3 महामूर्तं ; Ñ1 Bom Poona eds G(ed) °दैवं ; B1 °यज्ञ; D1 °वेदं ; D5 °देव (for °देवं) — Ñ1 D1 T1 G3 4 M3 4 om line 65 Before line 65, K Ñ2 Dn D1-4 ins देवा ऊचुः — (L. 65) D5 भवद् (for भव्यं). T2 G1 सविष्यं (for °ष्यं). D5 भूतभव्यभविष्यज्ञ (for °) G1 प्रभुं (for प्रजा) — Before line 66, K3 V1 B Da D5 T2 G3 4 M3 4 ins देवा ऊचुः. — (L. 66) K1 D3 T1 महाभागं ; D5 °भीमं (for °देवं). K3 4 Ñ1 V1 B3 Dn D3 D1 3 4 T2 G1 M3 4 नारायण महाभाग (T2 G1 M3 °देव) (for °) K3 3 Ñ1 D1 G3 देव (for देवास्त्वां) — (L. 69) K3 D1 फुल्लपद्म ; K3 Ñ2 V1 B3 D3 T1 2 G1 3-5 M3 4 पद्मामल- (for फुल्लामल) D1 प्रोत्फुल्लामलपत्राक्ष ; D5 प्रफुल्लपद्म° (for °). K1 4 Ñ1 3 Dn D1 3 G3 M3 -भयावह (for -क्षया°) — (L. 70) Bom. Poona eds. G(ed) क्षयाय (for शरणं). D5 हिरण्यं हन वै प्रभो ; T1 G3 4 M3 4 शरणं त्वं भवस्व न . T2 G1 °न भ(T2 त)व नः प्रभो (for ᵇ) — K4 Ñ2 V1 2 B1 3 Dn D5 D1-3 ins after line 70 Dn1 D5 ins after the addl. ref. before line 65 Ñ2 Dn1 D1 T1 2 G1 3-5 M3 4 after line 66 :

9** त्रायस्व अद्य दैत्येन्द्रं हिरण्यकशिपुं प्रभो ।
[T1 G1 हत्वा तो (for अद्य) D5 जहीमं (for प्रभो).]

विष्णुरुवाच ।
भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहम् ।
तथैव त्रिदिवं देवाः प्रतिपत्स्यथ माचिरम् ॥
एषोऽहं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितम् ।
अवध्यममरेन्द्राणां दानवेन्द्रं निहन्म्यहम् ॥
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्त्वा तु भगवान्विसृज्य त्रिदिवौकसः ।
वधं संकल्पयित्वा तु हिरण्यकशिपोः प्रभुः ।
सहायं तु महाबाहुर्जग्राहोंकारमेव च ॥
अथोंकारसहायोऽसौ भगवान्विष्णुरच्युतः ।
हिरण्यकशिपोः स्थानं जगाम प्रभुरीश्वरः ॥
तेजसा भास्कर इव कान्त्या चन्द्र इवापरः ।
नरस्य कृत्वार्धतनुं सिंहस्यार्धतनुं प्रभुः ।
नारसिंहेन वपुषा पाणिं संस्पृश्य पाणिना ॥
ततोऽपश्यत्सुविस्तीर्णां दिव्यां रम्यां मनोरमाम् ।
सर्वकामयुतां शुभ्रां हिरण्यकशिपोः सभाम् ॥
विस्तीर्णां योजनशतं शतमध्यर्धमायताम् ।
वैहायसीं कामगमां पञ्चयोजनमुच्छ्रिताम् ॥
जराशोकक्लमत्यक्तां निष्प्रकम्पां शिवां शुभाम् ।
शुभ्रासनवतीं रम्यां ज्वलन्तीमिव तेजसा ॥
अन्तःसलिलसंयुक्तां विहितां विश्वकर्मणा ।
दिव्यरत्नमयैर्वृक्षैः फलपुष्पप्रदैर्युताम् ॥

— T1 3 G1 3 5 M2 4 श्रीभगवान् (for विष्णुर्) — (L 71) Ñ1 भयं त्यजत भद्रं वै (for °) K2 नयामि (for ददामि) — (L 72) K1 Dn D2 3 प्रतिपद्यथ, V3 °लप्स्यथ, D3 °पस्यत (for °पत्स्यथ) K4 प्रतिपद्य यथाचिरम्, B1. 3 D6 अचिरात्प्रतिपत्स्यथ, M2 4 प्रतिपत्स्यध्वमाशु वै (for ᵇ) — (L 73) K N2 V1 3 D G1 4 तं (for ऽहं) T1 M2 गर्वितम् (for दर्पि°) — (L 74) T2 अमरेन्द्रेण (for °न्द्राणां) T1 G3 5 M2 4 तम् (for [अ]हम्) — (L 75) B3 D1 5 स (for तु) K2 विससर्ज दिवौकस, B1 D6 T2 G2 4 M2 विसृज्य त्रिदशेश्वरान् B3 T1 G3 5 M4 °ज्य त्रिदिवेश्वरान् (for ᵇ) — (L 76) B1 3 D5 6 वधं संकल्पयामास, T1 2 G3 5 M2 4 वधं संकल्प्य च विभुर् (for °) D2 प्रभो, T2 G1 4 पुर ; G4 5 M2 4 पुरा (for प्रभु) — After line 76, K2 B1 3 Dn D6 D2 5 6 ins

10** सोऽचिरेणैव कालेन हिमवत्पार्श्वमागतः ॥
किं नु रूपं समास्थाय निहन्म्येनं महासुरम् ।
यत्सिद्धिकरमाशु स्याद्वधाय विबुधद्विषः ॥
अनुत्पन्नं ततश्चक्रे सोऽन्यन्तं रूपमीश्वरः ।
नारसिंहमनाधृष्यं दैत्यदानवरक्षसाम् ॥

[(L. 2) B2 निहन्मि दानवोत्तमम् (for ᵇ) — (L. 3) K2 यत्सिद्धिकारणं रूपं (for °) K2 वधे वै, B1 वधेऽस्य (for वधाय) — (L. 4) D3 अनुत्पन्न, D6 °त्पाद्य (for °त्पन्नं) K2 अन्तरिक्षे मनश्चक्रे D5 अनुत्पन्नतनुं चक्रे (for °) K2 Dn1 D5 सोत्पन्नं, D5 सोऽनन्तं D6 देवान्तं (for सोऽन्यन्तं) Ñ2 परम् (for रूपम्) B1 3 ईदृशम्, Bom Poona eds G(ed.) आस्थित (for ईश्वर) — (L. 5) Dn1 D5 देवं (for दैत्य) K2 राक्षसैः (for -रक्षसाम्)]

— (L. 77) D2 सभार्यां (for सहायं) K1 स, D4 स (for तु) T1 3 G1 3 5 M2 4 ओंकारं गृह्य सत्वरम् (for ᵇ)

— (L. 78) Ñ1 सह (for अथ) T1 3 G1 3 5 M2 4 -मयो योगी (for -सहायोऽसौ) K1 2 V3 D2 3 अव्यय (for अच्युतः) — (L 79) T1 3 G1 3 5 M2 4 हरिर् (for प्रभुर्) — (L. 80) K4 Ñ1 2 V1 3 B D (except D4 5) T1 3 G1 3 5 M2 4 तेजसा भास्कराकार (for °) T2 G2 M2 शशी कान्त्यैव चापरः, T2 G1 4 5 M4 शशिकान्त्ये(G4 °न्त्यै)व चापरः (for ᵇ) — K2 D4 om line 81 — (L. 81) K1 T1 3 G1 3 5 M2 4 नरस्या(K1 सिंहस्य)र्धतनुं कृत्वा (for °) K1 नरस्य (for सिंहस्य) Ñ2 V3 G5 M2 विभुः, B2 तथा ; D2 प्रभुम् T1 G3 M4 पुनः (for प्रभुः) — (L. 82) D2 पाणिसंपिष्टपाणिना (for ᵇ) — (L. 83) K4 Ñ1 2 V1 3 B Dn Ds1 D1-3 5 T2 G1 ततोऽपश्यत वि(K4 °द्धि वि, Ds1 °ति वि, D2 स्सवि)स्तीर्णां (for °) T1 G4 5 दिव्यरत्न (for दिव्यां रम्यां) V1 D4 मनोहराम् (for °रमाम्) G2 M2 4 दिव्यरत्नां म(G2 °रत्नम)नोजवाम् (for ᵇ) — (L 84) K1 2 D4 दिव्यां Ds1 शुद्धां (for शुभ्रां) K4 नानाश्चर्यसमन्विताम् (for ᵇ) — K4 om (hapl.) lines 85–87 — (L. 85) M2 विस्तीर्णयोजनशतां (for °) Bom Poona eds G(ed) उच्छ्रिताम् (for आय°) B1 D5 6 पञ्चयोजनमुच्छ्रिताम्, D4 शतमध्यर्धमायतम् (for ᵇ) — (L. 86) D2 आयताम् (for उच्छ्रि°) B 3 D6 शतमध्यर्धमायताम्, D5 मध्येऽर्धशतमायताम् (for ᵇ) — After line 86 D4 ins

11** सर्वलोकगुणोपेतां दिव्यां गन्धवहां शुभाम् ।

— (L. 87) K4 D5 परित्यक्तां T1 3 G1 3 5 M2 4 क्लमहरां (for -क्लमत्यक्तां) T1 3 G1 3 5 M2 4 निष्प्रकम्पां (for °म्पां) — (L. 88) V1 3 B1 D2 शुभासनं T1 3 G1 3-5 M2 4 सदया° (for शुभ्रा°) — (L. 90) D2 युतैरपि (for -प्रदैर्युताम्) — (L 91) B1 -पीतारुण ; T2 G1 M2 -पीतासितैः ; G4 5 -पीतसितैः (for -पीतासित) B2 3 श्वेतैः ; G4

नीलपीतासितश्यामैः सितैर्लोहितकैरपि ।
अवतानैस्तथा गुल्मैर्मञ्जरीशतधारिभिः ॥
सिताभ्रघनसंकाशा प्लवन्तीवाप्सु दृश्यते ।
शय्यासनवती रम्या ज्वलन्तीव च तेजसा ॥
प्रभावती भासुरा च दिव्यगन्धा मनोरमा ।
नासुखा न च दुःखा सा न शीता न च घर्मदा ॥
न क्षुत्पिपासे ग्लानिं वा प्राप्य तां प्राप्नुवन्ति ह ।
नानारूपैर्विरचिता विचित्रैरतिभास्वरैः ॥
स्तम्भैर्मणिमयैर्दिव्यैः शाश्वती चाक्षया च या ।
अति चन्द्रं च सूर्यं च पावकं च स्वयंप्रभा ।
दीप्यते नाकपृष्ठस्था भर्त्सयन्तीव भास्करम् ॥
सर्वे च कामाः प्रचुरा ये दिव्या ये च मानुषाः ।
रसवन्तः प्रभूताश्च भक्ष्यं भोज्यं तथाक्षयम् ॥
पुण्यगन्धाः स्रजस्तत्र नित्यपुष्पफलद्रुमाः ।
उष्णे शीतानि तोयानि शीते चोष्णानि सन्ति वै ।
पुष्पिताग्रा महाशाखाः प्रवालाङ्कुरधारिणः ॥
लतावितानसछन्नाः सरःसु च सरित्सु च ।
मनोहरांश्च विविधान्ददर्श स तदा प्रभुः ॥
द्रुमान्बहुविधांस्तत्र मृगेन्द्रो ददृशे प्रभुः ।
गन्धवन्ति च पुष्पाणि रसवन्ति फलानि च ॥
तानि शीतानि तोयानि तत्र तत्र सरांसि च ।
अपश्यत्सर्वतीर्थानि सभायां तस्य वै प्रभुः ॥
नलिनैः पुण्डरीकैश्च शतपत्रैः सुगन्धिभिः ।
रक्तैः कुवलयैर्नीलैः कुमुदैः सततानि च ॥

स्यितैर् (for ॰सितैर्) K3 D2 लोकहितैर् (for लोहितकैर्) —(L. 92) Ñ1 D6 T1 2 G1 3-5 अवदातैस्, B3 तरुणैश्च (for अवतानैस्) T1 2 G1 3-5 M2 4 रक्तमञ्जरिधारिभि (for ॰) —(L. 93) K1 2 D4 ॰स्काशे, K3 ॰शा (for ॰शा) K1 2 B3 श्यदृश्यत B1 [अ]भ्यतिष्ठत, D3 तु दृश्यते (for [अ]प्सु दृश्यते) — After line 93, G2 5 M2 4 ins

12** भास्वरा दिव्यगन्धा च रश्मिमत्यपि चातुला ।

— M2 4 om line 94 —(L. 94) K4 Ñ1 2 V1 2 Dn D3 D1 2 T1 G1 3 5 धन्यास(Dn3 ॰ज-, G3 5 ॰ध)नवती, B2 धन्या जल॰ (for शय्यासन॰) K3 D2 शय्यासनवर्मी रम्या, B1 3 D5 T2 G4 धन्या(B1 रम्या)सनवती हृद्या (for ॰) T2 G1 4 द्योतमाना (for ज्वलन्तीव) B1 3 D6 द्योतमाना च सा शुभा (for ॰) —(L. 95) K2 प्रभावती भास्वरा; M2 4 रश्मिव(M4 म॰)ती भास्वती च (for ॰) K1 2 D4 दिव्यरूपा, Ñ1 2 D3 T1 G2 ॰गन्ध- (for ॰गन्धा) V2 मनोहरा (for ॰रमा) K2 दिव्यरूपा मनोरमाम् (for ॰) —(L. 96) K4 Ñ1 D2 5 न सुखा, Ñ2 V2 B3 Dn D3 D6 T1 2 G1 3 4 सुसुखा, D3 मा सुखा (for नासुखा) V2 सुसुखा च सुदुःखा मा, G4 सुसुखा च न दुःखा सा (for ॰) T1 नर्मदा (for घ॰) D2 न च शीता न घर्मदा (for ॰) —(L. 97) K2 3 Ñ1 2 V2 D3 D6 8 ग्लानिर्वा, D4 G2 न ग्लानिं (for ग्लानिं वा) D3 प्राप्यते यत्रवासिभि॰ (for ॰) —(L. 98) K1-3 Ñ1 D5 विरचितो, K4 विरोचन्ती, T1 G3 2 इङ्गितैस्तैर्, M2 4 इवाक्रान्ता (for विरचिता) —(L. 99) D2 सूत्रैर् (for स्तम्भैर्) T2 G3 3-5 M4 स्तम्भैर्न विष्टता मा वै, T2 सुस्तम्भैर्विष्टता सा वै, M4 स्तम्भैर्न च धृता सा वै (for ॰) K1. 2 Ñ2 V1 2 B2 Dn D3 D1 4 च सा, K2 D3 शुभा, K4 D2 वरा (for च या) Ñ1 T2 G1 2 6 M2 4 शाश्वती न च साक्षरा, B1 2 D2 ॰ती चाव्यया च सा, T2 ॰ती चाक्षयाम सा; G1 ॰ती याक्षया च मा (for ॰) —(L. 100) T1 सूर्यमग्निं (for च सूर्यं च) T2 G1 3-5 अतीत्य सूर्यमग्निं (T2 G4 ॰वै वह्निं) च, M2 4 अति सूर्यं च वह्निं च (for ॰) T1 2 G1. 3-5 M2 4 शशिन (for पावक) Ñ2 पावकस्य समप्रभा (for ॰) —(L. 101) V1 D3 भादीप्य (for दीप्यते) T1 2 G1. 3-5 M2 4 भासयन्ती (for भर्त्स॰) D3 भासुरा (for भास्करम्) —(L. 102) K3 D1 6 प्रवरा (for प्रचुरा). —(L. 103) K2 प्रस्तुताश्च, V1 प्रवृत्ताश्च, B1 D1 4 5 प्रभूताश्च (for प्रभू॰) T1 G2 5 भक्ष्यभोज्यास्तथाक्षया (for ॰) —(L. 104) D3 पुष्पज॰ पुण्यगन्धश्च (for ॰) T1 2 G1 3-5 M2 4 -काम (for पुण्य) —(L. 105) T2 G1 तेषा (for शीते) —(L. 106) K1 पुष्पिताश्च (for ॰ताग्रा) V1 B Dn2 D2 5 6 T1 2 G1 3-5 M2 4 पुष्पिताग्रान्म(D2 ॰ग्रा म)हाशाखान् (for ॰) —(L. 107) Ñ2 B1 3 D5 6 T1 2 G1 3-5 M2 4 संछन्नान् (for ॰न्ना). K2 Ñ2 B3 D1 2 लतावितानसंछन्ना (V1 B3 ॰न्नान्) (for ॰) B1 D3 M2 नदीषु (for सरित्सु) — D1 om lines 108-111. V1 B1 2 D5 T1 2 G1 3-5 M2 4 om (hapl) line 108. —(L. 109) T1 2 G1 3-5 M2 4 वृक्षान् (for द्रुमान्). Ñ1 D2 केसरी, D51 दृश्यते (for ददृशे) K1 2 3 Ñ2 Dn द्रुतम्, K3 V1 2 D1 द्रुत, B2 द्रुतान्, B2 विभुः D3 द्रुतम् (for प्रभुः) —(L. 111) K4 शीतोष्ण (for शीतानि) K1 2 D5 रम्याणि, D4 तोयानि (for तोयानि). K3 नातिशीतानि रम्याणि, B1 T1 2 G1, 2 3 M2 न शीतानि न चोष्णानि (for ॰) —(L. 112) T2 G1 2 M2 सम (for सर्व) K4 B1 D1 2 3 समायां ततो (D1 2 ॰तो) विभुः (for ॰) —(L. 113) D2 मंडीन (for नलिनै).

सकान्तैर्धार्तराष्ट्रैश्च राजहंसैः सरःप्रिये ।
कादम्बैश्चक्रवाकैश्च सारसैः कुररैरपि ॥
विमलस्फटिकाभानि पाण्डुरच्छदनानि च ।
कलहंसोपगीतानि सारसाभिरुतानि च ॥
गन्धवत्यः शुभास्तत्र पुष्पमञ्जरिधारिणीः ।
दृष्टवान्पादपाग्रेषु नानापुष्पधरा लताः ॥
केतकाशोकसरलाः पुंनागतिलकार्जुनाः ।
चूता नीपा नागपुष्पाः कदम्बा बकुला धवाः ॥
प्रियङ्गुपाटला वृक्षाः शाल्मल्यः सहरिद्रवाः ।
सालास्तालाः प्रियालाश्च चम्पकाश्च मनोहराः ॥
तथैवान्ये व्यराजन्त सभायां पुष्पिता द्रुमाः ।
विद्रुमाश्च द्रुमानीका दावाग्निज्वलितप्रभाः ।
स्कन्धवन्तः सुशाखाश्च बहुतालसमुच्छ्रयाः ॥
अञ्जनाशोकवर्णाभा भान्ति वञ्जुलका द्रुमाः ।
वरणा वत्सनाभाश्च असनाः स्यन्दनैः सह ॥
नीलाः सुमनसश्चैव पीनाः साश्वत्थतिन्दुकाः ॥
प्राचीनामलका लोध्रा मल्लिका भद्रदारवः ।
आम्रातकास्तथा जम्बूर्लकुचाश्चैलवालुकाः ॥
सर्जरसाः कुन्दरवाः पतङ्गाः कुटजास्तथा ।
रक्ताः कुरवकाश्चैव नीपाश्चागुरुभिः सह ॥
कदम्बाश्चैव भव्याश्च दाडिमा बीजपूरकाः ।
कालीयका दुकूलाश्च हिङ्गवस्तैलपर्णिकाः ॥

K1 Ds1 पुण्डरीकाक्षै (for °कैश्च) — (L 114) D5 नाले, T1 नीपै (for नीले) D5 सयुतानि, T1 G1 M1 सद्मै (for संत°) — D3 om (hapl) lines 115 117 — (L 115) D3 संकीर्णैर्, T2 G3 सकान्तैर् (for सका°) T1 G3 M3 धृतराष्ट्रैर् (for धार्त°) — (L. 116) B1 D6 T1 कारण्डैर् (for कादम्बैर्) K2 B3 D3 T2 G1 M1 कारण्डवैश्चक्रवाकै (for a) Ñ1 कामगै (for सारसै) Ds1 शतपत्रै सुगन्धाभि (for b) — (L 117) T1 G3 पाण्डुरैश्चन्दनैर्द्विजै, T2 G1 M1 पाण्डरच्छदनैर्द्विजै (for b) — (L 118) K2 मञ्जु, T1 G1 M1 बहु (for कल) Ñ2 V1 D5 सारसोप, T1 G3 Bom Poona eds सारिकाभि (for सार साभि) — (L. 119) B D6 गन्धयुक्ता, Ds1 °वती, Ds2 D3 °वन्ती (for °वत्य) T1 G1 M1 शुभगन्धवती तत्र (for a) — (L 120) T1 G2-4 M1 दृष्टवान्पर्वताग्रेषु, G1 °न्पर्वतश्रेष्ठ (for a) — (L 121) K1 Ñ1 तरला, V1 D3 -शाबला, B1 D6 बकुला, B3 -बहुला, D5 शरणा (for सरला) D3 केतकीमर्ज्जसरला (for a) G6 पुंनागसरलार्जुना (for b) — (L. 122) T1 G1 M1 नाग(T2 ताल)-वृक्षा (for नागपुष्पा) K2 चूताश्च नागपुष्पाश्च, B1 D6 चूतनीपकदम्बाश्च, D4 चूताश्च नीपा पुष्पाश्च (for a) B1 D6 नागपुष्पा प्रियगव (for b) — (L. 123) B1 शाल्मल्य (for प्रियङ्गु) B1 D6 म(B1 व)ञ्जुला पा(B3 प)रि-भद्रका (for b) — (L 124) K2 D3 T1 G1 M1 तमालाश्च D4 पिप्प° (for प्रिया°) Ñ2 V1 B1 D3 D5 T1 G1 M1 मनोरमा (for °हरा) — B3 om lines 125-128 — (L 125) B1 तथान्ये विविधा रम्या (for a) — (L. 126) K1 V2 D2 D5 D1-5 वैद्रुमाश्च (for वि°). Ñ2 V1 B1 D6 द्रुमा दिव्या, G3 M1 द्रुमोद्रका, G1 द्रुमाश्चैकाः (for °नीका) Ñ1 V1 B1 D6 वैद्रुमाश्च द्रुमा दिव्या (for a) B1 D6 T1 G1 M1 ज्वलिता(G1 °लना)ग्निसमप्रभा (for b) — (L. 127) T1 सुस्निग्धा सुप्रभाश्चैव, T2 G4 M1 सुस्कन्धशाखाल्द(M1 °खा द)दृशे; G1 सुस्कन्धछाया ददृशे, G2 स्निग्धच्छायासु ददृशे (for a) D3 बहुद्विजसमाश्रया (for b) — (L. 128) V1 -वकुला; D6 -पर्णाभा, T1 G1 M1 वृक्षाश्च, T2 -वृक्षाश्च (for -वर्णाभा) T1 G2 3-5 M1 बहवश्चन्दनद्रुमा (for b) — (L. 129) V1 बलाभाश्च D3 T1 G2 वत्सनागाश्च (for °नाभाश्च) D5 चन्दनै (for स्य°) B1 D6 पनसाश्चन्दनै सह T1 G1 M1 पनसा सह चूतकै (for b) — K1 om lines 130 131 — (L. 130) D3 दिव्या (for नीला) T1 च बर्बराश्च (for सुमनसश्च) G6 M4 om line 130b T1 वृक्षा; G3 M2 निम्बा (for पीना) Ñ1 V1 B1 D3 D5 पीनाम्राश्वत्थ-तिन्दुका, B3 पलाशा°, D3 पीनाम्राश्च सुतिन्दुका; D6 प्रीताशास्त्राश्च ति°, T2 G1 पीताम्मन्त(G4 °म्मात)काति° (for b) — T1 G1 M1 ins after line 130 G6 after line 134b M4 after line 130a

13** निम्बाश्च बर्बराश्चैव वृक्षा साश्वत्थतिन्दुका ।
अङ्कोलोदुम्बराश्चैव किंशुका भूर्जपत्रका ॥

— K1 om line 131 — (L 131) T1 G1 3-5 M1 पारिजाताश्च लोध्राश्च (for a) — (L 132) T2 G1 M1 लिकुचाश्च, G2 नि°, G(ed.) वि° (for ल°) B1 -पर्णिका, D6 -बाहुका (for -वालुका) — (L 133) D6 कुञ्जरका (for कुन्दरवा) K1 T2 G1 सर्ज(K1 °र्जा, K3 °र्जे)रसा कुन्दरवा (for a) T1 om. lines 133b-135a B1 D6 G1 पुंनागा (for पतङ्गा) K3 कुन्दजास्. V2 कूटकास् (for कुटजास्) — M1 om lines 134b-136a — (L. 135) K2 रुच्याश्च (for भव्याश्च) — (L 136) T1 G2-5 M1 कालके (M1 °की)या (for कालीयका) K1 कालीया कामकुलाश्च (for a) K -पत्रिका, Ñ1 -वर्णिका (for -पर्णिका) D3

खर्जूरा नारिकेलाश्च धर्मवृक्षा हरीतकी ।
मधुकाः सप्तपर्णाश्च बिल्वाः पारावतास्तथा ॥
पनसाश्च तमालाश्च नानागुल्मलतावृताः ।
लताश्च विविधाकाराः पुष्पपत्रफलोपगाः ॥
एते चान्ये च बहवस्तत्र काननजा द्रुमाः ।
नानापुष्पफलोपेता व्यराजन्त समन्ततः ॥
चकोराः शतपत्राश्च मत्तकोकिलसारिकाः ।
पुष्पितान्पुष्पितानाश्च सपतन्ति महाद्रुमान् ॥
रक्तपीतारुणास्तत्र पादपाग्रगता द्विजाः ।
परस्परमवैक्षन्त प्रहृष्टा जीवजीवकाः ।

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

तस्यां सभायां दैत्येन्द्रो हिरण्यकशिपुस्तदा ।
आसीन आसने चित्रे नल्वमात्रे प्रमाणतः ॥
दिवाकरनिभे दिव्ये दिव्यास्तरणसंवृते ।
रराज सुचिरं राजञ्ज्वलत्काञ्चनकुण्डलः ॥
तस्य दैत्यपतेर्मन्दं विरजस्कः समन्ततः ।
दिव्यगन्धवहस्तत्र मारुतः सुसुखो ववौ ॥
तत्र देवाः सगन्धर्वा गणैरप्सरसां वृताः ।
दिव्यतालेन दिव्यानि जगुर्गीतानि गायनाः ॥
विश्वाची सहजन्या च प्रम्लोचेत्यभिविश्रुताः ।
दिव्या च सौरभेयी च समीची पुञ्जिकस्थला ॥
मिश्रकेशी च रम्भा च चित्रसेना शुचिस्मिता ।
चारुनेत्रा घृताची च मेनका चोर्वशी तथा ॥
एताः सहस्रशश्चान्या नृत्यवादित्रकोविदाः ।
उपतिष्ठन्ति राजानं हिरण्यकशिपुं तदा ॥

हिङ्गुलास्तिल्वपर्णिका, T2 G3 M2-4 हिङ्गवश्चैव वर्णका (for ᵇ) — (L. 137) B1-3 D5-6 हरि(D5 °री)तक्यो नारिकेला (for ᵃ) K2 कर्मवृक्षा, B2 घर्म°, Dn वसु°, Bom Poona eds G(ed) पूग° (for धर्म°) B1-3 D5-6 खर्जूराश्च(D5 °रा च)मैपाद(B1 °रीन)पा T1-2 G1-4 शमीपत्रा (T1 °वृक्षा) बिभीतका, G3-5 M2-4 चम्पवृक्षा विभीतका (for ᵈ) — (L. 138) D6 सप्तपर्णाश्च बिल्वाश्च मधुरा विततास्तथा — (L. 139) Ñ1 D4 G3 M2-4 अ(D5 आ)सनाश्च (for पनसाश्च) D5 पुष्प (for गुल्म) — (L. 140) T2 नानापुष्प (for पुष्पपत्र°) K2 Ñ1 D6 फलोपमा, K4 फलागमा, Dn फलोत्तमा, D1 फलापगा, T2 G1-4 फलैर्वृता (for फलोपगा) — (L. 142) T2 G1-4 छायाप्रधाना सफला (for ᵃ) — B3 om lines 143-146 — (L. 143) K5 मत्ता (for मत्त) D5 सारसा (for सारिका) — (L. 144) K2-3 पुष्पिता पुष्पिताग्राश्च, Ñ1 G3 M4 °तान्पुष्पितास्तांस्तान्, V1 B1-2 D5 T2 G1 M2 °तान्फलितांस्तांस्तान्, Dn °तान्फलिताग्राश्च, D6 °ता फलिताग्राश्च (for ᵃ) K1 G1-3 महाद्रुमा (for °द्रुमान्) — (L. 145) G1 निधिग्रामरणाम्बरा (for ᵇ) — (L. 146) D5 G1-4 उद्वैक्षन्त (for अवै°) Ds1 प्रहृष्टा (for प्रहृष्टा)

Colophon om in Ñ1 B2 T1-2 G1-3-5 M1-4 — *Mention of the Epic* K4 V1 Dn Ds2 D1-2 — *Mention of Khila* V2 B1-3 Dn D5 D1-3-4 — *Sub-parvan* K1-2-4 Ñ2 V2 B2 Dn1 D5 D1-4-6 नारसिंहम्, V1 आश्चर्यम् — *Adhy name* K4 नारसिंहप्रादुर्भावः; B1 D1-6 हिरण्यकशिपुसभावर्णनम्, B3 सभावर्णनम् — *Adhy no* V2 227, Dn1 Ds2 226, D1 214, D5 242, D6 221

Ñ1 T1-2 G1-3-5 M1-4 om the ref — (L. 147) D5 दिव्यायां (for दैत्येन्द्रो) B2 D6 प्रभुः (for तदा) — (L. 148) K1 V2 D5 आसीनम् (for °न) B1-3 D1-6 रम्ये; T1-2 G1-3-5 शुभ्रे (for चित्रे) T1 अल्पमात्र, G3 M1-4 दशनल्व (M2-4 °हस्ते) (for नल्वमात्रे) — (L. 149) B1-3 D5-6 दीप्ते, T1 G3 रम्ये (for दिव्ये) K1 T1 -संस्तृते, D5 समुते (for संवृते) — Ñ1 V2 M1 om lines 150-151 — (L. 150) K4 ज्वलत्काञ्चन (for ज्वल°) — G3 om lines 151-152 — (L. 151) D मन्दो (for मन्दं) K B1 Dn D1-4 T1-2 G1-3-5 विरजस्क (for °स्कः) — (L. 152) K1 Ñ2 V2 D2-3 G1-3-5 M4 सुसुखो, D1 समुखो (for सु°) — (L. 153) T2 G1-4 दिव्याश्च, G3 M2 दिव्या च (for देवाः स°) G3 गणं (for वृताः) Ñ1 गणैः मधुरमाहृताः, T1-2 G1-3-5 M2-4 दिव्यै(T1 देवै)रप्सरसां गणैः (for ᵇ) — (L. 154) K2 V2 D3 D5-6 -तालेन, Ñ2 -तालेषु, T1 -तानानि; T2 G1-3-5 तालानि (for -तालेन) M2-4 दिव्यतालै(M4 °ले)र्गु गीतानि (for ᵃ) M2-4 दिव्यानि (for गीतानि) K2 D1-2 (sup lin as above) T1 G1-3-4 M2-4 गायका (for °ना) — (L. 155) T1-2 G1-3-4 M1-4 प्रम्लोचन्ती च (G1 °लोचि) विश्रुता (for ᵇ) — (L. 156) K3 दिव्यवर्षेण दिव्या च (for ᵃ) — K1-3 D1 om (hapl) lines 157ᵃ-159ᵃ — (L. 159) D3 तीव्र (for नृत्य) V2 B1-2 D1-6 T1-2 G1-3-5 M1-4 नृत्यगीतविशारदाः (for ᵇ) — (L. 160) B1-3 D1 तिष्ठन्त (for °तिष्ठन्ति) Ds1 समासीन्त

हिरण्यकशिपुस्तत्र विचित्राभरणाम्बरः ।
स्त्रीसहस्रैः परिवृतस्तस्थौ ज्वलितकुण्डलः ॥
तत्रासीनं महाबाहुं हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ।
उपासन्त दितेः पुत्राः सर्वे लब्धवराः पुरा ॥
बलिर्विरोचनस्तत्र नरकः पृथिवीजयः ।
प्रह्लादो विप्रचित्तिश्च गविष्ठश्च महासुरः ॥
चक्रहन्ता क्रोधहन्ता सुमनाः सुमतिस्स्वनः ।
घटोदरो महापार्श्वः क्रथनः पिठरस्तथा ॥
विश्वरूपः सुरूपश्च विरूपश्च महाद्युतिः ।
दशग्रीवश्च वाली च मेघवासा महारवः ॥
घटाभो विकटाभश्च संह्रादश्चेन्द्रतापनः ।
दैत्यदानवसंघाश्च सर्वे ज्वलितकुण्डलाः ॥
स्रग्विणो वाग्मिनः सर्वे सर्वे सुचरितव्रताः ।
सर्वे लब्धवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः ॥
एते चान्ये च बहवो हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ।
उपासन्ते महात्मानं सर्वे दिव्यपरिच्छदाः ॥
विमानैर्विविधैरग्र्यैर्भ्राजमानैरिवार्चिभिः ।
स्रग्विणो भूषिताः सर्वे यान्ति चायान्ति चापरे ॥
महेन्द्रचापसंकाशैर्विचित्रैरङ्गदैर्वरैः ।
भूषिताङ्गा दितेः पुत्रास्तमुपासन्त सर्वशः ॥
तस्यां सभायां दिव्यायामसुराः पर्वतोपमाः ।
हिरण्यमुकुटाः सर्वे दिवाकरकरप्रभाः ॥
कनकमणिविचित्रवेदिकाया-
सुपहितवेदिसयत्रवीथिकायाम् ।

राजान (for °) K2 प्रभुम् (for तदा) — T1 2 G1 3 4 M3 4 subst for line 160 G4 ins after line 160

14** उपचेरुरिमं दैत्य हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ।

[T1 G1 प्रचेररेनं दैत्येन्द्रा, G4 उपचेरुश्च दैत्यन्द्रो, M3 4 °रुरेन दैत्येन्द्र (hypermetric) (for °) T2 G1 4 5 तदा (for प्रभुम्)]

— (L. 161) G3 विचित्राभरणार्थवत् (for ᵇ) — (L. 162) B1 3 वृत शरस (for परिवृतस) — (L. 165) Ñ1 V1 B1 3 D6 T1 G3 वैरोचन (B1 3 V1 D6 °नि) स (for °विरो) — (L. 166) T1 वरिष्ठश् (for गवि°) M2 महारथ (for °सुर) — (L. 167) Ñ2 V1 2 B2 3 D3 D6 T2 G1 4 चन्द्रहन्ता, D5 शक्र° (for चक्र°) K3 4 Ñ3 B1 Dn D1 3 °महन्ता क्रोध- (Ñ2 दुःख) हन्ता च, T1 G3 5 M2 4 भा (T1 अ) हर्ता दुःख हन्ता च (for °) K4 सुमना सुगति स्वर, Ñ1 सुनामा सुमति स्वन, V1 2 D52 क्रोधवधन एव च, B1 3 D5 T1 3 G2 3 5 M3 4 सुनामा (T3 G1 4 °मना) सुवपु (B1 D6 °मति, M2 °वसु) स्तथा (for ᵇ) — (L. 168) G1 खनक (for क्रथन) D2 कठिन पठिरस्तथा, T1 G3 5 M3 कुनखी (M3 °ख) पीवर° (for ᵇ) — (L. 169) K1 त्रि, Dn D1 स, D1 3 5 च (for सु) K3 बहुरूपो (for विरूपश्च) Ñ1 महामति, B1 3 D5 6 T1 2 G1 3-5 M1 4 °बल (for °द्युति) — (L. 170) G1 4 5 माली (for वाली) D3 नय वासा, T1 G3 M3 4 दर्प° (for मेघ°) Ñ2 V1 2 B1 3 D3 M2 महाबल, D2 °मख, T1 2 G1 3 4 M4 °रथ (for °रव) — (L. 171) K4 Dn D1 3 कटाभो (for घ°) D3 घटास्यो विघटश्च, T1 2 G1 3-5 M3 4 विद्रुम (G4 °सुम्भ; M3 °धूम; M4 °धूप) श्च घटाभश्च (for °) T1 G1 4 तपनश्च, G3 5 M3 4 प्रतापश्च (for संह्रादश्च) Ñ1 प्रवाहश्च हुताशन (for ᵇ) — (L. 173) B3 भूषिता, T1 2 G1 3-5 M3 4 वर्मिण (for वाग्मिन) T1 om (hapl.) 173ᵇ–178ᵃ — (L. 174) V2 B1 3 मन्यव (for मृत्यव) Ñ1 सर्वे वेदविदो वरा (for ᵇ) — M4 om. lines 175–179 — (L. 176) K1 2 4 Ñ2 3 V2 3 B2 3 Dn D5 D3 4 M3 उपासन्त; K3 °न्ति, D5 6 T2 G1 4 5 °ते (for °न्ते) D2 °परिग्रहा (for °च्छदा) — (L. 177) K1 3 D3 D2 4 उग्रैर्, V1 रम्यैर्, B3 दिव्यैर्, (for अग्र्यैर्) B1 3 D5 6 G1 2 3 M3 विमानैर्विविधाकारैर् (for °) V1 B1 3 D6 T2 G1 3 5 M1 [अ]त्रिभि (for [अ]र्चिभि) — G5 om lines 178–179 — (L. 178) G1 Bom Poona eds G(ed) स्रग्विणो भूषण धरा, G3 °णो भूषिण सर्वे (for °) Bom Poona eds G(ed) हेलया (for चापरे) B1 3 D5 6 गमनागमने रता, M3 समुपेत्याभिदर्पिता (for ᵇ) — After line 178, Ñ2 V1 B D6 ins

15** विचित्राभरणोपेता विचित्रवसनास्तथा ।
विचित्रशस्त्रकवचा विचित्रध्वजवाहना ॥

[(L. 2) B3 विचित्रकवचोपेता (for °)]

— (L. 179) B1 3 D6 सदृशैर् (for °संकाशैर्) T1 2 G1 3 4 M3 महेन्द्रवपुष सर्वे (for °) T1 3 G1 3 4 M3 विचित्राङ्गदबाहव (for ᵇ) — (L. 180) Ñ2 V2 भारत, V1 संघश; B1 D5 6 निरयश (for सर्वश) B3 तमुपासन्ति निरयश (for ᵇ) — (L. 181) G1 4 पर्वतोत्तमम् (for °पमा) V2 असुर पर्वतोत्तमम् (for ᵇ) — (L. 182) T1 2 G1 3-5 M3 4 वपुष (for °मुकुटा) D6 सर्वे दिन (for दिवाकर) K2 4 Ñ1 V2 B3 D5 T1 2 G1 3 5 M3 4 °सम प्रभा (for कर°) — (L. 183) K2 मणिविचित्राणि, T1 M4 °रजतचित्र°, G1 4 M3 रचित° (for मणिवि°) — (L. 184)

स ददर्श मृगाधिपः सभाया
सुरुचिरदन्तगवाक्षमवृतायाम् ॥
कनककमलहारभूषिताङ्ग
दितितनय स मृगाधिपो ददर्श ।
दिवसकरकरप्रभ ज्वलन्त-
मसुरसहस्रगणैर्निषेव्यमाणम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
ततो दृष्ट्वा महाबाहु कालचक्रमिवागतम् ।
नारसिंहवपुश्छन्न भस्मच्छन्नमिवानलम् ॥
विकुञ्चितसटान्तस्य नारसिहस्य भारत ।
रूपौदार्यं बभौ तत्र समस्त शशिसनिभम् ॥
अहो रूपमिद चित्रं शङ्खकुन्देन्दुसनिभम् ।
अब्रुवन्दानवा सर्वे हिरण्यकशिपुश्च सः ॥
एव हि ब्रुवता तेषा निर्दग्धाना महात्मनाम् ।
नारसिंहेन चक्षुर्भ्यां चोदिता कालधर्मणा ॥
हिरण्यकशिपो पुत्र. प्रह्लादो नाम वीर्यवान् ।
दिव्येन चक्षुषा सिंहमपश्यद्देवमागतम् ॥
त दृष्ट्वा रुक्मशैलाभमपूर्वां तनुमाश्रितम् ।
विस्मिता दानवा सर्वे हिरण्यकशिपुश्च स ॥

प्रह्लाद उवाच ।
[16] महाराज महाबाहो दैत्यानामादिसभव ।
न श्रुत नैव नो दृष्ट नारसिंहमिद वपु ॥
अव्यक्तप्रभव दिव्य किमिद रूपमद्भुतम् ।
दैत्यान्तकरण घोर शसतीव मनासि नः ॥
अस्य देवा शरीरस्था. सागरा सरितस्तथा ।

K3 D2.3 परिहृत , Ñ1.2 V2 D5.2 परिवृत , G3 उपहृत (for °हित) Ñ1 वेदिसवेदि , Ñ2 V3 B D5.2 D5 निर्मलवज्र , V1 Dn रत्नसहस्र- (for वेदिसवज्र) D1.2 -वेदिकायाम् (for वीथि°) K4 परिहृतवेदनवज्रवेदिकायाम् , D3.6 T1.2 G1.3.5 उपहि(G3 °हृ)तनिर्मलवज्रपीठि° (D3 °कर्णि°), M2.4 परिहृतवीथि(M2 °ति)मवज्रवेदि° — (L. 185) K1.2 V1.3 B D3 D1-5 स तु मृगपतिरी(V1 B1 D3 °वी D6 °तिरी)क्षित सभायां — (L. 186) V3 तुङ्ग , D1.2 रत्न (for दन्त) D6 (marg as above) सहितायाम् , G3 वेदिका° (for °सवृता°) K3 विविधरुचिमादित्य नृपेन्द्रम् — (L. 187) Ñ1 B D2.3.6 T1 G1.5 विमल (for क°) M3 भूषितायां (for °ङ्ग) — (L. 189) T1 Poona ed दिन (for दिवस) T1 -घनप्रभ , T2 कुल° , G3.5 सहस्रभा (for -करप्रभ) — (L. 190) B1.3 D5.6 दितिज (for असुर) T2 G2.3-5 M1.4 दानैर् (for गणैर्)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 D5.2 D1.2 — *Mention of Khila* V1.3 B D3 D1.2-6 — *Sub-parvan* K Ñ1.2 V1.3 B Dn D1.2.4 नारसिंहम् , D3 पारिजातम् , T2 G1.3 M2.4 नारसिंहप्रादुर्भाव , G3 नृसिंहाविर्भाव — *Adhy name* B1.2 हिरण्यकशिपुदर्शनम् , D3 नारसिंहप्रादुर्भावे हिरण्यकशिपुसभावर्णनम् , D5.6 हिरण्यकशिपुदर्शनम् T2 G1 हिरण्यकशिपुसभावर्णनम् — *Adhy no* K3 15 , V3 B3 228 , Dn D5.2 227 , D1 215 , D3 243 , D1 222 , T1 283 , T2 G1 284 , G2.4 285 , G3 286 , M2.4 2

(L. 191) T2 महाबाहु (for °हुं) D3 [ड-दितम् (for [आ]-ग°) — (L. 192) K4 D4 संधुक्षन्तम् , B1 T1 G3 भस्मा चछन्नम् (for भस्म°) Ñ1 [अ]चलम् (for [अ]न°) — M2.4 om lines 193-198 — (L. 193) K1 V3 D3 D4-6 निकुञ्चित (for वि) Ñ1.2 V3 B Dn D3 D5.6 T1.2 G1.3 Col सटं तस्य (for सटान्तस्य) — (L. 194) Ñ2 D3 तस्य (for तत्र) B2 Dn2 G3 सहस्र , D2 समग्र (for समस्त) — D6 om (hapl) line 195 — (L. 195) तस्य (for अहो) Ñ1 D6 दृष्ट (for चित्र) V1 B3 T1 G2.4 -सप्रभम् (for सनि°) Ñ1 शङ्खवर्णसमप्रभम् D5.1 शङ्खदुन्दुभिनिस्वनम् (for °) — (L. 196) G1.4 पुन (for च स) D3 विस्मयाविष्टमानसा , T2 हिरण्यकशिपो पुन (for °) — D3 om lines 197-198 — (L. 197) V3 निर्दग्धानां (for निर्दग्धाना) D2 च संसदि (for महात्मनाम्) — (L. 198) D2.4 नोदिता , D5 T2 G1.4 युक्ताना (for चोदिता) T1 G3.5 कालयुक्तेन क(G3 य)र्मणा (for °) — After line 199, T1.2 G1.3.5 M2.4 ins

16** साक्षाद्योगेश्वरो योगी तन्मयस्तत्परायण ।

— (L. 200) Ñ1 V3 चक्षुषा (for चक्षुषा) T2 G2.4.5 देवम् (for सिंहम्) T1 स्वयम् , T2 G1.4 सिंहम् , M2 दिव्यम् (for देवम्) — (L. 201) T1.2 G1.3.4 M2.4 रूप्य (for रुक्म) V1 शङ्खाभम् (for -शैला°) T1.2 G1.3-5 आश्रितम् (for आस्थि°) — (L. 204) K1.2 D1.3 श्रुत च , D2 अश्रुतं (for न श्रुत) D2 दृष्ट मे , Bom Poona eds दृष्ट च (for नो दृष्ट) — (L. 205) K1-3 D1 रूपम् (for दिव्यम्) T1.2 G3-5 M1 आगतम् (for अद्भु°) K1.3 D2 अद्भुत (D3 °स्वप्न) लोमहर्षणम् (for °) — (L. 206) D4 शंसन्ति (for शंसति) — (L. 207) T1.2 G1.3-5 M2.4 च यथा (for तथा) — (L. 208) T2 G3.5 ये चान्ये पर्वतोपमा (for °) — (L. 209)

हिरण्यकशिपुस्तत्र विचित्राभरणाम्बरः ।
स्त्रीसहस्रैः परिवृतस्तस्थौ ज्वलितकुण्डलः ॥
तत्रासीनं महाबाहुं हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ।
उपासन्त दितेः पुत्राः सर्वे लब्धवराः पुरा ॥
बलिर्विरोचनस्तत्र नरकः पृथिवीजयः ।
प्रह्लादो विप्रचित्तिश्च गविष्ठश्च महासुरः ॥
चक्रहन्ता क्रोधहन्ता सुमनाः सुमतिस्त्वनः ।
घटोदरो महापार्श्वः क्रथनः पिठरस्तथा ॥
विश्वरूपः सुरूपश्च विरूपश्च महाद्युतिः ।
दशग्रीवश्च वाली च मेघवासा महारवः ॥
घटाभो विकटाभश्च सह्लादश्चेन्द्रतापनः ।
दैत्यदानवसंघाश्च सर्वे ज्वलितकुण्डलाः ॥
स्रग्विणो वाग्मिनः सर्वे सर्वे सुचरितव्रताः ।
सर्वे लब्धवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः ॥
एते चान्ये च बहवो हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ।
उपासन्ते महात्मानं सर्वे दिव्यपरिच्छदाः ॥
विमानैर्विविधैरग्र्यैर्भ्राजमानैरिवार्चिभिः ।
स्रग्विणो भूषिताः सर्वे यान्ति चायान्ति चापरे ॥
महेन्द्रचापसंकाशैर्विचित्रैरङ्गदैर्वरैः ।
भूषिताङ्गा दितेः पुत्रास्तमुपासन्त सर्वशः ॥
तस्यां सभायां दिव्यायामसुराः पर्वतोपमाः ।
हिरण्यमुकुटाः सर्वे दिवाकरकरप्रभाः ॥
कनकमणिविचित्रवेदिकाया-
मुपहितवेदिसवज्रवीथिकायाम् ।

राजानं (for ᵃ) K₂ प्रभुम् (for तदा) — T1 ₂ G1 ₃ ₆ M₂ ₄ subst for line 160 G₄ ins after line 160

14** उपचेरुरिमं दैत्य हिरण्यकशिपु प्रभुम् ।

[T1 G1 प्रचेरुरेन दैत्येन्द्रा, G₄ उपचेरुश्च दैत्यन्द्रो ; M₂ ₄ °रुरेन दैत्येन्द्र (hypermetric) (for ᵃ) T₂ G1 ₄ ₅ तदा (for प्रभुम्)]

— (L 161) C₈ विचित्राभरणार्थवत् (for ᵇ) — (L 162) B₁ ₃ वृत्त शूरस् (for परिवृतस्) — (L 165) Ñ₁ V₁ B₁ ₃ D₆ T1 G₃ वैरोचन(B₁ ₃ V₁ D₆ °नि)स् (for °विरो) — (L 166) T1 वरिष्ठश् (for गवि°) M₃ महारथ (for °सुर) — (L 167) Ñ₂ V₁ ₃ B₃ ₃ D₃ D₈ T₂ G1 ₄ चन्द्रहन्ता, D₅ शक्र° (for चक्र°) K₃ ₄ Ñ₁ B₁ Dn D₁₋₃ °मदन्ता क्रोध (Ñ₂ दु ख)हन्ता च , T1 G₃ ₅ M₃ ₄ भा(T1 क्ष)र्दना दुःख हन्ता च (for ᵃ) K₂ सुमना सुगति स्वर , Ñ₁ सुनामा सुमति स्वन , V₁ ₃ D₃₂ क्रोधवधन एव च, B₁ ₃ D₆ T1 ₂ G1 ₃ ₅ M₃ ₄ सुनामा (T₂ G1 ₄ °मना) सुवपु(B₁ D₆ °मति ; M₃ °वसु)स्तथा (for ᵇ) — (L 168) G1 खनक (for क्रथन) D₃ कठिन पठिरस्तथा, T1 G₃ ₅ M₃ कुनखी (M₃ °ख) पीवर (for ᵇ) — (L 169) K₁ त्रि , Dn D₃ स ; D₁ ₃ ₃ च (for सु) K₃ बहुरूपो (for विरूपश्च) Ñ₁ महामति , B₁ ₃ D₅ ₆ T1 ₂ G1 ₃₋₅ M₃ ₄ °बल (for °द्युति) — (L 170) G1 ₄ ₆ माली (for वाली) D₃ नय वासा ; T1 G₃ M₃ ₄ दर्प° (for मेघ°) Ñ₂ V₁ ₃ B₁ ₃ D₃ M₃ महाबल , D₃ °मस्व , T1 ₂ G1 ₃ ₄ M₄ °रथ (for °रव) — (L 171) K₄ Dn D₁ ₆ ₃ कटाभो (for घ°) D₃ घटांसो विघटमश्च , T1 ₃ G1 ₃₋₅ M₃ ₄ विद्रुम(G₃ °सुरभ-, M₃ °धूम ; M₄ °धूप)श्च घटाभश्च (for ᵃ) T1 G1 ₄ तपनश् ; G₃ ₅ M₃ ₄ प्रतापश् (for सह्लादश्) Ñ₁ प्रवाहश्च

हुताशन (for ᵇ) — (L 173) B₂ भूषिता , T1 ₂ G1 ₃₋₅ M₃ ₄ वर्मिण (for वाग्मिन) T₂ om (hapl) 173ᵇ–178ᵃ — (L 174) V₁ B₁ ₂ -मन्यव (for मृत्यव) Ñ₁ सर्वे वेदविदां वरा (for ᵇ) — M₄ om lines 175–179 — (L 176) K₁ ₃ ₄ Ñ₁ ₃ V₁ ₃ B₁ ₃ Dn D₃ D₃ ₄ M₃ उपासन्त ; K₃ °न्ति, D₅ ₆ T₂ G1 ₄ ₅ °ते (for °न्ते) D₃ -परिग्रहा (for °च्छदा) — (L 177) K₁ ₃ D₃ D₃ ₄ उग्रैर् ; V₁ रम्यैर् ; B₂ दिव्यैर् ; (for अग्र्यैर्) B₁ ₃ D₅ ₆ G1 ₃ ₄ M₃ विमानैर्विविधाकारैर् (for ᵃ) V₂ B₁ ₃ D₆ T₂ G1 ₃₋₅ M₃ [अ]ग्निभि (for [अ]र्चिभि) — G₃ om lines 178 179 — (L 178) G1 Bom Poona eds G(ed) स्रग्विणो भूषणधरा, G₅ °णो भूषिण सर्वे (for ᵃ) Bom Poona eds G(ed) हेलया (for चापरे) B₁ ₃ D₅ ₆ गमनागमने रता , M₃ समुपेत्याभिदर्पिता (for ᵇ) — After line 178, Ñ₂ V₁ B D₆ ins

15** विचित्राभरणोपेता विचित्रवसनास्तथा ।
विचित्रशस्त्रकवचा विचित्रध्वजवाहना ॥

[(L 2) B₃ विचित्रकवचोपेता (for ᵃ)]

— (L 179) B₁ ₃ D₆ सदृशैर् (for -संकाशैर्) T1 ₃ G1 ₃ ₄ M₃ महेन्द्रवपुष सर्वे (for ᵃ) T1 ₂ G1 ₃ ₄ M₃ विचित्राङ्गदबाहव (for ᵇ) — (L 180) Ñ₃ V₃ भारत , V₁ संघश , B₁ D₆ ₆ नित्यश (for सर्वश) B₃ तमुपासन्ति नित्यश (for ᵇ) — (L 181) G1 ₅ पर्वतोत्तमम् (for °पमा) V₁ असुर पर्वतोत्तमम् (for ᵇ) — (L 182) T1 ₂ G1 ₃₋₅ M₃ ₄ वपुष (for -मुकुटा) D₆ सर्वे दिन (for दिवाकर) K₃ ₄ Ñ₃ V₁ B₃ D₅ T1 ₂ G1 ₃ ₅ M₃ ₄ -सम प्रभा (for कर°) — (L 183) K₃ मणिविचित्राणि ; T1 M₄ -रजतचित्र° , G₄ ₃ M₃ -रचित° (for मणिवि°) — (L 184)

स ददर्श मृगाधिप. सभाया
सुरुचिरदन्तगवाक्षमवृतायाम् ॥
कनककमलहारभूषिताङ्ग
दितितनय स मृगाधिपो ददर्श ।
दिवसकरकरप्रभ ज्वलन्त-
मसुरसहस्त्रगणैर्निषेव्यमाणम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

ततो दृष्ट्वा महाबाहु कालचक्रमिवागतम् ।
नारसिंहवपुश्छन्नं भस्मच्छन्नमिवानलम् ॥
विकुञ्चितसटान्तस्य नारसिंहस्य भारत ।
रूपौदार्यं बभौ तत्र समस्त शशिसंनिभम् ॥
अहो रूपमिद चित्रं शङ्खकुन्देन्दुसंनिभम् ।
अश्रुवन्दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुश्च सः ॥
एव हि ब्रुवता तेषा निर्दग्धाना महात्मनाम् ।
नारसिंहेन चक्षुर्भ्यां चोदिताः कालधर्मणा ॥
हिरण्यकशिपो पुत्र. प्रह्लादो नाम वीर्यवान् ।
दिव्येन चक्षुषा सिंहमपश्यद्देवमागतम् ॥
तं दृष्ट्वा रुक्मशैलाभमपूर्वां तनुमाश्रितम् ।
विस्मिता दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुश्च सः ॥

प्रह्लाद उवाच ।

6 महाराज महाबाहो दैत्यानामादिसंभव ।
न श्रुत नैव नो दृष्ट नारसिंहमिद वपु ॥
अव्यक्तप्रभव दिव्य किमिद रूपमद्भुतम् ।
दैत्यान्तकरण घोर शसतीव मनासि नः ॥
अस्य देवाः शरीरस्थाः सागरा सरितस्तथा ।

K3 D1 3 परिहृत , Ñ1 2 V3 D52 परिवृत , G3 उपहृत (for °हित) Ñ1 वेदिसवेदि Ñ2 V3 B D52 D5 निर्मलवज्र , V1 Dn रत्नसहस्र- (for वेदिसवज्र) D1 2 -वेदिकायाम् (for वीथि°) K4 परिहृतवेदनवज्रवेदिकायाम्, D3 6 T1 2 G1 3 5 उपहि(G5 °ह)तनिर्मलवज्रपीठि° (D3 °कर्णि°), M3 4 परिहृतवीथि(M3 °ति)मवज्रवेदि° — (L. 185) K1 2 V1 3 B D3 D4 5 स तु मृगपतिरी(V1 B1 D3 °वी, D6 °निरी)क्षित सभायां — (L. 186) V3 तुङ्ग , D1 2 रत्न (for दन्त) D6 (marg as above) सहितायाम्, G2 -वेदिका° (for -सवृता°) K3 विविधरुचिमादित्य नृपेन्द्रम् — (L. 187) Ñ1 B D1 2 6 T1 G1-5 विमल (for -क°) M2 भूषितायां (for °ङ्ग°) — (L. 189) T1 Poona ed दिन (for दिवस) T1 -घनप्रभ , T2 कुर° , G3 5 सहस्रभा (for -करप्रभ) — (L 190) B1 2 D3 6 दितिज (for असुर) T2 G1 3-4 M1 3 वातैर् (for गणैर्)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 D52 D1 2 — *Mention of Khila* V1 2 B D3 D1 3 5 — *Sub-parvan* K Ñ1 2 V1 2 B Dn D1 3 4 नारसिंहम्, D3 पारिजातम्, T2 G1 3 M2 4 नारसिंहप्रादुर्भाव , G5 नृसिंहाविर्भाव — *Adhy name* B1 3 हिरण्यकशिपुदर्शनम्; D3 नारसिंहप्रादुर्भावे हिरण्यकशिपुसभावर्णनम्, D4 6 हिरण्यकशिपुदर्शनम् T2 G1 हिरण्यकशिपुसभावर्णनम् — *Adhy no* K3 15, V3 B1 228, Dn D52 227, D1 215, D3 243, D4 223, T1 283, T2 G4 284, G3 5 285, G1 286, M3 4 2

(L. 191) T2 महाबाहु (for °हु) D4 [व दितम् (for [मा]-ग°) — (L. 193) K2 D4 संवृतस्तन्तम्, B1 T1 G3 भस्म-च्छन्नम् (for भस्म°) Ñ1 [अ]चलम् (for [अ]न°) — M3 4 om lines 193 198 — (L. 193) K1 V3 D5 D3-4 निकुञ्चित- (for वि) Ñ1 3 V3 B Dn D5 D5 6 T1 2 G1 3 Col सटे तस्य (for सटान्तस्य) — (L. 194) Ñ2 D3 तस्य (for तत्र) B1 Dn2 G5 सहस्र , D2 समग्रं (for समस्त) — D6 om (hapl) line 195 — (L. 195) तस्य (for अहो) Ñ1 D6 दृष्ट (for चित्र) V1 B3 T1 G3 4 सप्रभम् (for संनि°) Ñ1 शङ्खवर्णसमप्रभम्; D51 शङ्खदुन्दुभिनिस्वनम् (for b) — (L 196) G1 4 पुन (for च स) D3 विस्मयाविष्टमानसा , T2 हिरण्यकशिपो पुन (for b) — D6 om lines 197 196 — (L 197) V3 निर्गन्धाना (for निर्दग्धाना) D2 च समदि (for महात्मनाम्) — (L 198) D2 4 नोदिता , D6 T2 G1 4 युक्ताना (for चोदिता) T1 G2 4 कालयुक्तेन क(G5 ध)र्मणा (for b) — *After line* 199, T1 2 G1 3-5 M3 4 ins

16** साक्षाद्योगेश्वरो योगी तन्मयस्तत्परायण ।

— (L. 200) Ñ2 V3 वपुषा (for चक्षुषा) T2 G1 4 5 देवम् (for सिंहम्) T1 स्वयम्, T2 G1 4 सिंहम्, M3 दिव्यम् (for देवम्) — (L 201) T1 2 G1 3 4 M3 4 रूप्य (for रुक्म) V1 द्रुहाभम् (for -शैला°) T2 2 G1 3-5 आश्रितम् (for आस्थि°) — (L. 204) K1 3 D1 5 श्रुत च , D2 अश्रुत (for न श्रुत) D3 दृष्ट मे , Bom Poona eds दृष्ट च (for नो दृष्ट) — (L 205) K1-3 D5 रूपम् (for दिव्यम्) T1 2 G3-5 M3 आगतम् (for अद्भु°) K2-4 D5 अद्भुत (D3 °व्यक्त) लोमहर्षणम् (for d) — (L. 206) D6 सीदन्ति (for शंसन्ति) — (L. 207) T1 2 G1 3-5 M3 4 च या (for तथा) — (L 208) T1 G2 3 ये चान्ये पर्वतोत्तमा (for d) — (L 209)

हिमवान्पारियात्रश्च ये चान्ये कुलपर्वताः ॥
चन्द्रमाः सह नक्षत्रैरादित्याश्चाग्निना सह ।
धनदो वरुणश्चैव यमः शक्रः शचीपतिः ॥
मरुतो देवगन्धर्वा ऋषयश्च तपोधनाः ।
नागा यक्षा पिशाचाश्च राक्षसा भीमविक्रमाः ॥
ब्रह्मा देवः पशुपतिर्ललाटस्था विभान्ति वै ।
स्थावराणि च भूतानि जङ्गमानि तथैव च ॥
भवांश्च सहितोऽस्माभिः सर्वदैत्यगणैर्वृतः ।
विमानशतसंकीर्णा तथाभ्यन्तरजा सभा ॥
सर्वं त्रिभुवनं राजँल्लोकधर्मश्च शाश्वतः ।
दृश्यते नारसिंहेऽस्मिन्यथेन्दौ विमले जगत् ॥

प्रजापतिश्चात्र मनुर्महात्मा
 ग्रहाश्च योगाश्च मही नभश्च ।
उत्पातकालश्च धृतिः स्मृतिश्च
 रजश्च सत्त्वं च तमो दमश्च ॥
सनत्कुमारश्च महानुभावो
 विश्वे च देवा वसवश्च सर्वे ।
क्रोधश्च कामश्च तथैव हर्षो
 दर्पश्च मोहः पितरश्च सर्वे ॥

Colophon

K Ñ2 V1 3 B2 D (except D6) [अ]श्विनौ तथा, T1 [अ]श्व भिस्तथा; T2 G1 3-5 M2 4 [अ]श्विभि सह (for [अ]ग्निना सह) — (L 210) G5 धर्म (for यम) — (L. 211) G3 Bom Poona eds G(ed) मुनयश्च (for ऋष°) — (L. 213) T1 महा (for ब्रह्मा) K1 V1 B D3 D4 6 ललाटस्थो, T1 2 G1 3-5 M2 4 अस्य कुक्षौ (for ललाटस्था) — (L. 215) K2 4 Ñ1 V1 B Dn Ds1 D1 2 6 सर्वैर्दैत्य, V2 सर्वैर्देव; T1 G4 सर्वैर्देव, T2 G1 5 M2 4 सर्वदेव (for °दैत्य) T1 सह (for वृत) — (L 216) K4 गण (for शत) B1 तथैवा न्वरजा सभा, B3 D6 T1 2 G1 3 5 M3 4 तथै(T1 °दे)वाभ्य न्तरे (B3 D6 °रा) सभा (T2 शुभा) (for ²) — (L 217) Ñ2 Dn1 D2 5 लोकधर्मश्च शाश्वता (for ⁵) — (L. 218) Ds2 D6 G1 विमलं (for °ले) T1 2 G2-5 M2 4 तथे दम(T1 °देदम, T2 °देतद्)खिल जगत् (for ⁶) — (L. 220) K D1 2 4 5 नागाश्च, Ñ1, 2 V1 3 B Dn D3 D5 6 T1 G1 3 M3 यो° (for या°) — (L 221) T1 2 G1 3-5 M2 मतिश्च (for स्मृ°) — (L 222) K2 D4 रतिश्च, K4 सत्त्व (for रजश्च) K4 तत्त्व (for सत्त्व) K2 4 V1 D4 शमो, V2 B D1-3 5 6 G2 M2 तपो (for तमो) B1 Ds1 D2 मदश्च (for दमश्च) — (L 224) K Ñ1 B1 2 Dn D1-5 [अ]प्सरसश्च; T1 2 G1 3-5 M2 4 ऋषयश्च (for वसवश्च) — (L 225) K2 हर्षश्च D6 मोहश्च (for कामश्च) K2 लोभस् (for हर्षो) — (L 226) K V1 3 B2 3 Dn D1-4 दमश्च Ñ1 दमश्च (for दर्पश्च) Ñ1 देहे (for सर्वे) — After line 226 B2 Dn D5 D3 ins

17** इत्येवमुक्त्वा स च दैत्यराजं
 हिरण्यनामानमविस्मयेन ।
दध्यौ च दैत्येश्वरपुत्र उग्र
 महामति किंचिदधोमुख प्राक् ॥

[(L. 3) B2 D3 तस्थौ (for दध्यौ) B2 स (for च) B2 सुरयो (for उग्रं)]

While, D4 ins after line 226

18** पाहि तीव्र महाराज कालरूपो हि दृश्यते ।
एवं ब्रुवति वै पुत्रे शेषास्तान्वभयस्तदा ॥

Finally, D6 T1 2 G1 3 5 M4 ins after line 226

19** य प्राण सर्वभूतानां य ऋतु स्वयमेव ह ।
प्रणव सर्ववेदाना सोऽयं विष्णु सनातन ॥
प्रमाणैरपरिच्छेद्य प्रमाण य प्रचक्षते ।
आदिदेव सहस्रांशु सामग सामवाचक ॥
ऋक्छ्योऽस्य पुराणात्मा यज्ञरूप सनातन ।
योगिध्येय सदा दान्त पूज्यो हि सतत प्रभो ॥
सुखद सर्वदो नित्यमादिकर्ता जनार्दन ।
नमस्कुरुध्व यत्नेन भूयो भूय पित कुरु ॥

[T1 om line 3-8 M2 om line 3 5 — (L 3) G2 अपरिच्छेद्यै (for °द्य) D6 प्रमाणमपरिच्छेद्य (for ³) D6 G(ed) य (for य) — (L 4) D6 सागर (for सामग) — (L 5) D6 ऋषयो (for ऋक्छ्यो) T2 G4 यजुरूप (for यज्ञ°) — (L 6) M4 तात (for दान्त) M4 प्रभु (for प्रभो). — M4 om lines 7-8 — (L 7) D6 सुगुरु (for सुखद) T2 G1 3 5 सवदा (for °दो) G2 नित्य (for नित्यम्). — (L. 8) D6 नमस्कुरु प्रयत्नेन (for ³) D6 नमन् (for पित)]

Colophon om in T1 2 G1 3 5 M4 — *Mention of the Epic* K4 Dn Ds2 D1 2 5 — *Mention of Khila* V1 3 B Dn Ds1 D1 5 — *Sub-parvan* K1 2 4 Ñ1 2 V1, 3 B2 3 Dn D5 D1 2 4 5 नारसिंहम् — *Adhy name* K2 M4 नारसिंहप्रादुर्भाव, B D6 प्रह्लादवाक्यम्; D5 नारसिंहरूपवर्णनम् D3 नारसिंहाख्यानम् — *Adhy no* V2 229; Dn Ds1 228; D2 244, D4 223, G4 287, M2 3

वैशंपायन उवाच ।
प्रह्लादस्य ततः श्रुत्वा हिरण्यकशिपुर्वचः ।
उवाच दानवान्सर्वान्सगणाश्च गणाधिपः ॥
मृगेन्द्रो गृह्यतां शीघ्रमपूर्वां तनुमाश्रितः ।
यदि वा संशयः कश्चिद्वध्यतां वनगोचरः ॥
तच्छ्रुत्वा दानवाः सर्वे मृगेन्द्रं भीमविक्रमम् ।
परिक्षिपन्तो मुदितास्त्रासयामासुरोजसा ॥
सिंहनादं विमुच्याथ नरसिंहो महाबलः ।
बभञ्ज तां सभां दिव्यां व्यादितास्य इवान्तकः ॥
सभायां भज्यमानायां हिरण्यकशिपुः स्वयम् ।
चिक्षेपास्त्राणि सिंहस्य रोषव्याकुललोचनः ॥
सर्वास्त्राणामथ श्रेष्ठं दण्डमस्त्रं सुभैरवम् ।
कालचक्रं तथात्युग्रं विष्णुचक्रं तथापरम् ॥
धर्मचक्रं महाचक्रमजितं नाम नामतः ।
चक्रमैन्द्रं तथा घोरमृषिचक्रं तथैव च ॥
पैतामहं तथा चक्रं त्रैलोक्यमहितं परम् ।
विचित्रामशनीं चैव शुष्कार्द्रं चाशनिद्वयम् ॥
रौद्रं तथोग्रं शूलं च कङ्कालं मुसलं तथा ।
अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव ब्राह्ममस्त्रं तथैव च ॥
ऐषीकमस्त्रमैन्द्रं च आग्नेयं शैशिरं तथा ।

T1 G3 om the ref — (L. 227) K4 Ñ1 2 V1 3 B1 Dn D4 D1 3 4 तु तत्, B1 3 T1 2 G1 3 5 M4 वच ; G4 च तत् (for तत-) M3 श्रुत्वा तु वचन तस्य (for °) B1 च स ; T1 3 G1 3 5 प्रभु (for वच) M3 हिरण्यकशिपोस्तदा (for °) — After line 227, D5 T1 2 G1 3-5 M3 4 ins

20** ध्वसेति च तदा पुत्र रोषादाह नृपोत्तम ।
कोऽस्य विष्णुस्त्वया ज्ञेय कोऽस्य देव सनातन ।
अय विल सदा विष्णुर्मोक्षिभिर्ध्येय इत्युत ॥
इत्यवद्य सदा दैत्य क्रुद्धो दृष्ट्वा जनार्दनम् ।

[(L. 1) G3 तथा पुत्र (for तदा पुत्र) D5 G3 नृपोत्तम T3 G1 4 ध्वस ध्वसेति च तदा पुत्र रोषान्नृपोऽब्रवीत् —(L 2) D5 कतासीव , G3 त्वयाज्ञानी, M3 क वा ज्ञानी (for त्वया ज्ञेय) D5 विष्णु (for देव)]
—(L. 228) D5 दनुजान् (for दानवान्) D5 सगणान्दनुजाधिप (for °). — (L. 229) T1 2 G3-5 M3 4 पूर्व (for शीघ्रम्) V3 माश्रित (for माश्रित) — (L 230) D1 3 4 च (for वा) G3 शार्दूल, M3 तत्र (for कश्चिद्) — After line 230 T1 2 G1 3-5 M3 ins an addl colophon [*Subparvan* G1 3 5 M4 नार(G3 नृ)सिंहप्रादुर्भाव — *Adhy name* T2 G1 हिरण्यकशिपुसभायां भगवद्दर्शनप्रह्लादवाक्यम् — *Adhy no* T1 284, T2 285, G3 5 286, G1 287; M4 3]
— After the above, T1 2 G1 3-5 ins

21** वैशंपायन उवाच ।
श्रुत्वा तु वचनं तस्य हिरण्यकशिपोस्तदा ।

— (L. 231) T1 2 G1 3 5 M3 4 ते दानवगणा सर्वे (for °) — (L. 232) T1 2 G1 3-5 M3 4 परिवार्य सर्व तत्र (for °) — After line 232 D1 ins

22** दृष्ट्वा चक्र तथा कोटिदर्शनाय महाबला ।
न विव्यधुर्महासिंहं पुराणा दिव्यरूपिण ॥

— B1 om lines 233 236 — (L. 233) G3 M3 4 स हि (for सिंह) K Ñ1 2 V1 3 B2 D (except D5) मदित्वा (for विमुच्य) Bom Poona eds पुन सिंहो (for नरसिंहो). — After line 233, T1 2 G1 3-5 M3 4 ins

23** हुंकारेण तदा सर्वान्दानवांस्त्रासयन्हरि ।

— (L 234) K3 4 Ñ1 2 V1 3 B1 Dn D4 D1-3 T2 G1 सर्वां, T1 G3 5 M3 4 तां तु, Bom Poona eds G(ed.) रम्यां (for दिव्यां) — After line 235, T1 2 G1 3 5 M3 4 ins

24** उत्थाय चासनात्तस्मात्सिंहनादं व्यमुञ्चत ।

— (L. 236) M3 4 क्षिपति (for चिक्षेप) B1 3 D1 (marg) घोराणि, T1 2 G1 3-5 M3-4 सिंहाय (for सिंहस्य) K4 -चेतन (for लोचन) Ñ1 2 G1 3 5 M3 4 रोषव्याकुलितेक्षण , B1 3 D5 सिंहायाद्भुतविक्रम (B1 °कर्मण-) (for °) — (L. 237) K2 3 N1 V1 3 D5 D1 4 T2 G4 M3 4 ज्येष्ठ (for श्रेष्ठ) Ñ2 सुदारुणम् (for सुभैरवम्) — (L. 238) K1-4 D1 3 धर्म (for विष्णु) K N1 2 V1 2 B2 D (except D5) [ए]व च (for [त]परम्) — K3 om lines 239-240 V3 om. line 239 — (L. 239) K3 D1 3 विष्णु (for धर्म), K4 T1 2 G1 3 M3 4 महच्चक्रम् — (L. 240) D2 वज्रम् (for चक्रम्) T1 2 G1 3 4 M3 4 महत्चर्द्ध महाभ(M3 तथा भ यम् (for °) — (L. 241) T1 2 G1 3 4 M3 4 [त]त्युग्रं, G3 घोरं (for चक्रं) K2 3 B1 महितं परम् N1 2 V1 3 Dn °तं हितम्, B1 3 D4 °तं तथा (for °तत्परम्) K3 त्रैलोक्यसमये हि तत्; D5 °क्यसंहर्त हितम्; D3 °क्यमहितान्हितम्; T1 2 G1 3 4 M3 °क्यभयदं परम् (for °) — (L. 242) T1 2 G1 3 4 M3 4 शुष्कार्द्र (for °र्द्रं) D5 शुष्कार्द्रं चाशनिद्वये (for °) — (L. 243) T1 2 G1 3 M3-4 तथोग्रं (for तदुग्रं) D5 कपाल (for कङ्कालं) — K3 D5 om lines 245 247 V3 D1 D2 om. line 245 — (L. 245) D5 ऐषीकमस्त्रं च तथा, T1 2 G1 3-5 M3 4 ऐन्द्रमस्त्र तथैषीकं (for °). — (L. 246)

वायव्यं मथन नाम कापालमथ किंकरम् ॥
तथा चाप्रतिमां शक्तिं क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ।
अस्त्रं हयशिरश्चैव सोमास्त्रं शिशिरप्रभम् ॥
पैशाचमस्त्रममितं सार्पमस्त्रं तथाद्भुतम् ।
मोहन शोषणं चैव सतापनविलापनम् ॥
दर्पणं पातन चैव त्वाष्ट्रं चैव सुदारुणम् ।
कालमुद्गरमक्षोभ्य क्षोभणं च महाबलम् ॥
सवर्तं मोहनं चैव तथा मायाधर परम् ।
गान्धर्वमस्त्रं दयितमसिरत्न च नन्दकम् ॥
प्रस्वापनं प्रमथनं वारुणं चास्त्रमुत्तमम् ।
अस्त्रं पाशुपतं चैव यस्याप्रतिहता गतिः ॥
एतान्यस्त्राणि सर्वाणि हिरण्यकशिपुस्तदा ।
चिक्षेप नारसिंहस्य दीप्तस्याग्नेर्यथाहुति. ॥
अस्त्रैः प्रज्वलितैः सिंहमावृणोदसुराधिपः ।
विवस्वान्घर्मसमये हिमवन्तमिवांशुभिः ॥
स हि वर्षानिलोद्धूतो दैत्यानां सैन्यसागर ।
क्षणेनाप्लावयत्सिंहं मैनाकमिव सागरः ॥
प्रासैः पाशैश्च शूलैश्च गदाभिर्मुसलैस्तथा ।
वज्रैरशनिकल्पैश्च शिलाभिश्च महाद्रुमैः ।
मुद्गरैः कूटपाशैश्च शूलोलूखलपर्वतैः ।
शतघ्नीभिश्च दीप्ताभिर्दण्डैरपि सुदारुणैः ॥
ते दानवाः पाशगृहीतहस्ता
महेन्द्रवज्राशनितुल्यवेगाः ।
समन्ततोऽभ्युद्यतबाहुशस्त्राः
———स्थिताख्त्रिशीर्षा इव नागपोताः ॥
सुवर्णमालाकुलभूषिताङ्गाः
श्रीनांशुकाभोगविभूषिताङ्गाः ।
मुक्तावलीदामविभूषिताङ्गा

K1 4 Ñ1 Dn D1 2 3 प्रथम (for मथनं) T2 3 G1 3 5 M2 4 वायव्य वारुण चैव (for °) T1 2 G1 3 5 M2 4 कङ्कणम् (for किंकरम्) — (L 247) V1 B1 3 T1 2 G1 3-5 M3 4 [अ]प्रतिहता (for चाप्रतिमा) K3 om. 246ᵇ–254ᵃ — (L. 248) T1 2 G1 3-5 M1 4 सोमास्त्र शिशिर तथा (for °) — M3 4 om line 249 — (L 249) Ñ1 B1 3 D6 अजितं, T1 G3, 5 दयित, T3 अहित (for अमित) K1 2 4 Ñ1 V1 3 D1-4 सत्यम्, D5 शाङ्खम् (for सार्पम्) — (L 250) G3 5 M3 4 वर्षण (for मोहन) K4 B3 T3 G1 4 विलापने (for °पनम्) — (L 251) V3 Ds2 तर्पण, B1 3 D6 जृम्भण (for दर्पण) T2 G4 दाहन, G3 तापन (for पातन) Ds1 G5 M3 4 तर्पण तापन चैव, D3 हेपण तापनं चैव, G1 तर्पणं दाहनं चैव, Bom Poona eds G(ed) जृम्भण प्रापणं चैव (for °) K3 D4 त्वाष्ट्र चैवात्र दा(D4 °प्रदा)रुणम् (for °) — (L. 252) T1 G1 3 5 M3 4 भावन (for क्षोभण) B3 D6 महाप्रभम् (for °बलम्) — (L. 253) T1 G1 4 जृम्भण (for मोहनं) K1 2 4 Ñ2 V1 3 B1 3 D (except D6) संवर्तन मोहनं च (for °) — (L 254) Ñ1 D2 T1 2 G1 3 M3 4 नन्दनम् D5 (marg as above) बन्धनम्, G3 काञ्चनम् (for नन्दकम्) — (L 255) K1 2 D2, 4 T2 G1 4 प्रशमन (for प्रमथन) K1 3 D4 दारुण, T2 G1 4 वामनं (for वारुण) — (L 257) T1 2 G1 3 5 M2 4 दिव्यानि (for सर्वाणि) — (L 258) T1 2 G1 3-5 M3 4 असृजन् (for चिक्षेप) — (L. 259) T2 G1 4 M3 प्रावृणोद् (for आ°) — (L. 261) K Ñ1 2 V1 3 B D T1 2 G1 3 4 M2 4 स शमर्षानिलोद्(K2 4 V1 2 Dn2 Ds1 M3 °द्धू)तो, D6 (marg) अतिवीर्यो बलोद्धूतो (for °) — K3 D1 4 om (hapl) line 262 — (L. 263) V1 B1 3 D6 T1 G3 5 M1 4 खड्गैश्च (for शूलैश्च) K1 D4 प्रासै प्रासैश्च शूलैश्च, Bom Poona eds G(ed) प्रासै प्राशैस्तथा शूलैर् (for °) — (L. 264) चक्रैर् (for वज्रैर्) B1 3 D6 वज्रैरशनिभिश्चैव (for °) T1 G3 5 M3 4 शाखिभिश् (for शिला°) K4 D1 3 सह (for महा) — After line 266, K1 3 B1 2 D4 ins

25** परिवार्य समन्तात्तु निहन्युस्ते हरिं तदा ।
स्वल्पमप्यस्य न क्षुण्णमूर्जितस्य महात्मन ॥

[(L. 1) B1 Bom Poona eds G(ed) निघ्नन्त्वैर्; B3 निघ्नन्त्यस्त्रैर् (for निह युस्ते) — (L. 2) K1 3 D4 शरीरस्य (for ऊर्जितस्य)]
—Before line 267, D3 ins वैशंपायन उवाच —(L. 267) T1 2 G1 3 5 M2 4 ते दानवा हस्तगृहीतपाशा — (L. 268) D3 -वेगाशनि-, D5 -तुल्या° (for -वज्रा°) — (L. 269) B D6 D3 6 -दण्डा, T1 2 G1 3-5 M3 4 -काया (for -शस्त्रा) — (L 270) K Ñ2 V1 3 B1 3 D (except D6) T1 G3 5 पन्नगेन्द्रा (for नागपोता) — (L 271) D6 -शोभिताङ्गा (for भूषि°) — K4 om (hapl) lines 272–273 — (L 272) K1-3 Ñ2 V1 3 B3 D (except D6) नाना(K3 हारा; D3 D4 नागा)ङ्गदाभो(Dn यो, D4 °भा)गवि(D3 °वि)नद्धगात्रा, B1 3 D6 चीनांशुकाभूषितभोगमा(B1 °रा)ज-; T1 2 G1 3-5 विचित्रचीनांशुकभूषिताङ्गा (G1 °बद्धमात्रा; G4 °बद्धगात्रा) — (L 273) Ds1 D5 -भूषिताङ्गा T1 2 G1 3-5

हंसा इवाभान्ति विशालपक्षाः ॥
तेषां च वायुप्रतिमौजसां वै
केयूरमालावलयोत्कटानि ।
वान्युत्तमाङ्गान्यभितो विभान्ति
प्रभातसूर्यांशुसमप्रभाणि ॥
क्षिपद्भिरुग्रज्वलितानलोपमै-
र्महास्त्रपूगैः स समावृतो बभौ ।
गिरिर्यथा सततवर्षिभिर्घनै
कृतान्धकारोऽद्भुतकन्दरद्रुमः ॥
तैर्हन्यमानोऽपि महास्त्रजालै
र्महाबलैर्दैत्यगणैः समेतैः ।
नाकम्पताजौ भगवान्प्रतापवा-
न्स्थितः प्रकृत्या हिमवानिवाचलः ॥
सतापितास्ते नरसिंहरूपिणा
दितेः सुताः पावकदीप्ततेजसा ।
भयाद्विचेलुः पवनोद्धुता यथा
महोर्मयः सागरवारिसंभवाः ॥
शतैर्धनुर्भिः सुमहातिवेगतो
युगान्तकालप्रतिमाञ्शरौघान् ।
एकायनस्थे मुमुचुर्नृसिंहे
महासुराः क्रोधविदीपिताक्षाः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

खराः खरमुखाश्चैव मकराशीविषाननाः ।
ईहामृगमुखाश्चान्ये वराहमुखसंस्थिताः ॥
बालसूर्यमुखाश्चैव धूमकेतुमुखास्तथा ।
चन्द्रार्धचन्द्रवक्त्राश्च दीप्ताग्निमुखास्तथा ॥
हंसकुक्कुटवक्त्राश्च व्यादितास्या भयावहाः ।

M3 4 मुक्तावलीभिश्च विभूषिताङ्गा —(L 275) K3 -प्रथितौ जसा (for प्रतिमौ°) —(L. 276) T2 G1 4 5 M3 -मौली- (for माला) K2 D3 वल्योज्ज्वलानि, V1 B1 2 T1 2 G1 3-5 M2 4 °त्कटानाम् (for °त्कटानि) —(L 277) K2 विभाति, K4 ऽभिभान्ति (for वि°) —(L 279) K1 2 Ds1 D4 क्षिपद्भिरुद्र (K3 °रुद्र), V1 क्षिसैरुद्रम (for क्षिपद्भिरुग्र) B D6 क्षिप्तैः समप्रज्वलितामलप्रभैर् (B3 °लोपमैर्), D3 क्षिपद्भिरत्यैर्ज्वलितानलोपमैर्, D4 Bom Poona eds G(ed) तैः प्रक्षिपद्भिर्ज्वलितानलोपमैर्, T2 2 G3 3-5 M2 4 क्षिपद्भिरुग्रैर्ज्वलिता (T1 G3 M3 °तो) महाबलैर् —(L 280) K1-3 D1 पूगैः सु- (K2 स), Ñ1 2 V3 Ds1 D5 -पूगै सु, T1 G1 M3 4 पूगाभि ; T2 पूर्णैः स, G1 6 पूगान्स (for -पूगैः स) Ñ1 समावितो (for समावृतो) — D3 om lines 282-283 —(L. 282) K1 D4 कृतान्धकाद्भुत, B2 3 °रोत्तम- (for °रोऽद्भुत-) Ñ1 B1 G1 -कन्दरद्रुमै T1 G3 °रैर्नैः, T2 G4 °रैर्द्रुमैः (for °रद्रुम) G5 M3 4 कृतान्धकारोत्तमकन्दरैर्द्रुमै (G5 °र्नैः) —(L 284) Bom Poona eds G(ed) सर्वैः सद्भः (for महाबलैर्) D1 (sup lin) समन्तात्, M3 समस्तैः (for समेतैः) —(L. 285) T1 2 G1 3-5 M3 4 नृसिंह (for प्रतापवान्) — D3 om lines 287-290 —(L. 287) V1 2 B T1 2 G3-5 M3 4 सन्त्रासिता(M3 °त)स् (for सतापितास्) Ñ1 V2 D3 T2 G1 2-5 M3 4 तेन नृसिंह (for ते नरसिंह) —(L. 288) B1 T1 G1 2 5 M3 4 -तुल्य (for -दीप्त) K3 D3 T1 M3 4 -तेजसा, B1 -वर्चस (for -तेजस) —(L. 289) K3 भयात (for भयाद्) K1 2 Ñ1 2 V1 2 Dn D3 D1 2 5 पवनोद्धता (for °द्धुता) T1 2 G1 2 3 M3 4 भयाद्विचेलुः सुमहानिलोद्धताः —T2 G1 M3 4 om lines 291-294 —(L 291) K3 सुरा, Ñ1 V3 B Dn T1 G3-5 शरैर्, V1 शरैर् (for शतैर्) V1 सुमहोग्र (for °हाति-) K1 -वेगतः, K3 V1 2 D2-4 G1 5 वेगान्, Ñ1 B Dn D3 T1 G1 -वेगा (for -वेगतो) — V3 om lines 293-294 —(L 294) K1 महाबला (for °सुरा) K1-3 Ñ1 2 V1 B D2 D4 6 T1 G3 3 -विदीपिताङ्गा (D3 °भि), K4 Dn D1 3 विदारिताक्षा ; D3 सुदीपिताक्षा (for विदीपिताक्षा)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Ds1 D1 2 — *Mention of Khila* Ñ1 V1 2 B Dn D3 D1 2 — *Subparvan* D3 पारिजातम् — *Adhy name* K Ñ1 2 V1 2 B Dn D3 D1 2 4-6 नारसिंहम्, D3 G3 M3 4 नारसिंहप्रादुर्भाव, T1 नारसिंहप्रादुर्भावे दैत्यनृसिंहयुद्धम् — *Adhy no* K3 17, V2 230, Dn Ds1 223; D2 216; D3 245; D4 224, T1 285; T2 286, G1 3 287, G4 283; M3 4 4

(L. 295) K3 दुष्टा (for खरा) K4 धूमकाशी (for मकराशी) V1 मुख्यानना (for विषा°) —(L. 296) D4 ये च (for चान्ये) D3 -संनिभा (for -संस्थिता) B3 Bom. Poona eds G(ed) वाराहसदृशाननाः (for b) — Ñ1 om (hapl.) lines 297-301 K1 D1 2 om (hapl) line 298 —(L. 298) T1 2 G1 3-5 M3 4 सर्वेचन्द्रार्धवक्त्राश्च (for a) D3 om (hapl) lines 298b-300a Dn om (hapl) lines 298b 299a K4 Ñ2 V1 2 B2 3 Ds1 D1 प्रदीप्ताग्नि ; B1 D3 प्रदीप्त- ; T1 2 G1 3-5 M3 4 ज्वलितदीप्त (for दीप्ताग्नि)

पञ्चास्या लेलिहानाश्च काकगृध्रमुखास्तथा ॥
विद्युज्जिह्वास्त्रिशीर्षाश्च तथोल्कामुखसंस्थिताः ।
महामहनिभाश्चान्ये दानवा बलदर्पिता ॥
कैलासवपुषस्तस्य शरीरे शरवृष्टयः ।
अवध्यस्य मृगेन्द्रस्य न व्यथा चक्रुराहवे ॥
एव भूयोऽपरान्घोरानसृजन्दानवाः शरान् ।
मृगेन्द्रस्योरसि क्रुद्धा निःश्वसन्त इवोरगाः ॥
ते दानवशरा घोरा मृगेन्द्राय समीरिताः ।
विलय जग्मुराकाशे खद्योता इव पर्वते ॥
ततश्चक्राणि दिव्यानि दैत्याः क्रोधसमन्विता ।
मृगेन्द्राय क्षिपन्त्याशु प्रज्वलन्तीव सर्वशः ॥
तैरासीद्गगनं चक्रैः संपतद्भिः समावृतम् ।
युगान्ते संप्रकाशद्भिश्चन्द्रसूर्यग्रहैरिव ॥
तानि चक्राणि वदनं प्रविशन्ति विभान्ति वै ।
मेघोदरदरीं घोरा चन्द्रसूर्यमहाविव ॥
तानि चक्राणि सर्वाणि मृगेन्द्रेण महात्मना ।
निगीर्णानि प्रदीप्तानि पावकार्चिःसमानि वै ॥
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो भूयः प्रासृजदूर्जिताम् ।
शक्तिं प्रज्वलितां घोरां हुताशनतडित्प्रभाम् ॥
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य मृगेन्द्रः शक्तिमुत्तमाम् ।
हुंकारेणैव रौद्रेण बभञ्ज भगवांस्तदा ॥
रराज भग्ना सा शक्तिर्मृगेन्द्रेण महीतले ।
सविस्फुलिङ्गा ज्वलिता महोल्केव नभश्च्युता ॥
नाराचपङ्क्तिः सिंहस्य सृष्टा रेजे विदूरतः ।
नीलोत्पलपलाशाना मालेवोज्ज्वलदर्शना ॥
गर्जित्वा तु यथाकाम विक्रम्य च यथासुखम् ।
तत्सैन्यमुत्सारितवास्तृणाग्राणीव मारुतः ॥
ततोऽश्मवर्षं दैत्येन्द्रा व्यसृजन्त नभोगताः ।

— (L 299) K1 2 D4 महाबला (for भयावहा) G1 4 हतास्याश्च भयानका (for ᵇ) — (L. 300) D6 T1 2 G1 3-5 सिंहास्या (for पञ्चास्या) G4 om lines 300ᵇ–303ᵃ D4 कक (for काक) — (L 301) T2 G1 2 3 M1 4 चक्रशीर्षास् (for त्रिशीर्षाश्च) D3 6 सनिभा (for संस्थिता) Bom Poona eds G(ed) तथोल्कामनिमानना (for ᵇ) — (L 302) K3 Ñ1 2 V1 2 B D3 D5 6 T1 G3 M1 महाग्राह B1 3 D6 -मुखाश् (for निभाश्) B1 रण (for बल) M4 गर्विता (for दर्पिता) — (L. 303) B1 कैलासशिखराकार- (for ᵃ) V1 B2 3 T1 2 G1 3 5 M1 4 वृष्टिभि (for -वृष्टय) — (L. 304) K3 वाबध्यस्यासुरेन्द्रस्य (for ᵃ) — (L 305) T1 G3 5 M2 4 ससस्तु बहवो घोरान्, T2 G1 4 पुनश्चान्या (G4 °श चान्या)श्च ते घोरान् (for ᵃ) K3 सृजन्तो (for असृजन्) Ñ1 दानवान् (for °वा) — (L 306) V1 क्रोधान् (for क्रुद्धा) B1 3 D2 4 मृगेन्द्रोरसि सक्रुद्धा, D8 °न्द्रस्योपरि क्रोधान् (for ᵃ) — (L. 307) T1 मृगेन्द्रेण T1 G1 4 °न्द्रसु- G3 न्द्रे सु M1 4 °न्द्रस्य (for °न्द्राय) K3 मृगेन्द्रस्य समर्पिता (for ᵇ).—(L 308) D3 विरेजुश्च धनुर्मुक्ता (for ᵃ) T2 G1 4 सागरे (for पर्वते) — (L. 309) G(ed) चास्त्राणि (for चक्राणि) B1 3 घोराणि D1 दैत्यानि, T2 G1 4 दीप्तानि (for दिव्यानि) V1 वश गता (for -समन्विता) — (L 310) Ñ1 2 V1 B Dn D4 D5 6 T1 G1 2 5 M2 4 [आ]क्षिपन्ति (for क्षिपन्ति) T1 बाणैर् (for [आ]शु) B1 3 प्रज्वलन्ति सम न्तत, D3 प्रलयन्तीव सर्वथा (for ᵇ) — (L. 311) D6 ते छायसीं गद्रां सर्वे (for ᵃ) D6 (marg.) पतद्भिश्च (for संपतद्भि) K3 समाकुलम्, T1 °वृता, T2 G1 4 M2 4 समन्तत, G3 समाहृता (for °वृतम्) D3 संपतन्त समन्तत (for ᵇ) — (L 312) B1 T1 2 G1 3 4 M3 4 चन्द्रादित्यैर् (for चन्द्रसूर्य) — After line 312, T1 2 G1 3 5 M3 4 ins

26** तानि चक्राणि दिव्यानि मृगेन्द्रेण महात्मना ।
ग्रस्तान्युदीर्णानि तदा पावकार्चिसमानि वै ॥

— D3 om (hapl) lines 313 314 — (L. 313) T1 2 G1 3 5 M2 4 विशमानानि भान्ति वै (for ᵇ) — (L. 314) T2 G1 4 श्वेतां (for घोरां) T1 G3 5 M2 4 महीधरदरीं श्वेतां (for ᵃ) — (L 315) T1 सैन्यानि; T2 G1 3 4 M2 4 [आ]दाय च (for चक्राणि) D3 क्षिप्तानि तानि चक्राणि, G5 तान्यादाय च दिव्यानि (for ᵃ) T1 3 G1 3 4 5 M3 4 चलाद हरिरूप(T1 G1 3 5 °रात्म)वान् (for ᵇ) — T1 2 G1 3 5 M3 4 om line 316 — (L 316) G5 ग्रस्तान्युदीर्णानि तदा (for ᵃ) K1 2 D4 सदृशानि (for पावकार्चि) — (L 317) Ñ1 ऊर्जया, T1 G3 5 M2 4 उज्ज्वला(G5 °ल)म् (for ऊर्जिताम्) — (L. 318) T1 G3 हतो शक्र, G1 3 4 M3 4 घृतो शक्र (for हुताशन-) Ñ2 V2 समप्रभाम् (for तडित्प्र°) — (L. 319) T1 2 G1 3–5 M2 उद्यताम् (for उत्तमाम्) — (L. 320) D3 घोषेण (for रौद्रेण) — (L. 322) V1 सज्वाला, D4 ज्वालिता (for ज्व°) T1 G1 3 5 M2 4 दिवश्च्युता (for नभ°) — (L 323) V1 2 B D3 क्षिप्ता, T1 2 G1 3–5 M2 4 प्राप्ता (for सृष्टा) — (L. 324) D3 [आ]हृद्य (for [उ]ज्ज्वल) — (L. 325) T1 G3 5 M2 स गर्जित्वा (for

नगमात्रैः शिलाखण्डैर्गिरिकूटैर्महाप्रभैः ॥
तदश्मवर्षं सिंहस्य गात्रे निपतितं महत् ।
दिशो दश प्रकीर्णं हि खद्योतप्रकरो यथा ॥
तमश्मौघैर्दितिसुतास्तदा सिंहमरिंदमम् ।
प्राच्छादयन्यथा मेघा धाराभिरिव पर्वतम् ॥
न च तं चालयामासुर्दैत्यौघा देवमास्थितम् ।
भीमवेगा बलश्रेष्ठ समुद्र इव मन्दरम् ॥
ततोऽश्मवर्षे निहते जलवर्षमनन्तरम् ।
धाराभिरक्षमात्राभिः प्रादुरासीत्समन्ततः ॥
नभसः प्रच्युता धारास्तिग्मवेगाः सहस्रशः ।
आवृण्वन्सर्वतो व्योम दिशश्चोपदिशस्तथा ॥
धाराणां संनिपातेन वायोर्विस्फूर्जितेन च ।
वर्धता चैव वर्षेण न प्राज्ञायत किंचन ॥
धारा दिवि च संसक्ता वसुधायां च सर्वशः ।
न स्पृशन्ति स्म तं तत्र निपतन्त्योऽनिशं भुवि ॥
बाह्यतो ववृषे वर्षं नोपरिष्टात्तु वृष्टवान् ।
मृगेन्द्रप्रतिरूपस्य स्थितस्य युधि मायया ॥
हृतेऽश्मवर्षे तुमुले जलवर्षे च शोषिते ।
ससृजुर्दानवा मायामग्निं वायुं च सर्वशः ॥
नभसः प्रच्युतश्चैव तिग्मवेगः समन्ततः ।
ज्वालामाली महारौद्रो दीप्ततेजाः समन्ततः ॥
स सृष्टः पावकस्तेन दैत्येन्द्रेण महात्मना ।
न शशाक महातेजा दग्धुमप्रतिमौजसम् ॥
तमिन्द्रस्तोयदैः सार्धं सहस्राक्षोऽमितद्युतिः ।
महता तोयवर्षेण शमयामास पावकम् ॥
तस्यां प्रतिहतायां तु मायायां युधि दानवाः ।
ससृजुर्घोरसंकाशं तमस्तीव्रं समन्ततः ॥
तमसा संवृते लोके दैत्येष्वात्तायुधेषु वै ।
स्वतेजसा परिवृतो दिवाकर इवाबभौ ॥
त्रिशिखां भ्रुकुटीं चास्य ददृशुर्दानवा रणे ।
ललाटस्थां त्रिकूटस्थां गङ्गां त्रिपथगामिव ॥

Colophon

गर्जित्वा तु) T1 G1 3 स गर्जित्वा यथान्याय (for ᵃ) — (L 326) D5 उत्सादितवान् (for तितवान्) K3 तृणानीव च मारुत (for ᵇ) — (L 327) K2 दैतेया (for दैत्येन्द्रा) D3 तेऽश्मवर्षं च दैत्येन्द्रा (for ᵃ) — (L 328) V3 D2 खण्डैर्, G(ed) गण्डैर् (for खण्डैर्) T2 G1 4 कूटैर् (for कूटैर्) T1 G3 5 M2 4 गिरिशृङ्गनिभैस्तथा (for ᵇ) D6 तस्य गात्रे ऽश्मवर्षं हि शिलाखण्डैर्महाप्रभैः — (L 329) T2 G1 2 3 M2 4 महामूर्ध्नि निपातितम् (for ᵇ) — (L 330) T2 G1 4 5 M2 3 खद्योतप्रसरा इव (for ᵇ) — (L 331) T1 2 G1 3–5 M3 4 तदश्मौघैर्दैत्यगणा (for ᵃ) G3 5 M3 4 छादयन् (for अरिंदमम्) — (L 332) T1 2 G1 2 3 M3 4 छादयामासुरे मेघा (for ᵃ) B D1 शैलम् (for इव) — D2 om lines 333 360 — (L 333) K1 2 D1 ताडयामासुर् (for चाल) K1 2 D1 दैतेया (for दैत्यौघा) T2 दैत्यौघा वेगमाश्रिता T2 G1 4 दैत्येन्द्रा विपदाश्रिता, M3 दैत्यौघा देहमाश्रिता (for ᵇ) — (L 334) V1 D52 भीमवेगं, T1 G3–5 M3 वेगो (for वेगा) Ñ1 Bom Poona eds G(ed) पर्वतम् (for मन्दरम्) — (L 335) Ñ1 विगते, Ñ2 V1 2 D3 G5 विहिते, B1 2 G2 M3 निहते, T1 ऽपि हते (for निहते) D2 ततोऽश्मवर्षेण सम M2 पर्वमयज् (for ᵃ) K1 जलवर्षमनन्तरम् (for ᵇ) — (L 336) धाराभी रज्जुमालाभि (for ᵃ) — (L 337) D1 2 3 स्निग्ध (for तिग्म) T1 2 G1 2 4 M2 4 समन्तत (for सहस्रश) — (L 338) D1 2 पर्वतान् (for सर्वतो) D4 (marg) 5 भूमिं (for व्योम) D2 om lines 338ᵇ 339ᵃ — (L 341) V3 D52 ससृक्ता ; G1 सवाधा (for संसक्ता) T1 G2 3 M2 4 धारा वै दिवि संबद्धा (for ᵃ) — (L 342) D4 सम, T2 स्थितं (for स्म त) T1 2 G3–5 M2 देव (for तत्र) T2 G1 भुव स्थले (for ऽनिशं भुवि) — (L 343) K2 V3 D1 2 ववृधे, V1 T1 2 G3 4 M2 4 ववृधुर् (for षे) K2 V1 D2 दृष्टवान्, Ñ1 V3 B3 D3 वृष्टिमान्, B1 3 D5 T1 G1 2 5 M2 3 तोयदा, Dn D5 वृष्टय (for वृष्टवान्) — (L 344) G3 5 रूपेण (for रूपस्य) — (L 345) T2 G1 2 M3 समन्तत (for च सर्वश) B1 2 अग्निवायुसमीरिताम्, T1 G3–5 M2 वह्नि(M3 अग्नि)वायू समन्तत (for ᵇ) — T2 G1 M2 4 om lines 347 350 — (L 347) K3 4 Ñ1, 2 V3 D3 D1 तिग्मवेगा, D2 तेजा (for वेग) — K1 2 D4 om (hapl) line 348 — (L 348) V1 B1 2 हुताशन (for समन्तत) — (L 351) B1 2 T1 2 G1 2 5 M2 4 महाद्युम(M3 4 न्म)ति (for ऽमितद्युति) — (L 353) D6 दानवा युधि मायया (for ᵇ) — G3 om lines 354–357 — (L 354) T1 G3 M2 4 तस्मै (for तीव्र) — (L 356) T1 2 G1 2 M2 4 [आ]भवत् (for [आ]बभौ) — (L 357) Ñ1 त्रिशाखां (for त्रिशिखां) K3 धास्ये, T1 G1 तस्य (for चास्य) — (L 358) K3 ललाटस्थ (for त्रिकूटस्थां)

Colophon om in D2 T1 2 G1 3–5 M2 4 — *Mention*

वैशंपायन उवाच ।
ततः सर्वासु मायासु हतासु दितिनन्दनाः ।
हिरण्यकशिपु दैत्या विषण्णाः शरणं गताः ॥
ततः प्रज्वलितः क्रोधात्प्रदहन्निव तेजसा ।
हिरण्यकशिपुर्दैत्यश्चालयामास मेदिनीम् ॥
ततः प्रक्षुभिताः सर्वे सागराः सलिलाकराः ।
चलिता गिरयः सर्वे सकाननवनद्रुमाः ॥
तस्मिन्क्रुद्धे तु दैत्येन्द्रे तमोभूतमभूज्जगत् ।
तमसा समवच्छन्नं न प्राज्ञायत किंचन ॥
आवहः प्रवहश्चैव विवहश्च समीरणः ।
परावहः संवहश्च उद्वहश्च महाबलः ॥
तथा परिवहः श्रीमान्मारुता भयशंसिनः ।
इत्येते क्षुभिताः सप्त मारुता गगनेचराः ॥
ये ग्रहाः सर्वलोकस्य क्षये प्रादुर्भवन्ति वै ।
ते ग्रहा गगने दृष्टा विचरन्ति यथासुखम् ॥
अयोगतश्चाराशु सर्वेष्वृक्षेषु चन्द्रमाः ।
सग्रह सहनक्षत्रं प्रजज्वाल नभो निशि ॥
विवर्णत्वं च भगवान्गतो दिवि दिवाकर ।
कृष्ण कबन्धश्च महाँल्लक्ष्यते स्म नभस्तले ॥
अमुञ्चच्चासिता सूर्यो धूमवर्ति महाभयाम् ।

of the Epic K4 Dn Ds2 D1 4 5 — *Mention of Akhila* V1 3 B Dn Ds D1 5 — *Adhy name* K Ñ1 2 V1 3 B Dn Ds D1 4 6 नारसिंहम् — *Adhy no* V2 231; Dn D6 230, D2 217, D4 125

D4 T2 G1 3 5 M2 4 om the ref — (L 359) K4 D3 सर्वाश्च (for °सु) K3 -दानवा (for -नन्दना) T1 G3 5 M2 हतासु युधि दानवा (for b) — K4 D4 om lines 360–361 — (L 360) Ñ1 D5 G5 दैत्य T1 G3 4 सर्वे (for दैत्या) — (L 361) V2 D3 T1 प्रदसन् (for प्रदहन्) V1 B1 3 D6 चक्षुषा (for तेजसा) — *T2 G1 M2 ins after* line 361 M4 after line 364

27** नाद महान्तमकरोन्मृगेन्द्रस्येव पश्यत ।

— T2 G1 M2, 4 om lines 362–364 — (L 362) Ñ2 ज्वरयन्निव मेदिनीम् (for b) — (L 363) K4 प्रक्षोभिता (for प्रक्षु°) D5 सागराश्च समन्तत (for b) — K2 3 N1 D3 om lines 364–365 T1 G3 4 om line 364 — (L 364) V1 3 B D3 D6 काननानि च सर्वश (for b) — (L 365) V1 3 युद्धे तु; D3 युध्यति (for क्रुद्धे तु) T2 तमोम यम् (for °भूतम्) — T2 G1 M2 4 om line 366 — (L 366) K2 तेजसा (for तमसा) *K3 3 V1 3 D3 T1 G3 4* तमसा समवच्छन्ना (for a) — After line 366 T1 G3 4 ins

28** तदा हिरण्यकशिपु क्रुद्ध कालान्तकोपम ।

— (L 367) Bom ed अवह (for आ°) D1 G(ed) सम ञ्जन (for समीरण) — After line 367, Ñ1 ins

29** एते चान्ये च बहवो घोरा दानवयोधिन ।

— (L 368) Ñ1 Bom ed G(ed) परा(Ñ1 विव)ह सवह श्च (for a) D3 समीरण (for महाबल) — (L 369) B1 3 D6 T1 G3 5 उत्पात, M2 4 उत्पाता (for मारुता) T2 G1 4 उत्पातानि महान्ति च (for b) — (L 370) K4 मारुता (for क्षुभिता) K1 (marg) Ds1 (also as above) सर्वे (for सप्त) K4 क्षुभिता, G5 M2 4 मरुतो (for मारुता) — (L 371) T1 भय, G3 5 भये (for क्षये) — (L 372) Ds1 दुष्टा, D3 T1 G3 5 M2 4 दृष्टा, G1 दृष्ट (for दृष्टा) B1 3 D6 व्यचरन्वै, T1 2 G1 3–5 M2 4 व्यच रन्त (for विचरन्ति) — After line 372, T1 2 G1 3–5 M2 4 ins

30** कल्पान्त इव समभवत्क्षुब्धा देवा सवासवा ।
विचेरुर्मोहितास्तत्र तथा कल्पान्तशंसिन ॥
पुष्कलावर्तकास्तथा मेघा प्रावर्षन्त समन्तत ।
तस्मिन्प्रकुपिते दैत्ये क्षुब्धो मूलसमूलक ।

[L 1) T2 M2 कल्पान्तश्च समभूत (M2 °मभवत्) (for a) M2 क्रुद्धा (for क्षुब्धा) — (L 3) G4 M2 प्रावर्तन्त (for °षन्त) T2 G4 सहस्रश (for समन्तत) — (L 4) G1 प्रकोपिते (for प्रकुपिते) M2 तस्मिन्कुपितदैत्येन्द्र (for a) T1 G4 लोक (for मूल) T1 -समाकुल (for -समूलक)]

— (L 373) T1 G3 5 अथोगतश् (for अयो°) K1 Ñ1 D5–8 च तारासु, B1 D6 चाभ्यचरद्, B2 G2 3 M4 चाप्यचरद्; T1 G4 चाप्यभचद्, M2 चापि चरद् (for चचारासु) D1 Bom Poona eds G(ed) सतत (for चन्द्रमा) K2 3 सर्वभृक्षेषु चन्द्रमा, V1 3 सर्वेष्वृक्षेषु च°, B1 3 D6 T1 G3 5 M2 4 योग दिवि (T1 G4 निशि) निशाकर (B3 °च)र Ds1 D2 सर्वक्र(D2 °र)क्षेषु चन्द्रमा (for b) — (L 374) Ñ1 G1 4 M2 समह; T1 °हा (for °ह) T2 G3 -नक्षत्रास्, G4 M2 4 °त्रैस्; G5 °त्रस् (for °त्र) Bom Poona eds G(ed.) नृप (for निशि) T1 G3–5 M2 4 तारापतिररिंदम (for b) — (L 375) T1 G1 3 M2 विवर्णता (for °त्व) — (L 376) T1 2 G1 4 तदा (for महाँ°) K1 4 D1 ऽस्य, Ñ2 G1 4 M2 तु (for स्म) K1 3 D4 महीतले; T1 2 G1 3–5 M2 महान्दिवि (for नभस्तले) — (L 377) K2 4 अव

गगनस्थश्च भगवानभीक्ष्णं परिविप्यते ॥
सप्त धूमनिभा घोराः सूर्या दिवि समुत्थिताः ।
सोमस्य गगनस्थस्य ग्रहास्तिष्ठन्ति शृङ्गगाः ॥
वामे च दक्षिणे चैव स्थितौ शुक्रबृहस्पती ।
शनैश्चरो लोहिताङ्गो लोहितार्कसमद्युतिः ॥
समं समभिरोहन्ति दुर्गाणि गगनेचराः ।
शृङ्गाणि शनकैर्घोरा युगान्तावर्तका ग्रहा. ॥
चन्द्रमाः सह नक्षत्रैर्ग्रहैः सप्तभिरावृतः ।
चराचरविनाशाय रोहिणीं नाभ्यनन्दत ॥
गृहीतो राहुणा चन्द्र उल्काभिरभिहन्यते ।
उल्काः प्रज्वलिताश्चन्द्रे प्रचेलुर्घोरदर्शनाः ॥
देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत शोणितम् ।

अपतद्गगनादुल्का विद्युद्रूपाशनिस्वना ॥
अकाले च द्रुमाः सर्वे पुष्पिताश्च फलन्ति च ।
लताश्च सफला सर्वा याः प्राहुर्दैत्यनाशनम् ॥
फले फलान्यजायन्त पुष्पे पुष्पं तथैव च ।
उन्मीलन्ति निमीलन्ति हसन्ति च रुदन्ति च ॥
विक्रोशन्ति च गम्भीरं धूमायन्ति ज्वलन्ति च ।
प्रतिमाः सर्वदेवाना कथयन्ति युगक्षयम् ॥
आरण्यैः सह संसृष्टा ग्राम्याश्च मृगपक्षिणः ।
चुक्रुशुर्भैरवं तत्र मृगेन्द्रे समुपस्थिते ॥
नद्यश्च प्रतिलोमानि वहन्ति कलुषोदका. ।
न प्रकाशन्ति च दिशो रक्तरेणुसमाकुलाः ॥
वानस्पत्या न पूज्यन्ते पूजनार्हाः कथचन ।

चंच (for समुत्थच) T1 G3 5 M2 4 भूयो T3 G1 छाया (for सूर्या) Dn धूममूर्ति (for °वर्ति) V3 T2 G1 मथावद्दाम् (for महाभगाम्) T1 G3-5 धूममाला विभावसु , M2 4 °वर्तिर्विभावसु (for ⁵) —(L 378) B2 3 D8 सतत (for अभीक्ष्ण) K1 3 4 Dn D1 6 तप्यते, Ñ3 V1 3 दृश्यते, T1 2 G1 3 वीक्ष्यते (for विप्यते) —(L 379) G2 साक्षि (for सप्त) B1 Dn सूर्यादिव (for सूर्या दिवि) Ñ2 V1 3 Ds2 समुच्छ्रिता (for °त्थिता) —(L 380) D3 सोमश्च गगनस्थाश्च (for ᵃ) —(L, 381) T1 2 G1 3 5 पार्श्वे (for चैव) V1 सूर्ये (for शुक्र) —(L 382) K4 लोहिताक्षो (for °ङ्गो) K3 लमे शनैश्चरस्तस्यौ (for ᵃ) K2 D4 T2 G4 लोहिताङ्ग (for °र्क) —(L 383) Ñ1 2 V1 3 Ds1 G1 रोहन्त (for °न्ति) B1 3 D8 G1 सम समध्यरो(B3 °ध्ये रो)-हन्त, T1 2 G3 5 M2 सम समधिरोहन्त (for ᵃ) K3 रिष्टानि, Ñ1 पुराणि, B1 3 D6 T1 2 G1 3 5 M2 4 सर्वे च (for दुर्गाणि) —(L 384) Bom Poona Cal eds G(ed) कनकैर् (for शन°) D2 युगान्तावर्तसन्निभा (for ᵇ) —(L 385) B1 3 D6 G3 5 M2 4 चन्द्रमाश्च सनक्षत्रो (for ᵃ) M2 4 ग्रहै सह तमोनुद (for ᵇ) —(L 386) V1 D3 चचार च (for चराचर) K4 Dn D1 2 विनाशार्थं, D3 विचारेण (for विनाशाय) B1 D6 वर्तेत, D5 नान्दयत् (for °त) —(L 387) B1 3 D6 सूर्ये (for चन्द्र) T1 G3-5 M2 4 इव (for अभि) D8 सूर्यश्चैव महाग्रह (for ᵇ) —(L 388) D3 M2 सर्वा , T1 G3 चन्द्र (for चन्द्रे) K3 D3 4 प्रचेतुर् K2 D5 प्रचेरुर्, B1 स चेलुर् (for प्रचे°) T1 G3 5 M2 4 व्यचरन्त (G1 विचरन्ति , G5 व्यचरन्त) यथासुखम् (for ᵇ) —(L 389) K3 Ñ1 B1 Ds D1 2 T1 ऽप्यवर्षत , K1 स्य° , M2 ऽथ वर्षति (for ऽप्यवर्षत) —(L 390) V1 3 विद्युदुल्का (for °द्रूपा) K2 4 Ñ1 D1 2 3 विद्युद्रूपा सनिस्वना , N2 विद्युदुल्कासमस्वना, B1 °द्रूपा महाशनि , D3 °च्छायासमन्विता , T1 2 G1 3 5 M2 4 °द्रूपास्तथाशुभा (for ᵇ) —(L 391) B1 3 D8 T2 2 G1 3 5 M2 4 स द्रुमा , Bom Poona Cal eds G(ed) पादपा (for च द्रुमा) K4 Ñ1 V1 3 Dn2 Ds D2 6 D1 6 पुष्पन्ति च, N2 B Dn1 D2 3 T1 G3 पुष्प्यन्ति च, T2 G1 4 5 M4 पुष्पवन्त , M2 पुष्पयन्ति (for पुष्पिताश्च) — T2 G2 M1 *om* (hapl.) lines 392–395 K2 om (hapl) lines 392 394 —(L 392) V3 L2 सकला , D3 विविधा , D6 फलिता (for सफला) D3 नाशना , T1 नाशिन , G4 नाशिनी (for नाशनम्) M2 यदाहुर्दैत्यनाशनम् (for ᵇ) —(L 393) [अ]दृश्यन्त (for [अ]जायन्त) —(L 395) T1 G4 क्रोशन्ति स्म (for विक्रोशन्ति) B1 3 D6 G3 5 M2 धूमायन्ते , B2 G4 धूमयन्ति , G(ed) धूमवन्ति (for धूमायन्ति) —(L 396) D6 भूताना (for देवाना) K1 V3 B2 3 Dn Dn Ds1 D3 6 कथयन्त्यो , K3 Ñ1 3 B1 Ds2 °यन्तो, D4 °यन्ते (for °यन्ति) D1 पुरा कृतम् (for युगक्षयम्) K4 D2 कथयन्ते पुरा कृतम्, T1 2 G1 3-5 M2 4 °न्त्यो (T2 G2, 5 °न्तो) महत्भयम् (for ᵇ) —(L 397) T2 M2 सहृष्टा (for संसृष्टा) —(L 398) Ds1 चक्रुशुर् (for चुक्रुशुर्) T2 G1 3-5 M2-4 मृगयूथ (G3 5 M2 °युद्ध) उपस्थिते , M1 मृगयुद्ध इव स्थिते (for ᵇ) —(L 399) B D3 लोम वै, D2 T1 लोमा हि T2 G1 3 5 M2 4 कूलानि वै (for लोमानि) — After line 399, K Ñ2 V1 3 B2 D (except D4) ins

31** अपराह्णगते सूर्ये लोकाना क्षयकारके ।

—(L 400) Dn1 बहुरेणु , D3 सर्वरेणु (for रक्तरेणु). —(L 401) K1 2 4 Ñ2 3 Dn1 D1 2 3 T2 G1, 4 M2 4 व

वायुवेगेन हन्यन्ते भिद्यन्ते प्रणुदन्ति च ॥
तदा च सर्वभूताना छाया न परिवर्तते ।
अपराह्णगते सूर्ये लोकाना च युगक्षये ॥
तदा हिरण्यकशिपोर्दैत्यस्योपरि वेश्मनः ।
भाण्डागारायुधागारे निविष्टमभवन्मधु ॥
असुराणा विनाशाय सुराणा विजयाय च ।
दृश्यन्ते विविधोत्पाता घोरा घोरनिदर्शनाः ।
एते चान्ये च बहवो घोरा ह्युत्पातदर्शना ।
दैत्येन्द्राणा विनाशाय दृश्यन्ते कालनिर्मिता ॥
ततो हिरण्यकशिपुर्गदामादाय सत्वरम् ।
अभ्यद्रवत वेगेन धरणीमनुकम्पयन् ॥
हिरण्यकशिपुर्दैत्यः पदा संघृष्टवान्महीम् ।
सदष्टौष्ठपुटः क्रोधाद्वराह इव मूर्छितः ॥
मेदिन्या कम्पमानाया दैत्येन्द्रेण महात्मना ।
महीधरेभ्यो नागेन्द्रा निष्पेतुर्भयविह्वलाः ।
विषज्वालाकुलैर्वक्त्रैर्विमुञ्चन्तो हुताशनम् ॥
चतुःशीर्षाः पञ्चशीर्षाः सप्तशीर्षाश्च पन्नगाः ।
वासुकिस्तक्षकश्चैव कर्कोटकधनंजयौ ।
एलापत्रः कालियश्च महापद्मश्च वीर्यवान् ॥
सहस्रशीर्षधृद् नागो हेमतालध्वजः प्रभुः ।

V1 s Dn वा)निरभ्यो D6 भूजार्थ (for भूजनार्थ) —(L 402) D5 भिद्यन्ते, T1 G1 नोद्यन्ते (for हन्यन्ते) Ñ3 V1 s B3 प्रणदन्ति (for प्रणु°) K1 2 4 Ñ1 Dn D1-4 भिद्यन्ति (D3 हन्यन्ते) प्रणश्यन्ति च, B1 3 D3 D6 भज्यन्ते (B1 °न्ति) प्रणदन्ति च, D5 भिदन्ति प्रद्रमन्ति च, T1 2 G1 3 5 M2 4 भज्यन्ते प्रपत(T2 G4 च भ्रम)न्ति च (for b) —(L 403) M3 यदा न (for तदा च) —(L 404) T1 G3 5 M4 अपरेण (for अपराह्ण) T3 G1 M3 अपरेण गत सूर्यो (for a) K1 2 D4 दिन (for युग) V1 B1 3 D6 लोकानां क्षयकारके, T1 2 G1 3 5 M2 4 °ना युगसक्षये (for b) — After line 406 Ñ3 B Dn Ds D5 6 ins

32** तथैव चायुधागारे धूमराजिरदृश्यत ॥
स च दृष्ट्वा महोत्पातान्हिरण्यकशिपुस्तदा ।
पुरोहित तदा शुक्र वचन चेदमब्रवीत् ॥
किमर्थं भगवन्नेते महोत्पाता समुत्थिता ।
श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन पर कौतूहल हि मे ॥
शुक्र उवाच ।
शृणु राजन्नवहितो वचन मे महासुर ।
यदर्थमेते दृश्यन्ते महोत्पाता महाभया ॥
यस्यैते संप्रदृश्यन्ते राज्ञो राष्ट्रे महासुर ।
देशो वा ह्रियत तस्य राजा वा वधमर्हति ॥
अतो बुद्ध्या समीक्षस्व यथा सर्वं प्रणश्यति ।
वृत्तक्षय हि नचिरादविष्यति न संशय ॥
एतावदुक्त्वा शुक्रस्तु हिरण्यकशिपु तदा ।
स्वस्तीत्युक्त्वा तु दैत्येन्द्रं जगाम स्व निवेशनम् ।
तस्मिन्गते तु दैत्येन्द्रो ध्यातवान्सुचिर तदा ।
आसाचक्र सुदीनात्मा ब्रह्मवाक्यमनुस्मरन् ॥

[(L. 1) D5 अभ्युद्दश्य (for अ°) —(L. 4) Ñ3 किमिदं (for किमर्थं) —(L 5) B D3 D5 कार्त्स्न्येन (for तत्त्वेन) —(L. 6) Ñ1 B D5 6 वदतो, Dn गदतो (for वचनं) —(L 7) Dn इद (for दन्ते) —(L. 9) Bom Poona eds G(ed) ह्रियत् (for ह्रियत्) B1 D5 वध्यति (for अर्हति) —(L. 10) Ñ2 B1 D5 प्रपश्यसि, B3 D5 6 प्रहीष्यसि (for प्रणश्यति) —(L. 11) Ñ2 B3 D3 D5 6 महद्भयं (for वृ°). — D6 om lines 13–14 —(L 14) D5 शक्रदैत्ये (for स दैत्ये न्द्रो) Ñ2 B1 2 ध्यात्वा तु, B3 D3 D5 ह्यध्यास्त (for ध्यातवान्)]

— Ds2 om lines 407 410 K3 om line 407 T3 om (hapl) lines 407b 410a —(L 408) T1 G1 3-5 M2 4 घोरा घोराभि(M3 °घ)रासिन (for b) —(L. 409) Ñ1 B1 3 D6 सभवा (for °दर्शना) T1 G1 3 5 M2 4 घोरोत्पाता समुत्थिता (for b) —(L 410) B1 3 D6 T1 G1 3-5 M2 4 दैत्येन्द्रस्य (for °न्द्राणा) D3 दृश्यन्त्युल्का विनिर्मिता (for b) —T3 G1 M4 om lines 411–412 —(L. 412) K4 अभ्यद्रवच्च Dn1 °द्रवन्ते (for °द्रवत) Ñ3 क्रमेण (for वेगेन) —(L. 413) K3 4 D1-3 5 T2 G2 M4 तदा (for पदा) K1 4 B1 D1 4 संस्पृष्टवान्, K3 Ñ1 3 V1 3 B3 D3 D6 समृष्ट°, K3 D5 मृष्ट° (for संघृष्ट°) B3 यदा रोषेण वै महीम्, D1 तदा स हतवान्महीम् (for b) — After line 413, B3 ins

33** संस्पृष्टवांस्तदा सर्वं जगद्वैतदकम्पयत् ।

—(L 414) M3 सदष्टोष्ठपुट क्रोधात् (for a) Ñ1 2 V1 3 B Dn Ds D2 3 4 6 T1 2 G1 3 4 M2 4 पूर्वज (for मूर्छित) — After line 414 T1 G1 3 5 M2 4 ins

34** तथा क्रुष्टे नृपश्रेष्ठ तस्मिन्धारे महासुर ।
चचाल पृथिवी सर्वा सशैलवनकानना ॥

[(L 1) G1 3 M2 क्रुद्धे (for क्रुष्ट) G3 M1 श्रेष्ठ (for श्रेष्ठ)]

—(L. 416) Ds1 महेन्द्रेभ्यो * नागेन्द्रा, T1 G3 5 M2 4 महीधरा नागगणा; T2 G1 °धराणां च गणा (for a) T1 2 G1 3-5 M2 4 निष्पेतुरमितौजस (for b) —(L. 420) V1 °शाह्वर, D5 °पन्नग (for पद्मक) —(L. 422) T1 2 G1 4-5

शेषोऽनन्तो महीपालो दुष्प्रकम्पः प्रकम्पितः ॥
द्वीपान्यन्तर्जलस्थानि पृथिवीधरणानि च ।
तदा क्रुद्धेन दैत्येन कम्पितानि समन्ततः ॥
आपश्च सहसा क्षुद्धा दुष्प्रकम्प्यरसाः शुभाः ।
नदी भागीरथी चैव सरयूः कौशिकी तथा ॥
यमुना चैव कावेरी कृष्णा वेण्णा तथैव च ।
सुवेण्णा च महाभागा नदी गोदावरी तथा ॥
चर्मण्वती च सिन्धुश्च तथा नदनदीपतिः ।
मेकलप्रभवश्चैव शोणो मणिनिभोदकः ॥
सुस्रोता नर्मदा चैव तथा वेत्रवती नदी ।
गोमती गोकुलाकीर्णा तथा पूर्वा सरस्वती ॥
मही कालनदी चैव तमसा पुष्पवाहिनी ॥
जम्बूद्वीपं रत्नवन्तं सर्वरत्नोपशोभितम् ।
सुवर्णकूटकं चैव सुवर्णाकरमण्डितम् ॥
महानदश्च लौहित्यः शैलकाननशोभितः ।
पत्तनं कोशकारणां द्रुमिलं रजताकरम् ॥
मागधांश्च महाग्रामान्पुण्ड्रान्वङ्गांस्तथैव च ।
सुह्मान्मल्लान्विदेहांश्च माल्वान्काशिकोसलान् ॥

M2 4 महाभागो (for महीपालो) — (L 423) T1 2 G1 4 धारणानि (for धर°) — K1 2 D4 om line 424 — (L 424) T2 G1 4 5 M2 4 सह (for तदा) Ñ1 B3 D6 क्रुद्धेन सह दैत्येन, B1 सह दैत्येन क्रुद्धेन, T1 G3 सहक्रुद्धोऽथ G5 °द्धेन) दैत्येन (for °) — After line 424, K Ñ1 2 V1 3 B Dn Ds D1 4 6 ins

35** पातालतलचारिण्यो नागतेजोधरा शिवा ।
[B1 3 D6 वासिन्यो (for चारिण्या) D3 लोकधरा (for तेजोधरा) K3 नागबध्वा गतप्रभा (for °)]

While, D5 T2 G1 3 5 M2 4 ins after line 424 B2 after line 425

36** नागास्तेजोधराश्चापि पातालतलचारिण ।
[B2 बलधरा (for धराश्चापि) M4 नागतज पर चाप (for °) B1 G4 वासिन D5 गोचरा (for चारिण)]

B2 G3 M2 cont T1 ins after line 424

37** पाताले सहसा क्षुब्धे दुष्प्रकम्प्या प्रकम्पिता ।
[B2 क्षुब्धा B3 दुष्प्रकम्पा रसागता (for °)]

— (L 425) K3 जालाश्च, T2 G1 4 M1 पाताले (for आपश्च). D2 Ds2 D5 3 T1 2 G1 3 5 क्षुब्धा, D3 क्षुद्धा, M4 क्षुब्धे (for क्षुद्धा) K5 तमा शुभा, Ñ3 V1 3 रसावहा, B2 तरा शुभा (for रसा शुभा) T1 G3 5 M3 दुष्प्रकम्प्या ध(G5 °म्प्या प)रागता, T3 G1 3 °म्प्या रसावहा, M1 °म्प प्रकम्पित (for °) — After line 426, D2 ins

38* सुवेदेहा तथा तापी अन्या नद्यस्तथैव च ।

— (L 427) T1 यमुना च शुभा प्रोक्ता (for °) T2 om lines 427°–431° T2 G1 3 5 कृष्णा वेणी च गोमती (G1 3 शोभना) (for °) — (L 428) K3 V3 सुवेल्ला च, K4 D1 सु(Ñ4 स)वेल्ला च, Ñ3 सुवर्णा च, D5 D6 सुप्रवेणा, D2 सुवेण्या च, G1 4 सुवेणी च, G3 6 M1 सुप्रभद्रा (for सुवेण्णा च) K5 सुदेष्णा चन्द्रभागा च (for °) — Dn2 om lines 429 430 — (L 429) G3 5 नदीमयम् (for °पति) T2 G1 4 तथा भोगवती नदी (for °) — (L 430) G3 5 मेखला Bom ed मेकला (for मेकल) M3 om (hapl) lines 430°–435° K3 शोणो नदनदीपति (for °) — (L 431) Ñ2 त्रिस्रोता, G(ed) सुश्रोणा (for सुस्रोता) T1 G1 3 5 M1 नर्मदा च शुभस्रोता (for °) T2 G1 चाम्रवती (for वेत्र°) — (L 432) N2 Dn2 पूर्णा, B1 3 M1 पूर्वे (for पूर्वा) — (L 433) K1 3 Ñ4 2 V1 3 B Dn Ds D2 6 T2 G3 5 मही (for नदी) Ds2 तामसा, D3 तपसा; D5 तमस्सा (for तमसा) Ñ1 D2 3 T1 G3 पुण्य (for पुष्प) — *After line 433, N2 B1 3 D2 3 Dn Ds D6 6 ins*

39** सीता चेक्षुमती चैव देविका च महानदी ।
[B3 Bom Poona eds G(ed) सिता (for सीता) Ñ2 Dn वेणिका (for देविका)]

— (L 434) K3 D5 रत्नवत्क, T1 °वर T2 °हुत, G3 °वरं (for °वन्त) B1 3 D3 जाम्बूनदो रत्नाचित, B1 जम्बुद्वीपो रत्नचित (*for* °) B2 3 शोभित (*for* °तम्) K1 2 D2 सर्वद्वीपोपशोभितम्, T2 G1 4 सार्वभौमोप° (for °) — (L 435) Ñ1 B1 V1 3 Ds1 कुम्भक, P2 3 D6 कुडुपकस्, Dn °कटकं, Ds2 कुड्मक T1 G3 5 M1 कुम्भ G1 4 रूपक (for कूटक) B1 D4 मण्डित (for °तम्) — (L 436) K4 D1 लौहित्य, V1 D5 लाहित्य, D2 T1 2 G1 3 लौहित्य K2 2 Ñ1 M2 4 महानद लौहित चैव (hypermeteric), V1 Dn D1 °नद च लौहित्य, G3 °नाद च लोहित्य (for °) K1 2 Ñ2 V2 Dn D1–5 G3 4 M2 4 शोभितम् (K2 °नम्), K6 भूषितम्; V1 मण्डितम्, B1 3 D6 सूचित (for शोभित) — (L 437) K1 D5 T1 पत्तनं कौशिकारण्यं, K2 3 N1 3 B1 3 Dn D1 2 4 5 T1 °न कौशि(K3 कोश , G1 कोशि)कारागां, D2 °न कौशिकेयानां (for °) K1 द्रिमिडं, K3 Ñ3 V1 3 B3 Dn Ds D1 T3 G1 द्रविड K4 द्रमिड च, N2 द्रिमिर, D2 द्रिमि च, D5 मिरि च, D6 द्रुम च, D3 द्राविडा, M2 4 भूमिश्च (for द्रुमिलं) B1 3 द्रविडा रत्नाकरा (B3 °रत्ना) D1 मद्रि रजतकण्टकम्, T1 G3 4 भूमिश्च रजताकरा, G1 द्रुमश्च रजताकर (for °)

भवनं वैनतेयस्य सुपर्णस्य च कल्पितम् ।
कैलासशिखराकार यत्कृत विश्वकर्मणा ॥
रक्ततोयो भीमवेगो लोहितो नाम सागरः ।
शुभः पाण्डुरमेघाभः क्षीरोदश्चैव सागर ॥
उदयश्चैव शैलेन्द्र उच्छ्रितः शतयोजनः ।
सुवर्णवेदिकः श्रीमान्नागपक्षिनिषेवितः ॥
भ्राजमानोऽर्कसदृशैर्जातरूपमयैर्द्रुमैः ।
सालैस्तालैस्तमालैश्च कर्णिकारैश्च पुष्पिते ॥
अयोमुखश्च विपुलः पर्वतो धातुमण्डितः ।
तमालवनगन्धश्च पर्वतो मलयः शुभ ॥
सुराष्ट्राश्च सुवाहीरा शूराभीरास्तथैव च ।
भोजा. पाण्ड्याश्च वङ्गाश्च कलिङ्गास्ताम्रलिप्तकाः ॥
तथैवान्ध्राश्च पौण्ड्राश्च वामचूडाः सकेरलाः ।
क्षोभितास्तेन दैत्येन सदेवाः साप्सरोगणा ॥
अगस्त्यभवन चैव यदगस्त्यकृत पुरा ।
सिद्धचारणसघैश्च सेवितं सुमनोहरम् ॥
विचित्रनानाविहग सुपुष्पितलताद्रुमम् ।
जातरूपमयैः शृङ्गैरप्सरोगणसेवितम् ॥
गिरिः पुष्पितकश्चैव लक्ष्मीवान्प्रियदर्शनः ।
उत्थितः सागर भित्त्वा वयस्यश्चन्द्रसूर्ययोः ॥
रराज सुमहाशृङ्गैर्गगनं विलिखन्निव ।
चन्द्रसूर्यांशुसकाशैः सागराम्बुसमावृतः ॥
विद्युत्वान्पर्वतः श्रीमानायत. शतयोजनम् ।
विद्युता यत्र सपाता निपात्यन्ते नगोत्तमे ॥

—(L 438) K1 2 Ñ2 V1 B Ds2 D1 6 T1 G5 मगधाश्च, K3 Ñ3 D1 3 मगधाश्च, Ds2 D2 G4 मागधा(D2 °ध)श्च, T2 G1 महामाधा (for मागधोश्च) K1 2 T2 G1 महाप्रामा, K3 °माहान, Ñ2 V3 °भागान्, V1 B1 3 D4 6 G3 5 °ग्रामा°, B1 °भागा Ds °वङ्गा T1 °म्राहा (for °ग्रामान्) K1 Ñ1 V1 B Ds1 D2 4 6 पुण्ड्रा वङ्गास्, Bom Poona eds G(ed) अङ्गा न्वङ्गास् (for पुण्ड्रान्वङ्गास्) —(L 439) K1 2 V1 D1 सुह्मा मह्रा विदेहाश्च, K3 सुराष्ट्राश्च विदेहाश्च; K4 सुम्भान्मह्रान्वै देहोश्च, B1 सुह्मा पद्मा शिपाश्च, D3 सुह्मा पद्मा विदेहाश्च; D1 सुह्मान्मत्तान्विदेहाश्च, D3 भोजान्पर्णान्व°, T1 G1 सिंहा माला (G3 मत्स्या) विदहाश्च, T2 G1 4 सर्वा मह्रा विदेहाश्च (for °) Ñ2 -कौशिका, D2 -कौशिकान् (for -कोसलान्) K1 2 V1 B D3 D4 6 T1 2 G1 3 5 M3 4 मालवा का(T1 G3-5 मल्दा का-, T3 G1 मलया का, G4 मगधा का, M3 4 मल्दान्का) शिकोशला (for °) —(L 440) Ñ1 V2 D4 भुवन (for भ°) K3 D4 भवन वै तेनसस्य (for °) T1 G3-5 M3 सुप(M3 °ध)र्णस्याप्यकल्पयत् (G1 5 °ल्पत); M4 सुवर्णं चा--ल्प यत् (for °) —(L 442) D3 बहु- (for रक्त) K4 Ñ1 3 V2 3 B2 3 Dn D3 D1 2 6 T2 G1 4 5 M3 4 लौ(Ñ2 V1 M3 लो)हित्यो, B1 रौहिण्यो (for लोहितो) K1 3 D4 नामत (for सागर) —(L 443) K3 4 Ñ2 V1 3 B1 2 D2 D3 6 T2 G3 4 शुभ्र (for शुभ) —(L 444) T1 2 G1 3-5 M3 4 महाशैल, L m Poona eds C(ed) [ए]व राजेन्द्र (for [ए]- व शैलेन्द्र) Ñ1 2 V1 3 B Dn D3 D1-3 5 6 T1 2 G1 3 M3 4 -योजनम् (for °न) —(L 445) K1 2 B2 D4 नाना, B1 3 D3 T1 G1 3 5 M4 मेघ (for नाग) B1 3 D6 -पङ्क्ति; Dn1 Ds1 पक्ष; Dn2 D3 यक्ष (for -पक्षि-) —(L 446) Dn T2 G1 4 शुभै; D3 नगै (for द्रुमै) —(L 447) K3 Bom Poona eds G(ed) कर्णिकाभिस् (for °रैस्) D3 भूषितम् (for पुष्पिते) —(L 448) K4 अयोमुखस्त D3 °गवश्च (for °मुखश्च) V1 विमल, D6 विपुल (for °ल) K2 Ñ1 2 B3 Dn Ds2 D2 5 6 G1 सर्वतो (for प°) T1 G1 धाम (for धातु) —(L 449) G3 -गन्धैश् (for गन्धश्) B1 (marg as above) स्मृत (for शुभ) Ñ1 पर्वतो धातुमण्डित (for °) —(L 450) K1 4 शूर सेनास् K3 शूरोऽभीरस्, B1 3 D6 मद्राभीरास्; D3 सुगम्भी रास् (for शूराभीरास्) —(L 451) T1 3 D6 भद्गास् (for वङ्गास्) D6 मृत्तिका, T2 G4 दीप्तिका (for लिप्तका) —(L 452) B1 [ए]व चोला B1 [ए]व चोड्रा, B2 रौद्राश्च D3 [ए]व उद्रा; D2 [ए]व रौद्रा (for [ए]वान्ध्राश्च) K1 2 D4 मद्रास्. T2 G1 4 मापास् (for पौण्ड्रास्) D6 तथैव चोग्रा पाण्ड्याश्च, M3 4 °व पौण्ड्रा मोड्राश्च (for °) K3 मालवश्च, K4 V2 B D3 6 M3 4 वामचूला; D1 वामयूरा, T1 2 G1 3-4 चौलाश्चैव (for वामचूडा) Ñ1 D2 सकेमरा, (for °रला) —(L 453) Dn D2 3 सहदेवा साप्सरोगणा (hypermetric), D3 6 G3 देवा सा(सदेवा)प्सरसोगणा (for °) —(L 454) K1, 2 4 Ñ1 Dn D3 D1 2 4 य(D3 त)दगस्य, D2 नामश्रय (for यदगस्त्य) —(L 455) G3 -सिद्धैर् (for सघैर्) B1 3 D6 मनोरमम् (for °हरम्) T1 2 G1 3 5 M3 4 विप्रकीर्णं मनोरम(M4 °हर)म् (for °). —(L 456) V1 T1 2 G1 3-6 M3 4 महा, D3 -फल (for -लता) —(L 457) G4 om (hapl.) lines 457b–460a T1 2 G1 3 5 M3 4 अप्सराभिश्च शाभि(T2 सेवि)तम् (for °). —(L 459) Dn2 D3 उद्गित (for उत्थित) —(L 461) V1 T1 2 G1 3 5 M3 4 समावृते (for °त) K4 D2 साग राम्बुभिरावृत (for °) —(L 462) K4 B1 विद्युत्मान्, Ñ1

ऋषभः पर्वतश्चैव श्रीमान्वृषभसंस्थितः ।
कुञ्जरः पर्वतश्चैव यत्रागस्त्यगृहं महत् ॥
विशालरथ्या दुर्धर्षा सर्पाणामालया पुरी ।
तेषां भोगवती चापि दैत्येन्द्रेणाभिकम्पिता ॥
महामेघो गिरिश्चैव पारियात्रश्च पर्वतः ।
चक्रवांश्च गिरिश्रेष्ठो वाराहश्चैव पर्वतः ॥
प्राग्ज्योतिषपुरं चैव जातरूपमयं शुभम् ।
यस्मिन्वसति दुष्टात्मा नरको नाम दानवः ॥
मेघश्च पर्वतश्रेष्ठो मेघगम्भीरनिस्वनः ।
षष्टिस्तत्र सहस्राणि पर्वतानां विशां पते ॥
तरुणादित्यसंकाशो मेरुश्चैव महागिरिः ।
देवावासः शुभः पुण्यो गिरिराजो हिरण्मयः ॥
हेमशृङ्गो महाशैलस्तथा मेघसखो गिरिः ।
कैलासश्चापि शैलेन्द्रो दानवेन्द्रेण कम्पितः ॥
यक्षराक्षसगन्धर्वैर्नित्यं सेवितकंदरः ।
श्रीमान्मनोहरश्चैव नित्यं पुष्पितपादपः ॥
हेमपुष्करसंछन्नं तेन वैखानसं सरः ।
कम्पितं मानसं चैव राजहंसैर्निषेवितम् ॥
त्रिशृङ्गपर्वतश्चैव कुमारी च सरिद्वरा ।
तुषारचयसंकाशो मन्दरश्चैव पर्वतः ॥
उशीरबीजश्च गिरी रुद्रोपस्थस्तथाद्रिराट् ।
प्रजापतेश्च निलयस्तथा पुष्करपर्वतः ॥
देवावृत्पर्वतश्चैव तथा वैवालुको गिरिः ।
क्रौञ्चः सप्तर्षिशैलश्च धूमवर्णश्च पर्वतः ॥
एते चान्ये च गिरयो देशा जनपदास्तथा ।
नद्यश्च सागराश्चैव दानवेन्द्रेण कम्पिताः ॥

V1 3 B2 3 D3 D2 T1 G3 M3 4 °द्वान् (for °त्वान्) K3 श्रेष्ठ (for श्रीमान्) V1 D3 T1 G3 4 आयाम (for आयत), M3 4 दश (for शत) K1-3 D51 D4 योजन — (L 463) V3 सघ (for यत्र) T2 G1 3-5 विद्युतो यत्र सपक्षा (for °) V1 T2 G1 4 नगोत्तमे, D5 °मा (for °मे) — (L 464) M3 ऋषभ पर्वत चैव (*for* °) K4 °सन्निभ, D51 G2 M4 संज्ञित (for संस्थित) — (L 465) K3 G3 om (hapl) lines 465ᵈ–468ᵃ B1 2 D6 T1 G1 4 M2 शुभम् (for महत्) — (L 466) B1 विशाल, G(ed) वैशाल (for वि°) T2 G1 4 5 M3 4 कक्ष्या (for रथ्या) D3 आयता, T2 G1 5 आलय M3 आलय (*for* °या) — (*L* 468) *K3* महामेघ, *V3* °मेघ, G6 M2 4 °सेन (for °मेघो) — (L 469) V1 चित्रवान्, T2 चक्रीवांश्च (for चक्र°) T2 G1 4 मैनाकश्च (for वाराहश्च) — (L 471) Ñ1 निरामे, V2 B1 3 D5 6 T2 G2 4 उवास (for वसति) T1 G3 5 M4 नरको दानवोत्तम (for ᵇ) — (L 472) Ñ1 B2 मेरुश्च, T2 G1 मेघवान् (for मेघश्च) — (L 473) K4 Ñ1 V3 B D1 2 G1 षष्टिं तत्र, V1 षष्टिं शत T1 M3 4 तत्र षष्टि, Cal ed यत्र षष्टि (for षष्टि तत्र) — (L 474) B3 मेरुश्चन्द्र, Bom Poona eds G(ed) महेन्द्रश्च (for मेरुश्चैव) — K3 D5 om (hapl) lines 475 476 T2 G1 4 M3 4 om line 475 — (L 475) K4 Ñ1 Dn D1 2 5 T1 G3 5 दिव्य गत (for हिरण्मय) —T1 om lines 476 — (L 476) T2 G1 4 5 हेमगर्भो (for °शृङ्गो) *D3* है(*D53* हे)मशैलो महाशृङ्गम् (*for* °) *G4* M4 मेरु (for मेघ) T2 G1 4 5 समो (for सखो) —(L 477) K Ñ1 2 V1 2 B2 Dn D3 D1 4 G3 [अ]पि दुष्कम्पो (K3 D5 °म्प्यो), T2 G1 गिरिश्रेष्ठो (for [अ]पि शैलेन्द्रो) Ñ1 दानवे-
नाभिकम्पित (for ᵇ) — T2 G1 4 ins after line 477 T1 G3 3 5 M3 4 after line 478

40** विन्ध्यश्च तु महाशैलो नानाद्रुमलतायुत ।
कम्पितो दानवेन्द्रेण कुञ्जरो बाहुशालिना ॥

[(L 4) T2 G3 5 M2 गिरिश्रेष्ठो (for महाशैलो) — (L 2) G3 शालिना (for शालिना)]

— D5 om (hapl) lines 478 490 — (L 480) K4 V3 Dn G5 पुष्परस (for पुष्करसं) — (L 481) K2 3 Ñ3 V1 3 B D51 D4 6 राजहंस (for °हंसैर्) T1 2 G1 3-5 M3 4 *हंसकारण्डवाकुलम्* (*for* ᵇ) — (L 482) Bom Poona eds त्रिशृङ्ग M3 om (hapl) lines 482ᵇ–486ᵃ — (L 483) V3 सपद्मो, T1 2 G1 2 5 M4 सदृशो (for सकाशो) — (L 484) D5 भद्रश्च T1 2 G1 3 5 M3 बिन्दुश्च (for बीजश्च) K3 गरुडोपस्थ, Ñ1 भद्रोपस्थस्, V3 *T1 2 G2 3-5 M3* भद्रप्रस्थस् B1 2 D3 भद्रपृष्ठस् (for रुद्रोपस्थस्) V3 विराट् (for [अ]द्रिराट्) — (L 485) T1 G1 3 5 M3 प्रजापतिगिरिश्चैव, T2 G1 °पतिश्चैव गिरिस् (for °) — (L 486) V1 2 दयवृत, T1 2 G1 4 दिवावृत, G2 3 दिविस्पृक् (for देवावृत्) K3 देवावृत पर्वतश्च (for °) K3 तथा वैवाल्कोदधि, Ñ2 तथा वैवानगो गिरि (for ᵇ) — (L 487) K3 D4 क्रोध (for क्रौञ्च) T2 G1 4 क्रौञ्च सप्तर्षि शैलो (for °) T2 G1 4 धूम्र (for धूम) D2 पर्णश्च (for वर्णश्च) D6 धूमवर्णस्तथैव च (for ᵇ) — (L 488) T2 G1 देशो जनपदस्तथा (for ᵇ) — (L 489) B1 2 *D6* सर्वे T2 G4 सर्वाश् (*for* चैव) G3 5 M3 नद्य ससागरा सर्वास्, M4 नद्य सागरा सर्वास् (for °) T1 2 G3 3-4

कपिलश्च महीपुत्रो व्याघ्राक्षश्चैव कम्पितः ।
खेचराश्च निशापुत्रा पातालतलवासिनः ॥
गणस्तथापरो रौद्रो मेघनादाङ्कुशायुधः ।
ऊर्ध्वगो भीमवेगश्च सर्व एवाभिकम्पिताः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

तत्रादित्याश्च साध्याश्च विश्वे च मरुतस्तथा ।
रुद्रा देवा महात्मानो वसवश्च महाबला ॥
आगम्य ते मृगेन्द्रस्य सकाशं सूर्यवर्चसः ।
ऊचुः सत्रस्तमनसो देवलोकक्षयार्दिताः ॥
जहि देव दितेः पुत्रं दानवं लोकनाशनम् ।
दुर्वृत्तमसदाचारं सह सर्वैर्महासुरैः ॥
त्वं ह्येषामन्तको नान्यो दैत्यानां दैत्यनाशन ।
तन्नाशय हितार्थाय लोकानां स्वस्ति वै कुरु ॥
त्वं गुरुः सर्वलोकानां त्वमिन्द्रस्त्वं पितामहः ।
ऋते त्वदन्यः शरणं न भूतं न भविष्यति ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं देवो देवानामादिसंभवः ।
ननाद सुमहानादमतिगम्भीरनिस्वनः ॥
पातितान्यसुरेन्द्राणां मृगेन्द्रेण महात्मना ।
सिंहनादेन महता हृदयानि मनांसि च ॥
गणः क्रोधवशो नाम कालकेयस्तथापरः ।
वेगश्च वेगलेयश्च सैंहिकेयश्च वीर्यवान् ॥
संह्रादीयो महानादी महावेगस्तथापरः ।
कपिलश्च महीपुत्रो व्याघ्राक्षः क्षितिकम्पनः ।
खेचराश्च निशापुत्राः पातालतलचारिणः ॥
गणस्तथापरो रौद्रो मेघनादोऽङ्कुशायुधः ।

M3 4 सेनाकम्प्यत (T1 °म्पन, G3 M1 °म्प्यन्त) वै तदा (for ²) — Ñ1 B3 om (hapl) lines 490 493 — (L 490) D6 (also as above) कम्पितश्च (for कपिलश्च) K3 D5 व्याघ्रादश्च (for व्याघ्राक्षश्च) Ñ2 V1 3 D5 व्याघ्राक्ष क्षितिकम्पन, T2 G1 4 व्याघ्रश्चैव च कम्पित (for ³) — (L 421) T2 G1 4 सेवित (for वासिन) — (L. 492) K Dn1 D1 2 4 5 M4 गणास्तथापरे रौद्रा, T1 G1 2 5 गणनाथेश्च (G1 °थोप)रो रौद्रो (for °) K3 D5 G5 M3 मेघानामाङ्कुशायुधा; Ñ3 V3 B1 2 D8 मेघनामाङ्कुशायुध, Dn G3 °नादोऽङ्कुशायुध T2 G1 3 4 °नादाङ्कुशस्तथा (for ⁵) — G1 4 ins after line 492 T1 2 G3 5 M3 4 after line 493

41** न ववौ भगवान्वायुर्न प्रभाति स्म भास्करः ।
ब्रह्माण्डं क्षुब्धमभवदापातालं समन्ततः ।
एवं क्षुब्धं जगत्सर्वं तस्मिन्क्रुद्धे महासुरे ॥
[(L. 3) G3 क्षुब्धे (for क्रुद्धे)]

— G1 4 om line 493 — (L. 493) K4 ऊर्ध्वभागो (hypermetric) (for ऊर्ध्वगो)

COLOPHON om in Ñ1 T2 G1 4 — *Mention of the Epic* K4 Dn Ds2 D1 5 — *Mention of Khila* V1 3 B Dn2 D3 D1 4 6 — *Adhy name* K1 2 4 Ñ1 V1 3 Dn Ds1 D1 5 नारसिंहम्, K3 G3 M2 4 नारसिंहप्रादुर्भाव — *Adhy no* K3 19 V3 B2 232 Dn1 331 Dn2 D3 231, D1 218, D1 226 D6 246, T1 286, G3 5 288, M1 4 5

T2 G1 4 M3 4 om (hapl) lines 494 514 D1 om the ref. — (L. 494) B1 3 D6 T1 G3 5 वसवस् (for मरुतस्) — (L. 495) Ñ1 B1 3 D6 मरुतश्च (for वसवश्च) — (L. 496) D3 सकाशे (for °शं) K4 वर्चसम् (for °सः) — (L. 497) D3 संभ्रान्त (for सत्रस्त) K1 2 Ñ1 2 B Dn2 D1 5 T1 G3 5 दवालोक, D3 देवलोका (for °क) K3 D5 भयार्दिता (for क्ष°) — (L. 499) K4 D1 3 दुर्वृत्तसमुदाचार (for ²) — (L. 500) T1 Bom Poona eds G(ed) अन्तकृत् (for °को) K1 4 Ñ1 V1 B Dn Ds2 D3 3 T1 G3 5 नाशन (for °न) — (L 502) K1 प्रभु, K3 D4 गति G5 इन्द्र (for गुरु) K3 D5 भूतानां, B3 D3 देवानां (for लोकानां) G5 गुरुस् (for इन्द्रस्) — (L 503) D3 त्वामन्य (for त्वदन्य) — (L. 505) K4 Ñ1 2 V1 3 B1 Dn D1 2 T1 G3 5 निस्वनम् — (L 506) K1 2 4 Ñ2 V1 3 पातितानि D3 4 (marg) कम्पि°, D4 पति° (for पाटि°) — (L 508) K1 4 Ds1 D1 कालिकेयस्, D3 कालेयश्च (for कालकेयस्) — After line 508 B3 3 ins.

42** भद्रपुत्रो गणश्चापि बाहुशाली तथापरः ।

— G3 om (hapl) lines 509–510 — (L. 509) Ñ1 वेपश्च, G5 वेगलो (for °श्च) K1 D5 वेगलोपश्च, K4 D1 वैमलेयश्च; Ñ1 V1 3 B Dn D6 T1 वैगले° Ñ3 वैनते° (for वेगले°) K3 D4 सिंहिकेयश्च, D1 सैंह°, (for सैंहि°) — (L. 510) Ñ3 V1 Ds2 D4 6 T1 महानादो (for °दी) D3 सह्रादो नाम दैतेयो (for °) Ñ2 महामेघस्, T1 °वेगी (for °वेगस्) Ñ1 B1 3 D6 विद्रुपश्च तथा गण (for ⁵) — (L 511) K3 V1 D3 3 महापुत्रो (for मही°) D5 व्याघ्रास्य (for °क्ष°) — (L. 512) K3 4 Ñ2 V1 B1 3 D3 4, 6 -वासिन (for -चारिण) — (L. 513) D1 6 -गणास् (for -गणस्) K1, 3 महा, K4

ऊर्ध्वगो भीमवेगश्च भीमकर्मार्कलोचन ।
वज्री शूली करालश्च हिरण्यकशिपुस्ततः ॥
जीमूतघनसंकाशो जीमूतघनवेगवान् ।
जीमूतघननिर्घोषो जीमूतसदृशद्युतिः ।
देवारिर्दितिजो दृप्तो नृसिंह समुपाद्रवत् ॥
समुत्पत्य ततस्तीक्ष्णैर्मृगेन्द्रेण महानखैः ।
तत्रोंकारसहायेन विदार्य निहतो युधि ॥
मही च लोकश्च शमी नभश्च
महाश्च सूर्यश्च दिशश्च सर्वाः ।
नद्यश्च शैलाश्च महार्णवाश्च
गताः प्रकाशं दितिपुत्रनाशात् ॥

Colophon

B_1 [अ]परे, $\tilde{N}_2$ [अ]परा (for °रो) V_3 रौद्रा (for रौद्रो) — (L 514) V_1 ऊर्ध्वरोमास्तीक्ष्णरोमा (for ᵃ) D_1 कर्णोऽर्क (for कर्मार्क) — After line 514, T_1 G_3 5 ins

43** एते चान्ये च बहवो विविधायुधपाणय ।
नृसिंहमभ्यधावन्त पतगा इव पावकम् ॥
ततो नृसिंह संक्रुद्धस्तान्सर्वान्दैत्यसत्तमान् ।

T_1 G_3 5 cont G_1 ins after line 514

44** हुंकारेणैव सहसा भस्मसादकरोत्प्रभु ॥
ततस्तांश्चिहतान्दृष्ट्वा नृसिंहेन महात्मना ।
प्रलयानलसंकाश क्रुद्ध कालान्तकोपम ॥

— Before line 515, T_2 G_1 4 M_2 4 ins वैशंपायन — (L 515) D_5 चक्री, T_1 2 G_1 3 5 M_2 4 गदी (for वज्री) $\tilde{N}_1$ कपाली, T_2 G_1 कराली (for °लश्च) $\tilde{N}_1$ T_2 G_1 अजितश्च महाबल ($\tilde{N}_1$ °गण) (for ᵇ) — (L 516) T_2 G_1 3–5 M_2 4 गण (for the first घन) D_6 निर्घोषो (for संकाशो) D_{s2} D_5 M_2 3 इव, T_1 G_3 5 गण (for the second घन) T_2 T_3 G_1 4 जीमूतगणनिस्वन (for ᵇ) — (L 517) D_4 सम, T_1 2 G_1 4 गण (for घन) K_4 D_n D_1 2 सनादो (for निर्घोषो) D_1 जीमूतघनसद्युति, T_1 G_3 5 M_2 4 °त इव वृष्टिमान्, T_2 G_1 4 °त इव वेगवान् (for ᵇ) — After line 517, B_3 D_n ins

45** इमैर्दैत्यगणैस्तुष्टो मृगेन्द्रेण महात्मना ।
[B_3 गुप्तो (for तुष्टो)]

— (L 518) D_4 दीप्तो, T_1 G_3 5 वीरो (for दप्तो) T_2 G_1 4 M_2 4 दैत्यारि (M_4 °रि)र्दितिजो वीरो (for ᵃ) — After line 518ᵃ, D_3 ins

46** दृप्तशार्दूलविक्रम ।
दीप्तैर्दैत्यगणैर्दृप्तान्

D_3 नृसिंहं समुपागता, T_2 G_1 °हे मुसलायुध (for ᵇ) — After line 518, T_1 2 G_1 3–5 M_2 4 ins

47** क्रुद्धो दैत्यपतिस्तावद्धनुरादाय सत्वरम् ।
दशयोजनविस्तार शतयोजनमायतम् ॥
तस्मिन्धनुषि संधाय वैष्णवास्त्र महाद्युति ।
नदन्भीमरव घोर सिंहस्य पुरत स्थित ॥
मुमोच चास्त्र दैत्येन्द्र सिंहोऽपि च तदग्रसत् ।
नारायण ततोऽप्यस्त्रं नियोज्य धनुषि स्थित ॥
दृष्ट्वा तत्कर्म दैत्यस्य नारसिंहो जनार्दन ।
तमभ्यधावद्वेगेन दैत्येन्द्र पुरत स्थितम् ॥
जग्राह धनुरत्न तत्त च बाण महाद्युति ।
धनुरत्न द्विधा कृत्वा सिंहनाद व्यनीनदत् ॥
ततो दैत्यपतिश्चैव गदा गृह्य महाबल ।
जघानोरसि सिंहस्य ता बभञ्ज तथाच्युत ॥
बाहुभ्या नारसिंह तु जग्राह युधि दानव ।
तयो सुतुमुल युद्धमासीद्दानवदेवयो ॥
बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव दन्तैर्मस्तकसायकै ॥
शरैश्चाशनिकल्पैश्च उरस्ताडनैस्तथा ॥
तयो पादप्रहारेण नमिता भूतधारिणी ।
बाहुभिर्मर्दयामास नृसिंहो दितिनन्दनम् ॥
एव सक्रीड्य बहुधा देवदेवो जगत्पति ।
वधाय हि मनो दध्रे दैत्यस्य हरिरीश्वर ॥
बाहुभ्या परिजग्राह सर्वलोकस्य पश्यत ।
असिधारानिभैस्तीक्ष्णैर्मृगेन्द्रो हरिरीश्वर ।
हृदय दारयामास दैत्येन्द्रस्य महात्मन ॥

[(L. 1) T_2 G_1 4 M_2 वीर्यवान् (for सत्वरम्) — (L 2) T_1 G_3 5 M_2 योजनश्र(G_1 M_2 °द्र)समायतम् (for ᵇ) — (L 3) T_2 G_4 M_4 महामति (for °द्युति) — (L. 4) G_4 ननर्द भीकरं घोरं (for ᵃ) — (L. 5) T_2 G_1 4 [अ]स्त्र स (for चास्त्र) T_2 G_1 सिंहोऽपि पुरत स्थित (for ᵇ) — T_2 G_1 om (hapl) lines 6 8 — (L. 9) T_2 G_1 4 जहार (for जग्राह) T_2 G_1 4 सह (for त च) T_2 G_1 4 M_4 महामति (for °द्युति) — (L 12) M_4 तमभञ्जत्तथाच्युत (for ᵇ). — (L 16) G_4 तलैश् (for शरैश्) — (L 18) T_2 G 4 M_2 4 पद्दयामास (for मर्द°)]

— (L 519) V_1 समुत्प्लुत्य, D_6 °पेत्य, T_1 2 G_1 3 5 M_2 4 °त्याक्र (for °त्पत्य) K_1 3 D_1 नरैस (for ततस्) $\tilde{N}_2$ V_2 D_8 तमुप($\tilde{N}_3$ °त्प)त्य नखैस्तीक्ष्णैर् (for ᵃ) $\tilde{N}_3$ V_3 D_3 महासुर, T_1 G_3 तदा मखै (for महानखै) — (L 520) V_3 ऽसुर (for युधि) — After line 520, T_1 2 G_1 3–5 M_2 4 ins

48** मृगेन्द्रेण हत दृष्ट्वा हिरण्यकशिपुं सुरा ।
हृष्टा प्रमुदिता सन्त पूजयन्ति मृगाधिपम् ॥

— (L 521) T_2 G_1 3–5 M_2 4 कालश्च (for लोकश्च). — (L 522) T_2 G_1 4 तथैव सर्वे (for दिशश्च सर्वा).

वैशंपायन उवाच ।
ततः प्रमुदिता देवा ऋषयश्च तपोधनाः ।
तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैरादिदेवं सनातनम् ॥
यत्त्वया विहितं देव नारसिंहमिदं वपुः ।
एतदेवार्चयिष्यन्ति परावरविदो जनाः ॥
मृगेन्द्रत्वं च लोकेषु सर्वसत्त्वेषु वा विभो ।
गास्यन्ति त्वां च मुनयो मृगेन्द्र इति नित्यशः ।
त्वत्प्रसादात्स्वकं स्थानं प्रतिपन्नाः स्म वै विभो ॥
एवमुक्तो देवसंघैर्नरसिंहो महामनाः ।
ब्रह्मा च परमप्रीतो विष्णोः स्तोत्रमुदैरयत् ॥

भवानक्षरमव्यक्तमचिन्त्यं गुह्यमुत्तमम् ।
कूटस्थमकृतं कर्तृ सनातनमनामयम् ॥
सांख्ये योगे च या बुद्धिस्तत्त्वार्थपरिनिष्ठिता ।
भगवान्वेद विद्यात्मा पुरुषः शाश्वतो ध्रुवः ॥
त्वं व्यक्तश्च तथाव्यक्तस्त्वत्तः सर्वमिदं जगत् ।
भवन्मया वयं देवा भवानात्मा भवान्प्रभुः ॥
चतुर्विभक्तमूर्तिस्त्वं सर्वलोकविभुर्गुरुः ।
चतुर्युगसहस्रेशः सर्वलोकान्तरान्तकः ॥
प्रतिष्ठा सर्वभूतानामनन्तबलपौरुषः ।
कपिलप्रभृतीनां च यतीनां परमा गतिः ॥

— (L. 523) D1 नदाद्य (for नद्यश्) — (L. 524) K4 सकाश, B1 3 D4 T1 2 G3 4 M3 4 प्रसाद (for प्रकाश) K B1 Dn2 D1 4 G4 नाशनात् (for नाशाद्)

Colophon om in K Ñ1 V3 Dn D1 5 T2 G1 4 — *Mention of the Epic* Ds2 — *Mention of Khila* V1 B Ds1 — *Sub parvan* Ñ3 V1 B D5 D6 नारसिंहम्, G3 6 M2 4 नारसिंहप्रादुर्भाव — *Adhy name* V1 B1 D5 D6 T1 G3 5 M3 हिरण्यकशिपुवध — *Adhy no* V1 15, B2 233, Ds2 232, T1 287, G3 5 289, M2 4 6

K Ñ3 V2 D1-5 T1 2 G1 4 om the ref — (L. 525) सर्वे (for देवा) — (L. 526) T2 दिव्यैर् (for स्तोत्रैर्) T1 G3-5 M2 4 तुष्टुवुर्नामभिर्दिव्यैर् (for °) — Before line 527, some Mss ins देवा ऊचुः — (L. 527) T1 G3 M4 विश्रुतं (for विहितं) G6 देवा वय °वयाविष्ट (for °) — G6 om line 528 — After line 528 T1 G3 M2 ins

49** वय चापि त्वयाविष्ट नारसिंहमिदं वपु ।
[M3 देवा वय (for वय चापि)]

— (L. 529) K3 D4 मृगेन्द्र त्वां (for °न्द्रत्व) V1 देवेषु, T1 3 G3-5 लोकेऽस्मिन् (for लोकेषु) D3 चाभिभो, T1 G6 दृश्यसे; T2 G1 4 M3 4 ते विभो (for वा विभो) — After line 529 T1 3 G1 2 5 M3 4 ins

50** भजिष्यन्ति महाभागास्त्वद्भावगतमानसा ।
[T1 G5 भविष्यन्ति, M3 4 लभि° (for भजि°)]

T2 G1 M3 cont

51** श्रीवैशंपायन ।
स्वानि स्थानानि भूतानि प्रतिपन्नानि देवता ॥

— M4 om lines 530–545 T2 G1 M3 om lines 530–532 T1 G3 4 om line 530 — (L. 530) B1 G4 गायन्ति (for गास्यन्ति) D4 विश्रुतम् (for नित्यश) — (L. 531) K1 3 D5 5 च स्व (for स्वक) — G4 om lines 532–545 — (L. 532) K1 2 उक्तैर् (for उक्तो) K4 सिंहैर् (for संघैर्) B D6 T1 G3 5 इत्युक्तवत्सु देवेषु नृसिंहस्य महात्मन (T1 G3 5 समीपत) — (L. 533) T1 3 G1 2 5 M3 विष्णुं वचनमब्रवीत् (for °) — After line 533, T1 3 G1 2 5 M3 ins

52** चतुर्वेदोद्गाहृताभिर्ऋग्भि समभितुष्टुवे ।
(T2 G1 चतुर्वेदोदितिताभिश्च, M4 °दोपहृताभिश्च (hypermetric) (for °)]

— T2 G1 M3 om lines 534–545 Before line 534, some Mss ins ब्रह्मोवाच — (L. 534) D3 भगवानक्षरम यम् (for °) D6 अद्भुतम् (for उत्तमम्) — (L. 535) Ñ3 V1 3 अक्षय (for अकृत) — (L. 536) G3 5 यस्य (for च या) D1 विद्यास् (for बुद्धिस्) — (L. 537) B D5 T1 G3 5 तां भवान्, D2 4 भगवन् (for °वान्) K1-3 D4 वेदात्मा (for विद्यात्मा) K1 3 D4-5 ऽव्यय (for ध्रुव) — (L. 538) K3 त्वमव्यक्तस्, Ñ3 V1 3 Ds2 त्व व्यक्तस्त्व (Ds2 °स्त), D4 अव्यक्तश्च (for त्वं व्य°), Ñ1 त्वमव्यक्तश्च व्यक्तश्च, B1 3 व्यक्ताव्यक्तश्च भगवान् (for °) — (L. 539) B1 3 D5 D6 T1 G3 5 भवानेव (for भवन्मया) K1 3 Ñ3 Dn D2 4 T1 G3 5 देव, D2 देवो (for देवा) Ñ1 भवान्ममात्मस न्देव, B3 D3 भवान्मायाधरो (D3 °मयो) देवो, D6 भवान्माया भवान्देवा (for °) — (L. 540) D3 चतुर्विभाग; D3 °विंशति (for °र्विभक्त) — (L. 541) K3 D3 सहस्रेषु, K4 Ñ1 3 B2 Dn D1 2 °स्रेण, T1 °स्राणि (for °स्रेश) K3 सर्वलोकान्तको विभु ; Ds2 °कारक, T1 G3 5 °क प्रभु (for °) — After line 541, Ñ3 B3 3 ins

53** चतुर्वेदश्चतुर्होत्रश्चतुरात्मा सनातन ।
[Ñ3 चतुरात्मा चतुर्मूर्ति (for चतुर्होत्रश्चतुरात्मा)]

— (L. 542) K1 2 4 D1 2 4 5 अन्तक, K3 अतिथि (for

अनादिमध्यनिधनः सर्वात्मा पुरुषोत्तमः ।
स्रष्टा त्वं त्वं च संहर्ता त्वमेको लोकभावनः ॥
भवान्ब्रह्मा च रुद्रश्च महेन्द्रो वरुणो यमः ।
भवान्कर्ता विकर्ता च लोकानां प्रभवोऽव्ययः ॥
परां च सिद्धिं परमं च देवं
पर च मन्त्रं परमं तपश्च ।
पर च धर्मं परमं यशश्च
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥
परं च सत्यं परमं हविश्च
पर पवित्रं परमं च मार्गम् ।
परं च यज्ञं परमं च होत्रं
त्वामाहुरग्र्यं पुरुष पुराणम् ॥
परं शरीरं परमं च धाम
पर च योगं परमां च वाणीम् ।
पर रहस्य परमा गतिं च
त्वामाहुरग्र्य पुरुष पुराणम् ॥
पर परस्यापि पर पदं य-
त्पर परस्यापि पर च देवम् ।
पर परस्यापि पर प्रभुं च
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥
परं परस्यापि पर प्रधानं
पर परस्यापि पर च तत्त्वम् ।
पर परस्यापि परं च धातृ
त्वामाहुरग्र्य पुरुष पुराणम् ॥

प्रतिष्ठा) $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ $B_{1\ 2}$ D_3 $D_{1\ 6}$ लोकानाम् (for भूता°) — (L 453) K_2 D_4 त्वं योगिना (for च यतीना) B_3 D_6 त्वं यतीना परा गति (for ^{b}) — (L 545) $K_{1\ 3}$ हर्ता च (for संहर्ता) V_3 पावन (for भा°) — Before line 546, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 3}$ ins ब्रह्मा — (L 546) K_3 त्वं ब्रह्मा त्वं, K_4 ब्रह्मा विष्णुश्च, T_2 $G_{1\ 4}$ भवानहं (for भवान्ब्रह्मा) $\tilde{N}_1$ T_2 $G_{1\ 4\ 5}$ M_4 महेन्द्रो देवसत्तम, D_2 °न्द्रो वरुणो यम (for ^{b}). — (L 547) D_1 भवकर्ता (for भवान्कर्ता) K_3 प्रभवोऽव्यय, K_4 Dn $D_{1\ 4\ 5}$ M_4 °वाव्यय, B_2 T_1 G_3 प्रभुरव्यय, T_2 प्रभवोऽव्ययम्, G_5 °वव्यय M_3 °वाप्यय (for °वोऽव्यय) ❀ Cn परां च सिद्धिमित्यादय सप्त श्लोकाः पुन पुनस्तमेवार्थं प्रतिपादयन्तीति प्राह । ❀ — (L 548) T_1 फल (for परां) K_4 च मन्त्र, $\tilde{N}_2$ $V_{1\ 3}$ M_2 च दैवतं, D_5 च तेज, $T_{1\ 2}$ $G_{1\ 4\ 5}$ M_3 यशश्च (for च देव) — (L 549) K_4 M_2 वेद्य, G_5 तत्त्व (for मन्त्र) K $\tilde{N}_{1\ 2}$ $V_{1\ 3}$ B_2 Dn D_{2-5} मनश्च, G_2 च तेज M_3 यशश्च (for तपश्च) — G_3 om (hapl) line 550 — (L 550) D_3 परश्च (for परं) K_4 D_2 धर्मं, M_4 मन्त्र (for धर्मं) T_1 G_5 M_4 च तेज, T_2 $G_{1\ 4}$ च गुह्य, M_2 हविश्च (for यशश्च) — T_2 $G_{1\ 4}$ om line 551 — (L 551) K_2 प्रधानम् (for पुराणम्) — (L 552) T_2 $G_{1\ 4}$ कार्यं (for सत्य) K_2 T_2 $G_{1\ 3\ 4}$ हि विश्व, D_3 पद च, M_2 तपश्च (for हविश्च) — (L 554) G_1 पात्र (for होत्र) — (L 555) T_2 G_4 आद्य (for अग्र्यं) — After line 555, D_2 ins

54** पर परस्यापि परं पर य-
त्पर परस्यापि पर च देवम् ।

While M_2 ins after line 555

55** परात्परस्यापि पर च लोक
परात्परस्यापि पर च मोक्षम् ।
परात्परस्यापि पर पद य
त्वामाहुराद्य पुरुष पुराणम् ।

— (L 556) K_4 D_2 योग, D_1 यज्ञ, $M_{3\ 4}$ ब्रह्म (for धाम) — (L 557) K_4 $D_{1\ 2}$ परां च वाणीं परमां च बुद्धिम् — (L 558) $K_{1\ 2}$ D_4 परां च सिद्धिं (for पर रहस्य) — After line 559, T_2 $G_{1\ 4}$ ins

56** पर परस्यापि पर प्रभु च ।
पर परस्यापि परां च कीर्तिं
त्वामाहुरग्र्य मुनयश्च सर्वे ॥
पर परस्यापि पर च योग
पर पर चापि पर च मोक्षम् ।
पर पद विष्णु सनातन च ।
[G_1 om line 1 T_2 G_4 om line 6)]

— (L 560) $K_{1\ 2\ 4}$ $\tilde{N}_1$ Dn D_4 पर यत्, K_3 परं सत् $\tilde{N}_2$ प्रधानं, D_1 पर य, D_5 प्रभु पर, T_1 विभूतिं, M_3 च यत्पर (for पद यत्) D_3 पर परमात्परम प्रधान — (L 561) $\tilde{N}_2$ Dn D_3 तत्त्वम्, V_3 देवताम्, G_2 M_3 दैवम् (for दे°) — (L 562) D_3 पर च धातृ, T_1 पर पद यत्, $G_{1\ 4}$ $M_{2\ 4}$ पर च भूत (for पर प्रभु च) — (L 564) K_4 V_3 D_2 च तत्त्व, D_3 पुराण (for प्रधानं) — (L 565) K_4 वेद्यम्, V_3 प्रधानम्, D_1 धाम (for तत्त्वम्) D_2 पर च गुह्य परम च मन्त्रम् — D_1 om lines 566–567 — (L 566) V_3 परां च रात्रिं, G_3 पर च यज्ञ, G_5 परं च धाता (for पर च धातृ) D_3 परेण योगेन परेण युक्त — After line 567, G_5 ins

57** पर परस्यापि पर प्रधानं
परं च गुह्य परम च मन्त्रम् ।

परं परस्यापि परं रहस्यं
परं परस्यापि परं परं यत् ।
परं परस्यापि परं तपो य-
त्त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥
परं परस्यापि परं परायणं
परं च गुह्यं परमं च मध्यम् ।
परेण योगेन परं सुगुप्तं
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥

वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्त्वा तु भगवान्सर्वलोकपितामहः ।
स्तुत्वा नारायणं देवं ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः ॥
ततो मदत्सु तूर्येषु नृत्यन्तीष्वप्सरःसु च ।
क्षीरोदस्योत्तरं कूलं जगाम प्रभुरीश्वरः ॥
नारसिंहीं तनुं त्यक्त्वा स्थापयित्वा च तद्वपुः ।
पौराणं रूपमास्थाय ययौ स गरुडध्वजः ॥
अष्टचक्रेण यानेन भूतियुक्तेन शोभिना ।

परेण योगेन परं सुगुप्तं
त्वामाहुरग्र्य पुरुषं पुराणम् ॥

— D3 om. (hapl.) lines 568–575. K3 B3 om. (hapl.) lines 568–571. — (L. 568) B1 यशो यत्; D8 च यो यत्; T1 पुराणं (for रहस्यं). — (L. 569) K3 च यत्परम्; B1 परं यत्; B2 तपो यत् (for परं यत्). T2 परं च गुह्यं परमं च मध्यम्. — (L. 570) K3 तपोबलं च; Ñ2 तपो यतश्च; B1 3 D6 परं पवित्रं; G3 4 M4 परं परं यत् (for परं तपो यत्) T1 परेण योगेन परं सुगुप्तं. — After line 571, T2 G4 M4 ins.:

58** परं परस्यापि परं परो य
स्त्वं परस्यापि परं विभुं च।
परं परस्यापि परं च दानं
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥
परं परस्यापि परं च योगं
परं परस्यापि परं च मोक्षम् ।
परं परस्यापि परां विभूतिं
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥

T1 cont.:

59** परं परस्यापि परं पुराणं
परं च मध्यं परमं च मध्यम् ।
परेण योगेन परमं च गुह्यं
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥

— D3 T1 M4 om. lines 572–575. — (L. 572) K2–4 Ñ2 V1 3 B Dn1 D5 D1 3 4 5 पुराणं, Ñ2 प्रभुं च (for परायणं). — (L. 573) K3 परमं पवित्रम्; Bom. Poona eds. G(ed.) परं च धाम (for परमं च मध्यम्). Ñ1 परं परस्यापि परं च पावनं; D3 परं पवित्रं परमं च गुह्यम्. — (L. 574) K1 प्रगुप्तं; K4 D1 4 प्रगुप्तं; D2 प्रगुप्तं (for सुगुप्तं) — (L. 575) D6 प्रमाणम् (for पुरा°). — Ñ1 T1 G3 M4 om. the ref. — (L. 576) K2 स्तुत्वा (for उक्त्वा). Bom. Poona eds. G(ed.) स (for तु). D3 -देव- (for -लोक-). B1 पितामहम्, D1 T1 G2, 4 -समावृत (for पिता-

मह). — (L. 577) K3 नत्वा (for स्तुत्वा). — After line 577, T1, 2 G1 3–5 M2, 4 ins.:

60** हत्वा दैत्यपतिं विष्णुरसुरान्द्रावयन्रणे ।
दैत्यराजं ततश्चक्रे प्रह्लादं दानवेश्वरम् ॥
ततो नृसिंहो भगवान्प्रह्लादमिदमब्रवीत् ।
ध्याहि मां सततं दैत्य मम भक्तिर्भवेत्तव ॥
तथेत्येवाब्रवीद्दैत्य प्रणम्य हरिमीश्वरम् ॥
आदिदेव जगन्नाथमक्षरं पुष्करेक्षणम् ॥

[M1 om. lines 1–3. T2 G1, 4 M4 om. line 3. — (L. 4) T1 G3 4 M2 3 बुद्ध (for -बुद्धिर्) — (L. 5) T2 G1, 4 5 हरिर् (for हरिम्) — (L. 6) G1 अक्षय (for °र)]

— (L. 579) K2 D3 4 G3 तीरं (for कूलं). K3 जगदीश्वर (for प्रभुरी°). — (L. 580) Ñ1 V2 D1 नारसिंहं; V2 °सिंह- (for °सिंहीं) K1 2 D1 कृत्वा (for त्यक्त्वा). B1 2 D6 T1 G3–5 M2, 4 नारसिंहवपुर्देव; D2 °हवपुस्त्यक्त्वा; T2 G1, 4 °हवपुः पश्चात् (for °) B1 3 D5 T1 2 G1, 3–5 पुरीमिमत् (T2 G1 5 °मान्) (for च तद्वपुः) — (L. 581) G3 वपुर् (for रूपम्) K3 पौराणं वैष्णवं रूपं (for °). K2 Ñ1 B D4, 5 T1 2 G1 4 5 M4 प्रययौ (for ययौ स) — (L. 582) T1 G3 4 M3 4 हेम (for भूति). K1, 2 D3 भोगिना; K3 शोभित; Ñ1 B1 3 D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 भास्वता (for शोभिना) — (L. 583) T2 G4 M2 भवत्यग्नी प्रकृतिं देव (for °) T1, 2 G1 3–5 M2, 4 सं(T2 G1 4 स्व)स्थानं गतवान्प्रभुः (for °). — After line 583, Ñ2 V1 2 B Dn D5 D2 3 4 ins.:

61** पूर्वं महात्मना तेन नृसिंहवपुषा तदा ।
देवारिर्निहतो राजन्हिरण्यकशिपुः पुरा ॥

[(L. 1) V1 नृसिंहेन पुरा तदा (for °) — (L. 2) Ñ2 V1, 2 D2 पूर्वं (for राजन्) Dn D5 देवेन निहतः पूर्वं (for °).]

While, T1 2 G1 3–5 M2 4 ins. after line 583:

62** तत्रापि योगशयनं चक्रे चक्रगदाधरः ।
किमप्यचिन्त्यं योगात्मा चिन्तयामास योगवित् ॥

अव्यक्तप्रकृतिर्देवः स्वस्थानमगमत्प्रभुः ॥

Colophon

42 B

K Ñ1 2 V1 3 B D T1 2 G1 3-5 M1 4 cont

वैशंपायन उवाच ।

नारसिंहो मया प्रोक्तो वामनं शृण्वतः परम् ।
यत्र वामनमास्थाय रूपं रूपवतां वरः ॥
बलेर्बद्धस्त्रो यज्ञे बलिना विष्णुना पुरा ।
विक्रमैस्त्रिभिराक्रम्य त्रैलोक्यमखिलं हृतम् ॥
समुद्रवसना चोर्वी नानानगविभूषिता ।
हृत्वा दत्ता सुरेन्द्राय शक्राय प्रभविष्णुना ॥

जनमेजय उवाच ।

अत्र मे संशयो ब्रह्मन्नत्र मे विस्मयो महान् ।
कथं नारायणो देवो वामनत्वमुपागतः ॥
यः पुराणे पुराणात्मा भूत्वा नारायणो विभुः ।
पद्मनाभो महायोगी लोकानां प्रकृतिर्विभुः ॥
अनादिमध्यनिधनस्त्रैलोक्यादिः सनातनः ।
हव्यकव्यवहः श्रीमान्हव्यकव्यभुगव्ययः ॥
अदित्यां देवमातुश्च कथं गर्भेऽभवत्प्रभुः ।
स्रष्टा यो वासवस्यापि स कथं वासवानुजः ॥
प्रसूतो दिवि देवेशो विष्णुत्वं प्राप्तवान्कथम् ।
एतदाचक्ष्व मे विप्र प्रादुर्भावं महात्मनः ॥

लोकसंरक्षणपरः शेते शेते जगत्पतिः ॥
श्रियस्त्वङ्के तथान्यस्य पादौ रक्ततलौ हरिः ।
सुखं स्वपिति योगात्मा ब्राह्मणानां हिताय वै ॥

[(L 2) G(ed) लोकात्मा (for योगात्मा) — (L 3) T2 G1 नगत्प्रभुः (for °त्पतिः) — (L 4) T1 पादाम्बुजं (for पादौ रक्त°)]

Colophon — *Mention of the Epic* K4 V1 Ds2 D1 5 — *Mention of khila* V1 3 B1 3 D4 D1 5 — *Sub parvan* K1 V1 नारसिंहम्, D3 पारिजातम्, D6 पारिजातहरणम्, T2 भविष्यम् — *Adhy name* K Ñ1 2 V3 B D (except D1) T2 G1 3 5 M3 4 नारसिंहप्रादुर्भावः, T1 G3 ब्रह्मस्तुतिः — *Adhy no* K2 219, K3 20, V1 16, Ds2 233, D3 247, D4 237, T1 288, G1 285, G3 6 290, G4 289, M3 4 7

42 B

Before the ref, D6 T1 2 G1 3-5 M1 4 ins

जनमेजय उवाच ।

1 ** प्रादुर्भावो नारसिंहः कीर्तितः परमाद्भुतः ।
त्रिविक्रमस्य वामनस्य हि प्रब्रवीहि सनातनम् ॥

[(L 1) T2 कथितः (for कीर्तितः) D6 M1 4 सुम(M3 स म)हाद्भुतः (for परमा°) — (L 2) T1 ब्रूहि मे त्वं (for प्रब्रवीहि)]

— After the ref, K Ñ1 2 V1 3 B1 Dn Ds D1-4 ins

2 ** नृसिंह एष कथितो भूयोऽयं वामनः परः ।
[Ñ1 नारसिंहस्तु कथितो (for °)]

— K1 Ñ1 2 V1 3 B1 Dn Ds D1-4 om line 1 — (L 1) T1 वामन (for °न) Ds भूयोऽयं वामनं परं (for °) — (L 2) T1 3 G1 3 5 M1 4 आश्रित्य (for आस्थाय) K Ñ1 2 V1 3 Dn Ds D1 2 5 रूपविदां (for °वतां) — (L 3) D3 बलेर्वैरोचनात् यज्ञे (for °) D3 बलवान् (for बलिना), B1 3 D6 T1 2 G1 3-5 M1 4 विष्णुना प्रभविष्णुना (for °) — (L 4) Ñ1 जितम्, V1 जगत् (for हृतम्) — (L 5) G3 M1 4 ससमुद्रवना चोर्वी (for °) K1 2 D1 नानारत्न, V3 D3 (*inf lin*) °गण, D1 D4 °नाग, D3 °कर (for °नग). — (L 6) D3 हृता, T2 G1 भूत्वा (for हृत्वा) M1 हृता दत्तासुरेन्द्रेण (for °) K1 2 4 B3 विष्णुना (for शक्राय) V3 शक्राय प्रभविष्णवे (for °) — (L 7) K Ñ1 2 V1 B1 Dn Ds D1-5 अत्र (K4 V1 D5 परं, D3 हृदि) कौतूहलं महत् V3 अत्र मे कौतुकं महत् (for °) — (L 8) T1 2 G1 3 5 M1 4 गतः प्रभुः (for उपागतः) — (L 9) V1 T2 G1 4 पुराणः (for °णे) — Dn om lines 10-11 — (L 10) K Ñ1 2 V1 3 B Dn2 Ds D1-4 6 महाबाहुः (for °योगी) T1 G3 5 भूतानां (for लोकानां) K4 ध्रुवम् (for विभुः) D6 लोकानां प्रभुरीश्वरः (for °) — After line 11, Ñ2 V1 3 B Dn1 Ds D3 5 6 ins

3 ** देवदेवः सुराध्यक्षः कृष्णो लोकनमस्कृतः ॥
[D5 वेदाध्यक्ष (for देवदेव) V3 देव (for लोक)]

— (L 12) Ñ1 भुक्ति (for the second -कव्य) T1 G3-5 ईश्वर (for अव्यय) — (L 13) M1 अदित्यां देवमातायां (for °) D3 गर्भो (for गर्भे) G3 ऽवसत् (for ऽभवत्) T2 G1 4 M1 4 देवानिर्बभूव (for °) — (L 14) D3 श्रेष्ठः (for स्रष्टा) Ñ1 वामवापर, K4 दितिजानुजः (for वासवा°) — (L 15) Ñ1 प्रहृते (for प्रसूतो) K1 4 Dn Ds D1 3 5 T1 G3-5 देव (for दिवि) G1 4 वामन (for विष्णुत्व) T1 G3 5 M1 4 वामनत्वं गतः कथम् (for °). — (L 16) D3 Cal ed मे महान् T1 2 G1 3 4 M1 देवस्य

वैशंपायन उवाच ।

शृणु राजन्कथा दिव्यामर्चितामृषिपुंगवैः ।
पुराणैः कविभिः प्रोक्ता ब्रह्मोक्तां ब्राह्मणेरिताम् ॥
मारीचस्य सुरेशस्य कश्यपस्य प्रजापतेः ।
अदितिर्दितिर्द्वे भार्ये भगिन्यौ जनमेजय ॥
अदित्या जज्ञिरे देवाः कश्यपस्य महात्मनः ।
धातार्यमा च मित्रश्च वरुणोऽंशो भगस्तथा ॥
इन्द्रो विवस्वान्पूषा च पर्जन्यो दशमस्तथा ।
तथैकादशमस्त्वष्टा द्वादशो विष्णुरुच्यते ॥
दित्या जातो हि भगवान्हिरण्यकशिपुः प्रभुः ।
तस्यानुजश्च दैत्येन्द्रो हिरण्याक्षो महाबलः ॥
हिरण्यकशिपोः पुत्राः पञ्च घोरपराक्रमाः ।
प्रह्लादश्चानुह्लादश्च जम्भः संह्लाद एव च ॥
विरोचनस्तु प्राह्लादिस्तस्य पुत्रो बलिः स्मृतः ।
पुत्रपौत्रं च बलवत्तेषामक्षयमव्ययम् ॥
तेजस्विनां सुरारीणां दैत्येन्द्राणां मनस्विनाम् ।
गणाः सुबहुशो राजन्देशे देशे सहस्रशः ॥
तं दृष्ट्वा नारसिंहेन हिरण्यकशिपुं हतम् ।
दैत्या देवबधार्थाय बलिमिन्द्रं प्रचक्रिरे ॥
दृष्ट्वा धर्मपरं नित्यं सत्यवाक्यं जितेन्द्रियम् ।
शौर्याध्ययनसंपन्नं सर्वज्ञानविशारदम् ॥
परावरगृहीतार्थं तत्त्वदर्शिनमव्ययम् ।
तेजस्विनं सुरारिं हिरण्यकशिपुं यथा ॥
अभिषेकेण दिव्येन बलिं वैरोचनिं तदा ।
दैत्याधिपत्ये दितिजास्तदा सर्वे न्ययोजयन् ॥
अभिषिक्तस्तु दैत्यैस्तैर्बलिर्बलवतां वरः ।
ब्रह्मणा चैव तुष्टेन हिरण्यकशिपोः पदे ॥
अभिषिक्तोऽसुरगणैर्बलिर्वैरोचनिस्तथा ।
काञ्चनैः कलशैः स्फीतैः सर्वतीर्थाम्बुसंभृतैः ॥
जयशब्दं ततश्चक्रुरभिषिक्तस्य दानवाः ।

(for मे विप्र) M4 एतमाचक्ष्व देवस्य (for °) — After the ref., D6 T1 3 G1 3–5 M3 4 ins

4** नमस्कृत्य जगन्नाथं देवदेवं जनार्दनम् ।
समाहितमना भूत्वा विष्णुमुद्दिश्य भक्तित ॥

— (L. 18) D6 M3 पुराणे, T2 G1 3 °ण (for °णै) K4 ब्रह्मणोदिताम्, V1 Ds2 D1 3 6 9 ब्रह्मणेरिताम्, T3 G1 4 ब्राह्मणै सह, M3 °णेरिमाम् (for °णेरिताम्) — (L. 20) D6 भार्ये च (for द्वे भार्ये) K4 अदितिश्च दितिर्द्वे वै (for °) — (L. 21) T2 G1 4 पुत्रा (for देवा) D4 प्रजापते (for महात्मन) — (L. 25) प्रसूतो (for जातो हि) Ñ2 V1 3 Dn2 D3 D5 T1 बलवान् (for भग°) B3 दित्या जातो हि बलवान् (for °) — After line 25, D6 ins

5** गणा सुबहुशो राजन्देशे देशे सहस्रशः ।

— (L. 26) D2 (अ)नुजश्चे (for °जश्च) K Ñ2 V1 3 B2 Dn D4 D1 6 G(ed) प्रतापवान् T1 G3 5 महासुर (for °बल) Ñ1 बभूवामितविक्रम (for °) — Ñ1 om. lines 27–33 — (L. 28) Ds1 जृम्भ, D2 कुम्भ (for जम्भ) B1 3 D5 6 G1 3–5 M3 4 ऽनुह्लाद (for संह्लाद) D3 जम्भ-सह्लादको ह्रद, T1 ततोऽनुह्लाद एव च (for °) — (L. 29) V3 बलिर्जज्ञे विरोचनात् (for °) — (L. 30) B3 3 T1 3 G1 3 5 M3 बलवतां (for च बलवत्) M4 अजम् (for तेषाम्) — (L. 31) V2 3 सुवीराणा (for सुरारीणा) B1 3 D6 महात्मनाम् (for मनस्वि°) — After line 31, D6 T1 3 G1 3 5 M4 4 ins

6** तेषामीशो महावीर्यो हिरण्यकशिपुः प्रभुः ॥
शशास सर्वान्दैत्यैन्द्रो जित्वा देवान्सवासवान् ॥
स दृष्ट्वा भगवान्विष्णुर्जघान हरिरूपधृक् ॥
तस्मिन्हते महावीर्ये विष्णुना प्रभविष्णुना ।

— T1 G1 3 5 M3 4 om. lines 32 33 — (L. 32) D3 सुमनसो (for सुबहुशा) — (L. 33) B2 D3 T1 ते (for स). — (L. 35) T3 G1 3–5 M3 4 दैत्य (for नित्य) D6 सत्यवन्त (for °वाक्य) T1 3 G1 3 5 M3 4 सत्यवादिनमूर्जितम् (for °) — (L. 38) Ñ1 सुरशत्रु, Ñ2 V1 3 B1 3 D5 D6 कृतज्ञं च (for सुरारिं) — For line 38, T1 3 G1 3 5 M3 4 subst.

7** कृतज्ञं दृढभक्तं च हिरण्यकशिपोः समम् ॥

[T1 कृत्यज्ञं (for कृतज्ञं) T3 M3 -भक्ति (for भक्तं) T1 G3 सुतम् (for समम्) T3 G1 4 हिरण्यकशिपो(T3 पू)समम् (for °)]

— V3 om. line 39 — (L. 39) अधिकारेषु देवानां (for °) — T1 om. lines 40–47 Ñ1 om. (hapl.) lines 40–43 — (L. 40) K3 B3 Dn अभ्यपूजयन् (for न्ययोज°) D3 तदा सर्वानयोजयत् (for °) — T3 G1 3–5 M3 4 om. line 41 — (L. 41) K1 3 D1 दैत्यस्तैर्, K4 D1 3 दैत्यैस्तु, Ñ2 दैत्येन्द्र (for दैत्यैस्तैर्) B1 Bom. Poona eds. G(ed) अभिषिक्तस्तदा दैत्यैर् (for °) — (L. 43) D1 3 T3 G1 4 M3 4

बलेरतुलवीर्यस्य सिंहासनगतस्य वै ॥
कृत्वेन्द्रं दानवाः सर्वे बलिं बलवतां वरम् ।
ततो विज्ञापयामासुः शिरोभिः पतिताः क्षितौ ॥
विदितं तव दैत्येन्द्र हिरण्यकशिपोर्यथा ।
त्रैलोक्यमासीदखिलं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥
पितामहं तु हत्वा ते सुरैः सुरनिषूदन ।
हृतं तदेव त्रैलोक्यं शक्रश्चैवाभिषेचित ।
तत्पितामहराज्यं त्वं प्रत्याहर्तुमिहार्हसि ॥
अस्माभिः सहितो नाथ त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ।
प्रत्यानयस्व भद्रं ते राज्यं पैतामहं विभो ॥
अमुरगणसहस्रसंवृतस्त्वं
जय दिवि देवगणान्सहानुजस्त्वम् ।
अमितबलपराक्रमोऽसि राज-
न्नतिशयसे स्वगुणैः पितामहं स्वम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
निशम्य तेषां वचनं महामति
र्बलिस्तदा प्रीतमना महाबलः ।
आज्ञापयामास स दैत्यकोटी-
स्त्रैलोक्यमद्यैव जयाम सर्वम् ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा बलेर्वैरोचनस्य तु ।
उद्योगं परमं चक्रुर्दानवा युद्धदुर्मदाः ॥
महापद्मो निकुम्भश्च कुम्भकर्णश्च वीर्यवान् ।
काञ्चनाक्षः कपिस्कन्धो मैनाकः क्षितिकम्पनः ॥
सितकेशोर्ध्ववक्त्रश्च वज्रनाभः शिखी जटी ।
सहस्रबाहुर्विकचो व्याघ्राक्षः प्रियदर्शनः ॥

ऽसुरैः सार्धं (for ऽसुरगणैर्) — M4 om lines 44-47 — (L 44) D1 कमलै (for कलशै) D6 तीर्थै (for स्फीतै) K2 स्पृष्टै, D5 T2 G1 3-5 M2 सस्कृतै (for सभृतै) — (L 47) G1 2 5 बालिं वैरोचनिं तदा (for [b]) — Before line 49, some Mss ins दैत्या ऊचुः — (L 49) G4 दैत्या ऊचुश्च दैत्येन्द्र (for [a]) — (L 50) B D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 सह (for जगत्) — Ñ1 om line 51 — (L 51) D1 T1 Bom Poona eds G(ed) सुरेश्वर (for सुरैः सुर) — (L 52) Ñ2 तेनैव, B1 D1 6 G3 तदेतत् (for तदेव) — After line 52, T1 2 G1 3-5 M2 4 ins

8** हत्वेन्द्रममरैः सार्धमस्माभिः सह दानव ।

— (L 53) D1 Bom Poona eds G(ed) त्व (for त्वं) K1 Ñ2 V1 2 B1 3 D2 D5 6 तस्य पैतामहं राज्यं; Ñ1 त्व पितामहराज्यस्य, D1 तत्पैतामहराज्य त्व, T1 G3 5 M2 4 पुनः पैतामहं राज्यं (for [a]) Ñ2 V3 D8 प्रत्यानेतुम् (for °हर्तुम्) V1 प्रत्यानयितुमर्हसि (for [b]) — (L 54) T1 G3 5 M2 4 दैत्य, T2 G1 राज्य (for नाथ) — (L 57) K1 2 D4 सहानुगस्त्वम्, K4 Dn °नुगान्, D1 2 महानुभावान् (for सहानुजस्त्वम्) Ñ2 V1 2 B1 3 D2 D5 6 T1 G1 4 जय दिवि देवपतिं सहानुगम्, T1 G3 5 M2 4 जय दिवि देवपतिं महानुभावम् — (L 58) K3 अतिशयित, T2 G1 अहतबल (for अमित°) — (L 59) V1 अतिशयसे त्व गुणैः पितामहत्वम्, D1 °शयसे सत्त्वगुणैः पितामहस्त्वम् (310)

Colophon om in D3 — *Mention of the Epic* Dn Ds2 D6 — *Mention of Khila* Ñ1 V1 2 B Dn D3 D4 5. — *Sub-parvan* K1 3 4 Ñ2 V2 B2 Dn D3 D4 5 वामनम्, K3 B1 3 D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* K1 2 4 Ñ2 V1 2 B Dn Ds1 3 4 5 बलेरभिषेक — *Adhy no* K3 21, V2 Ds2 234, B2 235, Dn 233, D1 22, D4 100, T1 289, G 286, G2 291, G4 290, G5 291, M2 1

K3 om the ref — (L 60) T1 G3 5 महाबलो (for °मतिर्) — (L 61) T1 G3 5 महामना (for °बल) — (L 62) V1 3 D1 3 T1 2 G1 3 M2 4 °कोटिं (for °कोटीस्) — (L 63) K3 B D6 6 जयेम सर्वम्, Ds1 T1 G1 जयाम सर्वे, Ds2 जयाय सर्वे, D2 3 जयन्तु सर्वम्, T1 G3 5 पुनर्जयस्व°म्, M2 4 पुनर्जयाय(M2 °म) (for जयाम सर्वम्) — (L 64) K3 4 B1 3 D3 5 बलेर्वैरोचनेस्तदा (for [d]) — V3 om line 66 — (L 66) K1-3 D4 5 महाकुम्भो (for °पद्मो) D2 निशुम्भश्च (for निकु°) B1 3 D6 Cal ed G(ed) पूर्णकुम्भश्च, T1 2 G1 3-5 M2 भासकर्णश्च (for कुम्भ°) — (L 67) T2 G1 4 प्रभुस्कन्धो (for कपि°) B3 D6 Cal ed व्याघ्राक्ष (for मैनाक°) — (L 68) K3 बहु, D4 बभ्रु (for सित) D3 T1 2 G1 3-5 M2 4 धनुर्वक्त्रो (for [ऽ]र्ध्ववक्त्रश्च) K1 2 बहु(K2 बभ्रु)-केशोर्ध्व(K1 द्वि)केशाश्च, D2 सितकेशार्धवक्त्राश्च (for [a]) D3 चन्द्रनाभ (for वज्र°) Dn शिखा, G3 सुखी; G4 शशी (for शिखी) — (L 69) K3 विकम्पो, T2 त्रिकटो (for °चो) B1 3 D5 Cal ed मीनाक्ष, T1 G3 5 व्याघ्रास्य (for °क्ष) D3 मेघवक्त्रश्चतुर्भुज (for [b]) — After line 69, D3 ins

9** विकृतो दीर्घजिह्वश्च मातुपालन एव च ॥

एकाक्ष एकपान्मुण्डो त्रिपुदक्षश्चतुर्भुजः ।
गजोदरो गजशिरा गजस्कन्धो गजेक्षणः ॥
अष्टदंष्ट्रश्चतुर्वक्त्रो मेघनादी जलधमः ।
करालो ज्वालजिह्वश्च शताङ्गः शतलोचनः ॥
सहस्रपात्कृष्णमुखः कृष्णश्चैव महासुरः ।
रणोत्कटो दानपतिः शैलकम्पी कुलाकुलिः ॥
समुद्रो रभसश्चण्डो धूम्रश्चैव प्रियकरः ।
गोव्रजो गोक्षुरो रौद्रो गोदन्तः स्वस्तिको ध्रुवः ॥
मांसपो मांसभक्षश्च वेगवान्केतुमाञ्छिनिः ।
पङ्कदिग्धशरीरश्च बृहत्कीर्तिर्महाहनुः ॥
समप्रभो विकुम्भाण्डो विरूपाक्षो हराहरौ ।
श्वेतशीर्षश्चन्द्रहनुश्चन्द्रहा चन्द्रतापनः ॥
विक्षरो दीर्घबाहुश्च मद्यपो मारनाशनः ।
कालकञ्जो महाक्रोधः सरभः शलभः श्रथः ॥
समुद्रमथनो नादी विततश्च महाबलः ।
प्रलम्बो नरको वाली धेनुकः काललोचनः ॥
वरिष्ठश्च गविष्ठश्च भूतलोन्मथनो विभुः ।
दुष्प्रसादः किरीटी च सूचीवक्त्रो महासुरः ॥

— D2 om lines 70-72 — (L 70) पक्षपान्, T1 G3-5 कोपवान् (for एकपान्) K3 कुन्दो (for मुण्डो) T1 सुदु मुख, T2 G1 3-5 M2 4 चतर्मुख (for °भुज) — (L 71) Dn गजशीर्षो (for °शिरा) T1 2 G1 2 5 M2 4 अजातकोशो (T1 °केतो, M3 4 °केशो) जठरा (for °) — After line 71 G3 5 ins

10** क्षितिस्कन्ध क्षोभणोऽथ भग्ननेत्रो गवेक्षण ।

While M3 4 ins after line 71

11** कपिस्कन्ध क्षोभणोऽथ काञ्चनाक्षो गवेक्षण ।

— (L 72) B1 2 D2 T2 G1 3-5 M2 4 चतुर्दंष्ट्रो, T1 मेघनादी (for चतुर्वक्त्रो) K1 3 4 B2 (marg) D1 4 जलंधर, B2 कुलंधन, B3 जलधमम्, D1 जनधम (for जल°) D3 मेघनादो जलंधर, T1 जलदो य ज्लाधम (for b) — (L 73) M3 4 विश्व (for ज्वाल) Bom Poona eds G(ed) जिह्वास्य (for निह्वश्च) D1 6 M2 (inf lin) करालोज्ज्वलजिह्वश्च T1 G5 करालश्च त्रिजि°; G3 °श्च क्रियाजिह्व (for °) K3 शताशु N2 D1 2 शताम्भ; M3 शताक्ष (for °ङ्ग) K4 D1 शिताङ्ग शितलोचन (for b) — (L 74) K Ñ1 2 V1 3 B3 Dn D1 5 सहस्रपाद सुमुख, G4 °वान्कृष्णमुख (for °) V1 महास्वर (for °सुर) — Ñ1 om lines 75-76 — (L 75) D3 गजपति, D5 T2 G1 3 M2 बाण° (for दान°) K1 B D3 D5 6 M3 4 कुलाकुल; T1 2 G1 3 5 °चल (for °कुलि) K3 एते सर्वेमहाबला, V1 शैलकम्पकुलाकुल (for °) — K3 om line 76 — (L 76) D3 चन्द्रा (for चण्डो) Ñ3 K1 2 4 B3 V1 3 Dn D1 4 महासुर (for प्रियकर) T1 G3 5 M3 4 धूम्रश्चाथ प्रियकर (for b) — (L 77) K1 4 Ñ1 B3 Dn D1 2 4 5 T1 गोव्रजो (for गोव्रजो) B1 Ds2 गोखुरो, D6 गोमुखो (for °गोक्षुरो) B3 D3 Ds1 गोव्रणो गोखुरो (Ds1 °मुखो) रौद्रो (for °) K4 गोमत्त, D1 गोमन्त, T1 दन्तास्य, G3 5 दन्तान्त (for गोदन्त) — (L 78) K1 4 Dn2 T1 2 G1 3 4 M3 4 मासलो, K3 °दो (for °पो) K3 Ñ1 3 V1 3 B Dn Ds2 T1 शिखि, K4 D2 शनि, D3 स्थिर, D4 शिव; T2 G1 4 M3 (inf lin) जव, M3 4 शिनि (for शिनि) — (L 79) T2 G1 4 कम्पो दीर्घ (for पङ्कदिग्ध) G3 5 M3 पङ्कदिग्धसहस्रश्च (for °) D3 देवकीर्तिर् (for बृहत्की°) K3 महातनु, D5 °धनु (for °हनु) — (L 80) K3 D1 विकुम्भाण्डो; D3 निकुम्भाण्डो G3 5 विकूटस्थो (for विकुम्भाण्डो) D3 हरो हरि, T1 Bom Poona eds G(ed) महोदर (for हराहरौ) — (L 81) D3 शत (for श्वेत) K1 3 B3 Ds2 D6 चतुर्हनुश्च, K3 चन्द्रकेतुश्च, D5 चारुभानुश्च (for चन्द्रहनुश्च) D3 श्वेतदीर्घं कृष्णशीर्षं (for °) D3 श्वेतदीर्घं कृष्णशीर्षं (for °) D5 सुदनुश्च (for चन्द्रहा) T2 G1 4 कर्षण, G3 दर्शन (for तापन) T3 G5 M3 4 चन्द्रभाश्च (M3 °श्च) न्द्रदर्शन (for b) — (L 82) K1 2 V3 D3 विक्षुरो (for विक्षरो) B3 Ds2 D6 T2 G1 4 5 M3 4 दीर्घकण्ठश्च T1 °कर्णास्य (for °बाहुश्च) B1 Ds1 विक्षुरो दीर्घकण्ठश्च (for °) D5 D1 मेघपो, D5 मघवान् T1 चर्मादो (for मद्यपो) D3 मेघपो मरुनाशन (for b) — (L 83) Ds1 कालकण्ठो; T1 M3 तालजयो, T2 G1 3-5 M3 कालजयो (for °कञ्जो) K3 महानाभ, K4 Ñ1 B3 D1 2 °भाग, V1 °बाहु (for °क्रोध) K1 2 V3 Dn D3-5 कालकुम्भो (K1 कालकुञ्जो, V3 कालजयो, Dn D5 तालजयो, D3 कालकण्ठो) महानाभ, K3 कालखञ्जो महानाभ (for °) D3 कलभ शलभ शठ, D5 शलभ सरभ श्रथ; T1 शरभस्तम्भद्रक (for b) — (L 84) K3 D3 नन्दी (for नादी) B1 निर्दितश्च; D3 विन°; D4 वितमश्च, Cal. ed विक्रमश्च (for विततश्च) — (L 85) धेनुको (for नरको) D3 2 T3 व्याली (for वाली) B1 3 D3 D6 G5 M3 स्वसृम, T1 G1 4 वासुकि (for धेनुक) — (L 86) K1 2 D1 T3 गरिष्ठश्च (for वरि°) N1 V1 3 B Dn D1 5 6 T1 G1-3 गरिष्ठश्च (for गवि°) D5 Bom Poona eds G(ed) भूतलोमा तथा विधु (D5 °भु) (for b) — (L 87) K1-3 Ñ1 B1 3 (marg as above) 2 Dn D3 5 (sup lin as above) 6 T3 G1 3 4 M3 सुप्रसाद, Ñ3 अप्र°, Ds2 अप्रमाद°; T1 संप्रसाद°

सुबाहुः कुब्जबाहुश्च करुणः कलशोदरः ।
सोमपो देवयाजी च प्रवरो वीरमर्दनः ॥
शुश्रूपुः खण्डशक्तिश्च दुर्णिनेत्रः शशिध्वजः ।
यथास्मृति मया प्रोक्ता मरीचेः कीर्तिवर्धनाः ॥
एते चान्ये च बहवो नानाभूपणभूपिताः ।
रथौघैर्बहुसाहस्रैर्ययुर्योद्धुमरिंदमाः ॥
दिव्याम्बरधरा दैत्या दिव्यमाल्यानुलेपनाः ।
दिव्यैश्च कवचैर्नद्धा दिव्यैश्चैवोच्छ्रितैर्ध्वजैः ॥
दिव्यायुधधरा दैत्या गर्जमाना यथाम्बुदाः ।
बृहद्भी रथनिर्घोषैश्चालयन्तो वसुंधराम् ॥
महाबला दिव्यमहास्त्रधारिणो
भुजंगभोगप्रतिमैर्महाभुजैः ।
सुदुर्जया दैत्यवृपाः सुरारयो
दितिप्रिया लोहितलोहितेक्षणाः ॥
ते जग्मुरर्कज्वलनोग्रवीर्या
महेन्द्रवज्राशनितुल्यवेगाः ।
विवृद्धदंष्ट्रा हरिधूम्रकेशा
विनर्दमानाः शरदीव मेघाः ॥
सहस्रबाहुर्बाणश्च बलेः पुत्रो महासुरः ।
रथातिरथकोट्यासौ संनद्धः महाबलः ॥
सर्वे मायाधरा दैत्या सर्वे दिव्यास्त्रयोधिनः ।
सर्वे मदबलोत्सिक्ताः सर्वे लब्धवरास्तथा ॥
सर्वे काञ्चनशैलाभाः पीतकौशेयवाससः ।
किरीटोष्णीषमुकुटा दिव्यभूषणभूषिताः ॥

(for दुष्प°) V3 सुप्रमाद· किरीटश्च, Ds1 अप्रमाद किरीटश्च (for °) D5 स्थूलचक्रो (for सूचीवक्त्रो) K3 महादत्तु (for °सुर) — (L. 88) K3 च सुवीर्यश्च, K1 B1 D3 T3 कञ्ज बाहुश्च, B3 T1 G1, 3 5 M1 4 कुण्ड° (for कुब्ज°) K3 क्रमण; Ñ1 D5 G1 करण, T1 G3 5 M2 4 सरण (for करुण) — (L. 89) Ds1 D4 M4 सोमपा, G4 6 विप्रवो (for सोमपो) Cal ed -याज्ञी (for याजी) D3 सोमपादो देवयाजी, T1 °देवोऽथ याजी च (for °) D5 प्रवीरो (for प्रवरो) D6 रण (for वीर) — (L. 90) K1 3 4 D2 4 सुपथ, K3 सुरूप°, M4 सुग्रीव (for शुश्रूपु) Ñ1 V1 B2 3 D5 D6 चण्ड, D3 चन्द्र (for खण्ड) D1 सुपथ खण्डशुक्तिश्च D6 शुश्रूपु शम्बर शक्ति, T1 2 G1 4 5 M2 सुग्रीव (T1 G1 4 धमश्च) चण्डशक्तिश्च, G3 सुग्रीवश्च सश° (for °) K1 Ñ1 B2 3 D1 5 कुशिनेत्र, K2 2 B1 D6 कुश°, Ñ3 V1 3 भूत°, D5 फुल्ल°, T1 2 G1 3–5 M2 भूमि° (for कुणि°) K4 D3 शिखिध्वज (for शशि°) Dn D3 कुशनेत्र शिखिध्वज°, Bom Poona eds G(ed) शिखिनेत्र शिखिध्वज (for [b]) — After line 90, T1 G3 5 M2 4 ins

12 ** विद्युद्दंष्ट्रो भीषणश्च वारनागो महाबल ।
[T1 M2 4 नाभो (for नागो)]

— T2 G1 4 M2 4 om line 91 — (L. 91) T2 यथामति (for °स्मृति) D3 यथास्मृतिरनुप्रोक्ता (for °) K2 4 Ñ2 D3 मारीचा (for मरीचे) — (L. 92) D3 रूपेण (for भूषण) — (L. 93) B3 D5 D6 यथुर्युद्धाय दर्शिता (for [b]) — (L. 94) B1 3 D6 Cal ed दिव्यमाल्य (D6 °ल्या)म्बर धरा (for °) K2 om (hapl) 94[b]–96[a] B1 3 D6 Cal ed स्रगनु (for माल्यानु) D3 भूषिता (for लेपना) — (L. 95) K3 युक्ता (for नद्धा) — (L. 96) V1 B1 D3 D5 दिव्याम्बर (for °युध) D5 घना (for [अ]म्बुदा) — (L. 97) T1 भीमैश्च, T2 G1 3 5 भीमैश्च (for बृहद्भी) Ñ3 V1 3 B1 Dn D5 D6 घोषैश्च (for निर्घोषैर्) K4 D1 बृहद्भैरवघोषैश्च, B1 3 D6 °हि स्यन्दनघोषैश्च, D2 °द्भिराव घोषैश्च (for °) T2 G1 4 नादयन्तो (for चाल°) — T2 G1 4 M2 4 om lines 98 101 — (L. 99) T1 महाबलै (for °भुजै) Ñ1 भुजगभोगप्रतिमा महाभुजा — (L. 100) K2 D4 दैत्यगणा, V1 °वरा, G5 °वरा (for °वृपा) — (L. 101) D3 पिङ्गल (for लोहित) — (L. 102) K2 निर्जग्मुर (for तेज°) K4 Ñ1 2 V1 B1 3 Dn Ds2 D1 3 6 -ज्वलनेन्दु- V3 B2 °मैन्द्र, Ds1 ज्वलितेन्दु (for -ज्वलनोग्र-) D3 ते जग्मुरर्कज्वलनेन्दुवर्चसो; T1 जग्मुश्च सूर्यज्वलनातिवीर्या, T2 G1 3–6 M2 4 ते वायुसूर्यज्वलनेन्दु(G3 °न्द्र)वीर्या — (L. 103) V2 B3 वीर्याशनि (for वज्रा°) — (L. 104) Ñ1 B Dn1 D3 T1 G1 3–5 M2 4 विवृत्त-, V1 प्रवृद्ध-, T1 प्रवृत्त (for विवृद्ध) — (L. 105) K2 B3 T3 विवर्धमाना (for विमर्द°) G3 शरदिन्दु (for °दीव) — (L. 106) Ñ1 B3 T1 3 G1 3 4 M2 4 महाबल (for °सुर) K3 दितेः पुत्रो महाबल (for [b]) — (L. 107) D3 T2 G1 4 M2 4 -कोट्या स, D4 -कोट्यस्ते, T1 कोट्या च, G5 -कोट्यश्च (for -कोट्या-सौ) Ñ2 Dn समनह्यन् (for सनद्धत) B3 Cal ed. स वीर्यवान्; T2 G1 4 महासुर (for °बल) B1 D6 समनह्यत वीर्यवान्, M2 सनह्यन्त महाबला (for [b]) — (L. 108) Ñ1 B1 3 D6 T1 G5 M2 4 शूरा (for दैत्या) T2 G1 सर्वे मायाविदः शूरा (for °) Ñ1 om lines 108[b]–109[a] — (L. 109) K1–3 Ñ1 2 V1 3 Ds2 D4 T3 G1 सुरा; K4 Dn D1 3 5 M2 पुरा, Ds1 स्मृता, D2 परा, G3 4 भूतम् (for तथा) T1 सर्वे बलपराक्रमा (for [b]) — (L. 110) B1 3

हिरण्यकवचाः सर्वे हिरण्यध्वजकेतवः ।
स्यन्दनस्था व्यराजन्त शारदाः खे ग्रहा इव ॥
तापनीयैर्वरैर्निष्कैरनलज्वलितप्रभैः ।
हेमपर्वतशृङ्गस्थाः पुष्पिता इव किंशुकाः ॥
तेषां मध्यगतो बाणः प्रावृषीवोत्थितो घनः ।
स्थितः शक्तिगदापाणिस्त्रिनल्वप्रतिमे रथे ॥
चित्राक्षेपाध्वजयुगे चित्रभक्तिविराजिते ।
गदापरिघसंपूर्णे हेमजालविभूषिते ॥
अन्वीयमानो दितिजैर्वालखिल्यैरिवांशुमान् ।
नानाप्रहरणैर्घोरैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैरिवोरगैः ॥
पञ्च तस्य महावीर्या दानवा युद्धदुर्मदाः ।
ररक्षू रथमव्यग्रा व्यादितास्या भयावहाः ॥
सुबाहुर्मेघनादश्च भीमवेगश्च वीर्यवान् ।
तथा गगनमूर्धा च वेगवान्केतुमानपि ॥
कनकरजतभक्तिचित्रपार्श्वे
पतगपतिप्रतिमे रथे स्थितोऽभूत् ।
जलदनिनदतुल्यनेमिघोषे
सुरगणसैन्यवधाय दानवेन्द्रः ॥
दनायुषायाः पुत्रस्तु बलो नाम महासुरः ।
वृतः शतसहस्रेण रथानां भीमवर्चसाम् ॥
युक्तमृक्षसहस्रेण रथमारुह्य वीर्यवान् ।
नीलायसमयं घोरं वायसाङ्कं सुदुर्जयम् ॥
नीलाम्बरधरः श्रीमान्वैडूर्याचलसंनिभः ।
महता रथवृन्देन प्रययौ दानवस्तदा ।
तत्रैकार्णवसंकाशे सैन्यमध्ये व्यराजत ।
प्रभातसमये श्रीमान्समुद्रस्थ इवांशुमान् ॥
सुतप्तजाम्बूनदतुल्यवर्चसा
निशाकराकारतडिद्गुणाकरः ।
किरीटमुख्येन विभाति शोभिना
यथा गिरिः शृङ्गवरेण भास्वता ॥

Cal ed सर्वे (for पीत) — (L. 111) V3 B1 D5 D6 मुकुट (for °दा) G3 M3 किरीटमकुटोष्णीषा (for °) T2 G3 5 M2 4 दिव्याभरणभूषिता (for °) — (L. 113) T1 2 G1 3-5 M2 4 नभसीव महाग्रहा (for °) — (L. 114) T1 महादंष्ट्रैर्, G3 5 M3 4 महानिष्कैर् (for वरैर्नि°) B1 3 D5 Cal. ed कालाग्नि; B2 अङ्गारैर्, D6 नवानि T2 G1 4 दावाग्नि (*for* अनल) *T2 G3-4 M3 4 ज्वलितार्कसमप्रभैः* (for °) — (L 115) K1 D4 शृङ्गस्थै, D6 -शृङ्गैश्च (for -शृङ्गस्था) K3 D4 किंशुकै (for °का) — (L 116) K3 [उ]च्छ्रितो (for [उ]त्थितो) — (L. 117) T1 G2 6 M2 चक्र (for शक्ति) — (L. 118) K3 विचित्राक्ष, V1 3 Dn2 D5 चित्राक्षे स (D5 च) (for °क्षेपा) M2 -युते (for -युगे) K3 4 D2 चित्रध्वजयुगे चित्रे, T1 G3 चित्राक्षे ध्वजमयुक्ते (for °) V3 -शक्ति, D1 -ध्वज, G3 भित्ति (for -भक्ति) — (L 119) T2 G4 5 M3 4 -भक्ति-, G1 3 -भित्ति (for -जाल) T1 हेमभित्तिविराजिते (for °) — T2 G1 4 om. lines 120–123 — (L 123) G3 आरब्ध (for अव्यग्रा) Ñ1 V2 D51 D5 महाभया, B1 3 D6 भयानका, T1 G3 5 M2 4 इवान्तका (for भयावहा) — (L 124) D2 प्रमुचिरः T3 अमोघो (for सुबाहुर्) G1 4 अमोघमेघा नादश्च (for °) K4 Dn D1 2 3 भीमगर्भश्च (for °वेगश्च) — (L 125) D5 T1 G1 3 4 कनक (for गगन-) — (L 126) K3 परिच्छदे, T1 -वाजिकक्ष्ये, G1 4 -वारिकक्ष्ये, G3 M2 4 -वा(M2 -पा)रिध्ये (for चित्रपार्श्वे) D3 कनकरजतशक्तिचापवर्णे, T1 °तभक्तवारिध्ये — (L 127) Ñ3 विशाले (for स्थितोऽभूत्) K3 पतग ** महारथे स्थितोऽभूत्; D1 पतगप्रतिमे रथे स्थितोऽभूत् — (L. 128) T3 G4 -तुमुलनिनद- (for -निनदतुल्य) Ñ2 V3 D3 D8 -घोषे (for -घोषे) — (L. 129) D1 चाययौ (for दानवेन्द्रः) — After line 129, T1 G3 4 M3 4 ins an addl colophon [*Subparvan* T1 G3 *M3 4 वामनप्रादुर्भाव* — *Adhy name G3 4 बलियुद्धसनाद* — *Adhy no* T1 209, G3 4 292, M3 4 2] — Before line 130, T2 G1 4 M2 ins वैशंपायन — (L. 130) *D1* नलो (*for* बलो) — (*L* 131) T1 सिद्ध-, G3 M2 4 स्थित (for वृत) Ñ3 महतो भीमवर्चसा; T1 G3 5 M2 4 रथा- (T1 सिद्धा)ना किङ्किणीकिनाम् (for °) — (L. 132) Dn D51 ऋक्ष्य (for ऋक्ष) — (L. 133) K1 महाघोर (for -मयं घोर) K3 D5-6 नीलायसं (K3 °युधं) महाघोरं (for °) K3 4 D1 वायसाढ्य V3 °साङ्ग, B1 D5 वायसाक्ष (for वायसाङ्क) K3 वायसायुक्तमूर्तिकम् (for °) — D5 om lines 134°–153° M3 om (hapl) lines 134°–137° — (L 135) K2 D3 D2 4 -वेगेन, K3 Ñ1. 2 V1 3 B2 Dn D1 3 T1 2 G1 3-5 M3 वृन्देन, K4 मघेन (for वृन्देन) T2 3 G1 3-5 M3 मेघौघे (T3 G1 महाङ्गे) नैव दानव (for °) — (L. 137) D3 धीमान् (for श्री°) V1 सम्भाष्य, D2 समुत्थित D5 स-समुद्र (for समुद्रस्थ) — (L 139) D6 Cal ed गणाहत; M3 4 गुणाहृता (for °कर) — (L 140) T1 3 G1 3-5 -कूटेन (for मुख्येन) K3 रराज (for विभाति) M3 4 किरीट

षष्टि रथसहस्राणि नमुचेरसुरस्य वै ।
खरयुक्तानि सर्वाणि मेघतुल्यस्वाणि च ॥
नानाप्रहरणाः सर्वे सर्वे ते चित्रयोधिनः ।
महाभ्रघनसंकाशा वेगवन्तो महाबलाः ॥
रथो व्याघ्रसहस्रेण युक्तः परमवेगवान् ।
नमुचेरसुरेन्द्रस्य सर्वरत्नविभूषितः ॥
शार्दूलचिह्नः शुशुभे तस्य केतुर्हिरण्मयः ।
रथमध्येऽसुरेशस्य मध्यदिनरविर्यथा ॥
स भीमवेगश्च महाबलश्च
प्रगृह्य चापं हिमवानिव स्थितः ।
नीलाम्बरः काञ्चनपट्टनद्धो
दिशागजो यद्वदुपेतकक्षः ॥
किंकिणीजालनिर्घोषं तपनीयविभूषितम् ।
सपताकध्वजोपेतं ससध्यमिव तोयदम् ॥
चक्रैश्चतुर्भिः संयुक्तमष्टनल्वायतान्तरम् ।
हेमजालाकुलं दीप्तं कालचक्रमिवोद्यतम् ॥
नानायुधधरं दिव्यं व्याघ्रचर्मपरिष्कृतम् ।
ईहामृगगणाकीर्णं चित्रभक्तिविराजितम् ॥
तूणीरशतसंपूर्णं शक्तितोमरसंकुलम् ।
गदामुद्गरसंबाधं धनूरत्नविभूषितम् ॥
युक्तमृक्षसहस्रेण लम्बकेसरवर्चसा ।
राजतेन विकीर्णेन शोभितं सिंहकेतुना ॥
स तेन शुशुभे दैत्यो विश्वकर्मा मयो बली ।
रथरत्ने स्थितः श्रीमानुदयस्थ इवांशुमान् ॥
हिमरजतसुचारुशोभिताङ्ग
मणिकनकोज्ज्वलचारुभक्तिचित्रम् ।
अयुतशतसहस्रमूर्जितानां
मयमनुयाति महाहवे रथानाम् ॥

Colophon

कूटेन तथैव (M4 विभाति) शोभता — (L 142) G1 षष्टी रथसहस्रेण (for ᵃ) — (L 143) K3 खराणि, K4 Dn D1 2 बलानि, Ñ2 V1 3 D6 वराणि (for स्वाणि) — (L 146) B1 3 D5 वीर्यवान् (for वेग°) — (L 148) T1 2 G1 3-5 M2 4 केतु (for चिह्न) T1 2 G1 2 5 M2 4 दीप्तो (for केतुर्) — (L 149) B1 3 D5 6 दिनमध्ये (for मध्यदिन) K3 रविर्मध्ये दिने यथा (for ᵇ) — (L 150) T2 G1 महान्महाबल (for महाबलश्च) G4 स भीमवेगः सुमहान्महाबल — (L 152) B2 (marg) D6 नीलाञ्जन T1 2 G1 3 5 M2 4 पीताम्बर (for नीला°) V1 दण्ड (for पट्ट) — (L 153) V1 शुम्भमपैति सद्य, T2 G1 घा तपनीयकक्ष, M2 4 यद्वदुपेत्य कक्षम् (for °तकक्ष) — (L 154) Ñ2 B1 3 Cal ed परिष्कृतम् (for विभूषि°) — V1 om line 155 — (L 156) G2 5 अष्टनल्वगुणोज्ज्वलम् (for ᵇ) — Ñ1 om lines 157–158 — (L 157) T1 Bom Poona eds G(ed) [उ]द्दितम् T2 G1 3 5 M2 4 [ऊ]र्जि° (for [उ]द्य°) — (L 158) V1 G3 5 M4 दीप्त, D1 देव T1 Bom Poona eds G(ed) घोर (for दिव्य) B1 3 D3 D6 परिच्छदम् (for °ष्कृतम्) — (L 159) K1 हेमरत्नविभूषितम् (for ᵇ) — (L 160) T2 G1 -शर (for शत) B3 D8 संकीर्ण (for -संपूर्ण) D5 तूणीरशरसंकीर्ण (for ᵃ) T2 G1 4 -संयुतम् (for संकुलम्) — Ñ1 om line 161 — (L 161) V1 B1 मुसल (for मुद्गर) K1 2 D4 हेमरत्न, Dn2 चापरत्न, D3 मानरत्न (for धनू) B D6 T1 G3 5 आरोह मयो रथम् (for ᵇ) — (L 162) B1 हय, Dn Ds1 ऋष्य (for ऋक्ष) K3 पद्मकिंजल्कवर्चसा (for ᵇ) — D3 om lines 163–169 with the colophon — (L 163) Ñ1 B1 3 D6 T1 2 G1 3-5 M4 [पु]त शैलेन Ñ2 V1 3 D5 प्रकीर्णेन, M4 च शैलेन (for विकीर्णेन) K1 2 D4 चित्र Dn2 हंस (for सिंह) — (L 164) K Ñ2 V1 3 B2 Dn D8 D1 2 4 5 मयो माया(K3 मायामय)विसर्पिणा, Ñ1 विश्वकर्मसमो बली (for ᵇ) — (L 165) Ñ1 स रथे तु, V1 रथमध्ये, V3 Ds2 D5 °मणि, G3 °युक्ते (for °रत्ने) — (L 166) K1 2 D8 विमलरजत *** शोभिताङ्ग (Ds1 °ङ्गो), K3 विमलरजतबिन्दुशो°, K4 Ñ2 V1 3 B Dn D1 2 4-6 विमलरजतबिन्दुशो°, T1 2 G1 3 5 M2 4 विमलरजतचारु(M2 °शैल)शोभिता(G1 °भना)ङ्ग — (L 167) G3 भित्तिचित्रिताङ्गम् (for -चारुभक्तिचित्रम्) T1 2 G1 4 5 M2 4 मणिकनकामल(G1 °मणि, G5 °चित)भक्तिचित्रिताङ्गम् — (L 168) G5 om, M4 युत (for -शत) — (L 169) Ñ2 महारथो, D1 2 T1 तदा महा (for महाहवे) K3 सुरभटशतमनुप्रयाति रथानाम्, K4 V1 3 मयमनुयाति रथो महार°, Ñ1 अनुयाति कथामनोर°, B1 Dn मयमनुयाति रथो(B1 °थ) महार°, D6 मयमनु च यान्ति रथा महार°, T2 G1 4 M2 4 मयमनुगमु रथाहवे र°

Colophon om in K1 2 D2 3 — *Mention of the Epic* K4 Dn2 Ds1 D1 5 — *Mention of Khila* Ñ1 V1 3 B Dn D8 D1 4 — *Sub-parvan* K3 V1 3 B2 D8 वामनम्, K4 B1 3 Dn D1 4 6 T2 G1 3 4 M2 4 वामनप्रादु

वैशंपायन उवाच ।
पुलोमा तु महादैत्यस्तिमिराकारगह्वर ।
आरुरोहायस घोरं रथं पररथारुजम् ॥
उत्कीर्णपर्वताकारं लोहजालान्तरान्तरम् ।
नेमिघोषेण महता क्षुभ्यन्तमिव सागरम् ॥
गदापरिघनिस्त्रिंशैः सतोमरपरश्वधैः ।
शक्तिमुद्गरसंकीर्णं सतोयमिव तोयदम् ॥
रथमुख्यसहस्रेण संयुक्तं वायुवेगिना ।
पुलोमारुह्य युद्धाय प्रस्थितो युद्धदुर्मदः ॥
षष्टिं रथसहस्राणि पुलोमानं महारथम् ।
अन्वयुः सूर्यवर्णानि प्रदीप्तानीव तेजसा ॥
खड्गध्वजेन महता तप्तकाञ्चनवर्चसा ।
भ्राजते रथमध्यस्थः पर्वतस्थ इवांशुमान् ॥

स चारुचामीकरपट्टनद्धां
महागदां कालनिभां महाबलः ।
प्रगृह्य बभ्राज स सैन्यमध्ये
कार्ष्णायसः केतुरिवोत्थितोर्ध्वाम् ॥
हयग्रीवस्तु बलवान्हयग्रीवो महाबलः ।
वृतः शतसहस्रेण रथानां रथसत्तमः ॥
धराधरनिभाकारं सपत्नानीकमर्दनम् ।
स्यन्दनं भीममास्थाय युद्धायाभिमुखः स्थित ॥
श्वेतशैलप्रतीकाशः श्वेतकुण्डलभूषणः ।
शुशुभे रथमध्यस्थः श्वेतशृङ्ग इवाचलः ॥
महता सप्तशीर्षेण शोभिना नागकेतुना ।
वैडूर्यमणिचित्रेण प्रवालाङ्कुरशोभिना ॥
अमितबलपराक्रमद्युतीना

भाव, D5 वामनाख्यानम् — *Adhy name* B1 3 D5 मय सनहनम् G3 बलिनमुचिमययुद्धसनाह — *Adhy no* K3 23, V3 Ds2 235, B2 236, Dn 234, D1 4 229, T1 291, G1 4 287, G3 5 293, M2 4 3

K1 om the ref — (L 170) G3 4 M3 4 तदा (for महा) Ñ1 B1, 3 D5 T1 2 G1 3–5 M3 4 -सनिभ, Ñ2 V3 D3 सनिभम् B2 Dn -गह्वरम् (for °र) K3 D5 M2 तिमिरावाशगह्वरम् (M3 °सनिभ) (for ^b) — (L 171) N1 रथ (for [आ]यस) N1 ते च (for रथ) — (L 172) K3 Ds2 D3 उत्कीर्णे, Ñ2 M1 उत्कर्ण (for उत्कीर्ण) Ñ1 पर्वताकारसदृश, B1 3 D3 पर्वतोत्करसकाश; T1 G3 5 M3 पर्वतप्रतिमत्कार, T2 G2 4 पर्वतेन्द्रप्रतीकाश (for °) — (L 173) K3 निर्घोषेण महाघोर (for °) Ñ1 नृत्यन्तम् (for क्षुभ्य°) T1 G1 3 5 M3 4 क्षोभयन्त महोदधिम् (for ^b) — (L 174) K3 D5 T1 2 G1 3–5 M3 4 -निखिंश (for °धै) B3 D3 Cal ed तोमरै स, T3 G1 2 4 तोमराश्म (G3 °ङ्ग) (for सतोमर-) T1 G3 तोमराश्वपरश्व(G3 °परं दद)म् (for ^b) — (L 175) D5 तोमर (for -मुद्गर) B3 D5 T1 2 G1 3 5 M1 सपूर्ण (for सकीर्ण) K3 वारिदम् (for तोय°) — (L 176) B1 3 D5 वेगितम्, T1 G1 3 M3 4 °तम् (for °ना) G3 4 युक्त मारुतसेवितम् (G4 °वेगिना) — (L 177) G3 5 M3 4 वेगेन (for युद्धाय) Ñ1 पुलोमा तु समारुह्य, V1 °मा रथमारुह्य (for °) — (L 178) T1 सर्वे (for षष्टिं) B1 3 D5 T1 2 G1 3 4 M1 महायलम् D5 °रथा (for °रथम्) Ñ1 दीप्तानीव सतेजसा (for ^b) — (L 179) Ñ2 अन्वीयु (for अन्वयु) K3 प्रदीप्तानां च, K4 °नि तु, Dn1 D1 °निव; Dn2 °नि च (for °नीव) Ñ1 B1 3 D5 भ्राजमानानि तेजसा T2 भ्राजस्वानिव त° (for ^b) — D3 om (hapl) line 180 — (L 180) K3 4 K2 G(ed) [illegible] (for खड्ग) — (L 181) K1 4 Ñ2 Dn D1 राजते [illegible] 3 D5 T1 2 G1 3–4 M3 4 शुशुभे (for भ्राजते) K1 [illegible]सर्वत (for पर्वतस्थ) — (L 182) K3 Ñ2 V2 3 B D3 [illegible] T1 2 G4 M3 सु (for स) D3 चारु (for -पट्ट) — (L 183) B1 3 D5 6 महागदा (for महाबल) D3 महद्धनुर्दर्पधरान्महाबल, T1 महाबल कालनिभं गदां मदम् (*sic*), T2 G2 4 बल (T2 °लं) कालनिभां स्वकां गदाम्, G3 5 M3 4 °बल° कालनिभा गदा स्वाम् — (L 184) T2 G1 4 बभ्राम स, M3 4 व्यभ्राजत (for बभ्राज स) K3 4 Ñ1 3 V1 B1 Dn D1–3 5 शत्रु- (for सैन्य-) V3 प्रगृह्य बभ्राम स शत्रुमध्ये — (185) N2 Dn D3 D4 6 D4 कार्ष्णायसी (for स) K3 3 B3 [आ]स्थितोर्ध्वाम् (B3 °इव) (for [उ]त्थि°) B1 3 D5 कार्ष्णायसीं केतुरिवोद्धितोऽम्य D3 °यस केतुरिवोत्थितो द्याम् T1 G3–5 कालायस (G4 °सी) केतुरिवोत्थितोऽसौ T2 G1 कार्ष्णायसीं केतुरिवोच्छ्रितोर्ध्वाम्, Bom P1 ona eds G(ed) कार्ष्णायसीं केतुरिवास्थितो° — (L 186) D3 महासुरे (for °बल°) K4 N1 2 V1 2 B Dn D3 D1 3 4 6 M3 हयग्रीवैर्महासुरे (B1 D4 °बलै), T1 G2 5 M4 °ग्रीवैस्तु दानवै (for ^b) — (L 187) K3 रथि (for रथ-) — (L 188) T2 धाराधर (for ध°) D3 सुताकार (for निभा°) — (L 189) D1 3 [अ]भिमुख; D5 सम्मुख (for [अ]भि°) G4 ययौ (for स्थित) Dn1 युद्धायाभिमतस्तथा (for ^b) — (L 190) D3 T1 G3 भूषित (for -भूषण) T1 G1 4 शातकुम्भविकुण्डलम् (G1 °ल) (for ^b). — (L 192) K3 4 Ñ1 2 V3 B1 Dn D1, 3 4 शोभितो

वररथिनामनुजग्मुरूर्जितानाम् ।
असुरगणशतानि गच्छमानं
त्रिदशगणा इव वासवं प्रयान्तम् ॥
प्रह्लादस्तु महाप्राज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ।
सर्वमायाधरः श्रीमान्यष्टा क्रतुशतैरपि ॥
समनह्यत तेजस्वी पावकार्चिःसमप्रभः ।
रथानीकेन महता दुर्दिनाम्भोदनादिना ॥
शूरेणामितवीर्येण हेमकुण्डलधारिणा ।
वृतो दैत्यसहस्रेण देवैरिव पितामहः ॥
स्ववीर्यादप्रणीर्दृप्तो मत्तवारणविक्रमः ।
सुरसैन्यस्य सर्वस्य प्रतिरोध इव स्थितः ॥
स धैर्येणोदधेस्तुल्यो वपुषाग्निरिव ज्वलन् ।
तेजसा भास्कराकारः क्षमया पृथिवीसमः ॥
तालध्वजेन दीप्तेन रथेनातिविराजता ।
तं यान्तमनुयान्ति स्म दानवाः शतसघशः ॥
सर्वे हिरण्यकवचाः सर्वे रत्नविभूषिताः ।
दिव्याङ्गरागाभरणाः समरेष्वनिवर्तिनः ॥
जाम्बूनदविचित्राङ्गा वैदूर्यविकृताङ्गदाः ।
दिव्यस्यन्दनमध्यस्थाः खस्था इव महाग्रहाः ॥
आचारवांश्चैव जितेन्द्रियश्च
धर्मे रतः सत्यपरोऽनसूयः ।
स्थितोऽम्बितोयाम्बुदवायुकल्पो
रूपी यथा सर्वहरः कृतान्तः ॥
शम्बरस्तु महामायो दैत्यानां रथयूथपः ।
आरुरोह रथं दिव्यं सर्वयुद्धविशारदः ॥
लोहिताक्षो महाबाहुः प्रतप्तोत्तमकुण्डलः ।
जीमूतघनसंकाशो दिव्यस्रगनुलेपनः ॥
विद्युद्द्योतनिकाशेन मुकुटेनार्कवर्चसा ।
मणिरत्नविचित्रेण वैदूर्यान्तरशोभिना ॥
तापनीयेन महता कवचेन विराजता ।
सन्ध्याभ्रेणेव सछन्नः श्रीमानस्तशिलोच्चयः ॥
त्रिंशच्छतसहस्राणि दैत्यानां चित्रयोधिनाम् ।
बलिना कालकल्पानामन्वयुः शम्बरं तदा ॥
युक्तः हयसहस्रेण शुक्रवर्णेन राजता ।

B2 शोभता, B3 D8 D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 राजता, D3 भास्वता (for शोभिना) — (L 193) T1 2 G1 3 5 M2 4 प्रवालान्तरशोभिना (for °) — (L 194) M1 Bom Poona eds G(ed) -पराक्रमाङ्गनीना (for °मनुहीना) — (L 195) K3 अति, D2 सुर (for वर-) T1 G3 4 उत्थितानाम् (for ऊर्जि°) T2 ** रथेनानुजग्मुरूर्जितानाम् — (L 196) T2 G3 M1 Bom Poona eds G(ed) गणशतानि (for °ति) —Before line 198, Ñ1 ins वैशंपायन उवाच — (L 198) K1 2 महाप्राज्ञ, Cal ed °प्रज्ञ (for °प्राज्ञ°) T1 2 G1 3-5 M2 4 ज्ञान (for -शास्त्र) — (L 199) -शस्त्र (for माया) B1 विभु, B3 D8 प्रभु (for श्रिये) — (L 200) K1 V2 D2 4 स संनह्यत तेजस्वी, B1 समनह्य च ते°, T1 G3 सनह्य तु महातेजा, T2 G1 2 4 M2 4 सनह्यत (G1 °ह्य स) महातेजा (for °) T2 G1 4 समद्युति (for °प्रभ) — (L 201) D5 G(ed) रथाम्भोदेन महता (for °) — (L 204) K3 स्ववीर्येण (for °र्याद्) B3 D6 दीप्तो (for दृप्तो) D5 स्ववीर्योदयेन दृप्तो, T1 G1 3 5 °र्योदात्त (G1 °दीप्त) महाहो, T3 स सवीर्यो दीप्तदीप्तिर, M1 स्ववीर्योदात्तवीर्यश्च, M4 °र्योदात्तवीर्यश्च (for °) T1 G3 5 M2 -मातङ्ग- (for वारण) — K3 om lines 205 206 — (L 205) D5 [अ]पर; T1 2 G1 3 M2 4 [उ]त्थित (for स्थित) — (L 206) K1 2 4 Ñ2 3 B3 Da D1 2 4 5 M4 स्ववीर्येण, V1 T1 G3-5 स्वधैर्ये (for स धै°) K3 Da2 D1 3 4 T2 G1 प्रदीप्ताग्निर् (for वपुषा°) T1 2 G1 3 5 M2 4 स्वयमप् (for ज्वलन्) — (L 208) K3 चाल, D3 नील (for ताल). — (L 209) T1 यान्त समनुयान्ति स्म (for °) K1 3 D1 दैत्या शतसहस्रश (for °) — (L 211) K3 समरेषु, T1 समरे हि (for °रेषु) — (L 212) B1 3 D5 वैदूर्यरचिताङ्गदा, T1 2 G1 3 5 M2 4 °कृतभूषणा (for °) — (L 213) दिव्या (for खस्था) — (L 215) T2 G1 4 धर्मे रत सत्यपरोऽनमश्च — (L 216) D5 (inf lin as above) T1 2 G1 3 5 M2 4 -तोयाम्बर (for °म्बुद) D5 स्थितोऽग्नितोयाम्बुवरस्य कल्पो — (L 217) K3 D4 रूपी कृतान्त समरेऽतिकोविद, D5 रूपे यथा प्राणहर कृतान्त — (L 218) K4 Da D1 2 रथयूथपयूथप (for °) — (L 219) T1 G3 4 वीर्य, T2 G1 4 सज्ज (for दिव्य) K4 सर्वायुध (for सर्वयुद्ध) K3 D4 विशारदस् (for °द) — (L 220) G1 M2 प्रदीप्त (M2 °हृ) सोत्तमकुण्डल, G3 4 प्रतप्तमणि° (for °) — (L 221) T1 2 G1 3 5 M2 4 गण (for घन) — (L 222) B3 G1 4 विद्युज्ज्योतिर (for विद्युद्द्योत) Ñ2 V1 2 निकायेन, D5 6 विकाशन, T1 निभेनापि (for निकाशेन). K3 तेजसा (for -वर्चसा) T1 2 G1 3-5 M2 4 किरीटेनोपमौ

क्रौञ्चध्वजेन दीप्तेन रथेनाह्वयशोभिना ॥
व्यासक्तवैदूर्यसुवर्णजालं
नानाविहंगैरपि भक्तिचित्रम् ।
विद्युत्प्रभं भीमरथं सुवेगं
रथं समारुह्य रराज दैत्यः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
अनुह्रादस्तु तत्रैव दैत्यः परमदुर्जयः ।
हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रययौ युद्धलालसः ॥
चतुश्चक्रेण यानेन त्रिनल्वप्रतिमेन तु ।
युक्तेनाश्वैर्महावीर्यैः सिंहवक्त्रैरजिह्मगैः ॥
भीमगम्भीरनादेन नेमिघोषेण वीर्यवान् ।
चालयन्वसुधां सर्वां सशैलवनकाननाम् ॥
विनर्दमाना दैत्यौघा अनुह्रादं ययुः शुभाः ।
शतं शतसहस्राणां रथानां हेममालिनाम् ॥
परिघैर्भिण्डिपालैश्च भल्लैः प्रासैः परश्वधैः ।
विविधायुधहस्तास्ते शूलमुद्गरपाणयः ॥
सुवर्णजालनिर्मुक्तैर्ध्वजैश्च समलंकृताः ।
रथैश्चक्रैश्च कवचैः सज्जमाना महासुराः ॥
तदा विशालोच्छ्रितशैलरूपे
बभौ रथे काञ्चनचित्रिताङ्गे ।
दैत्याधिपः सर्वबलानुरूपे
समाश्रितस्त्वप्रतिमे सुरूपे ॥
विरोचनश्च बलवान्वैश्वानरसमद्युतिः ।
महता रथवंशेन सर्वास्त्रकुशलः शुचिः ॥
व्यूहानां विनियोगज्ञो ज्ञानविज्ञानतत्त्ववित् ।

जसा (for °) —(L 223) Bom Poona eds G(ed) वैदूर्यवरशोभिना (for °) — B1 om line 227 —(L 228) K3 D1 रय, B3 D3 हरि (for हय) K1 V1 3 B2 3 D3 D6 T1 G1 3 3 शुक्ल, D3 T3 शुक्र (for शुक्र-) B1 लम्बकेशरवर्चसा (for °) —B1 om lines 229 233 —(L 230) K1 3 D4 आसक्त (for व्या°) —(L. 231) B3 3 D3 D6 विहंगो ज्वल, T1 3 G1 3 3 M3 4 °गाकृति (for °गैरपि) G3 नानाविहगाकृतिभिस्तिचित्रम् —(L 232) T1 G3 3 सु(G3 स)भीम (for सुवेगं) D3 विद्युत्प्रभं भैरवमुग्रवेगं —(L. 233) D3 स दैत्यराज (for रराज दैत्य)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Ds1 D1 3. — *Mention of Khila* Ñ1 V1 3 Dn D3 D1 3-4 — *Sub-parvan* K1-3 Ñ1 3 V1 3 B2 3 D3 D4-6 वामनम्, K4 B1 Dn D1-3 T3 G1 3 M3 4 वामनप्रादुर्भावे —*Adhy name* K4 Dn3 D1 3 मयशाम्बरादिदैत्यसंनहनम्; B3 शाम्बरसंनहनम्, Dn1 मयशम्बरादिदैत्यराजसंहननम्; D6 शम्बरदैत्यसंहननम्, G3 पुलोमाद्यभीत्रमह्लादशाम्बरयुद्धसंनाद —*Adhy no* K3 23; V1 190, V3 Ds1 236; B2 237; D1 22 D3 243; D4 230; T1 292; G1 4 288; G3 4 294; M3 4 4

(L. 234) B1 3 D3 दैत्य परपुरंजय (for °) —(L. 235) G3 दुर्मद (for लालस) —(L 236) G3 मनस्य (for त्रिनल्व) —(L. 237) महावेगै; D3 °दीप्त (for °वीर्यैः) — For line 237, T1 3 G1 3-4 M3 4 subst.

13 ** युक्तेनोग्रसुवेगैर्हेमजालपरिष्कृतैः ॥

—(L. 238) B1 3 D6 T1 G1 3 M3 4 घोषेण, T3 G1 4 वेगेन (for नादेन) K4 D3 मेघ (for नेमि) B1 3 D6 T1 3 G1 3 3 M3 4 बलवान् (for वीर्यवान्) —(L. 240) K1 दैत्याश्च, D4 दैत्येन्द्राः; Cal ed दैत्यास्त (for दैत्यौघा) Ds1 सद्रा (for शुभा) B1 3 D6 समन्तात्पर्यवारयन् (for °) — For line 240 T1 3 G1 3 4 M3 4 subst.

14 ** अनुह्राद विनर्दन्तो दैत्यौघा पर्यवारयन् ॥

—(L. 241) T1 3 G1 3 3 M3 4 वर्चसाम् (for मालिनाम्) —(L. 243) K1 3 Ñ1 3 V1 3 D3 D1 4 भल्लैः पाशैः, B1 3 D3 6 प्रासैः पाशैः (for भल्लैः प्रासैः) —(L. 244) T1 G3 Cal ed निर्युक्तैर (for निर्मु°) —(L. 245) T3 Bom Poona eds. चित्रैश्च (for चक्रैश्च) Ñ1 T1 G1 3-4 M3 4 रथैः कवचिनश्चान्ये, L1 3 रथैः कवचिभिश्चान्ये (B1 °न्यै), Dn D6 रथैश्च कवचैश्चैव, D3 रथैश्च विविधैश्चित्रैः (for °) Ñ1 B1 3 D3 6 शोभमाना, D3 गर्ज°; T1 G1 3 3 M3 3 नर्द° (for सम°) —(L 246) K3 °दिव्यरूपो, K4 Ñ3 V1 3 B1 3 Dn D1 3 शैलरूपो, Ñ1 तुल्यरूपे, T3 M3 4 °चारुरूपे; G3 °श्रीव° रूपे (for शैल°) —(L. 247) Ñ3 B1 3 D6 रत्नचित्रे, V1 चित्रिताङ्ग, T1 3 G1 3 3 M3 4 चित्ररूपे (for चित्रिताङ्गे) —K4 D4 om lines 248-249 —(L. 248) Ñ3 V1 Dn D3 T1 G3 सत्त्व (for सर्व) K3 D2 °बलानुरूपे (for °वे) B1 3 D3 4 दैत्याधिप सर्वबलानुरूप —(L. 249) M3 °अनुरूपे (for सु°) V3 D3 समाश्रितस्त्वप्रतिम(D3 °मा)स्वरूपे; B D6 °प्रतिमैरूपे, T3 G3 3 °प्रतिमास्वरूपे —(L. 250) T1 G1 3 4 M3 4 विरोचन (for वैश्वानर) G3 विरोचनसमद्युत (for °) —(L 251) K1 3 D3 °शब्देन; Ñ1 V3 D3 D6 वेगेन (for °वशेन) —(L 252) T3 G1 4 सेनानी (for व्यूहानां) K1 3 D3 ज्ञानयोगवित्, K4 °विस्तर (for °तत्त्व वित्) K4 सर्वास्त्रकुशलो युधि (for °) —(L. 253) बलि सुरासुरवर (for °) —(L. 254) K1 Ñ1 V3 Dn D1 3 4 4

चले पितासुरवरः सुराणामिव वासवः ॥
सर्वायुधवरोपेतं किंकिणीजालभूषितम् ।
युक्तानां वाजिमुख्यानां सहस्रेणाशुगामिनाम् ॥
रथमारुह्य दैत्येन्द्रो बभौ मेरुरिवापरः ।
किंकिणीजालपर्यन्तं गजेन्द्रध्वजशोभितम् ।
सध्याभ्रसमवर्णाभिः पताकाभिरलंकृतम् ॥
प्रवालजाम्बूनदभक्तिचित्रं
व्यालं विमुक्तान्तरनेमिघोषम् ।
रथं समारुह्य किरीटमाली
ययौ स युद्धाय महासुरेन्द्रः ॥
विरोचनात्मजश्चैव कुजम्भो नाम दानवः ।
स्यन्दनैर्बहुसाहस्रैर्मणिकाञ्चनभूषितैः ॥
वृतो मदबलोत्सिक्तैर्देवारिररिमर्दनः ।
प्रासपाशगदाहस्तैर्दानवैर्युद्धकाङ्क्षिभिः ॥
स पर्वतनिभाकारो भिन्नाञ्जनचयप्रभः ।
महता भ्राजमानेन किरीटेन सुवर्चसा ॥
सर्वरत्नविचित्रेण कवचेन च संवृतः ।
महता दीप्तवपुषा रथेनेन्दुरिवांशुमान् ॥
शातकौम्भेन महता तालवृक्षेण केतुना ।
रराज रथमध्यस्थो मेरुस्थ इव भास्करः ॥
असिलोमा च तत्रैव दानवः पर्वतायुधः ।
दारुणं वपुरास्थाय दारुणो दारुणाननः ॥
रौद्रः शकटचक्राक्षो महामायो महाबलः ।
कृष्णवासा महादंष्ट्रो रक्ताक्षो लोहिताननः ॥
वृतो दैत्यसहस्रौघैर्गिरिपादपयोधिभिः ।
नानारूपधरैर्दीप्तैर्दैत्यैस्त्रिदशशत्रुभिः ॥

-समोपेतं, Ñ2 वलो°, B2 D3 धरो° (for वरो°) T1 2 G1 3-5 M2 4 समस्तायुधसंपन्न (for °) K1 3 D5 M2 4 मण्डितम्, T1 G3 4 सयु°, T2 G1 4 सुचित्र° (for भूषि°) — (L 255) Ñ2 B2 3 G3 5 M2 सयुक्त, V1 B1 D6 T1 2 G1 4 सुयुक्त, Dn युक्ताङ्ग (for °ना) M2 Cal ed °गामिना (for °नाम्) — (L 257) T1 G3-5 सयुक्त (for पर्यन्त) Ds1 सेवितम्, T1 G3 5 भूषि° (for शोभि°) D3 गजेन्द्रमिव शोभितम् (for °) — (L 258) K3 भीम, T1 2 G1 3-5 M2 4 -जाल (for सम) — (L 259) K4 प्रकृष्ट, B3 पुराण (for प्रवाल) T2 G1 3 भित्तिचित्र, G4 जालपङ्क्ति (for -भक्तिचित्र) — (L 260) K3 D4 व्यालम्बि (for व्यालं वि) K2 4 Ñ1 D2 3 5 व्याल वि(D3 महान्ध)कारा न्तरनेमिघोषम्, Ñ2 V1 3 B Ds D5 व्यालं वि(D6 व्यालम्बि)-मुक्तान्तर(B2 3 °फल)शोभित च, Dn D2 व्यालम्बिमुक्ताफल शोभिताङ्गम्, T1 G3 व्याल च मुक्तासरशोभित च, T2 G1 4 व्यालायुधानामविचित्रभाति(G1 °भित्ति, G4 °पत्ति)म् G5 व्यालम्बिमुक्तासरशोभित च M2 4 व्यालायुधागारविचित्र भक्तिम् — (L 261) V2 समास्थाय (for °रुह्य) K Ñ1 3 V2 D1 3-5 मौलिद् (for माली) — (L 262) B2 सुरेन्द्राय, Ds 4 सुयुद्धाय (for स यु°) B1 3 D8 Cal ed ययौ स युद्धाभिमुखोऽसुरेन्द्र — (L 263) T1 2 G1 3 5 M2 अनुह्लादा नुजश्चैव (for °) D2 कुम्भाण्डो, D4 निकुम्भो T1 सुजम्भो, (for कुजम्भो) B1 3 D8 Cal ed वीर्यवान् (for दानव) T2 G1 4 जम्भो नाम स दानव (for °) — (L 264) G1 भूषणैः, T1 G2 4 चित्रितैः (for भूषितैः) — (L 265) K3 D4 बलोत्क्षिप्तैर् (for °त्सिक्तैर्) K1-3 Ñ1 V1 3 B Ds D5 6 देवादिभिरारिदर्प (for °) — For line 265, T1 2 G1 3-5 M2-4 subst

15 ** वरदानमदोत्सिक्तैर्देवतानां च शत्रुभि ॥
[देवदानवशत्रुभि (for °)]

— (L 266) D1 पाशै (for प्रास) — (L 267) Dn भस्माञ्जन (for भिन्ना°) D1 2 सम (for -चय) — (L 268) B Ds D1 T1 2 G1 3 5 M2 4 [अ]र्के (for सु) — (L 270) Ñ2 B1 3 Ds D6 (marg as above) T1 2 G1 3 5 M2-4 स्वर्गद्वार (for रथेनेन्दुर्) — (L 272) T1 2 G1 3-5 M2 4 मेघस्थ (for मेरुस्थ) — After line 272, K1 2 Ñ2 V1 3 B Dn Ds D4 6 T1 2 G1 3-5 M2 4 ins

16 ** रणपटुरतिवीर्यसत्त्वबुद्धि
सुरसमराभिमुख प्रयाति तूर्णम् ।
असुरगणसमावृत कुजम्भ-
स्त्रिदशगणैरिव वृत्रहामरेन्द्र ॥

[(L 1) V2 सत्त्व (for सत्त्व) Ds1 -वृद्धि (for बुद्धि). — (L 2) Ñ2 V1 3 D6 सेनाभिरत (for समराभिमुख°). — (L 3) T1 2 G1 2 5 M2 4 असुरगणसहस्रसमावृतोऽसौ — (L 4) Ñ2 V2 Ds सुरेन्द्र, B1 D6 नरेन्द्र, T1 G2 M2 महेन्द्र (for [अ]मरेन्द्र)]

— (L 274) D1 4 दानव (for दारुणं) D2 रूपम् (for वपुर्) D1 2 दानवो (for दारुणो) V1 2 दारुणोऽनल° (for °णानन) — Ds om (hapl) lines 275 276 — (L 275) K1 Ñ1 2 B1 2 Ds G1 2 4 महाकायो (for °मायो) Ds महासुर (for °बल-) — (L 276) K4 Ñ2 V1 2 B Dn Ds D1 3 6 किरीटी (for रक्ताक्षो) Ñ1 T1 2 G1 3-5 M2 4 किरीटी लोहिताम्बर (for °). — (L 277) Dn D1 2

ते शूलहस्ता गगने चरन्त
इतस्ततस्तोयदवृन्दनादाः ।
खं छादयन्तस्तपनीयनिष्का
यथोत्थिताः प्रावृषि कालमेघाः ॥
अनायुपायाः पुत्रस्तु वृत्रो नाम महासुरः ।
देवशत्रुर्महाकायस्ताम्रास्यो निर्णतोदरः ॥
दीप्तजिह्वो हरिश्मश्रुरूर्ध्वरोमा महाहनुः ।
नीलाङ्गो लोहितग्रीवः किरीटी लोहिताङ्गदः ॥
आजानुबाहुर्निकृतः श्वेतदंष्ट्रो विभीषणः ।
महामायो महाभीमो हेमकेयूरभूषणः ॥
महता मणिचित्रेण कवचेन सुसंवृतः ।
हेममालाधरो रौद्रश्चक्रकेतुरमर्षणः ॥
किंकिणीशतसंघुष्टं तपनीयविभूषितम् ।
युक्तं हयसहस्रेण रक्तध्वजपताकिना ॥
रथानीकेन महता युद्धायाभिमुखो ययौ ।
दिव्यं स्यन्दनमास्थाय दैत्यानां नन्दिवर्धनः ॥
तपितकनकबिन्दुपिङ्गलाक्षो
दितितनयोऽसुरसैन्ययुद्धनेता ।
विकसितकमलाभचारुवक्त्रः
सितदशनः शुशुभे रथासनस्थः ॥
एकचक्रस्तु तत्रैव सूर्यचक्र इवोदितः ।
कालचक्रसमो रौद्रश्चक्रायुध इवोद्यतः ।
सर्वायुधमयं दिव्यं रथमास्थाय भास्वरम् ।
वृतो दैत्यगणैर्दृप्तैः कालायसशिलायुधैः ॥
तस्याशीतिसहस्राणि रथानां चित्रयोधिनाम् ।
सर्वे कालान्तकप्रख्या रुधिराक्षा महाबलाः ॥
आयसैः काञ्चनैश्चैव सनद्धा वरवर्मिणः ।
व्यराजन्नान्तरिक्षस्था नीला इव पयोधराः ॥

रथ (for दैत्य) T1.2 G1.3.6 M2.4 सहस्रेण (for °र्मित्रैर्) T2 G1.4.5 M2.4 गिरि वृन्दधिरैरिव (for °) —K4 D4 om (hapl) line 278 —(L 278) Ñ1.3 V3 B Dn1 Ds1 D1.3.6 T1.2 G1.3.6 M2.4 दस्रैर् Ds2 दैत्यैर् (for दीप्तैर्) K1.2 D4 नानारूपैर्वृता दस्रै(K3 दृप्तै)र् (for °) D5 दस्रैस् (for दैत्यैस्) —(L 279) G1 M4 शैल (for शूल) —(L 280) Ñ1 G1.4 M3 -वृन्दनीला, B3 D6 भीमनादा, Bom Poona eds G(ed) वृन्दतुल्या (for °नादा) T1.2 G3.6 M1 ततस्ततस्तोयदवृन्दनीला (T1 °तुल्या, G3 °शीला) —(L 281) T1.2 G1.3.6 M2.4 आ (for खं) K3 खं तापयन्त स्तपनीयजिह्वा —(L 282) K4 यथोदिता, Bom Poona eds G(ed) °च्छ्रिता (for °त्थिता) T2 G3.5 M1.4 मेनमघा (for कालमेघा) T1 G1 यथोच्छ्रिता प्रावृषि मेघसंघा —(L 283) Ñ1 बलो (for वृत्रो) —(L 284) D3 ताम्राक्षो (for °स्यो) K4 Dn1 D1.4 निम्नितोदर, Ds1 निहतो°, Ds2 निह्नुतो° (for निर्णतो°) —(L 285) G1.4.5 M2.4 दीर्घ (for दीप्त) Ds2 महाश्मश्रुर् (for हरि°) B1.2 D6 D8 महाबल, D3 °नन (for °हनु) M4 दीर्घरोमा महासुर (for °) —(L 286) K4 Dn D1.2 T2 मुख (for -ग्रीव) Ñ1 B1.3 D6 T1.2 G1.3.6 M2.4 लोहिताम्बर (for °ङ्गद) —K4 D1.2 om (hapl) line 288 —(L 288) Ñ1 B1.2 Dn D8 T1.2 G1.3.4 M2.4 महामायाधरो भीमो, Ñ2 V1.3 B2 D8 D4.6 °मायामयो भीमो (for °) —(L 290) T1 हेममालाधर रौद्रै (for °) K3 Ds1 D2.4 चित्रकेतुर्, V1 चन्द्र° (for चक्र°) —(L 291) K2 V3 D4 संघुष्ट, T1.2 G1.3–5 M2 निर्घोषं (for संघुष्ट) B1.2 D6 T2 G1.4 M2.4 -परिष्कृतम् (for -विभूषि°) —(L 292) Ñ1 D4.2 T1.2 G1.3–5 M2.4 पताकिनम् (for °ना) —(L 293) B3 स्थित (for ययौ) —(L 295) D3 G3.5 तपन, T1 कदन (for तपित) T2 G1 M2.4 -चारु (for बिन्दु) G4 तपनकिरणचारुपिङ्गलाक्षो —(L 296) Ñ2 V2 B3 D5 -वृषभो (for तनयो) T1.2 G1.3.6 M2.4 दितिवृषभो भुजगत्वगुग्रवासा —(L 297) D1 T1 -चारचक्षु (for °वक्त्र) —(L 298) V1 B D8 T1.2 G1.3.5 M2.4 तदा रथस्थ (for रथासनस्थ) —(L 299) K2 D4 स्थित सूर्य, D3 सूर्यचन्द्र (for °चक्र) K4 Dn Ds [उ]द्यत (for [उ]दित) Ñ1 सूर्यचन्द्र इवोद्यत (for °) —(L 300) B1.2 D6 M4 Cal ed चक्रोपमो (for -चक्रसमो) T2.2 G1.3–5 कालचक्रोपमौ दैत्यस् (for °) T1 सदा युद्ध (for चक्रायुध) Ñ1 [उ]र्जित (for [उ]द्यत) Ñ1 चक्रायुधधरो मत (for °) —(L 301) K Ñ2 V1.2 B Dn1 Ds D1.3–6 सर्वायस (for °युध-) T1.2 G1.3.5 M2.4 रौद्र (for दिव्य) T1 G3.5 सस्वरम् (for भास्व°) —(L 302) T1 G3 M3 चक्रायुध (for कालायस) K3 -निभानने, Dn2 शिलायुधः D3 -वरायुधै (for शिला°) T2 G1.4.5 M4 चक्रायस(G4 °युध)शिलाधरै (for °) —(L 303) Ñ1 B1.2 D6 T2 G1.4 M2 रथिना (for रथाना) T1 G3.5 रथिनश्चित्रयोधिन (for °) —T1 D6 M2 om line 304 —(L 304) Dn2 महाकाया (for रुधिराक्षा) —(L 305) T1.2 G1.3.4 M2.4 चर्मे वर्मै(T1 G3 M3 °र्मि)भि, Bom Poona eds

सर्वे कालान्तकप्रख्या वीराः समरदुर्जयाः ।
सागरोदरगम्भीरा नीलवक्त्रा दुरासदाः ।
रेजुर्यान्तोऽसुरवरा वेलातीता इवार्णवाः ॥
ते भीममायाः सुसमृद्धकायाः
किरीटिनः काञ्चनभूषिताङ्गाः ।
ययुस्तदा स्वायुधदीप्तहस्ता
नभः सपक्षा इव पर्वतेन्द्राः ॥
संदिष्टो बलिपुत्रेण वृत्रभ्राता महासुरः ।
वधाय सुरसैन्यस्य सनह्यस्वेति वीर्यवान् ॥
हेममाली महादंष्ट्रः स्रग्वी रुचिरकुण्डलः ।
रक्तमाल्याम्बरधरश्चण्डः समरदुर्जयः ॥
महाविवृत्तनयनः स किरीटी धनुर्धरः ।
प्रभिन्न इव मातङ्गः शार्दूलसमविक्रमः ॥
महातालनिभं चापं महारुचिरसायकम् ।
विस्फारयन्महावेगं वज्रनिष्पेषनिस्वनम् ।
रथेन खरयुक्तेन ध्वजेन भुजगेन च ।
शुशुभे स्यन्दनस्थः स सन्ध्यागत इवांशुमान् ॥
रथैस्तु बहुसाहस्रैर्हेमपट्टविभूषितैः ।
शूलमुद्गरसंपूर्णैस्तोयपूर्णैरिवाम्बुदैः ।
स दैत्येन्द्रोऽभिचक्राम तस्मिन्युद्ध उपस्थिते ॥
पवनसमगतिर्विशालवक्षा
विकसितपङ्कजचारुगर्भगौरः ।
प्रवररथगतो ययौ स तूर्णं
त्रिदशगणैरभिलक्षितप्रभावः ॥

G(ed) वरवर्णिन (for °वर्मिण) — (L. 306) K3 पयोमुच (for °धरा) — After line 306, Ñ2 V2 3 B1 3 D9 ins

17** सदष्टौष्ठपुटा घोरा महाकाया महोदरा ।
वधाय सुरसैन्यस्य सनह्यन्त महाबला ॥

[(L. 1) B1 Poona ed Cal ed महासुरा (for महोदरा) — (L. 2) Ds1 सनह्यन महाबल (for °)]

— T1 2 G1 3 4 om line 337 — (L. 307) D2 लोकान्तक- (for काला°) D6 सर्वे कालान्तसदृशा (for °) B1 3 D6 M2 4 रुधिराक्षा महाबला (for °) — (L. 308) G1 3 4 नीलवक्षा (for °वक्त्रा) T1 नीलवक्षाकुला सदा (for °) — D3 om line 309 — (L. 309) B1 3 Cal ed नेदुर्, T2 G1 4 M2 3 बभुर् (for रेजुर्) B1 Ds1 वेलालोला (for °तीता) — (L. 310) Ñ2 भीमवेगा, D2 °काया, T2 G1 2 M2 भूरिमाया (for भीम°) K1 2 D4 सुविनद्ध-, K3 Ñ1 V2 B2 Ds2 D3 6 सु(Ñ1 3)विवृद्ध (for सुसमृद्ध-) V1 ते भीमकाया सुविवृद्धकामा, T1 G3 5 ते भूरिमाया सुसमृद्धकोपा — (L. 311) V2 चित्रिताङ्गा (for भूषि°) — (L. 312) B3 Ds1 स्वायुध, D2 T1 G3 5 M2 सा° (for स्वा°) — (L. 313) K2 अम्बर, D1 तत स (for नभ स) — After line 313, T1 2 G1 3 4 M2 ins an additional colophon [*Sub-parvan* T2 G1 3 M2 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G3 अनुह्रादविरोचनजम्भासिलोमवृत्रचक्रासुराणां मरणसनाह — *Adhy no* T2 203, G1 289, G2 3 295, G4 279, M2 4 5]

— M1 om lines 314 315 Before line 314 T1 2 G1 3 4 M2 ins वैशंपायन — (L. 314) T1 2 G2 3-5 M2 संदिष्टो (T2 °दृष्टा) बलिनन्द्रेण (for °) D1 2 Ds1 T1 2 G1 3-5 M2 बलोऽसुर (for महासुर°) — (L. 315) K2 सनद्धधाति- D2 °ह्यस्वेति, T1 2 G1 3-5 M2 समनह्यत (for सनह्यस्वेति) T1 2 G1 3-5 M2 4 मेघनादी (T2 G1 °दो), Bom Poona eds G(ed) हेमताली (for °माली) — (L. 317) Ds1 दुर्जर (for -दुर्जय-) — (L. 318) K1 4 D2 महावृत्त सुनयन, K2 D4 स महावृत्तन° B2 3 D2 सुमहद्वृत्तन°, D6 महाविभ्रमन°, T1 G1 3-5 M2 महान्विवृत्तन° (for °) K2 3 D1 किरीटी च, K4 V1 2 B3 Dn2 D5 D7 स(V1 2 सु)किरीटी, Ñ1 Dn2 किरीटीच (for स किरीटी) D6 किरीटी रत्नमुद्गर (for °) — (L. 319) K4 D2 प्रमत्त (for प्रभिन्न) — (L. 320) D5 M4 तथा (for महा) — (L. 321) T1 2 G1 3-5 M2 4 स वेगेन (for महावेग) K2 D4 चक्र- (for वज्र-) T1 G3 5 निर्घात°, T2 G1 4 M2 4 निर्घोष (for निष्पेष-) — (L. 322) M2 4 खड्ग- (for खर) D6 (marg) खड्गेन (for ध्वजेन) — (L. 323) T1 2 G1 3-5 M2 शुशुभे रथमध्यस्थ (for °) — (L. 324) D3 T1 G1 4 -वज्र (for -पट्ट-) — (L. 325) D6 हेम, Bom Poona eds G(ed) कूट- (for शूल) T1 G3 5 पट्टिश (for मुद्गर) Ñ2 D6 सकीर्णैर् B3 सन्नाशैस् (for संपूर्णैस्) K2 M2 जलपूर्णैर्, K4 तोयवर्णैर्, Ñ1 T1 2 G1 3-5 M2 अम्बुपूर्°, D5 तोयहस्तैर् (for °पूर्णैर्) D6 [अ]म्बुद- (for °दैः) — After line 325, T2 3 G1 3 4 M2 4 ins

18** संदष्टौष्ठपुट क्रुद्धो गर्जमानोऽतिभैरवम् ॥
[G2 3 भैरव (for °वम्)]

— (L. 326) K4 एवंभूत स दैत्येन्द्रस् (for °) B1 3 D6 Cal ed युद्धकाल, Ds1 D7 तस्मिन्युद्धम् (for °द्ध) — (L. 327) K2 D3 -वक्षो (for -वक्षा) — (L. 328) B2 चारुगर्भ°,

सिंहिकातनयश्चैव राहुर्नाम महासुरः ।
विकटः पर्वताकारः शतशीर्षः शतोदरः ॥
पीतमाल्याम्बरधरो जाम्बूनदविभूषितः ।
स्निग्धवैदूर्यसंकाशः पद्मपत्रनिभेक्षणः ॥
सर्वकाञ्चनसंयुक्तं मणिजालपरिष्कृतम् ।
पताकाशतसंकीर्णं युक्तं परमवाजिभिः ॥
आरुरोह रथं दिव्यं दैत्यः परमवीर्यवान् ।
ननाद च महानादं कम्पयन्वसुधातलम् ॥
मयेन विहितो दिव्यस्तस्य केतुर्हिरण्मयः ।
मयूरं सूर्यसंकाशं कवचं चायसप्रभम् ॥
भीमवेगरयैश्चान्यैः रथैर्दिव्यैः सुभासुरैः ।
नानाप्रहरणाकीर्णैः सेव्यमानो महाबलः ॥
असुरगणपतिर्गजेन्द्रगामी
गतिरभवत्सुगतिर्महासुराणाम् ।
अरिगणमभितो विभुः प्रयातो
गिरिवरमस्तमिवांशुमान्प्रयातः ॥
विप्रचित्तिस्तु तत्रैव दनोर्वंशविवर्धनः ।
कश्यपस्यात्मजः श्रीमान्ब्रह्मणस्तेजसा समः ॥
यष्टा क्रतुसहस्राणां वेदवित्तपसान्वितः ।
स्वयंभुवा दत्तवरो वरदश्च स्वयंप्रभुः ।
ईशित्वं च वशित्वं च महत्त्वं च महाद्युतेः ॥
ऐश्वर्यगुणसंपन्नो ब्रह्मेव स्वयमूर्जितः ।
सार्धं पुत्रैश्च पौत्रैश्च संनद्धात महाबलः ॥
सर्वे मायाधराः शूराः कृतास्त्रा रणदुर्जयाः ।
सर्वे कमलवर्णाभा हेमकूटोच्छ्रयोच्छ्रिताः ॥
सर्वे रजतसंकाशाः कैलासशिखरोपमाः ।
मयेन निर्मितास्तेषां सर्वे मायामया रथाः ॥
विचरन्तो व्यराजन्त शारदा इव तोयदाः ।
सर्वे हंसध्वजाः श्वेताः श्वेतदण्डसमुच्छ्रयाः ॥
श्वेताम्बरधरा दैत्याः श्वेतमाल्यविभूषिताः ।

T1 चारुगर्भसार (for °गौर) —(L 330) K3 संस्तुत, D3 भूषित- (for लक्षित-) M3 -प्रताप (for -प्रभाव-) —(L 332) K1 D3 4 T2 G1 4 M4 शतशीर्षा (for °शीर्षः) —(L. 333) K2 D1 विभूषण (for °षित) —(L. 335) T2 G1 3 4 M2 4 -निर्युक्तं (for -संयुक्त) G6 तसकाञ्चन निर्मुक्त (for °) T1 2 G1 3-5 M2 4 -पुरस्कृतम् (for -परिष्कृ°) —(L 336) B1 3 D3 6 संबाध (for संकीर्णं) T1 2 G1 3 5 M1 4 पताकाध्वजसंपूर्णं (for °) —(L. 337) Ñ1 B1 3 Cal ed तूर्णं (for दिव्य) D3 -कोपन (for -वीर्यवान्) T1 2 G1 3 5 M2 4 दैत्य परपुरंजय (for b) —(L. 338) Cal ed महाघोर (for °नादं) —(L. 339) D6 कल्पितो (for विहितो) —(L 340) Ñ1 2 Dn Ds1 M2 मयूर, V1 मायूर (for म°) B D6 मयूरपक्षसंकाश, D3 T2 G1 5 मयूर सू(D3 °रस्)र्यसंकाश (for a) K3 Dn1 D4 वायस (for चा°) B D3 D6 T1 2 G1 3 5 M3 4 कवच चायस महत् (for b) —(L 341) B1 D6 प्रभास्वरैं (D6 °नै) B3 सुभासुर, D3 प्रभासुरैः (for सुभा°) —(L. 342) D3 नानाप्रहरणैः पूर्णैः, T2 G4 °रणै श्चान्यै (for a) D3 महासुर, T1 G3 °रथ (for °बल) —(L 343) M3 -कल्पो (for गामी) —(L. 344) Ñ1 T1 अतिरभसगतिर्, D3 गतिरभवत्सगतिर्, T2 G1 3 4 M3 4 °द्युतिमान् (for °त्सुगतिर्) —(L 345) G1 अभिसूर (for अभितो) Ds1 (marg as above) गुरः; T2 G4 M3 4 °भिभू (for विभुः) D6 प्रयाति (for °तो) —(L 346) K1 3 4 Ñ1 2 V1 B Dn D1 2 4 6 सुदीप्त, K3 V3 D3 T2 G1 4 M3 4 प्रदीप्त (for प्रयात) —(L 347) G3 5 -समुद्भव (for विवर्धन) —(L. 348) T1 2 G1 3-5 M3 4 °सहस्रस्य (for °स्राणां°) D5 युत (for [अ]न्वित) —(L. 350) G3 वरमत्त (for °दश्च) K4 Ñ1 B2 Dn D1 2 5 स्वयंभुव (for °प्रभु) G4 वरमत्त स्वयंभुव (for b). — K4 Dn1 D1 2 om line 351 —(L 351) K2 Ds1 D3-5 ईशत्वं (for ईशित्व) G4 Bom Poona eds महत्त्वं (for वशित्व) B3 वशित्व (for महत्त्वं) B3 D3 महाद्युति; T1 G3, 5 गतिं स्वयम् (for महाद्युते) K2 3 D1 प्राकाम्यं च महाद्युतिः; G4 माहात्म्यं च गतं स्वयम् (for b) —(L. 352) T1, 2 G1 3 5 M3 4 ब्रह्मे(G3 °ह्मै)व हि सनातन (for b) —Ñ2 om lines 353*-357* —(L. 353) B3 D5 Cal ed. समनह्यन् (for संनह्यत) T1 2 G1 3-5 M3 4 समनह्यत दुर्जयं (for b) —(L. 354) D3 क्रूरा (for शूरा) Dn कृतार्था (for °स्त्रा) T1 2 G1 3-5 M3 4 कृतास्त्रा युद्धदुर्मदा (for b) —(L 355) B3 T2 G1 3-5 M3 4 गर्भाभा (for वर्णाभा) T1 सर्वे शुभाङ्गगर्भाभा (for a) K1 2 Ñ1 B3 Dn D1 2 4 5 हेमकूटोच्छ्रयोच्छ्रयाः (Dn °यमा), K4 °च्छ्रितोच्छ्रिताः, V1 2 B1 3 Ds1 D6 हेम(B3 D6 मेरु)शृङ्गोच्छ्रयोच्छ्रिता, T1 मेरुशृङ्ग इवो°, T2 G1 3-5 M3 4 मेरुशृङ्गमिवो° (for b) —(L 357) K2 3 D4 सर्वे मायामहारथा, B1. 3 D6 T2 G1 3-5 M3 4 रथा परमदारुणाः; T1 रथा परमदारुणा (for b) —(L. 358) V3 विचरन्ते; Dn1 विरोचन्तो (for विचरन्तो) K4 G4 विराजन्ते; Ñ1

श्वेतातपत्राः सर्वे ते श्वेतकुण्डलमण्डिताः ॥
मुक्ताहारकृतोरस्का भान्ति नागेश्वरा इव ।
महाग्रहनिभाकाराः शत्रूणा लोमहर्षणाः ।
रक्तचित्राम्बरधराश्चित्राभरणभूषिताः ॥
त्रैलोक्यविजयं नाम रथमास्थाय वीर्यवान् ।
कैलासशिखराकारमष्टनल्वायतान्तरम् ॥
युक्तं वाजिसहस्रेण सितेन शशिवर्चसा ।
पताकाशतसछन्नं नानायुधविकल्पितम् ॥
हंसांशुकुन्दप्रतिमं विशाल
सितातपत्र दनुजेश्वरस्य ।
विभाति तस्योपरि धार्यमाणं
श्वेताद्रिमूर्धाविगतः शशाङ्कः ॥
केशी दानवमुख्यस्तु जिह्मस्ताम्राक्षदर्शनः ।
नीलमेघचयप्रख्यः कालः पुरुषविग्रहः ॥
महाग्रहनिभाकारः शत्रूणा लोमहर्षणः ।
चित्रमाल्याम्बरधरो रक्ताभरणभूषितः ॥
शताक्षः शतबाहुश्च हरिश्मश्रुर्महाबलः ।
शङ्कुकर्णो महानादो वपुषा रौद्रदर्शनः ॥
युक्तं महिषकैर्दिव्यैर्घण्टाकोटिकृतस्वनम् ।
महावारिधराकारमास्थाय रथमुत्तमम् ॥
ध्वजेनोग्रेण महता नीलकेसरवर्चसा ।
नानारागविचित्राभिः पताकाभिर्विभूषितम् ॥
द्विपञ्चाशत्सहस्राणि रथानामुग्रतेजसाम् ।
ययुस्तस्यासुरेन्द्रस्य प्रयातस्य सुरान्प्रति ॥
भान्ति भिन्नाञ्जननिभाः प्रयातस्य महात्मनः ।
दंष्ट्रार्धचन्द्रवदनाः सबलाका इवाम्बुदाः ॥
तत्तस्य वैदूर्यसुवर्णचित्रं
विद्युत्प्रभं भास्कररश्मितुल्यम् ।
किरीटमाभात्यसुरोत्तमस्य
दावाग्निदीप्तं शिखरं यथाद्रेः ॥

विभान्तीव (for व्यराजन्त) — (L 359) D5 शुभ्रा T1 2 G3 3-5 M2 3 शुभ्रा (for श्वेता) — (L 360) Ñ2 om (hapl) lines 360b–361a T1 2 G1 3 5 M3 4 श्वेतमाल्यानुलेपना (for b) — (L. 361) T2 G1 4 M2 हेम (for श्वेत) K4 D3 T1 भूषिता (for मण्डिता) G3 5 M1 हेमकुण्डलभूषिता (for b) — (L. 362) Ñ1 B Dn D5 D4-6 भास्करेश्वरा (for नागे°) — (L 363) D2 महागन , D6 °ग्राह (for °ग्रह) G1 निभाः सुरा (for निभाकारा) Dn2 सुराणां (for शत्रूणां) — (L 364) T1 2 G3-5 M3 चित्राङ्गद (for °म्बर) Ñ2 रक्ताम्बरधराश्चित्राढ्या; M4 रत्नचित्राङ्गदधरास् (for a) T2 चित्राम्बरविभूषिता (for b) — T1 2 G1 3-5 M2 4 om (hapl) lines 365 376 — (L 366) D5 अष्टनल्वायुत वक्त्रम् (for b) — (L 367) K2 4 B2 D2 क्षिप्र , Ñ1 D3 सित , (for वाजि) — (L. 368) D2 -संछन्नं (for सछन्न) — (L 369) K3 Dn2 D2-5 हंसेन्दु- , B2 D6 हिमांशु , Dn1 हैमेन्दु (for हंसांशु) K2 सहस्रांशुकुन्दसमनिभ विशाल , D6 हंसांशुशुक्लप्रतिम वि° — (L. 370) Ñ1 B2 3 D6 श्वेतातपत्र (for सिता°) — (L. 372) K1 Ñ1 V1 3 D3 मूर्ध्नि विगत , K2 मूर्ध्नि च गत , K4 D5 मूर्ध्नि वितत , Ñ2 B1 2 Ds2 मूर्धोपगत , D1 मूर्धप° (for -मूर्धाव°) — (L. 373) B1 3 D6 दीप्तताम्रविलोचन (for b) — (L 375) D2 सुराणां (for शत्रूणां) K2 D5 शत्रूणां घोर(D5 मेघ)दर्शन (for d) — (L 376) K4 रक्त (for चित्र) — (L. 377) T2 G1 शताक्षा (for °क्ष-) — (L 378) G5 विकृतास्यो (for शङ्कुकर्णो) Ñ1 महापादो, T1 G3 4 °पार्श्वो, T2 G1 4 M3 4 °बाहुर् (for °नादो) T1 G3 (both marg) विकृतास्यो महानासो (for a) B वपुष्मान् , T2 G1 M3 4 धनुष्पाद् (for वपुषा) Bom Poona eds G(ed) घोर (for रौद्र) T1 G4 5 धनुष्पाणी रुद्रदर्शन (for b) — (L 379) V3 युक्तैर् (for युक्त) Ñ1 युक्तं दिव्यमहिषकैर्, B1 3 D6 सयुक्तैर्दिव्यमहिषैर् , T1 2 G1 3-5 M3 4 सयुक्त महिषैर्दिव्यैर् (for a) D2 समस्वनम् (for कृतस्वनम्) — (L 380) T2 G1 4 घोर वारि , G3 5 M2 4 रथ वारि (for महावारि-) T1 आस्थितो (for आस्थाय) K1-3 D1 4 रथमास्थाय चोत्तमम् Ñ2 आस्थाय नरसत्तम , T2 G1 3 5 M3 4 आस्थितो रथसत्तम (T2 G4 °मम्) — (L. 381) K1 2 D1 3 G1 सिंह (for नील) — (L. 382) D1 अलङ्कृतम् (for विभूषि°) — (L 383) T1 G1 4 वर्चसाम् (for तेज°) T2 G3 5 M3 4 रथिनामुग्रवर्चसाम् (for b) — T1 om lines 385–386 — (L. 386) D2 G2 नयना (for -वदना) Ñ1 दंष्ट्राग्रमुग्रनयना (for a) — (L 388) B1 3 D6 T2 G1 3-5 M3 4 सनिकाशम् (for रश्मितुल्यम्) T1 विद्युत्प्रभं भास्करसनिकाशम् — (L 389) B1 3 D6 T1 2 G1 3-5 M3 4 [अ]सुरेश्वरस्य (for °रोत्तमस्य) — (L. 390) K1 2 D6 दग्ध (for दीप्त) — After line 390, T1 2 G1 3-5 M3 4 ins an addl. colophon [*Sub-parvan* T1 2 G1 3-5 M3 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G1 4 बलासुरराडुविप्रचित्तीनां युद्धमनाह — *Adhy no* T1 294, G1

वृषपर्वासुरश्चैव श्रीमान्सुरनिषूदनः ।
आरुरोह रथं दिव्यं मेरुशृङ्गमिवांशुमान् ॥
प्रवाल्जाम्बूनदचित्रकूबरं
महारथं भास्वरं महार्हम् ।
स्वलंकृतं राजतहेममण्डलं
गभस्तिनक्षत्रतडिन्निकाशम् ॥
केयूरमुक्ताङ्गदनद्धबाहुः
सहस्रतारेण च वर्मणा सः ।
सांग्रामिकैराभरणैश्च चित्रै-
र्मध्याह्नसूर्यप्रतिमो बभूव ॥
महाबलो वद्धतलाङ्गुलित्रो
बलोत्कटः किंशुकलोहिताक्षः ।
प्रगृह्य चामीकरचारुचित्रं
चापं स्थितो वृत्तविशालनेत्रः ॥
महासुरेन्द्रश्च महासुरैर्वृतो
बलिस्तदा स्यन्दनमारुरोह ।
वैदूर्यहेमोपचितं विशालं
विद्युत्प्रभं षोडशनल्वमात्रम् ॥
युक्तं सहस्रेण दितेः सुतानां
गजाननानां विकृताननानाम् ।
चामीकरोरःस्थलभूषितानां
प्रनर्दतां प्रावृषि चाम्बुदानाम् ॥
महारथं देवरथप्रकाशं
सहस्रमायेन मयेन सृष्टम् ।
ईहामृगाक्रीडितभक्तिचित्रं
दिव्यं रथं वीररथानुयातम् ॥
सकिंकिणीकं विमलं सुविस्तृतं
हिरण्मयैः पद्मशतैरलंकृतम् ।

290; G2.3 296; G3 294; M2.3 6] — Before line 391, T1.3 G1.2-4 M3.4 ins. वैशंपायन — (L. 391) D1.4 सपुरस्सुरम्; Bom. Poona eds. Cal. ed.) च सुरस्° (for सुरनिषू°) — (L. 392) K1-4 Ñ1 V1.2 B D5 D6-8 दीप्ते (for दिव्यं) — (L. 393) K1 B1.3 D1.2 प्रवाल- (for प्रवाल्) D3 -चित्रकूटे; T1 -जाम्बूनदे; T2 G1.2.3 M1.4 जाम्बूनदे (for चित्र) — (L. 394) K1 (marg.) रथोत्तमम् (for महार्हम्) — (L. 395) Bom. Poona eds. Cal. ed.) सुवर्ण (for स्व°) Ñ2 V1.2 B D5 D6 T1.2 G1.2.3 M1.4 अलंकृतं राजतहेमचक्रं — (L. 396) K1 Ñ2 B1.3 D1.2 T1.2 G1.2.3 M1.4 -नक्षत्रकाशम् (for -तडिन्नि°) — (L. 397) K1.2 V2 I1.2 D5 D6 D1.4.5 मुक्तादि; Ñ2 चित्रा°; D1 -मुक्ता°, T1 G1.2.3 -वज्रा° (for मुक्ता°) D2 -बद्धबाहुः; D3 °नद्धो (for °बाहु) T1 G1 M1 केयूरवज्रा° G2 °चित्रा° प्रति-चित्रबाहुः; M2 °रत्नाङ्गदचित्रबाहुः — D5 om. lines 398–401 — (L. 399) K2.4 I1.2 D5 D1.4.5 वर्मणा च . Ñ2 V2 वर्मणा च; V3 वर्मणा च T1 G2 वर्मणा तद् (for °णा च) — (L. 401) K2 महाबलो; T1.2 G1.2.3 M1.4 दैत्या[illegible] (for महाबलो) G2 दैत्याधिपो [illegible] — (L. 402) V1 B3 [illegible]. V2 [illegible]; T1.2 G1.2.4 M1 महोत्कटः (for बलो°) — (L. 403) B1.2 D6 [illegible] (for प्रगृह्य) T1.2 G1.2.3 M1.4 [illegible] M2 [illegible]) [illegible] — (L. 404) D1 स्थितो महान्[illegible]. — After line 404, T1.2 G1.2-4 M1.4 ins.:

19* [illegible]

भग्नेषु घोरेषु रणाय भूपते ।
रथेषु विशीर्णकूबरेषु
नागेषु चलेषु रणाय बलिभिः ॥

[(L. 1) T1 G1 [illegible] (for °षु) — (L. 2) G2.3 भग्नेषु शूरेषु रणाय भूपे — (L. 4) G1 [illegible]; M1 कुलेषु (for चलेषु)]

— (L. 405) K1 T1.2 G1.2.3 M1.4 महासुरेन्द्रोऽपि (K2 °न्द्रश्च) महासुरैर्वृतः. — (L. 406) K1 T1.2 G1.2-4 M1.2 युतो बलि (for बलिस्तदा) — (L. 407) Ñ2 V1 G1 -वज्रोपचितं (for हेमो°) — (L. 409) K1.2 D1.4 युक्तं सहस्रैर्[illegible] — (L. 410) G1 महागजानां (for गजाननानां) K1.2 B D5 D6 विकृताननानाम् K1 °ता[illegible] (for °ताननानाम्) — (L. 411) V1 B D1 T1 G2 चामीकरोरःस्थल-भूषितानां, T1 G1.2 M1.4 चामीकरस्थूलतरक्ष°. — (L. 412) T1 [illegible] सो[illegible]; T2 G1.2-4 M1.4 विनर्दतां प्रावृषि तोय° — (L. 413) T1 G1.2 के मयेन (for देवरथ-). — (L. 414) Ñ1 निर्मितम् (for सृष्टम्) — (L. 415) T1.2 G1.2.3 M1.4 ईहामृगाक्रीडित- (for °डित) — (L. 416) G1 M1.4 वीरम्, Bom. Poona eds. (Cal. ed.) दिव्य- (for वीर). T1 G1.2 दिव्यं रथं भीमरथं सुरेशम् — After line 416, D1 ins.:

20* महाध्वजं च ध्वजिरंहसम् ।

— (L. 417) K1 D1 सुविस्तृतं (for सुविस्तृतं) K1.2 B D5.6 T1.2 G1.2.3 M1.4 सकिंकिणीकं विमलं सुविस्तृतं (B D5

अभ्याददे वैजयन्तीं जयाय
स्रजं बलिर्हेमविचित्रपुष्पाम् ॥
आबध्य मालां प्रबभौ विचित्रां
बलिस्तदा भाति भुजैर्विशालैः ।
रराज तैः सर्वसमृद्धियुक्तै-
र्महार्चिषा सूर्य इवाम्बरस्थः ॥
स्रजं तदा बध्यति चास्य दुर्गां
सर्वासुराणामिव हारभूताम् ।
वैरोचनिः सर्वश्रियाभिजुष्टो
विभ्राजतेऽसौ शरदीव चन्द्र ॥
मेरोस्तटैः काञ्चनरागरक्तै-
रादित्यसंसक्तमिवाभ्रनीलम् ।
प्रासाश्च पाशाश्च हिरण्यनद्धा-
श्चर्माणि खड्गाश्च परश्वधाश्च ॥
धनूंषि वज्रायुधसप्रभाणि
दिव्या गदा वज्रमुखाश्च शक्त्य ।
दिव्याश्च खड्गा विशिखाश्च दीप्ता
नाराचपूर्णा विविधाश्च तूणाः ।
धृता रथे दैत्यवृषस्य तस्य
चकाशिरे प्रज्वलिता यथोल्काः ॥
तं चामरापीडधरा. सुदंष्ट्राः
सुवर्णमुक्तामणिहेमचित्रा· ।
वीजन्ति वालव्यजनैर्विनीताः
स्वलंकृताः स्यन्दनवेदिकास्थाः ॥
अयःशिरा अश्वशिरा दुरापः
शिविर्मतङ्गो विकटः शताक्ष ।
अजो निकुम्भः कुपथश्च दानवो
ररक्षुरेते दश दानवाधिपम् ॥

M2 सुचित्रा) —(L 416) K1 2 B1 3 D1 6 T1 2 G1 3-5 M2 4 स्वलंकृताम् (for °तम्) —(L 419) K1 2 Ñ2 V1 3 B Da Ds D1 4-6 T1 M2 वैजयिकी , K3 4 G6 °यन्ती (for °यन्तीं) D3 अभ्याददे वैजयिक जयार्थे —(L 421) D3 आमुच्य (for आबध्य) K1 3 ता च (for माला) K3 प्रययौ , B2 D1 5 प्रभया , T2 2 G1 3-5 M2 विबभौ (for प्र°) Ñ3 B3 आबध्यमाना प्रबभौ (B3 °भया) विचित्रा; B3 आमुच्यमाना प्रभया वि° , D6 आमुच्य माला प्रभया वि° —(L 422) K1 4 दीर्घं , T1 G3 [अ]तीव (for भाति) Ñ1 काषायवासोऽतिभुजैर्विशालैः — Ñ1 T2 G1 4 M2 4 om lines 423 428 —(L 423) T1 G3 4 एष (for सर्व) —(L 425) K4 B3 Ds D1 G4 चास्य दुर्गा , V1 3 भास्वदग्रा , Dn चारुभुजा (for चास्य दुर्गां) D3 स्रज तदाबध्य सुचाररूपा , T1 G3 5 स्रज तदा बध्यतु पद्म(T1 रत्न)-चित्रा —(L 426) K4 D1 2 भारभूताम् , Ñ2 V1 3 हारभूषाम् T2 G3 5 सारभूताम् (for हार°) —(L 427) B1 सूर्यं (for सर्व) T2 G3 5 -समृद्धि (for श्रियाभि-) —(L 428) G2 5 चन्द्रमा (for चन्द्र) —(L 429) K Ñ1 3 V3 D1 2 4 5 मेरोस्तटैर्वा ज्वलनप्रकाशैर् , V1 °टैर्वाज्वलनप्रकाशैर् , D3 °टैर्ज्वलितिकप्रकाशैर् , T1 2 G1 3-5 M2 4 मेरोस्तटे पावकरागसु(T1 G3 5 °र)क्तैर् —(L 430) K4 D1 2 सयुक्तम् (for संस°) K1-3 Ñ2 V1 B Dn Ds D4 6 -जालम् (for नीलम्) T1 2 G1 3-5 M2 4 आदित्यसंश्लिष्टमिवाभ्रजालम् —(L 431) K3 गदाश्च प्रासाश्च (for प्रासाश्च पाशाश्च) K2 4 V1 3 B2 Dn D1 2 बद्धान्(for -नद्धान्). —(L 432) T1 2 G1 3 5 M2 4 शूलानि (for खड्गाश्च) —(L 433) B1 3 D6 T1 2 G1 3 M4 चेन्द्रायुध- , M2 सेन्द्रा° (for वज्रा°) —(L 434) T2 G4 शक्ती (for शक्त्य) D6 दिव्यायुधा वज्रमुखाश्च शक्त्य — V1 om lines 435-436 —(L 435) B1 3 D3 शूला (for खड्गा) D3 [अ]विशिखाव , T1 G3 5 विविधाश्च (for विशिखाश्च) K4 राजन् (for दीप्ता) —(L 437) D4 5 नृ(D2 धृ)ता रथेन् (for धृता रथे) T2 G1 3 5 M2 4 वरस्य (for वृषस्य) T1 धृते रथे दैत्यवरस्य तस्य —(L 438) K4 V1 3 प्रकाशिरे (for च°) —(L 439) Dn2 G4 ते (for तं) K3 D4 सुरेन्द्रा (for सुदंष्ट्रा) —(L 440) K4 सुवर्णचित्रा मणिहेमभूषा , D3 मुक्तामणिश्रीयुतहेमचित्रा —(L 442) Dn2 D5 T1 महासुरा (for स्वलंकृता) K4 Dn1 D1 महासुरा स्यन्दनवेदिकस्था —(L 443) K2 3 D1 3 अजाशिरा (for अयःशिरा). B1 3 D6 T1 G5 वाजिशिरा D6 गोश्व° , G3 वज्र° (for अश्व°). Ñ1 [अ]सुराधिप , G(ed) दुरात्प (for दुराप) K4 अजाशिरा दुराप खरानन , D1 4 अजाशिरा अश्वशिरा दुरापा —(L 444) K4 V1 3 B Ds2 D1-4 6 निकुच , Bom Poona eds G(ed) विदिरा (for विकट) K4 D3 शिविर्मतङ्गो निकुच सिताक्ष , T2 G1 3 5 M2 4 शिबी (G3 शङ्खी, G4 M2 शिखी) मतङ्गो निकुच शताक्ष —(L 445) N1 2 V1 Dn D1 T1 मयो , B1 3 D3 D6 अगो (for अजो) K4 D1 3 श्वपचश्; D3 कल्पश्, T1 G3 M2 क्रथनश् (for कुपथश्) —(L 446) K2 4 D1 2 M2 ररक्षिरे ते (for °क्षुरेते) T1 2 G1 3-5 M2 ररक्षिरे ते दश दानवेश्वरा (T1 M2 °रम्) —(L 447) Ñ1, 2 B1

पुरःसराश्चैव सहस्रशोऽसुराः
पदातयो दानवराजरक्षिणः ।
शतघ्निचक्राशनिशक्तिपाणयः
प्रजग्मुरग्रेऽनिलतुल्यवेगिनः ॥
घण्टासुशब्दास्तपनीयनद्धा
आडम्बरा झर्झरडिण्डिमाश्च ।
महारवा दुन्दुभयश्च नेदू
रथप्रयाणे दितिजेश्वरस्य ॥
तस्योच्छ्रितः काञ्चनवेदिकाढ्यो
हिरण्मयो दिव्यमहापताकः ।
महाध्वजो वै तपनीयनद्धो
रराज वीरस्य यथा विवस्वान् ॥
समुच्छ्रितं काञ्चनमातपत्रं
स्रक्काञ्चनी वक्षसि चास्य भाति ।
समन्ततश्चैनमुपाचरन्ति
दैत्यर्षयः प्राञ्जलयो यजन्ति ॥
पुरोहिताः शत्रुवधे समाहिता-
स्तथैव चान्ये श्रुतशीलवृद्धाः ।
जपैश्च मन्त्रैश्च तथौषधीभि-
र्महात्मनः स्वस्त्ययनं प्रचक्रुः ॥
स तत्र वस्त्राणि शुभाश्च गावः
फलानि पुष्पाणि तथैव निष्कान् ।
बलिर्दैत्यो ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छ-
न्विराजतेऽतीव यथा धनेशः ॥
सहस्रसूर्यो बहुकिंकिणीकः
परार्ध्यजाम्बूनदहेमचित्रः ।
सहस्रचन्द्रायुततारकश्च
रथो बलेरग्निरिवावभाति ॥
तमास्थितो दानवसंगृहीतं
महाबल कार्मुकधृक्सबाणः ।
उद्वर्तयिष्यंस्त्रिदशेन्द्रसेना-
मतीव रौद्रं स बिभर्ति रूपम् ॥

Dn D₂ T₃ G₁ ₄ पुरश्चरान् (for पुरःस°) — K₄ om. lines 448-449 — (L. 448) D₂ -रागिण (for रक्षिण) — B₃ om. lines 449-454 — (L. 449) K₂ D₁ शक्र-पाणि- (for -चक्रा°) T₃ G₃ M₃ ₄ -वज्र (for -शक्ति-) — (L. 450) Cal. ed. मेंजग्मुर् (for प्र°) V₃ B₁ पुते-ऽनिल, D₂ भर्कोनिल; T₃ G₁ ₃ ₅ भयेऽशनि, M₃ मन्येऽनिल- (for अग्रेऽनिल-) Ñ₁ विक्रमा (for वेगिन-) — (L. 451) K₂ सुदीर्घास; Ñ₁ सशब्दास, V₃ सुतप्तास; D₆ T₁ ₂ G₁ ₃₋₆ M₂ -सशाङ्खास (for -सुशब्दास) K₄ Dn D₂ D₁ ₃ ₄ -बद्धा (for -नद्धा) D₁ M₁ घण्टा° सहस्रास्तपनीयबद्धा; D₃ घण्टाश्नहारस्तपनीयबद्धा — K₃ om. (hapl.) lines 452-457 — (L. 452) T₁ काम्बरा; T₃ G₁ ₃₋₆ M₂ ₄ साड° (for आड°) K₄ भूरि च; Ñ₁ D₂ M₃ झर्झरि; T₂ D₃ झुझुर; Dn₁ संसर; D₁ M₁ गर्गर, D₂ झर्झर (for झर्झर-). T₃ G₁ ₄ -डिम्बराद् (for डिण्डिमाश्च) — (L. 453) T₂ ₃ G₁ ₃ ₅ M₁ ₄ गोमुखा दुन्दुभयश्च भेर्यो — (L. 454) D₆ Cal. ed. प्रयाणकाले; T₁ ₂ G₁ ₃ ₅ M₁ ₄ गर्जन्ति याने (for रथप्रयाणे) — (L. 455) K₁ Ñ₁ ₂ Dn Dn₁ तस्योत्थित; D₃ तस्योच्छ्रित (for तस्यो°) V₂ T₁ G₃ ₄ तस्यो(V₂ °यो)-च्छ्रित काञ्चनवेदिकस्थो — (L. 457) K₄ Ñ₂ V₂ Dn D₁ -बद्धो (for -नद्धो) — (L. 459) D₄ समुद्धृतं (for °च्छ्रितं). — (L. 460) D₁ ₂ तस्काञ्चनं; T₁ स्वकाञ्चनं (for °नी) — (L. 461) K₁ ₄ Dn D₁ ₂ [अ]प्यसुराश्; K₂ ₆ Ñ₁ ₂ V₃ D₃ ₆ [ए]व सुराश्; Dn₁ T₁ [ए]नमुपा- (for [ए]नमुपा). T₃ -चाराश्च (for -चरन्ति) V₃ D₃ समन्ततश्चैव सुराश्च भा(D₃ °स्वर)न्ति — (L. 462) K₁ ₄ Ñ₁ ₂ V₁ D₁ ₂ ₅ जपन्ति; K₂ जपन्ति; V₂ D₆ गृणन्ति; B₂ ₃ D₃ M₃ जपन्त, Dn जपन्त; G₃ ₅ M₄ भुवन्त (for यजन्ति) B₁ T₁ ₂ G₁ ₄ दैत्यर्षभा प्राञ्जलयो स्तुव(B₁ जप)न्त — (L. 463) T₁ ₂ G₁ ₃ ₅ M₂ ₄ पुरोहिता शत्रुवधं (M₂ °जये) स्तुवानास् — (L. 465) V₁ ₂ आप्यैश्, D₃ D₅ जप्यैश् (for जपैश्) B₃ Cal. ed. महौषधीभिर्; T₂ G₂ ₄ M₃ तथौषधैश्; M₄ °धीश्च (for °धीभिर्) B₃ D₅ जप्यैश्च मन्त्रैश्च महौषधीभिर् — (L. 466) V₃ प्रयुयु; D₂ च चक्रु (for प्रचक्रु) — (L. 467) K₃ रथाश्च; D₂ शुभानि (for °श्च). B₁ ₃ D₃ D₆ गा वै (for गाव). T₁ तत्र सहस्राणि शुभाश्च गाव — (L. 468) B₃ D₆ ग्रामांश्च रत्नानि, D₆ फलानि पुष्पानि (for °नि पुष्पाणि). K₄ निष्कम् (for निष्कान्) — (L. 469) K₁ ₂ K₂ V₁ ₂ B D₃ D₄ ₆ बलिर्द्विजेभ्य प्रयत (K₁ ₂ D₃ °भ्यो दिनिज) प्रयच्छन्; T₁ ₂ G₁ ₃₋₅ M₂ ₄ दैत्येश्वरो ब्राह्मणेभ्य प्र° — (L. 473) B₁ D₆ -चन्द्रोऽयुत- (for -चन्द्रायुत) — (L. 474) D₆ महानभिर् (for बलेर°) K₄ B₃ [आ]विभाति; Ñ₁ M₃ [अ]भि° (for [अ]व°) — (L. 475) K₂ समास्थितं; Dn₁ समास्थितो; M₃ यदास्थितो (for तमा°) — (L. 476) T₂ G₁ ₄ M₃

स वेगवान्वीररथौघसंकुलः
प्रयाति देवान्प्रति दैत्यसागरः ।
महार्णवो वीचितरंगसंकुलो
यथा जलौघैर्युगसंक्षये तथा ॥
त्रैलोक्यवित्रासकरैर्वपुर्भि-
स्तान्यग्रतो यान्ति बले रथस्य ।
महाबलान्युच्छ्रितकार्मुकाणि
सपर्वतानीव वनानि राजन् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

श्रुतस्ते दैत्यसैन्यस्य विस्तरो जनमेजय ।
भूयस्त्रिदशसैन्यस्य शृणु विस्तारमादितः ॥
सुराधिपस्तु भगवानाज्ञापयत वै सुरान् ।
मरुद्गणांस्तथादित्यान्विश्वेदेवांश्च वासवः ॥
वसूनष्टौ भृशं सर्वान्यिक्षरक्षोमहोरगान् ।
विद्याधरगणान्सर्वान्गन्धर्वांश्च महाबलान् ॥
महार्णवांश्च शैलांश्च तथा रुद्रान्महोजसः ।
यमवैश्रवणौ चोभौ वरुणं च जलाधिपम् ॥
ये तु सिद्धा महात्मानः पितरश्च मनस्विनः ।
राजर्षीश्चापि शतशो योगसिद्धांस्तथैव च ॥
त्रिदशाज्ञापकः शक्र आज्ञापयति वीर्यवान् ।
भवन्तो दैत्यनाशाय सनह्यन्तामिति प्रभुः ॥
शक्रस्य वचनं श्रुत्वा ततः सर्वे दिवौकसः ।
सनह्यन्त महात्मानः शक्रस्य समविक्रमाः ॥
नानाकवचिनः सर्वे विचित्रकवचध्वजाः ।
नानायुधोद्यतकरा मत्ता इव महागजाः ॥
केचिदारुरुहुर्व्याघ्रान्केचिदारुरुहुर्गजान् ।
केचिदारुरुहुर्नागान्केचिदारुरुहुर्नृपान् ॥

महारथ (for °बल) D3 महाध्वज कार्मुकबाणहस्त, T1 G3-5 °रथ काञ्चनचित्रबाणम्, M4 °रथं कार्मुकधृक्सबाणम् — (L 479) G6 वीरवरौघ, M3 द्विरदरथौघ- (for वीरर°) — (L 480) Ñ1 G2 सैन्य (for दैत्य) — (L 481) B1 3 D3 महानिलोद्धृत, T1 2 G1 2 3 M4 °महाब्धि- (for °र्णवो वीचि) — (L 482) D3 4 Bom Poona eds G(ed) -सङ्क्षये (for संक्षये) D6 T1 2 G1 2 5 M1 4 यथार्णवो लोकविनाशनाय — (L 483) T1 2 G1 3-5 M3-4 भीमानि स- (G3 त्रि) (for त्रैलोक्यवि) — (L 484) M4 तस्य (for तानि) B D6 भान्ति (for यान्ति) D3 तान्यग्रतो भान्ति बलानि तस्य, T1 G1 3 5 M3 तस्या(G4 °था)ग्रतो भान्ति बले रथस्य — (L 485) महारथाभ्युत्थितकार्मुकानि

Colophon — *Mention of the Epic* K4 V1 Dn1 Ds2 D1 5 — *Mention of Khila* V2 B Dn Ds D1 3-5 — *Sub-parvan* Ñ1 D1 5 6 वामनम्, B1 3 D3 T2 G1 3 M3 4 वामनप्रादुर्भावः — *Adhy name* K Ñ2 V1 2 B2 Dn Ds D1-5 बलेरुद्योगः, B1 3 दैत्यसंनहनम्, D6 दैत्येन्द्रसहननम्, G3 महाबलिर्जैत्रयात्रा M3 सेनावर्णनम् — *Adhy no* K3 24, V1 200, V3 Ds2 237, Dn 236, D1 223, D3 249, D4 231, T1 G4 295 G1 294, G3 5 297

G4 om lines 487 570 — After line 488 T1 G1 3 5 M3 4 ins

21** दैत्यानामथ संनाहं दूताच्छ्रुत्वा सुराधिप ॥
[M3 नराधिप (for सुराधिप)]

— (L 489) T1 G3 5 शचीपतिस् (for सुराधिपस्) K1 2 V1 3 Ds D3 4 आज्ञापयति (for °यत) B1 2 D6 Cal ed आज्ञापयदसौ सुरान् (for b) — (L 490) K4 Ds दित्यान् (for [आ]दित्यान्) B1 3 D6 T1 G1 3-5 M3 4 विश्वान्साध्यांश्च, B2 Dn T1 विश्वान्देवांश्च, Ds2 विश्वदे° (for विश्वेदे°) — For line 491, T1 2 G1 3 5 M3 4 subst

22** अष्टौ चापि वसूंस्तूर्णं यक्षराक्षसकिंनरान् ।
[M3 पन्नगान् (for किंनरान्)]

— (L 492) सिद्धान् (for सर्वान्) B1 Cal ed महारथान् (for °बलान्) — (L 493) T2 G1 द्वीपान् (for रुद्रान्), — (L 494) D5 नराधिपम् T1 2 G1 3 5 M3 महाबलम्, Bom Poona eds G(ed) जनाधिपम् (for जला°) M4 वरुणश्च महाबल (for b) — (L 495) K1 सिद्धाश्चैव, K3 D4 सिद्धसंघा (for ये तु सिद्धा) K3 महाबला, V1 महात्मन (for मनस्विन) Ñ2 शक्रस्य समविक्रमा (for b) — (L 496) K4 B3 Dn D1 राजर्षयश्च, D5 °र्षयोऽपि (for °र्षीश्चापि) T1 G1 2 राजर्षयश्च बहुशो, T2 G5 M3 4 °र्षींश्चैव बहुशो (for a) K1 3 4 Ñ1 2 V3 B1 3 Dn Ds D1 3-5 T1 2 G1 2 सिद्धास् (for सिद्धान्) — (L 497) B3 D3 T1 3 G1 5 M3 4 आज्ञापयत (for °ति) V3 वै सुरान् (for वीर्यवान्) — (L 498) D3 सनह्यध्वम् (for °न्ताम्) — (L 500) D3 समनह्यन्त (hypermetric) (for सनह्यन्त) — (L 501) D3 किरीटिन (for कवचिन) D3 T2 G1 3 5 कनक (for कवच) — T2 G1 om lines 502 505 D3 om (hapl.) line 502. — (L 503) Ñ1 om (hapl) line 503a K3

हरिनेत्रो हरिश्मश्रुर्द्विरदैरावतध्वजम् ।
रथं हरिद्भिर्युक्त्वा स प्रायात्समरं प्रति ॥
आदित्यवर्णं विरजं सुधौतं
त्वष्ट्रा स्वयं निर्मितमीश्वरार्थम् ।
जालैश्च जाम्बूनदभक्तिचित्रै-
रलंकृतं काञ्चनदाममिश्रं ॥
सकूबरोपस्करबन्धुरेषं
विद्युत्प्रभाभिः कृतमामिताभ्रम् ।
कैलासशृङ्गोपममिन्द्रयानं
सुचारुचारुप्रतिचित्रचक्रम् ॥
तारासहस्रै रचितैर्ज्वलद्भि-
र्देवार्धमाल्यार्चितसर्वदेहम् ।
समुच्छ्रितश्रीध्वजमक्षयाक्षं
जाज्वल्यमानं वपुषोत्तमेन ॥
आस्थाय तं भास्वरमाशुवेगं
शचीपतिर्लोकपतिः सुरेशः ।
यज्ञस्य भर्ता भुवनस्य गोप्ता
ययौ महात्मा भगवान्महेन्द्रः ॥
आमुच्य वर्मार्थ सहस्रतारं
हुताशनादित्यसमप्रभावम् ।
सूर्यप्रभं चामुमुचे किरीटं
मालां च जाम्बूनदवैजयन्तीम् ॥
त्वष्ट्रा कृतं भास्वररश्मिदीप्तं
सुतीक्ष्णघोरामलतीक्ष्णधारम् ।
महासुराणां रुधिरार्द्रमुग्रं
प्रगृह्य वज्रं शतपर्वमुख्यम् ॥
महाशनी द्वे च महाप्रहाभे
दीप्ताममोघां च स शक्तिमुग्राम् ।
चक्रं तथैन्द्रं सुमहच्च चापं
प्रगृह्य शक्रः प्रययौ रणाय ॥
सहस्रदृग्भूतपतिः सनातनः
सनातनानामपि यः सनातनः ।
प्रयाति देवाधिपतिर्महात्मा
वैयाघ्रमादाय च चर्म चित्रम् ॥

om line 503° T1 G3 ₆ M2 रथान् (for गजान्) — (L. 504) B1 D3 D6 Cal ed रथानारुरुहुः केचित् (for °) — (L 505) K1 ₄ Ñ1 Dn D1 T1 द्विरदैरावृत (for °वत) M3 ध्वज (for -ध्वजम्) — (L 506) K3-4 V3 B2 Dn D3-6 T1 ₂ G1 ₃-₅ युज्य (for युक्त्वा) — (L. 507) Ñ1 विरजा , B2 विमल , T1 G3 M2 द्विरद (for विरजं) D3 सुनाभ , M4 सुधाभ (for सुधौत) B1 ₃ D6 आदित्यवर्णं विपुलं सुनाभं (D5 °धाम) T2 G2 ₄ °र्णं विशा(G4 द्विर)द सुधाभ — (L 508) Ñ1 B3 D3 स्वयंभुवा (for त्वष्ट्रा स्वयं) — (L 511) V1 बन्धुर रथ (for बन्धुरेष) D3 मुक्ताम्बरोपस्करबन्धुरेष — (L 514) K1 D4 सुचारुचारुं , B1 D5 तारासुतार B3 सुचारुतार (for °चारु) T1 प्रतिम स (for प्रतिचक्र) T2 G1 M3 ₄ सुतार(M4 °चारु)तार प्रतिम च चक्रम् ; G3 ₅ सुचारुतारप्रतिम सुच° — (L. 515) K1 D4 रुचिर , K3 T2 G1 रचित , K4 Ñ1 रुचितैर् , D5 D3 ₆ T1 G2 ₃ खचित (for रचितैर्) — (L 517) K1 Ñ1 ₂ D3 D6 T1 G2 समुच्छ्रितं (for °च्छ्रित) M3 ₄ चारुपक्षं (for अक्षयाक्षं) B1 समुच्छ्रित स्वर्ध्वजमक्षयाक्षं , T2 G1 °त श्रीध्वजचारुपक्ष G5 °त श्रीध्वजमायताक्ष — (L. 518) Ñ2 D3 प्रज्वाल्यमान (for जाज्व°) K3 D3 T1 M3 पुरुषोत्तमेन (for वपु°) K3 ₄ D1 प्रज्वाल्यमानं पुरुषोत्तमेन — (L 519) K2 ₃ Ñ2 B1 ₂ G1 भास्करम् , Ñ1 B3 D3 D5 भासु° (for भास्व°), V3 D5 T1 ₂ G3 ₄ उग्रवेग , D3 आशुचारं (for °वेग) — (L 520) M3 स श्रीपतिर् (for शची°) T2 देव (for लोक) M4 स श्रीपतिर्लोकपतिं सुरेशम् — (L 521) K3 Dn धर्ता , D82 गोप्ता (for भर्ता) — (L. 522) D1 सुरेश (for महेन्द्र) — (L. 524) G5 प्रभासम् (for °वम्) — (L. 525) D3 वै सुशुभे (for चामुमुचे) Ñ2 सूर्यप्रभावं मुमुचे किरीट — (L. 527) Dn1 D5 भास्कर (for भास्वर) K3 दीप्ति (for रश्मि) — (L 528) K1 D1 ₂ -तीव्र , B D6 G3-₅ M4 नैक (for the second तीक्ष्ण) T1 सुतीक्ष्णघोरामलमेकधारम् , T2 G1 °घोरज्वलनैकधारम् M4 °घोरामनलैकधारम् — (L. 529) K1 ₂ D4 रुधिरप्रदिग्ध , K3 °रौद्रदीप्त , B3 Dn °राशमुग्र , D1 रुचिरार्द्र° , D3 निधनप्रसक्त , D5 रुधिराक्तदिग्ध (for °र्द्रमुग्र) — (L 530) K1-₃ D4 ₅ -पर्वमुग्रम् , V1 °शाल्यम् , B1 ₂ D3 T1 ₂ G1 ₃ ₄ M2 ₄ °भीमम् ; D3 -वर्मसुख्यम् ; D3 -पत्रतुल्यम् (for -पर्वमुख्यम्) — (L. 531) D3 महाप्रदीप्ते ; T1 ₂ G1 ₃ ₄ M2 ₄ °प्रभावे (for °प्रहाभे) — (L. 532) K3 D4 T1 वर K3 च सु (for च स) — (L. 533) Bom Poona eds सुमहत्प्रताप (for °च्च चाप) — (L. 534) G5 M4 चक्र (for शक्र) — (L 535) Ñ1 भूतभव (for °पति) — Ñ1 om line 536 — (L. 536) D3 अधिप°

क्षीरोदधिक्षोभसमुत्थितानि
पुरामृतादुत्तमभूषणानि ।
देवासुराणां श्रमनिर्जितानि
सोमार्कनक्षत्रतडित्प्रभाणि ॥
दत्तान्यदित्या मणिकुण्डलानि
युद्धं प्रयातस्य सुरेश्वरस्य ।
तैर्भूषितो याति सहस्रचक्षु-
रुद्द्योतयन्वै विदिशो दिशश्च ॥
हरिः प्रभुर्नेत्रसहस्रचित्रो
विभाति युद्धाभिमुखः सुरेन्द्रः ।
यथा सितं शारदमभ्रवृन्दं
नभस्तलं ऋक्षसहस्रचित्रम् ॥
स्तुवन्ति चान्ये विपुलैर्वचोभि-
र्जयाशिषा चोर्जितसत्त्ववीर्यम् ।
अत्रिर्वसिष्ठो जमदग्निरौर्वो
बृहस्पतिर्नारदपर्वतौ च ॥
समन्वयुर्देवगणा महेन्द्रं
प्रयान्तमादित्यसमानवर्चसम् ।
विश्वे च देवा मरुतश्च सर्वे
साध्यास्तथादित्यगणाश्च सर्वे ॥
ते देवराजस्य पुरंदरस्य
हयाश्च ये मातलिसंगृहीताः ।
प्रयान्ति देवेश्वरमुद्वहन्तो
नभस्तलं पङ्क्तिरिवाक्षिपन्तः ॥
ब्रह्मर्षयश्चैव सुरर्षयश्च
राजर्षयश्चाक्षयपुण्यलोकाः ।
सर्वेऽनुजग्मुः सहसा ज्वलन्तं
तेजोन्वितं शक्रममित्रसाहम् ॥
प्रगृह्य शूलानि परश्वधाश्च
दीप्तानि चापान्यशनीर्विचित्राः ।
वर्माणि चामुच्य हिरण्मयानि
प्रयान्ति सूर्यांशुसमप्रभाणि ॥

(for मपि च) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{3.4}$ सनातनानामपि शाश्वत॰ प्रभु — (L 537) $\tilde{N}_2$ V_3 $B_{1.3}$ Dn D_6 $T_{1.2}$ $G_{1.3.6}$ $M_{3.4}$ खड्गं च (for प्रयाति) — (L 538) K $\tilde{N}_1$ D_5 D_{1-3} सुवर्णं, V_1 च वर्म, V_3 स चर्म, B_2 स वर्म (for च चर्म) — (L 539) $\tilde{N}_1$ D_{s2} $D_{2.6}$ समुच्छ्रितानि (for ॰स्थितानि) $K_{1.3}$ क्षीरोदविक्षोभसमुच्छ्रितानि — (L 540) D_3 पुराकृतानि, T_1 $G_{1.3.5}$ पुरातनानि (for ॰पुरामृताद्) — (L 541) $K_{1.2}$ D_3 च विनिर्जितानि, K_4 $D_{1.2}$ समनिर्जि॰, D_{n2} श्रमवर्जि॰, D_5 समरे जि॰ (for श्रमनिर्जि॰) — (L 543) T_2 $G_{1.5}$ $M_{2.4}$ [स]मृत (for मणि) — (L 545) K_4 $\tilde{N}_{1.2}$ V_1 Dn D_{s2} $D_{2.4}$ T_1 G_3 भाति, T_2 $G_{1.5}$ $M_{3.4}$ स्तौत्व (for याति) D_5 सहस्रनेत्र (for ॰चक्षुर्) — (L 546) K_4 उद्द्योतयित्वैव (for ॰तयन्वै) — (L 547) D_3 धर्ता (for चित्रो) — M_4 om lines 548–552 — (L 548) D_3 सुरेश (for ॰न्द्र) — (L 549) D_6 स्थित (for सित) $K_{1.2.4}$ $\tilde{N}_1$ $V_{1.3}$ D_5 $D_{1.3.5.6}$ कल्प, K_3 चित्र (for ॰वृन्दं) D_3 यथा नभ शारदमभ्रकल्पं, D_5 (marg) यथासितैर्वारिधरैर्विचित्र, $T_{1.2}$ $G_{1.3.5}$ M_2 यथा सित वारिधरैर्विसु (T_2 G_1 M_3 ॰म)क्त — (L 550) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ M_3 ज्योति (for ऋक्ष) K_2 नेत्रम् (for चि॰) — After line 550, T_1 $G_{3.4}$ ins

23** ऐरावतं नागवरं महात्मा

तदा समास्थाय ययौ रणाय ॥

— (L 551) K_4 विमलैर् (for विपुलैर्) K_3 विचित्रो, $T_{1.2}$ G_1 M_3 स्तवैर्हि, G_5 स्तवैरिमे (for वचोभिर्) — (L 552) K_2 चोद्धत (for चोर्जित) T_3 G_2 वीर्यसत्त्वम् (for सत्त्ववीर्यम्) — K_4 om lines 553–557 — (L 556) $B_{1.3}$ D_6 Cal ed समप्रभावम्, $T_{1.2}$ $G_{1.3.5}$ $M_{3.4}$ निभं सुरेशम् (for समानवर्चसम्) — (L 557) D_2 मरुतश्च (for मरुतश्च) Bom Poona eds G(ed) तथैव (for च सर्वे) — $\tilde{N}_2$ om line 558 — (L 558) $T_{1.2}$ $G_{1.3.5}$ $M_{3.4}$ समस्ता (for च सर्वे) — (L 560) G_1 हरेर्हया (for हयाश्च ये) — (L 561) D_4 प्रयान्ति देवेश्वरयुद्धहेतोर् — (L 563) K $\tilde{N}_{1.2}$ $V_{1.3}$ $B_{1.3}$ Dn D_8 $D_{1.4.5.6}$ G_3 महर्षयश्च (for सुर॰) — (L 564) $T_{1.2}$ $G_{1.2.5}$ $M_{3.4}$ -शीला (for -लोका). — (L 565) $\tilde{N}_1$ T_2 $G_{1.4}$ यशसा (for सहसा) $M_{3.4}$ सर्वेऽनुजग्मुर्यशसा ज्वलन्त — (L 566) V_1 तेजस्विनं, D_3 तेजो बल, M_3 तेजोयुता, M_4 ॰न्विता (for ॰न्वितम्) T_1 ॰कालम् (for साहम्) K_3 तेजस्विनं शक्रममित्रसादनम् — (L 568) T_2 $G_{1.5}$ $M_{3.4}$ दीप्तान्पिनाकान्, G_3 ॰नि चापान् (for ॰नि चापानि) $B_{1.3}$ D_6 तथा शनीश्च (for [अ]शनीर्विचित्राः) — (L 570) D_3 सूर्यांशि (for सूर्यांशु) — After line 570, $T_{1.2}$ $G_{1.3.5}$ $M_{3.4}$ ins an addl colophon [Sub-parvan T_2 $G_{1.3}$ $M_{3.4}$ वामनप्रादु-

तथा कुबेरोऽश्वसहस्रयुक्तं
श्रेष्ठं रथं सर्वसहं महार्हम् ।
दिव्यं समारुह्य रणाय यातो
धनेश्वरो दीप्तगदाग्रहस्तः ॥
निशाचराः पावकधूम्रकाया
रक्षोनृपा रुद्रसखस्य तस्य ।
विशालनानायुधदीप्तहस्ता
यान्त्यग्रतो वैश्रवणस्य राज्ञः ॥
ते लोहिताक्षाः परिवार्य देवं
व्रजन्ति भिन्नाञ्जनचूर्णवर्णाः ।
यक्षोत्तमा यक्षपतिं धनेशं
रक्षन्ति वै प्रासगदासिहस्ताः ॥
पुण्यः प्रभुः प्राणपतिर्यतात्मा
वैवस्वतो धर्मभृतां वरिष्ठः ।
तडिद्गुणाभं शतवाजियुक्तं
रथं समारोहत सूर्यकल्पम् ॥
तं लोकपालं पितरोऽनुजग्मु-
र्विविक्तपापा ज्वलिता यशोभिः ।
सर्वे च भूता भुवनप्रधाना
नानायुधव्यग्रकरा सुभीमाः ॥
दण्डं महान्तं परिगृह्य देवो
लोकाङ्कुशं विग्रहनिश्चितार्थम् ।
हिरण्मयानां कमलोत्पलानां
मालां मनोज्ञामवसज्य कण्ठे ॥
स्थितोऽस्थिमेदामिषलोहिताद्रं
सर्वासुराणां निधनं विकाङ्क्षन् ।
तेजोमयं सुद्रसुमरूपं
विकर्षमाणोऽरुणधूम्रनेत्रः ॥
समन्वितो व्याधिशतैरनेकै-
र्ययौ हरिश्मश्रुरुदारसत्त्वः ।
महासुराणां निधनाय बुद्धिं
चक्रे तदा व्याधिपतिः कृतान्तः ॥

र्भाव — *Adhy name* G3 देवेन्द्रसमरसनाह', G5 पुरंदरसमरसंनाह — *Adhy no* T1 296, G1 292, G3 5 298, M2 4 8]

— Before line 571, T1 G1 3-5 M2 4 ins वैशंपायन — (L. 572) T1 2 G1 3-5 M2 4 श्रेष्ठ नरश्रेष्ठ शुभ शुभार्हम् (T2 'वहम्) — (L 573) T1 2 G1, 3 5 M2 4 रथ (for दिव्यं) G3 समास्थाय (for 'रुह्य) — (L 575) D1 3 -धूमकाया, D5 T1 2 G1 3-5 M2 4 धूम्र (T1 G2 'म्र) वर्णा (for 'काया) — (L. 577) K1 दीर्घ- (for -दीप्त) K3 D4 विशालनागायुधदीर्घहस्ता — (L. 578) D1 सद्य (for राज्ञ) T1 2 G1 3-5 M2 4 ययु पुरस्ताद्धनदस्य राज्ञ — (L 580) G1 3-5 M2 4 द्रवन्ति (for व्रजन्ति) D5 भिन्ना (for -वर्णा) D2 G(ed.) व्रजन्ति चूर्णाञ्जनभिन्नवर्णा — (L 581) G5 यक्षेश्वरा (for यक्षोत्तमा) M2 4 यक्षोत्तमा राक्षसवद्धनेशम् — (L 582) K2 4 Ñ2 V3 Dn D1 2 4 T2 पाश- (for प्रास) — Dn3 om lines 583 587 — (L 583) K3 पुण्यव्रज, Ñ1 पुण्य प्रभुं, V3 D3 D1 2 4 6 पुण्यप्रभु (V3 'भ') (for पुण्य प्रभु) Bom Poona eds G(ed) जितात्मा (for य') V1 पुण्यप्रभु प्राणपतिर्महात्मा, T1 2 G1 3-5 M2 प्राणिप्रभु प्रेतपतिं यता (G3 5 M2 महा) त्मा — (L 584) Ñ1 वैवस्वत सर्वभूतोपहन्ता — (L 585) Ñ1 2 V1 B3 Dn2 D3 5 तडिद्गुणाभ (for तडिद्गु') T2 M3 -चक्र, G1 M4 -चन्द्र (for वाजि). T1 G1 4, 6 तडिद्गुणाभं शतचन्द्र (G4 'चक्र) युक्त — (L 586) Ñ1 D8 समारोहति (for 'हत) — (L 588) Ñ1 M2 4 निर्णिक्त; G1 5 निर्मुक्त- (for विविक्त) K1 Ñ3 B2 Dn D1 3-5 तपोभि (for यशोभि) K2 विविक्ततापा ज्वलितास्तपोभि, K3 4 V1, 3 B1 2 D3 D2 6 विमु (B1 2 D5 निर्णि) क्तपापा ज्वलितास्तपोभि — (L 589) D8 G5 प्रभूता (for च भूता) — (L 591) V1 महान्त (for 'ख) — (L 592) G1 4 लोकाद्भुतं (for 'ङ्कुश) K4 Ñ1 3 V1 B3 Dn Ds2 D1 2 4 6 निग्रह (for वि') T1 G3 5 M4 लोकाद्भुत निश्चितविग्रहार्थं (M4 'र्था), T2 M2 'द्भुतं विग्रहनिश्चितार्थं — (L 593) K3 D4 कमलोत्तमाना, K6 'ज्वलाना (for 'त्पलाना) — (L 594) D2 4 अवमुच्य (for 'सज्य) — (L 595) G3 मेदोस्थि- (for स्थितोऽस्थि) K4 -लोहिताक्ष (for 'द्रं) D6 T1 2 G1 4 6 M2 4 मेदोस्थिमज्जामिषलोहितार्द्रं — (L 596) K1 2 4 Ñ2 V3 D1 3 विरूपम्, Ñ1 निरूप्य; D3 निरूपम् (for विकाङ्क्षन्) T1 2 G1 3-5 M2 4 सर्वासुराणां निधनैकरौद्रम् — D2 om lines 597–601 — (L 598) K4 D1 T2 धूम्रलेश्रम्, B1 'लोचन; D3 ताम्रनेत्र (for -धूम्र') — (L 599) B1 D6 Cal ed -शतैर् (for -शतैर्). T1 2 G1 3-5 M2 4 सुदर्पितैर्व्याधिशतै वृती (T2 G1 4 'तैरुपे) तो — (L 600) V1 वीर्यै (for -सत्त्व) — (L 601) T2 निधनेन, G1 'ने स (for 'नाय) M2 चक्रे (for बुद्धिं) — (L. 602) M3 बुद्धिं (for चक्रे) D8 स याम्याधि- (for

ततस्त्रिशीर्षैर्भुजगैर्बृहद्भि-
र्युक्तं रथं हेमचितं महात्मा ।
आस्थाय कुन्देन्दुनिभं जलेशो
ययौ रणायासुरदर्पहन्ता ॥
वैडूर्यमुक्तामणिभूषिताङ्ग-
स्तेजोमयः पाशगृहीतहस्तः ।
महासुराणां निधनाय देवः
प्रयाति रूप्याकरनद्धबाहुः ॥
कैलासशृङ्गप्रतिमोऽप्रमेयः
समुद्रनाथोऽमृतपो महात्मा ।
महोरगैः स्वैस्तनयैश्च गुप्तो
ययौ रथेनार्कसमप्रभेण ॥
युद्धाय तं यान्तमदीनसत्त्वं
नभस्तले चन्द्रमिवातिकान्तम् ।
पश्यन्ति भूतानि महानुभावं
सहृष्टरोमाणि कृताञ्जलीनि ॥

धातार्यमांशोऽथ भगो विवस्वा-
न्पर्जन्यमित्रौ च शशी च देवः ।
त्वष्टा तथैवोर्जितविश्वकर्मा
पूषा च साक्षादिव देवराजः ॥
सोरश्छदैः सध्वजकिंकिणीकै-
र्वैडूर्यनिष्कैश्चितहेमकण्ठैः ।
हयैर्वरैः शक्रधनुःप्रकाशै-
र्युक्तान्रथानारुरुहुः सुरास्ते ॥
दिवाकराकारनिभानि केचि-
द्धुताशनार्चिःप्रतिमानि केचित् ।
निशाकरांशुप्रतिमानि केचि-
त्तडिद्गुणोद्द्योतनिभानि केचित् ॥
नीलाम्बुमेघप्रतिमानि केचि-
त्कार्ष्णायसाकारनिभानि केचित् ।
वर्माणि दिव्यानि महाप्रभाणि
त्वष्ट्रा कृतान्युत्तमभानुमन्ति ॥

भवा व्याधि-) —(L 603) T2 G1 5 M2 4 भूयस् (for ततस्) K8 Dn महद्भिर् (for बृ°) —(L 604) V3 हेमचित्र, T1 2 G1 4 M1 °मय (for °चित) G5 M3 युक्त हय हेममय महात्मा —(L 605) D5 सम (for निभ) —(L 608) T1 2 G1 3-5 M2 4 तेजोज्वलत्पाश (for °मय पाश) —(L 609) K1 2 D4 चैव (for देव) —(L 610) Ñ1 K3 4 D1 5 निशराम, D3 निर्मलाभ (for नद्धबाहु) — After line 610 Ñ2 V1 3 B D2 D5 6 T1 2 G1 3 5 M1 4 ins

24** अन्वीयमानो जलदैर्घनाभि-
र्निषिच्यमानो जलदैश्च सर्वैः ।
संस्तूयमानश्च महर्षिवृन्दैः
संपूज्यमानश्च महाभुजंगैः ॥

[(L 2) V1 3 D3 जलजै (D3 °दै) श्च सर्वैः, D6 जलसर्वसत्त्वै, M3 °जैश्च सत्त्वैः (for °जैश्च सर्वैः) —(L 3) Ñ3 संस्तूयमानैश् (for °नश्) G3-5 M3 स (for च)]
—(L 611) T1 2 G1 3 4 M2 4 महात्मा (for ऽप्रमेय) —(L 612) T1 2 G1 3 5 M2 4 भगवाञ्जलेशः (for ऽमृतपो महात्मा) —(L 613) K1 3 4 B1 D1 3 4 तैस्तनयैश्च, M3 स्वस्त्ययनैश्च (for स्वैस्तनयैश्च) Ñ3 V3 D5 सु- (for च) K2 3 D4 युक्तो (for गुप्तो) —(L 614) K3 D5 समप्रभाव (for °भेण) —(L 616) T2 G1 अतीव (for इवाति-)

— After line 618, T1 2 G1 3-5 M3 4 ins an addl colophon [Sub parvan T2 G1 3 M3 4 वामनप्रादुर्भाव. — Adhy name G3 कुबेरवरुणगमनाह — Adhy no T1 297, G1 293, G3 296, G5 293, M3 4 9] — Before line 619 T1 2 G1 3-5 M3 4 ins वैशंपायन —(L 619) K1 [अ]थांशुभगौ, D2 3 4 [अ]प्यांशुभगौ, D5 [अ]-शुश्च भगो (for [अ]ंशोऽथ भगो) —(L 620) T1 G1 3-5 M3 4 वरुणश्चैव, T2 वरुण स देव (for च शशी च देव) —(L 622) K2 3 Ñ2 3 V1 3 B2 3 Dn D1 3-5 T2 G3 दिवि (for इव) —(L 623) D2 घोरश्छै, D6 सौरध्वजैः (for सोरश्छदैः) —(L 624) B Dn D5 T2 G1 4 5 M3 4 निष्काञ्चित, T1 निष्कांगद (for निष्कैश्चित) D2 हेमदण्डैः (for °कण्ठैः) G3 वैडूर्यनिष्काञ्चितहेमतुल्यैः —(L 625) B1 3 D6 Cal ed हयोत्तमैः (for हयैर्वरैः) Dn2 Bom Poona eds G(ed) रथ, T2 G1 हयै, M1 -चार (for -हय) —(L 627) T1 बलाहकाकार (for दिवाकरा°) — G1 M3 om lines 629-632 —(L 629) T1 दिवाकरांशु (for निशा°) — K3 4 Ñ2 3 V3 D5 D1-3 5 om line 630 V3 B T1 2 G1 4 M4 om (hapl.) lines 631-633 —(L 631) D5 नीलानि (for नीलांबु) K1 4 Ñ1 D1-4 नीलाम्बुमेघाभ्रनिभानि केचित् — After line 631, Ñ1 ins

आमुच्य मालाश्च सुवर्णपद्माः
प्रयान्ति तोयानिलतुल्यवेगाः ।
द्वावश्विनौ चापि महानुभावौ
रूपोत्तमौ धर्मभृता वरिष्ठौ ॥
रथं समारुह्य सुवर्णचित्र
रणं गतौ काञ्चनतुल्यवर्णौ ।
मनोः सुता वै वसवश्च सर्वे
बलोत्कटा दैत्यवधाय देवाः ॥
रथाश्च नागाश्च महाप्रमाणा-
नास्थाय जग्मुः सुशुभास्त्रहस्ताः ।
रुद्राश्च सर्वेऽरुणधूम्रवर्णाः
श्वेतैर्ययुर्गोपतिभिर्बृहद्भिः ॥
महौजसः सर्वगुणोपपन्ना
दीप्तात्मनो भानुमिरिव ज्वलन्तः ।
नानायुधव्यग्रकरैर्भुजैस्ते
लोकान्समस्तानिव निर्दहन्तः ॥
ययुःससैन्यास्तपनीयनद्धाः
सविद्युतस्तोयधरा यथैव ।
विश्वे च देवास्तपसा ज्वलन्तो
वीर्योत्तमाः सूर्यमरीचिवर्णाः ॥
ययुः ससैन्या युधि दुर्निवार्या
बलोत्कटाः पद्मसहस्रमालाः ।
रथैः सुयुक्तैस्तपनीयवर्णै-
र्वैदूर्यमुक्तामणिदामचित्रैः ॥
नानायुधाकारसमाकुलास्ते
पारिप्लवैश्चैव सितातपत्रैः
तेजोमयैः काञ्चनचारुचित्रैः
सुनिर्मलैः पावकसंनिभैस्ते ॥
उरश्छदैः सध्वजकिङ्किणीकै-
र्हयैश्च वायोः समवेगवद्भिः ।

25** नीलाभवाम्रास्थितपुष्पवर्णे
— K Ñ3 V3 D5 D1 3 om line 632 — After line 632, Ñ1 ins

26** केचित्सुवर्णाभनिभा विभान्ति ।
— (L 634) V3 त्वष्टु (for त्वष्टा) — (L 635) K Ñ3 V1 3 Dn D5 D1 3 -पुष्पा (for -पद्मा) Ñ1 G1 3 M4 आमुच्य माला च सुवर्णपद्मा (Ñ1 °पुष्पा, M4 °चित्रा) — (L 636) B3 G1 4 M4 तोयाकर, D3 ते मारुत-, T1 G3 3 वायूसम, T2 तोयकर (for तोयानिल) — (L 637) T2 G1 4 5 M4 4 तावू (for द्वावू) — (L 638) T3 सुरोत्तमौ (for रूपो°) — (L 640) K1. 2 D4 बभूवतु (for रण गतौ) B1. 3 D6 (marg as above) -गौर, T1 चित्र, T2 G1 3-6 M2 4 सार (for -तुल्य) Ñ1 रण ययौ काञ्चनगौरवर्णौ (610) — (L 641) K1 B1 Bom Poona eds G(ed) मरुतो (for मनो) — (L 642) V1 3 रणोत्कटा; G3 5 लोको°; M3 मदो° (for बलो°) — (L 643) V1 महाप्रभावान्, D3 °नुभावान् (for °प्रमाणान्) — (L 644) K3 च शुभाख्य; B सुशितासि (for सुशुभास्त्र) D3 आरुह्य जग्मू रुचिरास्त्रहस्ता — (L 645) K4 V1 3 Dn D1 4 रणधूम्र (Dn D1 °म), Ñ2 B2 D53 D3 ऽरुणधूम (for °धूम्र) T1 G1. 4 5 -काया (for -वर्णा.) B1 3 T3 G3 M2 4 रुद्राश्च देवास्त M3 °र)णधूम्र(G3 °म)काया — (L 646) G1 3 5 हयैर् (for ययुर्) — (L 647) B3 D6 सत्त्व, T2 G1 4 श्वेत (for सर्वे) — (L 648) V1 दीप्ता सुतेजोभिरिव ज्वलन्त, B Dn D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 दीप्तात्मतेजोभिरभिज्व(Dn °रिव ज्व)लन्त — (L 649) K1 2 4 B3 D3 D1 4 भुजैस्तैर्; K3 (sup lin) भुजाग्रैर् (for भुजैस्ते) Dn नानायुधव्यग्रकराभुजास्ते, D3 °व्यग्रभुजैः करैस्ते — (L 650) V1 मर्दयन्त (for निर्दहन्त) — (L 651) D3 समस्तास् (for ससैन्यास्) V1 B1. 3 D3 T3 G1 4 5 -कण्ठा (for नद्धा) — (L 654) D3 समास (for मरीचि) — (L 655) D3 ययुः ससैन्या समरे जयाय — (L 656) V1 रणोत्कटा (for बलो°) B1 3 D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 बलोत्कटा पुष्करमालिनस्ते (B1 D6 °श्च) — G3 om lines 657-662 — (L 658) V1 हेम (for दाम) — (L 659) M4 Bom Poona eds G(ed) नानाविधाकार (for °युधाकार) T1 M3 समाकुलैस्ते, G1 4 5 °कुलैस्तै (for °कुलास्ते) D3 नानायुधारागकुला समस्ता — (L 660) D2 महारथैस्ते, M3 शशाङ्कपक्षै (for सितातपत्रै) T2 पारिप्लवैः श्वेतशताग्रपत्रै, G1 M2 °वैः श्वेत सिताभ्र (M2 °शशाभ्र)पक्षै — After line 660, D3 ins

27** सितातपत्रैः शरदिन्दुकान्तैः ।
— (L 661) B1 3 D5 D6 -जाल- (for -चारु) T2 G1 4 M2 -पत्रैः (for चित्रैः) — (L 662) K4 -सन्निभैस्तैः; Ñ1 2 Dn D5 D1. 3 4 T1 °भास्ते (for °भैस्ते) — (L 663) D3 ऊर्जस्वलैः (for उरश्छदैः) — (L 665) V3 मत्तैर् (for दिशां) B1 3 D5 D6 G1 4 5 M2 4 गजेन्द्रैश्च (for गजैश्चैव) K4 B1 है (for ते) D3 T1 G3 दिशागजेन्द्रैश्च महाबलैस्तै (D3 °लास्ते) — (L 666) Ñ2 B1 3 D6

दिशां गजैश्चैव महाबलैस्ते
कैलासशृङ्गप्रतिमैर्महद्भिः ॥
प्रजज्वलुरायुधदीप्तहस्ता-
श्चतुर्युगान्ते ज्वलिता इवोल्काः ।
साध्याश्च देवाः सुमहाप्रभावाः
स्वाधीनचक्राः प्रतिदीप्तवक्त्राः ।
प्रयान्ति जाम्बूनदभूषिताङ्गा
गङ्गौघमात्रैर्गगने बलौघैः ॥
विद्योतयन्तो विदिशो दिशश्च
महाबलास्ते जयता वरिष्ठाः ।
वरिष्ठदृष्टौष्ठभुजाः सुदृप्ता
वैश्वानरार्कप्रतिमप्रभावाः ॥
ते ब्रह्मविद्भिश्च नमस्यमानाः
सपूज्यमानाश्च सुरैः सशक्रैः ॥
गन्धर्वसंघैरनुगम्यमाना
वधाय तेषामसुराधिपानाम् ॥

वैदूर्यवज्रस्फटिकाग्रचित्रै-
र्ध्वजैः सुवर्णैश्च परिष्कृतानाम् ।
रूपं बभूवोत्कटभूषणानां
दैत्येन्द्रनाशाय विभूषितानाम् ॥
आत्मप्रभाभिश्च रणोत्कटाभि-
र्वर्मप्रभाभिश्च तमोनुदाभिः ।
विभान्ति ते देववराःससाध्याः
मध्मातशङ्खस्वनसिंहनादाः॥
महारथस्थास्त्रिदिवौकसस्ते
महाबलाः शत्रुबलं प्रयान्ति ।
महाश्वहस्ता ययुरुग्ररूपा
महासुराणां निधनाय देवाः ॥
तथैव सर्वे मरुतोऽतिवीर्या
बलोत्कटाः खे समरप्रतीताः ।
ययुर्महामेघसमानवर्णा
महायुधास्तोयदनादनादाः ॥

T1 3 G3 5 M2 3 बृहद्भि (for म°) D3 बलाहकैश्चापि तथा बृहद्भि° —(L 667) K Ñ3 V1 3 B1 Dn Ds D1 6 M4 -चाप (for दीप्त) Ñ1 प्रजज्वलुर्दीप्तायुधचापहस्तास् —(L 670) K1 Ñ1 2 V3 3 B Ds D1 6 T1 G1 3 M4 -दीप्तचक्रा (for °वक्त्रा) K2 4 D1 2 स्ववीर्यधर्मप्रतिवीर्य(K4 °दीप्त)-चक्रा, D3 स्वाधीनभक्ता प्रतिदीप्तचक्रा —(L 671) B1 3 D5 T1 G3 5 M4 ययु° स, M2 ययु° सु (for प्रयान्ति) —(L 672) K3 V1 B3 Ds D1 गङ्गौघमात्रैर्, K3 °मात्रे, Ñ2 B1 D2 G5 M2 4 गाङ्गौघमात्रैर् (D2 °मार्गै) (for गङ्गौघमात्रैर्) K1 सयोन्यमानैर्गगनैर्बलौघै, K4 Ñ1 B2 Dn D1 5 6 T1 2 G3 गा(B2 D5 6 ग)ङ्गौघमात्रे(K4 D1 °गै)र्गगनैर्ब°, V3 गङ्गौघवेगप्रतिमैर्ब°, G1 3 गाङ्गौघमात्रैर्गगने बलौघा —(L 673) D3 सछादयन्तो (for विद्योत°) —(L 675) K1 घृष्टौष्ठ, K4 B1 D5 पुष्टौष्ठ, Ñ2 V1 3 D4 पृष्ठा सु, B2 पृष्ठाष्ट-, D2 5 -दष्टौष्ठ (for दृष्टोष्ठ) B2 वरिष्ठपृष्ठाष्टभुजा. सुदीप्ता, D2 °पृष्ठाश्च भुजगदीप्ता, T1 2 G1 3-5 M3 4 देवा (T1 तेषा) वरिष्ठा सुभुजा सुदीप्ता —(L 677) K2 ते ब्रह्म विद्भिश्चरितप्रमाणा —(L 678) K2 4 D5 4 G(ed) समस्तै (for सशक्रै) —(L 679) K3 उपगीयमाना, V1 अनुगीय° (for अनुगम्य°) —(L 681) B D3 रत्न (for वज्र) —(L 682) B D5 ध्वजै (for वज्रै) T1 2 G1 3-5 M3 4 वज्रैश्च हेम्ना च परिष्कृतानाम् —(L 683) T1 G3 5 [उ]त्तम (for [उ]त्कट-) —(L 684) K3 समुद्यता नाम्, T1 G1 3-5 M3 4 समुद्र° (for विभूषि°) —(L 685) B1 बलोत्कटाभिर्; T1 2 G3 4 तपो° (for रणो°) G1 आत्मप्रभावैश्च तपोत्कटाभिर् —(L 686) T2 G1 वज्र (for वर्म) —After line 686, K2 B Dn Ds D1 2 3 T1 G3-5 ins

28** ध्वजोत्तमाभि स्वशरीरभाभि
मेघप्रभाभिश्च महोज्ज्वलाभि ।

[(L 1) Dn ध्वजोत्तमाभिश्च, T1 G2 °द्धताभिश्च G3 °द्धताभिश्च, G5 °त्कटाभिश्च (for °त्तमाभि स्व) —(L 2) D3 सतोऽज्ज्वलाभि (for महो°)]

—(L 687) V1 देवगणा (for °वरा) —(L 689) T1 G1 M2 रथौघैस्तु, G2 3 M4 रथौघैस्त्रि (for रथस्थास्त्रि) V3 महेन्द्रकेतुप्रतिमा रथस्था —(L 690) B1 D3 प्रपन्थि (for प्रयान्ति) T1 2 G1, 3-5 M3 4 महाबला त्रिदिववासमेती कम् —(L 691) K1 2 महाध्वजन्तो (for °हस्ता) K4 Dn D1-3 G3 उग्रकाया, B1 D6 °वेगा, G5 °वीर्या (for °रूपा) K3 महाश्ववन्त परवीर्यरूपा, D1 °वन्त पुरुषार्थरूपा; T1 °हस्ता ययुरुग्रवीर्या —(L 693) D32 T1 3 G1 4 महतो (for मरुतो) —(L 694) M2 4 ते परम (for खे समर) —(L 696) K1 वज्रायुधास्, Dn1 D3 वज्रा°, D1 3 T1 वज्रा° (for महा°) K4 घनायुधास्तोयदधीरनादा —(L

महेन्द्रकेतुप्रतिमा महाबलाः
प्रगृह्य सर्वासुरसूदनां गदाम् ।
रणोत्कटा लोहितचन्दनाक्ताः
सहेममाल्याम्बरभूषिताङ्गाः ॥
ते युद्धशौण्डाः सुभुजाश्च वीर्या
बलोत्कटाः क्रोधविलोहिताक्षाः ।
ययुः सजाम्बूनदपद्ममाला
यथेष्टनानाविधकामरूपाः ।
वैदूर्यचामीकरचाररूपा-
ण्याबध्य गात्रेषु महाप्रभाणि ।
वर्माणि दैत्यास्त्रनिवारणानि
प्रयान्ति युद्धाय सपत्नसाहाः ॥
वैरुच्छ्रितैः काञ्चनवेदिकाढ्यै-
र्वरध्वजैर्भास्कररश्मिवर्णैः ।
ययौ सुराणां पृतनोग्रतेजाः
समुन्नदन्ती युधि सिंहनादान् ॥
इत्येवमुग्रं त्रिदशेश्वरस्य
सैन्यं तदासीत्सुमहाप्रभावम् ।
योद्धुं प्रयातस्य जयावहस्य
वधाय तेषामसुराधिपानाम् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
ततः प्रवृत्तोऽसुरदेवविग्रह-
स्तदाद्भुतो भाति सुरासुराकुलः ।
वेलामतिक्रम्य युगान्तकाले
महार्णवान्योन्यमिवाश्रयन्तः ॥
नानायुधोद्द्योतविदीपिताङ्गा
महाबला व्यायतकार्मुकास्ते ।

697) T2 G1.4 M1.4 यथेन्द्र (for महेन्द्र) — (L 698) K1 सूदना गदा, V1 °र्नीं गदाम् (for °र्वां गदाम्) B1.3 D6 गदां प्रगृह्यासुरसूदनीं युधि (B1 गदाम्), D3 प्रगृह्य सर्वा सुधसूदना गदा ; T1.2 G3.3.4 M1.4 गदा प्रगृह्यासुरसूदना सदा — (L 699) K1 -चन्दनोक्षिता (for -चन्दनाक्ता) — (L 700) V1 B3 D6 Cal ed सुगन्धि, T1 G1.4.5 M3 सुगन्ध (for सहेम) D3 माल्यपाङ्गद (for °म्बर-) — V3 om lines 701 706 — (L 701) Ñ1 सुभुजा सुवीर्या, B1.3 D8 D6 T1 G1.4 सुभुना सुदीप्ता, B2 T2 G1.4 M2.4 स्व(B2 सु)भुनाश्चदीप्ता — (L 702) K1.3 Ñ1 B1.3 D4.6 T1 G3.5 M2.4 वीर्योत्कटा T2 G1.4 वीर्योत्तरा (for बलोत्कटा) Bom Poona eds G(ed) विलोहिताक्षा (for विलोहि°) K3 वीर्योत्कटा क्रोधविलोहितास्या — (L 703) G4 युयुत्सव काञ्चनपद्ममाला — (L 704) B3 D3.6 T2 नानायुध (for °विध) — After line 704, Ñ2 B D3 D6 T1 G3.4 ins

29** खड्गप्रभाश्यामलितासपीठा
पुरदरं वै परिवार्य देवा ।

— (L 705) T2 G1.4.5 M2.4 चित्र (for -चारु) B1.3 D6 -चित्राणि (for -रूपाणि) — (L 706) T2 G1.4 [भा]त्र ध्यमानाश्च (for °ध्य गात्रेषु) — (L 708) T2 G1.4 ययुश्च, G5 M2.4 ययु सु (for प्रयान्ति) B1 सघा, D1 G3 G(ed) -हाम्ना (for साहा) — (L 709) Ñ1.2 G3 वैरुच्छ्रितैः (for °च्छ्रितै) V3 -चन्द्रिकाभि (for °ढ्यै) — (L 710) T1.2 G1.3-5 M1.4 वरध्वजै काञ्चन(G4 °नी)राशिवर्णै (T1 G3.4 °चित्रै) — (L 711) K1-3 Ñ2 V2 Dn1 D3 D5 भासा, K4 B1 Dn1 D1.3.4 भासां, T2 G1.4 M1 -तेजसां (for तेजा) Ñ1 विद्युनोग्रभासा; Ñ2 D5 पृतनाग्रभासा (D2 °सा) (for °नोग्रतेजा) — (L 713) K1.3 V2 D1.4 त्रिदिवेश्वरस्य (for त्रिदशे°) D2.5 T1.2 G3 इत्येवमुक्त त्रिदिवेश्वरस्य — (L 715) K Ñ1.2 V1 B D3 D1.2.4-6 युद्धे, V2 युधि, Dn युद्दे (for योद्धु) T2 G3 जयाय तस्य, M1 °य तेषा (for °वहस्य) T1 युद्धं प्रयातस्य जयाय तस्य

Colophon — *Mention of the Epic* K1 Dn D3 D1.3 — *Mention of Khila* V B D3 D1.4.5 — *Sub-parvan* K1 वामनचरितम्, K2.3 Ñ1.2 V1.3 B Dn D3 D1.2.4 वामनम् K3 D5.6 M1.4 वामनप्रादुर्भाव°. — *Adhy name* Ñ2 V3 D3 दानवोद्योग°, V1 शतक्रतोरुद्योग, B D3.4 देवसनहनम्, G3 देवसैन्यमनाद ; M2 देवसेनावर्णनम्. — *Adhy no* K2 25, V2 Ds2 238, Dn 237, D1 224, D3 250, D4 232, T1 G4 298, G1 294, G3.4 300; M2.4 10

(L 718) B1.3 D6 T2 G2.3.5 M2.4 तद(B1.3 °दा)द्भुतो वै त्रिदशासुराकुल, D1.2 तदद्भुतो भाति सुराकुलाकुल (D2 °सुराकुलम्), T2 G4 ततस्ततो वै त्रिदशाकुलाकुल — (L 720) V1 B Dn D6 महार्णवानामिव सगमो महान्, T1.2 G1.3-5 M2.4 °वाना(T2 G1 M2.4 °न्या)मिव संगमस्तदा — (L 721) Ñ1 महायुधोद्द्योत-, G3.5 नानाविधो° (for नानायुधो°) T1 -विभूषिताङ्गा (for विदीपि°) — (L 722) K3 -कार्मुका सुरा (for -कार्मुकास्ते) — (L 723) K1.3 D4

मदोत्कटा वारणहस्तहस्ताः
सुदुर्जयास्तोयदनादनादाः ॥
विस्फारयन्तः सहसा धनूंषि
चक्राणि चादित्यसमप्रभाणि ।
समुत्क्षिपन्तो ह्यशनीश्च घोराः
खड्गांश्च ते वज्रमुखाश्च शक्तीः ॥
महागदाः काञ्चनपट्टनद्धा-
स्तथायसान्कार्मुकमुद्गरांश्च ।
शूलांश्च वृक्षांश्च विगृह्य दीप्ता
नदन्ति शूरा असकृद्रणस्थाः ॥

T_1 2 G_1 3 5 M_2 4 रणोत्कटा, K_4 $\tilde{N}_2$ 3 V_1 3 B_1 D_n D_{1-3} G_2 रणोत्सुका (for मदोत्कटा) — K_3 om line 724 — (L 724) D_8 जगर्जिरे (for सुदुर्जयास्) — (L 727) K_3 ह्यशनी सुघोरा, V_3 D_1 °नींश्च घोरान् (for °नीश्च घोरा॰) — (L 728) K_1 D_1 वज्रप्रमुखाश्, K_3 चक्रा॰ D_{s1} D_6 ते वज्रमुखाश्, D_5 ते वायुमुखाश्, T_2 G_1 3 ते वज्रनिभांश् (for ते वज्रमुखाश्) G_5 वज्रांश्च ते खड्गमुखाश्च शक्ती॰ — (L 729) K_3 बद्धांस् (for न॰) K_1 2 4 V_1 3 B_3 D_1 4 5 महागदां काञ्चनपट्टनद्धा — (L 730) K_3 D_5 काञ्चन॰ (for कार्मुक) — (L 731) B_1 3 शूलानि (for शूलांश्च) $T_{1.2}$ $G_{1\text{-}3}$ $M_{2\text{-}4}$ अपि (for च वि) K_1 3 D_1 5 शूलानि गृह्याथ तदा सुदीप्तान्, D_6 शूलानि वृक्षांश्च विसृज्य दीप्तान् — After line 732, K_1 3 $\tilde{N}_2$ V_1 3 B D_n D_3 D_{3-6} T_1 2 G_1 3 5 M_2 4 ins

30** एतस्मिन्नन्तरे तेषामन्योन्यमभिनिघ्नताम् ।
द्वन्द्वयुद्धान्यवर्तन्त देवानां दानवैः सह ॥

[(L 2) B_3 [अ]वर्धन्त (for [अ]वर्तन्त)]

On the other hand T_1 2 G_1 3 5 M_2 4 ins after line 732

31** शूलैस्तथान्ये पट्टिशैस्तथान्ये
खड्गैश्च पाशैरितरे महीपते ।
चापैस्तथान्ये मुसलैस्तथापरे
कुन्तैश्च केचिद्युधि युद्धवीराः ॥
चक्रैः कुठारैरसिभिस्तथापरे
गदाभिरायामविभूषिताभिः ।
अन्योन्यमाजघ्नुरथात्र वीरा
महासुरा देववराश्च राजन् ॥
शूलैश्च शूलानि समाहतानि
खड्गाश्च खड्गैः समभाहता नृप ।
कुन्तैश्च कुन्ता युधि योधवीरैः
समाहता सम्प्रति राजमानाः ॥
शरान्समाहत्य शरा समाहता
बाणान्समाहत्य तथैव बाणाः ।
रथी रथं याति बलान्महारणे
गजी गजं याति स कुन्तपाणिः ।
अश्वी हयं याति सुशीघ्रहस्त
सादी पदातिं स्फुरिताधरोष्ठः ॥
खड्गी च हत्वा युधि युद्धवीर
ननाद खड्गेन स खड्गपाणिः ।
पाशेन बध्वा समरे तु पादी
पाशं दधान स्फुरिताधरोष्ठः ॥
गजेन हत्वा गजमेव केवल
गजाधिपे खड्गवरेण पातिते ।
आकृष्य दन्तौ रिपुमन्यमाशु
जघान ताभ्यां विननाद भूयः ॥
कश्चिच्च सादिप्रमुप्रवीर्यो
हत्वा तदीयं च कुठारकुन्तै ।
अन्य समाहत्य तदीयमाशु
जग्राह शस्त्रं समरे महाबलः ॥
गजाश्च केचित्पतिता महारणे
हयाश्च सभिन्नशिरोधरा क्षितौ ।
रथाश्च केचिद्द्रवितोग्रनाकय
भटाश्च केचिन्मथिताश्च कूबराः ॥
तत्र सपाशाः प्रचरन्ति युद्धे
पिशाचसंघा अथ राक्षसोत्तमाः ।
गृध्रा बलाः श्येनकपोतकाश्च
विकृष्य मांसानि नदन्ति सर्वे ॥
उत्कृष्य चाकृष्य च मांसराशिं
पिबन्ति कामं रुधिरं द्याचानाम् ।
संछिद्य मांसानि बहूनि सख्ये
स्थानं विभज्याथ पिशाचसंघाः ॥
ततश्च तूर्याणि बहूनि सख्ये
नादं महान्तं प्रसभं प्रचक्रुः ।
शङ्खाश्च भेर्यः पणवाः सडिण्डिमा
चक्रुः प्रणादं बहुधा समाहता ॥
सक्षोभमीयुः सहसा च लोका
क्षुब्धाश्च सर्वे जलराशयश्च ।
समागमं दैत्यमहासुराणां
दिवौकसां युद्धमुपस्थितानाम् ॥
तस्मिन्सुघोरे महति प्रवृत्ते
रणोत्तमे देवमहासुराणाम् ।
द्वन्द्वानि युद्धानि बभूवुरत्र
देवासुराणां जयमिच्छतां नृप ॥

Colophon

[(L. 4) T_3 G_1 3 ते प्रवीरा॰ (for युद्ध॰) — (L. 8) T_1 नाकयुतान्, G_3 3 M_2 4 नाकसदस् (for दमनराश्) — (L. 9)

मरुतां पञ्चमो यस्तु स बाणेनाभ्ययुध्यत ।
महाबलः सुरवर सावित्र इति य विदुः ॥
अनायुपायाः पुत्रस्तु बलो नाम महासुरः ।
सोऽयुध्यत रणेऽत्युग्रो ध्रुवेण वसुना सह ॥
नमुचिश्चासुरश्रेष्ठो धरेण समयुध्यत ।
सार्धं सर्वेण सैन्येन व्यादितास्य इवान्तकः ॥
विश्वकर्मा सुरश्रेष्ठो मयेन समयुध्यत ।
प्रवरौ विश्वकर्माणौ ख्यातौ देवासुरेश्वरौ ॥
पुलोमा तु महादैत्यो वायुना समयुध्यत ।
ससैन्यः पर्वताकारो रणेऽयुध्यत दर्शितः ।
हयग्रीवस्तु दितिजः सह पूष्णा त्वयुध्यत ।
शूरेणामितवीर्येण भास्कराकारवर्चसा ॥
शम्बरस्तु महावीर्यो महामायो महासुरः ।
भगेनायुध्यत तदा सहितो युद्धदुर्मदः ॥
शरभः शलभश्चैव दैत्यानां चन्द्रभास्करौ ।
प्रयुद्धौ सह सोमेन शिशिराक्षेण धीमता ॥
विरोचनस्तु बलवान्बलेर्बलवतः पिता ।
विष्वक्सेनेन साध्येन देवेन समयुध्यत ॥
कुजम्भस्तु महातेजा हिरण्यकशिपोः सुतः ।
अंशेनायुध्यत तदा प्रासप्रहरणेन वै ॥
असिलोमा तु बलिना मारुतेन समं विभो ।
तदायुध्यत दीप्तास्यो विकृतः पर्वतायुधः ॥
अनायुपायाः पुत्रस्तु वृत्रो नाम महासुरः ।
अश्विभ्या देववैद्याभ्या सहायुध्यत सयुगे ॥
एकचक्रस्तु दितिजश्चक्रहस्तो दुरासदः ।
सहायुध्यत देवेन साध्येन दितिजारिणा ॥

T1 G3 M2 समाहितानि (for समाह°) —(L 11) T1 G2 3 M2 युद्धवीरे, M3 युद्धवीरा (for योध°) —(L 14) T1 वाणे (for बाणा) —(L 15) D5 बलं (for बलान्) G1 रथ रथं याति बले महारणे —(L. 16) G3 गज (for गजी) —(L 17) M3 सत्त्व (for हस्त) —(L 18) T1 G2 पत्ती, G1 4 मादि C5 पादि (for सादी) M3 4 च पत्ति (for पदाति) —(L. 19) T2 G1 4 योधवीर, G5 युद्धवीरान् (for °वीर) —(L. 21) G1 हत्वा (for बध्वा) —(L. 22) G1 3 पाशान्धान (for पाश दधान) —(L. 28) G1 3 [अ]तिदीर्घैश्च (for तदीयैश्च) —(L 34) T1 M3 हताश्च (for भटाश्च) —(L. 35) T1 G3 5 शवादा, T3 G1 शवाशा (for सपाशा) —(L 36) M1 राक्षसाश्च (for राक्षसोत्तमा°) —(L. 39) M4 वत्कस्य (for °स्य) —(L 40) G1 4 M3 4 शवाशना (for शवानाम्) —(L 50) G6 मधुकरानाम् (for °त्सुकानाम्)

Colophon — *Sub parvan* T2 G1 3 M2 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy no* T1 G4 299, G1 295, G2 201, G3 301, M3 4 11]

—(L 733) B1 3 D6 बाणं सोऽयुध्यतासुरम्, T1 G2 3 M3 4 बाणं सोऽयोधयत्तदा, T2 G1 बाणेनायोधयत्तदा (for °) —(L. 734) Ñ1 महाबलं सुरवरं, D3 °बलैर्महावीर्यं (for °) —(L 735) K1 बाणो; D6 बली (for बलो) —(L. 736) M4 क्रुद्धो (for ऽत्युग्रो) — T2 G1 M3 4 om (hapl) lines 737–741 —(L. 737) B3 ध्रुवेण (for धरेण) — K2 Ñ1 3 B om (hapl) lines 738 739 —(L 738) D6 वृत, T1 G3 5 दैत्य (for सार्धं) K4 व्यादितास्या इवान्तका (for °) —(L 739) D4 सुरज्येष्ठो (for °श्रेष्ठो) Dn धरेण सह युध्यत (for °) —(L 740) Ñ1 ख्यातौ देवासुरेषु वौ, D4 ख्यातौ देवेश्वरौ वरौ (for °) —(L 741) B1 3 D5 D6 बलिना वायुना सह (for °) — D8 (hapl.) lines 742–743 —(L 742) V3 D5 युध्यति, T1 G3 5 दर्पेण (for ऽयुध्यत) —(L 743) T2 M3 दितिजै (for °ज) V1 त्वष्ट्रा (for पूष्णा) —(L 744) B1 3 D6 Cal. ed तेजसा (for वर्चसा) — G2 om lines 745–748 —(L. 745) K4 D1 2 G1 4 5 महादैत्यो, T2 M4 °कायो, M3 °मायो (for °वीर्यो) D21 T1 महाकायो, T2 G1 4, M3 4 °वीर्यो (for °मायो) D22 महावीर्यो महाबल; D6 °बलपराक्रम (for °) —(L 747) K1 सरभ, T2 शबर (for शरभ) —(L. 748) *B3 Bom Poona eds G(ed.)* शैशिराक्षेण (for शि°) Ñ1 वीर्यवान् (for धीमता) T1 शैशिराक्षेण भास्वता (for °) —(L. 749) D3 बाणो बलवता वर (for °) —(L 750) Ñ1 सह युध्यते, Bom Poona eds G(ed.) *स स युध्यत* (for समयु°) B1 3 D6 T1 G3 5 *सहायुध्यत* दानव, T2 G1 4 M3 4 सहायुध्यत दानव (for °) —(L. 751) K4 कुसुम्भस्, V1 अज° (for कुज°) —(L. 752) K6 अशुना (for अंशेन) T2 G1 4 अह्नेनायुध्यत सह (for °) K1 3 D4 6 पाश-; D31 प्राप्त (for प्रास) —(L. 753) K3 समं विभु B1 3 D6 महाहवे (for समं विभो) T1 3 G1 3–5 M3 4 देवेन मरु(G1 4 M4 °द्)ता विभो (for °) —(L. 754) D3 दीप्तार्चिर् (*for* °स्यो) —(L. 755) D6 महाबल (for °सुर) —(L 757) D3 पञ्चवक्त्रस् (for एकचक्रस्) T1 3 G1 3 5 M3 4 महासुर (for दुरासद) — Ñ2 Poona ed om line 758 —(L. 759) T2 G1

बलस्तु मधुपिङ्गाक्षो वृत्रभ्राता महासुरः ।
मृगव्याधेन रुद्रेण सहायुध्यत वीर्यवान् ॥
राहुस्तु विकृताकारः शतशीर्षः शतोदरः ।
अजैकपादेन रणे सहायुध्यत दंशितः ॥
केशी तु दानवश्रेष्ठः प्रावृट्कालाम्बुदप्रभः ।
धनेश्वरेण भीमेन सहायुध्यत सयुगे ॥
वृषपर्वा तु बलिना सह निष्कम्भुना रणे ।
विश्वेदेवेन विश्वेशः सहायुध्यत वीर्यवान् ॥
प्रह्लादस्तु महावीर्यो वीरैः स्वैस्तनयैर्वृतः ।
युयुधे सह कालेन रणे काल इव स्थितः ॥
अनुह्लादः कुबेरेण धनदेन महारणे ।
गदाहस्तेन युयुधे क्षोभयन्रिपुवाहिनीम् ॥
विप्रचित्तिस्तु दैतेयो वरुणेन महात्मना ।
प्रवृत्तो वै रणं कर्तुं दैत्यानां नन्दिवर्धनः ॥
बलिस्तु सह शक्रेण सुरेशेन महात्मना ।
युयुधे देवराजेन बलिना बलवान्रणे ॥
शेषा देवाश्च दैत्याश्च जघ्नुरन्योन्यमाहवे ।
विनदन्तो महानादान्प्रासासिपरशक्तिभिः ॥
अदृश्यन्त महोत्पाता ये प्रोक्ता जगतः क्षये ।
मरुतः सप्त ते क्षुब्धा व्यशीर्यन्त महीधराः ॥
सप्त चैवोत्थिताः सूर्याः शोषयन्तो महार्णवान् ।
बहुधाभिन्नत धरा वायुना मथिता यथा ॥
व्युत्थिताश्च महामेघाः शक्रचापाङ्कितोदराः ।
प्रणेदुः सर्वभूतानि सर्वाः सतिमिरा दिशः ।
देवानामजयो घोरो दृश्यते कालनिर्मितः ॥
न ह्यन्तरिक्षं न दिशो न भूमि-

छोल्म् (for ब°) Ds1 पिङ्गाक्षो (for °क्षो) — K9 om lines 760-761 —(L 760) K3 राजेन्द्र, V1 M4 रौद्रेण (for रु°) D8 दानव (for वीर्यवान्) — B1 om (hapl) lines 761-766 —(L 761) B2 D3 पर्वताकार, M3 नित° (for विकृ°) B2 D6 महोदर (for शतो°) Bom Poona eds G(ed) शतशीर्षो म(Bom ed स)होदर (for b) —(L 762) B3 D6 वीर्यवान (for दंशित) D2 om lines 762b-765a —(L 763) D3 प्रावृट्कालाम्बुदोपम (for b) —(L 764) Ñ1 धीरेण, V3 B3 D6 महता (for भीमेन) K3 रुद्रेण सोऽथ भीमेन, T1 2 G1 3-5 M2 जलेश्वरेण धीरेण (M3 भीमेन) (for a) B3 वीर्यवान् T2 G1 4 दंशित (for सयुगे) —(L 765) K4 निष्कम्भिना, D5 निष्कुम्भुना, T1 निष्कम्बुना, M4 °म्भिना (for °म्भुना) Ñ1 पुरा (for रणे) Ñ2 D1 5 निकुम्भेन महारणे (for b) — Ñ1 om lines 766 771 —(L 766) K3 D4 विश्वेदेवैस्तु Dn विश्वदेवेन, G3 वैश्व° (for विश्वे°) K2 G1 विश्वेन, Ñ3 V1 2 साध्येन, B3 Cal ed देवेन, D6 देवेश (for विश्वेश) T1 G3 वैश्वदेवेन विश्वेन (for a) —(L 767) K4 तैस्(for स्वैस्) D3 वीरैस्तैर्नैस्तैर्वृत (for b) —(L 768) K4 Dn D1 2 T2 [अ]पर (for स्थित) —(L 769) V1 महात्मना, V3 B1 2 D3 D6 Cal ed °बल° (for °रणे) —(L 770) D6 T1 G3 शोभयन् (for क्षो°) V3 B1 3 D3 देव (for रिपु) —(L 771) V3 B1 3 D6 M4 दैत्येन्द्रो, D3 दैत्येशो (for दैतेयो) T1 G3 यमेन च (for वरुणेन) — K1 3 D1 om (hapl) lines 772-773 —(L 773) M3 सुरेन्द्रेण (for °शेन) —(L 774) T1 2 G1 3 5 M3 4 देवराजश्च (for °राजेन) K2 D1 बलिस्तु, T2 G1 4 M3 बलिश्च (for °ना) —(L 775) V1 देवेषा (for दैत्याश्च) T2 M4 रणाय (for जघ्नुर्) —(L 776) K1 निनदन्तो (for विनदन्तो) Ñ1 गद (for -नाद) V3 D3 वृष्टिभि, D6 (marg) T2 G1 2 5 पाणय (for शक्तिभि) D4 प्रासतोमरवृष्टिभि (for b) —(L 777) D5 महादैत्या (for महोत्पाता). Ñ1 अदृश्यन्तत्र चोत्पाता (for a) T1 2 G1 3 4 M3 युगसं, M4 नृप स (for जगत) —(L 778) K1 2 D4 5 सागरा, K4 Ñ1 2 V1 B1 3 Dn D5 D1-8 मारुता (for मरुत) T1 G3 5 M3 4 संक्षुब्धा (for ते क्षुब्धा) T2 G1 4 मारुता सह संक्षुब्धा (for a) Ñ1 V3 B1 3 D6 च पर्वता (for महीधरा) —(L 779) Ñ1 T2 G1 4 5 M3 4 महार्णवम् (for °वान्) —(L 780) M2 वसुधा (for बहुधा) T1 2 G1 3-5 M3 4 वसुधाभिद्यत तदा (for a) B1 3 D6 मथ्यमानेन वायुना; T1 G3 4 मथ्यमाना च वायुना, T2 G1 4 M4 मथ्यते (M4 °ता) वायुना तदा (for b) —(L 781) D3 व्यथिताश्च, D5 T2 G3 4 उत्थि°; T1 अर्दि° (for व्युत्थि°) T2 G1 4 शक्रचापाङ्किताधरा (for b) — D3 om line 782 Ñ1 om line 783 —(L 783) K3 सक्षयो, B1 अजयो (for मजयो). B1 3 D3 D6 देवानामनय क्रूरो (B1 कृत्वा) (for a) — For line 783, T1 2 G1 3-5 M3 4 subst

33** देवानामरय शूरा दृश्यन्ते कालनिर्मिता ।
[T1 निर्जिता (for निर्मिता)]

T1 2 G1 3-5 M3 4 cont V3 B D3 D6 ins after line 783

33** घोरोत्पाता समुद्भूता युगान्तसमये यथा ।
[B D3 D6 T1 G3 घोरोत्पात समुद्भूत (for a)]

—(L 784) Ñ3 V1 2 B D3 D6 [अ]न्तरीक्षं (for °रिक्षं).

२ हरिवंश—८५

न भास्करोऽदृश्यत रेणुजालैः ।
ववुश्च वातास्तुमुलाः सधूमा
दिशश्च सर्वास्तिमिरोपगूढाः ॥
एते चान्ये च बहवो दृश्यन्ते देवनिर्मिताः ।
भूमौ तथान्तरिक्षे च घोरोत्पाताः समन्ततः ॥
तद्युद्धं देवदैत्यानां भीमानां भीमदर्शनम् ।
अपश्यत गुरुर्ब्रह्मा सर्वैरेव सुरैः सह ॥
वेदैश्चतुर्भिः साङ्गैश्च विद्याभिश्च सनातनः ।
पद्मयोनिर्वृतः श्रीमान्सिद्धैश्च परमर्षिभिः ॥
नानामणिस्तम्भसहस्रचित्र-
मारुह्य यानं ददृशे स्वयंभूः ।
सुभास्वरं भूतसहस्रयुक्तं
प्रदीप्यमानं वपुषा परेण ॥
सुतप्तजाम्बूनदचारुचित्र-
मानन्दभेरीशतसप्रणादम् ।
नक्षत्रचन्द्रांशुभिरंशुमन्तं
वैदूर्यसोमार्कविभूषिताङ्गम् ॥
तमात्मजो वै पुलहः पुलस्त्य-
स्तथा मरीचिर्भृगुरङ्गिराश्च ।
ऋक्सामभिः सम्यगभिष्टुवन्तः
सेवन्ति देवं वरदं विमाने ॥
त पावका लोकगुरुं स्वयंभुवं
साङ्गाश्च वेदा मरुद्देवताश्च ।
सेवन्ति देवं भुवनेश्वरेशं
भूतानि चान्यानि महानुभावम् ॥
एते च भूयश्च मनुष्यसंघा
वैखानसाः पावकयोनयश्च ।
सर्वे ययुर्देवपुरोहिताश्च

T1 न वह्निर्न च द्यौर्, T2 G1 3 5 M2 4 न (T2 G1 4 तु) मही न च द्यौर् (for न दिशो न भूमिर्) — (L 785) K4 V3 B2 D5 दृश्यते (for ऽदृश्यत) G5 -जाले (for -जालैः) Ñ1 न भास्करो दृश्यते रश्मिजालैः — (L 786) D5 परुषा (for तुमुला) D6 ववु सुवातास्तुमुला सधूम्रा — Before line 788, K4 D4 ins वैशंपायन — (L 788) Ñ1 बहुधा (for बहवो) T1 2 G1 3 6 M4 काल- (for देव) — (L 789) T1 2 G1 3 5 M1 4 भौमाश्चैवान्तरिक्षाश्च (for °) K2 4 Dn D1 2 4 T1 G3 महोत्पाता (for घोरो°) T2 समचिता (for समन्तत) — After line 789, T2 ins

34** युगान्तसमये तथा एते चान्ये च तत्वत ।

— (L 790) Ñ1 D5 सैन्याना (for -दैत्याना) T2 G1 4 शूराणा (for भीमाना) T1 G3 5 शूराणां भीमदर्शिनाम् (for °) — (L 791) D3 अथापश्यद्, T1 2 G1 4 5 M2 4 अत्रैक्षत (for अपश्यत) D अपश्यदमनो ब्रह्मा (for °) B1 G1 3 5 सुतै (for सुरै) T1 2 सर्वैर्देवमुनै सह (for °) — (L 792) D3 तु सर्वै, T1 G3 च बहु T2 G1 3 5 M2 4 च विभुर् (for साङ्गैश्च) V3 सोपाङ्गैश् (for विद्याभिश्च) — (L 793) K2 प्रसिद्धै, D3 वृद्धैश्च (for सिद्धैश्च) — (L 794) D1 -विध (for मणि) T1 G3 -जालम् T2 M2 4 -पादम् (for चित्रम्) — (L 795) Dn1 G3 स्वयभुव (for स्वयभू) — (L 796) K4 शुभस्वर, D3 सुभासुर (for °स्वरं) V3 हेम, D3 दस (for भूत) — (L 796) D5 प्रदीप्यमानं (for प्रदी°) K1 3 D4 T1 G1 3 4 M2 वरेण (for प°) — (L 798) G6 स तत्र (for सुतप्त) T1 G3 5 चित्रमाल्यम्, Bom Poona eds G(ed) मणिचित्रम् (for -चारु°) B1 3 D6 Cal ed प्र(B1 सु)तप्तजाम्बूनदशामचित्रम्, T1 G1 4 M2 4 सुरत्न(M1 4 °क)जाम्बूनदचित्रमाल्य(M2 °बाहु)म् — (L 799) K1 3 V1 B1 D5 D3 6 समस, V3 -पटह (for -शतस) Ñ1 आनन्दभेरीसमसप्रहारम् — (L 800) K3 -वृन्दांशुभिर्, B2 D1 -चण्डांशुभिर्, T1 3 G1 3-5 M2 4 -शीतांशुमद् (for चन्द्रांशुभिर्) — (L 801) V3 विभूषणाङ्गम्, T1 G1 3-5 °पितान्तम् (for °पिताङ्गम्) — (L 802) Ñ2 Dn D2 तमात्मजा वै, V3 T1 G3 M2 तदात्मजा वै, D3 तमात्मजास्ते (for °त्मजो वै) — D3 om lines 804–805 — (L 805) T1 3 G3 5 M2 4 स्तुवन्ति (for से°) D2 4 (marg) भुवनेश्वरेशम् (for वरदं विमाने) — (L 806) K3 पाठका (for पावका) Ñ1 च सन्त, V1 स्वयभुं, T2 G1 4 दिवीशा, G3 M2 4 दिवदि (for स्वयभुवं) B1 3 D6 त पावका देवगुरु दिवी(B3 गिरी)श. D3 ऋतुर्वसिष्ठाश्च तथा स्वयभुव, T1 G5 त पावके लोकगुरु दिवीश — (L 808) B1 सेव्य (for देव) K3 D2 वरदे (D2 °दं) विमाने, K4 भुवने सुरेशं (for °नेश्वरेशं) D3 सेवन्ति सेव्य भुवनस्य शभुं, T1 3 G1 3 5 M2 4 सिषेविरे सेव्य(G1 4 5 देव)मशेषलोकैर् — (L 809) T1 2 G1 3 5 M2 4 नार्थं हि भूतानि महानुभावम् — (L 810) Ñ2 V1 3 B Dn D3 D5 6 T1 3 G1 3-5 M2 4 महर्षिसंघा (B1 3 D6 °मुख्या) (for मनुष्य°) D5 एते बभूवुश्च मनुष्यसङ्घा — (L 811) K4 Ñ1 D1 T1 3 G1 4 वैश्वानरा (for वैखानसा) — (L 812) B1 3 D6 T2 G1 4 M2 4 -पुरोधसश्च (for °हिताश्च) T1 G3 5 सर्वे पुनर्देव-

युद्धोत्सुकाः सर्वसुरासुराणाम् ।
योगेश्वराः षट् च दिवाकराभा
वाग्भूषणैर्भूषितसर्वदेहाः ।
अन्तर्हिता वै ददृशुर्नभःस्था
नारायणश्चैव नरश्च देवः ॥
धनुर्भिश्चतुर्वेदधरैश्चतुर्भिः
सपूर्णचन्द्रप्रतिमैः सुकान्तैः ।
सर्वा दिशो निस्तिमिराश्चकार
नवोदितोऽसौ शरदीव चन्द्रः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
उभयोः सेनयो राजंस्तयोर्युद्धमवर्तत ।
नादेन सचालयता त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ॥
गोमुखाडम्बराणां च भेरीणां मुरजैः सह ।
झर्झरीडिण्डिमाणां च न्यश्रूयन्त महास्वनाः ॥
प्रवृत्तो युद्धयज्ञस्तु तुमुलो लोमहर्षणः ।
रणभूमौ महानादः स्वर्गाय शूरसमतः ॥
स युद्धयज्ञस्य मुखे प्रह्रादो दैत्यसत्तमः ।
विरोचनस्तथाध्वर्युर्युद्धयज्ञप्रवर्तकः ॥
होता चैवात्र नमुचिर्वृत्रः स्तोत्रोपकल्पकः ।
मन्त्रा दैत्याः समाख्याता यज्ञकर्मणि तत्र वै ॥

पुरोधसश्च — (L. 813) Ñ1 द्वन्द्वोत्सुकाः, Ds2 युद्धो° (for युद्धो°) — (L. 814) K2 D1 चन्द्र, D3 चेन, T2 G3-5 M3-4 सप्त (for षट् च) G1 योगीश्वरा सप्त द्विवाकराभा — (L. 815) K3 Ñ3 V1 B D4-5 M1 विभूषणैर्, D3 भास्भू° (for वाग्भू°) G5 °गात्रा (for °देहाः) T1 G3 विभूषणैर्भूषित सर्वगात्रा — T2 G1-3 M4 ins after line 815; M2 after line 809

35** जगत्पतिर्देवपतिर्जनार्दन-
शिखी च चक्री शरशार्ङ्गधन्वा ।
अन्तर्हितो माधव एव साक्षा
द्रष्टा रणं याति नगेन्द्रमीश ।

[T1 om lines 1-3 — (L. 3) G3 M3-4 शार्ङ्गी (for शिखी) — (L. 4) T2 G1-3 द्रष्टु रणे (for द्रष्टा रणं) M4 ईशम् (for ईश)]

— (L. 817) T2 नारायण चैव नभस्थदेवम्, G3-5 °ण चैव नर च देवम् — (L. 818) T1 वेदमयैश्च (for °धरैश्च) — (L. 820) K3 वितिमिराश्च (for निस्ति°) — (L. 821) T1 G3 द्या सान्धकारामुदितो यथेन्दु, T2 G1-4 M1-4 द्या साम्बराम भ्युदितो यथेन्दु

Colophon — Mention of the Epic: K3 Dn1 Ds2 D1-5 — Mention of Khila: Ñ2 V1-3 B Dn Ds D1-4-5 — Sub parvan: K1-2-4 Ñ1 V1-3 B1-3 Dn Ds D1-2-4 वामनम्, K3 B1 D3-5 T2 G1 M1-4 वामनप्रादुर्भाव — Adhy no: K3 26, V3 Ds1 239, B2 240, Dn 233, D1 225, D3 251, D4 233, T1 G3 300, G1 296, G4-5 302, M1-4 12

After the ref, D3 T1-2 G1-3-5 M1-4 ins

36** शृणुष्वावहितो राजन्यथा युद्धमवर्तत ।
कीर्तनाद्यस्य युद्धस्य पाप्मा सद्यो विमुच्यते ॥

[(L. 2) T1 G3-5 M1-4 अस्य (for यस्य) D6 पापात् (for पाप्मा)]

— (L. 822) B1-3 Ds D5-6 G2 M1 भूयो, D2 T1 M2 ततो, T2 G1 तथा, G4-5 यथा (for तयोर्) D3 प्रवर्धत (for °र्तत) — (L. 823) Ñ1-2 Dn Ds D5 T1 सचालयता, T2 G3-5 M3 व्यचलत्सेना, G1-2 व्यचलयता; M4 व्यथमत्सेना (for सचालयता) K3 B2-3 चालयन्त्य स्वनादेन, B1 D6 सचालयन्योर्नादेन (for °) — (L. 824) V3 स्वराजै (for मु°) T1 G3-5 M1-4 भेरीमुरव (M4 °पटव) नादिनाम्, T2 G1 भेरीमुरवनिस्वना (for °) — (L. 825) K1-2 Dn1 D3 जजरी, K3 D1 जझरी, K4 दर्दरी, B1 Ds1 झझरा, D2 घर्घरी, Bom Poona eds G(ed) झल्लरी (for झर्झरी) T1 व्यश्रूयत महास्वन, T2 G1-4 श्रूयते च महास्वन (for °) — (L. 826) K3 D2-6 प्रवृद्धो (for °त्तो) — (L. 827) K4 D1-2 रणमध्ये (for °भूमौ) G3-4 महाञ्छब्द (for °नाद) T1 रणमध्ये महाञ्छब्द (for °) V3 °सपद (for °समत) D3 स्वर्गाय सुरसगम, T1-2 G1-3-5 M1-4 स्वर्ग (M2 °र्ग) शूराभिसंमत (for °) — (L. 828) Ñ3 K4 V1 B Dn Ds D5-6 युद्धयज्ञस्य नेताभूत् (K4 प्रमुखे), T2 G1-3-5 M1-4 युद्धयज्ञस्य ब्रह्माभूत् (for °) Ñ1 V3 B1-3 D2 प्रह्रादो नाम दानव (Ñ1 नामत°), T2 G1-3-5 M1-4 प्रह्रादो दानवोत्तम (for °) — (L. 829) D1 युद्धयज्ञ प्रवर्तत, T1-2 G3-5 M1-4 युद्धयज्ञ (T1 G3 °ज्ञो)ऽभवत्तदा; G3 यज्ञयुद्धेऽभवत्तदा (for °) — K1-2 D3 om line 830 — (L. 830) K3 Ñ2 V1-3 D2 M1 तत्रोप°, D3 सू°, M2 पुत्रोप (for स्तोत्रोप) V3 G1 °कल्पित (for °कल्पक) Ñ1 G4 वृत्रस्तत्रोपकल्पित (for °) — (L. 831) D3 अन्ये (for मन्त्रा) T1 प्रतीता ये (for समाख्याता) Ñ1 मन्त्राय प्रेरिता दैत्याः; B1-3 D3 मन्त्राश्च दैत्या प्रथिताः; T2 G1-3-5 M1-4 मन्त्रा (G3 मित्रा) दैत्यसमन्विता (for °) — (L.

अनुयातश्च पितरमधिको वा पराक्रमे ।
यष्टा तत्राभवद्बाणः सयुगे चोपतिष्ठति ॥
ऐन्द्रं पाशुपतं ब्राह्मं स्थूणाकर्णं सुदुर्जयम् ।
मन्त्रास्तत्राभ्यवर्तन्त साध्वनुह्रादयोजिताः ॥
उद्गाता च मयः श्रीमान्स्थितः सर्वभयंकरः ।
विनदन्दितिजश्रेष्ठो देवानीकं व्यदारयत् ॥
बलिस्तु राजा द्युतिमाञ्श्वश्चत्र महासुरः ।
जपैर्होमैश्च सयुक्तो ब्रह्मत्वमकरोत्प्रभुः ॥
रणाग्निर्ज्वलितो घोरो वैरेन्धनसमीरितः ।
देवो विष्णुः सुरैस्तत्र रथवेदा सुसस्कृतः ॥
शङ्खशब्दैः सुतुमुलैर्भेरीणां च महास्वनैः ।
उद्घुष्टं विपुलं चैव सुब्रह्मण्यं प्रयुज्यते ॥
बलश्च बलकश्चैव पुलोमा च महासुरः ।
प्रशान्तरूपं कृत्वा तु मन्त्रं सम्यक्प्रवर्तयन् ॥
कल्माषदण्डा विमला विपुला रथपङ्क्तयः ।
यूपाश्च समकल्प्यन्त युद्धयज्ञे महाफले ॥
कर्णिनालीकनाराचवत्सदन्तोपबृंहकाः ।
तोमराः सोमकलशा विचित्राणि धनूंषि च ॥

832) K1 D1-3 अनुज्ञातश्च, K3 T1 °ह्लादश् (for °यातश्) Ñ2 V1 Dn D6 पितृभिर् (for पितरम्) V3 अनुज्ञातश्च पितृभिर् (for °) Ñ2 V1 3 B1 3 D3 D5 6 T2 G1 3 5 पराक्रमै, D3 °क्रम, D4 °क्रमम् (for °क्रमे) — (L 833) K3 4 D1 2 [उ]पतिष्ठत, Ñ2 V1 3 B3 Dn D3 D5 °ते (for °ति) K2 D4 सयुगे नोपतिष्ठते (for °) — For line 833, B1 3 D6 subst.

37** यष्टा वै तत्र बाणस्तु सम्यगेवावतिष्ठते ।

On the other hand, T1 3 G1 3-5 M3 4 subst for line 833

38** नेष्टा तत्र स बाणस्तु समरे चावतिष्ठत ।
[T1 G2 [उ]पतिष्ठन, M4 [अ]वतिष्ठन (for °त)]

— (L. 834) K1 V3 D1 स्थूलाकर्णं, D4 स्तना° (for स्थूणा°) — (L 835) D5 यज्ञास्तत्राश्च वर्तन्ते (for °). K3 D4 सर्वेऽनु (for साध्वनु) K1 3 D4 अनुह्रादप्रयोजिता (for °) — After line 835, T2 G1 3-5 M3 4 ins

39** दैत्याश्च प्रथिता मन्त्रे यज्ञकर्मणि तत्र वै ।
[G3 M3 मत्रा (for मन्त्रे)]

— (L. 836) K3 B D5 6 शत्रु- (for सर्व) Ñ1 आस्थित स महाबल, Ñ2 V1 3 D5 °तो वै महाबल; T1 3 G1 3-5 M3 4 स्थितस्तत्र महाबल (for °) —(L. 837) T1 3 G1 3 5 M3 4 नादेन (for विनदन्) D3 विनदन्नि द्विजश्रेष्ठा (for °) K1 D1 विदारयन् (for व्यदारयत्) B3 देवानीकान्यवर्तयत्; D6 °कान्यवेदयत्, T2 G1 4 °कान्यपूरयत्; M3 4 °न्यपूरयत् (for °) — (L. 838) K1 मयस्तत्र, B1 D5 स्वयं तत्र, D3 तत्र तत्र, T1 3 G1 3-5 M3 4 शम्बरश्च (for श्वश्चत्र) — For line 838, B1 3 D6 subst

40** बलिस्तु बलवान्राजा वैश्वानरसमद्युतिः ।

— (L. 839) K3 V3 B1 3 Dn1 D1-4 6 G3 M3 जप्यैर्, K4 Ñ1 3 B3 D3 T2 G4 जाप्यैर् (for जपैर्) D5 सयुक्तैर् (for °क्तो) V1 जप्यैश्च होमैः संयुक्तैर्, Dn1 जप्यैर्होमैश्च संयुक्तैर्; G1 5 जा(G5 °ज)प्यैर्होमैश्च सयुक्त (for °) T1 3 G1 3-5 M3 4 शास्त्रिम् (for ब्रह्मत्वम्) D5 अगमत् (for अकरोत्). — (L 840) D3 ज्वालितो (for ज्व°) K3 वैरोचनि, T1 3 G1 3-5 M3 4 प्राणेन्धन (for °वैरे°) V1 समन्वित (for समीरित) — (L 841) K1 3 Ñ2 V1 3 D5 हूयते स्वसुरैस्तत्र, D6 हूयते स्वसुरैः सर्वैः (for °) D6 रण (for रथ-) B1 D5 सुमवृत (for सुसंस्कृत) D51 रथविद्यां समर्पित, D3 °कव्यां सुसंस्थिता, D5 (marg) Bom Poona eds G(ed) देवो विष्णु सुरैः सह, T1 3 G1 3-5 M3 रणवेद्या सुसंस्कृत (for °) — (L 842) D3 शङ्खस्वनैः (for °शब्दैः) Ñ3 T1 3 G1 3 5 M3 4 शङ्खशब्द सुतुमुलो; B1 3 D6 °शब्द सुविपुलो (for °) B1 3 D6 T1 3 G3 5 M3 4 महास्वन (for °स्वनैः) K4 Ñ2 V1 Dn D1-3 भेर्यश्च सुमहास्वना (for °) — (L. 843) D3 त्रिघुष्टं (for उद्घुष्टं) B1 3 D6 तुमुल, Bom Poona eds G(ed) विमलं (for त्रिपुलं) K3 उद्घुष्ट त्रिमलं चैव; T1 G3 उद्घुष्टस्तुमुलश्चैव (G3 °ष), T2 G1 3 5 M3 4 उत्कृष्टस्तु(G5 M3 4 °ष्ट तु)मुलं चैव (for °) K3 4 Ñ2 V1 3 D1 3 प्रयुज्य च; D5 प्रपद्यत (for प्रयुज्यते). D4 ब्रह्मण्यं सुप्रजायते, Bom Poona eds G(ed) ब्रह्मण्यं सुप्रयुज्यते (for °) — (L 844) D5 T1 3 G3-5 M3 4 बलश्चातिबलश्चैव (for °) — (L. 845) B Dn D3 D5 6 T1 प्रशान्तं च सम कृत्वा; T2 G1 3-5 M3 4 प्रशान्तवपु(M3 4 °पु)र्मं कृत्वा (for °) K1 3 Dn सत्र (for मन्त्रं) D3 प्रवर्तते, T1 3 G1 3-5 M3 4 प्रचक्रिरे (for प्रवर्तयन्) Ñ1 सत्रं सम्यक्प्रवर्तयत्, V3 सत्र सम्यगवर्तयन्, B D3 D5 सत्र सम्यक्प्रचक्रिरे (for °) — (L. 846) M3 विपुला (for विमला) D1 6 त्रिमला (for विपुला) D3 ध्वज (for रथ) T1 3 G1 3 5 M4 -शक्तय- (for -पङ्क्तय) M3 विमला रथशक्तय (for °) — (L. 847) K1 3 D4 महाबले; Ñ1 °बला (for फले) T1 3 G1 3 5 M3 4 तत्र युद्धमहामखे; G3 तत्र युद्धे महाहवे (for °). — (L. 848) K1 G4 Bom Poona eds G(ed) कर्णनालीकनाराचा, Ñ2 T1 3 G1 3 M3 4 कर्णनालिक-

अस्थीन्यत्र कपालानि पुरोडाशाः शिरांसि च ।
आज्यं च रुधिरं रौद्रं तस्मिन्यज्ञेऽभिहूयते ॥
इध्माः परिधयस्तत्र प्रस्तारा विपुला गदाः ।
हयग्रीवोऽसिलोमा च राहुः केशी च दानवाः ॥
विरोचनश्च जम्भश्च कुजम्भश्च महाबलः ।
सदस्यास्तत्र तु मखे विप्रचित्तिश्च वीर्यवान् ॥
इषवस्तु स्रुवास्तत्र रथाक्षसदृशाः शुभाः ।
धनुष्कोट्यो धनुर्ज्याश्च स्रुचस्तत्र महामखे ॥
प्रतिप्रस्थानिकं कर्म वृषपर्वाकरोत्तदा ।
दीक्षितस्तत्र तु बलिस्तस्य पत्नी महाचमूः ॥
शम्बरस्तत्र शामित्रमकरोद्दितिनन्दनः ।
अतिरात्रे महाबाहुर्विंतते यज्ञकर्मणि ॥
दक्षिणास्तस्य यज्ञस्य कालनेमिर्महासुरः ।
वैताने कर्मणि विभो यः ख्यातो हव्यवाडिव ॥
त्रिदशाना तु सैन्यस्य शरीरैर्गतजीवितैः ।
तस्मिन्यज्ञे तु सवनं वर्धते दैत्यनिर्मितम् ॥
देवानां रुधिरं सख्ये पपुरुग्रा दितेः सुताः ।
नर्दमानाः प्रमुदिताः सोमपान रणाध्वरे ॥
यदा बलिर्महादैत्यो विजेता समरे सुरान् ।
तदा ह्यवभृथं यज्ञे भविष्यति न संशयः ॥
महासुरेन्द्रपतयो यज्वानो भूरिदक्षिणाः ।
वेदयन्तो वृत्तवन्तः शूराः सर्वे तनुत्यजः ॥
त्रैलोक्यहरणे सृष्टा युद्धयज्ञाय दीक्षिताः ।
बद्धकृष्णाजिनाः सर्वे व्रतिनो मुञ्जधारिण ।

नाराचा (for °) D5 G3 5 बृंहिता, T1 बृहिण, T2 G1 4 M2 4 बृहणा, Bom Poona eds G(ed) बृंहिका (for बुहका) D3 यसद्दन्ताश्च वै कुशा (for b) —(L 849) K1 2 D4 विविधानि (for विचित्राणि) —(L 850) K3 B1 2 Ds3]ञ]श्च (for [ञ]त्र) —(L 851) Cal ed युद्धे (for यज्ञे) —(L 852) D3 परश्वधास् (for परिधयस्) K3 प्रस्तरा विमला गदा, T1 प्रासा शूलगदास्तथा (for b) —(L 853) K4 ऽसिलोमाख्या (for °लोमा च) —(L 854) Ñ3 कुम्भश्च (for ज°) K2 D1 बाहुकेशी, Ñ2 जम्भश्च सु°, D3 कुम्भश्चैव, T2 निकुम्भश्च, M4 कुम्भजश्च (for कुजम्भश्च) —(L 856) K1 D4 स(D4 सु)तुषास्, K4 V1 D2 तु स्तुषस् D3 श्वासुरास् (for तु स्रुवास्) K2 om lines 856b 857a K4 Ds1 D1 रथाक्ष, V3 °क्षा (for °क्ष) Dn तत्र, T2 G1 4 M2 4 स्रुच (for शुभा) T1 G3 5 रथाश्वोल्बणा शुभा (for b) —(L 857) K2 3 4 V1 3 स्रुचस्, D3 स्तुरास्, G1 M2 धुरास् (for स्रुचस्) T1 महाहवे (for °मखे) —(L 858) V1 3 B D4 D2 5 6 प्रास्थानिक (for प्र°) T1 2 G1 3 5 M3 4 प्रतिप्रास्थात्(T2 M2 °प्रस्थात्, G1 4 6 M4 °प्रस्थान)कर्माणि (for °) Bom Poona eds G(ed) इह (for तदा) — For line 860, T1 2 G1 3–5 M2 4 subst

41** आग्नीध्रस्तत्र बल्वानकरोच्छम्बरस्तदा ।

—(L 862) B1 दक्षिणा स्वस्य यज्ञस्य (for °) B3 D6 T1 2 G1 3–5 M2 4 प्रतापवान् (for महासुर) —(L 863) K1 3 Ñ3 B Dn1 D2 3 T2 M4 विभोर् (for विभो) T1 विताने कर्मणि तथा (for °) D6 (marg) हव्यवाहन; M2 °वाहिभि (for °वाडिव) —(L 865) B1 युद्धे (for यज्ञे) D2 कदनं (for सवनं) K4 देव, B2 (marg) D3 यज्ञ (for दैत्य) B3 निर्मितै (for °तम्) —(L 866) T1 2 G3–5 M3 4 तत्र (for सख्ये) K3 रुधिरं सत्र देवाना, G1 देवाना च चिरं तत्र (for °) V3 उग्र T1 रौद्रा (for उग्रा). — G4 om lines 867–869 —(L 867) T1 2 G3 3–5 M3 4 विनदन्त (for नर्दमाना) D4 तथाध्वरे, M3 रणाजिरे (for °ध्वरे) —(L 868) M2 यदा तु सहिले दैत्यो (corrupt) (for °) D3 ऽसुर (for सुरान्) —(L 869) Ñ1 V1 B1 3 D5 D6 T1 G1 3 5 M4 ह्यवभृथो; D3 [अ]-प्यवभृथ (for ह्यव°) B1 3 D3 T1 2 M2 भविता वै (for °ष्यति) G1 (inf lin) 3 5 भविता नैव संशय (for b) —(L 870) T1 2 G1 3 5 M3 4 भूयस्यो यज्ञदक्षिणा (for b) —(L 871) K4 T2 G4 व्रतवन्त (for वृत्त°) K1 3 Ñ3 B1 Dn Ds D1 3 4 सुरा (for शूरा) — Ñ1 om line 872 —(L 872) K4 D1 हरणा (for °णे) K1 3 D3 4 श्रेष्ठा B D5 T1 2 G1 3 5 M3 4 सज्जा (for सृष्टा) —(L 873) T1 मुनिनो (for व्र°) Ñ3 D1 4 मुञ्जचीरिण, T2 G4 M3 4 मुक्तची° (for मुञ्जधा°) — T1 2 G1 3–5 M3 4 ins after line 873 D6 after line 874

42** स्वं स्वं कर्म यथाशक्त्या युद्धकर्म प्रवर्तते ॥
एष समभवद्भीमो युद्धयज्ञो महात्मनाम् ।
शक्त्यृष्टिपरशुप्रासैर्निशितासितरैवरम् ॥

[(L 1) T2 प्रवर्तताम् (for °ते) — For line 1, D6 subst

43A** स्वं स्वं तथा यथा चक्रुर्युद्धकर्मविशारदा ।

—(L 3) D6 शुक्तिभि (for शक्त्यृष्टि)]

— T1 G1 4 M3 4 om line 874 —(L 874) T2 G3 5 °कार्याणा (for °श्च) T1 G3 5 °काङ्क्षिणाम् (for °ण) — D1

एकनिश्चयकार्याश्च त्रैलोक्यजयकाङ्क्षिणः ॥
सुरदानवसैन्यानां शब्दः समभवन्महान् ।
नानायुधनिहस्तानां त्वरितानां प्रधावताम् ॥
क्ष्वेडितोत्कुष्टनिनदैर्गजबृंहितनिस्वनैः ।
रथनेमिस्वनैर्घोरैस्तुमुलः सर्वतोऽभवत् ।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैर्हयहेषितनिस्वनैः ॥
हयानां हेषमाणानां दानवानां च गर्जताम् ।
क्ष्वेडितोत्कुष्टनिनदैः पाणिपादरवैस्तथा ॥
दानवानां परेषां च शब्दयन्ति महान्ति च ॥
समरे भीमकर्माणि सैन्यानि प्रचकाशिरे ॥
ततो नागा रथाश्चैव जाम्बूनदविभूषिताः ।
भ्राजमाना ह्यदृश्यन्त मेघा इव सविद्युतः ॥
ऋष्टिखड्गगदास्तीक्ष्णाः शूलशक्तिपरश्वधाः ।
चारु विभ्राजिरे तत्र स्वेष्वनीकेषु भागशः ॥

रथा बहुविधाकाराः शतशोऽथ सहस्रशः ।
हेमसछन्नशिखरा ज्वलन्त इव पावकाः ॥
दानवानां सुराणां च समालोक्यन्त सैनिकाः ।
काञ्चनैः कवचैः सर्वे ज्वलितार्कसमप्रभैः ॥
सनद्धाः समदृश्यन्त ज्योतींषि गगने यथा ।
उद्यतैरायुधैश्चित्रैस्तलबद्धाः पताकिनः ।
ऋषभाक्षाः सुरगणाश्चमूमुखगता बभुः ॥
नानावर्णाः पताकाश्च ध्वजमालाश्च संयुगे ।
युध्यतां रणशौण्डानामीरयामास मारुतः ॥
ध्वजालंकारवस्त्राणि वर्माणि कवचानि च ।
रश्मिभिर्भासयामास रश्मिवर्णानि रश्मिमान् ॥
उभाभ्यामप्रमेयाभ्यां बलाभ्यां पादचारिणाम् ।
रजः प्रच्छादयामास पत्रोर्णाः पाण्डुरा दिशः ॥
दिव्यायुधधराः सर्वे दीप्तायुधपरिच्छदाः ।

om lines 875-877 —(L. 875) K4 Ñ2 D2.5 T1 -दैत्यानां (for सैन्यानां) —(L. 876) D3 गर्जतां च (for त्वरितानां) —(L. 877) K4 निर्नादैर् (for निनदैर्) T1 G3 M3 पाणिपाद(M3 °ताल)स्वनैस्तथा (for ^{b}) —T1 G1 om lines 878-881 M1 om line 878 —(L. 878) G1.4 -रवैर्घोषैस् (for -स्वनैर्घोरैस्) —M3 om line 880 —(L. 881) B1.3 D6 संनादै (for निनदै) K4 Dn1 ज्वलितोत्कुष्टनिनदै D5 क्ष्वेडितोत्कट° (for °) M4 ताल- (for -पाद-) T2 G2.3.5 M4 स्वनैस् (for -रवैस्) —(L. 882) After line 882^a, T1.2 G1.2-5 M3.4 ins.

43** मिथर्तात्र नभस्थलम् ।
दैत्यानां च सुराणां च

T2 G1.4 M1.4 om lines 882^b 883^a K4 D5 सर्वशश्च, G3 शब्दवन्ति (for शब्द°) —K1-3 Ñ1 D4 om. line 883 —(L. 883) V1 प्रचकम्पिरे (for °काशिरे) —(L. 884) V1.3 नाना, M2 नाना (for नागा) T2 G1.4 M2.4 संसक्ता दैवतैः सह (for ^{b}) —(L. 885) K1.3.4 Ñ1.2 V1.3 B2 Dn D5 D1.4 च (K3 स्म) दृश्यन्ते, B1.3 D6 T2 G1.4 M4 व्यदृश्यन्त, Bom. Poona eds G(ed) व्यराजन्त (for ह्यदृश्यन्त) —(L. 886) B2 ऋष्टिशक्ति, D2 असिखड्ग (for ऋष्टि°) B1.3 D2 D3 ऋष्टिशक्तिगदा दीप्ता; T1.2 G1.2.3 M1 यष्टिशक्तिगदा(G2 °महा)खड्ग (T1 G3 M4 °ङ्गा); M2 यष्टिखड्गगदाशक्ति (for ^{a}) B3 D6 शूलखड्ग, T1.2 G1.3-5 M4 दीप्तशूल, M3 शूलदीप्त (for °शक्ति) —(L. 887) K3 सैन्यमानेषु, V3 B3 D2.3 G1.4.5 M2 तेष्वनीकेषु, T3 स्वस्वा° (for स्वेष्व°) B1 सर्वश (for भागशः) B3 D6 T1 G3 तेष्वनीकेषु सर्वशः (T1 G3 दानवा) (for ^{b}) —(L. 889) V3 -संवृत, Bom Poona eds G(ed.) प्रच्छन्न (for सं°) K3 शिरसो (for शिखरा) Ñ2 V1.3 B3 D2 D5.6 पर्वता (for पावकाः) —(L. 890) V1 B1 D3 समालोक्य तु, T2 G1.3-5 M2.4 °लोक्य च (for °लोक्यन्त) —(L. 891) K3 Ñ2 D2.3 G4 M2.4 ज्वलनार्क; T2 G4 ज्वलनाग्नि (for ज्वलितार्क) G1 ज्वलनाग्निसमप्रभा (for ^{b}) —(L. 893) K4 Dn1 D1 कपालिन, K4 (also marg) Ñ1 V1.3 Dn Ds1 D6 कलापिनः, T1.2 G1.2.3 M2.4 प्रहारिण (for पताकिन) D2 स्थूणबद्धाः कलापिन (for ^{b}) —(L. 894) D3 दैत्यर्षभा (for ऋषभाक्षा) T1.2 G1.3-5 M2.4 देवासुराः क्रोधदीप्ताश् (for ^{a}) —(L. 895) T1 रथयुक्ताश् (for ध्वजमालाश्) —(L. 896) V3 युद्ध (for रण). G(ed.) युद्धमासीत्सुदारुणम् (for ^{b}) —(L. 897) T2 G1.3-5 M4 -शस्त्राणि (for -च°) T1 G3-5 कवचानि च रश्मिभिः (for ^{b}) —(L. 898) T1 G3.5 Bom Poona eds G(ed) भासयामास चर्माणि (Bom. Poona eds. G(ed) सर्वाणि) (for ^{a}) —(L. 899) B1.3 Dn D6 T1.2 G1.3-5 M2.4 सर्वेषामप्रमेयानां (for ^{a}) Ñ2 B1.3 Dn D5 D2.6 T1.2 G1.3-5 M2.4 बलानां (for °भ्यां) —(L. 900) K3 कौशेय, D1 पत्रोर्णा (for °र्णाः) Ñ1 V3 Ds2 D2.5.6 पत्रोर्ण (V3 सं चोर्वीः D3 चीराणां, D6 चित्रोर्णा) पाण्डुरं दिशः, T1 G3 पत्रोर्णं पाण्डरा दिशः; T2 G1.3 पत्रोर्णा पट्टपाण्डरा (T2 °रम्); G4 M2.4 पत्रोर्णा पाण्डु(G4 पाण्डु)पाण्डरम् (for ^{b}) —(L. 901) B3 Cal. ed दिव्याम्बर; B3 D6 (marg) T2 G1.3-5 M2.4

प्रतितस्तम्भिरेऽन्योन्यमनीकं प्रत्यनीकतः ॥
गिरिकूटोच्छ्रयाः सर्वे तदा वै देवदानवाः ।
अन्योन्यमभिनिघ्नन्तो रणस्थाश्चित्रयोधिनः ।
बाणैः सुरुचिरैस्तीक्ष्णैः पत्रवाजैर्दुरासदैः ॥
मुद्गरैर्मुसलैः शूलैरयस्तुण्डैरुलूखलैः ।
वज्रैरशनिकल्पैश्च खड्गवृक्षादिभिस्तथा ॥
तथा प्रवर्तिते तेषां विमर्देऽद्भुतविक्रमे ।
सावित्रस्य वधं प्रेप्सुर्बाणो जग्राह कार्मुकम् ॥
शरजालेन दिव्येन छादयानः सुरोत्तमम् ।
मन्त्रैर्हुत इवार्चिष्मान्स प्रजज्वाल तेजसा ॥
सागराभ्यां महासेनां देवानां दैत्यपुंगवः ।
संशोषयति बाणौघैरर्कांशुभिरिवार्णवम् ॥
मारुतः स महावेगः सावित्रः शक्तिमुत्तमाम् ।
चिक्षेप बलिपुत्राय शक्रोऽशनिमिवाद्रये ॥
आपतन्ती च सा शक्तिर्महोल्का ज्वलिता इव ।
द्विधा छिन्ना क्षुरप्रेण बाणेनाद्भुतकर्मणा ॥
हतायामथ शक्त्यां तु सावित्रो देवसत्तम ।
विश्वकर्मकृतं दिव्यं सुतीक्ष्णं दानवार्दनम् ॥
सुपीतधारं विपुलं विमलं चन्द्रवर्चसम् ।
अगृह्णान्निशितं खड्गमाशीविषमिवोरगम् ॥
तं गृहीत्वा रणमुखे प्रज्वलन्तं महाप्रभम् ।
बाणाभ्याशे महातेजाः खड्गपाणिरवस्थितः ॥
स तं स्थितमथालक्ष्य सावित्रं बलिनन्दनः ।
लोहिताक्षं महाकायं चिक्षेप च ननाद च ॥

दीप्तायुध , Cal ed दीप्ताम्बर (for दिव्यायुध) — After line 901ᵃ, K3 ins

44 ** ते तदा देवदानवा ।
युद्ध प्रचक्रिरे रम्यं

Ñ2 B3 T1 G1 3 4 M2 पथे स्थिता , B1 रथे स्थिता, , T1 वधे स्थिता (for परिच्छदा) G5 M4 दीप्ता युद्धपथे स्थिता (for ᵇ) — T1 om line 902 — (L 902) T2 G1 4 5 M4 संरेभिरे (for तस्तम्भिरे) K4 D1 परित (D2 प्रतिन) स्तम्भिरेऽन्योन्यम् (for ᵃ) T2 G1 4 M4 प्रत्यनेकधा , G3 5 M3 °नीकिन (for °नीकत) — (L 903) K3 युद्धाय कृतनिश्चया (for ᵇ) — (L 904) B1 जघ्नुस्ते (for निघ्नन्तो) T1 2 G1 3-5 M2 4 अन्योन्यमभितो जघ्नु (for ᵃ) T1 2 G1 3-5 M3 4 संयुगे (for रणस्थाश्च) — Ñ2 om line 905 — (L 905) T1 बाणैरन्यै सुतीक्ष्णैश्च (for ᵃ) K3 पत्रवाहैर्, Ñ2 V1 D3 D2 °राजैर्, V3 यन्त्रचापैर्, D5 पत्रचापैर्, D6 पत्रचन्द्रैर्, T1 शिताभिश्च , G1 3 5 M2 4 शिलाधौतैर् (for पत्रवाजैर्) — T2 G1 om lines 906 908 T2 G1 M1 om line 906 — (L 907) B1 3 T1 G3 5 M2 4 वज्रैरशनिभिश्चैव (for ᵃ) T1 G3-5 M2 4 शूलवृक्षासि(M4 °वृक्षाग्र- , M4 °मुद्गर)पट्टिशै (for ᵇ) — After line 907, T1 G3-5 M2 4 ins

45** एव तदभवद्युद्ध मेरुपर्वतमूर्धनि ।
सुरदानवसैन्याना घोर क्षयकर महत् ॥

— (L 908) T1 G4 5 [अ]पि प्रथिते , G3 M2 4 विप्रथिते (for प्रवर्तिते) T2 G5 M2 भूरि G(ed) द्रुत (for ऽद्भुत-) B1 (marg) कर्मणि (for विक्रमे) G3 विमर्दैर्भूरिविक्रमे, G4 °र्दे भूरिविस्तरे (for ᵇ) — (L 909) G4 रथे (for वध) — (L 910) G1 भिद्यमान (for छादयान) T1 महासुर (for सुरोत्तमम्) D5 T2 G1 छाद्यमानोऽसुरोत्तम , G3 छाद्यमानो महासुर , G4 भिद्यमान सुरोत्तमम्, G5 छाद्यमाने महासुर , M2 4 छाद्यमा(M4 °दया)नोऽसुरोत्तम (for ᵇ) — (L 911) K Ñ1 D2 3 मन्त्राहुतिर् (for मन्त्रैर्हुत) M4 मन्त्रैरिव हुतार्चिष्मान् (for ᵃ) — (L 912) Ñ1 D3 सागरान्तां (for °राभ्यां) Ñ1 V1 दैत्याना (for देवाना) — (L 913) B3 D3 G3 M4 सशोषयत , Ds1 T2 G4 M2 अशोषयत , G3 5 अशोषयच्च (for संशोषयति) K4 B3 Dn3 अर्कांशुभिर्ः M2 रक्तांशु° (for अर्कांशु°) — (L 915) G1 4 M2 4 [आ]हवे (for [अ]द्रये) T2 शक्रोऽशनिं महाहवे (for ᵇ) — (L 916) T2 G1 5 M2 4 तत पतन्ती सा शक्तिर् (for ᵃ) — (L 919) T1 संदीप्त G3 5 M2 4 सुदीप्तं (for सुतीक्ष्णं) T2 G1 3 सुदीप्त दानवापहम् (for ᵇ) — (L 920) K3 सुतीक्ष्णधार , B3 D6 सुपीनधार (for सुपीत°) V1 3 B2 Dn Ds1 D2 निर्मल , T2 G1 4 5 M2 ज्वलित (for विपुल). K1 2 D4 सुधौत शित(K2 शत)धार च , T2 G3 M4 सुपीनधार (M4 °धारा) ज्वलितं (for ᵃ) K2 3 4 Ñ1 2 V1 2 B Dn D3 D2 4 5 विपुल , K3 निर्मलं (for विमल) T1 2 G1 3-5 M2 4 विपुल चन्द्रदर्शनम् (for ᵇ) — (L 921) Ñ2 B D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 आशीविषविषोपमम् (for ᵇ) — (L 923) K3 अदृश्यत , Ds1 इव स्थित , T1 2 G1 3-5 M2 4 व्यतिष्ठत (for अवस्थित) — (L 924) तत्र (for स त) B1 3 D6 तत्र स्थितं समालक्ष्य , T1 2 G1 3-5 M2 4 तत्र स्थित(T2 G1 4 5 सस्थि)तमालोक्य (for ᵃ) — (L 925) B1 3 D2 6 T1 2 G1 3 5 M2 4 लोहिताक्षो महाबाहु (B1 3 D5 °काय D3 °काले) (for ᵃ) D3 विचरद् ; T1 2 G1 3 4 M2 4 व्याक्षिपच्च (for चिक्षेप) — (L 9?6) K3 शितान् ; K3 D1 3 4 स्थितान् , K4 B1 3 D3 T2 G1 4 M2 4 शरान् ; D6 चितान् (for शितान्) Dn अशनिप्रतिमाञ्छितान् (for ᵃ).

ततोऽर्ककिरणाकारानशनिप्रतिमाञ्छितान् ।
संदधे चाशु बाणौघानाशीविषसमान्बली ॥
रुक्मपुङ्खान्प्रदीप्ताग्रानुग्रवेगानलद्युतान् ।
आकर्णपूर्णांश्चिक्षेप शरानुग्रान्समन्ततः ॥
दृढचापप्रमुक्तास्ते शरा वैश्वानरप्रभाः ।
सावित्रं छादयामासुः कैलासमिव तोयदाः ॥
सछाद्यमानः शस्त्रौघैर्बाणेन बलिसूनुना ।
पराङ्मुखः सुरवरः प्रयातः सरथध्वजः ॥
पराजित्य च सावित्रं बाणः परमहर्षितः ।
प्रगृह्य कार्मुकं घोरं गतः शक्ररथं प्रति ॥
बलश्चाप्यसुरश्रेष्ठः प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
ध्रुवाय वसवे मूर्ध्नि रौद्रां चिक्षेप दानवः ॥
तस्य निर्मथितो देहो हेमचित्रं च वर्म वै ।
गदावेगेन भीमेन ध्रुवस्य समरे तदा ॥
शेषाश्च वसवः सर्वे दिव्यास्त्रैर्घोरदर्शनैः ।
प्राच्छादयन्रणे दैत्यमादित्यमिव तोयदाः ॥
ततः सोऽमर्षितो बाणैर्बलो दानवसत्तमः ।
अवातरद्रथात्तस्माद्गदामुद्यम्य वेगवान् ॥
पातयामास शत्रूणां समाविध्य महासुरः ।
दिशः प्राद्रावयत्सर्वांस्त्रिदशान्सा महागदा ।
इन्द्राशनिरिवेन्द्रेण प्रवृद्धाः सुमहास्वनाः ॥
तस्याः सुविपुलोद्घोषायास्तेन शब्देन वेजिताः ।
व्यद्रवन्त परिभ्रष्टा रथेभ्यो रथिनस्तदा ॥
तदुदीर्णं रथानीकं सूर्याभं मेघनिस्वनम् ।
देवानां शरधाराभिः समन्तादभ्यवर्षत ।
क्षुरप्रैर्विशिखैर्भल्लैर्वत्सदन्तैः शिलीमुखैः ॥

— (L 927) K1 2 विपोषमान्, K3 समप्रमान्, K4 Dn D1-3 5 -शिलीमुखान् T1 2 G1 3-5 M2 -समान्वरान् (for °न्बली) D4 तीक्ष्णानाशीविषोपमान् (for °) — (L 928) B3 T2 G1 4 क्षुद्दीप्ताग्रान्, D8 तु तीक्ष्णा°, M4 प्रसन्ना° (for प्रदीप्ता°) — (L 929) K4 V1 2 Dn3 D1 2 पूराद्र (for -पूर्णाद्र) B3 अत्युग्रान् (for उग्रान्) — (L 930) K4 Ñ1 2 V1 2 B Dn D3 D1 3 प्रयुक्तास्, D5 G1 4 -विमु° (for प्रमु°) M2 दृढचक्रप्रयुक्तास्ते (for °) — (L 932) V1 सताड्यमान, B1 Dn D6 स छाद्यमान (for सछा°) V3 बलेन (for बाणेन) — (L 934) B1 3 D5 T1 2 G1 3-5 M1 4 तं पराजित्य, Bom Poona eds G(ed) पराजित्य स (for °त्य च) K3 स पराजित्य सावित्र्य (for °) B3 बाण परममर्षित (for °) — (L 936) D2 प्रबलश्च, D4 बलवांश्च; T2 G1 4 M1 बलिश्चापि (for बल°) D3 T1 G3 5 विपुलां (for महतीं) — D3 om lines 937–938 — (L 937) V1 2 D3 समरे (for वसवे) T1 2 G1 3-5 M2 4 शीर्षे (for मूर्ध्नि) T1 2 G1 3-5 M2 4 दर्पित (for दानव) — (L 938) B1 2 D6 खंसो (for देहो) T2 G1 4 M2 4 तस्य निर्मथिता बाहा, G3 तस्य निर्मथित स्वंमे (for °) — (L 940) V1 2 वहव (for वसव) D3 सुराश्च वहव सर्वे; T1 2 G1 3 5 ततः शेषास्तु वसवो (for °) T1 भीम- (for घोर). B3 D6 दर्शना (for °नै) — (L 941) T2 G2 4 प्राच्छादयत तान्सर्वान् (for °) Ñ1 तोयदे (for °दा) — (L 942) K1 Ñ1 D1 2 T2 G1 3 5 M2 4 समर्पितो, K3 D4 5 G4 स मर्षितो T1 Bom Poona eds G(ed) समर्पितो (for सोऽमर्षितो) K3 ततः समर्पितो राजा (marg बाणैर्). K4 ततः समर्थितो बाणो (for °) D3 बाणो; T2 बलाद्, M4 बली (for बलो) — (L 943) K1 2 Ñ2 Ds2 D4 5 वीर्यवान्, G1 वेगित- (for वेगवान्) — After line 943, T2 G1 3 5 M2 4 ins

46** सर्वायसमयीं दिव्यां हेमचित्रां गदोत्तमाम् ।

— (L 944) B2 महास्वन, G3 शिरास्युत (for महासुर°) — For line 944 B1 3 D3 D6 subst.

47** शिर सु पातयामास शत्रूणां तां गदां तदा ।

— (L 945) D3 घोरांस् (for सर्वांस्) K1-3 D4 5 त्रिदशांस्तान्, Ñ1 °शानां (for °शान्सा) D3 त्रिदशानां महाचमूम् (for °) — (L 946) T1 2 G1 3 5 M2 4 वज्राशनिर् (for इन्द्रा°) T1 2 G1 3-5 M2 4 प्रविद्धा सा महाबला (for °) — (L 947) K1 तस्या सुविद्युद्घोषो यस्, D4 तस्यास्तु विद्युतो घोषास्, T2 G1 3 M2 तस्या विद्युत्सघोषायास् (for °) K1 T1 वेपिता, K3-4 Ñ2 Dn D1 2 4 5 G3-5 M2 4 वै जिता, Ñ1 त जिता V1 2 B1 रेजिता, T1 G1 वेगिता (for वेजिता°) — (L 948) B1 D5 परित्रस्ता (for °भ्रष्टा) T1 2 G1 3 5 M2 4 रथेभ्यो रथिनां वरा (for °) — (L 949) V1 तद्विकीर्णं (for तदुदीर्णं) — (L 950) T2 G1 M2 4 देवा सायकधाराभि (for °) D6 पर्यवर्तयत्, T2 G1 M2 4 अभ्यवीवृषन् (M4 °षत्) (for °वर्षत) B1 2 D6 Cal ed अभ्यवर्षत्समन्ततः (for °) — (L 951) K1 G3 क्षुरकैर्; K3-4 Ñ1 2 V1 2 B3 Dn D3 D1 2 4 5 M2 क्षुद्रकैर् T2 G1 क्षुरप्र (for °प्रैर्) G4 विविधैर् (for विशिखैर्) T1 M4 क्षुर(M4 °द्र)कैर्विविधैर्भल्लैर् (for °) — (L 952) T1 2 G1 3 5 M2 4 महावीर्या (for °तेजा) Ñ1 G1 महासुरा; Ñ2 B1 D5 °सुरम्, Dn D6 T1 2 G1 M2 4 °सुरान्

मुहुर्मुहुर्महातेजाः प्रत्यविध्यन्महासुरः ।
बलस्तु स गदापाणिर्भ्यादितास्य इवान्तकः ॥
तडिद्गुणार्कसदृशो वैश्वानर इवापरः ।
पिबन्निव शरौघांस्तान्देवचापसमुत्थितान् ॥
अभ्यद्रवत दैत्येन्द्रो महार्णव इवापरः ।
अवस्फूर्जन्दिशः सर्वाः स्वेन वीर्येण दानवः ॥
अरुजत्रिदशान्दैत्यः सिन्धुवेगो नगानिव ।
समुद्धरत्तरसा देवान्वायुर्वृक्षानिवौजसा ।
शमयंश्च महेष्वासानसुभ्या समसज्जत ॥
आपश्चैवानिलश्चैव ववर्षतुरारिंदमौ ।
शरवर्षाणि दीप्तानि मेघाविव परंतपौ ।
क्षिप्तांस्तान्निशिखान्दीप्तानन्तरिक्षे स चिच्छिदे ॥
अमृष्यमाणस्तत्कर्म भुवस्तमभिदुद्रुवे ।
तौ पृथक्शरवर्षाभ्यामन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
उत्तमाभिजनौ शूरौ देवदैत्ययशस्करौ ।
तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव महाद्विपौ ।
रथशक्तिभिरन्योन्यं विशिखैश्चाभ्यकृन्तताम् ॥
निर्भिन्दन्तौ च गात्राणि विलिखन्तौ च सायकैः ।
स्तम्भयन्तौ च बलिनौ प्रतुदन्तौ स्थितौ रणे ।
चरन्तौ विविधान्मार्गान्मण्डलानि च भागशः ॥
मुद्गरैर्जघ्नतु: क्रुद्धावन्योन्यमभिमानिनौ ।
असिभ्यां चर्मणी दिव्ये विपुले च शरासने ।
निकृत्याचलसंकाशौ बाहुयुद्धं प्रचक्रतुः ॥
व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलावुभौ ।
बाहुभिः समसज्जेतामायसैः परिघैरिव ॥
तयोरासीद्भुजाघातनिग्रहः प्रग्रहस्तथा ।
अतीव भीमः सह्रादो वज्रपर्वतयोरिव ॥
द्विपाविव विषाणाग्रैः शृङ्गैरिव महावृषौ ।
अन्योन्यमभिसंरब्धौ मुहूर्तं पर्यकर्षताम् ॥
ततः पराजितो देवो बलकेन तदा ध्रुवः ।

(for °सुर) —(L. 953) K2 D4 बलवांस्तु, Ñ1 2 D1 बलाकस्तु (for बलस्तु स) B1 3 D5 बलक(D5 °वा)स्तु महाबाहुर्, T1 2 G1 3 4 M1 बलकस्तु (T2 G1 °लोऽपि च) महावीर्यो (for °) —(L 954) Ñ1 Dn1 D1 3 4 5 T1 2 G1 4 तडिद्गुणार्क (for तडिद्गु°) G3 सदृशान् (for °शो) G5 तडिद्गुणार्कसदृशान् (for °) B1 समप्रभ , B3 समद्युति , D5 गणप्रभ , T1 2 G1 3-5 M1 4 समप्रभान (for इवापर) — D1 om (hapl.) lines 955 956 —(L 955) D4 -समुद्यतान्, (for °थितान्) K1 D5 वधाय समुपस्थितान्, Ñ1 देवचापसमुपस्थितान् (for [5]) — K3 om line 956 —(L. 956) T1 2 G1 3-5 M1 4 अभ्यवर्तत (for °द्रवत्) —(L. 957) K1-3 D4 अवस्फुर्य, G5 °पूर्य (for °स्फूर्जन्) —(L. 958) K3 सर्वान् (for दैत्य) K4 D2 सिन्धुवेगात्सगा इव, D4 सिंहवेगो गजानिव (for °) —(L. 959) Ñ1 G2 समुद्रस, Ñ2 Dn2 D1 4 T1 स मृद्नस, B1 2 अमृद्नात्, T2 G1 M4 प्रमृद्नस (for समृद्धरत्) K1 देवां (for देवान्) V2 अरुजत्तरसा दैत्यान्, Ds2 स मृद्नत्सुरसा देवान् (for °) T2 G1 साधु (for वायुर्) —(L 960) V1 B2 D3 महेष्वासो (for °ष्वासान्) —(L 961) K1 3 V1 T2 G1 4 5 [अ]नलस्तू for) [अ]नि°) T1 2 G1 3-5 M1 4 शत्रुसाहावव(T2 °म)र्षताम् (for [5]) —(L 962) T1 2 G1 3 5 M3 4 दिव्यानि (for दीप्तानि) — T1 G1 om lines 963 967 —(L. 963) D3 चि (for स) B1 3 D5 चिच्छेद स नभस्तल (for °) — For line 963, G1 subst.

48** प्रासादाग्निविधान्दीप्तानन्तरिक्षे च चिच्छिदु ।
—(L. 964) Ds1 सर्वं (for कर्म) —(L. 965) B1 समौ; B3 D2 सम (for पृथक्) K2 क्षुर (for शर) —(L. 966) K4 B1 T1 G1-4 वीरौ (for शूरौ) D3 द्वा उत्तमाभिजनौ (for °). B1 3 D3 M2 4 देवदैत्यौ (for °त्य-) T2 G1 3 देवदैत्यौ यशस्विनौ (for [5]) —(L 967) K2 B3 महागजौ (for °द्विपौ) —(L 968) Dn स्यकृन्तताम्, T2 G1 4 स्यकृन्त°, G5 [अ]भ्यकृष्य° (for [अ]भ्यकृन्त°) —(L. 969) V2 निच्छिन्दन्तौ, D2 निर्भिद्यन्तौ (for °न्दन्तौ) —(L. 970) K1 D4 छिन्दन्तौ, K2 विनिन्दन्तौ, D1 3 4 5 (sup/ lin) M2 प्रणुदन्तौ, D2 प्रनर्दन्तौ (for प्रतुदन्तौ) T2 G1 4 रथस्थितौ G1 रथे रणे (for स्थितौ रणे) V1 2 प्रतर्दन्तौ रथे (V2 °णे) स्थितौ, B2 D3 प्रणदन्तौ रणे स्थितौ; M1 प्रणुदन्तौ रथस्थितौ (for [5]) — In D6, lines 671–1305 are lost on missing folios —(L. 971) K2, 3 D1 5 विविधानि च मार्गाणि (for °) —(L. 972) K4 Ñ1 V1 3 B1 2 D1 2 3 T2 G1 4 5 M3 4 मुद्गरा (for मुद्गरैर्) B3 मुहुराजघ्नतु क्रूरान् (for °) M4 -मर्षिणौ (for मानिनौ) T1 2 G1 3 5 M3 तावन्योन्यममर्षिणौ (for [5]). —(L. 974) D2 विकृष्य, G1 निकृत्वा (for °त्य) —(L. 975) G2 दिव्यभुजौ (for दीर्घ°) — K2 om. lines 977–983. G1 om lines 977 991 —(L. 977) K1 Ñ2 T1, 2 G3 4 भुजाघातैर्, B1 2 D1 M4 °घातो; D2 4 °घातं (for °घात-). G1 M2 तयोरासीत् भुजाघातो (for °) —(L. 980) D1

रथं त्यक्त्वा भयात्तस्य प्रनष्ट प्राङ्मुखो वसुः ॥
पुनरेव च तत्रासीन्महद्युद्ध सुदारुणम् ।
क्रुद्धस्य नमुचेश्चैव धरस्य च महात्मनः ॥
सरब्धौ च महाबाहू महेष्वासावरिंदमौ ।
परस्परमुदीक्षेता दहन्ताविव लोचनैः ॥
विस्फार्य च महच्चाप हेमपृष्ठं दुरासदम् ।
सरम्भात्स वसुश्रेष्ठस्त्यक्त्वा प्राणानयुध्यत ॥
स सायकमयैर्जालैर्वृतो दैत्यरथं प्रति ।
भानुमद्भिः शिलाधौतैर्भानोः प्रच्छादयत्प्रभाम् ॥
ततः प्रहस्य नमुचिर्धरस्य च शिलाशितान् ।
असृजत्सायकान्दीप्तान्भीमवेगान्दुरासदान् ॥
महातेजा महाबाहुर्महावेगो महारथः ।

विन्याधातिरथो दैत्यो नवभिर्निशितैः शरैः ॥
स तोत्रैरिव मातङ्गो दार्यमाणः पतत्रिभिः ।
अभ्यधावत सक्रुद्धो नमुचिं वसुसत्तमः ॥
तमापतन्तं वेगेन सरम्भान्नमुची रणे ।
दैत्यः प्रत्यसरद्देवं मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥
ततः प्राध्मापयच्छङ्ख भेरीशतनिनादितम् ।
विक्षोभ्य तद्बलं हर्षादुद्धूतार्णवसप्रभम् ॥
अश्वानृक्षसवर्णाभान्हसवर्णैः सुवाजिभिः ।
मिश्रयन्समरे दैत्यो वसुं प्राच्छादयच्छरैः ॥
समाश्लिष्टारथान्योन्यं वसुदानवयो रथौ ।
दृष्ट्वा प्राकम्पत मुहुस्त्रिदशाना महद्बलम् ॥
क्रोधसरक्तताम्राक्षौ प्रेक्षमाणौ मुहुर्मुहुः ।

D5 धावन्तौ (for सरब्धौ) D5 पर्यधावताम् (for °कर्षताम्) T1 G3 5 बाहुभि समकर्षताम् (for b) — (L 981) Ñ1 तदा पराजितौ दैत्यौ (for a) Ñ1 2 B2 G1 बलात्केन (for बल°) — (L 982) Dn2 भुक्त्वा (for त्यक्त्वा) D3 [अ]नुयातश्च T1 G3 5 भयार्तश्च (for °त्तस्य) Ñ2 B1 D5 T2 G1 4 5 प्रतस्थे, T1 प्रयात (for प्रनष्ट) M2 ध्रुव (for वसु) — After line 982 K1 Ñ3 V1 3 B D5 D6 ins an addl colophon [Sub-parvan K1 Ñ2 V1 3 B1 वामन°; B1 3 Dn D5 D6 वामनप्रादुर्भाव — Adhy no V1 230, V3 D3 240, Dn 239]

— Before line 983, K1 4 Ñ1 2 V1 2 B Dn D5 D1–3 ins वैशपायन — (L 983) K3 Dn महायुद्ध (for मह द्युद्धं) T2 G1 4 तदा रण; G5 M2. 3 महारणे (for सुदारुणम्). — (L. 984) T1 2 G3–5 M2 4 वृद्धयोर् (for °स्य) D1 तस्य (for चैव) V1 B3 ध्रुवस्य (for धरस्य) — (L 985) K3 सनद्धौ च, T2 सरब्धेन (for °ब्धौ च) — (L 986) Ñ1 B1 2 Dn1 D3 D2 T1 G1 3 5 उदैक्षेता, D3 उदीक्षन्तौ (for °क्षेता) — (L 987) Ñ3 V1 3 विस्फारयन् D2 °यं सु- (for °र्यं च) K1 3 Dn D5 T1 G3 5 महाचाप (for महच्चाप) D3 विस्फारयन्महाचाप (for a) K3 हेमावृत्त (for हेमपृष्ठ) G3 M2 4 दुरानमम् (for °सदम्) — (L 988) G1 5 M2 4 सरब्ध (for सरम्भात्) K3 V1 सुरश्रेष्ठस (for वसु°) V3 सरब्धास सुरश्रेष्ठस, D3 सरम्भात्त्रिदशश्रेष्ठस् (for a) T2 G1 4 M2 4 ततो रणे (for अयुध्यत) — (L 989) K3 यानैर्, K3 बाणैर् (for जालैर्) B3 om lines 989b 993a K3 Ñ3 V3 B1 3 D3 D1 3 T1 3 G1 3 5 M2 4 धरो; V1 ध्रुवो, Dn क्षिप्तैर् (for वृतो) — (L 990) K2 3 D1 4 5 T1 3 G1 3 प्रच्छादयन् K3 V1 B1, 3 Ds2 D3 M3 प्राच्छादयत् (for प्र°) D3 भित्त्वा प्राच्छादयत्प्रभाम् (for b) — (L. 991) T1 2 G1 3 5 M2 4 प्रगृह्य (for प्रहस्य) V1 ध्रुवस्य च, T1 G1 3 5 M2 तूर्णं तूर्णाच् T2 तूर्णं तूर्णी, M4 तूर्णं तूर्णं (for धरस्य च) K4 शतान् (for शिताम्) — (L. 992) D3 तीक्ष्णान्, T1 2 G3 5 M2 4 चैव (for दीप्तान्) — (L. 993) T1 G3 महावेगैर् (for °वेगो) G5 M2 4 महावेगैर्महारथम् (for b) — (L 995) K3 दन्तैर् (for तोत्रैर्) T1 G3–5 मुक्तैरतिजवैस्तेन (for a) Ñ3 V1 2 B1 3 Dn1 D3 वार्यमाण, दीर्य°, T1 G3 धार्य° (for दार्य°) — (L 996) K1 अभ्यधावत्स, K3 D4 °त्सु, G3 Bom Poona eds G(ed) °च (for °त) G1 M2 4 सुर (for वसु) — (L. 997) K3 D3 सरब्धो, T2 G1 3 5 M2 4 सहसा (for सरम्भान्) Ñ1 D4 नमुचि रभस रणे, B1 3 नमुची रभसाद्रणे (for b) — (L. 998) K4 अभ्यसरद् (for प्रत्य°) G1 मत्तो मत्तमिव द्विप (for b) — (L 999) K3 Ñ2 D3 T1 निनादितम्, T2 G1 3 4 M2 4 विनादित(G3 °न)म् (for निनादितम्) G3 भेरीनादविनादितम् (for b) — (L. 1000) Ds1 उद्वृत्तार्णव; D2 उद्धता° (for उद्धूता°) K3 V1 सप्रभम्, G3 5 M2 -संनिभम्) (for सप्रभम्) B3 Ds2 D5 उन्द्धूतार्णवसप्रभम्; T1 2 G1 4 M4 उद्ध(M4 °द्धृ)तार्णवसनि° (for b) — (L. 1001) Dn दिव्यसु (for ऋक्षस-) B1 4 D3 D5 -वर्णाश्च; T1 G1 M4 वर्णास्तु (for -वर्णाभान्) T2 G3 3 M2 अश्वा दृष्ट्वा सवर्णास्तु (for a) T2 G1 M1 4 सवर्णिभि (for सुवाजिभि) Ñ2 हंसयुक्तैः सवाजिभि (for b) — (L 1003) B3 Cal ed समाश्लिष्टा (Cal ed °ष्टौ) तथान्योन्य D3 समाश्लिष्य तथा° (for a) K4 तयो (for रथौ) — (L 1004) स्वर्गस (for सुदुस) T1 G3 2 महाचमू, G1 M1 महाबलम् (for महद्ब°) — (L 1005) Ñ1, 2 B3 सरम्भ (for -सरक्त°).

गर्जन्ताविव शार्दूलौ प्रभिन्नाविव वारणौ ॥
महामेघोपमं रौद्रमासीद्यायोधनं तयोः ।
रथाश्वनरसंबाधं मत्तवारणसंकुलम् ॥
समाजमिव तं दृष्ट्वा प्रेक्षमाणौ महारथौ ।
आशंसन्ते जयं ताभ्यां योधास्ते गणशः स्थिताः ॥
तयोः प्रैक्षन्त समरं सनिकृष्टं महास्त्रयोः ।
सिद्धगन्धर्वमुनयो देवदानवयोस्तदा ॥
तौ छादयन्तावन्योन्यं समरे निशितैः शरैः ।
शरजालावृतं व्योम चक्रतुस्तौ महाबलौ ॥
तावन्योन्यं जिघांसन्तौ शरैस्तीक्ष्णैर्महारथौ ।
प्रेक्षणीयतरावास्तां वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥
सुवर्णविकृतान्बाणान्प्रमुञ्चन्तावरिंदमौ ।
भास्कराभं तदाकाशमुल्काभिरिव चक्रतुः ॥
तयोः शराः प्रकाशन्ते देवदानवयोस्तदा ।
पङ्क्तयः शरदि मत्ताना सारसानामिवाम्बरे ॥
त्रिदशाश्वगजानां हि शरीरैर्गतजीवितैः ।
क्षणेन संवृता भूमिर्मेघैरिव नभस्तलम् ॥
ततः सुधारं ज्वलितं सूर्यमण्डलसंनिभम् ।
धराय वसवे मुक्तं चक्रं नमुचिना रणे ॥
पतता तेन चक्रेण धरस्य स्यन्दनोत्तमः ।
सध्वजः सपताकश्च दग्धोऽर्कैर्निरणप्रभः ॥
स त्यक्त्वा स्यन्दनं देवः प्रदीप्तं चक्रतेजसा ।
भयात्तस्यासुरेन्द्रस्य गतः स्वगृहमुत्तमम् ॥
पराजित्य सुरं दैत्यो नमुचिर्बलदर्पितः ।

T2 G4 M2 रक्ताक्षाव्, G3 5 M4 -नयनाव् (for -ताम्राक्षौ) B3 T1 G1 क्रोधसंरम्भरक्ताक्षाव् (T1 °नयनाव्) (for °) K1 3 D4 समन्तत , B1 3 D5 परस्परम् (for मुहुर्मुहुः) T1 G3 M3 4 अन्योन्यं समवैक्षताम्, T2 G1 4 5 अन्योन्य समुदैक्षत (G4 °ताम्) (for ᵇ) — (L 1006) T1 गर्जितावू (for गर्जन्तावू) — (L 1007) K3 Ñ2 B3 घनराष्ट्रोपम रौद्रम्, T1 M3 4 महार(T1 °शू)क्रोपम रौ°, T2 G1 °रम्भोपम रौ°; G3 5 महाराष्ट्रोपमे तस्मिन् (for ᵃ) — (L 1008) K2 D2 भर , T1 3 G1 3 5 M3 4 -चर , G4 पत्ति (for नर) B1 2 Cal ed नराश्वरथसंबाध (for ᵃ) D5 मातङ्ग (for -वारण) D1 अकृत्वा रणसंकुलम् (for ᵇ) — (L 1009) V1 3 संसत्कम् (for समाजम्) B1 3 D4 D5 G3 5 प्रेक्षमाणा महारथा (for ᵇ) — (L 1010) K1 3 Ñ3 V1 3 Dn D5 4 T2 M3 आशंसन्तौ, K4 4 Ñ1 B D5 D2 3 4 T2 G3 °सन्तो (for °सन्ते) K4 D1 योधाश्चैवैकतोऽश्रयन्, Ñ1 योधा नैवैकमाश्रया, B3 योधा नैकैकतोऽश्रयन्, Dn योधा नैकत्र संश्रया, D2 योधा नैवैकत श्रियम्, D5 योधास्ते गणमश्रिता, T2 G5 4 योधास्तु गणदास्तदा, T1 G1 4 M2 4 परस्परसमाश्रयम् (for ᵇ) — After line 1010, T1 G3 5 ins

49** परस्परं प्रार्थयन्त परस्परसमाश्रया ।

— D5 om line 1011 — (L 1011) K3 पैक्षन्त (for प्रै°) K3 Ñ2 3 V1 3 B3 Dn D1 2 4 T1 3 G1 3-5 M2 संरम्भं (for समरं) M1 तयोरैक्षन्त सरम्भ (for ᵃ) K4 D2 3 सनिकृष्टमहाभया (for ᵇ) — (L 1012) D5 देवता सुरराक्षसा (for ᵇ) — For line 1012, Ñ1 subst

50** सिद्धचारणगन्धर्वमुनयो दानवास्तथा ॥

— (L 1015) K1 महारथै , Ñ1 °बलौ, T1 शिते शरे (for महारथौ) G5 4 रणे च निशितै शरै (for ᵇ) — For line 1015, T2 G1 M2 4 subst

51** आसादयेतामन्योन्य तौ रणे निशितैः शरैः ॥

— (L 1016) D1 T1 2 G1 3 प्रेक्षणीयतमावास्ता (for ᵃ) D3 वृष्टिवाताव् (for °मन्ताव्) — (L 1017) K4 मुञ्चतौ ताव्, T1 2 G1 3 5 M4 विमुञ्चन्ताव् (for प्रमु°) — (L — (L 1018) T1 3 G1 4 5 M2 4 रणे प्रकाशमाकाशम्; G2 रणे प्रकाशमुल्काभिर् (for ᵃ) K1 उल्काभम् (for उल्काभिर्). M3 तयोश्चवाविचक्रतु (for ᵇ) — (L 1020) Ñ1 [क्षो]म्बुदे (for [क्षो]म्बरे) — (L 1022) T2 सम्वृता (for संवृता). — (L 1023) D5 निर्मलं, T1 G1 4 M2 4 त्रिशूलं (for ज्वलितं) G5 तत शुधाशुविपुल (for ᵃ) — (L 1024) B1 वधाय (for धराय) V1 वधाय समरे मुक्तं (for ᵃ). — (L 1025) D3 तेन मुक्तेन चक्रेण (for ᵃ) T1 3 G1 3-5 M2 4 धरस्य स रथोत्तम (for ᵇ) — (L 1026) K1 D4 सध्वज सपताकाभो, V3 B1 3 °ज सायुध साश्वो, T1 3 G1 3-5 M2 4 सपताकध्वज साश्वो (for ᵃ) K1 दीप्तार्कं, V3 दग्धोऽग्र, D5 दग्धार्कं (for दग्धोऽर्कं) — (L 1027) B1 3 तं रथ (for स्यन्दनं) T1 3 G1 3 4 M2 4 संत्यज्य त रथ देव (for ᵃ) K1 प्रतप्त, G4 प्रदग्धं (for प्रदीप्तं) — (L 1028) B1 3 गत स्वं वसुमत्तम ; T1 3 G1 3 5 M2 4 गत शक्रस्य मन्दि (for ᵇ) — (L 1029) D5 [अ]सुरं, G2 4 धरं, M2 वसुं (for सुरं) T2 देवं; M3 देवो (for दैत्यो) B1 3 पराजित्यासुरो देवं (for ᵃ). K1 3 Ñ1 3 D5 D4 3 T1 3 G1 3-5 M2 4 -गर्वित (for -दर्पित) — (L 1030) D5 M4 असुर (for इदेन) K1-4 D4 3 स्वेन सैन्येन स ययौ (for ᵃ) D4 इन्द्ररथ; T2 G2 4 स च ययौ (for सुरगृहम्) — After line 1030, T1 3 G1 3-5 M2 4 ins an addl colophon [Sub-parvan T2

प्रयातः स्वेन सैन्येन भूयः सुरचमूं प्रति ॥
यौ तौ मयश्च त्वष्टा च देवदैत्येषु विश्रुतौ ।
प्रवरौ विश्वकर्माणौ मायाशतविशारदौ ॥
घोरस्तयोः सम्प्रहारः प्रावर्तत सुदारुणः ।
अन्योन्यस्पर्धिनोस्तत्र चिरात्प्रभृति सयुगे ॥
त्वष्टा तु निशितैर्बाणैर्दैत्य तु बलदर्पितम् ।
पराक्रान्तं पराक्रम्य विव्याध त्रिंशता शरैः ॥
मयस्तु प्रतिविव्याध त्वष्टारं निशितैः शरैः ।
सुधौतैः सुप्रसन्नाग्रैः शातकुम्भविभूषितैः ॥
ननाद दितिजश्रेष्ठो हतस्त्वष्टुः शरैर्मयः ॥
सक्रुद्धो दैत्यसैन्यस्य विचिन्वन्निव जीवितम् ।
शक्तिं कनकचित्राक्षां चित्रदण्डां महाप्रभाम् ।
देवो गृहीत्वा समरे दैत्येन्द्रे सन्यपातयत् ।
भीमां सर्वायसीं त्वष्टा पुरंदर इवाशनिम् ॥
तां त्वष्टुर्भुजनिर्मुक्तामर्कवैश्वानरप्रभाम् ।
मयश्चिच्छेद तीक्ष्णाग्रैस्तूर्णं सप्तभिराशुगैः ॥
ततः क्षिण्वन्निव प्राणांस्त्वष्टुः कोपान्महासुरः ।
प्रेषयामास संरब्धः शरान्बर्हिणवाससः ॥
चिच्छेद बाणांस्त्वष्टा ताञ्ज्वलितैर्नतपर्वभिः ।
दैत्यस्य सुमहावेगैः सुवर्णविकृतैः शरैः ॥
तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ वाशितान्तरे ।
शार्दूलाविव चान्योन्यं प्रसक्तावभिजग्मतुः ॥
अन्योन्यं प्रतिविध्यन्तावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
अन्योन्यमभिवीक्षन्तौ क्रुद्धावाशीविषाविव ॥

G1.3.4 M2.4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G3 देवासुरद्वन्द्वयुद्धम् — *Adhy no* T1 G4 301, G3 297, G2.5 M1.3 303; M2.4 13]

— Before line 1031, B1 D5 T1 G1.3-5 M2.4 ins वैशंपायन उवाच — (L. 1031) B1.3 T1.2 G1.3-5 M2.4 अथ त्वष्टा मयश्चैव (for °) — (L. 1032) Ñ1 T1 G1.2 M3.4 प्रयुद्धौ, T3 G1.4 प्रसिद्धौ (for प्रवरौ) T1.2 G1.3.5 M3.4 सृजौ तदा (for विशारदौ) — (L. 1033) Ñ1 आसीत् (for घोरस्) — For line 1033, B1.3 T1.2 G1.3-5 M2.4 subst

52** तयो प्राणहरस्त्वासीत्संप्रहारो महात्मनो ।
[B1 प्रहरणोम् (for प्राणहरस्)]

— (L. 1034) K1.3 D1.4 स्पर्धिनौ; D5 °तौ (for °नोस्) Ñ1 अन्योन्यस्य विना तत्र, D4 °न्यस्पर्धिनौ तौ तु (for °) Ñ1 दीप्तिमान्, B1.3 दीप्तयो (for सयुगे) — For line 1034, T1.2 G1.3-5 M3.4 subst

53** चिरात्प्रभृति संरम्भादन्योन्यस्पर्धिनौ रणे ।
[T1 संरम्भात् (for °म्भाद्)]

— (L. 1035) Ñ2 D4 दैत्येन्द्र; V2 Dn D1.3 दैत्य तं, T1 G1.3-5 M3.4 आयान्तं (for दैत्य तु) D4 दर्पित (for °तम्) Ñ1 V1 B1.3 D5 दैत्य तं बलगर्वितम्, D2 दैत्येषु बलदर्पितं (for °) — (L. 1036) K4 त्रिंशतै, B3 बहुभि; D1.3 निशितै (for त्रिंशता) — K4 om. (hapl) line 1037 — (L. 1037) Ñ1 त्रिंशता, V3 T3 G1.4 M2.4 बहुभि (for निशितैः) — (L. 1038) B T1.2 G1.3.5 M4 महावेगै (for सुधौतै सु) M3 महावेगै प्रधानाग्रै (for °) G1 om lines 1038b–1039a — T2 M2.4 om line 1039 — (L. 1039) V1 ननन्द (for ननाद) B Da1 D3 श्रेष्ठं (for -श्रेष्ठो) K1.2.4 Dn D1.3.4.5 G4 हत्वा त्वष्टुः, Ñ1 D2 हत्वा त्वष्टुं, V2 हत्वा त्वष्टा (for हतस्त्वष्टुः) Ñ3 B D3 हत्वा त्वष्टा शरैर्मयम्, T1 G3.4 हतस्त्व(G5 °त्वा त्व)ष्टुः शरान्मय (for °) — (L. 1040) V3 सुसंक्रुद्धो मयो दैत्यो, T1.2 G3.4 M2.4 संक्रुद्धो मयदैत्यस्य (T1 °स्तु) (for °) — (L. 1041) B3 विक्षेप (for कनक) K1 D1 चित्राक्षां; K3 Ñ1 B1.3 T2 G1 वैडूर्य, V1 चित्राभा, B2 °ङ्गीं, D3 °भा, T1 G3.5 M2.4 वैडूर्येश (for चित्राक्षां) T2 G1 M2.4 अय सायीम् (for महाप्रभाम्) T1 चित्रा घोरामयोमयाम्, G3-5 चित्रा घोरामयसायीम् (for °) — K4 om (hapl) lines 1042–1044 — (L. 1042) Ñ1 B1.3 T1.2 G1.3-5 M2.4 दैत्येन्द्र (B1.3 °न्द्रे) प्रत्यवासृजन्, Bom Poona eds G(ed.) °न्द्र समपातयत् (for °) — (L. 1043) B1 D3 T1.2 G1.3.4 दृष्ट्वा (foo त्वष्टा) D1.2 पुरदरम्, G1.4 पुररूप (for पुरंदर) — (L. 1044) D3 दृष्ट्वा, T2 G1.3 M2.4 सूर्य (for अर्क) — (L. 1045) B1.3 T1 G3 M2.4 शीघ्रं (for तूर्णं) — G1 om lines 1046–1048 — (L. 1046) K1.3 चिन्वन्; [illegible] क्षिपन्, D3 T1 क्षुभ्यन्, G3 क्षपन् (for क्षिण्वन्) — (L. 1047) T1 G3.4 M2.4 संक्रुद्ध (for संरब्ध) — (L. 1048) V3 बाणैस् (for बाणांस्) — (L. 1049) M2 महाघोरै (for °वेगै) — (L. 1050) K2 बलिनाविनरेतरम् (for °) — (L. 1051) Ñ1 प्रसक्तम्; B3 प्रमत्तात्; T1.2 G1.3-5 M2.4 असक्तम् (for प्रसक्तात्) K3.4 Dn इव (for अभि) D3 प्रसक्ताविव जग्मतु (for °) — (L. 1052) K1.3 Ñ2 B1 D4.5 युध्यन्तात्, D1 -वध्य° (for विध्य°) T1.2 G1.3.5 M2.4 अन्तरं प्रवि(T2 G4.5 °ति)विध्यन्तात् (for °) Ñ2 B1.3 T1.2 G1.3-5 M2.4 अन्योन्यस्यान्तरेषिणौ (for °) — (L. 1033) B3 G3 M2.4 -वीक्षेतां (for

महागजाविवासाद्य विषाणाग्रैः परस्परम् ।
शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥
ततः स विपुलां दीप्तां मयो रुक्माङ्गदा गदाम् ।
त्वष्टुः सम्प्राहिणोत्क्रुद्धः सर्वप्राणहरा रणे ॥
तया जघानातिरथस्त्वष्टुरुत्तमवाजिन ।
गदया दानवः क्रुद्धो वज्रेणेन्द्र इवाचलान् ॥
ततः क्रुद्धो महादैत्यः क्षुराभ्या तस्य संयुगे ।
ध्वजं त्वष्टुरथ चिछत्त्वा सूत निन्ये यमक्षयम् ॥
दृष्ट्वा त्वष्टा हतं सूतं क्षुराभ्या विनिपातितम् ।
हताश्वं रथमुत्सृज्य सूत च पतितं भुवि ।
विस्फारयन्महाचापं स्थितो भूमौ महाबलः ॥
हताश्वसूतं विरथं दृष्ट्वा रिपुमवस्थितम् ।
जयश्रिया सेव्यमानो दीप्यमान इवाचलः ॥
मयः कालान्तकप्रख्यश्चापपाणिरिवान्तकः ।
प्रादहद्देवसैन्यानि दावाग्निरिव काननम् ॥
त्वष्टुः सोऽक्षिपतात्युग्रान्नाराचास्तिग्मतेजसः ।
चतुर्दश शिलाधौतान्सायकान्विविधाकृतीन् ॥
ते पपुस्तस्य देवस्य शोणितं रुक्मभूषणाः ।
आशीविषा इव क्रुद्धा भुजगाः कालचोदिताः ॥
ते क्षितिं समवर्तन्त शोभन्ते रुधिरोक्षिताः ।
अर्धप्रविष्टाः संरब्धा बिलानीव महोरगाः ॥
ते प्रकाशन्त नाराचाः प्रविशन्तो वसुंधराम् ।

वीक्षन्तौ) K4 D1 सर्पान्, D8 क्षुब्धा (for क्रुद्धाव्) — (L 1054) K4 Dn3 D1 2 [आ]सद्यो (for [आ]साद्य) Ñ2 V1 3 D5 गजाविव समासाद्य (for °) — (L 1055) K1 2 D1 शरैः पूर्णायतोत्क्षिप्तैर् (for °) — K3 om lines 1056–1057 — (L 1056) T1 2 G1 3–5 M3 4 मयस्तु (for तत स) T1 2 G3–5 M2 4 ततो (for मयो) Ñ1 D5 G1 रुक्माङ्गदो, M4 रुक्ममयीं (for रुक्माङ्गदां) V1 शुभाम्, V3 हताम् (for गदाम्) — (L 1057) K3 त्वष्टा स, N1 V3 D2 4 त्वष्टु स, B1 D5 G3 त्वष्टरि, B3 त्वष्टार, T1 2 G1 4 5 M3 4 त्वष्ट्रे स (for त्वष्टु स) D4 प्रहरणा (for प्राणहरा) — (L 1058) Ñ1 -वाजिषु (for °न) — (L 1059) D5 स तया (for गदया) K3 गदया दानवश्रेष्ठो (for °) K4 Ñ1 T2 G4 M3 4 [अ]चलम् (for °लान्) — After line 1060 K N1 2 V1 3 B D (D3 missing) ins

51** पुनर्द्वाभ्या शराभ्या तु निशिताभ्या महारणे ।
[K1 2 D4 क्षुराभ्या (for श°)]

— (L 1061) T1 2 G1 3–5 M3 4 त्वष्टु पुनश् (for त्वष्टुरथ) D1 ध्वजस्त्वष्टुरथ छित्त्वा (for °) K4 Ñ2 V1 Dn1 D1 प्रेक्ष्य, D1 प्रेक्ष्य (for निन्ये) — After line 1061, K Ñ1 2 V B D (D3 missing) ins

55** महाबलान्महावेगान्सदश्वान्सादयाहनत् ।
[K2 महाबलौ, B1 3 °कायान् (for °बलान्) K3 वेगवत° (for महावेगान्) K1 हतान्, K2 3 V3 D3 4 हतान् (for [अ]हनत्)]

— (L 1062) K1 D4 च त सूत, K3 ध्वज सूत, B1 3 तु समरे (for हत सूत) D4 दृष्ट्वा ध्वज च सूत च; T1 2 G1 3–5 M3 4 त्वष्टा दृष्ट्वा तु समरे (for °) B1 3 ध्वज सूत च पातितम्, D4 क्षुरमाभ्या निपातितम्, T1 2 G1 3–5 M3 4 सूतमश्वाश्च पातितान्, Bom Poona eds G(ed) अश्वाश्च विनिपातितान् (for °) — (L 1063) D5 हताश्व (for हताश्वं) D1 हतम्, T2 G1 4 5 M4 सूतम् (for रथम्) B1 3 D5 T1 G3 M3 हताश्वसूतमुत्सृज्य (for °) B1 3 D4 M2 रथ भूमौ व्यवस्थित, T1 2 G1 3–5 M4 रथ भूमौ व्यातिष्ठत (for °) — (L 1064) B1 3 विस्फार्य सुमहच्चाप (for °) T1 इवाचल (for महाबल) B1 3 T2 G1 3 5 M3 4 युद्धाय कृतनिश्चय (for °) — K1 2 D4 om line 1065 — (L 1065) B3 Cal ed कृत्वा रिपुमवस्थित (for °) — (L 1066) K1–3 Ñ1 B1 2 D4 5 T1 G1 3–5 M4 [अ]नल (for [अ]चल) — (L 1067) K3 मवस्थित, B1 3 T1 2 G1 3–5 M3 4 आदयत (for इवान्तक) — (L 1068) K4 Ñ1 2 V1 3 D5 D2 5 प्रदहन् B1 T1 2 G1 3 5 M3 4 निर्दहन्, D2 प्रदहन् (for प्रादहद्) B3 निर्दहन्सर्वसैन्यानि (for °) V3 T1 G1 3–5 M4 पर्वतान् (for काननम्) Ñ2 कालाग्निरिव पर्वतम्, Dn1 M3 दवाग्निरिव पर्वतान् (for °) — (L 1069) K3 त्वष्टा सान् (for त्वष्टु सो) D2 T2 G1 4 5 M3 3 ऽक्षिपद् (for ऽक्षिपत) B1 3 D5 [अ]त्युग्रो (for [अ]त्युग्रान्) — (L 1070) B3 D5 आयसान् (for सायकान्) T1 2 G1 3–5 M3 4 आयसा(M2 °शुधा)न्विश्वकर्मण (for °) — (L 1071) K1 2 4 Ñ1 2 V3 Dn D1 4 G3 सैन्यस्य, K3 दैत्यस्य, D4 देहस्य (for देवस्य) Dn1 रक्त (for रुक्म°) Dn1 -भूषणम् (for °णा) — (L 1072) K1 2 3 मोदिता (for चोदिता) K3 D4 भुजगा कालनोदिता (for °) — (L 1073) V1 B1 3 ते तु क्षितिं समासाद्य (for °) B1 3 स्वासृगोक्षिता (for रुधिरो°) — For line 1073, T1 2 G1 3–5 M3 4 subst :

56** ते पतन्त क्षितितले दृश्यन्ते स्वासृगुक्षिता ।

— T2 G1 om lines 1075 1076 — (L 1075) B1 3

धवलं गच्छन्तमादित्यं प्रविशन्त इवांशवः ॥
तं प्रत्यविध्यत्त्वष्टा तु जाम्बूनदविभूषितैः ।
चतुर्दशभिरत्युग्रैर्नाराचैरभिदारयन् ॥
ते तस्य दैत्यस्य भुजं सव्यं निर्भिद्य पत्रिणः ।
विदार्य विविशुर्भूमिं भुजगा इव वेगिताः ॥
मयस्त्रिभिरथानर्च्छत्त्वष्टारं तु पतत्रिभिः ।
सपत्रवेगैर्निकृत्तैर्ज्वलद्भिः प्राणनाशनैः ॥
त्वष्टाथ मयनिर्मुक्तैः सायकैरर्दितः प्रभुः ॥
अपयातो रणं हित्वा व्रीडयाभिसमन्वितः ॥
तं तत्र हतसूताश्वं भुजगमिव निर्विषम् ।
त्वष्टारं विरथं दृष्ट्वा मुदितः स तु दानवः ॥
विस्फारयन्सुरुचिरं चापं रुक्माङ्गदं दृढम् ।
रणेऽभ्यतिष्ठद्दैत्येन्द्रो ज्वलन्निव हुताशनः ॥
पुलोमा तु बलश्लाघी हृष्टो दानवसत्तमः ।
रणे श्वेताश्वयुक्तेन रथेन प्रत्यदृश्यत ॥
सर्वेषामेव भूतानां यः प्राणः कथ्यते द्विजैः ।
बलिना कालकल्पेन वायुना सह संगतः ॥
पुलोमानमथ पवनः श्रुत्वा ज्यातलनिस्वनम् ।
नामृष्यत यथा मत्तो गजः प्रतिगजस्वनम् ॥
दैत्यचापच्युतैर्बाणैः प्राच्छाद्यन्त दिशो दश ।
रश्मिजालैरिवार्कस्य विततं साम्बरं जगत् ॥
स ताम्रनयनः क्रुद्धः श्वसन्निव महोरगः ।
वृतो दैत्यशरैर्वायू रश्मिवानिव भास्करः ॥
दैत्यचापप्रमुक्तास्ते शरा बर्हिणवाससः ।

°प्रकाशन्त (for प्र°) D3 महीधरान्; G4 M3 रसातलम् (for वसुंधराम्) — (L. 1076) D1 स रश्मय (for इवांशव). — K1 Ñ1 V1 D1 2 3 om line 1077 — (L. 1077) D2 तं प्रतिविव्याध त्वष्टा (for a) — (L. 1078) T1 G1 om lines 1078b–1081a. V1 अभि दानवान्; D1 अभ्यदारयन् (for अभिदारयन्) — (L. 1079) D2 मर्मे (for सव्य) K2 निर्भिद्य तु पतत्रिण (for b) — (L. 1080) B1 2 Cal. ed. प्राविशन् (for विविशुर्) D2 वेगिन; M4 चोदिता (for वेगिता) T1 G2 पन्नगा इव चोदिता (G3 वेगव°), G4 5 M2 भुजंगा इव चोदिता (for b) — (L. 1081) Ñ1 पुनश् (for मयस्) K3 [अ]भ्यर्च्य (for [आ]नर्च्छत्) B1 2 D2 T1 G2–5 M2 4 मयस्तु त्रिभिरत्युग्रैस् (for a) T2 G1 3–5 M2 4 त्वष्टारं नतपर्वभि° (for b) — (L. 1082) K1 2 D1 पत्राढ्यैः; Ñ2 V1 सुवर्ण, V2 B1 सुपर्ण (for सपत्र) K2 -दानैर् (for -वेगैर्) D2 अर्दयामास दैत्येन्द्रो (for a) D2 -नाशन (for °नैः) — For line 1082, B1 2 T1 2 G 3–5 M2 4 subst.

67** अर्दयामास दैत्येन्द्रो ज्वलितैः शोणिताशनैः ।

[B1 ज्वलद्भि°, T1 G2–5 विशिखैः (for ज्वलितैः)]

— (L. 1083) B1 2 D2 मृदाम्; T2 G1 3–5 M2 4 तदा (for प्रभु) T1 सायुधैरर्दितस्तदा (for b) — (L. 1084) V1 बलं (for रणं) K2 त्यक्त्वा (for हित्वा), B1 2 T1 2 G1 3–5 M2 4 अपायाद्याप(B1 2 °द्रव)मुत्सृज्य (for a) T1 2 G1 3 4 M2 4 व्रीडया समभिप्लुत (for b) — (L. 1085) Bom. Poona eds. G(ed.) सूतं च (for -सूताश्वं) — (L. 1086) Ñ1 निहत, D3 तं गत (for विरथं) B T1 3 G1 3–5 M2 4 हत्वा (for दृष्ट्वा) M2 रथस्थ (for मुदित) T1 G5 मुदितो दानवेश्वर; T2 G1 4 M2 °तो दानवोत्तम; G2 °तो मानवेश्वर (for b) — (L. 1087) K1 3 4 Dn D1 2 4 विस्फा(Dn1 °स्फोरयन्तो रुचिरं, Ñ1 2 V1 2 P2 D3 D2 4 °यंस्ततो रुचिरं; T1 2 G1 3 4 M2 4 विस्फारयानो विपुलं (for a). D2 जातरूपाङ्गदं शुभम्, M2 जातरुक्मविभूषितम् (for b) — (L. 1088) K4 Ñ2 B2 Dn D1 G4 व्यतिष्ठद्; T1 G4 M2 4 त्वलक्ष्ये; T2 G1 4 स्वलक्ष्यो (for ऽभ्यतिष्ठद्) — After line 1088, T1 2 G1 3 4 M2 4 ins. an addl. colophon [Sub-parvan: T2 G1 2 M2 4 वामनप्रादुर्भाव — Adhy. no.: T1 G1 302, G1 298, G3 4 304; M2 4 14]
— Before line 1089, T1 2 G1 3 4 M2 4 ins. वैशंपायन उवाच — (L. 1089) V1 2 B2 रण; M4 जय (for बल). K1 2 दीप्तो (for हृष्टो) — (L. 1090) K1 2 4 Ñ1 B2 D1 2 4 रथे श्वेतहयेनेह, K2 श्वेताश्वरथयुक्तेन, Ñ2 V1 2 D2 रणे श्वेतहयेनेह, Dn रथे श्वेतहये तिष्ठन् (for a) K1 2 4 V1 2 B2 Dn D1–5 सार्धं युध्यति वायुना (V2 दानव°), K2 [अ]नेहसा समयुध्यत (for b) — After line 1090, B1 2 D2 T1 2 G1 3 4 M2 4 ins.

68** ततो वै सर्वभूतानां शरीरान्तरचारिणाम् ।

[T1 2 G2 M2 तत्रासौ, G1 4 5 M4 तत्रासन् (for ततो वै)]

— B1 2 T1 2 G1 3 4 M2 4 om. line 1091 — (L. 1091) Ñ2 V2 D2 कीर्त्यते (for कथ्यते) V1 बुधै (for द्विजै) — (L. 1092) B1 2 D2 सहायुध्यत वायुना (for b) — (L. 1093) T1 G2 घात (for तल) — D2 om. (hapl.) line 1094 — (L. 1094) K2 D4 [अ]तृप्यत (for [अ]मृष्यत) — (L. 1096) T1 2 G1 3–5 M2 4 वितैतैरग्निसंनिभै (T1 °भो) (for b) — (L. 1097) T1 G2 M2 सरक्त; T2 G1 4 5 M4 सताम्र (for स ताम्र) — (L. 1098) T2 G4 M2 4 वभौ (for वृतो) K4 Dn D1–4 दैत्यशरैर् (for °शरैर्). K2 B1 2 T2 G1 4 5 बभौ दैत्य(K2 तीक्ष्ण)शरैर्वायू (for a) T2

रुक्मपुङ्खा व्यराजन्त हंसाः श्रेणीकृता इव ॥
चापध्वजपताकाभ्यः शस्त्रा दीप्तमुखाश्च्युताः ।
प्रपतन्तः स्म दृश्यन्ते दैत्यस्याशुतराः शराः ॥
एवं सुतीक्ष्णान्सचराञ्ज्वलभानिव पावके ।
सुवर्णविकृतांश्चित्रान्मुमोच दितिजः शरान् ॥
तमन्तकमिव क्रुद्धमापतन्तं स मारुतः ।
त्यक्त्वा प्राणानतिक्रम्य विव्याध नवभिः शरैः ॥
तस्य वेगमसह्यं दृष्ट्वा वायुः सनातनः ।
उत्तमं जवमास्थाय व्यधमत्सायकव्रजान् ॥
ततो विधम्य धनुषाञ्शरजालानि मारुतः ।
विव्याध दैत्यं विंशत्या शिशिरैर्नतपर्वभिः ॥
मरुद्गणाना प्रवरा दश दिव्या महौजसः ।
साधु साध्विति वेगेन सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥
तस्मिन्समुत्थिते शब्दे तुमुले लोमहर्षणे ।
अभ्यधावन्त दितिजाः पौलोमाः क्रोधमूर्छिताः ॥
ते समासाद्य पवनं समावृण्वञ्शरोत्तमैः ।
पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव बलाहकाः ॥
ते पीडयन्तः पवनं क्रुद्धाः सप्त महारथाः ।
प्रजासहरणे घोराः सोमं सप्त ग्रहा इव ॥
ततो दक्षिणमक्षोभ्यं नानारत्नविभूषितम् ।
करं गजकराकारमुद्यम्य युधि मारुतः ॥
तेषां मूर्धसु दैत्यानां पातयामास वीर्यवान् ।
निहता वायुवेगेन सप्त तेन महारथाः ॥
त्यक्त्वा प्राणान्पुलोमा तु विव्याध नवभिः शरैः ।
तस्यापि तमसह्यं दृष्ट्वा वायुः सनातनः ।
असचिन्त्य शरौघास्ताञ्ज्वलितान्वै पुलोमतः ॥
तेषां विदार्य तेजांसि दानवानां महात्मनाम् ।
शोणितच्छिन्नमुकुटा गैरिकार्द्रा इवाद्रयः ॥

रश्मिमाली (for °वान्) — (L 1099) T1 समुत्पन्ना, G6 -गुणो° (for भुजो°) — (L 1100) K1 2 4 Ñ1 2 V1 3 B2 3 Dn D6 D1 3 व्यकाशन्त, T1 G3 6 प्रकाशन्ते, T2 G1 4 M2 4 प्रविबभुर् (for व्यराजन्त) T1 G5 श्रेणिगता (for °कृता) — (L 1101) T1 पताकेषु, T2 G1 3-5 M1 4 °कासु (for °काभ्य) B2 तथा (for शस्त्रा) B1 मुखाद्युगात् (for °श्च्युता) B3 Cal ed छत्राद्रीषामुखाद्युगात्, D6 छत्रे षायुगचक्रत-, T1 G3 M2 छत्रेषु युगवाजिषु, T2 G1 4 6 M1 4 छत्रेष्वयुगपायुषु (for b) — (L 1102) B3 आपतन्त स्म, D1 प्रासवन्तश्च (for प्रपतन्त स्म) K4 D1 2 G3 [आ]पतत (for [आ]शुतश) D3 दैत्यचापच्युता शरा (for b) — (L 1103) T1 G3 वायवे (for पावके) — (L 1104) T2 G1 3 5 M2 4 प्राहिणोच्छिशितान्बाणान् (for b) — (L 1105) T1, 2 G1 3-5 M4 समन्ततः (for स मारुत) — (L 1106) Ñ1 D2 T1 G3 5 निशितै°, V1 बहुभि (for नवभि) — (L 1107) D5 तस्य वेगमहाश्चर्यं (for a) — (L 1108) T1 2 G1 3-5 M2 4 वेगम् (for जवम्) K2 D4 विव्याध (for व्यधमत्) T1 2 G1 3 5 M2 4 सायकान्निशितान्, G3 °कान्शरान् (for °कव्रजान्) — (L 1109) Bom Poona eds G(ed) तेजो (for ततो) K4 विधाय, D4 विधुन्वन्, T1 2 G1 3-6 विमथ्य (for विधम्य) T1 2 G1 3-6 M2 4 शाल भानिव मारुत (G1 3-5 पावक) (for b) — After line 1109, D2 ins

59** विव्याधोरसि तीक्ष्णाग्रैः शरैः शक्तिभिरायसैः ।

— (L 1110) T2 G1 3 4 M2 4 विंशद्भिर् (for °त्या) D2 विव्याधोरसि तीक्ष्णाभि ; D3 तमन्तकनिभप्रख्यैर् (for a) B3 शरशक्तिभिरायसैः (for b) — (L 1111) G3 प्रथमं ; G6 प्रथमा (for प्रवरा) D3 दिक्षु-, D5 दिव्यान् (for दिव्या) T2 2 G1 3 5 M2 4 महारथा (for महौजस), — (L 1113) Bom ed संरोगेन (for वेगेन) — (L 1113) K4 D4 समुद्भिते (for °स्थिते) — (L 1114) D3 अभ्यद्रवन्त (for °धावन्त) — For line 1115, B1 3 D3 T1 2 G1 3 5 M2 4 subst

60** तत प्रच्छादयामासु पवनं शरवृष्टिभि ।

— (L 1117) B3 शतशः (for पवन) — (L 1118) D1 रेजु (for प्रजा) D5 सग्रहणे (for -सहरणे) T1 2 G1 3 4 M2 4 प्रतिया(G1 4 5 M2 °सिय)ता रणे घोरे (for a) D3 महाग्रहा (for ग्रहा इव) — (L 1120) V2 B D5 D3 करि- (for गज) — (L 1122) K3 4 Ñ1 Dn D1 2 निहिता (for निहता) T2 G1 3-5 M4 बाहु-, M2 बाण (for वायु) G1 4 5 द्रुतं सह (for सप्त तेन) — T2 G1 4 M2 4 om lines 1123-1126 — (L 1124) K4 D1 तदर्पितम्, Ñ2 तस्य वै तम्, D3 तस्यार्पितम्, T1 G3 6 तस्य वेगम्, Bom Poona eds G(ed) प्रदर्पितम् (for तस्यापि तम्) B2 दृष्ट्वा वेगं स मारुत°, D5 Bom Poona eds G(ed) दृष्ट्वा वायु सनातनम् (for b) — (L 1125) नाचिन्तयच् (for असचिन्त्य). Bom Poona eds G(ed) सुरौघाम् (for श°) T1 सचिन्त्य च सुरौघास्ताञ्‌ G3 स सचिन्त्य सु° (for a) Ñ2 Dn2 D1 ह्वेडितान्वै पुलोमत (for b) — (L 1126) T1 G3 6 तेषां विदारयामास (for a) T1 G3 6 वपूंषि स (for महा-

ते भिन्नवर्मास्थिभुजाः पतन्तो भान्ति दानवाः ।
मातङ्गयूथसरुग्णा. पुष्पिता इव पादपाः ॥
तेषां विदारितैर्देहैर्दानवानां महात्मनाम् ।
ततः प्रावर्तत नदी रौद्ररूपा भयावहा ॥
प्रस्रवन्ती रणे रक्तं भीरूणा भयवर्धिनी ।
देवदैत्यगणैश्चैव रुधिरौघपरिप्लुता ।
रणभूमिरभूद्रौद्रा तत्र तत्र सहस्रशः ॥
सम्भृता गतसत्त्वैश्च यक्षराक्षसखेचरैः ।
सानुकर्षपताकैश्च सोपासङ्गैर्ध्वजै रथैः ॥
शीर्णकुम्भैस्तथा नागैर्घण्टाभिः सुविभूषितैः ।
सुवर्णपुङ्खैर्ज्वलितैर्नाराचैस्तिग्मतेजसैः ॥
देवदानवनिर्मुक्तैः सनिर्पैरुरगैरिव ।
प्रासतोमरनाराचैः शक्तिखड्गपरश्वधैः ॥
सुवर्णविकृतैश्चापैर्गदामुसलपट्टिशैः ।
कनकाङ्गदकेयूरैर्मणिभिश्च सकुण्डलैः ॥
तनुत्रैः सतलत्रैश्च हारैर्निष्कैश्च शोभनैः ।
हतैश्च दितिजैस्तत्र शस्त्रस्यन्दनवर्जितैः ॥
पतितैरपविद्धैश्च शतशोऽथ सहस्रशः ।
निपातितध्वजरथो हतवाजिरथद्विपः ।
विमर्दो देवसैन्यानां सदृशः कर्मणां बभौ ॥
अथ दैत्यसहस्रेण पौलोमेन महारथः ।
संवृतः पवनः श्रीमान्गदामुसलपाणिना ॥
ते जघ्नुः शतसाहस्राः पवनं दानवोत्तमाः ।
तैर्वध्यमानः स बभौ समन्तादर्पितैः शरैः ॥

रमनाम्) — (L. 1127) K1 . Ñ1 . 2 V1 . 3 B Dn D3 D5 . 6 गैरिकाक्ता, K3 D4 °कार्या, D1 °कान्ता (for °कार्द्रा) — (L. 1128) D1 . 2 -चर्मास्थि- (for -व°) D4 ते मर्मास्थिभुजां सर्वे (for °) T3 G1 . 4 द्रवन्तो दानवा रणे (for °) — (L. 1129) Ñ1 युद्ध (for -यूथ) K4 -सतुल्या, Ñ2 V2 . 3 D3 D5 सभग्ना (for सरुग्णा) T1 . 2 G1 . 3 . 5 M1 . 4 -मातङ्गयूथपै रुग्णा (for °) T1 . 2 G1 . 3 . 5 M1 . 4 किंशुका (for पादपा) — (L. 1131) M3 . 4 घोर (for रौद्र) Ñ1 T1 G3 भयानका (for °वहा) T2 G1 . 4 . 5 घोररूपा भयानका (for °) — T2 G1 . 4 M3 . 4 om line 1133 — (L. 1133) G(ed) दवैर्दैत्य (for देवदैत्य) K4 -गणाश्चैव, Ñ2 -गजा°, B Dn T1 G3 . 5 गजाश्वाना; D5 गणाश्चैव (for -गणै°) Dn1 -परिष्कृता (for °प्लुता) — (L. 1134) D5 बभौ (for अभूद्) T1 समाश्रयै (for सहस्रश) — (L. 1135) K1 . 3 Ñ2 V1 . 3 D3 D2 . 4 T1 . 2 G1 . 3 . 5 M1 . 4 सवृता, K3 संस्तृता, D1 सस्तुता, G1 सगता (for सम्भृता) M3 हतैश्च दितिजैश्छिन्नैर् (for °) T1 G3 . 5 -दानवै (for खेचरै) — (L. 1136) K1 . 3 Ñ1 . 2 V1 . 3 B D3 D4 सानुषङ्ग, K4 Dn D1 . 2 . 6 T1 °गै स-, Ñ1 °षङ्गैर् (for °कर्ष) K1 . 3 Ñ2 V1 . 3 D3 D5 . 6 T2 G1 . 3-5 M1 सोपास्मङ्ग, B1 Cal ed पातितैश्च (for सोपासङ्गैर्) D5 M3 सोपासङ्गरथध्वजै (for °) — (L. 1137) B3 शीर्णदण्डैस् (for °कुम्भैस्) T1 . 2 G1 . 3-5 M3 . 4 रथध्वज (for घण्टाभि सु) — (L. 1138) K3 रेखैर्, D3 पुङ्ख (for पुङ्खैर्) V1 त्रिकूटैर्, D3 पतितैर्, G3 . 5 त्रिशिखैर् (for ज्वलितैर्) K3 om lines 1138b–1139a K1 Ñ1 B D3 D4 तिग्मतेजितै T2 स्निग्धतेजनै, G4 . 5 M3 . 4 तिग्मतेजनै (for °सै) — (L. 1139) T2 G3-5 M3 . 4 ज्वलद्भिर् (for सविषैर्) D5 भुजगैर् (for उरगैर्) — (L. 1140) B1 . 3 D3 -भल्लैश्च, T1 G3 . 5 M3 . 4 -शक्तीभि, T2 G1 -शक्त्यष्टि (for -नाराचै) T1 . 2 G1 . 3-5 M3 . 4 खड्गैश्च स (for शक्तिखड्ग) — (L. 1142) D2 काञ्चनाङ्गदकेयूरैर् (for °) Dn मुकुटैश् (for मणिभिश्) K3 च सकुलै, D3 स सकुलै (for सकुण्डलै) Ñ1 B1 . 3 मुकुटै (Ñ1 मणिभि) कुण्डलै शुभै, T1 . 2 G1 . 3 . 5 M3 . 4 कुण्डलैर्हेमभूषितै (for °) — (L. 1143) B3 तलत्रै; T1 सभुजै (for तनुत्रै) V1 . 3 स (V3 सु) तनुत्रैश्; D3 सुतल° (for सतल°) K1 . 3 D4 तनुत्रै सुतलैश्चैव, D2 तलत्रै सतनुत्रैश्च (for °) D5 दिव्यैश् (for निष्कैश्) K3 B3 शोभितै (for शोभनै) — (L. 1144) B1 भिन्नै, T1 . 2 G1 3-5 M3 छिन्नै (for तत्र) B3 हतैश्चादितिजैर्भिन्नै, M4 हतैश्च निशितैश्छिन्नै (for °) K3 D5 गज, T1 चित्र, G1 . 3 . 4 M3 छत्र (for शस्त्र) D3 -चलितै, D5 -वाहनै (for -वर्जितै) K1 D4 गजस्यन्दनवल्गितै, T2 G5 छत्रस्यन्दनदारि (G5 °वाजि) तै (for °) — (L. 1145) D2 अपरैर्विद्धै (for अपविद्धैश्च) B T1 . 2 G1 . 3 . 5 M3 . 4 भूर्वै (B मत्र) भौ द्यौरिव ग्रहै, D2 हारैर्निष्कैश्च शोभनै (for °) — (L. 1146) निनादित (for निपातित) D4 निपातितैध्वजरथै (for °) T2 G1 . 4 . 5 M4 सुर (for -रथ) B3 -ध्वज (for द्विप) — For line 1146, D3 subst

61** निपातितैर्ध्वजरथै रथैर्निहतवाजिभि ।

— (L. 1147) D4 ऽभूत्र (for देव) K3 Ñ1 B Dn D3 D4 कर्मणा (for °णा) T1 . 2 G1 3-5 M3 . 4 विपाक कर्मणामिव (for °) — (L. 1148) T1 G3 . 5 महाबल, T2 M3 . 4 समन्वित, G1 . 4 समन्तत, Bom Poona eds G(ed) महासुर (for °रथ) — (L. 1149) D5 सवृत्य, G1 सुवृत (for स°) B3 T1 G3 . 5 M3 . 4 मुद्गर (for मुसल) K3 पाणिभि (for °ना) D3 महामुसलपाणिना (for °). — (L. 1151)

हत्वाष्टौ तत्र योधानां शतानि पवनः प्रभुः ।
कृत्वा मार्गं सुरश्रेष्ठः प्रयातः स महारथः ॥
अद्यापि च सुविस्तीर्णः पन्थाः संदृश्यते दिवि ।
नाम्ना वायुपथो नाम सिद्धाः पश्यन्ति तं दिवि ॥
हयग्रीवस्तु दितिजः पूषाणं प्रति वीर्यवान् ।
ननाद सुमहानादं सिंहनादं महारथः ॥
विस्फार्य सुमहच्चापं हेमजालविभूषितम् ।
पूषाणं दितिजोऽपश्यत्क्रुद्धो घोरेण चक्षुषा ॥
भुजाभ्यामाददानस्य संदधानस्य वै शरान् ।
मुञ्चतः कर्षतो वापि ददृशुस्तत्र नान्तरम् ॥
अग्निचक्रोपमं दीप्तं मण्डलीकृतकार्मुकम् ।
तदासीद्दानवेन्द्रस्य सव्यदक्षिणमग्रतः ॥
रुक्मपुङ्खैस्ततस्तस्य चापमुक्तैः शितैः शरैः ।
प्राच्छाद्यन्त शिलाधौतैर्दिशः सूर्यस्य च प्रभाः ॥
ततः कनकपुङ्खानां शराणां नतपर्वणाम् ।
नभश्चराणां नभसि दृश्यन्ते बहवो व्रजाः ॥
गिरिकूटनिभाच्चापात्प्रभवन्तः शरोत्तमाः ।
श्रेणीभूता प्रकाशन्ते यान्तः श्येना इवाम्बरे ॥
गृध्रपत्राञ्छिलाधौतान्कार्तस्वरविभूषितान् ।
महावेगान्प्रसन्नाग्रान्मुमोच दितिजः शरान् ॥
तत्रश्चापतलोद्भूताः शातकुम्भविभूषिताः ।
देहे समवकीर्यन्त पूष्णः सुनिशिताः शराः ॥
ते व्योम्नि विकृताकाराः संप्रकाशन्त सर्वशः ।
खद्योता इव घर्मान्ते खे चरन्तः समन्ततः ॥
शिलाधौताः प्रसन्नाग्राः पूषणं विकृताः शराः ।
पर्वतं वारिधाराभिर्यथा प्रावृषि तोयदाः ॥

K1 ३ D4 ४ अर्दित (for अर्पितै) B D4 T1 ३ G1 ३ ५ M1 ४ तोत्रार्दित इव द्विप (for °) — After line 1151, K1 ४ Dn D1 ३ ins

62** हत्वा तु दितिज प्रश्नमासाद्य युधि वर्जितान् ।

— (L. 1152) K3 G3 ५ M3 ४ सैन्यानां, B1 ३ T2 G1 ३ दैत्यानां (for योधानां) B3 T हत्वा तु तत्र दैत्यानां (for °) — (L. 1153) B T1 ३ G1 ३-५ M1 ४ महाबाहु (for सुरश्रेष्ठ) Bom Poona eds G(ed) ननाद (for प्रयात) K1 ३ Ñ1 D5 D1 ३ सु (for स) B3 T1 ३ G1 ३ ५ M1 ४ प्रयातोऽमरसत्तम (for °) — (L. 1154) T1 ३ G1 ३ ५ M1 स वै दीर्घो (for सुविस्तीर्णः) M2 अद्यापि स च वै दीर्घो (for °) G2 भुवि (for दिवि) T1 ३ G1 ३-५ M1 ४ विस्तीर्णो (for पन्था स) — D3 om (hapl) line 1155 — (L. 1155) T1 Bom Poona eds G(ed) वायुरथो (for °पथो) B1 स सदा, B1 ३ स तदा, T1 ३ G3-५ M1 स द्विजा, G1 तद्विजा (for स दिवि) — After line 1155, K3 T1 ३ G1 ३ ५ M1 ४ ins an addl colophon [*Sub-parvan* K3 वामनम् T1 G1 ३ M1 ४ वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G3 पुलोमपवनद्वन्द्वयुद्धम् — *adhy no* D3 27, T1 303, G3 ५ 305, G4 304, M1 ४ 15]

— Before line 1156, K3 Ñ3 B T1 ३ G1 ३-५ M1 ४ ins. वैशंपायन. — (L. 1156) B1 T1 ३ G1 ३ ५ M1 ४ विचरन् (for दितिज) K3 ४ Dn D1 ३ ५ पूषणमासाद्य Ñ3 V1 T1 G1 ३-५ M1 ४ पूषणं प्राप्य, D3 तूर्णमासाद्य Cn पूषणं दैत्य (for पूषाणं प्रति) — (L. 1157) B1 T1 ३ G1 ३ ५ M1 ४ सिंहवत्सुमहायशा (for °) — (L. 1158) T1 ३ G1 ३-५ M1 ४ समाकुलम् (for विभूषितम्) — (L. 1159) T1 G1 ३-५ M1 ४ क्रूरेण (for घोरेण). — (L. 1160) K3 D4 बाहुभ्याम् (for भुजा°) K3 मर्दमानस्य (for आददा°) B T1 ३ G1 ३ ५ M1 सायकान् (for वै शरान्) K1 ३ D4 दधानस्य च वै शरान् (for °). — (L. 1161) B1 ३ ददृशे (for °शुस्त). — (L. 1162) K4 Dn D1 ३ T1 ३ G1 ३-५ M1 ४ दिव्यं (for दीप्तं) T1 ३ G1 ३-५ M1 ४ कार्मुकं मण्डलीकृतम् (for °). — (L. 1166) B T1 G1 ३-५ M1 ४ काञ्चन (for कनक) T2 तत काञ्चनपुङ्खानां (for °) — (L. 1167) T1 G1 ४ ५ बहुधा (for बहवो) K3 भुजा , B1 ध्वजा (for व्रजा) M1 दृश्य ते बहुधा प्रभा (for °). — (L. 1168) B1 ३ T1 G1 ३ ५ M1 शृङ्ग (for कूट) D3 महाचापात् (for निभाच्चा°) — (L. 1169) B1 ३ T2 G1 ४ श्रेणीकृता प्रकाशन्त T1 G3 ५ M1 ४ °कृता व्यराजन्त (for °) B1 ३ D5 M4 क्रौञ्चा (for श्येना) D4 चाक्रुम्ता इव चाम्बरे , T1 ३ G1 ३ ५ M1 याता क्रौञ्चा इवा° (for °) — (L. 1170) Ñ1 तत्र चापाच्च , B1 ३ Dn D5 गार्ध्रपत्राम् (for गृध्रपत्राम्). — For line 1170, D3 subst

63** गृध्रपत्रा शिलाधौता कार्तस्वरविभूषिता ।

— (L. 1171) Ñ3 T1 G3 प्रदीप्ताग्रान् (for प्रसन्ना°) T1 ३ G1 ३-५ M1 ४ ज्वलिताम् (for दितिज°) — (L. 1172) K3 ४ D1 ३ चलोद्भूतै , D3 °द्भूता (for °द्भूता) K3 ४ D1 ३ विभूषितै (for °ता) — (L. 1173) T1 G3 ५ M1 गात्रे (for देहे) T2 G1 ४ गात्रे समवतीर्यन्त (for °) G3 पूर्णास्र (for पूष्णः स) T2 G3 च निशिता ; G1 सुविहिता Bom Poona eds G(ed) संविहिता (for सुनिशिता) K3 ४ D1 ३ पूष्ण सुनिशितै शरै (for °) — (L. 1174) B1 ३ D4 T1 G1 ३ ५ M1 ४ रुक्मविकृता ; T2 G1 वज्रविकृता (for विकृ-

ततस्तु पूष्णो देवस्य बलं वीर्यं पराक्रमम् ।
व्यवसायं च सत्त्वं च पश्यन्ति त्रिदशाद्भुतम् ॥
तां समुद्रादिवोद्भूतां शरवृष्टिं समुत्थिताम् ।
नाचिन्तयत्तदा पूषा दैत्यांश्चाभ्यद्रवद्रणे ॥
हेमपृष्ठं महानादं पूष्ण आसीन्महद्धनुः ।
विकृतं मण्डलीभूतं शक्राशनिमिवापरम् ॥
ततः शराः प्रादुरासन्पूरयन्त इवाम्बरम् ।
सुवर्णपुङ्खा पूष्णस्ते प्रभवन्तः शरासनात् ॥

मालेव रुक्मपुङ्खानां वितता व्योम्नि पत्रिणाम् ।
प्रादुरासीन्महाघोरा बृहतः पूषकार्मुकात् ॥
ततो व्योम्नि विभक्तानि शरजालानि सर्वशः ।
आहतानि व्यशीर्यन्त शरैः संनतपर्वभिः ॥
ततः कनकपुङ्खानां छिन्नानां कङ्कवाससाम् ।
पततां पात्यमानानां खमासीत्संवृतं व्रजैः ॥
पूषा प्रापूरयद्बाणैर्हयग्रीवं शिलाशितैः ।
नामाङ्कैरर्कसदृशैर्दिव्यहेमपरिष्कृतैः ॥

ताकाता) — (L. 1175) D5 प्रचरन्त (for रुे च°) B1 2 Dn D5 T1 2 G1 3–5 M1 4 सहस्रश° (for समन्तत) — B1 2 Dn2 om line 1176 — (L. 1176) K1–3 D4 छाद-यन्त (for प्रसश्चाप्रा). T1 2 G1 3–5 M1 4 दैत्य° प्रच्छादय क्षुद (for °) K4 D5 सिषिचु ; B3 Dn1 बिभिदु , Cal ed विव्यधु° (for विकृता) D3 पूषणे निशिता° शरा , T1 2 G1 3–5 M1 4 पूषणं शारवृष्टिभि (for °) — B3 Dn1 D5 T1 G1 om line 1177 — (L. 1177) K3 4 B1 Dn1 G5 छादयन्निव तोयद° (for °). — After line 1177, K3 Ñ1 2 V1, 2 B2 3 Dn D5 D1 2 3 T1 G3 4 ins

64** दैत्य° प्रच्छादयामास पूषणं शरवृष्टिभि° ।
पर्वतं वारिधाराभिश्छादयन्निव तोयद° ॥

[(L. 1) Bom Poona eds तत (for दैत्य°) — For line 1, T1 G2 subst.

64A** आच्छादयत दैत्येन्द्रो रणे घोरपराक्रम ।

On the other hand, G3 subst for line 1

64B** शिलाधौते प्रसन्नाग्रे पूषणं विभिदे शरै ।

— After line 1, D3 ins

64C** पूषापि दैत्य नवभि शरै [स्ततो]
विव्याध हेमाङ्गदभूषिताङ्गक°
निर्भिद्य देहं दितिजस्य त शरा
जग्मु° पृथिव्यां रुधिरारुणानना° ॥
ते बाणा भूतले मग्ना पूष्णो भाति शिलाशिता ।
दिवसं शंसितुं दुर्गमनन्तरस्य व रै गता° ॥

— Ñ2 D3 ins, after line 2 B2 after line 1

64D** आच्छादयत दैत्येन्द्र पूषा घोरपराक्रम ॥

While G3 ins afer line 2

64E** आच्छादयत तदा देवो रणे घोरपराक्रम°
व्यतीते धर्मसमये मेघजालैरिवांशुमान् ॥]

— (L. 1178) Cn ऽदेवस्य (for देवस्य) Dn D1 T3 G1 4 5 M1 4 तत्र स (Dn D5 M1 तत° स; G3 तत स) पूष्णोऽदेवस्य; D3 नाचिन्तयंस्तदा दृष्टा (for °) D1 4 G5 बलवीर्यपराक्रमा (for °) — (L. 1179) B T2 G4 M1 4 ददृशुस्, D5 पश्यन्तस् (for °न्ति) T1 G1 3–5 ददृशुस्त्रिदशा मृशम् (for °) — (L. 1180) K1 2 Dn D1 4 M1 समुद्रम् (for °द्राद्) K3 4 Ñ1 D2 3 T3 G4 M1 तां समुद्र-मिवोद्धृतां, D3 हयग्रीवविसृष्टा ता, T1 सा समुद्रादिवोद्भूता; G3 4 ता समुद्रादिवोद्भूता (for °) K3 G5 शरवृष्टिसमुच्छ्रि (G4 °स्थि)ता°, V1 शराणां वृष्टिमुत्थिताम्, T1 G3 शरवृष्टि समुत्थिता (for °) — (L. 1181) K Ñ1 2 V1 2 Dn Dn1 D1–3 दैत्यमभिद्रवद्रणे, B1 दैत्यं सोऽभ्यद्रवद्युधा, B2 3 दैत्यमभ्य(B3 °त्यं चाभ्य)द्रवद्युधा, Dn2 T1 G3 दैत्यं चाभि-द्रवद्रणे (for °) — (L. 1182) T1 हेमपुष्प (for °पृष्ठ) B3 पौष्णस्त्वासीद् ; T3 G1 3–5 M1 4 पौष्णमासीन् (for पूष्ण आ°) — (L. 1183) B2 3 T1 G3 त्रिकृष्टं (for °तं) T1 om lines 1183b-1186a K1 D1 शक्राशनिद; Ñ2 V1 2 B1 2 Dn D5 °युधम् (for °शनिम्) B3 शक्रायुध मिवोदितम्, D3 महाशनिरिवापर , T1 G1 2 3 शक्रायुधमिवो च्छ्रितम्, M4 °धसमुच्छ्रितम् (for °) — (L 1184) K3 om lines 1184b-1185a M4 [अ]म्बुदा° (for [अ]म्बरम्) — (L 1185) D5 तत सुवर्णपुङ्खास्ते (for °) — (L. 1186) T1 G2 4 च (for [इ]व) Ñ2 Dn2 विततो (for °ता) Ñ1 त्रितता व्योम्न्यदृश्यत, T1 2 G1 3–5 M1 4 वितता खे व्यराजत (for °) — T2 G1 4 M1 4 om line 1187 — (L. 1187) Ñ1 D2 3 प्रादुरासन्, G3 5 °भूता (for °रासीन्) B D3 D5 बृहती (for °त) V2 पौष्ण , D1 पूष्ण (for पूष°) — (L. 1188) B1 2 त्रिमुक्तानि; T1 G1 M1 4 विष°, G3 विवि° (for त्रिभ°) T1 पर्वत (for सर्वश). — (L 1189) K3 Dn2 D1 विशीर्यन्ते, G1 2 व्यराजन्त (for व्यशीर्यन्त) — (L. 1190) B D3 D5 शराणा, G3 4 शीतानां (for छिन्नाना) Dn अर्क- (for कङ्क-) T1 छिन्न कनकवास साम् (for °) — (L 1191) K1 Ñ1 V2 B3 D2 3 चावृतं; K3–4 V1 D3 D1 4 च वृतं; Dn आवृतं (for सं°) V1 2 व्रजै (for व्रजै) Bom Poona eds G(ed) खमासीच्चावृतं रणे (for °) — (L. 1192) B T1 2 G1 3 M1 4 स्वा(B1, 2 स्व)च्छादयद्, D3 [अ]धो पूर°, D4 प्राहारयद् (for प्रापूर°)

ततो व्यसृजदुग्राणि शरजालानि दानवः ।
अमर्षी बलवान्क्रुद्धो दिधक्षन्निव पावकः ॥
पूष्णस्त्वाजौ ध्वजं चैव पताकां धनुरेव च ।
रश्मीन्योक्त्राणि चाश्वानां हयग्रीवो रणेऽच्छिनत् ॥
अथास्याश्वान्पुनर्हत्वा चतुर्भिः सायकोत्तमैः ।
सारथिं स महातेजा रथोपस्थादपातयत् ॥
कृतस्तु विरथः पूषा हयग्रीवेण संयुगे ।
पूषा तस्य रथाभ्याशात्स ययौ तेन वै जितः ॥
तत्राद्भुतमितो भूयो युद्धं वर्तत दारुणम् ।
कृतप्रतिकृतं घोरं शम्बरस्य भगस्य च ॥
सप्तकिष्कुपरीणाहं द्वादशारत्निकार्मुकम् ।
वासवाशनिनिर्घोषं दृढज्यं भारसाधनम् ॥

विक्षिपन्नक्षसद्रूपाण्यसृजत्सायकान्बहून् ।
क्रोधसंरक्तनयनः शम्बरः सर्वयोगवित् ॥
तेन वित्रास्यमानानि देवसैन्यानि सर्वशः ।
समकम्पन्त भीतानि सिन्धोरिव महोर्मयः ॥
समापतन्तं संप्रेक्ष्य विरूपाक्षं विभीषणम् ।
भगः प्रस्फुरमाणौष्ठस्त्वरमाणो न्यवारयत् ॥
ततो भगो महेष्वासो दिव्यं विस्फारयन्धनुः ।
अवाकिरद्दैत्यगणाञ्शरजालेन छादयन् ॥
तमभ्ययाद्भगो दैत्यं तूर्णमसन्तमन्तिकात् ।
मातङ्गमिव मातङ्गो वृषः प्रतिवृषं यथा ॥
तौ प्रगृह्य महावेगौ धनुषी भारसाधने ।
प्राच्छादयेतामन्योन्यं नक्षमाणौ रणे शरैः ॥

— (L. 1193) K4 D1 3 G2 4 M3 अक्ष, T1 इषु, G1 3 ईषा (for अर्क) — V2 om line 1194 — (L. 1194) D31 दुर्गाणि, D3 अस्त्राणि (for उग्राणि) B3 3 T1 2 G1 2-5 M2 4 वर्षाणि (for जालानि) — (L. 1195) K4 Dn D1 3 अमर्षाद् (for °र्षी) K3 अमर्षी बलवत्क्रुद्धो (for °) — (L. 1196) D5 तूणध्वजौ ध्वज चैव (for °) D2 G1 4 3 पताका, D4 पत्रिणो (for पताकां) — (L. 1198) B1 D5 रथाश्वांश्च, T1 2 G1 4 5 अथ चाश्वान् (for अथास्या°) K3 4 अथाश्वान्पु नर्हत्वा च, K1 D5 °श्वान्पुनराहत्य, B3 तथाश्वांश्च पुनर्भित्वा, G3 अथ चाश्वान्रणे हत्वा (for °) T1 3 G1 3-5 M3 4 चतुर्भि सायकैर्वरैर् (for °) — In Ñ3, lines 1200-1263 are lost on a missing folio — (L. 1200) D31 शूरो (for पूषा) — (L. 1201) Ñ2 V1 3 D4 D5 पूषा शक्ररथाभ्याशा (for °) D31 D3 प्रययौ (for स ययौ) — B1 3 T1 2 G1 3-5 M3 4 subst for line 1201 K2 3 D4 ins after line 1200 D4 D5 after line 1201

65** गतः शक्ररथाभ्याशं मुक्तो मृत्युमुखादिव ।
[T1 3 G1 3-5 M3 4 मुक्तो मृत्योरिवाननात् (for °)]

— After the above, T1 3 G1 3-5 M3 4 ins an addl colophon [Sub parvan T2 G1 3 M1 4 वामन प्रादुर्भावः — Adhy name G1 हयग्रीवपूषयुद्धम् — Adhy no T1 304, G1 300; G2 3 306; M3 4 16]

— Before line 1202, T1 2 G1 3-5 M3 4 ins वैशंपायन: — (L. 1203) B Dn D1 इदं भूयो, D3 इदं युद्ध; T1 2 G1 3-5 M3 4 अथो युद्धं (for इतो भूयो) K3 Ñ2 V1 3 D5 तथाद्भुतमथ (K3 °तमं, Ñ2 °मथ) युद्धं (for °) B D3 आसीत्तु (for वर्तत) T1 G2 4 M3 भूयोऽवर्तत तेजसा, T2 G1 4 भूयोऽभूद्धरितेजसा, M3 भूयोऽवर्तत तेजसो (for °)

— After line 1202, K3 ins an addl colophon mentioning sub-parvan वामनम्

— Before line 1203, K3 ins वैशंपायन: — (L. 1203) कृतैर्घोरैः (for कृतं घोरं) — (L. 1204) T1 G1 4 3 M3 4 व्यक्त (for सप्त°) D3 °परीमाणं (for °णाहं). T1 सप्तकीलयुतं चैव (for °) — (L. 1205) K3-4 Ñ1 V1 3 D1-4 M4 चाप (K3 D4 बाणं) वज्रनिर्घोष (for °) — (L. 1206) K4 चिक्षिपन् (for वि°) K3 3 विक्षिपन्वज्रसंकाशं, Ñ2 B G2 4 M3 क्षर्यन्रथाक्षसदृशान्। D3 विक्षिप्तवज्रसं°; T3 G1 4 M4 कर्षन्नथाक्षस° (for °) — (L. 1207) G1 4 °रक्तान्त°, M3 4 °रक्ताक्ष (for °संरक्त) K3 4 दान्त (for सर्व) — (L. 1209) Ñ2 G3 भीमानि, D3 मूलानि (for भी°), V1 3 समकम्पन्त भीमानि (for °) — (L. 1210) D3 च दारुणम् (for विभीषणम्) T3 विरूपाक्षनिभेक्षणम् (for °) — (L. 1211) T3 G2 4 M3 4 भगः प्रस्फुरमाणः स (M3 °स्तु), G1 4 भगः सत्वरमाणः स (for °) K2 3 4 V1 3 B1 Dn D1 D1-4 न्यवारयत्, B1 न्यवार°; M3 4 न्यवार° (for न्यवार°) T1 3 G1 3-5 स्फुरदोष्ठो न्यवारयत् (for °) — K3 om lines 1213-1214 — (L. 1213) B T1 3 G1 3-5 M3 4 का (T3 G1 4 प्र) [illegible] सर्वा (for °) D31 दारयन् (for द्राव°). B1 विक्षेप च निनादयन्, B3 3 ज्याविक्षेपेण नादयन्; T1 3 G1 3 4 M3 4 ज्याक्षेपेण नि (G1 4 M3 4 वि) नादयन् (for °) — (L. 1214) Ñ2 V1 3 B Dn3 D3 D5 3 अभ्ययाद् (for °याद्) D1 भगो दैत्य (for भगो दैत्यं) D3 तमभ्यगाद्भगो दैत्यम्, T3 G2 4 M3 तदोऽभ्ययाद्भगो दैत्यम् (for °) V1 3 D4 आयान्तम् (for असन्तम्) T1 तूर्णमभ्यागतो रणे (for °). — (L. 1216) K2 3 D3 3 वि (for प्र) Ñ2 महाभागौ (for °वेगौ) B3 M3 4 धनुषी भीमनिःस्वने (for °) — (L.

तयोः सुतुमुलं युद्धमासीद्घोरं महारणे ।
भगशम्बरयोर्भीममप्रमेयं महात्मनो. ॥
अथ पूर्णायतोत्सृष्टैः शरैः सनतपर्वभिः ।
व्यदारयेतामन्योन्य कार्ष्णे निर्भिद्य वर्मणी ॥
तौ तु विक्षतसर्वाङ्गौ रुधिरेण समुक्षितौ ।
तक्षमाणौ शितैर्बाणैर्नान्वीक्षितुमशक्नुताम् ॥
अथ विव्याध समरे त्वरमाणोऽसुरो भगम् ।
नाराचैः क्रोधताम्राक्षः कालान्तकयमोपमः ॥
गरुत्मानिव चाकाशे पोथयानो महोरगान् ।
नाराचा न्यपतन्देहे तूर्णं शम्बरचोदिताः ॥
तानन्तरिक्षे नाराचान्भगश्चिच्छेद पत्रिणा ।
ज्वलन्तमचलप्रख्यं वैश्वानरसमप्रभान् ॥
ततो भग चतु पष्ट्या विव्याधासुरसत्तमः ।
शिलीमुखैर्महावेगैर्जाम्बूनदविभूषितैः ॥
तदा तत्सुचिरं काल युद्ध सममिवाभवत् ।
शम्बरस्य च मायाभिर्नादृश्यत ततोऽम्बरम् ॥
दोर्भ्यां विक्षिपतश्चापं रथं विष्टभ्य तिष्ठतः ।
श्रूयते धनुषः शब्दो विस्फूर्जितमिवाशनेः ॥
स भगस्य हयान्हत्वा छित्त्वा च ध्वजमाहवे ।
अभ्यवर्षच्छरैरेन पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥
न तस्यासीदनिर्भिन्न गात्रे द्व्यङ्गुलमन्तरम् ।
भगदेवस्य दैत्येन शम्बरेणास्त्रघातिना ॥

1217) D_{3} प्रच्छादयन्ताव् (for °येताम्) D_{3} प्रच्छादयन्त स्वन्योन्यं, D_{3} प्राच्छादयेतां स्व° (for °) B Dn D_{3} महेषुभि° (for रणे शरै) T_{1} क्षिपन्तौ तौ महेषुभि ; T_{2} G_{1} ततक्षाते महेषुभि ; G_{3-5} $M_{3,4}$ सत(M_{4} तौ त)क्षन्तौ महेषुभि (for °) — (L. 1218) T_{2} $G_{1,4,5}$ M_{4} सुदारुणम् (for महारणे) — (L. 1219) युद्धम् (for भीमम्) D_{3} महारणे (for °त्मनो) — (L 1221) G_{3} om lines 1221°–1224° V_{1} B_{3} $G_{1,4,5}$ M_{3} कास्ये (for कार्ष्णे) D_{3} D_{5} कार्ष्णे निर्भिद्य चर्मणी, T_{1} विनिर्भिद्य च वर्मणी (for °) — (L. 1222) $K_{1,2}$ V_{1} B_{1} $D_{3,4,5}$ G_{5} निकृत (*for* विक्षत) D_{3} तौ शरै कृत्तसर्वाङ्गौ (for °) $\tilde{N}_{3}$ $V_{1,2}$ समन्वितौ, T_{1} परिप्लुतौ (*for* समुक्षितौ) *B* D_{3} *T_{2} $G_{1,4,5}$ $M_{3,4}$* शोणितौघ परिप्लुतौ (for °) — After line 1122, K_{3} $\tilde{N}_{2}$ B Dn D_{3} (*marg*) *$T_{1,2}$ $G_{1,4,6}$ $M_{3,4}$* ins

66** संप्रेक्षमाणौ रथिनावुभौ परमदुर्मदौ ।
[B_{1} -दारुणौ, $M_{3,4}$ दुर्दभौ (for दुर्मदौ)]

— $T_{1,2}$ $G_{1,4,5}$ $M_{3,4}$ *om* line 1223 — (L 1225) ततो विव्याध ताम्राक्ष (for °) — (L. 1226) T_{2} $G_{1,4,5}$ $M_{3,4}$ *गरुत्मन्त इवाकाशे (for °)* *Dn D_{3} G_{3} M_{1}* महोरगम् (*for* °रगान्) D_{1} T_{2} $G_{1,4,5}$ M_{3} प्रार्थयन्तो महोरगम् (for °) — (L. 1227) *$K_{2,4}$ $V_{1,2}$ D_{3} $D_{1,2}$* नाराचो न्य(*D_{3}* °चो ऽन्य)पतद्देहे (for °) T_{1} G_{3} पूर्ण (for तूर्णं) $K_{1,2}$ $D_{3,4}$ -नोदिता ; *D_{5}* -चोधित (*for* -चोदिता) — (*L 1228*) K_{4} $\tilde{N}_{2}$ $V_{1,2}$ Dn D_{3} $D_{1,2,3}$ T_{1} G_{3} तमन्तरीक्षे नाराच, $B_{1,2}$ T_{2} $G_{4,5}$ $M_{3,4}$ अप्राप्तानन्तरीक्षे तान् (G_{5} °क्षस्थान्), G_{1} अप्राप्ते अन्तरिक्षे तान् (for °) $\tilde{N}_{2}$ B $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ $M_{3,4}$ पत्रिभि (for °णा) — (L. 1229) *Bom* Poona eds G(ed) प्रेख्यं (fos -प्रख्यं) B ज्वलितान्सुमहावेगान्, D_{3} ज्वलितानलप्रख्यान्, T_{1} G_{3} ज्वलनार्कसमप्रख्य ; T_{2} $G_{1,4,5}$ $M_{3,4}$ ज्वलितास्यैर्महावेगैर् (for °) B दिवाकर (for वैश्वानर) K_{1} $\tilde{N}_{2}$ $V_{1,2}$ Dn D_{3} $D_{1,2,4,5}$ T_{1} G_{3} -समप्रभम्, D_{3} °प्रभ (for °प्रभान्) T_{2} $G_{1,4,5}$ $M_{3,4}$ दिवाकरसमप्रभैः (for °) — (L 1230) $K_{1,2}$ D_{4} पुन पष्ट्या (for चतु पष्ट्या) $B_{1,2}$ G_{5} सत्तमम् (for °म) — (L 1231) D_{3} -परिष्कृतै (for विभूषितैः) — For line 1231, B $T_{1,2}$ $G_{1,3-5}$ $M_{3,4}$ subst

67** सायकानां सुतीक्ष्णानां सुमुखाना सुवेगिनाम् ।

— (L 1232) $\tilde{N}_{2}$ $V_{1,2}$ B D_{3} तयोस्तु, T_{1} G_{3} तथा तत् ; T_{2} $G_{1,4,5}$ $M_{3,4}$ तत्रासीन् (for तदा तत्) G_{3} नवम् (for समम्) — (L. 1233) D_{3} शरैश्छन्न (for च मायाभिर्) $K_{1,4}$ $\tilde{N}_{2}$ $V_{1,2}$ $B_{1,2}$ Dn D_{3} D_{1} ततोऽन्तरम्, T_{1} G_{3} M_{3} तदान्तरम्, T_{2} महासुर, $G_{1,4}$ तदासुर (for ततोऽम्बरम्) — (L. 1234) $K_{1,2}$ D_{4} दिक्षु, T_{2} $M_{3,4}$ मुहुर् (for दोर्भ्यां) T_{1} $G_{1,3,4}$ मुहुर्विकर्षतश्चापं, G_{5} मुहुर्विकर्षयेश्चाप (for °) $K_{3,4}$ $\tilde{N}_{2}$ $V_{1,2}$ B_{3} D_{3} $D_{1,2,3}$ रथे, Bom Poona eds G(ed) रणे (for रथ) — (L 1235) T_{2} $G_{1,4}$ M_{3} घोषो (for शब्दो) G_{5} श्रूयन्ते धनुषो घोषा (for °) — (L 1236) Bom Poona eds G(ed.) सारथिं च महाहवे (for °). — (L. 1237) $\tilde{N}_{2}$ Dn शरौघेन, B T_{2} $G_{1,3-5}$ $M_{3,4}$ शरै दैत्य (for शरैरेन) K_{3} वीर्यवान् (for वृष्टिमान्) — (L. 1238) D_{3} [ए]तस्य (for तस्य) D_{1} तस्यासीदपि निर्भिन्नं (for °) V_{3} व्यङ्गुलम् ; D_{3} व्यङ्गु° (for द्व्यङ्गु°) D_{3} गात्रे ह्यङ्गुलमन्तरे, G_{5} श्रोत्रे द्व्यङ्गुलमन्तरे (for °) — (L 1239) N_{2} $V_{1,2}$ B_{2} [मा]त्रु (for [श]त्रु) — For line 1239, $B_{1,3}$ T_{2} $G_{1,4,5}$ $M_{3,4}$ subst D_{3} ins after line 1238

68** भगादित्यस्य देवस्य शम्बरास्त्रेण धीमत ।
[$B_{1,3}$ योधिना (for धीमत°)]

— (L 1240) T_{1} सोऽद्भुत, Bom ed घोद्यतं (for चाद्भुतं)

दैत्यस्य चाद्भुतं दिव्यमस्त्रमस्त्रेण वारयन् ।
मायायुद्धेन मायावी शम्बरस्तमयोधयत् ।
अथ प्रयच्छद्वरं दैत्यो मायाभिर्ज्ञापयेन च ॥
सहस्रमायो द्युतिमान्देवसेनां निषूदयन् ।
अदृश्यत शरैश्छन्नः शम्बरः शतधा रणे ॥
अदृश्यस्तनितो भूमौ गतचेता इवासुरः ।
अथ स्म दृश्यते भूयः शतधा शैलसंनिभः ॥
दिशागजेन्द्रमारूढो दृश्यते स्म पुनर्बली ।
प्रादेशमात्रश्च पुनर्भूत्वा भवति शैलवत् ।
महामेघ इव भीमोऽरिर्वर्षगर्भं च सोऽभवत् ।
पुनः कृत्वा विरूपाणि चिह्नानि च भयंकरः ।
सर्वां नाशयते सेनां देवानां भीमदर्शनः ॥
ततः सोऽन्यं नवं देहं कृत्वा संयुगे पुनः ।
गच्छत्सूर्यगतिं घोरो दिशः शब्देन पूरयन् ।
नभस्तलगतश्चापि वर्षते वासवो यथा ।
संवर्तकाम्बुदमयः पूरयन्पृथिवीतलम् ॥
संवर्तकोऽनलश्चैव भूत्वा भीमपराक्रमः ।
शतपर्वा शतशिरो ददाह च पुनः सुरान् ॥
मुहूर्ताच्च महानीलः स्वर्णापीनः शतोदरः ।
अदृश्यत दिवं गत्वा स्वपक्ष इवाचलः ॥

येऽन्ये दैत्याश्च साध्याश्च ये च विश्वे च देवताः ।
क्षिपन्त्यस्त्राणि दिव्यानि तानि सोऽग्रसतासुरः ॥
युध्यमानश्च समरे सरथः सोऽसुरोत्तमः ।
गन्धर्वनगराकारस्तत्रैवान्तरधीयत ॥
ते भीताः समुदैक्षन्त त्रिदशा भीमविक्रमम् ।
सहस्रमायं समरे शम्बरं चित्रयोधिनम् ॥
स भग्नो भयसंत्रस्तो दानवेन्द्रस्य संयुगे ।
रथं त्यक्त्वा महाभागो महेन्द्रं शरणं गत ॥
पराजित्य तु तं देवं दानवेन्द्रः प्रतापवान् ।
गतो यत्र महातेजा जातवेदा महाप्रभ ॥
स वह्निर्वाग्भिरुग्राभिः क्रुद्धस्तर्जयते बली ।
भवान्मेध हि ते मृत्युरित्युक्त्वान्तरधीयत ॥
एतस्मिन्नन्तरे चैव ब्राह्मणेन्द्रो महाबलः ।
जघान सोमः शीतांशुर्दानवानां चमूं रणे ॥

कैलासशिखराकारो द्युतिमद्भिर्गणैर्वृतः ।
अवधीद्दानवान्दृप्तान्दण्डपाणिरिवान्तकः ॥
पोथयन्रथवृन्दानि वाजिवृन्दानि चाभिभूः ।
दैत्येषु व्यचरच्छ्रीमान्युगान्ते कालवच्छशी ॥
स कर्षन्रथजालानि ऊरुवेगेन चन्द्रमाः ।
ददाह दानवान्सर्वान्दावाग्निरिव चोदितः ॥
मृद्नन्रथेभ्यो रथिनो गजेभ्यो गजयोधिनः ।
सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यो भूमौ चापि पदातिनः ॥
शीतेन व्यधमत्सर्वान्वायुर्वृक्षानिवौजसा ।
चन्द्रमाः सुमहातेजा दानवाना महाचमूम् ॥
तदस्त्रममरस्तस्य प्रदिग्धं शत्रुशोणितैः ।
पिनाकमिव रुद्रस्य क्रुद्धस्याभिघ्नतः पशून् ।
युगान्तकोपमः श्रीमान्दैत्येषु व्यचरद्बली ॥
आरार्यं महती सेना प्रद्रवन्ती पुनः पुनः ।

Ñ2 इदं रुष्वा, V3 दिव बध्वा (for दिवं सत्स्वा) B T1 G1 4 5 M3 4 कैलास इव पर्वत (for ⁴) — (L. 1260) K1 D3 देवाद्य (for दैत्याद्य) — (L. 1261) K1 2 D4 क्षिपन्तो (for °न्ति) B1 3 तान्यमौ ग्रसतेऽसुर, T1 तान्यग्रसत्ततोऽसुर; G1 4 5 M2 4 तान्यग्रसत सोऽसुर (for ⁴) — D3 om line 1262 — (L. 1262) D2 (marg) स रथेशो (for सरथ सो) — Ñ1 resumes from line 1264 — (L. 1264) T2 G4 M4 घोर (for भीम) K Ñ1 D1 2 4 5 G3 विक्रमा (for °मम्) — (L. 1266) B T1 2 G1 3 4 M2 4 भग्नोऽपि (for स भग्नो) G3 भग्नोऽपि भयविग्रस्तो (for °) Dn D3 दानवेन्द्रेण (for °न्द्रस्य) — (L. 1268) T2 G3–5 M3 मत्त (for तु तं) — (L. 1270) K6 स च तं, Ñ3 सदा त; D3 स चाग्निर् (for स वह्निर्) K4 तु तर्जते (for तर्जयते) B1 2 T1 G2 M3 4 क्रुद्धस्तर्जयतामहृत; T2 G1 4 क्रोधात्तर्जयतासहृत, C3 क्रुद्धो ऽतर्जत सोऽसहृत (for ⁶) — (L. 1271) स (for [ए]व) D3 भयस्युपहितो सुरपुर (for °) K2 V2 तत्रैवान्तरधीयत; B इत्युक्त्वान्तर्दधे च स (B3 पुन) (for ⁶) — Before line 1272, some Mss ins वैशंपायन उवाच — (L. 1272) Bom Poona eds. G(ed) भूत्वा (for चैव) T1 2 G1 3–5 M2 4 तस्मिन्नेव तु समये (for °) K6 ब्राह्मणेभ्यो महाबली (for ⁶) — (L. 1273) Ñ3 Dn G4 जगाम (for जघान) B3 D3 शीतांशुर (for °क्षो) T1 भस्मदानवसत्तम; T2 G1 3 5 M1 4 दानवान्स तमोनुद (for ⁴) — (L. 1274) T1 G3 5 शिखराकारैर् (for °रो) B G3 महैर्; G4 सुरैर्, M2 4 स सैर् (for गणैर्) — (L. 1275) K1 Ñ1 B1 G3 दृप्ता, V2 दीप्तान्; B1 3 G1 दीप्तो; T1 G4 5 M2 4 दृप्तो (for दृप्तान्)

— (L. 1276) D3 पातयन् (for पोथ°) K Ñ1 B2 Dn D3 D1 4 5 चा विभु, Ñ2 V3 वै प्रभु, V1 वै प्रभो; B1. 3 वै विभु (for चाभिभू) D3 गजयूथानि चाभिभू (for ⁴) — K2 om line 1277 — (L. 1277) Ñ1 2 B2 3 Dn D1 T2 G1 3 M4 विचारम् (for व्यचरच्) T1 G3 भूमौ (for श्रीमान्) B1 दैत्ये च विचरञ्छ्रीमान् (for °) B2 3 बली (for शशी) — (L. 1278) K1 सोऽकर्षत (hypermetric); K2 4 Ñ1 V1 3 D3 D1 2 5 सोऽकर्षद्; Dn सकर्षद्, T2 G1 4 स मृद्नन् (for स कर्षन्) B1 3 वृन्दानि (for -जालानि) K3 बलाद्रणे महातेजा, B3 संकर्षन्रथवृन्दानि, Bom. Poona eds G(ed) सोऽमर्षाद्रथजालानि (for °) D1 क्रतु; D3 युद्ध T1 ब्रह्म (for ऊरु) D3 रथावेगेन चन्द्रमा (for ⁴) — (L. 1279) Dn3 दानवाग्निरिवोद्धित, T2 G1 3–5 M2 4 वनान्यग्निरिवोत्थित (for ⁴) — (L. 1280) T2 गृह्णन् (for मृद्नन्) — (L. 1281) G3 -वृन्देभ्यो (for पृष्ठेभ्यो) K4 सादिनोऽश्वांश्च पृष्ठेभ्यो (for °) T1 भुवि चैव पदातय; T2 G1 3–5 M2 4 पदातींश्च महीतले (for ⁶) — (L. 1282) B T1 2 G3–5 M2 4 हिमेन (for शीतेन) D3 व्यधयन् (for व्यधमद्) — (L. 1284) K1 3 D4 5 तदा चास्त्रममूतस्य (for °) K4 मद्रूद शत्रुशोणितम् (for ⁵) — (L. 1285) K3 D4 नि- (for [अ]भि) — T2 G1 4 5 M2 4 om line 1286 — (L. 1286) Ñ3 V1 D3 G3 युगान्ताकोपम श्रीमान्; D2 3 °न्तको पम श्रीमान् (for °) K1 3 सोऽचरद् (for व्यच°). T1 G3 भुवि (for बली) — (L. 1287) K3 4 Ñ3 B3 Dn D1. 2 प्राद्रवन्ती; Ñ1 B1 T1 G3 द्रावयन्ती (T1 °न्ती), B3 प्रधावन्ती T2 C1 4 5 M2 4 दारयन्त (for प्रद्रवन्ती) — (L. 1288)

चन्द्रं मृत्युमिवायान्तं दृष्ट्वा योधा विसिस्मियुः ॥
यतो यतः प्रक्षिपति शिशिरास्त्रं तमोनुदः ।
ततस्ततो व्यशीर्यन्त दैत्यसैन्यानि संयुगे ॥
व्यदारयत सैन्यानि स्वबलेनाभिसंवृतः ।
ग्रसमानमनीकानि व्यादितास्यमिवान्तकम् ॥
तं तथा भीमकर्माणं गृहीतास्त्रं महाहवे ।
दृष्ट्वा शशाङ्कमायान्तं दैत्यानां चन्द्रभास्करौ ॥
तालमात्राणि चापानि कर्षमाणौ महाबलौ ।
छादयेतां शरैश्चन्द्रं वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ॥
अथ विस्फार्यमाणानां कार्मुकाणां सुरासुरे ।
अभवत्सुमहाशब्दो दिशः संनादयन्निव ॥
विनदद्भिर्महानागैर्हेषमाणैश्च वाजिभिः ।
भेरीशङ्खनिनादैश्च तुमुलः सर्वतोऽभवत् ॥
युयुत्सवस्ते संरब्धा जयगृद्धा यशस्विनः ।
अन्योन्यमभिगर्जन्तो गोष्ठेष्विव महावृषाः ॥
शिरसा पात्यमानाना समरे निशितैः शरैः ।
अश्मवृष्टिरिवाकाशे ह्यभवत्सेनयोस्तयोः ॥
कुण्डलोष्णीषधारीणी जातरूपस्रजासि च ।
पतितानि स्म दृश्यन्ते शिरासि रणमूर्धनि ॥
विशिखोन्मथितैर्गात्रैर्बाहुभिश्च सकार्मुकैः ।
सहस्ताभरणैश्चान्यैर्विच्छिन्नैः रुधिरैः करैः ॥
कवचैरावृतैर्गात्रैरूरुभिश्चन्दनोक्षितैः ।
मुखैश्च चन्द्रसकाशैस्तप्तकुण्डलभूषणैः ॥
गजवाजिमनुष्याणां सर्वगात्रैः समन्ततः ।
आसीत्सर्वा समाकीर्णा मुहूर्तेन वसुंधरा ॥
चापमेघाश्च विपुलाः शस्त्रविद्युत्प्रकाशिनः ।
वाहनाना च निर्घोषः स्तनयित्नुसमोऽभवत् ॥
स सप्रहारस्तुमुलः कटुकः शोणितोदकः ।

K₈ दैत्या (for योधा) T₂ G₁ ₃ ₅ M₂ ₄ सर्वेषां विस्म
योऽभवत् (for ⁸) — (L. 1289) K₂ तोय (for यत॰)
T₁ ₃ G₃ M₂ ₄ प्रेक्षते स्म, G₁ ₄ प्रेक्षतेऽस्मिन्, G₅ प्रेक्षते स्व
(for प्रक्षिपति) — (L. 1290) तोयैर्, G(ed) तात (for
ततो) Ñ₁ T₁ ऽव्यद्रवन्त, B₁ ₃ व्यद्रवन्त, T₂ G₁ ₃ ₄
व्यदीर्यन्त (for व्यशी॰) T₂ G₁ ₄ ₅ M₂ ₄ सर्व (for दैत्य)
B₁ ₃ T₁ G₂ सर्वशः (for संयुगे) — (L. 1291) Ñ₂ व्यद्रार
यस्स सैन्यानि, D₂ ₃ T₁ ₂ G₁ ₃ ₅ M₂ ₄ विदारयन्त सै॰,
D₄ राजतेऽसौ तदा सोमो (for ॰) Dn [अ]पि सहत॰, D₃ ₅
[अ]भिसंवृतम्, T₃ G₁ ₄ ₅ M₃ ₄ [अ]पराजित (M₂ ₄ ॰तम्)
(for [अ]भिसंवृत) — (L. 1292) B₁ ₃ T₁ G₂ ₅ M₁
प्रसन्तमरिसैन्यानि, T₃ G₁ ₄ M₄ प्रसन्त चारिसेनांसि (for ॰)
D₂ व्यात्तास्यमिव चान्तकम् (for ⁸) — (L. 1293) G₅ महा
रणे (for ॰हवे) — (L. 1294) Ñ₁ T₃ G₃ दैत्यार्भं (for ॰ना)
— (L. 1295) T₃ G₁ ₃ ₅ M₃ ₄ तालमात्रे महाचा(T₃ G₁ ₃
वदा चा)पे (for ॰) T₃ G₁ ₃₋₅ M₂ ₄ विकर्षन्तौ (for कर्ष-
माणौ). — (L. 1296) T₁ G₁ ₃ दातयेतां (for छाद॰) G₂ ₅
विश्रं (for चन्द्रं) — (L. 1297) V₁ महासुरे (for सुरा॰)
— (L. 1298) T₁ ₃ G₁ ₃ ₅ M₂ ₄ अभवत्तुमुलः शब्द (for
॰) K₁ ₃ दिवं (for दिशः) D₂ संनादयन् (for संनाद॰) B₂
T₂ व्योम(T₁ ॰मा)स्वकमकावह (sic), T₂ G₁ ₃₋₅ M₂
सोऽरपृशद्गगनं महत् (for ⁸) — (L. 1299) T₃ G₁ ₃₋₅
M₂ ₄ नदद्भिश्च (for विनदद्भिर्) — (L. 1300) D₁ स्वन
(for -शङ्ख) B₁, ₃ D₃ T₂ G₁ ₃ ₄ M₂ ₄ -स्वनैश्च (for
विनादैश्च) Ñ₁ B₁ ₃ वाद्यमानैर्(Ñ₁ ॰नैर् न)मर्दले, T₂ G₁ ₃
M₃ ₄ तुमुलं समपद्यत (for ⁸) — (L. 1301) B T₁ ₃
G₁ ₃₋₅ M₃ ₄ सक्रुद्धा (for संरब्धा) T₃ G₂ ₃₋₅ M₃ ₄
जयकामा मनी(G₃ M₄ ॰ही)षिण (for ⁸) — (L. 1302)
K₄ महागजा, Ñ₁ महर्षभा, D₂ महावृषौ (for ॰वृषा).
— (L. 1303) K₃ D₂ शिरासि पात्यमानानि (for ॰)
— (L 1304) T₂ G₁ [अ]प्रकारम्, G₂ ₅ M₂ ₄ ॰शाद् (for
॰शे) — (L 1305) T₁ ₂ G₁ ₃₋₅ M₄ -शोभीनि (for
धारीणि) D₆ resumes from स्रजासि च B हेमस्रग्भूषणानि
च; D₃ जातरूपमयानि च, T₂ G₁ ₄ ₅ M₄ हेमस्रग्विवणि चैव
हि (for ⁸) — (L. 1306) D₆ पतन्ति स्म प्रदृश्यन्ते, T₃
G₂ ₃₋₅ M₂ पतितान्यप्यदृश्यन्त (for ॰) — (L. 1307)
K₂ ₄ D₆ विशेषान्मथितैर्गात्रै, T₁ G₂ M₄ विशिखैर्म॰ (for ॰).
— (L. 1308) G₄ सभिन्नै (for विच्छिन्नै) D₂ रुधिरै (for
रुचिरै) B वि(B₂ प्र)च्छिन्नै रुधिरोक्षितैः, G₁ संभिन्नैः रुचिरै
शरैः (for ⁸) — (L. 1309) V₁ D ₙ₁ D₂ D₂ T₁
उरोभिश्च (for ऊरु॰) B₁ Cal ed उरुभिश्चापि भास्वरैः; B₂
T₂ G₁ ₃ ₄ M₂ ₄ उरु(T₂ M₂ ॰रो)भिर्वलिवाङ्करै (for ⁸)
— (L. 1310) Ñ₁ सदृशैः (for सकाशैस्) Ñ₂ V₁ ₃
D₂ मुखैश्चन्द्रप्रतीकाशैस् (for ॰) K₁, ₂ Ñ₂ V₁, ₃ B₂
D₁₋₆ भूषितैः; T₂ G₁ ₄ ₅ M₂ ₄ धारिभि (for भूषणैः).
K₃ समकाञ्चनमण्डलैः; G₂ मणिकुण्डलभूषितैः (for ⁸) — (L.
1311) V₁ ₃ सहस्राणां T₃ G₁ ₄ पदातीनां (for मनु
ष्याणा) — (L. 1312) K₁ Ñ₂ V₁ ₃ Dn D₃ D₂ समा
स्तीर्णा (for ॰कीर्णा) — (L. 1313) D₁ -घोषाश्च (for
मेघाश्च) T₁ शस्त्रविद्युत्प्रकाशिता (for ⁸) — (L. 1314)

प्रावर्तत सुराणां च दानवानां च संयुगे ॥
तस्मिन्महाहवे रौद्रे तुमुले लोमहर्षणे ।
ववर्षु शरवर्षाणि सरब्धा देवदानवाः ॥
व्यक्रोशन्त गजास्तत्र शरवर्षप्रपीडिताः ।
अश्वाश्च पर्यधावन्त हतारोहा दिशो दश ।
उत्पत्य निपतन्त्यन्ये शरवर्षप्रपीडिताः ॥
देवाना दानवाना च गजाश्वरथिना रणे ।
समरे तत्र शूराणा प्रवराणा तरस्विनाम् ।
धनुर्ज्यातलशब्देन न प्राज्ञायत किंचन ॥
शरशक्तिगदाभिस्ते खड्गैश्चामिततेजसः ।
निर्जघ्नुर्महतीं सेनामन्योन्यस्य परंतपाः ॥
बाहूनामुत्तमाङ्गाना कार्मुकाणां च सयुगे ।
राशयस्तत्र दृश्यन्ते देवदैत्यसमागमे ॥

अश्वानां कुञ्जराणा च रथानां च वरूथिनाम् ।
नान्तं समधिगच्छन्ति निहतानां सुरासुरैः ॥
गदाभिरसिभिः प्रासैर्भल्लैः सनतपर्वभिः ।
योधास्तत्राभ्यहन्यन्त हस्त्यश्वमपि सद्बहु ॥
प्रावर्तत नदी घोरा शोणितौघतरंगिणी ।
तदा मध्येन सैन्याना केशशैवलशाड्वला ॥
हाहाकारो महाशब्दो योधानामभवत्तदा ।
दानवैर्हन्यमानाना त्रिदशाना महारणे ॥
एव तदभवद्युद्धं देवानामसुरैः सह ।
विभीषण महारौद्रं विकृत भीमदर्शनम् ॥
विरोचनस्तु तत्रैव विष्वक्सेनं महाहवे ।
जघान रुधिराभाक्ष साध्य परमधन्विनाम् ॥
समायान्तमभिप्रेक्ष्य विष्वक्सेनः सुरैर्वृतः ।

D5 सर्वेषां (for निर्घोष) D3 स्तनयित्नोरिवाभवत् (for ᵇ) — After line 1316 Ñ2 V3 B Dn D3 G(ed) ins an addl colophon [*Mention of the Epic* B1 — *Mention of Khila* Ñ2 V3 B Dn1 D3 — *Sub-parvan* Ñ2 V3 B1 3 Dn वामनम् D3 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* B3 देवासुरसमाम — *Adhy no* V3 741 ; Dn 240]

— *G5 om lines (hapl) 1317–1327* — *Before line* 1317, some Mss ins वैशंपायन — After line 1317, *D5 ins*

75** स संप्रहारस्तुमुलो भीरूणा भयवर्धन ।

— (L. 1318) T2 G1 4 M2 अवर्षन् (for ववर्षु) V3 Dn D2 3 -ज्वालानि (for -वर्षाणि) K3 दैत्य (for देव) — (L. 1319) K3 5 Ñ2 विक्रोशन्तो B1 3 D2 D3 4 5 6 T3 G2 व्याक्रोशन्त T2 M2 4 निक्रोशंश्च (for व्यक्रोशन्त) Bom Poona eds G(ed) -घात (for वर्ष) — K2 3 D3 om (hapl) lines 1320 1321 — (L. 1321) T3 G1 4 M3 4 -वात (for वर्ष) — (L 1322) Ñ1 योधा शत्रुप्रतापिन , D5 निहतानां तदा रणे (for ᵇ) — (L. 1323) D5 Bom Poona eds G(ed) अन्योन्यमभिधावताम् (for ᵇ) — (L. 1324) Bom Poona eds G(ed.) धनुषां (for °ज्यां) — (L. 1327) T2 G1 4 M2 4 कवचानां (for कार्मुकाणां) — K3 D5 om line 1328 — (L. 1328) B3 राशय समदृश्यन्त (for ᵃ) — (L. 1329) T1 2 G3 5–6 M2 4 हयानां (for अश्वानां) V1 4 रथिनां (for रथाना) G(ed) वसुधराम् (for वरुथिनाम्) — (L. 1330) B1 3 अन्त स्म नाधिगच्छन्ति , T1 2 G1 5–6 M2 4 अन्तरं प्रव(T1 G3 °धि)न (for ᵃ). T3 G1 4 हतानां च (for निहतानां) — (L. 1331) V3 D3 पाशैर् (for प्रासैर्) B1 3 T1 G3 बाणै (for भल्लै) T2 G1 4 M2 4 बाणैश्च नतपर्वभि (for ᵇ) — (L. 1332) Ñ1 D3 T2 G1 4 5 M2 चामितं , D5 सहितं (for अपि तद्) M4 हस्त्यश्वाश्रामितं बहु (for ᵇ) — (L. 1333) G5 M4 महा (for नदी) K4 D1 2 शोणितोर्मि (for °तौघ) — (L. 1334) B1 3 D5 T2 G1 4 5 M2 4 नदी (for तदा) *K3 D1 2 मध्ये तु , Ñ2 V1 3 मध्ये च (for मध्येन) K1 om.* (hapl) lines 1334ᵇ–1336ᵃ T2 G1 4 शैवाल (for -शैवल) — (L. 1335) T2 G1, 4 5 M2 हाहाकृतो महाञ्शब्दो (for ᵃ) — (L. 1336) T2 G1 3 M2 4 महाहवे (for °रणे) — After line 1336 D3 ins

76** अभवत्तुमुल शब्दो मेघानामिव गर्जताम् ।

— Before line 1337, some Mss ins वैशंपायन — (L. 1337) D5 सेवा (for एव) D4 समभवद् ; D6 T1 तदा° (for तद°) D3 T2 G1 4 दानवै (for असुरै) — (L. 1338) T1 विश्रुत (for विकृतं) G3 घोर (for भीम) — After line 1338, T1 2 G1 3–5 M2 4 ins an addl. colophon [*Sub-parvan* T1 2 G1 3 M2 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G1 भगाश्वरयुद्धे चन्द्रपराक्रमा , M2 4 भगपराजय — *Adhy no* T1 305 , G1 301 , G2 3 307 , G4 306 ; M2 4 17]

— Before line 1339 some Mss ins वैशंपायन — (L. 1339) K1 2 B1 3 D4 5 T1 G3 महारणे ; G5 °बलम् (for °हवे) — (L. 1340) Dn रुधिराम्यक्षे , D3 °राक्षाम D4 °राकाङ्क्षी (for °राभाक्ष) Ñ1 T2 G1 4 5 M2 4 समतम् (for धन्विनम्) D5 साध्यं परसमन्वितम् (for ᵇ) — T1 om lines 1341–1347 — (L. 1341)

विष्वक्सेनेन सहिता विरोचनमभिद्रवन् ॥
तेऽसिचर्मगदाशक्तिपरिघप्रासतोमरैः ।
तमेकमभ्यधावन्त सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥
ततः सोऽसिं समुद्यम्य जवमास्थाय दानवः ।
चकर्त रथिनामाजौ शिरांसि च धनूंषि च ॥
रथनागाश्ववृन्देषु बलवानरिसूदनः ।
विरोचनश्चरन्मार्गान्प्रकारानेकविंशतिम् ॥
भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुतं विप्लुतं प्लुतम् ।
सपात समुदीर्णं च दर्शयामास दानवः ॥
केचिद्वरासिना रणे दानवेन महात्मना ।
विनेदुश्छिन्नवर्माणो निपेतुश्च गतासवः ॥
छिन्नपृष्ठा हतारोहा दानवेन महात्मना ।
विद्रुताः स्वान्यनीकानि जग्मुर्द्विरदवारणाः ॥
निपेतुरुर्व्यामाकाशान्निकृत्ता दृढधन्विना ।
त्रिविधास्तोमराश्चापा महामात्रशिरांसि च ।
प्रतीपमाहरन्नागानश्वांश्च दृढविक्रमान् ।
चकर्त रथिनामाजौ शिरांसि च धनूंषि च ॥
आप्लुत्य रथिनः कांश्चिदरामृश्य महाबलः ।
सूतांश्चिच्छेद खड्गेन रथानपि च दानवः ॥
मुहुरुत्पततो दिक्षु धावतश्च यशस्विनः ।
मार्गांश्चरति वै चित्रान्व्यस्मयन्त ततोऽसुराः ॥
निजघान पदा कांश्चिदाक्षिप्यान्यानपोथयत् ।
खड्गेन चान्यांश्चिच्छेद नादेनान्यांश्च भीषयत् ॥
उरुस्तम्भगृहीताश्च प्रपतन्त्यपरे भुवि ।

B3 D5 भित्त्वा छित्त्वा; D4 भित्त्वा वै स; T3 G4 M3-4 छित्त्वा भित्त्वा (for भित्त्वा भित्त्वा) — (L 1371) D3 हतशिष्टा (for °शेषा) G5 महारथा (for रथास्तथा) — (L 1372) K1 D4 स विष्वक्सेनो विधिवत्; K3 सविष्वक्सेनसहिता (for °) K3 अथाद्रवन्; T3 G1.4 M3-4 अयोधयन्, G5 अपोथयन् (for अभिद्रवन्) — K3 om. lines 1373-1374 — (L 1473) Dn D3 हस्ता; D1 हस्त T3 G1-4 M3-4 प्रासैः (for शक्ति) K4 G5 तेऽपि चर्मगदाहस्तैः (G5 °प्रासैः) (for °) Dn2 तमरिं D2 परिघैः, T1 G3 -परशु (for -परिघ) T3 G2 3-5 M3-5 परिघैः शक्तितोमरैः (for b) — (L 1374) T1-2 G1-2.5 M3-4 त (T1 ता)मेवानुप्रधावन्त (T1 G1 °न्त) (for °) K4 Ñ1-2 V1-2 Dn Ds3 D1-3 अकुर्वत, B विनेदिरे D5 व्यकुर्वत (for प्रचक्रिरे) T1 G3 सिंहनादान्विनेदि (G3 °तेनि रे) (for b) — (L 1375) T2 G1-4 M3-4 बलम् (for जवम्) — (L 1376) T3 G1-4 M3-4 रथेषां (for शिरांसि) — (L 1377) D3 कलिलो (for -वृन्देषु) Ñ3 V1 D3 बलवान्रिपुसूदन, T1-2 G1 3-5 M3-4 °नरिमर्दन (for b) — (L 1378) T1-2 G1-5 M3-4 प्रचारान् (for प्रका°) — (L 1379) K4 भ्रान्तविभ्रान्तमाविद्धम् (for a) K3 om lines 1379b–1383b K1 विसृत, B प्रसृत (for विप्लुतं) Ñ2 प्लुतम्, T1 श्रुतम् G3 सृतम् (for प्लुतम्) Ñ1 D5-6 आदत्त वि(Ñ1 प्र)द्रुत द्रुतम्; T2 G1-5 M3-4 आप्लुत प्रसृत स्थिर (G1 °त)म् (for b) — (L 1380) D3 भूम्यन्ते, D5 सयान्ते (for सपातं) K1 D4 समुदाय (for °दीर्णं) T2 G1 संवृत्तं समुदीक्ष च (for a) — (L 1381) K4 घोरासिना, T3 G1-4 एवा° (for वरा°) T1 G1-5 M3-4 निकृत्ता दृढधन्वना (for b) — (L 1382) D3 चित्र-, T2 G1-4 M3-4 भिन्न (for छिन्न-) B1 सवर्माणो (for -व°) G5 विनेदुर्भिन्नवर्माणो (for a) — (L 1383) D5 विनिष्पिष्टा, T1 G3 छिन्नहस्ता; G5 M3-4 भिन्नपृष्ठा (for छिन्न°) Ñ1 गजारोहा, B1 रथा° (for हता°) T3 G1-4 भिन्नपृष्ठ(G1 °सृष्ट)शिरोदेहा (for a). T1-3 G1 3-5 M3-4 यशस्विना (for महात्मना) — (L 1384) K4 Dn D1-2 विप्रद्रुतान्यनीकानि (for a) G3 दाश्च (for वारणा) — (L 1385) K4 निपेतुर्व्यासमाकाशे (for a) D3 निवृत्ता (for निकृत्ता) M3-4 निकृत्ता परमेषुभि (for b) — (L 1386) K1 निकृतास्, K3 Ñ2 V1-3 Dn निकृत्तास्, D3 विकृत्तास् (for त्रिविधास्) T2 G1-4 चाद्रा, G3 घोरा, G5 घातान्, M3 पाता (for चापा) K4 D1-3 निकृ(D2 °कृ)तास्तोमरांश्चापान् (for a) — (L 1387) D5 प्रतीपान् (for °पम्) Ñ3 अवहन् (for आहरन्) D3 प्रतीप स्वचरन्नागा; T3 G1 °पमवहन्नागा, G3-5 M4 प्रतीपमा(G4-5 °म)हरन्नागा (for a) ✻ C3 प्रतीप हस्तियन्तारम् ✻। K4 दृढचक्रमान्, Ñ2 °विक्षतान्; B भृशविक्षितान्; T1 M3 भृशविक्षता (for दृढविक्रमान्) T3 G1 3-5 M4 अश्वांश्च भृशविक्ष(G3 °दु खि)ता (for b) — K3 Ñ2 V3 B om line 1388 — (L. 1389) Ñ2 पराक्रम्य (for °मृश्य) — (L 1390) Ds1 D1 सून (for सूतांश्च) D3 भल्लेन (for खड्गेन) T3 G1-4 M3 ध्वजान् (for रथान्) K4 D5 रथा(K4 °थि)नामपि दानव (for b) — (L 1391) D5 T1 G3 तरस्विन (for यश°) — (L 1392) K2 D4 मार्गान्विचित्रांश्चरतो K3 Ñ3 V2-3 B Dn Ds D3-6 T1-2 G1 3-5 M3-4 मार्गांश्च चरतश्चित्रान् (T2 G1-4 M3 °तस्य) (for a) Ñ3 D3 विस्मयन्तस् (for व्यस्मयन्त) T2 G1 3-5 M3-4 पृथक्सुरा (for ततोऽसुरा) T1 विस्मयन्त पृथक्सुरा (for b) — (L 1393) D3-4 पदातांश्च (for पदा कांश्चिद्) D6 अयोधयत् (for अपोथयत्) D3 परामृष्य

अपरे दैत्यमालोक्य भयात्प्राणानथासृजन् ॥
तस्मिंस्तथा वर्तमाने युद्धे महति दारुणे ।
रथौघवाजिनागानां सुराणां च महाक्षये ॥
कुजम्भो दानवश्रेष्ठो ह्यशमादित्यमाहवे ।
जघानाचलसंकाशो मत्तवारणविक्रमः ॥
देवसेनासहस्राणि सरथानि महाहवे ।
तस्य बाणपथं प्राप्य नाभ्यवर्तन्त सर्वशः ॥
प्रणेदुः सर्वभूतानि बभुः सतिमिरा दिशः ।
देवानामजयः क्रूरः प्रत्यपद्यत दारुणः ॥
अशश्च दानवेन्द्रस्य जघानोत्तमविक्रमः ।
अनीकं दशसाहस्रं कुञ्जराणां तरस्विनाम् ॥
आपतन्तं गजानीकं कुजम्भो वीक्ष्य दानवः ।
गदापाणिरवारोहद्रथोपस्थादरिंदमः ।
अद्रिसारमयीं गुर्वीं प्रगृह्य महतीं गदाम् ।
अभ्यद्रवद्गजानीकं व्यादितास्य इवान्तकः ॥
स गजान्गदया निघ्नन्व्यचरत्समरे बली ।
कुजम्भो दानवश्रेष्ठो गदापाणिर्बलाधिकः ॥
विशीर्णदन्तांश्च बहून्भिन्नकुम्भांश्च वारणान् ।
अकरोद्दानवश्रेष्ठ उद्दिश्योद्दिश्य तान्बली ॥
कुजम्भस्य च येऽमात्या दानवा घोरविक्रमाः ।

महाबल (for ^{b}) — (L 1394) K8 B Ds T2 G1 M3 4 अभीषयत् (B2 M3 °न्), Ñ2 3 V1 3 Dn D1 2 3 5 6 च भीषयन्, T1 अपीडयन्, G3 अपोथ° (for च भीष°) — (L 1395) D4 द्रुतस्तो (for उत्स्तम्भ) K4 ऊरुस्तम्भं गृहीत्वा च (for ^{a}) K4 Dn निपतन्ति, V3 प्रापतन् D1 न्यपतन्, D4 प्रपतश्च (for °तन्ति) — (L 1396) B1 3 T2 G1 3-4 M3 4 चैनम् (for दैत्यम्) T2 G3 4 5 M3 1 समत्यजन् (for अथासृजन्) — (L 1397) B1 3 T2 G1 4 5 M3 1 तस्मिंस्तु वर्तमाने वै (for ^{a}) — (L 1398) K4 4 Ñ2 V3 Dn Ds D1 4 5 6 T1 G3 अश्वानां (for सुराणां) K4 Ñ2 V1 3 D1 3 5 6 महाक्षय (for °क्षये) — After line 1398, K3 ins an addl colophon [*Adhy name* विप्रचित्तिविरोचनसंग्राम — *Adhy no* 28]

While D3 ins after line 1398

79** सुराणां कम्पनननक्रपान्तसदृशो भुवि ॥

— Before line 1399 K3 ins वैशंपायन — (L 1399) B T2 G1 3-5 M3 4 दितिज (for दानव) K3 D1 सोमम्, Ñ1 Dn सोऽशम् D3 ह्यशुम् (for ह्यशम्) D3 स महाश महाहवे (for ^{b}) — After line 1399 K1 2 4 N2 V1 3 B D T2 ins

80** योधयामास समरे नृप प्रतिरूप यथा ।

— K3 om line 1400 — (L 1400) Ñ1 T1 2 G1 3-5 M3 4 विव्याध (for जघान) T1 2 G1 3 5 M3 4 om line 1400^{b} D6 मातङ्ग (for वारण) K1 3 D1 निस्वन (for विक्रम) — After line 1400, Ñ1 B Dn Ds D5 6 T1 2 G1 3-5 M3 4 ins

81** स्फुरद्भिर्निशितैस्तीक्ष्णैः शरैर्बहुभिराशुगैः ।

[T1 2 G1 3 5 M3 5 om line 1^{a} B तीक्ष्ण, D3 वार्द्रैः (for द्रैः) B1 2 T2 G3 4 5 M3 4 आयसैः (for आशुगैः)]

— K3 om line 1401 — (L 1401) T2 G1 सैन्य- (for -सेना) — (L 1402) D4 बाहुपथ (for बाण°) D3 [अ]भ्यवर्तत, D1 न्यवर्तन्त (for [अ]भ्य°) — (L 1403) K1 2 D1 बभूवुस् (for बभु स) — (L 1404) Ñ1 2 V1 3 B Ds D3 T1 2 G1 3 5 M3 4 तत्र (for क्रूर) Ñ1 D1 3 T1 प्रत्यदृश्यत दारुण T2 G1 4 M4 प्रपद्यत सुदा°, G3 5 प्रावर्तत सुदा° (for ^{b}) — K3 om lines 1405^{b}–1407^{b} — (L 1405) G3 अनेक (for अनीक) — (L 1407) K4 om (hapl) lines 1407^{b}–1410^{a} Ñ1 T2 G1 4 5 M3 4 दृश्य, V3 नाम (for वीक्ष्य) — (L 1408) D3 वरारोहान्, D1 गजारोहान् D5 अथारोहान् (for अवारोहद्) T1 2 G1 3 4 M3 4 अवतीर्य महावे(T1 G3 °आ)गो, G5 अवप्लुत्य महावेगो (for ^{a}) K2-4 V3 Ds D1 3 5 6 रथस्थो रथिनां वर (for ^{b}) — (L 1409) T1 G3 अश्म (for अद्रि) G5 दार्वी (for गुर्वी) — T2 G1 4 5 om line 1410 — (L 1410) T1 G3 M3 4 अभ्यधावद् (for °द्रवद्) — (L 1412) K3 वरान्धक, Ñ1 °धिप (for धिक) T2 G1 3-5 M3 4 दण्डपाणिरिवान्तक (for ^{b}) — B3 om lines 1413–1414 — (L 1413) N2 B1 Ds T2 G1 3-5 M3 4 विशीर्णदन्ता (G3 °कुम्भा) बहवो (for ^{a}) Ñ3 D1 Ds2 T2 G1 4 M3 4 तथापरे, D3 च दानव, Bom Poona eds G(ed) च दारणान् (for च वार°) Ds1 T1 G3 5 भिन्न(Ds1 °कु)म्भास्तथापरे (for ^{b}) — B1 T1 2 G1 3 5 M3 4 om line 1414 — (L 1414) K3 तद्बली, Ds दानवी (for तान्बली) K4 D1 2 गदापाणिर्बलाद्बली, D3 उद्दिश्यैतान्बली महान् (for ^{b}) — After line 1414, V1 3 B Ds (n arg) T1 2 G1 3-5 M3 4 ins

82** विशीर्णदन्ता बहवो भिन्नकुम्भास्तथापरे ।
कुजम्भेनार्दिता नागा व्यद्रवन्त दिशो दश ॥

[V3 B1 T1 2 G1 3-5 M3 4 om line 1 — For line 1, V1 subst.

82A** विशीर्णदन्तांश्च बहून्भिन्नकुम्भांश्च वारणान् ।

— (L 2) व्यद्रवन्तो, G1 व्यद्रवन्त (for व्यद्रव °)]

नाराचैर्विविधैस्तीक्ष्णैरपास्य गजयोधिनः ॥
क्षुरैः क्षुरप्रैर्भल्लैश्च पीतैरञ्जलिकैः शितैः ।
चिच्छेद चोत्तमाङ्गानि कुजम्भो दानवोत्तमः ॥
शिरोभिः प्रपतद्भिश्च गगनं प्रत्यपूर्यत ।
अश्मवृष्टिरिवाभाति बाहुभिश्च सहाङ्कुशैः ॥
हृतोत्तमाङ्गाः स्कन्धेषु गजानां गजयोधिनः ।
अदृश्यन्त महाराज ताला विशिरसो यथा ॥
आपतन्तं महानागमशस्त्रासुरसत्तमः ।
जघानैषेपुणा क्रुद्धस्ततः स विमुखोऽभवत् ॥
विगाह्यैवं गजानीकं कुजम्भो दानवोत्तमः ।
विनिघ्नन्प्रवरान्सैन्यान्गदया बलिना वरः ॥
एकप्रहाराभिहतान्कुजम्भेन महागजान् ।
अपश्यन्त सुराः सर्वे पर्वतानिव पातितान् ॥
कुजम्भस्य च मार्गेषु विशीर्णास्ते महागजाः ।
वज्राहता इवेन्द्रेण विशीर्णा इव पर्वताः ॥
अपश्यंस्त्रिदशाः सर्वे मूर्तिमन्तमिवान्तकम् ।
गन्धादेवास्य दीर्यन्ते सिंहस्येवेतरे मृगाः ॥
स बभौ तां गदा बिभ्रत्प्रोक्षितां गजशोणितैः ।
व्यादितास्योऽनदत्क्रुद्धो रौद्ररूपो भयानकः ।
विक्रीडमानो गदया रणमध्ये महासुरः ॥
गोपाल इव दण्डेन कालयन्स महागजान् ।
क्रुद्धं कालमिवाकाशे दण्डमुद्यम्य दानवम् ।
अपश्यन्त सुराः सर्वे कुजम्भं भीमविक्रमम् ॥
हतारोहास्तु तत्रान्ये प्रभिन्ना वारणोत्तमाः ।

— T3 G1, 4, 5 M3, 4 om lines 1415-1420 — (L. 1415) Ñ1 च ये चान्ये; V1 च तेऽमात्या, T1 G3 महामाया (for च येऽमात्या) D5 कुजम्भस्य येऽमात्या (for °) B D2 T1 G2 दर्शना (for विश्रमा) — (L. 1416) B2, 3 विमलैस् (for विविधैस्) K2 रथाश्व, Ñ2 V1, 2 B1, 2 D5 D6, 8 T1 G3 अश्वघ्नन्, B2 D3 अपाम्न (for °स्य) — (L. 1417) K1-3 D1, 6 शरैः, V1 शूरैः (for क्षुरैः) K1 Dn1 D4 T1 G3 पात्रैर्, Ñ1 पीनैर् (for पीतैर्) K4 अक्षुल्कैः (for °रञ्जलिकैः) B2 तथा, D3 प्रहैः (for शितैः) K4 पीनैरञ्जलिकैः शतैः, B1, 3 दात्रैरञ्जलिकैस्तथा (for °) — (L. 1418) K4 दानवाधिप (for °वोत्तम) — (L. 1419) K2 प्रत्यपूरयन्, Ñ1 °दृश्यत, B2, 3 G3 समपूर्यत, Ds2 प्रतिपूर्यते (for प्रत्यपूर्यत) — (L. 1420) Bom Poona eds G(ed) आकाशे (for आभाति) K1 बहुभिश्च महाङ्कुशैः — (L. 1421) K1, 4 Ñ1, 2 V1 B Dn Ds D1, 2 कृत्तोत्तमाङ्गा (for हृतो°) D1, 4 योधिनाम् (for °न) — (L. 1423) Ñ1 T3 G1, 3-5 M3, 4 महावेगम्, Dn D5 °भागम् (for °नागम्) K2 D4 सगाम्य, T2 G1, 4, 5 अशो तु, M3 अंशास्तु, M1 आशो तु (for अंशास्य) — K2 D4 om (hapl) lines 1424-1425 — (L. 1424) B T1 G3 निव्याध (for जघान) T3 G1, 4, 5 M3, 4 विव्याधैकेपुणा गाढ (G5 भागे) (for °) — (L. 1425) V1 [उ]म (for [ए]व) T1 कुजम्भो दानवेश्वर (for °) — (L. 1426) K4 प्रचरन् (for प्रवरान्) V2 D4 सौम्यान् (for सैन्यान्) Ñ2 विनिघ्नन्नागसैन्यानि, B3 D5 D6 T1 °घ्नन्व्यचरत्सै(T1 °स्से)न्ये, T3 G1, 4, 5 M3, 4 °घ्नन्व्यचरत्समरे (for °) B1, 2 T3 G1, 3, 4 M3, 4 गदिना, T1 रथिना (for बलिना) K3 बली (for वर) G5 गदया दानवोत्तम (for °) — (L. 1427) K3 G5 एकप्रहारास्नि(G3 °रनि)हतान् (for °) Ds1 महाज

मान् D1 °गजा (for °गजान्) — (L. 1428) K1 D2, 6 अपश्यन्सुरा सर्वे, T3 G1, 3-5 M3, 4 °श्यन्विदशास्तत्र (G5 M3 °शा सर्वे), K1 पतितान्पर्वतानिव (for °) — K2 T3 G1, 4, 5 M3, 4 om lines 1429-1430 — (L. 1429) D2 मार्गेण (for °षु) K1, 4 D1, 2 कुम्भस्थलेषु मर्मसु (for °) K1, 4 D1, 2 विकीर्णास्; K2 Ñ2 विशी° (for विशी) — (L. 1430) K2 यथेन्द्रस्य, B3 D6 तत्रे(D6 °थे)न्द्रेण, D3 यथे° (for इवे°) G3 कुल (for इव) — (L. 1431) K1, 2 B1, 3 D4 T1 G1, 3-5 M4 अमन्यन्त सुरास्तं च (T3 G1, 4 °स्तत्र) (for °) G3 पर्वतानिव पातितान् (for °) — (L. 1432) Ñ1, 2 Dn D6 G3 [अ]स्य दीर्यन्त; B D6 T1 व्यदीर्यन्त, D2, 3 [अ]स्य दीर्यन्ते (D5 °न्ति) (for [अ]स्य दी°) Bom Poona eds. G(ed) गजास्तथा व्यदीर्यन्त (for °) — (L. 1433) B1, 2 (marg) G5 स ज्यायसीं, B3 Dn2 स ह्यायसीं, T1 वैहायसीं; G3 सोऽप्यायसीं (for स बभौ तां) Ds1 स ह्यायसीं गदां बिभ्रन्, T3 M3, 4 सैक्या(M4 सैंह्या)यसीं गदां बिभ्रन् (for °) B1 G1 M3, 4 उक्षिता (for प्रो°) T2 G1, 5 उक्षिता गजशोणितैः (for °) — (L. 1434) B D5 T2, 3 G1, 3-5 M3, 4 रौद्रं रूपमधारयत् (for °) — After line 1434, K1, 3 Ñ1, 2 B Dn D5 D6 T1 G3 ins

83** यथा हि भगवान्रुद्र प्रजाना संक्षये पुरा ।
[Dn रुद्र (for क्रुद्ध)]

— (L. 1435) K2 V1, 2 D2 विक्रीडमानो, B3 T3 G1, 4, 5 M3 आक्री°, G3 Cal ed प्रक्री° (for विक्री°) D2 बल (for रण) K2 D4 महारण (for °सुर) — Dn1 om line 1436 — (L. 1436) D1 कालयन्सं, D3, 5 चालयन्स (for काल°) T3 G1, 3-5 M3, 4 कालयामास कुञ्जरान् (for °) — (L. 1437) K Ñ1 B Dn Ds D1-5 T1 [अ]काले; Ñ2

48271

ते हन्यमाना गदया बाणैश्च भृशविक्षताः ॥
असहन्तः कुजम्भस्य गदावेग महाहवे ।
स्थान्यनीकानि मृद्गन्तः प्राद्रवन्त महागजाः ॥
महावात इवाभ्राणि विधमन्गदया गजान् ।
अतिष्ठत्समरे दैत्य काल. सवर्तको यथा ॥
ततः सर्वाणि सैन्यानि देवराजस्य शासनात् ।
अभ्यद्रवन्त दितिजान्नदन्तो भैरवान्रवान् ॥
तं बलौघमपर्यन्तं देवाना सुदुरासदम् ।
रथनागाश्वकलिल शङ्खदुन्दुभिनिस्वनम् ॥
आपवन्त सुदुष्पार रजसा सर्वतो वृतम् ।
सैन्यसागरमक्षोभ्य वेलेव मकरालयम् ॥
तदाश्चर्यमपश्यन्त अश्रद्धेयमिवाद्भुतम् ।
उदीर्णा पृतना सर्वा साश्वा सरथकुञ्जराम् ॥
आवार्य समरेऽतिष्ठत्कुजम्भस्तरसा बली ।
सैन्यार्णव देवनाना गिरिर्मेरुरिवाचलः ।
अनीकिनीं कुजम्भस्तु गदया सन्यवारयत् ॥

V1 ₂ [क्षा]यान्त (for [क्षा]काशे) K3 V1 ₃ M2 दानव (for °वम्) —(L 1438) K4 अपश्यन्नसुरा सर्वे (for °) —(L 1439) K2 D2 हस्त्यारोहास (for हता°) V1 ₂ तु तत्रान्यन्, G2 तथा चान्यान् (for तु यत्रान्ये) G5 हस्त्यारोहां स्तथा चान्यान् (for °) Ñ1 दानवे (for प्रभिन्ना) G3 ₃ प्रभिन्नान्वारणोत्तमान् (for ⁸) — T2 G1 ₃₋₅ M2 om lines 1440–1442 K3 om lines 1440 1441 —(L 1440) D2 पीडिता (for विक्षता) K2 ₄ D1 ₄ रणमध्ये महासुरै (for ⁸) — D3 om lines 1441–1442 —(L 1441) T1 M3 ₄ नासहन्त (for असहन्त) —(L 1442) D51 गृह्णन्त , D5 सूदयन्त (for मृद्गन्त) M2 ₄ प्रातिष्ठन्त (for प्राद्रवन्त) —(L 1443) K3 G5 व्यधमद् , B1 T2 G1 ₄ M2 विधम्य , Dn विधूय , T1 प्रविध्य , M4 नियम्य (for विधमन्) — After line 1443, T2 G1 ₃₋₄ M2 ₄ ins

84** अभ्यधावद्गजानीकं व्यादितास्य इवान्तक ।

—(L 1444) K2 Dn D3 T2 G1 ₄ ₅ M2 ₄ तुमुलो , K4 Ñ1 D2 ₅ ₆ G3 तुमुले , D1 तुमुलं (for समरे) — After line 1444, K3 N2 V1 ₃ B Dn D1₋₃ ₅₋₆ T1 ins an addl colophon [*Mention of the Epic* K4 V1 Dn D1 ₆ (marg) — *Mention of Khila* V1 ₃ B Dn D1 ₂ ₃ — *Sub-parvan* K4 Ñ2 V1 ₃ B1 ₂ Dn D1 ₃ ₅ ₆ वामनम् , B3 वामनप्रादुर्भाव , — *Adhy name* V1 ₃ B1 D3 देवासुरसग्राम , D1 युद्धवर्णनम् — *Adhy no* V3 242 , D1 235, D3 253 , T1 G 306]

Before line 1445, some Mss ins वैशंपायन — (L 1445) T2 G1 ₃ ₅ M2 ₄ देवाना शक्रशासनात् (for ⁸) —(L 1446) T2 G1 ₄ M2 अभ्यवर्तन्त , G4 °वर्षन्त , M3 °द्रवन्त (for °द्रवन्त) K5 दितिज (for °जान्) T2 M2 ₄ रथतो , G1 ₄ ₆ द्रवतो (for नदन्तो) B2 नदत सिंहवत्सुरा (for ⁸) — After line 1446 T2 G1 ₃ ₅ M2 ₄ ins

85** गदया हन्यमानानि बाणशतनपूर्वि च ।

—(L 1447) D3 तमुलौघम् , G3 तद्द° (for तं ब°) — After line 1447, N1 ins

86** आपतन्तमपारं च समुद्रमिव पर्वणि ।

—(L 1448) T2 (s/ lin) नर (for रथ) B1 ₃ भादितम् (for निस्वनम्) T1 G3 समुत्तीर्णं महाबलम् , T2 G1 ₄ ₅ M2 ₄ पतिध्वजसमाकुलम् (for ⁸) — T1 G2 om. lines 1449–1452 —(L 1449) K2 सुदुस्तारं , D1 च दुष्पार , D5 सुदुष्प्राप (for °ष्पार) K3 D2 तेजसा (for रजसा) —(L 1450) Ñ2 कलालयम् (for मकरा°) V1 B1 ₂ D3 (marg) T2 G1 ₄ ₅ M2 ₄ समुद्रमिव पर्वणि (for ⁸) — D2 om lines 1451–1452 —(L 1451) D3 अपश्यं तम् , D5 °श्यस्तु (for °श्यन्त) T2 G1 ₄ M2 ₄ तत्राश्चर्यमपश्यस्ते , G3 तत्राद्भुतमपश्यस्ते (for °) Ñ1 देवदानवसैनिका , T2 G1 ₄ ₅ M2 ₄ तत्रा(G5 °था , M2 ₄ °द)श्रद्धेयमद्भुतम् (for ⁸) — T2 G1 ₄ om line 1452 —(L 1452) N1 पृथिवीं (for पृतना) D3 साश्वा (for सर्वा) — D51 M2 ₄ subst. for line 1452 B1 ₂ D51 G5 ins after line 1451

87** रथनागाश्वकलिल समुदीर्णं महाबलम् ।
[G5 M2 ₄ बहुदीर्णं महद्बलम् (for ⁸)]

—(*L 1453*) *Ñ2 D2* आचार्य for आवार्य) *B1 D52 T1 ₃* G1 ₃₋₅ M2 ₄ आवार्य तरसा सर्वं (for °) K3 V3 कुजम्भं (for °म्भस्) B1 D52 T1 ₃ G1 ₃ ₄ M2 ₄ कुजम्भो बलिनां वर , G5 म्भो दानवोत्तम (for ⁸) —(L 1454) K4 Ñ2 V1 ₃ तु देवाना , Dn D1 ₂ च देवानां (for देवताना) B1 D4 आतिष्ठत्समरे दैत्यो; T1 ₃ G1 ₃ ₄ M2 ₄ अतिष्ठत्तुमुले दैत्यो , G5 अतिष्ठद्दानवो दैत्यो (for °) K1 ₃ D4 [अ]पर (for [अ]चल) — After line 1454 T2 G1 ₃ ₅ M2 ₄ ins an addl colophon [*Sub-parvan* T2 G1 ₃ M2 ₄ वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G2 त्रिपक्षनेककुजम्भोग्र-द्वन्द्वयुद्धम् — *Adhy no* T2 G1 302, G2 ₃ 303, G4 306 , M2 18]

— Before line 1455, some Mss ins वैशंपायन — Ñ2 B2 T1 ₃ G1 ₃₋₅ M2 ₄ om line 1455 —(L 1455) K2 B3 D52 अनीकानि , Poona ed G(ed) °नि (for °किनीं) Ñ1 अनीकिनी कुजम्भेन (for °) K4 सन्यवर्तयत् (for °वारयत्) — After line 1455 Dn D5 (— ° Bom. Poona eds G(ed.) ins

तस्मिंस्तथा वर्तमाने सम्प्रहारे सुदारुणे ।
असिलोमा हरिश्चैव जघ्नतुस्तौ परस्परम् ॥
असिलोमा तु बलवान्दानवो दानवाधिपः ।
देवसैन्यस्य सर्वस्य धूमकेतुरिवोत्थितः ।
तपत्यर्क इवामोघः सुरसैन्यानि सयुगे ॥
सहस्ररश्मिप्रतिमो दानवस्य रथोत्तमः ।
शरैर्मेघ इवावर्षद्देवानीकं प्रतापवान् ॥
शरौघरश्मिभिर्दीप्तैः प्रतपद्धोरविक्रमः ।
रौद्रः क्रूरो दुराधर्षो दुर्वार्यो ध्वजिनीमुखे ॥
युध्यते दैवतैः सार्धं ग्रसमान इव प्रभुः ।
उग्रेषुरुग्रवदनो मृद्यमानो महागजान् ॥
सुराणामुत्तमाङ्गानि प्रचिनोति महाबलः ।
ग्रसन्दैवतसैन्यानि शरदंष्ट्रः प्रतापवान् ॥
असिजिह्वश्च कद्रुक्षश्चापव्यात्ताननोऽसुरः ।
परश्वधनखः श्रीमान्मृदङ्गापूरितध्वनिः ॥
तिष्ठते दानवश्रेष्ठः सयुगे व्याघ्रवद्बली ।
मौर्वीघोषः स्तनयित्नुः पृषत्कप्रथितो महान् ॥
धनुर्विद्युद्गुणाटोपो महामेघ इवापरः ।
इष्वस्त्रसागरो घोरो बाहुग्राहो दुरासदः ॥
कार्मुकोर्मितरङ्गौघो बाणावर्तमहाह्रदः ।

88** सा तथा वारिता सेना विह्वलाभूश्चिरध्यमा ।
—(L 1456) $B_{1.3}$ $T_{1.2}$ $G_{1.3.4}$ $M_{3.4}$ तेषा तु संप्रहारे वै, G_6 तेषा तु वर्तमाने वै (for ᵃ) G_5 महात्मनाम् (for सुदारुणे) $B_{1.3}$ D_5 $T_{1.2}$ $G_{1.2.4}$ $M_{3.4}$ वर्तमाने महात्मनाम् (for ᵇ) — $K_{2.3}$ $\tilde{N}_2$ $V_{1.3}$ D_{4-6} om line 1457 —(L 1457) $K_{1.4}$ $B_{2.3}$ D_1 $G_{4.5}$ M_3 हविश्चैव; $\tilde{N}_1$ बलि°, T_1 G_3 हल°, T_2 G_1 M_4 च विश्वे च (for हरिश्चैव) $\tilde{N}_1$ जघ्नुरन्योन्यमाहवे, T_1 °तुस्तावुभावपि, T_2 $G_{1.3.5}$ $M_{3.4}$ युध्येतां रणमूर्धनि (for ᵇ) —(L 1458) $\tilde{N}_1$ सक्रुद्धो (for दानवो) G_5 दानवोत्तम (for °वाधिप) D_3 सक्रुद्धो दानवोत्तम (for ᵇ) —(L 1460) K_3 तपत्यसिर्; $\tilde{N}_1$ सतमोऽर्के (for तपत्यर्के) V_3 $B_{1.3}$ D_3 T_2 $G_{1.3-5}$ $M_{3.4}$ तमास्यर्के इवापोह($G_{3.4}$ °ह्य)न्, T_1 तमास्यर्के इवात्राह्य (for ᵃ) K_3 सर्वे-, G_5 M_4 देव ; M_3 पर (for सुर) $\tilde{N}_1$ परसैन्यस्य सयुगे (for ᵇ) —(L 1461) $\tilde{N}_1$ T_1 $G_{1.3.4}$ M_3 दानवानां (for °यस्य) —(L 1462) T_1 स च; T_2 $G_{1.3.5}$ $M_{3.4}$ रणे (for शरैर्) $\tilde{N}_2$ B_3 $T_{1.2}$ $G_{1.3.5}$ $M_{3.4}$ देवानीके (for °कं) — T_1 om (hapl) lines 1463 1468 —(L 1463) $B_{2.3}$ $D_{2.5}$ शरौघ (for °घ) K_3 $V_{1.3}$ B D_{n1} $D_{1.6}$ प्रतपन्, K_4 प्रतपैर्, N_1 $D_{1.2}$ प्रतपो, $\tilde{N}_2$ D_{n2} प्रपतद्, D_{s2} प्रपतन् (for प्रतपद्) T_2 $G_{1.3.6}$ $M_{3.4}$ प्रतपन्घो($G_{4.5}$ °हो घो)रदर्शन (for ᵇ) —(L 1464) $K_{1.2}$ V_3 B_1 D_4 G_6 रौद्र क्रुद्धो; K_3 रौद्र क्रोधाद् V_1 D_3 रौद्र क्रुद्धो (for रौद्र क्रूरो) D_7 सुदुर्धर्षो (for दुराधर्षो) B_1 $D_{3.6}$ दुरापो (for दुर्वार्यो) D_5 M_4 रजनी (for ध्वजिनी) — D_4 om line 1465 —(L 1465) $\tilde{N}_1$ $B_{1.3}$ D_3 हरिणा (for दैवतै) T_2 $G_{1.3.5}$ $M_{3.4}$ हविषा युध्यते सह (for ᵃ) $\tilde{N}_2$ [अ]नल (for प्रभु) —(L 1466) $K_{1.2}$ B D_5 D_{1-4} मर्दमानो, V_3 गृह्यमाणो (for मृद्यमानो) T_2 $G_{1.4}$ $M_{3.4}$ वर्तमानो रथोत्तमे, $G_{3.5}$ वर्तमानो महारथे, Bom Poona eds G(ed.) समारुह्य महागजम् (for ᵇ) —(L 1467) $M_{3.4}$ om lines 1467ᵇ–1468ᵃ $B_{1.3}$ प्राचिनोत्सु, D_5 प्राचिनोत्स, D_2 प्रधुनोति (for प्रचि°), K_3 D_4 सुरदंष्ट्र प्रतापवान् (for ᵇ) —(L 1468) $B_{1.3}$ T_2 $G_{1.4}$ ग्रसमान स सैन्यानि, $G_{3.5}$ ग्रसमानस्तु सै° (for ᵃ) D_3 om lines 1468ᵇ–1470ᵃ. K_3 शतदंष्ट्र (for शर°) — After line 1468, G_4 ins
89** शक्रचापमहाचापो महामेघ इवासुर ।
— G_4 om line 1469 —(L 1469) D_5 असिहस्तश्च (for °निह्वश्च) B_3 T_1 G_1 दुराधर्षश्च, G_3 $M_{3.4}$ महारौद्रश्च (for चक्रहस्तश्च) K_3 असिद्विश्चक्रहस्तश्च; T_2 G_1 असिजिह्वो महारौद्रो (for ᵃ) K_3 $\tilde{N}_1$ D_6 चापव्यात्तो दुरासद, T_1 G_3 चापपाणि भयंकर, T_2 G_3 चापवक्त्रो महासुर, G_5 चापावर्तो महासुर; $M_{3.4}$ आत्तचापो दुरासद (for ᵇ) —(L 1470) K_{1-3} $\tilde{N}_{1.2}$ $V_{1.3}$ B D_n D_5 $D_{4.6}$ परश्वधधर (for °नख) $G_{1.3}$ बलौघसागरो घोरो (for ᵃ) G_1 om lines 1470ᵇ–1474ᵇ. G_4 om lines 1470ᵇ–1474ᵃ K_3 D_6 मृदङ्गोद्घरितध्वनि (for ᵇ) —(L 1471) B $T_{1.2}$ $G_{3.5}$ $M_{3.4}$ अतिष्ठद्दानवव्याघ्र (T_2 °वानीके) (for ᵃ) T_2 G_5 $M_{3.4}$ नदन्व्याघ्र इवाहवे (for ᵇ) — After line 1471 $T_{1.2}$ G_{3-5} $M_{3.4}$ ins
90** पृषत्कवृष्टिमान्घोरो ज्यामेघ स्तनयित्नुमान् ।
शक्रचापमहाचापो महामेघ इवासुर ॥
[(L 1) T_2 वर्षिनो, G_5 M_3 प्रेषिनो (for -वृष्टिमान्) T_2 G_5 M_3 ज्याघोर (for °ज्यामेघ)]
—(L 1472) $V_{1.3}$ B पृषतो D_{n1} -पृष्टतो (for प्रथितो) $K_{1.4}$ $D_{1.2}$ पृषत्क पृष्टतो महान् $\tilde{N}_2$ पृषत्पृषतको महान्, D_{n1} पृषत्कं पृष्टतो महान्, D_5 °त्क पृषतो महान् D_3 °त्कः प्रस्थितो महान् (for ᵇ) — $T_{1.2}$ $G_{3.5}$ $M_{3.4}$ om lines 1473–1474 —(L 1473) K_3 धनुर्विद्युद्गुणावासो, K_4 $\tilde{N}_2$ °द्गुणाश्चापो, $\tilde{N}_1$ °द्गुणश्चापो, V_1 °द्गुणात्रायो, D_2 °द्गुणाश्चैव, D_3 °द्गुणघर्षो (for ᵃ) —(L 1474) $K_{1.2}$ इषुज्या, V_3 $B_{1.3}$ D_5 T_2 G_3 M_3 बलौघ (for इष्वस्त्र) D_4 इषुज्यासागरौघोघो, G_5 कार्मुकोर्मिशिखावर्त (for ᵃ) K_3 om lines 1474ᵇ-

गदासिमकरो रौद्रो ज्यावेल शिक्षितोऽर्णवः ॥
पदातिमीनः सुमहान्गर्जितोत्क्रुष्टघोषवान् ।
हयान्गजान्पदातींश्च रथांश्च तरसा बहून् ॥
न्यमज्जयत्स समरे परवीरान्महारथान् ।
आप्लावयत्स देवौघान्दारुणो दानवेश्वर ॥
प्रामर्दत युधि श्रीमान्युधि श्रेष्ठो युधि स्थितः ।
अपश्यन्त्रिदशाः सर्वे शुद्धजाम्बूनदप्रभम् ॥
सनद्धं तत्र युध्यन्तं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
मध्यंदिनगतं सूर्यं ज्वलन्तमिव तेजसा ।
न शेकुः सर्वभूतानि दानवं प्रसमीक्षितुम् ॥
यथा प्ररूढे घर्मान्ते दहेत्कक्षं हुताशन ।
तथा सुरवरान्दैत्यो दहते बलतेजसा ॥
देवाना दानवाना च बल मर्दति दारुणम् ।
विमूढमभवत्सर्वमाकुल च समन्ततः ॥
तत शूरा बलोदग्रा हस्त्यश्वरथधूर्गता ।
आर्यां बुद्धिं समादाय न त्यजन्ति महारणम् ॥
सदुल्पिञ्जलक युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ।
देवदानवयो सख्ये रुधिरस्रावकर्दमम् ।
न दिश प्रत्यजानन्त भयग्राहनिपीडिताः ॥
अस्त्रघाताश्च विविधान्दानवाना तदा रणे ।
अन्योन्य मूढचित्तास्ते निजघ्नुर्व्याकुलीकृता ।
स्वान्परांश्नाभिजानन्ति विमूढा शस्त्रपाणय ॥
शिरोरुहेषु सगृह्य कश्चिच्छूरस्य सयुगे ।
शूरश्छिनत्ति मूर्धान सदष्टौष्ठपुटाननम् ॥

1476* K4 Ñ1 2 V1 B1 Dn D3 D5 8 5 6 घल्मग्राहो, V2 वक्र°, D1 घल्मग्रासो (for घाहुग्राहो) G5 शिलावर्तं शरोपल (for b) — G4 om line 1476 — (L. 1475) Ñ1 B1 तरंगौघैर् G3 शिलावर्तौ (for तरंगौघो) T1 शूलावर्तं करोपल T2 G1 M4 शूरावर्तं शराविल, M2 शूलावर्तं शरोपल (for b) — (L. 1476) T2 G1 3 4 M2 4 मकरो द्रुमो; G5 °रोह्नेलो (for °रो रौद्रो) K2 ज्यावेल शिक्षया महान्, Ñ2 °ल शिक्षितोद्धत B D3 D4 5 G5 M2 4 °ल शिक्षयोद्धत (M2 °द्धुत), D5 बाणशिक्षानल महान्. T1 G3 ज्यावेल शक्तिपक्षग, T2 ज्याघोष शनिरुद्धत, G1 4 ज्याघोष शक्तिपक्षग (for d) — (L. 1477) B2 नाराच (for पदाति) T2 G1 4 नाराचमीनो द्वीपाढ्य, G5 नाराचयोगो द्वीप्यद्धि M2 4 नाराचमीनो द्वीपार्द्दि (for a) Ñ1 शङ्खदुन्दुभिनिस्वन (for b) — (L. 1478) K2 सहसा (for तरसा) — (L. 1479) Ñ1 विमर्दमान, D3 न्यमज्जयच्च (for °यत्स) D4 न्यमज्जत्समरे सर्वान् B1 2 T1 2 G1 3 4 M2 4 °यत्स संग्रामे (for a) K2 D4 परवीरो (for °वीरान्) T1 परवीररथारुज, T2 G1 3 5 M2 4 देवसैन्य (M2 °दैत्य) रथारुज (for d) — (L. 1480) K3 दैत्यौघान् D3 देवाश्च (for देवौघान्) K4 सागरे Ñ2 V1 2 B2 D2 2 दानवो; D1 दानवान् (for दारुणो) D4 समरे वीरदुर्जय T1 G1 3 5 M2 4 अनेकान्रण दुर्जय, T2 अनेकाग्रेण दुर्जय (for d) — D5 om lines 1481-1529 — (L. 1481) T1 प्रामर्दयद् (for °र्दत) T2 G1 4 5 M2 4 प्रामर्दत्तरसा (M2 °त्समरे) श्रीमांस्त (for a) K1 3 B2 D4 T1 G3 महाबल Ñ1 रसगामन, Dn D3 युधि स्थिर (for युधि स्थित) B2 D3 दैत्यश्रेष्ठो महासुर (B2 °बल); T2 G1 4 5 M2 4 तदा दैत्या महाबल (for d) — (L. 1482) G3 M2 4 स्वनम् (for प्रभम्) — (L. 1483) D3 सनद्ध (for सनद्धं) T2 G1 4 प्रविद्ध युध्यमानं तं; G1 5 M2 सनद्ध युध्यमान त (for a) — (L. 1484) B3 D3 तपन्तम् (for ज्वल°) T2 G1 3 4 M2 4 प्रतपन्तमिवौजसा (for b) — (L. 1485) B1 2 T1 G3 सैन्यानि (for भूतानि) Ñ2 धर्मा तु सर्वसैन्याना (for a) Ñ1 T2 G1 4 5 M2 4 प्रतिवीक्षितुम् (for प्रसमी°) — (L. 1486) Ñ2 V2 3 B2 3 T2 प्ररूढो (for °ढे) T2 G1 4 M2 4 घर्मादौ (for °न्ते). G5 4 यथा प्ररूढो घर्मादौ (for a) D3 दहन् (for दहेत्) — (L. 1487) Ñ2 B1 G1 [अ]सुरवरो (for सुरवरान्) Ñ1 यथा सुर प्रवहति (for a) Ñ1 नेचतापं तपो यथा (sic); V1 2 B2 T2 G1 3 4 M2 4 दहति स्वाबलतेजसा; B1 दहते स्व सु° (for b) — T1 G1 4 5 M2 4 om lines 1488-1503 — (L. 1488) K2 D3 तदृति, D2 मर्दति (for मर्दति) Ñ2 ददन्त मतिदारुणम् (for b) — (L. 1489) Ñ2 आतुरं समपद्यत (for a) — (L. 1490) Bom Poona eds C(ed) शूराश्च ते (for तत शूरा) K2 बलोत्सिक्ता (for °दग्रा) Ñ1 बल- (for रथ) V1 परता, V2 पत्तय (for धूर्गता) T1 G3 हस्त्यश्वरथसमाताः (for b) — (L. 1491) K2 D3 [अ]रेय जन्त (for त्यजन्ति) Ñ1 V1 B3 महाबलम् V2 स्म संगरम्, B1 3 महाहवम् (for °रणम्) — (L. 1492) K3 D4 उत्पिञ्जलिकं, T1 ऊर्मिजलक (for उत्पिञ्ज°) V2 सदुत्पिञ्जलकं युद्धम् (for a) Ñ1 आसीद्रौद्रमनीकभूत (sic) (for b) — (L. 1493) B1 3 T1 G3 घोरे (for सख्ये) — (L. 1494) B2 3 न दिश समजानन्त (for a) V2 निवारिता (for निपीडिता) — (L. 1495) K1 2 Ñ1 V2 B D2 4 6 रथघाताश्च; Bom Poona eds C(ed) रथघाताश्च (for अस्त्रघाताश्च) T1 G3 त्रिदशा रथघाताश्च (for a) V2 तु संयुगे D3 महारण (for तदा रणे) Ñ2 G3 दानवाश्च तथा रणे; B3 T2 °ताश्च तदा रणे (T2

बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव वज्रकल्पैः सुदारुणैः ।
प्रहरन्ति रणे वीरा आत्तशस्त्राः परस्परम् ॥
योधप्राणहरे रौद्रे स्वर्गद्वारविघट्टने ।
संकुले तुमुले युद्धे वर्तमाने महाभये ॥
हयो हयं गजो नागं वीरो वीरं महाहवे ।
अभ्यद्रवञ्जिघांसन्तो ह्यसमञ्जसमाहवे ॥
असुराश्च सुराश्चैव विक्रमाढ्या महारथाः ।
जुह्वतः समरे प्राणान्निजघ्नुरितरेतरम् ॥
मुक्तकेशा विकवचा विरथाश्छिन्नकार्मुकाः ।
हस्तैः पादैश्च युध्यन्ते दानवास्त्रिदशैः सह ॥
हरिस्तु निशितं भल्लं प्रेषयामास संयुगे ।

स तस्य धनुषः कोटिं छित्त्वा भूमावपातयत् ।
पुनश्चापि पृषत्कानां शतानि नतपर्वणाम् ।
प्राहिणोत्सहसा तस्य दानवेन्द्रस्य संयुगे ॥
तस्य देहे विमुक्तास्ते मारुतेन समीरिताः ।
मग्नार्धकाया विविशुः पन्नगा इव पर्वते ॥
स तैर्निपतितैर्गात्रैः क्षरद्भिरसृगव्ययम् ।
बभौ दैत्यो महाबाहुर्मेरुर्धातुमिवोत्सृजन् ॥
ततोऽसिलोमा संक्रुद्धः प्रगृह्यान्यन्महद्धनुः ।
रुक्मपुङ्खांश्च निशितान्प्रेषयामास सायकान् ॥
तैस्तु मर्मसु विव्याध सर्पानलविषोपमैः ।
गात्रं संछादयामास महाभ्रैरिव पर्वतम् ॥

महार)णे (for ᵇ). — (L. 1496) Ñ1 मुक्तनादास् (for मूढचित्तास्) — (L. 1497) K4 B D3 [अ]भ्यजानन्त, Ñ1 न्यवर्तन्त (for [अ]भिजानन्ति) Ñ2 B1 2 T1 G3 -तेजसा (for -पाणय) D4 मूढा शस्त्रास्त्रपाणय (for ᵇ) — (L. 1499) K2 शिरश्छिन्नविमूर्धान, D4 शूराश्छिन्नविमू° (for °) Ñ1 B1 D3 -युद्धानन (for °ननम्) — (L. 1501) D3 शूरा (for वीरा) Ñ1 न्यस्तशस्त्रा° ; B D3 न्यस्त° ; D3 शस्त्रहस्ता, D6 नष्टशस्त्रा (for आत्त°) — (L. 1502) K1 स्वर्गद्वारावपाटने ; K2 D4 °द्वारावघाटने ; K4 V2 B3 Dn D1 5 6 T1 G3 °द्वारावघट्टने, Ñ1 स्वर्गद्वारेऽनपावृते, Ñ2 °द्वारोपघट्टने (for ᵇ) — (L. 1503) B3 G3 भयावहे (for महाभये). — K3 om line 1504. — (L. 1504) T2 G1, 2 गजं नागो (for गजो नागं) — K1 2 D4 om (hapl) line 1505 — For line 1505, B T1 2 G1 3-5 M2, 4 subst :

91** अभिदुद्राव वेगेन न्यहनश्चैवमन्तिकात् ।
[T2 G1 M4 [ए]नम् (for [ए]वम्)]

— (L. 1506) T1 G3 4 महाबलाः (for °रथा). T2 G1, 2 M1 4 विक्रमाभ्यां महाबला (for ᵇ) — (L. 1507) Bom. Poona eds G(ed) जुहुवु (for जुह्वत). B T2 G2 4, 5 M1 4 उत्सृजन्तो (G3 M4 °न्ते) रणे प्राणान् ; T1 G3 शरसृजन्त प्रियान्प्रा° (for ᵃ). — (L. 1509) Ñ2 V1 2 च युध्यन्ति ; B1 2 T1 G3 अयुध्यन्त (for च युध्यन्ते). Ds1 हस्ते पदैश्च युध्यन्ते ; T2 G1 2 हस्तपादैरयुध्यन्त (for °). — (L. 1510) K1 2 4 D1 G1 5 M2, 4 हरिस् ; T2 हलिस (for हरिस्). K2 प्रेष्यमाण स संयुगे (for ᵇ). — (L. 1511) T2 G1 4 चापि ; G3 M2 4 चास्य (for तस्य). T1 G3 छित्वा भूमिमथागमत् ; T2 G1 4, 4 छि(G4 भि)त्वा भूमिमपातयत् ; M2 4 छित्वा भूमिमुपाविशत् (for ᵇ). — (L. 1512) B1 2 T2 G1, 4 5 M2 4 नवान्यानि ; T1 G3 शतान्यानि (for पुनश्चापि). — (L. 1513) B1 धीमत (for संयुगे). — (L. 1514) K1-3 Ñ1 B1 Dn2 D4 5 M2 4 देह (for देहे). V1 2 D3 प्रयुक्तास् (for विमु°). T1 G3 तस्य देहपृषत्कानि (G3 °स्ते) (for °) T1 G3 दानवस्य (for मारुतेन) T2 G1 4 5 M2 4 हविषा इवमीरिता (for ᵇ) — (L. 1515) B1 2 D4 M1 4 विबभुः (for विविशु) T1 G3 मग्नार्धकायाश्च बभु ; T2 G1 4 5 भ(G1 भु)ग्नार्धकाया विबभु (for °) K2 पुंनागा (for पन्नगा). — (L. 1516) Cal ed निपातितैर् (for निप°). Ñ2 V1 2 D3 स्रवद्भिर् (for क्षर°) D3 असृगावलीम्, T2 G1 4 M2 4 °गक्षयम् (for °गव्ययम्). T1 G3 4 स्रवद्भिश्चासृगक्षयम् (for ᵇ). — (L. 1517) K1-3 D1 6 शुशुभे स (for बभौ दैत्यो). V2 om. lines 1517ᵇ-1518ᵃ Ñ1 शुशुभाद्भानुर ; Ñ2 मेरुर्धातुर ; B1 D3 °र्धातून् ; T1 2 G3-5 M2 4 °र्धारा ; G1 मेरोर्धारा (for मेरुर्धातुम्). K2, 4 D4 [अ]सृजत् (for [इ]वोत्सृजन्). — After line 1517, Ñ1 2 Bom Poona eds, G(ed) ins :

92** पुनश्चापि पृषत्कानां शतानि नतपर्वणाम् ।

— (L. 1518) T1 [अ]थ्यु (for [अ]न्यत्). D3 प्रसज्यान्यन्महाधनु (for ᵇ). — (L. 1519) B T2 G1 3-5 M2, 4 सुनिशितान्, Ds1 च विशितान् (for च निशितान्) — (L. 1520) Ñ1 ततैर् ; D1 2 Ds1 तैस्तं ; M3 स तैर (for तैस्तु). G1 तैर्मर्मभिर्व्विव्याध (for °) — (L. 1521) K1-3 D4, 6 स मेघैर् (for महाभ्रैर्). Ñ1 महाभ्राणीव मारुत (for ᵇ). — For line 1521, T2 G1 4, 5 M2 4 subst :

93** सर्वाङ्गेषु हरिर्दैत्यान्दानवो बलदर्पित ।
[T2 G1 देह, M2 4 देव (for देवान्). T2 G1 M2, 4 -गर्वित (for दर्पित).]

— (L. 1522) V1, 2 संविश्य (for °भ्र). — For line 1522, Ñ1 subst.

भूयः सधाय च शरं मुमोचान्तकसंनिभम् ।
सुपुङ्खं सूर्यसंकाशं बाणमप्रतिमं रणे ॥
तेन बाणप्रहारेण संयुगे भीमकर्मणा ।
मुमोह सहसा देवो भूमौ चापि पपात ह ॥
ततो हाहाकृताः सर्वे देवे भूतलमाश्रिते ।
जगत्सदेवमाविग्नं यथार्कपतने तथा ॥
परिवारं तु समरे तस्य हत्वा महासुरः ।
एकत्रिंशत्सहस्राणि योधानां दानवोत्तमः ॥
तत्रैव तु महायुद्धं ससैन्यावश्विनावुभौ ।
प्रयुद्धौ सह वृत्रेण बलिना देवतारिणा ॥
बाणखड्गधनुष्पाणिः समरे त्यक्तजीवितः ।
आसाद्य सोऽश्विनौ दैत्यः स्थितो गिरिरिवाचलः ॥
ततः शङ्खमुपाध्माय द्विषतां रोमहर्षणम् ।
ज्याघोषतलशब्दैश्च सर्वभूतान्यमोहयत् ॥
ततः सहस्ररोमाणः शङ्खशब्दं विशुश्रुवुः ।
यक्षराक्षसदेवौघा वृत्रस्यापि च निस्वनम् ॥
गदातोमरनिस्त्रिंशशक्तिशूलपरश्वधाः ।
प्रगृहीता व्यराजन्त यक्षराक्षसबाहुभिः ॥
तैः प्रयुक्तान्महाकायैः शूलशक्तिपरश्वधान् ।
महेन्द्रैः प्रचिच्छेद भीमवेगरवैस्तथा ।
अन्तरिक्षचराणां च भूमिष्ठानां च गर्जताम् ।
शरैर्विव्याध गात्राणि देवानां प्रियदर्शनः ॥
वृत्रासुरभुजोत्सृष्टैर्बहुधा यक्षरक्षसाम् ।
निकृत्तान्येव दृश्यन्ते शरीराणि शिरांसि च ॥

94** भूयश्च संधयामास सपुङ्खं कालसंनिभं ।

— (L 1523) K3 4 Dn1 Ds1 D1 2 5 सपुङ्ख, Ñ1 B2 T1 G3 M3 4 सुवेग, D2 सुमुख (for सुपुङ्ख) Ñ1 B1 G1 M3 4 रौद्रम्, G4 दीप्तम् (for बाणम्) — Ñ1 om line 1524 — (L 1524) B1 3 Cal ed तेन विद्धः स बाणेन (for °) — (L 1525) K2 D4 स तथा (for सहसा) — (L 1526) B3 M4 हाहाकृत (for °ता) B1 D3 T2 G1 3 4 M2 ततो हाहाकृतं सर्वे (for °) V1 B1 3 D2 आस्थिते (for आश्रिते) — After line 1526, Ñ2 ins

95** तत स मर्माभिहतो वेपमान इवापतत् ।

— (L 1527) Ñ2 -पर्वते, Bom Poona Cal eds G(ed) पतन (for °मे) — (L 1528) K4 D2 परिवारस्तु, B D3 D1 °वारास्तु, T1 G3 °वारांच (for °वारं तु) D1 3 T1 2 G3 M3 4 जघानास्य, B4 जघान स, G1 4. 5 जघानाथ (for तस्य हत्वा) — (L 1529) G1 4 5 रथानां, M3 4 रथिनां (for योधानां) — After line 1529, K1 3 Ñ2 V2 B Dn Ds D4 6 ins

96** जयश्रिया सेव्यमानो दीप्यमान इवाचलः ।
प्रगृह्य कार्मुकं घोरं गतः शक्ररथं प्रति ॥

[(L 1) Ñ2 V2 Dn D5 [अ]नलः (for [अ]चल) — (L 2) D6 आगृह्य (for प्र°) B3 दिव्यं (for घोरं)]

While after line 1529, T1 2 G1 3-5 M1 4 ins an addl colophon [*Sub-parvan* T2 G1 M3 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G3 असिलोमहविरिन्द्रयुद्धम् — *Adhy no* T2 G1 307, G3 303, G4 5 309, M1 1?] — Before line 1530, T1 2 G1 3-5 M1 4 ins वैशंपायन उवाच — (L 1530) Bom Poona eds G(ed.) तथा (for तत्र) K3 तुमुले युद्धे, T2 G1 4 5 M3 4 सुमहायुद्धे (for तु महा°) — (L 1531) K3 दैत्यवैरिणा (for देवता°) — (L 1532) T2 3 G1 3 5 M3 4 समभि (for °रे) — (L 1533) D3 आच्छाद्य (for आसाद्य) B D3 T2 G1 4 5 M3 4 वृत्र (for दैत्य) T2 G1 4 इवाद्रिर् (for गिरिर्) — Dn1 om lines 1534-1535 — (L 1534) D6 इवाध्माय, T2 G1 4 5 उपादाय (for °ध्माय) G1 द्विषतां रोमहर्षणं (for °) — (L 1535) K4 -शब्देन; B3 G5 निर्घोषैः; D3 T1 G3 M3 4 -घोषैश्च, D6 T1 G1 4 घोषश्च (for शब्दैश्च) K3 तलशब्देन ज्याघोषः; K2 D4 गदाघार ज्याघोषैश्च (for °) K1 V2 [स]पराजयत्; K2 4 Ñ1 V1 Dn1 D1-4 [स]वेज°; D2 [स]वेश° (for [स]मोह°) — (L 1536) G1 3 प्र (for वि) — (L 1537) K1 3 D4 गन्धर्व (for देवौघाः) K1 3 Ñ1 2 V1 3 B2 Dn1 D5 D1-4 6 [अ]पिव- (for [अ]पि च) K4 D1 वृत्रस्यापिच निस्वन-, B2 °पिचसमस्वनम् (hypermetric); B1 T2 G1 4 5 M3 4 तस्यापिचसमस्वनम्, T1 वृत्रस्याभिसमस्वनम् (for °) — (L 1538) B3 T1 2 G1 3-5 M3 4 परिघ- (for तोमर-) — (L 1539) T2 G1 4 5 M3 4 व्यरोचन्त (for व्यराजन्त) — (L 1540) Ñ1 2 V1 B1 Dn1 D6 T2 G1 4 5 M3 4 प्रमुक्तान् (for प्रयु°) K3 महाबाहु (for °काये) Ñ1 दानवैर्युद्धदुर्मदैः (for °) — (L 1541) Ds1 D1 वृत्र (for वृत्र°) — (L 1542) B1 T1 2 G1 M3 4 सोऽन्तरिक्ष (for अन्तरिक्ष) D6 -चराणां (for -चराणां च) G3 सोऽन्तरिक्षगतानां च (for °) K4 भूमिस्थानां; D1 °स्थानां (for °ष्ठानां) — Ñ2 om line 1543 — (L 1543) V1 3 D6 भीम- (for प्रिय-) Bom Poona eds G(ed) दर्शिनाम् (for -दर्शनः) — (L 1544) G1 वृत्रासुरैर् (for °सुर) Dn1 भुजोत्सृष्टैः; D6 -बाहो°;

अथ रक्तमहावृष्टिरभ्यवर्तत मेदिनीम् ।
गदापरिघभिन्नानां देवानां गात्रसंभवा ॥
प्रच्छादयन्तं बाणौघैर्वृत्रं भीमपराक्रमम् ।
ददृशुः सर्वभूतानि भानुमन्तमिवांशुभिः ॥
तीक्ष्णरश्मिरिवादित्यः प्रतपन्सर्वदेवताः ।
अविध्यत्सबलान्क्रुद्धः सायकैर्मर्मभेदिभिः ॥
नदतो विविधान्नादानर्दितस्यापि सायकैः ।
न मोहमसुरेन्द्रस्य ददृशुस्त्रिदशा रणे ॥
तेऽसिचर्मगदाभिश्च परिघप्रासतोमरैः ।
परश्वधैश्च शूलैश्च प्रववर्षुर्महारथाः ॥
ततो वृत्रः सुसंक्रुद्धस्तैस्तदाभ्यर्दितो बलात् ।
अभ्यवर्षच्छितैर्बाणैस्तान्सर्वान्सत्यविक्रमः ॥
तेन वित्रासिता देवा विप्रकीर्णमहायुधाः ।
घोरमार्तस्वरं चक्रुर्वृत्रासुरभयार्दिताः ॥
उत्सृज्य ते गदाशक्तिशूलर्ष्टिपरिघाशनीन् ।
उत्तरां दिशमाजग्मुस्त्रासिता दृढधन्वना ॥
ततः शूलगदापाणिर्व्यूढोरस्को महाभुजः ।
प्रावर्तत रणे वृत्रस्त्रासयानश्चराचरान् ॥
तत्रैकस्तु महानासीदसिशूलधरः प्रभुः ।
अभ्यधावत दैत्येन्द्रं वृत्रमप्रतिमं रणे ॥
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य प्रभिन्नमिव वारणम् ।
वत्सदन्तैस्त्रिभिः पार्श्वे विव्याधासुरसत्तमम् ॥

D3 समु° (for भुजो°) — For line 1544, Ñ1 subst

97** तत्रायुधभुजोत्सृष्टा बहुधा यक्षराक्षसाः ।

— (L 1545) K3 विकृत्तानि (for निकृत्तानि) T1 2 G1 3–5 M1 4 दृश्यन्त (for [ए]व दृश्यन्ते) T2 G1 4 शिरांसि च बहूनि च (for b) — (L 1546) Ñ2 B1 3 D5 D3 T1 G3 5 M2 4 अभ्यवर्षत (for °वर्तत) — (L 1547) D4 दैत्यानां (for देवानां) D6 रक्त (for गात्र-) — (L 1548) K4 V1 D5 D6 प्रच्छादयन्तो बाणौघैर्, Ñ1 °न्तो बलौघैस, B1 T1 G3 प्रच्छाद्यमान बाणौघैर्, B2 3 T2 G1 4 5 M3 4 °द्यमान देवौघान् (B2 3 °घैर्), D3 प्राच्छादयत बाणौघैर् (for a) K4 D1 पराक्रमै (for °क्रमम्) Ñ1 T2 G1 4 5 M3 4 स वृत्र देव(Ñ1 भीम)विक्रमम् (for b) — (L 1549) G3 [अ]म्बुदै (for [अ]शुभि) B T2 G1 4 5 M3 4 सूर्यमभ्रघनै (B °गणै)रिव (for b) — K3 om (hapl) lines 1550–1551 — (L 1550) B D3 T1 M1 सरश्मिभिर्, T2 G1 3–5 M3 स्वरश्मिभिर् (for तीक्ष्णरश्मिर्) Ñ1 तीक्ष्णरश्मिभिरादित्य (for a) T2 प्रवृत्त (for प्रपतन्) — (L 1551) K3 4 सबलान्, Ñ3 V1 3 B D5 D3 G1 3 5 M3 4 बलवान्, T3 भगवान् (for सबलान्) K1 D4 आविध्यत्सबलान्क्रु(D4 °ला क्रु)द्ध, D2 अभिनो बलवान्क्रुद्ध, D6 अवध्यो बलवान्क्रुद्ध, Bom. Poona ed. G(ed) अभिनोद्बलवान्क्रुद्ध (for a) K2 सायकैः सर्वदेवता (for b) — (L 1552) K2 Ñ1 G3 M1 नदन्तो (for °तो) D3 नदन्तो भैरवान्नादान् (for a) K1 2 नर्दयामास सायकैः; K2 D1 अर्दयामास सा° Ñ1 निर्भिन्दन्त च सायकान् (for b) — (L 1553) K3 T2 G1 4 देवता (for त्रिदशा) — (L 1554) V1 5 D3 असि (for तेऽसि) B -शक्ति- (for चर्म) T1 गदापाशै (for °भिश्च) T2 G1 3–5 M3 4 तेऽसिशक्तिगदाबाण (T3 °पाणि, G3 °पाश-, G5 °चाप) (for a) — (L 1555) B3 3 T2 G1 3–5 M3 4 त्रिशूलैश्च (for च शू°) K3 महारथान्, K4 °बला, B3 °युधा, T2 G1 4 5 M3 4 °रथम् (for °रथा) — (L 1556) Ñ1 बल (for वृत्र) K3 रणे, B1 3 बली (for बलात्) — *For line 1556, T2 G1 4 5 M3 4 subst*

98** वृत्रासुरस्तु संक्रुद्धस्त्वरमाणो महाबलः ।
[G5 M3 4 सरभस (for संक्रुद्धस्)]

— (L 1557) G2 शत्रून् (for सर्वान्) T2 G1 4 5 M3 4 बली सत्यपराक्रम (for b) — (L 1558) B3 T2 G1 4 5 M3 4 विप्रकृता (for वित्रासिता) B1 3 ते वै विप्रकृता देवा (for a) K4 V1 D2 3 6 विप्रकीर्णा (for °र्ण) D5 विप्रकीर्णा महारथा (for b) — (L 1559) T1 विमर्दिता, G1 3–5 M3 4 बला° (for -भया°) — (L 1560) D5 महाशक्ति- (for गदा°) K1 D5 D4 6 शूलर्ष्टिपरिघान्शरान्, K3 -शूलाद्यान्परिघान्शरान्, K3 शूलाष्टी परिघा शरा, B1 -शूलर्ष्टिपरशून्रणे B3 3 T1 2 G1 3–5 M3 4 शूलासिपरशून्रणे (for b) — (L 1561) V3 त्रिदशा (for त्रासिता) — (L 1562) T2 G1 4 M3 4 तत्र शूल, Bom Poona eds G(ed.) शूलशक्ति (for तत शूल) B1 G5 महाबलः (for °भुज) — (L 1563) K1 2 V1 B1 2 D5 D4 T1 G3 M3 प्रावल्गत (for प्रावर्तत) D3 प्रावल्गत रणे दैत्यस् (for a) V1 3 D5 त्रासयंश्च, B3 °यन्स, D3 सहमानश् (for त्रासयानश्). K1 2 D4 6 T2 G1 4 5 M3 4 चराचरम् (for °रान्) B1 6 त्रासयन्सचराचरम् (for b) — (L 1564) K3 V1 B1 3 G5 अद्वी, D5 रथी (for असि-) M3 4 -शूलकर (for °धर). — (L 1565) Ñ1 अभ्यवर्षत (for °धावत) — After line 1565, B T2 G1 4 5 M3 4 ins

99** गृहीतचापो वेगेन प्रभिन्न इव वारणः ।

— B T2 G1 4 5 M3 4 om line 1566 — (L 1566) Ñ1 Dn2 निर्भिन्नम् (for प्रभि°) — (L 1567) Ñ1 D1

सोऽतिविद्धो महेष्वासः शरैरमितविक्रमः ।
गदां जग्राह बलवान्गदायुद्धविशारदः ॥
तां प्रगृह्य महाभीमामद्रिसारमयीं दृढाम् ।
अश्विनं सहसागम्य ताडयामास वीर्यवान् ॥
दीप्यमानं ततः शूलमश्वी सुविपुलं दृढम् ।
प्रासृजद्दैत्याय स हरोपमविक्रमः ॥
भङ्क्त्वा शूलं गदाग्रेण गदायुद्धविशारदः ।
अश्विनं सहसा भर्त्स्य गरुत्मानिव पन्नगम् ॥
सोऽन्तरिक्षात्समुत्पत्य विधूय महतीं गदाम् ।
नासत्योपरि चिक्षेप गिरिशृङ्गोपमां बली ॥
गदयाभिहतः सोऽश्वी त्यक्त्वा शूलमनुत्तमम् ।
प्रयातः सहसा तत्र यत्र युध्यति वासवः ॥
पराजित्य तु समरे सोऽश्विनं भीमविक्रमम् ।
जयश्रिया सेव्यमानो वृत्रो युद्धे व्यवस्थित ।

Colophon

तत्रैव तु महायुद्धे रणाजिरेऽदेवसत्तम ।
युध्यते सह दैत्येन एकचक्रेण धीमता ॥
प्रच्छाद्य रथपन्थानमुत्क्रोशन्त महारवम् ।
एकचक्रस्य सैन्यं तच्छरवर्षैरवाकिरत् ॥
महासुरा महावीर्या महापट्टसयोधिनः ।
शूलानि च भुशुण्डीश्च क्षिपन्ति स्म महारणे ॥
तच्छूलपर्वं सुमहद्गदाशक्तिसमाकुलम् ।
अशिरं दितिजैर्मुक्तं दुर्निवार्यं चराचरैः ॥
अन्योन्यमभ्यवर्षन्त देवासुरगणा युधि ।

विव्याध सुरसत्तम, M2 °धासुरसत्तम (for °) — Ñ1 om line 1568 — (L. 1568) K8 बाणैर् (for शरैर्) B T2 G1 3 Ms 4 वृत्र परमकोपन (for °) — (L. 1569) T1 3 G1 2-5 Ms 4 वेगेन (for बलवान्) — D5 M1 om line 1570 — (L. 1570) B1 3 T2 G4 5 गदा भीमाम् (for महाभी°) — (L. V1 2 D5 अश्म, D1 2 G3 M3 क्षय (for अद्रि°) — (L. 1571) D2 I1 2 G3 4 अश्विनौ (for °नं) T2 G1 4 5 हन्तुम्, M2 4 [अ]गच्छत् (for [आ]गम्य) D6 M1 4 om lines 1571[b]–1575[a] T2 G1 4 5 आगच्छदसुरोत्तम (for °) — (L. 1572) Ñ1 महा (for तत) K2 D4 अश्वी, D3 अधि (for अश्वी) T2 G1 4 5 अश्वी स विपुलोद्यमम् (T2 °य) (for °) — G2 om lines 1573–1575 — (L. 1573) B1 2 T1 2 G1 4 5 प्राहिणोद् (for प्रासृजद्) Ñ1 सहसा लोमवाहिनीम्, B D3 सहसा (B3 समरे) रो(B1 लो)महर्षणम् Dn1 सहसामितविक्रम°, D1 सहारोपमवि°, D5 समरे हरिवि°, T2 G1 4 सहसा लोह(T2 °म)वापिनम्, G3 सहसा लोहवादिनाम् (for °) — (L. 1574) T2 G1 4 3 तत (for भङ्क्त्वा) — (L. 1575) K1 Ñ1 1 Ds1 [अ]भ्यर्च्य, K2 D4 [अ]भ्यर्दन्, K3 B2 3 Ds2 [अ]भ्यर्दद्, V1 T1 G4 [अ]गच्छद्, V2 D6 [अ]भ्यर्दद्, B1 [अ]भ्यर्चद्, D5 [अ]भ्यर्ध, T2 G2 [अ]गर्जद्, G3 हत्वा (for भर्त्स्य) — (L. 1576) V1 B1 D5 अन्तरीक्ष (for °न्तरिक्षात्) T1 2 G1 3-5 M3 4 सोऽन्तरिक्षमथप्लुत्य (for °) — (L. 1577) K3 V1 T2 G1 4 5 M3 4 सहसा (for महतीं) — (L. 1578) B2 3 G1 3-5 M3 4 नासत्योरसि, D3 °रथाय स (for °त्योपरि) K3 गदाम् (for बली) D5 6 वज्रपाणिं D5 मेरुकूटे(?)मां बली (for °) — (L. 1579) K1 2 4 Ñ1 1 D1 T1 G3 सोऽश्विन्, B2 3 सोऽप्यश्वी, D1 सोऽश्व, G1 यावत, M3 4 ऽप्यश्वी (for सोऽश्वी) T2 गदयाभिहतौ चाश्वी (for °). — (L. 1579) B T1 2 G1 3-5 M3 4 प्रययौ (for प्रयात) B T2 G1 4 5 M3 4 [अ]युध्यत (for युध्यति) — (L. 1580) K2 परित्यज्य (for पराजित्य) K Ñ1 2 V1 2 Dn D1-4 6 T1 अश्विन (for सोऽश्विन) G1 विक्रम (for °मम्) — (L. 1581) T1 मन्द्यमानो, T2 G1 4 5 M3 4 दीप्य° (for सेव्य°) T1 उपस्थित (for व्यव°)

COLOPHON — *Mention of the Epic*: K4 Dn Ds2 D1 2 — *Mention of Khila*: V1 2 B Dn D5 D1 2 4 — *Sub-parvan*: K V1 2 B Dn D5 D1-4 6 वामनम्; T2 G1 M3 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy. name*: Ñ2 V2 B1 देवासुरसंग्राम, B3 D5 D2 देवासुरयुद्धम्, T1 बलियुद्धम्; G3 अश्विवृत्रद्वन्द्वयुद्धम्. — *Adhy. no.*: K4 29; V1 230; V2 243, B1 244, Dn 242, Ds2 241, D5 127; D6 254; D1 234, T1 G4 308, T2 G1 301, G3 5 310; M3 20

(L. 1582) K3 V1 2 D3 रणाजिर, K4 °जिरे; T1 2 G1 2 4 M3 4 °र्यो (for °जिरे) — (L. 1583) V1 T1 अयुध्यत T2 G1 2 M3 4 युयुधे (for युध्यते) — (L. 1584) T2 G1 4 4 M3 4 मार्गं तु (for पन्थानम्) B1 उत्क्रोशन्; T1 G3 आक्रोशन्त (for उत्क्रोशन्त) K4 D3 महारथम्, K4 Dn1 D1 2 °सुरम् Ñ2 °वम्; V1 D1 °वणम्, Dn1 °गुरे, G3 °तरम्, G3 °हये (for °रवम्) T2 G1 4 M3 4 स समुद्रेण माद्दवे (for °) — (L. 1585) K2 4 D1 3 4 दैत्यस्य (for सैन्यं तत्) — (L. 1586) K2 3 D1 4 महाशूरा: T1 °त्मा (for °सुरा) K3 महेष्वासा (for महावीर्या) — (L. 1588) K3 महा (for गदा) V1 -मसि-वरतम्, G1 -परश्वधम् (for समाकुलम्) — (L. 1589) T2 G1 2 स शिरार्ध (for दुर्नि°) — (L. 1590) K1 2 G1 2 अभ्यवर्षन्त; K4 Ñ1 2

महाद्रिशिखराकारा वीर्यवन्तो महाबलाः ॥
तुरगमाणां तु शतं तस्य युक्तं महारथे ।
महासुरवरस्यैव हिरण्यकशिपोर्युधि ॥
तेषां च रणपातेन चक्रनेमिस्वनेन च ।
तस्य बाणनिपातैश्च हता वै शतशः सुराः ॥
ततः स लघुभिश्चित्रैः शरैः सनतपर्वभिः ।
आयुधानच्छिनत्क्रुद्धः शतशोऽथ सहस्रशः ॥
वध्यमानाः शरैस्तीक्ष्णै रथद्विरदवाजिनः ।
गमिताः प्रक्षय केचिच्चिदशैर्दानवा रणे ॥
ततः प्रक्षीयमाणास्तानुत्प्रेक्ष्य च दिते सुताः ।
त्यक्त्वा प्राणानभ्यवर्तन्त प्रगृहीतवरायुधाः ॥
ते दिशो विदिशश्चैव प्रतिरुध्य प्रहारिणः ।
अभ्यघ्नंस्त्रिदशैः शरैर्देवान्दितिसुता रणे ॥
रणाजिरज्वलितं घोरं परमं तिग्मतेसम् ।

मुमोचास्त्रं महाबाहुर्मथनं नाम सयुगे ॥
ततः शस्त्राणि शूलानि निशितानि सहस्रशः ।
अस्त्रवीर्येण महता दितिजः समचिच्छिदे ॥
छित्त्वा शूलांश्च तान्सर्वानेकचक्रो महासुरः ।
अभ्यविध्यत तं साध्यं दशभिर्निशितैः शरैः ॥
अस्त्रवेगं निहत्यैवं सोऽस्त्रैस्तस्यानुसैनिकान् ।
ज्वलितैस्परैः शीघ्रैस्तानविध्यत्सहस्रशः ॥
तेषां छिन्नानि गात्राणि विसृजन्ति स्म शोणितम् ।
प्रावृषीवातिवृष्टानि शृङ्गानि धरणीभृताम् ॥
इन्द्राशनिसमस्पर्शैर्वेगवद्भिरजिह्मगैः ।
दितिजैः काल्यमानास्ते विप्रेसुः सुरसत्तमाः ॥
एकचक्रो रणे तिष्ठन्पश्यद्गजयूथपान् ।
घराभरणनिर्ह्रादान्समुद्रसमनिस्वनान् ॥
मत्तान्सुविहितान्दक्षान्महामात्रैरधिष्ठितान् ।

V1 3 Dn2 D3 D1 3 T1 अभिवर्त(D5 °र्ध)न्ते Dn1 अतिवर्तन्ते, D2 अविकुर्वन्ति (for अभ्यवर्षन्त) —(L. 1591) T3 M3 4 महाद्रिशिखराकारैर् (for °) T3 G1 3 M3 4 धैर्यवन्तो (for वीर्य°) N1 G6 M1 महार्णवा, B D5 °रथा, T2 G1 4 M2 यद्दार्णवा (for महाबला) —(L. 1592) B1 3 T1, 2 G1 3 5 M2 4 शत शतास्तुरगाणा (B1 3 T1 °श्च तुरगास्) (for °) B1 T2 G1 M2 4 युक्ता (for युक्त) —(L. 1593) D4 महासुरस्य दिव्ये च (for °) —(L. 1594) V1 रथ (for चक्र) —(L. 1595) K1 2 Ds1 D4 G3 -निपातेन (for °तैश्च) D3 विद्धा (for हता) —(L. 1596) T2 G1 3 5 M3 4 रौद्रैरस्त्रै सुरेतरान् (for °) —(L 1597) K1 3 B1 3 D5 D3 5 आ(K2 सा)युधानि K4 Ñ1 2 V1 3 Dn D1 3 T2 G1 5 M3 4 सायुधान् (for आ°) T2 वीर (for क्रुद्ध) T1 G3 4 सायुधानर्दयत्क्रुद्ध (for °) —(L 1598) V1 G3 युध्यमाना, M1 वध्यमाने (for °ना) T2 G1 3-5 M3 4 स्यन्दनद्विपवाजिन (for °) — T1 om (hapl) lines 1600-1603 —(L 1600) T1 G1 3 5 M3 स्वान् (for तान्) K1 4 Ñ1 2 V1 3 Dn D1 2 T1 G3 उपप्रेक्ष्य, B D5 D1 4 5 M3 4 उपलभ्य, D1 उपेक्ष्य च; D6 समेक्ष्य तु (for उत्प्रेक्ष्य च) —(L 1601) K3 G1 4 महायुधा, B1 3 शरासना (for -वरायुधा) —(L. 1602) D1 प्रतिपिद्धा, G3 °कुध्य (for °रुध्य) —(L 1603) M3 4 विविधै (for निशितै) D2 तीक्ष्णै (for शस्त्रैर्) K2 4 Ñ2 V3 Dn2 D2 6 G3 देवा (for देवान्) K3-4 V3 Dn2 D2 6 G1 5 -सुतान् (for -सुता) D2 शस्त्रैर्देवा दिते सुतान् (for °)

—(L 1604) K3 T2 G1 3, 4 M2 4 रणाग्नि (for °जिर्) —(L 1605) D1 मघवान् T1 मर्दनं (for मथन) —(L. 1066) G5 M2 4 ततोद्यता(M2 °भ्यस्ता)नि शूलानि (for °). K1 3 D4 निर्मितानि, T3 G2 निद्द° (for निशि°) —(L. 1607) D3 शस्त्र, T1 G3 अनि (for अस्त्र) K4 D1 प्रति (for सम-) — B3 om lines 1608-1611 —(L 1608) Bom Poona eds G(ed) शूलेन (for शूलांश्च) —(L. 1609) B1 3 T1 G3 प्रत्यविध्यत त साध्य, V1 अभिविध्यास त सान्द्र, G6 M2 अति(M2 °त्य)विध्यत्स त साध्य (for °) —(L. 1610) V1 अस्त्रवेगैर्निहत्यैव; G1 4 °गेन हत्वैव (for °) V3 शस्त्रैस् (for सोऽस्त्रैस्) T1 विव्याध (for तस्यानु) —(L 1611) D5 तीक्ष्णैस्, D1 दीप्त (for शीघ्रैस्) V3 विव्याध (for अविध्यत) T1 G3 तानविध्यत सर्वश (for °) —(L. 1612) T1 3 भिन्नानि (for छि°). T1 प्रपतन्ति, T2 G1 3 5 M3 4 प्रस्रवन्ति (for विसृजन्ति). —(L 1613) B3 D3 G3-5 M2 4 [अ]भिवृष्टानि, D3 [अ]ति पु° (for [अ]तिवृ°) —(L 1614) T2 G1 4 5 M3 4 इन्द्रायुध (for °शनि) K1 3 Ñ3 Dn2 D4 6 निपतद्भिर्; K4 V1 Dn1 D1 3 निहत° (for वेगव°) —(L 1615) Ñ1 B D3 D6 T1 2 G1 3 5 M3 4 वध्यमानास् (for काल्य°) D6 विचेरु (for विप्रेसु°) —(L. 1616) Ñ1 एकचक्रस्तदा पश्यन् (for °) K2 D1 -यूथपम् (for °पान्) —(L. 1617) Ñ1 V3 B Dn D2 T1 G3 4 -स्वन (for -सम) K3 समुद्रमभिनिस्वनान्; D1 °स्वननिश्चितान् (for °) —(L. 1618) B1 3 T1 G3 सुकल्पितान् (for सुविहि°) —(L.

ततस्ते ददृशुर्वीरा दीप्यमानं महासुरम् ।
रश्मिवन्तमिवोद्यन्तं स्वतेजोरश्मिमालिनम् ॥
समास्थं महावेगं महासत्त्वं महाबलम् ।
महामतिं महोत्साहं महाकायं महासुरम् ॥
तं समीक्ष्य महायोधं दिक्षु सर्वास्ववस्थितम् ।
ततः प्रहर्षणैर्घोरैरभिपेतुः समन्ततः ॥
तस्य सर्वायसास्तीक्ष्णाः शराः पीतमुखाः शिताः ।
शिरस्यद्रिप्रतीकाशे मृगव्याधेन पातिताः ॥
तैश्च मर्मभिराविष्टः शरैः शिरसि चार्पितैः ।
उत्पपात तदा व्योम्नि दिशो दश विनादयन् ॥
ततस्तं त्रिदशो वीरः सरथः सज्यकार्मुकः ।
अनुवव्राज सहृष्टः खं तदा स महाबलः ॥
असुरं छादयामास तं व्योम्नि शरवृष्टिभिः ।
वृष्टिमानिव जीमूतो निदाघान्ते धराधरम् ॥
अर्द्यमानस्ततस्तेन मृगव्याधेन दानवः ।
चकार निनदं घोरमम्बरे जलदो यथा ॥
स दूरं सहसोत्पत्य मृगव्याधरथं प्रति ।
निपपात महावेगः पक्षवान्गिरिर्यथा ॥
बभञ्ज च ततो दैत्यो भग्नेषाकूबरं रथम् ।
मृगव्याधः परित्यज्य स्थितो भूमौ महाबलः ॥
विरथं प्रेक्ष्य रुद्रं तु तस्य पारिषदाः शुभाः ।
उत्थिता घोररक्ताक्षा व्योम्नि मुद्गरपाणयः ॥
स तु तैः सहसोत्थाय विष्ठितो विमलेऽम्बरे ।
मुद्गरैरर्दितो भीमैर्वृक्षः परशुभिर्यथा ॥
तेषां वेगवतां वेगं निहत्य स महासुरः ।
निपपात पुनर्भूमौ सुपर्णसमविक्रमः ॥
स सालवृक्षमुत्पाट्य महासारं महाबलः ।
सर्वान्पारिषदान्संख्ये सूदयामास दानवः ॥
स तैर्विक्षतदेहस्तु रुधिरौघपरिप्लुतः ।
शुशुभे दानवश्रेष्ठो बालसूर्य इवोदितः ॥
अथोत्पाट्य गिरेः शृङ्गं समृगव्यालपादपम् ।
जघान तान्पारिषदान्समरे दानवेश्वरः ॥

---

eds G(ed) ददृशुस्ते ततो वीरा (for °) K1.3 D4.6 G1 दीप्यमाना (for °न) — D4 om (hapl) lines 1648–1650 — (L. 1648) G5.6 रश्मिमन्त समुद्यन्त (for °). — (L. 1649) B1 T1.2 G1.4 M3.4 महाबाहुं, G5.6 °कायं (for °वेगं) T1.2 G1.4 महाकायं, G5.6 °बाहु (for °सत्त्वं) — (L. 1650) V1 महाकायं, T3 G1.4 M3.4 महावीर्यं (for महोत्साह) V1 महाबलम्, B T1.2 G1.3–5 M3.4 °रथम् (for °सुरम्) — (L. 1651) K3 महासत्त्वं, T1 °भागं, T3 G1.4 M3.4 °बाहुं, G5 °बाहु (for °योध) — (L. 1652) T3 G1.6 विनिष्पेतु (for अभिपेतु) — (L. 1653) B1.3 G5 पीताः (for तीक्ष्णा°) B1.3 T1 G5 तीक्ष्ण (for पीत) — (L. 1654) Dn3 मृगव्याधे निपातिता (for °) — (L. 1655) Ñ1 B T1.2 G1.3–5 M3.4 तैरर्पितैः समाविष्ट (T1 °ष्टः) (for °) Ñ1 B T1.2 G1.3–5 M3.4 दानवाः (for चार्पितैः). — (L. 1656) B D8 व्योम (for व्योम्नि). D8 विलोकयन् (for विनाद°) — For line 1658, T3 G1.4.5 M3.4 subst.:

100* असर्पद्गिरिसंकाशो वेगवान्स महाबलः ।

— G5 om (hapl.) lines 1659–1666 — (L. 1660) D5 धरातले; T1 G3.4 महीधरम् (for धरा°) — (L. 1662) D1 कदनं (for निनद) K4 D1.3 समरे (for अम्बरे). — (L. 1663) K2.3 [उ]पत्य (for [उ]त्पत्य). B1.3 D6 T1 G3 -रथेऽसुर (for रथं प्रति) K2 स बली बलिनां वर; K3 रथं जग्मुर्महाबल (sic), T3 G1.4 M3.4 मृगव्याधं रणेऽसुर (for °) — K3.3 om lines 1664–1665. — (L. 1664) Bom Poona eds G(ed) पक्षवानिव (for °वान्वै). B1.3 D5.6 T1 G3 पक्षवानिव पर्वत (for °) — (L. 1665) D5 बलवान् (for च ततो) D6 महारोषेण कूबरम् (for °). — T1 om. lines 1667–1671. — (L. 1667) D5 स तस्य पार्षदाद्भुतम् (for °). — (L. 1668) B1 क्रोध, D6 रोष (for घोर°) B3 Cal ed उत्थिता रोषताम्राक्षा (for °) — (L. 1669) T3 G1.4.5 M3.4 तत्र (for तु तैः) D3 ततस्तैः सहसा दैत्य (for °) K4 Ñ2 B1 Dn D3.6 T3 G1.4 वेष्टितो; K2.3 D4 धिष्ठितो, D2 उत्थिते, G3 प्रविष्टो (for विष्ठितो). K1 D4 रथे (for अम्बरे) — (L. 1670) T3 V2 दारितो (for अर्दितो) — (L. 1671) D1 आपतता (for वेगवतां) B1 D6 Cal ed वेगात् (for वेगं) G3 निपात्य (for निहत्य). Ñ1 G3 M1.4 महाबल°; Bom Poona eds °रथ (for °सुरः). T3 G1.4 निहत्य सहसा बल, G6 °रथ तरसा बली (for °). — (L. 1672) Dn महान्; T3 G1.4 तदा (for पुनर्). — (L. 1673) K3 दारि°; Ñ1 T3 G1.4.5 M3.4 ताक° (for साल) — (L. 1674) D4 स पार्षदान् (for पारिषदान्). T3 G1.4.5 M3.4 अर्दयामास (for सूद°). — (L. 1675) Dn विहृत; D5 विकृत्त; T3 G1.4 M3.4 विहत° (for विक्षत°)

बलं तदवशेषं स नाशयामास वीर्यवान् ॥
अश्वैरश्वान्गजैर्नागान्योधान्योधै रथान्रथैः ।
दानवः सूदयामास युगान्तेऽन्तकवत्प्रजाः ॥
हतैरश्वैश्च नागैश्च भग्नाक्षैश्च महारथैः ।
त्रिदशैश्चाभवद्भूमी रुद्धमार्गा समन्ततः ॥
एवंबलः स दैत्येन्द्रो मृगव्याधश्च वीर्यवान् ।
युधि प्रयुद्धौ बलिनौ प्रभिन्नाविव वारणौ ॥
तत्रैव युध्यते रुद्रो द्वितीयो राहुणा सह ।
विश्रुतस्त्रिषु लोकेषु क्रोधात्मा अज एकपात् ॥
तत्तदा सुमहद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
आसीत्प्रतिभयं रौद्रं वीराणां जयमिच्छताम् ॥
देवदानवदेहैस्तु दुस्तरा केशशाड्वला ।
शरीरसंघातवहा प्रसृता लोहितापगा ॥

राहुं शतमुखं युद्धे शत्रुसैन्यविदारणम् ॥
तस्य काञ्चनचित्राङ्गं रथं साश्वं ससारथिम् ।
जघान समरे श्रीमान्क्रुद्धो दैत्यस्य सायकैः ।
तस्य पारिषदस्त्वेको रथशक्त्या महाबलः ।
बिभेद समरे हृष्टो दानवं तं स्तनान्तरे ।
स भिन्नगात्रो रुद्रेण तथा पारिषदैरपि ॥
रुद्रस्य रथमायान्तं स राहुर्दानवोत्तमः ।
प्रममाथ तलेनाशु सहसा क्रोधमूर्छितः ॥
भिन्नगात्रः शरैस्तीक्ष्णै रुद्रेणामिततेजसा ।
रुद्रपारिषदान्सर्वान्निजघान महासुरः ॥
सृजन्तं शरवर्षाणि दानवं घोरदर्शनम् ।
बिभेद समरे रुद्रः शरैः संनतपर्वभिः ॥
वर्तमाने महाघोरे संग्रामे लोमहर्षणे ।

G6 स तैर्विहतवेगस्तु (for °) — (L 1677) K4 व्याघ्र (for व्याल) T1 G3 स मृगव्याधस्य पार्श्वत (hypermetric) (for ᵇ) — (L 1679) B1 Bom Poona eds G(ed) ततस्तेषु च रुग्णेषु, G6 °स्तेष्वपसक्तेषु M2 4 °स्तेष्ववसि(M4 °स)क्तेषु (for °) D4 सुमहापापदषु वै (for ᵇ) — (L 1680) K2 3 दानव (for वीर्यवान्) — K4 D1 2 om line 1681 — (L 1681) K1 D2 अथ (for अश्वान्) — (L 1682) T2 G1 3 6 M2 4 मर्दयामास (for सूद°) T2 G1 3-5 M2 4 कालवत् (for ऽन्तकवत्) D2 6 प्रभु (for प्रजाः) — (L 1683) B3 D6 भग्नैपैश्च, G6 भटैश्चैव (for भग्नाक्षैश्च) — (L 1685) V1 D7 4 G8 एवबल, B1 °बलैश् (for °बल) — (L 1686) K1 3 Dn D4 तौ तु (for युधि) N1 V1 D8 G1 M4 प्रवृद्धौ (for प्रयुद्धौ) T2 G1 4 मत्ताविव च वारणौ (for ᵇ) — Before line 1687, K1 3 D4 ins वैशंपायन उवाच — (L 1687) G6 रौद्रो (for रुद्रो) — (L 1688) G2 विख्यातस् (for विश्रुतस्) D4 सक्रोधात्मा अजैकपात् (for ᵇ) — (L 1689) G2 तदभूत् Bom Poona eds G(ed) तद्यथा (for तत्तदा) N1 B1 3 D6 T1 2 G2 4 6 M2 4 तदभूत्तुमुलं युद्धं (for °) N1 B1 3 D6 T1 2 G2 4 5 M2 2 सुमहत् (for तुमुलं) — (L 1690) Dn घोरं (for रौद्रं) — After line 1690, K2 ins an addl colophon [Sub parvan K3 वामनम् — Adhy no K3 30]

— (L 1692) V1 T1 प्रसूता, D2 प्रवृत्ता (for प्रसृता) V1 3 T2 G1 3-5 शोणितापगा (for लोहि°) — (L 1693) B2 D6 निजघान (for जा°) N1 B3 D5 T1 2 G2 4 [अ]सुर (for [अ]थ स) G1 4 रुद्रो रुद्रगतिं प्रभा — (L 1694) K2 3 Dn सख्ये (for युद्धे) Bom eds G(ed) निवारणम् (for विदा°) — (L 1 G1 3-5 M2 4 दृष्ट्वा (for तस्य) K2 3 दिव्य (fo — (L 1696) V1 3 T1 G1 4 5 M2 4 धीमान् (f T2 G1 4 रुद्रस्य, G6 M2 4 रुद्र स (for दैत्यस्य) 1697) Dn2 Da2 T1 शर- (for रथ) — (L 1 रुद्रो (for हृष्टो) — (L 1700) B2 T2 G1 4 आस आयान्त) K1-3 B1 3 D4 6 T1 2 G1 3 5 M2 4 सत्तम (for ᵇ) — (L 1701) K1 च तावेन, बलेनाशु, D4 तु तेनाशु (for तलेनाशु) — T1 G1 om line 1703 — (L 1703) Bom ed G((गात्र, Poona ed °नाग (for °गात्र) — After lin K1 D4 ins

101* मेरुं सूर्यं इवांशुभि ।
हतैर्दानवमुख्यैस्तु

B1 3 D6 स रुद्रममितौजसम् (for ᵇ) — (L 170 T2 G1 4 5 M2 4 जघानाशुपराक्रम (for °) —] G(ed) om lines 1704–1705 — (L 1705 चिच्छेद (for बिभेद) K4 om (hapl) lines 1705 T1 2 G1 3 5 M2 4 om lines 1706 1707 V1 1706 — (L 1706) N1 B1 D6 तथा रौद्रे रौद्र (for °घोरे) h2 तुमुल (for संग्राम) K1 स्थावरजङ्गमे (for ᵇ) — (L 1707) h1 D6 4

ततस्तेष्ववसन्नेषु महापारिषदेषु वै ।
बलं तदवशेषं स नाशयामास वीर्यवान् ॥
अश्वैरश्वान्गजैर्नागान्योधान्योधै रथान्रथैः ।
दानवः सूदयामास युगान्तेऽन्तकवत्प्रजाः ॥
हतैरश्वैश्च नागैश्च भग्नाक्षैश्च महारथैः ।
त्रिदशैश्चाभवद्भूमी रुद्धमार्गा समन्ततः ॥
एवंबलः स दैत्येन्द्रो मृगव्याधश्च वीर्यवान् ।
युधि प्रयुद्धौ बलिनौ प्रभिन्नाविव वारणौ ॥
तत्रैव युध्यते रुद्रो द्वितीयो राहुणा सह ।
विश्रुतस्त्रिषु लोकेषु क्रोधात्मा अज एकपात् ॥
तत्तदा सुमहद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
आसीत्प्रतिभयं रौद्रं वीराणां जयमिच्छताम् ॥
देवदानवदेहैस्तु दुस्तरा केशशाड्वला ।
शरीरसंघातवहा प्रसृता लोहितापगा ॥

आजघानाथ संक्रुद्धो रुद्रो रौद्राकृतिः प्रभुः ।
राहुं शतमुखं युद्धे शत्रुसैन्यविदारणम् ॥
तस्य काञ्चनचित्राङ्गं रथं साश्वं ससारथिम् ।
जघान समरे श्रीमान्क्रुद्धो दैत्यस्य सायकैः ॥
तस्य पारिषदस्त्वेको रथशक्त्या महाबलः ।
बिभेद समरे हृष्टो दानवं तं स्तनान्तरे ।
स भिन्नगात्रो रुद्रेण तथा पारिषदैरपि ॥
रुद्रस्य रथमायान्तं स राहुर्दानवोत्तमः ।
प्रममाथ तलेनाशु सहसा क्रोधमूर्छितः ॥
भिन्नगात्रः शरैस्तीक्ष्णै रुद्रेणामिततेजसा ।
रुद्रपारिषदान्सर्वान्निजघान महासुरः ॥
सृजन्तं शरवर्षाणि दानवं घोरदर्शनम् ।
बिभेद समरे रुद्रः शरैः सनतपर्वभिः ॥
वर्तमाने महाघोरे संग्रामे लोमहर्षणे ।

G5 स तैर्विहतवेगस्तु (for ᵃ) —(L 1677) K1 व्याघ्र (for व्याल) T1 G3 स मृगव्याधस्य पार्श्वतः (hypermetric) (for ᵇ) — (L 1679) B1 Bom Poona eds G(ed) ततस्तेषु च लग्नेषु, G1 °स्तेष्वपसक्तेषु, M3 4 °स्तेष्ववसि(M4 °स)न्नेषु (for ᵃ) D4 सुमहापार्षदेषु वै (for ᵇ) —(L 1680) K2 3 दानव (for वीर्यवान्) — K4 D1 2 om line 1681 —(L 1681) K1 D3 अथ (for अश्वान्) T2 —(L 1682) T2 G1 3 5 M2 4 मर्दयामास (for सूद°) T2 G1 2-5 M2 4 कालवत् (for ऽन्तकवत्) D3 6 प्रभु (for प्रजा) —(L 1683) B3 D6 भग्नपैश्च, G6 भटैश्चैव (for भग्नाक्षैश्च) —(L 1685) V1 D4 4 G2 एवंबल, B1 °बलैश् (for °बल°) —(L 1686) K1 2 Dn D1 तौ तु (for युधि) Ñ3 V1 D3 G1 M1 प्रवृद्धौ (for प्रयुद्धौ) T2 G1 2 मत्ताविव च वारणौ (for ᵇ) — Before line 1687, K1 2 D1 ins वैशंपायन उवाच —(L 1687) G4 रौद्रो (for रुद्रो) —(L 1688) G2 विख्यातस् (for विश्रुतस्) D1 स क्रोधात्मा अजैकपात् (for ᵇ) —(L 1689) G3 तदभूत्, Bom Poona eds G(ed) तद्यथा (for तत्तदा) Ñ1 B1 3 D6 T1 2 G1 4 5 M2 4 तदभूत्तुमुलं युद्ध (for ᵃ) Ñ1 B1 3 D6 T1 2 G1 4 5 M2 4 सुमहत् (for तुमुलं) —(L. 1690) Dn G1 4 5 M2 4 घोरं (for रौद्रं) — After line 1690, K3 ins an addl colophon [*Sub parvan* K3 वामनम् — *Adhy no* K3 30]
—(L 1692) V1 T1 प्रसृता, D3 प्रवृत्ता (for प्रसृता) V1 2 T2 G1 3-5 शोणितापगा (for लोहि°) —(L. 1693) B2 D6 निजघान (for आ°) Ñ1 B3 D5 T1 2 G1 3 4 M3 4 [अ]सुर (for [अ]थ स) G1 4 रुद्रो रुद्रगति प्रभो (for ᵇ) —(L 1694) K2 3 Dn संख्ये (for युद्धे) Bom Poona eds G(ed) निवारणम् (for विदा°) —(L 1695) T2 G1 3-5 M2 4 दृष्ट्वा (for तस्य) K3 3 दिव्यं (for साश्वं) —(L 1696) V1 2 T2 G1 4 5 M2 4 धीमान् (for श्री°), T2 G1 4 रुद्रस्य, G5 M2 4 रुद्र स (for दैत्यस्य) —(L 1697) Dn2 D52 T1 चार (for रथ) —(L 1698) D6 रुद्रो (for हृष्टो) —(L 1700) B2 T2 G1 4 आस्थाय (for आयान्तं) K1-3 B1 3 D1 6 T1 2 G1 3-5 M3 4 राहुर्दानवसत्तम (for ᵇ) —(L 1701) K1 च तत्त्वेन, K3 3 Ñ1 बलेनाशु, D1 तु तेनाशु (for तलेनाशु) — T2 G1 4 5 M2 4 om line 1703 —(L 1702) Bom ed G(ed) भिन्नगात्रं, Poona ed °भाग (for °गात्र) — After line 1702ᵃ, K1 D1 ins

101* मेरुं सूर्यं इवांशुभिः ।
हतैर्दानवसुरैस्तु

B1 3 D6 स रुद्रममितौजसम् (for ᵇ) —(L. 1703) B D6 T2 G1 4 5 M2 4 जघानाशुपरान्स (for ᵇ) — Bom ed G(ed) om lines 1704–1705 —(L 1705) V2 D6 चिच्छेद (for बिभेद) K4 om (hapl) lines 1705ᵇ–1708ᵃ. V1 om line 1706 T1 2 G1 3 5 M2 4 om lines 1706–1707 —(L 1706) Ñ1 B1 D6 तथा रौद्रे, B3 महारौद्र (for °घोरे) K2 तुमुले (for संग्रामे) K1 D1 नष्टे स्थावरजङ्गमे (for ᵇ) —(L. 1707) K1 D4 4 रुधिरौघ-

रुधिरौघा महावेगा महानद्यः प्रसुस्रुवुः ॥
दानवः समरे रुद्र नीलाञ्जनचयोपमः ।
निर्बिभेद शरैस्तीक्ष्णैर्मेरुं सूर्य इवांशुभिः ॥
हतैर्दानवमुख्यैश्च शक्तिशूलपरश्वधैः ।
पतितैः पर्वताभैश्च दानवैः कामरूपिभिः ॥
वर्तमाने महाघोरे संग्रामे लोमहर्षणे ।
महाभेरीमृदङ्गानां पणवानां च निस्वनैः ॥
शङ्खवेणुस्वनोन्मिश्रः सबभूवाद्भुतोपमः ।
हतानां स्तनतां तत्र दैत्यानां चापि निस्वनैः ।
सुराणामसुराणां च सबभूव महास्वनः ॥
तुरंगमखुरोत्कीर्णं रथनेमिसमुद्धतम् ।
रुरोध मार्गं योधानां चक्षूंषि च परारजः ॥
शस्त्रपुष्पोपहारा सा तत्रासीद्युद्धमेदिनी ।
दुर्दर्शा दुर्विगाह्या च मांसशोणितकर्दमा ॥
भग्नैः खड्गैर्गदाभिश्च शक्तितोमरपट्टिशैः ।
अपविद्धैश्च भग्नैश्च रथैः सामामिकैर्हतैः ॥
निहतैः कुञ्जरैर्मत्तैस्तथा त्रिदशदानवैः ।
चक्राक्षयुगशस्त्रैश्च भग्नैरवनिपातितैः ।
बभूवायोधनं घोरं पिशिताशनसंकुलम् ॥
उत्पेतुश्च कबन्धानि दिक्षु सर्वासु संयुगे ।

V1 3 B2 Ds1 °रोदा (for °रौघा) Ñ1 रुधिरौघपरिच्छन्ना, B2 D6 °घप्रवाहिन्यो (for *) —(L 1708) K1 Ñ2 B3 3 D1–4 T 2 G1 3–5 चयोपमम्; Ñ1 °मैः (for °मः) —(L. 1709) T1 प्रबिभेद शरैर्घोरैर् (for *) G3 घनं, M3 4 मेघं (for मेरुं) — D1 om lines 1710-1711 —(L. 1710) D5 शरशक्ति° (for शक्तिशूल) —(L. 1711) K1 भस्युग्रैः, T2 G1 3 5 M3 4 निहतैः (for पतितैः) D4 पर्वताभैश्च रौद्रैश्च (for *) T1 2 G1 3 5 M3 4 राक्षसैः (for दानवैः) — After line 1711 T1 2 5 M3 4 ins

102** तत स रुद्रः समरे मुष्टिनाभिहतस्तदा ।
पपात मरथ साश्व पुराद्द इव भूतले ॥

— After the above T1 2 G1 3 5 M3 4 ins. an addl colophon [*Sub parvan* T2 G1 M3 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* C3 चक्रमाध्यवलमृगव्याधराह्वनएकपाद्वन्द्वयुद्धम् — *Adhy no* T1 G4 309, G1 350, G3 5 311, M3 21]

—K1–3 om line 1712 —(L. 1712) T2 G1 4 5 M3 4 तथा रौद्रे, G2 महारौद्र (for °घोरे) — After line 1712, K1–3 Dn D4 6 ins

103** विरेजुस्ते तदा दैत्या पुष्पिता इव किंशुका ।

While, T1 2 G1 3 5 M3 4 ins after line 1712

104** रुधिरोदा महावेगा महानद्य प्रसुस्रुवु ।

[T2 रुधिरौघा (for °रोदा) T1 G3 रुधिरौघप्रवाहिन्यो (for *)]

—(L. 1714) K1 3 D4 -स्वनोन्मिश्रै (for °श्र) B1 3 D6 T2 G1 4 5 M3 4 शङ्खानां पटहानां च (for *) B1 3 D6 महास्वन (for [अ]द्भुतोपम) T1 G3 बभूव सुमहास्वन, T2 G1 4 5 M3 4 सबभूवुर्महास्वना (for °) —(L. 1715) K4 V1 3 D3 स्तनता (for स्व°) K2 3 D6 T1 2 G1 3 5 M3 4 हतानां हन्यमानानां, B3 °नां स्तनमानानां, D4 °नां पतमानानां (for *)

— D3 om (hapl) line 1716 —(L. 1716) B1 3 D6 देवानां च तथा तत्र, B2 सुराणां वध्यमानानां, T1 2 G1 3–5 M3 4 नर्दतां त्रिदशानां च (for *) B2 महारणे (for °स्वन°). B1 3 T1 G3 शुश्रुवे दारुणो महान्; T2 G1 4 5 M3 4 संयुगेऽत्र सुदारुणम् (for °) —(L. 1717) K1, 4 Ñ1 V1 Dn -खु (K1 -ख)रोद्गीर्णं, Ds1 -खुरैर्दीर्णं, T1 -रथोत्कीर्णं (for -खुरो°) Ds2 T2 G1 3 तुरंगमुखरोत्कीर्णं (for *). K1 D2 3 स्वनोद्गतम्, K3 स्वनोद्भवम्, K4 -समुद्भवम्, B1 3 D6 G3 समुद्गतम्; D1 स्वनोद्धतम्, T2 G1 3 -समुत्थितम् (for °द्धतम्) —(L. 1718) K2 3 वर्त्म, B3 M3 कर्णं, T2 G1 4 M4 कर्णौ, G3 कान्ति (for मार्गं) T1 G3 चक्षुषां समरे रज, T2 G1 4 5 M3 4 धनूंषि च रजस्तु तत् (for °). —(L. 1719) K4 Ñ2 V3 D5 D2 अस्त्र, D1 अश्म (for शस्त्र) D3 शस्त्रमजैर्महाराज, T1 अस्त्रपुष्पमहाभासा, G3 5 शतपुष्पोत्कराभासा (for *) — After line 1719, K1 ins

105** आसीच्चातिभयं रौद्रं वीराणां जयमिच्छताम् ॥
देवदानवदेहैस्तु दुस्तराभूद्रणोत्कटा ।
शरीरसहने रूढा प्रसृता लोहिता नदी ॥

—(L. 1720) T2 G1 4 दुस्तरा (for दुर्दर्शा) D5 धातु (for मांस) —(L. 1721) B3 (marg) D9 भग्नैः (for भग्नैः). — *For line 1721, T2 G1 4 5 M3 4 subst.*

106** भग्नैः खड्गगदाशक्तितोमरासिपरश्वधैः ।

—(L. 1722) B D5 D6 शतशो, D5 प्रासैश्च; T2 G1 4 5 M3 सहसा (for भग्नैश्च) V1 D3 हयैः, T1 2 G1 3–5 M3 4 अपि (for हतैः) —(L. 1724) K2 3 चित्राक्ष (for चक्राक्ष) K1 3 Ñ2 D4 -हस्तैश्च (for शस्त्रैश्च) V1 3 Ds1 भग्नैर् (for भग्नैर्) K2 3 च रथ (for अवनि) B1 3 (marg) 3 D6 T1 2 G1 3 5 M3 4 भग्नैरवनिमाश्रि(T2 G1 4 °स्थि)तैः (for °) —(L. 1725) T1 2 G1 3–5 M3 4 गोमायुवल(T1 °गण)संकुलम् (for °) — After line 1725,

अन्योन्यबद्धवैराणां दैत्यानां जयगृद्धिनाम् ।
संप्रहारस्तदा युद्धे वर्तते ऽतिभयंकरः ॥
सैन्यानां संप्रयुक्तानां शूराणामनिवर्तिनाम् ।
अजस्य चैकपादस्य राहोश्चैव महात्मनः ॥
तेषां तु तत्र पततां क्रुद्धानामतिनिस्वनः ।
उद्धर्ते इव भूतानां समुद्राणां च शुश्रुवे ॥
तत्रैकस्तु सधूम्राक्षः श्रीमान्रुद्रो मुनीश्वरः ।
बिभेद केशिनं शक्त्या गदापट्टिसशूलधृक् ॥
नानाप्रहरणा घोरा भीमाक्षा भीमदर्शनाः ।
निपेतू रुद्रदयिता महापारिषदास्तदा ॥
रथमास्थाय च श्रीमांस्तप्तकाञ्चनकुण्डलः ।
दानवैः संवृतः केशी युध्यते युधि दुर्जयैः ॥
तस्य समागमशौण्डस्य संग्रामाग्रे युयुत्सतः ।
निष्पेतुरुग्रवीर्यस्य ज्वाला हि प्रसृता मुखात् ॥
स तु सिंहाश्रितस्कन्धः शार्दूलसमविक्रमः ।
महाजलदसंकाशो मृदङ्गध्वनिनिस्वनः ॥
तस्य निष्पतमानस्य दानवैः संवृतस्य वै ।
बभूव सुमहानादः क्षोभयंस्त्रिदिवं तदा ॥
तेन शब्देन वित्रस्ता त्रिदशानां महाचमूः ।
द्रुमशैलप्रहरणा योद्धुमेवाभ्यवर्तत ॥
तेषां युद्धं महाघोरं संजज्ञे लोमहर्षणम् ।
देवदानवसंघानां प्राणांस्त्यक्त्वा महाहवे ॥
सर्वे ह्यतिबलाः शूराः सर्वे पर्वतसंनिभाः ।
त्रिदशा दानवाश्चैव परस्परजिघांसवः ॥

T1 2 G1 3-5 M2 4 ins :

107** अष्टाशीतिसहस्राणि रथास्तत्र हता किल ।
नागा लक्ष हता राजन्नश्वा लक्षत्रय नृप ॥

— (L. 1727) Ñ1 असुराणां दुष्टबुद्धिनाम् (hypermetric). B1 3 D6 T1 3 G1 3-5 M1 4 सुराणां जयमिच्छताम् (for ²) — (L. 1728) T1 G2 5 M3 4 स संप्रहारस्तुमुल°, T2 G1 4 प्रहारैस्तुमुलं युद्धं (for ¹) T1 G2 प्रावर्तत भयंकर, T2 G1 4 5 M2 4 प्रा(G1 प्र)वर्तत महाहवे (for ²) — (L. 1729) K1 3 D4 सु (for स-) K2 4 Ñ1 2 V1 2 B2 3 Dn Ds D2-5 युद्धानां (for युक्तानां) K2 सैन्यानां सुसंयुक्तानां; B1 D6 T2 G1 3-5 M2 4 ससैन्यानां प्रयु(G2 5 M4 °यु)क्तानां; T1 सैन्यानां प्रतियुद्धानां (for ¹) — (L. 1730) T2 G1 4 अजैकपादस्य तदा (for ¹) — (L. 1731) D2 T1 2 G1 4 M3 4 तत्राभि (for तु तत्र) B1 D4 सैन्यानाम् (for क्रुद्धा°) T1 2 G1 4 5 M2 4 सैन्यानामभिनिस्वन° (T1 °शुश्रुवे); G2 सैन्यानामथ शुश्रुवे (for ²) — B1 om line 1732 — (L. 1732) K2 3 समर्ते (for उद्धर्ते) B3 D3 D5 T1 2 G1 3-5 M3 4 उद्धर्तताम्नन्तकाले (for ¹) B3 D5 T1 G2 4 M2 4 इव स्वन: ; T2 G1 4 इव ध्वनि° (for च शुश्रुवे). — (L. 1733) K2 B1 3 D5 G4 M1 4 सुधूम्राक्ष, K4 स धूम्राक्ष; V2 महाक्ष (for स धूम्राक्ष) Ñ1 V1 B2 महाबल° (for मुनीश्वर°) B1 3 D3 D5 भीमो रुद्रो महाबल, T1 G2 भीमो रौद्रो महासुर (for ²) — (L. 1734) T1 G1, 4 5 M2 4 दैत्यो बिभेद शूलेन (for ¹) Ñ1 D1 -परिघ-; (for -पट्टिस-) T2 G2 4 5 देवान्पट्टसशूलभि (for ²) — (L. 1735) Ñ2 V1 सैन्यानां संप्रयुक्ता(V1 °क्ता)ना, B1 3 D3 T2 G1 4 5 M2 घोरा नानाप्रहरणा (for ¹) K4 Bom Poona eds G(ed) भीमास्या (for °क्षा) D2 6 विक्रमा (for -दर्शना) — (L. 1736) V2 -सहिता (for दयिता) — (L. 1737) T1 G3-5 M3 4 भूषण (for कुण्डल°) — (L. 1738) D1 युद्ध° (for युधि) K1 Ñ1 V1 2 B1 3 D3 D1 4 T1 2 G1, 3-5 M2 4 दुर्जय (for °यै) B2 युध्यते युद्धदुर्जय (for ²) — (L. 1739) K4 V2 D1 2 M2 संग्रामेषु (for °माग्रे) D2 समागमे प्रयुयुत्सव (for ²) — Ñ1 om (hapl) lines 1740-1759. — (L. 1740) K B2 Dn Ds2 D3 4 T2 G1 निपेतुरु (for निष्पे°) K4 D1 2 प्रतिसृता; T1 G2 वै विसृता (for हि प्रसृता) Ñ1 V2 Dn D5 ज्वाला° (V2 °ला) प्रविसृता मुखात्; B D3 D5 ज्वाला (B2 D5 °ला) प्रविसृता मुखात्; T2 G1, 4 M2 4 ज्वाला वै निष्क्रम्तोऽस्य मुखात्; G1 ज्वाला वै निष्क्रान्ताननात् (for ²) — (L. 1741) K1 4 सिंहाचित°; Ñ2 V1 T1 G1 5 सिंहर्षभ, Dn M2 सिंहोच्छ्रित; D2 सिंहनिभ° (for सिंहाश्रित) — (L. 1742) K2 3 B1 2 D2 D4 -सम (for ध्वनि) V1 G1 3-5 M2 4 महानल इव निस्वन (for ²). — V1 om (hapl) lines 1744-1763 — (L. 1744) G3 5 त्रिदशाश्च (for त्रिदिवं) — (L. 1745) K1 D4 T1 2 G3-5 M2 4 दृष्टानां; G2 दीप्तानां (for वित्रस्ता) K2 3 दानवानां; D4 देवतानां (for त्रिदशानां) — (L. 1746) K1-3 D4 रोद्धुम् (for योद्धुम्) K1 D3 T1 2 G1 3-5 M2 4 योद्धुं समभिवर्तन्ते (T1 G2 °त) (for ²). — After line 1746, B Bom Poona eds G(ed) ins :

108** तेषां च देवदैत्यानां युयुत्सूनां परस्परम् ।
संनिपातं सुमहन्तो रौद्रो लोकभयावहः ॥

— (L. 1747) T1 2 G1, 3-5 M2 4 संजज्ञे भीमनिर्घो(M3 4 °दर्शो)षम् (for ²) — After line 1749, B D2 D3 4 6 ins. :

109** सर्वे सवाजिनिर्ह्रादाः सर्वे सर्वायुधोद्यताः ।
[B2 -निस्वन (for निर्ह्रा°). D3 ते तु सर्वायुधधराः (for ²).]

तेषां निनदता शब्दः सयुगे मेघनिस्वनः ।
शुश्रुवेऽतिमहाघोरश्चरस्थावरकम्पनः ॥
रेणुश्चारुणसकाशः सुभीमः समपद्यत ।
उद्धूतो देवदैत्यौघैः सरुरोध दिशो दश ॥
अन्योन्य रजसा तेन कौशेयारुणपाण्डुना ।
सवृता बहुरूपेण ददृशुर्न स्म किंचन ॥
न ध्वजो न पताका वा न वर्म तुरगोऽपि वा ।
आयुधं स्यन्दन वापि दृश्यते नैव सारथि ॥
स शब्दस्तुमुलस्तेषामन्योन्यमभिधावताम् ।
निपेतुरग्रग्रीवस्य ज्वाला हि प्रसृता मुखात् ॥
स तु सिंहर्षभस्कन्धः शार्दूलसमविक्रम ।
महाजलदसकाशो महाजलदनिस्वनः ॥
तस्य निष्पतमानस्य दानवैः सवृतस्य च ।
श्रूयते तुमुल॰ शब्दो न रूपाणि चकाशिरे ॥
दानवास्तत्र सक्रुद्धा दानवानेव जघ्निरे ।
त्रिदशास्त्रिदशाश्चैव निजघ्नुस्तुमुले तदा ॥

ते पराश्च विनिघ्नन्त स्वांश्च युद्धे महासुरान् ।
रुधिरार्द्रां तथा चक्रुर्मेदिनीमसुराः सुराः ॥
ततस्तु रुधिरौघेण ससिक्तं मृदितं रज॰ ।
शरीरशतसकीर्णं बभूव सुमहारणम् ॥
शूलशक्तिगदाखड्गपरिघप्रासतोमरैः ।
त्रिदशा दानवाश्चैव जघ्नुरन्योन्यमाहवे ॥
बाहुभि. परिघाकारैर्निघ्नन्तः पर्वतैस्तदा ।
रुद्रपारिषदान्सर्वान्सूदयन्ति स्म दानवाः ॥
रुद्रपारिषदाश्चैव महाद्रुममहाश्मभिः ।
व्यदारयन्नतिक्रम्य शस्त्रैश्चादित्यवर्चसे॰ ॥
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्ध केशी दानवसत्तम ।
समाममर्षी घोर॰ स स्वान्यनीकानि हर्षयन् ।
तेषा परमसक्रुद्धो वज्रमस्त्रमुदीरयत् ॥
वज्रेणास्त्रेण दिव्येन शस्त्रेण च महात्मना ।
महापारिषदा. सर्वे निहता युधि दुर्जया॰ ॥
वज्रास्त्रपीडिता भ्रान्ता रुद्रपारिषदा युधि ।

— (L 1751) T_1 3 G_1 3 5 सयुगेऽतितरस्विनाम् (for ᵇ) — After 1751 D_3 ins
110** शुश्रुवेऽतिमहाघोषो गरुडस्येव गच्छत ।
— (L 175?) K_3 3 स्थाणुजगमकम्पन (for ᵈ) — (L 1754) T_1 निरन्तरम् G_3 दिगन्तरम् (for दिशो दश) — (L 1755) D_3 कौशिकारुणपाण्डुना (for ᵇ) — (L 1756) $Ñ_1$ B_1 3 D_5 T_1 2 G_1 3-6 M_2 4 ददृशुर्नैव सयुगे (for ᵈ) — (L 1758) B_1 3 D_6 M_2 नायुधं (for आ°) $Ñ_1$ B D_3 6 T_1 G_3 M_4 स्यन्दनो (for °न) T_2 G_1 4 6 M_4 नायुधस्यन्दनो वापि (for ᵇ [illegible]) $Ñ_1$ B_1 D_5 T_2 G_1 5 M_2 4 ददृशे (B_1 [illegible]
(for ᵈ) [illegible]
सम (for अभि-) D_3 गर्जताम् (for धाव°) [illegible] D_6 T_1 3 G_1 3-5 M_2 4 om lines 1760–1763 —(L 1761) D_3 सिंहनिभ (for °र्षभ) — K_1 $Ñ_2$ B_3 D_4 om line 1762 —(L 1764) D_5 T_1 2 G_1 3 5 M_2 4 श्रूयते तुमुले युद्धे (for ᵃ) —(L 1765) B_1 3 D_6 T_1 2 G_1 3 4 M_2 4 सरब्धा (for सक्रुद्धा) B_1 3 D_6 T_1 2 G_1 4 4 M_2 दानवाश्च सुराहवे (for ᵇ) — (L 1766) K_3 3 निजघ्नुरितरेतरम् (for ᵇ) — (L 176?) $Ñ_1$ 2 V_1 3 D_3 महासुरा (for °सुरान्) —(L 1768) $Ñ_1$ B_3 मेदिनीं च महासुरा (B_3 °रणे); B_1 °नीं ससुरासुरान्, D_5 D_6 मेरुशीर्षे महारणे। T_1 3 G_1 3-5 M_2 4 मेदिनीं देवदानवा (for ᵈ) —(L 1769) T_1 G_5 ससिक्तमृदितध्वजम्, T_2 G_1 4 5 सरक्ता मृदितध्वजा (for ᵈ) —(L 1770) K_4 B_2 D_n D_1 2 बभूव धरणी (B_3 वसुधा) तलम् (D_{n1} °ले), $Ñ_1$ V_1 B_1 3 D_5 D_6 °व स महारण, D_6 °व तु वसुधरा T_1 3 G_1 3-6 M_2 4 °वायोधन महत् (for ᵇ) —(L 1773) Bom Poona eds G(ed) परिघैस् (for पर्वतैस्) — T_1 om (hapl) line 1774 —(L 1774) $Ñ_1$ B_3 D_5 D_6 T_2 G_1 4 5 M_2 रुद्रपारिषदा सर्वे D_1 4 रुद्रश्च (D_4 °स्य) पार्षदान्सर्वान् (for ᵃ) B_1 2 D_5 D_6 T_2 G_1 4 5 M_2 4 दानवान् (for °वा) —(L 1775) T_2 G_1 4 वृक्षैश्चापि, G_6 महारौद्रान् (for °द्रुम) K_1 शिलाद्रिभि (for -महाश्मभि) K_3 D_4 महाबलपराक्रमान् (for ᵈ) —(I 1776) B D_5 D_6 निजघ्नु समभि(B °ति)क्रम्य, D_4 अनिवारानति°; T_2 G_1 4 5 M_2 विचेरु समति° (for ᵃ) K_2 4 T_1 G_3 -सन्निभै (for वर्चसे) B_1 3 D_5 D_6 6 T_2 G_1 4 5 M_2 4 शस्त्रैश्च साध्य दानवा (for ᵈ) — T_2 G_1 4 5 M_2 4 om line 1778 —(L 1778) K_4 सग्राममर्द ; D_n G_3 °महर्षी, D_5 D_2 6 °मामर्षी (for °ममर्षी) —(L 1779) T_2 G_1 4 5 M_2 4 सरब्धो (for -सक्रुद्धो) K_4 $Ñ_2$ V_1 2 D_1 2 4 G_3 उदीरयन् (for °यत्) —(L 1780) B_1 3 D_5 D_6 दैत्येन सु (for शस्त्रेण च) —(L 1781) D_4 ते महापार्षदा सर्वे (for ᵃ) B_3 D_5 T_2 G_1 4 5 M_2 4 हता युधि सुदुर्जया (for ᵇ)

विप्रकीर्णद्रुमाः पेतुः शैला वज्रहता इव ॥
एवं तत्तुमुलं युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ।
केशिनः सह रुद्रेण तदद्भुतमिवाभवत् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
वृषपर्वा तु दैत्येन्द्रो विभ्रमद्भुतदर्शनम् ।
निष्कुम्भं योधयामास लोहितार्कसमद्युतिम् ॥
क्रोधमूर्छितवक्त्रस्तु धुन्वन्परमकार्मुकम् ।
ध्वजिनीं प्रेक्ष्य शत्रूणां सारथिं त्वरितोऽब्रवीत् ॥
अत्रैव तावत्त्वरित नयेम सारथे रथम् ।
एते हि देवाः सहिता घ्नन्ति नः समरे बलम् ॥
एतानिहन्तुमिच्छामि समरश्लाघिनो रणे ।
एतैर्हि दानवानीकं कृतच्छिद्रमिदं महत् ॥
ततः प्रजविताश्वेन रथेन रथिनां वरः ।
अरीनभ्यहनत्क्रुद्धः शरजालैर्महासुरः ॥
न स्थातु देवताः शक्ताः किं पुनर्योद्धुमाहवे ।
वृषपर्वविनिर्भिन्नाः सर्वे एवाभिदुद्रुवुः ॥
तान्मृत्युवशमापन्नान्वैवस्वतवशं गतान् ।
समीक्ष्य निहताञ्ज्ञातीननतरथे महासुरः ॥
निष्कुम्भं तत्र तं दृष्ट्वा सर्वे ते त्रिदशोत्तमाः ।
समेत्य सहिताः सर्वे तं द्रुतं पर्यवारयन् ॥
व्यवस्थितं च निष्कुम्भं त दृष्ट्वा त्रिदशोत्तमा ।
बभूवुर्बलवन्तो वै तस्याग्निसमतेजसा ॥
वृषपर्वा तु शैलाभ निष्कुम्भ समरे स्थितम् ।
महेन्द्र इव धाराभिः शरवर्षैरवाकिरत् ॥
अचिन्तयित्वा तु शराञ्शरीरे पतितान्बहून् ।

— (L 1782) T₁ G₁ निहता (for पीडिता) Ñ₂ हता युधि सुदुर्जया, Ds₁ रुद्रपारिषदैस्तदा, D₁ ते रुद्रपार्षदा युधि (for °) — (L 1783) Dn Ds विकीर्णा महुमा पेतु (for °) — (L 1784) T₁ ₂ G₁ ₃ ₄ M₂ ₄ अभवद् (for तुमुलं) B₁ ₃ D₆ अभवद्दीमदर्शनम्, T₁ ₂ G₁ ₃–₅ M₂ ₄ उभयो (T₁ G₃ तुमुल) रोमहर्षणम् (for ᵇ)

Colophon — *Mention of the Epic* K₁ Ds₂ D₁ — *Mention of Khila* V₁ ₂ B₁ ₃ Dn Ds D₁ ₂ ₄ *Sub-parvan* K Ñ₁ ₂ V₁ ₃ B Dn D₁ ₂ ₄ ₆ वामनम्, D₃ T₁ ₂ G₁ ₃ M₂ ₄ वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* B₁ Ds₂ देवासुरसमास, B₂ Ds₁ D₆ देवासुरयुद्धम्, G₃ केशिधूम्राक्षद्वन्द्वयुद्धम् — *Adhy no* K₂ 31, V₁ 26, V₃ 244; Dn₁ 243, Dn₂ 234, Ds₁ 242, D₁ 228, D₃ 225; G₁ 306, G₃ ₅ 312, G₄ 310, M₂ ₄ 22

(L 1786) G₂ ₄ निस्पम् (for विभ्रम्) K₁ V₁ D₄ ₆ G₃ विक्रमम् (G₂ °म), T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M₂ ₄ कर्मदृग्स (for -दर्शनम्) — K₂ om lines 1787ᵃ–1790ᵃ — (L 1787) K₁ ₂ ₄ D₁ ₂ ₄ निकुम्भ; G₃ ₄ निकद्धं, G₅ निष्कम्भं (for निष्कुम्भ) D₁ D₄ T₂ G₄ समद्युति, D₃ महाद्युति (for -समद्युतिम्) T₁ G₁ ₅ M₂ ₄ लोहिताद्रुम (T₁ G₅ °तेन स) मद्युति (for ᵇ) — (L 1788) D₃ वेगात् (for -वक्त्रस्) D₃ विधुन्वन्परकार्मुकम् (for °) — (L 1789) Bom Poona eds C(ed) धनूंषि (for ध्वजिनीं) — (L 1790) K₁ ₄ Ñ₁ ₂ V₁ ₃ B Dn Ds D₁ ₃ ₄ मे (for [इ]मं) — (L 1791) D₃ इन्द्रेण सहिता देवा; Bom Poona eds C(ed.) धृते देवाश्च सहिता (for °) — (L 1793) K₁ Ñ₂ V₁ ₃ B Ds₂ D₃ दानवानीके, Ds₁ D₁ T₁ ₂ G₁ ₄ M₂ ₄ °नीके (for °नीकं) — (L 1795) Ñ₁ अनीकिनीमभ्यहनत् (for °), Ñ₂ वर्षैर् (for जालैर्) T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M₂ ₄ महारथ (for °सुर) — After line 1795, T₁ ₂ G₁ ₃ ₅ M₂ ₄ ins.

111** तस्य विक्रमत सख्ये दानवेन्द्रस्य धीमत ।

— (L 1796) T₂ दानवा (for देवता). — After line 1796, T₁ ₂ G₁ ₃–₅ M₂ ₄ ins

112** त्रस्यन्ते रणे शूरा समासेत्वनिवर्तिन ।

— (L 1797) B₃ D₃ D₆ G₃ ₄ पर्वणु (for पर्वविं) D₁ ₂ वृषपर्वैर्गुभिन्निना (for °) — After line 1797, T₂ G₁ ₄ ₅ M₂ ins

113** वृषपर्वविनिर्भिन्ना विनेदुश्चात्र सर्वशः ।

[G₁ विनद् सवतो देवा (for ᵇ) M₂ वृषपर्वैर्भिन्नाना नन दुर्हि तत (submetric)]

— (L 1798) T₁ ₂ G₁ ₃ M₂ ₄ -पद्यम् (for -वशम्). — (L 1799) K₂ प्रसमीक्ष्य निकुम्भोऽथ, V₁ स वीक्ष्य निष्कुम्भोऽसुर्वीन्, V₃ B₃ T₁ ₂ G₁ ₃–₅ M₂ ₄ ज्ञातीन्समीक्ष्य निष्कम्भुर (for °) K₂ समरे ज्ञातीश्च (for अनन्तरथे) B₁ ₃ T₁ ₂ G₁ ₃ ₅ M₂ ₄ महाबल (for °सुर) — (L 1800) Ñ₁ निहतं (for तत्र तं) G₃ ततस्तत्रैव निष्कम्भ (for °) G₃ दृष्ट्वा ते (for सर्वे ते) T₁ ₂ G₁ ₄ M₂ ₄ त्रिदशेश्वरा (for °शोत्तमाः) — D₃ om (half) lines 1801–1802 — (L 1801) D₃ प्रबल (for तं द्रुतं) Ñ₁ समरे प्रत्यवारयन् (for ᵇ) — (L 1802) T₁ ₂ G₁ ₄ ₅ M₂ ₄ निष्कम्भु सुस्थितं दृष्ट्वा (for °) T₂ G₂ ₄ M₂ ₃ G₁ तु [त्रि]दशर्षभास्तदा (M₂ °विस्मा) (for ᵇ) — (L 1803) V₁ बभूवुर्व्यथमानास्तु (for °) G₃ सनकाश (for समतेजसा) — (L 1804) K₂ ₄ शैले तं (for शैलाभं).

श्विनश्च प्रमुखे श्रीमान्ससैन्यः स महाबलः ॥
स प्रहस्य महातेजा वृषपर्वाणमाहवे ।
अभिदुद्राव वेगेन कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥
तस्य त्वाधावमानस्य दीप्यमानस्य तेजसा ।
बभूव रूप दुर्धर्षं दीप्तस्येव विभावसोः ॥
रथ त्यक्त्वा स तु श्रीमान्सक्रोधः कमलेक्षणः ।
वृक्षमुत्पाटयामास महाशाखं महोच्छ्रयम् ।
ततश्चिक्षेप त वृक्षं निष्कुम्भो वृषपर्वणः ॥
तं गृहीत्वा महावृक्ष पाणिनैकेन दानवः ।
विनद्य सुमहानाद भ्रामयित्वा च वीर्यवान् ॥
सगजान्सगजारोहान्सरथान्रथिनस्तथा ॥
जघान दानवस्तेन शाखिना त्रिदशास्तदा ॥
समन्तकमिव क्रुद्ध समरे प्राणहारिणम् ।
वृषपर्वाणमासाद्य त्रिदशा विप्रदुद्रुवु ॥
तमापतन्तं सक्रुद्धं त्रिदशाना भयावहम् ।
आलोक्य धन्वी निष्कुम्भश्चुक्रोध च ननाद च ॥
स तत्र निशितैर्बाणैर्विंशद्भिर्मर्मवेधिभिः ।
निर्बिभेद महावीर्यो निष्कुम्भो दानवाधिपम् ।
शरशक्तिभिरग्राभिर्दैत्यानामधिपं प्रभुम् ।
विद्धः समरमध्यस्थो रुधिर प्रास्रवद्बहु ॥
उद्विग्ना मुक्तकेशाश्च भग्नदर्पा पराजिताः ।
श्वसन्तो दुद्रुवु सर्वे भयार्द्दे वृषपर्वण. ॥
अन्योन्य प्रममन्थुस्ते त्रासिता वृषपर्वणा ।
पृष्ठतस्त्राससविग्नाः प्रेक्षमाणा मुहुर्मुहुः ॥
त्यक्तप्रहरणाः सर्वे कृतास्ते वृषपर्वणा ।
सग्रामे युद्धशौण्डेन तदा निष्कुम्भसैनिका ॥
तत्रैव तु महावीर्यं प्रह्लादः कालमाहवे ।
योधयामास रक्ताक्षो हिरण्यकशिपो सुत ॥

— (L 1806) B3 8 D6 M2 4 बाणांस्तान्, T1 2 G1 3-6 तान्बाणान् (for तु शरान्) T1 2 G1 6 M1 4 पततो (for पतितान्) D3 शरीरे पतत शितान् (for ᵇ) — (L 1807) K1 2 V1 B1 Dn D3 D4 चमूमुखे (for च प्र°) — (L 1808) K1 Ñ1 3 V1 3 B3 D6 4 T1 G3 6 वृषपर्वा महाहवे (for ᵇ) — (L 1810) T1 2 G1 4 6 M2 4 आधावत स्तदा तस्य (for °) — (L 1812) Bom Poona eds G(ed) महातेजा (for स तु श्रीमान्) Bom Poona eds G(ed) सक्रोध समपद्यत (for ᵇ) — (L 1813) T1 2 G1 4 6 M2 4 शैलशृङ्ग (T2 G1 4 महाचल)मिवोच्छ्रितम् (for ᵇ) — (L 1814) D5 8 G1 om (hapl) lines 1814ᵇ–1815ᵃ K2 D6 T1 2 G1 4 6 M2 4 निष्कम्भो वृषपर्वणे, B3 (marg as above) महाबलपराक्रम (for ᵇ) — (L 1815) B2 (marg as above) दैत्याधिपतये तूर्णं (for °) — (L 1816) T2 G1 3 6 M2 4 भ्रामयामास वीर्यवान् (for ᵇ) — (L 1817) D2 सकलान्स , D4 स जघान , D6 सगजाश्वान् (for °जान्स) K2 3 सारोहान् (for सरथान्) — (L 1818) K4 D1 3 कोपितम् (for त्रिदशास्) T2 शाखिना त्रिदशाग्रणी (for ᵇ) — K4 om (hapl) lines 1819ᵇ–1921ᵃ — (L 1820) D1 त्रिदशास्ते विदुद्रुवु (for ᵇ) — (L 1821) K2 T2 G2 सक्रुद्ध (for °द्ध) K2 3 T1 2 G1 4 6 भयकरम् (for भयावहम्) — (L 1822) B1 3 D6 T1 2 G1 4 6 M2 4 ददर्श वीरो (B1 देवो) निष्कम्भुस्, G3 तदा सप्रेक्ष्य निष्कम्पश्च (for °) B1 3 D3 D6 चुकोप (for चुक्रोध) — (L 1823) B D3 D6 त्रिशता; D3 विंशत्या (for विंशद्भिर्) G3 देह- (for मर्म) — (L 1824) K3 3 निकुम्भो दानवोत्तम (for ᵇ) — (L 1825) K3 दैत्यनाथो निकुम्भक ; Ñ2 दैत्यानामन्तको बली , G3 दैत्येनाभिहता सुरा (for ᵇ) — K1 V1 3 B Dn D3 D8 4 6 T1 2 G1 4 6 M2 4 subst for line 1825 Ñ2 cont after 115**

114** दैत्यानामथ निष्कम्भु शरशक्तिभिरर्दित ।
[T1 2 G1 4 6 M2 4 उग्राभि शरवृष्टि (T1 G1 4 6 °शक्ति)भि (for ᵇ)]

While Ñ2 ins after line 1825

115** ततो दैत्योऽभवत्क्रुद्धो दानवाना चमूमुखे ।
विभेद निशितैर्बाणै निष्कुम्भ दानवोत्तम ॥

— (L 1826) D5 D6 मूर्धस्थो (for मध्यस्थो) B1 त्रिद परममूर्धस्थो, T1 2 G1 4 6 M2 4 विद्धस्तु समरे मूर्ध्नि (for °) T1 2 G1 4 6 M2 4 प्रस्रवन्र (M2 °द्रु)धिर बहु (for ᵇ) — (L 1827) C1 4 -कण्ठाद् (for केशाद्) — D1 om (hapl) line 1828 — (L 1829) D3 अन्योन्यं प्रशशंसुस्ते (for °) — (L 1830) V3 वक्रासु, B1 3 D3 T1 G3-6 M2 4 संमूढा (for सविग्ना) K B2 Dn D1 2 4 पृष्ठवक्त्रा सुसविग्ना , V1 °वक्त्रा समुद्विग्ना , D3 °वक्त्राश्च सम्भ्रमा ; G1 °नम्नु सुसमूढा (for °) — (L 1831) D3 त्यक्तास् (for कृतास्) — (L 1832) D5 सग्राम- (for °मे). — After line 1832 K3 T1 G3 6 M2 4 ins an addl colophon [*Sub-parvan* T1 M2 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* K3 निकुम्भवृषपर्वसग्राम , G3 वृषपर्व निष्कम्पयुद्धम् — *Adhy no* K3 32, T1 311, G3 6 313, M2 4 23]

तस्य दानववीरस्य युद्धकाले जयक्रियाः ।
चकार त्वरया युक्तो भार्गवो विजयावहाः ॥
हुताशनं तर्पयन्तो ब्राह्मणाश्च नमस्यतः ।
आज्यगन्धप्रतिवहो मारुतः सुरभिर्ववौ ॥
स्रजश्च विविधाश्चित्रा जयार्थमभिमन्त्रिताः ।
प्रह्लादस्य शुभे मूर्ध्नि आबबन्धोशनाः स्वयम् ।
कालेन सह संग्रामे प्रयुद्धः स महासुरः ॥
प्रह्लादस्यातिवीर्यस्य शान्तिं चक्रे स भार्गवः ।
दश शिष्यसहस्राणि भार्गवस्य महात्मनः ।
तानि दानववीराणां जेपुः शान्तिमनुत्तमाम् ॥
अथर्वाणमथो दिव्यं ब्रह्मसत्त्वचोदितम् ।
रणप्रवेशसदृशं कर्म वैजयिकं कृतम् ॥
ततः सर्वास्त्रविदुषः समरेष्वनिवर्तिनः ।
विद्यातपःसमायुक्ताः कृतस्वस्त्ययनक्रियाः ॥
धनुर्हस्ताः कवचिनो वेगेनाप्लुत्य दानवाः ।
बलिमभ्यर्च्य राजानं प्रह्लादं पर्यवारयन् ॥
आस्थाय विपुलं दिव्यं रथं परस्थारुजम् ।
नानाप्रहरणाकीर्णं सचक्रमिव पर्वतम् ॥
तद्रूमूय मुहूर्तेन क्ष्वेडितास्फोटिताकुलम् ।
मेरोः शिखरमाकीर्णं द्यौरिवाम्बुधरागमे ॥
स्रजः पद्मपलाशानामामुच्य सुविभूषिताः ।
बान्धवान्सपरित्यज्य निपतन्ति रणप्रियाः ॥
महायुधधरः श्रीमाञ्शुभवर्मधरः प्रभुः ।
शिरस्त्राणतनुत्राणी धन्वी परमदुर्जयः ॥
सिंहशार्दूलदर्पाणां नदतां किङ्किणीकिनाम् ।
तस्य दैत्यसहस्राणि प्रयान्त्यग्रे महारणे ॥
सैन्यपक्षहतास्तस्य रथाः परमदुर्जयाः ।
सप्ततिर्वै सहस्राणि गजास्तावन्त एव च ॥
मध्ये व्यूहोदरस्थस्तु कालनेमिर्महासुरः ।
धनुर्विस्फारयन्घोरं ननाद प्रजहास च ॥

— (L. 1833) K Ñ1 2 V1 2 B2 Dn D1-4 T1 2 G1 3-5 M3 महायुद्धे (for °वीर्ये) — (L. 1835) T1 G6 राजस्य (for वीरस्य) T1 2 G1 3-5 M1-4 भक्तस्य जगतः पतौ (for °) — After line 1835, T1 2 G1 3-5 M1-4 ins

116** लोकनाथे हरौ विष्णौ ज्ञानगम्ये जगन्मये ।
तस्य दानवराजस्य युद्धकालक्षमाः क्रियाः ॥

— (L. 1836) T1 2 G1 3-5 M1-4 समरे (for त्वरया) D8 शुक्रो (for युक्तो) D4 चकार तत्र त्वरया (for °) — (L. 1837) T1 2 G1 5 M1-4 तर्पयन्तो (for °यन्तो). K3 नमस्यते, T1 2 G1 4 5 M1-4 °स्यताम् (for °स्यत) — (L. 1838) Ds2 G4 प्रतिवहन् (for °वहो) B3 Ds1 D6 T1 G5 M1-4 आज्यगन्धं प्रतिवहन् (for °) K4 V1 B1 सभौ (for ववौ) — (L. 1839) B1 3 D6 T1 2 G1 4 5 M1-4 विविधाकारा, G3 °कार (for °श्चित्रा) V1 -शब्दिता (for -मन्त्रिता) — (L. 1841) Ñ1 2 V1 2 B Dn D5 D6 T1 2 G1 3-5 M1-4 प्रयुद्धस्य महात्मन (Ñ1 °सुर°) (for °) — (L. 1843) K1 D4 शतं (for दश) — (L. 1844) B1 3 D6 मुख्याना (for -वीराणा) D6 चक्रु (for जेपु) — (L. 1845) G5 M3 आथर्वणम् (for °र्वाणम्) K1 D4 अथोद्दिष्ट, D5 अथादिश्य (for अथो दिव्य) K1 -मथाव, V1 2 सभव (for -सत्त्व) — K2 3 D4 ins after line 1845 K1 after line 1846

117** रणप्रवेशशान्ति ते क्रमाद्धनुश्च दानवा ।

— K2 3 D4 om line 1846 — (L. 1847) Ds1 [स]नुवर्तिन, D6 [अ]निवर्तक (for °र्तिन) — (L. 1848) B1 3 Ds1 D6 T1 G1 4 5 विद्याव्रत, T2 G2 M1-4 वृत्त- (for °तप-) Bom Poona eds G(ed) विद्यया तपसा युक्ता (for °) D2 कृता, T1 G3 युक्त (for कृत). — (L. 1849) D5 [उ]त्पुत्य (for [आ]प्लुत्य) K2 3 दारुणा (for दानवा) — (L. 1850) D4 बलिनाभ्यर्चिता राजन्; D6 बलिन दैत्यराजान (for °) — (L. 1851) Bom Poona eds G(ed) परम (for विपुल) — (L. 1852) Ñ1 B2 D1 3 सवज्रम्, D2 सवर्णम् (for सचक्रम्) — (L. 1854) B1 3 D5 T1 G1 3 5 M1-4 आपूर्णं (for आकीर्णं). — (L. 1855) D1 पराश्च च (for -पलाशानाम्) K2 3 आमुच्य रचिता शुभाम् (for °) — (L. 1856) K Ñ1 V1 2 B1 3 Dn D1-4 6 T1 2 G1 3 5 M1-4 -परिष्वज्य (for °त्यज्य) B3 D5 D6 सपतन्ति (for निप°) — (L. 1857) T1 2 G1 3-5 M1-4 मायायुद्ध (for महायुध) G4 रत (for धर) G3 शुभ्रवक्त्र-, M4 शुभ्रवर्म (for शुभ°) T2 G1-4 प्रसवन्मन्दरप्रभ (for °) — (L. 1858) B1 3 D6 D5 सतत(B3 °तु)व्रशिरस्त्राणो, T1 2 G1 3-5 M1-4 विनिबद्धतनुत्राणो (for °). — (L. 1860) B1 3 D5 T1 2 G1 3-5 M1-4 तस्य सैन्य, D3 रथाना च (for तस्य दैत्य) K2 3 रणाजिरे, T1 2 G1 3-5 M1-4 महारणम् (for °रणे) — (L. 1861) D4 दैत्य (for सैन्य-) V1 2 B D5 D6 G1 M1-4 -नागास् (for -हतास्). — (L. 1862) V2 Dn1 D1 सप्तति वै; D2 सहैव च (for सप्ततिर्वै) Cal. ed महाभाग (for सहस्राणि) — (L. 1863) K2 3 व्यूहमध्ये रथस्थस्तु; D6 मध्ये

तस्मिन्शतसहस्राणि पुरो यान्ति महाद्युतेः ।
दानवानां बलवतां शक्रप्रतिमतेजसाम् ॥
स समं वर्तमानस्तु पक्षाभ्यां विस्तृतो महान् ।
अभवद्दानवव्यूहो दुर्भेद्यः सर्वदैवतैः ॥
षष्टिं रथसहस्राणि दानवानां धनुर्भृताम् ।
नानाप्रहरणानां च परिमाणं न विद्यते ॥
गदापरिघनिस्त्रिंशशूलमुद्गरपट्टिशैः ।
प्रगृहीतैर्व्यराजन्त दानवाः पर्वतोपमाः ॥
गर्जन्तो विनदन्तश्च विक्रोशन्तः पुनः पुनः ।
अयुध्यन्त महावीर्याः समरेष्वनिवर्तिनः ॥
तत्र तूर्यसहस्राणां सजज्ञे निस्वनो महान् ।
हयानां च गजानां च गर्जतामभितौजसाम् ॥
दुंदुभीनां च निर्घोषः पर्जन्यनिनदोपमः ।
शुश्रुवे शङ्खशब्दश्च पटहानां च निस्वनः ॥
तेन शङ्खनिनादेन भेरीतूर्यरवेण च ।
निर्घोषेण रथानां च क्षोभतीव नभःस्थलम् ॥
सागरप्रतिमौघेन बलेन महता वृतः ।
प्रह्लादोऽयुध्यत क्रुद्धः कालान्तकयमोपमः ॥
तस्य नादेन रौद्रेण घोरेणाप्रतिमौजसः ।
विनेदुः सर्वभूतानि त्रैलोक्यविसृतैः स्वरैः ॥
अन्तरिक्षात्पपातोल्का वायुश्च परुषो ववौ ।
ववमन्त्यः पावकं घोरं शिवाश्चैव ववाशिरे ॥
प्रह्लादस्तु महावीर्यः प्रद्यमन्युद्धदुर्मदः ।
उवाच वचनं श्रीमांस्तत्कालक्षममुत्तमम् ।
अद्याहं दर्शयिष्यामि स्वबाहुबलमूर्जितम् ।
अद्य मद्बाणनिहतान्देवान्द्रक्ष्यथ संयुगे ॥
बान्धवा निहता येषां त्रिदशैरिह संयुगे ।
अद्य ते निर्वपिष्यन्ति शत्रुमांसानि दानवाः ॥
इममद्य समुद्भूतं रेणुं समरमूर्धनि ।
अहं शमयिष्यामि शत्रुशोणितविस्रवैः ॥
तिमिरौघहतार्कं च सैन्यरेण्वरणीकृतम् ।
आकाशं संपतिष्यन्ति खद्योता इव मे शराः ॥
हृष्टाः संपरिमोदध्वं देवेभ्यस्त्यज्यतां भयम् ।
अद्याहं निहनिष्यामि कालेन्द्रं धनुषा रणे ॥
तोषयिष्यामि राजानं बलिं बलवतां वरम् ।
त्रिदशान्सगणान्हत्वा रणे चान्तकसंनिभान् ॥

व्यूहोदरे चैव (for °) — (L. 1864) Bom Poona eds G(ed.) धनुर्विस्फारयामास (for °) — Ñ1 T1 G1.4 M1.4 om lines 1865–1866 K3 D5 om (hapl) lines 1865b–1869a — (L. 1867) D3 वर्धमानस् (for वर्त°) K1.4 संवर्तमानस्तु तदा, T3 G1.3.4 M3.4 जयश्रीवर्धमानस्तु (for °) G3 ऽभवन् (for महान्) D4 युयुधे दानवो महान् (for b) — (L. 1869) D2 D3 G2 M1 शत शत°; T2 G1.4 शतं शत (for षष्टिं रथ) — (L. 1872) B1.3 T1.2 G1.3–6 M1.4 दानवाः पर्वता इव (for b) — (L. 1873) D1 विक्रान्ताश्च, D2 भाषन्तस्तु (for विक्रोशन्त°) B1.3 D5 च दानवाः; T1.2 G1.3.5 M1.4 च भैरवम् (for पुनः पुनः) — (L. 1875) K Ñ1.2 V1.2 B3 D1–4 भेरीशङ्खरवाणि च; Dn भेरीणां च महास्वनः (for b) — (L. 1876) K2.3 Ñ2.3 V1.3 B D2 D4.6 T1.2 G1.3.5 M2.4 गर्जतामनिवेगिताम् (for b) — Ñ1 om line 1878 — (L. 1881) G2 सागरप्रतिमेनाथ (for °) — (L. 1882) Dn1 रणे (for क्रुद्धः) — (L. 1884) K1 Dn1 विसृतैः; B1.3 विहृतैः (for -विसृतैः) K2.3 त्रैलोक्यं विस्मितं स्वनैः; Ñ1 °क्यसहितास्वदाः; V3 D1.3.4 °क्यवि(D1.3 °क्ये वि)स्मृतैः स्वनैः; B2 T1.2 G1.3–6 M1.4 °क्यवि(M4 °क्ये वि)हृतैः स्वनैः; Dn1 D6 °क्ये विहृतैः स्वरैः (for b) — (L. 1885) Bom Poona eds G(ed.) परं त्यक्त्वा (for पपातोल्का) — (L. 1886) K1.4 D1.3.4 नदन्ति च (for ववाशिरे) — (L. 1888) D4 योधाय, T2 G2.3 M3 धीमास् (for श्री°) — V2 D3 T1 G3.5 om (hapl) line 1891 — (L. 1891) Cal ed समरे (for संयुगे) D6 त्रिदशैरथ संगरे (for b) — (L. 1892) K1.3 Dn1 D5 D6.4 अद्य निर्वर्तयिष्यन्ति; K4 D1 अद्य ते वर्तयि°; T2 G1.4.6 M2.4 अद्य निर्वापयिष्यन्ति(M4 °ष्यामि); G2 अद्य वै भक्षयिष्यन्ति (for °) K2.3 शतशस्तानि दानवाः, T1.3 G1.3.5 M1.3 शत्रुमांसैर्नि(G3 M1 °सं नि)शाचराः (for b) — V3 om line 1893 — (L. 1893) K4 D1 रजः (for रेणुं) K2.3 चरणं (for समर°) — T2 G2.4 om (hapl) lines 1894b–1896a — (L. 1895) T1 G3.3 M2.4 तिमिरौघ(G3 °रोम, M4 °रौघ)हताश्चैव (for °) — (L. 1897) T1 G5 M3 आकाशे (for °शं) K1 D4 खेचराः (for मे शराः) — (L. 1896) K2.3 D4 दृष्ट्वा (for हृष्टाः) K3.4 तस्मादि (for संपरि) K2.3 हे दैत्यास् (for देवेभ्यस्) — (L. 1898) G2 निपतिष्यामि (for निहनि°) T1.2 G1.3–5 M1.4 कालं स्व (for कालेन्द्रं) — (L. 1899) D6 राजेन्द्रं (for राजानं) Bom Poona eds G(ed.) रणे (for

अक्षयाः सन्ति मे तूणाः शराश्चाशीविषोपमाः ।
स्थातु मे पुरतः शक्ताः के रणे जीवितेप्सवः ॥
हत्वा रिपुगणास्तुष्टिरनुरागश्च राजसु ।
हतस्य त्रिदिवे वासो नास्ति युद्धसमा गतिः ॥
ते भयं दृष्टवः कृत्वा रणे दानवसत्तमा ।
निहत्येमानरीन्सर्वान्मोदध्वं नन्दने वने ॥
एवमुक्त्वा महासैन्यं प्रह्लादो दानवोत्तमः ।
कालसैन्यं महारौद्रं तरसामर्दतासुरः ॥
सर्वास्त्रविद्वाञ्शूरश्च नित्यं चाप्यपराजितः ।
युद्धेष्वभिमुखो नित्यं स्वबाहुबलदर्पितः ॥
षष्टिं रथसहस्राणि विविधायुधधारिणाम् ।
प्रह्लादस्यातिवीर्यस्य ये तस्य तनया निजाः ॥
तैस्तु क्रतुशतैरिष्टं विपुलैराप्तदक्षिणैः ।
क्षान्ता धर्मपरा नित्यं सत्यव्रतपरायणाः ॥
दातारः प्रियवक्तारो वक्तारः शास्त्रवस्तुषु ।
स्वदारनिरता नित्यं ब्रह्मण्याः सत्यसंगराः ॥
यष्टारः क्रतुभिर्नित्यं नित्यं चाध्ययने रताः ।
इष्वस्त्रकुशलाः सर्वे बहुशो दृष्टविक्रमाः ॥
मत्तवारणविक्रान्ताः शत्रुसैन्यप्रमर्दकाः ।
दारयन्तः पदाक्षेपैः सुघोरान्घातवेचकान् ॥
युद्धोत्सुकधियो नित्यं क्रोधरक्तितलोचनाः ।
सदष्टौष्ठपुटा दैत्या विनेदुर्भीमविक्रमाः ॥
क्ष्वेडितास्फोटितरवैरन्योन्यं समहर्षयन् ।
वेणुशङ्खरवैश्चैव सिंहनादैश्च पुष्कलैः ॥
आप्लुत्याप्लुत्य सहसा रणे वधुरनेकशः ।
तालमात्राणि चापानि विकृष्य सुमहाबलाः ॥
असृष्यमाणाः सहसा दानवा बाणपाणयः ।
महासुरैरप्यजिता योधयन्ति रणेऽन्तकम् ॥
प्रवालहेमाभरणाः सर्वे ते श्वेतवाससः ।
दानवा मानिनः सर्वे सर्वे स्वर्गाभिकाङ्क्षिणः ॥

वरम्) —(L 1900) $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ $M_{3.4}$ सबलान् (for सगणान्) $B_{1.3}$ D_{5} D_{6} त्रिदशान्समरे जित्वा (for ^{a}) K $Ñ_1$ B_1 $D_{1.2.4}$ $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ $M_{2.4}$ रणे चान्तकमन्तिकात्, $B_{1.3}$ D_5 D_6 G_3 बाणैरन्तकसंनिभैः (for ^{b}) —(L 1902) $K_{2.3}$ $Ñ_{1.2}$ $V_{1.3}$ D_2 समरे (for पुरत) —(L 1904) K_2 हतश्च त्रिदशे वासो (for ^{a}) $K_{1.4}$ $Ñ_1$ D_2 रति (for गति) —(L 1905) T_1 G_1 Bom Poona eds तद् (for ते) —(L 1906) T_2 G_5 निहत (for निहत्य) Dn D_5 [ए]तान् (for [इ]मान्) D_5 (also as above) रिपून् (for अरीन्) —(L 1908) $K_{2.3}$ घोर (for रौद्रं) $B_{1.3}$ D_5 D_6 $T_{1.2}$ G_{3-5} $M_{2.3}$ कालस्य समरे सैन्य (for ^{a}) $K_{2.3}$ ममर्द तरसासुर (for ^{b}) —(L 1909) $K_{3.4}$ असुरो, Bom Poona eds G(ed) वीरश्च (for शू$^{\circ}$) $Ñ_{1.2}$ $B_{1.3}$ Dn D_5 D_6 $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{3.4}$ सर्वास्त्रविच्च ($Ñ_{1.2}$ Dn $^{\circ}$विद्य$^{\circ}$) शूरश्च (for ^{a}) D_4 न स्य चापि पराजित (for ^{b}) —(L 1810) K_3 om (hapl) lines 1910^{b}–1914^{a} V_2 स्वबाहुबलमूर्जित$^{\circ}$, T_2 $G_{2.3}$ $^{\circ}$माश्रित (for ^{b}) —(L 1911) $K_{1.4}$ सहस्राणा (for $^{\circ}$णि) —(L 1912) $D_{2.4}$ जिता$^{\circ}$; T_2 [अ]नुजा$^{\circ}$ (for निजा$^{\circ}$) K_2 तनया नियंयुस्तत (for ^{b}) —(L 1913) T_2 $G_{1.4.5}$ सर्वैः क्रतुवरैरिष्ट (for ^{a}) T_1 G_3 विविधैर् (for विपुलैर्) K_3 समाप्तवरदक्षिणै (for ^{b}) —$T_{2.3}$ $G_{1.4.5}$ $M_{3.4}$ om lines 1914-1915 —(L 1914) K_1 D_2 क्षम, K_3 दयाला (for क्षान्ता) D_1 om (hapl) lines 1914^{b}–1916^{a} B_3 D_6 नित्य (for सत्य) —$Ñ_1$ $V_{1.3}$ om lines 1916 —(L 1916) $Ñ_2$ B D_5 D_6 दान्ता, Dn शान्ता (for नित्य) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{3.4}$ वाग्मिन (for सगरा) —$T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ $M_{1.4}$ om lines 1917–1926 —(L 1918) D_4 इज्यासु (for इष्वस्त्र) $K_{1.3}$ $Ñ_{1.2}$ B Dn_2 Ds_2 $D_{1.6}$ दृढ$^{\circ}$ (for दृष्ट) —$Ñ_1$ V_1 om (hapl) lines 1919-1922 —(L 1919) $Ñ_2$ B_1 D_5 D_6 विमर्दका, Dn_1 प्रमर्दना, D_3 प्रवर्तका (for प्रमर्दका) —(L 1920) $K_{1.4}$ $Ñ_2$ B Dn D_5 $D_{2.4.6}$ G_3 हर्षयन्त (for दार$^{\circ}$) $K_{2.3}$ पदातीकान् (for पदाक्षेपै) K_4 सुघोरास्ते विरेचका, D_3 $^{\circ}$न्वा रणेचरान् (for ^{b}) —(L 1921) Bom Poona eds G(ed) धिया (for धियो) $K_{1.4}$ $D_{1.2.4}$ युद्धोत्सुका(D_3 $^{\circ}$त्सया)श्च ये नित्यं; $Ñ_2$ $^{\circ}$सतधियो नित्यं (for ^{a}) $K_{3.3}$ क्रोधारक्तविलोचना (for ^{b}) —(L 1922) $K_{2.3}$ सिंह (for भीम) —(L 1923) $B_{1.3}$ D_5 D_6 हर्षयन्त परस्परम् (for ^{b}) —(L 1924) $K_{2.3}$ वेणुवद्य (for $^{\circ}$शङ्ख) —(L 1925) $K_{2.3}$ धावन्, G_3 अत्युर् (for वधुर्) —(L 1926) $Ñ_2$ $B_{1.3}$ D_5 सुमहाभुजा (for $^{\circ}$बला) —(L 1927) K_4 $D_{1.2}$ शस्त्र; Dn चाप, $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ $M_{3.4}$ प्रास (for बाण) —(L 1928) B D_5 $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{3.4}$ सुरासुरैर (for महा$^{\circ}$) $V_{1.3}$ B $D_{5.6}$ T_2 $G_{1.3.4}$ M_3 [अ]जिते (for $^{\circ}$ता) D_5 ऽन्वहम् (for ऽन्तकम्) —(L 1930) D_5 D_6 युद्धाभि (for स्वर्गाभि-) — After line 1930, $Ñ_2$ B D_5 D_6 ins.:

शुशुभे सा चमूर्दीप्ता पताकाध्वजमालिनी ।
गजाश्वरथसनाथा स्वर्गमार्गाभिकाङ्क्षिणी ॥
ततः कालस्तु निर्यातो भीमो भीमपराक्रमः ।
विनदन्सुमहाकायो व्याधिभिर्बहुभिर्वृतः ॥
ददर्श महतीं सेना दानवाना बलीयसाम् ।
अभिसजातहर्षाणा काल समभिगर्जताम् ॥
आपतन्तं तदानीक दानवाना तरस्विनाम् ।
प्रतिलोमं चकाराशु व्याधिभिः सहितोऽन्तकः ॥
प्रविश्य ध्वजिनीं चैषां घातयामास वीर्यवान् ।
कालो रुधिररक्ताक्षः स्वेनानीकेन सवृतः ॥
प्रह्रादबलमत्युग्र प्रह्लाद च महाबलम् ।
आजघान रणे कालो दण्डमुद्गरपट्टिसैः ॥
शरशक्त्यृष्टिखड्गाश्च शूलानि मुसलानि च ।
गदाश्च परिघाश्चैव विविधाश्च परश्वधा. ॥
धनूषि च विचित्राणि शतघ्नीश्च स्थिरायसीः ।
पात्यन्ते व्याधिभिर्युद्धे दानवानां चमूमुखे ॥
बहवो व्याधयो युद्धे बहूनसुरपुंगवान् ।
व्याधीनपि च दैत्यौघा निजघ्नुर्बहवो बहून् ॥
शूलैः प्रमथिताः केचित्केचिच्छिन्नाः परश्वधैः ।
परिघैराहता. केचित्केचिच्च परमायुधैः ॥
केचिद्द्विधाकृता. खड्गैः स्फुरन्तः पतिता भुवि ।
व्याधयो दानवैरेव नानाशस्त्रैर्विदारिताः ॥
ते चापि व्याधिभिः सर्वे विविधैरायुधोत्तमैः ।
खड्गैश्च विपुलैस्तीक्ष्णै· प्रासतोमरमुद्गरैः ।
भिन्नाश्च दानवाः शूलैर्निकृत्ताश्च परश्वधैः ॥
मुद्गरैः पट्टिसैश्चैव व्याधिभिश्च महाबलैः ।
क्षताः शस्त्रैरनेकैश्च मुष्टिभिश्च महामृधे ॥
वेमुः शोणितमक्षोभ्यं विष्ट॒धदशनेक्षणाः ॥

117** सर्वे जयैषिणो वीरा सर्वे शत्रुवधोद्यता ।

— (L 1831) Ñ2 V3 B3 D8 D6 T1 2 G1 2 4 M3 हता, — (L 1933) D1 करालो, T1 G4 B1 हृष्टा (for दीप्ता) — (L 1933) Bom Poona eds G(ed) काल॰ सु (for M2 4 कालोऽपि) Bom Poona eds ... — (L 1934) K2 3 व्यनदत्सु॰, K4 Ñ1 3 V1 कालस्तु) — (L 1934) K2 3 व्यनदत्सु॰, K4 Ñ1 3 V1 B1 3 D52 D1 2 8 G3 निनदन्सु, D3 विविधाख्यो (for विनदन्सु) K Ñ2 V1 2 — (L 1936) Ñ2 रणे (for अभि) T1 2 G1 3-6 M2 4 B3 Dn D3 D1 4 दर्पाणां (for हर्षाणा) — (L 1937) Ñ1 Dn समायान्तं, B2 तदाप काले (for कालं) — (L 1937) K4 तत्, Bom Poona eds G(ed) तदायान्त (for आपतन्त) — (L 1939) D3 T1 G3 तेषां, D1 3 महानीक (for तदा॰) Ñ3 V1 3 Dn1 D3 D1 2 T1 3 G3 एका, M3 चैना (for चैषा) K4 Ñ1 2 V1 2 B3 G1 2 5 M3 4 पातयामास (for घात॰) — (L Dn D1-3 6 T1 3 G1 3 5 M3 4 दानवान् (for वीर्य॰) — (L 1941) D3 om 1941[b]-1942[a] Ñ1 B1 D6 महासुरम् (for ॰बलम्) — (L 1944) K Ñ1 2 V1 2 B Dn D3 D1-4 8 G3 विचित्राश्च (for विविधाश्च) — (L 1945) Ñ3 V1 2 G2 स्थिरायसा· (for ॰सी॰) B3 8 D3 शतघ्न्यश्च स्थिरा यसा, T2 G2 विविधाश्चायुधा शिता, T3 G1 शतघ्नीश्चाय· साश्रि, G3 ॰स्थि॰ता; G1 M3 4 ॰घ्न्यश्चायसा शिता (for ॰) — Dn2 om (hapl) lines 1946[b] 1947[a]. — After line 1946, T1 2 G1 3-5 M2 4 ins

118** अतिसारा ज्वराश्चैव यक्ष्माण श्लेष्मजा रुजा ।
शिरोरोगाक्षिरोगाश्च औदरीकाश्च येऽभदा ॥

[(L 1) T3 शोफजा (for श्लेष्मजा) G3 औदारिकाश्च, M3 औदरीयाश्च (for ॰काश्च)]

— (L 1947) Ñ1 निघ्नन्ति स्म रणे सुरान् (for ॰) — (L 1948) T1 G2 3 समरे, M4 बहुशो (for बहवो) — (L 1949) V3 शैले प्र, B1 3 D6 शूलेन (for शूलै॰ प्र) T3 G3 शूलै॰ प्रमुदि(G3 ॰लैर्विदारि)ता केचित् (for ॰.) T1 2 G1 2 5 M3 केचिच्च परिघैरपि (for ॰) — K2 3 om (hapl) line 1950 — (L. 1950) T1 2 G1 3 5 M2 4 परमासिभि (for ॰युधै) — (L 1951) D1 त्रिद्धाविता (for द्विधा कृता) D6 तीक्ष्णै (for खड्गै) T1 G5 पतन्त (for स्फुरन्त॰). G2 स्फुटन्त॰ पतिता युधि (for ॰) — (L 1953) D3 T2 G1 4 M3 4 संख्ये (for सर्वे) B1 D6 M3 तथैव प्रासतोमरै; T1 2 G1 4 5 त्रिविधैश्चोत्तमायुधै (for ॰) — (L 1954) B1 D3 6 G2 5 त्रिविधैस्, B3 T3 G1 M2 4 त्रिमलैस्; T1 मुस॰ (for विपु॰) B1 D5 T3 G1 3-5 M3 4 तथैव प्रासतोमरै (for ॰) — (L. 1955) B3 T2 G1 3 4 M2 4 विभिन्ना, D1 छिन्नाश्च, D6 निर्भिन्ना (for भिन्नाश्च) K4 D1 2 T1 सर्वे, D6 घोरा (for शूलैर्) G5 विभिन्ना दानवै शूरै (for ॰) — (L. 1956) T1 2 G1 3 5 M2 4 मुसलैश् (for पट्टिसैश्) B1 2 D6 हता भृशम् (for महाबलै) — (L. 1957) K3 Ñ3 Dn1 D3 कृता, K2 4 Dn2 कृत्ता (for क्षता) K1 B D3 D4 8 T1 2 G1 3-5 M2 4 हता भृशम् (for महामृधे) — (L. 1958) K Ñ1 2 V1 3 B3 Dn D1-4 वेमु शोणित मन्योन्य (B2 मास्येभ्यो) T1 2 G1 4 5 M2 4 वमन्त शोणितं वक्त्रैर् (T2 G1 ॰वक्त्राद्) (for ॰) T1 2 G1 3 M3 4 ॰वदने क्षणा· (for दशन॰) — (L 1959) M3 रदता (for मदता)

आर्तस्वरं च नदतां सिंहनादांश्च गर्जताम् ।
बभूव तुमुलः शब्दः संग्रामे लोमहर्षण ॥
मुष्टिभिश्चोत्तमाङ्गानि वल्गिगात्राणि चासकृत् ।
सादितानि महीं जग्मुःक्षिप्तानामेव संयुगे ॥
अस्त्रफेना ध्वजावर्ता छिन्नबाहुमहोरगा ।
शूलशक्तिमहामत्स्या चापग्राहसमाकुला ॥
रथोपलसबाधा ध्वजद्रुमसमावृता ।
सशब्दघोरविस्तारा लोहितोदाभवन्नदी ॥
स्वधनुः शक्रधनुषी काञ्चनाङ्गदविद्युतौ ।
तौ दैत्यकालजलदौ शरधारा व्यमुञ्चताम् ॥
तौ महामेघसंकाशौ रथनागगतौ तदा ।
बभूवतुरतिक्रुद्धौ साम्बुगर्भाविवाम्बुदौ ॥
तप्तकाञ्चनसंनाहौ दिव्यहारविभूषितौ ।
तौ विरेजतुरायस्तौ सूर्यवैश्वानरोपमौ ॥

तौ महाचलसंकाशावन्योन्यस्य चमूमुखे ।
वज्राशनिसमस्पर्शैर्बाणैर्जघ्नतुराहवे ॥
परस्परं समासाद्य तयोर्युधि दुरासदम् ।
नाशसन्त तदा योधा जीवितान्यपि संयुगे ॥
शरनिर्भिन्नसर्वाङ्गा युधि प्रक्षीणजीविताः ।
निपेतुर्योधमुख्यास्तु रुधिरोक्षितवक्षसः ॥
पतितैर्निपतद्भिश्च पात्यमानैश्च संयुगे ।
बभूव भूः समाकीर्णा योधैरुद्गतजीवितैः ।
न गृह्णतो शरान्घोरान्न च संदधतोस्तयोः ।
अन्तरं ददृशे कश्चित्प्रयत्नादपि संयुगे ॥
लघुत्वाच्च महाबाहू युद्धशौण्डौ महाबलौ ।
मण्डलीभूतधनुषौ सकृदेव बभूवतुः ॥
प्रह्रादस्य च बाणौघैर्द्राव्यन्तकवाहिनी ।
तुद्यमाना बलवता वायुनेवाभ्रमण्डलम् ॥

Ñ2 सिंहनादं च कुर्वताम् T1 G1 3 5 M3 4 ॰नादं विनर्दताम्, T3 ॰नादान्विनर्दताम् (for ॰) — (L. 1960) T1 G3 संग्रामो (for ॰मे) K1 3 4 Ñ1 2 V1 2 B Dn Ds D1-4 6 -हर्षणे (for ॰ण) — K5 om lines 1961 2023 — (L 1961) Ñ1 भल्लैर्दिव्यानि चासकृत् (for ॰) — (L 1962) T2 G1 4 ताडितानि, G4 त्रासि॰ (for सादि॰) — (L 1963) K1 Ñ1 2 V1 2 Dn2 D3 D2 4 6 अस्त्रफेना B Dn1 चक्र॰, M2 4 शस्त्र॰ (for अस्त्र॰) T1 2 G1 3-5 शस्त्रफेना रथावर्ता (for ॰) — (L 1964) T1 2 G1 3 5 गदा (for महा-) T1 G3 5 द्विपग्रा(T1 ॰ग्र)ह, T2 G1 4 चापग्रह (for ॰ग्राह) — (L. 1965) K3 V3 रथे शै(V2 ॰थशै)लसबाधा K4 रथैश्चापलस॰, Ñ1 रथैनाचलसंबद्धा, Ñ2 रथाश्च गणसंबाधा B1 3 Dn2 Ds3 D6 रथोपोपल॰, D3 शकटापलसंबद्धा T1 G3 5 M3 रथैषाचलसबाधा, T2 G1 रथेषु जलसबन्धा (for ॰) K1 D1 वश (for -द्रुम) K2 समाकुला Dn लताकृता (for समा॰) — (L 1966) T1 G1 4 5 M2 4 सशब्दा (for सशब्द) B1 D3 -घोष, G1 4 भोग- (for -घोर) V3 महानदी (for [अ]भवन्नदी) — (L 1967) D5 सबाणधनुषौ वीरौ (for ॰) V1 भूषितौ, V3 भूषणौ (for विद्युतौ) — D5 om (hapl) lines 1968–1972 G4 om (hapl) lines 1968 1971 — (L 1968) B1 3 Ds3 ववर्षतु (for व्यमुञ्चताम्) Ds1 D6 शरधारा व वर्षतु, T2 3 G1 2 5 M2 4 शरतोय(T3 ॰या)मवर्षताम् (for ॰) — (L 1970) K1 2 4 Ñ1 2 V1 Dn D1 3 T2 G1 M3 4 अभिक्रुद्धौ (for अति॰) — (L 1971) T2 G1 3 दिव्याभरणभूषितौ (for ॰) — (L 1972) V3 विचेरतुर (for विरेजतुर) Ñ1 B3 3 T1 2 G1 3 5 M3 4 भायस्तौ, V3 भायान्तौ (for आयस्तौ) — (L 1973) V3 B1 G1 महामेघ (for ॰चल) B1 3 D4 D5 चमू तदा B3 चमूस्तथा (for ॰मुखे) — (L 1974) K4 Ñ1 शक्राशनि (for वज्रा॰) T1 2 G1 3-5 M2 4 -समै(T1 शरै G5 शितै)र्बाणैर् (for -समस्पर्शैर्) T1 2 G1 3 5 M2 4 जघ्नतु कालदानवौ (for ॰) — (L 1975) T1 2 G1 5 M3 (inf lin. as above) शरस्पर्श (for परस्पर) Bom ed G(ed) समाद्यन्त (for ॰साद्य) K1 युद्धे D3 4 G3 युद्धे (for युधि) Ñ2 दुरासदौ 3 D6 T2 G1 ॰सदे, T1 G4 M4 सुदारुण M3 (inf lin as above) सुदारुणम् (for दुरासदम्) K4 Dn D3 तयोर्युद्धे दुरासदे; T1 2 G1 4 5 ॰द्धे सुदारुणे (for ॰) — (L 1976) D3 T1 2 G1 4 5 M4 नाशशसु (for नाशसन्त) K1 योद्धा T1 2 G1 3 5 M4 ह्याजौ (for योधा) T1 2 G1 4 5 M3 4 जीवितेभ्योऽपि संयुगे (for ॰) — (L 1977) V1 B1 M3 4 शरैर्विभिन्नसर्वाङ्गा (for ॰) Bom Poona eds G(ed) बान्धवा (for जीविता) — (L 1978) T1 2 G1 3-5 M3 4 वाससः (for -वक्षसः) — (L. 1979) B1 विनद्भिश्च (for निपत॰) T1 G1 5 पला-(G5 पाल)यद्भिश्च T2 G3 4 M3 4 पतिष्यद्भिश्च (for पात्यमानैश्च) — (L 1983) K3 लघुहस्तौ (for ॰त्वाच्च) — (L. 1984) B1 3 D5 D6 मण्डलीकृतचापौ तु (for ॰) — (L. 1986) K1 2 4 Ñ1 2 V1 Dn D1-4 6 उ(Ñ2 द)ह्यमाना, D5 ताड्यमाना, G3 बध्य॰ (for तुद्य॰) D3 बलाद्धा (for बलवता) K2 4 D1 3 मण्डली (for ॰लम्) — After 1986 T1 2 G1 3 5 M3 4 ins

119** ततो मुद्गरमादाय प्रह्लादो दानवोत्तमः ।
अन्तकाय प्रचिक्षेप तेन भ्रमखड्गान्तकः ।

हतदर्पं तु विज्ञाय प्रह्लादं कालमाहवे ।
अपयात च समराद्दिपन्त संप्रतर्क्य तम् ॥
मत्वा वशगतं चैव प्रह्लादो युद्धदुर्मदः ।
तत्रैवान्यां चमूं भूयः स ममर्द महासुरः ॥
कालप्रह्लादयो युद्धमभवद्यादृश पुरा ।
तादृश सर्वलोकेषु न भूतं न भविष्यति ॥
एवमद्भुतवीर्योजा महारणकृतव्रण ।
प्रह्लादः परिवृद्धोऽत्र कालस्त्वपसृतो रणात् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
धनाध्यक्षमनुह्लादः प्रह्लादस्यानुजो बली ।
ससैन्यो योधयामास क्षोभयन्यक्षवाहिनीम् ॥
महता च बलौघेन अनुह्लादोऽसुरोत्तम ।
अर्दयामास सक्रुद्धो धनाध्यक्ष प्रतापवान् ॥
अमृष्यमाणस्त्रिदशानाह्वस्थानुदायुधान् ।
चकार कदनं घोरं धनुष्पाणिर्महासुरः ॥
आवर्त इव सजज्ञे बलस्य महतो महान् ।
क्षुभितस्याप्रमेयस्य सागरस्येव सप्लवः ॥
त्रिदशानां शरीरैस्तु दानवानां च मेदिनी ।
बभूव निचिता घोरैः पर्वतैरिव सप्लवे ॥
मेरुपृष्ठ तु रक्तेन रञ्जितं सप्रकाशते ।
सर्वतो माधवे मासि पुष्पितैरिव किंशुकैः ॥
हतैर्वीरैर्गजैरश्वै प्रावर्तत महानदी ।
शोणितौघमहातोया यमराष्ट्रविवर्धनी ॥
शकृन्मेदोमहापङ्का विप्रकीर्णान्त्रशैवला ।
छिन्नकायशिरोमीना अङ्गावयवशाड्वला ॥
गृध्रहससमाकीर्णा कङ्कसारसनादिता ।
वसाफेनसमाकीर्णा प्रोत्कृष्टस्तनितस्वना ॥
ता कापुरुषदुस्तारां युद्धभूमौ महानदीम् ।
नदीमिव जलापाये हससार्थोपशोभिताम् ॥

प्राणसंशयमापन्नो निपपात महीतले ॥

— (L 1987) K3 नि प्रयत्न, T1 G5 हतगर्वं (for °दर्प) — (L 1988) G5 विपण्ण (for द्रिपन्त) — After line 1988, T1 2 G1 4 5 M2 4 ins

120** तनूच शार्ङ्गिण इति भीत नाम मृणालनम् ।

— (L 1992) V1 3 B 3 D5 T1 2 G1 3–5 M1 4 भूतषु (for -लोकेषु) — (L 1993) D3 वीर्यार्णो, T2 G1 4 वीर्यौसौ (for वीर्यौजा) T2 G1 4 व्रणौ, G5 व्रणम् (for व्रण) — (L 1994) Bom Poona eds G(ed) त्वथ (for परि)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K3 Dn Ds2 D1 — *Mention of Khila* V1 3 B Dn Ds D1 6 — *Sub-parvan* K1 2 Ñ1 2 V1 3 B Dn Ds D1 2 4 वामनम्, D3 T1 2 G1 3 M2 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* B1 देवासुरसग्रामे प्रह्लादकाल्योर्युद्धम्; B2 D2 3 प्रह्लादकाल्योर्युद्धम् D5 कालप्रह्लादयुद्धम् G2 प्रह्लादकाल्योर्द्वन्द्वयुद्धम्, M2 4 कालपराजय — *Adhy no* K2 229, V1 270, V3 245, Dn 244, Ds2 243, D3 256, D4 236, T1 312, G1 307, G3 5 314, G4 311, M2 4 24

(L 1996) K4 Ñ1 2 Dn D1 2 ससैन्य (for °न्यो) —(L 1997) T1 2 G1 3–5 M2 4 अनुह्राद (for °ह्लादो) B1 3 D5 ऽसुरोत्तमम् (for °म) — (L 1998) V3 T1 2 G1 3–5 M2 4 धनाध्यक्ष (for °क्षं) — (L 1999) K1 3 Dn2 D3 G3 4 अमृष्यमाणास्; B1 °णांम् (for °णस्)

— (L 2000) Ñ2 B1 महाबल (for °सुर) — (L 2002) Ñ2 om lines 2002b 2009a Ñ3 D5 D2 6 सप्लवे (for °व) — (L 2004) V3 D2 घोरा; B1 3 D3 D5 T2 सर्वा (for घोरै) T1 G1 3–5 M2 4 विभाति निचिता सर्वा (for °) B3 D3 D5 सवृत्ता T1 2 G1 3 5 M2 4 काञ्चने; G5 मेदिनी (for सप्लवे) — (L 2006) T2 G1 3–5 M2 4 वनानि (for सर्वतो) Ñ1 Poona ed. किंशुक (for कै) — (L 2008) K3 4 शोणितौघा (for °तौघ) Dn2 महाघोरा (for °तोया) Ñ1 B1 3 D3 D6 G3 शोणितोघा (B1 3 °ओदा) महाघोरा (for °) — (L 2009) K3 यन्कृन्मेदो; D3 T1 2 G1 3–5 M2 असृङ्मेदो (for शकृन्मेदो) K4 प्रकीर्णाचाम्रशैवला, Dn2 सुप्रकीर्णान्त्र°, T2 G1 3–5 M2 4 विनिकीर्णान्त्र° (for °) — (L 2010) D3 छिन्नबाहु-; T1 2 G1 4 5 M2 4 भिन्नकाय (for छिन्न°) V1 3 B D5 D6 -शर्करा (for -शाड्वला) — (L 2011) T1 2 G1 3 5 M2 4 -कङ्क (for हस) B3 D5 गणाकीर्णा (for समा°) G5 om (hapl) lines 2011b-2012a T2 M2 4 काक-, G1 4 केकि; G3 हंस- (for कङ्क) B1 3 D6 M2 4 नादिनी (for °ता) Ñ1 प्रोत्कृष्टस्तनितस्वरा (for °) — (L 2012) T1 2 G2 -चया-कीर्णा (for -समा°) K3 प्रावर्तत महानदी K4 M2 4 प्रोत्कृष्टस्वननिस्वना (for °) — (L 2013) Ñ1 B1 3 D3 D5 दुर्धर्षां (for -दुस्तारां) — (L 2014) K1 V1 3 B D5 D4 6 [आ]तपापाय, G2 वना° (for जला°) B Dn D5 6

त्रिदशा दानवाश्चैव तेरुस्तां दुस्तरां नदीम् ।
यथा पद्मरजोध्वस्ता नलिनीं गजयूथपाः ॥
ततः सृजन्तं बाणौघाननुह्रादं रथे स्थितम् ।
ददर्श तरसा देवो निघ्नन्तं यक्षवाहिनीम् ॥
क्रुद्धस्ततो दैत्यबलं सूदयामास वित्तपः ।
विक्षिपन्निव खे वायुर्महाभ्रपटलं बलात् ॥
समीक्ष्य तुमुलं युद्धमनुह्रादश्च भूपतिः ।
रथेनादित्यवर्णेन कुबेरमभिदुद्रुवे ॥
स धनुर्धनिना श्रेष्ठो विकृष्य रणमूर्धनि ।
उत्ससर्ज शितान्बाणान्वित्तेशस्य महात्मनः ॥
कुबेरं प्राप्य ते बाणा निर्भिद्य सुसमाहिताः ।
अपरान्पृष्ठतो जघ्नुर्यासत्तान्यक्षराक्षसान् ॥
देवः शरैरभिहतो निशितैर्ज्वलनोपमैः ।
अनुह्रादं प्रत्युदीयात्स क्रुद्धः परमाहवे ॥
ततो वैश्रवणो राजा क्रुद्धो यक्षगणैः सह ।
ववर्ष शरवर्षाणि दानवं प्रति वीर्यवान् ॥
तद्यथा शारदं वर्षं गोवृषः शीघ्रमागतम् ।
अपारयन्वारयितुं प्रतिगृह्णन्निमीलितः ॥
एवमेव मुनेरस्य शरवर्षं महासुरः ।
निमीलिताक्षः सहसा दैत्यः सहति दारुणम् ॥
रोपितः शरवर्षेण धनदेन महानलः ।
इन्द्रकेतुप्रतीकाशमभितोऽपश्यत द्रुमम् ॥
प्रवृद्धशाखाविटपं तरुणाङ्कुरपल्लवम् ।
उत्पाट्य कुपितो दैत्यस्तरुं फलसमन्वितम् ।
निजघान हयाञ्श्रेष्ठान्कुबेरस्य महाजवान् ॥
तस्य कर्म महाघोरं दृष्ट्वा सर्वे महासुराः ।
सिंहनादं नदन्ति स्म अनुह्रादप्रहर्षिताः ॥
तयोस्तु तुमुलं युद्धं सञ्जज्ञे देवदैत्ययोः ॥
ततस्तौ क्रोधरक्ताक्षावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
अन्योन्यं विविधैः शस्त्रैर्घोरैर्जघ्नतुराहवे ॥

G3 सास्र , T1 G1.4 नाटोप , Bom Poona eds G(ed) सघोष (for साटोप) B1 °सेवितम्, T1 G1.4 °शोभिते (for °ताम्) — (L. 2015) K4 Ñ1 D1.2 तेरुस्ते, G3 उत्तेरुः (for तेरुस्तां) D6 दुस्थुस्ते दुर्गमदाः (for b) — D1 om lines 2016 2017 — (L. 2017) G3 रणे (for रथे) — (L. 2019) K4 Dn D1 M2.4 वित्तदः (for °पः) — (L. 2020) T1.2 G1.4.5 M2.4 मददभ्रघनं बलात् (for b) — (L. 2021) K1 D1.2 च वीर्यवान्, Ñ1.2 V1.2 B Dn1 D5 T1.2 G1.3.4 M1 चमूपतिः (for च भू°) — (L. 2022) D4 वित्तेशम् (for कुबेरम्) — (L. 2023) D4 धन्विन , G3 दानव (for धनिना) D3 विक्षिपन् (for विकृष्य) — (L. 2024) D3.6 धनेशस्य (for वित्ते°) T1 G2.5 M1.4 वित्तेशे सुमहात्मनि, T2 G2.4 °शे (T3 °शा) रण मूर्धनि (for b) — (L. 2025) V3 निर्भिद्यन्त, B1 Ds1 विभेद्य सु , T2 G1.4.5 M1.4 विनिर्भिद्य (for निर्भिद्य सु°) — (L. 2026) D3 T2 G1.4.5 जघ्नुर् (for जघ्नुर्) T1.2 G1.4.5 M1.4 गुह्यकान् (for राक्षसान्) — (L. 2027) K2.3 Ñ1 V1.3 Ds1 D1.4 ज्वलितोपमैः (for ज्वलनो°) — (L. 2028) D2 प्रत्युपेयात्, G3 प्रत्यविध्यद् (for प्रत्युदीयात्) — (L. 2029) T1.2 G1.3–5 M1.4 यक्षरक्षोगणैर्वृतः (for b) — (L. 2030) D3 °जालानि (for वर्षाणि) B1.2 Ds D6 दानवान्, T1.2 G1.4.5 M1.4 सयुगे (for वीर्यवान्) — (L. 2031) T1.2 G1.3.5 M2.4 यथा तु (for तद्यथा) K2.3 त यथा शारदे वर्षं (for a) K1.4 गोरूपं (for °षः) — D1 om lines 2032 2033 — (L. 2032) K1.4 प्रतियुद्ध (for °ह्ण), V1.3 Ds1 D3 प्रत्यगृह्णन्, T1.2 G1.3–5 M1.4 प्रत्यगृह्णान् (for प्रतिगृह्णन्) K2.3 Dn प्रतिगृह्णाति मीलितम् (Dn °त) (for b) — (L. 2034) K1 Bom ed संहति, Ñ1 B1 ऽसहत (for सहति) V1 B2 D3 D6 दैत्यो ऽसहत दारुणम्, T1.2 G1.3.5 M1.4 दैत्य परमकोपन (for b) — (L. 2035) Bom Poona eds G(ed) महासुर (for °नल) — After line 2035 T1.2 G1.3–5 M1.4 ins :
121** उत्पपात रथात्तूर्णं क्षितिं पद्भ्यामुपागतः ।
— (L. 2036) T1.2 G1.3–5 M1.4 ध्वज (for केतु) Ñ1.2 V1 B1 Dn Ds D5.6 T2 G4 M3 ऽभीतो, T1 G1.3 महतो (for अभितो) K3 Ñ1.2 B2 D2 पश्यतो (for °ति) (for ऽपश्यत) K1.4 आदित प्राहिणोद्द्रुम(K4 °म)म्, D4 अभितो ऽप्यास्यत द्रुतम् (for b) — (L. 2037) K1 शाख, D1 °शाख (for शाखा) — (L. 2038) Ñ3 V1 D5 कुपितो (for कुपितो) D3 पुष्प (for फल) Ñ1 समावृतम्, B1.2 D5 G4 समाकुलम् (for समन्वितम्) T1.2 G1.4.5 M1.4 ताल फलसमाकुलम् (for b) — (L. 2039) Bom Poona eds G(ed) महात्मन (for °जवान्) — (L. 2041) K1–4 D4 प्रघर्षिता, D3 प्रमोदिता (for प्रहर्षिता) T1.2 G1.4.5 अनुह्राद प्रहर्षित (for b) — (L. 2043) T1.2 G1 M1.4 तयोस्तु तुमुल शब्द (for a). — After line 2042 T1.2 G1.3–5 M1.4 ins
122** बलान्द्रविजयार्थाय त्रैलोक्यविजयाय च ।

त्रिदशा दानवान्युद्धे मथित्वा प्राणदस्तदा ।
दानवैस्त्रिदशाश्चापि युद्धैर्भुवि निपातिताः ॥
दानवास्त्वथ सक्रुद्धास्त्रिदशान्निशितैः शरैः ।
विव्यधुर्वह्निसंकाशैः कङ्कपत्रैरजिह्मगैः ॥
विदार्यमाणा दैत्यौघैस्त्रिदशास्तु महाबला ।
अमर्षिततरा भूयश्चक्रुः कर्माण्यमीतवत् ॥
ते गदाभिः सुभीमाभिः पट्टिशैः शूलमुद्गरैः ।
परिघैश्च सुतीक्ष्णाग्रैर्दानवा पीडिताः सुरैः ॥
शरनिर्भिन्नगात्राश्च खड्गविच्छिन्नवक्षसः ।
जगृहुस्ते शिलाश्चैव द्रुमाश्चासुरसत्तमाः ॥
ते भीमवेगा दितिजा नर्दमानाः पुनः पुनः ।
ममन्थुस्त्रिदशान्धीराञ्शतशोऽथ सहस्रशः ॥
ततः सुतुमुलं युद्धं तेषा समभिवर्तत ।
शिलाभिर्विपुलाभिश्च शतशाखैश्च पादपैः ।
परिघैः पट्टिसैर्भल्लैर्भिण्डिपालैः परश्वधैः ॥

केचिन्निकृत्तशिरसः केचिच्च विदलीकृताः ।
केचिद्विनिहता भूमौ रुधिरार्द्राः सुरासुराः ॥
केचिद्विद्राविता नष्टाः परस्परवधार्दिताः ।
निर्भिन्नहृदयाः केचिच्छिन्नपादाश्च शेरते ।
विदारितास्त्रिशूलैश्च केचित्तत्र गतासवः ॥
तत्सुभीमं महायुद्धं देवदानवसंकुलम् ।
बभूव शस्त्रतुमुलं शिलापादपसंकुलम् ॥
धनुर्ज्यानिस्त्रिमधुरं हिक्कातालसमन्वितम् ।
आर्तस्तनितघोषाढ्यं युद्धं गान्धर्वमाबभौ ॥
कुबेरः स धनुष्पाणिर्दानवानग्रणमूर्धनि ।
दिशो विद्रावयामास सक्रुद्धः शरवृष्टिभिः ॥
कुबेरेणार्दितं सैन्यं विद्रुतं प्रेक्ष्य दानवः ।
अभ्यद्रवदनुह्रादः प्रगृह्य विपुलां शिलाम् ॥
क्रोधाद्द्विगुणरक्ताक्षः पितुस्तुल्यपराक्रम ।
शिलां तां पातयामास कुबेरस्य रथोत्तमे ॥

— (L. 2043) K1 3 D1 अन्योन्यविजयैषिणौ (for ˚) — (L. 2045) Ñ2 Bom Poona eds G(ed) सर्वे (for युद्धे) B1 3 D5 मथिता प्राणवत्तरे, T1 2 G1 4 M1 4 प्रहृ (M2 ˚ह)ता प्रभवत्तरे, G2 निहता प्रभव परे, G4 प्रहता बलवत्तरे (for ˚) — (L. 2046) [अ]न्ये, D1 T1 3 G1 4 5 M1 4 [ए]व (for [अ]पि) V2 दानवास्त्रिदशैश्चापि (for ˚) T2 G1 4 M3 4 द्रुमैर् (for युद्धैर्) — (L. 2048) M4 वज्र (for वह्नि) — (L. 2049) K2 3 बाणौघैस् (for दैत्यौ˚) T1 2 G1 3 5 M3 4 निर्भिद्यमाना दैत्यौघैस् (for ˚) B1 3 D3 D5 महाबले (for ˚ला) — (L. 2050) Bom Poona eds G(ed) चक्रुर्युद्ध (for भूयश्चक्रु) — (L. 2051) B1 कूट- (for शूल˚) T1 2 G1 4 5 M1 4 पट्टमे कूटमुद्गरैः (for ˚) — (L. 2052) B1 T1 2 G1 3-5 M1 4 त्रिशूलैश्च (for सुतीक्ष्णाग्रैर्) K2 4 Ñ1 2 V2 B1 D5 D1 2 शरैः; D5 रणे (for सुरैः) — (L. 2053) K1 3 D1 संभिन्न- (for निर्भिन्न-) D5 -गात्रैश्च (for गात्राश्च) K2 त्रिशूल, V2 T1 2 G1 4 5 निर्भिन्न (for विच्छिन्न) — (L. 2054) K4 3 सुराश्च (for शिलाश्च) D1 द्रुमाश्च (for द्रुमांश्च) T2 G4 द्रुमांश्चैवासुरोत्तमा (for ˚) — (L. 2055) B1 T1 3 G1 4 5 M1 4 क्षिप्र दुम्न (B1 नर्दमाना क्षिप्रमम˚ (for ˚) — (L. 2056) K2 ममर्दुश (for ममन्थुस्) K Ñ1 2 V2 B1 3 D2 D3-4 T1 G2 वीर्याम्; V1 D1 वीर्यान्; B3 D3 D6 सर्वान् (for धीरान्) — (L. 2057) B1 3 D5 सत्सम (for समभि) K1 4 D2 G1 M3 वर्तते (for ˚त) — (L. 2058) K1 D1 गदाभिर् (for शिला˚) Ñ1 B3 D5 बहु (for शत-) K1 D5 D1 शतशश्चैव पादपैः (for ˚) — (L. 2059) K1 3 Ñ1 3 V1 3 B 3 D3 D4 शूलैर्, D3 D6 चैव (for भल्लैर्) D5 पट्टिशैः परिघैः शूलैर्, D1 पट्टिशैश्चैव भल्लैश्च, T1 2 G1 3-5 M1 4 परिघैः पट्टिशैः शूलैर् (for ˚) — (L. 2060) K1-4 D1 विशकली; M2 चैव दली (for च विदली) — (L. 2061) K1 3 D1 G2 महासुरा, B3 सुदारुणा, D6 तदासुरा; T1 2 G1 4 M1 4 सुरासुरैः (for ˚सुराः) — (L. 2062) Bom Poona eds G(ed) रणाजिरान् (for विद्राविता) — (L. 2063) T2 G1 3 5 M1 4 -पार्श्वाद् (for -पादाश्) T2 G2 छिन्नपार्श्वाश्च दारिता (for ˚) — (L. 2064) T1 G1 केचिद्दृतास् (for विदारितास्) T1 2 G1 3-5 M1 4 पतन्त्यन्ये सुरासुरा (G3 गतासव) (for ˚) — (L. 2065) K1 D1 तथा भीमं; K2 3 तत्र भीमं (for तत्सुभीमं) V2 तत्र युद्धं महाभीमं, B1 D6 तद्युद्धं सुमहद्भीमं, G2 तद्युद्धमभवद्भीमं (for ˚). — Ñ1 om lines 2066-2067 D1 G2 om (hapl.) line 2066 — (L. 2066) T1 शब्द- (for शस्त्र) K4 D2 G2 बभूव तुमुलं युद्धं, T2 G1 4 M1 4 ˚वाद्यस्वनकुलं (for ˚) — (L. 2067) V2 रथज्या (for धनुर्ज्या-) B3 3 -तन्त्रि; T1 G1 3 तन्त्रु; T2 G4 -तन्त्र (for -तन्त्रि) — (L. 2068) Ñ1 B D1 T1 2 G1 3 5 M1 4 निर्घोषं (for -घोषाढ्यं) Ñ1 युद्धगान्धर्वसंकुलम् (for ˚) — (L. 2072) K2-4 D1 3 महतीं (for विपुलां) G2 प्रतिगृह्य हतां शिलाम् (for ˚) — (L. 2073) G2 दानवो (for क्रोधाद्) T2 G1 4 V2 पितु-

आपतन्तीं शिलां दृष्ट्वा गदापाणिर्धनाधिपः ।
रथादाप्लुत्य वेगेन वसुधायां व्यतिष्ठत ॥
सचक्रकूवरद्वयं सध्वजं सशरासनम् ।
भङ्क्त्वा रथोत्तमं तस्य निपपात शिला भुवि ॥
विमथ्य तु कुबेरस्य प्रह्लादस्यानुजो रथम् ।
सुराणां कदनं चक्रे सस्कन्धविटपैर्द्रुमैः ॥
विभिन्नशिरसो भग्नास्त्रिदशाः शोणितोक्षिताः ।
द्रुमैः प्रमथिताङ्गाश्च निपेतुर्धरणीतले ॥
विद्राव्य विपुलं सैन्यमनुह्लादोऽसुरोत्तमः ।
गिरिशृङ्गं महद्गृह्य कुबेरमभिदुद्रुवे ॥
तमापतन्तं धनदो गदामुद्यम्य वीर्यवान् ।
विनर्दन्नाह्वयामास दानवेन्द्रं महाबलम् ॥
तस्य क्रुद्धस्य सङ्क्रुद्धो गदां तां बहुकण्टकाम् ।
न्यपातयत वित्तेशो दानवस्योरसि प्रभुः ॥
दैत्यस्तु क्रोधताम्राक्षस्तं प्रहारमचिन्तयन् ।
वित्तेशस्योपरि तदा गिरिशृङ्गमपातयत् ॥
स विह्वलितसर्वाङ्गो गिरिशृङ्गेण ताडितः ।
पपात सहसा भूमौ विशीर्ण इव पर्वतः ॥
वित्तेशं विह्वलं दृष्ट्वा सर्वे ते यक्षराक्षसाः ।
परिवार्य महात्मानं ररक्षुर्भीमविक्रमाः ॥
मुहूर्तं विह्वलो भूत्वा प्रभुर्विश्रवसः सुतः ।
उत्थितः सहसा भूयः पिङ्गाक्षः स महाबलः ॥
ननाद च महानादं त्रैलोक्यमभिनादयन् ।
जनयन्निव निर्घोषं विधमन्निव पर्वतान् ॥
तमवध्यं तु विज्ञाय निहतं पुनरुत्थितम् ।
प्रेक्ष्य पिङ्गाक्षमायान्तं दानवा विप्रदुद्रुवुः ॥
तांस्तु विद्रवतो दृष्ट्वा अनुह्लादोऽसुरोऽब्रवीत् ।
कालनेमिं च नेमिं च महानेमिं च दानवम् ॥
आत्मानं चैव वीर्यं च विस्मृत्याभिजनं तदा ।
क्व गच्छत भयत्रस्ताः प्राकृता इव दानवाः ॥

तुल्य (for पितुस्तुल्य) —(L. 2074) K3 Ñ4 V1 3 रथोपरि (for °त्तमे) —(L. 2075) B3 नराधिप, D3 गणा° (for धना°) —(L. 2076) V1 T2 3 G1 3 उत्तुल्य, D3 भाट्टय (for आप्लुत्य) h3 3 सहसा (for वेगेन) D3 व्यवस्थित (for व्यतिष्ठत) —T1 G3 om lines 2077–2082 —(L. 2077) T3 G1 4 M3 4 सचक्रकूबरं सार्धं (for °) —(L. 2078) Ñ3 V3 D5 सपपात (for निप°) —(L. 2080) K4 Ñ2 3 B2 Dn D1-3 G3 सुराणां (for सु°) K3 3 सु, V2 M1 सु- (for स-). —(L. 2081) V1 त्रिदशा रुधिरोक्षिता (for °) —(L. 2082) D1 Bom Poona eds. G(ed.) द्रुमप्रख्य(D1 °म)थिताङ्गाश्च (for °). —(L. 2083) K4 Ñ1 B1 3 D1 3 6 T1 3 G1 3–5 M3 4 महासुर; D3 रथोत्तमान् (for ऽसुरोत्तम) —V1 om line 2084 —(L. 2084) h4 Ñ2 Dn D1 3 गृहीत्वा तु (for महद्गृह्य) Ñ3 -दुद्रुवुः (for °वे) —(L. 2085) V3 वेगवान् (for वीर्य°). —(L. 2086) B2 3 D3 D4 M3 महाबल (for °लम्) —(L. 2087) K3 D1 3 दैत्यस्य (for क्रुद्धस्य) D3 विपुलां (for गदां तां) Ñ1 गिरिखण्डं दुरासदम् (for °) —(L. 2088) K3 निपपात च वित्तेशो, Ñ3 V1 3 D3 D3 3 स(D3 3 नि)पातयत वि°; D3 विक्षेपायतविभ्रान्तो (for °). K3 (before corr.) 4 B1 Dn D3 प्रभो, D1 प्रभो (for प्रभु) —(L. 2089) B1 3 D1 रक्ताक्षस्(for -ताम्रा°). —(L. 2090) D3 M3 [उ]रसि (for [उ]परि). T1 3 G1 3–5 M3 महत् (for तदा) D3 गिरिशृङ्गेण ताडयेत् (for °). —D3 om (hapl) line 2091 —(L. 2091) T1 3 G1 3 4 M3 4 शृङ्गाभि (for -शृङ्गेण) G3 गिरिशृङ्गाभिपीडितः (for °). —(L. 2092) T1 3 G1 3–5 M3 4 विकीर्णं (for विशीर्णं) K1 3 Ñ1 3 V1 3 B Dn D3 4 5 पिङ्गैकाः(h3 पिङ्गिका; Ñ3 3 D3 6 पिङ्गला; Dn सपिङ्गा)क्षो महाबल- (for °) —After line 2095, K1-3 Ñ1 Dn1 D3 D3 4 6 ins.

123* *स्ता जपतितो भूमौ छिन्नपक्ष इवाचल- ।
[D3 विशीर्ण इव पर्वत (for °)]

—(L. 2093) T1 3 G1 3–5 M3 4 -सत्तमा (for राक्षसा°) —(L. 2095) K4 V3 B3 Dn D1 3 पुनर् (for प्रभुर्). —(L. 2096) B3 3 D3 M1 दैत्य- (for भूय-) h1-3 Ñ3 3 V1 3 Dn D3 D3 4 उपतस्थे च सहसा (for °). B3 T1 3 G1 4 4 M4 पिङ्गैकाक्षो, D3 D3 M3 पिङ्गलाक्षो (for पिङ्गाक्ष स) K1-3 Ñ1 3 V1 3 B1 Dn D3 D3 4 G3 चमर क्रोधमूर्छित (for °) —(L. 2097) K3 B1 D3 T1 3 G1 4 3 M3 4 स ननाद, D3 ननाद सु- (for °द च) D3 महामादैस् (for °नाद) —(L. 2098) Ñ1 T3 G1 4 3 निर्घातं, G3 निर्घोनात् (for निर्घोषं) —(L. 2099) D3 तस्य देहं (for तमवध्यं) —(L. 2102) h3 महादैत्यं, h3 3 Ñ3 V1 3 B Dn D3 D3 6 T1 3 G1 3–5 M3 4 सुनेमिं च; Bom Poona eds G(ed.) दानवं च (for च नेमिं च) K3 कालं च दानवं नेमिं (for °) K1 सुनेमिं चैव दानवम्; K4 D1 3 वीर्यदर्पसमन्वितम्; D3 दानवं पुरुषाधमम् (for °) —(L. 2103) h3 संस्मृत्य; K3 सस्मार (for वि°)

निवर्तध्वं महावीर्याः किं प्राणान्परिरक्षथ ।
नालं युद्धाय यक्षोऽयं महतीयं विभीषिका ॥
एतां समुत्थितामद्य दानवानां विभीषिकाम् ।
विक्रम्य विधमिष्यामि निवर्तध्वं महासुराः ॥
तेऽसुराः संनिवृत्याथ समदा इव कुञ्जराः ।
विजघ्नुः परमक्रुद्धा देवसैन्यं महासुराः ॥
क्षीणप्रहरणाः केचिन्महामेघनिभस्वनाः ।
दर्पोत्कटा भुजैरेव संप्रहारं प्रचक्रिरे ॥
पांसुभिश्चैव वाष्पैश्च शिलाभिश्च महाबलाः ।
बाहुभिश्च तथान्योन्यमाक्षिपन्ति स्म वेगिताः ॥
मुष्टिभिश्च तलैश्चैव नखपातैर्महाबलाः ।
पादपैश्च महाशाखैरयुध्यन्त रणाजिरे ॥
अनुह्रादस्तु संक्रुद्धो देवतानां महाचमूम् ।
ममन्थ परमायत्तो वनान्यग्निरिवोत्थितः ॥
रुधिरार्द्रास्तु बहवः शेरते योधसत्तमाः ।
निकृत्ताः पतिता भूमौ ताम्रपुष्पा इव द्रुमाः ॥
अनुह्रादस्तु विक्रान्तो देवांस्त्वाशीविषोपमान् ।
युध्यमानाश्च समरे व्यसृजन्निशितांश्शरान् ॥
धनाधिपेन विद्धस्य अनुह्रादस्य संयुगे ।
अङ्गारमिश्राः क्षुद्रस्य मुखान्निश्चेरुरर्चिषः ॥
अथ बाणसहस्रेण वित्तेशं दानवोत्तमः ।
विव्याध समरे क्रुद्धो दण्डपाणिरिवान्तकः ॥
कुबेरस्तु शरैर्भिन्नः समन्तात्क्षतशोणितः ।
रुधिरं परिसुस्राव गिरिः प्रस्रवणैरिव ॥
गदामथ समासाद्य भीमां भीमपराक्रमः ।
चिक्षेप दैत्यमुद्दिश्य बलात्क्रोधेन मूर्छितः ॥
अप्राप्तामन्तरे सोऽथ तां गदां गदयासुरः ।
बभञ्ज विनदन्क्रुद्धस्तदाश्चर्यमभूत्तदा ।

T1 2 G1 3 विस्मृताभिजन सदा (for °) — (L. 2104) K1 4 V1 2 B3 Dn Ds1 D1 2 T1 M4 गच्छथ (for °स) — (L. 2105) T1 2 G1 2 3 M2 4 दैत्या (for -वीर्या°) Ñ2 V1 3 अभि (for परि) — (L. 2106) K1 3 Ñ2 V1 3 Ds2 D3 4 वै यक्षो, T1 G3 रक्षो वै, G3 वै रक्षो (for यक्षोऽयं) — (L. 2107) B2 3 एव, Ds1 एता (for एतां) K3 समुद्यताम्, D1 4 विभीषि(D4 क्षि)काम् (for समुत्थिताम्) K4 एषां निभीषिकामद्य (for °) T1 2 G1 4 5 M2 भयावहाम् (for विभीषिकाम्) — (L. 2108) D3 निष्क्रम्य (for विक्रम्य) M4 विक्रम्य च वधिष्यामि (for °) Ñ2 V3 D3 महाबला (for °सुरा) — (L. 2109) K2 3 T1 3 G1 3-5 M2 4 शूरा (for ऽसुरा) K3 Ñ1 2 V1 3 D3 संनिवृत्ताश्च; D1 °वृत्ता य (for °वृत्याथ) K1 D4 संनिवृत्याथ ते सर्वे (D1 समरात्) D3 दानवा संनिवर्त्याथ (for °) — (L. 2110) K1 महाबलम् (for °सुरा) T1 3 G3 4 5 M2 4 देवसैन्यानि दानवा (for °) — (L. 2111) T2 G3 M2 4 -समस्वना (for निभ°) B1 3 D3 मेघगम्भीरनिस्वना D3 समहामेघनिस्वना (for °) — (L. 2112) K1 दर्पोत्कट (for °टा) K2 3 प्रहारं संप्रचक्रिरे (for °) — K3 N1 D3 T1 3 G1 4 5 M2 4 om. (hapl.) lines 2114–2115 — (L. 2114) K3 पादपैर् (for बाहुभिर्) — (L. 2115) K2 D3 शलैश्च, N2 V1 3 तलाग्रैश्च (for तलैश्चैव) K4 D1 2 -घातैर् (for -पा°) V1 महासुरा (for °बला) — (L. 2116) K4 B1 3 D1 2 6 महारणे (for रणाजिरे) — (L. 2117) T1 2 G1 4 5 सह्लादस् (for संक्रुद्धो) T1 2 G1 3 4 M2 4 त्रिदशानां (for देवतानां) — (L. 2118) V1 3 B1 D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 ममन्थ परमायत्तो (for °) Ñ1 वनादग्निर् T1 G1 धूमकेतुर् (for वनान्यग्निर्) — B3 om. lines 2119–2124 Dn2 om. line 2119 — (L. 2120) K4 V3 B3 Dn1 D1 2 T1 2 G1 3 5 M4 विकृत्ता (for निकृत्ता) K2-3 D4 पुष्पिताग्रा (K1 D4 °ग्रा) (for ताम्रपुष्पा) — (L. 2122) K1-3 N1 2 V1 3 B1 2 Dn Ds D1-4 6 G3 4 युध्यमानस्य (K3 °नाश्च D3 °नश्च) समरे K4 °मानस्य व्यसृजन्, T1 3 G1 3 M2 4 °मानो रणमुखे (for °) K4 निशितान्सायकांस्तदा (for °) — (L. 2123) D3 T1 2 G2 3 M4 विक्रम्य (for विद्धस्य) — (L. 2124) T1 G5 निष्पेतुर् (for निश्चेरुर्) — (L. 2126) T1 2 G1 3 5 M2 4 परम (for समरे) — (L. 2127) K2 3 विद्ध (for भिन्न) K2 3 समन्ताद्रुधिरक्षत; Ñ1 B2 D3 G3 °क्षतविक्षत (for °) — After line 2128 Ñ2 V3 ins.:

124** विह्वलश्चाप्यभूद्देवो मुहूर्तं धनदाधिपः ।

[V3 पिह्वल्° (for विह्व°) V3 मुहूर्तं स धनाधिप (for °)]

Ñ2 V3 cont.: K4 Dn D1 3 ins. after line 2128:

125** लब्ध्वा स तु पुनः संज्ञां रोषरक्तेक्षणः सुरः ।

— (L. 2129) T1 2 G1 3-5 M2 4 समाविश्य (for °साद्य) V3 भीम, M2 4 भीमो (for भीमां) — (L. 2130) T1 2 G1 4 M2 4 आसाद्य (for उद्दिश्य) K1 3 Ñ1 3 D4 बलवान्बल(V1 °न्धन)दर्पित, B1 3 D3 D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 बलवान्क्रोधमूर्छित, D6 बलवान्बलसूदन (for °) — (L. 2132) B1 T1 3 G1 4 5 M4 निनदन् (for वि°) — Ñ1 T1 2

प्रगृह्य तु गदां भूयो ह्यभिदुद्राव दानवम् ॥
तमापतन्तं दृष्ट्वैव अनुह्रादो महाबलः ।
गिरिशृङ्गमथोत्पाट्य कैलासाचलसंनिभम् ।
धनाधिपं प्रदुद्राव व्यादितास्य इवान्तकः ॥
तमन्तकमिवायान्तमजेयं सकलैः सुरैः ।
मसन्तमिव तं दैत्यं त्रैलोक्यमखिलं रुपा ॥
तमालोक्य तथारूपं धनाध्यक्षो रणे भयात् ।
अपहाय ययौ तत्र यत्र शक्रः सुराधिपः ॥
तस्य चापि महत्कर्म दृष्ट्वा वित्तपतिस्तदा ।
जगाम भयसंत्रस्तो यत्र देवः शचीपतिः ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
विप्रचित्तिस्तु वरुणं दैत्यानामादिरव्ययम् ।
जघानेषुगणैः क्रुद्धो दीप्तैरिव महोरगैः ॥
स दह्यमानो दैत्येन दीप्तैः शरगभस्तिभिः ।
नाभ्यजानत कर्तव्यं समरे स जलेश्वरः ॥
सर्वलोकेश्वरस्येव परमेष्ठी प्रजापतिः ।
न शक्नोत्यमतः स्थातुं विप्रचित्तेर्जलाधिपः ॥
वज्रो नाम महाव्यूहो निर्भयः सर्वतोमुखः ।
तं व्यूह्य प्रत्ययुध्यन्त दानवा देववाहिनीम् ॥
वह्निज्वालासमं तत्र रविमण्डलसंनिभम् ।
मुखमाभाति दैत्यस्य विप्रचित्तेर्महात्मनः ॥
वरुणस्तु महातेजा विप्रचित्तिं महासुरम् ।
प्रदहन्निव तेजोभिर्जिगीषुः प्रत्यवैक्षत ॥
स्रग्दाममाल्याभरणः केयूराङ्गदशोभितः ।
जग्राह परिघं दैत्यः कैलासशिखरोपमम् ॥

G1 4 5 M2 4 om lines 2133 2139 — (L. 2134) D3 समायान्त ततो दृष्ट्वा (for °) K3 4 B1 महासुर, D3 सुरोत्तम, G(ed) महाभुज (for °बल°) — (L 2137) V1 व्यात्तास्य, B Dn G3 अजय्य (for अजेय) K3 3 सबलै (for सकलैः) — (L 2138) B1 3 D6 दैतेय (for स दैत्य). K1-3 Ñ2 V1 3 B1 D5 D3 4 प्रसक्षिव (B1 °र्षपि) तदा दैत्यम् (for °) — (L. 2139) K3 3 रणे भयाद, K4 D1 3 भयाद्रणात् (for रणे भयात्) — (L 2140) B3 D6 यत्र देव शचीपति (for °) — (L. 2141) G3 दानवेन्द्र तथारूप (for °). T1 2 G3 धन, G1 सुर, G4 M2 4 वसु (for वित्त-) D3 विपतितस् (for वित्तपतिम्) — After line 2141, G1 3 5 M2 4 ins

126** नाहं शक्तो रणे योद्धुमिति मत्वा धनाधिप ।

— (L 2142) Dn शक्र (for देव)

COLOPHON — *Mention of the Epic* K4 Dn Ds1 D3 — *Mention of Khila* V1 3 B Dn D5 D1 3 4 — *Sub-parvan* K1-3 Ñ1 V1 3 B D5 D1 6 वामनम् K4 Dn D2 3 T1 2 G1 3 M2 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* B1 3 D6 धनाध्यक्षानुह्रादयोर्युद्धम् D6 G3 कुबेरानुह्रादयोर्युद्धम् — *Adhy no* V1 280; V2 246; B1 247, Dn 245, Ds1 244; D1 230, D3 257, D4 237, T1 313, G1 308, G2 4 315, G5 112, M2 4 25

(L. 2143) K3 Dn1 D3 4 देवानाम् (for दैत्या°) Ñ1 V1 आदिम्; V2 इदम् (for आदिर्) K4 D1 3 M2 4 अव्यय (for °यम्) K1 2 Ñ2 B1 Dn1 देवानामादिमव्ययम्; B1 3 D5 D6 दैत्यानामधिपोऽव्यय (for °) — (L. 2144) Poona ed महोरग (for °गैः) — Ñ1 T1 2 G1 3 M2 4 om lines 2145–2146 — (L 2145) V2 T1 2 D5 D6 G3 Cal ed सं (for स) Poona ed दीप्त (for दीप्तैः) — (L. 2146) V1 स जनेश्वर, G3 सलिले° (for स जले°) — (L. 2147) T1 2 G1 3 M2 4 सर्व (T2 G1 3 सह) लोकेश्वरस्यापि (for °) — After line 2147*, G3 ins

127** विष्णोरमिततेजसः ।
नारायणस्य महात्मनः

V1 पितामह (for प्रजापति) — Ñ1 om line 2148 — (L. 2148) B1 D6 नाशक्नोद् (for न शक्नोति) T1 2 G1 3-5 M2 4 नाशक्नुवत स्थातु (for °) B1 महात्मन, G3 जलेश्वर (for जलाधिप) — (L. 2149) K1 3 शक्तो (for वज्रो) D2 4 महाबाहो, G3 °युक्तो (for °व्यूहो) — (L. 2150) D3 व्यूह (for व्यूह्य) G(ed.) प्रत्यद्रवन्त (for °युध्यन्त) K1 3 V1 3 D2 4 सत्तमम् (for वाहिनीम्) D4 दानवो देवसत्तमम् (for °) — (L. 2151) B1 3 D2 अग्नि (for वह्नि-) T2 G1 4 M2 4 ज्वालामूर्ते; G1 °विह (for °सम) — (L. 2153) T2 G1 4 महाभागो (for तेजा) Ñ2 V2 विप्रचित्तिर् (for °त्तिं) — (L. 2154) V1 प्रदहन् (for प्रदहन्) B1 3 D5 D6 G3 M2 4 नेत्र (for इव) K1-4 D4 जिगीषन् (for जिगीषुः) — After line 2154, T1 2 G1 3-5 M2 4 ins

128** कृतगन्धसमार्द्रं तु दत्तमाद्भुतमाम्बरम् ।
[G4 M2 4 °म्बरम् (for °वन्त्रम्)]

— T1 2 G1 3-5 M2 4 om line 2155. — (L. 2155)

पिनद्धं काञ्चनै पट्टैर्हेममालिनमायसम् ।
यमदण्डोपम घोर दैत्याना भयनाशनम् ॥
तमाविध्य महातेजा महाशक्रध्वजोपमम् ।
विननाद विवृत्तास्यो विप्रचित्तिर्महासुर ॥
स कण्ठसेन निष्केण भुजस्थैरपि चाङ्गदै ।
कुण्डलाभ्या विचित्राभ्या स्रजा चैव विचित्रया ॥
दानवो भूषणैर्भाति परिघेणायसेन च ।
यथेन्द्रधनुषा मेघ सविद्युत्स्तनयित्नुमान् ॥
प्रस्फोट्य परिघाग्रेण वातस्कन्धान्महास्वन ।
प्रजज्वाल सधूमार्चि सघर्षेण यथानल ॥
विद्याधरगणै सार्धं गन्धर्वनगराण्यपि ।
सह चैवामरावत्या सिद्धलोकैस्तथा सह ॥
ग्रहनक्षत्रचरित सार्कचन्द्रविभूषितम् ।
दैत्येन्द्रपरिघोद्धूत भ्रमतीव नभ स्थलम् ॥
दुरासद स सजज्ञे परिघाभरण प्रभु ।
सुरेन्धनोऽसुरेन्द्राग्निर्युगान्ताग्निरिवोत्थित ॥
त्रिदशा वरुणश्चैव न शेकु सन्दितु भयात् ।
तत्रासीन्निर्भयस्त्वेक कौशिको वासव प्रभु ॥
भास्करप्रतिम घोर परिघ रौद्रदर्शनम् ।
पातयामास सेनाया जलेशस्य महात्मन ॥
पतता तेन सग्रामे जलेशस्य महात्मन ।
भूताना दशसाहस्र परिघेण समाहतम् ।
तेषा गात्राणि चासान्न व्यशीर्यत सहस्रश ।
विशीर्यमाणो विबभावुल्काशतमिवाम्बरे ॥

K3 4 B1 3 D5 D1 3 6 भरण (for °ण) K3 -शोभितम्; K4 Dn D1 3 भूषण, D2 -भूषित (for -शोभित) B1. 3 D5 D6 दत्तपक्षाङ्कुलान्तरम् (for °) —(L 2156) D3 घोर (for दैत्य) K3 कैलासपरिघोपमम्, Ñ3 °चलसंनिभ, D3 कालदण्डोपम महत् (for °) —(L 2157) Ñ1 D1 आयसै (for °सम्) D4 हेममालमनामयम् (for °) —(L. 2159) K4 B1 3 Dn D5 D1 3 6 भ्रामयामास सत्रु(K4 Dn D1 स कु)द्धो, T1 2 G1. 3-5 M3 4 भ्रामयामास वेगेन (for °) T1 2 G1 4 शत्रुसैन्यविनाशनम् G3 M3 4 शत्रुसनावमर्द(M3 °र्द्दो)नम् (for °) —(L. 2160) T2 G1 विवृत्ताक्षो (for °स्यो) T1 महासुरम् (for °र) —(L. 2161) T1 G2 स्व, G3 सु- (for स) —(L 2162) D2 तथा चैव, T1 2 G1 3 5 M3 4 च दीप्ताभ्यां (for विचित्राभ्यां) K1 3 Ñ1 V1 3 Dn D5 4 भ्राजते काञ्चनस्रजा (K1 D6 °प्रभ), K4 D1 G(ed.) प्रजाश्चैव विचित्रयन् D6 राजा चैव विचिन्तयन् (for °) —(L 2163) D2 अतीवाभूषणैर्भाति (for °) T1 G2 परि घैरायसैरपि (for °) —After line 2164 T1 2 G1 3-5 M3 4 ins

120** आविद्ध परिघस्तेन स्फोटयानो नभस्थलम् ।

—(L. 2165) T1 2 G1 3 5 M3 पुस्फोट (प्रस्फोट्य) K4 Ñ3 V1 3 B1 2 D1 3 परिघाक्षेण (for °ग्रेण) K1-4 Dn D5 4 6 प्रास्फोट्य (D2 प्रसह्य) परिघाक्षेण; Bom Poona eds. G(ed) प्रस्फुरत्परिघाक्षेण (for °) K1 3 D4 वातस्कन्ध (K1 °न्ध), K4 N1 B2 D51 D1 2 वायुस्कन्धं; D31 D6 T1 2 G1 4 5 M3 4 वायुस्कन्धो; D2 वातस्कन्धे (for °स्कन्धान्) Ñ1 V1 3 B1 वातस्कन्धं महासुर (for °) —(L. 2166) T1 2 G1 4 5 M3 4 जज्वाल स विधूमोऽग्र (for °) Ñ1 दानवा दीप्ततेजस; B1 3 D6 T1 2 G1. 3 5 M3 4 संघर्ष जनितोऽनल; D2 सहर्षेण महाबल, Bom Poona eds G(ed) साङ्घर्षेण इवानल (for °) —(L 2167) Ñ2 V1 B Dn D5 D6 T1 2 G1 3-5 M3 4 -नगरैः (for -नगराणि) V3 D1 गन्धर्वनगरैरिव (for °) —(L. 2168) D3 स ह चैवामरै दैत्यै (for °) —(L 2169) K3 Ñ1 2 V1 3 B1 3 Dn D5 D1 T1 G1 3 4 M3 4 रचित; T1 G2 रुचिरं (for -चरित) K3 सार्कं, D1 सार्ध-; D2 सार्ध (for सार्कं) —(L. 2170) D51 -परिघ घोर; T1 G2 °घैर्धूतम् (for °घोद्धूत) —(L 2171) Dn समाजज्ञे; T1 2 G1 4 5 M3 4 परैरासीत् (for स संजज्ञे) K1 3 V3 D1 6 G3 Bom Poona eds G(ed) परि घाभरणप्रभ [Bom Poona eds G(ed) °क्षम] (for °) —(L 2172) D3 शुशुभेऽथ (for सुरेन्धनो) —(L. 2174) K2 3 नापर कौशिकात्प्रभो; K4 D1 2 6 कौशिको हरिवाहन (for °) —(L. 2175) M3 4 रौद्रं (for घोर) N1 V1 3 D3 G2 M3 4 घोर (for रौद्र) D4 -निस्वनम् (for दर्शनम्) G4 दैत्यानां भयनाशनम् (for °) —(L. 2176) Ñ1 समरे (for सेनायां) K4 V1 B1 3 Dn D5 D1 2 6 G3 स (D6 च) दानव (for महात्मन) —D2 T1 2 G1 4 5 M3 4 om line 2177 —(L. 2177) D6 पतिते (for पतता) —Afer line 2178 T1 2 G1 4 5 M3 4 ins

130** पपात स पुनस्तूर्णं वरुणस्येव वक्षसि ।
तस्य गात्र समासाद्य व्यशीर्यत सहस्रधा ॥

—T2 G1 4 M3 4 om line 2179 —T1 G3 [आ]हत्य (for [आ]साद्य) K1 तेषां गात्र समासाद्य; D4 तेषां गात्रमिवा° (for °) K4 Ñ1 V1 B3 3 व्यशीर्यन्त सहस्रधा (for °) —(L. 2180) T2 M3 विशीर्यमाणं इ बभावु (for °) K3 3 [अ]म्बरम् (for °रे) —T1 2 G1. 4 5 M3 4 om lines 2181-2183 —(L. 2181) V1 समुद्धात्य; D4 पतनात्य; G3 परिभ्राम्य

भूयश्चैनं तदा भ्राम्य वरुणाय न्यपातयन् ॥
स भिन्नः परिघो घोरो देवगात्रे व्यशीर्यत ।
शीर्यमाणस्य चूर्णानि खद्योता इव चाम्बरे ॥
स तु तेन प्रहारेण चचाल सलिलाधिपः ।
परिघेणाहतः संख्ये यथा भूमिचलेऽचलः ॥
स सैन्येष्वथ भग्नेषु भिन्नदेहेषु चाहवे ।
मुहूर्तमगमत्क्षोभमपां पतिरमर्षणः ॥
सोऽमर्षवशमापन्नो वरुणोऽमितविक्रमः ।
सर्वसंहारमकरोत्स्वपक्षस्यारिमर्दनः ॥
स सागरैश्चतुर्भिस्तु वृतो दीप्तैः सपन्नगैः ।
शङ्खमुक्तामणिनिभो बिभ्रत्तोयमयं वपुः ॥
पाण्डुरोद्धूतवसनो नानारत्नचिताङ्गदः ।
वरुणः पाशधृक्छ्रीमान्कूर्ममीनसमाकुलः ॥
वरुणस्तु तदा क्रुद्धस्तान्निरीक्ष्य स्वसैनिकान् ।
उवाच हृष्टा युध्यध्वं दानवाना जिघांसया ॥
ततस्ते पन्नगाः सर्वे महार्णवजलाश्रयाः ।
जघ्नुर्दैत्यान्रणमुखे नदन्तो जयगृद्धिनः ॥
ते तु नालीकनाराचैर्गदाभिः परिघैरपि ।
अभ्यघ्नन्दानवान्दृप्तान्मुदिता वरुणानुगाः ॥
विप्रचित्तिस्तु सक्रुद्धो महाबलपराक्रमः ।
पन्नगानां शरीराणि व्यधमद्रणमूर्धनि ॥
गारुडेन तु सोऽस्त्रेण पन्नगान्दानवोत्तमः ।
घातयामास समरे गरुडैः पन्नगाशनैः ॥
स शरैः सूर्यसंकाशैः शातकुम्भविभूषितैः ।

(for तदा भ्राम्य) K4 D1.2 वरुणे पर्यपातयत् (for ᵇ). — For line 2181, G3 subst

131** स पपात पुनस्तूर्णं वरुणस्येह वक्षसि ।

While, K4 Dn D1.2.6 ins after line 2181

132** पात्यमाने तदा तस्मिञ्शरीरे वरुणस्तदा ।
[Dn D2 शरीरे वरुणस्य ह (for ᵇ)]

— Ñ2 om line 2182 — (L 2182) G3 भीम (for भिन्न). V1.3 Ds1 रौद्रो (for घोरो) D4 संभिन्न परिघो रौद्रो (for ᵃ) Ñ1 व्यदृश्यत, B1.2 व्यराजत, B3 व्यरोचत (for व्यशीर्यत) — (L 2183) D3 बभूवुस्तस्य चूर्णानि (for ᵃ) — (L 2184) D1 परिघेण विनिर्भिन्न (for ᵃ) Ñ1 B1.3 Dn D1.2.6 न च (B1.3 सच) चाल जलाधिप, T1 G1.3.4 चचाल स जलाधिप (for ᵇ) — (L 2185) Bom Poona eds G(ed) वज्रहतो (for भूमिचले) — Ñ2 om lines 2186–2218 K2 om lines 2186–2187 — (L 2186) T1.3 G1.4.5 M1.4 ततस्तेषु निमग्नेषु, G3 ततस्तेष्ववश° (for ᵃ) D3 नैवाकम्पत चाहवे, D6 भिन्नदेहस्तथा°, T1.2 G1.4.5 M1.4 भिन्नवर्मसु सयुगे (for ᵇ) — (L 2187) Ñ1 B1 Dn1 G5 M1 मुहूर्तमभवत्क्षोभ्यम्, T1.2 °मभवद्घोर (T2 °त्क्रोध)म्, G1.4 °मभवत्क्रोधात्, M2 °मवहत्क्रोधम् (for ᵃ) T2 G1.4 M1.4 अमर्षजम् (for °र्षण) T1 G5 अपां पत्युरमर्षजम् (for ᵇ) — (L 2188) T1.2 G1.4.5 M1.4 अमर्षं (for सोऽमर्ष) Ñ1 सोऽमर्षं च समापन्नो (for ᵃ) — T1.2 G1.3.5 M1.4 om line 2189 — (L 2189) K4 D1 सघातम् (for संहारम्) ✻ D6 सर्वसंहारं = सर्वमेरनम् । ✻ B1 D2.6 Cal ed स्वपक्षस्थो (for °क्षस्य) — (L 2191) K1 Ñ1 D1 G3 मणिचितः, K4 D1.2.6 °प्रख्य (for °निभो) T1.2 G1.4.5 M1.4 शङ्खमुक्ताङ्गदचितो (for ᵃ) T1.2 G1.4.5 M1.4 वहंस् (for बिभ्रत्) G3 रमणीयवपुस्तदा (for ᵇ) — (L 2192) K1–3 Ñ1 V1.3 B1 Dn Ds D3.4 विभूषित (for चिताङ्गद) — (L 2193) K4 D1.2 ऊर्मिवेग, T2 G1.4.5 M1.4 ऊर्मीवात (for कूर्ममीन) — (L 2194) T1 G4 पाशभृत्, T2 G1.4 तु सुस (for तु तदा) — (L 2195) K1.4 Ñ1 V1.3 B2 D1.4 D6 M4 दृष्ट्वा; B3 Cal ed हृष्टा, T1 G3.5 शीघ्रं (for हृष्टा) — After line 2195, K4 Dn D1.2.6 ins:

133** अहमेव हनिष्यामि भय मुक्त्वा तु युध्यत ।

— (L 2196) K2.3 -जलेशयाः, K4 D6 -जलानुगाः; V1 बलाश्रयाः, B1 Ds2 समा°, B2 T1.2 G1.4.5 M1.4 तला°, B3 Ds1 महा°. D2.3 जलानुगाः (for जलाश्रयाः) G3 रसातलतलाश्रयाः (for ᵇ) — (L 2197) B1 D3 M3 Cal ed नर्दन्तो, T1 नदन्ते (for °न्तो) D6 -नादिन, G3 गृध्नव (for गृद्धिन) T2 G1.4 नर्दन्तो जयमिच्छव (for ᵇ) — (L 2198) G3 मुसलैर् (for परिघैर्) K4 B1.3 Dn D2.3.6 T1.2 G1.4.5 M1.4 गदाभिर्मुसलैस्तथा (for ᵇ) — (L 2199) K4 Ñ1 D1.4 M4 दृष्टा, B1 G1 दीप्ता, B3 दीप्तान्; D3 सर्वान्, D6 दृष्ट्वा, M2 दृप्ता (for दृप्तान्) — (L 2200) Dn2 यत्न, T1 M1.4 सत्त्व (for बल-) — D3 om (hapl) lines 2201–2202 — (L 2201) V2 G3 सह स्राणि (for शरीराणि) K4 Dn D1.2.3.6 T1.2 G1.3–5 M1.4 व्यधमद्युद्धदुर्मद, B1 °मन्युधि दुर्जय (for ᵇ) — (L 2202) V1.3 Ds शस्त्रेण (for सोऽस्त्रेण) Ñ1 Dn2 D2.6 ग(D6 गा)रुडेनापि चास्त्रेण (for ᵃ) — (L 2203) B2.3 D3 T1.2 G1.3.5 M1.4 पातयामास (for घा°) K1 Ñ1 B Ds D1 G3 गारुडै, Poona ed गरुड (for °डै) V1.3 ग(V3 गा)रुडैः पन्नगान्शरैः (for ᵇ) — (L 2204) D3

पन्नगान्समरे वीरः प्रममाथ सुदुर्जयः ॥
ते भिन्नगात्राः समरे पन्नगा शरपीडिताः ।
पेतुर्मथितसर्वाङ्गा गजा इव महागजैः ॥
प्रतपन्तमिवादित्य दीप्तैर्बाणगभस्तिभिः ।
अभ्यधावत सङ्क्रुद्धः समरे वरुणः प्रभुः ॥
ततस्तु दानवास्तत्र भिन्नदेहाः सहस्रशः ।
व्यथिता विद्रवन्ति स्म दिशो दश विचेतसः ।
इन्द्रस्यार्थे पराक्रम्य वरुणस्त्यक्तजीवितः ।
विनर्दमानो युयुधे समरे पाशभृद्वरः ॥
धारणाः पन्नगाश्चैव मुष्टिभिः समरोत्कटाः ।
अभ्यवर्तन्त समरे विप्रचित्तिं महासुरम् ॥
ततोऽस्त्रैश्च शिलाभिश्च प्रहरन्स बलोत्कटः ।
व्यपोहत महातेजा विप्रचित्तिर्महासुरः ॥
ततः पावकसकाशैः सुमुक्तैः शीघ्रगामिभिः ।
वरुणस्य महावेगान्बिभेद समरे हयान् ॥
कर्मणा तेन महता विप्रचित्तेर्महात्मनः ।
अग्नेराज्याहुतस्येव तेजः समभिवर्धत ॥
स शरैः सूर्यसकाशैः सुमुक्तैः शीघ्रगामिभिः ।
वारुणीं तां महासेनां निर्ममन्थ महासुरः ॥
क्षीणाम्बां सायकाक्रान्तां शरजालेन मोहिताम् ।
शूलशक्त्यृष्टिभिन्ना च चकार रुधिरोक्षिताम् ॥
अभिद्रुतोऽथ दैत्येन ससैन्यः सलिलाधिपः ।
महेन्द्रं शरणं प्राप्तो विप्रचित्तेर्भयार्दितः ॥

Colophon

समरे सूर्यसंकाश (for °) B2 (marg) विराजितै ; T1 G3 विचित्रितै (for विभूषितै) — (L. 2205) K4 D1-3 सुदुर्जयान्, D6 स दुर्जय (for सुदु°) — (L. 2206) K4 D1 2 4 समरे भिन्नगात्रास्ते (for °) — (L. 2207) T2 G4 M1 4 हता गजै (for महागजै) — (L. 2208) K1. 4 V1 2 D2 D5 D6 4 6 T1 2 G1 2 3 M2 4 त तपन्तम्, Ñ1 तपन्त तम् (for प्रतपन्तम्) T1 2 G1 2 3 M2 शर (for बाण) — (L. 2209) D1 अभ्यधावस (for °वत) M3 4 समरे भीमविक्रम (for °) — After line 2209, T1 2 G1 2-4 M2 4 ins

134** तं दृष्ट्वा युद्धमायान्तं हन्तारं दानवान्बहून् ।
[T2 G3 M2 4 सैनिकान् (for दानवान्)]

— (L. 2210) B1 2 Cal ed. ते (for तु) K4 भस्ता (for तत्र) G1 छिन्न- (for भिन्न) — (L. 2213) K2 3 समरे पाशहस्तप्रभु (for °) — (L. 2214) V2 पर्वताद्य (for पन्नगाद्य) K2 B1 2 (marg). 4 Dn D2 D5 4 वारुणा पर्वताग्रै (B2 °स्त्रै)श्च, V8 °ण पर्वताश्चैव ; D5 T1 2 G1. 2-4 M2 4 वरुण पर्वताग्रैश्च (for °) K1 2 Ñ1 V1 2 D2 4 मुष्टि (K2 °नि)भिश्च रणोत्कटा ; B1 3 °श्च बलोत्कटा ; D3 शिलाग्रैश्च रणोत्कटै ; T1 G3 M2 मुष्टिभिश्चरणैर्द्रुमै ; T2 G1 4 3 M4 °भिश्च रणे द्रुमै (for °) — D1 om. (hapl.) lines 2215-2216 — (L. 2215) G1. 4 3 M4 वै क्षिप्रं (for समरे) V1 2 D3 अभ्यधावन्त समरे ; D6 समर्दयन्त स° ; T1. 2 G3 M2 अभ्यवर्तन्त वै क्षिप्रं (for °) K4 D1 2 महाबलम् ; T2 G1 4 M4 °सुर (for °सुरम्) K3 D4 M2 विप्रचित्तिर्महासुर (for °) — K2 om. (hapl.) lines 2216-2217 — (L. 2216) K4 नानास्त्रैश्च ; V1 तेनास्त्रैश्च ; B 3 D6 तान्शस्त्रैश्च, B2 तत शस्त्रै ; D5 D1 तानस्त्रैश्च ; T1. 2 G1. 2-4 M3 4 तमस्त्रैश्च (for ततोऽस्त्रैश्च) Ñ1 Dn D2 3 प्राहरत् ; D6 प्रहारै (for प्रहरन्) K1 B1 3 D3 D4 प्रहरन्तो बलोत्कटा, K4 प्राहरन्सुबलोत्कटा, V1 2 प्राहरन्त रणो(V2 बलो)त्कटा, B2 प्राहरत्स बलोत्कटान् ; D5 प्राहरन्समरोत्कटा, T1 G1 2 3 प्राहरद्रणकर्कश ; T2 M2 4 प्रहरन्रणकर्कश (for °) — (L. 2217) T1. 2 G1 2-3 M2 4 भयकर (for महासुर) — (L. 2218) V2 3 सुमुखै ; B1 प्रयुक्तै, B3 प्रमुक्तै, Dn D2 3 4 T1 G1-3 स मुक्तै ; M2 4 सुरक्तै (for सुमुक्तै) — K2 D2 om. (hapl.) lines 2219-2222 — (L. 2219) K4 Dn D1 शरान् (for हयान्) D4 शरा वक्षस्थलेऽपतन् (for °) — (L. 2220) D3 विप्रचित्तिर्महासुर (for °) — (L. 2222) Cal ed सुपुङ्खैः (for सुमुक्तैः) — (L. 2223) D5 उग्रसेनां (for महा°) K4 B1 2 Dn D5 D1. 2 G4 3 M2 4 महाबल (for °सुर) — (L. 2224) D1 क्षीणार्धं सायकाक्रान्तं, D5 °स्त्रसायकाक्रान्तां ; T1 2 G1 2-3 M2 4 °स्त्रसायक क्रान्त (for °) D1 मोहितम् ; T1 2 G1 2-3 M2 4 °त (for °ताम्) — Ñ1 om line 2225 — (L. 2225) K1-3 Ñ2 V2 3 B3 D5-6 गदाभिन्नां (for (शक्त्यृ)ष्टिभिन्ना च) B1 3 प्रहृष्ट परमप्रीत्या (for °) — For line 2225, T1 2 G1 2-4 M2 4 subst.

135** शूलशक्त्यृष्टिभिन्न शरस्त्र शरशत ।
[G3 शर- (for शूल-)]

While K4 Dn D1 2 ins after line 2225

136** स शरैर्वह्निसंकाशैः सुमुक्तैर्नतपर्वभिः ।
वरुणस्य महावेगान्बिभेद समरे हयान् ॥

— (L. 2226) B1 Cal ed. अभिद्रुतस्तु ; B3 °भूतस्तु ; D5 अतिविद्धोऽथ, G1 अभिद्रुतात्र (for °द्रुतोऽथ) V1 सैन्येन (for दैत्येन) K1 3 4 Ñ2 V1 B2 D5 D2-4 स जलाधिप

वैशंपायन उवाच ।

पराजयं तु देवानां दृष्ट्वाग्निस्त्रिदशोत्तमः ।
चकार बुद्धिं दैत्यानां वधे ब्रह्मर्षिभिः स्तुतः ॥
स्वयंप्रभायाः शाण्डिल्या यः पुत्रो हव्यवाहनः ।
हिरण्यरेताः पिङ्गाक्षो देवदूतो हुताशनः ॥
लोहितो लोहितग्रीवो हर्ता दाता हविः कविः ।
पावको विश्वभुग्देवः सर्वदेवाननः प्रभुः ॥
सुब्रह्मात्मा सुवर्चस्कः सहस्रार्चिर्विभावसुः ।
कृष्णवर्त्मा चित्रभानुर्देवाग्र्यश्चित्र एकराट् ॥
लोकसाक्षी द्विजहुतो वषट्कारप्रियोऽर्चिमान् ।
हव्यभक्षः शमीगर्भः स्वयोनिः सर्वकर्मकृत् ॥
पावनः सर्वभूतानां त्रिदशानां तपोनिधिः ।
शमनः सर्वपापानां लेलिहानस्तपोमयः ॥
प्रदक्षिणावर्तशिखः शुचिलोमा मखाकृतिः ।
हव्यभुग्भूतभव्येशो हव्यभागहरो हरिः ॥
सोमपः सुमहातेजा भूतेशः सर्वभूतहा ।
अधृष्यः पावको भूतिर्भूतात्मा वै स्वधाधिपः ॥
स्वाहापतिः सामगीतः सोमपूताशनोऽद्रिधृक् ।
देवदेवो महाक्रोधो रुद्रात्मा महासभवः ॥
लोहिताश्वं वायुचक्रं रथमास्थाय भूतकृत् ।

(for सलिला°) —(L 2227) K2 3 Ñ2 V1 3 B2 D3 5 स्र(V1 3 D3 5 स्रा)गच्छच्छरणं शार्ङ्गं (for °) V1 3 B1 Dn1 D3 D1–6 M2 विप्रचित्ति (for °चित्तेर्)

Colophon — *Mention of the Epic* K1 Dn Ds2 D1 — *Mention of Khila* K1 V1 3 B Dn Ds D1 3 4 — *Sub-parvan* K1–3 Ñ1 2 V1 3 B D1 6 वामन , K4 Dn D1 3 5 T1 G3 M2 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* K1 4 Dn D1 3 विप्रचित्तियुद्धम्, B1 देवासुरयुद्धे विप्रचित्ति वरुणयोर्युद्धम्, B3 D3 D5 विप्रचित्तिवरुणयोर्युद्धम्, G3 विप्रचित्तिवरुणद्वंद्वयुद्धम् — *Adhy no* K3 34, V1 290, V3 247, B3 248, Dn 246, Ds2 245, D1 (marg) 231, D3 258, D4 238, T1 314, G1 309, G3 5 316, M2 4 26

(L 2228) Cal ed दैत्यानां (for देवानां) K4 D1 2 6 T1 G3 देवसत्तम , Ñ1 सुरस° (for त्रिदशो°) —(L 2229) K2 3 D4 D5 विप्रर्षिभि , B1 3 ब्रह्मर्षिस (for °र्षिभि) D5 त्रिविधैस्तैरर्षिभि स्तुत , T1 2 G1 3–5 M2 4 वधे ब्रह्मर्षि संस्कृत (for ^{b}) —(L 2230) K1 Ñ2 Dn D1 शाण्डिल्यो, T1 2 G1 3 5 M2 4 पुत्रस्तु (for शाण्डिल्या) D3 स्वयंप्रभाया शाण्डिल्याद् (for ^{a}) K3 य पुरा , Ñ1 स पुत्रो, T1 G1 3–5 M2 4 शाण्डिल्यो (for य पुत्रो) —(L 2231) V1 B2 देवभूतो , Dn1 D2 M2 °हुतो (for °दूतो) Ñ1 देवभूतो हुताशिप (for ^{b}) —(L 2232) T1 G3 भक्ष्या, G3 4 भर्ता, M2 4 कर्ता (for हर्ता) V1 D3 धाता (for दाता) K4 हुत , B1 हरि (for हवि) D4 हर्ता दत्तो हुताशन (for ^{b}) —(L 2233) T2 G1 4 M2 4 विश्वकृद् (for °भुग्) T1 G3–5 सर्वकृद्देवपावन (for ^{b}) —(L 2234) V1 3 B3 Ds1 स ब्रह्मात्मा , D3 स ब्रह्मण्य , D4 सुब्राह्मण (for सुब्रह्मात्मा) K4 D1 2 4 6 सुधर्मात्मा T2 G1 4 M2 4 सुवर्चात्मा (for °वर्चस्क) T1 G3 प्रभुर्ब्रह्मा सुवर्चात्मा (for ^{a}) —(L 2235) T1 G3 चित्रभा विराट्, G3 चित्र एकपात् , G4 चित्रभानुराट् , M2 4 चित्रभागराट् (for चित्र एक°) K4 Dn D1 2 6 देवानामपि देवराट्, D4 देवोऽग्निश्चित्र एष च —(L 2236) K2 3 D1 6 द्विजहितो , T1 2 G1 5 M2 4 °सुतो , G4 °नुतो (for °हुतो) K4 B D1 2 6 महा(B प्रियो)र्चिष्मान्वषट्कृत , T2 G1 3–5 M2 4 महोष्माथ (M4 °ष्मा च) वषट्कृत , Bom Poona eds G(ed) सदा(Bom ed °दा)र्चिष्मान्वषट्कृत (for ^{b}) —(L 2237) D5 हव्यभुग्य , D6 °सुक्स (for °भक्ष) D3 अयोनि (for स्व°) —(L 2238) K4 भावन , Ñ1 2 पावक , D4 पवन (for पा°) K2 om lines 2238^b–2239^a Ñ1 तपोविधि (for °निधि) —(L 2239) Ñ1 2 B2 3 G3 भूतानां (for पापानां) Ñ2 V1 3 B D3 तनूनपात् (for तपोमयः) —(L 2240) B3 शिख (for शिख) D1 शरी , D2 दर्भ , D4 सूची (for शुचि) K2 3 सुखाकृति (for मखा°) —(L 2241) V1 हव्येशो; T1 दि° (for भ°) V3 कव्यभुग्भूतहव्येशो (for ^{a}) K4 V3 Dn D1 2 6 यज्ञ (for हव्य) T2 G1 4 M2 4 वहो (for हरो) K1–3 D4 हव्यहा भाग(K3 भाग-, D4 भग)हा हरि , V1 यज्ञभागहरो हवि , D3 5 हव्यहर्ता (D5 °वाह) महाहरि (for ^{b}) —(L 2842) D3 G3 M2 4 सोमपा (for °प) B1 स (for सु) K4 D1 2 6 सुमहातपा , V1 3 T1 2 G1 3 M2 4 सर्वभूतभाक् , B1 3 D3 °भूतपात्, G3 °भूतभुक् (for °भूतहा) —(L 2243) T2 G1 4 सविद्यात् (G1 4 °न्), G3 अदृष्ट (for अधृष्य) K2 3 भूतेर् (for भूतिर्) V1 3 D4 सुराधिप , G4 स्वधात्मक (for °धिप) K3 D1 6 भूतात्मा वसुधाधिप (for ^{b}) —(L 2244) K4 D1 2 सामगीति ; Ñ2 B3 D3 सोमगीत (for सा°) V1 3 B Ds D5 सोमपू(V3 °भू)ताशनोऽग्निधृक् , D3 °वीर्यशनोऽद्रिधृक् , T1 G3 °भूतहरोऽद्रिधृक्, T2 G3 4 °भूताशनो धृति (for ^{b}) —(L 2245) B D3 D5 T1 2 G1 3–5 M2 4 संस्तुत (for सभव) —(L 2246) K2 3 Ds1 D4 लोहिताक्षं, D1–6 °क्षाधो , T1 M2 4 रोहिताश्व (for लोहि°) G3 रोहिताश्वं

धूमकेतुर्धूमशिखो नीलवासाः सुरोत्तमः ॥
उद्यम्य दिव्यमाग्नेयमस्त्रं देवो रणे महत् ।
दानवानां सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ॥
ददाह भगवान्वह्निः सक्रुद्धः प्रलये यथा ।
प्राणो यः सर्वभूतानां हृदि तिष्ठति पञ्चधा ॥
यन्ता यश्च हुताशस्य सखा च प्रभुरीश्वरः ।
प्रभञ्जनो यो लोकानां युगान्ते सर्वनाशनः ॥
सप्तस्वरगता यस्य योनिर्गीर्भिरुदीर्यते ।
यो ह्याकाशगतो देवो दूरगः शब्दसंभवः ॥
यश्च कर्ता विकर्ता च गतिर्गतिमतां प्रभुः ।
देवकर्ता समो लोके ब्रह्मणा यः सनातनः ॥
अमूर्तिमन्तं यं प्राहुर्महाभूतं महत्तरम् ।
सोऽग्निं समीरयामास शमीगर्भं समीरणः ॥
त्रिदिवारोहिभिर्ज्वालैर्जृम्भमाणो दिशो दश ।
दानवानामभावाय युगान्ताग्निरिवोत्थितः ॥
मेदोमज्जामहापङ्कां केशशैवलशाड्वलाम् ।
योधशीर्षोपलग्रहां मृतद्विपतटोत्कटाम् ॥
शोणितोदां रणे दृष्ट्वा सग्रामसरितं विभुः ।
वह्निं प्रस्कन्दयामास दैत्यानां भयवर्धनः ॥
अग्निस्तु सर्वान्दितिजान्प्रह्लादप्रमुखांस्तदा ।
पराजयामास विभुः क्रोशमानान्महाहवे ॥
केचित्प्रदीप्तैर्मुकुटैः केचिद्दीप्तैः शिरोरुहैः ।
केचित्प्रदीप्तैर्वसनैः केचिद्दीप्तैर्भुजाननैः ॥
असुरास्तत्र दृश्यन्ते प्रदीप्तेनाग्निना वृताः ।
पताकाश्च पराश्चान्ये मुकुटेष्वङ्गदेषु च ॥
सैन्यास्ते च न दीप्यन्ते पावकाभिहता रणे ।
असुरा भयवित्रस्ता विद्रुताश्च दिशो दश ॥
त्यक्त्वायुधानि सर्वाणि सध्वजाश्च रथोत्तमान् ।

महाचक्रं (for °) Ñ1 T1 G2.6 भूतभृत्, Bom Poona eds G(ed) °धृक् (for °कृत्) — Ñ2 om lines 2248–2252 T1.2 G1.4.6 M2.4 om line 2250 — For line 2250, B1.3 Cal ed subst

137** समरे विनयाकाङ्क्षी ददाहानिलसारथिः ।

— (L. 2ᵒ51) D6 पञ्च (for सर्वं) K Dn D1-6 नृपु, Ñ2 V3 B D5 देहे, V1 त्रिपु (for हृदि) — (L. 2254) K1.3 V1.3 D1.5 अगीयत (for उदीर्यते) D3 योनिरद्गीयते बुधै (for °) — (L. 2255) T2 G3 M2.4 -शयो (for गतो) K4 V1.3 D1.3.6 सर्वं (for शब्द) T1 G5 -भावन (for -संभव) — Ñ1 T1.2 G1.4.5 M3.4 om line 2256 — (L. 22ᵒ6) D3 च हर्ता (for विकर्ता) K4 D1.3 य स कर्ता च पाता च Ñ2 V1.3 B1 D3 D5 य स (D5 भव) कर्ता च हर्ता च, Dn1 यः स कर्ता चापहर्ता च, Dn2 यः स कर्तापहर्ता च (for °) V1 D3 वरः (for प्रभुः) — (L. 2257) K1 D4 ब्रह्मणो यः, V3.3 °ण्यो य; T1 G3.6 M3.4 °योने, T2 G1.4 °योगे (for °णा यः) — (L. 2260) D5 त्रिदिशारोहिभिर्ज्वालैर् (for °) — (L. 2261) T1 महापाय; G3 महापायो (for अभावाय) B1.3 Cal ed [अ]भवत् (for [उ]त्थितः) — (L. 2262) G2 -वसापङ्का (for महा°) V1 B1 T1 -शैवाल (for -शैवल) K4 D2.3 शाल्मिनीम् (for -शाड्वलाम्) — (L. 2263) B2 हत (for मृत) K1.4 D1 -कटोत्कटाम्; B1 बलो°; T1.2 G1.3-6 मदो°; M3.4 महो° (for तटो°) — (L. 2264) T1 G1.6 रणे दृप्तां T1 G4 रणोद्भिन्नां; G3 M1.4 रणे दृप्त (for रणे दृष्ट्वा) K1.3 Ñ2 V3 B2 D5.6 भुवि (for विभुः) — (L 2265) K3.3 Ñ1 G3.4 M3 प्रस्यन्दयामास, N2 च स्कन्द°, T1 G6 प्रवर्त° (for प्रस्कन्द°) T1.2 G2.4 M3 -वर्धभीम् (for -वर्धन) — (L 2266) K4 B Dn D1.3.4.6 T1.2 G1.3.6 M3.4 ततोऽग्निर्दितिजान्सर्वा(T1 G6 °न्प्रासा)न् (for °) K1.3 Ñ2 V1.3 B1.3 D3 D5.6 रणे (for तदा) — (L 2267) Ñ1 M4 Bom Poona eds G(ed.) पराजयानः स विभुः (for °) G3 क्रोशमानो (for °मानान्) K4 Dn D1.3 महामृधे (for °हवे) T1 G6 युध्यमानान्महारणे (for °) — D6 om line 2268 — (L. 2ᵒ68) K1 D4 दीप्त (for दीप्तैः) — (L 2269) T1.2 G1.3-6 M3.4 कवचैः (for वसनैः) B1.3 D3 केचिद्गात्रैः प्रदीप्तैश्च (for °) T1.2 G1.3-6 M3.4 रथद्विपैः (for भुजाननैः) — After line 2269 K4 Ñ2 Dn D1.3.6 T1.2 G1.3-6 M3.4 ins

138** केचित्प्रदीप्तैर्वसनैः केचिद्दग्धैर्ध्वजै रथैः ।

[T1.2 G1.3-6 M3.4 केचिद्दीप्तैर्भुजा(G3 °वैरा)ननैः (for °)] — Ñ2 om line 2ᵒ70 — (L. 22ᵢ0) B1.3 (marg) T1.2 G1.4.6 M3.4 दह्यन्ते (for दृश्यन्ते) T1 G2 रणे (for वृताः) Ñ1 T2 G1.4.6 M3.4 ज्वलितेनाग्निना रणे (for °) — K1.3 Ñ1 V1.3 B D1 D3-6 T1.2 G1.3.6 M3.4 om lines 2271–2273 Ñ2 Dn om lines 2271–2272 — (L. 2271) K4 D1 मुकुटान्यङ्गदानि च (for °) — (L. 2ᵒ72) K4 D1 सैन्यसेना स्म दीप्यन्ते (for °) — (L. 2274) Ñ1 रथानि (for [आ]युधानि) V3 युद्धायुधानि सर्वाणि (for °) K1.3 सतुरगान् (for सध्वजांश्च) B1 विप्रकीर्णरथध्वजाः (for °).

दग्धाङ्गाः समरे भीताः पावकेन पराजिताः ॥
न च पश्यन्ति ते सर्वे रूपिणं ध्वजिनीमुखे ।
दिशः खं गां च मेघांश्च दीप्तान्पश्यन्ति दानवाः ॥
ध्रुवं स्वयंभुवा सृष्टो युगान्तस्तोययोनिना ।
इत्येवं दानवाः सर्वे मेनिरे त्रस्तचेतसः ॥
मयश्च शम्बरश्चैव महामायाधरौ तदा ।
पार्जन्यवारुणी माये व्यधत्तां शरविक्षरे ॥
ताभ्यां वह्निः स मायाभ्यां शाम्यते व्युत्थितस्तदा ।
तोयौघैः पर्वतनिभैर्मृद्वार्चिरभवद्रणे ॥
शाम्यमाने तु समरे पावके दैत्यनाशने ।
बृहत्कीर्तिर्बृहत्तेजा वह्निमाह बृहस्पतिः ॥

हिरण्यरेतः सुशिख ज्वलनाक्षय सर्वभुक् ।
सप्तजिह्वानन क्षाम लेलिहान महाबल ॥
आत्मा वायुस्तव विभो शरीरसुत वीरुधः ।
योनिरापश्च ते शुक्रे योनिस्त्वमसि चाम्भसः ॥
ऊर्ध्वं चाधश्च गच्छन्ति सचरन्ति च पार्श्वतः ।
अर्चिषस्ते महाभाग सर्वतः प्रभवन्ति च ॥
त्वमेवाग्ने सर्वमसि त्वयि सर्वमिदं जगत् ।
त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च ॥
त्वमेवाग्ने हव्यवाडेकस्त्वमेव परमं हविः ।
यजन्ति च सदा सन्तस्त्वामेव परमाध्वरे ॥
त्वमन्नं प्राणिनां भुङ्क्षे जग्धपीताशितं विभो ।

—(L 2275) B प्रयान्ति, T1 2 G1 2-5 M4 भग्नाङ्गा (for दग्धाङ्गा) V3 भीमा (for भीता) —(L 2276) Ñ2 B1 D5 D6 G3 ते वह्निं, V3 D3 ने वह्नि, B2 G2 वह्निं ते (for ते सर्वे) Ñ1 G3 5 M1 2 न चापश्यन्त वह्नि ते (for a) K4 रूपिणी, Ñ2 B1 प्रदीप्त, T1 G3 रूपेण, T2 G1 4 रूपाणि (for रूपिणं) B3 Cal ed संप्रदीप्त महाहवे (for b) —(L 2277) B1 दिश, B3 देश (for दिश) T2 G1 दशास्त्वङ्गाश्च मेघाश्च (for a) K2 दीप्ता (for दीप्तान्) —(L 2278) K2 4 Dn2 D1 T2 G1 2-5 M4 ध्रुव (for ध्रुवं) Ñ2 युगान्त, D5 °न्ते (for °न्तस्) K2 3 पद्म; D1 तेन (for तोय) —(L 2279) D1 रेमिरे, D4 ऊचिरे (for मेनिरे) K2 3 भ्रस्त°, V1 B1 भ्रष्ट (for त्रस्त) —(L 2280) B1 2 D6 G2 उभौ (for तदा) T2 2 G1 4 5 मायां शतक्रतु तदा (for b) —(L 2281) Ñ1 T2 G1 M2, 4 विधत्ता, T1 G4 5 वि° (for व्य°) K4 D1 2 व्यसृजेतां परिक्षिते, G3 व्यधत्तां वाहिनीमुखे (for b) —(L 2282) D2 सहायाभ्यां, D5 समेताभ्यां (for स मायाभ्यां) — After line 2282a, K3 ins

139** स वह्निः शामितस्तदा ।
दैत्याभ्यां घोररूपाभ्यां शामितो वह्निरद्भुतः ॥
घनैश्च वृष्टिमद्भिश्च जलौघान्बहुशस्तदा ।
भीतो वह्निस्तदा शान्तिं मयेन शम्बरेण च ॥

V1 3 D5 छाद्यते, D2 शाश्वतो (for शाम्यते) K1 3 D1 2 छाद्यतेऽभ्युत्थितस्तदा Ñ2 B D5 G3 सिच्य(D5 विध्य)मान समन्तत, T1 2 G1 4 6 M2 4 ताड्यमान समुक्षित (for b). —(L 2283) K4 D1 2 6 तोयौघै पर्वताकारैर्, T1 G3 °घै परिधि सप्त, T2 G1 4 5 M3 4 °घै परिभक्षितैर् (for a) K1 D1 मृद्वमिर्, K4 D1 3 6 महार्चि(D5 °र्चि)र् (for मृद्वर्चिर्) T2 G1 4 M2 तदा (for रणे) —(L 2284) T2 Bom Poona eds नाशिनि (for नाशने) B1 2 D5 D6 पावक दैत्यनाशनम् (for b) —(L 2285) B1 बृहस्पतिर् (for °त्कीर्तिर्) B2 T1 2 G1 5 M2 4 महातेजा (for बृहत्तेजा) B1 महाद्युति (for बृहस्पति) — Before line 2286, K1 3 4 Ñ2 V1 2 B1 3 D5 D1-5 ins बृहस्पतिरुवाच, B2 गुरुरुवाच —(L 2286) B1 2 सुमुख, D2 6 T1 M4 सुशिखो, G1 सशिख; (for सुशिख) D2 4 T2 G1 5 M2 हिरण्यरेता सुशिखो (for a) K2 3 Ñ1 ज्वलनाह्वय सर्वभुक् (for b) —(L 2287) T2 2 G1 4 5 M2 4 स(T1 G1 दी)प्तजिह्वानल विभो (for a) K2 3 D1 3 4 महाबल, T1 G4 5 महामुख; G3 °मुख (for °बल) D5 लेलिहानो महाबल°, T2 G1 M2 4 °हानो महामुख (M2 4 °सखे) (for b) —(L 2288) T1 G2 4 M2, 4 तमसैव (for तव विभो) G3 आत्मवायुस्तस्तथैव (for a) K1 D4 अपि, K2 3 D5 उप, K4 Ñ2 2 B2 Dn D5 D1 2 3 T2 M1 सर्वे, D3 वृक्ष (for उत) —(L 2289) K1 2 Ñ2 V1 3 D4 5 च ते शुभ्रो, K4 Ñ1 Dn D1 2 4 G1 च ते प्रोक्ता, D1 च शुक्रश्च, B1 3 D5 च ते शुक, D3 स्तुतो गर्भो (for च ते शुक्रे) T1 2 G1 2 3 चाम्भसाम् (for °सः). D3 योनिस्त्व शिशिराम्भस (for b) —(L 2290) D4 ऊर्ध्वं चाधश्च गच्छन्तं (for a) D4 संचरन्त च, D5 °न्ति च (for °न्ति च) D3 सर्वश (for पार्श्वत) —(L 2291) T1, 2 G1 4 5 M2 4 महावीर्य (for °भाग) —(L 2293) D3 तारयसि (for धा°) V1 भूतानां (for °नि) —D1 om. line 2294 —(L 2294) K1 युक; T2 G1 4 5 M2 4 अग्निर् (for अग्ने) V2 हव्यवाडेकस्, D1 °वाहस्त्वं, D3 °वाहश्च; D4 °भागोकस् (for °वाडेकस्) V2 दारुणं (for परमं) B1 हवि (for हविः) D1 त्वमेव च हविर्भुजः (for b) —(L 2295) T1 2 G3 4 5 परमाहवे (for °ध्वरे) —(L 2296) Ñ1 B1, 6 D6 अन्न (for अन्नं) T1, 2 G1 M2 भक्ता; G4 भोक्ता; M1

धूमकेतुर्धूमशिखो नीलवासाः सुरोत्तमः ॥
उद्यम्य दिव्यमाग्नेयमस्त्रं देवो रणे महत् ।
दानवानां सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ॥
ददाह भगवान्वह्निः संक्रुद्धः प्रलये यथा ।
प्राणो यः सर्वभूतानां हृदि तिष्ठति पञ्चधा ॥
यन्ता यश्च हुताशस्य सखा च प्रभुरीश्वरः ।
प्रभञ्जनो यो लोकानां युगान्ते सर्वनाशनः ॥
सप्तस्वरगता यस्य योनिर्गीर्भिरुदीर्यते ।
यो ह्याकाशगतो देवो दूरगः शब्दसंभवः ॥
यश्च कर्ता विकर्ता च गतिर्गतिमतां प्रभुः ।
देवकर्ता समो लोके ब्रह्मणा यः सनातनः ॥
अमूर्तिमन्तं यं प्राहुर्महाभूतं महत्तरम् ।
सोऽग्निं समीरयामास शमीगर्भं समीरणः ॥
त्रिदिवारोहिभिर्ज्वालैर्जृम्भमाणो दिशो दश ।
दानवानामभावाय युगान्ताग्निरिवोत्थितः ॥
मेदोमज्जामहापङ्कां केशशैवलशाड्वलाम् ।
योधशीर्षोपलप्रह्वां मृतद्विपतटोत्कटाम् ॥
शोणितोदां रणे दृष्ट्वा संग्रामसरितं विभुः ।
वह्निं प्रस्कन्दयामास दैत्यानां भयवर्धनः ॥
अग्निस्तु सर्वान्दितिजान्प्रह्लादप्रमुखांस्तदा ।
पराजयामास विभुः क्रोशमानान्महाहवे ॥
केचित्प्रदीप्तैर्मुकुटैः केचिद्दीप्तैः शिरोरुहैः ।
केचित्प्रदीप्तैर्वसनैः केचिद्दीप्तैर्भुजाननैः ॥
असुरास्तत्र दृश्यन्ते प्रदीप्तेनाग्निना वृताः ।
पताकाश्च पराश्चान्ये मुकुटेष्वङ्गदेषु च ॥
सैन्यास्ते च न दीप्यन्ते पावकाग्निहता रणे ।
असुरा भयवित्रस्ता विद्रुताश्च दिशो दश ॥
त्यक्त्वायुधानि सर्वाणि सध्वजाश्च रथोत्तमान् ।

ब्रह्मचक्रं (for °) Ñ1 T1 G3 भूतभृत्, Bom Poona eds G(ed) °घृक् (for °कृत्) — Ñ1 om lines 2248–2252 T1 G1 Mt om line 2250 — For line 2250, B1 Cal ed subst

137** समरे विजयाकाङ्क्षी ददाहानिलसारथिः ।

— (L. 2251) D5 पञ्च (for सर्वं) K Dn D1-5 नृषु, Ñ2 V3 B D5 देहे, V1 त्रिषु (for हृदि) — (L 2254) K1 V1 D1 भगीयत (for उदीर्यते) D2 योनिरुद्रीयते बुधैः (for °) — (L. 2255) T2 G5 M2 -शयो (for गतो) K4 V1 D1 सर्वं (for शब्द) T1 G5 भावन (for -संभव) — Ñ1 T1 G1 M1 om line 2256 — (L 2256) D3 च हर्ता (for विकर्ता) K4 D1 य स कर्ता च पाता च, Ñ2 V1 B1 D3 D5 य स (D5 भव) कर्ता च हर्ता च, Dn1 यः स कर्ता चापहर्ता च, Dn2 य स कर्तापहर्ता च (for °) V1 D3 वरः (for प्रभुः) — (L. 2257) K1 D4 ब्रह्मणो य, V1 °ण्यो य, T1 G2 M2 °योने, T2 G1 °योगे (for °णा य) — (L 2260) D5 विदिशारोहिभिर्ज्वालैर् (for °) — (L 2261) T1 महापाय, G5 महापायो (for अभावाय) B1 Cal ed [अ]भवत् (for [उ]त्थित) — (L 2262) G3 -वसापङ्कां (for महा°) V1 B1 T1 -शैवाल- (for शैवल) K4 D1 शालिनीम् (for -शाड्वलाम्) — (L 2263) B3 हत (for मृत) K4 D1 -कटोत्कटाम्, B1 वलो°; T1 G1 मदो° M2 मदो° (for तटो°) — (L 2264) T1 G1 रण दृष्टा T2 G4 रणोद्विग्ना; G3 M1 रणे दृष्ट (for रणे दृष्ट्वा) K2 Ñ2 V3 B3 D3 भुवि (for विभुः) — (L. 2265) K2 Ñ1 G3 M2 प्रस्यन्दयामास, Ñ2 च स्कन्द°; T1 G3 प्रवर्त° (for प्रस्कन्द°) T1 G3 M2 वर्धनीम् (for -वर्धनः) — (L. 2266) K4 B Dn D1 T1 G1 M2 ततोऽग्निर्दितिजान्सर्वा(T1 G5 °न्प्रासा)न् (for °) K1 Ñ2 V1 B1 D2 D3 रणे (for तदा) — (L. 2267) Ñ1 M4 Bom Poona eds G(ed) पराजयान स विभु (for °) G3 क्रोशमानो (for °मानान्) K4 Dn D1 महामृधे (for °हवे) T1 G5 नुध्यमानान्महारणे (for °) — D5 om line 2268 — (L. 2268) K1 D4 दीप्त (for दीप्तैः) — (L. 2269) T1 G1 M2 कवचैः (for वसनैः) B1 D5 केचिद्गात्रैः प्रदीप्तैश्च (for °) T1 G1 M2 रथाद्रिपैः (for भुजाननैः) — After line 2269, K4 Ñ2 Dn D1 T1 G1 M2 ins

138** केचित्प्रदीप्तैर्वचनैः केचिच्छत्रैर्ध्वजै रथैः ।

[T1 G1 M2 केचिद्दीप्तैर्भुजा(G3 °वैरा)ननैः (for °)] — Ñ2 om line 2270 — (L. 2270) B1 (marg) T1 G1 M2 दह्यन्ते (for दृश्यन्ते) T1 G3 रणे (for वृता) Ñ1 T1 G1 M2 ज्वलितेनाग्निना रणे (for °) — K1 Ñ1 V1 B Ds D2 T1 G1 M2 om lines 2271–2273 Ñ2 Dn om lines 2271–2272 — (L. 2271) K4 D1 मुकुटान्यङ्गदानि च (for °) — (L. 2272) K4 D1 सैन्य सेना स दीप्यन्ते (for °) — (L. 2274) Ñ1 रथानि (for [आ]युधानि) V3 युक्तायुधानि सर्वाणि (for °) K3 सतुरंगान् (for सध्वजांश्च) B3 विप्रकीर्णरथध्वजा (for °).

दग्धाङ्गाः समरे भीताः पावकेन पराजिताः ॥
न च पश्यन्ति ते सर्वे रूपिणं ध्वजिनीमुखे ।
दिशः खं गां च मेघांश्च दीप्तान्पश्यन्ति दानवाः ॥
ध्रुवं स्वयंभुवा सृष्टो युगान्तस्तोययोनिना ।
इत्येवं दानवाः सर्वे मेनिरे त्रस्तचेतसः ॥
मयश्च शम्बरश्चैव महामायाधरौ तदा ।
पार्जन्यवारुणी माये व्यधत्तां वारिविक्षरे ॥
ताभ्यां वह्निः स मायाभ्यां शाम्यते व्युत्थितस्तदा ।
तोयौघैः पर्वतनिभैर्मुह्वद्भिर्भवद्रणे ॥
शाम्यमाने तु समरे पावके दैत्यनाशने ।
बृहत्कीर्तिर्बृहत्तेजा वह्निमाह बृहस्पतिः ॥
हिरण्यरेतः सुशिख ज्वलनाक्षय सर्वभुक् ।
सप्तजिह्वानन क्षाम लेलिहान महाबल ॥
आत्मा वायुस्तव विभो शरीरमुत वीरुधः ।
योनिरापश्च ते शुक्रे योनिस्त्वमसि चाम्भसः ॥
ऊर्ध्वं चाधश्च गच्छन्ति सचरन्ति च पार्श्वतः ।
अर्चिषस्ते महाभाग सर्वतः प्रभवन्ति च ॥
त्वमेवाग्ने सर्वमसि त्वयि सर्वमिदं जगत् ।
त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं बिभर्षि च ॥
त्वमेवाग्ने हव्यवाडेकस्त्वमेव परमं हविः ।
यजन्ति च सदा सन्तस्त्वामेव परमाध्वरे ॥
त्वमन्नं प्राणिनां भुङ्क्षे जग्धपीतादिवं विभो ।

—(L. 2275) B प्रयान्ति, T1 2 G1 1–3 M1 भग्नाङ्गा (for दग्धाङ्गा) V2 भीमा (for भीता॰) —(L. 2276) Ñ3 B1 D5 D6 G3 ते वह्निं, V2 D3 ते वह्नि, B3 G2 वह्निं ते (for ते सर्वे) Ñ1 G2 3 M1 3 न चापश्यन्त वह्निं ते (for ॰) K2 रूपिणी, Ñ2 B1 प्रदीप्त, T1 G3 रूपेण, T2 G1 4 रूपाणि (for रूपिणं) B3 Cal ed सुप्रदीप्त महाहवे (for ᵇ) —(L. 2277) B1 दिश, B3 देश (for दिश) T3 G1 दशनच्छन्नाश्च मेघांश्च (for ॰) K2 दीप्ता (for दीप्तान्) —(L. 2278) K2 4 Dn1 D1 T2 G2 2–3 M1 ध्रुव (for ध्रुवं) Ñ2 युगान्त, D3 ॰न्ते (for ॰न्तस्) K3 2 पद्म, D1 तेन (for तोय) —(L. 2279) D1 रेमिरे, D4 ऊचिरे (for मेनिरे) K2 2 प्रस्त॰, V1 B3 भ्रष्ट (for त्रस्त) —(L. 2280) B1 2 D6 G2 उभौ (for तदा) T1 2 G1 4 3 माया धानुदो तदा (for ᵇ) —(L. 2281) Ñ1 T2 G1 M1 4 विधत्तां, T1 G4 2 नि॰ (for व्य॰) K4 D1 2 व्यसृजेतां परि क्षिते, G2 व्यधत्तां वाहिनीमुखे (for ᵇ) —(L. 2282) D3 महामायाभ्यां, D1 समेताभ्यां (for स मायाभ्यां) — After line 2282ᵃ, K2 ins.

139**

स वह्निः शामितस्तदा ।
दैत्याभ्यां घोररूपाभ्यां शामितो वह्निरद्भुतः ॥
घनैश्च वृष्टिमद्भिश्च जलौघान्यद्भुतान्तदा ।
नीतो वह्निस्तदा शान्तिं मयेन शम्बरेण च ॥

V1 2 D1 दह्यते, D2 शाम्यतो (for शाम्यते) K2 2 D2.3 शाम्यमाने व्युत्थितस्तदा Ñ2 B D3 G2 सिच्य(D6 विप)मान समन्ततः, T1 2 G1 4 3 M1 3 ताड्यमानः समुत्थित (for ᵇ) —(L. 2283) K4 D1 2 3 तोयौघैः पर्वताकारैर्; T1 G1 ॰घैः परिघैः सह; T2 G2.4 4 M2 4 ॰घैः परिसंक्षिप्तैर् (for ॰) K1 D1 मुह्यद्भिर्, K1 D1 2 3 महाद्भिर्(D1 ॰द्भि)र् (for मुह्वद्भिर्) T1 G2 3 M2 तदा (for रणे) —(L. 2284) T1 Bom. Poona eds शासिनि (for -नाशने) B1 2 D3 D6 पावक दैत्यना शनम् (for ᵇ) —(L. 2285) B1 बृहस्पतिर् (for ॰त्कीर्तिर्). B3 T1 2 G2 3 M2 4 महातेजा (for बृहत्तेजा) B1 महाद्युति (for बृहस्पतिः) — Before line 2286, K2 2 4 Ñ2 V1 2 B1 2 D3 D1–6 ins. बृहस्पतिरुवाच, B3 गुरुरुवाच —(L. 2286) B1.2 सुमुख, D2 6 T1 M4 सुशिखो; G2 सशिख; (for सुशिख) D2 2 T2 G2 2 M1 हिरण्यरेता सुशिखो (for ॰) K2 2 Ñ2 ज्वलनाद्य सर्वभुक (for ᵇ) —(L. 2287) T1 2 G1 4 3 M1 4 स(T1 G3 श्री)प्तजिह्वानन विभो (for ॰) K2 2 D1 2 4 महाबल॰, T1 G2 4 महामुख; G2 ॰मुख (for ॰बल) D6 लेलिहानो महाबल; T2 G1 M1 4 ॰हानो महामुख (M2 4 ॰मखे) (for ᵇ) —(L. 2288) T1 G2.4 M2.4 तमश्चैव (for तव विभो) G3 आत्मवायुस्त्वमेव (for ॰) K1 D6 अपि; K2 2 D2 उप; K4 Ñ1 2 B3 Dn D5 D4.6 6 T2 M4 सर्वे; D1 वृक्ष (for उत) —(L. 2289) K1.2 Ñ2 V1 2 D2 2 च ते शुभो; K4 Ñ1 Dn D1 2 4 G2 च ते श्रोत्र; B1 च शुक्रश्च; B2 2 D2 च ते शुक्र. D6 स्तुतो गर्भो (for च ते शुक्रे) T1 2 G1 2 4 चाम्भसाम् (for ॰सः) D2 योनिस्त्वं शिशिराम्भस (for ᵇ) —(L. 2290) D2 ऊर्ध्वं चाधश्च गच्छन्ते (for ॰) D1 संचरन्ते च; D6 ॰ति च (for ॰न्ति च) D1 सर्वशः (for पार्श्वतः) —(L. 2291) T1 2 G1 4 3 M1 3 महावीर्य (for ॰भाग) —(L. 2293) D2 धारयन्ति (for ॰सि) V2 भूतानां (for ॰नि) — D2 om. line 2294 —(L. 2294) K1 दूर; T1 G1 4 3 M1.4 कविर् (for अग्ने) V2 हव्यवाहकम्, D1 ॰वाहस्त्वं, D6 ॰वाहश्च; D2 ॰वाहकस् (for ॰वाडेकस्) V2 परमं (for परमं) B1 हवि (for हविः) D2 त्वमेव च हविर्भुज (for ᵇ) —(L. 2295) T1 2 G1 4 3 परमाहवे (for ॰ध्वरे) —(L. 2296) Ñ1 B1.2 D2

त्वयि प्रवृत्तो विजयस्त्वयि लोकाः प्रतिष्ठिताः ।

सर्वाँल्लोकांस्त्रीनिमान्हव्यवाह

प्राप्ते काले पचसि त्वं समिद्धः ।

त्वमेवैकस्तपसे जातवेदो

नान्यस्त्राता विद्यते गोषु देव ॥

वृषाकपि सिन्धुपतिस्त्वमग्ने

महामरेष्वप्रहरस्त्वमेव ।

विश्वस्य भूम्नस्त्वमसि प्रसूति-

स्त्वं च प्रतिष्ठा भगवन्प्रजानाम् ॥

सृजस्यपो रश्मिभिर्जातवेद-

स्तथौषधीरोषधीनां रसांश्च ।

विश्वं त्वमादाय युगान्तकाले

स्रष्टा भवस्यनल सर्गकाले ॥

त्वमग्ने सर्वभूतानां योनिर्वेदेषु गीयसे ।

त्वया देवहितार्थाय निहता दानवा रणे ॥

त्वयोनिस्ते महातेजस्तोयं नगशतार्चितं ।

तां त्वयोनिं समासाद्य किं विषीदसि पावक ॥

त्रायस्व देवान्समरे दैत्येभ्यः सुरसत्तम ।

पिङ्गाक्ष लोहितग्रीव कृष्णवर्त्मन्हुताशन ॥

Colophon

मर्त्यं (for भुङ्क्ते) — After 2296*, T2 G1 M3 ins

140** लीढा पीतासि च प्रभो ।

त्वमन्ते प्राणिनामस्मि

K1 D3 जगत्त्रासि त्वं प्रभो, Ñ1 B2 D1 4 T2 G1 जग्धपीताशित प्रभो, V1 2 D5 जग्ध पीताशित प्रभो T1 G4 5 M2 4 लीढपीताशितं प्रभो (for *) — After line 2296, T1 G3 M3 ins

141** त्वमन्त प्राणिनामासीरग्धपीताशन प्रभो ।

— (L. 2297) K1 4 त्वयि लोक प्रतिष्ठित (for *) — Ñ1 om lines 2298 2299 — (L. 2298) B D5 सृष्ट्वा (for सर्वांल्ँ) — (L. 2299) K1. 4 Ñ2 V3 2 D T1 G1. 4 M2 4 पुन (for त्वं) B प्राप्ते काले त्वं पचस्येव दीप्त, T1 G3 5 प्राप्ते काले चासि पुन समिद्ध — M1 om line 2300 2303 — (L. 2301) K1 2 B1 Dn D2 4 4 T1 G3 त्वस्तो (for स्त्राता) V1 2 D5 गोपु देव, T2 G1 4 जातवेद (for गोपु देव) K4 Ñ2 Dn1 D1 नान्यस्त्वत्तो विद्यते गोपु देव — (L. 2302) K2 3 एको (for अग्ने) — (L. 2303) D1 एक (for एव) K2 3 महामरेऽप्यप्रहरस्त्वमेक — (L. 2304) K3 2 भूतस्य; V3 B1 D3 D3 6 भूतिस्; D1 भूम्नस् (for भूम्नस्) D1 शिवीभूतस्त्वमसि प्रभूतिस्; T1 2 G1 4 5 M1 4 विश्वस्य धाम्नस्त्वमसीह जन्म — D3 om line 2304 T1 2 G1 4 5 om lines 2306 2310 D3 om lines 2306 2309 — (L. 2306) K3 V1 2 D6 M1 सृ(K3 से)जस्यापो; K6 सेजश्चापो (for सृजस्यपो) — (L. 2307) B1 2 M2 त्वमो षधीर्; D53 तथोषधि; D4 तथौषध; D2 त्वथोषधीर् (for तथौ°) *D2 रसद् Cal ed G(ed.) रसादू (for रसांश्)* K3 तथौषधीनां च रसाधिपश्च K6 त्वमेव पचस्तथौषधीनां रसांश्च — (L. 2308) K3 समादाय; V3 D3 स°; D3 त्वम ग्रेऽसि (for त्वमादाय) — (L. 2310) V1 एव; D2 अग्नि (for अग्ने) — (L. 2311) T1 2 G1 4 5 त्वयैव त्रिदशश्रेष्ठ (for *) Ñ2 विहता (for नि°) — (L. 2312) D2 त्वं योनिस्त्वं महातेजास् (for *) D2 6 T1 G5 -शतार्चित (for °त) Ñ3 तोयं शतमखार्चितम्; D2 4 सोऽन्य मखशतार्चित; T2 G1 4 तोय सुरशतार्चितम् (for *) — K3 2 Ñ1 Dn D5 om line 2313 — (L. 2313) K1 त्वरस-; K4 D1 त्वां स्व, Ñ2 V1 B D3 D4 तत्स्व, D2 6 त्व स्व (for तां त्व-) V3 D2 तत स्वयोनिमासाद्य (for *) — After line 2313, D3 ins

142** गतिस्त्वाप्रतिहता भवत शरणं विभो ।

— (L. 2314) Ñ2 दैत्येभ्यो (for समरे) Ñ2 शक्तस्त्वं रक्षितुं प्रजा (for *) — After line 2314 V1 B D51 (marg) 2 D6 Cal ed ins

143** युगान्ताग्न सुरारिघ्न विश्वकर्मन्सहस्रभुक् ।

[Cal ed [अ]मरारिघ्न (for सुरा°) V2 B1 D6 विश्वकर्मं (for °कर्मन्)]

— Ñ2 om line 2315 — (L. 2315) V1 पिङ्गाक्षो (for °क्ष) T1 श्रीमन् (for ग्रीव) D3 पिङ्गाक्षो लोहितग्रीव (for *) K1 2 L1 D1 4 हुताशन (for न) D2-4 कृष्णवर्त्मा हुताशनः (for *) — After line 2315 T1 2 G1. 3 5 M2 4 ins.:

144** नमस्ते हव्यवाडेको नमस्ते दाहशक्तय ।

[T2 G1 4 M2 4 शक्तिय (for शक्तये)]

COLOPHON om in K3 — *Mention of the Epic*: K4 Dn1 Ds2 D1 2 — *Mention of Khila* K4 Ñ2 V1 2 B Dn D2 D1 2 — *Sub-parvan* K1 2 Ñ2 V1 2 B D2 D4 2 वामन K4 Ñ1 Dn D2 4 T1 G3 M2 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* K4 Ñ1 B1 2 Dn D1 2 2 अग्निस्तव; Dn D1 3 4 G1 अग्निपराक्रमे बृहस्पतिना कृताग्निस्तुति — *Adhy no* K2 35, V1 300, V3 248, B2 249, Dn 247; Ds1 246; D1 232; D2 259; D4 239; T1 315; G1 310; G3 2 317; G4 314; M2 2 27

वैशंपायन उवाच ।
बृहस्पतेस्तु वचनं श्रुत्वाग्निः सत्यमीरितम् ।
भूयः प्रजज्वाल रणे हविषेव महामखे ॥
हतास्तु माया दैत्यानां सप्रदीप्ताग्निना रणे ।
हतमाया हतबला बलिं ते समुपस्थिताः ॥
पराजितेषु दैत्येषु वह्निनाद्भुतकर्मणा ।
प्रह्लादस्तूत्तरं वाक्यमाह दैत्यपतिं बलिम् ॥
भवानग्निश्च वायुश्च भास्करः सलिलं शशी ।
नक्षत्राणि दिशो व्योम भूश्च दानवसत्तम ॥
भविष्यं चैव भूतं च भवच्चासुरसत्तम ।
दत्तं हि ते भगवता वरहेतोः स्वयंभुवा ॥
इन्द्रत्वं चामरत्वं च युद्धे चाप्यपराजयः ।
ईशित्वं च वशित्वं च बलं चैवामितं तव ।
सर्वभूतेश्वरत्वं च प्रभुत्वं च सदा तव ।
महायोगीश्वरत्वं च शूरत्वं च महामृधे ॥
अमितत्व लघुत्वं च ये चान्ये सात्त्विका गुणाः ॥
तत्पराजय देवेन्द्रं दैत्यान्सर्वांश्च सानुगान् ।
यथोक्तं ब्रह्मणा राजंस्तत्तथा न तदन्यथा ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रह्लादस्य महात्मनः ।
बलिः परमसंहृष्टो गतः श्वशुरयो यतः ॥
ततः प्रयान्तं त्रिदशेन्द्रसंनिधौ
महासुरेन्द्रं बलिमुत्तमश्रियम् ।
तमञ्जसा चक्रुरभिप्रदक्षिणं
द्विजाश्च मुख्याः पशवश्च मङ्गलाः ॥
महाजटाभारधरास्तपस्वि-
स्तदा तमाहुर्विधिमग्र्यमङ्गलैः ।

(L 2316) K4 Dn D1.3 श्रुत्वा सत्य समीरितम्, B1 श्रुत्वा चाग्निरर्भा॰ (for ᵇ) —(L 2317) D4 भयात् (for भूय) G(ed) प्रजज्वाल रणे वह्निर् (for ᵃ) D4 महाहवे (for ॰मखे) —(L 2318) K1 D1 हता नु ; D4 D5 न्यस्ताश्च, M4 हता तु (for हतास्तु) D1 हतो तु मायो दैत्यानां (for ᵃ) V1 [आ]हवे (for रणे) K4 B D5 D1.3 T1.2 G1.4.5 M3.4 प्रदीप्तेनाग्निना रणे (for ᵇ) —(L 2319) T1.2 G1.4.5 M1.4 ततो दैत्या (for हतमाया) Ñ1 ततो मायाबलहता, D1 हतमायो हतबलो (for ᵃ) D4 बलिन, D1 बलिं च (for बलिं ते) T1.2 G1.4.5 M3.4 बलिं दैत्यमुपागता (for ᵇ) —(L 2320) T1.2 G1 M3.4 एवं (for परा॰) — Before line 2321, K2 ins प्रह्लाद॰ —(L 2321) B1 D5 तु परं, D1 नु ततो, G2 सत्वरं (for तूत्तरं) T2 G1.4 M3.4 प्रह्लादस्त्वसंह्रा(M1.4 ॰वा)र्थं, G4 ॰पसवाह्य (for ᵃ). K2.3 प्राह (for माह) Ñ1 दैत्यासुर, M4 दैत्येश्वरं (for दैत्यपतिं) D5 माहदैत्यपतिं बलिम्; D4 महादैत्यपतिर्बलिः, T1.2 G1.4.5 M3 प्राह दैत्येश्वरं बलिम् (for ᵇ) — K2.3 Ñ2 V3 D6 om line 2324. —(L 2324) D4 भविष्यश्च, T1.2 G1.4 M3.4 ॰ष्यच्च (for ॰ष्य) —(L 2325) K1.2 Ñ2 V1.2 B1 Dn D5 D6 M4 दैवतद्, D4 दै तद्; T1.2 G1.4-6 M2 च ते (for हि ते) D4 वल्लवता (for भग॰) K1.4 Ñ1 B D1.2 G2 M3.4 धाद्देन, K2.3 D1 वरार्हेण; D4 वज्रहेतो॰. T1.2 G1.4.5 यरदाने (for ॰हेतो) —(L 2326) B1 D5 च मरत्वं, D1 वामरत्वं; T1.2 G1.4-6 M3.4 च॰ (for चा॰) D4 समामेषु (for युद्धे चापि) K1.2 Ñ2 V1.2 B D5 D1.3 [अ]पराजयम् (for ॰य) —(L 2327) K1-3 D1 ईशत्व (for ईशित्वं) K4 Ñ1 B1 Dn D1-3 T1.2 G1.4.5 M3.4 तुभ्यम् (for तव) — K2 Ñ1 B1.2 T1.2 G1.4-6 M3.4 om line 2328 —(L 2328) K1.4 D5 D1.3.6 दैत्यराज, Ñ2 V1.2 इन्द्रत्वं च, D4 सप्रभुत्व (for प्रभुत्वं च) —(L 2329) T1.2 G1.4.5 M3.4 महायोगेश्वरत्वं च (for ᵃ) V1 om 2329ᵇ-2330ᵃ T1.2 G1.4.5 M3.4 तथा रणम् (for महामृधे). G2 प्रभुत्वं च सदा तव (for ᵇ) —(L 2330) K4 B1 (marg) D1.2.6 अणिमा लघिमा चैव, G4 अणुत्वमलघुत्वं च (for ᵃ) —(L 2331) K4 Dn D1.3 T2 G1-4 M4 दैत्येन्द्र (for देवेन्द्र) K1 D4 तत पराजयस्वेन्द्र; K2.3 तत पराजिताश्चेन्द्र, G1 Bom Poona eds G(ed) तत्पराजित्य दैत्येन्द्र (for ᵃ) K3 सात्त्विकान्, K2 सात्त्विकान् (for सानुगान्) —(L 2332) B3 G1 यदुक्तं (for यथोक्तं) Dn तेन (for राजंस्) K1-3 Ñ2 V1.2 D5 D1-3 यदुक्तं ब्रह्मणा तेन (D4 तात) (for ᵃ) Ñ1 तथा तथान्यथाभवत्; T1 G1.4 तथा हि नान्यथा भवेत्, T2 G2 M3.4 तथा तन्नान्यथा भवेत् (for ᵇ). —(L 2334) संतुष्टो, Dn1 -सतुष्टो (for -संहृष्टो) K1 V1.2 B1.2 D5 D1 यातु (for श्वशु) K4 Ñ1 B1 Dn D1-3 T1.2 G1.4-6 M3.4 मायाच्छकरथ प्रति (Ñ1 प्रभु); Ñ2 D4 यत्र शक्ररथं प्रति (for ᵇ) —(L 2335) K1.2 T1.2 M3.4 त्रिदशेश (for ॰न्द्र) —(L 2336) G1 महासुरं तं (for ॰सुरेन्द्र) G(ed) बल्म् (for बलिम्) T1.2 G1.4.5 M3.4 महासुरं प्रत्यभिमौलमश्रियम् —(L 2337) K4 V1 D1.2.6 T1.2 G1.4-6 M3.4 त्वसुर (for चक्रु) —(L 2339) K4 D1.2.6 T1.2 G1.4.5 M3.4 द्विजाश्च मुख्या; V3.6 ॰प्रमुख्याः (for ॰श्च मुख्याः) K1.2 च मङ्गलम्; K4 D1.3 च मङ्गलाः; Ñ1 D6 च मङ्गलाः; D1 सुमङ्गला (for च म॰) T1.2 G1.4-6 M3.4 द्विजाश्च पुण्यास्सवरे वरन्विन — B1 om lines

अभिष्टुवन्तः कवयः स्वलंकृतं
बलिं प्रयान्तं रणमूर्धनि स्थितम् ॥
प्रतप्तजाम्बूनदचित्रभूषणै-
र्दिव्यैश्च रत्नैर्विविधैरलंकृतः ।
विराजमानः परमेण वर्चसा
रणे विभात्यग्निशिखेव दानवः ॥
स वै तदा शत्रुबलार्दितं बलं
बलिर्ददर्शोत्तमवीर्यविक्रमः ।
जलागमे श्रीमदिवाभ्रमण्डलं
विकीर्यमाणं नभसीव वायुना ॥
ततो ददर्शाथ बलानि सर्वतो
रणे सुगुप्तानि हुताशनेन वै ।
समुत्थितान्युत्तमवीर्यवन्ति
समुद्रवेगानिव पर्वसंधिषु ॥
स शूलशक्त्यृष्टिगदासिसायका-
न्क्षिपन्रिपूणां समुदग्रतेजाः ।
ननाद सिंहर्षभमत्तनागव-
ज्जलागमे तोयदवच्च वीर्यवान् ॥
दिव्यास्त्रधूमः सुमुखौघवायु-
र्महाबलः पौरुषविक्रमेन्धनः ।
प्रजा दिधक्षन्निव कालवह्निः
सुघोररूपो विबभौ रणे बलिः ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।
बलिना तु सुराः सर्वे वर्जयित्वा सुराधिपम् ।
रणे शरशतैर्भिन्नाः ससैन्या वै पराजिताः ॥

2339-2348 — (L. 2339) D3 तपोराशि (for -जटाभार-). — (L. 2340) D3 विविधै सु, D5 विविधैश्च (for विविध मग्र) K3 -मद्रे (for मङ्गले) — (L. 2341) V1 सुमङ्गलं, T1 ऽप्यलंकृता; M3.4 ह्यलंकृता (for स्वलङ्कृत) — (L. 2342) Ñ1 V1.2 B3 D2 D5 G1.2 स्थिता (for स्थितम्). — After line 2342, T1.2 G1.2.4 M2.4 ins.:

145** जयाय मग्र कवयस्त्वलङ्कृतं
बलिं समेत्योचुरथाग्रत स्थितम् ।

— (L. 2343) K2.3 Ñ2 V1.2 D5 -भूषणं (for °णैर्). — (L. 2344) T1.2 G1.4 M2 वरैश्च (for दिव्यैश्च). K1 D4 स्वलंकृत, K3.3 स्वलङ्कृतम्. Ñ2 V1.2 Dn2 D2.5.6 T1 M2.4 अलंकृतम्; G1 °कृते (for °कृत). — T1 G5 om lines 2345–2348. — (L. 2345) Ñ2 V1 D3 D2.5 M2 विराजमानं (for °मान). K3.3 विराजमानं परमेण तेजसा. — (L. 2346) K4 D1 [अ]र्कं (for [अ]ग्नि) Ñ1 B3.3 T2 G1.3.4 M2.4 रणे त्रिभात्यग्निनिभोऽसु(B1 T2 G1 °रिवासु)रेश्वर. — (L. 2347) Ñ1 T2 G1.3.4 M2.4 स दानव (for स वै तदा) D3 G3 शक्र- (for शत्रु). — (L. 2348) K4 D2.6 -सत्त्ववीर्यवान्, Ñ1 B1 वीर्यसत्त्ववान्, T2 G1.4 M2 (marg) -स्वधनीकृतम् (for -वीर्यविक्रम) D5 बलिं ददर्शुरसुत्तमवीर्यविक्रमा, G3 बलिर्ददर्शोर्जितसत्त्ववीर्यवान् — (L. 2349) T1 M2 ऽभ्यर्दितम्, T2 G1.4.5 ह्यर्दितम्, M3 ऽभ्युद्यतम् (for श्रीमदिव) D3 जलागमे चैव महाभ्रमण्डलं. — (L. 2350) Ñ1 Dn2 M2 विशीर्यमाणं (for विकीर्य°) — (L. 2351) Ñ1 T1.2 G1.4.5 M2.4 अपश्यदग्रेश्च (for ततो ददर्शाथ). — (L. 2352) K3.3 D3 रणेषु गुप्तानि; K4 V2 B3 D1.2 रणे प्र(V3 स्व)गु°; B3 D3 रणे सु(D3 प्र)तप्तानि (for रणे सुगु°). — (L. 2353) K1-3 V1.2 B3 D4 समुच्छ्रितानि (for °त्थितानि) K4 D2.6 [उ]ग्रतराणि तत्र (for [उ]त्तमवीर्यवन्ति) Ñ1 B1.2 D3 T1.2 G1.3-5 M2.4 समुच्छ्रितान्युग्रत(T2 G1.4 M4 °श)राणि तत्र वै — (L. 2354) Ñ2 V1.2 -वेलाम् (for -वेगान्). T1.2 G1.4.5 M2.4 समिद्ध(G4.5 °मुद्र)वेगानि बहू(M2 °हि)श्च संयुगे. — (L. 2355) D3 -महासि (for -गदासि). — (L. 2356) K4 Ñ1.2 V1.2 B Dn1 D1.2 समरे महात्मनाम्; D3 समुदग्रतेजसाम् (for °तेजा) Dn2 क्षिप्र रिपूणां समरे महात्मनाम्; T1 G3-5 क्षिपंश्च शूलानि बलिश्च संयुगे, T2 M2.4 क्षिपञ्छिरःशूलांश्च बलिस्तदा रणे; G1 क्षिपंश्च शूलानि बलिस्तदा रणे — (L. 2358) K1 Ñ2 V2 तोयदवर्चे, T1.2 G1.4.5 M2.4 वीर्यमदाच्च (for तोयदवच्च). — (L. 2359) Ñ1 B1.2 D3 D5 G3 भुजवेग; Ñ2 Dn स्वमुखौघ-; V2 सबलौघ-, D2 Bom Poona eds G(ed) सुमुखोग्र; D3 °जोत्थ (for °खौघ). T1.2 G3-5 M2.4 चित्राश्महस्तो भुजवेगवायुर् — (L. 2362) महाबलि (for रणे बलि°).

Colophon. — *Mention of the Epic*: K4 Dn Ds1 D1.5. — *Mention of Khila*: Ñ1 V1.2 B Dn D3 D1.3.4. — *Sub-parvan*: K1-3 Ñ2 V2 B D4-6 वामन; K4 Ñ1 Dn D3 D1-3 T1 G3 M2.4 वामनप्रादुर्भाव. — *Adhy name*: D5 देवासुरयुद्धम्; G2 प्रह्लादस्तुत्यनन्तरं महाबलिप्रस्थानम्. — *Adhy no.* K2 36; V1 310, V2 249; B3 250; Dn 248, Ds2 247, D1 233; D3 260; D4 240, T1 316, G1 311, G3.5 318; G4 315; M2.4 28.

विमुखा सा तु दैत्येन्द्रैर्वध्यमाना महाचमूः ।
जिताश्च बलिना देवाः शक्रमाहुर्महाबलम् ॥
भवानिन्द्रश्च धाता च लोकानां प्रभुरव्ययः ।
त्वमप्रतिमकर्मा च तथैवानुपमद्युतिः ॥
विद्रुतानीह सैन्यानि सहास्माभिः सुरेश्वर ।
रथचक्रध्वजाक्षाणि विभिन्नानि महासुरैः ॥
रथहस्त्यश्वयोधाश्च पदाताश्च सहस्रशः ।
भिन्नाश्छिन्नाश्च शतशो गदामुसलपट्टिसैः ॥
महाभैरवरूपं हि दैत्येन्द्रेण कृतं रणे ।
किमुपेक्षसि दैत्येन्द्रैर्हन्यमानां महाचमूम् ।
त्रायस्व त्रिदशश्रेष्ठ शरण्य शरणागतान् ॥
श्रुत्वा तु वचनं तेषां देवानाममराधिपः ।
संवर्तकमिव क्रुद्धः सर्वान्दहति दानवान् ॥

दिवाकरकराकारं किरीटं धारयन्प्रभुः ।
वैदूर्यवर्णसंकाशो नानारत्नचिताङ्गदः ।
मयूरलोमा धूम्राक्षः शतबाहुः सहस्रदृक् ॥
हरिकेशो हरिश्मश्रुर्नागकेतुर्महाबलः ।
वज्रप्रहरणः श्रीमान्योगी शतशिरोधरः ॥
स धनुर्बद्धसंनाहः शतादित्यसमप्रभः ।
देवगन्धर्वयक्षौघैरनुयातः सहस्रशः ॥
सामगैः सुजपैश्चापि स्तूयमानो महर्षिभिः ।
शतपर्व महारौद्रं स्फोटनं सर्वतोमुखम् ॥
प्रगृह्य रुचिरं वज्रं दीप्तं रौद्राट्टहासिनम् ।
दैत्यानयोधयत्सर्वान्महेन्द्रः पाकशासनः ।
अधृष्यः सर्वभूतानामदित्या दयितः सुतः ॥
ततः प्रवृत्तः संग्रामो बलिवासवयोस्तदा ।

(L. 2363) $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ $M_{2.4}$ सुरेश्वरम् (for सुराधिपम्) — (L. 2364) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ विद्रुता (for भिन्ना). $\tilde{N}_1$ $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ $M_{2.4}$ सह सैन्यै (for ससैन्या वै) G_3 सह सैन्यैः पराजितैः (for ^{b}). — $\tilde{N}_1$ $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ om. line 2365. — (L. 2365) K_4 $D_{1.2}$ याति (for सा तु) $K_{2.3}$ विमुखा तु स दैत्येन्द्रेण (hypermetric) (for ^{a}) — Before line 2367, K $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B D ins. देवा ऊचुः. — (L. 2367) K_1 D_4 देवानां (for लोकानां). $\tilde{N}_1$ $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ $M_{2.4}$ ईश्वर॰ (for अव्यय॰) — $\tilde{N}_1$ $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ $M_{2.4}$ om. line 2368. — (L. 2368) D_6 सुमहाद्युति (for ॰नुपम॰) — $\tilde{N}_1$ $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ $M_{2.4}$ om. lines 2369–2373. — (L. 2370) B_1 D_8 ॰ध्वजाग्राणि; B_3 Cal. ed. ॰ध्वजाणि (for ॰क्षाणि). $\tilde{N}_1$ $V_{1.2}$ D_6 निर्भिन्नानि (for विभि॰). — (L. 2371) $K_{1.4}$ B Dn D_5 पादाताश्च; D_5 प्रया॰ (for पदा॰). — (L. 2373) G_3 हि निर्मितम् (for कृतं रणे). — (L. 2374) $T_{1.2}$ G_{3-5} $M_{2.4}$ किमर्थोपेक्षसे दैत्यं (for ^{a}) T_1 G_{3-5} मथ्यमानामिमां चमूम्; D_5 हन्यमाना महाचमूः (for ^{b}). — (L. 2375) D_1 त्रायस्व त्रिदशान्सर्वान् (for ^{a}). $\tilde{N}_1$ D_5 T_1 $G_{3.5}$ $M_{3.4}$ शरण्यं; $\tilde{N}_2$ V_1 B_3 D_5 $D_{1.2}$ T_3 G_1 शरण्य; D_3 त्रिदशेश (for शरण्य). D_3 शरणं शरणे गतान् M_3 ॰ण्यं शरणं गता (for ^{b}). — Before line 2376, D_3 ins. वैशंपायनः. — (L. 2376) $\tilde{N}_1$ $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{2.4}$ देवानां देवसत्तमः; $\tilde{N}_2$ ॰नामसुराधिपः; D_5 ॰नां च सुराधिप (for ^{b}). — (L. 2377) K_1 $V_{1.2}$ $B_{2.3}$ Dn D_5 D_8 संवर्तकमिव क्रुद्धः; $\tilde{N}_{1.2}$ B_1 $D_{3.4}$ T_3 $G_{1.2.3}$ M_2 ॰र्तकाग्निरिव क्रुद्धः (for ^{a}). D_3 दहति स्म (for दहति) B_1 Cal. ed. सर्वान्दहति दुर्जयः; K_2 $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ M_1 सर्वानसुरगणान्युधि; $G_{1.4}$ ॰तद्वद्रुद्र (for ^{b}). — K_3 om. lines 2378–2379. — (L. 2378) T_2 ॰करार्कं च (for ॰कार). — (L. 2379) K_3 $D_{3.4}$ वैदूर्यरत्न॰; $\tilde{N}_1$ T_1 $G_{3.5}$ $M_{3.4}$ ॰र्यसंकीर्ण॰; $B_{1.3}$ ॰र्योत्कर॰; D_1 ॰र्यपूर्ण॰; T_2 G_1 ॰र्यकीर्ण॰ (for ॰र्यवर्ण॰). — (L. 2380) K_{1-3} D_1 ताम्राक्षः; Bom. Poona eds. G(ed.) रक्ताक्ष (for धूम्राक्षः). — (L. 2381) M_1 Bom. Poona eds. G(ed.) हरिरेको (for ॰केशो). K_1 $D_{2.6}$ G_1 M_1 नाना॰ (for नाग॰). — (L. 2382) $K_{1.2}$ ॰शिरोरुहः; $\tilde{N}_2$ V_1 D_5 ॰दरः (for ॰धरः). — (L. 2383) V_2 ॰धनुर्धर॰; D_3 ॰वज्र॰ (for ॰बद्ध॰). $\tilde{N}_1$ M_3 शतादित्य इवाम्बरः; B_1 ॰त्य इवोदित; $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ ॰त्य इवाम्बरम् (for ^{b}). — (L. 2385) $\tilde{N}_1$ G_3 $M_{3.4}$ स्वागतै (for सामगैः). K_1 सजपैश्च; $K_{2.3}$ सहजैश्च; K_4 $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ B Dn D_5 D_{2-4} G_2 सजपैश्च; $D_{1.6}$ सहजैश्च (for सुजपैश्च). $T_{1.2}$ G_1 स्वागतैः सुगमैः (T_1 ॰जपैः)श्चापि; G_4 सामगैः सुजपैश्चापि (for ^{a}). $T_{1.2}$ $G_{1.4.5}$ $M_{3.4}$ सुरर्षिभिः (for मह॰). — (L. 2386) K_1 $\tilde{N}_{1.2}$ B $D_{2.3}$ $D_{1.5.6}$ T_2 $G_{3.4}$ M_3 शतपर्वं (for ॰पर्व). K_4 $D_{1.2}$ स्फुरितं; $\tilde{N}_1$ स्फोटन्तं; D_2 ॰नः; D_5 स्फारणं (for स्फोटनं). — (L. 2387) B $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{3.4}$ विद्युतं (for रुचिरं). D_5 प्रगृह्य विद्युतं रौद्रं (for ^{a}). $V_{1.2}$ D_1 दीप्त॰ (for दीप्तं). G_4 वज्राट्ट॰ (for रौद्राट्ट॰). $K_{2.3}$ दीप्तं रौद्रं रुषान्वितम्; $\tilde{N}_1$ T_2 G_3 $M_{3.4}$ दीप्तं रौद्रं T_2 G_2 ॰मद्भुत हेहानि वै; $G_{1.3}$ ईश्वरं दधानि वै (for ^{b}). — (2388) D_3 स योधयन्; T_1 G_3 अयोधयद्; G_3 अयोधयद् (for अयोध॰). T_2 $G_{1.4}$ सुरेन्द्र (for महेन्द्र). — (L. 2389) $\tilde{N}_2$ $V_{1.2}$ $D_{1.2}$ अधृष्टः; [illegible] अदृश्यः; D_2 अदृश्यः; G_3 अदृष्टः (for अधृष्यः). — (L. 2390) $\tilde{N}_2$ $B_{1.2}$ (marg.) D_3 $T_{1.2}$ $G_{1.3}$ $M_{3.4}$ बलेर्देवेन्द्रस्य च (for ^{b}). — $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{3.4}$ om. lines 2391.

उभाभ्या देवदैत्याभ्याममचिरान्महदद्भुतः ।
अतिवीर्यबलोदग्रस्तुमुलो लोमहर्षण ॥
महादेवस्तुतिशतै कर्मभिर्जयसमितै ।
प्रबोधितो दैत्यपतिरग्निरिद्ध इवाबभौ ॥
सुरासुरेन्द्रयोर्दृष्ट्वा सग्रामं लोमहर्षणम् ।
देवाना दानवाना च भूयो युद्धमभूत्तदा ॥
ततोऽविध्यन्महेन्द्रस्त बलिं शस्त्रैर्महानलः ।
तान्यस्त्राणि महाबाहुश्चिच्छेद शतधा रणे ॥
तत क्रुद्ध पुनस्तत्र निजघ्न दानव महत् ।
आग्नेयमथ शत्रुघ्न चिक्षेपेन्द्रो महाबलः ।
शातयामास तच्चेन्द्र वारुणास्त्रेण धीमता ॥
सक्रुद्धो मघवा वज्रमगृह्णात्पर्वतोपमम् ।
हन्तुकामो बलश्लाघी बलिं दैत्याधिप रणे ॥
ततः शुश्राव देवेन्द्रः कौशिको हरिवाहन ।

— (L. 2391) Ñ1 B1 . 3 D3 उभाभ्यामतिवीर्याभ्यां (for °) Ñ1 D3 om lines 2391b 2392a V3 अचिन्त्यो (for अचिरात्) K3 सुमहाद्भुत , B2 D3 महदद्भुतम् (for °त) V1 अचिन्त्य मदद्भुत B1 . 3 तुमुलो लोमहर्षण (for b) — (L. 2392) K3 V1 B D2 G3 बलोदग्र (for °ग्रस्) K3 . 3 V3 अनिवा(V3 °वती)र्यबलोदग्र , D6 T1 . 2 G1 . 4 . 5 M2 . 4 अनिवार्यातिबलयोस् (for a) K1 अतुलो (for तुमुलो) K1 . 3 V1 . 3 B D1 . 3 . 5 तुमु(D1 अन्)ल रोमहर्षणम् (for b) — D6 T1 . 2 G1 . 4 . 5 M2 . 4 ins after line 2392 G3 after line 2397

146** शरैरनेकसाहस्रैरर्दयामास वासव ।
बलिं बलवतां श्रेष्ठं बलिश्चापि सुरेश्वरम् ॥
उभौ तौ लोकविख्यातौ बलिवासवशब्दितौ ॥
तत क्रुद्धो बलिर्दैत्य शक्रं हन्तु महामृधे ।
नारायण महारौद्रमस्त्रमादाय दानव ।
सिंहनाद विनद्याशु तिष्ठेत्यसकृदब्रवीत् ॥
शक्रोऽपि तेन देवेशो वारयित्वा समुद्यतम् ।
पर्जन्यमथ माहेन्द्रं वारुणं वायुसंज्ञितम् ।
चत्वार्येतानि सगृह्य शक्रस्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥
तैस्तानि च समाहत्य ननाद विपुलं बलि ।
स पाशुपतमादाय बलिर्बलवतां वर ।
अनेन त्वां हनिष्यामि बलिराह शतक्रतुम् ॥
तेनैव तत्समाहत्य शक्रो दीप्तत्वमाययौ ॥
अस्त्रे पाशुपते चैव निर्भिन्ने वैष्णवे तदा ।
कृत्ये चैव तदा मूढे शक्रो वज्रं समाददे ॥
भ्रामयित्वा शतगुणं मोक्तुमैच्छच्छतक्रतु ।
ततो हाहाकृत सर्वं जगदासीज्जगत्पते ॥
ततो बलिर्महातेजा ब्रह्मास्त्रं च समाददे ।
तेन तत्प्रहतं घोर वज्रमस्त्र महारणे ॥
कृत्ये कृत्ते महाघोरे सग्रामे देवदैत्ययो ।
उभौ तौ कृत्यसंमूढौ वीर्यवन्तौ महारणे ।
विजेतुकामावन्योन्यमीश्वरौ लोकविश्रुतौ ॥
उभाभ्यां देवदैत्याभ्याममचिरान्महदद्भुत ।

[(L. 2) D6 M3 अग्रो (for श्रेष्ठ) G3 रणेश्वरम् (for सुरे°) — (L. 3) T1 G3 . 5 अयुध्येतां महामृधे (for b) — (L. 6) T1 G2 . 5 [उ]च्चैस् (for [आ]शु) — (L 7) G1 . 4 M4 देवेश (for °शो) D6 M2 . 4 तमुद्यतम् (for स°) — (L 8) D6 T1 . 2 G3 M2 पार्जन्यम् (for प°) — (L. 10) T2 G1 समासाद्य (for °हत्य) — (L. 13) T1 G1 . 3-5 शक्रो दीप्तं समाययौ (for b) — G3 om line 15 — (L. 15) D6 M3 मूढ (for मूढे) — (L. 16) G3 मोक्तुकामे (for °मैच्छत्) — (L. 19) T2 प्रहतं (for प्रहृतं) D6 तेनापि तत्प्रहर्तव्य, G3 ब्रह्मास्त्रेण प्रतिहतं (for a) D6 घोरं वज्रं (for वज्रमस्त्र) — (L. 21) D6 T1 वीर्ये (for कृत्य) — (L. 22) T1 G1 . 4 . 5 M4 विजेय (for °तु°)]

— Ñ1 T1 . 2 G2 . 4 . 5 M3 . 4 om lines 2393 2403 — (L. 2393) B2 D2 . 3 G3 -संमतै ; Dn -सस्तुतै , D5 -शंसिभि (for संमितै) — (L 2394) K4 D1 . 5 . 6 प्रचोदितो (for प्रबोधितो) D5 भीवै (for इद्ध) — (L. 2395) Ñ2 दृष्टं (for दृष्ट्वा) — (L. 2397) Dn2 D6 अस्त्रैर् (for शस्त्रैर्) G3 महासुरम् (for °बल°) B2 . 3 D6 Cal ed बलिमस्त्रैर्महासुरम्, Bom Poona eds बलिमस्त्रैर्महाबलम् (for b) — (L. 2398) G3 तानि शस्त्राणि दिव्यानि (for a) D3 चिच्छिदे (for चिच्छेद) K1 दशधा, V3 बहुधा (for शतधा) Ñ3 B Dn D3 बलि (for रणे) G3 चिच्छेद शतशोऽसुर (for b) — (L. 2399) K3 . 3 D3 क्रुद्धं (for क्रुद्ध) K4 शक्रो (for तत्र) B D3 D5 . 6 सोऽस्त्रं दुर्वारणं महत् (D3 रणे), D1 निजघ्न दानवो महान् (for b) — (L. 2400) V1 . 2 Dn D3 . 5 अस्त्रं (for अथ) — After line 2400 K1 Ñ2 V1 . 3 B D3 D4 . 6 G3 ins

147** तं दृष्ट्वा खे समागच्छत्प्रलयानलसनिभम् ।

[V3 समायान्त (for °गच्छत्) B2 दृष्ट्वा खे समुपागच्छत् (for a)]

— (L. 2401) K1 D4 पातयामास , V3 D5 शमया° , D3 वारया° (for पातया°) Ñ2 V3 G3 वारयामास दैत्येन्द्रो ; B D3 शमयामास दैत्येन्द्रो ; D6 शान्तयामास दैत्यन्द्रो (for a) K1 D4 धीमत , Dn दानव ; Cal ed बुद्धिमान् (for धीमता) — G3 om line 2402 — (L 2402) Cal ed अमहीद (for अगृह्णात्) — (L. 2403) K4 बल सर्वं, V1 . 3 B3 रणश्लाघी (for बल°) — (L. 2404) K3 पाकारो ;

अशरीरां शुभा वाणीं तस्मिन्महति वैशसे ॥
निवर्तस्व महाबाहो सुराणां नन्दिवर्धन ।
पुरंदर सुरश्रेष्ठ न जेष्यसि बलिं रणे ॥
तपसा ह्युत्तमो दैत्यो वरदानेन चाधिकः ।
स्वयंभूपरितोषाच्च सत्यधर्माच्च वासव ।
नैष शक्यस्त्वया जेतुं त्रिदशैर्वा सुरेश्वर ॥
यो ह्यस्य जेता भगवांस्तं शृणुष्व समाहितः ।
ब्रह्मणः स हि सर्वस्वं देवानां चैव सा गतिः ॥
परं रहस्यं धर्मस्य परस्य च परा गतिः ।
परात्परतरः श्रीमान्परावरगतिः प्रभुः ॥
सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासाः सुरारिहा ।
जेताजेयो जयः श्रीमान्सोऽस्य जेता भविष्यति ॥
श्रुत्वा दिव्यां तु मधुरां वाणीं तामशरीरिणीम् ।
अपयातो रणाच्छक्रः सार्धं सर्वैर्मरुद्गणैः ॥
अपयाते तु देवेन्द्रे कौशिके हरिवाहने ।
सिंहनादो महानासीद्दानवानां महामृधे ॥
ततः किलकिलाशब्द क्ष्वेडितास्फोटितस्वनः ।
शङ्खानां निनदश्चात्र योधानां वल्गितस्वनः ॥
वादित्राणां च निर्घोषस्तुमुलश्चाभवत्तदा ।
जयशब्दरवश्चैव देवानां तु पराजये ॥
ससैन्यो दैत्यराजस्तु स्तूयमानः सुहृद्गणैः ।
बलिरिन्द्रो बभौ दैत्यो हिरण्यकशिपुर्यथा ॥

Colophon

K3 Ñ2 V2 दैत्येन्द्र (for देवेन्द्र) K3 बलवान्, D3 कुपितो (for कौशिको) —(L 2405) Ñ2 T1 2 G1 4 5 M2 3 तस्मिन्युद्ध उपस्थिते (for b) — T1 2 G1 4 5 M1 4 om line 2406 —(L. 2407) T1 2 G1 4 5 M3 4 निवर्तस्व (for पुरंदर) —(L 2408) K4 Ñ1 2 B1 Dn D2 T1 2 G1 4 5 [अ]ग्युत्तमो (for ह्यु°) —(L 2409) K2 3 स्वयंभू-परितोषार्थं (for °) V1 3 B3 D3 T1 2 G1 3-6 M1 सत्याद् (for सत्य) —(L 2410) Ñ1 G3 कुतोऽन्यैस्त्रिदिवा(G3 °दशा)लयै (for b) — For line 2410, T1 2 G1 4 5 M2 4 subst

148** न शक्यो भवता जेतु कुतोऽन्यैस्त्रिदशालयै ।

[M3 त्रिदिवालये (for त्रिदशा°)]

—(L. 2411) K4 V3 D1 G3 तच् (for त) Ñ1 B1 2 T1 2 G1 4 5 M2 3 तं शृणु (G4 तच्छृणु) त्वं सनातनम्, D3 परस्पर-परा गति (for c) — D3 om lines 2412 2413 —(L 2412) K2 त्वं, B1 2 Cal ed यो (for स) B1 2 वै परा, T1 2 G1 2 5 M2 4 च स वै (for चैव सा) — Ñ2 B3 om line 2413 —(L. 2413) D1 परस्पर ; D3 धर्मस्य च (for परस्य च) —(L. 2414) G1 परगति (for °तर) B1 D3 T1 2 G1 5 M2 पराप(D3 °व)रगति श्रीमान् (for °) Ñ1 D3 परात्पर, V3 2 परापर-, T1 2 G3, 4 5 M2 धराधर (for परावर) — After line 2414, K V1 2 B3 Dn D3 D4-6 T1 2 G1 2 5 M3 4 ins

149** व्यक्ताव्यक्तमहाभूतो भूतभव्यभवत्प्रभु ।

[T1 2 G1 2-5 M1 महाभूत (for °भूतो) M1 व्यक्ताव्यक्त महद्भूतं (for °) T1 2 G1 2-5 M2 4 भूत भ(M2 °तभ)-व्यभवो विभु (for b)]

—(L. 2415) V2 B1 D3 G4 Cal ed -शीर्ष (for -शीर्षा) Ñ3 सहस्रास्य (for °स्राक्ष) — K2 3 Ñ1 D2 om line 2416 —(L. 2416) T2 G1 परापर, G4 परतप (for सुरारिहा) —(L 2417) K4 D1 तेजो जयो, V1 3 D2 D4-6 जेता जयो, B1 T2 G3-5 M2 4 जेताजितो, G1 जिताजितो (for जेताजेयो) D3 जेता जयोऽनय श्रीमान् (for °) —(L 2418) Ñ1 B3 T1 2 G1 2 5 M1 4 सु परमां; Dn3 सुमधुरां (for तु म°) T1 2 G1 4 5 अमृतोपमाम् (for अश-रीरिणीम्) —(L 2419) K2 3 om lines 2419b–2420a B3 Dn Cal ed सह (for सार्धं) V2 देवैर्; D3 सत्वे (for सर्वैर्) Bom Poona eds G(ed) सुरोत्तमै (for मरुद्गणै) —(L 2420) Ñ2 दैत्येन्द्रे (for देवेन्द्रे) Dn अपयाति तु दैत्येन्द्रे (for °) D3 नर, G1 मेघ, G5 हृत (for हरि-) K2 3 कौशिको हरिवाहन (for b) — G5 ins after line 2420 T1 2 G1 2 5 M1 4 after line 2421

150** जितं त्रिभुवनं सर्वं बलिनेति महामृधे ।

— G5 om lines 2421–2427 Ñ2 T2 G1 4 M2 3 om lines 2422–2427 —(L. 2422) D3 -ध्वनि (for स्वन) K2 D6 क्ष्वेडितास्फोटितारव, B1 G1 Cal ed क्ष्वेडितास्फोट-निस्वन, D3 क्ष्वेडितास्फोटितस्वन (for b) —(L. 2423) K3 4 वल्गित-, D3 चापि स, D4 च स्थित ; G1 जनित- (for वल्गित) D3 स्वनैर् (for स्वन) —(L. 2425) K2 Dn G1 Cal ed -रवैर् (for रवश्) K2 3 D1 पराजय (for °ये) —(L. 2426) K4 V2 Dn3 D1 3 दैत्य- (for दैत्य) B1 Cal ed प्रयात स (for स्तूयमान). K1 V2 मरुद्गणै (for सुहृद्°) —(L. 2427) K1-3 Ñ2 V1, 2 B1 2 Dn D3 D4-6 बलीन्द्रो वि (for बलिरिन्द्रो)

COLOPHON —*Mention of the Epic* K2 Dn1 Dn2 D1

वैशंपायन उवाच ।

निष्प्रयत्नेषु देवेषु त्रैलोक्ये दैत्यपालिते ।
जये बलेर्बलवतो मयशम्बरयोस्तथा ॥
शुद्धासु दिक्षु सर्वासु प्रवृत्ते धर्मकर्मणि ।
अपावृते देवपथे अयनस्थे दिवाकरे ॥
प्रह्रादशम्बरमयैरनुह्रादेन चैव हि ।
दिक्षु सर्वासु गुप्तासु गगने दैत्यपालिते ॥
देवेषु मखशोभाश्च स्वर्गार्थे दर्शयत्सु च ।
प्रकृतिस्थे तदा लोके वर्तमाने च सत्पथे ॥
अभावे सर्वपापाना भावे चैव तथा स्थिते ।
भावे तपसि सिद्धाना सर्वत्राश्रमरक्षिषु ॥
चतुष्पादे स्थिते धर्मे अधर्मे पादविग्रहे ।
प्रजापालनयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु ॥
स्वधर्मसंप्रयुक्तेषु सर्वाश्रमनिवासिषु ।
अभिषिक्तोऽसुरैः सर्वैर्दैत्यराज्ये बलिस्तदा ॥
हृष्टेष्वसुरसंघेषु नदत्सु मुदितेषु च ।
अथाभ्युपगता लक्ष्मीर्बलिं पद्मासने स्थिता ।
पद्मोद्यतकरा देवी वरदासुरसेविनी ॥

श्रीरुवाच ।

बले बलवतां श्रेष्ठ महाराज महाद्युते ।
प्रीतास्मि तव भद्रं ते देवतानां पराजये ॥
यत्त्वया युधि विक्रम्य देवराजः पराजितः ।

— *Mention of Khila* K4 Ñ1 V1 3 B1 3 Dn Ds D1 4 — *Sub-parvan* K2-4 Ñ1 V3 B Dn Ds D1-6 वामन, T1 2 G1 3 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* K D2-6 देवासुरसग्राम, N1 V1 देवासुरयुद्धम्, V1 T2 G1 M1 4 बलिविजय, B शक्रापयानम्, Ds देवासुरसग्रामे बलेरिन्द्रप्राप्ति; D1 बलियुद्धम्, G3 बलिना इन्द्रपराजय — *Adhy no* K3 (marg) 37, V1 320, V3 250, B1 251, Dn 249, Ds1 248, D1 234, D3 261, D4 241, T1 G4 317, G1 312, G3 5 319, M2 4 29

(I 2428) K3 Ds2 T1 G1 दैत्येषु, D3 सर्वेषु (for देवेषु) — (L. 2429) K1 B1 D3 D6 मयशम्बरघोषिते; D4 मयस्य स्वरघोषिते (for °) — (L 2430) Ñ1 Bom Poona eds G(ed) सुधासु, D5 तवस्तु (for शुद्धासु) ❀ Cn सुधासु =अमृतमयीषु। ❀ T1 G3 सर्वं G(ed) नर्मं (for धर्मं) — (L. 2431) K3 B2 3 Dn2 D5 D4 चन्द्रमसि, K4 Dn1 D1 2 धर्मपथे, Ñ1 D6 तु दैतये; Ñ2 चन्द्रपथे, V1 3 दैत्य° (for देव°) B1 D6 अपवृत्ते चन्द्रमसि (D6 धर्मपथे), D3 T1 G1 4 5 M2 4 अपावृत्ते दैत्यपथे (for °) ❀ Cn अपवृत्ते= उद्धरिते। ❀ — (L. 2433) T1 2 G1 3 5 M1 4 भुवने (for गगने) — (L 2434) K1-3 Ñ3 V1 B2 Dn1 D1 4 5 दैत्येषु, Dn1 दैत्ये तु (for देवेषु) T1 2 G1 5 M3 4 -जाताश्च (for -शोभाश्च) K4 दैत्येषु सर्वशोभाश्च, V3 दैत्येषु मखशोभासु, B1 3 दैत्येषु मखशोभी च, D1 दैत्येषु अश्वशोभाश्च, D3 दैत्येषु मखभागेषु, G3 4 वेदेषु मखजाता च (for °) — (L 2435) K1-3 D2 T1 G5 M3 4 सत्पथि, V3 तत्पथे (for सत्पथे) — D5 om lines 2436 2437 — (L 2436) K1 Dn D4 भावाना, K3 Ñ2 V1 3 भूताना, K4 D1 2 -देवानां (for -पापाना) T1 G5 पापे (for भावे) B3 Cal. ed स्थिरे (for स्थिते) — Ñ1 T1 2 G1 4 5 M2 4 om line 2437 — (L. 2437) K3 सिद्धार्थाश्रय, Ñ2 V1 सद्धर्माश्रय; V3 सद्वृत्ताश्रय, B1 D6 सद्वार्ताश्रय, B2 (marg) Ds1 सद्धर्माश्रम, D2 सर्वाश्रमसु, D3 सिद्धार्थे नय (for सर्वत्राश्रम) Dn Cal. ed अभावे पापकर्मणाम् (for °) — For line 2437, G3 subst

151** भावे च कार्यसिद्धीनां सद्वार्तानियशीलिषु ।

— K1 D4 om (hapl) lines 2438–2440 — (L 2438) K2-4 V1 3 Dn T1 2 G3 4 चतुष्पाद-, D3 चतु पदे, G4 चतुष्पथ (for °ष्पादे) D5 धर्मे त्रिपादमात्रर्थे (for °) — (L. 2439) D4 भजमानेषु (for भ्राज°) — (L. 2440) K3 स्वधर्मे स; D3 सम्यग्धर्मे, D6 स्वधर्मे स (for °र्मसं-) T1 2 G1 3-5 प्रवृत्तेषु (for प्रयुक्तेषु) M3 4 स्वधर्मे संप्रवृत्तेषु (for °) — K3 om lines 2441–2448 — (L. 2441) K1 Ñ1 V3 D3-5 G3 M4 देवराज्ये, K4 V1 B2 3 D6 D1 2 T1 2 दैत्यराज्ये, Dn1 दैत्यराज्ये (for देव°) Ñ2 दैत्यराज्ये बलिं तदा (for °) — (L 2442) K4 V3 B1 सुर (for [अ]सुर). D1 हृष्टेषु सुरसंघेषु (for °) D3 नदत्सु सुदिनेषु च (for °) — (L. 2443) D1 [अ]भ्युपागमल्ल, G3 चाभ्युदिता (for [अ]भ्युपगता) D T2 G1 M2 4 पद्मासन (for °सने) Ñ2 D1 स्थितम् (for स्थिता) — (L. 2444) Dn चञ्चला; D4 शारदा (for वरदा) V1 3 B2 D2 3 T1 G5 5 M3 4 सुर- (for ऽसुर) K2 D6 -सेविता, K4 D1 मेदिनी Bom. Poona eds G(ed) मोहिनी (for सेविनी) — After line 2444, B3 ins

152** श्रीरुवाचासुरपतिं सुप्रसन्नमुखी वशा ।

— (L 2445) K1 Ñ1 B2 3 D4 T1 2 G3 5 M3 4 दैत्यराज; G(ed) महाभाग (for °राज) — (L. 2446) Ñ1 B2 देवराज (for °तानां) T1 2 G1 3-5 M2 4 पराजयात् (for °) — (L. 2447) K4 Ñ1 2 B3 Ds2 D1 2 T1 G3 यस् (for

दृष्ट्वा ते परमं सत्त्वं ततोऽहं स्वयमागता ॥
नाश्चर्यं दानवश्रेष्ठ हिरण्यकशिपोः कुले ।
प्रसूतस्यासुरेन्द्रस्य तव कर्मेदमीदृशम् ॥
विशेषितस्त्वया राजन्दैत्येन्द्रः स पितामहः ।
येन भुक्तं हि निखिलं त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ॥
एवमुक्त्वा हि सा देवी लक्ष्मीर्दैत्यपतिं बलिम् ।
प्रविष्टा वरदा सौम्या सर्वभूतमनोरमा ॥
शिष्टाश्च देव्यः प्रवरा ह्रीः कीर्तिर्द्युतिरेव च ।
प्रभा धृतिः क्षमा भूतिर्नीतिर्विद्या दया मतिः ॥
स्मृतिर्मेधा तथा लज्जा लक्ष्मीरीडा गतिस्तथा ।
श्रुतिः प्रीतिस्तथा कान्तिः शान्तिः पुष्टिः क्रिया तथा ॥
सर्वाश्चाप्सरसो दिव्या नृत्यगीतविशारदाः ।
उपतस्थुर्महात्मानं बलिमिन्द्रं महारथम् ॥
प्रतिपन्नं तु दैतेयैस्त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
प्राप्तमैश्वर्यममितं बलिना ब्रह्मवादिना ॥

Colophon

यत) Ñ1 T1 2 G1 3 5 M3 4 स देवो देवराड् जित (for ³) — (L 2448) M4 विस्मयम् (for ऽहं स्वयम्) V2 समुपागता (for स्वयमा°) — (L 2449) T1 2 G1 4 5 व्याघ्र- (for °श्रेष्ठ) M3 4 आश्चर्यं दानवव्याघ्र (for °) — (L 2450) K2 4 [अ]सुरश्रेष्ठ, T1 2 G1 3 5 [अ]सुरेन्द्राद्य (for °न्द्रस्य) — (L 2451) K2-4 Dn1 D1 3 6 T1 2 G1 3-5 M2 4 विशेषतस् (for °षितम्) D2 दैत्येन्द्र (for °न्द्र). Ñ1 T1 2 G1 5 M3 4 दैतेय प्रपितामह , Dn1 D2 G3 4 दैत्येन्द्र प्रपि° (for ³) — After line 2451 D4 ins

153** रसो दिव्या नृत्यसीमा स्वर्गस्था सर्वमेपद° ।

— (L 2452) D2 [इ]दं भुक्त, D6 युक्त हि (for भुक्त हि) — After line 2452, K1 4 Ñ3 B D3 D1 2 4 6 ins

154** विशेषतस्तव विभो सर्वो धर्मे स्थित पथि ।
तेन त्रैलोक्यमक्षय्य भोक्ष्यस्यमितविक्रम ॥

[(L 1) B2 धर्मे (for धर्मे) D1 2 6 पथे स्थित (for स्थित पथि) — (L 2) D1 6 अखिल (for अक्षय्य) K4 D1 तेन त्रैलोक्यमसुरयेन (for °) K4 D1 2 6 मुक्त्वा च , D1 भवसि (for भोक्ष्यसि)]

— Before line 2453, M3 4 ins वैशंपायन° — (L 2453) Ñ1 2 V1 2 B Dn D3 दैत्यवृषं, D1 2 6 °नृप (for °पतिं) — (L 2455) K4 सत्यद्र, T2 G1 M3 4 दृष्ट्वा (for (for शिष्टाद्) D6 शिष्टांश्च देवप्रवरान् (for °) T2 G1 4 M3 श्री (for ह्री) D1 श्री कीर्ति कान्तिरेव च (for ³) — T1 G4 om lines 2456–2458 — (L 2456) V1 द्युतिर्, D3 मूर्तिर् (for भूतिर्) K3 Ñ1 D3 विद्या च या, T2 M3 द्विव्यौ च या (for विद्या दया) D3 [अ]पि च, Bom Poona eds G(ed) स्मृति (for मति) K3 नीतिर्विद्या च या धृति (for ³) — K2 3 B1 2 D3 5 T2 G1 4 M3 4 om line 2457 — (L 2457) V1 शान्तिर्, V2 D3 D1 मुक्तिर्, B3 Dn कीर्तिर् (for लज्जा) Ñ1 कृतिर्लज्जा तथा मेधा, Ñ2 कृति° मेधा तथा युक्तिर्, G3 स्मृतिर्धर्मे तथा तुष्टिर् (for °) K4 Ñ1 D1 इड्डा (for इडा) D3 मतिस् (for गतिम्) K2 D1 तुष्टि पुष्टिस्तथैव च, Ñ2 V1 3 D3 पुष्टिरिष्टिस्तथैव च, B3 Dn धनु (Dn तुष्टि) पुष्टिस्तथैव च , D6 लक्ष्मीरीहा मतिस्तथा ; G3 तुष्टि कान्तिस्तथा क्रिया, Cal ed पुष्टिर्मुक्तिस्तथैव च (for ³) — D1 om lines 2458–2462 — (L 2458) K3 धृति (for श्रुति) K1 इवोदारा, Ñ2 D2 G4 इला कीर्ति., V1 2 B Dn Ds2 D3 6 इला (B Dn °डा) कान्ति (for तथा कान्ति) Ñ1 श्रुतिर्लैखैरिला कान्ति Ds1 धृति प्रीतिरिला कान्ति , T3 G1 M3 4 श्रुति स्मृतिरिला कान्ति (for °) V2 बुद्धि° , D3 वृद्धि (for पुष्टि) K4 D2 क्रियास्तथा, D6 कृपा स्तथा, G1 तथा प्रिया (for क्रिया तथा) K1 2 तुष्टि (K3 कान्ति) पुष्टि क्रियास्तथा D2 शान्तिर्वृद्धिस्तथा क्रिया, Dn शान्तिर्वृद्धि क्रियास्तथा, D1 कान्ति° शान्ति क्रियास्तथा, D5 तुष्टि पुष्टिर्यथा तथा (for ³) — After line 2458, T G1 3 4 M3 4 ins

155** मनुप्रविष्टास्ता सर्वा दैत्यनाथं महाबलम् ॥

— (L 2459) D6 देव्यो (for दिव्या) — K Ñ2 3 V1, 3 B3 D1-5 om line 2460 — (L 2460) B1 2 T1 2 G1 3-5 M3 4 महामत्त्व (for °रमात) D6 महासुरम्, T1 G3 °बलम् (for °रथम्) — (L 2461) Dn D3 D6 प्रतिप्राप्त (for °पन्नं) — K1 4 D1 पार्ति प्राप्तास्तु (D1 °स्ते) दैतेय, K2 3 Ñ3 V2 3 D3 प्रतिप्राप्तास्तु दैत्येन्द्रं (K3 3 °तेय), D2 पार्तिं प्राप्तास्तु दैत्येन्द्रं , D6 प्रीतिप्राप्तास्तु दैत्येन (for °). K Ñ2 V1 3 D1-6 4 त्रैलोक्ये सचराचरे (for ³) — (L 2462) Ñ1 V1 2 B D4 D3 अतुल , D6 अन्विच्छन् (for अमित) K3 3 Ñ2 V1 2 Dn D1 3 5 बलिना ब्रह्मणा यथा (for ³)

Colophon om in D1 — *Mention of the Epic* K1 4 Ds2 D1 — *Mention of Khila* K1 4 Ñ1 V1 2 B Dn D3 D1 3 — *Sub-parvan* K V1 B1 Dn D3 D1 3 5, 6 वामन°, Ñ1 B1 2 D3 T1 2 G1 3 M3 4 वामन प्रादुर्भाव — *Adhy name* V1 3 B देवासुरसंग्राम ; Dn बलिवासवसंग्राम , D3 बलेरैंद्रमीसमागम ; G3 महाबलेर्बै लोक्याधिपत्यम् — *Adhy no* K1 (marg) 38, V1 33 ; V2 251 ; B1 252 ; Dn 250 ; Ds2 249 , D1 235 ; D3 262 , T1 G1 318 , T2 G1 313 , G3 5 320 M3 4 30.

जनमेजय उवाच ।

पराजिताः सुरा दैत्यैः किमकुर्वत वै मुने ।
कथं च त्रिदिवं लब्धं भूयो देवैर्द्विजोत्तम ॥

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वा वाणीं तु तां दिव्यां सह देवैः सुराधिपः ।
प्राग्दिशं प्रस्थितः श्रीमानदित्यालयमुत्तमम् ॥
प्राप्यादित्यालयं शक्रः कथयामास तां गिरम् ।
अदित्या सा यथा युद्धे तेन वाणी पुरा श्रुता ॥

अदितिरुवाच ।

यद्येवं पुत्र युष्माभिर्न शक्यो हन्तुमाहवे ।
बलिर्विरोचनसुतः सर्वैश्चैव मरुद्गणैः ॥
सहस्रशिरसा हन्तुं केवलं शक्यतेऽसुरः ।
तेनैकेन सहस्राक्ष न ह्यन्येन शतक्रतो ॥
तद्वः पृच्छामि पितरं कश्यपं सत्यवादिनम् ।
पराजयार्थं दैत्यस्य बलेस्तस्य महात्मनः ॥
ततोऽदित्या सह सुराः संप्राप्ताः कश्यपान्तिकम् ।
अपश्यन्कश्यपं तत्र मुनिं दीप्ततपोनिधिम् ॥
आद्यं देवगुरुं दिव्यं छिन्नं त्रिपश्वणाम्बुभिः ।
तेजसा भास्कराकारं गौरमग्निशिखाप्रभम् ॥
न्यस्तदण्डं तपोयुक्तं बद्धकृष्णाजिनोत्तरम् ।
वल्कलाजिनसंवीतं प्रदीप्तं ब्रह्मवर्चसा ॥
हुताशमिव दीप्यन्तमाज्यमन्त्रपुरस्कृतम् ।
स्वाध्यायनिरतं नित्यं वपुष्मन्तमिवानलम् ॥
तं ब्रह्मवादिनां श्रेष्ठं सुरासुरगुरुं प्रभुम् ।
प्रतपन्तमिवादित्यं मारीचं दीप्ततेजसम् ॥
यः स्रष्टा सर्वभूतानां प्रजानां पतिरुत्तमः ।

D_4 om line 2463 with the ref D_5 om lines 2463–2464 —(L. 2464) D_3 त्रिविष्टप (for च त्रिदिवं) $K_{2.3}$ प्राप्तं, G_5 सर्वं (for लब्धं) $T_{1.2}$ $G_{1.4}$ $M_{3.4}$ भूयस्तैर्द्विजसत्तम (for ᵇ) — D_5 om the ref —(L. 2465) $Ñ_1$ $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{3.4}$ पुरंदर (for सुराधिप) — M_4 om line 2466 —(L. 2466) $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ M_3 अदित्या निलयं शुभम् (for ᵇ) — After line 2466, $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ M_3 ins

156** देवमातुः सुरश्रेष्ठो देवैः सह पुरंदरः ।

—(L. 2467) $Ñ_1$ $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{3.4}$ समीपे प्राप्य मातुस्तु (for ᵃ) D_4 तां गतिम्; T_2 G_1 वै तदा (for तां गिरम्) —(L. 2468) B अदित्यायास्तदा युद्धे, D_4 G_3 °त्या स युवा (G_3 तदा) युद्धे (for ᵃ) B_3 Cal ed दिव्या (for वाणी) $Ñ_1$ $T_{1.2}$ $G_{1.3.5}$ M_3 श्रुताभवत्, D_3 यथा श्रुता (for पुरा श्रुता) —(L. 2469) Dn यद्येवं, D_5 य पुरा (for यद्येव) N_1 शक्य (for शक्यो) —(L. 2471) D_4 देव (for हन्तु) $Ñ_1$ स हि; D_4 सुत (for ऽसुर) $T_{1.2}$ $G_{1.3.5}$ केवलं शक्य एव हि (for ᵇ) —(L. 2472) D_3 न तु ह्यन्येन शक्यते (for ᵇ) —(L. 2473) B_3 Bom Poona eds. G(ed) पृच्छस्व (for पृच्छामि) $Ñ_1$ $B_{1.2}$ (marg) $G_{3.4}$ ब्रह्म- (for सत्य) — For line 2473, $T_{1.2}$ $G_{1.5}$ $M_{3.4}$ subst.

157** तद्गच्छ पितरं पृच्छ काश्यपं ब्रह्मवादिनम् ॥

—(L. 2474) $K_{2.3}$ Dn $D_{3.5.6}$ पराजयाय (for °र्थं)

इयन्तं मारीचं, D_4 अपश्यं कश्यपस्तत्र (for ᵃ) K_3 दिव्यं, D_2 T_1 G_{3-5} $M_{3.4}$ दिव्य (for दीप्त) G_4 मुनिं दीप्तं तपोधनम् (for ᵇ) —(L. 2477) K_3 विप्र, $Ñ_1$ दीप्तं (for दिव्य) —(L. 2478) G_3 भास्करनिभं (for °राकारं) Dn D_3 शिखोपमम् (for शिखाप्रभम्) —(L. 2479) K_4 $Ñ_1$ D_3 कृष्णाजिनोत्तमम् B_3 T_2 $G_{1.3-5}$ $M_{3.4}$ °नाम्बरम्, D_5 °नोपमम्, T_1 G_5 कक्ष्यान्निनाम्बरम् (for कृष्णाजिनोत्त°) —(L. 2480) K_3 $Ñ_1$ V_1 $D_{1.5}$ G_4 -वर्चसम्, Dn तेजसा (for वर्चसा) $B_{1.3}$ D_5 Cal ed जटामण्डलभूषितम् (for ᵇ) — After line 2480, $T_{1.2}$ $G_{1.3-5}$ $M_{3.4}$ ins

158** सन्वेष्टितजटाभारं प्रदीप्तमिव पावकम् ।

[T_2 G_1 $M_{3.4}$ प्रदीप्तं महातजसा, $G_{3.4}$ उपविष्टं वरा(G_4 कुशा)सन (for ᵇ)]

—(L. 2481) D_2 $T_{1.2}$ G_1 $M_{3.4}$ हुताशनमिवादीप्तम्, D_6 °शननिभं दीप्तम्, G_5 °शनमतिज्वालम् (for ᵃ) B_3 साज्यमन्त्र-, D_4 अग्निप्रय, D_6 साज्य मन्त्र (for आज्यमन्त्र) D_4 आद्यमन्त्रपुरस्करम्; T_1 G_5 आद्यन्त पुरतः स्थितम् (for ᵇ) —(L. 2482) K_1 Dn D_6 शान्त (for नित्य) $K_{2.3}$ $Ñ_1$ D_5 $T_{1.2}$ $G_{1.3}$ $M_{3.4}$ [अ]र्णवम्, V_2 [अ]चलम् (for [अ]नलम्) —(L. 2483) T_1 G_5 सत्यवाचं ब्रह्मगुरुं, T_2 $G_{1.3.4}$ $M_{3.4}$ सत्यवाचं ब्रह्मविद् ($G_{3.4}$ °पौत्रं) (for ᵃ) — After line 2483, $T_{1.2}$ $G_{1.5}$ $M_{3.4}$ ins

159** ब्रह्मवादी सत्यवादी सुरासुरगुरुश्च सः ।

—(L. 2484) D_5 प्रभवन्तम् (for प्रतप°) — For line 2484 $Ñ_1$ $T_{1.2}$ $G_{1.3.5}$ $M_{3.4}$ subst

160** त्रैलोक्येऽप्रतिमं लक्ष्म्या काश्यपं दीप्ततेजसम् ।
[$Ñ_1$ ब्रह्माण्डप्रतिमं लक्ष्म्या (for ᵃ)]

आत्मभावविशेषेण तृतीयो यः प्रजापतिः ॥
ततः प्रणम्य ते वीराः सहादित्या सुरर्षभाः ।
ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे ब्रह्माणमिव मानसाः ॥
यच्छ्रुतं भुवि शक्रेण सरस्वत्या समीरितम् ।
अजेयस्त्रिदशैः सर्वैर्बलिर्दानवसत्तमः ॥
श्रुत्वा तु वचनं तेषां पुत्राणां कश्यपस्तदा ।
चकार गमने बुद्धिं ब्रह्मलोकाय लोककृत् ॥

कश्यप उवाच ।

गच्छाम ब्रह्मसदनं ब्रह्मघोषनिनादितम् ।
यथाश्रुतं च तत्रैव ब्रह्मणे वदतानघाः ॥
ततोऽदित्या सह सुरा यान्तं कश्यपमन्वयुः ।
प्रस्थितं ब्रह्मसदनं देवर्षिगणसेवितम् ॥
ते मुहूर्तेन सम्प्राप्ता ब्रह्मलोकं दिवौकसः ।
दिव्यैः कामगमैर्यानैर्महार्हैः सुमनोहरैः ॥
दिदृक्षवस्ते ब्रह्माणं तपसो राशिमव्ययम् ।
अभ्यगच्छन्त विस्तीर्णां ब्रह्मणः परमां सभाम् ॥
षट्पदोद्गीतनिनदां सामगीतविमिश्रिताम् ।
शुश्रुवुर्मधुरां देवा ब्रह्मणः सदने स्थिताः ॥
ऋचो बह्वृचमुख्यैश्च प्रेर्यमाणाः पदक्रमैः ।
शुश्रुवुस्तेऽमरव्याघ्रा विततेषु च कर्मसु ॥

— (L. 2485) D3 श्रेष्ठ (for स्रष्टा) Ñ1 T1 2 G1 3-6 M2 4 लोकाना (for -भूतानां) K1 D4 प्रजापतिरनुत्तम (for ᵇ) — (L. 2486) G3 4 M2 4 प्रजापते (for °पति) — (L. 2488) G3 4 मानवा (for °सा) — (L. 2489) Dn2 Ds2 Bom Poona Cal eds G(ed) तच्छ्रुत (for य°) Ñ1 यच्छ्रुत्वा युधि शक्रस्य (for ᵃ) — (L. 2490) Ñ1 B1 2 T1 2 G1 3-5 M2 4 बलिर्दानव इत्युत (for ᵇ) — (L. 2491) Ñ1 B2 (marg. as above) T1 2 G1 3 5 M2 4 प्रभु (for तदा) — (L. 2492) D5 चकार बुद्धिं च तदा (for ᵃ) K2 D4 ब्रह्मकृत्, V1 लोकधृक् (for °कृत्) D5 गमने ब्रह्मलोककृत् (for ᵇ) — (L. 2493) T1 2 G1 3-5 M2 4 पुत्रा (for ब्रह्म) K1 D4 गच्छाम सदनं ब्राह्मं, Ñ1 B D6 G2 पुत्रा (Ñ1 D6 G1 °त्र) गच्छाम सदनं, D3 गच्छामो देवसदनं (for ᵃ) K3 लोकवि (for -घोषनि) Ñ1 B1 2 T1 2 G1 3-5 M2 4 ब्रह्मण परमाद्भुतम् (for ᵇ) — (L. 2494) Ñ1 T1 2 तत्सर्वं, B2 (marg.) निखिलं (for तत्रैव) K2 3 ब्रह्मणो (for °णे) Ñ1 T1 2 G1 5 M2 4 ब्रह्मणे (Ñ1 °ण) ख्यात पुत्रका (for ᵇ) — Before line 2495, Ñ1 B Ds G1 ins वैशम्पायन उवाच — (L. 2495) Ñ1 T1 2 G1 5 M2 4 सहा- (M2 4 ते चा)दित्या ततो देव्या (for ᵃ) — (L. 2496) K4 Ñ1 D3 देव (for ब्रह्म) Ñ1 T2 G2 3-5 M2 4 महर्षि- (for देवर्षि) — (L. 2497) Ñ1 T1 2 G1 5 M2 4 सुवर्चस (for दिवौकसः) — (L. 2498) B1 T1 2 G1 सुमहाबला, G4 °नोरमैः (for °नोहरैः) Ñ1 B3 G5 M2 4 यथार्हं (B3 °र्हैः) सुमहाबला (for ᵇ) — Ñ1 om line 2499 — (L. 2499) B T1 2 G3 5 M2 4 ब्रह्माण द्रष्टुमिच्छन्तस् (for ᵃ) D4 T2 G1 4 तपसा (for °सो) — (L. 2500) D2 समवगच्छन्त; T1 2 G1 3 4 M2 4 समभ्य (M2 4 °न्व) गच्छन्तु (for °च्छन्त) — T1 2 G1 3-5 M2 ins after line 2500 G4 M2 after line 2501

161** षट्पदोद्गीतिनिनदां सामगैः समुदीरिताम् ।
यजुर्वदार्थतत्त्वज्ञैरावृता वेदपारगैः ।
अध्वर्युवृषभैश्चैव नादिता सर्वतः शुभाम् ॥
ऋचो बह्वृचमुख्यैश्च प्रोक्ता पुण्यपराक्षरा ।

[G4 M2 om line 1 — (L. 2) G4 आस्थिता (for आवृता) — (L. 3) G4 नादिता (for °ता) G4 सभाम् (for शुभाम्) — M2 om line 4 — (L. 4) ऋषिभिर्ब्रह्म मुख्यैश्च (for ᵃ) G1 पदाक्षरा, G3 पराक्षरैः (for °क्षरा) G4 प्रोक्ता प्राणपदाक्षराम् (for ᵇ)]

— G3 om line 2501 — (L. 2501) K2 G4 षट्पदोद्गीति (for °द्गीत) B1 3 D2 6 (marg.) मधुरा (for -निनदां) V3 गीति, D2 गीर्भिः (for -गीत). K2 3 विनिःसृताम् (for विमिश्रि°) T2 G1 5 M2 4 सामगस्वननादिताम्, G4 °गैश्च समावृताम् (for ᵇ) — K1 Ñ1 V2 3 B D3 D4 6 T1 2 G2 4 M3 4 ins after line 2501 Ñ2 after line 2502:

162** श्रेयस्करीममित्रघ्नीं दृष्ट्वा संजहृषुर्मुदा ॥

[(M4 अमित्रघ्ना (for °घ्नीं) T2 श्रेयस्करामभित्रघ्ना (for ᵃ). V1 3 दृष्ट्वा, Ds1 तृष्णा (for दृष्ट्वा) K1 D4 तदा (for मुदा)]

T1 2 G1 3 M3 4 cont.

163** सर्वकामदुघा दिव्यां क्षीताब्धे धर्मदामिव ।

— T1 2 G1 3-4 M2 4 om lines 2502-2503 Ñ1 V1 B1 2 D3 D6 om line 2502 — (L. 2502) K3 V3 D4 दिव्यां (for देवा) K4 B3 Dn D1-3 4 शुश्रुवुर्मधुरा दिव्याः; Ñ3 °रं दिव्य (for ᵃ) K1 D4 सदनेरिताम्; K4 Ñ2 B3 Dn D1. 2. 5 °नेरिता (Ñ2 °तम्); V3 °मे गिरम्, D2 वदनेरिता (for सदने स्थिता) — After line 2502, K1 V2 3 B D5 D6 8 ins

164** ब्राह्मणैश्च महाभागैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।

While Ñ3 ins after line 2502

165** श्रेयस्करीममित्रघ्नीं श्रुत्वा संजहृषुर्मुदा ।

— (L. 2503) D1 सर्वोपहवमुख्यैश्च (for ᵃ) Ñ1 M2 om.

यज्ञवेदाङ्गविद्भिश्च क्रमशिक्षाविशारदैः ।
घोषेण परमर्षीणां सा बभूव विनादिता ॥
यज्ञसंस्तवविद्भिश्च शिक्षाविद्भिस्तथा द्विजैः ।
शब्दनिर्वचनार्थज्ञैः सर्वविद्याविशारदैः ।
वाक्यैर्नानार्थसंयोगैः समवायविशारदैः ।
हृष्टपुष्टस्वरैस्तत्र द्विजेन्द्रैर्वल्गुवादिभिः ।
नादितं ब्रह्मसदनं प्रवरं देवसद्मवत् ॥
ते तत्र समनुप्राप्य शृण्वन्तो वै ध्वनिं सुराः ।
पूतान्यात्मशरीराणि मेनिरे ते न संशयः ॥
तूष्णींभूता एकचित्ता ब्रह्मण्यगतमानसाः ।
विस्मयोत्फुल्लनयना निरीक्षन्तः परस्परम् ॥
नमस्कुर्वन्ति च पुनर्गुरुं लोकगुरुं प्रभुम् ।
मनसैव सुरश्रेष्ठाः पुरस्कृत्य तु कश्यपम् ॥
पुनः प्रहृष्टाः परमं वेदोच्चारणनिस्वनम् ।
गम्भीरोदारमधुरं सुस्वरं हंसगद्गदम् ॥
लोकायतिकमुख्यैश्च शुश्रुवुः स्वनमीरितम् ॥
तत्र तत्र च विप्रेन्द्रान्नियतान्संशितव्रतान् ।
जपहोमपरान्मुख्यान्ददृशुः कश्यपात्मजाः ॥
तस्यां सभायामास्ते स्म ब्रह्मा लोकपितामहः ।
सुरासुरगुरुः श्रीमान्विधिवद्देवमायया ॥

line 2503ᵇ K4 V1 2 B1 D3 प्रेर्यमाणा (for °माणै°) B2 3 पू(B3 प्रे)र्यमाणपदाक्षरा ; Dn D5 Bom Poona eds शिक्षा(D5 लीला)विद्भिस्तथा द्विजैः, D6 प्रेर्यमाणामनुक्रमैः (for ᵇ) — After line 2503 Ñ1 B2 Dn M3 ins

166** शब्दनिर्वचनार्थे च प्रेर्यमाणपदाक्षरा ।

[Ñ3 M1 om ᵃ Ñ3 M1 प्रोक्ता पुण्य (for प्रेर्यमाण) Dn D5 प्रेर्यमाणे पदक्रमैः (for ᵇ)]

— B1 om lines 2504–2507 — (L. 2504) K3–4 Ñ2 V1 2 Dn D1 2 6 ततस्ते वै ; D5 तुष्टुवुस्ते ; D2 ततस्तेषु (for शुश्रुवुस्ते) Ñ2 ऽसुरव्याघ्रा B2 ऽमरश्रेष्ठा, B3 °व्याघ्रा, T1 2 G1 3 सुराः सर्वे, G2 4 सुरा व्यग्रा (for ऽमरव्याघ्रा) K3 4 चिन्तितेषु (for चित्त°) K1 D4 विवृत्तेष्वित्र कर्मसु Ñ1 विततं सुरकं (for ᵇ) — (L. 2505) B2 3 D3 D5 G3 4 -विदुषा (for विद्भिश्च) Ñ1 T1 2 G1 3 M2 4 यज्ञविद्यावेदविदां (for ᵃ) D3 om (hapl) lines 2505ᵇ–2507ᵃ T3 G1 पदक्रम (for क्रमशिक्षा) Ñ1 B2 3 D5 D6 T3 G3–5 M2 4 पदक्रमविदां तथा (D6 °दामथ), D4 शिक्षाविद्भिस्तथा द्विजैः (for ᵇ) — (L. 2506) B2 T1 2 G1 3 4 M3 4 Cal ed ब्रह्मर्षीणां च घोषेण (for ᵃ) B3 निनादिता (for वि°) T1 2 G1 M2 4 समन्तादनुनादिता (for ᵇ) — D5 om line 2507 — (L. 2507) K4 -संभ्रम, V1 संभव, D4 -संचय ; T1 संस्कार, G3 विस्तर, M2 -संस्तर (for संस्तव) K1 ब्रह्मविद्भिस्, D4 विद्वद्भिस्तु (for शिक्षाविद्भिस्) G4 जनैः (for द्विजैः) — (L. 2508) V2 Dn शब्दनिर्वचनानुज्ञैः (Dn °नार्थं तैः) ; T1 2 G1 3 M2 4 °निर्णय तत्त्वज्ञैः (for ᵃ) — T1 2 G1 3 om lines 2509–2519 K3 Dn D2 6 om 2509 — (L. 2509) Ñ1 2 B2 D5 G2 4 M3 4 मीमांसाहेतु(Ñ2 °हित)वाक्य(G4 °द)ज्ञैः, B1 मीमांसावाक्यहेतुज्ञैः (for ᵃ) Ñ1 2 B1 G2 4 सर्ववाद, B3 G(ed) सर्वविद्या ; D3 सर्वशास्त्र ; M3 4 सर्ववेद- (for समवाय) — Ñ1 M3 4 om lines 2510–2519 G2 4 om lines 2510 2511 — (L. 2510) K1 4 V3 Dn D1 2 6 -सुरैस्, V2 D5 स्वनैस् (for -स्वरैस्) V1 वर्णं, V2 ब्रह्म (for वल्गु) Ñ2 -नादितैः ; B1 2 D3 भाषितैः (for -वादिभि) K1–3 D1 द्विजेन्द्रैर्वर्णदर्शिभि (for ᵇ) — (L. 2511) D5 नृप (for देव) D3 प्रचुर देवसंघवत् (for ᵇ) — (L. 2512) V1 B1 2 D5 समनुप्राप्ता (for °प्राप्य) D3 शृण्वन्तो ध्वनिमुत्तमम् (for ᵇ) — (L. 2513) D2 3 शुभानि (for पूतानि) K2 3 मेनिरे ते दिवौकसः (for ᵇ) — (L. 2514) K1 2 4 Ñ2 V1 2 D5 D1 4 6 ब्रह्मणो, B D3 D6 °णे, D2 °ण्ये, D3 ब्रह्माणं (for ब्रह्मण्य) K3 ब्रह्मणो मानसा सुता, G3 4 ब्रह्मण्यास्थितमानस (for ᵇ) — (L. 2515) D5 -वदना (for नयना) V2 B1 2 D3 निरीक्षन्त ; G3 उदैक्षन्त (for निरीक्षन्त) — (L. 2516) D6 नमस्कृत्वाथ, G3 4 नमः प्रकुर्वन्ति (for नमस्कुर्वन्ति च) K4 D1 6 स्वयं (for गुरुं) B3 D5 Cal ed ब्रह्माणं परमं प्रभुम् (for ᵇ). — (L. 2517) K1 नमस्कृत्य (for पुर°) — G3 4 om lines 2518 2519 — (L. 2518) Ñ2 V2 B D5 D6 संघुष्ट- (D5 °ष्ट), Dn सपूज्य, D4 प्रहृष्य (for °ष्टा) K2 3 -पूर्वकम्, D3 निस्वनैः (for °नम्) V2 वेदोच्चारणनिस्वन, D5 Cal ed °च्चारणनिस्वनम् (for ᵇ) — (L. 2519) B1 -परमं (for मधुरं) D3 -गह्वरम् (for गद्गदम्) — After line 2519, K1 B D5 D1 6 Bom Poona ed G(ed.) ins

167** मीमांसाहेतुवाक्यज्ञैः सर्ववादविशारदैः ।

[D6 -वाक्यैश्च (for वाक्यज्ञैः) B1 2 D3 समवाय, D6 सर्वशास्त्र (for सर्ववाद)]

— (L. 2520) D3 शुश्रुवुः सुसमीरितम् (for ᵇ) — (L. 2521) V2 नियता ब्रह्मचारिण (for ᵇ) — (L. 2523) K3 4 V2 ब्रह्मलोक- (K4 °के) (for ब्रह्मा लोक) — (L. 2524) Ñ1 D4 विदधन्, V1 B3 G4 विदधे ; D3 वेदविद् (for

उपासते च तत्रैनं प्रजानां पतयः प्रभुम् ।
दक्षः प्रचेताः पुलहो मरीचिश्च द्विजोत्तमः ॥
भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च गोतमो नारदस्तथा ।
मनो द्यौरन्तरिक्षं च वायुस्तेजो जलं मही ॥
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च ।
प्रकृतिश्च विकारश्च यच्चान्यत्कारणं महत् ॥
साङ्गोपाङ्गाश्चतुर्वेदाः सरहस्यपदक्रमाः ।
क्रियाश्च क्रतवश्चैव संकल्पः प्राण एव च ॥
एते चान्ये च बहवः स्वयंभुवमुपस्थिताः ।
अर्थो धर्मश्च कामश्च द्वेषो हर्षश्च नित्यदा ॥
शुक्रो बृहस्पतिश्चैव संवर्तो बुध एव च ।
शनैश्चरश्च राहुश्च ग्रहाः सर्वे ह्यशेषतः ॥
मरुतो विश्वकर्मा च नक्षत्राणि च भारत ।
दिवाकरश्च सोमश्च ब्रह्माणं समुपासते ।
सावित्री दुर्गतरणी वाणी सप्तविधा तथा ॥
सर्वाणि श्रुतिशास्त्राणि गाथाश्च नियमास्तथा ।
भाष्याणि सर्वशास्त्राणि देहवन्ति विशां पते ॥
क्षणा लवा मुहूर्ताश्च दिवा रात्रिश्च भारत ।
अर्धमासाश्च मासाश्च ऋतवः षट् तथैव च ॥
संवत्सराश्चतुर्युगं मासा रात्रिश्चतुर्विधाः ।
कालचक्रं च यद्दिव्यं नित्यमध्रुवमव्ययम् ॥
एते चान्ये च बहवः स्वयंभुवमुपस्थिताः ।
ते प्रविष्टाः सभां दिव्यां ब्रह्मणः सर्वकामदाम् ॥
कश्यपस्त्रिदशैः सार्धं पुत्रैर्धर्मविशारदैः ।
सर्वतेजोमयी दिव्या ब्रह्मर्षिगणसेविताम् ॥
ब्राह्म्या श्रिया दीप्यमानमचिन्त्यं विगतक्लमम् ।
ब्रह्माणं वीक्ष्य ते सर्वे आसीनं परमासने ।
जग्मुर्मूर्ध्ना शुभौ पादौ ब्रह्मणस्ते दिवौकसः ॥

विधिवद्) K8 मरीच्यादिभिरन्वित , D5 विद्धे देवमक्षसा, T3 G5 M3-4 विविधाद्भुतकर्मकृत, T2 G1 द्विविधाग्मककर्मंवृत (for ^{b}) — K8 om lines 2528-2530 — (L 2528) K1 नभो द्यौर् , K2 D5 मनो द्याम् Ñ1-2 B2 D4 D6 T3 G3 M3-4 विद्या मनो , V3 G4 विद्यमानो, B1 Dn मनुर्द्यौर्, G3-5 विद्याधरो (for मनो द्यौर्) D1 हीनमम्भोऽन्तरिक्षश्च, T1 विद्याधरोऽन्तरिक्षश्च (for ^{a}) Ñ1 G1 M3 बल (for जल) — (L 2529) Bom Poona eds G(ed) शब्दस्पर्शौ (for शब्द स्पर्शश्च) — (L 2530) K1 Ñ2 V1-2 B1 D3-6 भुव , K2 श्रुति (for महत्) — (L 2531) Ñ1 T1-2 G5 M3-4 च चत्वारो , D5 च धर्मश्च (for चतुर्वेदा) Ñ1 वेदा लोकपते स्तदा, T1-2 G3 M3-4 वेदा लोकपतेस्तदा (for ^{b}) — (L 2532) Ñ1 नयाश्च (for क्रि°) G3-4 G(ed) कल्प प्रणव एव च (for ^{b}) — (L 2533) T1-2 G1-3-5 M3-4 उपासते (for उपस्थिता) — (L 2534) D5 कीर्तिश्च (for कामश्च) D1 अपवर्गश्च, Bom Poona eds G(ed) द्वेषो दर्पश्च (for द्वेषो हर्षश्च) T1 G5 हर्षो वेगस्तथैव च, T2 G1 M3-4 हर्षोद्वेग (M3-4 द्वेष)स्तथैव च (for ^{b}) — T1 G5 om lines 2535-2539 — (L 2535) K1 Ñ1 B1-2 D3 G3-4 शुक्रो (for शुक्रो) D5 सावर्णो (for संवर्तो) — (L 2536) B1-2 T2 G1-3-4 M3-4 तथैव च (for ह्यशेषतः) — (L 2537) Ñ1 वानप्रस्था अपि भारत , T2 G1-3-4 M3-4 वरुणश्च महायशाः (for ^{b}) — (L 2538) D5 समुपासते (for °सते) — (L 2539) K8 गायत्री (for सावित्री) D5 भद्रामद्य (for वाणी सप्त) — (L 2540) Ñ1 V1-2 B2 D1-6 स्तुति ; Ñ2 B1 D3 G5 स्मृति (for श्रुति) Dn सर्वाणि स्तुतशास्त्राणि (for ^{a}) K8 om (hapl) lines 2540^b-2541^a V1 विविधास् ; B नियमास् (for निय°) — (L 2541) Ñ1 M3 शास्त्राणां (for °णि) — K8 om lines 2543-2544 — (L 2543) Ñ1 T1-2 G1-3 M3-4 च सर्वदा , G3-4 च च (G4 सव)स्तस (for तथैव च) — Ñ1 T1-2 G1 3-5 M3-4 om lines 2544-2546 — (L 2544) B1-2 D4 पञ्चयुगं , D6 चातुर्युगं ; D6 च युगपद् (for चतुर्युगं) K7 संवत्सरश्चातुर्युगं (for ^{a}). B1-2 Cal ed सप्त D4 श्यामा (for मासा) — (L 2545) K2 दिव्य च (for यद्दिव्य) K4 D7-8 अनित्यं ध्रुवम् , Ñ2 च नित्य ध्रुवम् , B1 D5 नित्यगं ध्रुवम् (for नित्य मध्रुवम्) B1 नित्यगं ध्रुवमक्षयम् G3-4 महार्णो नियमव्ययम् (for ^{b}) — D1 om lines 2546-2547 — (L 2546) G4 प्रजेशा समुपस्थिता (for ^{b}) — (L 2548) K1 D4 त्रिशारद , Ñ2 T1-2 G1 3-5 M3-4 भूता च ; B1-2 Cal ed. त्रिदश च (for विशारदैः) — (L 2549) D4 रत्नमयी (for तेजो°) B Dn D3 T1 G1-3-4 M3-4 सर्वतेजोमय दिव्य (for ^{a}) — D4 om line 2550 — (L 2550) K2 D4 T1 G5 ब्रह्म , B2 ब्राह्म , D1 ब्राह्मय (for ब्राह्म्या) V3 सेव्य मानम् (for दीप्य°) D4 ब्रह्मश्रिया दीप्यमानाम् (for ^{a}) K2 ज्वरम् (for क्लमम्) K8 Ñ1 अचिन्त्यां विगतज्वरां Ñ1 °क्लमा)म् — (L 2551) T1-2 G1-3 V2 प्रेक्ष्य (for वीक्ष्य) K1 D1 ब्रह्माणमीक्षन्ते सर्वे (for ^{a}) Ñ1 B1-2 T1-2 G1 3-5 M3-4 परमासनमास्थितम् (for ^{b}) — After line 2551, Ñ2 B T1-2 G1 3-5 M3-4 ins

शिरोभिः स्पृश्य चरणौ तस्य ते परमेष्ठिनः ।
विमुक्ताः सर्वपापेभ्यः शान्ता विगतकल्मषाः ॥
दृष्ट्वा तु तान्सुरान्सर्वान्कश्यपेन सहागतान् ।
आह ब्रह्मा महातेजा देवानां प्रभुरीश्वरः ॥

Colophon

ब्रह्मोवाच ।

यदर्थमिह संप्राप्ता भवन्तः सर्व एव हि ।
विजानाम्यहमव्यग्रमेनमर्थं महाबलाः ॥
भविष्यति च वः सोऽर्थः काङ्क्षितो यः सुरोत्तमाः ।
बलेर्दानवमुख्यस्य यो वै जेता भविष्यति ॥
न खल्वसुरसंघानामेको जेता स विश्वकृत् ।
त्रैलोक्यस्यापि जेतासौ देवानामपि चोत्तमः ॥
धाता चैव हि लोकानां विश्वयोनिः सनातनः ।
पूर्वदेवं सदा प्राहुर्हेमगर्भनिदर्शनम् ॥
आत्मा वै येन विभुना कृतोऽजेयो महात्मना ।
बलेरसुरमुख्यस्य विश्वस्य जगतस्तथा ॥
प्रभवः स हि सर्वेषामस्माकमपि पूर्वजः ।
अचिन्त्यः स हि विश्वात्मा योगयुक्तः परं तपः ॥
तं देवापि महात्मानं न विदुः कोऽप्यसाविति ।
वेदात्मानं च विश्वं च स देवः पुरुषोत्तमः ॥

168** शिरोभि प्रणता सर्वे देवा काश्यप एव च ।
[B दूरे (for सर्वे) B1 s परमेष्ठिनमव्ययम् (for ᵇ)]
— Ñ1 B1 s T1 s G1 s–s M3 s om line 2552 — (L. 2552) D4 नेमुर् (for जग्मुर्) V1 मुञ्जौ (for शुभौ) — K1 om line 2553 — (L 2553) T1 s G1, s s M1 s स्पृष्ट्वा शिरोभिश्चरणौ (for ᵃ) Ñ1 B3 T1 s G1 s–s M3 नियता परमात्मन (for ᵇ) — (L. 2555) T1 s G1 s–s M3 s [illegible] (for [illegible]) Ñ1 V1 D1 T1 s G1 s–s M3 s समा [illegible] L 2556) D1 [illegible] s देवता (for देवानां)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Dn Ds1 D1 s — *Mention of Khila* Ñ1 V1 s B1 s Dn Ds D1 s — *Sub-parvan* K Ñ2 V1 s B1 s Dn Ds D1 s s–s वामन, Ñ1 B1 D3 T1 s G1 s M3 s वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* B1 s D1 देवाना ब्रह्मलोकगमनम्, D1 देवासुरसंग्राम, G3 काश्यपमदेन्द्रादीनां ब्रह्मभवनगमनम् — *Adhy no* K2 39, V1 340, V2 Ds1 253, B2 253, Dn 251; D1 226, D2 263, D1 242, T1 319; G1 314; G3 s 321, G1 119, M2 s 31

M1 om the ref — (L. 2558) K1 s Ñ1 s V1 s B1 s D G1 M1 अव्यग्र (for ˚ग्रम्) K1 s Ñ1 s B D1 D1 s s G3 एनदर्थं M1 Bom Poona eds G(ed) एतमर्थं (for एनमर्थं) V3 महासुरा (for ˚बला) V2 एनदर्थं महासुरा (for ᵇ) — (L 2559) K2 s वच (for च च) K4 D1 स्वार्थं (for सोऽर्थः) — (L. 2560) D1 मत्रे (for बलेर्) Ñ1 T1 s G1 s M3 s ऽस्य, Ñ2 V1 s B1 s D3 D3 s हि (for वै) — (L. 2561) Ñ1 B1, s Cal ed न केवलं सुरारीणाम् (for ᵃ) D6 सुरद्विष (for स विश्वकृत्) — For line 2561 T1 s G1 s s M3 s subst

169** न केवलं सुरारीणां विजेता विश्वकर्मकृत् ।

— (L. 2562) Ñ1 G3 M3 s जेता स, T3 G1 यो जेता (for जेतासौ) Ñ1 B1 s G3 M1 च प्रभुः, B2 T3 G1 यः प्रभुः, D3 सत्तम, T1 G1 M3 स प्रभुः (for चोत्तम) — (L. 2563) D3 एष एव (for धाता चैव) G2 s भूतानां (for लोकानां) Ñ1 T3 M3 s य स धाता च भूताना, B1 s यो धाता सर्वभूतानां, G1 s य सर्वधाता भूतानां (for ᵃ) Ñ1 विश्वं यस्य, B1 विश्वं यच्च, B3 G1 M3 विश्वं यत्र (for विश्वयोनि) T1 G1 M3 विश्वं यत्र (G1 पश्य) सनातनम् (for ᵇ) — After line 2563, Ñ2 ins

170** यो मान्य सर्वभूताना यत्र भूत सनातन ।

— (L 2564) B G3 s पूर्वजं य, Dn1 G1 पूर्वदेहं, D1 पूर्वं देव, T1 s G1 M3 s सर्वजयं (for पूर्वदेवं) D3 पूर्वदेवा सदाप्रज्ञा (for ᵃ) B1 s D1 s निदर्शनात्, D3 ˚र्शन (for ˚र्शनम्) — (L 2565) K1 Ñ2 V1 s D3 आत्मदेवेन विभुना; Ñ1 T3 G1 आत्मना येन वि˚, Dn Ds D1 s आत्मा देवेन वि˚, T1 G1 आत्मत्रयेण भूतानां, G2 s आत्मा देवेन विधिना, M3 s आत्मना येन विधिना (for ᵃ) K3 s जेता D3 जयो, D1 यो वै, T3 G1 देवो; M3 s जय्यो (for ऽजेयो) G3 महात्मनाम्, Poona Cal eds ˚त्मन (for ˚त्मना) T1 G1 सतो जय्यो महात्मनाम् (for ᵇ) — (L. 2566) T1 s G1, s–s M3 s राजस्य (for मुख्यस्य) Ñ2 B1 s बलेरतुलवीर्यस्य (for ᵃ) T1 G1 प्रभु, T3 G1 M3 s पिता (for तथा) — After line 2566 T1 s G1 s M3 s ins

171** पर देवस्य विश्वस्य जगत शाश्वतस्तथा ।

— D1 om. line 2567 — (L. 2567) G3 s पूर्वेषाम् (for अस्माकम्) — (L 2568) D1 प्रभव (for अचिन्त्य) D3 विश्वस्य, T1 M3 s धर्मात्मा, T3 G1 s–s सर्वात्मा (for विश्वात्मा) — (L. 2569) K2 s देवा अपि, G3 s त देवाश्च (for तं देवापि) M1 न विदुर्यो ह्यसाविति (for ᵇ) — (L. 2570) K1 D1 चिदात्मान, Ñ1 वेदानस्मांद्, B1 s D3 T1 s s M3 s देवानस्मांद्, B3 विश्वात्मानं (for वेदा˚) D1 विश्वात्मा (for

तस्यैव तु प्रसादेन तस्य वक्ष्ये परां गतिम् ।
यत्र योगं समास्थाय तपश्चरति दुश्चरम् ॥
क्षीरोदस्योत्तरे कूले उदीच्यां दिशि देवताः ।
अमृतं नाम परमं स्थानमाहुर्मनीषिणः ॥
भवन्तस्तत्र वै गत्वा तपसा संशितव्रताः ।
अमृतं स्थानमासाद्य तपश्चरत दुश्चरम् ॥
तत्र श्रोष्यथ विस्पष्टां स्निग्धगम्भीरनिस्वनाम् ।
उष्णगे तोयपूर्णस्य तोयदस्य समस्वनाम् ॥
युक्ताक्षरपदां स्निग्धां रम्यामभयदां शिवाम् ।
वाणीं परमसंस्कारां वरदां ब्रह्मवादिनीम् ॥
दिव्यां सरस्वतीं सत्यां सर्वकिल्बिषनाशिनीम् ।
सर्वदेवाधिदेवस्य भाषितां भावितात्मनः ॥

तस्य व्रतसमाप्त्यां तु यावद्व्रतविसर्जनात् ।
अमोघा तस्य देवस्य विश्वे देवा महात्मनः ॥
स्वागतं वः सुरश्रेष्ठा मत्सकाशे व्यवस्थिताः ।
कस्य कं वा वरं देवा ददामि वरदः स्थितः ॥
तं कश्यपोऽदितिश्चैव वरं गृहीत वै ततः ।
प्रणम्य शिरसा पादौ तस्मै योगात्मने तदा ।
भगवानेव नः पुत्रो भवत्विति न संशयः ।
उक्तश्च परया भक्त्या तथास्त्विति स वक्ष्यति ॥
देवा ब्रुवन्तु ते सर्वे भ्राता नस्त्वं भवेति च ।
तथास्त्विति च स श्रीमान्वक्ष्यते सर्वलोककृत् ॥
तस्माद्देवं गृहीत्वा तु वरं त्रिदशसत्तमाः ।
कृतकृत्याः पुनः सर्वे गच्छध्वं स्व स्वमालयम् ॥

विश्वं च) Ñ1 B1 2 G1 3 5 वेत्ति (for देव) — (L 2571) K4 ततो वक्ष्ये, Ñ1 प्रवक्ष्येऽस्य, D6 त प्रवक्ष्ये, T1 2 G1 3 M3 4 वक्ष्याम्यस्य, Bom Poona eds G(ed) प्रवक्ष्येऽह (for तस्य वक्ष्ये) B3 प्रवक्ष्ये परमां गतिम् (for ᵇ) — (L 2572) D3 योगी, G3 लोक (for योग) T1 G5 अत्र वै योग मास्थाय (for ᵃ) — K8 om (hapl) 2573–2576 — (L 2573) T1 2 G1 3–5 तीरे (for कूले) Ñ1 B2 T1 2 G1 5 M2 4 देवकृत्, V3 °ज (for °ता) — (L 2576) T1 अत्र त (for अमृत) Ñ1 D3 आस्थाय (for आसाद्य) D6 आसाद्याथ परन्तपम् (for ᵇ) — (L 2577) B1 D51 Cal ed तत (for तत्र) Ñ1 B1 सुपुष्टां, T1 2 G1 5 M3 4 सुपुष्ट, G3 4 सुस्पष्टां (for वि°) G5 स्निग्ध गम्भीरनिस्वनम् (for ᵇ) — (L 2578) D3 महास्वनाम्, D5 महास्व° (for समस्व°) K3 3 तोयदस्वननिस्वनाम्, Ñ1 T1 2 G1 5 M3 4 तोयदस्येव निस्वनाम् (T1 G5 °नम्) (for ᵇ) — (L 2579) K1 Dn D1 6 G3 पदां, Ñ2 पर, D3 -पदै (for पद) D5 स्निग्ध (for स्निग्धां) Ñ1 T1 2 G1 5 M3 4 रक्तयुक्ताक्षरपदां (Ñ1 °समां, T1 G5 °पद), B1 2 स्पष्टाक्षरपदां दिव्यां, B3 Cal ed दिव्यां स्पष्टाक्षरपदाम् (for ᵃ) D4 T2 G1 3 4 M3 4 शुभाम् (for शिवाम्) T1 G5 रम्यामपि सदा शुभाम् (for ᵇ) — (L 2580) Ñ2 V1 3 उदारां (for वरदां) — (L 2581) B3 T2 G1 3 M3 4 सत्यकरीं, Dn1 सत्यवतीं (for सरस्वतीं) D1 (marg) वाणीं, G4 रम्यां (for सत्यां) Ñ1 V1 B2 D3 G1 3 5 M3 4 -कल्मष (for किल्बिष) — (L 2582) B2 भाविता, T2 G1 भविनीं (for भाविता) — (L 2583) Ñ1 D3 M3 4 तस्याः (for तस्य) B2 3 D3 4 G1 समाप्तौ तु, D6 -समास्थाय (for °प्त्यां तु) V3 B1 D3 G3 तस्या व्रतसमाप्तौ तु (for ᵃ) B1 योगव्रत, D2 तपोव्रत (for यावद्व्रत) Ñ1 B1 विसर्जने, V1 समापने, Dn विसर्जनम् (for °नात्) B3 D6 T1 2 G1 3 5 M3 4 योगव्रतविवर्जिते (B3 D6 G3 4 °सर्जने) (for ᵇ) — (L 2584) D3 3 अमोघं (for °घा), Ñ1 M3 4 मम, B2 T1 2 G1 3–5 अथ (for तस्य) K1 Ñ3 V1 3 B1 3 D3 D4 6 अमोघस्य तु देवस्य, K3 4 Dn1 D1 5 अमोघम(K4 °सु, D1 °सु)न्वदे°, G1 अमोघमथ दे° (for ᵃ) — After line 2584ᵃ, G3 4 ins

172** दर्शनं वो भविष्यति ।
अथ युष्मान्हरिर्भूयः किमागमनकारणम् ॥

G3 4 om line 2584ᵇ K1 V3 D1 5 विश्वरूप, Ñ1 विश्वे देवान्, Ñ3 विश्वरूपा, V1 B D3 विश्वरूपा (for विश्वे देवा). T2 3 G1 5 M4 विश्वे दे(T3 G1 °श्वदे)वास्मनात्मन (for ᵇ) — Before line 2585, K3 ins विष्णुरुवाच — (L 2585) B3 स्वागतार्थे (for °तं व) Ñ1 B1 3 T1 2 G1 3–5 M3 4 मत्सकाश समाग(Ñ1 महाव)ता (for ᵇ) — (L 2587) Ñ1 B1 3 D3 T1 2 G1 3 5 M3 4 ततोऽदिति कश्यपश्च, B3 कश्यपोऽथादितिश्चैव (for ᵃ) Ñ1 B D4 D3 5 6 T1 2 G1 3–5 M3 4 गृह्णीया(D3 वरये)ता वरं सदा (for ᵇ) — (L 2588) Ñ1 T1 2 G1 5 M3 4 तस्मै योगा(T2 G1 देवा)य धीमते (for ᵇ) — (L 2589) K4 Dn D1 G3 भवानेव च नः पुत्रो (for ᵃ) — (L 2590) T2 G4 उक्तं (for उक्तश्च) — (L 2591) Ñ1 देवा ब्रुवन्ति सर्वे ते, T1 G1 5 M3 4 देवा अपि ब्रूयुरेन वै, T2 देवा अब्रुवुरेन वै (for ᵃ) — T1 3 om lines 2593–2594 — (L 2593) K3 3 M3 वच ; D3 स च (for च स) G3 प्रीतोऽस्मीति वच श्रीमान् (for ᵃ) G3 om lines 2592ᵇ–2593ᵃ — (L 2593) K4 Ñ1 V1 3 D3 D1 [ह्य]तु, Ñ1 वै (for तु) G1 M1 तस्मादत्तु (M3 °देव) विदिवेम (for ᵃ) — (L 2594) V3 om (hapl) lines 2594ᵇ–2595ᵃ G1 M3 4 स्वकम् (for स्व स्वम्) — Before

यथास्त्विति सुराः सर्वे कश्यपोऽदितिरेव च ।
वन्दित्वा ब्रह्मचरणौ गताः सौम्यां दिशं प्रति ॥
तेऽचिरेणैव संप्राप्ताः क्षीरोदस्योत्तरं तटम् ।
यथोद्दिष्टं भगवता ब्रह्मणा ब्रह्मवादिना ॥
तेऽतीत्य सागरान्सर्वान्पर्वतांश्च बहूनक्षणात् ।
नदीश्च विविधा दिव्याः पृथिव्यां सुरसत्तमाः ॥
पश्यन्ति च सुघोरां वै सर्वसत्त्वविवर्जिताम् ।
अभास्कराममर्यादां तमसा संवृतां दिशम् ॥
अमृतं स्थानमासाद्य कश्यपेन सुराः सह ।
दीक्षिता कामदं दिव्यं व्रतं वर्षसहस्रकम् ॥
प्रसादार्थं सुरेशाय तस्मै योगाय धीमते ।
नारायणाय देवाय सहस्राक्षाय भूतये ॥
ब्रह्मचर्येण मौनेन स्थानवीरासनेन च ।
दमेन च सुराः सर्वे तपो दुश्चरमास्थिताः ॥
कश्यपस्तत्र भगवान्प्रसादार्थं महात्मनः ।
उदीरयति वेदोक्तं यमाहुः परमं स्तवम् ॥

Colophon

कश्यप उवाच ।

नमोऽस्तु ते देवदेव एकशृङ्ग वराह वृषार्चिष वृषसिन्धो वृषाकपे सुरवृषभ सुरनिर्मित अनिर्मित भद्र कपिल विष्वक्सेन ध्रुवधर्म धर्मराज वैकुण्ठ शतावर्त अनादिमध्यनिधन धनंजय शुचिश्रवः अग्निज वृष्णिज अज अजय अमृतेश सनातन विधातः त्रिधाम त्रिधाम त्रिककुत्र ककुद्मिन् दुंदुभे महानाभ लोकनाभ पद्मनाभ विरिञ्चे वरिष्ठ बहुरूप विरूप विश्वरूप अक्षय अक्षर सत्याक्षर हंसाक्षर हव्यभुज खण्डपरशो शुक्र मुञ्जकेश हंस महदक्षर हृषीकेश सूक्ष्म परमसूक्ष्म तुराषाट् विश्वमूर्ते सुराग्रज नील निस्तम निरज तमोरज सत्त्वधाम सर्वलोकप्रतिष्ठ शिपिविष्ट

line 2595, B2 D6 G1 M3 ins वैशंपायन — (L. 2596) Ñ1 B1.3 M3.4 ब्रह्मणो वन्द्य चरणौ, T1 G6 ब्रह्मणे वन्दमानास्तु, T2 G1 ब्रह्मणा समनुज्ञाता (for °) — D3 om lines 2597 2598 — (L. 2597) D1 प्रति (for तटम्) Ñ1.2 B1.3 G1.2 M3.4 क्षीरोद सरितां पतिम्, T1.2 °द सागरं प्रति (for °) — T1 om line 2598 — (L. 2598) D3 तथा दिष्टं, D6 यथादिष्ट (for यथोद्दिष्ट) — (L. 2599) G1 M4 तीर्त्वा (for ऽतीत्य) Ñ1 तेऽतीता सागरं सर्वे, D3 वनानि समतिक्रम्य, T1 G5 ते गत्वा सरितश्चैव, T3 ते तीर्त्वा सागरांश्चैव (for °) N1 B1.3 D5 T2 G1 M3.4 सकाननान्, D5 [ए]व तत्क्षणात्, T1 G6 सनातनान् (for बहूनक्षणात्) — (L. 2600) निर्दिश्य (G6 °र्जित्य) विविधान्देशान् (for °) T1.2 G1.3.5 M3.4 पृथिव्यां त्रिदशोत्तमा (for °) — T3 G1 om lines 2601 2603 — (L. 2601) B1.3 अपश्यस्ते, D2.6 पश्यन्ति स्म, M3.4 अपश्यन्त (for पश्यन्ति च) T1 G6 अपश्यन्त सुघोरांश्च, G1 पश्यन्ति स्म सुरौघाश्च (for °) — (L. 2602) G6 अभास्करममर्याद (for °) G3 तपसा सवितस्ततम् (for °) — (L. 2603) K1 B3 D1 सुरैः सह, T1 M3.4 सहामराः, G3.4 महासुरा, G5 महामना (for सुरा सह) — (L. 2604) K3 T1 कामगं (for °द) — (L. 2605) T1.2 G1.3-5 M3.4 सुरेशस्य (for °शाय) T1.2 G1.3.5 M3.4 तस्य देवस्य धीमत (for °) — (L. 2606) T1.2 G1.3.5 M3.4 नारायणस्य देवस्य (for °) D52 शाश्वते, D1 भूतले, Bom Poona eds G(ed) धीमते (for भूतये) T1.2 G1.3.5 M3.4 सहस्राक्षस्य मीढुष (for °) — (L. 2607) G5 स्थिर (for स्थान) G4 Cal ed चीरासनेन (for वी°) G1 स्थानस्य वसनेन च (for °) — V3 om line 2608. — (L. 2608) L3.3 Cal ed. आश्रिता (for आस्थिता). — (L. 2610) K1 Ñ1.2 V1.3 B1.3 Dn D5 D2.6 G4 उदीरयत, K3 उदीरयतो, D4 °यते (for °यति). T1 G1.3-5 M3.4 उदीरयामास तदा (for °) K4 अपरे; D1 अपर (for परम) — After line 2610, T1.2 G1.3-5 M3.4 ins:

173** सर्वकामयुत चैव कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।

G4 cont

174** कृत्वाञ्जलिपुटो भूत्वा प्रोच्चार्य प्रणवं सकृत् ।
एकाग्रः प्रयतो भूत्वा स्तुवन्ति जगतीपतिम् ॥

COLOPHON om in B3 — *Mention of the Epic* K4 Dn D53 D1 — *Mention of Khila* K4 Ñ1 V1.3 B2 Dn D5 D1.3.4.6 — *Subportion* K Ñ1 V1.3 B2 Dn D1.3.4.6 वामन, Ñ1 D5 D3 T1.2 G1.3.5 M3.4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* अमृतस्थानगमनानन्तरं काश्यपेन विष्णुस्तवारम्भ, M3.4 क्षीरोदोपयान — *Adhy no* K3 40, V1 350 V3 253, B2 254, Dn3 252, D53 251; D1 (marg) 237, D4 243, T1 G4 320, G1 315, G3.5 322, M3.4 37

For the prayer in prose to Viṣṇu in this adhy., no variants are recorded as most of the various readings are of the nature of transpositions

सुतपः तपोम अग्र अग्रज धर्मनाभ गभस्तिनाभ धर्मनेमे सत्यधाम सत्याक्षर गभस्तिनेमे विपाप्मन् चन्द्ररथ त्वमेव समुद्रवासी अज एकपात् सहस्रशीर्ष सहस्रसमित महाशीर्ष सहस्रदृक् सहस्रपात् अधोमुख महामुख महापुरुष पुरुषोत्तम सहस्रबाहो सहस्रमूर्ते सहस्रास्य सहस्राक्ष सहस्रभुज सहस्रभुव सहस्रशस्त्वामाहुर्वेदा ॥ १

विश्वदेव विश्वसभव सर्वेषामेव देवाना सोमग आदौ गतिः विश्वं त्वमाप्यायनः विश्वं त्वामाहुः पुष्पहास परमवरदस्त्वमेव त्वमेव वौषट् । ओंकार वषट्कार त्वामेकमाहुरग्र्य मखभागप्राशिनम् । शतधार सहस्रधार भूर्द भुवर्द स्वर्द भूर्भुवःस्वर्द त्वमेव भूतं भुवनं त्वं स्वधा त्वमेव ब्रह्मशय ब्रह्ममय ब्रह्मादिस्त्वमेव ॥

गौरसि पृथिव्यसि पूषासि मातरिश्वासि धर्मोऽसि मघवासि होता पोता नेता हन्ता मन्ता होम्यहोता परात्परस्त्वं होम्यहोता त्वमेव ॥

आपोऽसि विश्ववाक् धात्रा परमेण धाम्ना त्वमेव दिग्भ्यः स्रुक् स्रुग्भाण्ड इज्योऽसि ईड्योऽसि त्वष्टा त्वमेव समिद्धः त्वमेव गतिर्गतिमतामसि मोक्षोऽसि योगोऽसि गुह्योऽसि सिद्धोऽसि धन्योऽसि धातासि परमोऽसि यज्ञोऽसि सोमोऽसि यूपोऽसि दक्षिणासि दीक्षासि विश्वमसि ॥

स्थविष्ठ स्थविर विश्वतुरापाट् हिरण्यगर्भ हिरण्यनाभ हिरण्यनारायण नारायणान्तर नृणामयन आदित्यवर्ण आदित्यतेजः महापुरुष सुरोत्तम आदिदेव पद्मनाभ पद्मेशय पद्माक्ष पद्मगर्भ हिरण्याग्रकेश शुक्र विश्वदेव विश्वतोमुख विश्वाक्ष विश्वसभव विश्वभुक् त्वमेव ॥

भूरिविक्रम चक्रक्रम त्रिभुवनसुविक्रम स्वविक्रम स्वविक्रम बभ्रुः सुविभुः प्रभाकर, शभु स्वयभूश्च भूतादिः भूतात्मन् महाभूत विश्वभुक् त्वमेव विश्वगोप्तासि विश्वंभर पवित्रमसि हविर्विशारद हवि कर्ता अमृतेन्धन सुरासुरगुरो महादिदेव नृदेव ऊर्ध्वकर्मन् पूतात्मन् असृतेश दिवस्पृक् विश्वस्पते घृतार्च्यसि अनन्तकर्मन् द्रुहिणवंश स्ववश विश्वपारग त्वमेव विश्व बिभर्षि वराथिंनो नस्त्रायस्वेति ॥

Colophon

वैशपायन उवाच ।

नारायणस्तु भगवाञ्श्रुत्वेम परम स्तवम् ।
ब्रह्मज्ञेन द्विजेन्द्रेण कश्यपेन समीरितम् ॥
स्निग्धगम्भीरनिर्घोषं जीमूतस्तननिस्वनम् ।
मनसा प्रीतियुक्तेन विबुधाना महात्मनाम् ॥
उवाच वचन सम्यग्हृष्टपुष्टपदाक्षरम् ।
आकाशाच्छुश्रुवुर्देवा दर्शन नोपलभ्यते ।
श्रीमान्प्रीतमना देवः प्रोवाच प्रभुरीश्वरः ॥
प्रीतोऽस्मि वः सुरश्रेष्ठा, सर्वे मत्तो निरिश्रयम् ।
वर वृणुत भद्रं वो वरदोऽस्मि सुरोत्तमाः ॥

कश्यप उवाच ।

यदेव भगवान्प्रीत. सर्वेषाममरोत्तम ।
तदेव कृतकृत्याः स्म त्व हि न. परमा गति. ॥
यदि प्रसन्नो भगवान्दातव्यो वा परो यदि ।
वासवस्यानुजो भ्राता ज्ञातीना नन्दिवर्धनः ।

(L 2611) K1-3 Ñ1 2 V1 3 B2 3 Dn D2 6 M4 श्रुत्वै तत्, B1 D5 D1 6 T3 G1 श्रुत्वैव, T2 ज्ञात्वैतत्, G6 ज्ञात्वेम (for श्रु°) — Ñ1 T1 2 G3 4 M2 3 om lines 2613 2614 — (L 2613) B3 Cal ed घन (for स्वन) K2 3 सन्निभम् (for निस्वनम्) — (L 2615) B1 सर्वं, D2 रम्य (for सम्यग्) K4 5 D3 D4 4 6 T2 G1 तुष्टपुष्ट (for हृष्ट°) D1 तुष्टपुष्टाव्ययाक्षरम्, T1 कृपादिष्टपदाक्षर° (for °) — Ñ2 T1 2 G1 4 5 M3 5 om line 2616 — (L. 2616) K1 Ñ2 B2 Dn D1 2 G3 आकाशाच्छुश्रुवे शब्दो (K4 D1 2 देव, P2 देवा (for °) D32 दर्शन नोपलेभिरे (for °) — (L 2617) Ñ1 T2 G1 यद्वेद, V1 3 वचस, D1 T1 G2 M3 4 यद्वदेत्, G3 यो देव, G4 यो वेद (for प्रोवाच) — Before line 2617, K Ñ1 V1 2 L D M2 G(ed) ins विष्णुरुवाच, T1 2 G1 3 5 M4 श्रीभगवान् — (L 2618) Ñ1 B1 2 D3 T1 2 G1 2 4 M2 4 सर्वेषामेव निश्चयात् (for °) — (L 2619) T1 G3 4 वृणीध्व (for वृणुत) — K2 3 T2 G1 om lines 2620 2622 with the ref, Ñ2 D5 T1 M2 3 om lines 2620 2622 — (L 2620) K2 D1 यदेव (for यदैव) K1 D1 G2 4 न सुरोत्तम (for अमरो°) — Before line 2623, K3 4 ins कश्यप — (L 2624)

अदित्यां वै मम श्रीमान्भगवानस्तु वै सुतः ॥

वैशंपायन उवाच ।

अदितिर्देवमाता च एतमेवार्थमुत्तमम् ।
पुत्रार्थे वरदं प्राह भगवन्तं वरार्थिनी ॥
याचते पुत्रकामा वै भवान्पुत्रो भवत्विति ।
निःश्रेयसार्थं सर्वेषां देवानां हि महात्मनाम् ।
भ्राता भर्ता च धाता च शरणं च भवस्व नः ॥
अदित्याः पुत्रतां याते त्वयि देवाः सवासवाः ।
देवशब्दं वहिष्यन्ति कश्यपस्यात्मजो भव ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततस्तानब्रवीद्विष्णुर्देवान्कश्यपमेव च ।
सर्वेषामेव युष्माकं ये भविष्यन्ति शत्रवः ।
मुहूर्तमपि ते सर्वे न स्थास्यन्ति ममाग्रतः ॥
हत्वासुरगणान्सर्वान्ये चान्ये देवशत्रवः ।
करिष्ये देवताः सर्वा यज्ञभागाग्रभोजिनः ।
हव्यादांश्च सुरान्सर्वान्कव्यादांश्च पितॄनपि ॥
करिष्ये विबुधश्रेष्ठाः पारमेष्ठ्येन कर्मणा ।
यथागतेन मार्गेण निवर्तध्वं सुरोत्तमाः ॥
देवमातुस्तथादित्याः कश्यपस्यामितात्मनः ।
यथामनीषितं कर्ता गच्छध्वं स्वं स्वमालयम् ॥
एवमुक्ते तु वचने विष्णुना प्रभविष्णुना ।
देवाः प्रहृष्टमनसः पूजयन्ति स्म सर्वशः ।
विश्वे देवा महात्मानः कश्यपोऽदितिरेव च ॥
नमस्कृत्य सुरेशाय तस्मै देवाय रंहसे ।
प्रयाताः प्राग्दिशं दिव्यं विपुलं कश्यपाश्रमम् ॥
गत्वा तमाश्रमं तत्र ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ।

B1 M1 वामन (for वै मम) D3 अदित्यां केशव श्रीमान्, T1 2 G1 3 5 M2 अदित्यां मम च श्रीमान् (for °) V1 3 B3 D5 D2 मे सुत , B2 व सुत , Bom Poona eds व सुर , G(ed) वै सुर (for वै सुत) B1 अस्तु वै भगवान्सुत° (for ᵇ) —Ñ1 T1 2 G1 6 M2 4 om the ref —(L 2625) T1 G3 4 तमेवार्थमनुत्तमम् (for ᵇ) —(L. 2626) T1 G3 हितार्थिभि , T2 G1 3 4 हितार्थिनी (for वरा°) — Before 2627, K4 D1 2 ins देवा ऊचु , Ñ2 B1 Bom Poona eds G(ed) अदितिरुवाच Ñ1 T1 2 G1 6 M2 4 om line 2627 —(L. 2627) N2 Dn याचे त्वा , D3 याच्यते (for याचते) B1 D5 भविष्यति , B3 भवेदिति (for भवत्विति) — Before line 2628 K3 5 Ñ1 V1 3 B D5 D3-6 T1 2 G1 6 M1 ins देवा उचु —(L 2628) K1 D3 D4 5 महाभयात्, V1 B1 D3 °तपा (for °त्मनाम्) K3 देवताना महाभयात्, Ñ1 T2 3 D2 5 M3 4 देवतानां महातपा , V2 सर्वेषां हि महातपा , D3 सार्थवाहो महातपा G3 4 सर्वेषां च परंतप (for ᵇ) — Before line 2629 Ñ2 B1 Dn Bom. Poona eds ins देवा ऊचु —(L 2629) K1 3 D4 त्राता (for भ्राता) B2 3 Dn दाता (for धाता) K2 T1 2 G1 3 4 M3 4 त्राता भर्ता च गोप्ता (K3 G3 दाता) च (for °) B3 शरण्यं च ; B3 Cal ed °णं त्व , D5 °ण्यं वै (for °णं च) T1 2 G1 5 M1 4 [अ]पि नो भव (T1 G3 °वान्) (for भवस्व नः) — Ñ1 T1 2 G1 6 M2 4 om lines 2630 2631 —(L 2631) K3 5 वदिष्यन्ति , D5 लभि° (for वहि°) — Ñ1 G2 4 om the ref. After line 2632, Ñ2 V1 3 B D3 D3 5 G3 4 ins

175** एवं भवतु भद्रं वो यथेष्टं काममाप्नुत ।

—(L. 2633) G2 सर्वेषामेवमस्माकं (for °) D2 न (for ये) — D5 om (hapl.) lines 2634-2635 — After line 2634, T1 2 G1 3 5 M3 4 ins

176** परमं सुखं चापि तत्करिष्यामि चादरात् ॥
परितुष्टोऽस्मि वो देवा ममैव नियमेन च ।
पितामहवरान्मत्तान्महेश्वरवरैस्तथा ।
हनिष्यामि च दुर्वृत्तान्दानवानमरद्विषः ॥
[(L 2) T2 M2 दमेन (for ममैव)]

— K3 om (hapl) lines 2635ᵇ-2637ᵃ D1 om (hapl.) lines 2635ᵇ 2636ᵃ —(L 2636) K1 2 4 V1 Dn D1 2 5 करिष्ये दे(K4 Dn दे)वतास्सर्वान्, D3 °ष्ये त्रिदशान्सर्वान् (for ᵃ) Ñ2 V1 D3 भाजिन° B D6 M3 4 भोजना (for भोजिन) D3 पूर्ववद्यज्ञभोजिन (for ᵇ) —(L. 2637) C3 सुरान् (for पितॄन्) —(L. 2639) Ñ1 T1 2 G1 5 M3 4 यानेन (for °गतेन) — Ñ1 T1 2 G1 5 M3 4 om lines 2640 2641 — Before line 2642, K Ñ1 3 V B D G3 M3 4 ins वैशंपायन उवाच —(L. 2643) K1 3 Ñ2 D1 D4 देव प्र , D3 ते देवा , T1 2 G1 3 5 M3 4 सं देवा (for देवाः प्र) D1 यजन्ति स्म च सर्वशः (for ᵇ) — After line 2644 K1 Ñ2 V1 2 B D3 D3 4 5 ins :

177** साध्या मरुद्गणाश्चैव शक्रश्चैव महाबलः ।
[D3 वसुरुद्रा महाबला (for ᵇ)]

—(L. 2645) D3 रंहसा , T2 G1 वेधसे (for रंहसे) —(L 2646) B D3 पुण्यां , D3 सर्वे , D5 दिव्यां , T2 G1 5 M3 4 देवा , G3 4 रम्या (for दिव्यं) T3 प्रयाता प्रदिशं देवा (for

चेरुः स्वाध्यायनिरता अदित्या गर्भमीप्सवः ॥
अदितिर्देवमाता च गर्भं दध्रेऽतितेजसम् ।
भूतात्मानं महात्मानं दिव्यं वर्षसहस्रिकम् ॥
पूर्णे वर्षसहस्रे तु प्रसूता गर्भमुत्तमम् ।
सुराणां शरणं देवमसुराणां विनाशनम् ॥
गर्भस्थेन तु देवेन परित्राताः सुरास्तदा ।
आददानेन तेजांसि त्रैलोक्यस्य महात्मना ॥
तस्मिञ्जाते तु देवेशे त्रैलोक्यस्य सुखावहे ।
भयदे दैत्यसंघानां सुराणां नन्दिवर्धने ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
प्रजानां पतयः सप्त सप्त चैव महर्षयः ।
तस्य देवस्य जातस्य नमस्कारं प्रचक्रिरे ॥
भरद्वाजः कश्यपो गौतमश्च
विश्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठः ।
यश्चोदितो भास्करो विप्रनष्टे
सोऽप्यत्रात्रिर्भगवानाजगाम ॥
मरीचिरङ्गिराश्चैव पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
दक्षः प्रजापतिश्चैव नमस्कारं प्रचक्रिरे ॥
और्वो वसिष्ठपुत्रश्च स्तम्बः कश्यप एव च ।
कपीवानकपीवांश्च दत्तो निश्च्यवनस्तथा ॥
वसिष्ठपुत्राः सप्तासन्वासिष्ठा इति विश्रुताः ।
हिरण्यगर्भस्य सुताः और्वाज्जाताः सुतेजसः ॥
गार्ग्यः पृथुस्तथैवाग्र्यो याम्यो वामन एव च ।

*) K2 3 विपुलं कश्यपालयम्, T1 2 G1 5 M1 °ल काश्यपात्मजा (for b) — (L. 2647) Ñ1 B1 2 D5 T2 3 G1 2 5 M1 4 ते कश्यपाश्रम गत्वा, Ñ2 V1 D1 गत्वा त (V1 तु) आश्रम दिव्य, D5 गत्वा तु आश्रमं तद्वद् (for a) — (L. 2648) T1 2 G1 5 M1 4 ते तु (for चेरु) Bom Poona eds G(ed) नियता (for निरता) D3 अदित्याः गर्भसंभवम् (for b) — (L. 2649) गर्भं दधाति तेजसा (for b) — (L. 2650) D5 दिव्यवर्षसहस्रकम् (for b) — After line 2650, T1 2 G1 3 5 M1 4 G(ed) ins

178** कुक्षिं प्रविष्टे जगतां निवासे
सुरेन्द्रमातुः सुरलोकवन्द्ये ।
क्षुब्धाश्च दैत्याः सकला महाबलाः
क्षोभं समायान्ति जगद्गुरौ हरौ ॥
गर्भस्रावं समायान्ति दैत्यदानवयोषितः ।
अकस्मात्क्षोभमायान्ति दैत्यानां बलशालिनाम् ।
मनांसि भृशमभ्यर्णे वर्धमाने जगद्गुरौ ॥

[(L. 2) G(ed) मध्ये (for -वन्द्ये) — (L. 3) M1 4 महाबलि, G(ed) °बलै (for °बला) — (L. 5) G(ed) गर्भस्रावान् (for °स्राव) — (L. 6) G3 जय, G4 जन (for बल) — (L. 7) T2 -वत्सने, G1 3-5 M4 विप्रेशे (for अभ्यर्णे)]

— (L. 2651) K4 पूर्णवर्षसहस्रेण, B3 पूर्णे सहस्रे तुमुले (for a) — (L. 2653) Ñ1 B2 3 D5 T1 G5 4 M1 4 नैमैव (for देवेन) K1 V1 D1 सुरालया, T1 2 G1 3 4 M1 4 सदामरा, G4 तथा सुरा (for सुरास्तदा) — (L. 2654) G1 दानवानां (for त्रैलोक्यस्य) T1 2 G1 4 दानवानां महात्मनाम् (for b) — After line 2656, D5 T1 2 G1 3-5 M1 4 G(ed) ins

179** विशोका हृष्टमनसः सर्वे देवाः सवासवाः ।

[G1 G(ed) विमला (for विशोका)]

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Dn1 Ds1 D1 5 — *Mention of Khila* K4 Ñ2 V1 3 B Dn Ds1 D1 — *Sub-parvan* K1-4 Ñ2 V1 3 B1 3 Dn Ds1 D1 2 4 6 वामन, Ñ1 D3 T1 3 G1 3 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* B D5 वामनप्रसूति, G3 पुरुषोत्तमस्य अदितिगर्भप्रादुर्भाव, M1 4 वामनोत्पत्ति — *Adhy no* K2 42, V1 370, B3 256, Dn 254, Ds1 253, D1 23, D2 266, D4 245, T1 322, G1 307, G3 4 324, G4 322, M2 4 34

(L. 2657) K1-4 D5 सर्वे (for the first सप्त) — (L. 2658) D3 तस्य देवादिदेवस्य (for a) — (L. 2660) T1 G3 4 वामदेवो (for जमदग्निर्) — (L. 2661) K2 3 विप्रदृष्टे; K4 Ñ2 Dn D1 3 सप्रनष्टे, V1 3 B1 5 D5 D6 भृगुप्रनष्टे, B2 वै प्र° (for विप्र°) — (L. 2662) K2 पुरस्तोऽप्यत्रिर्, G2 स चाप्यत्रिर् (for सोऽप्यत्रात्रिर्) Ñ2 वै बभूव (for आजगाम) — Ñ1 T1 2 G1 4 M1 4 om lines 2665–2673 — (L. 2665) D5 अत्रेर्, G4 जाल्वो (for और्वो) D6 शङ्कु, G3 4 भृत (for स्तम्ब) — (L. 2666) K4 कपीतो कपिवांश्चैव, G3 4 कक्षीवांश्च कपीवांश्च (for a) D5 निच्यवनस्, G3 4 विश्वास°, Bom ed त्रिकपव° (for निश्च्यव°) — (L. 2667) D5 न श्रुता (for विश्रुता) — (L. 2668) K1 B Dn1 D5 और्वजाता, K2 ऊर्ध्वजाता, K4 D1 ऊर्ध्वजाताः; Dn1 पूर्वजाता (for और्वाज्जाता) G3 महत्तपा (for सुतेजस) D5 ऊर्ध्वरेता सुतेजस (for b) — (L. 2669) D5 पुत्रस (for पृथुस्त) K1 B1 Dn D1 4 5 6 [ए]वाग्न्यो; K2 V1 D2 °ग्र्यो, D3 गार्ग्यो, D6 [ए]वाग्ने (for °ग्र्यो) K1-3 V3 B1 2 Dn D2 D3 4 G3 जन्यो, Ñ2 जप्यो, D1 यम्यो, D3

देवग्राहुर्यदुध्रश्च पर्जन्यश्चैव सोमज ॥
हिरण्यरोमा वेदशिराः सत्यनेत्रस्तथैव च ।
विश्वोऽतिविश्वश्च्यवनः सुधामा विरजास्तथा ।
अतिनामा सहिष्णुश्च नमस्कारमकुर्वत ॥
विद्योतमाना वपुषा सर्वाभरणभूषिताः ।
उपनृत्यन्ति देवेश विष्णुमप्सरसा वरा ॥
ततो गन्धर्वतूर्येषु प्रणदत्सु विहायसि ।
बहुभि सह गन्धर्वै प्रागायत च तुम्बुरुः ॥
महाश्रुतिश्चित्रशिरा ऊर्णायुरनघस्तथा ।
गोमायु· सूर्यवर्चाश्च सोमवर्चाश्च सप्तमः ॥
युगपस्तृणप कार्ष्णिर्नन्दिश्चित्ररथस्तथा ।
त्रयोदशः शालिशिराः पर्जन्यश्च चतुर्दश ॥
कलि. पञ्चदशश्चात्र नारदश्चैव षोडशः ।
पट्पञ्चाशदिमे प्रोक्तास्तत्रैव तु महीपते ॥
हाहा हूहूश्च गन्धर्वौ हंसश्चैव महाद्युतिः ।
सर्वे ते देवगन्धर्वा उपगायन्ति केशवम् ॥
तथैवाप्सरसो हृष्टाः सर्वालंकारभूषिताः ।
वपुष्मन्त्यः सुजघनाः सर्वाङ्गशुभदर्शना· ॥
ननृतुश्च महाभागा जगुश्चायतलोचनाः ।
सुमध्याश्चारुमध्याश्च प्रियमुख्यो वराननाः ॥
अनूका च तथा जामी मिश्रकेशी अलंबुसा ।
मरीचि. शुचिका चैव विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा ॥
अद्रिका लक्ष्मणा चैव रम्भा तद्वन्मनोरमा ।
असिता च सुबाहुश्च सुप्रिया सुभगा तथा ।
उर्वशी चित्रलेखा च सुग्रीवा च सुलोचना ॥
पुण्डरीका सुगन्धा च सुरथा च प्रमाथिनी ।

यम्यो (f r याम्यो) V1 जयो विजय एव च, D5 वामनो वाम एव च — (for ⁵) — (L. 2670) V1 2 D5 च दुर्धर्षं, D3 हविर्धुश्च (for यदुध्रश्च) (L 2671) Hypermetric K1 D4 दत्रेश· D2 प्रशिरा (for वेदशिरा) D3 हिरण्यरेता सत्यशिरा (for ⁰) K1 Dn1 D2–4 G3 4 सत्त (for सत्य) — (L 2672) D54 विश्वलवन, D1 ˚च्युतत (for ˚श्च्यवन) D8 विश्वोत्पत्तिर्वसुधामा (for ⁰) G3 4 सुदामा (for सुधामा) V3 स्वधामा विजयस्तथा, D3 विगमो विरजस्तथा (for ⁵) — (L. 2673) K2 3 अतिधामा, G1 अभिमानो (for अतिनामा) K1 2 D1 प्रकुर्वते (for अकुर्वत) — (L 2674) K Ñ2 V1 3 Dn D1–6 G1 उद्द्योत (for विद्योत) D5 विद्योतमानवपुष (for ⁰) — (L. 2675) D5 उपानृत्यन्त देवेश (for ⁰) K Ñ1 2 Ds1 D1 2 3 अप्सरसो (for ˚सा) B1.2 D3 D4 6 T1 2 G3 5 M1 4 गणा (for वरा) — (L 2676) D2 नदत्सु च (for प्रणदत्सु) — (L 2677) G3 4 प्रागायन्ति (for ˚यत) K1 D1 प्रागायत तुम्बरु (for ⁵) — (L. 2678) K4 Ds2 D1 2 M3 4 महाद्युतिर्, D2 ˚रतिर्; G4 ˚रथर् (for ˚श्रुतिर्) T1 3 G1 5 M3 4 चित्रसेन; G4 ˚रथ (for ˚शिरा) K B1 D1 3 4 5 G2 पूर्णायुर् (for ऊ˚) K4 अतमम्, N2 वल्यस्, D1 परमस् (for अनघस्) — (L 2679) K2 3 गौ(K3 ˚गो)तमाय सूर्यवचा (for ⁰) T1 2 G1 3 M3 4 सूर्यसोमस् (for सोमवर्चास्) D3 सोमोऽर्चिश्चैव सप्तम (for ⁵) — (L 2680) G1 सुतपस्, M4 सुतपास् (for युगपस्) T1 G3 4 सुतपस्तरुण कार्ष्णिर्; T2 M3 सुतपास्तृणक कार्ष्णिर् (for ⁰) K3 वेदस्; V2 D2 6 नन्दस्, T1 G3 5 M3 4 नळस् T2 G1 जगुस् (for नन्दिस्) B1 Dn1 च त्रिशिरास्; Dn2 चित्रशिरास् (for ˚रथस्) — G1 om lines 2682 2683 — (L 2682) Ñ1 शोभन (for षोडश) — Ñ1 B1 2 D5 D6 T1 2 G2–5 M3 4 om line 2683 — (L 2683) Dn दशपञ्च त्विमे प्रोक्ता, D2 इमे पञ्चदश प्रोक्ताम् D3 गन्धर्वाऽप्सरसस्तथा प्रोक्तास् D4 गानमेते प्रकुर्वन्ति (for ⁰) Ñ2 V1 महीपति, V2 D5 ˚पते, D6 महामते (for महीपते) — After line 2684 D6 M3 4 ins

180** पर्वतश्च महावाग्मी तन्त्रीलयविशारद ।

[D6 महावानस् (for ˚वाग्मी) M4 समन्वित (for विशारद)]

— (L. 2685) Ñ1 V2 B3 T2 G1 4–5 M3 4 इत्येते (for सर्वे ते) — Ñ1 T1 2 G1 5 M3 4 om lines 2686–2687 — (L. 2687) D3 वर्ष्मवत्य (for वपुष्मन्त्य) B1 2 उपानृत्यन्त देवेश (for ⁰) — (L. 2689) Ñ2 V1 3 B1 2 D2 D3 6 सुमध्या चारुमध्या च (for ⁰) K Ñ2 V1 3 B D G2 4 प्रियमुख्या (for ˚ख्यो) — (L. 2690) K2 3 Ds1 अरुका D1 3 अन्तका (for अनूका) Ds1 D4 गामी (for जामी) — (L 2691) Ñ2 B2 Dn G2 विद्युत्पूर्णा, D3 ˚पर्णी, G4 ˚त्पुष्पा (for ˚त्पर्णा) — (L 2692) G2 4 चैव (for तद्वन्) V2 मनोजवा (for ˚रमा) — (L. 2693) B1 मुदिता, D1 अनन्ता (for असिता) B1 2 अविद्या (for सुप्रिया) — (L 2694) B2 विलोचना (for सु˚) — After line 2694 G1 ins

181** रत्नादा सुगता चैव सुरथा च प्रमादिनी ।
नन्दा सरस्वती चैव तथान्यास्तत्र सप्तदा ।

G3 om lines 2695 2698 — (L. 2695) B1 पौण्डरीका (for पुण्ड˚) K2 3 D1 2 सुप्रचित्ता; D3 सुरसा च (for ˚था

नन्दा सारस्वती चैव तथान्यास्तत्र संघशः ॥
मेनका सहजन्या च पर्णिका पुञ्जिकस्थला ।
एताश्चाप्सरसोऽन्याश्च प्रनृत्यन्ति सहस्रशः ॥
धातार्यमा च मित्रश्च वरुणोऽशो भगस्तथा ।
इन्द्रो विवस्वान्पूषा च त्वष्टा च सविता तथा ।
कथितो विष्णुरित्येवं काश्यपेयो गणस्तथा ॥
इत्येते द्वादशादित्या ज्वलन्तः सूर्यवर्चसः ।
चक्रुस्तस्य सुरेशस्य नमस्कारं महात्मनः ॥
मृगव्याधश्च सर्पश्च निर्ऋतिश्च महायशाः ।
अजैकपादहिर्बुध्न्यः पिनाकी चापराजितः ॥
दहनोऽथेश्वरश्चैव कपाली च विशां पते ।
स्थाणुर्भगश्च भगवान्रुद्रास्तत्रावतस्थिरे ॥
अश्विनौ वसवश्चाष्टौ मरुतश्च महाबलाः ।
विश्वेदेवाश्च साध्याश्च तस्य प्राञ्जलयः स्थिताः ।
शेषानुजा महाभागा वासुकिप्रमुखास्तथा ।
कच्छपश्चापहन्ता च तक्षकश्च महाबलः ॥
अधृष्यास्तेजसा युक्ता महाक्रोधा महाबलाः ।
एते नागा महात्मानस्तस्मै प्राञ्जलयः स्थिताः ॥
तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च गरुडश्च महाबलः ।
अरुणश्चारुणिश्चैव वैनतेया ह्युपस्थिताः ॥
पितामहश्च भगवान्स्वयमागम्य लोककृत् ।
प्राह देवगुरुः श्रीमान्सह सर्वैर्महात्मभिः ॥

च) G4 प्रमादिनी (for °थिनी) —(L 2696) B1 काश्या, B3 काश्या (for नन्दा) K B D G3 शा(K2–4 D1 2 5 सा)रद्वती (for सारस्वती) D5 कन्यास्तत्र सहस्रश (for ᵇ) — K2 3 om lines 2697 2698 —(L 2697) D3 प(D32 पु)ञ्जिका, D5 पर्णका, D6 पार्णिका (for पर्णिका) —(L 2698) B3 D3 प्रनृत्यन्ते (B3 °न्त), D4 नृत्यन्ति च (for प्रनृत्यन्ति) —(L 2699) G3 वरुणो भगवांस्तथा (for ᵇ) —(L 2700) T1 G3 5 नन्दो (for इन्द्रो). — Ñ1 om (hapl) line 2701 —(L 2702) B1 3 D6 आदित्या द्वादशैते तु (for ᵃ) Ñ2 B1 3 वह्नि-, D5 प्रह्व , D6 बहु- (for सूर्य) K2 3 D3 तेजसा (for वर्चस) T1 2 G1 3 5 M1 4 तथा वै सत्यकर्मण (for ᵇ) —(L 2703) G5 नरेशस्य (for सुरे°) Ñ1 प्रचक्रिरे (for महात्मन) —(L 2704) K2 Ñ1 D3 T1 2 G1 3 5 M1 4 शर्वश्च, K3 Dn1 सर्वश्च (for सर्पश्च) K1 2 B2 D4 6 महात्मना ; K4 D1 3 °त्मन (for °यशा) —(L 2705) Ñ1 T1 2 G1 3 5 M1 4 परतप (for [अ]पराजित) —(L 2706) K1 3 B D3 D4 5 हवनोऽथ, K3 वहनोऽपि, T1 2 G1 3 5 M1 4 ईशानश्च (for दहनोऽथ) D6 त्र्यम्बको वृषवाहश्च (for ᵃ) G3 परंतप (for विशां पते) —(L 2707) D1 नभेश्च (for भगश्च) K1 रुद्रस्त्रैव तस्थिरे (for ᵃ) — For line 2707, T1 G3 5 subst

182** स्थाणुश्च भगवान्रुद्रस्तथा एकादशापरे ।

—(L 2708) Ñ1 अश्विनौ मरुतस्त्वष्टौ , M1 4 °नौ वसवोऽष्टौ च (for ᵃ) Ñ1 यमवन्, D5 मनवश् (for मरुतश्) —(L 2709) D34 तस्थु (for तस्य) — V1 om (hapl) lines 2710 2715 K3 Ñ1 om (hapl) lines 2710–2713 D2 om lines 2710–2711 —(L 2710) V3 शेषास्तुजा (for °नुजा) G महानागा (for °भागा) D3 पन्नगाश्च महाभीमा (for ᵃ) —(L 2711) B1 3 D3 कुञ्जरः ; Dn हर्ता (for हन्ता) T1 2 G1 3 5 M1 4 कश्यपश्चाथ कुण्ड (T1 G3 5 कण्व)श्च (for ᵃ) B1 कम्पनाश्वतरावुभौ, B3 D3 धृतराष्ट्रबलाहकौ (for ᵇ) — After line 2711, T1 2 G1 3 5 M1 4 ins

183** विषोल्बणा महावीर्या बलवन्तो यशस्विन ।

— K4 om (hapl) lines 2712-2714 —(L 2712) Ñ2 V1 D6 M1 अधृष्टास, D1 अदृश्यास (for अधृष्यास) T1 2 G1 3 5 M1 4 दीप्ता (for युक्ता) B1 महाकाया ; D3 °वीर्या (for °क्रोधा) T1 2 G1 3 5 M1 4 महाविषा (for °बला). —(L 2713) T1 G1 3 5 M1.4 तस्मिन् (for तस्मै). — After line 2713, B1 Cal ed. ins

184** एते चान्ये च बहवो नागास्तस्य महात्मन ।
तस्थु प्राञ्जलय सर्वे नमस्कारं प्रचक्रिरे ॥
[B1 om line 1.]

— G4 om line 2715 —(L 2715) B3 अरुणिश्च (for अरुणश्च) D3 तथो घोरा (for वैनतेया) D3 खगेश्वरा ; D4 ह्युपस्थितान् (for °स्थिता) — After line 2716, K1 D4 ins :

185** सर्वे प्राञ्जलयस्तस्थुर्नमस्कारं प्रचक्रिरे ।
स्वर्गस्था देवताश्चैव शचीपतिपुरोगमा ॥
ऋषय पितरश्चैव सोमपाश्चाम्बुपाश्च ये ॥
त्रैलोक्यमदहन्कृत्स्नं साध्या ये च तपोधना ।
चक्रुस्तस्य नमस्कारं सुरेशस्य महात्मन ॥

— After line 2716, D6 G1 4 ins

186** चकार विधिवत्पीत्या जातकर्मादिका क्रिया ।

—(L 2717) K1 Ñ2 V1 3 Dn D5 D1 3–5 चैव गुरु ; K2 3 लोकगुरु ; K4 ह्यै गरुड (for देवगुरु) K4 धर्मेश्च

यस्मात्प्रसूयते लोकः प्रभविष्णुः सनातनः ।
तस्माल्लोकेश्वरः श्रीमान्विष्णुरेव भवत्वयम् ॥
एवमुक्त्वा तु भगवान्सार्धं देवर्षिभिः प्रभुः । [2720]
नमस्कृत्वा सुरेशाय जगाम त्रिदिवं पुनः ॥
स तु जातः सुरेशानः कश्यपस्यात्मजः प्रभुः ।
नवदुर्दिनमेघाभो रक्ताक्षो वामनाकृतिः ॥
श्रीवत्सेनोरसि श्रीमाल्लँोमजातेन राजता ।
पद्मसुलोचनाः सर्वाः पश्यन्त्यप्सरसस्तदा ॥ [2725]
दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ।
यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ॥
सुरर्षिप्रतिम. श्रीमान्भूर्भुवो भूतभावनः ।
शुचिलोमा महास्कन्धः सर्वतेजोमयः प्रभुः ॥
यो गतिः पुण्यकीर्तीनामगतिः पापकर्मिणाम् । [2730]
योगसिद्धं महात्मानं यं विदुर्योगमुत्तमम् ॥
यस्याष्टगुणमैश्वर्यं यमाहुर्देवसत्तमम् ।
यं प्राप्य शाश्वतं विप्रा नियता मोक्षकाङ्क्षिणः ।
जन्मतो मरणाद्धोर मुच्यन्ते भवभीरवः ॥
यदेतत्तप इत्याहुः सर्वाश्रयनिरासिनः । [2735]
सेवन्ते यं यताहारा दुश्चरं व्रतमास्थिताः ॥
योऽनन्त इति नागेषु सेव्यते सर्वभोगिभिः ।
सहस्रमूर्धा रक्ताक्षः शेषादिभिरनुत्तमैः ॥
यो यज्ञ इति विप्रेन्द्रैरिज्यते स्वर्गलिप्सुभिः ।
नानास्थानगतः श्रीमानेकः कविरनुत्तमः ॥ [2740]
यं वेदा गान्ति वेत्तारं यज्ञभागप्रदायिनम् ।
धूपार्चिश्चन्द्रसूर्याक्षं देवमाकाशविग्रहम् ॥
स प्राह त्रिदशान्सर्वान्वाचा वै पटुया विभुः ।

जानन्नपि महातेजा गतो योगेन बाल्वाम् ॥
किं करोमि सुरश्रेष्ठाः क वरं च ददामि व ।
यस्काद्वितं वः सर्वेषां तद्वै ब्रूत मुदा युताः ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वामनस्य महात्मनः ।
सर्वे ते हृष्टमनसो देवाः कश्यपनन्दनाः ।
ऊचुः प्राञ्जलयो विष्णुं सुराः शक्रपुरोगमाः ॥
ब्रह्मणो वरदानेन हृतं नो निखिलं जगत् ।
तपसा महता चैव विक्रमेण दमेन च ॥
बलिना दैत्यमुख्येन सर्वज्ञेन महात्मना ।
अवध्यः किल सर्वेषां सोऽस्माकं देवसत्तम ॥
भवान्प्रभवते तस्य नान्यः कश्चन सुव्रत ।
तत्प्रपद्यामहे सर्वे भवन्तं शरणार्थिन ।
शरण्य वरद देव सर्वदेवभयापहम् ॥
ऋषीणां च हितार्थाय लोकानां च सुरेश्वर ।
प्रियार्थं च तथादित्या. कश्यपस्य तथैव च ॥
कव्यं पितृणामुचितं सुराणां हव्यमुत्तमम् ।
प्रवर्तता महाबाहो यथापूर्वं सुरोत्तम ॥
आनृण्यार्थं सुरेशस्य वासवस्य महात्मन ।
प्रत्यानय महेन्द्रस्य त्रैलोक्यमिदमव्ययम् ॥
क्रतुना वाजिमेधेन यजते स हि दानवः ।
यत्प्रत्यानयने युक्तं लोकानां तद्विचिन्तय ॥
एवमुक्तस्तदा देवैर्विष्णुर्वामनरूपधृक् ।
प्रहर्षयन्नुवाचाथ सर्वान्देवानिदं वचः ॥
तस्य यज्ञसकाशं मा महर्षिर्वेदपारगः ।

भिश्, M2 (inf lin) 4 हृष्टाभिश (for धूपार्चिश) D3 -सूर्याभं (for °क्षं) D1 G5 धूपाभिसूर्यचन्द्राक्ष (for °) — (L 2743) Ñ1 B1 3 D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 स उवाच सुरान्सर्वान् (for °) K2 3 परमया (for वै परया) T1 G5 याचते परया प्रभु (for b) — (L 2744) G3 महायोगी (for °तेजा) — Before line 2745, K1 3 T2 G1 3 M2 4 ins श्रीभगवानुवाच — (L 2745) K3 करोम (for °मि) — (L 2746) K1-3 D4 5 सर्वेषां प्रीतिसंयुक्तस् (for °) T3 G1 तच्छृण्वन्तु, G3 4 M2 4 तन्मे ब्रूत (for तद्वै ब्रूत) V3 मुदान्विता (for मुदा युता) D3 तद्वै शृण्वन्तु मयुता (for b) — (L 2748) K Ñ1 B D (except D1) G3 4 न-दनम् (for °ना) — (L 2749) D2 G3 देवा, G4 सर्वे (for सुरा) T1 G5 -समागमा (for -पुरो°) — Before line 2750, T1 2 M2 4 ins देवा ऊचु — (L 2750) T1 G5 सकल (for निखिल) — (L 2751) K4 ब्रह्मणा (for महता) K3 बलेन (for दमेन) — (L 2752) D3 सर्वेषां च (for सर्वज्ञेन) — D5 om lines 2753-2755 — (L 2754) K4 स्यैव (for तस्य) K2 3 भगवान्प्रभवेत्तस्य, G3 भगवान्प्रभवस्यस्य (for °) — (L 2755) G4 देव (for सर्वे) T1 G5 न तत्पश्यामहे सर्वे (for °) — (L 2756) K3 D3 शरण (for °ण्य) K1 V1 D4 T1 2 G1 3 M2 4 शरण (for वरद) B1 3 D5 सर्वभूत (for °देव) B2 हितावहम्, D3 T1 2 G5 M2 4 भवोद्भवम्, D5 भयाभवम् (for -भयापहम्) K1 Ñ2 V1 2 D4 G3 4 सर्वदैवतमानम्, K3 3 °देवाभयप्रदम् (for b) — (L 2759) K2 3 हितम् (for हव्यम्) — After line 2759, G3 4 M2 4 ins

188** अस्माकं च हितार्थाय त्रैलोक्यस्य च सत्तम ।

— (L 2760) K2 3 D5 5 G3 4 प्रवर्तय, K4 V1 2 D3 D1 °र्तेथा, Ñ1 B3 Dn2 T2 G1 M4 °र्तेत, Ñ2 वर्तेतां तु, D5 प्रवर्तय, T1 G5 M2 °र्तेते (for °र्तेतां) T1 2 G1 5 सुरेश्वर (for सुरोत्तम) — After line 2760, T1 2 G1 5 M2 4 ins

189** प्रियहेतोर्गदित्याश्च काश्यपस्य तथैव च ।

— (L 2761) K4 D2 T2 G1 3 4 M2 4 आनृण्याच्च, D3 अनृणत्व, D5 आनृण्यश्च, T1 G5 कारुण्यश्च (for आनृण्यार्थं) D3 कश्यपस्य (for वासवस्य) — (L 2762) Cal ed सुरेन्द्रस्य (for महे°) — (L 2763) K2 3 महासुर (for हि दानव) — After line 2763, D5 T1 2 G1 3 5 M2 4 ins

190** सर्वेतुंगुणयुक्तेन विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
अस्मिन्स्थाने नु ते नाथ त्रैलोक्यस्य गतं सह ।

[(L 1) D6 समृद्ध, T2 G1 3 4 सवार्थं (for सर्वेर्तु) — D6 G1 4 om line 2 — (L 2) M4 हितं (for गतं)]

— (L 2764) Ds2 प्रत्यायनने, D4 °नयन (for °नयने) D3 त्रैलोक्यहरणाय वै (for b) — After line 2764, B D5 D3 6 ins an addl. colophon [*Mention of the Epic:* Ds2 — *Mention of Khila* B D3 — *Sub-parvan* B2 Ds2 वामनम्; D3 वामनप्रादुर्भाव, D6 वामनावतार. — *Adhy name* B1 3 D3 D6 यज्ञविध्वंसनारम्भ — *Adhy no* B2 257, Ds2 254, D6 267] — N1 T1 2 G1 3 M2 4 om lines 2765-2766 Before line 2765, K Ñ2 V1 2 B D G3 4 ins वैशम्पायन उवाच — (L 2766) G3 सहर्षयन् (for प्र°) K1 इदं देव, B1 उवाच ह (for इदं वच) — Before line 2767, K1 4 Ñ1 2 V1 2 B1 3 D T2 G1 M2 4 ins विष्णुरुवाच, B2 T1 G5 श्रीवामन उवाच, G3 4 श्रीभगवानुवाच — (L 2767) Ds2 महर्षि D3 °वें (for °र्षिर्) — (L 2768) D3 बृहस्पते

बृहस्पतिर्बृहत्तेजा नयतामङ्गिरःसुतः ॥
तस्याद् समनुप्राप्तो यज्ञवाटं सुरोत्तमाः ।
विचरिष्ये यथायुक्तं त्रैलोक्यहरणाय वै ॥
ततो बृहस्पतिः श्रीमाननयद्वामनं प्रभुम् ।
यज्ञवाटं महातेजा दानवेन्द्रस्य धीमतः ॥

मौञ्जी यज्ञोपवीती च छत्री दण्डी ध्वजी तथा ।
वामनो धूम्ररक्ताक्षो भगवान्बालरूपधृक् ॥
तं गत्वा यज्ञवाटं तु ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ।
आत्मानमेव भगवान्वर्णयामास तं क्रतुम् ॥
अहो यज्ञोऽसुरेशस्य बहुभक्ष्यः सुसंस्कृत ।

(for °तिर्) K2 मतज्ञानो, K3 Ñ1 2 V1 B1 2 D3 D2 T1 2 G1 3–5 M2 4 महातेना, D3 बृहत्तेजो (for °जा) K1 2 Ñ3 B Dn Ds D1–6 नयत्वङ्गिरस सुत (for ᵇ) —(L. 2770) B1 T1 G5 -काम, T2 G1 M2 3 -काल (for -युक्त) — After line 2770, T1 2 G1 3–5 M2, 4 ins an addl colophon [*Sub-parvan* T1 2 G1 4 M2 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G3 वामनस्य देवैः सह त्रैलोक्यहरणविचार — *Adhy no* T1 G3 324, G1 319, G3 5 326; M2 4 36] — Before line 2771, K Ñ2 V1 3 B D T1 2 G1 3–5 M2 3 ins वैशंपायन उवाच —(L. 2771) Ñ1 T1 2 G3 M2 4 अनयत्त सनातनम् (for ᵇ) —(L. 2772) M3 दानवेशस्य (for °न्द्रस्य) K3 दैत्येन्द्रस्यामितौजस (for ᵇ) —(L. 2773) Ñ1 B1 D6 (*inf lin*) जटी (for छत्री) Ñ3 B D3 D6 (*inf lin* as above) G3 दण्डाजिनी (for दण्डी ध्वजी) T2 G1 5 शिखी (for तथा) T1 M2 (*inf lin.*) 4 जटी मुण्डी ध्वजी शिखी, G3 छत्री दण्ड्यजिनी शिखी (for ᵇ) —(L. 2774) D3 बलिपक्ष, T1 G3 लोकरूप, G1 काल° (for बाल°) —B3 om lines 2775–2776 —(L. 2775) K3 3 V1 2 D3 महर्षि (for ब्रह्मर्षि-) K2 4 Ñ2 B3 Dn D1 3 5 6 -सकुलम् (for -सेवितम्) — After line 2775, K1 D1 ins

191** प्रविशन्नेव स श्रीमान्यज्ञवाटं सुरेश्वर ।

—(L. 2776) K V1 Dn D1 2 5 आत्मना चैव भगवान् (for ᵃ) — After line 2776, K1 Ñ3 V1 3 B Dn Ds D2 4 6 T1 2 G1, 3 5 M3 4 ins

192** लोकेश्वरेश्वर श्रीमान्सुरैर्ब्रह्मपुरोगमैः ।
अन्वास्यमानो भगवानवृद्धोऽप्यथ वृद्धवत् ॥
दानवाधिपतेस्तस्य बलेर्वैरोचनस्य ह ।
यज्ञवाटमचिन्त्यात्मा जगाम सुरसत्तम ॥
पालितोऽपि हि दैतेयैः सांग्रामिकपरिच्छदैः ।
द्वारे दानवसंबाधे सहसैव विवेश ह ॥
ऋत्विग्भिश्चैव मन्त्राढ्यैः सर्वतः परिवारितम् ।
दैत्यदानवराजेन्द्रमुपतस्थे बलिं बली ॥
वर्णयित्वा यथान्यायं यज्ञं यज्ञः सनातनः ।
विस्तरेणामरश्रेष्ठ प्रयोगैर्विविधैस्तथा ॥
शुक्रादीनृत्विजश्चापि यज्ञकर्मविचक्षणान् ।
सर्वानेवाभिसंग्राह चकार च निरुत्तरान् ॥
आराध्य बलेस्तस्य ऋत्विजामभितस्तथा ।
यज्ञमात्मानमेवासौ हेतुभिः कारणैर्विभुः ॥
वैदिकैरप्रकाशैश्च पुनरप्यथ भारत ।
प्रत्यक्षमृषिसंघाना वर्णयामास चित्रगुः ॥
ततो निरुत्तरान्दृष्ट्वा सोपाध्यायानृषींश्च तान् ।
अवृद्धेनापि वृद्धांस्तान्वामनेन महौजसा ॥
अद्भुतं चापि मेने स विरोचनसुतो बली ।
मूर्ध्ना कृताञ्जलिश्चेदमब्रवीद्धृष्टवद्वचः ॥
कुतस्त्वं कोऽसि कस्यासि किं चेहास्ति प्रयोजनम् ।
नैवंविधः परिज्ञातो दृष्टपूर्वो मया द्विज ॥
बालो मतिमतां श्रेष्ठो ज्ञानविज्ञानकोविदः ।
शिष्टवाग्रूपसंपन्नो मनोज्ञः प्रियदर्शनः ॥
नेदृशाः सन्ति देवानामृषीणामपि सूनवः ।
न नागानां न यक्षाणां नासुराणां न रक्षसाम् ॥
न पितॄणां न सिद्धानां गन्धर्वाणां तथैव च ।
योऽसि सोऽसि नमस्तेऽस्तु ब्रूहि किं करवाणि ते ॥
उक्त एव ह्यचिन्त्यात्मा बलिना वामनस्तदा ।
प्रोवाचोपायतत्त्वज्ञः स्मितपूर्वमिदं वचः ।

[D3 om lines 1–8. —(L. 1) D6 सर्वैर् (for सुरैर्) —(L. 2) Dn D6 अध्यास्यमानो, D4 आयास्य°, T1 G3 अवाच्य° (for अन्वास्य°) T1, 2 G3 M3 (*inf lin.*) 4 वृद्धवान् (for °वत्) K1 ऽथापि (for ऽप्यथ) —(L. 4) T1 जगामासुरसत्तमम् (for ᵇ) —(L. 5) K1 B3 Dn D6 D1 6 T2 M3 4 पालिते, T1 °त, G3 4 वारिते (for पालितो) —(L. 7) Ñ3 B1 Dn G3 M4 ऋषिभिश् (for ऋत्विग्भिश्) K1 विप्रौघैः, V1 B G3 M3 मन्त्राढ्यैः, D1 मन्त्रौघैः, D6 मन्त्रैः, G1 पुत्राद्यैः (for मन्त्राढ्यैः) —(L. 8) K1 D1 देव- (for दैत्य) K1 G4 T2 M3 -राजानम् (for -राजेन्द्रम्). —(L. 9) T2 G1 स तं (for यज्ञं) D3 (by corr) राज° (for यज्ञ) —(L. 10) B3 3 Dn T1 3 G1 3 5 नरश्रेष्ठ (for [अ]मरश्रेष्ठ) —(L. 11) T1 G3 स चरन् (for शुक्रादीन्) V1 ऋत्विजं (for °जश्) Ñ2 V1 3 B1 3 Dn D3 D6 विचक्षण° (for °णान्) —(L. 12) K1 Ñ3 V1, 3 B Dn D6 D1 6 निजग्राह (for [अ]भि°) —(I. 13) T1 M3 4 वारितम्, T2 वारितम्, G3 5 वारितास् (for अभितस्) —(L. 14) D3 [अ]ग्रे (for [अ]सौ) Ñ2 V1 3 B कारणं (for °णैर्) K1 D1 T1 2 G1 3 M2 4 च स (for विभु°) —(L. 15) T1 2 G1 5 वैदिकैः स प्रभावैः (T1 G3 °गै)श्च, M3 4 स वैदिकैः प्रभावैश्च (for ᵃ) —(L. 16) V1 D3 सिद्धानां (for

पितामहस्येव पुरा यजतः परमेष्ठिनः ॥
सुरेश्वरस्य शक्रस्य यमस्य वरुणस्य च ।
विशेषितास्त्वया यज्ञा दानवेन्द्र महाबल ॥
यजता वाजिमेधेन क्रतूनां प्रवरेण ह ।
सर्वपापविनाशाय स्वर्गमार्गप्रदर्शिना ॥
सर्वकाममयो ह्येष संमतो ब्रह्मवादिनाम् ।
क्रतूनां प्रवरः श्रीमानश्वमेध इति स्मृतः ॥
सुवर्णशृङ्गो हि महानुभावो
लोकेश्वरो वायुमयो महात्मा ।
स्वर्गेक्षणः काञ्चनगर्भगौरः
स विश्वयोनिः परमो हि मेध्यः ॥
आस्थाय वै वाजिनमाश्वमेधिक-
मिष्ट्वा नरा दुष्कृतमुत्तरन्ति ।
यमाहुर्वै वेदविदो द्विजेन्द्रा
वैश्वानरं वाजिनमाश्वमेधिकम् ॥
यथाश्रमाणां प्रवरो गृहाश्रमो
यथा नृणां प्रवरा ब्राह्मणाश्च ।
यथासुराणां प्रवरो भवानिह

-संराला). D3 त प्रभुम्; T1, 2 G1, 6 M3 न क्रतुम् (for विश्रुः) —(L 17) D3 वलिर् (for ततो). T1 ऽश्विरन्तरान् (for निरन्त°). Ñ2 V1 3 B D3, 5, 6 G4 कृतान्; T1, 2 G1, 6 M2, 4 ततः; G3 तथा (for च तान्). —(L. 18) T1 G6 प्रसन्नेन (for अवृद्धेन). K1 अवृद्धेनापि वृद्धास्तान् (for °). K1 D4 M4 महौजस°; V3 महात्मना (for महौजसा) —(L. 19) T1, 2 G1, 5 M3, 4 सोमेन (for मैनो स). Ñ3 V1 B1 3 D4, 6 वलि (for बली). —(L 20) Ñ2 V1 3 B Dn D3 D3, 6 विरिमतो; G3 धर्मवद् (for धृष्ट°). — Before line 21, D3 ins वलिरुवाच. —(L. 22) K1 V1, 3 B3 Dn1 D6 G4, 6 [प]त्रिविध-; G3 °विधि- (for °निध). Ñ1 V1 3 B Dn1 D6 G3 4 परिशालो; T1 G5 M2, 4 °शानाद् (for °शालो). Dn1 T1, 2 G1 5 दृष्टपूर्वो (for °वों). B3 D4 द्विज; T1, 2 G1 5 द्विजाः (for द्विजः). —(L. 23) T2 G1 महान् (for बाल्ये). D3 बाले ज्ञानवताभेषा (for °) — B3 om. lines 24–30. —(L. 24) K1 इष्टवान्; D5 धृष्ट° (for शिष्ट°). —(L 25) G6 सदृशाः (for ने°) —(L 26) T2 G1 M2 4 दानवाना, G5 मानवाना (for न नागाना). V1, 3 D3 नागानां न च यक्षाणां; D3 न नागनरयक्षाणा (for °). K1 D4 देवाना (for [अ]सुराणा). V3 पिशाचोरगरक्षसाम् (for °). —After line 27, D3 ins.:

192A** पतङ्गिणा किंनराणा नासुराणा च कुत्रचित् ।

— Before line 29, Dn1 D6 ins वैशंपायन उवाच. —(L. 29) V1 3 देवदेवो (for उक्त एवं). D6 उक्तस्तेन च प्रीतात्मा (for °). —(L 30) D3 नय-, D6 यशे, T1 2 G3 M2 वाचं, G6 वाचा; G4 वाचा (for [उ]पाय-). K1 तस्मिन् (for स्मित-).]

—K1 Ñ1 D3 4 ins an addl colophon after line 2778; K2–4 D1 2, 3 after line 2776; Ñ2 Dn after 192** [*Mention of the Epic*. K4 D1, 5. — *Mention of Khila*. Ñ1 Dn1 D1, 5. — *Sub-parvan*: K1 Ñ1 D1, 4 वामनप्रादुर्भाव; K2–4 Dn1 D2, 5 वामनम्. — *Adhyāya name* K1 D1 यज्ञवाटदर्शनम्; Dn बलिवामनसंवादः; D2 वामनागमनम्. — *Adhy. no.* K3 43; D1 241; D2 246] — Before line 2777, K1 Ñ1, 2 V1, 3 B Dn D3 D3 5 6 G1 ins विष्णुरुवाच; G4 4 वामन. —D3 om lines 2777–2778. —(L. 2777) K3 महा- (for अहो). Cal. ed. 5सुरेन्द्रस्य (for °शस्य). — Before line 2779, K2–4 D1 3 4 ins विष्णुरुवाच. —(L 2779) K2, 4 Ñ1, 2 Dn D1, 3 5 6 T1 G3 M1 सुरेशस्य च शक्रस्य (for °) —(L. 2780) K4 Ñ1 2 Dn D6 T1 2 G1 3–6 M4 विशेषितस्त्वया यज्ञो; M3 °मः स्वयं यज्ञो (for °) —(L. 2782) K2 B2 T1 2 G1, 3–6 M2 4 प्रणाशाय (for विना°). M4 Bom. Poona eds. G(ed) स्वयं स्वर्ग- (for स्वर्गमार्ग). —(L. 2783) Ñ2 B3 काममयो; D2 कर्ममयो (for -काम°). —(L. 2784) M3 परम (for प्रवर.). K1 3 B2 D3 श्रुतः; K2, 4 Ñ2 V1 3 Dn D3 D1 3 4–6 G1 श्रुति°; B1 स्मृतिः (for स्मृत). —(L 2785) T3 हिरण्य- (for सुवर्ण-). —(L. 2786) K3 लोकेक्षणो, Ñ1 D1, 2 T1 G1 3 लोहक्षुरो; B Dn D3 वेदीश्वरो; D3 लोहज्वरो; M3 4 लोकेऽक्षरो (for लोकेश्वरो). Ñ2 B Dn D3 D5 6 वायुजवो, V1 °समो (for °मयो). Dn महात्म. (for महात्मा). —(L. 2787) Ñ2 सत्क्षण°; B Dn D3 D6 G3 सत्येक्षण; T2 G1 4 सर्वे° (for स्वर्गे°). D3 -वर्णगौर; D3 गौरवर्ण (for -गर्भगौरः). —(L. 2789) T1, 2 G3 5 M2 आघ्राय (for आस्थाय). K1 3, 4 Ñ1 D1 3, 4 T1 2 M4 अश्वमेधिकम्, B Dn D3 D6 G1 3, 4 अश्वमेधम् (for आश्वमेधिकम्). —D1 om. (hapl.) lines 2790–2792. —(L. 2790) K D3 6 T2 G5 M3 4 दृष्ट्वा (for इष्ट्वा). K3 Ñ1 T2 M3 4 दुष्कृतादुत्तरन्ति (K3 °न्ते); K4 V2 °विनस्तरन्ति (for °मुत्तरन्ति). —(L 2791) Ñ1 2 V1, 3 B D3 G1 आहुर्यथार्थं; Dn1 यथाहुर्वै, T1 G1 यदुक्तेनं; T2 M3 4 आहुर्येनं; G3 आहुः परं (for यमाहुर्वै) V1 3 T1, 2 G1 5 M3 4 नरेन्द्रा, D6 महान्तो (for द्विजेन्द्रा). —(L. 2794) K4 D1 नराणां; D5 नृपाणां (for नृणां). K1, 2 Ñ2 V1 3 B Dn D3 D5, 6 G2 यथा नराणां (V1 3 च नृणां) प्रवरा द्विजातयः; K3 यथा च नृणां प्रवराश्च ब्राह्मणा; Ñ1 T2

तथा क्रतूनां प्रवरोऽश्वमेधः ॥
एतच्छ्रुत्वा तु दैत्येन्द्रो वामनेन समीरितम् ।
मुदा परमया युक्तः प्राह दैत्यपतिर्बलिः ॥
कस्यासि ब्राह्मणश्रेष्ठ किमिच्छसि ददामि ते ।
वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ॥
वामन उवाच ।
न राज्यं न च यानानि न रत्नानि न च स्त्रियः ।
कामये यदि तुष्टोऽसि धर्मे च यदि ते मतिः ॥
गुर्वर्थं मे प्रयच्छस्व पदानि त्रीणि दानव ।
त्वमग्निशरणार्थाय एष मे परमो वरः ॥
बलिरुवाच ।
त्रिभिः किं तव विप्रेन्द्र पदैः प्रवदतां वर ।
शतं शतसहस्राणां पदानां मार्गतां भवान् ॥
शुक्र उवाच ।
मा ददस्व महाबाहो न त्वं वेत्सि महासुर ।
एष मायाप्रतिच्छन्नो भगवान्प्रवरो हरिः ॥
वामनं रूपमास्थाय शक्रप्रियहितेप्सया ।
त्वां वञ्चयितुमायातो वटुरूपधरो विभुः ॥
एवमुक्तः स शुक्रेण चिरं सचिन्त्य वै बलिः ।
प्रहर्षेण समायुक्तः किमतः पात्रमिष्यते ॥
गृह्य हस्ते ससंभ्रान्तो भृङ्गारं कनकामयम् ।
बलिरुवाच ।
विप्रेन्द्र प्राङ्मुखस्तिष्ठ स्थितोऽसि कमलेक्षण ॥
प्रतीच्छ देहि किं भूमिं किंमात्रां भो पदत्रयम् ।
दत्तं वः पातय जलं नेत्र मिथ्या भवेद्गुरुः ॥
शुक्र उवाच ।
भो न देयं कुतो दैत्य विज्ञातोऽयं यथा ध्रुवम् ।
कोऽयं विष्णुरहो प्रीतिर्वञ्चितस्त्वं न वञ्चितः ॥
बलिरुवाच ।
कथं स नाथोऽयं विष्णुर्यज्ञे स्वयमुपस्थितः ।

M3 4 यथा नराणां (M2 4 नृणां) प्रवरो ब्राह्मणश्च, T3 G3 यथात्मजानां प्रवरो ब्राह्मणश्च — (L 2795) D3 यथाश्रमाणां (for °सुराणां) V3 प्रभवो (for प्रवरो) — After line 2796, G3 4 ins an addl colophon [*Sub-parvan* वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G3 यज्ञवाटगमनानन्तरं वामनेनाश्वमेधस्तुति, G4 बलस्तुति — *Adhy no* G3 327, G4 327]

— Before line 2797, K Ñ1 3 V1 2 B D G3 4 ins वैशंपायन उवाच — (L 2797) Ñ3 Dn वचनं (for दैत्येन्द्रो) — (L 2798) Ñ2 T1 2 G1 M3 4 वातैर्वृत, Ds3 पतिर्वच (for °बलिः) B1 प्राह वैरोचनिर्बलिः (for °) — Before line 2799, K1 3 4 V1 2 B1 2 D ins बलिरुवाच — (L 2799) B1 2 T1 2 G1 6 ददानि ते, D3 महामुने (for ददामि ते) — (L 2800) T1 2 G1 2-6 M1 4 यथेष्टं तदवाप्नुहि (for °) — D1 G1 om the ref K3 भगवान् (for वामन) D1 om line 2801–2806 K3 4 D3 om lines 2801–2802 — (L 2801) D1 दानानि; D8 ग्रामाणि (for यानानि) — (L 2803) Ñ1 V1 2 मन (for मतिः) — (L 2803) D3 गुर्वर्थमेव यच्छस्व (for °) — (L 2804) Ñ3 धारणार्थाय (for °र्था°) K2 4 Ñ1 B1 Dn Ds D1 4 6 T1 प्रवरो; D3 G5 प्रथमो (for परमो) — After line 2804, Dn ins

193** वामनस्य वचः श्रुत्वा प्राह दैत्यपतिर्बलिः ।

While, D6 T1 2 G1 3 5 M3 4 ins after line 2804:

194** एवमुक्तोऽसुरश्रेष्ठ सुरश्रेष्ठेन भारत ।
वीरश्री सुरसद्भावमुवाचेदं वचो बलिः ॥
[(L 2) T2 गतश्री (for वी°)]

T1 2 G1 2 3 M3 4 om the ref — (L 2806) Ñ2 T1 2 G2-5 सहस्रं वा (for °स्राणां) D4 शतं शतं पदानां वा (for °) D4 त्रैलोक्ये, D5 पादानां (for प°) — Ñ1 T1 2 G1 3 M3 4 om (hapl) lines 2807–2822 G4 om lines 2807–2808 — (L 2808) V1 एवमायाति प्रच्छन्नो भगवान्विष्णुरागतः — (L 2809) D4 शक्र प्रति (for शक्रप्रिय) G2 चिक्रीषया (for हितेप्सया) — (L 2810) B1 2 G2 4 हरिः (for विभुः) — Before line 2811, D6 ins वैशंपायन — (L 2811) K3 सचिन्त्य सुचिरं बलिः (for °). — After line 2811, G2 ins

195** बलिर्दानवरानस्तु अवज्ञाय तु तद्वच ।

— G4 om. lines 2812–2822 — (L 2813) K1 2 Ñ3 V1 2 B D3 D1 6 गृह्य हस्तेन सभ्रान्तो; Dn प्रगृह्य हस्ते सं° (for °) K3 कनकाश्रयम्, Dn D6 °कोज्ज्वलम्, D6 °कालुकम् (for °कामयम्) — (L 2814) D6 प्रसीद (for स्थितोऽसि) — (L 2815) K1 4 V3 B1 3 Dn1 D6 D2 3 5 6 का मात्रा (for किंमात्रा) — (L 2816) V2 दत्तं च पातु सजलं (for °) K1 2 D3 4 [अ]वरद् (for भवेद्) V1 ध्रुव (for गुरु) D6 न देहीत्याह वै गुरुः (for °) — K V1 2 D1-3 4 om line 2817. — (L 2818)

दास्यामि देवदेवाय यद्यदिच्छत्ययं प्रभुः ॥
को वान्यः पात्रभूतोऽस्माद्विष्णोः परतरं भवेत् ।
एवमुक्त्वा बलिः शीघ्रं पातयामास वै जलम् ॥

वामन उवाच ।
पदानि त्रीणि दैत्येन्द्र पर्याप्तानि ममानघ ।
यन्मया पूर्वमुक्तं हि तत्तथा न तदन्यथा ॥

D4 प्रीतो (for प्रीतिर्) K4 D1 . 2 sह (for स्व) —K V1 . 2 B1 . 2 D (except D5) om. the ref. —(L. 2819) K2 विष्णुर्वै, D5 sह विष्णुर् (for sय विष्णुर्) K3 किं स नाथ स्वयं विष्णुर् (for °) K1 . 2 D1 . 2 यज्ञवा(D2 °च)हम् (for यज्ञे स्वयम्) —(L. 2820) V3 ददामि (for दास्यामि) K4 देवोऽस्य (for -देवाय) —(L. 2821) K1 . 2 D1 . 2 तु, K3 . 4 Ñ2 V1 . 3 Dn D1 . 2 [अ]स्य (for [अ]न्यः) K1 . 3 Ñ2 Dn D1 . 5 परतरो (for °रं) — D5 विष्णुर् (for वामन) —(L. 2823) D3 पादानि त्रीणि राजेन्द्र (for °) —After line 2824, K1 Ñ2 V1 . 3 B Dn D3 D4 . 6 T1 . 2 G1 . 3-5 M2 . 4 ins.:

196** वैशंपायन उवाच ।
इत्येतद्वचनं श्रुत्वा वामनस्य महौजसः ।
कृष्णाजिनोत्तरीयं स कृत्वा वैरोचनिस्तदा ॥
एवमस्त्विति दैत्येशो वाक्यमुक्त्वारिसूदन ।
ततो वारिसमापूर्णं भृङ्गारं स परामृशत् ॥
वामनो ह्यसुरेन्द्रस्य चिकीर्षुः कदनं महत् ।
क्षिप्रं प्रसारयामास दैत्यक्षयकरं करम् ।
प्राक्षुरश्चापि दैत्येशस्तस्मै सुमनसा जलम् ।
दातुकामः करे यावत्तावत्तं प्रत्यषेधयत् ॥
तस्य तद्रूपमालोक्य अचिन्त्यस्यामितौजसः ।
अभूतपूर्वं देवार्थं जिहीर्षोः श्रियमासुरीम् ।
इङ्गितज्ञोऽग्रतः स्थित्वा प्रह्रादस्त्वब्रवीद्वचः ॥
प्रह्राद उवाच ।
मा ददस्व जलं हस्ते बटोर्वामनरूपिणः ।
स त्वसौ येन ते पूर्वं निहतः प्रपितामहः ।
विष्णुरेव महाभागस्त्वां वञ्चयितुमागतः ॥
बलिरुवाच ।
हन्त तस्मै प्रदास्यामि देवायेमं प्रतिग्रहम् ।
अनुग्रहकरं देवमीदृशं जगतः प्रभुम् ॥
ब्रह्मणोऽपि गरीयांसं पात्रं लप्स्यामहे वयम् ।
अवश्यं चासुरश्रेष्ठ दातव्यं दीक्षितेन वै ॥
इत्युवाचासुरश्रेष्ठो मध्ये वैरोचनिस्तदा ।
देवाय प्रददौ तस्मै पदानि त्रीणि विष्णवे ॥
प्रह्राद उवाच ।
दानवेश्वर मा दास्त्वं विप्रायास्मै प्रतिग्रहम् ।
नैनं विप्रमिमं मन्ये नेदृशो भवति द्विजः ॥
रूपेणानेन दैत्येन्द्र सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
नारसिंहमहं मन्ये तमेव पुनरागतम् ॥
एवमुक्तस्तदा तेन प्रह्रादेनामितौजसा ।
प्रह्रादमब्रवीद्वाक्यमिदं निर्भर्त्सयन्निव ॥
बलिरुवाच ।
देहीति याचते यो हि प्रत्याख्याति च योऽसुर ।
उभयोरप्यलक्ष्म्या वै भागस्तं विशते नरम् ॥
प्रतिज्ञाय तु यो विप्रे न ददाति प्रतिग्रहम् ।
स याति नरकं पापी मित्रगोत्रसमन्वितः ॥
अलक्ष्मीभयभीतोऽहं ददाम्यस्मै वसुंधराम् ।
प्रतिग्रहीता चाप्यन्यः कश्चिदस्माद्विनोऽस्य वै ॥
नार्थिनो विद्यते यस्मात्तद्ददामि वसुंधराम् ।
हृदयस्य च मे तुष्टिः परा भवति दानव ॥
दृष्ट्वा वामनरूपेण याचन्तं द्विजपुंगवम् ।
एष तस्मात्प्रदास्यामि न श्रोष्यामि निवारितः ॥
भूयश्च प्राब्रवीद्दानं वामनं बटुरूपिणम् ।
स्वल्पैः स्वल्पमते किं ते पदैस्त्रिभिरनुत्तमम् ।
कृत्स्नां ददामि ते विप्र पृथिवीं सागरैर्वृताम् ॥
वामन उवाच ।
न पृथ्वीं कामये कृत्स्नां संतुष्टोऽस्मि पदैस्त्रिभिः ।
एष एव हि कामो मे वरो दानवसत्तम ॥

[K1 D4 om. lines 1-4 —(L. 1) B1 महात्मनः (for महौजसः) —(L. 3) T1 दैत्येन्द्रो (for °शो) V3 वाचम् (for वाक्यम्) —(L. 4) B1 कृत्वा (for ततो) D3 समानयत् (for परामृशत्) —(L. 6) G1 दैत्यस्य क्षयकारकम् (for °) —(L. 7) T1 . 2 G1 . 3 M2 . 4 तस्मा सोमनसा जलम् (for °) —(L. 8) V3 तावद्वै दैत्यपुंगवः (for °) —(L. 9) V3 राजानमब्रवीद्वाक्यम् (for °) T1 . 2 G1 . 3 . 5 M2 . 4 अचिन्त्यस्य (for °त्यस्य) D6 महौजसः (for [अ]मितौजसः) Dn अचिन्त्यं च महात्मा (for °) — K1 D4 om. lines 9-10 —(L. 10) Ñ2 V1 . 3 B D3 देवार्थ (for °र्थं) V3 जिहीर्षुं, Dn1 जिहीर्षो, T1 G3 जिहीर्षुं, T2 जिहीर्षो (for जिहीर्षोः) —(L. 11) Ñ2 B1 . 3 D3 प्रह्रादः, G1 पुरो स्थित्वा (for °तः स्थित्वा) K1 D4 तु महीन्द्र, Ñ2 B1 . 3 D5 प्राब्रवीत् (for °दस्तु) G1 . 4 [इ]त्यब्रवीद् (for [अ]ब्रवीद्वच) — K1 V1 . 3 D1 T1 . 2 G1 . 3 . 4 M2 . 4 om. the ref. K1 D4 om. line 13 —(L. 13) T1 . 2 G3 M2 . 4 न, G1 . 4 च (for ते) —(L. 14) Ñ2 B1 . 3 Dn1 Ds1 D5 T1 . 2 G1 . 2 . 3 त्व (for त्वं) K1 D4 उदक (for जगतः) —(L. 15) Ñ2 V1 B1 . 3 Dn1 प्रदास्यामो (for °मि) V1 तस्मै प्रदास्यामि (for °) V3 om. line 16 —(L. 17) K1 D4 गरीयसं (for °यांसं) T1 G1 लप्स्यामहे (for °) —(L. 18) K1 D4 हि द्विज (for चासुर) V1 [illegible] —G1 om. line 19 —(L. 19) V1 प्रत्यभाषत (for °)

वैशंपायन उवाच ।

तथास्त्विति बलि प्रोच्य स्पर्शयामास दानवः । [2825]

पदानि त्रीणि देवाय विष्णवेऽमिततेजसे ॥

तोये तु पतिते हस्ते वामनोऽभूदवामन. ।

सर्वदेवमयं रूप दर्शयामास वै प्रभु ॥

भू पादौ द्यौ. शिरश्चास्य चन्द्रादित्यौ च चक्षुषी ।

पादाङ्गुल्यः पिशाचाश्च हस्ताङ्गुल्यश्च गुह्यकाः ॥ [2830]

विश्वेदेवाश्च जानुस्था जङ्घे साध्याः सुरोत्तमाः ।

यक्षा नखेषु संभूता रेखाश्चाप्सरसस्तथा ॥

दृष्टिर्धिष्ण्यानि विपुलाः केशाः सूर्यांशवस्तथा ।

तारका लोमकूपानि लोमानि च महर्षयः ॥

बाह्वो विदिशश्चास्य दिशः श्रोत्रं तथैव च । [2835]

— (L 20) G3.4 तस्मै देवाय दास्यामि (for °) — (L. 22) V1 T1.2 G1.2.5 विप्र (for विप्र) B2 नैव विप्रमहं मन्ये (for °) — (L. 23) T1.2 M2.4 दैत्येश (for °न्द्र). — (L. 24) V1 D8 इमं ((for अहं) Ñ2 हतो येन पितामह (for °) — After line 24, Ñ2 ins

196A** कृत्वार्थं तनु शिष्टस्य नरस्यैव पर तथा ।
देवमार्गप्रनिष्टत्व सर्वभूतसुखावह ॥
देवाना कार्यसिद्ध्यर्थं नानाशो निश्चन पुन ।
करोनि कदर नेत्र(?)दुष्टाना पापकर्मिणाम् ॥
एक एव असौ देव कार्यार्थे बहुना गत ।
आपो भू स सार्धगणा देवा ज्योतिर्गणादय ॥
वायु अग्निरिन्द्रदर्भा भूधरा वीरुधादय ।
यन्नभूना मर्त्ये ने स एव पुनरागन ॥
आमन्त्र्य वटमास्थाय ययाच त्वा सुरेश्वर ।
न देयं हि न देय हि इनि मे निश्चिना मति ॥

— (L 25) K1 D4 भागत्रेण (for प्रहाप्तेन) — (L. 26) K1 D4 भार्गवम् (for प्रहाम्म्) T2 G3.5 बलि (for इद) — (L 27) G5 याचितो (for याचतो) K1 ऽसुरा, V2 नर (for ऽसुर) — (L 28) T1 G5 महत्त्वादपलक्ष्म्या वै, G2 अलक्ष्म्या याचितुश्चैव (for °) G3.5 भावत्वा (for भागस्त्) — T1.2 G5 M2.4 om line 30 — (L. 31) B2 अलक्ष्म्या (for °क्ष्मी) T1 G3.5 M2.4 अस्मै दद्मि T2 अस्मै दत्तां, G4 ददाम्यस्मै (for ददाम्यस्मै) — (L 32) K1 D4 [अ]स्य (for [अ]न्य) T1.2 G1.5 M2.4 द्विजादथो, G2 द्विजोत्तम (for द्विजोऽथ वै) — (L 33) D6 चास्मात्, G(ed) तस्माद् (for य°) T2 G1.3.5 M2.4 तेन दास्ये (for तद्दामि) — After line 33 Ñ2 ins

196B** स कथं याचते मा तु वटुर्भूत्वा हरि स्वयम् ।
पदानि त्रीणि दैत्येन्द्र यद्दाटे तत पुन ॥
न विद्यते मुक्तं तात येन स दृष्टिमागत ।
यं ध्यायन्ति च मनसा योगिनो नियमे स्थिता ।
महादेवो भवश्चैव य न पश्यनि चक्षुषा ॥
नियमेन विना तात भक्त्या वा भजता मयि ।
ईदृगो यस्मि सो भूप अत पर करोमि किम् ॥

— (L 34) K1 D4 भार्गव (for दानव) — (L. 36) T1 G5 स्थास्यामि (for स्थास्याम्मि) — After line 36, T1.2 G1.3.5 M2.4 ins

196C** तत शुक्रो महातेजा निववार महाबलिम् ।
कर्तव्य नैतदित्येव मायेयं मायिकी नृप ॥
बलिर्दानवरास्तु अवशाय च तद्वच ।
[(L 1) G3 तमुवाच (for निववार)]

— (L. 37) T1.2 G2 M4 एवं (for एत) Dn D6 M4 विप्र, T1 G1.4.5 वर (*for* वटु) — (L. 38) K2 D4 अनुक्रमात्, V1.3 B Dn1 D8 T1.2 G4 M2 °त्तम, D6 °त्तमे (for °त्तमम्) — (L 39) V1 पृथिवीं (for ते विप्र) K1 D4 सागरावृताम्, T2 G3.5 M2.4 °राम्बराम् (for °रैर्वृताम्) — (L. 40) K1 Ñ1 D5 *D6* G1 काङ्क्षये (for कामये) *G6* पृथिव्या काञ्चनाद्रत्नात् (for °) — (L 41) G6 M2.4 रुचितो (for °श्यो) K1 D4 एष एव करिष्यामि, V2 एनमेव वरिष्यामि, T2 G1 एतमेव परं मन्ये, G4 एष मे रुचितोऽभीक्ष्णं (for °) T2 G1 त्वत्तो (for वरो) — After line 41, *D6* ins an addl colophon, mentioning sub-parvan as वामनप्रादुर्भाव]

— Ñ1 T2.3 G1.3 M2.4 om the ref. — (L. 2825) M2 वच (for बलि) B1 मज्जयामास (for स्पर्श°) — After line 2825, Ñ1 ins

197** कम्पयाम्यशयामास तुजेन हृदयेन च (?) ।

— (L. 2826) D6 द्वेयानि (for देवाय) K5 वामनाय (hypermetric) (for विष्णवे) Ñ1 विष्णवे ब्रह्मवादिने, T2 G2 दैवे दितिजेश्वर (for °) — After line 2826, D6 T1.2 G1.3-5 M2.4 ins

198** ददौ च सोदकं दैत्यो वामनाय जगत्पतिः ।
असकृत्प्रतिषिद्धोऽपि शुक्रेण प्रभुमक्षिणा ॥

[(L. 2) G3 प्रिय (for प्रभु) D6 मानिते (for -अक्षिणा)]

— (L. 2827) T2 M2.4 पाणौ (for हस्ते) T1 G5 तोये तु पाणौ पतिते (for °) K4 Ñ1 D2 M2.4 वामनो भूतभावन (for °) — (L. 2829) D83 पादौ च शिरश्चास्य (for °) Ñ1 T1 G1.5 M2.4 चन्द्रसूर्यौ (for चन्द्रादित्यौ) — (L. 2830) K2.4 V2 पदाङ्गुल्य (for पादा°) G2 कराङ्गुल्यश्च (for हस्ता°) V2 (marg as above) सिद्धका (for गुह्यका) — (L 2831) D8 मेढ्रे च (for नखेषु) B1 D3 स्मृता (for तथा) — (L. 2833) K1 V2 B D3 D4 G3.5 विद्युतो विपुला दृष्टि, K2 तदा ह्यष्टाश्च विपुला; K4 दृष्टिर्विद्युतो

अश्विनौ श्रवणौ चास्य नासा वायुर्महाबलः ॥
प्रसादश्चन्द्रमाश्चैव मनो धर्मस्तथैव च ।
सत्यमस्याभवद्वाणी जिह्वा देवी सरस्वती ॥
ग्रीवादितिर्महादेवी तालु सूर्यश्च दीप्तिमान् ।
द्वारं स्वर्गस्य नाभिर्वै मित्रस्त्वष्टा च वै भ्रुवौ ॥
मुखं वैश्वानरश्चास्य वृषणौ तु प्रजापतिः ।
हृदयं भगवान्ब्रह्मा पुंस्त्वं वै कश्यपो मुनिः ॥
पृष्ठेऽस्य वसवो देवा मरुतः सर्वसंधिषु ।
सर्वच्छन्दांसि दशना ज्योतींषि विमला प्रभाः ॥
उरो रुद्रो महादेवो धैर्यं चास्य महार्णवः ।
उदरं चास्य गन्धर्वा भुजगाश्च महाबलाः ॥

लक्ष्मीर्मेधा धृतिः कान्तिः सर्वविद्याश्च वै कटिः ।
ललाटमस्य परमं स्वस्थानं परमात्मनः ॥
सर्वज्योतींषि यानीह तपः शक्रस्तु देवराट् ।
तस्य देवाधिदेवस्य तेजश्चासीन्महात्मनः ॥
स्तनौ कक्षौ च वेदाश्च ओष्ठौ चास्य मखाः स्थिताः ।
इष्टयः पशुबन्धाश्च द्विजानां चेष्टितानि च ॥
तस्य देवमयं रूपं दृष्ट्वा विष्णोर्महासुराः ।
अभिसर्पन्ति संक्रुद्धाः पतंगा इव पावकम् ॥

Colophon

शृणु नामानि सर्वेषां रूपाण्यभिजनानि च ।
आयुधानि च मुख्यानि दानवानां महात्मनाम् ॥

विपुला ; Dn ताडिद्रूष्टि सुविपुला, D1 पष्टि विद्युता विपुला, D3 दृष्टिर्दंष्ट्रा हि विपुला, D6 विद्युतो दृष्टिविपुला, G5 द्रष्टु दुर्धिष्ण्या विपुला (sic) (for °) K3 D5 केशाश्च वसव स्तथा (for ⁵) — (L 2835) Ñ1 V2 B D3 T1 2 G1 3-5 M2 4 श्रोत्रे (for श्रोत्र) — (L 2836) K1 Ñ2 V1 3 B1 M3 4 श्रवणे (for °णौ) T1 2 G1 3 5 महात्मन (for °बल) — (L 2838) T1 G6 साम चास्य (for सत्यमस्य) — (L 2840) K3 द्वारस्वर्गश्च नाभिश्च (for °) — (L 2842) K3 यभौ (for ब्रह्मा) D31 D6 T1 2 G1 3-5 M2 4 काश्यपो, Bom Poona eds G(ed) विश्वतो (for कश्यपो) — (L 2843) T1 Bom Poona eds G(ed) पादे (for सर्व) — (L 2844) T1 G6 तेजांसि (for च्छन्दांसि) B D3 T2 M2 4 विपुला (for विमला) T1 नक्षत्राणि च वै प्रभा (for ⁴) — (L 2845) Ñ1 B1 Dn D3 D3 T2 G1 4 M4 ऊरू, V3 उर्वौ D6 ओष्ठे (for उरो) K4 वीर्यं (for धैर्यं) G4 महाबल (for °र्णव) — (L 2846) Ñ1 Dn T1 2 G1 4 5 M3 4 उदरे (for °र) — (L 2847) K3 D3 V3 क्षान्ति, G4 4 कीर्ति (for कान्ति) D3 हनु (for कटि) — (L 2848) Ñ1 1 B D3 T1 2 G3-5 M2 4 यत्स्थानं; V1 3 D3 स्वस्थानं, Dn D3 G1 स्थानं च (for स्वस्थानं) K3 मुखस्थानं महात्मन (for ⁴) — (L 2849) K1 V1 3 D3-5 जानीहि, T1 तपस, T2 च तपा, G3 5 तपन (for यानीह) D3 जीव, T2 दाक्ष (for तप) D5 तथा शक्रस्य वेश्वराट्, T1 G3 दाक्षः शुक्रश्च देवराट्, G3 सर्वे शक्रादि देवता (for ⁵) — (L 2850) D3 तस्य देवस्य तेजश्च (for ⁵) Ñ1 B D3 D4 तेजो ह्याहुर्; Ñ2 V1 3 तेजो ह्यासीन्, D3 ह्यासीसीत, G3 4 तेजोऽप्याहुर् (for तेजश्चासीन्) T1 2 G1 3 M2 4 तेजो ह्या G5 °जोऽप्या)हुर्मनीषिण (for °) — (L 2851) K1 4 D2 V1 3 वसवस्; D1 G3 देवाश्च, T2 M1 4 देवस्य (for वेदाश्च) T1 G3 स्तनौ कुक्षिश्च देवस्य (for °) K3 कुक्षौ, V1 3 चाष्टौ, Dn2 D3-5 अष्टौ (for ओष्ठौ) B1 2 D3 D3 G3 5 M2 4 म(D3 G3 मु)खास्तथा, (for मखाः स्थिता) — (L 2852) K1 बन्धत्रू (for बन्धाश्च) Ñ1 पशुचेष्टा द्विजा विदु (for ⁵) — (L 2853) D3 सर्वं (for देव) T2 G1 विष्णु (for विष्णोर्) — (L 2854) Ñ1 V2 D6 T1 अभ्यसर्पन्त संक्रुद्धा ; B1 2 D3 D5 6 G3 4 उपा(D3 शुभा)सर्पन्त सं°, T2 G1 3 5 M2 4 अभिपेतु (G3 °जग्मु) सु(M4 स)सं° (for °) D3 पावके (for °कम्).

COLOPHON om in K1 2 D4-6 — *Mention of the Epic* Dn D32 D1 — *Mention of Khila* Ñ1 V1 2 B Dn D32 D1 — *Sub-parvan* K3 4 Ñ2 V1 3 B Dn D3 D7 वामनम्, Ñ1 D1 2 T1 2 G1 3 M2 4 वामनप्रादुर्भावः — *Adhy name* V3 विश्वरूपदर्शनम्, B1 2 D31 G1 विश्वरूपप्रकाशनम्, D32 विश्वप्रकाशनम् — *Adhy no* K3 44; V1 340, V3 256; B1 258, Dn 256, D31 255; D1 32, D2 269, T2 325, G1 320, G2 328, G4 326; G5 327, M2 4 37

Before line 2855, D5 T1 2 G1 3-5 M2 4 ins.

199** वैशंपायन ।

एतस्मिन्नन्तरे देवं जृम्भमाणं जनार्दनम् ।
ऋषयो जनलोकस्था दृष्ट्वा देवं तथाविधम् ।
अस्तुवन्भक्तिनम्रास्ते सनकाद्या मुनीश्वराः ॥
जय देव जगन्नाथ भूतभावन भावन ।
जय विश्व प्रभो विष्णो जय वामन माधव ॥
नमः सहस्रशिरसे देवदेव जगत्पते ।
जयाच्युत हरे विष्णो जयाजेय जगत्पते ॥
नमो स्म भूताधिपमादिदेव
जगज्जनित्रं सकलस्य जन्तोः ।
परावरेशं परमं वरेण्यं

विप्रचित्ति शिबिः शङ्कुरय शङ्कुस्तथैव च ।
अय.शिरा अश्वशिरा ह्यग्रीवश्च वीर्यवान् ॥
वेगवान्केतुमानुम. सोमव्यमो महासुर ।
पुष्कर· पुष्कलश्चैव साश्वोऽश्वपतिरेव च ॥
प्रह्लादोऽश्वशिरा· कुम्भः संह्लादो गगनप्रियः ।
अनुह्लादो हरिहरौ वराहः संहरोऽरुज· ।

नमो नम· सत्यजगत्पते ते ॥
विश्वस्य धातारमणीयसामणुं
वेदान्तवेद्य परमामनन्ति ।
तमादिदेव वरद वरेण्यं
नता स्म त जगता पतिमादिभूतम्
नमो नमो जगन्नाथ विष्णो देव जगत्पते ।
त्वामेव विविधा वेदा वदन्ति ब्रह्म शाश्वतम् ॥
जय देव हरे कृष्ण जय वामन पावन ।
त्वय्येव सकलं लोक पश्यामो जगतीपते ॥
सर्वात्मन्सर्वभूतेश नमस्तेऽस्तु जनार्दन ।
इति स्तुतो जगन्नाथो व्यजृम्भत जगत्पति ।
समक्ष सर्वभूताना यावद्ब्रह्माण्डसस्थित ॥
दक्षिणोऽस्यास्य देवस्य पादपद्मदल प्रभुम् ।
ब्रह्मलोक समायाति ब्रह्मणा तत्र पूजित· ॥
इतरश्च महापाद· पद्मकिञ्जल्कसनिभ ।
रसातलगतस्याथ शेषस्योपरि सस्थित ।
तत्र नागा परिवृता समानर्चु पद महत् ॥
एव विजृम्भतस्तस्य बाहवो विविधाभवन् ।
सहस्रबाहवो विष्णो पूर्वां दिशमुपाश्रयु ॥
याम्या सहस्रमन्ये तु वारुणीं च तथापरे ।
कौबेरीमपरं विष्णो सहस्र बाहवोऽभवन् ॥
अन्तरा च सहस्राणि बाहूनां यान्ति चक्रिण· ॥
केचिच्छङ्ख समादध्मु केचिच्छार्ङ्गं विचिक्षिपु· ।
अन्ये खड्गान्समाजहुरपरे शक्तितोमरान् ॥
अन्ये परिघसक्ता स्फुरितेर पाशिनोऽभवन् ।
बहूनि सुबहून्यासन्भीमरूपाणि सततम् ।
एव विचित्ररूपोऽसौ व्यजृम्भत जगत्पति· ॥

Colophon

वैशपायन ।

एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धा दानवा शस्त्रयोधिन· ।
अभिपतुर्जगन्नाथे जृम्भमाणमितस्तत ॥

[(L. 2) G2 तथागतम् (for °विषम्) — M3 om line 6 — (L. 7) T2 G3 नयाजय (for °जेय) (L. 9) D6 T2 G3 M3 अज (for नगज्) — (L. 10) T2 G2 M1-4 वरं (for परम्) — D6 T1 जगत्पते पते, G2 सत्यपते (for सत्यजगत्पते ते) — (L. 13) D6 T1 G2 कवयो ह्यामनति, T2 G1 M1-4 कतय· परमा° (for परमा°) — (L. 15) आम (for आदि) — For line 15 D6 subst

199A** नता· स्म हे भूपतिमादिदेवम् ।

— (L. 16) D6 नमस्तेऽस्तु जनार्दन (for °) — (L. 17) D6 सर्वगम्, T2 G2 M3 गम्भ्दताम्, M1 शब्दितम् (for शाश्व°) — After line 17, D6 ins

199B** इति स्तुतो जगन्नाथो व्यजृम्भत जगत्पति· ।

— (L. 18) D6 समक्ष सर्वभूताना (for °) — After line 18°, T2 G1-2-4 M1-4 ins

199C** जय भावन वामन ।
त्वय्येव सकलं लोक पश्यामो जगतीपते ॥
सर्वात्म सर्वभूतेश नमस्तेऽस्तु जनार्दन ।
इति स्तुतो जगन्नाथो व्यजृम्भत जगत्पति· ।
समक्ष सर्वभूताना

[T2 G1-4 M1-4 om line 2]

— (L. 22) T2 G1 नय (for यावद्) D6 T1 G2 सस्थिताि, T2 M4 om (for °त) — (L. 23) D6 T2 M4 पाद· पद्मदल प्रभ· (for °) — (L. 24) M1 सत्कृत· (for पूजित·) — (L. 25) D6 T1 G5 M3 महाभाग (for °पाद·) D6 T2 -सप्रभ· (for -सनिभ) — (L. 27) T1-2 G1-3-5 M2 पर (for पद) — (L. 28) D6 विवृता (for विविधा) — (L. 29) D6 सहस्रं (for °स्र) D6 G4 पूर्वस्यां दिशि चाययु·, T2 पूर्वस्यां दिशमाययु· (for °) — (L. 31) T1 G1-3-5 गमन् (for ऽभवन्) — (L. 32) G4 अन्तराणि (for °रा च) — (L. 33) D6 उपादध्नु (for समा°) D6 शार्ङ्गाणि (for शार्ङ्गं वि). — (L. 35) D6 मध्ये परिघहस्ता· स्युर् (for °) T2 G2 M1-4 बभु (for ऽभवन्) — (L. 36) T2 G1 एव सदा (for बहूनि सु) G4 सहस्र भुजहूनासन् (for °) G4 एक (for भीम) — COLOPHON — *Mention of Khila* D6 *Sub-parvan* T1-2 G1-3 M1-4 वामनप्रादुर्भाव· — *Adhy name* D6 वामनावतार, G2 वामनस्तुति — *Adhy no* : T1 326, T2 300, G1 321, G3 329, G4 327 G5 328, M1-4 38]

T2 G1-3 M1-4 om the ref — (L. 2855) Ñ1 भीमानि (for ना°) Ñ2 V2 B1-3 D3 T1-2 G1-5 M1-4 [आ]भरणानि (for [अ]भिजनानि) Ñ1 वेषाण्याभरणानि च (for °) — (L. 2856) T2 G1-5 M1-4 अयायुधानि (for आयुधानि च) V1 दिव्यानि (for मुख्यानि) D5 आयुधानि च वस्त्राणि (for °) — (L. 2857) K4 उपशङ्कुः (for अय श°) — D5 om. (hapl.) lines 2858°–2860° — (L. 2858) V3 अणुशिरा (for अश्व°) — (L. 2859) K2 वीर्यवान् B2 दुर्धर· (for वेगवान्) D6 वगवान्केतुमानुश्च (for °) T1-2 G1-3 साम ; M1-4 सोम (for सोम) D3 सामव्यमी महासुरौ (for °) — (L. 2860) D3 पुष्कर (for पुष्कलश्च) — K1 D5 साश्वस्तु (for साश्वोऽश्व) — (L. 2861) D6

वृषपर्वा विरूपाक्षो अतिचन्द्रः सुलोचनः ।
निष्प्रभः सुप्रभः श्रीमांस्तथैव च निरूदरः ॥
एकचक्रो महाचक्रो द्विचक्रः कालसंनिभः ।
शरभः शलभश्चैव कुणपः कुलपः क्रथः ॥
बृहत्कीर्तिर्महागर्भः शङ्कुकर्णो महाध्वनिः ।
दीर्घजिह्वोऽर्कनयनो मृदुबाहुर्मृदुप्रियः ॥
वायुर्गविष्ठो नमुचिः शम्बरो विक्षरो महान् ।
चन्द्रहन्ता क्रोधहन्ता क्रोधवर्धन एव च ॥
कालकः कालकाक्षश्च वृत्रः क्रोधो विमोक्षणः ।
गविष्ठश्च हविष्ठश्च प्रलम्बो नरक पृथुः ॥

चन्द्रतापनवातापी केतुमान्बलदर्पितः ।
असिलोमा पुलोमा च बाष्कल प्रमदो मदः ॥
शृगालवदनश्चैव करालः केशिरेव च ।
एकाक्षश्च वराहश्च तुहुण्डः सृमलः सृपः ॥
एते चान्ये च बहवः क्रममाणं त्रिविक्रमम् ।
उपतस्थुर्महात्मानं विष्णुं दैत्यगणास्तदा ॥
पाशोद्यतकराः केऽपि व्यादितास्याः खरस्वनाः ।
शतघ्नीचक्रहस्ताश्च वज्रहस्तास्तथापरे ॥
खड्गपट्टिशहस्ताश्च परश्वधधराः परे ।
प्रासमुद्गरहस्ताश्च तथा परिघपाणयः ॥

शङ्कु (for कुम्भ) D1 महादो विहृदस्तथा (for ᵇ) — (L 2862) T1 G3 5 भारभरौ (for हरिहरौ) D4 तथा हरिहरौ देवौ (for ᵃ) T2 G3 5 सर्वतो, G3 M2 4 सहतो (for °रो) Ñ2 हर° (for ऽसृज) T3 G1 प्रहृत सहतोऽसृज (for ᵇ) — (L 2863) G3 निश्चन्द्रश्च (for अतिचन्द्र) Ñ1 B1 3 Ds मुनी न्द्रश्चन्द्रलोचन , T1 G2 नीरजश्च प्रतापवान्, T2 G1 M2 4 निश्चन्द्रश्चन्द्रतापन (for ᵇ) — (L 2864) D2 श्रीप्रभ , T2 G1 संप्रभ , G3 4 M2 स° (for सु°) D5 धीमास् (for श्री°) K4 निष्प्रभो निष्कल श्रीमान्, D1 श्रीमाश्चिप्रभस्तत्रैव (for ᵃ) Ñ2 मनुदादो (for तथैव च) G5 M3 निरूदक (for °दर) K1 D6 तत्रैव च निरूदन (for ᵇ) — (L 2865) T1 एक वक्त्रो (for °चक्रो) Ñ1 2 V1 B Dn Ds G4 6 M4 एकवक्त्रो महावक्त्रो (for ᵃ) Ñ3 V1 B Dn Ds D4 द्विवक्त्र (for द्विचक्र) Ñ1 द्विवक्त्रो बल्सनिभ , T1 द्विवक्त्रो नलसंभव , T2 G1 विचक्रो नलसंभम , G3 5 M2 4 विचक्रो नलसनिभ (M2 °भव), G4 विद्युदष्ट्रोग्रकर्मकृत् (for ᵇ) — Afer line 2865, T1 2 G1 3 5 M2 4 ins

200** एकवक्त्रो महावक्त्रो विद्युज्जिह्वोग्रकर्मकृत् ।
[M3 विद्युद्दष्ट्रोग्रकर्मकृत् (for ᵇ)]

— (L 2866) K3 Ñ3 V2 B2 Dn1 D6 G3 4 कुपथ , K3 V3 क्रथप (for कुलप) K4 D1 कुऊप कुशल क्रथ , Ñ1 Dn2 कुणथ (Dn2 °पाण) कृपथ क्रथ , B1 3 D3 T1 2 G1 5 M2 4 कुपथ कापथ क्रथ (M2 4 °थस्तथा), D4 कुणप कुपद कुथ (for ᵇ) — (L 2867) G1 वृद्धकीर्तिर् (for बृहत्की°) K3 D4 6 महाभाग , Ñ1 B Ds G3 °जिह्व , T1 G3 M3 °कीर्ति , G4 °बाहु (for °गर्भ) T1 G3 महाद्युति (for °ध्वनि) — (L 2868) K4 -जङ्घो (for जिह्वो) Ñ3 B1 3 Ds T2 G2 3 5 M2 4 ऽर्कनयनो, T1 [ए]कनयनो (for ऽर्कवदनो) K2 मृदु-बाल्यो, V3 °रावो , B Ds D6 °चापो, D1 °वाद्यो , D2 T2 G1 5 °वाद्रो , M2 4 °पापो (for °बाहुर्) — (L 2869) D4 6 प्रविष्ठो (for ग°) K3 गाविर्लैजिरयो नमुचि (for ᵃ) K3 वैक्षुरो, D2 विष्टरो (for विक्षरो) Ñ1 बृहत् (for महान्) — (L 2870) B2 चक्रहन्ता , D1 चण्ड° (for चन्द्र°). — (L 2871) T1 G1 कलह (for कालक) M3 4 °कालकक्षश् (for °काक्षश्) K2 क्रोधी , T2 G1 5 M2 4 क्रोध (for क्रोधो) N1 विमोचन (for विमोक्षण) D4 वृत्रकोऽप्यरिमोक्षण (for ᵇ) — (L 2872) B3 गरिष्ठश् (for गवि°) D2 गरिष्ठश्, D4 हवि°, T2 G1 M2 वरि° (for हवि°) Ñ1 V1 3 गरिष्ठश्च वरिष्ठश्च (for ᵃ). K3 प्रभु (for पृथु) D1 नरक सुमन पृथु (for ᵇ) — (L 2873) V1 B1 3 D3 T1 2 G1 3 M2 4 इन्द्र (for चन्द्र-) K4 D2 प्रतापो, K4 D1 प्रताप (for तापन) D6 क्रतुमान (for के°) G4 वर (for बल) — (L 2874) T1 G4 प्रलोमा (for पु°) T2 G1 दम (for मद) K2 बाष्कलश्च महोदर (for ᵇ) — (L 2875) Ñ3 B D3 G3 रासभ काल-वदन (for ᵃ) D1 कलश (for कराल) — (L 2876) K2 4 N1 2 V3 Ds D1 5 6 T1 2 G1 3 [ए]व राहुश्, K3 V1 B2 3 Dn2 D6 G1 4 5 M2 4 [ए]कश्च (D6 G1 °रा)हुश् (for वराहश्) K2 रणक , K4 तुहण्ड (for तुहुण्ड) D4 सृम , G4 सव (for सृप) K1 तुमल शृगाल सृप , V3 तुरं-ण्डश्च सर सृप , D6 मुद्गल वामल सृप , G3 वितुण्ड सुमर ध्रव (for ᵇ) — (L 2877) T1 G3 M3 त्रिभि क्रमै , T2 M3 त्रिविक्रमै (for °क्रमम्) G1 4 क्रममाणस्त्रिभि क्रमै (for ᵇ) — (L 2878) Ds1 विश्व (for विष्णु) Ñ3 विष्णुं दैत्यगणार्दिता , T1 G3 विष्णु दैत्या जनार्दनम्, T2 G1 3 5 M2 4 विष्णु दैत्यगणार्दनम् (for ᵇ) — (L 2879) K3 Ñ1 B2 Dn D3 T2 प्रासोद्यत , D6 शस्त्रो°, G4 पाशोद्धत (for °द्यत). — (L 2880) Ñ3 -चन्द्र (for -चक्र) G1 T2 G4 om. (hapl) lines 2880ᵇ-2881ᵃ Ñ1 परश्वधधराः परे, Ñ3 B2 T1 G1 3 5 M2 4 महाकाया महाबला (for ᵃ) — (L 2881) Ñ1 T1 G1 3 5 शूलोलूखलहस्ताश्च, B2 5 नानाप्रहरणा घोरा (for ᵃ) G3 तथा (for परे) Ñ1 भिन्दिपालधराश्चापा, D2

महाशनिव्यग्रकरा शूलहस्ता महानलाः ।
महावृक्षोद्यतकरास्तथैव च धनुर्धराः ॥
गदाभुशुण्डिहस्ताश्च वज्रहस्तास्तथापरे ।
असिकम्पनहस्ताश्च दानवा युद्धदुर्मदाः ।
नानाप्रहरणा घोरा नानावेषा महाबलाः ॥
कूर्मकुक्कुटवक्त्राश्च हस्तिवक्त्रास्तथापरे ।
खरोष्ट्रवदनाश्चैव वराहवदनास्तथा ॥
भीमा मकरवक्त्राश्च शिशुमारमुखास्तथा ।
मार्जारशुकवक्त्राश्च दीर्घवक्त्राश्च दानवाः ॥
गरुडाननाः खड्गमुखा मयूरवदनास्तथा ।
अश्ववक्त्रा बभ्रुवक्त्रा घोरा मृगमुखास्तथा ॥
उष्ट्रशल्यकवक्त्राश्च क्रौञ्चवक्त्राश्च दानवाः ।
नकुलश्येनवक्त्राश्च पारावतमुखास्तथा ॥
चक्रवाकमुखाश्चैव गोधावक्त्रास्तथापरे ।
तथा मृगाननाः शूरा गोजाविमहिषाननाः ॥
कृकलासमुखाश्चैव व्याघ्रवक्त्रास्तथापरे ।
ऋक्षशार्दूलवक्त्राश्च सिंहवक्त्रास्तथापरे ॥
गजेन्द्रचर्मवसनास्तथा कृष्णाजिनाम्बराः ।

तथा परिघबाहव (for ᵇ) — D8 om line 2882 — (L 2882) Ñ1 T1 M2 · 4 हस्ता (for तथा) K Ñ2 V1 B3 D1-4 6 -बाहव (for -पाणय) — G1 om line 2883 — (L. 2883) Ñ2 V1 B D3 T1 · 2 G1 · 5 M2 · 4 महाशिला-, G4 °बला (for °शनि) Ñ1 व्याघ्रशीर्षोद्यतकरा, V2 महाशिलाव्यस्त° (for ᵃ) K2 Dn1 मौशला सु , K3 · 4 Ñ2 B1 Dn2 D1 · 2 मौशलास्तु (B2 °षा) D8 स्थूलहस्ता, T1 · 2 G1 · 5 M2 · 4 स्थूणाहस्ता (for शूलहस्ता) V2 मौसलास्तु महासुरा (for ᵇ) — After line 2883, V2 ins

201** महामुद्गरहस्ताश्च गदाहस्तास्तथा परे ।

— V2 om lines 2884–2885 Ñ1 om lines 2884ᵇ–2885ᵇ — Ñ2 V1 B Ds2 T1 · 2 G1 · 4-5 M2 · 4 ins after line 2884 Ñ1 Dn D2 after line 2885

202** महापट्टिशहस्ताश्च तथा मुसलपाणय ।
[D3 खड्ग (for महा) Dn परिघ (for मुसल)]

— (L 2885) Ñ2 वज्र-, T1 G4 मुद्रा- (for गदा) — Ñ1 om lines 2886 2891 D1 om lines 2886-2888 — (L. 2886) D3 -कार्मुक , D6 -पन्नग , T2 G1 · 2 · 4 M2 · 4 कर्पण (for कम्पन) T1 · 2 G1 · 3 · 5 M2 · 4 दण्डहस्ताश्च दानवा (for ᵇ) — (L 2887) T1 G5 नानाबाहु(G5 °ण)प्रहरणा (for ᵃ) T1 G5 -चेष्टा (for वेषा) — (L. 2888) D5 -कुक्कुर (for -कुक्कुट-) D2 -वेषाश्च (for -वक्त्राश्च) K1 om (hapl) lines 2888ᵇ-2890ᵃ B D3 Cal ed हंस , D1 हरि (for हस्ति-) Dn2 च दानवा (for तथापरे) T1 · 2 G1 · 3 M2 · 4 शशोलूकमुखास्तथा (for ᵇ) — D1 om lines 2889 2890 G3 om lines 2889 2893 G4 om lines 2889-2892 M2 om line 2889 K2 om lines 2890-2892 — (L 2890) D3 करभ (for मकर) T1 G5 दानवा विकृताननः , T2 G1 M2 · 4 द्वीपिवक्त्राश्च दानवा (for ᵇ) —(L 2891) Ñ2 V1 · 3 मार्जारशूकरवक्त्रा (for ᵃ) G5 om 2891ᵇ B1 · 3 Ds2 वृषवक्त्राश्च, D5 क्रौञ्च° (for दीर्घ°) T1

पारावतमुखास्तथा, T2 G1 M2 · 4 क्रौञ्चवक्त्रास्तथापरे (for ᵇ). — D2 · 6 om lines 2892–2894 , B1 · 3 D5 om line 2892 —(L 2892) Hypermetric Ñ1 खड्गानना (for गरुडानना) Ñ2 V2 B3 खड्गि (for खड्ग) — T1 om lines 2193 2895 G5 om lines 2893ᵃ–2895ᵃ D8 om lines 2893-2894 — (L 2893) T2 G1 घोर , G4 अश्र- (for बभ्रु) G1 · 2 K5 गोवक्त्रा बभ्रुवक्त्राश्च (for ᵃ) G4 वृक (for मृग) — D5 ins after line 2893 V1 · 3 Cal ed after line 2895

203** शाखामृगानना शूरा छागाविमहिषानना ।
सारमेयमुखा रौद्रा क्रौञ्चवक्त्राश्च दानवा ॥

— (L. 2894) Ñ1 गज , G3 · 4 क्रोष्टु (for उष्ट्र) B1 · 3 -शल्यकि Ds2 -शावक (for शल्यक-) K1 · 4 उष्ट्रास्या शल्यवक्त्राश्च Ñ2 औष्ट्रशल्यकिव°, V1 · 3 B2 क्रोष्टुशल्य(V3 °ष्टु)किव° (for ᵃ) B1 · 3 T2 G1 · 3 · 4 M2 गज-, Dn M4 दीर्घ- (for क्रौञ्च) — D5 om line 2895 — (L. 2895) Ñ1 · 2 Dn2 Bom Poona eds G(ed) नकुलस्यैव वक्त्राश्च (for ᵃ) G4 द्वीपिवक्त्राश्च दानवा (for ᵇ) — (L 2896) Bom Poona eds गोध (for गोधा) T1 · 2 G1 · 5 M2 · 4 चाष्टा (T2 G1 M2 चाष , M4 झष)वक्त्राश्च दानवा (for ᵇ) — B3 D5 ins after line 2896 B1 after line 2897

204** नक्रघोरानना क्रूरा ऋक्षशार्दूलवक्त्रका ।
खड्गिसिंहमुखाश्चैव मयूरवदनास्तथा ॥

— B2 D5 om line °897 — (L. 2897) D2 मृगमुखा (for मृगानना) D3 क्रूरा (for शूरा) Ñ1 नक्राननास्तथा क्रूरा, B1 · 2 G2 · 4 शाखामृगानना (B2 °गमुखा) शूरा ; B3 नक्रघोरानना क्रूरा, T1 · 2 G1 · 5 M2 · 4 नक्रमेषानना शूरा (for ᵃ) B1 G1 छागावि ; D2 अजावि , D4 गोधास्य-, G3 छागास्य (for गोजावि) — After line 2897, G3 · 4 ins.

205** सारमेयमुखा रौद्राश्चाश्ववक्त्राश्च दानवा ।

— B1 G1 om lines 2898–2899 Ñ1 T1 · 2 G3 · 5 M2 om line 2898 K1 · 4 Ñ2 B1 D1 4-6 om line 2899 —(L.

चीरसंवृतगात्राश्च तथा फलकवाससः ॥
उष्णीषिणो मुकुटिनस्तथा कुण्डलिनोऽसुराः ।
किरीटिनो लम्बशिखाः कम्बुग्रीवाः सुवर्चसः ॥
नानावेषधरा दैत्या नानामाल्यानुलेपनाः ।
स्वान्यायुधानि दीप्तानि प्रगृह्यासुरसत्तमाः।
क्रममाणं हृषीकेशमुपतिष्ठन्ति दानवाः ॥
प्रमथ्य सर्वान्दैतेयान्पादहस्ततलैः प्रभुः ।
रूपं कृत्वा महाकायं जहाराशु स मेदिनीम् ॥
तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ स्तनान्तरे ।
नभः प्रक्रममाणस्य सक्थिदेशे व्यवस्थितौ ॥

परं विक्रममाणस्य जानुदेशे व्यवस्थितौ ।
विष्णोरमितवीर्यस्य वदन्त्येव द्विजातयः ॥
जित्वा लोकत्रयं कृत्स्नं हत्वा चासुरपुंगवान् ।
ददौ शक्राय वसुधां हरिर्लोकनमस्कृतः ॥
सुतलं नाम पातालमधस्ताद्वसुधातले ।
बलेर्दत्तं भगवता विष्णुना प्रभविष्णुना ॥
तदवाप्यासुरश्रेष्ठश्चकार मतिमुत्तमाम् ।
रसातलतले वासमकरोदसुराधिपः ॥
तत्रस्थश्च महातेजा ध्यानं परममास्थितः ।
उवाच वचनं धीमान्विष्णुं लोकनमस्कृतम् ।

2899) K3 शिव , D5 कपि (for सिंह) Ñ1 दीर्घवक्त्राश्च दानवा (for ^{b}) — After line 2899, G3 ins

206** नक्रमेषानना क्रूरा अन्ये च गरुडानना ।
खड्गश्येनमुखाश्चैव मयूरवदनास्तथा ॥

—(L 2900) D5 सवीतास् (for -वसनास्) D1 तथा कार्ष्णाजिनाम्बरा (for ^{b}) — K1 om lines 2901–2902 — (L 2901) Ñ1 D5 -चक्राश्च , G3 गात्रास्ते (for °श्च) Ñ1 काषाय , B3 कनक , T1 G3 कपिल , G3 4 वल्कल (for फलक-) — (L 2902) B1 3 D5 Cal ed ऽपरे (for ऽसुराः) K3 तथा कुण्डलधारिण (for ^{b}) — (L 2903) Ñ3 सुवासस (for सुवर्चस) — (L 2904) T3 G5 गन्धानु (for माल्यानु) — (L 2905) D5 D3 (also) दिव्यानि (for दीप्तानि) K1 नानायुधानि दीप्तानि (for ^{a}) Ñ1 प्रदीप्ताग्नीव तेजसा (for ^{b}) — (L 2906) G3 क्रममाणा (for °णं) K3 B Dn D5 D6 M2 4 दसिता (for दानवा) Ñ1 T1 G5 उपातिष्ठन्त सर्वश (T1 G5 दसिता), T2 G1 3 4 उपातिष्ठन्त दानवा (for ^{b}) — After line 2906, T2 3 G1 3–5 M2 4 ins

207** केचिच्छूलैः समाजघ्नुरन्ये परिघसायकैः ।
कुन्तैः कुठारैः परिघैरसिभिस्तोमरैः शरैः ॥
बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव तलैर्दन्तैर्नखैस्तथा ।
यथाशक्ति यथायोगं कुर्युर्युद्धं हि दानवाः ॥

— (L 2907) T2 G1 प्रमुच्य (for प्रमथ्य) — After line 2907, V1 3 B1 Cal ed ins

208** जहार त्रिदिवं देवस्त्रिभिर्विक्रमणैर्हरिः ।

On the other hand T1 2 G1 3–5 M2 4 ins after line 2907

209** दैत्येन्द्रांश्च समागत्य बाहुभिश्च तथा परान् ।
निःशेषं दानवबलं चकार हरिरीश्वरः ॥
[(L 1) G3 दैत्या दैत्यान्समाहत्य (for ^{a})]

— (L 2908) K1 D4 6 [अ]सुर , K3 स च , D5 [आ]शु च (for [आ]शु स) T1 2 G1 5 M2 4 संजहाराशु मेदिनीम् (for ^{b}) — After line 2908, Ñ3 B1 3 T2 G1 ins.

210** त्रैलोक्यं क्रममाणस्य द्युतिरादित्यसंभवा ।
[T2 G1 om ^{b} Ñ3 B1 3 -मानिभा (for -संभवा).]

— T1 G3–5 om lines 2909–2910 T2 G1 om line 2909^a–2910^a — (L 2909) M2 4 भूमिं विक्रममाणस्य (for ^{a}) — K3 om line 2910 — (L 2210) D4 सहृद् (for सक्थि) B3 Cal ed महात्मन (for व्यवस्थितौ) Ñ1 भाम्या किल तदोत्थितौ , B1 D5 जानुमूले महात्मन (for ^{b}) — K3 3 4 D6 om line 2911 — (L 2911) T1 G3–5 भूमिं (for परं) Ñ1 परं प्रक्रमतस्तस्य , D1 विकारेऽमिततेजस्य , D4 विष्णोरमिततेजस्य (for ^{a}) K3 जानुमध्ये , B1 3 D5 पादमूले (for जानुदेशे) T1 3 G1 3–5 M2 4 पादमूले प्रभाकरे (for ^{b}).
— T1 om line 2912-2913 — (L 2912) K1 Ñ1 V1 3 T2 G1 3–5 M2 4 अतुल (for अमित) K4 D1 तेजस्य (for वीर्यस्य) D4 विष्णोरतुलतेजस्य (for ^{a}) K1 D1 6 प्रवदन्ति , Ñ3 वदन्त्येव , D5 °न्ति च (for °न्त्येव) M2 4 द्विजोत्तमा (for द्विजातय) — D5 om lines 2913^a–2916^a G3 om lines 2913–2914 — (L 2913) Ñ1 हत्वा स मेदिनीं कृत्स्नां , D5 Cal ed जित्वा लोकानतः कृत्स्नान् (for ^{a}) T3 G3 4 M2 4 सत्तमान् (for पुंगवान्) — T3 G1 M2 4 om line 2914 — (L 2914) G3 4 पुरंदराय प्रददौ (for ^{a}) — After line 2914, T2 G1 3 5 M2 4 ins

211** पुरंदराय प्रददौ त्रैलोक्यं पुरुषोत्तमः ।
प्रीतस्तस्मै सुरेशाय ददौ विष्णुरुरुक्रमः ॥

— (L 2915) D5 तृतीयं सुतलं प्रोक्तम् (for ^{a}) K1 4 तलात् (for तले) — (L 2916) Ñ3 B1 3 D5 D6 निवा (D6 च वा)साय (for भगवता) Ñ1 दत्तं बलेर्निवासार्थं (for ^{a}) — (L 2918) K3–4 V1 D1 3–5 -तलावासम् (for तले वा°) D5 D6 अकरोद्वसुधाधिप (for ^{b}) — After line 2918,

किं मया देव कर्तव्यं ब्रूहि सर्वमशेषतः ॥

विष्णुरुवाच ।

ददामि ते महाभाग परितुष्टोऽस्मि तेऽसुर ।
वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाब्रुहि ॥
मा च शक्रस्य वचनं प्रतिहासी कथंचन ।
अहमाज्ञापयामि त्वां श्रेयश्चैवमवाप्स्यसि ॥
अथ दैत्याधिपं प्राह विष्णुर्देवाधिपानुजः ।
वाचा परमया देवो वरेण्यः प्रभुरीश्वरः ॥
यत्त्वया सलिलं दत्तं गृहीतं पाणिना मया ।
तस्मात्ते दैत्य देवेभ्यो नास्ति जातु भयं क्वचित् ॥

सुतलं नाम पातालं तत्र त्वं सानुगो वस ।
सर्वदैत्यगणैः सार्धं मत्प्रसादान्महासुर ॥
न च ते देवदेवस्य शक्रस्यामिततेजसः ।
शासनं प्रतिहन्तव्यं स्मरता शासनं मम ।
देवताश्चापि ते सर्वाः पूज्या एव महासुर ॥
प्राप्स्यसे च महाभाग दिव्यान्कामान्यथेप्सितान् ।
इह चामुत्र चाक्षय्यान्विविधांश्च परिच्छदान् ॥
दैत्याधिपत्यं च सदा मत्प्रसादादवाप्स्यसि ।
भोगांश्च विविधान्सम्यग्यज्ञांश्च सहदक्षिणान् ॥
यदा चैता मया प्रोक्ता मर्यादा चालयिष्यसि ।

T1 2 G1 3 5 M3 4 ins an addl colophon [*Subparvan* T1 2 G1 3 M3 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G2 महाबलिपराजय — *Adhy no* T1 G3 330, G1 328, G4 328, G5 329, M3 4 39] — (L. 2920) V1 2 B3 D2–6 श्रीमान् (for धी°) — Before line 2921, G4 5 ins बलि — (L. 2921) After line 2921ᵃ, D6 T1 2 G1 3–5 M3 4 ins

212** पाताले वसता प्रभो ।
शासनं तव विभेश
[(L 1) T1 G5 दत्तं किं पतिना प्रभो]

D3 सत्त्वम् (for सर्वम्) T1 G5 विशेषतः (for अ°) — After line 2921, Ñ2 V3 T1 G4 ins

213** ततो दैत्याधिपं प्राह देवो विष्णुः सुरोत्तमः ।
[V3 त्रिविक्रम (for सुरोत्तम) T1 विष्णुर्देवाधिपानुज (for ᵇ)]

— B1 2 D5 G5 om. the ref K3 T2 G1 4 भगवान् (for विष्णुर्) — (L. 2922) B1 2 Cal ed. ददानि (for °मि) V3 तेऽनघ; D5 ते सुर; T2 3 G1 5 M3 दानव (for तेऽसुर). B1 2 D5 G5 4 वरं वरय सुव्रत (for ᵇ) — (L. 2923) B1 2 D5 G5 4 परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते (for ᵃ) T1 G1 M3 बलम्, M4 वरम् (for कामम्) — Ñ1 ins after line 2923 B1 2 D5 subst. for line 2926

214** एवमुक्त्वा ततो विष्णुरथ भूयोऽसुराधिपम् ।

— Ñ1 om lines 2924 2926 — (L. 2924) G1 सम्राट् (for मा च) K3 D1 प्रतिहासीन्, Ñ2 V1 2 T2 G1 3–4 M3 4 °हन्या; D1 °हसि, D4 परिहासी; D6 प्रजहिथा; T1 प्रतिहास्या (for °हासी) — (L. 2925) K4 G4 भवाप्नुहि (for °प्स्यसे) T1 G1 4 नूनं (G1 नित्य) श्रेयोऽनुयोक्ष्यसे; T2 नित्यमनु यानुयोक्ष्यसि; M3 4 नित्य श्रेयोऽनुयोक्ष्यसि (for ᵇ) — After line 2925, G3 4 ins

215** एवमुक्त्वा तदा विष्णुर्नाकेश सुराधिपम् ।
[G5 ददौ (for तदा)]

— G5 om line 2926 — (L. 2926) G5 देवो विष्णु सुरोत्तम (for ᵇ) — (L 2927) B1 2 D5 G5 4 प्राह (for देवो) T1 प्रसाद्य, T2 G1 त्वद्दत्त (for वरेण्य) B1 2 D5 G2 3 सान्त्वयन्सर्वलोककृत् (for ᵇ) — (L. 2928) T1 G5 तद्गृहीतं च पाणिना (for ᵇ) — Ñ1 om line 2929 — (L. 2929) V1 सर्वे (for दैत्य) B3 T1 G5 तस्मात्ते देवदैत्येभ्यो (for ᵃ) B D5 T1 2 G1 3 5 M3 4 नास्ति जीवितसंक्षयः (for ᵇ) — After line 2929, Ñ1 ins

216** ते तस्मिन्परितुष्टश्च वरं चैतत्प्रशुष्व मे ।
देवदानवसंघानां न ते जीवितसंक्षय ॥

On the other hand, T1 2 G1 3–5 M3 4 ins after line 2929

217** अमरत्वं हि भवतो नास्ति मृत्युः पितुस्तव ।
स्याद्धि मां सततं दैत्य मत्कथापरमो भव ॥
[(L 1) G4 भवतु ते (for हि भवतो) T2 G1 प्रभोस्त् (for पितुस्त्) G4 नैव मृत्यु प्रभुस्तव (for ᵇ) G4 मत्कर्म (for मत्कथा)]

— (L. 2930) V1 भद्र (for तत्र) Ñ1 T1 2 M3 4 सागरे तत्र वै तव (Ñ1 वस) (for ᵇ) — (L. 2932) Ñ1 दैत्य (for देव) — (L. 2933) T2 G1 सुरतो (for स्मरता) — Ñ1 om. lines 2934 2937 — (L. 2934) V1 2 D1 T2 G1 तत (for ते) K1 D4 देवाश्चापि च ते सर्वे (for ᵃ) — After line 2934 T1 2 G1 3 5 M3 4 ins

218** पातालवासिनो नित्यं मान्यास्तव महर्षय ।
[G2 M3 पाताले वसतो नित्यं (for ᵃ)]

— (L. 2935) B1 2 D5 प्राप्स्यस्येवं (for °से च) K4 महाभोगान्, D6 °बाहो (for °भाग) — G3 om line 2936 — (L. 2936) B1 2 D5 T1 2 G1 3 4 5 M3 4 सुर (for [अ]क्षय्यान्) K1 2 D1 2 मनोनुगान्, D3 सपरिच्छदान् (for च परि°),

बन्धिष्यन्ति तदा हि त्वा नागपाशा महाबलाः ॥
नमस्कार्यास्त्रि ते नित्यं महेन्द्राद्या दिवौकस ।
मम ज्येष्ठ सुरश्रेष्ठ शासन प्रतिगृह्यताम् ॥

वलिरुवाच ।

देवदेव महाभाग शङ्खचक्रगदाधर ।
सुरासुरगुरुश्रेष्ठ सर्वलोकमहेश्वर ।
तत्रासतो मे पाताले भाग ब्रूहि सुरोत्तम ॥
समान्नमशनं देव प्राशनार्थमरिंदम ।
तद्वदस्व सुरश्रेष्ठ तृप्तिर्येन ममाक्षया ॥

भगवानुवाच ।

अश्रोत्रियं श्राद्धमधीतमव्रत-
मदक्षिणं यज्ञमनृत्विजा हुतम् ।
अश्रद्धया दत्तमसंस्कृतं हवि-
रेते प्रदत्तास्तव दैत्य भागाः ॥
पुण्यं महेषिणां यच्च मद्भक्तद्वेषिणां तथा ।
क्रयविक्रयसक्ताना पुण्यं यच्चाग्निहोत्रिणाम् ॥

—(L 2938) T1 2 G1 3-5 M2 4 तथाष्टगुणमैश्वर्यं (for °) —(L. 2939) M3 4 अथ त्वमेतां मत्प्रोक्तां (for °) K1 2 Ñ1 B D5 D4-6 T1 2 G1 2 3 M3 4 लङ्घयिष्यसि (for चाल°) —(L 2940) K3 4 Ñ1 2 B1. 3 Dn1 D1 2 3 बधिष्यन्ति, G3. 4 M3 4 निबध्नन्ति (for बन्धिष्यन्ति) T1 2 G1 3 निबध्नन्ति नागपाशा (for °) K1 D3 5 नागा पाशैर्, K2 Dn D5 नागपाशैर्, Ñ3 M2 °भोगा B2 3 नागा भोगैर् (for नागपाशा) B1 D5 नागा भोगैर्महौजस, T1 2 G1 3-5 वारणास्त्वा न सदाय (for °) —(L. 2941) B3 D5 नमस्कार्यास्त्र, T1 2 G1 3 5 M2 4 पूजनीयास्त्र (for नमस्कार्यास्त्र) D5 महेन्द्रादि (for °द्या) Ñ2 V1 B D5 T1 2 G1 3 M2 4 महेन्द्रस्त्रिदशाधिप (for °) —(L 2942) Ñ1 सप्रतिगृह्यताम्, M3 4 प्रतिमान्य° (for प्रतिगृह्य°) —Ñ1 om lines 2943-2944 T1 2 G1 3 M3 4 om line 2944 —(L 2944) K3 -गुरुश्रेष्ठ, B3 Dn1 D1 G3 4 गुरो श्रेष्ठ (for गुरुश्रेष्ठ) D5 सुरश्रेष्ठ गुरो श्रेष्ठ (for °) G3 4 नमस्कृत (for महेश्वर) — After line 2944 D6 T1 2 G1 3-5 M3 4 ins

219** नमस्करोमि देवेश त्वां सदा जगतीपते ।
त्वमेव मम गोविन्द शरणं नान्य एव हि ॥
चिन्तयामि जगन्नाथ त्वामेव सततं हरे ।
इदं मम हरे विष्णो यदन्याय हित विभो ॥

[(L. 1) D5 त्वां सदाहं जगत्पते (for °) —(L. 4) D6 D5 भवान् (for हरे)]

—(L. 2945) G3 4 वसतो मम पाताले (for °) K3 भोगान्, Ñ2 भागान (for भागं) B3 D5 T1 2 G1 3-5 M2 4 सुरेश्वर (for सुरोत्तम) — After line 2945 Ñ2 V1 2 B3 D5 D6 T1 2 G2 3-5 M2 4 ins.

220** कथ तत्र मया स्थेयं विबुधानां महेश्वर ।

[T1 2 G1 3 5 M2 4 सुरेश्वर (for महेश्वर)]

—(L. 2946) D5 मम किम् (for समानम्) D5 देव (for देव) Ñ1 T1 2 G1 3 5 M2 4 मम चान्नमसं देव, B1 3 D5 मम किं त्रिदशश्रेष्ठ (for °) B1 3 D5 भविष्यति (for मरिंदम) —Ñ1 B1. 3 T1 2 G1 3 M2 4 om line 2946 —(L. 2947) D3 विधत्स्व (for वदस्व) —B1 3 D5 त्रिविक्रम, D5 विष्णुर् (for भगवान्) —(L. 2949) G3 मनुष्विजे (for मदक्षिण) K3 मनुष्विन Ñ1 T2 G1 4 मनर्त्विना (for मनृत्विना) ꙳C3 मनृत्विजा = ऋग्विग्यदतिरिक्तेन। ꙳ —(L. 2951) K3 ते मत्प्रसादात्, D2 एते प्रदेयास्, D5 ते मत्प्रदत्तास् (for एते प्र°) Ñ1 भागास्तवैते शरणोऽस्य दैत्य, B D5 G3 4 भागा यद्येते तव दैत्यसत्तम T1 G3 भवन्तु भागास्तव सर्व एव, T2 M2 4 भागा ह्येते तव सर्वेऽसुरेन्द्र —K3 4 Ñ1 D4-6 om. lines 2952-2955 —(L. 2952) Dn Bom ed G(ed.) मद्द्वेषिणा (for मद्वेषिणां) K2 पुण्यं मद्वेषिणा नित्य, D3 मतां निन्दता यत्पुण्य (for °) Dn मद्भक्त (for मद्भक्त) Ñ2 V1 यच्च मद्भक्तवैरिणाम् D1 पुण्यं मद्वेषिणां तथा T2 M2 4 मद्भक्तद्विषतां च यत् (for °) — After line 2953 D6 T1. 2 G1 3 5 M2 4 ins

221** कथासु मम दैत्येन्द्र कथ्यमानासु यत्र ह ।
अशृण्वन्यो नरो गच्छेत्तस्य संवत्सरार्जितम् ।
यत्नेन महता चापि तव सर्वं भविष्यति ॥
अनुशृणुयुर्हरेर्दिव्यां मा तवास्तु बले परा ॥
शूद्राश्रमवतां यत्तां पुण्यं यच्चार्जितं महत् ।
शूद्रविद्यार्जितं पुण्यं श्रुतिस्मृतिविवर्जितम् ।
धर्मार्थं यत्परित्यज्य धर्मं च प्रकुर्वते ॥

[(L. 2) D6 अशृण्वानो (for °ण्वन्यो) T1 G1 3 5 तस्य सर्वं संवत्सरार्जितम्, M2 4 तस्य संवत्सरादि° (for °) — G4 om. lines 3 6 —(L. 3) G3 च पुण्यं ते (for तव सर्वं) —(L. 4) T2 G3 अनुशृणुयुर्हरेर्; G3 4 शृणुयुर् G1 शृणुयुर् (for अनुशृणुयुर्) T1 G3 M2 मा तवास्तु बले पराम् G1 मा तवास्तु बले परा (for °), —(L. 5) T1 G1 शूद्राणां यत्कृतं (for °) T2 G3 M2 यच्च जितं, G1 यच्चार्जित (for °जितं) —(L. 6) T2 G3 शूद्रं शूद्र° (for शूद्रविद्या°)]

—(L. 2953) D6 -धर्मेभ्यो (for °सक्तानां) K3 D6 क्रय विक्रयसक्ताना T1 2 G1. 4 3 M2 4 °कर्मा-सक्तानां (for °) —(L. 2954) V1 2 पुण्यं यच्च तथा (for °) — After line 2955, K3 ins

अश्रद्धया च यद्दान ददता यजता तथा ।
तत्सर्वं तत्र दैत्येन्द्र मत्प्रसादाद्भविष्यति ॥

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु वचन बलिर्विष्णोर्महात्मन ।
एवमस्त्विति त प्रोक्त्वा पातालमसुरो गत ।
प्रविवेश महाभागो देवाज्ञा प्रतिपालयन् ॥

भगवानपि राज्याना प्रविभाग चकार ह ।
ददौ पूर्वां दिश चैन्द्री शक्रायामिततेजसे ।
याम्या यमाय देवाय पितृराज्ञे महात्मने ॥
पश्चिमा तु दिश प्रादाद्वरुणाय महात्मने ।
उत्तरा च कुबेराय यक्षाधिपतये दिशम् ।
अधस्तान्नागराजाय सोमायोर्ध्वां दिश ददौ ॥

222** यावदसौ दिनैक च राज्य तत्र भविष्यति ।
पानभोजनसयुक्त लक्ष्म्यायु कीर्तिकारि च ॥
ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रयर्दिनां सुरपूजितम् ।
सर्वकामसुसपूर्णं मत्प्रसादाद्भविष्यति ॥

— K2 T1 om the ref — (L. 2956) D5 महाबल (for °त्मन) — *After line 2956 T2 3 G1 3-5 M2 4 ins*

223** प्रणम्य पातालतल ययौ वामाय भारत ।

— After the above T1 3 G1 3-5 M2 4 ins an addl colophon [*Sub-parvan* T 3 G1 3 5 M2 4 वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* G2 विष्णुना बलवरप्रदानम् M3 4 बलिपातालगमनम् — *Adhy no* T1 338, G1 323; G3 331 G4 329; G5 330 M2 3 40] — T1 3 G1 3 5 M2 om lines 2957–2958 — After line 2857 Ñ1 ins

224** गतेष्वथ महाबाहुर्विष्णु सत्यपराक्रम ।
चिन्तयामास भगवान्प्रविभागं जिते(?)स्तग ॥
अथ चिन्तयतस्तस्य दवा यज्ञान्या नृप ।
ते गता नस्वर(?) चैन भगवन्त महाद्युतिम् ।
दिव्या वै सुरराज्यञ्च सत्त्वोपायानि निस्वनै ।
पाताल पातितो दिव्या निगृहाणं च ते क्षया ।
निष्कमिद सर्व कृत तेऽसुरसूदन ।
कृष्णाधिप महाबाहो विभाग चिन्तयस्तदा ।
अब्रवीच्च महाबाहो रूपन्द्रा दानवान्तकृत् ।
इन्द्रा मधुरया वाचा पाल्यतां त्रिदिवं पुन ॥

— Ñ1 om lines 2958–2959 G4 M4 om line 2958 — (L. 2958) V3 महाप्राज्ञो Bom Poona eds G(ed) °नाद्रो (for °भागो) K2 4 देवानां (for °ज्ञां) — After line 2958, Ñ2 ins an addl colophon mentioning sub parvan as वामन — B D5 D6 T2 3 G1 3 5 M2 4 ins after line 2958 Ñ2 after the addl colophon

225** एतस्मिन्नन्तरे चापि विष्णुस्त्रिदशपूजित ।

[D6 T1 2 G1 3 5 M2 4 विष्णु (for चापि) D6 T2 G1 3 M2 4 श्रीमान् (for विष्णुम्) T1 G5 श्रीमांस्त्रिदशपुंगव (for °)] D6 T1 3 G1 3 5 M2 4 cont

226** जाम्बवन्त समाहूय वचन चेदमब्रवीत् ।
गच्छासन समादाय भेरीं संताडयस्वामिति ॥

जाम्बवानथ तच्छ्रुत्वा भेरीं संनादयन्बहु ।
यथेष्ट सप्रवर्तन्तां क्रिया सर्वा मुनीश्वर ॥
देवा स्वस्थानमायान्तु दैत्या सर्वे हताश्रया ।
न भय विद्यत किंचिज्जित भगवता जगत् ॥
बलि प्रविष्टोऽथ रसातल मह-
दैत्या गता सागरमेव शेषा ।
स्वस्थ जगत्सर्वमिद मुनीश्वरा
क्रिया स्थितां महतीस्तपोधना ॥
विमुच्यन्तां गुहा सर्वा पर्वतस्याथ देवता ।
सदा वेदा ह्यधीयन्ता शीघ्रं नाकं प्रपद्यताम् ।
ब्राह्मणा स्वस्ति वा नित्य न भय विद्यत क्वचित् ।
विष्णुर्विक्रमितो राज्य जहार बलिकण्टकात् ।
इत्युक्त्वा जाम्बवानृक्ष स्थितो मेरोश्च मस्तके ।
समाघ्नन्बहुशस्तूर्यमाज्ञया केशवस्य हि ॥
तस्य भेरीरव सर्वं जगद्विक्षोभ्य सस्थितम् ।
पृथिवीमन्तरिक्ष च पाताल च समस्पृशत् ॥
श्रुत्वा तु भेरीरवमादिमूर्ते
राज्ञाकृत सागरघोषकल्पम् ।
लोकाश्च सर्वे सचराचराश्च
स्वस्थानमायान्ति भय विमुच्य ॥

[Before line 2 G4 ins भगवान् —(L 3) G5 मुहु (for बहु) G4 भेरीं सनादयन्मुहु (for °) — (L 5) D6 हताश्च न, T3 G1 गतागता G4 M1 2 हता गता (for हता श्रया) — (L. 10) D6 मुनयस्त M1 2 असकृद् (for मह तीस्) — (L 11) T1 G3 5 पर्वताना च (for °तस्याथ) — (L 12) T1 G3 5 M2 शीघ्रेणाद्य (for °घ्रं नाकं) — (L 14) D6 च विक्रमन् (for विक्रमितो) T3 G5 °पालिनाम्, T3 G1 सयुताम् (for कण्टकात्) — (L. 15) D6 त्रिगु (for ऋक्ष) — (L. 16) D5 T3 समघ्नन् (for समा°) — (L 18) D4 समाव्रनत् (for समस्पृशत्) — (L. 21) T1 D3 M2 लोकश् (for लोकाश्)]

— (L. 2959) T3 G1 5 M4 राज्यानि (for °नां) Bom Poona eds C(ed) प्रविभागांश् (for °भाग) T2 3 G1 3 5 M2 अथाकरोत् M4 अकुर्वत (for चकार ह) — (L. 2960) M4 ऐन्द्रीं (for पूर्वां) N1 ततो ददौ दिश पूर्वां (for °) — (L 2961) Dn2 D3 4 पितृराज्य (for °राज्ञे) T2 3 G1

एवं विभज्य त्रैलोक्यं विष्णुर्बलवतां परः ।
जगाम त्रिदिवं देवः पूज्यमानो महर्षिभिः ।
वामनः सर्वभूतेषु प्रतिष्ठाप्यैव वासवम् ॥
तस्मिन्प्रयाते दुर्धर्षे वामनेऽमिततेजसि ।
सर्वे मुमुदिरे देवाः पुरस्कृत्य शतक्रतुम् ॥
गते तु त्रिदिवं कृष्णे बध्वा वैरोचनिं बलिम् ।
नागैः सप्तशिरोभिश्च कम्बलाश्वतरादिभिः ॥
नागबन्धनदुःखार्तं बलिं वैरोचनिं ततः ।
पप्रच्छयासौ देवर्षिर्नारदः प्रत्यपद्यत ॥
स तं कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कृपयाभिपरिप्लुतः ।
उवाच दानवश्रेष्ठं मोक्षोपायं ददामि ते ॥
स्तवं देवाधिदेवस्य वासुदेवस्य धीमतः ।
अनादिनिधनस्यास्य अक्षयस्याव्ययस्य च ॥
तमधीत्याथ दैत्येन्द्र विशुद्धेनान्तरात्मना ।
तद्गतस्तन्मना भूत्वा द्रुतं मोक्षमवाप्स्यसि ॥
ततो विरोचनसुतः प्राञ्जलिः प्रयतः शुचिः ।
मोक्षनिःश्रेयसमव्यग्रो नारदात्समधीतवान् ॥
तमधीत्य स्तवं दिव्यं नारदेन समीरितम् ।
पृथिवी चोद्धृता येन तं जजाप महासुरः ॥
ॐ नमोऽस्त्वनन्तपतये अक्षयाय महात्मने ।
जलेशयाय देवाय पद्मनाभाय विष्णवे ॥
सप्तसूर्यवपुः कृत्वा त्रींल्लोकान्ग्रस्तवानसि ।
भगवन्कालकालस्त्वं तेन सत्येन मोक्षय ॥
नष्टचन्द्रार्कगगने क्षीणयज्ञतपःक्रिये ।
पुनश्चिन्तयसे लोकांस्तेन सत्येन मोक्षय ॥
महारुद्रेन्द्रवाय्वग्निसरिद्भुजगपर्वताः ।

हरिः सर्वपरो विष्णुः प्राप्तं देवैर्यथा दिवम् ॥

1–5 M3 4 पितृराजाय धीमते (for ⁵). — D5 om. (hapl.) line 2962 — (L. 2962) B3 D5 D7 देवो (for भावाद्). B3 D5 D6 ददौ प्रभुः (for महात्मने) — (L. 2964) Ñ1 T1 3 G1 3–5 M3 बभस्था (for °स्थान्) — (L. 2965) G1 विसृज्य (for विभज्य) — After line 2965, Ñ1 ins :

227** वासवे च प्रतिष्ठाप्य त्रैलोक्याधिपतिर्महान् ।

While, V1 3 B1 3 D5 D7 ins after line 2965 .

228** लोकापनयनं चक्रे देवानामजितः प्रभुः ।

On the other hand, T1 3 G1 3–5 M3 4 ins after line 2965 :

229** अक्षयं वासुतरं च ददौ जाम्बवते हरिः ।
लोकापनयनं दत्त्वा देवानां सुरपूजितः ॥
[(L. 1) G1 अभयं (for अक्षय)]

— (L. 2966) Ñ1 प्रययौ भगवान्देव (for °). Ñ1 स्तूयमानो (for पूज्य°) T1 G1 3 M3 4 सुरर्षिभिः (for मह°). T2 G1 देवर्षिगणपूजितः (for ⁵). — After line 2966, T1 3 G1, 3, 4 M3 4 ins :

230** नारदेन जगन्नाथ स्तुतो देवैश्च पूजितः ।
[G1 महात्मना (for च पूजितः).]

— Ñ1 om. line 2967–3073 — (L. 2967) K1, 3 Ñ3 V1 B1 3 Dn D1–6 -भूतेषु ; K4 4 V1 D1 3 °षे (for °षु) T1, 3 G1 3 केशवः (for वासवम्) — After line 2967, T1 3 G1 3 M3 4 ins :

231** आधिके सर्वभूतेषु प्रतिष्ठाप्य च केशवः ॥
हरिः ते कथितं सर्वं वामनस्य यथागतम् ।

— T1 3 G1 3 M3, 4 om lines 2968–3063. — (L. 2968) K3, 4 V2 D1–6 त्रिप्ताय् ; D5 विष्णोः ; D7 वैत्यावे (for वामने). — (L. 2969) G3 4 पुरंदरम् (for शतक्रतुम्). — After line 2969, G1 4 ins. an addl colophon [*Sub-parvan* G1 वामनप्रादुर्भाव — *adhy name* · G1 4 इन्द्रादीनां स्वस्थानविभाग — *Adhy no* G3 333 ; G4 330]. — Before line 2970, K Ñ3 T1 3 B D G1 4 ins वैशंपायन·. — (L. 2970) K1 D1 विष्णौ ; K3 Dn हरे (for कृष्णे). D5 गच्छति त्रिदिवं देवे (for °). — (L. 2972) K3 कम्बैरोधनिभव (for ⁶) — (L. 2973) K3 Ñ3 V3 B D5 D7 4 G1 4 प्रत्यपद्यत (for °द्यत) — (L. 2976) K4 Ñ3 V1 3 B D5 D6 देवादि ; D1 G1 °दि (for °धि). — (L. 2978) K1 4 Ñ3 V1 3 B D5 D1 3 4–6 अधीत्याथ ; K3 अवेक्ष्याथ ; G3 अधिकृत्य (for अधीत्याथ). K3 तद्गतेन (for विशुद्धेन). — (L. 2979), K3 विशुद्धात्म (for तद्गतस्) — (L. 2981) G1 मोक्षदं भगवत्पदो (for °) K3 तमधीतवान् (for स°). — (L. 2984) K Ñ3 V1 3 B1 D5 D1 4–6 G1 om. ॐ. K3 सर्वेशाय (for अक्ष°). — (L. 2985) G(ed) हर्षं स्थाय (for जलेश°). K1 D1 ते नमः (for विष्णवे). — (L. 2986) K2 3 D1 3 सप्तसूर्यं ; V3 D5 महासूर्यं (for °सूर्यं) D6 ग्रस्तवान् ; G3 ग्रस्त° ; G1 ग्रस्त° (for ग्रस्त°) D5 त्रींल्लोकान्ग्रसमसि (for ⁵) — (L. 2987) K3 D1 -भूतेन ; V1 कल्पान्ते ; D1 कालान्ते ; D1 कालगु ; D6 -भूतान्ते (for कालकालं). V3 अन्तकान्तककालान्तं (for °) — K3 D1, 4 om (hapl) lines 2988–2989. — (L. 2988) V1

त्वरस्था दृष्टा द्विजेन्द्रेण तेन सत्येन मोक्षय ॥
मार्कण्डेन पुराकल्पे प्रविश्य जठरं तव ।
चराचरगतं दृष्टं तेन सत्येन मोक्षय ॥
एको निःसहायस्त्वं योगी योगमुपागतः ।
पुनस्त्रैलोक्यमुत्सृज्य तेन सत्येन मोक्षय ॥
जन्मशय्यामुपासीनो योगनिद्रामुपागतः ।
लोकांश्चिन्तयसे भूयस्तेन सत्येन मोक्षय ॥
वाराहं रूपमास्थाय वेदयज्ञपुरस्कृतम् ।
धरा जलोद्धृता येन तेन सत्येन मोक्षय ॥
उद्धृत्य दंष्ट्रया यज्ञान्द्वीपिण्डान्कृतवानसि ।
त्वं पितृणामपि हरे तेन सत्येन मोक्षय ॥
प्रदुद्रुवुः सुराः सर्वे हिरण्याक्षभयार्दिताः ।
परित्रातास्त्वया देव तेन सत्येन मोक्षय ॥
दीर्घवक्त्रेण रूपेण हिरण्याक्षस्य संयुगे ।
शिरो जहार चक्रेण तेन सत्येन मोक्षय ॥
भग्नमूर्धास्थिमस्तिष्को हिरण्यकशिपुः पुरा ।
हुंकारेण हतो दैत्यस्तेन सत्येन मोक्षय ॥
दानवाभ्यां हृता वेदा ब्रह्मणः पश्यतः पुरा ।
परित्रातास्त्वया देव तेन सत्येन मोक्षय ॥
कृत्वा हयशिरोरूपं हत्वा तु मधुकैटभौ ।
ब्रह्मणे तेऽर्पिता वेदास्तेन सत्येन मोक्षय ॥
देवदानवगन्धर्वा यक्षसिद्धमहोरगाः ।
अन्तं तव न पश्यन्ति तेन सत्येन मोक्षय ॥
अपान्तरतमा नाम जातो देवस्य वै सुतः ।
कृताश्च तेन वेदार्थास्तेन सत्येन मोक्षय ॥
वेदयज्ञाग्निहोत्राणि पितृयज्ञहवींषि च ।
रहस्यं तव देवस्य तेन सत्येन मोक्षय ॥
ऋषिर्दीर्घतमा नाम जात्यन्धो गुरुशापतः ।
त्वत्प्रसादाच्च चक्षुष्मांस्तेन सत्येन मोक्षय ॥
ग्राहग्रस्तं गजेन्द्रं च दीनं मृत्युवशं गतम् ।
भक्तं मोक्षितवांस्त्वं हि तेन सत्येन मोक्षय ॥
अक्षयश्चाव्ययश्च त्वं ब्रह्मण्यो भक्तवत्सलः ।
उच्छ्रितानां नियन्तासि तेन सत्येन मोक्षय ॥
शङ्खं चक्रं गदां पद्मं शार्ङ्गं गरुडमेव च ।

-चन्द्रासि (for °र्के) Ñ2 B4 -पत्रने (for -जलने) — D31 om lines 2989 2994 G3 om (hapl) lines 2990 2993 — (L. 2990) G1 -वपुषा (for -चार्चसि-) D3 समुद्रोपव नानि च, G1 हिरण्यकशिपु पुरा (for °) — (L. 2991) D3 त्वया सृष्टानि देवेन्द्र (for °) ❀ C3 द्विजेन्द्रेण मार्कण्डेयेन। ❀ — G3 om lines 2992 2995 — (L. 2992) K1 V1 Dn1 Ds2 D1 मार्कण्डयेन (hypermetric); Dn2 D3 4 5 °ण्डेय (for °ण्डेन) K3, 4 D5 जठरे (for °रं) — (L. 2993) Ñ2 V1 3 चराचरमिदं दृष्टं; D3 °चरगुरो दृष्टा (for °) — D3 om (hapl) lines 2995–2996 — (L. 2996) K1 D4 योगी योगम्, G3 योगीन्द्रस्त्वम् (for योगनिद्राम्) — G4 om (hapl) lines 2998–3001 — (L. 2999) K3 4 V1 D2 3 धरा जलादुद्धृता येन (K3 V1 यस्ते) (hypermetric), D2 धरा जलादुद्धृतेयं; G3 धरा जलादुद्धृतवान् (for °) — (L. 3000) K4 D3 यज्ञे, B2 Cal ed. यज्ञैः; D5 यज्ञं (for यज्ञान्) — (L. 3001) K3 पितॄणां सुरप देव (for °) — (L. 3002) G3 च चैव दुद्रुवुः सर्वे (for °) — (L. 3003) Ñ2 संरक्षितास् (for परित्रातास्) V1 संरक्षितास्त्वया देवास् (for °) — G4 om lines 3004–3006 — (L. 3005) D3 गृधाक्षि (for °शिर) V1 मस्तको (for मस्तिष्को) G3 ब्रह्मरुद्रेन्द्रवपुषा (for °) — (L. 3007) G3 4 हुंकारेण (for हुंका°) — K3 D1 4 om (hapl) lines 3008–3009 — (L. 3008) D2 दानवाभ्याद् (for °वाभ्यां) — (L. 3009) D2 प्रत्याहृतास् (for परित्रा°) — K1 om (hapl.) lines 3010 3011 — (L. 3011) Ñ2 K3 अर्पिता; D3 चार्पिता; D4 त्वर्पिता (for तेऽर्पिता) K4 ब्रह्मणश्चार्पिता वेदाः V3 ब्रह्मणा तर्पिता देवास्; D1 ब्राह्मणास्तर्पिता येन (for °) — (L. 3012) K4 -चारण- (for -दानव-) Dn2 G(ed) -सिद्धा (for -सिद्ध-) — (L. 3013) D1 अनन्तं तव पश्यन्ति (for °) — G3 om lines 3014–3015 — (L. 3014) D1 अपरां तनुमादाय (for °) — (L. 3015) D3 दृष्टास् (for कृतास्) — D3 5 om (hapl) lines 3016–3017 — (L. 3016) K1 पितॄणां च (for पितृयज्ञ) — (L. 3018) V3 जातोऽन्धो (for जात्यन्धो) D1 -शापित (for -शापतः) — (L. 3020) B1 3 D5 -वशे स्थितम् (for -वशं गतम्) — (L. 3022) V1 B1 त्वं हि; G(ed.) चैव (for च त्वं) K3 अजेयश्चाव्ययस्त्वं हि; G3 अक्षय्यश्चाप्रमेयस्त्वं (for °) — (L. 3023) K1 3 Ñ2 V2 B Ds D2 निहन्तासि, D3 विह°; G3 4 निहन्ता च (for नियन्तासि) V3 D4 उद्धतानां निहन्तासि (for °) — (L. 3024) K1 3 4 Dn D1 3 4–6 शङ्खचक्रगदापद्मं, G3 4 शार्ङ्गं चक्रं गदा शूलं (for °) G3 शार्ङ्गं शार्ङ्गं तथैव च (for °) — V3 om lines 3025 3026. — (L. 3025) K4 तेन बन्धान्मो

प्रसादयामि शिरसा ते बन्धान्मोक्षयन्तु माम् ॥
शङ्खचक्रगदातूणशार्ङ्गं च गरुडादय॰ ।
हरिं प्रसादयामासुर्बलिं मोक्षय बन्धनात् ॥
ततः प्रसन्नो भगवानादिदेश खगेश्वरम् ।
गरुडं नागहन्तारं बलिं मोक्षय बन्धनात् ॥
ततो विक्षिप्य गरुडः पक्षावतुलविक्रमः ।
जगाम वसुधामूलं यत्रास्ते संयतो बलिः ॥
आगमं तस्य विज्ञाय नागा मुक्त्वा महासुरम् ।
ययुः पुरीं भोगवतीं वैनतेयभयार्दिताः ॥
मुक्तं कृष्णप्रसादेन चिन्तयानमधोमुखम् ।
भ्रष्टश्रियमुवाचेदं गरुत्मानपपन्नगम् ॥
दानवेन्द्र महाबाहो विष्णुस्त्वामब्रवीत्प्रभुः ।
मुक्तो निवस पाताले सपुत्रजनबान्धवः ॥
इतस्त्वया न गन्तव्यं गव्यूतिमपि दानव ।
समयं यदि भिन्द्यास्त्वं मूर्धा ते शतधा व्रजेत् ॥
पक्षीन्द्रवचनं श्रुत्वा दानवेन्द्रोऽब्रवीदिदम् ।
स्थितोऽस्मि समये तस्य अनन्तस्य महात्मनः ॥
जीव्योपायं तु भगवान्मम किंचित्करोतु सः ।
इहस्थोऽहं सुखासीनो येनाप्यायें खगेश्वर ॥
बलेस्तु वचनं श्रुत्वा गरुत्मानिदमब्रवीत् ।
पूर्वमेव कृतस्तेन जीव्योपायो महात्मना ॥
प्रवर्तिष्यन्ति ये यज्ञा विधिहीना ह्यमृत्विजः ।
प्रायश्चित्तमजानन्तो यज्ञभागस्ततस्तव ॥
न तेषां यज्ञभागं वै प्रतिगृह्णन्ति देवता. ।
अनेनाप्यायितबलः सुखमत्र निवत्स्यसि ॥
संदेशमेतं भगवान्दत्तवान्कश्यपात्मजः ।
दानवेन्द्र महाबाहो विष्णुस्त्रैलोक्यभावनः ॥
इमं स्तवमनन्तस्य सर्वपापप्रमोचनम् ।
यः पठेत नरो भक्त्या तस्य नश्यति किल्बिषम् ॥
गोहत्यायाः प्रमुच्येत ब्रह्मघ्नो ब्रह्महत्यया ।
अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या चैवेप्सितं पतिम् ।
क्षमागर्भाद्विमुच्येत गर्भिणी जनयेत्सुतम् ॥
ये च मोक्षैषिणो लोके योगिनः सांख्यकापिलाः ।
स्तवेनानेन गच्छन्ति श्वेतद्वीपमकल्मषा ।

क्षपयेन्माम् (for [b]) — K2 B1 3 D3 D5 G3 4 om lines 3026-3027 — (L 3026) K2 D1 रूपा, D5 पार्गे (for तूण) K4 D1 3 5 शार्ङ्गचक्र(D3 °र्मा)मिषाणिनम्, Ñ2 शार्ङ्गं च गरुडध्वजम् (for [b]) —(L 3028) K1 D2 3 आदिदेश; G2 4 व्यादिदेश (for आदि°) K2 B1 3 खगोत्तमम् (for खगेश्वरम्) — (L 3031) G(ed) जगाम वसुधा यत्र (for [a]) D5 संवृतो (for संयतो) — (L 3032) D5 गमन (for आगम) — (L 3034) D1 3 उक्त कृत्वा, Cal ed मुक्त विष्णु (for मुक्त कृष्ण) B2 D5 Cal ed मधोक्षजम् (for °मुखम्) — (L 3035) D2 उपाचीन (for उवाचेद) K2 D1 दितिपुत्रकम्; K3 दितिनन्दनम्, K5 अप्रपन्नगम्, K1 D2 3 इव खगेश्वर, V1 D3 भाग्य (D2 अपि) दानवम्, B2 Dn D6 G3 4 पन्नगाशन (for अपपन्नगम्) V2 बलि च पन्नगाशन (for [b]) — Before line 3036 K1 3 4 Ñ3 V1 3 B D G3 4 ins गरुड उवाच — (L 3036) D1 K2 V2 विष्णुस्त्वामिदमब्रवीत् (for [b]) — (L 3037) D1 समुक्तो भव पाताले (for [a]) — (L 3038) V2 मानद (for दानव) — (L 3039) V2 दशधा (for शतधा) K2 पतेत्; Dn D5 G1 भवेत् (for व्रजेत्) — (L 3142) Dn1 Bom ed, G(ed) जीवोपायं (for जीव्यो°) G1 धीमान्मम (for मम किंचित्) — (L 3045) Ñ2 जीवोपायो (for जीव्यो°) — (L 3046) Ñ2 V1 B1 4 Dn1 वर्तयिष्यन्ति (for प्रवर्ति°) B1 D3 वर्तयिष्यन्ति ये यज्ञ (for [a]) K1 च ऋत्विज (for ह्यमृत्विजः) D1 विधिहीनानृत्विजान् (for [b]) — (L 3047) K1 D1 3 यज्ञभागानिवर्तन; K2 °भागास्तु वै तव Ñ2 B1 D3 D5 °भाग तत्तव (for [b]) — D5 om lines 3050-3051 — (L 3048) K1 B1 नैव (B1 न ते)षां यज्ञभागं वै (for [a]) — (L 3049) K2 D2 4 अनेनाप्यायितबल (for [a]) K1 सुख यत्र; Dn1 Bom Poona eds G(ed) सुखमास्व (for °मत्र) K2 4 निवत्स्यति (for °त्स्यसि) — Before line 3050, K Ñ2 V1 3 B D (except D5) G3 4 ins वैशंपायन — (L 3051) K1 Cal ed दानवेन्द्र, K2 G(ed) वन्द्ये (for °वेन्द्र) — (L 3052) D3 य इदं स्तवनं तस्य (for [a]) K2 D3 D1 प्रणाशनम् (for प्रमोचनम्) — (L 3053) K1 पठते; V2 °युः D2 °द्य (for °त) K2 om (hapl.) lines 3054[b]-3055[a] — D1 om lines 3055 — (L 3055) K1 पुत्रान् (for पुत्रं) — (L 3056) K1 क्षमागर्भा; K2 Ñ2 V1 3 B1 Dn D5 D1 2 4 क्षमागर्भा B1 मृतो गर्भात् (for क्षमागर्भात्), D2 भयगर्भात् प्रमुच्यन्ते (for [a]) B1 D5 Cal ed गर्भिणी (for गर्भिणी) D3 लभेत् (for जनयेत्) Dn1 सुत (for सुतम्) — (L 3057) D1 4 ये लिङ्गे मोक्षवेदिनः;

सर्वकामप्रदो ह्येष स्तवोऽनन्तस्य कीर्त्यते ॥
यः पठेत्प्रातरुत्थाय शुचिः प्रयतमानसः ।
सर्वकाममवाप्नोति मानवो नात्र संशयः ॥
एष वै वामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः ।
वेदविद्भिर्द्विजैरेव पठ्यते वैष्णवं यशः ॥
यस्त्विमं वामनं दिव्यं प्रादुर्भावं महात्मनः ।
शृणुयान्नियतो भक्त्या सदा पर्वसु पर्वसु ॥
पराञ्जिवजयते राजा यथा विष्णुर्महाबलः ।
यशो विपुलमाप्नोति विपुलं चाश्नुते वसु ॥
प्रियो भवति भूतानां सर्वेषां वामनो यथा ।
पुत्रपौत्राश्च वर्धन्ते आरोग्यगुणसंपदा ॥
प्रीयते पठतश्चास्य देवदेवो जनार्दनः ।
सर्वकामयुतश्चैव कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥

Colophon

D5 °नो मोक्षकाङ्क्षिण (for °) — (L. 3058) K1 D1 अकल्मषम् (for °षा) — (L. 3059) D3 सर्वकाममवाप्नोति (for °) D3 om (hapl) lines 3059b 3061a K3 D5 कीर्तित, D1 कीर्तयेत् (for कीर्त्यते) — (L. 3061) K5 V2 Dn D5 -कामान् (for -कामम्) — D1 om lines 3063 3064 — (L. 3063) B D5 कथ्यते (for पठ्यते) D5 पठ्यते वैष्णवैर्यत (for °) — (L. 3065) K3 Ñ3 V1. 2 शृण्वन्वै, B1 D3 D1. 5 शृणुते; G4 यो नरो (for शृणुयान्) V3 शृण्वन्वै प्रयतो भूत्वा, T1. 2 G1. 3. 5 M1. 4 यो नरः शृणुयाद्भक्त्या (for °) T3 G1. 3. 5 M2. 4 तत्परः (for the second पर्वसु) T1 G2 सदा पर्वणि तत्परः (for °) — Ñ1 om. line 3066 — (L. 3066) K3 पराञ्जिजयसे राजन् (for °) K3 महासुरान्, T2 G1 M2. 4 °यशाः, G3 °वलिम् (for °बल) — (L. 3067) Ñ3 Dn विमलम्, B1. 2 D5 T3 G1 M1. 4 च महद् (for विमलम्) T1 G2 यशश्च सुमहत्प्राप्य (for °). K3 N3 विमलं (for विपुलं) K3 चाप्नुयात् (for °ते) D1 सुखम् (for वसु) Ñ1 विन्दति श्रियमुत्तमाम्; B1. 2 D5 G3. 4 प्रेत्य सद्गतिमाप्नुयात्, D1 वसुधायां यथा वसुः; D5 विपुलं चाश्नुते वसुम्, T3 G5 M3 प्रेत्य चानन्तमश्नुते (for °) — (L. 3068) Ñ3 सर्वेषामेव मानवः; B1. 2 T1. 2 G1. 3. 5 M2. 4 °षां नात्र संशयः (for °) — After line 3069, B1. 2 D5 G3. 4 ins

232** पुत्रांश्च लभते धन्यान्मेधागुणसमन्विता ।
धर्मायुरर्था वर्धन्ते आरोग्यगुणसंपदः ॥

On the other hand T1. 2 G1. 3. 5 M1. 4 ins after line 3068 G2. 4 after line 3266

233** पठन्निमिदं सर्वं चरितं वामनस्य तु ।
भक्त्या निष्कल्मषो भूत्वा दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥

[(L. 1) G3. 4 पठेन्नित्यमिदं वस्तु (for °) — (L. 2) G3. 4 सततं (for भक्त्या) G3 निष्कल्मषो (for °ल्मषो)]
T1. 2 G1. 3 M1. 4 cont. G2. 4 ins after line 3070

234** चिन्तयेद्वामनं नित्यं श्रियं प्राप्तुं यदीच्छति ।
आरोपयेदिन्द्रमाख्यानं ब्राह्मणेभ्यो दिने दिने ॥

[(L. 1) T1 G1 दिवं (for नित्यं) T1 G2. 3 M1 श्रेयः (for श्रियं) — (L. 2) T1 G2–4 द्रव्यम् (for दिवसम्)]

— Ñ1 T1. 2 G1. 3 M1. 4 om lines 3069–3073 B1. 2 D5 G4 om line 3069 — (L. 3069) K4 Dn G3 -संपदः (for °दा) D5 आरोग्यधनसंपदः (for °) — (L. 3071) Ñ3 V1. 2 -प्रदस्तु (for -युतस्तु) Ñ1 पुत्र, T1. 2 G1. 3–5 M2. 4 चेति (for चैव) — After line 3071, T1. 2 G2. 3–5 M1. 4 ins.

235** अभीक्ष्णं गर्भिणी श्रुत्वा नमस्यति च वामनम् ।
ध्रुवं पुत्रं जनयते देवदेवस्य कीर्तनात् ॥
यस्त्विमां हरिवंशस्य संहितां निखिलां पठेत् ।
सोऽश्वमेधे ब्रह्मलोकं गन्ता वै नात्र संशयः ॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
पितामहः पिता चैव विष्णुरेव न संशयः ॥
परिवादो न कर्तव्यो विष्णुरुद्रस्वयंभुवाम् ।
परिवादात्कृमिर्भूत्वा तत्रैव परिवर्तते ॥
मनसा कर्मणा वाचा द्वेषमेतेषु वर्जयेत् ।
प्रेत्यानन्त्यफलं भुङ्क्ते इह चैव न संशयः ॥
कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं प्रभुम् ।
को ह्यन्यः पुण्डरीकाक्षान्महाभारतकृद्भवेत् ॥
धर्मान्नानाविधांश्चैव को ब्रूयात्तमृते प्रभुम् ।
वर्तितं ते महायज्ञो यथा संकल्पितस्त्वया ॥
संकल्पिताश्वमेधस्त्वं श्रुत्वा धर्मांश्च शाश्वतान् ।
आनुपूर्व्येण चैतस्मात्त्वं गन्तासि नराधिप ॥
एतत्ते महदाख्यानं श्रुत्वा त्वं पार्थिवोत्तम ।
ततो यज्ञसमाप्त्यर्थं क्रियाः सर्वाः समारभ ॥
प्रादुर्भावो वामनस्य कथितश्चैष ते मया ।
राजर्षीणामृषीणां च नारदस्य च संनिधौ ॥
एषा ते वैष्णवी चर्या मया कार्त्स्न्येन कीर्तिता ।
पृच्छतस्तात यज्ञेऽस्मिन्निवृत्ते जनमेजय ॥
आश्चर्यपर्वमखिलं यो हीदं शृणुयान्नरः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥
यथेदं ब्राह्मणोऽधीते शुचिर्भूत्वा सनातनम् ।
भक्तो नारायणं देवं श्रद्दधानो जितेन्द्रियः ॥
सम्यिग्ज्ञानां सकल्पानां सर्वादानां क्रमैः सह ।
चतुर्णामपि वेदानां फलभागी भविष्यति ॥
आ ब्रह्मभवनाच्चापि पदं स्यातिमसंशयम् ।

43

K3 V1 3 B Dn D3 D5 8 cont after App I (No. 40) Ñ3 ins after adhy 118 V2 after line 13 of App I (No 41) D4 cont after App I (No 42B) · G3 after App I (No 41)

जनमेजय उवाच ।

त्र्यक्षाद्वधमहं ब्रह्मञ्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
त्रयाणा पुरसङ्घाना खेचराणां समासतः ॥

वैशंपायन उवाच ।

शृणु विस्तरतः सर्वं यन्मा पृच्छसि नैधनम् ।
दैत्याना बाहुबलिना सर्वप्राणिविरोधिनाम् ॥
शंकरेण वध राजञ्शूलैस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
कृतं पुरासुरेन्द्राणां सर्वभूतवधैषिणाम् ॥
त्रिपुर पुरुषव्याघ्र बृहद्धातुसमीरितम् ।
विक्रामति नभोमध्ये मेघवृन्दमिवोत्थितम् ॥
प्राकारेण प्रवृद्धेन काञ्चनेन विराजिना ।
मणिभिश्च प्रकाशद्भिः सर्वरत्नैश्च तोरणैः ॥
बभासे नभसो मध्ये श्रिया परमया ज्वलत् ।
गन्धर्वाणामिवोदग्रं कर्मणा साधितं पुरम् ॥
वाजिनः पक्षसयुक्ता वहन्ति बलदर्पिताः ।
पुर प्रभाकर श्रेष्ठ मनोभि. कामचारिण. ॥
धावन्तो ह्रेषमाणास्ते विक्रमैः प्राणसंभृतैः ।
आह्वयन्त इवाकाशं खुरैः श्यामदलप्रभैः ॥
वायुवेगसमैर्वेगैः कम्पयन्त इवाम्बरम् ।
सर्वतः समदृश्यन्त चक्षुर्भिर्विहितात्मभि ॥

भविष्यति नृपश्रेष्ठ सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥

सूत ।

इति पारिक्षितो राजा वैशंपायनभाषितम् ।
श्रुत्वा निष्कल्मषोऽभूत्स हरिवंश द्विजर्षभात् ॥
शौनकाद्यैर्हि संक्षेपाद्विस्तरेण तथैव च ।
प्रोक्तस्ते हरिवंशस्तु किमन्यत्कथयामि ते ॥

[(L. 1) T1 M2 अभीष्टं, G3 4 अवश्य (for अभीक्ष्णं) — (L 4) T1 G3 आसु क्षये (for सोऽसु°) — (L. 5) G1 3 M4 पितामहाय् (for °महद्) T2 G3 4 पितामहश्चैव तथा, M2 माता मातामहश्चैव (for °) T2 G1 4 5 M2 4 मातामहा (for °ह) — (L. 6) M4 माता मातामहश्चैव (for °) — (L 10) T1 M2 प्रेत्यानन्तं, G3 विप्राऽनन्त (for प्रेत्यानन्त्यं) — (L. 13) T2 M3 4 धर्माण्यानानिधाश्चैव (for °) — (L. 15) T1 G4 5 सनातनान् (for च शाश्वतान्) — (L. 16) G3 गत्वा सिद्धिं (for गन्तासि त्व) — (L. 17) G5 सर्वम् (for महद्) T1 G3 5 कथित (for श्रुता त्वं) — (L. 22) G4 प्रवृत्ते (for नि°) — (L 25) M2 ऽधीयाच् (for ऽधीते) G1 यथैव ब्राह्मणोऽधीयाच् (for °) — (L. 27) G3 ससंहितामधीताना (for °) — (L. 29) G4 यत्र स्वात्ममनोदय (for °) — M2 om lines 31 33 G3 om line 33 — (L 33) T2 प्रागस्, G5 प्रागाप् (for प्रोक्तम्)]

Colophon — *Mention of the Epic* K3 4 Ñ1 V2 B2 Dn Ds2 D1 5 — *Mention of Khila* K3 4 Ñ1 V2 3 B Dn D1 5 — *Sub-parvan* K Ñ1 V2 3 B1 3 Dn D5 D1 3 5 T1 G3 वामनप्रादुर्भाव समाप्त, B2 M2 4 आश्चर्यपर्व वामनप्रादुर्भाव — *Adhy name* Ñ1 त्रैलोक्यक्रमणम्, D1 देवासुरसंग्रामे बलिबन्धने बलिमोक्षे देवाना जय, T1 G1 M2 4 त्रैलोक्यविजय, T2 त्रैलोक्यविजये वामनप्रादुर्भाव समाप्त, G4 फलश्रुतिकथनम् — *Adhy no* K3 45, V1 390, V3 Dn 257, B2 259; Ds2 256, D3 270, D4 247, T1 329, G1 324, G3 333; G4 5 331, M2 4 41

43

— (L 2) Ñ2 V Dn2 D5 5 6 समन्तत (for समासत), D4 चराणा वै समन्तत (for °) — (L. 3) K1 वै वधम्, D5 वै ध्रुवम् (for नैधनम्) — (L. 4) D5 शूराणा बाहुशालिनाम् (for °) — (L 5) Ñ2 V1 2 D3 शरैस्, D3 बाणैस् (for शूलैस्) — (L. 6) G2 द्वितैषिणाम् (for -वधै°) V3 सर्वप्राणविरोधिनाम्, D4 त्रिपुरस्य निषूदनम् (for °) — (L. 7) K1 D1 6 बहुधातु-, V G3 म(V3 व)हद्धात, D3 बलीना तत् (for बृहद्धात) — (L. 8) D3 विकासति (for विक्रामति) — V2 om line 10 — (L. 10) K1 रश्मिभिश्च (for मणि°) — (L 12) V2 D3 पुरा, Dn B2 परम् (for पुरम्) K1 कर्मणा साधिता पुरा (for °) — D3 om line 13 — (L. 14) K1 Ñ2 V D5 ज्येष्ठ (for श्रेष्ठ) D3 -कारिणम्, Bom. Poona eds G(ed) -चूडणं (for -चारिण) — (L. 15) Bom. Poona eds G(ed) धावन्ति (for °न्तो) V2 B D3 D5 6 हेष, V3 D4 5 हर्ष- (for ह्रेष) V1 समितै, B1 D5 D1 G(ed) -सभृतै-, D4 सघृता (for संभृतै) — (L 16) K2 आकम्पयन्तश्चाकाश (for °) Ñ2 V2 3 B Dn शप्प-, D6 G3 शङ्ख (for श्याम) K1 खुरै सर्नेदलैस्तत(for °) — (L. 17) K1 -वेगमयैर्, D5 -वेगोपमैर् (for -वेगसमैर्) Dn

ऋषिभिर्ज्वलनप्रख्यैस्तपसा दग्धकिल्बिषैः ।
गीतवादित्रबहुलं गन्धर्वनगरोपमम् ॥
चित्रायुधसमाकीर्णैः प्रतप्तकनकप्रभैः ।
भवनैर्बहुवर्णैश्च प्रांशुभिः समलंकृतैः ॥
देवेन्द्रभवनाकारैः शुशुभे तन्महाद्युति ।
प्रासादाग्रैः प्रवृद्धैश्च कैलासशिखरप्रभैः ॥
शुशुभे दैत्यनगरं बहुसूर्यमिवाम्बरम् ।
चयाट्टालकसंपन्नं तप्तकाञ्चनसप्रभम् ॥
क्ष्वेडितोत्कुष्टबहुलं सिंहनादविनादितम् ।
रम्यं वल्गुजनाकीर्णं वनं चैत्ररथं यथा ॥
समुच्छ्रितपताकं तदसिभिश्च विराजितम् ।
रराज त्रिपुरं राजन्महद्विद्युदिवाम्बरम् ॥
सूर्यनाभश्च दैत्येन्द्रश्चन्द्रनाभश्च भारत ।
तथान्ये च महावीर्या दानवा बलदर्पिताः ॥
ममृदुश्च बभञ्जुश्च मोहिताः परमेष्ठिना ।
पन्थानं देवगमनं पितृयानं च भारत ॥
तैरेवमसुराग्र्यैश्च प्रगृहीतशरासनैः ।
दानवैर्नरशार्दूल देवयाने महापथे ।
पितृवह्निबलोपेते हृते भरतसत्तम ॥
ब्रह्माणमभ्यधावन्त सर्वे सुरगणास्तथा ।
विवर्णवदना दीनाश्छिन्ने च गतिकर्मणि ॥
अब्रुवंश्चाग्रतः स्थित्वा स्वरेणार्तनिनादिना ।
हन्यामहे शत्रुगणैर्भोगोच्छेदेन मानद ॥
तेषां चैव वधोपायं वदस्व वदतां वर ।
यं ज्ञात्वा बाहुबलिनो वधेम समरे परान् ॥
सान्त्वयित्वाथ वरदो ब्रह्मा प्रोवाच देवताः ।
शृणुध्वं देवताः सर्वाः शत्रुप्रतिकृतिं पराम् ।
अवध्या दानवाः सर्वे ऋते शंकरमव्ययम् ॥
प्रतिगृह्य च तद्वाक्यं मनोभिर्वाग्भिरेव च ।
भूमौ प्रपेदिरे सर्वे सह रुद्रैश्च भारत ॥
विन्ध्यपादे च मेरौ च मध्ये च पृथिवीतले ।
तपसोग्रेण योगज्ञाः सर्वे ते मुनयोऽभवन् ।

D3 कालयन्त (for कम्प°) V3 [अ]र्णवम् (for [अ]म्बरम्) K1 कालान्तकयमोपमम् (for °) —(L. 18) Bom Poona eds. G(ed) असुरा (for सर्वत) K1 सर्वत सदृश दृश्य (for °). —(L. 19) K1 स्तवने, G3 ईक्षित (for तपसा) —(L. 21) B3 प्रभम् (for प्रभै) —D3 om line 22 —(L. 22) K1 Dn D5 भवनैर्ब(K1 रत्नैश्च ब)हुभिश्चैव, D4 धनैश्च बहु हैश्चैत्यै (for °) D5 पाण्डुरै (for प्रांशुभि) —(L. 24) K1 प्रासादजैः सुवृक्षैश्च (for °) D3 कैलासशिखरोपमैः (for °) —(L. 26) B1 Dn G3 वराट्टालक (for चया°) V3 -सपूर्णं (for -संपन्न) K1 तथा प्रच्छन्नप्रकाश, D3 तूर्यघोषसमाच्छन्न (for °) D4 सदा (for तप्त). B3 -कनक (for -काञ्चन) D5 काञ्चनस्य समप्रभम् (for °) — After line 26, Ñ2 V3 Dn D5 ins

1** प्रदीप्तमिव तेजोभी रराजाथ महाप्रभो ।
[V3 महाप्रभम् (for °भो)]

— V3 om line 27 —(L. 27) K1 -नादेन, D4 -नादैः सु (for -नादि) —(L. 28) K1 फल्गु, V1 2 D2 4 G3 बहु (for वल्गु-) D3 -समाकीर्णं (for -जना°) —(L. 29) Dn समुच्छ्रित (for °च्छ्रित-) D4 ऋषिभिश्च, D3 वन्दि°; G3 ध्वजैश्चैव (for असिभिश्च) —(L. 30) D5 नाम (for राजन्) Dn D2 महाविद्युदिवाम्बरे (for °) —(L. 31) B1 3 D3 विग्रान्तश्च (for दैत्ये-न्द्रश्च) K1 दिव्य, D3 अग्र (for चन्द्र-) —(L. 33) V3 D3 6 मुमुहुश्च; D3 मुमुचुश्च (for ममृदुश्च) —(L. 34) D4 भोगोच्छेदेन भारत (for °) — K1 D4 om lines 35–41 —(L. 35) Ñ2 असुरेन्द्रैश्च, V3 D3 D6 °राग्र्यैस्तु (V3 °श्च) (for °राग्रैश्च) —(L. 36) G1 नृप (for नर) — D3 om lines 36b–39a —(L. 37) Ñ2 V2 3 त्रिलोकैश्च (for -बलोपेते) —(L. 40) G3 अवदन् (for अब्रुवन्) B2 Bom Poona eds G(ed) गता (for [अ]ग्रत) Ñ2 [अ]न्तर्नि, D3 [आ]र्तेन (for [आर्]तनि) D3 स्वरेणार्तेन नादितम् (for °) —(L. 41) G3 हता वयं (for हन्यामहे) —(L. 42) G3 त्वं च (for चैव) —(L. 43) Ñ2 V3 वधेयु, V1 वधेयम्; V1 B Dn D3 D5 बाधेम (for वधेम) V3 गणान् (for परान्) — K1 om lines 44–52 — After line 44, D3 ins

2** गच्छध्वममरा सर्वे रुद्रमाराधितुं भुवि ।
स एव निग्रहे शक्तो दैत्यानां नात्र संशय ॥

While, D6 ins after line 44

3** तपसा तस्य देवस्य समर्था वै ततो भवेत् ।
रुद्रस्याराधनार्थाय देवदेवस्य शाश्वत ॥

On the other hand, G3 ins *after line 44*

4** महादेव विरूपाक्ष भजध्व त्रिदशोत्तमा ।
स एव हत्वा तान्सर्वान्कुशलं वो विधास्यति ॥

— G3 om lines 45–50 Ñ2 V B D3 D5–6 om lines

काश्यपेया हरं प्राप्ता जपन्तो ब्रह्मसहिताम् ॥
तेषां परमनारीणामभवद्धव्यवाहने ।
विन्यस्तदर्भनिचये ताम्रं लोहं च भूषणम् ॥
परिधानानि चर्माणि मृदूनि च शुभानि च ।
स्वयंमृतानां कृष्णानां मृगाणां कुरुसत्तम ।
गृहीतानि विमुक्तानि देहेभ्यो वनचारिणाम् ॥
तेऽन्तरिक्षमथोपेत्य विविशुर्मायया वृताः ।
हरालयं सुराः सर्वे व्याघ्रचर्मनिवासिनः ॥
प्रणिपत्याथ ते दीना भगवन्तं जगत्पतिम् ।
सुस्यक्तेनाभिधानेन प्रभावन्ते हरं ततः ॥
हविर्दत्तमिवाशानाद्रक्षच्छन्नेषु वह्निषु ।
वरदान वृथास्मासु भगवन्विमुखे त्वयि ॥
यथादेशं यथाकालं क्रियतां ब्रह्मणो वचः ।
यदुक्तं देवदेवेन खेचराणां समीपतः ॥
एवं देववचोभिश्च भाविनोऽर्थस्य वै बलात् ।

समनह्यन्महादेवो देवैः सह सवासवैः ॥
आदित्या रथमास्थाय संनद्धाः समलंकृताः ।
सर्वे काञ्चनवर्णाभा वपुर्दीप्ता इवाग्नयः ॥
रुद्रेण सहिता रुद्रा दहन्त इव तेजसा ।
संनद्धाश्चारुमुकुटाः प्रांशवः पर्वता इव ॥
विश्वे विश्वेन वपुषा बलिनः कामरूपिणः ।
समनह्यन्महात्मानो दानवान्तं विधित्सवः ॥
एभिः सह बलाध्यक्षैः समन्तात्परिवारितः ।
त्रिपुरं योधयत्त्र्यक्षः प्रगृह्य सशरं धनुः ॥
अथ दैत्या भिन्नदेहाः पुराट्टालगता इव ।
न्यपतन्भुवि देहैस्ते विशीर्णा इव पर्वताः ॥
अभिविद्धाः प्रविद्धाश्च चयाट्टालगता नृप ।
न्यपतन्दैत्यसंघाश्च वज्रेणेव हता नगाः ॥
असिभिश्च हता देवैः शक्तिचक्रपरश्वधैः ।
बाणैश्च भिन्नमर्माणो दैत्येन्द्रा युधि गोचरे ।

45–46 V3 om line 48 — (L 48) V2 D5 पुत्रैश्च; D5 साध्यैश्च (for रुद्रैश्च) — (L 50) Ñ3 V B Ds D3–6 नृप (for ऽभवन्) — (L 51) Bom Poona eds G(ed) काश्यपेयं (for °या) D3 कश्यपेयाद्धर प्राप्ता (for °) Ñ3 V3 s D4 s यजन्तो (for जपन्तो) V1 ब्रह्म (for ब्रह्म) Ñ3 B1 सहिता; D6 शाश्वतम्, G3 संस्थितम् (for सहिताम्) — (L 52) G3 देवानाम् (for नारीणाम्) D4 निशम्य नरनारीणाम् (for °) Ñ3 B Ds1 अभवद्धव्यभोजने, V1 s D3 s °द्धव्यभोजने (D6 s °नम्) D6 °द्धव्यभोजनै, G3 °त्तम्य भोजने (for °) — (L 53) B1 s D4 D5 विन्यस्तं (for °स्त) G3 नैराश्यमभवत्तेषां (for °) — (L 54) K1 माणिक्य (for चर्माणि) D3 बहूनि (for शुभानि). — (L 56) D4 e (marg) नियुक्तानि (for विमु°) — K2 om lines 57–58 — (L 57) B1 s Dn Ds1 अन्तरिक्षम् (for तेऽन्त°) Ñ3 V1 s समुत्पत्य, Ds1 D4 s अथोत्पत्य; (for °पेत्य) B1 अन्तरीक्षमथोत्पत्य, D3 तेऽन्तरिक्षमथोत्पत्य, G3 अन्तरिक्षादथोत्पत्य (for °) — (L 59) K1 देवा (for दीना) — (L 60) V3 अव्यक्तेन (for सु°) K1 प्रधावन्त; D1–6 प्रभावन्त (for °न्ते) D3 प्रभावन्तो हर वच (for °) — (L 61) B1 Dn D5 अविज्ञानाद्; D3 इति शा° (for इवाशा°) D3 दहिषु (for वह्निषु) — (L 63) Ñ3 G1 यथोद्देशं (for यथादेशं) — After line 64, D5 ins

5** एवमाराधितो देवैः सुरासुरनमस्कृतः ।
प्रसन्नचेता भगवान्देवदेवो वृषध्वजः ।
प्रतिजज्ञेऽसुरवधं सभृत्यबलवाहनम् ॥
तत प्रोवाच भगवान्सुरदरपुरोगमान् ।
सर्वे मामनुगच्छन्तु त्रिपुरस्य जिघांसया ॥

— (L 65) G3 Bom Poona eds G(ed) वैभवात् (for वै बलात्) — (L 66) B3 महात्मानो (for °देवो) V3 न सशय (for सवासवै) K1 सदेवैः सहदानवैः (for °) — (L 67) Dn Ds आदित्यपथम्; D3 G3 °स्थरथम् (for °स्था रथम्) D3 सनद्धाश्चारुकुण्डला (for °) — (L 68) D3 नानारूपधरा सर्वे (for °) — (L 70) K1 Dn संनद्धा कुशला सर्वे (for °) — (L 72) D3 महात्मान (for °नो) — (L 73) K1 Ñ3 V1 s B1 Dn D5 D2 e धनाध्यक्षैः (for बलाध्यक्षैः) D3 G3 एभिः सम (G3 च स) धनाध्यक्ष (for °). — (L 74) D3 त्रिपुरं (for सशरं) — (L 76) V3 Dn D1 न्यपतन्त विदेहा (D1 °हैस्ते, B1 °तन्दैत्यसंघाश्च, G3 तच्छिन्नदेहास्ते (for °) — (L 77) Ñ3 B3 अनिविद्धा (for अभि°) D5 (before corr) प्रविष्याद्य, G3 प्रवृद्धाश्च (for प्रवि°) V1 s B1 s Dn D3 D4 e अतिविद्धा प्रवृ° Dn सुवि° (for °) Dn D4 e रणमध्ये (for चयाट्टाल) V3 B3 गता इव, G3 -गाणा इव (for गता नृप) D3 (by corr) धराचरगता इव (for °) — (L 78) Ñ3 V1 s B1 D3 s e सघाना (for °श्च) K1 वज्रेण (for वज्रेण) G3 वज्रेणेवाहता नगात् (for °) — (L 79) Da s शक्तिभिश्च; D4 e °वज्र (for °चक्र-) V3 शक्तिवज्रेण पाशैः (for °) — (L 80) D3 मर्माणो (for म°) Ñ3 V B Dn1 D3 D5 e युद्धे

प्रपेतुः सहिता उर्व्यां छिन्नपक्षा इवाचलाः ॥
तत्र सक्ता व्यमुञ्चन्त तेन दीप्तेन तेजसा ।
एवं तेऽन्योन्यसबाधे क्षीयन्ते क्षयकर्मणा ।
नोपालभ्यन्त चक्षुर्भ्यामपि दिव्येन चक्षुषा ॥
अस्तं प्राप्ते दिनकरे सुरेन्द्रास्ते निशामुखे ।
छिन्नभिन्नक्षतमुखा निपेतुर्वसुधातले ॥
अथ दैत्या जयं प्राप्ता निशायां निशितैः शरैः ।
विनेदुर्विपुलैर्नादैर्मेघा इव महारवाः ॥
जयप्राप्त्यासुराश्चैव तेऽन्योन्यमभिजल्पिरे ।
त्रासितास्त्रिदशाः सर्वे संग्रामे जयकाङ्क्षिणः ।
अस्माभिर्बलसंपन्नैः सह प्रासासितोमरैः ॥
विरेजुश्च जयं प्राप्ता उशनोहव्यचोधिताः ।
समरे बलसंपन्नाः सायुधा दैत्यसत्तमाः ॥
सुरैश्च सहितः सर्वै रथमास्थाय शंकरः ।
दर्पितानभिनद्दैत्यान्प्रभिन्दन्निव वै दिशः ॥
युगान्तकाले विततो रश्मिवानिव निर्दहन् ।
सर्वभूतानि भूताग्र्यः प्रलये समुपस्थिते ॥
स रथो वाजिभिः शीघ्रैरुह्यमानो मनोजवैः ॥
विबभौ नभसो मध्ये सविद्युदिव तोयदः ॥
वृषभेण ध्वजाग्रेण गर्जमानेन भारत ।
भाति स्म स रथो राजन्सेन्द्रायुध इवाम्बुदः ॥
ततोऽम्बरगता· सिद्धास्तुष्टुवुर्वृषभध्वजम् ।
कर्मभिः पूर्वजं पूर्वैः शुचिभिरत्र्यम्बकं तदा ॥
ऋषयश्च तपःश्रान्ताः सत्यव्रतपरायणाः ।
अमृतप्राशिनश्चैव सुरसंघाः सहस्रशः ॥
गन्धर्वाश्चोपगायन्ति गान्धर्वेण स्वरेण वै ।
प्रहृष्टवदना· सौम्याः पैत्र्ये स्थानान्तरे नृप ॥
चयाट्टालकसंपन्ने शतघ्नीशतसंकुले ।
तस्मिंस्तु दैत्यनगरे सर्वभूतभयावहे ॥
ततस्तु शरवर्षाणि मुमुचुर्दैत्यदानवाः ।
सुराणामरयो मध्ये तीक्ष्णाग्राणि समन्ततः ॥
शतघ्नीभिश्च निघ्नन्तो भल्लै· शूलैश्च भारत ।
ते चक्रिरे महत्कर्म दानवा युद्धकोविदाः ॥
गदाभिश्च गदा जघ्नुर्भल्लैर्भल्लांश्च चिच्छिदुः ।
असैरस्त्राण्यबाधन्त माया मायाभिरेव च ॥
ततोऽपरे समुद्यम्य शरशक्तिपरश्वधान् ।

(for युधि) —(L 81) D3 निपेतु महिता सर्वे, D6 सहितास्तेगता उर्वी (for °) —(L 82) Ñ2 V3 Dn D4-6 G2 विमुञ्चन्ति D3 प्रमुञ्चन्तस् (for व्यमुञ्चन्त) Bom Poona eds G(ed) दीप्य(Bom ed °व्य)मानेन तेजसा (for °) —(L. 83) B3 सबाधा (for °धे) —(L. 84) K1 सक्ता वै समचक्षुषा (for °) —(L 85) V1 असुरास्ते V2 3 असुरेन्द्रा (for सुरेन्द्रास्ते) —(L. 86) Ñ1 -मुखा पेतुर् (for क्षतमुखा) —(L 87) G(ed) निशासु (for °यां) —(L. 88) G1 घोरैर् (for मेघा) Ñ2 D3 महाबला, V B1 D4 5 G3 °रथा (for °रवा) — V3 om line 89 —(L. 89) K1 Ñ2 V3 D4 5 जजल्पुस्ते परस्परम् (for °) —(L. 90) K1 D4 5 हर्षितास् (for त्रासि°) —(L. 91) Ñ2 अस्माभिर् G3 असुरैर् (for अस्माभिर्) V1 जय (for बल-) Ñ2 V1 3 समासासिसतोमरै (for °) —(L. 92) B3 वाहिता (for -बोधिता) G3 उशनोवाक्यचोदिता (for °) —(L 94) Ñ2 V D5 6 G3 सहिता (for °त) V3 D3, D3 सर्वे (for सर्वै) —(L. 95) Ñ2 अनदद्; D2 B3 अहनद्, V3 अदहद् B1 Dn D5 निनदन्; D6 निहनन् (for अभिनद्) Ñ3 D3 प्रदहन्, V2 3 प्रतर्दन् (for प्रभिन्दन्) K1 Dn D4-6 प्रदहन्निव तेजसा, G3 प्रभिन्दन्वै दिशो दश (for °) —(L 96) V1 Dn D5 D3 6 G3 वितते (for °तो) — V3 om line 97 —(L 98) K1 स रथो बलिभिः शीघ्र (for °) K1 पात्यमानो (for उह्य°) K1 V1. 3 B3 3 D4-6 महाजवै, Ñ3 मनोजव (for °वै) G3 उह्यमाने मेहाबलै (for °) —(L. 99) Bom Poona eds मर्त्ये (for मध्ये) —(L. 101) K1 D3 विभाति स्म (for भाति स्म स) Ñ2 V3 3 B3 गच्छन् (for राजन्) —(L. 103) कर्मजैः (for पूर्वजं) K1 पूर्णै, V1 पूर्वै (for पूर्वैः) —(L. 105) D4 G3 प्राशनाद्य (for प्राशिनश्च) —(L. 106) Dn गन्धर्वाप्सरश्चैव (for °) K1 D4 स्तवेन (for स्वरेण) —(L. 107) Ñ2 V2 3 B1 शैवे, V1 शिवे, G(ed.) प्रेत्य (for पैत्र्ये) — V3 om line 108 —(L. 110) K1 वर्षेण (for वर्षाणि) V1 B2 देव (for दैत्य) G3 -वैरिण (for दानवा) —(L. 111) G3 सुराणामसुराणां च (for °) K1 Ñ2 V3 3 B3 D4 5 तीक्ष्णाग्रैश्च (for °ग्राणि) —(L. 112) K1 शरै, G3 प्रासै (for भल्लै) —(L. 113) K1 चक्रिरे सु- (for ते चक्रिरे) G3 -दुर्मदा (for -कोविदा) —(L. 114) V1 चिच्छिदे (for चिच्छिदु) —(L. 115)

अशनीश्च महाघोरा मुक्ताः शतसहस्रशः ॥
असिभिर्मायाविहितैर्मृत्योर्विषयगोचरैः ।
ते वध्यमाना विबुधाः शरवर्षैरवस्थिताः ॥
गन्धर्वनगराकारः सोऽसीदस्तसहरो रथः ।
हन्यमानोऽसुरगणैः सार्धं प्रासासितोमरैः ॥
दैत्यप्रहरणैस्तैश्च गुरुभिर्भारसादिभिः ।
चित्रैश्च बहुभिः शस्त्रैरतिष्ठत शचीपतिः ॥
ततो मध्ये दिव्यशब्दः प्रादुरासीन्महीपते ।
ऋषीणां ब्रह्मपुत्राणां महतामपि भारत ॥
स एष शक्रस्याग्रे रथो भूमिं प्रतिष्ठितः ।
अजेयो जय्यतां प्राप्तः सर्वलोकस्य पश्यतः ॥
तस्मिन्निपतिते राजन्रथानां प्रवरे रथे ।
निपेतुः सर्वभूतानि वसुधा वसुधाधिप ॥
विचेलुः पर्वताग्राणि चेलुश्चैव महाद्रुमाः ।
विचुक्षुभुः समुद्राश्च न रेजुश्च दिशो दश ॥
वृद्धाश्च ब्राह्मणास्तत्र जेपुश्च परमं जपम् ।
यत्तद्ब्रह्ममयं तेजः सर्वत्र विजयैषिणाम् ॥
शान्त्यर्थमिह भूतानामिह लोके परत्र च ।
समाधायात्मनात्मानं योगप्राप्तेन हेतुना ॥
रथन्तरेण साम्नाथ ब्रह्मभूतेन भारत ।
तेजसा ज्वलयन्विष्णोर्वक्षश्च महात्मनः ॥
सर्वेषां चैव देवानां बलिनां कामरूपिणाम् ।
ऋषीणां तपसाढ्यानां वसतां विजने वने ॥
अथ विष्णुर्महायोगी सर्वतो दृश्य तत्त्वतः ।
वृषरूपं समास्थाय प्रोज्जहार रथोत्तमम् ।
समाक्रान्तं देवगणैः समग्रबलपौरुषैः ॥
बलवांस्तोलयित्वा तु विषाणाभ्यां महाबलः ।
ननाद प्राणयोगेन मथ्यमान इवार्णवः ॥
तृतीयं वायुविषयं समाक्रम्य विषाणवान् ।
ननाद बलवन्नादं समुद्र इव पर्वणि ॥
ततो नादेन वित्रस्ता दैतेया युद्धदुर्मदाः ।
पुनस्ते कृतसंनाहा युयुधुः सुमहाबलाः ॥
सर्वे वै बाहुबलिनः समर्थबलपौरुषाः ।
सुरसैन्यं प्रमर्दन्ति प्रगृहीतशरासनाः ॥

B2 [अ]वर्तन्त, D5 [अ]बध्यन्त (for [अ]बाधन्त) K1 D3 मायी (for माया) — (L 116) D5 ततोऽपरै समुद्दिश्य (for °) — (L 117) K1 मशराश्च (for अशनीश्च) Ñ3 गदा घोरा, B Dn D3 G3 महाघोरान् (for °रा) Ñ2 B1 3 Dn D3 G3 मुक्तान्, V B3 D2 4 6 मुक्ता (for मुक्ता) — G3 om line 118 — (L 118) D3 मायाभिहतैर् (for °विहितैर्) Ñ3 मृधे (for मृत्योर्) V1 2 B1 3 D5 D3 गोचरे (for गोचरैः) — (L 119) K3 बहुधा (for विबुधा) K1 D5 शरवर्षेण संस्थिता (for b) — (L 120) D6 ऽभवत् (for ऽसीद्रत) D3 सहतो (for सहरो) — (L 121) V3 om lines 121b-122b K1 B3 3 Dn D3 5 प्रासासिशर(D4 सित)तोमरैः; V3 मप्रासासितरो° (for b) — After line 121, D3 ins an addl colophon mentioning adhy name as त्रिपुरदाह and adhy no as 272 — (L 122) G3 विद्धो (for तैश्च) G3 बल (for भार) Ñ3 B2 Dn D6 मादिभि (for सादिभिः) K1 D5 गुरुभिर्भरतर्षभ, D3 °भिर्भारसाधनै (for b) — (L 123) G3 शक्रम् (for चित्रैश्च) K1 त्रिचित्रैश्च बहुभिश्च (for a) V3 न तिष्ठति D6 अतिष्ठस्स (for °त) — (L 124) K1 महीतले (for °पते) — (L 125) K1 ऋषीणां तापसानां च शोभने विजने वने — K1 om lines 136-139 — (L 126) D6 (marg) अशक्त (for स एष) D4 5 भूमौ (for भूमिं) — (L 128) D4 देवेन (for रथानां) — (L 129) Dn D4 6 भूतले (for वसुधा) Ñ3 स्थावराणि चराणि च, D3 वसुधाधिपते बसु (for b) — (L 131) D5 चुक्षुभु सागरा सस (for a) — (L 132) D5 प्रवृद्धा (for वृद्धाश्च) D4 जग्मुस्ते च पराजयम्, D5 जजल्पुस्ते परस्परम्, D6 जेपुस्ते च पर जयम् (for b) — (L 133) G3 ब्रह्मणि वस् (for ब्रह्ममय) B2 (marg) शान्त्यर्थं (for सर्वत्र) — (L 135) G3 चक्षुषा (for हेतुना) — (L 136) D3 स्वयं नारायणः साक्षा (for a) D3 भास्वता (for भारत) G3 स्तुवन्ति मुनयो हरिम् (for b) — (L 137) V1 B3 प्रज्वलन् (for ज्वलयन्) G3 तेजसा ज्वलिता संघा (for a) — (L 139) G3 ऋषीणामथ साध्यानां (for a) — (L 142) Bom ed रमाकान्तं (for समाक्रान्तं) K1 D सम समाप्तपौरुषै (for b) — V3 om line 143 — (L 144) D4 क्षुभ्यमाण (for मथ्यमान) — (L 145) K4 D3 समय (for विषय) — (L 146) K1 Ñ3 V2 B Dn D53 D3 6 G3 बलवान् (for °वन्) — (L 147) D3 गर्विता (for दुर्मदा) — (L 148) D6 सपाना (for मनाहा) Ñ2 om lines 148b-153a — (L 149) G3 चैवाङ्ग (for वै बाहु) — (L 150) G3 प्रमृद्नन्ति (for प्रमर्दन्ति) — (L 151) D4-6 दिवि (for ह च), V1 B3

अग्निं संधाय धनुषि तं च बाणं सुयन्त्रितम् ।
ब्रह्मास्त्रेणाभिसंयोज्य ब्रह्मदण्डमिवाव्ययः ।
मुमुचे दैत्यनगरे त्रिधा शब्देन सज्जितम् ॥
तं बाण त्रिविधं वीर्यात्संधाय मनसा प्रभुः ।
सत्येन ब्रह्मयोगेन तपोभिश्च च भारत ॥
मुमुचे दैत्यनगरे सर्वप्राणहराञ्शरान् ।
दीप्तान्कनकवर्णाभान्सुवर्णांश्च सुनिर्मलान् ॥
मुक्त्वा शरवरान्घोरान्सविषानिव पन्नगान् ।
सुप्रदीप्तैस्त्रिभिर्बाणैर्वेगिभिस्तद्विदारितम् ॥
शरपातप्रदीप्तानि विन्ध्याग्राणीव भारत ।
गोपुराण्यसुरैः सार्धं दह्यमानानि भारत ।
विशीर्यन्त इवाभान्ति मनुजेन्द्र धराधराः ॥
अग्निना सम्प्रदीप्तानि वह्निगर्भाणि भारत ।
धरणीं प्रत्यपद्यन्त पुराणि वसुधाधिप ॥
तानि तस्य तु दग्धानि वैदूर्यसदृशानि वै ।
निपेतुर्दह्यमानानि शिखराणि गिरेरिव ।
शंकरेण प्रदग्धानि ब्रह्मास्त्रेणापतन्नृप ॥
हते तु त्रिपुरे देवैर्वाचो हर्षात्किलेरिताः ।
सर्वाज्ञदीति शत्रूंस्त्व प्रवृद्धान्पुरयोत्तम ॥
विष्णुरेव महायोगी योगेन प्रस्मयन्निव ।
स्तूयते ब्रह्मसदृशैर्ऋषिभि शंकरेण च ।
ब्रह्मणा सहितैर्देवैः सपन्नगनलपौरवै. ॥

Colophon.

D3 सुपत्रिणम् (for सुयन्त्रितम्) V2 : B1 : Dn शितं बाण सुपत्रिण(V2 : °मन्त्रित)म्, G3 वह्निं मध्यसुमन्त्रितम् (for °) — (L 152) V1 B1 :(marg as above) : Dn D3 D6 G3 शिवो (for इव) K1 D4 दृष्टोऽस्य युधि वा प्रभु (D5 वाव्यय), D3 ब्रह्मदण्डशिरोऽव्यय (for °) — (L. 153) B1 Dn G3 मुमोच (for मुमुचे) B1 Bom ed नगर (for °रे) K1 D4 माश्वानु ; D5 G3 मश्वानु (for शब्देन) V2 सर्वप्राणहराञ्शरान् (for °) — V3 om lines 154-156 — (L 154) D3 धनुषि (for मनसा) — (L. 155) K1 Ñ2 V1 D4-6 सत्वेन (for सत्येन) — (L. 156) Dn1 D3 : मुमुचुर: Dn2 मुमोच (for मुमुचे) K1 -पाप (for प्राण) D5 सर्वप्रहरणाञ्शरान् (for °) — (L. 157) K1 अनेक (for कनक) D6 -वर्णांश्च (for वर्णाभान्) Ñ2 D5 प्रदीप्तानल(D4 °नेक)वर्णाभान् (for °) Ñ3 सुवर्णभान्; V3 सुपर्णभान्, D4 निशिताश्च; D6 शिलाधौतान् (for सुवर्णांश्च) K1 सुवर्णाश्विशिताञ्शरान् (for °) — (L 158) B1 त्यक्त्वा (for मुक्त्वा) Dn वरशरान् (for शरवरान्) D4 दीप्तान् (for घोरान्) — (L. 159) B3 सुप्रदीप्तैं त्रिधा बाणैर् (for °) D4 विदारितान् (for °तम्) — V1 om (hapl) line 160 — (L. 160) B Dn Ds1 शरघात ; Ds2 Cal ed शतघात (for शरपात) — (L 161) K1 सुरैं, Ñ2 V1 : B Dn D3 D4 : पुरैं, V2 घोरै (for [अ]सुरै) D3 गोपुराणां सुरै सार्धं (for °) Ñ2 B1 Dn D4 : : व्यदहत्(D5 मासी)यन्त नराधिप (for °). — Dn om lines 162-164 B D6 G3 om line 162. — (L. 163) V2 तप्तानि (for दीप्तानि) D6 अग्निना दह्यमानानि, G3 विशीर्णानि गृहाणीव (for °) — (L. 164) B3 : समपद्यन्त (for प्रत्य°) — B Dn D3 G3 om line 165 — (L. 165) Ñ2 V2 D3 : तत्तस्य; V2 ते तस्य (for तस्य तु) — (L. 166) B Dn D6 G3 तानि वैदूर्यवर्णानि (for °) — (L. 167) D4 [ए]व दग्धानि (for प्रद°) — After line 167, G3 ins :

6** ततस्तु विजयी रुद्र सेव्यमानो महर्षिभि ।
वृषरूप तदा विष्णु पूजयन्प्रययौ गिरिम् ॥
य इमं शृणुयान्नित्य विजय शंकरस्य च ।
सर्वत्र विजय प्राप्त स तु दीर्घायुराप्नुयात् ॥

— (L. 168) K1 V2 दैत्ये, D3 देवे (for दैवैर्) D6 वाचो हर्षाकुलेरिता (for °) — (L. 170) D3 योगेन प्रश्रयंस्त्विवम् (for °) — (L. 171) D6 स्तूयसे, D4 तपते (for स्तूयते) — (L. 172) V3 सन्नृतैर्; D3 विष्णुना; D3 सहिता (for °तैर्) D6 समग्र (for संपन्न-) K1 -पौरव (for °वै)

Colophon — *Mention of the Epic* V1 B D3 D4 : — *Mention of Khila* V B Dn D3 D4 : : — *Sub-parvan* B आश्चर्यपर्व; D3 पारिजात — *Adhy name* K1 त्रिपुरवधकीर्तनम्; Ñ2 V2 : पुष्करप्रादुर्भाव ; B2 : Dn D3 D4 त्रिपुरवध ; B3 D6 त्रिपुरदाह ; D4 त्रिपुरवृत्तानुकीर्तनम्, G3 त्रिपुरविजय — *Adhy no* V1 41; V2 192; Dn 316; Ds2 258; D3 272, D4 249; G3 360

44

K_1 $\tilde{N}_2$ V_1 B_2 Dn D_3 $D_{4,5}$ cont. after App. I (No 43) K_2 cont. after App. I (No 42B): D_2 ins. after line 26 of App. I (No. 45). D_6 cont after App I (No 40)·

वैशंपायन उवाच ।

हरिवंशेऽत्र वृत्तान्ताः क्रमादेते इहोदिताः ॥
तत्राद्य आदिसर्गस्तु भूतसर्गस्ततः परः ।
पृथोर्वैन्यस्य चाख्यानं मनूनां कीर्तनं तथा ॥
वैवस्वतकुलोत्पत्तिर्धुन्धुमारकथा तथा ।
गालवोत्पत्तिरिक्ष्वाकुवंशस्याप्यनुकीर्तनम् ॥
पितृकल्पस्तथोत्पत्तिः सोमस्य च बुधस्य च ।
अमावसोरन्वयस्य कीर्तनं कीर्तिवर्धनम् ॥
च्युतिप्रतिष्ठे शक्रस्य प्रसवः क्षत्रवृद्धिजः ।
ययातिचरितं चैव पूरुवंशानुकीर्तनम् ॥
कीर्तनं कृष्णसभूतेः स्यमन्तकमणेस्तथा ।
सक्षेपात्कीर्तिता विष्णोः प्रादुर्भावास्ततः परम् ॥
तारकामययुद्धं च ब्रह्मलोकस्य वर्णनम् ।
योगनिद्रासमुत्थानं विष्णोर्वाक्य च वेधसः ॥
पृथ्वीवाक्यं च देवानामंशावतरणं तथा ।
ततो नारदवाक्यं च स्वप्नगर्भविधिस्तथा ॥
आर्यास्तवः पुनः कृष्णसमुत्पत्तिः प्रपञ्चतः ।
गोव्रजे गमनं विष्णोः शकटस्य निवर्तनम् ॥
पूतनाया वधो भङ्गो यमलार्जुनयोरपि ।
वृकसदर्शनं चैव वृन्दावननिवेशनम् ॥
प्रावृषो वर्णनं चापि यमुनाह्रददर्शनम् ।
दमनं कालियस्यापि धेनुकस्य वधस्तथा ॥
प्रलम्बनिधनं चैव शरद्वर्णनमेव च ।
गिरियज्ञप्रवृत्तिश्च गोवर्धनविधारणम् ॥
गोविन्दस्याभिषेकं च गोपीसक्रीडनं तथा ।
रिष्टासुरस्य निधनमक्रूरप्रेषणं तथा ॥
अन्धकस्य च वाक्यानि केशिनो निधनं तथा ।
अक्रूरागमनं चैव नागलोकस्य दर्शनम् ॥
धनुर्भङ्गस्य कथनं कंसवाक्यगतः परम् ।
कुवलयापीडवधश्चाणूरस्य वधस्तथा ॥

44

K_2 V_1 D_3 $D_{4,5}$ om the ref — (L. 1) K_3 -वंशस्य V_1 -वंशे तु, $D_{4,5}$ -वंशेऽस्तु (for -वंशेऽत्र). $\tilde{N}_2$ V_3 B_2 D_2 $D_{3,4}$ कीर्त्यन्तेऽमी(D_3 °तेऽभि)क्रमोदिता ; Dn प्रकीर्त्यन्ते क्रमो° ; D_1 क्रमादेतद्विहोदिता (for ^{b}). — K_1 om line 2 — (L. 2) Dn [आ]द्यम् (for [आ]द्य) K_2 V_1 B_1 D_{s1} $D_{4,5}$ यथापर (for तत पर) — K_1 om lines 3^b–4^a — (L 4) K_1 वधस् (for -कथा) — (L. 5) $D_{4,5}$ इक्ष्वाकोर् (for °कु) D_1 सगरस्य (for -वंशस्यापि). D_4 वंशस्यानुप्रकीर्तनम् (for ^{b}) — K_2 om (hapl) lines 6–7. — (L. 6) K_1 ध्रुवस्य (for बुधस्य). — (L. 7) D_3 अमेयस्य (for अन्व°) D_4 कीर्तित कीर्तिवर्धन (for ^{b}). — (L. 8) D_3 -प्रतिष्ठा (for °ष्ठे) D_{s1} D_2 -वृद्धय (for -वृद्धिज) — After line 9, Dn ins ·

1** दिवोदासप्रतिष्ठा च त्रिशङ्को क्षत्रियस्य च ।

— (L 9) Dn पुरुवंशस्य कीर्तनम् (for ^{b}). — (L. 10) D_3 चरितं त्रिपुरभूते (for ^{a}) — (L. 13) D_3 कीर्तनम् (for वर्ण°). — (L. 14) Cal ed. पृथ्वीशासन (for °वाक्य)

— After line 14, D_3 ins

2** प्रलम्बनिधनं चैव शरद्वर्णनमेव च ।
गिरियज्ञप्रवृत्तिश्च गोवर्धनविधारणे ।

— (L. 15) D_4 स्वप्न- (for स्वप्न). — (L. 16) K_3 स्तुति (for स्तव) D_{n2} Bom ed G(ed) कृष्णे (for कृष्ण). — (L. 17) K_2 व्रजे च (for गोव्रजे) K_2 $D_{4,5}$ विवर्तनम् ; V_3 प्रवर्त° (for निवर्त°) — (L. 19) V_1 वृकाना (for वृकसं) — (L. 20) V_1 कालिय (for यमुना). — (L. 21) Dn कालि(D_{n2} °ली)यस्यापि दमनं, D_4 कालीयनागदमनं (for ^{a}). Dn च भञ्जनम् ; D_3 वधस्तथा (for °था). — D_4 om. lines 22–23 — (L 22) K_2 D_4 मथनं (for -निधन). — (L. 23) K_2 विधारणा (for °णम्) — (L. 24) D_3 गोपीनां (गोपीस) — (L. 25) D_1 रिष्टासुरवधश्चैव ; $D_{4,5}$ अरिष्टासुरस्य वधो (for ^{a}). D_1 प्रेषणं (for प्रेषण) D_3 अन्धकोत्तरवाक्यानि (for ^{a}) — After line 27, $\tilde{N}_2$ ins :

3** राजमार्गस्य गमन रजके वधसाधनम् ।
मालाकारे माल्यदाने वरदानं च तस्य वै ॥
कुब्जाया दर्शनं चात्र अनुलेपनसाधनम् ।

कंसस्य निधनं चापि विलापः कंसयोषिताम् ।
कंससत्कारकरणमुग्रसेनाभिषेचनम् ॥
प्रत्यागतिर्गुरुकुलादथोक्ता रामकृष्णयो॰ ।
मथुरायाश्चोपरोधो जरासधनिवर्तनम् ॥
विकद्रुवाक्यं रामस्य दर्शन भाषण तथा ।
गोमन्तारोहणं चापि जरासधागतिस्तथा ॥
गोमन्तस्य गिरेर्दाहः करवीरपुरे गति॰ ।
शृगालस्य वधस्तत्र मथुरागमनं ततः ॥
यमुनाकर्षणं चैव मथुरापक्रमस्तथा ।
उपायेन वधः कालयवनस्य प्रकीर्तितः ॥
निर्माण द्वारवत्यास्तु रुक्मिणीहरणं तथा ।
विवाहश्चैव रुक्मिण्या रुक्मिणो निधनं तथा ॥
बलदेवाह्निक पुण्य बलमाहात्म्यमेव च ।
नरकस्य वधः पारिजातस्य हरणं तथा ॥
द्वारवत्या विशेषेण पुनर्निर्माणकीर्तनम् ।
द्वारकाया प्रवेशश्च सभाया च प्रवेशनम् ॥
नारदस्य च वाक्यानि वृष्णिवंशानुकीर्तनम् ।
षट्पुरस्य वधाख्यानमन्धकस्य निबर्हणम् ॥
समुद्रयात्रा कृष्णस्य जलक्रीडाकुतूहलम् ।
तथा भैमप्रवीराणां मधुपानप्रवर्तनम् ॥
ततश्छालिक्यगान्धर्वकमुदाहरण हरेः ।
भानोश्च दुहितुर्भानुमत्याहरणकीर्तनम् ॥
निकुम्भस्य वधाख्यान प्रपञ्चेनैव कीर्तितम् ॥
अथ वज्रपुरे भूरिविचित्रोपायकल्पनैः ।
वज्रनाभवधश्चात्र प्रपञ्चेनैव दर्शित॰ ॥
शम्बरस्य वधश्चैव धन्योपाख्यानमेव च ।
वासुदेवस्य माहात्म्यं बाणयुद्ध प्रपञ्चितम् ॥
भविष्य पुष्कर चैव प्रपञ्चेनैव कीर्तितम् ।
वाराह नारसिंह च वामन बहुविस्तरम् ।
त्रिपुरस्यापि दाहश्च इति वृत्तान्तसग्रहः ॥

Colophon

व्यवस्था चात्र कुब्जाया अक्षतस्याविडम्बनम् ॥
— After line 28, Ñ2 ins

4** मल्लस्य मन्त्रणा चात्र महामात्रे निवेदनम् ।
— (L 29) Ñ2 V1 B2 Dn D4 D5 6 चाणूरान्ध (for °रस्य) — (L. 31) Ñ2 बन्धनम् (for करणम्) D5 पौराणा मानन तथा (for °) — For line 31, Dn subst .

5** उग्रसेनाभिषेकश्च यादवाश्वासन तथा ।
— K2 om lines 32b-35a — (L. 33) D5 सरोधो (for [उ]प°) Ñ2 मथुराया चावरोधो (for °) D4 जरासधानुवर्धनम् (for °) — (L 34) D5 दर्शन चैव भाषणम् (for °) — (L 38) D5 मथुरापक्रमस्तथा; Cal ed. °रापक्रम तथा (for °) — (L 40) D6 द्वारकायास् (for °वत्यास्) — For line 43, K2 V1 D4 5 subst

6** नरकस्य वधश्चैव पारिजातहरस्तथा ।
While, Ñ2 subst for line 43

7** नरकस्य वधश्चात्र पारिजातापहारणम् ।
— (L 45) K1 Ñ2 D4 सभायाश्च (for या) — K2 om (hapl) lines 47-57 K1 D4 5 om (hapl) lines 47-51 — (L. 47) B2 D5? मेध्यकस्य, Dn1 मन्थ°, Bom ed मेध° (for अन्ध°) — (L. 51) V1 भानुमत्यानुकीर्तनम् (for °) — Dn D3 4 5 om lines 52 54 — (L. 52) V1 दर्शनम्, D5 कीर्तनम् (for कीर्तितम्) — (L 54) V1 रुद्र (for वज्र) Ñ2 D5 वधाश्चर्यं (for वधश्चात्र) D5 कीर्तितम् (for दर्शित) — (L 56) K1 Ñ2 V1 B2 D2 D5 6 प्रपञ्चत, Dn1 °ञ्चित (for °ञ्चितम्) — After line 56, Ñ2 ins

8** भविष्य चात्र दाहश्च त्रिपुरस्य उदाहृत॰ ।
— (L. 57) K2 V1 D3 D5 6 पौष्कर (for पु°) K2 D5 कीर्तनम् (for कीर्तितम्) — After line 58 Dn D3? Bom Poona eds G(ed) ins

9** कैलासयात्रा कृष्णस्य पौण्ड्रकस्य वधस्तथा ।
हसस्य डिम्भकस्यैव वधश्चैव प्रकीर्तित ॥

[After line 1, G(ed.) ins

9A** सुदर्शनेन कृत्यास्तु द्रावण दहनं तथा ।
— (L 2) G(ed) बाणस्य च वधस्तत (for °)]

While, D3 ins after line 58

10** त्रिपुरस्यापि सदाहो भारतश्रवणस्य तु ।
फलमाहात्म्यनियम वाचकस्य च पूजनम् ।
इत्यय हरिवंशस्य प्रोक्तो वृत्तान्तसग्रह ॥
शताश्वमेधस्य यदत्र पुण्य
धेनु सहस्र च शतक्रतोश्च ।
मवेदनन्तं हरिवंशदाना

स्प्रकीर्तितं व्यासमहर्षिणा च ॥
यद्राजपर्वेन तु राजसूया
दृष्टं फलं हस्तिरथेन चान्यत ।
तल्लभ्यते व्यासवच प्रमाण
गीतं च वाल्मीकिमहर्षिणा च ॥
पाराशर्यवच सरोजममलं गीतार्थगन्धोत्कट
नानाख्यानककेसर हरिकथासंबोधनाबोधितम् ।
लोके सज्जनषट्पदैरहरह पेपीयमानं मुदा
भूयाद्भारतपङ्कजं कलिमलप्रध्वंसि नः श्रेयसे ॥
अष्टादश सहस्राणि श्लोकानां कीर्तितानि वै ।
श्लोकाश्च चतुराशीतिर्हरिवंश प्रकीर्तित ॥
खिलेषु हरिवंशेऽत्र सख्यातानि महात्मना ।
एतत्सर्वं समाख्यातं भारतं पूर्वमप्रहात् ॥
इति श्रीमन्महाभारते शतसहस्रसंहितायां वैयासिक्यां पारिजाते सकलहरिचरिते खिलसज्ञ समाप्तम् ।
श्री प्रयागमाधवार्पणमस्तु ।

—(L 59) K1 D5 अधश्चात्र, B1 [अ]पि दाहोऽत्र; D4 [अ]पि सदाह (for [अ]पि दाहश्च) N3 पर्वानुकथन चात्र, Dn D3 पुरत्रयस्य सहार, D5 पुरत्रयस्यापि दाह (for ") D3 ग्रन्थस्य (for वृत्तान्त) — *After line 59, K2 ins*

11** हरिवंशे श्रुते चैव सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
हरिवंशे शृणोतीह तस्य दे ॥
वाचयेत् ॥

ततो वाचकाय दपत्यो वासांसि लक्ष्मीनारायणात्मिकां मूर्तिं दत्वा तर्पाय ततो पुस्तकं प्रत्यानाय्य पुस्तकाधिपतये द्रव्य दातव्य । *अन्यथा पूर्णा न स्यात्* । च होम नवग्रहाणां प्रतिष्ठा पूजा । पूर्णपात्रदानं तिलघृतपात्रदान ब्राह्मणान् भो भोजन दक्षिणा भूयसीं च । तानभ्यर्च्य विसर्जयेत् । पूर्वं सकल्प श्राद्धपुरश्च लश । वस्त्रयुगल *श्रीफल । ततो आसमाप्तसकल्प शब्द इत्यासौ एवगुणविशि*ष्टायां आयुरारोग्यमैश्वर्यं सुखश्रीपुत्रप्राप्तये पौत्रादिसतनिवृद्ध्यै शास्त्रोक्तपुण्यफल रिवंशश्रवणमह करिष्ये । कुरुष्व कारयिष्ये । ॐ नम पुरुषोत्तमाय । नमो हरिहरा रायण नमस्कृत्य । भल्पारभा क्षेमकरा भवन्तु । सवत् १६७९ वर्षे फाल्गुनमासे कृष्ण म्या भृगुवासरे लिखितमिद पुस्तक ॥ गणपति जय ॥ कार्तवीर्यार्जुनदेवता जय । भवानी जय महादेव ब्रह्मचारेश्वर जय ॥ शिव जय ॥

श्रीमत् लाहुर पार्श्ववर्तिनिरे श्रीलीदमारयेऽभवत्
क्षात्रे दुर्गिलसज्ञवंशतिलक श्रीकृष्ण दा ध ।
तत्सूनुजगदम्बिकापदयुगध्यानाप्तसद्रूप
श्याम श्रीहरिवंशपुस्तकमिद कीकाभिधायात्म ।
न्यायोपार्जितवित्तराशिनिवहात सम्यग्लिखाप्यर्पितं ।
विद्वद्वृन्दपरोपकारकृतये लक्ष्मीपतिप्रीतये ।
दधीअमद पाठविशारद श्रीकीकनाम्ने ददौ ।
श्रीश्यामो हरिवंशपुस्तकमिद गौर्जरमण्डले ।

V1 ins after line 59

12** भारत शृणुयान्नित्य भारत परिकीर्तयेत् ।
भारत भवने यस्य तस्य हस्तगतो जय ॥
भारत परम पुण्य भारते विविधा कथा ।
भारत सेव्यते देवै भारत परम पदम् ॥
भारत सर्वशास्त्राणामुत्तम भरतर्षभ ।
भारतात्प्राप्यते श्रेयो मोक्षस्तस्य ब्रवीमि ते ॥
महाभारतमाख्यात क्षितिं गा च सरस्वतीम् ।
ब्राह्मणान्केशव चैव कीर्तयन्नावसीदति ॥
वेदे रामायणे पुण्ये भारते भरतर्षभ ।
आदौ चान्ते च मध्ये च हरि सर्वत्र गीयते ॥
यत्र विष्णुकथा दिव्या श्रुतयश्च सनातना ।
तच्छ्रोतव्य मनुष्येण पर पदमिहेच्छता ।
एतत्पवित्र परममेतद्धर्मनिदर्शनम् ।
एतत्सर्वगुणोपेत श्रोतव्य भूतिमिच्छता ।

Dn ins after line 59

13** कथितो नृपशार्दूल सर्वपापप्रणाशन ॥
वृत्तान्त शृणुयाद्यस्तु साय प्रात समाहित ।
स याति वैष्णव धाम लब्धकाम कुरूद्वह ॥
धन्य यशस्यमायुष्य भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।

D8 ins after line 59

14** इमां च सहितां चेति सर्वशास्त्रमयीं तथा ।
एककाल द्विकाल वा त्रिकाल वापि य पठेत् ॥
देवतायतने तीर्थे विष्णोश्चात्र विशेषत ।
शिवालये तथा क्षेत्रे नैमिषे पुष्करे तथा ॥
शुचिर्भूत्वा दम्पती च वाचक पूजयेत्सुधी ।
सप्तावर्ति खिलस्यापि एकेन मनसापि वा ।
खिलो विष्णु प्रसीदेत वाचक पठनात्पुन ।
सहिता हरिवंशस्य तथानुक्रमणीं शुभाम् ।
श्रुत्वा च लभते लक्ष्मीं सततिं मनसेप्सिताम् ।
ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र सशय ।
सर्वतीर्थेषु स स्नात श्रुत्वानुक्रमणीं शुभाम् ॥
वंशीविभूषितकरान्नवनीरदाभा
पीताम्बरादरुणबिम्बफलाधरोष्ठात् ।
पूर्णेन्दुसुन्दरमुखादरविन्दनेत्रा
त्कृष्णात्पर किमपि तत्त्वमह न जाने ॥

D4 ins after line 59

15** य इद श्रावयेद्विद्वान्सततं स्वर्धमत् वा ।
पादमात्र तदर्धं वा श्लोक व्याख्यानमुत्तमम् ।
स नमस्य प्रयत्नेन विष्णो सप्रीतये सदा ॥
सपूज्य विन्यष्टदाय ।
तस्मै देय प्रयत्नेन विष्णो सप्रीतये सदा ।
य एतत्पुस्तक रम्य लेखयित्वा समर्पे ।
अखिलानि पुराणानि तेन दत्तानि नान्यथा ।
सर्वाख्यानानि यानीह श्लोका भारत एव हि ।

तथा पादानि यावन्ति वर्णा यावन्त ।
यावन्त्यपि च मात्राणि यावन्त्य पत्रपङ्क्तय ।
गुणे सूत्राणि यावन्ति यावन्त पटतन्तव ।
चित्ररूपाणि रम्य पुस्तके ।
तावद्युगसहस्राणि दाता स्वर्गे महीयते ।
अपुत्र शृणुयाद्यस्तु सुस्नात श्रद्धयान्वित ।
तस्य पुत्रा भवन्त्येव नारायणप्रभावत ।
एतच्छ्रवणत पुसा सर्वत्र विजयो भवेत् ।
सौभाग्य चापि सर्वत्र प्राप्नुयाच्चिर्मलाशय ।
यस्य विश्वेश्वरस्तुष्टस्तस्य तच्छ्रवणे मति ।
जायते पुण्ययुक्तस्य महानिर्मलचेतस ॥
तच्छ्रोतव्य मनुष्येण परम पदमिच्छता ॥
एतत्पवित्र परम एतद्धर्मनिदर्शनम् ।
एतत्सर्वगुणोपेत श्रोतव्य श्रेय इच्छता ।
धर्मार्थकाममोक्ष्याश्च लभते नात्र सशय ॥

Colophon om in K2 Ds2 D6 — *Mention of the Epic* K1 Ñ2 V1 B3 Dn Ds1 D1-5 — *Mention of Khila* K1 Ñ2 B3 Dn Ds1 D1-5 — *Sub parvan* B3 Ds1 आश्चर्यपर्व, V1 Ds1 (also) पारिजात, *D5* पारिजातहरणाख्यम् — *Adhy name* Dn वृत्तान्तसंग्रह, Ds1 अनुक्रमणिका वृत्तान्तकथनम् — *Adhy no* Dn 317, *D6* 250

— After the colophon K1 reads Śloka no 6069 ग्रंथसंख्या 18000 सन्ति । संवत् 1586 वर्षे मासो शुदि १० रवौ । श्रीरस्तु ।

Ñ2 reads

शुभमस्तु सर्वदा ।
श्रीराम राम रघुनन्दन राम राम
श्रीराम राम भरताग्रज राम राम ।
श्रीराम राम रणकर्कश राम राम
श्रीराम राम शरण भव राम राम ।
आदर्शदोषान्मतिविभ्रमाद्वा
स्वरात्त्विद्यापालिखनस्य वेगात् ।
यदत्र शुद्ध समशुद्धवर्ण
क्षमन्तु सन्त खलु लेखकस्य ।
विद्वानेव हि जानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् ।
न हि वन्ध्या विजानाति गुर्वी प्रसववेदनाम् ॥
शुभ ॥

संवत् ८११ आषाढ शुक्ल तृतीया पुष्यनक्षत्रे हर्षनयोगेवृह स्पतिवासरेअनूदृ.सिधपकादिन लिखिति अमृतसिंह वैद्य ।

V1 reads

श्रीमल्लक्ष्मणभूपवरनुमते वर्षेऽमृपक्षेशुभि
र्मासे माघसुमासके सितदले पक्षेऽष्टमे तथा ।
आशु श्रीहरिवंशपुस्तकमिदं श्रीविश्वनाथात्मज
स्वार्थे श्रीजगदीशनामवसुधादयोऽलिखन्निर्मलम् ॥

ल स ५२८ माघ शुक्लसप्तम्यां तिथौ हालीतापान्तर्गत पौरी ग्रामे कुजौलीसों सदुपाध्याय श्रीजगदीशेन लिखितमिद पुस्तक मिति शुभमस्तु । श्रीरस्तु ।

B3 reads

शुभमस्तु यजमानस्य । श्रीहरये नम । ॐ नमो भगवते वासु देवाय । ॐ नम कृष्णाय । ॐ नमो दुर्गायै । ॐ नमो वेदव्या साय । ॐ नमो गुरवे । श्री श्रीधराय नम । ॐ नमो दधिवामनाय । ॐ नमो लिपिलम्बोदराय । पञ्चशतसप्तपत्र समाप्तोऽय हरिवश । ॐ नम शिवाय । श्रीगुरुचरणे मम भक्तिरस्तु ॥

Ds1 reads

स्वस्ति संवत् १७२७ वर्षे माघ मासे कृष्णपक्ष दशम्यां बुधवासरे श्रीमन्नागरज्ञातीय सदाचार शुद्ध श्रीमज्जगदीश चरणारविन्दध्याने निर्मलीकृतान्त करण ब्राह्मणमण्डलीचरणारविन्दमकरन्दभ्रमराय माणेन श्रीसूरदासेन लिखापितमिदं हरिवशपुस्तकं सभाग्य श्रीमद्विदुषां प्रीतये परोपकृतये । य दृष्ट्वा मिति स्थायाञ्च मे दोष ।
वशीविभूषितकरो नवनीरदाभा
त्पीताम्बरादरुणबिम्बफलाधरोष्ठात् ।
पूर्णेन्दुसुन्दरमुखादरविन्दनेत्रा
त्कृष्णात्पर किमपि तत्त्वमह न जाने ॥
सम्पूर्ण सदपत्यवत्पकरात्रक्ष च सुक्षेत्रवत्
सशोध्य मणितागवत्प्रलिदिन वीक्षन्तु सन्मित्रवत् ।
बध्य बध्यवदश्लथ न च हि विस्मर्य हरेर्नामव
द्वैव सीदति पुस्तक किल कदाप्येतद्गुरूणां ॥
शुभ भव श्रीकल्याणमस्तु । श्रीमद्गुरुगोपालगौरी गणपतिभ्यो श्रीरामाय नम ।

पुस्तकं हरिवंशस्य सूरदासोऽतिथिप्रिय ।
द्विवेदी जगदीशाय प्रादा शंकरतुष्टये । १ ।
विश्वेश्वरो विजयते ।

D3 reads

श्रीरामो जयोस्तु ।
यादृश पुस्तक दृष्ट्वा तादृश लिखित मया ।
यदि शुद्धमशुद्ध वा मम दोषो न दीयताम् ।

D4 reads

श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।

संवत् १६०७ वर्षे श्रीमाघमासे शुक्लपक्षे पूर्णिमास्यां तिथौ बुधदिने अद्येह राजपुरवास्तव्ये उदीच्यज्ञातीयभट्टश्रीभाईनाथ सुतेन गोपालेनात्मनोऽध्ययनार्थं तथा पुत्रपौत्रशिष्याणामध्ययनार्थं तथान्येषां परोपकारार्थं इदं पुस्तकमलीलिखत् । शिवमस्तु लेखक पाठकवाचकानां ।

यादृश पुस्तक दृष्ट्वा तादृश लिखित मया ।
यदि शुद्धमशुद्ध वा मम दोषो न दीयताम् ।
श्रीकृष्णाय नम ।

D5 reads

अथ कार्त्तिकमासि शुक्लपक्ष पञ्चम्यां बुधवासरे पूर्वाषाढानक्षत्रे दक्षिणायने हेमन्तऋतौ शालि विजादुति राघव दुबे तत्पथा भदुवे

45

Dn D5.6 cont after App I (No. 44):

जनमेजय उवाच ।

हरिवंशे पुराणे तु श्रुते मुनिवरोत्तम ।
किं फलं किं च देयं वै तद्ब्रूहि त्वं ममाग्रतः ॥

वैशंपायन उवाच ।

हरिवंशे पुराणे तु श्रुते च भरतोत्तम ।
कायिकं वाचिकं चैव मनसा समुपार्जितम् ।
तत्सर्वं नाशमायाति हिमं सूर्योदये यथा ॥
अष्टादशपुराणानां श्रवणाद्यत्फलं लभेत् ।
तत्फलं समवाप्नोति वैष्णवो नात्र संशयः ॥
श्लोकार्धं श्लोकपादं वा हरिवंशसमुद्भवम् ।
शृण्वन्तः श्रद्धया युक्ता वैष्णवं पदमाप्नुयुः ॥
जम्बूद्वीपं समाश्रित्य श्रोतारो दुर्लभाः कलौ ।
भविष्यन्ति नरा राजन्सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥
स्त्रीभिश्च पुत्रकामाभिः श्रोतव्यं वैष्णवं यशः ।
दक्षिणा चात्र देया वै निष्कत्रयसुवर्णकम् ।
वाचकाय यथाशक्त्या यथोक्तं फलमिच्छता ॥
स्वर्णशृङ्गीं च कपिलां सवत्सां वस्त्रसंयुताम् ।
वाचकाय प्रदद्याद्वै आत्मनः श्रेयकाङ्क्षया ॥
अलंकारं प्रदद्याच्च पाण्योर्वै भरतर्षभ ।
कर्णस्याभरणं दद्याद्दानं च सविशेषतः ॥
भूमिदानं समादद्याद्ब्राह्मणाय नराधिप ।
भूमिदानसमं दानं न भूतं न भविष्यति ॥
शृणोति श्रावयेद्वापि हरिवंशं तु यो नरः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो वैष्णवं पदमाप्नुयात् ॥
पितृनुद्धरते सर्वानेकादश समुद्भवान् ।
आत्मानं ससुतं चैव स्त्रियं च भरतर्षभ ।

सुंदर दुबेण लिखितग्रंथमिदं । शुभं भवतु । लेखकपाठकयोर्मङ्गलं भूयात् । श्रीरामकृष्ण । नष्टदेशीनो हरिवंश पु मांडे वेचाली लिखो छे । अर्कसुतु रिपुसारथिसुघोरन्तकस्य रिपसि प्रतिभाति । या मुनिन्द्र सुरसिचमे

— *After App. I (No 44), K1 reads :*

अथ फलश्रुति ।

य एतच्छृणुयाद्धिरं भक्तियुक्तेन चेतसा ।
अखिलानि पुराणानि श्रुतानि तेन नान्यथा ॥ १ ॥
य एतत्पुस्तकं रम्यं लेखयित्वा समर्पयेत् ।
अखिलानि पुराणानि तेन दत्तानि नान्यथा ॥ २ ॥
अध्यायानानि यावन्ति श्लोका यावन्त एव हि ।
अथ पदानि यावन्ति वर्णा यावन्त एव हि ॥ ३ ॥
यावन्त्यपि च पत्राणि यावन्त्य पत्रसञ्चय ।
गुणे सूत्राणि यावन्ति यावन्त पठनस्तव ॥ ४ ॥
चित्ररूपाणि यावन्ति रम्यपुस्तकसंचयम् ।
तावद्युगसहस्राणि दाता स्वर्गे महीयते ॥ ५ ॥
किं बहुनोक्तेन जल्पेन यस्य यस्य मनोरथा ।
तावन्तस्तं समासाद्य श्रुत्वैतत्प्राप्नुयात्सुधीः ॥ ६ ॥
ब्रह्महत्यादिपापानि नश्यन्ति श्रुतिमात्रतः ।
सर्वदानानि देयानि नात्र कार्या विचारणा ॥ ७ ॥

संवत् १५८६ वर्षे मार्ग मस दि १ भौमे . . . . . स्वरूपं . . . . शादी ... . श्रीमस्तु ... .

45

Dn1 reads lines 1–10 on marg — (L 1) Dn1 श्रुते च भरतोत्तम (for [d]). — (L 3) D5 श्रुते नरवरोत्तमे ; D6 श्रुते भरतसत्तम (for [d]). — (L 4) Cal. ed. यदुपार्जितम् (for समु°) — (L 6) भवेत् (for लभेत्). D5 D6 श्रवणात्फलमश्नुते (for [b]). — (L 7) D5 सम्यगाप्नोति (for समवा°). G(ed) मानवो (for वैष्णवो). — After line 7, D5.6 ins. :

1** स्त्रियश्च पुरुषाश्चैव वैष्णवं पदमाप्नुयु ।

— D5 om lines 11[b]–12[b]. — (L 15) D5.6 -संयुताम् ; D5 संस्कृ° (for संयु°). — (L 16) D5 स्वर्णेन कीर्ति दत्वा च (for [a]). D5 वाचक° पुण्यमिच्छता (for [b]) — (L 17) Cal ed पाणौ (for पाण्योर्वै). — (L 18) D5 दम्पती-म्यामलंकृत (for [b]). — After line 20, D5 ins.:

2** घोटकं अश्विनं दद्याद्दूप च धुरि योजितम् ।

— (L. 21) Poona ed. G(ed) हरिवंशे (for °शं) — (L. 22) *Bom. Poona eds G(ed.)* सर्वथा पापनिर्मुक्तो (*for* [a]). — After line 22, D5 (marg) ins :

3** कुण्डले चैव दातव्ये ऊर्णावस्त्रं तथैव च ।
समासौ विधिवद्दर्भौ देयं क्षौमं द्विजातये ॥

— D5 om. line 25–36 — (L 25) D5.6 दत्तात्रेय होमश्च (*for* [a]). — (L. 25) *D5.6* द्विजर्षभ (*for* भर°). — After line 25, D5 ins a passage given in App. I (No 44).

दशांशश्चात्र होमो वै कार्यः श्रोत्रा नराधिप ॥
इदं मया तवाग्रे च सर्वं प्रोक्तं नरर्षभ ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
अपुत्रः पुत्रमाप्नोति अधनो धनमाप्नुयात् ॥
नरमेधाश्वमेधाभ्यां यत्फलं प्राप्यते नरैः ।
तत्फलं लभते नूनं पुराणश्रवणाद्धरेः ॥
ब्रह्महा भ्रूणहा गोघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः ।
सकृत्पुराणश्रवणात्पूतो भवति नान्यथा ॥
इदं मया ते परिकीर्तितं मह-
च्छ्रीकृष्णमाहात्म्यमपारमद्भुतम् ।
शृण्वन्पठन्नाशु समाप्नुयात्फलं
यच्चापि लोकेषु सुदुर्लभं महत् ॥

Colophon.

— Ds om lines 37-36 — (L 27) Bom Poona eds G(ed) स्मरण (*for* श्रवण)

COLOPHON om in Ds 6 — *Mention of the Epic*: Dn Ds — *Mention of Khila* Dn. — *Adhy name*. Dn श्रवणफलम्, Ds श्रवणमहात्म्यम् — *Adhy no*. Bom. Poona eds 135

— After the colophon, Dn1 reads:

श्रीकृष्णार्पणमस्तु । हरिवंश समाप्त । संवत् १८१० मिति कार्तिक सुदि पुरवाशीके हरिवंश समाप्ति ।

Dn2 reads

शुभमस्तु । शाके १५७२। ईश्वरनाम सवत्सरे आश्वीन शुद्ध ॥ १ ॥ प्रतिपदा भृगुवासेर तद्दिने हरिवंश समाप्तमगमत् । श्री कृष्णार्पणमस्तु ।

Cal ed. reads

समाप्तोऽयं खिलसंज्ञको हरिवंशभट्टारक ।
समाप्ता चेयं महाभारतसंहिता ।

G(ed) reads.

भविष्यपर्व संपूर्णम् । संपूर्णश्च हरिवंशग्रन्थः ।
ॐ तत्सत्कृष्णार्पणमस्तु । शुभमस्तु ।

तं वेदशास्त्रपरिनिष्ठितशुद्धबुद्धिं
चर्माम्बरं सुरमुनीन्द्रसुतं कवीन्द्रम् ।
कृष्णत्विषं कनकपिङ्गजटाकलापं
व्यासं नमामि शिरसा तिलकं द्विजानाम् ॥
श्रीगोपालकृष्णः प्रीयताम् । सपूर्णम् ।

APPENDIX II

(शेषधर्मप्रकरणम्)

The App No II to the Critical Edition of the Harivaṁśa contains a long passage called *Śeṣa-dharmaprakaraṇa* found in few isolated Mss of the text and *in a few* independent Mss as well as in a separate *printed edition called G(ed)* here. It should be noted that the G(ed) used for this App II *is not a part* of the printed edition of HV in Grantha script used for our Critical text and passages printed in App I. In fact G(ed) here is our independent printed tract of this passage only. The text of this Appendix No II is the latest or youngest addition to the Mahābhārata presumably made to it and to HV called Āścarya Parvan by South Indian Pandits perhaps coming from regions where Grantha and Malayalam scripts were current. There is only *a single Devanāgarī Ms of this passage. No Telugu Ms was available. I give below the description of* the printed edition and Mss used for constituting the text of the passage

G(ed) = The *printed* edition of the passage in Grantha script

D_1 This Ms No 257 of 1895-1902 belongs to Government MSS collection formerly deposited in the Deccan College, Poona but now transferred to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona. It is a paper Ms containing 118 folios with 14 lines to page and about 35 letters to a line. The writer of this Ms is रामचद्र पन्वंत The text is divided into 58 adhys. It is not a part of any HV Ms and is undated

G_1— *This Ms belongs to the Oriental Research Institute Mysore. The script is Grantha. It is a* palm leaf Ms with 334 folios. It has 14 to 15 lines to a folio and about 70 letters to a line. It is not dated and is a continuation of HV Ms

G_2— This Ms belongs to the Government Oriental Mss Library, Madras. It bears No 8027. It is a palm leaf Ms. The script is Grantha and has 355 folios with 11 lines to a page and about 103 letters to a line. The scribe's name is रामनू of पार्वेतिगारम् The above passage in the Ms is a continuation of HV

M_1— This MS belongs to Avanapparampu Mana Library and has no number. *It contains only this passage. It is also a palm leaf Ms containing folios* 94 with 9 to 13 lines to a folio and 64 68 letters to a line. It has 75 adhyas. It mentions no date nor the name of its scribe

---

अथ ते मुनय सर्वे शौनकाद्या महौजस ।
सूत धर्मविदा श्रेष्ठ पप्रच्छुरिदमादृता ॥
सूत सूत महाभाग सर्वशास्त्रविशारद ।
व्यासप्रसादात्सर्वं त्व परिप धर्ममशेषत ॥
भारतीयानि शास्त्राणि विचित्रफलवन्ति च ।
विचित्रकथयोपेता भारतीया शुभा कथा ॥
श्रीकृष्णचरिते दिव्य हरिवंशे यदद्भुतम् ।
धर्मं धर्मविदां श्रेष्ठ त न शसितुमर्हसि ॥

D_1 begins with

श्रीगणेशाय नम ॥ हरि ॐ,

G_3 begins with

1** नृत्याम्बरधर विष्णु नरि वर्गे पतुभुजम् ।
प्रसन्नवदने ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥
वेदव्यासिनाथाय पराशरसुताय च ।
गुणाधानन्तरूपाय तस्मै व्यासाय स नम ॥
[illegible] नम ॥ अविघ्नमस्तु ॥

M_1 begins with

हरि । श्रीगणपतये नम । गुरिभ्य श्रीवेदव्यासाय नम ॥

(L. 1) G_1 अथ (for अथ) M_1 महौजस (for महौजस) —(L. 2) G_1 G(ed) धर्मभृत (for °विदा) — Before line 3 M_1 ins कथय कथ्यु —(L. 3) G_1 [illegible] (for °) —(L. 4) D_1 [illegible] (for [illegible]) G(ed) [illegible] (for श°) D_1 [illegible] (for °) —(L. 6) वैशम्पायनविशेषा (for °) —(L. 8) G_1 G(ed) धर्मज्ञ

दशांशश्चात्र होमो वै चार्यः श्रोत्रा नराधिप ॥
इदं मया तवाग्रे च सर्वं प्रोक्तं नरर्षभ ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
अपुत्रः पुत्रमाप्नोति अधनो धनमाप्नुयात् ॥
नरमेधाश्वमेधाभ्यां यत्फलं प्राप्यते नरैः ।
तत्फलं लभते नूनं पुराणश्रवणाद्धरेः ॥
ब्रह्महा भ्रूणहा गोघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः ।
सकृत्पुराणश्रवणात्पूतो भवति नान्यथा ॥
इदं मया ते परिकीर्तितं मह-
न्छ्रीकृष्णमाहात्म्यमपारमद्भुतम् ।
शृण्वन्पठन्नाशु समाप्नुयात्फलं
यथापि लोकेषु सुदुर्लभं महत् ॥

Colophon.

— D3 om lines 27-36 — (L 27) Bom Poona eds G(ed) स्मरण (for श्रवण)

Colophon om in D2 6 — *Mention of the Epic*. Dn D5 — *Mention of Khila* Dn — *Adhy name* Dn श्रवणफलम्, D5 श्रवणमहात्म्यम् — *Adhy no* Bom Poona eds 135

— After the colophon, Dn1 reads

श्रीकृष्णार्पणमस्तु । हरिवंश समाप्त । संवत् १८१० मिति कार्तिक सुदि पुरवाशीके हरिवंश समाप्ति ।

Dn2 reads

शुभमस्तु । शाके १५७९। ईश्वरनाम सवत्सरे आश्वीन शुद्ध ॥ १ ॥ प्रतिपदा भृगुवासरे तद्दिने हरिवंश समाप्तमगमत् । श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।

Cal ed. reads

समाप्तोऽयं खिलसंज्ञको हरिवंशभट्टारक ।
समाप्ता चेयं महाभारतसंहिता ।

G(ed) reads

भविष्यपर्व संपूर्णम् । सपूर्णश्च हरिवंशग्रन्थः ।
ॐ तत्सत्कृष्णार्पणमस्तु । शुभमस्तु ।

तं वेदशास्त्रपरिनिष्ठितशुद्धबुद्धिं
चर्माम्बरं सुरमुनीन्द्रनुतं कवीन्द्रम् ।
कृष्णत्विषं कनकपिङ्गजटाकलापं
व्यासं नमामि शिरसा तिलकं द्विजानाम् ॥
श्रीगोपालकृष्णः प्रीयताम् । सपूर्णम् ।

APPENDIX II

(शेषधर्मप्रकरणम्)

The App No II to the Critical Edition of the Harivaṁśa contains a long passage called *Śeṣa-dharmaprakaraṇa* found in few isolated Mss of the text and in a few independent Mss as well as in a separate printed edition called G(ed) here It should be noted that the G(ed) used for this App II is *not a part* of the printed edition of HV in Grantha script used for our Critical text and passages printed in App I In fact, G(ed) here is our independent printed tract of this passage only The text of this Appendix No II is the latest or youngest addition to the Mahābhārata, presumbly made to it and to *HV called Āścarya Parvan* by South Indian Pandits perhaps coming from regions where Grantha and Malayalam scripts were current There is only a single Devanāgarī Ms of this passage No Telugu Ms was available I give below the description of the printed edition and Mss used for constituting the text of the passage

G(ed)=The printed edition of the passage in Grantha script

D1 This Ms, No. 257 of 1895-1902 belongs to Government MSS collection formerly deposited in the Deccan College, Poona but now transferred to the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona. It is a paper Ms containing 118 folios with 14 lines to page and about 35 letters to a line The writer of this Ms is रामचंद्र बापट The text is divided into 58 adhys It is not a part of any HV Ms and is undated.

G1—This Ms belongs to the Oriental Research Institute, Mysore The script is Grantha It is a palm-leaf Ms with 334 folios It has 14 to 15 lines to a folio and about 70 letters to a line It is not dated and is a continuation of HV Ms

G2—This Ms belongs to the Government Oriental Mss Library, Madras It bears No 8257 It is a *palm-leaf Ms The script is Grantha* and has 355 folios with 11 lines to a page and about 103 letters to a line The scribe's name is रामर् of पारेरीनगरम् The above passage in the Ms is a continuation of HV

M1—This MS belongs to Avanapparampu Mana Library and has no number It contains only this passage It is also a palm-leaf Ms containing folios 94 with 9 to 13 *lines to a folio* and 64 68 *letters* to a line It has 75 adhys It mentions no date nor the name of its scribe

---

अथ ते मुनयः सर्वे शौनकाद्या महौजसः ।
सूतं धर्मविदां श्रेष्ठं पप्रच्छुरिदमादृताः ॥
सूत सूत महाभाग सर्वशास्त्रविशारद ।
व्यासप्रसादात्सर्वं त्वं वेत्सि धर्मानशेषतः ॥
भारतीयानि चाख्यानि विचित्राण्यखिलानि च । [5]
विचित्रकथयोपेता भारतीया श्रुता कथा ॥
श्रीकृष्णचरिते दिव्ये हरिवंशे यदद्भुतम् ।
धर्मं धर्मविदां श्रेष्ठ स नः शंसितुमर्हसि ॥

D1 begins with

श्रीगणेशाय नमः ॥ हरिः ॐ ॥

G2 begins with

1** शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥
[illegible]
[illegible]
[illegible]

M1 begins with

हरिः । श्रीगणपतये नमः । [illegible] श्रीवेदव्यासाय नमः ॥

(L. 1) G1 अत्र (for अथ) M1 महर्षय (for महौजस) —(L. 2) G1 G(ed) धर्मभृतां (for °विदां) —Before line 3, M1 ins [illegible] —(L. 3) G1 सर्वशास्त्रार्थकोविद (for °) —(L. 4) D1 [illegible] (for सर्वं त्वं) G(ed) विशेषत (for अ°) D1 [illegible] विशेषत (for °). —(L. 6) वैशम्पायनीरिता (for °) —(L. 8) G1 G(ed) धर्मभृतां

सूत उवाच ।
एतदर्थं महाप्राज्ञो जनमेजयभूपतिः ।
पृष्टवान्मुनिशार्दूलं वैशंपायनमर्थवित् ॥
जनमेजय उवाच ।
भारते सर्वशास्त्राणि श्रुतानि विविधानि च ।
धर्माणि च विचित्राणि प्रथितानि महात्मनाम् ॥
पाण्डूनां कौरवेन्द्राणां कथा पुण्यार्थदायिका ।
यादवेन्द्रस्य कृष्णस्य चरितं महदद्भुतम् ॥
हरिवंशे भगवता पितृदेवोद्भवा कथा ।
यादवेन्द्रस्य चरितं भौमवंसनिबर्हणम् ॥
कैलासयात्राप्रमुखाश्चरिता सर्वतः शुभा ।
प्रोक्ताश्च बहवो धर्मा श्रुता परमपावना ॥
अनुक्तं भवता तत्र किंचिच्छेषं भवेद्यदि ।
विमृश्य च भवान्नूनं सूक्ष्मं धर्मं बहुप्रदम् ।
ब्रूहि मे कृपया विप्र लोकस्यास्य विशुद्धये ॥
यद्यद्रहस्यमाचष्ट पाण्डूनां वृष्णिनन्दनः ।
तत्तत्सगृह्य कृपया वद मे भृगुसत्तम ॥
सूत उवाच ।
इत्युक्तो राजसिंहेन भारतेन महामना ।
ध्यात्वा मुहूर्तं विप्रेन्द्रो ह्यवदद्धर्मसंहिताम् ॥
वैशंपायन उवाच ।
शृणु राजन्महाश्चर्यं गदितं धर्मवित्तमैः ॥
कृष्णामृतमिति ख्यातं साक्षाद्भगवतोदितम् ॥
धर्माणि च विचित्राणि सर्वेषां सुलभानि च ।
नरकाणि च सर्वाणि यातना बहुविस्तरा ॥
देवदेवस्य कर्माणि विष्णोः सर्वात्मनः प्रभो ।
मुक्तिप्रदानि भक्तानां चरितानि महात्मनाम् ॥
अश्वगोभूमिदानानि सत्सङ्गात्प्राप्यते तु यत् ।
साळग्रामशिलायां तु यत्फलं प्रोच्यते बुधैः ॥
एकादशीव्रते चैव गङ्गास्नाने च यत्फलम् ॥
अन्नपानीयदाने तु ह्यतिथीनां च पूजने ।
विष्णोः प्रदक्षिणे यच्च नमस्कारे महात्मनाम् ॥
गर्भे जनन्या यद्घोरं समासस्य च कष्टताम् ।
ऋणितां धनितां चैव नरकं स्वर्गमेव च ॥
कावेर्या महिमा चैव पम्पायाः फलमुत्तमम् ॥
कुम्भकोणे च कावेर्याश्चन्द्रपुष्करिणीतटे ॥
रङ्गनाथस्य माहात्म्यं कावेर्यां स्नानवैभवम् ॥
श्रीशैलशिखरे यच्च वेङ्कटाद्रौ महागिरौ ।
श्रीहस्तिशिखरे पुण्यं प्रविष्टानां महात्मनाम् ॥
सिंहाद्रौ हेमकूटे च विरूपाक्षस्य दर्शने ।
जयन्त्या महिमा चैव नवम्या महिमा तथा ।
शिवार्चनेन यत्पुण्यं शिवरात्रिव्रते तथा ।
चातुर्मास्यव्रते पुण्यं चैत्रार्शे मासि यत्फलम् ॥
रवीन्दुवारयोः पुण्यं धनुर्मासप्रपूजनम् ।
पूजने यत्तु महतां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ॥
विचित्राणि च दानानि फलानि विविधानि च ।
मार्गाणि नरकाम्भोधेः पापिनां दुर्गगामिनाम् ।
पथि भोगं च यानानि मार्गाणि स्वर्गगामिनाम् ॥
एतान्यन्यान्महाभागो धर्मपुत्रः सहानुजः ।
द्रौपद्या सह धर्मात्मा यादवेन्द्रात्प्रभुश्रुवे ॥
देवतानामृषीणां च द्विजानां यशशीलिनाम् ।
मध्ये धर्मान्प्रशुश्राव कृष्णे वदति धर्मवित् ॥
जनमेजय उवाच ।
कदा प्रोवाच भगवान्कस्मिन्देशे यदूत्तमः ॥
एतदाचक्ष्व विप्रेन्द्र कृष्णवाक्यामृतं हि मे ॥

(for °विद्दा) D_1 त्वं (for म) — (L. 9) G_1 इमम् (for एनद्) G(ed) इममर्थं पुरा प्राज्ञो (for °) — (L. 12) G_1 G(ed.) चरितानि (for प्रथि°), — (L. 13) D_1 M_1 पाण्डूनां कौरवाणां च (for °) D_1 G_1 M_1 चरित्रा° पुण्यदायका° (for °) — (L. 14) M_1 तु महाद्भुतम् (for महद°) — (L. 15) G(ed) ऽपि कथिता° (for भगवता) — (L. 16) D_1 M_1 निबर्हणा° (for °णम्) — (L. 17) G_1 G(ed) M_1 कैलासाद्रिप्रभृतयश्च (hypermetric) (for °) G_1 गिरय°, G(ed) विषया° (for चरिता) — (L. 19) D_1 G_1 M_1 किंचित्(for तत्र) D_1 G_1 M_1 शेषं तत्त्वरितं महत् (for °) — (L. 20) G(ed) विमृश्य तद्भवान्सम्यक् (for °).— (L. 22) G_1 G(ed) वत्सल° (for नन्दन) — G_1 om the ref — (L. 25) G_1 सहातिम् (for -संहिताम्) — (L. 26) G_1 सर्वभूतहितं त्विदम् (for °) — (L. 29) C(ed.) नरकांश्चैव विविधान् (for °) G_1 यातनाबहुलानि च (for °) —(L. 30) D_1 सर्वाणि, G_1 धर्माणि (for क°) — (L. 33) G(ed) साल्ग्रामस्य पूजायाम् (for °) — (L. 35) G_1 G(ed) प्र (for च) — (L. 36) G_1 G(ed.) गत्वा (for विष्णो°) — (L. 37) G_1 जनन्या (for °न्या) G(ed) सकष्टम् (for कष्टताम्) — (L. 38) G_1 मोक्षम् (for स्वर्गम्) — For line 38, G(ed) subst.

2** ऋणिनामृणदातॄणां हीनोऽस्मगानिस्तथा ।

— (L. 39) G_1 कावेरीमहिमा चैव, G(ed) कावेर्याः सुप्रभावं च (for °) G(ed) पम्पायाः सरसस्तथा (for °) — (L. 40) G(ed) कुम्भघोणे (for °कोणे) G_1 कुम्भघोणे च कावेर्या (for °) — (L. 42) M_1 वेङ्कटाख्ये (for °द्रौ) — (L. 43) M_1 रम्ये (for पुण्यं) — (L. 44) G(ed) हिमाद्रौ (for सिंहाद्रौ) — For line 45, G(ed) subst

3** श्रीजयन्त्याः प्रभावं च नवम्याश्च तथैव च ।

—(L. 47) D_1 चातुर्मास्ये (for °स्य) G_1 चातुर्मास्ये तु यत्पुण्यं (for °) G(ed) चित्रान्तरवि यत्फलम् (for °) — (L. 48) D_1 -वारे यत्, G(ed) व्रतयोः (for -वारयोः) G_1 रवीन्दुवारव्रते पुण्यं (hypermetric), M_1 इन्दुवारव्रते पुण्यं (for °) D_1 धनुर्मासि (for °र्मास) M_1 G(ed) प्रपूजने (for °नम्) — For line 49, G(ed) subst

4** पूजने यत्तु देवानां च पुण्यं लभते नरः ।

— (L. 51) D_1 मार्गांश्च, G(ed) मार्गांश्च (for मार्गाणि)

वैशंपायन उवाच

राज्याद्भ्रष्टो महातेजा धर्मपुत्रः सहानुजः ।
पाञ्चाल्या सह धर्मात्मा काम्यकं वनमाविशत् ॥
दुःखिते समनुप्राप्ते धर्मपुत्रे महावनम् ।
एतज्ज्ञात्वा यदुश्रेष्ठो ह्यन्तर्यामी जगत्पतिः ॥
पत्तीनां शतसाहस्रैः काञ्चनाढ्यैर्महारथैः ।
नियुतैः पताकसंयुक्तैः किंकिणीदामशोभितैः ॥
सप्तभिः सप्तसाहस्रैरश्वैः काश्मीरजैर्वृतः ।
नीलजीमूतसंकाशैर्मत्तद्विरदकोटिभिः ॥
सैन्यैस्तु संवृतः शूरः श्याममूर्तिः प्रतापवान् ।
आययौ हस्तिनपुरं विदुरेण समागतः ॥
समागतं हरिं ज्ञात्वा भीष्मो वै प्रीतिसंयुतः ।
द्रुतमागत्य भवनात्स्वगृहं समुपानयत् ।
कल्पवित्कल्पयामास ह्यर्घं पाद्यं महात्मने ॥
स्वागतं ते जगन्नाथ कृतार्थोऽहं तवागमात् ।
तव संस्मरणादेव सर्वपापक्षयो भवेत् ।
प्रसंस्तवे वा स्वप्ने वा कीर्तिस्तव सुखप्रदा ॥
दृष्टमात्रे जगद्योनौ किं सपद्यं भवेन्मम ।
तवैव चरणाम्भोजं योगिनामपि दुर्लभम् ॥
पुरा संचितपुण्येन लब्धमेतन्मयानघ ।
भवान्तरेऽहं निष्पापो भवेयं जगदीश्वर ।
अन्यथा दुर्लभं ह्यद्य कथं त्वद्दर्शनं मम ॥
इत्येवं प्रभुरव्यक्तः स्वप्रकाशो निरञ्जनः ।
गाङ्गेयेन महाभागो बभाषे वदतां वरः ॥
उभाभ्यां सत्कृतो नाथो लोकानां प्रभुरव्ययः ।
भासयन्तं दिशो भाभिर्विचित्रमणिमण्डपम् ॥
सस्मितं विदुरं दृष्ट्वा भीष्मं चेदमुवाच ह ।
गाङ्गेय शृणु मद्वाक्यं पाण्डवा धर्मतत्पराः ॥
स्थितेऽपि त्वयि धर्मिष्ठे किमर्थं वनवासिनः ।
मद्भक्तान्पाण्डवानिद्धि तथा त्वं कथमापद ।
साधूनां वै कृतः क्लेशो भवति शाश्वतम् ॥
इत्युक्त्वा तूर्णमुत्थाय गृहीत्वा करपङ्कजम् ।
भीष्मस्य प्रीतिमुत्पाद्य गान्धार्यास्तनयस्य च ॥
आपृच्छ्य विदुरं कृष्णः प्रययौ काम्यकं वनम् ।
गाङ्गेयसहितो धीमान्कृष्णो यदुकुलोत्तमः ॥
अपश्यद्भ्रातृभिर्दीप्तैः सेव्यमानं युधिष्ठिरम् ।
एकाश्वत्थमुदाराङ्गं यज्वभिः परिवेष्टितम् ॥
ऋषिविप्रगणैः सार्धं धर्मसंवादतत्परैः ।
पुराणधर्मशास्त्रैश्च तथा वेदान्तवेदिभिः ॥
शाब्दिकैस्तार्किकैश्चैव ज्योतिःशास्त्रविशारदैः ।
ऋग्यजुःसामाथर्वज्ञैः श्रौतस्मार्तविशारदैः ॥
काव्यालंकारतत्त्वज्ञैः षड्भाषानिरतैर्द्विजैः ।
काव्यकर्तृभिरन्यैश्च नाटकेषु विशारदैः ॥
गान्धर्वशास्त्रनिपुणैः शास्त्रैर्महात्मभिः ।
एतैरन्यैर्महाभागैः सेव्यमानं ददर्श ह ॥
तस्मिन्नवसरे धीमान्धर्मपुत्रः प्रतापवान् ।
भ्रातृभिर्बोधितो दृष्ट्वा रश्मिभिर्युद्धकाङ्क्षिभिः ॥
युद्धमेव परं ज्ञात्वा कौरवेन्द्रेण शत्रुणा ।

— (L. 52) G(ed) मार्गांश्च (for मार्गांणि) — (L. 53) M1 धर्मान् (*for* अन्दान्) — (L. 55) G1 -रोगिनान्; G2 G3 शिलिप° (*for* शालि°). — (L. 56) G3 मे महान् (for विप्रेन्द्र) — (L. 59) G1 महाराज (for °तेजा) — (L. 62) G3 तत्स (*for* एतज्) — (L. 63) G3 *s* M1 G(ed) पत्तीनां (for पत्तीनां). M1 युतैः पताकासंयुक्तैः (for °) — (L. 64) G1 -नाद- (for -दाम) — For line 64, G(ed) subst :

5** ध्वजयष्टिपताकाढ्यैः किंकिणीनादशोभितैः ।

— (L. 65) G(ed) अपि सप्तकोटिभिर्युत (for °).—(L. 67) M1 श्रीमान् (for शूर) D1 सैन्यैस्तु संवृतः श्रीमान् (for °). G(ed) साधु (for श्याम). — (L. 69) D1 G2 M1 तमागतं (for समागतं) — (L. 73) D1 G1 *s* M1 तद्दर्शनात् (for संस्मरणात्). — G(ed) om line 74 — (L. 74) D1 शुभ (for सुख) — (L. 75) M1 जगद्योने, G(ed) त्वयि श्रीमन् (for जगद्योनौ) G1 किं विधिर्मे; M1 का मम; G(ed) का सिद्धिर्मे (for किं सपद्यं) — (L. 76) G(ed) [ते]न (for [वो]र) G(ed) -रम योगिनामपि (for °) — (L. 77) G2 -पूर्वेण (for संचित) G1 *s* M1 इदं (for लब्धम्) D1 लब्धमेतन्मयाधुना (for °). — After line 77, G(ed) ins :

6** त्वद्दर्शनं जगन्नाथ भवाम्भोधिविनाशनम् ।
देहि मे हृषीकेश भक्तिं तव पादाम्बुजे सदा ॥

— G(ed) om lines 78–79 — (L. 79) G1 कथं त्वद्दर्शनं मम (for °) — (L. 80) G(ed) [न]न्त (for [र]ञ्ज) M1 अव्यक्त (for °क्त) — G(ed) om line 82 — (L. 83) D1 G1 *s* G(ed) भासयन्तं स्वदीप्तिभिः (for °) — Before line 85, D1 ins श्रीभगवान् — (L. 85) M1 धर्मपरायणाः (for °). — (L. 86) G2 कृष्ण कैतवा (for कृष्ण-क्लेशः). D1 साधूनां वञ्चनं हि (for °) G1 M1 शाश्वत (for °तम्) G(ed) [illegible] (for °). — (L. 90) G1 *s* G(ed) तु तूर्णं (for मन्दपद्म) — (L. 91) G1 *s* M1 [illegible] (for वनम्) — (L. 92) G2 कुलोद्वह (for °त्तमः). — (L. 93) G(ed) तथा (for दीप्तैः) — (L. 94) G(ed) [illegible] (for यज्वभिर्वृतम्) — (L. 95) ऋषिभिर्वेदविद्भिश्च (for °) — (L. 96) M1 पुराण, [illegible], G(ed) वेदान्तवेदिभिः (for °) D1 तथा, M1 तार्किक (for °) G1 [illegible] (for °) — G1 om lines 97–99 — (L. 97) D1 G2 M1 [illegible] (for °) — (L. 99) D1 षड्- (for षड्भाषा). — For lines 99b–100a, G(ed) subst :

7** [illegible]

[illegible]

— (L. 101) G1 [illegible] (for [illegible]) — (L. 103) [illegible]; G2 [illegible] — (L. 105) G(ed) [illegible]

दिग्दन्तिसदृशैः शूरैः खड्गशूलधरैः शुभैः ।
रक्ताक्षैर्भीमवक्त्रैर्गदादण्डभयंकरैः ॥
सुयोधनमहं हन्मि पास्यामि रुधिरं भृशम् ।
इति वादिभिरत्युग्रैर्भ्रातृभिः सहितोऽस्थित ।
गमनाय मतिं चक्रे धर्मपुत्रः प्रतापवान् ॥
सङ्गात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ।
क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ॥
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ।
एतज्ज्ञात्वा तु मतिमान् सङ्गं परिहरेद्बुध ॥
श्रीकृष्ण जगतामीश धर्मबन्धो महेश्वर ।
पाहि सत्य प्रतिज्ञां च लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥
इत्येव धर्मज्ञो विद्वान्धर्मलोपभयात्सुधीः ।
चिन्तयामास गोविन्दं सर्वगं भक्तवत्सलम् ॥
तथैव तथा हि सुकृतान्न लोपयति किंचन ।
सुरवृक्षो यथा कामधीस्तिथाला प्रयच्छति ॥
दूरे निवेदितवलौ कृष्णगङ्गासुतावुभौ ।
ददर्श धर्मज श्रीमान्सुहृदो भ्रातृभिः सह ॥
तदा विप्रान्पुरस्कृत्य कन्दमूलफलैः सह ।
आलिङ्गन नमस्कारमर्घ्यपाद्यं चकार ह ॥
मध्ये तु पर्णशालायामुपवेश्य तु विष्टरे ।
पप्रच्छ कुशलं राजा कृष्णगङ्गासुतावुभौ ॥
स्वागतं ते यदुश्रेष्ठ किमिहागमनं प्रभो ।
बन्धुहीनान्कृशानस्मान्बन्धुभिः परिवर्जितान् ।
पश्य कृष्ण महाभाग प्रीतिर्नेनु तवैव हि ॥
सकामो भविता तत्र प्रज्ञाचक्षुस्तदात्मजा ।
तात प्रियमिदं सर्वमस्माकं चरितं तव ॥
एवमुक्त्वा धर्मसुतो बाष्पव्याकुललोचन ।
कृष्णं तु सर्वगं ज्ञात्वा तन्मायां च दुरत्ययाम् ।
अतिष्ठन्मौनमाश्रित्य भ्रातृभिः परिवेष्टित ॥
कृष्णो भक्तप्रिय श्रीमान्भक्तानां दुःखनाशन ।
भक्तानां चरितं दृष्ट्वा प्राह भीष्मं महामना ॥
पश्य भीष्म महाभागान्सत्यशीलान्दृढव्रतान् ।
मत्प्रियान्धर्मनिरतान्मयि संसक्तमानसान् ।
निरसूयापरानेतान्नहंकारविवर्जितान् ॥
भीष्म उवाच ।
किमाश्चर्यमिदं देव त्वद्भक्तानां महात्मनाम् ।
त्वय्यावेशितचित्तानामाश्रमाचारचारिणाम् ॥
त्वां विना देवदेवेश गतिमन्यां न लक्षये ।
तस्मादेतान्महाभाग रक्ष त्वं भक्तवत्सल ॥
कृशानामपि भक्तानां सायुज्यं हि प्रयच्छसि ।
तेजस्विनामभक्तानां ध्रुवं निरयमेव हि ॥
श्रीभगवानुवाच ।
भीष्म त्वमेतानाश्वास्य सत्यशीलान्महाबलान् ।
बोधयस्व मम ज्ञानं मयि भक्तिं सुखप्रदाम् ॥

(for अवसरे) G_1 3 श्रीमान् (for धी°) — (L. 104) M_1 बोधितैर् (for °तो) M_1 बहुभिर् (for वादिभिर्) — G(ed) om line 105 — (L. 106) M_1 क्रूरै (for शूरै) G(ed.) तथा (for शुभै) — (L 107) G(ed) आद्दोपुरुषिकावृतैः (for °) — For line 108, G(ed) subst

8** सुयोधनमुखान्सर्वाञ्छ्रेष्ठामस्त्र पश्यत ।

— (L 109) G(ed) तु स ([उ]त्थित) — After line 109, G(ed) ins

9** युद्धमेव परं मत्वा कौरवेन्द्रेण रत्नुषा ।

— (L. 111) G(ed) वर्धन (for जायते) — (L 114) D_1 G_1 M_1 सुधी (for बुध) — For line 114, G(ed) subst

10** एवं ज्ञात्वा स धर्मात्मा कृष्णमेवानुचिन्तयत् ।

— (L. 116) D_1 सत्य (for सत्यं) G_1 भो (for च) G(ed) पाहि सत्यप्रतिज्ञां मे (for °) — After line 117, G(ed) ins

11** ततो दानवनाशन निश्चितात्मा नराधिप ।

— (L. 118) G_1 देवे.. (for सर्वंग). — G(ed) om. lines 119-120 — (L. 119) G_1 यदि मे सुरशोक्त्वो (for °). — (L. 120) D_1 आश्रितानां (for ईप्सि°) — For line 122, G(ed) subst.

12** तौ दृष्ट्वा तत्रस्थ धर्मज्ञो भ्रातृभिः सदा ॥

— (L. 124) G(ed) आलिङ्ग्य विनतो भूत्वा (for °) — (L. 125) D_1 उपविष्ट (for °वेश्य) — For lines 125-126, G(ed) subst

13** तत आसीय विनयान्मध्ये शालं तु विष्टरे ।
समागतयाथ तावेवमपृच्छत्कुशलं नृप ॥

— G(ed) om line 126 — (L. 128) G(ed) प्रीतेस्तव फलं विद्म् (for °) — (L. 130) D_1 शहात्मजा ; G(ed) सदा° (for तदा°) — (L. 131) G(ed.) अस्मदाचरितं तव (for °) — (L 133) G_1 चिन्तामाप (for तन्मायां च) (L 134) G_3 वारित (for वेष्टित). — (L. 135) D_1 G_3 M_1 G(ed.) कृपेश्वर (for भक्तप्रिय) — (L. 136) D_1 G_1 3 M_1 मुख्यानां (for भक्तानां) G_1 3 M_1 महात्मनाम्, G(ed) हृष्टात्मना (for महामना) — (L 137) G_1 सुसंयतान् (for दृढव्र°) — (L. 138) G(ed) सन्दस्त° (for संसक्त) (L. 139) G(ed) आपन्नान्दृढबुद्धिमितान् (for °) — (L. 140) G(ed.) भगव देवदेवेश (for °) — (L. 141) G_1 3 M_1 आश्चर्याचारच°(G_1 °का)रिणाम्, G(ed.) त्वदेकशरणैषि° (for °) — (L. 142) G(ed) त्वां विना सर्वदातार (for °) — (L 143) D_1 G_1 M_1 महाभाग (for भागान्) — For line 144, G(ed) subst.

14** अकिंचनानां भक्तानां सायुज्यं हि प्रयच्छसि ।

— (L. 145) G(ed) ध्रुव निरयदो भासि (for °) — G_3 श्रीकृष्ण (for श्रीभगवान्) — For line 146, G(ed) subst :

15** भीष्म त्वमेको मां वेत्सि नान्यो वै प्राकृतो जनः ।

मद्विनिवेशितचित्तानां मय्यावेशितकर्मणाम् ।
इह लोके परत्रापि नास्ति नास्ति महद्भयम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततस्तु लोकस्य चराचरस्य
प्रशासितारमीशं प्रभुमप्रमेयम् ।
स्पृष्ट्वाङ्क न प्रणतस्य मूर्ध्ना
गङ्गासुतो वक्तुमुपक्रमे च ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

सुरसिन्धुसुतः श्रीमानाश्लिष्टो वै मुरारिणा ।
आत्मना तं नमस्कृत्य प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥

भीष्म उवाच ।

विद्धि पाण्डव देवेशं सर्वदातारमच्युतम् ।
लोकत्राणाय संभूतं कृष्णं साक्षाज्जगद्गुरुम् ॥
आधारं सर्वभूतानां पालयन्तमशेषकम् ।
हरन्तं सर्वसंतापं कृष्णं विद्धि जगद्गुरुम् ॥
धर्मं धर्मभृतां पार्थ ह्यर्थमर्थवतां प्रभुम् ।
सत्यं सत्यवतां कृष्णं कामदं विद्धि कामिनाम् ।
सुखदुःखस्य कर्तासौ भक्तानामभक्तानामपि ॥
अयमेव परो धर्मो ह्ययमेव परं तपः ।
अयमेव परं ज्ञानमयमेव परा गतिः ॥
अयमेव परो बन्धुरयमेव सुहृत्तमः ।
तस्माद्भजस्व कौन्तेय सर्वसंपद्भवेत्तव ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
कृष्णे धर्मे च मे भक्तिर्यथा स्याद्धि तथा वद ॥
श्रेयस्कामा अमी पार्था ऋषयश्च तपोधनाः ।
यज्वानो देवताः सर्वास्तथा देवा दिवि स्थिताः ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु पाण्डव वक्ष्यामि हरिभक्तिं सुदुर्लभाम् ।
श्रोतॄणां सर्वपापघ्नीं वदतां च युधिष्ठिर ॥
नारायणं जगद्योनिं सच्चिदानन्दविग्रहम् ।
भजस्व नरशार्दूल कृष्णं ब्रह्मस्वरूपिणम् ॥
रिपवस्तं न हिंसन्ति न बाधन्ते ग्रहाश्च तम् ।
राक्षसाश्च न खादन्ते येन कृष्णपरायणम् ॥
भक्तिर्दृढा भवेद्यस्य देवदेवे जनार्दने ।
श्रेयांसि तस्य सिध्यन्ति भक्तिमानधिकस्ततः ॥
तौ पादौ सफलौ पुंसां विष्ण्वायतनगामिनौ ।
तौ करौ सार्थनिरतौ विष्णुपूजापरायणौ ॥
ते च नेत्रे महाभागे पश्यतो ये जनार्दनम् ।
सा जिह्वा प्रोच्यते सद्भिर्हरिनामपरायणा ॥
सत्यं सत्यं पुनः सत्यमुद्धृत्य भुजमुच्यते ।
वेदशास्त्रात्परं नास्ति न दैवं केशवात्परम् ॥
सत्यं वच्मि हितं वच्मि सारं वच्मि पुनः पुनः ।
असारे दग्धसंसारे सारं यद्विष्णुपूजनम् ॥
सर्वभूतदयायुक्तो विष्णुपूजापरायणः ।
मातापित्रोश्च शुश्रूषुस्तस्य तुष्टो जनार्दनः ॥
सत्कथायां च रमते सत्कथां च करोति यः ।
सत्यवाङ् निरहंकारस्तस्य प्रीतो रमापतिः ॥
नामसंकीर्तनं विष्णोः क्षुतप्रस्खलनादिषु ।
करोति सततं पार्थ तस्य विष्णुः प्रसीदति ॥
या तु नारी पतिप्राणा पतिपूजापरायणा ।
तस्यास्तुष्टो जगन्नाथः कृष्णो लोकहिते रतः ॥
तस्मात्कृष्णं च कौन्तेय भजस्व सततं विभुम् ।
मा कुरु त्वमहंकारं विपुलोऽपि धियो धनः ॥

शरीरं मृत्युसंयुक्तं जीवितं चापि चञ्चलम् ।
बलाधिकैर्धनं ग्राह्यं संपदः क्षणभङ्गुराः ॥
तस्माद्भजस्व कौन्तेय पुण्डरीकाक्षमव्ययम् ॥
हे पार्थाः किं न जानीध्वमायुषोऽर्धं तु निद्रया ।
हृतं च भोजनाद्यैश्च कियदायुः समाहृतम् ॥
कियदायुर्बालभावात्कियदायुश्च वार्धकात् ।
कियद्विषयभोगैश्च कदा धर्मं करिष्यथ ॥
बालभावे च वृद्धत्वे न घटेताच्युतार्चनम् ।
वयस्येव च धर्मान्वै कुरुध्वमनहंकृताः ।
शरीरं रोगनिलयं मलाद्यैः परिदूषितम् ।
किमर्थं शाश्वतधिया पापं कुर्वन्ति मानवाः ॥
असारभूते संसारे नानादुःखसमन्विते ।
विश्वासो नात्र कर्तव्यो निश्चितं नाशमेष्यति ॥
शृणुध्वं पाण्डवश्रेष्ठाः सत्यमेव मयोच्यते ।
कायः संनिहितापायः पूज्य एव जनार्दनः ॥
मानं त्यजथाहंकारं कामक्रोधादिसंयुतम् ।
यतध्वं सततं विष्णुं मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥
कोटिजन्मसहस्रेषु स्थावरादिषु पाण्डव ।
संभ्रान्तस्य च मानुष्यं कथंचित्परिलभ्यते ॥
तत्रापि देवताबुद्धिर्दानबुद्धिश्च पाण्डव ।
भोगबुद्धिस्तदा नृणां जन्मान्तरतपःफलम् ॥
मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य यो हरिं नार्चयेत्सकृत् ।
मूर्खः परतरः पार्थ कोऽन्यस्तस्मादचेतसः ॥
आराधितो जगन्नाथो ददात्यभिहितं फलम् ।
कस्तं न पूजयेद्विद्वान्संसाराग्निप्रपीडितः ।
यस्मिंस्तुष्टे जगत्तुष्टं यतः सर्वगतो हरिः ॥
यथा हस्तिपदे सर्वं पादमात्रं प्रलीयते ।
आकाशेन यथा व्याप्तं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
तथैव हरिणा व्याप्तं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥
जनने मरणं पार्थ मरणे जन्मसाधनम् ।
उभे ते निकटे नृणां तन्नाशो हरिसेवया ।
ध्यातः स्मृतः पूजितो वा स्तुतो वा नमितोऽपि वा ।
संसारपाशविच्छेदी कस्तं न प्रतिपूजयेत् ।
यन्नामोच्चारणादेव महापातकनाशनम् ।
यं समभ्यर्च्य राजेन्द्र पदं मोक्षमवाप्स्यथ ॥
अहो चित्रमहो चित्रमहो चित्रं हि पाण्डव ।
हरिनाम्नि स्थिते लोकः संसारे वर्तते पुनः ॥
यावच्चेन्द्रियवैकल्यं यावद्व्याधिर्न बाधते ।
तावद्देवार्चयन्नित्यं यदि मुक्तिरतो नृप ॥
भूयो भूयो हितं वच्मि भुजमुद्धृत्य पाण्डव ।
कृष्णोऽयं सर्वथा पूज्यो भुक्तिमुक्तिप्रदो नृणाम् ॥
क्रोधमूलं मनः पार्थ क्रोधः संसारसाधनम् ।
धर्मक्षयकरं क्रोधं तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥
मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ।

कृणुध्वम् (for कुरु ध्वम्) G2 विघुह्लोला (for विद्युल्लोला) D1 विद्धि लोला श्रिय यथा (for ^{b}) — D1 om line 198 — (L. 199) D1 G1 वाच्य (for ग्राह्य) — (L. 200) G1 G(ed) यजध्व (for भ°) — (L. 201) G(ed) हे पार्थ किं न जानीषे (for ^{a}) — G1 G(ed) om line 203 — (L. 203) G3 M1 स(M1 प)माहृतम् (for च वार्धकात्) — (L. 204) M1 कर्म (for धर्म) G(ed) चरिष्यसि (for करिष्यथ) — (L. 205) D1 G1 2 M1 वार्धक्ये (for वृद्धत्वे) G1 यौवने च (for न घटेत) — (L. 206) G1 2 G(ed) [ए]व (for [ए]व) D1 यौवने चैव धर्मा वै (for ^{a}) — (L. 207) M1 भोग (for रोग) G2 अपि (for प°) G1 -पूरितम् (for दूषि°) — (L. 208) D1 सर्वदा (for मानवाः) G1 2 M1 पापं कुर्वन (M1 °व तु) सर्वदा (for ^{a}) — (L. 210) M1 निश्चय (for निश्चितं) G(ed) नाशो निश्चित एव हि (for ^{b}) — (L. 211) G(ed) शृणु त्वं पाण्डवश्रेष्ठ (for ^{a}) — After line 212^{a}, D1 ins

16** संपन्नोऽपि च चञ्चला ।
यौवनं क्षणविध्वंसि

G(ed) हरिं निषेवतु सर्वदा (for ^{b}) — (L. 213) G(ed.) त्यजतु (for त्यजथ) — (L. 214) G(ed) यजत (for °ध्व) D1 G1 M1 कृष्णं (for विष्णुं) G(ed) गतिर्या न विद्यते (for ^{b}). — (L. 217) G(ed.) भक्तिश्च (for -बुद्धिश्च) — (L. 218) G1 2 G(ed.) योग (for भोग) D1 G1 M1 फलप्रदम् (for -तपःफलम्) — (L. 220) G1 स पापितः, G(ed.) पापरतः (for परतरः) — (L. 221) G2 दद्याद् (for ददाति). G1 G(ed) [अ]भिमत (for °हित) — (L. 222) D1 G2 -प्रदीपितः, M1 प्रतापितः (for प्रपीडितः) — (L. 223) D1 M1 सर्वमयो (for °गतो) — (L. 224) G1 G(ed) पदमात्रं तु लीयते (for ^{b}) — For line 226, G(ed) subst.

17** तथा व्याप्तं भगवता विष्णुना प्रभविष्णुना ।

— (L. 227) G(ed.) मरणे जननं तथा (for ^{b}) — (L. 228) G(ed) उभे ते संनिकृष्टे हि (for ^{a}) D1 ते नष्टे (for तन्नाशो) — (L. 229) D1 ज्ञात (for ध्यात) G(ed) स्तुत (for स्मृत) M1 कीर्तितो (for पूजितो) D1 ध्यातो वा; G1 दृष्टो वा, M1 पूजितो (for स्तुतो वा) G(ed.) दृष्टो वा संस्मृतोऽपि वा (for ^{b}) — (L. 230) G1 M1 दूर (for पाश) D1 विच्छेत्ता (for °दी) G(ed) यः पापद्रुमविच्छेत्ता (for ^{a}) G(ed) देवं न (for न प्रति) — (L. 231) D1 यथा नमस्मरणात्तैव (for ^{a}) — For lines 231–232 G(ed.) subst

18** प्रायश्चित्तं भवेत्सद्य कर्मान्तरे तथा नृणाम् ।
तमनेय महाबाहो मनोवाक्कायकर्मभिः ॥

— (L. 234) G1 G(ed) लोके (for लोकः) G(ed) संसारे (for °रे) — (L. 235) D1 G2 M1 बाध्यते (for बाधते) — (L. 236) G1 [अ]र्चनं (for [अ]र्चयेत्) G(ed) तावद्वार्चनीयो हि (for ^{a}) G(ed) सम्यग्योगेश्वरेश्वर (for ^{b}) — (L. 238) M1 G(ed) सततं (for °था) G1 -मुक्तिपदं

तस्मात्तत्रैव गत्वाद्य तस्मिन्कृष्णे सुखी भव ॥
अनाराध्य जगन्नाथं सर्वकामफलप्रदम् ।
संसारसागरे मग्नाः कथं पारं गमिष्यथ ॥
अच्युतानन्तगोविन्दनामोच्चारणभेषजात् ।
नश्यन्ति सकला रोगाः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥
हरिभक्तिरता पुंसां न सुतैर्नापि बान्धवैः ।
तस्माच्च सर्वदेवेशे भक्तिं कुरुत पाण्डवाः ॥
बन्धुमांश्च धनाढ्यश्च पुत्रवांश्च च पाण्डव ।
विष्णुभक्तिमतां नृणां भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥
इहामुत्रफलं लिप्सुः पूजयेत्सततं हरिम् ।
इहामुत्रफलं नेच्छन्परनिन्दापरो भवेत् ॥
न नमेद्विष्णवे यस्य शरीरं कर्मभेदिने ।
पापानामाकरं तद्धि ज्ञेयं कुरुकुलोत्तम ॥
तस्माच्छृणुत राजेन्द्र हरिभक्तिपरायणाः ।
श्रद्धा सर्वत्र विख्याता ह्यतो भक्तिः सुदुर्लभा ॥
असूयारहिता ये च विप्रत्राणपरायणाः ।
कामादिरहिता ये च तपः तुष्यति केशवः ॥
तस्मात्संसारतप्तानां हरिरेव परा गतिः ।
यन्नामश्रवणादेव प्रयाति परमं पदम् ॥
यादवेन्द्रममुं विद्धि कृष्णं लोकेश्वरं हरिम् ।
अस्य प्रसादात्ते सर्वं भविष्यन्ति न संशयः ॥
स्रष्टा पालयिता हन्ता कृष्णो हि जगतीपतिः ।
तस्माद्धि सकलान्धर्माञ्छृणुध्वं च सुखी भव ॥

वैशंपायन उवाच ।

इति देवव्रतेनोक्तं निशम्य कुरुनन्दनः ।
संतुष्टमानसो भूत्वा श्रोतुकामोऽभवत्तदा ॥
य इदं कीर्तयेन्नित्यं पुण्यं पापप्रणाशनम् ।
हरिभक्तिकरं नृणां स्मृतानामघनाशनम् ।
ब्राह्मणानां समाजे च तथा विष्ण्वालये पठेत् ।
परं विमानमारूढो विष्णुलोकं स गच्छति ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एवं प्रबोधितस्तेन भागीरथ्यात्मजेन वै ।
धर्मपुत्रो महाप्राज्ञो यादवेन्द्रमभाषत ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवारविन्दाक्ष मायातीत जगत्पते ।
त्वद्भक्तिः शाश्वती मेऽस्तु तया मोक्षो भवेद्ध्रुवम् ॥
राज्यभ्रष्टा वयं सर्वे त्वत्पादकमलं गताः ।
पाह्यस्मान्पुण्डरीकाक्ष धर्मशास्त्रोपदेशतः ॥
त्वां धर्मं सत्यमित्याहुः सर्वशास्त्रविशारदाः ।
प्राणभूतं मनुष्याणां जन्तूनामपि सर्वदा ॥
त्वमेव बन्धुश्च गुरुस्त्वमेव
त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव ।
त्वमेव माता च पिता त्वमेव
त्वमेव साक्षान्मम जीवितं च ॥
बलानि सर्वाणि तुरंगमाद्या
नागा रथाः शास्त्रभृतः सुहृच्च ।
सर्वं च राष्ट्रं गिरिदुर्गमाद्यं
कृपाश्रितं चेत्सन्ति तथैव नाथ ॥
त्वदाज्ञां किं नु लङ्घयमहमच्युत मुक्तिद ।

(for °दो) — (L 239) D1 क्रोधो मूलमनर्थानां (for °) G2 M1 कारणम् (for साधनम्) — (L 243) G1 लोक, G(ed) कर्म (for काम) — (L 247) G2 नयनैर्, M1 न धनैः (for न सुतैर्) D1 नयनैर्न च बान्धवैः (for ^{b}) — For line 247, G(ed) subst.

19** हरिभक्त्या जिता लोका जितं सर्वं तथैव हि ।

— (L 251) G2 ईप्सुः (for लिप्सुः) — After line 251, G(ed) ins.:

20** ध्यायेत संस्मरेच्चैव सर्वसिद्धिर्भवेद्ध्रुवम् ॥

— G(ed) om. line 252 — (L 253) G1 G(ed) शरीरं सत्(G3 काम)दायिने (for ^{b}) — (L 254) D1 विद्धि (for तद्धि) D1 सोऽयं कुरुकुलोद्वह, M1 विज्ञेयं कुरुकुलोद्वह (hypermetric), G(ed.) ज्ञेयं मलकरण्डकम् (for ^{b}) — G(ed) om. lines 255–257. G2 om. lines 257^b–258^a — (L 260) D1 ययाति, G(ed) प्राप्यते (for प्रयाति) G2 प्रयाति परमां गतिम् (for ^{b}) — (L 261) G1 G(ed) विष्णुं (for विद्धि) G2 योगेश्वर (for लोके°) G1 G(ed) प्रभुम् (for हरिम्) — (L 263) D1 विष्णुर् (for कृष्णो) — After line 263, G(ed) ins.:

21** अस्मात्परतरं नास्ति सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥

— G(ed) om. line 264 — (L 268) G(ed) सर्वपापप्रणाशनम् (for ^{b}) — (L 270) G(ed) वर (for पर) — After line 270, G(ed) ins.:

22** सर्वदा संस्मरेद्यस्तु वासुदेवं रमापतिम् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥

COLOPHON. — Sub-parvan: D1 G1 G(ed) आश्वमेधिकपर्व, G2 भविष्यपर्व. — Adhy. name: G1 हरिभक्तिकथनम्, M1 शेषधर्माः, G(ed) शांतनवप्रतिपादितहरिभक्तिमाहात्म्यकथनम्. — Adhy. no.: D1 G1 1; M1 G(ed) 2.

G1 om. the ref. G(ed) धर्मराज (for युधिष्ठिर) — (L. 273) G1 3 G(ed) महामते (for जगत्पते) — (L. 275) G1 राज्याद्भ्रष्टाः (for राज्यभ्रष्टाः) — G(ed) om. lines 277–278 — (L 277) G2 M1 सत्व (for धर्मं) — After line 277, G2 ins.:

23** त्वां धर्मसत्यमित्याहुः सर्वशास्त्रविशारदाः ।

— (L. 282) D1 (marg.) त्वमेव सर्वं मम देवदेव — (L. 285) D1 °दुर्गकाद्यं (for °माद्यं) — (L. 286) D1 नवैव नान्यथा (for तथैव नाथ) — (L. 287) D1 मुक्तिदाम् (for

विमर्षे पुण्डरीकाक्ष कदाचिदपि नेक्षसे ॥
रक्ष मां देवदेवेश धर्मेण जगदीश्वर ॥
श्रीकामो यो हि योगीन्द्र यद्दत्त्वा विन्दते श्रियम् ।
प्राप्नोति विपुलान्कामान्रक्ष रक्ष महामते ॥
त्वया नाविदितं किंचित्त्रिषु लोकेषु सुव्रत ।
सर्वान्धर्मान्ममाचक्ष्व कृपा मयि तवास्ति चेत् ॥
सुव्रतानि च सर्वाणि तीर्थानि च विशेषतः ।
धर्माधर्माणि सर्वाणि क्षेत्राणि फलन्ति च ।
धर्मानन्यान्ममाचक्ष्व देवदेव नमोऽस्तु ते ॥
इत्युक्त्वा योगिनां नाथं कृष्णं कमललोचनम् ।
धर्मपुत्रो महाप्राज्ञस्तूष्णीमास्ते सतां प्रियः ॥
तस्य चित्तं समाज्ञाय ऋषीणामग्रजन्मनाम् ।
प्रोवाच वचनं धीमान्धर्मश्रवणमिच्छताम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ मतिस्ते विमलोज्ज्वला ।
यस्माद्धर्मे सदा भक्तिर्वर्तते तव सुव्रत ॥
धर्मे श्रुतं सदा भक्त्या मनुजैर्मनुजेश्वर ।
प्रापयन्त सदा साधूँल्लोकान्वै धर्मतत्परान् ॥
शृणु पाण्डव वक्ष्यामि दानानामुत्तमं वरम् ।
भूमिदानं वरं ज्ञेयं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥
भूमिदानात्तु सर्वाणि संभवन्ति न संशयः ।
तस्माद्भूमिप्रदो राजन्सर्वदः प्रोच्यते बुधैः ॥
भूमिं सर्वगुणोपेतां यो दद्यात्सस्यशालिनीम् ।
न तस्य लोकाः क्षीयन्ते यावदाचन्द्रतारकम् ॥
अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वापि बहुदक्षिणैः ।
न तत्फलमवाप्नोति भूमिदानाद्यदश्नुते ॥
तपस्विनोऽथ यज्वानः सत्यवन्तो बहुश्रुताः ।
गुरुदेवरताश्चैव नातिक्रामन्ति भूमिदम् ॥
दिवि देवाः प्रशंसन्ति सिद्धाश्च परमर्षयः ।
भूमिदानं प्रशंसन्ति तस्माद्भूमिप्रदो वरः ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
श्रोतृणां सर्वपापघ्नमायुरारोग्यवर्धनम् ॥
पुरा कृतयुगे राजन्ब्राह्मणो योगभूषणः ।
सर्ववेदार्थतत्त्वज्ञः सदा दान्तश्च शीलवान् ॥
अध्यात्मविद्यानिरतो निर्धनो ह्यवित्तम ।
निष्किंचनत्वात्सुभृशं बाध्यते चानिशं सुतैः ।
तथापि मन्युं न प्राप ह्यन्यजन्मान्तरप्रदः ॥
कदाचिद्वैश्वदेवान्ते बलिं दत्त्वा गृहाङ्गणे ।
आयान्तं तं द्विजं प्राह कल्याणी तत्प्रिया सती ॥
एते तवात्मजा नाथ क्षुधिताः पतिता भुवि ।
लुठन्ति भृशदुःखार्ता रुदन्तो रोदयन्ति माम् ॥
त्वं निरीक्षयसे नैताञ्जठराग्निप्रपीडितान् ।
अशक्ता रक्षणे चैषां किं करोमि च तद्वद ॥
पानीयमेव पीत्वाहं वर्तेय शाकमेव वा ।
स्वङ्गुष्ठदोषं भुञ्जन्ति ह्येते वै तव सूनवः ॥
पुत्रमाहसमायुक्तां पतिधिकारशङ्किनीम् ।

°द) — (L. 288) D_1 G_1 विमर्दे (for विमर्षे) — After line 289, G(ed) ins

24** श्रीकामस्तुष्टिकामो वा पुष्टिकामोऽथ वा नरः ।
यजते श्रद्धया यस्तु तां तां प्राप्नोत्यसंशयम् ॥

— G(ed) om lines 290–291 — (L. 291) D_1 ता वदस्व ; M_3 तद्वदस्व (for रक्ष रक्ष) — (L. 292) D_1 विभवे (for सुव्रत) — D_2 om (hapl) line 294^b — (L. 296) G_1 M_1 G(ed) सत्रान् (for धर्मान्) — After line 296, G (ed) ins

25** त्वद्भक्तिरव्यला मेऽस्तु सर्वाघौघविनाशिनी ॥
त्वमेव स्रष्टासि चराचराणां
त्वं सर्वगोऽसामि जनार्दनस्त्वम् ।
त्वं रुद्ररूपोऽसि विनाशहेतु-
स्त्रिमूर्तिरूपाय नमो नमस्ते ॥

— *Before line 297* D_2 M_1 ins. वैशंपायन — (L. 297) G_1 जगतां (for योगिनां) — (L. 298) G_3 महातेजाः (for °प्राज्ञः) M_1 आसीन (for आस्ते) G(ed) तूष्णींभूतोऽभवत्सदा (for ^{b}) — (L. 299) G(ed) ऋषीणामुग्रतेजसाम् (for ^{b}) — (L. 300) G_1 श्रीमान् (for धी°) — (L. 301) G(ed) मतिस्ते साधुसम्मता (for ^{b}) — (L. 303) G_1 G(ed) धर्मं श्रुत (for धर्मे श्रुते) D_1 मनुजाधिप (for °जेश्वर) — (L. 304) G_3 G(ed) स प्राप यदि तांस्तान्पूर् (*for* ^{a}) *G(ed.)* मत्पादसन्निधौ यथा (for ^{b}) — (L. 305) G(ed) दानानामुत्तमोत्तमम् (for ^{b}) — After line 305, G(ed) ins

26** सर्वेषामेव भूतानां भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।
भूमिर्विश्वंभरा धात्री वसुधेति च कथ्यते ॥

— (L. 306) D_1 G_1 भूदानं परमं ज्ञेयं (for ^{a}) — G(ed) om. line 307 — (L. 309) G_3 *यो दद्याद्धान्यमालिनीम्* (*for* ^{b}) — (L. 311) G_3 इष्ट्वा बहुसुवर्णकैः , M_1 इष्ट्वा बहुलदक्षिणैः (for ^{b}) — After line 313, G(ed) ins

27** भूमिदानफलोदारां नैव भजन्ति ते ॥

— *G(ed) om. line 314 — After line 315, G(ed.) ins.*

*28*** भूदानादव देवत्वं लभते भूमिदो ॥*

— G(ed) om line 316 — (L. 316) G_1 भूदानं स (for भूमिदानं) — (L. 320) D_1 सर्वेषां दानशीलवान् (for ^{b}) — (L. 321) D_1 °वती च (for निरतो) G_1 अध्यात्मवेदां वर्तेत ; M_1 °विद्यां कृतिश्च (for ^{a}) — (L. 322) G_1 G(ed) स भृशं (for सु°) — (L. 323) G_3 आत्मजः (for ह्यन्य) G(ed) प्राप्य तान्स्वयं द्विज (for ^{b}) — (L. 325) D_1 आयान्तं (for आयान्तं) — (L. 326) G(ed) तवात्मजा (for तवा°) G_3 एते तव सुता सर्वे (for ^{a}) — (L. 327) *G_1 G(ed.)* भुवि (*for* भृश°) — (*L.* 328) *G_3 स तं निरी*

दारिद्र्यवारिधौ मग्नां धिङ् मां निर्गुणवल्लभाम् ॥
अन्या गृहिण्यस्तिष्ठन्ति निष्कण्ठ्यो धनान्विता ।
वर्तन्ते गोधनैश्चान्या धान्यैर्माहिषिकैः पराः ।
दीर्घैश्चारवन्दुद्धि शान्दोलिभि परा ॥
दासैः परिवृताः श्चैवैरन्याभि महिता परे ।
मादृश्यो नैव दृश्यन्ते त्वादृशा गृहमेधिन ।
आपन्ना इव दृश्यन्ते कुत्रचिच्च च दुःखिता ॥
एवमुक्त्वा तदा चण्डी उटरं मस्तनाडयत् ।
प्रदीप्य वधरी चण्डी ह्युपलेन शिरोऽहनत् ॥
आक्रोशन्ती रुदन्ती तामात्मजैः परिवेष्टिताम् ।
आभाष्य धीमान्विप्रेन्द्र इदं वचनमब्रवीत् ॥
किमर्थं कोपसंयुक्ता भद्रे रोदिषि कोपने ।
न ह्यसंचितपुण्यानामेकं लोकं हि शोभने ॥
सरत्राग्रे ये प्रयच्छन्ति स्वल्पामपि वसुंधराम् ।
ते नेक्षन्ते ह्यलक्ष्मीं च दुःखं नरकयातनाम् ॥
तस्मात्किं शोचसे मुग्धे यत्कृतं तदुपभुज्यते ।
त्वया मया च यत्किंचिद् दत्तं पूर्वजन्मनि ॥
मासमात्रं क्षमस्व त्वं पुत्रान्रक्ष शोभने ।
आहरिष्ये श्रियं गेहे तपसा साधु रम्यताम् ॥
आभाष्य धीमान्विप्रेन्द्रस्तपसे कृतनिश्चय ।
श्लोकमेकं ददौ सारं सम्यगाशिवदर्शन ॥
दारिद्र्याय नमस्तुभ्यं सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादत ।
अहं तु सर्वान्पश्यामि मां च कोऽपि न पश्यति ॥
इत्युक्त्वा सोऽपि विप्रेन्द्रो जगाम तपसे वनम् ।
तत्र भार्यां प्रतिष्ठाप्य चचार तप उत्तमम् ॥

ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थो वायुभक्षो जितेन्द्रियः ।
निरुध्य हृदये वायुमन्तरात्मानमात्मना ।
पादस्थाने पर्यङ्कस्थित स्थित्वा स योगवित् ॥
शङ्खचक्रगदापाणिं पद्महस्तधरं शुभम् ।
कौस्तुभेन विराजन्तं श्रीवत्साङ्कितवक्षसम् ॥
पीताम्बरधरं देवं वनमालाविराजितम् ।
कालमेघनिभं देवं विद्युद्वर्णोज्ज्वलम् ॥
ध्यायन्स्तुवन्नमस्यंश्च मनसा कृतनिश्चयः ।
महर्षिर्भारतश्रेष्ठ तस्मिन्पुण्ये तपोवने ॥
सुरेषु तपसोद्दिष्टो रम्भामेनादिभि वृतम् ।
तपोविघ्नं कुर्वतीषु यत्नतश्च न चेरसः ॥
पक्षमात्रे गते मासि ब्रह्मवादीश्वरं कृत ।
ददर्श पार्श्वे गोविन्दं संस्थितं च चतुर्भुजम् ॥
ततो देवपतिर्भीतो ब्राह्मणोऽतीव तुष्टया ।
प्रहर्षेण ययौ देवं दिव्यपार्श्वे तत्र धर्मेण ॥
तुष्टाव देव लोकानामीश्वरं प्रपितामहम् ।
तथा पूर्वमपूर्वैस्तु तथा पूर्वमिदम् ॥

देव उवाच ।

नमो विश्वाय देवाय ईश्वराय कपर्दिने ।
शंकराय महते शुभ्रे शालिने विष्णुरूपिणे ॥
देवाय देवनाथाय वेदान्ताय नमो नमः ।
सर्वेशाय स्वरूपाय पुराणाय नमो नमः ॥
यज्ञाय यज्ञरूपाय धर्मरूपाय ते नमः ।
गुरवे बहुरूपाय महते जगन्मूर्तये ॥

श्रीभगवानुवाच ।

ब्राह्मणेऽभ्यागते तस्मिन्वरादानसमुत्सुके ।
हेमप्राकारनिचयं हेमतोरणमण्डितम् ।
शरच्चन्द्रनिभं सौधं क्रीडाशालैर्विराजितम् ॥
दीर्घिकाभिर्विचित्राभिश्चन्द्रोपलविनिर्मितैः ।
दासीभिर्दासवर्गैश्च सेवकैश्च पुरोहितैः ।
रमणीयं गृहं दृष्ट्वा मुदमाप द्विजोत्तमः ॥
समागतं द्विजं ज्ञात्वा कल्याणी तत्प्रिया सती ।
नीराजनपुरोगाभिः कामिनीभिः पुरो दधे ॥
निष्ककण्ठी स्वका भार्या काञ्चीदामविभूषिताम् ।
मुक्तादामविचित्राङ्गीं कर्णपत्रविराजिताम् ॥
वज्रवैडूर्यवलयैरङ्गदैरुपशोभिताम् ।
एवंभूतां विचित्राङ्गीं दृष्ट्वा विस्मयमागतः ॥
गृहं विवेश धर्मात्मा सत्यवाग्विजितेन्द्रियः ।
चित्रैर्विषयभोगैश्च ह्यनुभूय द्विजोत्तमः ।
उपविष्टां स्वकां भार्यां वचनं चेदमब्रवीत् ॥
मद्वाक्यं श्रूयतां भद्रे धर्मे बुद्धिं सदा कुरु ।
अन्नदानमहोरात्रं ब्राह्मणानां ददस्व ह ॥
मया कृतानां धर्माणामानुकूल्यं सदा कुरु ।
प्रातिकूल्येन न श्रेयः सर्वं वै नाशमेष्यति ॥
पतिवाक्यमिदं श्रुत्वा ब्राह्मणी क्रोधमूर्छिता ।
रक्ताक्षी भीमवदना वचनं चेदमब्रवीत् ॥
न दास्ये किंचिद्विप्राणां बन्धूनां च विशेषतः ।
पुत्रान्संप्रति वर्धिष्ये पुत्रा एव परा गतिः ॥
को वा बन्धुजनो नाथ मां पूर्वं प्रत्यपालयत् ।
भवन्तमात्मजान्वापि तं वदस्व महामते ॥
मूढवत्प्रतिभासि त्वं भवानद्य हि धर्मकृत् ।
भुक्त्वा गृहे मदीये तु तूष्णीं तिष्ठ मदाज्ञया ॥
इत्युक्त्वा सा मदोन्मत्ता निपीड्य करसंपुटम् ।
आगतानतिथीन्बन्धून्भर्त्सयामास सत्वरम् ॥
यथाकामं स्वयं भुक्त्वा पतिवाक्यविरोधिनी ।
विनिन्दन्ती स्वकान्बन्धूंस्तस्थौ तत्र गृहोत्तमे ॥
ब्राह्मणावज्ञया चैव बन्धूनां परिवर्जनात् ।
क्षयं प्रयाता धर्मा मन्दभाग्यमिव ध्रुवम् ॥
नष्टश्रियं तदा दृष्ट्वा सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
सर्वनीतिमयीं प्राज्ञ इमां गीतिमगायत ॥
    वश्या सुता वृत्तकरी च विद्या
        नीरोगता सज्जनसंगतिश्च ।
    इष्टा च भार्या वशवर्तिनी च
        दुःखस्य मूलोद्धरणानि पञ्च ॥
अनुकूला प्रिया भार्या यस्य नास्ति कुटुम्बिनः ।
अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥
धर्मविघ्नकरी भार्या यस्य तिष्ठति मन्दिरे ।
मर्तव्यं तेन विदुषा न चेद्गच्छेद्गृहं भवेत् ॥
अप्युच्चपदारूढं पूज्यानेवावमानयेत् ।
नहुषः शक्रतां प्राप्य च्युतोऽगस्त्यावमाननात् ॥
इत्युक्त्वा ब्राह्मणश्रेष्ठः स्वकां पत्नीमभाषत ।
त्वया कृतमिदं दोषं पश्य मूर्खे फलं त्विदम् ।
गृहं दग्धं विशेषेण चौरैरपहृतं धनम् ॥
अनाकर्ण्य तु मद्वाक्यमास्ते भस्म व्यतिष्ठत ।
तत्फलं भुङ्क्ष्व यास्यामि अत्र स्थातुं न शक्यते ॥
पतिवाक्यं तदा श्रुत्वा दुःखिता वाक्यमब्रवीत् ।
यत्करोषि हि धर्मान्मम करोमि ददामि च ॥
त्वद्दास्या यत्कृतं नाथ सर्वं तत्क्षम्यतामिति ॥

इत्युक्त्वा पतित्वा मूलं पादयोर्ब्राह्मणस्य सा ।
क्षमस्वेति पुनर्नत्वा धर्मकार्यरताभवत् ॥
तदाप्रभृति सा चण्डी भर्तृशुश्रूषणोद्यता ।
भर्तादिष्टस्त्वसौ विप्रो द्रव्यैर्दानपरोऽभवत् ॥
अवशिष्टं तु सौवर्णं रत्नानि विविधानि च ।
द्विजेभ्यो ब्राह्मणो वाक्यं निशम्याथ ददौ च सः ॥
गृहक्षेत्रप्रभृतं सर्वं वस्त्रधान्यानि धर्मतः ।
ब्राह्मणानां तु सर्वेषां पादप्रसादकरो द्विजः ॥
एवं भूते तदा विप्रे वागुवाचाशरीरिणी ।
किमिदं ब्राह्मणश्रेष्ठ निर्वेदमधिगच्छसि ॥
भूदानं कुरु विप्राणां श्रोत्रियाणां महात्मनाम् ।
अचिरात्प्राप्य सौभाग्यं पूर्ववत्सुखमेष्यसि ।
ऋषिदेवगणास्तात भूदानं प्रार्थयन्ति हि ॥
इति तां तु गगने वाणीं श्रुत्वा प्रीतो द्विजोत्तमः ।
गृहं क्षेत्राणि स्वानि ब्राह्मणेभ्यः प्रदत्तवान् ॥
कृत्वा ब्राह्मणेभ्यश्च श्रोत्रियेभ्यो महात्मनाम् ।
अचिरात्प्राप्य सौभाग्यं मुमुदे भार्यया सह ॥
अश्वगोभूमिदानानि तिलकृष्णाजिनानि च ।
शाल्मलीद्वीपादीनि कुरु भारत द्विजोत्तम ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र भूदानं कुरु सर्वथा ।
श्रोत्रियाणां दरिद्राणां दीक्षितानां महात्मनाम् ॥
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ।
कृत्वा यत्फलमाप्नोति भूमिदानात्तदश्नुते ॥
सर्वभाग्यकरं पुण्यमायुर्धनकारणम् ।
स्वर्गदं पुत्रदं पार्थ भूदानं कवयो विदुः ॥
मद्विनिवेशितचित्तस्तु ममैवेति ददाति यत् ।
ददामि तस्य सायुज्यं सोऽहं पार्थ न संशयः ॥
दानहोमादिकाले तु भोजने च विशेषतः ।
मां ध्यायन्कारयेद्यस्तु तस्याहं मुक्तिदो नृप ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
कार्त्स्न्येनावाप्नोति स विप्रा भुवनेश्वर ।
एतदाचक्ष्व योगीन्द्र त्वद्भक्तस्य नमोऽस्तु ते ॥
चराचराणां भूतानामन्तर्यामिन्नधूत्तम ।
त्वया न विदितं किंचित्सर्वलोकेषु सुव्रत ॥
श्रीभगवानुवाच ।
स विप्रो योगयुक्तात्मा सर्वलोकेषु मां स्मरन् ।
बुभुजे विषयान्सर्वान्सत्यवागनहंकृती ॥
यथाकालमसौ श्रीमान्स्थिरत्वा योगबलेन वै ।
अन्ते जगाम मल्लोकं देवर्षिगणसेवितम् ॥
भूदानस्य प्रभावेन मदनुध्यानतत्परः ।
भविष्यति हि ते पार्थ मल्लोकं चोत्तमोत्तमम् ॥
एतत्ते कथितं पार्थ भूदानस्य फलं महत् ।
ब्रवीमि सर्वं ते धर्मं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥
धर्मं श्रुतो वा दृष्टो वा कृतो वा कथितोऽपि वा ।
अनुमोदितो वा राजेन्द्र नयतीन्द्रपुरं नरम् ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं शृणोति श्रद्धयान्वितः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोकं स गच्छति ॥
ब्राह्मणानां समाजे च तथा देवालये पठेत् ।

शृण्वतां वदतां चैव सलोको भवति ध्रुवम् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

गोदानं हि महत्पुण्यमिति चाहुर्महर्षय ।
विस्तरेण जगन्नाथ तन्मे त्वं कृपया वद ॥
केन चादौ पुरा दत्ता प्राप्यते सुमहत्फलम् ।
तत्सर्वं हि भवान्वेत्ति कृपया वद सुव्रत ॥

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव वक्ष्यामि श्रोतॄणामघनाशनम् ।
सुशर्मणस्तु चरितं सर्वमङ्गलदायकम् ॥
सुशर्मा नाम विप्रेन्द्रो ब्राह्मणो वेदपारग ।
शान्तो जितेन्द्रियो राजन्सर्वसंपत्समायुत ॥
सर्वक्रतु सदा यज्वा विशेषेण मम प्रिय ।
नित्यं दानरतो नित्यं सदा सर्वहिते रत ।
पुराणवक्ता कौन्तेय बन्धूनां हितकृत्सदा ॥
एवं प्रवर्तमानस्य चतुपुत्रस्य धीमत ।
जरा प्राप्ता तदा राजन्सपत्नीक नृपात्मज ॥
पलितं तु स्वक देहं दृष्ट्वा राजेन्द्र स द्विज ।
वनं विवेश धर्मात्मा मुनिवृन्दनिषेवितम् ॥
तत्राराध्य परं देवं वासुदेवाख्यमव्ययम् ।
जगाम तपसा स्वर्गं संशोषितकलेवर ॥
तत्र तिष्ठति धर्मिष्ठे विप्रवर्ये युधिष्ठिर ।
वृत्रारेर्निकटं प्राप्ता देवदूता महाबला ॥

ऊचु ससंभ्रमं राजन्देवराजं पुरंदरम् ।
बलभिद्धूयतां देव यदर्थमिह चागता ॥
यमदूता महात्मान पाशहस्ता भयंकरा ।
स्वर्गार्हान्मनुजानाथ ह्यस्माकं वशवर्तिन ।
निरुध्य पथि ते दूता प्रापयन्ति यमालयम् ॥
तै सार्धं बहुधा युध्य ह्यशक्तास्त्वामुपागता ।
तदुपाय वदस्व त्वं येनेदं प्राप्नुवन्ति ते ॥

इन्द्र उवाच ।

दिवं समाश्रया यान्तु धर्मिष्ठा मनुजोत्तमा ।
पापिनो नरकं ज्ञेयं धर्मिष्ठानां त्रिविष्टपम् ॥
सर्वेषां गोप्रदानेन पापराशि प्रणश्यति ।
तत्पर यान्तु धर्मिष्ठा गोदानाद्धूतकल्मषा ।
तदाप्रभृति धर्मिष्ठा दृष्ट्वा यान्ति यमं दिवम् ॥
तदद्भुतमिदं दृष्ट्वा ब्राह्मणो देवसंनिधौ ।
उपदेष्टुं स्वकान्पुत्रानियेष द्विजसत्तमः ॥
पुत्राणां सन्निकाशं तु विमानेन समेत्य च ।
पुत्रा शृणुत मद्वाक्यं यूयं स्वर्गं यदीप्सथ ।
दातव्यं गोप्रदानं हि युष्माभिस्तु प्रयत्नत ॥
अशरीरं वच श्रुत्वा पुत्रा मनुजना अपि ।
आश्चर्यं परमं जग्मुर्घोषयन्ति स्म नित्यश ॥
तच्छ्रुत्वा विस्मिता सर्वे द्विजा गोदानतत्परा ।
असमर्थास्त्वन्त्यकालेऽपि निश्चय इति सर्वत ॥
तस्मादद्य गोदानमपमृत्युविदारणम् ।

तथा). — (L. 516) D1 ददता (for व°) G2 शृण्वतामपि सर्वेषा (for °). G(ed) सदा (for सलोको).

Colophon — *Sub-parvan* D1 आश्चर्यपर्व ; — *Adhy name* · D1 भूदानप्रशंसा , G1 भूदानप्रशंसनम् . G2 भूमिदानप्रशंसा ; M1 भूदानवर्णनम् ; G(ed) भूदानमाहात्म्यकथनम्. — *Adhy. no* D1 G1. 2 M1 G(ed) 4

(L. 517) G(ed.) महापुण्यम् (for महापु°) D1 मनीषिण (for महर्षय). — (L. 519) D1 [र]ं (for [आ]दौ). M1 दत्त (for दत्ता) D1 प्राप्यत च , G(ed) प्राप्त येन (for प्राप्यते सु-).—(L. 520) G2 भगवान् (for हि भवान्).—(L. 521) G2 पार्थ प्र- (for पाण्डव) — After line 522, G2 ins. :

45** अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

—(L. 524) G1 दान्तो (for शान्तो). G(ed) -समन्वित (for -समायुत) — (L. 525) G(ed.) -क्रतुपरो (for -क्रतु: सदा). — (L. 526) G1 G(ed) स्नेह (for the second नित्यं). G1 पुत्रे (for -ते) — (L. 527) D1 पौरव्य (for कौन्तेय). — (L. 529) G1. 2 M1 G(ed) समभवत् (for प्राप्ता तदा). — (L. 533) G(ed) प्रभु (for पर) — (L. 534) G(ed) अत्र (for तत्र). — (L. 535) M1 प्राप्य (for प्राप्ता). — (L. 537) G1 भवद्भि (for बलभिद्) M1 राजन् (for देव). — (L. 541) D1 G(ed) युध्वा (for युध्य) — (L. 542) G1. 2 येन (for येन) — (L. 543) G1. 2 M1 यमाश्रया (for स°). G2 धर्मिष्ठा मनुजेश्वरा ; G(ed) °ष्ठा यान्तु ते नरा (for °). — For line 544, G(ed) subst.

46** पापिनो नरकं यान्ति न तु पुण्यकृतो हि मे ।

— After line 545ᵃ, G(ed) ins :

47** गुरुपोषः परस्थित ॥
तस्मात्ते गोप्रदानात्तु शुचि पापरता अपि ।
आयान्तु स्वर्ग शीघ्रं नात्र कार्या विचारणा ॥
अदानाच्च दूतैर्ते गृहीता न तु धर्मै ।
इत्युक्त्वा यमराजाय ज्ञानानायां मायिरम् ॥
यमदूतास्तदा दूतास्तत्रिन्द्राज्ञया तदा ।

—G(ed) om lines 545ᵇ-547ᵃ. — (L. 546) M1 तत्रापि नरतु धर्मिष्ठा (for °) D1 धौत (for धूत-). — (L. 547) G2 दिवि (for दिवम्). D1 सर्वे गोदानतत्परा (for °). — (L. 548) G2 G(ed) तत् (for तत्) — (L. 550) D1 च समेत्य ; G(ed.) स स° (for सम°). — After line 550, D1 ins. :

48** उवाच वचनं धीमान्धर्मयुक्तो महाद्विजः ।

— (L. 551) G(ed) शृणुत (for °त). — (553) G1. 2 G(ed) अशरीर- (for °रं). — (L. 554) D1 G(ed) सर्वे (for परमं) D1 G2 M1 सर्वत: (for नित्यश) — (L. 556) G2 अन्त्य (for अन्त्य). D1 असमर्थान्त्यकालेऽपि (for °) D1

स्वर्गदं स्वर्गकामानां श्रीकरं श्रियमिच्छताम् ॥
तदाप्रभृति धर्मिष्ठा यमेन परिपूजिता ।
गोप्रदानरता मर्त्या दिवं यान्ति स्वयंशने ॥
एकां च दशगुर्दद्याद्दश दद्याच्च गोशती ।
शतं सहस्रगुर्दद्यात्सममेतद्धि यत्फलम् ।
गोदानात्परमं दानं नैव किंचिज्जगत्त्रये ।
सा गौर्न्यायार्जिता दत्ता कृत्स्नं तारयते कुलम् ॥
अमृतं वै गवां क्षीरमित्युवाच प्रजापतिः ।
तस्माद्ददाति यो राजन्नमृतत्वं च गच्छति ॥
वृद्धाय यूने यो दद्यात्तथैव ब्रह्मचारिणे ।
गां दद्याच्छ्रुतविद्याय दरिद्राय कुटुम्बिने ॥
पौराणिकाय भूपाल श्रोत्रियायाहिताग्नये ।
वृत्तिहीनाय वै देयं गोदानं स्वर्गमिच्छता ॥
पुण्यक्षेत्रे पुण्यकाले मातापितृदिने तथा ।
चन्द्रसूर्योपरागे च दातव्या गौः प्रयत्नतः ॥
संक्रान्तौ जन्मनक्षत्रे ह्ययने विषुवे तथा ।
प्रताहे च सपिण्डे च व्यतिपाते महालये ।
यो ददाति गवां दानं मम लोके स गच्छति ॥
गवामभावे सौवर्णं द्विनिष्कं पुण्यपूजितम् ।
सत्संनिधौ च मां ध्यात्वा दद्याद्गच्छेन्ममालयम् ।
यत्र वै ब्राह्मणं पश्येच्छ्रोत्रियं नियतेन्द्रियम् ।
पुत्रकान्महत्सन्ये परमं श्राद्धदानयोः ॥
श्रियमायुष्करं दानं पुत्रपौत्रप्रवर्धनम् ।
गोदानात्परमं दानं नास्ति किंचिज्जगत्त्रये ।
नित्यं ददस्व भूपाल यदि स्वर्गं त्वमिच्छसि ।
श्रियं च विपुलां लोकं गमिष्यसि न संशयः ॥

इत्येतच्छृणुयान्नित्यं यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
स्वर्लोकं समवाप्नोति गोप्रदानफलं लभेत् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
गोदानस्य फलं श्रुत्वा धर्मराजो महामतिः ।
पुनरेवापरं धर्मं पप्रच्छ द्विजसंसदि ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
लोकनाथ नमस्तेऽस्तु नमस्ते भक्तवत्सल ।
ब्रूहि मां पुण्डरीकाक्ष धर्मशास्त्रोपदेशतः ॥
सर्वेषामेव दानानां यद्दानं सुमहत्फलम् ।
सद्यस्तुष्टिकरं चैव सर्वपापप्रणाशनम् ॥
त्वमेव वेत्सि तत्सर्वं लोकनाथ यदूत्तम ।
त्वद्भक्त्यात्पाहि धर्मात्मन्सत्कथाश्रवणेन च ॥
श्रीभगवानुवाच ।
वक्ष्यामि पाण्डवश्रेष्ठ दानानामुत्तमं वरम् ।
सद्यस्तुष्टिकरं पुण्यमायुरारोग्यवर्धनम् ॥
अन्नदानात्परं दानं नास्ति किंचिज्जगत्त्रये ।
अन्नेन जायते लोको ह्यन्ने प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
तस्मादन्नात्परं दानं नास्ति पार्थ हि मे मतम् ॥
अत्र तेऽहं प्रवक्ष्यामि इतिहासं पुरातनम् ।
शृण्वतां सर्वपापघ्नं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥
पुरा किल महाराज ब्राह्मणो वदभूषणः ।
सर्वशास्त्रार्थसंपन्नो बहुपुत्रो महाधनी ॥
अतिथिप्रियश्चासीच्च धूर्ता दिवं नृप ।
अन्नमेव परं दानमित्युक्त्वासौ करोति च ॥

G1 M1 न (for नि) G1 सयुगा (for सर्वत) — (L. 557) D1 G(ed) °स्वम् (for °स्व) G(ed) निदारकम् (for °णम्) — (L. 558) G1 द्विजानां (for श्रीकरं) — (L. 563) G(ed) फलात् (for फलम्) — (L. 566) सोऽमृतत्व (for अमृ°) G1 G(ed) स (for च) — (L. 567) D1 G(ed) ना (for यो) — (L. 569) D1 विदुषे (for भूपाल) — (L. 571) D1 °सूने दिने, G1 दिने नृप; M1 सूने नृप (for दिने तथा) — (L. 573) D1 त्वयनेषु च पर्वणि, G1 G(ed) ने वत्सुवत्सु (G1 °षि) (for °) — (L. 574) G1 अमावस्ये च मासपक्षयोः च (for °) — (L. 576) D1 G1 °पूरितम् (for पू°) — (L. 577) G(ed) विशेषेण (for सु मां ध्यात्वा) — (L. 579) G1 G(ed) एव (for एतत्) — After line 579 G(ed) ins.:

49** गोप्रदानमिदं पापरक्षकं प्रवदन्ति ।

— G(ed.) om. line 580 — (L. 581) G1 दानात् (for दानं) — For line 581, G(ed.) subst.:

50** तस्य मोक्षं हि न दानं नास्ति जगत्त्रये ।

— (L. 583) G1 विमलां (for विपुलां). D1 श्रियं च विपुलां लोकान् (for °) — (L. 585) D1 गोदानस्य (for गोप्रदान°).

Colophon. — Sub-parvan: D1 G1.3 M1 G(ed) आश्वमेधिके. — Adhy. name: G1.3 गोप्रदानप्रशंसनम्, G2 गोदानम्, M1 गोप्रदानप्रशंसनम्; G(ed) गोदानमाहात्म्यम्. — Adhy. no.: D1 G1.3 M1 G(ed) 5.

(L. 586) M1 धर्मपुत्रो (for °राजो) G1 महीपतिः, G(ed) युधिष्ठिर (for महाम°) — (L. 587) G(ed) अपृच्छत् (for पप्रच्छ) G1 G(ed) च (for द्विज) — (L. 594) G1 कथयामि (for वक्ष्यामि) G1 M1 परम, G(ed) ध्रुवं (for वरम्) — (L. 595) D1 °पुष्टि° (for °वर्धनम्) — After line 595 D1 ins.:

51** नास्ति तत्समं गोकुलानां सहस्रं
न चान्नदानात् किंचिदन्यत् जगत्त्रये ।
अश्वमेधसहस्रं वा राजसूयशतानि च
न भवति समानं अन्नदानस्य लोके ॥

— (L. 597) G(ed) लोकाः जायन्ते (for जायते लोको) — (L. 598) G(ed) दानं नास्ति मे मतिः (for °) — (L. 600) M1 शृण्वतां (for शृण्वतां) — (L. 601) D1 G(ed) ततु (for किल) — (L. 603) G1 G(ed.) सततं (for सदा) — (L. 603) D1 दिवारात्रौ (hypermetric)

दुर्भिक्षे वा सुभिक्षे वा ह्यन्नमेव सदा ददत् ।
द्विजशूद्रान्त्यवर्णेभ्यो मृष्टान्नं ददाति च ॥
अन्नदानं दृढं कृत्वा स्थिते तस्मिन्महात्मनि ।
सुरलोकेऽथ गन्धर्वाः कीर्तयन्ति स्म तं द्विजम् ॥
एतच्छ्रुत्वा देवपतिः परीक्षायां समुत्सुकः ।
आजगामाथ विप्रस्य मन्दिरं ब्रह्मपूजितम् ॥
संदिश्य च महामेघान्पुष्कलावर्तकान्द्रुतम् ।
वृष्टिमुत्पादयामास सप्तरात्रं निरन्तरम् ॥
जलाकुलमभूत्सर्वं दशयोजनमात्रकम् ।
तस्मिन्काले ह्यसौ देवो ब्राह्मणो विप्ररूपधृत् ॥
वृद्धः खञ्जो यष्टिहस्तः सूक्ष्मदृष्टिः क्षुधातुरः ।
स्वस्ती युक्त्या ययाचेऽन्नं घर्घराघोषसंयुतः ॥
विप्ररूपधरं देवं दृष्ट्वा राजेन्द्र धर्मवित् ।
प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां पादौ चापि प्रपीड्य च ॥
उवाच मतिमान्धर्मी ब्राह्मणेषु दृढव्रतः ।
कृतार्थोऽस्मि महाभाग भवदागमनेन हि ॥
कुलं वित्तं श्रुतं गेहं पुत्रपौत्रादयः सुहृत् ।
सर्वे ते मम पत्न्यश्च धन्या एव त्वदागमे ॥
पितरो मे महाभाग गावो मे जन्म चैव हि ।
धन्या एवाद्य मे सर्वा भूत्वा जन्मान्तराणि च ॥
इदानीं सुदिनं जातं जीवितं च सुजीवितम् ॥
एवं वदति विप्रेन्द्रे तस्मिन्धाराकुले दिने ।
भार्या प्रक्षाल्य यत्नेन साध्वी पाकमथाकरोत् ॥
तत्र प्रक्षाल्य विप्रेन्द्र पादौ तस्य द्विजस्य च ।
तदेव पात्रसात्कृत्वा विष्णुबुद्ध्या ननाम ह ॥
तस्मिन्नवसरे शक्रो ब्रह्मरूपी सुरेश्वरः ।
मनसाचिन्तयद्देवास्तेऽपि तत्र समागताः ॥
ब्रह्मरूपा महाभागा ज्वलदर्कसमप्रभाः ।
तत्र ययाचिरे विप्र स्वस्ती युक्त्या समुत्थिताः ॥
भोक्तुं समुद्यतः शक्रः श्रुत्वा तु करुणां गिरम् ।
सुराणां तु समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥ 63
शृणुष्व मद्वचो विप्र ते सर्वे क्षुधिता भृशम् ।
तैश्च सार्धमहं भोक्तुमिच्छामि न च तैर्विना ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य ब्राह्मणोऽतिविस्मितः ।
कुरु पाकं क्षणेन त्वमिति पत्नीमभाषत ॥

ब्राह्मण्युवाच ।

किं करोमि च धर्मात्मन्निन्धनं नास्ति मद्गृहे ।
क्षुधिता ब्राह्मणश्रेष्ठा यदुपायं वदस्व तत् ॥

ब्राह्मण उवाच ।

वस्त्राणि च बहून्यत्र घृततैलघटास्तथा ।
संयोज्य वर्तिका तेषु दीपयस्व समृद्धवत् ॥

वैशंपायन उवाच ।

भर्तृवाक्यं तथा श्रुत्वा वस्त्रमेकं यथा भवेत् ।
घृतं तैलं तु निःशेषं तथा साध्वी चकार ह ॥
सर्वाभावे पतिं प्राह शृण्वतो वचनं प्रभो ।
वस्त्राज्यतैलं निःशेषं मा मुक्ति करवाण्यहम् ।
पाकश्च नाभवद्विप्र कर्तव्यं किमतः परम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

श्रुत्वा वचः पुनस्तस्याः कोपात्सरक्तलोचनः ।
अब्रवीत्परुषं वाक्यं सत्त्वादैवेन चोदितः ।
दुर्दिनाद्यैव तिष्ठन्ति क्षुधिता ब्राह्मणोत्तमाः ।
पादौ प्रमार्ज्य खे भार्ये कुरु पाकं हि दुर्जने ॥
पतिवाक्यं तदा श्रुत्वा प्रीता साध्वी नृपोत्तम ।

तथाकरोत्स्वपादौ च तैलमेचनचर्चितौ ॥
पाकस्तदाभवच्छीघ्रं जह्वाकाण्डेन वह्निना ।
सा साध्वी वेद नार्किंचिद्वेद विन्दति नाद्रुनोत् ॥
पतिस्तु पाककर्ता च कृत्वा पाकाननेकशः ।
ततः प्रक्षाल्य पादौ च पूजयामास चाक्षतैः ॥
प्रसार्य भाजनं दीपं स्थापयित्वा स धर्मवित् ।
दातुमन्नं समारेभे सभ्रमादविचारयन् ॥
ततः पुरंदरः प्राह ब्राह्मणं विगतस्पृहम् ।
पत्नीं समानयस्वेति ह्यन्नं सा दातुमर्हति ॥
पत्न्या विरहिते गेहे वस्तुमद्य न शक्यते ।
भोक्तुं किमुत विप्रेन्द्र गृहिणी गृहमुच्यते ॥
यस्य भार्या गृहे नास्ति सद्वृत्ता धर्मचारिणी ।
अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥
पत्न्या विरहिते गेहे भर्तुः सौख्यं न विद्यते ।
तथैव द्विज सर्वेषां मद्विधानां किमुच्यते ॥
अतिथीनां यथा साध्वी प्रीता दास्यति पुत्रवत् ।
प्रीता भवन्ति ते देवाः कर्मश्रद्धासमीप्सवः ॥
मौनं बलं हि योगीनां द्विजातीनां श्रुतं बलम् ।
पत्नी बलं गृहस्थानां पक्षौ चैव पक्षिणां बलम् ॥
अन्नं बलं मनुष्याणां पुरुषाणां धनं बलम् ।
राजा बलं दुर्बलानां योधानां तु धृतिर्बलम् ॥
चक्षुर्बलं हि जन्तूनां धर्मो वै संपदां बलम् ।
शीलं बलं हि नारीणां गृहिणी गृहमेधिनाम् ॥
तस्मात्त्वं बलहीनश्च किं करोषि वृथा मम ।
भार्यां न चेत्तु याम्यामस्तिष्ठ त्वं तु सुखं द्विज ॥
इति देवपतेर्वाक्यं श्रुत्वा भीतिसमन्वितः ।
ध्यात्वाथ मां विवेशाशु पाकशालां कुरूद्वह ॥
परिप्लुताक्षीं वेपन्तीं भुवि दीनां सुमूर्छिताम् ।
हीनभद्रां स्वकां भार्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥
अहोऽहं पापधीर्नित्यं क्रूरवाङ् निर्घृणोऽसुर ।
अनुकूलां स्वकां भार्यामीदृशीं करवाणि यत् ॥
अविवेको हि सर्वेषामापदां परमं पदम् ।
विवेकरहितो यस्तु पशुरेव स सदा यः ॥
अतर्कयन्तं विद्वांसमपि शास्त्रविशारदम् ।
प्रविशन्ति यथा नद्यो दुःखानि च महार्णवम् ॥
इत्युक्त्वा त्वं क्षमस्वेति मद्वचः परुषाक्षरम् ।
अब्रवीत्पुनरेवाशु कल्याणीं तां पतिव्रताम् ॥
किमिदं सुव्रते साध्वि प्राकृतस्त्रीजनो यथा ।
आगतानतिथीन्सर्वान्पालयस्व च मामिह ॥
त्वया विना कथं वस्तुमुत्सहे धर्मचारिणि ।
कालो ह्ययं नैव दृष्टो नोक्तपूर्वं मयेदृशम् ॥
त्वं धर्मस्त्वं प्रिया प्राणा देवता च त्वमेव मे ।
अतिथीनामयं धर्मस्त्वय्येव च निवर्तते ॥
एवमुक्ते वा पतद्भूमौ शोकमोहसमन्विता ।
उत्थिता पुरुहूतस्य कृपया सा पतिव्रता ॥
विस्मिता जातनन्द्रोरू जाम्बूनदविभूषिता ।
भोजयामास तान्सर्वान्ब्राह्मणरूपधरान्सुरान् ॥
तृप्ताः प्रमुदिताः सर्वे सुखासीना द्विजोत्तमाः ।

(for कुरुष) C_1 साध्वी मा च (for प्रीता साध्वी) — (L. 654) M_1 सा (for स्व) D_1 M_1 स्नान (for सचन) — (L. 655) G_3 M_1 पाकं तथा (for पाकस्त°) D_1 तीर्थ (for शीघ्र) G(ed) पाक त्वावराच्छीघ्र (for °) — (L. 656) D_1 न दृश्यत् (for नाद्रुनोत्) G(ed) नावि न्यपतिभाक्तत (for °) — After line 656 C(ed) ins

53** ततः अहूय तां भार्यां पूजयित्वा यथाविधि ।

— G(ed) om lines 657–659 — (L. 657) D_1 कृतपाकक्रियां लोऽथ (for °) D_1 कृत्वा (for कृत्वा) — (L. 658) G_3 M_1 सो (for the second च) — (L. 659) G_3 धन्न (for °त्र) — (L. 662) D_1 समाह्वयस्व (for समान°) — (L. 665) G_1 सुव्रता (for सद्वृत्ता) — G_1 G(ed.) om. lines 667–668 — (L. 670) M_1 श्रद्धां (for श्रद्धा) — (L. 671) G(ed) बलं हि योगिनां मौनं (for °) G_1 G(ed) द्विजानां तु (for °तीनां) — (L. 672) D_1 G_1 M_1 भार्या (for पत्नी) G_1 om lines 672b 674a D_1 M_1 अपि (for बलम्) — (L. 676) G(ed) बलं दानं महात्मनाम् (for b) — (L. 678) G_1 G(ed) न भाइन्यामि कल्याण (G₁ तथा द्विज) (for b) — (L. 680) G(ed) क्षण (for [अ]थ मां) C_3 [अ]र (for [आ]शु) — After line 690 G(ed) ins

54** तदापश्यद्धैपमानां हाहाकारेण मधुनाम् ।

— G(ed) om line 681 — (L. 681) M_1 पुष्पन्ती (for वेपन्तीं) G_3 भुवि नीनां समुच्छ्रिताम् (for b) — (L. 683) G(ed.) वत (for अहो) M_1 दुष्टवान् (for क्रूरवाङ्) G_1 दुष्टवाक्किं पापोऽधुना, G(ed) दुष्टः पृष्टश्च निर्घृण (for b) — (L. 684) G(ed) य सार्ध्वं मन्ये भार्याम् (for a) G_1 ईदृश (for °शीं) G(ed) ईदृशी कृतवानहम् (for b) — (L. 685) M_1 मनुष्याणां (for हि सर्वेषां) and सर्वेषां (for आपदां) D_1 अनूनामापदां पदम् (for b) — (L. 687) G(ed) विनाशकम् (for विशारदम्) — (L. 688) G(ed) हि दुःखानि (for यथा नद्यो) and यथा नद्यो (for दुःखानि च) G_3 यथार्णवम् (for महा°) — (L. 689) G_3 त्वं तावत् (for मद्वच) G(ed) स द्विजो धृष्टदुःखेन (for b) — (L. 692) G(ed) अ नाहत्येव तिष्ठसि (for b) — (L. 693) G_3 M_1 हीन (for विना) G(ed) त्वया हीनं कथं पूजा धर्मोऽपीत्थं भवेदिह — After line 693, G(ed) ins

55** नाहं वस्तुमिहाशक्तो मरिष्यामि विना त्वयि ।

— G(ed) om line 694 — (L. 694) D_1 दैव (for दृष्टो) — (L. 696) C(ed) तदि (for चनि) — (L. 697) C(ed) मूर्छिता सहसा द्विज (for b) — (L. 698) G(ed) तत्र सा (for उत्थिता) G(ed) कृपया स्वल्पसंज्ञा (for b)

भर्तारमानयस्वेति तामूचुर्धर्मनन्दन ॥
शोकार्णवे पतिं दृष्ट्वा पतितं तं सुदुःखितम् ।
किमेतदिति सा साध्वी व्याजहार सुदुःखिता ॥
किं त्वं शोचसि कल्याण नित्यं प्राकृतो यथा ।
भुक्त्वा तुष्टा द्विजवराः करिष्यन्त्याशिषं शुभाम् ।
तेषां सकाशं गच्छ त्वं प्रार्थयस्व शुभान्द्विजान् ॥
शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ।
दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

स्वप्नदृष्टेव तत्सर्वं विचिन्त्य च मुहुर्मुहुः ।
गत्वा प्रणम्य तान्सर्वानुवाच कुरुनन्दन ॥
अद्य मे सफलं जन्म भवत्पादाभिवन्दनात् ।
अद्य मे वशजाः सर्वे याता योऽनुप्रसादिवम् ॥
पत्रशाकादिदानेन क्लेशिता यूयमीदृशाः ।
तत्क्लेशजातं चित्तेषु विस्मृत्य क्षन्तुमर्हथ ॥
एवमुक्त्वा ननामाशु स विप्रो वै पुनः पुनः ।
ज्योतिर्मयांस्तदा दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ॥
ततो देवपतिं प्राह प्रहसन्ब्राह्मणोत्तमम् ।
तृप्तोऽस्मि देवास्तृप्यन्ति मामिन्द्रं विद्धि धर्मभृत् ॥
देवा ह्येते वयं प्राप्तास्त्वत्परीक्षाभिलिप्सवः ।
यावत्स्थितोऽहं स्वर्लोके तावत्त्वं स्थितिमेष्यसि ॥
तव धर्मस्य विप्रेन्द्र प्रत्यूहो न भविष्यति ।
इत्युक्त्वा तां धर्मपत्नीमभिनन्द्य मुहुर्मुहुः ।
तिरोदधे स सुत्रामा देवैः सार्धमरिंदम ॥
स विप्रो भार्यया सार्धं भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ।
अन्ते जगाम स्वर्लोकं भार्यया सह धर्मज ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र ददस्वान्नं नराधिप ।
अन्नदानेन ते स्वर्गं भविष्यति न संशयः ॥
भक्त्या परमया युक्तः स्त्रिया सार्धमरिंदम ।
सपत्नीको यथा विप्रस्तथा त्वं कीर्तिमेष्यसि ॥
ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशे समवस्थितः ।
तस्मादतिथयः पूज्या भोक्ता च परमेश्वरः ॥
यस्य गेहे यदा तुष्टो ह्यतिथिर्भक्ष्यभोजनैः ।
तदा देवाश्च तुष्यन्ति तस्मादन्नप्रदो वरः ॥

वैशंपायन उवाच ।

इत्येवमुक्तः यदुपुंगवेन
धर्मं महात्मा कुरुनन्दनश्च ।
पुनस्तथोवाच निपत्य मूर्ध्ना
पादारविन्दं परमस्य पुंसः ।

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवारविन्दाक्ष शरणागतपालक ।
त्वमेव संशयच्छेत्ता सर्वदा मम सुव्रत ॥
धनाढ्या देवताभक्ता अन्नभक्ता बहुप्रदाः ।
सत्पात्रे दानशीलाश्च प्रयान्ति परमं पदम् ॥

— (L. 699) G_1 M_1 हेमाद्री (for जह्नोरू) G(ed) दधिना इक्षुरोमद्वौ (for °) G_2 ब्रह्मवेद (for जाम्बूनद) G(ed) पतिभक्तिसमन्विता (for ᵇ) — (L. 701) D_1 भुक्ता (for तृप्ता) G_3 च तऽमगा (for द्विजात्तमा) — (L. 702) M_1 आह्वयस्व (for आन°) — (L. 704) G_3 M_1 ह्याजुहाव (for व्याजहार) D_1 पतिं दुःखाकुलं तथा (for ᵇ) — (L. 706) G(ed) सर्वे (for तुष्टा) — (L. 707) G(ed) शुभ (for शुभान्) — After the ref, D_1 ins

56** इति तस्या वचः श्रुत्वा स विप्रो ज्ञानशीलवान् ।
सों पश्यन्सर्वतो गत्वा यत्रास्ते सुचि देवता ॥

— (L. 710) D_1 विचिन्त्य तदनि स द्विज (for ᵇ) — For line 710, G(ed) subst

57** स्वप्न दृष्ट्वा तु तत्सर्व दवदृष्ट्य द्विजस्ततः ।

— (L. 711) M_1 स गत्वा प्रणम्य स्नात्, G(ed) ह्यट्टिमुत्थाय ता सर्वान् (for °) — (L. 714) D_1 G_2 इदृशम् (for °शा) — (L. 715) D_1 M_1 चित्ते तु, G_2 चिन्तेन (for °षु) — (L. 717) M_1 ज्योतिस्य (for °यान्) — For line 717, G(ed) subst

58** ततः ज्योतिस्स्वरूपांस्तु तान्दृष्ट्वा विस्मयं गतः ।

— (L. 719) M_1 तृप्यन्तु, G(ed) तुष्टा स्युः (for तृप्यन्ति) G(ed) भूसुर (for धर्मभृत्) — (L. 720) G_2 वयमिह (for ह्येते वयं) — (L. 721) M_2 सुरस्त् (for स्थितिम्) — (L. 724) G(ed) तिरोहितोऽभूत्सुत्रामा (for °) M_1 सावम् (for साधम्) — G_2 om lines 725–726 — (L. 725) M_1 अपि (for यथा) — (L. 727) M_1 समाहित (for नराधिप) — D_1 om lines 728–729 — (L. 728) M_1 स्वर्गो (for स्वर्ग) — (L. 731) G(ed) हृद्देशे यस्य तिष्ठति (for ᵇ). — (L. 733) G_3 भक्ति (for भक्ष्य) — After line 734, G(ed) ins

59** अन्नं वेत्ति च भूतानि तस्मादन्नं तदुच्यते ।

— D_1 G(ed) om the ref — (L. 735) G_1 G(ed) नन्दनेन (for पुंगवेन) — (L. 736) M_1 महान्त (for महात्मा) G(ed) धर्मं समाकर्ण्य कुरुप्रवीर — (L. 737) G_1 तदा, G_2 च च, M_1 स च (for तथा) — After line 738, G_1 G(ed) ins

60** य इदं पुण्यमाख्यानं शृणुयाद्देवसंनिधौ ।
ब्राह्मणानां समाजे वा स विप्रो नाकमश्नुते ।

Colophon — *Sub-parvan* D_1 G_1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मो, G_2 M_1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name* D_1 G_1 M_1 अन्नदानप्रशंसनम्, G_2 अन्नदानमाहिमा, G(ed) अन्नदानप्रशंसा. — *Adhy no* D_1 G_1 5 M_1 G(ed) 6

(L. 742) G(ed) प्रयाति परमां गतिम् (for ᵇ) — (L.

रिक्तास्तु सर्वे मनुजा ह्यशक्ता दानकर्मसु ।
का गति कानि दानानि तेषा मे कृपया वद ॥

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव वक्ष्यामि श्रोतॄणामघनाशनम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण वाजपेयफल भवेत् ॥
निष्किंचना हि मुनय सर्वे धर्मपरायणा ।
सदा सर्वहिते युक्तास्तोयदानादिव गता ॥
काञ्चनादीनि दानानि गृह्णन्ति गृहमेधिन ।
उपर्युपरि वाञ्छन्ति तोयात्तृप्ता भवन्ति हि ॥
दानानामुत्तम दानमन्नदान तथा जलम् ।
सद्यस्तुष्टिकर दान प्राणिना जीवन च यत् ॥
प्रीणनमपि सर्वेषा प्राणा वारिणि सस्थिता ।
तज्जल ये प्रयच्छन्ति प्राणदा परिकीर्तिता ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहास पुरातनम् ।
श्रोतॄणा सर्वपापघ्नमायुरारोग्यवर्धनम् ॥
पुरा किल महाराज सुशीलो ब्राह्मणोत्तम ।
शान्तो जितेन्द्रियो विद्वान्मद्भक्तो नि स्पृह शुचि ॥
वेदे च धर्मशास्त्रे च वेदान्ते परिनिष्ठित ।
उञ्छवृत्ति सदानन्द सदा सर्वहिते रत ॥
आतिथेय सदा मौनी जलदाने सदा रत ।
पशुपक्षिमृगादीना मनुजाना विशेषत ।
मा च सर्वगत ध्यात्वा जलदान करोति स ॥
पुण्यवृक्षा-समारोप्य सुपुष्पानपि पादपान् ।
पशुपक्षिमृगादीना शीतल तोयमुत्तमम् ॥
अवग्रहेऽपि राजेन्द्र महाकूपात्समुद्धृतम् ।
जल ददन्सर्वकालमास्ते बदरिकाश्रमे ॥
देवा यक्षास्तथा सिद्धा गुह्यका अपि चारणा ।
तस्याश्रमपद प्राप्य सदा क्रीडन्ति नि स्पृहा ॥
कदाचिद्बलभिद्देव शङ्कितस्तस्य कर्मणा ।
सप्तार्चिषा समागम्य ययाचे जलमार्तवत् ॥
मित्रातपातपरिभ्रष्टौ जलपानसमुत्सुकौ ।
आवाभ्या दीयता विप्र जल परमशीतलम् ॥

सुशील उवाच ।

कृतार्थोऽस्मि महाभागौ युवाभ्या तारितोऽस्म्यहम् ।
अद्य मे सफल जन्म जीवत च सुजीवितम् ।
अद्य मे वशजा सर्वे मुक्ता एव न सशय ॥
एवमुक्त्वा सुशीलस्तु पादौ प्रक्षाल्य तौ द्विज ।
अद्य मे प्रीयता विष्णुरित्युक्त्वासौ ददौ जलम् ॥
स पीत्वा तज्जलं सर्वमपि तृप्त पुरंदर ।
दीयतां दीयतामस्मै शीतवारि च सत्वरम् ॥
तच्छ्रुत्वा वचन तस्य ब्राह्मणो मयि तत्पर ।
पानीयशालिकामध्ये शून्य भाण्ड ददर्श ह ॥
किमेतच्छून्यमभवद्भाण्ड पानीयपूरितम् ।
ध्यात्वा सर्वगतं विष्णुं पाहि पाहीत्यचिन्तयत् ॥
पानीयं नैव पश्यामि पिपासुर्ब्राह्मणोत्तम ।
किं करोमि जगन्नाथ पाहि मां ब्राह्मणोत्तमम् ॥
कर्ता त्वं मम धर्मस्य देवदेव जगत्पते ।
कथ धर्मं तु भृत्यस्य भङ्गीकर्तुमिहार्हसि ॥

743) M1 रक्तास्तु (for रि°) —(L. 746) D1 M1 लभेत् (for भवेत्) —(L. 747) G1 2 M1 G(ed) पूर्वे (for सर्वे). —(L. 748) G3 सर्वदा सर्वतो युक्तास् (for °) —(L. —(L. 749) G(ed) गृह्णन्ते (for °न्ति) —(L. 750) M1 तोय (for तोयात्) G(ed) ते (for हि) —(L. 752) G1 द्वयम् (for च यत्) D1 G3 प्राणिनां जीवन(G3 °वित)द्वयम् (for °) —(L. 754) D1 ते प्र (for परि) —(L. 757) G(ed.) सुशीलो नाम ब्राह्मण (for °) —(L. 758) G3 श्रीमान् (for विद्वान्) —(L. 761) G(ed) सत्य धर्मरत सुधी (for °) —(L. 762) M1 मनुष्याणां (for °जानां) G(ed) om lines 762ᵇ-765ᵃ —(L. 764) D1 सुफलान् (for सुपुष्पान्) —(L. 766) G1 G(ed.) महाकूपात् (for ऽपि राजेन्द्र) and राजन्द्र चैव (for महाकूपात्) —(L. 767) G(ed) सार्वकालम् (for सर्व°) —(L. 770) G1 2 ययाचे (for कदाचित्) —(L. 771) G(ed) आगताम् (for आर्तवत्) —After line 771, G(ed) ins

61** विप्रावूचतु ।
आवां विद्धि महाभाग चण्डांशसमभाह्वयौ ।

—(L. 773) D1 मित्रांशुसारिणौ दुष्टौ (for °). D1 G1 2 G(ed).) -पानात् (for -पान-). (L. 773) D1 अस्माकं (for आवाभ्यां) G1 अद्य (for विप्र) G(ed) तस्मान्नो दीयतां क्षिप्रं (for °) G(ed) शीतकम् (for °लम्) —After line 773, G(ed) ins

62** तद्दीनवचन श्रुत्वा स विप्रो वेदवित्तम ।
प्रोवाचाविनीतात्मा वचनं चेदमादरात् ॥

—G1 G(ed) om the ref —(L. 774) G(ed) धारितो (for ता°) —(L. 778) D1 G3 M1 ददाति च (for ददौ जलम्) —(L. 779) M1 अवितृप्त (for अपि तृप्त) —For line 778, G(ed) subst.

63** स पीत्वा त्रिदिशाधिपेन्द्रो ययाचे पुनरप्यहो ।

—(L. 780) M1 मेति, G(ed) मह्य (for अस्मै) M1 प्रोवाच -भास्वविस्तरम्, G(ed) शीत वारीति सत्वर (for °) —(L. 781) D1 ब्राह्मणो मत्प्रियः पर, G(ed) °णो मत्परायण (for °). —After line 781, G(ed) ins

64** मां स्मरन्नगमच्छीघ्रं पानीयागारमुत्तमम् ।
तत्रापश्यद्भाण्डजातं सर्वं विरहितं जलैः ॥

—G(ed) om line 782 —G1 2 M1 G(ed) -शालिकां (for °का) —(L. 783) M1 पात्रं (for भाण्डं) G(ed) भाण्डजातमिति स ह (for °) —(L. 786) D1 पाहि मां

पिता माता गुरुस्तीर्थं धर्मो बन्धुः सुहृत्तम ।
अतस्त्वं मम देवेश मत पाहि नमोऽस्तु ते ॥
तथा वदति तस्मिन्वै ब्राह्मणे पाण्डुनन्दन ।
पूरयामास तद्ब्रह्माण्डमन्तर्यामी जगद्गुरु ॥
शिलावान्समनुप्राप्य जलं वै सर्वतोदिशम् ।
अपिबत्सहसा राजन्कल्पान्ते वारिधिं यथा ।
भूयोऽपिबद्दहस्वेति प्रार्थयित्वा स धर्मज ।
ययौ पुरंदरपुरं वज्रिणा सह विस्मित ॥
आश्रयं परम गत्वा स विप्रो भार्यया सह ॥
खानयामास तत्कूप तदा पातालसंनिभम् ।
प्रार्थयामास लोकेश मामेव पाण्डुनन्दन ॥
नमस्ते लोकनाथाय भुक्तिमुक्तिप्रदाय च ।
नमस्ते वासुदेवाय देवाना मूलरूपिणे ।
पाहि मा पुण्डरीकाक्ष त्वद्भक्त कमलापते ॥
यथा हि मम धर्मस्य ह्यन्तराया न सन्ति हि ।
तथा मा पालयस्वेति भूयो भूयो ननाम च ॥
एव भक्त्याऽद्वितीय सर्वेषा प्राणिनामिह ।
आस्ते तत्र च विप्रेन्द्र ऋषिसघनिषेवित ॥
तत पुरंदरो देवैरागत्य सह धर्मज ।
पपौ तत्र जल सर्वं ग्रीष्मे तु पथिको यथा ॥
त्रि सप्तकृत्वस्तत्रैव परीक्ष्य च पुन पुन ।
तद्धर्ममपहर्तुं वै न शशाक स वृत्रहा ॥
तथा हि मम भृत्यस्य कामाँल्लोके व्यपोहितुम् ।
क समर्थो महाराज ममापि च न शक्यते ॥
भक्ताधीनो ह्यहं पार्थ तेषामिष्ट ददामि च ।
ताँल्लोकेऽप्यन्यथा कर्तुं क समर्थो नु पण्डितः ॥
स्वर्लोक समनुप्राप्य शक्रस्तस्य कर्मणा ।
द्वादशाब्द सहस्राक्षो न ववर्ष तदाश्रमे ॥
कृपया मम धर्मात्मन्वर्धित तोयमुत्तमम् ।
ददन्वै सर्वभूतानामास्ते तत्र मम प्रिय ॥
ततस्तु प्रेषयामास महान्सर्वान्शचीपति ।
ते सर्व समनुप्राप्य पपु पानीयमुत्सुका ॥
स्थितेषु तेषु सर्वेषु ह्येकत्र कुरुनन्दन ।
वृष्टिस्तदाभवद्भीम कल्पान्ते महाणो यथा ॥

इन्द्र उवाच ।

अन्यथा चिन्तितं कार्यं दैवेन कृतमन्यथा ।
अहमन्यच्चिन्तयामि दैवमन्यत्र चिन्तयेत् ॥
एवं चिन्ताकुलो राजन्सुनामा तु सुरै सह ।
स्वर्गार्होऽयमिति ज्ञात्वा तान्महान्समचिन्तयत् ॥
अर्दितान्वृष्टिभि सम्यक्कम्पमानान्महीसुरान् ।
सुखोत्थिता मह्ना सर्वे ह्यब्रुवन्ब्राह्मणोत्तमम् ॥
सुशील सर्वधर्मज्ञ तृप्ता सर्वे दिवौकस ।
पितरस्तव सुप्रीता प्रशसन्तो दिव गता ॥
कर्मणा तव धर्मात्मँल्लोका सर्वे चराचरा ।
तुष्टो हि पुण्डरीकाक्षो वेत्ति धर्म न चेतर ॥
त्वमद्य गच्छ स्वर्लोकमनया भार्यया सह ।
सुनामा प्रार्थते त्वा तु वस्तुं धर्मभृता वर ॥
वय मह्ना इति ख्याता सूर्यचन्द्रादयो द्विज ।

जगदीश्वर (*for* °) —(L 788) G(*ed*) शिनष्टं कर्तुमर्हसि (for °) —(L 789) G_1 सुहृत् (for गुरुस्) D_1 धर्म (for धर्मो) —(L 790) G(ed) सर्व (for अतस्) G_1 हुत, G(ed) धर्म (for मत). —(L. 792) G_1 जगत्पति (for °द्गुरु) — For line 792, G(ed) subst

65** जलेन पूर्णमकरोद्ब्रह्माण्डगतं जगत्पति ॥

— *After the above,* G(*ed*) cont

66** तत शिलावान्स सर्वं विलीनमकरोज्जलम् ।
देवदत्ता तत्र पुन पूर्णमभूत्तदा ॥
एतच्चित्रं विलोक्येन्द्रो विप्रं संमान्य सत्वर ।
ययौ स्वर्गं स्वच्छन्दश्च विप्रं मार्गमकारयत् ॥
तत स विप्रप्रवरस्तत्र भूपान्बहूदकान् ।
कारयामास राजेन्द्र स्वधर्मपरिपालन ॥

— G(ed) om lines 793-798 —(L. 794) G_1 जलधि (for वारिधि) —(L. 795) M_1 ऽपि स (for ऽपिबद्) D_1 D_2 समुपत्या तु (for प्रार्थयित्वा) —(L. 802) D_1 त्वद्भक्त (for त्वद्भक्त) —(L 804) G_1 नमामि (for ननाम). —(L. 805) G(ed) बहु (for इह) —(L. 806) G(ed) ब्रह्म स च विप्रेन्द्र (for °) D_1 G_2 निषेवित (for °त) —(L 807) G(ed) पुन (for तत) G(ed) सार्धमागत्य धर्मज (for °) —(L 808) G(ed) पपौ जल यथापूर्वं (for °) —(L 813) G_2 M_1 भृत्याधीनो (for भक्ता°) G(ed.) तदभीष्टप्रदो ह्ययम् (for °) —(L. 814) M_1 न पण्डित ; G(ed) महीपते (for नु पण्डित) — After line 814, G(ed) ins

67** तस्मिन्द्वेषं समुत्पाद्य सहसाक्षोऽतिदुःखित ।

— G(ed) om line 815 —(L 816) G(ed) तदा राजन् (*for* सहस्राक्षो) —(L. 817) G_2 वासित (*for* वर्धित) —(L. 818) G(ed) सुखदे तत्र स द्विज (for °) —(L. 820) G(*ed*) तत्र (*for* सर्वे) — G_2 *om the ref* —(L. 824) D_1 G_1 M_1 अहम् यत् चिन्तानि (for °) G_1 M_1 चिन्तितम् (for चिन्तयेत्) G(ed) दैवमन्यत्र चिन्तयत् (for °). —(L. 825) G(ed) सुधामा तमृषि तदा (for °) — For line 826, G(ed) subst

68** महाभागवतं दृष्ट्वा चिन्तयामास वीरहन् ।

— G(ed) om lines 827-829 D_1 om line 827 —(L. 828) G_1 सुरा (for मह्ना) —(L. 831) धर्मेश (for धर्मात्मँल्लोका) — After line 831, G(ed) ins

69** सुनामा अमरैर्विप्र नन्व कार्यं विचारय ।

—(L. 834) D_1 वस्तु धर्मभृतां वर (for °) — For line 834, G(ed) subst

70** सुनामा च द्विजश्रेष्ठ चेष्टेऽस्मिन्नर धर्मत ।

विमानं सूर्यसंकाशं त्वदर्थं वै समागतम् ।
पश्यारोहतु यास्यामो भवान्भुङ्क्ष्व सुखं दिवि ॥

श्रीभगवानुवाच ।

ब्रह्माणां तच्छ्रुतं वाक्यं निशम्य कुरुनन्दन ।
ययाचे लोकरक्षार्थं वरं नत्वा पुनः पुनः ॥
अन्नत्यानां तु सर्वेषामद्यप्रभृति धर्मिणाम् ।
दूरस्थानामपि यदि मुक्तिरत्र भविष्यति ।
नाकं भवतु लोकानां यदि मां नतुमिच्छथ ॥
अन्यथा चेदह ह्यत्र वसेयं तु यथासुखम् ।
नाकं गच्छथ यूयं वै प्रार्थयिष्ये रमापतिम् ।

ब्रह्मा ऊचुः ।

तरुगुल्मलतानां तु मृगाणामानतायिनाम् ।
सांनिध्याल्लोकनाथस्य मुक्तिश्चापि भविष्यति ॥
इत्युक्त्वा तं समारोप्य विमाने सूर्यवर्चसि ।
सपत्नीकं समारोप्य विविशुर्नाकमव्ययम् ॥
चतुर्युगसहस्राणि भुक्त्वा भोगाननेकशः ।
ततस्तु ब्रह्मणो लोकमवाप्य सुखमश्नुते ॥
तस्मात्त्वं सर्वदा राजन्प्रपां कृत्वा सुशोभनाम् ।
पानीयं शीतलं राजन्ददस्व सततं नृणाम् ॥
दरिद्राणामयं धर्मः स्वर्गमोक्षप्रदायकः ।
सुराणां दुर्लभो ह्येष सुरलोके सुखप्रदः ॥
यमिममभिनिशाम्य यः शृणोतीह नित्यं
सकलकलुषशान्तिं सद्य एवेति विद्धि ।
सुरपतिवरलोके शृण्वतां भूसुराणां
भवति हि खलु वासो नात्र संदेहमस्ति ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रियः पते नमस्तुभ्यं वृष्णीनां वंशवर्धन ।
त्वमेव सर्वशास्त्राणि वेदांश्चापि महामते ॥
तस्मात्त्वां प्रार्थयाम्यद्य पातु धर्मामृतं प्रभो ।
पालयस्व च धर्मेण शाश्वतं जगतीपते ॥
कन्यादानं प्रशंसन्ति मुनयः पुण्यदर्शिनः ।
धर्मं तं वद तत्त्वेन लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥
दानस्य को विधिस्तस्य कः कालः समुदाहृतः ।
त्वमेव वेत्सि तत्सर्वं कृष्ण संप्रति कथ्यताम् ॥
भगवंस्त्वद्वचः सत्यं हितं परमपावनम् ।
अस्माकं हितकृत्त्वं च साक्षाज्जगतः प्रभुः ॥
कांल्लोकान्समवाप्नोति कन्यादाता सुरोत्तम ।
तद्भवान्वेत्ति तत्त्वेन वद संप्रति मेऽनघ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

साधु पृष्टं महाबाहो त्वया कुरुकुलोत्तम ।
धर्मश्रवे यथाप्रीतिस्तथा ख्यातिर्भविष्यति ॥

—(L 835) एते (for वय) —(L 837) G_1 G(ed) पत्नी (for पश्य) G(ed) मुने (for भवान्) G_2 सुखानि च (for सुखं दिवि) —(L 838) D_1 तु (for तद्) G(ed) इन्द्रेणोक्तं तु तद्वाक्य (for °) —(L 839) D_1 वरम् (for वरं) —(L 840) $G_{1.2}$ अमर्त्यानां M_1 तत्रत्यानां (for अ°) D_1 कर्मणां (for धर्मिणाम्) — For line 841 G(ed) subst.

71** दूरदेशादिहागत्य जनानां च पुरंदर ।

G(ed.) cont

72** स्वर्गप्राप्तिर्भवेन्नित्यं या मद्रूपजल्पानतः ।

—(L 842) G_2 लोकार्हे (for °नां) G(ed) एवं वरं प्रयच्छ त्वं (for °) — For line 844 G(ed) subst

73** यूयं गच्छत वै नाकं नाहमागन्तुमुत्सहे ।

—(L 845) G(ed) लतादीनां (for °नां तु) — For line 846, G(ed) subst

74** मद्रूपोपस्पर्शान्मुक्तिश्चापि भवेद् ध्रुवम् ।

—(L 847) G(ed) समाहूय (for °रोप्य) —(L 848) G(ed) जगाम त्रिदिवं हरिः (for °) —(L 849) G(ed) त्रिविष्टपे (for अनन्त°) —(L 850) G(ed.) स (for तु) G(ed) सुखमागमत् (for °मश्नुते) —(L 855) G_1 परम् (for यम्) G_2 M_1 इदम् (for इमम्) G(ed) भक्त्या (for नित्यं) —(L 856) $G_{1.2}$ सच एवाभवद्धि, M_1 सच एवाभिवृद्धि, G(ed) धर्मबुद्धिश्च सद्य (for सद्य एवेति विद्धि) —(L 857) G_1 नरवर (for °पतिवर°) —(L 858) G(ed) [अ]स्ति संदेहबुद्धि (for [अ]त्र संदेहमस्ति)

COLOPHON — *Sub-parvan* D_1 $G_{1.2}$ M_1 G(ed) शेषधर्मा, $G_{1.2}$ भविष्यपर्व — *Adhy name* D_1 G_1 G(ed.) पानीयदानप्रशंसा, G_2 पानीयदानम्, M_1 पानीयप्रशंसनम् — *Adhy no* D_1 $G_{1.2}$ M_1 G(ed) 7

(L 860) G(ed) त्वमेव वेत्सि वेदांश्च (for °) D_1 वेत्सि, G_1 चैव (for चापि) G(ed) शास्त्राणि च सर्वशः (for °) —(L 861) M_1 शास्तु (for पातु) —(L 862) G(ed) माधव (for धर्मेण) D_1 शाश्वतेन जगतां पते, M_1 °ण च महीपते, G(ed) धर्मेण त्रोपवेत (for °) —(L 863) M_1 शालिन (for °र्शिन) —(L 864) G_1 नमः (for ऽस्तु ते) — For line 864 G(ed) subst :

75** तद्दानस्य च माहात्म्यं कृपया वद सुव्रत ।

—(L 865) G_1 ऽहो लोकेश G_2 ऽहो नाथ क (for विधि- स्तस्य) M_1 कन्यायाः लोके को नाथ (for °) — G(ed) om lines 866 868 —(L 868) D_1 जगतां (for °त) M_1 त्वं साक्षाज्जगतीपतिः (for °) —(L 869) G_1 G(ed) °दानात्, G_2 M_1 °दाने (for °दाता) — G_1 G(ed) om line 870 —(L 871) D_1 G(ed) महाभाग (for °बाहो) — For line 872 G(ed) subst

76** धर्मो प्रष्टुं तथा शास्तुं त्वमेवार्हसि नेतरः ।

सुरूपाय सुशीलाय कुलीनाय निरोगिणे ।
कन्यां दद्याच्छुभाल्लोकाल्लभते नात्र संशयः ॥
सुश्रुताय दरिद्राय श्रोत्रियस्यात्मजाय च ।
यो दद्यात्तु स्वकां कन्यां ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
कन्याभारे धनं दत्त्वा विवाहं कारयेद्बुधः ।
न तस्य लोकाः क्षीयन्ते यावदाचन्द्रतारकम् ॥
विषुवायनसंक्रान्तौ चन्द्रसूर्योपरागयोः ।
पुण्यक्षेत्रे पुण्यतीर्थे कन्यादो मोक्षमश्नुते ॥
पितृदेवगणास्तात कन्यादानात्सुपूजिताः ।
गन्धर्वैः स्तूयमानास्ते प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
सर्वपापप्रशमनमायुर्वर्धनकारणम् ॥
पुरा कृतयुगे राजन्नर्मदायास्तटे शुभे ।
धर्मव्रतो महानासीत्कौण्डिन्यकुलसंभवः ॥
शान्तो जितेन्द्रियो विद्वान्वेदवेदाङ्गपारगः ।
अग्निहोत्री महामौनी तस्मिन्नास्ते तपोवने ॥
स कदाचिन्महाभाग शिष्यैः सह जितेन्द्रियः ।
वनं जगाम धर्मात्मा इध्मानाहर्तुमुद्यतः ॥
कन्दमूलफलाकीर्णे समित्पुष्पकुशाकुले ।
इन्धनार्थं विसृज्यैतान्वनमन्यदुपाविशत् ॥
महावातनिघातैश्च घातकीगुल्मसेवितम् ।
शार्दूलैः श्वापदैः सिंहैर्गजैरृक्षैर्वृकैरपि ॥
ऋक्षजम्बूकनागैश्च वानरैश्चमरीगणैः ।
डाकिन्यादिगणैः क्रूरैर्भूतनागैरनेकशः ॥
महाघोरैरजगरै राक्षसैः पिशिताशनैः ।
एवं बहुविधैर्वन्यैर्जन्तुभिः परिवारितम् ।
पश्यन्वनं भयकरं प्रविवेश महामतिः ॥
वनक्षोभो क्वचित्पश्चात्किलासीत्तत्र च ।
शुश्राव च महानादं रक्ष रक्षेति चाग्रतः ॥
तेन शब्देन महता विस्मयं परमं गतः ।
भयंकरे महाघोरे मन्दं मन्दं चचार ह ॥
तमन्वेष्टुमना विप्र किंचिद्दूरगतो मुनिः ।
वृक्षवल्लीसमाकीर्णं कूपमेकं ददर्श ह ॥
कण्टकीद्रुमसंकीर्णं दर्भैराच्छादितं महत् ।
हुंकारनादितं घोरं महोरगनिषेवितम् ॥
तं दृष्ट्वा सहसा राजन्किंचित्साध्वससंयुतः ।
आससाद पुनस्तत्र कूपकस्थानं धर्मवित् ॥
तस्मिन्कूपवरे राजन्महारूपे महास्वनः ।
त्रायाहि रक्ष रक्षेति वचसानुगतो भृशम् ॥
श्रुत्वा तद्दुःखसारं पुनर्वीक्ष्य महाबलम् ।
को भवान्यत्र कष्टेन किं करोमीति चाब्रवीत् ॥
इत्याकर्ण्य वचस्तस्य तदाक्रन्दस्य उत्थित ।
तस्मात्कूपात्समाकृष्य मा भैषीरित्युवाच तम् ॥
धर्मव्रत महाभाग कस्मात्त्वद्य महामते ।
पितरस्त्वदीयास्ते विद्धि सत्यं वदामि ते ॥

धर्मव्रत उवाच ।

किमर्थमत्र क्षीयन्ते युष्माभिः पितृभिः ।
पितृलोकं विसृज्यैव सत्यमेव ब्रुवन्तु मे ॥

पितर ऊचुः ।

येनेदानीमीदृशी त्राता नास्ति गतिर्नो वर ।
यद्यामो यमलोकं च शृणु तत्कारणं हि तत् ॥
अस्मिन्कुले महाभाग धर्मिणो नैव सन्ति हि ।
तस्मादिमामवस्थां वै प्राप्ता एव न संशयः ॥
अधना गृहदाश्चैव भूमिदा गोप्रदास्तथा ।
गङ्गास्नानरता नैव गङ्गायां पिण्डदास्तथा ॥
पुण्यतीर्थरता नैव सत्पात्रे दानदास्तथा ।
तिलदा घृतदा नैव अन्नदा जलदास्तथा ॥
अयने विषुसंक्रान्तौ व्यतिपाते तथाष्टके ।
सोमसूर्योपरागे च नार्चयन्ति हि किंचन ॥

न स्मरन्ति पितृंस्तात कथं कुर्वन्ति तेऽधुना
पञ्चयज्ञपराश्चैव ह्यातिथया न सन्ति हि ॥
वासन्तिके तथा काले जलदा पुण्यदा न च।
वसुदा न तु धर्मिष्ठास्तथा ताम्बूलदा न च।
शाकमूलफलाना तु दातारो नैव सन्ति हि।
प्रात स्नानरताश्चैव मध्याह्ने स्नानतत्परा ॥
कार्तिक मासि माघे च दीपदा देववेश्मनि।
नैव सन्ति हि यज्वानो स्वहत वत्स सप्रति ॥
उपवासरता नैव ह्येकादश्या शुभे दिने।
अनन्तफलद माघे ह्येकभुक्तरता न च ॥
उपवासरता नैव शिवरात्रिशुभे दिने।
वृषोत्सर्गं न कुर्वन्ति कार्तिक मासि कन्यदा ॥
नैव सन्ति हि धर्मान्मनुपरागे तथान्नदा ॥
माघस्नानरता नैव व्यतीपातव्रत परा।
स्वकर्मनिरताश्चैव नैव सन्ति हि केचन ॥
पुराणधर्मशास्त्रज्ञा वेदवदाङ्गपारगा।
पुराणश्रवणे सक्ता क्षणमात्रमपि द्विज ॥
पुराणे भक्तिमन्तश्च श्रौतस्मार्तेषु तत्परा।
अर्कद्विपर्वरात्रीषु ह्येकभुक्तरता न च ॥
कन्यागत यदा सूर्ये पितृश्च प्रीणयन्ति च।
ज्ञानिना विष्णुभक्ताश्च सूर्यभक्तास्तथा न च ॥
अग्निशुश्रूषवश्चैव काल काले न सन्ति हि।
शुश्रूषवश्च महता सेवका केशव प्रभुम् ॥
अभिषेकरता नैव विष्णौ रुद्रे महामत।
रुद्रपौरुषसूक्ते च जपशीला न सन्ति हि ॥
अध्यात्मशास्त्रपठने नमस्कारे विवस्वत।
सौराध्यनिरता विप्रा नैव सन्ति हि भूतले।
तेनेमामीदृशीं प्राप्ता गतिं धर्मभृता वर ॥

श्रीभगवानुवाच।

एतान्धर्मांस्तदा श्रुत्वा कम्पमानो महामति।
क्षमध्वमिति मत्कर्म पपात भुवि मूर्छित ॥

वैशंपायन उवाच।

आश्वास्य विप्र ते देवा पितृमूर्तिधरा शुभा।
मैव तेऽप्युक्तमात्रे तु विस्मितो ब्राह्मणोऽब्रवीत् ॥

ब्राह्मण उवाच।

किं करोमि च हे तात युष्माकमपि यत्प्रियम्।
तत्सर्वमद्य मे यूय ब्रुवन्तु ह्यविशङ्कया ॥
येन धर्मेण युष्माक ब्रह्मलोको भविष्यति।
तदद्य एव च प्रीत्यै यतिष्ये कर्तुमुत्तमम् ॥

पितर ऊचु।

पितृणा मोक्षद दानमसत्यात महीतले।
तथापि शृणु वक्ष्याम सर्वदानफलात्मकम् ॥
ब्रह्मणा हि पुरा दत्त पितृणा मुक्तयेऽनघ।
वक्ष्यामस्तद्वच सत्य श्लोकरूपमनामत ॥
दास्यन्ति यदि कन्यां स्वा सर्वदानफलात्मिकाम्।
युष्माक स्वप्रसूतां वै ब्रह्मलोको भविष्यति ॥
कन्याभावे स्वकाद्द्रव्याद्विवाह कारयन्ति ये।
तेषामपि पितृणा च ब्रह्मलोको भविष्यति ॥
स्वयंभुवा पुरादत्त पितृमुक्तिकर परम्।
तदाप्रभृति धर्मिष्ठा वाञ्छन्ति पितरोऽनिशम् ॥
ब्रह्मलोकप्रद ह्येतत्कन्यादानमनुत्तमम् ॥
पश्य कूपं महाभाग पूरित विपन्नभि।
धूमाकुलान्कृशान्दीनान्प्रार्थ्यमानास्तिलोदकम् ॥

धेया (for ह्या°) — M1 om lines 932 934 — (L 933) D1 वस्त्रदा न, G3 वस्त्रदा ये (for वसुदा न) — (L 934) G(ed) फलादीना (for °ना तु) — (L. 935) G(ed.) माध्याह्निकपरा न च (for °) — (L 936) D1 G3 माघमासे (for मासि माघे) — (L. 937) D1 त्वादृशा, M1 G(ed) वामृत (for °वहने) — D1 om lines 938 939 — (L. 940) D1 व्रता शुभे (for शुभ दिन) — (L 941) G(ed) पामरा (for कन्यदा) — (L. 943) G(ed) रता (for परा) — (L 945) D1 G1 वेदाङ्ग (for °वेदात) — (L 946) D1 पुराणश्रवणासक्ता (for °) — (L. 948) G1 s रात्रौ च (for रात्रीषु) — (L. 954) G1 सूक्ताभ्या G(ed) सूक्ताना (for °सूक्ते च) G(ed) जापका नैव सन्ति हि (for °) — (L. 953) G1 अध्यात्मशास्त्रोक्तपत्नेन (for °) G(ed) विवस्वानि (for °त) — (L 956) G1 सौराराध्य (for °ध्य) D1 नियता (for निरता) — For line 956 G(ed) subst

7 ** सौराराधनसूक्तपठने निरता नैव सन्ति हि।

— (L. 958) G(ed) वाचं धर्म्यामिमा श्रुत्वा (for °) — (L 959) G1 प्रापतद्, G(ed) सोऽपतद् (for पपात) D1 चाशु स (for मूर्छित) — G3 श्रीभगवान् (for वैशंपायन) — After the ref G(ed) ins

78** सनस्त्र प्रणतं भूमौ विषण्णमतिविह्वलम्।

— After line 960 G(ed) ins

79** उत्तिष्ठ साधो विप्रर्षे शृणुस्मद्वाक्यमादरात्।

— (L 961) G1 G(ed) एतावद् (for मैव तेऽपि) — (L. 965) G1 तदद्यैव वत्र प्रीत्यै (for °) — For lines 965–966, G(ed) subst

80** तदद्यैव च संप्रीत्या वक्तुमर्हथ सादरा।
पितर।
पितृणा मोक्षदा यत्र वसुदानानि सन्ति हि ॥

— (I 96") G1 फलाधिकम् (for °मकं) G(ed) दानं सर्वोत्तमं महत् (for °) — (L. 968) G(ed) सृष्ट (for दत्त) — (L 969) G1 G(ed) वक्ष्यामस्तव यत्नेन (for °) G3 मोक्षरूप, M1 °रूपं (for °रूपम्) G(ed) कर्तव्य श्लोकरूपत (for °) — (L. 9"0) D1 फलात्मकाम्, G3 °मकम् (for °मिकाम्) — (L. 9"1) G(ed) सुता ब्राह्मेण विधिना (for °)

न कृतं चेदिदं नूनं भवद्भिर्लोकविश्रुतैः ।
अस्मिन्कूपे वय मग्ना जीर्णदूर्वावलम्बिता ध्रुवम् ॥
तद्गच्छ साधो तत्सर्वं कारयस्वास्मदाज्ञया ।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्याम इत्युक्त्वान्तर्दधुस्तदा ॥
ब्राह्मणो विस्मयाविष्टः प्रणम्य च मुहुर्मुहुः ।
इत्याश्रमं प्राप धर्मिष्ठ द्विजैः सह महामते ॥
सर्वेषामपि विप्राणां नृपचैव युधिष्ठिर ।
कारयामास तत्सर्वं विप्रैः सर्वैर्नरैरपि ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र बहु दत्त्वा वसु स्वकम् ।
कारयस्व विवाहं वै विप्राग्निप्रहितेः सह ॥
पितरस्तृप्तिमेष्यन्ति देवास्तृप्ता भवन्ति हि ।
धन्यादानाच्च ते वृद्धिर्भविष्यति न संशयः ।
सर्वदानफलं तेऽस्तु कन्यादाने युधिष्ठिर ॥
श्राद्धकाले तु यो विप्र कीर्तयेत्पितृसंनिधौ ।
पितरस्तृप्तिमेष्यन्ति सोऽपि पापैः प्रमुच्यते ॥

वैशंपायन उवाच ।

इदं रहस्यं परमं पवित्रं
य श्रावयेद्ब्रह्मसभासु विद्वान् ।
श्रान्तैरपि श्राद्धकृतैरघौघैः
सद्यो विमुक्तः सुरलोकमेति ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

मुरारेः पादकमलं धर्मपुत्रः प्रणम्य च ।
पुनरेवापरं धर्मं पृष्टवानरिसूदनम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

सर्वेषामेव धर्माणां सत्यमाहुरनुत्तमम् ।
लोकनाथ नमस्तेऽस्तु सत्यस्य वद स्व मे ॥
यत्र देवा दिवं यान्ति यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
यत्र वेदविदो यान्ति तथापि मनुजोत्तमाः ॥
यत्र पुण्यान्प्राप्नुवन्ति श्रावाणि पुरुषोत्तम ।
यत्र चानुत्तमा विद्या कीर्तिं च विपुलां श्रियम् ।
तद्धर्मं वद तत्त्वेन लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥
हरिश्चन्द्रादयो भूपा धर्मिष्ठाः सत्यवादिनः ।
सुरलोके वासुदेव तिष्ठन्त्यद्यापि नः श्रुतम् ॥
तस्मिन्नवसरे देवी द्रौपदी शुभदर्शना ।
यदूनां पतिमव्यक्तं जगौ लोकगुरुं प्रति ॥

द्रौपद्युवाच ।

भगवन्पुण्डरीकाक्ष सत्यातीत महामते ।
कृतानुग्रहोऽस्म्यजिन मामुपार्जुमर्हसि ॥

वैशंपायन उवाच ।

उभयोस्तद्वचः श्रुत्वा कृष्णस्तु जगतीपतिः ।
सस्मितं वचनं चेदमब्रवीद्वदतां वर ॥

श्रीभगवानुवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ प्रसिद्धोऽसि जगत्त्रये ।
यस्मादत्र प्रतिष्ठन्ते धर्मं जायते धर्मवाहो ॥
सत्यं पिता च माता च सत्यं भ्राता युधिष्ठिर ।
लोकान्पालयिता हन्ता सत्यमाहुर्मनीषिणः ।
सत्येन जायते मुक्तिः सत्यात्पापक्षयो भवेत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

असत्यवादिनो देव स्वर्गं यान्तीति न श्रुतम् ।
तत्कथं देवदेवेश भवान्वर्णीति मे मतिः ॥

श्रीभगवानुवाच ।

गोब्राह्मणार्थे धर्मार्थे न्यर्थे च भरतर्षभ ।

त्रिषत्तावनृत भूयान्घ तस्य न विद्यते ॥
एतानृते तु राजेन्द्र वदेद्वेदनृतं नर ।
नरक तस्य विज्ञेय युगानामयुत प्रभो ॥
सत्य ममेति सकल्प्य योऽवतिष्ठति भूतले ।
तेन पूतमिद सर्व नगरस्थावरजङ्गमम् ॥
सत्येन स्थापिता पूर्व चन्द्रसूर्यादयो ग्रहा ।
दिवि देवगणा सर्वे सेन्द्रा दिग्दन्तिनस्तथा ॥
बहुविद्याप्रद सत्य बहुकीर्तिप्रद शुभम् ॥
पापघ्न दुरितघ्न च सत्य तस्माद्वदेत्सुधी ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहास पुरातनम् ।
वक्ष्ये पापहर नृणा श्रोतृणा च सुखप्रदम् ॥
सुमतिर्नाम विप्रेन्द्रो वेदवेदाङ्गपारग ।
व्याघ्रस्य काञ्चनाक्षस्य सत्यमुक्त्वा दिव गत ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
सुमतिर्व्याघ्रयो सत्य कथ जात महामते ।
कुत्र स्थितौ महात्मानौ सर्व तत्कथयस्व मे ॥
श्रीभगवानुवाच ।
पुरा कृतयुगे राजन्कावेर्या सरितस्तटे ।
शङ्खतीर्थमिति ख्यात सर्वसिद्धनिषेवितम् ॥
यक्षगन्धर्वनिचयैर्मुनिवृन्दैर्निषेवितम् ।
चम्पकाश्वत्थपुनागपनसै फलमण्डितै ॥
कपित्थचूतबिल्वैश्च कदलीजम्बुनिम्बकै ।
एतैरन्यै पुण्यवृक्षैर्नानामृगगणैरपि ।
मयूरै परभृताभिश्च चक्रवाकोपशोभितम् ॥
तत्रासीत्सुमतिर्नाम ब्राह्मणो वेदपारग ।
शिष्यै प्रशिष्यैरन्यैश्च साक्षादिव पितामह ॥
एकदा तु महाराज शिष्यै परिवृतो वशी ।
कन्दमूलफलान्येधास्याहर्तु वनमाविशत् ॥
आहूय सर्वान्सुमतिमान्शिष्यान्प्राज्ञान्सुशीलवान् ।
अब्रवीच्च तदा वाक्यमेकैक प्रति धर्मज्ञ ॥
शृण्वन्तु मद्वच शिष्या यदर्थ वयमागता ।
कन्दमूलफलान्येधांस्यानयध्व ममान्तिकम् ॥
तावदत्र समित्पुष्पमाहरिष्ये कुशानपि ।
व्याघ्रचोरभय नास्ति युष्माकं तु वने द्विजा ॥
इत्युक्त्वा तु महातेजा सर्वांस्तान्पर्यमोचयत् ।
पश्यन्वनानि पुण्यार्थमेक एवाचरत्तदा ॥
त्रिषोल्वणैर्महानागैर्वृकजम्बुकसकुलै ।
ऋक्षव्याघ्रसमूहैश्च वृकनादैर्भयकरम् ॥
वनमेव बहुविध पश्यन्सुमतिरात्मवान् ।
ध्यायन्सर्वगत मा च विचचार नृपोत्तम ॥
एतस्मिन्नन्तरे मूर्खो व्याघ्रो वै मांसलोलुप ।
उड्डीयोड्डीय वेगेन द्विजस्य निकट गत ॥
ब्राह्मणो विस्मयाविष्टो दिशो दश विलोकयन् ।
पश्यन्व्याघ्र भयकर गन्तु समुपचक्रमे ॥
गच्छन्त ब्राह्मण प्रेक्ष्य शार्दूल विनिहत्य च ।
समुल्लिखन्पदाभ्या तु जगृहे दक्षिण भुजम् ॥
हन्तु कृतमतिं व्याघ्र ब्राह्मणो गतभीस्तदा ।
रक्ताक्ष दीर्घलाङ्गूल दीर्घदंष्ट्र तदाब्रवीत् ॥
भो भो साधो वृथा मा त्व हनिष्यसि निरागसम् ।
मया किमपराध ते कृत व्याघ्र वदस्व तत् ॥
कृतापराधिन लोके शिक्षा कुर्वन्ति भूमिपा ।
न हिंसन्ति वृथा सौम्य सज्जना अपि प्राणिनम् ॥
अस्मिञ्जन्मनि हे व्याघ्र मया कस्यापि विप्रियम् ॥
न कृत पूर्वजनने ह्यस्ति चेत्तद्वदस्व म ॥
कन्दमूलफलाहारैर्वर्तयन्तमनागसम् ।
मा वृथा बाधसे व्याघ्र वने कृच्छ्रादिभि कृशम् ॥
ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थ हेमन्ते जलवासिनम् ।
वर्षतौ पतिता वृष्टि मेघवृन्दात्समन्तत ॥
सहिष्णु सर्वदा शुद्ध मुकुन्दप्रियदर्शनम् ।
मां वृथा बाधसे व्याघ्र निर्मांस मांसलोलुप ॥
परपीडापर नित्य परनिन्दापरायणम् ।
असत्यनिरत मूर्ख देवब्राह्मणनिन्दकम् ॥
गुरुनिन्द दुराचार धर्मविक्रयिण खलम् ।
पञ्चयज्ञविहीन च प्रात स्नानविवर्जितम् ॥
जपोपासनहीन च सध्यावन्दनवर्जितम् ।
राक्षसाश्च पिशाचाश्च बाधन्ते त्वादृशा अपि ॥

विघ्ने (for °) — (L 1026) G1 यावद्, G2 यो वा (for योऽत्र) — (L 1029) G1 प्रभो (for तथा) — (L 1031) G(ed) दुःखनाश (for दुरितघ्न) G1 कृत्य (for सत्य) — G1 om lines 1032 1033 G2 G(ed) om line 1033 — (L 1037) G1 G(ed) कुत्र स्थितो महात्मासौ; G2 कुत्रस्थ कौ महात्मानौ (for °) — (L 1039) G1 2 G(ed) सिद्धि (for सिद्ध) — (L 1043) G1 G(ed.) पुष्प (for पुण्य-) — (L 1044) Hypermetric D1 परभृतैश्च M1 °गुहा भिश्च (for °भृताभिश्च) D1 G(ed) चक्रवाकैश्च शोभि(D1 सेवि)- तम् (for °) — (L 1046) G(ed) शिष्यवृन्दान्वितो नित्य (for °) — (L 1048) G1 2 corrupt, G(ed) फलादीनि हि (for °न्येधासि) — (L 1049) M1 आनाय (for आहूय) D1 धृतिमान् (for मति°) G(ed.) सुशीलान (for- °वान्) — (L 1051) D1 G1 2 M1 पुत्रा (for शिष्या) — (L 1052) G(ed) स्तान् (for एधासि) — (L 1054) M1 G(ed) सुता (for द्विजा) D1 G1 युष्माक शृणु तद्वच, G2 °क शृण्वता सुता (for °) — (L 1056) G(ed) चिरात्रि हि (for पुण्यार्थम्) G2 चरन् (for [अ]चरत्) — (L 1058) G2 वराहैश्च (for समू°) M1 सूकराद्यैर् (for वृकनादैर्) G(ed) तथा नादैर्भयंकरै (for °) — (L 1066) D1 समुत्थित्य (for °खन्) — (L 1070) G(ed) अपराद्ध (for °ध) G2 मे (for तत्) — (L 1072) G(ed) दुर्जना अप्यपापिनम् (for °) — G(ed) om (hapl) lines 1076°–1080° — (L 1081) G1 G(ed) -वरं (for -परं) G2 -बाधा, G(ed) पीडा (for निन्दा) — (L 1082) G1 हिंसकम् (for निन्द°) — (L 1083) G(ed) गुरुनिन्दा

शुचिं गोविन्दभक्तं मां वृथा त्वं बाधसेऽधुना ।
शुष्केनानेन देहेन तव चेन्न प्रयोजनम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

निशम्य वचनं तस्य ब्राह्मणस्य नृपोत्तम ।
व्याघ्रोऽवदन्महाघोरो ब्राह्मणं विगतस्पृहम् ॥
शृणुष्व विप्रशार्दूल क्षुधितस्य च मद्वचः ।
अस्थि चापि त्वचं चापि भक्षिष्ये त्वत्कलेवरम् ॥
महापापानि कृत्वापि परपीडामथापि वा ।
आत्मा संरक्षणीयो हि सर्वथा सर्वदेहिनाम् ॥
एवं निशम्य वचनं घोरं व्याघ्रस्य धर्मज्ञ ।
प्रहसन्ब्राह्मणोऽप्याह व्याघ्रं प्रति सुनिर्भयः ॥
मांसमूत्रमलौघैश्च पूरितं श्लेष्मराशिभिः ।
शिरास्थिनिचयैः पूर्णमेतदस्थं कलेवरम् ॥
रजस्वलमनित्यं च दुर्गन्धपरिचर्चितम् ।
ईदृक्शरीरकं व्यर्थमस्वतन्त्रं विनिन्दितम् ॥
प्रयोजनविहीनेन शुष्कास्थिनिचयेन मे ।
तव तृप्तिर्यदि भवेन्मत्त कोऽप्यधिको भुवि ॥
कृतार्थोऽस्मि महाभाग ह्यात्मानं ते ददाम्यहम् ।
आत्मा हि परितुष्ट्यर्थं भवेद्यदि मम प्रियम् ॥
मद्वाक्यं श्रूयतां व्याघ्र सत्यं परमपावनम् ।
गत्वा ममाश्रमं तूर्णमागमिष्ये तवान्तिकम् ॥

व्याघ्र उवाच ।

बान्धवैर्विप्रकृष्टस्य मृत्युवक्त्रगतस्य ते ।
किं कार्यमाश्रमे ह्यस्ति चेत्तद्वदस्व मे ॥

सुमतिरुवाच ।

समारोप्य कृतान्शीघ्रमिहोऽग्रगृहं गतान् ।
शिष्यानाश्वास्य पश्चाच्च स्वामिष्ये तवान्तिकम् ॥

व्याघ्र उवाच ।

अनागते यदि त्वं तु मद्धन्भूयो ममान्तिकम् ।
तदुपायं वद त्वं मे तप्येऽहं जाठराग्निना ॥

सुमतिरुवाच ।

करोमि तेऽहं शपथं येन चित्तं सुनिश्चितम् ।
यथा भवेत्तव व्याघ्र तद्ब्रवीमि हि संमति ॥
ब्रह्महा च सुरापी च स्तेयी च गुरुतल्पगः ।
महापातकिनश्चैते तत्संयोगी च पञ्चमः ॥
मातृहा पितृहा चैव ह्यात्महा भ्रूणहा तथा ।
गोहन्ता वीरहन्ता च अश्वहा नृपहा तथा ॥
स्त्रीहन्ता पुत्रहन्ता च भ्रातृहा भार्यहा तथा ।
या गतिं प्राप्नुवन्त्येते महापातकिनोऽधमाः ।
अनागतश्चेद्भवतु सा गतिः सर्वथा मम ॥
यन्मातृगमने पापं भगिन्या गमने तथा ।
पुत्रिकागमने यत्तु स्नुषाया गमने तथा ॥
व्याधस्त्रीगमने यत्तु पुल्कसागमने तथा ।
विश्वस्तागमने यत्तु यज्ञपत्न्यास्तु संगमे ॥
विधवागमने यत्तु उदक्यागमने तथा ।
एतासां गमने यत्तु तत्पापं तु भवेन्मम ॥
पतिं त्यक्त्वा तु या नारी अन्यसंगमतत्परा ।
प्रतिकूला पतौ या तु बहुभाषी विरोधिनी ॥
सदा कलहशीला च सदा निष्ठुरभाषिणी ।
सदा रोदनशीला या सदा द्वारपुरःस्थिता ॥
पुत्रताडनशीला या पुत्रद्वेषपरा तथा ।
दानविघ्नकरा या तु सदा मलिनमूर्धजा ॥
सदा मलिनवस्त्रा च सदा कार्पण्यभाषिणी ।
आत्मनिन्दापरा या तु परनिन्दापरा तु या ॥
श्वशुरं श्वश्रुरं चैव विनिन्दन्ती स्वकं शिशुम् ।
भर्तृबन्धुषु या नारी ह्यौदासीन्यपरा तु या ॥
भर्तारं वञ्चयित्वा या संचितार्थपरा सती ।
अन्यसंभाषणपरा ह्यन्यवेश्मनि या स्थिता ॥

परं दार- (for °) — D_1 om line 1085 — (L. 1088) G_1 नास्ति (for चेन्न) G(ed) किं भवेत्तव तद्वद (for °) — (L. 1089) G(ed) सत्यं (for तस्य). — (L. 1097) G_1 °पुरीषैः (for °मलौघैः). — For line 1103, G(ed) subst.

82** भगवान्सर्वसाक्षी यश्चकारैतन्मम प्रियम् ।

— (L. 1105) $G_{1,2}$ G(ed) नित्य (for सत्यं) — (L. 1106) G_1 G(ed) [आ]श्रमपदम् (for [आ]श्रमं तूर्णम्) — (L. 1109) G_1 M_1 G(ed.) तु तान् (for कृतान्). — (L. 1110) $G_{1,2}$ शिष्यांस्तान्बोधयित्वा च, G(ed) शिष्यान्पुत्रान्बोधयित्वा (for °) — (L. 1111) M_1 G(ed) अनागतो (for °गते) — (L. 1112) M_1 G(ed) वदस्व त्वं (for वद त्वं मे). — (L. 1115) M_1 च सुरापश्च, G(ed) मद्यपायी (for च सुरापी). — (L. 1118) G_1 नृप (for वीर), G_2 गजहा (for नृपहा) M_1 भ्रातृहन्ता यथा तथा; G(ed.) °हन्तार्यहा तथा (for °). — After line 1119, G(ed) ins :

83** परदारपरद्रव्यपरद्रोहपरायणाः ।
विश्वासघातका ये च दीनानां दुःखदास्तथा ॥
असत्यवादिनो ये च पिशुना गरदास्तथा ।
कृतघ्नाविहीनाश्च अनिद्राश्च तथा परे ॥

— D_1 G_3 om line 1123 — (L. 1123) G_1 M_1 पुत्रस्त्रीगमने यत्तु (for °) G_1 ह्यात्मजा-, M_1 दुहितुः (for स्नुषाया) — (L. 1124) M_1 चाण्डाली (for व्याधस्त्री°) M_1 पुल्कस्या; G(ed) °स्त्री (for °सा-) — (L. 1125) G_2 विश्वासि- (for विश्वस्ता°) — After line 1126, G(ed) ins

84** शूद्रस्त्रीगमने यत्तु ब्रह्मस्त्रीगमने तथा ।

— (L. 1129) G(ed) पदे (for पतौ). — After line 1130, D_1 ins

85** सदा बन्धुविहीना सदा स्वजनवर्जिता ।

— (L. 1131) G_2 दानविघ्नकरी या तु, G(ed) सदा विघ्नकरी या तु (for °). — (L. 1133) G_1 °परा तु या; M_1 °परा तु या;

मग्निनाद्री तु या नारी वेश्यालावण्यकारिणी ।
होमकाले विप्रयुक्ता या नारी शयने तथा ॥
अनुत्थिता तु या नारी तल्पाच्चैव पते पुर ।
भर्तु पूर्व स्वपन्ती या दीर्घनिद्रापरा तु या ॥
पुंश्चली दीर्घनिद्रा च ऋतुकालमदर्शिनी ।
आत्मताडनशीला या कुटिला दु खभाषिणी ॥
असूयाया परा या तु विधवासहचारिणी ।
परप्रेष्यपरा या तु या नारी पितृनिन्दका ॥
भ्रातृघ्नीभ्रातृनिन्दा च मातृनिन्दात्मजास्तथा ।
अग्रभोजनशीला या स्वकृतं पाकसंचयम् ॥
सदा कलहकल्याणी चोरवृत्तिपरा दृढा ।
अग्निदा गरदा या तु रज्जुभिर्मरण गता ॥
कूपान्ते पतिता या तु तटाके देहनाशिनी ।
विष पीत्वा मृता या तु अग्निदग्धा स्वय रुषा ॥
आसा तु पतिपत्नीना नरक यद्विदुर्बुधा ।
मम्लाते यदि मयि कन्ये भवतु शाश्वतम् ॥
किं तु वक्ष्यामि शार्दूल वैधव्ये दुष्टचारिणी ।
स्नानहीना तु या नारी विधवा सङ्गलोलुपा ॥
हरिसेवाविहीना या विधवा केशधारिणी ।
उपवासविहीना या व्रतहीनातिदु खिता ॥
कामादिकलहैर्युक्ता सदाताम्बूलभक्षिणी ।
सदामण्डनशीला च विधवा कामचारिणी ॥
सदारोदनशीला या सदामलिनवस्त्रका ।
उष्णोदकेन या स्नाति सदा तु जपवर्जिता ॥
नामत्रयविहीना या मातृवाक्यविरोधिनी ।
विप्रपादोदक या तु शिरसा नैव धारिणी ।
प्रदक्षिणानमस्कारविहीना देवतागृहे ॥
पूर्वभागे तु या भुङ्क्ते दिवसस्य पदे पदे ।
बहुभाषी स्तोत्रहीना व्रतहीना ह्यनिर्मला ॥
गर्भिणी विधवा या तु तद्गीत्या मरण गता ।
काषायवस्त्रहीना या नीलीवस्त्रधरा तु या ॥
द्विभुक्तनिरता या तु भक्ष्यभोज्यरता तु या ।
तैलनिर्मलदेहा तु शिरस्तैल तु धारिणी ॥
अलङ्काररता या तु भूषणादिसुवस्त्रके ।
सुतीर्थविमुखा या तु सत्पात्रे दानवर्जिता ॥
पाददृष्टिविहीना या तिर्यग्दृष्टिरता तु या ।
सदा कर्मविहीना या सदा सलापतत्परा ॥
यां गतिं प्राप्नुवन्त्येता सा मे भवतु शाश्वती ।
न दास्ये यदि मद्देहस्तव तृप्त्यै मृगाधिप ॥

श्रीभगवानुवाच ।

तां वाच सत्यसयुक्तां निशम्य कुरुनन्दन ।
नमस्कृत्य द्विजवर गच्छ सौम्येत्यथाब्रवीत् ॥
गत्वा स्वमाश्रमपदं पुनरेव महामते ।
आगच्छ मम तृप्त्यर्थं प्राणान्रक्ष नमोऽस्तु ते ॥
ब्राह्मणो दक्षिणकर दत्वा व्याघ्रस्य मूर्धनि ।
मा भैषीरुक्त्वान्राजन्निर्भय स्वाश्रम ययौ ॥

Colophon

G(ed) -परायणा (for °कुला) —D1 om lines 1133 1134 —(L. 1135) G(ed.) पर (for पाति) —(L. 1137) D1 -परायणा, G(ed) परा सा (for परा तु या) G2 क्षुत्क्षीणपरायणा (for °) —(L. 1138) D1 परा तु या, G2 परायणा (for परा सती) G(ed) सचिनोत्यर्थसंचयम् (for °) —(L. 1142) G(ed) तल्पात्पश्चौ समुत्थिते (for °) — For lines 1143–1144 G(ed) subst

86** स्वभर्तु पुरतो या तु सपत्नी गाढनिद्रया ।
पुंश्चली सङ्गनिरता या नारी पतिवर्जिता ॥

—(L. 1146) G1 2 M1 अन्या(G2 °न्य)सूयापरा ये तु; G(ed) सन्ततासूयापरा ये तु (for °) —(L. 1147) D1 M1 -प्रेष्यरता (for °परा) G3 विप्र (for पितृ) G(ed) -दूषिणी (for नि दका) —(L. 1148) G1 -परा (for [आ]त्मजास्तथा) G(ed.) भ्रातृघ्नीभ्रातृमातृणां निन्दाया रमते तु या —(L. 1149) D1 G1 2 M1 पान (for पाक) —(L. 1150) M1 -कार्याणि, G(ed) -नीता या (for -कल्याणी) G(ed.) शठा (for दृढा) —(L. 1152) G1 कूपान्त, G3 कूपे नि; G(ed) कूपान्त (for °न्ते) G(ed) तटाके पतिताथ वा (for °) —(L. 1153) G1 2 M1 विषपीत (for विष पीत्वा) —(L. 1154) G(ed) दुष्ट (for पति) G3 आसां च मृगशार्दूल (for °) —(L. 1156) G3 M1 चारिणाम् (for °णी) —G1 om lines 1159 1162 G1 om lines 1159-1161 —(L. 1160) G(ed) कामाता कलहे युक्ता (for °) —(L. 1162) G1 G(ed) विमल (for मलिन) —(L. 1163) G1 G(ed) सदा जपविवर्जिता (for °) — G3 om line 1167 —(L. 1167) D1 G1 च सरिमता (for पदे पदे) —(L. 1168) G(ed) वृत्त (for व्रत) G2 च कल्मषा (for ह्यनिर्मला) D1 पितृवाक्यविरोधिनी (for °) — For line 1169 G(ed.) subst.

87** विधवा गर्भिणी या तु गर्भं भित्वा मृता तु या ।

—(L. 1170) G1 2 M1 G(ed.) शुद्ध (for नीली) —G3 om line 1173 —(L. 1176) G(ed) धर्म (for -कर्म) —(L. 1177) D1 G2 M1 शाश्वतम् (for °ती) — After line 1177, G3 ins

88** कृच्छ्रलब्धधनं क्षेत्रमन्यायेन बलाद्धरेत् ।
योऽतिघोरेण पापेन लिप्येय मन्यनागने ॥

—(L. 1178) G(ed) भयकर (for मृगाधिप) —(L. 1179) G1 G(ed) युक्तां च (for -सयुक्तां) —(L. 1181) G2 तु स्वाश्रम (for स्वमा°) —(L. 1182) G2 नृप- (for मम) —(L. 1184) G1 2 [इ]त्युक्तवान (for उक्तवान्) M1 मा भैरित्युक्तवा राजन्, G(ed) मा भैषीरित्यवोचत्स (for °)

Colophon —*Sub-parvan* D1 G1 2 G(ed) आश्चर्यपर्वणि

युधिष्ठिर उवाच ।

गत्वा स्वमाश्रमपदं ब्राह्मणो बन्धुवत्सल ।
किमब्रवीन्महाभाग भार्यां चैव स्वपुत्रकान् ॥
क्षमावाक्यः पुनर्ज्ञात्वा व्याघ्रपार्श्वं कथं गतः ।
तन्मे कथय सर्वेश पाण्डूनां हितकृत्तम ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मां ध्यायन्सर्वलोकेशं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ।
मामकं पौरुषं सूक्तं जपन्नाश्रममाययौ ॥
आश्रमस्थान्स्वकाञ्शिष्यानाहूय ब्रह्मवित्तमः ।
स्वपत्नीमात्मजांश्चैव इदं वचनमब्रवीत् ।
शृण्वन्तु मद्वचः पुत्राः सत्यं ब्रूयां हिताय च ॥
वेदे च धर्मशास्त्रे च यो धर्मः प्रोच्यते बुधैः ।
तमेव सर्वकालेषु कुरुध्वमविशङ्कया ॥
चराचरात्मकं विश्वं देवतिर्यङ्नरादिकम् ।
विष्णुरूपमिदं सर्वं पश्यध्वमविशङ्कया ॥
वाङ्मनःकर्मभिर्नित्यं हीनैश्च द्रव्यसंचयैः ।
मा वृत्तिं सर्वथा हीनां कुरुध्वमविशङ्कया ॥
सर्वधर्ममयं सारं वक्ष्यामि च हिताय व ।
परदारान्परद्रव्यं स्वप्ने वा न स्मरिष्यथ ॥
इत्युक्त्वा ब्राह्मणश्रेष्ठ सत्यवाग्गतहंकृतिः ।
अग्निहोत्रगृहं विद्वानाससादातिहर्षितः ॥
अग्नीन् हुत्वा सदारस्तु प्रणम्य प्रयतेन्द्रियः ।
समारोप्याग्नींस्तान्स्वात्मनि महाशये ॥
स्वकां पुत्रवतीं भार्यां साध्वीं तां प्रियवादिनीम् ।
आहूय वचनं वाग्मी प्रोवाच भरतर्षभ ॥
हे प्रिये शृणु मद्वाक्यं कल्याणि ह्यतिथिप्रिये ।
पुत्रान्संरक्ष धर्मेण परं श्रेयो गमिष्यसि ॥
धर्मं भजस्व सततं भूतहिंसां सदा त्यज ।
जहि कामान्स्वदेहस्थान्साधुसङ्गं सदा कुरु ॥
हरिमर्चय भद्रे त्वं सत्यशीला तथा भव ।
देहेऽस्मिन्बुद्बुदाकारे ममतां त्यज सर्वदा ॥
इति वादिनि धर्मिष्ठे भार्या तस्य प्रिया सती ।
शिरस्यञ्जलिमाधाय दुःखिता वाक्यमब्रवीत् ॥
भगवन्नीदृशी वाणी मोक्षपूर्वा त्वयानघ ।
साशङ्का इव मे भाति कथं वक्तुं त्वमर्हसि ॥

सुमतिरुवाच ।

समित्पुष्पकुशार्थं तु ह्यागतस्य तनुर्मम ।
व्याघ्रस्य दत्ता तृप्त्यर्थं क्षुधितस्य मयानघे ।
तन्निमित्तमहं वच्मि सत्यकालं प्रजाम्यहम् ॥
एवमुक्ता तदा साध्वी ब्राह्मणी शोककर्शिता ।
पपात सहसा भूमौ हा हतास्मीति दुःखिता ॥
समुत्थाप्य तदा साध्वीं ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः ।
निःस्पृहः सर्वकामेषु तदा वाक्यमभाषत ॥
मद्वचः श्रूयतां भीरु धर्मबुद्धिं सदा कुरु ।
धर्ममार्गपराणां तु धर्म एव परा गतिः ॥
पतिवाक्यरतानां तु स्त्रीणां चैव शुभानने ।
स्त्रीजन्म नास्ति नास्त्येव देवा एवं वदन्ति हि ॥
धर्मनिष्ठा तपोनिष्ठा सत्यनिष्ठा सदा भव ।
मदर्थं कुरु वक्ष्यामि यदि चेद्धि ददासि च ॥
एवमुक्ता तदा साध्वी ब्राह्मणी धर्मनन्दन ।
तथा करोमीत्युटजं प्रविवेश सुतान्विता ॥
ध्यायन्ती पर्णशालायां सर्वधातारमच्युतम् ।

शेषधर्मः ; M1 शेषधर्मो . — *Adhy. name* : D1 व्याघ्रद्विजसंवाद° ; G1 सत्यमतिशः ; G(ed.) सत्यव्रतप्रशंसायां द्विजव्याघ्रसंवाद° — *Adhy. no.* : D1 G1, 3 M1 G(ed.) 9

(L. 1185) G3 G(ed.) धर्म- (for बन्धु-). — (L. 1186) G(ed.) स्वभार्यां च (for भार्यां चैव). — (L. 1187) G1, 3 M1 -वाक्यात् (for -वाक्य). — For line 1187, G(ed.) subst. :

89** स सत्यवचनो धीमान्पुत्रकान्प्रति कथं गतः ।

— (L. 1188) G3 सर्वेण (for सर्वेश). — (L. 1189) D1 -कारणम्, G3 -कारकम् (for -कारिणम्). — (L. 1191) M1 सर्वांश्च ब्राह्मणोत्तम (for °). — Before line 1193, D1 M1 ins. सुमतिरुवाच. — (L. 1193) G3 शृणुध्व (for शृण्वन्तु). G1 G(ed.) ब्रूम ; G3 वच्मि (for ब्रूयां). — (L. 1194) G1, 3 ये धर्मा° (for यो धर्मः). — (L. 1195) G3 तान् (for तम्). M1 -लोकेषु (for -कालेषु). D1 शृणुध्वम् (for कुरु°). — (L. 1196) G3 पक्षिनिर्दिग्जनादिकम् (for °). — (L. 1197) G(ed.) विश्वं (for सर्वं). — G3 om. lines 1198–1199. — (L. 1198) G1 [illegible] (for °). — (L. 1199) [illegible] (for °). — (L. 1200) G3 -सार- (for -धर्म-). — (L. 1201) G(ed.) [illegible] (for परद्रव्य). — (L. 1202) G3 M1 [illegible] (for °ति). — (L. 1203) G(ed.) [illegible] (for [अ]तिहर्षित°). — (L. 1204) G(ed.) सदारान् ; G1 [आ]हुताग्नीन् ; M1 सदारांस्तु (for सदारस्तु). G(ed.) विजितेन्द्रिय° (for प्रय°). — (L. 1205) D1 महाशयः (for °ये). — (L. 1206) G1 M1 [illegible] (for प्रिय-). — (L. 1207) G(ed.) सोऽपि (for वाग्मी). — (L. 1209) G(ed.) भविष्यति (for गमिष्यसि). — (L. 1210) G1 G(ed.) [illegible] ; G3 परित्यज (for सदा त्यज). — (L. 1215) D1 D2 आरोप्य (for आधाय). — Before line 1216, D1 M1 ins. ब्राह्मणी उवाच. — (L. 1216) D1 [illegible] (for भगवन्). G1, 3 M1 ईदृशा (for °शी). D1 G3 -पूर्वं (for पूर्वा). — For line 1217, G(ed.) subst. :

90** [illegible]

— D1 [illegible] (for [illegible]). — (L. 1219) G3 M1 [illegible] (for -कुशार्थं). G(ed.) [illegible] (for °). — (L. 1220) D1 G3 [illegible] ; G3 M1 [illegible] (for [illegible]). — (L. 1225) M1 [illegible] (for °). — (L. 1227) G(ed.) [illegible] (for °). — (L. 1233)

तुष्टाव पुण्डरीकाक्षं योगिध्येयमरिंदमम् ॥
ब्राह्मणी उवाच ।
लक्ष्मीपते नमस्तुभ्यं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणे ।
चिरकालं ममानन्त सौमङ्गल्यं ददस्व ह ॥
अनाथबन्धो देवेश पाहि मां पतिदानतः ।
त्वत्पादकमलादन्या गतिर्मम न विद्यते ॥
कालात्मन्सर्वभूतात्मन्बालापत्यां तपस्विनीम् ।
पाहि मां सर्वलोकेश पतिदानात्प्रतापने ॥
शिष्येषु वा मयि सुते कृपा यदि तवास्ति चेत् ।
सौमङ्गल्यं ददस्व त्वं भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥
ध्यायन्ती देवदेवेशमिति नत्वा पुनः पुनः ।
अध्यास्ते पर्णशाला तु गतशोका पतिव्रता ॥
ब्राह्मणो गतवास्तूर्णं शिष्यैः परिवृतो वशी ।
व्याघ्रो मृगारिर्यत्रास्ते स देशः पाण्डुनन्दन ॥
स्थाप्य दूरे स्वकाञ्शिष्यान्शान्तिसूक्तं निवेद्य च ।
व्याघ्रस्य समुखं चागाद्धर्मी कीर्तिवर्धनः ॥
तस्मिन्नवसरे शिष्या जप्त्वा सूक्तानि पौरुषान् ।
दिशां पतीन्नमस्कृत्य प्रार्थयामासुरव्ययान् ॥
नता स्म देवराज त्वां पाहि लोकपते प्रभो ।
यज्ञांशभागिने तुभ्यमस्मद्गुरुमवत्स्वपम् ॥
वैवस्वत नता स्म त्वां धर्मरूप सतां पते ।
अपमृत्युभयात्पाहि गुरुं नो लोकवन्दितम् ॥
अपां पते नता स्म त्वां पाहि न पाशधारिणे ।
व्याघ्रघोरभयादेव गुरुं निष्कल्मषं प्रभो ॥
निधीश निःस्पृहं शान्तं पाहि नो गुरुमव्ययम् ।
त्वत्पादं तु वयं सर्वे प्रपन्ना एव धर्मप ॥
इति स्तुता दिक्पतयो देवगन्धर्वकोटिभिः ।
उद्गीयमानाः सर्वत्र तं देशमगमन्नृप ॥
पिण्डीकृतां तनुं दृष्ट्वा ब्राह्मणस्य नृपोत्तम ।
विस्मयं परमं जग्मुर्देवाः सर्वे दिवि स्थिताः ॥
भक्ष्यतां भक्ष्यतां व्याघ्र क्षुधितोऽसि तनुर्मम ।
इत्याकर्ण्य वचस्तस्य सर्वे विस्मयमागताः ॥
सर्वे दिवौकसो राजन्सर्वशास्त्रविशारदम् ।
पुरस्कृत्य गुरुं श्रेष्ठं सुत्रामाणं बभाषिरे ॥
तृप्तिमस्मै प्रयच्छ त्वं व्याघ्राय त्रिदशेश्वर ।
त्रिविष्टपं ददस्व त्वं ब्राह्मणाय महात्मने ॥
तथेति च समाहूय ब्राह्मणं विगतस्पृहम् ।
दिवस्पतिरुवाचेदं सर्वभूतहिते रतम् ॥
सुमते ब्राह्मणश्रेष्ठ मत्तः स्वर्गं ददामि ते ।
सत्यप्रतिज्ञा दत्ता हि मयैव हि तवैव हि ॥
सुरलोके तथा सौख्यं तेन सत्येन सुव्रत ।
भुङ्क्ष्व भोगान्विचित्रांश्च यानमारोह तेऽर्पितम् ॥
दिवस्पतिवचः श्रुत्वा सुमतिर्ब्राह्मणोत्तमः ।
दृष्ट्वा देवान्दिविस्थांश्च ननाम च सुविस्मितः ॥
सुमतिरुवाच ।
शिष्याणां चैव सर्वेषां भार्यायाश्च दिवस्पते ।
यदि नाकं ददासि त्वं व्याघ्रस्य च तथास्तु मे ॥
सुमतेस्तु वचः श्रुत्वा तदा देवपतिः प्रभुः ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं ब्राह्मणं गतकल्मषम् ॥
भुक्त्वा भोगान्यथेष्टं त्वं सशिष्यैर्भार्यया सह ।
दिवं गच्छ महाभाग कीर्तिस्ते शाश्वती भवेत् ॥
दासौ ते मित्रतानुचिरेष्टा नान्येषु सुव्रत ।
तस्मात्त्वेप्सितं सर्वं प्रदास्यामि वरं द्विज ॥
परीक्षार्थंपराः सर्वे ह्येते त्रिदशपुंगवाः ।

G(ed) -प्यागरम् (for धा°) — (L. 1234) G₁ अनुत्तमम् (*for* मरिंद°) — D₁ G(ed) *om* the ref — (L. 1235) D₁ कारणम् (for कारिणे) — (L. 1236) D₁ [मा]नन्द (for [म]नन्त) — (L. 1240) D₁ G₁ -कालेषु, M₁ कामेषु; G(ed) -कावेषु (for -लोकेश) — (L. 1241) G(ed) मयि (for यदि) — (L. 1245) G(ed) -पूर्ण (for तूर्णं) — (L. 1247) G(ed) सूक्तान् (for सूक्त) C₁ जपन्ति (for निवेद्य च) — (L. 1248) G₁ C(ed) यावाद (for चागाद्) — (L. 1249) M₁ G(*ed*) सूक्तांश्च (*for* सूक्तानि) D₁ जप्त्वा सूक्तानि देवतान् (for°) — (L. 1251) G(ed) नमस्कुर्मो देवराज (for°) — For line 1252, C(ed.) subst. :

91** यज्ञांशभागी भगवानस्मद्गुरुं रक्ष्य च ।

— (L. 1253) G(ed) नमस्कुर्म (for नता स्म त्वां) G₁ M₁ -कल्पिन् (for रूप) — (L. 1254) G(ed.) -लोकनाम् (for -वन्दि°) G₂ गुरुनो लोकवन्दितम् (for°) — (L. 1255) G(ed) पाहि न परमं गुरुम् (for°) — (L. 1256) D₁ G₂ घर (for देव) — For line 1256, G(ed) subst.

92** पाहि व्याघ्रभयात्स्मान्नाथगुरुं महात्मनः ।

— (L. 1257) C(ed) निधीश (for °श) M₁ निधीश महाभाग गुरुं (hypermetric) (for°) — (L. 1258) G₁ धर्मेश, G(ed) हरः (for धर्मप) — (L. 1261) G(ed) -कृत (for -कृतां). D₁ ब्राह्मण सुरसत्तमाः (for°) — (L. 1266) D₁ नमस्कृत्य (for पु°) M₁ तत्र (for श्रे) — (L. 1267) D₁ C(ed) त्रिदिवेश्वर (for त्रिद°) — (L. 1268) G(ed) महात्मन (for °त्मने) — (L. 1269) G₁ समाहत्य; G₂ समाहूय, G(ed) समाचार (for °हूय) G(ed) -स्पृहम् (for स्पृहम्) — (L. 1270) G(ed) रत (for रतम्) 1272) G₁ सदेव च न मानवे; G₂ M₁ चादेव न च मानव, C(ed) तदेव च न सदय (for°) — (L. 1273) G(ed) यथा सर्वे (for तथा सौख्यं) — (L. 1277) D₁ M₁ महात्मने (for दिवस्पते) — (L. 1278) G(ed) दिवस्पते (for तथास्तु मे) — After line 1278, G(ed) ins :

93** मम मे आयते बुद्धिः यथा मे तवे दिवम् ।

— (L. 1280) G₁ विविधान् (for -वद्ध°) — (L. 1283) M₁ कौतुकार्थं च ते बुद्धिः, G(ed) दृष्टो न विबुद्धिश्च (for°) — (L. 1285) G(ed) परीक्षार्थं सुराः सर्वे (for°) G(ed.)

व्याघ्रव्याजेन सुप्रीतास्त्वान्तिकमुपागता ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे पार्थ गोत्रभिरसपुरोहित ।
विमाने व्याघ्रमारोप्य ह्लादिसेया दिव गता ॥
ब्राह्मणो विस्मयाविष्ट शिष्यै सह युधिष्ठिर ।
आश्रम प्राप धर्मज्ञो भार्यावाक्यत्रयेद्वयत् ॥
कर्मकाण्डमशेषेण कृत्वा शिष्यान्विवाह्य च ।
भुक्त्वा भोगान्यथेष्ट तु शिष्यै सह दिव गत ॥
तस्मात्सत्य पर धर्म दैवतैरपि दुर्लभम् ।
स्वर्गलोकप्रद पार्थ सत्यमेव वदन्ति हि ॥
सत्यशीलो भव त्व च धृति मा मुञ्च सप्रति ।
सत्येन ते भवेत्स्वर्गस्त्वमप्येव समाचर ॥
य इद पुण्यमाख्यान शृणोति श्रद्धया नर ।
स विधूयेह पापानि स्वर्गलोके महीयते ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

प्राणिना रक्षणे पुण्य सर्वलोकप्रदायकम् ।
एव वदन्ति धर्मिष्ठ मुनयो मुनिकीर्तन ॥
तस्य धर्मफल देव दर्शयाद्य यदूत्तम ।
मम प्रीत्या वद श्रीमन्भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

यो दद्यादभय भूप भयविह्वलचेतसाम् ।
तस्य पुण्यफल वक्तु नाल वर्षशतैरपि ॥
एकत क्रतव सर्वे समग्रवरदक्षिणा ।
एकतो भयभीतस्य प्राणिन प्राणरक्षणम् ॥
सरक्षति महीपाल भयविह्वलचेतसम् ।
स स्नातोऽब्दशत साम गङ्गाया नात्र सशय ॥
कपोतस्याभय दत्त्वा शिबिर्नाम जनेश्वर ।
प्राप्तवान्दैवत लोक सत्य सत्य मयोदितम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

शिबिर्नाम महातेजा राजा धर्मपरायण ।
कपोतस्याभय दत्त्वा कथ मुक्तिमवाप्तवान् ॥
त्वमेव वेत्सि तत्सर्व लोकनाथ नमोऽस्तु ते ।
मयि कारुण्यभावेन कृष्ण सप्रति कथ्यताम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

आसीत्पुरा महाराज सत्यवादी दृढव्रत ।
शिबिर्नाम महातेजा सर्वैश्वर्यसमन्वित ॥
वर्तमाने महायज्ञे शिबेस्तस्य महात्मन ।
देवलोकेऽथ गन्धर्वा गायन्ति स्म हि तद्यश ॥
तत्परीक्षा करोमीति वृत्रारि समचिन्तयत् ।
सहाय वरयामास वैश्वानरमरिंदम ।
इन्द्र श्येन कपोतोऽग्निर्भूत्वा तत्रोपजग्मतु ॥
कपोतो भीतिसयुक्त श्येनात्तस्मान्महामते ।
राजान शरण गत्वा प्रणिपत्येदमब्रवीत् ॥
भो भो राजन्महाराज शोभन चरित तव ।
श्येनो हिंसितुमुद्युक्तो मा पालय कृपालय ॥
इत्युक्त्वा सहसा राजन्राजान शरण ययौ ।
राजापि भयसविग्न कम्पमान वचोऽब्रवीत् ॥
इत एहि कपोत त्व भयशोकौ विमुञ्च ह ।
मृत्युतोऽपि भय नास्ति मत्समीपे स्थितस्य ते ।
किमुतान्यन्महाबुद्धे त्यज कम्प सुखी भव ॥
एवमुक्ते तु राजेन्द्रे श्येनरूपी सुरेश्वर ।
आजगाम नृपस्याशु यज्ञवाट महामते ।

सभया (for पुगवा) —D1 om lines 1287–1288 —(L. 1287) G(ed) वलभित् (for गोत्र°) —(L 1289) D1 तथा गत (for युधिष्ठिर) —(L 1290) G(ed) धर्मिष्ठो (for धर्मज्ञो) G1 आश्रम प्राप्य धर्मिष्ठो (for °) — For lines 1293 1294, G(ed) subst

94** तस्मात्सत्य परो धर्म सत्ये सर्व प्रतिष्ठितम् ।
तस्यैव नास्त्युपमान पारावारस्य नौर्यथा ॥

—(L. 1295) G(ed) सुव्रत (for सप्रति) —(L. 1297) D1 G(ed) [अ]न्वित (for नर) —(L. 1298) M1 G(ed.) सत्य (for स्वर्ग) — After line 1299 G(ed) ins.

95** सत्य सत्यमह वच्मि नात्र कार्या विचारणा ।

Colophon — *Sub-parvan* D1 G1 2 M1 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* D1 M1 सत्यप्रशसनम्, G1 2 सत्यप्रशसा, G(ed) सत्यप्रशसाया विप्रव्याघ्रसवादसमाप्ति —*Adhy no* D1 G1 2 M1 G(ed) 10

(L 1299) G(ed) रक्षणे (for °णे) G(ed) स्वर्ग (for सर्व) —(L 1300) G(ed) सर्वे (for एव) M1 धर्मिष्ठा (for °ष्ठ) D1 -कीर्तित (for -कीर्तन) —(L 1301) G(ed) पुण्य (for धर्म) G2 तस्य धर्मस्य रूप हि (for °) G(ed) तापनाशनम् (for °) —(L 1302) G(ed) मयि (for मम) G1 G(ed) नमोऽस्तु ते (for नमाम्यहम्) — D1 om lines 1304–1307 —(L 1304) G(ed) नाह शक्तो नराधिप (for °) —(L 1308) D1 G1 G(ed) स स्नाने, G2 सुस्नाने (for स स्नातो) —(L 1309) G(ed) नराधिप (for जनेश्वर) —(L 1310) G1 [इ]रितम् (for [उ]दितम्) G(ed) सर्वदेवै सुपूजित (for °) —(L 1312) D1 अवाप्तवान् (for °प्तवान्) — After the ref, D1 ins

96** अत्रैवोदाहरन्तीममितिहास पुरातनम् ।
अवाप्तस्वर्गपावर्ग यशस्य पुण्यवर्धनम् ॥

—(L 1316) G(ed) शिबिर्नामातिविख्यात (for °) —(L. 1318) D1 M1 लोकेषु (for -लोकेऽथ) D1 G2 महामते (for हि तद्यश) —(L. 1320) G1 G(ed) सहाय (for सखाय) D1 सहाय कारयामास (for °) —(L 1322) D1 श्येनार्तस्तु, G1 °स्त स (for °स्मान्म) —(L 1325) G1 कृपानिधे (for °लय) —(L 1326) G1 G(ed) गत (for ययौ) —(L. 1327) G(ed) भयार्त (for सविग्न) —(L. 1328) G1 एहीहि च (for इत एहि) D1 भयशोक (for °कौ) — For line 1330, G(ed) subst.

नृपस्य निकटं प्राप्य इदं वचनमब्रवीत् ॥
राजधर्मभृतां श्रेष्ठ प्रथितोऽसि जगत्त्रये ।
कथं धर्मविरुद्धं त्वं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥
कपोतोऽयं ममाहारस्त्वया संरक्षितः खलु ।
क्षुधया पीडितोऽहं वै मोचयस्व कपोतकम् ॥
न मुञ्चसि यदि त्वं तु राजन्द्विजमनुत्तमम् ।
मम प्राणा हि यास्यन्ति प्राणानश्च नृपोत्तम ॥

राजोवाच ।

प्राणार्थी रक्ष रक्षेति कपोतः शरणं गतः ।
कथं त्याज्यमेतं ते वद द्विजकुलोत्तम ॥
शरणागतं तु यो राजा विसृजेत स तु पातकी ।
प्रायश्चित्तं न तस्याहुः शरणागतघातिनः ॥
ब्रह्महत्यादिपापानां कथंचिन्निष्कृतिर्भवेत् ।
शरणागतहन्तुस्तु नेहामुत्र च निष्कृतिः ॥
अन्यद्यथेष्टं मांसं ते दास्ये खगकुलोत्तम ।
तन्मांसं भक्षय त्वं हि तृप्तो भव यथासुखम् ॥

श्येन उवाच ।

कपोतोऽयं ममाहारो नान्यापेक्षा न मे नृप ।
श्येनाः कपोतान्खादन्ति श्रुतिरेषा सनातनी ॥
ब्रह्मणा हि पुरा सृष्टं श्येनानां तु कपोतकम् ।
तस्मादेनं हरस्व त्वं मा पालय सकण्टकम् ॥
किं प्रयोजनमत्रेह धर्मविद्धर्मदर्शिने ।
प्राणिनां स्वार्थं श्रेयं देहं त्यजन्ति मानव ॥
एकं रक्षसि यद्धर्मे स मृतो वै नृपोत्तम ।
एवं हित्वा तथा राजन्बहुधर्मसुखी भवेत् ॥
तस्मात्त्वं राजशार्दूल पुत्रपौत्रादिसंयुतः ।
मां रक्ष स्वभ्यागतं लोके कीर्तिं गमिष्यसि ॥

राजोवाच ।

धनरत्नादिकं दद्यां पुत्रदारान्गृहं च ।
वर्धितस्य तु स्वार्थे त्यक्ता पुनराश्रये ॥
शरीरं चापि संत्यक्ष्ये दुस्त्यजं सर्वदेहिनाम् ।
शरणागतमेनं तु न त्यजेयं खगोत्तम ॥

श्येन उवाच ।

तथा कुरु महाभाग तदभावे स्वकां तनुम् ।
कपोतदेहमात्रं त्वं प्रयच्छ तुलया धृतम् ॥

राजोवाच ।

कृतार्थोऽस्मि महाभाग आत्ममांसं ददामि ते ।
आत्मा हि परदुःखार्तमभूदिति महत्प्रियम् ॥
एवमुक्त्वा महाराज राजा सत्यपरायणः ।
प्रगृह्य विपुलं खड्गं स देहं प्रचकृन्तत ॥
प्रगृह्य मांसं बहुशोणितार्द्रं
तुलान्तरे चैव समारोपयत् ।
समं द्विजस्य प्रददौ महात्मा
नृपः कपोतोऽति महत्महत्तुल्यम् ॥
कपोतेन स्थिते पार्श्वे तन्मात्रान्नातिरिच्यते ।
पुनश्चोत्कृत्य मांसानि तुलायामक्षिपत्प्रभुः ॥
अधिकं तेन मांसेन कपोतस्तुलया धृतः ।
मांसाभावे शिरोदेशात्स्वयमेव तुलां गतः ।
त्यक्त्वा कपोतरूपं तु तदाहादीविराजित ॥

इन्द्र उवाच ।

साधु साधु महाराज धैर्यं ते ह्यद्भुतोपमम् ।
त्वद्वद् दृश्यते नान्यो न दृष्टं मनुजेषु च ॥
इन्द्रोऽहं ननु राजेन्द्र वह्निः श्येनरूपवान् ।
त्वत्परीक्षार्थिनौ राजन्नागतावेव वयम् ।
यो कृतो धर्मज्ञ कीर्तिस्ते शाश्वती भवेत् ॥

राजोवाच ।

तुष्टश्चेदसि वै देव राज्यधर्मविशिष्टत ।
यो धर्मो विहितो देव तस्मिन्स्वधर्मं कुरु ॥
दिव्यत्वं स्वदेहे तु [illegible] यत्र प्रवर्तते ।
अचिरं कुरु देवेश भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥

97** [illegible] ।

—(L. 1335) D[illegible] (for [illegible]) —(L. 1337) D, G[illegible] (for [illegible]) —(L. 1339) [illegible] (for °) —(L. 1341) G(ed) [illegible] (for [illegible]) —(L. 1342) G(ed) [illegible] (for °) —(L. 1347) G[illegible] G(ed) [illegible] (for °) —(L. 1350) G(ed) [illegible] (for °) —(L. 1351) G(ed) [illegible] (for [illegible]) —(L. 13[illegible]) [illegible] M[illegible] G(ed) [illegible] (for [illegible]) D[illegible] (for °) —G(ed) [illegible] the [illegible] —(L. 13[illegible]) G(ed) [illegible] (for [illegible]). G[illegible] (for [illegible]) —[illegible] line 1361, G[illegible] —(L. 1362) M[illegible] G(ed) [illegible] (for [illegible]) —(L. 1363) D[illegible] (for °) —(L. 1364) D, M[illegible] (for [illegible]) D[illegible] lines 1364°–1366° —(L. 1363) G(ed) [illegible] (for [illegible]) G, G(ed) [illegible] (for [illegible]) —For line 1369, M[illegible] :

98** [illegible] ।

—(L. 1370) G(ed) [illegible] —(L. 1374) M[illegible] G(ed) [illegible] (for [illegible]) D, G[illegible] (for °) —After line 1374, D[illegible] :

99** [illegible] ।

—(L. 1375) D[illegible] (for [illegible]) —After line 1375, D[illegible] G(ed) [illegible]

100** [illegible]

विभावसो नमस्तेऽस्तु गृह्यतां मत्प्रदत्तवि ।
काले पुण्ये महाभाग पालयस्व नमोऽस्तु ते ॥
कर्मेप्सोर्यजमानस्य वाच श्रुत्वा मनोरमाम् ।
प्रादादग्निश्च शक्रश्च वर लोक बहुश्रुतम् ॥
यावत्काल चन्द्रसूर्यौ दिवि देवनिषेवितौ ।
तावत्ते कीर्तिरतुला लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥
दिव्यरूपधरो भूत्वा भुक्त्वा भोगान्यथेच्छया ।
ब्रह्मलोकं व्रज श्रीमन्नित्युक्त्वान्तरधीयत ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र पौरव कुरु सर्वदा ।
पुरुषार्थादिव यान्ति बहवोऽन्ये नरोत्तमा ॥
प्राणेन मनसा वाचा कर्मणा कुरुनन्दन ।
परेषा दुःखितानां तु साहाय्य कुरु सर्वदा ॥
अप्यह भक्तवर्गाणां मयि सन्न्यस्तकर्मणाम् ।
करोम्यहर्निश पार्थ योगक्षेम महात्मनाम् ॥
परेषा हितकृन्नित्य यो वा को वापि भूपते ।
मत्कृत्य स हि विज्ञेयस्तस्याहं सुलभोऽनिशम् ॥
य इद पुण्यमाख्यान शृणुयाद्भक्तिमान्नर ।
यथा ययौ शिबिर्लोक ब्रह्मणोऽभ्येति सोऽपि च ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रिय पते नमस्तेऽस्तु सर्वलोकस्य कारण ।
त्वत्पादाम्बुजनिष्ठस्य सर्वसम्पत्प्रदायक ॥
अष्टादशपुराणेषु यो धर्म प्रोच्यते बुधै ।
तत्सर्वं भगवान्वेत्ति स्वय धर्मेश्वरो यत ॥
सूक्ष्मधर्ममनेकार्थं बहुलोकप्रद ध्रुवम् ।
सुलभं सर्वजन्तूनां सादरमपि कामदम् ॥
पुण्यद पुण्यशीलानां स्वर्गद स्वर्गगामिनाम् ।
मोक्षद मोक्षकामानां पुत्रद पुत्रकामिनाम् ॥
पापघ्न पापजन्तूनां स्वत्पादकमलाद्विपीश्वर ।
सर्वयज्ञफलं तात सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥
शिवमायुष्कर देव कीर्तनीय त्वदाश्रयम् ।
ज्ञानद भक्तिद नाथ त्वत्प्रिय परमेष्ठिन ॥
प्रिय शक्रस्य धर्मस्य वरुणस्य तथा प्रियम् ।
धनदस्य च शर्वस्य तथा वै चन्द्रसूर्ययो ॥
नक्षत्राणां च सर्वेषां गन्धर्वाप्सरसामपि ।
देवतानामृषीणां च ब्राह्मणानां प्रिय च यत ॥
पुण्यदेश पुण्यकाल पुण्ययोग तथा क्षयम् ।
एतान्सर्वान्महाभाग विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥
अस्माकं त्वद्वच पथ्य पवित्र पापनाशनम् ।
श्रोतुकामा अमी विप्रा यज्वानो ऋषयस्तथा ।
भ्रातरो मे महाभाग पाञ्चाली पापवर्जिता ॥
गता स्म सर्वे जगता निवास
पाण्डो सुतानां प्रियकृत्सुरेश ।
त्वत्पादमूल तु वय हि सर्वे
गता स्म पाहीति तमित्यवोचत् ॥

वैशम्पायन उवाच ।

भक्तिं विज्ञाय भृत्यानां पाण्डूनां हितकृद्धरि ।
उवाच मधुरं वाक्यं प्रीणयन्सर्वमानस ॥

श्रीभगवानुवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ मतिस्ते विमलोज्ज्वला ।
धर्मे ते वर्तते बुद्धिमान्मत्त्व लोकविश्रुत ॥
शृणु पार्थ महाभाग सर्वशास्त्रविशारद ।
वक्ष्यामि तव सप्रीत्यै धर्मसारसमुच्चयम् ।
नारदाय पुरा गीत नैमिषारण्यवासिने ॥
मरुत्वन्त दिवि स्थाप्य बदरीवनवासिना ।
विस्तराद्वदितु नाल मया वर्षशतैरपि ॥
तस्मात्समासतो वक्ष्ये शृणु नान्यमना प्रभो ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
धर्म श्रुतो वा दृष्टो वा कृतो वा कारितोऽपि वा ।
अनुमोदितो वा राजेन्द्र नयतीन्द्रपुर महत् ॥

देवदुन्दुभयो नेदुर्दिव्या कुसुमवृष्टय ।
श्येनरूपी सहस्राक्ष स्वदेह प्राप्तवांस्तदा ॥
— (L 1379) D1 G1 हव्यवाहन (for °डयम्). — (L 1380) M1 G(ed) वरम् (for वयम्) — (L 1381) D1 M1 धर्मिष्ठ, G1 भद्र त (for धमष्ठ) — G1 om line 1383 — (L 1387) G(ed) मां पालय (for पालयस्व) — (L 1389) D1 ब्रह्मलोके बहुश्रुतान् (for °) — (L 1390) G1 निषवितौ (for °तौ) — (L 1392) D1 यथेप्सितम्, G1 °प्सितान् (for °च्छया) — (L 1395) D1 G(ed) नृपोत्तम (for नरो°) — (L 1396) G(ed) कायेन (for प्राणेन) — (L 1398) D1 G(ed) भृत्य, G1 s भ्रात (for भक्त) COLOPHON — *Sub-parvan* D1 G1 3 आश्वमेधिकं — *Adhy name* D1 अभयप्रदानम्, G1 अभयप्रदानम्, M1 G(ed) अभयप्रदानप्रदानम् — *Adhy no* D1 G1 3 M1 G(ed) 11

— (L 1407) G(ed) तु भवान् (for भगवान्) G1 G(ed) सर्वलोकेश्वरो यत (for °) — (L 1408) G1 G(ed) यच्च सूक्ष्मम् (for सूक्ष्मधर्मम) — (L 1410) M1 स्वर्गिनाम्; G(ed) -कामि° (for गामि°) — (L 1413) D1 नाथ (for प्रीय) — (L 1414) D1 प्रियम्, G1 शीघ्रम् (for प्रियम्) — (L 1416) D1 सोमस्य (for धर्मस्य) D1 धर्मस्य वरुणस्य च (for °) — (L 1421) G1 एता धर्मान्, G(ed) एतान्सर्वे (for एता सर्वान्) — (L 1424) G(ed) पाञ्चाली सुखमाकुला (for °) — Before line 1425, D1 ins वैशंपायन उवाच. — (L 1425) G1 M1 G(ed) अधीश (for निवास) — (L 1428) G(ed) [उ]वाच (for [अ]वोचत्) — D1 om the ref — (L 1430) D1 मुमुदे, G1 मानसम् (for °स) — (L 1433) D1 महाप्राज्ञ, G1 °ज्ञ (for °भाग) — (L 1434) M1 G(ed) तु (for स) D1 धर्मसारसमुच्चयम् (for °) — (L 1439) D1 G1 स्मरन् (for श्रुत) — (L 1440)

धर्मा बहुविधा प्रोक्ता पुण्यलोकप्रदायका ।
तेषा मध्य यदेकैक कृतवान्नाकमश्नुते ॥
तनुना मम सर्वासा ब्राह्मणो हि विशिष्यते ।
तत्राप्यध्यात्मनि?ष्ठे दत्त भवति चाक्षयम् ॥
कलत्रिण वा शाखश श्रोत्रिय वा गुणान्वितम् ।
यो दत्त्वा स्थापयेद्वृत्ति तस्य पुण्यफल शृणु ॥
मातृत पितृतश्चैव द्विको ऽकुलसयुत ।
मम लोकमवाप्नोति यत्र गत्वा न शोचति ॥
गण्यन्ते पासवो भूमेर्गण्यन्ते वर्षबिन्दव ।
न गण्यते विधात्रापि ब्राह्मणस्थापने फलम् ॥
समस्तदेवतारूपो ब्राह्मण परिकीर्तित ।
जीवन ददतस्तस्य क पुण्य गदितु क्षम ॥
देवपूजासु सत्त्राय पुराणश्रवणे तथा ।
देय प्रयत्नतो राजन्पुराणपठकाय च ॥
यो विप्रहितकृच्चित्त स सर्वान्क्रतवान्मखान् ।
स स्नात सर्वतीर्थेषु तप्त तेनाखिल तप ॥
यो ददात्येव विप्राणा जीवन प्रोच्यते नर ।
सोऽपि तत्फलमाप्नोति किमन्यैर्बहुभाषितै ॥
भूमिदानसम दान सर्वलोकेषु नो नृप ।
पर निर्वाणमाप्नोति भूमिदो नात्र सशय ॥
भूमिद सवद प्रोक्ता भूमिदो मोक्षभाग्भवेत् ।
भूमिदान तु यो दद्यात्सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
द्विजस्य वृत्तिहीनस्य सदाचाररतस्य च ।
जीवनार्थं महीं दत्त्वा तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
गङ्गातीरेऽश्वमेधाना शतानि विधिवन्नर ।
कृत्वा यत्फलमाप्नोति भूमिदस्तु तदश्नुते ॥
भूमिदान महादानमतिदान प्रकीर्तितम् ।
सर्वपापप्रशमनमपवर्गफलप्रदम् ॥

तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र भूदान कुरु सर्वदा ।
पुराणवेदशास्त्राणा वक्तृणा त्व ददस्व ह ॥
तटाक कारयत्यस्तु स्वयमेव करोति वा ।
तस्यैव वशजा सर्वे ब्रह्मलोक व्रजन्ति हि ॥
कर्तुं तटाक यो मर्त्य प्रारम्भ कुरुते यदि ।
सोऽपि तत्फलमाप्नोति तदुपायप्रदश्च य ॥
मृद तु भारमात्र यस्तत्तटाकाद्बहि क्षिपेत् ।
त्रिविष्टपमवाप्नोति यावदाचन्द्रतारकम् ॥
तटाकार्धफल राजन्कासारे परिकीर्तितम् ।
कूप पादफल ज्ञेय कुल्याया तच्छतोत्तरम् ॥
देवालय तटाक वा ग्राम वा पालयेत्तु य ।
तेषा शतगुण श्रेय कर्तृभ्योऽपि महीयते ॥
देवतायतन यस्तु कुरुते कारयत्यपि ।
स चन्द्रधवलैर्यानैर्मम लोके सुखी भवेत् ॥
शिवस्य वा हरेर्वापि य करोति ममालयम् ।
ब्रह्मलोकादिका-भुक्त्वा तदन्ते मामुपैति स ॥
इष्टाद्भि कारयेद्यस्तु धनाढ्यो देवतागृहम् ।
मृदा दरिद्र कुरुते समपुण्य प्रकीर्तितम् ॥
आराम कारयेद्यस्तु बहुजन्तूपकारकम् ।
स चन्द्रधवलैर्यानैर्मम लोक हि गच्छति ॥
स्थापयेद्वृक्षमेकं वा दरिद्रो लाकसाधनम् ।
स याति ब्रह्मणो लोक यमेन परिपूजित ॥
गावो वा ब्राह्मणो वापि पथिको वा नृपोत्तम ।
क्षणार्धमपि तच्छाया निषेवन्ते नयत्यमुम् ॥
पुरोपकण्ठे पथि च वृक्षारामप्रवर्तक ।
तत्र यावन्ति पर्णानि बीजानि कुसुमानि च ।
तावत्काल वसत्नाके शतकोटिकुलान्वित ॥
तुलसीरोपण ये तु कुर्वन्ति मनुजोत्तमा ।

D1 G3 वधिनो (for व ?नो) —(L. 1441) Hypermetric. G(ed) प्र (for अनु) D1 जनान्, G1 G(ed.) जनम् (for महद) M1 स याति परमा गतिम् (for ᵇ) —(L. 1442) G(ed) च बहुधा (for बहुविधा) —(L. 1444) G1 ₃ दानानामपि सर्वेषा (for ᵃ) —(L. 1450) G3 भूमौ (for भूमे) G(ed.) वृष्टि (for वर्ष) —(L. 1453) D1 च ददस् (for ददतस) —After line 1453, D1 M1 G(ed) ins

101** सर्वेषामेव वर्णानां ब्राह्मण परमो गुरु ।
तस्य देयानि दानानि स तारयति पण्डित ॥
स कर्म निरताथैव श्रोत्रियायाहिताग्नये ।
वृत्तिहीनाय वै देय दरिद्राय कुटुम्बिने ॥

[(L. 2) D1 M1 नारकान् (for पण्डित)]

—(L. 1456) G ₁ G(ed) सत्र (for सवान्) G3 मखम् (for मख न्) —(L. 1458) G1 M1 G(ed) जीवन वक्ति मानव (for ᵃ) —(L. 1460) D1 M1 विप्र (for सक) —(L. 1461) D1 भूमिदानाग्र मानव , G2 ᵃदान न सशय (for ᵇ) —(L. 1463) G1 ₁ G(ed) सर्वपापप्रणाशनम् (for ᵃ) —(L. 1465) G(ed) न्य युक्त (for महीं दत्त्वा) —(L. 1466) D1 विधिना (for विधिवन्) — G1 om lines 1471–1472 —(L. 1471) G(ed) धम (for वद) —(L. 1473) G1 ₃ तव (for तस्य) D1 M1 मम (for ब्रह्म) —After line 1473 D1 G(ed) ins

102** य कश्चित्पशवो वापि तटाकेषु जलं पिबेत् ।
तत्तु सर्वाणि पापानि नाशयन्ति न सशय ॥
एतस्मादपि वो नेय भूमिस्थमुदक कुरु ।

[(L. 1) D1 राजन् (for वापि) —(L. 3) D1 भूमिष्ठमधिकं कुरु (for ᵇ)]

—(L. 1475) G3 M1 तत्क्षणम् (for तत्फलम्) —(L. 1476) G(ed) मात्रं (for मात्र) D1 तटाक च (for तत्तटाकाद्) G(ed) तटाकात्प्रक्षिपद्बहि (for ᵇ) —(L. 1478) M1 कासार (for ᵒरे) G3 कासार परिकीर्तित (for ᵇ) —(L. 1479) G(ed) कूपे (for कूप) M1 वा फलम् (for पादफल) —(L. 1480) D1 M1 मठ ग्राम च पालयेत् (for ᵃ) —(L. 1485) G3 मम लोक स गच्छति (for ᵇ) —(L. 1488) G1 स (for

सर्वान्विशान्ममुद्धस्य यमेन परिपूजिता ।
तप्तहाटकवर्णैश्च यामैर्यान्ति ममालयम् ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रकरो यस्तु तुलसीमूलमृत्कणैः ।
तत्रैव तेन तत्रासीन्मूर्ध्निन्दोर्बिभृयारलम् ॥
तृणानि तुलसीमूलाद्यावदुत्पाटितानि वै ।
तावती ब्रह्महत्या वै छिनत्त्येव न संशय ॥
तुलसीं सेचयेद्यस्तु चुलुकोदकमात्रकम् ।
पितरस्तृप्तिमेष्यन्ति ब्रह्मलोकं व्रजन्ति हि ॥
ददाति ब्राह्मणाना यस्तुलसीदलकोमलम् ।
यमेन पूजितो याति मम लोकं च शाश्वतम् ॥
तुलसीकाष्ठमणिना निर्मितेन प्रयत्नत ।
गायत्र्यादिजप कुर्यात्तस्य नास्ति महद्भयम् ॥
सदा सधारयेद्यस्तु तुलसीमणिमालिकाम् ।
भूतप्रेतपिशाचैस्तु न दृष्टो वर्तते सुखी ॥
कण्ठे भुजद्वये यस्तु धारयेत्तुलसीमणिम् ।
यमदूता महात्मानो नमस्यन्ति हि तं द्विजम् ॥
कण्टकावरण चापि प्राकारं चापि भूपते ।
तुलस्या कुरुते यस्तु मम लोकं स गच्छति ॥
योऽर्चयेद्धरिपादाब्ज तुलसीकोमलैर्दलैः ।
न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्कदाचन ॥
तुलसीकानन यत्र यत्र पद्मवनानि च ।
वसन्ति वैष्णवा यत्र तत्र संनिहितो हरि ॥
तुलसीमञ्जरीभिस्तु पितॄनर्चन्ति ये नरा ।
प्रहृष्टा पितर सर्वे मम लोकं व्रजन्ति हि ॥
गङ्गा तु तुलसी चैव सर्वकालेषु संस्मरेत् ।
दु स्वप्ने दुर्निमित्ते च दुष्टभावे क्षुते स्खले ॥
तस्मात्त्वं पितृकार्येषु पितॄनर्चय मा स्मरन् ।
पितरस्ते प्रदास्यन्ति यत्ते मनसि रोचते ॥
ब्रह्मा देवास्तथा सिद्धा यक्षगन्धर्वकिंनरा ।
पितरो लोकपालाश्च पार्थिवा मम मूर्तय ॥
अमृतांशु कठोरांशुराकाशो भूमिरेव च ।
आप पर्वतजालानि विद्धि पार्थ ममाशव ॥
महानद्यो महाभाग वायुरग्निश्च सागर ।
अव्यक्त व्यक्तरूप च विद्धि मां पाण्डुनन्दन ॥
अर्च्यो वन्द्यस्तथा ध्येयो जप्य स्तुत्य परा गति ।
मामेव विद्धि भूपाल मयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥
ममार्चनपरो नित्य मामेव समुपैष्यसि ।
तव देहाभिमानस्य कर्ताहं सर्वदानघ ॥
किं नु वक्ष्याम्यहं पार्थ यत्ते मनसि वर्तते ।
तदाचक्ष्व विचार्यं त्वमत्र मुञ्चसि साध्वसम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्तो देवदेवेन धर्मपुत्रो महामति ।
मति चक्रे पुनर्धर्मान्श्रोतु देवे जनार्दने ॥
इद भगवता प्रोक्त देवदेवेन चक्रिणा ।
य शृणोति सदा भक्त्या पातकेभ्य स मुच्यते ।

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

कृपा विज्ञाय देवस्य धर्मराजो महामति ।
पुनरेवापर धर्मं पप्रच्छ द्विजसंसदि ॥

ष्टु) — (L 1492) G(ed) गौश्चैव (for गावो वा) — (L 1493) G(ed) कृष्णार्थं स्नानच्छायाया (for °) D_1 निष्ठशोके (for °शोक) — (L 1497) D_1 मनुजात्तम (for °मा) — (L 1498) G(ed) सर्वांल्लोकान्समुत्तीर्य (for °) — (L 1500) G_1 G(ed) धरो (for करो) D_1 °मृत्तिका, G_2 मृद्गणे (for मृत्कणै) — (L 1501) G_1 धन्यस्य, M_1 तस्य स्नान्, G(ed) शिरसि (for तत्रासीन) D_1 तस्यैव पत्र तत्स्था (for °) G(ed) कला च हृदय धारयेत् (for ^{b}) — (L 1502) D_1 G(ed) यावन्त्यु(D_1 °न्त्य)ग्रहणानि वै, G_1 °न्त्युत्पाटयन्ति वै (for ^{b}). — (L 1504) G(ed) मात्रक (for °कम्) — (L 1506) G(ed) यो ददाति ब्राह्मणाय (for °) D_1 M_1 G(ed) तुलस्या कोमल दलम् (for °) — (L 1507) G(ed) सनातनम् (for च शाश्वतम्) — (L 1509) G_3 कुर्वन् (for कुर्यात्) G(ed) तस्य स्नान समस्तस्य (for ^{b}) — (L 1511) G(ed) स्पृष्टो (for दृष्टो) — (L 1512) After line 1512^a, G(ed) ins

103** स्पर्शयावां शिरस्यथ ।
धारयेद्यस्तु तुलसीमणिमालां नरोत्तम ॥

— (L 1513) G(ed) महात्मान (for °नो) — (L 1514) D_1 भूतले (for भूपते) — (L 1520) D_1 मानवा (for ये नरा) — (L 1521) G(ed) तुष्यन्ति पितरस्तस्य (for °) — (L 1523) M_1 दु स्वप्ने वा दुर्निमित्ते (for °) D_1 M_1 क्षुतस्खले, G_2 क्षुधे स्थिल (for क्षुते स्खले) — (L 1525) G_1 G(ed) प्रदास्य ते (for °न्ति) — (L 1526) G_1 यक्षा (for सिद्धा) G_1 रक्षो (for यक्ष) — (L 1529) G(ed) [ए]ते ते (for पार्थ) D_1 G_1 M_1 ममांशका (for °व). — (L 1530) G(ed) सागरा (for °र) — For line 1531, D_1 subst

104** आद्यो वन्द्य स्त्रिया ध्येयो सदा जप्यपरा गति ।

— (L 1535) कर्ताह पाण्डुनन्दन (for ^{b}) — (L 1538) G(ed) महात्मना (for °मति) — (L 1539) M_1 तथा (for पुनर्) G(ed) ध्यात्वा (for धर्मान्) G(ed.) श्रोतु धर्माञ्जनार्दनात् (for ^{b}) — (L 1541) G_1 पातकैस्तु, G_2 °कैस्तद् (for °भ्य). M_1 पातकै स तु मुच्यते (for ^{b})

Colophon — *Sub parvan* D_1 G_1 M_1 आश्चर्यपर्व, G_2 M_1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name* D_1 शेषधर्मे सकलधर्मप्रशंसनम्. G(ed) नानाधर्मप्रशंसा — *Adhy no* D_1 G_1 2 M_1 G(ed) 12

D_1 G_2 युधिष्ठिर (for वैशंपायन) — (L 1542) G(ed) धर्मपुत्रो (for °राजा) — (L 1543) G(ed) पृष्टवान्गरुड

युधिष्ठिर उवाच ।

यज्ञमूर्ते सहस्राक्ष धर्ममूर्ते नमोऽस्तु ते ।
पूजाभिषेककर्माणि कथयस्व ममानघ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि पुण्यकाल च पूजनम् ।
पूजाद्रव्य च धर्म च ब्राह्मणाना प्रपूजनम् ॥
द्वादश्या पौर्णमास्या च एकादश्या नृपोत्तम ।
सोमसूर्योपरागे च सक्रान्तावयने शुभे ।
सिद्धयोगे पुण्यदिने व्यतीपाते च वैधृतौ ॥
पुण्यक्षेत्रे पुण्यकाले पुण्यर्क्षे पाण्डुनन्दन ॥
शन्यश्विन्या बुधाश्विन्या माघमासे नृपात्मज ।
वस्त्रपूतेन पयसा तथा पञ्चामृतेन च ।
पुष्पगन्धोदकैश्चैव य स्नापयति केशवम् ॥
नैवेद्यैर्विविधाकारैर्भक्ष्यमुख्यैर्नृपोत्तम ।
य पूजयति मा पार्थ शूलपाणिमथापि वा ॥
मातॄन पितृतश्चैव प्रियाया वंशजानपि ।
सर्वान्वशान्समुद्धृत्य देवगन्धर्वसेवित ॥
तप्तकाञ्चनसवीतैर्नानामणिविराजितै ।
किङ्किणीजालसयुक्तैर्यानैर्हंसनियन्त्रितै ॥
अप्सरोगणसकीर्णैर्विमानैरुपशोभित ।
याम्यादिषु च लोकेषु भुक्त्वा भोगान्यथेच्छया ।
मम लोकमनुप्राप्य तत्रैव परिमुच्यते ॥
शकर मा च सर्वेश भेदबुद्धिविवर्जित ।
य पूजयेत्सदा भक्त्या काङ्क्षित लोकमेष्यति ॥
केतकीकरवीराब्जचम्पकाजातिमल्लिका ।
अमूनि ये प्रयच्छन्ति पुष्पाणि सुरभीणि मे ॥
तां पूजा प्रतिगृह्णाति रुद्रो वै लोकशासन ।
पालकोऽहं च राजेन्द्र ह्यावयोरन्तर न च ॥
पूजयस्व च मां पार्थ तत्र त्व सुखमेष्यसि ॥
तिलतैलान्वित दीप मम रुद्रस्य भारत ।
दत्त्वा नर सर्वकामान्सप्राप्नोति न सशय ॥
घृतदीप तु यो दद्यान्महादेवस्य संनिधौ ।
स मुक्त सर्वपापेभ्य सर्वयज्ञफल लभेत् ॥
यद्यदिष्टतम भोज्य तत्तदीशाय दापयेत् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो मम लोक स गच्छति ॥
कार्त्तिके मासि माघे च दीप मम गृहे सदा ।
वर्तयस्व च कौन्तेय ब्राह्मणान्भोजयस्व ह ।
भोजिते ब्राह्मणे सृष्ट मम तृप्तिर्भवेद्ध्रुवम् ॥
यद्यदिष्टतम भोज्य तत्तद्विप्राय दापयेत् ।
स याति ब्रह्मभवन सर्वमोहविवर्जितम् ॥
भ्रूणहाप्यन्नदानेन शुद्धो भवति भूपते ।
नान्नतोयसम दान त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकै ।
शृणुष्व चित्र भूपाल शुद्ध्यत्यन्नजलप्रद ॥
शरीरमन्नज प्राहु प्राणमन्न प्रचक्षते ।
तस्मादन्नप्रदो श्रेय प्राणदो नात्र सशय ॥
अन्नदस्य कुले जाता आसहस्र नृपोत्तम ।
नरक ते न पश्यन्ति तस्मादन्नप्रदो वर ॥
पथि श्रान्त द्विज दृष्ट्वा यस्तु भक्त्या प्रपूजयेत् ।
सर्वदेवगणा पूज्यश्च दत्त्वा तु धर्मज ॥
अन्नदानेन मतिमान्ब्रह्मलोक स गच्छति ॥
आयान्मम तिथि राजन्सर्वदेवा अनुव्रता ।
तस्मिंस्तुष्टे जगत्तुष्ट देवास्तृप्यन्ति धर्मज ॥
दिव प्रपेदिरे मुक्तास्तस्मादन्नप्रदो वर ।
नास्तिवाक्य स कृत्वा यो ब्राह्मणे गृहमागते ।
तस्य पाप महाघोर रौरव नरक भवेत् ॥
अन्न ददाति यो राजन्स सर्वान्कृतवान्मखान् ।
पशुराज्यधनापत्यस्वर्गमोक्षाँल्लभेन्नर ।
अन्नदाच्च कौन्तेय तस्मादन्नप्रदो वर ॥
विप्ररूपेण भोक्ताह विप्ररूपेण पूजित ।
ददामि विप्ररूपेण सर्वान्कामान्नृपोत्तम ॥
पादाभ्यङ्ग भक्तियुक्तो ब्राह्मणाना करोति य ।
स स्नात सर्वतीर्थेषु गङ्गास्नानपुर सरम् ॥
तैलाभ्यङ्ग महाराज ब्राह्मणाना करोति य ।
स स्नातोऽब्दशत साग्र गङ्गाया नात्र सशय ॥
उष्णोदकेन यो राजन्ब्राह्मणान्स्नापयेन्नर ।
स कोटिकुलसंयुक्तो वसेद्ब्रह्मपुरे नर ॥
कर्मणा मनसा वाचा यो रक्षेदामयान्वितम् ।

स्त्रजम् (for °) — G3 om the ref — (L 1548) M1 नराधिप (for नृपोत्तम) — G3 om lines 1551-1552 — (L 1554) G3 G(ed) गन्धाद्भिश्च (for गन्धोदकैश्च) — (L 1559) G1 विचित्रितै D2 विकुट्टिमै , M1 त्रिपट्टितै (for विराजितै) — (L 1561) G1 सेवीनैर् (for सकीर्णैर्) — (L 1562) D1 सत्यादिषु (for याम्या°) D1 यथेप्सितान् (for °च्छया) — (L 1566) G1 मल्लिके (for °का) — (L 1568) G(ed) नाशन (for शासन) — (L 1571) G(ed) संनिधौ (for भारत) — (L 1572) G3 सवृणोति (for सप्राप्नोति) — (L 1573) G3 मम रुद्रस्य संनिधौ , M1 G(ed.) मम देवस्य स° (for °) — (L 1577) G(ed) च संनिधौ (for गृहे सदा) — (L 1579) G(ed) भोजन (for भोजिते) G(ed) तृप्त्यै (for तृप्तिर्) — (L 1580) ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् (for °) — (L 1584) G(ed) सयुक्तो (for युक्तो वा) — (L 1585) G3 शुद्ध्यर्थं च (for शुध्यत्यन्न) — G1 om lines 1586-1589 — (L 1587) G3 प्राणद परिकीर्तित (for °) — (L 1588) D1 आसाहस्र (for आस°) — D1 om lines 1590-1600 — (L 1593) G1 अनुद्रुता (for °व्रता) — M1 om (hapl) lines 1596-1600 — (L 1596) G1 अश्रुत्वा च ; G(ed) अकृत्वा तु (for स कृत्वा यो) — G1 G(ed) om line 1597 — G3 om lines 1604 1605 — (L 1607) D1 G(ed.) प्रियान्

स याति वज्रिणो लोकं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
यो ददाति महीपाल निवासं ब्राह्मणाय च ।
दिने दिनेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥
अन्येभ्य प्रतिगृह्यापि स्वां गामपि पयस्विनीम् ।
यो ददाति च विप्राय स याति ब्रह्मणः पदम् ॥
कपिलां वेदविदुषे यो ददाति पयस्विनीम् ।
स एव रुद्रो भूपाल सर्वदेवप्रपूजितः ॥
विप्राय ब्रह्मविदुषे दद्यादुभयतोमुखीम् ।
तस्यैव वशगाः सर्वे मम लोके वसन्ति हि ॥
यो मृत्युकाले संप्राप्ते गां ददाति पयस्विनीम् ।
मया दर्शितमार्गेण ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
व्याधिना पीडितो यस्तु ग्रहनक्षत्रपीडया ।
अपमृत्युं च सम्प्राप्य तीव्रां सुखमश्नुते ॥
अपत्यधनरत्नानि राज्यानि विविधानि च ।
गोदानात्प्राप्यते मर्त्यो निष्पापश्च दिवं व्रजेत् ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गोदानं कुरु भूपते ।
अनेन ते भवेद्वृद्धिः स्वर्गमोक्षौ च सुव्रत ॥
वरिष्ठ मर्त्यलोकानां गोप्रदाता नृपोत्तम ।
मे प्रियो मम भक्तश्च पूज्यो लोकेषु विश्रुतः ॥
सदा दानेषु निरतस्य सदा शास्त्रानुवादिनः ।
प्रियवदस्य साधोश्च कृपा मम सदा भवेत् ॥
सर्वलोकप्रभुं वीर सर्वभावात्मनमच्युतम् ।
योगीश्वरं सदानन्दं विद्धि मां भरतर्षभ ॥
स्रष्टारं सर्वभूतानां रक्षितारं जगन्मयम् ।
संसारोत्तारणं देवं विद्धि मां भरतर्षभ ॥
धर्मदं धर्मशीलानां तापसानां तपःफलम् ।
ध्यातृणां ध्यानयोगं मां विद्धि त्वं धर्मनन्दन ॥
मया प्रोक्तमिमं धर्मं च शृणोति मदाश्रयः ।
ददामि तस्य वै स्वर्गं यावदाचन्द्रतारकम् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।
नानाद्रव्याणि देयानि वस्त्रादीनि फलानि च ।
सुगन्धश्च सुपुष्पाणि धान्यानि विविधानि च ।
कस्य देयानि योगीन्द्र तन्मे त्वं कृपया वद ॥

श्रीभगवानुवाच ।
सर्वेषामपि दानानां कर्तारं पाण्डुनन्दन ।
मम मूर्तिधरायेह विप्रायैव ददस्व ह ॥
वस्त्रं ददाति यो राजन्ब्राह्मणाय सदक्षिणम् ।
शिवलोकमवाप्नोति शतवर्षसमन्वितः ॥
कौबेरं कम्बलाद्यानि कञ्चुकं सूर्यसंनिधिम् ।
चित्राम्बरप्रदाता च स्वर्गलोकाधिपो भवेत् ॥
सुरक्तवस्त्रदश्चैव नृप माञ्जिष्ठरक्तथा ।
क्षीराम्बरप्रदाता च मम लोकं स गच्छति ॥
यानदश्छत्रदश्चैव पादुकां च ददाति यः ।
उपानहप्रदाता च सर्वलोकवरो भवेत् ॥
गजाश्वमहिषान्राजन्यो ददाति सदक्षिणम् ।
अपमृत्युभयान्मुक्तस्तथा मेधमदः सुखी ॥
शत्रूञ्जयति संग्रामे राजा जयति मण्डलम् ।
तस्य भृत्यं दास्युजनं पूज्यं सर्वधनुर्भृताम् ॥
तस्मात्त्वं भूभृतां श्रेष्ठ कुरु दानं मयोदितम् ॥
अजकृष्णाजिनं दानं सर्वव्याधिविनाशनम् ।
आयुष्करं प्रियं मृत्यो स्वर्गदं स्वर्गमिच्छताम् ॥
अनड्वान्दत्तमात्रेण पापव्याधिविनाशनम् ।
दातारं ब्रह्मणो लोकं नयत्येव न संशयः ।
कृष्णाजिनप्रदातृणां क्षयगुल्मादिनाशनं ॥

(for नर) — (L 1612) G(ed) आप्नोति (for प्रा°) G2 मानव (for पुष्कलम्) — (L 1613) D1 -गृह्णाति (for -गृह्यापि) G1 अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च (for °) D1 यस्तु गां हि (for स्वां गामपि) — (L 1616) D1 रुद्रलोके (for एव रुद्रो) — (L 1617) D1 विप्राय वेदविदुषे (for °) — (L 1620) D1 G1 G(ed) मया (for मया) — (L 1621) D1 M1 व्याध्यादि (for व्याधिना) D1 पीडित (for पीडया) — (L 1622) M1 गां दत्त्वा (for तामवाप्य) — (L 1626) G(ed) ऋद्धि (for वृद्धि) G2 च भारत, G(ed) मुखप्रदौ (for च सुव्रत) D2 स्वर्गमोक्षसुखानि च (for [4]) — (L 1627) D1 गोदानं च, G1 G(ed) गोप्रदानात् M1 °दानं (for °दाता) — (L 1629) G1 दानैक, G(ed) दाने तु (for दानेषु) G(ed) दानेषु (for शास्त्रानु) — (L 1631) G(ed.) -दाता रम् (for धा°) — (L 1634) D2 -संसाररोगोच्चरणं, M1 G(ed) °रोत्तारकं देव (for °) — (L 1636) M1 विद्धि पाण्डुनन्दन (for [4])

Colophon — *Sub-parvan* D1 आश्चर्यपर्व — *Adhy name* D1 G(ed) शेषधर्मे दानप्रशंसा, G1 2 शेषधर्मा — *Adhy no* D1 G1 2 M1 G(ed) 13

G2 om line 1640 — (L 1640) D1 गन्धधूप, M1 सुगन्धीनि (for सुगन्धश्च) — (L 1641) D1 त्वमेव (for तन्मे त्वं) — (L 1643) D1 रूप (for मूर्ति) — (L 1646) G(ed) कौशेय कम्बलादीनि (for °) G(ed) कञ्चुकं सूर्यसंनिभम् (for [b]) — For line 1646, G(ed) ins

105** यो ददाति च विप्राय स्वर्गलोकं स गच्छति ।

— (L 1647) D1 स्वर्गलोकं स गच्छति (for [4]) — (L 1649) M1 G(ed) चीनाम्बर (for चीरा°) — After line 1649, G(ed) ins

106** वैशाखमार्गशीर्षमासयोश्च ब्राह्मणानां विशेषतः ।

— (L 1651) G1 लोकेश्वरो M1 G(ed) लोकपती (for °वरो). — (L 1653) D1 G1 M1 अपमृत्यु नश्यत्याशु (for °) — (L 1655) G1 M1 पुण्यजना, G1 G(ed) दस्युजनैः (for °जनं). D1 पूज्य सर्वधनुर्भृत (for °) — (L 1657) D1 G(ed) आर्द्र

दारिद्र्यनाशन राजन्नपमृत्युभयापहम् ।
दारुणा निर्मितं पात्रं पूरितं गन्धवारिणा ॥
यो राजन्मुखजेभ्यस्तु दक्षिणा च ददाति च ।
उपेन्द्रो भगवान्विष्णुः सुधामस्मै प्रयच्छति ।
सुधां पिबन्हस्मपात्रे स्वर्गलोके महीयते ॥
यो राजल्लोहपात्रं तु स्वादुपानप्रपूरितम् ।
ददाति भूसुरेभ्यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
मार्गे सुधां पिबन्राजन्यमलोकं स गच्छति ।
पूजितो धर्मराजेन चन्द्रलोकं स गच्छति ॥
ताम्रपात्रं महाराज गन्धोदकसमन्वितम् ।
ददाति ब्राह्मणानां च सूर्यलोकं स गच्छति ॥
रजतं राजशार्दूल पात्रं जलसमन्वितम् ।
वेदशास्त्रविदे दद्यात्तस्य पुण्यं ब्रवीमि ते ॥
पञ्चाशद्युगपर्यन्तं चन्द्रलोके सुखी भवेत् ।
ततो भूमिं समासाद्य चक्रवर्तीह जायते ॥
सौवर्णनिर्मितं पात्रं स्वादुपानप्रपूरितम् ।
श्रोत्रियाय तु यो दद्याद्दरिद्राय विशेषतः ।
तस्य पुण्यफलं चित्रं सावधानमतिः शृणु ॥
यक्षकिंनरगन्धर्वचारणाद्यैरभिष्टुतः ।
सुधापानं प्रकुर्वाणः प्रयाति मम मन्दिरम् ॥
पञ्चकोटिकुलैर्युक्तो मेरुमूर्ध्नि चिरं वसेत् ।
भूलोकं समनुप्राप्य सार्वभौमश्च जायते ॥
इष्ट्वा दिव्यक्रतून्सर्वांस्तथा जित्वा भुवःस्थलम् ।
दत्त्वा सर्वाणि दानानि मम सायुज्यमश्नुते ॥
कांस्यपात्रं तु यो दद्याद्वस्त्रदक्षिणसंयुतम् ।
ददामि विष्णवेत्युक्त्वा यो ददाति सुवाग्मिने ।
कोटित्रिंशत्समायुक्तः सत्यलोके सुखी भवेत् ॥
तस्मात्सर्वेषु कालेषु यत्किंचिद्धि ददाति च ।
मम बुद्ध्या महीपाल तत्सर्वं मेरुतां व्रजेत् ॥
नवं वै मृण्मयं पात्रं स्वादूदकसमन्वितम् ।
दरिद्रोऽपि च मां ध्यात्वा मम सालोक्यमश्नुते ॥
वृद्धेभ्यो ब्राह्मणेभ्यस्तु यतये योगिने नृप ।
यद्दत्तं यद्धुतं तप्तं तत्सर्वं मदनुग्रहात् ॥
कोटिकोटिगुणं राजन्स्वल्पं वापि महद्भवेत् ।
अक्षय्यलोकमाप्नोति ह्यक्षय्यं सुखमश्नुते ॥
वृद्धेभ्यो ब्राह्मणेभ्यस्तु यतये रोगिणे नृप ।
वस्त्रयष्ट्यजिनं पथ्यमौषधं च ददाति यः ।
सर्वान्वंशान्समुद्धृत्य ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
हिरण्यं राजतं वापि यो दद्याद्दानमुत्तमम् ।
महदैश्वर्यमाप्नोति ब्रह्मणा परिपूजितः ॥
पशुपुत्रधनादीन्वै विन्देत्सौवर्णदानतः ।
पुण्यलोकानिमान्सर्वानमृतत्वं च गच्छति ॥
रजतं निष्कमात्रं तु यो दद्यात्पाण्डुनन्दन ।
शिवलोकमवाप्नोति शतवर्षसमन्वितः ॥
सीसं कांस्यं तथा ताम्रं पलत्रितयसंमितम् ॥
यो ददाति नरश्रेष्ठो रुद्रलोकं स गच्छति ॥
अयस्कान्तं(?) यतीनां तु यो दद्यात्पात्रमुत्तमम् ।
स कोटिकुलसंयुक्तो देवलोके चिरं वसेत् ॥
काषायं च तथा भैक्षं कौपीनं कम्बलं तु वा ।
यो ददाति यतीनां तु स मुक्तो नात्र संशयः ॥
कार्त्तिक्यां पौर्णमास्यां वा आषाढे वापि भूपते ।
वृषभं विसृजेद्यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
सर्वजन्मार्जितैः पापैर्विमुक्तो रुद्ररूपभाक् ।
कुलसप्ततिसंयुक्तो रुद्रेण सह मोदते ॥
पितरस्तस्य तृप्यन्ति देवाश्चिदशपुंगवाः ।
नरकस्था दिवं यान्ति दिविस्था ब्रह्मणः पदम् ।
ब्रह्मस्था विष्णुलोकं च सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥
शिवलिङ्गाङ्कितं कृत्वा महिषं यः समुत्सृजेत् ।
यमस्य यातना तस्य नैव तत्र मयोदितम् ॥
यमेन पूजितः सम्यक्सुरलोकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥
अनड्वाहं चिरं कालं कर्षयित्वा नृपोत्तम ।
उत्सृजेद्वार्धके भावे तस्य पुण्यं वदामि ते ॥
इहलोके सुखं भुक्त्वा पुत्रपौत्रादिसंयुतः ।

(for अज्ञ) — G1 om lines 1660-1661 — (L 1662) D1 अपमृत्यु प्रणाशयति, G1 M1 °मृत्युश्च नाशयति, G(ed) °मृत्यु च नाशयेत् (for °) — (L 1664) G(ed) स द्विजेभ्यश्च (for मुख°) — (L 1667) D1 -पानं प्र ; G1 -पानक (for -पान-प्र-) — (L 1670) D1 M1 यम (for धर्म) — (L 1673) M1 G(ed) राजन् (for र°) G1 पात्र जल-; M1 पात्रं वारि (for पात्रं जल) — (L 1675) G1 2 ब्रह्मलोके (for (for चन्द्र°) G(ed) महीयते (for सुखी भवेत्) — (L 1679) D1 G1 मनाः (for मतिः) — (L 1684) M1 दिव्यान्क्रतून् (for दिव्यक्रतून्) G(ed) राजन् (for सर्वान्) and निर्जित्य च (for तथा जित्वा) — (L 1685) G1 मम लोकं स गच्छति (for °). — (L 1686) G(ed) द्विजाय (for -दक्षिण) — (L 1687) G(ed) भक्तियुक्तस्तु वाग्मिने (for °). — (L 1688) G1 महीयते (for सुखी भवेत्). — (L 1690) G(ed) मयि भक्त्या (for मम बुद्ध्या). — G1 2 om lines 1694-1696 — (L 1702) G1 वस्त्र (for पुत्र). — D1 — D1 om (hapl.) lines 1704-1707 — (L 1706) G(ed) -संयुतम् (for संमि°) — (L 1707) M1 विष्णु- (for रुद्र) — (L 1708) D1 आयसं तु ; G(ed) मृण्मयं च (for अयस्कान्तं) — (L 1710) D1 पादुकां, G1 M1 चन्दनं (for च तथा) — (L 1712) G(ed.) आषाढ्यां (for °ढे) — (L 1714) G1 M1 -रूपकः (for °भाक्). — (L 1715) G1 कुलं सप्तत्रिंशैर्युक्तो (for °) M1 विष्णुना (for रुद्रेण) — (L 1718) G(ed) तपस्था (for ब्रह्मस्था). — (L 1719) M1 लिङ्गाङ्कितं (for लिङ्गाङ्कितं). — (L 1721) G(ed.) ब्रजत्यसौ (for व्रजेद् ध्रुवम्) — (L 1722) G(ed) वृषभं च (for अनड्वाहं) — (L 1723) G(ed) काले (for भावे). G1 दोत्सृजेद् (for उ°) — For line 1723, D1 subst..

सर्वान्वशान्समुद्धृत्य मम सालोक्यमश्नुते ॥
ददाति च भुवृत्ताय महिषीं च पयस्विनीम् ।
अपमृत्यु जयत्येव यमेन सह मोदते ॥
दर्शे प्रसूतिका गा च महिषीं च नृपोत्तम ।
अपमृत्यु दरिद्राय दत्त्वा तीर्त्वा दिव व्रजत ॥
ताम्बूल नित्यशो राजन्यो दद्याद्ब्राह्मणाय च ।
तस्याह च कुरुश्रेष्ठ ददामि श्रीयुत पदम् ।
अष्टैश्वर्य भवेदत्र ताम्बूलात्कुरुनन्दन ॥
क्षीरदान शिशुना तु स्वर्गलोकप्रद ध्रुवम् ।
शूलादिरोगयुक्ताय ब्राह्मणाय ददाति य ॥
क्षीरोदस्योत्तरे वारे पिबति क्षीरमुत्तमम् ।
मधूनि दधितक्राणि घृतानि च नृपोत्तम ।
यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्तु तस्य नो मृत्युतो भयम् ॥
इक्षुदण्ड गुड क्षीर ब्राह्मणाय प्रयच्छति ।
पथि श्रान्ताय यो दद्यात्सतत मयि तत्पर ॥
सर्वलोकप्रभुश्चैव सर्वयज्ञेषु दीक्षित ।
सर्वदानफल तस्य सर्वलोक च शाश्वतम् ॥
नाल्किकेरफल दद्याच्चैत्रवैशाखमासयो ।
कौबेर लोकमाप्नोति यमेन परिपूजित ॥
युगाना त्रिदश स्थित्वा तत कैलासमेति च ।
तत्र पञ्चयुग स्थित्वा ब्रह्मलोके महीयते ॥
शर्करारससयुक्त नाळिकेर ददाति य ।
तस्य पार्श्वे प्रसन्नोऽह देवास्तस्य वशानुगा ॥
एलाल्वङ्गकर्पूरमिश्रित शीतल जलम् ।
ददन्मार्गे सुधा पीत्वा मम लोक स गच्छति ॥
मार्गशीर्षे महाराज मरीचि लवण ददन् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो भजेद्रुद्रस्य मन्दिरम् ॥
इन्धन कम्बल वस्त्रमुपानत्कुङ्कुम घृतम् ।
मित्रलोकमवाप्नोति सर्वसिद्धनिषेवित ॥
ज्येष्ठे तु सर्वबीजानि कृषिकर्मप्रदश्चरेत् ।
ब्राह्मणाना सहायार्थं धनैरपि च कर्मणा ।
कुरुते य सदा भक्त्या तस्य पुण्यफल शृणु ॥
मातृत पितृतश्चैव दशकोटिकुलान्वित ।
गन्धर्वै स्तूयमानस्तु मम लोक स गच्छति ॥
सुशीलो ब्राह्मणो भक्त स च मे सतत प्रिय ।
तेन पूतमिद सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥

> घ्नन्त शपन्त परुष वदन्त
>   यो ब्राह्मण न प्रणमेद्यथार्हम् ।
> स पापकृद्ब्रह्मदवाग्निदग्धो
>   दण्ड्यश्च वध्यश्च न चास्मदीय ॥
> प्रियो यथा ब्राह्मणपुगवो मे
>   तथा न लक्ष्मी स्वपुरं महात्मन् ।
> त्रिविष्टपे ब्रह्मपुरे वसेत्स
>   त्वया हि पूज्यो गुरुदेवतात्मा ॥

तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र ब्रह्मभक्त सदा भव ।
तस्मिंस्तुष्टे धरा सर्वा फलत्येव न सशय ॥
एवमाद्या महाभाग धर्मा बहुविधा नृप ।
तत्र सार प्रवक्ष्यामि धर्मं तव हिताय च ॥
मयि भक्तिर्यदि भवेदन्तकाले नृपोत्तम ।
अनन्तफलद प्रेत्य तद्दान सात्त्विक भवेत् ॥
इद रहस्यमाधुर्य य शृणोति सदा नर ।
सर्वदानफल तस्य सर्वपापक्षयो भवेत् ॥

Colophon

वैशपायन उवाच ।

श्रुत्वैव धर्मसवाद धर्मपुत्रो यदूत्तमात् ।

107** य उत्सृजेदाद्धकेपि तस्य पुण्यफल शृणु ।
— (L. 1725) G2 मम लोक स गच्छति (for ^{b}) — D1 om (hapl.) lines 1729–1736 — (L. 1729) G1 दरिद्राच, G2 G(ed.) °द्रे च (for °द्राय) — (1732) M1 G(ed.) अर्थे अर्थ (for °ष्टै°) — (L. 1738) D1 G2 M1 G(ed.) इक्षुक्षीर गुड (M1 घृत) दण्ड (for ^{a}) G(ed.) महामने (for प्रयच्छति) — (L. 1741) M1 सर्वलोकश्च शाश्वत (for ^{b}) — (L. 1745) M1 पञ्चशत (for °युग) — (L. 1746) M1 मधु (for रस) — (L. 1747) D1 देवस्तस्य च किंकर (for ^{b}) — (L. 1748) G2 सयुत (for मिश्रित) — (L. 1750) G(ed.) तथा माघ (for महाराज) — (L. 1751) G2 रुद्रस्य, M1 विष्णोश्च (for रुद्रस्य) D1 सनिधिम् (for मन्दिरम्) — (L. 1752) G1 रत्न, G(ed.) चित्र (for वस्त्र) D1 G2 कञ्चुक (for कुङ्कुम) — (L. 1753) M1 निषेवितम् (for °त) D1 मित्र सिद्धनिषेवितम् (for ^{b}) — After line 1753, D1 M1 ins.

108** पुष्ये माघे ददन्तैलसर्वेषा निवसा भजेत् ।
[M1 पुष्यमासे ददत्तैल (for ^{a})]

While G(ed.) ins. after line 1553

109** पुष्यमासे ददत्तैल सर्वगात्रेषु भजेत् ।
— (L. 1755) G1 G(ed.) ब्राह्मणस्य (G1 °णे -य) सहायार्थं (for ^{a}) — (L. 1759) D1 तस्याह स च मत्प्रिय G1 मम देहश्च स प्रिय, M1 तस्य मेऽहं स च प्रिय, G(ed.) परब्रह्मस्वरूपित (for ^{b}) — (L. 1763) G1 2 मध्ये (for दग्धो) — (L. 1764) D1 G1 2 G(ed.) दण्डश्च (for दण्ड्यश्च) — (L. 1765) G2 पुगवन (for °वो मे) — (L. 1766) M1 च लक्ष्मा (for न लक्ष्मी) D1 यथा च लक्ष्मी स्वपुर यथात्मन्, G2 मेधा च लक्ष्मा स्वपुर महात्मन — (L. 1770) G(ed.) सर्वधर्मा फलन्ति (for धरा सर्वा फलन्ति) — (L. 1771) D1 G2 महाभागा, G1 °राज (for °भाग) G(ed.) बहुगुणा (for °विधा) — Before line 1775 D1 G(ed.) ins. वैशंपायन

COLOPHON — *Sub-parvan* D1 G1 आनुशासनिके, D1 G1 2 M1 G(ed.) वैष्णवे — *Adhy. name* G1 दानधर्म, G(ed.) नानादानप्रशंसा — *Adhy. no.* D1 G1 2 M1 G(ed.) 14

पप्रच्छ तं नमस्कृत्य धर्मं तत्र पितामह ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
शङ्खचक्रगदापाणे द्वारकानिलयाच्युत ।
गोविन्द पुण्डरीकाक्ष रक्ष मां शरणागतम् ॥
यानि मङ्गलपुष्पाणि फलानि रसवन्ति च ।
साळग्रामशिलादाने लिङ्गदाने च यत्फलम् ॥
पुष्पदानानि चित्राणि स्फटिकादीनि वृष्णिप ।
एषां दानेषु यत्पुण्य तन्ममाचक्ष्व विश्वधृक् ॥
श्रीभगवानुवाच ।
माघमासं पुरस्कृत्य प्रपां कृत्वा सुशोभनाम् ।
सर्वेषामेव दानानां श्रेष्ठं पानीयमुत्तमम् ।
यो ददाति दयायुक्तस्तस्य पुण्यं वदामि ते ॥
इहलोके चिरं भुक्त्वा सर्वैश्वर्यसमन्वित ।
ब्रह्मलोकमवाप्नोति सत्य सत्य मयोदितम् ॥
चतुष्पथे महामार्गे शालां कृत्वा सुशोभनाम् ।
पानीयं च यवागूं च कृष्णधान्यमयीमपि ।
पथि श्रान्ताय यो दद्यात्तस्य पुण्यं वदामि ते ॥
शिबिकायानमारोप्य देवदूता प्रियंवदा ।
व्यजनानि प्रधून्वन्तो विशन्ति च सुरालयम् ॥
विमाने सूर्यसंकाशे समारोप्य ममाज्ञया ।
प्रविशन्ति च तं लोके ततस्तु ब्रह्मण पदम् ॥
तत्र कोटियुगं स्थित्वा द्विकोटिकुलसंयुत ।
मम लोकमवाप्नोति तत्रैव परिमुच्यते ॥
कस्तूरीकर्पूरयुतं श्रीगन्धं तु द्विजातये ।
यो ददाति नरश्रेष्ठ सोमलोके सुखी भवेत् ॥
कपित्थको दिव्यानि कौबेर पनसप्रद ।
चूतजम्बूफल दत्त्वा सूर्यलोके महीयते ॥
शर्करामधुरायुक्त पक्व रम्भाफलं नर ।
यो ददाति द्विजेभ्यस्तु सुरलोके सुखी भवेत् ॥
अपूपभक्ष्यभोज्यानि ब्रह्मविप्राय भक्तिमान् ।
भुवर्लोकमवाप्नोति यावदाचन्द्रतारकम् ॥
वारुणं लोकमाप्नोति महेश लवणप्रद ॥
रूक्षद्रव्यप्रदानेन तिर्यग्योनिमसुद्रकान् ।
कृष्णधान्यं यवव्रीहीन्गन्धर्वं पिप्पलादिकम् ।
एतेषां तु प्रदानेन ब्रह्मलोकं प्रयाति वै ॥
शाकमूलप्रदातॄणां तथा भोजनपात्रकान् ।
सुरलोकं स्थिरं स्थानमम भक्तिपरो यदि ॥
मल्लिकाजातिपुष्पाणि केतकीचम्पकानि च ।
ददामि विष्णव युक्त्या यो ददाति द्विजातये ।
तस्य चैवानिशं पार्थ योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥
साळग्रामशिलादाने ह्येतेषां तु फलं भवेत् ॥
साळग्रामशिलादानं यो ददाति कुरूद्वह ।
तस्य पुण्यफलं चित्रं सावधानमना शृणु ॥
चतु सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम् ।
दत्त्वा यत्फलमाप्नोति साळग्रामात्तदश्नुते ॥
साळग्रामशिलायास्तु मम चक्रं प्रशस्यते ।
तद्दानं ये प्रयच्छन्ति मत्प्रियान्विद्धि तान्प्रभो ॥
साळग्रामशिला यत्र तत्तीर्थं तत्तपोवनम् ।
तत्रैव मुनि वास्यन्ति मदर्चनपरायणा ॥
साळग्रामशिलादानमतिदानं प्रकीर्तितम् ।
सर्वेषामेव दानानामुत्तमं तत्प्रचक्षते ॥
साळग्रामं तथा लिङ्ग यो ददात कुरूद्वह ।
मम लोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
ब्रह्माण्डकोटिदानेन यत्फलं भवति प्रभो ।
तत्फलं समवाप्नोति शिवलिङ्गप्रदानत ॥
यो ददाति नरो दीपं साळग्रामस्य संनिधौ ।

(L 1778) G2 धमरूप महामति (for ᵇ) —(L. 1781) G1 2 विविधानि (for रसवन्ति) —(L. 1783) D1 कुल्लाणि, M1 च विभो (for चित्राणि) D1 सुप्रसिद्धानि वृष्णिप (for ᵇ) —(L. 1784) M1 G(ed) दाने च (for दानेषु) M1 विश्वसृट् (for °धृक्) D1 तन्निहाचक्ष्व विश्वसृट् (for ᵇ) — D1 om. (hapl) lines 1786 1790 —(L 1786) G1 °ति, G(ed) स्थिरं (for इति) —(L 1788) G2 स्थिर स्थित्वा, M1 चिरं स्थित्वा (for चिरं भुक्त्वा) —(L 1789) G2 वदाम्यहम् (for मयोदितम्) —(L 1790) G2 महाभाग (for °मार्गे) —(L 1793) D1 M1 शिबिकायां तमारोप्य (for ᵃ) —(L 1794) D1 M1 प्रधुन्वन्ति (for °न्तो) —(L 1795) G1 2 G(ed) यमाज्ञया (for म°) —(L 1796) G2 M1 प्रयान्ति (for प्रविशन्ति) D1 च लोकेषु, G1 च त लोके, G(ed) वसोर्लोके (for च त लोके) —(L. 1798) D1 तत्रैव सुखमश्नुते (for ᵇ) — For line 1799, G(ed.) subst.

110** कर्पूरागरुकस्तूरीयुत गन्धं द्विजातये ।

—(L 1800) M1 महीयते (for सुखी भवेत्) —G(ed) om lines 1801-1802 —(L. 1803) G1 M1 शर्करामधुसंयुक्तं (for ᵃ) D1 रम्भापक्वफलं नृप (for ᵇ) —For line 1804, G1 subst

111** यो ददाति भूसुरेभ्यस्तु सुरलोके महीयते ।

—(L. 1806) G1 2 मम (for भुव) —(L 1808) G(ed) रूक्षद्रव्यं प्रदत्त्वा च (for ᵃ) —(L. 1809) G1 G(ed) यवान् (for यव) G2 व्रीहिं (for व्रीहीन्) D1 कटुकं, G(ed.) द्वादक (for गन्धर्वं) —(L 1810) G(ed) एतदादि (for एतेषां तु) —(L. 1811) G1 फलादीनां, G2 प्रदातॄणां, G(ed) प्रदाता च (for °तॄणां) D1 पात्रकम्, G(ed) °द (for °कान्) —(L. 1812) D1 °लोकस्थितो; M1 °लोकं स्थिर) G(ed) सुरलोके स्थितिस्तस्य (for ᵃ) — D1 om line 1816 —(L. 1818) D1 M1 मति (for मना) —(L 1820) G(ed) दत्त्वा भूमिमाप्नोति (sic) (for ᵃ) —D1 om lines 1821-1836 —(L 1821) G(ed) शिलायां तु, M1 शिलाचक्रं (for °यास्तु) M1 अर्चनं तु (for मम चक्रं) G1 प्रदृश्यते (for प्रशस्यते) —(L. 1827) D1 साळग्राम°

योगसिद्धिर्भवेत्तस्य शर्म च भुवि दुर्लभम् ॥
महतां च यतीनां च मठे दीपप्रदायकः ।
गङ्गास्नानफलं तस्य दिनैकैकेन सम्भवेत् ॥
रत्नान्वितसुवर्णस्य प्रदानेन नृपोत्तम ।
परं मोक्षमवाप्नोति महादानं यतः स्मृतम् ॥
पद्मरागमणिक्यरत्नं यो ददाति नृपसत्तम ।
मम लोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
वैडूर्यविद्रुमान्राजन्ब्राह्मणाय ददाति यः ।
रुद्रलोकमवाप्नोति पुष्परागप्रदश्च यः ॥
गोमेदरत्नप्रदानेन स्थलकारप्रदश्च यः ।
सर्वत्र सुलभो लोके सर्वत्र सुखमश्नुते ॥
गवां तृणप्रदानेन सेवया भरतर्षभ ।
रुद्रलोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
स्वधर्माचारनिरताः सद्धर्मेषु सदोद्यताः ।
सदाम्भिका गतासूया प्रयान्ति सुरमन्दिरम् ॥
परोपदेशनिरता वीतरागा विमत्सराः ।
मम पादार्चनरताः प्रयान्ति ब्रह्मणः पदम् ॥
सत्सङ्गाह्लादनिरताः सर्वभूतहिते रताः ।
परापवादविमुखाः प्रयान्ति ब्रह्मणः पदम् ॥
नित्यं हितकरो यस्तु ब्राह्मणेषु च गोषु च ।
परस्त्रीसङ्गविमुखो न पश्यति यमालयम् ॥
सत्यवादी तथा मौनी मृदुभाषी क्षमारतः ।
परापवादविमुखाः प्रयान्ति ब्रह्मणः पदम् ॥
अग्निशुश्रूषयैव गुरुशुश्रूषयैव तथा ।
यतिशुश्रूषयैव न यान्ति यमयातनाम् ॥
अनाथं विप्रकुणपं यो वहेद्नृपसत्तम ।
पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥
पूजया रहितं विष्णुं लिङ्गं वा पूजयेत्तु यः ।
ब्रह्मलोके सुखं भुक्त्वा ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥
देवतायतने यस्तु समार्जनपरो भवेत् ।
पांसवस्तस्य पापानि नाशयन्ति न संशयः ॥
जलेन गोमयेनापि सेचनं देवतागृहे ।
करोति यः सदा भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
गन्धोदकेन धूपेन कर्पूरसहितेन च ।
धूपसेचनकृन्मर्त्यो गच्छेच्च मम मन्दिरम् ॥
प्रदक्षिणनमस्कारं काले काले करोति यः ।
सर्वपापविशुद्धात्मा वाजपेयफलं लभेत् ॥
राजन्प्रदक्षिणैकेन सर्वपापं व्यपोहति ।
द्वितीयेन दिवं याति तृतीयेनेन्द्रसत्पदम् ॥
चतुर्भिर्मम लोकं स्यात्पञ्चमे सर्वलोकभाक् ।
षष्ठे तु महदैश्वर्यं सप्तमे मम किंकरः ॥
अष्टमे मम सालोक्यं सामीप्यं नवमे नृप ।
सारूप्यं दशमे विद्धि सद्गमेकादशे तथा ॥
सायुज्यं द्वादशे विद्धि सायुज्यादपरो न च ॥
सहस्रप्रदक्षिणेनैव सर्वपापप्रणाशनम् ।
स्वरदोषं व्याधिपीडा च न च मृत्योर्भयं पुनः ॥
शिवप्रदक्षिणे मर्त्यः सोमसूत्रं न लङ्घयेत् ।
लङ्घने त्वेकमेकं स्यादलङ्घ्ये ह्ययुतत्रयम् ॥
रुद्रसूक्तं यो विप्रः प्रभाते स्नानतत्परः ।
अभिषेकपरो रुद्रे शिवसालोक्यमश्नुते ॥
वामदेवादिमन्त्रेण तथा त्र्यम्बकेन च ।
अभिषेकनमस्काराच्छिवसालोक्यतां व्रजेत् ।
एककालं द्विकालं वा त्रिकालं वापि नित्यशः ।
शिवदर्शनमात्रेण पातकैः परिमुच्यते ॥
वृषस्य वृषणं स्पृष्ट्वा शृङ्गमध्ये पिनाकिनम् ।
दृष्टमात्रे नरो याति कैलासे शिवसंनिधिम् ॥

शिलाचक्र (for °) —(L 1829) D1 ब्रह्माण्ड (for °ण्ड) —(L 1830) D1 शालग्राम (for शिवलिङ्ग) —(L 1834) D1 मम (for फल) G1 M1 G(ed) तद्भवेत् (for सभ°) D1 फलमाप्नु सम्भवेत् (for °) —(L 1835) G2 रत्नयुति (for रत्नान्वित) —(L 1837) D1 G(ed) रत्नानि (for रत्नं यो) D1 G1 M1 G(ed) यो ददाति नृपोत्तम (for °) — For line 1838, D1 G2 subst

112** परं मोक्षमवाप्नोति महादानं तु तत्स्मृतम् ।

—(L 1840) G2 G(ed) ब्रह्म (for रुद्र-) M1 पुनरावृत्तिवर्जितम् (for °) —M1 om lines 1841–1842 G(ed) om line 1841 —(L 1842) G(ed) सर्वलोकमवाप्नोति (for °) —(L 1845) G(ed) स्वधर्मेषु सदा रताः (for °) —(L 1846) G2 G(ed) मम (for सुर) —(L 1848) G2 G(ed) प्रयान्ति मम मन्दिरम् (for °) —(L 1849) D1 सत्सङ्गेषु निरताः, M1 सत्सङ्गाभ्यासाति° (for °) —(L 1851) G1 नित्यं हितकरा ये तु (for °) —(L 1852) G2 M1 विमुखा (for °खो) D1 प्रयाति ब्रह्मणः पदम् (for °) — G2 G(ed) om lines 1853 1854 —(L 1853) D1 M1 भाषी (for -वादी) M1 क्षमान्वित (for °रत) — For line 1854, D1 M1 subst

113** मनसा योगयुक्ताश्च न पश्यन्ति यमालयम् ।

—(L 1857) D1 वहेत् (for वहेत्) —(L 1859) G1 च हितं (for रहितं) G(ed) शिवं (for लिङ्गं) —(L 1860) D1 G2 चिरं भुक्त्वा, G(ed) सुखी भूत्वा (for सुखं भुक्त्वा) G1 अवाप्नुयात् (for °मुयात्) —(L 1870) M1 G(ed) याति (for यान्ति) —(L 1871) G(ed) चतुर्भिर्ब्रह्मणो लोकं (for °) G(ed) पञ्चभिः (for °मे) — G2 om lines 1872–1874 D1 om line 1874 —(L 1874) M1 सम च (for सद्गम्) —(L 1875) D1 om line 1875° D1 अपरेण, G1 अपरं न, G(ed) अपरं न (for अपरो न) —(L 1876) G(ed) सर्वपापं प्रणश्यति (for °) —(L 1877) D1 स्वरदोषव्याधिपीडाभ्यो (for °) —(L 1878) M1 मुक्त (for मर्त्य) —(L 1779) G1 G(ed) अलङ्घ्यम् (for °ङ्घ्ये) —(L 1883) G1 नमस्कारैः (for °रात्) G2 G(ed) शिव

मृदङ्गगीतवाद्यैश्च घण्टाकाहळशङ्खकैः ।
देव मां सेवयेद्यस्तु स मुक्तो नात्र संशयः ॥
समानयित्वा प्रथमं गोमयेन तु लेपयेत् ।
तस्य पुण्यफलं चित्रं शृणु वक्ष्यामि सुव्रत ॥
सर्वयज्ञफलं प्राप्य सर्वलोकान्विजित्य च ।
कोटिवर्षसमायुक्तो मम लोकं स गच्छति ॥
देवतायतने यस्तु ध्वजस्तम्भं प्रकल्पयेत् ।
तेन पुण्यप्रभावेन ध्वजी राजा भवेद्ध्रुवम् ॥
अखण्डदीपं यः कुर्यान्मम रुद्रस्य संनिधौ ।
दिने दिनेऽश्वमेधस्य प्राप्नोत्यविकलं फलम् ॥
एवमाद्या महाभाग धर्मा बहुविधा नृप ।
यस्मिन्धर्मे यस्य रुचिस्तेनैव सुखमश्नुते ॥
एतेषां धर्मकरणे प्रीतिरस्ति तवापि चेत् ।
कुरुष्व नृपशार्दूल परं श्रेयो गमिष्यसि ॥
धर्मादर्थश्च कामश्च मोक्षश्च भरतर्षभ ।
तस्मान्मयि सदा भक्तिं कुरुष्व च ददस्व च ॥
युधिष्ठिर त्वं भुवनस्य गोप्ता
गन्ता पुरं सर्वमहीपतीनाम् ।
शृणुष्व चित्रं पुनरेव वक्ष्ये
धर्मस्वरूपं परिपालनाय ॥

वैशंपायन उवाच ।

य इदं पुण्यमाख्यानं शृणोति सततं नरः ।
तस्य धर्मे स्थिरा बुद्धिर्जायते कुरुनन्दन ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तु कृष्णेन धर्मपुत्रो महामतिः ।
पुनरेव शुभं वाक्यं जगन्नाथमुवाच ह ॥
अणोरणीयांसमजं पुराणं
ब्रह्माणमीशं च विशां पतीनाम् ।
भक्तप्रियं त्वां यदुनाथमीड्यं
नमामि विश्वेश्वर शेषशायिन् ॥
दिनोदितानि कर्माणि वक्तुमर्हसि मे प्रभो ।
त्वत्पादकमलादन्यद्गतिर्मम न विद्यते ॥

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पार्थ महाभाग सर्वधर्मार्थकोविद ।
धर्मसारं प्रवक्ष्यामि पुनरेव महामते ॥
प्रातःकाले समुत्थाय धर्मकीर्तनतत्परः ।
स्नानं करोति राजेन्द्र स गच्छेद्वै सुरालयम् ॥
याम्यं तु नरकं घोरं नित्यस्नायी न पश्यति ।
नित्यस्नानेन शुद्धात्मा प्रयाति सुरमन्दिरम् ॥
प्रातःस्नानं हरेन्नृप सबाह्याभ्यन्तरं मलम् ।
मध्याह्ने वापि राजेन्द्र यो गच्छेत्सुरमन्दिरम् ॥
स्नानाद्विना तु यो भुङ्क्ते स मलाशी न संशयः ।
तस्मात्स्नात्वा तु योऽश्नीयात्स भृत्यो मम उच्यते ॥
स्नात्वा देवानृषींश्चैव पितॄनपि च तर्पयेत् ।
दिव्यनामानि मे जप्त्वा मुच्यते सर्वपातकैः ॥
धौतवस्त्रो नरश्रेष्ठ शुचिर्मौनी समाहितः ।
अर्घ्यं दत्त्वा च मां ध्यायन्पूज्यते च सदामरैः ॥
यदर्घ्यं यो नमस्कारो या पूजा क्रियते विभो ।
यज्जप्यं या स्तुतिर्भानोस्तन्मामेव प्रपद्यते ॥
समाधानमतिर्यस्तु जपं कुर्यात्कुरूद्वह ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥
अष्टोत्तरशतं यस्तु गायत्रीं वेदमातरम् ।
जपेत्प्रयत्नतो यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
दिने दिने च यत्किंचिज्ज्ञानाज्ञानकृतं च यत् ।
तत्सर्वं विलयं याति पातकं पापवर्जित ॥
अष्टोत्तरसहस्रं यो गायत्रीं लोकवन्दिताम् ।
जपेत्तस्य फलं वक्ष्ये शृणु नान्यमना प्रभो ॥
षण्मासात्सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ।
संवत्सरजपाद्राजन्सर्वान्कामान्समश्नुते ॥
अपत्यधनरत्नानि पशुक्षेत्रं च भारत ।
जपमानो लभेद्विद्वान्गायत्र्यास्तु प्रभावतः ॥
सत्कर्मणां जपानां तु स्नानं मूलं हि पाण्डव ।
प्रभाते स्नानशीलानां नास्ति नास्ति महद्भयम् ।
तस्मात्स्नात्वा तु कौन्तेय सर्वान्धर्मांस्ततः कुरु ॥

सालोक्यमश्नुते (for °) — (L. 1885) G(ed.) -कृन्मर्त्यं (for मात्रेण) — (L. 1887) G_1 कृष्णाश्रे, G(ed.) °क्षणात् (for °मात्रे) — (L. 1888) G_2 शङ्खकाहलघण्टकैः (for °) — (L. 1889) D_1 त्रिदमासेवयेद्यस्तु (for °) — (L. 1895) G_2 ध्वज राजो, M_1 महाराजो (for ध्वजी राजा) — (L. 1896) G_2 M_1 आत्यन्तीपं तु य कुर्यात् (for °) — (L. 1901) G_1 नर (for नृप) — (L. 1902) G_1 G(ed.) धर्मश्चार्थश्च (for धर्माद°) — (L. 1903) G(ed.) भवेत् (for तस्मात्) D_1 G_2 धर्मे (for मयि) — (L. 1907) M_1 पशु, G(ed.) द्विज (for परि) G_1 धर्मस्य रूपं नगरस्थितेन — D_1 om. lines 1908–1909

COLOPHON — Sub-parvan: आश्वमेधिकपर्वणि वैष्णवधर्मे, G_2 M_1 G(ed.) वैष्णवधर्मे — Adhy. name: G(ed.) सर्वधर्मप्रशंसा — Adhy. no.: D_1 $G_{1, 2}$ M_1 G(ed.) 15

(L. 1910) G_1 महाद्युतिः, G_2 युधिष्ठिर (for महामतिः) — (L. 1911) अभाषत (for उवाच ह) — Before line 1912, D_1 ins. युधिष्ठिर — (L. 1917) D_1 सन्ध्या (for स यत्). — (L. 1920) M_1 G(ed.) मम (for धर्म°) — (L. 1922) $G_{1, 2}$ प्रातःस्नायी (for नित्य°) — G_1 om. lines 1924–1925 — (L. 1925) G(ed.) स याति (for यो गच्छेत्) — (L. 1927) G(ed.) स तु भुङ्क्ते समाश्नुते (for °) — (L. 1933) M_1 यत् (for या) G_2 जप्यं या च स्तुतिर्विष्णोः (for °) — (L. 1934) G_2 समाहित (for °न) — (L. 1936) D_1 जपन्ति (for यस्तु) — (L. 1937) G(ed.) नित्य (for यस्तु) — (L. 1944) G_1 बहु (for पशु) G(ed.) वह्नि

युधिष्ठिर उवाच ।
देवदेव जगन्नाथ यदूनां कुलवर्धन ।
कांल्लोकान्समवाप्नोति गायत्र्यास्तु प्रभावत ॥
तत्सर्वं च भवान्वेत्ति त्वदधीनो महामते ।
कृपया वद सर्वज्ञ लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥
श्रीभगवानुवाच ।
गायत्र्यास्तु सम किंचित्त्रिषु लोकेषु नो नृप ॥
गायत्री मोक्षदा ज्ञेया गायत्री पापनाशिनी ।
स्वर्गलोकप्रदा देवी ब्रह्मलोकप्रदायिनी ॥
रुद्रलोकप्रदा सैव सूर्यलोकप्रदा तु सा ।
ध्रुवलोकप्रदा देवी चन्द्रलोकप्रदा तु सा ।
मम लोकं च कौन्तेय गायत्री संप्रयच्छति ॥
स स्नात सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षित ।
गायत्री सेव्यते येन तस्य तेनार्जितं तप ॥
गायत्रीं भजते यस्तु तन्मना हि महीपते ।
गन्धर्वैः स्तूयमानस्तु मम लोकं स गच्छति ॥
ब्रह्मयज्ञफल वक्ष्ये शृणु सोमकुलोद्भव ।
ब्रह्मयज्ञ तु य कुर्याद्ब्राह्मणो रूपमव्ययम् ।
मम सालोक्यमाप्नोति सत्य सत्य मयोदितम् ॥
प्रणव व्याहृतिं चोक्त्वा गायत्रीं वेदमारभम् ।
पाद पाद जप कुर्यात्ततो वेद यथाक्रमम् ॥
इद तु मन्मत राजन्मत्प्रिय कुरु पाण्डव ।
यज्ज्ञात्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र सशय ॥
ब्रह्मयज्ञमिद श्रौत य करोति स मुक्तिभाक् ।
ब्रह्मयज्ञात्तपोवृद्धिर्ब्रह्मतेज प्रवर्धते ॥
यशो बल च कौन्तेय धर्मवृद्धि प्रजायते ।
कुरुते यदि पापानि ह्यवधूय दिव व्रजेत् ॥
वैश्वदेव तत पश्चादाह्निककर्म विधानत ।
क्रियते येन राजेन्द्र नित्य तेन त्रिविष्टपम् ॥
बलिकर्म प्रकुर्वन्ति चक्राकार द्विजोत्तमा ।
ते सर्वे चक्रिणो भूत्वा प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
राज्यकामो ध्वजाकार पुत्रार्थी शूर्पवत्सुप ।
चक्राकार तु भोगार्थी वल्मीक बहुपुत्रवान् ॥
चक्राकारप्रदातृणामेतेषा फलदो ह्यहम् ।
एव चतुर्विध ज्ञेय बलिकर्म नृपोत्तम ॥
तुर्यं तव हित ज्ञेय चक्राकार नृपोत्तम ।
मोक्ष संप्रापयत्याशु कामाश्च विविधास्तथा ॥
मा ध्यायन्भोजने काले मौनी सस्तुतवाग्द्विज ।
कुरुते भोजन यस्तु अमृतं च स गच्छति ।
द्वात्रिंशत्कवल यस्तु भोजन कुरुते द्विज ।
सुरलोकमवाप्नोति गन्धर्वैरुपसेवित ॥
मिताहारो भवेद्यस्तु नीरजो गतकल्मष ।
पुण्यलोकमवाप्नोति पूजितो दिवि दैवतै ॥
पश्चिमा तु तथा सध्या सादित्या प्रार्थयेत्तु य ।
भानौ ह्यनुदिते पूर्वा स गच्छेत्सूर्यसंनिधिम् ॥
देवानृषींस्तु सतर्प्य रवौ मध्याह्नमागते ।
नमस्कार प्रकुर्वीत ततोऽर्घ्य सवितु कुरु ॥
यद्येव कुरुते नित्य स मुक्तो नात्र सशय ॥
काले काले तु य कुर्याद्देवतापूजन गृहे ।
पुरुषसूक्तविधानेन स मुक्तो नात्र सशय ॥
गृहार्चना गृहस्थस्य सर्वपापप्रणाशिनी ।
मन्मूर्ति सर्वदा पूज्या ससार तर्तुमिच्छता ॥

क्षत्र च भारतानाम् (for [1]) — For line 1945 G1 subst

114** जप्यमाने भवेद्विद्वान् गायत्रीया (sic) प्रभावत ।

— G2 वैशपायन (for युधिष्ठिर) — (L 1949) D1 कुलनन्दन, G1 कीर्तिवर्धन, M1 कुल° (for कुर°) — (L 1951) G(ed) मदधीन (for °नो) — (L 1956) D1 देवी (for सैव) D1 G2 प्रदायिनी (for प्रदा तु सा) — G2 om line 1957 — (L 1958) G(ed) ध्रुव (for मम) G2 द्विजाना (for गायत्री) — (L 1961) D1 जपते (for भजते) — (L 1963) D1 कुलोत्तम (for °द्भव) — (L 1964) D1 ब्रह्मणो लोकमुत्तमम् (for [1]) — (L 1965) G1 G(ed) मम लोकमवाप्नोति (for [2]) — (L 1968) G2 सर्वदा (for पाण्डव) — (L 1970) D1 मुक्तिमान्, G2 M1 मुक्तवान् (for मुक्तिभाक्) — (L 1973) G(ed) ह्यवधूय (for ह्य°) — After line 1973 D1 ins

115** सध्या माध्याह्निकीं कुर्याद् ब्रह्मयज्ञमत ।
समभ्यर्च्य तथा देव मा क्षीरोदनिवासिनम् ।
पौरुषेण तु सूक्तेन षोडशैरुपचारकै ॥
धूप दीपादिनैवेद्यैर्धूपपुष्पाञ्जलीनपि ।
समर्प्य देवदेवाय तद्गन्धाश्च विशेषत ॥

— (L 1975) D1 यान् (for येन) — G(ed) om lines 1976–1977 — (L 1978) D1 भाग्यार्थी तु (for राज्यकामो), — (L 1979) M1 G(ed) रत्नाकार (for चक्रा°) D1 भोगार्थी (for भो°) D1 वल्मीकान् (for °क) G2 वल्मीका बहुपुत्रकान् (for [2]) — (L 1980) D1 °कृता नृणाम् (for °प्रदातृणाम्) — (L 1982) D1 कार्यं, M1 तुल्य (for तुर्यं) M1 G(ed) नरोत्तम (for नृपो°) — (L 1983) D1 च, G(ed) त्वं (for स) M1 मोक्षस्थान प्रयात्याशु (for [1]) — (L 1984) G(ed) सस्तुवाग् (for सस्तुत°) D1 मौनी सस्कृतवाक्शुचि, G2 मौनी सस्तुतवाक्र (for [2]) — (L 1986) G2 नर (for द्विज) — (L 1987) G1 M1 शोभित (for सेवित) — After line 1987, D1 ins

116** रागद्वेषादिभयक्रोधातिवरातिवर्जित ।
त्वरया भुङ्क्ते यस्तु स वैवाशौचमेत्यहम् ॥

— (L 1988) G(ed) निरोगो (for नीरजो) — (L 1990) G(ed) सावित्री (for सादित्या) — (L 1991) G2 अर्ध (for भानौ) — (L 1993) D1 [illegible] (for ततोऽर्घ्य) — (L 1995) G2 G(ed) प्रातःकाले (for काले काले) M1

१ हरिवंश—१०४

कुशोदकं तु राजेन्द्र गायत्र्या ह्यभिमन्त्रितम् ।
पिबेदनुदिनं यस्तु सोऽपदोषैर्न लिप्यते ॥
मृदुभाषी सदा मौनी कामक्रोधविवर्जितः ।
यः समः सर्वभूतेषु सोऽहं पार्थ न संशयः ॥
चराचरात्मकं विश्वमहमेवेति यो वदेत् ।
स एवाहं नरश्रेष्ठ त्वमप्येवं विचारय ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भज मां पाण्डुनन्दन ॥
योगाभ्यासरता ये तु प्राणायामपरायणाः ।
जितेन्द्रिया नरा ये च परस्त्रीषु पराङ्मुखाः ।
ते नरा राजशार्दूल सर्वत्र परिपूजिताः ॥

वैशंपायन उवाच ।

एतद्भगवता प्रोक्तं धर्मं पापप्रणाशनम् ।
शृणुयाद्यो हि राजेन्द्र स जयेच्च त्रिविष्टपम् ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

इत्येवं दुर्लभान्धर्माञ्श्रुत्वा प्रीतो महीपतिः ।
पुनरेव शुभं वाक्यं प्रयुवाच जगत्पतिम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

नमस्ते पुण्डरीकाक्ष वासुदेव जगत्पते ।
त्वत्पादकमल वन्द्य योगिनामपि दुर्लभम् ॥
चतुर्णामपि वर्णानामाश्रमाणां च वृष्णिप ।
आचारं वद धर्मेश कर्माणि जगतीपते ॥

श्रीभगवानुवाच ।

सर्वेषामपि वर्णानां ब्राह्मणः परमो गुरुः ।
श्रुतेन तपसा तात पाति लोकान्स्वकर्मणा ॥
वेदाध्ययनसंपन्नः सर्वशास्त्रविशारदः ।
पुराणवक्ता कौन्तेय पावयत्यखिलं जगत् ॥
अग्निष्टोमादिकान्यज्ञानिष्ट्वा विहितदक्षिणान् ।
मय्यर्पितमना विद्वान्मामेव प्रतिपद्यते ॥
इतरेषां तु वर्णानां शिक्षिता धर्मतत्परः ।
सदा शास्त्ररतो विद्वान्मामेव प्रतिपद्यते ॥
निष्किंचनोऽपि राजेन्द्र वेदशास्त्राणि चाभ्यसेत् ।
सन्मार्गपरिनिष्ठानां मम लोकं च शाश्वतम् ॥
विद्यासुखेन यो राजन्ब्राह्मणो वर्ततेऽनिशम् ।
स स्नातः सर्वतीर्थेषु तप्तं तेनाखिलं तपः ॥
विद्यया सचितं द्रव्यं यस्य वै संप्रपद्यते ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो मेरुमूर्ध्नि चिरं वसेत् ॥
विद्ययोपार्जितं द्रव्यं ब्राह्मणानां सुखावहम् ।
सांग्रामिकं च कृत्यंशं क्षत्रियाणां सुखप्रदम् ॥
क्रयविक्रयजं द्रव्यं वैश्यानां तत्सुखावहम् ।
कृषिभिः शूद्रजातीनां यद्द्रव्यं सुखावहम् ॥
द्वितीयचतुर्थानां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।
तस्मै देयं प्रयत्नेन प्रतीतार्थं ततो द्विजैः ॥
श्रोत्रियान्नं तु यो भुङ्क्ते जन्मजन्मान्तरेष्वपि ।
तस्य जन्मान्यनेकानि भवन्ति ब्रह्मयोनिषु ॥
सर्वज्ञः श्रोत्रियः प्रोक्तः श्रोत्रियो वेदपारगः ।
विद्वान्वै श्रोत्रियः प्रोक्तो ज्ञानी श्रोत्रिय उच्यते ॥
पुराणसंहितावक्ता श्रोत्रियो ह्यभिधीयते ॥
धर्मशास्त्राणि यो राजन्पुराणानि च यो वदेत् ।
तस्यैव सर्वभेदानि ददामि कुरुनन्दन ॥
एवं वाच्यं पुराणं तु शब्दभावसमन्वितम् ।
पदं पदं संविभज्य पूर्वापरविनिश्चितम् ॥
सुव्यक्तं मधुरं राजन्गम्भीरं व्याख्यगर्भितम् ।
सदा रागसमुत्पन्नं श्रीरागमय वा नृप ॥
मन्द्रमध्यमतारैश्च ध्वनिभिः वैदिकं वदेत् ।
एवं यद्यन्द्विजो दद्यात् श्रीपुराणमनामयम् ।
अथ वा सर्वदानैश्च यत्फलं महीपते ॥
पुराणश्रवणे बुद्धिर्यस्य पुंसः प्रजायते ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः सुरलोके महीयते ॥

नृप (for नृपे). —(L. 1996) Hypermetric G(ed) -विजिता (for विजितेन) —(L. 1997) D1 कृतार्थेन, G(ed) महायेना (for कृ°) D1 प्रणाशनम् (for °शिनी) —(L. 2000) D1 कर्मदोषो न विद्यते (for ²) —(L. 2002) D1 G1 ममात्र [illegible] (for ²) —After line 2005, G(ed) ins.:

117** [illegible] ।

—(L. 2009) G1 G(ed) सर्व (for धर्म) —(L. 2010) D1 [illegible] (for शृणुयाद्यो) G1 [illegible] (for स जयेच्च).

Colophon. —Sub-parvan: D1 G1 G(ed) [illegible] ; G1 M1 [illegible] —Adhy. no. D1 G1-2 M1 G(ed) 16.

(L. 2013) G(ed) [illegible] (for प्रयु°) —(L. 2017) G1 [illegible] (for धर्मं). —(L. 2020) G1 M1 [illegible] (for पाव°) —(L. 2021) G1 M1 [illegible] (for [illegible]) —For line 2021, G(ed) subst.:

118** [illegible] ।

—(L. 2023) G1-2 [illegible] (for ²) —(L. 2026) G(ed) [illegible] (for ²) —(L. 2032) D1 [illegible]; G1 [illegible]; G1 M1 [illegible], G(ed) [illegible] (for [illegible]) D1 M1 [illegible] (for [illegible]) —(L. 2033) D1 [illegible] (for ²) D1 [illegible]; G1 [illegible] (for ²) —(L. 2036) G1-2 द्विजोत्तमैः (for ततो द्विजैः). —(L. 2039) G(ed) [illegible] (for [illegible]) —D1 om. line 2040. —(L. 2042) G(ed) [illegible] (for [illegible]) —After line 2043, G(ed) ins.:

119** सर्वपापविनिर्मुक्त सुरलोके महीयते ।

—(L. 2045) G1 [illegible] (for पदं पदं) —(L. 2046)

य संसारार्णवं मर्तुमुद्योगं कुरुते यदि ।
शृणुयात्स पुराणानि सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥
सर्वधर्मान्प्रवक्ष्यन्ति पुराणानि महामते ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पुराणेषु मतिं कुरु ॥
वेदव्यासस्तु धर्मात्मा वेदशास्त्रविभागकृत ।
प्रोक्तवान्सर्वशास्त्राणि पुराणे पाण्डुनन्दन ॥
पुरार्जितानि पापानि नाशमायान्ति यस्य वै ।
पुराणश्रवणे बुद्धिस्तस्य पुंस प्रजायते ॥
शृण्वतो वदतश्चैव पुराणं मोक्षदायकम् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्रोतव्यं जन्मभीरुभि ॥
श्रोतृणां सर्वपापानि पुराणं दहति ध्रुवम् ।
ज्ञानाज्ञानकृतं पापं जन्मान्तरकृतं च यत् ।
पुराणश्रवणादेव तत्क्षणादेव नश्यति ॥
गङ्गादिसर्वतीर्थेषु स्नातानां यत्फलं भवेत् ।
तत्फलं समवाप्नोति पुराणश्रवणान्नृप ॥
य शृणोति पुराणानि प्रभाते तु कुरूद्वह ।
रजन्यां यत्कृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
क्षपायां मध्यहे नित्यं य शृणोति नृपोत्तम ।
दिवाकृतं तु यत्पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
य शृणोति पुराणानि नित्यं भक्तिसमन्वित ।
विधूय सर्वपापानि ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥
पुराणं शृण्वतां नृणां नास्ति नास्ति महद्भयम् ।
तस्मात्पाण्डव राजेन्द्र पुराणेषु मतिं कुरु ॥
क्षत्रियाणां सुवृत्तानां यथाशस्त्रजीविनाम् ।
यथापराधदण्डानां ब्रह्मलोकं तु शाश्वतम् ॥
गुरुसेवापरो यस्तु ब्रह्मचारी सदा शुचि ।
भैक्षाग्निनिरत क्षान्तो स याति ब्रह्मण पदम् ॥
ऊरजानां सुशीलानां स्वधर्मे सत्यवादिनाम् ।
महता सेवया तात ब्रह्मलोकं तु शाश्वतम् ॥
कृषिमार्गरतानां च चतुर्थानां नृपोत्तम ।
शुश्रूषया पूर्वजानां ब्रह्मलोकस्तु शाश्वत ॥
यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च गृहस्थो ब्रह्मसेवया ।
आतिथेय सत्यवादी शुचिरेति ममाक्षयम् ॥
षोडशमासनिरतो वानप्रस्थाश्रमे रत ।
वेदशास्त्ररतो नित्यं भिक्षाशी मां च गच्छति ॥
त्रिदण्डमेकदण्डं वा सदा काषायचेलवान् ।
सदा प्रणवशीलश्च संन्यासी मां च गच्छति ॥
चराचरात्मकं विष्णुमेकमव्यक्तमक्षरम् ।
ध्यायन्सर्वत्र योगीन्द्र स दु खात्परिमुच्यते ॥
तत्त्वज्ञानं तु यो दद्याद्ब्राह्मणाय ब्रह्मवित्तम ।
स मामेव प्रपद्येत सर्वभूतहिते रत ।
पतिव्रता पतिप्राणा पतिसेवापरायणा ।
प्रियंवदा च कल्याणी नारी गच्छति मत्पदम् ॥
पतिरेव परो बन्धु पतिरेव परो गुरु ।
पतिरेव मम प्राणा यथा संगिरतेति च ।
तया जितो ब्रह्मलोके नात्र कार्या विचारणा ॥
स्त्रीणां पुरुषमुख्यानां द्विजानामग्रजन्मनाम् ।
मनुजानां तु सर्वेषां धर्म एव परा गति ॥
किमत्र बहुनोक्तेन धर्मं कलिमलापहं ।
धर्मं भजस्व सततं पुराणेषु मतिं कुरु ।
पुराणधर्मशास्त्राणां कीर्तनान्नाकमश्नुते ॥
धर्ममार्गरतानां तु श्रोतृणां धर्मसंहिताम् ।
नरकं नास्ति नास्त्येव सत्यमेव मयोदितम् ॥

धर्मस्य कर्ता भुवनस्य गोप्ता
भक्तस्य कर्ता गुरुरप्रमेय ।
मोक्षस्य कर्ता पतिरीश्वराणां
मयान्तरात्मा ह्यहमेक एव ॥
विश्वप्रभुं विश्वसृजं कृतज्ञं
भक्तार्तिहं विश्वतनुं महान्तम् ।
भजस्व नित्यं बहुरूपमार्जं
रर पार्थ मां सर्वजनाभिवन्द्यम् ॥

एवं तु गदितं पार्थ धर्मं धर्मभृतां वर ।
किं ते प्रीतिकरं वच्मि तद्ब्रूहि मम सांप्रतं ॥

वैशंपायन उवाच ।

धर्मसारमिदं राजञ्शृणोति सततं नर ।
स मुक्त सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥

Colophon

D_1 गूढितम्, M_1 -वोदि° (for नदि°) —(L 2047) G(ed) कौशाम्बेण्डथ वा सुतम् (for ᵇ) —(L 2049) D_1 एव वदेद्धि भो राजन् (for ᵃ) —(L 2054) G_2 शृणुयात्सर्वे शास्त्राणि (for ᵃ) —(L 2057) G_2 G(ed) शास्त्रार्थं (for °शास्त्रवि) G_1 वेदशास्त्रार्थभाववित् (for ᵇ) —(L 2060) G_2 बुद्धि (for पुंस) —(L 2061) G_1 G(ed) पठता (for वदता) G_2 साधनम् (for दायकम्) G_1 पुराणं पापमोचकम् (for ᵇ) —(L 2063) G_2 G(ed) क्षणात् (for ध्रुवम्). —(L 2065) G_1 तत्क्षणेन विनश्यति (for ᵇ) — D_1 om (hapl) lines 2066–2071 —(L 2070) G_2 कुरूद्वह (for नृपोत्तम) —(L 2076) D_1 यथाशस्त्रोपजीविनाम्, G_1 G(ed) यथाशक्तिपरि°, G(ed) यथाशु परि° (for ᵇ) —(L 2077) G(ed) ब्रह्मलोकस्तु शाश्वत (for ᵇ) —(L 2078) G_1 पूजारतो, M_1 सदारतो (for °परो) —(L 2079) D_1 भैक्ष्याग्निनिरतस्त्यागी, G_1 G(ed) °ग्निनिरतस्तात, M_1 भिक्षाग्निनिरत स्तानि (for ᵃ) —(L 2081) G(ed) ब्रह्मलोकस्तु शाश्वत (for ᵇ) —(L 2085) ममान्तिकम् (for °क्षयम्) — D_1 om (hapl) lines 2088–2089 —(L 2088) G(ed) त्रिदण्डी चैकदण्डी वा (for ᵃ) —(L 2090) G_1 अक्षयम्; G(ed) अव्ययम् (for अक्षरम्) —(L 2095) D_1 प्रिय वदति कल्याणी (for ᵃ) —(L 2097) D_1 यथा सम्भर्यते सदा, G_1 पति स्वर्गं तिरेव च, G(ed) यथा समायतेति च (for ᵇ) —(L 2101) G_2 धर्म कलिमलापहम् (for ᵇ) —(L 2105) D_1 तथ्यम् (for सत्यम्) —(L 2110) M_1 विश्वसज (for °सृज).

युधिष्ठिर उवाच ।

धीमते विश्वरूपाय वासुदेवाय चक्रिणे ।
भक्तप्रियाय दयाय देवानां पतये मम ॥
सर्वेश्वराय योगिने सर्वेश्वरेश्वराय च ।
धन्याय वासुदेवाय कृष्ण निन्यो नमोऽस्तु ते ॥
भूतात्मन् हृषीकेश पाण्डवानां हितप्रद ।
त्वन्मायया समस्तमप्यात्मीयं विमोहितम् ॥
मायाधारेश्वरं न कृपालो मधुसूदन ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामि पापानां तु यथाक्रमम् ॥
पापिना येषु पच्यन्ते नरकेषु च संततम् ।
वदस्व मे विशालाक्ष तथा घोराश्च यातना ॥

श्रीभगवानुवाच ।

पापभेदान्प्रवक्ष्यामि तथा स्थूलाश्च यातना ।
शृणुष्व धैर्यमास्थाय रौद्रा हि नरका यत ।
यस्य पापस्य च प्रोक्तो नरको मुनिसत्तमैः ।
तमहं संप्रवक्ष्यामि शृणु चाव्यमना नृप ॥
महाहा च सुरापी च स्तेयी च गुरुतल्पग ।
महापातकिनश्चैव तत्संयोगी च पञ्चम ॥
एतेषां पापकानुक्रम्य प्रवक्ष्यामि यथामति ।
पञ्चानां पातकानां च तत्समानां नृपोत्तम ॥
महाहा नरके घोरे ज्वालामूलप्रमर्दनम् ।
तप्ते तप्यमानश्च शूले ज्वालीन भाषित ॥
प्रमर्दनो मर्दमानश्छिद्रपातुन नर ।
तताप निस्वरदनो रदस्युधिव मुहु ।
हा हतोऽस्मि हतास्मीति स्थ वदति तिष्ठति ॥
तत परं समाकृष्य कुम्भीपाकेन पच्यते ।
पुनर्वर्षसहस्राणि दह्यमानो महाग्निना ॥
नरकेषु च सर्वेषु भुक्त्वा भोगाननेकशः ।
न पश्चाद्ब्रह्ममायाय भवति महाराक्षस ।
तत्र वर्षयुगं स्थित्वा चण्डालेष्वभिजायते ॥
सुरापस्य गतिं वक्ष्ये नारकीं शृणु पाण्डव ।
सुरापी मल्मूत्रे च विड्भूपायुते नृप ॥
तताप निष्कमाराय नाश्वम्न च किस्रा ।
तताप पिण्डवदन पूर्विपूरितलोचन ॥
नरकेषु सर्वेषु पात्यमानश्च शाश्वति ।
अङ्गारशयने घोरे दुःखदुर्गतं बहु ॥
स्थित्वा युगाष्टकं तावत्पूर्णयानं नरोत्तम ।
तत्र तप्तसुरां पीत्वा हा हतेति वदत्यहु ॥
तिलाक्षप्रमयातोऽपि तत्र स्थित्वा युगाष्टकम् ।
अनुभूय च सर्वाणि हीनजन्मानि भारत ।
पौल्कसादिषु संजातो व्याधो भवति भूतले ॥
स्तेयिनस्तु गतिं वक्ष्ये दुःसहां शृणु भूपते ।
निष्क्रमयमाणस्तु भीषणीं यो हरेनृप ॥
स्तेयानि न हि विज्ञेय सर्वकर्मबहिष्कृत ।
प्रायश्चित्तविहीनस्य वक्ष्ये तस्य च यातना ॥
भूतावस्था तथा रूपं भुवि कृत परिपूरितम् ।
हिमोत्कटे सुल्वर्ध क्षमथो मांसभोजन ॥
कृतान्युगतान्यत्र अनुभूय नृपोत्तम ।
कर्कशोत्स्वर्णमानस्तु ताड्यमानस्तु चर्मणि ॥
रथाचारादिषु जायते तस्मिंस्थित्वा युगाष्टकम् ।
तत किरातयोनीषु जायते नात्र संशय ॥
पापिनां नरकं वक्ष्य गुरुदाराभिगामिनाम् ।
ज्येष्ठभ्राता भ्रातृपत्नी पत्नपत्नी नृपोत्तम ॥
अध्यापकस्य या पत्नी श्वशुरी मातुलस्य च ।
पितृमातृस्वसा चैव माता गुरुसुता गुरो ।
गुरुतल्पसमानानामेतेषां दृष्टु पातकम् ॥
मन्वादिषु च शास्त्रेषु प्रायश्चित्तादिकल्पने ।
नैव शुध्यति च पापी तस्य पीडां वदामि ते ॥

Di कृतिषु (for कृत्वा) —(L. 2111) Mi तत (for नतु)

Colophon — *Sub-parvan* Di Gi आश्चर्यपर्वणि देव धर्मे, Gi Mi G(ed.) देवधर्मे — *Adhy name* Di Mi पुराणश्रवणम्, G(ed) पुराणश्रवणः — *Adhy no* Di Gi 2 Mi G(ed) 17

(L. 2118) Di Gi धीरते (for धीमते) —(L. 2121) G(ed) कृष्ण न दयस्व च (for °) —(L. 2123) G(ed) विमोहितं (for विमोहित) —(L. 2125) G(ed.) पापानां च क्रमात्त्वम् (for °) —(L. 2127) Gi 2 G(ed) बहु तान् (for वदस्व) G(ed) वे (for मे) — Gi om line 2128 —(L. 2128) Mi घोरान् (for स्थूलान्) — Gi om lines 2130 2133 —(L. 2134) Gi यथाक्रमम्, Mi °विधि (for °मति) —(L. 2136) G(ed) नरकेद् (for घोरे) —(L. 2139) Gi नर (for मुहु) —(L. 2141) G(ed) समाकृष्ट (for समाकृष्य) —(L. 2144) Di पश्चाद्ब्रह्ममासाद्य (for °) —(L. 2146) Di नरकान्, Gi नारक (for °कीं) — After line 2146, G(ed) ins :

120** विदितां धर्मराजेन रौद्ररूपां भयानकाम् ।

—(L. 2147) Di G(ed) मूत्रे (for मूत्र) —(L. 2150) Di पीड्यमानश्च, Mi ताड्य° (for पात्य°) —(L. 2153) Gi हा हतेति, G(ed) हाहेति च (for हा हतेति) Gi हा हतेति वद मुहु (for °) —(L. 2155) Gi पार्थिव (for भारत) —(L. 2157) Mi दुःसहां, Gi दुःसहां (for दुःसहां) Gi भूतले (for भूपते) —(L. 2160) Di Gi 2 G(ed) यातनाम् (for °ना) —(L. 2161) Di भूतावस्थां तथा रूपं, G(ed) °स्थालयं रूप (for °) —(L. 2162) Di क्षमश्च मांसभक्षणम् (for °) —(L. 2163) G(ed) कृतान्युगतान्यत्र (for °) —(L. 2164) Di Gi रक्तरौ (Gi नरके) घूर्णमानस्तु (for °) —(L. 2166) Di योनौ वै (for योनीषु) Gi सजातो (for जायते) —(L. 2168) Di गुरु (for वक्ष्य) —(L. 2171) G(ed) गुरुतल्पसमानानां (for °) —(L. 2172) Gi मन्वादिकेषु शास्त्रेषु (for °) Gi G(ed)

तदिदं कालसूत्रं च महारौरवरौरवौ ।
क्रन्दन्युगशतं राजन्हा हतोऽस्मि हतोऽस्मि च ॥
निरुच्छ्वासं तत प्राप्य असिपत्रवनं क्रमात् ।
छिद्यमानो महाकायैर्यमदूतैर्भयंकरैः ।
पञ्चाशद्युगपर्यन्तं पच्यते कालसूत्रके ॥
छित्वा शिश्नं सवृषणमञ्जलौ प्रतिगृह्य च ।
तैलयन्त्रैर्वध्यमानो दह्यते यमकिंकरैः ॥
अनुभूय च तान्सर्वान्राक्षसो भवति ध्रुवम् ।
तत परं श्वानयोनौ चण्डालेषु तत परम् ॥
नतोलूकस्ततः काक ततो गर्दभजन्मसु ।
एवं जन्मशतं प्राप्य षण्ढो भवति धर्मज ।
गुरुतल्पगामिनो ह्येवं ततो वक्ष्यामि चेतरान् ॥
ज्येष्ठस्य पत्नीगमने याति वैतरणीं नदीम् ॥
रेतोमूत्रादिपानं च भुक्त्वा युगसहस्रकम् ।
तदन्ते निर्जने देशे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥
अध्यापकस्य या पत्नी मातृवत्परिपाल्यते ।
तस्या गमनमत्युग्रं तप्ततैलं महास्वनम् ॥
एतासां गमने राजन्युगानां पञ्चविंशति. ।
जात्यन्धो जायते रोगी निर्वीर्यो व्रणशिश्नक. ॥
अल्पायुरनपत्यश्च दरिद्रो व्याधिकर्शित ।
यौवने हीनजायश्च कृशाङ्गो भवति व्रणी ॥
एवमन्यस्त्रियं गत्वा नरकाननुभूय च ।
भवन्ति नरशार्दूल पुरुषा पुरुषाधमा ॥
रजस्वला स्त्रियं राजन्यो गच्छेत्काममोहित ।
रक्तकूपे निमग्न सन्वसेद्युगशतं प्रभो ॥
किरातशूद्रचण्डालवेणुकानधपादयः ।
एतत्स्त्रीगमने राजन्महाघोरं प्रकीर्तितम् ॥
तथापि शृणु वक्ष्यामि तत्राय.पिण्डभक्षणम् ।
अध शिर शोषणं च मरुत्पतनकं तथा ॥
श्वमांसभोजनं चैव वह्निज्वालाप्रवेशनम् ।
पञ्चाशद्युगपर्यन्तमेतेषु नरकेषु च ।
भुक्त्वा राजंस्तत पश्चात्पौल्कसादिषु जायते ॥
परस्त्रीमातृगमने विश्वस्तागमने तथा ।
कण्टकोपरि सवेश्य तथोपरि च कण्टकान् ।
शिलाभारैः पीड्यमानो वसेद्युगशतं रुदन् ॥
श्वमांसभोजनं चैव वह्निज्वालाप्रवेशनम् ।
भुक्त्वा राजंस्तत पश्चात्पौल्कसादिषु जायते ॥
पण्यस्त्रीगमने राजन्रक्तकूपे युगं वसन् ।
क्षारोदके तथा चाष्टौ श्वानो भवति नापर ॥
एतेषां सहवासं तु पातकीना प्रजापते ।
संगमं तु न कर्तव्यं कुर्याच्चेत्पातकी भवेत ॥
तस्य चैतेषु सर्वेषु नरकेषु च यातना ।
पौल्कसादिषु घोरेषु जन्तोस्तस्य जनिर्भवेत् ॥
पङ्क्तिभेदी पृथक्पाकी नित्यं ब्राह्मणनिन्दकः ।
आदेशी वेदविक्रेता पञ्चैते ब्रह्मघातका ॥
कुम्भीपाके महाघोरे दह्यमानो युगायुतम् ।
ततो भूमिं समासाद्य सूकरत्वमुपागत ॥
ब्राह्मणान्य समाहूय दास्यामीति धनादिकम् ।
पश्चान्नास्तीति यो ब्रूयात्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
असिपत्रवने राजञ्छिद्यमानो युगं वसेत् ।
येन धर्मान्परिज्ञाय तमेव द्वेष्टि यो नर ।
करोति वाप्युदासीन तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
नारयो भवति चण्डालो ब्राह्मणान्द्वेष्टि यो नरः ।
श्वानयोनिशतं गत्वा गर्दभेषु च जायते ॥
ऋषभाणां गवां राजन्ब्राह्मणानां तु योषिताम् ।
आहारस्य च विघ्नं य करोति च स पातकी ।
नरकं तस्य विज्ञेयं महाशूल भयावहम् ॥
तस्योपरि शत साग्रं युगानामनुभूय च ।
म्लेच्छजातिषु संजातो मृगाणा हिंसको भवेत् ॥
स्नानदानतपोभिश्च जपेषु निरतस्य च ।

प्रायश्चित्तविवर्जने (for ^b) —(L 2173) D_1 G_3 पाप (for पीडा). —(L 2174) G(ed.) स प्राप्य (for तदिदं). G_2 G(ed) -रौरवम् (for °वौ). —(L. 2177) G(ed) भिद्यमानो (for छिद्य°). —(L 2178) G(ed) बध्यते (for पच्यते). —(L. 2180) G_1 वेष्ट्यमानो (for बध्य°) —(L 2181) D_1 रासभो (for राक्षसो) —(L 2183) G(ed) स्यादुलूकस् (for ततोलू°) —(L 2185) G(ed) गुरुतल्पगतानेव (for ^a). —(L 2187) G_2 -शतत्रयम् (for -सहस्रकम्) —(L 2188) G_2 भवन्ति ब्रह्मराक्षसा (for ^b). —(L 2189) D_1 -पालयेत्; M_1 वर्त्यते (for पाल्यते) —(L 2191) G(ed) अनुभूय महाराज (for ^a) D_1 विंशति, G_1 G(ed) °तिम् (for °ति). —(L 2192) D_1 सोऽपि (for रोगी) —(L 2193) D -पीडित (for कर्शित) —(L 2194) G(ed.) भार्यश् (for °जायश्). D_1 कृशाङ्गश्च व्रणी भवेत् (for ^b) —(L 2197) D_1 G_1 य हरेत् (for गच्छेत्) —(L 2198) G(ed) स्वपेद्युगसहस्रकम् (for ^b). —(L 2199) D_1 G_3 -पार्थिव (for -पादय) —(L 2202) M_1 प्रपतन (for पतनक) —(L. 2206) G_1 G(ed) परस्त्रीगमने राजन् (for ^a) G(ed) मित्रस्त्री (for विश्वस्ता) —(L 2207) G(ed) क्षिप्त्वोपरि (for तथो°). —(L 2209) G_3 M_1 -भोजनश् (for °न). —G_1 om line 2210 —(L 2211) D_1 पुण्य-; G_1 M_1 G(ed) पर- (for पण्य) —(L 2213) G(ed) कुर्यात्पातकिना यदि (for ^a) —(L 2214) D_1 G_1 M_1 संवत्सरे तु पतति (for ^c) —For line 2214, G(ed) subst. :
121** संवत्सरेण पतति पातकी च समेत्तर. ।
—(L. 2215) G_1 M_1 ततश् (for तस्य). G(ed) ततोऽनुभूय चैतेषु (for ^a) —(L 2218) G_2 अल्पाशी (for आदेशी). G_1 निन्दका (for घातका) —(L. 2219) G_3 M_1 ऽयुत नर (for युगायुतम्). —(L 2221) D_1 समाहूत्य (for °हूय). —(L 2222) वक्ता (for ब्रूयात). —(L. 2225) D_1 [उ]दासीन (for °न) —(L 2227) M_1 प्राप्य (for गत्वा). —(L 2230) M_1 महाभयम् (for भयावहम्). —(L.

विप्रकृन्नरकं घोरे पतत्येव न संशय ॥
ज्योतिष व्यवहारं च प्रायश्चित्तं चिकित्सकम् ।
विना शास्त्रेण यो ब्रूयात्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
नरक तस्य विज्ञेयं मूषिकागणपूरितम् ।
भक्ष्यमाणस्ततो याति खरयोनिषु भारत ।
अयुतं जन्म संप्राप्य सूकरादिषु जायते ॥
ऐश्वर्यमदमत्ताना कामुकाना द्विजन्मनाम् ।
आक्षेपकारिणां राजन्निर्घृणानां नृपोत्तम ॥
असत्यनिरतानां च निन्दकाना बहुश्रुताम् ।
अधर्मस्यानुमन्तॄणां ब्राह्मणे मर्मवादिनाम् ।
एतेषा पातकाना तु शृणु वक्ष्यामि यातना ॥
महाक्रूरै श्वभिर्नित्य भक्ष्यमाणो युगायुतम् ।
अभक्ष्यान्नरकात्तूर्णं नियत पक्षिता व्रजेत् ॥
अन्योद्वेगकरो द्वेषी तथा चान्यस्य सूचक ।
मूत्रपानमिति स्यात तस्यैव नरकं ध्रुवम् ॥
घोर तु नरकं ज्ञात्वा पातकाञ्च स्मरेत्सुधी ।
तस्मात्त्वं पातकं राजन्स्वप्ने वा न स्मरिष्यसि ॥
शृणोति य सदा भक्त्या कीर्त्यमानं द्विजन्मभि ।
स मुक्त सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफल लभेत् ॥

Colophon

श्रीभगवानुवाच ।
ब्रह्महत्यासमं पापमेवमाहुर्महर्षय ।
सुरापानसमं पाप प्रवक्ष्यामि समासत ॥
गणान्न यस्तु राजेन्द्र भुञ्जते लोभमोहित ।
सुरापी स तु विज्ञेयो महाकूपे युगं वसेत् ॥
गणिकान्नं तु यो भुङ्क्ते सुरापी स हि विश्रुत ।
तप्तशूलयुग स्थित्वा तता मत्स्येषु जायते ॥
पतितान्न तु यो भुङ्क्ते शूद्रतस्करकामिनाम् ।
अभितप्तशिलायां तु स्थित्वा पञ्चशतं युगम् ।
पश्चाद्भवति चण्डालो वेणकस्तु तत परम् ॥
औपासनपरित्यागी देवलान्नस्य भोजक्न् ।
सूतकान्नभुजो ये च ते वै निरयगामिन. ॥
शिलायामभितप्तायामारोप्य यमकिंकरा ।
दहन्ति युगपर्यन्तं ततो मूका भवन्ति हि ॥
य शूद्रेण समाहूतो भोजनं कुरुते द्विज ।
अनुज्ञातस्तु शूद्रेण सुरापी स हि विश्रुत ॥
रक्तकूपे महाघोरे रुद्रपञ्चयुगं वसेत् ।
शूद्रजन्म तत प्राप्य पश्चाद्भवति पुल्कस. ॥
भोजने वर्तमाने तु शूद्र पतितमेव वा ।
सूतकीं च द्विजो दृष्ट्वा भुङ्क्ते यदि स पातकी ।
शूद्रसल्लापसंयुक्तो भुङ्क्ते यदि स पातकी ॥
अस्थिच्छेदं स्नायुबन्ध क्षुरिकच्छेदके गत ।
युगाना पञ्चपञ्चाशद्दह्यमान खरो भवेत् ॥
पानीयं पायस भोज्यं जपहोमादिभक्षणम् ।
शूद्रसंल्लापसंयुक्तो भुङ्क्ते यदि स पातकी ॥
अस्थिच्छेद स्नायुबन्धं जिह्वाच्छेदमवाप्य स ।
युगानां विंशतिं स्थित्वा नरकेषु समन्तत ।
तदन्ते दैवयोगेन सूकरत्वं प्रपद्यते ॥
श्वानं तु पतित दृष्ट्वा उदक्या शब्दमेव वा ।
भुङ्क्ते यदि स पापी स्याद्रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो भोजन कुरुते यदि ।
दाहनं सर्वगात्राणा कुर्वन्ति यमकिंकरा ॥
स्नेहाल्लोभात्तथालस्यात्सहभोजनकृन्नर ।
पित्तपानं समाप्नोति नरकं श्लेष्मकर्दमम् ।
भुक्त्वा युगशत राजञ्श्वानयोनिषु जायते ॥
बहुभाषी द्विजो यस्तु भोजने समुपस्थिते ।
तिलशश्छेदन तस्य युगानामेकविंशति ॥
गृञ्जनं लशुनं राजन्पलण्डुं शारकण्टकम् ।

2231) D1 राजन् (for साम्न) — (L 2233) G1 °पान (for °स्नान) G(ed) स्नानपानतपोदान (for °) — (L 2235) G1 ॰ व्यवहारस्तु (for °र) M1 चिकित्सितम् (for °त्सकम्) — (L 2237) D1 तस्य दुःख च विज्ञेय मूषिकाणां प्रपूरितम्, G(ed) नरकस्तस्य विज्ञेयो मूषिकव्रजपूरित — (L 2240) G1 द्विजोत्तम (for द्विज मनाम्) — (L 2241) D1 द्विजोत्तम, M1 द्विजोत्तमान् (for नृपोत्तम) G1 निर्घृणान-यज-मनि (for °) — (L 2243) G1 ॰ मन्त्राणां (for मन्तॄणां). — (L 2245) D1 भक्ष्यमाणा (for °णो) — (L 2246) D1 G1 अभक्ष्यनरक (G1 °पूरित) तूर्णं (for °) D1 M1 निर्गत (for नियत) — (L 2247) D1 अन्यद्वेष (for अन्योद्वेग-). G1 G(ed) द्वेष्टि (for द्वेषी) — (L 2249) G1 महत ; M1 न स्मरेत् (for न स्मरेत्) — (L 2250) D1 नरक, M1 पातके (for °क) G(ed) स्मर प्रभो (for स्मरिष्यसि) — (L 2251) D1 द्विजातिभि (for द्विजन्मभि) G1 कीर्तनीयं द्विजाति भि (for °).

Colophon — *Mention of the Epic* G1 M1 — *Sub-parvan* D1 G1 M1 आश्चर्यपर्वणि देवधर्मा ; G1 G(ed.) स्व. धर्मा. — *Adhy name* D1 M1 नरकप्रकरणम्, G(ed) नरक वर्णनम् — *Adhy no* D1 G1 ॰ M1 G(ed) 18

— (L 2255) D1 G(ed) भुङ्क्ते लोभादितो (D1 °मोहितो), °ित (for °) — (L 2258) G(ed) तप्तशूले चिर स्थित्वा (for °). — (L 2259) G1 G(ed) °गामिनाम् (for °का°) — (L 2261) D1 वाडसम्, G1 G(ed.) वेणुरस्तु, M1 वेण° (for वेण°) — (L 2262) G1 M1 G(ed) भोजक (for °कृत्). — (L 2263) D1 सूतकान्न भुञ्जते ये (for °). — (L 2268) G(ed.) युगं पञ्चाशत वसेत् (for °). — (L 2269) G1 शूद्रयोनि (for °जन्म) — D1 G1 M1 G(ed) om. line 2272 — (L 2273) D1 क्षुरिकच्छेदिन तथा (for °). — (L. 2274) M1 युगाना तु शत पञ्च (for °). — G1 om. line 2277ᵃ. M1 om line 2277ᵇ. — (L. 2282) G(ed) सस्पृष्ट (for °ष्टो) — (L. 2284) M1 स्नेहात्पार (for [आ]लस्यात्). D1 द्विज

जाभ्या नर पतद्धोरे रौरवे कालसूत्रके ॥
मात्रा पित्रा दुहित्रा वा धात्रा पुत्रेण पुत्रके ।
भुङ्क्ते यदि स पापी स्याद्वर्षे द्वे मौञ्जिधारणात् ॥
वृषलीपतिना स्पृष्ट निन्दयास्तु कुत्सितम् ।
सूतकान्न यतेरन्न भुक्त्वा नरकमश्नुते ॥
तच्च बहुविध पापं सुरापानसम स्मृतम् ।
हेमस्तेयसमं पापं प्रवक्ष्यामि समासत ॥
कस्तूरी चन्दन धाम कर्पूरमणयो नृप ।
एतानि यो हरेत्पापं प्रवक्ष्ये पाण्डुनन्दन ॥
काष्ठयन्त्र महानागं कबन्ध कृमिभोजनम् ।
नरक वह्निरष्टिं च युगानामेकविंशतिम् ।
क्षमासभोजनं गीर्गं भुक्त्वा युगशत वसेत् ॥
कान्तनम सत प्राप्य सत सूकरजन्मसु ।
तदन्ते म्लेच्छयोनौ च जायते पाण्डुनन्दन ॥
ताम्रं कास्य तथा सीस त्रपूणां हरणे नृप ।
वह्निज्वालेति निख्याते दह्यमानो युग वसेत् ॥
अजाविकं जन्मशत शुना वै शतजन्मसु ।
जात्यन्धो बधिरो जानन्भवत्येव न सशय ॥
कदलीं पनस चैव नारिकेल तथाम्रकम् ।
नारङ्गं लिकुच चैव हेमस्तेयसम स्मृतम् ॥
शिलावृष्टिसमाख्याते नरके कल्पपञ्चकम् ।
हा हन्तेति क्रन्दमान पिशाचत्व समश्नुते ॥
गृहक्षेत्राणि पात्राणि धान्यानि रसवन्ति च ।
गोमहिष्यतुरगाश्च ह्यनडुहानजैधकौ ।
एतेषा हरणे वक्ष्ये पापस्य नरक विभो ॥
शिलायामभितप्तायामारोप्य यमकिंकरा ।
दहन्ति युगपर्यन्तं ततो वक्ष्यामि यातनाम् ॥
सप्तशङ्कुसमावर्तिस्तप्ताय पिण्डभक्षणम् ।
अध शिर शोषण च गरलपतनक तथा ॥
एतेषु नारकी राजन्वसेद्युगशत क्रमात् ।
दरिद्रो व्याधितो मूर्खो भवतीह न सशय ॥
परैरङ्गीकृत द्रव्य तृणमप्यटवीगतम् ।
न स्पृशेद्गुरुपत्न्याश्च हरेद्वा स तु पातकी ॥
समानपातक तानन्नरक च समोदितम् ।
नरकान्पातकान्वक्ष्ये भूयो नान्यमना शृणु ॥
पितृयज्ञपरित्यागी ह्यकाले कर्मकृन्नृप ।
तयोर्नरकमत्युग्र मातापितृविरोधिन ॥
अङ्गारशयने घोरे नरके युगपञ्चकम् ।
अनुभूय क्रमेणैव वायसो भवति ध्रुवम् ॥
जारो निष्ठुरवाक्क्रूरो नास्तिक प्राणहिंसक ।
पापो धूर्तो महीवन्ध खर कामी नृपोत्तम ।
एतेषा नरक वक्ष्ये शृणु चित्र महामते ॥
अत्युष्णसिक्ताशयन कषायोदकसेचनम् ।
तप्ताय शयन घोर तप्तैकतभर्जनम् ॥
घोरमेव बहुविध युगानामेकविंशति ।
अनुभूय क्रमेणैव राक्षसा प्रभवन्ति हि ॥
प्रायश्चित्तविहीनानि घोराणि शृणु भूपते ।
समस्तपापतुल्यानि महापातकदानि वै ॥
ब्रह्महत्यादिपापाना कथचिन्निष्कृतिर्भवेत् ।
ब्राह्मणान्द्वेष्टि यस्तस्य निष्कृतिर्नास्ति कुत्रचित् ॥
विश्वासघातकाना च कृतघ्नाना नरेश्वर ।
शूद्रस्त्रीसङ्गिना चैव नेहामुत्र च निष्कृति ॥
शूद्रान्नपुष्टदेहाना वेदशास्त्र विनिन्दताम् ।
शिवनिन्दापराणा च विष्णुनिन्दापरात्मनाम् ॥
सत्कथानिन्दकाना च अग्निहोत्र विनिन्दताम् ।
यतिनिन्दापराणा च गुरुनिन्दापरात्मनाम् ॥
पुराणवेदशास्त्राणि धर्मशास्त्र विनिन्दताम् ।
एतेषा निष्कृतिर्नास्ति प्रायश्चित्तादिकल्पने ॥

(for नर) —(L 2287) G(ed) भोजन कुरुते यदि (for [b]) —(L 2288) D1 G1 M1 नवकञ्चच्छदन तस्य (for [a]) —(L 2289) D1 पलण्डु शाल्वकंमग्, M1 °ण्डु गारव दवम्, G(ed) °ण्डु रागराज्वम् (for [b]) —(L 2291) D1 G2 G(ed) भ्राता पुत्रेण भगिनि (for भ्राता पुत्रेण पुत्रक (G1 °वम्), G1 G(ed) -बन्ध [b]) —(L 2292) G2 सुरापी (for स पापी) G1 स्नय, G(ed) तथा नाव (for -धारणात्) —(L 2297) G1 (for नृप) —(L 2298) G(ed) तस्य (for पाप) G2 प्रवक्ष्यामि समासत , G(ed) पाप वक्ष्यामि धर्मज (for [b]) G(ed) —(L 2302 , D1 M1 सुरग , G2 तुरग (for सकर) G(ed) जन्म च (for जन्मसु) —(L 2303) G1 G(ed) देश (for -म्लेच्छ) G2 जातीषु (for योनौ च) —(L 2304) G(ed) सीसादत्तान्यसारतानां (for [a]) —(L 2306) D1 शुगाना , M1 गुवानां (for शुना वै) G(ed) °शत च म शुना तन (for [b]) —(L 2307) D1 G2 व्याधितो (for बधिरो) —(L 2308) G1 [आ]ढ्रैरम् (for [आ]म्र°) —(L 2309) G(ed) या हरेत्स तु पापकृत (for [b]) — After line 2309, G(ed) ins

122** तेषां स्तय महीपाल हेमस्तेयसम स्मृतम् ।

(for [a]) —(L 2311) G(ed) हा हति क्रन्दमान सन् —(L …) (for [b]) — … (L 23… 2319) D1 M1 नरकदृशु स राजन् … —(L 2325) G1 पश्च G1 G(ed) नरकश्च मयोदित (for [b]) —(L 2326) G(ed) (for पितृ) G(ed) नर (for नृप) —(L 2329) G2 मायी च (for विरोधिना (for °न) —(L 2330) -वाक्क्रूरो) G2 क्रूरो नास्तिक एव च (for [b]) —(L 2330) G1 M1 विटा (for पापो) D1 विटा धूर्तो महीवन्ध (for [a]) —(L 2336) G1 G(ed) विहीनाना (for °नि) —(L 2337) D1 महापातकम् लपि (for [b]) —(L 2342) D1 (for शिव) — G(ed) om (hapl) lines 2344 2345, —(L 2343) G(ed) यतिनिन्दिनाम् (for °त्मनाम्)

वौद्दाल्यं प्रविष्टस्य तस्कार्थं प्रवणस्य च ।
श्रीशूद्रैः पूजितं लिङ्गं विष्णुं वा प्रणतस्य च ।
सद्गतिं नैव पश्यामि शास्त्राणामेष निर्णयः ॥
मा ददस्वेति यो ब्रूयाद्गव्यर्थे ब्राह्मणेषु च ।
श्वानयोनिशतं गत्वा चण्डालेष्वभिजायते ॥
परनिन्दापराणां च तथा निष्ठुरभाषिणाम् ।
दानानां विघ्नकर्तॄणां तेषां पापफलं शृणु ॥
तप्ताय पिण्डवदनाः सूचिपूरितलोचनाः ।
अध शिरोर्ध्वपादास्ते बाध्यन्ते यमकिंकरैः ॥
तत्र सर्वेषु घोरेषु नरकेषु समायुतम् ।
स्थित्वा कर्मविशेषेण भजन्त्यामिषभोजिनः ॥
परद्रव्यापहर्तारः परस्त्रीलोलुपा भृशम् ।
परस्वसूचका नित्यं ते वै पातकिनोऽधमाः ॥
निरुच्छ्वासे महाघोरे नरके युगपञ्चकम् ।
अनुभूय ततो राजन्सूकराः प्रभवन्ति हि ॥
अन्यं भजन्ते भूपाल स्त्रियश्च पुरुषाधमाः ।
तासां च नरकं वक्ष्ये सावधानमनाः शृणु ॥
तप्तताम्रमयाः पुंसस्ताश्च शयने बलात् ।
आलिङ्गयन्त युगं दोर्भ्यामन्योन्यं तासु तान्प्रति ॥
तप्तशोणितकूपेषु मज्जन्त युगपञ्चकम् ।
वन्ध्या नपुंसका मूर्खा जायन्ते पौल्कसादिषु ॥
यः शृणोति महानिन्दां नरकं तस्य वै शृणु ।
तस्य कर्णेषु पात्यन्ते तप्ताय कीलसंचयाः ॥
ब्राह्मणान्ये निरीक्षन्ते कोपदृष्ट्या नराधमाः ।
तप्तसूचीसहस्रं तु तयोः चक्षुषि पूर्यते ॥
एवं पापं बहुविधं प्रशंसन्ति महर्षयः ।
शृण्वता वदता चैव न पापेषु मतिर्भवेत् ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा हृषीकेशो धर्मराजाय सन्मतिः ।
अवितृप्तास्तु तान्ज्ञात्वा पुनरेवाभ्यभाषत ॥

श्रीभगवानुवाच ।

भूय एव महाबाहो शृणु मे वचनं परम् ।
पापिनां पापबाहुल्यं प्रवक्ष्ये पाण्डुनन्दन ॥
यः शृणोति महाराज इमं धर्मं नृपोत्तम ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो लोकमक्षयमश्नुते ॥
शास्त्रानुकूल्यात्स्वर्लोकं प्रातिकूल्यादधः क्षयम् ।
श्रेयश्च विपरीतं च नृणां वै समुपस्थितम् ॥
विश्वासघातिनां चैव मर्यादाघातिनां तथा ।
परान्नलोलुपानां च नरकं भृशदारुणम् ॥
असत्यनिरतानां च पिशुनानां नृपोत्तम ।
उत्पाट्यन्ते सदा जिह्वा यमदूतैर्भयंकरैः ॥
त्यक्तवेदोक्तकर्माणो ह्यनुष्ठानविवर्जिताः ।
गजदन्तैर्भज्यमाना निवसन्ति युगान्बहून् ॥
विप्रग्रामेषु भूपालो यः कुर्यादधिकं करम् ।
स सहस्रकुलो भुङ्क्ते नरकान्पञ्चकल्पकम् ॥
विप्रग्रामकरादाने योऽनुमन्ता स पापकृत् ।
स एव कृतवान्राजन्ब्रह्महत्यायुतं शतम् ।
श्वविष्ठाभोजिनो नित्यं नराः ह्यतिथिवर्जिताः ॥
अयोनौ च वियोनौ च पशुयोनौ च भारत ।
सिक्त्वा रेतो महापापी रेतोभोजनमश्नुते ॥
श्वायुश्छेदं श्वायुबन्धमस्थिच्छेदं तु तस्य वै ।
अनुभूय क्रमेणैव धूमपानं युगायुतम् ।
नरकाद्विर्गतो भूप वेश्यापुत्रो भविष्यति ॥
उपवासदिने राजन्दन्तधावनकृन्नरः ।
स घोरं नरकं याति व्याघ्रभक्षं चतुर्युगम् ॥
उपवासविहीनश्च एकादश्यां शुभे दिने ।
नरकस्तस्य विज्ञेयो युगानां पञ्चसप्ततिः ॥
स्वदत्तं परदत्तं वा परक्षेत्रं तु यो हरेत् ।
स कोटिकुलसंयुक्तः कल्पान्तं नरकं व्रजेत् ॥
विप्राणां क्षेत्रहरणे योऽनुमन्ताविकुत्सितः ।
उलूखले तं निक्षिप्य मुसलैः प्रहरन्ति च ॥
शिलायामभितप्तायां दहन्ति युगपञ्चकम् ।

—(L 2344) D1 G2 अत्रैव च विनिन्दिनाम् (for ²) —(L. 2346) D1 G2 धर्मशास्त्राणि नि(G2 °स्त्रविनि)न्दिनाम (for ²) — G2 om line 2349 —(L 2350) G1 G(ed.) निष्कृतिं (for सद्गतिं) —(L. 2352) G(ed) प्राप्य (for गत्वा) —(L. 2356) G(ed.) ऊर्ध्वपादा अधःशिरसः (for ²) —(L. 2360) G(ed.) ते वै निरयगामिनः (for ²) —(L. 2363) G(ed) ह्यन्यां च (for भूपाल) D1 M1 पुरुषाधमान् (for °धमाः) —(L 2365) G(ed) तप्तताम्रमयीः स्त्रियः (for ²) —(L. 2370) G(ed) ममसु (for कर्णेषु) D1 G1 2 M1 पात्यन्त (for पात्यन्ते) —(L 2371) G1 G(ed) वाम कृत्वा (for कोप दृष्ट्या) D1 नराधिप (for °धमाः) —(L. 2372) G2 चक्षुषि, M1 क्षुप्र (for चक्षुषि) —(L 2373) D1 भय (for पाप) G2 विपश्चित (for महर्षयः) —(L. 2374) G1 पठता (for वदता) G2 पापं तस्य मतिर्नृप (for ²)

Colophon — *Sub-parvan* D1 G1 G(ed) आश्वमेधिकवर्णि शेषधर्माः, G2 M1 शेषधर्माः — *Adhy name* D1 पापभवदर्शनम्, M1 पापभन्त्रधनम्, G(ed) पापभेदप्रशंसा — *Adhy no* D1 G1 2 M1 G(ed) 19

(L. 2377) G2 शृणु मे परमं वचः (for ²) —(L. 2380) D1 ह्यक्षय्यफलमश्नुते (for ²) —(L. 2381) G1 G(ed) यम- (for अध-) G2 प्रयाति च तत्क्षयम् (for ²) (L 2388) D1 हन्यमाना, G2 ताड्य°, G(ed) भग्नकाया (for भज्यमाना) —(L. 2389) M1 G(ed) भूपालो (for °ल) D1 भो राजन्विप्रग्रामेषु (for ²) — M1 om lines 2390-2391 —(L 2390) D1 -युग (for कुलो) G2 सहस्रक (for स सहस्र) D1 कल्पसु G1 पञ्च च (for -कल्पकम्) G(ed) नरकान्कल्पपञ्च च (for ²) —(L 2393) G2 भाजनात् (for भोजिना) —(L. 2395) G2 रेत (for रेतो) —(L. 2402)

अनुभूय ततो राजन्राक्षसो भवति ध्रुवम् ॥
गणयेद्यस्तु पृथिवीमन्यायेन करंकर ।
स कोटिकुलसंयुक्तो निमज्जत्युष्णकर्दमे ॥
ततो विष्ठाह्रदे मग्नस्तिष्ठेद्युगसहस्रकम् ।
व्रणी कुष्ठाभिभूतश्च भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥
विष्णुद्रव्यापहर्तारो ब्रह्मद्रव्यापहारकाः ।
ब्रह्महत्यायुतं राजंल्लभन्ते नात्र संशयः ॥
अनाथधनहर्तारः शयन्ते कण्टकोपरि ।
युगानामयुतं स्थित्वा व्याघ्रयोनौ भवन्ति हि ॥
आरामे पुष्पहर्तारो देवपूजादिकास्थितं ।
ते यान्ति युगपर्यन्तं वह्निज्वालाप्रवेशनम् ॥
जले देवालये राजन्यज्ञभूमौ शवक्षये ।
द्विजानां संनिधौ गोषु तथा चाश्वत्थसंनिधौ ॥
वल्मीकाग्रे गयाभूमौ तथा चोच्छिष्टभूतले ।
कुशदर्भसमाकीर्णे देवोद्यानसमीपतः ॥
शिलायां तुलसीस्थाने कृष्टभूमौ नराधिप ।
स्त्रीसंनिधौ महाकूपे योऽत्सृजेद्देहजं मलम् ॥
आत्महन्तुर्यथा पापं भ्रूणहन्तुर्यथा तथा ।
एतान्सर्वानवाप्नोति नरकान्युगपञ्चकम् ।
अनुभूय क्रमेणैव काकयोनौ प्रजायते ॥
अवगुण्ठनमकृत्वा तु कर्णे च ब्रह्मसूत्रकम् ।
पुरीषमूत्रं यः कुर्याद्यदि वा स तु पातकी ॥
तृणच्छेदं नु सलापं केशश्मश्रुनिपातनम् ।
श्लेष्माश्रुपतनं चैव तथा लोष्टविमर्दनम् ॥
कलहं द्यूतमत्युग्रमशास्त्रश्रवणं तथा ।
अधोवायुं क्षुतं चैव वमनं देवसंनिधौ ।
एतान्करोति भूपाल स गच्छेन्नरकं ध्रुवम् ॥
शूद्रसाक्ष्ये यदेशस्तु धनबन्धेषु लोभतः ।
स याति नरकान्घोरान्यावदाचन्द्रतारकम् ॥
इह पुत्राश्च पौत्राश्च विनश्यन्ति परत्र च ।
साक्षी यस्तु मृषावादी स गच्छेद्रौरवं नृप ॥
परिघैः पट्टिशैः शूलैर्भिद्यते यमकिंकरैः ।
ये घातिपापिनो मर्त्या ये च मिथ्यापवादिनः ।
तेषां मुखे जलूकाद्यैः पूर्यन्ते पन्नगोपमाः ॥
ऋतौ नाभिगमेद्यस्तु स्वस्त्रियं मनुजेश्वर ।
स याति रौरवं घोरं ब्रह्महत्यां च विन्दति ॥
अष्टमीतिथिसंक्रान्तौ व्यतीपाते च पर्वणि ।
वैधृतौ तु चतुर्दश्यामेकादश्यां त्रिके निशि ॥
सध्ययोर्जन्मनक्षत्रे व्रतेषु च पितुर्दिने ।
एतेषु दिवसेष्वेव न गच्छेत्स्वस्त्रियं ऋतौ ।
यदि गच्छेत्स पापी स्यान्मोहाद्वा रौरवं व्रजेत् ॥
जातः स तु दुराचारो मूर्खो व्याधिरथ एव च ।
अल्पायुश्च कुष्ठश्च महाद्वेषी सदा भवेत् ॥
अनाचाररतान्दृष्ट्वा यः शक्तो न निवारयेत् ।
तत्पापार्धमवाप्नोति यश्चोपेक्षापरायणः ॥
पापिना पापगणनं यः करोति नराधम ।
अस्ति चेत्तुल्यपापी स्यान्मिथ्यात्वे द्विगुणं भवेत् ॥
अपापे पातकं यस्तु समारोप्य विनिन्दति ।
तस्य जिह्वां समुत्कृत्य घोराश्च यमकिंकराः ।
तप्तायःपिण्डमाक्षिप्य तस्य चास्ये निहन्ति च ॥
कन्यागामी नरो यस्तु भक्ष्यमाणो निशाचरैः ।
स याति धूमपानं च ततः शङ्कुनिकृन्तनम् ॥

D1 G1 : M1 नरके तस्य विज्ञेयं (for °) G2 G(ed) एव (for पश्च) — (L 2403) D1 G2 G(ed) स्वच्छा परदत्ता वा (for °) G(ed) विप्रभूमिं (for परक्षत्र) D1 यो हरेच्च वसुंधराम् (for °) — After line 2403, D1 ins

123** षष्टिवर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते कृमिः ।

— (L 2408) D1 ततो निस्तीर्णनरको (for °) — (L 2409) D1 नर करम्, G(ed) कर नर (for करंकर) — G1 om lines 2410-2413 — (L 2415) G1 G(ed) अनाथा वनिहर्तार (for °) — (L 2416) D1 व्याघ्रयोनिं भजन्ति ते (for °) — (L 2417) G(ed) देवपूजादिकाहृते (for °) — (L 2419) G(ed) नराधिप (for शवक्षये) — (L 2420) G(ed) द्विजाग्निसंनिधौ गोष्ठे (for °) — (L 2422) G1 समास्तीर्णे (for °कीर्णे) — (L 2423) D1 M1 कृषि (for कृष्ट) G(ed) द्विजो नृप (for नराधिप) — (L 2425) G1 M1 भ्रूणहत्य (for °हन्तुर्) — (L 2426) G(ed) प्राप्य (for एतान्) — (L 2429) G1 मूत्रे (for मूत्र) — (L 2430) G1 निपातनम् (for निपात°) — (L 2434) M1 G(ed) यो भूप (for भूपाल) — (L 2435) G1 लोलुप : M1 लोभत (for ला°) D1 धने न धुलोभत, G(ed) धनग्रहणलोभत (for °) — (L 2437) G(ed) दि तस्य वै (for परत्र च). — (L 2439) G1 : हन्यते (for भिद्यते) — (L 2440) G1 G(ed) ये च मिथ्याभिभाषिण (for °) — (L 2441) D1 G(ed) पन्नगोत्तमा (for °पमा) — (L 2443) G(ed) नरकं (for रौरव) — (L 2444) G(ed) अष्टम्यां रविसंक्रान्तौ (for °) — (L 2445) G1 ऋतुकाले (for एकादश्यां). — (L 2447) G1 M1 नृप (for ऋतौ) — (L 2448) महापापी (for स पापी स्यात्) — (L 2449) G1 M1 जातं स्तत्र (for जात स तु) D1 जातस्तत्र दुराचारी (for °). G2 मूढो (for मूर्खो) D1 मूर्खो व्याधियुतस्तथा (for °) — (L 2450) G1 कुलघ्न (for कुष्ठ°) — (L 2451) G(ed) रतं (for रतान्) D1 निवारयेत् (for निवा°) — (L 2452) G2 तत्पापं समवाप्नोति (for °) — (L 2454) D1 मिथ्या चेद्, G(ed) नास्ति चेद् (for मिथ्यात्वे) — D1 om lines 2456-2464 — (L 2457) G(ed) आदाय (for आक्षिप्य) G(ed) मुखे वै विनिपात्य च (for °) — (L 2459) G1 ततः शङ्कुश्च (for ततः शङ्कु) M1 निकृन्तति (for °नम्). — For line 2459, G(ed) subst

124** शिश्नं च वृषणं चैव छिन्दन्ति यमकिंकराः ।

१ हरिवंश—१०५

शिश्ने च वृषणे चैव ह्ययोभारस्य बन्धनम् ।
एवं युगशतं स्थित्वा पश्चाच्चण्डालतां व्रजेत् ॥
यस्तु व्रतानि संगृह्य असमाप्य परित्यजेत् ।
असिपत्रे युगं स्थित्वा हीनाङ्गो जायते नरः ॥
न्यायेन धर्मशिक्षायां पक्षपातं करोति यः ।
अत्युष्णसिकतास्थानं तथा स्वपिति दीर्घनम् ॥
चतुर्युगानामयुतं भुक्त्वा नरकयातनाः ।
ततः खरेषु जायन्ते श्वानयोनौ च भूतले ॥
अवमत्य द्विजान्वृद्धान्बालान्वृद्धांश्च गर्भिणीम् ।
भुङ्क्ते यदि स पापी स्याद्रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
अपहृत्य परस्यार्थं यः परेभ्यः प्रयच्छति ।
स दाता नरकं याति यस्यार्थस्तस्य तत्फलम् ॥
परनिन्दां प्रशंसां च आत्मनश्च करोति यः ।
आस्ये तस्यायसं पिण्डं क्षिपन्ति यमकिंकराः ॥
प्रातःस्नानविहीनाश्च गायत्र्यानपवर्जिताः ।
ब्रह्मयज्ञविहीनाश्च ते वै निरयगामिनः ॥
प्राणायामविहीनाश्च देवर्षिपितृसंहतिम् ।
न तर्पयन्ति ये राजंस्ते वै निरयगामिनः ॥
स्नानहीनाश्च मध्याह्ने भानुप्रार्थनहीनकाः ।
औपासनविहीनाश्च ते वै निरयगामिनः ॥
गृहार्चनविहीनाश्च गृहपूजाविगर्हकाः ।
पञ्चयज्ञविहीनाश्च ते वै निरयगामिनः ॥
पितृमातृप्रपूजायां विहीनाश्च तथा तिथौ ।
भोजने मौनहीनाश्च ते वै निरयगामिनः ॥
उच्छिष्टभोजिनो ये च ये च मृष्टान्नभोजिनः ।
भोज्ये कलहकर्तारस्ते वै निरयगामिनः ॥

सायं प्रातर्यथाशक्त्या पुराणं न शृणोति यः ।
मासत्रयविहीना ये ते वै निरयगामिनः ॥
पुराणधर्मशास्त्रेषु भक्तिहीनाश्च ये द्विजाः ।
भाषाशास्त्रेषु निरतास्ते वै निरयगामिनः ॥
कर्णाटद्राविडीयानि आन्ध्रकर्णोजयन्ति च ।
यथासि ये प्रशृण्वन्ति ते वै निरयगामिनः ॥
भाषया रचितं शास्त्रं स्त्रीमुखात्तु शृणोति यः ।
शूद्रेभ्यश्च प्रशृण्वन्ति ते वै निरयगामिनः ॥
भाषया रचितं शास्त्रमिह लोके सुखप्रदम् ।
परलोके भयकरं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥
दिव्यमार्गं परित्यज्य भाषया रचितानि वै ।
शास्त्राणि च प्रशृण्वन्ति ते वै निरयगामिनः ॥
भाषारचितशास्त्रेषु गान्धर्वेषु रताश्च ये ।
तेषां सङ्गोऽपि संत्याज्यः परत्रहितकाङ्क्षिभिः ॥
नामानि मम शृण्वन्ति शास्त्रयुक्तानि भारत ।
शास्त्रेषु निरता भूत्वा पुराणेषु रता द्विजाः ॥
भाषारचितशास्त्रेषु बुद्धिमान्नैव रतिं त्यजेत् ।
ममाज्ञाकारणीयेषु पुराणेषु मतिं कुरु ॥
असच्छास्त्रेषु निरताः शमदमप्रवर्तकाः ।
विरता धर्मशास्त्रेषु तेषां सङ्गं परित्यजेत् ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
भवता सर्वमाख्यातं धर्माधर्मं यदुत्तम ।
श्राद्धस्य विषये देव निषिद्धं वद सुव्रत ॥
श्रीभगवानुवाच ।
श्राद्धे निमन्त्रितो यस्तु भोजनं कुरुते यदि ।
चतुर्युगसहस्राणि शूलप्रोतो भवेद् ध्रुवम् ॥

— (L. 2462) G_1 G(ed) M_1 न समा(M_1 समाप्तो)प्य परित्यजेत् (for °) — (L. 2465) G_1 तथा दृष्टिविशीर्णनम् (for °) — (L. 2467) G(ed) हीनेषु (for जायन्ते) D_1 G_2 श्वानयोनिशतं तथा (for °) — (L. 2468) M_1 बाल (for बालान्) D_1 गर्भिणी , G_2 रोगिण (for गर्भिणीम्) — After line 2471 G(ed) ins

125** एवैषां सहवासं तु करोति पुरुषाधमः ।
पौल्कसादिषु पापेषु जातोऽसाय जनिर्भवेत् ॥
पाङ्क्तिभेदी पृथक्पाकी नित्यं ब्राह्मणनिन्दकः ।
आदेशी वेदविक्रेता पञ्चैते ब्रह्मघातकाः ॥
कुम्भीपाके महाघोरे दह्यमाना युगायुतम् ।
ततो भूमिं समासाद्य सूकरत्वमुपागताः ॥
ब्राह्मणाय समाहूय दास्यामीति धनान्वितम् ।
पश्चान्नास्तीति यो ब्रूयात्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ।
असिपत्रवने राजंश्छिद्यमानो युगं वसेत् ॥
येन धर्मं परिज्ञाय तमेव द्वेष्टि यो नरः ।
करोति पाप्युदासीनं तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
आहारस्य च विघ्नं यः करोति स च पातकी ।
नरकं तस्य विद्धि महच्छूलं भयावहम् ।

— (L. 2472) G_2 आत्मनश्चा (for °नश्च) — (L. 2473) $G_{1,2}$ M_1 प्रक्षिपन्ति च किंकराः (for °) — (L. 2474) G_3 देवर्षिपितृतर्पणम् (for °) — G_3 om lines 2475 2476 D_1 om lines 2476 2481 — (L. 2478) G(ed) -वर्जिताः (for हीनकाः) — (L. 2480) G(ed) गृहार्चने (for गृहा°) G_3 G(ed) विगर्हिताः (for °हकाः) — D_1 G_1 M_1 om line 2481 — (L. 2482) G(ed) पितुर्मातुः (for पितृमातृ) — (L. 2483) $G_{1,2}$ M_1 भोजनेन विहीनाश्च (for °) — D_1 om lines 2484 2485 — (L. 2486) G_2 M_1 यथाशक्ति (for °त्क्या) — M_1 om. line 2487 — (L. 2490) G_3 द्राविडीयाना G(ed) °डैर्याणि (for °डीयानि) G(ed) रचिताऽन्यायभाषया (for °) — M_1 om lines 2492 2493 — (L. 2492) D_1 हीनमूर्खांच (for स्त्रीमुखात्तु) — (L. 2494) D_1 भाषाविः (for भाषया) — (L. 2496) G(ed) ह्यन्यभाषाकृतानि वै (for °) — (L. 2499) G_1 तेषां सङ्गमपि त्याज्यं G_2 तेषां सङ्गं परित्यागे (for °). — (L. 2501) D_1 G(ed) ये तु M_1 भव या (for भूत्वा) — After line 2501 G(ed) ins

126** तेषां तु पुण्यशीलानां मम लोकस्तु शाश्वतः ।

श्राद्धं भुक्त्वा परश्चेषु यः कुर्याद्ग्रामिभोजनम् ।
नरकेषु चिरं मग्न स चण्डालो भवेद् ध्रुवम् ॥
श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च स्त्रीसङ्गं कुरुते यदि ।
दिविस्था पितरस्तस्य पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥
श्राद्धे भुञ्जन्द्विजो यस्तु बहुभाषी मिताशनः ।
स पापी नारकी ज्ञेयः क्रूरे तु नरके वसेत् ॥
निमन्त्रितो द्विजो यस्तु न स्नायी लोभमोहितः ।
श्राद्धहन्ता स विज्ञेयः कल्पान्तं नरकं व्रजेत् ॥
अस्नात्वा यदि वर्तेत श्राद्धं भुक्त्वा परेऽहनि ।
स पापी नारकी ज्ञेयः क्रकचे नरके वसेत् ॥
अकृत्वा पार्वणं होमं श्राद्धं कुर्याद्यदि द्विजः ।
तच्छ्राद्धमासुरं ज्ञेयं तत्कर्ता नरकं व्रजेत् ॥
अन्येद्युः प्रातरुत्थाय स्नात्वा तु तिलतर्पणम् ।
अकर्ता च स पापी स्याद्दाता च नरकं व्रजेत् ।
न तु भुञ्जीत तच्छ्राद्धं भुक्त्वा नरकमश्नुते ॥
पतितं भिन्नमर्यादं जपस्नानविवर्जितम् ।
वेदशास्त्रविहीनं च श्राद्धेन न निमन्त्रयेत् ॥
यतिं च वानप्रस्थं च ब्रह्मचारिणमेव च ।
अश्रोत्रियं कुलघ्नं च वृषलीपतिमेव च ॥
कृत्रिमं कुटिलं मूकं बधिरं पङ्गुमेव च ।
महाघ्नं ग्रामणीं वैद्यं ग्रामघ्नं तु नपुंसकम् ।
गुरुनिन्दं दुराचारं श्राद्धे तु न निमन्त्रयेत् ॥
देवपूजाविहीनं च पञ्चयज्ञविवर्जितम् ।
औपासनाविहीनं च श्राद्धे तु न निमन्त्रयेत् ॥
गत्वा शवगृहं यस्तु सभाश्वानुव्रजेद्यदि ।
कुचैलं कर्कशं स्तब्धं कर्षकं व्याधिपीडितम् ॥
वैश्यवृत्तिपरं मूर्खमस्वतन्त्रं विनिन्दितम् ।
कृतघ्नं गायकं मत्तं भट्टवृत्तिपरं जडम् ।
सौवर्णकं दुराचारं श्राद्धे तु न निमन्त्रयेत् ॥
काणं खञ्जं कृशं दीनं सदा चैव केशधारिणम् ।
दुर्मन्त्रणं तु वाचाटं श्राद्धे तु न निमन्त्रयेत् ॥
कुष्ठकण्डूव्रणैर्युक्तं हीनाङ्गं व्यसनलोलुपम् ।
पितृमातृपरित्यक्तं श्राद्धे तु न निमन्त्रयेत् ॥
अश्रोत्रियं कुलघ्नं च वृषलीपतिमेव च ।
कृत्रिमं कुटिलं मूकं श्राद्धे तु न निमन्त्रयेत् ॥
एते वर्ज्या द्विजाः सद्भिः सदा पितृहितैषिभिः ॥
श्राद्धपात्रं प्रवक्ष्येऽहं शृणुष्व नृपसत्तम ।
वेदशास्त्रेषु निरतं श्रोत्रियं श्रोत्रियात्मजम् ।
स्नानैर्जपैः सदा शुद्धं श्राद्धार्थं तं निमन्त्रयेत् ॥
देवपूजासु निरतं पञ्चयज्ञपरायणम् ।
पुराणवेदशास्त्रज्ञं श्राद्धार्थं तु नियोजयेत् ॥
अध्यात्मशास्त्रसंपन्नं शान्तं वै मृदुभाषिणम् ।
जितेन्द्रियं शुभं दान्तं श्राद्धार्थं तं निमन्त्रयेत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

किं वर्ज्यं किं व्रतं त्याग केषां वर्ज्यस्तु संगमः ।
तन्ममाचक्ष्व देवेश सेवा केषां तु पापदा ॥

श्रीभगवानुवाच ।

स्त्रीणां सङ्गं सदा वर्ज्यं पापिना तु समागमम् ।
सूतकया दर्शनं राजन्प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥
संध्याप्रदोषकाले तु योषिता संगमात्पतेत् ।

— (L 2504) G_1 G(ed) शास्त्र (for धर्मे) — (L 2508) D_1 M_1 निमन्त्रितो (for °ते) — M_1 om lines 2509–2512 — (L 2513) D_1 पतन्ति नरकेषु च (for ^{b}) — (L 2514) G_2 G(ed) श्राद्ध (for श्राद्धे) G_2 नरो (for द्विजो) D_1 श्राद्धभोजी नरो यस्तु (for ^{a}) M_1 om lines 2514^b–2516^a — (L 2515) D_1 G_2 नरके (for नारकी) G_1 om line 2515^b G(ed) क्रकचे (for क्रूरे तु) — G_2 om lines 2516–2521 — (L 2516) D_1 श्राद्धं भुङ्क्ते (for निमन्त्रितो) G_1 श्राद्धे भुञ्जानो यस्तु (for ^{a}) D_1 G_1 स्नात्वा (for स्नायी) — (L 2522) G_2 स्नानं तु, M_1 च स्नात्वा (for स्नात्वा तु) — (L 2523) G(ed) न कुर्याद् (for अकर्ता) D_1 G_2 अकृत्वा यदि पापी स्याद् (for ^{a}) G(ed) रौरवं (for दाता च) — G_2 om lines 2524–2529 — (L 2524) D_1 भुक्त्वा तु नरकं व्रजेत् (for ^{b}) — After line 2524, D_1 ins

127** अकृत्वा वार्षिकं श्राद्धं पितुर्भ्रातुर्धवस्य च ।
भुङ्क्ते यदि स पापी स्यान्नरकं रौरवं व्रजेत् ॥
मृते भर्तरि या नारी ह्यकृत्वा वपनं यदि ।
पाकनीराादिकं सर्वं कुरुते लोभमोहिता ।
तत्कृतं पाकनीरादि भोक्तुः पतनकृन्मते ॥

— (L 2526) M_1 देश (for वेद) G_1 श्राद्धे तु (for श्राद्धेन) — D_1 G_1 M_1 om lines 2527–2529 — (L 2530) G_1 गोघ्नं चैव (for ग्रामघ्नं तु) — (L 2531) G_1 दुराराध्यं (for °चारं) — (L. 2534) D_1 गत्वा शवं वहेद्यस्तु (for ^{a}). — (L 2536) G_2 वृत्तिकरं (for °परं) G_2 विनिन्दकम् (for °न्दितम्) — After line 2538, D_1 G_1 ins

128** ब्रह्मचारिं यतिं चैव वानप्रस्थांश्च भिक्षुकान् ।
While G(ed) ins after line 2538

129** परापवादनिरतं परस्त्रीलोलुपं तथा ।

— (L. 2540) G_1 वाचालं (for °टं) D_1 दुर्मन्त्रितं तु वाचालं; M_1 बधिरं कुब्जगात्रं च, G(ed) द्विजं वाचालकं चैव (for ^{a}). — G(ed) om lines 2543–2544 — (L. 2543) G_2 कृतारं (for कुलघ्नं) — (L. 2545) M_1 G(ed) द्विजे (for द्विजाः). D_1 G_1 M_1 G(ed) परत्नेन (for सदा पितृ) — (L. 2546) G_1 समवक्ष्ये (for प्रवक्ष्येऽहं) — M_1 om lines 2547^b–2541^a. G_2 om lines 2519–2550 — (L. 2550) D_1 G_1 M_1 निमन्त्रयेत् (for नियोज°) — M_1 om lines 2551–2552. — (L. 2551) G_1 G(ed) पूर्वं (for मृदु) — (L. 2552) G_1 द्विजं शान्तं, G(ed) शुभं शान्तं (for शुभं दान्तं) — G_2 om. the ref — (L 2553) G_1 G(ed) मतत्याग (G_1 °गं) (for व्रत त्याग) D_1 M_1 त्याज्यं वै योषितागमे, G_1 योषितां संगमे तथा

सन्ध्यायां भोजनं निद्रां त्रयीविद्यां विवर्जयेत् ॥
वृक्षारोहणमत्युग्रं कूपानां चावरोहणम् ।
नदीतरणमत्युग्रं बाहुभ्यां तु विवर्जयेत् ॥
ऋणं परगृहे वासं ऋणात्क्षेत्रविवर्जनम् ।
गोमहिष्यो: क्रयं राजन्सर्वथा परिवर्जयेत् ॥
भृत्यपुत्रेषु संवादं स्वस्त्रीकलहमेव च ।
कलहं सर्वमनुजैः श्रेयस्कामी परित्यजेत् ॥
शूद्रहस्तात्समानीतमन्नं पानीयमेव च ।
वासस्ताम्बूलदानं च श्रेयस्कामी परित्यजेत् ॥
पादाभ्यङ्गं शिरोभ्यङ्गं तथा देहविमर्दनम् ।
श्रेयस्कामी तु राजेन्द्र शूद्रहस्तान्न कारयेत् ॥
भानौ भृगोर्गुरोर्वारे भौमे मृत्युप्रदं नृणाम् ।
तैलाभ्यङ्गं तथा रात्रौ श्रेयस्कामी परित्यजेत् ॥
कूपस्नानं सदा वर्ज्यं कूपोदवपनक्रिया ।
शौचं कूपजलेनैव श्रेयस्कामी परित्यजेत् ॥
स्थण्डिले शयनं दानं जपमैथुनभाषणम् ।
भोजनं राजशार्दूल श्रेयस्कामी परित्यजेत् ॥
क्षेत्रारामे वने शैले तीर्थे वै देवसंनिधौ ।
यात्रायां पथि राजेन्द्र न कुर्यान्मैथुनं स्त्रिय ॥
राजभृत्येषु मूर्खेषु पण्डितेषु कदाचन ।
गुरुस्त्रीषु च नो कुर्याद्विवादं नृपसत्तम ॥
एवं बहुविधं प्रोक्तं धर्माधर्मं हि पाण्डव ।
विस्तराद्वदितुं तस्य अपि वर्षशतादपि ॥
सर्वेषामपि लोकानामानुकूल्यं सदाश्रयम् ।
तद्धर्ममिति विज्ञेयं सर्वदा नृपसत्तम ॥
निन्द्यमानं सदा सद्भिर्यद्धर्ममपि पाण्डव ।
अधर्मं तद्धि विज्ञेयं महद्भयकरं नृप ॥
तस्मात्सर्वेषु कालेषु सतामभिमतं तु यत् ।
तत्कुरुष्व सदाचक्ष्व परां सिद्धिं गमिष्यसि ॥
धर्म्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं पाण्डुनन्दन ।
इदं वै शृण्वता भक्त्या ब्रह्मलोको भविष्यति ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

कथितं भवता सर्वं धर्माधर्मं यदूत्तम ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामि नरकानभिधानत: ॥
धर्माधर्मस्य विस्तारं पापिनां भयदायकम् ।
सुखदं पुण्यशीलानां मध्ये मध्ये यमस्य च ॥

श्रीभगवानुवाच ।

नामधेयानि वक्ष्यामि नरकाणां महामते ।
संख्यातुं नापि शक्नोमि तेषां मुख्यं शृणुष्व ह ॥
तपनो वालुकाकुम्भो महारौरवरौरवौ ।
कालसूत्रं निरुच्छ्वासो ह्यसिपत्रप्रमर्दनौ ॥
हिमोत्कटमहाशूलौ मूषाकूपं च शाल्मली ।
श्वभक्षो मूत्रपानं च वैतरण्यां महास्वनम् ॥
तप्तशूलं तप्तशिला पुरीषाहारमेव च ।
गजशोणितकूपं च मलशोणितभोजनम् ॥
श्वमांसभोजनं चैव वह्निज्वालाप्रवेशनम् ।
शिलावृष्टि: शस्त्रवृष्टिर्वह्निवृष्टिर्मरुत्पतत् ॥
क्षारोदकं चोष्णतोयं तप्तायःपिण्डभक्षणम् ।
अधःशिरःशोषणं च तप्तपाषाणदारणम् ॥
पुरीषलेपनं चैव तथा मत्कुणदारणम् ।

(for ^{b}) —(L. 2555) D_1 G_1 M_1 स्त्रीसङ्गं सर्वदा वर्ज्यं G(ed) स्त्रीसङ्गं सर्वदा वर्ज्यं (for ^{a}) —(L. 2556) G_1 दत्त्वया (for सुतया) —(L. 2557) D_1 G(ed) योषिता संगमं त्यजेत् (for ^{b}) —(L. 2558) G_1 मद्यं नैव परित्यजेत् (for ^{b}) —(L. 2561) G_1 G(ed) विवर्धनम् (for °जनम्) — G_2 om lines 2562-2567 —(L. 2562) G_1 गोमहिष्या: (for °ष्यो:) — D_1 ins after line 2564, G_1 after line 2566:

130** शूद्रग्रामे सहवासं शूद्रवेश्मनिवासनम् ।
शूद्रेण तु सदा योगं श्रेयस्कामी परित्यजेत् ॥
व्यवहारं कृषिं क्षेत्रं पङ्क्तिभोजनमेव च ।
शूद्रेण सह संस्पर्शं श्रेयस्कामी परित्यजेत् ॥

—(L. 2565) G_1 M_1 समानीतम् (for °नीतम्). M_1 अन्नं पानीयभक्षणम् (for ^{b}) — M_1 om lines 2570-2572 —(L. 2571) G_1 G(ed) कूपोदवपनक्रिया (for ^{b}) —(L. 2573) D_1 G_1 स्नानं (for दानं). M_1 G(ed) जपं मैथुनभोजने (M_1 °पूजनम्) (for ^{b}) —(L. 2574) G_1 होमं च, G(ed) पूजनं (for भो°) —(L. 2578) G_1 G(ed) राज°, M_1 नर° (for नृप) — After line 2578, D_1 ins.:

131** अग्निहोत्रगृहे देवे गुरुब्राह्मणसंनिधौ ।
तीर्थे सभायां राजेन्द्र न कुर्याच्छीवनं बुध ॥

— G_1 om. lines 2580–2583. —(L. 2580) D_1 G(ed) नालं (for तस्य) —(L. 2581) G(ed) सदाश्रय° (for °यम्) —(L. 2584) M_1 भयकरमथो नृप (for ^{b}) —(L. 2585) G_2 सदा पुण्यं हितं तु यत् (for ^{b}) —(L. 2588) D_1 M_1 स्वर्लोकं च (M_1 ब्रह्मलोको) गमिष्यति (for ^{b})

COLOPHON.— *Sub-parvan*: D_1 G_1 आश्वमेधिकपर्वणि वैष्णवधर्मशास्त्रे धर्मा, G_2 M_1 G(ed) वैष्णवधर्मा — *Adhy. name*: D_1 पापभेद, M_1 पापभेदकथनम्, G(ed) पापभेदप्रशंसा — *Adhy. no.*: D_1 G_1 $_2$ M_1 G(ed) 20.

M_1 om line 2590 —(L. 2590) G_2 भगवन् (for नरकान्) —(L. 2591) D_1 G(ed) यममार्गस्य विस्तारं (for ^{a}) —(L. 2592) G(ed) मार्गे (for the first मध्ये) —(L. 2593) G(ed.) [अ]र वक्ष्ये (for वक्ष्यामि). G_1 $_2$ M_1 नामधेयमहं वक्ष्ये (for ^{a}) —(L. 2596) G(ed) कालसूत्रनिरुच्छ्वासौ (for ^{a}) —(L. 2597) G_1 $_2$ G(ed) विष्ठा° (G_1 मूत्र)कूपं च शाल्मली (for ^{b}) —(L. 2599) G(ed.) पुरीषहरमेव च (for ^{b}) — G_2 om (hapl.) lines 2601^b–2605^a —(L. 2606) G_2 दारुणम् (for दाहनम्) —(L. 2607)

रेतःपानं महाद्वारं सर्वसंधिषु दाहनम् ॥
अङ्गारशयनं चैव स्कन्धभ्रामयन्त्रकम् ।
क्षणिकच्छेदनं चैव तपनोत्पातनं तथा ॥
पाशबन्धं धूमपानं तथा शूलाधिरोहणम् ।
अस्थिभेदं पित्तपानं तथा लवणभक्षणम् ॥
स्नायुच्छेदं शिलापीडा तथा पाषाणधारणम् ।
श्लेष्ममांसमयाहारं वृक्षाग्रपतनं तथा ॥
जलान्तर्मज्जनं चैव शयनं कण्टकोपरि ।
पिपीलिकादिदशनं तथा वृश्चिकपीडनम् ॥
अस्त्रशस्त्रादिशयनं तथा महिषमर्दनम् ।
सूचिप्रक्षेपणं चैव नेत्रयोर्नखसंधिषु ॥
शिश्ने च वृषणे चैव ह्ययोभारस्य बन्धनम् ।
तप्ताय शयनं चैव तप्तशीताम्बुसेचनम् ॥
अत्युष्णसिकतास्नानं तथा दृषदि शीर्णनम् ।
व्याघ्रराक्षसपीडा च नखपाषाणभक्षणम् ॥

एवमाद्या महाभाग नरकाः कोटिकोटिशः ।
अहं वक्तुं न शक्नोमि किमुतान्यो महीपते ॥
शृणु पाण्डव वक्ष्यामि यममार्गं सुदुःसहम् ।
सुखदं पुण्यशीलानां पापिनां भयदायकम् ॥
षडशीतिसहस्राणि योजनानि नरेश्वर ।
यममार्गस्य विस्तारः पापिनां भयदायकः ॥
ये नराः पुण्यशीलास्तु ते यान्ति सुखिनो नृप ।
गन्धर्वैः स्तूयमानाश्च अप्सरोगणसेविताः ।
सुधापानं प्रकुर्वन्तः प्रयान्ति स्वर्गमन्दिरम् ॥
धर्मशून्या नरा यान्ति दुःखेन यमयातनाम् ।
प्रेतभूता विवस्त्राश्च शुष्ककण्ठोष्ठतालुकाः ।
क्रन्दन्तो विस्वरं दीना यान्ति तत्पथि पापिनः ॥
हन्यमाना यमभटैः प्रतोदाद्यैस्तथायुधैः ।
इनन्तः प्रधावन्तो यान्ति दुःखेन तत्पथि ॥
श्वानजम्बूकशब्दैश्च कम्पमाना सुदारुणैः ।
दश्यन्तो महानागैर्यान्ति दुःखेन तत्पथि ॥
क्वचित्तापः क्वचिद्दाहः क्वचिच्छीतमकर्दमः ।
संतप्तसैकताश्चैव तीक्ष्णधाराः शिलाः क्वचित् ॥
क्वचिदङ्गारवृष्टिश्च शिलावृष्टिश्च दुःसहा ।
जलोपलमयावृष्टिरम्बुवर्षणं तथा ॥
क्षारकर्दमवृष्टिश्च महाज्वालान्वितो मरुत् ।
उष्णकर्दमवृष्टिश्च शिलास्त्रासमरः क्वचित् ॥
क्वचित्कण्टकवृष्टिश्च दुर्गारोहशिला क्वचित् ।
गाढान्धकारकूपाश्च कण्टकावरणं महत् ॥
वप्राप्रारोहणं चैव कन्दरस्य प्रवेशनम् ।
शर्कराश्च तथा लोष्टा सूचीतुल्याश्च कण्टकाः ।
शैवालं च क्वचिन्मार्गे क्वचित्कीचकपङ्कयः ॥
व्याघ्रराक्षसयूथैश्च मत्तदन्तिसमाकुले ।
वृकगोमायुसंकीर्णे ऋक्षसिंहभयाकुले ।
शुष्कपादपसंकीर्णे छायाहीने हिमोत्कटे ॥
विषज्वालाकुलैर्नागैर्वृश्चिकैः परिपूरिते ।
कङ्कवायसगृध्राणां छायायुक्ते महावने ॥
निरुदके महाघोरे यूथनादैर्भयंकरे ।
चण्डार्ककिरणैर्घोरे यान्ति दुःखेन तत्पथि ॥
पुरोभिः शङ्कुभिस्तीक्ष्णैः खचिते भयदारुणे ।
अधोमुखाः कृष्यमाणाः पापिनो यान्ति तत्पथि ॥
एवं बहुविधैः क्लेशैर्निष्ठुरैस्तु तत्पथि ।
क्रोशन्तश्च रुदन्तश्च म्लानवक्त्राश्च पापिनः ॥
पाशेन यन्त्रिताः केचित्कृष्यमाणास्तथाङ्कुशैः ।
शस्त्राग्रैस्तुद्यमानाश्च पृष्ठतः पार्श्वतः पथि ॥
नासाग्रपाशकृष्टाश्च कण्ठपाशैस्तथापरे ।

G₂ कूधर भ्रामयन्त्रकम् (for ⁴) — (L. 2608) G₁.₃ तपनोत्पतनं तथा ; M₁ पतनोत्पतनं तथा (for ³). — (L. 2610) D₁ अस्थिच्छेदं (for °भेदं) G₂ अस्थिच्छेदं रक्तपानं (for ³). — (L. 2611) G(ed) दारणम् (for धा°). — (L. 2619) D₂ हृदय- ; G(ed) हृदि च (for दृषदि). — After line 2620, G(ed) ins. :

132** कुम्भीपाकं महाघोरं क्रिमिविष्ठामयस्तथा ।

— (L. 2623) D₁ G₁ M₁ -मार्गस्य (for -मार्गं सु-). — After line 2625, G(ed) ins :

133** षडशीतिसहस्राणि तिर्यग्वै विस्तरस्तथा ।

— (L. 2626) G₁ दुःखदं भयदायकम् ; G(ed) धर्मभूतो नराधिप (for ³). — (L. 2627) G₁ सुरता ; G₃ सुखिता (for °नो). — (L. 2629) G(ed) वस (for स्वर्ग-). — (L. 2630) G₂ M₁ दुःखेन दुःखदायका (for ³). — (L. 2633) G₂ प्रोताद्यैश्च (for प्रतोदाद्यैः). — (L. 2634) D₁ यान्ति तत्पथि पापिनः (for ³). — (L. 2636) G(ed) दंदशूक (for दशयन्तो). — G₁ M₁ G(ed) ins. after line 2638 :

D₁ after line 2656 :

134** क्वचिदग्निचिताश्चैव महाधूमाकुलं क्वचित् ।
क्वचित्सुसंदीप्तं च महापांसुविशेषणम् ॥

— D₂ om. (hapl.) lines 2639–2643. — (L. 2640) M₁ G(ed.) क्वचित्सुतप्ततुषवर्षम् (for ⁴) — (L. 2641) G(ed) महाज्वालान्वितो मरुत् (for ⁴) — (L. 2645) D₁ वृक्षारोहणं ; M₁ वनस्प° (for वप्रा°). — (L. 2646) D₁ -कन्दराद् (for -कन्दरस्य) — (L. 2648) G₂ कृमि (for (मत्तदन्ति-). — (L. 2649) G₂ सिंहव्याघ्रादि (for ³) — (L. 2651) G₁ M₁ -किरणे (for °रिते) — G(ed) om. (hapl.) lines 2655–2656. — (L. 2653) G₁ M₁ शङ्कुभिर्दारुणैः (for ³). — (L. 2658) G₁ निष्ठुरैः (for क्रोश°). G₁ स्तन-दन्तश्च (for रुदन्तश्च). M₁ यान्ति यमदर्शनम् , G(ed.) यान्ति यान्ति यमक्षयम् (for ⁴). — M₁ om. line 2659. — (L. 2659) D₁ शस्त्रैर्विभिन्नगात्रा वै (for ³). — After line 2659, G₁ ins :

135** कण्ठग्रहा रज्ज्वा च शिरः प्रकर्षन्ति हि ।

कर्णपाशे कृष्यमाणा गच्छे श्रोणास्तथापरे ॥
पादाभ्यामाहृताश्च केचित्कण्ठे प्रबाधिताः ।
वहन्तश्चायसं भारं शिखाग्रेण प्रयान्ति ये ॥
अधोभारद्वयं केचिच्छाखाग्रेण तथापरे ।
कर्णाभ्यां च तथा केचिद्वहन्तो यान्ति पापिनः ॥
केचिच्छृङ्खलपाशाढ्या अग्निभिर्पीडिता परे ।
केचित्प्रतुदिता यान्ति ताड्यमानास्तथापरे ॥
निरुच्छ्वासतया केचित्केचिच्छादितलोचनाः ।
छायाजलविहीने तु पथि यान्ति सुदुःखिताः ॥
शोचन्त स्वानि कर्माणि दहन्तश्च मुहुर्मुहुः ।
शूलप्रोतमुखा केचित्प्रयान्ति यममन्दिरम् ।
शरीरैर्दह्यमानाश्च तुल्यैरङ्गारजैर्भृशम् ॥
तृणैराच्छादिता केचिद्दह्यमाना समन्ततः ।
अधोमुखा कृष्यमाणा केचिन्मलककर्दमे ॥
तप्तसैकतमार्गेषु केचिन्नग्ना प्रयान्ति ये ।
वृक्षच्छिन्नं वहन्तश्च तत्र केचित्प्रयान्ति वै ॥
भक्ष्यमाणा स्वमांसानि पिबन्तो रुधिरं स्वकम् ।
गलबन्धैर्महानागैर्दश्यमाना विषाग्निभिः ॥
वहन्त कण्टकचयं अभिदष्टा प्रयान्ति ये ।
गलप्रोतैर्धनीपाशैर्लम्ब्यमाना प्रयान्ति ये ॥
आरुह्य केचित्तु केचिद्वै यानजन्तुकान् ।
काकगृध्रं तथोलूकं सिंहं व्याघ्रं तथा वृकम् ।
आरुह्य पापिनो यान्ति यमलोकं भयावहम् ॥
चर्ममांसनिचयं भुञ्जन्तो यान्ति पापिनः ।
पुरीषमूत्रनिचयं पिबन्त पापिनः पथि ॥
हा हतोऽस्मि हताऽस्मीति क्रन्दमानास्तथा परे ।
वसापिच्छवदना सूचिपूरितलोचनाः ॥
मत्तदन्तावलाद्याश्च गजदन्तैः प्रहारिताः ।
सुदुःखिता प्रयान्त्येव पापिनः पाण्डुनन्दन ॥
पिशाचैर्भक्षिता केचिद्गृध्रैर्वृकगणैस्तथा ।
राक्षसैर्भक्षिताः केचिड्डाकिनीकुलसंकुले ॥
कूष्माण्डभैरवगणैर्महानागकरादिभिः ।
स्वपथे खादिता केचिन्महिषैर्मत्तहस्तिभिः ।
जीर्णमार्गं वहन्तश्च शुष्कास्थिनिचयानि ते ॥
महावराहयूथैश्च दारिता यान्ति पापिनः ।
अहंकारयुता यत्र तत्र राक्षसभक्षिताः ॥
परदाररता यत्र तत्र शिरोर्विपोथिताः ।
परद्रव्यापहर्तारः स्तम्भे विनियोजिताः ॥
समदेहा महाकूपे कृष्यमाणा अधस्तथा ।
प्रयान्ति नरशार्दूल नरकं दारुणं भृशम् ॥
उत्कृत्य मांसानि छिन्नदेहास्तथापरे ।
छिन्नहस्ता वहन्तश्च स्वशिरः करसंपुटे ।
प्रयान्ति मानिनः पापा महाक्रूरा निर्घृणास्तथा ॥
स्वमुखं केचिदुत्कृत्य खादन्तो यान्ति पापिनः ।
हा पुत्रेति रुदन्तश्च हा तातेति तथापरे ॥
हा भ्रातेति तथा चान्ये हा सखेति तथापरे ।
प्रिये कान्ते मम त्राहि त्राहि पुत्रक तथापरे ॥
महाराज महाभाग रक्ष मां शरणागतम् ।
त्वं पालयेति सततं प्रयान्ति प्राणकातराः ॥
विस्मृत्य स्वानि कर्माणि मूढा पूर्वं वदन्ति हि ।
मौनमाश्रित्य यान्त्येव कर्मणा कुरुनन्दन ।
एवं बहुविधाकारं पापिनो यान्ति तत्पथि ॥
श्रुत्वैव नरकं राजन्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
मूर्च्छितो भ्रातृभिः सार्धं भीतभीतो व्यतिष्ठत ॥
ज्ञात्वा तं पुण्डरीकाक्षः कम्पमानं युधिष्ठिरम् ।
मा भैषीरित्युवाचेदं त्वं राजन्धर्मतत्पर ॥

श्रीभगवानुवाच ।

धर्मिष्ठानां गतिं वक्ष्ये तव प्रीत्यै नराधिप ।
निबोधत सुरैर्जुष्टां सुखदां तत्र शाश्वतीम् ॥
धर्मिष्ठा ये नरश्रेष्ठ दानशीला सुबुद्धयः ।
अतीव सुखसंपन्ना प्रयान्ति यममन्दिरम् ॥
अन्नदा ये च धर्मिष्ठा भुञ्जन्त स्वादु यान्ति वै ।

—(L. 2660) G(ed) लम्ब्यमानाद् (for कृष°) —(L. 2661) G3 M1 -शात ; G(ed) -पाशे (for पाश) — D1 G(ed.) om line 2662 —(L. 2662) G1 कण्ठ (for कर्ण) —(L. 2663) G1 पादाभ्यां पादहृताश्च (for °) —(L. 2666) M1 कर्णाग्रेण (for °भ्यां च) — G3 om lines 2672–2676 G1 M1 om. line 2673 —(L. 2674) G1 तृणै राच्छादिते कूपे (for °) — G1 M1 om line 2675 D1 om. line 2676 —(L. 2677) G3 वृक्ष (for तप्त) — For line 2680, G1 subst

136** कण्टकै मरुवैदेष्टा प्रयाति यमसादनम् ।

— M1 om line 2681 —(L. 2681) D1 G(ed) दीर्घं (for धनी-) G(ed) बध्यमाना (for लम्ब°) —(L. 2682) G1 आरोप्य (for आरुह्य) —(L. 2683) G(ed) सिंहव्याघ्रौ (for सिंहं व्याघ्रं) —(L. 2685) G(ed) भक्षयन्त प्रयान्ति वै (for °) — M1 om lines 2688 2689 —(L. 2689) G(ed) -दण्डाद् (for -नद्दाद्) — M1 om. lines 2691–2695 —(L. 2691) D1 माहिषे मत्तहस्तिभिः (for °). —(L. 2692) G1 शुनकीगणसंकुले, G(ed.) डाकिनीगणपीडिता (for °) —(L. 2693) G(ed) शाकिन्यजगराकुले (for °) — D1 om (hapl.) line 2694 —(L. 2694) G1 घट्टिता, G(ed) भक्षिता (for खादिता) —(L. 2695) G(ed) निचयानपि (for °नि ते) — D1 om (hapl.) line 2699 —(L. 2705) G1 M1 उत्कृष्य (for °त्य) G3 स्वमांसं केचिदुद्धृत्य (for °) — For line 2707, G(ed) subst.

137** तथा हा मातरित्यन्ये स्वज हाहेति चापरे ।

—(L. 2710) G1 प्रयाति प्राणिन पथि (for °) — Before line 2714 all Mss. ins. वैशंपायन —(L. 2714) M1 G(ed) दृष्ट्वान (for युधिष्ठिर) —(L. 2715) G3 पपात धरणीतले (for °) — M1 om the ref —(L. 2722) M1 G(ed) नरश्रेष्ठ (for च धर्मिष्ठा) D1 अन्नदाने तु धर्मिष्ठा (for

क्षीरदा ये तु सुखिनः पिबन्त क्षीरमुत्तमम् ॥
घृतदा मधुदाश्चैव क्षीरदाश्च नृपोत्तम ।
सुधापानं प्रकुर्वन्ति प्रयान्ति यममन्दिरम् ॥
शाकदः पायसं भुञ्जन्दीपदः प्रज्वलन्दिशः ।
वस्त्रदो राजशार्दूल दिव्याम्बरधरो ययौ ॥
अलंकारप्रदो याति पूज्यमानोऽमरैः सह ।
गोदानेन नरो याति सर्वकामसमन्वितः ॥
भूमिदो गृहदश्चैव विमाने सर्वसंपदा ।
अप्सरोगणसंकीर्णे क्रीडन्याति यमालयम् ॥
हयदो गजदश्चापि यानदश्च नृपोत्तम ।
यमालय विमानेन याति भोगसमन्वितः ॥
मजदोऽनडुदश्चैव कृष्णाजिनमहीप्रदः ।
फलद पुष्पदश्चैव याति संतापसंयुतः ॥
ताम्बूलदो नरो याति तुष्टात्मा यममन्दिरम् ।
विद्यादानरतो याति पूज्यमानोऽब्जजन्मना ॥
सर्वभूतदयायुक्तः पूज्यमानोऽमरैः सदा ।
पुराणपाठको याति पूज्यमानो मुनीश्वरैः ॥
शृण्वन्ति सततं ये तु पुराणं मनुजेश्वर ॥
ते चन्द्रधवलैर्यानैः प्रयान्ति यममन्दिरम् ॥
ज्ञानपूर्णा नरा यान्ति कृते ये तु यमालयम् ।
त्रेतायां तपसा लोकं मम प्राणेश्वरस्य ह ॥
द्वापरे यज्ञविधिना प्रयान्ति पदमव्ययम् ।
कलौ युगे नरश्रेष्ठ पुराणश्रवणादरः ।
प्रयाति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥
कलौ युगे मनुष्याणां पुराणश्रवणान्मम ।
कीर्तनाद्राजशार्दूल मम लोके भविष्यति ॥
पुराणश्रवणान्मर्त्यः पुत्रपौत्रादिसंयुतः ।
भुक्त्वा भोगान्यथाकामं तदन्ते मामुपैति च ॥
कलौ देवाः प्रशंसन्ति पुराणश्रवणं परम् ।
परां मुक्तिमवाप्नोति सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥

आत्मार्थं वा परार्थं वा यो वदेद्धर्मसंहिताम् ।
प्रयाति सुखमार्गेण देवलोकं सुखावहम् ॥
धर्मशास्त्रे मतिर्यस्य वर्तते कुरुनन्दन ।
गन्धर्वैः स्तूयमानस्तु स याति यममन्दिरम् ॥
इत्यमार्थैर्नरा यान्ति केचिद्यानेन धार्मिकाः ।
गजोष्ट्रवृषभैर्यान्ति विमानेन च भारत ॥
चतुर्दन्तमयं यानमारुह्य यान्ति तत्पथि ।
यान्ति देवगणैः सार्धं दिव्यरूपधरा दिवम् ॥
रथं मणिमयं दिव्यं आयूतद्दर्पावृतम् ।
आरुह्य सुखिनो यान्ति धार्मिकाः पाण्डुनन्दन ॥
केचिद्विमानमारुह्य सूर्यकान्तिसमप्रभम् ।
प्रयान्ति नरशार्दूल मम लोकं सुखप्रदम् ॥
छत्रचामरसंयुक्ताः सेव्यमानाप्सरोगणैः ।
ते चन्द्रधवलैर्यानैः प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
चैत्ररथनन्दनसंकाशं वनं प्राप्य पथि प्रभो ।
क्रीडयित्वा यथाकामं प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
शक्तिनश्चत्रिणो भूत्वा द्रुतमीश्वरशेखराः ।
प्रयान्ति मम लोकं वै पुष्पारामप्रदर्शनाः ॥
व्रतोपवासनिरता यज्ञयज्ञपरायणाः ।
जङ्गमो यान्ति राजेन्द्र सत्यलोकं वसुधुता ॥
ब्रह्मप्रतिष्ठाकर्तारस्तथा वैराग्यधर्मदाः ।
अनाथविप्रभर्तारः प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
नित्यदानपरा राजानित्यं विप्रपूजकाः ।
विप्रपादोदकपरा जङ्गमो यान्ति मन्दिरम् ॥
एवं धर्मपरा यान्ति सुखेन मम मन्दिरम् ।
परत्रेह च राजेन्द्र धर्मं पुष्ट सदा सता ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं धर्माधर्मे हि पाण्डव ।
शृणोति सततं भक्त्या मुच्यते सर्वपातकैः ॥

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन्देवदेवेश मायातीत महामते ।
नमामि पुण्डरीकाक्ष त्वत्पादकमलं शुभम् ॥
पापिनो ये तु मनुजाः पापं कृत्वा सुदारुणम् ।
नरकं यान्ति ते नाथ मुच्यन्ते तु कथं प्रभो ॥
यदि मुक्ताः प्रयत्नेन तेषां का गतिरुच्यते ।
किं भवन्ति च ते नाथ कथं गर्भं विशन्ति ते ॥
गर्भस्थाः किं नु कुर्वन्ति जातमात्रा यदूत्तम ।
वृक्षत्वे च पशुत्वे च मृगत्वे कृमियोनिषु ॥
पक्षित्वे पापकर्माणो मत्स्यत्वे च महामते ।
एतान्सर्वान्ममानन्त स्पष्टीकर्तुं त्वमर्हसि ॥

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव वक्ष्यामि नराणां पापकर्मणाम् ।
गर्भस्थानां बहिस्थानां जन्तूनां वर्तनं प्रभो ॥
नरकेषु चिरं मग्ना जन्तवो नित्यदुःखिताः ।
शोचन्तः स्वानि कर्माणि बहुकालं रुदन्ति हि ॥
सर्वानेतान्महाघोरान्नरकाननुभूय च ।
क्रमेण दैवयोगात्तु निर्विशन्ति महीतलम् ॥
सर्वदुःखसमायुक्तं सर्वोपद्रवसंकटे ।
स्थावरत्वं नियोज्यन्ते नश्यन्ति प्रभवन्ति च ॥
वृक्षगुल्मलतावल्लीगिरयश्च तृणानि च ।
स्थावरा इति विख्याता महामोहसमावृताः ॥
दवाग्निना हि दह्यन्ते छिद्यन्ते पापकर्मभिः ।
वेपन्ते हि महावातैः शुष्यन्ते चण्डरश्मिभिः ।
हृष्यन्ते वृष्टिभिस्तात शुष्कायन्ते ह्यवृष्टिभिः ॥
फलार्थं छिद्यमानाश्च गृहार्थं भरतर्षभ ।
चितार्थमिन्धनार्थं च महामोहसमावृताः ॥
एवं क्लेशसमायुक्ताश्चिरं तिष्ठन्ति भूतले ।
ततः पञ्चत्वमापन्ना जायन्ते कृमियोनिषु ॥
कृमयस्तु महाभाग सदा दुःखोपजीविनः ।
क्षणार्धमुपजीवन्ति क्षणार्धे तु म्रियन्ति च ॥
बलवद्भिश्च खाद्यन्ते ह्यशक्ता ह्यात्मरक्षणे ।
शीतवातातपक्लेशभूयिष्ठाः क्षुधिता भृशम् ॥
मलमूत्रादिमांसेषु संचरन्तो नृपोत्तम ।
सुखलेशमजानन्तो म्रियन्ते दुःखजीविनः ॥
पक्षियोनिं ततः प्राप्य बलिभिः पक्षिभिर्हताः ।
चरणाग्निधनं प्राप्ताः खादिता मांसलोलुपैः ॥
म्रियन्ते केचिदण्डेषु द्विजाता मांसजीविनः ।
केचिद्गृहाङ्गणे बद्धा नीडेषु प्रचरन्ति च ॥
पक्षैर्वियोजिताः केचिद्भक्ष्यन्ते मनुजैर्भुवि ।
केचित्परार्थमाहारमुत्पाद्य क्षुधिता भृशम् ।
बल्यर्थं निहताः केचिच्चेष्टन्ते भुवि मानवैः ॥
केचित्तु भूभृतां गेहे भुक्त्वा ह्याहारमुत्तमम् ।
बध्यन्ते वागुरैः केचिन्म्रियन्ते मनुजैः सह ॥
मार्जारोरगदष्टाद्यैः खाद्यन्ते केचिदन्यथा ।
एवं क्लेशसमायुक्ता निधनं यान्ति पाण्डव ।
पशुयोनिं ततागत्य क्लिश्यन्ते बहुधा नृप ॥
वक्ष्ये तान्मूढधीन्मत्तानात्मपापमजानतः ।
शृङ्गिणो दंष्ट्रिणः केचित्केचित्पादनखायुधाः ।
केचिद्वहन्ति मनुजान्केचिद्भारान्वहन्ति च ।
कुर्वन्ति कलहं केचिदन्योन्यं मदगर्विताः ।
केचित्पदाभ्यां शिरसा केचिद्दन्तैर्नखैः परे ।
कुर्वन्ति कलहं केचिद्दुर्मत्ता वृथा नृप ॥
कर्षन्ति केचिद्दुःखार्ता बद्धास्तिष्ठन्ति केचन ।
मांसाशिनो दुरात्मानः केचित्कर्मविशेषतः ॥
भुञ्जन्ति केचिद्राजेन्द्र दुहन्ति च पिबन्ति च ।
मरणं यान्ति केचित्तु ह्यन्यान्यकलहान्नृप ॥
महापापसमायुक्ता वर्तन्ते नृप कानने ।
पिबन्ति रुधिरं केचित्फलानि च तथापरे ॥
खादन्ति कन्दमूलानि तुषारान्विलिहन्ति च ।
खादन्ति दुर्बलान्केचिद्रमन्ते मातरं परे ।
कामयन्ते तथा चान्ये मातरं स्वमखीजनम् ॥
जातिभेदमविज्ञाय रमन्ते काममोहिताः ।
प्राप्नुवन्ति तथा चान्ये बन्धनं त्वविशङ्कया ॥

G_1 om the ref D_1 राजा (for युधिष्ठिर) — (L 2781) D_1 जगत्पते (for महामते) — (L 2784) G(ed) केन (for नाथ) — (L. 2787) G_2 जातमात्रे (for °मात्रा) — (L 2788) G_3 M_1 कृमि (for क्रिमि) — After line 2788 D_1 ins

139** पाषाणत्वे लताभावे तृणगुल्मकृतौ हरे ।
केन दोषेण जायन्ते पुमांसस्तद्वदस्व मे ॥
वृकव्याघ्रवराहादिगजवानरयोनिषु ।
जायन्ते येन दोषेण तत्सर्वं कथ्यतां प्रभो ॥
उष्ट्रवाजी खगाकार गजसिंहादियोनिषु ।
कस्य पापस्य चनार समुत्पन्ना महामते ॥
रक्ष पिशाचभावेषु शाकिनीडाकिनीतनौ ।
कस्माद्दोषात्प्रजायन्ते जितमात्रा यदूत्तम ॥

— (L. 2799) D_1 -निचयश्च (for °गर°) — (L 2815) G(ed) चरणैर् (for चरणान्) D_1 चिरेण निधनं याता (for °) D_1 G(ed) खाद्यन्ते (for खादिता) — (L. 2816) G_1 जाता वै मांसजीविभिः (for °) — (L. 2817) G_1 मह्राङ्गणे (for गृहा°) D_1 प्रविशन्ति , M_1 प्रचलन्ति (for °रन्ति) G_1 व्याधैश्च निधनं गताः (for °) — (L. 2821) D_1 भ्रमन्ति हारमुत्तमम् (for °) — (L 2825) G(ed.) ततः प्राप्य (for तत्रागत्य) — For line 2826, G_1 subst

140** मध्ये तामसमत्तानां पापजन्मपरिग्रहान् ।

— (L 2829) M_1 केचिन्न्योन्यगर्विता (for °) — (L. 2832) क्लिश्यन्ते (for कर्षन्ति) — (L. 2834) G(ed.) मुञ्चन्ति (for दुहन्ति) — (L. 2840) D_1 मातरं सुखहेतवे (for °) — (L 2841) G_1 M_1 रमन्ते कामुका हि ताम् (for °)

खड्गैर्निकृत्य मांसानि भक्ष्यन्ते कैश्च केचन ।
ताड्यन्ते रज्जुभिर्नित्यं तोयाद्यैर्दण्डघट्टनैः ॥
शीतवातातपक्लिष्टास्तृणभक्षाः सुदारुणाः । [2845]
व्याधिभिः पीड्यमानाश्च ह्यमेध्यामिषभोजिनः ।
सर्वैस्ताड्यमानास्ते म्रियन्ते पाण्डुनन्दन ॥
परदेशं प्राप्नुवन्ति रुदन्तः प्रयातिकर्मैः ।
स्वजनैस्तु परित्यागाद्बाध्यन्ते स्वजनैरपि ॥
एवं पापाः प्रलीयन्ते कर्मभिः पूर्वसंचितैः । [2850]
मृताः पुनः पुनर्जाताः शतशः कोटिजन्मसु ॥
तदन्ते दैवयोगेन पूर्वकर्मफलेन वै ।
मानुष्यं प्राप्नुवन्त्येते जन्तवः कुरुनन्दन ॥
उत्कृष्टनीचकर्माणो जायन्ते बहुयोनिषु ।
नानारूपे भरतश्रेष्ठ पुण्यपापविमिश्रिताः ॥ [2855]
उत्कृष्टा मुखजाः प्रोक्ता मध्यमा बाहुजाः स्मृताः ।
अधमाश्चोरुजाः प्रोक्ताः पादजा ह्यधमाधमाः ॥
चित्रिणः शिल्पिकर्माणः केचित्क्रूरेण कर्मणा ।
रजकाः कुम्भकाराश्च लोहकारास्तथापरे ॥
सौवर्णकाश्च राजेन्द्र कुविन्दा नटपुल्कसाः । [2860]
अन्त्याः किरातवैगाद्या घोषवर्गाकुलेषु च ॥
म्लेच्छास्तु पारदेशेषु पुलिन्दा व्याधनाविकाः ।
आन्ध्रास्तुरुष्ककाम्बोजाः पारसीकाश्च कोङ्कणाः ॥
आम्लायनास्तु तुळुवा आर्यकर्णाटकुञ्जराः ।
लाटद्राविडचोलाश्च पाण्ड्या भरतसत्तम ॥ [2865]
एवमाद्या महाभागा धर्मदोषेण निर्मिताः ।
स्वेनैव कर्मदोषेण भवन्ति ह्यामयाविनः ॥
अन्धाः कुब्जा जडा मूका हीनाङ्गा बधिराः परे ।
खञ्जाः काणास्तथा क्लीबाः कृशाङ्गाः स्थूलकायिनः ॥
केचित्पुण्यावशेषेण साक्षराः प्रभवन्ति हि । [2870]
विद्यादानेषु निरता ब्राह्मणाः पुण्यकर्मिणः ॥
एवं भवन्ति भूपाल अक्षरविद्याप्रदा अपि ।
वेदान्तवादिनश्चैव शब्दशास्त्रविदः परे ॥
काव्यालंकारशीलाश्च पुराणनिपुणाः परे ।
षडङ्गनिपुणाः केचिन्मीमांसातर्कवादिनः ॥ [2875]
ज्योतिषे गान्धर्ववेदे निपुणा नर्तकाः परे ।
भरते वाद्यभेदे च गणिका भेदका अपि ॥
भुञ्जन्ति मेदिनीं केचित्केचिद्ग्रामं तु भूमिदाः ॥
इदं विष्णुरहं विष्णुरहं दासस्तु शार्ङ्गिणः ।
अनेकजन्मसंसिद्धाः केचिदेवं वदन्ति हि ॥ [2880]
ब्रह्मध्यानपराः केचिन्मोक्षशास्त्रविदः परे ।
विश्वं मामेव पश्यन्तो दण्डकाषायधारिणः ॥
ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये कर्मयज्ञेन चापरे ।
नमस्यन्तश्च मामेव जपन्तो मामकं जपम् ।
एवं मुमुक्षवः पार्थ मय्येवार्पितमानसाः ॥ [2885]
काषायधारिणः केचिज्जटिला विविधैरिह ।
एकदण्डास्त्रिदण्डाश्च मुण्डिनो लोकवञ्चकाः ॥
शिश्नोदरपराश्चान्ये वेदयामगान्तथापरे ।
कपटा नास्तिकाः केचिद्वृथा वै वेषधारिणः ॥
राजसेवां प्रकुर्वन्ति पिबन्ति रुधिरं परे । [2890]
खादन्ति मांसं राजेन्द्र पिबन्ति मधु मैरेयम् ।
कापालिनो जटाधारा बभ्रुकाः प्राणिहिंसकाः ॥
केचित्पुण्यविशेषेण प्रभवः प्रभवन्ति हि ।
दरिद्रा व्याधिता मूर्खा निर्घृणाः प्राणिहिंसकाः ॥
नीचसेवां प्रकुर्वन्ति दुःखमार्गप्रवर्तनात् । [2895]
एवंभूता दुरात्मानः पापिनः पुण्यकर्मिणः ।
प्रहृष्टा दुःखिताः सर्वे प्रहसन्ति रुदन्ति च ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवारविन्दाक्ष पुराणपुरुषोत्तम ।
तापत्रयातुरा मर्त्याः स्वकर्मणा हि पीडिताः ॥
त्याज्यन्ते कर्मणा केन धर्मे च यदि च स्थिरता । [2900]
तत्सर्वं वद सर्वज्ञ यदुनाथ नमोऽस्तु ते ॥

वैशंपायन उवाच ।

धर्मपुत्रोदितं वाक्यं श्रुत्वा भक्तिसमन्वितम् ।
भगवान्वासुदेवस्तु वक्तुं समुपचक्रमे ॥
प्रोक्तं भगवता यत्तु शृण्वन्ति श्रद्धया नराः ।

विधूय सर्वपापानि ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥

Colophon

श्रीभगवानुवाच ।

धर्माधर्मपरीक्षिन्धो श्रेष्ठ जितामित्र शुभव्रत ।
आजन्ममरणान्तानि शृणु कर्माणि देहिनाम् ॥
कामेन बाधिता सर्वे नरास्तु पशुगावत ।
मैथुनं भावमाश्रित्य क्रीडन्ति च परस्परम् ॥
स्तनाश्रयं तु नारीणां शोणितं गुप्तवर्धनम् ।
पुंसां वीर्याश्रयं शुक्रं योनौ संक्रम्य वर्धते ॥
पुनश्च शुक्रवृद्ध्या च नारीशोणितवर्धनम् ।
शुक्रस्य पतने काले जीवांशः पुरुषस्य हि ॥
अन्तर्हितानि तद्गर्भे शोणितेन विवर्धते ।
जीवप्रवेशात्तद्गर्भे पुरुषाय कुरूत्तम ॥
मयूराण्डवन्मासान्मासादूर्ध्वं प्रतिपद्यते ।
चैतन्यमुदरमध्यस्थमासामुपरि पाण्डव ॥
मलमूत्रादिदोषेण यदा भ्रमति सर्वशः ।
पूर्णे मासद्वये पश्चान्मांस्याकार प्रपद्यते ॥
पूर्णे मासत्रये गर्भो हस्तपादे प्रयुज्यते ।
मासानां पञ्चमे वृद्धिः षष्ठे जीवप्रवेशनम् ॥
सप्तमे रोमवृद्धिः स्यादष्टमे वृद्धिमेति च ।
वर्धिष्यति यथा गर्भस्तथा मूत्रं पुरीषकम् ॥
तेनैव लिप्तसर्वाङ्गः क्लेशमेति ददन्वहु ।
कटुम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षेण तप्यते ।
भ्रमन्वै क्लेशममहद्याति गर्भे नरोत्तम ॥
पूर्वजन्मकृतं पापं स्मरन्क्लेशाद्रुदन्बहु ।
समृद्धज्ञानसंपन्न स्वयमाश्वास वर्तते ॥
गर्भस्य वेदनां सोढुमशक्त प्रलपन्बहु ।
मलमूत्रादिसंबद्धो निन्दमात्म कुरूद्वह ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

त्रैलोक्यनाथ सर्वेश मायातीत महामते ।
कथं निन्दन्नमात्मानं कथं वै विलपन्प्रभो ।
गर्भे तिष्ठति पापेन तन्मे ब्रूहि जनार्दन ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मलमूत्रादिसंबद्धो देही गर्भे तु यद्वदेत् ।
तं वदामि च ते प्रीत्या शृणु नान्यमना प्रभो ॥

जीव उवाच ।

अहोऽहं पापधीर्नित्यं जन्मकोटिशतेषु च ।
पुत्रमित्रकलत्रार्थमपहृत्य वसूनि च ॥
स्वप्नेष्वपि च साधूनामीदृशी गर्भवेदनाम् ।
प्राप्तोऽहमीदृशः पापी कदा मोक्षो भविष्यति ॥
येषां धर्मपरत्नीनां रत्न कृत्वा तु मोहितः ।
मलमूत्रादिपङ्केषु गर्भेषु परिदुःखितः ।
पापस्य मे कदा मोक्षो भविष्यति न वा खलु ॥
एकोऽहं पापकर्मा हि न्यायागतमपाप्य च ।
तथापि दुःखं बहुलमनुभूतं मया पुरा ॥
मातुस्तापाद्दह्यमानो जरायुपरिवेष्टितः ।
मलपङ्कमहार्थो च मग्नदेहो दुनोमि च ॥
मया पोषितपुत्राद्याः स्वकर्मवशवर्तिनः ।
गतान्यत्र स्त्रियो मित्रं दह्याम्यत्रात्मना त्वहम् ॥
अहो दुःखमहो दुःखमहो दुःखं हि देहिनाम् ।
देहस्तु पापसंजातान्तस्मात्पापं न कारयेत् ॥
पुत्रमित्रकलत्रार्थमन्यद्द्रव्यं हृतं मया ।
तेन पापेन दह्यामि जरायुपरिवेष्टितः ॥
दृष्ट्वान्यस्य स्त्रियं पूर्वं सततं ह्यहमसूयया ।
गर्भाग्निना तु दह्यामि पापात्मा पापसंभव ॥
कायेन मनसा वाचा परपीडासकारिणम् ।

[अ]श्चित (for भर) — After line 2904, G1 ins

143** आजन्ममरणान्तानि संचितानि यदृच्छया ।

Colophon — *Sub-parvan* D1 G1 M1 G(ed) आश्चर्ये पर्वणि शेषधर्मा, G2 शेषधर्मा — *Adh'y name* G(ed) धर्मसार — *Adhy no* D1 G1 : M1 G(ed) 22

(L. 2906) D1 श्रुतवत (for शुभ°) — (L. 2908) M1 कामिनो मनुजाः सर्वे (for °) G1 -वृत्तय (for -जातय) — (L. 2910) G2 सहाश्रयं (for स्तना°) — M1 om (hapl.) lines 2912–2914 — (L. 2912) D1 पुंसः शुक्रस्य वृद्ध्या च (for °) — (L. 2915) G1 G(ed) तद्गर्भे (for °र्भे) D1 जीवप्रवेशस्तद्गर्भे, G2 °शनाद्गर्भे (for °), D1 G(ed) कुरूद्वह (for °त्तम) — (L. 2916) D1 प्रथमाण्डवत् मासं, G1 मयूरवर्णं च मासौ ; G2 मयूराकारवन्मासान्, M1 मयूराण्डवन्मासान् (for °) — (L. 2918) G(ed) बद्धो भ्राम्यति सर्वतः (for °) — (L. 2919) D1 M1 प्रपद्यते (for °त्स्यते) G1 पिण्डाकारं प्रपद्यन (for °) — (L. 2920) G2 पूर्णे मासे तुरीये च (for °) — (L. 2923) G(ed) वर्धते नवमे गर्भे (for °). — (L. 2925) D1 G2 -तृष्णारूक्षैश्च (G2 °पेण) तप्यते (for °) — (L. 2927) G1 भृशम्, M1 वदन् (for बहु) D1 स्मरन्क्लेशान्यनुभूतम् (for °) — (L. 2930) D1 निन्दन्नात्मानमात्मना (for °) — (L. 2934) G1 G(ed) संयुक्तो (for संबद्धो) D1 देही गर्भे विचिन्तयन् (for °) — M1 G(ed) om the ref G2 जन्तुर् (for जीव) — (L. 2938) G2 ईदृशीं गर्भवेदनम् (for °) — (L. 2945) M1 मनस्तापाद्, D1 मातुः कुक्षौ (for मातुस्तापाद्) — (L. 2946) D1 G2 G(ed) अब्धि, M1 मल (for मग्न) — (L. 2947) M1 स्वकर्मपरिवर्तिनः (for °) — (L. 2948) D1 गता स्त्रियस्तथा मित्रा, G(ed) गतान्यतः स्त्री च मित्र (for °) D1 °दह्यामि स्वात्मना त्वहम्, G(ed) दग्धो ह्यत्र स्वकर्मणा (for °) — (L. 2950) D1 देहास्तु पापसंजाताः, G1 देह पापाच्च संजात (for °) G(ed) तु नाचरेत (for न कारयेत्) — (L. 2952) G(ed) दग्धोऽस्मि (for दह्यामि) and -पीडितः (for वेष्टित) — (L. 2953) G2 स तु दृष्ट्वा स्त्रियं

तेन पापेन दह्यामि अहमेकोऽविनु खित ॥
अकृत्वा देवकार्याणि पितृकार्याणि लौकिकान् ।
अग्निदेवगृहान्विप्रानीदृशीं यातना गत ॥
जपध्यानविहीनत्वादसद्भि स्सहवासनात् ।
सदा पापरतत्वाच्च प्राप्तोऽहं गर्भवेदनाम् ॥
सदा शास्त्रविहीनोऽहं श्रवणेषु तथालस ।
अनिच्छाजिघ्रमाणोऽहमेवं प्राप्तो महद्भयम् ॥
एवं बहुविधं जन्तुर्विलप्य स्वयमेव हि ।
आत्मनात्मानमाश्वास्य बुद्धिं धर्मे नियुज्य च ॥
धर्मं कृत्वा यथान्याय सत्सङ्गेषु प्रवर्त्य च ।
कृत्वा देवाग्निपूजां च यास्येऽहं परमां गतिम् ॥
आराध्य तु जगन्नाथं सर्वकामार्थदं प्रभुम् ।
जगद्योनिमुदाराङ्गं विश्वरूपं जगद्गुरुम् ॥
देवगन्धर्वनिचयैर्विद्याधरमुनीश्वरैः ।
दिग्दन्तिभिश्च दिक्पालैश्चन्द्रसूर्यादिभिर्ग्रहैः ॥
ऋषिदेवगणैर्विप्रैरिन्द्राद्यैः ससुरासुरैः ।
अर्च्यमानं सदा शुद्धं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ॥
सर्वगं सर्वलोकानामीश्वरं पुरुषोत्तमम् ।
आनन्दमक्षरं नित्यं स्वप्रकाशं निरञ्जनम् ॥
सूर्यकोटिप्रतीकाशं चन्द्रकोटिसुशीतलम् ।
कालमेघनिभं देवं विद्युद्बहुललोचनम् ॥
पीताम्बरधरं देवं शङ्खचक्रादिसेवितम् ।
लक्ष्मीपतिं विशालाक्षं सर्वालंकारशोभितम् ॥
अनन्तमजरं विष्णुं ध्यात्वा नित्यमतन्द्रित ।
गर्भात्तु निर्गतोऽहं वै मुक्तिं यास्यामि निश्चितम् ॥
अतिक्रमिष्ये संसारं घोरं जलधिसंनिभम् ॥
सर्वत्र हि भयं नास्ति सर्वत्र सुखमेव मे ।
इति वै चिन्तमानस्य जन्तोर्गर्भगतस्य च ।
प्रसूतिकालवायुश्च पुर स्थित्वा च वर्धति ॥
तेनैव वायुना बद्ध प्राणापत्येन पाण्डव ।
मातुश्च दुःखमतुलं कुर्वन्कर्मबलेन च ।
आक्रम्यमाणो निर्गच्छेद्योनियन्त्रप्रपीडित ॥
निःसंज्ञ तु निचेष्टन्तं रुदन्तं च विलक्षणम् ।
उन्नीयति त वायुर्बाह्यवर्ती कुरूद्वह ॥
स्पर्शनाद्बाह्यवायोश्चानन्तरं स शिशुर्नृप ।
नष्टस्मृतिस्तया दुःखमतुलं च प्रपद्यते ॥
दैवाद्बालत्वमापन्नो जन्तुर्दुःखाद्विमुच्यते ।
वक्तुं स तु न शक्नोति किंचिदपि न वेद स ॥
स्वदेहमलमूत्रैश्च लिप्ताङ्गो दुःखकर्शित ।
आध्यात्मिकादिदुःखैश्च पीड्यमानो रुदन्स्मरेत् ॥
क्षुत्तृड्भ्यां पीडितो नित्य मशकैर्मत्कुणैस्तथा ।
स्वपन्नुदश्च बहुशो वर्तते पेटके नृप ॥
क्षुधया पीडिते बाले जननी बान्धवा अपि ।
उदरे वेदनामीति शिशोरस्य वदन्ति हि ॥
स्तन्यं देयमहो कष्टं शिशो किंचिन्न दीयते ।
वदन्त्यौषधमन्योऽपि देय देयमिति प्रभो ॥
एवं भोगमनुप्राप्य ह्यन्याधीनतया नृप ।
पीडितो मलदंशाद्यैर्बाल्यभावं प्रपद्यते ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं श्रुत्वा महाभागो धर्मपुत्रो महामति ।
आश्चर्यं परमं गत्वा नमस्कृत्येदमब्रवीत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

पाहि लोकपते देव वासुदेवारिमर्दन ।
त्वमेव गतिरस्माकं सर्वकाले यदूत्तम ॥
पाञ्चालीं पाण्डवानस्मान्कुन्तीं धर्मभृतां वर ।
पालयास्यनिशं भक्तानिदं युगादि पुरा प्रभो ॥
तस्मात्त्वां प्रार्थयाम्यद्य त्वद्भक्तकमलच्युतम् ।

पूर्वम् (for °) D1 अन्यद्रव्यं हृतं मया, G3 अन्यद्रव्यमपहृतं मया (for °). —(L. 2954) G(ed) दुःखभोगोऽस्मि (for दु दह्यामि) —(L. 2955) G(ed) परपीडा मया कृता (for °). —(L. 2956) G(ed) दुःखभोगोऽस्मि (for दह्यामि) —(L. 2958) G1 वेदना (for यातना) — For line 2959, G(ed.) subst. :

144** महाविमाधिसूक्तं च यातनामीदृशीं गत ।

—(L. 2961) D1 -पुराणानां (for °विहीनोऽहं). —(L. 2963) G3 अपि चेद् (for °त्वात्) G(ed) [illegible] (for °). —(L. 2966) M1 [illegible] (for °). G(ed) प्राप्स्ये (for यास्ये) D1 G3 परमं पदम् (for °मां गतिम्). —(L. 2967) D1 [illegible] (for °) —(L. 2968) G3 मुरारिं च (for प्रभुम्) D1 M1 [illegible] (for [illegible]) —(L. 2969) M1 [illegible] (for °निचयैर्) — G3 om lines 2970–2971 —(L. 2971) G(ed) [illegible] (for ऋषि°) —(L. 2973) D1 [illegible] (for °) —(L. 2974) G(ed) [illegible] (for नित्यं). G3 अनन्तमक्षयं नित्यं (for °) —(L. 2976) G(ed) पीताम्बरधरं विभुम् (for °) —(L. 2977) G(ed.) [illegible] (for °) D1 [illegible] (for [illegible]) G3 [illegible]; G(ed) [illegible] (for °) —(L. 2979) D1 [illegible] (for [illegible]) —(L. 2980) G1 [illegible] (for °). —(L. 2982) D1 [illegible] (for [illegible]) —(L. 2983) G(ed.) [illegible] (for °) —(L. 2987) G1 M1 [illegible] (for °[illegible]) —(L. 2988) G1 M1 G(ed.) [illegible] (for °) —(L. 2990) G1 [illegible] (for °) —(L. 2992) D1 [illegible] (for °). —(L. 2993) D1 [illegible] (for [illegible]) G(ed) [illegible] (for [illegible]) —(L. 2997) D1 [illegible] (for °) —(L. 2998) G1 M1 G(ed) [illegible] (for [illegible]). D1 [illegible] (for °) —(L. 3002) M1 [illegible] (for °) —(L. 3004) G1 G(ed) [illegible]

यातुं धनाढ्यं नाथ यदुश्रेष्ठ नंदति ॥
धनकाञ्चनकोशेन सम्पादितजनाय ।
सर्वोऽसि त्वं पारगस्तं सर्वे मां परिपालय ॥
यास्ये च पौरवे कृष्ण यावत्कं चाभिलष ।
का वाचा किं मृते नाथ मात्रे दर्शय कृपया वद ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तो महाभागो वासुदेवो महायशाः ।
प्रत्युवाच तु धर्मात्मा पाण्डुपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥
सर्वे धर्मात्मज पाण्डवेन विस्मिताः ।
शृणोति च तदा सर्वा नानार्थसुखं लभेत् ॥

Chapt. 9.

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव वक्ष्यामि कारुणं पावकसंस्थिताम् ।
ब्राह्मणे पौरवस्य च पुत्रोऽपि नाहं तु तत् ॥
बाल्ये समागमेन हन्तेति वर्षादिकान् ।
दशपुत्रौ पुत्रकैर्गतपात्रं प्राप्ते तदा ॥
निर्वंशा बहुपुत्रा सा ब्राह्मणी पुत्रगृद्धिनी ।
जाते तु निःशेषेण विनिहत्य प्रयाति च ॥
महो हविषा कर्ष तदा हि बहुपुत्रः ।
निर्वृतश्च पौरवस्य तस्यापि मार्गे वरम् ॥
निःश्रमं भाग्यहीनं निःश्रमं स्पर्शवर्जितम् ।
मातस्य बहुपुत्रस्य हविष्यं च निःश्रमम् ॥
दृष्ट्वा क्षेमं पर्वणि तस्य सर्वेषु निर्गतो प्रभो ।
हेमकार्यो यदि वर्षे विपुलं नृपवाहने ॥
गृहीतसर्वमाल्यपीतादिवस्त्रोत्तमम् ।
पिता च मे सुत धीमान्कृते न च पुरुषितम् ॥
मनोज्ञा वेदना तेषां यत्र पुत्राणि नीयते ।
मध्यान्ते निर्दिष्टे सविस्मयेन विनाशे भूतम् ॥
स गतो बाल्ये कर्म किं करोति च नंदति ।
कुलवर्णविवर्जितेन मम मार्गं पुरम् ॥

न विन्दति मातोर्दशहे बहुपुत्रविनम् ।
हा पुत्र क नु गतानि किं करोमि त्वया विना ॥
पुत्रं धनं गृहं देवं साधनानि च ।
सर्वे मर्दे त्वया हीनं हा पुत्रक करोति किम् ॥
गौरीशीर्षैर्हिरण्यं तथैव पायसान्नम् ।
पुत्रं यावद्दिनं पुत्र यावत्पुत्रं हयम् ॥
पुत्रं चापि पुत्रं मे ते दर्शयतु महीपते ।
श्रेयसामृत्य देवतानां हवींषि मे ॥
यज्ञदानपुत्रकीर्तिरवदत्ताग्निहोत्रकम् ।
त्वया हीनानि किं शिरः कृतानि च पुत्रं पुत्र ॥
पुत्रं निःश्वस निर्वासं बन्धुभिः सह धर्मज्ञ ।
त्वगादिपानादत्तनिद्रा न निर्दिष्ट तु निशा ॥
मातापितरौ भूत्वा सदस्या दशरथ बहु तु निशि ॥
वासुदेवो दृष्ट्वा पुत्रं कृष्णाय परिदीक्षितम् ।
हा हन्ति समाश्रित्य पश्चेन ते वरं वदे ॥
अद्य भोजनानि यथा हि मनानि स्नानानि च ।
कृत्वा मम दर्शयित्वा चरिते गुणिदे ॥
तादृशं कल्पे पुत्रं पुत्रकामस्य पुरन्दरम् ।
पौरवस्त्रीहिनो निर्दे पुत्रस्य धारिणी भूतम् ।
भयादि निःश्वस्य ते यशेन च गृहीतेति ॥
पौरवं कल्पे पुत्रं पुत्रकामसंयुतः ।
नारायणविस्मयादो गृहे वदति मे ध्रुवम् ॥
एवं बहुधा कृतं पुत्रं तन्मातृभूत च ।
ततस्तु पौरवं प्राप्य धनार्जनवतो भवेत् ॥
मधुसूदनकं कृत्वा यज्ञदिवसा पालयति ।
ब्राह्मणादेव कृष्णापायाच्चनात्पुत्रं परम् ॥
रक्षणार्थं धनञ्जयं बहुमानवसंयुतम् ।
दर्शं कृत्वा प्रयत्नेन येन यान्यत्र परम् ॥
तावत्कालदुर्दिनमृत्युमवधि विनष्टं गते ।
दशवर्षविध हेमयामर्दं विनिहत्य च ।

(for °भार्ये) G1 सहपुत्रे (for °ब्रवि) — D1 G2 M1 om. the ref — (L. 3009) G1 G(ed) स्वपुत्रं (for तपुत्रं). — (L. 3012) G(ed.) °धिनाम्ना (for प्रजा°). — (L. 3015) D1 किं वा कि॰ (for वा वाचा कि)

Colophon. — Subparvan: D1 M1 आश्चर्यपर्वणि शेष धर्मो, G1 आश्चर्ये; G1 G(ed.) देवता. — Adhy. name: D1 M1 कृष्णयुधिष्ठिरसंवाद, G1 कृष्णनन्दनम, G(ed) विश्वेश्वरविवाहनम्. — Adhy. no.: D1 G1 M1 G(ed.) 23.

G(ed) om. the ref. G1 श्रीकृष्ण (for श्रीभगवान्) — (L. 3021) G1 वर्धिता, G(ed) -वर्धिता (for गृहिणी). D1 कृष्णा पुत्रवृद्धिनी (for °). — (L. 3025) G(ed) [न]-सर्वाणि (for सर्वाणि च) — (L. 3026) D1 G1 निवसना (for हविषा). — (L. 3027) G(ed.) च सर्वेषु (for पशेभ्यो) — (L. 3029) D1 M1 नारक बहुधनस्य (for °). — (L. 3032) G(ed) स्वपदार्थ (for [अ]पारक). — (L. 3033) G1 वन्दनार्थे (for विना कृत) M1 पुत्रं (for पुत्रं) — (L. 3034) D1 G1 सर्वेषु (for °द) — (L. 3035) M1 G(ed.) पश्चात् निर्गत भूतम् (for °) — (L. 3036) G1 न विचारयिता सोऽन्यत्. G(ed) अविचार्य तथैव सोऽन्यत् (for °) — (L. 3043) D1 G2 मा (for °द) G(ed) याव- (for दान-). — (L. 3045) G(ed) स्वर (for मेव) G(ed) -कुसुमानि (for -धनदानानि) — (L. 3046) G1 -रक्ष (for -वह). M1 -कर्म स्म (for °ना) G(ed) बहुमानिता हि च (for °) — (L. 3050) G1 सदा (for सदस्या). G(ed) निश्चय निश्चयेन (for °) — (L. 3051) M1 तु केषु; G(ed) पूर्वं (for पूर्वं) — (L. 3053) M1 G(ed) स्नानानि (for मनानि). — D1 om. (hapl.) lines 3055-3056 — (L. 3055) G1 G(ed) पुत्रान्नरक; M1 नन्दन (for नारायणन्). — (L. 3056) G1 पौरवन् (for पौरवो). — (L. 3058) G1 कुरु

आस्य शिरश्च राजेन्द्र तूष्णीमास्ते सुबोधित ॥
तत पर समुत्थाय रुदन्भूमौ पतन्भृशम् ।
विलपन्वर्तते मोहादनिशाय स्वकर्म च ॥
अहोऽह पापधीर्नित्य सर्वे लक्ष्म्या समावृता ।
पुरार्जितेन पापेन निर्भाग्योऽहं भ्रमामि च ॥
बहुक्लेशस्समापन्न नष्टमासीद्धि मे धनम् ।
मत्तोऽधिकाश्च तिष्ठन्ति ममैवमभवद्गत ॥
दैव एव हि जानाति पुरा येन च यत्कृतम् ।
तवैव मयि दृष्ट च ह्यसन्यैर्बहुभाषितै ॥
गृहक्षेत्रादिव कर्म किंचिन्नापि विचारितम् ।
समृद्धस्य कुटुम्बस्य कथ भवति जीवनम् ॥
मम मूलधन नास्ति वृष्टिश्चापि न वर्षति ।
न लभ्यते वर्तन च राजराधाधिदुस्सहा ॥
रिपवो मा च बाधन्ते कथमन्यत्र वर्तनम् ।
व्यवसायाक्षमश्चाह प्राप्त प्राणहरा रिपु ॥
सखिमित्रसुहृद्वर्गा मातुलश्वशुरात्मजा ।
पोषितापि मया नून मा त्यजन्ति हि निर्धनम् ॥
एव चिन्ताकुलो राजन्विचारयितुमक्षम ।
भाण्यामिकानि दु खानि स्ववशोऽनुभवश्च स ॥
ततो वृद्धत्वमापन्न क्षीयमाणकलेवरा ।
जरापलितदेहोऽसौ कम्पते सतत नृप ॥
श्वासकासादिसयुक्त पीडितो घूर्णलोचन ।
श्लेष्मव्याप्तकण्ठस्तु पुत्रैर्निर्भर्त्स्यते सदा ॥
बाधसे किं वृथा मूढ त्व वृद्धकुणप शृणु ।
जीवित तव धिक्कष्ट कदा मरणमेष्यसि ॥
दग्ध्वारण्ये कदा यामि सौख्य त्वा पापकर्मिणम् ।
त्वयि तिष्ठति मे किंचिद्भाग्य नैव मृतो भव ॥
धन विश्राण्य सर्वं स्व वृथा त्व दोषसे पित ।
अस्मान्वै पालयित्वा च कथ मरणमेष्यसि ॥
निर्घृणस्य तवेदानी पर मरणमेव च ।
परलोके च ते मूढ नरक भवति ध्रुवम् ॥
चोरयित्वा धन सर्वं वञ्चयित्वा तु मामकान् ।
क्व गन्तासि कथ त्वा तु हनिष्ये मृत्युवञ्चनम् ॥
एतत्कष्टतर वाक्य पित्राद्दीना कदस्तदा ।
क्षुरया करुणया वाचा प्रलपन्वदते तदा ॥
अहो कष्टमहो कष्ट वृद्धाना पापजीवनम् ।
मृत मारयते चैव पुत्रोऽस्य बाधते भृशम् ॥
कदा मरणमेष्यामि कदा तृप्तिर्भवेत्तव ।
यत्तु स्व मम सप्राप्त तत्तवैव भविष्यति ॥
इत्युक्त्वा प्रलपन्मूढो ह्यज्ञानात्प्रमदन्वनात् ।
पुत्रान्प्रति महाभाग कृपया वदते तदा ॥
गृहक्षेत्रादिक वस्तु मया नैवोपपादितम् ।
कथ वर्तनमन्यत्र शिशोरस्य भविष्यति ॥
परस्य चेद्धन सर्वं पुत्रादीना कथ भवत् ।
वर्तन किं नु भविता जीविष्यन्ति च त कथम् ॥
मम दु ख बहुतर किं न यास्ये परा गतिम् ।
हा तात अम्ब कान्तेति रुदञ्जन्तुर्विमोहित ॥
मोहात्प्रलपति पुन काले तु समुपस्थिते ।
उपार्जित धन सर्वमानयन्त्वेति सप्रति ॥
आस्ये चार्धं करे चार्धं भुञ्जनमध्य च पुत्रक ।
पूरयस्व च पाहीति लुठमास्ते विमोहित ॥
एव क्लेश बहुतर निन्दन्दुर्निरस्य च ।
क्षुत्तृड्भ्या पीडितो नित्य वदते च पुन पुन ॥
देहि मे चोदक शीत गाढतापात्सुतोऽस्म्यहम् ।
हा हेति पर्यटन्मुर्छन्वदर्यरायति धर्मेर ॥
ततो बन्धुजना गेहे निराहारातिदुःखिता ।
किमर्थं जल्पसे पापिष्ठोचित शीतल जलम् ।
मृतवत्तिष्ठ निष्ठुरि सदा वाचा दहन्ति च ॥
इत्येव प्रलपञ्जन्तुर्निवश कर्मसभ्यवान् ।
निश्चितन्त्यो भवेच्छीघ्र बान्धव परिवेष्टित ॥
ततो यमभटैर्नीत्वा भर्त्स्यमानो यमालयम् ।
प्राप्यते घोरमार्गेण वृक्षराजमभक्षित ।
श्वभि काकैर्गृध्रगणै शार्दूलैडाकिनीगणै ॥
खड्गसूचीसमायुक्ते तप्तसैकतविस्तृते ।
तप्तपाषाणसबाधे तप्तकर्दमसकटे ॥
वह्निवृष्टिसमायुक्ते ह्यस्त्रवृष्टिभिरुत्कटे ।
शिलावृष्टिसमायुक्ते नानाबाधासमन्विते ॥
मार्गे महोपले घोरे कृष्यमाणो ह्यधोमुख ।
नरक पूर्वमत्प्राप्य दु खमेव प्रपद्यत ॥
एव ते मामविज्ञाय मूढा मन्यारपाशगा ।
पुन पुनश्च गच्छन्ति जायन्ते च पुन पुन ॥
ससारपारविच्छेदकारण मा भजन्ति ये ।
ते यान्ति परम स्थान पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
तस्मात्ससारतापार्तो ह्यभ्यसेद्योगमुत्तमम् ।

न्कुर्वे सवालश्च (for *) —(L 3069) G(ed) मठे वै वसति श्रणम् (for [b]) —(L 3063) D1 क्वापदाद् (for कृष्येशाद्) —(L 3066) G(ed) तद्वत च दत्त यदि (for [b]) —(L 3868) M1 अथ शिरान् (for आस्य शिरश्च) —(L 3069) D2 लुठन्भृशम् C2 लुठन्पतन् (for पतन्भृशम्) —(L 3072) D1 भ्रमामि (for भ्रमामि) —(L 3074) D1 विमवेन समन्विता (for [b]) —(L 30,5) G1 G(ed) *वम् (for देव) —(L 3076) D1 तदेवं कथित कर्म (for *) —(L 3080) G(ed) सुकृतिन् (for वर्तन) —(L 3083) D1 मयि मित्रसुहृद्भ्राता (for *) —(L 3086) D1 G(ed) आप्याम्यिकानि तु खानि (for *) D1 बाध्यमानश्च सर्वत (for [b]) —(L 3091) G(ed) त्व वृद्धकुणपो यथा (for [b]) —G2 om lines 3099 3100 —(L 3102) G2 श्रुत्वा कष्टतर वाक्यं (for *) G(ed) वाक्यं वै (for वन्ते) —(L 3119) D1 निन्दाणैर्हि परस्य इ (for [b]) —(L 3120) D1 क्षुत्क्षुम्ना (for क्षुत्तृड्भ्या) —(L 3131) G2 अतिघोर (for खड्गसूची).

योगात्मानं प्रधानायात्माख्यात्मयोगमथाप्नुते ॥
ज्ञानयुक्ता यदा ये तु पदं परिकीर्तिता ।
तस्मात्तेनात्मयोगेन यो ज्ञानं ज्ञानवेदिनम् ॥
मानुष्यं जन्म यत्नेन सर्वधर्मार्थसाधकम् । [3145]
ज्ञानं वैराग्यविद्यासु कोऽप्यनन्तगुणोत्तम ॥
अनेककोटिजन्मानि भ्रमन्ति समुद्भवाः ।
मानुषं प्राप्यते दैवान्निर्मुक्तिसाधकम् ॥
मानुष्यं प्राप्य मानुष्यं जित्वा हि बान्धवाः ।
आत्मानं यदि मन्दात्मा ह्यात्मानं न तरति ॥ [3150]
तस्माद्भव विमुक्तात्मा यदि मद्भ प्रसादकम् ।
न मम पुनरावृत्तिर्मम लोकप्रसादनम् ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र मम त्वं मुक्तिदं शुभम् ।
अपि चैतत् तत्त्वार्थविज्ञानमनुत्तमम् ।
मम तां देवदेवेश नित्यमानन्दपुण्यम् ॥ [3155]
के भक्तेन च मां नित्यं सर्वेषामपि जानन् ।
देवदेवाधिपपुण्यमानन्दं धर्मेश्वर ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं सर्वधर्मज्ञेन कृष्णेन महात्मना ।
महात्मा तदा पार्थो महाप्रभवमब्रवीत् ॥
कृष्णार्जुनौ महात्मानौ जग्मतुः कृताञ्जली । [3160]
भवता पाण्डवेन्द्रेण वै धर्मात्मापरिपूरितम् ॥
कृपया तव देवेश संप्राप्तं परमं सनातनम् ।
त्वदीयात्मतत्त्वमात्मपरिपूर्णं परमात्मन ॥
नारायणमिमं देवं मनुष्यादि पार्थेन ।
पुण्डरीकं महात्मानं नारायणं प्रति यतेन ॥ [3165]
ते यथे न विज्ञातेन पुण्डरीकाक्ष प्रभो ।
त्वत्प्रसादाद्भगवतो सर्वेषां मे विदितम् ॥
त्वत्प्रसादाद्यत्तु यथं हि नौ
तथा त्वं कीर्तितं कवि सर्वेषाम् ।
हंसो विदित्वा हरिरमेय [3170]
यशोधरो यदुपुत्रो प्रधान ॥
यदि धर्मात्मा धर्मेश्वरात्मा
गतिं गुणात्मा गुणसमविताम् ।
सर्वत्र नित्यं यदुनन्दनोऽसि
तथा यदुभ्यो यादवं यदुनाम् ॥ [3175]
भक्तानिकायार्थमिह देवात्र
त्वत्प्रसादात् सर्वं प्रसादात् ।
पार्थे मयार्थोऽसि महात्मेव
पुण्य यशोऽसि भक्तो भवन्ते ॥
किं नु मम कारिष्यसि किं नु नाशयिष्यसि । [3180]
हृषीकेश मुक्तिं प्राप्य नित्यं वै लोकनायक ॥
प्रीतात्मा सुखसंप्रीतं तीर्थेषु च सर्वोत्तमम् ।
किं मानुष लोकेन कृपया पर पुरुष ॥

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्तो वै जगन्नाथो धर्मपुत्रेण धीमता ।
विचार्य मनसा राजन्तो भार्गवो प्रति ॥ [3185]

सूत उवाच ।

य धर्ममयं सर्वं वैशंपायनम् ।
जनमे मरणे चैव मम नास्ति महद्भयम् ॥
श्रुत्वा च इमं नित्यमर्थज्ञ मुक्तिमाप्नुयात् ।
कविराजस्य देवार्थं ज्ञानं भक्तिरेव च ॥

Colophon

श्रीभगवानुवाच ।

तीर्थानामुत्तमं तीर्थं क्षेत्राणां च सर्वोत्तमम् । [3190]
गङ्गायमुनयोर्यत्र वर्तते परमेश्वर ॥
नित्यनियोक्ते तीर्थे महापापा सर्वदेवता ।
मुमुक्षो मानवावैव वर्तते पुण्यवान्निह ॥
गङ्गा पुण्यवती देवा त्रैविक्रमपदोद्भवा ।
पावका यमुना सौम्या सर्वतीर्थमनुत्तमम् ॥ [3195]
सूर्यात्मजात्मजिनी गङ्गा सरिता भवता शुभा ।
सर्वपापक्षयकरी सर्वोपद्रवनाशिनी ॥
यानि क्षेत्राणि पुण्यानि समुद्रान्ते महीतले ।
तेषां पुण्यतमं क्षेत्रं प्रयागाख्यं महीतले ॥

गङ्गे गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनायुतदूरत ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥
मम पादोद्भवा देवी विश्वेश्वरमनीपगा ।
ससेव्या सर्वदा देवै ससारच्छेदलिप्सुभि ॥
तत्सैकत ललाटे तु ध्रियते येन पाण्डव ।
तत्रैव नेत्र शिरसि विधोर्ध्व च धारयेत् ॥
यन्मज्जने महापुण्य दुर्लभं ह्यकृतात्मनाम् ।
साधूना सुलभा गङ्गा प्रीता मोक्षप्रदायिनी ॥
यत्र स्नाता पापिनोऽपि पितृमातृकुलानि च ।
सहस्राणि समुद्धृत्य प्रयान्ति मम मन्दिरम् ॥
स स्नात सर्वतीर्थेषु गङ्गा स्मरति य सदा ।
पुण्यक्षेत्रेषु सर्वेषु स्थितवान्नात्र सशय ।
योजनत्रितय गत्वा गङ्गायामिति गच्छति ॥
यत्र स्नातं नर दृष्ट्वा नरा पापयुता अपि ।
मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यो नात्र कार्या विचारणा ॥
यदम्भ स्पर्शमात्रेण सर्वपापविमोचित ।
यन्मृद मस्तके धृत्वा देवेशो भवति ध्रुवम् ॥
देहेऽनुलेपनं कृत्वा देहबन्धो न जायते ॥
कदा यास्याम्यह गङ्गा कदा यास्यामि तामहम् ।
अनुतप्यति यो नित्य स विष्णुर्नात्र सशय ॥
योजनत्रितय यस्तु गङ्गायामिति गच्छति ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो गङ्गास्नानफल भवेत् ॥
सेय गङ्गा महापुण्या नदीरम्या प्रविश्य वै ।
मेषादिषु च मासेषु पावयत्यखिल जगत् ॥
गोदावरी भीमरथी कृष्णा रेवा सरस्वती ।
तुङ्गभद्रा च कावेरी कालिन्दी सरयूर्नृप ॥
वेत्रावती ताम्रपर्णी शतद्रुश्च महानदी ।
एवमादिषु सर्वासु नदीषु सतत स्थिता ॥
या पुण्यसिथय प्रोक्ता शास्त्रेषु मुनिपुंगवै ।
तासु सर्वजलस्था सा पावयत्यखिलं जगत् ॥
मकरस्थे रवौ गङ्गा जलमात्रे व्यवस्थिता ।
पुनाति स्नानपानाद्यै पावयत्यखिल जगत् ॥
गङ्गाया सदृशो नास्ति पापारण्यदवानल ।
भवव्याधिहरा गङ्गा तस्मात्सेव्या प्रयत्नत ॥
गङ्गाजलकणेनापि य सिक्तो मनुजेश्वर ।
सर्वपापविनिर्मुक्त स याति परमा गतिम् ।
आकल्पजन्मभि पाप सचित यत्नरैर्नृप ।
तत्सर्वं लयमायाति प्रयागे माघमज्जनात् ॥
ब्रह्मादय सुरा सर्वे रुद्रादित्या मरुद्गणा ।
गन्धर्वा लोकपालाश्च यक्षगुह्यककिंनरा ॥
ब्राह्मी माहेश्वरी लक्ष्मी शुचिर्मेनादितिर्दिति ।
घृताची मेनका रम्भा ह्युर्वशी च तिलोत्तमा ॥
सर्वास्ता देवपत्न्यश्च देवा सर्वे युधिष्ठिर ।
माघमासे च सक्रान्त्या चन्द्रसूर्यग्रहे नृप ।
व्यतीपाते पुण्यदिने स्नातुमायान्ति देवता ॥
अश्वमेधसहस्रेण वाजपेयायुतेन च ।
यत्फलं प्राप्यते सद्भिर्गङ्गाया तद्दिने दिने ॥
किमत्र बहुनोक्तेन गङ्गाया सदृश भुवि ।
नास्ति नास्ति नृपश्रेष्ठ तस्मात्सेव्या प्रयत्नत ॥
सर्वकामप्रदा देवी सर्वोपद्रवनाशिनी ।
गङ्गा सेव्या प्रयत्नेन ह्यक्षय मोक्षमिच्छता ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

गङ्गा गन्तुमशक्तानां का गति पुरुषोत्तम ।
तीर्थं किं पुण्डरीकाक्ष पवित्रं पापनाशनम् ॥
लोक पुनाति कि नाथ पूज्य किं पुण्यकर्मणाम् ।
एतन्मे ब्रूहि लोकेश त्वदन्य को वदेन्मुनि ॥

भगवानुवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि पवित्र पापनाशनम् ।
सालग्रामशिलातीर्थमशक्ताना पर नृप ॥
सालग्रामार्चनाद्राजन्मानवा गतकिल्बिषा ।
प्रयान्ति मम लोकं वै दीप्यमाना दिशो दश ॥
महद्विमानमारूढा गन्धर्वैरुपसेविता ।
मम लोक प्रयान्त्येव विश्वास कुरु पाण्डव ॥
मुमुक्षुभिरह पार्थ पूज्य एव हि सर्वदा ।
सालग्रामशिलाचक्रे वज्रकीटविनिर्मिते ॥
य पूजयति मा चक्रे सालग्रामे नृपोत्तम ।
राजसूयसहस्रेण तेनेष्ट प्रतिवत्सरम् ॥
अपि पापसमायुक्ता धर्मकार्यविदूषका ।
सालग्रामार्चनात्पार्थ नैव यान्ति यमक्षयम् ॥
सालग्रामे यथा प्रीतिस्तथा लक्ष्म्या न विद्यते ।

*) —(L 3211) D1 तीर्थेषु (for सर्वेषु) — D1 G1 M1 G(ed) om line 3212 —(L 3215) G1, 2 M1 G(ed) यदङ्ग (for यदम्भ) —(L 3218) G1 2 M1 G(ed) द्रक्ष्यामि (for यास्यामि) —(L 3219) D1 विष्णुलोके महीयते (for *) — G2 om line 3220 —(L 3224) G2 G(ed) भीमनदी (for °रथी) —(L 3227) G2 पुण्यासु (for सर्वासु) — D1 om (hapl) lines 3228–3230 —(L 3229) G(ed) °जलस्नानात् (for °स्था सा) —(L 3233) G1 G(ed) °सेव्या (for सेव्या) —(L 3238) M1 रुद्राग्न्यिमरुद्गणै (for *). —(L 3240) G2 मना दक्षुर (for मेनादितिर्) — G2 om. lines 3244–3246 —(L 3248) D1 क्षेत्र (for नास्ति)

—(L 3250) G2 सर्वथा मनुजै शुभे (for *) —(L 3251) G2 गङ्गाया तु च सिक्ताना (for *) —(L 3254) G2 स्वकृतस्य महामते (for *) — G1 कृष्ण (for भगवान्). —(L 3255) G2 शृणु त्व, M1 अह ते (for हन्त ते) —(L 3256) D1 सर्वेश्वर, G1 G(ed) परतप (for पर नृप) G2 भक्तानां परम नृप (for *) — G2 om lines 3257–3260 —(L 3257) D1 M1 शालग्रामार्चना राजन् (for *). — *After line 3264, G2 ins*

146** पूजयन्तो च विशेषा विश्वास कुरु पाण्डव ।

— G2 om lines 3264–3266 —(L 3264) D1 M1 शाल°

एकादश्यां दिने यस्तु भोक्तुमिच्छति सुव्रत ।
स भोक्तुं सर्वपापानि स्पृहयालुर्न संशय ॥
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ॥
अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति समासे हरिवासरे ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
एकादश्यां निराहार स्थित्वा याति परां गतिम् ॥
एकादशी महापुण्या मम प्रियकरा तिथि ।
सेवित्या सर्वदा विप्रैः संसारच्छेदलिप्सुभिः ॥
स्वर्गमोक्षप्रदा ह्येषा सर्वपापप्रणाशिनी ।
सर्वसंपत्करी ह्येषा सुकलत्रप्रदायिनी ।
सुपुत्रदायिनी ह्येषा सर्वविद्याप्रदायिनी ॥
बाल्ये वयसि वार्धक्ये यौवने वा नरेश्वर ।
उपोष्यैकादशीं भक्त्या गमिष्यन्ति दिवं हि ते ॥
किमत्र बहुनोक्तेन मोक्षद पाण्डुनन्दन ।
तस्मात्त्वं सर्वकालेषु ह्येकादश्या व्रतं कुरु ॥
इति ते कथितं सर्वं पुण्यमेकादशीव्रतम् ।
यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुक्तोऽनन्तं समश्नुते ॥

Colophon

सूत उवाच ।

एवं वदति विप्रेन्द्रा धर्मे कृष्णे जनार्दने ।
आहूतो बलदेवेन दूतोऽभ्येत्य वचोऽब्रवीत् ॥
नमस्ते सर्वलोकेश वासुदेव जगत्पते । [3345]
शत्रुभिः पीडितान्बन्धून्स्वकीयान्पाहि सुव्रत ॥
द्वारवत्युपकण्ठं तु निरुद्धं पौण्ड्रकेण ते ॥
बलेन महता देव सराजशतेन हि ।
अहं योद्धाथ वा त्वं वा किं करोमि च तद्वद ॥
मन्मुखेन भवानित्थमुक्तस्त्वं सीरपाणिना ।
न शक्यमत्र वस्तुं मे यास्यामि भवदाज्ञया ।
ज्ञातुं वचोभिर्न कार्यं तद्भवान्गन्तुमर्हति ॥
एवमुक्तो जगन्नाथ प्रहृष्टः सर्ववेदिना ।
दूतेन तं महस्वेति गाङ्गेय प्रत्युवाच ह ॥
देवप्रश्न महाभाग श्रूयतां वचनं मम ।
पाण्डुना त्वं हितार्थाय शेषधर्मं वद प्रभो ॥
त्वया नाविदितं किंचिन्नारदादपि श्रुतम् ।
नारदाय मया पूर्वमिमं धर्मं सुविस्तरम् ॥
प्रोक्तं सुरनदीतीरे तस्मादेतत्त्वया श्रुतम् ।
तत्सर्वं वद तत्त्वेन पाण्डवेभ्यो बहुश्रुतम् ॥ [3360]
धर्मेण रक्ष तान्सर्वानिमास्त्वं सततं प्रियान् ।
तव कीर्तिर्भवेच्छुद्धा लोकेऽस्मिन्विसारिणी ।
अस्य शेषं भवान्वेत्ति पाण्डुपुत्रान्प्रबोधय ॥
इत्युक्तो वै जगन्नाथो देवदेवो यदूत्तमः ।

(for महाक्षत्र) — (L 3321) G2 मोक्षदं सर्वदाश्चर्यं (for ᵃ) — G2 om 3324-3325 — (L 3328) G1 M1 ब्रह्महत्यासमानि च (for ᵇ) — After line 3333, D1 ins

151** आशौचे दो यथा श्राद्धमाशौचान्त विधीयते ।
तथैवैकादशीश्राद्धं द्वादश्यामेव कारयेत् ॥
अस्तामिते सूर्ये यथा श्राद्धं परेऽहनि ।
तथैवैकादशीश्राद्धं द्वादश्यामेव कारयेत् ॥
एकादश्यां न होतव्य निषिद्धफलेप्सुभि
जुहुयाद्यदि मूढात्मा स गोवधफलं लभेत् ॥
कर्मलोपभयाद्यस्तु व्रतभङ्गं करोति य ।
सोऽभयव्रतभङ्गं हि प्राप्नोत्येव न संशय ॥
श्रुता हि राजधर्मेश निषिद्धफलेप्सुभि ।
व्रतलोपभयाद्वापि कार्यं तत्फलदायकम् ॥
प्रायश्चित्तादिकं कर्म तथा मत्स्मृणे विभो ।
तेनैव सकलं पापं विनश्यति न संशय ।
तस्मात्तिथिद्वय युक्ता कार्यैकादशी तिथि ॥

— (L 3334) G(ed) सर्वसंपत्करी ह्यथा (for ᵇ) — (L 3335) G(ed) सर्वमोक्षप्रदा ह्यथा (for ᵃ) G1 सर्वपापप्रणाशिनी, G(ed) पुत्रपौत्रप्रदायिनी (for ᵇ) — D1 om line 3336 — (L 3336) G(ed) कलत्र (for सुपुत्र) — (L 3337) D1 यौवने च नृपात्तम (for ᵃ) — For line 3337, G(ed) sust ,

152** बाल्ययौवनकौमारवार्धकेषु नरेश्वर ।

— After line 3340, G2 ins

153** सर्वकामप्रदा ह्येषा मोक्षदा मुक्तिदा विभो ।

— After line 3341 D1 G2 ins

154** श्रोतृणां सर्वपापघ्न नकिर्णं च तथा विभो ।

— (L 3342) G2 मुक्ता नाकं व्रजन्ति हि (for ᵇ). — For line 3342, G(ed) subst

155** शृणोति य स पापेभ्यो मुक्त सनातकमश्नुते ॥

Colophon — *Sub-parvan* D1 G1 M1 आश्चर्यपर्वणि — *Adhy name* D1 तीर्थोदेशधर्मा , G2 G(ed) दानधर्मो — *Adhy.* नामैकादशीवर्णनम् , G(ed) भागवताद्यादिमाहिमावर्णनम् — *Adhy. no* D1 G1 2 M1 G(ed) 25

— After the above, G(ed) reads lines 6550-6646 (L 3345) D1 नमोऽस्तु ते (for जगत्पते) — (L 3347) D1 पौण्ड्रके सह , G(ed) °कादिना (for °केण ते) — (L 3350) G2 श्रीकृष्ण मन्मुखेनोक्त , G(ed) संमुखे भगवन्निश्च (for ᵃ) — G2 om lines 3352-3355 — (L 3353) M1 वक्तुम् (for गन्तुम्) — Before line 3355, M1 ins श्रीभगवान्· — (L 3355) D1 महाप्राज्ञ (for °भाग) — (L 3356) G(ed) पाण्डवाना (for पाण्डुना त्व). — (L 3358) G(ed) प्रोक्त (for अयं धर्मं (for इमं धर्मं) — (L 3359) G(ed) [illegible] (for ᵇ) — (L 3361) [illegible] वेद्मि ते (for [illegible]) — Before line 3364, D1 ins सूत उवाच — (L 3365) G(ed.) [illegible] श्रीभगमित्र (for मित) — Before line 3366, D1 ins श्रीभग-

अग्निर्वसिष्ठोऽथ भृगुः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
अङ्गिरा गौतमोऽगस्त्यो सुमतिर् आयुरामवान् ॥
विश्वामित्रः स्थूलशिराः संवर्तः प्रमतिर्दमः ।
रैभ्यो बृहस्पतिर्व्यासो धवनः काश्यपो ध्रुवः ॥
दुर्वासा जमदग्निश्च मार्कण्डेयोऽथ गालवः ।
उशनाथ भरद्वाजो यवक्रीतस्त्रितस्तथा ॥
स्थूलाक्षश्च महाकक्षः कण्वो मेधातिथिः कुशः ।
नारदः पर्वतश्चैव सुशर्मा सामशर्मवान् ॥
मित्रो भृगुः सत्यकीर्तिः शतानन्दः कृतव्रणः ॥
जामदग्न्यस्तथा रामः सौम्यः संवर्तकस्तथा ।
मन्वादिस्मृतिकर्तारः कृष्णाः शान्धि हि भारत ॥
कृष्णः सर्वगुरुः साक्षाद्देवानां हितकृत्प्रियः ।
सर्वगः सर्वभूतात्मा सर्वयोगीश्वरो विभुः ॥
आदित्यश्चन्द्रमा राजन् नक्षत्राणि च भूतलम् ।
अमृतं देवतानां च नराणां च नराधिप ॥
पितॄणां च स्वधा सोमः पशूनां तृणसंचयः ।
पुरुषाणां बलं रूपं धनं विद्या सुगं महत् ॥
स्त्रीणां सौन्दर्यसौभाग्यं पातिव्रत्यं परं प्रियः ।
यक्षास्मा मुनयो योगी विबुधाश्चाप्सरोगणाः ।
इन्द्राद्या लोकपालाश्च कृष्णो हि जगतीपतिः ॥
यो राजा धर्मधारी लोके यादवेन्द्रं तु विद्धि तम् ॥
पुराणधर्मशास्त्रेषु निष्ठा यस्य प्रवर्तते ।
तं विद्धि भरतश्रेष्ठ वृष्णीनां पतिमव्ययम् ॥
अगोचरोऽव्ययोऽनन्तो महीभर्ता महाद्युतिः ।
तीर्थस्पर्शी शुभाचारस्तथा पुण्यतिथिर्गुरुः ॥
मत्स्यः कूर्मवराहश्च नारसिंहश्च वामनः ।
रामो रामश्च कृष्णश्च बौद्धः कल्की कलानकः ॥
त्रिविक्रमो नरश्चैव नारायणसुरेश्वरौ ।
कृतत्रेताद्वापराश्च धर्मनाशकरः कलिः ॥
उद्धवो वासुदेवश्च सात्यकिः साम्ब एव च ।
अनिरुद्धो गदश्चैव प्रद्युम्नो लोकनायकः ॥
वसुदेवो नन्दगोपा अश्वत्थामा कृपश्च सः ।
द्रोणो भीष्माभिधानोऽहं कर्णशल्यौ महाबली ॥
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपदी यज्ञसंभवा ।
भीमार्जुनौ यमौ कुन्ती विराटो विदुरस्तथा ।
त्वं च सर्वे नरेन्द्राश्च कृष्ण एव न संशयः ॥
भूभारहरणार्थाय एतान्सृष्ट्वा स्वमायया ।
वसुदेवकुले जातो लोकानुग्रहकाम्यया ।
हरिष्यति भुवो भारमल्पकालेन नृपोत्तम ॥
धार्तराष्ट्रानिमान्सर्वानन्यांश्चैव पापकर्मिणः ।
हरिष्यति नृपानद्य त्वदर्थं पाण्डुनन्दन ॥
महाभारतनाम्ना ते महद्युद्धं भविष्यति ।
राजंस्त्वं राज्यलाभाय कृष्णं पूजय भक्तितः ॥

वैशंपायन उवाच ।

विभूतिं वासुदेवस्य श्रुत्वा प्रीतो महीपतिः ।
युद्धेप्सुभिश्च भीमाद्यैः सहितो वाक्यमब्रवीत् ॥
किं करिष्यति गाङ्गेय कृष्णः कपटवेषधृक् ।
पालयिष्यति नो देवः सहलिष्यति वा वद ॥
भवान्वेत्ति हि तत्सर्वं तस्य भृत्योऽसि सुव्रत ।
तं समाचक्ष्व गाङ्गेय पाहि मां शत्रुपीडितम् ।

भीष्म उवाच ।

पालयिष्यति धर्मात्मा कृष्णो युष्मान्न संशयः ।
तस्माद्धर्मे सदा भक्तिर्जायते ते नराधिप ॥
धर्मं भजस्व कौन्तेय सत्सङ्गं कुरु सर्वदा ।
तस्य पूजामहोरात्रं कृत्वा सिद्धिं गमिष्यसि ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

धर्मप्रदानि तीर्थानि पुण्यक्षेत्राणि भारत ।
यानि पुण्यप्रदानीह तानि मे परिकीर्तय ॥

भीष्म उवाच ।

पुरा मार्कण्डेयमारेण समेत्य गजसाह्वयम् ।
महावक्षोऽस्तु गान्धार्यां ममापि विदुरस्य च ।
श्रोतस्य सकलं धर्मं प्राह तत्र महामनाः ॥
पुरा भगवता प्रोक्तं लोकनाथेन विष्णुना ।
नारदाय तात्मैतं गदितं ब्रह्मसूनवे ।
सनत्कुमारमुनये तस्माच्छ्रुतमिदं मया ॥
एवं परंपराप्रोक्तमिमं धर्मं हि पाण्डव ।
तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यद्गुप्तिस्य मायया ॥
स वै नारायणो देवः परमात्मा जगद्गुरुः ।
अन्तर्यामी जगद्रूपी वेदराशिरतन्द्रितः ॥
स भगवान् सर्वलोकेषु गत्वा चैव पुनः पुनः ।
प्रवक्ष्यामि कुरुश्रेष्ठ तदीयं धर्ममुत्तमम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं गदितुमुत्सुकः धर्मं धर्मभृतां वरः ।

3433) M1 सुधर्मा (for सुशर्मा) G3 सुशर्मा च सुशर्मवान् (for ^{b}) —(L 3434) G3 G(ed) शतानन्दो मु(G3 मृ)कण्ड (for ^{b}) —(L 3435) D1 उत्तमा जामदग्न्योऽथ (for ^{a}) —(L 3438) G(ed) प्रिय (for विभु) —For line 3444, D1 subst

157** यक्षाश्च मुनयो योगा विबुधा द्विजो गणाः ।

—(L 3450) D1 सदाचार ; G3 M1 सदा° (for शुभा°) —(L 3452) G1 3 M1 G(ed) रामश्च (for कृष्णश्च) G1 3 G(ed) कृष्ण (for बौद्ध) M1 कृष्ण कल्की जरादेन (for ^{d}) —(L 3454) D1 M1 कृत त्रेता द्वापरश्च (for ^{a}) —(L 3457) G1 उग्र ना, G(ed) वासुदेवो (for व°) —(L 3458) G3 G(ed) भीष्मो (for द्रोणो) —(L 3460) D1 द्रुपदश्च (for विदुरश्च) —(L 3463) G(ed) नाशयित्वा (for भारमल्प) —G3 om the ref —Before line 3471, M1 G(ed) ins युधिष्ठिर —(L 3478) G(ed) पूजय सदा (for महोरात्रम्) —(L 3479) G1 क्षेत्राणि (for तीर्थानि)

पाण्डवा श्रोतुकामास्ते प्रणम्य निभृता स्थिता ॥
ऋषयो द्विजमुख्याश्च दीक्षिता वनवासिन ।
सश्रद्धा स्थिता सर्वे श्रोतुं धर्मकथामृतम् ॥
कृते दृष्टे श्रुते धर्मे कीर्तिते चानुमोदिते ।
नाशयेत्सर्वपापानि कृष्ण एव जगन्मय ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

इति सप्रणता पार्था धर्मे कृष्णे जनार्दने ।
श्रोतुकामाश्च ते सर्वे ब्राह्मणा ब्रह्मवित्तमा ॥
वासुदेव चिरं ध्यात्वा धर्मपुत्र प्रतापवान् ।
नत्वा पप्रच्छ धर्मात्मा धर्मं सुरनदीसुतम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कर्मणा येन मनुजा नरक यान्ति दु खिता ।
केया सद्गत वा तात लभते स्वर्गतपदम् ॥
ऋणीना च प्रदातृणा ऋणस्यस्य गतिस्तु का ।
तत्सर्वं वद तत्त्वेन देवव्रत महामते ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु राजन्पुरा वृत्तमाश्चर्यं पुण्यवर्धनम् ।
भद्रकस्य तु संवाद गोवृषस्य महामन ॥
काश्मीरे पुण्यदेशे तु सर्वसंपत्समायुते ।
ब्राह्मणो भद्रको नाम सर्वाचारविवर्जित ॥
कृषिको दु खभाङ्मूर्खो सदा वेदविरोधकृत् ।
पितृमातृकुलैस्त्यक्त शूद्रभाजी तु कामुक ।
राजदण्डभयाद्भीतो देशान्तरमुपागमत् ॥
तस्मिन्देशे चिर कालं स्थित्वा राजेन्द्र दुर्मति ।
नीलवर्णमनड्वाह महिष समचोरयत् ।
तौ वञ्चयित्वा तद्रात्रौ स्वदेश प्राप्तवान्पुन ॥

वैशंपायन उवाच ।

पितामहस्य वचन श्रुत्वा विस्मयकारकम् ।
धर्मसूनुमहाप्राज्ञ इद वचनमब्रवीत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

किं कर्म कृतवांस्तात स्वदेशे ब्राह्मणाधम ।
कया वृत्त्या प्रवृत्तोऽभूद्बान्धवेभ्य किमब्रवीत् ॥
तत्सर्वं वद तत्त्वेन देवव्रत महामते ।
कृष्णो यदा म कृपया द्वारकेश्वराखिलेश्वर ॥

भीष्म उवाच ।

भद्रके ह्यागते तस्मिन्बान्धवा परिशङ्किता ।
ऊचु परमधर्मज्ञा पुरस्तस्यातिकोपिता ॥
किमर्थमागतो भद्र पापरूप भयंकर ।
गच्छ गच्छ पुनस्तूर्णं बन्धूनामहितंकर ॥
परुषं स्वजनस्यैदं निशम्य वचनं तदा ।
भद्रक प्राह तान्सर्वान्विश्रम्भधर्मनन्दन ॥
भो भो बन्धुजना सर्वे शृणुध्व वचनं मम ।
यदा भवद्भिर्निरस्तस्तदा गङ्गामुपागमम् ॥
तत्रस्था ब्राह्मणा सर्वे सत्कर्मपरितोषिता ।
युष्मास्वेतौ महाभागा मम सर्वे ददुश्च ते ॥
तच्छ्रुत्वा बान्धवा सर्वे वचन चेदमब्रुवन् ।
सुखी भव महाभाग गार्हस्थ्य वै सदा कुरु ।
गार्हस्थ्येन तु धर्मेण महच्छ्रेयो भवेद्ध्रुवम् ॥
तानेव वञ्चयित्वा स भद्रक पापनिश्चय ।
युगधरौ तु तौ कृत्वा ययौ कृषिभुव प्रति ॥
किमिद बन्धुभि पृष्टो गृहरूपोऽतिपापकृत् ।
प्रारम्भ करवाणीति बान्धवेभ्यस्तदाब्रवीत् ।
सभ्रम कृतवान्राजन्भद्रक पापनिश्चय ॥
ततो हल समादाय दीर्घं दृढवरमद्भुतम् ।
उपानहौ चर्मरज्जु वेणुदण्डसमन्वितम् ॥
स्कन्धे राजन्वहन्धीर कम्बलेनावगुण्ठित ।
पूर्वपश्चिमलाङ्गूल कौपीनपरिशोभित ।
ययौ कृषिभुव राजन्भद्रक पापनिश्चय ॥
गच्छ गच्छेति पापात्मन्पास्यामि रुधिर तव ।
इति जल्पन्स मूर्खो वै तृष्णया परिपीडित ।
भद्रक पापकृत्क्रूरो द्रुत भूमिं चकर्ष स ॥
मध्याह्नसमये श्रान्त महिषं समपीडयत् ।
गाढदु ख विशेषेण भानुरश्मिप्रपीडितम् ॥
आश्वास्य वदनं स्वेन रसनालम्बिताननं ।
अपत सहसा भूमौ सृतवक्त्रोरुदर्शन ॥
त विलोक्य तृषायुक्त विह्वल भुवि चेष्टितम् ।

— (L 3491) G1 M1 -वालेषु G(ed) लोकेश (for °षु) — G2 om the ref — (L 3494) D1 निर्वृत (for निभृता) — (L 3496) G2 श्रोतु धर्मामृत द्विजा (for °) — (L 3497) G(ed) दृष्ट (for धर्मे) G2 कृतधर्मे श्रुत दृष्टे (for °)

Colophon — *Sub-parvan* D1 आश्वमेधिके शपधर्मा, G1 2 M1 शेषधर्मा G(ed) अ श्वमेध — *Adhy name* G(ed) श्रीकृष्णमहिमा — *Adhy no* D1 G1 2 M1 26, G(ed) 27

(L 3500) G2 G(ed) लोकरामाद् (for श्रोतु°) — G1 2 om the ref — (L 3505) D1 G(ed) ऋणानां (for ऋणीना) — (L 3509) M1 G(ed) समावृत (for °युते) — (L 3511) G2 विरोधक (for °कृत्) — (L 3512) G(ed) भोगी (for भोजा) — (L 3516) G1 तद्राष्ट्राद (for तद्रात्रौ) — (L 3517) G2 G(ed) तद्वाक्य (for वचन) D1 श्रुत्वा विस्मयमागत (for °) — G2 M1 om the ref — (L 3519) G(ed) स्वदेशे भद्रको द्विज (for °) — (L 3520) M1 G(ed) प्रवर्तेन (for प्रवृत्तोऽभूद्) — (L 3530) G(ed) सत्यक्त (for निरस्त) G1 G(ed) उपागत (for °गमम्) — (L 3532) M1 महासत्त्वौ (for °भागा) — (L

द हैरघट्टपन्मूर्खो रज्जुभिः काष्ठमृत्तिकैः ।
अश्मभिश्च तथा शास्त्रैः पादाभ्यां च तथाहनम् ॥
ताडयित्वा बहुविधं मुष्टिना च विशेषतः ।
चिन्तयामास राजेन्द्र मुहुर्निःश्वस्य दुःखितः ।
सिषेवे धरणीं मूढः क्षुधा च परिपीडितः ॥
ततः परं समुत्थाय कोपात्मरक्तलोचनः ।
अब्रवीत्परुषं वाक्यमनड्वाह मुदुःखिनम् ॥
कालमेघ महावीर्यं गच्छ त्वं स्वयमेव हि ।
मद्दिपोऽयं जडः पापी त्वत्समो न विचक्षणः ॥
प्रज्ञाहीनस्य तद्वाक्यं युक्तिहीनं भयंकरम् ।
आकर्ण्य परितो वीक्ष्य गोपतिर्वाक्यमब्रवीत् ।
भो भो ब्राह्मणदायाद वृथा पापं करोषि हि ।
अनित्येन शरीरेण नित्यत्वमवगच्छसि ॥
अणुमात्रं त्वया मूढ न कृतं धर्मसंचयम् ।
कृतं पापं विशेषेण घोरजन्मान्तरप्रदम् ॥
लोके पातकिनः सन्ति त्वत्समो नैव पापकृत् ।
त्वया कृतेन पापेन त्वद्वंश्या निरयं गताः ॥
तानुद्धरस्व धर्मेण तपसा च दिवं व्रज ।
धर्म एव मनुष्याणां स्वर्गमोक्षप्रदायकः ॥

भीष्म उवाच ।

अत्याश्चर्यतमं वाक्यं श्रुत्वासौ भीतिसंयुतः ।
रोमाञ्चिततनुर्भूत्वा भद्रको वाक्यमब्रवीत् ॥

भद्रक उवाच ।

पापोऽहं पापकर्माहं पापात्मा पापनिश्चयः ।
त्राहि मां कृपया देव सर्वधर्मविवर्जितम् ॥
इत्युक्त्वा सहसा राजन्दण्डवत्प्रणिपत्य तम् ।
क्षमस्वेति वदन्भूयो भद्रको वाक्यमब्रवीत् ॥
भो स्वामिन्सर्वधर्मज्ञ धर्मरूप वदस्व मे ।
तीर्थेशाः परिरक्षन्ति मूढबुद्धिं सकल्मषम् ॥

भीष्म उवाच ।

अतिदीनतरं वाक्यं श्रुत्वा भद्रस्य धर्मज ।
मेघगम्भीरया वाचा गोपतिर्वाक्यमब्रवीत् ॥

गौरुवाच ।

धर्माधर्मं प्रवक्ष्यामि शृणु नान्यमना प्रभो ।
यस्य स्मरणमात्रेण पापान्मुक्तिर्भविष्यति ॥
सर्वेषामेव दानानामन्नदानं विशिष्यते ।
तस्मादन्नप्रदो नित्यं सायुज्यं लभते हरेः ॥
गोभूतिलहिरण्यानि गावः पृथ्वी सरस्वती ।
कन्यास्नकदानानि नृणां स्वर्गप्रदानि वै ॥
साळग्रामं तथा लिङ्गं क्षेत्रं कृष्णाजिनं महत् ।
यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्तु स विष्णोः पदमश्नुते ॥

भद्रक उवाच ।

दानप्रदाने योग्योऽहं नैवास्मि खलु निर्धनः ।
विना दानेन यत्पुण्यमस्ति चेत्तद्वदस्व मे ॥

गोपतिरुवाच ।

प्रातःकाले समुत्थाय विष्णुं सर्वात्मकं प्रभुम् ।
कीर्तयेद्यः प्रयत्नात्मा स विष्णोः पदमश्नुते ॥
स्नाने जपे तथा होमे भोजने च विशेषतः ।
पूजायां देवदेवस्य भीतौ स्वप्ने प्रमादतः ॥
तीर्थेऽतिथौ तथा विष्णौ मातापित्रोर्यतौ गुरौ ।
भक्तिं कुर्यात्प्रयत्नेन स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥
विष्णोश्च पूजने भक्तिः पुराणश्रवणे श्रुतौ ।
धर्मशास्त्रे तथा स्नाने यस्य नित्यं स मुक्तिभाक् ॥
द्रव्येण कर्मणा वाचा दानादिविहिते रतः ।
स याति ब्रह्मभवनं पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
यः समः सर्वभूतेषु तथा शत्रुसुहृत्सु च ।
सर्वत्र हितकारी यः स विन्देत्सुरालयम् ॥
परदारपरद्रव्यपरनिन्दापराङ्मुखाः ।
सत्यवादरता ये च ते सर्वे त्रिदिवौकसः ॥

भीष्म उवाच ।

इत्यद्भुततमं वाक्यं श्रुत्वा भद्रः पुरःस्थम् ।
पुनरेव शुभं वाक्यं समस्तरवदमब्रवीत् ॥

भद्रक उवाच ।

भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
पापस्य कारणं ब्रूहि येनासौ नरके व्रजेत् ॥

गौरुवाच ।

निर्दयः सर्वभूतेषु दयाविरहवाचकः ।
स पापी नरकी ज्ञेयो योऽधर्मे वर्तते चिरम् ॥

3535) G2 G(ed.) भविष्यति (for भवेद्ध्रुवम्) — After line 3547, G2 ins

1588* भद्र पापकृत्कर्ता तव भाग चरेत्स ।

— (L. 3553) — (L. 3450) D1 C2 पद्मं (for °नां) — (L. 3553) G(ed) आह (for वाह) — (L. 3554) G(ed.) अश्मभिः पादाभ्यां (for °) — G2 om. lines 3557–3559 — (L. 3563) G2 M1 °वीक्ष्य गोपतिरब्रवीत् (for °) — (L. 3564) C(ed) भो भद्र ब्राह्मणाधम (for °) — (L. 3566) G(ed) न कृतो धर्मसंचयः (for °) — (L. 3572) M1 श्रुत्वा भीतिसमन्वितः (for °) — (L. 3579) G(ed.) धर्मज्ञ (for तीर्थेशाः) C(ed) भवदीन (for मूढबुद्धिं) — (L. 3580) D1 अतिदीन (for °) G2 °पि तव वाक्यं (for °) G2 गुरुं (for धर्मज) — (L. 3585) C2 M1 नर (for हरे) — After line 3583 G2 ins an addl colophon mentioning 27 as sub-parvan and 27 as adhyāya no. — (L. 3592) M1 पुत्रम् (for प्रभुम्) — (L. 3593) G2 M1 सर्वदा (for प्रयत्नात्मा) G2 यत्नेन मुच्यते (for °) — C2 om. lines 3594–3604 — (L. 3595) M1 कुर्यात्सदा भक्तिं (for °) — (L. 3603) D1 विप्र (for °) — (L. 3605) D1 M1 ते नरा दिवम् (M1 °वम्) व्रजेत् (for °)

स्नानहीनः सदा पापी तथा पितृविदूषकः ।
गुरुदेवान्द्विजान्बन्धूनपि मित्रं गवां कुलम् ।
पुराणधर्मशास्त्राणि निन्दको नरकं व्रजेत् ॥
स्नाने जपे तथा होमे भोजने देवसंनिधौ ।
बहुभाषी नरो यस्तु दारुणं नरकं व्रजेत् ॥
परदारपरद्रव्यपरक्षेत्रापहारकाः ।
परनिन्दापरा मूर्खास्ते वै निरयगामिनः ॥
ब्राह्मणेभ्यः प्रतिश्रुत्य दास्यामीति धनादिकम् ।
पश्चाद्दास्यामि यो ब्रूयात्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
नास्ति नास्तीति यो ब्रूयादतिथौ गृहमागते ।
तस्य जिह्वां समुद्धृत्य घोरास्तु यमकिंकराः ।
दहन्ति युगपर्यन्तं कुम्भीपाकेऽतिदारुणे ॥
पानीयमन्नदानं च तथा ताम्बूलभोजने ।
तृणकाष्ठाग्निशाकानामदाता नरकं व्रजेत् ॥
सर्वेषामेव पापानां पापमेकं महत्तरम् ।
लाङ्गलाकर्षणं पार्थ महापापं प्रकीर्तितम् ।
यः सदा कर्षते मूर्खो ब्राह्मणो भ्रूणहा हि सः ॥

देवाः पितृगणा विप्रास्तथा गन्धर्वचारणाः ।
हलकर्म प्रकुर्वाणं तथा लक्ष्मीपतिः प्रभुः ।
हीपुरुषं तु समुद्वीक्ष्य निर्भाग्यो भव नारकी ॥
युष्मत्कुलप्रसूता ये सर्वकर्मबहिष्कृताः ।
दरिद्रा अङ्गहीनाश्च सर्वे संतानवर्जिताः ।
बन्धुभिः संपरित्यक्ता गन्तारो नरकं ध्रुवम् ॥
कुम्भीरौरवकाकोलक्षेपयन्त्रामिपत्रकम् ।
तप्ततैलं तप्तकुम्भं घटायन्त्रमधोमुखम् ॥
व्याघ्रशूलं वज्रकीटं वृकराक्षसभक्षणम् ।
एतेषु नरकेष्वेते पतिष्यन्ति न संशयः ॥
एवं शप्ताः पूर्वकाले स्वं स्वं धाम ययुस्तदा ।
तस्मात्सर्वेषु कालेषु कृषी पापं न कारयेत् ॥
सर्वभूतहितः शान्तो दान्तः परमबुद्धिमान् ।
स्वधर्मनिरतो यो वै स याति परमां गतिम् ॥

भीष्म उवाच ।

एवं निशम्य राजेन्द्र रुदन्भूमौ पपात ह ।
पापबुद्धिं विसृज्याशु किं करोमीति चाब्रवीत् ॥
कृतकृत्योऽसि भद्र त्वं गच्छ सौम्य यथासुखम् ।
त्वमस्मादारुणान्मुक्तः पापात्खलु सुदारुणात् ॥

गोपतिरुवाच ।

न गच्छामि महाभाग पूर्वं तव ऋणं गतः ।
तद्धनं तव हस्ते च दत्त्वा यास्यामि निर्वृतिम् ॥

भद्रक उवाच ।

कथं त्वमृणवांस्तात महिषो वापि किं नु मे ।
ऋणग्रस्तः कथमहं तत्सर्वं कृपया वद ॥

गोपतिरुवाच ।

निष्क्रयं गृहीत्वा तु तव हस्तान्महामते ।
ईदृशं जन्म संप्राप्तं ततो घोरं भयावहम् ॥
इदानीमुचितं ब्रूहि ऋणात्तस्मात्कथं कराः ।
मुच्येयं हि कथं तात तदुपायं वदस्व ह ॥

भद्रक उवाच ।

त्वयोक्तं तद्धनं दत्त्वा मम हस्ते महामते ।
महिषेण समं गच्छ ऋणान्मुक्तो न संशयः ॥

गोपतिरुवाच ।

पौरुषं कुरु विप्रेन्द्र यथातथ्यं ब्रवीमि ते ।
भावयाम्यृणवान्कश्चिच्छूद्रो ह्यागमिष्यति ।
निष्क्रयं तस्य हस्ताद्गृहीत्वा वा विसर्जय ॥

भीष्म उवाच ।

एवमुक्त्वा तु राजेन्द्र नमस्कृत्वा तु तं द्विजम् ।
तूष्णीमास्ते गवां नाथो ब्राह्मणो विस्मयं वहन् ॥
एतस्मिन्नन्तरे शूद्रोऽप्याययौ विप्रसंनिधिम् ।
सोऽतीव त्वरया युक्तो वाक्यमेतदुवाच ह ॥
विप्राद्य श्रूयतामेतौ विक्रीयेते त्वया यदि ।
निष्क्रयं प्रदास्यामि मूल्यमतो प्रदीयताम् ॥

विप्र उवाच ।

तथा करोमि ते शूद्र तद्धनं च ददस्व मे ।
गोपतिं माहिषं चेमौ तव दास्ये न संशयः ॥

भीष्म उवाच ।

ब्राह्मणस्य वचः श्रुत्वा वृषलो दत्तवान्धनम् ।
स्वगृहं प्राप्तवान्राजंस्तावादाय ततः परम् ॥
बद्ध्वा गोष्ठे दृढं शूद्रे भुञ्जमाने सुतैः सह ।
अन्योन्यकलहाद्राजन्रज्जुभिः परिपीडितौ ।
अभूतां तत्क्षणादेव परासू पतितौ भुवि ॥

— After line 3607 D1 G1 M1 G(ed.) ins. an addl. colophon [*Subparvan* D1 आश्चर्यपर्वणि धर्मो, G1 M1 G(ed) शेषधर्मो — *Adhy. name* D1 G1 M1 27 G(ed) 28]. — D1 गोपतिर् (for भद्रक्) —(L 3612) M1 अस्नात सर्वदा पापी (for ¹) — M1 om. lines 3615–3616 —(L 3620) G(ed) वक्ति (for ब्रूयाद्) G(ed) दारुणं नरकं व्रजेत् (for ⁴) — After line 3620 D1 G1 ins.

159** पितृमातृगृहार्थं च धर्मोद्धुरे शुभान् ।
निहत्य गवां पूजामकृत्वा नरकं व्रजेत् ॥

—(L 3625) D1 तृणकाष्ठानि शाकानि (for ¹) —(L 3643) G1 M1 न रुदन् (for राजेन्द्र) and भूयो भद्र (for रुदन्भूमौ) — Before line 3646, G1 ins. भद्रकः — For line 3646 G1 subst.

160** तद्धनं च निर्मुक्त्य गच्छ गच्छ सुदारुणात् ।
—(L 3648) M1 G(ed) तु (for च) —(L 3652) D1 G(ed) मुखोर च (for ततो घोर) —(L 3658) D1 ऋणद (for ऋणवान्) —(L 3664) D1 विप्राद्य; G1 हे विप्र (for विप्राद्य). —(L 3665) G(ed) प्रदेहि मे (for प्रदीयताम्)

ऋणमोचनकं नाम सर्वेषां पुष्टिवर्धनम् ॥
दत्तेन धनवाँल्लोके ह्यदत्तेन च निर्धनः ।
सुकृतेन च पापेन भवत्येव न कारणम् ॥
ऋणकर्ता पिता शत्रुर्धनकर्ता पिता मतः ।
पतिव्रता च जननी ह्यमती च पिता तथा ॥
माया च यशिनी नित्यं पुत्रोऽपि श्रुतवान्सखा ।
ऋणी दुःखी सुखी दाता परलोके च पाण्डव ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ऋणवान्न भवेन्नृप ॥

अत्र ते कथयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् ।
घोरणं सर्वपापघ्नं वैराग्यजननं शुभम् ॥
आसीत्पुरा कृतयुगे ब्राह्मणो बन्धुवत्सलः ।
सर्वधर्मसमायुक्तः कौशिको नाम शीलवान् ॥
वसुमान्बहुपुत्रश्च श्रुतधर्मा बहुश्रुतः ।
उपार्जयामास धनं विद्याकृषिमुखेन च ॥
प्रवृद्धमभवाद्वृत्तं विपुलो ब्राह्मणस्य हि ।
धर्मकृत्या महाराज तथान्यो तु सहस्रकम् ॥
सत्यशीलो महानासीन्नाम्ना तस्य युधिष्ठिर ।
दरिद्रो बहुपुत्रश्च कृशाङ्गो व्याधितो भृशम् ॥
कौशिकः स तु धर्मात्मा ददाति च धनं स्वकम् ।
अभावात्तस्य ब्रह्मर्षिर्धनं नाथ सर्वथा ।
सत्यं धर्मादृषिं प्रीतमादरेण कुरुनन्दन ॥
ततो बहुतिथे काले द्विजौ तौ तु क्षयं गतौ ।
ततो यमभटैर्नीतौ दातारौ च निरोधितः ॥
ततो दाता यमं दृष्ट्वा सादरं प्रणिपत्य च ।
तदा निवेदयामास धर्मराजाय सत्वरम् ।
शृणु त्वं धर्मराज त्वं सत्यशीलेन यत्कृतम् ॥
द्रव्यापहारी भूलोके कृतघ्नो लोकदूषकः ।
● अप्रदाय मया दत्तमिदं लोकगुणागत ॥
असत्यवादी धर्मात्मन्यवसीद इति श्रुत ।
राजतस्करदुर्भिक्षैर्याचितं धनम् ।
तमर्थं याचमानोऽपि किं करिष्ये महामते ॥
बहुलानलसंयुक्तः कालपाशगतीडितः ।
बहुधा भ्रममाणोऽपि तदा मे दत्तवान्धनम् ॥
अविनयस्य दत्त्वा तु स्थितोऽहमसमर्थः प्रभो ।
पुत्रदारान्वया भूपा सर्वे वै निधनं गताः ॥

अयं चान्यश्च समायातः किं करिष्यामि सूर्यज ।
अस्य वेदेन विश्रामं याचि कर्मणि चोदिते ॥
कुरु दीनस्य पापस्य मोक्षमत्यार्तरूपिणः ।
कुटुम्बपालकस्यास्य सदा कार्पण्यभाषिणः ।
अभावे निन्दितस्यास्य विश्रामं याचि मा कृथाः ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कौशिकस्य तु धर्मिणः ।
सत्यशीलो ऋणी प्राह प्रेतराजं भयङ्करम् ।
पापोऽहं पापकर्माहं पापात्मा पापसंभवः ।
त्राहि मां वचनं देव त्वद्भये वनुमक्षमः ॥
पापिनो वचनं देव सर्वथापि विगर्हितम् ।
तथापि वक्ष्ये कार्पण्यं धर्मराजस्य तेऽग्रतः ॥
पापिना बहुपुत्रेण निर्भाग्येन मया प्रभो ।
कौशिकात्तु धनं गृह्य कुटुम्बभरणे कृतम् ॥
क्षेत्रोत्पत्त्यास्य दास्येऽहमिति मत्वा ऋणं कृतम् ।
ऋणं वै धर्मसाक्ष्या च न दत्तं धर्मराज हि ॥
तस्मिन्काले महापीडा राजचोरसमुद्भवा ।
आसील्लोकश्च दुर्भिक्षो व्याधिभिः परिपीडनम् ॥
कृषिभिः फलिता भूमिर्नैव दण्डधर प्रभो ।
क्षुद्बाधा ग्रामबाधा च चोरबाधाभिदुस्सहा ॥
गृहक्षेत्रं स्वपक्वं सुता देशान्तरं गताः ।
व्याधिना पीडितोऽहं तु कृपण्यानि कृतानि मे ॥
वेश्म दग्धं विशालं मे गोधनं तस्करैर्हृतम् ।
काले काले न वृष्टिश्च कृषिं कर्तुं न हि क्षमः ॥
अनड्वाहश्च तस्करानुगता दासभामिका ।
राजभृत्यैरपहृता कराभावात्कथंचन ।
जीवामि भिक्षया देव व्याधिना परिपीडितः ॥
एवं स्थिते मयि कृते हाहाकारः समागतः ।
तस्मिन्नवसरे दूत त्वद्दण्डधारिदारुणः ॥
कालपाशैरिदं बध्वा मारयन्ति स्म मामिह ।
किं करिष्याम्यहं देव ह्यप्रार्थे मां प्रबाधसे ॥
अन्यथा चिन्तितं कार्यं दैवेन कृतमन्यथा ।
अहमन्यच्च चिन्तामि दैवमन्यच्च चिन्तयेत् ॥
त्वमेव चिन्तयस्व कृतो दीनो विचक्षण ।
दुःखकल्लोलसंयुक्त निमग्नस्तु निदारुण ॥
क्षुत्क्षामोऽहं मुमूर्षुश्च वाचितश्च विवेकी ।

किं करोमि च सूर्यात्मन्ऋणाद्वै मोचनं कथम् ॥ [3800]
कौशिकोऽसौ महाप्राज्ञो देवतागणसेवित ।
अप्सरोभिः परिवृतो विमानशतमेविभिः ।
वर्तते तव धर्मेश निकटे दीपवन्दितः ॥
मम सख्युर्महाप्रीतिर्मयि नित्यं समाश्रिता ।
इदानीं सर्वधर्मेश विपरीताभवन्मयि ॥ [3805]
वनानि दहतो वह्नेः सखा भवति मारुतः ।
स एव दीपनाशाय कृशे कस्यास्ति सौहृदम् ॥

धर्मराज उवाच ।

ऋणप्रदाता धनवान्दाता पात्रविशेषवित् ।
भूर्लोके सुरलोके वा पूज्य एव धनी सदा ॥
सुशीलो मनुमान्वाग्मी नित्यं चातिथिपूजकः । [3810]
कृशो ऋणवान्भृत्यो दुःखी सर्वत्र निन्दकः ॥
कुचेलः कुत्सितो धूर्तो दुराचारी तु कामुकः ।
अवृत्तिः पिशुनो चोरो ऋणी सर्वत्र दुःखितः ॥
मदप्रदोषेण भवेद्दरिद्रो
दरिद्रदोषेण करोति पापम् । [3815]
पापादवश्यं नरकं प्रयाति
पुनर्दरिद्रः पुनरेव पापी ॥
न्यायसारमिदं वच्मि लोकानां सुरपो' कृते ।
शृण्वन्तु पितरः सर्वे रातराश्च येऽनघाः ॥
ऋणी दाता च पुनर्भ्यं दात्यारव्यं पतुप्यताम् । [3820]
अनृणश्च पतुर्थं च न मित्र[illegible]ति स संशयः ॥
ऋणाध्याघरिमुक्तोऽसौ कृपित्पापारमीपनैः ।
तावद्वै पुत्रदात्मनस्त्वायुष्टं गमिष्यति ॥
एवं निश्चित्य भगवान्ब्रह्मा लोकपितामहः ।
भाग्यं दत्त्वा मर्मेशो तु स्वर्लोके सुप्रतिष्ठितः ॥ [3825]

भीष्म उवाच ।

एवं निश्चित्य ऋणिनं विवर्तनयुतो वशी ।
पाश्यामास धर्मेण स्वं लोकं धर्मनन्दन ॥
एतद्विशाय मतिमानृणवाद भविष्यति ।
सुखी सर्वत्र भविता साधो लोकमेष्यति ॥
इदं पवित्रं पापघ्नं पुण्यं ऋणविमोचनम् । [3830]
यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते च ऋणादि सः ॥

Colophon.

जनमेजय उवाच ।

आश्चर्यमतुलं धर्मं श्रुत्वा प्रीतो युधिष्ठिर ।
किमपृच्छन्मुनिश्रेष्ठ ब्रूहि तन्मे पितामहम् ॥

वैशम्पायन उवाच ।

आश्चर्यं श्रुत्वा धर्मं धर्मसूनुः पितामहम् ।
सर्वभाग्यकरं पुण्यं सर्वलोकेषु विश्रुतम् ॥ [3835]

युधिष्ठिर उवाच ।

केन व्रतेन मे राज्यं भविष्यति पितामह ।
तद्व्रतं तस्य माहात्म्यं वद निष्कर्षं हरेः ॥
पितामह शिरोदेश[illegible]ऽस्मि जगतीपते ।
त्वं सदा सर्वधर्मज्ञ ब्रूहि तन्मनुत्तमम् ॥

भीष्म उवाच ।

व्रतानामपि सर्वेषामुत्तमं यद्विदुर्बुधाः । [3840]
तद्व्रतं शृणु कौन्तेय सारहीनं मया श्रुतम् ॥
विख्यातं त्रिषु लोकेषु जयन्तीत्यभिधारण ।
तस्य व्रतस्य माहात्म्यं प्रवक्ष्यामि हिताय ते ॥
वक्ष्ये जयन्तीमाहात्म्यं शृणु राजन्नुत्तम ।
यस्य श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं लभेत् ॥ [3845]
पुरा मन्त्रमुनीन्द्रेण नारदाय प्रभाषितम् ।
आश्चर्यं निखिलापापं सर्वसम्पत्करम् ।
जयन्त्या व्रतं पुण्यं त्रिषु लोकेषु भो नृप ॥
मोक्षदं दुर्लभं भवतां जयन्तीव्रतमुत्तमम् ।

अष्टम्यां वै शर्वर्यां पुष्य पुष्पवाद्धिन ।
नवम्यां चैव वैशाखे नरदत्तजे ॥
चतुर्दश्यां चैव दशम्यां चैव कार्तिकाम् ।
कोशाद् कृत्वा भक्त्या विष्णुलोके मतिः ॥
पञ्चम्यां चैव मुनीन्द्र यदि पुष्ट्यर्थी स्त्रियः ।
पुत्रं यदि न यांति स्वर्गार्थं सर्वं सर्वज ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
प्रथमायां तु विन्दन् विष्णुं यान्ति हरे परम् ॥
धौतवस्त्रो महापुण्या विष्णो विष्णवा रिपि ।
संसेव्य सर्वदा विष्णुं [illegible] ॥
अयाच्यो ह्रस्वपाक विष्णुलोकं सैनिप्रय ।
प्राप्य च त्रिदिवं विष्णुलोके महीयते ॥
विप्रान् सर्वाने भक्षन [illegible] ।
तथौ सम्पूर्ण कृत्वा हरिलोकमुपैति ॥
पूर्णमासीश्वरादिक पुण्यमस्वर्णं ।
सेवां कृत्वा हरे भक्ता हरिलोके महीयते ॥
पुत्रकामो लभेत्पुत्रं धनकामो लभेद्धनम् ।
राज्यकामो लभेद्राज्यं अपवर्गं तु प्रयाति ॥
उपवासव्रती धर्मस्थी भवेन्नर ।
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि मन्त्रवेद् ॥
धौतवस्त्राः सर्वे ये तु कुर्वन्ति श्रद्धया नराः ।
ते यान्ति विष्णुभवनं पापनाशकरं परम् ॥
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ।
कृत्वा यत्फलमाप्नोति उपवासात्ततः ध्रुवम् ॥
यदन्यथा कृता येषु स्थिता यान्ति दिवं हि ।
शुक्लपक्षे द्वादश्यां हरिवासरवासिनी ।
कृष्णपक्षे कृता विष्णुलोकप्रदायिनी ॥
अयन्यां पुण्ये वापि पक्षविहारमुत्तमम् ।
स वै प्राप्य सम्प्राप्नोति नाम[illegible] ॥
निष्कल्मषाणां यानि नो ददाति पुण्यानि ।
सौरीर्षसत्यमयुक्तो विष्णुलोके स गच्छति ॥
अष्टमी च नवमी च देवदेवस्य चक्रिणः ।
शुभे क्षेत्रे महाभाग विप्रो त्रिपक्षे स्थिती ।
सप्तमी मोक्षदा प्रोक्ता सर्वेषां शुभकारिणाम् ॥
अष्टमी पुण्यदा प्रोक्ता महापापविनाशिनी ॥
अधैवेशाखाशीमर्दिनियताः पुण्यदाम् ।
धर्मज्ञस्य कर्तुं सर्वमङ्गलदायकम् ॥
कुरुक्षेत्रे पुरा राजन् सर्वदेवसमुत्थ ।
धर्मवंशो महाभागे[illegible] प्रभु ।
पञ्च वासिनोरेव जना जगतहारका ॥
कलिन्दीतीरमध्यस्थ स राजा प्रयतेश्वर ।
राजसूयाश्वमेधानां चक्रवर्तिनामदाव ।
अश्वमेध स राजेन्द्र चक्रवर्ति[illegible] ॥
पृथिवी वर्जिता चैव सहस्रमधुपे भूप ।
तावत्पुण्यतरा योगा मैत्रायुष्म भूपते ॥
स्तुवि दीक्षितः राजा राज्यरक्षी महात्मना ।
पुरी निवेश्य सचिवे पार्थिवे सर्वेश्वरा ।
वन प्रयाय धर्मात्मा सहस्रमानुषवात् ।
तपस्तप्य चिरं कालं महात्मा भुवनेश्वरम् ।
सहस्रवत्सराणामेकादश स्थितः ॥
दीक्षे एकादशीस्थितो यशस्वी विशुद्धो नृप ।
हेमन्ते तु दशवर्षा कालिन्द्या सलिले प्रभो ॥
सप्तादशालक्ष्यवपिबन्वप लोक प्रतापवान् ।
आषाढस्य कृष्णे तु दशौ मेषमध्येषु ॥
गतवा तत्र राजेन्द्र देवा भीता दिवं गता ।
शक्राग्नियमवरुणा तु विष्णुं विष्णुमहामनः ।
सत्यलोकं गता जग्मुर्विष्णुं पार्थेश्वर ॥
तत्र विष्णुः पितः कर्मे हरिः स्तुत्या पितामहम् ।
दृष्ट्वा पुण्यतपाश्च दुःखार्थिनोऽब्रुवन् ॥
याहि लोकवर्तं नाथ धर्मज्ञं धर्मार्थिनाम् ।
कस्तु त्रिदिवे स्वर्गं मैत्रायुमिरहतं ॥
नष्ट चित्तं भवन्तोऽपि न हि विन्दामहे वयम् ।
अस्माकमपि च ते क्रीडामि देवाकषय ह ॥

ब्रह्मोवाच ।

धन्दुर्वं मद्भव पुरा पुष्यव्रितकर्त याम् ।
धर्मवन्तु राजेन्द्रो मामेव स्तुवते प्रभु ।
तस्मादुपमिर्दं यान्ति युष्माकं मम चैव हि ॥
सर्वेषामेव देवानां मा भूच्छो महद्भयम् ।

°दोस्के) — (L. 3844) G1 नुष्कारृष (for °षन) — (L. 3846) D1 G2 M1 पुरा सत्कुतराव (for °) D1 G2 M1 नारदेस (for °दाव) — (L. 3847) G(ed) स नवतत (for °त) D1 भावर्थं पुण्यमाकलात् (for °) — (L. 3849) D1 om. (hapl) lines 3849b–3853a G(ed) विष्णो चिरविन्दि हि तत्र (for °) — (L. 3861) G(ed.) स ते वरला दिव (for °). — (L. 3864) M1 पुष्पालिन्द्रियादि (for °) — (L. 3866) D1 G1 M1 हरिलोकेषु महीयते (for °) — (L. 3870) G1 G(ed) [स]वित्त्य (for नरा) — M1 om (hapl) lines 3875b–3876a. — (L. 3882) M1 स्वे क्षेत्रे महाराज (for °). — (L. 3891) D1 G1 & M1 राजपूर (for °चाद्) — (L. 3892) D1 G2 M1 अश्वमेध (for °चाद्). — (L. 3895) G(ed) महीपतिः (for महामना). — (L. 3896) D1 G1 & पुरीं निदेश सचिवे (for °) D1 सचिव, G1 सचिवी (for सचिवे) — (L. 3899) G(ed) पार्थिव (for सेवतन्) D1 G2 दशाह(G2 °स)वत्सर (for °). — After line 3899, G(ed) ins :

169** मनसामास राजेन्द्र पुत्रवन्तो महामतिः ।

— (L. 3900) G1 वर्षे ज्येष्ठिनाम (for °) — (L. 3901) G1 हेम ते ज्ये सहस्र (for °). M1 कालिन्द्यां सलिले प्रभो (for °). — (L. 3904) D1 दिवि गता (for दिव गता). — (L. 3909) G(ed) दिवानाद (for अनुपाताः). — (L. 3913)

गन्धर्वं पूर्ववत्तूर्णं त्रिविष्टपमरिंदम ॥
इत्युक्ता दैवता सर्वाश्चन्द्रादित्यमरुद्गणाः ।
त्रिविष्टपं पुनः प्राप्तुमुत्सुका महाबलाः ॥
तस्मिन्नन्तरे धाता त्रियवोनि समाधिमान् ।
आजगाम नृपस्याशु प्रदातुं वरमुत्तमम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

धर्मव्रत महाभाग तपसा तोषितोऽस्म्यहम् ।
वरं वरय भद्रं ते वरदोऽहमिहागतः ॥

भीष्म उवाच ।

ब्रह्मणोदीरितं वाक्यं श्रुत्वा प्रीतो नृपोत्तम ।
कृताञ्जलिपुटो धीमानमरश्रेष्ठं वचोऽब्रवीत् ॥
कृतार्थोऽस्मि महाभाग पुत्रं देहि पितामह ।
अपुत्राणां तु लोकोऽस्ति नैवेति वचनं श्रुतम् ॥
कृताञ्जलिपुटं दीनं कृपार्द्रं [illegible] ।
स्वयम्भोवाच राजेन्द्र धर्मधर्मस्य मानसम् ॥
धर्मव्रत महाभाग पुत्रोत्पत्तेस्तु कारणम् ।
दिव्यभोगप्रदं नृणां यद्व्रतं वदामि ते ॥
जयन्ती भवता सेव्या विशेषेण नृपोत्तम ।
हरिप्रिया तु सा देवी जयन्ती लोकविश्रुता ।
सा दास्यति च ते पुत्रं दिव्यरूपमरिंदम ॥

धर्मव्रत उवाच ।

शत्रुभिर्हृतराज्यस्य नपुत्रस्य च मेऽनघ ।
कथं धर्तुं मया शक्यं स्वपुरे देवसत्तम ॥

ब्रह्मोवाच ।

मत्पुत्रनारदं राजन्काङ्क्षिणा मद्योनिना ।
कृता मया जयन्तीव यथा ख्यातमिदं पदम् ॥
इक्ष्वाकुणा राज्यपुत्री च त्वया सेव्या प्रयत्नतः ।
जयन्ती राजशार्दूल सर्वकल्पद्रुमेष्विव ॥
इत्युक्त्वा राजशार्दूलं परमेष्ठी जगत्प्रभुः ।
स प्रहृष्टो महाराज स्वर्गं [illegible] ॥

[illegible] स भूपालो [illegible] ।
[illegible] विप्रवर्षणीम् ॥
महार्णवीरिव पारं [illegible] निवेद च ।
धीजयन्त्यामनृपो गत्वोद्यापनं सह ॥
तेन पुण्यप्रभावेन पुत्रं पद्मप्रभं [illegible] ।
लेभे राज्यं च कोशं च [illegible] ।
[illegible] पैत्रामनोऽभवत् ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र पुत्रकामो यदि प्रभो ।
राज्यकामोऽपि वा तात कुरु व्रतमनुत्तमम् ॥
चतुर्दश्या विना नार्या सभार्यो वा पत्न्यथवा ।
तेन मार्गमिदं कृत्वा राज्यं लेभे [illegible] ॥
भार्या दशरथस्य [illegible] ।
वैदेह्या सह धर्मात्मा मुनिशापवशेन च ।
प्रविष्टे दण्डकारण्ये [illegible] ॥
[illegible] लेभे राज्यं सुखं ध्रुवम् ।
इन्द्राणी सम्प्राप्ता पुत्रं जयन्तं सुरनायकम् ॥
पार्वती षण्मुखं लेभे व्रतेनानेन सुव्रत ॥
गान्धारी चैव माद्री च कुन्ती च पतिना सह ।
पुत्रान्वै सुषुवे कुन्ती माद्री [illegible] ॥
पुत्रदं पुत्रकामानां ह्यपरं राज्यकामिनाम् ।
व्रतवरमिदं तात पवित्रमतिपावनम् ॥
[illegible] नृणां [illegible] ।
इदं राज्यसंपन्नो मुनिमुख्य[illegible] ।
कुरु वृद्धिं च पुत्रांश्च [illegible] ध्रुवम् ॥

वैशम्पायन उवाच ।

श्रुत्वेदं पुत्रकामार्थं भीष्मो धर्मभृतो वशी ।
माता कुन्ते [illegible] ॥
च इदं पुत्रकामार्थं धार्मिकं समाहितम् ।
श्रुत्वा पार्थिवमुख्यो वै [illegible] ॥

वैशंपायन उवाच ।
देवदेवारविन्दाक्ष मायातीत महामते ।
त्वत्पादकमलं वन्द्यं नमामि सतत विभो ॥
इति निश्चित्य मनसा धर्मराज पितामहम् ।
विनयावनतो भूत्वा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
मोक्षोपाय सता सङ्ग यन्मे तद्ब्रूहि पापहम् ॥
भीष्म उवाच ।
पापिनो मनुजस्येह सत्सङ्गान्मुक्तिरिष्यते ।
परया हरिभक्त्या च शाश्वती भवति प्रभो ॥
शृणु पार्थ महाभाग माहात्म्य शार्ङ्गधन्विन ।
तस्य संनिधिमात्रेण नराणा मुक्तिरव्यया ॥
नारायण पर ज्योतिर्ज्योतिषा ज्योतिरुत्तमम् ।
ये प्रपन्ना महात्मानस्तेषा मुक्तिर्हि शाश्वती ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहास पुरातनम् ।
सर्वपापहर पुण्यमायुर्वर्धनमुत्तमम् ॥
आसीत्पुरा महाराज क्षत्रियो लोककण्टक ।
नक्षत्रवर्मा बलवान्मूर्खो वै लोकपीडक ॥
परदारपरद्रव्यग्रहणे सततोद्यत ।
अधर्मनिरतो नित्य बहुधा जनपीडक ॥
हतवान्ब्राह्मणान्गाश्च शतशोऽथ सहस्रश ।
देवस्वहरणे नित्य परस्वहरणे तथा ।
उद्युक्त सर्वदा राजश्चोरव्याधैश्च सेवित ॥
तेन पापान्यनेकानि कृतानि सुबहूनि च ।
न तेषा शक्यते वक्तु सख्या वत्सरकोटिभि ॥
स कदाचिन्महाभाग सर्वेषामन्तकोपम ।
विदेहनगरं राजन्सर्वसपत्समायुतम् ॥
योषिद्भिर्भूषिताभिश्च पुरुषै पदसायुधै ।
सर्वमङ्गलसयुक्तैर्विविधैश्च पदातिभि ॥
अलकृत विपणिभिस्तोरणै सर्वतोमुखै ।
ययौ पुरं बहुविधै पूरित धनराशिभि ॥
तस्योपकण्ठे देवस्य मन्दिर मणिपूरितम् ।
हाटकैर्निर्मितै कुम्भै शलाकै काञ्चनैश्चितम् ।
तप्तकाञ्चनसाहस्रैर्निर्मितैस्तोरणैर्युतम् ॥
एवभूत देवगृह नानागोपुरशोभितम् ।
नक्षत्रवर्मा बलवान्दृष्ट्वा तत्र मुद ययौ ॥
हराम्यत्र सुवर्णानि बहूनीति विनिश्चित ।
जगाम विष्णुभवन नक्षत्रश्चौर्यलोलुप ॥
तत्रापश्यद्द्विजवरं शान्त तत्त्वार्थकोविदम् ।
परिचर्यापर विष्णोरुदङ्क तपसा निधिम् ।
एकाकिन दयालुं च नि स्पृह ध्यानलोलुपम् ॥
दृष्ट्वा नक्षत्रवर्मासौ स्वचौर्यस्यान्तरायिनम् ।
देवताद्रव्यजाल तु समादातुमना निशि ।
उदङ्क हन्तुमारेभे विकृतासिर्मदोद्धत ॥
पादेनाक्रम्य तद्वक्षो जटा सगृह्य पाणिना ।
हन्तुं कृतमतिं क्रूरमुदङ्क प्रेक्ष्य चाब्रवीत् ॥
भो भो साधो वृथा मा त्व हनिष्यसि निरागसम् ।
मया किमपराद्ध ते कृत तद्ब्रूहि सुव्रत ॥
कृतापराधिन लोके शिक्षा कुर्वन्ति यत्नत ।
न हिंसन्ति वृथा सौम्य सज्जना अपि पापिनम् ॥
विरोधिष्वपि मूर्खेषु दृष्ट्वा वै चोत्तमान्गुणान् ।
विरोध नाधिगच्छन्ति सज्जना शान्तचेतस ॥
बहुधा बाध्यमानोऽपि यो नर क्षमयान्वित ।
तमुत्तम नर प्राहुर्विष्णो प्रियकर स्मृत ॥
अहो विविधै बलवान्बाधते विविध जनान् ।
सवसङ्गविहीनोऽपि बाध्यते हि दुरात्मना ॥
अहो निष्कारण लोके बाध्यन्ते पापिनो जनान् ।
तत्रापि साधून्बाधन्ते न समानान्कथचन ॥
अहो माया बलवती मोहयत्यखिल जगत् ।
पुत्रमित्रकलत्रार्थे सर्वदु खे नियोक्ष्यते ॥
परद्रव्यापहरणे कलत्र पोषित त्वया ।
अन्ते तत्सर्वमुत्सृज्य एक एव प्रयाति हि ॥
मम माता मम पिता मम भार्या ममात्मज ।
ममेदमिति जन्तूना ममता बाधते वृथा ॥
यावदर्जयसि द्रव्य तावदेव हि बान्धवा ।
धर्माधर्मौ सहैवाम्ना धनादीना समार्जने ॥
यद्भाति सद्भवत्येव यन्न भाति न तद्भवेत् ।

(L. 3971) G1 प्रपन्नातिहर प्रभो (for °) — D1 om the ref — (L. 3976) G(ed.) शुभ मे ब्रूहि पावनम् (for °) — G1 om the ref — (L. 3977) G1 पापिनो मनुजा सर्वे (for °) — (L. 3980) D1 स्मरण (for सनिधि) — (L. 3981) D1 ब्रह्म (for ज्योति) — (L. 3984) G1 M1 आयुर्वर्धनकारणम् (for °) — (L. 3997) G(ed) हरणे सततोद्यत (for °) — (L. 3998) D1 G1 M1 G(ed) तोमरै (for तोरणै) — (L. 4002) G(ed) चित्रैश्च (for साहस्रैर्) G1 M1 वृतम् (for युतम्) — (L. 4004) G(ed) सु (for वि) G1 बहून्यत्र सुनिश्चित (for °) — (L. 4006) M1 क्षत्रियश् (for नक्षत्र) — (L. 4009) G1 नि स्पृह धनलोलुप (for °) — (L. 4011) D1 समादातुमगान्निशि (for °) — (L. 4014) M1 G(ed) क्रूरम् (for क्रूरम्) — (L. 4016) M1 कृतापराध लोके हि (for °) — (L. 4020) G1 साधु (for शान्त) — (L. 4022) D1 M1 विष्णो प्रियकर नरा (for °) — (L. 4023) D1 G1 विविधान् (for विविध) G1 जनम् (for जनान्) M1 बाधते विविधात्मना (for °) — (L. 4025) G(ed) नरान् (for जनान्) G1 बाध्यन्ते विविधा जना (for °) — (L. 4028) G1 सर्वदु ख (for °दु खे) D1 सर्वदु खेन बाध्यते (for °) — (L. 4029) M1 G(ed) कलत्र पोषयस्यपि (for °) — (L. 4031) D1 नृपात्मज (for ममात्मज) — (L. 4034) D1 सम जने (for

इति निश्चितबुद्धीनां न चिन्ता बाधते क्वचित् ॥
अहो दुःखं मनुष्याणां ममताकुलचेतसाम् ।
महापापानि कृत्वापि परांस्तुष्यन्ति यत्नतः ॥
अर्जितं तु धनं सर्वं भुञ्जते बान्धवाः सदा ।
स्वयमेकस्तमोमूढस्तत्पापफलमश्नुते ॥ [4040]
इति ब्रुवाणं तमृषिं विमुच्य भयविह्वलः ।
नक्षत्र प्राञ्जलिः प्राह क्षमस्वेति पुनः पुनः ॥
तदा सङ्गमभावेन हरिसंनिधिमाश्रितः ।
गतपापो वनन्देश ह्यच्युतार्पितमनब्रवीत् ॥
मया मूढेन पापानि कृतानि सुबहूनि च । [4045]
तानि सर्वाणि नष्टानि विप्रेन्द्र तव दर्शनात् ॥
अहोऽहं पापधीर्नित्यं महापापं समाचरन् ।
कथं मे निष्कृतिर्भूयात्कं यामि शरणं प्रभो ॥
पूर्वजन्मार्जितैः पापैर्लुब्धकत्वमवाप्तवान् ।
अत्रियोऽपि च पापानि कृत्वा कां गतिमाप्नुयात् ॥ [4050]

अहो ममायुः क्षयमेति सर्वं
पापान्यनेकानि समार्जितानि ।
प्रतिक्रिया नापि कृता मयैषा
गतिश्च का स्यान्मम जन्म किं वा ॥
अहो विधिः पापशताकुलं मां [4055]
किं सृष्टवान्भारतरं च मह्याः ।
कृतं च पापं च मया च भोज्य
स्थिरस्तु जन्मस्वहमुग्रजन्मा ॥

भीष्म उवाच ।

एवं विनिन्द्य चात्मानं नक्षत्रो ह्यात्मना सदा ।
मनस्तापाग्निना दग्धः सद्यः पञ्चत्वमागतः ॥ [4060]
उदङ्कः पतितं प्रेक्ष्य नक्षत्रं तु दयापरः ।
हरिपादोदकेनैव ह्यभ्यषिञ्चन्महामतिः ॥
हरिपादोदकस्पर्शान्नक्षत्रो गतकल्मषः ।
दिव्यं विमानमारुह्य मुनिमेनमथाब्रवीत् ॥
उदङ्क मुनिशार्दूल गुरुस्त्वं मम सुव्रत । [4065]
विमुक्तस्त्वत्प्रसादेन महापातककञ्चुकात् ॥
ज्ञानं त्वदुपदेशान्मे संजातं मुनिपुंगव ।
तेन मे पापजालानि विनष्टान्यतिवेगतः ॥
हरिपादोदकं यस्मान्मयि त्वं सिक्तवान्मुने ।
प्रापितोऽस्मि त्वया तस्मात्तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ [4070]
त्वयाहं कृतकृत्योऽस्मि प्राप्तवानुत्तमं पदम् ।
तस्मान्नतोऽस्मि ते विद्वन्यत्कृतं तत्क्षमस्व मे ॥
इत्युक्त्वा देवकुसुमैर्मुनिमेनमवाकिरत् ।
प्रदक्षिणत्रयं कृत्वा नमस्कारं चकार ह ॥
ततो विमानमारुह्य सर्वकामसमन्वितम् । [4075]
अप्सरोगणसंकीर्णं प्रपेदे हरिमन्दिरम् ॥
एतद्दृष्ट्वा विस्मितो मुदङ्कस्तपसां निधिः ।
शिरस्यञ्जलिमाधाय तुष्टावैतरमलापतिम् ॥
लोकनाथ नमस्तेऽस्तु सर्वभूतदयाकर ।
पाहि मां पुण्डरीकाक्ष समास्तूतवतीदिनम् ॥ [4080]
त्वयाहं तारितो देव संसारमहोदधेः ।
त्वत्संनिधिं प्रविष्टस्य क्षयमन्योऽङ्गागमत् ।
पश्यतो मे महाभाग मुनिमद्य प्रदत्तवान् ।
त्वत्पादकमलादन्या गतिर्मम न विद्यते ॥
पाहि पाहि जगन्नाथ मम्यादर्शितपावन । [4085]
त्वमेव जगतां नाथ गतिर्मे भक्तवत्सल ॥

भीष्म उवाच ।

एवं वै स्तुतवत्येन मुनिना प्रार्थितो हरिः ।
दर्शयित्वा स्वकं रूपं ददावादात्मकं पदम् ।
गत्वा तं त्वासयामास मुनिं सारूप्यतां गतम् ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र मानवः कुरु सर्वदा । [4090]
सत्सङ्गात्मुनिमाप्नोति सत्यं नारदभाषितम् ॥
त्वया सर्वं कथितं मत्त श्रुत्वा युधिष्ठिर ।
कृतार्थे तु प्रदास्यन्ति श्रुतिं मुनिं च साधवीन् ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं नारदेन प्रभाषितम् ।
शृणोति सततं भक्त्या सत्सङ्गं स गच्छति ॥ [4095]
विषयेषु विरक्तिः स्याद्विष्णुभक्तिरतो भवेत् ।
देवानस्य परं गत्वा सकलस्मान्समुद्धरेत् ॥

C 1 ; 1 २

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वैतत्पुण्यमाख्यानं प्रसन्नवदनो नृप ।
कृष्णं भक्तप्रियं नत्वा पाहि पाहीति चाब्रवीत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

शङ्खतीर्थमिति ख्याते कावेर्या दक्षिणे तटे ।
कृष्णेन सूचितं देव तस्योत्पत्तिं वदस्व मे ॥
कावेर्याः पुण्यनद्यास्तु स्थानं यत्पुण्यवर्धनम् ।
यस्मिन्देशे ऋषिगणा देवता सततं स्थिता ॥
पुण्याश्रमसमायुक्तमुभयोस्तीरयोरपि ।
प्रख्यातं पापदं स्थानं तात मे संप्रकीर्तय ॥
ब्रह्मक्षत्रियवैश्यानां शूद्राणां चैव योषिताम् ।
मुक्तिप्रदेति विख्याता कावेरीं तां प्रकीर्तय ॥

भीष्म उवाच ।

ब्रह्मणा हि पुरा गीतं नारदाय महात्मने ।
तेनेदं मम धर्मात्मन्कारुण्यात्कथितं खलु ॥
भूप्रदक्षिणकाले तु मया वै सेविता पुरा ।
सर्वपापहरा देवी कावेरी कलिनाशिनी ॥
त्वदर्थं संप्रवक्ष्यामि ह्यनुभूतं मया श्रुतम् ।
तृप्त्यर्थं तव वक्ष्यामि शृणु नान्यमना प्रभो ॥
कावेर्या दक्षिणे पार्श्वे श्रीनिवासस्य पृष्ठतः ।
शङ्खतीर्थमिति ख्यातं तीर्थानामुत्तमं परम् ॥
पुरा सुधांशुर्धर्मात्मा चचार तप उत्तमम् ।
मधुकैटभहन्तुर्वै प्रसादात्कान्तिमाप्तवान् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

किमर्थं तप्यते तेन ताराणामधिपेन वै ।
तस्मै वरं कथं दत्तं विष्णुना सर्वजिष्णुना ॥
देवव्रत महाभाग कथ्यतां मे कुतूहलम् ।
अस्ति चेन्मयि कारुण्यं तव देवव्रत प्रभो ॥

भीष्म उवाच ।

पुरा बृहस्पतेर्भार्यां शीतांशुः सौम्यरूपवान् ।
अपहृत्य चिरं कालं तया सार्धं मुमोद ह ॥
विज्ञाय चरितं स्वभार्याया शशिनः प्रभो ।
मा मेति प्रार्थयित्वा तं पश्चाच्चैनं शशाप ह ॥
क्षयी भव दुराचार सर्वलोकेषु निन्दित ।
इति शप्त्वा क्षमस्वेति देवैः स प्रार्थितो विभुः ।
सुरलोकं विसृज्यैव प्रपेदे ब्रह्मणः सभाम् ॥
तदाप्रभृति धर्मात्मा विसृज्य च वराननाम् ।
अस्मिन्क्षेत्रे तपश्चके बृहस्पतिभयार्दितः ॥
वर्षाणामयुतं राजंश्चचार तप उत्तमम् ।
शापाच्च तपसा चैव कृशाङ्गो भाति चन्द्रमाः ।
अवशिष्टकलामात्रो देवानामप्रभुस्तदा ॥
वागीशं तुष्टुवुर्देवा क्षम्यतां क्षम्यतां प्रभो ।
वृद्धिं ददस्व भूयस्त्वमस्माकं हितकाम्यया ॥

भीष्म उवाच ।

तथाकरोद्देवगुरुर्देवानां हितकाम्यया ।
तपसा कृपया चैव भूयो वृद्धिमवाप्तवान् ॥
तस्मिन्काले जगन्नाथमस्तौषीत्कमलापतिम् ।
संहारं सर्वलोकानां योगिध्येयमरिंदमम् ॥

चन्द्रमा उवाच ॥

नमस्ते लोकनाथाय नमस्ते धर्मरूपिणे ।
नमस्ते कमलाकान्त प्रणतार्तिप्रणाशन ॥
आद्यन्तशून्यं देवेशं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ।
वेदमूर्तिं सहस्राक्षं नौमि सर्वात्मकं हरिम् ।
जगद्रूपमुदाराङ्गं पीताम्बरधरं हरिम् ।
कौस्तुभेन विराजन्तं सर्वगं तं नमाम्यहम् ॥
पापघ्नं सर्वभक्तानां दिव्यमाल्यविभूषितम् ।
नीलजीमूतसंकाशं तं नतोऽस्मि रमापतिम् ॥
आकाशमध्यगं देवमनन्तमपराजितम् ।
वासुदेवं प्रपन्नोऽस्मि सर्वपापक्षयोऽस्तु मे ।
नमस्कारप्रभावेन नश्यन्त्वघान्यम प्रभो ॥
स्तूयमानं सदा देवैर्वेदैश्च ब्रह्मवादिभिः ।
नतोऽस्मि तं हरिं सूक्ष्मं नाशं यातु च मे जरा ॥
अन्तर्यामिञ्जगत्साक्षिन्भक्तवत्सल सर्वग ।
मत्कल्मषाणि सर्वाणि यान्तु नाशं नमोऽस्मि ते ॥
इति स्तुतो जगन्नाथः सर्वसिद्धनिषेवितः ।
आययौ गरुडारूढो यत्रास्ते रोहिणीपतिः ॥
ध्यायन्तं सर्वगं देवं हरिं शङ्खादिभूषितम् ।
दृष्ट्वा सर्वगतो विष्णुर्विधुमाह सविस्मयः ॥
वरं वरय भद्रं ते निशाकर सुधाकर ।
स्तोत्रेण तपसा चैव तुष्टोऽहं नितरां प्रभो ॥

31 ; G(ed.) 32

(L. 4099) D_1 G_1 कृष्णभक्ति (for कृष्ण भक्त) —(L. 4101) G(ed) वदाद्य (for वदस्व) —(L. 4106) G_3 ब्राह्मणक्षत्रियविशां (for *) — For lines 4106-4109, D_1 subst :

174** भीष्म ।
तातार्हं संप्रवक्ष्यामि शृणु नान्यमना प्रभो ।

—(L. 4110) D_1 कावेर्या दक्षिणे कूले (for *) —(L. 4122) G(ed) काम्य- (for सौम्य). —(L. 4127) D_1 शप- (for शप्त्वा) —(L. 4131) D_1 वायुभक्षः सदा श्रीमांश्च (for *) — D_1 om lines 4135-4137 —(L. 4139) D_1 अरिंदम, G_1 अनुत्तमम् (for अरिंदमम्) — G_1 M_1 शश (for चन्द्रमा) D_1 om line 4140 —(L. 4141) M_1 नमस्ते लोकमूर्तये (for *) —(L. 4143) M_1 सर्वाधंग (for °त्मक) —(L. 4149) D_1 -क्षय कुरु; G_1 क्षयात्मम; G_3 -क्षयं मम (for -क्षयोऽस्तु मे) —(L. 4151) G(ed) मुनिभिः (for वेदैश्च) —(L. 4153) D_1 $G_{1,2}$ अन्तर्यामी जगत्साक्षी (for *) D_1 G_1 M_1 सर्वगो(D_1 °शो) भक्तवत्सल°) G_3 श्रीपते पुरुषे

इत्युक्तो देवदेवेन सुधांशुस्त प्रणम्य च ।
ययाचे श्रीपतिं देव वराणामुत्तमं वरम् ॥
पाहि पाहि जगन्नाथ कान्ति मे वर्धयस्व ह ।
सौभाग्यमण्डल देहि गुरो शाप निवारय ॥
इत्युक्तो वै जगन्नाथ शङ्खपूतेन वारिणा ।
अभिषिच्य वर तस्मै ददौ सर्वगत प्रभु ॥
तमाह शर्वरीनाथ नमन्तं सौम्यवर्चसम् ।
परिपूर्णा कला सर्वा ह्रासवृद्ध्या भवन्तु ते ॥
शृणु सौम्य महाभाग त्वया यत्सेवित स्थलम् ।
शङ्खतीर्थमिति ख्याति गमिष्यति न संशय ॥
त्वया च यत्कृत स्तोत्र पठता शृण्वतामपि ।
सर्वपापानि नश्यन्तु रोगाणि बलवन्ति च ॥
अस्मिन्वै मज्जनात्तीर्थे सर्वमपत्न्विप्यति ।
अस्नायिना मनुष्याणा दारिद्र्य भवति ध्रुवम् ॥
एवमुक्त्वा जगन्नाथ शीतांशु धर्मनन्दन ।
अदूरे तस्य पुरत श्रीनिवासस्थल गत ॥
स्थित्वा तत्र मुहूर्त तु पूजितो देवतागणै ।
स्वधाम प्रययौ श्रीमान्नारदाद्यैरभिष्टुत ॥
निशाकरोऽपि धर्मात्मा मुनिभि परिपूजित ।
तस्मादेशाद्ययौ स्वर्ग प्रपद च स्वक पदम् ॥
सर्वे ऋषिगणा विद्वन्स्तत्र चक्रुरकल्मषा ।
यज्ञैर्यज्ञपतिं केचिज्ज्ञानयोगविचक्षणा ।
आराध्य त चिर काल तत्पद ते प्रपेदिरे ॥
पौलस्त्यनिधन कृत्वा रामचन्द्र प्रतापवान् ।
अत्र स्नात्वा कपिगणै पुनीत स्वपुर ययौ ॥
पुरा हि भार्गवो रामो राजवध्याज्जिहस्य च ।
स्नात्वात्रैव चिर कालं प्रपदे परम पदम् ॥
सुत्रामा देवराजश्च अहल्या काममोहित ।
गत्वा तु तत्फल प्राप्य स्त्रीचिह्न गौतमात्खलु ॥
तद्दोषपरिहारार्थं स्नात्वा चाब्दत्रय प्रभो ।
अत्रैव प्राप्तवान्रूप सर्वतेजोमय शुभम् ॥
श्रीनिवासमिद क्षेत्र शङ्खतीर्थात्पुर स्थितम् ।
स्नातानां सर्वपापघ्नं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥
कावेरीमज्जनं पुण्य दुर्लभ ह्यकृतात्मनाम् ।
पुरा सचितपुण्यानामप्रयत्नेन लभ्यते ॥
पुरा लोकहितार्थाय ब्रह्मणा निर्मिता त्वियम् ।
तस्मात्स्नातव्यमत्रैव नित्यश पापभीरुभि ॥
करोमि मज्जन देव्या कावेर्या यो वदेत्सुधी ।
वहते तस्य पापौघो नाशकालो ममेति च ॥
आकल्पजन्मभि पाप संचित यच्चरै प्रभो ।
तत्सर्वं भस्मतामाघे कावेरीमज्जनाद्भवेत् ॥
तेजोमयेषु लोकेषु भुक्त्वा भोगाननेकश ।
पश्चान्मोक्षमवाप्नोति कावेर्या स्नाति यो नर ॥
कावेरी तु महापुण्या स्मृता पापप्रणाशिनी ।
संसेव्या सर्वदा विप्रै संसारच्छेदलिप्सुभि ॥
पापक्षयकर स्नान सृष्टिकर्ता पितामह ।
इय लोकहितार्थाय निर्ममे निपुण क्षितौ ॥
दक्षिणस्या दिशि विभु कावेरीं कलिनाशिनीम् ।
गङ्गामुत्तरदिग्भागे नश्यन्ता पापिनामघम् ।
सृष्ट्वा मुद ययौ श्रीमांस्तस्या स्नात्वा तु नो भयम् ॥
विष्णुपादोद्भवा देवी कावेरी पापनाशिनी ।
मज्जता सर्वपापानि छिनत्त्यव न संशय ॥
चन्द्रसूर्यग्रहे चैव सक्रान्तावयने तथा ।
सिद्धयोगे पुण्यदिने चन्द्रादित्यमरुद्गणा ॥
गन्धर्वा लोकपालाश्च यक्षविद्याधरा नृप ।
ब्राह्मी माहेश्वरी लक्ष्मी शची मनादितिरदिति ॥
घृताची मेनका रम्भा ह्युर्वशी च तिलोत्तमा ।
अन्याश्चाप्सरसो सघा कावेर्या स्नानतत्परा ।
माघे चैतासु तिथिषु स्नात्वा यान्ति सुरालयम् ॥
भस्मानि यत्र दृश्यन्ते कावेर्या पार्श्वयोरपि ।
सुराणां तु मत्स्थान विद्धि तत्रैव भारत ॥
तप कुर्वन्ति मुनयो ह्यद्यापि मनुजेश्वर ।
शान्ता जितारिषड्वर्गा ह्यदृष्टा पापकर्मभि ॥
स्नातव्य यत्नतो राजन्कावेर्या धर्ममिच्छता ।
स्नातानां तु शुभो लोको भविष्यति न संशय ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र कावेरीस्नानमाचर ।
वाञ्छितार्थप्रदा देवी कावेरी पापनाशिनी ॥

वैशंपायन उवाच ।

य इद पुण्यमाख्यानं नारदेन प्रभाषितम् ।
श्रुत्वा पापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोक स गच्छति ॥

Colophon

रम (for [5]) —(L 4159) D1 महामते (for सुधाकर) — D1 om — (L 4163) D1 कान्ति मे वर्धय प्रभो (for [5]) — (L 4174) M1 मज्जता (for °नात्) lines 4173–4174 — (L 4179) M1 मुनिभि पूजितस्तदा (for [5]) — (L 4185) — (L 4186) D1 G1 M1 मुनि , G(ed) ऋषि (for कपि) — (L 4188) M1 अहल्या- G(ed) निगृह्य (for जिहस्य) — G1 2 om lines 4192–4194 कामलोलुप (for [5]) — (L 4195) — (L 4192) D1 देवतैरपि पूजितम् (for [5]) — (L 4197) G1 स्नातव्यम् G2 प्रयत्नेन हि लभ्यते (for [5]) — (L 4198) (for स्ना°) D2 तस्मात्स्नातव्य सभेण (for [5]).

G(ed.) कावेर्या तत्सन्निधौ (for [5]) — (L 4199) G1 2 M1 G(ed) वेपन्ते तस्य पापानि (for [5]) — (L 4201) D1 M1 स्नानतो , G2 सेवतो (for मज्जनात्) — (L 4208) G1 G(ed) मुद (for विभु°) — (L 4216) G(ed) धृतिर् (for दितिर्) G1 धृति (for दिति) G2 रुन्धती मेना दिति (for दितिर्) — After line 4219, D1 ins शुभा (for [5]) — After line 4219, D1 ins 175** स्नातव्यं राजन् राजन्कावेर्यां धर्ममिच्छता । — (L 4223) D1 ते प्रणा तारिपड्वणा (for [5]) — D1 om. line 4224 — (L 4224) G2 सुखम् (for धर्मम्) — (L 4229) G(ed.) प्राप्नोति पापनिर्मुक्तो (for [5])

वैशंपायन उवाच ।

शङ्खतीर्थस्य माहात्म्यं कावेर्यां स्नानवैभवम् ।
श्रुत्वा धर्मसुतः श्रीमान्गाङ्गेयं पुनरब्रवीत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रीनिवासमिदं क्षेत्रं गदितं भवता प्रभो ।
तस्योत्पत्तिं च माहात्म्यं विस्तरेण वद प्रभो ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु पाण्डव वक्ष्यामि श्रोतॄणामघनाशनम् ।
सर्वसंपत्करं पुण्यमायुरारोग्यवर्धनम् ॥
पुत्रदं पुत्रकामानां मोक्षदं मोक्षकामिनाम् ।
अनन्तं श्रीनिवासस्य क्षेत्रस्य फलमव्ययम् ॥
ब्रह्मणा हि पुरा गीतं नारदाय महात्मने ।
तेन मे गदितं राजंस्तं ब्रवीमि हि तेऽधुना ॥
तीर्थानामुत्तमं तीर्थं क्षेत्राणां च तथोत्तमम् ।
श्रीनिवासमिदं क्षेत्रं सर्वसिद्धनिषेवितम् ॥
यत्र तिष्ठन्त्यहो राजन्ब्रह्मर्षिब्रह्मसंहितम् ।
तन्मध्ये तु महात्मानस्तपः कुर्वन्ति चाधुना ॥
पुरतः पश्चिमे भागे दक्षिणाभिमुखी नृप ।
दक्षिणे चोत्तरे चैव कावेरी पूर्वगामिनी ॥
तन्मध्ये जगतां नाथः साक्षात्प्रत्यक्षतां गतः ।
लोकमातुर्महालक्ष्म्याः पुरे योगेश्वरो हरिः ॥
अनन्तस्तक्षकश्चैव वासुकिः शङ्खपालकः ।
भुजगेन्द्रेण तिष्ठन्ति श्रीनिवासस्य संनिधौ ॥
इन्द्रो यमः प्रचेताश्च कुबेरः शशिशेखरः ।
अग्निश्च निरृतिर्वायुर्दिक्पाला सततं स्थिताः ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
सर्वदुःखोपशमनमायुर्वर्धनकारणम् ॥
पुरा हि कैटभो राजन्दैत्यानामग्रणीर्बली ।
तपश्चचार राजेन्द्र देवानां जयकाङ्क्षया ॥
स्थित्वात्रैव चिरं कालं निगृहीताखिलेन्द्रियः ।
वायुभक्षो निराहारो जितक्रोधो नृपोत्तम ॥
तत्राय पिण्डमादाय भक्षयित्वा पुनः पुनः ।
अचरद्घोरमतुलं तपः परमपावनम् ।
त्रैलोक्यमपि सकलं तेनैव तपसानघ ॥
तस्मिन्काले देवपतिर्देवैः सह युधिष्ठिर ।
तपसा भीतिमापन्नो ब्रह्मलोकमुपागमत् ॥
ब्रह्मयोनिं चिरं स्थित्वा देवैः सह पुरंदरः ।
किं भविष्यति मल्लोकमिति चिन्त्य मुहुर्मुहुः ।
पञ्चाशद्युगपर्यन्तमास्ते तत्र युधिष्ठिर ॥
उपप्लवं तु देवानां ज्ञात्वा तत्र पितामहः ।
मा भैर्देवराज त्वं वेद्मि लोकस्य कण्टकम् ॥
शमयिष्यामि तं मूर्खं वरेण त्वं क्षमस्व ह ।
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो देवानां हितकाम्यया ।
यत्रास्ते दैत्यमुख्यश्च तं देशं प्राप्तवान्द्रुतम् ॥
तपश्चरन्तं धर्मात्मशीलजीमूतसंनिभम् ।
रवौ न्यस्तदृशं दृष्ट्वा वाक्यमेतदुवाच ह ॥
भो भो दैत्यपते त्वं तु कृशोऽसि नितरां प्रभो ।
विद्धि विश्वसृजं दैत्य यद्ददामि वदस्व तत् ॥
तुष्टोऽहं तपसा तेन पश्य मां त्वत्समीपगम् ॥
इति वाक्यं तदा श्रुत्वा ब्रह्मणो लोककण्टकः ।
निरीक्ष्य तं नमस्कृत्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥
पाहि लोकपते ब्रह्मन्पश्य मां तपसि स्थितम् ।
ज्ञात्वा तु मत्कृतं कर्म विजयं दातुमर्हसि ।
लोकानां चैव सर्वेषां तथा पातालगह्वरम् ॥
त्वां च देवपतिं ब्रह्मन्सुत्रामाणमरिंदमम् ।
ददासि यदि मे ब्रह्मन्धर्मे नाशमेव च ॥

भीष्म उवाच ।

इति तस्य वचः श्रुत्वा परमेष्ठी पितामहः ।
तथास्त्विति तमामन्त्र्य तत्रैवान्तरधीयत ॥
वरेण तेन दैत्योऽपि गर्वितः पुरुषाधमः ।
इन्द्रस्य नगरं गत्वा पीडयामास देवताः ॥
प्रार्थ्यमानोऽमरेन्द्रेण जितः स्वर्गो मयेति च ।
पूज्यमानः सुरगणैर्यमलोकमथागमत् ॥
जित्वा तं सूर्यतनयं पूजितो वरुणेन च ।
कौबेरं लोकमागत्य पूजितस्तेन सर्वतः ॥
तत्र श्रिया प्रमत्तोऽसौ वरेणानेन सुव्रत ।
ब्रह्मणो लोकमासाद्य राजर्षिगणसेवितम् ।
कृताञ्जलिर्नमस्कृत्य धातारमिदमब्रवीत् ॥
जिता हि लोकाः सर्वे च वैकुण्ठं जेतुमुत्सहे ।
तत्र स्थितं हरिं जित्वा ततः स्वस्थो भवामि च ॥

COLOPHON — *Sub-parvan* D1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मो, G1 : G(ed.) दानधर्मा — *Adhy name* D1 कावेरीमाहात्म्यम्, G(ed.) शङ्खतीर्थकावेरीमाहात्म्यम् — *Adhy no* D1 G1 : 32; G(ed.) 33

(L. 4237) D1 G2 उत्तमम् (for अव्ययम्) —(L. 4242) G2 भूषितम् (for °संहितम्) —(L. 4246) G(ed.) तन्मध्ये तु जगन्नाथ (for °) —(L. 4253) M1 आयुर्वर्धनमुत्तमम् (for ²) —(L. 4254) G1 C(ed.) राजन्दैत्यानामग्रणीर्बली (for ²) —(L. 4255) G2 त्रैलोक्य° (for देवानां) —(L. 4259) G2 दारुणम् (for °पावनम्) G1 G(ed.) तपसा तेन पावन (for ²) —(L. 4263) G(ed.) ब्रह्माणं सुचिरं स्तुत्वा (for °) —(L. 4268) D1 M1 शमयिष्यामि च तं मूर्खं, G2 शमयिष्यामि महाभाग (for °) G1 G2 M1 असुर (for वरेण) —(L. 4269) G(ed.) °सुदृशं (for °काम्यया) — After line 4272, G1 ins.

176** पाहि लोकपते ब्रह्मन्पश्य मां तपसि स्थितम् ।

—(L. 4275) G1 : M1 तुष्टो (for तुष्टो) G(ed.) तुष्टोऽहं तपसानेन (for °) —(L. 4277) G2 अवलोक्य तं नमस्कृत्य (for °) —(L. 4282) G2 नाथ मे (for ब्रह्मन्) G1 अधर्मो नाशमेति च (for ²) —(L. 4290) D1 आसाद्य, G(ed.)

गमिष्ये त्वत्प्रसादेन हरिं जेतु पितामह ।
इत्युक्त्वा प्रययौ पार्थ क्षीरोद बलदर्पित ॥
तत्र सर्वगत विष्णुमदृष्ट्वा विस्मय गत ।
किं करोमि क यास्यामि क च पश्यामि सप्रति ॥
कर्मणा फलदो विष्णुर्भूलोके स्थितिमेष्यति ।
इति निश्चित्य मनसा भूलोक प्रासवान्प्रभु ॥
तस्य बुद्धिरिय जाता मज्जान्धस्यातिदुर्मते ।
विवेक नैव पश्यन्ति ध्वन्ति कामुका खलु ॥
अहो हरि सर्वगतो भूमौ सप्रति सस्थित ।
पाताल नेतुमिच्छामि सप्तद्वीपा वसुधराम् ॥
इति निश्चित्य मनसा सागर समुपाविशत् ।
कण्ठमात्रमभूत्तोय तस्य दैत्यस्य धर्मज ॥
प्रसार्य हस्त पाताले वाम दक्षिणमुत्तरे ।
चालयामास पृथिवीं कल्पान्ते दिग्गजा इव ॥
वसुधा लोकमातेय कम्पमाना पुन पुन ।
अस्तौषीज्जगतामीश सर्वग भक्तवत्सलम् ॥

वसुधोवाच ।

श्रीनिवास नमस्तेऽस्तु नमो विश्वकुटुम्बिने ।
नमो विश्वपते तुभ्य नमस्ते जलशायिने ॥
नम क्षीराब्धिवासाय नमस्ते सूक्ष्मरूपिणे ।
नमो देवाधिदेवाय नमो विधुतप्रभाय च ॥
नमस्ते वसुधानाथ नमस्ते भक्तवत्सल ।
शङ्खचक्रगदापाणे नमो नन्दकधारिणे ॥
पाहि मा भयसत्रस्तां पद्मनाभाय ते नम ।
नमश्वैतन्यरूपाय पृथ्वीधर नमोऽस्तु ते ॥
मत्स्यवामनरूपाय कूर्मरूपाय ते नम ।
नारसिंहाय रामाय नमो दामोदराय च ॥
कृष्णाय यादवेन्द्राय वासुदेवाय चक्रिणे ।
नमस्ते पुण्डरीकाक्ष पाहि लोकपते प्रभो ॥
इति स्तुतो जगन्नाथो धरण्या पाण्डुनन्दन ।
सांनिध्यमगमद्विष्णुरन्तर्यामी जगन्मय ॥
मा भैषीरित्युक्तमात्रे तु विद्युन्मण्डलवत्प्रभु ।
चक्रमादाय चिच्छेद कैटभस्य शिरस्तदा ॥
धरामाधास्य विश्वात्मा तथा सार्वभरिदम ।
इद क्षेत्र समासाद्य सोऽतिष्ठत्प्रभुरव्यय ॥
अत्र स्थित हरिं ज्ञात्वा सर्वलोकधर प्रभु ।
अनन्त प्रेषयामास स्वसुत शङ्खपालकम् ॥

अनन्त उवाच ।

शृणु पुत्रक मद्वाक्य श्रीनिवासो जगन्मय ।
कावेर्या दक्षिणे पार्श्वे कावेर्या च तरङ्गिते ॥
ऋषेरौद्दालकस्यैव ह्याश्रमे मुनिसेविते ।
सिद्धविद्याधरगणै सेविते पुण्यपादपै ।
श्वेततित्तिडिविल्वैश्च श्वेतजम्बूकपित्थकै ॥
एव भूते जगन्नाथ श्रीनिवासो जगन्मय ।
श्रिया च वसुमत्या च सेव्यमानस्तु तिष्ठति ॥
तमेव सेवमानस्तु वर्तयस्व तदन्तिके ।
अदृष्ट सर्वमनुजै परा सिद्धिं गमिष्यसि ॥
एव प्रबोधितस्तेन ह्यनन्तेन महात्मना ।
शङ्खपालो नमस्कृत्य वचन चेदमब्रवीत् ॥
भगवन्सर्वनागेन्द्र सर्वशास्त्रविशारद ।
किमर्थं नम्यते तेन ऋषिणा करुणात्मना ॥
तदह श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण महामते ।
यदर्थं सर्वनागेन्द्र कृपा मयि तवास्ति चेत् ॥
इत्युक्त शङ्खपालेन शेषो लोकधर प्रभु ।
औद्दालकस्य चरितमब्रवीत्कामद शुभम् ॥

Colophon

अनन्त उवाच ।

ऋषिरौद्दालको नाम वेदवेदाङ्गपारग ।
शान्तो जितेन्द्रियो मौनी सदा ध्यानपरायण ॥
अनेन सुचिर काल तपश्चक्रे महामति ।
चत्वारिंशद्युग तात ह्यहोरात्रमिवाकरोत् ॥
तेनैव तपसा तुष्टो ब्रह्मा लोकपितामह ।
यत्र तिष्ठति धर्मात्मा ऋषिरौद्दालको मुनि ।
त देशमधिगम्याशु वचन चेदमब्रवीत् ॥
औद्दालक महाभाग तुष्टोऽह तपसा हि ते ।
वर वरय भद्र ते वरदोऽह प्रजापति ॥

आगम्य (for °त्य) —(L 4294) G1 जिताश्च लोकास्त्वचोऽहं ; G1 M1 जिता स्म लोकास्तातार्ह (for ᵃ) —(L 4298) G1 दृष्ट्वा विस्मयमागत , G2 अदृष्ट्वा स्थानमागत (for ᵇ) —(L 4310) G(ed) मुहुर्मुहु (for पुन पुन) —(L 4318) G(ed) वित्रस्ता (for °स°) —(L 4320) G2 कूर्मवाराहरूपिणे , M1 °रूप नमोऽस्तु ते (for ᵇ) —(L 4321) D1 वासुदेव त्रिविक्रम (for ᵃ) —(L 4322) D1 नमो दाशरथ नम (for ᵇ) —(L 4325) G2 अन्तर्भाम जगद्गुरु (for ᵇ) —(L 4326) G(ed) मा भैषीरिति तामुक्त्वा (for ᵃ) —(L 4328) M1 धर्मात्मा (for विश्वात्मा) —(L 4333) D1 कावेर्या चतुरातके , G2 पुलिने च मनोरमे (for ᵇ) — G2 om line 4334 —(L 4336) G2 G(ed) श्वेतैश्च (G2 चेतकी) तित्रिणीविल्वै (for ᵃ) —(L 4339) D1 तस्य वै सेवनार्थं तु , G2 तस्य वै सेव्यमानस्य (for ᵃ) —(L 4343) D1 तत्सर्वं (for ᵇ) —(L 4346) D1 M1 कृपा मयि तवास्ति चेत् (for ᵇ) —Before line 4347, M1 ins भीष्म° वद नागेन्द्र (for ᵃ) M1 सर्वशास्त्रविशारद (for ᵇ)

Colophon — *Sub-parvan* D1 G1 G(ed) माघपर्वणि — *Adhy name* G(ed) कावेरीशेषधर्मो , G2 M1 शेषधर्मो — *Adhy no* D1 G1 : M1 33, G(ed) 34 माहात्म्यम् —(L 4352), D1 [अ]

D1 G2 M1 शेष (for अनन्त) —(L 4354) D1 दिवारात्रम् , G2 [अ]होरात्रिम् (for °त्रम्) — Before line 4356, M1 ins G(ed.) महान् (for मुनि) —(L 4356) D1 G1 : प्रीतो (for तुष्टो) D1 तत्र ब्रह्मा

ब्रह्मणोदीरितं वाक्यं श्रुत्वा मुनिवरोऽब्रवीत् ।
भगवन्देवदेवेश कृतार्थोऽस्मि त्वदागमे ।
यथा प्रीणाति मे विष्णुस्तथा कुरु महामते ॥
शृणुष्व मद्वच पुत्र यदा लोकेश्वरो हरिः ।
हनिष्यत्यसुरं क्रूरं तदा ते दर्शनं भवेत् ॥
स्थित्वात्र कतिचित्कालं श्रीनिवासो जगन्मयः ।
वेदान्तैः सेव्यमानः सन्स्वं धाम समुपैष्यति ॥
राज्ञां तु दुर्विनीतानां पौलस्त्यस्य दुरात्मनः ।
कृत्वा तु निधनं तेषामत्रैव प्रत्युपैष्यति ।
रामाख्यो भगवान्विष्णुः सत्यं सत्यं न संशयः ॥
पुरंदरमुखा देवा स्थास्यन्त्यत्रैव नित्यदाः ।
श्रीनिवासमिदं क्षेत्रं लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे पार्थ देवानां प्रपितामहः ।
तदाप्रभृति धर्मिष्ठ ऋषिरौद्दालको बुधः ।
प्रसन्नं द्वन्द्वहस्य पश्यन्नास्ते मुदा द्विज ॥
आविर्भूय धर्मात्मा देवोऽपि जगतीपतिः ।
श्रीनिवासस्य सेवार्थं गच्छ पुत्र कुरुष्व ह ॥
शेषेणैव प्रयुक्तोऽसौ शङ्खपालः प्रतापवान् ।
अमुं क्षेत्रं समागत्य परिचर्यापरो मुनिः ।
विष्णोः सर्वात्मनो राजन्नद्यापि कुरुते मुनी ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

पाताळात्कुत्र सानिध्यमगमच्छङ्खपालकः ।
देवव्रत महाभाग स देशं मे वदस्व ह ॥

भीष्म उवाच ।

अगस्त्ये पश्चिमे तीर्थे शङ्खाख्ये तु महाह्रदे ।
आविर्बभूव शेषेण चोदितः शङ्खपालकः ॥
तदिदं चाभवत्क्षेत्रं क्षेत्राणामुत्तमं परम् ।
तीर्थानां चैव सर्वेषामुत्तमं तत्प्रचक्षते ॥
अगस्त्यो भगवानत्र लिङ्गभूतात्तु शंकरात् ।
तपस्तप्त्वा महातेजा अणिमादिगुणी ह्यभूत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

किमर्थमत्र दृश्यन्ते नैव ते द्रुमजातयः ।
एको वसति बिल्वोऽसौ श्वेतः पुण्यतरः किल ॥

भीष्म उवाच ।

कृते कपित्थस्त्रेतायां तिन्त्रिणी द्वापरे नृप ।
जम्बूः कलौ युगे बिल्वो युगानां तु क्रमाद्गताः ॥

श्रीनिवासपुरं ज्ञेयं कावेर्या दक्षिणे तटे ।
युगत्रयावधिस्तस्य ततो वै लयमेष्यति ॥
दयता श्रीनिवासस्य ऋषिरौद्दालकः स्मृतः ।
स्मर्तॄणां मुनिद विद्धि गतानां वसतां किमु ॥
अद्यापि निर्जराः सर्वे परमस्थानकाङ्क्षया ।
वाञ्छन्ति वस्तुमत्रैव ऋषयश्च तपोधनाः ।
मृतानां सर्वपापानि छित्वा मुक्तिं ददाति च ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

औद्दालको मुनिश्रेष्ठ किं कार्यमकरोत्तदा ।
तस्मै वरः कथं दत्तो विष्णुना प्रभविष्णुना ।
तत्सर्वं वद तत्त्वेन देवव्रत महामते ॥

भीष्म उवाच ।

तपः कुर्वति धर्मिष्ठे श्रीनिवासो जगन्मयः ।
सानिध्यमगमद्राजन्धिया साधर्ममिदम् ॥
स्पृष्टवांस्तस्य शरीरं तु सर्वलोकेश्वरो हरिः ।
ददौ वरं *समाहूय ब्राह्मणं विगतस्पृहम्* ॥

श्रीभगवानुवाच ।

तुष्टोऽस्मि तव धर्मज्ञ तपो निर्वर्तितं द्विज ।
द्विवारं ते मम ब्रह्मन्दर्शनं तु भविष्यति ॥
मम रामस्य रामस्य ततो मल्लोकमेष्यसि ।
त्वया स्थितमिदं स्थानं धर्मवृद्धिर्भविष्यति ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो देवानां हितकृद्धरिः ।
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र श्रीनिवासं भजस्व ह ॥
चातुर्मास्यं वसतो जप्यं कावेर्या हरिसंनिधौ ।
श्रीनिवासमिदं क्षेत्रं दुर्लभं तु कलौ युगे ।
पुरा संचितपुण्यानामप्रयत्नेन वर्धते ॥
तत्र स्नाता पापिनोऽपि पितृमातृकुलानि च ।
सहस्राणि समुद्धृत्य विष्णुलोकं व्रजन्ति हि ॥
सर्वपापक्षयकरी सर्वोपद्रवनाशिनी ।
स्मृतार्तिनाशिनी राजन्कावेरी पुण्यदायिनी ॥
दृष्टमात्रा हि कावेरी श्रीनिवासस्य संनिधौ ।
ददाति श्रीयुतं स्थानं नात्र कार्या विचारणा ॥
स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ।
श्रीनिवासं च कावेरीं नित्यं स्मरति यो नरः ॥
स्वर्गलोकप्रदा नृणां ब्रह्मलोकप्रदा तु सा ।

(for हि ते) —(L. 4357) M_1 उपागत (for प्रजापति) — Before line 4359 M_1 ins औद्दालकि and before line 4361, D_1 M_1 ins ब्रह्मोवाच —(L. 4361) G_1 यथा योगेश्वरो हरि (for ᵇ) —(L 4365) G(ed) महात्मन (for दुरा°) — D_1 om line 4368 —(L. 4372) G(ed) न्देवेन (for -द्वन्द्वहस्य) D_1 G_2 G(ed) द्विजोत्तम (for मुदा द्विज) —(L 4376) D_1 G_2 ऽभवत् (for मुनि) —(L 4379) G_1 कथयस्व, G(ed) म वदाद्य (for मे वदस्व) —(L 4380) G_2 M_1 ह्वाह्वे (for °ह्वये) —(L. 4383) G_1 G(ed) तीर्थानामुत्तमं चैव (for ᵃ) G_1 G(ed.) सर्वेषां (for उत्तमं) —(L 4385) G_2 महाघोर (for °तेजा) G_1 M_1 गुणान्वितः; G(ed) गुणान्वयो (for -गुणी ह्यभूत्) — G_2 om lines 4392-4396 —(L. 4393) D_1 G_1 M_1 स्थितानां (for स्मर्तॄणां) —(L. 4401) G_2 श्रीनिवासो महामते (for ᵇ) — G_1 om the ref —(L 4404) D_1 तुष्टो (for तुष्टो) —(L. 4405) G(ed) द्वापरान्ते (for द्विवारं ते) —(L 4406) G_2 ततो लोकं गमिष्यसि, M_1 ततो लोकं मुने (for ᵇ) —(L 4407) D_1 धर्मे वृद्ध, G(ed) पुण्यवृद्धिर् (for धर्म°) —(L. 4408) M_1 शुभ

सूर्यलोकप्रदा देवी चन्द्रलोकप्रदा तथा ।
सूर्यचन्द्रमसोर्लोकं शिवलोकप्रदायिनी ॥
स्नाताना सगमे चास्या श्रीनिवासस्य चाग्रत ।
विष्णुलोकप्रदा नृणा साक्षात्कृष्णेन भाषितम् ॥
षण्मास पुत्रकामस्तु स्नाति तत्र हि यो नर ।
कृपया वासुदेवस्य पुत्राश्च लभते ध्रुवम् ।
राज्यकामो लभेद्राज्य धनकामो लभद्धनम् ॥
अब्दत्रय व्रत कृत्वा कावेर्यां स्नाति यो नर ।
इह लोके सुख भुक्त्वा वैकुण्ठ सोऽश्नुते सुखम् ॥
एव प्रबोधितस्तेन कावेर्या स्नानवैभवम् ।
देवव्रतेन धर्मात्मा धर्मपुत्रो महामति ॥
प्रणम्य वैभव देव्या कावेर्या विविध स्थलम् ।
श्रोतुकामो महातेजा गाङ्गेय पुनरब्रवीत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह नमस्तेऽस्तु पीत्वा तव वचोऽमृतम् ।
तृप्तिरद्य न मे जाता कावेर्यास्तीर्थसंश्रवे ॥
सगमे कपिलायास्तु कावेर्याश्च महामते ।
यत्फल तु भवेन्नृणा तन्मे त्व कृपया वद ॥
चन्द्रार्कपुष्करिण्योस्तु वह्निपुष्करिणी तटे ।
कुम्भघोणे महाक्षेत्रे हेमवत्यास्तु सगमे ॥
विशेषेण भृगुक्षेत्रे गजारण्यस्य वैभवम् ।
तद्वेद तस्य विवरं नृपाणा तत्र वर्तनम् ॥
अन्यच्चैव भवान्वेत्ति कावेर्या स्नानवैभवम् ।
कीर्तयस्व महाभाग कीर्तनादघनाशनम् ॥

सूत उवाच ।

प्रार्थितो धर्मपुत्रेण भीष्म कुरुकुलोत्तम ।
चिर ध्यात्वा नमस्कृत्य गङ्गां यदुकुलोत्तमम् ।
अब्रवीन्मधुर वाक्य धर्मसूनुमिदंमम ॥
परोपकारिण सन्तो धर्मार्थे स्वकलेवरै ।
वाचा किमुत सर्वेषां कुर्वन्ति प्रीणयन्ति च ॥

ये लोके भूसुरा विप्रा धर्मान्वदयन्त्यामिप्सया ।
ते सर्वे पापनिर्मुक्ता प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥
रात्रौ दिनमुखे विप्रा निरुद्योगमना प्रभो ।
शृण्वन्ति सत्कथा ये ते यान्ति विष्णो पर पदम् ॥
कावेर्या कीर्तन ये तु कुर्वन्ति हानिश नरा ।
ते सर्वे पापनिर्मुक्ता प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥
श्रीनिवासस्य माहात्म्य कावेर्या स्नानवैभवम् ।
शृणोति य सदा भक्त्या सर्वान्कामानवाप्नुते ॥
य इद पुण्यमाख्यान शृणोति श्रद्धया नर ।
सर्वपापविमुक्तो ब्रह्मलोके स गच्छति ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

श्रीनिवासस्य माहात्म्य श्रुत्वा प्रीतो महामति ।
धर्मराज पुन प्राह कावेरीं कीर्तयेति च ॥

भीष्म उवाच ।

अहो वक्ष्यामि माहात्म्य कावेर्या कुरुनन्दन ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
वहुराकपुष्करिण्योश्च माहात्म्य प्रवदामि ते ।
पुष्करिण्योस्तयोर्मध्य पावित्रामघनाशनम् ॥
वह्निपुष्करिणीं गत्वा नरा पापाहता अपि ।
प्रयान्ति विष्णुभवन परमानन्ददायकम् ॥
वह्निपुष्करिणीस्नान ईश्वरस्यावलोकनम् ।
कुर्वन्ति ये नरा भक्त्या ज्वलनार्कसमप्रभा ।
हसयुक्तेन यानेन यान्ति विष्णो परं पदम् ॥
वह्निपुष्करिणीं राम आदिस्मकुलसभव ।
अकरोद्रावणं सार्धं लक्ष्मणेन महात्मना ॥
ब्राह्मणेभ्यो धन दत्त्वा महति सन्निधौ पण ।
मायस्यान्यां दिशा रामसन्निधौ जजाप च ॥
देवाना चैव सर्वेषा मातर भुवनेश्वरीम् ।
आराध्य मनसा गङ्गाकावेरीं वै ननाम च ॥

(for हित) — G2 om lines 4410–4414 — (L. 4410) G(ed) स्नानं यचह्रषो जन्य (for °) — (L 4412) G1 ed) लभ्यते (for कथते) — G2 om lines 4419–4429 M1 om. line 4422 — (L. 4423) G(ed) सहस्रमरणमात्रेण (for °) D1 शिवलोकं ददाति सा (for °) — (L. 4425) G(ed) विष्णु लोको भवेन्नृणा (for °) — (L. 4427) D2 M1 देवदेवस्य (for वासु°) — (L 4428) G1 G(ed) धनलाभो (for °कामो) — D1 G1 2 M1 om line 4429 — After line 4430, G(ed) ins

177** इह लोके सुखं भुक्त्वा वैकुण्ठे सोऽश्नुते सुखम् ।

— Before line 4431, D1 G1 ins सूत and G(ed) वैशं पायन — — (L. 4433) G(ed) शिरसा (for वैभवं) G1 कावेर्यां स्नानवैभवम् , G(ed) °र्यां विविधस्थलम् (for °) — G1 om. the ref — (L 4438) G1 यद्भवेत्तु फलं नृणां (for °)

— (L 4439) D1 चन्द्र (for वह्नि) — (L. 4441) G(ed) गजारण्ये च वैभवम् (for °) — (L. 4446) G1 हरिं (for गङ्गां) — (L. 4447) D1 अरिन्दम , G1 अनुत्तमम् (for अरिंद°) — (L. 4448) D1 धर्मार्थैं (for धर्मार्थे स्व) — G1 M1 om (hapl) 4452–4455 — (L. 4452) D1 निरुद्योगे महामते , G(ed) °मा हि नरेश्वर (for °). — (L. 4454) D1 कुर्वन्ति दिवारात्रं नरा (for °)

Colophon — S begins D1 C1 M1 अश्ववैराति शेषपर्वा G2 G(ed) °प्रथम — Adhy name M1 G(ed) कावेरीमाहात्म्यम् — Adhy no D1 G1 2 M1 34 , G(ed.) 35

(L. 4460) G(ed) ररक्ष ? (for महामति) — (L. 4461) G1 G(ed) अनुग्रह (for °ति च) — (L. 4462) D1 C1 M1 मम कावेर्या स्नानवैभवम् (for °) — (L. 4463) C1 M1 मम

आहूय सीतया सार्धं तत्र विश्रवस सुतम् ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं सर्वलोकोपकारकम् ॥
विभीषण महाभाग ब्राह्मणेभ्यो ददस्व ह ।
सौवर्णानि च रत्नानि धनानि विविधानि च ॥
रावणो निहत संख्ये सीतार्थं सर्वराक्षसै ।
राक्षसानां च सर्वेषा तृप्तिरद्य भविष्यति ॥
यत्त्वया सेविता देवी कावेरी पापनाशिनी ।
निवाप क्रियतामत्र युष्मत्पितृगण प्रति ॥
अत्र कुर्वन्ति ये श्राद्ध पितृणा मुक्तयेऽनघ ।
तेषा पुरातनास्तात प्रयान्ति हरिमन्दिरम् ॥
जप कुर्वन्ति ये विप्रा ह्यत्र पापविवर्जिता ।
प्रयान्ति हरिमालोक्य नारदात्तु मया श्रुतम् ॥
सङ्गात्तु यत्कृत पापमज्ञेन त्वयापि वा ।
तत्सर्वं लयमायातु ह्यगस्त्यानुग्रहात्प्रभो ॥
सत्सङ्गात्प्राप्यते स्वर्गो दु सङ्गान्निरयो ध्रुवम् ।
तस्मात्त्वया कृत सङ्गस्तेनैव लयमेष्यति ॥
कृतकृत्यो भवानेको राक्षसाना दुरात्मनाम् ।
सत्सङ्गतोऽप्यसङ्गिस्त्व तव जात महामते ॥
अगस्त्येन पुरा तात कावेरी पुण्यदायिनी ।
सर्वलोकहितार्थाय निर्मिता पुण्यकर्मणा ॥
वैदेहि पश्य कावेरीं गङ्गाद्या सर्वतोमुखाम् ।
कवेरकन्यां सर्वासां नदीना प्रवरा शुभाम् ॥
अगस्त्यपत्नीं पापघ्नीं ब्रह्मणो मानसीं सुताम् ।
स्नातव्यमत्र वै भीरु त्वया दानानि यत्नत ॥
दातव्यानि च विप्रेभ्यो वासासि विविधानि च ।
रत्नानि विप्रमुख्येभ्यो भूमिदानमनुत्तमम् ॥

भीष्म उवाच ।

राघवेन्द्रस्य तद्वाक्य श्रुत्वा परमपावनम् ।
पौलस्त्यप्रमुखा सर्वे स्नाताश्च कपिराक्षसा ॥
वैदेही च महाभागा स्नात्वा दत्त्वा वसूनि च ।
कान्ति लेभे स्वका तत्र सर्वतेजोमयीं शुभाम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे धीमान्मुनीनामग्रणी प्रभु ।
मुनीनामपि सर्वेषामगस्त्यो भगवानृपि ।
सेव्यमानो मुनिगणैराययौ रामसंनिधिम् ॥
बोधायनस्तु भगवानापस्तम्बोऽथ गालव ।
शातातपो मय शङ्ख कात्यायनबृहस्पती ॥
संवर्तो यमकण्वौ च गौतम पुलह क्रतु ।
विश्वामित्र स्थूलशिरा कचच्यवनभार्गवौ ॥
सत्यापाढ शतानन्दो देवलो लोमश प्रभु ।
व्यास पराशरश्चैव याज्ञवल्क्यश्च भारत ॥
एवमाद्या महात्मानो मुनय संशितव्रता ।
राममालोकितु जग्मुर्दर्शनान्मुक्तिद प्रभुम् ।
अगस्त्यमग्रत कृत्वा सर्वे वै मुनिपुंगवा ॥

कृताशिषं राममुदीक्ष्य सर्वे
सत्यक्तकृच्छ्र सह लक्ष्मणेन ।
निरीक्ष्य सेना महतीं विमान
सविस्मय पुष्पकमाजगाम ॥

अथ रामो महातेजा गायत्र्याख्यशिलातले ।
नत्वा मुनीनां सर्वेषामर्घ्यं पाद्य चकार ह ॥
विनयावनतो भूत्वा रामो धर्मभृतां वर ।
सस्मित वचनं चेदमुवाच वदता वर ॥
कुशलं वो मुनिश्रेष्ठा पुनीतो भवदागमे ।
सौमित्रिर्जानकी चाह ऋक्षवानरराक्षसा ॥
अद्य मे सफल जन्म जीवित च सुजीवितम् ।
अद्य मे पापजालानि ध्वस्तानि भवदागमे ॥
इत्युक्त्वा तु मुनीन्सर्वान्पुनर्नत्वा महामति ।
प्राञ्जलि सीतया सार्धमुत्तस्थे लक्ष्मणेन च ॥
गृहीतार्घ्यैर्मुनिगणैर्निषीदेत्यनुसाशितम् ।
अगस्त्योऽप्याह धर्मात्मा रामचन्द्रमकल्मषम् ॥
काकुत्स्थ करुणासिन्धो राम राम हितकर ।
दिष्ट्या प्राप्तोऽसि वैदेह्या लक्ष्मणेन महात्मना ॥
त्वया सरक्षितो लोको अद्य वै करुणाकर ।
निहत्य रावणं सख्ये यज्ञशत्रु दुरासदम् ॥
ऋषीणाममितरूपाणां रक्षितानि तपासि ते ॥
अस्माभिर्यानि कर्माणि कृतानि सुबहूनि च ।
सफलानि भवन्त्यद्य राम त्वद्दर्शनात्प्रभो ॥

पापात् (for सत्पापै) — (L 4470) D1 हसयुक्तविमानेन (for °) — (L. 4471) G(ed) वह्निपुष्करिणीस्नानम् (for °) — (L. 4481) M1 सीतार्थे तव राक्षसै (for °) — G1 om line 4484 — (L. 4486) G1 नष्टा स्यु पापकर्मण (for °) — (L. 4488) G1 नात्र कार्या विचारणा (for °) — (L. 4491) C1 दु सङ्गात्रके मज्जेत् (for °) — G1 om lines 4492 4498 D1 om. line 4494 — (L. 4500) D1 संतर्प्य चात्र वैदेहि (for °),— G1 om. lines 4503–4504 M1 om. the ref — (L. 4507) D1 G(ed.) योगिनाम् (for मुनी°). — D1 G1 M1 om line 4508 — (L 4509) D1 M1 ऋषि (for मुनि) — (L. 4512) G1 संवर्तकश्च कश्यप (for °) — (L. 4514) D1 सत्याशुप (for °षाढ°) — (L. 4516) G1 महाभागा (for °त्मानो) D1 ऋषयश्च मुनीश्वरा (for °), — (L. 4520) M1 सैन्यज्य सर्वे (for °त्तकृच्छ्रं) — (L. 4523) D1 सविस्मिता राघवपुरस्तत्पुरा द्विजा ; M1 °च वे गतकल्मषा जना , G(ed) °बालस्तमुरकल्मषा पुर — Before line 4527, G(ed) ins. श्रीराम — (L. 4527) G1 कुल च मे, M1 कुशलं वै (for °लं वो) — (L. 4529) G1 अद्य मे जन्मसाफल्य (for °) — (L. 4532) D1 उपासी (for °स्थे) — For line 4533, G1 subst.

178** गृहीतार्घ्ये मुनिगणे ऋषि परमपावन ।

— (L 4533) D1 [उ]कमजसा (for [अ]नुसंशित — Before line 4535, D1 ins अगस्त्य — D1 om. (hapl.) lines 4544–4545 M1 om. (hapl.) lines 4544°–4545° — After line 4547, D1 ins. :

सूर्यलोकप्रदा देवी चन्द्रलोकप्रदा तथा ।
सूर्याचन्द्रमसोर्लोकं शिवलोकप्रदायिनी ॥
स्नातानां संगमे चास्या. श्रीनिवासस्य चाग्रत ।
विष्णुलोकप्रदा नृणां साक्षात्कृष्णेन भाषितम् ॥
षण्मासं पुत्रकामस्तु स्नाति तत्र हि यो नर ।
कृपया वासुदेवस्य पुत्रांश्च लभते ध्रुवम् ।
राज्यकामो लभेद्राज्यं धनकामो लभेद्धनम् ॥
अब्दत्रयं व्रतं कृत्वा कावेर्यां स्नाति यो नर ।
इह लोके सुखं भुक्त्वा वैकुण्ठे सोऽश्नुते सुखम् ॥
एवं प्रबोधितस्तेन कावेर्या स्नानवैभवम् ।
देवव्रतेन धर्मात्मा धर्मपुत्रो महामति. ॥
प्रणम्य वैभवं देव्या कावेर्या विविधं स्थलम् ।
श्रोतुकामो महातेजा गाङ्गेयं पुनरब्रवीत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह नमस्तेऽस्तु पीत्वा तव वचोऽमृतम् ।
तृप्तिरद्य न मे जाता कावेर्यास्तीर्थसंभवे ॥
सगमे कपिलायास्तु कावेर्याश्च महामते ।
यत्फलं तु भवेन्नृणां तन्मे त्वं कृपया वद ॥
चन्द्रार्कपुष्करिण्योस्तु वह्निपुष्करिणी तटे ।
कुम्भघोणे महाक्षेत्रे हेमवत्यास्तु संगमे ॥
विश्वेश्वरे भृगुक्षेत्रे गजारण्यस्य वैभवम् ।
तद्भेदं तस्य विवरं ऋषीणां तत्र वर्तनम् ॥
अन्यच्चैव भवान्वेत्ति कावेर्या स्नानवैभवम् ।
कीर्तयस्व महाभाग कीर्तनादघनाशनम् ॥

सूत उवाच ।

प्रार्थितो धर्मपुत्रेण भीष्म कुरुकुलोत्तम. ।
चिरं ध्यात्वा नमस्कृत्य गङ्गा यदुकुलोत्तमम् ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं धर्मसूनुमरिंदमम् ॥
परोपकारिण सन्तो धर्मार्थं स्वकलेवरैः ।
वाचा किमुत सर्वेषां कुर्वन्ति प्रीणयन्ति च ॥
ये लोके भूसुरा विप्रा धर्मान्वक्ष्यन्त्यमिष्यया ।
ते सर्वे पापनिर्मुक्ता प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥
रात्रौ दिनमुखे विप्रा निरुद्योगमना प्रभो ।
शृण्वन्ति सत्कथा ये ते यान्ति विष्णो परं पदम् ॥
कावेर्या कीर्तन ये तु कुर्वन्ति ह्यनिश नरा ।
ते सर्वे पापनिर्मुक्ता प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥
श्रीनिवासस्य माहात्म्यं कावेर्या स्नानवैभवम् ।
शृणोति य सदा भक्त्या सर्वान्कामान्समश्नुते ॥
य इद पुण्यमाख्यानं शृणोति श्रद्धया नर. ।
सर्वपापविमुक्तो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥

Colophon.

वैशंपायन उवाच ।

श्रीनिवासस्य माहात्म्यं श्रुत्वा प्रीतो महामति ।
धर्मराजः पुन प्राह कावेरीं कीर्तयेति च ॥

भीष्म उवाच ।

अहो वक्ष्यामि माहात्म्यं कावेर्या कुरुनन्दन ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
वह्न्यर्कपुष्करिण्योश्च माहात्म्य प्रवदामि ते ।
पुष्करिण्योस्तयोर्मध्यं पापिनामघनाशनम् ॥
वह्निपुष्करिणीं गत्वा नरा पापाकृता अपि ।
प्रयान्ति विष्णुभवन परमानन्ददायकम् ॥
वह्निपुष्करिणीस्नानं ईश्वरस्यावलोकनम् ।
कुर्वन्ति ये नरा भक्त्या ज्वलनार्कसमप्रभाः ।
हंसयुक्तेन यानेन यान्ति विष्णो परं पदम् ॥
वह्निपुष्करिणीं राम आदित्यकुलसंभव. ।
अकरोद्भार्यया सार्धं लक्ष्मणेन महात्मना ॥
ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा सहरिः सविभीषण ।
गायत्र्याख्या शिला राक्षसधिरुह्य जजाप च ॥
देवानां चैव सर्वेषां मातर भुवनेश्वरीम् ।
आराध्य मनसा राजन्कावेरीं वै ननाम च ॥

(for द्वित-). — G₂ om. lines 4410–4414 — (L. 4410) G(ed.) स्नानं सयत्तपो जप्य (for °). — (L. 4412) G(ed) लभ्यते (for वर्धते) — G₂ om lines 4419–4429 M₁ om line 4422 — (L. 4423) G(ed) सकृत्स्मरणमात्रेण (for °). D₁ शिवलोकं ददाति सा (for °) — (L. 4425) G(ed) विष्णुलोको भवेन्नृणा (for °) — (L. 4427) D₁ M₁ देवदेवस्य (for वासु°) — (L. 4428) G₁ G(ed) धनलाभो (for °कामो) — D₁ G₁ ₂ M₁ om line 4429. — After line 4430, G(ed) ins. '

177** इह लोके सुखं भुक्त्वा वैकुण्ठे सोऽश्नुते सुखम् ।

— Before line 4431, D₁ G₁ ins सूत. and G(ed) वैशंपायन . — — (L. 4433) G(ed) शिरसा (for वैभवं). G₁ कावेर्यां स्नानवैभवम् ; G(ed) °र्यां विविधस्थलम् (for °). — G₂ om. the ref — (L. 4438) G₂ यत्तत्तेषु फलं नृणां (for °). — (L. 4439) D₁ चन्द्र॰ (for वह्नि). — (L. 4441) G(ed) गजारण्ये च वैभवम् (for °). — (L. 4446) G₁ हरिं (for गङ्गा). — (L. 4447) D₁ अरिंदम ; G₁ अनुत्तमम् (for अरिंद°) — (L. 4448) D₁ धनैरपि (for धर्मार्थैः स्व-) — G₁ M₁ om (hapl) 4452–4455. — (L. 4452) D₁ निरुद्योगे महात्मनु , G(ed) °गा जितेन्द्रिया (for °). — (L. 4454) D₁ कुर्वन्तोऽहर्निश नरा (for °)

Colophon — *Subparvan*. D₁ G₁ M₁ अनुशासनिके ... ; G₂ G(ed) ... — *Adhy name* M₁ G(ed) कावेरीमाहात्म्यम् — *Adhy no* - D₁ G₁ ₂ M₁ 34, G(ed) 35.

(L. 4460) G(ed) महीपति (for महामति) — (L. 4461) G₁ G(ed) धर्मपुत्र (for °राज) — (L. 4462) D₁ कावेर्या स्नानवैभवम् (for °) — (L. 4463) G₂ M₁ नरः

आहूय सीतया सार्धं तत्र विश्रवसः सुतम् ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं सर्वलोकोपकारकम् ॥
विभीषण महाभाग ब्राह्मणेभ्यो ददस्व ह ।
सौवर्णानि च रत्नानि धनानि विविधानि च ॥
रावणो निहतः सख्ये सीतार्थं सर्वराक्षसैः ।
राक्षसानां च सर्वेषां तृप्तिरद्य भविष्यति ॥
यत्त्वया सेविता देवी कावेरी पापनाशिनी ।
निवापः क्रियतामत्र युष्मत्पितृगणं प्रति ॥
अत्र कुर्वन्ति ये श्राद्धं पितृणां मुक्तयेऽनघ ।
तेषां पुरातनास्तात प्रयान्ति हरिमन्दिरम् ॥
जपं कुर्वन्ति ये विप्रा ह्यत्र पापविवर्जिताः ।
प्रयान्ति हरिसालोक्यं नारदात्तु मया श्रुतम् ॥
सङ्गात्तु यत्कृतं पापमप्रजेन त्वयापि वा ।
तत्सर्वं लयमायातु ह्यगस्त्यानुग्रहात्प्रभो ॥
सत्सङ्गात्प्राप्यते स्वर्गो दुःसङ्गान्निरयो ध्रुवम् ।
तस्मात्त्वया कृतः सङ्गस्तेनैव लयमेष्यति ॥
कृतकृत्यो भवानेको राक्षसानां दुरात्मनाम् ।
सत्सङ्गतोऽप्यसद्भिस्त्वं तत्र जात महामते ॥
अगस्त्येन पुरा तात कावेरी पुण्यदायिनी ।
सर्वलोकहितार्थाय निर्मिता पुण्यकर्मणा ॥
वैदेहि पश्य कावेरीं गङ्गाद्यां सर्वतोमुखाम् ।
कवेरकन्यां सवासां नदीनां प्रवरां शुभाम् ॥
अगस्त्यपत्नीं पापघ्नीं ब्रह्मणो मानसीं सुताम् ।
स्नातव्यमत्र वै भीरु त्वया दानानि यत्नतः ॥
दातव्यानि च विप्रेभ्यो वासांसि विविधानि च ।
रत्नानि विप्रमुख्येभ्यो भूमिदानमनुत्तमम् ॥

भीष्म उवाच ।

राघवेन्द्रस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा परमपावनम् ।
पौलस्त्यप्रमुखाः सर्वे स्नाताश्च कपिराक्षसाः ॥
वैदेही च महाभागा स्नात्वा दत्त्वा वसूनि च ।
कान्तिं लेभे स्वकां तत्र सर्वतेजोमयीं शुभाम् ॥
एतस्मिन्नन्तरे धीमान्मुनीनामग्रणीः प्रभुः ।
मुनीनामपि सर्वेषामगस्त्यो भगवानृषिः ।
सेव्यमानो मुनिगणैराययौ रामसंनिधिम् ॥
बोधायनस्तु भगवानापस्तम्बोऽथ गालवः ।
शातातपो मयः शङ्खः कात्यायनबृहस्पती ॥
संवर्तो यमकण्वौ च गौतमः पुलहः क्रतुः ।
विश्वामित्रः स्थूलशिराः कचश्च्यवनभार्गवौ ॥
सत्यापाढः शतानन्दो देवलो लोमशः प्रभुः ।
व्यासः पराशरश्चैव याज्ञवल्क्यश्च भारत ॥
एवमाद्या महात्मानो मुनयः संशितव्रताः ।
राममालोकितुं जग्मुर्दर्शनान्मुक्तिदं प्रभुम् ।
अगस्त्यमग्रतः कृत्वा सर्वे ते मुनिपुंगवाः ॥

कृताशिषं राममुदीक्ष्य सर्वे
सत्यक्तकृच्छ्रं सह लक्ष्मणेन ।
निरीक्ष्य सेनां महतीं विमानं
सविस्मयं पुष्पकमाजगाम ॥

अथ रामो महातेजा गायत्र्याख्यशिलातले ।
नत्वा मुनीनां सर्वेषामर्घ्यं पाद्यं चकार ह ॥
विनयावनतो भूत्वा रामो धर्मभृतां वरः ।
सस्मितं वचनं चेदमुवाच वदतां वरः ॥
कुशलं वो मुनिश्रेष्ठाः पुनीतो भवदागमे ।
सौमित्रिर्जानकी चाहं ऋक्षवानरराक्षसाः ॥
अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ।
अद्य मे पापजालानि ध्वस्तानि भवदागमे ॥
इत्युक्त्वा तु मुनीन्सर्वान्पुनर्नत्वा महामतिः ।
प्राञ्जलिः सीतया सार्धमुत्तस्थौ लक्ष्मणेन च ॥
गृहीतार्घ्यैर्मुनिगणैर्निषीदेत्यनुसान्त्वितम् ।
अगस्त्योऽप्याह धर्मात्मा रामचन्द्रमकल्मषम् ॥
काकुत्स्थ करुणासिन्धो राम राम हितंकर ।
दिष्ट्या प्राप्तोऽसि वैदेह्या लक्ष्मणेन महात्मना ॥
त्वया संरक्षितो लोको अद्य वै करुणाकर ।
निहत्य रावणं सख्ये यज्ञशत्रुं दुरासदम् ॥
ऋषीणामभिकल्पानां रक्षितानि तपांसि ते ॥
अस्माभिर्यानि कर्माणि कृतानि सुबहूनि च ।
सफलानि भवन्त्यद्य राम त्वद्दर्शनात्प्रभो ॥

पापात् (for सत्रपापे) —(L 4470) D1 हंसयुक्तविमानेन (for °) —(L 4471) G(ed) वह्निपुष्करिणीस्नानम् (for °) —(L 4481) M1 सीतार्थे तव राक्षसे (for °) —G3 om line 4484 —(L 4486) G2 नष्टाः स्युः पापकर्मणः (for °) —(L. 4488) G3 नात्र कार्या विचारणा (for °) —(L. 4491) G2 दुःसङ्गान्नरके मजेत् (for °) — G3 om lines 4492 4498 D1 om line 4494 —(L. 4500) D1 सतर्पं चात्र वैदेहि (for °) — G3 om lines 4502 4504 M1 om. the ref —(L 4507) D1 G(ed) योगिनाम् (for मुनी°). — D1 G1 M1 om line 4508 —(L 4509) D1 M1 ऋषि (for मुनि) —(L. 4512) G1 संवर्तकश्च कण्वश्च (for °) —(L. 4514) D1 सत्यायुष° (for °षाढ°) —(L. 4516) G3 महाभागा (for °त्मानो) D1 ऋषयश्च मुनीश्वराः (for °), —(L 4520) M1 सलज्य सर्वं (for °कृच्छ्रं) —(L. 4522) D1 सविस्मितं तरशुक्रकल्मषा द्विजाः ; M1 °य ते गतक्लमा जनाः G(ed) °यास्तरशुक्रकल्मषा मु° — Before line 4527 G(ed) ins श्रीरामः —(L. 4527) G1 कुलं च मे M1 कुशलं वै (for °लं वो). —(L. 4529) G3 अद्य मे जन्मसाफल्यं (for °) —(L. 4532) D1 तस्थौ (for °स्थे) — *For line 4533 G3 subst.*

178** गृहीतार्घ्ये मुनिगणे ऋषिः परमपावनः ।

—(L 4533) D1 [उ]क्तमञ्जसा (for [अ]नुसान्त्वितम् — Before line 4535, D1 ins *अगस्त्य* — D1 om (hapl) lines 4544 4545 M1 om (hapl) lines 4544° 4545° — After line 4547, D1 ins

हिताय सर्वलोकानां जातं रघुकुले शुभे ।
विष्णुं पुरातनं वेद्मि त्वामद्य रघुनन्दन ॥
संशास्ता सर्वलोकानां रक्षिता शिक्षितानघ ।
आत्मा सर्वभूतानां त्वमेव रघुनन्दन ॥
ब्रह्मविष्णुमहेशाना सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ।
विदुस्त्वां राजशार्दूल रघुवंशविवर्धन ॥
इक्ष्वाकूणामयं वंशस्त्वया राम महामते ।
दिवो मार्गो यथा नूनं सविता पावनीकृतः ॥
एवं ब्रुवाणं तं रामो मुनिं नत्वा पुनः पुनः ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विनयावनतो नृप ॥
अगस्त्य मुनिशार्दूल ब्रह्मन्साक्षात्पिता यथा ।
संरक्षिता वयं सर्वे युष्माभिर्दण्डकावने ॥
कृपया तव विप्रेन्द्र पौलस्त्यं जितवानहम् ।
त्वया दत्तौ मुनिश्रेष्ठ तूणी चाक्षयसायकौ ॥
खड्गो दत्तो जितामित्रो लक्ष्मणस्य महात्मनः ।
तेनैवेन्द्रजितं हत्वा त्वया संरक्षितो रणे ॥
सीता संरक्षिता तात राक्षसीगणसेविता ।
अदृष्टा राक्षसैर्मूढैः कृपया तव सुव्रत ॥
भूयोऽपि दर्शनं प्राप्तं त्वया मुनिवरोत्तम ।
अत्र किं करणीयं मे तद्ब्रूहि करवाण्यहम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

सुधासारमयं वाक्यं श्रुत्वा प्रीतो मुनीश्वरः ।
उवाच रामं धर्मज्ञं वदतां वरमव्ययम् ॥
गायत्र्याख्या शिला चेयं सर्वपापप्रणाशिनी ।
अस्यास्तु पुरतो राजन्कर्तव्या तु गवाकृतिः ।
कुरु गोप्रसरं तस्याः कुक्षौ सिद्धिं गमिष्यसि ॥
तथेति मुनिवाक्येन प्रीतो रघुकुलोत्तमः ।
गां तु स्वर्णमयीं कृत्वा तस्याः कुक्षौ प्रविश्य च ।
दानानि च बहून्यत्र ब्राह्मणेभ्यो ददौ नृप ॥
ऋषयोऽपि कपीन्द्राश्च राक्षसा भीमदर्शनाः ।
कृत्वा गोप्रसरं सर्वे पापैस्तत्र विमोचिताः ॥

शिवलिङ्गप्रतिष्ठां च कृत्वा तत्र मुनीश्वरैः ।
पूजयित्वा तु धर्मात्मा गायत्र्याख्यां शिलां गतः ॥
लक्ष्मणः पूजयामास शंकरं दक्षिणे तटे ।
वानराश्चैव रक्षांसि पूजयामासुरव्ययम् ॥
दक्षिणे लक्ष्मणक्षेत्रमुत्तरे राघवस्य च ।
सेव्यमानं सदा देवैर्मुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥
गायत्र्युपरमध्यस्थो रामो रघुकुलोत्तमः ।
अगस्त्यं प्राह धर्मात्मा कृताञ्जलिपुटस्तदा ॥
भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
इयं शिला तु गायत्र्या नाम्ना ख्यातिं कथं ययौ ।
नूनं तत्तु भवान्वेत्ति कृपया वद सुव्रत ॥

अगस्त्य उवाच ।

पुरा वृत्रवधं कृत्वा सुत्रामा रघुनन्दन ।
तद्दोषपरिहारार्थं कावेर्यां स्नातुमागतः ॥
ब्रह्मणो वचनाद्राम गायत्रीं वेदमातरम् ।
अस्यां शिलायामारुह्य जजाप च चतुर्युगम् ॥
सांनिध्यमकरोद्देवी गायत्री द्विजवन्दिता ।
तमब्रवीन्महाभाग मरुत्वन्तमरिंदमम् ॥
प्रसादं तव सुत्रामंस्तपसा तोषितास्म्यहम् ।
वरं वरय भद्रं ते वरदाहमिहागता ॥

इन्द्र उवाच ।

वृत्रस्य निधनाद्देवि महापापमुपस्थितम् ।
तद्दोषपरिहारार्थं त्वं मयोपासितानघे ॥
अघं मे नाशय क्षिप्रं पाहि मां स्वपुरे शुभे ।
बुद्धिस्वास्थ्यं मनःस्वास्थ्यं कुरु मे सर्वमङ्गले ॥

गायत्र्युवाच ।

तथा भवतु धर्मिष्ठ त्वया या सेविता शिला ।
गायत्री नामतो यस्मिँल्लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
अत्र जप्त्वा दिवं याति गतपापो महामते ॥
इति तस्मै वरं दत्त्वा गायत्री तु तिरोदधे ।

179** ब्रह्मणि ब्रह्मरूपोऽसौ शिवरूपः शिवे स्थितः ।
स्वयं हि भगवान्विष्णुः पालयत्यखिलं जगत् ॥

— (L 4549) D1 तृणां (for नूनं) — Before line 4550, D1 G1 G(ed) ins भीष्म — (L 4553) D1 त्वया वै दण्डके (for ˚वने) (for ˚) — (L 4558) G1 M1 G(ed) ˚संवृता (for ˚सेविता) — (L 4559) G1 M1 रक्षिता (for अदृष्टा) — G1 om the ref G1 भीष्म — G1 om lines 4560–4561 — (L 4562) G1 नारायणः, M1 धारामय (for वैशंपायन) — (L 4563) G1 राजन्, G(ed) वाक्यं (for सार˚) — For line 4563, G1 subst

180** उवाच राजशार्दूल धर्मज्ञं वदतां वरम् ।

— Before line 4564, D1 G1 G(ed) ins. अगस्त्य and before line 4567, D1 M1 ins भीष्म — (L 4569) G2 ददौ नत्वा पुनः पुनः (for ˚) — (L 4570) G2 ऋषयः कपयश्चैव (for ˚) — (L 4572) D1 शिवलिङ्गं प्रतिष्ठाप्य (for ˚) — (L 4573) G(ed) पूजयामास धर्मात्मा (for ˚). — M1 om (hapl) line 4575 — (L 4575) G(ed.) ईश्वरम् (for अव्ययम्) — (L 4576) D1 दक्षिणे लक्ष्मणं तीर्थम् (for ˚) D1 उत्तरे रामतीर्थकम्, G1 M1 ˚रे राममव्ययम्, G(ed) ˚रे रामसेविते (for ˚) — (L 4581) D1 नाम्ना सेयं च गायत्र्या G1 नाम्ना गायत्र्याख्या चेयं (for ˚) D1 G1 M1 कथं ख्यातिं गता प्रभो, G2 कथं ख्यातिं गमिष्यति (for ˚) — (L 4586) G1 आरोप्य, G2 M1 आरूढो (for आरुह्य) — (L 4591) D1 अवारिथतम्, G(ed) समुप˚ (for उपस्थि˚) — (L 4593) G1 पाहि मां शुभदर्शने (for ˚) — After line 4602, D1

तस्माद्राघव जप्या सा गायत्री लोकवन्दिता ॥
ब्रह्मपुत्रो हि पौलस्त्यस्त्वया वै निहतो रणे ।
तद्दोषपरिहारार्थं गायत्र्यास्तु जपं कुरु ॥

राम उवाच ।

तथा करोमि भगवंस्त्वद्वचो मे हितं शुभम् ।
अयोध्यामृषिभिः सार्धं गन्तुमद्य त्वमर्हसि ।
यास्ये वानरमुख्यैश्च सार्धं रक्षोगणैः प्रभो ॥

भीष्म उवाच ।

इत्युक्त्वा तं नमस्कृत्य पुनः स्नात्वा युधिष्ठिर ।
छन्दसां मातरं जप्त्वा पुनर्दानानि दत्तवान् ॥
अगस्त्यो भगवानाह धर्मज्ञः सत्यसंगरम् ।
हरन्तं सर्वसंतापं देहिनामीश्वरं शुभम् ॥
तथा कुरु रघुश्रेष्ठ यास्ये पश्चाद्द्विजैः सह ।
स्नात्वात्र ऋषिभिः सार्धं जप्त्वा वै वेदमातरम् ॥
इति मुनिवचनं निशम्य रामो
मुनिविनिर्मितमेत्य सर्वं ।
सपदि समुपगतवानयोध्या
मुनिवरनिकरैरभिष्टुतात्मा ॥
स्नाता नरा ह्यत्र महाघसंयुता
दिवं प्रयान्त्येव कुमार्गगा अपि ।
तस्मादियं पाण्डव दुर्लभा भुवि
गङ्गा यथा ह्युत्तरदेशगामिनी ॥
अश्वमेधसहस्रं हि सविता त्वजयत्तपः ।
तेन पुण्यप्रभावेन सहस्रांशुरभूत्प्रभुः ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रीमता राघवेणेयं तप्तहाटकनिर्मिता ।
दृषद्रूपं समास्थाय दृश्यते धेनुरुत्तमा ।
एतन्मे कथ्यतां तात पापघ्नी पापनाशिनी ॥

भीष्म उवाच ।

क्रूराः कलौ युगे राजन्भविष्यन्ति हिंसकाः ।
मत्वैव मतिमान्विद्वानगस्त्यः कृतवान्दृषत् ।
तस्मादगस्त्यशापेन दृषद्रूपमुपागता ॥
पापानां नाशिनी धेनुर्दुर्लभा पापिनां कलौ ॥
वाञ्छितार्थप्रदा देवी कावेरी पापनाशिनी ।
शिला मोक्षप्रदा ह्येषा गायत्र्याख्या युधिष्ठिर ॥
महापातकयुक्तो वा यो वा को वा नृपोत्तम ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो रामलिङ्गस्य दर्शनात् ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं राघवेन्द्रस्य चेष्टितम् ।
श्रुत्वा पापविनिर्मुक्तो यानारूढो दिवं व्रजेत् ॥

Colophon

भीष्म उवाच ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि ह्यर्कपुष्करिणीं नृप ।
यस्याः श्रवणमात्रेण नरः पापैः प्रमुच्यते ॥
अर्कपुष्करिणीतीरं गतानां सर्वदेहिनाम् ।
नश्यन्ति सर्वपापानि स्नातानां किमिहोच्यते ॥
पुरा विभावसुर्धीमांस्तपस्तेपे सुदुश्चरम् ।
तपसा तोषितो रुद्रः सांनिध्यमगमत्प्रभुः ॥
तं निरीक्ष्य तपस्यन्तं दिवाकरमरिंदमम् ।
प्राह गम्भीरया वाचा पार्वतीपतिरव्ययः ॥
सवितः पश्य मां देवमुमापतिमरिंदमम् ।
वाञ्छितार्थप्रदं विद्धि तपसा तोषितं तव ॥
एवमुक्तो महातेजाश्चण्डांशुश्च महामतिः ।
प्रणम्य शूलिनं देवं सविता स्तौति शंकरम् ॥

आदित्य उवाच ।

नमः शिवाय रुद्राय देवानां पतये नमः ।
ईशाय विष्णुरूपाय शूलिने परमात्मने ॥
नमः शर्वाय देवाय शंकराय नमो नमः ।
भूतेशाय नमस्तुभ्यं गिरीशाय नमो नमः ॥
मृत्युंजय विरूपाक्ष नमस्ते वेदरूपिणे ।
नमः पिनाकहस्ताय कृत्तिवासाय ते नमः ॥
भूताय भूतरूपाय भूतेशाय नमो नमः ।
उग्राय भीमरूपाय श्रीकण्ठाय नमो नमः ॥

(marg.) ins.

181** इति तस्य वचः श्रुत्वा राघवो मुनिरब्रवीत् ।

— G2 om. lines 4603b–4604a — (L. 4604) G2 गन्तु मर्हसि सुव्रत (for b) — (L. 4605) G2 अयोध्यां राक्षसैः सह (for a) — G(ed.) om. the ref. — (L. 4622) G2 M1 राघवेन्द्रेण (for °णेय) — (L. 4624) G2 पापघ्न पापनाशनम्, G(ed.) श्रोतॄणामघनाशनम् (for b) — (L. 4625) G2 M1 घोराः (for क्रूराः) D1 तस्कराः (for हिंसकाः) — (L. 4626) G(ed.) अगस्त्यश्च शशाप ताम् (for b) — G2 om. lines 4630–4632 — (L. 4632) D1 G1 M1 कोटि (for सर्वं) — (L. 4634) G2 M1 G(ed.) तु पाप- (for पापवि)

Colophon — *Sub-parvan* D1 M1 आश्रयपर्वणि शेषधर्मा, G1.2 G(ed.) शेषधर्मो — *Adhy. name* D1 G(ed.) वह्निपुष्करिणीप्रशंसा — *Adhy. no.* D1 G1.2 M1 35, G(ed.) 36

(L. 4636) G1 सर्वं (for नरः) — G2 om. lines 4637–4638 — (L. 4638) G(ed.) स्नातानां किमुतानघ (for b). — (L. 4643) D1 अवस्थितम् (for अरिंदमम्) — G1 om. the ref. G2 सविता (for आदित्य) — (L. 4649) G1.2 शिवाय (for शर्वाय) — D1 om. (hapl.) line 4650 G1 M1 om. (hapl.) lines 4651–4656 — (L. 4651) D1 G(ed.) मूर्तये (for -रूपिणे) — (L. 4652) D1 G(ed.) नमस्ते कृत्तिवाससे (for) — M1 om. (hapl.) lines 4653–

चन्द्रचूडामणे तुभ्यं वामदेवाय ते नमः ।
कृशानुरेतसे तुभ्यं सर्वज्ञाय नमो नमः ॥
त्रिपुरान्तक नमस्तेऽस्तु मृत्युरूपाय ते नमः ।
धर्माय धर्मरूपाय सुधर्मपतये नमः ॥
यज्ञाय यज्ञरूपाय यज्ञानां फलदायिने ।
वेदमूर्ते नमस्तुभ्यं ब्रह्मविष्णुदिवाकृते ॥
एवं स्तुत्वा वरं वव्रे नन्दिवाहनमव्ययम् ॥
आदित्य उवाच ।
त्रयाणामपि मूर्तीनां शान्तिं मे शंकर प्रभो ।
देहि देहभृतां मोक्षं मामेव स्तुवतां सदा ॥
मया कृतमिदं स्तोत्रं शृण्वतो वदतामपि ।
सर्पापक्षय देव कुर्वस्यास्तीरवासिनाम् ॥
स्नातानामत्र कावेर्यामाख्यानं शृण्वतामपि ।
एतान्सर्वान्पशुपते देहि मे करुणाकर ॥
इति स्तुतो महादेवो दत्त्वा तस्मै वरान्बहून् ।
तथास्त्विति समामन्त्र्य भूतैः सह तिरोदधे ॥
स भानुस्तत्र तं देवं चिरमाराध्य भक्तितः ।
क्रतुं पशुपतेरिष्ट्वा ह्यश्वमेधमनेकशः ॥
प्रीणयित्वा तदा देवान्पुरंदरपुरोगमान् ।
त्रिदशैः प्रार्थ्यमानोऽसौ पुरंदरपुरं ययौ ॥
सर्वतेजोमयं दृष्ट्वा ह्यदितेरात्मसंभवम् ।
यष्टुं तत्र समागम्य कावेर्यास्तटमुत्तमम् ॥
अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वा बहुलदक्षिणैः ।
ईशानं प्रीणयित्वा ते द्योतमाना दिवं ययुः ॥
भस्मानि तत्र दृश्यन्ते ह्यद्यापि मनुजेश्वर ।
तैरालेपितसर्वाङ्गः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
आराध्य तत्र वै देवं बहवो मनुजेश्वर ।
स्वर्गं प्रपेदिरे पूर्वमद्यापि मनुजेश्वर ॥
शूलपाणिनमुद्दिश्य मुक्त्यर्थं मनुजोत्तमाः ।
जमदग्निर्भरद्वाजः कचः कण्वो युधिष्ठिर ॥
एते वै द्विजमुख्याश्च तपः कुर्वन्ति चाधुना ।
शान्ता जितारिषड्वर्गा ह्यदृष्टाः पापकर्मभिः ॥
करोति यः सदा स्नानमर्कपुष्करिणीतटे ।
मासमेकं नृपश्रेष्ठ तस्य मोक्षो भवेद्ध्रुवम् ॥
कावेर्यां स्नाति यो विद्वानर्कनाथस्य संनिधौ ।
सूर्यलोकमवाप्नोति ह्यादित्यकृपया नृप ॥
अत्र स्नाता पापिनोऽपि ज्वलनार्कसमप्रभाः ।
पितृमातृकुलैः सार्धं ब्रह्मलोकं व्रजन्ति हि ॥
तत्र स्नानप्रभावेन तपसा परमष्ठिना ।
प्रापिता सूर्यलोकं तु सूर्यरक्षार्थमादरात् ।
त्वं चासौ मारुतिर्भीमः सव्यसाची यमौ नृप ॥
अर्कपुष्करिणीस्नानं कुरुध्वं वै द्विजैः सह ॥
प्रीतोऽस्मै भास्करो देवः सर्वदेवाभिपूजितः ।
स्वस्थानं स्नानमात्रेण सर्वान्कामान्प्रयच्छति ॥
कलौ तु दुर्लभं नॄणां पापिनां मनुजेश्वर ।
अर्कपुष्करिणीस्नानं प्राप्यते पुण्यकर्मभिः ॥
यज्ञभुक्सर्वगो विष्णुः कर्मणां फलदायकः ।
स्नानेन तपसा यस्मै रवेस्तुष्टो जनार्दनः ॥
कालमूर्तिधरं दिव्यं ब्रह्मणः कालकारकम् ।
उदयास्तकरं दिव्यं चक्रमण्डलमध्यगम् ॥
सहाध्युग्यं देवालिसेवितं ब्रह्मकोटिभिः ।
तत्तद्धाटकरत्नैश्च चित्रितं ब्रह्ममूर्तिमत् ॥
स्वयं लोकरक्षार्थं ददौ तस्य जनार्दनः ।
स एव तात भगवान्स्नातानामत्र वै फलम् ।
न वेद्मि राजशार्दूल नारदोऽप्येवमब्रवीत् ॥
अथ वै संप्रवक्ष्यामि कावेर्यास्तीर्थमुत्तमम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण नरः पापैः प्रमुच्यते ॥
कण्वतीर्थं प्रवक्ष्यामि कावेर्याश्चोत्तरे तटे ।
कण्वस्य चरितं राजन्सर्वमङ्गलदायकम् ॥
कण्वाश्रमसमीपे तु कावेर्यां स्नाति यो नरः ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो यानारूढो दिवं व्रजेत् ॥
अत्राश्चर्यतमं पुण्यमितिहासं पुरातनम् ।
वक्ष्यामि भारतश्रेष्ठ सर्वपापप्रणाशनम् ॥
कावेर्यास्तु नदीतीरे हैमवत्यास्तु संगमे ।
पुरं हैमवतं नाम सर्वैश्वर्यसमन्वितम् ॥
चित्रकेतुसुतः श्रीमान्व्याघ्रकेतुः प्रतापवान् ।
रैवतस्य मनोर्वंशे संजातो हेमभूषणः ॥
बह्वर्कपुष्करिण्योऽस्तु मध्ये परमपावनम् ।
यशवाट चकारासौ व्याघ्रकेतुर्महामतिः ॥
राजसूयशतं धीमानश्वमेधशतं नृपः ।
अकरोद्गुणा सार्धं गुरुणा वशिना वशी ॥
कण्वाय ब्रह्मविदुषे स राजा मदनां वरः ।
ग्रामाणामेकपञ्चाशद्दक्षिणार्थं प्रदत्तवान् ॥
तस्य भृत्यो वसुर्नाम ब्राह्मणो वेदपारगः ।

4658 G1 : om (hapl) lines 4653-4656 — For line 4655, D1 subst
*182** चन्द्रमूर्धमणे तुभ्यं सर्वेशाय नमो नमः ।
— D1 om (hapl) line 4656 — (L. 4657) G2 त्रिपुर — G1 प्राय देवाय, G(ed) पुरान्तक नमस्तेऽस्तु (for °) — G1 G(ed) om the ref G1 om lines 4665 4666 — (L. 4671) D1 G2 M2 क्रतु पशुपतिं दृष्ट्वा (G2 यजन्, M1 यष्टुं) (for °) G(ed.) ह्यश्वमेधान् (for °मेधम्) — (L. 4675) D1 स्नातु (for यष्टु) — (L. 4676) G(ed) अश्वमेधादि भिर्यज्ञैर् (for °) G2 द्योतमाना दिव गताः (for °) — G(ed) om lines 4680-4681 — (L. 4681) D1 मनु° जोत्तमा (for °जेश्वर) — G1 om line 4682 — (L. 4687) G2 नरश्रेष्ठ G(ed) द्विज° (for नृप°) — G2 om lines 4690 4710 G1 M1 om (hapl) lines 4695°-4699° — M1 — (L. 4704) M1 स्थापित ब्रह्ममूर्तिमत् (for °) — M1 om line 4705 — (L. 4709) D1 कावेर्याश्चोत्तरे तटे; G1 M1

बाल्यात्प्रभृति शिष्यश्च ह्यनुकूलार्थविद्बुध ।
ग्रामाणां चैव सर्वेषामाधिपत्यं चकार ह ॥
वञ्चयित्वा मुनिवरं निष्काणां तु शतत्रयम् ।
कृष्यैरर्जयामास सहस्रं राजसत्तम ॥
चोरतस्करदुर्वृत्तैस्तद्धनं तु विनाशितम् ।
पापानां पाण्डवश्रेष्ठ पात्रमासीद्द्विजोत्तम ।
तथापि मन्युं न प्राप कण्वो वदविदां वर ॥
स निर्जितेन्द्रियग्राम समलोष्टाश्मकाञ्चन ।
शिष्याणां चैव सर्वेषां ददौ ग्रामान्पृथक्पृथक् ।
सोऽतिष्ठत्सर्वधर्मज्ञो निर्द्वन्द्वो गतकल्मष ॥
स वसुश्चाल्पकालेन गुरुद्रोहात्सुदुर्बुद्धिमान् ।
पञ्चत्वमगमद्राजस्तेषु तेषु स्थितेषु च ॥
विप्रसाधारणद्रव्यग्रहणोत्पन्नपातकात् ।
आदौ पपात तामिस्रे व्याघ्रशूल तत परम् ॥
तप्तकुम्भ तप्तशूल तप्तसैकतमञ्जनम् ।
कृमिभोजनमन्युग्रं वृकराक्षसभक्षणम् ॥
एतान्सर्वान्महाघोरान्नरकाननुभूय च ।
षष्टिवर्षसहस्राणि तदन्ते ब्रह्मराक्षस ॥
तत्रापि युगपर्यन्तं तदन्ते गृध्रोऽभवत् ।
जातिस्मरणसंपन्न सदा दवप्रपूजक ।
उद्युक्त सर्वथा राजन्कण्व पुनरथागमत् ।
नमस्कृत्य द्विजवरं प्राञ्जलि पुरत स्थित ॥
तमब्रवीन्महाभाग पाहि मां मुनिपुंगव ।
त्वत्पादकमलादन्या गतिर्मम न विद्यते ॥
रक्ष मां नरके मग्नं दैवयोगाद्विनिगतम् ।
दीनं कृतघ्नं दुर्वृत्तं ब्रह्मद्रव्यापहारकम् ॥

भीष्म उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा द्विजश्रेष्ठ शूद्रस्य करुणां गिरम् ।
दृष्ट्वा तमब्रवीद्विद्वांस्तस्य निर्वेदकारणम् ॥

कण्व उवाच ।

अवैमि तेऽधुना वृत्तं भो शूद्र प्राकृत खलु ।
तद्दोषपरिहारार्थमुपायं ते वदामि च ॥
ईश्वरं सर्वभूतानां कर्तारं भुवनेश्वरम् ।
अमुं पुरातनं देवं शूलपाणिमरिंदमम् ॥
त्रिकालमर्चयन्नित्यं प्रदक्षिणपुरःसरम् ।
जन्मान्तरशते पापैर्विमुक्तो ध्रुवमेष्यसि ॥
तथेति तं नमस्कृत्य नाम्ना वै शूद्रशूलक ।
त्रिंशदब्दत्रयं राजन्कुर्वाणो देवपूजनम् ॥
स्नात्वा स्नात्वा पुन स्नात्वा कावेर्यां भक्तिमान्दृढम् ।
पूजयामास राजेन्द्र तदा निष्कल्मषोऽभवत् ।
पूजयित्वा चिरं कालं धर्मतो धर्मनन्दन ॥
स्नात्वा कदाचित्कावेर्यां देवदेवस्य चाग्रत ।
दिष्टान्तमाययौ शूद्रो नमस्कारात्प्रकाशित ॥
दिव्यं विमानमारुह्य देवगन्धर्वसेवित ।
अप्सरोगणसंकीर्णो मुनिमेनमथाब्रवीत् ॥
भगवन्मुनिशार्दूल सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादत ।
ते कीर्तिर्लोकविख्याता भविष्यति नमोऽस्तु ते ॥
एकाहमपि य कुर्वन्पूजनं तु पिनाकिन ।
स्नात्वा प्रदक्षिणं कृत्वा तस्य मोक्षो भविष्यति ॥
देवस्यास्य पुरो विद्वान्कावेर्यां स्नाति यो नर ।
तस्य मुक्तिर्भवेच्छुद्धा मया दृष्टा हि संप्रति ॥
मया वसूनि सर्वाणि पूर्वं त्वपहृतानि ते ॥
तत्सर्वं क्षम्यतां विप्र भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥
इत्युक्त्वा देवकुसुमैरभिषिच्य मुनिं प्रभुम् ।
भूतसंघै परिवृत शिवसायुज्यमाप्तवान् ॥
प्रदक्षिणनमस्कारं य कुर्यात्स्नानपूर्वकम् ।
तस्य मुक्तिर्भवेत्पार्थ कावेर्यां नात्र संशय ॥
भद्रार्कपुष्करिण्योस्तु स्नातानां तीर्थ उत्तमे ।
मुक्तिरेव भवेद्राजन्हैमवत्यास्तु संगम ॥
संगमे हैमवत्यास्तु कावेर्याश्च महानले ।
स्नातानां ब्रह्मणो लोक स्थिरमाह च नारद ॥
एकवारं तु य स्नायात्कावेरीहैमसंगमे ।
जन्मान्तरकृतै पापैर्मुच्यते नात्र संशय ॥
यज्ञदत्त पुरा विद्वान्निर्धनो ब्रह्मवित्तम ।
सर्वतीर्थेषु स स्नात्वा पितॄन्संतर्प्य वारिणा ॥
पितरो मे न तृप्ता स्युरिति मत्वा सुबुद्धिमान् ।
कावेरीहैमवत्योस्तु संगमं प्राप्तवान्द्विज ॥
स्नात्वा अहत्वा तथा देवान्प्रीणयित्वा तु तर्पणै ।
उद्दिश्य स्वपितॄंस्तत्र निवापं दत्तवान्किल ॥
गोत्रनामानि संकीर्त्य निवापे दत्तमात्रके ।
मूर्तिमन्त पितृगणा ह्यग्रे तस्थुश्च संगमे ॥
अब्रुवन्विप्रशार्दूल यज्ञदत्तमकल्मषम् ।

°यां स्नानवैभवम् (for °) — D1 om line 4710–4711 — (L. 4715) D1 अत्राश्चर्यमयं पुण्यम् (for °) — (L. 4717) D1 महाभाग (for नदीतीरे) — (L. 4727) G(ed) शिष्यो (for भृत्यो) — (L. 4740) M1 कारणात् (for पातकात्) — (L. 4754) G1 मुनि (for द्विज) — (L. 4759) G2 महेश्वरम् (for अरिंदमम्) — (L. 4761) G1 G(ed) °कृते (for शते) G(ed) °न्ध्रुवम् (for ध्रुवम्) — (L. 4762) G(ed) तदा वै स तु शूद्रक (for °) — (L. 4764) D1 स्नात्वा च तर्पणं कृत्वा (for °) D1 स्थित, G1 दृढ (for दृढम्) — (L. 4768) D1 नमस्कारप्रदर्शित, G(ed) °रात्प्रकाशयन् (for °) — D1 om. lines 4769–4773 — (L. 4774) D1 च तर्पणं (for प्रदक्षिणं) G(ed) भवेद् ध्रुवम् (for भविष्यति) — (L. 4776) G2 शुद्धिर्; G(ed) दृष्टा (for शुद्धा) G(ed) सृष्टा (for दृष्टा) — (L. 4777) G(ed) पूर्वं तव हृतानि वै (for °) — (L. 4779) G(ed) अभ्यर्च्य मुनिपुंगवम् (for °) — Before line 4781 G1 ins भीष्म॰ G2 om lines 4783–4788 — (L. 4788) M1 शते (for कृते) — G1 2 om lines 4791–4793 — (L. 4794) G2 निवा°

पितर प्रीतिमापन्ना दिव्यरूपधरामला ॥

पितर ऊचु ।

अद्य तृप्ता स्म वत्स त्व कावेरीहेमसगमे ।
निवाप दत्तवानस्मानुद्दिश्य हि शुभे जले ॥
तस्मात्प्रीता स्म ते वत्स सर्वसपद्भविष्यति ।
ब्रह्मणो लोकमायामो यत्र गत्वा न शोचति ॥
इत्युक्त्वा पितर सर्वे पश्यद्दत्तमकल्मषम् ।
तिरोऽभवन्स विप्रेन्द्रो विस्मय परम गत ॥
देहावसानपर्यन्त स विप्रो भार्यया सह ।
पुत्रपौत्रै परिवृत सर्वान्कामानवाप्तवान् ॥
देहावसानसमये सुरलोकेषु पूजित ।
ततो वै भुवमासाद्य चक्रवर्ती ह्यजायत ॥
स विप्र पुत्रपौत्रैश्च भुक्त्वा स्वर्लोकमाप्तवान् ।
ततो वै भुवमासाद्य चक्रवर्तीह जायते ॥
हेमभूषणनाम्नासौ विख्यातो भुवि भूपते ।
पुर हैमवत नाम चक्रे राजन्स्वनामत ॥
तत्र दिव्यक्रतूनिष्ट्वा सर्वान्देवान्प्रपूज्य च ।
वर्षाणामयुत श्रीमान्प्रजा धर्मेण पालयत ॥
इष्ट्वा तु विविधान्यज्ञान्प्रजा धर्मेण पालयन् ।
अन्ते जगाम भवन विष्णो सर्वात्मन प्रभो ।
तत्र भोगाश्चिर भुक्त्वा तत्रैव स प्रमुच्यते ॥
तस्मात्सेव्या त्वया राजन्कावेरी हेमसगमे ।
पितरस्तृप्तिमेष्यन्ति तव मुक्तिर्भविष्यति ॥
य इद पुण्यमाख्यान कावेरीहेमसगमे ।
श्रुत्वा पापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोक स गच्छति ॥

Colophon

वैशपायन उवाच ।

प्रहृष्टात्मा महातेजा धर्मपुत्रो महामति ।
पुनरेव शुभ वाक्य नमस्कृत्वेदमब्रवीत् ॥
ब्रूहि मे कपिलायाश्च कावेर्या सगमे फलम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण तृप्तिर्मे भवितानघ ॥

भीष्म उवाच ।

कावेर्या कपिलायाश्च माहात्म्य स्नानज फलम् ।
वक्ष्यामि तव सप्रीत्यै शृणु नान्यमना प्रभो ॥
कावेर्या कपिलायाश्च सगमे वासिन प्रभो ।
श्रीकण्ठस्य शिवस्यास्य कीर्तन प्रवदामि ते ॥
कावेरी पाविता येन नीलकण्ठेन शभुना ।
स्नातानाममलस्तस्य कैवल्य भवति प्रभो ॥
कवेरकन्या कपिला स्मृता पापप्रणाशिनी ।
स्नानानां मोक्षदा देवी कपिला सर्वकामदा ॥
क्षेत्राणामुत्तम क्षेत्र तीर्थाना च तथोत्तमम् ।
कावेरीकपिलायोग वदन्ति परमर्षय ॥
कावेरीकपिलातीर ब्रह्माद्या सर्वदेवता ।
मुनयो मानवाश्चैव सेवन्ते पुण्यकाङ्क्षिण ॥
कावेरी पुण्यदा ज्ञेया निर्मिता परमेष्ठिना ।
पापहा कपिला ज्ञेया तयोर्योगस्त्वनुत्तम ॥
स्मृतार्तिनाशिनी देवी कावरी पुण्यदायिनी ॥
सर्वपापक्षयकरी सर्वोपद्रवनाशिनी ॥
यानि क्षेत्राणि पुण्यानि दक्षिणस्या दिशि प्रभो ।
तेषा पुण्यतम ज्ञेय कावेरीकपिलासगम् ॥
यन्मज्जन महापुण्य दुर्लभ ह्यकृतात्मनाम् ।
साधूना सुलभा देवी प्रीता मोक्षप्रदायिनी ॥
ईजे च विश्वसृग्धीमान्नीलकण्ठ प्रति प्रभो ।

पान् (for ॰प) — (L 4795) G2 सकल्प्य (for सकीर्य) — (L 4797) G2 अर्जुन राजशार्दूल (for ॰) M1 यशमूर्तिम् — (L 4802) D1 ब्रह्म॰ (for ॰दत्तम्) — G1 om the ref — (L 4803) D1 ब्रह्म॰ — G2 om lines 4805 4808 G1 लोकमितो यामो (for ॰) — G2 om lines 4805 4808 G1 M1 G(ed) om line 4809 — (L 4811) G2 विख्यातो M1 G(ed) om line 4809 — (L 4814) सुपनत्रये (for ॰) — G1 om lines 4813 — (L 4814) सुपनत्रये (for ॰) — G2 G1 M1 (also in text) इष्ट्वा तु विविधा यज्ञान् (for ॰) — G2 om lines 4816 4818 — (L 4821) G(ed) शृणोति पाप॰ om lines 4816 4818 — (L 4821) G(ed) शृणोति पाप॰ निर्मुक्तो (for ॰) D1 M1 व्रजेद् ध्रुवम् (for स गच्छति)

Colophon — *Sub-parvan* D1 M1 आश्चर्यपर्वणि शेष धर्मो , G1 2 G(ed) शेषधर्मो — *Adhy name* D1 कावेरी हेमवतीसगमे अर्कपुष्करिणीप्रशसा M1 G(ed) अर्कपुष्करिणी प्रशसा (M1 ॰सनम्) — *Adhy no* D1 G1 2 M1 36 ; G(ed) 37

D1 om lines 4822–4823 with the ref — (L 4822) G(ed) सप्रहृष्टो (for प्रहृष्टात्मा) — Before line 4824 D1 ins युधिष्ठिर — (L 4824) G(ed) प्रब्रूहि (for ब्रूहि मे)

D1 माहात्म्य स्नानजं फलम् (for ॰) — D1 om lines 4826–4827 — (L 4826) G(ed) स्नानवैभवम् (for ॰ज फलम्) — (L 4830) G(ed) कपिला (for पाविता) G(ed) भूषिता (for शंभुना) — (L 4831) D1 M1 G(ed) ध्रुवम् (for प्रभो) — G2 om lines 4832 4841 — (L 4832) G(ed) कावेरीकपिलासगे (for ॰) — (L 4833) G1 कावेरी पुण्यदायिनी (for ॰) — (L 4834) G(ed) तीर्थानामुत्तमं तीर्थं (for ॰) G(ed) क्षेत्राणां (for तीर्थानां) — (L 4839) D1 M1 तयोर्योगमनुत्तमम् (for ॰) — (L 4842) G1 दिव्यानि (for पुण्यानि) G(ed) यानि पुण्यानि तीर्थानि (for ॰) — After line 4842 G2 ins

183** तानि मुक्तिप्रदायीनि सत्य सत्य वदाम्यहम् ॥
अधुना किं प्रलापेन कावेरी सरितां वरा ।
दर्शनात्स्पर्शनात्पानात्कीर्तनस्नानमुक्तिदा ॥
अश्वमेधसहस्राणि कावेर्यास्तु तटे शुभे ।
मोक्षदायीनि सर्वाणि सत्य सत्य मयोदितम् ।
समस्तदेवता सर्वे ऋषिसिद्धाप्सरास्तथा ।

तथा च मुनय सर्वे चक्रुश्च विविधान्मखान् ॥
कावेरी कपिला लोक त्रायते पुण्यवारिणा ।
स्नाताना सर्वपापानि छित्वा मुक्तिं ददाति च ॥
यत्र स्नाता पापिनोऽपि पितृमातृकुलानि च ।
सहस्राणि समुद्धृत्य प्रयान्ति परम पदम् ॥
कावेर्या कपिलायाश्च महिमा केन गण्यते ।
नाह शक्नोमि गदितु स्नाताना सगमे फलम् ॥
तुलामासे महाराज गङ्गाद्या सकलापगा ।
कावेर्यावर्तनं तात कुर्वन्त्यात्मविशुद्धये ॥
या पुण्यतिथय प्रोक्ता शास्त्रेषु मुनिपुंगवै ।
तासु स्नाति नरो भक्त्या ब्रह्मलोक प्रयाति वै ॥
मकरस्थे रवौ माघे संगमे स्नाति यो नर ।
सर्वाल्लँलोकान्विनिर्जित्य विष्णुलोक व्रजेद्ध्रुवम् ॥
यस्या दर्शनमात्रेण कावेर्या सगमे नृणाम् ।
सर्वपापानि नश्यन्ति जन्मान्तरकृतानि च ॥
मकरस्थे रवौ माघे यो वा स्नाति त्र्यह नृप ।
स मुक्त सर्वपापेभ्यो यानारूढो दिव व्रजेत् ॥
माघमासे महाराज पक्षमात्रमतन्द्रित ।
स्नाति य सकलान्वश्यानुद्धार्य स दिवं व्रजेत् ॥
मासमात्रं नरो माघे कावेर्यां कपिलागमम् ॥
कोटिवंशसमायुक्तो ब्रह्मलोक स गच्छति ॥
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयायुतानि च ।
कृत्वा यत्फलमाप्नोति स्नातानामत्र तद्भवेत् ॥
कावेरीं स्मरतो नित्य लोकानां हितकृत्तमाम् ।
सर्वदानफलं तस्य भवेत्तत्र स्थितस्य च ॥
ददाति संगमे यस्तु सौवर्णं रजत तु वा ।
कोटिकोटिगुणं तस्य भवेत्फलमनुत्तमम् ॥
यो ददाति च गोदानं कावेरीकपिलातटे ।
एकस्य कोटिगुणित फलमाप्नोति धर्मज ॥
अन्न ददाति या राजन्कावेरीकपिलातटे ।
पितरस्तस्य तृप्यन्ति तृप्ता स्यु सर्वदेवता ॥
कन्यादान महाराज कावेरीकपिलातटे।
ददाति ब्राह्मणेभ्यो य स विष्णो पदमश्नुते ॥
जप दान च होमश्च सर्वं कोटिगुण भवेत् ।
कुर्वतस्तस्य कावेर्यां पाप च कुरुनन्दन ॥
चन्द्रसूर्यग्रहे चैव सक्रान्तावयने तथा ।
व्यतीपाते वैधृतौ च तथा पर्वणि धर्मज ॥
य स्नाति सगमे देव्या कपिलाया शुभे दिने ।
मातृत पितृतश्चैव तथा श्वशुरवशत ।
त्रिकोटिकुलसयुक्तो विष्णुलोक स गच्छति ॥
ब्रह्मादय सुरा सर्वे योगिन सनकादय ।
गन्धर्वा लोकपालाश्च ऋषयश्च तपोधना ।
अणिमादिगुणैर्युक्ता ये चान्ये तत्त्वदर्शिन ॥
ब्राह्मी माहेश्वरी लक्ष्मी शची मेनादितिर्दिति ।
घृताची मेनका रम्भा उर्वशी च तिलोत्तमा ॥
गणाश्चाप्सरसा सर्वे पितृणा च गणास्तथा ।
स्नातुमायान्ति ते सर्वे कावेर्या कपिलागमे ॥
किमत्र बहुनोक्तेन ब्रह्मणा निर्मिता पुरा ।
प्रजाना पापभीरूणा शुद्धये मुक्तये नृप ॥
अत्र वर्षसहस्राणि तप कृत्वा सुदारुणम् ।
नीलकण्ठप्रसादेन पुरा विश्रवस सुत ॥
धनानामाधिपत्य च सखित्वं शूलपाणिन ।
प्रासवानलका राजन्देवगन्धर्वसेवित ॥
चन्द्रकान्तमहामेघविजया ब्राह्मणोत्तमा ।
तप कृत्वा चिरं कालमत्र मुक्तिं प्रपेदिरे ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

चन्द्रकान्तमहामेघविजया ब्राह्मणोत्तमा ।
कथं मुक्तिं गता स्नातास्तन्मे त्व कृपया वद ॥

भीष्म उवाच ।

याज्ञवल्क्यसुता राजन्नेते वै लोकविश्रुता ।
चन्द्रकान्तमहामेघविजयाश्चन्द्रभूषणा ॥
ज्येष्ठ गृहे प्रतिष्ठाप्य चन्द्रभूषमकल्मषम् ।
कावेरीकपिलामध्यवर्तिन भुवनेश्वरम् ॥
आराध्य सुचिरं कालं तपसा ब्राह्मणोत्तमा ।
मुक्तिकामा महात्मानस्तप कुर्वन्ति च स्म ते ॥
चतुर्दशसहस्राणि शिष्यास्तेषा महात्मनाम् ।
अद्वैतवादिन सर्वे तपसा दीर्घदर्शिन ॥
ध्यायन्त पुरुषं शभु सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ।
आराधयन्तस्त देवमजमक्षरमव्ययम् ।
स्तुवन्ति विविधै स्तोत्रैर्नमस्यन्ति हि केचन ॥
ध्यायन्त पुरुष केचित्तिष्ठन्ति च निरङ्कुशा ।
अत्युग्रमतुल राजन्कुर्वन्तस्तप उत्तमम् ॥
पार्वतीवल्लभस्तेषां सानिध्यमकरोत्प्रभु ।
अष्टमूर्तिधर श्रीमान्प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥

स्नातुमायान्ति भूपाल अद्यापि मनुजेश्वर ॥

— G2 om lines 4843-4893 — (L. 4845) D1 सेव्यता मोक्षदायिनी (for °) — (L. 4846) M1 दधाव विश्वरूपी मान् (for °) — (L. 4862) D1 य स्नाति त्रिदिन नृप (for °) — (L. 4869) G1 M1 यत्फल समवाप्नोति (for °) — (L. 4873) समने फलमुत्तमम् (for °) — M1 om. (hapl) lines 4875-4876 — (L. 4884) D1 M1 शुभप्रदे (for शुभे दिने) — (L. 4899) D1 सेवितास् (for °त) — (L. 4901) D1 G1 तत्र (for अत्र) — (L. 4902) M1 तान (for स्नाता स) — (L. 4904) G1, 2 M1 G(ed) एते (for एते) — (L. 4906) D1 गृह (for गृहे) D1 चन्द्रभूषण कल्मषम् (for °) — (L. 4907) G2 °वर्तिन परमेष्ठिनम् (for °) — (L. 4913) D1 आराधयस्तु त देव (for °). — (L. 4915) D1 G2 M1 निराकुला (D1 °लम्) (for निरङ्कुशा) — (L. 4916) G(ed) कुर्वन्ति (for °न्तस) G2 कुर्वन्ति स्तोत्र मुत्तमम् (for °) — (L. 4917) D1 °नन्दनस (for °

किमर्थमिदमारब्ध तद्भूत द्विजसत्तमा ।
दास्यामि किमह सर्वमिति सर्वान्वचोऽब्रवीत् ॥
सर्वे ते द्विजमुख्याश्च सशिष्या पाण्डुनन्दन ।
ससारविषवृक्षस्य छेत्ता भव महेश्वर ॥

शकर उवाच ।

अहो वाक्य कटुतर युष्मद्वक्त्रात्समुत्थितम् ।
तस्माद्द क्रूररूपेण देहेन भविता मृतम् ॥
विष्णुर्दाशरथिर्भूत्वा मोक्षयिष्यति सुव्रता ।
युष्माभिर्यादृश प्रोक्त तादृश स करिष्यति ।
वचसा सदृश रूप यूयमत्र गमिष्यथ ॥
तादृश रूपमास्थाय पालयिष्यति स प्रभु ।
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो भूतै सह महेश्वर ॥
ततो विष्णुर्देवदेवो रामत्वमगमत्प्रभु ।
चन्द्रकान्तमहामेघविजया ब्राह्मणोत्तमा ॥
खरश्च दूषणश्चैव त्रिशिरा ब्राह्मणोत्तमा ।
आसंस्ते प्रशिष्याश्च चतुर्दशसहस्रधा ॥
तत्र रामो महातेजा महादेवप्रचोदित ।
जटावल्कलधारी च प्रययौ दण्डकावनम् ।
पैनाक तु धनुर्गृह्य चिच्छेद सकलाञ्शरै ॥
ते मुक्ता पुण्यकर्माण ससारा पाण्डुनन्दन ।
तत्पादकमल दिव्य तत्क्षणात्तु प्रपेदिरे ॥
ईशस्य सगमे यस्त्व पूजनात्फलमीदृशम् ।
तस्मादद्यैव मुनय स्नात्वा कपिलसगमे ।
पूजा कुर्वन्ति यत्नेन मुक्त्यर्थ भरतर्षभ ॥
कावेर्या कपिलायाश्च सगमे भुवि दुर्लभे ।
स्नात्वा मत्वा स पापोऽपि तत्रैव परिमुच्यते ॥
दुर्लभो माघमासस्तु कावेरी च सुदुर्लभा ।
दुर्लभ शकरो देव कपिलासगमध्यग ॥

त्रयमेतन्मनुष्याणा पापिना पाण्डुनन्दन ।
किमत्र बहुनोक्तेन कावेरी दुर्लभा कलौ ॥
य इद पुण्यमाख्यान नारदात्तु मया श्रुतम् ।
श्रुत्वा पापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोक स गच्छति ॥

Colophon

भीष्म उवाच ।

शृणु विश्वेश्वरस्थान वक्ष्यामि भरतर्षभ ।
दक्षिणे भार्गवक्षेत्र कावर्या सरित शुभम् ॥
ऐशान्ये श्रीनिवासस्य न्यूने योजनमात्रके ।
सवर्तकस्य विप्रर्षे स्थान परमपावनम् ॥
तत्रैव चयन चक्रे महाचयनमेव च ।
इष्टकाभिरनेकाभिर्वेदि सस्थाप्य शाश्वत ॥
सवर्तकस्तु भगवानापस्तम्बसखा मुनि ।
कात्यायनस्तु भगवानापस्तम्बसमन्वित ।
भरद्वाजो मुनिवरो यज्ञकर्माण्यकारयत् ॥
ब्राह्मणा वृत्तसपन्ना कुलीना वेदपारगा ।
राजानो धर्मशीलाश्च ते चतुर्विविधा मखान् ।
कारयामासुरन्याश्च मुक्तिकामानतेकश ॥
तत्र यज्ञशाला नाम गागभ्यात्तु शिलोपमा ।
तत्रैव तु शिलापृष्ठे नाम्ना सवर्तकस्य च ॥
लिङ्ग वै लोकविख्यात रमणीय नृपोत्तम ।
नलेन स्थापित पूर्व ऋषिणाग्रा अयेच्छया ।
तमाराध्य नलो राजा राज्य लेभे युधिष्ठिर ॥
सवर्तकस्य लिङ्गस्य दक्षिणे चोत्तरा नदीम् ।
अल्पतोयसमृद्धा च निला परमपावनी ॥
सवर्तकस्य लिङ्गस्य स्थानेऽस्मिन् शिशि सुव्रत ।
कावेरी द्विविधा भिन्ना तन्मध्ये गान्धारायम ॥
दक्षिणे चोत्तरे चैव कावेरी पूर्वगामिनी ।

मद्) — Before line 4919, M1 ins शंकर —(L. 4932) D1 छेत्ता स भव न प्रभो, G1 a M1 छेत्ता त्व भुवनेश्वर (for ³) — After line 4923, G(ed) ins

184** इति तेषां वच श्रुत्वा भगवानिदमब्रवीत् ।

G(ed) — G3 M1 ईश्वर (for शंकर) —(L 4923) G1 G(ed) विनिःसृतम् (for समुत्थि°) D1 युष्मार्कं च यच स्थितम् (for) —(L. 4924) D1 G3 युतम् (for मृतम्) D1 पूर्वमप भविष्यथ (for ³) — After line 4937*, G(ed) ins

185** भूतै सह महेश्वर ।
ततो विष्णुर्देवदेवो

— D1 om line 4932 —(L 4931) C(ed.) त्रिशिरा —(L. 4934) D1 महात्मेयो (for ब्राह्मणोत्तमा (for ³) —(L 4935) G1 °तेजा) D1 महता च (for महादेव) —(L. 4937) G3 M1 तत्र G(ed) प्राविशद् (for प्रययौ) —(L. 4940) G(ed) स्नात्वा तु कपिल° शाद् (for तस्माद्) —(L. 4942) G3 कपिला भुवि दुर्लभा (for ³) गमे (for ³) —(L. 4942) G3 कपिला भुवि दुर्लभ (for ³) — After line 4944 D1 ins

186** दुर्लभ वेदमार्गं च न तु दक्षिणका तु दुर्लभा ॥
—(L. 4946) G(ed) पापिना दुर्लभ त्रयम् (for ³) —(L. 4947) G(ed) कलिना (for दुर्लभा) — After line 4947, G(ed) ins

187** तत्तदन्यत्र मुक्तिर्मुक्तिर्न च वृता ॥
—(L. 4949) G(ed) पापैर्विनिर्मुक्तो (for °)

Colophon — *Sub-parvan* D1 G1 M तीर्थयात्रा ... *Adhy. name* D1 कावेरी धर्मा, G3 M1 G(ed) तीर्थयात्रा — *Adhy.* कपिलासंगममाहात्म्यम्, C(ed) कावेरीकपिलासंगममाहात्म्यवर्णनम् — *Adhy. no.* D1 G1 a M1 37; G(ed) 39

(L. 4951) G3 वक्ष्ये; M1 देवे (for तव) G3 कावेरी सरितस्तटे (for ³) —(L. 4956) G1 ... (for ...) — For lines 4959-4960 D1 G3 a M1 subst.

188** ब्राह्मण वृत्तसंपन्ना कुलीना वेदपारगा ।
राजाना धर्मशीला ये चतुर्विविधा मखान् ।
[(L. 2) D1 ... (for ते चतु°)]
—(L. 4962) G(ed) ... (for °स्तु) — D1 om

तत्रैव मुनय सर्वे तप कुर्वन्ति धर्मज ॥
संवर्तकस्य लिङ्गस्य पश्चिमे पुण्यमाश्रमम् ।
पादपे फलितैर्युक्ते पनसे फलमण्डिते ।
कौशिकस्याश्रमो राजन्क्रोशमात्रे युधिष्ठिर ॥
पुरा राजर्षिमुख्यैश्च सेविता ब्रह्मवादिभि ।
चचार तप उग्रं तु कौशिको मुनिसत्तम ॥
तत्र दीर्घशिला नाम रमणीया पवित्रदा ।
तत्र दान जपं ध्यान कृत कोटिगुणं भवेत् ॥
ध्यान प्रकुर्वतस्तत्र सदा तु जपशीलिन ।
भवन्ति सपदस्तस्य यस्य कस्यापि च प्रभो ॥
कुशलिङ्गमिति ख्यात कौशिकेन प्रतिष्ठितम् ।
स्नात्वा तत्र महादेव पूजयित्वा तु नित्यश ।
स वै गोत्रऋषिर्लोके पूजितोऽभूद्द्विजन्मभि ॥
वसिष्ठस्याश्रम पश्चात्तस्याश्रमसमीपत ।
कुण्डिनो नाम विप्रेन्द्रश्चचार तप उत्तमम् ॥
तपसा तोषितो रुद्रो वृषमारुह्य सत्वरम् ।
तत्र गत्वा भूतगणै शाश्च तस्योपदिष्टवान् ॥
तव गोत्रऋषिर्ब्रह्मन्ख्यातिमत्र गमिष्यसि ।
इत्युक्त्वान्तर्दधे देव स विप्रो विस्मय गत ॥
नन्दिवाहननाम्ना वै प्रतिष्ठाप्य महेश्वरम् ।
सिद्धोऽभूद्ब्राह्मणश्रेष्ठ कावेर्या स्नानवैभवात् ॥
नन्दिवाहनलिङ्गस्य कृपया तीरवासिनाम् ।
कुशनाम्नस्य लिङ्गस्य तथा संवर्तकस्य च ।
स्नातानां तत्र वै काले सर्वसंपद्भविष्यति ॥
इत्युक्त्वा दवता सोम स्नाति नित्य तु भक्तित ।
संवर्तकस्य लिङ्गस्य पुरस्तात्पनसाश्रमे ॥
तत्र राजा हरिश्चन्द्र सुरलोकस्य काङ्क्षया ।
राजसूयशत चक्रे वसिष्ठमुनिनेरित ॥
चक्रुश्च विविधान्यज्ञानृषयो ब्राह्मणोत्तमा ।
महाध्वरविदो विप्रा कावेर्या स्नानतत्परा ।
तोषयित्वा यज्ञपतिं सुरलोक प्रपेदिरे ॥
कृतवीर्यकुमारश्च कार्तवीर्यो महामति ।
भौमस्याश्रममासाद्य पनसाख्यमिति श्रुतम् ।
राजसूयशत कृत्वा मुख्योऽभूच्चक्रवर्तिनाम् ॥
भूसुतस्तत्र तपसा यज्ञैर्विविधदक्षिणै ।
आदावाराध्य धातार ग्रहाणामग्रगोऽभवत् ॥
पुरस्तादस्ति कावेर्या विश्वेश्वर उमापति ।
बोधायनो मुनिस्तत्र तप कुर्वन्महामति ॥
आराध्य त भूतपतिं भूतेश भक्तवत्सलम् ।
आसवान्सर्वशास्त्राणि वेदार्थांश्च महामति ॥
सर्वेषां सूत्रकर्तॄणामग्रणीर्मुनिसत्तम ।
चकार सूत्र मतिमाञ्श्रौतस्मार्तविदा वर ।
तद्धि विश्वेश्वरस्थानमद्यापि परिदृश्यते ॥
वटवृक्षोत्तरे भागे सर्वपुष्पफलप्रद ।
निर्मितस्तपसा तेन मुनिना धर्मनन्दन ॥
आग्नेय्यामरविन्दाक्ष दक्षिणे सरसस्तटे ।
विष्णु सर्वगत ध्यायन्नास्ते भृगुमुनीश्वर ॥
तेनारोपितमश्वत्थं सेवन्ते स्वर्गकाङ्क्षिण ।
तस्य मूले चिर स्थित्वा चचार तप उत्तमम् ॥
याज्ञवल्क्यो मुनि पार्थ कृपया तस्य सुव्रत ।
अवाप योगसामर्थ्यमणिमादिगुणांस्तथा ॥
विश्वेश्वर सदा ध्यायस्तत्र योगेश्वरं विभुम् ।
वर्तते शास्त्रमार्गं च दर्शयन्ब्रह्मचारिणाम् ॥
अगस्त्यो भगवांस्तत्र लिङ्गं विश्वेश्वराख्यया ।
प्रतिष्ठाप्य सदा भक्त्या भजते मुक्तिकाङ्क्षया ॥
शिवश्च रुद्रश्च हरि स एव
ब्रह्मा च देव्यश्च दिशा पतिश्च ।
राजा च राज्य च विराट् स एव
धनप्रदो वै ह्यकृत्स एव ॥
बन्धुश्च विद्याविभव स एव
स्वामी समस्तस्य गुरु स एव ।
उर्वी शशाङ्कदिवाकरौ च
तीर्थानि चाग्निर्वियदादिदेव ॥
नक्षत्रतारामुनय स एव
ब्रह्मा समुद्राश्च तदन्तराश्च ।
शैला द्रुमा पार्थिव एव विष्णु
स्तस्मात्पर नास्ति समस्तलोके ॥
तस्य विश्वेश्वरस्याह नमस्कृत्य च तानृषीन् ।

line 4963 — (L. 4967) G(ed) [उ]त्तरे (for °रा) — (L. 4968) G(ed.) कलतोया हि तत्रैव (for °) — G2 om lines 4969[b]–4981[b] — (L. 4973) D1 पादपे फल संयुक्ते (for °) — (L 4985) D1 G(ed.) [आ]मज (for [आ]श्रमं) — (L. 4988) G2 ऋषि (for भूत) — For line 4989 M1 subst

189** तव गोत्रमिति ख्यातिं भवानत्र गमिष्यति ।

— (L. 4990) G2 सोऽपि विस्मयमागत (for [b]) — After line 4990 G1 ins

190** किमत्र बहुनोक्तेन स्थान विश्वेश्वरस्य तु ।
एवमन्ये महात्मान न त्वा स्तुत्वा दिवं गता ॥

— G2 om lines 4991–5039 — (L 4995) G(ed) कावेर्यां (for वै काले) — (L 4997) M1 पुरस्ताद्ब्राह्मणोत्तमा (for [b]) — M1 om (hapl.) lines 4998–5000 — (L. 5006) G1 विपुल (for विविध) — (L. 5008) D1 G1 M1 विश्वेश्वर मरिंदमम् (for [b]) — (L 5010) D1 भूतेशं (for विश्वेश) — (L. 5013) D1 विशारद (for विदां वर) — (L. 5015) G(ed) तद्दृश्यते वटतरु (for °) — M1 om lines 5028–5032 — (L. 5029) D1 G1 हरि (for विराट्) — After line 5039 G2 ins.

191** किमत्र बहुनोक्तेन स्थानं विश्वेश्वरस्य तु ।
एवमन्ये महात्मानो नत्वा स्तुत्वा दिवं गता ।

गजारण्यस्य माहात्म्यं वक्ष्यामि कुरुनन्दन ॥
आसीत्पुरा महीपाल ब्राह्मणो वृत्तिकर्शितः ।
सोमदत्त इति ख्यातो वसिष्ठस्य कुलोद्भवः ।
शंकरं तोषयामास तपोभिर्विविधैर्मखैः ॥
काशीक्षेत्रे महाराज देवर्षिगणसेविते ॥
स तुष्टोऽपि विरूपाक्षो देवो दिव्यपराक्रमः ।
दर्शयित्वा स्वकं रूपं सस्मितं वाक्यमब्रवीत् ॥
सोमदत्त महाभाग तपसा तोषितोऽस्म्यहम् ।
क्रतुभिश्च विशेषेण भक्त्या चैव द्विजोत्तम ॥
एकमेव वरं दास्ये द्वितीयं तव न प्रभो ।
इत्युक्तो देवदेवेन शंभुना पाण्डुनन्दन ।
ध्यात्वा चिरं त्रिकालज्ञो वचनं चेदमब्रवीत् ॥
अनेककोटिजन्मानि संभ्रान्तस्य च मे शिव ।
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्ददस्व च मे शिव ॥
तथास्त्विति समामन्त्र्य वचनं चेदमब्रवीत् ।
कावेरी कपिला यत्र संगता ब्राह्मणोत्तम ।
पुरतः संगमस्यास्य योजनार्धेऽस्ति वै स्थलम् ।
गजारण्यमिति ख्यातं सर्वसिद्धनिषेवितम् ॥
आश्रमं तद्वीकस्य शान्तैर्मुनिगणैर्वृतम् ।
तत्र ते भविता मुक्तिः शिष्याणामपि सत्तम ॥
अहं तत्र गमिष्यामि त्वं तु बन्धुजनैः सह ।
दारिद्र्यदुःखितो ह्यत्र भुक्त्वा भोगान्यथेच्छया ॥
यदि पश्चाद्द्विजश्रेष्ठ तव मुक्तिर्भविष्यति ।
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो भूतैः सह युधिष्ठिर ॥
ब्राह्मणोऽपि कुरुश्रेष्ठ भुक्त्वा भोगाननेकशः ।
अनेकैर्द्विजमुख्यैश्च प्रतस्थे मुक्तिकाङ्क्षया ॥
विन्ध्यं प्रयातो विप्रेन्द्रो द्विजानामग्रणीर्बली ।
मदोन्मत्तो महानागो ब्राह्मणांस्तानमर्दयत् ॥
मर्दिता ब्राह्मणाः सर्वे तत्क्षणेन समन्विताः ।
गजा जातिस्मरा जाताः प्रवृद्धबलदर्पिताः ॥
कृपया नीलकण्ठस्य तं देशं ते प्रपेदिरे ॥
तत्र स्नात्वा जगन्नाथं प्रणतार्तिप्रणाशनम् ।
स्नात्वा स्नात्वा तु कावेर्यां जीवन्ति निरहंकृताः ॥
नीलकण्ठो महादेवो मन्दिरमारुह्य तान्द्विजान् ।
आत्मन्यारोपयामास मुनीनां पश्यतां प्रभो ॥
सशरीरं गताः सर्वे ब्राह्मणा गजरूपिणः ।
तिरोऽभूत्तत्र देवेशस्तस्मान्न दृश्यतेऽधुना ॥
तदाप्रभृति तत्क्षेत्रं गजारण्यमिति श्रुतम् ॥
लिङ्गं तत्राद्भुतं रात्नं प्रतिष्ठाप्य नृपोत्तमाः ।
आराध्य मुनिभिः सार्धं तत्पदं ते प्रपेदिरे ॥
गजारण्यस्य माहात्म्यमहं वक्तुं हि न क्षमः ।
स एव भगवान्वेत्ति तत्फलं स्नानवैभवम् ॥
गजारण्यमिति क्षेत्रं दुर्लभं तु कलौ युगे ।
पुरा संचितपुण्यानामनायासेन लभ्यते ॥
यः स्नाति वै त्वहं राजन्निगृहीताखिलेन्द्रियः ।
सर्वदानफलं तस्य सर्वक्रतुफलं भवेत् ॥
गजारण्यस्य माहात्म्यं यः पठेच्छृणुयादपि ।
सर्वान्कामानवाप्नोति स्वर्गलोके सुखी भवेत् ॥

Colophon

भीष्म उवाच ।

कावेरीमहिमा केन वर्ण्यते युगकोटिभिः ।
नारायणस्तु भगवान्वेत्ति नान्यो महीतले ॥
तीरयोरुभयोः क्षेत्रं मुनीनां शुद्धचेतसाम् ।
योजने योजनार्धे च क्रोशमात्रे तु चाश्रमः ॥
आ समुद्रात्तु सह्याद्रेर्मध्यं देवैर्निषेवितम् ।
कावेरीमाश्रयन्त्यत्र सुगोचरजले शुभे ॥
सर्वलोकहितार्थाय सर्वत्र हितकारिणः ।
ऋषयो मुनिविप्राश्च कावेरीं समुपागते ॥
सर्वत्र पुण्यस्थाने पुण्याश्रमसमन्विते ।
वसन्ति लोकरक्षार्थं कावेर्यां तु मुनीश्वराः ॥
दैत्यदानवरक्षांसि ह्यसुरा मृगपक्षिणः ।
उभेषु रूपमास्थाय चरन्ति सरितस्तटे ॥
मुख्यस्थानं प्रवक्ष्यामि कावेर्या मध्यवर्तिनाम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
कावेर्यां पुण्यनद्यास्तु तीरयोरुभयोरपि ।
देवा ऋषिगणाश्चैव सिद्धाश्चारणगुह्यकाः ।
गन्धर्वा लोकपालाश्च सेवन्ते पुण्यकाङ्क्षया ॥

— (L. 5041) G_1 M_1 महाराज (for महीपाल) — (L. 5043) G_1 तपोभिर्विविधोज्ज्वलैः (for °) — (L. 5049) G(ed) द्विज (for प्रभो) G_2 द्वितीयं सत्तमप्रभ (for ᵇ) — (L. — G_1 M_1 om line 5059 — For line 5059, G_2 subst

192** यदि पूर्वं द्विजश्रेष्ठ ततो मुक्तिर्भविष्यति ।

— (L. 5062) G_1 मम पादाम्बुजद्वयम् (for ᵇ) — (L. 5071) D_1 गजा तत्र, G(ed) तत्र गत्वा (for तत्र स्नात्वा) — (L. 5074) G_1 प्रवर° (for पश्यता) — (L. 5075) D_1 सशरीरा गणाः सर्वे (for ᵃ) — (L. 5077) G(ed) शिवलोके (for तत्पदं ते) — (L. 5084) D_1 विदित्वा (for वै त्वहं) — (L. 5087) D_1 M_1 स्वर्लोके तु (for सर्वलोके) G_2 कैलासे सुसमश्नुते (for ᵇ)

COLOPHON — *Sub-parvan* D_1 G_1 आनुशासनिके [illegible] — *Adhy name* D_1 नारदोपर्शो, G_2 M_1 G(ed.) शरभम। — *Adhy no* D_1 G_1 [illegible], G(ed.) गजारण्यप्रशंसा — *Adhy no* D_1 G_1 [illegible] M_1 38, G(ed) 39

After line 5092, D_1 G_1 M_1 ins

193** मृगभूचरपक्षीणां मुनिमण्डितं क्वचित् ।
देवा यत्र गतं [illegible] निर्जने तु महावने ॥

— (L. 5093) G_2 कावेरीमाश्रयन्ति च (for ᵃ) D_1 हृदे- पङ्कजे शुभे (for ᵇ) — (L. 5097) G(ed) °ष्विपु

तरुरूपधरा देवाश्चारणा पक्षिरूपिण ।
ऋषयो विप्ररूपाश्च वर्तन्ते तीरमाश्रिता ॥
शाखज्ञा लोकविख्याता सदा सत्कर्मशीलिन ।
वेदशास्त्रसुसपन्ना सदा ध्यानपरायणा ।
कावेर्यां मरणं यान्ति ते गच्छन्ति हरे पदम् ॥
ये तत्र पापकर्माणश्चण्डालाद्या युधिष्ठिर ।
दानवासुररक्षांसि तान्विद्धि भरतर्षभ ॥
पापाना लयहेतोऽस्तु सदा क्रीडन्ति राक्षसा ।
तत्कलेवरमुत्सृज्य प्रयान्ति ब्रह्मण पदम् ॥
त्रिरात्रं जाह्नवीतीरे पञ्चरात्रं तु यामुने ।
सद्य पुनाति कावेरी पापमामरणान्तिकम् ॥
गौतम्यां सप्तरात्र तु नर्मदाया चतुर्दिनम् ।
तुङ्गायां दशरात्र तु हेमकूटे दशार्धकम् ॥
तुलामासे तु संप्राप्ते गङ्गाद्या सकलापगा ।
स्नातुमायान्ति ता सर्वा ह्यात्मदोषजिगीषया ॥
गजारण्यपुरोभागे कावेर्या योजनद्वये ।
भीमेश्वरेति विख्याते सर्वसिद्धनिषेविते ॥
प्रसन्नसलिला देवी कावेरी पादपैर्वृता ।
भीमरूपी शिव साक्षात्तत्र तिष्ठति भूमिप ॥
पुरा वै कलिदोषेण नळ परमदारुण ।
अज्ञातवासमापेदे कान्तिनिर्धामकारणात् ॥
श्वशुरस्तस्य विख्यातो भीमराजो महामति ।
लब्धु कन्या नळ शभु तत्र चाराधयत्प्रभुम् ॥
नीलकण्ठप्रसादेन कावेर्या स्नानवैभवात् ।
शुद्धात्मा स्तोत्रमकरोच्छंकरं प्रति धर्मज ॥
नीलकण्ठविरूपाक्ष विश्वेशाय च शूलिने ।
सदाशिवाय लोकानामीश्वराय नमो नम ॥
मृत्युंजय सदानन्द नन्दिवाहन विश्वदृक् ।
मनोभवहरायेति सर्वज्ञाय नमो नम ॥
भस्मोद्धूलितसर्वाङ्ग नागचर्मधराय च ।
नागभूषण लोकेश शंकराय नमो नम ॥
कैलासवासनिलय पार्वतीवल्लभ प्रभो ।
त्रिपुरान्तक भूतात्मन्गङ्गाधर नमोऽस्तु ते ॥
त्रिशूलपाणिने तुभ्य कपालाभरणाय च ।
गिरीश गिरिजानाथ मृत्युंजय नमोऽस्तु ते ।
त्वमेव गतिरस्माक पाहि पाहि जगत्पते ॥
इति स्तुतो जगन्नाथो भीमराजेन शंकर ।
अष्टमूर्तिधरो भूत्वा राजानमिदमब्रवीत् ॥
अभीष्टसिद्धिर्भविता जामाता च तवात्मजा ।
आगमिष्यन्ति भद्र ते तनुजा पतिमेष्यति ।
तव नाम्ना भवेल्लिङ्गमत्र वै ख्यातिमेष्यति ॥
नामसंकीर्तन मेऽद्य त्वया कृतमरिंदम ।
य पठेत्सततं भक्त्या मम लोको भविष्यति ॥
भीमेश्वरमिदं स्थान कावेर्या मध्यम शुभम् ।
सर्वपापप्रशमन भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।
अत्र स्नाता पापिनोऽपि पितृमातृकुलानि च ।
सहस्राणि समुद्धृत्य ब्रह्मलोकं प्रयान्ति वै ॥
दान श्राद्धं तथा होम जप स्नानमकल्मषम् ।
य कुर्यात्पितरस्तस्य प्रविशन्ति त्रिविष्टपम् ॥
अद्य नो भविता मुक्तिरद्य नो वैष्णवं पदम् ।
भविता न पद शभोर्ब्रह्मणो मरुता पते ॥
हृष्यन्त्येव पितृगणा देवगन्धर्वकोटिभि ।
पुण्यलोकान्प्रयान्त्येव सेविता पितरोऽमला ॥
अत्र स्नातं नर दृष्ट्वा पापिनो वा नरेश्वर ।
पुनीता स्वर्गमायान्ति सेवित पुण्यकर्मभि ॥
अत्र भूतगणान्विद्धि भूरुहान्वेणुकीचकान् ।
ये च कण्टकिनो वृक्षा पिशाचान्विद्धि पाण्डव ॥
अहमत्र चिरं स्थित्वा गतानामत्र कर्मिणाम् ।
क्षयं करोमि पापानां पुण्यलोक ददामि च ॥
अत्र स्नात्वा च मा दृष्ट्वा कावेरीमध्यवर्तिनम् ।
नरश्च दिव नरो याति मम लोक च शाश्वतम् ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो भूतै सह सदाशिव ।
भीमराजो महातेजा विस्मयं परम गत ॥
प्रणिपत्य जगन्नाथं मनसा च पुन पुन ।
प्रययौ नगरं पार्थ पुण्य मित्रनिषेवितम् ॥
अथाद्भुततम दृष्ट्वा शंकरं लोकशंकरम् ।
भृगुस्तत्र समासीनो जपन्नास्ते स वै मुनि ॥
कदा पश्यामि देवेश कदा त नौमि निर्गुणम् ।
कदा मे जन्मसाफल्य भविता शाश्वत तप ॥
इत्युक्त्वा स्नाप्य सलिलै स्वयं स्नात्वा सदाशिवम् ।

(for ऊर्मिषु) —(L 5104) G(ed) मोक्ष (for पुण्य-) G3 वसन्ते मुक्तिकाङ्क्षया (for ^{b}) — G3 om lines 5105^{b}–5108^{a} —(L 5116) M1 गोदावर्यां; G(ed) कृष्णवेण्यां (for नर्मदाया) D1 कृष्णायां तु दिनत्रयम् (for ^{b}) —(L 5122) D1 -चमला (for -सलिला) —(L 5126) M1 महाद्युति (for °मति) — Before line 5130, D1 ins भीमराजोवाच M1 om. lines 5132-5134 —(L 5134) G1 नागचर्मधराव्यय (for ^{b}) — M1 om lines 5136-5137 —(L 5131) D1 निरत (for निलय) — D1 om. lines 5138 5139 —(L 5140) G1 s देवेश सदाशिव (for ^{b}) —(L 5141) G1 G(ed) जगत्कर्ता (for भूतनाथो) — D1 om lines 5142-5143 —(L 5148) D1 इति स्थाने, G3 इद लिङ्गं (for इद स्थानं) — After line 5148^{a}, G3 ins

194*

नत्वा स्नात्वा समाहित ।
मम सायुज्यमाप्नोति सत्यं सत्य वदाम्यहम् ॥

— G3 om lines 5148^{b}–5165^{a} —(L 5152) D1 स्नानं (for स्नानम्) —(L 5153) M1 प्रयान्ति त्रिविष्टपे (for ^{b}). —(L 5155) M1 भविता मे शुभ शंभो (for ^{a}) —(L 5162) D1 अपामत्र चिरं पीत्वा (for ^{a}) — G3 om. lines

रुद्रसूक्तमहामन्त्रैस्तोषयामास शंकरम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

तस्मिन्नवसरे राजा नळो नाम महामतिः ।
कलिना पीडितः सम्यगाययौ भीमसंनिधिम् ॥
स्नात्वा नत्वा च कावेर्यां भीमनाथं तु शूलिनम् ।
जपं प्रदक्षिणं कुर्वन्सददर्श च भार्गवम् ॥
प्रणिपत्य मुनिश्रेष्ठं त्रिकालज्ञमकल्मषम् ।
निवेदयामास मुने कलिबाधां सुदुःसहाम् ॥
ज्ञात्वा तदद्भुतं रूपमीदृशं घोरदर्शनम् ॥
प्रोवाच कृपया विद्वान्नैषधं प्रति धर्मवित् ॥
राजस्त्वेदृशं रूपं कुत्सितं लोकनिन्दितम् ।
भीमेश्वरस्य कृपया स्वच्छतामप्यति ध्रुवम् ॥
तपसा भीमराजस्य कृपया शूलिनः प्रभो ।
जगन्मोहनकं रूपमचिरात्त्वं समप्स्यसि ॥
लोकेषु पञ्च विख्यातं सद्यः कलिमलापहम् ।
काशीभीमेश्वरमिदं तच्च पुष्करिणीत्रयम् ॥
अत्र त्वं कृतकृत्योऽसि पापस्य विमोचितः ।
नत्वा देवं विरूपाक्षं त्रिकालं स्नानमाचर ॥
ऋतुपर्णो महाराज स्नात्वात्र सुचिरं नृप ।
कृपया नीलकण्ठस्य कालिदोषहरोऽभवत् ॥
तक्षकस्य कुले जातः कार्कोटक इति श्रुतः ।
शाकल्यस्य तु शापेन महानजगरोऽभवत् ॥
प्रापितो दैवयोगेन भीमनाथस्य संनिधिम् ।
स्नात्वा सलिलमचलं नत्वा नत्वा तु चेष्टते ॥
अतिक्रूरतरं रूपं विहाय कृपया नृप ।
भूपणत्वमवापाशु सत्त्वं च कलिदोषहा ॥
तवाङ्गस्पर्शनाद्देवी भैमी सुरसुतोपमा ।
कलिदोषहरा ख्याता भविष्यति न संशयः ॥
कर्कोटकस्य नागस्य दमयन्त्या नळस्य च ।
ऋतुपर्णस्य राजर्षेः कीर्तनं कलिनाशनम् ॥
स्नात्वा संपूज्य विधिवद्भीमेशमघनाशनम् ।
ऋतुपर्णपुरं गच्छ तेन स्वस्थानगोऽप्यसि ॥

भीष्म उवाच ।

इत्युक्तो मुनिना तेन नळो वै गतकल्मषः ।
स्थित्वा तु कंचित्कालं तेन सार्धं युधिष्ठिर ।
स्वस्थानं प्राप्य धर्मात्मा भैम्या सह ननन्द ह ॥
त्वं च गच्छ महाराज पूजयित्वा महेश्वरम् ।
अचिरात्प्राप्स्यसे स्थानं मनसा यद्यदिच्छसि ।

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वा राजा महातेजा कावेर्या स्नानवैभवम् ।
चन्द्रपुष्करिणीस्नानात्फलं पप्रच्छ धर्मजः ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

चन्द्रपुष्करिणिस्नानं कुर्वतां किं फलं प्रभो ।
कावेर्यां रङ्गनाथस्य दर्शने किं फलं भवेत् ॥
चकार वासं लोकानामीश्वरः प्रभवोऽव्ययः ।
नारायणो जगन्नाथो निर्भक्ताधीनो जगन्मयः ।
दर्शनं वरफलं ब्रूहि पितामह महामते ॥
किमर्थं वासमकरोज्जगदानन्दकारणम् ।
एतानन्यांश्च गाङ्गेय विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥

भीष्म उवाच ।

चन्द्रपुष्करिणीक्षेत्रं क्षेत्राणामुत्तमं विदुः ।
योगीश्वरो हरिः साक्षात्परमात्मा प्रत्यक्षतां गतः ॥
तस्य विष्णोः प्रसन्नस्य महिमानं तु यो नरः ।
कीर्तयेत्सकलान्पापानुद्धरिष्यति स ध्रुवम् ॥
चन्द्रपुष्करिणीस्नानं रङ्गमण्डपदर्शनम् ।
मानुष्यं जन्म राजेन्द्र दुर्लभं तु कलौ युगम् ॥
मनुष्यजन्म संप्राप्य रङ्गेशं ये नमन्ति नो ।
जायन्ते मरणायैव ते नराः पापकर्मिणः ॥
चन्द्रपुष्करिणीं गत्वा च स्नाति प्रयतेन्द्रियः ।
रङ्गेश्वरं नमस्कृत्वा स विष्णुपदमश्नुते ॥

5170–5175 — (L. 5171) D1 M1 महेश्वरम् (for रम वै [illegible]) — (L. 5174) D1 G M1 गुरा शिवम् (for [illegible] मुनि) — (L. 5176) G1 महामुनि, शिवम्) — G2 om. the ref. — (L. 5178) M1 स्नान [illegible] M1 महीपति (for महामति) — (L. 5178) M1 दुर्गा [illegible] (for स्नात्वा नत्वा) — (L. 5181) G2 दुरत्ययाम्, M1 दुर्ग° (for °hr) — Before line 5181, G(ed.) ins. हाम् (for सुदुःसहाम्) — (L. 5184) G1 कुत्सितं घोरद[illegible]नम् (for °) भार्गव — (L. 5184) G1 [illegible] — (L. — (L. 5185) G2 स्वच्छन्दमोति च ध्रुवम् (for °) — (L. 5190) G1 5192) D1 [illegible] सुचिरेव च (for °) — (L. 5193) [illegible] °दोषजम्; M1 दोषहम् (for °हा)

Colophon — Subparvan D1 [illegible] — Adhy. name D1 भीमेश्वर° G1 2 M1 G(ed.) [illegible] — Adhy. name D1 भीमेश्वर G(ed.) भीमेश्वर [illegible] महिमावर्णनम्, G1 भीमेश्वर[illegible]म् — Adhy. no. D1 G1 2 M1 37, G(ed.) 40

— (L. 5213) G2 कावेरीरङ्गनाथयो (for °) — G1 om. lines 5214–5216 — (L. 5216) D1 महाद्युति°, G1 M1 मुनेर्द्युति (for [illegible]) G2 [illegible] (for °) — G1 om. line 5219 — (L. 5220) G2 [illegible] — G2 om. lines 5222–5223 — (L. 5222) मम् (for °), — G2 om. lines 5222–5223 — (L. 5224) M1 [illegible] D1 M1 निश्चितम् (for स ध्रुवम्) — (L. 5224) M1 [illegible] G(ed.) [illegible] (for [illegible]) — G1 om. lines 5225–5227. — (L. 5227) G2 [illegible] (for °) G(ed.) [illegible] D1 G1 M1 G(ed.) रङ्गेशं [illegible] (for [illegible]) — After line 5227 G2 ins.

1935* च [illegible] ।
[illegible] ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥

चन्द्रपुष्करिणीस्नानं कुर्वन्ति ह्यनिशं नरा ।
गन्धर्वा लोकपालाश्च मुनयस्त्वृषयस्तथा ॥
सिद्धाश्च वसवश्चैव चन्द्रादित्यमरुद्गणा ।
अणिमादिगुणैर्युक्ता ये चान्ये तत्त्वदर्शिन ॥
वसन्ति ह्यनिशं पार्थ ब्रह्मरूपा सुरोत्तमा ।
मुक्तिकामा महाराज केचिद्वै भोगकामिन ।
केचिद्वैराग्यकामाश्च वर्तन्त भूमिलिप्सव ।
अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यं वक्ष्यामि कुरुपुंगव ।
यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशय ॥
शृणु राजन्पुरा तत्र ह्याश्चर्यं पुण्यवर्धनम् ।
अदितेश्चरितं साक्षान्नारदेन प्रभाषितम् ॥
अदिति पुत्रकामा तु कश्यपस्य प्रिया सती ।
धर्मिष्ठा लोकविख्याता तपश्चक्रे चिरं नृप ॥
चन्द्रपुष्करिणीतीरे ह्यनन्तमपराजितम् ।
ध्यायन्ती लोकमाता सा लोकानां हितकाम्यया ॥
अयुतत्रयमब्दानां कुर्वती तप उत्तमम् ।
तत्रास्ते देवकल्याणी चन्द्रपुष्करिणीतटे ॥
विज्ञाय चरितं तस्या देवदेवो जनार्दन ।
आययौ गरुडारूढो यत्रास्ते देववल्लभा ॥
पीताम्बरधर श्रीमान्दिव्यमालाविभूषित ।
स्वरूपं दर्शयामास योगिनामपि दुर्लभम् ॥
स्पृशन्करेण पुण्याङ्गीं बाधयित्वा पुन पुन ।
सस्मितं वचनं चेदमुवाच मधुरं तदा ॥
किमर्थं देवि कल्याणि करोषि तप उत्तमम् ।
तुष्टोऽस्मि तपसा तेन किं ददामि तवानघे ॥

भीष्म उवाच ।

अदितिर्देवमाता सा देवदेवेन चक्रिणा ।
स्पृष्ट्वा परमकल्याणी ह्युक्ता वचनमब्रवीत् ॥

अदितिरुवाच ।

देवदेवारविन्दाक्ष पुराणपुरुषोत्तम ।
पाहि मां सर्वलोकेश भक्तानामभयंकर ॥
लक्ष्मीपते नमस्तुभ्यं नि स्पृहाय नमो नम ।
ब्रह्मणे विष्णुरूपाय रुद्ररूपाय चक्रिणे ।
आदित्याग्निस्वरूपाय चन्द्रकान्ताय ते नम ॥
भूधराय सुवर्णाय मेरुमूर्ध्नि स्थिताय च ।
रजताद्रिनिवासाय सदा सागरवासिने ।
चन्द्रपुष्करिणीनाथ पाहि मां भक्तवत्सल ॥
इति स्तुतो देवमात्रा देवयोनिरतीन्द्रिय ।
भगवान्पुण्डरीकाक्ष प्रसन्नो वाक्यमब्रवीत् ॥
स्तोत्रेण तपसानेन तुष्टो दक्षसुते शुभे ।
वरं वृणीष्व भद्रं ते वरदोऽहमिहागत ॥
त्वया कृतमिदं स्तोत्रं शृण्वतां वदतामपि ।
चन्द्रपुष्करिणीस्नानाद्यत्फलं तद्भविष्यति ॥

अदितिरुवाच ।

पुत्रं मे त्वादृशं देहि दैत्यानां विनयक्षमम् ।
पुरंदरस्य पुत्रस्य स्वर्गं दास्यसि मेऽनघ ॥
त्रैलोक्यसंपदं देहि दैत्यानेतानघ कुरु ।
एवान्सर्वान्समानन्त तव दास्य सुरेश्वर ॥
दातुमर्हसि भूतेश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥
संप्रार्थितो देवमात्रा भगवान्मधुसूदन ।
क्षणं ध्यात्वा दक्षसुतामाह लोकेश्वरो हरि ॥
त्वत्पुत्रमसुरं जेतुं शक्तं वै लोकवन्दिते ।
न तु पश्यामि लोकेऽस्मिन्मामन्यत्र मनस्विनि ॥
तस्मात्त्वाहं पुत्रत्वं यतिष्ये गन्तुमव्यय ।
अत्रैव मे चिरं वासो भविष्यति न संशय ॥
स्थितानामत्र कैवल्यं दिनमेकमपि क्वचित् ।
भविष्यतीति तामुक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥
देवमाता ततो देवी सती कश्यपवल्लभा ।
नत्वा हरिं जगद्योनिं स्वाश्रमं प्रययौ नृप ॥
निवेद्य वृत्तं स्वं भर्तुं सुषुवे लोकनायकम् ।
शङ्खचक्रधरं देवं वनमालाविभूषितम् ॥
चतुर्भुजमुदाराङ्गं कोटिसूर्यसमप्रभम् ।
चन्द्रादित्यदृशं देवं वामनं जगतां पतिम् ।
वेदराशिं विशालाक्षं चन्द्रकोटिसुशीतलम् ॥
तं दृष्ट्वा कश्यपो विष्णुं स्तुत्वा नत्वा पुन पुन ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं कृताञ्जलिपुटो नृप ॥
देवदेव जगन्नाथ प्रणतार्तिप्रणाशन ।
पाहि देवान्समस्तांस्त्वं त्वत्पादकमलाश्रयात् ॥

भीष्म उवाच ।

प्रार्थितो देवमात्रा च विश्वयोनिर्बलेर्मखम् ।
गत्वा यज्ञफलं तस्य हृत्वा वचनमब्रवीत् ॥
कैवल्यं तव दास्यामि ह्यागच्छागच्छ सुव्रत ।

—(L 5232) D1 ऋषयो, G1 M1 मनवो (for सिद्धाश्च) —(L 5239) D1 -वृत्त (for तत्र) —(L 5248) G(ed.) यत्रास्तेऽदितिरुत्तमा (for *) — G3 G(ed.) om the ref. —(L 5256) D1 दृष्ट्वा, G1 सृष्टा, G3 दृष्टा M1 हृष्टा (for स्पृष्ट्वा) — G1 M1 G(ed) om the ref. G1 om. lines 5261 5264 —(L 5265) G3 अरिन्दम (for अतीन्द्रिय) —(L 5267) G3 त्रयेण (for स्तोत्रेण) — G3 om lines 5269-5270 —(L 5271) D1 M1 विजये, G3 निधने (for विजय-) —(L 5272) G(ed) अर्धदानारमञ्जसा (for *)

—(L 5280) G3 गमिष्यामि सुशोभने (for *) — After line 5280 G3 ins

196** अत्रैव कुरु वासस्त्वं इत्युक्त्वान्तर्दधे हरि ॥
देवी स्वमाश्रमं प्राप्य भर्तुर्वृत्तं निवेदयत् ।
पश्चात् सुषुवे देवं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥

— G3 om lines 5287 5290 —(L 5287) D1 -नायकं (for भर्तुस्त्वं) —(L 5291) G3 नमस्कृत्वा (for स्तुत्वा नत्वा) — After line 5292 G3 ins

197** कृष्ण कृष्ण जगन्नाथ त्वद्भक्तान्पाहि दुर्मद ।

मम सेवापरो नित्यं मम ध्यानपरायणः ॥
चन्द्रपुष्करिणीतीरे मामर्चय सदानघ ।
आसुरं भावमुत्सृज्य ब्राह्मणीं तनुमाश्रितः ।
मम पूजां सदा कुर्वन्परं श्रेयो गमिष्यसि ॥
दिव्यं ददामि ते चक्षुर्मम रूपमनुत्तमम् ।
पश्य पश्येति तं चोक्त्वा दर्शयामास भैरवम् ॥
ब्रह्माण्डकटाहं यावत्पूरितं तद्रूपोत्तम ।
तावत्कृत्वा स्तुतो देवैर्मानुष्यं रूपमाश्रित ॥
इक्ष्वाकुपूजितो देवो जगद्रूपी सुरेश्वर ।
चन्द्रपुष्करिणीतीरं गन्तुं समुपचक्रमे ॥
पौलस्त्यकुलसंजातो बली दैत्यपतिर्नृप ।
विभीषणोऽभूद्धर्मात्मा भक्तानामग्रगः प्रभुः ॥
विष्णुर्नृणां स्वभक्तानामपवर्गप्रदो विभुः ।
संप्रार्थितो देवगणैर्भूत्वा रघुकुलोत्तमः ।
विनिहत्य दशग्रीवमयोध्यां प्राप धर्मवित् ॥
श्रीरामचन्द्रो भगवान्सीतया लक्ष्मणेन च ।
सुग्रीवप्रमुखैर्वीरैर्वानरैः स्वपुरं ययौ ॥
तत्राहूय रघुश्रेष्ठो विभीषणमरिंदमम् ।
ददौ पूजां स इक्ष्वाको हरेरंशात्तु मुक्तिदाम् ॥
सोऽपि पूजां समादाय गच्छंस्तस्मै प्रणम्य च ।
चन्द्रपुष्करिणीतीरं प्राप्तवान्धर्मनन्दन ॥
तत्र शङ्कानिवृत्यर्थं तं देव तु शुभे तटे ।
निक्षिप्याचम्य वै गन्तुं शुद्धात्मा ह्यन्वियेष सः ॥
तमुत्थापयितुं गृह्य न शशाक विभीषणः ।
पुन पुनस्तमालिङ्ग्य श्रममाप विभीषणः ॥
तस्मिंश्चिन्ताकुले नाथो देवदेवो विभीषणे ।
अदृश्यस्वरो भूत्वा तमाहूयेदमब्रवीत् ॥
विभीषण महाभाग शृणु मे परमं वच ।
अत्र मेऽस्तु वने वासः कावेर्या परिवेष्टिते ॥
रक्षोभिर्दूषितं देशं नाहं गच्छामि सुव्रत ॥
अत्रैवागत्य मां नित्यमर्चयित्वा विभीषण ।
षण्मासे वापि पौलस्त्य प्रत्यब्दमथ वा कुरु ।
अस्मिञ्जन्मनि ते मुक्तिर्भविष्यति न संशयः ॥
रङ्गस्थानमिदं विद्धि भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ।
अस्य क्षेत्रस्य सदृशं पृथिव्यां नास्ति किंचन ॥
इत्युक्त्वा भगवा राजन्रङ्गस्थानं प्रविश्य च ।
श्रीरङ्गशायी भगवानद्यापि कमलापतिः ॥
अथ पूजां प्रयत्नेन कृत्वा तं प्रणिपत्य च ।
ययौ लङ्कां स पापिष्ठैर्विहीनां समलंकृताम् ॥
तदाप्रभृति देवाश्च देवमाता युधिष्ठिर ।
पूजां कुर्वन्ति यत्नेन रङ्गेशं मुक्तिकाङ्क्षया ॥
रङ्गमित्यब्रवीद्धीमान्यो वा को वा नृपोत्तम ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं भजेद्ध्रुवम् ॥
रङ्गं रङ्गमिति ब्रूयात्संप्राप्ते पापकर्मणि ।
दूरे तिष्ठन्ति पापौघा यद्येवं समुदीरयेत् ॥
चन्द्रपुष्करिणीस्नानं रङ्गमण्डपदर्शनम् ।
पुरा संचितपुण्यानामप्रयत्नेन लभ्यते ॥
ब्रह्मादयः सुराः सर्वे योगिनः सनकादयः ।
पूजां कुर्वन्ति यत्नेन प्रत्यब्दं पाण्डुनन्दन ॥
संसारसागरं तर्तुं य इच्छेत्पाण्डुनन्दन ।
स भजेद्रङ्गमध्यस्थं देवदेवं चतुर्भुजम् ॥
दृष्टः स्मृत पूजितो वा ध्यातो वा नमितोऽपि वा ।
तमुद्धरति रङ्गेशो दुस्तराद्भवसागरात् ॥
रङ्गभक्तिपरा ये तु रङ्गनामपरास्तु ये ।
दुर्वृत्ता वा सुवृत्ता वा तेषां मुक्तिर्भविष्यति ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं शृणोति सततं नरः ।
रङ्गेशे विद्यते भक्तिः पातके स न लिप्यते ॥

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

चन्द्रपुष्करिणी ज्ञेया केनादौ सेवितानघ ।
तन्मे कथय तत्त्वेन गङ्गासुत नमोऽस्तु ते ॥

भीष्म उवाच ।

चन्द्रपुष्करिणीस्नानं रङ्गेशस्य च दर्शनम् ।
दम्भाल्लोभाद्बलाद्वा यः करोति स मुक्तिमान् ॥
ते धन्यास्ते प्रपूज्याश्च नमस्कार्या विशेषतः ।
येऽर्चयन्ति च रङ्गेशं प्रणतार्तिप्रणाशनम् ॥

— (L. 5294) D1 त्वत्पादकमलाश्रितान् (for ⁵). — G1 om. line 5296. — (L. 5298) D1 M1 मदर्चन- (for मम ध्यान-). G1 मदर्चनपरायणम् (for ⁵) — G2 om lines 5300–5301 — (L. 5300) G(ed) आसुरीं तनुमुत्सृज्य (for ᵃ). — After line 5302, G2 ins :

198** बलिं बध्वा महातेजा वैकुण्ठं संप्रपद्य ॥
पुरा दाशरथिः श्रीमान्हत्वा रावणमाहवे ।
चन्द्रपुष्करिणीं स्नात्वा अयोध्यां पुनराप ह ॥

— G2 om lines 5303–5342 — (L. 5306) M1 महेश्वरः (for सुरे°) — (L. 5331) D1 उत्थापयाति तं पुन (for ᵃ). — Before line 5324, M1 ins श्रीभगवानुवाच. — (L. 5325) M1 शृणु मे वचनं परम् (for ᵇ). — (L. 5333) G1 M1 ... — (L. 5340) G1 स गच्छति इत्युक्त्वा देवमार्गे तु (for ᵃ). — (L. 5341) G1 रङ्गरङ्गेति यो ब्रूयात् (for भजेद् ध्रुवम्). — (L. 5342) M1 यद्येव समुदीरयन् (for ᵃ). (for ᵃ). — For line 5342, D1 subst. :

199** दूरे तिष्ठन्ति पापौघो यद्येवं समुदीरिते ।

— G2 om. lines 5345–5360. — (L. 5354) G(ed.) जायते (for विद्यते). D1 पातकैस्तु न लिप्यते (for ᵇ).

COLOPHON. — *Sub-parvan* : D1 G1.2 M1 G(ed.) ... — *Adhy. name* : D1 M1 G(ed.) श्रीरङ्गमाहात्म्यम् भर्ता.. — *Adhy. no.* : D1 G1.2 M1 40; G1 रङ्गेशमाहात्म्यम्.

२ हरिवंश—१११

स स्नात सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षित ।
चन्द्रपुष्करिणीस्नान य करोति नराधिप ॥
तीर्थस्नानतपोभिश्च व्रतदानमखैरपि ।
यजन्ति कर्मयोगेन रङ्गेश मुक्तिद विभुम् ॥
शान्ता जितारिषड्वर्गा योगेनाप्यनहंकृता ।
यजन्ति ज्ञानयोगेन रङ्गेश मनुजेश्वर ॥
दुर्वृत्ताना भवेन्मोक्ष सुवृत्ताना किमुच्यते ।
रङ्गभूमिगताना च सर्वेषा च नृपोत्तम ॥
अत्रैवादाहरन्तीममितिहास पुरातनम् ।
शृण्वतां वदतां चैव सर्वपातकनाशनम् ॥
आसीत्पुरा महीपाल सोमवंशसमुद्भव ।
धर्मकतुरिति ख्याता नारायणपरायण ॥
चन्द्रपुष्करिणीतीरे देवेश पूज्य भक्तित ।
अकरोद्यज्ञसाहस्र मातापित्रोश्च पूजनम् ।
हेमवस्त्रान्नदानानि गोभूतिलवराणि च ॥
तेन पुण्यप्रभावेन सर्वबन्धुजनै सह ।
प्राप्तवान्वैष्णव लोकं योगिनामपि दुर्लभम् ॥
तस्मिन्काले महाभाग ब्राह्मणो यज्ञवत्सल ।
वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञस्तथा वै ग्रामयाजक ॥
अयाज्ययाजकश्चैव धनार्जनपर सदा ।
पिशुनो निष्ठुर क्रूरो ह्यपण्याना च विक्रयी ।
निषिद्धकर्माचरणात्परित्यक्तश्च बन्धुभि ।
कृषिको दु खितो दीनो हीनाङ्गो व्याधिपीडित ॥
स कदाचिद्धनार्थं तु पृथिव्यां पर्यटन्नृप ।
जगाम नर्मदातीर श्वासकासप्रपीडित ।
तत्र पञ्चत्वमापन्नो न लेभे चौर्ध्वदेहिकम् ॥
तस्मिन्गते तस्य भार्या सुरूपा च सुयौवना ।
कामचाररता भूत्वा परित्यक्ता च बन्धुभि ॥
तस्या जातो महाराज चण्डालात्तु नराधम ।
पापबुद्धिरिति ख्यातो जन्तूनामन्तकोपम ॥

महापापरतो नित्य ब्रह्मद्वेषपरस्तथा ।
परदारपरद्रव्यलोलुपो बन्धुवर्जित ॥
गावश्च बहवो नित्य निहत्य बहुपक्षिण ।
चतुर्लक्षसुवर्णानि बहून्यपहृतानि च ।
मद्यमांसरतो नित्य बहुशो मार्गरोधकृत् ॥
स कदाचिद्धनार्थं तु पृथिव्या संचरन्नृप ।
कावेरीमध्यगा देवीं चन्द्रपुष्करिणीं गत ॥
छादित हेमकलशैर्दिव्यालंकारशोभितम् ।
रङ्गेशस्य निवास तु दृष्ट्वाविधि धर्मज्ञ ॥
त दृष्ट्वा मुदमापन्नश्चोराणामधिपो नृप ।
हराम्यत्र सुवर्णानि बहूनीति मुद ययौ ॥
स्नात्वा तत्र महाराज नत्वा स भक्तिमानिव ।
विलोक्य बहुधा रत्नकाञ्चनानि बहूनि च ।
अपहर्तुमना रात्रौ वास तत्राकरोन्नृप ॥
एतस्मिन्नन्तरे देवी कावेरी पापनाशिनी ।
जलौघै प्लावयामास निशि चोरास्तट स्थितान् ।
चौरै सह स्वकै सोऽपि पापबुद्धिर्लय गत ॥
तस्मिन्नवसरे देवा विमानाना सहस्रकम् ।
आदाय तान्समारोप्य दिव जग्मु सहस्रश ॥
सेव्यमानास्तु गन्धर्वै पूज्यमानास्तु वज्रिणा ।
ब्रह्मलोक गताश्चोरा यस्य संनिधिमात्रत ॥
पापबुद्ध्या गता ह्येते पापिनाऽपि नरेश्वर ।
भक्त्या तु कुर्वता नृणा सवामाज किमुच्यते ॥
सहस्रयुगपर्यन्त भुक्त्वा भोगाननकश ।
तस्माच्च ब्रह्मणो लोकाद्विष्णुलोक प्रयान्ति ते ।
वैष्णवे तु स वै लोके तावद्भुक्त्वा दिव गत ॥
प्रवृद्धज्ञानसपन्नो बन्धुमान्नाम भूपति ।
सोमवंशोद्भव श्रीमान्सप्तद्वीपैकराड्भूत् ॥
आसन्पदातयश्चोरा प्रभवस्तेऽतिधर्मिण ॥
जातिस्मरत्वमापन्नो विशेषण हरिप्रिय ।

G(ed) 41

(L. 5355) G2 निर्मिता (for सेविता) G(ed.) पुरा (for [अ]नघ) — (L. 5357) G2 रङ्गनाथस्य दर्शनम् (for ⁶) —(L 5358) G2 लोभान्मोहाद् (for दम्भाल्लोभाद्) — G2 om lines 5359 5364 — (L 5368) G(ed) पुनर्जन्म न विद्यते (for ³) —(L 5370) D1 G1 M1 सद्य (for सर्वे) — (L. 5376) G1 G(ed) स नृप स्व (for सर्वैर्बन्धु) — (L. 5379) D1 -संपन्नस् (for -तत्त्वज्ञस्) — (L. 5380) G1 मूर्खो (for चैव) D1 G1 3 M1 तथा च (for दुर्वृत्तो) — After line 5388 G(ed.) ins

200** अधर्मनिरतो मूर्खो दुर्वृत्तो वृषलीपति ।

—(L. 5387) M1 सुलोचना (for सुयौवना) — (L 5390) G2 जनानाम् (for जन्तू°) — (L. 5393) D1 G(ed) गावश्च तेन वै (D1 निहता) राजन् (for °) D1 G(ed) निहता (for °त्य) M1 भक्षक (for -पक्षिण) —(L. 5399) G1 G(ed) विमाने (for निवास) — (L. 5404) G1 G(ed) अपहर्तुमना रात्रे (for °) — After line 5404 G1 ins

201** तत्र स्नानप्रभावेन चौर्यबुद्धिर्लय गता ।
मनो विकृतिमापेदे पश्चात्तप्त अभून्नृप ॥

—(L. 5406) M1 पूरयामास (for प्लाव°) —(L 5407) M1 स्वसेवकै (for सह स्वकै) D1 चोरै स्वसेवकै साधी (for °) —(L. 5412) G2 दिव गता (for नरेश्वर) — After line 5412 D1 ins

202** पापबुद्धिर्लय गत्वा सप्राप्य ज्ञानमुत्तमम् ।
यस्या वै स्नानमात्रेण उत्तमां सद्गति ययु ॥

— G2 om lines 5413–5414 — (L. 5416) D1 तत्र भुक्त्वा भुव गत (for ³) — For line 5416 G2 subst. :

203** विष्णुलोके बहु भुक्त्वा भुवि राजा हि जायते ।

G2 cont

204** व धुमानिति विख्यातो सोमवंश प्रतापवान् ।

विष्णोर्देवालये नित्यं समार्जनपरायण ।
दीपदानरतश्चैव रङ्गेशे भक्तिमानभूत् ॥
स कदाचिन्महीपालो रङ्गेशं प्राप्य धर्मवित् ।
विचित्रकलशोपेत प्राकारमकरोत्प्रभु ॥
तन्मध्ये मण्डपं दिव्यं विस्तीर्णं चतुरस्रकम् ।
कारयामास धर्मात्मा चित्रस्थानविराजितम् ॥
तन्मध्ये पुण्डरीकाक्ष रङ्गेशं चन्द्रुमासूप ।
पूजयामास विविधैर्महारजतभूषणै ॥
चन्द्रपुष्करिणीस्नानं कावेर्याश्च तथामलम् ।
स्वभृत्यै पूजनं कुर्वंस्तत्र स परिमुच्यते ॥
एतद्दृष्ट्वा विस्मयानो ब्रह्मपुत्रोऽथ नारद ।
अब्रवीन्मे कृपा कृत्वा गङ्गातीरे मनोरमे ॥

वैशंपायन उवाच ।

चन्द्रपुष्करिणीस्नानं रङ्गेशस्य च दर्शनम् ।
कुर्वन्ति ये कलौ भक्त्या तेषां मुक्तिर्हि शाश्वती ॥
रङ्गेशो देवदेवेशश्चन्द्रपुष्करिणीतटे ।
तिष्ठन्ददाति भूतानां मोक्षमक्षयमव्ययम् ॥
जन्मकोटिसहस्रेषु पुण्यं यै समुपार्जितम् ।
तेषां भक्तिर्भवेच्छुद्धा रङ्गेशे सरसोवरे ॥
जन्मकोट्ययुतं पुण्यं यत्करोति नरो भुवि ।
तत्सर्वं दिनमेकं तु रङ्गेशे वसतो भवेत् ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं शृणोति सततं नर ।
रङ्गेशदर्शनफलं भवेत्तस्य न संशय ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वैतद्रङ्गनाथस्य वैभवं भाग्यवर्धनम् ।
विस्मयानं महाप्राज्ञ भीष्मो धर्मसुतं जगौ ॥

भीष्म उवाच ।

अथात संप्रवक्ष्यामि रङ्गनाथस्य वैभवम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
चन्द्रपुष्करिणी नाम शाश्वती मुक्तिदायिनी ।
तत्रास्ते जगतां नाथ सर्वकालमरिंदम ॥
तां विसृज्य च धर्मात्मा भगवानव्यय प्रभु ।
भक्तानां कामद श्रीमांस्तत क्वापि न गच्छति ॥
सर्वानन्दकरी राजन्सर्वभाग्यप्रदायिनी ।
चन्द्रपुष्करिणी रम्या प्रीता सारूप्यदायिनी ॥
चन्द्रपुष्करिणी दिव्या यत्र तिष्ठति केशव ।
स्नातानामत्र सा देवी संसारभयनाशिनी ॥
पुत्रदा पुत्रकामानां पापहा पापकारिणाम् ।
क्रतूनां फलदा देवी सर्वेषां भरतर्षभ ॥
तीर्थानां भुवि मुख्यानां क्षेत्राणां च नृपोत्तम ।
चन्द्रपुष्करिणी मुख्या यत्र तिष्ठति केशव ॥
सिद्धचारणगन्धर्वयक्षविद्याधरान्वित ।
दिव्यस्त्रीनिकरै सेव्यो भुक्त्यर्थं च विमुक्तये ॥
सा राजन्दुर्लभा लोके विशेषेण कलौ युगे ।
हिमांशुरत्र धर्मात्मा तपस्तेपे सुदुश्चरम् ।
आराध्य देवदेवेशं ग्रहाणामधिपोऽभवत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

किमर्थं तप्यते तेन ताराणामधिपेन वै ।
एतन्मे विस्तराद्ब्रूहि कृपा मयि तवास्ति चेत् ॥

भीष्म उवाच ।

आदौ तावन्महाभाग सविता च त्रयीमय ।
तपसा हरिमाराध्य लोकचक्षुस्तथाभवत् ॥
ज्ञात्वा त सर्वभूतानां जीवभूतं दुरासदम् ।
अत्रिनेत्रोद्भव श्रीमांस्तपस्तु मनो दधे ॥
तपसा लोकविख्यातो देवान्सेन्द्रानकम्पयत् ।
वायुभक्षो निराहारो जितक्रोधो महामति ॥
चन्द्रमा देवदेवेशं चन्द्रपुष्करिणीतटे ।
ध्यायन्स्तुवन्नमस्यंश्च चचार तप उत्तमम् ॥
ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थ हेमन्ते जलवासिनम् ।
जलधाराकुले राजन्वर्षतौ हि निराश्रयम् ॥
ध्यायन्तमतुलं देवं वासुदेवं जनार्दनम् ।
नीलजीमूतसंकाशं पीताम्बरधरं शुभम् ॥

— G3 om lines 5417-5418 — (L 5417) D1 धर्मेते पुत्र भूपति (for °) — (L 5421) G(ed) स तु विष्णवालये नित्यं (for °) — G3 om line 5422 M1 om lines 5423-5427. — (L 5424) G(ed) नृप (for प्रभु) — (L 5427) D1 भक्तिमान्, G1 बुद्धि° (for बन्धु°) G3 — (L 5429) G2 कावेर्यां रङ्गदर्शं रङ्गेश पूजयेत्सदा (for ᵇ) — (L 5429) G2 कावेर्या रङ्गदर्शनम् (for ᵇ) — For line 5430, G2 subst

205** कृत्वा तत्रैव राजेन्द्र मुक्तिमाप सुदुर्लभाम् ॥

— G3 om the ref — (L. 5434) G1 G(ed) कलियुगे (for कलौ भक्त्या) — G2 om lines 5435-5440 — (L. 5436) D1 इष्टं (for तिष्ठन्) M1 मुक्तिम् (for मोक्षम्) D1 पुनरावृत्तिवर्जितम् (for ᵇ) — (L 5437) G1 पुण्यं यत्सुसमार्जितम्, M1 पुण्य वै सुमहा° (for ᵇ) — D1 G1 om lines 5438 5439 M1 om lines 5439-5440

Colophon — *Mention of the Epic* G1 — *Sub-parvan* G1 2 M1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name* D1 श्रीरङ्गमाहात्म्यम्, G G(ed) श्रीरङ्गेशमाहात्म्यम्, M1 चन्द्रपुष्करिणीमाहात्म्यम् — *Adhy no* D1 G1 2 M1 41, G(ed.) 42

(L 5444) G(ed) महाप्राज्ञो (for °प्राज्ञ) G1 2 विस्मयानो — G2 महाप्राज्ञो (for ᵃ) G2 भीष्मो धर्मज्ञमब्रवीत् (for ᵇ) — G2 om the ref G2 om line 5447-5461 — (L. 5447) G1 G(ed) पुण्या (for नाम) — D1 om lines 5448-5457 G1 M1 om line 5453 M1 om line 5458 — (L. 5461) M1 सुलभा (for दुर्लभा) — For line 5462, G2 subst °

चन्द्रार्कनेत्रममलं विद्युच्चञ्चललोचनम् ।
सहस्रादित्यसंकाशो वेदमूर्तिमकल्मषम् ॥
अणिमादिगुणोपेतमार्तत्राणपरायणम् ।
कल्पवृक्षतरोर्मूलं स्वर्गिणामास्पदं शिवम् ॥
कामधेनोर्मूलधनं सनकादिनिषेवितम् ।
जीवभूतमशेषाणां लोकानां पाण्डुनन्दन ।
सर्वगं तु सहस्राक्षं सहस्रकिरणं प्रभुम् ॥
एवं भक्त्या प्रार्थयन्तमन्तर्यामी जगन्मयः ।
आविर्बभूव धर्मात्मन्गरुडोपरि संस्थितः ॥
तमुवाच कुरुश्रेष्ठ देवगन्धर्वसेवितः ।
अत्रिनेत्रोद्भव श्रीमान्किमर्थं तप्यते त्वया ॥
तोषितस्तपसानेन वहदामि तवेप्सितम् ।
वरदं पश्य मां तात यत्ते मनसि रोचते ॥
लोकनाथवचः श्रुत्वा शीतांशुस्तं प्रणम्य च ।
वरदं पुण्डरीकाक्षमस्तौषीत्कमलापतिम् ॥
नमो भगवते तुभ्यं सर्गस्थित्यन्तकारिणे ।
गुणत्रयस्वरूपाय तस्य भेदकराय च ॥
विश्वयोने जगन्नाय सहस्रशिरसे नमः ।
सहस्रचक्षुषे तुभ्यं सहस्रभुजशालिने ॥
सहस्रपादमूलाय कर्मणा फलदायिने ।
यज्ञाय यज्ञरूपाय यज्ञानां पतये नमः ॥
पाहि पाहि जगन्नाथ प्रणतार्तिप्रणाशन ।
ध्रुवं पदमसामान्यं देहि मे भक्तवत्सल ॥
सौभाग्यमण्डलं देहि कान्तिं शीतकरीं प्रभो ।
अत्र तिष्ठ सदा देव चन्द्रपुष्करिणीतटे ।
मम नाम्ना पुष्करिण्या नामधेयं कुरु स्वयम् ॥
स्नातानामत्र देवेश भुक्तिं मुक्तिं प्रयच्छ ह ।
मां पाहि सर्वलोकेश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥

भीष्म उवाच ।

तथास्त्विति समामन्त्र्य पुनर्वचनमब्रवीत् ।
ग्रहाणामग्रणीः श्रीमानादित्योऽयं हुताशनः ।
भवितासि द्वितीयो मे त्वमेवाहं न संशयः ॥
चन्द्रपुष्करिणी ह्येषा लोके ख्यातिं गमिष्यति ।
स्नातानामत्र सायुज्यं भविष्यति च मेऽनघ ॥
लोकमातुर्महालक्ष्म्या वरं दत्त्वा ततः परम् ।
अत्रैव स्थिरमेष्यामि तत्रांशेन सुधाकर ॥

सोम उवाच ।

अशेषजननी सा तु कुत्रास्ते मापते सती ।
लोकनाथ नमस्तेऽस्तु वद तत्कारणं प्रभो ॥

श्रीभगवानुवाच ।

पुराहं लोकरक्षार्थं संभवामि पुनः पुनः ।
परित्राणाय साधूनामसतां निधनाय च ।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥
तपश्चरति सा देवी सोढुं विरहमक्षमा ।
कुम्भघोणे महाक्षेत्रे सर्वसिद्धनिषेविते ॥
लक्ष्मीसरोवरे देवी स्वर्णपङ्कजकानने ।
ध्यायन्ती मां सदा देवी सर्वगं भक्तवत्सलम् ॥
सदा सेवितुमिच्छन्ती योगिध्येयं महामते ।
युगान्तां षट्शतं सोम ध्यायन्त्या मां तपः कृतम् ॥
तत्कारणात्तु यास्यामि चन्द्र संप्रति तत्र वै ।
गच्छ त्वं लोकमतुलं ज्योतिर्गणनिषेवितं ॥
पतिस्त्वं सर्वऋक्षाणामद्यप्रभृति चन्द्रमाः ।
वृक्षगुल्मलतादीनामोषधीनां द्विजन्मनाम् ॥

चन्द्र उवाच ।

कियद्दूरे स्थिता देवी तत्क्षेत्रस्य फलं तु किम् ।
एतद्वेदितुमिच्छामि लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥

श्रीभगवानुवाच ।

प्राचीभागे तपस्यन्ती योजनानां चतुष्टये ।
आस्ते तत्र सरस्तीरे स्वर्णपङ्कजकानने ।
कुम्भघोणमिति ख्यातं क्षेत्राणामुत्तमं विदुः ॥
लक्ष्मीसरोवरं नाम तत्र तिष्ठति संप्रति ।
निर्मितं तपसा देव्या परिशुद्धहृदा तथा ॥
आदावपि च तत्क्षेत्रं देवर्षिगणसेवितम् ।
धर्मवृद्धिकरं क्षेत्रं कुम्भघोणं विदुर्बुधाः ॥
कुम्भकोणे स्थितिर्यस्य तस्य लोको ममैव हि ।
ब्रह्मणा सेवितं स्थानं लोकानां सृष्टिमिच्छता ॥
गङ्गादिसर्वतीर्थानि संगृह्य च पुरा रमा ।
निर्ममे लोकरक्षार्थं पावनं तत्सरोवरम् ॥

206** चन्द्रपुष्करिणीतीरे हिमांशुस्तप आस्थितः ।
— After line 5470, G1 ins.:

207** लोकानामीश्वरं देवं स्तोत्रैः श्रुतिमनोहरैः ।
स्तुत्वा लक्ष्मीपतेरेवं तूष्णीमास महामनाः ।

— G1 om. lines 5471–5495 — (L. 5477) G(ed.) शुभम् (for हरिम्) — (L. 5484) M1 सहस्रकिरणप्रभम् (for °). — (L. 5489) G(ed.) सतोत्मा (for धर्मात्मन्). — (L. 5489) D1 ददामि च यथेप्सितम्; G1 वरदोऽहमिहा-गत. (for °). — (5490) D1 वरवस्व च मां तात (for °). — G1 om. lines 5491–5501. Before line 5493, D1 ins. चन्द्रमाः. — (5498) M1 भूतानां (for यज्ञानां). — Before line 5502, G1 ins चन्द्र° — (L. 5503) G1 मम नाम्ना पुष्करिणी (for °). — M1 om. lines 5504–5506. — Before line 5507, M1 ins श्रीभगवान्. — (L. 5507) D1 °भग° G1 M °ग° (for °णी). G(ed) सुधाकर (for हुताशन). — G1 om. line 5509 — (L. 5512) M1 स्थिरम्; G(ed.) स्थितिम् (for स्थिरम्). M1 निशाकर (for सुधा°). — G(ed.) चन्द्र (for सोम). — (L. 5514) G1 भगवन्वद विस्तरात् (for °). — (L. 5515) G1 G(ed.) युगे युगे (for पुनः पुनः) — G1 om. lines 5521–5531. — (L. 5527)

वर्षे वर्षे समागम्य ब्रह्माद्यास्तत्र देवता ।
स्नात्वा मुनिवरा सर्वे यान्ति स्थान स्वक पुन ॥
एकाहमपि य कुर्यात्स्नान तत्र सुधाकर ।
प्राप्नोति सुरलोक स पूजित सिद्धचारणै ॥
त्रिरात्र वसता तत्र कुम्भघोणे सुरालये ।
ब्रह्मलोको भवेत्तेषा यावदाभूतसप्लवम् ॥
लक्ष्मीसरोवरे स्ना वा पूज्य मा भक्तिसयुत ।
यो ददाति च यद्दान तद्दान पितृमुक्तिदम् ॥
पुण्यक्षेत्राणि सर्वाणि तीर्थानि सुमहान्ति च ।
वसन्ति तत्र वै सोम ह्यनिश पुण्यकाङ्क्षया ॥
तस्यैव सदृश नास्ति त्रिषु लोकेषु सुव्रत ।
अन्यक्षेत्रे कृत पाप पुण्यक्षेत्रे विनश्यति ॥
पुण्यक्षेत्रे कृत पाप वाराणस्या विनश्यति ।
वाराणस्या कृत पाप कुम्भघोणे विनश्यति ।
कुम्भघोणे कृत पाप कुम्भघोणे विनश्यति ॥
तस्या सकाश गच्छामि सुखी भव सुधाकर ।
तत्रापि मा भजस्वेति तत्रैवान्तरधीयत ॥
इति श्रुत्वा हरेर्वाक्य हिमाशुर्विस्मयान्वित ।
ध्यायस्तत्रापि देवेशमास्ते चिरतर नृप ॥
भूसुतोऽपि च त दृष्ट्वा हिमाशु च सुधाकरम् ।
उग्रेण तपसा तत्र स तृतीयो ग्रहोऽभवत् ॥
पितुराज्ञा पुरस्कृत्य सौम्योऽपि तपसात्र च ।
अवाप रविसालोक्य ग्रहाणा मध्यमेव च ॥
गुरु कमलपत्राक्षीं स्वका भार्यां हिमाशुना ।
हृतां परमकल्याणीमवापात्र च सेवनात् ॥
दैत्यमन्त्री चिर काल तत्र तप्त्वा तप परम् ।
अवाप्य मध्य तेषा तु ग्रहाणा शुभदोऽभवत् ॥
शनिस्तु रविज श्रीमान्राहुकेतू च तावुभौ ।
ते सर्वे सुचिर तप्त्वा ग्रहसख्यामुपागता ॥
इन्द्रो यम प्रचेताश्च कुबेरनळकूबरौ ।
कुम्भघोणे महाविष्णुमाराध्य प्रपयुर्दिवम् ॥
दिशा पतित्वमापन्ना नित्य देवै प्रपूजिता ।
आराध्य देवदवेश दिक्पालत्वमुपागता ॥
हरिश्चन्द्रो नलो राजा पुरुकुत्स पुरूरवा ।
सगर कार्तवीर्यश्च षडेत चक्रवर्तिन ॥
ख्याति लोके मह सत्त्व धर्मश्रद्धा महद्धनम् ।
अवापुस्तस्य कृपया तपसा च शुभव्रता ।
शृण्वता वदता चेदमेतद्भाग्य भवेद्ध्रुवम् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवो जगन्नाथ प्रणतार्तिप्रणाशन ।
शिवमूर्ति प्रसन्नात्मा लोके प्रत्यक्षता गत ॥
कथ शभुरिति ख्यात पूज्यते विधिवद्द्विजै ।
कथ ददाति भक्ताना प्रसन्नात्मा वर परम् ॥
तस्य देवस्य पूजाया फल किं कृत पूजित ।
क प्राप्नोति शुभाँल्लोकानतान्सर्वान्यदस्व मे ॥
देवव्रत महाभाग कृपा मयि तवास्ति चेत् ।
तस्मात्त्वा प्रार्थयाम्यद्य पातु धर्मामृत प्रभो ।

भीष्म उवाच ।

अहो वक्ष्यामि ते पार्थ भूतनाथस्य वैभवम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
आद्यन्तशून्यो देवेश सृष्टिस्थित्यन्तकारक ।
ब्रह्मा रुद्रस्तथा विष्णु कुबेरो देवराट् प्रभु ॥
इन्द्रोऽग्निर्यमधर्मेशौ निर्ऋतिर्वरुण प्रभु ।
वायु सूर्य सहस्राक्ष सर्वेशो भूर्भुव सुव ॥
कालरूपस्य धर्मस्य लोकनाथस्य धर्मिण ।
नाह वक्तुमशक्तोऽस्मि तत्स्वभावमशेषत ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

तेषामीश्वरभक्तानां विष्णुलोक कथ भवेत् ।

$G(ed)$ नृप (for तक) — G_2 om lines 5534 5535 G_2 om lines 5537–5542 —(L 5540) G_1 पापानां नाशक परम् (for ^{b}) —(L 5543) D_1 G_2 M_1 स्नानमात्र (for स्नान तत्र) —(L 5544) D_1 G_2 M_1 सर्वपापविवर्जित (for ^{b}) — G_2 om lines 5545 5548 —(L 5549) G_2 सुबहूनि (for सुमहान्ति) —(L 5560) G_2 M_2 सुधामयम् (for °करम्) — After line 5560, G_2 ins

208** गुरुस्तत्र च तप्त्वाथ तप परमदारुणम् ।

— G_2 om lines 5562 5566 —(L 5562) G_1 बुधो (for सौम्यो) —(L 5567) G_2 एतेषां (for तेषां तु) — After line 5567, G_2 ins

209** भृगु सोम्य शनि केतु राहुर्देवगुरुस्तथा ।
एवं तप्त्वा तप क्रूरं लेभिरे ग्रहदेवताम् ।
एवमन्ये महाराज अत्र तप्त्वा दिवङ्गत ॥
इदं पवित्र पापघ्न शृण्वतां पठतामपि ।
य शृणोति नरो भक्त्या सर्वपापै प्रमुच्यते ॥

— D_1 om lines 5570 5573 —(L 5578) M_2 तथ (for भाग्य)

COLOPHON S parvan D_1 G_1 आश्चर्यपर्वणि दैवधर्मा, G_2 M_1 $G(ed)$ देवधर्मा — Adhy name D_1 G_1 M_2 ... — Adhy no D_1 G_1 M_2 42, $G(ed)$ कुम्भघोणमाहात्म्यम् ... $G(ed)$ 43

(L 5581) M_1 $G(ed)$ विधिना (for °वद्) — G_2 om. lines 5585 5586 — G_2 देवव्रत (for भीष्म) —(L 5590) D_1 G_2 ब्रह्मा विष्णुस्तथा कृष्ण (G_2 M_1 कृष्ण (for विष्णु)) — G_2 om lines 5591–5592 —(L 5591) D_1 इन्द्रो- ... (for ...) —(L 5594) D_1 नाहं वक्तुं न शक्तो ऽस्मि ... (for ^{a}) — After line 5593, D_1 ins

210** भीष्म ।
अथ हि भगवत्पूर्वं सृष्टिदिनात्परे ।

चन्द्रार्कनेत्रममलं विद्युच्चञ्चललोचनम् ।
सहस्रादित्यसंकाशं वेदमूर्तिमकल्मषम् ॥
अणिमादिगुणोपेतमार्तत्राणपरायणम् ।
कल्पवृक्षतरोर्मूलं स्वर्गिणामास्पदं शिवम् ॥
कामधनोर्मूलधनं सनकादिनिषेवितम् ।
जीवभूतमशेषाणां लोकानां पाण्डुनन्दन ।
सर्वगं तु सहस्राक्षं सहस्रकिरणं प्रभुम् ॥
एवं भक्त्या प्रार्थयन्तमन्तर्यामी जगन्मयः ।
आविर्बभूव धर्मात्मन्गरुडोपरि संस्थितः ॥
तमुवाच कुरुश्रेष्ठ देवगन्धर्वसेवितः ।
अत्रिनेत्रोद्भव श्रीमान्किमर्थं तप्यते त्वया ॥
तोषितस्तपसानेन ददामि तवेप्सितम् ।
वरदं पश्य मां तात यत्ते मनसि रोचते ॥
लोकनाथवचः श्रुत्वा शीतांशुस्तं प्रणम्य च ।
वरदं पुण्डरीकाक्षमस्तौषीत्कमलापतिम् ॥
नमो भगवते तुभ्यं सर्गस्थित्यन्तकारिणे ।
गुणत्रयस्वरूपाय तस्य भेदकराय च ॥
विश्वयोने जगन्नाथ सहस्रशिरसे नमः ।
सहस्रचक्षुषे तुभ्यं सहस्रभुजशालिने ॥
सहस्रपादमूलाय कर्मणां फलदायिने ।
यज्ञाय यज्ञरूपाय यज्ञानां पतये नमः ॥
पाहि पाहि जगन्नाथ प्रणतार्तिप्रणाशन ।
ध्रुवं पदमसामान्यं देहि मे भक्तवत्सल ॥
सौभाग्यमण्डलं देहि कान्तिं शीतकरीं प्रभो ।
अत्र तिष्ठ सदा देव चन्द्रपुष्करिणीतटे ।
मम नाम्ना पुष्करिण्या नामधेयं कुरु स्वयम् ॥
स्नातानामत्र देवेश भुक्तिं मुक्तिं प्रयच्छ हि ।
मां पाहि सर्वलोकेश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥

भीष्म उवाच ।

तथास्त्विति तमामन्त्र्य पुनर्वचनमब्रवीत् ।
ग्रहाणामग्रणी श्रीमानादित्योऽयं हुताशनः ।
भवितासि द्वितीयो मे त्वमेवाहं न संशयः ॥
चन्द्रपुष्करिणी ह्येषा लोके ख्यातिं गमिष्यति ।
स्नातानामत्र सायुज्यं भविष्यति च मेऽनघ ॥
लोकमातुर्महालक्ष्म्या वरं दत्त्वा ततः परम् ।
अत्रैव स्थिरमेष्यामि तत्रांशेन सुधाकर ॥

सोम उवाच ।

अशेषजननी सा तु कुत्रास्ते मापते सती ।
लोकनाथ नमस्तेऽस्तु वद तत्कारणं प्रभो ॥

श्रीभगवानुवाच ।

पुराहं लोकरक्षार्थं संभवामि पुनः पुनः ।
परित्राणाय साधूनामसतां निधनाय च ।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥
तपश्चरति सा देवी सोढुं विरहमक्षमा ।
कुम्भघोणे महाक्षेत्रे सर्वसिद्धनिषेविते ॥
लक्ष्मीसरोवरे देवी स्वर्णपङ्कजकानने ।
ध्यायन्ती मां सदा देवी सर्वगं भक्तवत्सलम् ॥
सदा सेवितुमिच्छन्ती योगिध्येयं महामते ।
युगान्वा षट्शतं सोम ध्यायन्त्या मां तपः कृतम् ॥
तत्कारणात्तु यास्यामि चन्द्र संप्रति तत्र वै ।
गच्छ त्वं लोकमतुलं ज्योतिर्गणनिषेवितं ॥
पतिस्त्वं सर्वनक्षत्राणामद्यप्रभृति चन्द्रमाः ।
तरुगुल्मलतादीनामोषधीनां द्विजन्मनाम् ॥

चन्द्र उवाच ।

कियद्दूरे स्थिता देवी तत्क्षेत्रस्य फलं तु किम् ।
एतद्वेदितुमिच्छामि लोकनाथ नमोऽस्तु ते ॥

श्रीभगवानुवाच ।

प्राचीभागे तपस्यन्ती योजनानां चतुष्टये ।
आस्ते तत्र सरस्तीरे स्वर्णपङ्कजकानने ।
कुम्भघोणमिति ख्यातं क्षेत्राणामुत्तमं विदुः ॥
लक्ष्मीसरोवरं नाम तत्र तिष्ठति संप्रति ।
निर्मितं तपसा देव्या परिशुद्धहृदा तया ॥
आदावपि च तत्क्षेत्रं देवर्षिगणसेवितम् ।
धर्मवृद्धिकरं क्षेत्रं कुम्भघोणं विदुर्बुधाः ॥
कुम्भकोणे मृतिर्यस्य तस्य लोको ममैव हि ।
ब्रह्मणा सेवितं स्थानं लोकानां सृष्टिमिच्छता ॥
गङ्गादिसर्वतीर्थानि संगृह्य च पुरा रमा ।
निर्ममे लोकरक्षार्थं पावनं तत्सरोवरम् ॥

206** चन्द्रपुष्करिणीतीरे हिमांशुस्तपः आस्थितः ।
— After line 5470, G2 ins

207** लोकानामीश्वरं देवं स्तोत्रैः श्रुतिमनोहरैः ।
स्तुत्वा लक्ष्मीपतेरेव तूष्णीमास महामनाः ॥

— G2 om lines 5471–5485 —(L. 5477) G(ed) शुभम् (for हरिम्) —(L. 5484) M1 सहस्रकिरणप्रभम् (for °), —(L. 5488) G(ed) सर्वात्मा (for धर्मात्मन्) — (L. 5489) D1 ददामि च यथेप्सितम्, G1 वरदोऽहमिहागत (for °) —(5490) D1 वरयस्व च मां तात (for °) — G2 om. lines 5491 5501 Before line 5493 D1 ins. चन्द्रमा —(5498) M1 भूतानां (for यज्ञानां) — Before line 5502 G2 ins चन्द्र —(L. 5503) G2 मम नाम्ना पुष्करिणी (for °) — M1 om lines 5504–5506 — Before line 5507, M1 ins श्रीभगवान् — (L. 5507) D1 अथग°; G1 M °ग (for °णी) G(ed) सुधाकर (for हुताशन) — G2 om line 5509 —(L 5512) M1 सिद्धिम्। G(ed.) स्थितिम् (for स्थिरम्) M1 निशाकर (for सुधा°) — G(ed) चन्द्र (for सोम) —(L. 5514) G2 भगवन्वद विस्तरात् (for °) —(L. 5515) G2 G(ed.) युगे युगे (for पुनः पुनः) — G2 om lines 5521 5531 —(L. 5527)

वर्षे वर्षे समागम्य ब्रह्माद्यास्तत्र देवताः ।
स्नात्वा मुनिवराः सर्वे यान्ति स्थानं स्वकं पुनः ॥
एकाहमपि च कुर्यात्स्नानं तत्र सुधाकर ।
प्राप्नोति सुरलोकं स पूजितः सिद्धचारणैः ॥
त्रिरात्रं वसता तत्र कुम्भघोणे सुरालये ।
ब्रह्मलोको भवेत्तेषां यावदाभूतसंप्लवम् ॥
लक्ष्मीसरोवरे स्नात्वा पूज्य मां भक्तिसंयुतः ।
यो ददाति च यद्दानं तद्दानं पितृमुक्तिदम् ॥
पुण्यक्षेत्राणि सर्वाणि तीर्थानि सुमहान्ति च ।
वसन्ति तत्र वै सोम ह्यनिशं पुण्यकाङ्क्षया ॥
तस्यैव सदृशं नास्ति त्रिषु लोकेषु सुव्रत ।
अन्यक्षेत्रे कृतं पापं पुण्यक्षेत्रे विनश्यति ॥
पुण्यक्षेत्रे कृतं पापं वाराणस्यां विनश्यति ।
वाराणस्यां कृतं पापं कुम्भघोणे विनश्यति ।
कुम्भघोणे कृतं पापं कुम्भघोणे विनश्यति ॥
तस्याः सकाशं गच्छामि सुखी भव सुधाकर ।
तत्रापि मां भजस्वेति तत्रैवान्तरधीयत ॥
इति श्रुत्वा हरेर्वाक्यं हिमांशुर्विस्मयान्वितः ।
ध्यायंस्तत्रापि देवेशमास्ते चिरतरं नृप ॥
भृगुसुतोऽपि च तं दृष्ट्वा हिमांशुं च सुधाकरम् ।
उग्रेण तपसा तत्र स तृतीयो ग्रहोऽभवत् ॥
पितुराज्ञां पुरस्कृत्य सौम्योऽपि तपसात्र च ।
अवाप रविसालोक्यं ग्रहाणां मध्यमेव च ॥
गुरुः कमलपत्राक्षीं स्वकां भार्यां हिमांशुना ।
हृतां परमकल्याणीमवापात्र च सेवनात् ॥
दैत्यमन्त्री चिरं कालं तत्र तप्त्वा तपः परम् ।
अवाप्य मध्यं तेषां तु ग्रहाणां शुभदोऽभवत् ॥
शनिस्तु रविजः श्रीमान्राहुकेतू च तावुभौ ।
ते सर्वे सुचिरं तप्त्वा ग्रहसख्यामुपागताः ॥
इन्द्रो यमः प्रचेताश्च कुबेरनलवायवः ।
कुम्भघोणे महाविष्णुमाराध्य प्रययुर्दिवम् ॥
दिशां पतित्वमापन्ना स्थिरं देवैः प्रपूजिताः ।
आराध्य देवदेवेशं दिक्पालत्वमुपागताः ॥
हरिश्चन्द्रो नलो राजा पुरुकुत्सः पुरूरवाः ।
सगरः कार्तवीर्यश्च षडेते चक्रवर्तिनः ॥
ख्यातिं लोके महत्प्राप्य धर्मश्रद्धां महद्धनम् ।
अवापुस्तस्य कृपया तपसा च शुभव्रताः ।
शृण्वता यत्त्वया चेदं गोत्रमाप्य भोक्तुकम् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

देवदेवो जगन्नाथः प्रणतार्तिप्रणाशनः ।
शिवमूर्तिः प्रसन्नात्मा लोके भक्तानां गतः ॥
कथं धर्मुरिति ख्यातः पूज्यते त्रिदिवौकसैः ।
कथं ददाति भक्तानां प्रसन्नात्मा वरं परम् ॥
तस्य देवस्य पूजायां फलं किं केन पूजितः ।
कः प्राप्नोति शुभाँल्लोकानेतत्सर्वं वदस्व मे ॥
देवव्रत महाभाग कृपा यदि तवास्ति चेत् ।
तन्मार्गं मार्गयाम्यद्य पाहि धर्मार्थं प्रभो ।

भीष्म उवाच ।

अहो वक्ष्यामि ते पार्थ भूतनाथस्य वैभवम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
आद्यन्तशून्यो देवेश सृष्टिस्थित्यन्तकारकः ।
ब्रह्मा रुद्रस्तथा विष्णुः कुबेरो देवराट् प्रभुः ॥
इन्द्रोऽग्निर्यमधर्मौ च निर्ऋतिर्वरुणः प्रभुः ।
वायुः सूर्यः सहस्राक्षः सर्वेशो भूर्भुवः सुवः ॥
कालरूपस्य धर्मस्य लोकनाथस्य धीमतः ।
नाहं वक्तुमशक्तोऽस्मि साम्बनाथस्य भारत ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

सेवाभीः परमेशस्य विष्णुलोकः कथं भवेत् ।

G(ed) कृत (for सर्व) — G2 om. lines 5534–5535 — (L. 5540) G1 पापानां G3 om. lines 5537–5542 — (L. 5543) D1 G1 M1 स्नानमात्र नाशकं परम् (for °) — (L. 5544) D1 G2 M1 सर्वपापविवर्जित (for स्नानं तत्र) — (L. 5549) G1 (for °) — G1 om. lines 5545–5548 — (L. 5550) G3 M1 सुधाकरम् सुखदानि (for सुमहान्ति) — (L. 5560) G3 M1 (for °करम्) — After line 5560, G2 ins.:

208* गुरुरपि च तत्रापि तपः परमदारुणम् ।

— G2 om. lines 5562–5566 — (L. 5563) G1 कृते (for °दरा) — (L. 5567) G3 यत्तेषां (for तेषां तु) — After line 5567, G2 ins.:

209* बुधः सोमस्य ... राहुकेतुसमन्वयात् ।
इदं ... मर्त्यैः ... महदेवतम् ।
... महाराज ... तपसा ... ॥
इदं ... पावनं ... पठ्यन्ते ।
न शृणोति नरो भक्त्या सत्पापैः प्रमुच्यते ॥

— D1 om. lines 5570–5573 — (L. 5578) M1 सर्व (for मार्ग)

Colophon. — ... parvan D1 G1 आनुशासनिके पर्वणि ... ; G3 M1 G(ed) ... — Adhy. name D1 G1 M1 G(ed) ... — Adhy. no. D1 G1 M1 42, G(ed.) 43.

(L. 5581) M1 G(ed.) ... (for °पद्) — G3 om. lines 5585–5586 — G1 ... (for भीष्म) — (L. 5590) M1 ... (for विष्णु) D1 G1 ब्रह्मा विष्णुस्तथा ... (G1 M1 ...) — G1 om. lines 5591–5592 — (L. 5591) D1 इन्द्रो ... (for °) — (L. 5594) D1 अहं वक्तुं न शक्नोमि (for °) — After line 5594, D1 ins.:

210* भीष्म ।
अहं हि ... युधिष्ठिर नरेश्वर ।

एतन्मे संशयं तात छेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥

भीष्म उवाच ।

ब्रह्माविष्णुमहेशानां भेदः कुत्रापि न प्रभो ।
कर्तारो ह्यत्र लोकानां सृष्टिस्थितिलयेषु च ॥
त्वया दृष्टः पुरा कृष्णो लोकनाथो जगन्मयः ।
कैलासयात्रामकरोत्पुत्रार्थं भरतर्षभ ॥
तत्राराध्य चिरं कालं भूतनाथमुमापतिम् ।
ईप्सितं प्राप्तवान्पुत्रं तस्माद्भेदो न विद्यते ॥
शंकरो विष्णुमव्यक्तं चिरमाराध्य भक्तिमान् ।
षण्मुखं लभते पुत्रं देवतार्थमरिंदमम् ॥
ब्रह्मा च जनयामास विष्णुमाराध्य भक्तितः ।
लोकान्प्रजापतीन्सर्वांस्तस्माद्भेदो न विद्यते ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
शृण्वतां सर्वपापघ्नमायुरारोग्यवर्धनम् ॥
पुरा कृतयुगे राजन्सुशान्तो नाम वै द्विजः ।
शान्तो जितेन्द्रियो मौनी सदा ध्यानपरायणः ॥
वेदेषु धर्मशास्त्रेषु वेदान्तेषु विचक्षणः ।
गार्हस्थ्ये सकलान्कामाननुभूय द्विजोत्तम ।
मोक्षकामो हि राजेन्द्र विशेषेण शिवव्रतः ॥
किष्किन्धां समुपागम्य ब्रह्मदत्तेन पालिताम् ।
पम्पासरोवरे स्नानं कृत्वा तु शिवमर्चनम् ।
तपस्तप्तुमना राजंस्तत्रास्त शंकरं स्तुवन् ॥
पम्पानाथं विरूपाक्षं नीललोहितमव्ययम् ।
मृत्युंजयं कृत्तिवासं पिनाकिनमरिंदमम् ॥
सहस्राक्षं सदानन्दं नीलमेघनिभं हरम् ।
शूलपाणिं महादेवं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ॥
ध्यायन्स्तुवन्नमस्यंश्च तत्रास्ते ब्राह्मणोत्तमः ।
त्रैयम्बकं महामन्त्रं रुद्रसूक्तादिभिः शिवम् ॥
स्नापयित्वा तु तं पूज्य त्रिकालं स्नानतत्परः ।
शाकमूलफलाहारः शान्तः परमबुद्धिमान् ॥
अत्र तिष्ठति राजेन्द्र तस्मिन्नास्ते द्विजोत्तमः ।
शूद्रो वै धर्मकुशलो नामतः सगतो बुधैः ।
शिवभक्तो जितक्रोधः शुश्रूषुश्च द्विजन्मनाम् ॥
विरूपाक्षस्य देवस्य वन्दनार्थं ययौ च सः ।
सुशान्तस्य तदा कुर्वञ्शुश्रूषां राजसत्तम ।
तत्रास्ते सरसस्तीरे जिताहारः शतं समाः ॥
तस्मिन्काले विरूपाक्षो भूतनाथो जगन्मयः ।
आविर्बभूव राजेन्द्र ततो वाचमुवाच ह ॥
सुशान्त शृणु मद्वाक्यं तपसा तोषितोऽस्म्यहम् ।
वरं वरय भद्रं ते विद्धि भूतपतिं च माम् ॥
एतद्वचस्तदा श्रुत्वा ब्राह्मणो विस्मयान्वितः ।
नत्वा पुनः पुनर्देवमस्तौषीज्जगतां पतिम् ॥
नमस्ते पार्वतीकान्त नमस्ते चन्द्रशेखर ।
नमश्चैत्यरूपाय पशूनां पतये नमः ॥
विश्वेश्वर विरूपाक्ष विश्वरूप सदाशिव ।
शरणं भव भूतेश करुणाकर शंकर ॥
नमो धर्माय देवाय विश्वरूपाय शूलिने ।
भूतनाथाय धर्मात्मन्नमस्ते नागभूषण ।
भस्मोद्धूलितसर्वाङ्ग जटाधर सदाशिव ॥
मृगनाभिसुगन्धाय मृगचर्मधराय च ।
कपालमालिने तुभ्यमक्षसूत्रधराय च ।
भूयो भूयो नमस्तुभ्यं पुरान्तक जगन्मय ॥

भीष्म उवाच ।

एवं स्तुतः प्रसन्नात्मा पार्वतीवल्लभः प्रभुः ।
अष्टमूर्तिधरः श्रीमान्देवगन्धर्वसेवितः ॥
वरं गृहीति तं चोक्त्वा शूद्रं भक्तिसमन्वितम् ।
अतिष्ठत्तस्य पुरतः पूर्वाद्रावंशुमानिव ॥
वरेण्यं वरयामास ब्राह्मणो लोकविश्रुतः ।
चतुर्थोऽपि च मे श्रेयो ददस्वेति वरं तदा ॥
नीलकण्ठस्तदाकर्ण्य स्मितपूर्वमभाषत ।

त्रिरूपाणि चकारासौ त्रिरूपेषु व्यवस्थितः ॥

—(L. 5602) D1 च लभेत्, G1 2 M1 लभते (for प्राप्तवान्) D1 om (hapl) lines 5602b–5604a —(L. 5604) G(ed.) लब्धवान् (for लभते) G1 अनिन्दितम् (for अरिंदमम्). — After line 5606, D1 ins

211** ईश्वरो विष्णुमभ्यर्च्य शिवमाराध्य भक्तितः ।
षण्मुखं लभते पुत्रं देवपुत्रमरिंदम ।

—(L. 5608) G2 G(ed) आयुर्वेदनकारणम् (for b) — G2 om. lines 5611–5612 —(L. 5611) M1 विशारद (for विचक्षण) G1 वेदाङ्गेषु विशारदः (for b) —(L. 5613) D1 G2 शिवप्रिय (for °व्रत) —(L. 5615) G1 2 G(ed.) कर्च्यं च, M1 अव्ययम् (for अर्चनम्) —(L. 5616) G2 M1 चर्तुमना, G(ed) कर्तुं° (for तप्तुं°) G(ed) स्म शिवं (for शंकर) — G2 M1 om lines 5619 5620 —(L. 5625) G(ed.) अतिष्ठत्तत्र राजेन्द्र (for a) G1 काले (for आस्ते) —(L. 5626) D1 G(ed) रुद्रो (for शूद्रो) G2 रुद्रो वै तत्र कुशलो (for a) —(L. 5627) G1 जितवाक्कायमानसः (for b) —(L. 5628) D1 M1 सरः (for च सः) —(L. 5629) D1 सुशीलस्य (for सुशान्तस्य) — After line 5630, D1 ins

212** भीष्मः ।
इमां विद्यां शृणुष्वाद्य लोकवन्द्योऽसि मेऽनघ ।

— D1 om. lines 5631–5712 —(L. 5633) G1 मद्वाक्यं शृणुष्व मे वाक्यं (for a) —(L. 5636) M1 दोर्भ्याम् (for देवम्) —(L. 5637) G2 G(ed.) पार्वतीनाथ (for °कान्त) — M1 om lines 5639–5644 — After line 5640, G(ed) ins

213** शिव शंभो महादेव विश्वेश्वरामरवल्लभ ।

शृणु विप्रवरश्रेष्ठ तव दास्ये तदीप्सितम् ।
अन्यजन्मनि शूद्रस्य दास्यामि वरमुत्तमम् ॥
एवं शिववचः श्रुत्वा ब्राह्मणो हितकृत्सताम् ।
उवाच शंकरं नत्वा भद्राक्षरसमन्वितम् ॥
विश्वंभर यथास्तु ममापि न हि मे गिरा ।
कथं यास्यामि ते लोकं शुश्रूषुश्च मया मम ॥
इत्युक्त्वा मौनमास्थाय पादौ नत्वा शिवस्य च ।
शुभे पञ्चाक्षरं मन्त्रं जपस्तस्थे तपोधने ॥
नीलकण्ठः पुनश्चेदमुवाच तपतां वरम् ।
तथाहं नु करिष्यामि युवयोर्ब्राह्मणोत्तम ॥
शूद्रस्य सायुज्यमारे स्यमेष्यसि ह्यन्यजन्मनि ।
दर्शनाच यथार्थेव युवयोर्मुक्तिरस्यिति ॥

ब्राह्मण उवाच ।

कथं सायुज्यमाप्नोति शूद्रो मे ह्यन्यजन्मनि ।
एतच्छ्रोता मे ब्रूहि मम जन्म च शंकर ॥

ईश्वर उवाच ।

मतङ्गो नाम विप्रर्षिर्भविताऽसि द्विजोत्तम ।
इन्द्रपुत्रो ह्ययं शूद्रो वालीति ख्यातिमेष्यति ॥

ब्राह्मण उवाच ।

किं च ते भगवन् रूपमीदृशं पावनं परम् ।
मूर्तितरमर्थमूर्तेश मूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥

शंकर उवाच ।

रामो दाशरथिर्भूत्वा अवतारस्य कारणं ।
हनिष्यति शरेणाशु किष्किन्धे दक्षिणोत्तरे ।
इत्युक्त्वा सहसा देव सहसा तु निरोदधे ॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य द्विजशूद्रौ स्वयं गतौ ।
तत्र भोगान्विविधान्ते यथावदनुभूय च ।
सुदर्शनं सपत्नी सा तपोधनसमन्विता ॥
मतङ्गोऽभूत्सुतस्तस्याऽत्र सर्वधर्मपरो नृप ।
शूद्रोऽसौ वालिरभवद्दानवेन्द्रान्तरा ॥
युवंतस्य सायुज्यं मतङ्गस्य शिवात्परम् ।
किष्किन्धायां मतुर्गम्य दर्शनादभिरोऽभवत् ॥
तप कुर्वन्ति धर्मिष्ठ मातङ्गमुनिपुङ्गवे ।
शक्रः सर्वभूतानां तदा शक्रसमारसत् ।
ब्रह्मवाक्यसमायुक्त त्रिभुवनपगौरवात् ॥
पम्पापरोऽपरं गत्वा रामाख्यो महाप्रदः ।
आदित्यसूनोरधिपेन दृष्ट्वा वानरमादरात् ।
स्ववद दण्डयात्रान्तरसंमताहारस्य च ॥
धर्मशीलसुशान्ता च संमता च शिवात्मजम् ।
पृथिवी भूतपालिता ह्यनुभूय सुराज्यभृत् ।
यत्तुर्दिव्योत्ते सौ कोटिसन्यसमन्विता ॥
तस्माच्छिवार्चने नित्य भुवि मुनिसत्तमाः ।
हरिशंकरयोर्भेदं नास्ति नास्ति सनातन ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं नारदेन प्रभाषितम् ।
शृणुयात्तस्य वै नाशो भेदबुद्धिर्न जायते ॥

Colophon.

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह नमस्तेऽस्तु माधवं धर्मभूषितम् ।
येन पुण्यप्रभावेन पापी याति परां गतिम् ॥
शृण्वन्ति सर्वे मनुजाः कथाममृतवर्धिताम् ।
न तृप्यस्तत्र कर्मणोऽन्यो यत्नात्मे ॥

भीष्म उवाच ।

धन्यास्तेऽतु शिवा ये हि प्रियः धर्मतत्पराः ।
ते जानन्ति कथां रम्यां धर्मगर्भां बहुशुताम् ॥
कलियुगे तु विनाशो मानवानामकल्मषः ।
पुराणधर्मास्त्वन्यो जानन्ति मुनीश्वराः ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

केन धर्मेण शास्त्रि सर्वसंपदा भवेत् ।
तत्र तथा ब्रूहि कथितं भगवन् ॥

भीष्म उवाच ।

कृपया वासुदेवस्य सर्वे जन्मनि धर्मज ।
यथा हरिर्विधेहं पितृवत्परमनुभूतम् ॥

श्रियमन्तस्थमत्वां च प्रागाद्गर्गाश्रमं प्रति ॥
तत्रैव पञ्चमासांश्च स्थित्वा शोकसमन्वित ।
पङ्गुत्वमथ मूकत्वमन्धत्वमगमन्नृप ॥
राज्यभ्रष्ट पतिं पत्नी प्राप्तुकाम पुन श्रियम् ।
प्रलपन्त्य मुहु पुत्रान्हताम्युद्धे सुदुर्लभान् ॥
श्रिय राज्यं च भोगं च समुद्दिश्य पुन पुन ।
आश्वासयन्ती सा देवी जगौ श्लोकचतुष्टयम् ॥

वेदिका उवाच ।

धैर्यं विपदि कर्तव्य संपत्तौ च क्षमा परा ।
वाचालत्व सता मध्ये संद्दे शास्त्रपुर मरम् ॥
विक्रमो युधि कर्तव्य स्थिरत्व स्त्रोममीपत ।
ऐश्वर्ये च सदा क्षान्तिर्भक्ति शश्वत्तु भूसुरे ॥
भवितव्य भवत्येव नालिकेरफलाम्बुवत् ।
गन्तव्य गच्छति सदा गजभुक्तकपित्थवत् ॥
यद्भावि तद्भवत्येव यदभावि न तद्भवेत् ।
इति निश्चितबुद्धीना न चिन्ता बाधते क्वचित् ॥
एवं मनीषिण प्राहुर्नीतिशास्त्रविदो नृप ।
मुञ्च शोकं च मोह च चिन्ता देहविनाशिनीम् ॥
गर्गाश्रममिद राजन्प्रापयिष्ये तदन्तिकम् ।
स ते दास्यति धर्मात्मा सर्वान्कामान्सुदुर्लभान् ॥
सान्त्वयित्वा तदा वीरं स्वपतिं राष्ट्रवर्जितम् ।
अशक्तं गमने देवी बिभ्रती निजकन्धरे ।
प्रापयामास मुदिता गर्गाश्रममकल्मषम् ॥
पतिं तत्र प्रतिष्ठाप्य मुनिं नत्वा पुन पुन ।
कम्पमाना तदा साध्वी पीनोन्नतपयोधरा ॥
चन्द्रानना सुकेशी च बिम्बोष्ठी मञ्जुभाषिणी ।
कर्णान्तनयना बाला चन्द्रिकामदसुच्छविः ॥
वेदिका वेदिमध्या सा पञ्चविंशतिवार्षिकी ।
कोमलाङ्गी तु सा देवी श्यामा सा पुण्यलक्षणा ।
मुनिं प्रोवाच धर्मिष्ठा पाहि पाहीति मे पतिम् ॥
भगवन्पतिना सार्धमागता शत्रुपीडिता ।
राज्यभ्रष्टो ह्यय राजा त्वामेव शरण गत ॥
मुनिस्तत्र चिर ध्यात्वा ध्यानमार्गेण चक्षुषा ।
दृष्टवान्सर्वमेवैतद्दाशस्तस्य महात्मन ।
उवाच मुनिशार्दूलो राजानं महिषीसखम् ॥

गर्ग उवाच ।

युवयो कष्टमत्युग्र सर्वाभावं सुदु सहम् ।
येनेदमीदृशं प्राप्त तद्ब्रवीमि हि तऽधुना ॥
देवीनामुत्तमा देवी मनाना प्रवरा शुभा ।
सर्वकामप्रदा देवी भारती नैव पूजिता ।
तस्मात्यमीदृशीं प्राप्तो गतिं दुरवबोधनाम् ॥
अहो मूर्खा नरा सर्वे ऐश्वर्यमदगर्विता ।
धर्म्यं व्रत न कुर्वन्ति पीडां गच्छन्ति दु खिता ॥
व्रतोपवास कर्तव्यो ह्यात्मन श्रेय इच्छता ।
श्रेयसा सुखमाप्नोति परत्रामुत्र च प्रभो ॥
किमत्र बहुनोक्तेन दृष्टमाश्चर्यमुत्तमम् ।
शुभव्रतेन भारत्या नलो वै प्राप्तवान्पुरम् ॥
विरूपाक्षस्य कृपया पम्पातीरनिवासिन ।
प्राप्तवानचलां लक्ष्मीं नलो राजा विचक्षण ॥
इत्युक्ता सहसा देवी वेदिका शुभलोचना ।
नत्वा पुन पुन प्राह ऋषिं परमधार्मिकम् ॥
विरूपाक्षस्य माहात्म्य पम्पातीरनिवासिन ।
तीर्थस्य वैभवं मेऽद्य विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥

गर्ग उवाच ।

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि पम्पानाथस्य वैभवम् ।
तुङ्गभद्रा शुभ तीर्थं कोटिशाकरसभयम् ॥

भीष्म उवाच ।

एवं प्रसन्नहृदयं मुनिं नत्वा पुन पुन ।
एकाग्रमनसौ भूत्वा दम्पती वाक्यजिज्ञासुम् ॥

गर्ग उवाच ।

अहो वक्ष्यामि माहात्म्यं विरूपाक्षस्य धूर्जिन ।
यस्य श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं भवेत् ॥
विरूपाक्षं शिवं दृष्ट्वा नरा पापकृता अपि ।
विमुक्तकिल्बिषास्ते तु रुद्रलोकाधिगामिन ॥
सकृदपि नमेयस्तु विरूपाक्षं नराधिप ।

line 5769, G1 ins ·
917** तया सह सुचार्वङ्ग्या मात्स्यते युद्ध्यते ।
हतपुत्रश्च तैर्युद्धे परित्यक्तश्च बन्धुभि ॥
राजा चिन्ताकुलो भूत्वा कालोऽयमिति विक्रम ।
— G1 om line 5769 — (L. 5769) G(ed) पञ्चत्वम् (for पङ्गु°). — G1 3 M1 धीरा, G(ed) धीर (for पत्नी) — G1 om line 5771 — (L. 5772) D1 पुत्रांश्च राज्यभोगांश्च (for °) — G1 om the ref — (L. 5776) D1 धीरत्वं (for स्थि°) — (L. 5783) G4 मुञ्च भो राजशार्दूल (for °). — Before line 5786, D1 ins भीष्म. — (L. 5787) D1 उत्त° G(ed.) स्कन्धाभ्यां निधाय वै (for °) — (L. 5794) D1 शेषुना (for पुण्यल°) — Before line 5796, G2 ins. वेदिका
— (L. 5798) G1 G(ed) दासम°, M1 [अ]स्तान° (for °). — (L. 5800) G2 राजानं च महीपतिम् (for °). स्वन) — D1 G(ed) om the ref — (L. 5801) M1 राजसत्तमं (for सर्वाँ°) — For line 5803, G2 subst. :
918** देवानां मुनिनां चैव मनसां वरदं शुभम् ।
— (L. 5805) D1 G2 गतिं दुरवबोधिनीम् (for °). — (L. 5806) G1 G(ed.) मोहिता (for गर्विता). — Before line 5812, G2 ins. देवी — G2 om. lines 5815-5816 — (L. 5814) D1 एव तुष्ट तुष्टेऽद्य (for °) — (L. 5818) D1 सर्वसंपत्प्रदायकम् (for °) — (L. 5819) M1 ... (for शुभ तीर्थं). G(ed) ... (for कोटि°). G(ed) ... — D1 G2 om. the ref — (L. 5824) D1 ... ; G1

अनन्तभोगमायुष्य चिरं वासं महेश्वर ।
देहि स्वर्गे जगन्नाथ नीलकण्ठ नमोऽस्तु ते ॥
ईश्वर उवाच ।
ब्रह्मावसानपर्यन्तं युष्माकं स्वर्गवासिनाम् ।
अस्तु वासः सुराः सर्वे ह्यत्र वत्स्याम्यहं चिरम् ॥
रामोऽहं तु भविष्यामि विष्णवंशेन समन्वितः ।
दशाननपुरोगांश्च हनिष्ये तानि सयुगे ॥
ऋक्षवानररूपेण यूयमत्र जनिष्यथ ।
विहराम वने पुण्ये गोलाङ्गूलनिषेविते
तुङ्गाजलसमूहेन तृषा मूलफलेन च ॥
इत्युक्ता भूतनाथेन देवदेवेन राघव ।
संप्रहृष्टाः सुरगणा दिवं जग्मुर्यथासुखम् ॥
स एव राम महाबाहो शंकरो लोकशंकरः ।
वधार्थं रावणादीनां जातो रघुकुले शुभे ।
ते सुरा वानरा जाता ह्यागमिष्यन्ति सप्रति ॥
तैः सार्धमङ्ग नगरीं राक्षसेन्द्रस्य दुर्मतेः ।
लङ्कां गन्तासि धर्मात्मन्हनिष्यसि निशाचरम् ॥
इत्युक्तो मुनिना तेन मतङ्गेन महात्मना ।
रामो धर्मविदां श्रेष्ठो मुमोद च ननाम च ॥
पुनः प्रोवाच धर्मात्मा रामचन्द्रो महामनाः ।
मतङ्ग मुनिशार्दूल कृतकृत्योऽसि सप्रति ॥
केयं ब्रह्मशिला प्रोक्ता देवगन्धर्वसेविता ।
ब्रूहि तां मुनिशार्दूल यत्तन्मुख्यस्थलं शुभम् ॥
मतङ्ग उवाच ।
ब्रह्मादयः सुराः सर्वे योगिनः सनकादयः ।
गन्धर्वा लोकपालाश्च स्नान्ति नद्यां शुभव्रताः ॥
शिलामारुह्य सर्वेऽहं विरूपाक्षस्य पार्श्वतः ।
जपध्यानपरा नित्यमासते ब्रह्मवित्तमाः ॥
दक्षिणे पूर्वदिग्भागे पश्चिमे रघुनन्दन ।
या शिला सुभगा प्रोक्ता सा वै ब्रह्मशिला स्मृता ॥
तस्यां स्थित्वा जपं चक्रुर्दिव्यमन्त्रविदः सुराः ।
माघमासे विशेषेण स्नात्वा तत्रोपविष्टिताः ॥
गायत्र्यादिमहामन्त्रैर्जपं कुर्वन्ति ते सुराः ॥
तस्माद्ब्रह्मशिला प्रोक्ता ब्रह्मानुष्ठानतो नृप ।
ये कुर्वन्ति जपं दानं तेषां लोकस्तु शाश्वतः ॥
ये नराः पुण्यकर्माणो ह्यत्र मज्जन्ति नित्यशः ।
तेषां लोकास्तु चातुरस्य देवगन्धर्वसेविताः ॥
विख्यातं त्रिषु लोकेषु विरूपाक्षस्य पश्चिमे ।
वसिष्ठस्याश्रमं विद्धि सर्वपापप्रणाशनम् ॥
तपः कुर्वन्ति मुनयो मनव ऋषयस्तथा ।
वसिष्ठस्याश्रमे पुण्ये सर्वपापविवर्जिते ॥
पुरतः पूर्वदिग्भागे कोटिशंकरसंज्ञिते ।
ये मज्जन्ति नरश्रेष्ठास्तेषां लोकः कपर्दिनः ॥
स्थापनात्कोटिलिङ्गानां दैवतैर्देववल्लभ ।
कोटिशंकरनाम्ना तत्ख्यातं पृथिवीतले ॥
तत्र कुर्वन्ति मुनयो जपं परमपावनम् ।
अद्यापि राघवश्रेष्ठ रूपद्भिरभिगूहिते ॥
तत्र देवास्त्रयस्त्रिंशत्कोटिलिङ्गप्रपूजनात् ।
शाश्वतं परमं स्थानं जग्मुस्ते भरतर्षभ ॥
अत्र मज्जन्ति मुनयो मानवा मनुजेश्वर ।
सिद्धयोगे पुण्यदिने माघमासे विशेषतः ॥
कोटिशंकरविख्यातं लिङ्गं परमपावनम् ।
नत्वा स्पृष्ट्वा दिवं याति पापवानपि राघव ॥
अभिषेकादिनैवेद्यैः शंकरं यः प्रपूजयेत् ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो यानारूढो दिवं व्रजेत् ॥
यः स्नाति दिनमेकं तु शंकरस्य च संनिधौ ।
स कोटिकुलसंयुक्तः शिवलोके महीयते ॥
तस्माद्वै पूर्वदिग्भागे क्रोशमात्रं तु राघव ।
कपिलस्याश्रमं विद्धि सर्वपापप्रणाशनम् ॥
शंकरं तु विरूपाक्षं कपिलेश्वरमव्ययम् ।
त्रिकालं पूजनं कुर्वंस्तिष्ठामि रघुनन्दन ॥
तस्य पूजाप्रभावेन त्वामहं दृष्टवान्किल ।
कृतकृत्योऽस्मि भद्रं ते मां पालय रघूत्तम ॥
संसारविषवृक्षस्तु महारूढो दुरत्ययः ।
छेत्तुमर्हसि तं राम स्वस्ति स्यात्तु नमोऽस्तु ते ॥
एवमुक्त्वा मुनिवरस्तूष्णीमास्ते रघूत्तमम् ।
कृताञ्जलिपुटो धीमानानन्दाश्रुपरिप्लुतः ॥
रामोऽपि तं नमस्कृत्य वचनं चेदमब्रवीत् ।
मतङ्ग मुनिशार्दूल तथास्तु तव भाषितम् ।
कृपया तव धर्मात्मन्हनिष्ये राक्षसेश्वरम् ॥
तुङ्गास्नानफलाद्विद्वन्विरूपाक्षस्य दर्शनात् ।
मनःप्रसादमगमत्पापाच्च परिमोचितः ।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि किष्किन्धां नगरीं शुभाम् ॥
इत्युक्त्वा तं नमस्कृत्य प्रययौ रघुनन्दनः ।
तस्मात्त्वमपि तां पम्पां गन्तुमर्हसि सुव्रत ॥
तुङ्गास्नाने विरूपाक्षे धर्मज्ञे कोटिशंकरे ।
मतिं कुरु महाराज महापातकनाशिने ॥
सर्वत्र सुलभा तुङ्गा त्रिस्थानेषु तु दुर्लभा ।

°त्वजात्) — (L. 5954) G1 : G(ed.) प्राप्त (for °व्याप्त) D1 यास्यामहे (for याचा°) — (L. 5957) D1 मूर्तेय कोटिश शुभा (for °) — (L. 5967) G(ed.) °गामिनाम् (for °वासि°) — After line 5969, D1 ins

221** आगमिष्यति रामोऽयं विष्णवंशो लोकपालकः ॥

— (L. 5975) D1 हृष्टाः सुरगणाः सर्वे (for °) G1 G(ed.) यथागतम् (for °सुखम्) — G1 om the ref. — (L. 5995) G3 भूसुराः , M1 ते नराः (for ते सुराः) — (L. 6001) D1 शिवार्जितम् (for प्रणाशनम्) — M1 om lines 6006–6008 — (L. 6007) G2 पृथिवीतले (for °तले) — (L. 6008) G1 तत्र परममास्थिताः (for °) — (L. 6015) G1 दृष्ट्वा (for स्पृष्ट्वा) — (L. 6019) M1 स्वर्गे (for शिव°) — (L. 6025) G1 श्रीराम करुणानिधे (for °) — G3 om lines 6038–6040. D1 om. lines 6044–6045. M1 om lines

मार्कण्डेये गुहारण्ये विरूपाक्षे विशेषतः ॥
दुर्लभं सर्वलोकानां विरूपाक्षस्य दर्शनम् ।
कथंचिद्दर्शनं लब्ध्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
सकृत्तुङ्गाम्भसि स्नात्वा नरः पापैः प्रमुच्यते ॥
पिबेच्च कणमात्रं तु तुङ्गाम्भः सोऽपि मानवः ।
ज्ञानाज्ञानकृतैः पापैर्मुक्तो नाकं समश्नुते ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं शृणुयादपि मानवः ।
सोऽपि पापविनिर्मुक्तस्तुङ्गास्नानफलं लभेत् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

राजाज्ञां शिरसा कृत्वा रामो धर्मभृतां वरः ।
कं देशं समनुप्राप्तः पुण्यं परमपावनम् ॥
तन्मे कथय तत्त्वेन गङ्गासुत नमोऽस्तु ते ।
यस्मात्कीर्तिश्रवात्सद्यो नरः पापैः प्रमुच्यते ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि श्रोतॄणामघनाशनम् ॥
रामस्य चरितं पुण्यं सर्वमङ्गलदायकम् ॥
सीतामन्वेष्टुकामोऽसौ रामो रघुकुलोत्तमः ।
यं पुण्यदेशं संप्राप्तस्तं ब्रवीमि हि तेऽधुना ॥
मौगलं वेङ्कटाद्रिं च श्रीशैलमथ शाश्वतम् ।
काञ्चीं तु कामदां राजंश्चचार रघुसत्तमः ॥
तत्र तत्र च राजेन्द्र दानं ब्राह्मणतर्पणम् ।
गोभूतिलहिरण्यादि कन्यादानशतानि च ।
दत्त्वा तद्देशजान्विप्रान्स्थापयामास सात्त्विकान् ॥
मौगलं नारसिंहं च गत्वा रामः प्रतापवान् ।
नमस्कृत्वा नारसिंहमस्तौषीत्कमलापतिम् ॥
गोविन्द केशव जनार्दन वासुदेव
विश्वेश विश्व मधुसूदन विश्वरूप ।
श्रीपद्मनाभ पुरुषोत्तम पुष्कराक्ष
नारायणाच्युत नृसिंह नमो नमस्ते ॥
देवाः समस्ताः खलु योगिमुख्या
गन्धर्वविद्याधरकिंनराश्च ।
यत्पादमूलं सततं नमन्ति
तं नारसिंहं शरणं गतोऽस्मि ॥
वेदान्समस्तान्खलु शास्त्रगर्भान्
विद्याबलं कीर्तिमतीं च लक्ष्मीम् ।
यस्य प्रसादात्पुरुषा लभन्ते
तं नारसिंहं शरणं गतोऽस्मि ॥
ब्रह्मा शिवस्त्वं पुरुषोत्तमश्च
नारायणोऽसौ मरुतां पतिश्च ।
चन्द्रार्कवाय्वग्नियमरुद्गणाश्च
त्वमेव तं त्वां सततं नतोऽस्मि ॥
स्रष्टा च नित्यं जगतामशेषः
त्राता च हन्ता विभुरप्रमेयः ।
एकस्त्वमेव त्रिविधा विभिन्नः
त्वत्त्वां नृसिंहं सततं नतोऽस्मि ॥
इति स्तुत्वा रघुश्रेष्ठः पूजयामास तं हरिम् ।
पुष्पवृष्टिः पपाताशु तस्य देवस्य मूर्धनि ।
साधु साध्विति तं मूयुर्देवा ऋषिगणैः सह ॥
राघवेण कृतं स्तोत्रं पीत्वामृतमनुत्तमम् ।
पठन्ति ये द्विजवरास्तेषां स्वर्गस्तु शाश्वतः ।
इत्युक्त्वा प्रययुः सर्वे देवा ऋषिगणैः सह ॥
रामोऽपि तत्र वै तिष्ठन्मुनिं नत्वाथ गालवम् ।
कृताञ्जलिपुटो राजन्प्रोवाचेदं महामतिः ॥
सर्वज्ञस्त्वं मुनिशार्दूल सर्वं वेत्ति भवान्खलु ।
नारसिंहस्य देवस्य माहात्म्यं वक्तुमर्हसि ॥
यदि ते मयि चेत्प्रीतिरस्ति मे तद्वदस्व ह ।
क्षेत्रस्यास्य द्विजश्रेष्ठ तीर्थस्यास्य च वैभवम् ॥

गालव उवाच ।

आश्चर्यं राघवश्रेष्ठ त्वत्कृतं पूर्वजन्मनि ।
त्वमेव वेत्सि तत्सर्वं न हि विन्दामहे वयम् ।
तथापि शृणु वक्ष्यामि स्वाज्ञया तव सुव्रत ॥

6047–6048.

Colophon. — *Sub-parvan* : D1 G1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मः; G2 M1 G(ed.) शेषधर्मः. — *Adhy. name* : D1 संग्रहः; G1 तुङ्गभद्राकोटितकरमाहात्म्यम्. — *Adhy. no.* : D1 G2. 8 M1 45; G(ed.) 46.

G2 राजा (for युधिष्ठिर). — (L. 6050) D1 तदाज्ञां (for राजाज्ञां). — (L. 6052) D1 G2 M1 तत्त्वतः (for तत्त्वेन). — (L. 6053) D1 तत्कीर्तिश्रवणात्सद्यो (for °). D1 G1 पातकैः (for पापैः). — (L. 6055) G2 (*inf. lin.*) सर्वपापप्रणाशनम् (for °). — (L. 6058) D1 अहोबलं पन्नगाद्रिं; M1 G(ed.) अहोबि(M1 °ब)लं वेङ्कटाद्रिं (for °) G(ed.) श्रीशैलमथ नेश्वरम् (for °). — (L. 6060) G1 स्नानं (for दानं). ° — M1 om. line 6063. — (L. 6063) G2 G(ed.) अहोबि(G2 °ब)लं नारसिंहं (for °). — Before line 6065, D1 ins. श्रीरामः. — (L. 6072) D1 G1 प्रपद्ये (for गतोऽस्मि). — (L. 6074) G2 आयुर्दिशां कीर्तिमतीं च लक्ष्मीम्. — After line 6076, D1 ins. :

232** [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥

— (L. 6080) G1 M1 [illegible] (for [illegible]). — (L. 6081) G1 M1 [illegible] (for [illegible]) G(ed.) [illegible]. — (L. 6083) G(ed.) [illegible]. — (L. 6084) D1 M1 [illegible]; G1 [illegible]; G(ed.) [illegible] (for [illegible]). — M1 om. (lacuna) lines

पुरा योगीश्वरो राम नारसिंहो जगन्मयः ।
हिरण्यनिधनं कृत्वा ह्यत्र प्रत्यक्षतां गतः ॥
देवदेवो जगन्नाथः प्रणतार्तिप्रणाशनः ।
दिक्पालैर्देववृन्दैश्च सदा समेव्यतेऽत्र वै ॥
पदा स्पृशन्ति ये राम भुवमत्र प्रयत्नतः ।
विमुक्ताः सर्वपापेभ्यः प्रयान्ति हरिमन्दिरम् ॥
भवनाशीति विख्याता गङ्गा पापप्रणाशिनी ।
सुप्रसन्ना च लोकानां पापिनां मुक्तिदायिनी ॥
अत्र देवाश्चर्षयश्चशश्वत्सदा तिष्ठन्ति राघव ।
चिन्तयन्तः सदा देवं नारसिंहं जगन्मयम् ॥
अयमेव हरिः साक्षाद्वामनत्वमुपागतः ।
बलिनिग्रहणं कृत्वा दिवं प्रादाद्दिवौजसे ॥
राज्ञां तु दुर्विनीतानां निधनाय सुरोत्तमः ।
जमदग्निसुतो भूत्वा कार्तवीर्यं तथाहनत् ॥
स एव त्वं हि रामोऽभूरिक्ष्वाकूणां शिरोमणिः ।
पौलस्त्यस्य वदन्ति त्वां हन्तारं लोकवैरिणः ॥
अप्रमेयमनालोक्यमचिन्त्यं भक्तवत्सलम् ।
सर्वज्ञं त्वां विदुर्देवाः सप्रत्यत्र महावने ॥
देवान्पश्य रघुश्रेष्ठ त्वदालोकनतत्परान् ।
दिविस्थांस्तुवतस्त्वां तु हन्तारं लोकवैरिणः ॥
त्वं तु वै द्वापरस्यान्ते यदुवंशे कृतोदयः ।
कृष्णो विश्रुतकर्मा त्वं भविष्यसि न संशयः ।
एवं वदन्ति विबुधास्त्वामकं सर्वभूतगम् ॥
त्वामाराध्य चिरं कालमत्र पर्वतमूर्धनि ।
ऋषयो ब्राह्मणाश्चैव त्वत्पादं ते प्रपदिरे ॥
अत्र व्याघ्रा मृगगणाः पशुपक्षिद्रुमादयः ।
व्याधा वनचरा राम तान्वादि सुरपुंगवान् ।
सेवन्ते मुक्तिकामास्ते त्वत्पादकमलं शुभम् ॥
पुरा संचितपुण्यानां सुखदं सूर्यवंशज ।
पापेप्सूनां भयकरं स्थानमस्य विभोर्हरेः ॥

भीष्म उवाच ।

इति श्रुत्वा रघुश्रेष्ठो नाकं तं प्रणम्य च ।
नारसिंहं नमस्कृत्य प्रययौ च श्रियोऽचलम् ॥
धर्मराज त्वमेवाशु गत्वा विगतकल्मषः ।
नारसिंहप्रसादेन सर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥
श्रीवल्लशमहो गत्वा पतितोऽपि विमुच्यते ।
त्रिरात्रमुषितानां तु किं पुनः पुण्यवैभवम् ॥
यस्त्वेतच्छृणुयान्नित्यं नारसिंहस्य वैभवम् ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो ब्रह्मलोकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रीशैलशिखरे रामो राजपुत्रो महामतिः ।
देवं पिनाकिनं नत्वा ततः किमकरोत्प्रभुः ।
वद देवव्रत त्वं मे भूतनाथस्य वैभवम् ॥

भीष्म उवाच ।

देवदेवो विरूपाक्षो नीलकण्ठो महाद्युतिः ।
श्रीशैलाख्ये गिरिवरे सर्वकालं प्रवर्तते ॥
श्रीशैलेन्द्रं प्रविष्टानां नराणां पापिनामपि ।
नास्ति नास्ति पुनर्जन्म नारदेन प्रभाषितम् ॥
स्थानानि भुवि देवस्य विख्यातानि महीतले ।
कैलासो हिमशैलश्च सुन्दरे जाह्नवीतटे ॥
विश्वेश्वरो विरूपाक्षो महाकालो महामते ।
श्रीशैलश्चैकचूतश्च मार्कण्डेयो महामते ।
एतानि बहुमुख्यानि स्थानानि खरवैरिणः ॥
तत्र तत्र महादेवं प्रसन्नं भक्तवत्सलम् ।
नत्वा नरः पापकृतो विमुक्तो दिवमश्नुते ।
कैलासे श्रीगिरौ देवः प्रसन्नः सन्ततं गतः ॥
तत्र वै देवतानां च मनुष्याणामथात्र च ।
सदा प्रसन्नो देवेशः पार्वतीरमणः प्रभुः ।
गतानामत्र वै मुक्तिं ददाति भुवनेश्वरः ॥
श्रीशैलशिखरे दृष्टे मनुजैः पापकर्मभिः ।
छित्त्वा सर्वाणि पापानि तेषां मुक्तिं ददाति च ॥
एकयामं द्वियामं वा त्रियामं वा वसन्ति ये ।
नास्ति नास्ति पुनर्जन्म साक्षात्कृष्णेन भाषितम् ॥
एकरात्रोषितानां तु पितृमातृकुलानि च ।

6098-6090, — (L. 6095) M1 वन्दस्व मे, G(ed) वन्दभुना (for वदस्व मे) —(L. 6101) G(ed.) हिरण्यकं तु हत्वा (for °) —(L. 6106) G1 G(ed.) गङ्गा सौम्यगुणा शुभा (for °) —(L. 6107) D1 M1 अत्र प्रसन्ना लोका (M1 देवा) नां, G1 अत्र स्थितानां लोकानां (for °) — G(ed) om. lines 6108-6109 —(L. 6111) G1 स बलिनिग्रहं कृत्वा (for °) —(L. 6114) D1 M1 स एव रामाभिरामोऽभूद् (for °) —(L. 6115) G1 हन्ता पुरि च रावणम् (for °) —(L. 6119) D1 दिविस्थानस्तुवतस्त्वां (for °) — D1 om line 6120 —(L. 6120) G1 M1 यदुवंशे कृतोदये (for °) —(L. 6122) D1 त्वामेव सर्वगं मुरा (for °) —(L. 6125) G1 महासत्त्वा, G(ed) मृगेन्द्राश्च (for मृगगणा°) G1 M1 मृगादयः (for द्रुमा°) —(L. 6127) D1 दिव्यं सच्चय देवता (for °) —(L. 6129) D1 G1 M1 पापे प्सूनां (for °प्सूनां) D1 G1 M1 स्थानं दुर्निरीक्षणम् (for °) —(L. 6131) D1 प्रययौ पार्वतीपतिम् (for °) —(L. 6132) D1 तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र (for °) — After line 6133, G1 ins.

223** सर्वपापसमोऽपि पतितोऽपि विमुच्यते ।

—(L. 6134) G1 G(ed) अहोबलम् (for श्रीवल्लभम्) D1 अहोबिले पुनीत (for °) —(L. 6136) D1 G1 M1 ध्रुवं (for नित्यं) — After line 6136 D1 ins. an add. colophon mentioning sub-parvan as आनन्दपर्व(?) देवस्य adhy. name as अहोबलमाहात्म्यम् and adhy. no. as 45. —(L. 6143) G1 M1 श्रीशैले च (for °शैलेन्द्रं) —(L. 6149) D1 चैकरथ; चकचूतश्च (for चैक°) —(L. 6149) D1 G(ed.)

सिद्धा बन्धुजनाश्चैव प्राप्नुवन्ति हि सत्पदम् ॥
तत्रागत रघुवर ज्ञात्वा तत्र महर्षय ।
द्रष्टुकामास्तथा जग्मुर्नारायणमरिंदमम् ॥
जामदग्न्यस्तथा रामो भृगुश्च्यवनभार्गवौ ।
सत्यजित्सत्यकीर्तिश्च शतानन्दो दृढव्रत ।
शङ्खो यमश्च सन्मेधा कपर्दी चाथ कङ्कण ॥
एते चान्ये च बहवो मुनय संशितव्रता ।
राम दृष्ट्वा मुदं जग्मुरतुला रघुनन्दनम् ॥
राम सपूज्य तान्सर्वानर्घ्यपाद्यैररिंदम ।
नमस्कृत्य च तानाह प्राञ्जलिर्मुनिपुंगवान् ॥
कुशल वो मुनिगणा धन्यो व पादसेवया ।
श्रीशैलेशो मया दृष्ट पूजितश्च विशेषत ।
अत्र किं करणीय मे तद्वदन्तु महर्षय ॥
तेऽपि राम पुरस्कृत्य जामदग्न्य बहुश्रुतम् ।
चिरजीवी भवेत्युचुर्जामदग्न्यस्ततोऽब्रवत् ॥
रामाभिराम भगवन्हिताय जगतां विभो ।
कृतावतारो भवता लोके खलु सुदुर्लभ ॥
पाहि लोकानृषिगणान्राक्षसाञ्जहि राघव ।
त्वद्दर्शनात्सुतप्त मे तपस्तेषा महात्मनाम् ॥
दातव्यमत्र भवता ब्राह्मणेभ्यो धन बहु ।
अन्नपानीयदानानि कर्तव्यानि महामते ॥
अत्रैव दानात्पितरस्तु सर्वे
तृप्ता दिव यान्ति सुशोभमाना ।
गन्धर्वमुख्यैरुपसेव्यमाना
स्तथा समस्तैर्मुनिवर्यसंघै ॥
गीतानि देवा सतत गृणन्ति
कदा नु शैलेशमह व्रजामि ।
प्रत्येकमित्येवमुमापतिं त
भजन्ति नित्य परिपूर्णचित्ता ॥
कुर्वन्ति दानानि महत्सु सेवा
तीर्थेषु मज्जन्ति शुभ वदन्ति ।
ये चापि पूर्वं कृतिनो महान्त
स्तैरेव वन्द्य सतत गिरीश ॥
सुरेन्द्र पूर्वदिग्भागे स्थित्वा देवगणै सह ।
पूजा करोति यत्नेन मुक्त्यर्थं रघुनन्दन ॥
दक्षिणस्या दिशि यमस्तिष्ठन्पितृगणै सह ।
श्रीशैलेश महाभक्त्या स्तौति प्रीतो रघूत्तम ॥
प्रचेता पश्चिमद्वारे तिष्ठञ्श्रीशैलवासिनम् ।
पाहि मा पार्वतीकान्तेत्येव स्तौति पुन पुन ॥
यक्षराडुत्तरे भागे सदा क्रीडति शंभुना ।
तस्य दिव्या तनु पश्यन्स्तुवन्ह्यव्यपन्स्तुवन् ॥
मध्य तेषा सुराणा तु सिद्धानां साध्यरक्षसाम् ।
कदम्बे पूरिते स्थाने स्थातुमन्यैर्न शक्यते ।
भूलोकस्य तु सेवार्थं दत्त त्रिदिवस किल ॥
श्रुत्वैव राघवश्रेष्ठो जामदग्न्यात्सरूद्वह ।
दत्त्वा दानानि विधिवद्दक्षिणद्वारतो ययौ ॥
श्रीशैल गच्छति पुमान्यो वा को वा नृपोत्तम ।
तस्यैव वंशजा सर्वे मुक्ता एव न सशय ॥
य इद पुण्यमाख्यान नारदेन प्रभाषितम् ।
शृणोति सतत भक्त्या शिवसायुज्यमश्नुते ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

देवव्रत महाबुद्धे सुरसिन्धुसुत प्रभो ।
श्रीनिवासस्य माहात्म्य वद नो वदतां वर ॥
वैकुण्ठवासी लोकेशो विष्णु सर्वगत प्रभु ।
कथ प्राप्तो वृषगिरिं तन्मे त्व कृपया वद ॥

भीष्म उवाच ।

पुरा वै नारद श्रीमान्ब्रह्मपुत्रो महाद्युति ।
हरिं द्रष्टुमनास्तात वैकुण्ठ समुपागत ॥
तत्र दृष्ट्वा हरिं पार्थ क्षीरोदस्योपकण्ठत ।
आयान्त ऋषयो दृष्ट्वा मुदमापुश्च नारदम् ।
अगस्त्यप्रमुखा सर्वे पाराशर्यपदानुगा ॥
अनुज्ञातो मुनिगणै पाराशर्यो महाद्युति ।
व्यासो वचनमक्लीब नारद प्रत्युवाच ह ॥
कृतकृत्या मुने ब्रह्मस्त्वमेको जगतीतले ।
विष्णुभक्तोऽसि नान्योऽस्ति सदा कीर्तयसे यत ॥
अहो खलु मनुष्याणा मोक्षदो विष्णुरव्यय ।
स त्वया सेवितो नित्य कृतकृत्यो भवानत ॥
स्रष्टा पालयिता हन्ता एक एव जनार्दन ।
स त्वया पूजितो नित्य तस्मात्त्वलु कृती भवान् ॥
योऽनन्त सर्वभूतानां सेतुभूतो जगन्मय ।

सुवि (for बहु) —(L 6155) G(ed) नतानाम् (for ग°) —(L 6158) D1 G2 M1 वसतस्तत्र भूपते (for °) —(L 6161) D1 G(ed) स्निग्धा (for सिद्धा) M1 सुस्निग्धा बन्धुजाश्चैव (for °) —(L 6162) D1 महत्स्थलम् (for महर्षय) —(L 6165) D1 M1 वृतव्रत , G2 [उ]त्तमव्रत , G(ed) च शुभा (for दृढव्रत) —(L 6168) G2 G(ed) अतुलां कुरुनन्दन (for °) — Before line 6171, M1 ins श्रीराम° —(L 6172) D1 श्रीशैलोऽसौ (for °लेशो) —(L 6175) D1 M1 स्थिरजीवी , G2 स्थिरवीर (for चिरजीवी) D1 ऽवदीत् (for ऽब्रवत्) — Before line 6176, D1 ins. जामदग्न्य° —(L 6189) G2 चित्तम् (for °चित्ता) —(L 6190) D1 देवास (for सेवा) —(L 6198) D1 °वासकम् (for °वासिनम्) —(L 6207) G2 [अ]पि मानव (for नृपोत्तम) —(L 6210) सालोक्यम् (for सायुज्यम्)

COLOPHON — *Sub-parvan* D1 G2 आश्वमेधिकपर्वणि देव°. — *Adhy name* G(ed) श्रीशैलधर्मो , G2 G(ed) °धर्मो — *Adhy no* D1 G(ed) 47 , G2 45 माहात्म्यम् — G2 om. the ref —(L 6211) G(ed.) महाभाग (for

संसारपाशविच्छेदी स त्वया पूजितो हरिः ॥
एते वयं मुनिश्रेष्ठ द्रष्टुकामा जनार्दनम् ।
तन्निवेशितचित्ता हि प्राप्ता परमधार्मिका ॥
ईदृशं वचनं श्रुत्वा व्यासस्य जगतीपते ।
प्रोवाच नारदो धीमान्नागमी वेदविदां वर ॥
कृतकृत्योऽस्मि भद्रं वो यूयं भूतहिते रताः ।
शाश्वैर्धर्मैः सदा लोकान्भक्त्या रक्षितुमिच्छथ ॥
वैकुण्ठलोके संभूता वार्ता परमपावना ।
अश्रावि सा मया सन्तो वक्ष्ये शृण्वन्तु तां शुभाम् ॥
मायावी परमानन्दस्त्यक्त्वा वैकुण्ठमुत्तमम् ।
स्वामिपुष्करिणी तीरे रमया सह मोदते ॥
इत्यद्भुतमिदं वाक्यं श्रुत्वा सेन्द्रा मरुद्गणाः ।
तत्र सेवितुमुद्युक्ता गन्ताऽहं च जगद्गुरुम् ॥
किं करिष्यथ विप्रेन्द्रा दर्शनं ह्यत्र दुर्लभम् ।
तस्मात्तत्र गमिष्याम इत्युक्त्वा खं समारुहत् ॥
अगस्त्यप्रमुखाः सर्वे ऋषयश्च तपोधनाः ।
जग्मुस्ते व्योममार्गेण यत्र धर्मगिरौ हरिः ॥
स्वामिपुष्करिणीतीरं गत्वा ते ऋषयः सुराः ।
स्नात्वा पीत्वा शुभं तोयं हरिं द्रष्टुं विचेरतुः ॥
पश्चिमं भागमासाद्य मुनयो विष्णुतत्पराः ।
तत्रापश्यन्महाभूतं मेरुमन्दरसंनिभम् ॥
सहस्रादित्यसंकाशं विद्युच्चञ्चललोचनम् ।
सर्वायुधधरं देवं दृष्ट्वा विस्मयमागताः ॥
दक्षिणां दिशमाजग्मुः स्वामिपुष्करिणीतटात् ।
तत्रासुरान्दानवादीन्राक्षसान्पिशिताशनान् ॥
ध्यायन्तश्च जपन्तश्च नमस्यन्तश्च तान्बहून् ।
दृष्ट्वा विस्मयमापन्नाः पूर्वां दिशमुपाययुः ॥
तत्रासीनं देवपतिं त्रिदशैरुपसेवितम् ।
यक्षकिंनरकिंपुरुषचारणाद्यैरभिष्टुतम् ॥
सिद्धगन्धर्वदेवार्यैर्ऋषिभिश्चाप्सरागणैः ।
स्तूयमानं हरिं साक्षाच्छ्रीनिवासं जगद्गुरुम् ॥
कदा द्रक्ष्यामि तद्रूपं योगिनामपि दुर्लभम् ।
कदा मे जन्मसाफल्यं भविष्यति सुरार्चितम् ॥

देहि मे दर्शनं देव प्रणतार्तिप्रणाशन ।
त्वं गतिः सर्वभूतानां देवानामपि मोक्षदः ।
पाहि पाहि जगन्नाथ भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥
इति स्तुवन्त देवेशं देवराजं पुरंदरम् ।
वेङ्कटाद्रेः पुरोभागे स्वामिपुष्करिणीतटे ।
देवताभिः समासीनं ध्यायन्तं पुरुषोत्तमम् ॥
तं दृष्ट्वा विस्मिताः सर्वे ह्यगस्त्यप्रमुखा द्विजाः ।
कौबेरीं दिशमाजग्मुर्द्रष्टुकामा जनार्दनम् ॥
तत्रापश्यन्द्विजवरान्सप्तद्वीपनिवासिनः ।
राज्ञो मुनिगणांश्चैव भूसुरान्वेदवादिनः ॥
भूलोकवासिनश्चैव मनुजान्मनुजेश्वर ।
मुदमापुर्महात्मानो मुनयः शुद्धबुद्धयः ॥
स्तुवन्ति नृत्यन्ति नमन्ति केचि-
दानन्दजाश्रूणि सृजन्ति केचित् ।
आप्लुत्य चाप्लुत्य वदन्ति केचि-
द्धरे मुरारे पुरुषोत्तमेति ।
लुण्ठन्ति केचित्परिरम्भयन्ति
तूष्णीं तु तिष्ठन्ति हसन्ति केचित् ॥
ध्यायन्ति केचित्कलशं वहन्ति
पूर्णं मुरारेरभिषेकहेतोः ।
पुष्पाणि सौरभ्ययुतानि गन्धं
कर्पूरकस्तूरिसमन्वन्ति ॥
आदाय सर्वे वृषभाद्रिनाथं
ते मार्गमाणा विचरन्ति तत्र ॥
एवं स्तुवेषु देवेषु ऋषिगन्धर्वकोटिषु ।
पुष्पवृष्टिः पपाताशु पर्वतोपरि सर्वतः ॥
भेरीमृदङ्गपटहैर्निःसाणाद्यैश्च डिण्डिमैः ।
शङ्खकाहळस्वनैः संकुलं समजायत ॥
तस्मिन्नवसरे विष्णुः प्रादुरासीत्सरित्तटे ।
मेरुमन्दरसंकाशैर्जाम्बूनदपरिष्कृतैः ।
नानारत्नचितैर्दिव्यैर्विमानैरुपशोभितः ॥
कोटिसूर्यप्रतीकाशश्चन्द्रकोटिसुशीतलः ।
स्वर्लोकाद्भूमिपर्यन्तं प्रादुरासीच्छ्रियः पतिः ॥

°बुद्धे) — (L. 6213) G(ed) देवेशो (for लोकेशो) — (L. 6221) G3 वाचा (for व्यासो) — Before line 6222, D1 ins व्यास — G3 om lines 6227 6228. — (L. 6227) M1 सेवितो (for पूजितो) — (L. 6240) G(ed) [अ]द्भुत समं (for °तमिदं) — (L. 6241) G2 तत्र स्नातुं समुद्युक्ता (for °) — (L. 6242) D1 G1 M1 अत्र दर्शनदुर्लभः, G(ed) अत्र दुर्लभदर्शना (for °) — (L. 6251) D1 G3 मदृष्ट्वा (G3 दृष्ट्वा त) विस्मय गता (for °) — For line 6254 G(ed) subst

224** नमस्यतो ध्यायतश्च जपतश्चापि तान्बहून् ॥

— (L. 6257) Hypermetric G(ed) -गन्धर्व (for किंपुरुष) — (L. 6258) G(ed.) सिद्धकिंपुरुषाद्यैश्च (for °) — (L. 6259) G(ed) जगत्पतिम् (for जगद्गुरुम्) — (L. 6263) G(ed) मोक्षद (for °द) — (L. 6271) M1 -पारगान् (for -वादिनः) — (L. 6273) G3 मुनय शुभदर्शना (for °). — (L. 6276) G1 उत्फुल्य चोत्फुल्य (for आप्लुत्य चाप्लुत्य) G(ed.) नदन्ति (for व°) — After line 6276, G(ed) ins :

225** गायन्ति गीतं परितो महान्तः

— After the above, G(ed) reads lines 6303 6322. — (L. 6282) G1 गुणानि (for -युतानि) G(ed.) गन्धान् (for गन्धं) — After line 6285 G1 G(ed.) ins

226** देवा मनुष्या अपि योगिनश्च

G1 cont

227** गायन्ति गीतां महतो महात्मनः ॥

स्वामिपुष्करिणीतीरे रविमण्डलसंनिभे ।
विमाने सेवितो देवैः श्रीनिवासोऽवसत्प्रभुः ॥
ब्रह्मा शिवश्चन्द्रदिवाकरश्च
सेन्द्रो यमः पाशधरेश वायुः ।
रक्षोधिपो वायुवसू च दक्षौ
विरिञ्चकोटीगणदानवाश्च ॥
पिता पितॄणां जनकः सुराणां
माता त्रिशूला महता महात्मा ।
रम्या शशी देहभृता च चक्षु
रध्यात्मचक्षुर्दिनकृद्दिवासु ॥
एको विष्णुर्बहुधा विभिन्नः
शुद्धो जनानां दिवि देवतानाम् ।
कृपानिधिस्तत्र बभूव लक्ष्म्या
सर्वस्य लोकस्य हिताय नूनम् ॥
धन्यपुष्पफलैः केचित्स्तोत्रैश्च विविधैर्जपैः ।
वेदपारायणैः केचित्पूजयन्ति जनार्दनम् ॥
धूपदीपैर्गन्धमाल्यैरन्यैर्नामादिकीर्तनैः ।
बहुहाटककुम्भैश्च तोरणैर्ध्वजराजिभिः ॥
विचित्रकुसुमैः केचित्पूजयन्ति जनार्दनम् ।
तुलसीमञ्जरीभिश्च करवीरैश्च जातिभिः ।
मल्लिकाकेतकैः पुष्पैश्चम्पकैः पूजयन्ति ते ॥
भूसुरा ऋषयश्चैव कलशैः परिपूरितैः ।
पुण्योदकैर्मन्त्रपूतैः कमण्डलुगतैः शुभैः ॥
तत्र कुम्भाहृतैः केचित्पूजयन्ति जनार्दनम् ।
पत्रशाकैर्मूलफलैर्नैवेद्यं कल्पयन्ति हि ।
शुद्धोदकैश्च पुष्पैर्ध्यानैः स्तोत्रैर्जपैः परैः ॥
एवं तेषां पूजनाभिः पूजितो मधुसूदनः ।
आस्ते तत्र जगन्नाथः स्वामिपुष्करिणीतटे ॥
तस्मात्पूजयितुं राजन्श्रीनिवासं जगद्गुरुम् ।
गच्छ सौम्य सदानन्द भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकैः ।
यस्य श्रवणमात्रेण नरः पापैः प्रमुच्यते ॥
श्रीनिवासस्य सेवार्थं यो वा को वा व्रजेद्यदि ।
तस्यैव धराजाः सर्वे मुक्ता एव न संशयः ॥
यानि क्षेत्राणि पुण्यानि तीर्थान्यायतनानि च ।
तानि सर्वाणि सेवन्ते श्रीनिवासं जगन्मयम् ॥
इदं ये पुण्यमाख्यानं शृण्वन्ति श्रद्धया नराः ।
तेषां मुक्तिः करस्थैव गतानां किमु वैभवम् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

देवव्रत महाभाग मम सुरनदीसुत ।
यदुनाथो भवानेको रक्षिता मम सुव्रत ॥
काशी त्रिस्थपुरी ज्ञेया तस्यामास्ते जगन्मय ।
श्रीहस्तिशिखरे तत्र प्रादुरासीत्कथं प्रभुः ॥
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं महत्कौतूहलं हि मे ।
वक्तुमर्हसि सर्वज्ञ प्रादुर्भावं हरेः प्रभो ॥

भीष्म उवाच ।

पुरा सनत्कुमाराय नारदेन प्रभाषितम् ।
शृण्वतां सर्वपापघ्नमायुरारोग्यवर्धनम् ॥
शृणुष्व भरतशार्दूल ब्रह्मा लोकपितामहः ।
सृष्ट्वा लोकांश्चिरं कालमास्त चिन्ताकुलो भृशम् ॥
तस्मिन्नवसरे वाणी समुद्भूता नृपाम्बरे ।
शृण्वेति जगादेदं महाभाग शुभेप्सितम् ॥

—(L. 6292) G3 मणिमयैः (for रत्नचितैः) G2 चान्यैः रुपसेवित (for °) —(L. 6297) D1 M3 दिवाकरो (for °करश्च) —(L. 6298) G1 पाशिभर्तेश (for पाशधरेश) M1 सेन्द्रो यमः पाशधनेशवह्नि, G(ed) सेन्द्रो यमाग्नी धनदेश्च वा.गी (for °) —(L. 6302) G1 जगतां च पाता (for महतां महात्मा) — After line 6302, G(ed) ins

278** पतिः प्रियाणां सदभिर्जनानां
निधिः कृशानामिव निर्धनानाम् ।
आविर्बभूवात्र महोज्ज्वलाङ्गः
प्रियाङ्गुनः श्रीवृषभाद्रिनाथः ॥
प्रसन्नमूर्तिर्जगदेकबन्धुः
प्रसन्नधामाथ जगन्निवासः ।

—(L. 6303) G1 रम्यां (for रम्या) —(L. 6306) G3 इद्धो (for शुद्धो) —(L. 6307) M3 कृपानिधिस्तु (for कृपा°) G(ed) कृपानिधिस्तत्र बभूव लक्ष्मी — M3 om lines 6309–6313 —(L. 6309) D1 वनपुष्प, G1 वन्यैः पुष्पैः, G(ed) वन्यैः [illegible] पुष्प (for धन्यपुष्प) —(L. 6311) G(ed) अन्यैः [illegible] कीर्तने (for °) — G1 G(ed.) om lines 6314–6318 —(L. 6317) M1 [illegible] (for [illegible]) —(L. 6318) D1 M1 यत्र (for तत्र) —(L. 6320) G1 M1 [illegible], G(ed) [illegible] (for अत्र) G1 [illegible], G(ed) [illegible] (for [illegible]) —(L. 6321) M1 G(ed) तु पूजनैः (for पूजना°) — After line 6323 D1 (marg.) ins.

229** [illegible]
इति वै [illegible] वेङ्कटेश्वरः ॥
वैकुण्ठ[illegible]
[illegible] ।
आस्ते [illegible]
[illegible] ॥

—(L. 6328) M1 [illegible] (for [illegible]) —(L. 6331) D1 [illegible] (for [illegible]) G1 [illegible] (for [illegible])

Colophon — Sub-parvan: G1 [illegible]. — Adhy. name: D1 [illegible] G3 M1 G(ed) [illegible] — Adhy. no.: [illegible] D1 G(ed) [illegible] M1 [illegible] G1 om. line 6331 —(L. 6334) G1 [illegible] ([illegible]).

अश्वमेधसहस्रं त्वं कुरु चित्तविशुद्धये ।
अन्यथा निर्मला बुद्धिर्न भविष्यति पद्मज ॥
एतच्छ्रुत्वा चिन्तयानो ब्रह्मा लोकपितामहः ।
न शक्यं कर्तुमेकोऽपि कथमेतदिहाब्रवीत् ॥
पुनश्चोवाच सा वाणी धातारं व्याकुलेन्द्रियम् ।
मेघगम्भीरया वाचा शृणुष्वेति पितामह ॥
गङ्गाया दक्षिणे भागे योजनानां शतद्वये ।
पञ्चयोजनमात्रेण पूर्वाम्भोधेस्तु पश्चिमे ॥
वेगवत्युत्तरे तीरे पुण्यकोट्यां हरिः स्वयम् ।
वरदः सर्वभूतानामद्यापि परिदृश्यते ॥
कर्तव्यस्तत्र वै यज्ञस्त्वया चित्तविशुद्धये ।
सहस्राणां फलं तेऽस्तु ह्येकेन स्थानवैभवात् ॥
श्रुत्वा तत्प्रीतिसंयुक्तो धाता देवगणैः सह ।
गन्तुं मनो दधे ब्रह्मा यज्ञं कर्तुं च सुव्रत ॥
दिक्पालैर्देवगन्धर्वैर्वसुरुद्रादिभिः सह ।
हयमेधं महायज्ञमकरोदृषिभिः सह ॥
हवींषि भुञ्जमानानां पश्यतां मरुतां प्रभुः ।
प्रादुरासीन्महावेद्यामुत्तरस्यां महाद्युतिः ॥
शङ्खचक्रधरः श्रीमान्नीलजीमूतसंनिभः ।
वेदैरुपनिषद्भिश्च मूर्तिमद्भिः प्रसेवितः ॥
इन्द्रादिलोकपालैश्च ब्रह्मादिभिरनेकशः ।
यक्षविद्याधरगणैः किंनरैश्चारणैरपि ॥
नदीनदसहस्रैश्च गङ्गाद्यैरुपसेवितः ।
सप्तसागरपृथ्वीद्यैः सप्तद्वीपनिवासिभिः ॥
ऋषिदेवगणैर्देवः प्रादुरासीन्महाद्युतिः ।
पीताम्बरधरः श्रीमान्विष्णुश्चञ्चललोचनः ॥
कौस्तुभेन विराजन्तं श्रीवत्साङ्कितवक्षसम् ।
नत्वा पुनः पुनर्ब्रह्मा लोककर्ता जगन्मयः ।
अस्तौषीत्कमलाकान्तमपवर्गफलप्रदम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

श्रीपते पुण्डरीकाक्ष सर्वलोकहितंकर ।
पाहि मां कमलाकान्त त्वत्पादकमलं गतम् ॥
वरदं सर्वभूतानामीश्वरं पुरुषोत्तमम् ।
नमामि पुण्डरीकाक्षं गरुडासनमव्ययम् ॥
पीताम्बरधरं देवं वनमालाविभूषितम् ।
चतुर्बाहुमुदाराङ्गं नमामि कमलापतिम् ॥
येनेदं भुवनं व्याप्तं देवतिर्यङ्नरादिकम् ।
तं वासुदेवममलं प्रणतोऽस्मि जनार्दनम् ॥
नित्यानन्दाय शुद्धाय सूरायानाथपालिने ।
सर्वज्ञाय नमस्तुभ्यं सर्वभूतान्तरात्मने ॥
यज्ञभोक्त्रे नमस्तुभ्यं यज्ञकर्त्रे सुरोत्तम ।
हविर्मन्त्रस्वरूपाय यजमानस्वरूपिणे ॥
देवतिर्यङ्मनुष्याणां जनयित्रे नमोऽस्तु ते ।
पाहि मां देवदेवेश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥

भीष्म उवाच ।

इति स्तुवन्तं देवेशं पद्मयोनिमरिंदमम् ।
प्रसन्नवदनो विष्णुर्ब्रह्माणं प्रत्युवाच ह ॥
प्रीतिमानस्मि भद्रं ते स्तोत्रेणानेन पुत्रक ।
हयमेधेन महता भक्त्या विश्राणनेन च ।
त्रिकालमर्चय त्वं मां कृते ह्यस्मिन्युगोत्तमे ॥
त्रेतायां तु गजेन्द्रेण प्रार्थितो मुक्तिकामिना ।
कृतकृत्येन विदुषा भक्तेन तु महात्मना ॥
द्वापरे देवगुरुणा मुनिशापाच्च भीरुणा ।
भक्त्या परमया चैव पूजितो द्वापरं चिरम् ॥
वर्तयिष्ये मुनिगणैः सेन्द्रैः सुरगणैर्वृतः ।
यक्षकिंनरसंघैश्च गन्धर्वैश्चाप्सरोगणैः ॥
कलौ तु पूजितः पूजाद्रव्यैः शेषेण पूजितः ।
मनुजैः पूजनादिभिश्च भूसुरैश्च विशेषतः ।
स्त्रीशूद्रैः पूजितो नित्यं वत्स्यामि कमलासन ॥
इत्युक्त्वा देवदेवोऽसौ तत्रैवान्तरधीयत ।
विस्मयं परमं जग्मुर्देवाः सर्वे दिवि स्थिताः ॥
हयमेधेन विधिना ब्रह्मा लोकपितामहः ।
इष्ट्वा विष्णुक्रमार्गेण ब्राह्मणान्पर्यपूजयत् ॥
अन्नदक्षिणवस्त्राद्यैर्वृत्तिक्षेत्रगृहादिभिः ।
देवानृषिगणांश्चैव पूजयामास भूसुरान् ॥
तस्मिन्नवसरे देवाश्चक्रुश्च विविधान्मखान् ।
वाजपेयादिभिर्यज्ञैरिष्टकाचयनादिभिः ॥
ऋषयो मनवश्चैव लोकपालाः कुरूद्वह ।

—(L. 6342) G(ed) आस्ते चिन्ताकुलेन्द्रिय (for [b]) —(L. 6348) G1 न शक्यं वक्तुमेकोऽपि (for [a]) G(ed.) सहस्रं कथम् अब्रवीत् (for [b]) —(L. 6352) M1 एक (for पञ्च) —(L. 6357) D1 G1 श्रुत्वा प्रीतिसमायुक्तो (for [a]) G(ed) स देवर्षि (for धाता देव) — After line 6358 G(ed) ins

230** तत काञ्चीं समासाद्य सृष्टिकर्ता तु तत्र वै ।

—(L. 6367) D1 M1 नदीनां शतसाहस्रैर् (for [a]), G1 M1 सेविनम् (for °त), —(L. 6369) G1 देवै (for देव). — G1 om. lines 6378 6380 — After line 6379, G1 ins

231** आनन्दं परमं व्याप्तमवतीर्य नरादिकम् ।

—G1 om line 6380 —(L. 6381) G(ed.) अतुलं (for अमलं) —(L. 6383) G1 M1 सर्वभूतान्तरायिने, G1 °तनिवासिने (for [b]) — G1 om the ref. —(L. 6390) G1 सुव्रत, G1 पद्मज (for पुत्रक) —(L. 6391) D1 भक्तो (for महता) —(L. 6392) G1 कृपो ह्यस्मिन्नगोत्तमे (for [b]) —(L. 6397) D1 मुनिवरैर् (for °गणैर्) D1 G1 M1 देवैः सेन्द्रैर् (G1 सोमम्) (for [b]) — D1 om (hapl) lines 6398–6399 M1 om line 6398 —(L. 6399) G1 M1 पूजितः पूजनाद्यैः (for [a]) G1 कल्पे (for द्रव्यैः) —(L. 6404) G(ed.) यज्ञेन (for विधिना) —(L. 6405) M1 ब्राह्मणान्परिपूजयन् (for [b]) —(L. 6406) G(ed) दक्षिणान्नसुवस्त्राद्यैर् (for [a]) G(ed.)

वसिष्ठो जमदग्निश्च त्रिक कण्वोऽथ गालव ॥
विश्वामित्रो देवरात कथ काश्यपसभव ।
रामो बृहस्पतिर्व्यासो धौम्यो रोमश एव च ॥
कात्यायनो भरद्वाज पुलस्त्य पुलह क्रतु ।
एते चान्ये च बहवश्चक्रुश्च विविधान्मखान् ॥
काञ्चीभुव प्रविष्टाना नास्ति नास्ति पुनर्भव ।
तस्मात्त्व सेव्यसे विप्रै ससारच्छेदलिप्सुभि ॥
जनने मरण नृणा मरणे जन्मसाधनम् ।
तद्वारा कुरुते सद्य काञ्चीनाथोऽद्य सेवया ॥
अत्रैव वरदस्यास्य पादसेनापरा शुभा ।
वेगवतीति विख्याता शारदा कलिदोपहा ॥
तस्या तु मज्जता नृणा वाविभूतिर्भवद्ध्रुवम् ।
आरोग्य पावन तीर्थं जन्मान्तरमलापहम् ॥
कामाक्षीति च विख्याता सर्वलोकेषु भारती ।
मूक वा शास्त्रकर्तार करोति भुवि विश्रुतम् ॥
त्रिपुरारिर्महादेव पार्वतीसहित प्रभु ।
चूतमूले वसन्नृणा सेव्यते दैवतैर्नृभि ॥
काञ्चीनाथ प्रपन्नाना ससारभयनाशनम् ।
एकाम्रनाथसत्राभिर्विद्यावन्तुविवर्धनम् ॥
सवया देवराजस्य नरा पापरता अपि ।
ब्रह्मलोकं प्रयान्त्येव नारदेन प्रभाषितम् ॥
काञ्चीनाथ स्मरेद्यस्तु नमेद्वा तद्दिश प्रति ।
तत्सालोक्य समायाति नारदेन प्रभाषितम् ॥
यस्त्वेतच्छृणुयान्नित्य काञ्चीनाथस्य वैभवम् ।
स कोटिकुलसयुक्तो ब्रह्मलोके सुखं वसेत् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

सिंहाद्रिनाथो देवेश साक्षान्नरहरि स्वयम् ।
कथ तत्र वसत्येष औबले चात्र माधव ॥
वेत्थैतत्तु भवानद्य वसुना प्रवरोऽसि मे ।
कथां कथय तत्त्वज्ञ तत्स्थानस्य च वैभवम् ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि श्रोतृणामघनाशनम् ।
ससारपाशविच्छेद नारसिंहस्य कीर्तनम् ॥
सिंहाद्रिनाथस्य कथा सर्वमङ्गलदायिनीम् ।
द्विजो वा पतितो वापि श्रुत्वा पापै प्रमुच्यते ॥
स एव भगवान्विष्णुर्यज्ञमूर्ति शिव प्रभु ।
ब्रह्मा रुद्र शची चार्क शचीपतिपुरोहित ॥
देवराजो रवि सूनुर्वरुणो धनपालक ।
स एको बहुधा भूत्वा पालयत्यखिलं जगत् ॥
पुरा दैत्यवध कृत्वा नारसिंहो जगत्पति ।
देवैरभिष्टुतो भीतैर्दिव्य योगमपागमत् ॥
औबलाख्ये गिरिवरे दिव्यरूपी भयकर ।
स वाममकरोद्धीमानेक एव जगन्मय ॥
योगारूढ तमालोक्य नितरामुज्ज्वल हरिम् ।
मरुतो मरुता नाथ तुष्टुवुर्जगतीपतिम् ॥

देवा ऊचु ।

श्रीपते पुण्डरीकाक्ष पुराणपुरुषोत्तम ।
नारसिंह जगद्योन वेदराशे नमोऽस्तु ते ॥
लोकनाथ नमस्तेऽस्तु मायिने जलशायिने ।
सर्वलोकस्य कर्त्रे च पालकाय नमोऽस्तु ते ॥
सहस्रे मान्ते तुभ्य सुयज्ञफलदायिने ।
निर्गुणाय नमस्तुभ्य योगरूपिन्सुरेश्वर ॥
पाहि त्वमागतीनाथ स्वपादकमल भवान् ।
त्व पिता सर्वलोकानामस्माक तु विशेषत ॥
नानामोहसमायुक्तानाधिवासुनिपीडितान् ।
पाहि नश्चिदशाधीश भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥

भीष्म उवाच ।

नारसिंह स्तुतो देवैरिति नरा पुन पुन ।
प्राह तान्त्रिदशाधीश प्रसन्नो भक्तवत्सल ॥

भगवानुवाच ।

किमर्थं प्रार्थ्यते देवैर्मदाश्रयसमन्वितै ।

-समाविभि (for गृहादिभि) —(L. 6410) M1 मानवाद् (for मननरा) —(L. 6412) G2 शुक M1 त्रित, G(ed.) [अ]सित (for त्रिक) —(L. 6413) G2 रैभ्यो (for धौम्यो) —(L. 6416) G1 काञ्चीपुर, M1 °पुर (for °भुवं) G1 काञ्चीभुव प्रतिष्ठाना (for °) D1 महद्भय (for पुनर्भव) —(L. 6420) D1 अत्र वै, G2 मूर्येव (for अत्रैव) M1 अत्र वै वरदा ह्यस्य (for °) —(L. 6422) G1 2 विजृम्भते (for भवेद्ध्रुवम्) —(L. 6424) G1 2 कमलाक्षीति विख्याता (for °) —(L. 6427) G2 आम्रमूले (for चूत°) G(ed.) दाता (for नृणा) —(L. 6428) G2 भव (for भय) —(L. 6429) G(ed) विवर्धन (for °र्धनम्) —(L. 6430) G1 देवस्य (for राजस्य) —(L. 6432) G(ed.) नमेद् (for स्मरेद्) G(ed.) स्तौति (for नमेद्) —(L. 6435) D1 चिरं, G(ed) सुखी (for सुखं)

Colophon —*Sub-parvan* D1 G1 मार्कण्डेयपर्वणि शेषधर्मा, G2 M1 G(ed) शेषधर्मा —*Adhy name* D1 G1 काञ्चीमाहात्म्यम्, G(ed) हस्तिगिरिमाहात्म्यम् —*Adhy no* D1 G(ed) 49 G1 40, G2 M1 49

(L. 6438) G(ed) वेत्सि तत्तु महानाथ (for °) G(ed) मवान् (for ऽसि मे) —(L. 6439) तस्य स्थानस्य वैभवम् (for °) —(L. 6441) G1 पाप (for पापै) —G2 om lines 6444 6451 —(L. 6445) पिनाक् (for शची) —(L. 6447) D1 [अ]निल वह्नी; G2 M1 [अ]भिर्न महीम् (for [अ]खिलं जगत्) —(L. 6450) D1 महोग्रम् भैरवाकारे (for °) —(L. 6457) D2 M1 सर्वे सुकृतमप्रार (for °) —M1 om lines 6459b–6461a D1 om lines 6461–

मया व करणीयं किमिति तान्प्रत्युवाच ह ॥
देवा ऊचु ।
योगमूर्ति विरूप्यैव दिव्यभोगसमन्वित ।
अस्मान्वै पातुमिच्छामो ह्यनिश परमेश्वर ॥
भगवानुवाच ।
सिंहाद्रिरिति विख्यात पुरस्तात्पर्वतोत्तम ।
तत्र वत्स्यामि जगता हिताय त्रिदशेश्वरा ॥
ऋषिविप्रगणै सार्धं युष्माभि सह पुत्रका ।
अत्राश्रयसमायुक्तो वर्ते तत्र महागिरौ ॥
अत्र योगेश्वरो नित्यं तत्र भोगसमन्वित ।
पालयिष्ये तथा लोकांस्त्रिदशाननुजानपि ।
भवन्तस्तत्र गच्छन्तु सदा भोगेप्सवोऽमला ॥
इत्युक्ता हरिणा देवा विमानशतशोभितम् ।
सिंहाद्रिं प्रययु शीघ्र बहुजन्तुनिषेवितम् ॥
तत्र स्थित्वा जगन्नाथ चिरं देवं जनार्दनम् ।
नापश्यंस्त्रिदशा सर्वे योगिध्येयमरिंदमम् ॥
एकविंशे युगेऽतीते तपोभिर्बहुविस्तरै ।
नारसिंहमदृष्ट्वैव दु खिता देवसंतति ॥
सिंहरूपी स भगवान्विचचार नगोत्तमे ।
सहस्रादित्यसकाशो विद्युज्ज्वललोचन ॥
तप्तहाटककेशान्तो विद्युद्दामतनुच्छद ।
दीप्तहाटकजिह्वाग्रो रक्तलाङ्गूलशोभित ॥
विचित्रमणिपादैश्च दन्तपङ्क्तिमरीचिभि ।
भासयन्सर्वककुभो दिव्यसिंहश्चचार ह ॥
कम्पमाना सुरेन्द्रास्ते किमेतदिति शङ्किता ।
तत्र तत्र निलीयन्ते गिरिगह्वरकोटरे ॥
अथ तस्मिन्नन्तरे दिव्ययोगिगणामला ।
शङ्खचक्रधरा वन्द्या स्तूयमाना महर्षिभि ॥
पद्माक्षसूत्रवलया प्रलम्बिवनमालिका ।
दिव्यायुधधरा वीरा दिव्यकुण्डलशोभिता ॥
तप्तहाटकवर्णैश्च रत्नकेयूरशोभिता ।
केयूरमकुटैर्दिव्यैर्नूपुरै कनकाङ्गदै ॥
रशनाभिर्विचित्राभिर्दिव्यरत्नमयै शुभै ।
शोभमाना मुनिवरा योगीन्द्रा पर्वतोपमा ॥
सनत्कुमारो भगवान्सनकश्च सनातन ।
सनत्सुजात शान्तात्मा महायोगी सनन्दन ॥
नारद पर्वतश्चैव कुमुदो लोकपालक ।
जयो विजयशेषाद्या कुम्भयोनिमुखा द्विजा ॥
अणिमादिगुणोपेता योगीन्द्रा सचतुर्मुखा ।
एते चान्ये च बहवो वैकुण्ठपुरवासिन ॥
विमानकोटिसाहस्रैर्जाम्बूनदपरिष्कृतै ।
कोटिसूर्यप्रतीकाशास्तं देशमुपजग्मतु ॥
सिंहरूपधरं देवं हरिं दृष्ट्वा मुनीश्वरा ।
दिव्यै पुष्पै प्रकीर्याथ प्रणेमुर्देववल्लभम् ॥
ध्यायन्त प्रमदायुक्ता सुखासीना सुरोत्तमा ।
प्रसीदेति जगन्नाथमुपतस्थुर्महर्षय ॥
अथान्तरिक्षे जगतामधीश
सुपर्णमारुह्य सुपर्णकेतु ।
तस्मौ गिरौ देवगणै स्तुतोऽसौ
सिंहाद्रिनाथो नरसिंहमूर्ति ॥
मायामृगोऽसौ मनुजेन्द्रसूनो
सिंहो महानाविरभूत्किलाग्रे ।
स एव देवो जगता विनेता
जगद्गुरुर्दिव्यमृगेन्द्रमूर्ति ॥
तत्राविरासीद्गिरिवर्यपृष्ठे
विमानवर्ये बहुमेरुरूप ।
सम्मध्यवर्ती हरिरव्ययात्मा
ग्रस्तान्सुरान्पाति गिरौ प्रलीनान् ॥
देवैरनेकै परिपूजितोऽसौ
चिर वसानीति गिरौ नगेन्द्रे ।

6462 — (L. 6462) G_2 नानाशस्त्रनिपीडिता (for ^{b}) — (L 6463) D_1 पाहि नस्त्रिदशान्धीमन् (for ^{a}) — D_1 G_2 M_1 om the ref — (L 6467) M_1 वा (for व) — After line 6469, G(ed) ins
232** पालयस्व तथा लोकांस्त्रिदशाननुजानपि ।
— (L 6472) M_1 गणा सर्वे (for °गणै सार्धं) G_2 युष्माकं हितकाम्यया (for ^{b}) — (L 6473) G(ed) समायुक्ते (for °युक्तो) D_1 वर्ते तस्मिन्, G_2 वर्तेमहि, M_1 वर्तयेय (for वर्ते तत्र) — (L 6476) G(ed) भोगेच्छवो (for °प्सवो) — (L 6477) D_1 M_1 शोभित (for °तम्) — For line 6477, G_1 subst
233** इत्युक्त्वा सर्वदेवाना देवो विश्वात्मक प्रभु ।
— (L 6478) D_1 M_1 बहुजन्तु(M_1 °रत्नो)पशोभितम्, G_2 °——— (for ^{b}) — (L 6483) G_1 °शोभिता (for ... ते देव ... भगवान् (for ^{a}) G_1 M_1 चचार च (for विचचार) — (L. 6485) G_2 विभूषित (for तनुच्छद) — (L. 6486) D_1 G_1 त(G_1 दी)प्तपावकजिह्वाग्रो (for ^{a}) G(ed) शोभन (for शोभित) — (L 6489) G_2 सुरेन्द्राश्च; M_1 सुरा सर्वे (for सुरेन्द्रास्ते) — (L 6490) D_1 विलीयन्ते, G(ed.) निलीनास्ते (for °यन्ते) D_1 गिरे शिखरकोटरे (for ^{b}) — (L. 6493) M_1 प्रलम्बिहरिमालिका (for ^{b}) — D_1 om line 6495 — (L. 6496) G(ed) उज्ज्वलैर् (for केयूर-) — (L. 6497) D_1 G_2 M_1 रत्नचित्रै (for °मयै) — (L 6498) G_2 पर्वतोपमे (for °पमा) — (L. 6499) D_1 सनन्दन ; G_1 2 M_1 सनन्दश्च (for °कश्च) — (L 6500) D_1 G_2 महामति, G_1 M_1 बृहस्पति (for सनन्दन) — (L. 6502) G(ed) दौवौ च (for शेषाद्या) M_1 जयेशविजयेशाद्या (for ^{a}) G(ed) कुम्भयोनिर्बृहस्पति (for ^{b}) — (L 6506) G(ed) तं देशं जग्मुरञ्जसा (for ^{b}) — (L 6509) G(ed.) च मुदा (for प्रमदा-) — (L. 6515) G_1 2 मयोऽसौ, M_1 मृगेन्द्रो (for मृगोऽसौ)

दिव्यैश्च भोगैरुपसेव्यमानो
निवेशयामास मुनीन्द्रवर्यान् ॥
दिव्यभोगसमायुक्तो दिव्यगन्धर्वकोटिभि ।
आराध्यमानो नृपते तत्रास्ते मुनिरव्यय ॥
त नत्वा गरुडारूढ देवदेवमरिंदमम् ।
ध्यात्वा च त्रिदिव याति नर पापवृतोऽपि च ॥
तस्य देवस्य पुरत सदा देवैरभिष्टुत ।
मरुत्वान्स्तौति देवेश मुक्त्यर्थं पाण्डुनन्दन ॥
सूर्यात्मज प्रचेताश्च धनदो यक्षजातिभि ।
स्वां स्वा दिशमधिष्ठाय सेवन्ते त विदूरत ॥
विश्वसृग्वासदेवश्च नारसिंह जगद्गुरुम् ।
सिंहाद्रिनाथ चक्राते सेवां जगति शोभनाम् ॥
देवै समस्तैरुपसेव्यमान
नत्वा नरा यान्ति दिवं सुरेशम् ।
पापानि कृत्वा पितृभक्तिहीना
सदा दुराचाररताश्च सर्वे ॥
श्रुत्वा कथा तस्य हरेरनीश
सिंहाद्रिनाथस्य शुभप्रदा च ।
दिव प्रयान्त्येव नरा सुशीला
पुराणमूर्तेः पुरुषोत्तमस्य ॥
तस्मात्त्वं प्रार्थयस्वेह सिंहाद्रेरीशमव्ययम् ।
अथ वा गच्छ धर्मात्मन्देवदेव प्रपूजय ।
अचिरात्प्राप्स्यसे स्थान श्रिय चैवोज्ज्वला स्थिराम् ॥
यस्त्वेतच्छृणुयान्नित्य यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
नाशुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोऽश्नुवीत च मानव ॥

Colophon

जनमेजय उवाच ।

एव प्रबोधितस्तेन धर्मपुत्रो महामति ।
कृष्णेन लोकनाथेन किमपृच्छत्पुनर्द्विज ॥
व्यासप्रसादात्तत्सर्वं भवान्वेत्ति न सशय ।
श्रोतुकामस्य मे ब्रह्मन्वैशंपायन कीर्तय ॥

वैशंपायन उवाच ।

काम्यके पर्णशालायामुपविष्ट कुशासने ।
उपदेष्टु महद्धर्ममागत विष्णुवल्लभम् ॥
ईश्वर सर्वलोकाना कृष्ण कमललोचनम् ॥
कृताञ्जलिपुटा सर्वे पाण्डवा धर्मतत्परा ।
नमस्कृत्य जगन्नाथ पप्रच्छुर्धर्मसंहिताम् ॥
यादवेन्द्र जगन्नाथ पाण्डूना हितकृद्धरे ।
ब्रह्मलोकप्रद धर्मं शाश्वत लोकविश्रुतम् ॥
सर्वभाग्यकर पुण्यमायुरारोग्यवर्धनम् ।
कथयस्व जगन्नाथ पाण्डूना हितकृद्धरे ॥

भगवानुवाच ।

शृणुष्व धर्मं भूपाल विचित्र शाश्वत महत् ।
प्रख्यात त्रिषु लोकेषु द्विजाना स्थापन महत् ॥
सर्वभाग्यकर पुंसा बहुपुत्रप्रद शुभम् ।
अनाथ वा सनाथ वा ब्रह्मपुत्रमरिंदम ।
कारयेद्योपनयनं स मुक्तो ब्रह्म चाश्नुते ॥
विवाह मौञ्जिबन्ध च कारयेद्यो नरोत्तम ।
स मुक्त सर्वपापेभ्यो सर्वैश्वर्य लभेन्नृप ।
अपुत्री च सुपुत्री स्यात्सुपुत्री सपदं भवेत् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

अपुत्रिणस्तु बहवो नरा पुण्यकृतोऽपि च ।
अभवन्पापिनो मर्त्या बहुपुत्रा कथ हरे ॥
एतन्मे सशय देव छेत्तुमर्हसि सुव्रत ।
त्वद्वचो देवदेवेश सत्य परमपावनम् ॥

भगवानुवाच ।

मौञ्जीबन्धनमुद्वाहं कृत येनान्यजन्मनि ।
स नर पुण्यवाँल्लोके भविष्यति न सशय ॥
दानेन धनवान्दानात्पुत्रवान्मौञ्जिबन्धनात् ।
उद्वाहाच्छुभवृत्त स्याद्ब्रवीमि द्विजन्मन ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहास पुरातनम् ।
पुत्रद भरतश्रेष्ठ चारित्र सोमतेजस ॥

—(L 6516) D1 G1 2 शिल्पाग्रे (for कि°) —(L. 6524) D1 तपाग्रे (for नगेन्द्रे) —(L 6530) G(ed) नरा पापकृता अपि (for ³) —(L. 6536) G1 चक्रुस्ते, G(ed.) त्वनिशं (for चक्राते) G(ed) सेवते स्म शुभप्रदम् (for ³) —(L. 6543) M1 व्रजन्ति (for प्रयान्ति) —(L 6546) G2 अथ वाहोबलेशं वा (for °) —(L 6549) G2 पठेत्रेह (for सोऽश्नु°)

Colophon —*Sub-parvan* D1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा G1 2 M1 G(ed) शेषधर्मा —*Adhy name* D1 G(ed) सिंहाद्रिमाहात्म्यम् G2 सिंहाद्रिनाथमाहात्म्यम् —*Adhy no* D1 G(ed) 50, G1 2 49

G(ed) reads lines 6540 6546 after the colophon (preceded by line 3342) —(L 6553) G2 कृष्णमेतत्प्रकीर्तय (for ³) —(L. 6554) G(ed.) उपविष्टं सुखासने (for ⁴) —(L 6557) G(ed.) धर्मात्म (for °तत्परा) —D1 om lines 6559-6561 G2 om 6559-6560 —(L. 6561) G1 बहुपुत्रप्रदं शुभम् (for ³) —(L. 6563) D1 यादवेन्द्र (for प्रख्यात) G(ed) पाण्डूनां हितकृत्तम (for ⁴) —D1 om (hapl) line 6564 —(L 6565) G2 M1 भाग्यप्रदं (for °कर) —(L. 6566) D1 विप्रात्मजम्, G1 शूद्रात्मजम् (for ब्रह्मपुत्रम्) —(L. 6567) D1 G(ed) G(ed) य कारयन्नुपनय (for °) —(L. 6570) D1 G(ed) अपुत्रश्च सुपुत्र स्यात् (for °) —(L. 6571) G(ed.) कृता अपि (for कृतोऽपि च) —M1 om. line 6572. —(L. 6573) D1 G1 M1 [अ] स्व (for सुव्रत) —(L 6575) G(ed) मौञ्जी- M1 तद्वरस्व च देवेन (for °) —(L. 6577) D1 G1 धर्मवान् (for बन्ध तथुद्वाहं (for °) —(L. 6578) G1 द्विज धन°) D1 पुत्री तु (for पुत्रवान्)

सोमकान्त पुरा राजा सोमवंशे महामति ।
सदा दानपरो नित्य यज्ञकर्मसु निश्चित ॥
बन्धुप्रियो महातेजा गुणवान्धर्मतत्पर ।
आतिथेय सदा विष्णो परिचर्यापरो नृप ॥
सप्तद्वीपवतीं पृथ्वीं प्रशशास महीपति ।
धर्मेण पालिता सर्वा प्रजास्तेन महात्मना ॥
वाजपेयशत तेन ह्यश्वमेधशत तथा ।
कृतं तेनैव महता देवास्तृप्तास्तथाभवन् ॥
एकदा चिन्तयामास प्रासादे देवसनिभ ।
बहुकालो ह्यतीतो मे पुत्रो नैवाभवन्व्रत ॥
अपुत्रिणा मया लोक परोऽपि च तथा न हि ।
पितृसततिविच्छेदमभून्म पापकर्मिण ।
अद्यप्रभृति ते सर्वे किं करिष्यन्ति पूर्वजा ॥
मया कृतानि धर्माणि बहूनि विविधानि च ।
तेषां प्रत्यक्षता दृष्टा न मया किं कृत पुरा ॥
कमद्य शरण गत्वा किं नु पृच्छामि धर्मिणम् ।
कालक्षेपो न कर्तव्यो जरया चावृता तनु ॥
इति सचिन्त्य राजेन्द्र सोमकान्ति प्रतापवान् ।
त्रिविष्टपं ययौ विद्वान्दीप्यमान स्वतेजसा ॥
सुधर्मामण्डप देव पुरदरमरिंदमम् ।
ददर्श देवताभिश्च सेव्यमानमनेकधा ॥
स्वात्मजेन जयन्तेन साधु दृष्ट्वा विशां पतिम् ।
इत एहीति राजेन्द्र स वज्री समभाषत ॥
दत्वा चार्धासन राज्ञे ह्यकाले भवदागम ।
किमर्थमागमो राजश्रेष्ठ किं करवाणि ते ।
तद्ब्रूहि साम्प्रत धीर करिष्ये वचन तव ॥
एव पृष्टस्तु भूपाल शक्रेण तु महात्मना ।
धर्मविस्कथयामास स्वमागमनकारणम् ॥
अपुत्रिणो मे देवेश पुत्रं त्व दातुमर्हसि ।
नापुत्रस्य च लोकोऽस्ति त्वया वै गदित पुरा ।
तस्मात्त्वां प्रार्थयाम्यद्य कामद सर्वदेहिनाम् ॥

इन्द्र उवाच ।

ममापि च ह्यपुत्रस्य ब्रह्मा लोकपितामह ।
जयन्त दत्तवान्पूर्वं प्रयत्नेन नृपोत्तम ॥
तत्सकाश व्रज त्व हि स वै दास्यति पुत्रकम् ।
काङ्क्षन्ति च दिक्पालास्ते सार्धं नु त्वया सह ।
गच्छामि ब्रह्मणो लोकमद्य त्व यातुमर्हसि ॥

भगवानुवाच ।

दिक्पालै सह राजेन्द्र राज्ञा तेन महात्मना ।
मरुत्वानाययौ शीघ्र ब्रह्मणा ह्यविशङ्कया ॥
नमस्कृत्याब्रवीद्राजन्ब्रह्माण प्रपितामहम् ।
राजाय सार्वभौमश्च देवकार्यरत सदा ।
धर्मविद्धर्मनिरतो ह्यपुत्री च इमे सुरा ॥
सर्वेषां पुत्रसपत्तिं प्रयच्छ भुवनेश्वर ।
अस्ति चेत्तव कल्याण स्पृहा देवेषु भूमिप ॥

ब्रह्मोवाच ।

ब्रह्मप्रतिष्ठां कुरुत ततो वैवाहिकं शुभम् ।
राजा दिक्पतय सर्वे कुर्वन्तु मम चाज्ञया ।
तेन पुण्यप्रभावेन पुत्रप्राप्तिर्भवेद् ध्रुवम् ॥
अहमेव शुभ कर्म धर्मार्था धर्ममुत्तमम् ।
कृत्वा वै सर्वलोकानां सृष्टिकर्ता भवामि च ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवो ब्रह्मा लोकपितामह ।
राजा च देवता सर्वा स्व स्व स्थान ययुस्तदा ॥
कृत्वा वै द्विजपुत्राणां मौञ्जीबन्धनिवेशनम् ।
राजा पुत्रमवाप्स्यत वै पितृणा मुक्तयेऽनघ ॥
ब्रह्मप्रतिष्ठामकरोत्काले पुण्यतमे नृप ।
उद्वाहमङ्गलैर्दिव्यै कारयामास सर्वदा ॥
धर्मव्रतो महानासीत्सुतो वै देवसनिभ ।
तेनैव पितरो मुक्तिमगमन्पुण्यकर्मण ॥
तस्मात्त्व भूभृतां श्रेष्ठ पुत्रसततिपालने ।
पितृणां मुक्तये तात कुरु वै ब्रह्मवर्धनम् ॥

म्मतः, M_1 न संशय (for द्विजन्मन) — (L. 6579) G_1 M_1 [व]दाहरिष्यामि (for °रन्तीमम्) — (L. 6580) G_1 ₃ चारित्रं सोमजोद्भवम् (for °) — (L. 6581) G_1 ₃ सोमवंशसमुद्भव (for °) — (L. 6582) D_1 G(ed) निश्चित (for निश्चित) — (L. 6585) D_1 G_1 प्रशशास महायु(G_1 °म)ति (for °) — (L. 6589) G(ed) प्रभया (for प्रासादे) — (L. 6591) D_1 अपुत्रिणस्त्वयं लोक, D_1 G(ed.) °णामय लोक (for °) — (L. 6594) D_1 धर्मांश्च, G_1 सर्वाणि, M_1 कर्माणि (for ध°) — (L. 6597) G(ed.) व्याहता (for व्यावृता) — (L. 6600) D_1 सुमण्डपे देवदेव (for °) G_1 G(ed) दृश्यमान (G_2 देवराज) पुरंदरम् (for °) — (L. 6602) D_1 M_1 G(ed) पार्श्वे (for साधु) G_1, ₃ M_1 G(ed) दृष्ट्वा (for दृष्ट्वा) — (L. 6603) D_1 M_1 वज्रा प्रत्यभाषत, G_1 वज्री नृपम्°, G_2 वज्री नृपम्° (for °) — (L. 6607) G_2 वचनम् (for पृष्टस्) — (L. 6608) G_1 स्वर्गागमनकारणम् (for °). — (L. 6612) G_1 ₃ M_1 ब्रह्म (for च हि) — G_2 om lines 6615 6617 — (L. 6621) G_2 ह्यपुत्रश्च M_1 अपुत्रश्च (for ह्यपुत्री) — (L. 6622) G(ed) सर्वेषां त्वं देवेष्वेव (for °) — (L. 6623) G(ed) नित्यश (for भूमिप) — (L. 6627) G(ed) च शुभ (for एव शुभ) G_2 G(ed) धर्मिणा (for धर्मार्था) — (L. 6630) G_1 M_1 सर्वे (for सर्वा) G_2 समाययु (for ययुस्तदा) G(ed) स्वं स्वं धाम प्रपेदिरे (for °) — (L. 6631) G_2 मौञ्जीबन्धनमुत्तमम् (for °) — (L. 6632) G_1 समाप्नोति (for अवाप्स्यत वै) G_2 राजा च पुत्रकामोऽसौ (for °) — (L. 6634) D_1 M_1 G(ed.) उद्वाहमङ्गल द्रव्यै (for °) D_1 M_1 स कारयति सर्वेण, G_2 कुर्वतस्तस्य भूपते (for °) — (L. 6636) D_1 G_1 M_1 °कर्मणा (for °ण) — (L. 6639) D_1 सुधर्मेत्व, M_1 °मे च (for °र्थे च) — (L. 6641) D_1 °लोक

आयुष्कर सुधर्म्यं च प्रजावृद्धिकर शुभम् ।
यशस्य लोकविख्यात सर्वलोकेषु पूजितम् ॥
पुण्यलोकप्रद पार्थ विवाहोपनयन परम् ।
मम लोकप्रद धर्मं सर्वमङ्गलदायकम् ॥
य शृणोति सदा भक्त्या प्रात काले नृपोत्तम ।
पुत्रप्राप्तिर्भवत्तस्य सत्य सत्य मयोदितम् ॥
स्त्रीसनिधौ निशाया तु पठेत्प्राप्नोति पुत्रकम् ।
आरोग्य बलवृद्धिं च कान्तिं च निरुपद्रवाम् ॥

Colophon

द्रौपद्युवाच ।

गङ्गासुत नमस्तेऽस्तु कुरुवृद्ध महामते ।
केनोपायेन मे तात सर्वसपद्भविष्यति ॥
स्त्रीणा तु किं व्रत प्रोक्त सर्वसपत्कर परम् ।
विख्यात त्रिषु लोके तन्मे ब्रूहि पितामह ॥
पाञ्चाल्या वचन श्रुत्वा यज्ञपत्नीजनै सह ।
भीष्मो वेदविदा श्रेष्ठो द्रौपदीं वाक्यमब्रवीत् ॥
वक्ष्ये परमकल्याणि सर्वसपत्करं शुभम् ।
आदौ भगवता प्रोक्त नारदाय महात्मने ।
नारदो ब्रह्मपुत्रस्तु ममावोचच्छुभ व्रतम् ॥
चातुर्मास्यव्रत पुण्य सर्वमङ्गलकारणम् ।
अपवर्गप्रद नृणा सर्वेषामघनाशनम् ।
स्त्रीणा पतिव्रताना तु सर्वमङ्गलद शुभम् ॥
श्रावणे मासि शुद्धे तु दशम्या तु शुभे दिने ।
स्वगृह लेपयेद्भक्त्या कृष्णे निर्विष्टचेतसा ॥
स्नात्वालकारयेद्देह गन्धपुष्पाक्षतादिभि ।
पतिसेवापरा भूत्वा नत्वा नारायण प्रभुम् ॥
नत्वा पतिव्रता सम्यक्पति परमपावनम् ।
प्रार्थयेत्परया भक्त्या करिष्ये त्वत्प्रसादत ॥
दशम्यामेकभुक्ता तु पादसेवा करोमि ते ।
यथा प्रीणाति भगवास्तथानुज्ञा ददस्व ह ॥
प्रार्थयेत्पुण्डरीकाक्ष प्रसीदेति तत परम् ।
प्रसन्नो भव देवेश सर्वज्ञ त्वा नमाम्यहम् ॥
त्वत्प्रसादात्तु भगव करिष्ये व्रतमुत्तमम् ।
अविघ्न कुरु मे नाथ सर्वलोकनमस्कृत ।
कृपया तव देवेश करिष्ये व्रतमुत्तमम् ॥
नमस्त पुण्डरीकाक्ष नमस्त गरुडध्वज ।
नमस्त कमलाकान्त भूयो भूयो नमोऽस्तु ते ॥
इद मन्त्र समुच्चार्य प्रार्थयेत्कमलापतिम् ।
त्वत्प्रसादात्कृत सम्यक्सफल भवति ध्रुवम् ॥
एव गृहार्चन सम्यक्प्रार्थयित्वा पुन पुन ।
पतेरनुज्ञया रात्रौ भद्रदीप प्रकल्पयत् ॥
कृत्वैकभुक्त पूर्वेद्युरन्यद्युरपि सुव्रते ।
कर्तव्य यद्धरे सम्यक् तत्प्रवक्ष्य शृणुष्व ह ॥
एकादश्या समुत्थाय स्नात्वा च प्रार्थयत्पतिम् ।
कृतस्वस्तिकविन्यासा गृहदेवस्य सनिधौ ॥
एकादशीव्रत कर्तुमनुज्ञा दातुमर्हसि ।
त्वत्प्रसादादह कर्तुं यतिष्ये नाथ सप्रति ॥
त्व मे हरिर्गुरुर्बन्धुरपवर्गप्रदो विभु ।
त्वया सरक्षिता नित्य त्वत्पादकमल गता ।
भोक्ता मे शिक्षिता च त्व त्वदन्यो न गतिर्मम ॥
रात्रौ जागरण कृत्वा उपोष्यैकादशीदिनम् ।
द्वादश्या प्रातरुत्थाय स्नान कुर्वीत वाग्यत ॥
भक्तिमान्यजमानस्तु विष्णुसूक्तादिमन्त्रकै ।
स्नापयेत्परया भक्त्या गन्धोदककुशादकै ॥
पुरुषसूक्तविधिना गायत्र्या वा सुरेश्वरम् ।
अष्टाक्षरविधानेन अथ वा द्वादशाक्षरे ॥
पूजयेद्देवदेवश घण्टानादसमन्वितम् ।
क्षत्रिय सर्ववाद्यैश्च शङ्खदुन्दुभिकाहलै ॥
एवं प्रपूजयेद्देवमपवर्गप्रद प्रभुम् ।
नामत्रयैर्महामन्त्रैर्विप्रकुर्वीत वन्दनम् ।
स्पर्शने नाधिकारोऽस्ति स्त्रीशूद्राणां विशेषत ॥
एव कृत्वा हरे पूजां बन्धुमान्भक्तिमान्गृही ।
पौरुषैस्तु महामन्त्रै सनिधौ पायस हुनेत् ॥
परमान्न हरे प्रीत्यै द्वादश्या हेमपात्रत ।

प्रदो (for °प्रद) D1 विवाहोपनयौ शुभौ, G2 °ह मोक्षिव धनम् (for °)

Colophon — *Sub-parvan* D1 G1 आश्चर्यपर्वणि शेष धर्मा G2 G(ed) शेषधर्मा, M1 आश्चर्यपर्वणि हरिवंशे शेष धर्मा — *Adhy name* G1 महाप्रतिष्ठापनम्; G(ed) महाव्रतिप्रशसा — *Adhy no* D1 51; G1 : M1 50

D1 G2 युधिष्ठिर (for द्रौपदी) — (L. 6647) G2 M1 पितामह (for महामते) — (L 6649) G1 सर्वत्र सपत्करं तं (for °) — After line 6650 D1 ins

234** तेषा पत्नी त्वेतदर्थं द्रौपदी प्रणयान्विता ।
कौतूहलात्पृष्टवती महापुण्यप्रद शुभम् ॥

— Before line 6651, D1 M1 ins वैशंपायन उवाच — (L. 6653, G1 M1 ins भीष्म उवाच — (L 6656) G1 : °दाय कम् (for °कारणम्) — (L. 6659) G(ed) आषाढे (for श्रावणे) — (L. 6762) D1 शुभम्; G1 G(ed) विभुम्, M1 परम् (for प्रभुम्) — (L. 6670) D1 G2 देव (for नाथ) — (L. 6676) G(ed) लोकेश्वर (for गृहार्चन) — (L. 6679) D1 भवेत् (for हरे) — (L. 6680) G2 स्नुषा; G(ed) नत्वा (for स्नात्वा) — (L. 6686) D1 G1 M1 भोक्ता मां शिक्षकर्ता च (G1 °म° कर्ता; M1 °कर्ता च); G2 बोद्धा शिक्षाकरस्त्वं हि (for °) — After line 6686 G(ed) ins

235** इति संप्राप्ते भर्तार सर्वानुक्रमशस्त्व च ।

— G2 om lines 6689–6691 — (L. 6694) D1 G2 °कोणकै, — (L. 6695) D1 G2 M1 देवं M1 निस्वने (for °काहलै)

यद्यद्व्रतादिकं कर्म हरिमनिधिमाग्रत ।
सफल याति राजेन्द्र सर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥
पुण्याहं वाचयित्वाथ विप्रैर्बन्धुजनै सह ।
शान्ति पौरुषसूक्तानि पठेद्देव प्रणम्य च ॥
औपासनादिकान्कृत्वा ब्राह्मणानभिवादयेत् ।
पादप्रक्षालन कृत्वा भोजयेत्परमाव्रत ॥
हरेर्नैवेद्यशेष तु स्वय भुञ्जीत वाग्यत ॥
तदन्ते यजमानस्य वल्लभा मङ्गळव्रता ।
प्रणम्य विप्रान्स्वपतिं कृत्वा पादविशोधनम् ।
तीर्थभूतं पय पीत्वा स्वय भुञ्जीत बन्धुभि ॥
एव कृते व्रते सम्यक् दपतिभ्यां हरि स्वयम् ।
प्रीतिं गच्छति पाञ्चालि कर्मणा फलदो विभु ॥
य य कामयते काम तं त प्राप्नोति निश्चितम् ।
कृपया लोकनाथस्य व्रतेनानेन सुव्रते ।
एकादशीव्रत कुर्याच्चातुर्मास्य विशेषत ।
शुद्धश्रावणमारभ्य कार्त्तिकान्त समर्चयेत् ॥
एवं कृते विशेषेण पुत्रपौत्रादिबन्धुभि ।
स्त्रीभि परिजनै सार्धं यत्काम्यं तत्प्रपद्यते ॥
सुरलोकप्रदा ज्ञेया जीवपुत्रप्रदायिनी ।
अपवर्गप्रदा ज्ञेया सर्वपापप्रणाशिनी ।
आरोग्यदायिनी ज्ञेया सर्वभाग्यकरी शुभे ॥

द्रौपद्युवाच ।

भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वलोकेश्वरस्य हि ।
भक्तप्रियो विशेषेण रक्षिता मम सुव्रत ॥
सवाह्य शिरसा भक्त्या भव राज्ञा शुभप्रद ।
करिष्ये पतिभि सार्धं धर्मव्रतपरायणै ॥
श्रुतं मया विशेषेण चातुर्मास्यस्य वैभवम् ।
उद्यापन तु कार्त्तिक्यां वद सप्रति मेऽनघ ॥

भीष्म उवाच ।

व्रतानामपि सर्वेषामुद्यापनविधिं बुधा ।
वदन्ति च व्रतस्यास्य नैवेद्यापनकर्म च ॥
नित्या ह्येकादशी पुण्या सर्वभाग्यप्रवर्धनी ।
उपवासव्रतमिद नियमव वदन्ति हि ॥
यथा तु गुळपिण्डस्य रसभेदो न विद्यते ।
एकादश्युपवासस्य तथा सर्वस्य चानघे ॥
शृणु पाञ्चालि वक्ष्यामि चातुर्मास्यस्य वैभवम् ।
फलातिशयहेतोस्तु कारणं कलिनाशनम् ॥
एकादश्या शुक्लपक्षे श्रावणस्य सुरोत्तम ।
स्वमायया पवित्राद्र्या निद्रया वर्तते विभु ॥
तथा योगेन महता विग्रहेण सुशोभन ।
प्रसन्नमूर्तिर्भगवान्कार्त्तिक्या भवति प्रभु ॥
तस्य प्रसन्नदिवसमुत्थानाख्यं विदुर्बुधा ।
उत्थिते देवदेवेशे शेषपर्यङ्कशायिनि ।
पूजयेत्त प्रयत्नेन पूजाभिस्तत्पद व्रजेत् ॥
योगोत्थितत्वात्स विभुर्जगद्योनिर्जगन्मय ।
चराचरेषु लोकेषु ह्युत्थानद्वादशी स्मृता ॥
द्वादश्यां तु हरिं भक्त्या पूजां कुर्वन्ति ये नरा ।
तेषा मुक्तिर्भवेत्सम्यग्देवदेवस्य चेक्षणात् ॥
एकादशीं तथा सर्वामुपोष्य विधिवद्धरे ।
पूजा कृत्वा प्रयत्नेन ह्युत्थानान्त समर्चयेत् ॥
उत्थाने विधिना पूजा य करोति विशेषवित्
स मुक्त सर्वपापेभ्यो हरिसालोक्यतां व्रजेत् ॥

द्रौपद्युवाच ।

कीदृशी पूजना प्रोक्ता देवदेवस्य शार्ङ्गिण ।
तन्मे कथय तत्त्वज्ञ सर्वलोकेषु पूजित ॥

भीष्म उवाच ।

शृणु भद्रे प्रवक्ष्यामि नारदाय महात्मने ।
हरि प्रोवाच जलधौ क्षीराख्ये सस्तुतो विभु ॥
व्रतानामपि सर्वेषां मुख्यमेकादशीव्रतम् ।
मयि सुप्ते भक्तजना कुर्वन्ति मयि तत्परा ॥
तस्मात्पुण्यतम प्रोक्त चातुर्मास्यव्रतं परम् ।
शेषा भक्तिकरी प्रोक्ता चातुर्मासी तु मुक्तिदा ॥
भक्तिं विना ते मुक्तिश्च कथमद्य भविष्यति ।
भक्त्या मुक्तिप्रद कर्म साधयेद्बुद्धिमान्नर ॥
तस्मादेकादशी पुण्या त्वया सेव्या मुनीश्वर ।
भक्त्या परमया शान्त्या चातुर्मास्ये विशेषत ॥
इत्युक्त्वा भगवाञ्छ्रुत नारद मुनिसत्तमम् ।
तिरोऽभूत्तत्र विश्वात्मा नारदो विस्मय गत ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूज्या नारायणात्मिका ।
उत्थानद्वादशी ज्ञेया सर्वपापप्रणाशिनी ॥
सुप्तोत्थितो हरि साक्षाद्व्रतेन परितोषित ।
व्रतेन सर्वकामान्वै सप्रयच्छति शोभने ॥

प्रपूजयेद्भक्त्या (for °) D1 M1 शुभम् (for प्रभुम्) — (L. 6699) M1 सन्निधौ ज्ञुद्दयात्पुन (for °) — (L. 6700) G1 विशेषेण (for हरे प्री ये) D1 G3 M1 परमान्नैर्हरे प्रीतिर् (for °) D1 G3 M1 द्वादश्यां होममाव्रत (for °) — (L 6701) G3 यद्यद्व्रतानि कर्माणि, M1 क्रियद्व्रतानि किं कर्म (for °) — (L. 6709) G1 भक्त्या (for विप्रान्) — (L 6713) D1 M1 कर्ता (for कर्म) — (L 6714) G1 कृपया वासुदेवस्य (for °) — (L 6716) G(ed) आषाढशुद्धमारभ्य (for °) — G3 पाञ्चाली (for द्रौपदी) — (L 6722) M1 सर्वलोकेश्वर सखा (for °) — (L. 6724) G1 भवदाज्ञां सुख (M1 शुभ) प्रदाम् (for °) — (L 6730) G(ed) सर्वभोग्यविवर्धनी (for °) — G(ed) om. lines 6735 6736 — (L. 6737) M1 प्रीयते (for वर्तते) — (L 6743) G(ed) योगोत्थितो हि स विभु (for °) — (L 6747) D1 एकादशी सदा सेव्या (for °) — (L 6748) G3 G(ed) ह्युत्थान स समर्चये (G3 °माचरे) त् (for °) — (L. 6750) G1 हरिसालोक्यमश्नुते (for °) — G1 3 M1 पाञ्चाली (for द्रौपदी) — (L 6751) G(ed) पूजा तु कीदृशी प्रोक्ता (for °). — (L. 6756) G(ed)

अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ।
तपश्च सफलं चासीद्युष्माकं प्रियदर्शनात् ॥

अरुन्धत्युवाच ।

किमर्थं तप्यते वत्से त्वया पेशलगात्रया ।
त्वया वक्तु रहस्यं चेद्वद संप्रति नान्यथा ॥
सख्या निवेदयामास तच्छ्रुत्वा शंकरं प्रति ।
सलज्जा तरुणी कामं सा वक्तुं न शशाक ह ॥

अरुन्धत्युवाच ।

भद्रे विदितमेवाद्य त्वद्वृत्तमतिशोभने ।
व्रतेन तोषयस्वेह क्षीराब्धितनयां शुभाम् ॥

उमोवाच ।

किं व्रतं तद्विधानं मे कथयस्व नमोऽस्तु ते ।
करिष्ये वचनादद्य मातस्तव पतिव्रते ॥

अरुन्धत्युवाच ।

प्रोषिते गौतमभयाद्देवराजे शची तदा ।
व्रतेन दुःखिता जीवो विशोकामकरोत्तदा ॥
तद्व्रतं संप्रवक्ष्यामि कृतमेतन्मयाधुना ।
व्रतेनानेन सुभगे तवेष्टार्था भविष्यति ॥
पुरंदरवियोगार्तां शचीं चारुविलोचनाम् ।
जीवो वचनमक्लीबमुवाच वदतां वरः ।

बृहस्पतिरुवाच ।

राशिं कर्कटकं भानौ गते परमपावने ।
भृगुवारे महापुण्ये स्नात्वा नद्यां शुचिस्मिते ॥
सैकतं पूर्णकुम्भं च तज्जलात्परिगृह्य च ।
धौतवस्त्रसमायुक्ता वटस्याश्वत्थपल्लवान् ॥
आदाय स्वगृहं रम्ये सैकते तु समर्पयेत् ।
तत्सैकतं समादाय त्रीन्पिण्डानथ कारयेत् ॥
वटाश्वत्थैस्तु तानर्च्य तत्पार्श्वे पूर्णकुम्भकम् ।
सुवर्णपुष्पगन्धाद्यैर्वस्त्रतण्डुलराशिभिः ।
हरिद्रालवणाभ्यां च पूगताम्बूलकर्पूरैः ॥
उपस्थितं समभ्यर्च्य लक्ष्मीनारायणात्मकम् ।
माभूम्यां सह तं विष्णुं सनकादिनिषेवितम् ॥
स देवमर्चयेद्विद्वांस्तत्तन्मन्त्रैस्तु शार्ङ्गिणम् ।
मोदकान्गुळसंपूर्णान्मुद्गैश्च परिपूरितान् ।
नैवेद्यमर्पयेद्विद्वानेकविंशतिसंख्यया ॥

विप्राय वेदविदुषे वायनं तु समर्पयेत् ।
माभूम्यां सहितो विष्णुः श्रीमांश्च लोकनायकः ।
मोदकानां प्रदानेन वाञ्छितार्थप्रदो भवेत् ॥
विप्राय वायनं दत्त्वा मन्त्रेणानेन सुव्रत ।
एकविंशतिभिर्वापि सप्तभिर्वा प्रकल्पयेत् ॥
एवं संपूज्य विधिवत्कथां श्रुत्वा सुशोभनाम् ।
भुञ्जीयाद्बन्धुभिः सार्धं स्वयं भुञ्जीत मोदकान् ॥
दक्षिणां गुरवे दद्यात्सवस्त्रफलतण्डुलाम् ।
आशिषं तु सतः प्राप्य गृहं नीत्वा प्रपूजयेत् ।
एवं कृते विधानेन सद्यः सिद्धिर्भविष्यति ॥
पुत्रपौत्रांस्तथा विन्देत्पतिं विन्देत्पतिव्रता ।
राजा च राज्यलाभं च दरिद्रो धनसंपदम् ॥
दीर्घमङ्गलमायुष्यमारोग्यं चापि भामिनि ।
भवेद्व्रतेन कीर्तिश्च सर्वसंपच्च शाश्वती ।
यं यं कामयते कामं तं तमेति न संशयः ॥
स्त्रीणां व्रतमिदं मुख्यं पतिपुत्रविवर्धनम् ।
तस्मात्पतिव्रते त्वं तु कुरु व्रतमनुत्तमम् ॥
आचार्यस्य वचः श्रुत्वा शची कमललोचना ।
तथाकरोद्व्रतमिदं ब्राह्मणान्परिपूज्य च ॥
पतिं लेभे विशालाक्षि सहस्राक्षमरिंदमम् ।
कृपया वासुदेवस्य लक्ष्म्याश्चापि नगात्मजे ॥
अरुन्धत्या वचः श्रुत्वा गौरी कुटिलकुन्तला ।
अकरोत्प्रीतिसंयुक्ता लक्ष्मीनारायणात्मकम् ॥
व्रतं कृत्वा विधानेन व्रताना पतिमव्ययम् ।
गौरी लेभे महादेवं पतिं परमपावनम् ॥

भीष्म उवाच ।

कार्कटे तु भृगोर्वारे व्रतेऽस्मिंस्तु मया कृते ।
अन्धकारिः प्रसन्नोऽभूत्पार्वत्यास्तु तपोव्रतैः ॥
अष्टमूर्तिधरो भूत्वा कपर्दी वाक्यमब्रवीत् ।
परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते पवित्रे मेनकात्मजे ।
तव दास्यं गतोऽहं वै तपसा च व्रतेन च ॥
देवता च व्रतस्यास्य क्षीराब्धितनया शुभा ।
अथ देवो हरिः साक्षात्सर्वलोकेश्वरो विभुः ॥
अद्यप्रभृति लोकानां फलदा शुभदा रमा ।
राज्यदा भोगदा चैव पतिदा धनदा शुभा ॥
हरिं लक्ष्मीं विना नान्या व्रतदानफलप्रदा ।

(for ⁵) —(L. 6836) D1 जातं (for चासीद्) —(L. 6837) G3 बाले, M1 भद्रे (for वत्से) —(L. 6838) G3 न शक्यं (for रहस्यं) —(L. 6840) G3 कामा (for कामं) — G3 om lines 6841 6844 — D1 पार्वती (for उमा) —(L. 6854) G1 G(ed) वटाश्वत्थस्तु (G1 °स्य)पल्लवान् (for ⁵) —(L. 6859) G(ed.) चन्द्रकैः (for कर्पूरैः) —(L. 6862) D1 G3 तत्तन्मन्त्रैश्च चेतसा (for ⁵) —(L. 6865) M1 पायसं (for वायनं) —(L. 6868) M1 [उ]पायनं (for वा°) G1 G(ed) विप्राय दद्याच्छुचये (for °) —(L. 6871) G1 G(ed.) ब्राह्मणान्भोजयित्वाथ (for °) — After line 6872 G1 G(ed.) ins

236** दक्षिणां तु यथाशक्ति दद्याद्विप्रेभ्य एव च ।

—(L. 6875) G1 पुत्रं विन्देद्विशालाक्षी (for °) —(L. 6877) D1 G3 दीर्घमायुष्यमारोग्यं (for °) G3 मङ्गलं चापि भामिनी (for ⁵) —(L. 6879) G3 तं तं प्राप्नोत्यसंशयम् (for ⁵) —(L. 6880) D1 G1 3 M1 बन्धु (for पुत्र-) — G3 om line 6886 —(L. 6886) D1 गौरी कमललोचना (for ⁵) —(L. 6890) D1 G1 3 M1 विधिना सोमया कृते

न पश्यामीह लोकेऽस्मिंस्तस्मात्पूज्या त्वया शुभे ॥

भीष्म उवाच ।

एवं दत्त्वा वरं तस्याः पार्वत्याः परमेश्वरः ।
उद्वाह्य विधिना गौरीं तया सार्धं मुमोद ह ॥
पाञ्चालराजतनये त्वमेव कुरु शोभने ।
पुनराज्यधनादीनां सपत्नश्च भवेद्ध्रुवम् ॥
रुक्मिणी कृष्णमुद्दिश्य कृत्वा व्रतमनुत्तमम् ।
यादवेन्द्रं पतिं लेभे सत्यकन्या चेदिभूपतिम् ॥
सर्वास्ताः कृष्णपत्न्यश्च सर्वा यादवयोषितः ।
प्रद्युम्नप्रमुखान्पुत्रांल्लेभिरे लोकविश्रुतान् ॥
दमयन्ती पतिं लेभे राज्यभ्रष्टं नलं विभुम् ।
हरिश्चन्द्रः स्वकं राज्यं लभे चन्द्रवतीं शुभाम् ॥
पाञ्चालि पश्य लोकेषु यत्ते मनसि रोचते ।
अचिरात्प्राप्स्यसे श्रेयः सत्यं नारदभाषितम् ॥
भर्त्रा विरहिता नारी भ्रष्टराज्यश्च यो नृपः ।
व्रतं कृत्वा विधानेन शाश्वतं सुखमश्नुते ॥
व्रताचरणकाले तु शृणुयाद्यो हि मानवः ।
तस्यैव सर्वश्रेयांसि भविष्यन्ति न संशयः ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
शिवरात्रिव्रतं तात ब्रूहि मे कुरुपुंगव ।
समस्तं सर्वलोकानां पवित्रं पावनं शुभम् ॥
कैर्नृपैर्द्विजमुख्यैश्च ऋषिभिर्देवतागणैः ।
कृतं व्रतमिदं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ।
वद विश्रुतधर्मज्ञ नमः सुरनदीसुत ॥
त्वं हि लोकगुरुर्भूत्य इति मे निश्चिता मतिः ।
तस्मात्त्वा प्रार्थयाम्यद्य पातु धर्मामृतं प्रभो ॥
त्वत्तोऽद्य श्रोतुमिच्छामि देवदेवस्य चाज्ञया ।
धर्मोपदेशव्याजेन पाह्यस्मान्भवपीडितान् ॥

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्तो धर्मराजेन कुरुवृद्धः पितामहः ।
धर्मसूनुमथामन्त्र्य सस्मितं वाक्यमब्रवीत् ॥

भीष्म उवाच ।

साधु साधु महाप्राज्ञ मतिस्ते विमलोज्ज्वला ।
त्वं वेत्ता सर्वधर्माणां मां तथा परिपृच्छसि ॥
ऐश्वरं व्रतमुद्दिश्य कीर्तितं तेन मां प्रति ।
तदहं देवदेवेशो वेत्ति नान्यो महीतले ॥
पुरा भगवता प्रोक्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
नारदाय ब्रह्मविदे तस्मात्तु मया श्रुतम् ॥
भागीरथ्यास्तटे राजन्ब्रह्मर्षिगणसेविते ।
स्नातुमिच्छन्महानद्यां ब्रह्मपुत्रो युधिष्ठिर ।
पर्यटंस्तु शुभाँल्लोकानिह क्षेत्रमगात्प्रभुः ॥
तीरवीतं व्योमवीथ्यां दृष्ट्वा दिनकरप्रभम् ।
ऋषयो देवताः सर्वे तं देशं जग्मुरञ्जसा ।
विश्वामित्रो भरद्वाजो जमदग्निश्च मन्त्रवित् ।
कण्वो बृहस्पतिर्व्यासः सोमदत्तः सहस्रवित् ॥
रामो वेदविदां श्रेष्ठः सत्यशीलश्च काश्यपः ।
सुमन्तुर्जैमिनिश्चैव पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥
गौतमोऽथ शतानन्दो ह्यापस्तम्बश्च गालवः ।
संवर्तो रोमशश्चैव सत्यकीर्तिस्तथा भृगुः ॥
एते चान्ये च बहवो मुनयः संशितव्रताः ।
दिक्पाला मरुतश्चैव द्वादशार्का मरुद्गणाः ।
यक्षकिंनरगन्धर्वास्ते देशं प्रादुरव्ययाः ॥
तत्र देवानृषीन्सर्वाश्रमस्थांश्च नारदम् ।
आर्यं धर्मं समुद्दिश्य पर्यपृच्छमहं प्रभो ।
अनुज्ञातस्तथर्षिगणैर्मां देवाः साधु चाब्रुवन् ॥
महत्सत्रमथागम्य वयमत्र समागताः ।
तदिदं दैवयोगेन नदीज परिपृच्छसि ॥
इति तेषूपविष्टेषु प्रीतिं कृत्वा महत्सु च ।
नारदो भगवानत्र मां चैव प्रत्यभाषत ॥

नारद उवाच ।

साधु प्रज्ञावतां श्रेष्ठ मतिस्ते मत्सरवर्जिता ।
नीलकण्ठस्य देवस्य व्रतं परमपावनम् ॥
आदौ भगवता प्रोक्तं देवदेवेन चक्रिणा ।

(G2 2 °ता) (for ⁶) — (L. 6903) G(ed) पाञ्चालतनये तस्मात् (for ᵃ) — (L. 6904) G2 संपदस्ते, M6 °श्चि (for °श्च) — (L. 6910) D1 लेभे चन्द्रवती शुभा (for ᵇ)

COLOPHON — *Sub-parvan* D1 आश्चर्यपर्वणि गेयधर्मा, G1 2 M1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name* D1 कर्कोटक-भागवव्रतम्, G1 कर्कोटकव्रतम्, G2 कर्कोटभृगुनारदव्रतम्, G(ed) लक्ष्मीनारायणव्रतमाहात्म्यकथनम् — *Adhy no* D1 53, G1 2 M1 G(ed) 53

(L. 6917) G(ed) नमस्तेऽस्तु (for महाप्राज्ञ) — (L. 6921) G1 महाव्रत (for व्रतमिदं) G(ed) इदं (for पवित्रं) — (L. 6926) G(ed) न्यून (for पीडितान्) — (L. 6930) D1 M1 तथापि मम पृच्छसि, G1 तथा मामपि पृ° (for ᵇ) — (L. 6931) G1 आश्चर्यं (for ऐश्वरं) — (L. 6933) G1, 2 M1 विष्णुना सर्वजिष्णुना (for ᵇ) — (L. 6937) D1 G1 सज्जनस्य, M1 पूजनार्थं (for पर्यटंस्तु) — G2 om lines 6938–6940 — (L. 6938) D1 M1 चरन्तं व्योमतः काश्यां (M1 °श्यपि), G1 समहं व्योमजलधो (for ᵃ) D1 दिव्यां दिनकर प्रभुम् (for ᵇ) — (L. 6939) G1 M1 तं देशं प्रति (M1 °श्मपि) जग्मतु (for ᵇ) — (L. 6943) D1 सुम न्तुर्देवनिधन, G1 °न्तुर्वै वेदनिधि (for ᵃ) D1 G1 M1 काश्यप (for पुलह क्र) — (L. 6948) D1 तं देशं जग्मुरञ्जसा, G2 M1 तं देशमुपजग्मिरे (M1 °ग्मतु) (for ᵇ) — (L. 6949) G1 2 ऋषिगणान् (for ऋषी सवान्) — (L. 6951) G1 G(ed) मनुजानां (for °तम्) — (L. 6956) G1 मतिर्मे विमलोज्ज्वला (for ᵇ) — (L. 6960) D1 M1 शुभदं (for शुभम्) — After line 6960, D1 ins.

पावन त्रिपु लोकेषु विश्रुत पाण्डुनन्दन ॥
सुलभं धर्मबुद्धीनां पापिनामप्रकाशकम् ।
सर्वपापक्षयकरमायुरारोग्यदायकम् ॥
शिवस्य नीलकण्ठस्य शिवरात्रिव्रत चरन् ।
मातृत पितृतश्चैव द्विकोटिकुलसयुत ।
शिवलोकमवाप्नोति नारदेन प्रभाषितम् ॥
सद्गात्कामात्तथा स्नेहाद्भयाद्वा यो हि मानव ।
शिवरात्रिव्रत कृत्वा शिवेन सह मोदते ॥
पुत्रमित्रकलत्राणि धनानि कुरुनन्दन ।
दासीदासाश्च पशव शकटा धान्यसचया ॥
एतान्सर्वांस्तथा चान्याननुभूय नराधिप ।
स पश्चाद्द्विजो लोके सर्वमङ्गलसयुत ।
गन्धर्वैः स्तूयमानस्तु शिवलोके सुखी भवेत् ॥
शिवरात्रिप्रभावेन राजश्रेष्ठ सुखी भवेत् ॥
दण्डाद्राजभयात्सद्वारोग्यादद्वसकटात् ।
शिवरात्रिव्रते राजन्निराहारो हि मुक्तिभाक् ॥
रात्रौ जागरण कृत्वा शिव सपूज्य भक्तित ।
गन्धर्वै स्तूयमानस्तु शिवलोक स गच्छति ॥
चण्डीशस्य व्रत कृत्वा चण्डालोऽपि नराधिप ।
भक्त्या परमया युक्तो यानारूढो दिव व्रजेत् ॥
स्त्रीशूद्रादिजनैरन्यैर्नीचैरपि नृपोत्तम ।
कृत यैस्तु महाराज तैरिय जगती धृता ॥
विद्यमाने व्रते चास्मिन्सर्वकामफलप्रदे ।
गच्छन्ति निरय मूढा मर्त्या ह्येतन्महाद्भुतम् ॥
शिवरात्रिव्रतपरा शिवकीर्तनतत्परा ।
शिवलोकाधिपा प्रोक्ता पूज्यमाना मरुद्गणा ॥
शिवं गच्छति भूपाल यो नर कर्तुमिच्छति ।
शिवरात्रिव्रतमिद स गच्छेद्रक्षण पदम् ॥
महापातकयुक्तो वा युक्तो वा सर्वपातकै ।
व्रतेनानेन राजेन्द्र मुच्यते नात्र सशय ॥
यस्त्वेतद्व्रतमाश्चर्यं कुरुते भक्तिसयुत ।
तद्धाम तेन पूतं हि तस्माद्व्रतमनुत्तमम् ॥
यत्रैव वर्तते राजस्तत्तीर्थं तत्तपोवनम् ।
तत्रैव धामिन सर्वे यान्ति सारूप्यतां शिवे ।
अस्मिञ्जन्मनि कौन्तेय व्रत परमपावनम् ।
एकं वा क्रियते येन जन्म तत्पावन भवेत् ॥
राजसूयसहस्रेण वाजपेयशतेन च ।
यत्फल प्राप्यते सद्भिर्व्रतेनानेन तद्भवेत् ॥
क्ष्माप्रदक्षिणे यत्तु सर्वतीर्थनिषेवणे ।
पुण्यक्षेत्राभिगमने कन्यादाने च यत्फलम् ।
ब्रह्माण्डकोटिदाने च शिवरात्रिव्रतेन तत् ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
केन मार्गेण गाङ्गेय पूजनीयो महेश्वर ।
तद्व्रतानुष्ठानदान च ब्रूहि मे निम्नगासुत ॥
भीष्म उवाच ।
नारदेन यथा प्रोक्त तद्ब्रवीमि तवानघ ॥
प्रात काले समुत्थाय स्नात्वा वै वाग्यत शुचि ।
पुष्पाणि च विचित्राणि फलानि रसवन्ति च ।
आदाय मतिमान्मौनी जितक्रोधो जितेन्द्रिय ।
गृहं कृत्वा तु कौन्तेय कारयेच्छुभमण्डलम् ।
पञ्चकुम्भसमायुक्त नानापुष्पैरलङ्कृतम् ॥
इन्द्रादिलोकपालांश्च पूर्वादिषु च वाहयेत् ।
कुम्भेषु तेषु कौन्तेय पूजयेच्च यतो व्रती ॥
मध्यमे पूर्णकुम्भे तु देवदेव पिनाकिनम् ।
आवाह्य रुद्रसूक्तेन रुद्रं त गिरिजापतिम् ॥
अभिमन्त्र्य च तन्मन्त्रैर्वामदेवैरथापि वा ।
तेषु मन्त्रेष्वशक्तश्चेत्तत्र पञ्चाक्षरं परम् ॥
पञ्चाक्षरमहामन्त्रविद्यया धर्मनन्दन ।
य पूजयेन्महादेव स रुद्रपदमश्नुते ॥
तत्कुम्भतोयैर्भूतेशमभिषिच्य पिनाकिनम् ।
यस्मिन्मन्त्र सदा निष्ठस्तेनैव स्नापनं वरम् ॥
गन्धपुष्पैर्धूपदीपैर्वस्त्रैर्विविधभूषणै ।
बिल्वपत्रैर्महादेवमर्चयेच्च यतो व्रती ॥
नैवेद्य परमान्नैश्च पक्वभक्ष्यैश्च पायसै ।
दधिक्षीरैर्नालिकेरैर्नैवेद्य तु समर्पयेत् ॥
कर्पूरचूर्णसयुक्त पूगीफलसमन्वितम् ।

237** इदृश व्रतमुख्यं ते प्रवक्ष्यामि समासत ॥
शिवरात्रिव्रतमिद पवित्र पापनाशनम् ।
सर्वभाग्यप्रदं पुण्य सर्वलोकप्रसन्नयकम् (?) ॥
— (L 6961) M1 -वर्धनम् (for दायकम्) — (L 6964) M1 स्वर्ग (for शिव) — (L 6965) G(ed) लोभाद्वापि च मानव (for b) — (L 6968) G1 दासीदासा पशश्चैव शकटा-धान्यसचयात् — After line 6969 G1 ins
238** भक्त्या परमया युक्तो यानारूढो दिव व्रजेत् ।
— (L 6971) M1 ब्रह्म (for शिव) D1 मदीयते, G1 सुखी वसेत्, G2 सुखं वसेत् (for सुखी भवेत्) — G1 M1 om (hapl) line 6972 — (L 6973) G2 द्रोहाग्नेरसंकटात्, G(ed) लोभाद्रोगभयाच्च य (for b) — (L — (L 6976) M1 स्वर्ग (for शिव) — (L 6980) D1 ध्रुवम्, G1. 2 धुना (for धृता) — (L 6982) D1 ह्येतद्धि महन्मुनम् (for b) G2 om (hapl.) line 6983 — (L 6990) G(ed) तद्धामस्तेन पूतो हि (for a) — (L 6991) M1 तीर्थं तत्र तपोधन (for b) — D1 om (hapl) lines 6992 6993 — (L 6992) [illegible]
M1 -दानेन (for -दाने च) — (L 7000) G1 M1 मत्र [illegible] मार्गेण) — (L 7001) D1 व्रतानुष्ठानदानेन, M1 पूजानुष्ठानमानं च (for a) — (L 7006) D1 om (hapl.) lines 7006b 7009a G2 मण्डपम् (for °लम्) — (L 7008) D1 G2 -पालेश्च (for पालांश्चै) — (L 7009) G1 कुम्भतोयेषु राजेन्द्र (for a) — (L 7012) D1 वामदेवेन चापि वा (for

ताम्बूलमर्पयेद्धीमान्देवदेवस्य धर्मज ॥
मृत्युंजयमहामन्त्रैः परमान्नं हुनेद्व्रती ।
अष्टोत्तरसहस्रं तु तदर्धमथ वानघ ।
पादहीनं न कर्तव्यमक्षयं फलमिच्छता ॥
आज्यहोमं तथा कुर्यात्तिलहोमसहस्रकम् ।
प्रायश्चित्ताहुतीर्हुत्वा चरुतन्त्रं समापयेत् ॥
पुण्याहं ब्राह्मणैः सार्धं वाचयेत्प्रयतो व्रती ।
रुद्रसूक्तं जपेद्धीमान्होमादावन्ते युधिष्ठिर ।
अथ वा वामदेवं वा शान्तिसूक्तं तु घोषयेत् ॥
हाटकेन तु रौप्येण वाससा रत्नकुण्डलैः ।
आचार्यं पूजयेद्विद्वान्गोदानेन विशेषतः ॥
ब्राह्मणेभ्यो व्रती दद्याद्दक्षिणां तु विशेषतः ।
प्रदक्षिणनमस्कारैराशीर्भिः कृतमङ्गलः ॥
उपविश्यासने धीमानेतन्माहात्म्यमुत्तमम् ।
शृण्वन्पठन्वाचयंश्च वाग्यतः शृणुयाद्व्रती ॥
पुराणधर्मशास्त्रैश्च रात्रिशेषं समापयेत् ।
नृत्तगीतादिवाद्यैश्च तथा मङ्गलवाचकैः ॥
भेरीमृदङ्गपटहैर्निःसाणाद्यैश्च डिण्डिमैः ।
रात्रौ जागरणं कुर्याद्यावच्चन्द्रोदयावधि ॥
तत्पुरुषेण मन्त्रेण चन्द्रायार्घ्यं प्रदापयेत् ।
क्षीरोदार्णवसंभूतजटामण्डलवर्तिने ॥
गृहाणेमार्घ्यं मया दत्तं चन्द्रचूडामणे प्रभो ।
इति मन्त्रेण मतिमान्दत्त्वा चार्घ्यं पिनाकिने ।
नीलग्रीवेण मन्त्रेण रुद्रायार्घ्यं निवेदयेत् ॥
एवं कुर्याद्व्रती विद्वान्वैधं प्रतियामके ।
पारणादौ प्रकुर्वीत होमं निद्रान्पिनाकिने ।
होमान्ते बन्धुभिः सार्धं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
एवं कृत्वा विधानेन शिवरात्रिव्रतं शुभम् ।
शिवलोकमवाप्नोति नारदेन प्रभाषितम् ॥
य इदं कारयेन्नित्यं सर्वभाग्यकरं शुभम् ।
सर्वान्कामानवाप्यैव शिवलोकं स गच्छति ॥
यस्त्वेतच्छृणुयान्नित्यं यश्चापि परिकीर्तयेत् ।
नाशुभं प्राप्नुयात्किंचिदिह लोके परत्र च ॥
वेदवादी भवेद्विप्रो राजा वा विजयी भवेत् ।
धर्मार्थकाममोक्षार्थी नरो यो भक्तिसंयुतः ।
यद्यदिच्छति धर्मात्मा तत्तदेति न संशयः ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कैः कृतं व्रतमेतद्धि के निन्दन्ति महत्फलम् ।
तन्मे कथय तत्त्वज्ञ कृपा मयि तवास्ति चेत् ॥

भीष्म उवाच ।

पुरा सुधांशुर्धर्मात्मा सर्वानन्दकरः प्रभुः ।
रूपलावण्यपूर्णोऽसौ कामी रूपमदोद्धतः ।
सौन्दर्यशेवधिं तारां गुरोर्भार्यामथाहरत् ॥
तच्छ्रुत्वा देवराजस्य पुरोधास्तपतां वरः ।
तमभ्रवीत्तथागत्य शीलं ते रूपमीदृशम् ।
आभिजात्यं भार्यमीयात्तस्मादेवं तु मा कृथाः ॥
तथेति मतिजग्राह ताराणामधिपो बली ।
पुनः कामयते कामी तज्ज्ञात्वा बृहतां पतिः ।
शापं ददौ महातेजाः क्षयीति नितरां भव ॥
तद्दोषपरिहारार्थं कावेरीसरितस्तटे ।
तपसा तोषयामास शंकरं लोकशंकरम् ॥
सुधांशोस्तपसा तुष्टः पार्वतीनायकः प्रभुः ।
प्रीतोऽस्मीति तमालिङ्ग्य शिवरात्रिव्रतं कुरु ।
इत्यब्रवीत्त्रिनेत्रोऽपि तत्रैवान्तरधीयत ॥
शिवाज्ञया तु तत्कृत्वा शिवमार्गेरतो गतः ।
शिरसा धारितस्तेन सद्यापि न मोदते ॥
इक्ष्वाकुकुलज श्रीमांस्त्रिशङ्कुर्नाम भूपतिः ।
कृत्वा व्रतमिदं राजन्सद्यापि दिवि वर्तते ॥
उत्तानपादपुत्रस्तु कृतेदं व्रतमीदृशम् ।
आरुह्य स्थानमितरभयो ध्रुवलोकमवाप्तवान् ॥
त्रिशङ्कुतनयो धीमान्हरिश्चन्द्रो महामतिः ।
वीरबाहुकभूयस्यैः प्राप्तवान्तु शिवागमात् ॥
श्मशाननिलयो राजञ्शिवरात्रिदिने शुभे ।
उपवासमत्तवरो ध्यात्वा कृतस्त्वमिदम् ॥
धारपुण्येन तमस्यर्थं रात्रौ जागरतत्परः ।
महाविष्णुमहेशानां कृपया च दिवं गतः ॥
पुण्यश्लोको नलो राजा कलिना तु प्रपीडितः ।
व्रतं कृत्वा शिवस्याशु प्राप्तवान्स्वपुरं नृप ॥
पञ्चपाण्ड्य प्रिया भार्या कृत्वा व्रतमनुत्तमम् ।
इति पुण्यमवाप्नोति सुरलोकस्य गुरवे ॥

---

*) —(L 7017) G1 M1 निद्रा (for निषद्य). —(L. 7020) D1 -पाकैश् (for -सकैश्). —(L. 7034) युधिष्ठिर। G(ed) यथाविधि (for विशेषतः). D1 दक्षिणा भक्तिसंयुता (for *). —(L. 7036) G1 त-माहात्म्यमनुत्तमम् (for *). —(L. 7037) D1 G1 नृप ; M1 यतः (for व्रती) — D1 om. lines 7040-7055. —(L. 7043) G(ed) शिवमरणभूषण (for *) — After line 7047, G(ed) ins :

239** गृहाणार्घ्यं मया दत्तं ...... ।
...... दयानिधे ॥

—(L 7045) G(ed) ...... (for ......). —G1 M1 om. (hapl.) lines 7046-7048. —(L. 7047) G(ed) -बालकम् (for *). — After line 7050, G1 M1 ins :

240** ...... ।

—(L. 7061) D1 G1 ...... (for *). —(L. 7063) D1 G1 ......, M1 ...... (for ......). D1 om. lines 7064-7074. —(L. 7066) G1 ...... [illegible] ...... M1 ...... (for ......). —(L. ......) D1 G1 ...... (for ......). —(L. 7090) G1 -...... (for ......).

गौतमस्तु महातेजा धर्मिष्ठस्तपतां वरः ।
कृत्वैवाहल्यया सार्धं शतानन्दमवाप्तवान् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

जमदग्निस्तथा चात्रि कृतवीर्यस्तु राघव ।
हरिं पुत्रत्वमापन्ना एते व्रतपरायणा ॥
शक्रो यम प्रचेताश्च धनदो दिशिवल्लभ ।
शिवरात्रिव्रत कृत्वा ककुभामधिपाभवन् ॥
ऋषयो राजशार्दूल मुनयो ब्रह्मवित्तमा ।
राजानो वैश्यमुख्याश्च शूद्राश्चान्ये नराधमा ।
शिवरात्रप्रभावेन शिवसारूप्यता गता ॥
शिवरात्रिव्रतमिद कृत यदि सुखप्रदम् ।
मृडानीपतिमीशान व्रतेनानेन तोषयेत् ।
स मुक्त सर्वपापेभ्यो यानारूढो दिवं व्रजेत् ॥
भक्त्या कृते व्रते चासिन्शिवरात्रौ महामते ।
विद्याधरध्रुवयोर्वित्त लभते नात्र सशय ॥
मार्जारमूषिकौ राजन्पुरेशानस्य सनिधौ ।
फलक्षीरादिहरणाच्चिहतौ तौ दिव गतौ ॥
चोरो वै धनलाभाय जाग्रद्वै शिवसनिधौ ।
निषूदितो राजभटै शिवलोकमवाप्तवान् ॥
गर्दभौ देवपूजार्थं गोधूमगुडधूपकान् ।
वाहयित्वा पुरा श्रान्तौ वणिजा सह धर्मज ॥
शिवरात्रिदिने रात्रौ सनिधौ निधनं गतौ ।
सदा शिवगणै सार्धं पूजितौ तौ दिव गतौ ॥
शिवरात्रिदिने राजन्माहात्म्य य शृणोति च ।
पितृमातृकुलैर्युक्तो रुद्रलोक स गच्छति ॥

Colophon

वैशपायन उवाच ।

बोधयित्वा तु पाञ्चालीं याज्ञसेनीं पतिव्रताम् । [7115]
स्थितं भीष्म महाभाग धर्मराजोऽब्रवीदिदम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

गङ्गासुत नमस्तेऽस्तु पाण्डूना हितकृत्तम ।
श्रोतव्यमस्ति किंचिन्मे सर्वधर्मात्मक विभो ॥
सर्वेषामपि मासाना वत्सरेषु च यद्व्रतम् ।
हरे प्रियकर यच्च तन्मे त्व कृपया वद ॥

भीष्म उवाच ।

चातुर्मास्यव्रतं पुण्य श्रुत किं नु त्वयानघ ॥

वैशंपायन उवाच ।

बोधयित्वा तु पाञ्चालीं यज्ञपात्रीसमन्विताम् ।
प्रोक्त मया तु पाञ्चाल्या सर्वमङ्गलकारणम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

पर्णशालासमीपे तु श्रुतमेतन्मयानघ ।
प्रसन्नममवत्तस्मान्मानसं मे नदीसुत ॥

वैशंपायन उवाच ।

सुखी भवेति तं चोक्त्वा भीष्मस्तु वदतां वर ।
आददे वचन धीमान्धर्मगर्भं यशस्करम् ॥
मासव्रत प्रवक्ष्यामि कार्त्तिक्यादिषु शोभनम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण सर्वपापै प्रमुच्यते ॥
आश्वयुक्कृष्णपक्षस्य चतुर्दश्या जनार्दनम् ।
ब्राह्म मुहूर्ते चोत्थाय स्मरेत्सत्त्वात्मक विभुम् ॥
तैलाभ्यङ्ग प्रकुर्वीत बन्धुभि सह धर्मज ।
अरुणोदयवेलायां कुर्यात्तात्कालिकीं क्रियाम् ॥
गायत्र्यादिजप कृत्वा सर्व वै स्नानपूर्वकम् ।

M1 -सभूत (for विभवो) —(L. 7082) D1 M1 पुत्रत्वं (for भूयश्च) —(L 7084) D1 G1 2 ध्यात्वा देव त्रियम्बकम् (for ᵇ) —(L 7094) G1 परेण हि, G(ed) बलेन हि (for -परायणा) — (L 7095) M1 वल्लभा (for °भ) G(ed) धनश्च महातपा (for ᵈ) —(L 7096) G(ed) प्रभवो (for अधिपा) D1 ककुभामधिपोऽभवत् (for ᵇ) —(L 7098) G1 नराधिपा , G(ed) जनाधमा (for न°) — After line 7100 G(ed) ins

241** अखण्डैश्वर्यमीशानो ददात्येव न सशय ।

—(L. 7103) G2 M1 शिवरात्रिमहामते (for ᵇ) —(L. 7107) D1 M1 जाग्रतो G1 2 जाग्रते (for °द्वै) G(ed) देव (for शिव) —(L. 7109) D1 M1 धूपादि (for गोधूम) G1 2 सूपादिगुडगोधुमान् (for ᵇ) —(L. 7110) G2 परिश्रान्तौ (for पुरा श्रान्तौ) —(L 7112) G1 त्रिदिव (for तौ दिव) —(L 7113) G2 व्रते (for दिने) M1 रात्रौ (for राजन्)

COLOPHON — *Sub-parvan* D1 G1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा , G2 M1 G(ed.) शेषधर्मा — *Adhy name* D1 G1 शिवरात्रिमाहात्म्यकथनम् , G2 शिवरात्रिमहिमानुवर्णनम् , G(ed) शिवरात्रिव्रतमाहात्म्यम् — *Adhy no* D1 54 , G1 2 M1 G(ed) 53

(L. 7115) D1 G1 1 M1 यज्ञपत्नीं (D1 M1 °त्नी) समन्विताम् (for ᵇ) —(L 7116) D1 G1 2 M1 स्थिते मुहूर्ते विश्रा(G1 M1 °तं विश्र)न्य (for ᵃ) D1 G1 भीष्म धर्मसुतोऽब्रवीत् , G2 M1 भीष्म धर्म्य (M1 भीष्म धर्मो) वचोऽब्रवीत् (for ᵇ) — G1 M1 om the ref —(L 7118) D1 M1 -धर्मकर (for धर्मात्मक) G1 वच (for विभो) —(L 7119) G(ed) मध्ये वरिष्ठ महाव्रतम् (for ᵇ) —(L. 7120) G(ed) भवेद्धरिप्रीतिकर (for ᵃ) —(L 7121) G2 मया (for त्वया) — G2 om. lines 7123 7128 —(L 7123) M1 -कारकम् (for °णम्) —(L. 7125) G1 M1 तात (for तस्मात्) — Before line 7128 G1 M1 ins भीष्म उवाच —(L. 7128) G1 M1 कार्त्तिक्यादि शुभेक्षणे (for ᵇ) —(L. 7131) G1 स्मरेद्देवकिनन्दनम् , M1 °देवं जनार्दनम् (for ᵈ) —(L. 7133) D1 G1 M1 -काले तु (for -वेलायां) M1 कुर्यात्तात्कालिका क्रिया (for ᵇ) —(L 7134) G2 सम्यग् (for सर्वं) —(L.

स्नानधूपादिनैवेद्यैः पूजयेत्प्रयतो हरिम् ॥
भक्ष्यभोज्यादिनैवेद्यैः प्रीणयति केशवम् ।
तिलतैलप्रदीपैश्च सोऽश्वमेधफलं भवेत् ॥
कार्त्तिक्यां दीपदानं तु यः करोति हरेर्गृहे ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुसालोक्यमाप्नुयात् ॥
चतुर्दश्यां तु हरिणा कृष्णेन जगतीपते ।
नरको निहतो नूनमसुरो लोककण्टकः ॥
महीसुतेन तेनासौ प्रार्थितो यदुपुंगवः ।
दत्तवानभयोऽनन्तो वरं परमपावनम् ॥
विचिन्त्य सहसा राजन्नरको लोककण्टकः ।
सर्वलोकोपकारार्थं त्वया वाचमुवाच ह ॥
हे कृष्ण कमलाकान्त शङ्खचक्रगदाधर ।
महता दिव्यरूपेण मुक्तोऽहं भवता यतः ॥
ममास्मिन्मुक्तिदिवसे योऽभ्यङ्गस्नानतत्परः ।
यजति त्वां प्रयत्नेन तस्य नाकं ददस्व ह ॥
इमां चतुर्दशीं नाथ नरकाख्यां वदन्ति ये ।
पुत्रपौत्रादिसंयुक्ता जीविष्यन्ति कलौ युगे ॥
इत्युक्त्वा नरको धीमान्ववन्दे तं हरिं विभुम् ।
भविष्यति यथा प्रीतिस्तथा ते तमुवाच ह ॥
तस्माद्राजन्दिने तस्मिन्भक्ष्यभोज्यादिविस्तरैः ।
नैवेद्यैः पूजयेद्विष्णुं स भवेन्मुक्तपातकः ॥
अभ्यङ्गस्नानकृत्तस्मिन्ब्राह्मणानां कुरूद्वह ।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥
भूसुरान्भोजयेद्यस्तु चतुर्दश्यां शुभे दिने ।
तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मा ददाति स्वपदं विभुः ॥
एकस्मिन्भोजिते विप्रे तद्दिने शुभदे नृप ।
वाजपेयफलं विद्धि साक्षात्कृष्णेन भाषितम् ॥
कार्त्तिक्यां नृप दर्शायां दीपदानपरो हरेः ।
एकं वा पञ्च चत्वारि तस्य पापं निहन्त्यति ॥
यः कुर्याद्दीपदानं तु हरेरेकं दिने दिने ।
मासमेकं स्वकैर्विष्णुलोकं व्रजेद्ध्रुवम् ॥
विशेषं तत्र वक्ष्यामि कार्त्तिक्यां राजसत्तम ।
पौर्णमासीति विख्याता हरेः प्रियकरा तिथिः ॥
दीपदानं वृषोत्सर्गमन्नदानं करोति यः ।
सर्वान्वंश्यान्समुद्धृत्य स विष्णुपदमश्नुते ॥
निगृह्य च बलिं दैत्यं तेन संप्रार्थितो विभुः ।
माददात्तस्मै वरं देवो मा भैषीरित्युवाच तम् ॥

बलिरुवाच ।

देवदेव जगन्नाथ प्रणतार्तिविनाशन ।
त्वद्भक्तिः शाश्वती मेऽस्तु पाताले निरयेऽपि वा ॥
कार्त्तिक्यां पौर्णमास्यां तु माघमासे सुरोत्तम ।
मेदिनीमिन्द्र कृपया त्वत्पूजां कर्तुमुत्सहे ॥
ममागमनकाले तु यो गेहं पूजयेत्सुधीः ।
संनिधौ तव दीपेन स वै मुक्तिं गमिष्यति ॥
या स्त्री पतिव्रता लोके गृहं दीपेन पूरयेत् ।
दीपं प्रदक्षिणं कुर्यात्सा भवेद्वै सुमङ्गला ॥
इत्युक्तो दैत्यराजेन देवदेवो जनार्दनः ।
तथेत्युक्त्वा तिरोभूतः सोऽपि पातालमभ्यगात् ॥
तस्मात्तं पूजयेद्विद्वान्हरिणा दत्तवैभवम् ।
हरिसायुज्यमाप्नोति हरिं संपूज्य भक्तितः ॥
कार्त्तिक्यां दीपदानेन ज्ञानवृद्धिर्भविष्यति ।
ज्ञानान्मोक्षमवाप्नोति तस्मात्तं पूजयेत्सुधीः ॥
य इदं पुण्यमाख्यानं कार्त्तिक्यां शृणुयान्नरः ।
सन्निमार्गेऽन्यतो लोकान्देवगन्धर्वसेवितान् ॥
अथ ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि धनुर्मासे राजसत्तम ।
मार्तण्डे नृपशार्दूल पूजां वक्ष्ये हरेः शुभाम् ॥
धनुर्मासं गते भानौ प्रातरुत्थाय यो द्विजः ।
हरेः पूजां प्रकुर्वाणो लभते हरिमन्दिरम् ॥
धनुर्मासे हरेः प्रीतिं शुद्धार्थं शुद्धसंयुतम् ।
योऽर्पयेदाशु भक्त्या वै स विष्णुपदमश्नुते ॥
पुरा देवासुरे युद्धे सुरैः संप्रार्थितो हरिः ।
सुरार्थं प्रभाते शुद्धार्थं दैत्यानष्टानपन्दरे ॥
तदाप्रभृति लोकेऽस्मिन्विष्णुभक्ता जनार्दनम् ।
धनुर्मासे विशेषेण पूजां कुर्वन्ति मानवाः ॥
निशीथे कार्त्तिके मासि हरेर्नीराजनाद्यकम् ।
प्रभाते तु धनुर्मासे च कुर्यान्न तु सुनिश्चयः ॥

पुष्ये मासे च राजेन्द्र स्नानध्यानजपादिभि ।
दीपनैवेद्यपूजाभिर्नरो याति सुरालयम् ॥
माघस्नानं प्रशसन्ति तथा भूसुरतर्पणम् ।
नैवेद्यं दीपपुष्पाद्यैर्विष्णो कुर्वीत भक्तिमान् ॥
मेषसंक्रान्तिकाले तु य कुर्याद्द्विजभोजनम् ।
हरे पूजा च राजेन्द्र स विष्णुपदमश्नुते ॥
चैत्रे मासि सिते पक्षे विष्णुपूजापरायण ।
यो विप्र सतत भक्त्या पूजयच्च स मुक्तिभाक् ॥
वैशाखे च सिते पक्षे तृतीयाख्ये शुभे दिने ।
ब्राह्मणान्भोजयद्भक्त्या विष्णुलोक व्रजेद्ध्रुवम् ॥
वैशाख्या पौर्णमास्या तु शुद्धपानीयमुत्तमम् ।
दध्योदन नालिकेर हरेर्लोकप्रद शुभम् ॥
गुडोदन दधिद्रव्य छत्रचन्दनपादुका ।
ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यो विष्णुलोक प्रयान्ति ते ॥
य इद धर्मचरित शृणोति सतत नर ।
सर्वपापविशुद्धात्मा याति विष्णो पद शुभम् ॥

Colophon

युधिष्ठिर उवाच ।

ज्येष्ठमासे तु यद्धर्मं वारयोग नदीसुत ।
श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन नात परतर हि मे ॥

भीष्म उवाच ।

ज्येष्ठमासे पौर्णमास्या गोपूजा कुरुते तु य ।
गोधनानि च सिध्यन्ति प्रापयन्ति दिवं हि तत् ॥
पूर्वमभ्यर्चिता गावो गापैः कृष्णप्रचोदितै ।
ददु पुण्यफल तेषा यत ते त्रिदिव गता ॥
गोषु ब्राह्मणमुख्येषु भक्तिमान्यो भवेत्पुमान् ।
प्रयाति हरिसालोक्य पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
योगनक्षत्रवारेषु यद्वृत्त तन्निबोध मे ॥
योगेषु च व्यतीपातो नक्षत्रं विष्णुदैवतम् ।
वारेषु भानुवारोऽसौ सोमवारो बहुप्रद ॥
तानि वक्ष्ये सुमुख्यानि व्रतानि व्रतिनां वर ।
व्यतीपातो महायोग सोमसूर्यसुत प्रभु ।
पापघ्नो रोगहारी च बहुभाग्यप्रदो नृणाम् ॥
व्यतीपाते पुण्ययोगे सुस्नात कृतपूजक ।
ब्राह्मणान्वरयद्भक्त्या त्रीन्वाथ चतुरोऽपि वा ॥
श्रोत्रियान्हरिभक्तांश्च विष्णुपूजारतान्सदा ।
पायस कारयद्भक्त्या सूक्ष्मगोधूमतण्डुलै ॥
मिश्रित शुद्धपयसा गवां चैवाज्यसमितम् ।
श्वेतशर्करया सम्यक्सिधित जलवर्जितम् ॥
कदुष्ण तु समानीय हरेर्नैवेद्यमर्पयेत् ।
गोधूमपरमान्नैश्च हरेर्नैवद्यमर्पयेत् ।
नैवद्यशेषं तत्सर्वं ब्राह्मणान्भोजयेद्व्रती ॥
ततस्तान्गन्धपुष्पाद्यैरलङ्कृत्य समाहित ।
दद्याद्विशेषतस्तेषा सताम्बूला तु दक्षिणाम् ॥
यस्त्वेव कुरुते दानप्रतिवर्ष तु भक्तित ।
स मुक्त सर्वदारिद्र्यात्सौभाग्य सुखमश्नुते ॥
भोगार्थी भोगमाप्नोति स्वर्गार्थी स्वर्गमश्नुते ।
परमान्नस्य दानेन सोऽक्षय सुखमश्नुते ॥
प्रत्यक्षमत्रलोकेऽस्मिन्दातॄणा तु सुखप्रदम् ।
मन्त्रयुक्तेन दानेन भोक्तॄणा तु दरिद्रता ॥
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र व्यतीपातव्रत कुरु ।

M1 प्रीतिर् G(ed) प्री-ये (for प्रीति) — G1 M1 om. lines 7193 7195 — (L 7198) D1 G3 पूजने (for °नम्) — (L. 7200) D1 तैषमासे (for पुष्ये मासे) G(ed) स्नान ध्यान (for माघस्नान) D1 om lines 7201-7203 — (L. 7203) D1 नैवेद्यधूप पाद्यैर् (for °) D1 G3 विष्णो कुर्यात्स मुक्तिभाक् (for [b]) — (L 7207) D1 M1 यो (M1 स) विप्र, G3 गोविन्द (for यो विप्र) D1 G1 M1 करोति स च मुक्तिभाक्, G3 विष्णुलोक मजकुतम् (for [b]) — G3 om lines 7208-7209 — (L 7210) G1 वैशाखे शुक्लपक्षे तु, M1 °खे शुद्ध पौर्णिम्या (for °) — (L 7211) G3 M1 शुद्धम् (for शुभम्) — (L. 7212) G(ed) गुडोदके च दध्यन्न (for °) D1 छत्र च नवपादुका (for °) — (L. 7213) D1 G1 प्रयान्त्यपि (G1 °मी); M1 व्रजन्त्यमी (for प्रयान्ति ते) — (L. 7214) G(ed) य इम पुण्यमाख्यान (for °) M1 नृप (for नर) — (L 7215) D1 पर पदम् (for पद शुभम्)

Colophon — *Sub parvan* D1 G1 आश्चर्यपर्वणि शेष धर्मा, G3 M1 G(ed) शेषधर्मा — *Adhy name* G(ed) कार्तिकमाहात्म्य कथनम् — *Adhy no* D1 55 G1 3 M1 G(ed) 54

(L 7216) G(ed) ज्येष्ठ (for शेष) D1 यद्धर्मो, G(ed) यो धर्म (for यद्धर्म) G(ed) कुतो नयति वै न्विम् (for [b]) — For line 7217, G(ed) subst.

243** नमहं श्रोतुमिच्छामि कृपया वद सुव्रत ।

— (L. 7219) D1 गोस्नानानि (for गोध°) — For line 7219 G(ed.) subst

244** गोस्नानफलमिद्धि स्यात्सा प्रापयानि वै द्विजम् ॥

— (L 7220) अर्चयन्ति च गोकुलं, G1 3 M1 अर्चन्ति गोकुले (M1 °ले) गोपा (for °) D1 G1 3 M1 गोपीनाथेन चोदिता (for [b]) — (L 7221) D1 G1 3 M1 वैकुण्ठम् (D1 °ठं तु) वन गता (for [b]) — (L 7222) D1 G1 3 कुरुते; M1 करोति च (for भवेत्पुमान्) — For line 7224 G(ed.) subst

245** तत्र योगान्कि सर्वं निबोध भरतर्षभ ।

— (L 7225) G(ed) योगो प्राप्तो (for योगेषु च) G3 M1 नक्षत्रे (for °त्र) — (L 7226) G(ed) सोमो तौ (for °वारोऽसौ) G(ed) सर्वाभीष्टफलप्रदौ (for [b]) — G(ed) om lines 7227-7229 — (L. 7230) G(ed) सुस्नात प्रयत शुचि (for [b]) — D1 G1 3 M1 om lines 7231 7236 — (L 7238) G(ed.) तान्विप्रान् (for ब्राह्मणान्) M1 सुधी

अनेन ते भवेत्सर्वमत्र कार्या विचारणा ॥
यस्त्वेकवत्सरमपि ज्येष्ठे त्वेवं करोति य ।
सोऽपि लब्ध्वा परां कीर्तिमक्षयं सुखमश्नुते ॥
पुण्ये श्रवणनक्षत्रे ह्युपवासपरास्तु ये ।
ते यान्ति हरिसालोक्यं सत्यं नारदभाषितम् ॥
पुत्रदं कामदं विद्धि मोक्षदं भरतर्षभ ।
सततं कुर्वतां भक्त्या श्रवणं हरितोषणम् ॥
एकादशीव्रत यद्वद्द्वादश्यां पूजनं हरे ।
तथा कुर्वीत मतिमान्श्रवणान्तमनुत्तमम् ॥
पुण्ये श्रवणनक्षत्रे द्वादशी यदि संभवेत् ।
तत्रोपवासं कुर्वीत कोटियज्ञफलं लभेत् ॥
एकादशी यथा प्रोक्ता हरिविप्रप्रपूजने ।
तथा च विष्णुनक्षत्रव्रतं कुर्वीत बुद्धिमान् ॥
अब्दत्रयं षडब्दं वा ह्येकाब्दमथ वापि वा ।
श्रवणव्रतं प्रकुर्वाणो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥
श्रवणव्रतस्य माहात्म्यमेकादश्यास्तथा नृप ।
न पश्यामि च शास्त्रेषु कुरु तस्मात्कुरूद्वह ॥
भानुवारे द्विभुक्तं तु ये कुर्वन्ति नराधमा ।
आब्रह्मकल्पपर्यन्तं वसन्ति क्षारकर्दमे ॥
एकभुक्तं तु मतिमान्कुर्याद्रविवासरे ।
स भुक्त सर्वपापेभ्यो गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥
संक्रान्तौ रविवारे च व्यतीपाते च पर्वसु ।
नरकं याति राजेन्द्र निशिभुक्पापकर्मकृत् ॥
आदित्यस्योदयात्पूर्वं तद्वारे स्नाति यो नर. ।
तत्पूर्वसप्तवारेषु कृतं पापं विनश्यति ॥
सर्वव्याधिहरं पुण्यमायुरारोग्यवर्धनम् ।
भानुवारे व्रतमिदं तथा ब्राह्मणभोजनम् ॥
भानुवारे प्रसन्नात्मा हरि सर्वगत प्रभु ।
व्रतानां फलदो नित्यं तस्मात्तं पूजयेत्सुधी ॥
अथ वै संप्रवक्ष्यामि सोमवारव्रतं शुभम् ।
एकभुक्तेन नक्तेन शिव प्रीतो भवेद्ध्रुवम् ॥
उपवासेन राजेन्द्र स्वपदं संप्रयच्छति ।
पुनाति सकलान्वंश्यानुपवासपरो नर ॥
उमाकान्तं प्रतिष्ठाप्य स्थण्डिले शुभदर्शने ।
रुद्रसूक्तेन मन्त्रेण ह्यभिषेकं प्रकल्पयेत् ॥
अथ वा वामदेव्याद्यैर्मन्त्रैरभ्यर्चयेच्छिवम् ।
गायत्र्यादिमहामन्त्रैस्तं प्रयत्नेन पूजयेत् ॥
उपवासव्रतपर स सायाह्नुण्यवारिषु ।
करवीरादिकै पुष्पै सम्यग्देवं प्रपूजयेत् ॥
नृत्तगीतादिवादित्रै शङ्खदुन्दुभिनिस्वनै ।
पुराणश्रवणैर्दीपै पूजयेत्तं प्रयत्नत ॥
वस्त्रमण्डनमुक्ताभि पूजनाभि सुरेश्वरम् ।
भक्तिमान्पूजयेद्राजन्विसर्जयेत् न कारयेत् ॥
अशक्तश्चो ह्येकभुक्तेन नक्तेन दिवि पूजनम् ।
उपवासात्तु सायुज्यं लभते नात्र संशय ॥
देवभूतपर्वं साम्राज्येनानेन शोभिते ।
यं यं कामयते कामं त तमाप्नोति निश्चितम् ॥
व्रतानामपि सर्वेषां दानानां तपसां तथा ।

(for व्रती). — D1 G1 2 M1 om lines 7239-7241. — (L. 7243) G(ed) अन्ते विष्णो पदं व्रजेत् (for [d]). — G(ed) om. line 7246 — (L. 7247) G2 व्यतीपाते; G(ed.) शुचावेतद् (for व्यतीपात-) — G3 om. lines 7241-7250. — After line 7248, D1 G1 M1 ins :

246** त्रीणि पञ्च तु सप्ताष्टौ समा कुर्वीत यो नर ।

D1 M1 cont. :

247** व्यतीपातव्रतमिदं तेऽक्षय्यं सुखमाप्नुयु ।
[M1 सोऽक्षय्यं व्रतमश्नुते (for [d])]

— After line 7255, G1 ins :

248** श्रवणव्रतमेतद्धि कुरुते भक्तिमान्नर ।

— (L. 7256) G(ed) द्वादशि महाभाग (for [c]). D1 M1 श्रवण व्रतमुत्तमम्; G(ed.) श्रवणर्क्षेऽनघात्मज (for [d]) — (L. 7257) G3 M1 पुण्यश्रवणनक्षत्रे (for [c]). — (L. 7259) G1 -प्रपूजने (for °ने) — (L. 7261) G1 [ए]कान्दम् (for [ए]का- ब्दम्). — For line 7264, G(ed) subst. :

249** व्रतमेतत्र न पश्यामि कार्यदमनुत्तमम् ॥

— (L. 7270) G1 दिवा भुक्तिं राजेन्द्र (for [c]). G(ed.) निशि भोक्ता न संशय (for [d]). — (L. 7272) D1 G1 M1 सर्वोद्दिष्टो (D1 °ष्टे°) वारे; G1 पूर्वेद्युश्च वारेषु (for [c]). D1 G1 2 M1 पातकं (G2 °तकं) तत्क्षणाद्धन्ति (for [d]). — (L. 7273) D1 आयुरैश्वर्यवर्धनम् (for [b]). — (L. 7274) M1 भानुव्रतमिदं महत् (for [c]) G(ed) सर्वकामविनिश्चितम् (for [d]). — (L. 7276) D1 G1 M1 विशेषं (for नित्यं). D1 व्रतम्; M1 व्रती (for सुधी) G2 तस्मात्तं परिपूजयेत् (for [d]). — (L. 7277) D1 G1 M1 अत पर (for अथ वै स-). — (L. 7278) M1 राजेन्द्र (for नक्तेन). G(ed) लभते फलं महत् (for [c]). M1 सोम (for शिव). — (L. 7279) D1 G1 स्वर्गं (for स्वपदं). — For line 7279, G(ed) subst. :

250** तथोपोष्य शिवा तस्मै दिव्यलोकप्रदायक ।

— (L. 7280) D1 वंशान् (for वंश्यान्). G1 नरो (for नर). — D1 om. (hapl.) lines 7283-7284 — (L. 7283) G1 M1 तत्स्थाने विन्यसेत् (for [d]). — (L. 7288) G1 पुराणश्रवणे दीपैश्च (for [c]). — (L. 7289) D1 सर्वनाभि; G(ed.) पूजयित्वा (for पूजनाभि). — (L. 7290) G1 भक्त्या च (for भक्तिमान्). G(ed) विसृजेत् (for राजन्). — (L. 7291) D1 अशक्तो वै; M1 नक्तं च (for नक्तेन). G(ed) नक्तं दिवा पूजयेच्च शिव (for [d]). — (L. 7293) G1 भूलोके (for भू°). G1 2 तस्य (for °ते). — After line 7294, D1 ins :

२ हरिवंश

कृष्णे भक्तिर्यदि भवेत्तत्सर्वं सफलं भवेत् ॥
श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ।
अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥
श्रीकृष्ण विष्णो नृहरे मुरारे
प्रद्युम्न संकर्षण वासुदेव ।
अनानिरुद्धामलविश्वरूप
त्वं पाहि नः सर्वभयादजस्रम् ।

Colophon.

जनमेजय उवाच ।

कस्य नामानि पुण्यानि कीर्तनीयानि नित्यशः ।
दैवतानां च सर्वेषां कस्य भक्तो विशिष्यते ॥
कस्यायुधानि धार्याणि कथं नित्यं प्रपूज्यते ।
नृणां भवति कैवल्यं कस्य नामप्रकीर्तनात् ॥

वैशंपायन उवाच ।

अमुमर्थं पुरस्कृत्य सपृष्टो धर्मसूनुना ।
भीष्मो भागवतश्रेष्ठश्चिरं ध्यात्वा जगौ वचः ॥

भीष्म उवाच ।

कैलासशिखरे रम्ये देवी देवं महेश्वरम् ।
प्रणम्य शिरसा शंभुं पार्वती वाक्यमब्रवीत् ॥

पार्वत्युवाच ।

सर्वज्ञस्त्वं जगत्साक्षिश्चराचरगुरुः पिता ।
सर्वलोकेश्वरः साक्षात्सृष्टिस्थित्यन्तकारणम् ॥
वैष्णवानां च माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि शंकर ।
प्राकृतानां च हेयत्वं यथार्थं वद शंकर ॥

ईश्वर उवाच ।

साधु साधु महादेवि साध्वीनां च हितैषिणि ।
वैष्णवानां च माहात्म्यं तव वक्ष्यामि सुमते ॥
शङ्खचक्राङ्कितान्भक्तान्यः पूजयति मानवः ।
स साक्षाद्विष्णुसामीप्यं लभते नात्र संशयः ॥
विष्णुचक्राङ्कितं विप्रं यो भूमावभिवादयेत् ।
ललाटे सत्पांसूनां संख्या यावति यावती ।
तावत्समाः स भूपाल ब्रह्मलोके महीयते ॥
सगोत्रं यद्यपि श्राद्धे चक्राङ्कितभुजं वदत् ।
स साक्षाद्विष्णुसायुज्यं द्विजः प्राप्नोत्यसंशयः ॥
शङ्खचक्राङ्कितं विप्रं दृष्ट्वा यो ह्लादितो भवेत् ।
स पुण्यलोकमाप्नोति ऐहिकं सुखमश्नुते ॥
चक्राङ्कितानां नामानि यो वदेद्भक्तिमान्नरः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमं पदम् ॥
चक्राङ्किताय विप्राय यो भक्त्यान्नं ददाति च ।
अब्दसंख्यानि वर्षाणि ब्रह्मलोके महीयते ॥
विष्णुभक्ताय विप्राय चक्रचिह्नाय मानवः ।
गोचर्ममात्रं यो दद्याद्भूमिं स्यात्स तु राज्यभाक् ॥
विषुवायनसंक्रान्तिपूपरागे तथा रवेः ।
चक्राङ्किताय विप्राय दानान्मोक्षमवाप्नुयात् ॥
विष्णुचक्राङ्कितं विप्रं गन्धपुष्पादिभिर्नरः ।
पूजयित्वा महादेवि विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
विष्णुचक्राङ्कितं विप्रं विष्णुमूर्तिमिव स्मरेत् ।
सोऽपि विष्णुमयो भूत्वा वैष्णवीं गतिमाप्नुयात् ॥
अभितप्तेन चक्रेण बाहुमूले तु लाञ्छिताः ।
दहन्ति सर्वपापानि तूलराशीनिवाग्नयः ॥
यस्मिंश्चक्राङ्किता विप्रा वसन्ति नरपुंगवाः ।
तद्देशवासिनः सर्वे वैष्णवत्वं भजन्ति वै ॥
विष्णुचक्राङ्कितो विद्वान्यस्मिन्देशे वसेत्सुखम् ।
स देशो मत्प्रियः पुण्यो वैष्णवानामतिप्रियः ॥
विष्णुभक्तिरता मुख्याः शङ्खचक्राङ्किता द्विजाः ।

251** य इदं पुण्यमाख्यानं शृणोति यदि भक्तिमान् ।
तस्य विष्णुः प्रसन्नात्मा सर्वान्कामान्प्रयच्छति ॥
— M1 om lines 7297–7298. — After line 7298 G3 ins

252** इति पुंसां हितं विष्णोर्भक्तिश्च नवलक्षणा ।
— (L. 7301) G(ed.) -विश्वमूर्ते (for °रूप)

Colophon — Sub-parvan D1 आश्चर्यपर्वणि शेषधर्मा° G1, 2 M1 G(ed.) °शेषधर्मा — Adhy. name G1 चारमंत्रम्, G(ed.) भागवतनामिमाहात्म्यम् — Adhy. no D1 56, G1, 2 M1 G(ed.) 55

G3 om. lines 7303–7401 — (L. 7304) G1 देवतानां च सर्वासां (for °) — (L. 7308) D1 G1 M1 शुभां (for वचः) — (L. 7310) D1 G1 M1 देवी देवेशं (for रम्ये देवी देवं) — D1 महेश्वरः (for ईश्वरः) — (L. 7318) D1 मृत्स्नाप्नोति नियतः (for °) — D1 om. lines 7319–7325 — For lines 7319–7321 G1 M1 subst.

253** ललाटे पांसुसंख्यानि ब्रह्मलोके महीयते ॥

विष्णुचक्राङ्कितान्दृष्ट्वा यो मुत्थाय कृताञ्जलिः ।
स स्वकं कुलमुद्धृत्य ब्रह्मलोके महीयते ॥
चक्राङ्कितभुजा यस्मिन्पङ्क्तिमध्ये तु भुञ्जते ।
सा पङ्क्तिः स्वर्गलोके च देवपङ्क्तिषु पूज्यते ॥
अष्टके मासि पित्रोश्च चक्राङ्कितभुजं वरेत् ।
दीत्वा कुलमुद्धृत्य ब्रह्मलोके महीयते ॥
[(L. 6) M1 अष्टके मासिके पित्रोः (for °)]

— For line 7325, G1 M1 subst.

254** परमानन्दमाप्नोति किं पुनस्त्वैहिकं फलम् ।
— (L. 7328) D1 यो भक्त्या (for विप्राय) D2 स्वभार्यं ददाति च (for °) — For line 7331 D1 M1 G1 subst.:

255** गोचर्ममात्रभूमिं तु दत्त्वा राज्यमवाप्नुयात् ।
— (L. 7332) D1 G1 M1 अयने विषुसंक्रान्त्या (for °) — (L. 7333) D1 M1 विदुषे (for विप्राय) — G1 om. lines 7334–7351. D1 om. lines 7336–7337 — (L. 7339) D1 M1 ईश्वरेण समर्पिते (for °) — (L. 7341)

क्रीडार्थमपि यद्भूयु स धर्मः परमो मत ॥
यस्मिन्देशे कृतस्नाना वैष्णवाश्चक्रलाञ्छिता ।
तस्मिंस्स्नात्वं प्रकुर्वीत विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
यस्तु पापप्रसक्तोऽपि विष्णुभक्तस्य भक्तित ।
पादप्रक्षालनं कुर्यात्तदात्मशुद्धिरेव स ॥
चक्राङ्किताय महते विष्णुभक्ताय धीमते ।
भिक्षामात्रप्रदानेन वैष्णवीं गतिमाप्नुयात् ॥
विष्णुभक्ताय विप्राय महादेवि महात्मने ।
माषमात्रप्रदानेन मुक्तिं यान्ति हि मानवा ॥
सर्वभूतदयायुक्त वैष्णव द्वेष्टि यो नर ।
स चण्डालो महादेवि रौरव नरक व्रजेत् ॥
ब्रह्महत्या सुरापान स्तेय गुर्वङ्गनागम ।
चक्राङ्कितस्य निन्दा च पञ्चैते स्वतिपातका ॥
य पुत्र पितर द्वेष्टि त विद्यादन्यरेतसम् ।
विष्णुभक्त तु यो द्वेष्टि त विद्यादन्यरेतसम् ॥
किं तस्य बहुभि शास्त्रै किं तस्य बहुभि श्रुतै ।
विष्णुभक्तिविहीनस्य तपसा किं प्रयोजनम् ॥
तीर्थस्नानफल नास्ति महादानफल तथा ।
अवैष्णवस्य विप्रस्य सर्वं शाधाद्विनश्यति ॥
यथा दारुमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृग ।
अवैष्णवस्तथा विप्रस्तथा व्यर्थो भविष्यति ॥
रूपलावण्यसयुक्ता महाकुलोद्भवा द्विजा ।
अवैष्णवा न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुका ॥
शरीरशोषण व्यर्थं कृच्छ्रचान्द्रायणादिभि ।
विष्णुपादाम्बुजध्यानहीनस्य पुरुषस्य तु ॥
विद्याविनयसपन्नो विशालकुलसभव ।
विष्णुभक्तिविहीनो यश्चण्डालसदृशो भवेत् ॥
यस्मिन्देशे दुरात्मान प्राकृता पापकारिण ।
वसन्त्यज्ञानिनो मूढास्त देश परिवर्जयेत् ॥
शिखा यज्ञोपवीत च चक्रचिह्न च कुण्डले ।
ऊर्ध्वपुण्ड्राणि वस्त्राणि दण्ड चैव कमण्डलुम् ॥
एतानि धारयेद्विप्र शुक्लदन्तो दृढव्रत ।
सात्त्विक भावमास्थाय स्थिरचित्तो भवेत्सदा ॥
सम शत्रौ च मित्रे च तथा मानावमानयो ।
शीतोष्णसुखदु खेषु सम सङ्गविवर्जित ॥
अनपेक्ष शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथ ।
सर्वारम्भपरित्यागी विष्णुभक्तो विधीयते ॥
यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षते ।
तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी सतुष्टो येनकेनचित् ।
अनिकेत स्थिरमतिर्विष्णुभक्तो विधीयते ॥
शङ्खचक्रधर देव पीताम्बरधर हरिम् ।
सर्वग मनसा ध्यायन्य स वैष्णव उच्यते ॥
वैष्णव पुण्यकर्मा च लोकाना हितकामद ।
तस्मात्सर्वेषु कालेषु पालयन्त्यखिल जगत् ॥
नित्य पवित्र पूतात्मा वैष्णव पापनाशन ।
शुद्धस्वरूपी भवति सदा मत्स्मरणाद्वरे ॥
हृत्पद्मकर्णिकामध्ये वैष्णवस्य महात्मने ।
चिदानन्दमयो विष्णु प्रसन्नो भवति ध्रुवम् ॥
वैष्णवस्य तु विप्रस्य विष्णु सर्वगतो विभु ।
चिदानन्दमयो देवि सानिध्य कुरुते स्वयम् ॥
नित्य सर्वगत स्थाणुरचलोऽय सनातन ।
अरूपी बहुरूपी च चित्स्वरूपी प्रकाशते ॥
भक्तियोगेन पापानि दह्यन्ते वैष्णवोत्तमै ।
शातकुम्भस्य मालिन्यमग्निना दह्यते यथा ॥
श्रवण कीर्तन विष्णो स्मरण पादसेवनम् ।
अर्चन वन्दन दास्य सख्यमात्मनिवेदनम् ।

M1 तद्देशोत्पन्नवस्तूनि (for ᵃ) and लभन्ति (for भजन्ति) D1
—(L. 7344) D1 M1 श्रुता विप्रा (for रता गुरया) D1
—(L. 7345) D1 क्रीडार्थमाचरन्त्यद्वै (for
नरा (for द्विजा) —(L. 7347) D1 विष्णुलोकजिगीषया (for ᵇ) D1
ᵃ) —(L 7349) D1 M1 बाह्ये शुद्धि
सन्निधौ (for भक्तित) —(L 7349) D1 om lines
(M1 ह्यात्मशक्ति) करोति च (for ᵇ) — D1 om lines
7350–7351 —(L 7352) M1 ह्यात्मशुद्धि करोति च (for
ᵇ) — G1 om lines 7356–7358 —(L 7359) D1
M1 चक्राङ्कित (for विष्णुभक्त) —(L. 7363) D1 G1 तपसा
किं प्रयोजनम् (for ᵇ) — G1 om line 7365 —(L
7369) D1 रहितस्य नरस्य च (for ᵃ) — After line 7372,
D1 M1 ins

256** अवैष्णवो दुराचार पापानामाकर खल ।
पापाचारी दुरात्मा स ससार्ग परिवर्जयेत् ॥
अवैष्णवस्य ससर्गो दौर्भाग्यं करोति च ।
तस्मात्प्राकृतससर्गं वर्जयेद्ब्राह्मणोत्तम ॥

— G1 om. lines 7373–7375 — After line 7378, D1
ins

257** पश्येज्जगदिद सर्वं विष्णुबुद्ध्या न चान्यथा ।

— M1 om lines 7382–7384 — After line 7386, G1
ins

258** तीर्थस्नानफल नास्ति महादानफल तथा ।

— G1 om lines 7387 7392 —(L 7387) D1 M1 भूतभूत पवि
-त्कारक (for -कामद) —(L 7389) D1 गृध्र (for शुद्ध-) D1
ह्यात्मा (for ᵃ) —(L 7390) D1 लोके सकीर्य केशवम्, M1
M1 सुख्यात्मा (for भवति) D1 लोके सकीर्य केशवम्, M1
लोकश कीर्त्य केशवम् (for ᵇ) —(L 7393) D1 M1 प्रत्यहं
कुरुते मया (for ᵇ) — After line 7394, D1 G1 M1 ins .

259** अनर्घ्यकुम्भस्य दीपरूपो यथानघे ।
प्राकृतानि शरीराणि प्रकाशयति सर्वग ॥
[(L 1) G1 वत्सस्य (for कुम्भस्य)]

—(L 7396) D1 विश्वरूपी (for चित्स्व ᵃ). M1 प्रजायते (for
प्रकाशते) —(L. 7397) D1 G1 M1 दहत वैष्णवोत्तम (for
ᵇ) —(L. 7398) D1 M1 दोषोऽयम् (for मालिन्यम्),

इति पुंसां हिता विष्णोर्भक्तिश्च नवलक्षणा ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

श्रुतं सर्वमशेषेण नदीसुत पितामह ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामि भगवद्भक्तलक्षणम् ॥

भीष्म उवाच ।

विष्णुपूजासु निरता विष्णुनामपरायणाः ।
विष्णुभक्तेषु निरतास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
तत्कथाश्रवणे सक्ताः सत्कर्मसु सदोद्यताः ।
साधुसेवां प्रकुर्वाणास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
मानावमाने समतामतिर्येषां सदा भवत् ।
शत्रौ मित्रे तथा चेष्टे ते वै भागवतोत्तमाः ॥
मातापित्रोर्गुरौ ये तु महार्चनपरायणाः ।
यतिसेवापरा ये च त वै भागवतोत्तमाः ॥
वैश्वानरे तथा भानौ गायत्र्यां वैष्णवे तथा ।
येषामष्टाक्षरे भक्तिस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
दाने जपे तथा विष्णौ तथा श्रोत्रियभोजने ।
पूजने समतिर्येषां ते वै भागवतोत्तमाः ॥
तीर्थे च देवयात्रायां पुण्यासु तिथिषु प्रभो ।
श्रद्धा निरन्तरा येषां ते वै भागवतोत्तमाः ॥
सालग्रामस्य तीर्थे च तथा तीर्थाभिषेचने ।
येषां तु सततं भक्तिस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
सत्कथाश्रवणे सक्ताः सत्कर्मसु सदा रताः ।
साधुसेवां प्रकुर्वाणास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
एकादशीव्रतपरा माघस्नानरतास्तु ये ।
प्रातःस्नानरता ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥
पुराणपाठका ये च पुराणश्रवणे रताः ।
सद्धक्तरि प्रिया ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥
आत्मवत्सर्वभूतानि ये पश्यन्ति नरोत्तमाः ।
मानेऽवमाने च समा मतिर्येषां सुशोभना ॥
शत्रौ मित्रे तथा द्वेष्ये ते वै भागवतोत्तमाः ।
अदाम्भिका गतासूयास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
स्नाने जपे तथा होमे तथा श्रोत्रियभोजने ।
पूजने सन्मतिर्येषां ते वै भागवतोत्तमाः ॥
तीर्थे च देवयात्रायां पुण्यासु तिथिषु प्रभो ।
श्रद्धा निरन्तरा येषां ते वै भागवतोत्तमाः ॥
सालग्रामस्य तीर्थे च तथा तीर्थाभिषेचने ।
येषां तु सततं भक्तिस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
वेदाध्ययनसंपन्नाः सदा शास्त्रविशारदाः ।
पञ्चयज्ञपरा नित्यं ते वै भागवतोत्तमाः ॥
विशुद्धज्ञानसंपन्ना निर्मलाः कर्मभिः शुभैः ।
एकादशीव्रतपरास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
प्रातःस्नाने मतिर्येषां गायत्र्यां च तथा रवौ ।
अग्नौ विप्रे तथा देवे ते वै भागवतोत्तमाः ॥
दुःखिता परदुःखेभ्यः प्रहृष्टाः परसंपदा ।
दयावन्तो हि भूतेषु ते वै भागवतोत्तमाः ॥
चराचरात्मकं विश्वं विष्णुमायाविनिर्मितम् ।
विष्णुरूपेण पश्यन्ति ते वै भागवतोत्तमाः ॥
देवद्विजगुरुप्राज्ञान्पितॄंश्च दिने दिने ।
अर्चयन्ति सदा भक्त्या ते वै भागवतोत्तमाः ॥
यतीनां सद्गृहीनानां व्रतिनां ब्रह्मवादिनाम् ।
शुचीनामविपन्नानां विषयेषु निरन्तरम् ।
नारायणे जगद्धाम्नि सदा सम्यक्मानसाः ।
सत्कर्मनिरताः शान्तास्त्यागाशापरिवर्जिनः ।
तत्कथाश्रवणे सक्ता वेदान्तनिरताश्च ये ।
विद्यादानरता ये च शास्त्रेषु निरताश्च ये ।
पौरुषेण च सूक्तेन विष्ण्वर्चनपरायणाः ।
सालग्रामार्चनपराः सदा संकल्पवर्जिताः ।
रविसूक्तपरा ये च ते वै भागवतोत्तमाः ॥
संमार्जनरता ये वै विष्णुवेश्मनि नित्यशः ।
दीपदानरताश्चैव ते वै भागवतोत्तमाः ॥
रुद्रं रुद्राभिषेकेण प्रीणयन्ति च ये द्विजाः ।
प्रयान्ति हरिसामीप्यं विष्णुभक्ता भवन्ति च ॥

—(L. 7401) M1 हितं (for हिता) M1 भक्तिश्चैवनवलक्षणम् (for °) —(L. 7405) G(ed.) विष्णुभक्तेषु य भक्ता (for °) —G(ed.) om. (hapl.) lines 7406–7407 —(L. 7406) G3 सत्कथा (for त°) M1 भक्ता (for सक्ता) D1 G1 M1 सत्कर्मसु (for स°) —D1 om. (hapl.) lines 7408–7409 —(L. 7408) M1 सुशोभना (for सदा भवेत्) —(L. 7409) M1 द्वेषे (for चेष्टे) M1 य पश्यन्ति नरोत्तमा (for °) —(L. 7410) D1 पित्रोश्चैव (for मातापित्रोः) G1 गृहार्चायां (for महार्चन) —(L. 7412) D1 गायत्र्यां वैष्णवे स्तुतौ, G1 °त्र्यां वैष्णवस्तुतौ (for °) —G3 om. lines 7413–7424 —After line 7424, D1 ins.

260** वैश्वदेवरता ये च बलिकर्मरताश्च ये ।
ये चातिथिप्रियकरास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
तुलसीरोपणपरा वन्दने पूजनेऽनिशम् ।
पालने सेवने सत्कारे वै भागवतोत्तमाः ॥

—G3 om. lines 7427–7428 —(L. 7429) M1 ते पश्यन्ति नरोत्तमा (for °) —G(ed.) om. lines 7430–7437 —(L. 7430) D1 दाने (for स्नाने) D1 G1 विष्णौ (for होमे) —(L. 7440) G(ed.) महेश्वरे (for प्रातःस्नाने) G3 M1 रतिर् (for मतिर्) —(L. 7446) G3 वृद्धान्गुरूंस्तथा प्राज्ञान् (for °) D1 तथातिथीन् (for दिने दिने) —(L. 7448) G1 2 यतीनां (G3 °तिनां) सगृहीतानां (for °) —(L. 7449) G1 शुचीनां विष्णुभक्तानां (for °) —(L. 7450) G3 सदा भक्तियुता नराः (for °) —(L. 7453) G1 2 सदा (for विद्या) D1 G3 M1 ते वै भागवतोत्तमाः (for °) —(L. 7454) G3 वाहणेन (for पौरुषेण) —G3 om. lines 7455–7458 —(L. 7455) D1 G1 M1 ते वै भागवतोत्तमाः (for °) —After line 7455, D1 G1 M1 ins.

क्रीडार्थमपि यद्ब्रूयु स धर्म परमो मत ॥
यस्मिन्देशे कृतस्थाना वैष्णवाश्चक्रलाञ्छिता ।
तस्मिन्स्नान प्रकुर्वीत विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
यस्तु पापप्रसक्तोऽपि विष्णुभक्तस्य भक्तित ।
पादप्रक्षालन कुर्यादात्मशुद्धिकृदेव स ॥
चक्राङ्किताय महते विष्णुभक्ताय धीमते ।
भिक्षामात्रप्रदानेन वैष्णवीं गतिमाप्नुयात् ॥
विष्णुभक्ताय विप्राय महादेवि महात्मने ।
माषमात्रप्रदानेन मुक्तिं यान्ति हि मानवा ॥
सर्वभूतदयायुक्त वैष्णव द्वेष्टि यो नर ।
स चण्डालो महादेवि रौरव नरक व्रजेत् ॥
ब्रह्महत्या सुरापान स्तेय गुर्वङ्गनागम ।
चक्राङ्कितस्य निन्दा च पञ्चैते त्वतिपातका ॥
य पुत्र पितर द्वेष्टि त विद्यादन्यरेतसम् ।
विष्णुभक्त तु यो द्वेष्टि त विद्यादन्यरेतसम् ॥
किं तस्य बहुभि शास्त्रै किं तस्य बहुभि श्रुतै ।
विष्णुभक्तिविहीनस्य तपसा किं प्रयोजनम् ॥
तीर्थस्नानफल नास्ति महादानफल तथा ।
अवैष्णवस्य विप्रस्य सर्वं शश्वद्विनश्यति ॥
यथा दारुमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृग ।
अवैष्णवस्तथा विप्रस्तथा व्यर्थो भविष्यति ॥
रूपलावण्यसयुक्ता महावशोद्भवा द्विजा ।
अवैष्णवा न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुका ॥
शरीरशोषण व्यर्थं कृच्छ्रचान्द्रायणादिभि ।
विष्णुपादाम्बुजध्यानहीनस्य पुरुषस्य तु ॥
विद्याविनयसम्पन्नो विशालकुलसभव ।
विष्णुभक्तिविहीनो यश्चण्डालसदृशो भवेत् ॥
यस्मिन्देशे दुरात्मान प्राकृता पापकारिण ।
वसन्त्यज्ञानिनो मूढास्त देश परिवर्जयेत् ॥
शिखा यज्ञोपवीत च चक्रचिह्न च कुण्डले ।
ऊर्ध्वपुण्ड्राणि वस्त्राणि दण्ड चैव कमण्डलुम् ॥
एतानि धारयेद्विप्र शुक्लदन्तो दृढव्रत ।
सात्त्विक भावमास्थाय स्थिरचित्तो भवेत्सदा ॥
सम शत्रौ च मित्रे च तथा मानावमानयो ।
शीतोष्णसुखदु खेषु सम सङ्गविवर्जित ॥
अनपेक्ष शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथ ।
सर्वारम्भपरित्यागी विष्णुभक्तो विधीयते ॥
यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न काङ्क्षते ।
तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी सतुष्टो येनकेनचित् ।
अनिकेत स्थिरमतिर्विष्णुभक्तो विधीयते ॥
शङ्खचक्रधरं देव पीताम्बरधरं हरिम् ।
सर्वदा मनसा ध्यायन्य स वैष्णव उच्यते ॥
वैष्णव पुण्यकर्मा च लोकाना हितकामद ।
तस्मात्सर्वेषु कालेषु पालयत्यखिलं जगत् ॥
नित्य पवित्र पूतात्मा वैष्णव पापनाशन ।
शुद्धस्वरूपी भवति सदा सस्मरणाद्धरे ॥
हृत्पद्मकर्णिकामध्ये वैष्णवस्य महामते ।
चिदानन्दमयो विष्णु प्रसन्नो भवति ध्रुवम् ॥
वैष्णवस्य तु विप्रस्य विष्णु सर्वगतो विभु ।
चिदानन्दमयो देवि सानिध्य कुरुते स्वयम् ॥
नित्य सर्वगत स्थाणुरचलोऽय सनातन ।
अरूपी बहुरूपी च चित्स्वरूपी प्रकाशते ॥
भक्तियोगेन पापानि दह्यन्ते वैष्णवोत्तमै ।
शातकुम्भस्य मालिन्यमग्निना दह्यते यथा ॥
श्रवण कीर्तन विष्णो स्मरण पादसेवनम् ।
अर्चनं वन्दनं दास्य सख्यमात्मनिवेदनम् ।

M₁ सदेशोत्पन्नवस्तूनि (for °) and लभन्ति (for भजन्ति) D₁ —(L 7344) D₁ M₁ युता विप्रा (for रता सुरथा) D₁ क्रीडायमाचरयदि (for नरा (for द्विजा) —(L 7340) D₁ क्रीडायमाचरयदि (for ᵇ) D₁ ᵃ) —(L 7347) D₁ विष्णुलोकजिगीषया (for ᵇ) —(I 7349) D₁ M₁ बाह्ये शुद्धि सनिधौ (for भक्तित) —(I 7349) D₁ M₁ बाह्ये शुद्धि सनिधौ (for भक्तित) — D₁ om lines (M₁ आत्मशक्ति) करोति च (for ᵇ) — D₁ om lines 7350-7351 —(L 7352) M₁ आत्मशुद्धि करोति च (for ᵇ) — G₁ om lines 7356-7358 —(L 7359) D₁ ᵇ) — G₁ om lines 7356-7358 —(L 7363) D₁ G₁ तपसा M₁ चक्राङ्कितं (for विष्णुभक्तं) —(L 7363) D₁ G₁ तपसा किं प्रयोजनम् (for ᵇ) — G₁ om line 7365 —(L 7369) D₁ रहितस्य नरस्य च (for ᵇ) — After line 7372, D₁ M₁ ins

256** अवैष्णवो दुराचार पापानामाकर स्मृत ।
पापाचारी दुरात्मा स तस्मात् परिवर्जयेत् ॥
अवैष्णवस्य ससर्गो दौर्भाग्यं करोति च ।
तस्मात्प्राकृतसंसर्गं वर्जयेद्ब्राह्मणोत्तम ॥

— G₁ om lines 7373-7376 — After line 7378, D₁ ins.

257** पश्येज्जगदिदं सर्वं विष्णुरूपतया न चान्यथा ।

— M₁ om lines 7382-7384 — After line 7386, G₁ ins

258** तीर्थस्नानफलं नास्ति महादानफलं तथा ।

— G₁ om lines 7387-7392 —(L 7387) D₁ M₁ भूतभूत पवि- कारक (for काम°) —(L 7389) D₁ भूतभूत पवि- कारक (for काम°) —(L 7390) D₁ शुभ (for शुद्ध-) D₁ आत्मा (for °) —(L 7390) D₁ शुभ (for शुद्ध-) D₁ M₁ मुख्यात्मा (for भाति) D₁ लोके सर्वत्रे केशवम्, M₁ लोकेषु कीर्तं केशवम् (for ᵇ) —(L 7392) D₁ M₁ सर्वेषु कुरुते सदा (for ᵇ) — After line 7394, D₁ G₁ M₁ ins :

259** मनसश्च प्रसन्नस्य दीपको ब्रह्मणो यथा ।
प्राकृतानि शरीराणि प्रकाशयति सर्वत ॥
[(L 1) G₁ कथ्यते (for -कुर्वते)]

—(L 7395) D₁ विष्णुरूपी (for चिद°), M₁ प्रजायते (for प्रकाशते) —(L 7397) D₁ G₁ M₁ लभन्ते वैष्णवोत्तम (for ᵇ) —(L 7398) D₁ M₁ दोषेण च (for मालिन्यम्),

इति पुसा हिसा विष्णोर्भक्तिश्च नवलक्षणा ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
श्रुत सर्वमशेषेण नदीसुत पितामह ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामि भगवद्भक्तलक्षणम् ॥
भीष्म उवाच ।
विष्णुपूजासु निरता विष्णुनामपरायणा ।
विष्णुभक्तेभक्तिरतास्ते वै भागवतोत्तमा ॥
तत्कथाश्रवणे सक्ता सत्कर्मसु सदोद्यता ।
सत्सु सेवां प्रकुर्वाणास्ते वै भागवतोत्तमा ॥
मानावमाने समतामतिर्येषा सदा भवत् ।
शत्रौ मित्रे तथा चेष्टे ते वै भागवतोत्तमा ॥
मातापित्रोर्गुरौ ये तु महार्चनपरायणा ।
यतिसेवापरा ये च त वै भागवतोत्तमा ॥
वैश्वानरे तथा भानौ गायत्र्यां वैष्णवे तथा ।
येषामष्टाक्षरे भक्तिस्ते वै भागवतोत्तमा ॥
दाने जपे तथा विष्णौ तथा श्रोत्रियभोजने ।
पूजने समतिर्येषा ते वै भागवतोत्तमा ॥
तीर्थे च दवयात्राया पुण्यासु तिथिषु प्रभो ।
श्रद्धा निरन्तरा येषा ते वै भागवतोत्तमा ॥
सालग्रामस्य तीर्थे च तथा तीर्थाभिषेचने ।
येषां तु सतता भक्तिस्ते वै भागवतोत्तमा ॥
सत्कथाश्रवणे सक्ता सत्कर्मसु सदा रता ।
सत्सु सेवा प्रकुर्वाणास्ते वै भागवतोत्तमा ॥
एकादशीव्रतपरा माघस्नानरतास्तु ये ।
प्रात स्नानरता ये च ते वै भागवतोत्तमा ॥
पुराणपाठका ये च पुराणश्रवणे रता ।
तद्भक्तरि प्रिया ये च ते वै भागवतोत्तमा ॥
आत्मवत्सर्वभूतानि ये पश्यन्ति नरोत्तमा ।
मानेऽवमाने च समा मतिर्येषां सुशोभना ॥
शत्रौ मित्रे तथा द्वेष्ये ते वै भागवतोत्तमा ।
अदाम्भिका गतासूयास्ते वै भागवतोत्तमा ॥
स्नाने जपे तथा होमे तथा श्रोत्रियभोजने ।
पूजने सन्मतिर्येषां ते वै भागवतोत्तमा ॥
तीर्थे च देवयात्राया पुण्यासु तिथिषु प्रभो ।
श्रद्धा निरन्तरा येषां ते वै भागवतोत्तमा ॥
साळग्रामस्य तीर्थे च तथा तीर्थाभिषेचने ।
येषां तु सतत भक्तिस्ते वै भागवतोत्तमा ॥
वेदाध्ययनसपन्ना सदा शास्त्रविशारदा ।
पञ्चयज्ञपरा नित्य ते वै भागवतोत्तमा ॥
विशुद्धज्ञानसपन्ना निर्मला कर्मभि शुभै ।
एकादशीव्रतपरास्ते वै भागवतोत्तमा ॥
प्रात स्नाने मतिर्येषा गायत्र्या च तथा रवौ ।
अग्नौ विप्रे तथा देवे ते वै भागवतोत्तमा ॥
दु खिता परदु खेभ्य प्रहृष्टा परसपदा ।
दयावन्तो हि भूतेषु ते वै भागवतोत्तमा ॥
चराचरात्मक विश्व विष्णुमायाविनिर्मितम् ।
विष्णुरूपेण पश्यन्ति ते वै भागवतोत्तमा ॥
देवद्विजगुरुप्राज्ञान्पिपूनथ दिने दिने ।
अर्चयन्ति सदा भक्त्या ते वै भागवतोत्तमा ॥
यतीनां सङ्गहीनानां व्रतिनां ब्रह्मवादिनाम् ।
शुचीनामविपक्तानां विषयेषु निरन्तरम् ।
नारायणे जगद्धाम्नि सदा ससक्तमानसा ।
सत्कर्मनिरता श्रान्तास्तस्याशापरिवर्जिन ।
तत्कथाश्रवणे सक्ता वेदान्तनिरताश्च ये ।
विद्यादानरता ये च शास्त्रेषु निरताश्च ये ।
पौरुषेण च सूक्तेन विष्णवर्चनपरायणा ।
सालग्रामार्चनपरा सदा सकल्पवर्जिता ।
रविसूक्तपरा ये च ते वै भागवतोत्तमा ॥
समार्जनरता ये वै विष्णुवेश्मनि नित्यश ।
दीपदानरताश्चैव ते वै भागवतोत्तमा ॥
रुद्र रुद्राभिषकेण प्रीणयन्ति च ये द्विजा ।
प्रयान्ति हरिसामीप्य विष्णुभक्ता भवन्ति च ॥

—(L 7401) M_1 हित (for हिता) M_1 भक्तिश्चेत्त्वलक्षणम् (for ^{b}) —(L 7405) G(ed.) विष्णुभक्तेषु य भक्त (for ^{a}) — G(ed) om (hapl) lines 7406 7407 —(L 7406) G_2 सत्कथा (for त) M_1 भक्ता (for सक्ता) D_1 G_1 M_1 तत्कर्मसु (for स॰) — D_1 om (hapl) lines 7408 7409 —(I 7408) M_1 सुशोभना (for सदा भवेत्) —(L 7409) M_1 द्वेषे (for चेष्ट) M_1 ये पश्यन्ति नरोत्तमा (for ^{b}) —(L 7410) D_1 पित्रोश्चैव (for मातापित्रोर्) G_1 गृहाचार्या (for महार्चन) —(L 7412) D_1 गायत्र्या वैष्णवे स्तुतौ, G_1 ॰त्र्या वैष्णवस्तुतौ (for ^{b}) — G_2 om lines 7413 7424 — After line 7424 D_1 ins

260** वैश्वदेवरता ये च नित्यकर्मरताश्च ये ।
ये चातिथिप्रियकरास्ते वै भागवतोत्तमा ॥
तुलसीरोपणपरा वन्दने पूजनेऽनिशम् ।
पालने सेवन सक्तास्ते वै भागवतोत्तमा ॥

— G_3 om lines 7427–7428 —(L 7429) M_1 ते पश्यन्ति नरोत्तमा (for ^{b}) — G(ed) om lines 7430–7437 —(L 7430) D_1 दाने (for स्नाने) D_1 G_1 विष्णौ (for होमे) —(L 7440) G(ed) महेश्वरे (for प्रात स्नाने) G_3 M_1 रतिर् (for मतिर्) —(L 7446) G_1 वृद्धा गुरूंस्तथा प्राज्ञान् (for ^{a}) D_1 तथातिथीन् (for दिने दिने) —(L 7448) G_1 ₃ यतीनां (G_3 ॰तिना) सगृहीतानां (for ^{a}) —(L 7449) G_1 शुचीना विष्णुभक्तानां (for ^{a}) —(L 7450) G_3 सदा भक्तियुता नरा (for ^{b}) —(L 7453) G_1 ₃ सदा (for विद्या) D_1 G_3 M_1 ते वै भागवतोत्तमा (for ^{b}) —(L 7454) G_3 वारुणेन (for पौरुषेण) — G_3 om lines 7455 7458 —(L 7455) D_1 G_1 M_1 ते वै भागवतोत्तमा (for ^{b}) — After line 7455, D_1 G_1 M_1 ins.

गीतोपनिषत्सु रता भारते वैष्णवे रता ।
पुराणेषु तथान्येषु विष्णुभक्तियुतेषु च ।
ये च गङ्गादितीर्थेषु ते वै भागवतोत्तमाः ॥
मन्वादिषु च शास्त्रेषु रामायणकथासु च ।
राजवंशकथाभिज्ञास्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
कृष्णरामकथाभिज्ञा नारसिंहकथासु च ।
कूर्मवामनमत्स्यानामवतारकथासु च ॥
विष्णोः सर्वात्मनः कीर्तिं प्रवदन्ति च ये द्विजाः ।
परस्परं भावयन्तस्ते वै भागवतोत्तमाः ॥
स्थानेषु तीर्थेषु सदा मखेषु
योनौ च बीजेषु महत्सु सेवाम् ।
कुर्वन्ति ये वै नृप भास्करे च
ते वै महाभागवतप्रधानाः ॥

Colophon.

भीष्म उवाच ।
कविं पुराणमजरं विश्वरूपिणमव्ययम् ।
योगिध्येयं सदानन्दं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
पीताम्बरधरं विष्णुं सर्वधातारमच्युतम् ।
वनमालाविराजन्तं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
आद्यन्तशून्यं लोकानामीश्वरं पुरुषोत्तमम् ।
वनमालाविराजन्तं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
शुद्धस्फटिकसंकाशं सूर्यकोटिसमप्रभम् ।
श्रीवत्सवक्षसं विष्णुं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
कौस्तुभेन विराजन्तं मुक्तादामविभूषितम् ।
केयूरहारसुभगं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
श्रिया च परया नित्यं सेव्यमानपदद्वयम् ।
मुनीन्द्रनिकरैर्वन्द्यं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
संसारतापविच्छेदकारणं कमलाश्रयम् ।
भक्तचिन्त्यं स्थिरं देवं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
वन्द्यं वरेण्यं पुरुषमीश्वरं सर्वतोमुखम् ।
विष्णुं जिष्णुं जितामित्रं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
धनुर्बाणसुदाराढ्यं पीतकौशेयवाससम् ।
नीलोत्पलदलश्यामं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
अनादिनिधनं शान्तं निर्मलं विश्वतोमुखम् ।
सृष्टिस्थितिलये हेतुं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
त्रायन्तं भुवि साधूनां हन्तारं चाततायिनाम् ।
धर्मसेतुं महाबाहुं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
अणोरणीयांसमजं महतोऽपि महीयसम् ।
सर्वप्रभुमनीशानं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
राममिन्दीवरश्यामं ज्ञानानन्दमरिंदमम् ।
उपेन्द्रमिन्द्रादिहरं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
रावणान्तकरं देवमस्थानकुसुमान्वितम् ।
सुरार्चितपदद्वन्द्वं ध्यात्वा तत्पदमश्नुते ॥
त्राहि पालय देवेश देवदेव जगत्पते ।
एवं ध्यात्वा नरो यस्तु तत्पादकमलं भजेत् ॥
कालात्मककमलनाथ कलिदोषनिवारण ।
तुभ्यं नमो हृषीकेश मम सौख्यविहारिणे ॥
एवं ध्यात्वा सर्वकाले नरः पापयुतोऽपि वा ।
हित्वा पापं स यात्येव वैकुण्ठभवनं नृप ॥
त्वं सदा चिन्तयन्देवं विष्णुं कमललोचनम् ।
अचिरात्प्राप्स्यसे भूमिं नाके शाश्वतमेष्यसि ।
एतदुक्तं मया सर्वं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥
कृष्णस्य कृपया वेद्मि नारदस्य वरात्तथा ।
नारदात्तु मया ज्ञातं मत्तो वै भवता श्रुतम् ॥
यः शृणोति सदा भक्त्या कलिदोषैर्न लिप्यते ॥
विष्णुवामनपद्माख्यं ब्राह्मं ब्रह्माण्डपञ्चकम् ।
भारतं शुक्लयाभुतं पुराणं भागवतद्वयम् ।
श्रोतव्यं हि प्रयत्नेन संसारच्छेदलिप्सुना ॥
कृष्णं भजस्व धर्मात्मन्मेव सारमत्र ।
तस्मात्सारविवेकयुक्तिः क्रियते यदुपुंगव ॥

261** विष्णुगाथानिरता पुरुषयज्ञपरायणाः ।
— (L. 7459) G3 पुरुषयज्ञाभिषेकेण (for °). — (L. 7460) G1 विष्णु ; M1 रुद्र- (for हरि-). D1 -सारूप्य (for -सामीप्य). — (L. 7461) G3 हरे ये (for भारते). — (L. 7464) G(ed.) मन्वादिशास्त्रे निरताः (for °). — (L. 7471) G3 योषित्सु (for भाव°). — G3 om. lines 7472–7475.

Colophon. — Sub-parvan: D1 G1 आश्वमेधिकपर्व ; G3 M1 G(ed) वैष्णवधर्मः. — Adhy. name: G3 भगवन्माहात्म्यम् ; G(ed.) उमामहेश्वरसंवादे भगवन्माहात्म्यम्. — Adhy. no.: D1 87 ; G1, 3 M1 G(ed.) 56.

(L. 7473) G1 M1 ध्यात्वा नित्यं सनातनम् (for °). — (L. 7476) G(ed.) -दामानम् (for -धा°). G3 हर्षेन्दु-संयुतम् (for °). — (L. 7477) G1, 3 M1 शङ्खचक्रधरं देवं (for °). — (L. 7481) D1 श्रीवत्साङ्कसंयुक्तं (for °). — (L. 7483) G(ed.) भूषाकेयूरकटकं (for °). — (L. 7487) D1 निश्चरिष्णं ; M1 नित्यं स्थिरं (for चिन्त्यं स्थिरं). G(ed) मत्स्यरूपं महादेवं (for °). — (L. 7488) D1 M1 (for °) G3 विजेतुं (for पुरं) — D1 M1 G(ed) ins. after line 7459: G1 after line 7457:

262** धनुर्धरं शुभाङ्गं पीतकौशेयवाससम् ।
— D1 om. (hapl.) lines 7494–7495. — (L. 7495) G(ed) M1 G(ed) महादेव (for °) — (L. 7496) G(ed) महान्तं च महीयसम् (for °). — (L. 7498) G3 महान्तम् (for °). D1 G3 M1 [illegible] (M1 [illegible]) [illegible] (for °). — (L. 7500) G3 [illegible] (for °). G(ed) [illegible] (M1 [illegible]) (for °). D1 M1 [illegible] — D1 om. lines 7503–7505. [illegible] (for °) — (L. 7503) G(ed.) [illegible] (for [illegible]). M1 [illegible] (for °). — (L. 7504) M1 [illegible] (for °). — (L. 7509) D1 [illegible] (for [illegible]). — (L.

स्वस्ति तेऽस्तु हरि साक्षादिमिन्द्रो वृष्णिवल्लभ ।
सदा वसतु राजेन्द्र तव चित्ते जनार्दन ॥

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्तवन्त धर्मं तु धर्मसूनु प्रणम्य तम् ।
कृतार्थोऽस्मीति गाङ्गेय पूजयामास धर्मज ॥
मुनयो विप्रमुख्याश्च राजानश्च नदीसुतम् ।
पूजयामासुरव्यग्रा कृष्णे निश्चितबुद्धय ॥
तेनैव सत्कृतो भीष्मस्तीर्थयात्रापरोऽभवत् ।
धर्मराजोऽनुजै सार्धमास्ते ध्यायञ्जनार्दनम् ॥
पुराणरत्नमेतद्धि हरिवंशात्समुद्धृतम् ।
नारदीयमिद धर्म्यमितिहास पुरातनम् ।
कृष्णेन गदित साक्षाद्धर्मपुत्राय धीमते ॥
सकृद्वा शृणुयाद्वापि शेषधर्ममिम नृप ।
सर्वपापविनिर्मुक्त स गच्छेद्वैष्णव पदम् ॥
राजसूयस्य यज्ञस्य यत्फल लभते नर ।
तत्फल समवाप्नोति ह्यस्य श्रवणकीर्तनात् ॥
सप्तद्वीपवती पृथ्वीं सशैलवनकाननाम् ।
दत्त्वा यत्फलमाप्नोति तत्फलं च प्रपद्यते ।
शृणुयाद्य इम नित्य यश्चापि परिकीर्तयेत् ॥
प्राप्नुयान्नाशुभ किंचित्परत्रेह च मानव ॥
सर्वविद्याधिकारी स्याद्द्विजो राष्ट्र लभेन्नृप ।
वैश्य पशुधन चैव शूद्रो वै धर्ममश्नुत ॥
पुत्रकामो लभेत्पुत्र कन्या भर्तारमाप्नुयात् ॥
राजा वा राजपुत्रो वा शृणोति सतत नृप ।
गोकोटीना सप्रदानाद्यत्फल तदवाप्नुयात् ॥
रोगार्तो बन्धनार्तो वा मुच्यते दु खसचयात् ॥
राज्यपुत्रधनप्राप्तिधान्यरत्नवसूनि च ।
अस्य श्रवणमात्रेण लभते नात्र सशय ॥
एतस्माच्च पर किंचिच्छ्रोतव्यमिह विद्यते ॥
भारताध्ययनात्पुण्याद्ब्रह्महत्यादिकान्यपि ।
महापातकजालानि विनश्यन्ति न सशय ॥
कलिदोषविषार्ताना जन्तूना हतचेतसाम् ।
उत्तारक त्वेकमेव भारताध्ययन भुवि ॥
भारत पञ्चमो वेदो वेदान्तार्थोपबृंहक ।
स्त्रीशूद्रद्विजबन्धूनामपि मोक्षप्रदायक ॥
भारताध्ययनाशक्तो हरिवश पठेन्नर ।
दिने दिने प्रातरेव सपूर्ण फलमश्नुते ॥
हरिवशस्य पठनेऽप्यशक्त इममादरात् ।
पठेद्वा पाठयेद्वापि तस्य भुक्ति करे स्थिता ॥

सूत उवाच ।

तत पारिक्षितो विद्वाञ्जनमेजयभूपति ।
श्रुत्वेदं भारताख्यान समग्र वेदसमितम् ।
मध्येसभ महर्षीणा वैशंपायनमब्रवीत् ॥

जनमेजय उवाच ।

व्यासशिष्य महाप्राज्ञ त्वत्प्रसादान्मया श्रुतम् ।
भारताख्यानमखिल कृतार्थोऽस्मि महामते ।

7511) G(ed) सर्वं वै नारदो मुनि (for °) — (L 7512) D1 G1, 2 M1 नारदेन (for दातु) — (L 7514) M1 °रूपास्य (for पश्चार्ध) — (L 7520) G(ed) भवतु (for वसतु) — G2 om the ref — (L 7521) G(ed) धर्मात्मा, M1 धर्मेश (for धर्मं तु) — (L 7524) G(ed) निश्चय (for निश्चित) G2 कृष्णे स यस्तमानसा (for °) — (L 7526) M1 जगद्गुरुम् (for जनार्दनम्) — (L 7527) G1 2 समाश्रितम्, M1 समाहृतम् (for समुद्धृतम्) — (L 7534) G2 यश्चापि परिकीर्तयेत् (for °) — G2 om lines 7535–7536 — (L 7540) G(ed) सुवरम् (for भर्तारम्) — (L 7541) राजमात्रो, G(ed) °मन्त्री (for °पुत्रो) G2 य पठेच्छृणुयादपि (for °)

— G2 om lines 7542 7543 — For line 7542 G1 M1 subst.

263** गवां कोटिप्रदानेन गङ्गातीरे फलं लभेत् ।

— (L 7544) G(ed) वस्त्रधान्यान्वितानि च (for °) — G1 ins after line 7545 D1 after 265**

264** कृष्णवाक्ये भक्ति कृत्वा यथा ते तु पितामहा ।
अनु धर्मं सदा शृण्व पालयस्व च मेदिनीम् ॥

M1 om. lines 7546–7547 D1 G1 2 om line 7546 (L 7547) D1 G2 अपि पापमधीयत (for °) — M1 om lines 7548 7584 D1 G1 2 om lines 7548–7577 G(ed) om line 7578 — After line 7578, D G1 ins

265** हरिवशश्रवणान्ते तु श्रुत्वा ग्रामान्ददौ गुरो ।

G1 cont.

266** कलौ युगे विशेषेण पुराणश्रवणादृते ।
नास्ति धर्मं पर पुंसा नास्ति मुक्तिफलप्रदम् ॥
सद्ग्रामे सुजनाकीर्णे स क्षेत्रे देवतालये ।
पुण्ये वाथ नदीतीरे वक्ते पुण्यकथा सुधी ॥
अभक्त्या ये कथा पुण्या शृण्वन्ति मनुजाधमा ।
तेषा पुण्यफल नास्ति दु ख स्याज्जन्मजन्मनि ॥
पुराण ये तु सपूज्य ताम्बूलाद्यैरुपायनै ।
शृण्वन्ति च कथा भक्त्या धनाढ्याश्च भवन्ति ते ॥
कथाया वर्तमानाया ये गच्छन्त्यन्यतो नरा ।
भोगान्तरे प्रणश्यन्ति तेषा दाराश्च सपद ॥
असप्रणम्य शृण्वन्तो विषवृक्षा भवन्ति ते ।
य निन्दन्ति पुराणज्ञ कथा वा पापहारिणीम् ।
ते वै जन्मशत मर्त्या शुनका सभवन्ति च ॥
कथाया कीर्त्यमानाया विघ्नं कुर्वन्ति ये नरा ।
कोट्यब्द नरका भुक्त्वा भवन्ति ग्रामसूकरा ॥
ये कथामनुमोदन्ते कीर्त्यमाना नरोत्तमा ।

नैतत्परं मया किंचिच्छ्रोतव्यमिह विद्यते ॥
एवमुक्त्वा स राजर्षिर्ऋषिवर्यस्य तस्य वै ।
अनुज्ञां तु पुरस्कृत्य व्यासस्यानुमते तदा ।
भारताख्यानवर्यस्य शान्तिं चक्रे विधानतः ॥
कारयामास विप्राणां कोटीनां भोजनं तदा ।
प्रादाद्विशेषतस्तत्र धनवस्त्रादिकं बहु ॥
सच्छ्रोत्रियाणां विप्राणां विरक्तानां तु तपस्विनाम् ।
ततः स्वर्णस्य राशिं तु सर्वरत्नोपशोभितम् ।
कारयामास मतिमानृषिमध्ये महातपाः ॥
वैशंपायनमाहूय चकार भारतस्य वै ।
सर्वरत्नैरभ्यषिञ्चन्मूर्ध्नि तस्य महात्मनः ।
तत्स्नेनाभिषेकेण पूर्णस्तृप्तश्च सोऽभवत् ॥
ग्रामान्बहूनदात्तस्मै ऋषिवर्याय धीमते ॥
एवं निर्वर्तयित्वा तु शान्तिकर्म स भूपतिः ।
बन्दिमागधसूतैस्तु जयघोषैर्विशेषतः ।
स्तूयमानः स्वनगरं प्राविशत्कृष्णमानसः ॥
श्रद्दधानस्य शृण्वन्ते सर्वपापान्यशेषतः ।
कलिदोषहरं नाम धर्मश्रवणपावनम् ।
शृण्वतां सर्वपापानि विलयं यान्ति भूरिशः ॥
वरमिममितिहासं शृण्वतां लौकिकानां
सकलदुरितशान्तिः सद्य एवास्तु विप्राः ।
स भवति हरिलोके भक्तिरस्मिन्मुरारौ
जगति सकलमेतद्दुर्लभं पापिनां च ॥

Colophon.

अश्वमेधोऽपि ते यान्ति शाश्वतं परमं पदम् ॥
ये श्रावयन्ति मनुजान्पुण्यां पौराणिकीं कथाम् ।
कल्पकोटिशतं साग्रं तिष्ठन्ति ब्रह्मणः पदे ॥
— (L. 7579) M_1 सर्वपाप- (for कलिदोष) — (L. 7580) M_1 भूरिदम (for °श) — (L. 7583) G_1 व्रजति हि सुरलोक (for स भवति हरिलोके) G_2 मुकुन्दे (for मुरारौ) — (L. 7584) G_1 M सुलभम् (for सकलम्)]

COLOPHON —*Sub-parvan* D_1 G_1 M_1 G(ed) आश्चर्यपर्वणि शेषधर्माः, G_2 शेषधर्माः — *Adhy name* M_1 युधिष्ठिरभीष्मसंवादः, G(ed) भारतमहिमानुवर्णनादिकथनम् — *Adhy no* D_1 58, $G_{1,2}$ M_1 *G(ed)* 57

— After the last colophon D_1 reads शुभं भवतु । श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।
यत्नेन लिखितं शेषधर्माख्यं सविस्तरम् ।
लेखकस्य श्रियं प्राप्तिं पुत्रपौत्रादि प्राप्नुयात् ॥
क्षेमवन्तस्य पुत्रेण रामचन्द्रेण नाम च ।
भक्त्या च लिखितं ग्रन्थं पुस्तकं तस्य निश्चयम् ॥
इति शेषधर्मं समाप्तः ॥

G_1 reads श्रीकृष्णाय परमगुरवे नमः । शेषधर्मं समाप्तः । हरिः ओम् । शुभमस्तु । श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥
अबद्धं वा सुबद्धं वा मम दोषो न विद्यते ।
यादृशं पुस्तकं दृष्टं तादृशं लिखितं मया ॥
करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ।
लिखितं हरिवंशं तु लभ्यते ब्रह्मणः पदम् ।
व्यासप्रसादाद्धि च समृद्धिमतिदुर्लभाम् ॥
व्यासाय विष्णुरूपाय व्यासरूपाय विष्णवे ।
नमो वै ब्रह्मनिधये वासिष्ठाय नमो नमः ॥
कृष्णं कमलपत्राक्षं पुण्यश्रवणकीर्तनम् ।
वासुदेवं जगद्योनिं नौमि नारायणं हरिम् ॥
कृष्णाय यादवेन्द्राय ज्ञानमुद्राय योगिने ।
नाथाय रुक्मिणीशाय नमो वेदान्तवेदिने ॥

श्रीकृष्णार्पणमस्तु । श्रीरामार्पणमस्तु । ओं तत्सत् । श्रीकृष्णाय नमः । श्रीरामाय नमः । श्रीरामः शरणं मम ।

G_2 reads श्रीकृष्णाय नमः । श्रीवासुदेवार्पणमस्तु । करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः । ओम् ।

M_1 *reads* शेषधर्मं समाप्तं । करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः । शुभमस्तु ॥
कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा
बुद्ध्यात्मना वा प्रकृतेः स्वभावात् ।
करोमि यद्यत्सकलं परस्मै
नारायणायेति समर्पयामि ॥
यदक्षरं पदं भ्रष्टं मात्राहीनं तु यद्भवेत् ।
तत्सर्वं क्षम्यतां देव नारायण नमोऽस्तु ते ॥
श्रीशेषधर्मश्च समाप्तः । ओं तत्सत् । हरिः ओम् ।
श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

अजगन्धकृतोन्मुक्त· सभूतः पर्वतो महान् ।
गुरुद्वारगुणप्राणः शाश्वतः सिद्धसेवितः ॥
वेदिकाभि· सचित्राभिः काञ्चनाभिर्विराजितः ।
पुष्कराणि परीतानि दृष्ट्वा निपुलदक्षिणः ॥
महामेरोर्यथा रूप पञ्चभिर्धातुभिर्वृतम् ।
चेतनायामिसपन्नो रूपेणाद्भुतदर्शनः ॥
अथोवाच महादेवस्तीर्थानुग्रहकाम्यया ।
करिष्याम्यहमप्येतन्मनसा धर्मचारिणम् ।
रूपं बहुविध लोके पार्थिवी चेतना यथा ॥
त्रींश्च लोकान्प्रपत्स्येय पञ्चभिर्धातुलक्षणै· ।
पद्येन च विसर्जेय मनसा धर्मचारिणीम् ॥
सङ्गेषु भावमोहाभ्या पश्यन्ति समृद्धय ।
विमुक्ता सर्वसङ्गेभ्यो धारयन्ति परिग्रहान् ॥
न च विन्देत मा कश्चिन्मनसा कामरूपिणम् ।
पञ्चधातुनिबद्धाश्च नानाभावितनोदिताः ॥

ये च विष्णुमधीयन्ते बहुधा पादविग्रहैः ।
ते मा पश्येयुरव्यक्तं तपसा दग्धकिल्बिषाः ॥
ये च मामभिरोहेयुर्नरा धर्मपथे स्थिताः ।
तेऽपि स्वर्गजितः सर्वे पश्येयुर्मां गतक्लमाः ॥
यश्चैव पर्वतः प्राशुर्मेरुपृष्ठे प्रतिष्ठितः ।
एतमारुह्य पुण्येषु प्राणत्यागेषु निर्मलाः ॥
अप्सरोमि समागम्य विचरेयुर्मनोजवाः ।
नन्दनं वनमासाद्य काम्यक च महद्वनम् ॥
इमा विद्या समास्थाय मद्भक्ताः पुष्करेष्विह ।
शरीरं क्षपयिष्यन्ति व्रतैर्बहुविधै· कृशा· ॥
सिद्धिं प्राप्य व्रजेयुस्ते कामैर्बहुविधैर्नराः ।
इम लोकममु चैव सपश्येयुर्यथासुखम् ॥
गौरी सिद्धेति विख्याता त्रिषु लोकेषु विद्यया ।
प्रभाव तपसो वृत्त दर्शयन्ति समाहिता· ॥
पण्णा ध्यानाभिसंधीनामभिज्ञाशतसंग्रहा ।

G3 ४ चेतसा, B3 D5 वर्चसा (for तेजसा) — (L 1492) K4 V1 अजा, D1 आन (for अज) D2 अजगन्ध कृतो यत्र (for *) D3 सोऽचित (for संभूत) — (L. 1493) D1 -तरु, D6 वृत, D5 (*sup lin*) गुरु, G3 वृत (for गुण) K1 गुरुद्वारे गुणप्राणा ; K2 द्वार गुणा प्राण, B1 ३ D3 °द्वारो गुरुप्राण (for *) — (L 1494) V2 B2 ३ D6 G3-4 सु, D3 वि (for स) — (L 1495) D31 प्रणीतानि, Cal ed परीत्यैव (for °तानि) Cal ed स्थित्वा (for दृष्ट्वा) — (L 1496) K2 ४ B2 Dn D1 ३ G3 ४ वृत ; D31 कृतम् (for वृतम्) — (L 1497) D3 चेतनाभियोगसंपन्नो (hypermetric) (for *) — K V1 ३ B Dn D1-6 G1 ४ om line 1498 — (L 1499) Cal ed एव रूपं करिष्यामि (for *) K4 D5 मनसा धर्मचारिणी, V1 D2 °सा ब्रह्मचारिणम् (D2 °णीं) (for *) — K1 om (hapl) lines 1500 1502 — (L 1500) K2 D1 ३ पृथिवी (D1 पार्थिवी) चेतना तथा, V2 B Dn G3 ४ पार्थि(V1 B1 पृथि)वीं चेतनां तथा (for *) — (L 1501) D3 प्रपत्स्येऽह (for °त्स्य) — (L 1502) K3 D2 वृद्धन (for प°) K1 समर्जेद्, D6 समर्जेय (for विसर्जेय) D3 पद्मन चात्र मसर्गम्, G3 °न चात्मने पद्म (for *) V3 इच्छया (for मनसा) K1 V1 D5 मनसा धर्मचारिणी, D2 ४ °सा ब्रह्मचारिणी (for *) — (L 1503) K3 D1 सहप्रभावमोहाना D3 सङ्गेषु भावो येदा न (for *) K3 ४ V1 B1 Dn D1 ३ पश्यन्ति च, Ñ2 V2 B2 ३ D31 D6 °त्रपि, D31 °ञ्च स (for °द्धय) — (L 1504) B1 विमुक्ता (for विमुक्ता) K3 B2 -सङ्गेषु, D3 -धर्मेभ्यो (for -सङ्गेभ्यो) D31 धारयन्न परिग्रह (for *) — (L 1505) K1-3 Ñ3 V3 B1 ३ D1-6 -चारिणीम् (K3 D2 °णम्, D6 °णी), K4 V1 B3 रूपिणीम्, Cal ed. कारिणीम् (for रूपिणम्) D3 मनसा धर्मचारिणीम् (for *) — (L 1506) D3 निबद्, G3 Bom. Poona eds G(ed) °द्वद्, G1 Cal ed °द्वां (for °द्धाश्) D3 पञ्चभिर्धातुबद्ध च (for *) Ñ1 V1 ३ B D1 ३ ४ -चोदिता· Dn -चोदना, D1 चेष्टिता, G1 -चोदिताम्, Poona ed -चोदन (for -नोदिता) — (L 1507) K3 Ñ1 Dn D3 ४ ५ काम (for पाद) D3 बहुपादपरिग्रहैः (for *) — (L. 1508) Ñ3 अव्यय (for अव्यक्त) K3 D1 -कल्मषा (for किल्बिषा) — (L 1510) K3 ४ Ñ2 V1 ३ Dn1 D2 ३, ४ सन्त, B1 ३ D3 स्वग G3 ४ स्वर्गे (for सर्वे) Dn3 तेऽपि स्वर्गजित सन्त, D6 G(ed) तेऽपि स्वर्गजिता स्वर्गे (for *) G3 जितेन्द्रिया (for गतक्लमा) — (L. 1511) Dn Bom Poona eds G(ed) व्यवस्थित (for प्रतिष्ठित) — (L. 1512) D3 पृष्ठम् (for पुण्यम्) K1 Ñ2 V1 ३ D2 ४ -त्यागेन (for -त्यागेषु) — (L 1514) Dn आरुह्य (for आसाद्य) K3 D1 नन्दन च समासाद्य (for *) — (L 1515) Cal ed इमा विद्या (for इमा विद्यां) K1 D1 समासाद्य (for °स्थाय) D3 मद्भक्त्या पुष्करे स्थित (for *) — (L 1516) K1 तदा Bom Poona eds G(ed) कृते (for कृशा) — (L 1518) D3 संचरेयुर् (for सपश्ये°) K2 ४ D2 ३ यथाक्रमम् (for °सुखम्) — (L. 1519) गिरि, Bom ed गौरा (for गौरी) D31

भवेयुस्ते निरारम्भा धातुभिर्मुक्तबन्धनाः ॥
सहस्रगुणमप्यत्र दत्त्वा दानफलादिव ।
अविमानेन विप्राणां मनःशुद्धेन कर्मणा ।
सर्वत्रैवाप्रमेयेन अत्यन्तं फलमाप्नुयुः ।
अमुष्मिँल्लोकधर्मज्ञाः सह सर्वकुलोद्भवैः ॥
येषामिह च सांनिध्यं यज्ञे ब्राह्मणसंकुले ।
ते भूयो यजमानाद्या अभिषिच्य पुनः पुनः
तथा तां मन्यसे गौरीं मनसा धर्मचारिणीम् ।
अनुग्रहाय भूतानां ममाग्रे च तपोधने ॥
सत्य एष परो दिव्ये भविता नात्र संशयः ।
नाफलो विद्यते धर्मश्चरितो ब्रह्मचारिणा ॥

Colophon

वैशंपायन उवाच ।
दिशं जिगमिषुर्दिव्यामुत्तरां सत्यसाधनः ।
तथा स धातुनिचये पुण्ये पर्वतरोधसि ॥
विष्णुः परमधर्मात्मा एकपादेन तिष्ठति ।
दशवर्षसहस्राणि पुष्करे पुष्करेक्षणः ॥
आत्मन्यात्मानमाधाय तपसा ब्रह्मसंभवः ।
घटते कर्मणानेन लोकमुत्थानकारणात् ॥
भासुरो भसनाच्छाय गात्राणि स्वयमात्मनः ।
अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्रं च तपोधनः ॥
तेजसा तेन ज्योतींषि विभाव्य ब्राह्मणर्षभः ।
तिष्ठते तपसा मध्ये योगात्मा भावयञ्जगत् ॥
सोमो विषयमाक्षिप्य मनसा धारयन्मनः ।

G1 व्याख्याता (for वि°) K2 3 D3 4 निर्मला (for विद्यया) — (L 1520) G2 4 Bom Poona eds तपसा (for °सो) Dn1 वृत्ते, D3 वृद्धं (for वृत्त) G3 4 Poona ed G(ed) वर्द्धयन्ती (for °यन्ति) — (L 1521) K1 क्यीणां ज्ञानयधीनाम्, K2 D1 पुण्यज्ञानाभिसंधि(D1 °धा)नाम् K3 क्यीणां ज्ञानाभिसंधानाम् (hypermetric), D3 वर्णज्ञानाभिसनीनां (for °) B1 3 D3 अभिज्ञा (for °ज्ञा) K2 सम (for °तात) V2 सग्रहात् (for °हा), K2 Dn G1 अभिज्ञाना समग्रहात् (Dn G1 °हा) D3 (marg) °ज्ञापनसग्रहा G3 °ज्ञा सर्वसंग्रहा (for °) — (L 1522) G1 निरालम्बा (for °रम्भा) K1 2 Ñ2 B1 2 D1 5 धातुनिर्मुक्तबन्धना, D1 (marg) अभिज्ञाना न सग्रह (for °) — (L 1523) Ñ2 B1 3 D2 6 G3 फलानि च (for °दिव) K3 दत्त्वा दानं फलं भवेत्, G1 दत्त्वा द्वारफलानि च (for °) — (L 1524) K2 Dn1 D1 2 G3 4 अवमानेन, B2 अभि°, D3 अविलम्बेन, D5 अपि मानेन (for अविमा°) — (L 1525) K4 अचिन्त्य, V2 B3 D3 D5 अत्यर्थं (for अत्यन्त) — Ñ2 om lines 1526 1531 — (L 1526) K1 B1 3 Dn D3 6 G3 4 लोके (for लोक) K4 अन्यामिर्ल्लोके धर्मज्ञा, D3 अमुष्मिँल्लोकमप्यथ (for °) B3 सव विप्र D3 6 महधर्म (for सह सर्व) V2 सह पूर्व मनोभवे (for °) — (L 1527) K1 वसेचिय, K2 D1 यदा नित्य (for च सांनिध्य) — (L 1528) K1 भूतयो, Dn1 भूतेस्यो, D3 ते भूयो (for ते भूयो) K1 2 D2 4 जनमासाद्य, V2 यजमानानाम्, B1 °मानाद्या, B3 °मानार्थं, Dn1 °मानाया, D5 D3 6 °मानास्या, G1 °मानास्तु (for °मानाद्या) — (L 1529) B3 D3 यथा ता, G2 यथाई (for तथा तां) K2 गौरी (for गौरीं) D2 तथा मा मन्यते गौरी (for °) D5 °चारिणी, G(ed) °चारिणम् (for °चा°) — (L 1530) K3 वासांना, D1 भवता, D3 भरतां (for भूतानां) समय च, K3 V1 3 ममाग्र च, D2 G1 मम मार्ग, D मामल च, D1 समग्रं च, G3 मार्गं चारि, Bom Poona तस्ममाग्रे (for ममाग्रे च) K2 3 D1 समग्र (K1 ममार्गं च तपोधनम् D3 मा मार्गं च तपोधनं, G(ed) तपोधन (for °) — (L 1531) K1 2 1 V1 3 B3 D D3 परो विद्य, K3 परो विद्यो, D2 परो विषे, D3 परो विषो D6 परो दिव्यो G3 परं विद्ये (for परो दिव्ये) — (L 1532 K3 G(ed) धर्म (for धर्मश्च) K1 2 3 D2 4 (K3 D2 °षि, K4 D1 °णाम्) K2 ब्रह्मचारिणाम् Ñ1 V2 ब्रह्मचारिणि (Ñ2 °णि), Dn D6 6 G3 धर्मचारिणा (°ब्रह्मचा°)

Colophon — *Mention of the Epic* K4 Ds1 — *Mention of Khila* V1 3 B Ds D1 2 4 — *S parvan* K1 2 3 Ñ2 V1 3 B Dn1 Ds D1 2 3 5 पौष्करम् K3 Dn1 पुष्करम् D3 4 पौष्करप्रादुर्भाव — *no* K3 (marg) 100, V2 213, Dn 21, Ds1 D3 200, D2 225, D1 208, G1 351, G3 351

(L 1533) K2 D1 दिशं गिरिपुर्दिव्या ताम् (for °) D3 4 (*sup lin*) 3 दिव्य (for सत्य) — (L 1535) B D3 G3 4 तस्थिवान् (*for* तिष्ठति) D3 पादेनैकेन (for °) — (L 1537) G1 तपसा महागस्तथा (for — D1 om line 1538 — (L 1538) K3 D3 भवते (घ°) K2 लोके (for लोकम्) Ds1 उत्पात (for उत्थान K3 लोकस्योत्थानकारणात्, D3 लोकेषु स्थानका° (for — K3 D1 3 subst for line 1539 K3 ins after 1539

53* भसनाच्छाय गात्राणि स्वयमात्मानमात्मना ।